MELLÉKLET BUDAPEST KÖNYVTÁR 1961 FEB 18

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1960

XV. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР.
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN
Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor
Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 115-443
Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója
Megjelenik havonta
Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.) Távbeszélő: 180-850
Előfizetési díj: egy évre 72,— Ft, félévre 36,— Ft, negyedévre 18,— Ft. — Csekkszámlaszám: 61.292
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429-760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

61.0173 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XV. 1960. évfolyamához[1)]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Bihari Ottó: Alkotmányosság és törvényesség 513
Kerimov, D.—Javics, L.: Demokrácia és törvényesség a proletárdiktatúra időszakában 259
Kulcsár Kálmán: A szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkciójának néhány kérdéséről 13
Peschka Vilmos: A magyar polgári törvénykönyv és az állam- és jogelmélet néhány kérdése 529
Petrov, G. I.: A szovjet államiság fejlődéséről a mai viszonyok között 223

Szemlecikkek

Halász Pál: Kerimov, *D. A.:* Fragen der Gesetzgebungstechnik. Aus den Erfahrungen der Gesetzgebungspraxis in der UdSSR. Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1958. [Könyvism.] .. 95
Peschka Vilmos: B. V. Sejndlin: Szucsnoszt szovetszkogo prava. [A szovjet jog lényege.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1959. [Könyvism.] 681
Péteri Zoltán: Strauss, Leo: Naturrecht und Geschichte. Stuttgart, Koehler Verl. 1956. [Könyvism.] 82
Vas Tibor: Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. [Könyvism.] 576

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Beér János: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés. [1944—1945] 253
Csizmadia Andor: A forradalmi jogalkotás 1944—1945-ben. (A nemzeti bizottságok jogalkotó tevékenysége.) 187
Halász József: Népi demokratikus államunk fejlesztésének kérdései a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának határozataiban .. 1
Pecze Ferenc: A mentelmi jog a dualizmus korában 619

[1] Az évfolyam a 12. számmal (685. oldalszám) zárul.

Szemlecikkek

Beér János: Ádám Antal: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 97
Buza László: Beér [János]—Kovács [István]—Szamel [Lajos]: Magyar államjog. Szerk. Beér János. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. [Könyvism.] .. 639
Kulcsár Kálmán: Basu, Durga Das: Commentary on the Constitution of India. Vol. 1—2. 3. edition. Calcutta, 1952—1954. [Könyvism.] 434

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Ioffe, O. Sz.: A gazdasági tevékenység szabályozásának polgári jogi és államigazgatási jogi módszereiről 109
Karev, D.: Lenin a társadalom részvételéről az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban 520
Mártonffy Károly: A közszolgálat jogi szabályozása a Magyar Tanácsköztársaságban 301
Szamel Lajos: Az államigazgatás feladatainak átalakulása a felszabadulás óta 196
Topinski, Jan: Változások a népgazdaság tervezésében és igazgatásában a Lengyel Népköztársaságban az 1965/6—1958. évek folyamán 319
Újlaki László: A szerződés a terv megvalósításának szolgálatában 113
Vida Sándor: Gyári vagy kereskedelmi védjegyet? 401

Szemlecikkek

Beck Salamon: Az államigazgatási perek témaköréhez 290
Beér János: Veszprém megye községeinek komplex áttekintése. (Szervezési és igazgatási tanulmányok.) Szerk. — —. Bp. Közgazd. Kiadó, [Ism.] 409
Makláry Tivadar: Rajher, V. K.: A szerződéses fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban. Leningrad, Izd. Univ. 1958. [Könyvism.] 601
Nagy László: Probleme privind dezvoltarea şi apărarea proprietăţii socialiste în dreptul Republicii Populare Romîne. [A társadalmi tulajdon fejlesztése a Román Népköztársaság jogalkotásában.] Bucuresti, Edit. Academiei R. P. R. 1959. [Könyvism.] 249

Pikler Kornél: Az Állami Kereskedelmi Felügyelet helye és szerepe az államigazgatásban 421

Pénzügyi jog

Nagy Tibor: A nemzetközi pénzügyi jog tárgya és helye a jogrendszerben 472

Polgári jog

Tanulmányok

Eörsi Gyula: A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének életbelépéséhez 312
Ioffe, O. sz.: A gazdasági tevékenység szabályozásának polgári jogi és államigazgatási jogi módszereiről 109
Ionaşcu, Traian: Az állami terv megvalósítását elősegítő jogintézmény: a közvetlen operatív igazgatási jog, mint újtípusú dologi jog 47
Peschka Vilmos: A magyar polgári törvénykönyv és az állam- és jogelmélet néhány kérdése .. 529
Ujlaki László: A szerződés a terv megvalósításának szolgálatában 118
Újlaki László: Külkereskedelmi vállalatok belföldi és külföldi szerződéseinek kölcsönös kapcsolatai 366
Vida Sándor: Gyári vagy kereskedelmi védjegyet? 401
Világhy Miklós: A polgári jog szocialista elveinek alakulása a felszabadulás óta 349

Szemlecikkek

Makláry Tivadar: Rajher, V. K.: A szerződéses fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban. Leningrad, Izd. Univ. 1958. [Könyvism.] 501
Nagy László: Probleme privind dezvoltarea şi apărarea proprietăţii socialiste în dreptul Republicii Populare Romîne. [A társadalmi tulajdon fejlesztése és védelme a Román Népköztársaság jogalkotásában.] Bucuresti, Edit. Academiei R. P. R. 1959. [Könyvism.] 249

Munkajog

Tanulmányok

Csanádi György: A kollektív szerződésről 121
Nagy László: A munkajog általános elvei 51
Trócsányi László: A dolgozó joga a foglalkoztatásra és foglalkoztatási kötelezettség, különös figyelemmel az egyéni munkaviszonyokra 382
Weltner Andor: Munkajogunk fejlődésének egyes vonásai a felszabadulás után 202
Weltner Andor: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazó tervezet 278

Szemlecikkek

Berkes István: A Mt. 29. § (1) bekezdés c) pontja alapján történő felmondások gyakorlatában elkövetett gyakoribb hibákról 88
T[rócsányi] L[ászló]: A munkajogi egyetemi jegyzet megvitatása a Magyar Jogász Szövetségben .. 170
N[agy] L[ászló]: Vita a Munka Törvénykönyve rendszerének meghatározásáról 337

Családjog

Tanulmányok

Bacsó Jenő: Családi jugunk fejlődése és a gyermek helyzete 550

Szemlecikkek

Beck Salamon: Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 501
Iharos Imre—Páll József: Szigligeti Viktor: Házassági vagyonjog. Bp. Közg. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 175
Kis Géza: „Alapos" válóok — a Román Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának állásfoglalása tükrében 323

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Tanulmányok

Eliás, Josef: Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak vagyoni felelőssége a csehszlovák jogban 539

Szemlecikkek

Domé Györgyné: Termelőszövetkezeti jogi ankét Szegeden 490
Földes Iván: Suchánek, Jaroslav: Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet igazgatása választott szervei részéről. Prága, Csehszlovák Tud. Akadémiai Kiadó, 1960. [Könyvism.] .. 582

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Tanulmányok

Földvári József: A bűnhalmazat kodifikációjáról 613
Halász Sándor—Székely János: Az alkohol okozta bűnözés a külföldi törvényhozás tükrében .. 267
Halász Sándor—Székely János. A részeg állapot büntetőjogi megítélésének fejlődése hazai jogunkban 328
Horváth Tibor: Az új szovjet büntetőtörvényhozás büntetőpolitikai alapjai 20
Kertész Imre: A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok néhány kérdése 143

[Kuznecov] Kuznyecov, A. V.: Felelősség a bűnrészesség miatt az új szovjet büntető törvények szerint 452
Molnár József: A büntetőjogilag releváns mulasztás okozatosságának kérdéséről 127
Némenyi Béla: A rehabilitáció 459
[Nikiforov] Nyikiforov, B. Sz.—[Mihlin] Michlin, A. Sz.: A szovjet szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyv-tervezeteinek kidolgozásáról 375
Piontkovszkij, A. A.: A büntetőjogi felelősség alapja 236
Schultheisz Emil: Az új büntetőtörvénykönyv-tervezet általános részéről 655
Szabó András—Viski László: A „társadalomvédelem" kriminálpolitikai elmélete 154
Ustor Endre: A „területenkívüliség". (Tanulmány az új Btk. tervezete 7. §-ához.) 601
Vermes Miklós: A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése 37

Szemlecikkek

Barna Péter: A katonai büntetőjog kézikönyve. Szerk. Kovács Zoltán. Bp. Közg. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 102

Törvénykezési szervezeti jog

Tanulmányok

Bajáki Veronika: A társadalmi bíróságokról 390
Karev, D.: Lenin a társadalom részvételéről az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban .. 520
Katona Zoltán: Szocialista ügyészségünk fejlődése és perspektívája 442
Névai László: A magyar bírósági szervezet fejlődése a felszabadulás óta 210
Révai Tibor: Az ügyvédi szervezet sajátosságai .. 558

Szemlecikkek

Bajáki Veronika: A Szovjetunió bírósági szervezetének néhány újabb vonásáról 162
Névai László: Újabb szovjet munkák az igazságszolgáltatás köréből 486

Büntető eljárási jog

Tanulmányok

[Alekszeev] Alekszejev, N. Sz.—Lukasevics, V. Z.: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. évi Alapelvei 30
Barna Péter: Az új szovjet büntető eljárási alapelvek és a szocialista büntetőeljárási jog fejlődésének néhány kérdése 228
Móra Mihály: A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntetőeljárásban .. 562
Szabó Lászlóné: Vádelv a magyar szocialista büntető eljárásjogban 610
Szabó Lászlóné: Alapelve-e a vádelv a magyar szocialista büntetőeljárásnak? 670
Sztrogovics, M. Sz.: A szovjet büntető eljárás perjogi garanciái 361
Vámos Miklós: Büntető eljárásjogi problémák .. 132

Szemlecikkek

Ádám György: Az ártatlanság vélelmének szocialista felfogásáról 629

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Bokor Péterné Szegő Hanna: A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése 67
Gál Gyula: Légitér és világűr 565
Hajdú Gyula: A Magyar Népköztársaság nemzetközi jogi helyzete 589
Herczeg István: Békés együttélés és a nemzetközi jog kötelező ereje 479
Herczegh Géza: A gyarmati népek és a nemzetközi jog a történelmi fejlődés tükrében 75
Újlaki László: Külkereskedelmi vállalatok belföldi és külföldi szerződéseinek kölcsönös kapcsolatai 366
Ustor Endre: A „területenkívüliség". (Tanulmány az új Btk. tervezete 7. §-ához.) 601

Szemlecikkek

Antalffy György: A Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Szerk. Hajdú Gyula. Bp. Akad. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 498
Hajdú Gyula: Jog vagy agresszió? 406
Haraszti György: Szovjetszkij ezsegodnik mezsdunarodnogo prava. 1958. [A Szovjet nemzetközi jogi évkönyv.) Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR. 1959. [Könyvism.] 171
Herczegh Géza: A Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi jogi helyzetéről 244
Kiss János: A szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetének szabályozása 635

Állam- és jogtörténet. Római jog

Tanulmányok

Sarlós Márton: A „szentkorona tan" kialakulásához. A nemzeti hagyományok, Hajnik és az angol jog 596

Szemlecikkek

Diósdi György: Novickij, I. B.: Osznovü rimszkogo *grazsdanszkogo prava.* [A római polgári jog alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. [Könyvism.] 585
Szegvári Katalin: Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat és az MJSZ jogtörténeti szakosztálya előadói üléséről 92

Szegvári Katalin: Martin Vietor: A Szlovák Tanácsköztársaság. Bratislava, 1960. [Könyvism.] 342
Szentpéteri István: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Szerk. Halász Pál—Kovács István—Peschka Vilmos. [Közzéteszi a:] MTA Állam- és Jogtudományi Intézete. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 427
Vietor, Martin: Rebro, Karol: Urbárska regulácia Mária Terézia a poddanské upravy Jozefa II. na Slovensku. Bratislava, SAV., 1959. [Könyvism.] 579

Jogtudomány. Tudományos élet

Tanulmányok

Hazánk felszabadulásának 15. évfordulója 185
Horváth Róbert: A népszámlálások jogtudományi vonatkozásairól 61

Szemlecikkek

Gaál Sándor: A IV. Országos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi előadásai 297
Karlócai János: Lipcsei egyetemi ünnepségek .. 494
Korányi, Karol: Nagy Lajos: Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1956—1957. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 343
Kovacsics József: Vita az állam- és jogtudományi karok „Statisztika" jegyzetéről 575
K[ovacsics] J[ózsef]: A „Demográfia" című népesedéstudományi folyóiratról 648
Tudományos fokozatok odaítélése 248
Nagy Lajos—Takács József—Román Lászlóné—Benedek Jenőné: Új könyvek 105, 181, 250, ... 344, 509, 587, 649
Weiss Emília: Döntőbíráskodás. [Folyóiratism.] .. 343
Weralski, Marian: A jogi oktatás rendje a Lengyel Népköztársaságban 294

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. 1960. 7—8. sz. Bp. Kossuth Ny. 1960. 98 p. [a 6. számhoz]; Ua. 9—10. sz. 102 p. [a 9. számhoz]; Ua. 11—12. sz. 112 p. [a 12. számhoz].
A Jogtudományi Közlöny 1959. évi tartalommutatója [a 4. számhoz].

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XV. 1960. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

[Alekszeev] Alekszejev, N. Sz. 30
Antalffy György 498
Ádám György 629
Bacsó Jenő 550
Bajáki Veronika 162, 390
Barna Péter 102, 228
Beck Salamon 290, 501
Beér János 102, 253, 420
Berkes István 88
Bihari Ottó 513
Bokor Péterné *Szegő* Hanna 67
Buza László 639
Csanádi György 121
Csizmadia Andor 187
Diósdi György 585
Domé Györgyné 490
Eliás, Josef 539
Eörsi Gyula 312
Földes Iván 582
Földvári József 613
Gaál Sándor 297
Gál Gyula 565
Hajdú Gyula 406, 589
Halász József 1
Halász Pál 95
Halász Sándor 267, 328
Haraszti György 171
Herczegh Géza 75, 244
Herczeg István 479
Horváth Róbert 61
Horváth Tibor 20
Iharos Imre 175
Ioffe, O. Sz. 109
Ionaşcu, Traian 47
Javics, L. 259
Karev, D. 520
Karlócai János 494
Katona Zoltán 442
Kerimov, D. 259
Kertész Imre 143
Kiss Géza 333
Kiss János 635
Korányi, Karol 343
Kovacsics József 575, 648
Kulcsár Kálmán 13, 434
[Kuznecov] Kuznyecov, A. V. 452
Lukasevics, V. Z. 30
Makláry Tivadar 501
Mártonffy Károly 301
[Mihlin] Michlin, A. Sz. 375
Molnár József 127
Móra Mihály 662
Nagy László [egyet, tanár] 51, 337
Nagy László [váll. jogtanácsos] 249
Nagy Tibor 472
Neményi Béla 459
Névai László 210, 486
[Nikiforov] Nyikiforov, B. Sz. 375
Páll József 175
Pecze Ferenc 619
Peschka Vilmos 529, 681
Petrov, G. I. 223
Péteri Zoltán 82
Pikler Kornél 421
Piontkovszkij, A. A. 236
Révai Tibor 558
Sarlós Márton 596
Schultheisz Emil 655
Szabó András 154
Szabó Lászlóné 610, 670
Szamel Lajos 196
Szegvári Katalin 92, 342
Szentpéteri István 427
Székely János 267, 328
Sztrogovics, M. Sz. 361
Topinski, Jan 319
Trócsányi László 170, 382
Újlaki László 118, 366
Usťor Endre 601
Vas Tibor 576
Vámos Miklós 132
Vermes Miklós 37
Vida Sándor 401
Vietor, Martin 579
Világhy Miklós 349
Viski László 154
Weiss Emília 343
Weltner Andor 202, 278
Weralski, Marian 294

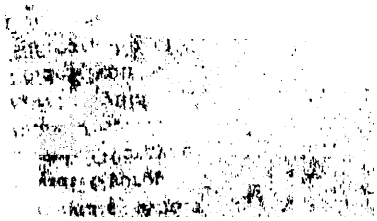

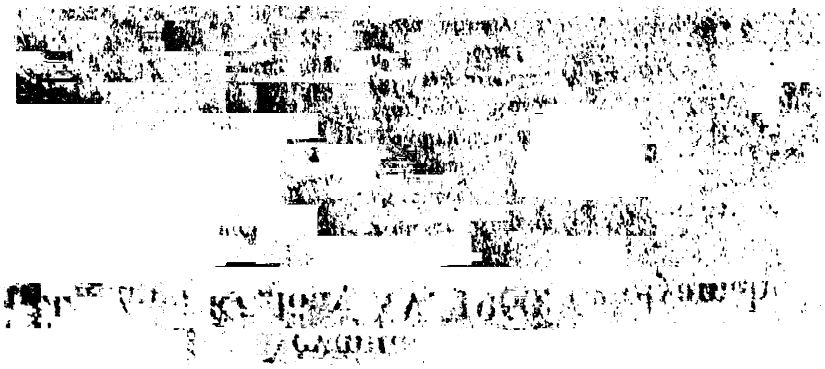

BUDAPEST KÖNY

XV. új évfolyam 1—2. szám Budapest, 1960. január—február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1171

TARTALOM:

HALÁSZ JÓZSEF:
Népi demokratikus államunk fejlesztésének kérdései a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának határozataiban 1

KULCSÁR KÁLMÁN:
A szocialista állam gazdasági-szervező és nevelő funkciójának néhány kérdéséről 13

HORVÁTH TIBOR:
Az új szovjet büntetőtörvényhozás büntetőpolitikai alapjai 20

ALEKSZEJEV, N. SZ.—LUKASEVICS, V. Z.:
A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. évi Alapelvei .. 30

VERMES MIKLÓS:
A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése 37

IONASCU, TRAIAN:
Az állami terv megvalósítását elősegítő jogintézmény: a közvetlen operatív igazgatási jog, mint újtípusú dologi jog 47

NAGY LÁSZLÓ:
A munkajog általános elvei 51

HORVÁTH RÓBERT:
A népszámlálások jogtudományi vonatkozásairól 61

BOKORNÉ, DR. SZEGŐ HANNA:
A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése 67

HERCZEGH GÉZA:
A gyarmati népek és a nemzetközi jog a történelmi fejlődés tükrében 75

Szemle:

PÉTERI ZOLTÁN:
Természetjog vagy relativizmus? 82

BERKES ISTVÁN:
Az Mt. 29. § 1. bekezdésének c) pontja alapján történő felmondások gyakorlatában elkövetett gyakoribb hibákról 88

SZEGVÁRI KATALIN:
Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat és az MJSZ Jogtörténeti Szakosztálya előadó üléséről 92

Jogirodalom:

HALÁSZ PÁL:
Kerimov, A. D.: Fragen der Gesetzgebungstechnik. Aus den Erfahrungen der Gesetzgebungspraxis in der UdSSR. 95

BEÉR JÁNOS:
Dr. Ádám Antal: „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa" 97

BARNA PÉTER:
„A katonai büntetőjog kézikönyve" c. műről 102

— —:
Új könyvek 105

СОДЕРЖАНИЕ: *Йожеф Халас:* Вопросы развития нашего народно-демократического государства в решениях VII. Съезда Венгерской Социалистической Рабочей Партии. — *Калман Кулчар:* Некоторые вопросы хозяйственно-организаторской и культурно-воспитательной функции социалистического государства. — *Тибор Хорват:* Уголовно-политические принципы нового советского законодательства. — *Н. С. Алексеев—В. З. Лукашевич:* Основы уголовно-процессуального законодательства СССР и союзных республик от 1958 г. — *Миклош Вермеш:* Некоторые вопросы системы и метода криминологии. — *Тр. Ионаску:* Правовой институт, способствующий выполнению государственного плана: непосредственное оперативное управление, как право нового типа. — *Ласло Надь:* Общие принципы трудового права. — *Роберт Хорват:* Правовые вопросы переписей населения. — *Ханна Сеге:* Вопросы о оговорках к международным договорам. — *Геза Герцег:* Колониальные народы и международное право. — *Обзор: Золтан Петери:* Естественное право или релативизм? — *Иштван Беркеш:* О случаях правонарушений при практическом применении пункта а/абзаца 1 §-а 29 КЗоТ об увольнении. — *Каталин Сегвари:* Отчет о научном заседании Венгерского Общества Истории и Секции истории права Союза Венгеских Юристов. — *Правовая литература: Пал Халас:* А. Д. Керимов: Fragen der Gesetzgebungstechnik. Aus den Erfahrungen der Gesetzgebungspraxis in der UdSSR. — *Янош Бер:* Антал Адам: „Президиум Народной Республики". — *Петер Барна:* Подручник военно-уголовного права. — ——: Новые книги.

INHALT: *József Halász:* Die Fragen der Entwicklung unseres volksdemokratischen Staates in den Beschlüssen des VII. Parteitages der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei. — *Kálmán Kulcsár:* Über einige Fragen der wirtschaftlich-organisatorischen und erzieherischen Funktion des sozialistischen Staates. — *Tibor Horváth:* Die strafrechtspolitischen Grundsätze der neuen sowjetischen Strafgesetzgebung. — *N. S. Alexejew—W. Z. Lukaschewitsch:* Die Grundsätze des Strafverfahrens der Sowjetunion und der Unionsrepubliken vom Jahre 1958 — *Miklós Vermes:* Einige Fragen des Systems und der Methode in der Kriminologie. — *Tr. Ionascu:* Eine die Verwirklichung des staatlichen Planes fördernde Rechtsinstitution: das unmittelbare operative Verwaltungsrecht als Recht neuen Typs. — *László Nagy:* Die allgemeinen Prinzipien des Arbeitsrechts. — *Róbert Horváth:* Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen der Volkzählungen. — *Hanna Szegő:* Fragen der zu den internationalen Verträgen geknüpften Vorbehalte. — *Géza Herczeg:* Die Völker der Kolonien und das Völkerrecht. — *Rundschau: Zoltán Péteri:* Naturrecht oder Relativismus? — *István Berkes:* Über die in der Praxis öfters begangenen Fehler der auf Grund des § 29 Abs. 1 Punkt a) des Arbeitsgesetzbuches durchgeführten Kündigungen. — *Katalin Szegvári:* Bericht über die Sitzung der Ungarischen Gesellschaft für Geschichtsforschung und der rechtsgeschichtlichen Sektion des Ungarischen Juristenverbandes. — *Rechtsliteratur: Pál Halász:* A. D. Kerimow: Fragen der Gesetzgebungstechnik. Aus den Erfahrungen der Gesetzgebungspraxis in der UdSSR. — *János Beér:* Antal Ádám: Der Präsidialrat der Volksrepublik. — *Péter Barna:* Über das Handbuch des Militärstrafrechts. — — —: Neuer Büchererwerb.

SOMMAIRE: *József Halász:* Les questions du développement de notre Etat de démocratie populaire dans le cadre des résolutions du VIIe Congrès du Parti Ouvrier Socialiste Hongrois. — *Kálmán Kulcsár:* Sur la fonction organisatrice et éducative de l'Etat socialiste. — *Tibor Horváth:* Les principes de la nouvelle législation pénale de l'URSS en matière de politique criminelle. — *N. S. Alekszejev—V. Z. Lukasevics:* Les principes de la procédure pénale de l'Union Soviétique et des Républiques fédérées promulgués en 1958. — *Miklós Vermes:* Quelques problèmes du système et de la méthode de la criminologie. — *Tr. Ionascu:* Le droit administratif operatif direct — comme droit d'un type nouveau, au service de l'exécution du plan de l'Etat. — *László Nagy:* Les principes généraux du droit de travail. — *Róbert Horváth:* Les aspects juridiques des récensements. — Mme *Hanna Bokor:* La question des réserves dans les conventions internationales. — *Géza Herczegh:* Les peuples coloniaux et le droit international. — *Revue: Zoltán Péteri:* Droit naturel ou relativisme? — *István Berkes:* Sur les fautes fréquentes dans la pratique des congédiements basés sur le point a) du premier alinéa de l'article 29 du Code du Travail. — *Katalin Szegvári:* Compte rendu sur le conférence de la Société Historique Hongroise et de la section de l'histoire du droit de l'Association des Juristes Hongrois. — *Littérature juridique: Pál Halász:* Kerimov, A. D.: Les questions de la technique de la législation. Les expériences de la pratique législative de l'URSS. — *János Beér:* Antal Ádám: Le Présidium de la République Populaire. — *Péter Barna:* Sur le manuel du droit pénal militaire. — — —: Livres récemment acquis.

XV. új évfolyam 1—2. szám Budapest, 1960 január—február

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Népi demokratikus államunk fejlesztésének kérdései a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának határozataiban

Népi demokratikus rendszerünk megerősítésének és továbbfejlesztésének nagyjelentőségű eseménye volt az MSZMP 1959. november 30—december 5. között tartott VII. kongresszusa. A kongresszus fontosságát különösen megnövelte, hogy behatóan foglalkozott népi demokratikus rendszerünk megszilárdításában, gazdasági és társadalmi rendszerünk megerősítésében, fejlesztésében az elmúlt években végzett sokoldalú munkával, elmélyült marxista elemzését adta az 1956. évi ellenforradalmi lázadás okainak, egyidejűleg határozataiban fontos elvi—politikai jelentőségű megállapításokat rögzített népi demokratikus társadalmunk gazdasági alapjai és politikai szervezete további fejlesztésére vonatkozóan.

Az MSZMP VII. kongresszusának nagy jelentőségét népi demokráciánk fejlődésében az is mutatja, hogy a kongresszus tanácskozásain 46 kommunista- és munkáspárt küldöttei vettek részt, közöttük a nemzetközi kommunista mozgalom élcsapatának, az SZKP-nak küldöttsége, amelyet N. Sz. Hruscsov elvtárs vezetett.

I.

Az MSZMP VII. kongresszusa népi demokratikus államrendszerünk megerősítésében elért fejlődésről megállapította, hogy jelentős előrehaladás történt elsősorban a dolgozó nép képviseleti szervei: az országgyűlés és a tanácsok tevékenységének fejlődésében, a tömegekkel való kapcsolatuk erősödésében. Az államhatalmi szervek e rendkívül fontos szerepét hangsúlyozva mutatott rá a kongresszuson a Központi Bizottság beszámolójában Kádár János elvtárs, hogy „Népköztársaságunk alkotmányban rögzített szervezete: az országgyűlés és a helyi tanácsok rendszere bevált. *Az 1956-os ellenforradalmi támadás az országgyűlés és a helyi tanácsok történelmi próbája volt — és ezt a történelmi próbát fényesen kiállták. A néphatalom méltó megtestesítőinek és megvalósítóinak bizonyultak.*"[1] Minden meglevő hiányosság ellenére, e testületek tevékenységéről megállapítható, hogy szerepük, hatáskörük és ezzel tekintélyük jelentősen növekedett a szocialista gazdasági és kulturális építés vezetésében.

Általában azt lehet megállapítani, hogy a néphatalom szervei, különösen a tanácsok és a tömegek közötti kapcsolat fejlődése folyománya volt a párt helyes politikájának, a korábbi hibák kijavításának, a párt és a tömegek közötti kapcsolat erősödésének, minthogy a proletárdiktatúra rendszerében a párt mint vezető erő és a tömegek közötti kapcsolat egyik legfontosabb áttételét éppen a néphatalom szervei jelentik.

A párt helyes és következetes marxista politikájának eredménye — hangsúlyozta N. Sz. Hruscsov elvtárs kongresszusi beszédében — a párt iránti bizalom visszaállítása, a néptömegek támogatásának megnyerése. „*A Magyar Szocialista Munkáspártnak és vezetőségének történelmi érdeme mindenekelőtt az, hogy bátran rálépett a korábbi vezetőség által elkövetett hibák jóvátételének útjára.*"[2]

Dolgozó népünk fokozódó aktivitása jegyében folytak le az *1958. évi őszi országgyűlési képviselői és a tanácstag választások.* Népünk döntő, nagy többsége egyértelműen foglalt állást a Hazafias Népfront jelöltjei mellett, akik népi demokratikus társadalmunk legkülönbözőbb rétegeit képviselik.

Az elmúlt esztendőkben fontos intézkedéseket hoztak a *túlzott központosítás felszámolá-*

[1] Kádár János: Az MSZMP Központi Bizottságának beszámolója és a párt feladatai. Az MSZMP VII. kongresszusa. Kossuth Kiadó, 1959. 29. old.

[2] N. Sz. Hruscsov beszéde az MSZMP VII. kongresszusán. Népszabadság, 1959. december 2.

sára, a területi, állami és gazdasági irányító szervek hatáskörének növelésére. E vonatkozásban a népgazdaság irányítása területén jelentősen fokozódott a vállalatok önállósága, a tervszerű termelést kevésbé adminisztratív eszközök alkalmazásával, az anyagi ösztönzés szocialista elvének megfelelő felhasználásával biztosítjuk. Az ország közellátását, a mezőgazdasági export kötelezettségeinek teljesítését korábban a gyakran adminisztratív eszközökkel járó begyűjtési rendszer helyett a szerződéses termeltetés és a szabad felvásárlás rendszerének széles kiterjesztése, valamint az anyagi érdekeltség fokozott érvényesítése biztosítja. Ez az új rendszer bevált és nagyban hozzájárult a munkás-paraszt szövetség megerősítéséhez és a mezőgazdasági termelés növekedéséhez.

Különösen fontos feladat hárult az elmúlt esztendőkben a népgazdaság vezető-irányító szerveire, elsősorban a kormányra a megnövekedett gazdasági — szervező tevékenység ellátásában. Az 1956. évi ellenforradalom utáni időszak fokozott gazdasági-építő munkája, de a magyar népgazdaság erőteljes fejlődése is szükségessé tette, hogy a népgazdasági tervek eredményes megvalósítása érdekében a kormány mellett külön szervet hozzanak létre: a *Gazdasági Bizottságot.* A Gazdasági Bizottság a kormány szerveként alakult meg, munkáját a kormány megbízásából és ellenőrzése mellett végzi, legfontosabb intézkedései megerősítés céljából a kormány elé kerülnek. A Bizottság jelentős szerepet töltött be és lát el jelenleg is a népgazdaság szervezésében, s ennek következtében az ország gazdasági élete állami irányításának fontos tényezőjévé vált.

Az államszervezet vezetésének, a népgazdaság irányításának szerves alkotó része a törvények, törvényerejű rendeletek, kormányhatározatok végrehajtásának a dolgozók aktív részvételére, tapasztalataira és javaslataira támaszkodó *rendszeres ellenőrzése.* Az állami ellenőrzési szervezet többszöri más-más formában és módszerekkel történő megvalósítása után az *1957: VII. törvény elfogadásával az országgyűlés kialakította a népi ellenőrzés rendszerét,* amely elsősorban a dolgozók tevékeny közreműködésével, a szakemberek széleskörű bevonásával ellenőrzi a központi rendelkezések megfelelő megvalósítását, feltárja a gyakorlati végrehajtás során mutatkozó akadályokat, a központi rendelkezések esetenkénti helyi eltorzítását, rész-érdekeknek az országos érdekek fölé helyezésére irányuló helytelen törekvéseket stb.

Fontos szerepet töltenek be népi demokratikus államszervezetünk rendszerében a *bíróságok* és *ügyészségek.* Az 1953 előtti esztendőkben a személyi kultusz okozta súlyos nehézségek a bírósági és ügyészségi szervek fejlődését és tevékenységét is hátrányosan befolyásolták, a törvényesség megsértése súlyos károkat okozott a szocializmus ügyének. Mindezt leküzdve és az ellenforradalmi felkelés okozta nehéz feladatokat a szocialista törvényesség alapján, a munkásosztály hatalma megszilárdítása szem előtt tartásával megoldva, e fontos intézmények szervezete megszilárdult, tevékenységük színvonala fejlődött, a szocialista igazságszolgáltatás és a törvényesség biztosítása szilárd szerveinek bizonyultak. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 9. sz. törvényerejű rendelete tovább növelte az ügyészi szervek szerepét, szélesítette hatáskörüket, hogy a szocialista törvényesség további megszilárdítását még hatékonyabban tudják biztosítani.

Az állami tevékenység színvonalának, kulturáltságának jelentős fejlesztését, az állampolgári jogok érvényesítését nagy mértékben segítették elő az elmúlt évek fontosabb törvényalkotásai, amelyek közül itt csak néhányra utalunk. Az országgyűlés elfogadta az *államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957:IV. törvényt.* Az államigazgatási eljárás általános szabályairól alkotott törvény fontos hozzájárulás a magyar államigazgatás színvonala, eredményessége fokozásához, a szocialista törvényesség megszilárdításához az igazgatási szervek tevékenységében. A törvény másik nagyon fontos érdeme, hogy értékes eszközöket ad az állampolgárok kezébe jogaik és jogos érdekeik érvényesítéséhez.

Az országgyűlés 1959. július 29—30-án tartott ülésszakán az *1959:IV. törvény elfogadásával megalkotta a Polgári Törvénykönyvet.* A Polgári Törvénykönyv megalkotásának jelentősége — mint azt már a javaslat előkészítése, széles országos vitája is előrevetette —, messze túlnő egy fontos jogalkotási aktus határain, mert társadalmi-gazdasági rendünk egészét közvetlenül érinti, befolyással van szinte valamennyi állami szerv tevékenységére, a polgári jogok és kötelezettségek egységes rendszerbe foglalásával és törvényi megerősítésével hozzájárul az állampolgárok szocialista tudatának fejlesztéséhez, végső soron épülő szocialista társadalmi és gazdasági rendünk hatékonyabb építéséhez.

Az MSZMP agrárpolitikájának egyik jellemző vonása, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásának és a tsz-ek megszilárdításának hatékony elősegítése érdekében — a korábbi mintaalapszabály-rendszer helyett — átfogóan és törvényi alapon részletes szabályozást nyertek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek társadalmi-termelési viszonyai, e szövetkezetek megalakulásának, működésének legfontosabb kérdései; megalkotásra került a *mezőgazdasági termelőszövetkezetről és a termelőszövetkezeti csoportról szóló 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet.* Ez a tvr. azért is jelentős, mert fontos szabályokat rögzít a termelőszövetkezetek állami felügyelete területén is, meghatározza az állami szervek feladatainak elvi alapjait a termelőszövetkezetek állami irányításának ellátásában és kiindulópontul szolgál a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos további jogalkotás számára.

II.

Az MSZMP VII. kongresszusának határozatai rögzítik azokat a legfontosabb elvi útmutatásokat, amelyek népi demokratikus államrendünk további megerősítésének alapjául szolgálnak és egyben a fejlesztés tartalmát és fő vonalait is meghatározzák. A határozatok szerint „népünk alkotó tevékenységének irányítására és védelmére a dolgozók érdekeit szolgáló erős, központilag irányított és a tömegek által támogatott államhatalomra van szükség... Szocialista fejlődésünk jelenlegi szakaszán államunk fejlődésének fő jellemvonása: a szocialista demokratizmus erősödése. Ez megkívánja az országgyűléstől kezdve a községi tanácsokig a néphatalmi szervek fokozottabb aktivitását és munkájuk színvonalának emelését; a tanácsok hatáskörének és tömegszervezeti szerepének további növelését; mindenekelőtt a szocializmus ügyét támogató dolgozó tömegek még tevékenyebb közreműködését a néphatalmi szervek munkájában, a gazdasági és kulturális ügyek intézésében."[3]

Mint a kongresszus határozatai hangsúlyozzák, a szilárd központi vezetés biztosítása és a szocializmus ügyét támogató dolgozó tömegek még hatékonyabb részvételének fejlesztése a közügyek intézésében — szervesen összefügg egymással a népi demokratikus államszervezet fejlesztésében.

A szocialista társadalom és gazdaság építése központosított, tervszerű vezetést követel meg, amely a társadalom ügyeinek intézésében a dolgozók aktív, hatékony közreműködésére támaszkodik, amely összhangba hozza a népgazdaság különböző ágazatainak, az ország különböző területeinek a fejlődését. A szocializmushoz való átmenet időszakában ilyen egységes, szilárd vezetést az olyan központilag vezetett, erős állam tud biztosítani, amely a munkásosztály és az egész dolgozó nép érdekeit kifejezi és így lényegéből ered népünk alkotó tevékenységének egységes irányítása, a népgazdaság szervezésének és vezetésének kötelezettsége. Szilárd központi vezetés nélkül, vagyis a rész alárendelése nélkül az egésznek, az alsóbb szervek alárendelése nélkül a felsőbb szerveknek, lehetetlen a népi demokratikus államszervezet egészének szervezeti egységét és a dolgozó nép szükségleteinek jobb kielégítésére irányuló tevékenységét egységesen vezetni.

Ennek a szilárd központi vezetésnek ugyanakkor a dolgozók egyre szélesebb rétegeivel szoros kapcsolatban levő államhatalomra kell támaszkodnia. Ebből következően — mint a kongresszus határozatai megállapítják —, *népi demokratikus államunk további erősítése elválaszthatatlanul összefügg a szocialista demokratizmus erősödésével, amely fejlődésünk jelenlegi szakaszán népi államunk fejlődésének fő jellemvonása.* Az MSZMP VII. kongresszusa határozatainak ezen megállapítása abból a lenini tanításból fakad, hogy a „demokrácia *mindvégig* való kifejlesztése, e kifejlesztés *formáinak* megkeresése, a *gyakorlatban* való kipróbálása stb., mindez a szocialista forradalomért folytatott harc egyik szerves feladata. Önmagában véve semmiféle demokratizmus sem hozza meg a szocializmust, az életben azonban a demokratizmus sohasem »önmagában véve« jelenik meg, hanem más jelenségekkel »együttvéve«, befolyást gyakorol a gazdaságra is, előbbre viszi *annak* átalakítását és maga is változik a gazdasági fejlődés hatására stb. Ez az élő történelem dialektikája."[4]

Ebből az is következik, hogy a népi demokratikus rendszer felépítésében, vezetésében demokratikus centralizmus érvényesítése, a központosított vezetés mértéke, szervezeti formái és módszerei — másik oldalról a dolgozók részvételének módja a közügyek intézésében, szorosan összefüggnek országunk fejlődése külső és belső feltételeivel, a szocialista építésben való előrehaladásunkkal, a dolgozó tömegek politikai öntudatának, kulturális színvonalának fejlődésével stb. Ennek megfelelően a szocialista állam felépítése és működése alapelvének, a demokratikus centralizmusnak megvalósítási formái — ezen belül a centralizáció foka és érvényesítésének módszerei, a dolgozó tömegek részvételének módja és a részvétel hatékonysága a gazdasági és kulturális építés vezetésében, a közügyek intézésében stb. —, maguk is változnak, fejlődnek a szocialista társadalom építése objektív feltételei alakulásától függően.

Hogy a különböző adottságok és feltételek között következetesen érvényesíteni lehessen a szocialista állam felépítésének alapelvét: a demokratikus centralizmust, a konkrét feltételek időbeni és pontos mérlegelése szükséges. Szervezeti sablonok és vezetési sémák itt általában alkalmatlanok, ezek a demokratikus centralizmus elvének megsértéséhez és ezzel az államszervezet gyengítéséhez vezetnek. Mint az MSZMP VII. kongresszusa is hangsúlyozta, népi demokratikus államrendünk erősítésében és fejlesztésében, a gazdasági igazgatás szervezeti formáinak és módszereinek tökéletesítésében felhasználjuk a baráti szocialista országok tapasztalatait. Mivel azonban népi demokratikus államunk szervezetének, a népgazdaság vezetési rendszerének fejlesztése sajátos, fejlődésünk által meghatározott feltételek, politikai, gazdasági, társadalmi adottságok között megy végbe, a baráti tapasztalatok felhasználása nem lehet mechanikus másolás.

Ismeretes a szocializmushoz való átmenet lényegéről és sajátosságairól szóló lenini tanítás,

[3] Az MSZMP VII. kongresszusának határozata a szocializmusért folyó harc történelmi tapasztalatairól és a további feladatokról. Az MSZMP VII. kongresszusa. Kossuth Kiadó, 1959. 186. és köv. old.

[4] Lenin művei, 25. köt. Bp. 1952. 435. old.

mely szerint a szocializmushoz való átmenet lényege azonos, azonban az átmenet konkrét formái elkerülhetetlenül különböznek azoktól a feltételektől függően, amelyek között az átmenet történik. A helyi különbségek tükröződnek a szocializmushoz való átmenet sajátosságaiban is.[5]

Az SZKP XXI. kongresszusa határozottan fellépett a szocializmushoz való átmenet lenini meghatározásának olyan helytelen, revizionista eltorzítása ellen, amelynek képviselői az egyes szocializmust építő országok helyi sajátosságainak felnagyításával kétségbe vonják az általános, a szocializmus építésében és a kommunizmushoz való előrehaladás szakaszában minden ország fejlődésére *közös törvényszerűségeket.* Az SZKP XXI. kongresszusa hangsúlyozta, hogy „amikor megvizsgáljuk azokat a távlatokat, amelyek a kommunizmushoz vezető úton az emberiség előtt megnyílnak, figyelembe kell vennünk a különböző országok történelmi adottságainak rendkívül gazdag változatosságát. Ebből szükségszerűen következik azoknak a módoknak, eljárásoknak és formáknak a sajátossága, amelyek révén a kommunizmus felé tartó társadalmi haladás általános törvényszerűségei érvényesülnek. Mindamellett hangsúlyoznunk kell, hogy a kommunizmushoz vezető úton a fő, a meghatározó tényezők minden ország fejlődésében és valamennyiök számára közös törvényszerűségek, nem pedig ezeknek sajátos megnyilvánulásai."[6]

Népi demokratikus államhatalmunk fejlesztése és erősítése, a szocialista demokratizmus fokozott érvényesítése az állami szervek tevékenységében, a társadalom ügyeinek intézésében, fokozottan kötelességünkké teszi a Szovjetunió és a baráti szocialista országok tapasztalatainak elmélyültebb, az ottani adottságokkal, feltételekkel összefüggő tanulmányozását, ezen tapasztalatok fő jellemzőinek általánosítását és felhasználását saját államépítő munkánkban. Ez azonban *nem helyettesíti* és nem is helyettesítheti a hazai fejlődés feltételeinek elmélyült, gondos tanulmányozását. *Ellenkezőleg.* A szocialista építés fő törvényszerűségeinek és általános tapasztalatainak *valóban alkotó alkalmazása* egyenesen *szükségessé teszi* a hazai gazdasági és társadalmi fejlődés tényeinek gondos tanulmányozását, az állami szervek vezetési módszereinek, szervezeti formáinak a szocialista építés hazai feltételeivel összefüggő vizsgálatát.

A szocialista országok állami és társadalmi rendjének fejlődését a választott képviseleti testületeknek, az államhatalmi szervek szerepének növekedése, a népgazdaság irányítási formáinak és szervezetének tökéletesítése, a szocialista demokrácia fokozott érvényrejuttatása jellemzi. Mind ez arra irányul, hogy biztosítsák a központi tervszerű vezetést az alapvető kérdésekben azokon a területeken, ahol ez feltétlenül szükséges, de egyidejűleg minél szélesebben kibontakoztassák a dolgozó tömegek közreműködését a társadalom és a gazdaság irányításában, magasabb fokon, hatékonyabban valósítsák meg a demokratikus centralizmus követelményeit.

III.

A kongresszus határozatai megállapítják, hogy a népi demokratikus állam további fejlesztésében különösen fontos feladat a néphatalom szerveinek további erősítése, az országgyűlés és a tanácsok szerepének növelése. *Szocialista fejlődésünk jelenlegi szakaszán államunk fejlődésének fő jellemvonása: a szocialista demokratizmus erősödése.* Ez megkívánja az országgyűléstől kezdve a községi tanácsokig a néphatalmi szervek fokozott aktivitását és munkájuk színvonalának emelését — hangsúlyozta a kongresszus határozata.[7] Különösen a tanácsok, mint a néphatalom legnagyobb számú és legszélesebb szervezetei, a legkülönbözőbb szervezeti formák és munkamódszerek felhasználásával lehetővé teszik a munkások és parasztok véleményének és javaslatainak érvényesítését a népi demokratikus állam vezetésében, a dolgozók széles rétegeit kapcsolják be a közügyek intézésébe.

1. A kongresszus határozatai megvalósításából következően jelentősen növekszik az *országgyűlés szerepe* a dolgozó tömegek és a népi demokratikus állam kapcsolatainak erősítésében. Ennek hatékony elősegítése szükségessé teszi különösen az országgyűlési állandó bizottságok, a megyei képviselőcsoportok tevékenységének fejlesztését, a képviselők választókerületi munkája fokozását. „... Hogy a dolgozó tömegeket a kormányzati problémákhoz még közelebb hozzuk — mutatott rá dr. Münnich Ferenc elvtárs, a kormány elnöke kongresszusi felszólalásában —, helyes, ha a kormány és az országgyűlés szervei között az eddig kialakított formákon túlmenően további kapcsolatokat is létrehozunk. E tekintetben elsősorban az országgyűlés állandó bizottságaira hárul véleményünk szerint több feladat, de segítséget kaphatunk abban is, ha az országgyűlési képviselők fogadónapjaikon, választóikkal való szoros kapcsolatuk révén figyelemmel kísérik rendelkezéseink végrehajtását, az ezek területén jelentkező hibákról az országgyűlési bizottságokban, felszólalásokban, vagy interpellációikban a kormányt segítik, hogy munkáját méginkább a fellelhető hiányosságok minél gyorsabb felszámolására összpontosítsa."[8]

[5] Lenin művei. 27. köt. Bp. 1952. 202. o.

[6] Az SZKP XXI. kongresszusa. Kossuth Kiadó, 1959. 131. old.

[7] Az MSZMP VII. kongresszusa. 186. old.

[8] Dr. Münnich Ferenc: A kormányzati és gazdasági vezetés időszerű kérdései. Felszólalás az MSZMP VII. kongresszusán. Állam és Igazgatás, 1959. decemberi szám, 647. old.

Az országgyűlési állandó bizottságok az elmúlt három évben végzett tevékenysége, a megyei képviselőcsoportok munkássága a választók között végzett képviselői munka hatékonyabbá tételében, a lakosság gazdasági, kulturális, szociális problémái alaposabb megismerésének elősegítésében, a kormányhatározatok gyakorlati megvalósításának ellenőrzésében stb. jelentősen fejlesztette a képviselői munka tartalmát, ugyanakkor tapasztalatokkal szolgálhat a legfelsőbb államhatalmi testület szervei tevékenységének további fejlesztésében is.

Az államhatalom központi szervei tevékenységének fejlesztésére a baráti szocialista országokban is nagy gondot fordítanak; a hozott intézkedések arra irányulnak, hogy a felsőbb képviseleti testületek és tagjaik tevékenységét még hatékonyabbá tegyék, sajátos feltételeiket figyelembe véve fokozottabban juttassák érvényre a szocialista demokratizmus követelményeit.[9] Mutatja ezt a fejlődést a napirendre kerülő kérdések fontossága, a korábbi gyakorlattal összevetve gyakoribb és hosszabb ülésszakok, az állandó bizottságok fokozódó tevékenysége, a képviselők választókerületi munkája formáinak és módszereinek fejlődése stb.

Az országgyűlés munkájának további fejlesztése érdekében még inkább szükséges, mint eddig, hogy az elmúlt évek tapasztalatait tudományosan elemezzük és felhasználva a szocialista országok legfelső képviseleti szerveinek tapasztalatait is, hozzájáruljunk a legfelső államhatalmi szerv fejlődésének elősegítéséhez.

Az országgyűlési tevékenység fejlesztésében különösen fontos szerepet töltenek be az országgyűlés egyes ülésszakai. Az ülésszakok jelentősége elsősorban az előterjesztett kérdések időszerűségétől és jelentőségétől, azok előkészítésének módjától, a dolgozók és képviselőik, különböző társadalmi szervek stb. véleményének és javaslatainak előzetes, alapos tanulmányozásától függ, amely esetleg több hónapos munkát is jelenthet. A dolgozók véleményének minél szélesebb meghallgatása az egyes törvénytervezetek előkészítése során lehetővé teszi a különböző kérdések elmélyült és sokoldalú tanulmányozását, ebből következően a legkörültekintőbb határozatok meghozatalát. Ez is arra mutat, hogy az országgyűlés munkája fejlesztésében, az ülésszakok előkészítésében, az országgyűlés határozatai megvalósításának ellenőrzésében stb. jelentősen megnövekszik az országgyűlési állandó bizottságok és a megyei képviselőcsoportok szerepe.

Alkotmányunk rögzíti, hogy az országgyűlés gyakorolja a népszuverenitásból folyó összes jogokat, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit, e jogkörében törvényeket alkot stb. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az országgyűlés csak törvényalkotással foglalkozhat. Mint az államhatalom legfelsőbb szerve, megvizsgálhat és határozhat minden, az állami szervek tevékenységét érintő kérdésben, ezek között természetesen a törvények gyakorlati megvalósításával kapcsolatos fontosabb kérdésekben is. A törvények gyakorlati megvalósításának országgyűlési megvitatása kétségtelenül tovább emelné a legfelső államhatalmi szerv szerepét és felelősségét népi demokratikus államunk és társadalmunk tevékenységének vezetésében, ugyanakkor fejlesztené a népgazdaság és a kulturális tevékenység állami vezetését, az államigazgatási szervek tevékenységének ellenőrzését.

A szocialista demokratizmus fokozottabb érvényesítését az országgyűlés tevékenységében jelentősen elősegítené az is, ha ülésszakain a szociális, gazdasági és kulturális építés több különböző kérdésével (mezőgazdaság szocialista átszervezése és a termelőszövetkezetek fejlődése, a népművelés és oktatás kérdése, lakásépítés és kommunális gazdálkodás problémái, az egészségvédelem kérdései stb.) foglalkozna. Egyes ilyen kérdéseknek előkészítése és országgyűlési vitája, a széles társadalmi érdeklődés mellett meghozott határozatok erősítenék az országgyűlés szerepét az államszervezet vezetésében és a népgazdaság irányításában. Ez azt a többszöri felvetett problémát is megoldáshoz segítené, hogy a lakosság széles tömegeit érintő kérdések elsősorban törvényben és ne törvényerejű rendeletben nyerjenek szabályozást.

Gyakran felmerül mint az országgyűlési munka fejlesztésének egyik fontos eszköze, az egyes ülésszakok időtartamának meghosszabbítása, az interpellációk számának növelése stb. Véleményünk szerint az ülésszakok időbeli meghosszabbítása (az interpellációk száma) *önmagában* nem előfeltétele az országgyűlési tevékenység további demokratikus fejlesztésének.[10] Anélkül, hogy az ülésszakok időtartamát a napirendi pontok részletes tárgyalásában, vagy az interpellációk jelentőségét a kormány és az államigazgatási szervek munkája ellenőrzésében lebecsülnénk, hangsúlyozni kívánjuk, hogy az *egyes ülésszakok jelentősége elsősorban a napirenden szereplő kérdések jelentőségétől és a dolgozókra támaszkodó, véleményüket megfontoló alapos előkészítő munkától, s a kérdések sokoldalú megvitatásától függ.* Ennek hangsúlyozását azért tartjuk fontosnak, mert gyakran szinte kizárólag az ülésszak időtartamával, a bejegyzett interpellációk számával hozzák összefüggésbe a demokratizmus érvényesítését az államhatalmi szervek munkájában.

Az országgyűlési munka fejlesztésében, a szocialista demokratizmus fokozottabb érvénye-

[9] Vö. Dr. Beér János: A népképviseleti rendszer fejlődésének iránya a szocialista országokban. Magyar Tudomány, 1959. évi 10. szám.

[10] Vö. V. Vasziljev: A demokratizmus fejlesztése a szövetséges köztársaságok Legfelsőbb Szovjetjei munkájában. Szovjeti deputatov trudjascsihszja. 1959. 9. szám.

sítésében figyelemmel kell lenni alkotmányunk azon rendelkezéseire, amelyek rögzítik a népi demokratikus államszervezet felépítésének és működésének szocialista elveit. Mint arra a hazai jogi tudományos irodalomban is rámutattak, *alkotmányunk a szocializmus építésének alapvető politikai-jogi okmánya, amely a szocializmus alapjai lerakásának egész szakaszára vonatkozóan érvényes és hat.*[11] Ebből következően a népi demokratikus állami szervek felépítésében és tevékenységében is részben elért vívmányokat rögzít, részben pedig rögzít olyan intézményeket is, amelyek a szocializmus építésében elért eredményeinktől függően *fokozatosan* valósulnak meg, s a szocialista demokratizmus további erősödését segítik elő.

Így az országgyűlési munka további fejlesztését, a képviselők szerepének növelését jelentősen elősegítheti az alkotmányban rögzített [11. § (2) és (3) bekezdések] *képviselői mentelmi jognak és az összeférhetetlenség intézményének szabályozása,* valamint a választók és képviselőik kapcsolatainak elmélyítése érdekében választási rendszerünk további fejlesztése. A dolgozók és szervezeteik befolyásának hatékonyabb érvényesítését szolgálná a képviselői munka és ezen keresztül az országgyűlési tevékenység fejlesztésében az alkotmányban megjelölt *visszahívás intézményének* részletes törvényi szabályozása is (66. §).

2. A kongresszus határozataiban fontos feladatként szerepel az *államhatalom helyi szervei — a tanácsok — szerepének további növelése,* hatáskörének fejlesztése, a tanácsi szervek munkája színvonalának emelése. Mint arra Kádár János elvtárs kongresszusi beszámolójában rámutatott, „... tovább bővülnek a helyi államhatalmi szervek önkormányzati jogai is, fenntartva és erősítve alapvető kérdésekben az állam központi irányítását."[12] A tanácsok és szerveik munkáján keresztül a dolgozók széles rétegei kerülnek kapcsolatba a népi demokratikus állammal és vesznek részt a közügyek intézésében. A tanácsok hatalmi jellegének és működésének lényeges feltétele hatáskörük fejlesztése, önállóságuk fokozása a gazdasági, kulturális építőmunka szervezésében és vezetésében, mindenekelőtt pedig a dolgozó lakossággal való kapcsolataik erősítése. Mindez természetesen szoros kapcsolatban van a tanácsszervek felsőbb, illetve központi államigazgatási szerveknek való alárendeltsége szervezeti formáival, illetve a tanácsi igazgatási tevékenység irányításának módszereivel.

Az államhatalom helyi szervei szerepének növekedése, hatáskörük és gazdasági alapjaik szélesítése jellemzi a baráti szocialista országok államszervezetének fejlődését is.[13] Az SZKP K. B. 1957. január 22-i nagyjelentőségű határozata „A dolgozók küldöttei szovjetjei munkájának megjavításáról és tömegkapcsolataik erősítéséről" például kimondja, hogy az illetékes vezető párt- és állami szervek „... a legközelebbi időben gyakorlati intézkedéseket tegyenek a szovjetek jogainak kiszélesítésére, éspedig mindenekelőtt a határterület, terület, város, járás népgazdasági tervezése kérdéseiben, a helyi és szövetkezeti ipar termékei elosztásában, a lakáskulturális-közszükségleti és útépítés szervezésében, az építőanyagok és fűtőanyagtermelés széles fejlesztésének szervezésében, a pénzügyi-költségvetési kérdések eldöntésében."[14]

A szovjetek és a baráti országok helyi hatalmi szerveinek ez az általános fejlődési folyamata kifejezi a *szocialista államfejlődés fő jellemvonását:* legfőbb tartalma a dolgozó tömegek cselekvő részvételének szélesítése a közügyek intézésében, a gazdasági és kulturális építés különböző területein. *Általános jelenség* a helyi választott állami szervek hatáskörének növelése, tevékenységük gazdasági alapjainak szélesítése, a dolgozók fokozottabb bevonása a helyi szervek tevékenységébe. Azokban a kérdésekben, amelyek a helyi szervek hatáskörébe mennek át, csökken a központi szervek, minisztériumok operatív igazgatási hatásköre és tevékenysége; a központi szakigazgatási szervek tevékenysége inkább normatív szabályozó, ellenőrző jellegű, elsősorban arra irányul, hogy biztosítsa az állami vezetés egységét az igazgatás megfelelő ágazatában az egész ország területén, a központi irányító tevékenység ne öltse magára a kicsinyes beavatkozás formáit és módszereit. Ez az általános törekvés *mindenütt a demokratikus centralizmus keretében, annak hatékonyabb megvalósulásával érvényesül,* a megvalósítás szervezeti formái és módszerei azonban az egyes országok sajátosságaitól, adottságaitól függően különböznek egymástól.[15]

---

[11] Vö. Dr. Szabó Imre: Az alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben. Jogtudományi Közlöny, 1959. 10—11. szám.

[12] Kádár János: Az MSZMP Központi Bizottságának beszámolója és a párt feladatai. Id. m. 29. old.

[13] Vö. Az államhatalom helyi szervei fejlődéséről a népi demokratikus országokban. Állam és Igazgatás, 1959. júniusi szám.

[14] Az SZKP a szovjetek munkájáról. Dokumentumgyűjtemény. Állami politikai irodalmi kiadó. Moszkva, 1959. 475. old.

[15] Így pl. a Román Népköztársaságban annak elősegítésére, hogy a helyi választott testületeknek s ezen keresztül a dolgozók képviselőinek szerepét a helyi igazgatási feladatok vezetésében növeljék, 1957-ben a néptanácsokról elfogadott új törvénnyel a helyi szakigazgatási szerveket *közvetlenül* az illetékes néptanácsoknak és végrehajtó bizottságaiknak rendelték alá. Az országosan egységes cselekvést igénylő szakkérdésekben és műszaki-eljárási kérdésekben a miniszterek és a központi szervek vezetői az illető szakigazgatási területre vonatkozóan szabályozó jellegű utasításokat és rendelkezéseket adhatnak ki, amelyek a *tanácsi végrehajtó bizottságokra kötelezőek.* A központi szervek a néptanácsok végrehajtó bizottságainak megfelelő szakigazgatási ágát ellenőrizhetik, a végrehajtó bizottságnak az igazgatási ágazatra vonatkozó határozatát felfüggeszthetik stb.

Az 1958. januárjában a helyi szervekről elfogadott *új lengyel törvény* rendelkezései a népi tanácsok ha-

A népi demokratikus állam és azon belül a tanácsok fejlődésének egyik alapvető feltétele a dolgozók részvételének szélesítése a tanácsi szervek munkájában. Az MSZMP VII. kongresszusa fontos feladatként jelölte meg a *tanácsok tömegszervezeti szerepének további növelését,* mindenekelőtt a szocializmus ügyét támogató dolgozó tömegek még tevékenyebb közreműködésének előmozdítását a néphatalmi szervek munkájában, a gazdasági és kulturális ügyek intézésében.

A dolgozók részvételének előmozdítása a népi demokratikus állam szerveinek munkájában, a gazdasági és kulturális építő munkát szervező és irányító szervek tömegkapcsolatainak erősítése nélkülözhetetlen feltétele a szocialista építésnek. N. Sz. Hruscsov kongresszusi beszédében a magyarországi tapasztalatokat elemezve hangsúlyozta: „ha a nép egyszer a pártra bízta az ország vezetését, ez nemcsak hogy nem mentesíti vezetőit a tömegkapcsolatok erősítéséről való gondoskodás alól, hanem éppen arra kötelezi őket, hogy különösen érzékenyek legyenek a tömegek megnyilvánulásai iránt, állandóan a gyakorlatban ellenőrizzék a párt politikájának helyességét".[16]

Nem kétséges, hogy az utóbbi években a tanácsok tömegkapcsolatai fejlődtek, ezt a fejlődést elősegítő szervezeti formák tartalmilag erősödtek, a tanácsüléseken, tanácsbeszámolókon, állandó bizottságok munkáján keresztül szélesedett a közügyek intézésében résztvevők száma stb. Azonban közelről sem merítettük ki az ezekben a szervezeti formákban található gazdag lehetőségeket. Ebben az értelemben a tanácsi tömegkapcsolatok fejlesztésére is vonatkozik az MSZMP VII. kongresszusa határozatának tömegszervezetekre vonatkozó az a megállapítása, hogy „... gyakran szűk körben munkálkodnak ... A tömegszervezetek vonjanak be friss erőket tevékenységükbe, növeljék tovább társadalmi-politikai befolyásukat".[17] Fejlődésünk mai szakaszán — jobban, mint bármikor — felmerül, hogy a szervezeti formák-adta lehetőségeket jobban felhasználjuk a dolgozók fokozottabb részvételének elősegítésére a közügyek intézésében. Az is megvizsgálandó, hogy esetleg milyen új formák és módszerek alkalmazásával, intézkedések megvalósításával lehetne még eredményesebben elősegíteni a tanácsok tömegszervezeti kapcsolatainak további fejlesztését.[18]

A tanácsi tömegkapcsolati formák fejlődését, illetve a tanácsok és a dolgozók kapcsolatainak erősödését elsősorban a különböző tömegkapcsolati formákban napirendre kerülő, a lakosságot érintő kérdések fontossága, időszerűsége, sokoldalú megtárgyalása és eldöntése segíti elő. Nagyon tanulságos ebben a vonatkozásban is az SZKP K. B. már idézett határozata a szovjetek munkájának megjavításáról és tömegkapcsolataik erősítéséről, mert a szovjetek hatáskörének, anyagi alapjainak fejlesztését, önállóságuk növelését a tömegkapcsolataik erősítésével *együtt* veti fel. Ez azonban korántsem azt jelenti, hogy a szovjetek gazdasági és kulturális építésben betöltött szerepének fejlesztése auto-

---

táskörének kiszélesítése mellett jelentősen megerősítették az elnökségek (a népi tanácsok végrehajtó bizottságai) és az osztályok szerepét a hatáskörükbe tartozó feladatok önálló ellátásában. Az új törvény elfogadásáig ugyanis a népi tanácsok elnökségei döntöttek a kisebb jelentőségű gazdasági és igazgatási kérdésekben is, ami az elnökség erős túlterheléséhez vezetett. Az ilyen jellegű ügyek többségükben a hatósági jogkörrel rendelkező osztályokra és igazgatóságokra tartoznak, az elnökség az igazgatási szervek munkájának általános irányítása és koordinálása mellett a legfontosabb igazgatási kérdésekben való döntés jogát tartja fenn magának.

A Német Demokratikus Köztársaságban a *helyi népképviseleti szervekről elfogadott új törvény* ugyancsak nagy gondot fordít a tanácsi szakigazgatási szervek és a központi igazgatási szervek közötti kapcsolat fejlesztésére. Elvileg körülhatárolja a szakigazgatási szervek alárendeltségét a központi szerveknek; kimondja ugyanis, hogy az alárendeltség olyan kérdésekre vonatkozik, amelyek szükségszerűen megkövetelik az egységes központi szabályozást. A népképviselet helyi igazgatási szervei munkájának fejlesztése, a központi és helyi szervek közötti eredményes kapcsolatok biztosítása érdekében kormányhatározatot fogadtak el, amely megjelöli a minisztertanács feladatait a végrehajtó bizottságok irányításában, rögzíti a vezetés legfontosabb formáit és módszereit.

Az államhatalom helyi szerveiről hozott új jogszabályok azzal is hangsúlyozzák a választott képviseleti szervek hatalmi jellegét, hogy gondot fordítanak tevékenységük állandó tökéletesítésére. A Német Demokratikus Köztársaságban a helyi népképviseletekről szóló 1957. évi új törvénnyel egyidejűleg pl. *külön törvényt fogadtak el* a legfelsőbb államhatalmi szerv — *a népi kamara* — helyi népképviseleti szervekkel kapcsolatos jogairól és kötelességeiről. A népi kamara a képviselőkből külön bizottságot hozott létre, ezzel is kifejezésre juttatva a helyi választott képviseleti szervek tevékenysége állandó fejlesztésének fontosságát.

[16] N. Sz. Hruscsov beszéde az MSZMP VII. kongresszusán. Népszabadság, 1959. december 2.

[17] Az MSZMP VII. kongresszusa. Uo. 173. old.

[18] A probléma több, fontos elvi vonatkozása a korábbi esztendőkben hazai államjogi szakirodalmunkban már felmerült Dr. Kovács István „A hatáskörök elhatárolásának és a tömegkapcsolatok differenciálásának jelentősége a tanácsi szervezetben" c. tanulmányában. Az ott felvetett elméleti-elvi kérdések — véleményünk szerint — ma annál inkább időszerűek, mert — mint arra még kitérünk — a Szovjetunió és a baráti szocialista országok államépítő gyakorlata a helyi szervek tömegkapcsolatai fejlesztése tekintetében több vonatkozásban a differenciálás irányába halad.

Újabban a dolgozók részvételét az állami szervek tevékenységében mint alanyi jogaik érvényesítését is elemzik. C. A. Jampolszkaja szovjet jogtudós pl. azt írja: „lehetséges, hogy a polgári jogban, ahol az állam számára nem olyan fontos, realizálja-e vagy sem az állampolgár jogai nagy részét (hagy-e végrendeletet, vagy törvény szerint öröklődik vagyona, eladja-e tulajdonát vagy nem adja el stb.), ennek meghatározott értelme van. De az államigazgatási jog számára ez elfogadhatatlan. Itt az állam aktívan érdekelt abban, hogy a jogok alapvető csoportját az állampolgárok realizálják, amennyiben ezzel összefügg az államigazgatási szervek normális funkcionálása". (C. A. Jampolszkaja: A szovjet állampolgárok alanyi jogairól és biztosítékairól. Megjelent a „Szovjet államjog kérdései" c. munkában. Szerk.: V. F. Kotok. Moszkva, 1959. 173. old.)

matikusan hozza magával a tömegkapcsolati formák fejlődését is. Erre külön nagy gondot fordítanak és *céltudatosan* fejlesztik a szovjet szervek és a dolgozók kapcsolatainak erősítését elősegítő szervezeti formákat, tökéletesítik munkamódszereiket.[19]

A tanácsok szerepe emelésének és tömegszervezeti jellegük fejlesztésének egyik lényeges feltétele a *helyi szervek hatáskörének jogi szabályozása.* Népi demokratikus rendszerünk fejlődéséből következően mind a szocialista építésben a tanácsok előtt álló feladatok, mind azok megvalósításának feltételei is változnak, ez azonban nem mond ellent a hatáskörök jogszabályi rögzítésének. Ellenkezőleg. Népi demokratikus államunk fő jellemvonásának fokozott érvényesítése: a szocialista demokratizmus erősítése, egyenesen szükségessé teszi a helyi szervek hatáskörének szintenként és ágazatonként való rendezését, illetve jogi szabályozását. Nem állítjuk, hogy a tanácsi hatáskörök jogi szabályozása önmagában elősegíti a tanácsok hatalmi és tömegszervezeti szerepének fejlesztését, de hogy más intézkedésekkel együttesen jelentősen hozzájárulhat a kongresszus határozatában megjelölt feladatok megvalósításához — ez nem lehet kétséges.

A tanácsi hatáskörök jogi szabályozásának azért van nagy jelentősége, mert csak így lehet fejleszteni azokat a szervezeti-jogi biztosítékokat, amelyek a demokratikus centralizmus elvének keretében — a helyi szervek önállóságának fejlesztéséhez, a felsőbb központi állami szerveknek való alárendeltségük foka megállapításához és ezzel szerves összefüggésben a központi irányítás szilárd érvényesítéséhez szükségesek.[20] A hatáskörök tanácsi fokozatonként és igazgatási ágazatonkénti vizsgálata nélkülözhetetlen előfeltétele a szervezet egységes fejlesztésének is, ugyanis az ellátandó feladatok és az ehhez szükséges hatáskör szabják meg elsődlegesen a szervezet és az apparátus felépítését és fejlesztését. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a szocialista államok helyi szervei hatásköri szabályozásának fejlődése általában hasonló irányú rendezést mutat.[21]

IV.

Az MSZMP kongresszusának határozatai hangsúlyozzák, hogy szocialista fejlődésünk jelenlegi szakaszán mindjobban növekszik népi államunk gazdasági és kulturális szervező szerepe és ezen állami funkciók erősödése nélkülözhetetlen feltétele a szocialista fejlődésnek.

---

[19] Az SZKP K. B.-nak a határozata például feladatként állította az illetékes állami szervek elé, hogy a legközelebbi időben kidolgozzák a helyi szovjet küldöttek visszahívását rendező szabályzatokat. A határozat után kiadott, a különböző fokozatú szovjetek szervezetéről és hatásköréről szóló szabályzatok a szovjet küldöttek szerepének emelésével összefüggésben pl. tartalmazzák a küldöttek mentelmi jogát stb. A határozat egyben azt is kimondja, hogy a szovjetek munkája megjavítása érdekében a terület legfontosabb kérdéseit a *szovjetek ülése* elé kell terjeszteni és a végrehajtó bizottságoknak, osztályvezetőknek *rendszeresebben* be kell számolniok munkájukról stb.

Az SZKP XXI. kongresszusa a szovjet demokrácia fejlesztését az állam megerősítése fő vonalaként jelölte meg, különböző állami szervek által ellátott funkciók átadása a társadalmi szerveknek — közöttük a szovjeteknek — különösen szükségessé teszi a tömegkapcsolati formák további fejlesztését. A szovjet építéssel foglalkozó központi politikai lapok, szakfolyóiratok a dolgozók fokozottabb részvételének elősegítésével kapcsolatban hangsúlyozzák a különböző bizottsági formák, s közöttük is elsősorban az állandó bizottságok szerepének növelését. Az állandó bizottságok fejlesztésén kívül azt is felvetik, hogy a szovjetek végrehajtó bizottságai és egyes osztályai mellett a szovjetek küldötteiből és a társadalmi szervezetek képviselőiből a népművelési, egészségügyi, lakásügyi stb. kérdések megvitatására kollégiumokat kellene szervezni, amelyek nem csökkentenék az osztály vezetőjének egyszemélyi felelősségét, ugyanakkor lehetőséget adnának az igazgatási munka alaposabb megismerésére és sok küldöttet valóban bevonnának a közügyek intézésébe stb.

A kolhozok állami irányítása demokratikus fejlesztését, és a mezőgazdasági termelés távlati, nagyobb fontosságú feladatainak előkészítését szolgálja az elmúlt években a járási szovjetek végrehajtó bizottságai mellett a termelési-technikai tanácsok kialakítása, amelyeknek tagjai a járás legjobb mezőgazdasági szakemberei, kolhozelnökei, a termelésben élenjáró dolgozók, társadalmi szervezetek képviselői közül kerülnek kis javaslatok, távlati feladatok kidolgozásával segítik elő a szovjetek gazdasági-szervező munkáját.

A baráti népi demokratikus országokban a helyi szervek tömegkapcsolatai fejlesztésében ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonítanak az állandó bizottságok szerepe növelésének. A Lengyel Népköztársaságban pl. az állandó bizottságok tagjai 50%-át nem tanácstag dolgozókból, szakemberekből is ki lehet választani; az új törvény ugyanakkor azt is kimondja, hogy a népi tanácsok végrehajtó bizottságai minden jelentősebb kérdésben *kötelesek* kikérni a megfelelő állandó bizottságok véleményét stb. A Szovjetunió és a baráti országok helyi szervei állandó bizottságainak újabb fejlődését részletesen feldolgozta dr. Török Lajos: Az állandó bizottságok fejlődése a Szovjetunióban és a baráti népi demokratikus országokban, c. tanulmányában. (Állam és Igazgatás, 1959. júniusi szám.)

[20] Vö. Dr. Kovács István: id. munka, III. fejezet. A hatáskörök rendezésének elvi vonatkozásait elemzi dr. Bihari Ottó: Az államhatalmi és államigazgatási szervek hatáskörének problémái c. tanulmánya is. Bp. 1959. Tankönyvkiadó.

[21] A Szovjetunióban pl. minden szövetséges és autonóm köztársaságban szintenként külön kiadott szabályzatokban rögzítették a szovjetek szervezetére és hatáskörére vonatkozó rendelkezéseket. Ezeket a szabályzatokat 1957-től kezdődően a jelenlegi helyzetnek megfelelően a legtöbb szövetségi és autonom köztársaságban újra kiadták.

A baráti népi demokratikus országokban, pl. Bulgáriában 1959. márciusában a népi tanácsokról szóló törvényt úgy fejlesztették tovább, hogy a népi tanácsok általános feladatai mellett külön megjelölték azokat a feladatokat, amelyeket a kerületi, illetve a községi népi tanácsok látnak el. A Lengyel Népköztársaságban 1958 januárjában elfogadott törvény a népi tanácsok általános feladatai mellett ugyancsak szintenként és tanácsi típusonként (városi népi tanács, községi, települési népi tanács stb.) rögzítette a tanácsok sajátos feladatait is. (L. 16. sz. törvény a népi tanácsokról. Dziennik Ustaw, PRL, 1958. 5. sz.)

A népi demokratikus állam és szervei tevékenységében központi helyre egyre inkább a gazdasági és kulturális szervezőmunka kerül, amely a szocialista építésben előttünk álló nagy feladatok megvalósítására irányul. Mindez szükségessé teszi a gazdasági és kulturális szervezőmunkát végző szervek fejlesztését, munkamódszereik tökéletesítését. Megállapítják a kongresszus határozatai, hogy „... Népgazdasági feladataink megvalósításának egyik legfontosabb feltétele a vezetés színvonalának további javítása... Ennek szervezeti formáit ki kell dolgozni. A munkát annak tudatában kell végezni, hogy a dolgozók joggal elvárják a vezetés egyszerűsítését, a közbeiktatott felesleges szervek kikapcsolását, a bürokrácia csökkentését, a vezetés felelősségének növelését, az alsóbb szervek hatáskörének bővítését, a tervszerű vezetés és a demokratikus centralizmus lenini elveinek következetesebb érvényesítését... Hazánk gazdasági fejlődésének üteme a legközelebbi években nagymértékben függ attól, mennyire tudjuk megjavítani a tervezés, irányítás, általában a vezetés színvonalát."[22]

A népgazdaság vezetésének demokratikus fejlesztése, az irányítás szervezetének és módszereinek tökéletesítése a Szovjetunióban és a többi szocialista országokban is napirenden levő kérdés. Több országban már nagyjelentőségű intézkedéseket valósítottak meg a gazdasági irányító és szervező munka színvonala emelésére, a dolgozók fokozottabb részvételének elősegítése érdekében. Ezeket a feladatokat az egyes szocialista országok — eltérő adottságainak megfelelően — különféleképpen oldották meg. Míg pl. a Szovjetunióban és az NDK-ban megszüntették a gazdasági minisztériumok jelentős részét, és megszervezték a területi népgazdasági tanácsokat, Bulgáriában igazgatási-területi átrendezést hajtottak végre és az így kialakított megyék, amelyek igazgatási, gazdasági és kulturális egységek, képezik a népgazdasági irányítás új rendszerének alapját. Csehszlovákiában a gazdasági minisztériumok megmaradtak, ugyanakkor az egyes vállalatokat közelebb vitték a felső irányító szervekhez, nagyjelentőségű határozatokat hoztak az ország területi felosztásának megváltoztatására.

Az egyes szocialista országokban a népgazdaság irányításának demokratikus fejlesztését, vagyis hogy közelebb vigyék az irányító szerveket a termeléshez, valamint az irányító és szervező munkába minél szélesebben bevonják a dolgozókat, s ugyanakkor biztosítsák a szocialista tervgazdálkodás egységét és a hatékony központi állami irányítást, — a demokratikus centralizmus kereteiben, de az egyes országok adottságainak megfelelően — sajátos szervezeti formákban és módszerekkel igyekeztek megoldani.

Az MSZMP kongresszusa a magyar népgazdaság irányítása fejlesztésével összefüggésben rámutatott a szocialista országok gazdasági-szervező munkája tapasztalatainak jelentőségére, ugyanakkor aláhúzta, hogy mindenekelőtt saját feltételeinket és adottságainkat gondosan tanulmányozva foglalkozzunk népgazdaságunk irányításának fejlesztésével.

Ebben az összefüggésben hangsúlyozta Kádár János elvtárs kongresszusi zárszavában, hogy „... vezetési rendszerünk lassan megérik bizonyos rendszerbeli továbbfejlesztésre. De hogyan hajtsuk ezt végre? ... egyesek azt hiszik, hogy a nagy átszervezésekben a testvérországok példáját fogjuk lemásolni. A vezetési rendszerek átszervezésében igyekszünk hasznosítani az ő tapasztalataikat is. De mi nem viszonyíthatjuk saját körülményeinket a Szovjetunióhoz, ahol teljesen mások a feltételek. Tudjuk, hogy vannak bizonyos átszervezések az NDK-ban, Bulgáriában, Csehszlovákiában és mi szeretnénk hasznosítani az ő tapasztalataikat is."[23] Ezek a megállapítások vonatkoznak természetesen a mezőgazdaság állami vezetése színvonalának emelésére is, különösen pedig a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami vezetése* szervezeti formáinak és módszereinek fejlesztésére.

A népi demokratikus állam funkcióival kapcsolatban a kongresszus határozatai aláhúzzák, hogy „... a munkásosztály hatalmát megtestesítő erős népi állam a dolgozók szervezett erejével védelmezi a nép, a szocializmus érdekeit minden belső és külső ellenséggel szemben. A népi állam politikai elnyomó szerepe elsősorban a volt kizsákmányoló osztályok tagjainak magatartásától, a nemzetközi helyzet alakulásától függően növekszik vagy csökken..."[24] Ebből az is következik, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszán fontos feladat a bűnüldöző és államvédelmi szervek munkájának tökéletesítése a külső ellenséggel egybefonódott belső reakció tevékenységének felderítése és ártalmatlanná tétele érdekében. Bár a szocializmus felépítésében való előrehaladással, állami és társadalmi rendünk fejlődésével egyre jobban összeszűkül a belső osztályellenség társadalmi és gazdasági bázisa, csökken az ellenséges osztályok maradványainak ellenálló ereje, azonban a külső, ellenséges, imperialista törekvések ezek ellenállását továbbra is felszíthatják a népi demokratikus rendszer ellen.

N. Sz. Hruscsov elvtárs kongresszusi beszédében éppen az 1956. évi ellenforradalom általános tanulságait elemezve hangsúlyozta, hogy a fejlődés, a szocialista építés „... nem halad egyenes vonalban, a szocializmus építésének időszakában az osztályharc a belső és külső körülmények ilyen vagy olyan változásai folytán egyes időszakokban erősödhet... ha elbizako-

[22] Az MSZMP VII. kongresszusa. Uo. 179., 221. old.

[23] Kádár János: Zárszó az első két napirendi ponthoz. Uo. 140—141. old.

[24] Uo. 187. old.

dunk, ha vezetésünkben hibákat követünk el, ha eltorzítjuk a marxizmus—leninizmusnak a szocializmus építéséről szóló tanításait, a kommunizmus ellenségei kihasználhatják ezeket a hibákat..."[25]

Mivel népi demokráciánkban a szocialista építés közben *fokozatosan* kialakulnak ugyan az állam elnyomó funkciója csökkenésének *belső* politikai, gazdasági, társadalmi előfeltételei, de ugyanakkor népi rendszerünk *külső* imperialista ellenségei továbbra is veszélyeztethetik és veszélyeztetik a dolgozó nép vívmányait, szocialista fejlődésünket, ez szükségessé teszi államunk politikai elnyomó szerepének, a volt kizsákmányoló osztályok tagjainak magatartásától és a nemzetközi helyzet alakulásától függő erősödését vagy csökkenését. „Az osztályok harcát azonban csak az ennek lényegét nem értő emberek foghatják fel úgy — és a szocializmus esküdt ellenségei terjesztik azt — mutatott rá Kádár János elvtárs kongresszusi beszámolójában —, mintha az osztályharc a volt kapitalista osztály egyes tagjai ellen folytatott különháborúval volna egyenlő. Népi államunk törvényei a volt kizsákmányoló osztályok tagjait is egyenjogú állampolgárokként kezelik, amennyiben ők maguk e törvényeket nem sértik meg, hanem tiszteletben tartják, és lojális magatartással beilleszkednek társadalmi rendünkbe."[26] A kongresszus határozatai hangsúlyozzák, hogy népi demokratikus államunk fontos feladata a társadalmi tulajdon fokozottabb védelme, a szocialista törvényesség további megerősítése. Népi demokratikus államunk tevékenysége ezzel kapcsolatban arra irányul, hogy óvja a fejlődő társadalmi tulajdont — épülő szocialista rendszerünk alapját — a kártevők, tolvajok és fosztogatók ellen; védje az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit, ugyanakkor következetesen érvényt szerezzen a törvény előírásainak mindazokkal szemben, akik a népi demokratikus állami és társadalmi rendet és az állampolgárok jogait megsértik. E feladatok megvalósításában fontos szerepet tölt be a népi demokratikus jog és látnak el az igazságügyi, ügyészségi, belügyi szervek. A népi demokratikus állam és szervei feladataikat a törvényesség határozott érvényesítésével biztosítják: a törvények és ezek alapján kiadott jogszabályok megtartásával és megtartatásával minden állami, társadalmi szerv és minden állampolgár részéről egyformán.

Népi demokratikus államunk gazdaságiszervező funkciójának szélesebbkörű kibontakoztatása minden területen szorosan összefügg a dolgozók hatékony részvételének fokozottabb érvényesítésével és ez természetesen az állami szervek vezetési módszereinek fejlesztését is megköveteli. A dolgozók különböző szervezeteinek — a szakszervezeteknek, üzemi tanácsoknak stb. —, a termelési értekezleteknek a szerepe e vonatkozásban azért is nagyon jelentős, mert rajtuk keresztül a munkásosztály széles rétegei tudnak tevékenyebben bekapcsolódni a gazdasági élet kérdéseinek megvitatásába és az irányítás alakításába.

A kongresszus határozatai ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a társadalmi tulajdon fokozott védelmét, a szocialista törvényesség további erősítését, a törvények, a központi határozatok helyes és eredményes megvalósítását, valamint a dolgozók javaslatainak vagy jogos érdekeinek érvényesítését akadályozó mindenfajta bürokrácia elleni harcot valóban eredményesen csak a néptömegek bevonásával és ellenőrzése mellett lehet megvalósítani. Ebben a munkában a népi demokratikus állam hasznos támasza *a népi ellenőrzés fejlődő rendszere*, amely széles lehetőségeket nyújt a dolgozók észrevételeinek, javaslatainak érvényesítésére az állami és gazdasági szervek tevékenységének ellenőrzésében. A kongresszus által megjelölt feladatok megvalósításának elősegítését szolgálhatja a *társadalmi bíróságok, szabálysértési bizottságok* szerepének és feladatainak alapos tanulmányozása után, ezen intézmények kialakítása, illetve munkájuk fejlesztése is.

Mint a fentiek is mutatják, népi demokratikus rendszerünkben a dolgozók a hatalmiképviseleti szerveken kívül más formákban, társadalmi szervezeteik, egyéb választott szervek, a népfront-bizottságok útján is bekapcsolódnak az állami funkciók megvalósításába, a közügyek intézésébe. Fontos feladatot jelent éppen ezért az *állami, gazdasági és társadalmi szervezetek, a Hazafias Népfront-mozgalom stb. együttműködése különböző formáinak a tanulmányozása.* Népi demokratikus rendszerünkben a szocialista demokratizmus erősödése már fejlődésünk jelenlegi szakaszában szükségessé teszi azoknak a szervezeti formáknak és módszereknek a fokozatos kialakítását, amelyek sajátos feltételeinknek megfelelően elősegítik az egyes állami funkciók társadalmi szervezetekkel való együttes ellátását és ezen keresztül népi államunk fejlődése fő jellemvonásának érvényesítését.[27]

V

Az MSZMP VII. kongresszusának beszámolói és az elfogadott határozatok rámutatnak, hogy az állami és gazdasági vezetés színvonalának határozott emelése „...népgazdasági feladataink megvalósításának egyik legfontosabb feltétele".[28] A gazdasági igazgatás szervezetének demokratikus fejlesztése a vezetés nagyobb önállóságával, hatáskörének kiszélesítésével jár együtt; a nagyobb önállósággal hozott határoza-

[25] N. Sz. Hruscsov beszéde az MSZMP VII. kongresszusán. Népszabadság, 1959. december 2.

[26] Kádár János: Az MSZMP K. B. beszámolója és a párt feladatai. Az MSZMP VII. kongresszusa. 57. old.

[27] Vö. Dr. Antalffy György: A társadalmi szervezetek szerepéről az állami feladatok végrehajtásában. Állam és Igazgatás, 1959. októberi szám.

[28] Az MSZMP VII. kongresszusa, 179. old.

tok pedig alaposabb hozzáértést, felkészültséget követelnek. Ezt hangsúlyozta Kállai Gyula elvtárs kongresszusi felszólalásában, amikor rámutatott arra, hogy „A szocializmus építésének meggyorsításában különösen nagy szerepet játszik a párt-, állami és tömegszervezeti vezetők hozzáértése a reájuk bízott ügyek vezetésében. *A párt kádereinek állandóan bővíteniök kell tudásuk tárházát, és ezen a téren is a tömegek előtt kell járniok.* Nem lehet a tömegek elismert vezetője az, aki műveltségben és szakmai ismeretekben elmarad tőlük. Most a szocialista forradalom menetében olyan szakaszhoz érkeztünk, amikor a szaktudás szerepe ugrásszerűen nő."[29]

A tanácsok növekvő szerepe a gazdasági és kulturális tevékenység vezetésében, mindenekelőtt pedig a szocializmus ügyét támogató tömegek tevékenyebb közreműködésének céltudatos elősegítése a néphatalmi szervek munkájában — fokozott követelményeket támaszt a tanácsszervek vezetőivel és dolgozóival szemben is. Minél nagyobb önállósággal, hatáskörrel rendelkeznek a tanácsok, minél magasabb fokán áll a járás vagy a község a gazdasági és kulturális fejlettségnek, a helyi szervek hatáskörének kitöltése, a gazdasági, kulturális munka szervezése és színvonalasabb vezetése annál inkább megköveteli a magasabb képzettséget, politikai és szakmai ismereteket, az állandóan fejlődő, változó gyakorlati tapasztalatok elemzését, a vezetés módszereinek szüntelen fejlesztését. Ezek a követelmények a tanácsi végrehajtó bizottságok vezetőivel és dolgozóival szemben egyaránt felmerülnek.

Dr. Münnich Ferenc elvtárs, a kormány elnöke, kongresszusi felszólalásában külön mint fontos feladatot hangsúlyozta, hogy „... a tanácsok vezetői nagyobb szakértelemmel irányítsák a gazdálkodást. Olyan feltételeket kell teremteni, amelyek lehetővé teszik a tanácsi apparátus megerősítését politikailag és szakmailag jól képzett műszaki és gazdasági szakemberekkel. Ilymódon a tanácsok alkalmassá válnak színvonalasabb munkára, a jelenleginél nagyobb befolyást tudnak gyakorolni a területükön működő nem tanácsi irányítás alatt álló vállalatok és intézmények tervezésére, hatékonyabban tudják segíteni és ellenőrizni ezek működését".[30]

A tanácsi szervek tevékenységének természete, a szocialista igazgatási munka jellege, valamint a tanácsok hatáskörének további fejlesztése egyre jobban teliti irányító-szervező munkájukat gazdasági, kulturális, szociális tartalommal, mindez pedig nélkülözhetetlenné teszi a megfelelő szakmai ismereteket. Helytelen és teljes mértékben tarthatatlan az a még időnként ma is jelentkező álláspont, amely azonosítja a tanácsi szerveket a régi értelemben vett hatósági igazgatási szervekkel.

Amikor hangsúlyozzuk a tanácsi munka színvonala emelésében a gazdasági, kulturális szakmai stb. ismeretek fontosságát, ez egyáltalán nem jelenti a korszerű, szocialista jogi és igazgatási ismeretek nélkülözhetőségét. Ellenkezőleg. Gyakran előfordul, hogy a munka hiányosságainak oka nem a gazdasági vagy egyéb szakismeretek hiánya, hanem a jogszabályok hiányos ismerete és lebecsülése. *A tanácsi munka megjavításának egyik fontos követelménye a törvények, törvényerejű rendeletek, jogszabályok pontos és hű ismerete.* E követelmények alól egyetlen szakágazat sem kivétel. A törvények és a megvalósításukat szolgáló jogszabályok a munkásosztály politikáját, dolgozó népünk akaratát fejezik ki, ezért pontos ismeretük nemcsak a b. titkárok, a jogászok, ügyészek, bírák kötelessége, hanem a tanácsok végrehajtó bizottságainak vezetőié és dolgozóié is.

Különös fontossággal merül fel napjainkban a községi tanácsi dolgozók ismereteinek tervszerű bővítése. A tanácsi hatáskörök szélesítése, a mezőgazdaság szocialista átszervezése nélkülözhetetlenné teszi a községi tanácsok végrehajtó bizottsága vezetői és munkatársai számára a szocialista mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos politikai, mezőgazdasági, közgazdasági és szervezeti-jogi ismeretek megszerzését és állandó fejlesztését.

A községi v. b. vezetők vonatkozásában a képzettség fokozását a fentieken kívül erősen indokolja az is, hogy az utóbbi években egyre több, magasabb képzettséggel rendelkező szakember: pedagógus, agronómus, orvos, technikus stb. került a községekbe. Ezek munkájának összefogása, a falu szocialistá, gazdasági és kulturális fejlesztése érdekében történő hatékonyabb felhasználása az eddiginél magasabb színvonalú politikai tevékenységet, szervező-irányitó munkát követel a községi tanácsok végrehajtó bizottságainak vezetőitől is. Ennek fontosságára *külön* felhívta a figyelmet dr. Münnich Ferenc elvtárs, amikor kongresszusi felszólalásában rámutatott: „... A tanácsok tevékenységét hátrányosan befolyásolja, hogy főként a kis községekben gyenge a vezetés. Sok v. b. elnök és titkár nem rendelkezik a szükséges politikai és szakismerettel, és azzal az általános műveltséggel, amely népünk 1945 óta elért politikai és kulturális fejlődését figyelembevéve, elengedhetetlenül szükséges a község társadalmi„ kulturális és politikai életének irányításához. Különösen a gazdasági-szervező munka fejlődését nehezíti, hogy a tanácsok apparátusában hiány van megfelelő felkészültségű szakemberekben."[31]

[29] Kállai Gyula elvtárs felszólalása az MSZMP VII. kongresszusán. Népszabadság, 1959. december 3.

[30] Dr. Münnich Ferenc: A kormányzati és gazdasági vezetés időszerű kérdései. Felszólalás az MSZMP VII. kongresszusán. Állam és Igazgatás, 1959. decemberi szám, 654. old.

[31] Uo.

A tanácsok jelentőségének növekedéséből következik, hogy feladataik megfelelő ellátásához szükséges sokoldalú ismeretek, képzettség megszerzését és állandó fejlesztését nem lehet sem a véletlenre bízni, sem a jószándéktól várni, hanem annak elősegítésére az apparátus dolgozói és a v. b. titkárok vonatkozásában (hasonlóan több baráti ország gyakorlatához) megfelelő jogszabályt kell kidolgozni, amely figyelembe veszi a tanácsszervezet fejlődésével párhuzamosan jelentkező sokoldalú követelményeket és amellett azt is biztosítja, hogy a tanácsi szervekben jelenleg dolgozók meghatározott időn belül az előírt képzettséget megszerezhessék. A képzettségi követelmények jogszabályi rendezése a tanácsok v. b. titkárai és az apparátus dolgozói tekintetében jelentősen elősegítené a magasabb képzettségre való törekvést, ugyanakkor a közép- és felsőfokú képzettséggel rendelkező fiatalok közül is többek választanák élethivatásuknak a tanácsokban végzett munkát. A képzettségi követelmények szabályozása az államapparátus dolgozói vonatkozásában általában is jelentősen hozzájárulna az állami munka színvonalának emeléséhez, ugyanakkor növelné stabilitásukat.

VI

Népi demokratikus államszervezetünk fejlesztésével kapcsolatos feladatokat a marxista—leninista állam- és jogelmélet segítségével, a baráti szocialista országok államépítését jellemző nemzetközi érvényességű fő törvényszerűségek alapján, nemzeti sajátosságaink, hazai adottságaink figyelembevételével tudjuk csak eredményesen megvalósítani.

Az MSZMP VII. kongresszusa határozatának megállapításai a revizionizmusról és az ellene folytatandó eszmei harc szükségességéről fontos feladatokat állítanak az állam- és jogtudomány művelői elé is. A határozatok ugyanis megállapítják, hogy „a revizionizmus elveti a proletárdiktatúrát, mint a szocializmus felépítésének szükséges feltételét, tagadja a szocialista forradalom és a szocializmus építésének nemzetközi törvényszerűségeit, tagadja a kommunista párt vezető szerepét és elveti a proletár-internacionalizmust, szemben áll a szocialista táborral." A kongresszus ugyanakkor arra is rámutatott, hogy „a modern revizionizmus azért veszélyesebb, mert feleleveníti a még le nem győzött régi burzsoa eszméket; a nemzetközi imperializmus és a belső reakció kezére játszik, azokra támaszkodik, miközben a tömegek előtt marxista—leninista mezben jelentkezik."[32]

Esetenként a népi demokratikus államszervezet fejlesztésével kapcsolatban fel-feleleve-nednek mind az állam- és jogtudomány, mind más társadalomtudományok egyes régebbi képzettségű képviselőinél olyan hibás tételek, amelyek a kérdésben nem elég járatos embereket félrevezetve, helytelen elképzelések elindítói lehetnek. (Pl. az államhatalmi ágak Montesquieu-i megosztásának konstrukciója; régi önkormányzati intézmények és szervezeti megoldások újként való feltüntetése; a kettős alárendeltség rendszerének megszüntetése a tanácsi igazgatási szervezetben stb.) Hangsúlyozni kívánjuk: az említett esetekben a szándék nem a szocialista államelmélet egyes alapvető tételei ellen, nem azok revíziójára irányul, végső elméleti konkluziójának mégiscsak oda vezet, bár oka elsősorban a képzetlenség, a szocialista államelmélet felületes ismerete.

A kongresszus határozatai rámutatnak a dogmatizmus és a szektásság helyenként újbóli jelentkezésére, amelyek ugyancsak károsan befolyásolhatják népi demokratikus államszervezetünk fejlesztésére irányuló tevékenységet is. A szektás és dogmatikus szemlélet lényeges vonása ugyanis — hangsúlyozzák a kongresszus határozatai — „. . . .a tömegek lebecsülése, a nemzeti sajátosságok elhanyagolása, az osztályharc éleződésének mechanikus értelmezése, a sablonosság, az adminisztratív intézkedések túlbecsülése, ami valójában meghátrálás a nehezebb feladat, a tömegek megnyerése elől".[33] Ebben az összefüggésben tehát a dogmatizmus és szektásság jelentkezése éppen népi demokratikus államunk jelenlegi fejlődési szakasza *fő jellemvonásának* érvényesülését: a szocialista demokratizmus erősödését akadályozhatja. Ha ehhez még hozzávesszük a szektásság és dogmatizmus helyenkénti jelentkezésének azt a vonását, amit a kongresszus határozata „. . . . az új kérdések alkotó megválaszolásától való félelemben" jelölt meg, a revizionizmus mellett — mint főveszély mellett — teljesebben látható a „baloldali" elhajlás rendkívüli ártalmassága is.

Népi demokratikus társadalmi és gazdasági rendünk fejlődése elválaszthatatlan, szerves összefüggésben van a társadalom politikai szervezetének, ezen belül a népi demokratikus állam fejlesztésének szükségességével. A népi demokratikus rendszer egyik jellemzője abban van, hogy a szocialista társadalom anyagi alapjának építése és az államhatalom politikai formájának fejlesztése egységet képez, a gazdasági és a politikai vezetés egységes, a kettő dialektikusan visszahat egymásra. Ebből következően a társadalom politikai szervezetének formája, ezen belül az állami szervek felépítése, tevékenysége, munkamódszerei, a dolgozókkal való kapcsolatának formái stb. elősegíthetik vagy hátráltathatják a társadalom gazdasági alapjának fejlesztését. Mivel pedig az állami intézmények tökéletesítése, a dolgozók részvételének fokozása a közügyek intézésében *nem önmagától valósul meg,* mindez tervszerű és céltudatos munka eredménye; az újtól való félelem miatt nem le-

[32] Az MSZMP VII. kongresszusa, 168. old.

[33] Uo. 169. old.

het a fejlődés által túlhaladott formákat és módszereket megörökíteni és minden új elől eleve elzárkózni. Az ilyen álláspont helytelenségét és kártékonyságát az sem változtatja meg, ha egyes képviselői egyébként becsületes és jószándékú emberek, akik szubjektíve népi demokratikus államunk erősítésére, szervezetének fejlesztésére törekednek.

Súlyos hiba lenne a fentebb említett hibás álláspontok jelentőségének eltúlzása, de még súlyosabb hiba az ilyen álláspontok helytelenségének elhallgatása. Színvonalas elméleti vitában lehet és kell is megküzdeni a hibás nézetekkel és álláspontokkal.

Ahogy népi demokratikus államunk eddigi fejlesztésében a párt vezető és irányító szerepe érvényesült, ez szolgál szilárd alapul a további fejlődéshez is. Ugyanakkor a párt vezető szerepe érvényesülésének szervezeti formái és módszerei is fejlődnek, tökéletesednek a szocialista demokratizmus erősödésével, a szocializmushoz való előrehaladással. *A párt vezető szerepe érvényesülését elősegítő formák és módszerek tanulmányozása éppen ezért nélkülözhetetlenül fontos része a népi demokratikus állam további erősítésére és fejlesztésére irányuló munkának.*

A népi demokratikus állam további fejlesztésére vonatkozó kongresszusi határozatok megvalósítása nagy feladatot jelent és sokoldalú, elmélyült tudományos előkészítő munkát igényel. Kívánatos lenne, ha az illetékes állami szervek tanulmányoznák és többéves munkatervben rögzítenék a kongresszus határozatainak megvalósításával kapcsolatos feladatokat és így is inspirálnák a későbbi esetleges jogszabályalkotáshoz szükséges tudományos kutató munkát.

Halász József

A szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkciójának néhány kérdéséről

A társadalomtudományok problémái a társadalomból fakadnak, és általában akkor kerülnek felszínre, akkor válnak tudományos problémákká, mikor a társadalomban már oly élességgel jelentkeznek, hogy megoldást követelnek. Így van ez az állam- és jogtudományok esetében is. Nem tekinthető tehát véletlennek, vagy szubjektívnek az a tudományos érdeklődés, amely napjainkban a szocialista állam funkciói, különösen a gazdasági szervező és nevelő funkció kérdései felé megnyilvánul. A szocializmust építő társadalmak gazdasági és kulturális fejlődése, a Szovjetunió óriási sikerei, amelyek történelmileg belátható távlatba hozták a kommunizmust, nyilvánvalóan középpontba állítják ezt a fejlődést szervező és irányító állami tevékenységet, és felszínre hozzák e tevékenységgel kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémákat.

A szocialista állam- és jogtudomány már felismerte, hogy az állam funkciói objektív jellegűek, amelyeket az állam osztálylényege és az ebből fakadó fő feladatai határoznak meg.[1] Az állam funkciói a társadalom irányában hatnak, a társadalmi viszonyokban valósulnak meg, így az állam osztálylényegéből fakadó objektív funkciójának tartalmát az állam és a társadalom viszonya adja meg. Ez a viszony alapjaiban ismét csak objektív viszony, hiszen végsősoron a társadalom termelőerőinek fejlődését fejezi ki. Az állam gazdasági szervező és nevelő funkciójával kapcsolatos kérdéseket tehát helyesen csak úgy tudjuk megválaszolni, ha az állam és a társadalom ez objektív viszonyából indulunk ki. Ez ugyanis lehetőséget ad arra, hogy az állami gyakorlat szubjektív törekvéseit az állam objektív funkciójától elhatároljuk és ennek a szubjektív jellegű gyakorlatnak az állami tevékenységgel kapcsolatos tudományos nézetekben való megnyilvánulásait az állam funkciójára vonatkozó, az objektív helyzetet helyesen tükröző tudománytól elválasszuk. Az állam és a társadalom viszonyának meghatározása a különböző társadalmi-gazdasági formációk esetében — és ezen belül is a különböző fejlődési szakaszokban — elegendő kiinduló alapot ad az állam gazdasági szervező és kulturális, de szélesebb értelemben is vett nevelő[2] tevékenységének lényege szerinti meghatározására, így a napjainkban vitatott problémák megoldására is.

Az első ilyen vitatott problémát a következőkben foglalhatjuk össze: az államnak, mint társadalmi jelenségnek általában lényegéből folyik-e a gazdasági szervező és nevelő funkció (a kettő viszonyáról még szólunk), vagy ez csak egy meghatározott államtípus, esetleg meghatározott fejlődési szakaszához kapcsolódó sajátossága. Napjainkban ez a kérdés konkrétan így vetődik fel: Van-e gazdasági szervező funkciója az imperialista államnak? Ismeretes, hogy az imperialista államtudomány újabban igyekszik a monopolkapitalista állam egyes a gazdasági élettel kapcsolatos tevékenységét ilyen funkcióként fel-

[1] Vö. *Peschka*, Vilmos: A népi demokratikus állam funkciói. Bp. 1959. 84. old.

[2] A kulturális és szélesebb értelemben vett nevelő tevékenységről, mint a gazdasági szervező és nevelő funkció viszonyának általunk helyesnek tartott felfogásról később szólunk.

fogni, és ebből az állam osztályoktól független, egyensúlyozó, az egész társadalom érdekében végzett szerepére következtetni. A monopoltőkés állam gazdasági síkon végzett tevékenysége egyes, az állam és a társadalom viszonyát helytelenül felfogó, de szavakban marxista igénnyel fellépő ideológusokat is tévútra vitt, s ezek a marxizmus revíziójának régi érveivel az imperialista állam „osztályfelettiségéről", jóléti jellegéről stb. beszélnek. Ez a tény, a revizionista elméletek újbóli elburjánzása, a felvetett kérdés tisztázásának különös jelentőséget ad. Terjedelmi korlátok nem engedik meg, hogy a vonatkozó irodalom részletes bírálatára vagy akár csak ismertetésére is vállalkozzunk, mindössze azt a vonást szeretnénk kiemelni, amely a bevezetőben írtak szerint a lényegre, az állam és a társadalom viszonyára vonatkozik. A polgári állam- és jogtudomány részéről nem meglepő, ha a burzsoá államnak az egész társadalom érdekében végzett tevékenységéről beszélnek, viszont kétségtelenül meggondolkoztató, ha ugyanezt marxista igénnyel fellépő tudomány részéről tapasztaljuk. Legújabban Radomir Lukič tulajdonít ilyen, az egész társadalom érdekében végzett gazdasági szervező funkciót a monopoltőkés államnak[3], és végeredményben ez a nézet fejeződik ki a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége 1958-ban elfogadott programjában is. Ez a nézet — amelynek lényege pl. Karl Renner osztrák szociáldemokrata jogász tanítása szerint (hogy csak egy újabb, tudományosan rendszerezetten kifejezett revizionista elméletre utaljunk) abban jelentkezik, hogy az állam és a jog nem tisztán osztályjelenség,[4] az államnak és a jognak olyan funkciói vannak, amelyek az egész társadalom érdekét szolgálják[5] — a marxizmus revíziójának igényével fellépő állam- és jogtudomány állandó alkateleme. Renner esetében ez a jelleg még nem jelent tudatos alakító tevékenységet, csak a társadalmi viszonyok alakulásának — helytelenül felfogott — tükröződését, de pl. Laski tanításában a „pozitív" államról, már kb. azzal az értelemmel nyilatkozik meg, ahogyan azt Lukič vagy a JKSZ. program esetében láthatjuk. Ugyanabban az értelemben, amelyet az opportunizmussal folytatott vitája során Marx és Lenin annyiszor megbíráltak. A polgári állam- és jogtudomány, valamint a marxizmust revízió alá vont állam- és jogtudomány tehát végeredményben egyaránt elismerik a polgári államnak a társadalom általános érdekeinek megfelelő, egyensúlyozó, jóléti lényegét.[6]

Marx és Engels A német ideológiában[7] utalnak arra, hogy saját érdekét minden osztály szükségképpen az egész társadalom érdekének tünteti fel, s ez a polgári osztály által általánosnak hirdetett érdek a kapitalizmus első szakaszában a szabad verseny, a felszabadított termelőerők szabad fejlődése volt. A polgári államnak, a polgári osztálynak ez az általánosnak hirdetett érdeke természetesen már akkor is a polgárság osztályérdeke volt, amely azonban nem igényelte az állam beavatkozását a gazdasági viszonyokba. A tőkés állam és a társadalom viszonyát ekkor is az jellemezte, hogy az állam a kibékíthetetlen ellentmondásokat tartalmazó társadalomban az uralkodó osztály érdekében elnyomta a társadalom többségét. A kapitalista termelőerők fejlődése azonban nem igényelte, hogy az állam közvetlenül beleavatkozzon a gazdasági viszonyokba, így — mint a szabad versenyt biztosító „közhatalom" — háttérben maradhatott. A gazdasági szervező funkció kérdése tehát fel nem merülhetett. A tőkés társadalom viszonyai a társadalmi fejlődés során objektíve kitermelték a monopólkapitalizmust, azt a társadalmat, amelyet gazdaságilag már egy szűk réteg, a vezető monopólszervezetek uralnak. A gazdasági hatalom azonban politikai hatalmat is jelent, így a monopoltőkés társadalom állama a társadalom egyre nagyobb részével került szembe — anélkül, hogy ez a fejlődés az állam és a társadalom viszonyán a lényegét illetően változtatott volna. A monopoltőkés társadalom viszonyai természetesen nem tűrték már a régi időből maradt jogi szabályozást, így az állam is fokozott tevékenységre kényszerült, belenyúlt a társadalom gazdasági életébe, azonban szükségképpen nem a társadalom, hanem a monopólszervezetek érdekében. Az állam gazdasági aktivitása csak fokozódott tőkés gazdasági renddel együttjáró gazdasági válságok idején: tervgazdasági próbálkozásokkal igyekezett a — a monopóliumok érdekében — a válságjelenségeket megakadályozni. Ez a fokozódó jellegű gazdasági tevékenység, amelyre egyes vonásaiban a mindjobban erősödő munkásmozgalom is késztette a tőkés államot, szülte azt az illúziót, amely ma már az imperialista államban az osztályfeletti államot, sőt a szocializmus előkészítőjét látja, olyan államot, amely tervszerűen, az egész társadalom érdekében gazdasági szervező funkciót lát el. A tények azonban mást mutatnak. Az imperialista állam nem szervezi a gazdasági életet, tevékenysége nem az

---

[3] V. ö. *Panow*, W. S.: Die revisionistische Staatstheorie. — Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst. 8. Jahrgang. No. 4. 1959. 86. és köv. old.

[4] *Renner*, Karl: Mensch und Gesellschaft. Grundriss einer Soziologie. Wien, 1952. 253. old.

[5] U. o. 254. old.

[6] W. *Friedmann* pl. a szerződés funkciójáról szólva, e folyamat egyik tényezőjeként említi az állam jóléti és társadalmi szolgáltatási funkciójának óriási kiterjedését. (Law and Social Change in Contemporary Britain. London. 1951. 45. old.) Lényegileg ezt fejezi ki Pound egyik tétele is, amely az angol—amerikai jogfejlődés egyik tendenciájaként jelöli meg: „a társadalomnak a jog útján történő fokozódó beavatkozását a függő személyek érdekében, legyenek azok fizikai, vagy gazdasági függésben" (Ezeket a tendenciákat elemzi *Pound*, Roscoe: Outlines of lectures of jurisprudence 1943. 43—49. old.) Ezzel és más polgári tudósokkal lényegileg hasonló nézeteket hangoztató mai revizionista irodalmat ismerteti: *Lepjoskin*, A. J.: Az államra és a jogra vonatkozó reformista és revizionista „elméletek" kritikája. — Jogtudományi Közlöny. 1959. 1. szám.

[7] *Marx—Engels:* A német ideológia. Bp. 1952. 30. old.

objektív gazdasági törvények felismerésén alapuló céltudatos szervezés, hanem olyan tevékenység, amelyben többé-kevésbé az állam szubjektív törekvéseitől torzítottan a társadalmi viszonyok fejlődése tükröződik. A tőkés állam megpróbálta tudatosan alakítani a társadalmi-gazdasági viszonyokat, azonban a társadalomhoz való objektív viszonyokból kifolyóan ez soha nem járt, de nem is járhat sikerrel. A monopólfejlődés kezdetén pl. az USA-ban törvénnyel próbálták a trösztök alakulását megakadályozni. Ez a törvény ma is hatályban van, azonban nem alkalmazzák, illetőleg esetenkénti alkalmazása az óriási monopólszervezetek kialakulását egyáltalán nem gátolta.[8] Egyik neves amerikai jogász szerint a nagy gazdasági szervezetek kialakulása Amerikában az egyének gazdasági függetlensége, a szabad vállalkozás hivatalos ideológiájának árnyékában ment végbe.[9] Jellemző, hogy az USA Legfelsőbb Bírósága csak 1934-ben fogadott el olyan döntést (a Nebbia v. New York ügyben), amely a maga természetében önkényesnek nem tekinthető állami törvényhozás üzletet szabályozó, ellenőrző, esetleg tiltó tevékenységét elismeri, ha azt a gazdasági elméletet, amelynek alapján az állam így jár el, az állami törvényhozás elfogadta. A társadalom gazdasági alapjában végbemenő változások követelményei tehát elég nehezen törtek utat maguknak az állami tevékenységben, amely így természetesen nélkülözte a tudatos szervezés jellegét. Ma, amikor világossá vált, hogy a társadalmi viszonyok alakulása folytán objektíve szükségessé válik az állami beavatkozás a gazdasági életbe, a „jóléti állam", az „osztályok feletti, szervező állam" ideológiája a hivatalos állami propagandában és a polgári állam- és jogtudományban is egyre inkább tért hódít. Ez az ideológiában a társadalmi viszonyok nyomására bekövetkezett fordulat azonban nem jelent egyúttal lényegi változást a tőkés állam és a társadalom objektív viszonyában is. A tőkés állam ugyanis gazdasági tevékenységét csak a monopólkapitalista társadalmi viszonyok erősítése, végsősoron megmentése érdekében gyakorolja. S ez a gazdasági tevékenység éppenannyira szubjektív jellegű, tehát perspektivikusan kilátástalan, amennyire szubjektívek és eredménytelenek voltak a monopólviszonyok kialakulását meggátolni próbáló állami intézkedések. Ez logikusan következik a társadalmi viszonyok objektív fejlődéséből és a burzsoá állam osztálylényegéből. Összefoglalva tehát: a monopóltőkés állam és a társadalom objektív viszonya az állam és a társadalom túlnyomó része érdekeinek szembenállását jelenti, és ez a szembenállás egyben a társadalom fejlődésének objektív törvényeivel való szembenállását is kifejezi. Nyilvánvaló tehát, hogy a mai tőkés állam létével és tevékenységével is objektíve a társadalmi viszonyok fejlődésének kerékkötője, nem tartozhat így lényegéhez a társadalom gazdasági viszonyait az objektív társadalmi-gazdasági törvényeknek megfelelően szervező funkció. A tőkés állam — felületesen gazdasági funkciónak gondolt — gazdasági jellegű tevékenysége a fejlődéssel szembenálló, szubjektivista törekvések halmaza a fennálló társadalmi-gazdasági rend konzerválására. Az ilyen törekvéseknek történelmi sikertelenségét nemcsak az állandó válságjelenségek jelzik, de kifejeződik a kapitalista társadalom morális krízisében is, amelyet akárcsak a gazdasági válságokat, semmiféle tervezéssel és szervezéssel nem lehet megszüntetni. De ez az objektív sikertelenség egyre inkább mint az állami tevékenységgel, a joggal, mint hatékony szervezőerővel szembeni kétely jelentkezik az élesebben látó polgári jogászok és szociológusok írásaiban is.[10]

Miért bontakozhatott ki ezzel szemben a szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkciója? A szocialista állam és társadalom objektív viszonya gyökerében más, mint azt a tőkés állam esetében láttuk. A szocialista állam, már megjelenésével is szabad érvényesülést engedett — a tőkés állam által mesterségesen elnyomott — objektív gazdasági — társadalmi törvények hatásának. A szocialista állam azonban nem áll meg a „szocialista termelőerők felszabadításánál". A szocialista állam a történelem folyamán az egyetlen olyan állam, amely a társadalom objektív törvényeivel azonos irányban, azokat felismerve, tudatosan az eljövendő társadalom felépítésén dolgozik. A szocialista állam osztálylényegéből fakadóan a társadalom túlnyomó része érdekeit fejezi ki, így valóban egyre inkább az egész társadalom érdekeinek megfelelően tevékenykedik. (A szocialista társadalom teljes felépítésével objektíve az érdekazonosság is teljessé válik.) A szocialista állam ilyen jellege nem szubjektív, nem az elismerés-

[8] Ez a törvény 1890-ben törvénytelennek minősített „minden olyan szerződést, vagy szövetkezést... amely a kereskedelem korlátozásával jár". 1904-ig az USA. Legfelsőbb Bíróságnak ítélkezése még alkalmazkodott a törvény szó szerinti értelmezéséhez, habár az egyes ügyek kapcsán keletkezett kisebbségi vélemények egyre sürgetőbben követelték, hogy csak az „ésszerűtlen" korlátozást tilalmazzák. 1911-ben azonban a Standard Oil és a Tobacco társaságok ellen indított perek kapcsán már az volt a Legfelsőbb Bíróság véleménye, hogy a Sherman Act idézett része, már a törvényhozó szándéka szerint is, csak az ésszerűtlen korlátozást tilalmazza. Az ilyen meglehetősen önkényes értelmezés gyakorlatilag azután a törvény alkalmazásának elutasításával járt, mert az „ésszerű korlátozás" fogalmát seholsem határozták meg, így olyan tág tér nyílott az ítélkezésben az értelmezés számára, amely egyet jelentett a törvény nem alkalmazásával.

[9] Vö. *Arnold*, Thurman: The Folklore of Capitalism. 9. kiad. New Haven. 1940. 207. és 211. old.

[10] Csak példaképpen idézünk néhányat: *Tappan*, neves amerikai kriminálszociológus pl. a jogban, mint a széles társadalmi újjáépítés eszközében való hitet teljesen irreálisnak tartja, s ezzel elismeri a tőkés állam szervező és nevelő munkájának eredménytelenségét (Juvenile Delinquency. New York, 1949. 164. old.). R. C. *Cooley:* az ún. „szabad világ" erkölcsi válságáról írva megállapítja, hogy tervek és a jogszabályok a krízissel szemben mitsem érnek. (Free Society and Moral Crisis. The University of Michigan Press. 1958. 4—5. old.)

től, vagy az el nem ismeréstől függ, hanem osztálylényegéből, tehát objektív körülményből fakad. A szocialista állam keletkezésével felszabadított termelőerők óriási mértékű növekedése olyan nagy és bonyolult tervezési és irányítási mechanizmust követelnek meg, amely központi irányítás nélkül nem képzelhető el. A szocialista társadalomnak, majd a következő társadalmi rendszernek, a kommunizmusnak a felépítése — amely lényegében a termelés fejlesztésén múlik — rendkívül tervszerű munkát igényel, de az óriásivá megnövekedett társadalmi termelés a kommunizmusban is a társadalom központi irányítását követeli. A szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkciója tehát éppen napjainkban válik egyre fontosabbá, midőn a Szovjetunióban már a kommunista társadalom építése került napirendre.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy ez a tevékenység miért politikai jellegű funkció, miért nem végezheti maga a társadalom — különböző önigazgató szervei útján — ahogyan ezt a JKSZ. programja állítja a következők szerint: „A szocialista demokrata rendszer fejlődésével megkezdődik az állami igazgatás szerepének csökkenése a gazdaság közvetlen irányításában, továbbá a kulturális és nevelő tevékenység az egészségügy, a népjólétügy stb. terén. E tevékenységek irányításának funkcióját mindinkább az önálló, vagy pedig a megfelelő demokratikus szervezeti mechanizmushoz fűződő különféle társadalmi önigazgató szervek veszik át. Az állami szervek továbbra is több funkciót végeznek, mint például gazdasági tervezés, bizonyos társadalmi alapok igazgatása, az általános arányok és viszonyok megállapítása az eszközök elosztásában — azonban mindezekben a funkciókban mind kevésbé vesznek részt a politikai hatalom szerveiként, hanem mindinkább a vállalatok munkaközösségeinek, valamint a termelők és fogyasztók területi közösségeinek közös társadalmi szerveiként."[11] Mindenekelőtt meg kell állapítani — mert a fentiekhez hasonló nézetek kimondottan, vagy hallgatólagosan a szocialista állam és a társadalom elidegenedéséből indulnak ki s nem veszik észre, hogy a szocialista állam szervezetileg is a dolgozók állama —, hogy a szocialista állam osztálylényegénél, a társadalomhoz való objektív viszonyánál fogva, a társadalomnak, mint egésznek érdekeit fejezi ki. (A megdöntött volt kizsákmányoló osztályok érdekei a szocialista fejlődés folyamán — ez osztályokkal együtt eltűnnek.) Az esetleg adódó voluntarisztikus jellegű hibák ebből a szempontból nem lényegesek. A marxizmus klasszikusai nemegyszer rámutattak arra, hogy minden politikai tevékenység az emberek fején megy keresztül, így bizonyos szubjektív jellegű torzulásokkal mindig lehet számolni. Ám ezek a torzulások, éppen mert szubjektívek, nem állhatják útját sikeresen a társadalmi viszonyok objektív fejlődésének, így időleges jellegűek, ha adott esetben fájdalmasan is nyilvánulnak meg. A szocialista állam osztálylényegéből fakadó felépítésével is, tevékenységében is a dolgozók széles köreit fogja össze, tehát a szocialista állam és a társadalom elidegenedéséről, szükségszerű elbürokratizálódásáról nem beszélhetünk. A szocialista állam és a társadalom alapvető érdekazonosságán túl azonban ebben a társadalomban — éppen átmeneti jellegénél fogva — még vannak bizonyos ellentmondások, amelyeknek az egész társadalom érdekében való megoldása feltétlenül központi politikai jellegű, tehát állami tevékenységet igényel. A szocialista állam- és jogtudomány helyesen ismerte fel, hogy bár a teljesen felépített szocialista társadalomban már nincsenek kizsákmányoló osztályok, osztályok még vannak. A munkásosztály és a szocialista parasztság még a társadalmi tulajdon két különböző típusával kapcsolatos, nem is beszélve a városi kisipari és kereskedő kispolgárság és az egyénileg dolgozó parasztság tulajdonviszonyairól. Mivel osztályok még vannak, minden lényeges gazdasági probléma politikai jellegű, így megoldásuk állami tevékenységet igényel.[12] Lenin már rámutatott, hogy csak akkor szűnik meg az állam: „... amikor nincsenek osztályok (vagyis nincs különbség a társadalom tagjai között a társadalmi termelési eszközökhöz való viszonyuk tekintetében)".[13] A tulajdonviszonyok alakulása viszont ismét csak nem szubjektív tényezőktől függ. Az objektív fejlődéstől elszakadó állami intézkedés nemcsak nem oldaná meg ezt a problémát, hanem ellenkezőleg zavart idézne elő a termelésben, a társadalomban. Teljesen helyesen mondotta tehát Hruscsov az SZKP XXI. kongresszusán a következőket: „A szövetkezeti-kolhoztulajdon és az állami tulajdon összeolvasztása egységes össznépi tulajdonná, nem egyszerűen gazdasági-szervezeti intézkedés kérdése, hanem egy igen komoly probléma megoldását kívánja; a város és falu közötti lényeges különbség megszüntetését."[14] Az állami funkciók politikai jellegének eltűnése, tehát az állam elhalása, s a funkciók társadalmi jellegűvé válása csak objektív fejlődés eredménye lehet. A marxizmus klasszikusai több ízben foglalkoztak ezzel a kérdéssel: Engels „A tekintélyről" c. cikkében pl. a következő, nagyon időszerű mondatokat olvassuk: „Minden szocialista egyetért abban, hogy a politikai állam és vele a politikai tekintély az eljövendő szociális forradalom következtében el fog tűnni; azaz a közösségi funkciók elvesztik politikai jellegüket és a társadalom érdekein őrködő, egyszerű igazgatási funkciókká változnak. A tekintély ellenzői azonban azt követelik, hogy egycsapásra töröljék el a politikai államot, *még mielőtt megszüntetnék az azt létrehozó társadal-*

[11] A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének Programtervezete 108—109. old.

[12] Vö. *Izsák* László: A XXI. Kongresszus az állam kérdéséről. — Korunk 18. évf. 3. sz. 1959. 356. old.

[13] *Lenin:* Művei 25. köt. Bp. 1952. 495. old.

[14] Népszabadság, 1959. január 29.

mi viszonyokat."[15] Lenin, Marx és Engels tanításaihoz kapcsolódva megjelölte a fejlődésnek azt a fokát, amelyben az állam ténylegesen elhal: „Az állam teljes gazdasági alapja a kommunizmus olyan magas fejlettsége, amelynél eltűnik a szellemi és fizikai munka közti ellentét, eltűnik következtetésképpen a mai *társadalmi* egyenlőtlenség egyik legfontosabb forrása, mégpedig olyan forrása, amelyet csupán a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével, csupán a kapitalisták kisajátításával semmiképpen sem lehet egyszerre megszüntetni."[16] Nyilvánvaló tehát, hogy a szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkciójának politikai, tehát állami jellegét sem lehet önkényesen megszüntetni, és e funkció ellátását a társadalom különböző önigazgató egységeire bízni, akkor, ha a társadalom viszonyai objektíve nem érték el azt a fejlődési fokot, amely ezt lehetővé tenné. A szocialista társadalom objektív viszonyai nem teszik lehetővé pl. a szükséglet szerinti elosztást sem, a munka szerinti elosztás pedig objektíve egyenlőtlenséget jelent, ebből következőleg jogi, tehát állami eszközöket igényel.[17]

A szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkciója éppen annak a társadalomnak a felépítésére irányul, amely az említett ellentmondásokat és vele együtt a gazdasági szervező munka irányításának állami jellegét is megszünteti. A voluntarisztikus előrefutás azonban, amely elsősorban az állam gazdasági szervező funkciójának gyengítésében vagy éppen „megszüntetésében" jut kifejezésre, a társadalmi viszonyok objektív fejlődésével szemben álló, éppen ezért visszafelé mutató, végsősoron magát az objektív fejlődést is zavaró „intézkedés". A JKSZ programjában a következőket olvashatjuk: „A forradalomnak és a szocialista államnak nem az a célja, hogy bizonyos előre megállapított sémák és dogmatikus konstrukciók alapján új társadalmat teremtsen. Feladatuk csupán az, hogy felszabadítsák a szocialista gazdasági és társadalmi tényezőket, amelyek még a régi társadalomban kifejlődtek és amelyek — a társadalom anyagi alapjainak fejlődésével és a szocialista öntudat haladásával összhangban, a további szocialista fejlődés szükségszerű hordozói".[18] Ezek a felszabadított gazdasági és társadalmi tényezők azonban az állam és a társadalom viszonyában éppen az állam gazdasági szervező funkcióját igénylik. Ez a funkció, nem előre megállapított dogmatikus konstrukciók szerint — mert hiszen ilyenek nincsenek is (a marxizmus klasszikusai sohasem írtak „recepteket a jövő lacikonyhája számára" — mondta Marx) — hanem éppen a felszabadított gazdasági és társadalmi tényezők objektív fejlődése alapján, a szocialista államnak, mint átmeneti államnak a lényegéből fakadóan, az új társadalom tudatos szervezését jelenti.

Ellenkező esetben, ha a gazdasági szervező funkciót politikai jellegétől megfosztva, mint a különböző társadalmi önigazgató szervek tevékenységét fogjuk fel, a társadalomban még meglévő különféle ellentmondásos jelenségek folytán ellentmondásos érdekek fejeződnek ki a gazdasági tevékenységben. A JKSZ programja ugyan ellenkező következtetésre jut, de érvelése nem meggyőző: „Ha mindezek a tényezők (ti. a termelők, munkaközösségek, gazdasági egyesülések, kommunák stb.) szabadon hatnak a közös érdekek kereteiben, akkor az állam is, mindezen tényezőknek közös hatóeszköze, a szocializmus haladásának jelentős tényezője lesz."[19] A partikuláris érdekek alapján működő helyi jellegű szervezetek munkája azonban — amely a dolog természeténél fogva helyi, sajátos tényezőket általánosként fog fel — sokkal inkább ki van téve a szubjektív jellegű torzulásoknak, mint az állam központi tevékenysége. A „közös érdekek keretében" kifejezés ugyanis semmitmondóvá válik, ha — mint azt a program mondja — „a szocialista állam a maga formáival ezeknek a szocialista tényezőknek szükségleteiből nő ki szervesen". Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ily módon szervezett állam tevékenységében a partikuláris érdekeket és tényezőket spontán módon kifejező szervek működése tükröződik. Az állami tevékenység tehát az egész társadalomra jellemző objektív törvények tudatos felhasználásán alapuló szervező, társadalomalakító funkció helyett, kétségtelenül ellentmondásos, különböző irányban eltorzult, partikuláris tevékenység egyeztetőjévé válik, és ez a tevékenysége szükségszerűen szembekerül a már felszabadított szocialista termelőerők, és társadalmi viszonyok objektív fejlődésével. Így a helyi jellegű spontán tevékenységek eredője az egész társadalomra érvényes, objektív folyamattal ellentétessé válhat, s ez olyan anarchikus helyzetet eredményezhet, amelyet egy társadalom sem viselhet el sokáig. A gazdasági szervező funkciót, illetőleg ennek politikai jellegét nem lehet szubjektíve megszüntetni. Az ilyen irányú intézkedések legfeljebb eltorzítják a funkció érvényesülését, kétségessé teszik eredményeit. A szocialista társadalom objektív viszonyai azonban a gazdasági szervező funkció politikai jellegét is igénylik.

„Semminő illúziónak nem használ, ha gyakorlatilag meghitt viszonyba kerülünk vele..." — mondotta Thomas Mann. Így van ez a tudományos köntösbe öltöztetett illúziókkal is, a társadalomtudomány illúzióival is. Az elmélet helyessége a gyakorlattal igazolható. Mit mutat hát a jugoszláv társadalmi gazdasági gyakorlat?

[15] *Engels:* A tekintélyről. — Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. Bp. 1949. 620. old. (Kiemelés tőlem. — K. K.)

[16] *Lenin:* Művei 25. köt. Bp. 1952. 502. old.

[17] Vö. *Marx:* A gothai program kritikája. Bp. 1953. 12—13. old. *Lenin:* Művei 25. köt. 498—502. old.

[18] A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének Programtervezete. 107. old.

[19] Uo. 114. old.

Nem lehet feladatunk azonban az adott szűk keretek között, hogy az elmondottakat a jugoszláv gazdasági élet eredményein mérjük le. Nem elemezhetjük az ott mutatkozó negatív jelenségek okait sem. Egyes jelenségekre azonban maga a JKSZ Központi Végrehajtó Bizottsága hívta fel a figyelmet. Ezek a jelenségek viszont azokra a tényezőkre utalnak, amelyekről röviden már szóltunk: a helyi érdekek előtérbekerülése, a központi tervek bírálata, figyelmen kívül hagyása, a közösség érdekeinek elhanyagolása, mellőzése. S nem múlt el a bürokratizmus veszélye sem: „...rámutattunk, hogy a decentralizáció önmagában véve még nem nyújt biztonságot a bürokratizmus ellen, hogy decentralizált és demokratikus rendszerünk fejlődését múlhatatlanul és állandóan különféle szocialistaellenes jelenségek kísérik."[20] Ugyancsak ebben a pártlevélben közelebbit is olvashatunk a negatív jelenségekről, melyeket egyebek közt abból is származtatják, hogy „feltétlen érvényűnek tekintik a szabadpiacot."[21] Ez pedig egyenesen következik az állam gazdasági funkciója érvényesülésének mesterséges eltorzításából.

A szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkciója ez állam lényegéből, a társadalomhoz való aktív alakító jellegű viszonyából fakad, tehát objektív. Ebből következik, hogy e funkció elsorvasztására irányuló, tudatos, de a társadalmi viszonyokhoz képest szubjektív törekvések, amelyek az ellentmondásos társadalmi jelenségekből még spontán eredő objektív folyamatok erősítésével járnak, a szocialista társadalom építését veszélyeztetik, és az így okozott kárt végül is csak nehézségek árán, de mindenesetre az állam szervező funkciójának zavartalan érvényrejutásával lehet helyrehozni.

A szocialista állam szervezeti alapelve a demokratikus centralizmus. Ebből következik, hogy az állam funkciói — így a gazdasági szervező és a nevelő funkció is és ez különösen — az állam helyi szerveinek is funkciói. A demokratikus centralizmus „az állami akarat központosítása mellett a legteljesebb mértékben biztosítja a tömegek és a helyi állami szervek kezdeményezését és öntevékenységét nemcsak a helyi ügyek intézésében, hanem országos jelentőségű feladatok helyi megvalósításában is."[22] A demokratikus centralizmus, mint államszervezési és gyakorlati alapelv szükségszerűen következik a szocialista állam és a társadalom viszonyából. Biztosítja a szocialista állam tudatos társadalomalakító munkájához szükséges centralizmust, de az ehhez a munkához szintén elengedhetetlenül szükséges tömegrészvételt, a helyi és az egész társadalom érdekeinek az objektív fejlődési törvények alapján történő összhangolását A szocialista állam és a társadalom objektív viszonya, az ebből folyó államszervezési alapelv: a demokratikus centralizmus következetes érvényesítése (ezt az érvényesülést egyes tényezők befolyásolhatják ugyan, de a torzulás csak időleges lehet) lehetetlenné teszi, hogy a gazdasági szervező funkciót ellátó állam valamilyen a társadalomtól elidegenedett, etatikus, bürokratikus szervezet legyen. Bürokratikus vonások, az állami funkciók bizonyos fokig eltorzult érvényesülése természetesen előfordulhatnak, de a szocialista állam lényegéből éppen nem ez, hanem az ilyen torzulások elleni harc következik.

A szocialista állam és a társadalom viszonyából következik az állam gazdasági szervező és nevelő funkciójának egysége is. A szocialista jogtudományban az utóbbi időben felmerültek olyan nézetek is, amelyek ezt az egységes funkciót két funkcióként fogják fel. A szétválasztás indokául egyes szerzők azt hozzák fel. hogy az állam gazdasági és kulturális tevékenysége megnyilvánulási módjaiban, formáiban annyira eltérnek egymástól, hogy egységes funkcióban való felfogásukat mi sem indokolja,[23] más szerzők pedig arra mutatnak rá, hogy „az állami szervek gazdasági szervező és kulturális-nevelő munkája... a szocializmus útján történő előrehaladás mértéke szerint mind nagyobb fejlődést mutat és két, jelentőségét tekintve önálló funkcióvá alakul át."[24] Ez a két álláspont, bár lényegileg egyezik, más-más szemléletet tükröz. Az első álláspont — véleményünk szerint — bizonyos értelemben szubjektív kiindulási pontot jelent, mintha egy állami funkció létét, más funkciókkal való összekapcsolódását, külső megjelenési formái és módjai alapján szubjektíve lehetne elismerni, vagy el nem ismerni. Az ilyen szemlélet szükségképpen homályban hagyja azt a — feltehetően a szerzők által sem vitatott — tényt, hogy az állam funkciói az állam és társadalom kapcsolatából, az állam osztálylényegéből eredően objektív jellegűek, és azoknak a külső megnyilvánulás módjai és formái alapján történő megítélése tévedésekre vezethet. A második álláspont az említett funkció objektív fejlődésére tekintettel próbálja a kettébontást megalapozni, azzal, hogy ebből a fokozódó jelentőségből következik a két külön funkcióként való értékelés. A jelentőség azonban — véleményünk szerint — ismét csak nem alkalmas ilyen szétválasztásra.

---

[20] A JKSZ Központi Vezetősége végrehajtó bizottságának levele a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége minden szervezetéhez és vezetőségéhez. — Politikai füzetek. 19. Noviszad. 1958. 2. old.

[21] Uo. 3. old.

[22] *Schmidt* Péter: Decentralizáció és demokratikus centralizmus. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője II. köt. 1—2. sz. 1959. 94. old.

[23] Vö. pl. *Nyikolajev*, V. V.: A szovjet szocialista állam fő fejlődési szakaszairól. Voproszi filozófii. 1957. 4. sz. 17—18. old. *Csesznokov:* A szovjet szocialista állam funkcióiról. — Voproszi filozofiái. 1958. 7. sz. 33—34. old.: *Piszkotyin*, M. I.: A szovjet állam funkciói a jelenlegi időszakban. — Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo. 1958. 6. sz. 32. old:: *Krimov*, A. D.: Fragen der Theorie des Sowjetstaates auf dem XXI. Parteitag der KPDSU — Staat und Recht. 1959. 4. sz. 422—423, 426. old.

[24] *Scsetinin*, V. V.: A népi demokratikus államok alapvető funkciói fejlődésük jelenlegi szakaszában. — Jogtudományi Közlöny 1959. 4. sz. 132. old.

A gazdasági szervező és a nevelő funkció önálló funkcióként való felfogásával egyebek között már a magyar jogtudomány is foglalkozott.[25] Ez álláspont — helyesen az állam funkcióinak objektív jellegéből kiindulva — rámutatott, hogy „a proletár állam előtt a társadalmi-gazdasági viszonyok szocialista átalakítása mint fő feladat jelenik meg. E fő feladat megoldására közvetlenül irányuló állami tevékenység mind a gazdasági, mind a kulturális munkát felöleli. Ezért az állam belső tevékenységének azt a fő irányát, amely közvetlenül a társadalmi-gazdasági viszonyok szocialista átalakítására irányul, gazdasági szervező és kulturális nevelő funkcióként jelöljük meg.[26] A szocialista állam és a társadalom viszonyában valóban a legjelentősebb momentum a társadalom tudatos alakítása egy új társadalmi-gazdasági rendszer felépítése érdekében. Ez a tartalma az állam gazdasági és nevelő munkájának. Szándékosan használjuk a nevelő és nem a kulturális nevelő munka kifejezést. Az utóbbi ugyanis nyilvánvalóan szélesebb értelmű, és világos, hogy a szocialista állam társadalomalakító munkája a szélesebb értelmű nevelést is magában foglalja, ez ugyanis objektíve része a társadalomalakításának.

A marxizmusnak azon felismeréséből, amely szerint a társadalmi lét alakítja a tudatot, következik, hogy a társadalmi lét változását, hosszabb-rövidebb idő múltán, nyomon követi a tudat változása is. A szocialista állam tehát már gazdasági szervező tevékenységével is nevelő munkát végez, hiszen új körülményeket teremt, tudatosan alakítja a társadalmi viszonyokat, amelyek spontán módon alakítják az emberi tudatot. Az állam azonban közvetlenül tudatformáló tevékenységet végez — egyebek közt — a szocialista jog útján is, amelynek lényeges szerepe a dolgozók nevelése, akár önkéntes követésben fejeződik ki a szocialista jog érvényesülése, akár kényszerintézkedések alkalmazása útján. Félreérthetetlenül kifejezte ezt már Lenin is, amikor a kényszer és a meggyőzés dialektikus egységéről beszélt,[27] de ez az értelme következő szavainak is: „A proletariátusnak szüksége van az államhatalomra, a hatalom központosított szervezetére, az erőszak szervezetére — azért is, hogy a kizsákmányolók ellenállását elnyomja, és azért is, hogy a lakosság hatalmas tömegeit, a parasztságot, a kispolgárságot és a félproletárokat *vezethesse* a szocialista gazdaság „berendezésében".[28] A dolgozóknak ez a vezetése, nyilvánvalóan széleskörű, a kulturális munkán is túlmenő, nevelést jelent. Még világosabban utalnak erre Lenin következő szavai: „Az osztályok megszüntetése ... jelenti azt is, hogy *felszámoljuk a kisárutermelőket*, már pedig a kisárutermelőket *nem lehet elkergetni*, nem lehet elnyomni, ezekkel *össze kell férni*, ezeket csak igen hosszadalmas, igen lassú, óvatos szervezőmunkával lehet (és kell) átformálni, átnevelni ... A proletariátus diktatúrája szívós harc, véres és vértelen, erőszakos és békés, katonai és gazdasági, *pedagógiai és adminisztratív harc* (e kiemelés tőlem. — *K. K.*) a régi társadalom erői és hagyományai ellen."[29] Az új társadalom alakításában a szervező és a nevelő munka lényege tehát végső soron azonos, s a nevelés tágabb értelmű a kulturális nevelésnél. Nemcsak azért, mert a gazdasági szervezés folytán kialakított új társadalmi viszonyok maguk is „nevelnek", nemcsak azért mert az új gazdasági hálózat kiépítése, az ezzel kapcsolatos munka elvégzése nem történhet meg az emberek nevelése nélkül,[30] hanem azért is, mert a felépítendő új társadalom tudatában, magatartásában egyaránt új embert követel. Bár az új viszonyok új módon alakítják az embert is, tehát ez a nevelési folyamat objektív, mégis a szocialista állam tevékenysége a felismert objektív folyamat alapján, ezt a folyamatot segítő, gyorsító, a szocialista állam lényegéből folyó tudatos tevékenységet jelentő funkció. A gazdasági szervező és nevelő funkció lényegi egysége tehát egyúttal azt is jelenti, hogy a nevelő tevékenységet nem lehet szűken csak a kulturális nevelésre korlátozni.

Az elmondottak különösen világosan figyelhetők meg, ha a fejlődés második szakaszában levő szocialista állam viszonyait vizsgáljuk. A kizsákmányoló osztályok felszámolása után a belső elnyomó funkció nyilvánvalóan átalakul. Ha elfogadjuk J. V. Sztálin tanítását, mely szerint ebben a szakaszban a társadalmi tulajdon védelme, mint önálló állami funkció jelentkezik, akkor nyilvánvaló, hogy a társadalmi tulajdon védelmén túl, a dolgozók magatartásának a szocialista társadalom normái szerinti alakítása elsősorban nevelés kérdése, éspedig nem csupán kulturális jellegű, hanem adott esetben a büntető és más jogszabályok alkalmazásában is rejlő nevelési feladat. Ebben a szakaszban az állam gazdasági szervező és nevelő funkciójának hatása egyre inkább elősegíti a társadalmi szervek kulturális és más jellegű nevelő munkáját is, amelyek ellátnak az állami funkciót segítő feladatokat is.

Az eddigiekben a szocialista állam gazdasági szervező és nevelő funkcióját általában, lényeges vonzásaiban tárgyaltuk, a kérdéseket szocialista jogtudományban folyó vita egyes csomópontjai köré csoportosítva. Mint ismeretes azonban, a szocialista állam fejlődésének különböző szakaszában az állami funkciók különbözőképpen jelentkeznek, sőt bizonyos körülmények folytán különbségeket észlelhetünk a szovjet ál-

[25] Vö. *Peschka* Vilmos: i. m. 94—95. old.
[26] Uo. 95. old.
[27] Lenin: Művei 31. köt. 512—513. old. uo. 521. old.
[28] Lenin: Művei 25. köt. 433. old.
[29] Lenin: Művei 31. köt. Bp. 1951. 30. old.
[30] Lenin ezzel kapcsolatosan több alkalommal rámutatott a gazdasági szervezés és a nevelés egységére: Vö. pl. Művei 30. köt. 487., 489. old. 33. köt. 286. és köv. 474—475. old.

lam első szakasza és a népi demokratikus államok, mint a fejlődés első szakaszában levő szocialista államok között. Ezek a különbségek elsősorban nem is a funkciók léte, hanem jelentőségük alakulásában mérhetők le. A gazdasági szervező és nevelő funkció kétségtelenül kibontakozott a szocialista állam minden szakaszában és minden formájában. Ez objektíve következik a szocialista állam és a társadalom viszonyából. Jelentőségét tekintve azonban elmaradt pl. a szovjet állam első szakaszában a második szakasztól, de jelentősebben bontakozott ki ez a funkció már a szocialista fejlődés első szakaszában levő népi demokratikus államokban is. Ennek a jelentőségbeli különbségnek oka, amint arra már a magyar állam és jogtudomány is rámutatott,[31] a Szovjetunió gazdasági és politikai segítségében, valamint a népi demokratikus országok egymás felé megnyilvánuló gazdasági-politikai támogatásában rejlik. A szocialista fejlődés első és második szakaszában levő állam közötti jelentőségbeli különbség — a gazdasági szervező és nevelő funkciót tekintve — elsősorban arra a körülményre vezethető vissza, hogy a szocialista fejlődés első szakaszában még számolni kell a megdöntött, de még fel nem számolt volt kizsákmányoló osztályok részéről jelentkező ellenállással. Az első szakaszban az állam és a társadalom viszonyában még jelentkeznek bizonyos antagonisztikus ellentétek, amennyiben a társadalom egy kisebb része osztályhelyzeténél fogva szembenáll az állammal, az állam társadalomalakító tevékenységével. Így ebben az időszakban az állam belső elnyomó funkciója lát el olyan feladatokat, amelyek később vagy egyáltalán nem merülnek már fel, vagy a gazdasági szervező és nevelő funkció körébe kerülnek, vagy pedig egyenesen el is vesztik állami jellegüket, és csak társadalmi tevékenységet igényelnek. Világos, hogy az eredményes társadalomalakítás perspektívikusan az állam és a társadalom objektíve teljes érdekazonosságát kívánja meg. Ameddig tehát ez még nincs így, alapvető jelentősége van a szocialista állammal ellentétes osztálylényegű érdekekből folyó ellenállás elnyomásának, és az ilyen ellenállás alapját képező osztályok megsemmisítésének.

[31] Vö. *Peschka* Vilmos: i. m. 93—94. old.

Kulcsár Kálmán

Az új szovjet büntetőtörvényhozás büntetőpolitikai alapjai

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1958. december 25-én egy sor büntetőtörvényt fogadott el. Ezek közül az anyagi büntetőjog szempontjából a legjelentősebbek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveinek Alapelvei.

A büntetőtörvénykönyvek Alapelvei a szovjet büntetőjogi elmélet és gyakorlat több évtizedes tapasztalataira épülnek. A 40 éves múlt hagyományait folytatva, ezt a büntetőtörvényt is a szocialista humanizmus, a szovjet demokrácia és a szocialista törvényesség eszméi hatják át. Ezen túlmenően pedig az Alapelvek megfelelnek azoknak a különös büntetőjogi feladatoknak, amelyek a kommunizmus építésének konkrét feladataiból és a szovjet társadalom fejlődésének törvényszerűségéből folynak. E büntetőpolitikai feladatokat és irányelveket a következőkben lehet megjelölni: a lenini nemzetiségi politika következetes megvalósítása a büntetőtörvényhozás területén; a büntetőjogi felelősség alapja a büntetőtörvényben előre meghatározott cselekmény elkövetése és a szubjektív bűnösség; a bűnözés elleni küzdelem fokozása, a bűnözést előidéző okok felszámolása és a bűnözés elleni harcban a társadalom erőinek fokozott bevonása útján; a kevésbé veszélyes cselekmények miatt a büntetőjogi felelősség szűkítése és enyhítése mellett a veszélyes bűnözők felelősségének szigorítása; a bűnözők megjavítása és átnevelése állami kényszerintézkedések és társadalmi ráhatások együttes alkalmazásával; a bírói ítélet stabilitásának biztosítása.[1]

Jelen tanulmányban nem kívánom az Alapelvek tételesjogi rendelkezéseit ismertetni. Feladatom annak bemutatása, hogy az Alapelvek és egyéb büntetőjogszabályok rendelkezéseiben a most felsorolt büntetőpolitikai elvek összefüggései hogyan jelentkeznek, illetve hogyan érvényesülnek. A tanulmány kereteire tekintettel azonban nem vállalkozhatom arra, hogy valamennyi büntetőpolitikai elv hatásával és szerepével egyaránt foglalkozzam. Így például teljesen mellőznöm kell a törvényhozás területén a lenini nemzetiségi politika következetes megvalósítása, a büntetőjogi felelősség szubjektív és objektív alapjai és az ítéletek stabilitása kérdéseinek tárgyalását, jóllehet e büntetőpolitikai elvek tételesjogi érvényesülése jelentős és érdekes kodifikációs-technikai és jogi problémákat vet fel. E kérdések tárgyalásának mellőzését az is indokolja, hogy egyes magyar és szovjet szerzők már a magyar jogirodalomban is érintették és tárgyalták a fenti kérdéseket. Így csak azokat a büntetőjogi alapelveket vizsgálom, amelyek a szovjet társadalom jelenlegi fejlődésével legközvetlenebbül kapcsolatosak.

[1] Ld.: *P. Sz. Romaskin, A. A. Gercenzon:* A Szovjetunió és a szövetséges köztársaság büntetőtörvényeinek Alapelvei. Jogtudományi Közlöny, 1959. 9. sz. 434. old.

Az SZKP a XX. és XXI. pártkongresszusokon feivázolta az emberiség legnagyobb történelmi tettének, a kommunista társadalom felépítésének konkrét gazdasági körvonalait és egyben megszabta a kommunizmushoz való átmenet gazdasági, társadalmi, politikai irányvonalát. A kommunizmus építésének társadalmi-gazdasági kérdései szoros kapcsolatban vannak egyrészt a néptömegek szocialista öntudatával, másrészt pedig a szocialista törvényesség kérdéseivel.

A kommunizmus építésének feladatai három ponton érintik közvetlenül a szovjet állam büntetőpolitikáját. Ezek: a bűnözés teljes felszámolásának kérdése, a társadalmi erők szerepe a bűnözés elleni küzdelemben, a büntetőjogi felelősség és a büntetőjogi represszziók fokának és jellegének változása az átmeneti időszakban.

A bűnözés és a kommunizmus egymást kizáró jelenségek. Ismeretes, hogy a marxizmus álláspontja szerint a bűncselekmény a kizsákmányoló társadalmakhoz kapcsolódó történelmi kategória, amely társadalmi alapját elvesztve, a fejlett kommunista társadalomban eltűnik. A bűnözés „elhalása" azonban nem a tudatos emberi cselekvéstől függetlenül megy végbe. Ellenkezőleg, a szocialista államnak rendkívüli nagy szerepe van a folyamat kialakításában és irányításában.

A kommunizmusra való áttérés idején az egyik legfontosabb feladat a kommunista tulajdonságok és magatartási normák kifejlesztése a tömegekben. Ezek a tulajdonságok és az emberek közötti új viszonyt szabályozó együttélési normák a múlt tudati maradványai ellen vívott harcban szilárdulnak meg. „Nem várhatjuk nyugodtan, hogy ezek a kapitalista csökevények maguktól eltűnjenek. Erélyes harcot kell folytatnunk ellenük . . ." — jelentette ki N. Sz. Hruscsov a XXI. kongresszuson.[2]

A kommunista erkölcs és magatartási normák kifejlesztésében, illetve megszilárdításában rendkívül jelentős szerepet játszik az a harc, amelyet a szovjet állam és társadalom folytat a bűnözés és más társadalomellenes magatartások ellen.

A szovjet állam fejlődésének minden időszakában jelentős figyelmet fordított a bűnözés kérdéseire általában, s különösen a bűnözést előidéző okok felszámolásán keresztül a bűnösség visszaszorítására. A társadalmi fejlődés következtében ma már a szovjet állam a bűnözés tekintetében lényegesen messzemenőbb feladatot tűz ki. A kommunizmus építésének nagy programja a büntetőjog területén: a bűnözés teljes kiirtása. Nem véletlen, hogy ilyen büntetőjogi programot a történelem folyamán még egyetlen állam sem dolgozott ki. Csak a Szovjetunióban jöttek létre ennek a célkitűzésnek a reális társadalmi feltételei. A Szovjetunióban felszámolták az ember kizsákmányolását, létrehozták a szocialista társadalmi rendet és ezzel megszüntették a bűnözés okai és a társadalom szerkezete közötti strukturális összefüggést. Ennek eredményeként a szovjet hatalom évei alatt általában, de az elmúlt években különösen csökkent a bűnözés. A kommunizmusba való átmenet idején pedig törvényszerűen merül fel a bűnözés végleges felszámolásának követelménye. Ezt az igényt D. R. Raszulov, a Nemzetiségi Tanács Törvényelőkészítő Bizottságának elnöke az Alapelvek tervezetének benyújtásakor a következőképpen fogalmazta meg: „A kommunizmusba való átmenet idején az olyan társadalomellenes jelenségeket, mint a bűnözés, véglegesen fel lehet és fel kell számolni. Minden objektív lehetőségünk megvan erre. A bűnözés szociális gyökerei nálunk már régen megsemmisültek . . . a dolog lényege abban áll, hogy helyesen alkalmazzuk a rendelkezésre álló eszközöket a bűncselekmények idejében történő felderítésére és meghiúsítására, hogy olyan állami és társadalmi körülményeket teremtsünk, amelyek kizárják a bűncselekmények elkövetését."[3]

A XXI. pártkongresszus a szovjet társadalom fejlődésének törvényeként szögezte le, hogy a kommunista társadalmi önigazgatáshoz az út a néptömegek aktivitásának kiterjesztésén, a szovjet demokrácia továbbfejlesztésén, az állami feladatoknak fokozatosan a társadalmi szerveknek való átadásán keresztül vezet. Nyilvánvaló, hogy ez a tétel rendkívül jelentős a szocialista állam büntetőpolitikájának kialakítása, a bűnüldözési és az igazságszolgáltatási feladatok állami és társadalmi megszervezése szempontjából. Konkréten azt a feladatot állítja a szovjet állam elé, hogy ki kell alakítani a bűnüldözés társadalmi alapjait. E feladat egyfelől azt követeli, hogy a bűnözés elleni harcra párhuzamosan az állami szervekkel meg kell szervezni a társadalmi erőket, s másfelől, hogy az állami szervek bűnüldöző és igazságszolgáltatási munkájába fokozottabban kell bevonni a társadalmi erőket.

Az állami feladatok fokozatos átadása a társadalmi szerveknek egyáltalán nem jelenti azt, mintha a kommunizmusba való átmenet idején a szocialista állam szerepe csökkenne. Ellenkezőleg, a szocialista állam szerepe megnő és társadalmi-politikai alapjai tovább erősödnek az átmenet korában. Megváltozik azonban az állami tevékenység jellege és módszerei. Összeszűkül az állami kényszer köre és mindinkább szervező és nevelő jellege kerül előtérbe.[4] Ebből az objektív folyamatból pedig a szovjet büntetőpolitika azt a következtetést vonja le, hogy szűkül a büntetőjogi represszziók köre, csökken a kényszer társadalmilag szükséges foka, és ezzel párhuzamosan növekszik a büntetőjogi kényszerintézkedésekben a meggyőzés, a nevelés eleme.

Az új szovjet törvényhozás lényegében a fenti elveket realizálja. Vizsgáljuk meg, hogy

[2] Az SZKP. XX. kongresszusa. Bp. 1959. 66. old.

[3] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959. 151. old.

[4] Az SZKP. XXI. kongresszusa. *M. A. Szuszlov* felszólalása. Bp. 1959. 296. old.

ezek az elvek közvetlenül hogyan érvényesülnek a szovjet büntetőpolitikában és egyes jogintézmények kialakításában. Vizsgálódásaink tárgya egyrészt a legújabb büntetőjogi törvények — s ezek között is elsősorban a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei, — másrészt az ebben a körben nemrég kibocsátott törvénytervezetek. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának törvényelőkészítő bizottságai 1959. októberében három nagyjelentőségű törvénytervezetet tettek közzé nyilvános megvitatás végett.[5] A társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben c. törvény, Az elvtársi bíróságok mintaszabályzata c. törvény és Az ifjúságvédelmi bizottságok mintaszabályzata c. törvény szabályozni kívánja a társadalom erőinek fokozott bevonását a bűnözés elleni küzdelembe, főleg arról az oldalról, amely kívül esik a büntetőeljárás keretein. Csak ezeknek a törvényeknek és törvénytervezeteknek együttes ismeretében lehet a megfelelő következtetéseket levonni a szovjet büntetőpolitika új irányairól.

I. Az új szovjet büntetőtörvényhozás vezérelve az a lenini gondolat, mely szerint a bűnözés elleni küzdelmet elsősorban a bűnözést kiváltó okok felszámolása útján a társadalom erőire támaszkodva kell megvívni. A bűnözés elleni küzdelem fokozása is csak ezen az úton valósítható meg.

Ennek kapcsán először azt kell tisztázni, hogy mit jelent a bűnözés elleni harc fokozása. Vajon a kommunizmusba való átmenet idején a bűnözés elleni harc fokozása egyet jelent-e a büntetőjogi felelősség kiterjesztésével, megszigorításával és a büntetőjogi represszió fokozásával? Az új szovjet törvényhozás erre a kérdésre határozott nemmel válaszol. Igaz, a szovjet állam történetében volt olyan időszak, amikor az a törvényhozási és elméleti irányvonal érvényesült, amely az osztályharc állandó élesedésének és fokozásának sztálini tételére támaszkodva, a bűnözés elleni harc fokozását azonosította a büntetőjogi represszió fokozásával. Megszületett az az elmélet, amely szerint minél kevesebb a bűnöző, annál súlyosabb a büntetés. Ma már ezt az álláspontot a szovjet törvényhozás és az elmélet egyaránt tévesnek tartja.[6] A szovjet büntetőjogászok a XX. és XXI. kongresszus megállapításai alapján rámutatnak arra, hogy amilyen mértékben növekszik a tömegek öntudata, úgy szűkül a szükséges kényszer alkalmazásának köre és növekszik a társadalom nevelő erejének szerepe. Hangsúlyozzák, hogy a bűnözés elleni harc fokozása nem azonos a represszió fokozásával és a kommunizmus építésének idején a büntetőjogi felelősség megszigorítása nem általános. A büntetőjogi felelősség szigorítása, a represszió fokozása az egyes bűncselekménykategóriák jellegétől és veszélyességétől függ. Így pl. a szovjet törvényhozás az elmúlt években az élet elleni cselekmények, valamint a nemi bűncselekmények kategóriájában jelentősen fokozta a büntetőjogi felelősséget. De az ilyen felelősségszigorítás más oldalon megfér a felelősség enyhítésével, sőt a büntetendő cselekmények körének szűkítésével is. A marxista társadalomszemléletből és a bűnözés okainak marxista értelmezéséből kiindulva, a bűnözés elleni harc fokozása elsősorban azt jelenti, hogy a társadalom a politikai nevelőmunka fokozásával, a bűncselekmények elkövetése lehetőségeinek kizárásával, a bűncselekmények megelőzésével, a bűncselekmények okainak felszámolásával és csak másodsorban a XXI. kongresszuson erre a kérdésre utalva kedéssel harcol a bűnözés ellen. N. Sz. Hruscsov a XXI. kongresszuson erre a kérdésre utalva, erőteljesen hangsúlyozta, hogy: „A megelőzés, a nevelő munka a legfontosabb."[7]

Mint már előzőleg utaltam rá, a bűnözés elleni fokozott küzdelem célja a Szovjetunióban nem korlátozott, hanem a bűnözés teljes felszámolására, a bűnözés teljes kiirtására irányul. Ezt a társadalmi-politikai célkitűzést a szovjet törvényhozás törvényileg is leszögezte. A büntetőeljárási Alapelvek 2. cikke a büntetőeljárás feladatául többek között a bűncselekmények megelőzését és a bűnözés kiirtását jelölte meg. Ez a feladat természetesen túlmegy a büntetőeljárás határain és általános büntetőpolitikai célkitűzésként jelentkezik, amelynek számos büntetőjogi és társadalmi eszköze van.

E feladatok megoldása kétségkívül komplex társadalmi intézkedések alkalmazását követeli meg, amelynek fő irányát, módszerét és ütemét a tudományosan megalapozott büntetőpolitika alakítja ki. A szocialista állam büntetőpolitikájának kidolgozásában viszont jelentős szerepe van a crimen tudományoknak. Az általános büntetőpolitikai célkitűzés — a bűnözés teljes kiirtása — megköveteli a bűnözés helyzetének, a bűnözést kiváltó okok, s az okok megszüntetésének, a bűncselekmények megelőzése feltételeinek és módszereinek tudományos elemzését és vizsgálatát. Ez a felismerés az alapja annak, hogy mind a Szovjetunióban, mind a népi demokráciákban fellendülőben vannak olyan tudományágak, mint a kriminológia és a kriminalisztika. A kriminalisztika a nyomozás, a bűncselekmény és a bűnöző felderítésének tudománya.[8] A kriminalisztika mindennapi gyakorlatában rengeteg tapasztalat gyűlik össze a bűncselekmények megelőzésére vonatkozóan. Ezek felhasználása elsődlegesen büntetőpolitikai feladat. A szocialista kriminológia teljesen más alapokról nyúl a bűnözés vizsgálatához, mint a különféle burzsoá kriminológiai iskolák. A bűnözés okainak kutatásában

[5] Ld.: Izvesztija, 1959. okt. 23—24. sz.

[6] Ld.: Jogtudományi Közlöny, 1959. 9. sz. 443. old.

[7] Az SZKP. XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 126. old.

[8] Ld.: *Viski László:* A kriminalisztika rendszeréről. Kézirat az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője számára. *Alapy Gyula:* A kriminalisztika: a bűnözés elleni harc tudományos fegyvere. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, Bp. 1959. II. köt. 3—4. sz.

elveti a burzsoá felfogásra jellemző biológiai, pszichológiai nézőpontot és szilárdan a dialektikus materializmus módszere és a marxizmus társadalomszemlélete alapján áll. A szocialista kriminológia feladatának tartja egyrészt a bűnözés helyzetének, tendenciáinak tanulmányozását általában, illetve egyes bűncselekménykategóriákon belül, másrészt vizsgálja az egyedi bűncselekményt és az egyedi bűnelkövető személyiségét a maga társadalmi-pszichikai valóságában. A kriminológia elsődleges feladatai a bűncselekmény megjelenési formáinak, okainak, a bűnözés tendenciáinak tanulmányozása. Ebből nem nehéz felismerni, hogy a szocialista kriminológia eredményei jelentős tényanyagot képeznek a büntetőpolitika számára.[9] Ezért a szocialista büntetőpolitika kialakításában a crimen tudományok eredményeit mellőzni nem lehet.

A bűnözés elleni küzdelem fokozásának és a bűnözés okai felszámolásának jelentős feltétele annak a lenini elvnek megvalósítása, amely szerint a bűnözés elleni küzdelembe be kell vonni az egész társadalmat. Erre nézve a szovjet törvényhozásnak bőséges iránymutatást adott a XXI. kongresszus.

A társadalom a bűnözés elleni harcban résztvehet a büntetőeljárás keretein belül, de résztvehet annak keretein kívül is, amikor nem büntetőjogi, s általában nem jogi eszközökkel küzd a bűnözés ellen.

A szovjet hatalom fennállásának első napjaitól kezdve az igazságszolgáltatást a legdemokratikusabb alapokra helyezte, amelynek egyik eleme az, hogy a társadalom képviselői, a népi ülnökök a bíráskodás minden fokán résztvesznek és jogaik mindenben azonosak a hivatásos bírák jogaival. A társadalom részvétele a bűnözés elleni harcban a büntetőeljárás keretein belül tehát ilyen módon alapjában biztosítva van. Az új szovjet törvényhozás azonban tovább kívánja növelni a társadalom szerepét a büntetőeljárásban. Ebből a célból a büntetőeljárási Alapelvek bevezetik a társadalmi vádló és társadalmi védő intézményét.

Rendkívül jelentősek ebben a körben azok a rendelkezések, amelyek a társadalmi szerveket és kollektívákat feljogosítják arra, hogy a büntetőeljárás megszüntetésére, a feltételes elítélésre, az idő előtti rehabilitálásra előterjesztést tegyenek a bíróságnak, s hogy magukra vállalják a terhelt átnevelését, megjavítását. A fent említett, a társadalom szerepének növeléséről szóló törvénytervezet egyik legérdekesebb rendelkezése ebből a szempontból a társadalmi kezesség intézményének a bevezetése. Eszerint a bűnüldöző szervek a kollektívák és társadalmi szervek kérelmére az eljárást olyan személlyel szemben, aki kisebb súlyú bűncselekményt első ízben követett el és tettét őszintén megbánta, megszüntethetik, ha a társadalmi szerv vagy kollektíva vállalja az illető személy átnevelését és megjavítását. A társadalmi szervezet vagy kollektíva egy éven keresztül ellenőrzi az illető személy magatartását. Az év elteltével pedig értesíti a bűnüldöző szervet az átnevelés eredményéről. Ha ez nem járt eredménnyel, úgy a társadalmi szerv vagy kollektíva a bűnüldöző szervnek indítványozhatja a büntetőeljárás lefolytatását is. Az Alapelvek 38. cikke szerint a terhelt munkahelyének kollektívája jogosult előterjesztést tenni a bíróságnak a feltételes elítélésre, s ha a bíróság az előterjesztést elfogadja, a kollektívát kötelezheti a feltételesen elítélt átnevelésére és megjavítására. Az Alapelvek 47. cikke felhatalmazza a társadalmi szerveket arra is, hogy a törvényi rehabilitáció beálltához szükséges idő letelte előtt javasolhatják a bíróságnak az elítélt mentesítését a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól, amennyiben az elítélt a szabadságvesztés kitöltése után példás magatartásával és becsületes munkájával bebizonyította megjavulását. Az ilyen társadalmi nevelő munka csak ott képzelhető el, ahol a kollektíva egységes és erős, megítélése pedig szilárdan a kommunista erkölcsön alapul. Nem kétséges, hogy ezek a fenti rendelkezések azzal a hatalmas erővel számolnak, amely a forradalom, a polgárháború, a szocializmus építése, a második világháború tüzében kialakult társadalmi szervezetekben és munkakollektívákban rejlik.

A bűnözés elleni küzdelembe a társadalom bevonásának másik útja az, amelynek eredményeként az eddigi bűnüldözési állami feladatok egy része közvetlenül társadalmi erők kezébe megy át. Ennek ez ideig két formája fejlődött ki: a közrendvédelmi feladatok ellátása az ún. népi druzsinák útján és a társadalmi bíróságok. Ehhez csatlakozik még a fenti törvénytervezet szerint létrehozandó ifjúságvédelmi bizottságok széles hálózata.

A népi druzsinák — az önkéntes társadalmi közrendvédelmi osztagok — a leningrádi dolgozók és tömegszervezetek kezdeményezésére jöttek létre. Feladataikat az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1959. március 2-i együttes határozata szabályozta.

A szovjet hatalom első éveiben már létrejöttek olyan társadalmi szervezetek, amelyek a milícia támogatását tűzték ki célul. A 30-as években pedig sikerrel működtek az ún. milícia támogatóinak társaságai, illetve brigádjai. E társadalmi szervezetek és a népi druzsinák jellege között azonban elvi különbség van. Az előbb említett társadalmi szervezetek a milícia vezetésével dolgoztak, annak segédszervei voltak, a milícia mint állami szerv tevékenységét segítették elő. Ezzel szemben a népi druzsinák az állami feladatok társadalmasításának folyamatában jöttek létre, önállóan hajtanak végre olyan feldatokat, amelyek egyébként állami szervek hatáskörében vannak. Ezt a merőben társadalmi jelleget az is kifejezi, hogy a népi druzsinák

[9] *Vermes Miklós:* A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése. Kézirat az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője számára.

nem a milíciának, hanem a pártnak, a szakszervezetnek, azaz a dolgozók társadalmi szerveinek vannak alávetve.

A népi druzsinák részt vesznek a közrend védelmében, harcolnak a huliganizmus és minden antiszociális megnyilvánulás ellen, tevékeny részt vállalnak a néptömegek között a szocialista együttélési szabályokra való nevelés munkájában. A népi druzsina közrendvédelmi munkája természetszerűen szoros kapcsolatban van a milícia tevékenységével. Mindennapi tevékenységük összehangolását a párt, szakszervezti és szovjet szervek biztosítják.

A közrendvédelem területén a népi druzsinának a következő jogaik vannak: felhívás a rendzavarás megszüntetésére, igazoltatás, jegyzőkönyvfelvétel a rendzavarásról, előállítás a druzsina törzséhez, az ügy átadása társadalmi vagy állami szerveknek. Közrendvédelmi feladataik ellátása közben a druzsina tagjai az államhatalom képviselőit megillető büntetőjogi védelemben részesülnek.

A népi druzsina intézkedéseinek nincs fenyítő, büntető jellege, feladata a bűncselekmények és más társadalom elleni cselekmények megelőzése a nevelés, a meggyőzés, a politikai felvilágosítás eszközeivel. A népi druzsinák eddigi működésének eredményei azt mutatják, hogy jelentős állami feladatokat tudnak társadalmi úton elvégezni, s működésük rövid ideje alatt a közvélemény kiformálásának, a tömegek önfegyelemre való nevelésének jelentős tényezőivé váltak.

A társadalmi bíróságoknak is vannak történelmi előzményei a szovjet államban. 1917-ben a Vörös Hadsereg és a Flotta egységeiben jöttek létre első ízben az ún. elvtársi bíróságok, amelyek a forradalmi fegyelem megteremtését és megerősítését tűzték ki célul. 1928. és 1931. között pedig a társadalmi bíróságok széles hálózata alakult ki. Ezek a társadalmi szervek jelentősen tehermentesítették az állami bíróságokat, különösen a magánvádas ügyek területén, ahol mint békéltető bizottságok működtek. A 30-as évek végén a társadalmi bíróságok munkája iránt a figyelem meggyengült, ennek következtében tevékenységük elszürkült, sőt sok helyen meg is szűnt.

Az erre az időszakra vonatkozó irodalomból az tűnik ki, hogy a társadalmi bíróságok szerepét elsősorban az igazságszolgáltatási szervek munkájának tehermentesítésében látták. Ez a szemlélet szoros kapcsolatban volt az abban az időben uralkodó, a büntetőeljárást minden áron egyszerűsíteni kívánó felfogással.

A XX. kongresszus után ismét felvetődik a társadalmi bíróság kérdése, most már azonban teljesen más aspektusból. Egyre inkább hangsúlyozzák a társadalmi bíróságok közvéleményformáló, nevelő hatását. N. Sz. Hruscsov a XXI. kongresszuson kijelentette: „Ideje, hogy több figyelmet szenteljünk az elvtársi bíróságoknak. Ezeknek elsősorban a különböző szabálysértéseket kell megakadályozniok, s nemcsak termelési ügyekben kell dönteniök, hanem a mindennapi élet kérdéseiben és erkölcsi természetű kérdésekben is."[10]

A XXI. kongresszus idevonatkozó megállapításai nyomán szükségesnek mutatkozott a társadalmi bíróságokra vonatkozó joganyag felülvizsgálata, s az új társadalmi-politikai követelményeknek megfelelően az egész kérdéscsoport kodifikálása. Ezt a célt szolgálja az elvtársi bíróságok mintaszabályzatáról kiadott törvénytervezet.

A mintaszabályzat tervezetének első cikke világosan meghatározza a társadalmi bíróságok, illetve, ahogy a tervezet nevezi, elvtársi bíróságok szerepét. Eszerint az elvtársi bíróságok aktívan közreműködnek a társadalmi tulajdonhoz, a munkához való kommunista viszony kialakításában, nevelik az állampolgárokat a szocialista együttélési szabályok megtartására és az állampolgárok méltóságának és becsületének tiszteletére. A legfontosabb az elvtársi bíróságok munkájában a tömegek nevelése, a jogsértések és a társadalom ellenes cselekmények megelőzése, a meggyőzés és a társadalmi ráhatások alapján. Az elvtársi bíróságok fontos eszközei olyan társadalmi légkör kialakításának, amelyben bármely társadalomellenes magatartás tűrhetetlen.

Milyen ügyekben tartja lehetségesnek a tervezet az elvtársi bíróság működését? Ennek eldöntése kapcsolatos azzal a büntetőpolitikai irányvonallal, amely a büntetendő cselekmények körének szűkítésében jelentkezik. Ezt figyelembe véve, az elvtársi bíróságok nemcsak a kisebbfokú társadalomellenes cselekményeket (pl. részegeskedés, a munkafegyelem megsértése, a társadalmi együttélési szabályok megsértése stb.) bírálná el, hanem azokat a kisebbsúlyú bűncselekményeket is, amelyek ma büntetőeljárást vonnak maguk után. Így elvtársi bíróságok elé tartozna a magánvádas ügyek egy része (becsületsértés, verekedés, kollektíván belül terjesztett rágalmazás), feltéve, ha a sértett az ügy letárgyalását ez elvtársi bíróságtól kívánja; a kisebb súlyú garázdaság, a kisebb súlyú üzérkedés, a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett kisebb súlyú lopás, ha azokat az elkövető első ízben követte el; a kisebb súlyú önbíráskodás; a haszonszerzési célzat nélkül első ízben elkövetett tiltott szeszfőzés. Ezenkívül a rendőrség, az ügyészség, a bíróság bármely más szabálysértés, sőt bűntett elbírálását is átadhatja az elvtársi bíróságnak, ha a bűntettet az elkövető első ízben követe el és annak társadalomra veszélyessége kisebb fokú. Elvtársi bíróság elé tartoznának bizonyos egyszerűbb polgári jogi ügyek is, pl. vagyonjogi követelések 500 rubelig, sőt a felek közös megegyezése alapján 1000 rubelig, a kolhozudvar felosztásával kapcsolatos polgári jogviták stb. Rendkívül erősen hangsúlyozza az

[10] Az SZKP. XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 125. old.

elvtársi bíróság erkölcsi-nevelő és társadalomformáló szerepét az a rendelkezés, amely szerint elvtársi bíróság elé lehet állítani azt a személyt, aki a társadalmilag hasznos munkával felhagy, s parazita életmódot folytat, aki gyermeknevelési kötelezettségeit elmulasztja vagy idős szülőinek támogatását elhanyagolja.

E rendkívül rugalmas hatásköri szabályozással kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy a szovjet büntetőjogban elméletileg újszerűen vetődik fel a bűncselekmény és a nem büntetőjogi eszközzel üldözendő társadalomra veszélyes cselekmények elhatárolásának kérdése. Az elhatárolásnak objektív kritériuma van: a cselekmény társadalomra veszélyességének foka. A bűncselekmény létezéséhez szükséges társadalomra veszélyesség fokát viszont az jelzi, hogy az elkövető első ízben, vagy pedig ismételten követte el a kérdéses cselekményt. Ez elméletileg azt jelenti, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességének objektív fokát egy szubjektív körülmény, az alany visszaeső minősége határozza meg. Ez a tétel viszont a szocialista büntetőjogtudománynak azt az elvi álláspontját igazolja, amely szerint a bűncselekmény a cselekmény tárgyi sajátosságainak és az alany szubjektív tényezőinek dialektikus egysége. Ez az elvi álláspont a fenti tétellel gazdagodik, sőt a kérdés új felvetése folytán további elméleti munkára ösztönöz.

Az elvtársi bíróságok elsősorban a meggyőzés, a nevelés, a társadalmi ráhatások eszközeit alkalmazzák. Ezért az ún. büntetési rendszerükben is az olyan „büntetési nemek" szerepelnek, mint pl. nyilvános bocsánatkérésre kötelezés, társadalmi figyelmeztetés, feddés, megrovás. Sőt a társadalmi bíróság megelégedhet az ügy nyilvános tárgyalásával is, ha úgy találja, hogy a büntetés megállapítása szükségtelen. Bizonyos kényszer kétségkívül megnyilvánul abban, hogy a tervezet előirányozza a 100 rubelig terjedhető pénzbírság kiszabásának lehetőségét, illetőleg 500 rubelig terjedhető kártérítésre kötelezést. Ez azonban nem jelent elvi törést a társadalmi bíráskodás elveivel. Jóllehet a társadalmi önigazgatás szervei a társadalom túlnyomó többségének meggyőzése alapján működnek, mégsem mellőzhetik a társadalmi kényszer alkalmazásának lehetőségét. Különbséget kell azonban tenni az állam és a társadalom egésze által alkalmazott kényszer jellege között. Természetesen a kommunizmusra való áttérés idején a társadalmi bíróság által alkalmazott kényszert (pénzbírság, kártérítésre kötelezés) is az állami szervek — a bírósági végrehajtás szervei — biztosítják.

Ezenkívül az elvtársi bíróság megszüntetheti az eljárást, ha a felek kibékültek vagy kiegyeztek, s végül az ügyet átadhatja állami szerveknek, ha úgy találja, hogy szabálysértési, polgári vagy büntetőeljárás lefolytatására van szükség.

A tervezet szerint a mai helyzettől eltérően az elvtársi bíróságok rendszerét kiszélesítenék. Így az elvtársi bíróság felállítására üzemekben, intézményekben, főiskolákon, házkezelőségi körzetekben, szovhozokban, kolhozokban, ipari szövetkezetekben és falusi szovjetekben kerülne sor.

A 30-as években létrehozott társadalmi bíróságok felett a bírósági elnökök gyakorolták a felügyeletet. A tervezet szerint az elvtársi bíróságok nem állami jellege abban is kidomborodna, hogy felügyeletük kifejezetten társadalmi szervek, így a helyi szakszervezeti bizottságok és helyi szovjetek kezében lenne. Ez a felügyeleti elv abban is kifejezésre jut, hogy az elvtársi bíróságok döntése ellen általában fellebbezésnek nincs helye, kivételesen azonban a felügyeletet gyakorló társadalmi szerv a döntést megsemmisítheti és az ügyet a tárgyalás megismétlése végett az elvtársi bírósághoz visszaküldheti.

Így tehát mind a népi druzsinák, mind az elvtársi bíróságok szervezeti működésüknek alapja a szovjet demokratizmus és a társadalmi szervezeteknek való alávetettség elve.

Kétségtelen, hogy a fent vázolt formában az elvtársi bíráskodás megszervezésének és kialakításának egyik szükségszerű következménye az állami bíróságok tehermentesítése lesz. Az elvtársi bíróságok jelentősége azonban elsősorban nem ez. Az elvtársi bíráskodás társadalmi jelentősége abban áll, hogy tevékenységében már gyakorlatilag jelentkezik a kommunista társadalmi önigazgatás. A végbement társadalmi fejlődés eredményeként már ma a szovjet állampolgárok között felmerülő vitás kérdések egy része közmegelégedésre elintézhető állami kényszer kilátásba helyezése nélkül, közvetlenül a társadalmi szervek tevékenysége folytán.

A fent említett törvénytervezet a szovjetek mellett felállítani rendeli a társadalmi szervezetek, valamint a belügyi szervek tagjaiból alakított ifjúságvédelmi bizottságokat. A bizottságok feladata a fiatalkorúak és a gyermekek felügyeletnélküliségének és az általuk elkövetett jogsértéseknek felszámolása. Ennek érdekében széles társadalmi aktívahálózatra támaszkodva, felkutatják az állami és társadalmi intézkedésre szoruló fiatalkorúakat, ellenőrzik a különféle gyermeknevelő intézményeket, a fiatalkorúak nevelőtelepeit, a fiatalkorúak munkáltatásának megszervezését és figyelemmel kísérik a társadalomellenes cselekményt elkövetett fiatalkorút. A bizottságok a fiatalkorúak ellen indított büntetőeljárásban jogosultak javasolni a bíróságnak: a büntetés alkalmazásának mellőzését, enyhébb büntetés alkalmazását, feltételes elítélés kimondását, feltételes szabadságrabocsátást, idő előtti rehabilitáció kimondását.

Az ifjúságvédelmi bizottságok elsősorban a társadalmi erők megszervezésével harcolnak a fiatalkorúak társadalomellenes cselekményei ellen, de — vegyes jellegükből kifolyóan — lénye-

ges igazgatási jogkörrel is rendelkeznek a gyermek- és ifjúságvédelem területén.

Mind a népi druzsina, mind a társadalmi bíráskodás, illetve az ifjúságvédelmi bizottságok célja a nevelés, a bűncselekmények és más társadalomellenes cselekmények megelőzése. Ezeknek a feladatoknak sikeres megvalósítása pedig kétségtelenül hozzájárul a bűnözés okainak felszámolásához, a bűnözés teljes kiirtásához.

II. Láttuk, hogy a bűnözés elleni harc általános fokozása nem kívánja meg a bűnözés minden területén a büntetőjogi felelősség szigorítását. Ellenkezőleg, az új szovjet büntetőtörvényhozás enyhíti a büntetőjogi felelősséget a kevésbé veszélyes társadalomellenes cselekményeknél. A büntetőjogi felelősség enyhítése többirányú. Egyrészt szűkül a büntetendő cselekmények köre és enyhül a kevésbé veszélyes bűncselekményekért való felelősség, másrészt általában csökken a szabadságvesztésbüntetés tartama.

A büntetendő cselekmények körének szűkítését első ízben a közkegyelemről szóló 1953. március 27-én kibocsátott törvényerejű rendelet vetette fel. E jogszabály 8. pontja kimondja, hogy felül kell vizsgálni a hatályos büntetőjogszabályokat és a büntetőjogi felelősséget egyes hivatali, gazdasági és egyéb kevésbé veszélyes bűncselekmények miatt fel kell váltani fegyelmi és igazgatási eszközökkel, valamint a büntetőjogi felelősséget meghatározott bűncselekmények miatt általában enyhíteni kell.

Ez a törvényhozói állásfoglalás az Alapelvekben a fent említett törvénytervezetekben és az ezután kidolgozandó köztársasági büntető törvénykönyvekben realizálódik.

Mi tette szükségessé és egyben lehetővé ennek a büntetőpolitikai iránynak a megvalósítását?

Erre a kérdésre az SzKP XX. és XXI. kongresszusai adják meg a választ. A Szovjetunió gazdasági és társadalmi élete jelentős fejlődésen ment keresztül a második világháború befejezése és a háborús károk helyreállítása után. Az SzKP helyreállította a párt- és az államvezetésben a pártdemokrácia lenini elveit, felszámolta a személyi kultuszt és az annak kapcsán fellépő törvénysértéseket, nagy erőfeszítéseket tett a mezőgazdaság fellendítése, az iparigazgatás átszervezése terén, majd mindezeknek az intézkedéseknek eredményeként kitűzte a szovjet nép elé a kommunizmus építésének konkrét feladatait. A felépített szocializmus alapján jelentősen megnőtt a dolgozó tömegek életszínvonala. A kommunizmus építésének feladataitól lelkesített tömegek öntudata jelentősen emelkedett, még szilárdabban tömörültek a kommunista párt köré. A marxizmus-leninizmus elmélete megerősödve került ki a kétfrontos küzdelemből, amelyet egy oldalon a főveszély, a jobboldali revizionizmus, a másik oldalon pedig a szektás, dogmatikus és konzervatív szemléleti mód ellen folytatott. Ilyen társadalmi-gazdasági viszonyok között az elmúlt években a bűnözés lényegesen csökkent.

A társadalmi viszonyok teljes átalakulása, valamint a néptömegek tudatának jelentős felemelkedése, a marxista-leninista ideológia győzelme lehetőséget ad a bűnözés teljes felszámolására. Lehetőséget ad arra is, hogy a büntetőjogi eszközöket a szovjet állam igazgatási, fegyelmi és társadalmi eszközökkel cserélje fel. Mindezek a körülmények egyben arra utalnak, hogy a társadalom erősödése folytán a kényszer társadalmilag szükséges foka általában és különösen a kevésbé veszélyes társadalomellenes cselekmények területén csökken.

A szövetséges köztársaságok megalkotandó új büntetőtörvénykönyvei nem minősítenek bűncselekménynek olyan cselekményeket, amelyek a hatályos jog szerint bűntettet képeznek. Így pl. az orosz szövetséges köztársaság Btk. tervezete szerint nem bűncselekmény az első ízben elkövetett kisebb súlyú garázdaság, az első ízben elkövetett kisebb súlyú üzemi lopás, a kisebb súlyú önbíráskodás, a tiltott szeszfőzés egyes esetei, egyes hivatali kötelességet, illetve munkafegyelmet sértő cselekmények. E társadalomellenes cselekmények ellen nem a büntetőjog, hanem — mint ahogy már fent utaltam rá — a társadalmi ráhatások eszközeivel kívánok küzdeni.

A büntetőjogi felelősség enyhítése fejeződik ki a szabadságvesztésbüntetés törvényi tartamának csökkentésében. Az Alapelvek szerint a szabadságvesztésbüntetés általános maximuma 10 év. Különösen súlyos bűntettek esetén, illetve különösen veszélyes visszaesőkkel szemben a büntetés maximumát a törvények 15 évben határozhatják meg. Az összbüntetéssel kiszabható szabadságvesztés mértéke nem haladhatja meg ezeket a határokat.

Ezekkel a rendelkezésekkel szemben a ma még hatályos jog a szabadságvesztésbüntetés felső határát 25 évben határozza meg. Az enyhítés mértéke tehát rendkívül nagy.

Az Alepelvek elfogadása óta ez ideig még nem jelentek meg a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyvei és így nem ismeretes, hogy a büntetőjogi felelősség, illetve a szabadságvesztésbüntetés tartamának enyhítése az egyes bűncselekménykategóriákban milyen fokú. Az Alapelvek rendelkezéseinek ismeretében azonban feltehető, hogy különösen az enyhébb és középsúlyú bűncselekmények kategóriáiban a konkrét büntetési tételek is jelentősen enyhülnek.

A szovjet törvényhozó álláspontja szerint a bűnözés elleni harc fokozásának követelménye egyben szükségessé teszi a büntetőjogi felelősség szigorítását a különösen veszélyes bűncselekmények és a különösen veszélyes visszaesők által elkövetett bűncselekmények tekintetében.

Mint már fent rámutattam, a szocialista állam a bűnözés elleni harc fokozásának súlypontját a bűnözést előidéző okok megszüntetésére, a

bűncselekmények megelőzésére, a bűnüldözésben a társadalom fokozott részvételére helyezi. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ebben a harcban a büntetőjogi repressziónak semmi szerepe ne lenne. A büntetőjogi represszió fontos szerepet játszik a bűnözés elleni küzdelemben, de jelentősége nem minden bűncselekménykategóriában azonos.

A szovjet törvényhozás a súlyos büntetőjogi repressziók fenntartását indokoltnak látta az állam elleni bűncselekmények és egyéb különösen veszélyes bűncselekmények körében (pl. élet elleni cselekmények). Fokozását ugyancsak szükségesnek tartotta a különösen veszélyes visszaesők tekintetében.

A szovjet büntetőjog a halálbüntetést mindig kivételes, ideiglenes büntetésnek tekintette. A Szovjetunió történelme folyamán több ízben — így 1917. november 8-án, 1920. január 20-án, 1947. május 26-án megszüntette a halálbüntetést, amelynek visszaállítását minden esetben a belső osztályellenség, illetve a nemzetközi reakció támadásai váltották ki. Az Alapelvek 22. cikke is kivételes büntetésként szabályozza a halálbüntetést, amely csak hazaárulás, kémkedés, diverzió, terrorcselekmények, banditizmus és súlyosbító körülmények fennforgása mellett elkövetett szándékos emberölés miatt alkalmazható béke idején. A halálbüntetés kivételes jellege abban is kifejezésre jut, hogy a 22. cikk (2) bekezdése megszorítja alkalmazási körét oly módon, hogy halálbüntetés nem alkalmazható fiatalkorúakkal, valamint a bűncselekmény elkövetésekor, illetve az ítélet meghozatala, vagy végrehajtására kitűzött időben terhes állapotban lévő nővel szemben. Meg kell jegyezni, hogy a halálbüntetésre vonatkozó rendelkezések nem mennek túl a hatályos jog keretén, tehát ebben a viszonylatban nincs szó a represszió fokozásáról, de enyhítéséről sem.

Más a helyzet azonban a visszaesés értékelésében. A hatályos szovjet köztársasági büntetőtörvénykönyvek nem tulajdonítanak minősítő jelentőséget a visszaeső bűnöző cselekményének, és a visszaeső fogalmát sem határozzák meg. Az 1924-ben kiadott Alapelvek és az első köztársasági büntetőtörvénykönyvek még szabályozták a visszaesést, a harmincas években azonban a visszaesés mint jogi fogalom eltűnik és helyét a sokkal általánosabb ismételtség foglalja el. Ezzel szemben az új szovjet büntető törvényhozás magáévá tette azt az utóbbi években mind az elmélet, mind a gyakorlat részéről hangoztatott állásfoglalást, miszerint a bűnözés elleni fokozott harc megköveteli a visszaeső bűnöző felelősségének megszigorítását. Ez nem jelenti azt, mintha a visszaeső bűnöző problémája egyenlő súlyban és síkon jelentkeznék a kapitalista államokban és a Szovjetunióban. A visszaesés a szovjet társadalmi viszonyok között annak eredménye, hogy néhány területen gyenge a bűnözés elleni küzdelem, s a büntetésvégrehajtási gyakorlat eredményessége nem kielégítő.[11] A Szovjetunióban nem létezik a visszaeső bűnözőknek az a legveszélyesebb rétege, amely a kapitalista országokban a szokásos és hivatásos bünözők világát alkotja. Ezzel szemben kétségkívül léteznek olyan bűnözők, akik ismételten követnek el támadást a jogrend ellen és így cselekményeikben fokozott társadalomra veszélyesség jelentkezik. Az Alapelvek tervezetének nyilvános megvitatása során állampolgárok és kollektívák tömege követelte a fokozott jogvédelmet az ilyen bűnözők támadásaival szemben.

Az Alapelvek különbséget tesznek a visszaeső és a különösen veszélyes visszaeső fogalma között. Az előbbin lényegében az általános visszaesést értik, amely általában súlyosbító körülményt képez. Nem állapítják meg azonban a különösen veszélyes visszaeső fogalmát és ennek meghatározását a köztársasági törvényhozásra bízzák. Az eddig ismeretes tervezetekből kitűnően a köztársasági büntetőtörvénykönyvek csak a különösen veszélyes visszaesést kívánják szabályozni, amely a speciális, fajlagos visszaesés fogalmával azonos, s ennek kritériumaiként a legalább egyszeri bűnelkövetést és a büntetés teljes vagy részleges kiállását kívánják meg. Így pl. a bjelorusz köztársaság Btk. tervezetének 22. cikke szerint különösen veszélyes visszaesőnek kell tekinteni azt a személyt, aki két vagy több ízben volt elítélve különösen veszélyes államellenes bűncselekmény, banditizmus, tömegzavargások előidézése, szándékos emberölés, súlyos testi sértés, erőszakos nemi közösülés, társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett nagy kárt okozó fosztogatás, súlyosbító körülmények fennforgása mellett elkövetett rablás bűntette miatt függetlenül attól, hogy első ízben a felsorolt bűncselekmények közül melyik miatt ítélték el.[12] Lényegében ugyanígy határozza meg a különösen veszélyes visszaeső fogalmát az orosz köztársasági Btk. tervezete is (25. cikk).

Az Alapelvek súlyos következményeket fűznek a különösen veszélyes visszaesők által elkövetett bűncselekményekhez. A 23. cikk (1) bekezdés szerint a különösen veszélyes visszaeső bűncselekményeire az általános maximumtól eltérően a köztársasági törvényhozás a szabadságvesztésbüntetés legfelsőbb határát 15 évben állapíthatja meg. A (3) bekezdés szerint a bíróság — az általános szabálytól eltérően — a visszaesőkkel szemben a szabadságvesztés egész tartamának börtönben való végrehajtását is elrendelheti. A 44. cikk (4) bekezdése pedig arról rendelkezik, hogy a különösen veszélyes visszaeséket nem lehet feltételesen szabadságra bocsátani, s büntetésük egy részét nem lehet enyhébb büntetéssel helyettesíteni.

[11] A kérdésről ld.: *A Sljapocsnyikov:* A bűnözés elleni küzdelem néhány kérdése. Szovjetszkaja Juszticia. 1959. 3. sz. 40. old.

[12] Ld.: *I. D. Vetrov:* A bjelorusz SZSZK törvényhozása kodifikációjának alapkérdései. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1959. 8. sz. 111. old.

A fenti rendelkezésekből azonban helytelen lenne arra következtetni, mintha a szovjet törvényhozás lemondana a veszélyes bűnözők átneveléséről. Nem, az ilyen álláspont idegen a szovjet szemlélettől. Elég itt csak arra utalni, hogy N. Sz. Hruscsov hogyan kommentálta a Szovjet Írószövetség legutóbbi kongresszusán a közte és egy visszaeső tolvaj között lefolyt beszélgetést. A különösen veszélyes visszaesők tekintetében azonban az átnevelés feltételei módosulnak és éppen a szocialista humanizmus követeli meg a visszaeső bűnöző szigorú izolációját és a büntetésvégrehajtás teljes következetességét.

Az elmondottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy az új szovjet büntető törvényhozást egyfelől a felelősség szigorításának, másfelől a felelősség enyhítésének éles polarizációja jellemzi. Annak ellenére, hogy ezt az elvet most az Alapelvekben hangsúlyozza a szovjet törvényhozás, kétségtelen, hogy ez a büntetőpolitikai célkitűzés a Szovjetunióban nem kifejezetten mai jelenség. Különösen sok utalást találunk erre Lenin életében s a húszas és a harmincas évek állami és politikai aktusaiban. Úgy tűnik, hogy ez az elv is meghatározott történelmi folyamat eredménye és ez a folyamat még korántsem lezárt. A büntetőfelelősség differenciáltsága mint büntetőpolitikai elv a Szovjetunión kívül a népi demokratikus országokban is szocialista fejlődésük bizonyos fokán jelentkezik. Ezek a jelenségek arra kötelezik a büntetőjogtudomány művelőit, hogy vegyék vizsgálat alá a konkrét történelmi-társadalmi körülmények feltárása alapján a szocialista állam büntetőpolitikájának kialakulását, s annak feltételeit abból a célból, hogy a kutatások eredményeivel járuljanak hozzá a proletárdiktatúra büntetőpolitikájának elméleti megalapozásához.

III. Az egész új szovjet büntetőtörvényhozás a bűnözés elleni fokozott harc feladatainak büntetőjogi megoldását azon a marxista alapon folytatja, amely a büntetésben nem a megsértett eszményi igazság helyreállítását, hanem általában a társadalom ingatag tagjainak a bűnözéstől való visszatartását, a konkrét bűncselekmény tekintetében pedig a bűnöző átnevelését és megjavítását látja. A bűnözők átnevelését és megjavítását pedig állami kényszerintézkedések és társadalmi intézkedések komplex alkalmazásával kívánja elérni. E célkitűzés megvalósítása természetszerűleg számos feltétel meglétét és együttes hatását kívánja meg. E kérdéscsoportból csupán hármat kívánok kiragadni.

A szocialista államban szinte nincs olyan állami intézmény, amely feladatainak sikeres végrehajtásában nélkülözhetné a tömegek aktív segítségét. Ez a helyzet általában a bűnüldözés terén is. A dolgozó tömegeknek a bűnüldözésbe való bevonása objektív törvényszerűségként jelentkezik, s ennek felismerése késztette a szovjet törvényhozót a fent ismertetett jogszabályi rendelkezések kibocsátására. Nem lehet azonban azt állítani, hogy a társadalmi szervek csak a bűnüldözés, a bűnözés megelőzése, a tömegeknek a szocialista fegyelemre nevelése terén vannak feladatai és hatásukat már nem tudják érezteti, ha a bűnözőt a szovjet szervek felderítették, ügyét letárgyalták, büntetését kiszabták. Vajon a büntetésvégrehajtási szervek sikeres tevékenységük során nélkülözhetik a társadalom támogatását? A szovjet büntetésvégrehajtás története ezt a feltevést megcáfolja. A harmincas években olyan büntetésvégrehajtási politika alakult ki, amelyben rendkívüli jelentősége volt a büntetésvégrehajtási intézmények társadalmi ellenőrzésének[13] és a társadalmi szervek patronázs tevékenységének. A szovjet büntetővégrehajtás gyakorlata ma kétségkívül ezen az úton kíván továbbfejlődni.

De nemcsak a szabadságvesztés végrehajtásáról van szó. A szovjet bírói gyakorlatban már ma is a büntetések súlypontja a szabadságvesztés nélküli javító-nevelő munkán és a feltételes elítélésen van. Ez a tendencia pedig nyilván erősödik a kevésbé veszélyes bűncselekmények miatti büntetőfelelősség enyhítése folytán. Már láttuk fent, hogy a társadalmi kezességgel, a feltételes elítéléssel kapcsolatban mennyire megnövekszik a dolgozók kollektívájának és társadalmi szervezeteinek — nevelő, jellemformáló és egyben társadalomvédelmi szerepe. Nyilván ugyanez a helyzet alakul ki a javító-nevelő munka végrehajtásával kapcsolatban is. Ezek a feladatok pedig elkerülhetetlenné teszik, hogy a társadalmi szervezetek patronázs tevékenységének új formái bontakozzanak ki. Ez természetesen kiterjed az ún. utógondozási kérdésekre is, mint ahogy ezt máris erősen hangsúlyozzák a szovjet büntetőjogi irodalomban. Ebbe az irányba mutat az is, hogy a társadalom szerepének fokozásáról kibocsátott törvénytervezet kifejezetten arról rendelkezik, hogy a helyi szovjetek, a vállalatok, intézmények vezetői mellett *a társadalmi szervezetek* kötelesek a szabadságvesztésbüntetést letöltött személyek munkába állításáról és a szükséges életfeltételeik megteremtéséről gondoskodni.

Mindezek a kérdések természetszerűleg felvetik a büntetésvégrehajtási politika elveinek átdolgozását, a büntetésvégrehajtási jog továbbfejlesztését. D. Sz. Poljanszkij, a Szövetségi Tanács Törvényelőkészítő Bizottságának elnöke az Alapelvek benyújtásakor kijelentette: „... eljött az ideje annak, hogy kidolgozzuk a büntetésvégrehajtási törvények össz-szövetségi Alapelveit, hogy ezekkel összhangban el lehessen készíteni a köztársasági büntetésvégrehajtási kódexeket abból a célból, hogy ezek a törvénykönyvek magukban foglalják a szovjet büntetésvégrehajtási politikának mind az általános elveit, mind pedig a törvénysértők átnevelésének konkrét feltételeit, formáit és módszereit."[14]

A szovjet büntetésvégrehajtás további fej-

[13] A. Sljapocsnyikov: i. m. 42. old.

[14] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959. 132. old.

lődése szoros kapcsolatban van a büntetésvégrehajtás tapasztalatainak tudományos feldolgozásával. A szovjet büntetésvégrehajtás előtt álló feladatok rendkívül jelentőssé teszik a pönológiai kutatásokat. Ennek a szükségességéről azonnal meggyőződünk, ha a legvázlatosabban is áttekintjük a büntetésvégrehajtásra vonatkozó tételesjogi rendelkezéseket. Az Alapelvek 23. cikke szerint a szabadságvesztésre ítéltek büntetésüket javító munkatelepen vagy börtönben töltik le. Az általános büntetésvégrehajtási forma a javító munkatelep, míg a börtönben csak a súlyos bűncselekményt elkövetők és a súlyos visszaesők büntetésének végrehajtására szolgál. Ezekből következik az a gyakorlati igény, mely szerint ki kell alakítani a javító munkatelep és a börtön belső rendjét, s esetleg mindkét intézményen belül több végrehajtási fokozatot.[15] Számba kell venni azt is, hogy az egyéniesítés klasszikus követelménye elsősorban a büntetésre, mint a büntetés *végrehajtására* vonatkozik, s ennek csupán előfeltétele a büntetés helyes, egyéniesített kiszabása. E kérdések megoldása csak a tudományos kutatások eredményeit felhasználó büntetésvégrehajtási politika alapján képzelhető el. E gyakorlati és tudományos feladatok szemszögéből érthető a szovjet jogtudósoknak az a javaslata, amely olyan tudományos kutató intézet felállítására vonatkozik, amelynek feladata lenne többek között a büntetésvégrehajtás hatásosságának, az elítéltek átnevelése kérdéseinek tanulmányozása, tudományos általánosítása. Az első lépés már meg is történt ebben az irányban. 1955-ben Moszkvában a büntetésvégrehajtási szervek mellett létrehoztak egy tudományos részleget, amelynek célja a fenti kérdések tanulmányozása.[16]

A szocialista büntetésvégrehajtás kialakításának és továbbfejlesztésének kérdései nemcsak a Szovjetunióban, hanem a népi demokráciákban és így hazánkban is új módon vetik fel a pönológia tudományágának létjogosultságát, művelésének gyakorlati szükségességét.

Befejezésül fel kell vetni azt a kérdést, hogy milyen jelentőségük van a bűnözés elleni harc terén szerzett szovjet tapasztalatoknak a mi problémáink megoldása szempontjából. Nézetem szerint a kérdéssel kapcsolatos állásfoglalás során különbséget kell tenni a büntetőpolitikai elvek, a bűnözés elleni küzdelem állami és társadalmi módszerei és tapasztalatai, valamint e társadalmi problémák megoldásának tételesjogi anyaga között. A tételesjogi megoldásoknak is megvan a maguk jelentősége, de figyelembe kell venni, hogy a jogi normák és intézmények szerepét, hatását csak az általuk szabályozott és védett társadalmi viszonyokkal, illetve az e viszonyokra vonatkozó politikai és társadalmi nézetekkel, intézményekkel szoros kölcsönhatásban lehet helyesen értékelni. Ezért a jogi megoldások kodifikációs és jogalkalmazási tapasztalataival szemben a Szovjetunió bűnözés elleni küzdelmének társadalmi, politikai tapasztalatait elsődleges jelentőségűeknek tartom.

A bűnözés problémái mindenkor a legszorosabb kapcsolatban voltak és vannak a társadalom strukturális jellegű alapkérdéseivel. A Szovjetunióban a bűnözés nem a társadalom lényegéből fakad, azonban a bűnözés társadalmi determináltságát tagadni a szocializmus viszonyai között sem lehet. A bűnözés kérdése továbbra is a szovjet társadalom olyan problémái közé tartozik, amely végső soron a kommunizmusban nyer megoldást. Ez magyarázza azt a figyelmet is, amelyet a XXI. kongresszus tanúsított e kérdéssel kapcsolatban. Ebből következik, hogy a bűnözés elleni küzdelem a kommunizmus építésének alapkérdései közé tartozik. Miután pedig a kommunista társadalom feltétele a bűnözés kiirtása és a szocialista együttélési szabályoknak a megszokás és a társadalmi meggyőződés alapján való megtartásának biztosítása, ezért a Szovjetuniónak a bűnözés elleni küzdelemben szerzett tapasztalatait nemzetközi érvényűeknek tekintem.

Ha pedig ez így van, akkor azonnal felvetődik a szovjet tapasztalatok hasznosításának kérdése. A fenti gondolatmenet alapján előttem nem vitás, hogy a bűnüldözés terén tett szovjet tapasztalatokat nálunk is fel lehet és fel kell használni. A tapasztalatok felhasználásának módja, ideje és üteme tekintetében azonban két tényezővel kell számolni. Először: össze kell vetni a Szovjetunió és hazánk társadalmi viszonyait abból a szempontból, hogy társadalmi viszonyaink fejlődése mikor teszi szükségessé a bűnözés elleni harc és a bűnözés kiirtása tekintetében olyan büntetőpolitikai feladatok kitűzését, mint amelyeknek tanúi vagyunk a Szovjetunióban. Másodszor: figyelembe kell venni azt a tendenciát, amely szerint a szocialista államok többé-kevésbé egyidőben jutnak el a kommunizmusba.

Ami az első tényezőt illeti, a különbséget a két ország társadalmi viszonyaiban nem nehéz felismerni. A Szovjetunióban végrehajtották a társadalom szocialista átszervezését és jelenleg a kommunizmusba való átmenet gazdasági, társadalmi, politikai alapját rakják le. Ezzel szemben hazánkban a főfeladatot a szocializmus alapjainak megteremtése képezi.[17]

Ugyanakkor nincs reális alapja annak az elképzelésnek, mintha a Szovjetunió a kommunista társadalom kiépítésében állandóan, a jövőben is egy történelmi korszakkal előbbre járna, mint a népi demokráciák. N. Sz. Hruscsov éppen magyarországi látogatása idején mutatott rá arra a tényezőre, amelyet a szocialista álla-

[15] A. Sljapocsnyikov: i. m. 42. old.

[16] *E. G. Sirvindt:* A bűnözés tanulmányozása és az ellene irányuló küzdelem történetének kérdéséhez. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1958. 5. sz.

[17] Az MSZMP KB-nek irányelvei a párt VII. kongresszusára. Társadalmi Szemle, 1959. 10. sz. 83. old.

mok gazdasági együttműködése és kölcsönös segítsége jelent a kommunizmus építésében. A XXI. kongresszus pedig kifejtette azt a tételt, miszerint a szocialista országok — szemben a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésével — tervszerűségük és a proletárinternacionalizmusból folyó kölcsönös gazdasági együttműködésük folytán viszonylag azonos történelmi időszakban jutnak el a kommunista társadalomba. Ebből a tételből pedig az MSZMP VII. kongresszusa ideológiai téren azt a következtetést vonta le, hogy hazánkban a tömegek tudatának szocialista átformálását meg kell gyorsítani, s a szocialista erkölcsi eszméket — amelyekkel természetesen a bűnözés összeegyeztethetetlen jelenség — viszonylag rövidebb idő alatt kell meggyökereztetni a tömegek tudatában.[18]

E két tényező figyelembevétele a bűnözés elleni harc társadalmi-állami megszervezésének és a bűnözés teljes felszámolásának kérdésében nézetem szerint arra a következtetésre vezet, hogy különbséget kell tenni a bűnözés teljes felszámolásának stratégiai célkitűzése és a bűnözés elleni harc korlátozottabb, de nem kevésbé bonyolult feladatai között. Elsődlegesen nálunk is a bűnözést előidéző okok szűkítése és felszámolása útján kell harcolni a bűnözés visszaszorítása végett. Ebből a célból tovább kell fejleszteni azokat a kezdeményezéseket, amelyek a társadalom fokozott bevonását jelentik a bűnözés elleni harcban. Itt főleg a társadalmi bíráskodásra, az önkéntes rendőri szolgálatra, s a népi ellenőrzés tevékenységére gondolok. Társadalmunk szocialista fejlődése és ezeknek a társadalmi tényezőknek együttes hatása eredményezheti azt, hogy a bűnözés kiirtásának, végleges felszámolásának feladata hazánkban is felmerüljön. Mindezekből viszont az következik, hogy a bűnözés elleni harc társadalmi megszervezése — ha alacsonyabb fokon is, mint a Szovjetunióban — már napjainkban is égető feladatként jelentkezik.

Horváth Tibor

[18] Ld. Kállai Gyula felszólalását az MSZMP VII. kongresszusán. Népszabadság, 1959. dec. 3-i sz.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. évi alapelvei*

Az utóbbi évek folyamán a Szovjetunióban a szövetséges köztársaságok gazdasági és kulturális építésével kapcsolatos jogainak további bővítésére, szuverénitásuk további megerősítésére irányuló fontos intézkedések egész sorát valósították meg. A kommunista párt és a szovjet kormány ilyen irányvonalának megfelelően, továbbá abból kiindulva, hogy a szövetséges köztársaságok kezdeményező szerepét fokozni kell és a törvényhozásban sokoldalúan kell figyelembe venni minden egyes szövetséges köztársaság valamennyi történelmileg kialakult helyi sajátosságát, a Szovjetunió IV. Legfelső Szovjetjének hatodik ülésszaka 1957. februárjában törvényt fogadott el, amellyel a szövetséges köztársaságok bírósági szervezetét és a bírósági eljárást szabályozó törvények meghozatalát, valamint a polgári és a büntetőtörvénykönyvek megalkotását a szövetséges köztársaságok hatáskörébe utalta. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének hatáskörében hagyta meg azonban a bírósági szervezeti és eljárási törvények, a polgári jogi és a büntetőtörvények alapelveinek a megállapítását.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje egyidejűleg megfelelően módosította az alkotmány 14. cikkelyének „v" pontját. A Szovjetunió legfelső hatalmi szerveit a bírósági eljárásra vonatkozó törvények megalkotása terén megillető hatáskör most említett módosításának megfelelően a Szovjetunió V. Legfelső Szovjetjének második ülésszaka 1958. december 25-én törvényt fogadott el a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának alapelveiről. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának új alapelvei átvették a korábbi össz-szövetségi és köztársasági törvényekből a szovjet büntető eljárásnak mindazokat a fő elveit, amelyek alkalmazásuk sokéves gyakoralta során helyeseknek bizonyultak.

Az új Alapelvek a szovjet büntető eljárásnak következő alapelveit rögzítik: az igazságszolgáltatás az állampolgárok törvény- és bíróság előtti egyenlőségének elve alapján történik; az ügyeket népi ülnökök részvételével tanácsban tárgyalják; a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve; az eljárás nyelve a megfelelő nemzeti nyelv; a személyi sérthetetlenség; a bírósági tárgyalás nyilvánossága; ezeken kívül átvettek a gyakorlatban és a törvényekben szilárdan meghonosodott több más eljárási elvet is.

A szocialista törvényesség további megszilárdítása és a szocialista demokrácia szélesítése érdekében a büntető eljárás új Alapelvei a korábbi törvényekben már előforduló, több ren-

* A Jogtudományi Közlöny részére készített tanulmány. Oroszból fordította: *Dr. Décsi Gyula.*

delkezést jelentősen továbbfejlesztettek és tökéletesítettek.

Az új Alapelvek első ízben határozták meg törvényhozásilag a büntető eljárás feladatait. A 2. cikk kimondja, hogy „a szovjet büntető eljárás feladata a bűncselekmények gyors és teljes felderítése, a bűnösök leleplezése és a törvény helyes alkalmazásának a biztosítása azért, hogy mindenki, aki bűncselekményt követett el, elvegye igazságos büntetését, és hogy egyetlen ártatlant se vonjanak felelősségre és ne ítéljenek el". A valóban bűnösök leleplezése és igazságos megbüntetése, valamint annak a megakadályozása, hogy ártatlanokat felelősségre lehessen vonni és el lehessen ítélni, „nem két, hanem egyetlen feladat, mert nyilvánvaló, hogy az ártatlan elítélése a bűnös büntetlenségét jelenti."[1]

A büntető eljárás új Alapelvei a bíróság, az ügyész, a vizsgáló- és a nyomozóhatóságok kötelességévé teszi, hogy amikor bűncselekményre utaló adatok jutnak tudomásukra, büntető eljárást indítsanak, s ugyanakkor lényegesen kibővítik azoknak a körülményeknek a felsorolását, amelyek a büntető eljárás megindítását kizárják, illetőleg a már megindított büntető eljárás megszüntetését vonják maguk után.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1924. évi Alapelveihez képest az új Alapelvek több olyan körülményről rendelkeznek, amelyeket a korábban hatályos össz-szövetségi büntető eljárási törvények nem ismertek. Ilyenek: a bűncselekmény hiánya, a terheltnek a büntethetőséghez a törvény által megkövetelt nél fiatalabb kora, a terhelttel szemben azonos vád alapján már korábban hozott jogerős ítélet.

A szovjet állampolgárok törvényes érdekeinek a védelmében a büntető eljárás Alapelvei nem engedik meg, hogy az illetékes szervek a büntető eljárást az elévülési idő eltelte címén és közkegyelem vagy egyéni kegyelem alapján megszüntessék, ha a terhelt ez ellen kifogást emel. Ilyen fajta szabályt a korábban hatályos törvények nem ismertek.

A büntetőügynek a most felsorolt okok alapján történő megszüntetését megtiltó rendelkezéseknek az a magyarázata, hogy az említett okok alapján történő megszüntetés nem ad határozott választ arra a kérdésre, vajon a felelősségre vont személy bűnös-e vagy ártatlan. Ezért biztosítja a törvény a terheltnek azt a jogot, hogy ilyen esetben a vizsgálat és tárgyalás érdemleges lefolytatását követelhesse, hogy bűnösségének vagy ártatlanságának kérdését teljes határozottsággal eldöntsék.

A Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülése Karabanov J. G. ügyében 1959. március 26-án hozott határozatában kiemelte, hogy ha a vádlott kifogást emel a büntetőügynek az elévülési határidő eltelte címén, illetőleg közkegyelem vagy egyéni kegyelem alapján való megszüntetése ellen, a büntető eljárást az egyébként szokásos módon tovább kell folytatni. Ezért a Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülése Karabanov J. G. büntető ügyében hatályon kívül helyezte a Szovjetunió Legfelső Bírósága büntető kollégiumának 1958. febr. 13-án hozott határozatát, valamint a bíróság 1955. szeptember 20-i előkészítő ülésén hozott határozatát,[2] és az ügyet érdemi tárgyalásra visszaküldte a bíróságnak, mert a vádlott kifogást emelt a büntető eljárásnak azon a címen történő megszüntetése ellen, hogy a cselekmény kegyelem alá esik.

A büntető eljárás Alapelveinek 5. cikke értelmében a bíróság felmentő, vagy büntetéskiszabás mellőzésével a vádlott bűnösségét megállapító ítéletet köteles hozni, ha a tárgyalási szakban a következőkben felsorolt körülmények valamelyike nyer megállapítást: nem történt bűncselekmény; a cselekmény nem valósítja meg bűncselekmény tényállását; a cselekmény közkegyelem, vagy egyéni kegyelem alá esik, végül az elévülési határidő letelt.

Mindezeknél fogva a bíróság abban az esetben, ha a vádlottat, aki büntetőügynek közkegyelem, egyéni kegyelem, vagy az elévülési idő eltelte címén való megszüntetése ellen kifogást emelt, a megtartott tárgyalás alapján bűnösnek találja, bűnösségét megállapító ítéletet hoz, de a büntetés kiszabását mellőzi.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok 1958. évi Alapelvei második fejezetének a címe: „Az eljárásban résztvevő személyek, ezek jogai és kötelezettségei." A büntető eljárás legfontosabb résztvevőinek jogait és kötelezettségeit felsoroló ilyen fejezetet a korábban hatályos Alapelvek nem tartalmazták.

Külön ki kell emelni, hogy az új Alapelvek nem elégednek meg a terhelt törvényes érdekeinek a következetes és reális védelmével, hanem jelentősen bővítik a bűncselekmény folytán károsodást szenvedett szovjet állampolgárok jogait is. A korábbi össz-szövetségi és köztársasági törvények szerint jelentős számú olyan eljárási jog, amelyeket a törvények a terheltnek biztosítottak, a bűncselekmény folytán károsodást szenvedett szovjet állampolgárokat nem illetett meg.

Amennyiben az az állampolgár, aki a bűncselekmény sértettje volt, az ügyben nem szerepelt magánfélként, az eljárásban csak tanúként vehetett részt, e mellett joga volt tanúk, szakértők kihallgatása, valamint egyéb bizonyítékok beszerzése iránt kérelmet előterjeszteni, továbbá fellebbezéssel élhetett az ügy megszüntetését elrendelő határozat ellen.

E szabály alól egyetlen kivételt az úgynevezett magánvádas ügyek (a tettleges sértés, be-

[1] L. Sz. A. Golunszkijnak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelezőtagjának „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának új Alapelvei" című cikkét, Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 2. sz. 49. o.

[2] L. „A Szovjetunió Legfelső Bíróságának Közlönye" 1959. évi 3. sz. 13—14. o.

csületsértés, rágalmazás és néhány más büncselekmény) képeztek. A büntetőügyeknek ebben a nagyon szűk kategóriájában a sértettet a terhelttel teljesen azonos jogok illették meg.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei első ízben adják meg a bűncselekmény sértettjének pontos meghatározását. Sértett az, akit a bűncselekmény következtében erkölcsi, testi, vagy vagyoni károsodás ért.[3]

A bűncselekmény sértettjét, illetőleg képviselőjét széleskörű eljárási jogok illetik meg: joguk van bizonyítékot, kérelmet előterjeszteni, a nyomozás befejezése után megismerni az ügy egész anyagát, a bírósági tárgyaláson a bizonyítás felvételében résztvenni, kizárási kérelmet előterjeszteni, jogorvoslattal élni a nyomozó, a vizsgáló, az ügyész és a bíróság intézkedései, a bíróság ítélete és más határozata, továbbá a népbíró határozata ellen. A szövetséges köztársaságok törvényeiben megállapított esetekben a sértett személyesen vagy képviselője útján a bírósági tárgyaláson képviselheti a vádat (24. cikk).

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei lényegesen kiterjesztik a bűncselekmény sértettjének a jogait, s ugyanakkor további nagy lépést tesznek előrefelé a terhelt törvényes jogainak a szovjet büntető eljárásban való megvédése terén is.

Mindenekelőtt hivatkoznunk kell az Alapelvek 2. cikkének a szövegére, amely a büntető eljárás feladatainak a meghatározása során kifejezetten megköveteli, hogy „egyetlen ártatlant se vonjanak büntetőjogi felelősségre és ne ítéljenek el". Első ízben a Szovjetunió ügyészi felügyeletéről szóló 1955. évi szabályzat 17. szakasza mondotta ki a szovjet büntető eljárásra vonatkozó törvényekben azt a követelményt, hogy csak bűnösöket vonjanak büntetőjogi felelősségre annak egyidejű biztosításával, hogy egyetlen ártatlant se vonjanak felelősségre.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei törvénybe iktatták azt a rendelkezést is, amely kifejezésre juttatja, hogy a kommunista párt és a szovjet kormány szüntelenül gondoskodik arról, hogy a bűnözés ellen folytatott harcot minden lehető módon, de a szovjet állampolgárok szent és sérthetetlen jogainak szigorú és feltétlen megvédelmezése alapján fokozza.

A terhelt törvényes jogainak a védelméről való gondoskodás hatja át az Alapelvek 4. cikkének a szövegét: „Senkit sem lehet terheltté nyilvánítani másként, mint a törvényben megállapított okok és eljárási szabályok alapján." A büntetőjogi felelősségrevonás alapjául szolgáló okokat és az eljárási szabályokat a szövetséges köztársaságok büntető perrendtartásai fogják megállapítani. Ezek tervezeteinek a megvitatása valamennyi szövetséges köztársaságban ez idő szerint éppen folyamatban van.

Az Alapelvek 36. cikke hangsúlyozza, hogy a terhelt bíróság elé állításáról hozott határozat nem jelenti azt, hogy a bíró előre állást foglalt a terhelt bűnössége kérdésében. Az új össz-szövetségi büntető eljárási törvény ezzel a rendelkezésével is kifejezetten kiemeli, hogy a szovjet büntetőperben a döntés az ítélő bíróságot illeti meg, mert egyedül az ítélő bíróság mondhatja ki a terheltet végérvényesen bűnösnek és szabhatja ki rá az igazságos büntetést.

Az a lenini eszme, hogy a szovjet büntető eljárásban a bíróságé a vezetőszerep, különös erővel jut kifejezésre az Alapelvek 7. cikkében: „Senkit sem lehet másként bűncselekmény elkövetésében bűnösnek kimondani és ezért megbüntetni, csak a bíróság ítélete alapján". Ezzel kapcsolatban szem előtt kell tartani azt is, hogy a szovjet büntetőperben a vád nem alapítható feltételezésre, vagy kétes bizonyítékra, hanem azt tökéletes teljességgel, minden vonatkozásában és hiteltérdemlően bizonyítani kell.

A büntető eljárás Alapelveinek 43. cikke arról szólván, hogy minden ítéletnek törvényesnek kell lennie, külön kiemeli, hogy a bűnösséget megállapító ítéletet „nem lehet feltételezésekre alapítani, hanem csak akkor hozható ilyen ítélet, ha a bírósági tárgyalás során a vádlott bűnössége a bűncselekmény elkövetésében bizonyítást nyert".

A vádat a bírák, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozók csak az ügy összes ténykörülményeinek mindenirányú, tárgyilagos és teljes felderítése eredményeképpen tarthatják bizonyítottnak. A bíráknak, az ügyésznek, a vizsgálónak és a nyomozóknak ezt a büntető eljárás Alapelveinek 14. cikke teszi kötelességükké — kimondván, hogy kötelesek „a törvény által előírt összes intézkedéseket megtenni az ügy körülményeinek minden irányú, teljes és tárgyilagos felderítése érdekében; fel kell tárniok mind a terhelt terhére, mind a javára szóló, úgyszintén a súlyosbító és az enyhítő körülményeket".

A szovjet büntetőeljárásjogi irodalomban a büntető eljárás 1958. évi Alapelveinek törvénybeiktatása előtt vitás kérdés volt, vajon a bizonyítás kötelezettsége a büntető eljárás folyamán átszállhat-e a terheltre. A. J. Visinszkij akadémikus „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban" című monográfiájában[4] lehetőnek tartotta, hogy a bizonyítás kötelezettsége a büntető eljárás során a terheltre átszálljon. Rá kell mutatnunk arra, hogy a vizsgálati szervek és a bíróságok gyakorlatában a büntető eljárás 1958. évi Alapelveinek a törvénybeiktatása előtt is mindenkor betartották azt a szabályt, hogy a nyomozó, illetőleg vizsgálati szervek és a bíróság nem háríthatják át a terheltre ártatlansága bizonyításának a kötelezettségét. Így például a

[3] Így határozta meg a sértett fogalmát a szovjet jogi sajtóban N. J. Kalasnyikova docens „A sértett jogainak garanciái a szovjet büntető eljárásban" c. művében. L. „A szovjet demokrácia továbbfejlesztése és a szocialista törvényesség megszilárdítása." (Előadások és tudományos közlemények téziseinek szövegei.) Moszkva, 1958. 4. o.

[4] L. *A. J. Visinszkij:* A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Bp. Akadémiai Kiadó, 1952. 271—272. o.

Szovjetunió Legfelső Bírósága Tyertyerszjan és Jerosenko ügyében 1951. október 20-án hozott határozatában a következőket mondotta ki: „A bíróság nem háríthatja a terheltre az ellene emelt vádban való ártatlansága bizonyításának a kötelezettségét, amint nem teheti meg azt sem, hogy a vádat bebizonyítottnak tekintse csak azért, mert a vádlott nem bizonyította be ártatlanságát. Amennyiben a vádlott az ellene emelt vád megcáfolására védekezik, a bíróság köteles a védekezését megvizsgálni, s kellő alap nélkül e védekezését nem utasíthatja vissza."[5] A szóbanforgó kérdésnek éppen ezt a megoldását iktatták törvénybe a büntető eljárás 1958. évi Alapelvei. A 14. cikk tehát kifejezetten megtiltja a bíróságnak, az ügyésznek, a vizsgálónak és a nyomozónak, hogy „a bizonyítás kötelezettségét átháritsa a terheltre".

A szovjet büntető eljárásban a terheltnek az a joga, hogy az ellene emelt váddal szemben védekezzék, nemcsak az ő személyes ügye, minthogy a bírósági, ügyészségi, vizsgálati és nyomozati szervek kötelesek „nemcsak a terhelt terhére, hanem a javára szóló körülményeket is feltárni, kötelesek továbbá a terheltnek eljárásbeli jogait megmagyarázni és azok tényleges érvényesülését biztosítani".[6]

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei ezt külön hangsúlyozzák és a bíróságot, az ügyészt, a vizsgálót és a nyomozót nemcsak arra kötelezik, hogy megtegyék „a törvény által előírt valamennyi intézkedést az ügy körülményeinek minden irányú teljes és tárgyilagos felderítése érdekében", hanem arra is, hogy biztosítsák „a terheltnek, hogy a törvényben megállapított eszközökkel és módon védekezhessék az ellene emelt vád ellen; továbbá kötelesek biztosítani személyi és vagyoni jogainak a védelmét". Ilyen rendelkezést a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának azelőtt hatályban volt 1924. évi Alapelvei nem tartalmaztak.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei teljesen új módon oldották meg annak az időpontnak a kérdését, amelytől kezdve a szovjet büntető eljárásban a védő résztvehet. A büntető eljárás 1958. évi Alapelveinek elfogadása előtt a védő csak azután léphetett be a büntető eljárásba, amiután határozatot hoztak a terhelt bíróság elé állításáról. Ezért az egyes büntetőügyek felderítése során a vizsgálati és a nyomozószervek által elkövetett hibákat és mulasztásokat sok esetben csak a bírósági tárgyalás szakában lehetett a védő segítségével kijavítani.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. évi Alapelvei a védő részvételét minden büntetőügyben attól a pillanattól kezdve lehetővé teszik, amikor a nyomozás, illetőleg a vizsgálat befejezést nyert és a terheltnek ismertetik a nyomozati eljárás anyagát (22. cikk). A fiatalkorúak, valamint testi vagy szellemi fogyatékosságuk miatt a védelemhez való jogukat maguk gyakorolni nem képes személyek elleni büntetőeljárásban a védő már a terheltté nyilvánításról szóló határozat közlésétől kezdve igen széleskörű jogokkal résztvehet az eljárásban (22. cikk).

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárása új Alapelveinek 23. cikke a védőnek az ügyben való részvétele engedélyezésétől kezdve a következő jogokat biztosítja: a nyomozás, illetőleg a vizsgálat szakában a terhelttel érintkezhetik, az ügy teljes anyagával megismerkedhetik és abból a szükséges adatokat kijegyezheti, bizonyítékokat, kérelmeket terjeszthet elő, kizárási indítványt tehet, jogorvoslattal élhet a vizsgáló, az ügyész intézkedései ellen. Továbbá a vizsgáló engedélyével jelen lehet a terhelt kihallgatásánál és a terhelt, illetőleg a védő által kért más nyomozati cselekmények foganatosításánál.

Minthogy a 23. cikk a felsorolt jogokat a védőnek attól a pillanattól kezdve biztosítja, amelytől kezdve az ügyben részt vehet, a 22. cikk alapján pedig a védő fiatalkorúak, illetőleg a testi vagy szellemi fogyatékosságban szenvedő személyek ügyeiben a terheltté nyilvánításról szóló határozat közlésétől kezdve vehet részt, ebből azt kell megállapítanunk, hogy a büntetőügyeknek ezekben a kategóriáiban a védőt a 23. cikkben biztosított összes jogok teljes terjedelmükben már a terheltté nyilvánításról szóló határozat közlésétől kezdve megilletik.

A büntető eljárás 1958. évi Alepelveinek 23. cikke a szovjet jogban elsőízben sorolja fel a védő jogait és kötelességeit és hangsúlyozza, hogy a védő a törvényben meghatározott minden védekezési eszközt és módot köteles felhasználni a vádlottat mentő vagy felelősségét enyhítő körülmények tisztázása érdekében, köteles továbbá a vádlottnak a szükséges jogi segítséget megadni. Más szóval: a szovjet védő a büntető eljárás során semmiesetre sem járhat el úgy, hogy az ne a terhelt érdekeit szolgálja. Nem válhatik azonban a szovjet ügyvéd eljárásbeli tevékenysége az objektív igazság kiderítésének az akadályává sem. A Szovjetunió Legfelső Szovjetje Nemzetiségi Tanácsa Törvényelőkészítő-bizottságának elnöke, D. R. Raszulov előadói beszédében hangsúlyozta: „a szovjet védő a szocialista társadalom, a törvény, az igazság, az igazságosság védelmének nagy, humánus ügyét tartozik szolgálni. Éppen ennek kell meghatároznia a vádlott védelme során tanúsítandó magatartását. A vádlott törvényes érdekeinek és jogainak a védelme: ez a védő feladata, nem pedig a vádlott törvénytelen igényeinek a védelme, ami elkerülhetetlenül a bűntettes és a bűncselekmény védelmébe csap át".

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei a büntetőügyben résztvevő személyek legfontosabb jogait nemcsak felsorolják, hanem megkövetelik a vizsgálótól, a nyomozótól, az ügyésztől és

[5] L. „A Szovjetunió Legfelső Bíróságának bírói gyakorlata", 1952. évi 6. sz. 17. sköv. o.

[6] L. D. Sz. Karev: A szovjet büntető eljárás. Moszkva, Állami Jogi Kiadó, 1956. 13. o.

a bíróságtól, hogy az ügyben részvevő személyeket jogaikra kioktassák és biztosítsák számukra, hogy ezeket a jogokat gyakorolhassák is (27. cikk).

A szovjet büntető eljárás valamennyi részvevőjét megillető jogok és az őket terhelő kötelességek pontos szabályozása, valamint a részvevők törvényes érdekeinek a következetes védelme jellemző sajátossága a büntető eljárás új Alapelveinek. Az új törvény azonban amellett, hogy megvédi a valamiképpen a büntető eljárás alá került szovjet állampolgárok törvényes érdekeit, lényegesen továbbfejleszti és tökéletesíti azokat az eljárási formákat is, amelyek között a bűnözésnek országunkban történelmileg belátható időn belül megvalósítandó teljes kiirtása feladatával a bűnözés elleni harcot folytatjuk.

Annak, hogy a kommunista építés feladatait teljesíthessük, előfeltétele, hogy a társadalomra veszélyes olyan jelenséget, mint amilyen a bűncselekmény, gyökeresen kiirtsuk. A Szovjetunióban megteremtettük a bűnözés megszüntetésének a kedvező előfeltételeit: megszüntettük a társadalmi egyenlőtlenséget, nincs többé munkanélküliség, a most következő hét év folyamán megvalósítjuk az egész lakosság magasfokú anyagi ellátottságát, emelkedik a tömegek kulturális színvonala.

Országunkban a legkülönfélébb tényezők biztosítják a bűnözés felszámolását, így: — egyebek között — a következők: a dolgozók életének és munkafeltételeinek a javításáról történő gondoskodás, a széleskörű nevelőmunka, a burzsoá ideológia és erkölcs még meglevő negatív hatásai elleni harc, a közép- és a felsőfokú oktatás újjászervezése és a gyakorlat igényeihez való közelebbhozatala, olyan kommunista munkabrigádok alakulása, amelyek nemcsak a termelésben járnak élen, hanem a mindennapi életben is kiválnak példás magatartásukkal, a társadalmi szervezetek, köztük a szakszervezetek szerepének és jelentőségének a fokozása és így tovább.

Mindezek a tényezők biztosítják a társadalomra veszélyes jelenségek felszámolásáért folytatott harc hatékonyságát; ezeken a tényezőkön alapszik a bűnözés elleni harcot közvetlenül folytató szervek eredményes munkája. Ha a bűnözés felszámolásának ezeket a kedvező, objektív feltételeit még kiegészítjük az ezen a téren alkalmazandó jogszabályok tökéletesebbé tételével, valamint a vizsgálati és a bírósági szervek munkájának a további megjavításával, biztosítani is fogjuk ennek a fontos feladatnak a megvalósítását.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelveinek törvénybeiktatása előtt a Szovjetunióban a büntetőügyekben valójában három szerv folytatott vizsgálatot: az ügyészségi vizsgálók, a Szovjetunió Belügyminisztériumának a szervei és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság szervei. Emellett, amikor a Szovjetunió Belügyminisztériumának a szervei (főként a milícia szervei), a vizsgálatot már lefolytatták, kötelesek voltak még az általuk kivizsgált büntetőügyet a vizsgálat befejezése végett az ügyészi szerveknek átadni.

Az ügyészségi vizsgáló az OSZFSZK büntető perrendtartásának 109. szakasza és a többi szövetséges köztársaságok büntető perrendtartásainak megfelelő szakaszai értelmében mindenilyen esetben köteles volt a terhelttel a terheltté nyilvánításáról szóló határozatot közölni, továbbá a terheltet kihallgatni és a vádiratot elkészíteni. A terheltté nyilvánításról szóló határozat ismertetése sok esetben csupán formalitás volt, mert ezt a vizsgálati cselekményt a Belügyminisztérium szervei már előzőleg teljesítették; olykor pedig a tanúk ismételt kihallgatására, a szakértői vizsgálat ismételt elvégzésére vezetett stb. Mindezekből következik, hogy a Szovjetunió Ügyészsége és a Szovjetunió Belügyminisztériuma alá rendelt vizsgálati szerv létezése a bűnözés elleni harcban lényegében akadályozta hathatós intézkedések foganatosítását, a munka kétszeres elvégzésére és káros párhuzamokra vezetett, mesterségesen elnyújtotta a bűnügyek kivizsgálásának az idejét és a milícia szerveit elvonta főfeladatuktól, a bűncselekmények megelőzésére, megakadályozására és felfedésére irányuló felderítő, operatív jellegű munkájuk végzésétől.

A büntető eljárás új Alapelvei a nyomozás és vizsgálat szervezeti problémáját úgy oldják meg, hogy a bűnügyekben a vizsgálatot az ügyészségi szerveknél összpontosítják, a törvényben pontosan felsorolt egyes bűncselekményekkel kapcsolatos ügyekben pedig a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság vizsgálatának is megengedik a vizsgálat lefolytatását.

A nyomozóhatóság feladatává a törvény a bűncselekmények nyomainak és elkövetőinek a felfedésére irányuló, felderítő jellegű, operatív cselekmények foganatosítását tette. A nyomozóhatóságok: 1. azokban az ügyekben, amelyekben kötelező a vizsgálat lefolytatása, foganatosítják a bűncselekmény nyomainak megállapítására és rögzítésére irányuló halaszthatatlan nyomozati cselekményeket és haladéktalanul értesítik az ügyészt a felfedett bűncselekményről és a nyomozás megkezdéséről; 2. azokban az ügyekben, amelyekben a vizsgálat lefolytatása nem kötelező, a nyomozást végig lefolytatják, majd az ügyet a bírósághoz való áttétel végett az ügyész elé terjesztik.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei a vizsgálat lefolytatását az állam elleni és a katonai bűncselekmények, valamint a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok jogszabályaiban felsorolt más bűncselekmények miatt indított ügyekben teszik kötelezővé. Jelenleg a szövetséges köztársaságok büntető perrendtartásai tervezeteinek az előkészítésével kapcsolatban országunk jogásztársadalma széles körben folytatja a vizsgálat és a nyomozás közötti hatásköri elhatárolás kérdésének a megvitatását.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei országunkban lényegében egyetlen egységes vizsgálati apparátust hoztak létre, és jelentősen fokozzák a vizsgálónak, a bűnözés elleni harc egyik fő szervezőjének a szerepét. A vizsgáló a vizsgálat menetére és a vizsgálati cselekmények foganatosítására vonatkozó minden határozatát (azok kivételével, amelyekhez a törvény ügyészi jóváhagyást ír elő) önállóan hozza meg és az említett cselekmények törvényes és kellő időben történő teljesítéséért teljes felelősséggel tartozik.

A büntető eljárás új Alapelvei a vizsgáló eljárásbeli függetlenségének a biztosítása után kimondják azt a szabályt, hogy a vizsgálónak, ha nem ért egyet az ügyésznek a terheltté nyilvánításra, a bűncselekmény minősítésére és, a vád terjedelmére, a terheltnek bíróság elé állítására, vagy az ügy megszüntetésére vonatkozó utasításával, joga van az ügyet írásbeli ellenvéleményével a felettes ügyész elé terjeszteni. Ilyen esetben a felettes ügyész megváltoztatja az alárendelt ügyész utasításait, vagy másik vizsgálót bíz meg a szóban forgó ügyben a vizsgálat lefolytatásával. Ilyen szabályt a Szovjetunió korábbi büntetőeljárási törvényei nem ismertek.

Ezt még ki kell egészíteni azzal, hogy az új Alapelvek kifejezett rendelkezése szerint a vizsgáló, akárcsak a nyomozó, az ügyész és a bíróság a bizonyítékokat az ügy összes körülményeinek a maguk összességében vett mindenirányú, teljes és tárgyilagos vizsgálata alapján kialakult benső meggyőződése szerint, a törvényt és szocialista jogtudatát követve értékeli (17. cikk).

A vizsgáló a nyomozóhatóságokhoz megkereséssel fordulhat és utasítást adhat nekik nyomozati és vizsgálati cselekmények teljesítésére, továbbá megkövetelheti tőlük, hogy egyes vizsgálati cselekmények foganatosításában közreműködjenek. A vizsgáló ilyen megkereséseinek és utasításainak a nyomozóhatóságok kötelesek eleget tenni. A vizsgáló által az egyes büntetőügyekben hozott törvényes határozatok végrehajtása minden intézményre, vállalatra, szervezetre, hivatalos személyre és állampolgárra kötelező.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei fokozzák a vizsgáló eljárásbeli önállóságát és kiterjesztik hatáskörét, egyszersmind hangsúlyozzák azonban a büntető eljárás során gyakorolt ügyészi felügyelet jelentőségét is. Az ügyész a büntető eljárás minden szakában „köteles idejében megtenni a törvényben előírt intézkedéseket a törvény bármiféle megsértésének a megszüntetésére, akárki is legyen a törvény megsértője" (20. cikk). A törvényes ügyészi határozatok végrehajtása minden intézményre, vállalatra, szervezetre, hivatalos személyre és állampolgárra kötelező.

A bűnözés elleni harc eredményes folytatása érdekében egyes esetekben elengedhetetlenül szükséges a gyanúsított személyek haladéktalan őrizetbevétele. A büntető eljárás 1958. évi Alapelveinek az elfogadása előtt a szovjet büntető eljárásnak a gyanúsítottal kapcsolatos problémái körül nagy viták folytak.

A szovjet jogi sajtóban egyesek azt a felfogást képviselték, hogy a gyanúsítotti minősítést teljesen el kellene vetni, néhány szovjet perjogász pedig kivétel nélkül minden esetben megengedhetőnek tartotta a gyanúsítottként történő kihallgatást. Hiányosan és többé-kevésbé pontatlanul szabályozták a gyanúsított kérdését a büntetőeljárási törvények is.

Egyes szövetséges köztársaságok büntető perrendtartásából hiányzik azoknak az eseteknek a felsorolása, amelyekben a nyomozati, illetőleg a vizsgálati szerveket feljogosítják a gyanúsítottak őrizetbevételére. Néhány szövetséges köztársasági perrendtartás csak a gyanúsítottnak a nyomozóhatóságok által foganatosítható őrizetbevételéről rendelkeznek. A gyanúsítottak őrizetbevételével kapcsolatos határidők sem voltak egységesen szabályozva. A büntetőeljárási törvényekben (kivéve az Üzbég SZSZK-et) nincsenek pontosan szabályozva a gyanúsított jogai sem.

A gyanúsított őrizetbe vételével és őrizetben tartásával kapcsolatos kérdések megoldásában szükséges egységet a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. évi Alapelvei teremtették meg. Egy-egy bűnügy kivizsgálása során a gyanúsítottak őrizetbevételének a szükséges volta nemcsak a nyomozóhatóságoknál merülhet fel, hanem a vizsgálati szerveknél is. Ezért az új Alapelvek 32. cikke a gyanúsított őrizetbevételére nemcsak a nyomozóhatóságokat jogosítja fel, hanem a vizsgálati szerveket is. A büntető eljárás alapelvei taxatív felsorolását tartalmazzák azoknak az okoknak, amelyek megléte esetén a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított őrizetbevétele elrendelhető. Ezek az okok: *1.* ha a gyanúsítottat a bűncselekmény elkövetésekor vagy közvetlenül azt követően tettenérték; *2.* ha szemtanú — ideértve a sértettet is — határozottan állítja, hogy a bűncselekményt a gyanúsított követte el; *3.* ha a gyanúsítotton vagy ruházatán, illetőleg nála vagy lakásán a bűncselekmény nyilvánvaló nyomai feltalálhatók.

A felsorolásban nem szereplő minden más esetben, ha „más adatok szolgálnak a gyanú alapjául", a gyanúsítottat csak akkor szabad őrizetbevenni, ha szökést kísérelt meg, ha nincs állandó lakhelye, vagy személyazonossága nem állapítható meg (32. cikk).

A vizsgáló vagy a nyomozó 24 órán belül köteles az őrizetbevételről az ügyészt értesíteni, az ügyész pedig 48 órán belül köteles a gyanúsított őrizetbevételét jóváhagyni vagy pedig azt megszüntetni. A terheltté nyilvánítás nélkül őrizetbevett gyanúsított letartóztatása legfeljebb 10 napig tarthat. E határidőn belül a gyanúsítottat terheltté kell nyilvánítani, vagy pedig a határidő leteltével szabadon kell bocsátani.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei feljogosítják a gyanúsítottat, hogy jogai védelmé-

ben a nyomozó, a vizsgáló, vagy az ügyész intézkedései ellen jogorvoslattal éljen, nyilatkozatot tegyen, kérelmeket terjesszen elő (32. cikk).

A bűnözés elleni harc eredményes vitelét a legjobban a bűnügyek nyomozásának, illetőleg vizsgálatának és a bírósági tárgyalásnak olymódon történő szervezése segíti elő, hogy a bűnösséget megállapító ítélet kimondásának az időpontja a lehető legközelebb essék a bűncselekmény elkövetésének az időpontjához.

Ebből kiindulva a büntető eljárás 1958. évi Alapelvei lényegesen módosították a szovjet büntető eljárásnak a bíróság elé állítás rendjéről szóló régebbi szabályait. Az új Alapelvek törvénybeiktatása előtt a bíróság köteles volt minden büntetőügyet az ügyész által jóváhagyott vádirattal együtt előkészítő ülésen megvizsgálni. Ennek következtében igen sok olyan büntetőügy volt, amely a bíróban a vizsgálati szervek által emelt vád törvényessége és megalapozottsága tekintében semmi kételyt sem támasztott, s ennek ellenére mégis kötelezően előkészítő ülés elé került.

Az ilyen ügyeknek az előkészítő ülésen történt megvizsgálása nagymértékben formális jellegű volt, mesterségesen lassította az ügyek bírósági tárgyalását anélkül, hogy lényegében bármiféle többlet-garanciát nyújtott volna.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei a bíróság elé állítás rendjét a következőképpen szabályozták: a bíró, ha az ügy bírósági tárgyalásához elégséges alapot talál, maga hoz határozatot a terhelt bíróság elé állításáról.

Abban az esetben, ha a bíró nem ért egyet a vádirat következtetéseivel, valamint ha a terhelttel szemben alkalmazott előzetes biztonsági intézkedés megváltoztatására van szükség, a bíróság az ügyet előkészítő ülésen vizsgálja meg.

Az új törvény tehát nem fogadta el egyes perjogászoknak azt a javaslatát, hogy a bíróság elé állítást az illető ügy vizsgálatának törvényessége felett felügyeletet gyakorló ügyész rendelje el. A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei a bíróság elé állítást meghagyták a szovjet büntetőper önálló bírósági eljárási szakaszának, amelyen a bíróság előzetesen ellenőrzi, hogy a vádlottal a vizsgálati szervek által közölt vád törvényes és megalapozott-e.

Bármilyen széleskörű és hathatós jogokkal rendelkezzenek is azonban a nyomozati és a vizsgálati szervek, az ügyészség és a bíróság a bűncselekmény felfedése és felderítése terén, bármilyen hatékonyan van is megszervezve a vizsgálat, a bíróság elé állítás és a bűnügyek bírósági tárgyalásának a rendje, a bűnözést egyedül ezeknek a szerveknek az erőfeszítésével véglegesen felszámolni nem lehet.

Sz. A. Golunszkij, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelezőtagja, a Szovjetunió V. Legfelső Szovjetje második ülésszakának az ülésén a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé terjesztett össz-szövetségi törvényjavaslatok vitája során tartott beszédében helyesen emelte ki, hogy a bűnözés felszámolásának az egész népet érintő feladata országunkban „csakis pártunk vezetésével, az összes szovjet szervek egész apparátusának aktív részvételével és az egész társadalom legszélesebbkörű bevonása mellett valósítható meg".[7]

A Szovjetunió V. Legfelső Szovjetjének második ülésszakán elfogadott valamennyi összszövetségi törvény a társadalomnak a bűnözés elleni harcba való legszélesebbkörű bevonását írja elő.

A büntető eljárás 1958. évi Alapelvei újból bevezetik a társadalmi vádlók és védők intézményét. A húszas évek végén a szovjet büntetőperben eléggé széleskörben léptek fel a bírósági tárgyalásokon társadalmi vádlók. Később azonban a bírósági tárgyalásokon társadalmi vádlók részvételével a bíróságok gyakorlatában már jóformán egyáltalán nem találkozunk. A társadalmi vádlók és védők szereplésének nagy nevelő jelentősége van, s napjainkban a Baskir és a Tatár ASZSZK, Moszkva, Leningrád, a Permi, Kalinini, Murmanszki és más területek bíróságainak a gyakorlatában egyre sűrűbben találkozhatunk fellépésükkel.[8]

A Szovjetunió, a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezeti törvényeinek 1958. évi Alapelvei a népi ülnökök megbízatásának időtartamát három évről két évre szállították le; ezzel az intézkedéssel a dolgozókat sokkal nagyobb mértékben lehet bevonni az igazságszolgáltatásba. Ugyanez a törvény módosította népi ülnökök választási rendjét is. Míg azelőtt a népi ülnököket 50—75 jelöltet tartalmazó közös lista alapján választották, addig ezentúl a munkásoknak, alkalmazottaknak és parasztoknak munkahelyükön vagy lakóhelyükön — a katonai szolgálatot teljesítőknek a katonai alakulatoknál — tartott gyűlése választja meg két évre. Ez a választási eljárás lehetővé teszi, hogy a legalkalmasabb jelölteket válasszák meg, olyanokat, akiket munkájuk alapján vagy a mindennapi érintkezésből jól ismernek.

A bírói tevékenység feletti társadalmi ellenőrzés fokozása céljából a bírósági szervezeti törvények Alapelvei nemcsak a népbírákat kötelezik arra, hogy választóiknak beszámoljanak, hanem a felsőbíróságok tagjait is. Ezenkívül a törvény azt is kimondja, hogy a bírák és a népi ülnökök megbízatását határidő előtt csak a választók, illetőleg az őket megválasztó szerv visszahívása, vagy jogerős büntető ítélet alapján lehet megszüntetni.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek 1958. évi Alapelvei a társadalmi szerveknek a szovjet büntető eljárásban való részvétele új formáját vezetik be. A 38. cikk feljogosítja a társadalmi szerveket és a terhelt munkahelyén dolgozó munkás-, tisztviselő- vagy kolhozparaszt-kollektívát arra, hogy a bíróságnál a terhelt feltételes elítélését kérelmez-

[7] L. Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1959. évi 1. sz. 186. o.

[8] L. Szovjetszkaja jusztyicija, 1959. évi 7. sz. 3. o.

hessék, a bíróságot pedig arra, hogy a kérelem teljesítése esetén a szerveket, illetőleg kollektívákat a feltételesen elítélt átnevelésére és megjavítására kötelezhesse.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje által elfogadott össz-szövetségi törvények azzal, hogy a szovjet társadalom büntető eljárásban való részvételének új formáit rendszeresítették, a régi formákat pedig szilárdították, teljes egészében a dolgozók növekvő szocialista jogtudatának felelnek meg. A dolgozók ugyanis számtalan levélben és újságcikkben a bűnözés ellen harc fokozását követelik és az országunk társadalmi rendjének a biztosításáért folytatott harcban való részvételük új formáit igénylik.

Így alakultak meg a közrend védelmének a házgondnokságok mellett működő vezérkarai Magnyitogorszkban és Ivanovoban, a közrend védelmét biztosító önkéntes munkásosztagok (druzsinák) Leningrádban és Szverdlovszkban[9] stb.

Ezeket az értékes tapasztalatokat általánosítva a SZKP Központi Bizottsága és a Minisztertanács „A dolgozók részvételéről az ország rendjének biztosításában" címen határozatot hozott. A határozat megfelel a dolgozóktól érkezett nagyszámú javaslatnak, amelyek a közrend védelmére önkéntes népi osztagok (druzsinák) létesítését ajánlották, jóváhagyja az önkéntes népi osztagokról szóló ideiglenes szabályzatot s az egyes szövetséges köztársaságokban felhatalmazza a kommunista párt Központi Bizottságát és a Minisztertanácsot, hogy ezt a szabályzatot a helyi viszonyok figyelembevételével léptessék életbe.

Közleményünk terjedelme csupán arra adott módot, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. évi Alapelveivel törvénybeiktatott néhány főbb módosítását és kiegészítését — s azokat is csak röviden — megvizsgáljunk. E néhány főbb módosítás és kiegészítés megvizsgálása is elegendő azonban annak a teljesen megalapozott következtetésnek a levonására, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. évi Alapelvei törvénybeiktatása új, fontos szakaszt jelent a szovjet büntető eljárási törvények fejlődésében, elősegíti a szocialista törvényesség további szilárdítását, az állampolgárok jogainak a védelmét és országunkban a bűnözés teljes felszámolását.

[9] L. Szovjetszkaja jusztyicija, 1959. évi 7. sz. 9. o.

Alexejev, N. Sz. és Lukasevics, V. Z.

A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése

I.

A bűncselekmények, illetve a bűnözés okainak a kérdése a XIX. század első felében vetődött fel. A bűnözése okaival és törvényszerűségeivel ekkor még nem a büntetőjog művelői foglalkoztak, hanem statisztikusok, filozófusok, csillagászok stb., akik az általános statisztikának, az ún. morálstatisztikának a bűnözéssel kapcsolatos részét főleg a maguk tudományterületére vonatkozó következtetéseik alátámasztására használták fel.

A kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződése következtében az imperializmus korszakában a bűnözés egyre növekedő méreteket öltött. A számszerű növekedés mellett a minőségi változások — visszaeső bűnözés arányának növekedése, a hivatásos és szokásszerű bűnöző kategóriák kialakulása, a bűnöző alvilág szervezett fellépése stb. — a kapitalizmus gazdasági és politikai alapjait veszélyeztették. Ezért — a kapitalista társadalom védelme és apológiája érdekében — alakult ki egy, a bűnözés okaival és törvényszerűségeivel foglalkozó tudomány: a kriminológia.

A kriminológia hatására a XIX. század második felében fellépő pozitivista büntetőjogi iskola kezdi meg a büntetőjog kriminológiai alapon történő művelését — szemben a klasszikus iskola jogi dogmatizmusával.

A kutatás tárgya a crimen, a bűncselekmény és innen ered a diszciplina elnevezése: kriminológia. A kriminológia önálló tudományág jellege, létjogosultságának elismerése a tételes jogtudományok mellett hosszú viták tárgya volt és jelentéstartalma is számos változáson ment át. Annak ellenére, hogy a gyakorlat igényéből folyóan több-kevesebb sikerrel művelték, pontosan körülhatárolt tárgyköre, rendszere és módszertana mai napig nem alakult ki.

A kriminológia létjogosultságát és a kutató munka szükségességét számos elvi és gyakorlati követelmény indokolja. A büntetőjogtudomány a jogintézmények tudományos feldolgozásánál, valamint a gyakorlati jogalkalmazó és jogalkotó munka sem nélkülözheti a bűncselekmények valóságos megjelenési formáinak, elterjedtségének, változó tendenciáinak, a bűncselekmények okainak, valamint a bűnöző tulajdonságainak az ismeretét.

A szocialista társadalmi rend megszilárdulása és fejlődése során a bűnözés állandó csökkenése tapasztalható. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a szocializmus viszonyai között megvan a reális lehetőség a bűnözés elleni sikeres küzde-

lemre. A lehetőség azonban nem azt jelenti, hogy a valóság automatikusan bekövetkezhet. Ennek elengedhetetlen követelménye az, hogy a lehetőséget kihasználva megtaláljuk a megfelelő eszközöket és módszereket a bűnözés elleni harchoz. Meg kell ismernünk és fel kell használnunk ebből a célból azokat az okokat és törvényszerűségeket is, amelyek a szocializmus előrehaladásával fokozatosan csökkenő bűnözés törvényszerűsége ellen hatnak. Így merül fel napjainkban a szocialista büntetőjogtudománynak az a feladata, hogy a kriminológia tudományát szocialista tartalommal megtöltve — tárgykörét körülhatárolja, rendszerét megállapítsa és módszertanát kialakítsa.

Jelen tanulmány nem lép fel a megoldás igényével, hanem csupán fel kívánja vetni a szocializmus társadalmi viszonyai között a kriminológia művelésének a problémáját és igyekszik felvázolni tárgykörét, rendszerét, valamint néhány lehetséges módszert a tudományos megvitatás céljából. Ennek érdekében a tanulmány foglalkozni kíván a burzsoá és szocialista kriminológia eddigi eredményeinek felmérésével, azok kritikájával, es ennek alapján rendszerének és módszerének néhány kérdésével.

II.

A kriminológia a múlt század második felében lépett fel az önálló tudomány igényével. Keletkezése egybeesik a természettudományos gondolkodás térhódításával és annak felismerésével, hogy a bűnözés a kauzalitás törvényének hatálya alá tartozik. Ebből folyólag, mint determinált jelenséget, meg lehet határozni, illetve a kauzalitásba behatolva meg lehet magyarázni azokat a feltételeket, illetve okokat, amelyek létrejöttében közrehatnak.

A pozitivista iskola hatása és a természettudományok példátlan fejlődése alapján a tudományos vizsgálódás kilépett a büntetőjog dogmatikus világából a való élet jelenségei közé, hogy megkísérelje megmagyarázni a bűnözést mint reális jelenséget, és ezzel megadja a lehetőséget a megfelelő eszközök és módok megtalálására a jogalkotás és a jogalkalmazás területén. Ez a kriminológiai szemlélet feloldotta ugyan a klasszikus büntetőjogi iskola indeterminizmusát és ezzel kétségtelenül a fejlődés követelményének tett eleget. A később kifejtettekből azonban látnivaló, hogy a kriminológiai kutatás tévútra került. Kutatásainak eredményeit igyekezett olyan büntetőjogi reformmozgalmak alapjává tenni, amelyek a klasszikus büntetőjogi elvek, így a burzsoá törvényesség fellazítását, illetve teljes feloldását célozták.

A kriminológiai kutatás a bűncselekményekkel, mint az emberek cselekvése alapján a társadalmi életben megnyilvánuló reáliákkal foglalkozó tudomány jelentkezett, szemben a jogtudománnyal, amelyik a bűncselekményekkel csak mint jogi fogalmakkal normatív alapon foglalkozott.

A kutatás tárgya részben a bűncselekmény elkövetője, részben az, hogy a társadalmi körülmények milyen hatással vannak a bűnözésre. Ennek megfelelően alakult ki két kriminológiai irányzat. Mindkét irányzat azonos célt tűzve maga elé, más utakon próbált eredményre jutni, s mindegyik a maga útjának, illetve módszerének a kizárólagosságát hirdette. Lombroso munkássága vetette meg az alapját az ún. biológiai iskolának, míg időben ezt megelőzve Franciaországban Quetelet és Guerry a szociológiai iskola alapjait rakta le. Ez utóbbi irányzat azonban később terebélyesedett ki és lényegében a a biológiai iskola felfogásával szemben folytatott harcban alakult ki. A két iskola vitája során később tért hódított a közvetítő szemlélet[1] és a burzsoá kriminológia tudományának művelése során még napjainkban is lényegében e három iskola irányzatával találkozunk.

Az említett iskolákon belül számos belső irányzat alakult ki, amelyeknek részletes taglalására és ismertetésére nem kívánok kitérni, viszont szükségesnek tartom egészen röviden áttekinteni és általános jellemzését adni a főbb irányzatoknak abból a szempontból, hogy milyen módszerekkel dolgoztak és milyen eredményekre jutottak.

A biológiai iskola hívei vizsgálódásaikat általában bűnözőkön folytatták le és így nem volt összehasonlítási alap arra, hogy a lefolytatott vizsgálatok adatai hogyan viszonylanak a nem bűnözők ugyanolyan antropológiai, biológiai és pszichiátriai jellemzőkkel rendelkező kategóriájához. Még e körülményt tudatosan figyelmen kívül hagyva sem tudtak eljutni olyan szignifikációs adatokhoz, illetve számokhoz, amelyek alkalmasak lettek volna az általánosításhoz. A vizsgálatoknak abban a lényegesen kisebb részében pedig, ahol a nem bűnözők hasonló kategóriáin is lefolytatták ugyanazokat a kísérleteket, tehát összehasonlítási alapot teremtettek, nyomban nyilvánvalóvá vált, hogy a kimunkált tipológia egyáltalán nem általánosítható.

A vizsgálatok természetéből folyóan azokat egyedeken és kizárólag az orvostudomány módszereivel végezték el a bűnöző konstitucionális adottságaival kapcsolatban, ami által a bűncselekményt lényegében individuális és nem társadalmi jelenségként fogták fel. A társadalmi tényezők kizárásával megfosztották a bűncselekményt társadalmi értékelés alá eső jellegétől.

A biológiai iskola a lombroziánus irányzat kétségtelen csődje folytán új utakon kísérletezett. Így alakult ki a neo-lombroziánus irányzat.

[1] Liszt nevéhez fűződik a bioszociológiai iskola megalapítása. Az ő nyomdokain haladtak Gross, Seelig, Exner és ide sorolhatók a magyar kriminológia művelői közül Vámbéry, Irk és Hacker is.

amely összefüggést igyekezett kimutatni a bűnözés és az elkövetők biopszichikai sajátosságai között. A biopszichika keretében korrelációt véltek felfedezni az alkati (konstitucionális és biológiai) tényezők és a pszichikai sajátosságok között. Ez volt az alapja annak a kriminálbiológiai elméletnek, hogy van örökletes kriminogén hajlam.[2]

Nagy hatással volt a burzsoá kriminológiára Kretschmer munkássága. A testalkat és jellem közötti vélt összefüggés alapján tipizálta az embereket.[3] Egyes kriminológusok kapcsolatot igyekeztek felfedezni a Kretschmer-féle típusok és a bűnözési hajlam között.

Említést érdemel a pszichoanalitikus (Freud) és az endokrinológiai irányzat (Pende). Előbbi a bűnözést a tudat alatti pszichikai tevékenységgel, utóbbi pedig a belső kiválasztási mirigyek rendellenes működésével magyarázza.

Az Egyesült Államokban a konstitucionális tényezőkkel szemben különös figyelmet szenteltek a pszichiátriai sajátosságoknak: a gyengeelméjűségnek és a pszichopatologikus zavaroknak.

A biológiai irányzatnál természetesen feltűntek a fajelmélet hívei is. A legjelentősebb volt közöttük a német Wulfen, aki bizonyos fajok degenerációs vonásaiban fedezte fel a bűnözési hajlamot.[4] Ez az elmélet alkalmas volt arra, hogy alapot nyújtson a fasiszta büntető politikának. Ilyen elméletekre támaszkodva nyilvánította a fasizmus a társadalom egyes csoportjait — faj, nemzetiség szerint — bűnözőkké és rekesztette ki a társadalomból.

Mindezek az irányzatok egységesek abban, hogy kizárják a társadalmi tényezők hatását az egyénre. Az általuk „örökletes hajlam"-nak deklarált sajátosságok nem született adottságai az egyénnek, hanem a konstitucionális adottságok bázisán a társadalmi tényezők hatása alatt kialakított tulajdonságok. Ezen felül nem hagyható figyelmen kívül e vonatkozásban az a kölcsönhatás sem, amely az egyén és a környezet között áll fenn. A pszichiátriai tényezőknek a kialakulásában is jelentős szerepet játszanak a társadalmi tényezők, ezek kizárása tehát önmagában is aláássa az ilyen vizsgálatok realitását.

A konstitucionális, valamint a pszichiátriai tényezők közrehatnak ugyan az emberi cselekvésben, de rendszerint nem annak tartalmában, hanem legfeljebb annak módját befolyásolják. Az emberi cselekvést ugyanis a társadalmi tényezők határozzák meg, amelyek az ember tudatán keresztül hatva, a kialakult jellem szerint alakítják ki a cselekvés tartalmát. A cselekvés tartalma és a konstitucionális tényezők között tehát nincsen közvetlen kauzalitás.[5]

A szociológiai iskola a bűnözés okainak kutatása során kriminálstatisztikai elemzéssel rámutat egy sereg társadalmi tényezőre: a gazdasági válságra, a nyomorra, a munkanélküliségre, a lakásínségre, az alkoholizmusra stb., de ezeket adottnak veszi és éppen a szociológiai vizsgálat lényegét mulasztja el, amikor mellőzi ezek elemzését. A kriminálstatisztikai adatok kimunkálása során nem veszi figyelembe e társadalmi tényezők származékos jellegét, vagyis azt, hogy ezek nem végső okok és óvakodik is eljutni addig a végkövetkeztetésig, hogy mindezek a kapitalista társadalmi rend struktúrájából adódnak, illetve, hogy kétségtelenül kauzális kapcsolat áll fenn a kapitalista rendszer struktúrája és a bűnözés között.[6] A bűnözést ugyan a szociológiai iskola hívei társadalmi jelenségnek fogják fel, de a társadalmi élet természetes velejárójának. A burzsoá kriminológusok a kapitalista társadalmi rend örökkévalóságából indulnak ki és az utópiák birodalmába sorolják annak a lehetőségét, hogy a bűnözés megszüntethető. Álláspontjuk szerint a bűnözés a társadalmi együttélésnek, az emberi kultúrának szükséges attributuma és amint a betegség az emberi szervezet életének természetes velejárója és az emberi életnek egy megjelenési formája, úgy a bűnözés a társadalmi életnek természetes megnyilvánulása. Ily módon a szociológiai iskola hívei a jóléti állam álláspontjából kiindulva, „a szociális tényezők" hatásának a csökkentésében látják a bűnözés csökkentésének a lehetőségét. Konklúzióként a bűnözés elleni küzdelemben szociálpolitikai intézkedéseket javasolnak és a bűnözőket felosztják javítható és javíthatatlanok kategóriájára, amely tipizálás alapján részben javító jellegű intézkedéseket, részben pedig a társadalomból kizáró szankciókat javasolnak alkalmazni.[7]

---

[2] von Rohden, : Archiv für Psychiatrie. (1930); Vervaeck, Louis: Syllabus de cours d'anthropologie criminelle (1926); *Lenz*, Adolf: Criminalbiologie. (1927)

[3] Kretschmer, Ernst: Körperbau und Charakter. (1921)

[4] Wulfen, Erich: Kriminalpsychologie. (1926)

[5] Theiss Ede: A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata, Jogtudományi Közlöny, 1958. 11—12. sz. 449—451. old.

[6] Marx felhasználta a Quetelet által összegyűjtött és feldolgozott statisztikai adatokat és kimutatta, hogy „... a bűnözési százalékot a társadalom különböző rétegeiben nem annyira az egyes országok speciális politikai viszonyai, mint inkább az egészében vett burzsoá társadalom alapvető jellege határozza meg."

Marx rámutatott még a következőkre: „Így tehát, ha a nagy számban vett bűncselekmények mennyiségükben és jellegükben természeti jelenségek törvényszerűségét mutatják és ha Quetelet kifejezése szerint — nehéz eldönteni, hogy a két terület közül (fizikai világ és társadalmi élet) melyikben forognak fenn olyan okok, amelyek nagyobb törvényszerűséggel vonnak maguk után kikerülhetetlen következményeket, akkor nem kell-e vajon komolyan gondolnunk annak a rendszernek a megváltoztatására, amely kitermeli ezeket a bűncselekményeket, ahelyett, hogy azt a hóhért dicsőítenék, aki csak azért távolítja el a bűnösök bizonyos részét, hogy újaknak adjon helyet." (MARX: Halálbüntetés. Marx—Engels Művei 9. köt. 89. old. oroszul.) L. Gercenzon: Bírósági statisztika. Bp. 1951. 174. old.

[7] Liszt, Franz: Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge.

A kriminológia szociológiai művelése az utóbbi időben, különösen az Egyesült Államokban folyt nagy intenzitással. Legjelentősebb kriminológusuk, Sutherland, aki a differenciális asszociációban látja a bűnözés determinánsát. Szerinte a bűnözés tanult magatartás, amelynek alapja az ún. differenciális asszociáció, azaz a hagyományos és hivatalos jogi és erkölcsi normáktól eltérő magatartási képzetek kialakulása. Ezeknek az eltérő képzeteknek a kialakulását az amerikai társadalom struktúrája, dinamikája, dezorganizáltsága szükségszerűen meghatározza. Természetesen elmélete nem veti fel ezeknek az objektív determinánsoknak az amerikai társadalom *kapitalista* jellege által való meghatározottságát.[8] Mások a gátló erkölcsi képzetek (kontroll) kialakulásának hiányában (A. E. Ross), a többfaktor-elmélet legjelentősebb követői a pszichoanalitikus nézetek hatása alatt a feldúlt családi otthonokban (Glueck-házaspár) keresik a bűnözés okait.

Általában megállapítható, hogy a burzsoá kriminálszociológusok a bűnözést nem a kapitalista társadalom struktúrájára, hanem a struktúrából eredő származékos, másodlagos tényezőkre vezetik vissza. Ezeknek a származékos, másodlagos tényezőknek a strukturális meghatározottságára és a bűnözésre gyakorolt befolyására Marx és Engels már a múlt század közepén rámutattak.[9] A semleges faktor-elmélet, mint a burzsoá kriminológia ma is uralkodó és legjelentősebb hagyományokkal rendelkező iskolája rámutat ugyan a bűnözési folyamat reális összefüggéseire, azonban képtelen osztálykorlátjai miatt a másodlagos, vagy alárendelt összefüggések mellett a kapitalista társadalom struktúrája és a bűnözés összefüggésének elsődleges törvényszerűségét feltárni.

Mind a biológiai, mind a szociológiai iskola, más utakon ugyan, de azonos eredményre jutott abban, hogy következtetéseiben szembekerült a polgári társadalom klasszikus büntetőjogi elveivel. A bűncselekménnyel szemben előtérbe helyezik a burzsoá kriminológusok az elkövető személyének a vizsgálatát, a tett elbírálása helyett a tettes kerül büntetőjogi értékelés alá, a büntetés mellett megteremtik a biztonsági intézkedések rendszerét, feloldják a burzsoá törvényességnek olyan garanciáit, mint a büntetés határozottsága és arányossága. Mindezekkel megteremtik a bírói és közigazgatási önkénynek széleskörű lehetőségét, hogy ezen keresztül olyan kriminálpolitikai célokat valósítsanak meg, amelyek alkalmasak a kizsákmányolt társadalmi osztályok fékentartására, illetve további elnyomására.[10]

Helyes e vonatkozásban Sargorodszkij kritikája, amely szerint a kriminológia burzsoá művelői, illetve kutatásaik eredményei két alapvető feladatot teljesítettek és teljesítenek jelenleg is:

„*a)* A növekvő bűnözés okainak magyarázata és a felelősség elhárítása a kapitalista társadalomról, illetve a benne uralkodó társadalmi viszonyokról a bűnözés rendszeres emelkedése miatt;

b) a dolgozó tömegek ellen irányuló fokozott és főleg eredményesebb represszió szükségességének megindokolása. Ezek az elméletek a büntetőjog alkalmazása területén a bírói önkény fokozásának indokaiként szolgálnak."[11]

Az első világháború kezdetéig és az elmúlt 40 esztendő alatt különböző intenzitással léptek föl az ismertetett irányzatok képviselői, de a módszerek és a kitűzött célok nem változtak és ez azzal az eredménnyel járt, hogy lényegében előbbre nem jutottak.

Érdemes e vonatkozásban megemlíteni, hogy 1958-ban Freiburgban nemzetközi kollokviumot tartottak nyugatnémet, svájci, holland, belga, angol, svéd, finn, dán, japán és olasz jogtudósok részvételével, amelynek tárgya a kriminológia és a nyugatnémet büntetőjogi reform volt. A kriminológiai kutatások eddigi alapvető eredményeiként a következő megállapítások történtek:

1. Törvényszerű összefüggés van a fiatalkorú bűnözés és a visszaeső bűnözés között, továbbá a korai kriminalitás és a visszaeső bűnözés túlnyomó része, valamint a korai kriminalitás és gyakorlatilag minden krónikus hajlambűnözés között.

2. Az ún. pszichopátiának kimagasló kriminogén jelentősége van a visszaeső bűnözés kialakításában — szemben a gyengeelméjűség, a pszichogén zavarok és pszichózisok relatíve csekélyebb jelentőségével.

3. Ki kell dolgozni a megelőzést szolgáló prognózis (személyiségkutatás) tudományos módszereit. (Ennek lényege az, hogy a bűnöző személyi tulajdonságok kimutatása esetén lehetővé teszik még a bűncselekmények elkövetése előtt foganatosított intézkedések kiválasztását, illetve foganatosítását.)

4. Megállapítást nyert a büntetésvégrehajtás szokásos módszereinek a csődje.

E meglehetősen sovány és — különösen a megelőző prognózisok vonatkozásában is — vitatható eredmények felsorolása mellett olyan megállapítás is elhangzott, hogy a burzsoá kri-

[8] Sutherland, Edwin: Principles of Criminology. (1947)

[9] „A gazdaság felhalmozása az egyik póluson egyúttal a nyomor, kínzó munka, szolgaság, tudatlanság, eldurvulás és erkölcsi lealacsonyodás felhalmozása a másik oldalon." (MARX: A tőke. 1. köt. Bp. Szikra. 1955. 599. old.)

„Láttuk, hogy az ipar kiterjedésével a bűnözés is fokozódott, hogy az évi letartóztatások száma egyenes arányban van a feldolgozott gyapotkötegekkel." (ENGELS: A munkásosztály helyzete Angliában (1845). Bp. Szikra, 1954. 245. old.

[10] Szabó András: A fiatalkorú bűnözés kérdései Jogtudományi Közlöny, 1959. 7—8. sz. 389—390. old.

[11] Sargorodszkij, M. D.: A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei. Jogtudományi Közlöny, 1959. 10—11. sz. 568. old.

minológia eddigi eredményei azt igényelnék, hogy a büntetőjogot a tettes-típusok alapján teljesen át kellene alakítani, amely azonban a jelenleg hatályos büntetőjogi elvekkel, mint a jogtárgyvédelem elve, a bűnösségi elv, valamint a nullum crimen, nulla poena sine lege elve — összeegyeztethetetlen. Ez lényegében beismerése annak, hogy a burzsoá kriminológiai kutatások eredményeinek a felhasználása a burzsoá törvényesség sarkalatos elveinek is a feloldását jelenti. Ez a következtetés pedig önmaga is megfelelő kritikát ad a burzsoá kriminológusok munkájáról.[12]

III.

Ezek után vizsgáljuk meg a kriminológia állását a szocialista jogtudományban.

A Szovjetunióban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után nyomban felmerült a bűnözés tanulmányozásának a kérdése. A szovjet hatalom megalakulásának első hónapjaiban intézkedések történtek kriminálstatisztikai adatfelvétel érdekében. A polgárháború évei alatt az összes, bűnözés ellen küzdő szervek készítettek statisztikai adatfelvételt. A szocialista állam megszilárdulásával alakult ki azután az egységes kriminálstatisztikai rendszer. A bűnözés tanulmányozására a kriminálstatisztika elemzése volt a jellemző. A kriminálstatisztikai munka bizonyos mértékig magán viselte a burzsoá „tényező-elmélet" jellegzetességeit. Az egyes tényezőket statikusan, összefüggéseik nélkül és mint adott önálló, nem pedig mint származékos társadalmi jelenségeket vizsgálta, és így sem módszerében, sem eredményeiben nem juthatott el az objektív valóság követelményeinek megfelelő következtetésekhez.[13]

A polgárháború évei után a kriminálstatisztikai munkálatok mellett intézmények létesültek a bűnözés vizsgálatára. A moszkvai belügyi igazgatóságon belül a büntetésvégrehajtási osztály keretében 1923-ban egy kabinetet hoztak létre a bűnöző személy és a bűnözés tanulmányozására. Majd 1925-ben az Orosz Köztársaság Népbiztosi Tanácsának határozatára a moszkvai belügyi népbiztosság mellett alakult egy intézet, amelynek feladata volt a bűnöző és a bűnözés tanulmányozása. Ez az intézet megfelelő szervezeti formával és szabályzattal rendelkezett. Gernet professzor volt az intézet tudományos vezetője, aki már a századforduló idején ismertté tette nevét számos monográfiával.[14] Négy osztályra tagozódott az intézet, éspedig: szociológiai és gazdasági, pönológiai, biopszichológiai, valamint kriminalisztikai szekcióra. Számos publikációt adtak ki, amelyek rávilágítanak az intézmény jellegére. Érdemes ezek közül néhányat megemlíteni: A falu és a város bűnözése; Női bűnözés a háború idején Oroszországban; A büntetésvégrehajtás statisztikai eredményei; A legújabb külföldi adatok a bűnözésről és az ellene való küzdelemről; A vagyon elleni bűncselekmények az imperialista háború idején és utána Oroszországban; Huligánság és huligánok; Sikkasztás és sikkasztó; Ki a bűnöző; A társadalomra veszélyes betegek kényszernevelése; Az elítéltek reaktív pszichózisáról; A társadalomra veszélyes elmebetegekről stb. Gernet professzor a maga személyében három tanulmánykötetet adott ki: Erkölcsi statisztika (1922), Bűnözés és öngyilkosság a háború alatt és után (1927), valamint Bűnözés külföldön és a Szovjetunióban (1931).[15]

Az intézet szervezeti felépítéséből, valamint a publikációkból bizonyos mértékig mind a szociológiai, mind a biológiai iskola hatása még kiérezhető. Megállapítható azonban, hogy felismerték a bűnözéssel, mint valóságos társadalmi jelenséggel való foglalkozás fontosságát és megfelelő metodológia hiányában is komoly kutatómunka folyt, hogy felderítsék a bűnözés okait annak leküzdése érdekében.

Hazai vonatkozásban megérdemli a megemlékezést az a tény, hogy a Magyar Tanácsköztársaság idején Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet létesült. Az intézet kriminálszociológiai és kriminálpszichológiai ágazattal dolgozott. Szoros szervezeti és funkcionális kapcsolatban volt a jogalkalmazással, amennyiben a konkrét ügyekben lefolytatott környezettanulmányait felhasználták a vádemelés és ítélethozatal során. Az intézet munkájára a Liszt-féle bioszociológiai irányzat nyomta rá a bélyegét. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a Magyar Tanácsköztársaság 133 napos uralma alatt a sok belső és külső probléma mellett felismerte a kérdés fontosságát és lehetőséget teremtett egy ilyen tudományos kísérleti intézet létesítésére.[16]

Az 1930-as évek derekától a Szovjetunióban a bűnözés okainak az elméleti kutatásával kriminológiai alapon nem foglalkoztak. Ennek számos oka volt, amelyeket a szovjet tudomány részletesen megvizsgált. Közrehatott ebben az akkori nemzetközi helyzet is. Gercenzon szerint az osztályharc élesedéséről szóló elmélet alkal-

[12] Frey, R. Erwin: Die Rolle der Kriminologie als „Führerin und Ratgeberin" der Strafrechtsreform. Internationales Colloquium über Kriminologie und Strafrechtsreform. Freiburg i. B., 1952. 17—18. és 41. old.

[13] Gercenzon, A.: Bírósági statisztika. Bp. 1951. 30. old. Gercenzon, A.: Hogyan kell megszervezni a bűnözés vizsgálatát. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1958. 16. sz. 470. old.

[14] Gernet, M. N.: A bűnözés társadalmi okai. (1906); A bűncselekmény és az ellene való küzdelem a társadalom fejlődésével kapcsolatban. (1916); Gyermekgyilkosság. — Gyermekbűnözők c. gyűjtemények.

[15] Sirvindt, E. G.: A bűnözés, illetve az ellene való küzdelem tanulmányozásának történetéhez. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 5. sz. 137—139. old.

[16] Kádár Imre: Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet a Tanácsköztársaságban. Jogtudományi Közlöny, 1959. 9. sz. 469. old.

mas volt arra, hogy valamennyi bűnözési jelenséget ezzel hozzanak kapcsolatba. Ugyancsak gátlólag hatott az az általános megállapítás, hogy a bűnözés okai kizárólag az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények.[17]

Kétségtelen, hogy az osztályharc és a kapitalista csökevények jelentős szerepet játszanak a bűnözés alakulásában, azonban a szocialista kriminológia nem állhat meg itt, mert egyfelől szerepük nem kizárólagos, másfelől pedig emellett is konkrét feltárást igényelnek.

A szocialista tudat fejlődése a szocializmus építése során elmarad a gazdasági fejlődés ütemétől és még sokáig megmaradnak az emberek tudatában a kapitalista csökevények, amelyeket táplálnak a szocializmus belső és külső ellenségei. Utalok e vonatkozásban Hruscsovnak a XXI. kongresszuson tartott beszámolójában foglalt megállapításaira: „A kommunista nézetek és magtartási normák a kapitalizmus csökevényeivel vívott harcban szilárdulnak meg. Akadnak még nálunk olyanok, akik lelkiismeretlenül végzik a közös munkát, üzérkednek, megbontják a fegyelmet és a közrendet. Nem várhatjuk nyugodtan, hogy ezek a kapitalista csökevények maguktól eltűnjenek. Erélyes harcot kell folytatnunk ellenük, s a közvéleményt a burzsoá nézetek és szokások minden néven nevezendő megnyilatkozása, az antiszociális elemek ellen kell hangolnunk."[18]

Különbséget kell tenni e vonatkozásban a Szovjetunió és a népi demokráciák között. Míg a Szovjetunióban főleg a nemzetközi osztályharc ténye, tehát a külső behatás táplálja, illetve tartja elevenen a kapitalista csökevényeket, addig a népi demokráciákban emellett az osztályellenség meglevő maradványainak a befolyása is nagymértékben érvényesül. Amíg léteznek a régi rend hívei, akik nem tudnak belenyugodni kiváltságaik elvesztésébe, — feltétlenül számolni kell azzal, hogy bűncselekmények formájában is szembehelyezkednek a társadalom rendjével.

Annak megállapítása, hogy az osztályellenség és a kapitalista csökevények tényezőként jelentkeznek a bűnözés alakulásánál, éppen azt teszi szükségessé, hogy kutatás tárgyává tegyük azokat. Az ellenük folytatandó sikeres harc megköveteli, hogy ismerjük jelentkezési formáit, számát, hatékonyságát, összefüggéseiket stb.

E tényezők kizárólagos szerepének az elfogadása a gyakorlati élet tapasztalatai szerint hiba volna, mert ezek mellett, esetleg ezekkel kapcsolatban számos más, a szocialista építés belső ellentmondásaiból fakadó tényező is közrehat a bűnözés alakulásánál.

Erre nézve a jogtudományok művelői számára is alapvető megállapítást tett Mao Ce-Tung: „A szocialista társadalom fejlődése során igenis előadódhatnak olyan helyzetek, amikor az összhang nem teljes, azaz még mindig keletkezhetnek ellentmondások a termelő erők és a termelési viszonyok, a felépítmény és a gazdasági alap között, s a gazdasági-politikai rendszer egyes láncszemei között, a népen belül a haladó és az elmaradott elemek között, a helyes nézeteket valló és helyes álláspontra helyezkedő s a téves nézeteket valló és hibás álláspontra helyezkedő emberek között, a néptömegek különböző részei között, valamint a néptömegek és a vezetők között."[19] Ez a megállapítás lényegében arra utal, hogy a fejlődésből adódó ellentmondások újabb tényezőket hoznak létre a szocialista építés viszonyai között, amelyek ugyancsak befolyással vannak a kriminalitásra. Ez a tény azonban nem jelenti a társadalmi rendszer és a bűnözés közötti organikus kapcsolatot. Éppen a társadalom strukturális átalakításával, tehát a fejlődéssel kapcsolatos ellentmondásokról van szó, amelyek nem antagonisztikus jellegűek, tehát feloldhatók. Ehhez azonban szükséges, hogy az ellentmondásoknak a lényegét megállapítsuk, az okokat feltárjuk, a társadalmi életben betöltött szerepüket meghatározzuk, mert csak alapos elemzés után tudjuk megállapítani a leküzdésükre vonatkozó rendszabályokat.

Itt természetesen csak általánosan utalhatunk ezekre a kérdésekre. Így a szocializmus viszonyai között kétségtelenül ellentmondás van a termelési eszközökhöz való viszony egyenlősége és az anyagi javak elosztásának egyenlőtlensége között, ez azonban nem jelent társadalmi antagonizmust, mert ezek az ellentmondások törvényszerűen és elkerülhetetlenül a szocialista termelés fejlődésének eredményeként jönnek létre. Utalhatunk még e részben arra, hogy az életszínvonal emelkedésével fokozódnak az igények, az iparosítással hatalmas tömegek koncentrálódnak, amely fejlődéssel nem tud lépést tartani a szociális és kulturális igények megfelelő kielégítése. Ezen belül még rámutathatnánk számos ellentmondásra, amelyek az egyéni és társadalmi érdekek közötti ellentmondásból is adódnak, mindezek azonban a fejlődés, a növekedés nehézségeiként jelentkeznek, nem antagonisztikus jellegűek, helyes politikával, a hibák kijavításával, megfelelő szervezéssel feloldhatók és békés eszközökkel megszüntethetők, mielőtt azok konfliktussá fejlődnének.[20]

A szocializmus viszonyai között megszűnnek a kapitalista társadalom struktúrájából

[17] Gercenzon, A.: Hogyan kell megszervezni a bűnözés vizsgálatát. Rechtswissenschaftlicher Informationdienst, 1958. 16. sz. 471. old.

[18] Hruscsov, N. Sz.: Beszámoló. Az SZKP XXI. kongresszusa. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 64. old.

[19] Mao-Ce-tung: A nép körében előforduló ellentmondásokról. Zsenminzsipao, 1957. IV. 14-ik sz. Nemzetközi Szemle, 1957. 6. sz.

[20] Szoboljev, A.: A szocialista társadalom ellentmondásai és leküzdésének útja. Magyar Filozófiai Szemle, II. évf. 1958. 3—4. sz. 407—411. old.

származó olyan tényezők, mint a kizsákmányolás, a nyomor, a munkanélküliség stb. Ennek megfelelően a bűnözés állandóan csökkenő irányzatot mutat — szemben a kapitalizmus bűnözésének állandóan növekedő tendenciájával. A szocialista társadalomban tehát nincsen szükségszerű kapcsolat a bűnözés és a társadalmi rendszer között. Kriminogén tényezőként jelentkeznek az osztályellenség maradványainak és a nemzetközi reakciónak a bűnös tevékenysége, a kapitalista tudati maradványok és a strukturális fejlődés során keletkező nem antagonisztikus ellentmondások. Ezeknek a tényezőknek kétségtelen leküzdhetősége teremti meg az alapot a bűnözés elleni sikeres harcra.

Mindezek a körülmények és felismerések arra vezettek, hogy az utóbbi években a Szovjetunióban és a népi demokráciákban ismét ráirányult a figyelem a kriminológiai kutatásokra, mint a bűnözés elleni küzdelem segítőjére. Megállapítást nyert azoknak szükségessége, mind a jogtudomány fejlesztése, mind a gyakorlati jogalkotói és jogalkalmazói munka jobbá és eredményesebbé tétele céljából. A munkálatok még nem jutottak túl a kezdeti szakaszokon, jelenleg a megfelelő rendszer és módszer kialakítása folyik.[21]

A szocialista kriminológiai kutatás számára adva van, hogy helyes elméleti alapokon, helyes célkitűzésekkel műveljék és az eredményes tudományos munka számára kialakítsa a kriminológia megfelelő rendszerét és módszertanát.

IV.

Kriminológia alatt kezdetben a bűnözés okainak a kutatását értették, erre mutat Garofalonak a felfogása, aki a tudományban először használta ez a szót ilyen című könyvének a megjelölésére. Ebben a művében a bűncselekmény okainak a kutatásával foglalkozik és vizsgálat tárgyává teszi a bűncselekményt, a bűnöző személyiségét és a büntetést.[22] A századforduló után Franz von Liszt hasonló tartalmat ad felosztásában a kriminológiának azzal a különbséggel, hogy a büntetéstant nem veszi ide.[23] Később Hans Gross, Seelig a kriminológia elnevezése alatt foglalják össze a bűncselekményekkel, mint valóságos jelenségekkel foglalkozó összes tudományokat.[24] Mindezek az elnevezések és rendszerezések mellett a gyakorlat által kialakított közfelfogás szerint kriminológia alatt a kriminálaetiológiát, vagyis a bűnözés okainak a kutatását értették és értik ma is.[25] A magyar irodalomban Hacker a kriminalaetiológia szakágaiként jelöli meg a kriminálszociológiát és a kriminálantropológiát.[26]

Kétségtelenül az eredeti és a jelenlegi tudományos gyakorlat által kialakított leszűkített értelmezés felel meg a kriminológia alapvető tartalmának. Az aetiológiai kutatásoknál azonban előfeltétel a bűncselekmény, illetve a bűnözés megjelenési formáinak beható tanulmányozása és ismerete. Ahhoz, vagy valamely jelenségnek, éspedig társadalmi jelenségnek az okait felderítsük, elsőrendű szükséglet, hogy megismerjük annak mibenlétét és megjelenési formáit. A kriminálfenomenológia tehát elengedhetetlen szakágazatként jelentkezik a kriminálaetiológia mellett, sőt a gondolkodás logikai sorrendjét véve alapul, a prioritás igényével lép fel.[27]

A kriminológiai tudomány művelése a tudomány különböző területein folytatott vizsgálódásokkal vette kezdetét. Így az orvostudomány, a pszichológia és a szociológia egyes művelői saját tudományuk módszereivel folytatták vizsgálódásaikat a bűncselekményekkel, mint reális jelenségekkel kapcsolatban. Ezek a szétszórt kutatások alakították ki azután a kriminológia önálló diszciplináját. Az a tény, hogy különböző szaktudományok a maguk kizárólagos módszereivel folytatták vizsgálódásaikat, a későbbiekben is rányomta a bélyegét a kriminológia művelésére és ily módon alakultak ki a különböző szakágazatai, mint a kriminálantropológia, kriminálbiológia, kriminálpszichiátria, kriminálpszichológia, kriminálszociológia és kriminálstatisztika. Ezek mellett a későbbiek során a kriminológiába, mint a bűncselekményről szóló tudományba, belefoglalták nemcsak a bűnözés megjelenési formáit és a bűnözés okait magában foglaló kutatási területet, hanem ide sorolták a bűnügyi felderítés taktikai és technikai kérdéseivel foglalkozó kriminalisztikai diszciplínát is.[28]

A két szakágazat megfelelő elhatárolást igényel a szakszerű művelés céljából. Kétségtelen, hogy mindkét ágazat kutatási tárgya a bűncselekmény, a bűnözés és a bűnöző problematikája és célja is azonos, amennyiben a bűnözés elleni harc minél sikeresebb megvívásához igyekszik segédkezet nyújtani.

Ugyancsak azonos a két tudományág viszonya a büntetőjogtudományhoz, mert mindkét

[21] Utyevszkij, B. Sz.: A bűnözés és a bűnöző tanulmányozása megszervezésének és módszerének kérdéséhez. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1959. 11. sz. 59—69. old.

[22] Garofalo, R.: La criminologie, Paris, 1888. (Az eredeti 1885-ben jelent meg olasz nyelven.)

[23] Liszt, Franz: Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 25. kiadás, Berlin, 9. old.

[24] Gross, Hans: Handbuch für Untersuchungsrichter. München, 1908. XVI. old.; Seelig, Ernst: Lehrbuch der Kriminologie. Graz, 1951.

[25] Exner Kriminálbiológia elnevezéssel jelöli meg a kriminológiát „Kriminologie" (Hamburg, 1939) c. művében. Lényegében ő is a bioszociológiai iskola híve.

[26] Hacker, Ervin: A magyar büntetőjog tankönyve. Miskolc, 1936. 60. old.

[27] Kriminálfenomenológia és kriminálaetiológia a burzsoá filozófiai eszméken felnevelkedett kriminológusok terminus technikusa. Jobb szakkifejezés hiányában — a burzsoá filozófiai jelentéstartalom elvetésével — ezeket a fogalmakat használjuk addig, amíg a szocialista kriminológia ki nem alakítja a megfelelő terminológiát.

[28] Seelig i. m. 11—13 old.

ágazat a jogi értékelés alá eső, illetve a büntetőjogi normák által meghatározott emberi cselekvéseket teszi vizsgálódásának tárgyává.

Mindkét diszciplinának más azonban a vizsgálódási nézőpontja. Míg a kriminológia a bűnözés egyéni és tömegjelenségeiben megnyilvánuló formáiból kiindulva, annak okait kutatja és ez a közvetlen kutatási célja, addig a kriminalisztika a bűncselekmények tényállásának felderítését és bizonyítását szolgáló legmegfelelőbb eszközöket és módszereket kutatja. A kutatás tárgya és a végső cél azonossága mellett tehát a közvetlen kutatási cél különbözősége adja meg a két diszciplina elhatárolására a megfelelő mércét. A közvetlen kutatási célok különbözősége természetszerűleg maga után vonja a módszerbeli különbségeket is. Mindezek alapján helytelennek kell tartanunk minden olyan álláspontot, amely a kriminológiában foglalja össze a bűnözőkkel és a bűnözéssel kapcsolatos reáliákkal foglalkozó összes tudományokat. A kriminológia és a kriminalisztika helyes és célravezető művelése szükségessé teszi a két tudományágazat szabatos elhatárolását.

Az igaz ugyan, hogy a kriminalisztikának ugyancsak fontos, sőt kiindulási pontja a bűncselekmények megjelenési formáinak ismerete, ez azonban számára csupán a taktikai és technikai lépések megfelelő kidolgozásához szükséges. A maga területén tehát igénybe veszi, illetve felhasználja a kriminológiának e téren végzett vizsgálati eredményeit, aminthogy ezt teszi a kriminalaetiológiai tapasztalatokkal is. Ugyanígy fennáll annak a szükségessége, hogy a kriminológiai kutatás felhasználja a kriminalisztika eredményeit a maga területén. Rokon diszciplinákról van szó, amelyek — mint már említettük — azonos alapból indulnak ki azonos végső cél érdekében, tehát nyilvánvaló átfedések vannak és kölcsönösen igénylik egymással szemben tapasztalataik kicserélését, illetve felhasználását.[29]

Nyitva marad ezek után az a kérdés, hogy olyan szakkérdések, mint a kriminálpolitika, kriminálprofilaxis és pönológia hova tartoznak. Az egyes diszciplinák és így a kriminológia helyes és eredményes művelése is indokolttá teszik a megfelelő elhatárolást és leválasztását mindazoknak a szakágazatoknak, amelyek zavarólag hathatnak és eltéríthetik eredeti céljától a tudományszak művelőit.

Kriminálpolitika alatt tágabb értelemben értjük mindazoknak az elméleti és gyakorlati tapasztalatoknak az összességét, amelyek felhasználásával az államhatalom folytatja a harcát a bűnözés ellen.[30] A kriminológia és kriminalisztika, mint ténytudományok szállítják a kriminálpolitika számára a vizsgálódásaik eredményeképpen leszűrt tapasztalati tényeket, amelyekből a megfelelő következtetések levonása a kriminálpolitika feladata. A kriminálprofilaxis a levont következtetéseknek az alkalmazása a speciális és generális prevenciós feladatok megvalósítása terén és így tartalmilag részét képezi a kriminálpolitika feladatának. Ugyancsak ide kell sorolnunk a pönológiát, mert kriminálpolitikai feladatot képez a büntetési rendszer állandó vizsgálata, illetve figyelemmel kísérése abból a szempontból, hogy a bűnözés elleni harc kívánalmainak mennyiben felel meg. Az így nyert tapasztalatok érvényesítése alakítja ki a megfelelő büntetéspolitikát. A pönológia csupán abban a vonatkozásban jön számításba a kriminológiai kutatás során, amennyiben a büntetésvégrehajtás módja kriminogén tényezőként jelentkezhet, figyelemmel a visszaeső bűnözésre.

Ez a rendszerezés egyáltalán nem zárja ki ez utóbbi két szakágazat önálló művelését, de közvetlen kutatási céljuk jellegénél fogva indokoltnak látszik, hogy hovatartozandóságukat illetőleg a kriminálpolitikát jelöljük meg.

A kriminálpolitika mindezek mellett az összes szakágazatok tapasztalatai alapján alakítja ki azokat az elveket, amelyekkel meghatározza a bűnözés elleni harc módszereit. Ezek nemcsak jogi, hanem nem-jogi (gazdasági, társadalmi, szervezeti, szociális intézkedések stb.) jelleggel is jelentkezhetnek.

Vita tárgyát képezheti, hogy a kriminálpolitika önálló tudományos diszciplinát képez-e, ennek tárgyalását azonban nem tartom e tanulmány feladatának.

A kriminológia rendszerében a fenomenológia és aetiológia mellett jelentkeznek mindazok a tudományos ágazatok, amelyeknek vonatkozásai vannak a kriminológia tárgyával, így a szociológia, pszichológia stb. E diszciplináknak a bűnözéssel kapcsolatos vonatkozásai ugyancsak a kriminológia körébe tartoznak.

A kriminológia metodikája — mint már kimutattuk — egyáltalán nem nevezhető kialakultnak és éppen ez a tény jelentkezik egyik magyarázatul a kriminológia fogyatékosságára. Jelen tanulmány keretében mi sem vállalkozhatunk többre, mint annak megkísérlésére, hogy a kriminológia tárgyának megjelölése mellett, meghatározzunk bizonyos utakat és eljárásokat, amelyekkel a bűncselekmény, illetve a bűnözés okainak a kutatása elvégezhető. A további kutatások tapasztalataira vár ez a feladat, hogy hozzásegítsen a megfelelő metodika kialakításához.

---

[29] Viski László: A kriminalisztika rendszeréről. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője számára készült kézirat.

[30] „A büntetőpolitika szűkebb értelemben azokat a célkitűzéseket, irányelveket jelenti, amelyek az általános büntetőpolitika keretein belül megszabják a megelőzés, a bűnüldözés, a büntetőítélkezés és a büntetésvégrehajtás rövidebb időszakra vonatkozó és a gyakorlati érvényesülést biztosító feladatait, eszközeit, módszereit, akár általában, akár pedig egyes fontosabb bűncselekménykategóriák vagy bűnelkövetők, illetőleg egy bizonyos terület vonatkozásában." (Szalay József: Büntetőpolitika és büntető ítélkezés. Magyar Jog, 1959. 10. sz. 291. old.

A kriminológiai kutatás kiindulópontja az egyedi bűncselekmény. Ennek analizálásával igyekszünk megállapítani mindazokat a feltételeket, amelyeknek a megléte szükséges ahhoz, hogy a szükségszerűség alapján jelentkező közvetlen ok kiváltsa a bűncselekmény létrejöttét. A feltételek, mint jelenségek és tárgyak, nem végsők, mert maguk is más feltételekkel a kölcsönhatás viszonyában vannak, és így az elemzés a dialektikus materializmus alapján a funkcionális felfogás alapján végezhető el. Ezt azt jelenti, hogy ha a feltételeket a maguk valóságában akarjuk visszatükröztetni, akkor mint mozgási állapotban levő, funkcióval rendelkező jelenségek és tárgyak vehetők vizsgálat alá.

A feltételek azonosak abban a vonatkozásban, miszerint mindegyikre egyformán szükség van ahhoz, hogy valamely jelenség szükségszerűen megvalósuljon. Különbség van azonban közöttük jelentőségük szempontjából, mert egyesek szerepet játszhatnak a többi feltétel kialakításában is. Eszerint beszélhetünk eredeti és származékos feltételekről, valamint döntő feltételről, amely a többi feltétel kialakításában jelentkezik. Az oknak azt a kategóriát tekinthetjük, amely a feltételek összmozgásából az átalakító munkát végzi, illetve a cselekményt kiváltja. Maga az ok is lehet okozat és fordítva, helyzete, összefüggése dönti el, hogy valamely jelenséget oknak vagy okozatnak tekintünk. Az oksági láncolat végtelen folyamat és természetesen meg kell vonnunk a megfelelő határokat, hogy reális értelmet nyerjen.

A burzsoá kriminológiai kutatások azért is jutottak zsákutcába, illetve nem jutottak el a valóság megismeréséhez, mert a feltételeket (tényezőket) eredetieknek fogták fel, azokat az állandóság és nyugalom szempontjai szerint statikusan, szubsztanciális felfogás alapján vizsgálták. Figyelmen kívül hagyták a feltételek mozgását, kölcsönhatásait és származékos jellegüket, így nem juthattak el az alapvető okok feltárásához. Társadalmi rendszerüket öröknek és befejezettnek tekintették és az abból adódó feltételeket is, ami akadálya volt a relatíve teljes igazság feltárásának.[31]

„Az egyes bűncselekmények tanulmányozásánál és a bűncselekmény közvetlen okainak a felderítésénél rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy a bűncselekmény elkövetését megelőző és az azt kísérő körülményeket egész összességükben vegyük vizsgálat alá. Nagy jelentősége van a személyi tulajdonságok, különösen a bűnöző személyi tulajdonságai tanulmányozásának. Ezen a téren fontos lesz azoknak a feltételeknek a felderítése, amelyek döntő szerepet játszhatnak az adott személy magatartásában; a bűnöző személyét a maga egész konkrét valóságában nemcsak hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni, hanem éppen ez az egyik körülmény, amely az ember viselkedését megszabja. Ellenkező esetben tisztára mechanikus álláspontra helyezkedünk, amely az embertől és annak tudatától minden szerepet megtagad cselekedetei meghatározásában."[32] Ebben jelöli meg Gercenzon szovjet kriminalista az *egyedi* bűncselekmények tanulmányozási tárgyát. Felületes szemlélettel hasonlít ez az álláspont Liszt, Seelig, Exner bioszociológiai felfogásához, amely szerint a bűncselekmény okainak a kutatása az endogén és exogén tényezők vizsgálatát követeli meg, más szóval az „Anlage" (hajlam) és az „Unwelt" (környezet) elemzését. Pedig lényeges különbség van a két felfogás között, mert a burzsoá kriminológusok Anlage alatt az ember veleszületett tulajdonságait értik és ebbe belefoglalják nemcsak a konstitucionális adottságokat, hanem a képességet és a jellemet is. Ezek azonban helyes felfogás szerint nem veleszületett adottságai az embernek, hanem a társadalmi környezet hatása alatt elsajátított tulajdonságai.

A képesség egy meghatározott tevékenységre való alkalmasságot jelent. Az ember születésénél fogva kétségtelenül rendelkezik bizonyos biológiai adottságokkal, amelyek különösen az idegrendszer felépítésében jelentkeznek, ezek azonban csak a lehetőséget teremtik meg a képesség elsajátítására, de nem határozzák azt meg. Az adottságok maguk is fejlődnek, átalakulnak, megváltoznak. Az öröklött és az elsajátított tulajdonságok egy adott személy képességeinek kialakulása során a dialektikus egység viszonyában vannak, kölcsönhatásban vannak egymással és már azért sem állítható, hogy a képesség kizárólag öröklött tulajdonságokra vezethető vissza.[33]

A jellem kérdésével hasonlóképpen állunk. A jellem valamely személy olyan tulajdonságait jelenti, amelyek minden megnyilvánulásának meghatározott jelleget adnak és kifejezik az illető kapcsolatát a társadalomhoz. A jellem nem veleszületett és változhatatlan tulajdonság. Nem vitatható az emberi szervezet természetes különbségeinek a jelentősége a jellem kifejlődése szempontjából, de az embernek a jelleme nem az ő szervezetének és konstitúciójának az egyértelmű funkciója, mert a jellem a képességhez hasonlóan a személyiség fejlődésének a folyamán alakul ki, amelyben a társadalmi környezet sokrétű komplexitása működik közre. Az ember maga is résztvesz jellemének kialakításában. Életútjának objektív körülményei meghatározzák jellemét, de ezek a körülmények keletkeznek és változnak magának az embernek a tudatos cselekedetei által is, az állandó kölcsönhatás mindkettőt befolyásolja. Teljesen hibás tehát olyan felfogás, hogy a jellem eredeti és

[31] Fogarasi Béla: Logika. Budapest, 1958. 387—388. old.; Sós Vilmos: Az oksági elmélet problémái Marx Tőkéjében. Magyar Filozófiai Szemle, III. évf. 1959. 1—2. sz. 146—154. old.

[32] Gercenzon, A.: Bírósági statisztika. Bp. 1951. 24. old.

[33] Rubinstein, S. L.: Grundlagen der allgemeinen Psychologie. Berlin, 1958. 786. old.

sorszerűen meghatározott volna. Abból kifolyólag, hogy az ember résztvesz jellemének kialakításában, viselnie is kell azért a felelősséget.[34]

Endogén tényezőként jelentkezik még a burzsoá kriminológusoknál a nem, a faj és a temperamentum. E tényezők közül valamely fajnak a tulajdonságai semmiképpen sem tekinthetők eredeti, született tulajdonságoknak, mert ezek a társadalmi környezet hatása alatt alakulnak ki. A nem és a temperamentum, valamint a konstitúció kétségtelenül született adottságok, de nem determinálják az ember tulajdonságait, hanem alapot jelentenek a tulajdonságok kifejlődésére a társadalmi körülmények behatása alapján és azokkal a kölcsönhatás viszonyában vannak.

Mindezek az ún. endogén tényezők önmagukban nélkülözik tehát azt a lehetőséget, hogy valamely osztályozás alapját képezzék és minden erre alapított tipológia nélkülözi a valóság tükröződését.

Az ember nem születik bűnözővé, a bűnözői tulajdonságokat is elsajátítja. A külső körülményekre a megelőző képzetek alapján kialakult képessége és jelleme szerint reagál, a társadalmi tényezők hatása a tudatán megy keresztül és éppen ez az alapja a másként akarás lehetőségének, illetve a büntetőjogi felelősségnek. Ugyanakkor az ember is képessége és jelleme szerint visszahat a környezetre, képes azt átalakítani.

Lényegesen más tartalmat és módszereket jelent tehát a személyi tulajdonságok vizsgálata a szocialista kriminológiai kutatásban és semmiképpen nem felel meg annak az értelmezésnek, amelyet a burzsoá kutatások „endogén tényezők" megjelölésével illetnek.

A társadalmi tényezők a már kifejtett módon való vizsgálatuk mellett tehát abban a vonatkozásban is figyelembe veendők, hogy ezek a tényezők a szubjektumon keresztül hatnak és így a szubjektum vizsgálata az előbb kifejtettek szerint semmiképpen nem hagyható el. A szubjektum és a társadalmi körülmények a kölcsönhatás viszonyában vannak egymással és csak ilyen dialektikus szemlélettel deríthetjük fel valamely bűncselekmény közvetlen okait és juthatunk el a továbbiakban az alapvető okokhoz.

Az egyes esetek tanulmányozása az egyedi tulajdonságoknak hangsúlyozása, ami alkalmas arra, hogy megállapítsuk az általánosságokat a megfelelő osztályozás számára, a logika nyelvén kifejezve: az egyestől az általános felé haladjunk, ugyanakkor az egyedi tapasztalatokat felhasználjuk arra is, hogy az általános törvényszerűségként jelentkező tényeket az egyedi esetek tapasztalataival ellenőrizzük.

A kriminológiai kutatás *másik* tárgya a bűnözési mozgalomnak, a kriminalitásnak mint tömegjelenségnek a vizsgálata. E vonatkozásban a bűncselekményeket csoportosan, megfelelő osztályozás szerint tesszük vizsgálat tárgyává, hogy megállapítsuk a bűnözési mozgalom tényezőit. Ez lényegesen különbözik az egyedi bűncselekmények tanulmányozásától, mert nem az egyedi sajátosságok megállapítása a cél, hanem általánosságok felderítése, amelyek a bűncselekményeket társadalmi jelentőségükben jellemzik. Az egyedi bűncselekmények vizsgálatánál szerzett tapasztalatokkal illusztráljuk és ellenőrizzük a bűnözés vizsgálatának az eredményeit.

A kriminológia tárgyának az elemzése során tapasztalható, hogy lépten-nyomon beleütközünk, illetve foglalkoznunk kell módszertani kérdésekkel. Ez a tény is aláhúzza és bizonyítja azt a tételt, hogy a módszer mindig szorosan kapcsolódik az illető tudomány speciális tárgyához, amely meghatározólag hat rá. Az általános módszertan, mint egyetlen tudományos módszertan, nem lehet más, mint a dialektikus materializmus. Ezen belül, illetve ennek alapján kell kialakítani azokat a *speciális* módszereket, amelyek segítségével fel tudjuk tárni a valóságot. A különböző szocialista tudományok a dialektikus materializmus alapján kidolgozzák sajátos módszertanukat és így a kriminológia módszertanát is részleteiben ki kell alakítani. A bűncselekmény mint egyedi jelenség tárgyának vizsgálatánál kifejtettük a kutatási módszerbeli elképzeléseinket és így hátra van a bűnözésnek, mint társadalmi tömegjelenség vizsgálatának a megfelelő módszertana. Ennek a vizsgálatnak a kerete a kriminálstatisztika.

A kriminálstatisztika több mint egy évszázados múltra tekinthet vissza. A burzsoá kriminálstatisztikai munkálatok kétségtelen eredményeként kell rámutatnunk arra a körülményre, hogy számos olyan tényezőt munkáltak ki, amelyek visszatükrözik a kapitalista társadalom természetében rejlő visszásságokat és problémákat, de helytelenül ezeket a társadalmi jelenségeket eredeti, nem pedig származékos, a burzsoá társadalmi rend antagonisztikus ellentmondásaiból eredőknek tüntették fel. Így nem jutottak el a végső következtetésig, az alapvető okig, hogy a kapitalista társadalmi rendszer és a bűnözés között strukturális kapcsolat áll fenn.

A kriminálstatisztika művelésével kapcsolatban rá kell mutatnunk néhány általános hiányosságra. A rendelkezésre álló igazságügyi statisztikák lényegében csupán reprezentatív adatszolgáltatást nyújtanak, mert csupán a felderített bűncselekményekre vonatkoznak és így nyitva marad az a kérdés, hogy mennyi a fel nem derített bűncselekmény. Ez ugyan pótolható a felderítő szervek adatfelvételeiből, de ezenkívül fennáll az ún. „Dunkelziffer" problémája. Ez a szám azokat a bűncselekményeket foglalja magában, amelyek nem is jutnak a bűnüldöző hatóság tudomására. Így a statisztikai adatok nem tükrözik ugyan a bűnözést számszerű pontossággal, mégis a szocializmus viszonyai között a bűnözés állandóan csökkenő tendenciája mellett ki tudunk alakítani egy valóságos képet a bűnözési mozgalomról.

[34] Rubinstein i. m. 825—826. old.

A burzsoá kriminálstatisztikában hiányosságként jelentkezik az, hogy a kimunkált tényezőket egyáltalán nem, vagy helytelen összefüggésekbe hozzák és általában elmulasztják kimunkálni az összefüggéseket a társadalmi élet alapvető jelenségeivel. Ezért nem jutnak el az alapvető okok feltárásáig.[35] Az amerikai kriminológusok a szociológiai iskola talaján állva sokrétű vizsgálatokat folytatnak és számos korrelációt alkalmaznak. Amikor azonban oda jutnak, hogy összefüggésbe hozzák a kimunkált tényezőket a társadalmi jelenségek összességével, azzal a kifogással állnak meg, hogy ez már a politika területére tartozik. Nem veszik észre, hogy ez a magatartásuk is politika, éspedig a kapitalista uralkodó osztály érdekeit szolgáló politika, amennyiben igyekszik elterelni a figyelmet a bűnözés alapvető okairól, a kapitalista társadalom belső ellentmondásairól, illetve felelősségéről.

Feladatunk tehát olyan kriminálstatisztikai módszer kialakítása, amely híven tükrözi vissza a bűnözési mozgalom tényezőit, azok mélyreható elemzését végzi el; a megfelelő korrelációk kialakítása, amelyek a társadalmi jelenségeket sajátságos fejlődésükben és összefüggéseikben vetítik elénk, valamint azoknak az összefüggéseknek a kimunkálása, amelyek a társadalmi jelenségek összességével állanak fenn.

Az ily módon művelt általános kriminálstatisztika mellett szükséges különböző bűncselekmény kategóriák szerint, valamint szociográfiai sajátosságok alapján különböző területeken felvett reprezentatív statisztikai adatfelvétel. Ezek a statisztikai adatfelvételek, valamint az egyedi vizsgálatok összehasonlítása, illetve egybevetése közelebb visz bennünket a tényleges kriminalitás megállapításához és az oktani kutatások realitásához.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a módszerek csupán kiindulási pontjai a kriminológia módszertanának és tudományos művelése során vár ránk az a feladat, hogy keressük és megtaláljuk azokat a megismerési utakat és módszereket, amelyek alkalmasak arra, hogy feltárjuk a bűnözés alapvető okait.

A kriminológia tárgykörének pontos körülhatárolása, rendszerének és módszertanának kialakítása után nyílik meg a lehetőség a szakszerű és eredményes művelésre. A kriminológiai kutatások eredményei a bűnözés elleni harc során a következő feladatokat kell hogy betöltsék:

1. A kriminológia természetéből folyóan azokkal a társadalomra veszélyes cselekményekkel foglalkozik, amelyeket a tételes anyagi jogszabályok bűncselekménynek nyilvánítanak. A kutatások során azonban kétségtelenül találkozni fogunk olyan társadalomra veszélyes cselekményekkel, amelyekre a jogalkotó büntetőjogi normát nem állapított meg, viszont a gyakorlati élet igényeli. Ilyen vonatkozásban a kriminológia előre mutat a jogalkotói munkának, de segíti ezt abban is, hogy a felderített okok és tényezők felhasználásával a törvényhozó szervek megfelelőbb törvényi tényállások útján kovácsolják erősebbre a büntetőjog fegyverét.

2. A jogalkalmazás munkáját segíti azzal, hogy krimininológiai kutatások eredményeire támaszkodva minél hathatósabban érvényesüljön a büntetés individualizációjának és prevenciós hatásának az elve.

3. A kriminológia szállítja a tapasztalati tényeket az államhatalmi szerveknek a megfelelő büntetőpolitika felépítéséhez. A kriminológiai kutatások során felderített okok és tényezők ismerete adja meg továbbá a lehetőséget az államhatalmi szerveknek, hogy nemcsak büntetőjogi, hanem polgári jogi, államigazgatási, gazdaság-szervezeti stb. jogszabályok és nem jogi jellegű intézkedések kibocsátásával megfelelő prevenciót gyakoroljanak, illetve meg tudják akadályozni egyes bűncselekmények létrejöttét.

Vermes Miklós

[35] Theiss i. m. 446—447. old.

Az állami terv megvalósítását elősegítő jogintézmény: a közvetlen operativ igazgatási jog, mint újtipusú dologi jog*

Az állami terv teljesítését biztosító jogintézmények közül — a terv teljesítésével és az állami szocialista tulajdon igazgatásával kapcsolatos jelentősége következtében — külön kell foglalkoznunk tudományos szempontból, a közvetlen operatív igazgatási jog intézményével.

Ennek a jognak az elméletét és terminológiáját lényegében A. V. Venediktov akadémikus dolgozta ki a szocialista tulajdonról írt kiváló munkájában. A közvetlen operatív igazgatási jog sajátosságait Venediktov elméletéből kiindulva kiegészíthetjük és pontosabban meghatározhatjuk. Ezeket a sajátosságokat a jogi irodalom még nem munkálta ki teljesen. Összefüggésükben való vizsgálatuk alapján azonban arra következtethetünk, hogy egy újtípusú dologi joggal állunk szemben, amely eléggé különbözik a tulajdont korlátozó régi típusú dologi jogoktól.

Ismeretes, hogy az állami szocialista tulaj-

* E cikket szerző, a Román Akadémia Jogi Kutatóintézetének h. igazgatója, lapunk számára írta. Románból fordította: *Dr. Nagy Lajos.*

donjog *egyetlen alanya* a dolgozó nép, amelyet a szocialista állam képvisel és hogy az összes közös javak, amelyekre ez a tulajdonjog vonatkozik, az *állami szocialista* tulajdon egységes alapját képezik. Itt nem teszünk különbséget, hogy az állami szocialista szervezetek közül melyiknek feladata e javak általános vagy operatív igazgatása. Azonban ezek a javak a szocialista állam alá tartoznak nemcsak oly módon, hogy az állam azok tulajdosa, hanem úgy is, hogy az állam a *politikai hatalom birtokosa.*

A szocialista állam jogait és gazdasági-szervező, valamint kulturális-nevelő funkcióját az állami szervek, intézmények, vállalatok és gazdasági szervezetek, tehát a szocialista állami szervezetek útján gyakorolja.

Abból a célból, hogy az állami szocialista tulajdont, mint egységes alapot a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének objektív gazdasági törvénye szerint igazgassa, a szocialista államnak meg kell szerveznie ennek a tulajdonnak egész vezetési és tervezési rendszerét.

Ezt a szocialista állam a különböző törvények — ezek közül ki kell emelnünk az állami tervtörvényt — továbbá egész sor normatív aktus segítségével végzi, amelyeket a szocialista állam éppen azért hozhat, mert nemcsak a népi tulajdonban levő egységes alap tulajdonosa, hanem egyszersmind a politikai hatalom birtokosa is. A szocialista állam ezeknek az aktusoknak segítségével egész sor állami szocialista szervezetet, mint önálló jogi személyt hoz létre és szervez meg, szocialista tulajdonjogát e szervezetek útján gyakorolja. A normatív aktusok egyszersmind szabályozzák a központi állami intézményekkel és szervezetekkel kapcsolatban a vezetési és ellenőrzési funkciókat, az állami vállalatokkal és intézményekkel kapcsolatban pedig az operatív funkciókat.

Abból a célból, hogy ezek a szocialista állami szervezetek gyakorolhassák a tervben részletezett és egyéb konkrét feladataikat, funkciójukat és tennivalóikat, a szocialista állam az állami tulajdon egységes alapjából bizonyos javakat e szervezetek rendelkezésére bocsát. A rendelkezésre bocsátás — amint ennek jogi indokait alább majd bővebben kifejtjük — nem jelenti azt, hogy az állam tulajdonából bármit is elidegenítne, azt felosztaná, csökkentené vagy megterhelné. A szocialista állam tulajdonát teljes egészében megtartja, az állami szocialista szervezetek ezeket a javakat pedig csupán közvetlen operatív igazgatás címén kapják meg.

Minden állami szervezet ilyen címen birtokolja és használja az állam által rendelkezésére bocsátott javakat, egyes esetekben pedig rendelkezik is felettük, de mindezt csak abban a mértékben, amelyben mindezek szükségesek az illető állami szervezet céljainak megvalósításához, továbbá a szervezetet a terv értelmében terhelő funkciók és feladatok teljesítéséhez. Egyetlen állami szocialista szervezet sem tekinthető tulajdonosnak azoknak a javaknak a tekintetében, amelyeket az állam rendelkezésére bocsátott közvetlen operatív igazgatás céljából. Az állami szervezet ezeket a javakat nem saját hatalma, hanem az állam hatalma alapján birtokolja és nem is a saját érdekében, hanem a dolgozó nép érdekében, amely a szocialista állam formájában azok tulajdonosa.

Az állami szocialista szervezetek azonban *dialektikus* egységek, amelyek nemcsak hogy az államtól *különböző jogi személyek,* s amelyeknek — mint ilyeneknek — a tervben folytatott feladatok, funkciók és tennivalók teljesítésével kapcsolatban saját tevékenységük van, hanem egyszersmind szervei is az államnak, tehát alkatrészei az államnak, mint egységnek, amelyek útján az állam a használatukba adott javak tekintetében tulajdonjogát gyakorolja.

E néhány általános megállapítás kifejtése után rátérhetünk az állami egységes alapból az állami szocialista szervezetek rendelkezésére bocsátott javakra vonatkozó közvetlen igazgatási jognak sajátosságaira.

Kiemeljük, hogy akkor, amikor a szocialista állam az egységes alapot központi szervei útján az állami szocialista szervezetek rendelkezésére bocsátja, ezt mint a *politikai hatalom birtokosa* teszi. Az állam ezáltal az állami szocialista szervezetekkel — amelyekre egyes javait átruházta — *államigazgatási, és nem polgári jogi* jogviszonyt hozott létre. Az államigazgatási jogviszony szabályozásának lényege az, hogy ezeknek a jogviszonyoknak az alanyai nem egyenlő jogúak mint a polgári jogban, hanem ellenkezőleg, egyik a másiknak alárendeltje és köteles annak intézkedéseit végrehajtani.

Ezért a szocialista állam elsősorban is teljes egészében fenntartja magának azt a jogot, hogy a javak feletti korábbi rendelkezést megváltoztassa. Megvan tehát a lehetősége, hogy ezeket a javakat más szocialista szervezetek rendelkezésére bocsássa, anélkül, hogy azok az állami szocialista szervezetek, amelyekre e javakat az állam megelőzően átruházza, ennek ellentmondhatnának, minthogy a szocialista szervezetek — az állammal szembeni alárendelt helyzetük következtében — kötelesek az új rendelkezést, mint államigazgatási aktust végrehajtani.

Ennek megfelelően — s ez egy további sajátosság — az állami szocialista tulajdon a közvetlen operatív igazgatást célzó rendelkezésre bocsátás következtében nincsen felosztva, csökkentve vagy megterhelve. Ki kell emelnünk, hogy ez a rendelkezésre bocsátás, amely államigazgatási aktus formájában történik, az állam és *a szóbanforgó állami szocialista szervezetek között csupán államigazgatási jogviszonyt és semmiképpen sem polgári jogviszonyt hoz létre.* A szocialista állami szervezetek a rendelkezésükre bocsátott javak felett csak polgári jogügyletek és jogviszonyok alapján szerezhetnének olyan polgári jogi természetű jogot, amely az állami egységes szocialista tulajdont felosztaná csökkentené vagy megterhelné, tehát az állammal — mint az állami szocialista tulajdonjog egyetlen alanyával — szemben érvényesíthető

jogot. A tulajdon felosztását, korlátozását vagy megterhelését csupán polgári jogi ügylettel lehet megvalósítani. Azonban az állam és azok között a szocialista állami szervezetek között, amelyek ezeket a javakat megkapták, csupán államigazgatási, alárendeltségi jogviszony keletkezett.

Végül — amint ezt már aláhúztuk — azok az állami szocialista szervezetek, amelyek az állami egységes tulajdonból közvetlen, operatív igazgatásra bizonyos javakat kaptak, nemcsak az állam szervei, nemcsak az államnak, mint egésznek alkatrészei, hanem ezenkívül és egyszersmind az államtól különböző, önálló jogi személyek is.

Ennek következtében ezek a szocialista szervezetek saját nevükben vesznek részt a polgári jogi forgalomban. Vagyonjogi viszonyaikkal kapcsolatban tehát a tervben foglalt tennivalók, funkciók és feladatok ellátása érdekében a többi állami, szövetkezeti és társadalmi szocialista szervezetekkel, valamint magánosokkal szemben csupán saját magukat kötelezik.

Itt is alá kell húznunk, hogy — az állami javaknak a közvetlen operatív igazgatás céljából való rendelkezésre bocsátását tartalmazó államigazgatási aktus alapján — minden állami szocialista szervezet, amelynek rendelkezésére bocsátottak ilyen javakat, a neki juttatott javakra *az állam kivételével mindenkivel szemben fennálló, polgári jogi természetű jogot nyer.* Az államnak ugyanis a szóbanforgó szocialista szervezetek államigazgatási jogi természetű és magának a javak szétosztásának aktusában foglalt államigazgatási jogi viszony keretében alá vannak rendelve.

Egyáltalán nem meglepő, hogy a szocialista jogban *egy államigazgatási jogi aktusból* egyidejűleg *nemcsak államigazgatási jogi, hanem egyszersmind polgári jogi jogviszony is keletkezzék.* Elegendő, ha ebben a tekintetben hivatkozunk arra az *elég sűrűn előforduló gyakorlati példára, hogy az államigazgatási jogi aktus a szocialista szervezetekkel szemben konkrét tervfeladatokat állapít meg.* Ez az aktus forrása mind annak az államigazgatási jogi kötelezettségnek, hogy a szóbanforgó szocialista szervezet a számára megállapított konkrét tervfeladatokat teljesítse, mind pedig annak a *polgári jogi* kötelezettségnek is, amelynek értelmében e szervezetek kölcsönösen kötelesek a konkrét tervfeladatoknak megfelelő tervszerződést egymás között megkötni.

Az RNK állami döntőbizottsági eljárásáról szóló 1954. évi szabályzat 41. §-a az állam által a szocialista állami szervek rendelkezésére bocsátott javak felett szerzett polgári jogi természetű jogot — Venediktov terminológiájának megfelelően — *közvetlen operatív igazgatási jognak nevezi.* Ez a jog a szabályzat értelmében — az államot kivéve — mindenkivel szemben fennáll, tehát — széles értelemben vett — *rei vindicatio útján megvédhető.* A jog nem áll fenn azonban az állammal szemben, amelynek — mint kifejtettük — joga van, hogy a javak rendelkezésre bocsátását megváltoztassa. A polgári jogi forgalomban azonban minden más jogsértéssel szemben megvédhető.

Ezért szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a közvetlen operatív igazgatási jogot *dologi jognak, de újtípusú dologi jognak* kell minősítenünk, mert dologi jellegű. Minthogy azonban vagyoni természetű, meg kell még vizsgálnunk, hogy nem sorolható-e a kötelmi jog kategóriájába?

A szocialista állami szervezet mint e jognak alanya, az őt megillető jogosítványokat közvetlenül gyakorolhatja és nem egy meghatározott olyan más személy tevékenysége útján, aki az adós helyzetében van és akivel szemben ezt a jogot érvényesíteni kell. Nyilvánvaló tehát, hogy a közvetlen operatív igazgatási jogot nem lehet követelésnek minősíteni, hanem minden kétséget kizáróan csak dologi jognak, minthogy ez a jog — az állam kivételével — minden más jogalannyal szemben érvényesíthető és minden más jogalanynak megvan az a passzív kötelezettsége, hogy semmi olyat ne tegyen, amellyel e jog gyakorlását korlátozná.

Szükséges azonban ismételten megjegyezni, *hogy újtípusú dologi jogról van szó: a közvetlen operatív igazgatási jog — eltérően a régi típusú dologi jogtól, amely mindenkivel szemben fennáll —, nem áll fenn az állammal szemben. Az állam ezt nem polgári jogügylettel, hanem a javainak az állami szocialista szervezetek rendelkezésére való bocsátásával egyidejűleg, államigazgatási jogi aktus útján létesítette. Az állam ezzel kapcsolatban nem oszthatta fel, nem csorbíthatta és terhelhette meg a szocialista tulajdonjogot, amelyet egységesen és érintetlenül tart meg, mert — amint ezt ismételten aláhúzzuk —, a tulajdonjogot csak polgári jogügylettel lehet felosztani vagy megterhelni.*

Áttérünk az újtípusú dologi jog: a közvetlen operatív igazgatási jog jogi tartalmának meghatározásával kapcsolatos kérdésekre. Az állami szocialista szervezeteknek, mint a jog alanyainak, megvan az a joguk, hogy az állam által nekik juttatott javakat birtokolják, használják és — bizonyos esetekben — azok felett rendelkezzenek.

Ez a jog csak első tekintetre azonos a tulajdonjoggal, valóságban azonban különbözik attól.

Míg a tulajdonos elvileg birtokolja a javait, használja azokat és felettük — a köztörvényben foglalt határok között — szabadon rendelkezik, az állami szocialista szervezetek az állam által rendelkezésükre bocsátott javakat csak annyiban birtokolják, használják és azok felett csak annyiban rendelkeznek, *amennyiben ezek a jogosítványok szükségesek a konkrét vagy globális tervfeladatok, tennivalók és funkciók teljesítéséhez.*

A közvetlen operatív igazgatási jog tartalmi jegyeinek, ha azokat sajátosságuknak megfelelően elhatároljuk és csupán a megadott tervfeladatok, tennivalók és funkciók teljesítésére

vonatkoztatjuk, *sajátos jellegük van, amelyek különböznek a tulajdonjogban foglalt megfelelő tartalmi elemektől.*

A kérdéses javaknak az állami szocialista szervezetek által történt birtoklásával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy bár ennek materiális eleme (corpus possessionis) azonos a tulajdonos birtoklásával, a birtoklás pszichikai elemei (animus possessionis) tekintetében a helyzet megváltozik. *Az állami szocialista szervezetek birtoklásának animusa csupán a közvetlen operatív igazgatási jogra és nem a tulajdonjogra irányul, minthogy tulajdonjogot az állami szervezet az állammal szemben ténylegesen sohasem szerezhet meg és nem gyakorolhat.*

A használati joggal kapcsolatban tudjuk, hogy a tulajdonos a javakat saját érdekében használja és megszerzi azok termékeit, gyümölcseit és jövedelmét. Az állami szocialista szervezetek azonban *nem ilyen módon használják a rendelkezésükre bocsátott javakat, mert a javak az államot illetik meg, amely a termékeknek, gyümölcsöknek és jövedelmeknek tulajdonosa,* a szóbanforgó szervezeteket pedig csak közvetlen igazgatásuk illeti meg. *Az állami szocialista szervezetek az állam által rendelkezésükre bocsátott javakat nem használhatják saját érdekükben, hanem csupán az előírt tervfeladatok megvalósítása érdekében,* tehát sajátos termelési tevékenységük kifejtésével kapcsolatban.

Végül a rendelkezési joggal kapcsolatban ismeretes, hogy a tulajdonos rendelkezhet javai felett nemcsak materiális vonatkozásokban — ami azok átalakítását, elfogyasztását, megsemmisítését jelenti —, hanem rendelkezhetik azok felett jogi létezésük vonatkozásaiban is, amennyiben javait elidegenítheti, feloszthatja vagy dologi jogokkal megterhelheti. Mindezek ellenére a szocialista állami szervezetek, mint a közvetlen operatív igazgatási jog alanyai a *rendelkezésükre bocsátott javak anyagi léte tekintetében csak annyiban rendelkezhetnek, hogy azokat a megállapított tervfeladatok körében, szaktevékenységük megvalósítása érdekében és kizárólag ennek keretei között produktív módon felhasználhatják. Ami a javak feletti jogi rendelkezést illeti, a szocialista szervezeteket csupán a termékek feletti, valamint a központi szétosztás alá nem eső, felesleges forgóeszközök feletti, korlátozott jog illeti meg.*

Ismeretes, hogy a központi szétosztás alá eső javak, valamint az álló alapok tekintetében a rendelkezési jog az államot illeti meg, amely ezt a jogot illetékes központi tervezési szervei útján gyakorolja. E központi szervek államigazgatási jogi aktusait az állami szocialista szervezetek vagy közvetlenül kötelesek végrehajtani, vagy pedig kötelesek a fenti javakat szerződés útján más, meghatározott és hasonlóképpen szerződéskötésre kijelölt állami szervekre átruházni.

Mindezekből arra kell következtetnünk, hogy bár a szocialista állami szervek a szóbanforgó javakat átruházhatják, ezt nem azon az alapon teszik, mert a javak felett szabad rendelkezési joguk van, hanem mert kötelesek az állam által kiadott rendelkezési aktusokat végrehajtani.

Amikor tehát ezeket a javakat szövetkezetekre, más társadalmi szövetkezetekre, vagy fizikai személyekre átruházni kötelesek, az állami szocialista szervezetek, mint az állam szervei működnek s az állam közbejöttükkel ruházza át ezeknek a javaknak a tulajdonjogát.

Amikor azonban az állami szocialista szervek a szóbanforgó javakat más, *ugyancsak állami szervre kötelesek átruházni, akkor saját nevükben járnak el és csupán a közvetlen operatív igazgatási jogalanyiságukat ruházzák át. Ennek a jognak jogi tartalma tehát változik és azt mindig annak a tevékenységnek konkrét sajátosságaihoz kell alkalmazni, amely tevékenységet az állam szocialista szervezet az őt terhelő tervfeladatok megvalósítása kapcsán kifejteni köteles.*

Ennek az újtípusú dologi jognak, a közvetlen operatív igazgatási jognak, amely az állami szocialista szervezeteket illeti meg és amely a kezelésükre adott javakra vonatkozik, ezek a sajátosságai. Ezek a javak bár az állam azokat szocialista szervezeteknek juttatta, a dolgozó népet képviselő állam egységes és érthetetlen tulajdonában maradnak.

Következtetéseink kiegészítéséül úgy véljük nem érdektelen megjegyezni, hogy a szocialista jogban a közvetlen operatív igazgatási joghoz hasonlóan még két más újtípusú dologi jog van.

Elsősorban is a beépített vagy beépítetlen telek feletti *földhasználati* jogra gondolunk, amelyet az állam határidővel vagy anélkül, ingyenesen, államigazgatási és nem polgári jogi ügylettel, egyes szövetkezeti szerveknek — főleg kollektív földművelő gazdaságoknak — vagy más társadalmi szervezeteknek, végül lakásépítés céljából egyes dolgozóknak juttat.

A kifejtettek szerint a földhasználati jognak — amely nem haszonélvezeti vagy épületjog, amint ezt korábban kifejteni próbálták — elvben ugyanazok a sajátosságai és ugyanaz a jogi természete van, mint a közvetlen operatív igazgatási jognak. A szocialista állam egységes, érinthetetlen tulajdonjoga semmilyen vonatkozásban sem osztható fel. Mindezek ellenére az állam nem teljesen szabad a már adott földhasználati jog visszavonása tekintetében. Az állam ezt a földhasználati jogot csak abban az esetben vonhatja vissza, ha az engedélyezett használat birtokosa a törvényben vagy a földhasználatot engedélyező államigazgatási aktusban előírt kötelezettségeit megsérti.

Néhány sajátosságot ki kell azonban emelni a földhasználati jog tartalmi elemei közül. A földhasználati jog — éppen, mint a közvetlen operatív igazgatási jog — a javaknak a birtoklását és a használatát jelenti, nem jelenti azonban a javak felett való rendelkezés jogát.

A birtoklásra vonatkozóan meg kell jegyezni, hogy ez mind a materiális, mind pedig

a psichikai elemét tekintve csak a használati jog tartalmának felel meg, nem azonos azonban a közvetlen operatív igazgatási jog és még kevésbé a tulajdonjog tartalmával. A használati jog tartalmát jelentő jogosítvány nem korlátozódik kizárólag a tervfeladatok megoldását célzó használatra — amint ezt a közvetlen operatív igazgatási joggal kapcsolatban megállapítottuk —, hanem magában foglalja a dolog gyümölcseinek és jövedelmének élvezetét is.

Ami a dologról való rendelkezés jogát illeti, nyilvánvaló, hogy a használati jog alanya a jogot nem idegenítheti el, nem terhelheti meg és nem változtathatja meg a dolog állagát. Ezen túlmenően a használati jog alanya nem rendelkezhetik a dolog felett, még kevésbé a használati jog felett, ami szorosan az ő személyéhez kapcsolódik. Az a földhasználati jog azonban, amit az állam a dolgozóknak lakóház építése céljából juttat, élők közötti, vagy halál esetére szóló ügylettel — a lakóház tulajdonjogával együtt — átruházható.

Végül a másik újtípusú dologi jog, amelyről meg kell emlékeznünk és amelynek fogalma azonos a közvetlen operatív igazgatási joggal, *a szövetkezeti vagy társadalmi szervek mellett külön jogi személyiségekkel rendelkező kisegítő vállalatok feletti jog. A szövetkezeti vagy társadalmi szervezetek teljes egészükben megőrzik a kisegítő vállalatoknak juttatott javak feletti tulajdonjogot.* Természetesen itt is van egy különbség. A különbség abban áll, hogy a közvetlen operatív igazgatási jognak ez a formája nem állami szocialista tulajdonban álló javakra, hanem olyan javakra vonatkozik, amelyek szövetkezet vagy társadalmi szervezet tulajdonát képezik.

Ionașcu, Traian

A munkajog általános elvei*

I.

A különböző munkajogi tárgyú vitákon, de különösen a gyakorlatban gyakran merült fel vita egy-egy rendelkezés magyarázata, értelmezése körül. Ilyenkor a vita helyes eldöntését gyakran nehezítette, hogy nem álltak előttünk világosan azok az elvek, amelyek az adott rendelkezés célját, szándékát megmagyarázták volna. Más esetben joghézagokkal kerültünk szembe, amelyek kitöltésére a munkajog alapelvei nem adtak mindenkor megnyugtató tájékoztatást. Ilyen esetekben felmerült az a vita is, hogy valamely más jogágban kialakult elvet át lehet-e venni a munkajogba és megoldhatjuk-e a problémánkat ennek segítségével. Végül a most folyó kodifikációs munkák, amelyek során munkajogunk egyes intézményeit, rendelkezéseit felül kell vizsgálnunk és ki kell jelölnünk a fejlődés útját, szintén megkövetelik tőlünk, hogy tisztázzuk azokat az elveket, amelyek a munkajog felépítését, működését megszabják. Különös jelentőséget adott a kérdésnek alkotmányunk 10. évfordulója, amely alkalommal — mint erre Szabó Imre elvtárs tegnapi előadásában is rámutatott — helyes megvizsgálni alkotmányunk hatását az egyes jogágak fejlődésére, ill. az alkotmányunkban megfogalmazott egyes elvek kapcsolatát az egyes jogágak rendelkezéseivel. Ezek a megfontolások voltak azok, amelyek e témának a konferencia napirendjére való tűzését indokolták. Felmerülhet olyan aggály, hogy a téma nem túl elméleti jellegű-e, nem szakítja-e meg azt a helyes gyakorlatot, amelyet a munkajogi szakosztály az eddigi kongresszusokon folytatott, hogy ti. a gyakorlattal szorosan összefüggő, a gyakorlati jogászokat közelebbről érintő elméleti jellegű kérdéseket tűzött napirendre. Úgy gondolom, hogy ilyen aggály nem indokolt. Azok az indokok, amelyeket az előbb említettem, mind arra mutatnak, hogy a kérdés megtárgyalása, a helyes álláspont kialakítása a gyakorlat számára felbecsülhetetlen jelentőséggel bír.

A kitűzött téma igen széles területet ölel fel és — különösen előkérdéseit tekintve — túl is megy a munkajog keretein. A téma nagyságából következik, hogy egy rövid előadásban teljes részletességgel nem fejthető ki. Éppen ezért előadásom vázlatszerű lesz, lényegében bővített téziseit adja a téma feldolgozásának. Úgy gondolom, hogy ez a megoldás, tehát az egész tárgykör lehetőleg teljes átfogása, jobban megfelel a konferencia jellegének is, mintha néhány kérdéscsoport részletes tárgyalását választottam volna.

II.

Mind a jogi irodalomban, mind pedig a gyakorlatban sokszor halljuk azt a kijelentést, hogy valamely szabályozás vagy intézkedés megfelel az általános jogelveknek vagy általános jogtételeknek. Ugyanakkor viszont az általános jogelveknek vagy jogtételeknek részletes felsorolását sehol sem találjuk meg. Részletesebb kifejtését találjuk — különösen az egyes jogágak irodalmában — viszont az egyes jogágak alapelveinek. Ezekből a fejtegetésekből és felsorolásokból nem

* A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 10. évfordulója alkalmából rendezett jogászkonferencián elhangzott előadás.

tűnik ki az általános elv, általános jogtétel és alapelv kifejezések közötti összefüggés vagy különbség.

Közelebb jutunk a felelethez, ha vizsgáljuk e kifejezések jellegét, ill. tartalmát.

Az általános jogelvek vagy jogtételek tartalmának, jellegének részletes kifejtését sehol sem találjuk. Mind a jogi irodalom, mind pedig a bírói gyakorlat általában csak hivatkozik egyes tételekre, — pl. a jogok tisztességes gyakorlásának elvére, a társadalmi tulajdon fokozott védelmének elvére, a társadalmi és egyéni érdek összhangjára stb. — és ezeket úgy jelöli meg, mint olyanokat, amelyek a jogrendszer egész területén érvényesülő nézetek. Szintén közös vonás, hogy ezeket a nézeteket érvényesülőknek tartják akkor is, ha nincsenek jogszabály formájába öntve. Sőt általában akkor hivatkoznak ilyen általános tételekre — áll ez különösen a gyakorlatra —, amikor valamely jogszabály magyarázata, alkalmazása során merülnek fel kétségek. Az általános jogelv vagy jogtétel tehát — ha az ezekre vonatkozó különböző hivatkozások lényeges elemeit megpróbáljuk összefoglalni — rendszerint az egész jogrendszerre, esetleg egy-egy jogágra vonatkozó, olyan általános nézetet fejez ki, amely meghatározó jelleggel bír az egész jogrendszerre, illetőleg egy-egy jogágra. Ennek megfelelően az egyes konkrét jogszabályok megalkotásánál, illetőleg alkalmazásánál ezeknek a nézeteknek iránymutató jellegük van.

Nézzük most az alapelvek tartalmát, illetőleg jellemzőit. Erre vonatkozólag már részletesebb utalást találunk a jogi irodalomban.

Ezek az állásfoglalások egyöntetűen arra utalnak, hogy az alapelvek általános nézetek, irányító eszmék. Ezek az eszmék, nézetek meghatározzák egy-egy jogág szabályainak tartalmát és felépítését. (Elég ennek bizonyítására az egyetemi jegyzetek megállapításaira hivatkozni.)[1] Egyes szerzők arra is utalnak, hogy vannak olyan alapelvek, amelyek nemcsak egyes jogágak, hanem az egész jogrendszer tekintetében meghatározó, irányító jelleggel bírnak.[2] Összevetve ezeket a meghatározásokat az általános jogelvekre, jogtételekre vonatkozó megállapításokkal, azt találjuk, hogy a kettő között különbség nincsen. Mindkét esetben olyan nézetekről, eszmékről van szó, amelyek a jogrendszer egészére vagy egy-egy jogágra meghatározó jelentőséggel bírnak, befolyásolják annak felépítését, működését. Úgy gondolom, ezek után levonhatjuk azt a megállapítást, hogy az általános jogelv, az általános jogtétel, illetőleg a jogi alapelv között különbségtételnek nincs helye. E kifejezések ugyanazt a tartalmat takarják. E kifejezések használatában talán annyiban lehet észlelni bizonyos különböztetést, hogy az általános jogelv vagy jogtétel kifejezést inkább olyan nézetekre használják, amelyek az egész jogrendszer tekintetében érvényesülnek, míg az alapelv kifejezést általában csak az egyes jogágak tekintetében érvényesülő nézetekre alkalmazzák. Ez a különböztetés sem egyöntetű, mert — mint utaltam rá — egyesek beszélnek valamely jogág — pl. a polgári jog — általános elvéről, viszont ugyanakkor egyesek utalnak az egész jogrendszerre kiható alapelvekre is.[3] Egyébként ez a különböztetés nézetem szerint indokolatlan is és elsősorban onnan ered, hogy az egyes jogágak tekintetében megtörtént az alapelvek kifejtése, az egész jogrendszer tekintetében azonban nem. Véleményem szerint a jövőben az egységes szóhasználat érdekében helyesebb lenne jogrendszeri alapelvekről és jogági alapelvekről beszélni. A továbbiakban én is ezeket a fogalmakat fogom használni.

III.

Az általános jogtételek, általános jogelvek, illetőleg az alapelvek fogalmak tisztázása, ill. azonosítása után rátérhetünk ezek részletesebb tárgyalására.

Az első kérdés, amelyre feletetet kell adnunk az, hogy — ha az alapelvek általános nézeteket, követelményeket tüntetnek fel — ezek az általános nézetek miből erednek és mennyiben vannak változásnak alávetve. Csak ennek megválaszolása után tudjuk ezek jellemző vonásait meghatározni és tudunk a munkajog alapelveivel részletesen foglalkozni.

A kérdés megoldásánál — úgy gondolom — abból a marxista tételből kell kiindulnunk, hogy a társadalom mindenkori gazdasági szerkezete az a reális alap, amelyből minden egyes történelmi korszak egész felépítménye és ebben jogi és politikai intézményei végső fokon magyarázandók. Ennek a gondolatnak megfelelően az alapelvek vizsgálatánál is a gazdasági alappal való összefüggésből kell kiindulnunk. A szocialista jogi irodalom is ezt az álláspontot teszi magáévá. Nézzünk erre néhány példát.

Az egyetemi munkajogi tankönyv szerint: „Ha az alapelveket a gazdasági alapból kiindulva vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a munkajog alapelveiben tükröződnek vissza azok az objektív törvényszerűségek, amelyek — a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadva és annak érvényesülését szolgálva — meghatározzák a munka társadalmi megszervezésének és jogi szabályozásának módját és a fejlődés irányát."[4]

A magyar polgári eljárási jog egyetemi jegyzete megállapítja „... hogy a polgári eljárás alapelvei történeti kategóriák; a mindenkori gazdasági és társadalmi rendhez szorosan kapcsolódó tételek, amelyeknek a társadalmi fej-

[1] Világhy Miklós: Polgári jog és családjog. (Egyetemi jegyzet), Névai László: A szovjet állam- és jogrendszer alapjai (egyetemi jegyzet), Beck Salamon: Magyar polgári eljárásjog (egyetemi jegyzet), Móra Mihály: Büntetőeljárási jog (egyetemi jegyzet).

[2] Világhy Miklós i. m.

[3] Világhy Miklós i. m.

[4] Weltner Andor: A magyar munkajog. Bp. 1955.

lődés egyes szakaszain határozott jellegük, jellemző eszmei-politikai tartalmuk van."

A büntető eljárási jog egyetemi jegyzete szerint: „A büntető eljárási alapelveink a népi demokratikus társadalom alapjának megfelelő szocialista *jogi nézeteket* fejeznek ki, amelyek büntető eljárásunk megfelelő jogintézményeiben kerülnek megvalósulásra. A büntető eljárásunk alapelveinek és az azokat megvalósító konkrét jogszabályainak egysége megvilágítja büntető eljárásunk szolgálati szerepét, alapja, a szocialista gazdasági rend irányában."

Az államigazgatási jogi egyetemi jegyzet megállapítja az alapelvekre vonatkozólag: „létüket és alapvető vonásaikat is kizárólag a társadalmi valóság tényei alapján lehet kimunkálni és igazolni."

Részletes utalást találunk az alapelvek összefüggéseire vonatkozólag Visinszkijnek „A szovjet állam és jogtudomány kérdéseiről" szóló munkájában. Ebben a következő megállapítást teszi: „A jogelmélet azoknak a jogelveknek a rendszere, amelyekre mint alapra épül fel az egész jogtudomány, a jogtudomány minden ága, függetlenül a konkrét tartalomtól. Ezeknek az alapelveknek kidolgozása nem indulhat ki a pozitív jogszabályokból. Ellenkezőleg, a pozitív jogszabályoknak, mint az egész pozitív jognak is, a jogelmélet által megállapított azon alapoknak, alapelveknek megfelelően kell felépülniök, amelyek megállapításánál a jogelmélet a maga részéről a szocializmus, a szocialista forradalom, a szocialista állami és társadalmi rendszer alapelveire támaszkodik. Következésképp először a jogelmélet alapelveit kell kidolgozni. Ezeknek kidolgozása pedig nem a — jóllehet pozitív — jogból indulhat ki, hanem az életből, amelyből erednek, amely a forrásuk, amelyből életerejüket merítik — a társadalmi viszonyok tartalmából, amely viszonyoknak az alapját az adott társadalom termelési viszonyai alkotják —, valamint az adott társadalom és állam építésének sajátosságaiból."

A most ismertetett meghatározások bizonyos eltérésekkel, de lényegükben egyezően, azt állapítják meg, hogy az alapelvek a társadalmi-gazdasági rendből következnek.

Ha elfogadjuk helyesnek azt a megállapítást, hogy a jogi alapelvek a társadalmi-gazdasági rendből következnek, még nem adtunk teljes választ a felvetett kérdésre. Megállapításunk még kiegészítésekre szorul. A jognak — mint a felépítmény részének — feladata az alap védelme és fejlődésének elősegítése. Erre figyelemmel az alapelvek olyan nézetek, amelyek az adott társadalmi-gazdasági rend védelme és továbbfejlesztése irányában hatnak. Következik ebből azonban rögtön az is, hogy az alapelvek nem változatlan, örök kategóriák, hanem a társadalmi-gazdasági rend változásának megfelelően változnak.

Még egy további kiegészítést is kell tennünk. Ha abból indulunk ki, hogy egy adott tartalomnak adott forma felel meg legjobban, akkor ebből az is következik, hogy a felépítmény úgy tudja legjobban szolgálni az alap védelmét és fejlesztését, ha megoldásai a legkedvezőbb körülményeket biztosítják ennek, tehát tökéletesen összhangban vannak ezzel. Az alap fejlődése, mozgása az objektív gazdasági és társadalmi törvényeknek megfelelően alakul. Ha tehát a jog az alap védelmét és fejlesztését akarja szolgálni, teljesen összhangban kell lennie ezekkel a törvényekkel. Végeredményben tehát az a követelmény irányul a jog felé, hogy teremtsen olyan helyzetet, amely megfelel az objektív törvények kívánalmainak és azok működését elősegíti. Ezeket a követelményeket fejezik ki az alapelvek. Ebből — úgy gondolom — azt a megállapítást is levonhatjuk, hogy az alapelvek szükségszerűen következnek az adott társadalmi-gazdasági rend objektív törvényeiből.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy az alapelvek olyan nézetek, amelyek a felismert objektív törvényekből az adott társadalmi-gazdasági rend védelme és továbbfejlesztése érdekében szükségszerűen következő követelményeket juttatják kifejezésre és ennek megfelelően meghatározzák a jogrendszer felépítését és működését.

Az eddigi vizsgálódások alapján megkísérelhetjük meghatározni a jogrendszerre kiható alapelveket, vagyis azokat a szükségszerű követelményeket, amelyek az objektív törvényekből fakadnak.

Ezzel kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy mely objektív törvényeket kell alapul vennünk, meddig kell a törvények vizsgálatában elmennünk. A jogi alapelvekre átvetítve ez a kérdés úgy hangzik, hogy a jogi alapelvek száma véges-e vagy végtelenségig növelhető és ezek a jogi alapelvek egymással egyenrangúak-e vagy sem. További kérdésként felvetődik az is, hogy az egyes gazdasági törvényeknek egy-egy jogi alapelv felel-e meg vagy több, ill. fordítva egy-egy jogi alapelv csak egy gazdasági törvény követelményeit juttatja-e kifejezésre.

Amikor az objektív törvényeknek a jog irányában felmerülő követelményeit vizsgáljuk, ennek során csak az elsődleges, alapvető jellegű törvényekből kell kiindulnunk. (Így a szocializmus gazdasági alaptörvényéből és a szocialista társadalmi rendszert ezen belül alapvetően meghatározó törvényekből éspedig: a tervszerű arányos fejlődés törvényéből, a szocialista elosztás törvényéből és az értéktörvényből.) Azok a törvények, amelyek csak ezeken belül hatnak és ezeknek egyik vagy másik oldalát juttatják kifejezésre, ill. fejtik ki részletesen, nem jelentenek újat, hanem csak az említett alapvető törvények különböző területeken való megjelenési formáját vagy annak csak valamely összetevőjét fejtik ki, ill. foglalják össze, ezért a jogi alapelvek meghatározásánál elhanyagolhatók. A most mondottakból következik mindjárt az is, hogy a jogi alapelvek sem tetszőlegesen alakulnak. Ezzel kapcsolatban két kérdésre kell rámutatni.

Az objektív törvények nemcsak egyik vagy másik társadalmi viszonnyal kapcsolatban hatnak, hanem a társadalmi viszonyok egész körére és ezek összességére érvényesülő törvényszerűségeket juttatnak kifejezésre. Ebből következik, hogy az objektív törvényekből a jog felé irányuló követelmények is általános jellegűek. Ez azt jelenti, hogy ezek az egész jogrendszerre kiható követelményként, vagyis jogrendszeri alapelvekként jelentkeznek. Ezeknek a követelményeknek egy-egy társadalmi viszony felé irányuló oldalát fejezik ki a jogági alapelvek. Ezek lényegében a tükröződései az objektív törvény működésének egy-egy társadalmi viszony keretében.

A másik kérdés, amelyre rá szeretnék mutatni, az alapelvek egyenrangúsága. Mint mondottam, az alapelvek meghatározásánál az alapvető — a fő vonásokat jellemző — törvényekből kell kiindulni. Az alapelvek ezeknek a törvényeknek az általános — teljes hatókörükre irányadó — követelményeit juttatják kifejezésre. Ebből viszont megfordítva azt a következtetést kell levonnunk, hogy a jogrendszer alapelveinek csak azokat a követelményeket lehet tekinteni, amelyek az objektív törvények legáltalánosabb — teljes hatókörükre vonatkozó — követelményeit fejezik ki. Ezek az alapelvek erről az oldalukról tekintve egyenrangúak, mert az objektív törvényekhez való kapcsolatuk egyenlő.

Ami az egyes objektív törvényeknek a jogi alapelvekkel való összefüggését, kapcsolatát illeti, ennél rá kell mutatni arra, hogy az objektív törvények nem egymástól elszigetelten hatnak, hanem egymással összefüggésben, egymásra is kölcsönösen hatva. Nagyszerűen kifejezésre juttatja ezt az összefüggést a szocializmus gazdasági alaptörvénye. Ebből viszont következik az is, hogy az egyes gazdasági törvényeknek a jog felé irányuló követelményei is összefonódottan jelentkeznek. Ezért az egyes jogi alapelvek nem tükröznek tisztán egy-egy objektív törvényt, hanem gyakran több törvényből fakadó követelmények eredőjeként jelentkeznek. Ennek során esetleg egyik vagy másik törvény hatása, követelménye jelentkezik túlsúlyban.

Igen érdekesen jelentkezik a tartalom és a forma kapcsolata is. Meghatározott tartalom érvényesülése meghatározott módszereket kíván meg. Tehát a gazdasági törvények megkívánják a nekik megfelelő módszerek létrehozását is. Ez a követelmény jelentkezik a jog irányába is. Tehát amikor arról beszélünk, hogy az objektív törvényekből szükségszerűen következnek a jog irányába bizonyos követelmények, akkor ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy ezek a követelmények nemcsak a tartalomra, hanem a formára, tehát meghatározott módszerek létrehozására is irányulnak.

Kiegészíthetjük tehát az előbbi összefoglaló megállapítást azzal, hogy a jogi alapelvek alatt az egész jogrendszerre kiható nézeteket értjük, ezek az alapvető jellegű objektív törvényekből egymással összefüggésben ható, tartalmi és formai jellegű szükségszerű követelményeket fejezik ki és ezek az alapelvek egymással egyenrangúak.

Az előbbiekben már utaltam a jogági alapelvekre. A jogi irodalom — mint ezt már szintén említettem — elsősorban a jogági alapelvekkel foglalkozik, a jogrendszeri alapelvekre csak mellékesen utal. Éppen ezért nem tisztázza egyértelműen a jogági és jogrendszeri alapelvek közötti viszonyt.

Így pl. az államigazgatási jogi jegyzet megállapítja, „hogy az államigazgatási alapelvek az államjogi alapelvek függvényeiként jelentkeznek, olyan értelemben, hogy az államigazgatási tevékenység speciális területén biztosítják azoknak érvényesülését." Ebből azt a következtetést vonja le, hogy ez előbbiek — tehát az államigazgatási alapelvek — az utóbbiakhoz — az államjogiakhoz — képest „formai elemek: a megvalósulás speciális formái."

A polgári jogi jegyzet viszont az alapelveket két csoportra osztja. Olyanokra (a szükségletkielégítés elve, az ember védelmének elve, a szocialista együttműködés elve és a tulajdon védelmének elve), amelyek nemcsak a polgári jog alapelvei, hanem alapvető elvek az egész szocialista jogrendszer számára. Ezeket is azonban polgári jogi alapelvekké minősíti az, hogy a polgári jog keretében, a polgári jog intézményei körében sajátos módon, sajátos eszközökkel érvényesülnek. Továbbá olyan alapelvekre, (a reális teljesítés elve, és a kármegelőzés elve), amelyek kizárólag a polgári jogban játszanak szerepet.

Ugyanakkor pl. a csehszlovák munkajogi tankönyv az alkotmányban felsorolt egyes elveket — nők egyenjogúságának elve, a szocialista tulajdon védelmének elve — azzal az indokolással hagyja ki a munkajogi alapelvek közül, hogy azok a jog több ágazatára befolyással bírnak.[5]

Amint látjuk tehát, többféle álláspontot találunk. Ha a helyes megoldást meg akarjuk találni, a jogrendszeri alapelvek és az objektív törvények kapcsolataiból kell kiindulnunk. Az objektív törvények olyan általános vonásokat emelnek ki, amelyek a társadalmi viszonyok minden területére kihatnak. Ezeknek az általános vonásoknak megfelelő követelményt fejezik ki a jogrendszeri alapelvek. Egy-egy társadalmi viszony területén valamely objektív törvénynek nem minden oldala, minden vonása hat, hanem csak azok, amelyek a társadalmi viszony jellege szerint szerephez juthatnak. Ennek a jelenségnek a tükörképe észlelhető a jogrendszer és a jogágak viszonylatában. Ugyanúgy, ahogy valamely társadalmi viszonnyal kapcsolatban az objektív törvényeknek egyes oldalai jelentkeznek, az objektív törvények általános követelményeit kifejező alapelveknek, ame-

[5] Csehszlovák munkajog. Bratislava, 1956.

lyek a jog egészére hatnak, egy-egy társadalmi viszonyt szabályozó jogági irányában csak egyes oldalai érvényesülnek. Arról van tehát szó, hogy a jogrendszeri alapelvek az egyes jogágakon belül érvényesülnek. Azonban a jogág által szabályozott társadalmi viszonyok jellegének megfelelően nem minden jogrendszeri alapelv kap szerepet minden jogág területén. Egyesek döntő jellegűek, mások elhalványodnak, esetleg teljesen hiányoznak. Nyilván a munka szerinti elosztás elve jelentősebb súllyal szerepel a munkajogban vagy a termelőszövetkezeti jogban, mint más jogágakban. Ugyanakkor viszont más jogágban pl. az államigazgatási jogban a szocialista demokrácia elve jut nagyobb szerephez.

Megállapíthatjuk tehát azt, hogy a jogági alapelvek a jogrendszeri alapelveknek az egyes jogágak keretében való kifejeződései. Ki kell még ezt a megállapítást egészíteni azzal, hogy a jogrendszeri alapelveknek az egyes jogágak keretében történő érvényesülésére igen sokban vonatkoznak azok a megállapítások, amelyeket az objektív törvények és a jogrendszeri alapelvek összefüggéséről mondottam. Itt is áll elsősorban az, hogy annak megfelelően, ahogy a társadalmi viszonyokkal kapcsolatban az objektív törvények összefonódottan, egymással kölcsönhatásban hatnak, a jogrendszeri alapelveknek az egyes jogágak keretében történő érvényesülése is összefonódottan történik. Egymással kölcsönhatásban érvényesülnek. Részben ennek, részben az egyes jogágak által szabályozott társadalmi viszonyok speciális jellegének az eredményeképpen ezek a jogrendszeri alapelvek az egyes jogágak keretén belül módosult formában — rossz hasonlattal élve: a jogág nyelvére, kifejezésmódjára lefordítva — esetleg több jogági alapelvre bontva jelentkeznek.

Ami a jogági alapelvek hierarchiáját illeti, véleményem szerint ezek az alapelvek is egyenrangúak. Más módon kifejezve: valamely elvet csak annyiban lehet valamely jogág alapelvének tekinteni, amennyiben az közvetlen kifejeződése valamely jogrendszeri alapelvnek. Az ellenkező felfogás több hátránnyal jár. Egyrészt könnyen alapelv-inflációhoz vezet. Ez pedig — mint minden infláció — elértéktelenedést eredményez. Minél több az alapelv, annál kisebb a hatásuk, a meghatározó szerepük. Másrészt egymással nem egyenrangú alapelvek esetén a konkrét szabályozás területén elvi bizonytalanság alakul ki, mert olyan esetekben, amikor az egyes alapelvek különböző irányú követelményekkel lépnek fel, kérdésessé válik, hogy melyiknek kell érvényesülnie. (Más kérdés az, hogy egy jogágon belül használjuk más vonatkozásban is az elv, alapelv kifejezést. Pl. az egyeztető bizottsági eljárás alapelvei, a nyereségfelosztás elvei. Ezek elvek annyiban, hogy bizonyos általános szabályt fejtenek ki, de nem a jogág, hanem valamely szabályozás vagy intézmény elvei, ill. alapelvei.)

Az eddig elmondottak azonban még nem nyújtanak teljes képet az alapelvekről. Itt most egyaránt gondolok a jogrendszeri és a jogági alapelvekre. E fejtegetések ugyanis az alapelveknek csak az egyik oldalát juttatják kifejezésre. Ez az oldal a gazdasági alap és a jog viszonylatára mutatott rá. Eddig megállapítottuk, hogy az alapelvek az objektív törvényekből a jog felé irányuló követelmények, végeredményben az alapelvek az objektív törvények tükröződései. Az objektív törvények tudatunktól függetlenül léteznek és hatnak. Ha a törvényeket felismerjük, ezeket felhasználhatjuk. Az alapelvek tulajdonképpen az objektív törvények felismerésének következményei, azt jelentik, hogy felismertük valamely objektív törvény működését és levontuk belőle a jog szempontjából irányadó következtetéseket. Az alapelvek megvalósítása lényegében azt a tudatos emberi tevékenységet jelenti, amellyel az objektív törvényeket felhasználjuk és megteremtjük a legkedvezőbb helyzetet azok érvényesülésére. Itt jelentkezik az alapelvek másik oldala. Erről az oldalról nézve az alapelvek olyan nézetek, amelyek az egyes társadalmi viszonyokkal kapcsolatos alapvető magatartási szabályokat fejezik ki. Hasonló állásfoglalásra jut Weltner Andor is a munkajogi egyetemi jegyzetben: „Ha pedig az alapelvek jogi oldalát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy megfogalmazzák azokat az alapvető, szocialista tartalmú jogokat és kötelezettségeket, amelyek a társadalmi munkaviszonyok megszervezése területén meghatározzák a dolgozóknak a társadalomhoz, az államhoz, a gazdálkodó és igazgatási szervekhez, a szakszervezetekhez, a vállalati kollektívához és egymáshoz való viszonyait."

Az alapelveknek ezzel az oldalával kapcsolatban még egy kérdésre szeretnék kitérni. Az alapelvekkel kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy milyen alakban jelenjenek meg ezek. Más szóval az alapelvek szövegezett alakot nyerjenek-e vagy sem, ill. szükség van-e az alapelveknek jogszabály alakjában történő megszövegezésére vagy sem.

Azt mondottam, hogy az alapelvek alapvető magatartási szabályokat fejeznek ki. Kézenfekvőnek látszik, hogy azok az alapelvek, amelyek meghatározzák az állami és gazdasági szervek, valamint az állampolgárok magatartásának fő elveit, irányát, olyan formában jelenjenek meg, amely tartalmukat mindenki számára világosan kifejezi. Ezen kívül azonban további szempontok is szólnak a szövegezett formában, jogszabályi alakban történő megjelenés mellett.

Az alapelvekben foglalt követelmények megvalósítása azáltal történik, hogy megalkotjuk azokat a jogszabályokat, amelyek e követelménynek megfelelő helyzetet megteremtik. Ez azonban nem egy statikus állapotot eredményez. Egyrészt szükség lehet a jogszabályok alkalmazása során azok egyes rendelkezéseinek magyarázatára. Másrészt szükség lehet egyes nem kellően rendezett esetekben, joghézagok előfordulásakor megfelelő eligazításra. Harmadsorban szükség van a már megalkotott jogszabályok állandó felülvizsgálatára és ha elavultak, tovább-

fejlesztésükre, megváltoztatásukra. Ugyanannak a követelménynek a megvalósítása különböző helyzetben más és más intézkedést követel. Így pl. a munkához való jog elvének megvalósítása más intézkedést igényel olyan helyzetben, amikor munkaerőhiánnyal küzdünk és mást akkor, amikor munkaerőfelesleggel rendelkezünk. Más mércét kell megállapítanunk a végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazás elvének megvalósítására akkor, ha az elsőrendű cél a mennyiség fokozása vagy akkor, ha nem célunk a mennyiség növelése. Különösen fontos szerepe lehet az alapelveknek régi jogszabályok új tartalommal való megtöltése terén. Az alapelveknek ez a széleskörű szerepe — különösképpen a jogalkalmazás és jogmagyarázat szilárd alapokra helyezése — nehezen valósítható meg, ha az alapelvek nem közismertek és nem állnak rendelkezésre precíz, közérthető megfogalmazásban. Ez is amellett szól, hogy szükség van az alapelvek jogszabályi megszövegezésére. Úgy gondolom, hogy a jogrendszeri alapelveknek az alkotmányban kellene megszövegezést nyerni. Az egyes jogágak alapelveit az illető jogágak kódexeinek kellene magukban foglalniok. Ma a helyzet ebből a szempontból nem egészen kielégítő. Erről beszélt a tegnapi nap folyamán Szabó Imre elvtárs. Az általa kifejtettekkel teljes mértékben egyetértek, de szeretném a kérdést egy más oldalról is bemutatni és ezzel rávilágítani a jelenlegi nehézségekre. Az alkotmány részben tartalmazza ugyan a jogrendszeri alapelveket, de nem valamennyit. Ugyanakkor viszont az alkotmányban szerepelnek egyes jogrendszeri alapelveknek csak egy-egy jogágra utaló és jogági alapelv jellegű megfogalmazásai. Sőt szerepelnek egyes olyan alapelvszerű megfogalmazások, amelyek egy-egy jogági alapelv bontásait jelentik. Különösképpen tapasztalhatjuk ezt pl. az állampolgárok jogainak meghatározásánál. Egymagában az a körülmény, hogy ezek az alkotmányban szerepelnek, még nem okozna semmiféle zavart. Zavart okoz azonban az, hogy ezeknek az elveknek az előzői, tehát a megfelelő jogági és ennek alapját képező jogrendszeri alapelvek nem szerepelnek minden esetben az alkotmányban. Ez az egyik oka annak, hogy a különböző kódexek vagy más jelentősebb jogszabályok, amikor felsorolják saját alapelveiket, gyakran megismétlik — esetleg eltérő szöveggel is — az alkotmány egyes rendelkezéseit. Ellenkező esetben ugyanis a kódex felsorolása, kifejtése lenne hiányos. Hozzájárul ehhez az is, hogy az alkotmány egyes esetekben olyan összefüggésben szövegezett meg egyes jogági alapelveket, amely ilyen módon a jogági kódex kifejtésével nehezen kapcsolható egybe. E nehézségek ellenére is meg kell találnunk a módját annak, hogy az alkotmány súlyát és alaptörvény jellegét ne csökkentsük.

IV.

E fejtegetések után próbáljuk megkísérelni a jogi alapelvek felvázolását. Szeretném hangsúlyozni, hogy egy ilyen felsorolásnak — különösképpen az egyes objektív törvényekhez való kapcsolat megjelölésének — sematikus jellege van. A valóságot csak leegyszerűsített formában mutatja be, mert — mint az előbb erre már utaltam — az egyes törvények a valóságban egymással kölcsönhatásban, összefonódottan hatnak. Az alábbiak során inkább csak a fő összefüggéseket szeretném érzékeltetni. Szeretném megjegyezni azt is, hogy feladatom a munkajogi alapelvek meghatározása. A jogrendszeri alapelvekkel tehát csak annyiban fogok foglalkozni, amennyiben az az összefüggések bemutatása miatt szükséges.

Az alapelvek meghatározása során — mint ezt említettem már — az alapvető társadalmi és gazdasági törvényekből, így a termelőerők és termelési viszonyok összhangjának törvényéből, a szocializmus gazdasági alaptörvényéből és az ezen belül ható alapvető jellegű törvényekből a tervszerű arányos fejlődés törvényéből, a szocialista elosztás törvényéből és az értéktörvényből kell kiindulni.

E törvényekből először is következik a szocialista gazdasági alap védelme biztosításának szükségessége, ami jelenti egyrészt a termelőeszközök társadalmi tulajdonának fejlesztését és védelmét, másrészt a szocialista termelési viszonyok fenntartásához szükséges rend és fegyelem biztosítását. Az előbbit fejezi ki a társadalmi tulajdon védelmének elve, az utóbbit a szocialista törvényesség elve. A szocializmus gazdasági alaptörvényéből következik, hogy a szocialista társadalomban az ember van a központban. A termelés célja nem a profit, hanem az emberek anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítése a társadalom adott fejlettségének megfelelően. Ebből azonban a jog számára jelentkezik rögtön az a követelmény, biztosítsa az állampolgárok anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése érdekében, hogy az állampolgárok a rendelkezésükre bocsátott társadalmi javakkal és lehetőségekkel élni tudjanak, azokat felhasználhassák, testi és szellemi képességeiket szabadon fejleszthessék. Ezt röviden talán úgy lehetne megfogalmazni, mint az emberek testi és szellemi képessége szabad fejlesztésének elve. Világhy Miklós a polgári jogi jegyzetben — azt hiszem — ezt az elvet jelöli meg, mint a szükségletek kielégítésének elvét.

Abból a körülményből, hogy a mi társadalmi rendszerünkben az ember van a központban, következik a jog irányában az a követelmény, hogy biztosítsa az ember védelmét. Ezt az elvet tehát, mint az ember védelmének elvét lehetne megjelölni.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye kifejezi azt, hogy az emberek anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése, ill. ennek a lehetősége nem korlátlan, hanem csak az adott társa-

dalom fejlettségének megfelelően lehetséges. Ez kifejezi azt is, hogy a szocialista társadalomban objektíve nem lehet ellentét az egyén és a társadalom érdeke között. Sőt olyan kölcsönhatás áll fenn, hogy a társadalom javainak növekedése kihat az egyén helyzetének javulására, az egyén jobb munkája stb. hozzájárul a társadalom helyzetének javulásához, ami viszont megint visszahat az egyén helyzetére is. Következik azonban ebből az a követelmény, hogy az egyén tényke-dései során ne sértse meg ezt az összhangot és a társadalom érdekét mindig tartsa szem előtt, ugyanakkor azonban a társadalom érdekeit szolgáló tényke-dések során is figyelemmel kell lenni erre és nem szabad indokolatlanul sérteni az egyén érdekeit. A jognak biztosítania kell e követelmény érvényesülését. Ezt úgy lehetne megfogalmazni, mint az egyéni és társadalmi érdek összhangjának elvét. (Ennek az elvnek a kifejtése igen jó példát mutat a gazdasági törvények összefüggéseire, ill. azoknak a jogban való érvényesülésére. A szocializmus gazdasági alaptörvényének egyik oldalát juttatja kifejezésre a tervszerű arányos fejlődés törvénye.Az a követelmény pedig, hogy az egyéni és a társadalmi érdek egymással összhangban érvényesüljön, következik a tervszerű arányos fejlődés törvényéből is.)

A szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése megkívánja a termelés állandó fejlesztését. Ezt fejezi ki és fejti ki részletesen a tervszerű arányos fejlődés törvénye. Ebből fakadó követelmény a jog irányába a termékek tervszerű elosztásának biztosítása. Ezt talán, mint a tervszerű elosztás elvét lehetne megfogalmazni.

A szocialista elosztás törvényéből a jog irányába több követelmény is jelentkezik. Egyrészt biztosítani kell minden állampolgár számára, hogy saját munkája alapján megélhessen. Ezt a munkához való jog elveként lehet megjelölni. (Megint rá kell azonban itt is mutatni az összefüggésekre. Ez a követelmény, ill. alapelv szorosan összefügg a testi és szellemi képességek szabad fejlesztésének elvével.)

Ugyancsak e törvényből fakad az a követelmény is, hogy a jog akadályozza meg a munka nélküli jövedelmeket. Ez a kizsákmányolás tilalmának elve.

Végül pedig követelményként jelentkezik egy olyan mérce megalkotása, amely lehetővé teszi a társadalom javainak az állampolgárok által végzett munka alapján történő elosztását. Ez a munka szerinti elosztás elve. (Itt is igen jó példát láthatunk az összefüggésekre. Ez a követelmény összefügg a szükségletek kielégítésének, illetve az egyéni és társadalmi érdek összhangjának kérdésével.)

Az értéktörvény a szocialista társadalomban bizonyos mértékig módosultan és korlátozottan hat. Azonban ott, ahol hat, a jognak biztosítania kell, hogy az áruforgalom az egyenlő értékek cseréje alapján álljon. Ez jelentkezik az egyenértékűség elvében.

Az előbb mondottam, hogy az objektív törvényekből bizonyos módszerbeli követelmények is következnek. Ez fejeződik ki a szocialista demokrácia elvében. (Ez egyébként következik a termelőeszközök társadalmi tulajdonából is. Miután mindenkinek egyenlő a helyzete a termelőeszközökhöz, egyenlően részt is vehet a társadalom ügyeinek az intézésében, ill. másik oldalról egyenlően felelősséget is kell viselnie mindenkinek a társadalom tevékenységéért.)

Az elmondottak alkotják nézetem szerint a jogrendszer alapelveit. Úgy gondolom, hogy az állam- és jogelmélet művelőinek kellene e vizsgálódásokat alaposabban megvitatni és kimunkálni.

V.

A jogrendszeri alapelveknek az egyes jogágak keretében történő érvényesülését megkísérlem a munkajog vonatkozásában bemutatni. Szeretném ismét hangsúlyozni, hogy a jogrendszeri alapelvek az egyes jogágak tekintetében összetetten, egymással kölcsönhatásban érvényesülnek. Tehát a valóság leegyszerűsítése lesz, ha a munkajogi alapelvek felvázolása során ezeket az alapelveket egyes jogrendszeri alapelvekhez kapcsolom. Általában azokhoz a jogrendszeri alapelvekhez fogom kapcsolni az egyes alapelveket, amelyek döntőbb jelleggel határozzák meg az illető alapelvet.

Jogrendszeri elvként említettem a munkához való jog elvét. Ez az alapelv a munkajog keretében igen nagy jelentőséggel bír. Ennek megvalósítása igényli egyrészt annak biztosítását, hogy az állampolgárok képességeiknek megfelelően szabadon vállalhassanak munkát, a munkától ne lehessen indokolatlanul elütni őket, másrészt azt, hogy a munkajog segítse elő az arra rászoruló dolgozók munkához való jutását. Véleményem szerint ez három munkajogi alapelvben fejezhető ki: a munkavállalás szabadságának elve, a munkahely biztosításának elve és a munkavállalás elősegítésének elve.

Az ember védelme elvének érvényesülése érdekében a munkaviszonyok keretében is biztosítani kell a dolgozók egészségét és testi épségét. Ennek meg kell nyilatkoznia a munkavégzés során, amikor olyan feltételeket kell biztosítani, amelyek a közvetlen életveszélyt, illetve egészségi károsodást kiküszöbölik. Ugyanakkor azonban ezen túlmenően is olyan feltételeket kell teremteni, hogy közvetve se érje a dolgozókat egészségi károsodás. E két célnak megfelelően az ember védelmének jogrendszeri elve a munkajog keretében két alapelven keresztül érvényesül. Az egyik az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jog elve, a másik a pihenéshez való jog elve.

A testi és szellemi képességek szabad fejlesztésének elve a munkajog keretében két irányban is jelentkezik. Egyrészt biztosítani kell annak lehetőségét, hogy a dolgozók a magasabb értékű és termelékenyebb munka végzésére irá-

nyuló törekvéseikben támogatást kapjanak, másrészt biztosítani kell azt is, hogy a dolgozók, akik életük jelentős részét munkahelyükön töltik el, itt is lehetőséget kapjanak kulturális tevékenységük támogatására, jóléti és kulturális színvonaluk emelésére. Ennek megfelelően e jogrendszeri alapelvvel kapcsolatban is két munkajogi alapelv jelentkezik. Az egyik a termelékenyebb és magasabb értékű munkavégzés elősegítésének elve, a másik a jóléti és kulturális tevékenység elősegítésének elve.

A munka szerinti elosztás elvének megfogalmazását jelenti a végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazás elve, amely biztosítja, hogy a munkaviszony keretében a juttatások munka szerint kerüljenek elosztásra.

A munka szerinti elosztás elvéből következik az is, hogy olyan esetekre, amikor a dolgozó akár időlegesen, akár véglegesen képtelen munkát végezni, biztosítani kell a megélhetését. Ezt a követelményt fejezi ki az anyagi ellátás elve a munkavégzésnek munkaképtelenség vagy egyéb okból történő szünetelése esetére.

A kizsákmányolás tilalmának alapelvéből következik a munkajogban az a követelmény, hogy mindenki személyesen köteles a vállalt munkát elvégezni, továbbá, hogy az egyes állampolgárok saját személyes szükségleteiken túlmenően ne vehessenek igénybe idegen munkaerőt, másrészt az, hogy a munkáért mindenkor díjazás jár. Ezt úgy lehetne megfogalmazni, mint a személyes munkavégzés kötelezettségének elvét, ill. a munka ingyenességének tilalmát.

A társadalmi tulajdon védelmének elve a munkajog tekintetében is érvényesül és követeli a társadalmi tulajdon fokozott védelmének megszervezését.

Hasonlóképpen érvényesül a munkajogban is a társadalmi és egyéni érdek összhangjának elve is.

A szocialista törvényesség két követelményt támaszt. Egyik az, hogy mindenki tartsa tiszteletben a reá vonatkozó szabályokat, másrészt, hogy mindenki részére biztosítva legyen a lehetőség, hogy az őt ért sérelem esetén orvoslást kereshessen. Az elsőt a kötelezettségek lelkiismeretes teljesítésének elveként, a másikat a jogorvoslat biztosításának elveként lehetne megjelölni.

A szocialista demokrácia elvének érvényesülése több irányú. Megköveteli először is a dolgozók egyenjogúságának biztosítását. Másodsorban igényli a dolgozók szocialista együttműködésének biztosítását. Harmadsorban szükségessé teszi a dolgozók részvételének megteremtését. Végeredményben ez az alapelv három munkajogi alapelvben jut kifejezésre: az egyenjogúság elvében, a szocialista együttműködés elvében és végül a dolgozók részvételének elvében.

Van olyan jogrendszeri elv, amely a munkajog területén nem jut szerephez. (Pl. az egyenértékűség elve, miután a munkaerő nem áru és így e téren az áruviszonyok szabályai nem érvényesülnek.)

A munkajogi alapelveknek általam most adott felsorolása részben eltér a szovjet és a népi demokratikus munkajogi irodalomban ismert felsorolásoktól. Megjegyzem, hogy a jelenlegi felsorolások sem egységesek.

Az eddigi fontosabb állásfoglalásokat összehasonlítva az általam javasolt alapelvekkel, a következő eltérést találjuk.

Egyező az állásfoglalás az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jog, a végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazáshoz való jog, az anyagi ellátáshoz való jog munkaképtelenség esetén, továbbá a pihenéshez való jog kérdésében. Az elvek megfogalmazásában van egyeseknél jelentéktelen eltérés, azonban az alapelvek tartalma tekintetében a nézetek egységesek.[6]

Bizonyos mértékig egyezők a felfogások a munkához való jog tekintetében. Valamennyi szerző a munkához való jog elvét említi, amely szerintem a jogrendszeri elv megfogalmazása. Tartalmilag ezen az elven lényegében az általam említett munkajogi alapelvek közül kettőt értenek, a munkavállalás szabadságának elvét és a munkahely biztosításának elvét. Nem értik a munkához való jogon azt az elvet, amelyet én a munkavállalás elősegítésének elveként fogalmaztam meg, amely pedig véleményem szerint a munkához való jog elvének igen lényeges oldalát fejezi ki.

Az általam felsorolt többi alapelv közül a csehszlovák szerzők említik a társadalmi tulajdon védelmének elvét, egyes lengyel szerzők említik a kizsákmányolás tilalmát, az egyenjogúság elvét, személyes munkavégzés kötelezettségének elvét. Weltner Andor és egyes lengyel szerzők említik a dolgozók részvételének elvét. A többi alapelvet nem említik. Ugyanakkor azonban az idézett felsorolások említenek olyan elveket, amelyeket én nem soroltam a munkajog alapelvei közé.

Így az összes idézett források — nem egységes megfogalmazásban ugyan — említik a társadalmi munkában való részvétel kötelezettségét. Véleményem szerint ez az elv nem tartozik a munkajog alapelvei közé. Ezt mutatja egyébként az is, hogy az összes munkák, amelyek a munkajog alapelveit tárgyalják, ennek az alapelvnek a tárgyalásánál kiemelik, hogy olyan jogszabályok, amelyek a kötelező munkavégzést előírnák nincsenek, kivéve az elemi csapások elhárítására vonatkozó igénybevételi lehetőséget. Általában ennek az alapelvnek a jogszabályi megvalósítására mind kevesebb példát tudnak felhozni. Ez az alapelv úgy gondolom onnan eredt, hogy a szovjet munkajog részben a fejlődés kezdeti szakaszán, részben pedig a Nagy Honvédő Háború idő-

[6] Elég itt az alábbi összefoglaló jellegű munkákra utalni: Alexandrov—Moszkalenko: A szovjet munkajog. Bp. 1949., Alexandrov: A szovjet munkajog. Bp. 1952. Salva—Szubert—Swiecicki: A munkajog alapvető problémái. Varsó, 1957., Csehszlovák munkajog. Bratislava, 1956., Weltner Andor i. m.

szakában széles körben ismert olyan szabályokat, amelyek az állampolgárok részére a munkahelyváltoztatás és a munkahely elhagyása tekintetében megkötöttségeket tartalmaztak. Ezeknek a jogszabályoknak a hatására fejlődött ki a társadalmi munkában való részvétel kötelezettségének elve. A népi demokráciák jogába részben a legtöbb népi demokráciában bevezetett hasonló rendelkezések, részben a szovjet munkajog tudományának hatására került át ez az elv. A szocialista társadalmi rend objektív törvényeiből azonban véleményem szerint olyan követelmény nem irányul a jog felé, hogy jogi eszközökkel biztosítsa az állampolgárok részvételét a társadalmi munkában. Márpedig jogi alapelvként csak olyan követelményeket lehet felvenni, amelyek jogi szabályozást kívánnak, ill. jogi szabályozás alapjául szolgálnak. Más kérdés az, hogy időlegesen szükség van valamely konkrét régi szabályozásra. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy ezt az időleges intézkedést is alapelv rangjára kell emelni. Erre mutatott rá Alekszandrov a szovjet munkajog feladatairól szóló egyik újabb keletű cikkében. Azok az elemek egyébként, amelyek e körben jogi szabályozást igényelnek, nagyrészt a társadalmi és egyéni érdek összhangjának elvéből következnek.

A másik olyan alapelv, amelyet a legtöbb szerző felsorol: a munkafegyelem megtartásának kötelezettsége. Véleményem szerint ilyen formában ez sem tartozik a munkajog alapelvei közé. Úgy gondolom, hogy az az alapelv, amelyet én a szocialista törvényesség elvének egyik munkajogi kifejezéseként jelöltem meg, vagyis a kötelezettségek lelkiismeretes teljesítésének elve, ezt a követelményt is magában foglalja. Ugyanakkor az általam megfogalmazott elv teljesebb, mert nemcsak a dolgozó, hanem a vállalat vagy egyéb kötelezettséggel terhelt szervek felé irányuló követelményt is leszögezi. Egyébként a gyakorlat, a jogszabályalkotás is ezt a felfogást igazolja, mert a Munka Törvénykönyve vagy egyéb munkajogi szabályozások legalább annyit foglalkoznak a vállalatot terhelő kötelezettségekkel, ill. azok teljesítésével, valamint a teljesítés elmaradásának vagy a helytelen teljesítésnek következményeivel, mint a dolgozói kötelezettségekkel — köztük a munkafegyelem megtartásával.

Weltner Andor említi az egyetemi munkajogi jegyzetben a vállalat gondoskodási kötelezettségének elvét. Ezzel lényegében azt az elvet sorolja fel — kisebb változtatással —, amelyet korábban a munkakötelezettség teljesítését és a termelékenység fokozását biztosító munkafeltételekhez való jogként említett. A „vállalat gondoskodási kötelezettsége elve" megfogalmazás szerintem nem szerencsés. Ha ezen azt értem, hogy a vállalatnak a munkabér juttatásán felül a dolgozóval szemben egyéb kötelezettségei is vannak, akkor nyilvánvalóan ide kellene sorolni az egészséges és biztonságos munkafeltételek biztosításának kötelezettségét is, holott ez az idézett munkában is külön felsorolásként szerepel. Ha viszont ez külön szerepel, azt a látszatot kelti, mintha ennek keretében a vállalatot semmiféle kötelezettség nem terhelné. Ráadásul ez a megfogalmazás az alapelvnek nem a legdöntőbb oldalát hozza előtérbe. Helyesebbnek látszik ezt az alapelvet a dolgozók oldaláról nézve megfogalmazni, márcsak azért is, mert ennek az alapelvnek a megvalósítása nemcsak a vállalat, hanem más szervek irányába is jelent kötelezettségeket. Véleményem szerint tehát helyesebbnek látszik e helyett az elv helyett a testi és szellemi képességek szabad fejlesztésének elvét a munkajogban kifejező két elvre: a magasabb értékű és termelékenyebb munka elősegítésének elvére és a kulturális és jóléti tevékenység elősegítésének elvére utalni.

Mind a magyar, mind a csehszlovák munkajogi tankönyv felsorolja mint két külön alapelvet a nők egyenjogúságának és védelmének elvét, valamint az ifjúság különös védelmének elvét. Véleményem szerint ezek sem alapelvei a munkajognak. A munkajogi alapelv a dolgozók egyenjogúságának elve. Ez magában foglalja a nők és a fiatalok egyenjogúságának és védelmének kérdését is, azonban annál jóval szélesebb körű. A nők egyenjogúságának kérdése ennek különleges jelentőségére tekintettel kapott az alkotmányban is külön megfogalmazást és ez indokolta azt, hogy a Munka Törvénykönyve a nők és fiatalok védelmének külön fejezetet szentel. Ez azonban nem indokolja e két kérdésnek önálló alapelvként való felemlítését, különösképpen nem indokolja az egyenjogúság elvének mellőzését, ill. ezekkel való helyettesítését.

A lengyel szerzők közül Szubert az alárendeltség elvét is említi a munkajogi alapelvek között. Ez, véleményem szerint, nem vehető fel a munkajogi alapelvek sorába. Tény, hogy a munkaviszony fennállása alatt a vállalat és a dolgozó az alá és fölé rendeltség viszonyában van. Megtalálhatjuk ezt az ipari tanulóviszony keretében is. Ez az elv azonban nem uralkodó jellegű, mert egyrészt a munkaviszony létrehozásakor a vállalatra és a dolgozóra a mellérendeltség a jellemző, másrészt a munkajog széles körét kitevő egyéb jogviszonyokra — ideértve a társadalombiztosítást is — már alig jellemző.

VI.

Szeretnék most röviden kitérni a munkajogi alapelvek érvényesülésének kérdésére.

A munkavállalás szabadságának elve a Munka Törvénykönyve 1. §-ában megfogalmazást nyert. Jelenlegi rendelkezéseink nem juttatják mindenben kifejezésre ezt az elvet. Gondolok itt pl. az önkényes kilépés szabályozására. Meg kell vizsgálni ezeket a rendelkezéseket és jobban összhangba kell hozni a munkavállalás szabadságának elvével.

A munkahely biztosításának elve nem szerepel a Munka Törvénykönyvében felsorolt alapelvek között. Ezt az elvet azonban munkajogunk széleskörű intézkedésekkel biztosítja. (Felmon-

dási korlátozások, a fegyelmi eljárás garanciális rendelkezései stb.) Úgy gondolom azonban, e téren bizonyos fokú egyenlősítés van. Fokozottabban kellene gondolnunk a munkában kitűnt és a vállalathoz hű dolgozók védelmére.

A munkavállalás elősegítésének az elve alapelvi jelleggel megfogalmazást nem nyert, a megvalósítására azonban bizonyos intézkedések történtek. Itt kell megemlíteni a munkaközvetítésre, munkaerőtoborzásra vonatkozó rendelkezéseket, valamint azokat az intézkedéseket, amelyek a nők és a fiatalok munkábaállításával kapcsolatban intézkednek. Ezeknek a szabályozásoknak ellenére megállapítható, hogy ennek az elvnek az átfogó egységes szabályozása, illetve végrehajtása még hiányzik. A jövőben, különösképpen az új Munka Törvénykönyve előkészítése során, e kérdésnek sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni. Nagyobb figyelmet kell szentelni és megfelelő intézkedésekkel kell biztosítani azok munkavállalásának elősegítését, akik akár munkaképességük csökkentése miatt, akár más okból segítség nélkül nehezen tudnának maguknak megfelelő munkahelyet találni.

Az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jog a Munka Törvénykönyve 3. §-ában megfogalmazást is nyert és ezt a Munka Törvénykönyve VIII. fejezetének rendelkezésein kívül még a jogszabályok egész hálózata valósítja meg. Ugyanez a helyzet a pihenéshez való jog elvével is.

A magasabb értékű és termelékenyebb munka elősegítésének elve ilyen formában megfogalmazást nem nyert. Megvalósítására azonban több rendelkezés intézkedik. Ide kell sorolnunk elsősorban a Munka Törvénykönyve XIV. fejezetének rendelkezéseit, de itt kell megemlítenünk azokat az intézkedéseket, amelyek a munkaversennyel, újításokkal kapcsolatban tartalmaznak szabályozást. Úgy gondolom azonban itt is szükség volna a rendelkezések kiegészítésével ennek az alapelvnek átfogóbb, mélyebb megvalósítására.

A kulturális és jóléti tevékenység elősegítésének elve a Munka Törvénykönyve 3. §-ában, habár más szöveggel, de megfogalmazást nyert. Ennek megvalósítását szolgálja a Munka Törvénykönyve VII. fejezete, valamint az ehhez fűződő jogszabályoknak a sora.

A személyes munkavégzés kötelezettségének elve kifejezetten megfogalmazást nem nyert, olyan jogszabályaink nincsenek, amelyek ezt kifejezetten előírnák. Kifejezik azonban ezt az elvet azok a rendelkezések, amelyek bizonyos esetekben megengedik, hogy a dolgozó mással helyettesíthesse magát, vagy a munka végzésébe mást bevonjon. Úgy gondolom helyes volna ezt az elvet a jövőben világosan megfogalmazni.

Az az elv, hogy a munkáért minden esetben díjazás jár, kifejezetten nincs kimondva, azonban az egyes jogszabályok lényegében ennek a végrehajtását jelentik. Így a kötelező bérrendelkezések, valamint az az intézkedés, amely büntetéssel sújtja azt, aki a rendeletekben meghatározott bérnél kevesebbet fizet.

A végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazás elve a Munka Törvénykönyve 2. §-ában megfogalmazást nyert és ezt mind a Munka Törvénykönyve VI. fejezete, mind az ehhez fűződő jogszabályok széles köre biztosítja.

Az anyagi ellátáshoz való jog elvét munkaképtelenség esetére a Munka Törvénykönyve 3. §-a fogalmazza meg. Ennek a megvalósítását szolgálják a társadalombiztosításra és a nyugdíjra vonatkozó szabályok, valamint a munkanélküli segélyre vonatkozó rendelkezések.

A dolgozók egyenjogúságának elve így megfogalmazást nem nyert, hanem a Munka Törvénykönyve 4. §-a, valamint 59. §-a a nők és fiatalok egyenjogúságáról és védelméről beszél. A valóságban az összes rendelkezések tükrözik az összes dolgozók egyenjogúságának az elvét. Nincsenek olyan rendelkezéseink, amelyek ezt az elvet áttörnék. Helyes volna azért ezt az elvet a jövőben ilyen formában kifejezésre juttatni.

A szocialista együttműködés elve ilyen formában megfogalmazást nem nyert, sőt jogszabályi rendelkezések sem utalnak ennek megvalósulására. Helyes volna ezt az alapelvet is megfogalmazni és ennek alkalmazását bizonyos jogszabályi rendelkezésekkel is biztosítani.

A dolgozók részvételének elve alapelvként megfogalmazást nem nyert. Megvalósítását azonban több rendelkezés szolgálja, így a Munka Törvénykönyvének a szakszervezetek szerepéről szóló rendelkezései, valamint azok az egyéb rendelkezések, illetve külön jogszabályok, amelyek a vállalati kollektíva részére biztosítanak jogokat. Véleményem szerint ezt az elvet is világosan kifejezésre kellene juttatni és átfogóbban, tervszerűbben kellene jogszabályi megvalósítását biztosítani.

A kötelezettségek lelkiismeretes teljesítésének elve nem nyert sem a Munka Törvénykönyvében, sem más jogszabályban alapelvi jellegű megfogalmazást. Bizonyos fokig ennek egyik oldalát szövegezi meg a Munka Törvénykönyve 110. §-a, amikor arra utal, hogy a munkafegyelem megtartása az összes dolgozók kötelessége és becsületbeli ügye. Ennek az alapelvnek a megvalósítása azonban már széles körben biztosítva van. Elég itt a Munka Törvénykönyvének a munkafegyelemre, valamint a vállalat, illetve a dolgozó anyagi felelősségét jelentő intézkedésekre utalni. Úgy gondolom azonban, hogy a jövőben ezeket a kérdéseket átfogóbban kellene szabályozni, össze kellene foglalni ilyen vonatkozásban mind a vállalat, mind a dolgozó alapvető kötelezettségeit és különösképpen össze kellene foglalni az idevonatkozó szankciókat.

A jogorvoslat biztosításának elve ilyenként szintén nem nyert sem a Munka Törvénykönyvében, sem másutt megfogalmazást. Ugyanakkor azonban a Munka Törvénykönyve XVII. fejezete, továbbá a társadalombiztosításra és nyugdíjra vonatkozó törvények széles körben biztosítják a jogorvoslat lehetőségét. A jövőben ezt az alapelvet is kifejezésre kellene juttatnunk önálló megszövegezésben. Ugyanakkor a megvalósításával kapcsolatban feltétlenül meg kellene vizsgálni, hogy azok a jogorvoslati módszerek, amelyeket jelenleg használunk, elegendő hatékonysággal bírnak-e.

A társadalmi és egyéni érdekek összhangjának elve szintén nem nyert a Munka Törvénykönyvében vagy más munkajogi szabályozásban megfogalmazást. A gyakorlat azonban — mind a bíróságok, mind a területi egyeztető bizottságok döntéseiben — mutatja ennek nyomait. Úgy gondolom ezt az elvet az új Munka Törvénykönyvében szintén kifejezésre kellene juttatni.

VII.

Az eddig elmondottakban igyekeztem mintegy vázlatát adni az alapelvek kialakításának és igyekeztem vázolni az alapelvek főbb vonásait. Befejezésül csak azt szeretném megjegyezni, hogy véleményem szerint igen fontos volna az objektív törvények és a jog kapcsolatának a mostani csoportosításánál sokkal alaposabb és szélesebb körű vizsgálata és a jogrendszeri alapelveknek, ezek alapján pedig az egyes jogági alapelveknek igen részletes kimunkálása. Úgy gondolom, hogy ez a munka megérné a fáradságot és igen komoly gyakorlati haszonnal is járna, mert nemcsak az egyes tudományos tételek kifejtéséhez adna segítséget, hanem igen komoly iránymutatást adna a kodifikáció részére is és ennek munkáját is sokkal tervszerűbbé és alaposabbá tudná tenni.

Nagy László

A népszámlálások jogtudományi vonatkozásairól

I. A közelmúltban lezajlott, 1960. jan. 1-ére kitűzött népszámlálásunk alkalmából nem lehet érdektelen annak a kérdésnek a felvetése, hogy a népszámlálások körül milyen sajátos jogi problémák alakultak ki a statisztika fejlődése folyamán. Nem kérdéses, hogy az itt felmerült jogi vonatkozások akkor is érdekességgel bírhatnak jogtudományunk képviselői számára, ha azok első megközelítésére nem a jogász, hanem a statisztikus tollából történik az alábbiakban egy első kísérlet. Rögtön előre kell bocsátanunk, hogy e kérdés módszeres feltárása természetesen csak a két tudományterület dolgozóinak közös erőfeszítésével, vagyis az állam- és jogtudomány és a statisztikai tudomány képviselőinek közös erőfeszítésével végezhető csak el és csak hosszabb idő alatt. Hogy azonban mégis az ilyen közös komplex-vállalkozásokra is nagymértékben szükség van társadalomtudományunk területén, arra éppen Lenin tanításai hívják fel a figyelmünket.[1a]

II. A modern értelemben vett népszámlálások a kapitalista termelőmódnak és a kapitalista társadalomnak szükségleteiből alakultak tulajdonképpen ki és éppen ezért funkciójuk is elsősorban ennek a társadalmi, közelebbről állami rendnek szolgálata volt. A tömegessé váló árugazdálkodás, az emberek és a javak ehhez kapcsolódó nagy tömegének mozgása, vagyis a külső és belső piac kialakulása és e gazdasági és társadalmi alapra felépülő új típusú állam, a kapitalista állam, mely a nemzeti monarchiák formájában öltött testet,[1b] nagy erővel vetette fel azt a szükségletet, hogy e bonyolulttá váló életviszonyokban valamiféle átfogó számvetés készüljön. Csak ennek segítségével találhatott a kapitalista állam igazgatása megfelelő tárgyi alapot legfontosabb intézkedéseihez. A dolog természetében rejlett, hogy általában az emberek számbavétele volt lényegesen könnyebb, mint az árutermelésé, annál is inkább, mert az emberek nyilvántartásán, foglalkozási viszonyaik feltárásán keresztül egy bizonyos fokig magára az árutermelés rendszerére nézve is lehetséges volt támpontokat meríteni. Ez volt az oka annak, hogy elsőnek a népességi nyilvántartások, közelebbről a népszámlálások rendszere alakult ki és csak jóval később és jóval hosszadalmasabban az átfogó gazdaságstatisztika rendszere. Ez utóbbinak teljes egységbefoglalásához és teljes kiépítéséhez még a két imperialista világháború kényszerítő nyomására sem jutottak el a kapitalista államok, ezt tulajdonképpen csak a szocialista tervgazdálkodás valósította meg, már eltérő gazdasági és társadalmi alapokon és eltérő funkcióval.[2]

A modern népszámlálások rendszerének kialakulása a történeti fejlődés folyamán a legváltozatosabb formákat mutatta fel, úgy, ahogy az

[1a] Vö. T. Kozlov: A statisztikai adatok elemzésének kérdései Lenin munkáiban. Statisztikai Szemle, 1951., 7. sz., 598. és köv. o., — mely a rendelkezésre álló szovjet szakirodalomból a legvilágosabban mutat rá e problémákra Lenin statisztikai térre eső munkásságával kapcsolatban.

[1b] Ebből a szempontból a Cromwell-féle angol köztársaság sem jelent érdemi kivételt.

[2] Mint ismeretes, Marx már előre látta, hogy a teljes nemzetgazdasági számviteli rendszer kiépítését csak a szocializmus lesz képes megvalósítani a magánkapitalista vállalatok egymással szemben, valamint az állammal szemben mutatkozó érdekellentétei következtében, — vö.: A tőke, II. köt., Bp., 1952., 136. és köv. o.

a gyakorlatban elindult és a kapitalizmus tudományos ideológiája, közelebbről a polgári statisztikai tudomány korai, majd kifejlett formájának hatásai következtében fokozatosan átalakult. A legkorábbi átfogó kísérletek a „Napkirály", XIV. Lajos Franciaországában jelentkeztek. Egyik legkiválóbb államférfija, a polgári neveltetésben részesült Vauban marsall, a népességi közigazgatásra vonatkozó elveket már a kerületi közigazgatásban, az ún. intendaturákban is kipróbálta és azokkal kapcsolatos elgondolásait is korán papírra vetette.[3] Ennek az elgondolásnak az egész országra való kiterjesztésére a XVII. és XVIII. század fordulóján került sor, ugyancsak a helyi közigazgatásra támaszkodva. A fejedelmi önkény azonban megakadályozta, hogy ezek az értékes eredmények országos szinten gyakorlati felhasználásra kerüljenek. Ezeknek a tradícióknak mindenesetre megvolt az a szerepük a későbbi francia királyi államigazgatásban, hogy a helyi közigazgatás vezetőiben tovább élve újabb és újabb népességfelmérési kísérletekre vezettek. Ezek alapján a főleg intendánsokból álló népességi szakirodalom képviselői igen jó megközelítéssel tudták a XVIII. század második felében egész Franciaország népességi viszonyait feltárni. Innen már csak egy lépés volt a forradalmi polgári államszervezet teljességre való törekvéséig és a napóleoni államszervezet részéről pedig ezeknek az eredményeknek a learatásáig. Így jött létre a XVIII—XIX. század fordulóján Lucien Bonaparte vezetésével mint a népességi igazgatás egy különleges szervezete, Európa első statisztikai hivatala, valamint az első külön statisztikai szerv által elindított népszámlálási kísérlet. Ezek az új államigazgatási vívmányok a rajnai államokon keresztül Németországban és más európai országokban is elterjedtek és új impulzust kaptak a polgári statisztika atyjának nevezett Quetelet működésén keresztül. Quetelet kezdeményezte a múlt század harmincas éveiben Belgiumban az első valóban modern népszámlálás lebonyolítását és annak végrehajtásánál, feldolgozásánál és főleg elemzésénél a polgári statisztikai tudomány rendelkezésre álló összes elemeit felhasználta. Ezt a matériát olvasztotta össze későbbi tudományos munkájával egységes polgári statisztikai tudománnyá.

A rohamosan kapitalizálódó területek statisztikai szükségleteinek nyomása helyenként oly erővel jelentkezett, hogy egyes területeken olyan említett előzmények nélkül is eljutott a népszámlálásoknak, mint államigazgatási követelménynek a bevezetéséhez, ahol a franciaországihoz hasonló előzmények nem állottak rendelkezésre. Ez volt tipikusan a helyzet Anglia amerikai gyarmatain a XVIII. század második felében, ahol az új területek meghódításával és a kapitalista fejlődésbe való bekapcsolásával párhuzamosan korán jelentkezett a népességi felmérés szükségessége.[4] A fejlődés előzményeinek hiányában ezek a kezdeményezések az antik római cenzus analógiájára nyúltak vissza, de e primitív népszámlálások sikere annyira szembeszökő volt, hogy már a konföderációs cikkelyek közé is felvették a három, majd ötévenként tartandó cenzus intézményét. A Connecticut államban 1756-ban, Massachusetts államban pedig 1764-ben megtartott eme primitív cenzusok után 1790-ben tartották meg elsőízben az időközben függetlenné vált amerikai gyarmatok, az Amerikai Egyesült Államok első és az egész Unióra kiterjedő népszámlálását. Az amerikai cenzusok azonban hosszú ideig minden külön statisztikai szervezet közbejötte nélkül lebonyolított államigazgatási aktusok voltak és csak a XIX. és XX. század fordulóján hozták létre ennek elkülönített szerveként az ún. népszámlálási hivatalt. Ez utóbbi tehát a gazdaságstatisztika egyes korábban kialakult amerikai szerveitől független intézményként jött ily módon létre.

A polgári államigazgatási gyakorlatnak és a polgári statisztikai tudománynak a népszámlálások terén kialakult szintézise természetesen csak a statisztikai tudomány különféle korábbi ágainak kialakulására és teljesítményeire épülhetett fel. Ezek között a korai tudományos statisztikai áramlatok között a legjelentősebbek az ún. leíró-statisztikai, vagy leíró államtudományi irány és az ún. politikai aritmetika voltak.

Előbbi a német—római császárság felbomlása és a westfáliai béke után kialakult több mint 300 kisebb-nagyobb önálló államalakulásra széthullott Németország azon szükségleteiből táplálkozott, hogy e kis államok számára megfelelő államtudományi műveltségű tisztviselőket képezzenek. Az így kialakított „államisme" elnevezésű tudomány magában foglalta nemcsak az államjog és államigazgatási jog lényegesebb elemeit, de a közgazdaságtan, a pénzügytan és a pénzügyi jog legfontosabb ismereteit is, sőt a népességi igazgatáshoz szükséges legfontosabb tudnivalókat mint a statisztikai tudomány gerincét is. Ezeket a tudományokat nevezték mint egyetemi tantárgyakat összefoglaló néven kamerális tudományoknak és ezek nyújtottak ideológiai alapot Nagy Frigyes, Mária Terézia, II. József és Nagy Katalin monarchiáiban az ún. fel-

[3] Vauban szóbanforgó 1685-ből származó munkáját 1954-ben fedezte fel E. Esmonin francia kutató. Vö.: E. Esmonin: Quelques données inédites sur Vauban et les premiers recensements de la population. Population, 1954., 2. sz., 508. és köv. o. — Vauban az évenkénti népszámlálás gondolata mellett tört ebben a munkájában lándzsát, Petty viszont 1690-es Political Arithmetick c. posthumus művében az ötévenkénti cenzusok mellett foglalt állást. — vö.: J. Bonar: Theories of population from Raleigh to Arthur Young, New-York, 1931, 85. o.

[4] E területek gyors népességi fejlődése egyébként főleg a bevándorlásból táplálkozott s emiatt a természetes népmozgalom felmérésén alapuló politikai aritmetikai kalkulációk sem vezethettek eredményre. Mint ismeretes, Malthus ezt a tényt teljesen szem elől tévesztette és éppen az amerikai gyarmatokra vonatkozó népességfejlődési adatokra építette fel népességi elméletét néhány évtizeddel később.

világosult abszolutizmus korai, a XVIII. század második felére eső népszámlálási törekvéseihez vagy egyenesen sikeres népszámlálásaihoz.

Svédországban ugyanakkor speciális jelenségek — XII. Károly túlméretezett nagyhatalmi politikájának gyászos népességi következményei — vetették fel nagy erővel a népességi számbavétel kérdését a svéd közéletben. A feladatot itt a svéd államhatalom és a protestáns svéd államegyház támogatásával a svéd tudományos akadémia oldotta meg és a begyűjtött adatokat mint az általa életre hívott „táblázat-szerkesztő bizottság" munkásságának eredményét, az akadémia titkársága dolgozta fel és publikálta. Ez a fejlődési forma elsősorban a skandináv államokban terjedt el, ahol hosszabb ideig, főleg tudományos és nem államigazgatási szervek foglalkoztak a népességi közigazgatáshoz szükséges legfontosabb népességi tények megállapításával és feldolgozásával.

A merkantilista — abszolutista, majd a tisztán polgári államjogi fejlődést reprezentáló államok népszámlálási elgondolásainak kialakításában egy bizonyos fokig a kovász szerepét játszotta a statisztikai tudomány másik korai ága, a politikai aritmetika is. A politikai aritmetika a XVII. század végén, mint a népességstatisztikai tudomány egyik csírája, a korai holland és angol polgári fejlődésre támaszkodva bontakozott ki és tulajdonképpen a legfontosabb népességi összefüggések mind társadalmi, mind biológiai törvényszerűségeinek felismeréséből táplálkozott. Az alapot ehhez a rohamos mértékben növekvő kapitalista városok rossz egészségügyi, s főleg halálozási viszonyai szolgáltatták. A népmozgalom így felismert törvényszerűségei segítségével a politikai aritmetika hosszú ideig abban a helyzetben volt, hogy szinte az egész XVIII. századon át alapot tudott nyújtani a népességszám kiszámításához és pótolni tudta az akkor még hiányzó népszámlálásokat.

Amidőn azonban a népszámlálások és a népességi igazgatás említett különféle formái a XVIII. század végén és a XIX. század elején a polgári államjogi fejlődéssel párhuzamosan fokozatosan kialakultak, majd egyre tökéletesebbekké váltak, a politikai aritmetikai tudomány korai tudományos problematikája is fokozatosan beleolvadt az egyre egységesebbé váló polgári statisztikai tudományba. Ennek legfejlettebb részeként hosszú ideig — mintegy a jelen század 30-as évéig — az ún. demográfia játszotta a főszerepet, mígnem az imperializmus új gazdasági jelenségei, a két imperialista világháború és különösen a 1930-as évek nagyszabású világgazdasági válsága a gazdaságstatisztika javára nem billentették át a polgári statisztikai tudomány mérlegét.

III. Ha a fenti fejlődéstörténeti vázlatot a népszámlálások szempontjából jelentős állam- és jogtudományi problémák szemszögéből kívánjuk értékesíteni, úgy legszembeszökőbb mindenekelőtt az a szerep, amelyet a népszámlálások az önálló statisztikai szervezet mint az államigazgatás egyik specializált ága kifejlődése kérdésében játszottak.

A polgári államigazgatás specializált statisztikai szervezetének legfontosabb feladatát ugyanis hosszú ideig a népszámlálások megtartása, illetve a népességi igazgatás alapjainak kidolgozása képezte. Ezzel párhuzamosan alakult ki munkaköre, szervezete és ennek megfelelő jogi szabályozása is. Ez utóbbi terén igen nagy szerepet játszott az 1841-es belga statisztikai szolgálatot szabályozó statisztikai törvény, amelyet számos országban kisebb-nagyobb eltérésekkel a statisztikai szolgálat szabályozásának mintájaként használtak fel.[5]

E fejlődés során fontos problémaként jelentkezett a hivatalos statisztikai szolgálat szervezetének a gazdasági minisztériumok szervezetéből való kiemelése, a központi kormányszerv alatt való elhelyezése, a szolgálat központosítása és ugyanakkor a helyi szervek kialakításának kérdése, valamint a szolgálat nemcsak államigazgatási, de részben tudományos karakteréből folyó problémáknak a megoldása.

Az államigazgatásban bekövetkezett változások szoros kapcsolatban voltak a polgári államok államjogi konstrukciójával is. Az önálló statisztikai szervezet kialakítása csakhamar mint az állami szuverénitás egyik ismérve jelentkezett, akár a régebbi, szuverénitásuk szempontjából korlátozások alá eső országokban, akár az egyes, a XIX. század közepe táján alakult különféle új államokban merült fel a probléma. Hogy ez mennyire így volt, azt nemcsak az bizonyítja a legjobban, hogy egyes dualisztikus szervezetű államokban, mint pl. Ausztria-Magyarországban, a statisztikai igazgatás mint „közös ügy" is jelentkezett, hanem korán akadtak e kérdésnek kifejezetten nemzetközi vonatkozásai is.

A statisztika első korai nemzetközi szervezete, a Quetelet által 1853-ban létrehozott ún. statisztikai kongresszusok ui. egyenesen amiatt buktak meg 1876-ban, mert a bismarcki német imperializmust képviselő német hivatalos statisztikai szolgálat nem volt hajlandó kötelezően elfogadni magára nézve azokat a túlnyomórészt technikai népszámlálási normákat, amelyeket a kongresszusi szervezet kidolgozott és egységesen alkalmazni kívánt. Csak hosszú idő után tudta előbb a Nemzetek Szövetsége, majd napjainkban az Egyesült Nemzetek Szervezete felvenni újra a nemzetközi együttműködés hivatalos fonalát a népszámlálások terén,[6] de akkor is csak ajánlások formájában és még mindig fenntartva a szabad csatlakozás és a módosítások jogát az egyes országok hivatalos statisztikai szolgálatai részére.

---

[5] Lásd erre vonatkozólag American Statistical Assotiation: History of Statistics, Boston, 1918., Collected and edited by J. Koren, gyűjteményes munka „Belgium" c. fejezetét.

[6] Ezekre vonatkozólag lásd a szerző: A nemzetközi statisztikai együttműködés kifejlődése c. dolgozatát, Acta Universitatis Szegediensis, Act. Jurid.-et Pol., Tom. V., Fasc. 6., Szeged, 1958.

Negatív irányban, mint a szuverénitás statisztikai korlátozása jelentkezett viszont az első világháború után egyes, a volt Osztrák-Magyar Monarchia helyén kialakult államokban a nemzetközi adatszolgáltatás kérdése. Az első világháborút követő inflációk és az azokat követő stabilizációk során az ún. népszövetségi kölcsönök egyik garanciájaként szerepelt ugyanis nemcsak az, hogy bizonyos állami jövedelmeket e kölcsönök gazdasági biztosítékaként le kellett kötni, de ugyanakkor e kölcsönök felhasználásának ellenőrzése és a gazdasági élet fölötti áttekintés biztosítása céljából a szóbanforgó vesztes országoknak arra is kötelezettséget kellett vállalniok, hogy gazdasági életükre s közte népességi adataikra vonatkozó statisztikai adataikba is mindenkor teljes betekintést biztosítanak az erre jogosított népszövetségi főbiztosok számára.

Részben eltérő jellegű, de ugyanebbe a problémakörbe tartozó jelenségekkel lehetett a második világháború után találkozni akkor, amidőn a bretton woodsi határozatokkal létrehozott ún. Nemzetközi Pénzügyi Alap és Nemzetközi Bank szervezetébe való belépéstől is egyes országok saját elhatározásukból tartózkodtak a miatt a körülmény miatt, hogy e nemzetközi valutakiegyenlítő alap, illetve e nemzetközi bank kölcsöneinek felhasználása hasonló betekintési lehetőségtől mint feltételtől volt függővé téve. A fejlődés útja tehát nemzetközi statisztikai téren a szabad társulás és kölcsönös csatlakozás, illetve önkéntes kötelezettségvállalás formájában képzelhető csak el helyesen, nem pedig a szuverénitás említett korlátozásaként.

Az előbbiekkel kapcsolatban még egy érdekes körülményre kell felhívni a figyelmet. A múlt század második felének közepén, a 70-es években olyan nemzetközi törekvéseknek is tanúi lehettünk a nemzetközi statisztikai együttműködés első, ún. kongresszusi korszakában, amelyek a polgári államokban kialakult speciális statisztikai államigazgatási szervezetnek a polgári állam keretein túlmenő és túlzott szerepet szántak, bizonyos hamis társadalomtudományi illúziók alapján.

E felfogások úgy gondolták — és ezek jelentkezését nemcsak a nemzetközi, de a magyar statisztikai tudományban is meg lehetett figyelni[7] —, hogy a statisztikai tudomány és erre támaszkodva a statisztikai hivatalos szolgálatok is abban a helyzetben vannak adataikon keresztül, hogy a társadalom valóságos törvényszerűségeit feltárják és őrködjenek az ezektől való eltérések kimutatásán keresztül a társadalom fejlődésének helyes irányvonalán. A statisztikai tudomány ezen képviselői egyáltalán nem vizsgálták meg tehát azt a kérdést, hogy a polgári társadalom törvényei sem lehetnek örökéletűek, de másrészt azt sem, hogy a polgári hivatalos statisztikai szolgálat és az ennek tudományos ideológiai alapját képező polgári statisztikai tudomány mennyire vulgarizálódott és képes-e még az eléje szabott objektív tükrözési feladatoknak eleget tenni. E feltételeket adottságokként fogva fel úgy gondolták, hogy elegendő ebből a célból a hivatalos statisztikai szolgálatot az állami szervek körén belül az ún. független bíróság intézményéhez hasonló jogállással felruházni és ténymegállapításait a parlamentek ítélkezése alá bocsátani. Egyesek hasonló alapon vélték a miniszteri felelősség intézményét is tartalommal megtölteni. Ezek az illúziók azonban gyorsan kénytelenek voltak helyet adni a hivatalos statisztikai szolgálatok valódi jogi vonatkozású problémáinak, elsősorban azoknak a kérdéseknek, amelyek az ún. adatszolgáltatási kör és az ún. adatszolgáltatási program szabályozásával voltak kapcsolatosak.

Az adatszolgáltatási kör szabályozása kérdésében a népszámlálások szintén előkészítő szerepet játszottak a hivatalos statisztikai szolgálatok törvényes szabályozása terén. Az ugyanis gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy amennyiben a népszámlálás egyre inkább meg akarja közelíteni a népesség teljességének átfogását, úgy az adatszolgáltatási kötelezettséget gyakorlatilag minden személyre ki kell terjeszteni. A polgári fejlődés hajnalán éppen a magyar feudális rétegek heves ellenállást fejtettek ki ebben az irányban, úgy értelmezve a feudális privilégiumokat, hogy azok jogereje alapján a nemesség és a papság adatszolgáltatásra nem kötelezhető. Mint ismeretes Magyarországon is sikerült megakadályozni a II. József-féle népszámlálás után indított közjogi harcok segítségével a rendi országgyűléseken, hogy az 1804—5. évi és az 1828. évi összeírás a kiváltságos osztályokra is kiterjedjen. Ezzel párhuzamosan, a leíró-statisztikai tudomány körüli ideológiai harcokban is a haladó polgári elemek az adatok legszélesebbkörű nyilvánossága mellett érveltek, míg a titkos kormányzás és a statisztikai adatok titkossága és háttérbe szorítása mellett éppen a feudalizmus túlélt erői szálltak síkra.[8]

[7] A nemzetközi statisztikai kongresszusokon Correnti, Castiglioni és Böckh képviselték ezt a felfogást, Magyarországon pedig Konek Sándor, a pesti egyetem jogi karának statisztikai professzora. Vö. A szerző: A magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának jelentőségéről, Stat. Szemle, 1958., 2. sz., 172. o.

[8] A népszámlálások körüli közjogi harcra vonatkozólag kitűnő adatokat szolgáltat Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon, Pest, 1868. c. munkája, mind az 1790-től 1825-ig, mind az 1825-től 1840-ig, valamint az 1840-től 1849-ig terjedő időszakokra nézve, a 137. és köv., 245. és köv., valamint 333. és köv. old.-on — Nemzetközi síkon ez a kérdés a leíró-statisztikai iskola és az ún. táblázatos irány hívei között élesedett ki Németországban, valamint a német leíró-iskola és részben a politikai aritmetika hívei között is, vö. V. John: Geschichte der Statistik, Erster Teil, Stuttgart, 1884., 128. és köv. o.

Az idegen katonai erőkre támaszkodó félfeudális-félabszolutista monarchiák belső ellentmondásaival függött ugyanakkor az is össze, hogy az első népszámlálások többnyire csak az ún. polgári népességre terjedtek ki, s mellőzték az ún. katonai népességet. Ennek figyelembevétele különben amiatt, hogy az túlnyomórészt idegen elemekből állott, népszámlálás-technikailag is nehézséget támasztott volna. A népszámlálásokkal kapcsolatban kialakuló jelenlévő népesség fogalma felölelte tehát az ország területén tartózkodó összes személyeket, azokból csupán a távollevőket rekesztette ki, akikkel szemben közigazgatási aktusok nehezen lettek volna foganatosíthatók és ugyanakkor az állam „területi-közösség" elméletének megfelelő gondolatmenettel kiterjesztette ezt a kötelezettséget a jelenlevő külföldi állampolgárokra is. Hosszú ideig tartott azonban, amíg ezt az elvet nem csupán népszámlálási vonatkozásban, de az egész hivatalos statisztikai szolgálat tevékenysége vonatkozásában általános elvként mondották ki.

Nálunk Magyarországon ez csak a múlt század utolsó negyedében következett be — és ekkor is csak a „polgári szabadságjogok" ideológiájának megfelelő garanciák mellett. E szabályozással hozták ugyanis összhangba egyrészt a statisztikai szolgálat tisztviselőire kötelező titoktartás kérdését, másrészt pedig azt a tényt, hogy a népszámlálási és egyéb népességi jellegű, kifejezetten népességi igazgatással összefüggő adatokat adóztatási célra tilos volt felhasználni.[9] E törekvések mögött részben a szuverénitásból folyó tendenciák húzódtak meg, miután az idegen érdekeket képviselő statisztikai munkálatok rendszerint még a nemzeti uralomnál is nagyobb megterhelést és súlyosabb áldozatot róttak a lakosságra. Ezt mint ódiumot a kapitalista nemzeti államok kialakulása után a jogutódnak át kellett vennie. E probléma következtében a statisztikai szervezet jogszabályait és a népszámlálási jogszabályokat tehát nem egy esetben arra a célra is fel kellett használni, hogy a népszámlálásokhoz megfelelő nemzeti közvéleményt alakítsanak ki. Ennek támogatása nélkül ui. az adatszolgáltatási kötelezettség törvényes kimondása mellett sem lehetett szó a követett statisztikai célok kielégítő mértékű megközelítéséről.

A teljesség kérdése a népszámlálásokkal kapcsolatban egy más értelemben is felmerült. Korábban céloztunk már ugyanis rá, hogy a népszámlálások hosszú ideig a nagyobb gazdaságstatisztikai felvételekhez is szinte az egyetlen és kizárólagos alkalmat szolgáltatták. Így mindig mérlegelés kérdésévé kellett tenni azt is, hogy a szűkebb értelemben vett népességi, demográfiai kérdéseket mennyiben kapcsolják össze olyan foglalkozási és tágabb értelemben vett gazdasági adatok felvételének kérdésével, amelyek a társadalom osztályviszonyaira és anyagi alapjaira vonatkozóan is közelebbi támpontokat nyújtanak. A legkevésbé idegen matériának szokták a statisztikusok ebben a vonatkozásban az ún. lakóház és lakásösszeírásokat tekinteni, amelyeknek felvétele eltérő jellegük ellenére is a feltételezettségi kapcsolat folytán a legszorosabban a népesség felvételéhez és a népszámláláshoz kapcsolódik.

IV. Ebben a vonatkozásban utaltunk már arra is, hogy a gazdaságstatisztikai felvételek fokozatos kiépülése különösen a jelen század kezdetétől fogva fokozatosan tehermentesítette a népszámlálási felvételeket az ilyen nem kifejezetten népszámlálási adatfelvételektől. Mindannyiszor mégis ehhez a megoldáshoz kellett folyamodni, amennyiben olyan rendkívüli helyzetek álltak elő, melyek a gyors gazdaságstatisztikai orientációt nem tették lehetővé, de ugyanakkor egy népszámlálás megejtésére még módot nyújtottak. Ez volt tipikusan pl. nálunk is a helyzet az 1948. év végi népszámlálás esetében, amidőn a földbirtokviszonyok,[10] önálló iparosok és kereskedők, ipari és kereskedelmi intézmények felvételével szükségszerűen meg kellett ezt a népszámlálást terhelni. Ez a megoldás azonban nyilvánvalóan tervgazdálkodásunk megindításának szükségleteivel, az ehhez szükséges objektív statisztikai bázisnak nemcsak népességi, de gazdasági téren való lerakásával függött a legszorosabban össze. Ez a probléma nagy erővel veti tehát már fel a szocialista állam- és jogtudomány és a szocialista statisztikai tudomány között a népszámlálások kérdése körül elkülöníthető alapvetőbb kérdések átfogásának a szükségességét.

Az eddigiek során történtek már némi utalások azokra a változásokra, amelyek a szocialista statisztika, közelebbről a szocialista statisztikai gyakorlat és a szocialista statisztikai tudomány megváltozott szolgálati szerepéből folynak. A legfontosabb körülményre, a tervgazdálkodás követelményeihez való igazodásra, valamint ennek legmesszebbmenő következményére, a gazdaságstatisztika volumenének kiterjedésére már rámutattunk. Befejezésül e kérdéskomplexummal főleg abból a szemszögből szeretnénk foglalkozni, hogy a szocialista fejlődés konkrét következményeire éppen jelenlegi, 1960-as népszámlálásunkkal kapcsolatban is utalni lehessen.

A tervgazdálkodás legfontosabb követelményeként a népszámlálások szempontjából is az operatív célokra való felhasználhatóságot, és főleg az ezzel kapcsolatos gyorsaságot jelölhetjük meg, amely mellett természetesen a pontosság-

[9] A magyar népszámlálásokra vonatkozó jogszabályok rövid feldolgozását és azok speciális problematikáját az általunk tárgyaltnál részletesebben is lásd: Dr. Remetey Ervin: A nagyar népszámlálásokra vonatkozó jogszabályok, Stat. Szemle, 1959., 10. sz., 1014. és köv. o.

[10] Erre vonatkozólag lásd: Péter (Pikler) György: Az 1949. évi népszámlálás mezőgazdasági adatairól. Az 1949. évi népszámlálás, Bp., 1952., 16. és köv. o. c. gyűjteményes munkában.

nak is megvan a maga jelentősége, de nem feltétlenül a primátusa. Arról van itt szó ugyanis, hogy bár a népességi tervezés gondolata már a hároméves terv javaslatai során is felmerült, mégis ezen a téren nem látszott lehetségesnek messzebbre elmenni annál, mint amelyet a modern népszámlálások jelenlegi technikája lehetővé tesz. Ez az adattömeg ugyanis kellően feltárja a népességben végbemenő összes alapvető változásokat és képes kellő részletezettségű és pontosságú anyagot is nyújtani az államigazgatás és a tervezés számára. A tervgazdálkodás szempontjából a problémát inkább csak a feldolgozáshoz szükséges idő jelenti, amely a polgári korszakban általában hosszú évekre kihúzódott. Minél távolabbra kerül azonban a feldolgozott adat a felvétel időpontjától, tulajdonképpen annál kevésbé híven reprezentálja már az időközben lefolyt változásokat és így használati értéke is egyre kisebbé válik. Az operatív és különösen a perspektivális tervezés csak akkor tud tehát gazdasági téren is megfelelő pontosságú munkát végezni, ha a népességi adatokat a szocialista statisztikai szolgálat a népszámlálást követően a legnagyobb gyorsasággal bocsájtja rendelkezésre és így ezek értéke sem avul még el. Ezeket a szocialista tervezésből folyó célkitűzéseket csak igen magas fokú gépesítéssel és az egész népszámlálási munka ennek megfelelő átalakításával lehet biztosítani — különös figyelemmel a meggyorsult társadalmi fejlődésre.

Ez felel meg egyébként a szocialista termelő mód gazdaságilag magasabb fokú fejlődési típusának is, mert az új technika alkalmazása és a polgári népszámlálások konvencionális módszereiről való letérés teszi lehetővé jelen viszonyaink között a népszámlálás tervgazdasági rendszerünkben elfoglalt újszerű szerepének érvényrejuttatását és ezen keresztül a szocialista statisztika új funkciójának kialakítását. Statisztikai gépeket természetesen polgári népszámlálásaink viszonyai között is alkalmaztak, mégis ez a magasfokú gépesítés és az a népszámlálási tervezés, amelyet legújabb szocialista népszámlálásunk képvisel, a gépesítés mennyiségén keresztül minőségi különbségekhez is vezet. Segítségével ugyanis lehetővé válik, hogy az anyag egy részének reprezentatív feldolgozása útján már a népszámlálás megejtését követő egy hónap múlva a legfontosabb előzetes népszámlálási eredmények közölhetők legyenek, e módszer természetéből folyó adott és előre kiszámítható csekély hibahatárok mellett. A teljes és részletes feldolgozás, ideértve a legbonyolultabb kombinációkat és területi részletezéseket is, ugyanakkor mintegy egy év alatt lesz ezáltal befejezhető, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy úgy az operatív tervezés, mint a perspektivális tervezés eddig soha nem tapasztalt frisseségű adatok alapján láthat majd munkájához.

A gépesítés új típusú felhasználásával függ az is részben össze, hogy a népszámlálási programot bizonyos értelemben ökonomikusabban kellett kialakítani, mint eddigi népszámlálásaink során,[11] miután a gépi lajstromos feldolgozás nem engedi meg oly nagyszámú kérdés feltevését, mint a túlnyomórészt kézi feldolgozásra alapított ún. „egyéni lap" rendszere. A felteendő kérdések és az ellenőrző kérdések igen gondos, sokszor radikális megválogatása, ezek egymáshoz való viszonyának finom mérlegelése és az így felteendő kérdések alapján kidolgozható feldolgozási kombinációk körültekintő kialakítása elengedhetetlen követelménye tehát az így felépített népszámlálási programnak. Egy másik fontos következményként a népszámlálási új technika ugyanakkor azt is lehetővé teszi, hogy a nagyobb feldolgozási kapacitáson keresztül Magyarország is először és elsők között csatlakozzék az ENSZ által tető alá hozott világnépszámlálási programhoz, miután a minimális nemzetközi lista még csekélyebb számu kérdésen alapuló feldolgozását e mellett az alapfeldolgozás mellett is meg tudja oldani. A hazai és a nemzetközi rendszerben történő kettős feldolgozás egyúttal tehát 1960-as népszámlálásunk egyik további jellegzetessége is.

Küszöbön álló népszámlálásunk további jogi vonatkozásai főleg abból adódnak, hogy a szocialista statisztikai elveknek és gyakorlatnak megfelelő új törvényes szabályozás óta, vagyis az 1952. évi 6. tvr. óta adva vannak a népszámlálási munka mindazon jogszabályi és szervezeti keretei is, melyek a szocialista statisztika funkciójának megfelelő működés lehetőségeit is kijelölik, elsősorban a tanácsrendszerre való támaszkodáson keresztül. Az a statisztikai helyi szervezet ui., melyet a szocializmusra való áttéréssel a hivatalos statisztikai apparátus kiépített, egyelőre súllyal a gazdaságstatisztikai feladatok ellátására koncentrálódik és így a népszámlálási munka továbbra is a helyi államigazgatás elsősorban nem statisztikai jellegű szerveire hárul. A tanácsrendszer azonban tervezési és statisztikai apparátusán keresztül ebben a vonatkozásban is lényegesen közelebb áll az ilyen jellegű feladatokhoz, mint ez a régi polgári államigazgatás esetében általában elmondható volt.

A dolgok ilyen összefüggése fokozott erővel mutat rá egyben annak a lenini tanításnak az érvényére, hogy a káderkérdés nemcsak a szűkebb értelemben vett statisztikai apparátus, de a tágabb értelemben vett államigazgatási apparátus szempontjából is még hosszú ideig előtérben álló probléma kell hogy legyen.[12]

Csakis a hivatása magaslatán álló és a tervgazdálkodás, valamint az azzal összhangban álló népességi igazgatás statisztikai követelményeivel és tudományos alapelveivel is tisztában levő

[11] Vö. Dr. Klinger András—Dr. Szabady Egon: Az 1960. évi népszámlálás előkészítése, adatgyűjtési és feldolgozási programja, Stat. Szemle, 1959., 8—9. sz., 795. és köv. o.

[12] Vö. I. Suljgin: A szovjet állami statisztika első évei, Stat. Szemle, 1951., 6. sz. 513. o.

államigazgatási szervezet lehet abban a helyzetben, hogy azokat a mindennapos, vagy rendkívüli feladatokat képes legyen ellátni, amelyeket a szocialista statisztika és a szocialista államtudomány összhangja az államapparátus mai dolgozóitól megkövetel. Ilyenek hiányában a statisztikai adatok a szűkebb értelemben vett szakstatisztikai munka minden magasabb felkészültsége, tudományos, szakmai és gépi felszereltsége ellenére sem tölthetik be valódi hivatásukat, nem kerülnek ott, oly gyorsasággal és oly pontossággal felhasználásra, ahol erre a szocialista államnak a legnagyobb szüksége van.

Azt, hogy a statisztika Lenin kifejezése szerint a „számok temetőjévé" ne alakuljon át, csak az állam- és jogtudományok, valamint a statisztikai tudomány gyakorlati és elméleti dolgozóinak közös erőfeszítéseivel lehet megakadályozni. Így válhat csak a statisztikai munka is az új és szebb élet forrásává.

Horváth Róbert

A nemzetközi szerződésekhez füzött fenntartások kérdése*

A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése 1950—1952-ben az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretén belül az érdeklődés középpontjában állt. A Közgyűlés e tárgyban 1952. január 12-én határozatot (598/VI. sz.) hozott, amely megszabta ugyan, hogy az ENSZ főtitkára a jövőben a fenntartások kérdésében milyen gyakorlatot folytasson, de korántsem volt alkalmas arra, hogy a fenntartás intézményének valamennyi elméleti és gyakorlati problémáját megoldja.

A közel-múltban az ENSZ keretén belül ismét felmerült e kérdés további megvitatásának igénye.

India állandó ENSZ képviselője ugyanis 1959. augusztus 16-án levelet intézett az ENSZ főtitkárához,[1] kérve, hogy az ENSZ Közgyűlésének XIV. ülésszaka a következő kérdést tűzze pótlólag napirendjére:

„A többoldalú szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése: a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetről szóló egyezmény."

Indiának ez a javaslata is arra mutat, hogy a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése a nemzetközi jogi elméletnek és gyakorlatnak még ma sem világosan és egyértelműen tisztázott kérdése.

A fenntartás intézményének kialakulása

A fenntartások problémája a nemzetközi jogban nem hosszú múltra tekint vissza. Abból az időszakból ered, amikor az államközi kapcsolatok szabályozásában a nemzetközi szerződés szerepe előtérbe kerül és a nemzetközi szerződés a kétoldalú államközi kapcsolatok szabályozásán túl a többoldalú kapcsolatok szabályozásának formáját is ölti.

Az államok történetének régebbi szakaiban kapcsolataik alapját túlnyomórészt szokásjogi szabályok képezték. A nemzetközi szerződés szerepe a Bécsi Kongresszus (1815) óta fokozatosan, de állandóan növekszik és ez a fejlődés napjainkban is tart, sőt az univerzalitás igényével fellépő nemzetközi szervezetek keletkezésével, illetve azzal a szereppel, amelyet e szervezetek a nemzetközi szerződések létrehozásában betöltenek, új lendületet kapott.

A XIX. század elején a nemzetközi szerződés lényege két állam egymás közötti kapcsolatainak szabályozása volt. Többoldalú nemzetközi szerződések — a fogalom mai értelmében — még nem léteztek. Több állam egymásközötti kapcsolatai ekkor nem egy szerződéses okmányban, de egy sor kétoldalú szerződésben nyertek szabályozást. Példa erre a Franciaország és a szövetséges hatalmak között 1814. május 30-án kötött békeszerződés, amely hat kétoldalú szerződés formájában olyan módon jött létre, hogy Franciaország minden egyes szövetséges hatalommal külön szerződést írt alá.[2]

A XIX. század folyamán az államközi kapcsolatok fejlődéséből adódó követelményeknek azonban ilyen nehézkes megoldási mód, a kétoldalú szerződéses forma hagyományos keretei, nem felelhettek meg. Létrejönnek az első valóságos multilaterális szerződések.

A többoldalú szerződéses szabályozási forma létrejötte azonban nem járt minden nehézség nélkül. Azzal ugyanis, hogy a nemzetközi szerződésekben résztvevő államok száma megsokszorozódott — mégha a szerződő államok érdeke az alapkérdésben azonos is volt — gyakran nehézzé vált a szerződéses rendelkezéseket oly módon megállapítani, hogy azok valamennyi szerződő államnak egyaránt megfeleljenek. A megegyezés nehézségeit fokozta, hogy egyre több olyan tárgy került nemzetközi szerződés formájában nemzetközi szabályozás alá, amely addig az egyes államok belső joghatóságának körébe tartozott. Ez a körülmény múlhatatlanul szükségessé tette azt, hogy a szerződésben részes ál-

* A szerző által benyújtott kandidátusi disszertáció bevezető részéből.

[1] Doc. A/4. 188.

[2] de Martens G. F.: Nouveau Recueil de Traités, II. 2. (1814—1815.) pp. 2—18.

lamok belső jogszabályaikat a nemzetközi szabályozással összhangba hozzák: azaz megszüntessék azokat az eltéréseket, amelyek belső jogrendjük és az általuk kötött nemzetközi szerződés rendelkezései között adott esetben fennállnak. Ezeknek az eltéréseknek a megszüntetése, azaz a belső jogrend megváltoztatása azonban olykor kisebb, máskor áthidalhatatlannak látszó nehézségekbe ütközött.

Basdevant rámutat arra, hogy a többoldalú szerződések kötése új elemeket vitt be a szerződéskötési technikába. Ezek az újítások mind az államoknak a szerződésekben való részvételét hivatottak megkönnyíteni. Basdevant ilyen változásnak tekinti azt, amely lehetővé tette olyan államoknak, amelyek eredetileg nem voltak a szerződések aláírói, hogy ahhoz utóbb csatlakozzanak. Ilyen új eljárás az is, hogy a szerződést a szerződő felek nem egy időben írják alá, hanem a szerződés aláírásra hosszabb időn át nyitva áll és ez alatt az idő alatt olyan államok is aláírhatják utólagos ratifikálás mellett a szerződést, amelyek nem vettek részt annak kidolgozásában. (Az ún. „signature différée" intézménye.).[3]

Ezek a szerződéskötési technikában bekövetkezett változások mind formai jellegűek, de kétségkívül a szerződésben való részvétel megkönnyítését célozzák, tekintetbe véve a szerződésben résztvevő államok nagy számát.

A többoldalú szerződések *rendelkezései* között is egyre nagyobb számban találunk olyanokat, amelyek a szerződő felek sajátos érdekeinek figyelembevételét célozzák, megkönnyítve ezzel a szerződésben való részvételüket. Ilyenek az olyan szerződéses kikötések, amelyek lehetőséget adnak a szerződő államoknak a *kivitelek* bejelentésére, ilyenek az *egyes szerződő államok javára* felvett rendelkezések (en faveur-záradékok) stb.

A többoldalú szerződések megkötésének során felmerülő nehézségek két új, lényeges — egymással az ok és az okozat kapcsolatában álló — jelenséget *a többségi elv* bevezetését és *a fenntartás intézményét* hívták életre.

A többségi elv alkalmazásával a nemzetközi konferenciákon résztvevő államok az ott kidolgozott és megvitatott nemzetközi szerződéseket nem a résztvevők egyhangú hozzájárulásával hanem a résztvevők többségének szavazatával fogadják el.

Lachs professzor az ENSZ Közgyűlésén 1950. október 12-én tartott beszédében[4] rámutatott arra, hogy a XIX. század folyamán és a XX. század elején még az volt az általános szabály, hogy a szerződő felek egyhangú hozzájárulása nélkül nem jött létre nemzetközi szerződés.[5]

A két világháború **közötti periodusban** azonban a többségi elv fokozatosan kiszorítja a nemzetközi konferenciákról az egyhangúság elvét. *A többségi elv térhódítása olyan lényegbevágó változás a szerződéskötési technikában, amely felveti a következő kérdést: vajon a többségben levő államok akarata kötelezheti-e a kisebbségben levő államokat. Ez a probléma hozta létre a nemzetközi jog másik új jelenségét: a fenntartás intézményét,* amely mint okozat kapcsolódik a többségi elvhez, mint okhoz.

Egy olyan nemzetközi konferencián, amely az egyhangúság elvének alapján áll — minthogy nem lehet a kisebbségre kényszeríteni a többség álláspontját — a tárgyalások folyamán kell olyan megoldásra jutni, amely minden szerződő államnak egyaránt megfelel. Ellenkező esetben létre sem jön a nemzetközi szerződés.

Ezzel szemben, ha a konferencia a többségi elvet alkalmazza, a nemzetközi szerződés elfogadását nem előzi meg a felek teljes megegyezése. Ez a körülmény szükségképpen felveti azt a kérdést, hogy az esetben, ha egyes szerződő államok a szerződésben szabályozni kívánt kérdések részleteiben a többségtől eltérő álláspontot foglalnak el, emellett kitartanak és a szerződés a többségi elv alkalmazásával létrejön, mi történjék a kisebbséggel?

A következő megoldási módok képzelhetők el:

1. A kisebbséghez tartozó államok nem válnak a szerződés részeseivé; nem írják alá, nem erősítik meg a szerződést, illetve nem csatlakoznak ahhoz.

2. A többség által elfogadott szerződés a szerződés aláírása, megerősítése illetve az ahhoz való csatlakozás aktusa után kötelezi a kisebbségben levő államokat is.

3. A kisebbséghez tartozó államok oly módon válnak a szerződés részeseivé, hogy egyes részletkérdésekben „fenntartják" a többségtől eltérő álláspontjukat — azaz a szerződés meghatározott rendelkezéseihez a szerződés aláírása, megerősítése illetve az ahhoz való csatlakozás alkalmával fenntartást fűznek.

Az első megoldás esetén a szerződésben résztvevő államok száma korlátozottabb lesz — ellentétben a nemzetközi jog univerzalitásának eszméjével. A második esetben az állami szuverenitás elve szenved sérelmet: minden államnak ugyanis szuverén joga, hogy bármely nyílt nemzetközi szerződés előnyeiből részesüljön. Ebből következik, hogy a kisebbségben levő államok érdekeit védelemben kell részesíteni, ha ezen érdekek a szerződő felek közötti véleményeltérések következtében, a szerződés rendelkezései-

[3] Basdevant: La Conclusion et la Rédaction des Traités et des Instruments diplomatiques autres que les Traités. (Recueil des Cours, Vol. 15. pp. 594—600.)

[4] Doc. A/C. 6. SR. 220.

[5] Lachs, M.: „Umovy Wielostronne", (1958), c. könyvének a fenntartásokról szóló VIII. fejezetében (126—132. old.) számos olyan nemzetközi konferenciát említ, amely az egyhangúság elve alapján szavazott a nemzetközi szerződések elfogadásának kérdésében.

nek kidolgozása során, a szerződés végleges szövegében nem juthattak kifejezésre. Ellenkező esetben az történik — ha a kisebbséghez tartozó államnak különleges érdeke fűződik a szerződésben való részvételhez és ezért a többség által elfogadott szerződést mégis megerősíti vagy ahhoz csatlakozik — hogy kénytelen a szerződésből kifolyólag számára terhes kötelezettségeket vállalni: a többség így mintegy „rákényszeríti" a kisebbségre saját akaratát.

A nemzetközi szerződések kötésében bekövetkezett fejlődés — amely fejlődésnek a többségi elv alkalmazása csak egyik szükséges eleme —, tehát új megoldási módot tett szükségessé. A többségi elv elősegíti a nemzetközi szerződések elfogadását és így az együttműködés új, haladó elveinek adott kifejezést. Ez az elv ugyanakkor nem hathat fékezően a nemzetközi szerződések fejlődésére azáltal, hogy kizárja a szerződések alkalmazásából a kisebbségben levő államokat.

A Nemzetközi Bíróság a genocid egyezménnyel kapcsolatban adott tanácsadó véleményében a következőket fejti ki: „A többségi elv ugyanakkor, amikor elősegíti a többoldalú nemzetközi szerződések kötését, bizonyos államok számára szükségessé teheti fenntartások megtételét. Ezt az állítást bizonyítja az a nagyszámú fenntartás, amelyeket az államok az utóbbi időben a többoldalú nemzetközi szerződésekhez fűznek."[6]

Kétségtelen, hogy a többségi elv alkalmazása következtében szükséges korrektívumként létrejött a fenntartás intézménye, amellyel a kisebbségben levő államok lehetőséget kaptak arra, hogy a többségtől eltérő álláspontjukat „fenntartva" a nemzetközi szerződés részeseivé váljanak: ez a többségi elv korrektivumaként létrejött intézmény visszaállította a szerződő felek egyenlőségét elismerve a kisebbségnek azt a jogát, hogy fenntartásokat tegyen. Ez a megoldási mód ugyanakkor, amikor kedvez a nemzetközi jog univerzalitása eszméjének nem kényszeríti a kisebbségben levő államokra a többség akaratát.

Vitathatatlan, hogy a fenntartás intézménye a többoldalú szerződések megkötése során bevezetett újítások között forradalmi jellegű.

A szerződések létrejöttének és az azokban való részvételnek megkönnyítését célzó — s korábban már említett — újítások közül ugyanis egy sem megy el addig, hogy a szerződésben foglalt egyes rendelkezésekkel ellentétben valamely szerződő fél egyéni álláspontjának érvényesítését kívánja biztosítani.

A korábban bevezetett újítások a szerződő felek álláspontjának összehangolását célozták, kivételek stipulálásával ezen a téren bizonyos latitude-öt is engedélyeztek, de mindezt az elfogadott szerződési szöveg rendelkezéseinek keretein belül. Ezzel szemben a fenntartás intézménye megtöri a szerződéses rendelkezések egységét, s ezzel az eddigi szerződéskötési elvekhez képest döntő változást hoz.

A nemzetközi jog hagyományos alapelvei szerint ugyanis valamely szerződés csak akkor tekinthető megkötöttnek, *ha a felek között teljes az egyetértés minden kérdésben.*

Ennek az elméletnek számos képviselője van a kapitalista államok jogtudósai, elsősorban az angol és francia jogászok között.

Így pl. Rousseau rámutat arra, hogy a többoldalú szerződések, még inkább, mint a kétoldalú szerződések, a jogok és kötelezettségek kiegyensúlyozott egészét képezik, amelyek közül önkényesen nem lehet valamelyiket kiválasztani és kiküszöbölni: *a szerződések integritásának és megoszthatatlanságának elve a nemzetközi jog lényeges alapelve.*[7]

Ezzel szemben a Nemzetközi Bíróság a genocid egyezménnyel kapcsolatban adott tanácsadó véleményében kimondja: „Az abszolút integritás elve... nem vált nemzetközi jogi szabállyá... A fenntartásokkal szemben emelt kifogások esetei ugyanis túlságosan ritkák a nemzetközi gyakorlatban ahhoz, hogy ilyen szabály létrejöttét eredményezték volna.[8]

Haraszti rámutat arra, hogy ezzel a megállapítással a Nemzetközi Bíróság igen helyesen elismeri, hogy a szerződések „abszolút integritásának" elve nem vált nemzetközi jogszabállyá, vagyis az ún. hagyományos tétel nem gyökerezik a nemzetközi jogban.[9]

Kétségtelen, hogy a szerződések abszolút integritásának elve éles ellentétben áll napjaink azon haladó jogpolitikai törekvésével, amely a nemzetközi jog univerzalitása mellett tör lándzsát, amely a nemzetközi jogi szabályozásba — a nemzetközi béke és biztonság érdekében — az államok minél szélesebb körét kívánja bevonni.

Szembe találkozik tehát a szerződések integritásának és megoszthatatlanságának elve a ma nemzetközi jogának az ENSZ univerzális koncepciójából táplálkozó azon követelményével, hogy szerződések jöjjenek létre minél több tárgykörben és minél több államra kiterjedő hatállyal. Vagyis: a szerződések integritásának és megoszthatatlanságának szigorú elve útjában áll a nemzetközi jog univerzalitása eszméjének, amelynek megvalósulása pedig napjainkban primordiális követelmény.

Charles de Visscher rámutat arra, hogy a szerződések megoszthatatlanságának és integritásának elve olyan többoldalú szerződések tekintetében vitatható, amelyeknél a szerződő felek saját érdekeiknél magasabb célokat tűznek maguk elé. Különösen kiemeli az ENSZ égisze

[6] C. I. J. Recueil. 1951. p. 22.

[7] C. I. J. Mémoires, plaidoiries et documents. Réserves à la convention pour la prévention et la répression du crime de génocide. p. 427.

[8] C. I. J. Recueil. 1951. pp. 13—14.

[9] Haraszti György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956. 129. old.

alatt létrejött szerződéseket, amelyek célja egy quasi univerzális terv keretében tisztán humanitárius, vagy szociális célok megvalósulása. Ezen egyezmények tekintetében ugyanis bizonyos államok távolmaradása annak következtében, hogy sajátos szempontjaikat a szerződésekhez fűzött fenntartással nem juttathatják kifejezésre, veszélyeztetné a szerződésekben foglalt célkitűzések megvalósítását.[10]

A de Visscher által kifejtettekhez azt kell hozzáfűzni, hogy nemcsak a kifejezetten humanitárius szerződések, de más, békés kapcsolatokat szabályozó szerződések tekintetében is, magasabb célok megvalósulását akadályozza a szerződések megoszthatatlanságának és integritásának szigorú elve. E nemzetközi szerződések ugyanis — bármely tárgykörben jönnek is létre — a nemzetközi együttműködés fejlesztését, tehát az egyéni államérdeken túl, magasabb rendű érdeket is, a békés kapcsolatok létesítését szolgálják. Utalni kell ezzel kapcsolatban az ENSZ Alapokmányára, amely a Szervezet alapvető céljaként a nemzetközi béke és biztonság fenntartását jelöli meg és amely az 1. cikk 2. pontjában az államok közötti „baráti kapcsolatok" fejlesztését olyan eszköznek tekinti, amely ezt a célt szolgálja. A nemzetközi szerződések létrejötte pedig vitathatatlanul alkalmas eszköz az államközi kapcsolatok fejlesztésére, végeredményben tehát a nemzetközi béke és biztonság fenntartását szolgálja.

Kétségtelen, hogy a többoldalú szerződések tekintetében is az szolgálná a nemzetközi szabályozás maximális biztonságát, ha a felek között minden részletkérdésben is teljes lenne az egyetértés és ha a szerződések rendelkezései a maguk egészében, integránsan kötnék a feleket: tehát az ún. hagyományos szerződéskötési elvek maradéktalanul érvényesülnének.

Napjainkban ezt a követelményt fenntartani azonban annyit jelentene, hogy a nemzetközi jog öncélú tudománnyá válnék, amely nem veszi figyelembe az államközi kapcsolatokból adódó tényleges követelményeket.

A nemzetközi jog fejlődésének abban a fázisában ugyanis, amikor az államok különböző kérdésekben fennálló érdekazonossága éppen egyes tárgykörök közös — egy nemzetközi okmányban való — szabályozását igényli, a nemzetközi jog művelőinek szembe kell nézniök azzal a realitással, hogy az ilyen kollektív szerződés keretében történő szabályozás, a nagyszámú résztvevő álláspontjának összehangolása összehasonlíthatatlanul nehezebb, mint két szerződő fél akaratának megegyezése. Szembe kell nézniök továbbá azzal, hogy a különböző társadalmi és gazdasági rendszerhez tartozó államok együttélésének periodusában a különböző államok egyrészt gyakran egyes kérdésekben eltérő álláspontot képviselhetnek, másrészt viszont éppen a békés együttélés érdekében szükséges, hogy közös nevezőre jussanak: azaz megegyezzenek az államközi kapcsolatokat szabályozó kérdésekben. A két világrendszer fennállásának idejében ezért a fenntartás, mint a nemzetközi jog új intézménye, különös jelentőséget nyer.

Napjainkban a fenntartás, mint a nemzetközi jog intézménye, meghonosodott, annak ellenére, hogy a nemzetközi jogi elmélet képviselői és a nemzetközi jog gyakorlati művelői között még ma is vannak olyanok, akik a szerződéses integritás elvét vallva a fenntartások gyakorlatát ellenzik. Egyre inkább tért hódít az a felfogás, hogy a fenntartás olyan szükséges korrektívum, amely a nemzetközi szerződések létrejöttét elősegíti.

Kappeler erről így ír: „Az államok közösségének mai életében a szerződések egységének elve zavaró tényezővé vált . . . A fenntartás úgy tűnik, mint a szigorú szerződéses rendszer nélkülözhetetlen kiegészítője."[11]

A szocialista államok jogtudósai annak megállapításán túl, hogy a fenntartás intézménye a nemzetközi jog univerzalitása eszméjének kedvez, elsősorban azt emelik ki ezen intézmény védelmében, hogy a fenntartások megtételének joga az állami szuverenitásból fakad.

Így Filippov hangsúlyozza, hogy a szerződés univerzalitását, azaz a szerződés rendelkezéseinek az államok mennél szélesebb körére való kiterjesztésének lehetőségét valamint *az állami szuverenitás elvének érvényesítését* nem lehet feláldozni a jogviszonyok egységesítése érdekében.[12]

Ha a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások intézménye ma már a nemzetközi jog meghonosodott intézményének tekinthető, ezen intézmény tényleges gyakorlásának során vissza-vissza térnek a szerződések integritásának elvéből táplálkozó ellenvetések.

A fenntartásokkal kapcsolatos alapvető probléma a gyakorlatban akkor mutatkozik, amikor valamely fenntartással szemben a szerződő államok egyike kifogást emel. Ilyen kifogás hiányában ugyanis a fenntartás érvényét illetően vita nem is merülhet fel.

A fenntartással szemben támasztott kifogás esetén felmerül az a kérdés, hogy mi lesz az előfeltétele valamely többoldalú nemzetközi szerződéshez fűzött fenntartás érvényének.

Két álláspont áll egymással szemben. Az egyik álláspont az állami szuverenitás elvéből és a nemzetközi jog univerzalitása eszméjéből kiindulva az államok számára feltétlenül biztosítani kívánja azt a jogot, hogy a szerződésekhez fenntartásokat fűzhessenek.

A másik álláspont viszont az abszolút integritás elvéből kiindulva azt vallja, hogy a szerző-

[10] de Visscher, Charles: Théories et réalités en droit international public. 1953. p. 320.

[11] Kappeler, D.: Les réserves dans les Traités internationaux. 1958. pp. 87—88.

[12] Filippov, Sz. V.: Ogovorki v teorii i praktike mezsdunarodnovo prava, 1959. 45—46. old.

dést teljes egészében kell elfogadni és ez alól csak abban az esetben tehető kivétel, ha ahhoz valamennyi szerződő fél hozzájárul.

Az abszolút integritás elvének hívei — miután a fenntartás már intézménnyé vált — megkísérlik tehát a fenntartások érvényét olyan feltételhez kötni, amely a gyakorlatban ezen intézmény célját — azt, hogy a szerződéses szabályozásban mennél több állam részt vehessen — meghiúsítja. Ha ugyanis a fenntartás érvényének előfeltételét a szerződő felek *egyhangú hozzájárulásához* kötik, ha csak egy olyan fél is van a szerződő felek között, amely a fenntartással szemben kifogással él — a fenntartást tevő állam nem válhat a szerződés részesévé.

Az ún. egyhangúság szabályának felállítása azonban nem más mint a fenntartás intézményének hátbatámadása. Ha ugyanis valamely nemzetközi konferencián a többségi elv alkalmazásával kerül sor egy nemzetközi szerződés elfogadására, nehezen képzelhető el, hogy a többségben levő államok közül valamennyi hozzájáruljon ahhoz, hogy a kisebbségben levő államok álláspontjukat „fenntartva" váljanak a szerződés részeseivé: hiszen a tárgyalások során sem tudtak közös nevezőre jutni.

Ha tehát napjainkban, amikor a fenntartás kialakult intézmény, már nem arról van szó, hogy a fenntartások gyakorlata megengedhető-e vagy sem, még mindig vitatott kérdés, hogy a fenntartás érvényének melyek az előfeltételei. *A fenntartás érvényét a szerződő felek egyhangú hozzájárulásához kötni majdnem annyit tesz, mint a fenntartások gyakorlatát kizárni.* Az egyedüli logikus álláspont, amely az univerzalitás igényének és az állami szuverenitás elvének egyaránt megfelel az, amely a szerződő felekre bízza, hogy egyenként határozzák meg, hogy közöttük és a fenntartást tevő állam között milyen mértékben lesz hatályos a kérdéses szerződés, illetve, hogy hatályos lesz-e egyáltalán. Az egyes államok döntése pedig nem befolyásolhatja a fenntartást tevő állam és a többi szerződő fél viszonyát.

Durdenyevszkij azt tekinti a szabálynak, hogy a fenntartást tevő állam és a többi szerződő fél között a szerződés általában hatályba lép és ezért arra az esetre, ha valamely állam fenntartásokkal válik a szerződés részesévé a következő szabály alkalmazását javasolja. „A szerződés a fenntartást tevő állam és valamennyi többi szerződő fél között hatályba lép a szerződés azon részének kivételével, amelyre a fenntartás vonatkozik, kivéve, ha valamely állam kifejezetten olyan értelmű nyilatkozatot tesz, hogy a fenntartást ellenzi és ezért a fenntartást tevő állammal a fenntartással módosított szerződés alapján nem kíván szerződéses viszonyba lépni.[13]

[13] Durdenyevszkij V. N.: K voproszu obogovorkah b mezsdunarodnih dogovorak. (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1956. évi 4. sz. 100. old.)

A nemzetközi szervezetek gyakorlata a fenntartások kérdésében

A Nemzetek Szövetsége

A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése az univerzalitás igényével fellépő világszervezetek létrejötte óta két okból is nagyobb súllyal jelentkezett. Egyrészt a nemzetközi szervezetek égisze alatt még az eddiginél is több nemzetközi szerződés jön létre, az eddiginél még több résztvevővel, másrészt a nemzetközi szervezetek, mint nemzetközi szerződések letéteményesei, a fenntartásokkal kapcsolatban a gyakorlatban felmerülő kérdések egyértelmű és a szerződő államok számára elfogadható tisztázására törekedtek.

A fenntartásokkal kapcsolatos kérdések tisztázásának igénye már a Nemzetek Szövetsége tevékenységének első idejében felmerült, amikor a Nemzetek Szövetségének Tanácsa szakértő bizottságot bízott meg a kérdés tanulmányozásával. A bizottság jelentése nyomán a Tanács e kérdésben *1927. június 17-én* határozatot fogadott el[14], amelyben többek között a következőket mondta ki: „felkéri a főtitkárt, hogy amennyiben a jövőben valamely konferencia befejezése után tennének fenntartást valamely szerződéshez, a követendő eljárás tekintetében vegye alapul a jelentés azon alapelvét, amely szerint ilyen esetekben a szerződő felek hozzájárulását kell kikérni".

A Nemzetek Szövetsége — a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokkal kapcsolatos — *gyakorlatának alapját mindvégig* a Tanács idézett határozatában foglalt *az az elv képezte, hogy a fenntartások érvényének előfeltétele valamennyi szerződő fél egyhangú hozzájárulása.*

A Pánamerikai Unió

A Nemzetek Szövetségének gyakorlatával párhuzamosan az amerikai kontinensen egy lényegesen eltérő és kezdettől fogva liberálisabb jellegű gyakorlat fejlődött ki. A nemzetközi jogban nem egyedülálló jelenség, hogy az egy régióhoz tartozó államok között speciális jogszabályok alakulnak ki. Különösen érthető egy ilyen tendencia az amerikai kontinensen: az amerikai államokat az óceán hatalmas tömege választja el a többi államtól, ugyanakkor az államoknak a függetlenségi harc idejéből számos közös hagyományuk van: legtöbbjük államberendezkedése is hasonló. Ilyen körülmények magyarázzák azt, hogy az amerikai államok kölcsönös kapcsolataik szabályozásában speciális jogszabályokat alkottak.

A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokra vonatkozó gyakorlatot a Pánamerikai Unió Tanácsa vezette be, amikor a letéteményes funkcióira és a fenntartások joghatályára vonat-

[14] Journal Officiel (S. D. N.) 45me session du Conseil (1927.) pp. 770—772, 800—801.

kozóan *1932. május 4-én* több szabályt állapított meg.

Ennek az ún. *„pánamerikai szisztémá"*-nak lényege a következő:

Amennyiben a szerződés a fenntartások tekintetében nem tartalmaz rendelkezéseket:

a) minden szerződő fél szabadon tehet fenntartásokat a nemzetközi szerződés bármely rendelkezéséhez,

b) a többi szerződő fél választhat: vagy elfogadja a fenntartást, vagy pedig olyan álláspontra helyezkedik, hogy közte és a fenntartást tevő állam között a szerződés nem lép hatályba.[15]

Ez a rendszer lényegesen eltér a Nemzetek Szövetségének a fenntartásokkal kapcsolatban elfogadott attól az alapelvétől, amely szerint a fenntartások érvényének előfeltétele az összes szerződő fél egyhangú hozzájárulása. *A pánamerikai szisztéma szerint a szerződő felek egyenként nyilatkoznak a fenntartások elfogadásának tekintetében és az adott fenntartással kapcsolatos állásfoglalásuk kizárólag a köztük és a fenntartást tevő állam között fennálló viszonyt befolyásolja.*

Annak ellenére, hogy a pánamerikai szisztéma az Unió keretein belül a gyakorlatban a fenntartások és a velük szemben emelt kifogások kis számára való tekintettel csak igen szűk alkalmazásra talált, ennek a szisztémának már a Nemzetek Szövetségének idejében is meg volt az alkalmazása az európai kontinensen is.

A Szovjetunió 1935. március 28-án közölte a Nemzetek Szövetsége Titkárságával, hogy a nevelési jellegű filmek nemzetközi forgalmának megkönnyítése tárgyában, Genfben, 1933. október 11-én kelt egyezményhez[16] bizonyos fenntartásokkal kíván csatlakozni. A Titkárság ezt a közlést valamennyi érdekelt állam tudomására hozta. 1935-ig hat állam válaszolt. Ezek közül öt elfogadta a szovjet fenntartásokat és egy (Chile) kifogást emelt azokkal szemben. A Szovjetunió ekkor közölte Chile kormányával: kész arra, hogy amennyiben a szerződés részesévé válik, úgy tekintse, hogy az egyezmény a Szovjetunió és Chile között nem lépett hatályba. Miután Chile elfogadta ezt az ajánlatot, a szovjet kormány 1937. február 16-án közölte a Nemzetek Szövetsége Titkárságával, hogy véleménye szerint nincs semmi akadálya annak, hogy az egyezményhez csatlakozzék, tekintve, hogy az egyezmény a Szovjetunió és a szerződő felek között — Chile kivételével — válik hatályossá.[17]

[15] C. I. J. Mémoires, plaidoiries et documents. Réserves à la convention pour la prévention et la répression du crime de génocide. p. 35.

[16] S. D. N. Recueil des Traités, T. 155, p. 331.

[17] C. I. J. Mémoires, plaidoiries et documents. Réserves à la convention pour la prévention et la répression du crime de génocide. p. 37.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete

Az ENSZ tevékenységének első éveiben az ENSZ főtitkára a fenntartások kérdésében a Nemzetek Szövetségének gyakorlatát tette magáévá: vagyis a kérdés lényegét tekintve *azt az elvet vallotta, hogy valamely fenntartás érvényének előfeltételét a szerződő felek egyhangú hozzájárulása képezi.*

Az ENSZ Főtitkára az ENSZ Közgyűlése V. ülésszakának adott jelentésében[18] a következőképpen határozta meg azt a szabályt, amelyet mint letéteményes, a fenntartásokkal kapcsolatban követ: „valamely egyezmény hatálybalépése előtt egy állam az egyezmény aláírásakor, megerősítésekor vagy az ahhoz való csatlakozáskor csak akkor tehet fenntartásokat, ha a fenntartáshoz valamennyi olyan állam hozzájárult, amely az egyezmény hatálybalépésének időpontjáig megerősítette az egyezményt vagy csatlakozott ahhoz; az egyezmény hatálybalépése után csak akkor tehet fenntartásokat, ha ahhoz valamennyi olyan állam hozzájárult, amely már megerősítette az egyezményt, vagy csatlakozott ahhoz".

A fenntartások kérdése 1950-ben az ENSZ keretén belül — a genocid egyezményhez fűzött fenntartásokkal kapcsolatban — napirendre került.

Az ENSZ Közgyűlése által 1948-ban elfogadott genocid egyezményhez több állam fenntartásokat tett, amelyekkel szemben néhány állam — köztük olyan is, amely még nem vált az egyezmény részesévé — kifogást emelt. Miután ennek következtében a fenntartások megengedhetősége és joghatálya tekintetében viták merültek fel, az ENSZ főtitkárának kérésére a Közgyűlés V. ülésszaka a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdését napirendjére tűzte.

A Közgyűlés 478—V. sz. határozatával felhívta ekkor a Nemzetközi Bíróságot, hogy tanácsadó véleményében foglaljon állást a genocid egyezményhez fűzött fenntartások érvényének és joghatályának, valamint a fenntartásokkal szemben tett kifogások joghatályának tekintetében. Felkérte továbbá a Nemzetközi Jogi Bizottságot, hogy általánosságban vizsgálja meg a többoldalú nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások problémáit.

A Nemzetközi Bíróság 1951. május 28-i tanácsadó véleményében — a genocid egyezményre vonatkozóan — többek között a következőket mondotta ki:

1. Az az állam, amely olyan fenntartást tett a szerződéshez, amely ellen a szerződésben részes felek közül egyesek kifogást emeltek, mások ellenben nem, a szerződés részesének tekintendő, ha a kérdéses fenntartás összeegyeztethető a szerződés tárgyával és céljával: ellenkező esetben nem tekintendő a szerződésben részes félnek.

[18] Doc. (A) 1372.

2. Ha a szerződésben részes valamely fél kifogást emelt a fenntartással szemben, amelyet nem tartott összeegyeztethetőnek a szerződés tárgyával és céljával, ténylegesen úgy tekintheti a fenntartást tevő felet, mint amely nem részese a szerződésnek;

Ha ezzel ellentétben egy fél elfogadja a fenntartást, mint amely összeegyeztethető a szerződés tárgyával és céljával, ténylegesen úgy tekintheti a fenntartást tevő államot, mint amely részese a szerződésnek.

A Bíróság a tanácsadó véleményéhez fűzött *kommentárban a tanácsadó véleményében foglaltakat a következőkkel indokolta.*

A Bíróság elismeri, hogy a szerződések abszolút integritását valló felfogásnak megvan a maga elvi értéke; ugyanakkor a konkrét esetben azon a véleményen van, hogy figyelembe véve azt az univerzális érdeket, amely a genocid egyezményben kifejezésre jut, rugalmasabb módszert kell követni.

A Bíróság rámutat arra, hogy *abból a tényből, hogy minden állam önmaga dönt a fenntartások elfogadásának kérdésében, az államok eltérő állásfoglalásai adódhatnak.*

Így:

a) Lehetséges, hogy a felek közötti véleményeltérés minden következmény nélkül marad. Ez esetben egyes felek úgy fogják tekinteni a fenntartást tevő államot, mint amely részese a szerződésnek, mások ellenben nem.

b) Lehetséges, hogy egyes felek a szerződés céljával és tárgyával összeegyeztethetetlennek fogják tekinteni azt a tényt, hogy egyes felek hozzájárultak a fenntartáshoz és úgy határoznak, hogy a közöttük keletkezett vita eldöntését bírói útra terelik. Ez járhat azzal a következménnyel, hogy a fenntartást tevő államot bírói eljárás útján zárják ki az egyezményből.

c) Végül lehetséges, hogy egy állam anélkül, hogy azt állítaná, hogy a fenntartás nem összeegyeztethető a szerződés tárgyával és céljával, mégis kifogást tesz a fenntartással szemben és úgy egyezik meg a fenntartást tevő állammal, hogy a szerződés hatályba lép közöttük, kivéve a szerződésnek azt a részét, amelyre a fenntartás vonatkozik.

A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye a genocid egyezménnyel kapcsolatban, *szakítva az abszolút integritás elvével, lényegében eleget tesz annak az igénynek, hogy a szerződés az államok mennél szélesebb körére terjedjen ki és eleget tesz az állami szuverenitás tiszteletbentartásából adódó követelményeknek is.*

A Nemzetközi Jogi Bizottság ezzel szemben a maga jelentésében *továbbra is fenntartotta azt az álláspontot, hogy a fenntartások érvényéhez az államok egyhangú hozzájárulása szükséges.*

Így tehát a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye és a Nemzetközi Jogi Bizottság jelentése homlokegyenest ellenkező felfogást juttatott kifejezésre.

Ilyen körülmények után került sor arra, hogy *a Közgyűlés* e kérdésben *1952. január 12-én elfogadta 598/VI. sz. határozatát.*

A határozat a főtitkár számára a következő instrukciókat adja:

a) ami a genocid egyezményhez fűzött fenntartásokat illeti, igazodjék a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében foglaltakhoz;

b) ami az ENSZ égisze alatt a jövőben kötendő egyezményeket illeti:

folytassa letéteményesi funkcióit és olyan dokumentumok esetében, amelyek fenntartásokat és ezekkel szemben támasztott kifogásokat tartalmaznak, e dokumentumok jogi hatályát illetően ne foglaljon állást;

közölje valamennyi érdekelt állammal, az említett fenntartásokra és kifogásokra vonatkozó dokumentumokat *minden államra hagyva annak gondját, hogy önmaga vonja le ezen közlésekből a jogi következtetéseket.*

Ezek az instrukciók voltaképpen azonos eljárást igényelnek a főtitkártól a genocid egyezménnyel és minden más egyezménnyel kapcsolatban: minden egyezménynél a főtitkár tevékenysége csak arra a passzív szerepre korlátozódhat, hogy a fenntartásokra vonatkozó különböző közléseket továbbítja. Minden egyes állam önmaga dönti el, hogy milyen joghatályt tulajdonít a fenntartásnak, illetve az ezzel szemben támasztott kifogásnak.

A közgyűlés határozata azzal a ténnyel, hogy szabad kezet adott az egyes államoknak arra, hogy önmaguk döntsenek a fenntartások joghatályának kérdésében, megdöntötte az abszolút integritás elvének uralmát és egy liberálisabb gyakorlatnak nyitott utat.

Az ENSZ főtitkára tehát — a Közgyűlés határozatának megfelelően — a határozat meghozatalának időpontjától kezdve — mint letéteményes, a fenntartásokkal kapcsolatban azon szerződések tekintetében, amelyek a fenntartásokra vonatkozóan rendelkezéseket nem tartalmaznak, a következő gyakorlatot folytatja:

1. a) Az 1952. január 12-e előtt kidolgozott egyezmények tekintetében — a genocid egyezmény kivételével — a határozat nem tartalmaz az ENSZ főtitkára számára instrukciókat. A főtitkár tehát a maga gyakorlatát a nemzetközi jog általános alapelveinek megfelelően kell hogy folytassa. Az ENSZ Alapokmányában foglalt rendelkezések is kötelezik arra, hogy ennek során tiszteletben tartsa az állami szuverenitás elvét és a nemzetközi jog univerzalitásának eszméjét,

b) A genocid egyezmény tekintetében — amely 1948-ban került elfogadásra — az ENSZ főtitkárának a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében foglaltakhoz kell tartania magát: arra szorítkozik, hogy a fenntartásokra vonatkozó közléseket a szerződésben részes államokhoz továbbítja, a szerződő államokra hagyva annak gondját, hogy a fenntartások, illetve a velük szemben támasztott kifogások joghatályát önma-

guk — és csak saját vonatkozásukban — állapítsák meg;

2. Az 1952. január 12. után kidolgozásra kerülő egyezmények tekintetében a főtitkárnak ugyanúgy kell eljárnia, mint a genocid egyezménynél, vagyis arra szorítkozik, hogy a fenntartásokra vonatkozó közléseket valamennyi érdekelt államnak továbbítja.

A fenntartások kérdésének legújabb fejleményei

Mint már említettem, India képviselője, a legújabban javasolta, hogy az ENSZ Közgyűlése ismételten foglalkozzék a fenntartások kérdésével.

Ennek a kérésnek előzményei a következők:

A Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetről szóló, Genfben, 1948. március 6-án kelt egyezménynek az ENSZ főtitkára a letéteményese. India, amely eredeti aláírója volt az egyezménynek, 1959. január 6-án közölte azt a szándékát az ENSZ főtitkárával, hogy bizonyos fenntartásokkal kíván az egyezmény részesévé válni. Az ENSZ Főtitkára a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezet Londonban tartott I. Közgyűlésének tudomására hozta ezt a tényt. A Közgyűlés 1959. január 13-án pedig határozatott hozott, amelyben felkérte az ENSZ főtitkárát, hogy az egyezményben részes államokat tájékoztassa India szándékáról, abból a célból, hogy a tagállamok lehetőséget nyerjenek álláspontjuk közlésére. Az ENSZ Főtitkára 1959. február 6-án kelt levelében közölte India Kormányával: *„ha a főtitkárhoz a nyilatkozattal (fenntartással) kapcsolatban a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetről szóló egyezményben részes államoktól nem érkezik egy kifogás sem, Indiát a kérdéses Egyezményben részes félnek fogja tekinteni".*

India kérelmét, hogy az ENSZ Közgyűlése foglalkozzék ismét a fenntartások problémájával, a következőkkel indokolta:

India előtt nem ismeretes az ENSZ Közgyűlésének olyan határozata vagy döntése, amely felhatalmazást adna arra, hogy az ENSZ égisze alatt létrejövő többoldalú nemzetközi szerződések tekintetében *az egyhangúság szabálya* kerüljön alkalmazásra. Indiának az az álláspontja, hogy ennek a szabálynak a többoldalú nemzetközi szerződések — így a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetről szóló egyezmény — tekintetében való alkalmazása *ellentétben áll a Nemzetközi Bíróságnak a genocid egyezményhez fűzött fenntartások kérdésében adott tanácsadó véleményével és az ENSZ Közgyűlése 589/VI. sz. határozatával.*

Ilyen körülmények között India úgy véli: a Közgyűlésnek világosan nyilatkoznia kellene azon elvek és eljárási szabályok tekintetében, amelyeket az ENSZ főtitkárának, mint letéteményesnek alkalmaznia kell azon szerződések tekintetében, amelyeket *az ENSZ Közgyűlése 598/VI. számú határozatát megelőzően fogadtak el.*

India javaslata tehát abból indul ki, hogy

1. az ENSZ főtitkárának az a közlése, miszerint Indiát akkor tekinti a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetről szóló egyezményben részes félnek, ha a többi szerződő állam nem tesz kifogást nyilatkozatával (fenntartásával) szemben, ellentétben áll a Nemzetközi Bíróságnak a genocid egyezménnyel kapcsolatban adott tanácsadó véleményével és a Közgyűlés 598/VI. sz. határozatával.

2. Az ENSZ Közgyűlésének nincs olyan határozata, amely a fenntartások tekintetében az egyhangúság szabályának alkalmazását mondaná ki.

India fenti két érvével kapcsolatban az alábbiakra kell rámutatni:

1. Ami a Nemzetközi Bíróságnak a genocid egyezménnyel kapcsolatos tanácsadó véleményében foglaltakat illeti, a Bíróság a tanácsadó véleményéhez fűzött kommentárban hangsúlyozta, hogy állásfoglalása kizárólag a genocid egyezményre vonatkozik. Formális jogi szempontból tehát az ENSZ főtitkára India által kifogásolt eljárása nem áll ellentétben a Nemzetközi Bíróság hivatkozott tanácsadó véleményében foglaltakkal. Abból azonban, hogy a Nemzetközi Bíróság — mint ahogy arra már utaltam — elismerte, hogy az abszolút integritás elve nem vált a nemzetközi jog szabályává, szükségszerűen következik, hogy a fenntartások érvénye nemcsak a genocid egyezménynél, de minden más többoldalú egyezménynél sem függhet a többi szerződő fél egyhangú hozzájárulásától. Ténylegesen a Nemzetközi Bíróságnak a genocid egyezménnyel kapcsolatos tanácsadó véleménye volt az, amely az ENSZ égisze alatt létrejövő nemzetközi szerződések tekintetében az egyhangúság gyakorlatát megdöntötte és egy liberálisabb gyakorlatot vezetett be.

Az ENSZ Közgyűlése 598/VI. sz. határozatában a főtitkárnak az ENSZ égisze alatt a jövőben kötendő egyezmények tekintetében ad instrukciókat. E határozat megvitatása során annak idején a Közgyűlés VI. sz. bizottságában számos állam annak a véleményének adott kifejezést, hogy a Közgyűlés határozata nem lehet visszamenőleges hatályú és ezért az ENSZ főtitkára csak az 1952. január 12-e után kidolgozott egyezmények tekintetében folytassa a határozatban előírt gyakorlatot: ami a korábban kötött egyezményeket illeti, folytassa eddigi gyakorlatát, azaz az ezen egyezményekhez fűzött fenntartások tekintetében alkalmazza továbbra is az egyhangúság szabályát. Ha a kérdés formális jogi oldalát vizsgáljuk, kétségtelen, hogy a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetről szóló egyezményt a fenti határozatot megelőzően, 1948. március 6-án fogadták el. (Az egyezmény csak 1958. március 17-én lépett hatályba.)

Ami a kérdés érdemét illeti, erre az India által felhozott második érvvel kapcsolatos észrevételek lehetnek irányadók.

2. India azzal is érvel, hogy az ENSZ-nek nincs olyan határozata, amely a többoldalú nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdésében az egyhangúság szabályának alkalmazását írná elő. Valóban, ilyen határozat nincs. Az ENSZ főtitkára jelentésében 1950-ben utalt ugyan arra, hogy eddigi gyakorlatában ezt a szabályt követte, azonban kétségkívül megállapítható, hogy az ENSZ főtitkára 1952-ig folytatott gyakorlata nem gyökerezik sem az ENSZ tagállamai által elfogadott speciális határozatban, illetve nemzetközi jogi szabályban, sem pedig a nemzetközi jog általános alapelveiben.

Ilyen körülmények között nincs jogalap arra, hogy az ENSZ főtitkára — még akár a Közgyűlés idézett határozata előtt kidolgozott egyezmény tekintetében is — régi gyakorlatát folytassa.

Utalni kell ezzel kapcsolatban a Nemzetközi Bíróságnak arra a lényeges megállapítására, amely szerint a Nemzetek Szövetsége Tanácsának 1927. június 17-i határozatából nem lehet arra következtetni, hogy a szerződések integritásának elve a nemzetközi jog részévé vált volna: ugyanez a helyzet az ENSZ Főtitkárának azonos gyakorlatát illetően, amelyet a Nemzetek Szövetsége Titkárságától mintegy örökölt.[19]

Konklúzióképpen tehát megállapítható: az a körülmény, hogy az ENSZ főtitkára a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetről szóló 1948-ban elfogadott, de csak 1958-ban hatályba lépett szerződéshez fűzött fenntartásokkal kapcsolatban az egyhangúság szabályára hivatkozott, arra enged következtetni, hogy az ENSZ gyakorlatában az abszolút integritás elvével szakító liberálisabb gyakorlat még nem gyökerezett meg mélyen. Ha az ENSZ főtitkára az egyhangúság szabályára való utalással betűszerint nem is került szembe a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében és a Közgyűlés 598/VI. sz. határozatában foglaltakkal, ténylegesen ez a hivatkozás nem helyénvaló. Az, hogy az ENSZ főtitkára élve a formális jogi alapon kínálkozó lehetőséggel, erre a régi szabályra hivatkozott, bizonyítja, hogy az abszolút integritás elvével, illetve a fenntartásokhoz való egyhangú hozzájárulás szabályával való szakítás még korántsem teljes.

Az ENSZ Közgyűlése XV. ülésszakának eseményei arra engednek következtetni, hogy Indiának a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetben való tagsága, az egyhangúság szabályának alkalmazásával kapcsolatos vita kiéleződése nélkül, megnyugtatóan rendezést fog nyerni. India időközben ugyanis olyan értelemben nyilatkozott, hogy az egyezmény megerősítése alkalmával tett nyilatkozata nem fenntartás jellegű. Az ENSZ Közgyűlése pedig ennek nyomán határozatot fogadott el, amelyben „reményét fejezte ki, hogy az indiai nyilatkozat figyelembevételével a Nemzetközi Tanácsadó Szervezet a közeljövőben megfelelő megoldást fog találni India helyzetének rendezésére."

Ami a fenntartásokkal kapcsolatban felmerült elvi kérdést, nevezetesen az ENSZ főtitkárának az 1952. január 12-e előtt elfogadott egyezmények tekintetében folytatandó gyakorlatát illeti, *a Közgyűlés* e kérdésben *határozatot fogadott el.* Ebben *kimondta, hogy az ENSZ főtitkárának, mint letéteményesnek, az ENSZ Közgyűlése 598/VI. sz. határozatában foglaltaknak megfelelően kell eljárnia valamennyi, az ENSZ égisze alatt létrejött, egyezmény tekintetében:* azaz az 598/VI. sz. határozatban foglalt rendelkezéseket az 1952. január 12-e előtt elfogadott egyezmények tekintetében is alkalmaznia kell.

Az ENSZ Közgyűlése ez évi ülésszakán az ENSZ Főtitkárának azzal a törekvésével szemben, hogy az egyhangúság szabályát legalább az 1952. január 12. előtt elfogadott egyezmények tekintetében alkalmazza, *világosan kifejezésre jutott tehát egy olyan tendencia, amely az egyhangúság szabályával való gyökeres szakítást célozta* és a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdésében liberálisabb gyakorlat folytatása mellett szállt síkra.

Bokorné, Dr. Szegő Hanna

[19] C. I. J. Recueil 1951. p. 25.

A gyarmati népek és a nemzetközi jog a történelmi fejlődés tükrében

Korunk a gyarmati rendszer általános felbomlásának és a gyarmati népek felszabadulásának korszaka. Ez a nagyjelentőségű folyamat jóval több politikai, szociológiai és közgazdasági kérdést vet fel, mint amennyit egyetlen cikk keretében összegezni lehet. Még akkor is, ha figyelmünket csupán a gyarmati rendszer felbomlásának nemzetközi jogi vonatkozásaira korlátozzuk, több rendelkezéssel találkozunk — mint amilyen például a Nemzetek Szövetségének mandátumrendszere, az ENSZ Alapokmányának az önkormányzattal nem rendelkező területekre vonatkozó nyilatkozata, a nemzetközi gyámsági rendszer stb. —, amelyeknek jelentőségét, sajátságait nehezen érthetjük meg a hozzájuk vezető út fő vonásainak ismerete nélkül. A mai nemzetközi jognak a gyarmatokra vonatkozó tételeit a történeti fejlődés iránya és eseményei magyarázzák meg. Éppen ezért az alábbiakban nem azoknak a hatályos nemzetközi jogi szabályoknak a részletes bemutatására törekszünk, amelyek a gyarmatokkal, illetőleg a gyarmati népek-

kel kapcsolatos rendelkezéseket tartalmaznak, hanem elsősorban *annak az útnak a felvázolását kíséreljük meg, amelyet a nemzetközi jog a gyarmati kérdés megítélése és rendezése terén az elmúlt évszázadok során, de különösen az utóbbi évtizedek folyamán megtett.* Először a nagy felfedezések korát vesszük szemügyre, majd a XIX. század és a XX. század első felének viszonyait, hogy azután az ENSZ rendszerére és a további fejlődés irányára térjünk át. Ez az összegezés a messzi múltba vezet vissza, de mégsem tarthatjuk feleslegesnek, mert napjaink egyik legfontosabb kérdésének történeti gyökereit világítja meg.

1. A ma még meglevő gyarmatbirodalmak elődeit az Amerika felfedezését követő hódításokban kell keresnünk.[1] A spanyol, illetőleg portugál hajósok, majd később a hollandok, a franciák és az angolok több helyen sajátos és nemegyszer fejlett kultúrával rendelkező, de gazdasági és katonai erő tekintetében az európaiaknál gyengébb népeket hódítottak meg és igáztak le a legkegyetlenebb eszközökkel. A kor nemzetközi joga kizárólag az európai államok egymás közötti joga volt. Amerika és a többi újonnan felfedezett világrész népeit, azok itt-ott már kialakult állami szervezeteit nem részesítette védelemben. Ennek a jelenségnek az okai igen mélyre nyúlnak és a nemzetközi jog egész fejlődése szempontjából döntő fontosságúak.

A nemzetközi jog az államok által közös megegyezéssel alkotott és egymás közti kapcsolataikat rendező szabályok összessége, és mint ilyen, a szocialista államok jogtudósai körében — tehát a magyar jogászok között is — általánosan elfogadott nézet szerint az államok kialakulásával egyidős. Ezzel szemben a régebben elterjedt, sőt a polgári beállítottságú tudósok körében ma is élő felfogás tagadja a XVII. századot megelőzően a nemzetközi jog létezését, arra való hivatkozással, hogy Róma világuralma, majd később a római birodalmi gondolat hagyományait átvevő és a császár, illetőleg a pápa fősége alatt álló feudális keresztény univerzitás létezése kizárta a független és egymással egyenrangú államok közösségét, mely a nemzetközi jog rendszerének előfeltétele volt és maradt mind a mai napig.

A történelmi események azonban azt bizonyítják, hogy Róma világuralmának kialakulása előtt számos, egymásnak alá nem rendelt, de ugyanakkor mégis egymással jogilag szabályozott kapcsolatban álló állam volt, a császár, illetőleg a pápa világbirodalma pedig sohasem jutott el a megvalósulásnak ahhoz a fokához, hogy a keresztény közösségbe tartozó egyes államok függetlenségét megszüntette volna. Nemzetközi jogról tehát e korszakok kapcsán is beszélhetünk, még ha a nemzetközi jellegű jogszabályok ritkák is voltak, és ha rendszerbe foglalásukra nem is került sor. Kétségtelen azonban, hogy a nemzetközi jog kialakulását és megerősödését számos tényező nehezítette meg. Az egyhatalmi rendszert hirdető világbirodalmi felfogás mellett ide kell sorolnunk azt a merev elzárkózást, amelyet a görögök és a rómaiak a más gazdasági és társadalmi rendszerben élő, következésképp más jogi és politikai felépítménnyel rendelkező, „barbárnak" nevezett népekkel szemben tanúsítottak. A barbárokkal tartós és békés kapcsolatról nem lehetett szó, és ezt az elutasító magatartást átvette a középkor keresztény univerzitása is a „fides non est habenda cum infidelibus" elvének hangoztatásával. Ennek viszont pontosan megfelelt a Koránnak az a tétele, mely megtiltotta a mohamedánoknak, hogy a hitetlenekkel — azaz a keresztényekkel — békére lépjenek és velük szemben csupán fegyverszünet megkötését engedélyezte.

Ezeket a vallásos mezbe öltöztetett szabályokat a nemzetközi érintkezés gyakorlata ismételten áttörte, mert nem feleltek meg a tényleges viszonyoknak. A kereskedelmi kapcsolatok fenntartása mindkét félre, keresztényekre és mohamedánokra nézve egyaránt előnyökkel járt, és miután egyikük sem volt olyan erős, hogy akaratát a másikra rákényszeríthesse, kénytelenek voltak egyenrangú félként megegyezésre jutni, csupán a megegyezés alapját öltöztették a vallási előírásoknak megfelelő formákba.[2]

Másként alakult azonban a helyzet Amerika felfedezése után. A conquistadorok olyan népekkel kerültek érintkezésbe, amelyek még a vadság különböző fokain, ősközösségi viszonyok között éltek. Előfordult ugyan, hogy az európai hódítók egyes helyeken — Mexikóban és Peruban — már a civilizáció küszöbét átlépő társadalmakra bukkantak, de a termelőerők ott is összehasonlíthatatlanul fejletlenebbek voltak, mint Európa feudális államaiban, ahol már egyébként is megindult a tőkés termelési viszonyok kibontakozása. A gyarmatosító hatalmak, a tűzfegyverek és a lovasság alkalmazása révén elért katonai fölényükre támaszkodva, nem ismerték el Amerika vagy Afrika bennszülött vezetőit és kezdetleges állami szervezeteit egyenrangú félnek, amelyekkel az akkori Európában érvényesülő nemzetközi jogi szabályoknak megfelelő jogi kapcsolatba kellett volna lépniök. Az indiánok és a négerek által lakott területeket uratlan, azaz szabadon okkupálható területnek tekintet-

[1] Gyarmatokkal már az ókorban is találkozunk a Földközi-tenger partjai mentén. Főniciai és görög kereskedők számos új telepet — gyarmatot — alapítottak, amelyek kedvező körülmények találkozása esetén — hogy Syracusa vagy Carthago példájára utaljunk — néha az anyavárosnál is nagyobb gazdasági és politikai jelentőségre emelkedtek. Ezeknek a gyarmatoknak azonban az elnevezésen kívül nem sok közük van a maiakhoz. Egészen más jellegűek voltak, gazdasági és politikai szerepük is döntően különbözött a mai gyarmatokétól.

[2] Lers a konzuli bíráskodásról szóló művében a kapitulációk keletkezésével és elnevezésével kapcsolatban részletesen kitér ezekre a jelenségekre. Ld. *Lers Vilmos:* A konzuli bíráskodás intézménye. Budapest, Lampel, 1904. 31—39. old.

ték és lakosságukat rabszolgasorba süllyesztették. *A nemzetközi érintkezés, a békés, illetőleg háborús kapcsolatok szabályai kizárólag az európai államok egymás közötti viszonylatában érvényesültek.*

A felfedezések korában ténylegesen érvényesülő nemzetközi jogszabályok és a természetjogi gondolkozás talaján kibontakozó nemzetközi jogtudomány tételei között jelentékeny eltérés mutatkozott. A nemzetközi jog egyik kiváló művelője, Francisco de Vitoria, a salamancai egyetem híres professzora ugyanis felemelte szavát a bennszülöttek védelmében és hangsúlyozta, hogy nekik is joguk van a tulajdonra és az állami életre. „Úgy hitetlenségük, bűnökben leledzésük és szellemi gyámoltalanságuk csak az igazi hitnek közöttük való terjesztését és egy fejlettebb nép által való vezetésük szükségességét indokolja, de nem jogfosztásukat."[3] *De Vitoria szerint tehát speciális gyámolítási viszony létezik az elmaradottabb és az előrehaladottabb népek között,* amelyet a gyámolított és nem az állítólagos gyámolítók érdekeinek megfelelően kell gyakorolni, és ez a gyámolítási viszony a spanyol gyarmatosítás igazi jogcíme. De Vitoria gondolatai azonban meglehetősen távol állottak a valóságtól, amelyet sokkal inkább a conquistadorok magatartását mindenben igazoló Juan Ginés Sepulveda nézetei fejeztek ki. De Vitoria tanításai humánus tartalmuknál és haladó jellegüknél fogva nagy figyelmet érdemelnek, de a XVI. század nemzetközi jogára és a gyarmati népek helyzetére vonatkozólag semmi esetre sem jellemzőek. Felfogása jóval későbbi korszak felé mutat.[4]

2. A XIX. század a régi állapotokhoz — teljes jogfosztottság korához — mérten bizonyos változást hozott, amennyiben a tőkés termelési rend útjában álló rabszolgaság intézményét — legalábbis nemzetközi jogi síkon — a Bécsi Kongresszus határozata nyomán eltörölte, és ennek folyományaként a rabszolgakereskedelmet is fokozatosan felszámolták. *A nemzetközi jog részéről tehát a gyarmati népek irányában némileg kedvezőbb bánásmód érvényesült, ez azonban távolról sem ment el a bennszülött lakosság egyenjogúságának, még kevésbé nemzeti vagy nemzetközi jogainak elismeréséig.* A nemzetközi jog a XIX. század folyamán is lényegében az európai államok egymás közötti joga, a tételes európai nemzetközi jog — ahogyan ebben a korban a tankönyvek nevezik. Az USA megalakulásával az eredeti európai nemzetközi közösség kiszélesedett és az Egyesült Államok megerősödésével — amelyet nemzetközi jogi téren a Monroe elv deklarálása juttat kifejezésre — lehetővé vált a közép- és dél-amerikai spanyol és portugál gyarmatbirodalom részeinek függetlenné válása. Ez a folyamat az ottani fehér lakosság vezetésével, a bennszülöttek érdekeire való tekintet nélkül ment végbe és sajátos vonásokkal rendelkező, regionális jellegű, latinamerikai nemzetközi jogot hozott létre, de a gyarmati népek helyzetét és jogállását nem változtatta meg.

Ennek az időszaknak a folyamán már jelentkeztek azok a gazdasági tényezők, amelyek távolabbi kihatásukban a gyarmati rendszer felbomlását okozták. Míg a XVI—XVII. századi gyarmatosítás fő célja a nemesfémek, fűszerek stb. megszerzése volt és ennek következtében kíméletlen rablógazdálkodással párosult, addig a múlt században már az ipari nyersanyagok, a mezőgazdaságilag művelhető területek birtokbavétele és kiaknázása került előtérbe. A gyarmati sorba való süllyedést csak azok az országok kerülhették el — mint pl. Japán —, amelyek gyorsan a kapitalizmus útjára léptek és a tőkés termelési viszonyoknak megfelelő politikai és jogi felépítményt alakítottak ki. A XIX. század végével befejeződött a föld felosztása a vezető kapitalista nagyhatalmak között és megindult a harc az újrafelosztásért. Ugyanakkor az árukivitel helyét a gyarmatok vonatkozásaiban is elsősorban a tőkekivitel foglalta el, mert az olcsó, kétszeresen kizsákmányolható munkaerő arra késztette a tőkés vállalkozókat, hogy bányákat nyissanak és az ültetvények mellett mind nagyobb számban ipartelepeket is létesítsenek a gyarmatokon. Az új, immár az imperializmus jegyében folyó gyarmatosítás megindította az ősközösségi viszonyok vagy legfeljebb feudális kötelékek között élő bennszülött lakosság társadalmi átalakulását is. Ezzel a tőkés államok társadalmának belső ellentmondásai nemzetközi síkra tevődtek át, világméretűvé fejlődtek. Ennek a folyamatnak a során jelent meg a gyarmati proletariátus és alakult ki a gyarmati, illetőleg a félgyarmati országok nemzeti burzsoáziája, amely a proletariátusra támaszkodva megindította a harcot a nemzeti függetlenség kivívásáért.[5]

Ami ennek a helyzetnek nemzetközi jogi vetületét illeti, ez abban összegezhető, hogy *a gyarmatokat az anyaország kiegészítő részeinek kellett tekinteni,* az anyaország szuverénitása alatt állottak. A nemzetközi jog védte a gyarmatokat a többi imperialista hatalommal szemben, de nem védelmezte az anyaország által gyakorolt elnyomás és kizsákmányolás tekintetében. Ennek eredményeként a vezető tőkés hatalmak egymás közti ellentéteinek kiéleződésével egyidejűleg az anyaország és a gyarmatbirodalom népei közötti ellentét is mindinkább elmélyült, ami az-

[3] *Gajzágó László:* A nemzetközi jog eredete. Notter Antal Emlékkönyv. Budapest, Szent István Társulat, 1941. 380. old.

[4] De Vitoria idézett gondolatainak és a Nemzetek Szövetsége mandátumrendszerének alapjául szolgáló koncepciók közötti rokonságot már *Gajzágó László* is kimutatta „A nemzetközi jog eredete" c. művében.

[5] E folyamatot részletesen elemzi Lenin és rámutat arra, hogy az imperialista politikusok a gyarmatosítást az anyaországokban jelentkező osztályellentétek legfőbb orvosságának tüntették fel. „Aki nem akar polgárháborút, annak imperialistává kell lennie" — mondotta Cecil Rhodes, a Fokföldtől Kairóig terjedő afrikai brit gyarmatbirodalom fő szervezője. *Lenin:* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Budapest, Szikra, 1948. 70. old.

után a gyarmatokat és a függő helyzetben levő országokat az imperializmus tartalékaiból a proletárforradalom tartalékaivá változtatta.[6]

Az ellentétek kirobbanása az első világháborúval következett be, és a döntő fordulatot ezen a téren is az Októberi Forradalom jelenti. Míg a munkásmozgalom jobbszárnya, a szociáldemokrácia kevés figyelmet fordított a gyarmati kérdésre, a leninizmus a nemzeti kérdést összekötötte a gyarmati kérdéssel. „Ezzel a nemzeti kérdés részletkérdésből, egy államon belüli kérdésből, általános és nemzetközi kérdéssé lett."[7] Az Októberi Forradalom a kapitalizmusnak Oroszországban történt megdöntésével a kapitalista világrendszer gyarmati hadállásait is meggyengítette, mert a gazdaságilag elmaradt és kizsákmányolt népeknek megmutatta azt az utat, amelyen járva lerázhatják magukról az imperializmus igáját és rövid idő alatt pótolhatják gazdasági és politikai elmaradásukat. Nemzetközi jogi szempontból különösen jelentős esemény volt az Októberi Forradalom győzelmét követően az önredelkezési jog deklarálása, melynek eszméje világszerte óriási hatást gyakorolt. Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke is magáévá tette és a háború utáni békés újjárendezés egyik alapelvéül jelölte meg, de ekkor még tételes nemzetközi jogi elismerése elmaradt.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, ha töredékesen is, de már tükrözte azt a változást, mely a gyarmati kérdés tekintetében végbement. 22. cikke a mandátumrendszerről intézkedett. *A mandátumok a volt német gyarmatok és Törökország arablakta területei voltak,* amelyeket a győztes hatalmak még a háború folyamán felosztottak egymás között, e felosztás törvényesítése azonban a kibontakozó antikolonialista mozgalom miatt nagy nehézségekbe ütközött és a győztes hatalmak végül abban állapodtak meg, hogy formailag a Nemzetek Szövetsége ad megbízást — mandátumot — a szóban forgó területek igazgatására.

A mandátumrendszer indokolása a Vitoriától származó és a XVI. században még előremutató, de az első világháború után már messze túlhaladott gondolatot fejezte ki. „Oly gyarmatokra és területekre nézve . . . —- mondja a cikk —, amelyeken oly népek laknak, amelyek a mai világ különösen nehéz viszonyai között még nem tudják önmagukat kormányozni, alapelvül mondatik ki, hogy ezeknek a népeknek jóléte és fejlődése a civilizáció szent hivatása. Ezen alapelv gyakorlati megvalósításának legalkalmasabb módja az, hogy a népek felett való gyámságra megbízást azok a fejlettebb nemzetek nyernek, amelyek segédeszközeiknél, tapasztalataiknál vagy földrajzi helyzetüknél fogva leginkább képesek és hajlandók ennek a felelősségnek a vállalására." A legtöbb konkrét rendelkezést a 22. cikk 5. bekezdésében találjuk, amely szerint „más népek, különösen a közép-afrikaiak, olyan fejlődési fokon állnak, hogy a megbízott hatalmat kell felelőssé tenni a területnek olyan közigazgatásáért, amely a lelkiismereti és vallásszabadságot a közrend és a jó erkölcs követelte korlátozásokkal biztosítja, továbbá biztosítja bizonyos visszaéléseknek, mint a rabszolga-, fegyver- és szeszkereskedelemnek megtiltását, valamint erődök, hadi vagy tengerészeti támpontok létesítésének és a bennszülöttek katonai kiképzésének megakadályozását, kivéve, ha ez a kiképzés rendőri és területvédelmi célokat szolgál; a megbízott hatalomnak a Szövetség más tagjai részére is biztosítania kell a kereskedelem és áruforgalom azonos lehetőségét."

A nemzetközi jognak a gyarmati kérdésekkel kapcsolatos újítása tehát abban foglalható össze, hogy a mandátumrendszeren keresztül *egyes gyarmati területek népeit bizonyos védelemben részesíti* magával a gyarmati hatalommal szemben is, amennyiben egyes visszaélések elkövetését megtiltja. Jelentőségét persze nem szabad eltúlozni, hiszen az a védelem, amelyet a gyarmati népek számára biztosított, csak a legkirívóbb visszaélésekkel szemben jelentett oltalmat és a gyarmati területeknek igen kis részére terjedt ki, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium stb. régi birtokait egyáltalában nem érintette. *Az általa nyújtott védelem csak a bennszülött lakosság egyéneit oltalmazta* a legkirívóbb visszaélésekkel szemben, mint amilyeneknek a rabszolgakereskedelmet, a fegyver- és szeszcsempészetet kell tekintenünk. A nép politikai jogairól még sehol sem volt szó.[8] Az a körülmény továbbá, hogy az ellenőrzést — amennyiben ilyesmiről egyáltalán beszélhetünk — tőkés hatalmak látták el, a rendelkezések megtartását jórészt illuzóriussá tette. A Szovjetunió az említett okok miatt sohasem ismerte el a mandátumrendszert és a Nemzetek Szövetségébe való belépése alkalmával fenntartást emelt vele szemben.[9] Az Egyezségokmány 22. cikkének a rendelkezései igazi jelentőségüket nem is önmagukban hordozzák, hanem abban, hogy bizonyos fokig előre mutatnak az ENSZ Alapokmányának a gyámsági rendszerrel kapcsolatos szabályai felé, amelyekkel majd az alábbiakban foglalkozunk.

3. A második világháború a gyarmattartó hatalmak nagyfokú meggyöngülését eredményezte. Olaszország vereséget szenvedett, Franciaország, Belgium és Hollandia hosszú időn át német megszállás alatt állott, Nagy-Britannia is megtörten került ki a nagy küzdelemből, ezzel szemben a Szovjetunió politikai tekintélye és katonai súlya rendkívül megnövekedett. Közrejátszottak a gyarmati rendszer bomlásában az angol—amerikai ellentétek is. Az USA, melynek

[6] *Sztálin:* A leninizmus kérdései. Budapest, Szikra, 1951. 12. old.

[7] I. m. 63. old.

[8] Azok a területek, amelyeknek félszuverén államként való elismerését az Egyezségokmány lehetővé tette, soha sem voltak gyarmatok, hanem Törökország arablakta részei.

[9] Société des Nations; Journal Officiel. Supplément spécial No 125. 67. old.

alapító tagállamai valamikor maguk is Anglia gyarmatai voltak, Roosevelt vezetése alatt erélyesen sürgette a brit gyarmatbirodalom felszámolását — természetesen nem önzetlenül. „Nem hiszem — mondotta Roosevelt —, hogy háborút folytathatnánk a fasiszta rabszolgaság ellen anélkül, hogy egyidejűleg ne munkálkodnánk világszerte a népeknek az elmaradt gyarmati politika alóli felszabadításán."[10] Ismeretes, hogy Churchill éppen ezekre az amerikai törekvésekre vonatkozóan válaszolta azt, miszerint nem azért lett a király első minisztere, hogy végig elnökölje a Brit Birodalom felszámolását.[11] A fejlődés folyamatát azonban az angol uralkodó körök sem állíthatták meg és mindinkább arra kényszerültek, hogy levonják a megváltozott viszonyokból folyó következtetéseket.

Az 1941. augusztus 14-én közzétett Atlanti Charta 3. pontja értelmében az Egyesült Államok elnöke és Nagy-Britannia miniszterelnöke kijelentették, hogy országaik „tiszteletben tartják minden népnek azt a jogát, hogy maga válassza meg azt az életformát, amelyben élni akar, és azt óhajtják, hogy azok a népek, amelyeket megfosztottak szuverén jogaiktól és önkormányzatuktól, visszakapják azokat."[12] A 4. pont szerint pedig „igyekezni fognak, most fennálló kötelezettségeik tiszteletben tartása mellett, megkönnyíteni minden állam részére, legyen az nagy vagy kicsi, győztes vagy legyőzött, egyenlő feltételek melletti részesedésüket a világkereskedelemben és a nyersanyagkészletekben, amelyek gazdasági jólétükhöz szükségesek." Ez a deklaráció — hiába volt éppen Churchill egyik aláírója — megpecsételte a gyarmati rendszer bukását. A háború befejezésekor a San-Franciscóban az új egyetemes nemzetközi szervezet megalakítása végett összeülő konferenciának már számot kellett vetnie azzal, hogy a gyarmati rendszer felszámolása vagy legalábbis gyökeres átalakítása nem halasztható tovább. Az Alapokmány megalkotói igyekeztek is ennek a feladatnak megfelelni, és az önrendelkezési jogot, amelyet a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában még hiába kerestünk, az Egyesült Nemzetek Szervezetének céljai közé sorolták. Az Egyesült Nemzetek célja többek között az — mondja az Alapokmány 1. cikkének 2. bekezdése —, hogy „... a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatokat fejlessze és az általános béke megerősítésére alkalmas egyéb intézkedéseket foganatosítson ..." Miután — amint azt az ENSZ Közgyűlése határozatilag is megállapította — az Egyesült Nemzetek tagjai kötelezték magukat az Alapokmány céljainak és elveinek megvalósítására,[13] az önrendelkezési jog nem pusztán politikai jelszó vagy jogpolitikai elv többé, hanem a tételes nemzetközi jog egyik alapelve, általános tartalmú és érvényű szabálya. A szóban forgó bekezdés — a szövegező bizottság előadójának jelentése szerint — a népek egyenlő jogainak és következésképpen önrendelkezési joguknak proklamálásával a jogegyenlőséget, a régi nemzetközi jogi felfogással szemben, az államok mellett a nemzetekre és a népekre is kiterjeszti.[14] Népeken és nemzeteken gyarmati népeket is érteni kell, éppen ezért *az önrendelkezési jog*nak mint az ENSZ alapelvének, következésképpen mint a mai nemzetközi jog egyik alapelvének *deklarálását a legfontosabb mérföldkőnek kell tekintenünk azon az úton, amelyet a nemzetközi jog a gyarmati kérdés megítélése terén eddig megtett.*

Az Alapokmány 55. cikke összekapcsolja az ENSZ egész gazdasági, szociális és kulturális tevékenységét a népek egyenlőségén és önrendelkezési jogán alapuló kapcsolatok fejlesztésével és hasonló kapcsolatot teremt az önrendelkezési jog és az oly sokat emlegetett emberi jogok és alapvető szabadságok között is. Ennek megfelelően a Közgyűlés 1952. december 16-i határozatában ki is mondotta, hogy „... a népek és a nemzetek önrendelkezési joga előfeltétele minden alapvető emberi jog teljes élvezetének."

Az Alapokmány XI—XIII. fejezetei — *az önkormányzattal nem rendelkező területekre vonatkozó nyilatkozat, illetőleg a nemzetközi gyámsági rendszer szabályai* — végső sorban szintén az *önrendelkezési joghoz* kapcsolódnak és az annak *megvalósulásához vezető út egyes állomásait jelzik.* Az önkormányzattal nem rendelkező területek és a gyámsági területek jogi helyzete közt fennálló legfontosabb eltéréseket az alábbiakban összegezhetjük:

Az önkormányzattal nem rendelkező területek a tulajdonképpeni gyarmatok. Egy-egy gazdaságilag fejlett tőkés állam igazgatása alatt állanak, nem alanyai a nemzetközi jognak, hanem jogi szempontból az ún. anyaország kiegészítő részeinek tekinthetők. Lakosságuk érdekei az Alapokmány 73. cikke értelmében azonban elsőbbséget élveznek az őket igazgató államok érdekeivel szemben, amelyeknek az a feladata, hogy „az egyes területek és népeik különleges viszonyainak és előrehaladottságuk különböző fokának megfelelően kifejlesszék az önkormányzatot, kellő figyelemre méltassák a szóban levő népek politikai törekvéseit és támogassák őket szabad politikai intézményeik fokozatos kifejlesztésében ..."

A gyámság alatt álló területek lényegében szintén gyarmatok, de jogilag kivételes helyzetben vannak, mert nem az őket eredetileg birtok-

[10] *Wilmot, Ch.:* The Struggle for Europe. London, 1952. 707. old.

[11] I. m. 708. old.

[12] Churchill e pont megszövegezése során csak a németek által leigázott népekre gondolt, az a visszhang azonban, amelyet a Charta világszerte keltett, azt bizonyította, hogy a gyarmati népek önmagukra is vonatkoztatták.

[13] Ld. a Közgyűlés 109. (II.) sz. határozatát.

[14] The United Nations Conference on International Organization. Selected Documents, Washington, 1946. 482. old.

ba vevő imperialista hatalom, hanem más állam igazgatása — hangsúlyozni kell—, csak igazgatása, nem pedig szuverénitása alatt állanak. A gyámsági igazgatás célja, mondja többek között az Alapokmány, — „... előmozdítani a gyámság alatt álló területek lakosságának politikai, gazdasági, szociális és nevelésügyi fejlődését és fokozatos haladását az önkormányzat vagy a függetlenség felé, ahogyan az az egyes területek és népeik különleges viszonyainak és az érdekelt népesség szabadon nyilvánított akaratának megfelel..."[15] A gyámsági rendszer célkitűzése tehát jóval messzebb megy az önkormányzattal nem rendelkező területekre vonatkozó nyilatkozatában körvonalazott célnál, érvénye azonban földrajzilag jóval kisebb területre terjed ki. Gyámsági igazgatás alá kerültek a volt mandátumos területek — az időközben függetlenné vált országok és Délnyugat-Afrika kivételével, melynek helyzete mindmáig rendezetlen —, valamint Szomália, a volt olasz gyarmat. A gyámsági igazgatás elveit és módozatait az érdekelt államok által kidolgozott és az ENSZ illetkés szervei által jóváhagyott gyámsági egyezmények állapítják meg. További különbség az önkormányzattal nem rendelkező és a gyámság alatt álló területek között az, hogy míg az előbbiek viszonyairól az ENSZ csupán tájékoztatást kap, a gyámsági területek igazgatása felett tényleges ellenőrzést is gyakorol, mely elsősorban arra irányul, hogy vajon népességük milyen módon fejlődik az önkormányzat vagy a függetlenség felé. Az ellenőrzés szerve, a Gyámsági Tanács, felerészben a gyámságot gyakorló, felerészben gyámságot nem gyakorló államokból áll. Az utóbbiak között találjuk a Szovjetuniót is, mely az Alapokmány rendelkezései értelmében állandó tagja a Gyámsági Tanácsnak és ily módon tevékenyen részt vesz a gyámság alatt álló területek népei felemelkedésének előmozdításában.

Ami a gyámsági rendszer célját illeti, a függetlenség jóval többet jelent az önkormányzatnál. Önkormányzaton egy-egy nép vagy népcsoport belső ügyeinek saját kebeléből választott vezetők útján történő igazgatását értjük — önkormányzata lehet például egy városnak, tartománynak vagy országrésznek is —, a függetlenség ezzel szemben nemcsak belső, de külső önállóságot, elsősorban önálló államiságot jelöl. Az önrendelkezés tartalma nem is merül ki az önkormányzattal, hanem valamely nép vagy nemzet szempontjából annak a közületnek a megválasztását is magában foglalja, amelyben élni kíván, úgyszintén a társadalmi és gazdasági rendszer, valamint az államforma megválasztását — egyszóval — a teljes függetlenséget is.

Az önrendelkezési jog alapelve és a gyámsági rendszer szerkezete között — nem is beszélve az önkormányzattal nem rendelkező területekről — *bizonyos ellentmondás észlelhető.* A gyámsági rendszer elnevezése még mindig Francisco de Vitoria gondolatvilágára és az általa megfogalmazott speciális gyámolítási viszonyra utal vissza, tehát a gyarmati népeket „kiskorúaknak", egy idősebb, „fejlettebb" nép által való vezetésre szorulóaknak minősíti, ezzel szemben az önrendelkezési jog eszméje éppen abból indul ki, hogy a népek, illetőleg nemzetek már világszerte nagykorúakká váltak, képesek és alkalmasak arra, hogy saját maguk intézzék nemcsak belügyeiket, de külső kapcsolataikat is minden más állam beavatkozásától függetlenül. Az ellentmondást az oldja fel, hogy a gyámsági rendszer rövid időre szóló átmeneti jellegű intézmény. Így például az ún. Olasz Szomáliára vonatkozólag megkötött egyezmény tíz esztendőre szól és e tíz esztendő lejártával, 1960-ban Szomáliának önálló állammá kell válnia. Hasonló elgondolások a többi gyámsági egyezménnyel kapcsolatban is felmerültek, a gyarmattartó hatalmak ellenállása folytán azonban nem kerültek megvalósításra. Az ellentmondás elsősorban a második világháború befejeztével még meglévő gyarmatbirodalmak és az önrendelkezési jog alapelve között nyilvánult meg, s a gyámsági rendszer éppen ennek az áthidalására, felszámolására jött létre. A nemzetközi jogi szempontból kedvező helyzetben levő gyámsági területek szerepe az, hogy maguk után húzzák az önkormányzattal nem rendelkező területeket, a többi gyarmatot is, és meggyorsítsák azok társadalmi és politikai fejlődését. *A gyámsági rendszer célja tehát saját felszámolása,* mely hatásában és következményeiben az egész gyarmati rendszer felszámolását segíti elő. Az ENSZ Alapokmánya és annak a gyarmatokra vonatkozó szabályai ily módon haladják túl de Vitoriát és a Nemzetek Szövetségének mandátumrendszerét és ezért jelentenek új korszakot a nemzetközi jog és a gyarmati népek történetében is.

4. Az önrendelkezési jog érvényesítése körül éles harcok folytak és folynak még ma is, és ugyanilyen küzdelem figyelhető meg az Alapokmány XI—XIII. terjedő fejezeteiben foglalt rendelkezések megvalósítása körül.[16] Hamarosan kialakult egyrészt a gyarmattartó tőkés államok arcvonala, amelyek jelenleg a gyámság alatt álló területeket is igazgatják, velük szemben pedig a szocialista államok, illetőleg a gyarmati sorból csak nem rég felszabadult nemzetek tábora, amely azért küzd, hogy az Alapokmánynak a

[15] Ld. bővebben „Az önrendelkezési jog és az ENSZ Alapokmánya." Jogtudományi Közlöny, 1956. 9. sz. 525—533. old.

[16] A függetlenség követelménye a Szovjetunió javaslatára került az Alapokmánynak a gyámsági rendszer céljait meghatározó 76. cikke szövegébe. E cikk szűkre szabott terjedelme miatt nem részletezhetjük azt a szerepet, amelyet a Szovjetunió a san-franciscói konferencián a fentebb idézett cikkek megszövegezése körül betöltött, sem pedig azt a küzdelmet, amelyet a haladó jellegű rendelkezések érvényesítéséért a gyámsági egyezmények megszövegezésekor folytatott. Erre vonatkozólag ld. „A nemzetközi gyámsági rendszer kérdései." Nemzetközi jogi tanulmányok. Szerk. *Hajdu Gyula.* Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1953. 183—210. old.

gyarmati népekre vonatkozó rendelkezéseit haladó, előre mutató értelmezésben alkalmazzák.

Az a körülmény, hogy a gyarmati népeket megilleti az önrendelkezés joga, még nem jelenti azt, hogy egyszersmind a nemzetközi jog alanyaivá váltak, hogy önálló nemzetközi jogalanyisággal rendelkeznek. A nemzetközi jog ugyanis államközi jog, az államok kapcsolatait rendezi. A gyarmati népeknek, ha még nem jutottak el az államalkotás stádiumába, nincsenek olyan szerveik, amelyek őket nemzetközi fórumokon képviselhetnék és amelyeken keresztül jogaikat és érdekeiket nemzetközi síkon érvényesíthetnék. *A gyarmati népek a nemzetközi jog alanyaivá a független államiság kivívásán keresztül válnak.* (Ez esetben viszont a „gyarmati nép" elnevezés is értelmét veszti, hiszen a gyarmat szó éppen más országnak alávetett, önállósággal nem rendelkező területet jelent.) Az Alapokmányba foglalt jelenlegi nemzetközi jog vonatkozó szabályainak progresszív, előremutató vonása abban áll, hogy a gyarmati népekkel szemben már nem helyezkedik a közöny álláspontjára, nem utalja ezek problémáit a gyarmattartó hatalmak kizárólagos belső hatáskörébe, hanem velük mint önálló politikai egységekkel számol. Elismeri, hogy a nemzetté válás fokára értek el, tehát joguk van nemzeti kultúrájuk kialakulását biztosító önálló államokra, és a többi államot arra kötelezi, hogy ezt az átalakulást elősegítsék. Nem szolgáltatja ki őket a katonailag erősebb és gazdaságilag fejlettebb államoknak, de nem is bízza őket más országok igazgatására, kizárólag az egyéneket érintő sérelmek és visszaélések tilalmával, hanem a gyámságot a függetlenség felé vezető útnak tekinti.

Az Alapokmány vonatkozó rendelkezéseinek szövegezése igen sok helyen még erősen magán viseli a San-Franciscó-i konferencián résztvevő tőkés államok delegátusainak felfogását. A haladó, előremutató elemeket óvatosan és szűkszavúan fogalmazták meg, az ENSZ eddigi működése és tagjainak a szocialista államok mellett volt gyarmati államokkal történt jelentős kibővülése mégis ezeknek a jelentőségét növelte nagyra. A „gyámság" és más, a múlt szótárából merített kifejezések ellenére a döntő, a lényeg mégis az, hogy az Alapokmány elismeri a gyarmati népek egyenjogúságát, és — bizonyos keretek között — a függetlenséghez s ezen keresztül az önálló nemzetközi jogalanyisághoz való jogát.

Franciaország a marokkói és a tuniszi, majd pedig az algériai kérdésben eredménytelenül hivatkozott az ENSZ Közgyűlése előtt az Alapokmány 2. cikkének 7. bekezdésére, arra, hogy ezek a kérdések kizárólagos belső joghatóságába tartoznak, tehát az ENSZ nem foglalkozhat velük. Mind a tuniszi, a marokkói, mind pedig az algériai, illetőleg cyprusi kérdéseket több ízben napirendre tűzték és megvitatták annak jeléül, hogy az ENSZ szervezetét és a nemzetközi közösséget a maga egészében érdeklő ügyeket jelentenek, melyeknek szabályozását a nemzetközi jog nem háríthatja el magától. Ha a Közgyűlés idevágó határozatai nem is hoztak közvetlen konkrét eredményt, aligha lehet tagadni, hogy állásfoglalásának a marokkói és a tuniszi kérdés megoldására kedvező hatása volt és a francia kormány algériai tétovázásában is van szerepe az ENSZ tagállamai által képviselt felfogásnak.

Az antikolonializmus elemi erejű mozgalma a gyarmattartó imperialista államokat is arra kényszeríti, hogy megkíséreljék régi gyarmatbirodalmaikat a „dekolonizáció" jegyében átalakítani. A British Empire először British Commonwealth, majd egyszerűen Commonwealth elnevezést kapott, és a francia gyarmatbirodalmat is Francia Unió elnevezés alatt emlegetik Párizsban.[17] Ezek a sajátos államszövetségek részben névlegesen önálló, de a valóságban szoros gazdasági és politikai függőségben levő országokból állanak. E függő országok jogi helyzetének vizsgálata nemzetközi jogi problémák mellett számos államjogi kérdést is felvet, és nem szorítható a jelen tanulmány keretei közé. Annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy nem a gyarmati népek igazi felszabadulásának útját jelölik, de az is bizonyos — számos példa igazolja —, hogy az ezzel kapcsolatos bonyolult imperialista jogi konstrukciók legfeljebb lassíthatják, de véglegesen meg nem akadályozhatják a függő országok népeinek teljes felszabadulását.

A nemzetközi jognak a gyarmati kérdéssel kapcsolatos szabályait vizsgálva nem kerülhetjük el, hogy bizonyos mértékig ne előre nézve és ne kiszélesítő módon értelmezzük a vonatkozó rendelkezéseket. Helytelen lenne — hogy a gyámsági rendszer kérdéseinél maradjunk —, ha azokat az 1946. és 1947-ben a gyámsági egyezmények megkötése körül folytatott viták szemszögéből vizsgálnánk csupán és figyelmen kívül hagynánk azt a körülményt, hogy a gyámsági területek közül a független Ghana állam részévé vált Brit Togo után most már Francia Togo, Kamerun[18] és Tanganyika függetlensége is napirendre került, és a gyámsági egyezmény értelmében 1960-ban Olasz Szomáliának is el kell nyernie önállóságát. Az Alapokmány elfogadásakor a még önkormányzattal nem rendelkező területek közül is sokan vívták ki önállóságukat és lettek egyszersmind az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagjaivá. A jogszabályok statikus vizsgálata más területeken sem helyes, de különösen helytelen olyan gyors fejlődésben levő területen, mint amilyen a gyarmati rendszer, ahol az utóbbi években a rohamossá vált társadalmi és politikai fejlődés az eddigi jogi kereteket gyökeresen átalakítja, vagy legalábbis — ha a keretek megmaradnak — új tartalommal tölti meg. A nemzetközi jognak a gyarmati kérdéssel kapcsolatos szabályait is mozgásukban, társadalmi szerepük és funkcióik oldaláról kell vizsgálni.

[17] Az ezzel kapcsolatos elméletek bírálatára vonatkozólag ld. *Entin, L. M.:* A dekolonizációra vonatkozó burzsoá jogi elméletek reakciós jellegéről c. tanulmányt. SZGP. 1959. 4. sz.

[18] Időközben, 1960. január 1-én függetlenné vált.

A szocialista államok növekvő ereje és a már felszabadult és a nemzetközi jog fejlesztésében tevékenyen résztvevő volt gyarmati államok állásfoglalása a tételes nemzetközi jogban meglévő progresszív szabályokat minden szűkszavú és óvatos megfogalmazás ellenére korunk legfontosabb nemzetközi jogszabályaivá fogja emelni.

Összegezésként megállapíthatjuk tehát, hogy a nemzetközi jognak a gyarmati népek iránti magatartása tekintetében — természetesen nagy általánosítással és csak a legfőbb mozzanatokat véve figyelembe — három korszakot különböztethetünk meg: 1. a teljes jogfosztottság kora, mely a nagy felfedezésektől a XIX. század elejéig tart; 2. a XIX. századtól az ENSZ megalakulásáig terjedő szakasz, mely már főleg az egyéni jogok vonalán bizonyos fokú védettséget nyújt, és végül 3. *az ENSZ* megalakulásától számítható korszak, melynek *nemzetközi joga azt a történeti feladatot kapta, hogy a maga eszközeivel segítse és előmozdítsa a gyarmati rendszer teljes felszámolását.* Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan halad a nemzetközi közösség fokozatos kiszélesedése, mely kezdetben földrajzilag szűkebb területen fekvő, azonos társadalmi rendszerben levő államok körére szorítkozott, de amely ma már földünk egészén különböző gazdasági rendszerű és különböző fajú népek által lakott, egyre nagyobb számú szuverén államot foglal magába. A nemzetközi jog egyre bővülő szabályai egyre tágabb területen, mind több és több állam között mozdítják elő a békés együttélést.

Herczegh Géza

SZEMLE

Természetjog vagy relativizmus?[1]

1. A második világháború után különösen megélénkült természetjogi tárgyú burzsoá szakirodalom néhány évvel ezelőtt új művel gazdagodott: Leo Strauss, a chicagói egyetem professzora adta közre 1949-ben tartott egyetemi előadásainak összegyűjtött anyagát Natural Right and History címmel.[2] A mű a nyugati szakirodalomban jelentős visszhangot keltett, s nemrég német nyelvre is lefordították.

Strauss professzor a politika tudományának neves művelője. Több mint negyed századdal ezelőtt a nemzeti szocializmus németországi uralomra jutása hazája elhagyására kényszerítette, azóta Angliában, majd az Egyesült Államokban tevékenykedett, jelenleg a chicagói egyetemen politikai filozófiát ad elő. Új művében — szaktárgyától látszólag messzire kanyarodva — a természetjog problémájával, tehát egy abszolút helyes jog, egy örök értékmérő létezésének vagy nemlétezésének kérdésével foglalkozik.

A természetjog és a politika-tudomány egymáshoz való közeledése az újabb burzsoá társadalomtudomány egyik jellemző sajátossága. A természetjogi elmélet a XX. század első évtizedeiben jelentkező újjáéledés, majd fokozatos terjeszkedés után a második világháborút követő években ugrásszerűen előretört, s most már régen a múlté az a felfogás, amely a természetjogban csupán a felvilágosodásnak, a feudális társadalmi rend kereteit feszegető burzsoázia szellemi mozgalmának egyik vetületét látta. A modern, „újjászületett" természetjog nagyon messzire került a „klasszikus" természetjogi felfogástól, gyökeresen megváltozott a jellege, társadalmi rendeltetése, úgyhogy közös vonást az elnevezés formális hasonlóságán kívül nem igen találunk.[3]

A mai természetjogi elméletek kialakulásában nagy szerepet játszottak a fasizmus közép-európai uralmának tanulságai. A jogi pozitivizmus különböző irányai, amelyek lehetőséget nyújtottak a fasiszta önkény bármely aktusának formális jogi alapon való igazolására, nem nyújtottak védelmet a jogtiprásokkal szemben. A burzsoá jogtudomány a pozitivizmus talajáról nem tudja megdönteni a fasizmus ideológiáját, s nem tud hatékony harcot vívni a fasiszta jogfelfogás ellen sem. A polgárságnak tehát olyan új elméletre van szüksége, amely erre lehetőséget nyújt, emellett azonban nem szorítja hátterbe valamennyi burzsoá jogbölcseleti irányzat közös célját, a fennálló burzsoá állami és jogi berendezkedés védelmét, tudományos igénnyel történő igazolását sem. Erre a célra a legalkalmasabb eszköznek a természetjog bizonyult, amely egy állítólag magasabbrendű, de mindig szubjektíven megválasztott értékmérő segítségével értékeli a társadalmi élet egész területét, szentesíti vagy elutasítja az egyes állami intézményeket vagy jogszabályokat, így a legrugalmasabban tudja követni a burzsoázia közvetlen érdekeinek pillanatnyi változásait.[4]

A természetjogi felfogás ma már messze túlterjed a jogtudomány határain, s lényegében az egész társadalomtudomány döntő befolyásolásának igényével lép fel. Nyilvánvaló tehát, hogy a legszorosabb kapcsolatban van a burzsoá politika-tudománnyal is, amely — éppen a természetjog hatására — mindinkább elveszti egzakt jellegét, és eltávolodik a társadalmi valóságtól. E folyamat egyik terméke Strauss professzor új könyve is. A társadalomtudománynak — tanítja Strauss — nem szabad arra szorítkoznia, hogy a valamely cél megvalósításához szükséges eszközöket feltárja, hanem döntenie kell az illető célok helyessége, illetve helytelensége felől is. A társadalomtudomány puszta eszközzé,

[1] Strauss, Leo: Naturrecht und Geschichte. Stuttgart, K. F. Koehler Verlag, 1956. A továbbiakban: Naturrecht.

[2] Natural Right and History. The University of Chicago, 1953.

[3] L. erről Tumanov, V. A.: Kritika szovremennoi burzsuaznoj teorii prava. Moszkva, 1957. 61—76. old. és Tumanov, V. A.: Mi rejlik a természetjog „újjáéledése" mögött a mai burzsoá jogtudományban? Cikkgyűjtemény, V—1955. 79—87. old.

[4] Ld. Zivsz, Sz. L.: Krizisz burzsuaznoj zakonnoszti v szovremennüh imperialisztcseszkih goszudarsztvah. Moszkva, 1958. 96. és köv. old.

bármely hatalmi érdek kiszolgálójává válik, ha előbbre helyezi a következetességet a nagyvonalú liberalizmusnál, és egyforma készséggel és hozzáértéssel siet tanácsaival a zsarnok, illetve a szabad emberek segítségére.[5]

Ezek a sorok a fasizmus szörnyű tapasztalatai alapján a pozitivizmustól elforduló polgári társadalomtudomány egyik legfőbb dilemmáját fejezik ki. Mi legyen ugyanis az az értékmérő, amely lehetővé teszi a „helyes" és a „helytelen" célok, eszközök, intézmények elhatárolását? S ha volna is ilyen értékmérő, hogyan lehet azt tudományosan igazolni, általánosan elfogadottá tenni?

A burzsoá társadalomtudomány erre a problémára lényegében két fő irányban keresi a választ. Az egyik irányzat hívei tagadják a minden értékelés megalapozásául szolgáló ún. „végső értékek" tudományos igazolhatóságát, s ezzel eleve lemondanak a probléma megoldásáról, a „helyes" és „helytelen" társadalmi célkitűzések tudományos elhatárolásáról. A másik fő irányzat elfogadja ugyan az objektív értékmérő létezését, ezt azonban nem a társadalmi valóságban, hanem azon kívül keresi. Értékrelativizmus vagy természetjog? — ez a mai burzsoá társadalomtudomány egyik alapvető problémája.

Ebbe a problémakörbe illeszkedik be Strauss új könyve is. Kérdésfeltevése kettős: 1. szükséges-e és 2. tudományosan igazolható-e a természetjog?

2. A természetjog előtérbe kerülésének oka — Strauss szerint — az a szükséglet, hogy az ember, illetve a társadalom értékelni igyekszik a maga társadalmi ideálját. Ez az értékelés csak a társadalmon kívül álló értékmérő segítségével történhet, mert a különböző társadalmak egymástól eltérő értékmérői között az ember nem dönthet szubjektív alapon. Ha értékítéleteink csak egyéni megítélésünk szerint — és nem objektív érvényességgel — helyesek, akkor lényegében minden megengedetté válik, amit az ember meg akar tenni. Az a társadalomtudomány, amely nem tud éles határvonalat húzni helyes és helytelen társadalmi célok és eszközök között, nem méltó a „tudomány" névre, hanem bármilyen hatalom érdekeinek engedelmes kiszolgálójává válik. A nihilizmushoz vezető relativizmus elkerülése végett szükség van egy objektív értékmérő elismerésére — állapítja meg Strauss —, az egymással szemben álló társadalmi szükségletek és az ezeken nyugvó társadalmi ideálok rangsorolásának problémája nem oldható meg másképpen, mint a természetjog segítségével.[6]

Strauss tehát helyes előfeltevésekből — a mutatio elenchi néven ismert logikai hiba „segítségével" — helytelen végkövetkeztetéshez jut. Abból ugyanis, hogy a társadalomtudománynak objektív értékmérő alapján értékelnie kell a társadalmi jelenségeket, nem következik az, hogy ennek az értékmérőnek a társadalmon kívül kell állnia. A relativista társadalomtudomány és jogfilozófia a marxista—leninista felfogástól is mélységesen idegen.[7] A relativizmus elutasításából azonban számunkra nem a terszetjoghoz való menekülés következik, hanem a társadalmi értékítéleteknek egy valóban tudományos, objektív ismérv alapján történő megalapozása. A társadalom fejlődése az alacsonyabbrendű formációkból a magasabbrendűek felé, pontosabban: ennek történelmi szükségszerűsége az az objektív alap, amelyre a társadalomtudománynak értékítéleteit alapítania kell. A történelmi szükségszerűség felismerése teszi lehetővé a tudományos különbségtételt haladó és reakciós, „helyes", illetve „helytelen" nézetek és intézmények között, és ennek alapján a társadalmi fejlődés befolyásolását, annak az objektív törvényszerűségekkel összhangba hozatalát. Ez a marxista—leninista társadalomtudomány legfőbb feladata, s hogy ezt sikerrel teljesíti, azt a szocalista társadalom építésének újabb és újabb eredményei bizonyítják.

Strauss a természetjog szükségességének indokolása után — noha a társadalomtudomány számára nélkülözhetetlen objektív értékmérőnek általa a természetjoggal való azonosítása semmiképpen sem meggyőző — a természetjog tudományos igazolásának kérdését állítja vizsgálódásai középpontjába. Helyesen állapítja meg ugyanis, hogy a természetjog elfogadásának kedvező és hasznos voltából még nem következik annak tudományos igazsága. Hasznosság és igazság teljesen különböző dolgok.[8] A szerző feladatát abban látja, hogy a természetjog létezését tudományosan alátámassza. Módszere az, hogy a főbb modern gondolatrendszereket — tegyük hozzá: burzsoá gondolatrendszereket, mert Strauss könyve a marxista—leninista világnézettel, s az ezen alapuló szocialista állam- és jogelmélettel egyáltalán nem foglalkozik — saját belső ellentmondásaikon keresztül igyekszik megcáfolni s ennek során azok alapvető kérdésfeltevéseit közelíti meg. Bizonyítani törekszik, hogy mind a hisztorizmus különböző változatai, mind a Max Weber elméletén alapuló relativista rendszerek megoldhatatlan ellentmondásokba ragadják követőiket, s a múlt században félretett egységes természetjogi világkép helyébe nem tudnak valóban tudományos rendszert állítani. Strauss bírálata azonban nem „balról", hanem „jobbról" történik; a mai burzsoá gondolkodás önellentmondásaiból nem az előrelépés, az egész burzsoá gondolkodás túlhaladásának szükségességére következtet, hanem éppen ellenkezőleg, még azokat a viszonylagos eredményeket is elveti, amelyeket a burzsoá filozófia és társadalomtudomány az „elvilágiasodás", tehát a feudalizmus szellemi örökségétől való szabadulás terén elért. Vissza a természetjogi kérdésfeltevésekhez — tanítja Strauss professzor —, s a természetjog burzsoá ellenfeleivel vitázva, majd a természetjogi felfogás eredetének feltárása útján igyekszik egy „természetes" igazságosság, illetve bizonyos általános érvényű alapelvek létezését igazolni. Ez a törekvése a szocialista társadalomtudományban természetesen nem számíthat sikerre, annyi azonban kétségtelen, hogy Strauss könyvének számos részlete — különösen az egyes burzsoá gondolati irányok éleselméjű és mélyreható elemzése és cáfolása —

[5] Naturrecht 4. old.

[6] Uo. 4—5. old.

[7] L. Péteri Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. II. köt. 3—4. sz. 183—223. old.

[8] Naturrecht 6. old.

a marxista—leninista állam- és jogtudomány művelője számára is érdekes és tanulságos olvasmány. A következőkben főleg e részekkel foglalkozunk.

3. A mai társadalomtudomány a természetjogot főleg két okból veti el — állapítja meg Strauss — a történetiség nevében, illetve a valóság és az értékek világának megkülönböztetése és szigorú elhatárolása alapján.[9] Ellentámadásának tüzét is e két irányzatra: a hisztorizmusra és a Max Weber-féle relativizmusra összpontosítja.

A történetiség nevében vezetett támadás szerint a természetjog örökérvényű, változhatatlan, az emberi értelem segítségével felismerhető jogként lép fel, a történelem viszont arra tanít, hogy ilyen jog nincs: a jogra és igazságosságra vonatkozólag különféle nézetek uralkodnak a feltételezett egyöntetűség helyett. Nem létezhet természetjog, ha nincsenek változhatatlan igazságosság-elvek, márpedig a történelem igazolja, hogy ilyen elvek nincsenek.

A szerző ezzel szemben rámutat arra, hogy a természetjog létezésének nem előfeltétele az egész emberiség egyetértése. Az a körülmény, hogy az igazságosság-elvek különbözőek, még nem bizonyítja, hogy a természetjog tagadása helyes vagy ésszerű volna. A jogra és jogtalanságra vonatkozó nézetek eltérő volta nem összeegyeztethetetlen a természetjog eszméjével, hanem — éppen ellenkezőleg — szükséges csábítást jelent a „természettől fogva jogos" utáni kutatás. Strauss tehát lényegében megfordítja a vádat: az időbelileg és térbelileg olyannyira eltérő természetjogi felfogások sokféleségével egy „természetes" igazságosságra való állandó törekvést, illetve e „természetes" igazságosság létezését kívánja bizonyítani. Abból a tényből, hogy az ember egyáltalán fel tudja vetni az értékelés kérdését, az emberi szellemnek a társadalomtól való függetlenségére következtet, és a társadalom felett, azon kívül álló értékmérő tudományos igazolását tekinti a tudomány feladatának.[10]

Aligha kell bizonygatni e felfogás téves voltát. Strauss itt lényegében hasonló — csak ellenkező előjelű — túlzásba esik, mint a történeti felfogás hívei. Nyilvánvalóan nem bizonyíték a természetjog ellen az egyes természetjogi irányzatok igazságosság-fogalmának különbözősége — hiszen nem egy természetjogász is elismeri a természetjog tartalmának változásait[11] —, de ugyanígy legalábbis elfogultságot tételez fel az igazságos társadalmi berendezkedés kutatásának évszázados problémájából az örök igazságosság létezésére következtetni.

Az a bizonyíték, amelyet a történetiség nevében indított támadás a természetjog ellen felhoz. Strauss szerint teljesen tarthatatlan. Megállapítja, hogy ha a természetjognak a történelem nevében való elutasítása egyáltalán figyelmet érdemel, úgy azt nem történelmi, hanem filozófiai alapokra kell helyezni. A természetjog lehetőségének, vagyis az állítólag örökérvényű, változhatatlan alapelvek megismerhetőségének olyan bírálatából kell szerinte kiindulni, amely valamiképpen összefügg a történelemmel, de alapjában véve filozófiai jellegű. Az örökérvényű, változhatatlan alapelvek megismerhetősége képezi a vizsgálat tárgyát, a bírálatnak tehát elsősorban nem a természetjogra vagy az erkölcsi alapelvekre kell vonatkoznia, hanem az emberi gondolkodás folyamatára. Ha sikerül igazolni azt a tételt, hogy az emberi gondolkodás képtelen abszolút érvényű, változhatatlan alapelvek felismerésére, akkor a természetjognak nincs létjogosultsága. Az a kérdés, hogy be lehet-e ezt bizonyítani a történeti szemléletből kiindulva.

Ez a kérdésfeltevés, mely Straussnak a történeti szemlélettel való polémiáját alapvetően jellemzi, az újkantiánus filozófia és jogbölcselet hatását mutatja. Az államra és a jogra vonatkozó vizsgálódások kiindulópontjául az ismeretelméletet választani, a filozófiai, illetve társadalomtudományi elemzést az ismeretelmélet fő kérdésének, az emberi agy megismerőképességének vizsgálatával helyettesíteni — a vizsgálódás körének olyan leszűkítését jelenti, amely semmiképpen sem eredményezheti a valóság helyes megismerését. Ez a szemlélet, mely a gyakorlat próbaköve helyett az elvont spekulációban keresi nézetei igazolását, a hisztorizmust sem sebezhető oldaláról, a történeti valóságnak valamiféle misztikus, állítólag a történelemből leszűrt, valójában azonban attól teljesen elvonatkoztatott elvekkel való azonosítása miatt támadja, hanem az ismeretelméleti szempontok elhanyagolása miatt.

A konvencionalizmus (a történeti szemlélet első megjelenési formája, amely a jogra vonatkozó nézetek sokféleségéből az örökérvényű természetjog nemlétére, illetve minden jog megegyezésen, konvención alapuló jellegére következtet) a természet és a konvenció közti különbséget alapvetőnek tekinti, s a természetet magasabbrendűnek tartja, mint a társadalmi konvenciók világát. Az a tétele, hogy a jog és igazságosság konvencionális jellegűek, azt jelenti, hogy e jelenségek nem a természetben gyökereznek, hanem a közösség önkényes akaratelhatározásától függenek. Így alkalmasak bizonyos emberi célkitűzések (pl. a társadalmi béke) megvalósítására, de az örökérvényű, változatlan alapelvekkel nincs semmilyen kapcsolatuk.

A konvencionalizmus a filozófiára hárítja azt a feladatot, hogy válaszoljon az átfogó igazságok, vagy az „örök rend" kérdésére. A történeti irányzatnak ez a válfaja tehát nem veti el az „örök dolgok" így az „örök igazságosság" létezését, csupán az államot és a jogot zárja ki — konvencionális jellegük miatt — az örökérvényű, változatlan jelenségek sorából.

A modern történeti szemlélet elveti azt az előfeltételezést, hogy a természet világa magasabbrendű az emberi alkotásnál. Az emberi alkotások — így a jog is — éppen olyan természetesek, mint bármely más jelenség. Míg a konvencionalizmus szerint a filozófálás a számunkra érzékelhető jelenségek világának elhagyását jelenti, addig az új felfogás szerint a filozófia a társadalmi valósághoz, közelebbről egy adott kultúrához tartozik. E felfogás — a tulajdonképpeni hisz-

[9] Uo. 9. old.

[10] Uo. 11. old.

[11] Ld. pl. Verdross, Alfred: Die Erneuerung der materialen Rechtsphilosophie. Zeitschrift für Schweizerisches Recht. 1957. Bd. 76. Heft 7. 181—253. old. vagy Messner, Johannes: Naturrecht ist Existenzordnung. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 1957. XVIII/2. 187—210. old.

torizmus — szerint az emberi gondolkodás történeti jellegű, s ezért nem lehet képes arra, hogy valamiféle „örök" dolgot megragadjon. Az „örök" igazságok, így a természetjog gondolatát is a hisztorizmus határozottan elutasítja.

A hisztorizmus térhódítása a jogtudományban is elsősorban a természetjog elleni támadás jegyében zajlott le. A történeti jogi iskola hívei úgy vélték, hogy az egyetemes érvényű elvek elfogadása az embereket arra késztetné, hogy a fennálló viszonyokat ezen elvek alapján, az ésszerű, „természetes" rendhez viszonyítva vizsgálják. Ez — a francia forradalom tanulságai alapján — nem látszott célszerűnek a hivatalos porosz tudomány rangjára emelkedett történeti jogi iskola számára, hívei tehát a természetjog ellen foglaltak állást. Ebben azonban nem voltak következetesek, mert a természetjog elvetése mellett éppen úgy objektív elvek kidolgozására törekedtek, mint a klasszikus természetjog hívei. A különbség csak az volt, hogy nem absztrakt és általános, hanem konkrét és egyedi elveket kutattak; olyan elveket, amelyek egy meghatározott korszakra, vagy egy meghatározott nemzetre érvényesek. A történeti jogi iskola tehát éppen úgy objektív értékmérőt akar találni, mint a természtjogi irányzat, csak nem a természetben, hanem a történelemben. Ez a kísérlet azonban kudarcot vallott, a történeti jogi iskola híveinek nem sikerült semmiféle objektív normát a történelemből levezetniök. Ennek oka Strauss szerint az, hogy a történelmi események megítélése — a hagyományok követése vagy elvetése, választás a békés fejlődés vagy a forradalom között — csak valami általános érvényű, a történelmen kívül álló alapelv szerint történhetnék, mert a történelmileg szükségszerű nem feltétlenül esik egybe a helyessel vagy igazságossal. Minthogy a hisztorizmus az örökérvényű alapelvek gondolatát elutasította, s az objektív értékmérőt a történelemből próbálta levezetni, ez a kísérlete eleve kudarcra volt ítélve. A hisztorizmus szükségszerűen nihilizmusba torkollik.[12]

Helyes-e egyáltalán a történeti szemlélet kiindulópontja? Kizárja-e a történelem tanúsága bizonyos változatlan alapelvek létezését, illetve megismerhetőségét? Strauss e kérdésekre határozott nemmel válaszol. A történelem azt bizonyítja — állapítja meg —, hogy az emberi gondolkodás — így a filozófiai gondolkodás is — mindig ugyanazokkal az alapvető kérdésekkel foglalkozik, s ezért kell lennie egy változatlan gondolat-keretnek, amely felül áll a tényekre és elvekre vonatkozó emberi gondolkodás minden változásán. Ez persze nem zárja ki azt, hogy e problémák különböző világossággal merülnek fel a különböző gondolkodók előtt; így természetesen a válaszok is különbözőek. Ha viszont az alapproblémák változatlanok, akkor az emberi gondolkodás is képes arra, hogy túllépjen történeti keretein és megragadjon valamit, ami a történelmen kívül áll, vagyis megismerje az örök, változatlan problémákat. Ez még akkor is így volna, ha e végső problémák megoldására irányuló minden kísérlet eleve kudarcra volna ítélve az emberi gondolkodás állítólagos „történetisége" miatt.[13] Ez utóbbi előfeltétel — a hisztorizmus egyik alaptétele — azonban a maga önellentmondásos jellegénél fogva ugyancsak nem alkalmas bizonyíték a változatlan, örökérvényű alapelvek létezése ellen — állapítja meg Strauss. A hisztorizmus ugyanis az emberi gondolkodás történeti jellegének hangsúlyozásával voltaképpen épp úgy általános érvényű, transzhisztorikus jellegű tételt szögezett le, mint bármely természetjogi irányzat. Ha viszont minden emberi ismeret történeti és ezért változó jellegű, akkor maga az alaptétel — mint emberi ismeret — sem tarthat igényt a változatlan érvényre.

Strauss professzornak a történeti szemlélet ellen felsorakoztatott érvei helyes és helytelen elemeket egyaránt tartalmaznak. A legfőbb hiba abban rejlik, hogy a szerző a történeti szemléletnek csak azokat a változatait vizsgálja, amelyeket burzsoá gondolkodók fejlesztettek ki, s éppen ezért — az általuk támadott természetjoghoz hasonlóan — végső soron idealista jellegűek. A hisztorizmusnak e változatai ellen felsorakoztatott érvek jórészt helytállóak. Strauss azonban a történeti szemlélet idealista változataival együtt elveti azt a történeti szemléletet is, amely materialista világnézeti alapon nyugszik. Így nyilvánvalóan nem lehet egyetérteni azzal, hogy Strauss az emberiség alapvető problémáit kirekeszti a történelmi valóságból, s valamiféle „örök igazságok"-nak nyilvánítja őket. A dialektikus és történelmi materializmus sem tagadja azt, hogy bizonyos problémák az emberiség előtt újra meg újra felmerülnek, s így szinte végigkísérik annak történetét. E problémák gyökere azonban mindenkor a gazdasági és társadalmi feltételekben rejlik, azok változásai határozzák meg a konkrét kérdésfeltevéseket és az ezekre adott — történetileg változó — válaszokat. Nincsenek tehát „örök" igazságok, hanem csak az emberi ismereteknek történelmileg változó, az adott gazdasági és társadalmi feltételekhez igazodó összessége az emberiség fejlődésének egy-egy szakaszán.[14] A történetiségnek ez a — helyes — értelmezése egyúttal a szerzőnek a hisztorizmus szükségszerű nihilista következményeire vonatkozó megállapításait is cáfolja. Nem a történeti szemlélet általában bizonyul könnyűnek az elemzés mérlegén, hanem csak annak idealista, reakciós változatai.

4. A természetjog létezésének egyik előfeltétele az, hogy az emberi lét alapproblémái mindig ugyanazok, s ebből következőleg az emberi értelem számára hozzáférhetőek legyenek. A másik előfeltétel viszont e problémák végleges megoldásának lehetőségét követeli meg. A Max Weber-féle relativizmus, amely tudományosan igazolhatatlannak nyilvánítja valamely jelenségnek a másikhoz viszonyított magasabb- vagy alacsonyabbrendűségét, a természetjogot annak állítólagos abszolút érvényűsége miatt támadja. Weber látszólag a természetjog útján haladt, amikor — az empirikus tudomány eszméjéből kiindulva — azt állította, hogy minden tudomány független a világnézettől, így mind a természet-, mind a társadalomtudomány

[12] Naturrecht 19. és köv. old.

[13] Uo. 25. és köv. old.

[14] Ld. erről a kérdésről részletesen Engels: Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt? (Anti-Dühring) Szikra, Budapest, 1950. 86—98. old.

megállapításai egyaránt érvényesek a legkülönbözőbb világnézetű emberek között. A társadalomtudomány általános és objektív érvényességének hangoztatása mellett azonban elismerte, hogy a társadalomtudomány rendszerét alkotó tudományos tételek az érdekeinktől és szemléletmódunktól függő kérdésekre adott válaszokat tartalmazzák. Érdekeink és szemléletmódunk viszont történetileg relatív érték-eszméinktől függnek, tehát végső soron az egész társadalomtudomány központi magja — ti. érték-eszméink és ebből fakadó érdekeink — történeti, s ebből következőleg relatív jellegű. Weber szerint értelmetlenség volna egy „természetes" rendszerről beszélni, vagy az alapfogalmak végleges rendszerét megkonstruálni, e rendszerek ugyanis szükségszerűen változóak. A társadalomtudomány nem más, mint a társadalomnak a jelen szempontjából való megértése.[15]

Weber nem utasítja el az abszolút értékek létezésének gondolatát. Megállapítása szerint az alapjában véve történeti jellegű érték-eszmék tartalmaznak bizonyos transzhisztórikus elemet is: a legmagasabbrendű értékek éppen olyan időtlenek, mint a logika elvei. Ezeknek az időtlen értékeknek az elismerése választja el Webert felfogását a hisztorizmus álláspontjától, de korántsem teszi azt természetjogivá. Weber ugyanis nemcsak a történelmileg változó, hanem az úgynevezett időtlen értékeket sem fogadta el abszolút érvényű értékmérőnek.[16] Tagadta, hogy bármilyen empirikus vagy racionális tudomány, bármiféle tudományos vagy filozófiai megismerés felvilágosítást adhatna az „igazi" értékrendszerről; ilyen értékrendszer ugyanis nem létezik. Csupán egyenrangú értékek sokaságát különböztethetjük meg, amelyek egymásnak ellentmondanak és amelynek összeütközései racionális úton, vagyis pusztán az emberi értelem segítségével nem oldhatók meg.

Weber felfogása az emberi méltóságról alkotott alapvető meggyőződésén nyugszik. Szerinte az ember méltósága, az állatokhoz viszonyított magasabbrendűsége abban áll, hogy végső értékeit maga állapítja meg, ezeket az értékeket állandó céljául tűzi ki, majd kiválasztja az e célok eléréséhez szükséges eszközöket. Az emberi méltóság az ember autonómiáját jelenti, vagyis azt, hogy értékeit, ideáljait szabadon választhatja meg. „Kövesd, akit akarsz, Istent vagy ördögöt, de ha egyszer választottál, tedd azt egész szívedből, egész lelkeddel és minden erőddel" — ez Weber „kategórikus imperativus"-a amelynek segítségével a társadalomtudományból száműzi az abszolut értékmérő gondolatát.[17]

Strauss e felfogással szemben számos nyomós ellenérvet sorakoztat fel, s ezekkel elsősorban az „értékmentes" társadalomtudomány eszméjét támadja. Álláspontja szerint a társadalomtudomány nem nélkülözheti a jelenségek értékelését, mert számos esetben már magában a szociológiai kérdésfeltevésben benne van az értékelő elem. Ha pl. a prostitucióról mint szociológiai jelenségről s nem puszta absztrakcióról beszélünk, egyidejűleg annak lealacsonyító jellegére is gondolunk, tehát máris értékítéletet alkotunk. Vagy ha valaki például a művészetek szociológiáját vizsgálja, annak természetszerűen tudnia kell, hogy mi a művészet, mert csak így választhatja el a valóban értékes műalkotást a giccstől. A művészet mibenlétének ismerete viszont szükségszerűen együttjár azzal, hogy a vizsgálat során értéksorrend alakul ki bennünk a magasabb-, illetve alacsonyabbrendű alkotások tekintetében.[18] A példák számát még szaporítani lehetne. Mi lenne pl. a politika tudományából, ha nem foglalkozhatna olyan jelenségekkel, mint a korrupció, funkcionárius-uralom, politikai elvakultság stb., mert hiszen ezek a jelenségek előzetes értékítéleteken alapulnak s „érték-mentes"-en el sem képzelhetők?

A társadalomtudománynak nemcsak kérdésfeltevései, hanem vizsgálati módszerei sem nélkülözhetik az értékelő elemet. Ha pl. a szociológusnak valamely államférfi, vagy hadvezér tetteivel kell foglalkoznia, ez — Weber szerint — pusztán leíró tevékenységet jelent. A szociológus elsősorban a jelenségek okainak feltárását végzi el, megvizsgálja tehát, hogy a kérdéses tetteket a célok és eszközök józan mérlegelése, vagy csupán emócionális tényezők hozták létre. Strauss viszont helyesen ismeri fel, hogy a látszólag értékmentes leírás mögött valójában értékelés húzódik meg A kutatónak ugyanis előre meg kell alkotnia az adott helyzet racionális cselekvés-modelljét, s ehhez mérnie a kérdéses cselekvést. A gondolatfolyamat vége szükségszerűen az az értékítélet lesz, hogy az illető személy helyesen vagy helytelenül cselekedett. Strauss ott követi el a hibát, hogy a szociológiai értékelés alapjaként a természetjogot fogadja el.

Weber és követői azt hangoztatják, hogy a szociológusnak valamely idegen társadalmat sohasem a saját társadalmának mércéje alapján kell megítélnie, hanem bele kell helyezkednie az idegen társadalom sajátos életébe, vagyis pontosan meg kell azt értenie. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a megértés nem mehet végbe egy előzetesen létező fogalomrendszer nélkül, amely természetszerűen az illető szociológusnak saját társadalmára vonatkozó felfogását tükrözi. Ennek az a következménye, hogy a szociológus az idegen társadalmat is lényegében a saját társadalma alapján ítéli meg, tehát beszorítja azt egy tőle teljesen idegen fogalomrendszer Prokrusztesz-ágyába. A Weber-féle „semlegesség" tehát a valóságban elképzelhetetlen.[19]

A relativista felfogás csak látszatra segíti elő a jelenségek jobb megértését, tárgyilagosabb szemléletét is. Az a történész, aki nem fogadja el a végső értékítéletek objektív létezését, szükségszerűen el kell hogy utasítsa a múltnak minden olyan gondolatrendszerét, amely az objektív értékítéletek elismerésén alapul. Ez viszont természetszerűleg a múlt örökségének lebecsülésére, annak helytelen értékelésére vezet.[20]

Weber egész tanítása a társadalomtudomány funkcióiról azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a leg-

[15] Naturrecht 39. és köv. old. Megjegyezzük, hogy Weber a relativista szociológiára vonatkozó felfogását főleg „Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre" c. (Tübingen, 1922) munkájában fejti ki. A következő lapszámok Strauss könyvének Weber felfogását összefoglaló részeire utalnak.

[16] Uo. 41. old

[17] Uo. 47. old.

[18] Uo. 52—53. old.

[19] Uo. 58. old.

[20] Uo. 63. old.

magasabbrendű értékek közötti konfliktusokat az emberi értelem nem tudja áthidalni. Az a kérdés, hogy ez az előfeltevés valóban bizonyított, vagy egyáltalán bizonyítható-e.

Weber a maga alaptételét a következő gondolatmenettel próbálta igazolni: A szociálpolitika az igazságossággal foglalkozik, hogy azonban az igazságosság mit követel, azt semmilyen tudomány nem döntheti el. Két felfogás áll szemben egymással, mindkettő egyaránt védhető és támadható. Az egyik felfogás abból indul ki, hogy a társadalmi javakból több illeti meg azt, aki többet dolgozik. A másik álláspont szerint viszont többet kell követelni attól, aki többre képes. Az első álláspont elfogadása a társadalom részéről azzal jár, hogy a tehetséges egyének kedvező érvényesülési esélyhez jutnak. A második álláspont szerint viszont a tehetséges egyént meg kell akadályozni jobb esélyeinek kihasználásában. Ha már most ez a két álláspont egyenlő értékű volna, ebből az következnék — mondja Strauss —, hogy vakon választhatnánk közülük. Ha Webernek igaza volna abban, hogy egyik lehetőség sem magasabbrendű erkölcsileg a másiknál, akkor kézenfekvő volna az a következtetés, hogy ne az etika, hanem a kényelem, illetve a célszerűség szempontjai döntsenek a választásnál, ezeket pedig — mint az igazságossággal össze nem egyeztethető elveket — Weber maga nyomatékosan kizárta vizsgálódási köréből. Ha végül Webernek igaza volna abban, hogy mindkét egymással ellentétes nézet tudományosan egyaránt védhető, illetve támadható, akkor a társadalomtudomány mint objektív tudomány bolondnak kell hogy bélyegezze mindazokat, akik valamilyen álláspontot az igazságossággal hoznak kapcsolatba.[21]

Weber azt állította, hogy egy szigorúan világi felfogás semmiféle objektív normát nem ismerhet el, „abszolut érvényű" normák tehát csak valamilyen felsőbb kinyilatkoztatás alapján volnának lehetségesek. Nem bizonyította azonban azt — állapítja meg Strauss —, hogy az emberi értelem külső segítség nélkül képtelen objektív normákhoz eljutni, tehát kinyilatkoztatásra van szüksége, s nem bizonyította azt sem, hogy a különböző erkölcsi normák közti harc az emberi értelem segítségével nem oldható meg. Csupán azt bizonyította, hogy a társadalmon kívül álló erkölcsi alapelvek rendszere — így a természetjog is — összeegyeztethetetlen az emberi javak vagy az emberi méltóság ama mércéivel, amelyeket az emberi értelem külső segítség nélkül is fel tud ismerni. Ezt viszont senki sem vonja kétségbe. A társadalomtudomány az emberi társadalom problémáit vizsgáló tudomány. Ha megállapításait valamiféle felsőbb kinyilatkoztatásra alapozná, szükségszerűen elveszítené világi jellegét és a vallás területére tévedne.[22] Mindebből Strauss azt a következtetést vonja le, hogy Max Webernek és követőinek relativizmusa végeredményben nem nyújt tudományos bizonyítékot a természetjog létezésének lehetősége ellen.

Ismertetésünk elején már röviden összegeztük a szocialista állam- és jogelmélet álláspontját a relativizmussal kapcsolatban. Itt csak arra utalunk — amit egyébként Strauss is felismer,[23] hogy a természetjog és a relatívizmus vitájában nem annyira tudományos, mint inkább politikai meggondolások játszák a főszerepet. A relatívisták főleg a burzsoázia ama rétegéből kerülnek ki, akiknek körében még élénken élnek a liberalizmus, a burzsoázia „klasszikus" világnézetének hagyományai, míg a természetjog térhódítása az imperializmus újabb politikai és ideológiai szükségleteit tükrözi. A különbségek megállapítása azonban nem homályosíthatja el azt az alapvető tényt, hogy mindkét irányzat idealista jellegű, mindkettő szerves része a mai burzsoá ideológiának, s egyek a marxi-lenini világnézet elutasításában is. Különbségük tehát nem a lényegre, hanem csak kisebb jelentőségű, másodlagos problémák tekintetében fennálló véleményeltérésre vonatkozik. A természetjogi irányzat és a relativizmus közti különbség „relatív" voltát egyébként — ha más szempontból is — Strauss is felismeri. A polgárság — állapítja meg — a természetjog nevében küzdött az egyéniség abszolutista korlátozásai ellen. Mikor aztán a természetjog legönkényesebb értelmezésével is fennmaradtak bizonyos korlátozások, a polgárságnak választania kellett a természetjog és az egyén teljesen korlátlan jogai között. Az utóbbit választotta, majd pedig szinte természetjogi elvvé nyilvánította minden „abszolut" elutasítását, illetve azt a tételt, hogy az emberek különböző felfogásának tiszteletbentartása az egyetlen szükséges dolog. A relativizmusnak tehát végső soron természetjogi gyökerei vannak.

5. A természetjog ellen burzsoá oldalról leggyakrabban felhozott érvekkel való leszámolás után Strauss azt a feladatot tűzi ki maga elé, hogy a természetjog eszméjének mibenlétét részletesebben feltárja. Könyve további részében a klasszikus természetjog kialakulásával és egyes jelentősebb képviselőivel foglalkozik. Vizsgálódásai sok érdekes és gyakran új megállapításhoz vezetnek, de — éppen történeti jellegük miatt — inkább a politika-tudomány történetével foglalkozó szakemberek érdeklődésére tarthatnak számot.[24]

Leo Strauss könyvének jelentőségét a burzsoá tudomány különösen filozófiai és filozófiatörténeti vonatkozásaiban, a benne foglalt részlet-vizsgálódások értékében, végül a természetjogi álláspont határozott kifejtésében látja. Nézetünk szerint a marxista-leninista állam- és jogtudomány számára főleg azért érdemel figyelmet ez az új természetjogi munka, mert éles és sok tekintetben megalapozott bírálatban részesíti a szemben álló burzsoá felfogásokat. A hisztorizmus és a relativizmus különböző irányai számunkra egyaránt elfogadhatatlanok, következetlenségeik, önellentmondásaik leleplezését, az ellenük felhozott tudományos érveket akkor is örömmel üdvözöljük, ha azok burzsoá jogtudós részéről hangzanak el. A természetjog tudományos igazolhatóságáról Strauss professzornak aligha sike-

[21] Uo. 70. és köv. old.

[22] Uo. 73. old.

[23] Uo. 5—6. old.

[24] Valószínűleg a történeti részek viszonylag nagy terjedelme hatott közre a legerősebben a könyv címének megválasztásánál is. Ismertetésünkben azonban, mely elsősorban a könyvnek a burzsoá jogtudomány mostani természetjog-relativizmus vitájában játszott szerepét kívánta megvilágítani, helyesebbnek látszott az erre való utalás.

rül meggyőznie a természetjog marxista ellenfeleit, de könyve számos vonatkozásban hasznos segítséget jelent a burzsoá jogtudomány néhány fő irányával vívott harcban.

Péteri Zoltán

A Mt. 29. § (1) bekezdés c) pontja alapján történő felmondások gyakorlatában elkövetett gyakoribb hibákról*

A Munka Törvénykönyve a szocialista társadalmi rendszer humanista jellegének megfelelően korlátozza, sőt bizonyos esetekben meg is tiltja a munkajogviszonynak a vállalat részéről történő megszüntetését, ugyanakkor viszont bizonyos indokolt esetekben lehetővé teszi a vállalat részére a munkajogviszony megszüntetését. Ezen indokolt esetek közé tartozik a munkajogviszony felmondással való megszüntetésének lehetősége, ha a dolgozó a munkáját ismételten nem végzi el megfelelően, vagy annak ellátására nem alkalmas. (Mt. 29. § (1) bek. c. pont.)

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy egyes esetekben a munkáltatók nem tartják be a felmondási szabályokat és jogellenesen szüntetik meg a dolgozók munkajogviszonyát, aminek legtöbbször gondatlanság, emberekkel való nem törődés, alaptalan rágalmaknak való hiteladás vagy személyi boszszú az oka.

A munkajogviszony jogellenes megszüntetése kárt okoz a vállalatnak és a népgazdaságnak; egyrészt a kifizetett anyagi kártérítés formájában, másrészt, úgy, hogy mind az érintett dolgozó, mind annak dolgozó társai a vállalatvezetés tekintélyében és megfontoltságában való hitét veszti el. Ez annál inkább káros, mert kellően megfontolt intézkedésekkel mód van a nem megfelelő dolgozó munkajogviszonyának megszüntetésére, viszont az önkényeskedés és kiskirályoskodás ellentétes a szocialista erkölccsel, mert becsületes, jól dolgozó munkások felesleges zaklatását jelenti. A munkajogviszony jogellenes megszüntetése tehát nem szükségszerű, sőt káros jelenség.

Az e téren felmerülő hibák elkerülése végett e tanulmány keretében elemzem az MT. 29. § (1) bek. c) pontja alapján történő felmondások területén gyakrabban előforduló hibákat, főként a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság gyakorlata alapján.

Az Mt. 29. § (1) bek. c) pontja két tényállást sorol fel, mégpedig az ismételten nem megfelelő munkavégzést és a dolgozónak a munkája ellátására való alkalmatlanságát. Mindkét jogcímen történt felmondás jogellenes, ha *1.* azt nem írásban vagy írásban ugyan, de nem megfelelő formában közölték; *2.* az törvényes tilalomba ütközik (Mt. V. 37. §); *3.* az csak valamely szerv jóváhagyásától függően érvényes [Mt. V. 36. §., 14/1956. (V. 30.) M. T. sz. r. 4. § 6/1958. (I. 18.) Korm. sz. r. 39. §., 1086/1957. (XI. 17.) Korm. számú határozat 17. pont]; *4.* az alaptalan vagy kellően nem megalapozott.[1]

1. A nem írásban vagy nem megfelelő formában közölt felmondás.

A vállalat a felmondást jogérvényesen csak írásban közölheti, [Mt. 31. § (2) bek.] ezért a nem írásban történt felmondás érvénytelen, tehát jogellenes.

Ugyancsak ezen rendelkezés szerint a felmondásban meg kell jelölni a felmondás okát az Mt. 29. § (1) bek. megfelelő pontjára (jelen esetben c. pontjára) való hivatkozással. Ezt a kötelezettséget kibővíti az Mt. V. 41. §-ának (2) bekezdése azzal, hogy a felmondást olyan módon kell megindokolni, hogy abból a felmondás oka félreérthetetlenül kitűnjön. Az Mt. V. 41. §-ának (3) bekezdése szerint a felmondási idő az írásbeli felmondás kézbesítését követő napon kezdődik és az Mt. V. 42. §-a szerint a vállalat igazgatója a felmondás közlésével egyidejűleg köteles a dolgozó megérdemelt munkabérét, a felmondási időre járó munkabért kifizetni, a dolgozó munkakönyvét — helyes bejegyzéssel (az Mt. V. 217. §-ában előírtak szerint) ellátva — és a munkavállalói igazolási lapot [25/1951. (I. 27.) M. T. számú rendelet] kiadni, valamint a dolgozót a munka teljesítése alól felmenteni. Megjegyzem, nem jár a dolgozónak munkabér a felmondás idejére, ha az alatt közbiztonsági őrizetben van.

Habár a fenti jogszabályok bármelyikének megsértése a munkajogviszony jogellenes megszüntetését jelenti, mégsem jár az minden esetben a munkajogviszony helyreállításával. Olyan esetekben, amikor az anyagi igazság megköveteli a felmondás érdemi jóváhagyását és az alaki jogellenesség pótolható, a felmondás jogellenes részének pótlása esetén a felmondás érvényes.

Ha a dolgozó munkajogviszonyát a vállalat igazgatója szóban mondta fel, az érvénytelen, tehát annyi, mintha meg sem történt volna. Ez nem pótolható. Ha a felmondás oka fennáll, akkor szabályszerű új felmondást kell a dolgozó részére kiadni.

Ha a vállalat igazgatója a felmondó levélben nem hivatkozik az Mt. 29. § (1) bek. megfelelő pontjára, de a felmondás részletes indokait közli, akkor a jelenlegi gyakorlat szerint azt megfelelő hivatkozásnak tekinti az egyeztető bizottság. Ha a felmondó levélből nem derül ki a felmondás indoka és hivatkozás sincs az Mt. 29. §-ának megfelelő pontjára, akkor a felmondás — a szóbeli felmondáshoz hasonlóan — érvénytelen, mert lényeges az, hogy a dolgozó tudjon a felmondás okáról. Ilyen esetekben — ha a felmondás feltételei fennállnak — új felmondást kell kiadni.

Gyakran előfordul, hogy a dolgozó a felmondás napján nem tudja a munkáját befejezni, különösen akkor, ha nagyobb mennyiségű árut kell leltár mellett átadni (pl. boltvezető vagy raktáros esetében). Ilyenkor a dolgozó a felmondás napját követő néhány napot dolgozik még. Ez az eset nem vezet a felmondás érvénytelenségére, viszont a felmondási idő az átadás befejezésétől számítottan kezdődik. Ilyenkor a helyes eljárás az, ha ezen körülményeket figyelembevéve a felmondás kézbesítését követően néhány nappal jelölik meg a felmondási idő kezdetét.

Ha a vállalat a dolgozó munkakönyvét vagy a munkavállalói igazolási lapját nem adja ki [Mt. 35.

* Vitacikk — *szerk.*

[1] Megjegyzem, hogy az 1—3. pont alatt felsorolt esetek minden felmondársa érvényesek, azonban a teljesség kedvéért e tanulmány keretében is foglalkoznunk kell velük. A példákat természetesen e témának megfelelően válogattam ki.

§ (2) bek.], akkor a munkajogviszony jogellenes megszüntetése következményeit viseli mindaddig, amíg azt ki nem adja, feltéve, hogy a dolgozó azokat kérte és a kiadás a kérés ellenére nem történt meg. Igaz, hogy a jogszabály a munkavállalói igazolási lap esetére nem mondja ki kifejezetten a vállalat kártérítési kötelezettségét, de mivel a dolgozó elhelyezkedését ez akadályozza, nyilvánvaló, hogy a munkavállalói igazolási lap ki nem adása azonos következményekkel jár, mint a munkakönyv jogtalan visszatartása, mert ennek hiányában a dolgozót más vállalat nem alkalmazhatja. [25/1951. (I. 27.) M. T. számú rendelet 1. § (2) bek.]

Ha a vállalat igazgatója a dolgozó munkakönyvét kiadta, azonban abba nem megfelelő bejegyzést írt, csak akkor köteles a munkakönyv helyesbítéséig a munkajogviszony jogellenes megszüntetésével azonos hátrányokat a vállalat viselni, ha az a dolgozó elhelyezkedését gátolta. (Pl. a vállalat felmondása esetén a munkakönyvbe azt kell beírni, hogy „felmondás a vállalat részéről", ha a vállalat azt írja a dolgozó munkakönyvébe, hogy „hozzájárulással kilépett", az a dolgozó elhelyezkedését nem gátolja. Viszont ha „elbocsátva" bejegyzést ír a dolgozó munkakönyvébe, az a dolgozó elhelyezkedését már gátolja, így a dolgozó a fentemlített igényét alapossá teszi.)

Meg kell jegyezni, hogy a dolgozó a helytelen munkakönyvi bejegyzésre való hivatkozással sem tagadhatja meg a munkakönyv átvételét. (Fővárosi Bíróság 52. Pf. 26.184/1953. számú ítélete.)

Ha a vállalat igazgatója a felmondáskor a dolgozó megdolgozott munkabérét vagy a felmondási időre járó munkabérét nem fizeti ki, akkor a munkakönyv ki nem adásához hasonlóan nem jelenti a felmondás érvénytelenségét, ilyen esetben a dolgozónak csak a ki nem fizetett munkabér jár, mert több kára nincsen.

2. Törvényes tilalomba ütköző felmondás

Törvényes tilalomba ütközik a felmondás, ha az akkor történik, amikor a dolgozó *a)* első tényleges vagy tartalékos katonai szolgálatra vonult be, annak tartama alatt és a befejezést követő 30 nap alatt; *b)* keresőképtelen beteg a betegség alatt és az azt követő 15 nap alatt, legfeljebb azonban egy évig, gümőkóros megbetegedés esetén két évig. Megjegyzem, hogy a Munkaügyi Minisztérium elvi állásfoglalása szerint betegségnek csak az az időtartam számít be, ami alatt a dolgozó táppénzt kapott (Munkaügyi Közlöny 1959. évi 6. szám, 3244/1959. Mü. M. számú rendelet); *c)* ideiglenesen rokkantá nyilvánított az ideiglenes rokkantság ideje alatt; *d)* külföldi tanulmányútra ösztöndíjjal kiküldött a külföldi tanulmányút és az esetleges előzetes tanfolyam ideje alatt; *e)* a vállalat által vagy a vállalat hozzájárulásával más szervek által olyan iskolára (tanfolyamra) küldött, amelynek időtartama alatt őt a munka végzése alól felmentették; *f)* terhes vagy szoptatós nő, a terhesség ideje alatt, illetőleg a szülést követő hatodik hónap végéig. (Megjegyzem, hogy a 8.100—5/1953. Eü. M. számú utasítás 4. §-a szerint, ha a gyermek halva születik vagy meghal, akkor a dolgozó nőt a védelem csak a szülési szabadság leteltéig, illetve a gyermek halálát követő 8 nap leteltéig illeti meg); *g)* nőt állami gyermekvédő intézetben elhelyezett gyermekének vagy idegen gyermeknek szoptatására az intézetbe felvettek, az intézetben tartózkodás idejére és az annak befejezésétől számított 15 nap alatt; *h)* nőt beteg gyermekének ápolására táppénzes állományba helyezték vagy ilyen célból fizetésnélküli szabadságot kapott (Mt. 98/A. §) a táppénzes állomány, illetőleg a fizetésnélküli szabadság tartalma alatt és az azt követő 15 nap leteltéig.

A fentiek alkalmazása szempontjából irányadó az, hogy a törvényes tilalom a felmondás időpontjában fennálljon. Ha a törvényes tilalom oka később következik be, ez a felmondást nem gátolja. Tehát pl. nem jogtalan a felmondás, ha a dolgozó a felmondás kézhezvétele után kerül betegállományba.

Problémát okoz viszont a terhesség kérdése, mert annak fennállását, különösen annak kezdeti szakában nehéz bizonyítani. Itt a dolgozó nőnek a terhesség fennállását legkésőbb a felmondási idő leteltéig kell közölnie és későbbi időszakra csak a terhesség tényének bizonyítása maradhat el. E kérdésben a vállalatot a terhes nő ugyanis nem hagyhatja a terhessége kérdésében bizonytalanságban. A terhesség közlésének elmulasztása vagy rosszhiszeműséget, vagy pedig a jogvédelemről való lemondást jelenti. Ennek alapján nem minősítette a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság azon dolgozó nőnek történt felmondást jogellenesnek, aki a felmondást követően majdnem két hónappal közölte a terhességét.

3. Valamely szerv jóváhagyásától függően érvényes felmondás.

Ha valamely jogszabály a munkajogviszony létrejöttét valamely felsőbb szerv hozzájárulásától teszi függővé, akkor a szerv előzetes hozzájárulása szükséges a munkajogviszony felmondással történő megszüntetéséhez is. (Mt. V.36. §)

Ha a dolgozó a szakszervezet tisztségviselője, akkor munkajogviszonyát is csak a felettes szakszervezeti szerv előzetes hozzájárulásával szabad felmondással megszüntetni. [Mt. 29. § (2) bek.] Ugyanez a védelem illeti meg az üzemi tanács tagjait is. [1086/1957. (XI. 14.) Korm. számú határozat 17. pontja]

A népi ellenőrzési bizottság tagjának vagy a népi ellenőrnek a munkajogviszonyát is csak a felettes népi ellenőrző bizottság előzetes hozzájárulásával szabad felmondással megszüntetni. [6/1958. (I. 18.) Korm. számú rendelet 39. §]

Ennek következtében a megfelelő szerv előzetes hozzájárulásának hiánya (pl. a szakszervezeti bizalmi esetén a szakszervezeti bizottság előzetes hozzájárulásának hiánya) a felmondást érvénytelenné teszi. Ha a felmondási indokok helytállóak, akkor a megfelelő hozzájárulás beszerzése után újból helye van a felmondásnak.

4. Az alaptalan vagy kellően meg nem alapozott felmondás.

Míg az 1—3. pont alatt tárgyaltak a felmondás alaki kérdéseivel kapcsolatos hibákat tárgyalta, addig e pont az érdemi kérdésekben előforduló hibákat tartalmazza.

a) A munka ismételten meg nem felelő végzése miatti felmondás.

Az ismételten nem megfelelő munkavégzésnek — tekintettel arra, hogy ez a munkajogviszony meg-

szüntetését jelenti — komoly munkamulasztásnak kell lenni, mert nyilvánvalóan nem állt a törvényalkotó szándékában az, hogy apróbb munkabeli hiányosságokért a dolgozó munkajogviszonyát meg lehessen szüntetni, mert csak az nem követ el hibát, aki nem dolgozik.

Ez a rendelkezés a hanyag, nemtörődöm, lusta dolgozók munkajogviszonyának megszüntetését teszi lehetővé, akik figyelmeztetés ellenére — habár a képességük megvan a munka megfelelő elvégzésére — munkájukat továbbra is nem megfelelően végzik.

Itt kérdésként az merül fel, hogy a figyelmeztetés komoly formában történt-e?

Komoly figyelmeztetésnek számít a gyakorlat szerint a fegyelmi büntetés, mert fegyelmi büntetést csak komoly, súlyos munkabeli hiányosságért szabnak ki. Így helyes volt a felmondás azon dolgozó esetében, aki kétnapos igazolatlan hiányzás miatt írásbeli megrovást kapott, majd kéthónapon belül ismét hiányzott három napot igazolatlanul.

Úgyszintén komoly figyelmeztetésnek számít a kártérítésre való kötelezés akkor, ha a kár jelentős összeget tesz ki és a dolgozót az okozott kárért kártérítésre kötelezik. A társadalmi tulajdonban való károkozás még akkor is komoly hiányosság, ha a kár bekövetkezését a dolgozó gondatlan magatartása okozta. Ugyanis minden dolgozónak kötelessége a társadalmi tulajdon megőrzése és hűséges kezelése. Hasonló jellegű figyelmeztetésnek számít a jelentős mértékű selejtes termék esetén a munkabér ki nem fizetése, illetve ha már kifizették, annak levonása.

Jogosan hagyta jóvá a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság azon dolgozó felmondását, akit első izben 800.— Ft leltárhiány miatt a vállalat igazgatója kártérítésre kötelezett, majd ezt követően három hónapon belül ismételten leltárhiánya volt 600, — Ft összegben.

A komoly figyelmeztetéshez nem szükséges fegyelmi vagy kártérítési határozat, az történhet eljárás nélkül is, ha a figyelmeztetés írásbeli. Pl.: ha egy könyvelőt a hibás könyveléséért az osztályvezetője írásban figyelmezteti a könyvelési hibák megszüntetésére és ennek ellenére is hibásan könyvel, akkor ez már ok a munkajogviszony felmondással való megszüntetésére.

Ha a figyelmeztetés tanúk előtt, komoly formában hangzott el, pl. munkaértekezleten vagy termelési tanácskozáson, akkor ha a dolgozó ismételten nem megfelelő munkát végez, ez is alapja lehet a felmondásnak.

Kérdéses szokott lenni még az is, hogy a figyelmeztetésnek milyen időközökben kell megtörténni. Nyilvánvaló, hogy évekkel korábbi figyelmeztetést nem lehet alapul venni. Helyesen tette tehát a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság, amikor nem vette előző figyelmeztetésnek az újabb komoly munkabeli hiányosság előtt három évvel történt hiányosságért kapott írásbeli megrovás büntetést. A fentebbi példában viszont a három hónapon belüli komoly leltárhiányt előző figyelmeztetésnek vette.

Véleményem szerint a figyelmeztetésnek röviddel a felmondás előtt kell történnie és nagyon jelentősnek kell a munkabeli hiányosságnak lennie ahhoz, hogy azt a felmondás előtt egy évnél korábbi időszakra visszanyúlóan figyelembe lehessen venni. (A következtetést a fegyelmi vétség elévülési idejével való egybevetés alapján vontam le.)

Akkor, ha a dolgozó nem súlyosabb, hanem kisebb hibákat követ el, akkor a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság (valószínűleg a többi sem) nem elégszik meg egyszeri figyelmeztetéssel hanem a figyelmeztetések sorozatát kívánja meg. Pl.: egy dolgozó öt perc késésért írásbeli figyelmeztetést kapott és a második késése után, amely nyolc perc volt, a vállalat a munkajogviszonyát ismételten nem megfelelő munkavégzés címén felmondással megszüntette. A Budapesti Területi Egyeztető Bizottság — tekintettel arra, hogy ötéves munkajogviszony alatt a dolgozó csak e két esetben késett — nem találta a mulasztások csekély súlyára való tekintettel a felmondást kellően megalapozottnak, és a dolgozó munkajogviszonyának helyreállítását rendelte el. Hasonlóan nem találta kellően megalapozottnak a felmondást, amikor rövid időközökben egy könyvelő kétszer egy-egy tételt rosszul könyvelt el és azelőtt két éven keresztül nem volt ilyen mulasztása.

Viszont megalapozottnak találta a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság azon dolgozó felmondását, aki három hónapon belül hat esetben késett és egy ízben két napot igazolatlanul mulasztott.

Kérdésként merülhet fel az is, hogy munkavégzésként figyelembevehetők-e a szorosan vett munkavégzésen felül, a fegyelmi vétségek körébe tartozó magatartások is. Véleményem szerint figyelembevehetők, mert nem tekinthető megfelelő munkavégzésnek pl. az igazolatlan hiányzás, amikor a dolgozó akkor nem végez munkát, amikor a vállalati munkaidő beosztás szerint kellene. A dolgozó megfelelő munkavégzéséhez tartozik az is, hogy védje a társadalmi tulajdont. Ha abban gondatlanságból jelentős kárt okoz vagy lop, akkor ezzel a munkavégzéssel kapcsolatos kötelezettségét szegi meg. Véleményem szerint — tekintettel arra, hogy ilyen esetekben nem rendes, nem szorgalmas dolgozóról van szó, — így a munkavégzés fogalmát nem a szűkebb, hanem tágabb értelemben kell értelmezni és munkavégzés alatt kell érteni a dolgozónak a munkavégzéssel kapcsolatos egyéb, a munkajogviszony keretében őt terhelő erkölcsi kötelezettségeit is.

b) A dolgozónak a munkája ellátására való alkalmatlansága.

A dolgozó munkája ellátására vonatkozó alkalmatlansága tág fogalom. Ugyanis a dolgozó munkája ellátására alkalmatlan lehet: *aa)* fizikai képességei, *bb)* szellemi képességei, *cc)* szocialista erkölccsel és a munkafegyelemmel össze nem egyeztethető magatartása és *dd)* politikai magatartása alapján.

Tekintettel arra, hogy e magatartások elkülönülnek egymástól, ezért azokat külön-külön tárgyalom. Megjegyzem, hogy az alkalmatlanságának a munkajogviszony tartalma alatt kell bekövetkezni vagy eltitkolás miatt kiderülni, mert ha az alkalmatlanságról a vállalat tud, akkor a dolgozóval nem köt munkajogviszonyra irányuló munkaszerződést. Ha pedig köt, akkor annak következményeit is viselni tartozik és felmondás esetén a felvételkor tudott hiányosságokra nem hivatkozhat.

aa) Alkalmatlanság a fizikai képességek alapján. Sajnos gyakran előfordul, hogy a dolgozó üzemi baleset vagy betegség miatt munkája elvégzésére alkalmatlanná válik. Ilyen eset az pl. ha egy gépkocsivezető látása jelentősen megromlik vagy egy kéményseprőnek tériszonya támad és így munkáját nem tudja ellátni. De ugyanúgy a munkára való alkalmatlanság az is, ha egy gépkocsivezető a féllábát vagy a félkarját elveszti. A vállalatok általában áthelyezik az ilyen dolgozókat más olyan munkakörbe, amelyet el tudnak látni, bár ez a vállalatnak csak erkölcsi kötelessége. Előfordul azonban, hogy a vállalat nem tud vagy a dolgozó korábbi magatartása alapján nem akar részére más munkakört biztosítani. Ilyen esetben a vállalat a dolgozó munkajogviszonyát a betegség alatt történt felmondási korlátozás megszűnése után felmondással megszüntetheti. A felmondás alaposság, illetve jogossága ez esetben orvosi kérdés. E kérdést vita esetén a munkaképességcsökkenést elbíráló orvosi bizottságok döntik el, illetve gépjárművezetők esetében a rendőrorvos.

bb) Alkalmatlanság a szellemi képességek alapján. Előfordul az, hogy egy dolgozó valamely betegség következtében bizonyos szellemi képességét elveszti. Pl. egy tanár elveszti az emlékezőtehetségét, így a tanári munkakör ellátására alkalmatlanná válik, vagy egy művezető üldözési mániát kap, így nem tud a műhelyben kellő fegyelmet tartani, mert retteg a beosztottaitól. Bizonyos esetekben ilyenkor is helye van az áthelyezésnek, azonban — a fizikai képességek elvesztéséhez hasonlóan — erre sincs mindig mód.

A másik és tipikusabb esete a szellemi alkalmatlanságnak az, amikor a dolgozó nem szerzi meg a munkaköre ellátásához szükséges szakmai képzettséget azon határidőig, amely határidő után a dolgozó abban a munkakörben nem foglalkoztatható. Pl.: a miniszter előírta, hogy 1959. január 1. után csak technikusi képzettségű dolgozót lehet gyártásvezetői munkakörben foglalkoztatni és így az a dolgozó, aki ezen időpontig nem szerezte meg e képesítést és ebben a munkakörben dolgozik, alkalmatlanná válik ezen munkakör betöltésére.

Előfordult az is, hogy a jogszabály előírása ellenére egy könyvelő nem szerezte meg az előírt határidőig a képesített könyvelői képzettséget.

Mindkét esetben jogosnak találta a felmondást a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság.

cc) A szocialista erkölccsel és a szocialista munkafegyelemmel össze nem egyeztethető magatartás alapján fennálló alkalmatlanság. E kérdéscsoportba lényegében azok a magatartások sorolhatók, amelyek fegyelmi vétséget képeznek és a magatartás annyira súlyos, hogy helye lenne fegyelmi úton történő elbocsátásnak is. Elvi határ a súlyos fegyelmi vétségek és ezen felmondási ok között lényegében nincsen, az elhatárolás alapja a vállalat igazgatójának a dolgozó összes körülményeire kiterjedő mérlegelése, tehát az, hogy a vállalat igazgatója a munkajogviszonyt a szigorúbb következményekkel járó azonnali hatályú elbocsátással vagy az enyhébb következményekkel járó Mt. 29. § (1) bek. c. pontja alapján történő felmondással szünteti meg. Ezért is nevezik az ilyen indokkal történt felmondásokat „kis fegyelmi"-nek. Ilyen esetben tehát akkor jogellenes a felmondás, ha nem lenne helye azonnali hatályú elbocsátásnak sem.

Érdekességként rá kell mutatnom arra, hogy a felmondás jogosságának megítélése jelentősen függ a dolgozó munkakörétől is. Pl.: a vállalat dolgozói közötti nemi közösülés, ha az a vállalaton kívül történt, felmondási ok egy vezetőállású dolgozónál — feltéve, ha kitudódik — de nem felmondási ok egy segédmunkásnál. Viszont, ha a vállalat telepén történik, mindkét dolgozó tekintetében felmondási ok.

Másképp bírálandó el egy kisebb lopás, pl. a gépkocsivezetőnél, aki munkakörénél fogva kevésbé ellenőrizhető, mint annál, aki ellenőrzött munkahelyen dolgozik. A kevésbé ellenőrizhető munkahelyen nagyobb a társadalmi tulajdon megkárosításának lehetősége, s így több bizalmat kíván meg a vállalat az ilyen munkakörben dolgozótól.

Ebből kifolyólag a bizalommal való legkisebb visszaélés is súlyosabban bírálandó el. Így helyesen hagyta jóvá a Budapesti Területi Egyeztető Bizottság azon gépkocsivezető felmondását, aki 5 üveg lekvárt lopott.

Külön kérdés a büntetett előéletű dolgozóknak való felmondás az 1957. évi 66. sz. tvr. alapján, továbbá az olyan dolgozóknak való felmondás, akiknek foglalkoztatásához a Minisztertanács Személyügyi Titkársága nem járult hozzá és fontos vagy bizalmas munkakörben dolgoznak. Az ilyen dolgozókat fő szabályként más munkakörbe kell áthelyezni, azonban a vállalat bizalmas jellege (pl. iparigazgatóság) ezt nem teszi mindig lehetővé. Ilyen esetben a dolgozónak alkalmatlanság címén szüntetik meg a munkaviszonyát.

A másik különleges eset a közbiztonsági őrizetbe vett dolgozónak történt felmondás, de mivel ez az ok jórészt politikai magatartás következtében következik be, ezért ott tárgyalom.

dd) Alkalmatlanság politikai magatartás miatt. A dolgozó politikailag alkalmatlanná válhat a munkakörére politikai jellegű bűncselekmény elkövetése miatt (pl. népi demokratikus államrend elleni összeesküvésben való tevékeny részvétel, izgatás stb.), azonban nem szükséges ehhez bűncselekmény elkövetése. Ezen cselekmények megítélése az eset összes körülményeitől függ.

A Budapesti Területi Egyeztető Bizottság gyakorlata is ettől függően változó. Pl.: jóváhagyta a felmondást egy olyan dolgozó esetében, aki egy vezető állami szervnél az ellenforradalmi időszak alatt a kisgazda pártot szervezte. Vagy egy másik dolgozónál, aki a vállalat igazgatóját a gyárból — mint a munkástanács tagja — kikísérte; ugyancsak jóváhagyta a felmondást egy olyan dolgozónál, aki mint diszpécser több ízben szidta a kommunistákat. Nem hagyta viszont jóvá a felmondást azon szállító munkás esetében, akinek 6 kiskorú gyermeke van és sztrájkra uszított ugyan, de a vállalat igazgatójának első felhívására az elsők között kezdett dolgozni — vagy azon munkás felmondását, aki a vállalat főmérnöke utasítására szed-

te le a gyárépületről a vörös csillagot és a vállalat pincéjébe épségben elrakta. Megjegyzem, hogy a vörös csillagot csak akkor szedte le, mikor a főmérnök azzal fenyegette meg, hogy a gyárból eltávolítja, ha nem szedi le.

A közbiztonsági őrizetbehelyezés esetében az ennek alapjául szolgáló tényállás képezheti felmondás alapját, ha a közbiztonsági őrizetbevételt a Legfőbb Ügyészség jóváhagyta. Ez általában kisebbsúlyú politikai bűncselekményeknél történik, azonban jelentős azoknak a száma is, akik garázdaság vagy kisebbsúlyú egyéb bűncselekmények elkövetése miatt kerülnek közbiztonsági őrizetbe. Ilyen esetben az alkalmatlanság tényállása tisztán csak minősítés kérdése. Azt kell megvizsgálni, hogy a cselekmény az összes körülmények figyelembevételével a dolgozót alkalmatlanná teszi-e a munkaköre ellátására.

Így pl. az a dolgozó, aki csupán ellenforradalmi kijelentései (és ennél nem súlyosabb cselekmény) miatt került közbiztonsági őrizetbe, ha segédmunkás, meghagyható a munkakörében, de egy hadiüzemben vagy vezetőállású munkakörben már nem dolgozhat.

Az alkalmatlanság kérdésénél felmerült, hogy az alkalmatlanságra mennyi ideig lehet hivatkozni. Ez az alkalmatlanság jellegétől függ. Ugyanis, ha az alkalmatlanság állapotjellegű, mint pl. egy tbc. betegségben szenvedő élelmiszeripari dolgozónál, aki ilyen munkakörben nem foglalkoztatható, akkor mindaddig felmondási indok, amíg ez az állapota meg nem szűnik.

Más a helyzet a *cc)* pont alatti cselekményeknél, ahol az alkalmatlanság legtöbbször csak egyszeri súlyos fegyelmi vétségben nyilvánul meg. Itt azt kell vizsgálnunk, hogy a felmondás időpontjában a dolgozó méltatlan-e a munkaköre ellátására. Pl. egy szakmunkásnak a 3 év előtti logarléc lopása nem alkalmatlanságot eredményező ok, de ha a felmondás a lopást követően röviddel történik, ugyanaz a tényállás alkalmatlanságot eredményező ok lehet. Amennyiben a súlyosabb következményekkel járó fegyelmi felelősségre vonásnak nem lenne helye, úgy az enyhébb következményekkel járó felmondás sem lehet jogszerű. Itt véleményem szerint a fegyelmi elévülés határidejét kell alkalmazni, mert ezek fegyelmi vétségek. Más a helyzet az 1957. évi 66. számú tvr. alapján történő felmondás esetén, amikor a büntetlen előélet hiánya egészen az az alól történő rehabilitációig felmondási ok, amennyiben nincs mód a dolgozó más munkakörbe való áthelyezésére. Ugyancsak állandó felmondási ok egyes munkaköröknél a Minisztertanács Személyügyi Titkársága hozzájárulásának hiánya.

Amint a fentiekből látható, milyen szerteágazóak azok a hibák, amelyek a Mt. 29. § (1) bek. c. pontja alapján történő felmondás jogellenességét vonják maguk után. E tanulmányban a gyakrabban előforduló hibák eseteinek elemzésével, segítségére kívántam lenni a gyakorlati jogászoknak, hogy a gyakorlatukban hasonló hibákat ne kövessenek el.

Berkes István

Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat és az MJSZ Jogtörténeti Szakosztálya előadó üléséről

A közelmúltban zajlott le a *Magyar Történelmi Társulat* és a *Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya* előadó ülése, amelyet a bratislavai jogtörténészek: Karel Rebro professzor és Leonard Bianchi kandidátus aktív közreműködése egyben a *csehszlovák—magyar jogtörténész kapcsolat* fejlődésének kiemelkedő állomásává avatott.

A csehszlovák vendégeken kívül *történészek, jogtörténészek, levéltári dolgozók* és számos *érdeklődő* gyűlt össze, hogy meghallgassa az előadóülés gazdag programját. E programban szerepelt *Sarlós Márton*nak: „A magyar történetírás és jogtörténetírás közös feladatai" c., és *Leonard Bianchi*nak „A csehszlovák és magyar jogtörténészek együttműködésének néhány kérdése" c. vitaindító előadása, továbbá *Varga Endré*nek „A földesúri jogszolgáltatás a XVI—XVII. sz.-ban c., végül *Sinkovics István*nak „A feudáliskori paraszti ipar néhány kérdése" c. előadása.

*Székely György*nek, a Magyar Történelmi Társulat főtitkárának megnyitó beszéde után *Sarlós Márton*, a Jogtörténeti Szakosztály elnöke, tartotta meg előadását, amely a magyar történészek és jogtörténészek tudományos kapcsolatait bírálta, s egyben rámutatott az elmúlt évtizedek magyar jogtörténetírásának alapvető hibáira.

A magyar köztörténet elmúlt években megjelent bibliográfiai kiadványait figyelemmel kísérve feltűnik, hogy a Jogtudományi Közlöny hasábjain napvilágot látott jogtörténeti tanulmányok hiányoznak azokból. Így pl. a Jogtudományi Közlönyben megjelent Hajnóczy-tanulmány sincs feltüntetve a bibliográfiában; ez a hiányosság azért is szembetűnő, mert egyébként olyan jellegű Hajnóczy irodalmat is tartalmaz, mint az Élet és Tudomány c. ismeretterjesztő folyóiratban megjelent Hajnóczyval foglalkozó cikk. Sajnálatos, hogy az első marxista magyar egyetemes jogtörténeti tankönyv a történészek részéről teljesen visszhang és bírálat nélkül maradt.

A jogtörténeti szempontok hiánya nagy károkat okoz a magyar köztörténet oktatásában. Az egyetemi tankönyv számos fejezetéből nemcsak hiányzik az állam és jogintézmények szerepének a bemutatása, hanem e tény a kifejtett témakör hiányos, csonka értékelésében is kifejezésre jut. Így: a XIX. sz. eleji kultúrtörténettel nagy terjedelemben foglalkozik a tankönyv, az esztétika, az egészségügy, az alkalmazott természettudományok széles körének társadalmi hatását, fejlődését figyelemmel kísérheti a a hallgató, de a XIX. sz. eleji jogi irodalom gazdag terméséből ízelítőt sem kap, holott ez a jogi irodalom nagy mértékben járult hozzá, hogy a magyar nyelv törvényhozási nyelvvé válhatott. A feudális földtulajdon fogalma tisztázatlan a tankönyvben, s ez érezteti hatását a feudális földtulajdon keletkezéséről és felszámolásáról írott részekben is. A feudális földtulajdon keletkezését tárgyalva, a XI. sz.-ban már kialakult feudális földtulajdonról szól; a feudális földtulajdon felszámolásáról írott tankönyvrész szerzője pedig az úrbériség megszüntetésével a feudális földtulaj-

dont felszámoltnak tekinti, mert a földterületnek csupán $^1/_5$-ét kitevő urbáriális telkek sorsát veszi figyelembe és nem foglalkozik a $^4/_5$ rész további jogi sorsával. Mindezek abból erednek, hogy a szerzőknél elmaradt a jobbágy birtokviszony formáinak az elemzése, ami pedig jogtörténeti szempontok alapján minden bizonnyal lehetséges. A tankönyv az 1825—27-es országgyűlés időszakát a II. József-féle jobbágypolitikához képest visszafelé tett lépésnek tekinti, holott az 1827-es javaslat, amely a telek-haszonvétel szabad eladásának (az 1832—36-os országgyűlés által történt) az elismerését készítette elő, ami viszont a Tripartitum 30. R. 30. címének megváltoztatását, a földesúri jog jelentős csorbulását jelentette.

A magyar jogtörténeti irodalom — sajnálatra méltó módon — nem foglalkozott a földesúri regálék jogi sorsával, holott a téma fontosságát jelzi az is, hogy pl. a majorsági zsellér és irtványföldek sorsának a rendezése csak 1871-ben, míg az italmérési regálé megszüntetése csak 1888-ban következett be, mégpedig súlyos megváltás ellenében. Természetesen, hogy ha a magyar jogtörténetírás adós marad ilyen fontos kérdések vizsgálatával, a hatások a köztörténeti irodalomban is kimutathatók. A magyar jogtörténészek — különösen az elmúlt évtizedekben — adósak maradtak az oly fontos kérdések vizsgálatával is, mint a ius regium, vagyis a királyi főtulajdonjog. A királyi főtulajdonjog jogászi tisztázása nagymértékben segítséget nyújtana a köztörténészeknek a feudális tulajdonjog teljes és megfelelő értékeléséhez. Timon ugyan a feudális magánjog tárgyalása keretében foglalkozott a királyi (szent korona) főtulajdon jogával, s tárgyalását 1723-ig vezette el; Eckhardt tankönyve azonban már a ius regiumot kirekeszti a dologi jog köréből, s örökösödési jogi kérdéssé degradálva foglalkozik vele.

A köztörténeti és jogtörténeti kutatás eredményei összehangolásának hiánya nemcsak a köztörténészoktatás területén, de a tudományos kutatás területén is jelentkezik. Példák azok a monográfiák, amelyekben a jogtörténeti szemlélet hiánya a kutatás irányát helytelenül befolyásolja, illetőleg a források kizárólagos gazdaságtörténeti értékelése folytán döntő fontosságú földtulajdonjogi kérdések méltatását mellőzték.

A magyar jogtörténetírás nagy feladatok előtt áll, különösen az 1711-től 1867-ig terjedő időszak problémákban gazdag területe kimunkálatlan. A Sarlós Márton professzor által elmondottak meggyőzően bizonyították, hogy az eddiginél szorosabb összeműködés szükséges a köztörténészek, jogtörténészek, levéltári dolgozók között, mert csupán a közös munka vezethet mind a köztörténet, mind a szaktörténetek területén maradandó eredményekhez.

Leonard Bianchi vitaelőadásában a csehszlovák jogtörténetírás elért eredményeiről, a tudományos tervező- és szervező-munka módszereiről, a magyar jogtörténetírás eredményeiről, valamint a két állam jogtörténészeinek közös feladatairól szólt.

Az állam és a jogtörténet kutatása Csehszlovákiában csak 1918 után kezdődött s az 1945-ös felszabadulásig nem is bontakozott ki megfelelő mértékben. A nemzetközi irodalom és oklevélgyűjtemények hiányában a fiatal marxista állam- és jogtörténettudomány önmagára utalva kezdte meg tevékenységét. Csehszlovákiában a mostanihoz hasonlóan rendezett vitaülés 1957 júniusában zajlott le köztörténészek és a történeti segédtudományok képviselőinek a bevonásával, ahol a cseh és szlovák jogtörténészek előtt álló feladatokat körvonalazták. Míg a cseh jogfejlődés feldolgozása — egyrészt az önálló cseh állam és jog intézményeinek, — másrészt az osztrák államhoz való kapcsolatnak a kérdését vetette fel, addig a szlovák tárgykör meghatározásánál két irány bontakozott ki. Az egyik irány a cseh és szlovák nép történeti kapcsolatainak, valamint a szlovák-magyar kapcsolatoknak a magyar jogtörténeti emlékekre is támaszkodó kutatását tűzte ki célul (pl. a Premyšl és Árpádkor, szláv jogi intézmények recepciója, Zsigmondkor, Jagellók kora, bányajog, soltész községek, parasztmegyék kérdése, tárnokjog, stb.). A másik irány elsősorban azt kívánja vizsgálni, hogy mennyiben hatott a magyar állam és jog a szlovák nép fejlődésére, mennyiben késleltette, illetőleg segítette elő a haladást. A két irány egybeolvasztására még nem került sor, ilyen céllal 1960. év folyamán külön tudományos ülésszak szervezését tűzték ki.

A csehszlovák jogtörténettudomány nemzetközileg is figyelemre méltó művei közül Leonard Bianchi kiemelte Martin Vietor 1955-ben megjelent művét a Szlovák Tanácsköztársaságról és Karel Rebro 1959-ben megjelent művét Mária Terézia urbáriumáról, végül Peter Ratkos bányajogi és a feudalizmus keletkezését tárgyaló munkáit.

Az előadóülés résztvevőinek az érdeklődését Bianchi kandidátus előadásának különösen az a része ragadta meg, amelyben a csehszlovák jogtörténész kutatómunka tervezéséről szólott.

A csehszlovák jogtörténész tudományos munka megszervezése és tervezése már néhány éves gyakorlatra tekinthet vissza. 1954-ben a jogtörténészek sorát más jogágakkal foglalkozó munkatársakkal bővítették, ugyanabban az évben kezdetét vette Prágában rendszeres, periódikus jogtörténeti tanulmánykötet kiadásának a munkája: Právne-historické studie (Jogtörténeti Tanulmányok) címmel, e kötetben évente több mint 300 oldalon nagyobb tanulmányokat tesznek közzé. A szervezési munka Vaclav Vaneček professzornak, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagjának, szlovák részről pedig S. Luby professzornak, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagjának és Martin Vietor tanszékvezető docensnek az érdeme.

Az 1957-es jogtörténeti konferencián több fontos témakör tervszerű feldolgozásának a szükségessége merült fel. A magyar vonatkozású témakörökből példaszerűen a következők említhetők: a magyarországi felvilágosodás korának az értékelése, szabadságjogok gyakorlata Magyarországon, a magán-, büntető- és perjog története, gyáripari törvények, világháborús törvények és ezek alkalmazása 1918 után a csehszlovák burzsoá államban.

1959 kezdetén olyan javaslat merült fel, hogy több intézet együttesen dolgozzék egy-egy nagyobb feladat gyorsabb megoldásán. Ehhez képest olyan kollek-

tív kutatást szerveztek meg, amelynek a feladata a kapitalista állam és jog sajátosságainak a feltárása 1848-tól 1945-ig Csehszlovákia területén. A kollektív kutatást a prágai Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetének Történeti Osztálya és a Szlovák Tudományos Akadémia Jogi Kabinetje szervezik; a munkába bekapcsolódtak a prágai és bratislavai egyetemek állam- és jogtörténeti tanszékei is. A munkatársak közé tartoznak egyes szakminisztériumok jogászai, valamint azok a levéltári kutatók, akik, pl. közigazgatástörténettel, vagy más állam- és jogtörténeti témával foglalkoznak. A terv szerint először tézisek jelennek meg mintegy 600 oldal terjedelemben, előreláthatóan 1962-ben. A 100 oldalas syllabus 1960. januárban már vitára kerül Prágában. E syllabus 10 fejezetre osztja a burzsoá állam és jog történetét, a mű súlypontja az 1918 utáni állam- és jogfejlődés tárgyalása, amely terjedelemben egyenlő lesz az 1918 előtti korszakot tárgyaló fejezetekkel. Az említett mű azonban csak *egy* a tervbevett komplex munkák közül, mert készül pl. a mezőgazdaság-történeti kutatás eredményeit összefoglaló oly munka is, amelyben a mezőgazdászok, történészek, jogtörténészek egyaránt részt vesznek.

Behatóan foglalkozott Leonard Bianchi a magyar jogtörténetírás eredményeivel. Igen jó hatást keltett az a tájékozottság, amellyel a csehszlovák jogtörténészek a magyar tudományos eredményeket számba veszik. Sokunkban formálódott az a vélemény, hogy a viszonosság még megközelítően sem hasonló értékű, s hogy e helyzet javításán fáradozni kell.

A csehszlovák és magyar jogtörténészek együttműködésére a jogtörténeti irodalomban egységes, marxista álláspont kialakítására azért van elsősorban szükség, — mondotta Leonard Bianchi, — mert a szlovák nemzet a magyar nemzettel 1918-ig egy állam keretében élt. A közös tudományos munkára történész vonalon már szép példák adódnak a csehszlovák és a Magyar Tudományos Akadémia budapesti, illetőleg bratislavai cseremunkahelyein. Főleg a levéltári kutatás területén vannak már eredmények. Természetes munkamegosztásként javasolta az előadó, hogy a magyar jogtörténészek dolgozzák ki a magyar állam- és jogjogtörténet legfontosabb kérdéseit 1918-ig; a csehszlovák jogtörténészek pedig saját speciális területük problematikáját vessék fel és oldják meg. Így is akadnának természetesen olyan kérdések, amelyek párhuzamos kidolgozása elkerülhetetlen, így pl. a polgári jog kérdése, a nemzetiségi elnyomatás rendszere stb. A csehszlovák jogtörténészek a maguk vonatkozásában a már említett 1957-es konferencián megtették az együttműködésre utaló első lépéseket, amikor a fentebb már felsorolt magyarvonatkozású témákat tűzték ki kutatásuk feladatául. Természetesen a konkrét témák megjelölése további alapos tárgyalásokat igényel a két állam jogtörténészei között.

A magyar jogtörténészek részéről Sarlós Márton professzor *reflektált* Leonard Bianchi előadására. Hangoztatta a magyar jogtörténészek együttműködési készségét, s különösen gyümölcsözőnek jelölte meg az együttműködést a parasztság jogi sorsának a feldolgozása, valamint az 1711—1867 közötti időszakban létező „légüres tér" feltárását illetően.

Székely György *zárszavában* foglalkozott a magyar történészek és jogtörténészek tudományos kapcsolatával. A Sarlós Márton által felvetett problémák gyökerét abban körvonalazta, hogy a történészeknek csak egy csoportja, nevezetesen az államszerkezet kérdéseivel foglalkozóké, mutat fogékonyságot a jogtörténeti szempontok alkalmazására, a történészek jelentékeny része azonban egyáltalán nem hiányolja a jogtörténeti szempontokat, de sokallja is, ha a jogászi prezíz fogalomalkotás igényét támasztják. Sarlós Márton professzornak a tankönyvvel kapcsolatosan tett megjegyzéseire reflektálva azokat értékeseknek és a tankönyv újraírását illetően igen hasznosaknak ítélte. A csehszlovák-magyar történészek gyümölcsöző tudományos kapcsolatai után nagy reményekkel biztatnak a két állam jogtörténészeinek kapcsolatai is. A Bianchi professzor által javasolt kereten belül további megbeszélések és viták döntik majd el a tudományos kutató munka konkrét feladatait.

Varga Endre előadása, mint önálló jogtörténeti tanulmány, ismertetése meghaladja e beszámoló keretét és közlésre vár. Az általa összeállított, az év folyamán megjelent forrásgyűjtemény anyagára támaszkodva az úriszéki bíráskodás legfontosabb kérdéseiről nyújtott szintézist. Előadásának legfontosabb kérdései: a területi és személyi elv konkurrenciája a földesúri úriszéki bíráskodás területén, az úriszéki bíróság hatásköri kérdései, az úriszéki eljárás legfőbb mozzanatai, különös tekintettel a bizonyítás formáira, azon belül is az eskütársi intézményre. Kutatásai alapján *tisztázta* az úriszéki ítéletek elleni fellebbezés ügyét. Az eddigi jogtörténeti irodalomban ez a legkülönfélébb megvilágításba került és nem volt egyértelműen tisztázott.

*Sinkovics István*nak a feudáliskori paraszti háziiparról és kézműiparról értékes forráskutatásokra támaszkodó előadása ismertetésére jogtudományi szaklapban nem kerülhet sor, e vonatkozásban bizonyára gazdag kárpótlást nyújt majd a történész folyóiratban megjelenő beszámoló.

Szegvári Katalin

JOGIRODALOM

*Kerimov, D. A.: Fragen der Gesetzgebungstechnik. Aus den Erfahrungen der Gesetzgebungspraxis in der UdSSR**

1. A leningrádi egyetem állam- és jogelméleti professzora D. A. Kerimov elvtárs könyvét Berlinben a Humboldt egyetem és a babelsbergi Akadémia vendég-professzoraként adták ki, H. Kleiner kiadói előszavával.

A szerző bevezetésében elmondja, hogy az elmúlt 10 évben a szovjet állam törvényhozói tevékenységével, a szovjet törvénnyel és törvényességgel foglalkozott. E munka közben a törvényhozás technikai oldalának számos kérdése foglalkoztatta. A szerző így azzal az önkorlátozással él, hogy munkája a törvényhozás technikai kérdéseivel foglalkozik elsősorban és az elméleti problémák tárgyalásával, melynek vonatkozásában már több tanulmánya jelent meg és előadása hangzott el, később fog összefoglaló munkával az olvasóközönség elé lépni.

Az önkorlátozás ellenére is a mű számos lényeges elméleti kérdést vet fel és old meg. A könyv a bevezetésből és három fejezetből áll. A bevezetés a probléma kitűzése és a törvényhozási technika fogalmának meghatározása, az első fejezet a törvényhozási technika elméleti alapjait tárgyalja, a második fejezet a szovjet állam legfőbb normatív aktusainak kérdéseivel foglalkozik, a harmadik fejezet pedig a kodifikáció tartalmát és formáit foglalja össze. Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy Kerimov professzor könyve 1958. júniusában jelent meg, tehát különösen a második és harmadik fejezetekben az akkori feltételeknek megfelelő értékes de lege ferenda javaslatokat tartalmaz. E javaslatok egy részét a gyakorlat magáévá tette, másrésze pedig helyes megalapozásával jó példáját nyújtja az elméletileg megalapozott tételesjogi analizisnek. A probléma kitűzése során a szerző a bevezetőben foglalja össze a törvényhozási technikára vonatkozó álláspontját. Ennek két része van: egyfelől meghatározza a törvényhozási technika fogalmát, másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a törvényhozási technikával és a törvényhozási tevékenységgel tudományosan foglalkozni annyit jelent, mint felismerni azt, hogy a törvényhozási technika nemcsak formális kategória, a formális technikai szabályok összessége, hanem annak konkrét történelmi osztálytartalma is van. Az állam osztálytartalma szabja meg, hogy a jogi aktusok megalkotásának folyamatában milyen szabályokhoz igazodik a törvényhozási technika. A szerzőnek ez a pártos és történelmi materializmusból kiinduló felfogása vezet azután ahhoz, hogy a szovjet szocialista jog lényegéből kiindulva vizsgálja kitűzött témáját. Az elméleti alapvetés továbbvitele során jut el a jogág, a jogintézmény és a „jogág tudománya" fogalmához. Minthogy e részben fontos elméleti kérdéseket tárgyal a szerző, helyesnek látjuk, ha az idevonatkozó elméleti állásfoglalását az ismertetésben összevonjuk, nevezetesen a jogág és a jogág tudományra, a jogintézmény kérdésére később a kodifikációról szóló részben is visszatér.

2. A szovjet szocialista jog meghatározása terén G. J. Petrov által adott definícióból indul ki, amely sok tekintetben eltér a szovjet jogtudósok 1938. júniusában tartott össz-szövetségi megbeszélésén elfogadott és megfogalmazott meghatározástól. G. J. Petrov professzor meghatározása a következőképpen hangzik: „ a szocialista szovjet jog a szovjet szocialista állam által kibocsájtott vagy szankcionált magatartási szabályok összessége, amely a munkásosztálynak és minden dolgozónak — a szovjet társadalom materiális létfeltételei által — meghatározott akaratát fejezik ki és amelyeknek megvalósítása a gazdasági szervező és nevelő tevékenység útján de a szovjet állam kényszere alapján is biztosítva van." Kerimov professzor e meghatározást akként egészítette ki, hogy a szovjet jogi normák megvalósítása nemcsak a szovjet állam tevékenysége és kényszere útján, hanem a dolgozók tudata és fegyelmezettsége, valamint társadalmi szervezeteik munkássága folytán is érvényesül. Ennek a meghatározásnak újszerűsége és figyelemreméltó volta a következőkben áll: amíg minden előző meghatározást, ideértve Petrov professzorét is, a jog fogalmát, a jogalkalmazás során érvényesülő jogi szankcióhoz kapcsolja, addig Kerimov professzor a jog fogalmát a jog érvényesülése gondolatkörében alakítja ki, s egyaránt figyelembe veszi a jogalkalmazást és a jog önkéntes követését, mint a jog érvényesülésének két fő formáját.

Álláspontjának igazolására a továbbiakban részben felbontja ezt a jogfogalmat alkotó elemeire, részben pedig a szovjet jog funkcionálásának kérdéseivel foglalkozva bizonyítja álláspontjának helyességét.

Az elméleti alapvetés második pontja, mint már jeleztük a jogág, a jogintézmény és a jogág tudományának kérdésével foglalkozik. E témakörben egész könyvében kifejtett álláspontját a következőkben foglaljuk össze. Munkamódszerének megfelelően meghatározza a jogág, a jogintézmény és a jogág tudományának fogalmát. A fogalom meghatározás alapján arra a következtetésre jut, hogy különböztetni kell a jogág és a jogtudományi ág között, mert a jogrendszer nem egyes embereknek a véleményétől vagy a törvényhozónak az akaratától függ, hanem egy meghatározott, szervesen összetartó jogi jelenségcsoportot foglal össze, amelyek a valóságban a jogtudomány felismerése előtt kialakulnak, ezeknek alakulása megfelel a társadalom objektív törvényeinek. A tudomány szerepe ott kezdődik, hogy felismeri az együvé tartozó jelenségeket, azokat valamely objektíve adott felosztási elv alapján elválasztja a különbözőktől és így a tudományos felosztásnak meg kell felelnie az osztályozandó jogi jelenségek objektív törvényszerűségének. A szerző így tehát az objektivitás elvét a jogi jelenségre következetesen alkalmazza. Világos, hogy ezek után a jog lényegéből kiinduló felosztási elvet keresi. Teljesen magától értetődő, írja, hogy a felosztás alapjának lényegesnek kell lennie, és a lényegéből kell kiindulnia. A felosztási elv tekintetében az 1938-as össz-szövetségi tanácskozás által elfogadott elvi álláspontot van és

* Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1958. 145 p.

az ezt követő kiegészítések során felmerült kisegítő felosztási elvek, (pl.: a módszernek, mint a kiegészítő elvnek) felhasználását elutasítja. Az azonos jogviszonyok egy jogágban való összefoglalása, a tényleges társadalmi viszonyoknak a felosztás elvi alapjaként való elfogadása jellemzi álláspontját. Az objektívitás elvének az osztályozásra való alkalmazásából folyik az is, hogy a szerző a tudomány szerepét abban látja, hogy felimeri, megragadja és kifejezi az objektíve kialakult jogágakat és azokat elméletileg kidolgozza. Ezért az egyes jogágakkal foglalkozó tudományokat a jogág tudományának nevezi. A jogtudományi ág és a jogág kérdése mellett nagy figyelmet szentel a jogintézmény fogalmának. A jogintézmény meghatározását a következőkben adja: „a jogintézmény jogi normák összessége, amelyek egy tipikus társadalmi viszonyt a szükségeshez képest minden oldalról szabályoznak". A jogintézmény így nem esik egybe a jogággal, sem a jogtudományi ággal, hanem valamely kiemelkedő jogviszony összességének sokoldalú szabályozása, amely több jogág és ezáltal jogtudományi ág területére, illetve kutatási területére terjedhet ki. A jogintézményre vonatkozó fejtegetései a szocialista jogrendszer kialakítása szempontjából és a szocialista jogrendszer kérdésében folyó nemzetközi jelentőségű vita vonatkozásában nagyon figyelemreméltó. D. A. Kerimov felfogása segítségével ugyanis anélkül, hogy a szocialista jog elfogadott rendszerét radikális módon meg kellene változtatni a tudományos munkálkodás számára út nyílik egy-egy jogintézmény elkülönített tárgyalására is, még akkor is, hogy ha ez a jogintézmény az őt megalapozó jogszabályok vonatkozásában a több jogág komplex jelenségének tekinthető és egyébként szisztematikailag több jogtudományi ág által csak komplex módon vizsgálható.

3. A jogágra, jogtudományi ágra és a jogintézményre vonatkozó elméleti nézeteit a szerző következetesen alkalmazza a szovjet törvényhozás előtt álló feladatok gyakorlati megvalósítására vonatkozó fejtegetései során. E fejtegetésekben történelmi példákra hivatkozva rámutat az inkorporáció és a kodifikáció hasznára, jelentőségére, egyúttal különbözőségére is. A joganyag inkorporatív feldolgozása, írja a szerző egyes jogágak szerint történhet, időrendi sorrendben következhet be vagy pedig egyszerűen alfabetikus sorrendben foglalja össze a joganyagot. Az inkorporáció így a jogi aktusoknak csak külső rendszerezésére törekszik és csak szerkesztési vagy technikai feldolgozása a hatályos jognak. Ezzel szemben a kodifikáció, írja, a megfelelő állami szervek azon tevékenysége, amelynek során a hatályos jogot úgy tartalmilag, mint formailag fel kell dolgozni egy egységes rendszerbe kell foglalni. Ezáltal egy új átfogó normatív aktus jön létre, amely hatályon kívül helyezi a korábban kibocsátott és alkalmazott jogi normákat. Az egyes kódexek mellett D. A. Kerimov a hatályos jog teljes kodifikációjára is gondol, amelynek során az egész hatályos jogot egységes kódexbe foglalják. Ugyanilyen teljes inkorporáció lehetőségét is felveti. De lege ferenda javaslatait az inkorporáció tekintetében az 1649-es és a kodifikáció tekintetében pedig a múlt század 30-as éveiben megjelent ugyancsak orosz gyűjtések történelmi példáival támasztja alá. A szocialista állam történelmi feltételei között elsőrendű kérdésként az össz-szövetségnek a szövetséges köztársaságok törvényhozásához való viszonyával foglalkozik. Elméleti kiindulópontja a következő: A soknemzetű szovjet nép erkölcsi-politikai egysége létrejöttének egyik fontos tényezője az, hogy az egyes nemzetek és nemzetiségek sajátosságaira a gazdasági-kulturális életért, életmódja sajátosságaira, a nyelvi különbségekre a szovjet állam igen nagy gondot fordít. A XX. Pártkongresszus ismét aláhúzta, hogy a párt nemzetiségi politikájában a lenini tételekből indult és indul ki, amelyeknek során a szocializmus a nemzeti különbségeket és sajátosságokat nem hagyja figyelmen kívül, hanem ellenkezőleg biztosítja minden nemzet és nemzetiség gazdasága és kulturája sokoldalú fejlődését; a párt gyakorlati munkájában mindenhol figyelmesen vigyáz ezekre a sajátosságokra: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok szuverenitásának egysége és kétoldalú összefüggése bizonyos értelemben megszabja a szovjet szocialista állam internacionalista jellegét — írja a szerző. Ez az egység és a kétoldalú összefüggés egyidejűleg nagy befolyást gyakorol a szövetségi köztársaságok és az össz-szövetségi törvényhozás közötti viszonyra is. Az össz-szövetség és a szövetségi köztársaságok közötti viszonyt a törvéntyhozás tekintetében G. L. Roninnal egyértelműleg szerző elvileg a következőkben határozza meg: az SZSZKSZ alkotmánya és törvényei egyfelől a Szovjetunió népeinek osztatlan akaratát fejezi ki és testesítik meg, egyidejűleg azonban figyelemmel kell lenniök a szovjet állam minden egyes népe sajátos nemzeti akaratára és a sajátos nemzeti érdekeire; másfelől a szövetséges köztársaságok és az autonom köztársaságok alkotmánya és törvényei nem korlátozhatják magukat tartalmukban és az elérendő célok tekintetében kizárólag arra, hogy a nemzeti akaratot és az egyes nemzetek és népek speciális érdekeit tükrözzék vissza.

Történelmileg a szovjet köztársaságok törvényhozása és az össz-szövetségi törvényhozás teljesen egyértelmű, mert a törvényben harmónikus egységbe olvad az egyes szövetséges köztársaságok dolgozói és az egész szovjet nép akarata. A kodifikációs munka elősegítése érdekében a szerző több elvi kérdés megoldását tartotta szükségesnek. A szerző munkájának e részében több szovjet auktor, közöttük A. I. Pasersztnyik, J. B. Novickij, N. G. Alexandrov, P. Sz. Romaskin idevonatkozó javaslatával és munkájával foglalkozik. Munkájának e részét a szovjet kodifikáció megindulása után, amelynek egyes eredményei ma már nálunk is ismertek, figyelemmel a munka megjelenésének időpontjára de lege feranda, elemző módszerét tekintve is értékes fejtegetéseknek kell tekinteni. Az elvi kiindulópont és megalapozás biztonsága itt éppen olyan jellemző a szerzőre, mint munkájának többi részében.

Az elvi megalapozás kérdéséhez tartozik a jogrendszeri és a kodifikációs problémák összekapcsolása is. D. A. Kerimov felfogása szerint a hatályos jog kodifikációja nem felelhet meg teljes egészében a jogrendszernek. A jogi szisztematizálás és a kodifikációs szisztematizálás tartalmának és elveinek egysége nem zárja azt ki, hogy ezek a rendszerek különböző feladataik alap-

ján egymástól eltérjenek. De épp úgy nyilvánvaló az, hogy a kodifikáció szisztema egy primitív, legfeljebb formál logikai felosztáshoz vezet, ha nincs felépített jogrendszer — írja, minthogy a jogrendszer fedi fel a társadalmi élet törvényszerűségeinek kapcsolatát a hatályos joggal. A jogrendszer a kodifikációs rendszerezés tudományos alapja s arra szolgál, hogy a pozitív joganyagot egy meghatározott felbontási elv szerint csoportosítsuk. Végső soron a szerző arra az álláspontra jut, hogy a kodifikációs rendszert a jogrendszer alapjaira kell helyezni. A gazdasági jog vonatkozásában figyelemreméltó az a megjegyzése, hogy nincs elvi akadálya az olyan kodifikációs munkálatnak sem, mely a szovjet népgazdaság egyes ágainak megfelelő joganyagot foglalja össze. Törvénygyűjteményekbe kell összefoglalni a szovjet népgazdaság egyes ágaira vonatkozó joganyagot, függetlenül attól, hogy melyik jogágba tartozik az. Ez kétségtelenül segítséget nyújtana — úgymond — a népgazdaság gyakorlatához. A gyakorlat dolgozói sürgősen igénylik az ilyen gyűjteményeket. E gyűjtemények minden bizonnyal hozzájárulnának a szocialista törvényesség megerősítéséhez a Szovjetunióban. De egy ilyen gyűjtemény létrehozása a jognak a népgazdaság ágai szerint való kodifikációja, mondja a szerző, még sem olyan könnyű, mintahogy azt egyes szerzők elképzelik. Az ilyen gyűjtemény nagy felkészültséget kíván meg a munkatársaktól. Ez a munka azért is komplikált, mert a hatályos jog soha sem volt még a megkövetelt módon rendszerezve. Épp ezért egy össz-szövetségi törvénygyűjtemény létrehozása, írja a szerző nagy mértékben fogja elősegíteni a népgazdaság egyes ágainak kodifikálását is.

A továbbiakban a szerző a kodifikáció fő szakaszaival és módszereivel foglalkozik, majd a törvény nyelvi formáira tér rá. Mindkét részben nemcsak általánosságban szól a tárgyalt anyakról, hanem nagy mértékben segíti elő a szovjet kodifikációs munka menetének megismerését is.

A törvény kifejezésmódja, a jogi nyelv terminus technikusainak felhasználása, sőt a jogszabályba bekerülő pl. gazdasági terminus technikus felhasználása tekintetében a szerző utal arra, hogy a terminus tecnikusnak mindig egyértelműeknek kell lenniök és a törvényszövegek e terminus technikusok értelmét lábjegyzetekben magyarázzák meg a laikus olvasónak is. A népi demokratikus országok kodifikációs gyakorlatából példaként említi meg a Csehszlovák Köztársaságnak 1950-ben kibocsátott törvénykönyvét. Utal arra, hogy a Szovjetunió alkotmánya s a népi demokratikus államok alkotmányainak nyelvezete egyszerű, rövid és pontos, világos és kifejező. Ez szolgálhat például a szövegezés munkájában.

4. A könyv egész tartalmából az ismertetés során igyekeztem a vezető gondolatokat kiemelni. Mellőztem azoknak az értékes fejtegetéseknek ismertetését, amelyek a könyv második fejezetében rövid összefoglalást nyújtanak a szovjet állam legfőbb normatív aktusairól, azaz inkább egy államjogi áttekintését adják a szovjet jog legfőbb forrásainak. E résznek külön érdeme, hogy az egyes jogforrások jellegét szabatos definicióba foglalja, rámutat azoknak forrástani helyére és érvényére. Ennek a résznek másik érdeme az, hogy megalapozza az össz-szövetségi és a szövetséges köztársaságok törvényhozása közötti összefüggés kérdését. Módszerében értéket jelent e részben az exakt megfogalmazás, a történelmi anyag elvi sűrítése, amely azonban nem lépi át az államjog határait.

Együttvéve: D. A. Kerimov könyvében nagy irodalmi apparátust használt fel. A szovjet jogtudomány igen sok jelentős képviselőjével vitázik, sok tekintetben új eredményeket ér el. Elvi vonatkozásaiban ma is megállja a helyét, ami pedig a gyakorlati felhasználás kérdését illeti úgy ítéljük meg, hogy hasznos szolgálatokat tett minden bizonnyal annak a kodifikációs munkának, amely a Szovjetunióban folyik, s egyúttal az elméleti megalapozás tekintetében nemzetközi értéke és jelentősége van.

Halász Pál

*Dr. Ádám Antal: „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa"**

I.

Szerző a fenti cím alatt kiadott kötetben lényegében az 1958. júniusában megvédett kandidátusi értekezését hozta nyilvánosságra, amelyet azonban egyrészt kiegészített az elmélet és a gyakorlat azóta kialakult eredményeivel, másrészt (és kisebb részben) módosított, illetőleg teljesebbé tett az opponensi vélemények (dr. Bihari Ottó és dr. Kovács István egyetemi tanárok) figyelembevételével, annak megfelelően, ahogy a művével kapcsolatban elhangzott kritikai megállapításokat elfogadta vagy elutasította. Ezek által munkája — amelyet pedig mind az opponensek, mind a felszólalók, mind a kiküldött bírálóbizottság már a vita során is igen kedvezően fogadtak és az elért tudományos eredmények szempontjából nagyon pozitíven értékeltek — tovább érlelődött, tovább csiszolódott: kerek, egységes monográfiává formálódott.

Magam annál nagyobb örömmel vállalkoztam dr. Ádám Antal kandidátus munkájának ismertetésére és értékelésére, mert mint aspiráns-vezetőjének, módomban volt a munka egész kialakulását figyelemmel kísérni, a szerző kutató tevékenységét a munka egész során nyomon követni, egyes kérdésekről a szerzővel menetközben tanácskozni, vitatkozni. Ezért különösen meg vagyok győződve arról, hogy jó ügyet szolgálok, amikor egyrészt felhívom a jogász közvélemény figyelmét erre a munkára (természetesen abból kiindulva, hogy a recenzió és a bírálat nem pótolhatja a mű elolvasását, hanem ellenkezőleg, ösztönöz erre), másrészt amikor — most már több mint másfél év távlatában — néhány kritikai megjegyzést is teszek különösen annak érdekében, hogy kiemeljek néhány az e tárgykörbe eső és még nem megoldott vagy nem kellőképpen megoldott kérdést. Remélem, hogy szerző e vonatkozásban Montaigne alapján áll: „ha ellentmondanak, figyelmemet éb-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bpest, 1959. 307. old.

resztik fel, nem haragomat". Gondolom, egyetért velem abban a megállapításban is, hogy a témakör feldolgozása még nem befejezett.

A munka nyolc fejezetre tagolva tárgyalja az anyagot; a továbbiakban — a könnyebb áttekinthetőség érdekében — magam is nagyjából ebben a szerkezeti felépítésben ismertetem a monográfia tartalmát és teszem meg az egyes részekhez kapcsolódó megjegyzéseimet.

II.

1. Szerző azt tűzte ki egyik elsődleges feladatául, hogy meghatározza a Népköztársaság Elnöki Tanácsa *államszervi jellegét* és megjelölje helyét a Magyar Népköztársaság állami szervezetének rendszerében. Helyesen ismeri fel, hogy ezt a feladatot csak úgy oldhatja meg, ha a problémát elsősorban a szocialista államtípuson belül vizsgálja meg és általában tisztázza a hasonló jellegű szervek („prezidium" stb.) szerepét, helyét a szocialista államban. Az így kialakított: az általános érvényű elvekből kiindulva közelíti meg tehát a probléma hazai megoldását, elemzi és írja le az általános elveknek a Magyar Népköztársaságban való speciális érvényesülését.

Ennek a célnak a szolgálatába állította dr. Ádám Antal a monográfia első két fejezetét.

Az *első fejezet* („A burzsoá államok kormányformáinak főbb típusai") a főbb burzsoá kormányformák szerepét és jellegét analizálja és ezeken belül kutatja a burzsoá államfő jogi helyzetét. Ennek a problémakörnek a felvázolásával alapozta meg a szerző annak a lehetőségét, hogy később (a harmadik fejezetben) világosan és élesen elkülönítse a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát mint szocialista szervet a burzsoá államfői intézménytől. Ha nem is fejti ki (sem itt, sem később), hogy a szocialista államok számára miért idegen és megoldhatatlan a burzsoá értelemben vett államfőnek az állami szervezetbe való beillesztése, mégis már az első fejezetben szemléltetően bizonyítja azt az objektív törvényszerűséget, hogy mind az Elnöki Tanács, mind a szocialista államok más megfelelő szervei olyan újtípusú állami intézmények, amelyeket a burzsoá államokban nem találhatunk meg.

A szerző helyes történelmi szemléletét, marxista—leninista vizsgálati módszerét tükrözi az is, hogy a szocialista államok fejlődését, annak csíráitól kezdve tanulmányozva; analizálja a legfelsőbb népképviseleti-államhatalmi szerv működésének folytonosságát biztosító új intézmény formájának történeti kialakulását. (Második fejezet: „A központi állami szervek a szocialista államokban.") Vizsgálja ebből a nézőpontból a párizsi kommünt, a szovjet állam első fejlődési szakaszát, az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság államszervezetét, a második világháború után létrejött különböző szocialista kormányformákat. Történeti-összehasonlító elemzés keretében bemutatja a szocialista államok kormányformáinak közös elvi alapjait, az újtípusú állami szervezet meghatározó jellegű sajátosságait. Egyben az ennek keretében feldolgozott anyag helyes csoportosításával rámutat a különbözőségekre is; igazolja annak a lenini tanításnak az érvényesülését, hogy a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet során a proletariátus diktatúrája a politikai formáknak gazdag változatossága mellett bontakozik ki és működik a különböző történelmi körülmények között megszületett és fejlődő különböző szocialista államokban.

2. Hiánynak érezzük, hogy szerző a sokrétű és helyesen értékelt anyag felhasználása ellenére — a bevezető fejezetekben — ezekből nem vonta le a szükséges általános érvényű következtetéseket, amit csak részben pótol, hogy lényegében ezen fejezetek anyagára visszautalva tárgyalja majd a kérdést a következő fejezetekben. Különösen hiányzik a válasz arra, hogy az új típusú szocialista államszervezetben egyáltalán szükség van-e (és ha igen, miért) a legfelsőbb államhatalmi-népképviseleti szerv mellett valami szűkebb létszámú a legfelsőbb testületből alakított, legfelsőbb szintű szervre? A fejlődés perspektívája ezen szerv további fennmaradására mutat-e stb.? Szorosan ehhez kapcsolódik az a kérdés is, hogy (különösen a fejlődés tendenciáit nézve) indokolt-e annak a kettősségnek a fenntartása, amely ennek a szervnek és a legfelsőbb államhatalmi-népképviseleti szerv elnökségének egymásmellettiségében mutatkozik meg?

3. A burzsoá állam államfői intézményének jellegét, szerepét általában úgy vizsgálják, — a szerző is ezt teszi az első fejezetben — hogy a vizsgálat egyik alapvető zsinórmértéke „az államhatalom megosztásának" a koncepciója. Ez a szemléleti módszer a szocialista államokkal összefüggésben elvileg alkalmatlan, hiszen azok elméletileg és gyakorlatilag is következetesen az államhatalom egységének tanítását alkalmazzák. Erre az elvi különbségre a monográfia nem mutat rá elég élesen és határozottan. A két intézmény között adódó különbségek ennek folytán ilyen szempontból nem kaptak elég sokoldalú megvilágítást. Ennek a szembeállításnak a mellőzése ezen túlmenően néha indokolatlan összehasonlításokra szorítja a szerzőt.

III.

1. A monográfia szorosan vett témájának tárgyalása a harmadik fejezetben kezdődik, amely címének megfelelően az Elnöki Tanács államszervi jellegéről, szervezetéről és működéséről szól.

A szocialista állam prezidiumának államszervi mivoltára vonatkozó némileg eltérő nézetek ismertetése után szerző lényegében helyes megállapításokat tesz a burzsoá államfő és az Elnök Tanács közötti elvi és gyakorlati különbözőségről.

Az országgyűlés és az Elnöki Tanács közötti viszony alapjában más, mint bármely burzsoá államban a burzsoá államfő és a népképviseleti szerv között fennálló kapcsolat. Az Elnöki Tanács az országgyűlés mellett — annak alárendelten — az államhatalom másik legfelsőbb szerve, amely működése során két fajta feladatkört hivatott ellátni. Egyrészt az alkotmányszabta keretekben helyettesíti az országgyűlést, amikor az nem tart ülésszakot. Másrészt megoldja azokat az egyéb, nagyfontosságú

állami feladatokat, amelyeket az alkotmány és más törvények hatáskörébe utalnak. Megbízatását az országgyűléstől nyeri, működéséért teljes egészében az országgyűlésnek felelős, köteles annak rendszeresen beszámolni. Lényegében szélesebb tehát a feladatköre, mint a burzsoá államfőnek. Ugyanakkor más vonatkozásban szűkebb is, mert nem illetik meg a burzsoá államfőre ruházott olyan tipikus jogosultságok, mint pl.: a népképviselet elnapolása, feloszlatása, vétójog a törvényhozás körében stb.

Alapvetően újszerű az a viszony is, amely az Elnöki Tanács és a minisztertanács (a kormány) között fennáll. Az Elnöki Tanács — a szocialista állam szervezetében az országgyűlés ülései között ugyancsak legfelsőbb irányító és felügyeleti szerve a kormánynak, jóllehet feladatait azzal együttműködve, főként a kormánynak vagy a kormány tagjainak előkészítő, javaslattevő tevékenysége alapján látja el. Kiemelendő viszont — amint azt szerző is indokoltan alátámasztja —, hogy aktusaiért önállóan felelős, azok érvényessége nincs kormányelnöki vagy miniszteri ellenjegyzéshez kötve. E vonatkozásban nagyon élesen jelentkeznek éppen azok a különbségek, amelyek a hatalom-megosztási koncepció elvetéséből erednek. Szerző helyesen mutat rá arra, hogy a szocialista prezidium és a burzsoá államfő közötti hasonlóságok elsősorban az állam külképviseletének síkján és néhány olyan belső felhatalmazással kapcsolatban mutatkoznak meg, ahol a szuverénitás gyakorlása konkrét egyedi aktusokban jelentkezik (egyéni kegyelmezés, kitüntetések adományozása, stb.) (49. old.). Természetesen ezek gyakorlásában is új tartalmat ad az Elnöki Tanács típusbeli újszerűsége.

2. Az Elnöki Tanács létrejöttének módjára, belső szervezeti felépítésére és működési rendjére vonatkozó fejtegetések közül különös figyelmet érdemel szerzőnek (a magyar jogirodalomban egyébként már hangot kapott) az az állásfoglalása, hogy tartalmában tovább kell bővíteni az alkotmánynak azt a rendelkezését, amely kizárja a minisztertanács elnökének, elnökhelyettesének és tagjainak az Elnöki Tanácsba való megválasztását. Mégpedig olyan mértékben, hogy azok a képviselők se lehessenek az Elnöki Tanács tagjai, akik a minisztertanácsnak vagy a minisztertanács tagjainak *közvetlen* alárendeltjei. (Ezek között a miniszterhelyettesek sem.) (58. old.)

IV.

1. A monográfia negyedik fejezete „Az orszaggyűlés és az Elnöki Tanács hatáskörének elhatárolása" címet viseli. Tartalmában ez a fejezet a címnél többet mond, mert azokat a legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseket tárgyalja, amelyek alkotmányos életünk továbbfejlesztése szempontjából talán a legjelentősebbek. Behatóan elemzi ugyanis e körben az Elnöki Tanácsnak nemcsak az országgyűléssel való kapcsolatát, hanem a minisztertanácshoz, a legfőbb ügyészséghez és a Legfelsőbb Bírósághoz való viszonyát is.

Szerző műve ezen részében elsősorban arra törekszik, hogy feltárja azokat a megoldási lehetőségeket, amelyekkel tovább növelhető az országgyűlés tényleges szerepe az állami élet egészében; alkotó, irányító és ellenőrző tevékenysége az állami munka minden területén. Ebből a törekvésből folyik, hogy szerző a monográfia témáján bizonyos mértékig túlterjeszkedve foglalkozik általában az országgyűlés tevékenységével. A témának ezt a kibővítését egyébként nem lehet terhére írni, mert (az országgyűlést tárgyaló összefoglaló monográfia hiányában is) nehéz lett volna e területen a megoldandó feladatokat megfelelően elhatárolni.

2. Szerző helyesen mutatja be azokat a jogosultságokat, amelyekben az Elnöki Tanács jelenlegi alkotmányos helyzetünk mellett (amikor az alkotmány 20. §-ának (4) bekezdése értelmében az országgyűlési ülések között általánosan helyettesítő jogkört gyakorol) e jogok természetéből folyóan — nem helyettesítheti az országgyűlést, bár az alkotmány ezt kifejezetten nem is tiltja. Meggyőzően érvel a mellett, hogy az Elnöki Tanács nemcsak nem módosíthatja az alkotmányt és nem alkothat törvényeket, hanem pl. nem módosíthatja az országgyűlés ügyrendjét, nem választhat, illetve hívhat vissza országgyulési tisztségviselőt, nem alakíthat országgyulesi bizottságot (nem is módosíthatja a meglevők összetételét), nem változtathatja meg a saját összetételét, nem rendelheti el az országgyűlés megbízatásának meghosszabbítását, illetőleg az országgyűlés feloszlatását, nem bírálhatja el a képviselői választások érvényességét, stb. Helyeseljük a szerzőnek azt az állásfoglalását is, hogy az Elnöki Tanács nem dönthet a képviselői összeférhetetlenség ügyében sem. (75—86. old.)

Szerző általában eredményesen törekszik olyan megoldásokat kimunkálni, amelyek az Elnöki Tanács jelentőségének aláértékelése nélkül, az eddiginél élesebben vonják meg a részletekben is a határvonalat az országgyűlés és az Elnöki Tanács jogköre, tevékenysége között. Az ilyen irányú fejlődés egyébként előmozdítaná azt (amivel a monográfia a következő fejezetekben foglalkozik), hogy az Elnöki Tanács a reá bízott fontos és speciális állami feladatokat az eddiginél hatékonyabban oldja meg. Ebbe az irányba esnek azok az elméletileg széleskörűen megalapozott és a gyakorlati szempontok figyelembevételével kidolgozott javaslatai is, amelyekkel az Elnöki Tanács általános helyettesítő hatáskörét megfelelő és az alkotmányt törvényben lerögzítendő keretek közé kívánja szorítani.

3. További megfontolást érdemelnek szerzőnek azok az értékes kísérletei, amelyekkel körvonalazni törekszik az ún. „törvényhozási tárgyak"-at, vagyis pontosabban azokat a kérdéseket, amelyek feltétlenül törvényi szabályozást igényelnek, amelyekben tehát az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel sem intézkedhet (98 old.-tól). A magyar szocialista államjogtudományi irodalomban ez a téma eddig nem kapott elég részletes kifejtést, bár Szamel Lajos professzor a jogforrásokról szóló monográfiájában több helyütt foglalkozik a „fenntartott törvényhozási hatáskör" problémájával.[1] A szer-

[1] Dr. Szamel Lajos: A jogforrások. Bpest, 1958. 16 köv. old.

ző által e vonatkozásban felvetett konkrét javaslatok alkalmasak arra, hogy a további vitát megalapozzák. Megjegyezzük viszont, hogy éppen e kérdéssel kapcsolatosan *is* indokoltnak látnók a témát abból — az általunk már említett — szempontból ugyancsak megvizsgálni, hogy az államhatalom egységének az elvéből kiindulva (az államhatalom megosztásának elvét minden vonatkozásban elvetve) most már nem a különböző szervek közötti egyszerű hatásköri problémáról van szó, hanem arról, hogy az országgyűlés részére fenntartott hatáskör kidolgozásával az országgyűlés legfelsőbb alkotó, irányító és ellenőrző tevékenységének a garanciális biztosítékait kell az eddiginél szilárdabb módon és hatékonyabban körülbástyázni.

4. Igen hasznosnak és ötletesnek tartjuk az *elnöki tanácsi rendeletnek* (mint új jogforrási formának) a bevezetésére irányuló indítványt. Ennek megvalósítása újabb lépést jelentene a törvények jelentőségének továbbfejlesztésében (123—124. old.). Nem értünk viszont egyet azzal a javaslattal, amely a törvényerejű rendeletek utólagos törvényi jóváhagyására irányul és amelynek eredményeként a törvényerejű rendeletek a jóváhagyásig lényegében ideiglenes jellegűek lennének (122. old.). Ez a konstrukció nem vezetne célra és ugyanakkor fellazítaná a törvényerejű rendeletek jogforrási erejét. Gyakorlatilag is igen komoly nehézségeket jelentene, amire egyébként a munkát egészében nagyraértékelő dr. Besnyő Károly, az Állam és Igazgatás-ban megjelent bírálatában is rámutatott.[2]

5. Messzemenően gondolatébresztőek azok a fejtegetések, amelyekkel Ádám Antal az Elnöki Tanácsnak a központi szervekhez fűződő további kapcsolatait elemzi és többek között javasolja a Legfelsőbb Bíróság elnöke részére a törvénykezdeményezés jogát megadni[3] (137. old.); továbbá azt is, hogy az Elnöki Tanács kapjon (ugyancsak a Szovjetunióban megvalósított megoldásnak megfelelően) törvénysértés esetén jogot a legfőbb ügyész által kibocsájtható normatív utasítások megsemmisítésére (132. old.).

V.

1. A már ismert fejezeteket követően a monográfia rendszerbe foglalja és szinte egyenként elemzi az Elnöki Tanács részére az alkotmány által (és az alkotmány alapján) adott *saját jogköröket.* A monográfiának ezek a részei a további elméleti és gyakorlati munka szempontjából azért is nagyjelentőségűek, mert ennek a témának összefoglaló feldolgozásával állam- és jogtudományunk ezideig adós maradt. A szerző idevágó fejtegetései valóban úttörő jellegűek.

2. Külön fejezetet szentel Ádám Antal azoknak a teendőknek, amelyeket az Elnöki Tanácsnak az *országgyűlés működésének előmozdítása* körében kell elvégeznie (ötödik fejezet). Részletesen tárgyalja mindazokat a feladatokat, amelyek e téren az országgyűlési választások kitűzésében, a törvénykezdeményezésben, a törvények kihirdetésében stb. jelentkeznek. Kimutatja ezek tárgyalása közben azt is, hogy az alkotmány e szinten sem teszi lehetővé az Elnöki Tanács számára egyetlen egy olyan jognak a gyakorlását, amellyel a legkisebb mértékben is felmerülne az a veszély, hogy az Elnöki Tanács az országgyűlés működését bármilyen vonatkozásban korlátozhatná. Szemléltetően bizonyítja, hogy az Elnöki Tanács részére e vonatkozásban biztosított jogosultságok alapvető értelmükben olyan *kötelességek,* amelyek megvalósításával az Elnöki Tanács előmozdítja az országgyűlés, mint a legfelsőbb szerv eredményes működését.

3. Ugyancsak külön fejezet szól „Az Elnöki Tanácsnak *az államhatalom helyi szervei irányában* megvalósítandó feladatai"-ról (hatodik fejezet). A gyakorlati munka szempontjából is messzemenően hasznosak a szerzőnek azok a vizsgálatai, amelyek a tényanyag vizsgálata alapján elvileg megalapozottan összegezik és általánosítják az Elnöki Tanács által a tanácsi munka legfelsőbb általános irányítása folyamán eddig alkalmazott eszközöket és formákat, az eddig megvalósított tevékenység tanulságait. A monográfia mindezek alapján irányt mutat a munka megjavítására, a továbbiakban igénybevehető újabb eszközökre és formákra.

Igen ötletes szerzőnek az a javaslata, hogy az Elnöki Tanácson belül külön „tanácsi bizottság"-ot kellene felállítani (172. old.). Ezen valóban érdemes elgondolkodni. Mindenképpen szükségszerű — és erre szerző helyesen mutat rá —, hogy az Elnöki Tanács a tanácsok legfelsőbb irányításában reá háruló feladatot az eddiginél mélyebb tartalommal és hatékonyabban oldja meg. Az az elképzelés is helyes, hogy az Elnöki Tanács néhány tagjának kifejezetten ezt a tevékenységet kell az elnöki tanácsi feladatkörön belül főmunkájának tekinteni, ami helyes munkamegosztás útján oldható meg. Ezen meggondolásokból kiindulva egyetértünk a szerző elképzeléseinek irányvonalával. Hangsúlyozottan kiemeljük viszont, hogy semmi olyan megoldást nem lehet elfogadni, ami e téren is csökkenthetné az Elnöki Tanács testületi felelősségét és testületi jogait. Kizárólag sajátos „munkamódszertani formákról" lehet csak szó. Ezért lehetőleg kerülni kell azt is, hogy az Elnöki Tanácson belül e feladatkörben valami új szerv jöjjön létre. Felhívjuk viszont a figyelmet arra, hogy a végleges megoldás kidolgozásánál figyelemmel kellene lenni még egy eddig ugyancsak megoldatlan követelményre: A tanácsok legfelsőbb irányításával összefüggésben eddig nehézséget okozott az Elnöki Tanács és a minisztertanács ilyen jellegű tevékenységének az összhangolatlansága. Ha tehát ebben a vonatkozásban valamiféle tanácskozó szervet hozunk létre, akkor ennek keretében ezt a koordinálási feladatot is meg kellene oldani: bele kell kapcsolni az e területen tervezett testületbe a minisztertanács megfelelő kiküldötteit is.[4]

[2] Dr. Besnyő Károly: Dr. Ádám Antal „A népköztársaság elnöki tanácsa". (Állam és Igazgatás, 1959. nov. sz. 634—638. old.)

[3] A Szovjetunióban — mint szerző idézi — ilyen jogot adott a legfelsőbb bíróság elnökének a legfelsőbb szovjet által 1957. II. 12-én megerősített szabályzat 1. cikkelye.

[4] Ld. ezzel kapcsolatban az Állam és Igazgatás 1959. évi áprilisi számában megjelent cikkemet: A Tanács és a végrehajtó bizottság egymáshoz való viszonya (38—42. old.).

4. A monográfia hetedik fejezete foglalkozik az Elnöki Tanács *külügyi tevékenységével.* Szerző a nemzetközi jog általános normáinak, a szocialista országok alkotmányos jogszabályainak és az idevágó nemzetközi irodalomnak a bőséges felhasználásával dolgozta ki ezt a részt. Részletesen kitért a nemzetközi szerződések kötésére, ratifikálására, az aktív és passzív követküldési jogra, új államok elismerésére stb. Minthogy a Magyar Népköztársaság jogszabályai eddig még nem határozták meg pontosan, hogy mely nemzetközi szerződések kötése tartozik a kormány, illetőleg az Elnöki Tanács hatáskörébe; továbbá azt sem, hogy hazánkban milyen nemzetközi szerződések esnek kötelező ratifikálás alá, — a monográfia e témakörbe eső megállapításai igen nagy figyelmet érdemelnek. Különös tekintettel arra is, hogy Ádám Antal e vonatkozásban szintén kidolgozott egész sor elvileg helyes és megalapozott konkrét javaslatot. Egyetértünk viszont e vonatkozásban dr. Besnyő már említett bírálatában lévő azzal a megjegyzéssel, hogy igen kétséges, vajon célravezető lenne-e a nemzetközi szerződések kihirdetésére külön (akár csak a Magyar Közlöny mellékleteként megjelenő) hivatalos lapot: „Nemzetközi szerződések tárá"-t — létrehozni.

VI.

A monográfiát befejező nyolcadik fejezetben („Az Elnöki Tanács egyéb teendői") szerző az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozó olyan jogosítványokkal foglalkozik, amelyek az előbbi fejezetekben összefoglalt csoportokba nem illeszthetők bele. Itt tárgyalja a népszavazás elrendelésének jogát, a kinevezési-, a kitüntetés adományozási, a kegyelmezési jogot, a hozzájárulást a fontosabb egyházi állások betöltésére, a hivatásos bírák és a népi ülnökök büntetőjogi felelősségrevonásához szükséges jóváhagyást, az állampolgársági ügyekben az Elnöki Tanácsra ruházott hatáskört, a diszpenzációs jog problémáit stb. Mindezek a fejtegetések azért is igen előremutatóak, mert az irodalomban eddig még senki sem vette elvi alapon vizsgálat alá ezeket a kérdéseket és így a szerző által levont következtetések jelentősen hozzájárulnak az Elnöki Tanács tevékenységének további fejlesztéséhez, a felmerülő gyakorlati problémák megoldásához.

Elméleti szempontból különösen értékesnek tartjuk szerzőnek a népszavazás elrendelésével összefüggő elemzését. Helyesen emeli ki, hogy bár az Elnöki Tanácsnak ez a joga nem csorbíthatja az országgyűlés részére adott törvényhozási monopóliumot, mégis „a népszavazást nem tekinthetjük csupán véleménykutatásnak" (239. old.), mert annak eredménye — mint a választók többségének állásfoglalása — nyilván köti az állami szerveket, ezek között az országgyűlést is. Úgy gondoljuk azonban, hogy a szerző e vonatkozásban még csak megindult a megoldás útján; az általa felvetett gondolatokat alapként elfogadva, tovább kell munkálkodni a teljes megoldáson.

Ugyancsak igen jelentősnek kell tekintenünk a kitüntetések adományozásával kapcsolatos megállapításait. Szerző elsőnek törekszik eredményesen elvégezni ennek az anyagnak az elvileg megalapozott összefoglalását. Fejtegetései azt is bizonyítják, hogy e problémakör területén vannak olyan kérdések, amelyek mielőbb jogszabályi rendezésre várnak. Így különösen jogszabályi rendezésre vár annak megoldása, hogy milyen előfeltételek mellett (és milyen formában) jogosult az Elnöki Tanács az adományozott kitüntetéseket visszavonni, amely jogát elvileg-gyakorlatilag semmiképpen nem lehet kétségbe vonni.

VII.

Állam- és jogtudományunkban viszonylag kevés monográfikus mű foglalkozik kellő elméleti színvonalon konkrét állami életünk vagy egyes állami intézményeink közvetlen problémáival. Ádám Antal monográfiája — egyik beszédes bizonyítéka annak, hogy ezen a téren is vannak eredményeink. Sürgős szükség lenne viszont arra, hogy mielőbb hasonló igénnyel foglalkozzunk az országgyűlés, a minisztertanács, a tanácsok problémáival, — folyamatosan az államszervezet egészével. Éppen ezért — befejezésül — a további munka módszernek fejlesztése érdekében is szükségesnek látunk e vonatkozásban még két rövid megjegyzést tenni.

A megtárgyalt monográfia viszonylag kis terjedelemben foglalkozik az Elnöki Tanács munkamódszereinek vizsgálatával, elemzésével. Megrajzolja a hatáskört (beleértve a hatáskör szükséges módosításait), a szervezeti kereteket (az e területen esetleg szükséges változtatásokat), a hozandó aktusok jellegét, formáit stb. — de keveset szól arról, hogy a meglévő és a továbbfejlesztendő keretek mellett *hogyan* kell és lehet a különféle feladatokat konkrétan megoldani, a konkrét megoldást előkészíteni, ellenőrizni. Nem „technikai fogásokra", ügyviteli (nyilvántartási) előírásokra stb. gondolunk (bár ezeket sem szabad lebecsülni vagy mellőzni), hanem a működésben lévő szervezet, a folyamatos munka tapasztalatainak összegezésére, elemzésére, az e vonatkozásban jelentkező teendők kimunkálására. Nem foglalkozik elég sokoldalúan a monográfia az Elnöki Tanács üléseinek munkarendjével (a napirendek összeállításának szempontjaival, ezek érvényesülésének biztosítékaival, a munka tervszerűségével stb.), sem az általa hozandó egyes aktusok előkészítésének követelményeivel (törvényerejű rendeletek indokolása stb.).

Szükséges lenne hasonló témák feldolgozásánál sokrétűbben vizsgálni a szóbanforgó állami szervnek az adott társadalom többi részével, a lakossággal való kapcsolatait. Kitérni e megkívánt kapcsolatok esetleges hiányaira és az ebből származó problémákra is. Ez — a szocialista állam lényegéből fakadó követelmény — különösen napjainkban jelentkezik élesen, amikor — a Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. Kongresszusának útmutatása szerint is — a szocialista fejlődésnek különösen égető kérdése a társadalmi szervek minél sokoldalúbb és szélesebb terjedelmű bevonása az állami ügyek vitelébe, az állami feladatok közvetlen megoldásába. Ezzel összefüggésben szükséges lett volna pl. feldolgozni az Elnöki Tanács és a

lakosság kapcsolatait, kiterjeszkedve még olyan kérdésekre is, mint a lakosság panaszainak az elintézése, az Elnöki Tanács tagjainak e minőségükben tartott fogadóórái is stb. Indokolt lett volna bővebben feltárni az Elnöki Tanács és a tömegszervezetek közötti kapcsolatokat stb.

Végezetül újólag hangsúlyoznom kell, hogy a monográfia új utakat szántó érdemes munka. Nemcsak a tudományos dolgozók, a gyakorlati jogászok, az egyetemi hallgatók forgathatják sok haszonnal, de jogosan tarthat igényt nemzetközi érdeklődésre is (a szocialista és a burzsoá államokban egyaránt). Éppen ezért indokolt reá elsősorban a baráti országok jogász-közvéleményének figyelmét is felhívni.

Beér János

*„A katonai büntetőjog kézikönyve" c. műről**

Tudományos feldolgozás szempontjából a büntetőjognak aligha van elhanyagoltabb területe, mint a katonai büntetőjog. A büntetőjog tudományának burzsoá művelői a múltban nem szenteltek különösebb figyelmet a katonai büntetőjog kérdéseinek. A burzsoá irodalom ennek megfelelően az alapvető fontosságú munkák tekintetében szegényes. A különböző burzsoá büntetőjogi iskolák és irányzatok csaknem egészében megoldatlanul hagyták a katonai büntetőjog sajátos problémáit. Az egyes részmunkák általában felszínesen csak a praktikus oldaláról vizsgálnak kisebb jelentőségű kérdéseket. Ez nem véletlen jelenség. Ismeretes, hogy a katonai büntetőjogban különösen kifejezésre jut az osztályjelleg. A kapitalista állam katonai büntetőjogában markánsan megnyilvánul a kizsákmányoló berendezkedést, a burzsoá uralmat védő legfontosabb tényező: a burzsoá hadsereg természete és osztályrendeltetése. Ezért a burzsoá jogtudomány művelőinek a katonai büntetőjog problémáinak kidolgozásával szemben tanúsított tartózkodása úgy tekinthető, mint amelyet eme problémák elhallgatásának törekvése sugall.[1]

A marxizmus—leninizmus klaszszikusainak művei a katonai büntetőjog szocialista fejlődésének irányelveire éppúgy rámutatnak, mint ahogyan megoldást nyújtanak a szocialista büntetőjog egészének legalapvetőbb problémái tekintetében. A materialista szemlélet azt követeli meg, hogy a katonai büntetőjog problémái, a katonai bűntettek és büntetések jogi természete, a szocialista állam hadseregében uralkodó társadalmi viszonyoknak megfelelően, a történelmi fejlődés tükrében nyerjenek megvilágítást. A történelmi materializmus szemléleti módszere jellemzi a katonai jogászok szerzői munkaközösségének „A katonai büntetőjog kézikönyve" c. dr. Kovács Zoltán gondos szerkesztésében közzétett s immár több mint egy év óta gyakorlati alkalmazásban levő művét. Ez a mű — mint előszavából kitűnik — egy évtizedes mulasztást kíván pótolni. Tíz éve iktatta törvénybe országgyűlésünk a még hatályban levő katonai büntetőtörvénykönyvet (1948. LXII. tv.), s 1952. óta van hatályban az új Büntetőperrendtartás (1951. III. tv.), amely a Bpé-ben (1951. 31. tvr.) foglalt sajátos katonai vonatkozású eltérésekkel és kiegészítésekkel kerül alkalmazásra a katonai eljárásban.

A fenti mű megalkotásának jelentősége azonban nemcsak abban áll, hogy a katonai büntetőjogászok mulasztását pótolja, hanem elsősorban abban, hogy törleszt abból az adósságból, ami hazai büntető jogtudományunkat terheli a monográfikus feldolgozások terén.

A mű azonfelül, hogy az érintett fegyveres testületek állománya számára tankönyvszerűen tartalmazza azokat a szabályokat, amelyeket alkalmazni kell a katonai bíróság hatáskörébe tartozó eljárásokkal kapcsolatban, kielégíteni törekszik azt az igényt is, hogy közérthetően tárjon fel sajátos katonai fogalmakat, elméleti kérdéseket, a kialakult katonai bírói gyakorlat tükrében.

A mű szerkezetileg könnyen áttekinthető, logikus sorrendben dolgozza fel az I. részben a katonai büntetőjogszabályokra, azok hatályára, a katonai bűncselekményre, a katonai személy cselekményének jogellenességét kizáró körülményekre és a büntetésekre vonatkozó *általános* rendelkezéseket öt fejezetben. Ugyanebben a részben 17 fejezet foglalkozik, a katonai büntetőjog különös részének rendszerén belül, az egyes törvényi tényállások elemzésével, tartalmi megvilágításával. A II. részben a katonai büntető eljárás alapvető rendelkezéseit, a katonai bíróságok hatáskörét és illetékességét, a katonai büntető eljárásban szereplő felek és képviselőkre vonatkozó szabályozást, a nyomozásnak a katonai büntető eljárásban megnyilvánuló sajátosságait, a katonai bíróságok előtti eljárást, a büntető ítéletek katonai eljárásban történő végrehajtását, végül a katonai büntető bíráskodásban alkalmazott különleges eljárásokat nyolc fejezet veszi alapos vizsgálat alá.

Hangsúlyozni kell, hogy a mű távolról sem elégíti ki azt az igényt, amely egy-egy jogterület monografikus feldolgozásával szemben támasztható a vonatkozó szakirodalom áttekintését, kritikai elemzését, a jogtudományt előre vivő új következtetések levonását illetően. A mű eme absztrakt hiányossága nem róható fel a szerzőknek. Ellenkezőleg, dicséretet érdemel a mű megalkotásában megnyilvánuló bátor kezdeményezés. A szerzők elsőkként törték meg a katonai büntetőjog köré mesterségesen lerakódott jégpáncél szinte áttörhetetlennek látszó burkát. A katonai büntetőjog testéről lefejtették a misztikumot, élesen megvilágítva, hogy a sajátos katonai társadalmi viszonyok kialakulása sem engedi meg a szocialista törvényesség valamilyen különös értelmezését a katonai büntető jogszabályok alkalmazását, az alapvető és részletfogal-

* A katonai büntetőjog kézikönyve. Szerk. Kovács Zoltán. Bp. Zrínyi Kiadó, 1958. 371. p.

[1] A fenti megállapítások részletesebb kifejtése kapcsán hivatkozik Cshikvadze szovjet professzor arra, hogy az „inter arma silent leges" aforizmája olyan makacsul tartja magát, hogy ellentéte mind a mai napig sem vált általánosan elismert axiomává. (Cshikvadze, V. M.: Szovjet katonai büntetőjog, H. M. Budapest, 1950, 43. old.) Egyebekben a burzsoá katonai büntetőbíráskodás polgári személyekre kiterjedő alkalmazásának gyakorlata az egyes gyarmati népek körében kiáltó példája annak, hogy nem is kívánjak cáfolni azt a hagyományos nézetet, amely igazolni látszik a béke és az emberiesség szinte mindennapos megcsúfolásának jogosultságát.

mak tartalmi megvilágítását illetően.

*

Részleteiben: Szerkezeti szempontból kifogásolható, hogy a két részből álló anyag I. része ugyancsak részek szerint (általános és különös) tartalmaz felosztást. A szerkezet egységessége jobban érvényesült volna, ha a címek, részek és fejezetek szerinti felosztás kerül alkalmazásra.

Ami a mű tartalmi mondanivalóját illeti, a magyar katonai büntetőjog történetével foglalkozó rövid áttekintésben részletesebb megvilágítást igényelne ama időszak, amelyben a hatályos katonai büntetőtörvény megszületett. A történelmi körülmények megvilágítását, amelyek lehetővé tették az új katonai büntetőtörvény létrehozását, nem pótolja a műben szereplő egyébként helyes indokolás, mely szerint az új törvény többek között megszünteti „az antidemokratikus tiszti előjogokat, biztosítja az alárendeltek védelmét az előljárók túlkapásaival szemben, továbbá lépést tesz a polgári és katonai büntetőjogszabályok teljes elkülönülésének felszámolására."[2]

Amikor a szerzők helyesen állapítják meg, hogy a fordulat éve előtt készült törvény nem tükrözhette azokat a szocialista jogelveket, amelyek főleg a hatálybalépte óta eltelt évtized alatt kristályosodtak ki, az olvasóban okszerűen felmerül a kívánalom, hogy — különösen az új büntetőkódex tervezete készítésének időszakában — megvilágítást nyerjenek azok az elvi alapok, amelyeken az új, szocialista katonai büntetőtörvény rendelkezései felépülhetnének. A mű eme hiányossága pótolható lenne ily tárgyú tanulmány publikálásával, vagy a kézikönyv esetleges új kiadásában.

Az általános rész I. fejezetében fogalmazták meg a szerzők a katonai büntetőjog általános fogalmát, melynek értelmében az nem más, mint „azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek meghatározzák, hogy az állam a fegyveres erőkön belül milyen magatartást nyilvánít katonai bűncselekményeknek és ezekre milyen büntetést állapít meg." Ugyanakkor helyesen mutatnak rá a szerzők, hogy a katonai büntetőjog az általános büntetőjog szerves része oly módon, hogy azt kiegészíti egy speciális területen. Úgy viszonylik hozzá, mint a különös (lex specialis) az általánoshoz (lex generalis).[3]

Szépen világítják meg a szerzők a szocialista katonai büntetőjog osztályjellegéből adódó tartalmát: mint a dolgozó osztályok érdekeinek és akaratának kifejezője, a szocialista fegyveres erők forradalmi jellegét és rendeltetését védi azáltal, hogy sorait megtisztítja a bűnöző elemektől és nevelő célzattal bünteti a megtévedteket. Eme megállapítás sikerességét elsősorban az adja, hogy kifejezésre juttatja pártunk és kormányunk büntetőpolitikájának alapvető elvi tételét.

Vitatható megállapítás, hogy az Alkotmány mellett külön jogforrásnak tekintendő a katonai eskü annál is inkább, mert maguk a szerzők írják, hogy szorosabb értelemben az eskünek jogi vonatkozása nincs. Nézetünk szerint ilyen értelemben jogforrásként az Alkotmány, mint egyben a katonai eskü alapja és tárgya, önmagában is kellőképpen megvilágítja, melyek azok a speciális társadalmi viszonyok, amiket a büntetőjog eszközeivel sajátos oltalomban kell részesíteni. Ennélfogva a katonai eskü csak példaképen és nem mint külön jogforrás szerepelhetne. Hiszen csak a legsúlyosabb katonai bűntettek jelentik egyben a katonai eskü megszegését, amelyet a katonai büntetőtörvénykönyv elkövetési magatartások szerint különkülön poenalizál.

A mű helyesen világítja meg a katonai büntetőtörvények személyi hatályának rugalmasságát olyan értelemben, hogy az nem merevíthető meg: a népi demokratikus állam fejlődésének különböző szakaszaiban a személyi hatály tágítása vagy szűkítése lehet indokolt.

A szocialista törvényesség érdekét szolgálja a mű ama megállapítása: „a jogalkalmazónak (ügyész, bíró, parancsnok) nincs arra lehetősége, hogy a háború idejét, vagy az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély idejét kiterjesztően, vagy szűkítően értelmezze. A kivételes büntető rendelkezések alkalmazásának a feltételét a kormány állapítja meg."[4]

A katonai büntetőjogszabály területi hatályával kapcsolatban állásfoglalást igényel, hogy a magyar kereskedelmi hajó magyar vagy külföldi államterületnek tekintendő-e a kikötőben (tehát nem nyílt tengeren), amennyiben a hajón tartózkodó katonai személy azt végleges külföldre távozás szándékával elhagyja. Eme probléma tisztázása értékesebbé tenné a területi hatállyal kapcsolatban kifejtetteket annál is inkább, mert ugyanez a kérdés a BHÖ. 48. pontjában foglalt, polgári személyek által elkövetett tiltott határátlépés szempontjából sem nyert eddig megvilágítást. Nézetünk szerint a magyar határon kívül tartózkodó magyar kereskedelmi hajóról történő szökés szempontjából, akár katona, akár polgári személy az elkövető, a kereskedelmi hajót a kikötőben vagy a felségvizeken tartózkodása idején is magyar területnek kell tekinteni. Tény az, hogy a nemzetközi jog elvei legalább a viszonosság esetén kötelezőek a magyar állam jogalkalmazó szerveire is, azonban a magyar állampolgár bűncselekményeinek elbírálása során a nemzetközi jogból eredő fogalom vagy elv nem kerülhet szembe a szocialista törvényesség érvényesülésének érdekével.[5]

A III. fejezetben helyesen szerepel a katonai bűncselekmény fogalma. Felfogásunkkal egyezik a műben alkalmazott módszer a katonai bűncselekmény tárgyát illetően, amennyiben azt hármas felosztás szerint (általános, különös, közvetlen) veszi vizsgálat alá. Hiányolható azonban, hogy a mű még utalást sem tesz a bűncselekmény tárgyának valóságos tartalmára: a szocialista társadalmi viszonyokra. Helyette a szerzők jogilag védett

[2] I. m. 26. old. A szerzők helyesen világítják meg, hogy a katonai büntetőtörvénykönyv az addigiakhoz viszonyítva komoly előrehaladást jelent ugyan, mégis — a miniszteri indokolásból kitűnő — célkitűzéseit nem tudta maradéktalanul megvalósítani.

[3] I. m. 34—35. old.

[4] I. m. 42. old.

[5] Utalás i. m. 49. old. A szovjet katonai büntetőtörvények értelmében egyébként azok a katonák, akik külállam területén csapatkötelékben, vezénylés folytán, vagy hadifogoly minőségben katonai bűncselekményt követtek el, úgy tekintendők, mintha az elkövetés helye a Szovjetunió államterülete lenne.

érdekek csoportosításával akarják a védett tárgy terjedelmét megvilágítani. Ez azt a látszatot kelti, mintha a mű szerzői nem ismerték volna fel a katonai bűncselekmények tárgyainak valóságos tartalmát, holott a katonai fegyelem, mint tárgyelem fogalmának helyes megvilágítása és a fogalomból levezetett katonai kötelezettségek szinte taxatív felsorolása éppen arról győz meg, hogy a mű szerzői a szocialista hazafiság eszméjétől áthatottan, marxista—leninista pártossággal fejtették ki elgondolásaikat.[6]

A IV. fejezetben a szerzők helyesen világítják meg, hogy a jogos védelem fennforgása tekintetében a katonai büntetőjog az általános büntetőjoghoz képest milyen eltérő sajátosságot mutat. A mű kifejezésre juttatja azt, hogy a katonától nem kívánható meg olyan magatartás, amely akár az ő, akár az érintett testület tekintélyének sérelmével jár.[7]

Az V. fejezetben kifejezésre jut, hogy az általános és a katonai büntetőjog büntetési rendszere között nincs lényeges eltérés, mivel azonos gazdasági és társadalmi alapon épülnek, ennek folytán azonosak céljaik és módszereik is. A fegyveres testületek egyes sajátosságai és különleges életviszonyai folytán azonban az általános büntetőjog egyes büntetési nemei a katonai büntető eljárásban bizonyos korlátozásokkal vagy módosításokkal kerülnek alkalmazásra és szükségessé válik különleges katonai jellegű büntetések használata. Ez utóbbiak elsősorban az elkövetők érdekét szolgálják, amennyiben módot nyújtanak az általános büntetőjog büntetési rendszere által adott lehetőségeken túlmenő differenciált elbírálásra. A mű helyesen általánosítja a súlyosbítóként vagy enyhítőként figyelembeveendő körülményeket.[8]

A mű I. részén belül a különös rész felépítésénél a szerzők a hatályos katonai büntetőtörvény szerkezeti sorrendjét vették figyelembe. Eme felépítés elsősorban didaktikai célokat szolgál, ezért ilyen értelemben helyeselhető. A mű eme terjedelmes része különösen kitűnik világos nyelvezetével, az egyszerű katona által is könnyen megérthető szövegezésével. Az egyes különös törvényi tényállások feldolgozásai a törvényi kommentár szerepét tölti be. A szerzők arra törekedtek, hogy a törvényi tényállások elemzését a tárgy — tárgyi oldal, alany — alanyi oldal szerint eszközöljék. A feldolgozás hiányossága, hogy bár az elemzést a bírói gyakorlat tapasztalatai alapján végzi, kevés számú jogesetet dolgoz fel. A mű olvasmányosságát meszszemenően előmozdította volna néhány jellemző konkrét jogeset változatlan szerepeltetése. A mű gerincét képező különös rész[9] behatóbb ismertetése meghaladná eme recenzió kereteit. A különös részben kifejtettek érdeme, hogy alapot adnak egyes bűncselekmény csoportok további, monográfikus feldolgozásához.

A katonai büntető eljárásnak az általánostól eltérő szabályozását tartalmazó II. rész szervesen kiegészíti az előző részben mondottakat annak ellenére, hogy a tudományágak szerinti eltérés a büntetőjog és a büntető eljárási jog között a katonai vonatkozásokban is fennáll. Eme megállapításunkból következik, hogy a katonai büntető eljárás külön történő részletesebb feldolgozása lenne célszerű. Az I. fejezetben helyesen hangsúlyozzák a szerzők, hogy a „külön bíróságok" megjelölés nem jelent valamely különleges büntető eljárási rendszert, csupán a rendes bíróságokkal párhuzamosan működő külön bírósági szervekre utal, amelyek a büntető ítélkezést az egységes eljárási törvény alapján, de az ügyek meghatározott körében gyakorolják. Ezek az ügyek pedig a törvény szerint a katonai bíróságok hatáskörébe utalt ügyek: a katonai személyek bűnügyei, illetőleg más személyeknek a honvédelem érdekeit sértő bűncselekményei.[10]

A katonai igazságügyi szervezetről szóló fejezet helyesen foglalja össze azokat a rendelkezéseket, amelyek a katonai bírósági szervek területi elhelyezésére, a katonai ügyészségi szervek feladataira és a nyomozás speciális katonai szerveinek szerepére vonatkoznak. A szerzők hangsúlyozzák azoknak az intézkedéseknek a fontosságát, amelyek alkalmasak egyes cselekményeknek a büntető eljárás mellőzésével történő tisztázására, az elkövetők megfelelő nevelésére.[11]

A katonai bíróságok hatásköre és illetékessége, valamint a felek és képviselőik problematikáját feldolgozó III. és IV. fejezet megfelelően kommentálja a hatályos rendelkezéseket.

Az V. fejezet betölti a katonai büntető eljárásban alkalmazandó nyomozás szabályzatának szerepét. A szerzők itt is hangsúlyozzák ama feltételek körültekintő megállapításának a jelentőségét, amelyek lehetővé teszik, hogy a katonai büntető eljárás helyett, fegyelmi eljárás során bírálják el az egyes katonai személyeknek a társadalomra kisebb fokban veszélyes cselekményeit.

A VI., VII. és VIII. fejezetben kidomborodnak azok az eltérések, amelyek az általános eljárási szabályokhoz képest mutatkoznak a katonai bíróságok előtti eljárás folyamán, azt követően és azzal összefüggésben.

*

Összefoglalva: „A katonai büntetőjog kézikönyve" c. mű a katonai büntetőjog problematikájához tartozó kérdések feldolgozásának sorában az első eredményes kísérlet. Nem lép fel azzal az igénnyel, hogy az elméleti problémákat sokoldalúan, a hozzáférhető irodalom felhasználásával, alkotó módon dolgozza fel. Teljes egészében megfelel azonban ama követelménynek, ami címében is kifejezésre jut, nevezetesen, hogy kézikönyvként szolgáljon az érintett fegyveres testületek parancsnoki kara és teljes állománya, valamint a katonai igazságszolgáltatás területén mű-

[6] Utalás i. m. 52—53. old.
[7] I. m. 63. old.
[8] I. m. 89—90. old.
[9] I. m. 93—289. old.
[10] I. m. 284. old. A szerzők kifejtik azt is, hogy a katonai bíróságoknak „különbíróságok"-ként való szervezését nem elsősorban valamilyen különleges eljárási elvek és szabályok érvényesülése indokolja, hanem azok a sajátos igazságszolgáltatási feladatok teszik szükségessé, amelyeknek a hadseregben folyó bűnüldözés terén, tehát sajátos körben kell megfelelően érvényre jutni. Ezeknek a sajátos katonai szempontoknak az áttekintése a továbbiakban magyarázatot ad a katonai büntető eljárás jellegének és szükségességének a helyes megértéséhez is.
[11] I. m. 317—318. old.

ködő jogászok számára. Didaktikai és praktikus értékkel bíró munka. Jogos kívánalom, hogy a mű szerzői tovább haladjanak a felvetett kérdések sokoldalúbb, tudományosabb igényű feldolgozása terén.

Barna Péter

---

*Új könyvek**

Réczei László: Nemzetközi magánjog. 2. átd. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1959. 391 p.

Bacsó Ferenc — *Beck* Salamon — *Móra* Mihály — *Névai* László: Magyar polgári eljárásjog. Szerk. Beck Salamon — Névai László. Bp. Tankönyvkiadó, 1959. 550 p.

Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 290 p. /ÁJI. tud. ktára 15. sz./

Münnich Ferenc: Egységben a békéért, a szocializmusért. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 332 p.

Révfalvi Sándor — *Radnay* József: A veszélyes üzemek felelőssége a bírói gyakorlat tükrében. 1—2. köt. Bp. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, [Soksz.] 1958. 619; 134 p. /Magyar Államvasútak./

Büntető ítélkezési gyakorlat [c. kiadvány.] II. pótlása. Szerk. Gáspár Gyula — Sömjén György. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959.

Horváth József—*Nemes* János—*Pintér* István—*Szabó* László: Régi jó világ. (A Horthy-korszak nagy panamáiból.) Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 272 p.

Szocialista országok:

Konsztitucija (osznovnoj zakon) Roszszijszkoj Szovetszkoj Federativnoj Szocialiszticseszkoj Reszpubliki. [Az Orosz Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság alkotmánya. Alaptörvény.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 34 [2] p. OK. 348. 481

Az alkotmány jelenleg érvényes szövegét adja, a Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának 6. ülésén elfogadott módosításokkal és kiegészítésekkel.

Konsztitucii sztran narodnoj demokratii. [A népi demokratikus országok alkotmányai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 412 p. ÁJI. 17.666

A V. N. Durdenevszkij professzor szerkesztésében megjelent munka az Albán-, Bolgár-, Magyar Népköztársaság, a Vietnami és a Német Demokratikus Köztársaság, a Kínai Népköztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, a Mongol-, a Lengyel-, a Román Népköztársaság, és a Csehszlovák Köztársaság alkotmányának szövegét tartalmazza.

Hronologicseszkoe szobranie zakonov, ukazov Prezidiuma Verhovnogo Szoveta i posztanovlenij pravitel'sztva RFSzR 1957 g. [Az OSzFSzK törvényeinek, törvényerejű rendeleteinek és kormányrendeleteinek gyűjteménye időrendben.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 808 p. ÁJI. 17.683

A kötet az 1957. évi jogszabályanyagot tartalmazza, a megjelenés sorrendjében. A kiegészítésben a Kalmük Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság 1940. évi alkotmányának szövegét közli.

Lepeskin, A. I.: Mesztnüe organü vlaszti szovetszkogo goszudarsztva (1921—1936 gg.) [A szovjet állam helyi államhatalmi szervei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 411 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.680

A szerző korábbi, hasonló tárgyú műveinek összefoglalásaként, az 1921—1936 évek anyagát tárgyalja. A munka két nagy fejezetben (1921—1926, 1926—1936) vizsgálja a helyi államhatalmi szervek egységes formáinak és fő tevékenységi területeinek kialakulását.

Leitungstätigkeit der örtlichen Staatsorgane. [Az államhatalom helyi szerveinek vezető tevékenysége.] Ergebnisse einer Untersuchung über die Verwirklichung des Gesetzes über die Vervollkommnung und Vereinfachung der Arbeit des Staatsapparates in der DDR. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1958. 111 p. OK. 348.228

Az állami szervek munkájának tökéletesítése tárgyában tett kísérletek eredményeiről számol be. Foglalkozik a pártszerveknek a helyi tanácsokkal kapcsolatos vezető szerepével, az állami felsőbb szervek vezető tevékenységével, a szocialista munkastílussal a helyi iparral kapcsolatban, valamint az állami szervek mezőgazdasági és ipari feladataival.

Arlt, Erich—*Erasmus*, Herbert: Erfinder- und Warenzeichenschutz im In- und Ausland. [Feltalálói és védjegyoltalom, bel- és külföldön.] 1. Bd. Deutschland. (2. verand. und erw. Aufl.) Berlin, Deutscher Zentralverl. (1958.) [Kartotékrendszerű.] OK. 349.691

A találmányokkal, szabadalmakkal, védjeggyel, szerzői joggal kapcsolatos szabályokat fogja össze, elsősorban a két német állam jogszabályai alapján, a tudomány és gyakorlat embereinek széleskörű tájékoztatása s a népgazdaság iparának fejlesztése érdekében a szellemi munkát védő szabályok ismertetése céljából.

Jaschik, M.—*Nagler*, H.—*Veigt*, H. J.: Das Eherecht der Deutschen Demokratischen Republik. [A Német Demokratikus Köztársaság házassági joga.] Gesetzliche Bestimmungen und Richtlinien des Obersten Gerichts. Zgest. — —. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1958. 112 p. OK. 366.687

Az alkotmánynak a házassági jogot érintő alapvető rendelkezéseiből kiindulva az összeállítás egyrészt a családjog területére vonatkozó tételesjogi jogszabályokat, másrészt a Legfelsőbb Bíróság által megadott irányelveket közli.

Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeiner Teil. Red. Prof. Hans Kleine. [A Német Demokratikus Köztársaság polgári joga. Általános rész.] Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1958. 374 p. /Deutsches Institut für Rechtswissenschaft./ [Bibl. passim.] AJI. 17.673

A tankönyv már a 2. átdolgozott kiadásban jelenik meg a Német Jogtudományi Intézet gondozásában. Egyes fejezeteit az egyetemek jogi professzorai írták. Egységes szerkesztésével és világos rendszerével nemcsak az egyetemi hallgatóknak, hanem a gyakorlati dolgozóknak is rendkívül hasznos kézikönyvül szolgál.

Jansen, Friedrich—*Langrich*, Gerhard: Leitfaden des Erbrechts der Deutschen Demokratischen Republik. [A Német Demokratikus Köztársaság öröklési jogának vezérelvei.] Berlin, VEB

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti és pécsi könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket. Lelőhely-rövidítések: OK = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSH = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza Hajdu Elemérné; PEK = Pécsi Egyetemi Könyvtár, feldolg. Román Lászlóné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolg. Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

Deutscher Zentralverl. 1959. 237 p. ÁJI. 17.675

A Német Demokratikus Köztársaság hatályos öröklési jogának feldolgozása rendkívül fontos és — az öröklési viszonyokat szabályozó joganyag összekuszáltsága folytán — igen nehéz feladat. A munka szerkesztői ennek a nehéz feladatnak kívánnak megfelelni munkájukkal. Az öröklési jog fogalmának és társadalmi funkcióinak vázolása után a törvényi öröklést, a végrendeleti öröklést, a hagyományt, kötelesrészt, az örökös jogállását és a végrendeletek végrehajtását tárgyazó fejezetekben rendezik az anyagot, amelyben a tételesjogi anyag mellett a bírói gyakorlatot is gondosan bedolgozták. A munkát világos példák teszik könnyen érthetővé.

Bergner Manfred: Die Besonderheiten der Zivilrechtlichen Verantwortlichkeit (Haftung) aus dem Frachtvertrag. [A polgárjogi felelősség sajátosságai a szállítási szerződésben. [Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1958. 190 p. [Bibl. 175—188.] ÁJI. 17.662

Az első részben a kapitalista jogrendszernek a szerződéses felelősségről szóló rendelkezéseit vizsgálja meg, a második részben a Német Demokratikus Köztársaságra vonatkozó joganyagot tekinti át. Ez a fejezet az általános kérdések mellett az egyes szerződésfajták szerint is vizsgálja a felelősség kérdéseit. Rendkívül bő bibliográfiája a kérdés tőkés és szocialista irodalmát tekinti át.

Nowotka, W.: Die Rechtsverhältnisse in der Deutschen Demokratischen Republik. [A jogviszonyok a Német Demokratikus Köztársaságban.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1957. 76 p. [PEK. Jogelméleti tanszék.] J 4167/7

A szerző a jogviszonyok lényegének és fogalmának meghatározása során tárgyalja a jogviszony, mint társadalmi viszony kérdését. A Német Demokratikus Köztársaság tételes joga alapján foglalkozik a jogviszonyok keletkezésével, változásával, megszűnésével, valamint a jogviszonyt létrehozó ún. jogi tényekkel. Végül elemzi a jogviszonyok elemeinek, tartalmának és tárgyának problémáit.

Kalandadze, A. M.: Pravovüe formü hozjajsztvennej dejatelnoszti kolhozov. [A kolhozok gazdasági tevékenységének jogi szabályozása.] Moszkva, 1959. 109. p. PEK. [Munkajogi tanszék.] J 4390

A szerző vizsgálja a kolhoz jogi személyiségét, a kolhoz termelő tevékenységének jogi formáit, a segédüzemek szervezésének jogi formáit a kolhozon belül. Foglalkozik a kolhoz-pénzgazdálkodás megszervezésének jogi formáival, a tagok anyagi és kulturális ellátásának kérdéseivel, valamint a kolhozok szerződéses viszonyainak vizsgálatával. Külön figyelmet érdemel szerzőnek a polgári jogi és a kolhozjogi szerződések éles megkülönböztetésére vonatkozó, valamint a kolhoz-törvényhozás tökéletesítését célzó sok más javaslata.

Isztorija kolhoznogo prava. Szbornik zakonodatel'nüh materialov SzSzSzE i RSzFSzR 1917—1958 gg. Tom. 1—2. [A kolhozjog története 1—2. köt.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958—1959. 517; 538 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova. Juridicseszkij Fakultet./ AJI. 17661/1—2.

A hatalmas okmánygyűjtemény a Szovjetunió és az Oroszországi Federativ Szövetséges Köztársaság által 1917—1958 időközben, a kolhozjogra vonatkozóan kiadott jogszabályok teljes gyűjteménye. A moszkvai Lomonoszov egyetem jogi karának összeállításában, Kazancev, N. D. professzor szerkesztésében megjelent munka, amelynek elkészítésében a legkiválóbb szakemberek vettek részt — a szovjet kolhozjog történetének mellőzhetetlen forrásgyűjteménye.

Piontkovszkij, A. A.—*Men'sagin,* V. D.—*Cshikvadze,* V. M.: Kursz szovetszkogo ugolovnogo prava. [A szovjet büntetőjog tankönyve.] Moszkva, 1959. 811 p. PEK.C 404

A munka a szovjet büntetőjogi tankönyv különös részének 2. kötete. A szerzők a bűncselekmények egyes fajait: a hivatali bűncselekményeket, a gazdasági bűncselekményeket, az igazgatás rendje elleni egyes bűncselekményeket, majd a Szovjetunió biztonsága elleni egyes bűncselekményeket, illetőleg a katonai bűncselekményeket tárgyalják.

Noj, I. Sz.: Ohrana cseszti i dosztoinsztva licsnoszti v szovetszkom ugolovnom prave. [A személyiség becsületének és méltóságának védelme a szovjet büntető jogban.] Moszkva, Izd. Szaratovszkogo Universziteta, 1959. 124 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.677

A monográfia a személyiség ellen elkövetett bűncselekmények leggyakoribb formáit (rágalmazás, becsületsértés) tárgyalja.

Glogara, Rudolf: Trestní zákon. Komentář. [Büntető törvény. Magyarázatokkal.] (Hlav. red. — —.) Praha, Orbis, 1958. 816, [2] p. /Právnicky Ustav Ministerstva Spravedlnosti./ OK. 348.967

A gyakorlati jogászok, elsősorban az ítélkező bírák számára készült összeállítás az 1950. évi büntető törvénykönyv, valamint a későbbi (1956—1957-es) novellák szövegét közli és a tételes anyagot magyarázatokkal, a bírói ítélkezési gyakorlattal egészíti ki.

Kern, Herbert: Die Erziehung in Strafvollzug. [A nevelés a büntetésvégrehajtásban.] (Diss.) Berlin, Deutscher Zentralverl. 1958. 143 p. [Bibl. 130—133. p.] OK. 347.947

A munka első része általánosságban foglalkozik a szabadságvesztéssel, mint a javítónevelés eszközével. Rámutat arra, hogy a polgári rendszerekben a rabmunka a foglyok szégyenletes kihasználása. A második részben a Német Demokratikus Köztársaság javító-nevelési rendszerével foglalkozik. A termelő munka jellegének hangsúlyozása mellett külön kiemeli a politikai-kulturális nevelőhatást. A mű jó párhuzamot von a szocialista és a polgári Németország büntetési rendszerei között, kimutatva az NDK. büntetésvégrehajtási rendszerének magasabbrendűségét.

Strafgesetzbuch und andere Strafgesetze. Textausgabe mit Anmerkungen und Sachregister. [Büntető törvénykönyv és egyéb büntető törvények.] Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1958. 504 p. ÁJI. 17.694

A zsebkönyv az anyagi büntetőjogi szabályok és melléktörvények jó összeállítása. Kezelését a rendkívül bő tárgymutató könnyíti meg.

Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Red. Hans Nathan. 2. Band. [A Német Demokratikus Köztársaság polgári eljárási joga.] Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1958. XIX, 700 p. /Deutsches Institut für Rechtswissenschaft./ [Bibl. passim.] ÁJI. 17.672

A H. Nathan professzor szerkesztésében megjelent kézikönyv 2. kötete a különleges eljárásokat, a perorvoslati eljárást, a munkaügyi eljárást és a végrehajtási eljárást tárgyalja bőséges irodalmi utalásokkal és a joggyakorlat feldolgozásával.

Komentár k občianskemu súdnemu poriadku. [A polgári perrendtartás kommentárja. 2. rész.] Red. Jozef Rubeš. Bratislava, Osveta, 1959. 729. p. 6 sztl. /Právnický Ústav Ministerstva Spravedlivosti, Oddelenie v Bratislave./ ÁJI. 17.679

A polgári perrendtartás 230—426. §-ainak részletes magyarázata a bírói gyakorlat és az összes vonatkozó kiegészítő jogszabályok feldolgozásával.

Leitfaden des Strafprozessrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Red. Schindler, R. [A büntető eljárási törvénykönyv vezérelvei.] Berlin, VEB. Deutscher Zentralverl. 1959. 472 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.695

A Német Demokratikus Köztársaság büntető eljárási jogáról szóló tankönyv 8 nagy fejezetben (bevezetés, alapelvek, nyomozás, elsőfokú eljárás, különleges eljárások, perorvoslati eljárás, rendkívüli perorvoslatok, végrehajtás) világos, jól áttekinthető rendszerben s a didaktikus céloknak megfelelően foglalja össze az anyagot. Az egyes fejezeteket Noack, J., Schindler, R., Uhlig, A. és Wesner Ch. írták.

Pužman, Jozef: Právne nároky a procesné návrhy. [Kereseti és eljárási iratminták.] Bratislava, Osveta, 1959. 466, [2] p. /Právnicky Ustav Ministerstva Spravedlivosti./ OK. 349.680

A könyv a rendes bírói útra tartozó igények érvényesítése tárgyában beadott keresetekkel kapcsolatos gyakorlati tudnivalókra oktat ki, majd a gyakorlatban leggyakrabban előforduló tulajdoni-, kötelmi-, és családjogi, lakásjogi, munkajogi stb. perekre, valamint a döntőbizottsági eljárásra közöl célszerűen szerkesztett iratmuntákat.

Kallisztratova, R. F.: Usztanovlenie juridicseszkih faktoy szudem v porjadke oszobogo proizvodsztva. [Jogi tények megállapítása a bíróság által külön eljárás keretében.] Moszkva, 1958. 117 p. PEK. [Munkajogi tanszék] J 4179

A szerző a bírói eljárás sajátosságait vizsgálja a jogi tények megállapításával kapcsolatban. Kimutatja a bírói gyakorlatban e téren leggyakrabban előforduló hibákat és javaslatokat tesz a bírói ténymegállapítás további tökéletesítésére. Közelebbről a bírói ténymegállapítással kapcsolatos eljárás jogi szabályozását, a ténymegállapítással kapcsolatos ügyek hatásköri szabályozását, végül a ténymegállapítással kapcsolatos bírói ítéletek jogerejének kérdését elemzi a szerző.

Gureev, P. P.: Szudebnoe razbiratelsztvo grazsdanszkih del. [A bírósági tárgyalás polgári jogi ügyekben.] Moszkva, 1958. 197 p. PEK. B 8285

A mű a hatályos szovjet polgári eljárásjogi törvényhozás elemzése és a bírói gyakorlat általánosítása alapján vizsgálja a bírósági tárgyalás alkotmányos alapjait, az eljárás alanyainak jogait és kötelességeit az eljárás különböző szakaszaiban, valamint a polgári bírósági tárgyalás eljárási rendjét. A szerző nagy figyelmet fordít arra a kérdésre, hogy a bíróság hogyan szerez érvényt a szocialista törvényességnek a polgári ügyek megvizsgálásánál, ill. eldöntésénél. Sok javaslatot tesz a szovjet polgári eljárásjogi törvényhozás további tökéletesítésére.

Fragen des Internationalen Privatrechts. Acht Beitrage von Vertretern der sozialistischen Rechtswissenschaft. Zusammengestellt und bearbeitet von Herst Wiemann. [A nemzetközi magánjog kérdései.] Berlin, VEB Deutscher Zenttalverl. 1958. 256 p. ÁJI. 17.674

Tanulmánygyűjtemény a nemzetközi magánjog kérdései köréből, a szocialista jogtudomány nevesebb szakíróinak tollából (Lunz, L. A. Bystricky, R., Wiemann, H., Réczei L., Vaszilev, L. stb.).

Dokumentü o vnesnej politike pravitel'sztva Germanszkoj Demokraticseszkoj Reszpubliki. [A Német Demokratikus Köztársaság kormányának külpolitikai dokumentumai.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1955. 551 p. AJI. 17.681

Az 1954. évi német kiadás fordítása, amely a külpolitikára vonatkozó, 1949. okt. 7—1954. március 25. között keletkezett okmányanyagot állítja össze. A gyűjtemény az anyagot a vonatkozó országok szerint csoportosítja. Áttekintését jó időrendi mutató teszi lehetővé.

Movcsan, A. P.: Mezsdunarodnaja zascsita prav cseloveka (Vszeobscsaja deklaracija i proektü paktov o pravah cseloveka.) [Az emberi jogok nemzetközi védelme.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 167 p. ÁJI. 17.691

A munka első részében az ENSZ alapokmányának az emberi jogokra vonatkozó rendelkezéseit foglalja össze. A masodik része az emberi jogokról szóló deklarációt szerkesztő bizottság munkáját tekinti át, a harmadik fejezetben pedig az emberi jogokról szóló nyilatkozatban, továbbá az egyéb szerződésekben foglalt és az emberi szabadságjogokra vonatkozó anyagot dolgozza fel.

Tőkés országok:

Konsztitucija i zakonodatelnüe aktü Francuszkoj Reszpubliki. (A Francia Köztársaság alkotmánya és fontosabb törvényei.) Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 527 p. ÁJI. 17. 682

A Krutogolov, M. A. szerkesztésében megjelent szöveggyűjtemény az 1946. és 1789. évi alkotmányok szövegét közli, majd összeállítja az államhatalom központi szerveire, a tanácsadó szervekre, az állami apparátusra, a bírói szervezetre, a törvényhatóságokra és a Francia Unióra vonatkozó tételes jogszabályanyagot. Az egyes fejezeteket rövid történeti áttekintés vezeti be. A mellékletben a legfontosabb központi szervek müködéséről szóló anyagot (utasítások, házszabályok stb.) közli.

Jennigs, W. I.: Das britische Regierungssystem. [A brit kormányrendszer.] Köln, 1958. 117 p. PEK. [Államjogi tanszék] J 4382

A két kötetbe foglalt kiadvány első része „Vezérfonal" megjelöléssel átfogóan ismerteti az angol kormányrendszer legfontosabb intézményeinek (iratlan alkotmány, a parlament, a király, a korona, a kormány, a pártok stb.) történeti alakulását és jelenlegi helyzetét. A második rész a „Vezérfonal"-ban tárgyalt intézményekre vonatkozó fontosabb dokumentumokat (jogszabályok, ügyrendek, nyilatkozatok), illetőleg ezek egyes részeit tartalmazza.

Klops, Ralph N.: Proposed amendments to Constitution. [Alkotmányjogi módosító javaslatok.] Propositions and proposed laws

together with arguments. Compil. — —. Submitted to the electors... at the general election... Nov. 4. 1958. Sacramento, California State Print. Office. [1958.] 26, 21 p. /State of California. Department of State./ OK. 349.017

Eseménynaplószerű összeállításban ismerteti a különböző személyek és szervezetek által előterjesztett alkotmánymódosító javaslatokat, indokolásaikkal együtt és az azokkal kapcsolatos bizottsági tárgyalásokat, illetőleg határozatokat.

Fraenkel, E.: Die repräsentative und die plebiszitare Kompenente im demokratischen Verfassungstaat. [A képviseleti és a népszavazási elem a demokratikus jogállamban.] Tübingen, 1958. PEK. [Államjogi tanszék] J 4379

A tanulmány a burzsoá jogtudomány szempontjából mutatja be és értékeli a képviseleti és népszavazási rendszer főbb megjelenési formáinak történeti alakulását Anglia, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok és Németország életében. Ismerteti e kérdéssel foglalkozó legfontosabb burzsoá politikai és jogi nézeteket, utal a marxismus-leninizmus klasszikusainak a képviseleti rendszer és a közvetlen néptörvényhozás vonatkozásában kifejtett ismertebb állásfoglalásaira is.

Forsthoff, Ernst: Lehrbuch des Verwaltungsrechts. [A közigazgatási jog kézikönyve.] 1. Bd. Allgemeiner Teil. 7. neubearb. Aufl. München, Berlin, Beck, 1958. XXII, [2], 592 p. [Bibl. passim.] OK. 362.964

A közigazgatási jog tankönyvének átdolgozott kiadása. Anyaggyűjtése 1958 május 1-ig terjed. Az első fejezet a közigazgatás elméleti alapkérdéseivel és az újkori közigazgatás legfőbb fejlődési szakainak történetével, a közigazgatástudomány fejlődésének történetével és a modern közigazgatás szervezetének ismertetésével foglalkozik. Tárgyalja a közigazgatás és bíráskodás kapcsolatait is. A második fejezet a közigazgatási jog alanyaival foglalkozik. A harmadik fejezet a közigazgatási eljárást tárgyalja. A közteherviselés kérdéseinek taglalása után a közigazgatás szervezetével és a közigazgatási jogvédelemmel foglalkozik.

Kunert, K. H.: Die normativen Merkmale der strafrechtlichen Tatbestände. [A büntetőjogi tényállás normatív ismérvei.] Berlin, 1958. 124 p. PEK.B 8078

A könyv első részében szerző az általa vizsgált kérdésről a történelem folyamán kialakult nézeteket, tanokat, irányzatokat foglalja össze. Részletes értékelést és bírálatot mond az egyes irányzatok irodalmi képviselőinek (F. Liszt, H. Lucas, L. Bar, E. Beling, R. Hippel stb.) a témával kapcsolatos munkásságáról. Az elméleti megállapításokat vonatkozásba hozza a kodfikációs megfogalmazásokkal. A második részben sokoldaluan és aprólékosan elemzi a bűncselekmény tényállási elemeit, alakzatait és jellemző vonásait. A szándék és elhatározás problémájára a könyvben többször visszatér.

Giffard, E. E.—*Villers*, R.: Droit romain et ancien droit français: Les obligations. [A római jog és a régi francia jog: A kötelmek.] Paris, Dalloz, 1958. 451 p. PEK. [Római jogi tansz.] J 4086

A könyv lényegében Giffard „Précis de droit romain" c. tankönyve 2. kötetének a francia jogi oktatás 1954. évi reformja folytán szükségessé vált átdolgozása, melynek egyes fejezeteit Villers a kodifikáció előtti régi francia jog vonatkozó intézményeinek ismertetésével egészítette ki. A kötelem és forrásainak fogalmát, eredetét és történetét tárgyaló rövid bevezetés után három részben tárgyalja az anyagot: I. Kötelmek jogügyletekből, II. Kötelmek tiltott cselekményekből: delictumok és quasi delictumok, III. A kötelmi jog általános tanai, a kötelmek dologi biztosítékai. A mintaszerűen tagolt és ezért jól tanulható könyv terjedelméhez képest sűrűn hivatkozik forrásokra és az irodalomra.

Lepointe, G.: Droit romain et ancien droit français: Droit des biens. [A római jog és a régi francia jog: Dologi jog.] Paris, Dalloz, 1958. 325 p. PEK. [Római jogi tansz.] J 4087

Az előbbihez hasonlóan a francia jogi karok III. évfolyamai számára készült tankönyv, amely első részében a római tulajdonjogot és a zálogjog kivételével az ún. idegen dologbeli jogokat tárgyalja, második részében pedig négy fejezetben a kodifikáció előtti francia dologi jog történetével foglalkozik. (Frank korszak, középkor, XVI—XVIII. század, francia forradalom). A világosan tagolt könyv forrásokra és irodalomra csak szorványosan hivatkozik a szövegben.

Francescakis, Ph.: La théorie du renvoi et les conflits de systèmes en droit international privé. [A renvoi kérdése és a jogrendszerek összeütközése a nemzetközi magánjogban.] Paris, Sirey, 1958. II, 306 p. ÁJI. 17.473

A munka első részében a nemzetközi magánjogi rendszer fogalmának tisztázása után vizsgálja a renvoi helyét a jogrendszerek összeütközésében. A második részben a renvoi részletkérdéseit (a renvoi logikai, jogi, gyakorlati és tételesjogi alapjai) elemzi. A függelékben a renvoi tételesjogi szabályozásról szóló gyakorlati példákat mutat be.

[Verdross] Ferdroszsz, A.: Mezsdunarodnoe pravo. [Nemzetközi jog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 652 p. ÁJI. 17.486

A Verdross bécsi professzor tankönyvének 1955. évi 3. kiadásáról készített orosz nyelvű fordításhoz G. I. Tunkin professzor írt rövid kritikai bevezetőt. A munkát a kérdések részletes és mélyreható jogi elemzése, a világos állásfoglalások, valamint bő anyaggyűjtése és irodalmi apparátusa teszik a burzsoá nemzetközi jog egyik legtöbbet forgatott kézikönyvévé. A kézikönyv három fő részben (a nemzetközi jog alapja és fejlődése, nemzetközi közjog, az államok szervezett közösségének alapokmányai) tárgyalja a nemzetközi jog összes időszerű kérdéseit.

Calasso, Francesco: Enciklopedia del diritto. [Jogi enciklopédia.] 1—. Dir. e coord. —. Varese, Giuftre 1958. OK. 362.393:1— [Bibl. passim.]

Az 1958-ban megindított, 24 kötetre tervezett nagy olasz jogi enciklopédia első három kötete érkezett meg. A munka módszere enciklopédikus: nagyobb terjedelmű — sokszor külön alcímszavakra stb. bontott — címszavakat közöl s a címszavak szerzőit is feltünteti. A címszavak tartalmáról, a feldolgozás rendszeréről külön áttekintést is ad. Szövegben vagy lábjegyzetben utal a tételes jogszabályokra. A címszó végén részletes bibliográfiát is ad. Az olasz jogrend részletes elemzésén kívül külön kötetet szánnak a külföldi jogok alapvető rendelkezéseinek ismertetésére.

E lapszámok (XV. új évfolyam 1—2.) szerzői: *Dr. Halász József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Kulcsár Kálmán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Horváth Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője. — *Alekszejev, N. Sz.*, a jogi tudományok kandidátusa, egyetemi tanszékvezető docens (Leningrád). — *Lukasevics, V. Z.*, a jogi tudományok kandidátusa, egyetemi docens (Leningrád). — *Dr. Vermes Miklós*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Ionascu, Traian*, a Román Akadémia Jogi Kutatóintézetének h. igazgatója, a jogi tudományok doktora (Bukarest). — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Horváth Róbert* egyetemi tanár (Szeged). — *Bokorné, dr. Szegő Hanna*, a Külügyminisztérium I. oszt. titkára. — *Dr. Hercegh Géza*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Péteri Zoltán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Berkes István* rendőrőrnagy. — *Dr. Szegvári Katalin* aspiráns. — *Dr. Halász Pál* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Beér János* egyetemi tanár. — *Dr. Barna Péter* egyetemi docens.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.8483 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam 3. szám Budapest, 1960. március hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR
1960 APR - 7

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

IOFFE, O. Sz.:
A gazdasági tevékenység szabályozásának polgári jogi és államigazgatási jogi módszereiről 109

ÚJLAKI LÁSZLÓ:
A szerződés a terv megvalósításának szolgálatában 118

CSANÁDI GYÖRGY:
A kollektív szerződésről 121

MOLNÁR JÓZSEF:
A büntetőjogilag releváns mulasztás okozatosságának kérdéséről 127

VÁMOS MIKLÓS:
Büntető eljárásjogi problémák 132

KERTÉSZ IMRE:
A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok néhány kérdése 143

SZABÓ ANDRÁS—VISKI LÁSZLÓ:
A „társadalomvédelem" kriminálpolitikai elmélete 155

Szemle:

BAJÁKI VERONIKA:
A Szovjetunió bíróság szervezetének néhány újabb vonásáról 162

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A munkajogi egyetemi jegyzet megvitatása a Magyar Jogász Szövetségben 170

Jogirodalom:

HARASZTI GYÖRGY:
A szovjet nemzetközi jogi évkönyv megjelenéséhez 171

IHAROS IMRE—PÁLL JÓZSEF:
Dr. Szigligeti Viktor: Házassági vagyonjog .. 175

— —:
Új könyvek 181

СОДЕРЖАНИЕ: *О. С. Иоффе:* О гражданско-правовом и административно-правовом методах регулирования хозяйственной деятельности. — *Ласло Уйлаки:* Договор в службе выполнения плана. — *Дьердь Чанади:* О коллективном договоре. — *Йожеф Молнар:* О вопросах причинной связи при уголовно наказуемом бездействии. — *Миклош Вамош:* Некоторые проблемы в области уголовно-процессуального права. — *Имре Кертес:* Некоторые вопросы криминалистической экспертизы. — *Ласло Вишки—Андраш Сабо:* Криминально-политическая теория «охраны общества». — *Обзор: Вероника Баяки:* О некоторых новейших чертах судебной организации Советского Союза. — *Ласло Трочани:* Обсуждение в Союзе Венгерских Юристов университетских проспектов по трудовому праву. — *Юридическая литература:* К изданию советского ежегодника по международному праву. — *Имре Ихарош—Йожеф Палл:* Др. Виктор Сиглигети: Брачное имущественное право. — — Новые книги.

INHALT: *Ioffe, O. Sz.:* Über die bürgerlich-rechtliche und verwaltungsrechtliche Methode der Regelung der Wirtschaftstätigkeit. — *László Újlaki:* Der Vertrag im Dienste der Verwirklichung des Planes. — *György Csanádi:* Über den Kollektiv-Vertrag. — *József Molnár:* Die Frage der Kausalität der strafrechtlich relevanten Versäumnis. — *Miklós Vámos:* Probleme des Strafverfahrens. — *Imre Kertész:* Einige Fragen der kriminalistischen Expertise. — *András Szabó—László Viski:* Kriminalpolitische Theorie des „Gesellschaftsschutzes". — *Rundschau: Veronika Bajáki:* Einige neuere Züge in der Gerichtsorganisation der Sowjetunion. — *László Trócsányi:* Diskussion über das Universitätslehrheft aus dem Bereiche des Arbeitsrechts im Ungarischen Juristenverbande. — *Rechtsliteratur: György Haraszti:* Zum Erscheinen des sowjetischen Jahrbuches über das Völkerrecht. — *Imre Iharos—József Páll:* Dr. Viktor Szigligeti: Eheliches Güterrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Ioffe, O. S.:* La nouvelle méthode du règlement de l'activité économique dans le droit civil et dans le droit administartif. *László Újlaki:* Le contrat an service de l'accomplissement du plan. — *György Csanádi:* Sur le cntrait collectif. — *József Molnár:* La question de la causalité dans les délits d'omission. — *Miklós Vámos:* Quelques problèmes de la procédure pénale. — *Imre Kertész:* Quelques questions des expertises criminalistiques. — *András Szabó—László Viski:* La théorie de la „défense sociale". *Revue: Veronika Bajáki:* Sur les nouveaux traits de l'organisation judiciaire soviétique. — *László Trócsányi:* Discussion sur les cahiers universitaires du droit du travail dans l'Association des Juristes Hongrois. — *Littérature juridique: György Haraszti:* Quelques reflexions à propos de la publication de l'Annuaire soviétique du droit international. — *Imre Iharos—József Páll:* Dr. Viktor Szigligeti: Les regimes matrimoniaux. — — —: Livres récemment acquis.

XV. új évfolyam 3. szám Budapest, 1960. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A gazdasági tevékenység szabályozásának polgári jogi és államigazgatási jogi módszereiről*

A szocialista szervezetek gazdasági tevékenységét a szovjet jog különböző ágai szabályozzák. A gazdasági tevékenység jogi szabályozásának folyamatában döntő szerepet — kétségen kívül — azok a jogi módszerek játszanak, amelyeket az államigazgatási és a polgári jogi ágazatok használnak és alkalmaznak. Ha példaként az állami szocialista gazdasági szervezeteket vesszük, ezek szervezése — ideértve ellátásukat állami vagyontárgyak meghatározott komplexumával — államigazgatási jogi úton történik, mindennapos munkájuk azonban (a részükre kiosztott vagyon kezelése, a termelt termékek értékesítése, a nyersanyagok, fűtőanyagok stb. beszerzése tekintetében) azok között a keretek között megy végbe, amelyeket mind az államigazgatási jog, mind pedig a polgári jog szabályai határoznak meg. Az utóbbi esetben a jogi szabályozás két említett módszere vagy egymással párosulva (amint ez például a tervszerződések megkötése és teljesítése során történik), vagy egymástól függetlenített formában (amint ez például a terven felüli szerződések területén történik, amelyeket csaknem kizárólagos módon a polgári jog szabályoz) szerepel.

Ennek kapcsán megemlitendő, hogy az utóbbi időben a jogviszonyok tárgyalt területén a polgári jogi módszer alkalmazási körének bővítésére irányuló tendencia figyelhető meg. Ez mindenekelőtt azokra a jogviszonyokra vonatkozik, amelyek részvevőinek egyike kolhoz. Gondolunk itten arra az 1958. évtől kezdődően bevezetett rendszerre, hogy a mezőgazdasági gépek szabadon eladhatók a kolhozok részére, hogy bérleti szerződés alapján használatra megkaphatják a műszaki és javító állomások mezőgazdasági műszaki felszereléseit stb. Ugyanez az irányzat azonban megfigyelhető azoknak a jogviszonyoknak a területén is, amelyeknek részvevői állami szocialista gazdasági szervezetek. Á XXI. Pártkongresszus által kitűzött feladat teljesítése „... és tovább kell erősíteni az önálló elszámolást az iparban, az építkezéseknél, a közlekedésben és a mezőgazdaságban"[1] jelenti a gazdasági szervezetek operatív önállóságának további fokozását, jogaik kibővítését a vagyon kezelése, az értékesítés és az ellátás, a pénzeszközökkel való rendelkezés, vagyis ama cselekmények elvégzése tekintetében, amelyek polgári jogviszonyok létrehozásának és megvalósításának alapjául szolgálnak.

Ha pedig a polgári jogi módszer alkalmazásának köre a jelenlegi viszonyok között bővülő tendenciát mutat, milyen hatást gyakorol akkor ez a tény a szocialista szervezetek gazdasági tevékenysége szabályozásának terén az államigazgatási jogi módszer alkalmazására? A feltett kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni.

Az esetek nagy részében a jogi szabályozás egyik jogi módszerének a másik módszerrel való helyettesítése megy végbe. Amikor például a vállalatok igazgatói lehetőséget kaptak arra, hogy felszerelési- és anyagfeleslegeiket meghatározott körülmények között szabadon átruházhassák más szocialista szervezetekre, ez átmenetet jelentett az államigazgatási jogi módszerről — amelyet korábban alkalmaztak és amely feltételezte az említett feleslegeknek központosított újrafelosztását — a polgári jogi módszerre — amely feltételezi, hogy ezeket a feleslegeket maguk a gazdasági szervezetek értékesíthetik.

Nem lehet azonban elmenni egy másik, fe-

* Megjelent a „Pravovegyenyije" c. folyóirat 1959. évi 3. számában. Fordította: *dr. Ujlaki László.*

[1] *N. Sz. Hruscsov*, A Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. Beszámoló a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1959. évi január hó 27-i XXI. (rendkívüli) kongresszusán. Goszpolityizdat, 1959. 48. old.

lettébb sajátos és emellett éppen a szocialista gazdálkodásra kifejezetten jellemző folyamat mellett sem, amely a jogi szabályozás mind polgári jogi, mind pedig államigazgatási jogi módszerei érvényesülési körének egyidejű kibővülésében jelentkezik. Ismeretes például, hogy a tervezéssel kapcsolatos jogviszonyok a polgári jogi szabályozás tárgyát képezik. Az utóbbi években intézkedéseket tettek a tervezés és az ellátás bizonyos decentralizálása irányában. Ennek eredményeképpen a tervszerű tevékenység alanyainak köre jelentősen kibővült, de ennek folytán kiszélesedett az államigazgatási jogi jogviszonyok területe is. A tervezés decentralizálása azonban, amely az állami és a gazdálkodási apparátus sok láncszemét, ezek sorában a szocialista gazdasági rendszer alsófokú láncszemeit (az állami vállalatokat) érintette, az utóbbiak operatív önállóságának megnövekedéséhez vezetett, fokozta ezek önállóságát a gazdasági kérdések megoldásában és ennek folytán fontos előfeltételeket hozott létre ama tevékenységük kibontakoztatásához, amely polgári jogi módszerrel szokott közvetítésre kerülni.

Ezért mondhatjuk, hogy pontosan ugyanúgy, mint a 20-as évek végén, a 30-as évek elején nem volt semmi néven nevezendő alap annak az állítására, hogy a terv kiszorítja a polgári jogot, azonképpen a jelenlegi körülmények között is teljesen alaptalan volna az a vélemény, hogy a polgári jog hatókörét csupán az államigazgatási jog alkalmazási területének megfelelő összezsugorítása árán lehetséges kiszélesíteni. A szocialista államigazgatási jog és polgári jog ágazatainak különbözőségét és kölcsönös kapcsolatát nem szabad összekeverni a burzsoá államokban művelt közjog és magánjog különbözőségével és kölcsönös kapcsolatával. Közjog és magánjog valójában egymás rovására képes fejlődni, mondhatni a kölcsönös konkurrencia és egymás kölcsönös kiszorításának elvei alapján. Ezzel szemben a szocialista gazdaság fejlődési törvényszerűségei olyanok, hogy ezek nem konkurrenciát és kiszorítást vonnak maguk után, hanem az államigazgatási jogi és a polgári jogi módszerek egymásközti viszonyának kölcsönös összefüggését és egymástól feltételezettségét.

Vajon az folyik-e ebből, hogy ilyen formán a szocializmus viszonyai között lehetetlenné van téve az államigazgatási jog és a polgári jog szabályainak valami ésszerű alapon való elhatárolása, elkülönítése? E kérdés vizsgálatához most nem a szocialista jog rendszeréről folytatott általános vita síkján kívánunk közelíteni. Egyet említünk meg csupán. Miként a kifejtettekből nyilvánvaló, a szocialista gazdaság szabályozásának területén gyakran vitatják az államigazgatási jogi és a polgári jogi szabályok elkülönülését. Ezt azzal az indokkal teszik, hogy ez az elkülönítés állítólag a közjog és a magánjog eszméjének újjáéledéséhez vezet.[2] Ez félreértés eredménye, következménye annak a szemléletnek, amely a szocialista társadalom államigazgatási joga és polgári joga közötti kölcsönös viszonyt a kapitalizmus közjoga és magánjoga közötti kölcsönös viszony mintája alapján ítéli meg. Ha azonban félre is tesszük a szocialista jog rendszeréről folyó általános vitát és csupán a szocialista gazdaság irányítása kapcsán felmerülő konkrét szükségletek elemzésére korlátozódunk, ebben az esetben is teljesen nyilvánvalóvá válik az, hogy pontos határvonalat kell húznunk az említett módszerek között.

Mindenekelőtt olyan módszerekről van szó, amelyek különböznek egymástól jellegükre és tartalmukra nézve, amelyek specifikusak az emberi magatartásra gyakorolt befolyásuk megnyilvánulási formái szerint. Mindezeknél fogva lényegesen fontos tudni azt, hogy ezek közül az adott konkrét esetben melyik képes biztosítani a legnagyobbfokú gazdasági eredményt és következésképpen, hogy a jogalkotó e módszerek melyikét válassza a gazdasági építés valamely kérdésének megoldása során.

Világos például, hogy a szocialista gazdaság tervezése egyáltalán nem valósítható meg polgári jogi úton. Ugyanilyen mértékig nyilvánvaló, hogy a kolhozközi termelési kapcsolatoknak a XXI. pártkongresszus által említett nagymérvű kifejlesztése[3] feltételezi, hogy maguk a kolhozok szabad elbírálásuk alapján döntsék el: rögzítik-e szerződésben ezeket a kapcsolatokat, vagy sem. Ez nem kifejezett adminisztrálgatás, amely e vonatkozásban elvi meggondolásoknál fogva teljes mértékben kizárandó. Azonban valamely jogi szabályozási módszer kiválasztására elvi jellegű megfontolások mellett gyakran gazdasági célszerűségi megfontolások gyakorolnak jelentős befolyást. Így ha korábban a kereskedelmi hálózatnak közfogyasztási árucikkekkel való ellátása legfőképpen központosított tervezés útján történt, úgy ez idő szerint sok iparcikk tekintetében a kereskedelmi szervezetek részére csupán általános áruforgalmi tervet állapítanak meg azzal, hogy ezek önállóan választják ki a szállítókat és ugyanilyen önállóan létesített szerződések kötése útján határozzák meg a szállítás mennyiségét, minőségét, választékát stb. Az ilyen rendszer teljes mértékig igazolást nyert, mivel — miként a tapasztalat mutatja — ez sokkal nagyobb mértékben teszi lehetővé a kereskedelmi hálózat árukkal való ellátását a fogyasztó keresletét és igényeit kielégítő mennyiségben és választékban, mint a zárt és ezen felül szigorúan központosított tervezés rendszere.

Másrészről a szocialista szervezetek gazdasági tevékenységének helyes megszervezése és megvalósítása elképzelhetetlen anélkül, hogy különbséget ne tegyünk a szervezési munkával kapcsolatos ama funkciók között, amelyeket bizonyos fokig mind a felettes, mind az alárendelt

[2] Ld. például *V. V. Laptyev:* A szovjet gazdasági jogról. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1959. 4. sz. 79. old.

[3] Ld. *N. Sz. Hruscsov,* A Szovjetunió. 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól, 29. old.

állami és szövetkezeti szervek fejtenek ki, továbbá azok között az operatív funkciók között, amelyeket teljes egészében és kizárólagosan azok a szervezetek végeznek, amelyekre azok bízva vannak, vagy amelyek tulajdonában a megfelelő vagyonkomplexumok vannak. Azonban az említett funkciók elhatárolása jelentékeny részben egybe esik az államigazgatási jogi és polgári jogi módszerek alkalmazási körének elhatárolásával. Ez a gyakorlatban ezeknek a módszereknek az összekeveréséhez vezet. Erről a példák egész során meg lehet győződni. Csupán néhányat idézünk ezek közül. Ezek a példák a gazdasági kapcsolatoknak olyan fontos fajtája köréből kerülnek ki, mint aminők a jelenlegi körülmények között a kooperációs szállítással kapcsolatos jogviszonyok.

E jogviszonyok egyik sajátossága — mint ismeretes — abban áll, hogy a kooperáló üzemek technológiai folyamatát alá kell rendelni ama feladat jellegének, amelyet a főszállítóra nézve állapítottak meg. Ellenkező esetben a közöttük fennálló kooperáció egyáltalán nem volna megvalósítható. A szállítóra nézve megállapított tervfeladat államigazgatási aktus, amely végső soron meghatározza a kooperációs szállítással kapcsolatos jogviszonyok tartalmát is. Ha ez a feladat módosul, a megfelelő módosítást végre kell hajtani a kooperáló vállalatok tekintetében is. Ennek kapcsán az ilyen módosítások vagyoni következményei különleges eljárás útján kerülnek megállapításra. Így a gyártást előkészítő berendezések, anyagok, félgyártmányok, öntvények, kovácsolt áruk, sajtolt áruk, gépalkatrészek és szerkezeti egységek és a Leningrádi gazdasági-igazgatási körzet egyéb termékeire vonatkozó és a Leningrádi Népgazdasági Tanács által 1958. évi március hó 14-én jóváhagyott általános szállítási feltételek 16. pontja értelmében, ha a megrendelést módosítják, vagy a felettes szervek utasítása alapján sztornírozzák, a fogyasztó csupán a félkészgyártmánynak azt a részét fizeti meg, amely a szállítónál a szerződés módosításának, vagy megszüntetésének időpontjában megvolt. A szállító által elszenvedett összes egyéb károkat nem kell megtéríteni.

Néha azonban a feladatot a kooperáló vállalatok tekintetében nem a felettes szerv módosítja, hanem maga a főszállító, különösen, ha első ízben gyártott termék előállításáról van szó. Például, ha az a megrendelő, aki a terméket kooperáció révén az Admiralitás gyártól és az Izsorai gyártól kapta, megállapította, hogy habár ezek a gyárak be is tartották az elfogadott technológiát, mindazonáltal a megrendelő vállalatnál a termékek további feldolgozása során kiderült, hogy nincs meg a megfelelő tartósság. Ez azt jelenti, hogy a főszállító a tartósság tekintetében az említett gyárak részére új feladatokat állapított meg. E vonatkozásban már nem szervezeti aktussal van dolgunk, amely a felettes szervtől indul ki, hanem tisztára operatív jellegű aktusról, amely a szerződő féltől indul ki és minthogy az utóbbi vétkességéből kifolyólag a kooperáló vállalatnak kárai keletkeztek, ezeket nyilvánvalólag teljes mértékig a szerződő fél köteles megtéríteni. Mindazonáltal abból indulva ki, hogy a kooperáló vállalatok gazdaságilag tisztára alá vannak rendelve a főszállító feladatainak, a döntőbírósági gyakorlat az ilyenfajta ügyekben sem teszi lehetővé a teljes kár megtérítését. Ez annak a következménye, hogy az igazgatási aktusokat összekeverik a polgári jog rendszerébe tartozó operatív aktusokkal.

De íme egy szintén nyilvánvalóan negatív következményeket maga után vonó példája annak, hogy miként cserélik fel a polgári jogviszonyokat államigazgatási jogiakkal. A mi szándékunk arra irányul, hogy a kooperáló vállalatok nyersanyaggal való ellátására megfelelő rendszert építsünk ki. Az ilyen nyersanyagokra vonatkozó kereteket — értékesítés céljából — ama gazdasági-igazgatási körzet népgazdasági tanácsa anyagi-műszaki apparátusának szokták átadni, amelynek területén a kooperáció kiinduló láncszeme működik és a nyersanyagok elárusításáról az anyagi-műszaki ellátási főigazgatóságnak alárendelt értékesítési és ellátási irodák gondoskodnak. A kooperáció kiinduló láncszeme azonban az irodákkal szerződéses jogviszonyban nem áll, hanem csupán annak a népgazdasági tanácsnak az igazgatóságával van államigazgatási jogi jogviszonyban, amelynek kereteit neki értékesítés céljából átadták. Ennélfogva abban az esetben, ha hanyag a nyersanyagszállító — akinek hanyagsága maga után vonja a kooperáció kiinduló láncszemének szerződésszegését —, ez utóbbit kötelezni fogják arra, hogy a kooperációs szállításokban érdekelt szerződő fele részére térítse meg a károkat. Neki magának azonban nem lesz lehetősége hasonló keresetet előterjeszteni a nyersanyagszállítóval szemben, minthogy őket polgári jogi jogviszony nem kapcsolja össze és ezért arra fog kényszerülni, hogy beérje különböző fajta cselekményekkel, amelyek tisztára igazgatási csatornákon, a népgazdasági tanácsi igazgatósággal szemben fennálló államigazgatási jogi jogviszonyainak csatornáján futnak keresztül.

Ebből tehát az folyik, hogy nem csupán a jogalkotási tevékenység folyamán, hanem a döntőbíróságnak a hatályos jogszabályok alkalmazása kapcsán kifejtett munkájában is, nemkülönben a szocialista gazdasági szervezetek mindennapos tevékenységében minden egyes alkalommal a lehető legnagyobb precizitással kell megállapítani, hogy milyen fajta cselekményekkel van dolgunk: szervezeti vagy operatív, államigazgatási jogi, vagy polgári jogi jellegű cselekményekkel.

Különös erővel kell aláhúzni e követelmény szigorú betartásának gyakorlati jelentőségét ama jogviszonyok tekintetében, amelyek komplex jellegűek és amelyek részvevőit egyidejűleg mind államigazgatási jogi, mind polgári jogi jogviszonyok fűznek egymáshoz. Ilyenek például a szocialista szervezeteknek az Állami Bankkal,

vagy a speciális bankokkal* (ez idő szerint az Építési Bankkal) szemben fennálló jogviszonyai, úgyszintén az iparvágánnyal rendelkező árufeladóknak, vagy áruátvevőknek a vasúti fuvarozási vállalatokkal szemben fennálló jogviszonyai. Az ilyenfajta jogviszonyokat rendszerint azok használják fel álláspontjuk alátámasztására, akik tagadják az államigazgatási jogi és polgári jogi szabályozás módszerei közti különbséget, vagy akik továbbmennek és általában követelik a szocialista szervezetek gazdasági tevékenységét szabályozó összes jogszabályok egy egységes jogágban való egyesítését. Ennek kapcsán a gyakorlat követelményeire hivatkoznak. Azonban éppen a gyakorlat a ragyogó cáfolata az ilyen igényeknek. Az, aki ismeri a bírósági és a döntőbírósági gyakorlatot, nagyon jól tudja, hogy mennyire fontos tisztázni a bank, vagy a fuvarozó vállalat elleni jogvita megindításának minden egyes esetében e jogvita jellegét és azt a kérdést, hogy a döntőbíróság bír-e hatáskörrel. Az ilyen kérdés helyes eldöntése pedig (ha a jogszabály e vonatkozásban nem tartalmaz kifejezett rendelkezéseket) teljes egészében attól függ, hogy a bank az ügyféllel szembeni vitás jogviszonyban, illetve a vasút az iparvágány használatára jogosultakkal szemben fennálló vitás jogviszonyban, mint igazgatási szerv, vagy mint operatív-gazdasági szerv szerepel-e, azaz más szóval: maga a vitás jogviszony — jellegét tekintve — államigazgatási vagy polgári jogviszony-e.

Mi a lényege azonban ama szerzők eltérő véleményeinek, akik vitássá teszik az ehelyütt védelembe vett érvek helyességét? Tulajdonképpen két koncepcióról van szó. Ezek egyikének hívei a polgári jogot és az államigazgatási jogot a szocialista jog önálló ágazatainak ismerik el, tagadják azonban, hogy lényeges különbség áll fenn ezek módszerei tekintetében. A másik koncepció hívei ezzel szemben elismerik a különbséget az állami előírás módszere és a felek jogi egyenlőségének módszere között, tagadják azonban — vagy egészben, vagy legalábbis a szocialista szervezetek gazdasági tevékenységének szabályozására való alkalmazás tekintetében — azt, hogy a polgári jog és az államigazgatási jog önálló jogágazatokként léteznek.

A koncepciók közül az első A. V. Dozorcev és G. I. Petrov műveiben tükröződött. A. V. Dozorcev azonban a komplex jogviszonyoknak csupán azokra a példáira hivatkozik (különösen az Állami Bank és ügyfelei között fennálló jogviszonyokra), amelyek — mint már ismertettük — nem bírhatnak bizonyító erővel, minthogy a jogi szabályozás két módszerének (az államhatalmi előírások és a felek egyenlősége módszerének) e jogviszonyokban való megtestesülése csupán annak következménye, hogy ezekben kétféle jogviszony párosul. Ez azonban egyáltalán nem az államigazgatási jogi és a polgári jogi módszerek közötti különbség határai elmosódásának következménye, mint ezt A. V. Dozorcev állítja.[4]

G. I. Petrov, aki ugyanezt az álláspontot vallja, némileg más jellegű érveket használ. Ezek sem meggyőzőek azonban. A szerző például — bár az egyenlőség elvén alapuló — államigazgatási jogi jogviszonyoknak minősíti a kommunális lakásbérlők között a házirend betartása vonalán képződő jogviszonyokat,[5] holott valójában ezek a jogviszonyok a lakóterületre vonatkozó jog gyakorlásával egybekötött polgári jogi jogviszonyok és ezeket az államigazgatási jog területére átutalni csupán azért, mivel a lakásra vonatkozó házirend szabályait államigazgatási szervek hagyják jóvá, nem lehet. Ugyanebbe a csoportba osztja Petrov a városi közlekedést igénybe vevő utasok között kialakuló jogviszonyokat[6], habár az utóbbiak egyáltalán nem állanak egymással jogviszonyban. G. I. Petrov doktori értekezésében[7] az államigazgatási jogi jogviszonyok területén a jogi egyenlőség módszere alkalmazásának igazolásaképpen az egymásnak alá nem rendelt igazgatási szervek egyetértését tartalmazó jegyzőkönyvekre utal. Hivatkozik továbbá az olyan dolgozó által előterjesztett panaszra, aki — véleménye szerint — nincsen alárendelve az illető igazgatási szervnek, hanem saját cselekményeivel idézi elő, hogy az a szerv köteles legyen a panaszát megvizsgálni. Arról van azonban szó, hogy sem az egymásnak alá nem rendelt igazgatási szervek között létrejött együttes jegyzőkönyvekben foglalt egyetértés, sem a panasz átadása önmagában véve még nem minősül jogviszonynak. Ezek az aktusok csak vezethetnek jogviszonyok keletkezéséhez. Amikor pedig ezekből valóban keletkezik államigazgatási jogi jellegű jogviszony, ez mindig a hatalmi és az alárendeltségi elven alapul. Így, a panasz az illető jog megvédésének eszköze, azonban a panasz elbírálására vonatkozó eljárási jogi jogviszony a panasz átadása után keletkezik. Ennek során a határozatot a jogviszony részvevőinek egyike, vagyis az az állami szerv hozza, amelyhez a panasz irányult. Nem nyilvánvaló-e, hogy az ilyen jogviszony a hatalmi és az alárendeltségi elven alapszik?

Le kell szögezni általában, hogy az első koncepció hívei — álláspontjuk indokolása során — beérik csupán különféle példákkal, amelyek méghozzá nem is meggyőzőek az általuk védett álláspont helyessége tekintetében.

Ami az említett két koncepció közül a másodikat illeti, ezt azok képviselik, akik annak a hívei, hogy a szocialista jog rendszerében ad-

* Ezek szakosított beruházási bankok. (A fordító megjegyzése.)

[4] Ld. *A. V. Dozorcev*, A szovjet polgári jog tárgyáról és a Szovjetunió Polgári Törvénykönyvének rendszeréről. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1954. 7. sz. 104. és a következő old.

[5] Ld. *G. I. Petrov:* Szovjet államigazgatási jogi jogviszonyok. A Leningrádi Jogtudományi Intézet tudományos füzetei, 1954. IV. füzet, 55—56. old.

[6] Ld. uo. 26. old.

[7] *G. I. Petrov:* A szovjet államigazgatási jog lényege. Doktori értekezés autoreferátuma, Leningrád, 1957.

junk helyet a gazdasági jog ágazatának. Minthogy ez a koncepció a legszorosabb módon kapcsolatos a szocialista vállalatok gazdasági tevékenysége jogi szabályozásának általunk vizsgált kérdésével, ez részletesebb elemzésre szorul. Azok az érvek, amelyeket a gazdasági jog, mint a szocialista jog önálló ágazata tekintetében fel szoktak hozni, alapjában véve a következők.

Először, utaltak arra, hogy „A Szovjet Állam gazdasági-szervező funkciót valósít meg, saját gazdasági politikát folytat", viszont „e politika folytatására a Szovjet Állam gazdasági jogszabályokat használ fel" (V. Sz. Tagyevoszjan)[8]. A jogágazatokat azonban nem lehet az állam funkcióihoz szabni, mivel akkor a Szovjetunióban annyi jogág volna, ahány funkciót a szovjet állam gyakorol. Ilyen javaslatot azonban ez ideig még senki sem tett. Ezt V. Sz. Tagyevoszjan sem javasolja. Valamennyien egyetértenek abban, hogy a jogágak egymástól a szabályozás tárgya, vagyis az általuk szabályozott társadalmi viszonyok jellege tekintetében különböznek. Ezzel az általánosan elismert metodológiai elvvel ellentétben van az, hogy a szocialista jog rendszerét olyan ágazatokra osszuk fel, amelyek a szovjet állam által gyakorolt funkcióknak felelnek meg. Ezek a funkciók kiterjednek — kivétel nélkül — valamennyi szocialista társadalmi viszonyra, de nincsenek figyelemmel e társadalmi viszonyok bizonyos különleges komplexumaira.

Másodszor, leszögezték, hogy „a szocialista társadalom vagyoni viszonyainak szabályozásánál (polgári jog) világosan elkülönül a szabályozás specifikus elveit mutató terület, és hogy ezek közül a legfontosabb a szocialista tulajdon egységének elve" (L. Ja. Gincburg)[9]. Ha ennek során a tulajdonjogi alap egységét tartják szem előtt, az csak az állami tulajdonra jellemző, holott mint a gazdasági jog hívei ezt az egységet a kolhozok kivételével valamennyi szövetkezeti szervezetre is kiterjesztik. Ha pedig a maga egészében a szocialista tulajdon természetének egységét tartják szem előtt, akkor nem érthető, hogy miért nem szabad kiterjednie a gazdasági jognak a kolhozokra és miért kell azt elválasztani a személyi tulajdonnal kapcsolatos jogviszonyok szabályozásától, amely szintén elválaszthatatlanul összefügg a szocialista tulajdon egységével.[10]

Harmadszor, hangsúlyozták, hogy a szocialista szervezetek közötti viszonyokat „közvetlenül a népgazdaságfejlesztési terv irányítja" és ezzel különböznek ezek a polgárok részvételével létrejövő vagyoni viszonyoktól. Ennek folytán lép fel a gazdasági jog elkülönítésének szüksége is (I. V. Pavlov).[11] Ismeretes azonban, hogy a szocialista szervezetek nem valamennyi vagyoni viszonya származik közvetlenül a tervből. Másrészről a tervszerű (arányos) fejlődés törvénye általában a szocializmusra, nem pedig csupán a szocialista szervezetek között kialakuló viszonyokra jellemző. Helytelen volna ezért a szocializmusban a tervelv hatókörét az említett viszonyokra korlátozni. Így például nehéz megmondani azt, hogy hol nyilvánul meg nagyobb mértékben a terv-igazgatási aktusok hatása: a szocialista szervezetek között vagyonbérletre irányuló jogviszonyokban, vagy az állam és a polgárok között létrejövő lakásbérleti jogviszonyokban.

Negyedszer, figyelmet fordítottak a gyakorlat szükségleteire is, arra, hogy speciális jogszabályozás esetén „az országban nagyobb állami apparátusra és nagyobb számú funkcionáriusra van szükség, akik csupán a szocialista szervezetek közötti gazdasági-jogi viszonyokkal foglalkoznak (és akik munkájuk során nincsenek kapcsolatban a polgárok közötti jogviszonyokkal)".[12] (V. P. Jefimocskin.) Itt azonban nyíltan összekeveredik az a kérdés, hogy a gazdasági dolgozók számára jogszabályi útmutatót kell összeállítani, azzal a kérdéssel, hogy kell-e új jogágazatot létrehozni. Ugyanakkor a gazdasági szervek vezetőinek döntő többsége sem szerezheti meg azokat az útmutatókat, amelyekről V. P. Jefimocskin beszél, holott e szervek nem csupán szocialista szervezetekkel, hanem polgárokkal is lépnek jogviszonyokra, és amelyeknek ezért mind a szocialista szervezetekre, mind pedig a polgárokra is kiterjedő jogszabályokat kell alkalmazniok.

Természetesen szükség van jó jogszabályi útmutatókra a gazdasági dolgozók számára, sőt mi több, szükség van néhány speciális jogszabályra, amelyek kizárólagosan a szocialista szervezetek közötti vagyoni viszonyokat szabályozzák. Mindazonáltal sem az útmutató szerkesztő-

---

[8] „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1958. 11. sz., 120. old.

[9] „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1958. 11. sz., 120. old.

[10] Meg kell említeni, hogy a gazdasági jognak a polgári joggal szemben különálló jogágazatba való sorolását védelmezte annak idején a kétszektoros elmélet egyéb híveivel együtt P. I. Sztucska (a Szovjet polgári jog tankönyve, III. köt. 1931. 5. és ezt követő old.) L. Ja. Gincburg akkoriban küzdött az elmélet ellen és azt „baloldali elhajlásnak" minősítette (ld. a Szovjet gazdasági jog tankönyvét, L. Gincburg és Je. Pasukanisz szerkesztésében, 1. köt. 1935., 36. old.). Gincburg azt írta: „Amikor P. I. Sztucska figyelmét arra összpontosította, hogy milyen *különbözően* kezeli a szovjet jogalkotó a szovjet gazdaság különféle szektorait, szem elől tévesztette a Párt- és a Kormány politikája egész rendszerének *egységét*, amely megfelel a *gazdaság szovjet rendszere reális egységének*" (ugyanott). Ily módon akkor, amikor hazánkban különböző gazdasági rendszerek léteztek, L. Ja. Gincburg fellépett a kétszektoros elmélettel szemben és kiállt az egységes gazdasági jog mellett, belefoglalva ebbe azokat a jogviszonyokat is, amelyek részvevői polgárok voltak. Most pedig, amikor a Szovjetunióban osztatlanul uralkodik a gazdaság szocialista rendszere, ugyanez a szerző újraéleszti a kétszektoros elméletet s azt javasolja, hogy állítsunk fel egy gazdasági jogot a szervezetek és egy polgári jogot a polgárok számára.

[11] „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1958. 11. sz., 11—12. old.

[12] „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1957. 3. sz., 91. old.

se, sőt még az említett jogszabályok kiadása sem pótolja a gazdasági jogág felállítását. Így Csehszlovákiában 1958. évi október hó 17-én törvényt hoztak a szocialista szervezetek közötti vagyoni viszonyok tárgyában[13]. Ez a törvény azonban csaknem szövegszerűleg ismétli a Csehszlovák Polgári Törvénykönyv megfelelő általános tételeit és számos speciális szabályt. A Csehszlovák Polgári Törvénykönyv a gazdasági viszonyok szabályozása tekintetében együttesen alkalmazandó a szóbanforgó törvénnyel. Lehet-e úgy vélekedni, hogy Csehszlovákiában ilyen törvény kiadása jelenti-e a gazdasági jog elválasztását a polgári jogtól? Magától értetődik, hogy nem.

A gazdasági jog eszméje különösen széles körben terjedt el az NDK polgári jogi irodalmában azzal a sajátos különbözőséggel, hogy hívei általában tagadják az államigazgatási jog létezését a szocialista jog rendszerében és a megfelelő jogszabályokat az államjogba, a polgári jogba és a gazdasági jogba sorolják.[14] Melyek az alapvető álláspontjai az NDK jogászainak, akik ezt az álláspontot védelmezik?

A „Staat und Recht" hasábjain még folyik a vita és egységes álláspontot még nem alakítottak ki. Mindazonáltal a többség azon a nézeten van, hogy amint H. Such kifejti „a szocialista gazdaság joga nem korlátozódik a szocialista vállalatok és a gazdasági szervek közötti kölcsönös viszonyokra, hanem magában foglalja a vállalatok és felettes szerveik közti viszonyokat, az általános állami vezetést és a vállalati tevékenység tervezését a demokratikus centralizmus és az önálló elszámolás elve értelmében".[15] Ennek kapcsán a szerző úgy véli, hogy az NDK összes vagyoni viszonyai magukon viselik az értéktörvény hatását, de e vagyoni viszonyoknak a különböző jogágakban való elhelyezését a viszonyok e körére jellemző az a specifikus vonás szabja meg, hogy az árutermelés és az értéktörvény kategóriái a szocializmus különleges gazdasági törvényszerűségének vannak alárendelve. Így a szocialista gazdaság jogában ezek a sajátosságok a termelés, a dolgozók tudata, a dolgozók kezdeményező ereje fejlesztésének feladatában stb. nyilvánulnak meg, a szövetkezeti gazdaságok jogában döntő jelentőséggel a munkások és parasztok gazdasági szövetségének megszilárdítása, a polgári jogban a munka szerinti elosztás elvének megvalósítása stb. bír.[16]

Ily módon H. Such az általa szétválasztott jogának elhatárolását nem a szabályozás tárgya, hanem a társadalmi viszonyok megfelelő területein felmerülő elvek és feladatok jellege szerint végzi el. Azonban az általa említett feladatok és elvek is a legnagyobb mértékig önkényesen nyernek elhatárolást. És tényleg, a munka szerinti elosztás elve miért csupán a polgári jog területén hat? Hát nem nyer ez alkalmazást a szövetkezeti gazdaságok jogában? Vagy miért nem terjed ki a szövetkezeti gazdaságok jogára a termelés fejlesztésének feladata, amelyet ő csupán a gazdasági jogra vonatkoztat? Annak folytán, hogy H. Such elmélete a felvetett kérdésre feleletet nem ad, ez az elmélet az NDK irodalmában is bírálatban részesült.

Más szerzők a polgári jog és az államigazgatási jog ez idő szerinti elhatárolásának döntő hibáját abban látják, hogy ez az elhatárolás a demokratikus centralizmus két oldalát mintegy ketté osztja az említett ágazatok között, a polgári jogra és az államigazgatási jogra való kategórizálással mechanikusan megtöri az értéktörvény és a tervszerű fejlődés törvényének dialektikus egységét. (J. Hemmerling.)[17] Ezek a szemrehányások azonban abból a teljesen helytelen tételből indulnak ki, hogy az államigazgatási jog csupán a centralizmusra, a polgári jog csupán a demokratizmusra támaszkodik. A valóságban a demokratikus centralizmus elve (magától értetődően megnyilvánulásának sajátos formáiban) hat mind az államigazgatási jog, mind pedig a polgári jog területén is. Ami pedig a szocializmus gazdasági törvényeit illeti, ezek alapjára felépíteni a jog rendszerét ugyanúgy lehetetlen, mint az állam funkcióinak alapjára. A polgári jog tárgya értékviszonyok, olyan viszonyok, amelyeknek értékformájuk van. Ezek a viszonyok azonban nem csupán az értéktörvény hatása alatt állanak, hanem ezeket a szocializmusban a gazdaság tervszerű fejlődésének törvénye is szabályozza.

G. Dornberger véleménye szerint „a szocialista gazdaság joga által szabályozott viszonyok sajátosságai a népi tulajdon sajátosságain és lényeges ismérvein alapulnak. A népi tulajdon egyesíti magában a munkások és a parasztok gazdasági és politikai hatalmát".[18] Ugyanitt azonban a szerző hozzáfűzi, hogy a gazdasági jog „a szocialista gazdaság nem valamennyi viszonyát foglalja magában, nem foglalja magában a vállalaton belüli kapcsolatokat, a mezőgazdaságban fennálló viszonyokat..."[19] Ugyanakkor a gazdasági jog egy másik híve, H. Kleine, aki szintén a gazdasági jog különleges vonását abban látja, hogy az a népi tulajdonon alapul, megjegyzi, hogy „a személyi tulajdon elválaszthatatlanul összefügg a szocialista tulajdonnal".[20] Min alapszik hát akkor a gazdasági jog elkülönítése, ha hatóköréből ki kell zárni számos olyan

[13] Ld. Sbirka zákonu, 1958. 27. sz.

[14] Az NDK civiljogi irodalmában ezt a szocialista gazdaság jogának nevezik.

[15] *H. Such*, Über die Konzeption eines neuen Zivilgesetzbuches der Deutschen Demokratischen Republik. „Staat und Recht", 1958. 11. sz. 1099. old.

[16] Ld. uo. 1110—1111. old.

[17] Ld. *J. Hemmerling*, Über das Recht der sozialistischen Wirtschaft, „Staat und Recht", 1958. 12. sz. 1251., 1253. old.

[18] *G. Dornberger*, Die Aufgabe der Abteilung Wirtschaftsrecht, „Staat und Recht", 1959. 2. sz. 283. old.

[19] Uo. 283. old.

[20] *H. Kleine*, Über die Konzeption des neuen Zivilgesetzbuches der Deutschen Demokratischen Republik. „Staat und Recht", 1959. 2. sz. 235. old.

jogviszonyt, amelyek egységet képeznek a gazdasági jog által szabályozott jogtárgyakkal, amint azt magának a vizsgált elméletnek a hívei is elismerik?

Az általános elméleti elemzésről gyakorlati következtetésekre áttérve H. Such javasolja, hogy hozzanak néhány törvényt, amelyek különlegesen a gazdasági építés kérdéseinek volnának szentelve. Ugyanakkor rámutat arra, hogy „a különböző új gazdasági törvények hozatalára vonatkozó javaslat... abból indul ki, hogy a szocialista gazdaság jogának egységes kódexbe foglalása — figyelembe véve rendszerünk és jogunk helyzetét — még nem lehetséges".[21] Természetesen nem az NDK fejlődése jelenlegi történelmi időszakának sajátosságairól, hanem arról van szó, hogy a gazdasági jog kodifikálása egyáltalában nem valósítható meg. Nem lehetséges ugyanis sem egy egységes törvénykönyvben egyesíteni a különféle (polgári jogi és államigazgatási jogi) jogszabályokat, sem pedig mellőzni azt, hogy a gazdasági jogszabályok kódexe — amit tényleg ki lehet dolgozni — ne legyen alávetve a Polgári Törvénykönyv és az Államigazgatási Törvénykönyv megfelelő tételeinek.[22]

Ebből folyóan a kodifikáció során nem lehet mellőzni az államigazgatási jogi és polgári jogi szabályok pontos elhatárolását, hiszen ezt a szocialista szervezetek gazdasági tevékenysége szabályozásának szükségletei kívánják. Ennek a körülménynek egyébként döntő jelentőségűnek kell lennie a Szovjetunió polgári joga Alapjainak és a köztársasági polgári törvénykönyvek megszerkesztésénél. Ezekben ugyanis — kétségtelenül — jelentőségüknek megfelelő helyet fognak elfoglalni azok a jogszabályok, amelyek a szocialista szervezetek közötti vagyoni jogviszonyok szabályozására irányulnak.

2.

Ez ideig az államigazgatási jog és a polgári jog szabályainak megkülönböztetéséről beszéltünk. Nem lehet azonban szem elől téveszteni kölcsönös hatásukat sem, amelyet az idéz elő, hogy a gazdaság szocialista rendszerű tervszerű vezetése az alacsonyabb láncszemek operatív önállóságával párosul. Az ilyen kölcsönös hatás számos formája széles körben ismert. Így a tervaktusból (például az anyagi-műszaki ellátás tervéből) polgári jogi jogviszonyok (szerződéskötési kötelezettség) keletkeznek, viszont a polgári jogi jogviszonyok fennállása előidézheti új tervaktus kiadásának szükségét (ha például a szerződési vita elbírálásának eredményeként hibák mutatkoznak a tervben és a döntőbíróság e hibák kiküszöbölésének szükségessége tekintetében szignalizációt intéz a tervező-szabályozó szervekhez).[23] Vannak azonban ennek a kölcsönhatásnak bonyolultabb formái is. Ezek különösen élesen mutatkoznak meg azokban az esetekben, amikor a szocialista gazdaság tervszerű vezetését ellátó szervek felállításánál olyan módszerek kerülnek felhasználásra, amelyeket általában termelési-gazdálkodási tevékenységet közvetlenül kifejtő szervek tekintetében szoktak alkalmazni. Ebben a vonatkozásban tipikus példaként a népgazdasági tanácsok ágazati igazgatóságai szolgálhatnak. Ezek jogi helyzetének kérdéseivel is fogunk foglalkozni.

E szerveket az általuk irányított vállalatok termékei önköltségének bizonyos hányadaiból tartják fenn. Számláik vannak a banknál és önállóan rendelkeznek pénzeszközeik felett. Normatív aktusok mondják ki, hogy önálló elszámolásban kell működniök. Így, a Szovjetunió Minisztertanácsának 1959. évi január hó 24-i rendelete[24], amely a Közlekedésépítési Minisztérium Termelési Főigazgatóságai számára a finanszírozásnak ugyanazt a rendszerét állapította meg, mint aminő a népgazdasági tanácsok ágazati igazgatóságai tekintetében áll fenn, kifejezetten utal arra, hogy ezeket a főigazgatóságokat az önálló elszámolás alapjára kell helyezni. Nézetünk szerint minden alap megvan annak elismerésére, hogy az ágazati igazgatóságok önálló elszámolás alapján működnek és így jogi személyeknek minősülnek.[25] Mindazonáltal egyes

[21] *H. Such*, id. tanulmány 1101. old.

[22] Az összes tárgyalt érveket, amelyeket a gazdasági jog védelmére rendszerint felhoznak, anélkül, hogy ezekhez valamiféle lényeges újat hozzátennének, megismétli *V. V. Laptyev* „A szovjet gazdasági jogról" című cikke („Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1959. 4. sz. 70—87. old.). Nincsen szükség ennélfogva arra, hogy különlegesen foglalkozzunk ennek kritikai elemzésével. Ennek a cikknek bizonyos sajátszerűsége talán csupán abban a könnyedségben van, amellyel a szerző csak úgy mellesleg „likvidál" olyan tudományos kategóriákat, mint „a vagyon operatív kezelése", vagy „cáfol" olyan tudományos elméleteket, mint a kollektíva elmélet, nem beszélve a szerző által a revizionizmus és az említett elmélet között alkalmazott felelőtlen analógiáról (ld. 78. old.). V. V. Laptyev cikkének sajátossága még abban is áll, hogy ez a cikk nagyobb mértékben győz meg a gazdasági jogi koncepció tarthatatlanságáról, mint a gazdasági jog koncepcióját ellenzők művei. Elegendő ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a szerző beismerése szerint a gazdasági jogi jogviszonyok tekintetében szubszidiáriusan a Polgári Törvénykönyv szabályait kell alkalmazni (ld. 86. old.). A gazdasági jog különválasztásának kritériumai tekintetében pedig V. V. Laptyev végső soron nem tudott semmi egyebet mondani azon kívül, hogy a többi jogágak olyan jogviszonyokat szabályoznak, amelyeket a gazdasági jog nem szabályoz (ld. 82—83. old.).

[23] A megfelelő esetekben ilyen szignalizációk intézésének szükségessége különösen növekszik mostanában. Az Állami Tervbizottság és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Döntőbíróság utasításai értelmében (ld. „Szocialisztyicseszkaja Zakonnoszty" 1959. 4. sz. 94. s köv. old.) ugyanis olyan esetben, amikor a vevő a felettes szerv által jóváhagyott beadványt nyújt be annak érdekében, hogy a tervben előirányzott szállítási igényét csökkentsék, a döntőbíróság nem kötelezheti a vevőt a felesleges mennyiség tekintetében szerződés kötésére, hanem értesíti a tervező-szabályozó szervet, hogy a szállító részére más vevőt jelöljön ki.

[24] A Szovjetunió Rendelettára, 1959. 2. sz., 14. cikk.

[25] Ld. *O. Sz. Ioffe*, Szovjet polgári jog (előadásgyűjtemény), 1958. 135. old.

szovjet civiljogászok kitartanak az adott kérdésben elfoglalt eltérő álláspontjuk mellett.

Sz. I. Vilnjanszkij megtagadja tőlük mind az önálló elszámolást, mind a polgári jogi jogalanyiságot is. Azon a nézeten van, hogy az igazgatóságok „a forgalomban nem úgy lépnek fel, mint a polgári jog önálló alanyai. Ezért nincsen alap arra, hogy ezeket jogi személyeknek minősítsük. Ezek az igazgatóságok igazgatási szervek".[26] A. V. Venediktov az ágazati igazgatóságok jogi személyiségének kérdését egyáltalán nem érinti, azonban tiltakozik az ellen, hogy reájuk nézve az önálló elszámolás kategóriája alkalmazást nyerjen. A. V. Venediktov véleménye szerint csak „sajátos szervezetek, amelyek nem helyezhetők el a kétlépcsős rendszerben: költségvetési intézmények és önálló elszámolásos szervezetek, habár jelentősen közelebb állnak az elsőhöz, mint a másodikhoz".[27]

Úgy gondoljuk, hogy az ágazati igazgatóságok polgári jogi jogalanyisága nem szorul különös bizonyításra, viszont annak a ténynek, hogy ezek igazgatási szervek, nincsen kifejezett köze a dologhoz, mivel igazgatási szervek bizonyos körülmények között szintén lehetnek jogi személyek. Avégből, hogy erről meggyőződjünk, elegendő megismerkedni a népgazdasági tanács bármelyik igazgatóságának tevékenységével. Így a Leningrádi Népgazdasági Tanács textilipari igazgatóságának 1959. évi költségvetésében előirányzat szerepel fuvareszköz bérleti díjára, úgyszintén helyiségek bérletére és generáljavításra, amelynek keretén belül az igazgatóság már meg is kötötte a megfelelő szerződéseket. A kötelezettségeikkel kapcsolatos fizetéseket az igazgatóságok önállóan bonyolítják le akként, hogy rendelkezéseket adnak a bank számára, hogy a készpénzkimélő elszámolások rendszerében emeljen le pénzt számláikról, illetve ugyanilyen önállóan állanak felelősségben tartozásaik tekintetében. Egyébként a Leningrádi Ellátási Főigazgatóság leningrádi irodája által átvett, de ki nem fizetett irodaszerek fejében 4968 rubel erejéig indított kereset alapján a Leningrádi Népgazdasági Tanács Bőr- és cipőipari Igazgatósága alperesi minőségben szerepelt (a Leningrádi Népgazdasági Tanács Döntőbíróságának 1141. sz. ügye). Ha pedig az Igazgatóságnak módjában áll saját nevében polgári jogi jogviszonyba bocsátkozni és perben felperes és alperes lehet, akkor nyilvánvalóan egyszerűen lehetetlen őt jogi személynek el nem ismerni. Arról van mindössze szó, hogy mi az alapja a polgári jogi jogalanyiságának: az önálló elszámolás, a költségvetési finanszírozás vagy valami, ami mindkettőnek a kereteit meghaladja.

Tipikusnak a következő séma tekinthető: gazdasági tevékenység — önálló elszámolás — polgári jogi jogalanyiság. Ebbe a sémába az ágazati igazgatóságok valójában nem helyezhetők el, mivel ezek adminisztratív, nem pedig operatív-gazdasági funkciókat teljesítenek. Folyik-e azonban ebből az, hogy az adminisztratív, igazgatási tevékenység tekintetében az önálló elszámolás semmiféle körülmények között nem alkalmazható?

Meg kell különböztetni az igazgatási tevékenységet általában és azt az igazgatási tevékenységet, amely a tulajdonképpeni termelés szükségszerű elemét alkotja. Ez fontos egyebek mellett az igazgatósági apparátus finanszírozási forrásának meghatározása szempontjából is. Ha nem tekintjük az adókat, amelyek az állami költségvetés bevételeinek elenyésző kis részét teszik ki, akkor azt mondhatjuk, hogy a szovjet állam egész igazgatási apparátusát a szocialista népgazdaság bevételeiből tartják fenn. Az e célokra használt bevételek jellege azonban különböző attól függően, hogy azok milyen tevékenység finanszírozására irányulnak. Az említett vonatkozásban elegendő összevetni az államigazgatás általános szerveit például az üzemek vezetőségeivel. Az előbbieket a népgazdasági *nyereségbefizetésekből* finanszírozzák, az utóbb említettek fenntartására szükséges kiadások viszont bennfoglaltatnak a termelt termékek *önköltségében*, s így ezeket a kiadásokat az utóbbiakból fedezik. Vagyis, amikor egy gazdasági szervezet terméke értékesítésre kerül, a termék önköltségének megfelelő pénzbeli egyenérték fedezi az előállítására fordított összes költségeket, ezek sorában pedig a vállalatnál működő igazgatási apparátus fenntartására szükséges költségeket is. Ebből következik, hogy az igazgatási funkciók is — azáltal, hogy a tulajdonképpeni termelés alkatelemét képezik — visszterhes jelleget nyernek és nem külső forrásokból, hanem e funkciók gyakorlásának eredményeiből térülnek meg.

Hasonló képet figyelhetünk meg a népgazdasági tanácsok ágazati igazgatóságai, úgyszintén az egyes minisztériumok megfelelő főigazgatóságai finanszírozásának módozatai tekintetében is. Ezt nem vették észre, valószínűleg azért, mert a felsorolt szerzők figyelmüket csak a kérdés egyik oldala felé fordították, csupán arra, hogy az igazgatóságokat a felügyeletük alá rendelt vállalatok termékeinek önköltségéből származó hányadokból tartják fenn, ez azonban nem több, mint új technikai eljárás, amely kevéssé különbözik a szokásos költségvetési finanszírozástól. Innen erednek az A. V. Venyegyiktov által említett elszámolások is, amelyekből az következik, hogy a vállalatoknál a termékkibocsátás növelése az igazgatóság költségvetésének változatlansága esetén a befizetési hányadok százalékának csökkentését idézi elő, pontosan úgy, mint ezt az igazgatóság költségvetésének csökkenése is maga után vonhatja. Az előbbi azonban nem eredménye az igazgatóság tevékenységének, az utóbbi viszont a felügyelete alá rendelt vállalatok munkájának eredmé-

[26] *Sz. I. Vilnjanszkij*, Szovjet polgári jogi előadások, 1958. 124. old.

[27] *A. V. Venediktov*, Az ipar szervezési kérdései, „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1959. 3. sz. 19. old.

nye. Ezért a szerző arra a következtetésre jut, hogy az ilyen finanszírozási módszer önmagában véve nem teremt semmi néven nevezendő gazdasági ösztönzést az ágazati igazgatóságok munkájára nézve.[28]

Igaz, hogy hasonló felfogás mellett sem lehet figyelmen kívül hagyni a költségvetési finanszírozástól való azt a lényeges eltérést, hogy a költségvetési bevételek forrását nyereségbefizetések, nem pedig termékek önköltségének hányadai képezik. A fontos azonban egyáltalán nem az, hogy az ágazati igazgatóságokat az általuk irányított vállalatok termékeinek önköltségéből vett hányadokból *tartják fenn*, hanem elsősorban az, hogy a fenntartásuk költségei *benne vannak* e termék önköltségében. A Szovjetunió Minisztertanácsának már idézett 1959. évi január hó 24-i rendelete kimondja, hogy „az önálló elszámolásra átállított Közlekedésépítési Minisztériumi igazgatóságok apparátusának fenntartására szolgáló költségek (a mellékköltségek megállapított normáinak keretein belül) befoglalandók az építési és javítási munkák ellenértékébe és az iparvállalatok termékeinek önköltségébe". A vizsgált kérdés szempontjából döntő eme tényből két következtetésre kell jutnunk.

Először, az ágazati igazgatóságok finanszírozásának fennálló rendje kétségkívül az anyagi érdekeltség elvén alapszik. Ez ösztönzi az igazgatóságokat arra, hogy harcot folytassanak a felügyeletük alá rendelt vállalatoknál a terv teljesítése érdekében, mivel ha a tervet nem teljesítik, az átutalt hányadok nem lesznek elegendők az adminisztrációs és a gazdálkodási költségek, valamint az igazgatóság apparátusának fenntartására szolgáló költségek fedezésére és ennélfogva felmerül az állami dotáció kérdése. Ennek a felmerülése pedig arról fog tanúskodni, hogy hibák vannak az igazgatóságnak a termelő vállalatok irányítása vonalán kifejtett munkájában. Ezenkívül az igazgatóságok előtt feltárulnak a termékek önköltségének csökkentésére irányuló harc új lehetőségei: a saját apparátusuk, valamint az adminisztrációs és gazdálkodási költségek csökkentése, úgyszintén a terv túlteljesítésének biztosítása maguknál a vállalatoknál. Ezek bármelyike szükségszerűen maga után vonja a hányadok százalékának csökkentését, amiben kifejezésre jut a termékegység előállítására fordított mellékköltségek csökkenése, ennek révén pedig az önköltség csökkenése is.

Másodszor, az ágazati igazgatóságok tevékenysége szükséges eleme magának a termelésnek (másképpen nem lehetne az ezzel kapcsolatos költségeket belefoglalni a termék önköltségébe). Ezért e tevékenység eredményei dologi kifejezést nyernek a vállalatok termékeiben. E termékek értékesítése valamennyi mellékköltség megtérülését, ezek sorában az igazgatóságok fenntartásával együtt járó költségek megtérítését is eredményezi. Következésképpen itten az önálló elszámolásnak az az alapvető minőségi vonása van jelen (visszterhesség, az élő és holt munka költségeinek összevetése), amelyre helyesen fordítja figyelmét A. V. Venediktov.[29] Ennek folytán feltétlenül el kell ismerni, hogy éppenséggel az önálló elszámolás, nem pedig az e közé és a költségvetési finanszírozás közé eső alakzat szolgál alapjául az ágazati igazgatóságok polgári jogi jogalanyiságának.

Mégis ez az önálló elszámolás rendelkezik bizonyos sajátságokkal. Ezek abban állnak, hogy a termelés területén funkciót teljesítő igazgatóságok — e funkciót Marx Károly képletesen karmesteri funkciónak nevezte — szervezetileg elkülönülnek az általuk irányított vállalatoktól. Más szavakkal: itten magának a termelés irányítására vonatkozó szervezeti tevékenységnek önálló elszámolásos elkülönülésével van dolgunk, vagyis az önálló elszámolás a tisztán igazgatási, adminisztratív funkciók díjazására és ösztönzésére nyer alkalmazást. Ezért az ilyen önálló elszámolásos egységekre nem bíznak álló- és forgóeszközöket, ezek az értékesítés és az ellátás vonalán nem kötnek gazdasági szerződéseket és csupán ama polgári jogviszonyok részvevőivé válnak (irodaszerek beszerzése, fuvareszköz bérlete, helyiségek bérlete és javítása, stb.), amelyekbe rendszerint az igazgatóságnak általában valamely jogi személyiségekkel felruházott szerve bocsátkozik. Ebben is azonban a gazdaságvezetés államigazgatási jogi és polgári jogi módszereinek az a kölcsönhatása nyilvánul meg, amelyről már az elején említést tettünk: az ágazati igazgatóságok szervezésének önálló elszámolásos módszere e szervezetek polgári jogi jogalanyiságát hozza létre, az általuk végzendő feladatok államigazgatási jogi jellege viszont megfelelően korlátozza e jogalanyiság alkalmazási körét.

Foglalkoznunk kell végül azzal a kérdéssel, hogy milyen hatást gyakorolt az ipar és az építőipar irányításában a területi elvre való áttérés az állami vállalatok alárendeltségének rendszerére. A jelenlegi rendszer (vállalat — népgazdasági tanácsi igazgatóság) kétlépcsőjű-e, hasonlatosan ahhoz, ahogyan a vállalatok vannak a főigazgatóságon keresztül a minisztériumnak alárendelve, amint ezt az irodalomban már leszögezték,[30] vagy három lépcsőjű, amint ezt egyes szerzők állítják?[31]

[28] Ld. *A. V. Venediktov*, id. tanulmány, 18. old.

[29] Ld. *A. V. Venediktov*, id. tanulmány, 14. old.

[30] Ld. *A. V. Venediktov*, és *O. Sz. Ioffe*, Az iparirányítás átszervezésével kapcsolatos polgári jogi kérdésekről. A Leningrádi Állami Egyetem Közlönye. 1957. 17. sz. 134. old.; Ld. még *O. Sz. Ioffe*, id. tanulmány 131. old.

[31] Ld. *L. M. Sor*, A népgazdasági tanács ágazati és funkcionális szervei tevékenysége jogi szabályozásának kérdései. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1958. 5. sz. 81—84. old. *C. A. Jampolszkaja*, A népgazdasági tanácsok struktúrájának egyes kérdései. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1959. 1. sz. 39. old. — Ehhez az állásponthoz csatlakozik most *A. V. Venediktov is* (ld. id. tanulmány 14. old.).

Az utóbbi nézet helytelen, véleményünk szerint mindenekelőtt azért, mert ellentétben van a megfelelő jogszabályok kifejezett rendelkezéseivel. A népgazdasági tanácsokról szóló rendelet[32] 4. cikke kimondja, hogy „A népgazdasági tanács közvetlenül irányítja valamennyi alájarendelt vállalatot, szervezetet és hatóságot, e célra a megállapított rend szerint ágazati főigazgatóságokat, igazgatóságokat és osztályokat képezve". Ily módon az ágazati igazgatóságok nem valami, a népgazdasági tanácson kívül álló szervek, hiszen másként nem lehetne arról beszélni, hogy a népgazdasági tanácsok *közvetlenül* irányítják az alájuk rendelt vállalatokat. Hasonló nézet arra a következtetésre vezetne, hogy a népgazdasági tanács a funkcionális igazgatóságoknak csupán együttese, amely az élen áll, hogy vezesse a maga egészében a népgazdasági tanácsot, az ágazati igazgatóságok pedig ezeket követő, hozzájuk viszonyítva alacsonyabb láncszemek. Hátha azonban a funkcionális igazgatóság a felettes szerv az ágazati főigazgatósághoz képest? Nem kétséges, hogy ezek különböznek egymástól a tevékenység jellegét tekintve, de nem különböznek az együttes alárendeltség jellegét nézve.

Egyáltalán nem meggyőző az az okoskodás sem, hogy mivel a népgazdasági tanácsban és az ágazati igazgatóságnál egy nevet viselő funkcionális (pénzügyi, terv, termelési-műszaki, stb.) osztályok vannak, az ágazati igazgatóságnak önálló láncszemként való el nem ismerése azt eredményezné, hogy a népgazdasági tanács, mint egységes hatósági szerv keretein belül több tervosztály, több pénzügyi osztály, stb. van.[33] Hiszen pontosan ilyen helyzet volt — megszüntetésükig — az ipari minisztériumokban is (a megmaradt minisztériumokban pedig ez még most is fennáll). Ott is létezett például tervigazgatóság, de működtek tervosztályok a főigazgatóságokon is, amelyek a tervfeladatokat a vállalatokig a termelési főigazgatóságokon és azok tervosztályain keresztül bontották le. Ez nem akadályozta azonban annak a ténynek az elismerését, hogy a „vállalat — főigazgatóság" rendszer kétlépcsős rendszer, ennek az érvnek a helyességét azonban nem vonták kétségbe ama indok alapján, hogy ennek folytán a minisztériumban több tervosztály, vagy más osztály létét kellene észlelni. Ezért általában véve is érthetetlen, hogy vezethetne az ipar (népgazdasági tanácsokon és nem minisztériumokon keresztül való) irányításának racionalizálása az irányító láncszemek számának növekedéséhez.

A felvetett kérdés eldöntésének szempontjából azonban teljesen másféle körülmények birnak döntő jelentőséggel. Amikor a vállalatok alárendeltségének három-, vagy kétlépcsős rendszeréről beszélnek, akkor a „számlálás" csupán addig a felettes láncszemig valósul meg, amely már nem operatív, hanem tisztán igazgatási funkciókat valósít meg. Így a trösztkötelékbe vont vállalat háromlépcsős alárendeltségi rendszerben működik, mivel utána következik a gazdasági egyesülésnek minősülő tröszt, és csupán azután a népgazdasági tanács (vagy minisztérium), mint tisztán a tervszerű vezetés szerve. Ha az ilyen „láncszemek" számát más módszerrel számolnánk össze, ez a szám jelentősen megnövekednék, mivel ebbe bele lehet foglalni az összes felettes igazgatási szerveket is. A népgazdasági tanács ágazati igazgatósága azonban a vállalat után az első, tisztára igazgatási funkciókat teljesítő láncszem. Ennélfogva aligha keletkezhet kétség aziránt, hogy az ágazati igazgatóságnak alárendelt vállalat autonóm vállalat, nem pedig valamiféle más vállalat, azaz, hogy két-, nem pedig háromlépcsős alárendeltségben működik. Az alárendeltségi rendszer jellege pedig — mint ismeretes — befolyást gyakorol a vállalatnak nem csupán államigazgatási jogi, hanem polgári jogi területén betöltött jogi helyzetére is.

Ezek a polgári jogi és államigazgatásjogi módszerek kölcsönös viszonyának alapvető kérdései. Célszerű volt ezeket a szocialista szervezetek gazdasági tevékenysége jogi szabályozásának általános problémája kapcsán megvizsgálni.

O. Sz. Ioffe

A szerződés a terv megvalósításának szolgálatában

A tervgazdálkodás bonyolult mechanizmusa természetszerűen nem szolgálható ki egymástól elszigetelt intézményekkel, hanem ezek is megfelelő mechanizmust, rendszert alkotnak. Amikor a terv megvalósításának szolgálatáról beszélünk, népi demokráciánk viszonyai között e szolgálati szerep nyilvánvalóan szervező-nevelő funkció ellátásában áll.

Azoknak a jogintézményeknek a sorából, amelyek a tervgazdálkodás egységes, összehangolt folyamatát közvetítik, e két funkció komplex ellátásának biztosítása, elméleti és gyakorlati jelentőség, normatív rendezettség és rendezhetőség szempontjából kiemelkedik a szerződés jogintézménye.

Eörsi professzor egybefoglaltan vizsgálta a terv megvalósítását szolgáló jogintézmények fejlődését és jelenlegi helyzetét, a gyakorlati civilisztika szempontjából nem érdektelen azonban

[32] A Szovjetunió Rendelettára, 1957. 12. sz. 121. cikk.
[33] Ld. *C. A. Jampolszkaja,* id. cikk, 39. old.

kiemelten foglalkozni a szerződés intézményével.[1] Ez a vizsgálódás a téma jelentősége, terjedelme és nem utolsó sorban egy szerény hozzászólás lehetőségei miatt csupán olyan mérvű lehet, mint aminőt egy repülőgép utasa végezhet az alatta elterülő változatos és gazdag táj tekintetében.

A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények komplex jellege természetszerűen komplex fejlődést is jelent, mégis — és itt kizárólagosan a terv megvalósítását legközvetlenebbül szolgáló, ma már visszamenőleges hatállyal is nyugodtan tervszerződésnek nevezhető szerződést tartva szem előtt — a szerződések fejlődése bizonyos sajátlagos vonásokat is mutat.

A tervszerződések között a szállítási szerződés kezdettől fogva tudatosan, sőt talán hangsúlyozottan is polgári jogi szerződésként indult. Már az induláskor azonban tápot adott bizonyos gazdasági jogi koncepciónak az, hogy *sajátos* polgári jogi szerződési típusról volt szó, amelynek alanyai — akkor még csak részben, bár döntő részben — az állam gazdálkodási feladatait megvalósító szervezetek, tehát lényegileg államigazgatási szervek, másrészről azonban a polgári jogi forgalomban mellérendelt viszonyban álló polgári jogi jogalanyokként szereplő, jogi személy formájában szervezett vállalatok voltak. A szerződések kötése államigazgatási jogi kötelezettsége a feleknek, a jogszabály a szerződések tartalmára nézve túlnyomórészt félre nem tehető előírásokat foglal magában, államigazgatási intézkedések tartalmi módosulásokat idézhetnek elő, a felet a szerződésszegő féllel szemben törvény erejénél fogva illetik meg a szankciók, a jogosultság gyakorlása az állam iránti kötelesség stb. Mindezek folytán a tervszerződés lényegesen különbözött a hagyományos magánjogi és kereskedelmi jogi szerződésektől és *éppen ez az új* avatta a szocializmus útjára lépett társadalomnak ezt az új szerződéstípusát „polgári jogi" szerződéssé. A tervszerződés ezek szerint — Eörsi elvtárs szóhasználatával élve — kezdetben a belső komplexitás jeleit mutatta, bár hamarosan az államigazgatás szervei kívülről átkarolják a szerződéseket és a vállalatok közötti kooperáció irányításából a szerződések mellett csakhamar részt kérnek az államigazgatási aktusok is, ami viszont már a külső komplexitás képét mutatja. Gondoljunk az ütköző szállítási igények összeegyeztetését szabályozó 0370/1/144/1950. O. T. sz. körrendeletre, mely csakhamar levetette hangzatos álnevét és az ún. sorolás intézményében élte tovább egy jó darabig életét.

A 42/3/1950 (I. 19.) N. T. sz. határozat meghonosítja a keretszerződés intézményét, amely polgári jogi köntösbe öltöztetett tervaktus. „Célja az — mint a „Szállítási szerződés és döntőbizottsági eljárás" című 1950-ben megjelent kézikönyv írja —, hogy tájékoztató jellegű adatai alapján a szállító a megrendelő szükségleteit *termelési tervébe beilleszthesse* . . ., vagyis ekkor még a szerződés egyik fajtája nyíltan és kifejezetten tervezési segédletként szerepelt. A keretszerződés polgári jogi jellegét kötbérkikötés kívánta alátámasztani.

Az építési szerződések körében ma is alkalmazott keretszerződés már nem kötbérterhes és polgári jogi szankciók hiányában — nevével ellentétben — nem szerződés, hanem lényegileg kapacitásbiztosítási igazgatási aktus erőltetett polgárijogiasítása. A keretszerződés bizonyos polgári jogi relevanciát csak azon a kerülő úton nyer, hogy a polgárijogias eszközzel (bírsággal) kikényszeríthetően megkötendő éves szerződés a keretszerződés tartalmának egyes elemeit utóbb magába szívja és a keretszerződés eredeti tartalma, mint az éves szerződés előre fixírozott része szankcionalizálódik.

Minthogy az Indokolás hallgat róla, nyitvaálló kérdés, hogy a gyakorlat milyen igényeket fog támasztani a Ptk. 400. § (2) bekezdésében feltámasztott keretszerződés intézményével szemben: csupán az építési szerződések körében fog alkalmazást nyerni, vagy visszatér a szállítási szerződések körébe is és ha igen, milyen tartalommal és jogi természettel.

A „Szállítási szerződés és döntőbizottsági eljárás" című kézikönyv 1951. évi kiadása szerint szállítási szerződés jellegével bírnak az általános szállítási (szakmai) feltételek. Ez megint azt az igyekezetet mutatja, hogy a későbbi, helyes szemlélet szerint normatív aktusnak minősülő alapfeltételek is a polgári jog birtokállományához soroltassanak. (Valami furcsa „szemeremérzés" kívánta meg annakidején a tervszerződés komplex jellegének elkendőzését.)

Még az 1951. évben a 206/1951 (XII. 8.) M. T. sz. rendelet életrehívja a minisztériumi szerződés intézményét. Ma már világosan látjuk, hogy a minisztériumi szerződés — csakúgy, mint a középfokú irányító szervek általános szerződése — tervezési, illetve tervlebontási aktus, bárhogyan is igyekeztünk — a 10/1954 (II. 7.) M. T. sz. rendelettel rövidesen visszavont — kötbérkötelezettség statuálásával ezeket a „szerződéseket" polgári jogi szerződéssé tenni és erre nézve külön elméletet is kialakítani. (Az általános szerződés kötbérkötelezettsége fennmaradt.) Semmi sem igazolja jobban a minisztériumi szerződés akkori formájának életképtelenségét, mint az, hogy a Központi Döntőbizottság tudomása szerint minisztériumi szerződés kötésére alig került sor. Ennek tanulságait vonta le a ma is hatályos 50/1955 M. T. sz. rendelet, amely már nem szabályozza a minisztériumi és az általános szerződés intézményét és mellőzve a polgári jogi jellegre utaló „szerződés" kifejezést, csak annyit mond, hogy „a szerződést a jóváhagyott terv és az irányító szervek *megállapodása* alapján adott utasításoknak megfelelően kell megkötni" (5. § (1) bek.). A minisztériumi szerződés intézménye, mint „hatósági szerződés" az építési szerződések kö-

[1] Vö.: Eörsi Gyula: A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények. Jogtudományi Közlöny. 1959. 10—11. sz.

rében él tovább, minden polgári jogi aspiráció nélkül.

A Német Demokratikus Köztársaság 1957. december 11.-i Szerződési Törvénye világos nyelvi és jogi határvonalat húz az államigazgatási szervek globális *megállapodásai* és *szerződései* között. Az elsőt kifejezetten államigazgatási jogi megállapodásnak nevezi, a kapcsolatos viták elintézését államigazgatási jogi útra tereli, a másodikból kötbéres polgári jogi felelősséget származtat és processuális fórummá a Kormány mellett működő Szerződési Bíróságot teszi.

A szerződések további fejlődésének történeti kifejtését mellőzve, ez idő szerint az a helyzet, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény meghozatalával fémjelzett jelenlegi szakaszban létrejött a belső komplexitásnak megfelelő ötvözet: az állami irányítás intézkedései polgári jogi formák felhasználásával a felek forgalmi teendőivé travesztálódnak. Például: az Eörsi elvtárs által is említett esetben az anyaggazdálkodó hatóság szerepét is betöltő külkereskedelmi vállalat elosztási tevékenysége, mint polgári jogi hatalmasság (facultas) jelentkezik; avagy a hatósági tervmódosítás automatikusan nem módosítja az arra épült szerződést, hanem a feleknek módosító szerződést kell kötniök; a Magyar Beruházási Bank a beruházási tevékenység számviteli őre, amely az építési szerződés teljesítésénél, mint fizető tulajdonképpen „teljesítési segéd", egyszersmind azonban a teljesítési segéd jogkörét meghaladóan jogosított quasi „fél" is, amely a szerződéstkötő fél helyett, sőt annak ellenére is, saját nevében visszakövetelésre jogosult.

A terv megvalósítását szolgáló szerződés fejlődésének irányát kétségtelenül a Polgári Törvénykönyv adja meg. Ez leszögezi, hogy a tervszerződés polgári jogi intézmény, ami azonban természetesen nem zárja ki azt, hogy a tervszerződések át és át vannak szőve államigazgatásijogias elemekkel. Nézetem az, hogy ezek az államigazgatásjogias elemek a fejlődés során szűkebb térre fognak szorulni. Erre utalnak a következők: tervezési rendszerünk fokozatos megszilárdulása, a diktált tervmutatók számának csökkenése, az anyagi ösztönzés helyesebb útjainak megtalálása, a vállalati önállóság növekedése, illetve a mindezeket szolgáló részletintézkedések és egyes jelenségek. Ilyenek: annak a tendenciának a jelentkezése, hogy a beruházási hitelek egyes esetekben visszafizetendőkké válnak, a külkereskedelmi vállalatok által nyújtott és ellenértékhez kötött (beruházási célú) vállalatfejlesztési juttatások, a dolgozók fokozott érdeklődése az üzemi gyűléseken a szállítási szerződések iránt, stb.

A belső komplexitás ilyen fokozódása feltétlenül növeli az állami vállalatok felelősségét, világossá teszi azt, hogy a vállalatok vezetői nem hivatalnokok, hanem a rájuk bízott vagyon öntevékeny őrei. A terv megvalósítása során a módszerek megválasztása nem absztrakt elképzelések alapján történik, hanem egyrészt az élet követelményei nyomán, de emellett nagy súllyal tudatos alakító tevékenység kifejezéseképp. A szervező és a nevelő funkció követelményeinek helyes arányú érvényrejuttatásáról van szó. A nagy- és kiskereskedelem egymásközti termékforgalmi kapcsolatától eltekintve — ahol gazdaságpolitikánk a szerződések szervező hatását kellően még nem ismerte fel — a szerződések szervező szerepe általában jól érvényesül. Sőt, bizonyos túlhajtás jelei is felfedezhetők ezen a téren — a szerződés nevelő funkciójának rovására. Több jel mutat arra, hogy egyes területeken a tervszerződés tárgyi jellege bontakozik ki erősebben, a szerződéstkötő felekben rejlő alanyi vonatkozások bizonyos mérvű elhomályosulásával. Éberen kell őrt állnia a jogalkotásnak és a döntőbizottsági gyakorlatnak abban a vonatkozásban, hogy a szerződés ne válhasson kizárólagosan mechanikus eszközzé. Nem szabad teret engedni annak a tendenciának, amely a szerződést szankciók nélkül teljesítettnek kívánja tekinteni akkor is, ha a szállítást nem az eredeti szállító, hanem az 50/1955. M. T. sz. rendelet 14. §-ában szabályozott eljárás mellőzésével a szállítóval azonos rendszerbe tartozó más vállalat teljesítette, vagy akár a megrendelő a megszegett szerződéssel biztosítani kívánt szükségletét öntevékenyen más vállalattól történt beszerzéssel fedezte. Veszélyes az ún. diszpoziciós rendszer (áru-áru, függetlenül attól, hogy ki szállította) mindazokon a területeken, ahol ez elkerülhető. Némileg másképpen áll a helyzet olyan területeken, ahol az áru természete azonnali intézkedéseket kíván (mint például egy-két gyorsan romló gyümölcs, vagy főzelékféleség esetén), azonban itt is a diszpoziciós rendszert összhangba lehet és kell hozni a szállítási szerződési rendszer előírásaival. Szerével-módjával lehet csak teret engedni azoknak a jogviszonyoknak, ahol szállítóként — a termelést és szállítást tényleg eszközlő vállalatok gazdasági és jogi önállóságának háttérbe szorításával — az előállító vállalatok közös értékesítési szerve szerepel. Ez a kereskedelmi szervezet szerződésszegésbe ritkán kerül, mert valamelyik vállalat révén „per saldo" végül is teljesíti a szállítási kötelezettséget. Ugyancsak a nevelő funkció elhomályosítására alkalmas egyes irányító szervek ama hajlandósága, hogy — leggyakrabban vállalataik megkérdezése nélkül — helyettük ügyköd jenek, szerződés nélküli jogviszonyokat teremtsenek, avagy magukat a vállalataik által kötött szerződésektől „nem zavartatva" a vállalatok vagyoni viszonyait érintő tényleges intézkedéseket tegyenek.

Nem vitás, hogy az említett esetekben a terv megvalósítását szolgáló szerepét a szerződés betölti, de a polgári jogi ráhatás érvényesülésének gyengülése folytán a nevelő funkció hasznos hatása alig jut felszínre. Az ösztönző és megelőző hatás érvényesülésének szűkülése lélektelenségében, a felelősségtől való irtózásban, bürokratikus túlzásokban jut kifejezésre. Találkoztunk már olyan esettel is, amikor a megrendelő

vissza kívánta utasítani a szállítónak azt az ajánlatát, hogy a minőséghibás terméket kicseréli hibátlan (I. osztályú) termékre, s ahelyett ragaszkodott a II. osztályú termékhez, de még fokozottabban — az árengedményhez. Amilyen helytelen a kooperáció megvalósítását csupán a szerződési okmány létrehozásában látni, ugyanolyan helytelen azonban a szervezett termékforgalom lebonyolítását kizárólag ötletszerű „munkakapcsolatokra" bízni. A helyes eljárás: szerződés + munkakapcsolat. Jó kezdeményezésnek látszik az egyes iparvállalatok és külkereskedelmi vállalatok közös igazgató tanácsainak, mint a szerződés mellett kooperáció életteltelítettségét biztosító szervezeti formának a létrehozása.

A tervszerződéseknél a polgári jogi vonások erőteljes érvényrejuttatása mellett a szerződés megkívánja még a tervszerződések „társadalmibbá" válását. Ezen azt értjük, hogy amiképpen a terv kidolgozásába bevonják a dolgozókat, meghallgatják javaslataikat, a tervszerződések ügyét is közelebb kell hozni a dolgozókhoz. Helytelen, ha a dolgozók csak a nyereségrészesedést tartalmazó boríték tartalmából értesülnek arról, hogy a vállalat ügyei körül valami nincsen rendben. Helyesebb volna, ha a dolgozók már menetközben is tájékoztatást kapnának arról, hogy a vállalat összes tervfeladatait lefedezte-e szerződésekkel, illetve, hogy a szerződéskötések ügye hogyan áll. Ugyanígy tanulságos lenne, ha a vagyoni szankciókat maguk után vonó szerződések megszegése kapcsán is érvényesülhetne a munkások bírálata. Jogi propagandamunkánk feladata, hogy az anyagi ösztönzés érvényesülésére bizonyosfokú befolyással bíró tervszerződések iránt a dolgozók széles körében érdeklődést keltsünk.

Sürgető szükséggé vált végül a gazdasági igazgatás szabályainak kodifikálása.

Ujlaki László

A kollektív szerződésről

I.

A munkajog kollektív jogviszonyainak egyik legérdekesebb és legbonyolultabb faját a kollektív szerződéssel kapcsolatban kialakuló jogviszonyok teszik.

„Kollektív szerződés" elnevezésű jogintézmény először *kapitalista viszonyok közt* jött létre és nagy jelentőségre emelkedett, különösen azokban az országokban, melyekben a munkásosztálynak nem sikerült többé-kevésbé tartalmas „gyári törvényhozást" kiharcolnia. Ez a kapitalista kollektív szerződés nevén kívül alig mutat fel valami hasonlóságot a mi kollektív szerződésünkkel; rövid megvizsgálása mégsem felesleges, mert rávilágít arra, hogy tőkés viszonyok között milyen a szerződés szerkezete a vállalat és a dolgozók kollektíváját képviselő szakszervezet között.

A kapitalista kollektív szerződés *az osztályharc sajátos terméke*, ideiglenes fegyverszüneti okmánya; lényegét a *bértarifa* tette. A tőkés állam a gyári törvényhozás során — ott, ahol ez egyáltalán kibontakozott — általában nem nyúlt hozzá ahhoz a kérdéshez, amely a munkaidő mellett a legjobban érintette a kizsákmányolást és a proletariátust: a munkabér nagyságához. A munkabér csökkentése ellen, vagy esetleg konjunkturális időszakban a munkabér emelése érdekében a munkásosztály nem tudott *a tőkés osztály egészére* olyan nyomást gyakorolni, amelynek segítségével stabil bérminimáló jogszabályokat erőszakolhatott volna ki, hanem időközönként sztrájkok formájában *helyi harcot* kellett folytatnia az egyes tőkés vállalatok ellen. Ha a harc sikerrel járt, ennek eredménye a munkások által kiverekedett bértarifában öltött testet. A kollektív szerződések az ilyen sztrájkok eredményeként születtek meg; a tőkés vállalat vagy a tőkés szervezetek vállalták a kialkudott *bértarifa betartását*, a munkások pedig ennek ellenében vállalták *a munka felvételét* és azt, hogy a sztrájktól tartózkodni fognak. Ami a kollektív szerződésnek ezenkívül esetleg még tartalmát képezte, az ennek a lényeges tartalomnak körítése vagy mellékes kérdés volt; a szerződés gerincét a kivívott tarifa tette és ezért egyáltalán nem helytelen, ha e szerződéseket márcsak a szocialista kollektív szerződéstől való megkülönböztetés érdekében is, *tarifaszerződéseknek* nevezik. Ennek az elnevezésnek egyébként sajátos magyar hagyománya is van: az első, hasonló megállapodás, amely 1848-ban Táncsics Mihály közreműködésével jött létre Pesten a nyomdászszakmában, az „Árjegyzék" nevet viselte.

A tarifaszerződés tehát végeredményben *szabályozás* volt; de minthogy *nem állami* szabályozás volt, a tarifa betartása a szerződő tőkés vállalat *szerződéses kötelezettségeként* jelentkezett. A tarifaszerződésnek ezen a technikáján alapul a burzsoá munkajogi elméletben szokásos megkülönböztetés, mely szerint a tarifaszerződés egyfelől *normatív* részre oszlik, amelynek rendeltetése az egyéni munkaszerződések tartalmának befolyásolása, másfelől *kötelmi* részre, mely a szerződő felek — a tőkés szervezet és a szakszervezet — közt hoz létre jogokat és kötelezettségeket. Ez a megkülönböztetés azonban nem szabad, hogy elhomályosítsa a tarifaszerződés gazdasági-jogi lényegét: olyan felek állnak egymással szemben, akik közt *kibékíthetetlen érdekellentét* van és a *synallagmati-*

kusan összekapcsolt szolgáltatások egyfelől a *„normatív rész"*, a tarifa betartása, másfelől *a sztrájktól való tartózkodás.*

Csábító téma lenne továbbra is a kapitalista kollektív szerződéssel foglalkozni és végig követni azt az utat, amelyen keresztül a tarifaszerződés a jogi elismerést elnyerte. A kapitalista állam arra az álláspontra helyezkedett, hogy a „köz" érdekét kötelezően csak az állam jogszabályai képviselik; amit az állam jogszabályaival nem tilt vagy nem tesz kötelezővé, azt az érdekelt magánszemélyek szerződésükkel szabályozhatják: ez az ő magánügyük, a magánjog területe. A tőkés állam a gyári törvényhozással megtette azokat az engedményeket, amiket a tőkésosztály egészének érdekében az egyes tőkések korlátozása terén jónak látott; a tőkés nem köthetett a munkással olyan szerződést, amely a gyári törvényhozás rendelkezéseivel ellentétes. Azonban ugyanezzel az igénnyel lépett fel végeredményben a kollektív szerződés is: a kollektív szerződésnek is az volt a tartalma, hogy a tőkéseknek nem szabad a kollektív szerződésben biztosított feltételeknél rosszabb feltételek mellett kötni munkaszerződést az egyes munkásokkal. A kollektív szerződés tehát olyan igénnyel lépett fel — szabályozási igénnyel —, amit a tőkés állam csak a saját törvényei számára szándékozott biztosítani, de amit csak nagyon vonakodva volt hajlandó megadni a kollektív szerződésnek, amelynek létrehozásában, kiharcolásában a munkásosztály szervezetei is résztvesznek.

A kollektív szerződések kötelező erejének elismerésére végül is egyfelől a munkásosztály nyomása, másfelől az a felismerés vezette a legtöbb tőkés államot, hogy a kollektív szerződés jogi erejének akceptálásával a munkásosztály harcának leszerelésére, a szakszervezetek állami ellenőrzésére nyernek alkalmas eszközöket. Ezt az utat végig követni azonban nem feladatunk.

II.

A felszabadulás után a kollektív szerződések Magyarországon óriási jelentőségre emelkedtek, és ezek a tarifaszerződéssel *formailag* — de csak formailag — *azonosak* voltak. A kettős hatalom korszakában éltünk, a soron levő feladat először jogrendszerünk demokratikus átalakítása volt. A Horthy-rendszertől kapitalista mértékkel is igen elmaradt munkaügyi törvényhozást örököltünk és *a munkajog új szabályai,* amiknek létrehozása sürgős harci kérdés volt, voltaképpen a *kollektív szerződésekben öltöttek testet.* A kollektív szerződések szabályozták évről évre nemcsak a bért, hanem a munkaidőt, pihenőidőt, a fizetéses szabadságot stb. is, tehát — a munkaviszony keletkezésének és megszűnésének szabályaitól eltekintve — jóformán munkajogunk egész anyagát, éspedig nem egy-egy üzem vonatkozásában, hanem országos érvénnyel. A kollektív szerződéseket, mint ismeretes, a Szakszervezeti Tanács, illetve a szakszervezetek kötötték a tőkés érdekképviseletekkel, *állami jóváhagyás* mellett; *megkötésük kötelező* volt; a szerződés *jogszabályi erővel* bírt, vagyis abból az egyes dolgozók közvetlenül származtathattak jogokat. Voltaképpen, a szerződési forma és a szerződő felek érdekbeli szembenállása ellenére *tartalmilag szerződésről beszélni nem lehetett.* Nem állottak egymással szemben *kölcsönös szolgáltatások,* hiszen a sztrájkok ekkor már kiiktatódtak az ország újjáépítésén fáradozó munkásosztálynak, a hatalom részesének és várományosának harci fegyverei közül. A kollektív szerződés nem volt más, mint a munkaügyi *jogszabályalkotás sajátos módja,* amely a kollektív szerződés hagyományos eszközét használta fel és a munkajog szabályalkotását olyan úton végezte el, amelyen a proletariátus a kettős hatalom viszonyai között közvetlenebbül tudta nyomását érvényesíteni, mint a központi hatalomban.

A fordulat után a kollektív szerződésnek ez a válfaja is elvesztette létjogosultságát. A hatalom osztatlanul a munkásosztály kezébe került és a vállalatok tulajdonosa maga a dolgozó nép egésze lett. A munkaviszony feltételeit immár nem osztályok közötti megállapodással kellett meghatározni, mint a fordulat előtt, hanem e feltételek szabályozása *a munkásosztály egységes akaratát* fejezte ki. A munkásosztály állami szervei, a munkásosztály szakszervezeteinek bevonásával, országos szinten kibocsátott jogszabályokkal szabályozták a munkaviszony összes lényeges feltételeit, a dolgozók számára az adott helyzetben lehetséges legkedvezőbb módon. Vonatkozott ez a munkabérre is, amelyet országos érvényű bértarifák határoztak meg.

A kollektív szerződésnek a fordulat előtt alkalmazott válfaját a hagyományos formák tehetetlenségi nyomatéka egy ideig életben tartotta, de 1951-ben, a Munka Törvénykönyvének életbelépésével kiiktatódott a magyar munkajog intézményei közül. Ugyanakkor a munkakódex, a szovjet tapasztalatok alapján, létrehozta a kollektív szerződés *új, sajátosan szocialista formáját,* az üzemi demokrácia fontos intézményeként.

Az újfajta kollektív szerződés *tartalmában* más, mint a régi. *Nem osztályellenfelek* kötik egymással, nem a munkaviszony feltételeinek *szabályozása* a feladata (ezt elvégzik a szocialista állam jogszabályai), hanem a vállalati *kollektíva szervezett bevonása* a vállalat előtt álló feladatok megoldásába. *Formailag* is más, mint a korábbi kollektív szerződés; nem országos szinten kötik, hanem *vállalatonként.*

III.

Ez a kollektív szerződés a szocialista gazdaság, a szocialista állami vállalat viszonyaiból sarjadt ki. A vállalat össznépi tulajdonban áll; összhang van a közösségi és egyéni érdekek közt. A vállalat igazgatója nem osztályellenfélként áll szemben a vállalat dolgozóival, hanem együttműködő társak, *különböző beosztású dolgozói* a

szocialista gazdaságnak. A vállalatot, mint állami tulajdont, a dolgozók összességét képviselő magasabb állami szervek irányítják utasításaikon — különösen a tervutasításokon — keresztül, az igazgató útján. A dolgozók, mint az össznépi tulajdon részesei, *érdekeltek* ennek gyarapításában; ez az objektív alapja annak, hogy alkotó kezdeményezésük a vállalati munka feladatainak kitűzésében és végrehajtásában felhasználható. A szocialista fejlődés egyik legfontosabb kérdése, hogy mennyiben sikerül a dolgozók előtt *ezt az összefüggést világossá tenni,* kialakítani ezáltal a munkához való szocialista viszonyt és az üzemi kollektívát „a dolgozók okos gyülekezetévé" tenni, amely a gazda szemével és igyekezetével emeli a szocialista termelés színvonalát. A szocialista munkajog egyik legfontosabb feladata *megteremteni azokat a formákat,* amelyek alkalmasak ennek az alkotó kezdeményezésnek felszabadítására és kifejlesztésére.

Ebből a célból született meg a Munka Törvénykönyve szerinti, újtípusú kollektív szerződés is, amelyet a szakszervezeti bizottság köt meg a vállalat igazgatójával, a dolgozók széleskörű bevonása mellett. A szerződés tartalma voltaképpen két részre bontható: a termeléssel kapcsolatos kötelezettségvállalásokra és a dolgozók számára kilátásba helyezett juttatásokra.

A termeléssel kapcsolatosan a szakszervezeti bizottság a kollektíva nevében vállalja a terv teljesítését, illetve túlteljesítését, pontosabban — ha helyesen kötötték meg a kollektív szerződést — azoknak a konkrét feladatoknak elvégzését, amelyek ennek a célnak eléréséhez szükségesek; az igazgató pedig különféle feltételek biztosítására kötelezi magát, amelyek a munka eredményességét segítik elő. *A dolgozók számára kilátásba helyezett juttatások* különböző, éspedig rendszerint kollektív szociális, kulturális, munkavédelmi juttatások lehetnek, amiket az igazgató vállal *arra az esetre,* ha a kollektíva a termeléssel kapcsolatos feladatainak eleget tesz.

E kollektív szerződésben tehát mindkét fél *konkrét feladatokat* vállal; a szerződés jellege *nem volt normatív.* Tartalmazta ugyan a vállalatra irányadó bértételeket, de alapjában véve csak *tájékoztató* jelleggel, hiszen e bérek alkalmazásának kötelezettsége nem a kollektív szerződésből, hanem jogszabályból folyt és nem függött a kollektív szerződésben vállalt feladatok teljesítésétől; beállításuk a kollektív szerződésbe inkább a régi, bér-szabályozó szerződések hagyományából eredt.

A kollektív szerződés igen *nagy mozgósító lehetőségeket* rejtett magában. Meg kell vizsgálnunk ezeket a kedvező lehetőségeket, valamint azt is, hogy ezeknek kiaknázása *miért nem sikerült?*

IV.

Ami *a termeléssel kapcsolatos kötelezettségvállalásokat* illeti, ezek merész analógiával bizonyos vonatkozásban a szállítási szerződésekhez hasonlíthatók. A szállítási szerződésben mindkét fél olyan kötelezettséget vállal, amely végső soron terve alapján felsőbb szervével szemben fennálló kötelezettségéből folyik; a szerződésben a terv globálisan meghatározott feladatait *konkretizálják* és *egymással szemben* vállalják el kötelezettségként. A konkretizálás helyes módját tárgyalások során alakítják ki és a végrehajtást elsősorban az biztosítja, hogy szerződéses viszonyuk alapján ellenőrizhetik és teljesítésre szoríthatják egymást.

Valamiféle hasonló helyzet áll fenn a termeléssel kapcsolatos kötelezettségvállalásoknál is. Az igazgatónak a kollektív szerződéstől függetlenül is kötelessége megteremteni az eredményes munka feltételeit; a szakszervezet politikai kötelessége a dolgozó nép egészével, a párttal, az üzemi kollektívával szemben, hogy nevelőmozgósító munkájával elősegítse a vállalat előtt álló feladatok teljesítését. Ugyanez minden egyes dolgozónak alkotmányos kötelessége is. A kollektív szerződés most tárgyalt kikötéseiben tehát sem az igazgató, sem a szakszervezet *nem vállal olyasmit, ami egyébként is ne tartozna feladatai közé,* amit mint idegen terhet kellene magára vennie; de a kollektív szerződés ezeket a feladatokat *konkretizálja* és szilárd formába önti s a felek a végrehajtásért *egymással szemben* is kölcsönösen *felelősséget vállalnak.* A kollektív szerződés értékét pedig elsősorban az adja meg, hogy a szerződés előkészítésének *a dolgozók széleskörű bevonásával* kellett megtörténnie, és a végrehajtás ellenőrzése a termelési értekezleteken a nagy nyilvánosság előtt történt.

A kollektív szerződés megkötése így *szervezett formája* volt annak, hogy a vállalat, illetve annak egyes részlegei előtt álló feladatokat, e feladatok végrehajtásának módját, a gyengeségek kijavításához szükséges *teendőket a dolgozók elé tárják,* javaslataikat, kritikájukat felhasználják a konkrét feladatok meghatározásában és így kialakítsák azoknak a tennivalóknak programját, melyek a termelés fejlesztése terén egyfelől az igazgatóra, másfelől a kollektívára várnak.

Nevezhető-e az ésszerű együttműködésnek ilyen kölcsönös kitűzése, elvállalása *szerződésnek?* A szó szokásos, legalább is polgári jogi értelmében biztosan nem. *Kétoldalúan vállalt kötelezettségekről* van szó, de ezek *nem cserélődnek ki,* nem állnak szemben egymással, mint *érdekbelileg elkülönült felek* közötti szolgáltatás és ellenszolgáltatás. Egy-egy igazgatói teendőnek nincs meg pontosan a párdarabja a dolgozók vállalásai között; nincs köztük *kölcsönös függőség,* az egyik nem jogi előfeltétele a másiknak. Legfeljebb technikai előfeltétele; ha a vállalat nem szervezi meg a szaktanfolyamot, a szakszervezet nem mozgósíthatja a dolgozókat az azon való részvételre. De *a szolgáltatások nem állnak érdekbelileg szemben egymással* és ez a fontos. Az érdekeltek a közös célkitűzésekhez szükséges tennivalók egy-egy részletét szögezik le a kollektív szerződésben, aminek teljesítése

éppen úgy érdekében áll a kötelezettnek, mint a másik félnek. Az egyik fél mulasztása tehát semmiképpen sem jár azzal, hogy a másik félnek, polgári jogi terminológiával élve, visszatartási jog gyakorlására nyílna lehetősége; ha a szakszervezet nem tesz eleget valamely kötelezettségének, ez nem változtat azon, hogy az igazgatónak el kell végeznie a termelés javítása érdekében vállalt tennivalóit. Végeredményben tehát a csereszerződések vonásai a termeléssel kapcsolatban vállalt kötelezettségek tekintetében nincsenek meg és ezért — a csereszerződésektől való megkülönböztetés érdekében — nevezzük a kollektív szerződésnek ezt a részét *együttműködési megállapodásnak.*

A csereszerződéseknek az a természetes szankciója tehát, hogy valamely kötelezettség teljesítésének elmulasztása a szembenálló ellenszolgáltatás visszatartásával vagy végleges elmaradásával jár, az együttműködési megállapodásnál nem jöhet figyelembe. Van azonban e megállapodásnak már önmagában is *erkölcsi-politikai szankciója;* a vállalt kötelezettségek teljesítésének elmulasztása erkölcsi-politikai felelősségrevonással jár. Ez a szankció az egyik irányban, *az igazgató felé igen hatásos* és jogi szankciókba fordulhat át: ha az igazgató lejáratja magát dolgozói előtt, alkalmatlannak fog minősülni tisztének ellátására. Továbbmenőleg, az igazgatót — és a vállalat egyéb vezető dolgozóit is — szorítja a legkedvezőbb munkafeltételek megteremtésére a kollektív szerződéstől függetlenül is az, hogy prémiumuknak is ez a feltétele. Végeredményben tehát kellően hatásos szankciók biztosítják, hogy az igazgató a kollektív szerződésben a kedvező munkafeltételek megteremtésére vállalt kötelezettségeinek igyekezzék eleget tenni.

V.

Ha azonban figyelmünket *a dolgozók kollektívája* felé fordítjuk, amelynek részvétele a szerződés megkötésében és erőfeszítései annak végrehajtásában a kollektív szerződés értelmét adják, az erkölcsi szankciók *önmagukban* nem elég hatásosak. Nem a kommunizmus, hanem a szocializmus viszonyai között élünk; kialakulóban van a dolgozók új viszonya a munkához, közvetlen kapcsolatuk felismerése a társadalmi tulajdonnal, a döntő mozgató erőt azonban a dolgozók érdekeltsége, a munka szerinti elosztás és annak különböző formái adják. Az ellenforradalmi kísérlet előtt megkötött kollektív szerződések azon akadtak meg, sőt nagyban-egészben azt mondhatjuk, azon buktak meg, hogy az erkölcsi érdekeltségen felül a dolgozókat nem tudták anyagilag is érdekeltté tenni a szerződéskötés során való aktív közreműködésben és a vállalt feladatok teljesítésében.

Az együttműködési megállapodást az tette volna hatásossá, hogy az igazgató a feladatok teljesítése esetére különböző juttatásokat vállalt a dolgozók kollektívájával szemben, amelyek a kollektívát a magára vett kötelezettségek teljesítésében anyagilag érdekeltté tették. Ez már valóságban komolyan *ösztönző ellenszolgáltatásnak* látszott és ha a kollektív szerződést sikerült volna ilyen módon alátámasztani, valószínűleg nagyobb sikerrel állotta volna meg a helyét.

A valóságban azonban a vállalatok irányításának akkori rendszere az igazgatónak *rendkívül kis önállóságot* adott az anyagi eszközök felhasználásában. A bértarifa országosan egységes volt és a fizikai munkásokra fix összegben határozta meg a bért; ennek alkalmazását nem lehetett összefüggésbe hozni a kollektív szerződésben vállalt feladatok teljesítésével. A szociális, kulturális, munkavédelmi beruházásokra szánt összeget pedig a vállalat többnyire kötelező *tervfeladatként* kapta meg és azokat végre kellett hajtani akkor is, ha a kollektíva vállalt kötelezettségeit nem teljesítette; vagy ami még sokkal rosszabb volt, a kollektív szerződés megkötése után *törölték a tervből,* noha a dolgozók vállalásaiknak eleget tettek. A gyakori tervmódosítások egyébként a kollektív szerződéseket nemcsak ilyen szempontból érintették, hanem sokszor tárgytalanná tették a szerződésben vállalt feladatokat is. Végeredményben *az igazgatói alap* maradt fedezetül az igazgató vállalásai számára, ami a dolgozók összességének mozgósítására csekély lehetőséget adott és a kollektív szerződésnek annál kevésbé lehetett érdemleges anyagi alapja, mert az igazgatók a jutalmazási rész felhasználását nagyrészt utólagos mérlegelés alapján való jutalmazásra kívánták fenntartani.

Mindez a dolgozók előtt a kollektív szerződés tekintélyét *lejáratta.* Az első évek komoly érdeklődése után a kollektív szerződések megkötése formalitássá vált, mert a dolgozók látták, hogy *vállalt feladataik teljesítése és a kilátásba helyezett juttatások között nincs meg a kölcsönös összefüggés.*

VI.

Az ellenforradalmi kísérlet leverése után, a múlt tapasztalataiból okulva, gazdasági irányításunkban, bérrendszerünkben és a vállalaton belüli irányítás és elosztás módjában jelentős változások történtek, melyek nagymértékben megnövelték a vállalat önállóságát mind a tervezés, mind a bérezés területén; megnövelték továbbá a kollektíva szerepét és érdekeltségét.

A vállalat nagyobb önállósága a tervezés — vagyis a feladatok meghatározása — területén annyiban vág témánk körébe, hogy ezt a nagyobb önállóságot az igazgató gyümölcsözően csak a kollektíva hathatós segítségére támaszkodva használhatja ki. Annál nagyobb jelentőségűek tárgyunk szempontjából a bérezés új formái és a nyereségrészesedés.

1. A korábbi országos fix tarifák helyett a dolgozók többségére, különösen a fizikai munkásokra a jogszabályok csak tág alsó és felső határt állítanak fel. A vállalatok bérpolitikai irá-

nyítása nem az alapbérek közvetlen meghatározásával, hanem az egyéni munkabéreket csak *közvetve érintő* bérgazdálkodási módszerekkel történik: átlagbér kiszabásával, béralap megállapításával. Az országosan egységes bértarifa helyébe tehát *vállalatonként eltérő* bérrendszer lépett, amelynek tüzetes meghatározása a vállalaton belül történik.

2. A dolgozók anyagi érdekeltségének kiemelkedő jelentőségű formájaként létrejött a nyereségrészesedés intézménye és megmaradt emellett az igazgatói alap is; olyan vállalatoknál, ahol nincs nyereségrészesedés, pl. a kereskedelemben, ezt az igazgatói alap megnövelése pótolja. A nyereségrészesedést a vállalat kollektívája részére bizonyos feltételek teljesítésétől, illetve túlteljesítésétől függően utalják ki a felettes szervek és felhasználása a vállalati szervek elhatározása szerint történik.

Mindez azt jelenti, hogy azok az anyagi juttatások, melyeket a vállalat dolgozói a nemzeti jövedelemből kapnak, igen jelentős részükben nem jogszabályok, vagy a felsőbb szervek részletekbe menő rendelkezései alapján, hanem *a vállalati szervek elhatározása szerint kerülnek felosztásra* a dolgozók közt. A kollektív szerződést azonban ez mégsem töltötte meg életerővel, mert az igazgató sem a megállapított bérek alkalmazását, sem a nyereségrészesedés felosztását *nem teheti függővé olyan feladatok teljesítésétől,* amiket a dolgozók kollektív szerződésben netán magukra vállalnak.

A vállalati *bérrendszert* a jogszabályok keretei közt az igazgató a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben, az üzemi tanács véleményének kikérése után állapítja meg. A bérszabályzatot az eddigi — rövid — gyakorlat szerint többnyire évenként állapítják meg; a vállalatoknál azt szokták mondani, hogy „évente *kötik* meg". Tartalmát tekintve azonban a bérszabályzat *nem szerződés.* Nemcsak hogy nem állnak egymással szemben, synallagmában valamiféle szolgáltatás és ellenszolgáltatás, hanem még *kétoldalú kötelezettségvállalás sincs.* A szabályzat egyszerűen a vállalat bérfizetési kötelezettségét konkretizálja az országos rendelkezések keretei közt; a szabályzatban meghatározott bér a dolgozónak munkája alapján *feltétlenül* jár, függetlenül a kollektíva egészének teljesítményétől. A bérszabályzat a vállalat egészének teljesítményével csak távolabbról, hosszabb perspektívában függ össze: azt, hogy a vállalaton belül milyen munkáért mekkora bér fizethető, az előző időszakok tapasztalatainak figyelembevételével állapítják meg.

A vállalat *bérezési önállóságának* gyarapodása tehát nem a kollektív szerződés, hanem *a vállalati szabályzat* területét gazdagította. Ezzel nem azt akarjuk állítani, mintha a vállalati szabályzat a kollektív szerződés *utóda* lenne. Egyrészt azért nem mondhatni ezt, mert a dolgozó alapbérét *nem lehet* a kollektíva teljesítményétől függővé tenni, tehát szocialista viszonyok közt maga a bérmegállapítás aligha lehet kollektív szerződés tárgya; különösen pedig azért lenne helytelen ez a felfogás, mert a vállalati szabályzat *területe sokkal szélesebb* és más, mint ami a kollektív szerződésé lehetett volna. A vállalati szabályzatok jelentőségét az adja meg, hogy sok olyan kérdésben, aminek országosan egységes, központosított szabályozásához azelőtt ragaszkodtunk, rábízzuk a szabályozást a vállalati szervekre, mert bízunk abban, hogy a helyi viszonyok ismeretében, az egyéni érdekeket a kollektíva érdekeivel és a közösségi érdekekkel összehangolva ezt a feladatot jobban oldják meg, mint amire a központosított szabályozás képes lenne. A vállalati szabályzatoknak fontos területe a bérszabályozás, de *közel sem egyetlen területe.*

A *nyereségrészesedés* már más természetű; ez a kollektívának valóban csak *feltételesen,* bizonyos feladatok teljesítésétől függően jár. Ezeket a feladatokat azonban *nem az igazgató* tűzi *a kollektíva* elé, hanem *a felettes szervek* szabják ki *a vállalat* elé. Ha a vállalat e feladatokat elvégezte, a nyereségrészesedés a kollektívának jár; azt teljes egészében fel kell használni egyéni vagy kollektív juttatások formájában, éspedig nem az igazgató döntése vagy az igazgató és a kollektíva közt létrejött szerződés, hanem az üzemi tanács határozata alapján.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy az újabb szabályok szerint az igazgatói alap szociális és kulturális részének felhasználásáról az üzemi tanács dönt, továbbá, hogy a jutalmazás jelentős részének, a termelési jutalmaknak odaítélése termelési tanácskozásokon az igazgató előterjesztésére, a dolgozók döntése alapján történik, világos, hogy a kollektív szerződések jelentősége ma is nagyon problematikus. Néhány vállalatnál az elmúlt évben kísérleteztek megkötésével, de nem aratott sikert.

VII.

Ezek után a kérdés az, vajon a mai helyzet kielégítő-e vagy sem; az egészséges fejlődés folyamatában *nem vesznek-e el a kollektív szerződés* olyan *értékes elemei,* amiket mindenesetre át kell menteni. A válasz nézetünk szerint azon múlik, hogy a kollektív szerződésnek a termeléssel kapcsolatos vállalásait, az úgynevezett együttműködési megállapodást, annak megkötését és végrehajtását pótolják-e a kollektív szerződés helyébe lépett új megoldások, vagyis pótolják-e a kollektív szerződésben foglalt lehetőségeket a dolgozók kezdeményezésének, energiájának mozgósítására?

Amikor felsőbb szervek *a nyereségrészesedés feltételeit* a vállalatra kiszabják, ezt a kollektíva egésze elé kitűzött *célprémiumként* foghatjuk fel. A nyereségrészesedés feltételei természetszerűen a vállalat néhány fontos mutatóját ragadják meg és a dolgozók kisebb csoportjai, műhelyegységek és hasonlók, csak akkor láthatják világosan a rájuk váró feladatokat, ha a nyereségrészesedési feltételek teljesítéséhez

szükséges tennivalókat a vállalaton belül felbontják egyfelől az igazgató, másfelől a kollektíva teendőire, és ez utóbbiak körében a dolgozók egyes csoportjainak feladataira. Kétségtelen, hogy az üzemi tanács intézményén keresztül ennek elvégzésére a *lehetőség* megvan és e feladatok helyes kialakításába a dolgozók széles tömegei bevonhatók. A kollektív szerződés megkötése, legalábbis amíg komolyan vették, az egész vállalatot mozgósító nagy kampány volt, amely a dolgozók elé tárta a vállalat problémáit és látókörüket napi feladataik fölé emelte, tőlük mint az üzem gazdáitól kérte a kezdeményezéseket és a kollektív szerződés megadta az elvégzendő feladatok részletes programját. Hasonló akciókat lehet kívánni az üzemi tanácsoktól is.

De *mi biztosítja* azt, hogy a dolgozók a feladatok kidolgozásában és teljesítésük ellenőrzésében, különösen pedig a rájuk háruló feladatok végrehajtásában *szívvel-lélekkel résztvegyenek?* Bizonyos, hogy ezt lényegében megoldja a nyereségrészesedéshez fűződő várakozás. A jobb munkára általában mindenkit ösztönöz, hogy ezáltal az egész vállalat magasabb nyereségrészesedéshez fog jutni és így az érdekelt dolgozó részesedése is nagyobb lehet. Ez a — mondhatni — *globális ösztönzés* már önmagában is jelentős, de nem végez el egy fontos feladatot: nem mutatja világosan a kapcsolatot az egyes kisebb egységek teljesítménye és a nekik jutó nyereségrészesedés közt. A nyereségrészesedési szabályzatok helyes elve ezért az kellene, hogy legyen, hogy a vállalaton belül az egyes üzemrészek dolgozóinak hányada a nyereségrészesedésben nagymértékben igazodjék ahhoz is, hogy az *illető üzemrész* milyen teljesítménnyel vett részt a nyereségrészesedés feltételeinek teljesítésében.

A nyereségrészesedési szabályzatok munkásosztályunk nagyfokú érettségéről tesznek tanúbizonyságot azzal, hogy a nyereségrészesedés felosztását felhasználják a munkaerővándorlás és a munkafegyelem megbontása elleni fegyverként; a nyereségrészesedési szabályzatokban mindenütt megtaláljuk azt a szabályt, hogy a vándormadarak, igazolatlan mulasztók, késők, fegyelmi büntetéssel sújtott dolgozók egyáltalán nem, vagy csak csökkentett mértékben részesülnek nyereségrészesedésben. A nyereségrészesedés belső szétosztásának olyan szabálya azonban, amely a kollektíva egészén belül a kisebb kollektívák, üzemrészek, műhelyegységek dolgozóinak nyereségrészesedését az illető kisebb egység teljesítményéhez igazítaná, alig néhány szabályzatban jelenik meg. Pedig ami a kollektív szerződésben értékes, csak akkor hat az új intézményeken: a nyereségrészesedésen és az üzemi tanácson keresztül, ha a nyereség szétosztásának ez a *finomítása* is megtörténik.

Ha ez megvalósul, a kollektív szerződés értékeit lényegében *átvittük az üzemi demokrácia más intézményeibe.* Az a különbség, hogy a kollektív szerződés a kollektíva képviselő szervei és az igazgató közti szerződésként jött létre, míg a nyereségrészesedés szétosztása az üzemi tanácsra tartozik, *nem lényegbevágó;* az igazgató az üzemi tanács ülésein is kiemelkedő szerepet játszik és ahol az érdekeltek közt érdekközösség van, amúgy is a kölcsönös meggyőzés adja meg a határozat alapját, és nem a hatalmi szó.

VIII.

Mi ezek szerint *a tere és perspektívája* a kollektív szerződésnek? Hiszen azok a feladatok, amiknek érdekében létrejött, a nyereségrészesedés kapcsán nyerhetnek megoldást és kell is, hogy megoldást nyerjenek.

Az igazgatónak továbbra is rendelkezésére áll bizonyos fedezet arra, hogy a dolgozók elé feladatokat tűzzön ki és ezeket jutalmazza; a költségvetésből juttatott *igazgatói alap* egy része, amelyhez a beruházásoknál mutatkozó megtakarítások és a kiselejtezett termelési eszközök értékesítéséből befolyt összegek bizonyos hányada csatlakozik, valamint a *prémiumkeret* meghatározott része erre a célra rendelkezésre áll és ezeknek terhére kitűzhet célprémiumot akár egyes dolgozók, akár a dolgozók egyes csoportjai elé. Ezekre vonatkozólag elvileg köthet kollektív szerződést is; ezt azonban aligha lehetne helyeselni. A kollektív szerződés a vállalati *kollektíva egészével* kötött megállapodás és értelme akkor van, ha az egész kollektíva érdekeltségén és mozgósításán alapul. Ezt pedig a nyereségrészesedéssel összefüggésben lehet és kell megoldani. Párhuzamosan futtatni két nagy kampányt az erőfeszítések elaprózása lenne és az akciók *lejáratásának* veszélyével járna. Sokkal célszerűbb tehát, ha az igazgató a célprémium kitűzésének igénytelenebb és egyszerűbb eszközét veszi igénybe.

Végeredményben tehát a kollektív szerződésre a mai helyzetben nézetünk szerint nincs szükség. *Elvileg* mindenképpen *fenn kell tartani,* mint egyik típusát a dolgozók bevonásának a vállalati feladatok kialakításába és végrehajtásába; célkitűzéseit és módszereit célszerűen érvényesíteni lehet az üzemi demokrácia más intézményein keresztül is. A kollektív szerződés elvi jelenléte azonban állandóan fel kell, hogy hívja a figyelmet arra, hogy a kollektív szerződés csak addig húzódhat meg szerényen a háttérben, amíg a reflektorfényben levő intézmények valóban *helyettesíteni tudják;* és további fejlődésünk során, aminek részleteit még áttekinteni nem tudjuk, ismét adódhat olyan helyzet, amikor a kollektív szerződés *előtérbe lép* és a kollektíva mozgósításának, az üzemi demokráciának egyik fontos eszköze lesz.

Csanádi György

A büntetőjogilag releváns mulasztás okozatosságának kérdéséről

I.

Sok vitára okot adó kérdést tűzött a Pécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának büntetőjogi tanszéke vitaülése napirendjére, amikor a budapesti testvértanszék közreműködésével a büntetőjogilag releváns mulasztás okozatosságáról rendezett vitát.

A vitaindító előadást dr. Losonczy István tanszékvezető egyetemi tanár tartotta. Előadását az okozatosság filozófiai meghatározásával kezdte, majd a büntetőjogilag értékelhető mulasztás lényegét elemezte, végül a kérdés szocialista és burzsoá irodalmát mutatta be szemelvényesen.

Az előadásban kifejtettek a következőkben foglalhatók össze:

a) A világ egységes, egységessége anyagiságában van. Az anyag létezési módja a mozgás, amely okfolyamatokon keresztül megy végbe. Az okozati összefüggés, amely a világ egyetemes összefüggésének konkrét formája, maga is egyetemes.

Az univerzum okfolyamatait azonban képtelenek vagyunk teljességükben átfogni, ezért vizsgálódásunkhoz izolálni kell az általános okozati összefüggésből egy-egy olyan összetartozó jelenségcsoportot, amelynek okviszonyai érdekelnek bennünket.

b) A dialektikus materializmus az okozati összefüggést objektív törvénynek tekinti, amely nem emberi ész találmánya, hanem a természetben létező kölcsönhatás része, a dolgok törvényszerűsége. Izolálásuk ezért nem vezethet az oksági szemlélet egységének megbontására. A marxista filozófia által feltárt okozati összefüggés valamennyi tudományág számára érvényes, és nincs szükség külön büntetőjogi oksági elmélet felállítására. Szükséges azonban, hogy az általános oksági elv alkalmazása során a büntetőjogász el tudja különíteni vizsgálata céljaira a számára érdekes valóság-összefüggést. Kiemelje azt egyéb összefüggéseiből és elhanyagolja azokat, amelyek a vizsgálódás szemszögéből figyelmen kívül hagyhatók. Nem vezethet ez külön jogi okozati összefüggés megteremtésére, csupán annak a belátására, hogy ugyanazt az okfolyamatot másként kell vizsgálnia a jogásznak, mint más tudományág művelőjének. Pl.: az orvos intravénás injekciót ad a betegnek. A fecskendőbe levegő kerül, amit az orvos a beadás előtt nem távolit el: a beteg meghal. Az igazságügyi orvosszakértő a bekövetkezett halál okát kutatja, ezért az ok megállapítása érdekében az előfordulási lehetőségeket végig kell ellenőriznie. Így: a halált kiválthatta

— a vérbe jutott levegő által előidézett légembólia,

— túlérzékenység (allergia) a beadott rheopirinre,

— mindezektől független, egyidejű érrepedés az agyban, vagy vérrög-embólia a szívkoszorú érben stb.

Amíg az orvosszakértőt minden lehetőség egyformán érdekli, mert számára hivatali kötelesség a halál okának a megállapítása, addig a büntetőjogász szempontjából csak az első két lehetőség jelentős. Az utolsó esetben is fennáll ugyan a kauzalitás, ennek azonban nincs büntetőjogi relevanciája, tehát a jogász érdeklődési körén kívül marad.

c) A büntetőjog alkalmazásában az okozati összefüggés és a büntetőjogi felelősségrevonás rendszerint együtt jár. Bizonyos törvényi tényállásoknak bizonyos módon történő megvalósítása esetén — így pl. halálos közlekedési baleseténél — a büntetőjogi felelősségrevonás egyik feltétele az okozás. Az okozati összefüggést azonban nem szabad általános érvényű büntethetőségi feltételnek tekinteni, mert bizonyos esetekben az okozati összefüggés problémája a kérdéses törvényi tényállás szempontjából egyszerűen fel sem merül, pl. tiszta mulasztási bűncselekményeknél.

d) A büntetőjogilag releváns mulasztás okozatosságának a problematikája nem érthető meg a mulasztás lényegének az ismerete nélkül. Csupán zavart eredményez az az elmélet, amely a mulasztás elhatárolását a törvényi tényállások különféle megfogalmazásából véli elvégezhetőnek, mondván, hogy tiltó jogszabály megsértése csak tevékenységgel, felszólító jogszabály megsértése pedig mulasztással történhetik. Az ilyesfajta különbségtétel nemcsak semmitmondó, de könnyen a Binding-i normateória útvesztőjébe vezethet.

Nem határozható meg a mulasztás egyszerű passzivitásként sem, mert a mulasztás nem egyszerű semmittevés, hanem valaminek a nemtevése, kötelesség ellenes nemtevés. Ez a megállapítás azonban csak a tiszta mulasztási bűncselekményekre vonatkozik, mert a tiszta mulasztási bűncselekmények tényálladékai jelölik meg határozottan azt a cselekvést, amelynek meg nem tevéséből bűncselekmény származik.

A mulasztási bűncselekmények másik típusánál nem a mulasztás, hanem a bekövetkezett eredmény teszi jogellenessé a cselekményt, pl. A. nem fedi be az általa ásott gödröt — önmagában nem büntetőjogellenes mulasztás, azzá válik viszont, ha B. arra járva a gödörbe esik és testi sérülést szenved. Itt tehát nem *bizonyos* tevékenység mulasztása, hanem egy büntetőjogilag pönalizált eredmény beállásának bármilyen alkalmas magatartással történt meg nem akadályozása az, ami a mulasztás bűncselekmény jellegét eredményezi. A mulasztásos bűncselekmény két típusa között tehát jelentős különbség van. A mindkét formára jellemző kritérium abban foglalható össze, hogy valamely büntetőjogi tényálladéknak passzív magatartással történő megvalósítását jelenti.

A törvényi tényállásokat az elkövetési formák alapján három csoportra oszthatjuk: *1.* Csak mulasztással megvalósítható, ún. tiszta mulasztási tényállások. *2.* Olyan eredmény-tényállások, amelyek mind mulasztással, mind tevékenységgel megvalósíthatók. *3.* Csak tevékenységgel megvalósítható eredménytényállások, illetőleg tiszta tevékenységi tényállások.

A vizsgálódás szempontjából csak az első és második csoportba tartozó tényállások jönnek figyelembe, mert ezekben az esetekben tanulmányozható a tárgybeli téma, az, vajon van-e okozatossága a büntetőjogilag releváns mulasztásnak?

Az első csoportba tartozó tényállás megvalósítása kizárólag a megkövetelt cselekmény elmulasztásában jelentkezik. A bűncselekmény már azáltal befejezett, hogy az elkövető a jogszabály által előírt kötelességét nem teljesítette, függetlenül attól, hogy mulasztásának milyen konkrét következményei is támadtak.

Ebből következik, hogy az eredmény oldal és tevékenységi oldal ilyen hiánya esetén az elkövető cselekménye — a mulasztás — meg sem jelenik a külvilágban, s vele kapcsolatban a kauzalitás problémája fel sem merülhet.

Levonva a következtetést: a tiszta mulasztási bűntettek nem okozatos bűntettek. — Ez egyben annak a megállapítását teszi lehetővé, hogy az okozati összefüggés a büntethetőségnek nem szükségszerű feltétele.

A második csoportba tartozó mulasztással elkövetett eredmény-tényállások esetében az okozati összefüggést hosszú idő óta mint a büntethetőséget megalapozó körülményt emlegetik. Azok, akik a cselekmény és az eredmény közötti okozati összefüggést eredmény-bűncselekmények esetében a törvényi tényállás lényeges elemének tekintik — nem engedhetnek álláspontjukból a mulasztás esetén sem, mert ez esetben a mulasztó felelősségrevonásának a büntethetőségi előfeltételét veszítenék el. Szükségük volt tehát arra, hogy a mulasztás okozatosságának az elméleti megalapozását elvégezzék. Törekvéseik mind máig nem vezettek *teljes* sikerre. Ez a belátás vezetett arra, hogy egyes szerzők a mulasztási bűncselekmények esetében feladták a mechanikai értelemben vett okozatossághoz való ragaszkodást és megteremtették a jogkauzalitás vagy quasicausalitás különféle elméleteit.

Az eredménybűncselekmények esetén gyakran lényeges törvényi tényállási elem az okozati összefüggés (tettel való elkövetés esetén). Nincs szükség azonban arra, hogy a külvilágban való hiánya esetén eszmei okozati összefüggést teremtsünk meg (mulasztással való elkövetés esetén).

Az okozatosság szempontjából tehát a mulasztási és tiszta mulasztási bűncselekmények között nincs különbség, az ugyanis ontológiai szempontból mindkettő esetében semminek tekintendő.

A mulasztó magatartása valamely társadalomra veszélyes eredmény beállása tekintetében negatív jellegű. Nem okozza az eredmény elmaradását, holott ez lehetséges volt és kötelessége lett volna. Nem vesz részt tehát abban az okfolyamatban, amely a társadalomra veszélyes eredményt okozta, de nem működött közre annak az elhárításában sem. Ha a mulasztás nem válik tényezőjévé az okfolyamatnak, hogyan lehetne tényezője annak az eredménynek, amelyre az okfolyamat vezet.

Amennyiben a mulasztást az okfolyamat hatótényezőjének tekintik, akkor azt is kellene mondani: a mozdony mozgását az okozza, hogy a mozdonyvezető elmulasztja megállítani, vagy: az ember azért él, mert elmulasztják megölni. Ez állítások abszurd volta mindenki előtt világos.

A mulasztásnak nincs okozatossága, mégsem kétséges, hogy a mulasztó a létrendi okozatosság ellenére büntetőjogi büntetéssel sújtható. Felelősségét éppen az alapozza meg, hogy nem avatkozott be az okfolyamatba és nem hárította el a káros eredmény bekövetkezését, noha ez lehetséges volt — és kötelessége is lett volna.

A conditio sine qua non elméletéhez hasonló, Trajnyin által is helyesnek elismert tétel szerint: „ok az olyan feltétel, amely nélkül nem következne be az eredmény". Trajnyin megállapítja, hogy ez ismérv nélkül egyáltalán nincs okfogalom. Mulasztási bűntettek esetében a mulasztó elhagyható, akárhová képzelhető: a valóságos okfolyamatot ez nem változtatja meg, az megy, fejlődik tovább az okozatosság törvénye szerint. Azt a jelenséget viszont, amely szabadon elhagyható anélkül, hogy az okozati láncolatban a legcsekélyebb változás is beállna, hatástalannak kell tekinteni. Az ilyen hatástalan jelenség nem vehet részt a kauzalitásban.

Az a felfogás, mely szerint a conditio sine qua non teória alkalmazása ez esetben azt jelentené, hogy a mulasztást elhagyva helyébe gondolatban és utólag azt a cselekményt kell behelyettesíteni, amely a káros eredményt elhárítja — tarthatatlan. Az ilyen képzelődéssel nem sikerült az elmaradt részvételt utólag pótolni, de egyébként is ez a módszer nem a kauzalitás, hanem a felelősség megállapításának az eszköze.

A helyes bírói ítéletben nem is szokott felmerülni a kérdés: okozott-e a mulasztó és mit. A bíró vizsgálata arra terjed ki, hogy lehetett, valamint kellett volna-e a mulasztónak olyan magatartást tanúsítania, amellyel a káros eredményt elháríthatta volna. Ha igen: büntetőjogi felelősségre kell vonni; ha nem: fel kell menteni, mert a *nem okozás* tekintetében nem terheli *bűnösség.*

II

A vitában a téma filozófiai vonatkozásai nyertek kiemelést. A hozzászólók hangsúlyozták, hogy a társadalomban és természetben meglevő minden összefüggés — így az okozati összefüggés is — konkrét. Ebből következik, hogy az ok

körébe tartozó jelenségek száma éppen a kauzalitás konkrétsága következtében korlátozott. Meg kell találni a módszert, amellyel az ok fogalomkörébe tartozó jelenségek kiválaszthatók. Egyes hozzászólók az előadás fő megállapításaival nem értettek egyet és a mulasztásos bűncselekmények kauzalitása mellett foglaltak állást. Az előadónak azt a megállapítását, amely szerint a mulasztás a mulasztónak az okfolyamattól való tartózkodását jelentené, azzal igyekeztek cáfolni, hogy ez nem a pönalizált eredményhez vezető, hanem éppen a vele ellentétes okfolyamattól való távolmaradást eredményezi. Ha ugyanis a kötelességében szereplő okfolyamat elmarad, akkor nyilván az elmaradás oka a mulasztó, és ehhez képest a mulasztás máris okozatos lesz.

A vitában részvevők zöme hozzászólásaiban az előadóval azonos nézetet fejtett ki.

Feltehető a kérdés, vajon a pécsi büntetőjogi tanszék a büntetőjogtudománynak sok megvitatásra alkalmas vagy éppen vitás elméleti kérdése közül a leglényegesebbet tűzte-e napirendjére. A kérdésre tagadó választ kell adni. Nem a legfontosabb kérdés ez — sőt a téma körül folyó eddigi viták bizonyos óvatosságra is intenek. Már a burzsoá jogtudósok Németországban olyan hangzavart csináltak erről a kérdésről, hogy Träger munkájában az erről folyó vitát a „disszertációk zsibvásárának" nevezi. Az angol jogászok pedig beleunva a filozófiai párharcokba, pusztán a jogtudomány kereteire korlátozva igyekeztek tető alá hozni a kauzalitás problémáját. Az eredménytelen próbálkozás azonban valamennyi burzsoá tudósnál közös talajra támaszkodott — egyikük sem jutott túl a szubjektivista filozófia megállapításainál. Bár kutatásuk őszintesége is kétségbe vonható, mert a kauzalitás szubjektivista magyarázata a legkézenfekvőbb segítséget jelentette a burzsoá osztályérdekek szolgálatában. A téma azonban — úgy látszik — önmagában is túlzásokra csábít, amit az elmúlt években e tárgykörben lezajlott viták bizonyítanak.

Mindezek mellett, vagy ellenére mégis helyesnek mondható az az igyekvés, amely az okozati összefüggés bonyolult kérdéseinek ismételt megközelítését célozta. Nem lehet egy meg nem oldott elméleti kérdés száműzetésére indok az, hogy nem tartozik a legidőszerűbbek kategóriájába, sem az, hogy a vele való foglalkozás bonyolultságát számos sikertelen kísérlet tanúsítja.

Losonczy István professzor a vitának észszerű kereteit adta meg azáltal, hogy azt a büntetőjogilag releváns mulasztás okozatosságának a körére korlátozta. Az általa elmondottak fő vonalával és a probléma lényegére utaló megállapításaival — az ellentétes véleményekkel szemben — egyetértünk.

A mulasztások okozatosságának a hiányát valló nézet legjelentősebb ellenérvének szokták felhozni — így történt ez a jelen vitában is —, hogy ellenkezik a dialektikus materializmus általános megállapításaival, különösen az összefüggés egyetemességével. Helytelenítik a mulasztásnak olyan beállítását, amely egyszersmind hatástalanságot jelentene és ilyen formán nem vehetne részt az okozati láncban, nem válhatna valamely eredmény előidéző okává sem. A hozzászólók a mulasztás hatástalanságának a cáfolására a következő példákat hozták fel a fizika köréből: Bizonyított tény, hogy az abszolút hatástalanságnak tekintett nullpont hőmérséklet sem hatástalan, azaz nem abszolút negatív. Nernst, Nóbel-díjas fizikus kimutatta, hogy a még ilyen hőfokon levő anyag is rendelkezik jelentős rezgési energiával. Fermi olasz fizikus pedig az anyag nullpont-nyomását igazolta kísérleteivel.

Kérdés, hogy mennyire reálisak ezek az ellenvetések?

A mulasztás okozatosságának a problémáját eddig a büntető és a polgári jogászok magyarázták különbözőképpen — a probléma a marxista ismeretelmélet körében ritkán szokott felmerülni. A marxizmus klasszikusainál sem találunk megfelelő és közvetlen utalást a mulasztás filozófiai mineműségére. Az az uralkodónak nevezhető felfogás, amely a mulasztás okozatosságát vallja, inkább a jogirodalom kialakított álláspontja, mintsem a marxista filozófia által elfogadott általánosított tétel. A szovjet jogászok vitája, amely a dialektikus materializmus módszerének a segítségével sok hasznos felismerést eredményezett, végső soron nem vezetett egységes álláspontra, többségük azonban — Piontkovszkij, Trajnyin, Kudrjavcev, Durmanov, szemben Sargorodszkij álláspontjával — a mulasztás okozatosságának az elméletét vallja.

Felmerülhet az a gyanú, hogy a mulasztás kauzalitását elfogadó elméletek híveit nézeteik összegezésénél jogi, kiemelkedően büntetőjogi szempontok is befolyásolhatták, nevezetesen: bizonyítani kellett a mulasztás okozatosságát, hogy ezzel is aláhúzzák a kauzalitás mint a büntethetőség elengedhetetlen alapjának az egyetemességét.

Nem helyeselhető ezért az olyan summás megállapítás, hogy a mulasztás kauzalitásának a hiányát valló felfogás a marxizmus alapvető tételeibe ütközik, mert a vita nem annyira az ismeretelmélet megállapításaival, mint inkább jogászi vizsgálódás eredményeként született, erősen jogi színezetű elméletekkel szemben folyik. Ezért szabaddá kell tenni mindkét elmélet hívei részére álláspontjaik indoklását anélkül, hogy elhamarkodottan az idealista szemlélet bélyegét sütnénk a vitatkozó felek egyike-másikára.

A vitában elhangzott az az ellenérv, amelyet a mulasztás kauzalitásának az álláspontján levők rendszerint megemlítenek. Nevezetesen: a kauzalitás tagadása feltételezi a mulasztás abszolút hatástalan jellegének az elismerését. Abszolút hatástalan jelenség pedig nincs, ennek az állítása ellenkezik a marxista dialektika alapvető felismeréseivel.

O. Sz. Ioffe idézi Engelst: „Az ok, amely

nem hat, nem ok", majd megjegyzi, hogy Engels itt a kölcsönhatásban pillanatnyilag és helyileg elszigetelt egyes okokra gondolt „Ezért a tagadó szerzőknek be kell bizonyítani, hogy valaminek a nem tevése izolált, elszigetelt, olyas valami, ami semmivel sincs kölcsönhatásban" — állapítja meg O. Sz. Ioffe.[1]

Nehéz feladat lenne ennek a bebizonyítása — de felmerül a kérdés, vajon szükség van-e ilyen vállalkozásra?

A mulasztás, mint a büntetőjogilag releváns cselekmény egyik fajtája, nem valami emberi agyban kitalált fogalom, bizonyos viszonyok egyszerű megítélése, hanem a tárgyi világban létező objektív valóság. Valamely konkrét tett elmulasztásával megvalósuló objektív állapot.

Miért kellene egy objektív dolgot minden összefüggésétől elszigeteltnek, izoláltnak tekinteni ahhoz, hogy meghatározott irányú okozatosságát tagadhassuk? Azt jelenti ez, hogy összefüggés és okozati összefüggés közé egyenlőségi jelet tehetünk? Azt hisszük erre *nemmel* kell felelni. A mulasztás hatástalan az eredmény szempontjából — az okozati láncban nem vesz részt, mert a mulasztástól meg nem határozottan az eredmény a saját törvényei szerint fejlődik ki. A mulasztás és az eredmény között nincs okozati összefüggés, de nem kell feltétlenül hiányozni mindennemű más összefüggésnek. A gyermeke táplálását elmulasztó anya nem okozza gyermeke halálát, annak oka a disszimilációs folyamatok kompenzálásának a hiánya. Az anya azért lesz felelős, mert nem hárította el e biológiai oklánc eredményét.

A mulasztó anya és a gyermek halála között oksági összefüggés nem áll fenn, de más összefüggés ettől függetlenül megtalálható. Így pl. az anya mulasztása és a gyermek halála között bizonyos térbeli, időbeli összefüggés mindenképpen feltalálható. A mulasztás nem minden összefüggéstől mentes, elszigetelt, magában való valóság, hanem az eredményhez vezető okfolyamaton kívül álló, de más összefüggésben létező objektív jelenség. Az okfolyamaton kívül áll, mert arra hatást nem gyakorol. E hatástalanság abszolút jellegének a bizonyítása igen kétséges lehet, de számunkra nem is ez, csupán az eredmény irányában fennálló hatástalansága jelentős — és ennek a bizonyítása már elvégezhető.

Ioffe idézi a gyermekét nem tápláló anya előbb említett példáját és úgy tűnik, a természettudományos okozati összefüggés hiányát elismeri, amikor így ír: „... de hiszen csupán a halál természetes tényéről van szó a felhozott esetben, nincs-e itt olyan társadalmi jelentőségű tény, mint aminő az emberölés? És az emberölést talán szintén természeti erők okozták, nem pedig az anya nem tevése?"[2] Az emberölés kétségtelenül társadalmi jelentőségű tény, és ezen belül jogi kategória. De a hiányzó létrendi okozatosságot nem szabad pótolni a „jogi okozatosság" oly sokszor elítélt fogalmának a felhasználásával. Helyesebb ennél az a felismerés, hogy a gyermek halála természettudományosan okozatos, de ennek oka nem az anya, hanem egyéb biológiai tényezők.

A „negatív kauzalitás" tiszta elmélete azért sem születhetett meg mindeddig, mert az álláspont csaknem valamennyi híve a kauzalitás megállapításánál pozitív tényezőket is kénytelen volt figyelembe venni. Egyetlen vonat sem rohanhat holtvágányra pusztán azért, mert nem állították át a váltót — ehhez a vonat mozgásba hozatala is szükséges; egyetlen ember sem fulladhat vízbe csupán azért, mert mások veszni hagyták — ehhez az is szükséges, hogy a vízbe merüljön stb. E minduntalan fellelhető pozitív körülmény eliminálása, vagy értékelése eredményezett állandó gondot a kauzalitás megalapozásánál.

Wolter Wladyslaw: „A mulasztás úgynevezett okozatosságáról" c. munkájában[3] arról ír, hogy minden vegyes mulasztási bűncselekményt két egymásra merőleges sík kereszteződése jellemez. Az egyik maga az okozatosság, amely egy pozitív jelenségtől az okozati összefüggésen keresztül az eredményhez vezet, — a másik a mulasztás, amely az okozati összefüggés hiányán keresztül az ellenkező eredmény hiányához jut el.

A két egymásra merőlegesen futó sík az eredmény pontjánál találkozik egymással. Az eredmény azonban a cselekmény által megindult okozati sor következménye. A mulasztás szempontjából ez hiányt — méghozzá az ellenkező eredmény bekövetkezésének a hiányát — jelenti, amelynek a beállása érdekében az elkövetőnek kötelességszerűen kellett volna cselekednie.

A negatív okozatosság hívei azonban figyelmen kívül hagyják vagy mellékesnek kezelik a valódi okláncot és az eredményt a mulasztás okozati következményének fogják fel. A váltóőr elmulasztja a váltót átállítani, a vonat egy másik szerelvénybe fut. A katasztrófához vezető okozati összefüggés a mozdonynak az elindításával, a mozdonyvezető cselekvéseivel kezdődik és eljut az eredményig, amely a két szerelvény összeütközésében fejeződik ki.

A másik vonal a kötelességét megszegő váltóőrtől indul ki, aki elmulasztja az előzően szolgálatban volt váltóőr által akkor helyesen állított váltó átállítását és ezzel az okfolyamatba való belépését. Közbeavatkozása egyet jelentett volna az ellentétes eredmény bekövetkezésével, azaz: a vonat szabályszerű áthaladásával. Az okozatosságot vallók ezt a két láncot cserélik fel, amikor az eredmény okozójának a váltóőrt

[1] O. Sz. Ioffe: A felelősség a szovjet polgári jogban. Leningrád, 1955. V. fejezet. (Fordítás kéziratban.)

[2] O. Sz. Ioffe: A felelősség a szovjet polgári jogban. Leningrád, 1955. V. fejezet. (Fordítás kéziratban.)

[3] Wolter Wladyslaw: A mulasztás úgynevezett okozatosságáról. Panstwo i Prawo. 1954. évf. 10—11. sz. 520—534. old.

teszik meg. Valójában a váltóőr felelősségét éppen kötelességellenes *nem okozása* alapozza meg.

A jog, amely az uralkodó osztály akaratát fejezi ki, egyben az uralkodó osztály érdekében emberi magatartásokat szabályoz, épít az okozati összefüggés objektív törvényére. De csak ott, ahol az életben ilyen összefüggés valóban feltalálható. Nincs szükség annak a feltételezésére ott, ahol ilyen összefüggést az élet nem produkál. A jogszabálynak (a büntetőjogi állami akaratnak) módja van arra, hogy olyankor is felelősséget állapítson meg, amikor a cselekmény és az eredmény között a kauzalitás nem mutatható ki. Vajon az úszni nem tudó vízbefulladását a partról szemlélő személyek közül az úszómester felelősségét az okozati összefüggés alapozza meg? Mulasztása tökéletesen azonos a többi személy mulasztásával — nem azért lesz tehát büntethető, mert ő okozta a halált. Az okozati összefüggés objektív — nem függhet semmiféle szubjektív viszonytól. Büntethetőségét a jogszabály rendelkezése megalapozhatja. Ez az, ami kiemelheti őt a többi büntethetetlen személy köréből és büntető-felelősségrevonását lehetővé teheti.

Hatályos jogszabályaink mind mulasztási, mind tevékenységi tényállások esetén az okozati összefüggés feltételezésére épülnek fel. A mulasztó a jogszabálysértésen túl felel az egész eredményért is, mert az a feltételezés, hogy *mulasztása az oka* a bekövetkezett eredménynek.

A mulasztás kauzalitását tagadó elmélet hivatalos elfogadása számos jogszabály átszövegezését tenné szükségessé, amely a jelenleg *vélelmezett* okozati összefüggést pótolva, szövegében fejezné ki, hogy vegyes mulasztási bűncselekmények esetében a mulasztó kötelessége megszegésén túl az eredmény bekövetkezéséért is felelős. A kérdés megoldása bővebb elemzést érdemelne, jelenleg azonban csupán a probléma létének a megállapítására kell korlátozódnunk.

III

Már utaltunk a téma bonyolultságára és sokrétűségére. Fejtegetéseinkben azonban csak a probléma egy-két vonatkozására kívántunk kitérni, fő célunk a vita alapjául szolgáló elméleti álláspont és az ehhez fűzött megállapítások ismertetése volt. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy fejtegetéseink mindeddig az okozati összefüggés egyik fajtája, a *természettudományos* okozati összefüggések körében mozogtak. Kétségtelen, hogy a jogalkalmazás körében a leggyakrabban ez az összefüggés jelentkezik, nem kizárt azonban az okozati összefüggésnek a *társadalmi viszonyok* területén való előfordulása sem. A társadalmi jelenség az anyag egyik mozgásformája. E tulajdonsága miatt a természeti jelenségekkel szoros kapcsolatban van, amelynek a fejlődéstörténete bizonyítja, hogy a társadalmi jelenségek az anyag kémiai, biológiai mozgásformáiból kerültek ki. A szerves élet megjelenésével, majd a társadalmi munkamegosztás kialakulásával a természettudományi mozgásformák egy része új területre, a társadalom területére helyeződött át, ami egyben azt is jelentette, hogy minőségileg új tartalommal telítődtek. Ez új tartalomra Engels a következőképpen mutatott rá: „... a társadalom fejlődésének a történelme egy pontban lényegesen eltér a természet fejlődésének a történetétől. A természetben — amennyiben az ember visszahatását a természetre figyelmen kívül hagyjuk — csupa tudattalan, vak hatóerő hat egymásra, amelyeknek kölcsönös játékában érvényesül az általános törvény... A társadalom történetében ellenben emberek cselekszenek, csupa tudattal rendelkező, megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, határozott célokat követő ember."[4]

E körülményeket nem lehet figyelmen kívül hagyni akkor sem, ha a társadalmi élet jelenségei között ható oksági összefüggést vizsgáljuk. Itt ugyanis különleges törvények uralkodnak, amelyek különböznek a természeti törvényektől, hiszen hordozóik azok az emberek, akik maguk is számtalan vonatkozásban különböznek egymástól. Felmerül a kérdés, vajon a természettől jelentékenyen elkülönülni tudó társadalmi törvények vonatkozásában érvényesülnek-e azok a megállapítások, amelyeket a természettudományi összefüggések tekintetében igyekeztünk bizonyítani? Anélkül, hogy az oksági viszonyt egyoldalúan felfogó mechanikai szemlélet hibájába esnénk, állíthatjuk, hogy a mulasztás okozatosságának hiányát a társadalmi jelenségek közötti oksági lánc vizsgálatánál is ki lehet mutatni. Megjegyezzük: bár a jog, így a büntetőjog is a felépítmény körébe tartozik, mégis a büntetőjog alkalmazása során elemzésre kerülő oksági viszonyok legnagyobb része a természettudományi jelenségek világába tartozik, nem egyszer még akkor is, amikor a jogszabályi megfogalmazásból egyébként társadalmi jelenségek közötti összefüggés elemzése látszik elvégezendőnek. Nézzük meg ezt a következő példán: A vállalatvezető, aki kártevő célzattal a rendelkezésre álló és a vállalat céljára szolgáló tőkét felhasználatlanul hagyva, elmulasztja a szükséges beruházásokat, ha ezzel a népgazdasági terv vagy részletterv teljesítését veszélyezteti, elköveti a BHÖ. 238. pontjában foglalt passzív szabotázs bűntettét. Az okozati összefüggést itt — a jogszabály szövegéből kitűnően — a társadalmi élet jelenségei között kell keresni, hiszen a tervgazdálkodás az ember társadalmi termelésének a legmagasabb rendű formája. A jogszabály az eredményt a népgazdasági terv veszélyeztetésében jelöli meg. Mégis: az okozati összefüggést vizsgáló jogalkalmazó ezt, mint a külvilágban érzékelhető anyagi jelenséget tapasztalja. Például: eladhatatlan, kor-

[4] Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels Válogatott művek. 2. köt. Szikra, 1949. 386—387. old.

szerűtlen áruhalmaz stb. Az oksági kapcsolat valójában tehát az előző színvonalon való termelés folytatása és a csökkent mennyiségben vagy értékben előállított termékkészlet között keresendő. E viszonylatban pedig érvényesülnek a természettudományi összefüggéseknél alkalmazott okfejtéseink. A tervteljesítés veszélyeztetését jelentő eredmény oka nem a vállalatvezető mulasztása, hanem a korszerűtlen termelés folytatása. A vállalatvezető felelős, mert a beruházás, és ezzel a termelés modernizálásának az elmulasztásával nem avatkozott be a káros eredményhez vezető okfolyamatba.

Törvénykönyvünkben azonban számos olyan jogszabály is van, amelyek esetében valóban társadalmi okozatosság vizsgálata válik szükségessé. Kétségtelen, hogy e társadalmi összefüggések felismerése sokkal bonyolultabb, mint a természeti jelenségeké, egyéni jellegük kifejezettebb és gyorsabb változásoknak van alávetve. Ennek ellenére a mulasztás okozatosságának a kérdésében a már kifejtettekkel azonos álláspontra kell helyezkednünk. Nézzük meg a következő példát: Az apa szülői kötelességével járó nevelő feladatát nem teljesíti, ezáltal gyermeke szellemi fejlődését oly mértékben veszélyezteti, hogy az a züllés útjára lép. Az apa e cselekménye kimeríti az ifjúság elleni büntett törvényi tényállását. Vajon felelősségét jelen esetben az okozati összefüggés alapozza meg? Mulasztása nem jelentett hatást a gyermek fejlődése irányában. Felelőssége éppen azért állapítható meg, mert kötelessége ellenére nem gyakorolt hatást gyermeke fejlődésére. Az okozati összefüggés a gyermek elzüllése, és a reá gyakorolt káros hatások között található meg, amely káros hatások a rossz tanácsadók oldaláról érhették a gyermek fejlődését. Az apa kötelessége lett volna beavatkozni e láncba és elhárítani a káros hatásokat. Ezt elmulasztotta, és éppen e mulasztása alapozza meg büntetőjogi felelősségrevonását.

Ebben a példában kifejezetten társadalmi jelenségek közötti összefüggést találhatunk. Ennek a szemléltetését leegyszerűsítettük, jóllehet az oksági viszony különösen a társadalmi jelenségek területén nem két jelenség közötti merev ellentétpárban, hanem nagyobb számú jelenséget összekapcsoló kölcsönhatásban létezik. Ok azonban a társadalmi világban is csak olyan cselekmény lehet, amely az eredmény irányában hatást fejt ki, mert a társadalmi törvények minden speciális vonásuk ellenére, végül is az egységes anyagi világ egyik mozgásformájának a megtestesítői.

A kérdés lényegének a felismerését segíti elő, ha e probléma vizsgálatát a jogi szabályozások körén túl más társadalmi jelenségek területére is kiterjesztjük. Más társadalmi tudományok egy-egy társadalmi jelenség hiányát vagy elmaradását gyakran egy másik társadalmi jelenség okának tekintik. Például: a történelemtudomány elemezve az 1919-es Tanácsköztársaság bukásának az okait, megállapítja, hogy a bukás egyik oka a földreform hiánya volt. Kérdés, hogy az ilyen megállapítás egyszerű szóhasználati vagy filozófiai értékű jelenséggel bír-e? Az erre adandó megalapozott válasz meghaladja fejtegetéseink területét. Ismeretelméleti és más társadalomtudományi vizsgálatok eredményeképpen azonban minden bizonnyal választ lehet adni a kérdésre, amely az irodalomban mind ez idáig meglehetősen elhanyagolt. A megoldás bonyolult vizsgálódást, de egyben a valóság elfogulatlan szemléletét követeli meg, eredménye pedig nemcsak az ismeretelmélet szempontjából, hanem egyéb társadalomtudományok szempontjából is fontos bázist adhat sajátos belső törvényszerűségeik felismeréséhez.

*

A mulasztás kauzalitásáról vallott eddigi fejtegetéseinket nem tekintjük többnek, mint az ellentétes álláspontok közül a logikusnak és megalapozottnak tekinthető állásponthoz való csatlakozásnak. Nézeteinket sem véglegesnek, sem megváltoztathatatlannak nem tartjuk, valljuk azonban, hogy a probléma megoldása szükséges, mert a helyes megoldás elősegíti a dialektikus materializmus egységes értelmezését a jogtudományban.

Molnár József

Büntető eljárásjogi problémák

Ma már széles jogászi körökben ismeretesek az új büntetőtörvénykönyv előkészítésével kapcsolatos munkálatok. A múlt év februárjában a kecskeméti, majd márciusban a magyar-szovjet jogásznapok keretében dr. Timár István, az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztályának vezetője, ismertette a törvénykönyv kodifikációjával kapcsolatos egyes elvi kérdéseket.[1] Folyamatban van a törvénykönyv első szöveg-tervezetének hatósági megvitatása és készül a szélesebb nyilvánosság elé vitára bocsátandó szöveg is.

Mindazok, akik az előadás anyagát ismerik vagy részt vesznek a Tervezet hatósági megvitatásában, világosan látják, hogy nagyszabású s jelentős kodifikációs munkáról van szó. Az említett előadásokból és a Tervezetből, illetőleg annak indokolásából egyértelműen megállapít-

[1] Az előadás anyagának egyes részei a Magyar Jog 1959. évi 3. és 4. számában is megjelentek. A Kecskeméten tartott előadás teljes anyaga a Magyar Jogász Szövetség Bács-Kiskun megyei csoportjának kiadásában külön lenyomatban jelent meg.

hatók a célkitűzések. Ezeket egyrészt a létező társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok, valamint a szocializmus célkitűzéseinek szolgálatában — a büntetőjog területén — mutatkozó feladatok eredményes előmozdítására irányuló törekvés határozza meg, másrészt az a törekvés, hogy a szocialista büntetőjog elvein nyugvó olyan kódex megalkotására kerüljön sor, amely komoly alapja a szocialista törvényesség biztosításának s további szilárdításának ezen a fontos jogterületen. E célkitűzések érdekében a Tervezet a hatályos joggal szemben több változást tartalmaz: néhány be nem vált rendelkezést elvet, helyettük új megoldásokat javasol, hatályos törvényünk több fontos intézményének tartalmát módosítja.

Kiindulva az anyagi és eljárási jog kapcsolatának, illetőleg kölcsönös viszonyának szocialista szemléletéből (a forma és a tartalom egysége; az eljárási jog az anyagi jog realizálásának eszköze stb.)[2], mindenki előtt világos, hogy — amint erre dr. Timár István az előadásaiban egyébként utal is — az anyagi büntetőjog alapvető intézményeinek lényeges megváltoztatásával, illetőleg új intézmények megalkotásával szükségképpen együttjár a büntető eljárási jog szabályainak bizonyos mértékű átalakítása is. Hogy ez az *átalakítás* belefér egy novellába is vagy egészen új büntető perrendtartás megalkotását igényli, külön nem vitatnám; az új szabályozásokat igénylő elgondolásaim jellege és viszonylag nagy száma azonban már önmagában is érzékelteti az álláspontomat.

Az elgondolásaimat és javaslataimat négy csoportba foglalom (minden esetben a Tervezet, illetőleg a büntető perrendtartás szerkezeti sorrendjét követve). Először azokkal az anyagi jogi intézményekkel és megoldásokkal foglalkozom, amelyek a Tervezetből kitűnően újak vagy módosulnak és ezek folytán megfelelő perjogi intézmények megalkotása szükséges. Az ezekkel kapcsolatos elgondolásaimat részletesen is vázolom (I.). A második csoportba sorolom hatályos eljárási jogunk néhány olyan hiányosságát, amelyeknek megszüntetése — véleményem szerint — a szocialista törvényesség további szilárdításának érdekében — szükséges lenne (II.). Ezeket követően vázolom azokat az elgondolásaimat, amelyek — az anyagi büntetőjog kodifikációjától függetlenül is — a büntető eljárás lehető egyszerűsítését és gyorsabb lefolytatását célozzák (III.), és végül azokat a javaslataimat, amelyek — a novelláris szabályozások[3] miatt (majdnem szükségképpen) keletkezett ellentmondásos — perrendi szabályok kiküszöbölését eredményezhetik (IV.).

Úgy gondolom, hogy javaslataim — bár a teljesség igénye nélkül vetem fel azokat — alapul szolgálhatnak további vitára azok körében, akik eljárásjogi kérdésekkel szívesen foglalkoznak.

I.

1. A Tervezet a *bíróság* hatáskörébe utalja a feltételes szabadságra bocsátás, illetőleg a feltételes szabadság megszüntetése kérdésében való döntést. A tervezett szabályozás szerint a börtönre ítéltet a bíróság feltételes szabadságra bocsátja, ha büntetésének kétharmad részét már kiállotta, és ezalatt kifogástalanul viselkedett, valamint a reábízott munkát becsületesen végezte; ha az elítélt a magatartási szabályokat a feltételes szabadság tartama alatt megszegi vagy a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett büntett miatt javító-nevelő munkára, illetőleg pénzbüntetésre ítélik, a feltételes szabadság megszün*tethető*, ha pedig börtönre ítélik, azt meg *kell* szüntetni.

Tekintve, hogy az említett kérdések egy részében való döntés a büntető eljárás lényegét csak másodsorban érinti, azt egyszerűbb eljárás keretében kell lehetővé tenni. Ezért a vonatkozó szabályokat a *különleges* eljárások között lenne helyes elhelyezni. Az eljárás szabályozásánál — véleményem szerint — különbséget kell tenni aszerint, hogy feltételes szabadságra bocsátás vagy feltételes szabadság megszüntetése kérdésében kell a bíróságnak döntenie.

A börtön parancsnoksága, még a büntetés kétharmad részének letöltése *előtt* köteles *hivatalból* — részletes indokolással — tájékoztatni a bíróságot az érintett elítélt viselkedéséről és arról, hogy a reábízott munkát hogyan végzi. Ebben az esetben tehát az eljárást a *bíróság* hivatalból indítja meg a rendes eljárásban keletkezett iratok tartalmának figyelembevételével és az ügyet — *szükség esetén* a büntetésvégrehajtás törvényességének felügyeletét ellátó ügyész, az elítélt és a börtönparancsnok meghallgatása *után* — zárt ülésben végzéssel intézné el. Célszerűségi szempontok indokolják, hogy az eljárásra az a bíróság *is* illetékes legyen, amely az elítéltet fogvatartó börtönhöz legközelebb esik. Az elítélt érdekében a védő az eljárásnak ebben a szakaszában is eljárhat és a bírósági határozatot vele, valamint az ügyésszel, az elítélttel és a börtönparancsnoksággal kézbesítés útján kell közölni. A magatartási szabályokat is tartalmazó elsőfokú bírósági határozat ellen az ügyész, az elítélt és a védő fellebbezhet; a fellebbezést a másodfokú bíróság szintén zárt ülésben intézné el. A hivatalból indult eljárás kapcsán szabályozni kell azt az esetet is, amikor a bíróság az első — elutasító — döntését követően *ismételten* megvizsgálja az elítélt börtönben tanúsított további maga-

[2] L. erről bővebben M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás, Bp. 1954.; a Móra Mihály szerkesztésében megjelent Büntető eljárási jog c. jegyzetet. 1958/1959. tanév. Első félév. Bp. 1958. Felsőoktatási jegyzetkiadó 44. és köv. old.; ellentétes következtetésre jut M. Sz. Sztrogovics: A büntető eljárási jog a szovjet jogrendszerben, SzGP. 1957. 4. sz. és nálunk Névai László: Törvénykezési szervezeti jog, Egyetemi jegyzet, 1958.

[3] Az 1954. évi V. tv. (I. Bpn.), az 1957. évi 8. sz. tvr. (II. Bpn.) és az 1958. évi 16. sz. tvr. (III. Bpn.). Véleményem szerint perrendi novellának kell tekintenünk az 1957. évi 34. sz. tvr-t is, mert ennek III. és IV. fejezete kifejezetten eljárási rendelkezéseket tartalmaz.

tartását és ennek során újabb — akár kedvező, akár elutasító — döntést hoz.

A feltételes szabadság *megszüntetésével* kapcsolatos eljárás vonatkozásában is különböztetnünk kell, éspedig aszerint, hogy az elítéltet a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett bűntett miatt javító-nevelő munkára vagy pénzbüntetésre, illetőleg börtönre ítélik, vagy az elítélt ez idő alatt csupán a számára előírt magatartási szabályokat szegi meg. Az előbbi két esetben a döntés a *rendes* eljárás keretében történik az újabb bűncselekmény elbírálása során, az utóbi esetben az eljárás különleges és az az *ügyész indítványára* indulna meg. A bíróság a rendes eljárásban keletkezett iratok és a feltételes szabadságra bocsátás során megállapított tények figyelembevételével dönt. Egyebekben az eljárási szabályok a feltételes szabadságra *bocsátással* kapcsolatos eljárástól eltérnének. Az *ügyész által indítványozott* megszüntetés kérdésében kizárólag az a bíróság lenne jogosult dönteni, amelyik a feltételes szabadságra bocsátást elrendelte, az ügyben tárgyalást kell tartani és meg kell hallgatni az ügyészt, a védőt és az elítéltet, és — ha az eset körülményei indokolják — bizonyítást is el kell rendelni arra vonatkozóan, hogy az elítélt a feltételes szabadság ideje alatt a magatartási szabályokat valóban megszegte-e és milyen mértékben.

Ha figyelembe vesszük, hogy adott esetben még több évig tartó börtönbüntetést kell az elítéltnek elszenvednie a feltételes szabadság megszüntetése esetén, a garanciális szabályozás nem mellőzhető.

A feltételes szabadságra bocsátás és ennek megszüntetése vonatkozásában még ezek után is nyitott kérdés a magatartási szabályok tartalma. Nézetem szerint ezek rögzítése a büntetésvégrehajtási kódexbe kívánkoznék.

2. A Btá. 49. § (1) bekezdésének és a Tervezet rendelkezéseinek összevetéséből nyilvánvaló, hogy a kényszergyógykezelés — elrendelhetésének feltételeit illetően és főleg céljában — lényegesen különbözik a biztonsági őrizettől. A biztonsági őrizet elsősorban a társadalom védelmét szolgáló korlátozás, célja az elmebeteg személy ártalmatlanná tétele és csak másodsorban szolgálja az elmebeteg tettes javát a gyógyítással. Jellemző ebben a vonatkozásban az is, hogy a biztonsági őrizet megszüntetésének feltétele nem az elmebeteg *meggyógyulása*, hanem a *közveszélyes állapot* megszűnése. A tervezett kényszergyógykezelés intézményénél — egyébként már elnevezéséből *is* következően — ez úgy módosul, hogy az elsőrendű cél a tettes gyógyítása.[4] Amennyiben a két intézmény célját (céljait) illető értékelésem helyes, úgy ennek következményeit az eljárásjog vonatkozásában — az elnevezésbeli változtatásokon túlmenően is — le kell vonnunk.

Az értékelés alapján eljutunk oda, hogy az *ideiglenes* biztonsági őrizetbe helyezést vagy ahhoz hasonló intézményt[5] nem lehet fenntartani még akkor sem, ha ennek az ideiglenes intézkedésnek az elnevezését ideiglenes gyógykezeltetésre változtatjuk. Nézetem szerint ugyanis *büntető ügyben* más szervet mint bíróságot nem lehet felhatalmazni arra, hogy bárkit is gyógykezeltetésnek alávetésre kötelezzen.

Az említett intézmény helyett helyes lenne a *törvényben* szabályozni az elmeállapot *vizsgálatára* vonatkozó azt az eljárást, amelyről ez idő szerint miniszteri rendelet rendelkezik.[6] A nyomozási szakban ez az eljárás lenne irányadó mindkét esetben; akkor is, ha a terhelt a cselekmény elkövetésekor és abban az esetben is, ha a cselekmény elkövetése után lett elmebeteg.

A biztonsági őrizetre vonatkozó hatályos és a kényszergyógykezeléssel kapcsolatosan tervezett szabályozások összevetéséből kitűnik az is, hogy az előbbi nem tesz különbséget abban a tekintetben, hogy a büntethetőséget kizáró ok mikor állt fenn, illetőleg mikor keletkezett, vagyis az elkövető már a cselekmény elkövetésekor is elmebeteg volt-e, vagy elmebetegsége csak az elkövetés és az elbírálás közötti időben következett be; az utóbbiból viszont az következik, hogy ez az intézkedés *csak* azzal szemben rendelhető el, aki a társadalomra veszélyes cselekménynek már az *elkövetésekor* is rendellenes elmeállapotban volt.

Hatályos jogunk szerint, ha a terhelt a bűncselekmény elkövetését követő időben lett elmebeteg, az eljárást a bíróságnak fel kell függesztenie és egyidejűleg *biztonsági őrizetbehelyezése* felől is intézkednie kell; az eljárás felfüggesztése a terhelt felgyógyulásáig, illetőleg az elévülés bekövetkeztéig tart. Ha a terhelt az elévülés bekövetkezése előtt felgyógyult, az eljárást folytatni kell.[7] A biztonsági őrizet intézményének megszűnése esetén helyes lenne az olyan szabályozás, amely szerint a büntető eljárás *folytatását* kizáró *utóbb* említett ok folytán a *bíróság* — akár a nyomozási szakban, akár pedig a vádirat benyújtása után lefolytatott szakértői megfigyelés alapján — az ún. *közveszélyes* elmebeteget — az eljárás felfüggesztésével egyidejűleg — kórházba utalja (megjegyzem, hogy egyes súlyosabb bűncselekmények elkövetése esetén nem mellőzhető a terhelt szigorúbb felügyelete a kórházban, nehogy az eljárás alól magát kivonja). Ilyen esetekben szakértő bevonásával, bírósági szemle útján meghatározott időközönként ellenőrizni kell a terhelt

[4] A biztonsági őrizet céljat illetően lásd Kádár Miklós egyetemi tanár, Magyar büntetőjog, Általános rész, Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó. Bp. 1953. 304. old. és A büntetőtörvénykönyv általános része (kommentáros kiadás). Jogi és Államigazgatási könyv és folyóiratkiadó. Bp. 1951. 133. és 136. old.

[5] Bp. 105. §

[6] 8/1954. (IX. 1.) I. M. sz. rendelet 16. §-a.

[7] Bp. 144. § (1) bek. d) pontja, (4) bekezdése és 185. §-a.

elmeállapotát[8] mindaddig, amíg a bíróság meggyőződést nem szerez afelől, hogy a terhelt elmeállapota a büntető eljárás folytatását nem zárja ki, vagy hogy a terhelt gyógyíthatatlan. A bíróság által kórházba utalt elmebeteg elbocsátásához a bíróság előzetes hozzájárulása elengedhetetlen. A *nem közveszélyes* elmebeteg *kórházba* utalására rendszerint szükség nincs, az ilyen terhelt elmeállapotának ellenőrzése azonban szintén a fentebb említett eljárással vagy csupán szakértői megfigyeléssel történhet. Amennyiben a bíróság azt állapítja meg, hogy a terhelt a cselekmény *elkövetésekor* is rendellenes elmeállapotban volt, felmentő ítéletet hoz és egyidejűleg kényszergyógykezelést rendel el. A kényszergyógykezelés megszüntetése és meghosszabbítása *lényegében* ugyanolyan eljárási szabályok szerint történne, mint amilyeneket a Bp. a biztonsági őrizet esetében az elbocsátásra és meghosszabbításra ír elő (Bp. 231. §).

3. A Tervezet szerint mellőzni kell a büntetés kiszabását, ha az eset összes körülményei alapján a cselekmény társadalomra veszélyessége olyan csekélynek mutatkozik, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen.

A Tervezet új intézménye és a Btá. 56. §-ban szabályozott intézmény tartalma közötti lényeges eltérés kifejtése nem célom, csupán a perjog területére levonható konzekvenciáival szeretnék foglalkozni.

Az elgondolásaim könnyebb megérthetősége érdekében azonban rá kell mutatnom a következőkre. A Tervezet szóban forgó szabályozásából következik, hogy az ott említett feltételek fennforgása esetén a büntetés kiszabását *mellőzni* kell, de nem mellőzhető a bűnösség *megállapítása*. A bűnösség megállapításának kötelező kimondása az ítéletben azért sem mellőzhető, mert a szóban forgó esetben sem indokolt leplezni a bűncselekmény elkövetésének tényét, annál is inkább, mert a polgári jogi konzekvenciák szempontjából megnyugtatóbb, ha a bíróság ilyenkor megállapítja a vádlott (perjogi értelemben vett) bűnösségét. A fentiek hangsúlyozásának azért van jelentősége, mert a büntetés kiszabásának mellőzéséről szóló tervezett intézményt nem lehet majd büntethetőségi feltételként és ebből következően egyben büntető eljárási előfeltételként szabályozni, illetőleg — a bírói gyakorlatban — értelmezni. Az ilyen értelmű szabályozás és felfogás nem okozhat olyan perjogi nehézségeket, mint amilyeneket egyébként a Btá. 56. §-os intézmény okozott a büntető novellák szerkesztésénél és a gyakorlatban is.[9]

A bűnösség megállapítását és a büntetés kiszabásának mellőzését tartalmazó bírósági határozat processzuális formáját tekintve csak ítélet lehet. Ebből természetszerűleg következik, hogy a Bp. 181. §-át is módosítani kell és abban két esetet kell szabályozni: ha a terheltet nem mentik fel, a terhére megállapított bűncselekményben bűnösnek kell kimondani és *a)* büntetése felől kell határozni, vagy *b)* a büntetés kiszabását mellőzni kell.

A tervezett új intézménynek további perjogi konzekvenciái is vannak. Az intézmény tartalmából és jellegéből folyik, hogy ilyen *tartalmú* határozatot a nyomozóhatóság, az ügyészség és — a tárgyalás előkészítése során — a bíróság nem hozhat, pontosabban ilyen *tartalmú* határozattal a nyomozás, illetőleg az eljárás nem szüntethető meg. Természetesen súlyos hiba lenne azonban, ha az ügyészséget a nyomozási szakban, illetőleg a bíróságot az előkészítési szakban elzárnánk attól a lehetőségtől, hogy a nyomozást, illetőleg az eljárást megszüntesse, ha megítélése szerint a bíróság a bűnösség megállapításával a büntetés kiszabását amúgy is mellőzné, mert a cselekmény társadalomra veszélyessége — az eset összes körülményei figyelembevételével — csekélynek mutatkozik. A nyomozás, illetőleg a büntető eljárás megszüntetését engedő esetek körét tehát ennek megfelelően helyes lenne szélesíteni. (Megjegyzem: az ilyen szabályozásnak csak az a szépséghibája, hogy nincs megfelelő anyagi jogi alapja. Viszonylag legkönnyebb lenne a perjogi megoldás, ha a Tervezet — lényegében a Btá. 56. §-ához hasonló szöveggel — az első fordulatot a kizáró okok, a második fordulatot pedig a megszüntető okok közé helyezné. Tudomásom szerint a Tervezet hatósági megvitatása után kialakult álláspont a büntetés kiszabásának mellőzéséről szóló első megoldást elvetette, és új megoldásként „a társadalomra veszélyesség jelentéktelensége" mint kizáró ok, „a társadalomra veszélyesség elenyészése" pedig mint megszüntető ok szerepel. Ennek perjogi szabályozása semmi nehézséget nem okozna).

4. A Tervezet szerint az ügyész mellőzheti a vádemelést a társadalmi tulajdont sértő „kisebb bűntett" elkövetése esetén. A tervezett szabályozás szerint a vádemelés mellőzhetésének feltételei: *a)* a fegyelmi joghatóságot gyakorló személynek (szervnek) mellőzésre irányuló javaslata, *b)* a bűntett elkövetése miatt a fegyelmi eljárás már folyamatban legyen, *c)* az elkövető a kár megtérítésére már kötelezettséget vállalt, *d)* az ügyész megítélése szerint az elkövető ilyen kedvezményre érdemes legyen és végül *e)* a kedvezményt az elkövetővel szemben az elkövetést megelőző három éven belül nem alkalmazták.

Ennek az intézménynek a perjogi konzekvenciáját vizsgálva több probléma és megoldás mutatkozik. A problémát elsősorban a tervezett szabályozásnak az a kitétele okozza, amely szerint, ha *utólag* állapítják meg, hogy az elköve-

[8] Vö. 105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. rendelet 16—19. §-ával.

[9] A Btá. 56. §-ának fennforgása esetén *első fokon* csak megszüntető végzés hozatalának van helye [Bp. 175. § (3) bek. d) pontja], *másodfokon* az I. fordulat fennforgása esetén az eljárást felmentő ítélettel, a II. fordulatnál pedig megszüntető végzéssel [Bp. 180. § c) pont, illetőleg 200. § (2) bek. b) pont] kell befejezni.

tett bűntett nem lett volna a vádemelés mellőzésével elintézhető: „a büntető eljárást meg kell *indítani*". Tekintettel arra azonban, hogy a büntető eljárás megindítása *rendszerint* a nyomozás elrendelésében áll, vitatható a tervezett szabály helyessége (véleményem szerint helyesebb lenne „büntető eljárás *lefolytatásáról*" rendelkezni). A most javasolt szöveg esetén is merülnek fel problémák. Az egyik ilyen probléma az, hogy a vádemelés mellőzésére irányuló vállalati (szövetkezeti) javaslat esetén szükséges-e alakszerű nyomozást lefolytatni és ennek alapján — amennyiben az ügyész a vádemelést mellőzi — a nyomozást megszüntetni, vagy lehetőséget kell-e adni ilyen javaslat alapján a nyomozás megtagadására *is*. Célszerűségi okokból mindkét megoldás elfogadhatónak látszik, — a nyomozás megtagadása vonatkoztatásában különösen akkor, ha az elkövető kedvezményre érdemességének megállapítására irányuló tájékozódást és az ún. priorálást nem tekintjük (mint ahogy nem is tekinthetjük) kifejezetten büntető eljárási (közelebbről nyomozási) cselekménynek.

Az esetek egy részében már magából a vállalati (szövetkezeti) javaslatból is megnyugtatóan meg lehet állapítani a feltételek fennforgását és csak a priuszt kell beszerezni; előfordulhat olyan eset is, hogy bár a feltételek fennforgása kétségtelen, azonban a bűntett indítékait, az elkövetés módját és az elkövető személyi körülményeit csak szabályszerű nyomozás lefolytatásával lehet megállapítani.

Akármelyik megoldást fogadjuk is el, *törvényben* kell előírni a fegyelmi joghatóságot gyakorló személy (szerv) számára azt, hogy a vádemelés mellőzése esetén a fegyelmi eljárást köteles lefolytatni és a hozott határozatot, valamint a fegyelmi eljárás egyéb iratait az ügyésznek megküldeni. Az ügyész ugyanis csak a fegyelmi eljárás iratait vizsgálva állapíthatja meg, hogy a kedvezményes elintézés törvényes volt-e vagy a büntető eljárást le kell folytatni.

Ennek a tervezett új intézménynek a vonatkozásában felmerülhet az a probléma is, hogy vajon a vádemelés mellőzhető-e olyan *kisebb bűntett* esetében is, amely mellett más, a kisebb bűntettek körébe nem vonható bűntettet is elkövettek. A válasz csak igenlő lehet. Ha álláspontom helyes, akkor akarva-akaratlan, de *lényegében* megvalósulna a törvényesség egyszerűsítéséről szóló 1930: XXXIV. tv. 105. §-ában szabályozott hasonló elnevezésű intézmény.

A most említett véleményem, illetőleg az ennek alapján kialakítható perjogi megoldás a nyomozási szakban és főleg az ítélkezésben rendkívüli előnyökkel járhat, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a tervezett új szabályozás a „kisebb bűntettek" körébe kilenc bűncselekményt sorol (a társadalmi tulajdont és az állampolgárok javait károsító lopás, sikkasztás, csalás, hűtlen kezelés, orgazdaság, szándékos és gondatlan rongálás, jogtalan elsajátítás és hanyag kezelés). A bonyolultabb bűnügyek gyorsabb tárgyalása érdekében még hasznosabb lenne az olyan szabályozás, amely nemcsak a most említett „kisebb bűntettek", hanem általában a várható büntetésre kihatással nem jelentkező kisebb jelentőségű és súlyosabb bűncselekmény halmazata esetében is megengedné a vádemelés mellőzését a kisebb jelentőségűek tekintetében.

5. Ez idő szerint a fiatalkorúakra vonatkozó büntető eljárást, illetőleg a fiatalkorúak büntető ügyeiben alkalmazható — a Bp.-től eltérő — eljárási szabályokat külön jogszabály állapítja meg.[10] Külön jogszabályok állapítják meg — a Bp.-től eltérő — azokat a rendelkezéseket is, amelyeket a katonai bíróságok előtti eljárásban kell alkalmazni.[11]

A Tervezet valamennyi anyagi büntetőjogi szabályt átfogó és teljes kódex keretében foglalja össze. Erre mutat az is, hogy az *általános részbe* vették fel a fiatalkorúakra és a katonákra vonatkozó általános büntetőjogi rendelkezéseket és a *különös részbe* a katonai bűntetteket.

Tekintve, hogy a fiatalkorúakra vonatkozó és a katonai bíróságok előtti eljárás szabályai a büntető eljárási jog szerves része és e két eljárás az ún. „rendes" eljáráshoz képest csak kis mértékben igényel eltérő szabályozást, az eltérő rendelkezések különtartása a büntető perrendtartás vonatkozásában sem indokolt. A különtartásnak nálunk sem érdemi, sem technikai okai nincsenek és — éppen az eltérő szabályok elenyészően kis száma miatt — még az sem indokolt, hogy az eltéréseket „külön eljárás" elnevezéssel helyezzük el a Bp.-be. Véleményem szerint az eltérő szabályokat a Bp.-ben a megfelelő helyre (a helyükre) kell beilleszteni.[12]

6. A Tervezet tanulmányozása során ezt az öt új, illetőleg a hatályoshoz képest módosult anyagi jogi intézményt találtam és ismertem fel olyannak, amelyek eltéréseket eredményezhetnek hatályos eljárási jogunkban, feltéve természetesen, hogy a szóban forgó intézmények ilyen megoldással fognak majd a törvényben is szerepelni.

II.

A következőkben azokra a perrendi szabályokra szeretnék rámutatni, amelyeknek módosítása, sőt egynéhánynak teljes kiküszöbölése — a Bp. bármilyen mérvű változtatása esetén is — helyes és szükséges lenne.

---

[10] Az 1952. évi 12., az 1954. évi 23., az 1958. évi 16. és 21. sz. tvr-rel módosított 1951. évi 34. sz. tvr.

[11] 1954. évi 17. sz. tvr. (Bpné), 1957. évi 34. sz. tvr., 1957. évi 51. sz. tvr., 14/1957. (III. 2.) Korm. és 9/1958. (I. 28.) Korm. sz. rendelet. A törvényalkotás egyébként a katonai bíróságok előtti eljárás eltérő szabályainak az elhelyezésében nem következetes, mert a Bp.-ben is számtalan olyan szabály található, amely *kizárólag* a — helytelenül — „katonai büntető eljárás"-nak nevezett eljárásra tartalmaz rendelkezést (Bp. 10., 23/B., 63., 98. §).

[12] Az eltérő szabályok különtartásáról más véleménye van a Móra Mihály szerkesztésében megjelent már idézett műnek (610. old.).

A most tárgyalandó módosításoknak a szükségességét arra a törekvésre alapítom, amelyet egyébként a Tervezet egészén, annak a perjogot közvetlenül nem érintő megoldásaiban is felismerhetünk; nevezetesen a jelenleginél is szilárdabb alap megteremtése a törvényes ítélkezésre, a szocialista törvényesség további erősítése és fokozottabb érvényrejuttatása érdekében. E célkitűzések perjogi vonatkozású megvalósításához hasznos útmutatásul szolgálhatnak a Szovjetunió legújabb jogalkotásai.

1. Büntető perrendtartásunk több rendelkezése kifejezetten előírja, némely szabályából pedig egyenesen következik, hogy a nyomozóhatóság, az ügyészség és a bíróság a valóságnak megfelelő tényállás kiderítése érdekében köteles aktívan közreműködni. Az említett hatóságok aktív közreműködése és igyekezete ellenére is előfordulhat, hogy a bíróság *bizonyítási tevékenysége*, az ügyésznek, illetőleg a nyomozóhatóságnak pedig az a törekvése, hogy a *bizonyítékokat összegyűjtse* és a bíróság elé tárja, objektív okok folytán nem vezet eredményre. Objektív okok folytán tehát felmerül, hogy egyrészt vajon maga a terhelt köteles mégis a sikertelen bizonyítást elősegíteni, illetőleg a bizonyíték megszerzésének sikertelensége esetén azt mégis produkálni, másrészt a sikertelenség folytán adott esetben a terhelt köteles-e viselni annak kockázatát.[13]

Bár a bizonyítási teher elvi kérdéseit illetően a gyakorlatban komoly problémák nemigen adódnak, mégis helyesnek látszik a bizonyítási teher áthárításának tilalmát a szovjet büntető eljárási Alapelvekben foglaltakkal[14] egyezően a büntető perrendtartásunkba felvenni.

2. A Bp. szerint azokban a különleges ügyekben, amelyekben az állam érdekének védelme azt szükségessé teszi, a Legfelsőbb Bíróság elsőfokon három hivatásos bíróból álló tanácsa nem nyilvános tárgyalás során ítélkezik.[15] A népi ülnökök részvételének elve a szocialista demokratizmusból folyó legfontosabb alaptétele az igazságszolgáltatásnak. A Bp.-nek előbb említett rendelkezése ezt az elvet áttöri, ezért fenntartásának helyessége vitatható.

3. A polgári jogi igényt a polgári *anyagi* jog szabályai szerint kell eldönteni. A kérdés teljes rendezetlensége folytán azonban bíráink között vitát és bizonytalanságot eredményezett az, hogy vajon a büntető perben a polgári jogi igény elbírálására melyik eljárás szabályai az irányadók, melyik perrendtartás szabályait kell elsősorban és melyiket csupán kisegítőleg alkalmazni; mikor kell az egyik perrend szabályait alkalmazni és mikor a másikét. Bonyolítja a helyzetet egyrészt az is, hogy a kérdéssel foglalkozó igazságügyminisztériumi tájékoztató[16] sem ad a megoldásra *egyértelmű* választ, másrészt pedig a Legfelsőbb Bíróság egyes eseti döntéseinek, illetőleg állásfoglalásának *indokolásai* e kérdés vonatkozásában ellentmondók.[17]

A kérdésnek széleskörű irodalma is van.[18] Nehéz lenne eldönteni, hogy melyik tudományos fejtegetés és álláspont fogadható el; erre e cikk keretében nem is vállalkozhatom. Arra a megállapításra kell jutnunk azonban, hogy a kérdés jogszabályi rendezetlensége az ítélkezés egységességének kialakulását hátráltatja és — nézetem szerint — nagyon alkalmas arra, hogy a polgári perrendtartás szabályait kellően nem ismerő bíró (azzal a hamis indokolással, hogy a „polgári jogi igény érdemi elbírálása az eljárás befejezését jelentékenyen késleltetné") az igény érvényesítését sorozatosan polgári perútra utasítsa. Ez pedig perökonomiai szempontból *is* helytelen.

A részletes vagy csak megközelítően részletes szabályozás, esetleg csupán elvi útmutatás a törvényben feltétlenül indokolt lenne. A leghelyesebbnek az olyan megoldás látszik, amely a Bp. szabályainak elsődlegességét írja elő; az adhéziós perben a Pp. szabályai csak akkor érvé-

---

[13] A bizonyítási teherről l. M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás. Budapest, 1954. 119—120. oldal. Móra Mihály: A bizonyítási teher és az akarathibás perbeli cselekmények egyes kérdései. Magyar Jog 1958. évi 10. szám (e cikk ezt a jogintézményt csak a *bírósági* bizonyítás vonatkozásában tárgyalja). A bizonyítási teher problémáját egyébként közelebbről is érinti Király Tibor: Az ártatlanság vélelme c. cikkében, Jogtudományi Közlöny. 1958. 7—8. sz.

[14] Lásd: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának alapelvei, 14. cikk. A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1959. 46. old.

[15] Bp. 23/A § (3) bek.

[16] 9913/3/5/1952. I. M. (I. K. 21.)

[17] Ezzel kapcsolatban csupán *példaképpen* említem a B. H. 115. és B. H. 2246. sz. eseti döntést, valamint a 308. sz. állásfoglalást. A 115. sz. döntés szerint „a polgári jogi igény büntető eljárás során való érvényesítése esetében a büntető perrendtartásban foglalt eltérésekkel a polgári eljárási jogszabályok alapvető rendelkezéseit kell alkalmazni" [tekintve, hogy a polgári perrendtartásról szóló törvényben ilyen fejezetcím („alapvető rendelkezések") nincs: a 115. sz. döntésből az következik, hogy a Bp. szabályai kisegítő jellegűek]; ugyanígy a 2246. sz. döntés is: „A polgári jogi igény elbírálása tekintetében általában a polgári jog anyagi és eljárási jogi szabályai érvényesülnek, hacsak a büntetőjog ezzel ellentétes rendelkezést kifejezetten nem tartalmaz." A 308. sz. állásfoglalás indokolása szerint viszont: „Az adhézió azzal a következménnyel jár, hogy a polgári jogi igény elbírálásának módjára ... a büntető eljárási jog rendelkezései az irányadók" (ebből tehát az következik, hogy a Pp. szabályai csak kisegítő jellegűek lehetnek). Hangsúlyozni kell azonban, hogy a polgári jogi igényre vonatkozó perjogi szabályokat illetően a Legfelsőbb Bíróságnak számtalan olyan eseti döntése van, amelynek indokolása egy-egy konkrét Bp. szabály alkalmazhatóságára is tartalmaz utalást, illetőleg alkalmazásának kizártságára mutat rá. Ezek azonban szétszórtságuk és ennek folytán áttekinthetetlenségük miatt nem alkalmasak az eligazodásra.

[18] Farkas József: Polgári jogi igény érvényesítése az új büntető perrendtartás szerint. Jogtudományi Közlöny 1951. 9. sz.; Siklósi Gyula—Bernáth Zoltán: A büntető eljárásban érvényesített polgari jogi igény, Igazságügyi szakoktatás, 2. sz. 1955; Móra Mihály: A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén. Jogtudományi Közlöny 1957. 1—3. sz. és Az adhéziós per tárgyi oldalának néhány kérdése. Magyar Jog 1957. 1—2. sz.

nyesülnének, ha a Bp. nem tartalmaz rendelkezést.

4. A büntető *per* a vádló és vádlott ügyfél minőségére van felépítve, a tárgyaláson mindkettőnek azonos jogai vannak. A perbeli ügyfélegyenlőséget megelőzően és a nyomozás során azonban az ügyész és a nyomozóhatóság túlsúlya jelentkezik. Ezt a túlsúlyt nem lehet elkerülni és nem lehet kifogásolni abban az eljárási szakban, ahol a tények gyors rögzítése és a tárgyi bizonyítékok feltétlen biztosítása stb. elsőrendű érdek, és amely eljárási szak egyébként a bűncselekmény elkövetéséhez a legközelebb áll. A szocialista jogfelfogással nagyon is megegyeznek a Bp.-nek azok a rendelkezései, amelyek éppen arra szolgálnak, hogy a terhelt bizonyos mértékben hátrányosabb helyzetét kiegyenlítsék, ellensúlyozzák[19] (a tudomány az ilyen rendelkezések összességére a védelemnek szóló kedvezmények intézménye — favor defensionis — megjelölést használja).[20]

Az új szovjet Alapelvek is több vonatkozásban kiterjesztik a terhelt jogait.[21] E törvény tanulmányozása alapján is meg kell vizsgálnunk, hogy vajon szükséges-e és milyen mértékben a terhelt hátrányosabb helyzetének további kiegyenlítése, illetőleg van-e erre egyáltalában lehetőség akár a nyomozás, akár pedig a tárgyalás előkészítése során.

A perrendtartásnak alapos vizsgálata ebben a vonatkozásban több felismerést eredményez. Ezekre a következőkben szeretnék rámutatni.

a) A kötelező védelemről szóló rendelkezések között található az a szabály, amely szerint a bíróság indokolt esetben védőt az eljárásnak a tárgyalást *megelőző* szakában is *kirendelhet.* Ha a terhelt ideiglenes biztonsági őrizetben van, a védelem az eljárásnak a tárgyalást megelőző szakában kötelező. Teljességgel kideríthetetlen, hogy milyen esetekben alkalmazza a bíróság ezt a szabályt és a kirendelések adott esetekben mennyiben segítik a további eljárást, az eljárás későbbi szakaszait. A védelemnek a nyomozás és a tárgyalás előkészítése során betöltött, illetőleg betöltendő szerepével foglalkozó irodalom sem ad tájékoztatást ennek az intézménynek a lényegéről és gyakorlati alkalmazásáról.[22] A legtöbbjében a szóban forgó rendelkezésről még csak említés sincs, az egyetemi jegyzet is csupán arra szorítkozik, hogy a törvény szövegét — minden megjegyzés nélkül — idézi.

Mi hát ennek az intézménynek a tartalma és célja? Tartalma nem világos és nem is egyértelmű, alkalmazásra pedig nem kerül. Vitatható például az is, hogy a kirendel*hetés* a nyomozási szakra vagy csupán a vádirat benyújtásától a tárgyalásig terjedő szakaszra terjed.

A Bp.-nek ezt a rendelkezését csak azért említettem, hogy egyrészt egy halott perrendi intézményünkre felhívjam a figyelmet, másrészt annak szélesítésére e cikkben javaslatot tegyek.

Vizsgálnunk kell, hogy a védő részvételét a nyomozási szakban, annak melyik fázisában és milyen mértékben lehet megengedni. — Nézetem szerint annyit feltétlenül meg kell engedni (ezt a szovjet Alapelvek is lehetővé teszik), hogy a védő a nyomozás befejezését *követően* minden korlátozás nélkül közreműködjék a terhelt érdekében. Sőt megfontolandó: biztosítható-e, hogy a védő a *kötelező védelem esetében* az eljárás anyagát megismerje már a nyomozás befejezéséről szóló határozat közlésekor, illetőleg a nyomozás anyagának a terhelttel való ismertetésekor. Ennek elvi és gyakorlati jelentősége lenne. A védő megfelelő jogi segítséget adhatna a terheltnek és ezzel — adott esetben — elősegítené a nyomozás teljesebbé tételét.[23]

Amennyiben a terheltnek meghatalmazott védője nincs, a nyomozási szakban védő kirendeléséről az ügyésznek kellene gondoskodnia. Az ügyésznek ez a feladata egyébként a nyomozás törvényessége feletti felügyeleti jogköréből egyenesen következnék is.

b) Helyes lenne előírni, hogy az olyan határozatokat, amelyek ellen — a nyomozási szakban — *panasznak* van helye, kötelező védelem esetén a védővel is közölni kell és meg kell engedni, hogy a védő a közölt határozatok ellen, sőt a nyomozás során teendő intézkedések elmulasztása miatt is — panasszal élhessen. A hatályos szabályozás szerint ugyanis a védővel csak az olyan határozatokat kell közölni, amelyek ellen *fellebbezésnek* van helye; a védőnek tehát ez idő szerint a nyomozási szakban *jogorvoslati* joga nincs, csupán indítványokat és egyéb előterjesztéseket tehet.

Álláspontom helyességét igazolni látszik a legfőbb ügyész 8/1958. Legf. Ü. számú utasításában foglalt az a szabály, amely az előzetes letartóztatást elrendelő, illetőleg meghosszabbító, valamint a lakóhely elhagyásának tilalmát elrendelő határozatnak a védő részére való kézbesítését rendeli el, bár ezt a Bp. nem írja elő.

---

[19] Bp. 3., 37. §, 170. § (2) bek., 188. § (1) bek. első tétel, 197. § (3) bek., 204. § (2) bek., 214. § (3) bek., 227. § (5) bek.

[20] L. Móra Mihály i. m. 170—171. old.

[21] Részletesen tárgyalja Sz. A. Golunszkij: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok új büntető eljárásának alapelvei c. cikkében, megjelent a Jogtudományi Közlöny 1959. évi 7—8. számában.

[22] Barna Péter: A védelem joga a nyomozás során. Magyar Jog. 1955. 3. sz. Bolgár György: A védelem szerepe a nyomozás és előkészítés során, Magyar Jog, 1956. 6. sz., ehhez Nagy Sándor hozzászólása, 1956. 10. sz., Molnár László: Kommentár, Móra Mihály: Jegyzet I. 172—174. old.

[23] Ilyen igény a jogirodalomban már régebben felmerült. Lásd Bolgár György és Nagy Sándor idézett cikkét. Említést tesz erről Davidov is „A szovjet büntető eljárás néhány kérdése a Szovjetunió büntető eljárási törvénykönyv tervezetének kidolgozásával kapcsolatban" c. cikkében. Szovjetjogi cikkgyűjtemény, 1954. 380. old.

Megjegyzem, hogy a szovjet Alapelvek szerint az előkészítő eljárásnak két szakasza van: a nyomozás és a vizsgálat. Ez utóbbiban — a 22. cikkből következően — a védő résztvehet. Az említett két eljárási fázisnak nálunk a nyomozás felel meg.

c) A Bp. szerint a terhelt — ha az eljárás sikerét nem veszélyezteti — az ügy iratait a nyomozás során is megtekintheti és jelen lehet a szakértő meghallgatásánál, a szemlénél, a lefoglalásnál és a házkutatásnál. Nézetem szerint a *fogvalevő terhelt* esetében már a fogvatartás ténye folytán sem lehet arról szó, hogy az iratmegtekintés és az említett nyomozási cselekményeknél való jelenlét az eljárás sikerét veszélyeztetné. Adott esetben a megtekintés és a jelenlét előnyös lehet a nyomozás gyorsabb és sikeresebb befejezése szempontjából. Ezért helyes lenne a szóban forgó szabály megfelelő módosítása.

d) A Bp.-nek a perújításról és a törvényességi óvásról szóló rendelkezéseiből is következik, hogy a nyomozás megszüntetéséről szóló határozathoz nem fűződik jogerőhatás. A nyomozás megszüntetése tehát nem jelenti azt, hogy az állam a büntetőjogi igény érvényesítéséről végleg lemondott volna, mert a megszüntetett nyomozást (éppúgy mint a megtagadott nyomozást) — természetesen csak az elévülési időn belül — új bizonyíték felmerülése esetén újra el lehet rendelni (megjegyzem, hogy a Bp. *csak* a nyomozás megtagadása vonatkozásában rendelkezik *kifejezetten* a nyomozás ismételt elrendelhetéséről; ilyen kifejezett szabály a Bp. 133. §-ában szabályozott intézményre nincs); a nyomozást megszüntető határozat lényegében nem irányadó sem a hatóságokra, sem az állampolgárokra.

Azt a tényt, hogy a nyomozás megszüntetéséről szóló határozathoz nem fűződik jogerőhatás, helyeselni lehet azokban az esetekben, amikor a megszüntetés a ténybeli feltételek hiánya miatt történt [Bp. 133. § (1) bek. *b)* pontja; „az elkövető kilétét a nyomozás során nem sikerült megállapítani . . ."]. Vitatható azonban az egyes olyan esetekben, amikor a nyomozást jogi feltételek hiánya (pl. büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okok fennforgása) miatt szüntetik meg.

Nézetem szerint a szocialista jogrendszerben kerülni kell, illetőleg abból — lehetőség szerint — ki kell küszöbölni az olyan hatósági aktusokat, amelyeknek nincs mindenkire kötelező ereje és hatálya. Meg kell vizsgálnunk, hogy egyes *jogi* feltételek hiánya miatt megszüntetett nyomozás újraelrendelhetését — az elévülési időn belül az új terhelő bizonyítékok megjelölésével előterjesztett nyomozóhatósági indítványra — nem lenne-e helyes a bíróság vagy esetleg a megyei (fővárosi) főügyész kizárólagos hatáskörébe utalni.

e) A hatályos szabályozás szerint a bíróság az előkészítő ülésen megszüntetheti az eljárást, ha — többek között — büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok forog fenn, vagy a terhelttel szemben — a vádiratban megjelölt adatok alapján — bűncselekmény elkövetését megállapíthatónak nem tartja és az eljárás folytatásától sem vár eredményt. A megszüntető határozat ellen a terhelt nem élhet fellebbezéssel. [149. § (2) bek.]

Amennyire általában a terhelt érdekében álló az eljárásnak már a tárgyalást megelőző szakban történő megszüntetése, adott esetben annyira hátrányos lehet a terhelt szempontjából az, hogy az eljárást megszüntető bírósági végzés ellen *rendes* perorvoslati joga nincs (az ilyen határozat ellen egyébként perújítás mint *rendkívüli* perorvoslat és törvényességi óvás nem kizárt).

Véleményem szerint ugyanis nem közömbös a terhelt szempontjából, hogy vele szemben az eljárást pl. a Btá. 56. §-ának első fordulata alapján kizáró ok, illetőleg második fordulata alapján megszüntető ok fennforgása miatt, vagy akár amiatt *szüntetik* meg, mert a bűncselekmény elkövetését — a vád alapján — nem lehet megállapítani és a további eljárástól sem várható eredmény, holott meggyőződése szerint — amennyiben a bíróság a szabályszerű bizonyítási eljárást lefolytatja — ügyében csak felmentő ítélet lenne hozható, mert a cselekménye nem bűncselekmény [Bp. 180. § *b)* pont], vagy bizonyítottság hiányának esete forog fenn. A terhelt szempontjából az sem lehet minden esetben közömbös, hogy vele szemben a (a tervezett új konstrukció szerint) a bűnösséget megállapítják, de a büntetés kiszabását mellőzik vagy mint ártatlant felmentik; adott esetben az sem mindegy a terheltnek, hogy a környezete őt ártatlannak mondja vagy úgy vélekedik, hogy a bűncselekményt annak idején elkövette, de nem „ítélték el", mert pl. amnesztia miatt nem büntethető.[24]

Ha tehát az eljárást az előkészítő ülésen szüntetik meg, a terhelt — éppen perorvoslati jogának kizártsága miatt — nem kerülhet abba a helyzetbe, hogy az objektív igazságnak megfelelő és reá nézve kedvezőbb elintézést a saját jogán igényelhesse. Ha viszont a bíróság a fentebb említett ok valamelyikének fennforgása folytán *tárgyalás alapján* szünteti meg az eljárást [Bp. 175. § (3) bek.], a terhelt perorvoslati joga nem korlátozott, ártatlansága elismeréséért ő maga is appellálhat. A két szabály közötti ellentmondás eléggé éles. Helyes lenne tehát a terhelt jogainak indokolatlan csorbítását tartal-

[24] Cséka Ervin „A nyomozás megszüntetésének törvényessége" c. cikkében (Magyar Jog 1955. évi 9. sz.) az „ártatlanság" fogalmát elemezve *lényegében* arra a következtetésre jut, hogy a szocialista törvényesség egységességének elvével összeegyeztethetetlen az a szemlélet, amely a büntető eljárás alól következmények nélkül kikerült személyek között aszerint különböztet, hogy milyen címen „menekült a felelősségre vonás alól"; nem kevésbé ártatlan az a személy, akit bűncselekmény vagy bizonyítottság hiányában mentettek fel, illetőleg akivel szemben akár jogi, akár ténybeli feltétel hiánya miatt szüntette meg a nyomozóhatóság a nyomozást vagy a bíróság az eljárást.

Ennek az álláspontnak a helyessége *még akkor is* vitatható, ha csak „szűk jogi" szempontból vizsgáljuk a kérdést. Más eredményre jutunk, ha a „felelősségre vonás alól menekült" személy szemüvegén keresztül vagy társadalmunkban imitt-amott felbukkanó nézetek alapján vizsgálódunk.

mazó perrendi szabályt módosítani, annál is inkább, mert egyrészt az fontos eljárási alapelvbe, a jogorvoslati jogosultság elvébe ütközik, másrészt pedig — érdemi határozatról lévén szó — ellentétes a bírósági szervezetről szóló törvény rendelkezéseivel is.[25]

f) Nézetem szerint az ügyek bírósági előkészítésére szolgáló jelenlegi intézmény nem vált be. Helyesebb lenne az 1951: III. tv. eredeti 141. §-ában szabályozott zárt ülés intézményéhez visszatérni; a *tanácsi* döntéseket azonban csak azokra az esetekre kellene fenntartani, amelyekben az ülnökök közreműködése feltétlenül indokolt (az előzetes letartóztatás fenntartása és elrendelése, valamint az eljárás megszüntetése, a fiatalkorúak bűnügyei). Minden egyéb esetben (áttétel, nyomozás-kiegészítés, felfüggesztés stb.) a tanács elnöke döntene.

Ha azonban az előkészítő ülés intézménye fennmaradna, azon a védő részvételét — a kötelező védelem esetében feltétlenül — lehetővé kell tenni.[26]

Perökonómiai szempontból *is* előnyös a védő részvétele az előkészítő ülésen. Lényegesen csökkenthető lenne a bizonyítás kiegészítésére tett védelmi indítvány miatt elrendelt elnapolások száma, amely napjainkban egyébként — tudomásom szerint — aggasztó méreteket kezd ölteni. A terhelt érdekében a védő ugyanis az előkészítő ülésen — a tárgyalás *előtt* még egyszer és utoljára — megjelölheti azokat a tanúkat és egyéb bizonyítékokat, amelyeket a vádirat esetleg nem jelölt meg.

5. A perújítási eljárás vonatkozásában az I. Bpn. két irányban vezetett be módosítást: feljogosította az ügyészt a perújítási kérelem elutasítására *is* és a perújítási indítvány megalapozottsága tárgyában a döntés jogát a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe utalta.

Annak ellenére, hogy ügyészi elutasításra csupán a nyilvánvalóan alaptalan vagy a nyomozás eredményeként alaptalannak bizonyult perújítási kérelem esetén kerülhet sor, mégis elvi és gyakorlati okokból is megfontolandónak tartom annak további fenntartását, hogy a perújítás megengedhetősége kérdésében a bírósági döntés teljesen kiküszöbölődik és ügyészi határozattal helyettesítődik. Nem indokolt annak fenntartása sem, hogy a perújítási indítvány *megalapozottsága* tárgyában hozott döntés a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe tartozzék. A jelenlegi szabályozás szükségtelenül ró a Legfelsőbb Bíróságra olyan munkaterhet, amely semmiképpen sem függ össze annak az ítélkezés egységét biztosítani hivatott irányító szerepével.[27]

III.

1. Annak elismerése mellett, hogy a fiatalkorúak bűnügyeinek elbírálása adott esetben különös hozzáértést igényel (ezt az igényt a jogszabály a fiatalkorúak ügyében eljáró tanács összetételének megállapításával honorálja is!), egyéb elvi és gyakorlati okok nem indokolják annak a „különleges" (helyesebben az egyes államigazgatási területekre korlátozottan „kizárólagos") illetékességi szabálynak a fenntartását, amely szerint a fiatalkorúak bűnügyeiben csak a *kijelölt* bíróságok járhatnak el. A helyes megoldás az lenne, ha az általános illetékességi szabályok érvényesülnének a fiatalkorúak bűnügyeinek elbírálásánál is.

2. A Bp. 113. §-a szerint a szakértő megállapításait (leletet) és véleményét a megfigyelés. illetőleg megvizsgálás után szóval előadja vagy a *hatóság által kitűzött határidő* alatt írásban terjeszti elő. Nagyon gyakori, hogy a szakértő (szakértő testület megbízott tagja) a bíróság által megállapított határidőre a leletet és véleményét nem terjeszti elő s emiatt a bíróság a tárgyalást kénytelen sorozatosan elnapolni. A bíróságnak viszont nincs lehetősége a mulasztót felelősségre vonni, vele szemben a megengedett kényszerítő eszközt alkalmazni, mert a törvény szerint csak azt a szakértőt lehet elővezettetni és pénzbírsággal sújtani, aki a szabályszerű idézés (kirendelés) ellenére sem jelent meg stb.

Molnár László és munkaközössége által összeállított Kommentár álláspontja szerint „a szakvélemény előterjesztésére kitűzött határidő lényegében ugyanolyan joghatályú, mint a tanúkihallgatásra való idézés vagy szakértőként való közreműködés céljából történt kirendelés". A Kommentár ebből azt a következtetést vonja le, hogy a szakvélemény meghatározott időre való előterjesztésének elmulasztása miatt — „mert az akadályozza az igazságszolgáltatás munkáját" — ugyanazok a kényszerítő intézkedések alkalmazhatók, mint a megjelenésnek alapos ok nélkül való elmulasztása miatt. A Kommentár rendkívül hasznos a jogalkalmazók számára, azonban a bíróság mégsem fogadja el (és nem is fogadhatja el) ezt az erőltetett kiterjesztést. Helyes lenne a mulasztást törvényben szankcionálni.

3. Annak idején — feltehetően a szocialista törvényesség helytelen értelmezése folytán — megszüntették azt a rendelkezést, amely lehetőséget adott a nyomozás mellőzésére, ha a vádemelésre már a feljelentés adatai és az ahhoz csatolt bizonyító eszközök elegendő alapul szolgáltak.[28] Véleményem szerint ezt a gyors felelősségre vonást elősegítő intézményt helyes lenne ismét bevezetni azokra az esetekre *például*, amelyekre a Tervezet egyébként a vádemelés mellőzését is lehetővé teszi („kisebb bűntettek"), valamint *egyéb* kisebb jelentőségű bűntettek esetére is.

---

[25] 1954. évi II. tv. 14. § (1) bek.

[26] A védő részvételének biztosítására vonatkozó javaslat lényegében nem új, azt már a jogirodalom is sürgette. Vö.: Bolgár György és Nagy Sándor idézett cikkeit.

[27] Vö.: Rácz György—Vámos Miklós: Büntetőperorvoslati rendszerünk reformjához, Magyar Jog, 1957. 9. sz.

[28] 1951 : III. tv. *eredeti* 90. §-ának (1) bekezdése.

Az ügyész ilyen esetekben dönthet úgy is, hogy a nyomozás *mellőzésével vádat emel*, mert — a „kisebb bűntettek" esetében — a fegyelmi joghatóságot gyakorló szerv javaslatának adatai és nem utolsósorban az elkövetői nyilatkozat, egyéb kisebb jelentőségű bűntettek esetében pedig azok elkövetésének körülményei arra elegendő alapot szolgálnak. Tekintettel arra, hogy a javasolt intézmény esetén alakszerű nyomozás nincs, a bíróság a terhelt távollétében a tárgyalást nem tarthatná meg. Garanciális szabályként azonban helyes lenne előírni, hogy a terheltet (és csakis őt) a nyomozás során ki kell hallgatni és ismertetni kell vele a feljelentés — amennyiben pedig ilyen eljárás folyt: a fegyelmi iratok adatait.

4. A Bp. 146. §-a szerint a vádiratot, illetőleg a vádiratot módosító végzést a terheltnek azzal a figyelmeztetéssel kell kézbesíteni, hogy arra a tárgyalás napjáig észrevételeket tehet. Azokban az ügyekben, amelyekben előkészítő ülést nem kell tartani, valamint azokban, amelyekben előkészítő ülést kell tartani, de azon a terheltet nem hallgatták meg: a tárgyaláson elrendelendő bizonyítás előtt a vádiratra tehető észrevételekben van meg utoljára a lehetősége a terheltnek és védőjének, hogy segítsen a bíróságnak az igazság kiderítésében, a helyes tényállás megállapításában.

Alig fordul elő, hogy a terhelt és védője a vádiratra észrevételt tesz; a gyakoribb az, hogy a védelmi indítványokat (a nyomozás során fel nem tárt bizonyítékokat stb.) a terhelt és védő egyaránt a tarsolyában őrzi és azokat csak akkor terjeszti elő, amikor a bizonyítási eljárás befejezéséhez közeledik. Az ilyen tendenciákat a legkülönfélébb okok motiválják (az eljárás szándékos elhúzása stb.). Az tény azonban, hogy a felesleges elnapolások számát az ilyen esetek hallatlanul nagymértékben megnövelik és ez pedig az igazságszolgáltatás normális menetét akadályozza, időnként és helyenként majdnem megbénítja. Ennek a káros jelenségnek a megakadályozására (esetleg az elnapolások számának csökkentésére) szolgáljon az alábbi javaslat.

A vádiratot, illetőleg a vádirat módosításáról szóló bírósági végzést az idézéssel együtt a terheltnek *és* védőjének azzal a figyelmeztetéssel kell kézbesíteni, hogy arra észrevételeket tehet; az észrevételek kapcsán a bizonyítási indítványokat a bíróság által megállapított határidő alatt (természetesen még a tárgyalás napját megelőző harmadik-negyedik napig) kell bejelenteni azoknak a körülményeknek a megjelölésével, amelyeket a bizonyítékokkal tisztázni akarnak.

A bíróság a *tárgyaláson* a bizonyítás kiegészítésére bejelentett és elnapolást eredményezhető *új* védelmi indítványt vizsgálni köteles abból a szempontból, hogy vajon a terhelt (védője) ezt az új indítványt előterjeszthette volna-e a vádiratra tett észrevételekben is. Ha a bíróság megállapítása szerint a terhelt hibás, az elnapolással járó, illetőleg az elnapolás folytán előálló költségeket még az esetleges felmentése, illetőleg az eljárás megszüntetése esetén is köteles megtéríteni. Ha a védő mulasztott, ellene a bíróság — hivatásából eredő kötelességének szándékos vagy gondatlan megszegése miatt — fegyelmi eljárást köteles *kezdeményezni*. Nézetem szerint olyan szabályozás is helyes lehet, amely lehetőséget ad arra, hoggy a mulasztó terheltet vagy védőt az elnapolás folytán előálló költségekben marasztaláson kívül a bíróság pénzbírsággal sújtsa. A védővel szemben a fegyelmi eljárás azonban ez utóbbi megoldás esetén is mellőzhetetlen.

Bármi is lesz e javaslatok sorsa, már most leszögezném, hogy nem tudnék egyet érteni az olyan állásponttal, amely a javasolt rendelkezésekben a bizonyítási tehernek a terheltre történő áthárítását látná. Nem a terhelt bizonyítási kötelességéről van ugyanis szó; a javaslat lényege csupán a bizonyítékok időben történő megjelölésének előírására irányul.

5. A Bp. 154. §-ának (3) bekezdése szerint ha a vád tárgya kizárólag pénzbüntetéssel büntetendő bűntett, a tárgyalás a szabályszerűen megidézett, de indokolatlanul távolmaradt terhelt jelenléte nélkül is megtartható.

A kisebb jelentőségű és súlyú bűntettek (ezúttal *nemcsak* a fentebb tárgyalt és a Tervezet szerinti „kisebb bűntettek"-re gondolok) esetében a gyors ítélkezés és az elnapolások csökkentése érdekében egyszerűsíteni lehetne a büntetőpert, ha a hatályos szabályt kiterjesztenénk az olyan bűncselekményekre is, amelyekre a Tervezet alternatív büntetést javasol (börtönt vagy javító-nevelő munkát, illetőleg javító-nevelő munkát vagy pénzbüntetést). Természetesen elkerülhetetlen, hogy a kiterjesztéssel egyidejűleg a terhelt távollétében való tárgyalást és ítélethozatalt feltételekhez kössük, annak kivételes jellegét garanciális szabályokkal is kihangsúlyozzuk.

Ilyen feltételek és garanciális szabályok lennének pl. a következők: — ügyészi indítvány (a vádiratban); — igazolatlan távolmaradás; — a nyomozást szabályszerűen folytatták le és annak teljességével kapcsolatban — a bíróság megítélése szerint — semmi kifogás nem merült fel; — a bizonyítási anyag világos és a bíróság azon a nézeten van, hogy az ügyben megbízhatóan határozni lehet a terhelt távollétében is; — a terheltet az ilyen elintézésről az idézésben figyelmeztették. A kényszer-kézbesített, illetőleg kifüggesztéssel kézbesített terhelti idézés esetén[29] a javasolt eljárás nem lenne alkalmazható,

Nézetem szerint a javasolt szabályozás alkalmas lehet azoknak a problémáknak a megoldására is, amelyeket a jogirodalom az egyszerűsítés vonatkozásában sürget.[30]

6. Ha az elsőfokon hozott határozat ellen benyújtott fellebbezés elintézésének előkészíté-

[29] 43/1953. (VIII. 20.) M. T. sz. rend.

[30] Király Tibor: A kisebb súlyú cselekmények büntetőjogi elbírálása, Magyar Jog, 1959. 5. sz.

se során a tanács elnöke úgy találja, hogy az ügyben eljárási szabálysértés miatt *abszolút* hatályon kívül helyezési ok forog fenn, az ügyet ne legyen köteles tárgyalásra kitűzni; az első fokon hozott határozat zárt ülésben is kasszálható legyen. A javasolt megoldás a tárgyalásra kitűzéssel kapcsolatos adminisztrációt csökkentené és a terhelt, valamint védőjének felesleges megjelenését is elkerülhetővé teszi.

IV.

1. A büntetőjogi irodalomban egységes az az álláspont, hogy büntethetőséget kizáró ok fennforgása esetében — a bűncselekmény valamely ismérvének hiánya miatt — a *bűntetti* tényállás megvalósítása csupán *látszólagos,* valójában bűntett nem is jön létre.[31] Kizáró ok fennforgása esetén tehát éppen úgy nem beszélhetünk bűncselekményről, mint abban az esetben, amikor a cselekményt a büntető törvény különös része nem rendeli büntetni, a tényállás nem tartozik a büntetőjog területére.

Büntető perrendtartásunkban — amint az több rendelkezésből kitűnik — a tudomány álláspontja nem érvényesül. A Bp. 5. §-a pl. külön pontban szól az olyan cselekményről, amely nem bűncselekmény és külön pontban azokról, amelyek esetében büntethetőséget kizáró ok forog fenn. Ilyen felsorolást tartalmaz a 180. § is.

Azon túlmenően, hogy az ilyen különböztetésnek elvi alapja nincs, a két eset külön pontba foglalása — különösen a felmentések vonatkozásában — az ítélkezésben zavart is okozott. A külön pontba foglalásnak egyébként az új Btk. megalkotása esetén azért sem lehet helye, mert a Tervezet álláspontja a tudomány álláspontjával teljesen egyező.

2. A hatályos szabályozás szerint a nyomozás teljesítését meg kell tagadni, ha már a feljelentésből is megállapítható, hogy az abban foglalt cselekmény nem bűncselekmény. A gyakorlat — ezúttal a „nem bűncselekmény" fogalmát helyesen ismerte fel, és megtagadási okként fogta fel a büntethetőséget kizáró okokat is és nemcsak azt az esetet, amikor a feljelentésben foglalt tényállás egyetlen bűncselekmény törvényi tényállását sem meríti ki. A gyakorlatnak erre a felismerésre alapot adott a nyomozás megtagadásáról szóló 90. § egyéb rendelkezése is.

Nézetem szerint azonban a szóban forgó intézmény hatályos *törvényi* szabályozása elvileg elfogadhatatlan és a gyakorlatban sem tekinthető aggálytalannak. Pusztán a feljelentésből nem lehet olyan kizáró ok fennforgását megállapítani, mint a rendellenes elmeállapot, kényszer, fenyegetés, tévedés, jogos védelem és végszükség; megnyugtatóan és kétségtelenül megállapíthatók viszont a gyermekkor és az egyéb kizáró okok, valamint a büntethetőséget megszüntető okok fennforgása. Ugyanez a véleményem a nyomozás megszüntetésének feltételeiről szóló rendelkezésről is, ennél azonban természetesen csak az egyes — fent említett — jogi feltételeket illetően.

Álláspontom helyességét igazolni látszik a legfőbb ügyész 8/1958. Legf. Ü. számú utasításában foglalt az a szabály, amely a nyomozás megtagadását csak akkor engedi, ha a feljelentésből bűncselekmény alapos gyanúja nem állapítható meg, ha a Btá. 56. §-a forog fenn, valamint a gyermekkor, halál, elévülés, kegyelem, illetőleg magánindítvány hiánya esetében, feltéve hogy ezek valamelyike „hivatalos észlelés adataiból kétségtelenül megállapítható". Helyes lenne tehát a két intézmény vonatkozásában a fentebb említett kizáró okokat mint megtagadási, illetőleg megszüntetési feltételeket törölni.

3. A gyakorlat bebizonyította, hogy a terheltként való felelősségrevonás intézményének *jelenlegi formájában* sok jelentősége nincs, adott esetben lassítja a nyomozást. A *külön* határozat megszerkesztése feleslegesen terheli a nyomozóhatóságot, bár e vonatkozásban több egyszerűsítés is történt. Nézetem szerint megfontolandó lenne, vajon szükséges-e ennek az intézménynek a mai formájában való fenntartása.[32] Elegendő annak előírása, hogy a terhelttel az *első* kihallgatása alkalmával közölni kell az ellene felmerült bizonyítékokat és azt, hogy terheltként hallgatják ki. A nyomozóhatóság ez utóbbi intézkedése ellen (mint valamennyi intézkedés esetében is) a terhelt panaszjoga (Bp. 136. §-a) biztosított.

*

Amint arra már elöljáróban is utaltam, e cikk keretében aligha van lehetőség valamennyi eljárásjogi probléma felvetésére. Tárgyalni lehetett volna például a nyomozóhatóság vádiratkészítési kötelezettségéről szóló (eddig hatályba nem lépett) szabály további fenntartásának szükségtelenségét, a magánvádas ügyek elintézésének egyszerűsítésével kapcsolatos elgondolásokat, ennek kapcsán a Bp. 151. §-ában szabályozott előkészítés társadalmi (tanácsi) szervezet hatáskörébe utalását, a büntetésvégrehajtással kapcsolatos bírósági intézkedések jellegének kérdését [az LBbk. 61. sz. állásfoglalása szerint azok „igazgatási körben hozott lényegében adminisztratív intézkedés jellegével bíró határozatok, amelyek ellen nem használhatók a Bp.-ben szabályozott perorvoslatok"(?)]. Tárgyalni lehetett volna továbbá az objektív eljárással kapcsolatos azt a szabályt [Bp. 229. § (4) bek.], amely az ilyen eljárást — *megfelelő anyagi jogi alap hiányában* — azokra az esetekre is előírja, amelyekben vagyonelkobzásnak van helye; olyan szabály felvételének helyességét, amely — ellentétben a bírói gyakorlattal — megengedné, hogy a bíróság az egyébként államigazgatási hatáskörbe tartozó szabálysértés esetén is döntsön, ha az előkészítő ülésen vagy a tárgyaláson úgy

[31] Kádár Miklósnak a Magyar Büntetőjog c. egyetemi tankönyvében ez az álláspont egyértelmű (185—205. old.).

[32] A terheltként való felelősségrevonás intézményének jelentőségét Barna Péter is kétségbe vonja abban a felszólalásában, amely Király Tibor kandidátusi értekezésének vitájában — e cikk megírása után — az Akadémián elhangzott.

látja, hogy a vádlott terhére *csupán* ilyen cselekmény forog fenn; a vádelv kérdéseit, illetőleg ennek elvetéséből származó túlzó szabályok további fenntartásának helyességét, valamint azt a problémát, hogy vajon szükség van-e a gyakorlatban sok bonyodalmat jelentő magánvád intézményére; általában és különösen a devizabűntettek vonatkozásában előírt kizárólagos illetékességi szabályok fenntartásának helyességét, és nem utolsósorban — bár ez inkább szervezeti és nem kifejezetten perjogi jellegű — a bírósági hatáskör szűkítésének kérdéseit és ezzel összefüggően a társadalmi szervezetek bíráskodási hatásköre megteremtésének, illetőleg kiterjesztésének szükségességét stb. Mindezek részletesebb kifejtése azonban messze túlhaladja e cikkek kereteit.

Lehet, hogy e cikkben vázolt elgondolásaim és az egyes hatályos rendelkezésekre vonatkozó kritikai megjegyzéseim túlzottan merészek és némelyike talán nem is eléggé átgondolt. A cikk hibái azonban megbocsáthatók, ha az eléri elsődleges célját, nevezetesen azt, hogy jogászi körökben elismerik a büntető eljárási jogunk — több szempontból indokolt — átalakításának (ha úgy tetszik: módosításának) szükségességét és emellett azt, hogy — éppen az anyagi büntetőjog kodifikációjának előrehaladott volta miatt — már elérkezett az ideje az eljárásjogi kérdések nyilvános vitájának, helyes és hasznos már most vitázni eljárási jogunk átalakításának terjedelmén és megoldásain.

Vámos Miklós

A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok néhány kérdése

A) *A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok fogalma és jogi természete*

Büntető perrendtartásunk 58. §. (1) bekezdése előírja, hogy „Ha az ügyben jelentős tények vagy egyéb körülmények megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell alkalmazni."

A szakértői vizsgálatoknak igen nagy szerepük van a szocialista országok büntető eljárásában. A szakértők igen értékes segítséget nyújtanak a szocialista igazságszolgáltatásnak a bűnözés elleni harcban és a szocialista törvényesség biztosításában. A szakértők közreműködésével használja fel a bíróság a tudomány és technika legfejlettebb vívmányait az igazság megállapítására.

Egyre növekszik a *kriminalisztikai* szakértői vizsgálatok szerepe is a szocialista országok és köztük hazánk büntető eljárásában. Erről tanúskodik a szakértői vizsgálatok számának növekedése a büntető ügyek számának egyidejű csökkenése mellett. Ennek okát egyrészt a szocialista törvényesség megerősítésében, másrészt pedig a kriminalisztikai szakértői vizsgálatokkal foglalkozó szakértők és intézmények tudományos színvonala emelkedésében és technikai felszereltségük bővülésében kell keresnünk.

A burzsoá kriminalisták szintén igyekeznek felhasználni saját céljaikra a technika és természettudomány eredményeit. Ezzel azonban nem tudják csökkenteni az osztálytársadalom szülte bűnözést. A kriminalisztika eredményeit ezekben az országokban a forradalmi, haladó elemek elnyomására, bizonyítékok hamisítására is felhasználják.[1]

A kriminalisztikai szakértői vizsgálat az igazságügyi szakértői vizsgálat egyik fajtája. Mielőtt rátérnénk az ezzel kapcsolatban felmerülő egyes elvi kérdések megvilágítására, helyes lenne megnéznünk a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok elméletének a helyét magában a kriminalisztika tudományában.

Egyes szovjet tudósok úgy vélték, hogy a kriminalisztikának két ága, két iránya van, hogy a kriminalisztika két részből áll. Az egyik rész az, amit a nyomozók használnak gyakorlati munkájuk során, s ez jogi jellegű, míg a másik része, a szakértők kriminalisztikája pedig technikai tudomány. Véleményünk szerint helyesen szállt szembe ezzel a nézettel Vinberg professzor. Szerinte: „Helytelen P. I. Taraszov—Rogyionov a szakértői tevékenységet nem jogi jellegűnek tartó nézete, mivel a valóságban annak jogi, perrendtartási jellege van, hiszen a szakértői vélemény az ügyben bizonyítékként szerepel. A nyomozati eljárásban résztvevő szakértő tevékenysége mindig perrendtartási ténykedés, mert a szakértő hivatása végrehajtani a szovjet büntető eljárási törvény által kitűzött feladatokat."[2]

Hasonló nézetet vall dr. Jan Sehn is. Szerinte: „A kriminalista a büntető eljárási törvénykönyv (polgári és katonai) vonatkozó rendelkezéseinek, valamint az eljárásjog más szabályainak keretei között és formáiban működik. Ezeknek a formáknak megvan a maguk sajátos tartalma, amely tartalom pedig — Engels formulája szerint: a forma formában jelentkező tartalom, a tartalom pedig tartalomban megnyilvánuló forma — e formák között jut kifejezésre. Konkrét, jogon kívüli tartalom ez, amelyet a kriminalista telít eljárásjogi formákkal. Ennek a tartalomnak egybehangzónak kell lennie a formáját meghatározó joggal. E jog kategóriáit ugyanazok az elvek határozzák meg, amelyek az egész adott jogrendszer kategóriáit."[3]

[1] *Sz. P. Mitricsev:* Reakcionnája szuscsnoszty burzsoáznoj kriminalisztiki. Moszkva 1955.

[2] *A. I. Vinberg:* O szuscsnosztyi kriminaliszticseszkoj tyehniki i kriminaliszticseszkoj ekszpertizü. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i právo, 1959. 8. sz. 82. old.

[3] *Dr. Jan Sehn:* Na marginesie zagadnienia kryminalistyki. Nowe Prawo, 1959. 2. sz. 20. old.

A valóságban tényleg nem lehet elválasztani a „nyomozó kriminalisztikáját" a „szakértő kriminalisztikájától". Ugyanaz a technikai fogás, pl. egy ujjnyom ferdén beeső szögű fényben való keresése, nem lehet más és más jellegű ténykedés attól függően, hogy azt a nyomozó vagy a szakértő alkalmazza. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kriminalisztikai szakértő csak a nyomozó által is használt technikai fogásokat alkalmazhatja, vagy hogy a kriminalisztika tudományának csak ezek kidolgozására kell korlátozódnia, hanem csak azt, hogy mindkettőjük munkáját ugyanaz a büntető perrendtartás szabályozza és ugyanaz a kriminalisztikai tudomány irányítja. Mindketten a kriminál-technikai eszközöket alkalmazzák, bizonyos fokig más körülmények között és más színvonalon.

A kriminalisztikai szakértői vizsgálat az igazságügyi szakértői vizsgálatnak az a fajtája, amelyik a kriminalisztika tudománya által kidolgozott módszerekkel vizsgálja a tárgyi bizonyítékokat. A kriminalisztikai szakértői vizsgálat a természettudományok és a technika vívmányait a bűnüldözés és ítélkezés szolgálatába állítja, s ezáltal hozzájárul az igazságszolgáltatás céljainak megvalósulásához, a szocialista törvényesség érvényesüléséhez.

Sokat vitatott kérdése a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok jogi természetéről szóló irodalomnak, hogy vajon a szakértői vizsgálat új bizonyítékokkal gazdagítja-e az eljárást, vagy csak a már meglevő bizonyítékokról mond véleményt, vajon a szakértői vélemény önmagában eredeti vagy csak származékos bizonyíték-e, hogy egyáltalán bizonyíték-e vagy csak bizonyítási eszköz, illetve forrás, és ha igen, akkor a közvetlen vagy közvetett bizonyítékokhoz tartozik-e. Nem ad egységes választ ezekre a kérdésekre a szocialista országok törvényhozása sem. Így pl. a bizonyítékok közt sorolja fel a szakértői véleményt az OSZSZSZK. Bp. 58. cikkelye, valamint az albán Bp. 59., a román Bp. 131, a koreai Bp. 46., és a mongol Bp. 64. cikkelye. A bolgár és a lengyel büntető perrendtartásban nincs külön cikkely a bizonyítékok fajtáiról, de a szakértőkről szóló rendelkezések a bolgár Bp. „Bizonyítékok és bizonyítási eszközök" című fejezetében és a lengyel Bp. „Bizonyítékok" című részében foglalnak helyet.

A magyar Bp. bizonyítási eszköznek tekinti a szakértői véleményt.[4]

A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntető eljárása nemrég elfogadott Alapelveinek 16. cikkelye kimondja, hogy: „A büntetőügyben bizonyítékul szolgálhat bármilyen ténybeli adat, amelynek alapján a nyomozóhatóságok, a vizsgáló és a bíróság a törvényben meghatározott módon megállapíthatják a társadalomra veszélyes cselekmény fennforgását vagy hiányát, továbbá a cselekmény elkövetőjének bűnösségét és az ügy helyes eldöntése szempontjából jelentőséggel bíró egyéb körülményeket.

Ezek az adatok tanúvallomások, a sértett vallomásai, a gyanúsított és a vádlott vallomásai, szakértői vélemény, tárgyi bizonyítékok, nyomozati és bírói cselekményekről felvett jegyzőkönyvek és más okiratok alapján állapíthatók meg."

Ezek szerint tehát a magyar Bp., valamint a „Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei" lényegében egyöntetűen bizonyítási eszköznek, ténybeli adatnak, vagyis a bizonyítékok megállapítása eszközének tekintik a szakértői véleményeket.

A kérdés ilyen megoldása egyenesen következik a bizonyítékok fentebb leírt törvényi meghatározásából. A viták oka is valószínűleg abban rejlik, hogy a bizonyítékok fogalmának a meghatározása idáig a szocialista jogalkotásból hiányzott. Ha bizonyítékok alatt ténybeli adatokat értünk, akkor világos, hogy a szakértői vélemény — eszköz az ilyen adatok megállapítására.[5]

A szakértőt és nem a véleményt tekintik bizonyítási eszköznek egyes nyugatnémet eljárásjogászok,[6] és a nyugatnémet bírói gyakorlat is.[7]

Hasonló álláspontot foglaltak el a régebbi irodalomban Geyer, Ullmann, Rosenfeld, Feyer. Velük vitatkozva veti fel Finkey,[8] hogy „a szakértők nem tekinthetők bizonyító eszköznek, hanem a *szakértői vélemény* az, ami bizonyítékot képezhet". Valóban nem tekinthetők a bizonyítást folytató nyomozó hatóságok, vagy a bíróság kezében levő „eszköznek" az önálló és felelősségteljes munkát végző szakértők, akik nem eszközei, hanem alanyai az eljárásnak. Nem a szakértőt, hanem a szakértői véleményt használja fel a bíróság bizonyos körülmények bizonyítására, s így nem a szakértő, hanem a szakértői vélemény szolgál a bizonyítás eszközéül.[8a]

A szakértői véleményben szereplő adatok önálló, elsődleges és nem járulékos, másodlagos jellegűek, függetlenül attól, hogy más forrásból arról már előzőleg értesültek-e a nyomozó ható-

[4] Bp. 53. § (1) bekezdése.

[5] A ténybeli adatok különböző, a büntető eljárás szempontjából jelentőséggel bíró tényekre utalnak. Ebben a vonatkozásban helyes Barna Péter meghatározása: „Ténynek nevezzük az anyagi világ minden jelenségét, mely attól függetlenül létezik, hogy tudunk-e róla vagy sem (objektív tények)." Büntetőjogi ismeretek, 3. köt. Bp. 1959. 29. old.

[6] *Heinrich Henkel:* Strafverfahrensrecht, Stuttgart — Köln 1953. 269. old. *Dr. Deitigsmann:* Ablehnung polizeilicher Sachverständiger im Strafverfahren, Kriminalistik, 1959. 5. sz. 191. old.

[7] RGST 57, 158; 58, 301.

[8] *Finkey: A* magyar büntetőeljárás tankönyve, 3. kiadás, Bp. 1908. 226. old.

[8a] Így foglal állást *Székely János* is, a jelen kézirat lezárása után megjelent munkájában. Vö. Székely János: A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 32. old.

ságok vagy a bíróság. Egyes szerzők[9] nem értenek egyet ezzel a megállapítással. Véleményük szerint a szakértői vélemény járulékos, másodlagos bizonyíték, mely az ügyben már szereplő elsődleges, önálló jellegű bizonyítékok vizsgálatán alapszik. Sőt Balogh Jenő[10] szerint a szakértői vélemény egyáltalán nem tekinthető bizonyító eszköznek, mert a szakértők mindössze csak használhatóbbakká teszik a bizonyítás anyagát.

Mint ismeretes, a bizonyítékok elsődleges, vagy másodlagos jellegét az adatforrások jellege dönti el. Így elsődleges bizonyítéknak minősül pl. a szem-, vagy fültanú vallomásában szereplő adat. A hallomásból, valaki elbeszéléséből tudomást szerző tanú vallomásában foglalt ténybeli adatok pedig másodlagos jellegűek. A másodlagos bizonyíték tehát nem más, mint az elsődleges kópiája, ismétlése, nem tartalmaz új adatot az elsődlegeshez viszonyítva, szükség esetén felcserélhető az elsődlegessel, habár perrendi értéke annál rendszerint alacsonyabb. A kriminalisztikai szakértői vélemény valóban az ügyben szereplő bizonyítékokon alapszik, de nem azok puszta ismétlése (ha csak az lenne, vajon mi szükség lenne rá), belőle a nyomozó szervek, illetőleg a bíróság közvetlenül és nem másodkézből szerez tudomást az ügy szempontjából jelentős adatokról. Hasonló meggondolások alapján sorolja a szakértői vélemény adatait az elsődleges bizonyítékok közé Vinberg[11] és Rahunov[12] is.

Ha abból a szempontból vizsgáljuk a szakértői véleményeket, hogy azok közvetlen vagy közvetett bizonyítékokat nyújtanak-e, arra a következtetésre jutunk, hogy az általuk feltárt tények általában kisegítő (indicium) jellegűek és így csak közvetve tanúskodnak a bűncselekmény adott személy által történt elkövetéséről. Így pl. az ujjnyomat, vagy a fegyverszakértői vizsgálat eredménye csak közvetve igazolja, illetőleg zárja ki valamely személy bűnösségét. Van kivétel is. Közvetlen bizonyítékot tartalmaz az írásszakértő véleménye, ha nemcsak a hamisítás tényét, hanem a kézírás ismérveinek összehasonlítása útján a hamisító személyazonosságát is megállapítja.

B) *A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok fajtái*

A kriminalisztikai szakértői vizsgálatoknak annyi és olyan fajtája van, ahány ága van a kriminálmechnikának. Nem sorolhatók ide a törvényszéki orvostan, a bírósági vegytan és az egyéb olyan tudomány körébe tartozó vizsgálatok, amelyek önállóak és nem képezik a kriminálmechnika részét.

1. A gyakorlatban egyik leggyakrabban előforduló kriminalisztikai szakértői vizsgálat az iratok igazságügyi szakértői vizsgálata.

A szakértői vizsgálatoknak ez a fajtája két csoportra osztható, az elsőbe tartoznak az írásszakértői, míg a másodikba a technikai iratszakértői vizsgálatok.

Az írásszakértői vizsgálatok célja az írás formai és tartalmi ismérvei alapján az irat készítőjének megállapítása. A technikai iratszakértői vizsgálat az irat és az írásjelek, valamint szövegrészek hamisítása, törlése, utólagos beírása esetén ezek elkövetési módjának megállapítására, ezenkívül nem látható vagy csak alig látható szövegek elolvasása, iratok vagy egyes részei korának meghatározására irányul. A vegytani és fizikai eljárások fejlődése eredményeként az iratszakértői vizsgálatok egyre nagyobb része tolódik át a törvényszéki vegyészet és fizika területére.

2. A fegyverszakértő a lőfegyvert, valamint a lőfegyver alkalmazásával kapcsolatos tárgyi bizonyítékokat vizsgálja. Célja a lőfegyver azonosítása a kilőtt lövedéken hagyott nyomok alapján, valamint a lőtávolságnak, lövésiránynak, a fegyver használhatóságának stb. a megállapítása.

3. A nyomtani vizsgálat a nyomképző tárgy felületének a nyomban tükröződő általános, fajta, csoport és egyedi ismérveit tanulmányozza.

A nyomtani vizsgálatok közé tartozik az ujjnyomatszakértői vizsgálat. Ennek célja — személyazonosítás a bőrfodorrajzolatok nyomai alapján.

4. A személyazonosító vizsgálat fényképek alapján megállapítja az arcnak a fényképen látható ismérvei alapján, hogy két vagy több képen ugyanaz a személy szerepel-e, illetőleg fénykép és élő vagy holt személy egyidejű szakértői vizsgálatra küldése esetén, hogy a fénykép a vizsgálandó személyt ábrázolja-e. Az ilyen személyazanosító vizsgálat szinte alig fordul elő a magyar kriminalisztikai gyakorlatban. Gyakoribb igénybevételét fontossága és különösen a szovjet kriminalisták által (Tyerzijev N. V. stb.) részletesen kidolgozott technikája és módszertana indokolja.

A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok ilyen rövid ismertetése is mutatja e tevékenység rendkívüli sokrétűségét. A vizsgálatok célja lehet a bűncselekmény elkövetési módjának a kiderítése, bizonyos eszközök elkövetésre alkalmasságának a megállapítása vagy a bűncselekmény elkövetése egyes körülményeinek a tisztázása. A legtöbb kriminalisztikai vizsgálatnak azonban nem ez, hanem az azonosság megállapítása a célja. A nyomtani szakértői vizsgálatok célja személyazonosítás ujj, tenyér, láb vagy fog alapján, vagy tárgy (pl. a betörőszerszám)

[9] *V. Lifsic;* Princip nyeposzredsztvennosztyi v szovjetszkom ugolovnom processze. Moszkva 1949. 122. old. Mariupolszkij i Fortyinszkij; Szocialiszticseszkájá Zákonnoszty 1949. 4. szám 21. old.

[10] *Balogh Jenő:* A büntetőperjog tankönyve, 1906. 399. old.

[11] *A. I. Vinberg:* Kriminaliszticseszkaja expertiza v szovjetszkom ugolovnom processze. Moszkva 1950. 6. old.

[12] *R. D. Rahunov:* Tyeorija i praktika expetizü v szovjetszkom ugolovnom processze. Moszkva. 26. old.

azonosítása a hátrahagyott nyomokból. Az írásszakértői vizsgálat is tipikusan azonosító vizsgálat. Mindezek alapján egyes szerzők a kriminalisztikai vizsgálatokat közös gyűjtő néven azonosító vizsgálatoknak nevezik. Ezzel az elnevezéssel nem lehet mindenben egyetérteni, hiszen az azonosítás nem meriti ki a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok teljes tartalmát, de ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy az egyedi, konkrét azonosság megállapítása *a)* fontossági sorrendben az első helyen szerepel; *b)* leggyakrabban fordul elő; *c)* egyedülállóan specifikus része a kriminalisztikai vizsgálatoknak, amivel a kriminalisztikán kívül semmiféle más tudomány nem foglalkozik.

Nem is szorul bővebb bizonyításra, hogy a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok során valóban az azonosítás a legfontosabb. Elég talán gondolatban összehasonlítani két írásszakértői véleményt, amelyek közül az egyik megállapítja, hogy hamisítás történt, míg a másik azonosítja a hamisítót és a terheltet a kézírás alapján. Úgyszintén az azonosító szakvélemény javára dől a mérleg, ha két fegyverszakértői véleményt hasonlítunk össze jelentőségük szempontjából, amelyek közül az egyik pl. a lövés irányát vagy lőfegyver fajtáját, míg a másik a helyszínen talált hüvely alapján a terheltnél lefoglalt pisztoly azonosságát állapítja meg.

Ennek alapján szintén nem szorul különösebb bizonyításra, hogy az azonosító vizsgálatok mennyiségileg is túlsúlyban vannak az egyéb kriminalisztikai vizsgálatokhoz képest.

Bizonyos vitákra ad azonban alkalmat az azonosító eljárás speciálisan kriminalisztikai jellege. Pedig ennek a kérdésnek aktuális gyakorlati jelentősége is van, mert — amint Vinberg professzor az ukrajnai kriminalisták ez évi harkovi tudományos konferenciáján felszólalásában kifejtette — a konkrét, egyedi azonosság megállapításának specifikus, csak kriminalisztikai vizsgálati jellege *iránytűül szolgálhat* egyrészről a kriminalisztika, másrészről az igazságügyi vegyészet és fizika területének elhatárolására. Ez annál is fontosabb, mert az a napjainkban megfigyelhető tendencia, hogy a kriminalisták igyekeznek minél több kémiai és fizikai vizsgálatot maguk végezni, nem egészséges sem a kriminalisztika, sem az igazságügyi vegyészet és fizika fejlődése szempontjából.

A kriminál technika több tudományág eredményét felhasználja a maga céljaira. A daktiloszkópus az anatómia, a fiziológia, a biokémia, az írásszakértő a pszichofiziológia, a pszichológia, a pszichiátria, az anatómia, a fegyverszakértő a mechanika, fizika, kémia, ballisztika, fegyverszerkezettan eredményeire támaszkodva fejleszti tudományát és mond véleményt az egyes konkrét ügyekben. De a konkrét, egyedi azonosság megállapításával ezek a tudományok nem foglalkoznak és azok az ismérvek, amelyek a kriminalista számára véleményének alapjául szolgálnak — számunkra teljesen véletlen jellegűek. Így az anatómust nem érdeklik a bőrfodorrajzolat egyedi ismérvei, a pszichológus az írás, mint dinamikus sztereotíp kialakulásával és megrögződésével foglalkozik, de szintén véletlen jellegűek számára az írás egyedi azonossági ismérvei, a fegyverszerkesztő szakember sem gondol a lövedéken maradó mikrobarázdákra.

Ezzel ellentétben a kriminalista azonosító eljárása során éppen ezekre, a más tudomány szempontjából elhanyagolható ismérvekre támaszkodik. Az áruszakértő megállapítja, hogy valamely cikk megfelel-e a szabványoknak, esetleg azt, hogy melyik gyárban készült, de nem képes és nem is feladata vállalkozni az azonosság bizonyítására. Valamely tárgy anyagának fizikai vagy vegytani módszerekkel történő megállapítása nem bizonyítja az egyedi azonosságot még abban az esetben sem, ha például a két anyag spektrum-vonalai mindenben megegyeznek. A konkrét, egyedi azonosság megállapítása csak a kriminalisztika feladata és csak a kriminalisztika módszereivel lehetséges.

C) *A kriminalisztikai azonosítás*

Azonosításnak nevezzük azt az eljárást, amelynek célja az azonosság megállapítása vagy kizárása. A kriminalisztikai azonosítás elméleti alapját a marxista filozófia tanítása képezi. Ezek szerint a materiális világ tárgyai egyediek, nem ismétlődők, csak önmagukkal azonosak.

Potapov professzor vezette be a kriminalisztikai vizsgálatok objektumait képező tárgyak két csoportra osztását. Az egyikbe az azonosító, a másikba az azonosítandó tárgyak tartoznak.

Azonosítónak nevezzük azokat a tárgyakat, amelyek tanulmányozása útján tudunk véleményt alkotni az azonosságról. Azonosítandónak nevezzük azt a tárgyat, amelynek az azonosságáról mond véleményt a szakértő. Például azonosító tárgynak számít a bűncselekmény helyszínén talált töltényhüvely, azonosítandónak a terhelt lakásán lefoglalt pisztoly, mert ebben az esetben a lefoglalt és a bűncselekmény elkövetésekor használt fegyver azonosságáról mond véleményt a szakértő. Ebből a szempontból azonosító tárgyaknak számítanak a szakértői vizsgálat során végrehajtott kísérleti lövéseknél keletkezett mintahüvelyek is.

A bűncselekmény helyszínén talált ujjnyom szintén azonosító tárgy, ugyanúgy, mint a vele összehasonlításra kerülő nyilvántartási ujjnyomatlap, mert ebben az esetben is nem a két ujjnyomatot azonosítjuk, hanem az embert, illetve még pontosabban az ujjakat. Két ujjnyom nem lehet egymással azonos, azonos csak az azokat létrehozó ujj. Ezért helytelen azoknak a gyakorlatban igen gyakran előforduló szakértői véleményeknek a fogalmazása, amelyek két ujjnyom azonosságát állapítják meg az ujjnyomokat hagyó személy azonossága helyett.

A szakértő az azonosítandó tárgyon a tárgy saját ismérveit, míg az azonosító tárgyon az azo-

nosítandó tárgy azon visszatükröződő ismérveit tanulmányozza. Így például a helyszínen talált töltényhüvelyen a szakértő az azonosítás alkalmával nem a hüvely, hanem az azonosítandó lőfegyver rajta nyomot hagyó sajátosságait és ismérveit vizsgálja.

A tárgyak ismérvei lehetnek általánosak, fajta, csoport és egyedi ismérvek, aszerint hogy az általános, fajta, csoport fogalom, illetőleg a konkrét egyedi tárgy specifikus ismertetőjeleit képezik. Így pl. a nyomban tükröződő általános ismérvek alapján következtet a kriminalista arra, hogy az adott esetben közlekedési eszköz nyomairól van szó, a fajtaismérvek gépkocsiról tanúskodnak, a csoportismérvek elárulják, hogy „Pobjeda" gépkocsi fordult meg a helyszínen, míg az egyedi ismérvek az előbbiekkel összhangban lehetővé teszik az autó konkrét, egyedi azonosítását.

Az általános és fajtaismérvek alapján lehet megállapítani a tárgy fajtahovatartozását, míg az összes ismérvek egységükben, kölcsönös kapcsolatukban való tanulmányozása ad módot az egyedi, konkrét azonosság megállapítására. Így pl. a cipő fazonja és nagysága: általános és fajtaismérvek, amelyek lehetővé teszik, hogy a kriminalista megállapítsa a cipő fajtahovatartozását, adott esetben pl. azt, hogy a betörő a bűntett elkövetésekor 43-as szöges bakancsot viselt. A cipőnek a nyomban tükröződő egyedi sajátosságai, pl. a szegek elhelyezése, a foltok, kopások stb. lehetővé teszik az azonosítást.

Egyes szerzők a fajta- vagy csoporthovatartozás megállapítását csoportazonosításnak nevezik.[13] Tekintettel arra, hogy az azonosság mindig egyedi és sohasem csoportos, helyesebb a fajta vagy csoporthovátartozás megállapításáról beszélni.

Semmilyen tárgy sem ismétli önmagát, mégis vannak, amelyek „úgy hasonlítanak egymásra, mint egyik tojás a másikra", másrészt viszont igen szembeötlően különböznek egymástól. Minden tárgynak vannak egyedi ismérvei, de azok távolról sem egyformán jól megfigyelhetők, mérhetők, osztályozhatók. Az ismérvek szembetűnőségét, megfigyelhetőségét, mérhetőségét és osztályozhatóságát a kriminalisztikai irodalomban általában az ismérvek kifejezettségi fokának szokták nevezni. Az ismérvek különböznek egymástól kifejezettségük foka szerint. Így például az ujjnyomok igen erősen kifejezett egyedi ismérvekkel rendelkeznek, a használt lőfegyver vagy lábbeli egyedi ismérvei pedig kifejezettebbek, mint az új lőfegyveré, cipőé stb. Ez nem jelenti azt, hogy az új cipő vagy új fegyver nem egyedi. Még a mechanizáció és automatizáció legmagasabb fokán készült termékeknek is vannak egymástól eltérő egyedi ismérvei, de ezek kifejezettsége igen alacsony fokú, és még kevésbé fejeződik ki ez az egyediség azok nyomaiban. A kriminalisztikai technika fejlődése mind több és több eddig nem észlelhető, gyengén kifejezett ismérv vizsgálatát teszi lehetővé.

Mind az azonosító, mind az azonosítandó tárgyak állandóan változnak, állandó mechanikai és fizikai behatásoknak vannak kitéve, melyek — Engels szavaival élve — szüntelen változásokat idéznek elő bennük, modifikálják azonosságukat.

A kriminalisztikai azonosítás tárgyai szintén változók és így az azonosságot is a maga változásaiban kell szemlélnünk.

A kriminalisztikai szakértő azonosságot megállapító vagy kizáró véleménye csak abban az esetben megalapozott, ha figyelembe vette az ismérvek változásait, a változások körülményeit, okait. A fegyverszakértő jól tudja, hogy látszólag azonos külső körülmények között egymásután ugyanabból a fegyverből kilőtt ugyanolyan gyártmányú lövedék sem mutat teljesen egyforma képet a mikroszkóp alatt. A bőrfodorrajzolatok még talán a legstabilabbak a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok tárgyai között. De azok is változnak méreteikben, az öregséggel megjelennek a „fehér vonalak" (ráncok) stb. Ezért nem helyesek sem gyakorlati, sem elméleti szempontból azok az állítások, amelyek szerint a bőrfodorrajzolatok változatlanok az egész élet folyamán. A valóságban csak formájuk maradandó, de még ez a maradandóság is viszonylagos.

A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok tárgyainak, minden változandóságuk mellett még egy igen fontos tulajdonsággal kell rendelkezniük; ez a viszonylagos változatlanság. Ez abban mutatkozik meg, hogy viszonylag hosszabb ideig meg tudják őrizni legstabilabb, és a kriminalisztika szempontjából leglényegesebb ismérveiket. Ezért nem lehet kriminalisztikai azonosítás tárgya az olyan anyag, amely önállóan nem tudja megőrizni alakját, vagyis a folyadék.

Annak ismeretében, hogy a vizsgálati tárgyak állandóan változnak, néhány gyakorlati következtetést is le kell vonnunk: *a)* az összes ismérvek változatlan azonossága bizonyos időtartam múltán, nem az azonosság, hanem a hamisítás jele (pl. két teljesen azonos formájú és méretű aláírás a kopírozást jelzi); *b)* az azonosításnál figyelembe kell venni a beállt változásokat, tanulmányozni kell azok okait; *c)* az azonosítást a lehetséges legrövidebb idő alatt kell végrehajtani és a tárgyi bizonyítékokat megfelelően rögzíteni kell.

Az azonosítandó tárgy ismérvei valamilyen módon tükröződnek az azonosító tárgyon. Teljes tükröződéssel sosem találkozunk. Hogy vajon mennyi és milyen minőségű ismérv tükröződése szükséges az azonosság megállapításához, azt a szakértőnek minden esetben különkülön kell megállapitani. Az azonosítás lehetősége függ a tükröződő ismérvek mennyiségétől és minőségétől. Az ismérv minőségén nem-

[13] *V. Ja. Kolgyin:* Igyentifikacija pri provegyenyii kriminaliszticseszkoj expertizü. Moszkva 1957. 113—150. old.

csak a tükröződés pontosságát (élességét), hanem elsősorban az ismérv egyediségének kifejezettségét, vagyis előfordulási arányát értjük. Így pl. a jobbkéz kisujj nyomatában az esetek 0,04%-ában figyelhetünk meg jobboldali deltát, míg 27,43%-ában baloldalit.[14] Mondani sem kell, mennyivel nagyobb az előbbi azonosítási jelentősége, mint az utóbbié. Itt kell megjegyezni, hogy csak az ismérvek mennyiségi és minőségi analízisének dialektikus egysége biztosíthatja a sikert. Ezért veti el egyöntetűen a szovjet kriminalisztika mind Balthazár elméletét a daktiloszkópiában, mind a többi olyan nyomtani elméletet, amelyek a valószínűségszámítás alapján kísérelték meg az azonosításhoz szükséges ismérvek minőségüktől független, pusztán mennyiségi meghatározását. Az azonosság kritériuma az ismérvek egyedi összességének a megléte.

Az ismérvátadás történhet fotokémiai úton. Az így képzett azonosító tárgyat használjuk fel a fénykép alapján történő személyazonosításnál. Az ismérvátadás következő formája a nyomképzés. Ilyen az ujjnyom, lábnyom, közlekedési eszköz nyoma, gépírás stb. Az ismérvátadás különös formája az írás. A kézirat az író személy reflektorikus írómozgásainak az ismérveit tükrözi. Az azonosító kriminalisztikai vizsgálatok különös fajtája az egésznek a részből való azonosítása. Ilyenkor széttépett papírról, letört alkatrészről kell megállapítani, hogy eredetileg egy egységes egésznek a részei voltak. Ilyen esetben az ismérvek nem „átadódtak" egyik részről a másikra, hanem egyidőben keletkeztek, s rendszerint csak az anyag szerkezetétől és véletlen külső és belső tényezőktől függnek. Néha azonban harmadik tárgy, pl. olló, vagy egyéb vágószerszám ismérveit is tükrözik.

Az azonosító vizsgálat során különösen nagy figyelmet kell fordítani az ismérvátadási folyamat sajátosságaira. Különböző szögben működtetett szerszám egészen elütő nyomot hagy, a fénykép beállításától lényegesen függ az arc részeinek egymáshoz való aránya, az írás körülményeitől (ülve, állva, asztalon, falhoz szorított füzeten stb.), vagy az íróeszköztől függően változnak az írás egyes ismérvei. Abban az esetben, amikor a szakértő kísérleti mintapéldányokat kaphat az azonosító tárgyról, arra kell törekednie, hogy a kísérleti körülmények a lehető legjobban megközelítsék az eredeti ismérvátadás körülményeit.

Az azonosító véleményt a szakértő az ismérvek egyezése alapján adja. De nem minden ismérv egyezése ad alapot az azonosság kimondására. Két tárgy bizonyos számú ismérveinek az egybeesése lehet véletlen, vagy törvényszerű. Így például véletlen két írás hasonlósága, törvényszerű két azonos gyártmányú és típusú autógumi hasonlósága. Törvényszerű az ugyanabba a csoportba (gyártmány, modell) tartozó árucikk hasonlósága, vagyis bizonyos ismérveinek az egybeesése. Azonban ezek az egybeeső ismérvek általános, fajta- vagy csoportjellegűek és nem alkotnak egyedi összességet.

D) *A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok szakaszai*

„A törvény a szakértői bizonyítás részletes szabályainak megállapítását mellőzi, ami következik abból, hogy valamennyi esetre nézve a szakértői vizsgálat lefolytatását egységesen szabályozni nem lehet és hogy a kriminalisztika tudományának fejlődése folytán a szakértői vizsgálat módszerei és eszközei is állandó változásnak vannak kitéve."[15]

Ezzel a megállapítással egyet lehet érteni. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a szakértői vizsgálatok gyakorlata és elmélete alapján nem lehet bizonyos törvényszerűségeket megállapítani a szakértői vizsgálatok menetében.

A kriminalisztikai szakértői vizsgálat mindig az igazság kiderítésére, megismerésére irányul. Mint minden megismerési folyamat, különböző fázisokon megy keresztül. Először általában ismerkedünk a tárggyal, ez az ismerkedés még kezdetleges, nem bővelkedik részletekben, azután részletesen tanulmányozzuk különböző oldalról megismerésünk tárgyát, majd megállapítjuk a különböző oldalak, részek kölcsönös kapcsolatát, ami elvezet a tárgynak, mint egésznek részletes ismeretén alapuló megértéséhez.

A kriminalisztikai szakértői vizsgálat, mint a megismerési folyamat különös esete szintén ilyen fázisokon megy keresztül. A szakértői szemle, vizsgálat és a vélemény elkészítése — annak a folyamatnak a fázisai, amelyben a szakértő megismeri az igazságot.[16] Mind a megismerési folyamat stádiumait általában, mind a szakértői folyamat fázisait különösen az analízis és szintézis különböző aránya jellemzi. Analízis és szintézis a megismerési folyamatban nem külön-külön léteznek, jelentőségük, kölcsönös viszonyuk azonban a folyamat különböző momentumaiban nem egyenlő.

1. A tárgyi bizonyítékok szakértői szemléje a kriminalisztikai szakértői vizsgálat kezdeti szakasza. Mint az anyagokkal való elsődleges ismerkedés elsősorban szintetikus jellegű, amely azonban egyrészről analízisre (a beküldött anyagok egyenkénti számbavétele) támaszkodik, másrészről pedig az analízist, a tulajdonképpeni értelemben vett vizsgálatot előzi meg és készíti elő.

A szemle nem passzív szemlélődés, hanem célirányos szakértői tevékenység, amelynek során a kriminalista gyakran használ különböző

[14] Kriminalisztika. *A. Ja. Visinszkij* szerkesztésében. Moszkva 1938. 59. old.

[15] A büntetőperrendtartás kommentárja. Összeállította *Dr. Molnár László* és munkaközössége. Bpest, 1957, 309. old.

[16] Lényegében ugyanilyen három részre bontja a szakértői vizsgálat folyamatát Molnár László és munkaközössége. i. m. 307. old.

optikai és egyéb műszereket. A szemle igen fontos szakasza a vizsgálatnak. Technikailag helyes és a büntetőperrendtartásnak megfelelő foganatosítása sokban hozzájárulhat a vizsgálat sikeréhez, gyorsaságához és megalapozottságához.

A szakértői szemle eljárásjogi természete, tartalma, célja és lefolytatásának szabályai nem azonosak az eljárás során szakértő bevonásával vagy anélkül a nyomozóhatóság vagy a bíróság részéről foganatosítandó szemlével. „Természetesen a „szakértői szemlét" nem azonosíthatjuk a szemlével mint eljárásjogi cselekménnyel, amelyet a bíróság vagy a nyomozást bevezető személy foganatosít" — írja Horoszowski.[17] Míg abban a szakértő csak közreműködik, addig a szakértői szemlét egyedül és önállóan bonyolítja le. Míg a szemle önálló nyomozati cselekmény, a szakértői szemle csak a szakértői vizsgálat kezdeti szakasza. A szemlénél két hatósági tanu jelenléte kötelező, nincs ilyen rendelkezés a szakértői vizsgálatokra, s így azok kezdeti szakaszára vonatkozóan sem.

Hasonló különbség van a szakértői kísérlet és a szakértő bevonásával foganatosítandó nyomozási kísérlet között is. A szakértő kihallgatása pedig kétféle jelleggel bírhat. Egyes esetekben a szakértő csak a tudomány bizonyos ágainak eredményeit közli a nyomozóhatósággal vagy a bírósággal. Például választ ad olyan kérdésre, hogy mennyi robbanóanyag szükséges vasúti sínek bizonyos hosszúságon történő felrobbantásához. Horoszowski megállapítja, hogy a szakértő ilyen vizsgálat nélküli véleménye tulajdonképpen „nem szakértői vizsgálatból folyó következtetés, hanem csak szakismeretekre támaszkodó megítélés ... A szakembereknek az ilyen fajta véleménye lényegében kissé hasonló ahhoz, amikor a nyomozásvezető különböző tudományos kiadmányokban megjelent véleményeket és magyarázatokat néz meg, vagy amikor a bíró folyamodik a szakirodalomhoz, hogy választ nyerjen valamilyen kérdésben. A szakembernek a nyomozásban való ilyen részvétele természetesen nem szakértői véleményadás."[18] Az ilyen adatközlő szakértők kihallgatását a Német Demokratikus Köztársaság büntetőperrendtartásának 68. cikkelye „szakértő-tanu" kihallgatásának nevezi. Ez a kifejezés igen jól tükrözi ennek az eljárási cselekménynek a jellegét, amely nem tanúkihallgatás (nem egy bizonyos tény megfigyelését, hanem megfigyelések és kísérletek általánosítását közli), de nem is konkrét szakértői vizsgálat eredményeinek ismertetése. Megjegyzendő, hogy a „szakértő-tanú" ilyen fogalma egész más, mint amit eljárásjogi irodalmunkban ezzel a terminológiával jelölnek,[19] és ami tulajdonképpen a valóságban szakértelemmel rendelkező tanú. Az ilyen személy szakértelmét a bíróság a vallomás értékelésénél figyelembe veszi, de ez mit sem változtat perbeli helyzetén, amely semmiben sem különbözik bármely tanúétól. A szakértő-tanú ilyen fogalmával kapcsolatban írja — véleményünk szerint helyesen — Horoszowszki, hogy „el kell törölni a szakértőtanú intézményét".[20]

Más esetekben viszont a szakértő kihallgatása során az ügyben beszerzett konkrét tárgyi bizonyítékokról mond szóbeli véleményt a hatóság előtt. Ilyenkor tulajdonképpen szakértői vizsgálatot végez.

A szakértői véleményadás komoly, elmélyült munkát igényel, ezért nem lehet eléggé helyteleníteni azt a gyakorlatot, amikor a bíróság csak a tárgyalásra idézi a szakértőt, s annak ott előzetes felkészülés nélkül kell véleményt mondania, előzőleg nem látott és így megfelelően meg sem vizsgált tárgyi bizonyítékokról.

A szakértői szemle menete a következő:

a) A szemle során a szakértő meggyőződik a vizsgálatra küldött tárgyak eredetiségéről, megvizsgálja, hogy a tárgyi bizonyítékok megfelelnek-e a kísérő iratokban leírtaknak, nincs-e megsértve a csomagolás, nem sérültek-e meg az anyagok szállítás közben.

b) Ezután a szakertő megismerkedik az ügy körülményeivel. Ennek rendkívül nagy jelentősége van, hiszen pl. az írásszakértő egészen másképpen fogja értékelni az írás különbözőségi ismérveit annak tudatában, hogy a terhelt súlyos agyhártyagyulladáson esett keresztül az inkriminált írás és a próbaírás készítése között eltelt időben. A fegyverszakértő számára is rendkívül fontos tudni, pl., hogy milyen körülmények közt őrizték a fegyvert a bűncselekmény elkövetése után. Ennek ellenére sincs összhang a különböző szerzők írásaiban ezzel a kérdéssel kapcsolatban. M. A. Cselcov és N. V. Cselcova[21] úgy vélik, hogy a nyomozás eredményeinek az ismerete befolyásolja a szakértőt véleménye kialakításában. R. D. Rahunov[22] szerint az igazságügyi, könyv-, orvos-, pszichiáter és műszaki szakértőknek kell leginkább megismerkedniök az ügy körülményeivel, míg az írás-, fegyver-, és vegyész szakértőknek nincs erre szükségük. Ezzel szemben A. I. Vinberg és V. Ja. Kolgyin,[23] valamint B. Gertig és R. Schädlich[24] azon a véleményen vannak, hogy a kriminalisztikai szakértőnek meg kell ismerkednie az ügy körülményeivel, sőt szükség esetén az egész nyomozati anyaggal. Ahogy a szakértő köteles mindenben segítségére lenni a nyomozónak, úgy a nyomozónak is az a feladata,

[17] *Pavel Horoszowski;* Kriminalisztika. Varsó, 1955. (Magyar fordítás kéziratban.) 1190. old.

[18] *Horoszowski,* i. m. 1201. old.

jelölnek,[19] és ami tulajdonképpen a valóságban

[19] A szakértő-tanú Alapy meghatározása szerint „olyan személy, aki nemcsak közvetlenül észlel egy jelenséget, hanem azt mindjárt különleges szakmai képzettségén keresztül értékeli is". *Dr. Alapy Gyula:* A büntetőperrendtartás Bp. 1952. 84. old.

[20] *Horoszowski:* i. m. 1213. old.

[21] *M. A. Cselcov, N. V. Cselcova:* Provégyénije expertizü v szovjetszkom ugolovnom processze. Moszkva, 1954. 94—95. old.

[22] *R. D. Rahunov,* i. m. 107. old.

[23] *A. I. Vinberg:* Kriminaliszticseszkaja expertiza ... stb. 99. old. *V. Ja. Kolgyin* i. m. 15—19. old.

[24] *B. Gertig—R. Schädlich:* Lehrbuch für Kriminalisten. Berlin 1955. 424. old.

hogy megszerezze a szakértői vizsgálat lefolytatásához szükséges adatokat. A szakértő tárgyilagosságát, a helyes vélemény kialakítását nem a nyomozás anyagainak az ismerete, hanem sokkal inkább a vizsgálat szempontjából jelentős körülmények ismeretének hiánya veszélyezteti.

Megjegyzendő, hogy a népi demokratikus országok törvényhozása széles jogokat biztosít a szakértőnek az ügy anyagaival történő megismerkedés terén. Így pl. a csehszlovák Bp. 118. §. (1) bekezdés úgy rendelkezik, hogy „a szakértőnek kérésére megadják a szükséges felvilágosításokat. A szakértő az ügyész engedélyével megismerkedhetik az iratokkal és jelen lehet a terhelt és a tanúk kihallgatásán." A Német Demokratikus Köztársaság Bp-ének 63. §. (2) bekezdése és a mi büntetőperrendtartásunk 112. §. (1) bekezdése ennél is továbbmegy, mert nemcsak azt engedi meg, hogy a szakértő jelen legyen a kihallgatásoknál, hanem azt is, hogy a terhelthez, a tanúkhoz és a többi szakértőkhöz közvetlenül kérdéseket intézzen.

A múlt évben Moszkvában megtartott kriminalisztikai tudományos konferencián Vinberg professzor a népi demokratikus országok kriminalisztikai szakértői gyakorlatát elemezve megjegyzéseket tett a magyar büntető eljárási jog ilyen rendelkezésével kapcsolatban.[25] Szerinte a szakértő ilyen ténykedése nem más, mint „a nyomozás hiányosságainak a pótlása, vagyis a nyomozónak a szakértővel való felcserélése."

A szakértő a gyakorlatban ritkán vesz részt kihallgatásokon. Részvétele azonban távolról sem jelenti a kihallgatás vezetését. A szakértőnek a kihallgatáson a nyomozóval előre megbeszélve és vele egyetértésben a kihallgatás és az egész nyomozás taktikai tervével összhangban kell feladnia a kérdéseket. Az ilyen tényked és hasznos, a szocialista törvényesség megsértése nélkül rövidíti meg az eljárást, és kiküszöböli a hosszú, bürokratikus levelezést a szakértő és a nyomozó között.

c) Az ügyirat tanulmányozása után a szakértő hozzálát azoknak a kérdéseknek a tanulmányozásához, amelyekre véleményt kell nyilvánítania. Megállapítja, hogy lehet-e egyáltalán válaszolni ezekre a kérdésekre a tudomány és technika adott fejlettségi foka és saját felkészültsége és felszereltsége mellett. Megállapítja, hogy elegendő anyagot, mintát stb. kapott-e a vizsgálathoz, vagy pedig a nyomozó segítségével újabb anyagot kell beszerezni. A szakértő egyes esetekben kiigazítja a helytelenül feltett kérdéseket, erről azonban feltétlenül említést kell tennie szakértői véleményében. Más esetekben pedig a nyomozóhoz, illetőleg a bírósághoz fordul a feltett kérdések tisztázása érdekében.

d) Mindezek után a szakértő hozzáfog a kapott anyagok tanulmányozásához az általános, fajta- és csoportismérvek megállapítása céljából. Az általános, fajta- és csoportismérvek egyezése nem elegendő az azonosság megállapításához, de rendszerint elegendő az azonosság kizárásához. Kivételt képeznek az írásszakértői vizsgálatok, hiszen hamisítás esetében rendszerint éppen az írás általános ismérveit sikerül a legjobban elváltoztatni. Ezzel szemben két más fajtájú (pl. egy ív és hurok fajta) ujjnyom, vagy más számú huzagnyom a vizsgálandó lövedékeken elegendő alap az azonosság kizárásához.

Az azonosságot tagadó szakértői vélemény ugyanolyan értékes az ügy szempontjából, mint az azonosító. A szakértői vélemény értékét nem igenlő vagy tagadó volta, hanem megalapozottsága, tudományos színvonala, tárgyilagossága szabja meg.

Mind az azonosságot véleményező, mind az azt kizáró szakértői vélemény tartalmazhat az ügy egyéb körülményeitől függően, terhelő vagy mentő jellegű bizonyítékokat.

e) A szakértői vizsgálat első szakaszát eredményeinek rögzítése zárja le. A szakértői vizsgálatra küldött tárgyi bizonyítékokat a vélemény bevezető, szemlejegyzőkönyvi (lelet) részében úgy kell leírni, hogy egyrészt lehetetlenné váljék a tárgyak utólagos felcserélése, másrészt pedig a leírásból kitűnjék, hogy milyen állapotban kerültek azok a vizsgálatra. A szemle eredményeit fényképezés útján is rögzíteni kell, különösen abban az esetben, ha romlandó, külsőleg változó anyagok képezik a vizsgálat tárgyát, vagy pedig a lefolytatandó laboratóriumi vizsgálatok, kísérletek megváltoztatják (sőt néha megsemmisítik) a vizsgálandó anyagot.

2. A tulajdonképpeni szakértői vizsgálat a munka következő szakasza. Ha a szakértői vizsgálatot, mint megismerési folyamatot szemléljük, arra a megállapításra jutunk, hogy a gondolkodás alapfunkciója ezen a szakaszon az analízis. Ez azonban nem küszöböli ki a szintézist, amely egyelőre csak az analízis által kiemelt egyes részekkel, a dolog egyes oldalaival kapcsolatos. A tárgyakat a vizsgálat ezen szakaszában külön-külön tanulmányozzák, sőt az egyes ismérveiket is differenciálják, leválasztják egymástól. Az egyes ismérvek kiemelése és vizsgálata azonban megteremti a lehetőséget a jelenség különböző oldalai közötti összefüggés megértésére, először bizonyos korlátok között, majd egyre szélesebben és biztosabban. Így az ujjnyomban felismert egyedi ismérveket a szakértő először bizonyos korlátok között csoportosítja, pl. a rajzolat központi részénél, vagy a deltánál, majd egyre szélesebben és biztosabban gyűjti össze az ismérvek egyediségét bizonyító komplexumát.

Analízis és szintézis helytelen különválasztását jelenti azoknak a szerzőknek a véleménye, akik szerint a „külön-külön vizsgálat, vagyis a szakértői vizsgálatnak az a része, amelyben a

[25] *A. I. Vinberg:* Provegyenije kriminaliszticseszkoj... stb. 28. old.

különböző tárgyakat külön-külön, egyenként vizsgálják, tisztán analitikus jellegű".[26]

a) A szakértőnek — mielőtt hozzáfogna a tulajdonképpeni vizsgálatok lefolytatásához — meg kell szabnia a vizsgálatok tartalmát és tervét. Ehhez kiinduló pontul szolgálnak a véleményezendő kérdések, de ezeket sem szabad formálisan kezelni. Néha az ügy anyagaiból látható, hogy a kérdezetteken túlmenően az igazság kiderítése érdekében meg kell válaszolnia bizonyos kérdéseket. Ilyenkor ezeket szintén be kell venni a vizsgálat tervébe. Helyesen járt el pl. az a szakértő, aki a betörés helyszínén egy szögön fennakadt szövetfoszlány vizsgálata alapján nemcsak a szálak fajtájára vonatkozó kérdésre válaszolt, hanem szakértői véleményében kitért arra is, hogy a mikroszkópiai vizsgálat tanúsága szerint a szálak mindkét végükön vágottak és nem szakadtak. Ez a szakértői vélemény később lényeges volt az ügyben, az önbetörés bizonyításában. Egy másik esetben a nyomtani szakértő egy vizsgálatra küldött szerszám és feltört kazetta vizsgálata során nemcsak a feltett kérdésre válaszolt, azt állítva, hogy a kazettán levő nyomok nem a megküldött szerszámtól származnak, hanem véleményében arra is kitért, hogy a nyomokat valószínűleg egy bizonyos fajta, az asztalos iparban használt fúró okozta. Ez a vélemény nagy segítséget adott a nyomozónak a tárgyi bizonyíték beszerzésében.

Nem helyes azonban a nyomozó engedélye, sőt új szakértői vizsgálatot elrendelő határozata nélkül kiterjeszteni a vizsgálat körét, ha ez igen költséges, munkaigényes kísérletekkel, egyéb eljárásokkal kapcsolatos vagy a tárgyi bizonyíték megrongálódásához, illetőleg megsemmisüléséhez vezet.

A vizsgálati módszerek sorrendjének meghatározásánál a szakértőnek abból kell kiindulnia, hogy elsősorban olyan eljárásokat alkalmazzon, amelyek nem teszik lehetetlenné a következő eljárás lefolytatását, olyanokat, amelyek ismételhetők, és csak legvégső esetben szabad olyan módszerekhez folyamodni, amelyek megváltoztatják vagy megsemmisítik a tárgyi bizonyítékot. Így a „kimosott" szöveget meg kell próbálni különböző optikai, fényképezési eljárásokkal elolvasni és csak a legvégső esetben szabad kémiai eszközökhöz folyamodni. Az ujjnyomatokat is először jódgőzöléssel vagy fényképezési eljárással kell előhívni, és csak azután szabad beporzásos módszerrel rögzíteni. Ezen a területen rengeteg még a tennivaló. A kriminalistáknak fel kell használniok az izotópkutatás, az elektronmikroszkópia, a röntgenstruktúranalízis és a tudomány minden egyéb ágának legújabb eredményeit, hogy újabb és újabb olyan eljárásokat kísérletezzenek ki, amelyek segítségével pontos és megbízható választ adhatnak a tárgyi bizonyítékok megváltoztatása vagy megsemmisítése nélkül.

[26] *V. Ja. Kolgyin* i. m. 36. old.

A vizsgálati eljárások számbavételénél a szakértőnek mindig szem előtt kell tartania a Bp. 112. §. (3) bekezdés rendelkezését: „Ha a szakértőnek olyan tárgyat vagy anyagot kell megvizsgálnia, amely a vizsgálat folytán megváltozik vagy megsemmisül, annak egy részét — ha ez lehetséges — eredeti állapotában meg kell őrizni."

b) A szakértő a tervbe vett vizsgálatoknak megfelelően előkészíti a szükséges műszereket, kézikönyveket, adattárakat, mintakollekciókat stb. Azután — ha erre szükség van — hozzáfog a nem látható, vagy alig látható ismérvek előhívásához. Ez lehetővé teszi vagy megkönnyíti az ismérvek tanulmányozását. Így pl. az ujjnyomszakértő előhívja jódgőzzel, majd fényképezéssel rögzíti a nyomot, a személyazonosítást végző személy pedig azonos léptékűre nagyítja a rendelkezésre álló fényképeket.

Ha a vizsgálatra megküldték az azonosítandó tárgyat is, különböző kísérletek is végezhetők. Ezek célja rendszerint összehasonlítási mintarabok készítése. Így próbalövéseket végez a szakértő a fegyverrel, próbanyomatokat készít a cipővel, próbavágásokat a baltával stb. Különösen fontos, hogy ilyenkor a nyomképzés feltételei a lehető leginkább megközelítsék az eredeti nyomképzés körülményeit.

A vizsgálatok és kísérletek menetét pontosan le kell írni a szakértői véleményben. Helytelen a véleménybe csak a kész eredményeket belefoglalni, a vizsgálat folyamatának pontos leírása az eredmények helyességének legjobb argumentációja.

c) A nem, vagy csak gyengén látható nyomok előhívása és a kísérleti mintadarabok elkészítése után a szakértő hozzálát a vizsgálati anyagok egyenkénti tanulmányozásához, megállapítja, hogy milyen egyéni ismérvek figyelhetők meg rajtuk. Így az írásszakértő megjegyzi a legjellemzőbb egyedi ismérveket és keresi azokat a másik írásban. Nehezebb esetekben, nagyobb szövegrészeknél stb. az egyéni ismérvek kiválasztása és differenciálása nemcsak gondolatilag történik meg, hanem valóságos szétválasztásában is. Ilyenkor a szakértő külön lapon kiírja ábc. vagy más sorrendben a jellegzetes betűírási és kötési sajátosságokat. A fénykép alapján történő személyazonosításnál is külön-külön részletes személyleírás, vagyis az egyéni ismérvek felsorolása készítésével kezdi meg vizsgálatát a szakértő.

Az egyenkénti vizsgálat sorrendjének megállapításánál rendszerint előre kell vennünk az azonosítandó, vagy a kétségtelenül annak nyomait viselő tárgyat (pl. általunk készített mintát, előttünk készített mintaírást) és azután kell keresnünk az egyéni ismérveket az azonosító tárgyon vagy tárgyakon. Kivételt képez az olyan eset, amikor egy-két azonosító és néhány vagy még több olyan tárggyal rendelkezünk, amelyek közül még nem ismert, hogy melyik az azonosítandó. Tehát, ha pl. a szakértői vizsgálatra érkezik egy névtelen levél és több fajta

írásminta, akkor először a névtelen levelet kell tanulmányozni és annak ismérveit keresni a mintaírásokban. Ha viszont az ügyben több különböző írógépen készült, pl. ellenforradalmi röpcédula és egy, a terhelt írógépén készült írásminta szerepel, a vizsgálat sorrendje fordított lesz.

d) A szakértő következő feladata az egyenkénti vizsgálat során megfigyelt ismérvek összehasonlítása. Az összehasonlítás technikája a szakértői vizsgálat fajtájától függően különböző. Pl. az írásszakértő rendszerint csak egyszerűen összeveti a két írást, a fegyverszakértő összehasonlító mikroszkóp segítségével vizsgálja a két töltényt, a nyomszakértő összevágja a két nyomról készített nagyított felvételt, vagy egymásra helyezi azok diapozitívjeit.

Az egyenkénti vizsgálat és az összehasonlítás egymásba folyó, egymástól el nem választható munka. Így pl. az ujjnyomatszakértő az egyik nyomban talált ismérvet azonnal keresi a másikban, és csak azután tér át újabb ismérvre.

A szakértői vizsgálatok nagy számában csak azonosító tárgyak szerepelnek, s a vizsgálat célja megállapítani, hogy a rajtuk észlelhető nyomok nem egy és ugyanazon azonosítandó tárgytól származnak-e (pl. két betörés helyszínén nem egy és ugyanazon személy ujj-, vagy lábnyomai találhatók-e). Más esetekben egy vagy néhány tárgyról tudjuk kétséget kizáróan, hogy milyen objektum nyomait hordják magukon (pl. próbaírás, kísérleti lövedék stb.) és a cél annak a megállapítása, hogy vajon a többi tárgyon nem lelhetők-e fel ugyanennek a nyomai. Viszonylag kicsiny az olyan vizsgálatok száma, amelyeknél az azonosító (pl. hüvelyfenék) és az azonosítandó (pl. ütőszegfej) tárgyakat közvetlenül hasonlítja össze a szakértő. Ezért nem tartjuk teljesnek Viski László meghatározását, amely szerint „minden azonosítás nem más, mint több összehasonlító ismérvnek az azonosítandó tárggyal összevető vizsgálata".[27]

3. A vizsgálati eredmények értékelése, a vélemény elkészítése a szakértői vizsgálat befejező szakasza. Ebben az utolsó vizsgálati szakaszban a gondolkodás tartalmát a tárgynak a maga egészében való megértése, a lényeg és a kölcsönös kapcsolatok feltárása és sokoldalú megismerése képezi. Ezt csak az analitikus és szintétikus gondolkodás szerves egysége biztosíthatja. Az ismérvek egyenkénti tanulmányozása átmegy azok megjelenési törvényszerűségeinek, stabilitásának, egymástól való függőségüknek és kölcsönös kapcsolatuknak a megismerésébe, vagyis a megismerési folyamat a részek ismeretéből a tárgynak, mint egésznek ismeretébe.

A vizsgálat eredményeinek az értékelésénél a szakértő elsősorban azt nézi, hogy a felderített egyedi ismérvek egybeesése vajon kizárólagosan egyedi komplexumot képez-e, hiszen ez elengedhetetlen feltétele az azonosító vélemény kimondásának.

A vélemény megalkotásánál figyelembe kell venni az egybeeső ismérvek mennyiségét, minőségét, egyediségét és származását, vagyis, hogy meglétük törvényszerű vagy véletlen jelenség eredménye-e. Különösen nagy figyelemmel kell vizsgálni az egymásnak nem megfelelő ismérveket. Mint már említettük, nem fordulhat elő az összes egyedi ismérvek pontosan ismétlődő tükröződése. A szakértő feladata az egymásnak meg nem felelő ismérvek előfordulásának okait tisztázni. Nem adható ki kategórikusan igenlő azonosító vélemény, ha a vizsgálat az azonosság kereteiben meg nem okolható, egymásnak nem megfelelő ismérveket hozott felszínre.

A szakértői véleménynek tárgyilagosnak, megalapozottnak kell lennie, a való igazságot kell tükröznie. Enélkül nem töltheti be hivatását a szocialista igazságszolgáltatás érdekében. A szakértői véleménynek összhangban kell lennie a tudományok eredményeivel és a vizsgálat során lefolytatott megfigyelésekkel és kísérletekkel. A szakértőnek be kell bizonyítani következtetése helyességét, meg kell magyaráznia a megfigyelt jelenségek okát, tudományosan kell értékelnie azok jellegét.

A vizsgálati eredmények értékelését és a vélemény megalkotását a szakértői vélemény megírása követi. A szakértői vélemény három részből áll: a bevezetés, a szemle és a vizsgálatok leírása, valamint a tulajdonképpeni vélemény.

A bevezető rész tartalmazza a vizsgálatra érkezett anyagok megnevezését és beérkezési idejét, a megbízó szerv vagy személy megnevezését, az elrendelési határozat adatait, a szakértő és intézménye megnevezését és címét, a véleményezendő kérdéseket és az ügy körülményeinek a rövid leírását.

A szemlét és vizsgálatokat leíró részben pontosan és részletesen közölni kell a tárgyi bizonyíték vizsgálatának módszerét, egész lefolyását. A vizsgálatok és kísérletek eredményeit olyan pontosan kell leírni, hogy az a következtetések és a vélemény megalapozottságát tükrözze. Itt kell írásbeli értékelést adni az egybeeső ismérvek egyediségéről is. Úgyszintén itt kell azonosságot kimondó vélemény esetén tisztázni az egymásnak ellentmondó, nem egybeeső ismérvek okát. Meg kell magyarázni, hogy miért nem befolyásolja egymásnak nem megfelelő, egymástól különböző ismérvek létezése a szakértő azonosságot igenlő válaszát.

A tulajdonképpeni véleményező részben a szakértőnek rövid, tömör és világos választ kell adnia az összes megválaszolandó kérdésre. A véleményező rész szoros logikai egységet képez a vizsgálati résszel. Csak olyan kérdésről lehet

[27] *Viski László:* Vinberg, A. I., A szovjet kriminalisztikai szakértői vizsgálat alapelvei. Könyvismertetés Jogtudományi Közlöny 1958. 3—4. szám 134. old.

véleményt adni, amelyre vonatkozóan elég tudományos adat merült fel a vizsgálat során.

A vélemény az azonosságra vonatkozóan igenlő vagy tagadó választ tartalmazhat. Mindkét válasz lehet kategorikus, vagy feltételező.

A nyomozás érdekeit kétségkívül jobban szolgálják a kategorikusan állító vagy tagadó szakértői vélemények. Valószínűségi véleményt ad a szakértő olyan esetben, amikor egyrészt nem áll elég anyag rendelkezésére (és azt be sem lehet szerezni) ahhoz, hogy kategorikus véleményt mondjon, másrészt a meglévő anyagok nem annyira gyengék, hogy azok alapján semmilyen megalapozott meggyőződésre ne tudjon jutni. A valószínűségi vélemény is jelentős és értékes lehet különösen az ügy nyomozási szakaszában. Így pl. fontos támpont lehet a nyomozásban, mikor a szakértő a vizsgálatra beküldött egy vagy több tárgyra vonatkozóan kizárja az azonosságot, míg másokra vonatkozóan valószínűsíti. Pl. értékes lehet a nyomozás szempontjából az olyan szakértői vélemény, amely a megküldött helyszíni nyom gipszöntvénye és 4 pár cipő összehasonlítása alapján 3 pár cipőt kategorikusan kizár az azonosításból, míg egyre vonatkozóan az egybeeső általános, fajta- és csoportismérvek és bizonyos számú, de az azonosság megállapításához nem elegendő egyedi ismérv alapján indokoltan valószínűnek tartja az azonosságot. A nem kategorikus véleménynek szintén megalapozottnak és megindokoltnak kell lennie.

A szakértői vizsgálathoz rajzot, fényképillusztrációt kell mellékelni. A fényképmellékletek nemcsak illusztrálják, hanem helyes elkészítésük esetén argumentálják is a szakértői véleményt. Rendkívül jelentős a nagyított és az azonossági ismérvek bejelölésével készült fényképmelléklet az írásszakértői véleményeknél. Ezt azért kell aláhúznunk, mert írásszakértői gyakorlatunkban sajnos csak igen ritkán fordul elő a helyes fényképillusztrációs anyag. A véleményben kézzel kirajzolt betűminták nem eléggé meggyőzőek. Egyes szakértők az ismérveket az eredeti okmányokon jelölik be. Ez a bizonyíték megengedhetetlen megváltoztatását jelenti. A fényképmellékleteknek különösen nagy a jelentőségük, ha a vizsgálat során megváltoznak vagy megsemmisülnek a tárgyi bizonyítékok, illetőleg a gyengén vagy egyáltalán nem látható nyomokat, szövegrészeket az alkalmazott eljárás csak időlegesen hívja elő. A fényképeket a bírósági fényképezés szabályai szerint kell készíteni és a szakértő aláírásával kell ellátni.

*

A szakértői vizsgálatok színvonalának további emeléséhez feltétlenül szükséges kriminalisztikai intézményeink szervezeti problémáinak a megoldása és felszerelésük állandó fejlesztése. Ennél is sokkal fontosabb azonban szakértőink szakmai színvonalának, tudásának állandó emelése.

A tudomány és technika rohamos fejlődése olyan műszerezettséget követel a valóban mai színvonalon álló kriminalisztikai munkától, amelyet már magánszemélyek biztosítani semmiképpen sem tudnak. Ez és a szakértők anyagi függetlensége biztosításának követelménye egyaránt arra kell késztessen bennünket, hogy egyre inkább csak a megfelelő állami intézményekben dolgozó szakértők munkáját vegyük igénybe. A szakértők állami intézményekbe tömörítése természetesen nem jelentheti a szakértői felelősség és önállóság csökkenését.

Itt említem meg, hogy a szovjet kriminalisták egyöntetű véleménye szerint[28] a kriminalisztikai szakértői véleményt a szakértőnek saját s nem a kriminalisztikai intézmény nevében kell adnia, még abban az esetben is, ha a vonatkozó megkeresés az intézményhez érkezik. A kérdés ilyen megoldása jobban aláhúzza a szakértő felelősségét (lehetővé teszi akár még a büntetőjogi felelősséget is), valamint jobban emeli a szakértői tekintélyt, mint az a szabályozás, amit a mi büntető eljárási jogunkban a Bp. 60. § (2) bekezdés tartalmaz.

A csehszlovák Bp. 122. §-a is felruház intézményeket szakvéleményadási joggal, de a cseh jogi irodalomban is hangzott el ezt helytelenítő nézet. Dr. Jaromir Halaska szerint[29] „a szakértő véleménye személyes munkájának eredménye, amelyért a teljes felelősséget is vállalnia kell". Pawel Horoszowski — véleményünk szerint helyesen — szintén amellett foglalt állást, hogy „hatálytalanítani kell az olyan rendelkezéseket, amelyek értelmében jogi személyek is adhatnak szakértői véleményt".[30]

Büntetőperrendtartásunk[31] szerint: „A szakértőt rendszerint a kinevezett állandó szakértők közül kell kirendelni, más szakértőt csak fontos okból lehet alkalmazni". Az igazságügyi szakértők kijelölését és működésüket részletesen szabályozza a 44/1954. (VII. 29.) M. T. sz., valamint a 8/1954. (IX. 1.) I. M. sz. rendelet. A csehszlovák Bp. 115. §-a szintén úgy rendelkezik, hogy szakértőként lehetőleg állandó hites törvényszéki szakértőt kell bevonni az eljárásba.

Ezzel szemben a Szovjetorosz Bp. nem ismeri a kijelölt igazságügyi szakértő fogalmát és semmiféle vizsgához, kijelöléshez, címhez vagy beosztáshoz nem köti az ügybe szakértőként bevonható személyek körét. A kriminalisztikai szakértői tevékenység színvonalának és tekintélyének emelése érdekében Vinberg professzor a népi demokráciák kriminalisztikai szakértői munkája tanulmányozása alapján és éppen a magyar törvénykezésre hivatkozva javasolta, hogy rendszeresítsék a Szovjetunióban „az állami bírósági szakértő" címet, amelyet az Igazságügyminisztérium mellett az érdekelt szervek képvi-

[28] *M. A. Cselcov, N. V. Cselcova*, i. m. 41. old.

[29] *Dr. Jaromír Halaška:* K některým otázkám expertisy v našem trestním řízeni. Socialistická zákonnost. 1955. 2—3. szám, 94—96. old.

[30] *Horoszowski:* i. m. 1214. old.

[31] Bp. 58. § (3) bekezdés.

seletével működő minősítési bizottság adományozzon.[32]

Az a tény, hogy olyan neves szovjet kriminalista, mint Vinberg professzor példaként hivatkozik a magyar szakértői szervezet működésének törvényi szabályozására, távolról sem jelenti azt, hogy nálunk a kriminalisztikai szakértők kijelölése, működése, továbbképzése és a kriminalisztikai tudomány továbbfejlesztése terén minden a legnagyobb rendben van.

Kevés olyan kriminalisztikai intézményünk van, ahol a szakértők a tudomány és technika legfejlettebb vívmányai alapján, megfelelő laboratóriummal rendelkezve végezhetnék munkájukat.

Egyes szakértői vizsgálatok színvonala (különösen egyes írásszakértői vizsgálatoké) azt mutatja, hogy az igazságügyi szakértők kijelölésének jelenlegi rendszere sem teljesen kielégítő. A kriminalisztikai szakértői kijelölés nincs képesítéshez vagy vizsgához kötve, s a kijelölésnél megfelelő szakszervek véleményét nem kell megkérdezni. Nincs megoldva az ellenőrző kriminalisztikai szakértői vizsgálatok és a szakértők továbbképzésének kérdése sem.

Mindez szinte parancsolóan írja elő számunkra meglevő kriminalisztikai intézményeink továbbfejlesztését és ezek alapján a magyar kriminalisztikai tudomány és gyakorlat káderekkel és felszereléssel jól ellátott központja létrehozását.

Kriminalisztikai intézményeink szervezeti továbbfejlesztése, technikai felszereltségének bővítése, a szakértők elméleti és gyakorlati felkészültségének emelése sokban hozzájárulhat a szocialista törvényesség megerősítéséhez, igazságszolgáltatásunk magasztos feladatai megoldásához.

Kertész Imre

[32] *A. I. Vinberg:* Provegyenije kriminalisztyicseszkoj expertizü v sztránáh narodnoj demokrátyii. Materiálü naucsnoj konferencii, poszvjáscsennoj problemám kriminalisztyicseszkoj expertizü. Moszkva 1958. 27—28. old.

A „Társadalomvédelem" kriminálpolitikai elmélete

1958. augusztus 25—30. között Stockholmban 5. kongresszusukat tartották egy új, egyre nagyobb jelentőséghez jutó kriminálpolitikai irányzatnak, a „Défense sociale"[1] mozgalmának képviselői. A kongresszus napirendjén a fiatalkorú bűnözés kérdései szerepeltek, a tanácskozásokra kormányunk is küldött megfigyelőt. A magyar jogászközvélemény a kongresszusról készült beszámolóból értesült az elért eredményekről és tudomást szerezhetett arról, hogy a Társadalomvédelem mozgalma az elméleti alapokat tekintve is egészen új utakon jár, a bűnözés elleni küzdelemben a társadalomvédelmi és nevelő szempontokat helyezi előtérbe a büntető-megtorló szempontokkal szemben.[2] E mozgalom célkitűzései és reformtörekvései immár évek óta egyre szélesebb körben törnek utat maguknak a nyugati országok kriminálpolitikai elgondolásaiban és kiterjedt tudományos viták középpontjába kerültek. Ugyanakkar nagy hatást gyakoroltak a burzsoá büntető törvényhozásra is. Így ma már a társadalomvédelem követelményeit valósítja meg nem egy büntetőtörvény: az 1951. évi görög és az 1954. évi grönlandi Btk., az 1950. évi venezuelai törvény a csavargókról és közveszélyes bűnözőkről, valamint az 1951-es, a bűnözést megelőző bizottságokra vonatkozó törvény, s legújabban a svéd 1958-as Btk.[3] A mozgalom befolyása emellett megmutatkozik a nemzetközi büntetőjogi kongresszusok témaválasztásában és elméleti állásfoglalásaiban is.[4] Indokolt minderre figyelemmel részletesebben is foglalkozni a Társadalomvédelem eddigi útjával, megismerkedni fontosabb célkitűzéseivel és programjával. Ezáltal válhatik lehetővé az állásfoglalás a mozgalom elméleti koncepciójával és gyakorlati kihatásaival kapcsolatosan.[5]

A Társadalomvédelem mozgalma, mint nem egy más büntetőjogi reformtörekvés, Olaszországból indult útjára. Alapítója Filippo Grammatica génuai ügyvéd, akinek kezdeményezésére 1945-ben megalakult a mozgalom magja, a „Társadalomvédelem tanulmányozásának központja." Több neves büntetőjogász csatlakozásával 1947-ben lehetővé vált a Társadalomvédelem Nemzetközi Társaságának (Société Internationale de Défense Sociale) létrehozása. Ugyanebben az évben a mozgalom tudományos szem-

[1] „Défense sociale" (fr.) = a társadalom megvédése, védelme. A továbbiakban, mint mozgalom: Társadalomvédelem.

[2] Szekeres Károly: A „Société Internationale de Défense Sociale" stockholmi kongresszusa. Magyar Jog, 1958. évi 10. sz. 314—316. old.

[3] Az új Btk-val összefüggésben felvetődő, a hagyományos büntetőjogi elvek felszámolásával kapcsolatos törvényhozási koncepció problémáit lásd Karl Olivecrona: Das moralische Problem der Strafgesetzgebung. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (Z.), 1957. 397—411. old.

[4] Így különösen a VI. római Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus témaválasztásában (Z. 1953. 3. sz.). Vö. még az ENSZ rendezésében tartott kongresszusok napirendjét a „bűncselekménymegelőzés és a bűntettesek kezelése" tárgyában. (Első ízben 1955-ben, legközelebb 1960. augusztusában, Londonban.)

[5] A mozgalom kialakulásának és célkitűzéseinek ismertetése Marc Ancel (Paris) és Thomas Würtenberger (Freiburg i. Br.) professzorok cikkein alapszik, amelyeket a Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform c. folyóirat 1956. évi kongresszusi különszáma közölt.

léje is megjelent, Rivista di Difesa Sociale címmel, amely a 6. évfolyamtól kezdve a Revue Internationale de Défense Sociale címet viseli. Kriminálpolitikai programját a Társadalomvédelem 1947. november 8—11. napjain San Remóban megtartott első kongresszusán körvonalazta. A kongresszus abból indult ki: az államnak az a kötelessége, hogy a társadalmat a jogsértővel szemben a társadalmi berendezkedés átfogó rendszabályai segítségével megvédje. E célból folyik a büntetések és büntetőjogi intézkedések eddigi rendszere gyökeres átalakításának követelménye. A középpontban a tettes-gondolat és a bűncselekmény valamennyi állami reakciójának egyéniesítése áll. A program lényeges követelményei még: a tudományos kriminológia elvein alapuló személyiségmegítélés módszerének kidolgozása, a reszocializáció és a nevelő hatású rendszabályok alkalmazásának további kiszélesítése, különösen a fiatalkorúak büntetőjogában, a halálbüntetés megszüntetése, a szabadságvesztésbüntetés messzemenő helyettesítése nevelő és biztosító intézkedésekkel, elsősorban a fiatalkorúaknál, serdülőknél, pszichopatáknál, kábítószerélvezőknél és visszaesőknél, a büntetés végrehajtásának próbaidőre felfüggesztése és a feltételes szabadságrabocsátás intézményeinek további kiszélesítése, végezetül pedig a rendőri megelőzés hathatós módszereinek kidolgozása, az egyén személyiségi jogainak legmeszszebbmenő tiszteletbentartása mellett.

A második kongresszus (Lüttich, 1949. október 3—10.) új szempontokkal szélesítette ki a Társaság munkatervét. Így különösen erős hangsúlyt nyert „a társadalomvédelem és az emberi jogok létének, értékének szoros kapcsolata". A kongresszus megállapítása szerint a kriminálpolitika vezérelve az emberi jogok védelme. Az államnak valamennyi preventív és büntető rendszabályában elsősorban e jogok védelmét kell biztosítania, s a jogsértővel szemben alkalmazott valamennyi, megfelelően egyéniesített intézkedésnek a társadalomba való visszavezetését kell szolgálnia. Élesen elvetik a kasztrációt és sterilizációt, mint kriminálpolitikai eszközöket, ugyanígy a narcoanalizist s az elkövető akaratszabadságának minden más úton történő befolyásolását. Kívánatosnak tartotta a kongresszus a kriminológiának tudományos szellemmel való erősebb átitatását s a személyiségmegítélés módszereinek kiépítését, mint pl. valamennyi súlyosabb esetben a személyiséggel foglalkozó vizsgálati anyag (Dossier de personnalité) létesítését.

1952. április 20—24-ig Antwerpenben zajlott le a harmadik kongresszus. Tanácskozásai középpontjában az egyéniesítés további célja és útjai álltak. Leszögezték, hogy az emberrel foglalkozó tudományok ma már lehetővé teszik a fiatalkorúaknál és serdülőknél az antiszocialitás jeleinek és ismérveinek megállapítását és ezért az elkövető személyének kipuhatolása, megfigyelése és nevelés útján történő befolyásolása idejében kell hogy megkezdődjék. Mindenekelőtt azonban a bírói ítéletet kell egy széleskörű biopszichológiai és szociológiai személyiségkutatáson alapuló megfigyelésnek (observation) megelőznie; ezt csak jelentéktelen cselekményeknél szabad mellőzni, fiatalkorúaknál, serdülőknél s egyéb csoportoknál viszont kötelezővé kell tenni. A vizsgálatot tapasztalati, egyúttal azonban tudományos alapokon nyugvó módszerekkel, lehetőleg nemzetközileg egységesen megállapított szempontok szerint s az egyéniség méltóságát és a családi érdekeket megőrizve kell végezni. Felmerült az a kérdés is, nem volna-e célszerű a büntetőeljárást két szakaszra osztani, amelyek közül az első a cselekmény fölötti döntésnek (bizonyítás, tényállásmegállapítás, minősítés), a második pedig az elkövető személyiségét tekintve legalkalmasabb rendszabály célszerű kiválasztásának lenne szentelve. Javasolták, hogy a második, ítéleti fázisban, amelyben az elkövetővel szemben alkalmazandó rendszabályokról történik döntés, az emberrel foglalkozó tudományok szakembereit (orvos, pszichológus stb.) kellene — pl. ülnökként — alkalmazni.

A kongresszus megállapította, hogy a társadalomvédelem általános rendszerében a leglényegesebb fejezetet a büntetésvégrehajtás képviseli. E kérdésben lényeges állásfoglalások születtek, amelyek a következőkben körvonalazhatók. A sokféle büntetés és rendszabály végrehajtása mozgékonyan, a társadalmi védekezés céljainak mindenkor megfelelően kell megtörténjék. A végrehajtás során számos, a bírói döntést kiegészítő vagy módosító határozat volna hozható, mint pl. a rendszabály vagy büntetés módja és időtartama, más rendszabályok vagy büntetések által való helyettesítésük vagy megváltoztatásuk, orvosi és pszichológiai jellegű gyógyító intézkedések alkalmazása tekintetében stb. A bűntettesnek a társadalomba visszavezetésére és nevelésére fel kell használni minden tudományosan kipróbált s az emberi méltósággal összeegyeztethető módszert, ha azonban valamely rendszabály vagy büntetés alkalmazási módja vagy időtartama képezi végleges döntés tárgyát, vagy a személyes szabadság korlátozásáról vagy megvonásáról van szó, a döntés csak bírói fórum útján történhetik, amikor is az eljárásban a büntetésvégrehajtás tisztviselői és szakértői is résztvehetnek. E bírói eljárásban a jogsértő részére minden törvényes garanciát biztosítani kell. A visszaesőknél a végrehajtás során szerzett tapasztalatokat külön személyi iratokban kellene összefoglalni, hogy esetleges későbbi eljárás során a bíró mint fontos tapasztalati alapot felhasználhassa.

A harmadik kongresszuson már nyilvánvalóvá vált, hogy a mozgalom elvi alapjait és célkitűzéseit illetően a Társadalomvédelem Nemzetközi Társaságának tagjai korántsem egységesen foglalnak állást. A tagok között van egy radikális csoport — amelyhez az alapító Grammatica s a társaság főtitkára, De Vincentiis is tartozik —, amely a hagyományos büntetőjog alapelveitől elfordulva, a büntetőjog kiinduló-

pontjának nem a bűnös, jogellenes cselekményt tekinti többé, hanem a jogsértő antiszocialitását. E csoport szerint a tettes bűnösségére alapozott büntetést a társadalomvédelem értelmében kidolgozott biztonsági és javító rendszabályok rendszerével kell felváltani, s a jövő büntetőjog gyakorlata három fázisból kell álljon: „Observation" — megfigyelés, azaz egy igen intenzív személyiségmegítélés, „Jugement" — vélemény, döntés, ítélet: az elítélendő elkövető antiszocialitásának megállapítása s végül az „exécution": végrehajtás, vagyis preventív, nevelő és javító rendszabályok alkalmazása, az elkövető megjavítása, gyógyítása vagy a társadalomba visszavezetése céljából. Az új kriminálpolitikai mozgalom irányát és tartalmát azonban egy mérsékeltebb és ma már uralkodónak mondható irányzat képviselői is komoly mértékben befolyásolták. E mérsékelt reformerek — mint Marc Ancel, J. Pinatel, J. Graven — a büntetőjog alapjait nem kívánják teljes mértékben kiszolgáltatni a reformtörekvéseknek, s a bűnösségen alapuló büntetésben a kriminálpolitika használható ezközét látják, noha az elkövetők egyes csoportjai, így fiatalkorúak, pszichopaták, kábítószerélvezők, iszákosok és visszesők számára más, önállóan kiépített rendszabálysziszténát javasolnak.

A véleményeltérések következtében szükségessé vált a különböző nézetek mintegy átlagaként, keresztmetszeteként egy olyan elvi alap kidolgozása, amelyben a Társaság tagjai — egyéni nézeteiket a részletkérdésekben fenntartva — valamennyien egyetértenek. E cél szolgálatában jött létre az antwerpeni kongresszuson a Társaság minimális programja, a svéd Strahl professzor javaslata alapján. Jelentőségére figyelemmel álljon itt a program teljes szövegében.

*

A Társadalomvédelem Nemzetközi Társaságának minimális programja

A kriminálpolitikára hatni kívánó mozgalom szerveként a Társadalomvédelem Nemzetközi Társasága tagjainak a következő eszmék terjesztését és továbbfejlesztését javasolja. A Társaság ezeket az eszméket úgy tekinti, mint valamennyi tagja által elfogadott közös minimális programot. Minden egyéb alapvető tantételt az illető tag személyes felfogásának kell tekinteni s ennek következtében nem kötelezi magát a Társaságot.

I. A mozgalom alapvető elvei

1. A társadalomra váró feladatok közül az egyik leglényegesebb a bűnözés elleni harc.

2. Ebben a harcban a társadalomnak különböző, megelőző és egyúttal szankcionáló rendszabályokhoz kell folyamodnia. A büntetőjog egyike azoknak az eszközöknek, amelyeket a társadalom a bűnözés csökkentésére igénybevesz.

3. Az erre a célra igénybevett rendszabályoknak nemcsak a társadalomnak a bűnözéssel szembeni védelmét kell célul kitűzniök. Abból a szempontból is vizsgálni kell ezeket, vajon alkalmasak-e arra, hogy magukat a társadalom tagjait megvédjék a bűnözővé válástól. E két területen kifejtett tevékenységgel le kell rakni annak az alapját, amit joggal lehet „társadalomvédelemnek" nevezni. Attól a kívánságtól eltelve, hogy a közösség védelmét az egyén védelme által biztosítsa, a társadalomvédelem mozgalma a társadalmi élet szervezésében minden vonatkozásban az emberi jogok elismeréséért fog fellépni.

II. A büntetőjog alapelvei

1. Ebből a szemszögből el kell ismerni, hogy a büntetőjog célja: a társadalmat s annak tagjait a bűnözéstől megóvni.

2. E cél eléréséhez mindenekelőtt szükséges az ember személyiségi jogainak biztosítása, abban a meggyőződésben, hogy a bűntettestől jó lelkiismerettel csak akkor lehet kifogástalan magatartást megkövetelni, ha vele szemben a civilizáció alapelveinek megfelelően járunk el. A kriminálpolitikát kultúránk alapjának, a humanista hagyománynak kell vezérelnie.

3. Épp ilyen lényeges elsősorban, hogy a büntetőjog biztosítsa az emberi jogok védelmét azáltal, hogy figyelembe veszi mindazokat az előírásokat, amelyek a szigorú törvényesség elvének megfelelnek. A szabadság és a törvényesség alapelveit — amelyek a modern társadalmi rend történelmi fejlődésének eredményei —, sérthetetlenként kell tisztelni.

III. A büntetőjog elmélete

1. A büntetőjog célja, hogy a társadalmat s annak tagjait a bűnözéstől megvédje. E célból következik, hogy a büntetőtörvények értelmezését és alkalmazását döntő részben gyakorlati természetű feladatnak kell tekinteni. Ez a feladat, mint valamennyi ilyen jellegű sokrétű feladat, a valóság gondos, tudományos tanulmányozását követeli meg. A büntetőjognak mind felfogásában, mind alkalmazásában, amennyire csak lehet, tudományosan feldolgozott valóságra kell támaszkodnia.

2. Kívánatos ezért, hogy a büntetőjog elmélete ne metafizikus tantételeken alapuljon. El kell kerülni, hogy a büntetőjogot vagy alkalmazását átengedjük a „szabadakarat", „bűnösség", „felelősség" fogalmak befolyásának, legalábbis ott, ahol ezek metafizikus rendszerek tantételeit alkotják. Másrészt viszont igen lényeges, hogy ne vegyünk át olyan tant, amely az erkölcsi értékeket tagadja. Elengedhetetlen, hogy a büntetőjoggyakorlat összhangban legyen a társadalmi tudattal, s hogy nagymértékben támasz-

kodjék az erkölcsi felelősségnek arra az érzésére, amely sajátja minden emberi lénynek.

3. Gyakorlati kérdés az, hogy milyen különbségek legyenek a bűntettessel szemben alkalmazott különböző rendszabályok között, itt mindenekelőtt az a lényeges, hogy a büntetőjog tulajdonképpeni céljának megfelelő rendszabályt kell kiválasztani. A kiválasztott rendszabálynak minden esetben az elítélt megjavítását s a társadalomba való visszavezetését kell elősegíteni. Ha a „büntetés" megjelölést meghatározott rendszabályok számára fenntartjuk, mint pl. a pénzbüntetésre és a meghatározott tartamú szabadságvesztésbüntetés bizonyos fajtáira, el kell ismerni, hogy ezek a büntetések ugyancsak a társadalomvédelem rendszabályait képviselik.

IV. Program a büntetőjog továbbfejlesztésére

1. Meg kell kísérelni a különböző büntetőjogi rendszabályok egybehangolását, hogy amennyire lehetséges, megteremtsük a bűnözés elleni társadalmi harcnak egységes rendszerét.

2. Az a lényeg, hogy ez a rendszer kellő mértékben differenciált legyen, vagyis nyújtson a bíróságnak lehetőséget arra, hogy minden esetben olyan rendszabályt válasszon, amely a rendszabállyal sújtott személy egyéni helyzetének megfelel.

3. A büntetőeljárás és a büntetésvégrehajtás, amelyeknek az elítélt alá van vetve, összefüggő eljárásnak tekintendő, amelynek egymásután következő szakaszait az adottságoknak és a társadalomvédelem szellemének megfelelően kell felfogni és véghezvinni.

*

A program nyomán a mozgalom gyorsan fejlődött tovább és 1956-ban, a negyedik kongresszuson már jelentős nemzetközi megerősödését is elkönyvelhette. Így pl. Párizsban az összehasonlító jogi intézetben Marc Ancel professzor vezetésével a Társadalomvédelem tanulmányozására tudományos központ létesült. Marc Ancel egyébként több jelentős monográfiában és tanulmányban is népszerűsítette a mozgalom elgondolásait. A Német Szövetségi Köztársaságban is megalakult a Társadalomvédelem tanulmányozásának országos szerve, H. H. Jeschek professzor vezetésével. A negyedik, 1956. április 2. és 6. között Milánóban tartott kongresszus egyébként az élet és testi épség ellen irányuló cselekmények megelőzésének kérdésével foglalkozott. Ezen a téren az volt a mérvadó gondolat, hogy az ilyen jellegű cselekményekhez vezető okok megszüntetése a bűncselekmények megelőzése céljából, lényegesen fontosabb a társadalom számára, mint az elkövető későbbi megbüntetése. A prevenció kérdése igen sokrétű tudományos előkészítő munkában, szociológiai, biopszichológiai és jogi szempontokból nyert megvilágítást.

Érdemes mindezek után részletesebben megismerkedni azzal, hogy mit is takar tulajdonképpen a minimális program, hogyan értelmezendők tételei. Tömören és teljességre törekedve fejtette ki mindezt Marc Ancel professzor, a mozgalom egyik tekintélyes szellemi vezetője már hivatkozott tanulmányában. Gondolatmenete a következőkben foglalható össze.

Marc Ancel professzor bevezetőben kifejti: a modern Társadalomvédelem mozgalmának jelentőségét csak akkor lehet helyesen felismerni, ha nem tévesztjük szem elől azt a tényt, hogy a mozgalom a kriminálpolitika területére tartozik. Az utolsó évszázad tudományos forradalma a szoros értelemben vett büntetőjogot megfosztotta korábbi autonómiájától és kizárólagosságától: most már úgy jelenik meg, mint egy a több bűnügyi tudomány közül, amelyeket már nem hagyhat figyelmen kívül és amelyek továbbhaladásához a szükséges alapokat szolgáltatják. A büntetőjog ma már nem korlátozódhatik arra, hogy minden egyes bűntettre megállapítsa a törvényes büntetést, amelyek már eleve és absztrakt módon kimértek mindenki számára. A bűnözők egyre több fontos kategóriája tekintetében ez a módszer ma már nem kielégítő és a büntetőjog egyre több kivételt kénytelen tenni, így pl. a fiatalkorú vagy ifjúkorú, a csökkent beszámítási képességű vagy a szokásos bűntettesek vonatkozásában. Hiszen a tételes jog fejlődése is éppen abban állt az elmúlt 80 év során, hogy a bűnözők e kategóriái részére különleges bánásmódot biztosít. E különleges elbírálás ismertető jele elsősorban abban áll, hogy igen nagy mértékben kívül esik a büntetőjog szoros értelemben vett területén. Az sem kétséges, hogy még a leghagyománytisztelőbb büntetőjogászok is elismerik egy idő óta: a régi büntetőjogi rendszert egy sor, teljes mértékben büntetőjogon kívüli természetű egyéniesítő intézkedéssel kell tökéletesíteni. Egyre inkább és inkább felismerik: a büntető eljárásnak nem lehet pusztán az a feladata, hogy a megadott tényállás alapján megítélje egy-egy személy bűnösségét vagy ártatlanságát, hanem a helyes út a személyiség vizsgálatán keresztül az elkövetőnek a társadalomba való fokozatos visszavezetéséhez visz.

Ezekre a vitathatatlan változásokra figyelemmel az időszerű feladat szerinte most már abban áll, hogy ki kell dolgozni a bűncselekménnyel szembeni társadalmi védekezés olyan rendszerét, amely nem jelent anakronizmust, hanem ellenkezőleg, alapelveiben realisztikus, kivitelében hatékony és egyúttal a társadalmi erkölcs szempontjából is megnyugtató. Mindebből nemcsak az tűnik ki, hogy pontosan véve kriminálpolitikai problémáról van szó, hanem az is, hogy a bűncselekményekkel foglalkozó tudomány, tehát a legtágabb értelemben vett büntető jogtudomány immár három lényeges ágból tevődik össze:

a) a kriminológiából, amely a bűncselekményt, mint jelenséget kutatja;

b) a büntető jogból, amely a társadalom vé-

dekezésének módszerét megjelölő pozitív szabályok magyarázatával és alkalmazásával foglalkozik, és végül

c) a kriminálpolitika tudományából és egyúttal művészetéből, amely figyelembe véve a bűnöző személyiségének és cselekményének vizsgálatából nyerhető tanulságokat, a normatív szabályoknak az újjáalakítására törekszik. Ha ez az összefüggés tudatossá válik, eljutunk odáig, hogy az önálló kriminálpolitika szükségessége és jelentősége kellő megvilágításba kerül.

Ebből a tudományos alapból és a különböző bűnügyi tudományok szükségszerű egyesítéséből kiindulva, a Társadalomvédelem mozgalmának feladata ezek után abban áll, hogy az így megfelelő helyre állított kriminálpolitikának meghatározott irányt szabjon.

Ehhez előzőleg tisztázni kell a mozgalom viszonyát elsősorban a represszió klasszikus rendszeréhez. Marc Ancel szerint a Társadalomvédelem modern mozgalma elsődlegesen a klaszszikus büntetőjogi iskola ellen foglalt állást. A klasszikus tan a kriminálpolitika szemszögéből tekintve a következő három lényeges alapgondolaton nyugodott.

1. Alapelve az erkölcsi felelősség és a megtorló büntetés. E szerint a bünöző bűnössége alapján és mértékében kerül megbüntetésre; a büntetéssel való fenyegetés a generális prevenciót is biztosítani kívánja.

2. A klasszikus büntetőjog rendszere lényegét tekintve jogszemléletű. Csak az objektív jogsértés tényét tartja szem előtt, amelyet tisztán jogi jelenségnek tekint. Csak a törvény határozza meg a bűncselekményt; a represszió feltételei, mértéke és végrehajtása a tételes jog álláspontjából kiindulva és kizárólag jogi ismérvek alapján határozhatók meg.

3. A klasszikus rendszer ebből kifolyólag egyfelől szükségszerűen egy sor apriorisztikus elven nyugszik és széles körben alkalmaz jogi fikciókat, másrészről viszont metafizikus elgondolásokból indul ki, amelyek főleg a büntetőjogi felelősség és a büntetőtörvény által absztraktul biztosítandó jogrend fogalmát érintik. Ez a metafizikus-jogi rendszer végső fokon abszolút büntető igazságszolgáltatást kíván biztosítani.

Mindezzel szemben, írja, a Társadalomvédelem mozgalma a büntető igazságszolgáltatást csupán relatívnak tekinti, mint ahogy csakis az lehet. Ebben a szemléletben nem arról van szó, hogy egy cselekményt önmagában megítéljünk, hanem, hogy egy embert más ember által megítéltessünk. A bíró nem arra hivatott, hogy a jó vagy rossz metafizikai problémáját megoldja, hanem egy bűnös beállítottság adott jelenségét kell megítélnie, amely egy meghatározott esetben, egy meghatározott személy egyetlen cselekvésében jut kifejezésre. Nem az a lényeg tehát, hogy megtaláljuk az abszolút büntetési mértéket, amely a hibás cselekménynek pontosan megfelel, vagy amely egy állítólagosan kategórikus jogrendet helyeállítana. Ellenkezőleg: olyan szankciót kell keresni, amely egyidejűleg lehetővé teszi egyfelől a megbüntetettnek a társadalomba való visszavezetését, másfelől a társadalom védelmét. Ebben a vonatkozásban a Társadalomvédelem elmélete elutasít minden jogi metafizikát és elhatárolja magát a jogi fikciók egész rendszerétől. Ezek — mint Marc Ancel írja — amúgy sem jelentenek egyebet, mint technikai segédeszközt, amelynek semmi köze a bűncselekmény társadalmi és emberi valóságához. „A büntetőjog jólismert fejezetei, mint a részesség, a visszaesés és a kísérlet tana jó példákat szolgáltatnak ezekre a fikciókra (a bűnrészes függősége a tettes bűnösségétől, az anyagi halmazat, mint jogi fogalom szembeállítása az ismételtséggel és visszaeséssel, a lehetetlen bűncselekmény úgynevezett teóriája stb.). Teljesen világos, hogy a bűncselekmény kriminológiai, szociológiai vizsgálata sok olyan tipikusan jogi megkülönböztetés és vitapont feleslegességét nyilvánvalóvá teszi, amelyeknek ürügyén a büntetőjogászok rendszerint azon fáradoznak, hogy a problémákat kizárólag jogilag oldják meg. A Társadalomvédelem modern elmélete ebben az értelemben kívánja tisztán teoretikus jogi jellegétől megfosztani a büntetőjogot és a büntető igazságszolgáltatást, hogy ezáltal lehetővé tegye számukra ténylegesen hasznos társadalmi hatás gyakorlását. Ez tehát a mozgalom alapvető kívánalma."

Lényegében ez tehát a Társadalomvédelem kriminálpolitikai koncepciója. Látható ebből, hogy e mozgalom az antiszocialitásra, illetve veszélyességre alapozott büntetőjogi elméleteknek nemcsupán egyik változata,[6] hanem a századforduló óta tapasztalható szubjektivista irányú fejlődés logikus folyománya és betetőzése. Hatása és követelményei, valamint ezek elméleti megalapozása központi helyet biztosít számára a modern burzsoá büntetőjogelméletben. Legfőbb „érdeme" ebben a vonatkozásban, hogy a fasiszta államok büntetőtörvénykönyvei által kompromittált pozitivista büntetőjog továbbfejlődése elől hárítja el az akadályokat. Kétségtelen tény ugyanis az, hogy a mozgalom követelményei — legalábbis — rokonságot mutatnak a régi, pozitivista büntetőjogi reformkövetelményekkel. Ez a felismerés kikerülhetetlen volt a Társadalomvédelem propagálói számára is. Emiatt fordítanak azután nagy figyelmet a mozgalom helyének meghatározásakor a pozitivizmustól való elhatárolásra és fejtik ki programjuk „új" vonásait éppen a pozitivizmushoz viszonyítva. Az elhatárolási kísérletek egyúttal arra is utalnak, hogy a pozitivizmusnak a burzsoá büntetőjog továbbfejlesztése szempontjából központi helye van és ennek folytán a pozitivizmushoz fűző viszony döntő jelentőségű a modern büntetőjogelméletben elfoglalt helyzet meghatározásában.

[6] Vö. D. M. Sargorodszkij: A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei. Jogtudományi Közlöny, 1959. évi 10—11. sz. 575—576. old.

Nézzük, hogyan kíséreli meg Marc Ancel a mozgalomnak a pozitivizmustól való elhatárolását. Hivatkozott cikkében kifejti, hogy a mozgalom programjából nagyon helytelen volna arra következtetni, hogy a Társadalomvédelem elmélete az utolsó évszázad pozitivizmusához csatlakozik. A mozgalom szerinte nem arra törekszik, hogy a szabad akaratot a korlátlan determinizmus nevében elvesse. Nem egyezik bele egy olyan törvényi felelősségi elvbe, amely az államot feljogosítja arra, hogy minden veszélyes egyénre biztonsági rendszabályt alkalmazzon és a bűnözőt, csakúgy mint a nem bűnöst, az állami erőhatalom korlátlan ellenőrzésének vesse alá. Éppen erre való tekintettel szükségesnek tartja hangsúlyozni nemcsak azt, hogy a társadalmi védekezés elmélete milyen ellentétben áll a represszió klasszikus elvével, hanem azt is, hogy nem kevésbé ellenkezik a pozitivizmusból folyó minden nézettel is. Ez az ugyancsak alapvető ellentét, amelyet szerinte túlságosan gyakran nem vesznek figyelembe, főképpen három pontban jut kifejezésre:

„*1.* A Társadalomvédelem elmélete elveti mindenekelőtt a pozitivista nézőpontot. Nagy súlyt helyez a szabad elhatározásra való egyéni képesség fogalmára, a felelősség érzetére, amelylyel minden ember, a bűnös is rendelkezik. Elismeri az egyéni lelkiismeretet, éppúgy mint a társadalom lelkiismeretét és elismeri mindenekelőtt a bűnözőnek a társadalomba való visszavezetése messzemenő lehetőségét. Ez a lehetőség viszont csak annyiban áll fenn, amennyiben a bűnöző a szabadság bizonyos mértékével rendelkezik.

A Társadalomvédelem rendszerében tehát arról van szó, hogy vagy az egyén ilyen szabadságából kell kiindulni, vagy adott esetben ténylegesen vissza kell azt adni a tettesnek, aki azt elvesztette. Elvesztette, mégpedig olyan cselekmény következtében, amely gyakran biológiai-fizikai adottságaival vagy társadalmi környezetével függ szorosan össze. A társadalomvédelem elmélete tehát szükségszerűen feltételezi, hogy az ember szabad, vagy legalábbis azzá válhat. Mindenesetre célul tűzi ki, hogy amennyiben pillanatnyilag nem az, azzá kell tenni. Ez egyike a mozgalom lényeges alapelveinek, amely a pozitivizmustól megkülönbözteti anélkül, hogy az akaratszabadság metafizikus problémájának vonatkozásában állást kívánna foglalni.

2. A Társadalomvédelem gondolata ezen kívül különbözik a pozitivizmustól annyiban is, amennyiben az utóbbi legalábbis végső kicsengésében amorális. A pozitivizmus a legteljesebb mértékben a tények talajára helyezkedik anélkül, hogy az etika kérdéseivel törődnék. Ezzel ellentétben a Társadalomvédelem elmélete újra meghonosítja a kriminálpolitikában az erkölcsi értékeket, amelyeket a pozitivizmus egy közvetlen célszerűségi gondolat kedvéért megkísérelt elűzni. Azon kíván munkálkodni, hogy az egyén és a társadalom kölcsönös jogainak és kötelességeinek kérdése az etika szemszögéből is újra átgondolásra kerüljön.

3. Végezetül a modern Társadalomvédelem tana visszautasítja egyes neopozitivistáknak minden olyan szélsőséges törekvését, amely magát a büntetőjogot is ki akarja küszöbölni."

Mindebből és a mozgalom híveinek későbbi munkáiból egyaránt kitűnik, hogy a Társadalomvédelem a pozitivizmussal elsősorban vulgármaterializmusa és determinizmusa miatt fordul szembe. Igyekszik kiküszöbölni a pozitivizmus „amoralitását, mely végső konzekvenciájában az alanyról minden felelősséget a társadalomra hárított."[7] Mindezzel a mozgalom hívei az egzisztencialista filozófia tételeit állítják szembe. Felelősségelméletük ennek megfelelően indeterminista és szubjektivista. Ez a szubjektivista felelősségelmélet felelősségen a kötelesség és felelősség érzetét érti.[8] Az érvelés is az új filozófiai alap tételeinek megfelelően változik. A pozitivizmus a maga társadalomvédelmi rendszerét még a szociáldarvinizmus biológiai analógiáival indokolta: a társadalom védekezik a támadásokkal szemben, ugyanúgy mint minden élő szervezet és ez a védekezés nem erkölcsi, hanem célszerűségi alapon történik. Nyíltan a burzsoá uralkodó réteg érdekeinek elsőbbségéből indult ki és az állami mindenhatóság gondolatát hirdette, szemben a klasszikus büntetőjog egyéni szabadságot védő elveivel. Az új társadalomvédelem mindezt individualista érveléssel helyettesíti. Az emberi jogok újjászületésére, a totalitárius fasiszta államok leverésének történelmi tapasztalatára hivatkozik. Ezeket az újjászületett jogokat viszont „a jogok hordozóinak érdekében" azonnal át is kívánja törni azzal az érveléssel, hogy „az államnak kötelessége tagjainak emberi értékét növelni és nem korlátozhatja önmagát pusztán jogi javak védelmére."[9] Az alkalmazandó nevelő és gyógyító intézkedések feladata tehát az egyéneket megóvni a bűnözéstől és nem pusztán a társadalom védelme. Nem mások ezek, mint a burzsoá állam által foganatosított reedukáló, reszocializáló intézkedések. Az eltérő filozófiai és büntetőjogelméleti koncepció azonban a praktikus követelmények területén visszakanyarodik a pozitivizmushoz. Az egyénnek a bűnözéstől való megóvása *és* a társadalom védelme ugyanis a mozgalom szellemében is lényegében a pozitivizmus szubjektivista büntetési programjának átvételével, sőt továbbfejlesztésével és az intézkedések „kriminológiai megalapozásával" érhető el.

Ami az utóbbi követelményt illeti, a Társadalomvédelem az általa kitűzött célok elérése

---

[7] Vö.: R. Lange, Grundfragen der Deutschen Strafrechtsreform. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht 1955., 384—385. old.

[8] Marc Ancel: Responsabilité et Défense Sociale. Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé. 1959. évi 1. sz. 181. old.

[9] Grammaticától idézi Erwin Frey: „Büntetőjog vagy Társadalomvédelem?" Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1953., 407. old.

érdekében — mint láttuk — a „tettes személyiségéhez való közeledésre", a bűntettes „pszichés dinamikájának megismerésére" törekszik és a személyiségvizsgálat minden eszközét igénybe kívánja venni.[10] A mozgalom kezében a modern kriminológia eredményeinek felhasználása tehát lényegében nem jelent mást, mint a tettes „személyiségtípusának felderítését", a tettes személyiségállapotának figyelembevételét, az ún. „individuális és szociális prognózis" felállítását. Mindennek alapján történhetik meg a „személyiségadekvát" intézkedések kiválasztása. A személyiségtípus" megismerése viszont nyilvánvalóan nem lehetséges kriminológiai eszközök igénybevétele nélkül. A mozgalom — ezt felismerve — a „potenciális és latens" bűnözés felderítésének állítólagos lehetőségeit a pszichoanalitikus kriminológia eredményeire alapozza,[11] és vallja, hogy „az emberrel foglalkozó tudomány ma már lehetőséget nyújt az antiszocialitásnak (mind az aktuálisnak, mind a potenciálisnak) a megállapítására." A helyzet azonban ténylegesen nem ez. Az „individuális és szociális prognózis" nem egyéb, mint kriminológiai alapokra helyezett jóslás, amelyhez — ha egyáltalán képes lesz erre — ma még semmi esetre sem tud kellő alapot nyújtani a kriminológia tudománya. Erre nem egy polgári jogtudós is nyomatékkal rámutat. A „kriminológiai megalapozás" követelményéhez azonban még egy további követelmény járul a mozgalom részéről: az, hogy az ún. büntetőjogon kívüli eszközök felhasználása érdekében a büntetőjogot meg kell fosztani jogi elemeitől, jogiatlanítani kell a büntetőjogot (dejuridication).[12] Érvelésük szerint fel kell számolni a kriminológiai szemlélet maradéktalan érvényesítése érdekében az ennek ellentmondó valamennyi „metafizikus elemet", mint amilyen pl. a beszámíthatóság, a tett súlya, a bűnösség, a részesség stb. A pozitivizmus annakidején idáig nem juthatott el. A pozitivistáknak még számolniok kellett a klasszikus büntetőjog e kategóriáival, amelyek a klasszikus büntetőjog jogállami koncepciójában a burzsoá törvényesség és az egyéni szabadság büntetőjogi garanciái voltak. Emiatt ezeket a fogalmakat a pozitivizmus követelményeihez kellett igazítani, így pl. a bűnösségfogalmat materiális bűnösséggé kellett átformálni. A Társadalomvédelem viszont ma már — amidőn egyre inkább tért hódít a burzsoá jóléti állam hamis koncepciója — nem szorul ilyen kompromisszumos taktikára. Önellentmondás nélkül törekszik felszámolni minden jogi, „metafizikus" elemet. Ez felel meg az egzisztencialista filozófiai megalapozásnak is. Az „adott szituációban átélt jog" egzisztencialista jogfogalma megsemmisíti a jog normatív jellegét és lehetővé teszi az önkényes — minden általános szabálytól független — döntést. A jogiatlanítas (dejuridicatio) programja tehát nemcsak a teljes kriminológiai megalapozás követelményéből folyik, hanem az egzisztencialista filozófia „jogidegenségének" is a következménye.

Kriminálpolitikai elméletet másként, mint következményei szempontjából, aligha lehet értékelni. A Társadalomvédelem mozgalma pedig — elveinek megvalósulása esetén, függetlenül képviselőinek szubjektív céljaitól és szándékától — nem eredményezhet egyebet, mint a burzsoá állami intervenció rendszerének szélesítését, korlátainak fellazítását, a személyi szabadság elleni fokozott támadást. Erwin Frey[13] helyesen írja, hogy a büntetőjog teljes kriminológiai megalapozása nem lehetséges, de nem is kívánatos, mert ez a jogállam öngyilkosságához vezető első lépés volna. A Társadalomvédelem e követelménye valóban a klasszikus büntetőjogi elveknek, a burzsoá törvényességnek mond ellent. Erre rámutatnak a Társadalomvédelem rendszere ellen fellépő egyes nyugati büntetőjogászok (Waiblinger, Schmidt, Gousenberg stb.) is. Luis Yimenez de Asua, a neves latinamerikai jogász pedig világosan rámutatott: „A predeliktuális veszélyességi állapot az embereknek szabadságuktól való megfosztását teszi lehetővé, mielőtt bűntettet követnének el. Ma egyre többen értik meg, hogy az ún. klasszikus iskola jobban védte az emberi szabadságot, mint az új iskolák, melyek már régen megszűntek újak lenni."[14] A Társadalomvédelem elvein alapuló „védelmi kódex" mind emellett nem lehetne többé magatartásnorma, mint a büntetőtörvénykönyv és figyelmét vele ellentétben elsősorban a pszichikusan nem, vagy nem teljesen normális emberek, a bűntettesek töredéke felé fordíthatná csupán. A büntetőjog jogi elemeinek kiküszöbölésével a törvényesség anyagi jogi garanciáit küszöbölné ki egyúttal.

Meg kell jegyezni, hogy a Társadalomvédelem elvei ellen fellépő burzsoá teoretikusok állásfoglalása ma sokkal erőtlenebb, mint amilyen volt egy fél évszázaddal ezelőtt a pozitivista programokkal szemben. Helyesen állapítja meg Sawicki lengyel büntetőjogász: „Kétségtelenül a kapitalizmus elmélyülő válságának tükröződése az a tény, hogy a burzsoá teoretikusok ellenvé-

[10] Jean Graven: Die Forderungen der modernen Kriminologie und der Strafrechtsreform. Die Vereinbarkeit der Grundsätze der Kriminologie und der Sozialen Verteidigung und der Forderungen des Rechtstaates. Internationales Colloquium über Kriminologie und Strafrechtsreform, Freiburg i. Br., 1958. 59. old.

[11] Vö. Pinatel, De Greef és J. Graven műveivel. L. Internationales Colloquium über Kriminologie und Strafrechtsreform, Freiburg i. Br. 1958. 60—61. old.

[12] Vö. Marc Ancel: La Défense Sociale Nouvelle, Paris, 1954. 38. és köv. old.

[13] Vö. Erwin Frey, i. m.

[14] Yimenez de Asua: L'etat dangereux dans les legislation iberoamericaines (Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1952. 4. sz. 443. old.).

Vö. továbbá Max Waiblinger: Ist eine Revision der Bestimmungen des Schweizerischen Strafgesetzbuches in System und Vollzug der Strafen und Massnahmen notwendig? (Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1954. Sonderheft) V. Gousenberg: Culpabilité pénale et morale (Revue de Droit Pénal et de Criminologie, 1950. 5. sz.).

leménye és ellenállása az új felfogással szemben (a társadalomvédelem elméletéről van szó) — amely hamarosan a büntetőtörvények hanyatlásához, a jogi nihilizmushoz vezet — ma igen gyenge, színtelen és valósággal elszigetelt. Távolról sincs meg benne az elemzésbeli élességnek, a nyilatkozatok szenvedélyességének, az érvelés erejének az a megnyilatkozása, amely a múlt század végén a Birkmayer és Binding vezette neoklasszikusok és a Liszt-féle szociológiai iskola hívei közötti híres vitákat jellemezte."[15]

A Társadalomvédelem programjának pozitivista-szubjektivista jellege még nyilvánvalóbb, ha a Társadalomvédelem büntetési rendszerét, az erre vonatkozó elképzeléseket vizsgáljuk. Fentebb már rámutattunk arra, hogy a Társadalomvédelem büntetési rendszere a pozitivizmus szubjektivista büntetési programjának átvétele, továbbfejlesztése. A különbség csak taktikai, míg a lényeg ugyanaz: Társadalomvédelem és pozitivizmus egyaránt a személyiségadekvát intézkedések követelményét állítják fel. A pozitivisták büntetési programját Liszt ebben a formulában foglalta össze: „Proporcionalitás az intézkedés vagy büntetés és a tettes érzülete között — erre vezethető vissza minden más tételem."[16] A szélsőséges nézeteket valló Grammatica programja ettől semmiben sem különbözik, mert ő is a megtorló büntetési rendszer felváltását követeli egy olyan rendszerrel, mely a tettes személyiségéhez igazodik. „Többé nem a tetthez igazodó büntetésre, hanem a személyhez igazodó intézkedésre van szükség."[17] Mindkét esetben tehát a klasszikus büntetőjog tettbüntetőjogi szemlélete, a cselekmény súlyához igazodó jogkövetkezmény követelménye elleni támadásról van szó. A pozitivizmust azonban még kompromisszumra kényszerítette a klasszikus büntetőjog és a kompromisszum eredményeként egy dualista büntetési rendszert valósított meg, a büntetésekkel párhuzamos biztonsági intézkedések rendszerét. Ezzel szemben a Társadalomvédelem még kevésbé szélsőséges hívei is egy monista büntetési rendszert kívánnak, amelyben a büntetések minden funkcióját átveszik a biztonsági intézkedések és ahol megvalósul a „biztonsági büntetés" tettesbüntetőjogi követelménye.[18] Marc Ancel és követői tehát Grammatica büntetőjogellenes programját a Liszt-féle felfogáshoz nagyon közel álló kompromisszumos programmá szelídítették. A burzsoá törvényességet és a klasszikus büntetőjogi hagyatékot formailag magukénak valló burzsoá büntetőjogászok számára ez sokkal inkább elfogadható, s egyúttal lehetővé teszi a Társadalomvédelem elveinek fokozatos behatolását ott, ahol az ellenállás kizárná a büntetőjog teljes felváltását a Társadalomvédelem rendszerével. A monista büntetési rendszer, a biztonsági intézkedések így válnak ma programjává és követelményévé majdnem minden burzsoá büntetőjogi iskolának. Ebben a követelményben összpontosul a szubjektivista, tettesbüntetőjogi felfogás minden következményével együtt. A Társadalomvédelem pedig a szubjektivista büntetőjog eredményes úttörője, propagálója. Ezen pedig mit sem képes változtatni annak puszta leszögezése, hogy — amint Marc Ancel írja — a mozgalomnak nem célja az államnak a társadalomellenességgel gyanúsítható egyénekkel és cselekményeikkel szemben ellenőrizhetetlen beavatkozási jogot biztosítani. A programnyilatkozat szerint a Társadalomvédelem mozgalma humanista kriminálpolitikára irányul, amely megkísérli, hogy a társadalom védelmét a társadalom tagjainak védelme által biztosítsa és célja az, hogy az emberi jogoknak elsőbbséget biztosítson a társadalmi rend valamennyi tényezője között. A mozgalom elvei e cél elérése helyett alapot nyújthatnak éppen az emberi jogok elleni fokozott támadásnak.

Összefoglalva a mondottakat, megállapítható most már, hogy a Társadalomvédelem ilyképpen objektíve a burzsoá törvényesség elleni támadások vezető iskolája a második világháború utáni büntetőjogi elméletekben és programjában ténylegesen nem egyéb, mint a pozitivista reformiskolák követelményeinek hordozója. Büntetőjogi programja megvalósulásának sikerét jelentősen befolyásolja a modern burzsoá jogirodalomban a jóléti állam egyre inkább tért hódító koncepciója.[19] A kriminológiai megalapozást követelő büntetőjogi elméletek betetőzésének is tekinthető, mivel a büntetőjognak a kriminológia eredményeire való teljes ráépítését követeli.[20] És ami a lényeg: e kriminálpolitikai mozgalom a burzsoá demokratikus büntetőjogi elvek felszámolásához nyújt segédkezet a burzsoá „jogállam" rendszeréről a burzsoá jóléti állam rendszerére való átmenet büntetőjogi konzekvenciáinak levonásával. A totalitárius fasiszta államok gyakorlata ugyanis kompromittálta a „közösség" érdekeivel indokolt pozitivista büntetőjogi programot. A büntető megtorlásnak — a klasszikus büntetőjognál hatékonyabb — rendszerére azonban továbbra is szükség van, mivel az imperializmus büntetőpolitikai szükségletei ezt ugyanúgy megkövetelik, mint ahogy

[15] J. Sawicki: Az Új Társadalomvédelem (Panstwo i Prawo 1955. 1. sz. 84—99. old.).

[16] Franz v. Liszt: Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. I. köt. Berlin, 1905. 381. old.

[17] Vö. Erwin Frey, i. m. 407. old.

[18] Vö. Marc Ancel, i. m. 183. és 184. old.

[19] Hogy a jóléti állam hangzatos fogalma mögött milyen valóságos célkitűzések rejlenek, arra a szocialista jogi irodalomban is nem egy utalás történt. L. pl. Lepjoskin: Az államra és jogra vonatkozó reformista és revizionista „elméletek" kritikája. Jogtudományi Közlöny, 1959. évi 1. sz. 17—24. old., Tulpanov: Az állam kérdéseivel kapcsolatos jelenkori revizionizmus bírálata. Jogtudományi Közlöny, 1959. évi 6. sz. 309—314. old.

[20] H. Scharff mutat rá arra, hogy az „Új Társadalomvédelem" arra törekszik, hogy a jogászokat a kriminológusoknak vesse alá, a jogelveket a kriminológiai felismerésekkel helyettesítse és a büntetőjogot a társadalomvédelem rendszerével váltsa fel. Vö. H. Scharff: Soziale Verteidigung. Z. 1954. 118—125. old.

megkövetelték a klasszikus kapitalizmusból az imperializmusra való átmenet idején. Az új, hatékony büntető megtorlás rendszerét ma már nem lehet a történelmileg kompromittált „közösségi" érvekkel igazolni, ezért az igazolás ma „individualista" érvekkel folyik és az ember érdekében tett intézkedéseknek tüntetnek fel olyan eszközöket, amelyeket régebben az állam mindenhatóságából kiindulva „közösségi" érvekkel igazoltak. Ezt a büntetőjogi tant emellett egyre inkább felkapottá teszi a divatos egzisztencialista filozófiai megalapozás és az antiszocialista jelleg.

Ennyit a Társadalomvédelem követeléseinek értékeléséről. Bizonyos további tanulságokat azonban nem volna helyes befejezésül le nem vonni e kriminálpolitikai irányzatból a szocialista büntetőjogtudomány számára is. A Társadalomvédelem mozgalma indokoltan figyelmeztet bennünket is: óvakodjunk, nehogy az emberi realitással való céltudatos foglalkozás helyett saját technikájuk bűvkörébe zárkózzanak büntetőjogászaink. És ami még fontosabb: a büntetőjog tettesbüntetőjogi szubjektivizálása elleni határozott állásfoglalás nem jelentheti részünkről annak a követelménynek az elvetését, hogy a bűntettes egyéniségét a büntetés kiszabásánál figyelembe kell venni. Kétségtelen ugyanis, hogy bár a jog meghatározott cselekményeket rendel büntetni, a büntetés mindig konkréten meghatározott személyekkel szemben foganatosítandó és ennek folytán nemcsak a bűntett, hanem a bűntettes sajátosságait is figyelembe kell venni az intézkedés kiválasztásánál és végrehajtásánál egyaránt. Amit azonban nem szabad megtenni, az a cselekmény elszakítása a bűntettestől. Nem tekinthetjük egyedül a bűntettes személyiségét irányadónak, nem foghatjuk fel a bűntettet csupán a tettes antiszocialitásának szimptomájaként. Sawicki mondja a Társadalomvédelem értékelése kapcsán, hogy „A veszélyes emberről szóló tanítás újjászületése veszélyes az emberre nézve."[21] Bűnöző embertípus, bűnözői tulajdonságok nincsenek, a bűntettesek nem másfajta emberek, mint a nem bűntettesek. A szocialista lélektan kimutatta, hogy a pszichés tulajdonságok realizálódnak ugyan a tevékenységben, de egyúttal a tevékenység során fejlődnek ki, alakulnak. Tevékenységen, magatartáson kívüli emberi tulajdonságok nincsenek, mivel a tulajdonságoknak csak az individuumnak a környezethez való viszonyában van jelentősége. A pszichés tulajdonságok és a magatartás ilyen egységéről vallott felfogás eleve kizárja a szimptomákra alapított felelősségelméletet és kellően megalapozza a cselekmény, valamint a bűntettes személyi tulajdonságainak egységéből kiinduló felelősségelméletet. Ez konkréten azt jelenti, hogy a bűntettesnek a beállítottságát továbbra is a bűnösség keretében, a tettestudati mozzanatok körében kell vizsgálnunk. Azt jelenti, hogy nem lehet a tett megkerülésével közvetlen kapcsolatot létesíteni a büntetés és a bűntettes között. A bűntettes nevelhetőségének messzemenő figyelembevétele, de a prognosztikus személyiségvizsgálat, a személyiségtípusok ilyen értelmezésének elvetése, tettbüntetőjogi egyéniesítés, de a szubjektivizmus, a tettesbüntetőjog elleni következetes fellépés: ezek azok az alapelvek, amelyeket büntetőpolitikánk alakításában, törvényhozásban és ítélkezésben, nem utolsó sorban pedig a fejlődő kriminológia eredményeinek hasznosításában egyaránt mindenkor szem előtt kell tartanunk.

Szabó András—Viski László

[21] Sawicki, i. m. 99. old.

SZEMLE

A Szovjetunió bírósági szervezetének néhány újabb vonásáról

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1957-ben és 1958-ban lezajlott ülésszakain több — a szocialista szovjet igazságszolgáltatás egészére vonatkozó — fontos jogszabályt alkotott. E jogszabályok különös jelentősége az, hogy a szövetségi köztársaságok szuverénitását újabb konkrét biztosítékokkal övezik és ezzel is tovább szilárdítják az Unió népeinek barátságát és testvéri együttműködését.

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1957 februárjában megtartott VI. ülésszakán fogadta el azokat a jogszabályokat, amelyek a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalták: *a)* a bírósági szervezeti törvények, *b)* a polgári jogi, a büntető jogi és az eljárásjogi törvénykönyvek megalkotását és elfogadását és *c)* az államigazgatási területi beosztás megállapítását. A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje magának tartotta fenn a törvényhozási „alapok" kibocsátásának a jogát. A VI. ülésszak elfogadta a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Szabályzatát és módosította a Szovjetunió Alkotmányának a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságára vonatkozó 104. és 105. §-át.

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének 1958 decemberében megtartott II. ülészaka a többi között megalkotta a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntetőjogának és Bírósági szervezetének „alapjai"-t. Ezek a jogszabályok jelentős változásokat vezettek be a Szovjetunió igazságügyi szervezetébe a szövetségi köztársaságok jogkörében beállott változásoknak megfelelően. Már az első évek, illetve hónapok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy ezek a jogszabályok — a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet sokrétű követelményeinek megfelelően — fejlesztik a szovjet szocialista igazságszolgáltatás szervezetét.

A szovjet szocialista igazságszolgáltatás szervezetének újabb fejlődése szoros kapcsolatban van azzal, hogy a szovjet emberek tíz millióí a szövetségi köztársaságokban je-

lenleg a kommunizmus anyagi technikai bázisának megteremtésén munkálkodnak. A kommunista társadalom építése lehetővé teszi, de egyben meg is követeli olyan jogi formák létrehozását, amelyek, mint a felépítmény részei, tevőlegesen visszahatnak az alapra. A szovjet társadalomban a jogi intézmények, így az igazságot szolgáltató szervek is — egyebek között — arra hivatottak, hogy meggyorsítsák a termelési viszonyok fejlődését, a kommunista társadalom teljes felépítését. Az a tény, hogy a szövetségi köztársaságok a felépült szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetet valósítják meg, átalakítva társadalmuk gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi és a politikai felépítmény emelkedik, egyebek között objektíven azt is megköveteli, hogy nagyobb önállóságot kapjanak mind a törvényhozás, mind pedig az igazságszolgáltatás területén. A több mint négy évtized alatt felnőtt, szakmailag és politikailag egyaránt képzett káderek tömege, valamint az egész szovjet társadalom tudatának igen magas foka lehetővé teszik e követelmény megvalósítását. A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet állam a termelési viszonyokban végbement e változásokat felismerve és ezeknek megfelelően tette meg az említett intézkedéseket. Ezek jelentősége tehát éppen abban van, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje a Párt vezetésével az objektív folyamatokat felismerte és ezzel a változások szabta követelményeknek eleget tett, másrészt pedig ezáltal új ösztönzést biztosított a gazdasági alap, azaz a termelési viszonyok összessége további nagy fejlődésének.

I.

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének az 1957-ben és 1958-ban megtartott ülésszakokon hozott jogszabályai jelentősen megváltoztatták az Unió és a szövetségi köztársaságok igazságügyi szervezetének a viszonyát. Ezt az viszonyt a szovjet szövetségi állam keletkezésének pillanatától a demokratikus centralizmus elve szabta meg, amely mint jogi alapelv szintén a szocialista társadalom anyagi életében, tehát azokban a termelési viszonyokban gyökerezik, amelyek a szocializmus alapját képezik. Így tehát a demokratikus centralizmus, mint a szovjet állam szerkezetének, szervezetének és működésének alapelve a szocialista társadalom objektív törvényein nyugodva szintén objektív annyiban, hogy tartalmában elsősorban objektív gazdasági szükségszerűséget fejez ki, alkalmazása azonban az emberek akaratán keresztül valósul meg. A demokratikus centralizmus — objektív jellege miatt — mindenképpen utat tör magának, megsértése káros hatással jár.

A Szovjetunió Kommunista Pártja a marxizmus—leninizmus segítségével feltárta ezt az objektív alapelvet és következetesen alkalmazza azt a szovjet szocialista társadalom anyagi életének fejlődését követve. Természetesen a demokratikus centralizmus konkrét megjelenési formája is változik aszerint, hogy milyen történelmi körülmények között alkalmazzák. A hadikommunizmus időszakában, az intervenció legyőzése érdekében a szocialista ország igazgatása, irányítása szigorúan centralizáltan történt elsősorban a V. I. Lenin elnöklete alatt működött Munkás Paraszt Védelem Tanácsán keresztül. A NEP korszakban a szövetségi köztársaságok és a helyi szervek jogkörének jelentős kiszélesítését észlelhetjük, amely az államszerkezet és szervezet vonatkozásában a Szovjetunió 1924-es (első) Alkotmányából világosan kitűnik. Az Unió pl. a törvényhozás területén csak a jogszabályi alapelvek meghozatalát tartotta fenn magának, míg a törvénykönyvek megalkotását a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalta (l. lejjebb). A szocializmus építésének későbbi időszaka, amikor a termelési eszközök kizárólag szocialista tulajdonba kerültek (a kis magángazdaság figyelmen kívül hagyható) és a szocializmus építése a mindennapi élet tevékenységévé vált, az erők összpontosítását, a fő cél elérésére a központi irányítás alá vont munkálkodást követelte meg. Éppen ezért mind a szocialista gazdaság igazgatására, mind pedig az igazságszolgáltatásra vonatkozóan ekkor az állami szervek centrális felépítése a jellemző.

Ma a Szovjetunió a kommunizmust építi. A szocialista tulajdon két formája és e kettősségben rejlő különbség a kommunista építés előrehaladásának megfelelően kiküszöbölődik azzal, hogy a szövetkezeti-kolhoz tulajdon az össznépi tulajdon szintjére emelkedik. Ez utóbbi a szocialista tulajdon egyetlen formája lesz. Ezt az objektív törvényszerűséget foglalta a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának elvi irányítása alapján jogszabályi formába a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje,[1] amikor a szovjet szocialista gazdaság igazgatását a népgazdasági tanácsokra bízta, amelyek a helyi öntevékenység és a központi irányítás összehangolásának — a gyakorlatban is kipróbált és bevált — legkitűnőbb formái.[2]

A Népgazdasági Tanácsok és a gazdasági igazgatási körzetek[3] megalkotásával egyidejűleg a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje megszüntette az összszövetségi minisztériumok többségén kívül még a Szovjetunió szövetségi-köztársasági minisztériumainak jelentős részét is.[4] Így a szövetségi köztársaság a Szovjetunió kormányától kapott elvi útmutatás alapján önállóan látja el gazdasági, kulturális stb. teendőit.

Így tehát a demokratikus centralizmus, mint a szovjet szocialista állam és jog egyik fontos alapelve a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet idején

---

[1] L. a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének 1957. május 10-i törvényét.

[2] L. *Halász József:* Törvény a Szovjetunió ipari és építőipari igazgatásának további tökéletesítéséről. Jogtudományi Közlöny, 1957. évi 7—9. sz.

[3] A népgazdasági tanácsok a gazdasági igazgatási körzetekben végzik az ipar és építőipar irányítását és a szövetségi köztársaság minisztertanácsának irányítása alatt működnek. A népgazdasági tanács szervezeti formája is megfelel a demokratikus centralizmus elvének, amennyiben a központi államigazgatási szervvel szemben alárendeltségi viszonyban van, ugyanakkor, elsősorban kollektív vezető testületén keresztül, megvalósítja a termelők nagyobbfokú irányítását az államigazgatási szervben.

[4] A Szovjetunióban kétféle minisztérium van: összszövetségi és szövetségi köztársasági.. Az összszövetségi minisztériumok közvetlenül, vagy általuk kirendelt szervek útján vezetik a Szovjetunió egész területén a rájuk bízott államigazgatási ágat. A szövetségi köztársasági minisztériumok az alájuk rendelt államigazgatási ágazatot a szövetségi köztársaságok azonos elnevezésű és feladatkörű minisztériumai útján látják el. Jelenleg a Szovjetunióban 6 összszövetségi és 10 szövetségi köztársasági minisztérium működik, míg 1936-ban az összszövetségi minisztériumok száma 35 és a szövetségi köztársasági minisztériumok száma 22 volt.

érvényesül és a szövetségi köztársaságok szuverénitásának kiszélesítése irányában hat.

Ugyancsak a demokratikus centralizmusból, mint a szovjet szocialista társadalom anyagi létében objektíven gyökerező elvből következik, hogy a szovjet szövetségi állam szuverénitása nem zárta és nem is zárja ki, ellenkezőleg feltételezi és kihangsúlyozza a szövetségi köztársaságok szuverénitását. A szövetségi nemzeti köztársaságok valódi szuverénitása elképzelhetetlen, de ténylegesen meg sem valósítható a Szövetségnek, mint egésznek teljes szuverénitása nélkül. A szovjet szocialista soknemzetiségű államban az Unió és a szövetségi köztársaságok szuverénitása nincs egymással ellentétben, hanem kölcsönhatásuk azonos irányú: minden egyes szuverén nemzeti köztársaság erősítése és fejlesztése a szövetségi köztársaságok érdeke, de egyben érdeke a Szövetségnek, mint egésznek is. Így tehát az Unió szuverénitása és a szövetségi köztársaságok szuverénitása egységes egészként jelentkezik, egymással nem ellentétes és szembe nem állítható.[5] Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Unió és a szövetségi köztársaságok állami szerveinek hatásköre oszthatatlan, hogy nincs szükség — éppen az Unió és a szövetségi köztársaságok érdekében — e hatáskörök megosztására. A konkrét hatásköri megosztás mindig a Szovjetunió fejlődési szakaszaira jellemző történelmi feltételekkel és a demokratikus centralizmus alapelvével összhangban történik.

Az 1918. évi Alkotmány többek között az OSZFSZK hatáskörébe utalta a népoktatási, valamint az egészségügyi szabályok *alapelveinek* meghozatalát. Ugyancsak a Föderáció hatáskörébe tartozott az államellenes és katonai bűncselekményekről szóló Szabályzatok meghozatala. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság (ÖKVB) magának azt a jogot tartotta fenn, hogy a szükséghez képest megjelölje azt a *politikai vonalat*, amelyet a szövetségi köztársaságok egységesen alkalmazni kötelesek bizonyos bűncselekmények kapcsolatos bírósági ítélkezésükben.

Az 1924-es Alkotmány szerint az SZSZKSZ központi államhatalmi szervének — a szovjetkongresszusnak — illetve az ülésszakok közötti időben a Központi Végrehajtó Bizottságnak — törvényhozási felhatalmazásai a következők: a polgári, a büntető törvényhozás és a bírói szervezet és eljárás *alapelveinek*, a munkáról szóló *alaptörvényeknek* a meghatározása, a szövetségi állampolgárságnak, valamint a külföldiek jogainak a megállapítása.

A Szovjetunió 1936. évi Alkotmánya értelmében a Szovjetunió szerveinek a hatáskörébe tartozott a bírói szervezetről és eljárásról, a szövetségi állampolgárságról és a külföldiek jogairól szóló *törvényeknek*, a büntető és polgári *törvénykönyveknek* a megalkotása. Az 1936-ot követő években az Unió szerveinek a jogköre tovább bővült, így hatáskörébe utalták a családjogi törvényhozás alapelveinek a megalkotását is.

Ugyanakkor a szovjet állami élet más területein — és ez igen jellemző — az Unió szuverén jogai szűkülő, míg a szövetségi köztársaságok szuverén jogai bővülő tendenciát mutatnak. Így pl. az 1924-es Alkotmány értelmében a külkapcsolatok vitele, a fegyveres erők szervezése az Unió kizárólagos hatáskörébe tartozott. Ezeket a kérdéseket ugyanígy szabályozta a Szovjetunió 1936. évi Alkotmánya is. 1944. február 1-én elfogadott alkotmánymódosító törvények értelmében a szövetségi köztársaságok közvetlenül is létesíthetnek külügyi kapcsolatokat, önálló nemzetközi képviseletre is jogosultak, megszervezhetik saját katonai alakulataikat. Ezeknek a törvényeknek a meghozatalára azért kerülhetett sor, mert megnőtt a szövetségi köztársaságok nemzetközi tekintélye, különösen a győzelmesen megvívott Nagy Honvédő Háború következtében. Azóta tovább szélesedik a szövetségi köztársaságok jogköre (így pl. a gazdasági és kulturális igazgatás területén is), ami szintén növeli a szövetségi köztársaságok szuverén jogait.

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének VI. ülésszaka (1957. február) az Unió hatáskörébe csak a törvényhozási „alapok" kibocsátását utalta. E rendelkezés célja az, hogy a szövetségi köztársaságok jogalkotása egységes irányelvek alapján történjék a Szovjetunió egész területén, mivel a jogalkotás egysége a szovjet szocialista jog egyik alapvető elve. Ezek az „alapok" mint össz-szövetségi törvények tükrözik az egész szovjet nép közös érdekeit, amelyek a szovjet rendszer gazdasági, politikai és ideológiai alapjainak egységéből fakadnak. Ugyanakkor az össz-szövetségi törvényhozás a szovjet népek közös érdekei mellett tükrözi az egyes népek sajátos érdekeit is. A szovjet jogalkotás egyenlő mértékben védi az ország valamennyi népének és nemzetének érdekeit és jogait (ezt hivatott biztosítani a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének kétkamarás felépítése is). Az össz-szövetségi aktusokban összekapcsolódik a szovjet állam, az egész szovjet nép érdeke és akarata az egyes szövetségi köztársaságok és egyes népek érdekeivel és akaratával. Valamennyi szovjet jogszabály, az össz-szövetségiek éppen úgy, mint a szövetségi köztársaságiak, védik a szovjet szocialista állam, a szovjet állampolgárok érdekeit és jogait.[6] Természetes az, hogy a szövetségi köztársaságok törvénykönyveiben és jogszabályaiban erőteljesebben fejeződnek ki a szövetségi köztársaságok népeinek nemzeti sajátosságai mind a gzadasági, mind pedig a kulturális stb. élet területén. Ezek a specifikus nemzeti vonások, érdekek és hagyományok azonban nem állanak ellentétben az egész szovjet nép *közös* érdekeivel. A Szovjetunió Alkotmánya 20. §-ának a követelménye értelmében a szövetségi köztársaságok jogszabályait az össz-szövetségi jogszabályokkal összhangban kell megalkotni. Ugyanakkor feltétlenül szükséges az is, hogy az egyes szövetségi köztársaságok ne csak az össz-szövetségi törvényeket vegyék figyelembe, hanem alapvető jogszabályaik (pl. a törvénykönyveik) megalkotásakor tanácskozzanak más szövetségi köztársasággal is, hogy így va-

[5] Bővebben ld. *Ronyin:* A proletár-internacionalizmus elve a szovjet jogban. Az SZSZKSZ Tudományos Akadémiájának kiadása. Moszkva. 1956.

[6] Ld. *Gedvilasz* beszédét a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének VI. ülésszakán. Id. Cshikvadze: A szovjet jogszabályok kodifikációjának kérdései az SZSZKSZ Legfelsőbb Szovjetje VI. ülésszakának munkájában. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1957. évf. 3. sz.

lamennyi törvény és jogszabály teljes összhangja biztosított legyen.[7]

II.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságáról szóló Szabályzat éppen úgy, mint a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok bírósági szervezetének „Alapjai" mint össz-szövetségi aktusok (a továbiakban „Alapok") olyan általános elvi szabályokat tartalmaznak, amelyek egységes érvényesülése a Szovjetunió valamennyi köztársaságában feltétlen követelmény, mert fontos érdeke a Szovjetunió valamennyi népének. Így az „Alapok" igen részletesen határozzák meg a szovjet szocialista igazságszolgáltatás célját. Rögzítik, hogy a szovjet szocialista igazságszolgáltatás védi a szovjet szocialista államrendszert, a szocialista tulajdont, a szovjet állampolgárok politikai, munkaügyi, lakás- és vagyoni jogait és érdekeit, valamint az állami vállalatok és társadalmi szervek jogait és érdekeit. Egyik legfontosabb feladatuk pedig annak biztosítása, hogy minden intézmény és szervezet, hivatalos személy és állampolgár pontosan megtartsa a törvényeket. A szovjet bíróság különleges feladata még az, hogy a haza szeretetére, a kommunizmus ügyéhez való hűségre, a szocialista törvényesség megtartására, a társadalmi kötelezettségek pontos teljesítésére, a szocialista együttélés szabályainak megtartására *nevelje* a Szovjetunió állampolgárait. Ezeknek — a Szovjetunió valamennyi bíróságára nézve — *közös céloknak* az elérése érdekében határozzák meg az „Alapok" a szovjet bíróság szervezeti felépítését. Nincs szükség arra, hogy e helyütt részletesen ismertessem, milyen a Szovjetunió jelenlegi bírósági szervezete, mert az „Alapok" a fennálló bírósági szervezetben *elvi jelentőségű* és *lényegbevágó* reformokat nem vezettek be, hiszen a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő időben megalkotott bíróság *új típusú szocialista bíróság volt*, amelynek szervezetét, felépítését, rendszerét, szocialista alapelvek (a népi ülnökök részvétele, társasbíráskodás, a bírák választása, beszámolási kötelezettsége és visszahívhatósága függetlensége stb.), végső soron pedig a kialakulóban levő szocialista termelési viszonyok határozták meg. Olyan néhány újabb összszövetségi szintű szabályozásról lesz szó, amelyet a Szovjetunió fejlődésének jelenlegi szakasza tett indokolttá.

1. Az „Alapok" egyik ilyen új tétele az, amellyel a helyi bíróságok viszonylatában létrehozta a városi bíróságokat. Egyes szovjet jogászok véleménye szerint[8] ennek a törvényhelynek az alapján ne csak Moszkvában és Leningrádban legyenek az első- és másodfokon, valamint felügyeleti eljárásban is működő városi bíróságok, hanem olyan szövetségi köztársaságok fővárosaiban is, amelyek nem oszlanak területekre.[9] Így pl. a Lett, a Litván, a moldvai és más — területekre nem oszló szövetségi köztársaságokban — a városi bíróságok hiányában a legfelsőbb bíróságok járnak el olyan, a törvényben meghatározott ügyekben, amelyekben más — területi beosztással rendelkező — köztársaságokban területi bíróságok döntenek. Ez a megoldás megnehezíti a szovjet szocialista igazságszolgáltatás feladatának teljesítését, mivel a legfelsőbb bírósági döntések ellen a fellebbezési lehetőség kizárt, azokat csak a Teljes ülés, illetve az Elnökség felügyeleti jogkörben vizsgálhatja felül, szűkebb körben meghatározott személyek óvása alapján. Ugyanakkor a területi bíróságok elsőfokú határozatai ellen a felek panasszal (fellebbezéssel) élhetnek, amely automatikusan a fellebbviteli bíróság elé kerül. A városi bíróságok létrehozása még azzal az eredménnyel is járna, hogy a szövetségi köztársaságok legfelsőbb bíróságai nagyobb figyelmet fordíthatnának az elvi irányító munkára, mivel felszabadulnának az ügyek többsége vonatkozásában a konkrét ítélkezési munka alól.

2. Az „Alapok" megszüntették a körzeti bíróságokat, amelyek a Szovjetunió jelenlegi államigazgatási területbeosztása következtében feleslegessé váltak. Létrehozták azonban a felügyeleti eljárásban is működő nemzetiségi körzetek bíróságait. A nemzetiségi körzetekben ezideig csak népbíróságok és nemzetiségi körzeti bíróságok működtek elnökség nélkül. Az „Alapok" 20. §-a eltüntette azt a különbséget, amely a felügyeleti jogkörben a nemzetiségi körzetek bíróságai és a területi, a határterületi, és az autonóm területi bíróságok között volt és így a nemzetiségi körzeti bíróságokat a felsorolt bíróságokkal azonos szintre helyezte. A 21. § értelmében a nemzetiségi körzet bírósága elnökből, elnökhelyettesekből, hivatásos bírákból és népi ülnökökből áll — büntető és polgári kollégiuma, valamint elnöksége van.

A nemzetiségi körzeti bíróságok másodfokon, tehát jogerősen döntenek azokban az ügyekben, amelyeket elsőfokon az illetékes népbíróságok tárgyaltak. A jogszabályt sértő, megalapozatlan ítéleteket felügyeleti eljárás során felülvizsgálhatják. A nemzetiségi körzeti bíróságok elnökségeinek megalkotásával egyrészt tehermentesítették a területi, autonóm területi, illetve határterületi bíróságokat, másrészt közelebb vitték az igazságszolgáltatást magasabb szinten ellátó bíróságokat a lakossághoz, ami ez utóbbiaknak jelentős költségmegtakarítást, ügyeik gyorsabb és egyben megnyugtatóbb eldöntését is jelenti.

3. Az „Alapok" lehetővé teszik Teljes ülés működését a szövetségi köztársaságok legfelsőbb bíróságai mellett is. Ez az igen fontos új szabály abból fakad, hogy a szövetségi köztársaságok hatáskörébe került a büntető és a polgári törvénykönyvek, valamint a szövetségi-köztársasági bírósági szervezeti törvények megalkotása. A Teljes ülés hivatott arra, hogy gyorsan reagáljon a bírósági gyakorlatban felmerült vitás kérdésekre és azok helyes megoldását elősegítse, hogy biztosítsa az ítélkezés törvényességét a szövetségi köztársaságokban. Tehát a szövetségi köztársaság legfelsőbb bíróságának Teljes ülése — úgy, mint a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Teljes ülése a

[7] Ld. *Mushaelisvili* beszédét a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének VI. ülésszakán. Idézve Cshikvadze: A szovjet jogszabályok kodifikációjának kérdései az SzSzKSz Legfelsőbb Szovjetje VI. ülésszakának munkájában. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1937. évi 3. sz.

[8] D. Sz. *Karev:* A szovjet bírósági rendszer tökéletesítése. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1959. évi 2. sz.

[9] A Szovjetunió 15 szövetségi köztársasága közül csak 8-ban van a mi megyéknek megfelelő terület, míg a többi 7 szövetségi köztársaság közvetlenül járásokra oszlik.

Szovjetunió területén — a jogszabályok egységes bírói alkalmazásának biztosítására hivatott a szövetségi köztársaságok területén. Míg a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Teljes ülése az össz-szövetségi jogszabályok alkalmazásának kérdéseiben elvi döntések meghozatalával irányítja a bírósági gyakorlatot, addig a szövetségi köztársaságok legfelsőbb bíróságainak Teljes ülései arra felügyelnek, hogy a köztársaságok bíróságai egységesen értelmezzék és alkalmazzák a szövetségi köztársaságok jogszabályait. A Teljes ülés e feladat teljesítése érdekében elvi döntéseket és irányelveket hoz, amelyekkel segíti a szövetségi köztársaságok bíróságainak jogalkalmazási munkáját.

A szövetségi köztársaságok Legfelsőbb Bíróságának Teljes ülése a Legfelsőbb Bíróság elnökéből, az elnökhelyettesekből és a Legfelsőbb Bíróság tagjaiból áll. Egyes szovjet szerzők véleménye szerint[8] a Teljes ülés munkájában a szövetségi köztársaság ügyészén és Igazságügyminiszterén kívül részt kell venniük még az autonóm köztársaságok Legfelsőbb Bíróságai elnökeinek, valamint a határterületi és területi bíróságok elnökeinek, hivatalból, hogy a Teljes ülés személyi összetétele is biztosítsa a helyi körülmények, sajátosságok, javaslatok stb. figyelembevételét. Bjelorusszija Igazságügyminiszterének véleménye szerint kívánatos lenne, ha a Teljes ülés határozatait az ülésen *résztvevők* egyszerű szótöbbségével hozná.[11] Véleményem szerint ezeknek a személyeknek a szövetségi köztársaságok Legfelsőbb Bírósága munkájába való közvetlen bevonása nem lenne célszerű, mert nehézkessé tenné a Teljes ülés mukáját. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának a tapasztalata — amely évek hosszú során át nagy létszámban működött — igazolni látszik ezt a feltevést. Ha a fenti javaslatot pl. az OSZFSZK-ban realizálni kívánnák, úgy cca 150 tagú Teljes ülést kellene létrehozni, márpedig egy ilyen létszámú testület nem tudná megfelelően ellátni feladatát.

[10] Ld. *Vetrov:* A szövetségi törvényhozás és a bírósági szervezet néhány kérdése. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1958. évi 9. sz.

[11] Uo.

4. Az új össz-szövetségi törvény 19. §-a értelmében a járási (városi, városi kerületi) népbíróságok bíráit közvetlenül a járás (város, városi kerület) lakossága 5 évi időtartamra választja általános, közvetlen egyenlő választójog alapján, titkos szavazással. A többi bíróság hivatásos bíráit közvetett módon a területileg illetékes Szovjetek választják meg 5 évre. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságát a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje választja meg szintén 5 évi időtartamra.

Az 1938. évi Bírósági szervezeti törvény szerint a bírák választása a népbíróságok vonatkozásában 3 évi, valamennyi egyéb bíróság tekintetében pedig 5 évi időtartamra történt.

Az „Alapok" tehát a választás időtartamát valamennyi bíróságra nézve egységesen, 5 évben, állapították meg, nem téve különbséget a népbíróságok és az egyéb bíróságok bírái között.

5. Az „Alapok" az 1938. évi törvényben előírt népbírói beszámolási kötelezettség változatlanul hagyása mellett előírják a többi bíróságok bíráinak a beszámolási kötelezettségét is. Az „Alapok" 34. §-a értelmében a területi, a határterületi, a városi, az autonóm területi és a nemzetiségi körzeti bíróságok a megfelelő Szovjeteknek számolnak be munkájukról, míg a szövetségi és az autonóm köztársaságok legfelsőbb bíróságait a szövetségi, illetve az autonóm köztársaságok Legfelsőbb Szovjetjei (az ülésszakok közötti időben a Legfelsőbb Szovjetek Elnökségei) előtt terheli a beszámolási kötelezettség. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének, az ülészakok közötti időben pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének számol be munkájáról.

A bírák beszámolási kötelezettsége nem sérti a bírói függetlenséget, amelyet a Szovjetunió Alkotmányának 112. §-a és az „Alapok" 9. §-a rögzít. A beszámolási kötelezettség lehetővé teszi, hogy az államhatalmi szervek meggyőződjenek arról, hogy az általuk választott bíró megfelel-e a belehelyezett bizalomnak, hogy teljesíti-e feladatait, különösen a szovjet szocialista államrendszer védelme, valamint az állampolgárok nevelése területén. Ugyanakkor az igazságszolgáltatás funkciójának ellátásakor a bírák függetlenek és csak a törvényeknek vannak alárendelve, a szovjetek ítélkezési munkájukba nem szólhatnak bele.

6. A bírói függetlenség biztosítása érdekében az „Alapok" különleges eljáráshoz kötik a bírák és a népi ülnökök büntető és fegyelmi eljárás alá vonását. Az „Alapok" a szövetségi bíróságok (a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága és a katonai bíróságok) bírái felelősségi rendszerének a megállapítását az összszövetségi jogszabályok, míg a köztársasági bíróságok (a szövetségi és autonóm köztársaságok Legfelsőbb Bíróságai, a határterületi, a területi, a városi, az autonóm területi és a nemzetiségi körzeti bíróságok, valamint a járási és városi népbíróságok) bírái felelősségi rendszerének megállapítását a szövetségi köztársaságok törvényeinek szabályozási körébe utalják. Ennek megfelelően a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságáról szóló szabályzat 17. §-a a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának hivatásos bírái, valamint népi ülnökei részére biztosítja a mentelmi jogot, ami azt jelenti, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének, illetve a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének a hozzájárulása nélkül nem lehet őket bíróságilag felelősségre vonni, sem pedig letartóztatni.[12]

7. Az „Alapok" 21. §-a megalkotta a határterületi, a területi, a városi, az autonóm területi, nemzetiségi körzeti bíróságok elnökségeit.[13] Az elnökségek *felügyeleti jogkört* gyakorolnak a területi és az azzal egyszinten levő bíróságok felett. Ez az új és igen fontos törvényhely szoros kapcsolatban van a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Szabályzatával, valamint a szövetségi és az autonóm köztársaságok Legfelsőbb Bíróságainak Szabályzataival és közvetlenül biztosítják a Szabályzatok következetes alkalmazásának a lehetőségét.

[13] Moszkva és Leningrád városi bíróságai ezideig is területi szinten működtek.

[12] Az, hogy valamennyi bíróság bíráját azonos időtartamra választják, a bírák teljes egyenjogúságának az elvét húzza alá. Nem gyengíti ezt az elvet az a szabály, amely szerint a népi ülnököket két évi időtartamra választják, mert ennek célja az, hogy mennél több dolgozót vonjanak be közvetlenül az igazságszolgáltatásba.

III.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságáról szóló Szabályzat új módon állapítja meg a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának a hatáskörét, az összetételét és szervezeti felépítését, munkájának jellegét, valamint terjedelmét. E változtatások érthetőbbé tétele érdekében megemlítünk néhány főbb momentumot a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának a történetéből.

1. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságát a Szovjetunió 1924-es Alkotmánya hívta életre a forradalmi törvényesség megszilárdítása érdekében. Működésének első éveiben főként a Népbiztosságok és más központi szervek aktusainak törvényessége felett gyakorolta a főfelügyeletet. Ha törvénysértést észlelt, a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának Elnökségéhez fordult és kérte a törvénysértő aktus hatályon kívül helyezését. Ez a szabályozás messzemenően figyelembe vette a szövetségi köztársaságok szuverénitását, hiszen a szövetségi köztársaságok törvénysértő aktusait kizárólag csak a népszuverénitást a legmagasabb szinten megvalósító állami szerv, illetve annak Elnöksége helyezhette hatályon kívül. Ebben az időben a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága közvetlen igazságszolgáltatási tevékenységet alig gyakorolt. E téren munkája egyrészt jogszabályalkalmazási irányelvek kibocsátására, másrészt arra szorítkozott, hogy a szövetségi köztársaságok Legfelsőbb Bíróságainak törvénysértő határozatai ellen *óvást* nyújtott be a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának Elnökségéhez. Ez utóbbi csak akkor helyezte hatályon kívül a szövetségi köztársaságok Legfelsőbb Bíróságainak határozatát, ha az ellentétben állott az össz-szövetségi törvénnyel, vagy pedig sértette más szövetségi köztársaságok érdekeit.

2. Az 1930-as évektől kezdve a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának igazságszolgáltatási funkciója, vezető irányító szerepe egyre szélesedett, míg általános felügyeleti jogköre szűkült, majd 1938-ban meg is szűnt. Ennek oka főként a szovjet szocialista ügyészségnek, mint a bíróságtól független szervezetnek megalkotása volt, amely fokozatosan átvette a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságától az általános felügyeleti jogkörrel járó teendőket. Az igazságügyi igazgatás teendői az Igazságügyminisztériumnak alkotmányi megalkotásával áttevődtek a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságától a Szovjetunió Igazságügyminisztériumához. Ezzel egyidejűleg az Alkotmány igen széleskörű igazságszolgáltatási jogkört biztosított a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának. Így ez a szerv gyakorolta a Szovjetunió egész területén a bíróságok feletti legfőbb felügyeletet, az ügyeket bármely szintről magához vonhatta, igen aktívan részt vett a ítélkezési munkában stb. A bírósági felügyeletnek ilyen fajta megszervezése egyrészről biztosította a jogszabályok egységes alkalmazását a Szovjetunió egész területén, másrészt az ügyek törvényes eldöntését eredményezte. Ugyanakkor a legfelsőbb bírósági jogkör kiszélesítésének árnyoldalai is mutatkoztak. Így pl. azzal a hibával járt, hogy a munka fő súlya nem helyeződhetett az elvi iránymutatásra. Gyakran előfordult, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága a törvények hibás, helytelen alkalmazására későn, sok esetben csak a sajtó többszöri jelzése után reagált. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának ezt az erőteljes igazságszolgáltatási tevékenységét többek között a szakember hiány is indokolta, amely mind a termelésben, mind pedig az állami építésben erősen éreztette a hatását. Így pl. az 1930-as években még a szövetségi köztársaságokban kevés volt a felsőfokú jogi képzettséggel rendelkező szakbíró. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága viszont olyan szakképzett jogi apparátussal rendelkezett, amely ki tudta küszöbölni az egyes — az alsóbb bíróságok munkájában előforduló — jogalkalmazási hibákat. Az ilyen centralizáltan működő bírósági szervezettel biztosították az ügyek helyes eldöntését, végső fokon pedig az ítéletek stabilitását.

3. A Nagy Honvédő Háború sebeinek begyógyítása, valamint a nagyarányú helyreállítási munkák sikeres bevégzése után a szovjet szocialista gazdaság és technika — a már elért eredmények alapján — soha nem tapasztalt gyorsütemű és magasszínvonalú fejlődésnek indult. Egyes — iparral alig rendelkező — szövetségi köztársaságok hatalmas ipari központokká fejlődtek. A szovjet felsőiskolák a szakképzett káderek tömegét bocsátják ki évről évre, akik mind a gazdasági, mind pedig az állami építésben kiválóan megállják a helyüket. Így tehát megértek a szubjektív feltételek is arra, hogy a szövetségi és az autonom köztársaságok jogköre az állami élet valamennyi területén szélesedjék. A gazdaság állami irányítása ma már közvetlenül a helyszínen, a gazdasági igazgatási körzetekben történik a népgazdasági tanácsok útján.

Kiszélesedett a szövetségi köztársaságok jogköre az igazságszolgáltatással kapcsolatos kérdések szabályozásában is. Az 1954. évi augusztus 14-i tvr. jelentősen kiterjesztette a felügyeleti óvás benyújtására jogosult személyek és az elbírálásra illetékes bíróságok körét. E tvr. a jogerős bírósági határozatok elleni óvási előterjesztésére feljogosította a Szovjetunió Legfőbb ügyészének, a szövetségi köztársaságok ügyészeinek és a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Elnökének a helyetteseit, továbbá — a területi illetékességüknek megfelelően— az autonóm köztársaságok, a határterületek, a területek és az autonóm területek ügyészét és bírósági elnökét. E felügyeleti óvások elbírálása a megfelelő szintű *bíróságok elnökségi tanácsának* hatáskörébe tartozik. Ez a tvr. tehermentesítette ugyan a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságát, de nem elég hatékonyan, amit bizonyít az a tény, hogy még ezután is sok ügy került a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága elé döntésre, ami még mindig nehezítette fő feladatának — az elvi irányító munkának — elvégzését. Így tehát szükségessé vált a bírósági felügyeleti jogkör további kiszélesítése.

4. Az 1957. évi Szabályzat a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának munkáját új módon, a Szovjetunió jelenlegi helyzetének megfelelően és az eddig szerzett tapasztalatokra támaszkodva szervezte meg. Éppen ezért a Szabályzat lényeges hatásköri, szervezési stb. módosításokat hozott.

Az alábbiakban a Szabályzat egyes fontosabb rendelkezéseiről, valamint alkalmazásának egyes gyakorlati tapasztalatairól lesz szó.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának *hatáskörében* beállott változtatásokról szólva a következő

főbb momentumokat szükséges megemlíteni:

a) A Szabályzat 9., illetve 11. §-a értelmében a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Teljes ülése, illetve a polgári és a büntető kollégiumok csak a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Elnökének és a Szovjetunió Legfőbb ügyészének, illetve ezek helyetteseinek[14] az óvása alapján indíthatják meg a felügyeleti eljárást és csak olyan esetekben, ha a szövetségi köztársaságok Legfelsőbb Bíróságainak határozatai, illetve ítéletei ellentétben állnak az össz-szövetségi jogszabályokkal, vagy ha azok sértik más szövetségi köztársaságok érdekeit (megjegyzendő, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának gyakorlatában a Szabályzat megjelenése óta nem volt olyan eset, amikor az eljárást azért kellett volna megindítani, mert valamely szövetségi köztársaság határozata sértette volna egy másik szövetségi köztársaság érdekét).

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának kollégiumait ma már főként nem az ítélkezési munka foglalja le. Munkájuk oroszlánrészét a köztársasági bíróságok gyakorlati munkájának tanulmányozása és általánosítása alkotja. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága kollégiumainak dolgozói a Legfelsőbb Bírósághoz benyújtott panaszok, beadványok tanulmányozásán kívül kiszállnak a szövetségi és az autonóm köztársaságok, a területek, a határterületek, a városok bíróságaihoz és így a helyszínen is értékes tapasztalatokat szereznek arról, hogyan alkalmazzák a jogszabályokat az egyes szövetségi köztársaságokban, hogy egységes-e a jogalkalmazás a Szovjetunió egész területén? A panaszokból és beadványokból merített, valamint a helyszínen szerzett tapasztalatok összekapcsolása azután megteremti annak reális lehetőségét, hogy elvi iránymutatást tartalmazó tervezeteket készítsenek és vigyenek a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Teljes ülése elé. Ebben a munkában a kollégium dolgozóin kívül részt vesznek még a szövetségi és az autonóm köztársaságok Legfelsőbb Bíróságainak bírái, továbbá a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetének, az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézetnek és más szervezeteknek dolgozói is.

A Teljes ülés már több olyan tervezetet vitatott meg, majd fogadott el irányelvként, amelyet a kollégiumok készítettek. Ilyenek pl. az 1957. április 10-én az örökösödési, 1957. szeptember 13-án a munkajogi ügyek gyakorlatáról, 1957. szeptember 10-én a súlyosbító körülmények mellett elkövetett szándékos emberölés fogalmáról, 1958. február 21-én a vasúti és vízi fuvarozásról szóló irányelveket.

A kollégiumok felügyeleti eljárásuk során általában olyan ügyekben ítélkeznek és foglalnak állást, amelyek elvi jelentőségűek, tehát amelyekben hozott határozatok jelentősek a bírósági gyakorlat számára.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának a Szabályzatban rögzített felügyeleti jogkörét összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szabályzat e jogkör szűkítésének az irányában hatott és ezzel kettős célt is elér: először a szövetségi köztársaságok felügyeleti jogkörének a kiszélesítésével hatékonyabban védi az állami és társadalmi szervezetek, a szovjet állampolgárok törvényes jogait és érdekeit, közelebb viszi az igazságszolgáltatást a lakossághoz és így tovább szilárdítja a szocialista törvényességet, másodszor pedig lehetővé teszi az elvi irányító munka hatékonyságának fokozását és ezzel a törvények egységes alkalmazását a Szovjetunió valamennyi bíróságánál.

b) A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának egyik legfontosabb feladata a Szabályzat értelmében a dolgozók jogos panaszainak az intézése. Az SZKP és a Szovjetunió kormánya többször hívta fel a Párt és a szovjet szerveket, az egész szovjet államaparátust arra, hogy nagyobb figyelemmel, odaadással és tapintattal intézzék a dolgozók jogos panaszait, hogy a bürokratizmus, a hivatali huzavona, a lélektelenség megengedhetetlenek. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága és annak kollégiumai igen alaposan megvizsgálják, tanulmányozzák a beérkezett panaszokat, ellenőrzik az abban foglaltakat, majd felügyeleti eljárás alá vonják azokat, amelyekből (a Szabályzat 11. §-ában foglaltak figyelembevételével) törvénysértés következtethető. Aránylag nem nagy az ilyen ügyek száma, ami főként azzal magyarázható, hogy megjavult a szövetségi köztársaságok legfelsőbb bíróságainak munkája, különösen az alsóbb bíróságok hibáinak korrigálása területén.

c) Az új Szabályzat értelmében a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának polgári és büntető kollégiumai is jogosultak elsőfokú eljárásra azokban a polgári és büntető ügyekben, amelyeket kivételes fontosságuk miatt a törvény elébük utalt, Megjegyzendő, hogy a Szabályzat hatálybalépése óta eltelt csaknem három esztendő alatt alig volt néhány olyan ügy, amelyet elsőfokon tárgyaltak volna a kollégiumok.

d) A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének VI. ülésszakán elfogadott jogszabályok értelmében — éppen a szövetségi köztársaságok hatáskörének kiszélesítése kapcsán — nagyobb jelentőségre tett szert a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának *rendszerező munkássága* is. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának rendszerező osztályán (Otgyel szisztematizaciji) összpontosítják a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságán, valamint a szövetségi köztársaságok Legfelsőbb Bíróságain hozott leglényegesebb elvi jelentőségű döntéseket és határozatokat.

e) A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának kodifikációs munkásságával, valamint új módon megállapított felügyeleti jogkörével legszorosabb kapcsolatban van a Szabályzat 1. §-a, amely biztosítja a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága részére a törvénykezdeményezési jogot. Az, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságán a munka súlya az ítélkezési munkáról az elvi-irányító munkára, a bíróságok gyakorlatának általánosítására helyeződött, megteremtette e jog alkalmazásának reális lehetőségét.

f) A Szabályzat nem szól arról, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának lenne-e valaminő „vizsgálati" jogköre a szövetségi köztársaságok bíróságaival szemben. A szovjet jogászok többsége szerint a Szabályzat nem ruházta fel a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságát ezzel

[14] A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Teljes üléséhez és Elnökségéhez csak a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnöke és a Szovjetunió Legfőbb ügyésze, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának kollégiumaihoz pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnökhelyettese és a Szovjetunió Legfőbb ügyészének helyettese is benyújthatnak törvényességi óvást.

a jogkörrel.[15] A felügyeleti jogkör ellátása során lebonyolításra kerülő helyszíni kiszállások nem ölthetnek „vizsgálati" jelleget, már azért sem, mert egyrészt egyes jogesetek tanulmányozására, másrészt pedig a bíróság elé kerülő ügyek okainak feltárására szorítkoznak, nem pedig a bírósági ítélkezési munka mindenoldalú és alapos vizsgálata e kiszállások célja.

g) A Szabályzat a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának a hatáskörébe utalja a bírósági statisztika vitelét. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága az utolsó két évben az eddiginél nagyobb gondot fordított a bírósági statisztika vitelére, hiszen ennek segítségével fedhetők fel azok a gyakorlatban jelentkező jogalkalmazási és jogértelmezési hibák, amelyek irányelvek kibocsátását (Szabályzat 9. § d. pontja), vagy új jogszabály meghozatalának kezdeményezését (Szabályzat 1. §) teszik szükségessé. Ezen kívül a bírósági statisztika több olyan nem kívánatos társadalmi jelenséget is felszínre hoz, amely a társadalmi szervek segítségével megelőzhető és kiküszöbölhető.

A Szabályzat megjelenése előtt a bírósági statisztika anyagát a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága nem tanulmányozhatta elég rendszeresen, aminek fő oka az volt, hogy a bírósági dolgozók túl voltak terhelve a napi ítélkezési munkával: Így a statisztika anyagát nem használhatták fel kellő mértékben sem a bíráskodás, sem pedig a tudomány céljaira. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának statisztikai osztálya már feldolgozta az 1937 és 1958 közötti időszak igazságszolgáltatására vonatkozó legfontosabb számokat.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságnak 1958. január 14—17. között megtartott Teljes ülése határozatban állapította meg, hogy a Szabályzatban foglaltak végrehajtása során sikerült kijavítani azokat a legfőbb hibákat és hiányosságokat, amelyek a bírósági statisztika vitele terén fennállottak. A határozat kívánatosnak tartaná, ha a bírósági statisztikával foglalkozó szervek, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának statisztikai osztálya, a szövetségi köztársaságok igazságügyminisztériumai együttműködésüket szorosabbra fűznék a bírósági gyakorlat általánosítása és a szövetségi köztársaságok jogszabályainak tanulmányozása területén.[16]

A Szabályzat a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága hatáskörének módosításán túlmenően új módon állapítja meg a Legfelsőbb Bíróság *szervezetét* is.

a) A Szabályzat 3. §-ában foglaltaknak megfelelően a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Teljes ülésének munkájában részt vesznek a szövetségi köztársaságok Legfelsőbb Bíróságainak elnökei, akik hivatalból tagjai a Teljes ülésnek. Az, hogy a szövetségi köztársaságok *közvetlenül* résztvesznek a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának munkájában, szervezetileg is biztosítja a szövetségi köztársaságok szuverénitását és nemzeti sajátosságaik érvényrejuttatását az igazságszolgáltatás területén és élő kapcsolatot teremt az igazságszolgáltatás legfelsőbb szervei között. Ugyanezt a célt szolgálja az a szabály is, amelynek értelmében ha a törvénysértő határozatot vagy ítéletet a szövetségi köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Teljes ülése hozta, úgy az óvások elbírálására *kizárólag* a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Teljes ülése jogosult.

Ugyanígy alkotta meg a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának a szervezetét az 1923-ban elfogadott első legfelsőbb bírósági Szabályzat, amelynek kidolgozásában még részt vehetett V. I. Lenin.

b) A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének 1957. február 12-i törvénye megszüntette a közlekedési bíróságokat. E törvény figyelembevételével a Szabályzat 6. §-a értelmében a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Teljes ülésből és három kollégiumból — a polgári, a büntető és a katonai kollégiumból — áll.

c) A Szabályzat kötelezővé tette a népi ülnökök részvételét a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának *valamennyi* kollégiumánál elsőfokú eljárás esetén. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának katonai kollégiuma ezideig — a törvényben meghatározott egyes kivételes esetekben — népi ülnökök részvétele nélkül, három hivatásos bíróból álló tanácsban is dönthetett.

d) A Szabályzat előírja, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának kollégiumai rendszeresen kötelesek beszámolni munkájukról a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Teljes ülésének. Ilyen beszámolót tartott pl. a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága büntető kollégiumának elnöke 1958. június 24-én[17] és a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága polgári kollégiumának elnöke. 1958. szeptember 26-án[18] a büntető, illetve a polgári kollégium munkájáról. Mindkét beszámolót hosszú vita és a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Teljes ülésének határozata követte.[19]

A határozat mindkét esetben megállapította, hogy a kollégiumok munkájukat az új Szabályzatnak megfelelően végezték. A büntető kollégium munkájával kapcsolatban határozatilag rögzítette azt a követelményt, hogy a büntető kollégium: a) még jobban összpontosítsa figyelmét a beérkezett panaszokra b) emelje határozatainak elvi színvonalát és c) készítse elő a bírósági gyakorlat tapasztalatainak általánosítását a szándékos emberölés, a banditizmus, a rablás, a tiltott szeszfőzés és a vesztegetés bűncselekményeinek tárgyköréből. A polgári kollégiumnak a figyelmét különösen az állampolgárok munkaügyi, lakásügyi és más személyi, illetve vagyoni jogainak védelmére hívta fel. A határozat kívánatosnak tartaná, ha a polgári kollégium az eddiginél szorosabban működnék együtt a szövetségi köztársaságok bírósági szerveivel, személyes kiszállások útján is.

A fentebb elmondottak mindösszesze a szovjet bíróságok legjellegzetesebb fejlődési momentumait és a legújabb jogszabályi módosításokkal létrehozott egyes vonásait tartalmazzák. A szovjet bíróságokra vonatkozó egyéb kérdések ismertetését a helyszűke akadályozza.

Befejezésül és összefoglalva rá kívánok mutani arra, hogy a szovjet bíróság eddig megtett útja készítette elő az 1957 és 1958 évi új jogszabályok megalkotását és gyakorlati alkalmazásuk lehetőségét,

[15] Ld. *Szmirnov:* A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának új Szabályzata és a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának első Teljes ülése. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1957. évi 7. sz.

[16] Ld. a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának bjületinjét. 1958. évi 1. sz.

[17] Ld. a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának bjületinjét. 1958. évi 5. sz.

[18] Ld. a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának bjületinjét, 1958. évi 6. sz.

[19] Ld. a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának bjületinjét, 1958. évi 5. és 6. sz.

amelyek egyben fejlődési lépcsőfokok a távolabbi nagy és közös célhoz, a kommunizmushoz vezető úton. A kommunizmus építésének hatalmas és szerteágazó programját, valamint megvalósításának konkrét módját jelölte meg a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. Kongresszusa, amely határkő az egész szovjet rendszer, így a szovjet szocialista igazságszolgáltatást megvalósító bíróságok fejlődésében is.

Bajáki Veronika

A munkajogi egyetemi jegyzet megvitatása a Magyar Jogász Szövetségben

A kollektív erőfeszítés, amely a legtöbb mű létrehozásánál elengedhetetlen és arra ilyen, vagy olyan formában módot kell találni, különösen fontos tényező a tankönyv írásánál. Ahhoz, hogy a tankönyv hivatása magaslatán álljon, számos és sokrétű szempontra kell tekintettel lenni, amelyeknek ismerete még a legkiválóbb szakember lehetőségeit is meghaladja. Ezért most, amikor a munkajog új tankönyvének kiadása előkészítés alatt áll, különösen időszerűvé vált a régi — jegyzet formájában megjelent — tananyag tapasztalatainak leszűrése, előnyeinek és esetleges hiányosságainak feltárása.

Ez a szempont vezette a Magyar Jogász Szövetség munkajogi szakosztályát, amikor *Weltner Andor:* „Munkajog" című egyetemi jegyzetének megvitatását napirendre tűzte. A vitára 1959. december 7. és 8. napján került sor a szakosztály kibővített vezetőségi ülése keretében. Általánosságban Csanádi György, Rudolf Lóránt és Kertész István tettek észrevételeket, míg az egyes fejezetekhez Román László, Schmidt Péter, Tóth Imre, Garancsy Mihályné, Vámbéri György, Trócsányi László, Abonyi Géza, Fazekas Pál, Erdős Béla, Faludi Ferenc, Máltás György és Kertai Tibor szóltak hozzá.

A hozzászólók általában kiemelték a jegyzet komoly didaktikai értékét, világos gondolatvezetését, jó rendszerét. Általános elismerést nyert a fejtegetések magas színvonala, anélkül, hogy ez az érthetőség rovására menne. A munka hasznos segítséget jelent az egyetemi hallgatóknak majdani gyakorlati munkájához.

Ugyanakkor rámutattak a hozzászólók egynéhány fogyatékosságra is. Néhány helyen a csoportosítás túl aprólékos és anélkül kerül erre sor, hogy előzőleg a jelenség lényegét a jegyzet megmagyarázta volna, holott a helyes eljárás fordított: előbb a jelenség lényegét kell megmagyarázni és utána a jelenség egyes részeit csoportosítani. Az elméleti fejtegetések a tételes anyaggal sok helyen egybeolvadnak. A jogszabályok terén való tájékozódást inkább segítené elő, ha a két rész élesebb szétválasztása a munkában keresztülvihető lenne. Emellett a tételes rész különtartása a jogszabály-kritikát is elősegítené. A felszólalók egy része továbbá hiányolta a megfelelő összefoglalásokat az egyes fejtegetések végén, amelyek pedig az emlékezet továbbfejlesztésének szempontjára tekintettel nem hanyagolhatók el.

Ami az egyes fejezetekkel kapcsolatos, számos részlet-megjegyzést illeti, ezek közül csupán egynéhányat szeretnénk röviden kiragadni.

A munkaviszony szabályozásának történetéről szóló rész összehasonlító anyag felhasználásával igen helyesen a termelési-gazdasági viszonyokra figyelemmel mutatja be a fejlődést. Ugyanakkor egyes kérdéseket inkább csak érint, így pl. nem fejti ki bővebben a munkaszerződés jogi lényege és gazdasági tartalma közötti összefüggést a kapitalizmus korában, a gyári törvényhozás helyes elemzésénél nem derül ki elég világosan, hogy a munkaviszony szabályozásának fő formája a kollektív szerződés marad.

A munkaszerződésről szóló fejezetben igen érdekesen fejti ki azt, hogy a szerződés megkötéséhez és a munkajogviszony keletkezéséhez nincs szükség arra, hogy a felek tudata és akarata a jogi minősítésre is kiterjedjen, vagyis, hogy a felek azzal is tisztában legyenek, hogy éppen munkaszerződést kötnek. Elegendő, ha tudatuk és akaratuk a munkaszerződés, illetve a munkajogviszony lényeges elemeire irányul. Viszont már a szerződésben meg kell határozni a dolgozó munkabérét és ezért félreértésekre adhat okot a jegyzetnek az a megállapítása, hogy a vállalat a munkabér összegét a dolgozó munkábalépésétől számított három napon belül jogosult megállapítani. (253. old.)

A munkavédelemmel foglalkozó rész összefoglaló képet ad az idevonatkozó összes kérdésekről és kiemeli a munkavédelem társadalmi jelentőségét. Helyesen értékeli a munkavédelmi szabályok megszegése folytán beálló felelősség minden esetét (az anyagi, fegyelmi és erkölcsi felelősség esetét egyaránt). Néhány apróbb hiányosság: nem foglalkozik a jegyzet azzal az el nem hanyagolható kérdéssel, hogy minden üzemnek a sajátosságainak megfelelő balesetelhárítási iparági útmutatót kell készítenie. Nem foglalkozik a jegyzet a balesetelhárításra való oktatás kérdéseivel sem. Fel lehetne vetni azt a kérdést is, mennyiben segítené elő a balesetelhárítás hatékonyságát, ha az ún. biztonsági megbízottak nem a vállalat alkalmazottai lennének.

A jutalmazás című fejezettel kapcsolatban az a javaslat hangzott el, hogy az újítási és találmányi jog részletes ismertetését helyesebb lenne a termelékenység fokozását szolgáló eszközökről szóló fejezetbe felvenni, minthogy az újítás a termelékenység emelésének kérdésével kapcsolódik a munkajoghoz.

A társadalombiztosítási fejezetet illetően a hozzászólók az elméleti rész bővítésének indokoltságára hívták fel a figyelmet, annál is inkább, mert a tételes jogi rész gyakori változásoknak van alávetve. Helyes lenne, ha az elméleti kérdések között a jegyzet a társadalombiztosítási jog és a munkajog viszonyával, a munkajogviszony és a társadalombiztosítási jogviszony eltéréseivel is foglalkoznék.

A munkaszerződés módosításáról és a munkajogviszony megszűnéséről szóló fejezet körében az elhangzott észrevételek szerint bővebben kellene foglalkozni az igazgatónak azzal a jogával, hogy a dolgozót az Mt. 133. §-a alapján áthelyezhesse, mert itt a joggal való visszaélések tág lehetősége nyílik. Egyébként maga a TEB gyakorlata is eléggé szűkre szabja a népgazdasági érdekből való áthelyezés lehetőségeit.

A munkaügyi vitákról szóló fejezettel kapcsolatban ki kell emelni, hogy igen sikerült módon tárgyalja a jegyzet az egyes hatásköri

kérdések sokrétű és bonyolult problematikáját. Félreértésekre adhat okot azonban az egyeztető bizottság határozatának végrehajtásával kapcsolatos az a megállapítás, hogy amennyiben az egyeztető bizottság a felet meghatározott cselekmény végzésére kötelezte, az 1955:21. tvr. 170—172. §-ai alkalmazásának van helye, minthogy ilyenkor a felügyeletet ellátó szervhez kell fordulni a határozat kikényszerítése végett (179. §.).

A fentieken kívül még számos egyéb hozzászólás is elhangzott, amelyekre természetesen mind kitérni nem lehet. A vita végig élénk és színvonalas volt, sok új — a tankönyv írása során eredményesen hasznosítható — gondolatot vetett fel. Mint ilyen, a szerző számára is bizonyosan több vonatkozásban útmutatásul szolgálhat.

T. L.

JOGIRODALOM

A Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv megjelenéséhez

A nemzetközi jog tudományának az utolsó fél évszázad folyamán végbement hatalmas fejlődése egy új kiadványfajtának, az évkönyveknek egyre általánosabbá váló elterjedését vonta maga után. Az évkönyv lehetővé teszi, hogy egy-egy ország jogászai hozzászóljanak a nemzetközi jog fontos és időszerű kérdéseihez, s a folyamatosság biztosításával közzétegyék e jogág terén végzett kutató munkájuk eredményeit, amire egyébként a jogi szaklapok hasábjain általában világszerte csak meglehetősen korlátozott lehetőség nyílik.

A kapitalista országok egyikemásika már évtizedek óta adja ki a maga nemzetközi jogi évkönyvét. A British Year Book of International Law, amely közvetlenül az első világháború után, 1920-ban indult meg, immár harmincnégy kötetével igen jelentős segédeszköze a nemzetközi joggal foglalkozó kutatóknak. De az eddig tizenöt kötetben megjelent svájci és a csupán néhány éves múltra visszatekintő francia nemzetközi jogi évkönyv is több más hasonló kiadvánnyal együtt hasznos hozzájárulás a nemzetközi jog tudományának fejlesztéséhez, jóllehet a szocialista jogászok a bennük foglalt tanulmányokban igen sok kifogásolni valót is találnak.

A szocialista tábor országai eddig kevéssé használták fel az évkönyv eszközét arra, hogy nemzetközi jogtudományuk kisebb terjedelmű termékeinek egy részét egy csokorban a nemzetközi jog iránt érdeklődők elé tárják. Mindössze Csehszlovákiában jelenik meg néhány éve ismétlődően nemzetközi jogi tanulmánykötet „Studie z mezinárodního práva" címmel, amelyet a nemzetközi jogászok igen nagy haszonnal forgathatnak.

Annál örvendetesebb esemény volt a szocialista országok, de az egész világ haladó nemzetközi jogászai számára is az, hogy a Szovjetunió is rátért a nemzetközi jogi évkönyvek kiadására és a közelmúltban közreadta első évkönyvét, amely jelzésként az 1958-as évet viseli címlapján.[1]

Állapítsuk meg elöljáróban, hogy ha a Szovjetunió később indult is el a nemzetközi jogi évkönyvek kiadásának útján, az első évkönyv részben már terjedelménél, különösen pedig színvonalánál fogva egyszeriben messze túlszárnyalta kapitalista névrokonait. A közreműködők nagy száma és jórészük nemzetközi hírneve, a feldolgozott témák gazdagsága és időszerűsége, a problémák mélyreható kidolgozása egyaránt azt bizonyítja, hogy a Szovjetunió a nemzetközi jogtudomány művelésében is élenjár. De különösen értékessé teszi az évkönyvben foglalt tanulmányokat az a körülmény, hogy azok minden sorát a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini alapelve hatja át.

*

Az évkönyvet, amely a Szovjet Nemzetközi Jogi Egyesület első nagyszabású publikációja, az egyesület elnökének, *G. I. Tunkinnak* elmélyült tanulmánya nyitja meg. A kötetnek ez az egyik legkiemelkedőbb jelentőségű tanulmánya „Negyven évi egymás mellett élés és a nemzetközi jog" címet viseli, de ez a cím nem egészen fedi a tartalmat. Az olvasó nyilván annak kifejtését várja, hogyan hatott a világ első szocialista államának megalakulása a nemzetközi jog fejlődésére. Tunkin munkája azonban jóval túlmegy a címben ígért kereteken, és csaknem mindarra kitér, amit a nemzetközi jog alapjaiként szoktak az ezzel a tudományággal foglalkozó kézikönyvek tárgyalni.

A tanulmány mindenekelőtt behatóan vizsgálja a nemzetközi jogalkotás kérdését és világosan kimondja: a nemzetközi jog kizárólagos alapja az államok megállapodása. Ugyanakkor megcáfolja azokat a burzsoá elméleteket, amelyek az állami szuverenitás semmibevevésével lehetőnek tartják a többségi hozzájárulással elfogadott nemzetközi szabályoknak a kisebbségre való ráerőszakolását. A jogalkotással összefüggésben felveti a nemzetközi jog forrásainak problémáját is és itt visszatér ahhoz a felfogáshoz, amely a nemzetközi jogban csupán két forrás, a nemzetközi szerződés és a szokás tényleges létét ismeri el. Ez a tétel a tanulmány legvitathatóbb megállapítása és különösen azok, akik a nemzetközi jog alapelveinek külön jogforrásként való elismerése mellett foglalnak állást, kifogásolják majd a szerző álláspontját. A nemzetközi jog forrásainak kérdése egyébként is a legvitatottabb problémák közé tartozik és nemcsak a magyar, hanem a szovjet nemzetközi jogászok között sem alakult ki egységes felfogás ide vonatkozólag. Éppen ezért a Szovjetunióban is Tunkin tanulmányának ez a része váltotta ki a legnagyobb vitát, amint az magából az évkönyvből is kiderül. A most ismertetett tanulmány ugyanis a Szovjet Nemzetközi Jogi Egyesület első közgyűlésén előadás formájában is elhangzott és az ahhoz kapcsolódott széleskörű érdekes vitában, amelyet az évkönyv kivonatosan szintén közöl, a nemzetközi jog forrásainak kérdése tekin-

[1] Szovjetszkij jezsegodnyik mezsdunarodnovo prava 1958. Izd. Akad. Nauk SzSzSzR, Moszkva, 1959. 563 old.

tetében merült fel a legtöbb ellenvetés a Tunkin által megfogalmazott tételekkel szemben.

Tunkin tanulmánya további részében feltárja a mai nemzetközi jog lényegét és e jog osztályjellegét is újszerű megvilágításba helyezi. Majd a nemzetközi jog általános meghatározását adja és a nálunk közkeletű Visinszkij-féle definíciót új elemekkel egészíti ki, amelyek leszögezik a nemzetközi jognak az államok megállapodása útján történő létrejöttét, valamint azt a jellegzetességét, hogy a nemzetközi jog szabályai a békés egymás mellett élést vannak hivatva biztosítani. Ez utóbbi kiegészítés kétségkívül helyesen tükrözi az ENSZ Alapokmánya mint közös tengely körül elhelyezkedő mai nemzetközi jogszabályok lényeges ismérvét.

A nemzetközi jog alapjaival foglalkozva Tunkin a szocialista nemzetközi jogászok általános felfogásával összhangban elveti a kelseni „Grundnorm" elméletét, majd leleplezi a modern természetjogi elméletek igazi célját: az imperialista törekvések jogi „megalapozását".

A tanulmány második része nagy luciditással fejti ki a nemzetközi jogban az utolsó négy évtized folyamán végbement változások alapvető jellegzetességeit, majd vázolja a szocialista államok között a proletár nemzetköziség elve alapján kialakult újszerű kapcsolatok sajátosságait. Végül a cikk harmadik részében a szerző azzal a szereppel foglalkozik, amelyet a nemzetközi jognak a békés egymás mellett élés biztosításában be kell töltenie. Ez a problémakör egyben alkalmat ad számára, hogy a béke és a háború között helyet foglaló „közbenső állapot" Jessup által hirdetett hidegháborús fogalmának a nemzetközi jogba való bevezetésére irányuló törekvéseket elutasítsa és egyben feltárja a nemzetközi jog likvidálását célzó imperialista nézetek igazi hátterét.

Már a fenti ismertetésből is kitűnik, hogy Tunkin tanulmánya jórészt olyan alapkérdéseket boncolgat, amelyekkel a szovjet nemzetközi jogtudomány, de a népi demokráciák nemzetközi jogászai is már hosszú évek óta birkóznak. Tunkin tanulmányának nagy érdeme, hogy rendkívül világosan és meggyőző érvekkel összegezi a szocialista nemzetközi jogászok túlnyomó többségének álláspontját, amelynek kialakításában Tunkinnak már a multban is igen nagy része volt, amellett számos új szempontot is érvényesít. A cikk egyes megállapításai viszont, így főleg a nemzetközi jog forrásairól vallott nézetek, még további viták kiinduló pontjai lehetnek.

J. A. Korovin „Proletár internacionalizmus és nemzetközi jog" című cikke az előző tanulmánynak mintegy kiegészítése, az abban felvetett egyik alapvető kérdésnek részletesebb kifejtése. A szerző rámutat arra, hogyan vált a proletár nemzetköziség eszméje a munkásosztály legöntudatosabb élcsapatait átható gondolatból a szocialista táborhoz tartozó államok egymásközötti kapcsolatait szabályozó alapelvvé. Egyben hangsúlyozza, hogy a békés egymás mellett élés elveinek a proletár nemzetköziség elveivel való azonosítása a revizionizmus egyik megnyilvánulási formája. A tanulmány a továbbiakban részletezi, hogyan telítődnek a szocialista államok közötti újtípusú kapcsolatokban a régi nemzetközi jogi formák új tartalommal.

Nem hagyhatjuk azonban itt szó nélkül a szerző egy pontatlan megállapítását, éspedig különösen azért, mert éppen magyar példához kapcsolódik. A tanulmány nevezetesen a proletár nemzetköziségnek a szocialista államok közötti jogsegélyegyezményekben való megnyilvánulására többek közt példaként hozza fel az 1948. évi magyar—román kiadatási egyezménynek azt a rendelkezését, amely a kiadatást lehetővé teszi tekintet nélkül arra, vajon a cselekmény a megkeresett szerződő fél törvényei szerint bűncselekmény-e és hogy ebben az országban milyen büntetést vonhat maga után. Már pedig ez a most említett rendelkezés egyrészt a tanulmányban foglaltaktól eltérőleg csupán a bűncselekmények bizonyos kategóriáira terjedt ki, tehát nem volt általános, másrészt az 1958. október 7-i magyar—román jogsegély-szerződésben, amely az 1948. évi kiadatási egyezményt hatályon kívül helyezte, már nem található és így jelenleg a két állam között nem is alkalmazható. Meg kell egyébként jegyezni, hogy mind a Szovjetuniónak, mind a népi demokráciáknak a kiadatás tárgyában rendelkező szerződései a normaazonosság elvéből indulnak ki.

Az államok alapjogainak kérdésével két tanulmány is foglalkozik, éspedig V. M. Koreckijé és L. A. Modzsorjané.

Koreckij akadémikus kitűnő tanulmánya szemléltetően tárja fel, hogy az alapjogok számának korlátozására irányuló imperialista törekvések mögött az állami szuverénitás és a be nem avatkozás elve elleni támadás rejlik. Ugyanakkor rámutat arra, hogy ma már az államok alapjogainak kérdése más formában vetődik fel: az államok alapjogainak érvényesítéséért folyó küzdelem beleolvadt a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi jog haladó alapelveiért vívott harcba. Ezeket az alapelveket az ENSZ Alapokmánya, a békés egymás mellett élés öt elve, a bandungi konferencia határozata, a Szovjetunió kormányának számos nyilatkozata rögzítette, majd a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak 1957. novemberi moszkvai deklarációja és az ugyanakkor kiadott békekiáltvány újult erővel hangoztatta. Ma már ezeket az alapelveket, nem pedig az államok alapjogairól és alapkötelezettségeiről szóló tanítást kell a nemzetközi jog demokratikus fejlődéséért vívott harc zászlajára írni.

L. A. Modzsorjan már cikkének címében is nem az államoknak, hanem a nemzetközi jog alanyainak alapjogairól és alapkötelezettségeiről beszél. Minthogy azonban a nemzetközi jog alanyainak fogalma alá az államokon kívül csupán a szabadságharcot folytató nemzeteket foglalja, amennyiben az utóbbiak már közhatalmi funkciókkal felruházott ellenállási szerveket hoztak létre, a nemzetközi jog alanyainak ez a fogalma alig tágabb az állam fogalmánál. Ezzel kapcsolatban kell megjegyezni, hogy a nemzetközi jog alanyainak Modzsorjan által megvont kerete kissé szűknek tűnik és a nemzetközi gyakorlattal is nehezen egyeztethető össze. Kétségtelen ugyan, hogy a nemzetközi jog alanyai elsősorban az államok, de ugyanakkor a tényleges helyzet figyelembevételével aligha vonható kétségbe bizonyos nemzetközi szervezeteknek, elsősorban az ENSZ-

nek meghatározott korlátok között érvényesülő nemzetközi jogalanyisága, amelyet ma már a szovjet nemzetközi jogászok egy része is elismer. Mindezek alapján helyesebbnek látszik továbbra is az államok, nem pedig a nemzetközi jogalanyok alapjogairól beszélni, annál is inkább, mert nem lehet szó az államok alapjogainak a nemzetközi jog alanyainak most említett kategóriája részére való biztosításáról.

A szerző egyébként megkísérli az alapjogok felsorolását és három ilyen jogot vél megállapíthatni: az államok és nemzetek egyenjogúságát, a nemzetek önrendelkezési jogát, valamint az államoknak és nemzeteknek az egyéni és a kollektív önvédelemhez való jogát. A szuverenitás a szerző szerint nem alapjog, hanem a nemzetközi jogalanyok nélkülözhetetlen sajátossága, amelyből az alapjogok és alapkötelezettségek adódnak.

Az államok alapjogainak kimerítő felsorolása mindig eléggé önkényes vállalkozás, amely többékevésbé a felsorolás készítőjének egyéni elképzeléseit tükrözi. Úgy érezzük, hogy Modzsorjan próbálkozása sem kivétel, és különösen vitatható álláspontja akkor, amikor lényegében három alapjogra igyekszik az egész kérdést visszavezetni. Sokkal értékesebbek ezzel szemben a tanulmány további részei, amelyek meggyőzően mutatják be, milyen módszerekkel és milyen formák felhasználásával támadnak a reakciós kormányok az államok alapjogai ellen, ugyanakkor hogyan harcolnak a szocialista államok az alapjogok érvényesítéséért és továbbfejlesztéséért.

O. V. Bogdanov nagy terjedelmű tanulmánya korunk egyik legidőszerűbb nemzetközi jogi problémájával, a leszerelés kérdésével foglalkozik. A szerző az eddig megjelent értekezésektől eltérőleg a kérdés jogi vonatkozásaira helyezi a fősúlyt és azokból a nemzetközi jogelvekből igyekszik kiindulni, amelyeknek meg kellene határozniok az államok magatartását a leszerelés kérdésében. Újszerű okfejtéssel mutatja ki, hogy a fegyverkezési hajsza összeegyeztethetetlen a nemzetközi biztonsággal, a normális államközi kapcsolatok fenntartásával, a fegyverzet csökkentésére irányuló kötelezettség pedig az ENSZ Alapokmányának elfogadásával a mai nemzetközi jog egyik általánosan elismert elvévé vált. Emellett csatlakozik a szerző ahhoz a haladó nemzetközi jogászok által egyöntetűen vallott felfogáshoz, amely szerint a nukleáris fegyverek alkalmazása már a jelenlegi nemzetközi jogszabályok értelmében is tilos. A továbbiakban a tanulmány részletesen feltárja az imperialista hatalmak által a lefegyverzés szabotálása érdekében végrehajtott manővereket, értékeli az ENSZ leszerelési bizottságának tevékenységét, majd igen érdekesen vázolja azokat a nyugati elméleteket, amelyekkel egyesek a fegyverkezési hajszát igazolni próbálják. A leszerelés szerteágazó kérdéskomplexusát kitűnően összefogó tanulmány igen hasznos mindazok számára, akik ebben a problémakörben gyors és alapos tájékozódást keresnek.

Korunk legújabb nemzetközi jogi problémáját, a szputnyikok felbocsátásával kapcsolatban a nemzetközi jog terén jelentkező kérdéseket teszi vizsgálat tárgyává *F. N. Kovaljov* és *I. I. Cseprov* tanulmánya. A szerzők abból a tételből indulnak ki, hogy az állam szuverenitása a légi térnek csak arra a részére terjed ki feltétlenül, amely a levegő sűrűségénél fogva repülőgépek és léggömbök közlekedésére még alkalmas. Az ezen felül elterülő „légi" és kozmikus térség a szerzők felfogása szerint mintegy „jogi vákuumot" alkot, amelyre vonatkozólag jelenleg nemzetközi jogszabályok nem léteznek. Nincs ugyan akadálya annak, hogy az államok erre a térségre is kiterjesszék szuverenitásukat, de ezek az igények sem terjedhetnek a végtelenségig: a szerzők logikus érveléssel arra az álláspontra jutnak, hogy az államok csupán a biztonságukhoz szükséges mértékig vonhatják szuverenitásuk alá a területük felett lévő térséget. Általános helyeslésre kell találnia annak a tanulmányban kifejtett nézetnek, hogy az államoknak mindenképpen biztosítaniok kell ebben a térségben a tudományos kutatások számára szükséges jogi feltételeket is. Ugyancsak feltétlenül egyetérthetünk azzal a felfogással, hogy az állami szuverenitás határán felül elterülő térségre, amelyet a szerzők „szabad világtérnek" neveznek, nem alkalmazhatók minden további nélkül a nemzetközi jognak a nyílt tengerre vonatkozólag érvényes szabályai, már csak azért sem, mert a két térség az államok veszélyeztetésének lehetősége szempontjából is különböző elbírálás alá esik.

A tanulmány még számos értékes gondolatot vet fel, a dolog természeténél fogva azonban kitér a túlságosan merev szabályok felállítása elől. A szerzőknek ez a magatartása csak helyeselhető: a kozmikus térség joga ma még nem alakult ki, az űrhajózás szemünk előtt végbemenő rohamos fejlődése viszont napról-napra újabb jogi problémákat is vet fel, amelyeknek megoldása csak az államok megegyezése alapján lehetséges. A nemzetközi jogászok azonban ma még ezt a megegyezést nem azáltal készíthetik elő, hogy apró részletkérdésekre kiterjedő kódexeket dolgoznak ki, hanem hogy a már adott legfontosabb problémák megoldásának összehangolt alapelveit munkálják ki.

A kozmikus térség békés felhasználásának problémája felveti az idegen területen lévő katonai támaszpontok likvidálásának kérdését. Erre az összefüggésre meggyőző erővel mutatott rá a Szovjetunió 1958. március 15-én előterjesztett javaslata. Már ezért is örvendetes, hogy *M. I. Lazarev* tanulmánya a nemzetközi jog szempontjából foglalkozik az Egyesült Államok külföldi katonai támaszpontjainak kérdésével és kimutatja e támaszpontoknak az ENSZ Alapokmányával való összeegyeztethetetlenségét. A cikk eredetisége abban rejlik, hogy részletesen, konkrét adatok alapján elemzi, mennyiben sértik az Egyesült Államok támaszpontjai az ENSZ Alapokmányának preambulumában, az ENSZ céljait és elveit meghatározó 1. és 2. cikkében, valamint a regionális megállapodásokról szóló VIII. fejezetében foglalt rendelkezéseket. Ha a szerző hellyel-közzel túlságosan aprólékos részletkérdésekbe bonyolódik is, egészében igen hasznos munkát végzett, mert bőséges érveket tárt fel a külföldön létesített amerikai támaszpontok jogellenes voltának kimutatására. A tanulmány egyben leleplezi azoknak a nyugati állításoknak az alaptalanságát, amelyek a NATO támasz-

pontjait „föderatív jellegűnek" kívánják feltüntetni.

K. A. Baginjan, akinek már több műve jelent meg az agresszió kérdéséről, ez alkalommal tanulmányában a Szovjetuniónak az agresszió eltiltásáért vívott negyvenéves harcával foglalkozik. A szerző a Békedekrétumtól elindulva az 1933. évi londoni egyezményeken át a legutóbbi időkig ismerteti azt az állhatatos küzdelmet, amelyet a szovjet állam az agresszió törvényen kívül helyezése érdekében folytat. A szerző mint a kérdés kitűnő specialistája helyesen járt el akkor, amikor vizsgálódásaiban csupán a fegyveres agressziót tárgyalta és az ennek meghatározására vonatkozólag előterjesztett szovjet javaslatoknak is főleg azzal az elemével foglalkozott behatóan, amely az agresszort a felsorolt támadó cselekményeknek elsőként való elkövetése alapján határozza meg. A témának ez a korlátozása lehetővé teszi, hogy a szerző alapos érvekkel részletekbe menően cáfolja meg a nyugati irodalomban a szovjet javaslattal szemben felhozott kifogásokat.

Baginjan értekezésének a fegyveres agresszió problémájára való szorítkozása egyébként annál indokoltabb, mert az évkönyvben *A. Sz. Piradov* és *G. B. Sztarusenko* a be nem avatkozás elvét tárgyaló tanulmányában foglalkozik a közvetett, a gazdasági és az ideológiai agresszió kérdésével. A szerzők igen érdekesen fejtik ki a be nem avatkozás elvének földrajzi kiterjedésében és tartalmában az idők folyamán végbement fejlődést és jól domborítják ki a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak ebben a vonatkozásban is megmutatkozó óriási hatását. Nagy jelentőségű a szerzőknek az az álláspontja, hogy az ENSZ Alapokmányának rendelkezéseiből és a Közgyűlés VII. ülésszakán hozott határozatból következőleg a be nem avatkozás elve az önrendelkezési joguk érvényesítéséért harcoló népekre és nemzetekre is kiterjed, azok az államok tehát, amelyek az önrendelkezési jog gyakorlását megakadályozzák, megsértik a nemzetközi jog egyik alapelvét, ha pedig erőszakot fejtenek ki az ilyen népekkel és nemzetekkel szemben, agressziót követnek el. Ez az okfejtés lehetővé teszi a gyarmattartó hatalmak által a felszabadulásukért harcoló nemzetek ellen elkövetett támadásnak a nemzetközi jog szempontjából történő megfelelő értékelését.

V. M. Sursalov, aki az utóbbi években több nagyobb munkát írt a nemzetközi szerződések elvi kérdéseiről, ez alkalommal a *pacta sunt servanda* elv jogi tartalmát és érvényesülését teszi vizsgálat tárgyává. A szocialista nemzetközi jogászok által egyöntetűen hirdetett felfogásnak megfelelően megállapítja, hogy a pacta sunt servanda elv csupán a szabályszerűen megkötött és a fennálló nemzetközi jog rendelkezéseivel tartalmában is összhangban álló szerződéshez fűződik. Ez a nagyjelentőségű tétel kizárja pl. azt, hogy az idejét múlt gyarmati rendszer további fennmaradását célzó szerződések megtartását a pacta sunt servanda elvre való hivatkozással követelni lehessen.

A tanulmánynak különösen az a része tarthat számot széleskörű érdeklődésre, amelyben a szerző feltárja az amerikai Stanford-egyetem mellett létesített kutató csoport tevékenységét. Ezek a „kutatók" a Hoover-alap pénzének felhasználásával a Szovjetuniót igyekeznek megrágalmazni és eddigi tendenciózus, a történelmi tényeket figyelmen kívül hagyó kiadványaikban azt próbálják kimutatni, hogy a Szovjetunió rendszeresen megsérti nemzetközi kötelezettségeit. Sursalov a tények tömegével cáfolja meg ezeket a rágalmakat, ugyanakkor pedig tanulmányának egyik nagy alapossággal kidolgozott részében meggyőzően tárja elénk azokat a súlyos nemzetközi szerződésszegéseket, amelyeket az Egyesült Államok évtizedek óta elkövet. A tanulmányban összegyűjtött tényanyag kitűnő képet ad arról, milyen magatartást tanúsítanak az imperialista államok a nemzetközi szerződések sokat hirdetett „szentségével" kapcsolatban.

A. Galina terjedelmesebb tanulmánya a mai nemzetközi jog egyik igen sokat vitatott problémájával, a semlegesség kérdésével foglalkozik. A tanulmány első része a semlegesség mai fogalmát tárgyalja és a többség által képviselt nézettel szemben arra az álláspontra jut, hogy a második világháború után kialakult hidegháborús helyzetben béke idején is beszélhetünk semlegességről. Ez lényegében annyit jelent, hogy a szerző elveti a semlegesség és a neutralizmus közötti különbségtételt. Ugyanakkor azonban a szerző is kénytelen megjegyezni, hogy ez a béke idején követett semlegesség a nemzetközi jognak még nem általánosan elismert intézménye. Véleményünk szerint a szerző álláspontja, amelyet a szovjet nemzetközi jogászok többsége sem oszt, nem fogadható el. A semlegesség a nemzetközi jog szabályai értelmében szorosan a háborúhoz kapcsolódó intézmény és annak a hidegháborúra való hivatkozással történő önkényes kiterjesztése nem indokolt. Sokkal helyesebb, ha a semlegesség intézményét a nemzetközi jog kialakult elveinek megfelelően továbbra is a háború idejére vonatkoztatjuk, béke idején pedig ezentúl is neutralizmusról, semlegességi politikáról beszélünk, hozzátéve ehhez azt, hogy ma az ENSZ Alapokmányában rögzített elveknek megfelelően minden állam köteles olyan politikát folytatni és a felmerülő problémákkal kapcsolatban olyan magatartást tanúsítani, amely a béke megőrzését célozza. A most elmondottak természetesen nem érintik az ún. állandóan semleges államok különleges helyzetét és ezeknek béke idején is fennálló kötelezettségeit.

Az egyébként igen értékes és mélyreható tanulmány további részeiben a Szovjetuniónak fennállása folyamán a semlegesség kérdésében tanúsított magatartását ismerteti bőséges adatok feltárásával, majd azt a fontos problémát vizsgálja, mennyiben egyeztethető össze a semlegesség az ENSZ Alapokmányában a tagállamok számára megállapított kötelezettségekkel. A szerző rendkívül érdekes fejtegetései során arra az álláspontra jut, hogy az ENSZ Alapokmányának megsértésével elkövetett agresszió esetén a tagállamok általában nem maradhatnak semlegesek, egyes meghatározott esetekben azonban a semlegesség az ENSZ rendszerében is fenntartható. A tanulmány ezeket az eseteket részletesen ismerteti, egyben megcáfolja egyes burzsoá nemzetközi jogászok idevágólag hirdetett helytelen nézetét, majd megállapítja, hogy azokra az esetekre vonatkozólag, amelyekben a semlegesség jogszerűen fenntartható, az 1907. évi hágai egyezményeknek a semlegességet szabályozó rendelkezései továbbra is irányadók.

A Szovjetunió és a népi demokráciák között létrejött jogsegély-szerződésekkel foglalkozik *M. M. Boguszlavszkij* és *A. A. Rubanov* tanulmánya. A szerzők a jogsegély-szerződések polgári és családjogi rendelkezéseinek megvizsgálására szorítkoznak, tehát a bűnügyi jogsegély kérdéseit kizárják vizsgálódásuk köréből. A Szovjetunió által kötött jogsegély-szerződések általános jellemzése mellett igen érdekesen mutatnak rá azokra a sajátosságokra, amelyek egyes megállapodásokban, így különösen az NDK-val és Lengyelországgal létrejött szerződésekben jelentkeznek. Sajnos, a szerzőknek már nem volt módjukban tanulmányukban az 1958. július 15-én aláírt szovjet—magyar jogsegély-szerződést is feldolgozni és így csupán jegyzetben utalnak annak létrejöttére.

Az évkönyvben foglalt tanulmányok sorát *A. F. Sebanov* cikke zárja le, amely arról számol be, hogyan folyik a nemzetközi jog oktatása a szovjet egyetemeken és főiskolákon.

A most ismertetett tanulmányok az évkönyvnek mintegy felét foglalják el. Nem kisebb jelentőségűek ennél a mű második részében közölt rövidebb értekezések és szemlecikkek sem. Egyesek ezek közül a nemzetközi jog fontos elvi kérdéseit is érintik, így pl. *F. I. Kozsevnyikovnak* a Nemzetközi Bíróság 1957. évi tevékenységével foglalkozó cikke, amelyben a szerző alkalmat talál arra, hogy bizonyos vonatkozásaiban mélyrehatóan megvizsgálja a Bíróság hatáskörének kérdését, vagy *V. A. Romanov* cikke az emberi jogok nemzetközi védelméről és a Szovjetuniónak ezen a téren folytatott kitartó harcáról. Az értekezések egész sora foglalkozik az 1957-ben és 1958-ban bekövetkezett fontos események nemzetközi jogi értékelésével, így az ENSZ Közgyűlésének XII. ülésszakával, a genfi tengerjogi kodifikációs konferenciával, az atomenergia békés felhasználása terén megvalósuló nemzetközi együttműködéssel, az algériai és a ciprusi kérdés nemzetközi jogi vonatkozásaival stb. Sajnos, a jelen cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy ezekkel a szintén nagy figyelmet érdemlő értekezésekkel részletesebben foglalkozzunk.

Az évkönyv utolsó része kimerítően beszámol a Szovjet Nemzetközi Jogi Egyesület tevékenységéről, különösen az Egyesület első közgyűléséről és ezzel kapcsolatban ismerteti az ott különböző fontos nemzetközi jogi kérdésekről lezajlott vitát. A vaskos kötetet egyes szovjet és külföldi nemzetközi jogi munkáról írt recenziók zárják le.

Az egyes tanulmányokat, sőt a szemlecikkeket is igen bőséges, általában többoldalas angol nyelvű kivonat követi, ami lehetővé teszi, hogy az évkönyv tartalmával azok a nyugati nemzetközi jogászok is megismerkedjenek, akik az orosz nyelvet nem bírják.

*

Amikor mi, magyar nemzetközi jogászok, őszinte örömmel üdvözöljük szovjet kollégáink nagy jelentőségű kezdeményezését, amely hivatva van arra, hogy hatalmas lépéssel vigye előre a szocialista nemzetközi jogtudomány fejlődését, egyben úgy érezzük, itt volna az ideje annak, hogy mi is kövessük a szovjet példát. Nem gondolhatunk természetesen hasonló igényű munkára, de ha jóval szerényebb keretek között is, mégis volna lehetőségünk magyar nemzetközi jogi évkönyv kiadására. Mintegy hat évvel ezelőtt el is indult egy ilyenfajta kezdeményezés a Hajdu Gyula szerkesztésében megjelent nemzetközi jogi tanulmánykötettel[2], amelynek azonban sajnálatos módon nem lett folytatása. Helyes volna, ha újabb kezdeményezés történnék évente rendszeresen megjelenő hasonló tanulmánykötet kiadására. A magyar nemzetközi jogászok — igaz, elég kisszámú — serege bizonyára megfeszített erővel járulna hozzá a magyar nemzetközi jogi évkönyv sikeréhez.

Haraszti György

— —

Dr. Szigligeti Viktor: Házassági vagyonjog

A szerző a polgári ítélkezési gyakorlat egyik igen bonyolult és mondhatnánk, hogy talán legbizonytalanabb területének az anyagát, a házassági vagyonjogot teszi tudományos igénnyel — a mű tíz fejezetében — vizsgálódása tárgyává.

A marxista módon végzendő tudományos munka követelményeinek megfelelően nemcsak a jelenségeket, a jogszabályokat vizsgálja, hanem amennyiben a mű kerete megengedi kimutatja, hogy a felszabadulás előtti gazdasági és társadalmi adottságok miért vezettek ilyen vagy olyan megoldásokra és összegezi a felszabadulás utáni, de a Csjt. életbelépése előtti, valamint a Csjt. életbelépése utáni problémákat. A kérdéssel kapcsolatos irodalom egy részének, a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumi állásfoglalásainak feldolgozásával és egy igen hatalmas ítélkezési anyagból a legmegfelelőbb bírói ítéleteknek összeválogatásával és azoknak mély elemzésével, valamint az elemzés eredményeként levont következtetésekkel, azok alapján adott meggyőző állásfoglalásaival igen értékes segítséget nyújt nemcsak a jogalkalmazók számára, hanem a házassági vagyonjog kérdéseivel tudományosan foglalkozók számára is.

Az elmondottak mellett is elöljáróban fel kell vetnünk: időszerű-e ez az anyag a szocializmus közeli teljes felépülésének időszakában?

A kérdés megválaszolásánál két tényezőre kell nyomatékosan utalnunk. Egyrészt arra, hogy a termelési eszközök társadalmasítása, a személyi szükségleti tárgyak egyre bővülő körét, mennyiségét biztosítja a dolgozók részére. Természetes, hogy nem latifundiumok, ipartelepek, bérházak, bányajogosítványok szerepelnek a szocialista bíróságaink előtt folyó vagyonjogi vitákban. A múltban előforduló kevés számú ilyen tárgyú perrel szemben viszont rohamosan nő és nőni fog a dolgozók által szerzett családiházak, nyaralók, lakásberendezési tárgyak, kulturális és kényelmi eszközök körüli házassági vagyonjogi viták száma. A felszabadulás előtti időben munkás, vagy szegényparaszt osztályhelyzetű személy ilyen vagyontárgyakkal alig rendelkezett, s éppen ezért házassági vagyonjogi pereket alig folytatott. Ma számolni kell a személyi tulajdonba kerülő vagyontárgyak állandó bővülése folytán a dolgozók ilyen irányú pereinek állandó emelkedésével.

[2] Nemzetközi jogi tanulmányok. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1953.

[*] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959. 272 old.

A tárgy időszerűségét azonban még egy tényező biztosítja. Dolgozóink a házassági vagyonjogi perek mögött húzódó egyre jelentősebb vagyoni érdekeik folytán joggal igénylik pereik igazságos eldöntését. Viszont a tárgyalt műből kell felfigyelnünk arra a veszélyre, ami a Csjt. házastársi vagyonjogi intézményének ítélkezési gyakorlatában kísért, a törvény jogi természetével ellenkező és a régi közszerzemény vágányára tévedő gyakorlat kialakulásának veszélyére. A helyes irányvonal lefektetése, a helyes elvi vonalra való figyelemfelkeltés nagyon is időszerű és szükséges.

A kérdés érdeméhez való eljutás érdekében a szerző tisztázza, hogy: *1.* a különböző jogrendszerekben milyen házassági vagyonjogi rendszerek éltek; *2.* a felszabadulás előtti házassági vagyonjogunk melyik rendszer alapján állott; *3.* a Csjt. házassági vagyonjogi rendezése jelent-e elvi változást a korábbi szabályozással szemben.

Rámutat a szerző, hogy a történelem folyamán jelentkező sokféle házassági vagyonjogi szabályozás lényegében két alapvető rendszerre vezethető vissza, éspedig a vagyonelkülönítő és vagyonösszesítő rendszerre. Az egyes államok házassági vagyonjoga vagy a két rendszer valamelyikén, leggyakrabban azonban e két rendszer vonásainak különböző vegyülésén nyugodott.

A két merev rendszer között mintegy közép helyet foglal el a szerzeményi közösség rendszere, mely életszerűen feloldja a merev határokat, figyelembe veszi a házassági együttélés folytán kialakuló vagyoni összefonódást azzal, hogy a házas együttélés alatti nem ingyenes szerzést közös szerzeményi vagyonnak tekinti, viszont a házastársak házasságba bevitt vagyonát, továbbá valamelyik házastárs által a házasság alatt ingyenesen szerzett vagyontárgyat a házastárs különvagyona, szabad vagyona körében hagyja.

A tételes jogok legnagyobb része a szerzeményi közösségi rendszer elvi alapján áll.

A szerzeményi közösség rendszerén belül azonban további két alapvető forma található. Az egyik a közös vagyont már a házassági életközösség alatt is dologi hatályú tulajdonközösségnek tekinti, ilyen a Csjt. szabályozta házastársi vagyonközösség. A másik rendszer a házassági együttélés alatti szerzeményt közös szerzeménynek tekinti ugyan, azonban a szerzeményi közösség megszüntetéséig mindegyik házasfelet a saját szerzeményével való önálló rendelkezésre jogosítja, végeredményben tehát csak a végül mutakozó vagyonszaporulat a közös szerzés, melynek fele részére kötelmi követelése áll fenn a másik házastársnak.

A szerző nagyon élesen rávilágít arra, hogy a felszabadulás előtti jogunk közszerzemény intézménye tételesjogi szabályozásában és a múlt század végén követett bírói gyakorlatban dologi jellegű tulajdonközösség volt, a századforduló óta követett bírói gyakorlat azonban, mégha utalt is a közszerzemény dologi jellegére, az esetek eldöntésénél a vagyonszaporulatra koncentrálódó kötelmi követelésként kezelte. Ezt kifejezésre juttatta azzal, hogy az együttélés alatt mindegyik házasfél a közös szerzeményi tárgyakkal önállóan rendelkezhetett, továbbá azzal, hogy a közszerzemény biztosítását nem engedte meg. A kötelmi követelés is csak a házasság jogi megszüntetése után volt érvényesíthető. A bírói gyakorlat végső fogalmazásában a közszerzemény a különvagyonok kiadása és pótlása után fennmaradó tiszta vagyonérték.

Mi okozta a bírói gyakorlatban a közszerzemény jogi jellegében végbement alapvető változást? Az, hogy a közszerzeményi tulajdonközösség dologi jogi közössége a XIX. század végén, a XX. század elején már nem felelt meg a burzsoázia gazdasági szükségleteinek. A kereső foglalkozást folytató tőkésnek a szerzett vagyon feletti korlátlan és kizárólagos rendelkezési jogra volt szüksége, egyrészt, hogy hitelképességét ezzel is növelje, másrészt, hogy vagyontárgyaival házastársa hozzájárulásától függetlenül spekulálhasson. A tőkés gazdasági rend, a burzsoázia osztályérdekei kívánták meg a vagyonnak a férj kezébe való koncentrálását, aminek a közszerzemény kötelmi konstrukciója felelt meg.

A közszerzemény kötelmi felfogása a feleségre rendkívül igazságtalan helyzetet teremtett, mert őt teljesen jogi védelem nélkül hagyta. A közszerző feleségnek a házas együttélés alatt nem volt beleszólása a közös szerzésű vagyontárgyak sorsába, de még a házasság felbontása után sem kapott dologjogi segélyt a szerzemény őt megillető részére, csak követelési joga volt a tiszta szerzemény fele értékére. Ezt az igazságtalan helyzetet betetőzte a különvagyon pótlása kérdésében kialakult bírói gyakorlat. A hiányzó különvagyon pótlásának elve az ágy vagyon pótlását rendelő öröklési szabályok, közelebbről az országbírói értekezlet öröklési állásfoglalásai analóg átvételével került bele a házassági vagyonjogba. Ilyen módon lett uralkodó szabály a közszerzemény megállapításánál, hogy mindenekelőtt a hiányzó különvagyont kell pótolni. A hiányzó különvagyon redintegrálását rendelő ez a szabály a közszerzemény intézményének legreakciósabb jelensége. Míg a közszerzemény kötelmi jellegű értéktöbbleti elvén nyugvó felfogása csak a nő kiszolgáltatottságát, védelmen kívül hagyását jelentette, addig a hiányzó különvagyon pótlása igen sok esetben a közszerzeményi jog teljes elvesztését, tehát végleges jogfosztást eredményezett.

Ilyen volt a felszabadulás előtt alkalmazott közszerzeményi jog jogi természete. A magyar házassági vagyonjog azonban a közszerzeményen kívül más jogintézményt is ismert. A nemes, honorácior, és jászkún rendűek házassági vagyonjoga a férji főszerzőség elvén nyugodott, ami a vagyonelkülönítő rendszer jellegzetes vonásait mutatta. Jellemző volt továbbá felszabadulás előtti jogunk mindkét házassági vagyonjogi intézményére, hogy szabályai diszpozitív jellegűek voltak, vagyis a házasfelek attól eltérően, szabadon és joghatályosan szerződhettek.

A Csjt. a házastársi vagyonközösség alatt dologi hatályú tulajdonközösséget ért, vagyis a házasság alatti minden szerzés — szorosan meghatározott és a különvagyon körébe utalt kivételtől eltekintve — a szerzés pillanatától kezdve a házasfelek dologi hatályú közös tulajdonává válik. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy a Csjt. házastársi vagyonközösségi intézménye a szerzeményi közösség rendszerébe tartozik, a rendszer igazi lényegét ez, s nem a közszerzeményi konstrukció tartalmazza.

II. *1.* A házassági vagyonközösség keletkezésének a feltételeit vizsgálva rámutat arra, hogy a tényleges életközösség házasság nélkül nem hoz létre házassági vagyonközösséget. Az ilyen esetben előállott közösen szerzett vagyonnal kapcsolatban a házassági vagyonközösség szabályai nem alkalmazhatók, hanem a polgári jognak a jogközösségre vonatkozó általános szabályait kell alkalmazni. Ebből — mint a szerző kifejti — egyrészt az következik, hogy a házasságon kívül együttélő élettársat a másik élettárs által az ő hozzájárulása nélkül kötött ügyletekért harmadik személyekkel szemben semmiféle felelősség nem terheli, másrészt az, hogy az együttélés alatt szerzett vagyon csak akkor kerül megosztásra, ha mindketten közreműködtek a szerzésében.

Ha az említett házasságon kívüli együttélést később házasságkötés követi, akkor az együttélés alatt szerzett vagyon a bírói gyakorlat szerint a házastársak közös vagyonát képezi. A szerző véleménye szerint is ilyenkor nem volna indokolt a szétválasztás *egyrészt azért,* mert az életközösség a házasságkötés révén a házasság erkölcsi tartalmával telített életközösségnek bizonyult, *másrészt pedig,* mert ilyen esetben gyakorlatilag is a legtöbbször nagyon nehéz lenne szétválasztani azt, amit a felek a házasságkötés előtt, és azt, amit a házasságkötés után szereztek.

E nézet a Csjt. rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyása mellett helytállónak mondható. Amennyire helytálló, éppen annyira nem felel meg a törvény rendelkezéseinek. Erre egyébként utal a szerző is, amikor azt mondja, hogy „A törvény rendelkezésének szószerinti értelmezéséből az következik, hogy ilyen esetekben csak a házasságkötés időpontjától kezdve keletkezik házastársi vagyonközösség". (73. old.)

Nézetünk szerint a Csjt. 27. §-a rendelkezésének első mondata világosan megmondja, hogy házastársi vagyonközösség a házasság megkötésével és az életközösség megkezdésével kezdődik. A második mondat az esetleg fennmaradó kétséget is eloszlatja, amikor azt mondja, hogy az első mondat rendelkezésének megfelelően „... a házastársak osztatlan közös tulajdona mindaz, amit a házassági életközösség fennállása alatt akár együttesen, akár külön-külön szereztek ... „Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a tárgyalt esetre kell-e a házastársi vagyonközösségre vonatkozó szabályokat alkalmazni, vagy sem, a törvény félreérthetetlen rendelkezése mellett nem jogalkalmazási, hanem jogalkotási feladat.

A kitüntetéssel kapcsolatban kapott vagyontárgyak hovatartozását illetően rámutat, hogy a Csjt. előtti bírói gyakorlat e vagyontárgyakat nem minősítette különvagyonnak. Igen meggyőző érvelés alapján szerintünk is helyesen arra az álláspontra helyezkedik, hogy nincs indoka annak, hogy kitüntetéssel kapcsolatban kapott vagyontárgy a különvagyonba kerül, de ugyanakkor megjegyzi, hogy „Mivel a törvény így rendelkezik, e szabálynak az ítélkezésben érvényesülnie kell". Úgy gondoljuk, hogy ez a szabály a fent vitatott kérdéssel kapcsolatosan is áll.

2. A különvagyontárgyak használatával, kezelésével és felőlük való rendelkezéssel kapcsolatosan a szerző megállapítja, hogy mivel a Csjt. eltérő szabályokat nem tartalmaz, általában elfogadottnak tekinthető az az álláspont, amely szerint az említett jogok gyakorlása tekintetében a polgári jog általános szabályai az irányadók. Ennek megfelelően tehát a házastárs különvagyonához tartozó tárgyakat egyedül jogosult birtokolni, használni és kezelni. Szabadrendelkezési joga alapján pedig a különvagyonhoz tartozó tárgyak birtoklását, használatát és kezelését házastársának hozzájárulása nélkül is, akár ingyenesen, akár viszterhesen szabadon, bárkinek átengedheti. Ezek után nyomban felteszi a kérdést, hogy vajon a Csjt. egyéb rendelkezéseit és a házastársi vagyonközösség törvényi konstrukcióját, jogi természetét is figyelembevéve valóban így áll-e a dolog? A felvetett kérdésre a következő. választ adja: A Csjt. 27. és 28. §-aiban foglalt rendelkezések egybevetett értelme szerint az következik, hogy a különvagyon tárgyainak az életközösség ideje alatt előálló gyümölcsei és hasznai, hozadéka, jövedelme mind a házastársi vagyonközösségbe kerülnek. „Mivel az is, amit valamelyik házastárs a házassági életközösség fennállása alatt külön szerez, hacsak kivételesen nem minősül különvagyonnak, már a megszerzése tényével ipso facto a házastársak osztatlan közös tulajdonává válik, ezért az a házastárs, aki a különvagyonának gyümölcseit, jövedelmét beszedi, ezzel a ténnyel nem a saját egyéni tulajdonául szerzi meg a beszedett gyümölcsöt. jövedelmet, hanem a házastársi vagyonközösség részére a két házastárs osztatlan közös tulajdonául." (135. old.) Ennek viszont — mint a szerző mondja — a további következménye az, hogy a kezéhez befolyt jövedelemmel házastársának beleegyezése nélkül nem jogosult rendelkezni. Ezzel az állásponttal a legteljesebb mértékben egyetértünk.

Azzal az állásponttal viszont, amely e fejtegetést összegezi, jogi szempontból vizsgálva a kérdést, nem tudunk egyetérteni. Az pedig így szól: *„Mivel a polgári jog általános szabályai szerint* a tulajdonos kizárólagos használati jogánál fogva a gyümölcsöket és hasznokat élvezheti, a beszedett gyümölcsök, illetve a befolyt jövedelem is tulajdonába kerülnek és így azokkal is, mint tulajdonával szabadon rendelkezhet, *ezért a házastársi vagyonközösség fennállása* alatt a házastársnak külön vagyontárgyaira vonatkozó *használati joga* a polgári jog általános szabályaihoz képest *lényeges megszorítást* szenved." (136. old.) (A Kiemelések tőlünk vannak. *I. I.* és *P. J.*) Ezzel két szempontból sem tudunk egyetérteni. *Az egyik:* a házastársnak a különvagyon tárgyaira vonatkozó használati joga a polgári jog általános szabályaihoz képest nem azért szenvedne lényeges megszorítást, mivel a polgári jog általános szabályai szerint a tulajdonos kizárólagos használati jogánál fogva a gyümölcsöket és a hasznokat élvezheti, a beszedett gyümölcsök, illetve a befolyt jövedelem is tulajdonába kerülnek és így azokkal, mint tulajdonával rendelkezhet, hanem azért szenvedne lényeges megszorítást, ha egyáltalán szenvedne, mert az esetleg következnék a Csjt.-nek a házassági vagyonközösségre vonatkozó szabályaiból. *A másik:* A házastársnak különvagyontárgyaira vonatkozó használati joga a polgári jog általános szabályaihoz képest nem szenved semmilyen megszorítást. A tulajdonjog

tartalma közismerten három elemből tevődik össze: a birtoklás, használat és a rendelkezés. E három elem közül egyik sem tartozik a házastársi vagyonközösségbe, a házastársi vagyonközösségre vonatkozó szabályok a különvagyon tulajdonosát megillető e jogok egyikét sem korlátozzák. A tulajdonost megillető használati jog a Ptk. 99. §-ából kitűnőleg is nem irányul másra, mint a dolog használatára és a hasznok szedésére. A használati jog alapján a tulajdonos által beszedett gyümölcsök, illetve a birtoklási és használati jognak ellenérték fejében másnak való átengedése esetén befolyt jövedelem, ellenérték, külön, önálló tulajdonjog közvetett tárgyaivá válnak, éspedig a Csjt. 27. §-a szerinti házastársi tulajdonközösség tárgyaivá.

Most már e tulajdonjog tartalmát alkotó jogosultságokkal a Csjt. 30. §-a (1) bekezdésének rendelkezése szerint a házastársak csak közös egyetértéssel rendelkezhetnek.

Az általunk vitatott álláspont után lentebb a szerző azt a kérdést teszi fel, hogy a házastársak, akiket, egymással szemben kölcsönös támogatási kötelezettség is terhel, akik a közös háztartás költségeihez, valamint a közös vagyontárgyak kezelési és fenntartási költségeihez, szükség esetén különvagyonukból is kötelesek hozzájárulni vajon nem kötelesek-e gyümölcsöztetésre, hasznok hajtására, ill. közös használatra alkalmas különvagyontárgyaikat a házasegyüttélés ideje alatt közös használatra átengedni. A feltett kérdésre azzal válaszol, hogy általában és elvileg ilyen kötelezettséget nem lehet a házastársakra róni különvagyontárgyak tekintetében, mert ez lényegében a házastársnak a használati jogától az életközösség tartamára való megfosztásával volna egyjelentőségű. (136. oldal.)

Ezzel az álláspontal szemben viszont a következő oldalon annak a véleményének ad kifejezést, hogy bizonyos esetekben a házastársakat egymás irányában terhelő kölcsönös támogatási kötelességből, a közös háztartás költségeihez és a közös vagyon fenntartásának és kezelésének költségeihez a különvagyonból való hozzájárulás kötelezettségéből folyóan mégis beáll az egyik, vagy mindkét házastársra vonatkozóan az a kötelezettség, hogy egyes különvagyontárgyait az adott esetben a közös használatba tartozik bocsátani.

Az élet tapasztalatait figyelembevéve több indok szól a szerző utóbb említett álláspontja mellett, de a jogszabályi rendelkezéseket szemelőtt tartva, annak jogi alapját nem találjuk.

3. Azt a kérdést vizsgálva, hogy a házastársaknak a Csjt. 30. §. (1) bekezdésében megkívánt „közös egyetértése" hogyan jöhet létre, többek között megemlíti, hogy ez az egyik házastárs ügyletéért, a másik házastárs részéről történt kezességvállalással is megtörténhet. Erre egy példát is említ a mű 186. oldalán. Az említett kérdést a példa alapján részleteiben elemezve azt a további kérdést veti fel, hogy mivel a polgári jog szerint a közönséges (egyszerű) kezest megilleti a sortartási kifogás, vajon a kezességet vállaló házastárs, aki kezességvállalás hiányában a Csjt. 30. §-a (3) bekezdése alapján az ügyletet kötő házastárssal egysorban felelne, élhet-e ezzel a joggal? Válaszában annak a véleményének ad kifejezést, hogy a kezességet vállaló házastársat adott esetben megilletheti a sortartási kifogás, de ehhez a sortartás kedvezményének *kifejezett kikötése* szükséges. Ennek indoka — mint a szerző rámutat — az, hogy az ügyletért a törvény szerint is felelős házastársnak kezességvállalásában a szerződő feleknek az a szándéka jut kifejezésre, hogy ennek a házastársnak a felelősségét növeljék és a hitelezők követelésének behajtását jobban biztosítsák. Ebből kifolyóan a feleknek ezzel a szándékával ellentétben állna az, ha a kezességvállalásnak következménye a főkötelezettel egysorban való egyetemleges felelősségnek másodlagos felelősséggé való lefokozása volna. Ezért, ha a kezes házastárs javára kifejezetten nincs kikötve a sortartás, akkor úgy kell tekinteni, hogy a felek a kezességvállalással ennek a házastársnak a közös vagyoni illetőségére korlátolt ex lege egyetemleges felelősségét az egész vagyonára korlátlanná tették, vagyis az elmondottak szerint történt kezességvállalást kétség esetén készfizetői kezességnek kell minősíteni.

Ez azonban ellenkezik a polgári jognak a kezességgel kapcsolatos szabályaival, amely szerint a kezesség kétség esetén egyszerű kezességnek minősül. A hatályos jognak a kezességgel kapcsolatos ezt a szabályát a Ptk. 274. §-ának (1) bekezdése is rögzíti, amely §-hoz fűzött miniszteri indokolás is megemlíti, hogy a Ptk. a kezesség két fő formája, az egyszerű és a készfizetői kezesség közül diszpozitív szabállyal elsősorban az egyszerű kezességet tartja fenn.

A kezességet vállaló házastárs a kezesség elvállalásával kifejezésre juttatja, hogy férje az ő egyetértésével kötötte az ügyletet, amely egyetértés következményeképpen beáll a főkötelezettel, vagyis férjével való egyetemleges felelőssége a közös vagyonból reá eső illetőség erejéig. A kezességvállalás egyik következménye tehát a kezességet elvállaló házastárs egyetemleges felelősségének beállása a közös vagyonból reá eső illetőség erejéig. A másik következménye pedig a kezességet elvállaló házastárs különvagyonával való felelősségének beállása, amely ellenkező kikötés hiányában — nézetünk szerint — egyszerű kezesség. Tehát a kezességet vállaló házastárs felelőssége az ügyletkötéssel való egyetértése alapján a közös vagyonból reá eső illetőség erejéig egyetemlegesen függetlenül attól, hogy milyen kezességről van szó, egyszerű vagy készfizetői kezességről-e, mert e felelősség alapja most már nem maga a kezesség, (tehát itt nem a kezesség egyik, vagy másik formájára vonatkozó szabályok döntik el a felelősség milyenségét), hanem az, amiből a szerző is kiindult, vagyis a kezesi nyilatkozattal kifejezésre jutó egyetértés, illetve helyesebben az egyetértés által a Csjt. 30. §. (3) bekezdés rendelkezésének hatályosulhatása. Abból viszont, hogy a kezességvállalással kifejezésre jutott egyetértéssel a törvény szerint beáll a közös vagyonból reá eső illetőség erejéig az egyetértő házastárs egyetemleges felelőssége, nem következik az, hogy ez a házastárs különvagyonával is az egyetemleges felelősség szabályai szerint fog felelni.

Tehát egyik felelősség sem lehet sem kiterjesztő, sem megszorító hatással a másikra, mert mindkét felelősség más alapokon nyugszik, éspedig az egyik, mint rámutattunk az egyetértés következményeként a

törvény rendelkezésén, a másik pedig a kezességi szerződésen.

4. A szerző a mű VII. fejezetének 5. pontja j) alpontjában vizsgálja a szerzőt, újítót és feltalálót megillető jogoknak házassági vagyonjogi szempontból való megítélését. A valóságnak megfelelően abból indul ki, hogy a szellemi alkotások munka — mégpedig magasabbrendű szellemi munka — eredményei. Ebből — mint rámutat — az következik, hogy a szellemi alkotások értékesítéséhez fűződő vagyoni érdekű jogok megítélésénél is hasonló szempontok érvényesüljenek, mint a munkaviszonyra vonatkozóan. Ebből azután az a következmény származik, hogy „a szellemi alkotások után kapott vagyoni juttatások, az azok révén elért jövedelem — éppenúgy mint a munkaviszony alapján kézhezvett munkabér, keresmény — a vagyonközösség fennállása alatt a házastársak osztatlan közös tulajdonává válik és a közös vagyonba kerül. (Csjt. 27. §)." (213. old.)

Mivel a szellemi alkotások hasznosítása folytán az alkotó részére járó vagyoni szolgáltatások keresmény jellegével bírnak, a házassági életközösség és a vagyonközösség megszűnése után a másik házastárs, aki a mű megalkotásában nem vett részt, nem tarthat igényt arra, hogy a vagyoni szolgáltatásokból részesedést kapjon. A szerző fejtegetésének körülbelül ez a lényege. Ezekután ismerteti Oroszi Ferenc álláspontját és megjegyzi, hogy azzal egyezik Palágyi Róbert nézete, továbbá idézi Nizsalovszky Endre véleményét és a Legfelsőbb Bíróság 682. számú polgári kollégiumi állásfoglalását.

Nizsalovszky Endre álláspontja a végeredmény szempontjából nagyjából megegyezik a szerző álláspontjával. Oroszi Ferenc nézete szerint, ha a szerző a művét a házasságkötés előtt alkotta, akkor az utána kapott vagyoni szolgáltatások az ő különvagyonába kerülnek, mert ilyenkor olyan díjakat kap, olyan értékhez jut, „... amelynek keletkezéséhez a házastársi életközösségnek semmi köze sincs". (A mű 214. oldalán.) Oroszi szerint viszont a vagyonközösséghez tartozik az olyan visszatérő vagyoni szolgáltatás, ami a házassági életközösség alatt teljesített munka eredményeként az azt végző házastárs halála után válik esedékessé.

Mint az érintett állásfoglalásokból látható, a fő problémát az okozza, hogy a házassági együttélés előtt alkotott mű szerzői jogának gyakorlásából a házassági együttélés alatt befolyt vagyoni eredmény a közös vagyonba tartozzon-e, vagy a különvagyonba. Szigligeti Viktor szerint a szellemi alkotások után járó vagyoni szolgáltatásoknak a vagyonközösségbe való utalását azok munkabéri jellege indokolja. Nizsalovszky Endre szerint pedig, mint a házasság megkötése előtt előállt jogok gazdasági kihasználásából húzott jövedelem kerül a vagyonközösségbe. A Legfelsőbb Bíróság 682. számú polgári kollégiumi állásfoglalás 5. pontja szerint: „A házassági együttélés előtt alkotott mű szerzői jogának gyakorlásából a házassági együttélés alatt befolyt vagyoni eredmény — szerzői díj — a különvagyon jövedelmének megfelelően a házastársak közös vagyonához tartozik."

A szerző által Nizsalovszky Endrétől vett idézetből kitűnőleg — szerzői jog esetében — a mű szerzőjének a kiadóval létesített kiadói szerződés alapján keletkezett, a szerzői jogdíj követelésére irányult alanyi joga a különvagyon és ennek az alanyi jognak igénnyé való átfordulása után az igény alapján eszközölt teljesítés, mint jövedelem kerül a vagyonközösségbe. A hivatkozott polgári kollégiumi állásfoglalásból sem tudunk mást következtetni mint azt, hogy a szerzői jogdíj követelésére irányuló jog a különvagyon és a teljesítés, mint a követelési jognak a jövedelme, a közös vagyonba kerül.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy a szerzőnek pusztán a követelés teljesítésére irányuló joga, e követelés tárgya nélkül képezheti-e az ő különvagyonának tárgyát, illetve amire a követelés irányul, minősülhet-e a követelés gyümölcsének, jövedelmének.

Mint ahogy az adás-vétel esetében az ad dandum igény aligha gyarapítja a vevő vagyonát, ha a vétel tárgyát nem kapja meg és a vétel tárgya aligha minősíthető a vétel tárgya szolgáltatására irányuló követelési jog gyümölcsének vagy jövedelmének, ugyanúgy a szerzőt a kiadóval létesített jogviszony alapján megillető követelési jog a követelés tárgya nélkül nem minősíthető a jogosult különvagyonának, és a követelés tárgya a követelési jog gyümölcsének, ill. jövedelmének. Ezt támasztják alá a szerző által a külön, ill. a közös vagyon tárgyaival kapcsolatosan a mű 84. oldalán elmondottak is, amelyek szerint: „A házassági együttélés alatt megvolt vagyontárgyakon nemcsak a házastárs tulajdonában álló dolgokat kell érteni, hanem a vagyon minden aktív és passzív elemét. Ide tartoznak tehát a vagyoni jellegű jogok (pl. haszonélvezet, használati jog, lakásszolgalom stb.) dologi igények, kötelmi jogi követelések, értékpapirok stb. Így pl. a házasegyüttélés előtt jegyzett és ki is fizetett államkölcsönkötvényen, az akkor vásárolt sorsjegyen alapuló jogok is a különvagyonba tartoznak. De ugyancsak a különvagyonba tartoznak a házasegyüttélés előtti időben keletkezett tartozások, adósságok, a különvagyontárgyakat terhelő jogok, az azokkal kapcsolatban keletkező kötelezettségek, egyéb terhek stb. is, mint a különvagyon negatív elemei (passzívák). Vagyis a házastársnak a házasságba vitt vagyona — úgy, mint az a házasélet megkezdésekor van — egészében képezi a házastárs különvagyonának eredeti állagát."

De ezt támasztja alá a szerző által Nizsalovszky Endrének: „Családi jog" című művéből e mű 97., 98. oldalán idézett nézete is. Eszerint: „A különvagyon tárgyainak az életközösség ideje alatt előálló gyümölcse és egyéb haszna nem lép a különvagyon tárgya helyébe, és ezért ezek arra tekintet nélkül, hogy a gyümölcs vagy haszon elérése érdekében szükséges-e a házastársak részéről munka kifejtése, a vagyonközösségbe kerülnek. Más lesz a helyzet akkor, ha a házasságkötés előtt végzett munka egyszeri ellenértéke válik az életközösség idején esedékessé. Ez már a különvagyonhoz tartozó követelés realizálását jelenti. A különvagyonba kerül a különvagyonhoz tartozó nyereménykötvény kisorsolása esetében visszafizetett törlesztés és a nyeremény is." Ezekből az állásfoglalásokból az tűnik ki, hogy a házasságkötés előtt meglevő követelési jogok alapján a házassági együttélés alatt teljesített szolgáltatások nem minősülnek a követelési jog gyümölcsének, jövedelmének, hanem mint Nizsalovszky Endre

— a szerzői jogi követeléssel kapcsolatosan elfoglalt álláspontjával ellentétesen — itt rámutat, a különvagyonhoz tartozó követelések realizálását jelentik. Sőt Nizsalovszky Endre odáig megy, hogy a házasságkötés előtt jegyzett és ki is fizetett nyereménykötvény kisorsolása esetén visszafizetett törlesztés mellett a nyereményt is a különvagyonba tartozónak minősíti.

Szigligeti Viktor, mint már említettük, nem a követelés tárgyának a követelés gyümölcseként, jövedelmeként való minősítéséből indul ki, hanem abból, hogy a szellemi alkotások után járó vagyoni szolgáltatásoknak munkabéri jellegük van. A kiindulással a legteljesebb mértékben egyetértünk, de azzal a végső következtetéssel, amelyre a szerző — a szerintünk helyes — kiindulás után eljut, már nem tudunk egyetérteni.

Úgy véljük, hogy a helyes álláspontra a szerző kiindulása és Oroszi Ferenc nézete alapján lehet eljutni.

Nézetünk szerint — a szerző álláspontjának megfelelően — vitathatatlan, hogy a szellemi alkotások munka, mégpedig magasabbrendű szellemi munka eredményei. Oroszi Ferenccel egyezően semmilyen indokát és jogi alapját nem látjuk annak, hogy a házassági együttélés előtt végzett munkaeredmény ellenértékében részesüljön az a házastárs, akinek ezen eredmény létrehozásához semmi köze sincs. Mint Oroszi megjegyzi, a szerző helyzete nem lehet rosszabb, mintha művét a házasságkötés előtt egyösszegért adta volna el. Tehát ilyen esetben semmilyen probléma nem merülne fel. Úgy véljük, hogy a szellemi alkotások után járó vagyoni szolgáltatások — a szerző által rámutatott — munkabéri jellege és a különvagyon tárgyaival kapcsolatosan idézett állásfoglalások is ezt indokolják. Vagyis, ha a szerző a házasságkötés előtt végzett munkájának eredményét értékesíti, akkor az azért járó ellenérték az ő különvagyonát gyarapítja függetlenül attól, hogy az a házassági együttélés alatt folyik-e be. Különösen áll ez akkor, ha az értékesítés már a házassági együttélés előtt történt. Egészen más a helyzet a házassági együttélés alatt alkotott művek szerzői vagyonjogának gyakorlásából befolyt vagyoni eredmény tekintetében. A kérdés eldöntéséhez itt is Szigligeti Viktor nézete alapján kell elindulnunk, vagyis: a szellemi alkotások munka eredményei. Ha már most a szellemi alkotás munka eredménye, akkor a házassági együttélés alatt létrehozott szellemi alkotásban, műben valamilyen, közvetett formában bent van a másik házastárs munkája is. Kimerítően felsorolni nem lehet, hogy milyen utakon, módokon járulhat hozzá, segítheti a szerzőt házastársa — mondjuk — a mű megírásában, de ilyen lehet pl. az, hogy a házassággal járó feladatok elvégzéséből ő vállal magára többet, ő foglalkozik többet a gyermekek nevelésével, biztosítja az otthoni nyugodt munkalehetőséget stb. Mindez lehetővé teszi, vagy legalább elősegíti, hogy a szerző a kérdéses művet megalkossa.

Ebből származik tehát nézetünk szerint az a következmény, amelyet a Legfelsőbb Bíróság 682. számú polgári kollégiumi állásfoglalás 6. pontja rögzít is, hogy „a házassági együttélés idején alkotott mű szerzői jogának az együttélés alatt történt értékesítéséből bármikor — tehát az életközösség megszűnése után is — befolyt anyagi eredmény — szerzői jogdíj — felerésze a vagyonközösség szabályai szerint a volt házastársat (örökösét) illeti".

Az elmondottakból egy további következmény is származik. Nevezetesen az, hogy a házassági együttélés alatt alkotott mű szerzői jogának az együttélés utáni értékesítéséből befolyt anyagi eredmény egyrésze, ha bizonyos megszorításokkal is, megilleti a volt házastársat.

5. A szerző a mű VIII. fejezetében a bírói gyakorlat és a kapcsolatos irodalom egyrészének felhasználása alapján a házastársi vagyonközösség megszűnését, a közösvagyon megosztását és a vélt házasság vagyonjogi hatásait tárgyalja.

A IX. és X. fejezetben a kötendő, illetve a megkötött házasság okából adott ajándékok visszakövetelésének a kérdésével, valamint azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi legyen a házastársak közös lakásának a sorsa a házastársi vagyonközösség megszűnése után.

III. *Összegezve:* a szerző a műben hatalmas joganyagot dolgoz fel. Világos és helyes választ ad a vagyonjog körébe tartozó gyakorlati problémákra. Konkrét példákon mutatja be, hogy a Csjt. hatálybalépése óta számos bírói határozat a törvény terminológiája helyett a régi jogi szabályozás terminus technikusait használja, ami azt a gyanút kelti, hogy a régi és az új szabályozás közötti elhatárolás nem világos. Mint kimutatja, számos határozat beszél a házastársi vagyonközösségről, közös vagyonról, a házastársak osztatlan közös tulajdonáról. Azt azonban, hogy e kifejezések alatt a jogalkalmazó azt érti-e, mint a jogalkotó, azt az dönti el, hogy a közös vagyon megállapításánál a reálszerzeményi vagy pedig az értéktöbbleti elvet alkalmazza-e. Bírói határozatokkal alátámasztottan kimutatja, hogy ebből a szempontból a gyakorlat elég változatos és — mint mondja — zavaros képet mutat.

Igen találó ítéleti indokolásokkal bizonyítja be, hogy bíróságaink egyes esetekben a bizonyítási teherrel kapcsolatos állásfoglalásukban maradéktalanul a reálszerzeményi elv alapján állanak, más esetekben kifejezetten az értéktöbbleti elv szerint döntenek. Világosan és meggyőzően mutatja ki, hogy az értéktöbbleti elv alkalmazása milyen következményeket von maga után. Rámutat, hogy a helyes gyakorlati megoldás kiinduló pontja a jogszabály elvi alapjainak, a jogintézmény mibenlétének helyes felismerése.

Mindent egybevetve: a nézetünk szerint vitatható állásfoglalások mellett is a mű értékes segítséget nyújt a házassági vagyonjog bonyolult problémáinak helyes megoldásához, egyben értékes nyeresége szocialista jogirodalmunknak.[1]

Iharos Imre—Páll József

[1] E művel kapcsolatosan a Magyar Jogász Szövetség Polgári Jogi Szakosztálya, az MJSZ Somogy megyei Csoportja, az MJSZ Baranya megyei Csoportjának Polgári és Munkajogi Szakosztálya és a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Kaposvárott, 1959. december 12-én ankétot rendezett. Az ankéton Baranya, Somogy és Tolna megye bírái, ügyészei, ügyvédei, valamint a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári jogi tanszékének képviselői hozzászólásaikban foglalkoztak a mű érdemeivel, és vitatták egyes állásfoglalásainak helyességét, de ugyanakkor rámutattak a hiányosságokra is. Mind a 14 hozzászóló a szerző művét szocialista jogirodalmunk értékes nyereségeként értékelte, amely jelentős segítséget nyújt a jogalkalmazók számára a helyes, egységes ítélkezési gyakorlat kialakításához.

*Új könyvek**

Beér János—*Kovács* István: A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 205 p.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa — 1959. november 30—december 5. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 222 p.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa — 1959. november 30—december 5. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 222 p. /Tananyag a Magyar Szocialista Munkáspárt időszerű kérdések tanfolyama számára./

Toldi Ferenc—*Pákay* Barnabás: Az államigazgatási eljárás általános szabályai. Az 1957. évi IV. törvény jegyzetekkel. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 358 p.

A gépjárművezetők kötelességei és jogai. A gépjárművezetőkre, gépjárműelőadókra és általában a gépjárművek üzembentartására vonatkozó fontosabb rendeletek, határozatok és azok magyarázata. 3. átd. és bőv. kiad. Összeáll. Reményi-Gyenes István. Bp. Műszaki Könyvkiadó, 1959. 344 p.

Az árak szabályozása. Árhatósági szervezet. Az árszabályozásra vonatkozó általános rendelkezések. A hatályos árszabályozó rendeletek és utasítások mutatója. [Lezárva: 1959. jún. 30.] Összeáll. és magy. ellátta az Orsz. Árhivatal munkaközössége. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 432 p.

Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. Gondolat Kiadó, 1959. 258 p.

Közigazgatási változások Baranya megyében 1886—1959 között. Lezárva: 1959. május 10. Pécs, ny. n. [Soksz.] 1959. 38 p. /Tudományegyetem állam- és jogtudományi kar, statisztikai tanszék Pécs./

Gellért György—*Hegyháti* István: A hagyatéki eljárás. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 329 p. /Jogi kézikönyvtár 5. sz./

A törvényességi óvások gyakorlata. A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvások folytán hozott határozatai. 1956. V.—1958. X. Összeáll. A Legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság munkaközössége. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 688 p.

Jegyzőkönyvszerkesztési ismeretek. Összeáll. Bagi Dénes—Horgosi György—Horváth Tibor. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 96 p.

Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Szerk. Hajdu Gyula. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 567 p.

Sarlós Béla: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 368 p.

Campanella, Tommaso: A napváros. Ford. és jegyz. ellátta: Sallay Géza. Bp. Gondolat Kiadó, 1959. 143 p. /Európai antológia. Reneszánsz sorozat./

Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924—1926. A bevezető tanulmányt írta és a szerkesztésben közreműködött: Nemes Dezső, a kötet forrásanyagát összeáll. és jegyz. ellátta: Karsai Elek. [Közzéteszi a:] Magyar Országos Levéltár. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 893 o. /Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919—1945. 3. kötet./

Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 2. köt. Ford. Szemere Samu. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 471 p. /Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Írók Tára. Új folyam./

Pszichológiai tanulmányok. II. Főszerk. Gegesi-Kiss Pál. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 699 p.

Széchenyi István válogatott írásai. Szerk. magy. és bev. Barta István. Bp. Gondolat Kiadó, 1959. 470 p.

* * *

Államjog-alkotmányjog

Goszudarsztvennoe pravo sztran narodnoj demokratii. Red. Mahnenko, A. H. [A népi demokratikus országok államjoga.] Moszkva, ny. n. 1959. 419 p. /Minisztersztvo Vüszsego Obrazovanija SzSzSzR. Vszeszojuznüh Juridicseszkij Zaocsnüj Insztitut./ ÁJI. 17.730.

A Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma által kiadott kézikönyv három részre tagozódik. Az első részben a népi demokratikus országok felépítésének alapelveit tárgyalja (a népi demokratikus országok államjogának fogalma, tárgya, forrásai, a népi demokratikus országok alkotmánya, társadalmi rendszere, államszervezete, választási rendszere, társadalmi rendszere, állami szervei, a kommunista- és munkáspártok szerepe a népi demokratikus országokban). A második részben az európai népi demokratikus országok államjogának fő kérdéseit, a harmadik részben pedig az ázsiai népi demokratikus országok államjogának fő kérdéseit vázolja.

Gromakov, B. Sz.: Ocserki po isztorii antidemokraticseszkogo zakonodatel'sztva SZSA. [Az USA antidemokratikus törvényhozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 231 p. ÁJI. 17.435.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének gondozásában megjelent munka. Bevezetés és az amerikai népnek a demokratikus jogokért és a szabadságért folytatott küzdelméről adott történelmi áttekintés után két nagyobb fejezetben vizsgálja az antidemokratikus törvényhozás sajátosságait. Az első fejezetben a szakszervezeti mozgalom ellen irányuló törvényhozás (Sherman-törvény, Wagner-törvény, Taft—Hartley-törvény stb.), a második fejezetben pedig a forradalmi és demokratikus erők ellen irányított törvényhozás kérdését tárgyalja. Itt is rövidebb történeti áttekintés után mutatja be az állampolgári jogok elnyomásának kérdésével foglalkozó anyagot és két nagyobb fejezetben foglalkozik az 1955. évi belső biztonsági törvénnyel és a kommunista tevékenység ellenőrzéséről szóló 1954. évi törvénnyel.

Verin, V. P.: Goszudarsztvennüj sztroj Kambodzsa. [Kambodzsa államrendje.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 84 p. 2 mell. /Goszudarsztvennüj sztroj sztran mira./ ÁJI. 17.726.

A világ országainak államrendje c. ismert tájékoztató sorozatban megjelent füzet, az államrendszerre vonatkozó legfontosabb tudnivalók ismertetésével.

Razumovics, N. N.: Goszudarsztvennüj sztroj Brazilii. [Brazília államrendje.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 86 o. /Goszudarsztvennüj sztroj sztran mira./ ÁJI. 17.727.

A világ országainak államrendje c. népszerűsítő sorozatban megjelenő füzet a Brazil Köztársaság

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti és pécsi könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket jogágak szerinti csoportosításban. Lelőhely rövidítések: OK = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSH = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza Hajdu Elemérné; PEK = Pécsi Egyetemi Könyvtár, feldolg. Román Lászlóné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolg. Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

államrendjére vonatkozó ismereteket és tételes törvényhozási anyagot mutatja be.

Kosztricün, B. V.: Goszudarsztvennüj sztroj Urugvaja. [Uruguay állami felépítése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 59 [2] p. PEK. Államigazg. tanszék J4517.

A szerző fenti cím alatt részletesen foglalkozik Uruguay állami társadalmi-politikai rendszerével, vázolja osztályszerkezetét, ismertetést ad az ország politikai pártjairól, bemutatja alkotmányát. A továbbiakban az uruguay-i állam felépítését közelebbről: a hatalom és a vezetés központi szerveit (általános gyülés, a nemzeti-kormányzati tanács), a hatalom és a vezetés helyi szerveit, illetve e szervek szervezeti és működési kérdéseit tárgyalja. Végül ismertetést ad a bírósági szervezetről, a rendőrségről és a hadseregről.

Chatelain, Jean: La nouvelle constitution et le régime politique de la France. [Az új alkotmány és a francia politikai rendszer.] Paris, Berger-Levrault, 1959. 461 p. /Institutions politiques d'aujourd'hui./ OK. 349.821.

Az egyetemi oktatás céljait és a szakmai tájékozódást egyaránt segíteni kívánó kézikönyv bevezető részében elméleti fejtegetéseket tartalmaz a demokrácia különböző formáiról és a népi és nemzeti szuverénitás elméletéről, a liberális és a diktatórikus államrendről. A bevezető után részletesen ismerteti a francia államhatalmi szervezetet, a törvényhozást, a bíráskodást és a közigazgatást. Külön részben és részletességgel tárgyalja a mű a francia alkotmányjogi problematikát, figyelemmel a gyarmati rendszerrel kapcsolatos kérdésekre.

Lejkman [Lakeman], E.—*Lambert,* J. D.: Iszszledovanie mazsoritarnoj i proporcional'noj izbiratel'nüh szisztem. (A study of majority and proportional electoral systems.) [Többségi és arányos választási rendszerek.] Moszkva, Izdat. Inosztr. Lit. 1958. 366 [2] p. PEK. Államigazg. tansz. J. 4514.

A művet G. I., Morozova angol eredetiből fordította orosz nyelvre. A szerzők igen részletesen, sok statisztikával és szemléltető ábrával ismertetik az angol választások utolsó félévszázados tanulságait, tapasztalatait, a különböző választási rendszerek mechanizmusát, a lebonyolítás technikáját. Foglalkoznak a szavazás politikai jelentőségével, az egyéni és lajstromos szavazással, a blokkrendszerekkel és az ún. vegyes választási rendszerekkel. Külön foglalkozik a parlament jelentőségével, szerepével. Anglia és dominiumai rendszerének ismertetésén kívül külön fejezetben foglalkozik a többi európai kapitalista ország, az amerikai kontinens és egyes ázsiai országok arányos képviseleti rendszerének tapasztalataival. A művet a szovjet kiadó előszava és kritikai megjegyzések egészítik ki.

Pénzügyi jog:

Gurevics, I. Sz.: Ocserki szovetszkogo bankovszkogo prava. [A szovjet bankjog kérdései.] Leningrad. Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1959. 130 p. /Miniszterstvo Vüszsego Obrazovanija SzSzSzR Leningradszkij Finanszova-Ekonomicseszkij Insztitut./ÁJI. 17.720.

A szovjet bankjog tárgyának és a jogrendszerben elfoglalt helyének vázolása után a Szovjetunió Állami Bankjának jogi helyzetét, a rövid lejáratú hitel jogi természetét, a hitelfegyelemért folytatott küzdelem jogi módszereit, a záloghitelek jogi természetét tárgyalja. Befejezésben a szovjet banküggyi törvényhozás kodifilációs kérdéseiről ad rövid áttekintést.

Die Vereinigte Steuer- und S[teuer] V[ergünstigungen] Beitragserklärung. [Az egyesített adók és adókedvezmények magyarázata.] Erg. für 1958. Berlin, Detuscher Zentralverl. 1959. 43 p. OK. 348.968.

A gyakorlati célokat szolgáló összeállítás a Német Demokratikus Köztársaságban hatályos adóügyi rendelkezéseket ismerteti s rámutat a különböző okokból eredő adókedvezmények lehetőségeire, valamint általában az adóügyi rendelkezések végrehajtásával kapcsolatos hasznos tudnivalókra.

Polgári jog:

Commentario del Codice Civile. [A polgári törvénykönyv magyarázata.] A cura di Scialoja, Antonio-Branca, Giuseppe, 4. libro. Delle obligazioni. Art. 1960—1991. [Collab.] Fragali, Michele D'Onofrio, Paolo etc. Bologna, Roma, Zanichelli. Foro Italiano. 1959. XVIII, [2] 422 p. [Bibl. XI. XVIII, p. és passim.] OK. 500.003:4:1960:1991.

Az olasz polgári törvénykönyv kommentárjának kötelmi jogi különös része. Az egyes fejezetekben (a hitelügyletekről, szállításokról, engedményezésről, egyoldalú jognyilatkozatokról) egy-egy szerző ad önálló tanulmányt. Részletes bibliográfia és tárgymutató emelik az elmélyült mű gyakorlati használhatóságát.

Patentnoe zakonodatel'sztvo kapitaliszticseszkih sztran. [Szabadalmi törvényhozás a kapitalista országokban.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1959. 341 p.] ÁJI. 17.721.

Rövid tájékoztató bevezetés után a főbb tőkés országok szabadalmi törvényhozására vonatkozó tételesjogi szabályok szövegét közli.

[Chaslesworth, J.] Csarl'zvorth, Dzs.: Osznovü zakonodatel'sztva o kompanijah. [A trösztökről szóló törvényhozás alapelvei.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1958. 493 p. ÁJI. 17.704

Szerző: The prinpicles of company law c. 1954-ben megjelent munkájának fordítása. Az eredeti munka az 1948. évi törvényt dolgozza fel részletesen. A mellékletben a vonatkozó jogszabályok szövegét is közli.

Munkajog:

Boriszov, G. Ja.—*Goravetüj,* L. N.: Poszobija rabocsim i szluzsascsim po vremennoj netrudoszposzobnoszti. [Járadék az ideiglenes munkaképtelenség esetére.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 99 p. ÁJI. 17.725.

A füzet kérdések és feleletek formájában világos, közérthető módon mutatja be a az ideiglenes munkaképtelenség esetére szóló járulék gyakorlati kérdéseit. A gyakorlati használhatóságot az egyes feleletekhez mellékelt nagy számú gyakorlati példa teljes mértékben biztosítja.

Dogadov, V. M.: Pravovoe regulirovanie truda pri kapitalizme. (Do vtoroj mirovoj vojnü) [A munka jogi szabályozása a kapitalizmusban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 195 p. ÁJI. 17.722

A kapitalista országok bérmunkára vonatkozó jogi szabályozását

foglalja össze a második világháború utáni időszakban. Jól áttekinthetően tagolt rendszerben (a bérmunkára vonatkozó szerződés, a bérmunka kizsákmányolásának jogi megfogalmazása, a munkásegyesületekre vonatkozó törvényhozás, a kollektív szerződések, a munkavédelemre vonatkozó törvényhozás) tárgyalja az anyagot, amihez összefoglaló történeti bevezetést is ad. A munka a legfőbb tőkés országok (Anglia, Franciaország, Németország, USA) tételes törvényanyagát mutatja be.

Hueck, Alfred—*Nipperdey*, Hans Carl.: Lehrbuch des Arbeitsrechts. 6. völlig neubearmeitete Auflage. 1. Band von Haeck, Alfred. [A munkajog tankönyve. 1. köt.] Berlin und Frankfurt a. M. Franz Vahlen Verl. G. m. b. H., 1959. XVI. 1019 p. ÁJI. 17.540.

Az új kiadás 1. kötete az időközi változtatásokkal kiegészítve tartalmazza a nyugatnémet munkajog anyagát. Használhatóságát számos mutató emeli.

Sztatiszticseszkij szbornik po voproszam truda i zarabotnoj platü v evropejszkih szocialiszticseszkih sztranah. [Statisztikai gyűjtemény a munka és munkabér kérdéseiről az európai szocialista országokban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 199 p. ÁJI. 17.719.

Rövid bevezető után országonként mutatja be az európai szocialista országok munkaügyi- és munkabér statisztikáinak alapvető kérdéseit (általános kérdések, nemzeti jövedelem, munkatermelékenység, munkaidő, munkabér, társadalombiztosítás, vásárló erő, lakásépítés, egészségvédelem, kultúra).

Családjog:

Ersova, N. M.: Opeka i popecsitel'sztvo nad neszoversennoletnimi po szovetszkomu pravu. [A kiskorúak feletti gyámság és gondnokság.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 107 p. ÁJI. 17.706.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének kiadásában megjelent tanulmány rövid történeti áttekintést ad az Oroszországi Föderatív Szövetséges Köztársaságban a kiskorúak gyámságát és gondnokságát érintő jogszabályokról. A gyámságra és gondnokságra felügyelő szervezet és a szervezet tevékenységének vizsgálata után részletesen foglalkozik a gyám (gondnok) kinevezésének kérdéseivel, a gyámság (gondnokság) ellátására alkalmas személynek, végül a gyám (gondnok) jogaival és kötelességeivel.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog:

Vakulenko, Valenti Petrovics — *Szinicun*, Nikolaj Alekszeevics: Osznovnüe zakonodatel'nüe aktü po agrarnüm preobrazovanijam v zarubezsnüh szocialiszticseszkih sztranah. [A mezőgazdaság átalakulására vonatkozó alapvető jogszabályok egyes szocialista országokban]. 2. vüp. Rumünszkaja Narodnaja Reszpublika. Csehoszlovackaja Reszpublika. Red. Karancev, N. D. Moszkva, Goszjurizdat. 1958. 219 [2] p. /Agrarnoe zakonodatel'sztvo zarubezsnüh szocialiszticseszkih sztran./ [Bibl. passim.] OK. 348.482

A szocialista tábor országainak mezőgazdasági átalakulására vonatkozó jogszabályokat ismertető sorozatban ezúttal a román és csehszlovák agrárpolitikát segítő és fejlesztő jogszabályok közlésére kerül sor. A gyűjtemény a vonatkozó tételes jogszabályokat ismerteti.

Büntetőjog,- büntető eljárás és segédtudományok:

Szperanszkij, I. A.: Ugolovnoe zakonodatel'sztvo Germanszkoj Demokraticseszkoj Reszpubliki. [Az NDK büntetőjogi törvényhozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 157 p. ÁJI. 17.736.

A Német Demokratikus Köztársaság büntető törvényhozásának fejlődéséről adott történeti áttekintés után két fő részben foglalja össze a büntetőjog általános, illetőleg különös részének fejlődésével kapcsolatos legjellemzőbb sajátosságokat. Az általános részben a büntetőtörvényhozás feladatait, a büntetőjogi szabályok hatályát, a bűncselekménytan és a büntetéstan alapvető kérdéseit, a különös részben pedig az egyes bűncselekményekre vonatkozó büntetőtörvényhozás elvi kérdéseit tárgyalja.

Temerin, B. Sz.: Vozobnovlenie del po vnov otkrüvsimszja obsztojatel'sztvam v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [Perújítás az újonnan feltárt körülmények alapján a szovjet büntető eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 114 p. ÁJI. 17.728.

A perújítás elvi kérdéseinek vázolása után két fő fejezetben (a perújítás alapjai, a perújítási eljárás lefolytatása) mutatja be a tételesjogi anyagot, az irodalom és a bírói gyakorlat elég széleskörű feldolgozásával.

Vinberg. A. I.: Kriminaliszticseszkaja ekszpertiza v evropejszkih sztranah demokratii. [Kriminalisztikai szakértői vizsgálat az europai népi demokratikus országokban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 150 p. (Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk.) ÁJI. 17.735

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet kiadásában megjelent munka első részében rövid áttekintést ad a kriminalisztikai szakértői szemle perjogi alapelveiről, majd röviden megvizsgálja a kriminalisztikai szakértői szemle szervezeti kérdéseit az egyes népi demokratikus államokban. Ezt követőleg az egyes népi demokratikus országonként részletezi a kriminalisztikai szakértői szemle lefolytatásának módszerét.

Vouin, Robert — *Leauté*, Jacques: Droit pénal et criminologie. [Büntetőjog és kriminológia.] Paris, Presses Universitaires de France, 1956. VIII, 629 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.707

A Thémis sorozatban megjelent kézikönyv a büntetőjog és kriminológia fogalmának ismertetése után hat alapfejezetben tárgyalja anyagát. (A bűncselekmény és a társadalom, a büntető törvény, a bűncselekmény, a bűnöző, a megtorló igazságszolgáltatás és a bűnözők gondozása.) Külön szedett bibliográfiai utalásai a modern legfontosabb anyagról megbízható áttekintést adnak.

Harrison, Wilson R.: Suspect Documents. Their scientific examination, [Gyanús okiratok. Tudományos vizsgálatok.] London, Sweet-Maxwell, 1958. VII, 583 p. PEK. Eljárásjogi tanszék J4488.

Az írásvizsgálat egész területét átfogó műben a szerző a llanisheni (cardiffi) írásvizsgálati laboratórium igazgatójaként 24 év folyamán közel 7000 ügyben szerzett gyakorlati tapasztalatait foglalja rendszerbe. Az okiratok anyagainak és az írásvizsgálati laboratórium felszerelésének ismertetése után bő tájékoztatást nyújt mind a kézírásos, mind pedig a gépírásos okiratok labora-

tóriumi vizsgálatával megoldható kérdésekről, a vizsgálat menetéről és módszereiről. Kitér az írásszakértői vélemény megszerkesztésével, az írásszakértőnek a bíróság előtti szereplésével és véleményének szóbeli előterjesztésével kapcsolatos kérdésekre is. Különösen beható fejtegetéseket tartalmaz a mű a kéziráselváltoztatás, a kezdetleges névaláírások hamisítása és a névtelen levelek témáiról.

Nemzetközi jog:

Lunc, L. A.: Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo. Obscsaja csaszt'. [Nemzetközi magánjog. Általános rész.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 280 p.
/Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 17.734.

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet kiadásában megjelent tankönyv a nemzetközi magánjog általános részét tárgyalja. Bevezetésként a nemzetközi magánjog tárgyáról és rendszeréről, valamint a nemzetközi magánjog forrásairól adott összefoglalás után áttekinti a nemzetközi magánjog elméletének történeti fejlődését. Ezután a kolliziós normák fogalmát, formáit, az érintkezési és minősítési problémákat, valamint a kolliziós normák hatályának kérdéseit részletezi.

Frankenberg, Egbert: Die Massenvernichtungswaffen. [A tömegpusztító fegyverek.] Einige militärpolitische und völkerrechtliche Überlegungen. Berlin, Verl. d. Min. f. Nat. Verteidigung. 1958. 373 [2] p.
[Bibl. 367—374. p. és passim.] OK. 348.037

A szerző, aki a Deutschlandsender ismert katonapolitikai hírmagyarázója, nemzetközi szemszögből figyeli és ismerteti a tömegpusztító fegyverek megengedhetőségével és katonai szükségességével kapcsolatos véleményeket. A történeti előzmények ismertetésével, a nemzetközi jog szabályozási törekvéseinek bemutatásával részletesen beszél a kémiai, biológiai és rakétafegyverek tömegpusztító veszélyeiről. Állásfoglalása: a tömegpusztító fegyverek használatának teljes eltiltása. A könyv hasznos eszköz az atomháború elleni harchoz.

Petrov, V. F.: Zagranicsnaja szluzsba Velikobritannii. [Nagybritannia külszolgálata.] Moszkva, Izd. IMO, 1958. 146 p. 3 mell. ÁJI. 17.705.

A Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének kiadásában megjelent munka főbb fejezeteiben a Nagybritannia központi és a külországokban működő képviseleti szervezetet mutatja be, majd a külképviseleti szervezet utánpótlásával, képzésével foglalkozó kérdéseket mutatja be. Mellékletekben táblázatosan mutatja be a legfőbb külképviseleti szervek, és a külügyminisztérium szervezetét.

Állam- és jogtörténet:

Ehrenberg, V.: Der Staat der Griechen. I—II. Teil. [A görögök állama.] I—II. rész. Leipzig, Teubner, 1958. 122, 1102 p.
[Bibl. fejezetenként] PEK. /Római jogi tansz./ J4098.

A könyv 2. kiadása a Grecke—Norden-féle „Einleitung in die Altertumswissenschaft" c. gyűjteményes mű megjelent „Der griechische und der hellenistische Staat" c. munkának. Az ókori görög állammal foglalkozó első kötet három fejezetben tárgyalja a görög államok rendszerének kialakulását, a póliszt, valamint a pólisz közti kapcsolatokat. A második kötet, mely a hellenisztikus állammal foglalkozik a Nagy Sándor és Augustus közti három században, négy fejezetben adja a hellenisztikus államok általános jellemzését, föld és néprajzi alapját, szerkezeti felépítését és alapvető állami funkcióit.

Szüdennüe oratorü Francii XIX. veka. [Francia bírósági szónoklatok a XIX. században.] Összeáll. Vorozsejkih, E. M. Moszkva, Izd. UMP., 1959. 567 p. ÁJI. 17.574

A Nemzetközi Kapcsolatok Intézete által közzétett gyűjtemény a politikai és köztörvényi jellegű büntetőperekben elhangzott kiemelkedő jelentőségű vád- és védbeszédeket tartalmazza. A kötetet rövid történeti áttekintés vezeti be. Jelentős anyagot közöl a Dreyfuss, Zola stb. perből.

Tudománytörténet. Enciklopédikus és vegyes művek:

Seppala, Marjatta — *Seppala*, Esa: Soumen Laionopillinen kirjallsuus II. 1949—1958. Finlands juridiska litteratur. [Finnország jogi irodalma.] Helsinki, Soumalainen Lakimiesyhdistys, 1959. XX, 456 p.
/Bibliographia Iuridica Fennica./ ÁJI. 16.697

Reinikainen, Veikko szerkesztésében 1954-ben megjelent finn jogi bibliográfia (1809—1948) folytatása. A 10 éves anyag általában az első kötet rendszerét követi, az anyag által megkívánt módosításokkal. A közel 10.000 tételt feldolgozó munka kezelését a tárgymutató és olyan névmutató könnyíti meg, amely az egyes szerzőnek neve mellett a felvett mű rövidített címét is tartalmazza. A munka mind összeállításának szakszerűségében, mind pedig kiállításában nemzetközi mértékben mérve is a legmagasabb színvonalú.

E lapszám (XV. új évfolyam 3. sz.) szerzői: *Ioffe, O. Sz.* a jogi tudományok doktora (Leningrád). — *Dr. Újlaki László* vezető döntőbíró. — *Dr. Csanádi György* egyetemi docens. — *Dr. Molnár József* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Vámos Miklós* az Igazságügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Kertész Imre* aspiráns. — *Dr. Viski László* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Szabó András* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Bajáki Veronika* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Trócsányi László* az Állam- és Jogtudományi intézet tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Haraszti Görgy* egyetemi docens. — *Dr. Iharos Imre* megyei bírósági elnök h. (Kaposvár). — *Dr. Páll József* egyetemi tanársegéd (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.0423 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam 4. szám Budapest, 1960. április hó

EGYETEMI BUDAPEST KÖNYVTÁR 1960 MÁJ

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

— —:
Hazánk felszabadulásának 15. évfordulója 185

CSIZMADIA ANDOR:
A forradalmi jogalkotás 1944—1945-ben. (A nemzeti bizottságok jogalkotó tevékenysége). 187

SZAMEL LAJOS:
Az államigazgatás feladatainak átalakulása a felszabadulás óta 196

WELTNER ANDOR:
Munkajogunk fejlődésének egyes vonásai a felszabadulás után 202

NÉVAI LÁSZLÓ:
A magyar bírósági szervezet fejlődése a felszabadulás óta 210

PETROV, G. I.:
A szovjet államiság fejlődéséről a mai viszonyok között 211

BARNA PÉTER:
Az új szovjet büntető eljárás alapelveinek és a szocialista büntetőeljárási jog fejlődésének néhány kérdése 228

PIONTKOVSZKIJ, A. A.:
A büntetőjogi felelősség alapja 236

Szemle:

HERCZEGH GÉZA:
A Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi jogi helyzetéről 244

Tudományos élet:

— —:
Tudományos fokozatok odaítélése 248

Jogirodalom:

NAGY LÁSZLÓ:
A társadalmi tulajdon fejlesztése és védelme a Román Népköztársaság jogalkotásában .. 249

— —:
Új könyvek 250

Éljen Április 4., hazánk felszabadulásának 15. évfordulója!

СОДЕРЖАНИЕ: ——: 15-ая годовщина освождения нашей Редины. — *Андор Чизмадиа:* Революционное правотворчество в 1944—1945 гг. (Правотворческая деятельность национальных кемитетов.)—*Лайош Самел:* Изменение задач государственного управления от освобождения. — *Андор Велтнер:* Некоторые черты развития нашего трудового права после освобождения. — *Ласло Неваи:* Развитие судоустройства Венгрии от освобождения. — *Г. И. Петров:* Развитие советской государственности при современных условиях. — *Петер Барна:* Основы уголовного судопроизчодства СССР и союзных респувлик и некоторые вопросы развития социалистического уголовно — процессуального права.— *А.А. Пионтковский:* Основание уголовно-правовой ответственности. — *Обзор: Геза Герцег:* О международно-правовом положемии ГДР.— *Научная жизнь:* —: Присуждение научных степеней.— *Юридическая литература: Ласло Нагь:* Развитие и охрмна общественной соботвенности в саконодательстве Румынской Народной Республик. ——: Новые книги.

INHALT: — —: Die 15. Jahreswende der Befreiung unseres Vaterlandes. — *Andor Csizmadia:* Die revolutionäre Gesetzgebung in den Jahren 1944—45. (Die gesetzgeberische Tätigkeit der Nationalkomitees. — *Lajos Szamel:* Die Umgestaltung der Aufgaban der Staatsverwaltung seit der Befreiung. — *Andor Weltner:* Einige Züge der Entwicklung unseres Arbeitsrechts nach der Befreiung.— *László Névai:* Die Entwicklung der ungarischen Gerichtsverfassung seit der Befreiung. — *G. I. Petrow:* Das sowjetische Staatstwesen in der heutigen Phase seiner Entwicklung. — *Péter Barna:* Die Grundlagen des Strafverfahrens der Sowjetunion und der Unionsrepubliken sowie einige Fragen der Entwicklung des sozialistischen Verfahrensrechts. — *A. A. Piontkowskij:* Die Grundlagen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit. — *Rundschau: Géza Herczegh:* Über die völkerrechtlichen Lage der Deutschen Demokratischen Republik. — *Wissenschafliches Leben:* ——: Zuerkennung wissenschaftlicher Grade. — *Rechtsliteratur: László Nagy:* Die Entwicklung und der Schutz des gesellschaftlichen Eigentums in der Gesetzgebung der Rumänischen Volksrepublik. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: ——: Le 15ième anniverseire de la libération de notre patrie. — *Andor Csizmadia:* La législation révolutionnaire en 1944—45. (L'activité législative des Conseils nationaux). — *Lajos Szamel:* La transformation des tâches de l'administration depuis le Libération. — *Andor Weltner:* Certains traits caractéristiques du développement de notre droit de travail après la Libération. — *László Névai:* La développement de l'organisation judiciaire hongrois depuis le Libération. — *G. I. Petrov:* Le stade actuel du développement de l'Etet soviétique. — *Péter Barna:* Les principes fondamentaux de la procédure pénale de l'Union Soviétique et des Républiques fédérées et le développement de la procédure pénale socialiste. — *A. A. Piontkovsky:* Le fondement de la responsabilité pénale. — *Revue: Géza Herczegh:* Le statut international de la République Démocratique Allamande. — *Vie scientifique:* — —: Attribution des grades scientifiques. — *Littérature juridique: László Nagy:* Le développeent et le protection de la propriétét sociale dans la législation de la République Populaire Roumaine. — —: Livres décemment acquis.

XV. új évfolyam 4. szám Budapest, 1960. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Hazánk felszabadulásának 15. évfordulója

Ünnepélyes tömörséggel állapította meg államunk alaptörvénye, a Magyar Népköztársaság alkotmánya, hogy „a nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát, megnyitotta dolgozó népünk előtt a demokratikus fejlődés útját. A régi rend urai és védelmezői ellen vívott kemény küzdelmekben hatalomrajutva, a magyar munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, a Szovjetunió önzetlen támogatásával újjáépítette háborúban elpusztult országunkat. Évtizedes harcokban megedződött munkásosztályunk vezetésével, az 1919. évi szocialista forradalom tapasztalataival gazdagodva, a Szovjetunióra támaszkodva népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé."

15 évvel ezelőtt, 1945. április 4-én szabadult fel hazánk a szovjet hadsereg dicsőséges hadműveletei nyomán a német fasiszta megszállók, a földesurak és nagytőkések elnyomása alól.

A felszabadulást követő másfél évtized alatt hazánk arculata teljesen megváltozott. Elmaradott mezőgazdasági országból ipari országgá alakult át. Új városok, új ipartelepek létesültek. Megindult és hatalmas léptekkel halad előre mezőgazdaságunk szocialista átalakulása is. A termelési viszonyok átalakulásával, a szocialista termelési viszonyok létrejöttével megváltoztak a társadalmi viszonyok is. Dolgozó népünk önmagának termel és élvezi is munkájának gyümölcseit. Kézzelfogható valósággá vált országunkban a szocialista rendszer jólétet teremtő magasabbrendűsége. „A gazdasági életben a felszabadulás óta elért hatalmas eredmények is tényekkel bizonyítják a szocialista rendszer hatalmas fölényét a kapitalizmus felett" állapította meg joggal a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusán Kádár János elvtárs.

15 esztendő hősies küzdelmei közepette valóra vált országunkban a demokratikus forradalom, létrejött a proletárdiktatúra, győzedelmeskedett a szocialista forradalom. A felszabadulás tette lehetővé, hogy a magyar munkásosztály, szövetségben a parasztsággal és a társadalom más haladó rétegeivel, kiépítse népi államát, melynek fő jellemvonása, hogy benne minden hatalom a dolgozó népé.

1945. április 4-én nyerte vissza népünk nemzeti függetlenségét, állami szuverenitását. Méltán rögzítette a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa minden hazáját szerető, népének boldogulását szívén viselő magyar meggyőződését kifejezve az 1950. évi 10. számú törvényerejű rendeletben, hogy

„Április 4-e nemzeti ünnep, Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepe, a magyar felszabadulás, a megbonthatatlan szovjet—magyar barátság ünnepe".

A felszabadulás nyomán gyökerében változott meg állami berendezkedésünk. A tőkések és földesurak állama helyén létrehoztuk a Magyar Népköztársaságot, a munkások és dolgozó parasztok államát. Létrehoztuk szocializmust építő hazánk új, néphatalmi szerveit, a tanácsokat. Népi demokratikus államunk minden egyes testülete, szervezete, munkásokból, parasztokból és a nép ügyéhez hű értelmiségiekből áll.

A maroknyi uralmon levő kizsákmányolók érdekeit szolgáló, a dolgozók túlnyomó többségének törekvéseit csírájában elfojtani hivatott jogrendet szétzúztuk, a magyar nép maga alkotta törvényeivel szabályozza a szocializmus építése során kialakuló életviszonyokat, s e törvények fontos feladata, hogy a fejlődés irányába mutatva hassanak vissza az életviszonyok alakulására. A mi törvényeink nem tőle idegen, gyűlölt akaratot kényszerítenek a dolgozó népre, de a dolgozók legszélesebb rétegei által megválasztott testület, az Országgyűlés által alkotva, legjobb törekvéseit hivatottak előmozdítani.

A nép akaratát kifejező, a dolgozók érdekeinek megfelelő törvényeink a szocializmus építésének ügyét szolgálják.

Törvényhozásunk nemcsak tartalmában, de formájában is szocialista. Nálunk is meggyökeresedett a Szovjetunióban kialakult az a gyakorlat, hogy a legjelentősebb jogszabályokat a dolgozók, a szakértők legszélesebb körének közreműködésével alkotjuk meg. A nép egészét érintő törvényeinket szélesköru demokratikus vitára bocsátjuk. A dolgozók száz- és százezreinek szeme előtt, a dolgozók száz- és százezreinek tevékeny részvételével alakítjuk ki népi államunk jogrendjét. Már valóra vált eredményeket rögzítve méltán állapította meg a VII. Kongresszus: „mi minden fontosabb feladat végrehajtása előtt tanácskozunk az emberekkel, összegyűjtjük a tapasztalatokat, és ezután kezdünk hozzá a cselekvéshez."

Megváltozott a felszabadulás nyomán egész életünk, átalakuláson ment át egész népünk gondolkodása, tudata. Mindez jogászságunkra is erőteljes átformáló hatást gyakorolt. Az ügyész, a bíró, a jogász ma már a szocialista törvényesség érvényrejuttatásának megbecsült munkása, aki a törvény szolgálatával a nép akaratát segíti megvalósuláshoz.

A felszabadulás óta eltelt küzdelmekben és eredményekben gazdag másfél évtized bizonyítja, hogy élni tudtunk a szabadsággal, a megnyílt nagyszerű lehetőséget a nép javára használtuk fel. Most, hogy szabadságunk születésnapjára emlékezünk, most, amidőn visszatekintünk a megtett útra, emlékezetünkbe kell idéznünk, hogy milyen sokat jelentett szocialista eredményeink kivívásában a szocialista tábor népeinek, elsősorban pedig a kommunizmus építésének győzelme felé haladó Szovjetuniónak állandó baráti támogatása. De nem feledkezhetünk meg arról a felbecsülhetetlen értékű elvtársi támogatásról sem, amelyben a Szovjetunió 1956 őszén részesített bennünket, s Kádár János elvtárssal egybehangzóan kell leszögeznünk, hogy „amíg öntudatos és becsületes ember él ezen a földön, hálásan emlékezik meg arról a segítségről is, amelyet a Szovjetunió a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére az ellenforradalom és az imperialisták által fenyegetett magyar népnek 1956-ban nyújtott."

Népünk a párt irányításával leküzdötte a nehézségeket, s ma összeforrottabban és egységesebben mint valaha, tántoríthatatlanul halad előre a szocializmus építésének útján, híven őrzi a felszabadulásban fogant vívmányokat.

A forradalmi jogalkotás 1944-1945-ben (A nemzeti bizottságok jogalkotó tevékenysége)

I.

A felszabadító harcok első szakaszában a központi hatalmi szerv és a kormány még nem alakulhatott meg. A szovjet parancsnokok mindenütt kijelentették, hogy mint felszabadítók jöttek Magyarország földjére és nem avatkoznak az ország belügyeibe. Ezért a nép demokratikus erőinek helyileg kellett kézbevenniök saját ügyeik irányítását, s legtöbbször a helyi szerveit gyors ütemben kiépítő Kommunista Párt kezdeményezésére létrehoztak megfelelő szerveket. A szervezeti formák eleinte rendkívül változatosak voltak. 1944. december 2-án azonban Szegeden megalakul a demokratikus pártok összefogásából született Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és annak helyi szerve: a szegedi nemzeti bizottság. Ettől kezdve nemzeti bizottságok jönnek létre az ország többi városaiban, elsősorban a főváros szerepét ideiglenesen betöltő Debrecenben. Az ideiglenes nemzetgyűlésnek december 21-iki összehívásáig a nemzeti bizottságok képviselték a harcok alatt összezúzott fasiszta államhatalom romjain felépülő demokratikus hatalmat, mint a hatalom *kizárólagos* szervei. A nemzetgyűlés összeülése és a kormány megalakulása után még sokáig ellátták helyi viszonylatban a helyi hatalmi és igazgatási szervek feladatkörét, mindaddig, míg az egész ország felszabadultával a kormány áttette székhelyét Budapestre s a nemzeti bizottságok újjá nem alakították az önkormányzati testületeket. Most már csak külön jogszabályi felhatalmazás alapján láttak el állami funkciókat, egyébként mint társadalmi-politikai szervek őrtálltak a népi demokratikus fejlődés mellett és segítették előrehaladását.[1]

II.

1. A nemzeti bizottságok működésük során a halaszthatatlan kérdésekben számos szabályt alkottak. E szabályok hosszabb-rövidebb ideig, az ország jelentős területén az életviszonyokat sok vonatkozásban rendezték, jogszabályként érvényesültek. Nem érdektelen tehát, hogy a tények összefüggéseiben elemezzük és tisztázzuk, mire terjedt a nemzeti bizottságok szabályalkotó tevékenysége s kiterjeszkedjünk arra is, vajon e tevékenységet jogszabályalkotásnak tekinthetjük-e?

A nemzeti bizottságok jogalkotó tevékenységének elemzése szükségessé teszi e bizottságok jellegének, létrejöttük körülményeinek s az államapparátusban való elhelyezkedésüknek meghatározását. Csak ez előkérdések ismeretében kísérelhetjük meg a szabályalkotó tevékenységgel kapcsolatos problémák megoldását.

2. A felszabadulás az uralkodó osztályok hatalmát megtörte, az uralkodó osztályok legfőbb hatalmi szerve elmenekült a fasiszta német és magyar katonai alakulatokkal s *a felszabadított területen évszázadok elnyomatása után életrekelt a legigazibb jogforrás: a nép jogalkotó ereje.* A felszabadult területen az ország életének rendezését — mivel a felszabadító szovjet csapatok kezdettől fogva tartózkodtak a belső ügyekbe való beavatkozástól s tevékenységüket a hadműveletekre korlátozták — maga a nép vette a kezébe. A nemzeti bizottságok a népi demokratikus forradalom szerveiként jöttek létre. Jellegük közvetlenül a felszabadulás utáni hatalom tartalmából következett. Ez a forradalom a munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus diktatúráját hozta létre. A munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus diktatúrája néhány sajátos vonást mutatott fel. A munkásosztály kezdettől fogva részese volt a hatalomnak. Így el tudta érni, hogy a kezdetben polgári demokratikus forradalmat „a forradalom továbbvitelének, szocialista forradalomba való átnövésének" érdekében használja fel. A forradalmi pártja által vezetett munkásosztály a hatalom részeseként már a demokratikus diktatúra idején meg tudott valósítani olyan feladatokat, amiket másutt csak a proletárdiktatúra oldott meg. Az államhatalomnak — noha az munkás-paraszt demokratikus diktatúra volt — a munkásosztállyal együtt nemcsak a nemproletár dolgozók széles tömegei, hanem a kizsákmányoló osztályok egyes elemei is részesei voltak. A hatalmat ekként megragadó antifasiszta front síkjáról indult el a fejlődés, amely folyamatosan megoldotta a polgári demokratikus feladatokat s eközben megteremtette a proletárdiktatúra létrehozásának előfeltételeit.

A népi demokratikus állam jellege szükségszerűen meghatározta az állami mechanizmus olyan fontos szerveinek jellegét és osztálytartalmát, mint amilyenek a nemzeti bizottságok voltak.

[1] A nemzeti bizottságok megalakulására és működésére lásd Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok. Kandidátusi disszertáció. Megvédve 1956. január. Kézirat. Ebből részlet: A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944—1945-ben. Kiadás alatt a Pécsi Tudományegyetemen a Studia Juridica 13. számában. Az alábbi fejtegetések is a disszertáció részletei. — A nemzeti bizottságokra vonatkozó legfontosabb történeti irodalom: Balázs Béla: A nemzeti bizottságok. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből c. kötetben. Bp, 1955. u—ő—: A demokratikus tömegmozgalom kibontakozása és a népi forradalmi szervek megalakulása a felszabadult Magyarországon. Századok, 1957. —u—ő—; A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Bp, 1958 (ebben különösen 174—183. old.) — Balázs Tibor: A Pestvármegyei nemzeti bizottságok történetéhez. (1945. január—október) Levéltári Közlemények. XXVI. évf. Bp, 1955.

A nemzeti bizottságok megalakulásuk pillanatától kezdve *társadalmi-politikai* szervek voltak, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei. Mégis megszületésük idején *hatalmi és igazgatási feladatokat* is elláttak, sőt az ideiglenes nemzetgyűlés és az ideiglenes nemzeti kormány megalakulásáig *kizárólagos hatalmi szervek* voltak. Az ideiglenes nemzeti kormány megalakulása után a kormány által kibocsátott 14/1945. M. E. számú rendelet elismeri a nemzeti bizottságokat, mint a Függetlenségi Front helyi szerveit, de meghagyja, hogy a közigazgatásba ne illeszkedjenek be, viszont ugyanakkor felhatalmazza őket az önkormányzati testületek újjáalakítására. Mindaddig, míg az önkormányzati testületek újjá nem alakultak s ez csak 1945 nyarán történt, a nemzeti bizottságok tovább is elláttak hatalmi és igazgatási funkciókat, ettől kezdve azonban csak mint társadalmi-politikai szervek illeszkednek be az állami mechanizmusba. Mégis külön jogszabályok ezután is biztosítanak számukra fontos hatalmi és igazgatási feladatokat. Így feladatkört kaptak a választások lebonyolításánál (1947 : XXII. tv.), a létszámcsökkentések végrehajtásánál (5700/1946. M. E. sz. rendelet) s több más területen. Hatalmi és igazgatási funkcióik dokumentálására szolgáljon a 10.260/1948. Korm. számú rendelet is, mely a nemzeti bizottságokat visszamenőleges hatállyal is „helyi közigazgatási szervek"-nek nyilvánítja s tagjaikat eljárásukban közhivatalnoknak minősíti.

3. A nemzeti bizottságok *forradalmi* szervek voltak, így szabályalkotásuk is forradalmi szabályalkotás volt. A forradalmi jogalkotásról általában és Magyarországon különösen számos eltérő nézet érvényesült. A felszabaduláskor az uralkodó osztályok maradványai az ún. *jogfolytonosság*ra akartak ismét építeni. A jogfolytonosság azonban a polgári ideológia sokat vitatott nézete volt, amellyel a polgári jogtudomány a Tanácsköztársaság bukása után az uralkodó osztály érdekeit biztosította. Klasszikus megfogalmazása ebből az időből magától Bethlen István miniszterelnöktől származott: „A jogfolytonosság — mondotta — szerintem az az állapot, amely állapotban csakis a törvényben gyökeredző erők és hatalmi tényezők vannak hivatva és képesek arra, hogy valóban törvényt alkossanak, — az az állapot, amelyben csakis alkotmányunkban körülírt tényezők hoznak törvényt és nem ezen kívül álló tényezők." Bethlen azonban elismerte, hogy forradalom esetén a jogfolytonosság megszakadhat, mondván: „A jogfolytonosság akkor szakad meg, amikor a történelmi alkotmányon kívülálló tényezők, akár a forradalmi erők elég erősekké válnak arra, hogy félretéve az alkotmányban gyökerező, az alkotmányban rejlő és ezáltal szankcionált tényezőket, maguk alkossanak külön és új jogot és azt el is képesek ismertetni."[2]

Közvetlenül a felszabadulás után a gyakorlatban és a politikai irodalomban egyaránt jelentkeztek olyan törekvések, amelyek — mint alább látni fogjuk — a nemzeti bizottságokat, e forradalmi szerveket is a „jogfolytonosság" jogalapjára akarták helyezni. Ezek a törekvések alapvetően téves, legtöbbször szándékosan ellenséges szemléletből eredtek. A nemzeti bizottságoknál nem lehetett szó „jogfolytonosságról", hiszen a nemzeti bizottságok forradalmi szervek voltak. A nép éppen le akart számolni a kizsákmányolás „jogfolytonosságá"-val s a maga kezébe venni saját ügyeinek intézését. A kizsákmányolás jogfolytonosságával való leszámolást pedig csak forradalmi úton végezhette. A nép

---

[2] Idézi Molnár Kálmán: Bethlen István gróf miniszterelnök a jogfolytonosságról. Magyar Jogi Szemle, Bp. 1926. 395. A jogfolytonosság lényegében a kizsákmányolás rendjének megszakítás nélküli fenntartását jelentette, s végigkísérte a magyar jogfejlődést a feudális kortól a felszabadulásig. Szabó Imre mutatott rá, hogy az 1848/49-es forradalom „osztálysajátosságainak egyik jellegzetes következménye éppen az volt, hogy a polgári követelményeket gyakran a régi nemesi „alkotmány" folytatásaként tüntették fel s a forradalmat a jogfolytonosságra igyekeztek alapítani" (Szabó Imre: Az 1848—49 állam- és jogbölcselete. Jogtudományi Közlöny 1954. 422.) A 48-as forradalom egyes vezetőinek „azt a gyáva kísérletét, hogy a forradalmat a jogfolytonosságra alapítsák", Engels élesen elítélte. (Idézi Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1949. 100.)

A Horthy-korszak jogtudománya a jogfolytonosságról azt tanítja, hogy a magyar jogfejlődésben forradalmi változás nem lehetséges, a forradalom után a régi alkotmányhoz kell visszatérni, s csak annak megtartásával és „korszerű" továbbfejlesztésével lehet a jog területén változtatásokat végrehajtani. A polgári államjogtudomány művelői a Horthy-korszakban — legitimista vagy szabadkirály-választói nézeteiknek megfelelően értelmezték a jogfolytonosságot. A legitimista nézet általában megkívánta az alaki jogfolytonosságot, — a szabadkirály-választók érdekeiknek megfelelően megelégedtek az anyagi jogfolytonossággal. A legitimista közjogászok nézeteit legvilágosabban Molnár Kálmán interpretálja: „*A jogszabályok* alkotása, változtatása és eltörlése csupán *„az alkotmány* (kiemelés tőlem, *Cs. A.*) értelmében *erre hivatott tényezők által eszközölhető.*" Amint tehát az alkotmány „a törvény fogalmát tisztán alaki ismérvekből állítja össze, s a törvény tárgyának és tartalmának semmi jelentőséget nem tulajdonít a törvényi jelleg szempontjából, úgy a jogfolytonosság is *merőben alaki fogalom*" (Molnár Kálmán: A jogfolytonosság helyreállításának jogelvi szükségessége és lehetősége. Pécs, 1930. 10.). Azt azonban az alaki jogfolytonosság hívei is helyeselték, ha az „évtizedekig várat magára", az alatt az élet szükségleteivel számolni kell, s pl. „a tradicionális elemet a magyar törvényhozásban, valamint az uralkodó osztályok egyéb érdekvédelmi intézményeit a jogfolytonosság elvének fenntartása mellett ápolni kell. (Vö. Turi Béla: Mai közjogi berendezésünk természete. Bp. 1926. 33.) S a jogfolytonosság végigkíséri az egész Horthy-korszakot. Lázár Andor igazságügyminiszter a lengyel jogászok előtt 1939. június 9-én ismét így nyilatkozik: „A jogfolytonosság jellemzi a magyar alkotmányos jogalkotást. Mindig alapelve marad, hogy csak a meglevő törvények szerint illetékes tényező változtathat meg valamely törvényt, törvényes intézkedést és minden ezzel ellenkező módon létrejött jogalkotás kezdettől fogva érvénytelen." (Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1939. 307.) A jogfolytonossághoz való görcsös ragaszkodás végül is ahhoz a szomorú és groteszk jogi aktushoz vezet, hogy 1944. őszén Horthy kinevezi Szálasit miniszterelnöknek, akinek jogbitorlását „az alkotmány szellemében" az országgyűlés „jóváhagyólag tudomásul veszi" (1944. X. tv.).

azonnal megértette, hogy csak forradalmi úton valósítható meg az ország demokratikus átalakítása, s ennek egyetlen jogforrása csak saját forradalmi hatalma lehet. Erre mutat a népnek a népi demokratikus forradalom alatt követett gyakorlata is.

4. A nép forradalmi hatalmának megszilárdításához nélkülözhetetlen volt a forradalmi jogalkotás. A forradalom jogalkotásának megítélésében élesen szembeáll a szocialista jogtudomány álláspontja a polgári jogtudományeval. A burzsoa jogtudomány képviselői általában tagadják a forradalom jogosultságát s így a forradalmi jog érvényét is. Ha pedig a jogtudomány kénytelen volt tudomásul venni a forradalom győzelmét, nyomban arra törekszik, hogy a polgári érdekeket védő jogszabályok érvényét fenntartsa. Megállapítja tehát, hogy ha a régi alkotmány a forradalom útján meg is változik, — az olyan szabályok, melyek nem függenek az államformától, érvényben maradnak.[3]

Az imperializmus korának reakciós jogtudománya már nem mutat feltétlen visszautasítást a forradalmi joggal szemben, ezzel azonban nem a proletariátus forradalmának jogát, hanem a fasizmus egyre gyakoribbá váló államcsínyjeit s oktrojált alkotmányait igyekszik igazolni. Az imperializmus jogászai valóságban a fasiszta erőszakot konzerválják s ennek forradalmi látszatot igyekeznek adni. „Az állam hatalom nélkül nem lehet — írja 1930-ban Herrfahrdt. — A régi hatalom eltávoztával az új hatalom annak helyébe lép."[4] Az „új hatalomnak" pedig, amit államhatalomnak ismer, — a polgári forradalmak minden kiharcolt demokratikus eredményének félredobásával — korlátlanságát hirdeti. „A törvényesség nem lényeges eleme az államhatalomnak" — hirdeti már 1906-ban Heinrich Pohl.[5] Ha az állam érdeke veszélyeztetve van — vallja 1933-ban a nyílt fasizmus jogásza —, az állam érdekét a jog elé kell helyezni.[6] Ez az ismert tétel adott a fasizmusnak ideológiai magyarázatot minden valódi forradalmi megmozdulás eltiprására. A fasizmus igazolását hirdeti Wilhelm Sauer is, aki ugyan a forradalmat és annak jogát csak „ultima ratio"-ként ismeri el, de hirdeti, hogy a „legnagyobb és újszerű eszmék az egyesek életében éppen úgy, mint a népekében gyakran csak forradalmi úton tudnak érvényesülni."[7]

A forradalmi jog kérdését nem oldja meg a fasizmussal szembenálló polgári jogtudomány sem, amelynek egyik klasszikus képviselője Artur Baumgarten — nyilván a fasiszta államcsínyre hivatkozva állapította meg, hogy forradalmak esetén is „a jogtudomány számára az addig érvényben levő pozitív szabály lesz még mindig a jog és nem az új, amelyről senkisem ... állíthatja egész határozottsággal, hogy milyen lesz és milyennek kellene lennie."[8] A polgári demokratikus jogfolytonosság e hirdetése a fasizmussal szemben sem vihet közelebb a forradalmi jog lényegéhez, mert az ellenforradalmi fasizmus jogalkotásával szemben helytálló állásfoglalást nem lehet a népi demokratikus forradalmak jogalkotására vonatkoztatni.

5. A forradalmi jog valóságát sokkal inkább megközelíti a polgári forradalmi gyakorlat, a forradalmi jog lényegéhez sokkal közelebb jutunk a polgári forradalmak progresszív hagyományainak, mint a győztes forradalmat követő tudományos polgári nézeteknek felhasználásával.

Mennyivel más a hangjuk a polgári forradalmároknak a forradalom fejlődésének menetében. Sieyes, a nagy francia polgári forradalom egyik teoretikusa Rousseau nyomán a nép kezébe teszi a „pouvoir constituante"-ot.[9] Kossuth a Honvédelmi Bizottmánynak, szabadságharcunk forradalmi kormányának életrehívása idején az országgyűlés előtt olyan végrehajtóhatalomról beszélt, mely eljárásához a jogforrást „nemcsak a törvényből, hanem a haza veszélyéből is meríthesse."[10] Mikor Beöthy bihari főispánt az országgyűlés a Délvidékre teljes hatalmú országos biztosnak kiküldi, Kossuth a számára adott instrukcióban külön hangsúlyozza: „ne nézd kormánybiztosi hatásköröndnek alaki követelményeit és határait, hanem igenis küldetésednek anyagi és érdemleges természetét."[11] Ugyanezt húzza alá az országgyűlés megbízása is, amely Beöthyt „teljes hatalommal ruházza fel olyformán, hogy mindent, amit a körülményekhez képest a haza megmentésére szükségesnek lát, a nemzet nevében megtehesse és intézkedhessen ... amit a hazára károsnak tart, azt elhárítsa, amit pedig jónak és szükségesnek tart, a nemzet képviselői által is ráruházott teljhatalommal eszközölje.[12]

Hasonlóképpen értelmezi Kossuth az országos biztos hatáskörét Csányi László felé: „A bizottmánynak (ti. a Honvédelmi Bizottmánynak) elve országos biztos úr irányában: „Misimus sapientem et nihil ei dicimus. Curet consul, ne quid respublica detrimenti capiat."[13]

---

[3] A. Esmein: Éléments de droit constitutionell français et comparé. Paris, 1921. I. 580—2. — G. Jellinek: Verfassungsänderung und Verfassungswandlung (1906) 3. — Andre Lebon: Das Verfassungsrecht der französischen Republik. Tübingen (1909) 15.

[4] Heinrich Herrfahrdt. Revolution und Rechtswissenschaft. Greifswald, 1930. 68.

[5] „Legitimität ist kein Wesensmoment der Staatsgewalt. Archiv. für öffentliches Recht. 1906. 180.

[6] Franz Artur Müllereisert: Die Dynamik des revolutionären Staatsrechts, des Völkerrechts und des Gewohnheitsrechts. München, 1933. 15.

[7] Wilhelm Sauer: Rechts- und Staatsphilosophie. Stuttgart, 1936. 42. §. Theorie der Revolution. 357.

[8] Artur Baumgarten: Grundzüge der juristischen Methodenlehre. Bern, 1939. 24.

[9] V. o.: Herrfahrdt i. m. 61.

[10] Beér—Csizmadia: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp. 1954. 74.

[11] Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Bp. 1906. III. 288.

[12] Képviselőházi jkv. 350.

[13] O. lt. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai 5572/1848. sz.

A forradalmi jogról Kossuthnak később is ez volt a nézete. 1849. április 22-én kijelentette ugyanis az országgyűlés előtt, hogy Werbőczi törvényeivel nem lehet többé a hazát megvédeni.[14] A polgári forradalmak küzdelmes szakaszában a forradalmak harcosai helyesen látják a forradalmi jog lényegét. Mihelyt azonban a polgári forradalom hatalomra jut, azonnal hangoztatja a maga jogfolytonosságát, vagyis a kizsákmányolás jogfolytonosságát.

6. A szocialista forradalom a kizsákmányolás megszüntetését tekinti legfőbb céljának. Nem lehet szó tehát jogfolytonosságról, mert a kizsákmányolás felszámolását nem lehet a kizsákmányolás fenntartását szolgáló jogszabályokkal elősegíteni.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a népi demokratikus forradalmak tapasztalatai egyaránt azt mutatták, hogy a forradalmi célok megvalósítását csak új típusú jogszabályok segíthetik elő. A régi jogszabályok tartalmukban, célkitűzéseikben nem voltak alkalmasak a forradalmi hatalom megerősítésére, továbbvitelére, bár a forradalmi hatalom *átmenetileg* e jogszabályok nagyrészét céljai szolgálatába állíthatta. Szükség volt azonban olyan új szabályokra, melyek irányt mutattak a forradalom eljáró szerveinek intézkedéseikhez, a bíróságoknak ítélkezéseikhez. A szocialista forradalmak első heteiben nem lehetett azonnal új alkotmányt létrehozni. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom is fokozatosan győzött a hatalmas birodalom egész területén s számos forradalmi jogszabály végrehajtásával kellett tapasztalatokat gyűjteni ahhoz, hogy megszülethessék a forradalmi hatalom eredményeit lerögzítő alkotmány, melynek jogszabályba öntéséhez a forradalom belső tapasztalatain kívül felhasználták a munkásosztály nemzetközi harcainak tanulságait is.

A proletárdiktatúrára utalással állapította meg Lenin, hogy az „nem jelent egyebet, mint... semmiféle törvény... semmiféle abszolút szabály... által nem akadályozott, közvetlenül erőszakra támaszkodó hatalmat."[15] Ez a megállapítás azonban kétségtelenül csak a régi, a „jogfolytonosságon" alapuló törvényekre vonatkozik, s egyáltalán nem érinti a forradalom által létrehozott jogszabályok kötelező erejét, a forradalom törvényességét. Erre mutatnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom jogalkotásai.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom első jogi alkotásai az *„Októberi dekrétumok"* voltak, azok a törvényjellegű aktusok, melyeket az Összorosz Szovjet Kongresszus, az Összorosz Végrehajtóbizottság és a Népbiztosok Tanácsa 1917. november 7-e és 1918. februárja közé eső időben kiadott.

Az Októberi dekrétumok jogi formába öntötték a burzsoa államapparátus lebontását, a proletárállam új apparátusának megalakulását, a szovjet rendszer szervezését, a dolgozók társadalmi és kulturális vívmányainak megszilárdítását, a nemzeti elnyomás kiküszöbölését, a nemzetek önrendelkezési jogának megvalósítását és a szovjet társadalom első lépéseit a szocializmus felé: a föld, a bankok, a külkereskedelem, a közlekedés, később pedig a nagy- és középipar államosítását. E dekrétumok újtípusú törvények: deklarációk is egyben, amelyeknek a rendeltetése volt az is, hogy a forradalom célkitűzéseinek propagandájaként hassanak, hogy aktív tevékenységre mozgósítsák a tömegeket a forradalmi változások megvalósítására.

A forradalom törvényeinek szükségszerűen ilyen átfogó és harcra mozgósító törvényeknek kellett lenniök, annál is inkább, mivel — különösen a forradalom kezdeti szakaszán — az új államhatalomnak sok helyen nem voltak még hatalmi szervei. Sőt, ahol megvoltak a szovjetek, ott sem érvényesült mindenütt a bolsevik vezetés és nagy számmal voltak ellenforradalmi elemek. Sok cári hivatal megmaradt az első időben, ahol nem a forradalmi törvények végrehajtása volt az elsődleges cél, inkább azok végrehajtásának megakadályozása. Az új szovjet törvényhozás „formát és erőt adott a régi burzsoa *mechanizmus* lerombolásához és az új szovjetapparátus társadalmi kapcsolatainak megalkotásához."[16] Ez időszak jogszabályai igen nagy szerepet játszottak a propaganda és a szervezés munkájában. Az 1919. évi pártkongresszuson Lenin a következőket mondotta: *„A rendeletek utasítások, amelyek a tömegeket gyakorlati munkára szólítják fel.* Ez a fontos. Ám legyen ezekben a rendeletekben sok hasznavehetetlen, sok olyasmi, ami az életben nem valósul meg. De van bennük anyag a gyakorlati tevékenység számára és a rendelet feladata az, hogy gyakorlati lépésekre tanítsa meg az emberek százait, ezreit és millióit, akik a Szovjethatalom szavára hallgatnak."[17] Olyan törvényeket kellett az új hatalomnak kiadnia, amelyekben maximálisan kifejezésre jutott a jog aktív szerepe és amelyek a törvényekben foglaltak megvalósításáért harcra mozgósították az eddig kizsákmányolt dolgozó tömegeket a kizsákmányoló osztályok és az azok érdekeit képviselő régi államszervezet maradványai ellen. Erre utal Lenin jóval később a XI. Pártkongresszuson tartott beszámolójában: „Volt idő, amikor a dekrétum a propaganda egyik formája volt".[18]

Lenin határozta meg a forradalmi jogalkotás módszereit: „Minél átfogóbban kell fogalmazni — írta még 1922-ben is Kurszkijnak —, mert csak a *forradalmi jogtudat és a forradalmi ielkiismeret* szabja meg többé-kevésbé szélesköru gyakorlati alkalmazásának feltételeit".[19] Másutt Lenin a forradalmi jogszabályok átfogó

[14] Közlöny, 1849. 328. lap.
[15] Lenin Művei XXV. köt. 441. (oroszul, idézi Sztálin, Művei, 8. k. 31.).
[16] Wyshinsky: The law of the Soviet State. New-York, 1948. 69.
[17] Lenin: Művei 29. k. 207.
[18] Lenin: Művei 33. k. 239.
[19] Kiemelés tőlem. Cs. A. Lenin: Levél D. I. Kurszkijnak, 1922. V. 17. Művei, 33. k. 355.

jellegére emlékezve ismét rámutat a rendeletek végrehajtásában a nép számára biztosított széles jogkörre: „Mikor a bolsevikok a hatalmat a kezükbe vették, azt mondták az egyszerű parasztnak és az egyszerű munkásnak: Nézzétek, így akarnók, hogy kormányozzák az államot; itt a rendelet próbáljátok meg."[20] A nép számára a jogszabályalkalmazásokban a forradalmi jog tág lehetőséget biztosít; annak tartalmát a forradalmi jogtudat határozza meg.

A szocialista jog alapelvei először az Októberi dekrétumokban jelennek meg, s itt mutatkoznak meg azok az alapvető változások, melyek a szocialista jogot a burzsoa jogtól annyira megkülönböztetik.

7. A népi demokratikus forradalmak, melyek a Szovjetunió felszabadító harcai következtében Délkelet-Európa országaiban a második világháború utolsó hónapjaiban új hatalmat hívtak létre, a forradalom első szakaszában nem törekedtek közvetlen szocialista feladatok megoldására, hanem általános demokratikus célkitűzések megvalósítására. A népi demokratikus országokban a munkásosztály és élcsapata vezetésével a nemzeti erőknek olyan összefogása jött létre, amelyeket egybekapcsolt a fasizmussal való szembenállás, a nemzeti függetlenséget állandóan veszélyeztető imperialista törekvésekkel való szembefordulás, közülük egyes országokban többé-kevésbé megmaradt feudális maradványok elleni küzdelem, s az a törekvés, hogy ezeknek az országoknak politikai felépítményét demokratizálják, a tömegeket politikai jogokhoz juttassák és kiküszöböljék az államból és a jogrendszerből a reakciós feudális elemeket. A népi demokratikus forradalom tehát, mely ezekben az országokban a Vörös Hadsereg felszabadítása nyomán elindult, e célkitűzések megvalósítására széles osztályszövetséget hozott létre, melynek vezetését kezdettől fogva — bár nem kizárólagosan — a munkásosztály és pártja, hazánkban a Magyar Kommunista Párt vállalták.

A forradalom célja és üteme rányomta bélyegét a forradalom jogalkotásaira. A társadalom anyagi életének körülményei, a társadalmi lét még sok burzsoá vonást mutatott, s ennek megfelelő volt a jogszabályalkotás. Sőt a népi demokratikus forradalom első szakaszában a polgári állam jogszabályai sokkal érzékelhetőbben érvényesültek, mint Szovjetoroszországban a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. A régi, elhalóban levő jogszabályok mellett mégis a forradalom első heteiben megjelenik a forradalmi, az új jogszabály. Mivel az állam központi hatalmi szervei az országban folyó harcok miatt még nem alakultak ki, a társadalom politikai szervei, a demokratikus pártok a dolgozó nép teljes képviseletében teremtik meg a népi egységet, vezetik a forradalmat és állapítják meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában a forradalom első szakaszának célkitűzését. A programot, mely *„Magyarország felemelkedésének és újjáépítésének programja"* címet viseli,[21] — tulajdonképpen a Magyar Kommunista Párt dolgozta ki és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december 3-i szegedi zászlóbontása alkalmával elfogadta, s ezáltal a forradalom első szakaszának általános programjává vált.[22] A programot úgy kell tekintenünk, mint dolgozó népünk első fontos politikai megnyilatkozását. Noha kevésbé tartalmazott konkrét rendelkezéseket, mint az Októberi dekrétumok, de irányt mutatott az állami szervek, hatóságok és bíróságok részére a jogalkalmazásra, ugyanakkor a jogalkotó szervek számára politikai útmutatást is adott. A program nyomán készítette el az ideiglenes nemzetgyűlés összehívása után az ideiglenes kormány nyilatkozatát, a program végrehajtása során bocsátanak ki a nemzeti bizottságok rendeleteket, hoznak határozatokat.

A program legfontosabb részei belekerültek az ideiglenes kormány nyilatkozatába. A nyilatkozat azáltal, hogy azt a nemzetgyűlés elfogadta és országos határozattá emelte, a nemzetgyűlés elfogadó jogi aktusával lényegileg jogszabállyá vált, s a bennefoglalt jogi tartalmú kijelentésekkel (pl. állampolgári egyenjogúságot megsemmisítő fasiszta törvények eltörlése) ellentétes jogszabályok hatályukat vesztették.

Népi demokratikus forradalmunk első szakaszában tehát minden hatalom forrása, a magyar dolgozó nép adja meg a hatalmat s egyben a jogalapot a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak s helyi szerveinek a nemzeti bizottságoknak, életrehívásához.[23] A nemzetgyűlés által is elfogadott kormánynyilatkozat alapján a 14/1945. M. E. sz. rendelet ad utasítást a közigazgatási szerveknek, hogy a nemzeti bizottságok működését ismerjék el. A dolgozó nép őrködik politikai jellegű, sőt tényleges hatalmat gyakorló szerveiben, a nemzeti bizottságokban, hogy a forradalom első szakaszának a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjába foglalt célkitűzései valóra váljanak.

---

[20] Lenin: Válogatott Művek, 1949. II. 961.

[21] A program szövege: Felszabadulás. 1944. szept. 26—1945. április 4. Dokumentumok. Budapest, 1955. 170—175. Hasonló programmal találkozunk a többi népi demokratikus országban is. Lengyelországban az Országos Nemzeti Tanács 1944. július 22-én kiadott dekrétuma. Csehszlovákiában pedig a kassai program biztosítanak jogi keretet a nemzeti összefogáshoz.

[22] Csupán Debrecenben készítettek e program alapján új, polgáribb színezetű tervezetet, melyet a Debreceni Nemzeti Bizottság elfogadott és a Néplap 1944. dec. 17-i számában is közzétettek, de a debreceni nemzeti bizottság programjának nem volt visszhangja. A többi nemzeti bizottság Magyarország felemelkedésének és újjáépítésének programját fogadta el.

[23] A program VI. pontja világosan megállapítja, hogy „a német elnyomók és magyar cinkosaik elleni harcban a fasiszta és feudális reakció szétzúzására és a demokratikus átalakulás biztosítására községenként és városonként a demokratikus pártok megbízottaiból és kipróbált Hitler-ellenes hazafiakból nemzeti bizottságot kell teremteni. A nemzeti bizottságok, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei, amelyek egyesítik a demokratikus, hazafias erőket és vezetik a harcot a demokratikus népi Magyarországért."

III.

1. Nemzeti bizottságaink megalakulásukkor olyan jogszabályokkal találkoztak, amelyek nem voltak már alkalmasak a demokratikus forradalom céljainak megvalósításához. Az új jogrend kiépítésének folyamata időt igényelt. Régi jogszabályok még léteztek, bár nem mindig hatottak, mert ha nem is keletkezett azonnal új államtípus, a régi jogszabályok már gátolták a forradalmi átalakulást. Még formai érvényességükhöz is kétség fért, mert beleütköztek az országgyűlés által elfogadott kormányprogramba. A nemzeti bizottságok működésében is érvényesült Leninnek a Párizsi Kommünre tett megállapítása: „A hatalom forrása nem a parlament által előzetesen megtárgyalt és elfogadott törvény, hanem a néptömegek alulról jövő közvetlen és helyi kezdeményezése, a hatalom közvetlen „megragadása."[24]

Még mindig voltak azonban olyanok az állami gépezetben is, akik ezt nem értették, vagy nem akarták érteni és a jogfolytonosságra hivatkozva mindent ott akartak folytatni, ahol a harcok előtt abbahagyták.[25] Az új forradalmi szerveknek lépten-nyomon tapasztalniok kellett, hogy az igazgatási és igazságszolgáltatási gépezet nyikorog, s a régi jogszabályok fáradt olaja nem alkalmas annak táplálására.

A közigazgatási szervezet jelentős része szemben állt a forradalmi változással s szemrebbenés nélkül alkalmazta a fasiszta idők jogfosztó szabályait. Mikor 1944 őszén Csanádmegyében a hazakerült helyi zsidóság folytatni akarta korábbi foglalkozását, a közigazgatási hatóságok üzleteikbe, sőt lakásaikba sem engedték be, a háztulajdonosoknak pedig megtiltották, hogy lakóiktól felvegyék a házbéreket. Arra hivatkoztak, hogy az ún. zsidótörvények még nem lettek hatálytalanítva, rendelkezéseik tehát irányadók. Ugyanakkor Révai József méltán rója meg azt az ügyészt, aki egy Szegeden indított nyilasperben nem akarta a vádat az 1921 : III. tc. alapján képviselni, mert az szerinte a kommunisták ellen szól, s végzésben kimondta, hogy a nyilaskeresztes pártban vezető tevékenység kifejtése nem tekinthető bűncselekménynek. Az ilyen ügyész — állapítja meg Révai — „vagy — és ez a rosszabbik eset — fedezi a nyilasokat, vagy — és ez a jobbik eset — jogi kretenizmusban szenved, s nem érti meg a nyilasok elleni harc politikai szükségességét, a magyar demokrácia államérdekeit."[26]

A régi megye is életjelt adott magáról és itt is, ott is gáncsot vetett a meginduló új élet elé. Kisteleken pl. a falu népe új községi bírót választott. Mikor az új bíró valami ügyben a szentesi vármegyeházhoz fordult, a régi alispán azzal fogadta, hogy nem ismeri el elődje lemondását és az ő megválasztását. Ha a régi bíró le akar mondani, azt írásban jelentse be, s majd gondoskodik helyettesítéséről. Hasonló magatartást tanúsított a csongrádi főszolgabíró, aki kétségbevonta a pusztaszeri nemzeti bizottság jogait, nem ismerte el a nemzeti bizottság által megejtett tisztújítást.[27]

E jelenségek mutatták, hogy a jogszabályok forradalmi átértékelése még alig kezdődött s a közigazgatás szervezete nem tanult a múltakon. Joggal fejezte ki a közvélemény hangját a jogforrások átalakításának szükségességéről a Dél-Magyarország: „A régi törvények még itt vannak, s addig, ameddig a felszabadult nép demokratikus úton, újakat nem hoz helyükbe, addig alkalmazkodni kell hozzájuk. De ezek a törvények már nem a legfelsőbb és megmásíthatatlan parancsai az életnek, hanem szükségből ittmaradt részei a régi világnak, amelyekhez azért alkalmazkodunk, hogy ne boruljon föl a rend. Ezeknél a törvényeknél magasabb parancs a mai helyzetben a régi rendszer maradványainak az eltakarítása, a demokrácia megvalósítása. Tehát a nép érdekei, a fölszabadulás következményei és az újjáépítés szempontjai fölötte állanak a régi törvények szabályainak, s mindenütt, ahol ütközik a kettő, ott a régi törvényeknek kell engedni."[28] A demokratikus sajtóban kifejezésre jutó közvélemény szava mindjárt kijelöli a nemzeti bizottságok szerepét a jogszabályalkotásban: „Már meg is vannak az építő demokráciának azok a szervei, amelyek a nép nevében formálhatják a régi törvényeket. Pártok vannak, szakszervezetek, s ezeknek magasabb demokratikus szövetsége a Nemzeti Bizottság."[29]

Hasonló útmutatást találunk az ország akkori másik központjának, Debrecennek demokratikus sajtójában is. A Néplap cikke rámutat az új jogszabályok alkotásának mielőbbi szükségére, „amelvek lehetővé teszik minden magyar ember számára, hogy egy demokratikus országban a modern szociális követelményeknek megfelelő életet éljen." Addig is, míg ez az átalakító munka elvégezhető lesz, „az élet nem állhat meg és a jognak továbbra is fennakadás nélkül kell szolgálnia a gyakorlati életet. Ezért a bíróságoknak és közigazgatási hatóságoknak

[24] Lenin Művei, 24. köt. 21.

[25] Még olyan, a változások jelentőségét egyébként azonnal felfogó törvényhatóság, mint Hódmezővásárhely is görcsös igyekezettel akarta a jogfolytonosság látszatát fenntartani. A felszabadulás után tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei állandóan hagyományos jogszokásokra, hagyománytiszteletre hivatkoznak (Hódmezővásárhely jkve 1944. nov. 28-i ülés 3, 4, 5, 9 stb. pontok), amivel kerülni akarják annak látszatát, hogy itt forradalom van.

[26] Révai József: Meg kell kezdenünk programmunk megvalósítását. Délmagyarország, 1944 .dec. 10.

[27] Délmagyarország, 1945. jan. 25.

[28] Délmagyarország, 1944. dec. 8.

[29] Délmagyarország, 1944. december 8. A Délmagyarországnak ez a megállapítása elvi tévedést tartalmaz. A nemzeti bizottságok nem „magasabb" szervek mint a pártok, hanem a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei. Annak ellenére, hogy a nemzeti bizottságokban a pártok kiküldöttei vesznek részt, a nemzeti bizottságok nem adhatnak utasítást a pártoknak, s így nem is tekinthetők magasabb szerveknek. A nemzeti bizottságok és a pártok kapcsolata nem alá-, hanem mellérendeltségi kapcsolat.

minden ügyben különös gondot kell fordítaniok arra, hogy a *változott körülmények folytán miképpen kell alkalmazni a fennálló jogszabályokat.* Amíg az új jogszabályalkotás sok nehéz kérdésben tiszta helyzetet fog teremteni, el kell kerülnünk, hogy a jog összeütközésbe kerüljön az élettel. Ezáltal az eljáró fórumok lényegesen nagyobb hatáskört fognak átmenetileg élvezni, mint amennyi őket de jure megilleti, de felelősségük is sokszorosan nagyobb lesz."[30]

A jogszabályok forradalmi változtatására maga az ideiglenes nemzetgyűlés adott útmutatást. A nemzetgyűlés ugyanis elfogadta a minisztertanács által előterjesztett nyilatkozatot, melyben ígéretet tett, hogy a „demokratikus átállítás" érdekében hatályon kívül helyezi az összes népellenes törvényeket és rendeleteket, a zsidók elleni barbár rendelkezéseket, s biztosítja a demokratikus szabadságjogokat."[31] E nyilatkozat elfogadásán túl a nemzetgyűlés felhatalmazást adott a kormánynak az ország ügyeinek vezetésére,"[32] ami — noha nem volt jogi szabatossággal megfogalmazva, magában foglalta a jogszabályok megváltoztatásának jogát is.

A pécsi bizottság már december 15-én elhatározta, hogy addig, míg a kormány törvényhozási úton hatálytalanítja az ún. zsidótörvények érvényét, saját hatáskörében hatályukat megszünteti[33]. Veszprém vármegye nemzeti bizottsága pedig három év elteltével állapítja meg, hogy a nemzeti bizottságok „saját felelősségükre és kezdeményezésükre az elavult népellenes jogszabályokat félredobták és saját belátásuk szerint a népi demokrácia szellemének megfelelő új rendelkezéseket hoztak".[34]

Ahol nem alakult azonnal nemzeti bizottság, ott a hatalmat gyakorló képviseleti szerv gondoskodott a jogszabályok megvizsgálásáról. Hódmezővásárhely törvényhozási bizottsága utasította a városi tanácsot, hogy „szakemberek bevonásával állapítsa meg, mit lehet és mit kell . . . alkalmazni a törvényhatóság életét szabályozó törvényes jogszabályokból." A közgyűlés határozatát a közérdekkel indokolta, mert szükségesnek látta, hogy a „törvényhatósági önkormányzat élete ne jogbizonytalanság, hanem az ország alkotmányos törvényei és hagyományos jogszokásai szerint folyjék."[35]

A többi nemzeti bizottságok is éltek a lehetőségekkel. December 22-én a Heves megyei nemzeti bizottság kimondta, hogy „mindaddig, míg a központi kormány a felszabadult országrészeken rendeleteinek érvényt tud szerezni, a nemzeti bizottság „Heves megyére és Eger városra *jogforrásként* működik,"[36] a debreceni nemzeti bizottság elnöke pedig január 15-én állapította meg, hogy a nemzeti bizottság „a szükség törvénye folytán jogforrás volt."[37] Budapest egy részének felszabadulása után a már január 21-én megalakult Budapesti Nemzeti Bizottság jelentette ki, hogy a székesfőváros felszabadított területén a hatalmat mindaddig gyakorolja, amíg azt a magyar kormány át nem veszi. Ez a hatalomgyakorlás a jogszabályalkotásra is vonatkozott.[38] Csanád megye nemzeti bizottsága ugyanaznap kinyilvánította, hogy azzal a céllal alakult meg, hogy minden intézkedést megtegyen, legyen az politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi, vagy közigazgatási, „ami a demokratikus új Magyarország felépítését célozza és előmozditja."[39] A kaposvári nemzeti bizottság is határozatilag kimondta, hogy az állami élet újjászervezéséig a vármegye területére kiterjedő hatáskörrel „illetékes mindazon intézkedéseket elhatározni, illetve elrendelni, amelyek az életviszonyok rendezése, az ország újjáépítése és a demokratikus szellemű átalakulás érdekében szükségesnek mutatkoznak".[40] Veszprém megye nemzeti bizottsága pedig megállapította, hogy „a nemzeti bizottságok nemcsak az életet indították meg, hanem egyben formát is adtak a szervezett közösségi életnek, ellátták valamennyi állami és önkormányzati szerv feladatát a *jogszabályalkotás terén* épp úgy, mint a végrehajtás terén; helyi vonatkozású konkrét kérdésekben és általános elvi jelentőségű állásfoglalásokban egyaránt."[41] A nemzeti bizottságok jogszabályalkotó jogkörét a belügyminiszter is elismerte: „A nemzeti bizottság a népképviselet jogforrása."[42]

2. Hátra van még annak eldöntése, milyen jogszabályokat hoztak a nemzeti bizottságok? A nemzeti bizottságok működésének első szakasza alig tette lehetővé a jogszabályalkotást. Az életviszonyok változásának forradalmi üteme a nemzeti bizottságoktól ismételt és gyors hatósági intézkedéseket követelt, aktusaik azonban eseti intézkedések voltak és nem volt szükség általá-

[30] Jogalkotás és jogalkalmazás. A bíróságok működése elé. Néplap, 1944. december 17.

[31] Az 1944. dec. 21-re Debrecenbe összegyűlt id. nemzetgyűlés naplója, 23. old.

[32] U. ott 33. old.

[33] Új Dunántúl, 1944. december 17.

[34] Veszprémi Á1. Veszprém vármegyei nemzeti bizottság 1948. aug. 11-i körlevele a vármegye területén működő nemzeti bizottságokhoz.

[35] Szegedi ÁL. Hódmezővásárhely tht. biz. jkve 1944. dec. 15-i ülés 9. sz. Január 15-én azonban úgy határozott a közgyűlés, hogy a kormány megalakulása után nincs szükség a jogszabályok érvényességének bírálatára, ez a kormány dolga, konkrét esetekben a polgármester saját hatáskörében járjon el. (12. sz. kgy. hat.)

[36] Egri ÁL. Hevesmegyei n. b. 1945. dec. 22-i ülésének jegyzőkönyve. Kiemelés tőlem. Cs. A.

[37] Néplap 1945. január 16.

[38] Budapesti 1. sz. ÁL. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. január 21-i jkve. I/1. s a Budapesti N. B. azonnal bocsátott ki jogszabályokat. Szabadság, 1945. január 21. 2. sz.

[39] Szegedi AL. Makói nemzeti bizottság iratai: 1945. január 21-i jkv, közli Balázs Béla: Kézirata a nemzeti bizottságokról a Tört. Tud. Intézetben. 73. old.

[40] Kaposvári ÁL. Kaposvári nemzeti bizottság iratai· 1945. január 19-i jkv.

[41] Veszprém vármegyei n. b. 1948. aug. 11-i körlevele a vármegye területén működő nemzeti bizottságokhoz. Kiemelés tőlem. Cs. A.

[42] 90.702/1945. IV. B. M. sz. rendelet (május 30.).

nos szabályokra. Az ideiglenes nemzetgyűlés és az ideiglenes kormány megalakulása után a nemzeti bizottságok jogszabályalkotási tevékenysége megélénkült, s a hozott jogszabályok behálózzák az egész jogéletet. A szegedi nemzeti bizottság például 1945. január 4-én rendeletet alkotott a népbíróságokról s ezzel megelőzte a kormány által a nemzetgyűlési felhatalmazás alapján 1945. jan. 25-én kibocsátott 81/1945. ME. sz. rendeletet. Hasonlóképpen egyes vidéki nemzeti bizottságok megkezdték a kormány 15/1945. ME. számú rendeletének kibocsátása előtt — a tisztviselők s más személyek igazoltatását[43]. Különösen a budapesti nemzeti bizottság bocsát ki olyan rendelkezéseket, melyek jogszabálytartalmúak. Január 28-án pl. elrendeli a fővárosi üzemekben üzemi bizottságok szervezését[44], február 14-én átmenetileg felfüggeszti a büntető törvénykönyv egyes tiltó rendelkezéseinek alkalmazását[45], kimondja, hogy mindazok, akik határozatainak ellenszegülnek, fasisztáknak minősülnek[46]. A vidéki nemzeti bizottságok is végeznek jogszabályalkotó tevékenységet. Egyes nemzeti bizottságok pl. rendeletileg szabályozzák a közmunkakötelezettséget.[47] A pécsi bizottság rendeletileg megállapította Pécs városában és Baranya megyében a húsfejadagot, az élelmiszerek kiosztásának rendjét és szabályozta a cukor és kenyér árát.[48]

A közölt tényanyag világossá teszi, hogy a nemzeti bizottságok jogszabályalkotása *tartalmilag* az életviszonyok igen sokoldalú rendezésére kiterjed. A kibocsátott jogszabályok között éppúgy találunk államjogi, államigazgatásjogi, mint büntető, polgári, vagy munkajogi rendelkezéseket, anyagi és eljárásjogi szabályokat egyaránt. Ezek a normák az új munkás-paraszt demokratikus diktatúra első jogszabályalkotásai közé tartoznak.

A nemzeti bizottságok jogszabályai kibocsátásának nem alakult ki végleges formája és a legtöbb *rendelet,* vagy *határozat* alakjában jelent meg. A nemzeti bizottságok által alkotott jogszabályok mindig *helyi jellegűek* voltak, vagyis csupán saját területükön érvényesültek.

A nemzeti bizottságoknak ez a széleskörű jogszabályalkotó tevékenysége aránylag rövid időre terjedt. Az ország egész területének felszabadítása és a kormány Budapestre költözése után a jogszabályalkotás a minimumra zsugorodik. A nemzeti bizottságoknak, mint társadalmi-politikai szerveknek hatáskörében később működésük során az állami szervek felé a kezdeményezés és a hozott jogszabályok végrehajtásának ellenőrzése marad. A kezdeményezéssel nem is fukarkodnak a nemzeti bizottságok. Kezdeményezésükre a kormány, illetve a minisztériumok a rendeletek egész sorát alkották s a nemzeti bizottságok kezdeményezése és öntevékenysége kétségkívül sürgetőleg hatott a népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. sz., a közalkalmazottak igazolásáról szóló 15/1945. M. E. és 1080/1945. M. E. sz., nem kevésbé a nagybirtok rendszer megszüntetéséről és a földművesnép földhözjuttatásáról szóló 600/1945. M. E. számú rendeletek megalkotására.

A nemzeti bizottságok számára mindvégig megmaradt a jogszabályalkotásnak egy különleges területe: a saját szervezetükkel és működésükkel kapcsolatos szabályok megállapítása.[49] A nemzeti bizottságok összetételére, funkcióira, részben hatáskörére vonatkozó szabályokat nem találjuk sem a törvények, sem a kormányrendeletek között. Csupán egyes különleges feladatköröket (pl. a választásoknál, igazolásoknál való közreműködést) szabályoznak törvények, illetve kormányrendeletek. Minden más, a nemzeti bizottságokkal összefüggő kérdés szabályozását maguk a nemzeti bizottságok végezték. Felmerülhet tehát az a kérdés, hogy ezek a szabályok jogszabályok voltak-e, s ha igen, hova sorozzuk őket?

A kérdés eldöntésénél figyelembe kell vennünk, hogy a nemzeti bizottságok lényegükben társadalmi szervek. Társadalmi szervek működési szabályai, akaratnyilvánításai a jogon kívüli szabályozás körébe tartoznak. Mégis tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy noha a nemzeti bizottságok társadalmi szervek voltak, működésükben súllyal állami feladatokat láttak el,[50] s ennek keretében tényleg jogszabályokat alkothattak, vagy jogi tartalmú eseti aktusokat bocsáthattak ki. Különösen áll ez a nemzeti bizottságok működésének első szakaszára, amikor központi és helyi állami szervek híjával az állami feladatok ellátását szinte kizárólag végezték. A nemzeti bizottságok aktusaiknak érvényesítését ki is tudták kényszeríteni, s végrehajtásukhoz állami karhatalmat igénybevenni. Az ideiglenes nemzeti kormány 14/1945. M. E. sz. rendelete az államhatalom erejét is biztosítja a nemzeti bizottságok határozatai számára, amikor utasítja a közigazgatás szerveit, hogy „hivatali eljárásaikban határozataikhoz alkalmazkodjanak." A nemzeti bizottságok aktusaiban kétségkívül megtaláljuk tehát a kikényszeríthetőség mozzanatát, s akaratnyilvánításukban a munkás-paraszt demokratikus diktatúra hatalma testesül meg. Így *aktusaikat jogi aktusoknak, normatív rendelkezéseiket pedig, melyek közfeladatok megvalósítását szolgálják, jogszabályoknak kell tekinteni.*

A nemzeti bizottságok akaratnyilvánítása a központi hatalmi szervek életrehívása előtt kizárólagos módon, később a magasabb jogszabá-

[43] Miskolci ÁL. A miskolci n. b. 1945. jan. 2-i jkv.
[44] Az 50.100/1945. Ip. M. rendelet csak febr. 15-én lépett életbe.
[45] Budapesti 1. sz. ÁL. X. (2.) 1945. BNB. sz.
[46] Budapesti 1. sz. ÁL. (XXIII/9) 1945. BNB. sz.
[47] Győri ÁL. Mosonmagyaróvár 1945. június 18-i jkv., Győr, 1945. április 6-i ülés jke. stb.
[48] Új Dunántúl, 1944. december 17.
[49] Pl. Csanád megye, Baranya megye, Hajdúszoboszló város.
[50] A 10.260/1948. Korm. rendelet is a nemzeti bizottságokat „helyi közigazgatási szerveknek" nyilvánítja.

lyoktól és egyes területekre korlátozottan testesült meg. A hatalom a népi demokratikus forradalomban egységes, s külön országos és helyi hatalom között helytelen lenne különbséget tenni. A nemzeti bizottságok akaratnyilvánítása mégis a hatalom helyi megnyilatkozása volt, mert a nemzeti bizottságok helyi szervek voltak, s a népi demokratikus forradalom első szakaszának körülményei fokozottan igényelték a központi szabályalkotás mellett a helyi szabályalkotást. Mindkét fajta jogszabály azonban ugyanannak az egységes államhatalomnak megtestesülése volt. Ha pedig közöttük ellentmondás merült fel — mert ilyennel is nemegyszer találkoztunk — s a szabályalkotás a forradalmi harcban a fejlődés mérlegére került, semmiesetre sem a jogi hierarchia, hanem a jogszabály tartalma döntötte el, melyik marad érvényben. Nem egyszer megesett, hogy a központi kormány kénytelen volt rendeletének megváltoztatásával a nemzeti bizottságok határozatának vagy gyakorlatában kialakult normatív szabályozásnak deferálni.[51] A nemzeti bizottságok jogszabályalkotó tevékenységében érvényesülő közmeggyőződést jellemzően dokumentálja Szőke András kisvarsányi (Szabolcs m) nemzeti bizottsági elnök nyilatkozata: „Mi vagyunk a törvény és azt csinálunk, amit mi akarunk."[52]

3. Vajon a nemzeti bizottságok által hozott jogszabályok a jogforrások melyik kategóriájába sorozhatók? A felszabadulás után jóideig az a nézet tartotta magát, hogy a nemzeti bizottságok által alkotott jogszabályok szokásjogi szabályoknak tekinthetők. Erre sok példát találunk már Grosschmied Béni megállapítása óta, aki a szokásjogot „a jogélet lassú forradalmának"[53] tekintette. A felszabadulás után állandóan visszatér az irodalomban, sőt az Országos Nemzeti Bizottság gyakorlatában is az a kísérlet, hogy a nemzeti bizottságok által hozott jogszabályok kötelező erejét a szokásjogban keressék. E nézetnek ad hangot Harrer Ferenc: „Minden jog ősi forrása a szokás, akár evolúciós, akár forradalmi úton keletkezett."[54]

A szokásjog mint jogforrás azonban aligha volt a forradalmi jogszabály megjelenési formája a magyar jog történetében. A szokásjog mint jogforrás a magyar jogforrások történetében a múlt konzerválását jelentette. A szokásjog gyakran kitűnő támasza volt a reakciónak, ezért s főleg a szocialista törvényességgel való összeférhetetlensége miatt a szocialista jog száműzi, vagy legalábbis a sarokba szorítja. A népi-demokratikus forradalom adott szakaszán azért merülhetett fel a szokásjogra mint jogforrásra támaszkodás, mert számos olyan kérdés várt rendezésre, amelyet a régi jogszabályok alapján a hatóságok, vagy a nemzeti bizottságok nem intézhettek. Az írott szabályok ugyanis ellentétben voltak a forradalomban élő nép eminens érdekeivel. Új, írott szabállyal minden kérdést nem lehetett azonnal rendezni. Nem is lett volna célszerű, a változások gyakran túlhaladtak a szabályok írásbafoglalásán. Amikor tehát a munkás-paraszt demokratikus diktatúra a hatóságok forradalmi gyakorlatában érvényesült, ebből a polgári állam kategóriáihoz szokott teoretikusok szokásjogi szabályok keletkezését olvasták ki.

E nézetek virulens jelenlétére mutat e korban a főváros tudományos folyóiratának, a Városi Szemlének cikke is: „Kétségtelen, hogy az írott joganyag, a közigazgatási joganyag hozzáférhetetlen, életszerűtlen, időszerűtlen és ellentmondó, tehát általában megbízhatatlan (politikai vagy jogalkalmazási szempontból megbízhatatlan) részeit végre egyszer ki kell jogi életünkből küszöbölnünk; erre a kiküszöbölésre pedig minden tudatos és részletes ténykedésnél alkalmasabb a szokásjog radírgumija. A *szokásjog* máskor is csiszolja és elmossa az *írott jog alkalmatlan részeit.* Ez tehát intézkedés hiányában is megtörténnék. De lassan, társadalmi életünk rengeteg nehézsége és fájdalma árán. Ezért a szokásjogot *ma külön intézkedéssel* és a jogászoknak általános elszántságával *kell* hangsúlyra emelnünk, fokozott érvényre segítenünk".[55]

A nemzeti bizottságok gyakorlatában kialakult forradalmi jogszabályok szokásjogi szabályokként szerepelnek a nemzeti bizottságok felett felügyeletet gyakorló Országos Nemzeti Bizottság elvi jelentőségű határozataiban is. Az Országos Nemzeti Bizottság ismételten megállapította, hogy a nemzeti bizottságok „szokásjogi alapon működnek". Veszprém megye nemzeti bizottsága pedig 1948-ban kibocsátott s már fentebb hivatkozott körlevelében mutatott rá, hogy a nemzeti bizottságok működése nyomán „a régi rendszert szolgáló jogszabályok helyén kialakult egy demokratikus jogszokás és később a nemzetgyűlés és a kormány nagyrészt ennek a szokásjognak alapján rendezte a kérdéseket." A nemzeti bizottságok végezték tehát „a forradalmi jogalkotás feladatát" és az országot nemcsak a pusztulásból vezették ki, „hanem a régi jogrendből a demokratikus rendszer felé is."[56]

Az említett nézetek és nyilatkozatok ellenére a nemzeti bizottságok normatív aktusaiban korántsem szabad szokásjogi szabályokat keresnünk. Népi demokratikus forradalmunk éppen a szokásjog felszámolását vagy legalább háttérbeszorítását fontos célkitűzésnek tartotta a jogalkotás terén. Nem indulhatott meg tehát a jogalkotás éppen a szokásjogi szabályok létrehozásával. Legfeljebb a Nemzeti Bizottságok belső szervezetére, összetételére vonatkozó szabályok

[51] Ezt ismételten láttuk pl. az igazolási rendeletek módosításánál.

[52] Vallás- és közoktatásügyi min. irattára 41.670/1946. II. VKM.

[53] Grosschmied (Zsögöd) Béni: Jogszabalytan. Bp. 1903. 457.

[54] Harrer Ferenc: A közigazgatásról. Városi Szemle, 1947. 5.

[55] Vadas György: Irányított szokásjog, Városi Szemle, 1947. 422.

[56] A Veszprémi AL: A veszprém megyei nemzeti bizottság már id. körleveléből.

terén alakulhatott ki országos szokásjog, amint azt az Országos Nemzeti Bizottság megállapította, míg a nemzeti bizottságok egyéb aktusaiban jelentkező jogszabályokat az általában ismert jogforrási kategóriákon kívül kell elhelyeznünk. E forradalmi jogszabályok, mert a nemzeti bizottság normatív aktusai túlnyomórészt ilyenek voltak, olyan jogforrásoknak tekinthetők, amelyek erejüket és érvényüket közvetlenül a munkás-paraszt demokratikus diktatúra forradalmi hatalmából vették, s meghozatalukban, kihirdetésükben éppen ezért nem voltak magasabb jogszabályban megállapított formákhoz kötve. E jogszabályok érvényességéhez mégsem fért semmi kétség, mert bennük a magyar nép forradalmi jogtudata testesült meg, mely elevenen erővel hatott a népidemokratikus fejlődés e legelső „hősi" szakaszában, s csak az államhatalom központi, majd helyi szerveinek kialakulásával veszít jelentőségéből.

A nemzeti bizottságok aránylag rövid ideig végeztek jogszabályalkotó tevékenységet; az általuk kibocsátott normatív aktusok azonban forradalmi jogi hagyományaink értékes emlékei maradnak.

Csizmadia Andor

Az államigazgatás feladatainak átalakulása a felszabadulás óta*

I.

Az államigazgatás hatalmas és sokszínű szervezetének fejlődéstörténetét teljes értékűen feldolgozni csak úgy lehet, ha az adott időszakra nézve végigkísérjük mind az általános igazgatás, mind a szakigazgatási ágak körében észlelhető lényeges változásokat s azután az így nyert eredményeket összefoglaljuk. Ha erre nincs lehetőség, azon az úton kell járnunk, hogy egy (vagy több), a tapasztalat szerint karakterisztikus vonatkozásában tanulmányozzuk. Így nem teljes, de azért viszonylag hű képet kaphatunk róla, amelyről felismerhetjük és megbízhatóan értékelhetjük. Ezzel a módszerrel kíséreljük meg az alábbiakban a magyar államigazgatás 1945—1960 közötti másfélévtizedes fejlődését a feladatok változásain keresztül bemutatni.

II.

A „szervezet" számos ismert meghatározása közül mindegyik magában foglalja azt, hogy a szervezet feladatok ellátása végett keletkezik, s csak addig van létjogosultsága, amíg megtalálhatók elvégzendő feladatai.[1] A feladatok mennyisége és minősége a szervezet méretei és konstrukciója szempontjából determináló jelentőségű.

Az államigazgatás, ha szervezeti értelemben beszélünk róla, része az államapparátusnak; sőt ha az államapparátust az állam elnyomó funkciójához való viszonyában nézzük, elsődlegesen az államigazgatás kerül látókörünkbe:[2] „államapparátuson mindenekelőtt az állandó hadsereget, a rendőrséget és a hivatalnoki kart értjük".[3] Ez a kapcsolat megengedi azt a következtetést, hogy az állami és az államigazgatási feladatok között direkt összefüggés van, bár közéjük egyenlőségjelet tenni már csak azért is hibás lenne, mivel mennyiségi differencia van köztük.

Az állami funkciók, amelyeken tárgyunkban az állami szervek működését, tevékenységét értjük,[4] nem azonosíthatók az állami feladatokkal, amelyeknek ellátására az állami szervek funkcionálnak. Ehhez képest az államot s ezen belül az államigazgatást is mind a feladatokkal, mind a funkcionálással jellemezni kell annak érdekében, hogy a beállott változásokat felmérhessük. Ezúttal ezt a belső feladatokat és funkciókat illetően kívánjuk áttekinteni, későbbi tanulmánynak hagyva a szociális-kulturális igazgatás kérdéseit.

Bizonyított tétel az, hogy a rabszolgatársadalomban, a feudalizmusban és a kapitalizmusban egyaránt az állam alapvető — belső funkciója kordában tartani a kizsákmányolt többséget.[5] Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy a kizsákmányoló társadalmak állama is tölt be gazdasági jellegű funkciót, amely azonban nem sorolható ezeknek az államoknak alapvető funkciói közé.[6]

Ez az állítás szemléletesen bizonyítható a felszabadulás előtti Magyarország példáján. Az

* Részlet az ebben a tárgyban készülő nagyobb tanulmányból.

[1] Vö. Beér János—Kovács István: Az állami szervek rendszere a szocialista államban. Állam és Igazgatás. 1955. szám. 508. old.

[2] Vö. Beér János: A közigazgatás újjászervezése elé. Társadalmi Szemle, 1948. 6—7. szám. 438. old.

[3] Lenin: Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat? Művei. 26. köt. Budapest, 1952. 87. old.

[4] A functio kifejezésnek nem ez az egyetlen értelme. Eredeti jelentése szerint matematikai fogalom és módszer, amelynek segítségével pontosabban ábrázoljuk a természetben lefolyó folyamatokat és változásokat. A functio matematikai fogalma és a functiónak a szervezetekre használt fogalma csak külsőleg hasonlítanak egymásra. (Vö. Rudas László: Elméleti színvonalunk emeléséért. Társadalmi Szemle, 1948. 363—366. old.) Az állami functiók fogalmáról l. közelebbről Halász Pál: Az államfogalom meghatározásának néhány kérdése. Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata. 1. szám. Budapest, 1958. 18—21. old.

[5] Vö. Sztálin: A leninizmus kérdései. 1952. 750. old.

[6] Vö. Halász Pál: hiv. mű 19. old.

államigazgatási apparátus működésének zömét a dolgozók elnyomása tette ki. Gazdasági feladatokkal az igazgatás főképp csak hatósági és nem szervező tevékenységként foglalkozott s ezek az arányok csak némiképp, de nem döntően módosultak akkor, amikor a háborús kényszergazdálkodás a gazdasági életbe való fokozottabb állami beavatkozást elkerülhetetlenné tette. Az összes feladatok közös vonása — s ezt alá kell húznunk —, hogy azokat az államigazgatás a kizsákmányolók érdekében s a dolgozók ellenében látta el, ami egyben a funkcionálás eszközeire és módszereire is rávilágít.[7] Ezek azok a pontok, melyektől elindulva a felszabadulással elkezdődött átalakulás másfélévtizedes folyamatának mai állomásaihoz elérkeztünk.

III.

1. Lenin a proletárdiktatúráról azt mondotta, hogy az „feltételezi a kíméletlenül szigorú, gyors és határozott erőszak alkalmazását a kizsákmányolók, a kapitalisták, a földbirtokosok és a lakájaik ellenállásának elnyomása céljából".[8] Az osztálynélküli társadalom osztályharcban születik, s amíg ez folyik, mellőzhetetlenül be kell töltenie az államnak elnyomó feladatkörét, amelyben az igazgatási apparátusba tartozó szerveké a főszerep. Az igazgatás feladatainak változásai tehát a belső elnyomás területén elsősorban abban döntőek, hogy más irányúak lettek: a többség elnyomását a kisebbségé váltotta fel, a kizsákmányoltakét az egykori kizsákmányolóké. Ez a tény természetszerűen az eszközökre (köztük a szervezetre) és a módszerekre is lényegbevágóan hatott. Ennek érzékeltetésére idézzük a rendőrségről szóló 1955. évi 22. számú törvényerejű rendelet bevezetőjét: „Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya az 1945. évi január hó 4-ik napján kiadott rendeletével létrehozta hazánkban a közbiztonság helyreállítására a polgárőrséget, majd ugyanez év márciusában eltörölte a népelnyomó csendőrségi intézményt és az egész országra kiterjedőleg a demokratikus rendőrség megszervezését rendelte el. A felszabadulás óta eltelt tíz esztendő alatt rendőrségünk teljesítette kötelességét államunk és dolgozó népünk iránt és betölti a népi demokratikus rendőrség feladatát. A dolgozó tömegekre támaszkodva védi a társadalmi tulajdont, az állampolgárok személyét és vagyonát, harcol a bűnözők ellen, tevékenysége a szocialista törvényességen alapszik, módszerei alapvetően különböznek a kapitalista állam rendőrségének és csendőrségének durva, népelnyomást szolgáló módszereitől". Ebből néhány lényeges következtetést kell levonnunk:

a) A bevezető, s továbbiakban a törvényerejű rendelet 1. §-a is a rendőrség feladatai között első helyen említi a társadalmi tulajdon védelmét, de a bűnözés elleni harc, a közrend és a közbiztonság fogalmának részletezése során nem szól külön az államvédelmi feladatokról.[9] Ennek oka az, hogy a törvényerejű rendelet kibocsátása idején erre külön szervezet létezett. Ma az államvédelmi teendőket a rendőrségen belül felállított politikai osztályok látják el. Van tehát államvédelmi feladatkör és szervezet, amelyről Kádár János elvtárs azt mondotta: „Mi úgy gondoljuk, hogy ezeknek a szerveknek a proletárdiktatúra öklének kell lenniök. S az állambiztonsággal foglalkozó szerveket támogatnia kell a pártnak is és a népnek is . . . Vigyáznunk kell azonban arra, hogy államvédelmi szerveink körében ne éledjen újjá az avantgárdista szellem, az a nézet, hogy minden más terület megbízhatatlan, csak az ÁVH megbízható. Ha mi eltűrjük, hogy ez a felfogás újjáéledjen, ezzel megássuk a proletárdiktatúra sírját . . ."[10]

b) Az, hogy a társadalmi tulajdon védelme a rendészeti feladatok között megjelent, sőt az első sorba került, az új tulajdoni viszonyok közvetlen követelménye és szoros összefüggésben áll a kizsákmányolók elnyomásával, a társadalmi tulajdon megteremtése egyenlő lévén a kizsákmányoló osztályok anyagi bázisainak megsemmisítésével. Ezt csak a hatalom birtokában lehet megvalósítani s ugyanakkor a társadalmi tulajdon biztosítása a munkás-paraszt hatalom védelme, mert e hatalom anyagi alapjainak oltalmazását jelenti.[11]

c) A dolgozó tömegekre támaszkodás a szocialista rendőrség sajátos új vonása, amely a rendészeti feladatok társadalmiasulása felé mutat. Ezzel kapcsolatban két jogszabályt emelünk ki. Az egyik: az 1.066/1955. (VII. 27.) számú minisztertanácsi határozat, amely szerint a magyar állampolgárok közül azokból, akik állampolgári kötelességük tudatában a rendőrség szerveinek segítséget kívánnak nyújtani a társadalmi tulajdon, a közrend és az állampolgárok biztonságának fokozottabb védelméhez, önkéntes rendőri csoportokat kell szervezni.[12] A másik: az 1957. évi 13. számú törvényerejű rendelet, amely azzal a feladattal állítja fel a munkásőrséget, hogy működjék közre a Magyar Népköztársaság és a

[7] Részletesebben l. szerzőtől: A magyar államigazgatási jog alapjai. Általános rész. Budapest, 1953. 17—21. old.

[8] Lenin Művei. 29. köt. Budapest, 1953. 394. old.

[9] „A rendőrség feladata a bűnözés elleni harc, a közrend és a közbiztonság védelme. Feladatának ellátása során a dolgozó népre, az állami, gazdasági és társadalmi szervekre támaszkodva biztosítja a társadalmi tulajdon sérthetetlenségét . . ."

[10] A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 17—29. Budapest, 1957. 225. old.

[11] Vö. Magyar Államjog. Egyetemi tankönyv. 120. old. (Kiadás alatt. A vonatkozó fejezet címe: A társadalom gazdasági alapja a Magyar Népköztársaságban, szerzője Kovács István.)

[12] A határozat címe: Önkéntes rendőri csoportok szervezéséről. A határozat értelmében az önkéntes rendőr önálló intézkedésre jogosult s feladatának ellátásával kapcsolatban őt hatósági közegnek kell tekinteni.

népi demokratikus államrend fokozottabb védelmében.[13]

2. A belső elnyomást megvalósító szervek feladatainak és functionálásának átalakulását a rendőrségen keresztül törekedtünk érzékeltetni. Ez azonban nem jelenti azt, mintha az idevágó teendők csak a rendőrségre tartoznának. Elegendő utalni ezzel kapcsolatban az igazgatási szervezeten belül a büntetésvégrehajtási szervezetnek, az igazgatás keretein túl pedig a bíróságoknak és az ügyészségeknek a szerepére. Mégis: államigazgatási vonatkozásban e változások legélesebben a rendőrség példáján észlelhetők, s így azt pars pro toto-ként használhattuk fel.

E fejezet lezárásaként csupán néhány gondolatot a belső elnyomó tevékenység jövőbeni alakulásáról. A kiinduláshoz alapul vehető sarktétel az, hogy a szocializmus érdekei, népünk érdekei nem kívánják az osztályharc élesedését s ezért a párt és a népi állam sohasem fog az osztályharc élesedésére törekedni.[14] Ennek megfelelően, mint az MSZMP VII. kongresszusának a szocializmusért folyó történelmi harc tapasztalatairól és a történelmi feladatokról szóló határozata kimondja: „A népi állam politikai elnyomó szerepe elsősorban a volt kizsákmányoló osztályok tagjainak magatartásától, a nemzetközi helyzet alakulásától függően növekszik vagy csökken".[15]

Ugyanakkor nem szabad elfelednünk, hogy az elnyomó tevékenység és a rendészeti tevékenység nem azonos fogalmak. Előbbi a munkásosztálynak államhatalmi eszközök alkalmazásában megnyilvánuló viszonya a megdöntött társadalmi rend uralkodó osztályaihoz.[16] Utóbbi pedig felöleli a bűnözés elleni harcot, a közrend védelmét, a közlekedés rendjének védelmét és az igazgatás-rendészetet — ideértve általában az államigazgatási jogszabálysértések elhárítását is. Ebből folyik, hogy a politikai elnyomás csökkenése, sőt megszűnése nem eredményezi a rendészetet illetően általában ugyanazt a folyamatot. Ha azonban az elnyomó-rendészeti szervek feladatkörében az utóbbi kerül előtérbe, s ez által a főképp rendészeti szervek működése elsősorban igazgatási jellegű lesz, úgy ennek konzekvenciáit szervezeti téren is le kell majd vonni.

[13] A munkásőrség szerepét nem lehet csupán a belső elnyomó feladatok körében értékelni. Maga a hivatkozott törvényerejű rendelet is leszögezi, hogy a munkásőrség általában a fegyveres erőknek és nemcsak a rendőrségnek a támogatására hivatott. (L. erről szerzőtől. A rendészeti igazgatás. Államigazgatási jog. Egyetemi jegyzet. Különös rész. Budapest, 1958. 31. old.) A fegyveres erők és a munkásőrség viszonyára utal az a megállapítás: „A mi fegyveres erőnk elsősorban, a hadsereg és a rendőrség, s azután a munkásőrség." (MSZMP Országos Értekezletének jegyzőkönyve. 224. old.)

[14] Vö. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa. Budapest, 1959. 57. old. (Kádár János előadói beszédéből.)

[15] Uo. 187. old.

[16] Halász Pál: hiv. mű. 20. old.

IV.

1. Az állam elhalásának folyamatát megrajzolva Engels kiemeli, hogy a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével fokozatosan minden téren feleslegessé lesz, s aztán magától megszűnik az államhatalomnak a társadalmi viszonyokba való beavatkozása és hogy a személyek feletti kormányzás helyébe dolgok igazgatása és termelési folyamatok vezetése lép.[17] A termelési eszközök teljes társadalmasításához egész történelmi korszakra van szükség, amely alatt az állam és különösen az államigazgatás gazdasági szervező feladatai egyre bővülnek.

Hazánkban a termelési eszközök társadalmi, közelebbről állami tulajdonba vétele közvetlenül a felszabadulás után megkezdődött. Az 1945. VI. tv-el törvényerőre emelt 600/1945. M. E. számú rendelet[18] ugyanis — egyebek között — az igénybe vett ingatlanokon levő ipari üzemeket, erdőket, erdősítésre szolgáló terméketlen területeket, halastavakat, rizstelepeket is állami (közületi) tulajdonná minősítette. Ennek jelentősége azonban viszonylag kicsiny volt, hiszen az ipar és a bankhálózat még magántulajdont képezett. Ezeken a területeken az államosítások az 1946. XII. tv-el[19], a szénbányászat államosításával indultak meg, de a koalíció polgári erőinek ellenállása miatt nehézkesen haladtak tovább. Ezért kellett a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának követelésként hangsúlyozni a demokratikus pártok államosítási programjának végrehajtását, a nem a köz érdekében dolgozó nagytőkések üzemeinek igénybevételét, a termelés és a hitel állami irányítását, a bankok és a külkereskedelem állami ellenőrzését.[20] Néhány héttel a kongresszus után sikerült is kivívni a legfontosabb nehézipari vállalatok állami kezelésbevételét,[21] amit megelőzött a villamosművek energiatelepeinek és távvezetékeinek államosításáról szóló 1946. XX. tv. kibocsátása.[22] A szocialista követelményeknek megfelelően széleskörű államosítások azonban csak a fordulat évével indulhattak meg. A döntő lépést a bankok államosítása jelentette, miután megállapítást nyert, hogy a hitelszervezetnek csaknem érintetlenül hagyása mellett tervszerű gazdál-

[17] Engels: Anti-Dühring. Budapest, 1948. 266. old.

[18] Tárgya: A nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása.

[19] Kihirdetve, 1946. június 26-án.

[20] A népi demokrácia útja. A MKP. III. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1946. 72. old.

[21] 23.500/1946. M. E. számú rendelet. A nehézipar állami kezelésbevétele biztosította a termelés tervszerű megszervezését, a szerves együttműködés megteremtését a vállalatok között, azok racionális átszervezését. A vállalatok igazgatására teljes központosítottsággal Nehézipari Központot hívtak életre azzal a perspektívával, hogy az később igazgatás helyett irányításra fog szorítkozni, ha majd az egyéni felelősség elve áthatotta az üzemek dolgozóit. (Vö. Karádi Gyula: Az állami kezelésbe vett nehézipari vállalatok problémái. Társadalmi Szemle. 1947. 6. szám. 445—447. old.)

[22] Kihirdetve 1946. szeptember 14-én.

kodást folytatni nem lehet.[23] A bankok és pénzintézetek államosítását (1947 : XXX. tv.)[24] csakhamar követte a száznál több munkavállalót foglalkoztató vállalatok állami tulajdonba vétele az 1948 : XXV. tv-el,[25] s a kettő között az 1948 : XIII. tv-el[26] megtörtént a bauxitbányászat és az alumíniumtermelés államosítása is. Az ipari államosításokat a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 20. törvényerejű rendelete[27] tetőzte be, amely lényegileg a tíz főt elérő alkalmazottal dolgozó ipari, közlekedési, bányaés kohóvállalatok államosításával állami tulajdonná tette a kisipar kereteit meghaladó ipari üzemeket.

Az államosított termelési eszközök bázisán lehetővé vált az 1947 : XVII. tv. kibocsátása, amely 1947. augusztus 1. napjával kezdődően három éves gazdasági terv alkalmazását rendelte el azzal a céllal, hogy biztosítsa a termelőerők fokozását, okszerű felhasználását és a különböző termelési ágak összhangját. A törvényben kapott felhatalmazás alapján a kormány 8.530/1947! számú rendeletével felállította a Tervgazdasági Tanácsot és az Országos Tervhivatalt.[28]

2. Lenin egy helyütt figyelmeztet arra, hogy „könnyű dolog dekrétumot kibocsátani a magántulajdon megszüntetéséről",[29] de azt követnie kell a termelés megszervezésének. E feladat nagyságát érzékelteti az MDP programnyilatkozatának vonatkozó része: „A Párt szükségesnek tartja a kormányzat szerkezetének és módszereinek megváltoztatását, tekintettel arra, hogy a gazdasági élet döntő ágazatait immár az állam irányítja és arra, hogy a népi demokratikus állam feladatai gyökeresen megváltoztak és megszaporodtak. A minisztériumok szakbeosztását és belső szerkezetét egyes kormányzati területek összefüggése szerint kell megváltoztatni, hogy az állami, gazdasági és kulturális életet szakszerűen és tervszerűen vezethessék".[30]

Ennek a programpontnak és vele együtt az állami ipar egész irányításának és igazgatásának kiépítése gigászi szervező munkát kívánt s ezt úgy kellett elvégezni, hogy közben is fejlődjék az ipari termelés, fokozódjék a munka termelékenysége, az államosított ipar a gazdasági előrehaladás alapjává váljék.[31]

Az említett szervező munka főleg az alábbiakat ölelte fel:

a) Végrehajtottuk az ipar felső irányításának differenciálását, amely egyfelől az iparügyi minisztériumnak több ipari szaktárcára való tagolásában, másfelől pedig egyes iparágaknak más fő profilú: építésügyi, földművelésügyi, közlekedésügyi minisztériumok alá rendelésében jutott kifejezésre. Itt említendő meg az ipari igazgatóságok létesítése, amelyek eredetileg a minisztériumok alá rendelten a vállalatok közvetlen irányítását végezték,[32] rövidesen azonban az illetékes minisztériumok szervezetébe kerültek.[33] Mindez szükségképpen együttjárt az érdekelt minisztériumok belső szerkezetének nagyfokú átalakításával.

b) A termelési szempontból rokon vállalatokat szorosabb szervezetbe kellett összefogni, s erre a célra ún. középfokú irányító szerveket kellett létrehozni. Ilyenek voltak először az ipari központok,[34] majd az egyesülések[35] és trösztök.[36]

c) Az önkormányzatokat, majd a tanácsokat alkalmassá kellett tenni vállalatok irányítására s ennek érdekében hivatali szervezetükben szakigazgatási szerveket létrehozni, illetve átalakítani. Ebben a tekintetben — számos itt nem részletezett előzmény után — a második tanácstörvény és végrehajtási jogszabályai hozták meg a fordulatot.

d) Ki kellett alakítani az állami vállalatok megfelelő új formáját úgy, hogy biztosítható legyen a vállalatok felelős vezetőinek önállósága, s a vállalatok mozgékonyak és megfelelően ellenőrizhetők legyenek.[37] Ennek főbb állomásai: a nemzeti vállalatról szóló 1948 : XXXVII. tv., a községi vállalatról szóló 1949 : X. tv., az állami telepről szóló 1949. évi 21. számú tvr. és az 1950. évi 32. sz. tvr. az állami vállalatról, amelynek lényeges módosításait tartalmazza az 1952. évi 5. tvr. és az 1954. évi X. tv.

Az itt exponált tendenciával a későbbiekben a fejlődés ellentétes lett és túlzott centralizáció alakult ki. Ennek megszüntetése érdekében különösen az utolsó négy évben hatékony intézkedések egész sora született. Ezeknek célzata az, hogy a tervgazdálkodás jegyében a vállalati önállóság kibontakoztassék, az aprólékos irányítás átfogóbbá s ezzel hatékonyabbá váljék. Ez a folyamat nem befejezett: a MSZMP VII. kongresszusának határozata hangsúlyozza: javítani, tökéletesíteni kell a gazdasági vezetés módszereit és szervezetét.

3. Az ipari igazgatás példáján szemléletesen megmutatkoznak a szocialista államigazga-

[23] Vö. Hajmási Miklós: A 3 éves terv megvalósítása felé. Társadalmi Szemle. 1947. 6. szám. 424. old.

[24] Kihirdetve 1947. december 4-én.

[25] Kihirdetve 1948. május 10-én.

[26] Kihirdetve 1948. február 18-án.

[27] Kihirdetve 1949. december 28-án.

[28] Kihirdetve 1947. július 16-án.

[29] Lenin: Előadói beszéd a Petrográdi Szovjet munkásszekciójának ülésén. Művei. 26. köt. 376. old.

[30] Társadalmi Szemle. 1948. 4—5. szám. 257. old.

[31] Vö. Szita János: A nagyüzemek államosításának mérlege. Társadalmi Szemle. 1948. 6—7. szám. 462. old.

[32] 5.380/1948. Korm. számú rendelet az ipari igazgatóságokról.

[33] 10.810/1948. Korm. számú rendelet az ipari igazgatóságok átszervezéséről.

[34] 7.210/1948. Korm. számú rendelet az ipari központokról.

[35] 102/1950. (IV. 4.) M. T. számú rendelet az egyesülésekről. Ez a rendelet kimondotta egyébként, hogy az illetékes miniszter a Népgazdasági Tanács hozzájárulásával egyes vállalatokat más vállalat közvetlen felügyelete alá rendelhet, amikoris kapcsolatukra ugyanazon szabályokat kell alkalmazni, mint az egyesülés és az alája tartozó vállalatok viszonyára.

[36] 122/1951. (VI. 17.) M. T. számú rendelet a trösztökről.

[37] Vö. Friss István: Gazdasági fejlődésünk néhány kérdéséről. Társadalmi Szemle, 1948. 4—5. szám. 289. old.

tás feladatainak és functionálásának változásai. A felszabadulás előtt az iparigazgatás lényegileg csak adminisztrálta a gyárak tulajdonosainak kívánalmaihoz mérten az iparral kapcsolatos ügyeket s e feladatot (ideértve a kisipar igazgatását is) csupán hatósági jogkört gyakorolva oldotta meg. A felszabadulás után történt ugyan ebben módosulás, de az államosításokat megelőzően nem alapvető. Az államosítások után azonban többé nem a különböző engedélyek kiadása, árszabályozás, iparrendészet s egyéb effélék tették az ipari igazgatás feladatkörének zömét, hanem a vállalatok termelésének és igazgatásának megszervezése és irányítása. Ez pedig — ha alakjuk kötelező utasítás is — olyan ténykedésekben jelentkezik, mint az alaprentabilitás meghatározása, beruházási és felújítási mutatók kiadása, a vállalatok termelése alakulásának előírása, a modern termelési eljárások bevezetése, a termelési tapasztalatok kicserélése, a termelési önköltség csökkentését célzó intézkedések kiadása s mindezeknek (és másoknak) hatásossága érdekében a vállalatok működésének ellenőrzése és elemzése, hogy az megfelel-e a tervgazdálkodás és a gazdaságosság követelményeinek. Ide kell természetesen vennünk továbbá a vállalatok alapítását, összevonását, megszüntetését, a vállalatok vezetői személyi ügyeiben való döntést is.

4. Az elmondottakból következik:

a) Az ipari igazgatás feladatai hatalmasan megnövekedtek, hiszen a hatósági eszközökkel végzendőkhöz a csak szervezési eszközökkel megoldható teendők egész sora járult. Ez egyben a feladatok minőségi változását is aláhúzza.

b) A mennyiségi növekedés azért is előállott, mert bármilyen mutató szerint nézzük is iparunkat, az államosítások óta az állami ipar méretei roppantul kitágultak. Az 1949. évi 547 000-hez képest 1958-ra például az állami iparban foglalkoztatottak száma 982 000-re emelkedett.[38] A feladatok sokasodásának ugyan nem kell okvetlenül sem a közvetlen, sem az irányító adminisztráció létszámszaporulatával járnia. Kétségtelen azonban, hogy az ipari igazgatás létszámát a felszabadulás, vagy az államosítások előttivel egybevetni értelmetlenségekre vezet.

c) Az ipari igazgatás tevékenységi módszereit illetően szembetűnő az eltolódás a szervezés javára a hatósági rendelkezésekkel való igazgatás (irányítás) helyett. Még a normatív, illetve konkrét aktusoknak felfogható utasítások esetében is az a helyzet, hogy azokat az érintett vállalatoknál fennforgó viszonyok elemzése rendszerint megelőzi s a rendelkezés kibocsátása ehhez képest általában egyszerű munka. Az irányító szerveknél egyre inkább előtérbe kerül a technikai-közgazdasági tudományos jellegű működés.[39] Azok a célkitűzések, amelyek az ipar előtt állanak: a munka termelékenysége, a műszaki színvonal emelkedésének meggyorsítása elsősorban nem parancsok dolga, hanem a feltételek megteremtésétől és attól függ, hogyan sikerül a dolgozókat ezekre mozgósítani. amihez erősíteni kell az ipar alsó és felső vezetőinek a dolgozó tömegekhez való kapcsolatát.

V.

Az iparra tett megállapítások még mutatis mutandis sem alkalmazhatók puszta behelyettesítéssel a mezőgazdaságra. Amíg ugyanis az iparban a szocialista tulajdon főleg az államosítások révén volt megteremthető, addig a mezőgazdaságban az államosítás csak másodlagos, bár nem jelentéktelen útja a szocialista tulajdoni viszonyok létrehozásának. Ezentúl pedig: a gazdaság e két alapvető szektorában folyó termelés jellegbeli eltérései sem engedik meg, hogy egy kalap alá vegyük őket. Mégis az ipari igazgatás feladatait és functionálását illetően több tekintetben hasonló eredményekhez jutunk.

Kétségkívül a mezőgazdasági igazgatásra is érvényes a feladatok megnövekedéséről szóló állításunk. A mezőgazdasági igazgatás szerveinek irányítása alatt több mint négyszáz állami gazdaság működik, több mint 1,8 millió kat. hold területtel, s ők irányítják a 250 mezőgazdasági gépállomást, amelyeknek évi teljesítménye közel 10 millió normálhold,[40] alájuk tartozik az állami erdőgazdaságok irányítása is. Előbbi kettőnél nemcsak azok a feladatok jelentkeznek, amelyek az állami vállalatoknál általában, hanem úgy kell működtetni őket, hogy rajtuk keresztül az állam közvetlen segítséget nyújtson a termelőszövetkezeteknek és az egyénileg gazdálkodó parasztoknak.

1948 óta a mezőgazdasági igazgatás szerveinek (persze nem kizárólag ezeknek) döntő feladata az egyénileg gazdálkodó parasztok önkéntes társulásán és a tagok önkéntes munkáján alapuló termelőszövetkezetek létrehozásának elősegítése, s a termelőszövetkezetek állami támogatásának és irányításának ellátása. Az önkéntesség hangsúlyozása minden kényszerítő eszköz és módszer használatát elvileg kizárja. Mindaz az eredmény. amit 1948—56 között ezen a téren a politikai és állami szervek együttes munkája produkált, csak ott bizonyult valóságosnak. ahol a szervezést ténylegesen a politikai meggyőzés és nevelés eszközeivel érték el. Az államigazgatási apparátus feladatainál a szervező jelleg felé való eltolódás már pusztán ezért is tény még akkor is, ha nem mellőzzük az önkéntesség elvének megsértéséből eredő hibák számításba vételét. A tétel pregnáns bizonyítéka egyébként az, amit a termelőszövetkezetek szer-

[38] Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1959. 56. old.

[39] L. idevonatkozólag az MSZMP VII. kongresszusának határozatát, amely kiemeli: „... a gazdasági élet minden szintjén az eddiginél hatékonyabb tudományosabb, magasabb színvonalú vezetésre van szükség". (A MSZMP VII. kongresszusa. 179. old.)

[40] Uo. mint 38. jegyzet. 84. és 92. oldal. Az adatok az 1958. év végi állapot szerintiek.

vezésénél és megszilárdításánál az utolsó három évben tapasztaltunk.

Ismeretes, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása nem szakítható el annak fejlesztésétől. Ismeretesek az e körül 1953 előtt, majd 1953—56 között elkövetett s lényegében ellenkező előjelű hibák is.[41] Taglalásuk most nem tartozik ide. Bennünket az érdekel, hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztése is döntően szervezési munkával megoldható feladat, ahol a hatósági cselekményeknek csupán kisegítő, (de mint ilyen nem alábecsülendő) szerepük lehet.

Az ipar igazgatásával szemben a mezőgazdaság igazgatását illetően sajátos jegy, hogy utóbbinál — a felszabadulás óta szinte állandóan — a hatósági cselekmények útján teljesítendő feladatok is meggyarapodtak, bár ezek jórészénél a szervezési és kifejezetten hatósági eszközök együttes használata általában jellemzőnek mondható. Különösen szembeszökő volt ez a földosztásnál, tagosításoknál, földrendezéseknél. Nem ebben a körben kell természetesen értékelnünk azt, hogy volt időszak, amikor helyesen csak a gazdasági befolyásolással és szervezéssel elérhető célokhoz hatósági kényszerrel próbáltak eljutni.

A feladatok mennyiségi növekedése és újak jelentkezése a mezőgazdasági igazgatásban is szükségképpen maga után vonta nemcsak a szervezet megnagyobbodását, hanem annak konstrukciós változásait is. A mezőgazdasági igazgatást egészen a községekig lenyúlóan ki kellett építeni éspedig zömmel mezőgazdasági szakemberekből, szervezőkből, és könyvelési-számviteli képesítésű alkalmazottakból. Mellőzhetetlen volt továbbá az igazgatás többirányú differenciálása egyfelől az irányítandó és igazgatandó szervezeti egységek (állami gazdaság — gépállomás — termelőszövetkezetek — egyénileg gazdálkodók stb.), másfelől pedig a mezőgazdasági termelés tagosulása szerint (növénytermelés — állattenyésztés stb.). Az erősen differenciált szervezet összefogása persze sohasem egyszerű s általában csak szervezeti összefogással végezhető el. A tanácsi szervezet előnyeire helyes ebben az összefüggésben is rámutatni.

VI.

Az államigazgatási feladatoknak a népgazdaság két döntő szektorában áttekintett változásai maguk után vonták, hogy mind kormányzati, mind helyi szinten megváltoztak az irányítási és vezetési feladatok is. A kormányzásnak és az igazgatásnak a szocialista tulajdoni viszonyok létrejötte előtt (s a felszabadulás előtt is) szükségképpen foglalkoznia kellett gazdasági kérdésekkel, hiszen a politika a gazdaság koncentrált kifejezése. A szocialista tulajdoni viszonyok mellett azonban — értve ezen azt, hogy a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdon — ez más jelleget ölt, hiszen a termelés, a forgalom stb. elvi és operatív irányítását és igazgatását is túlnyomórészt az államigazgatási szervezetnek kell ellátnia. Ez részleteiben főképp a tervezésből, a szerveknek a tervek vonalában mozgatásából, az ellenőrzésből és elemzésből, a szervek közötti összhang biztosításából, személyi és anyagi feltételek megteremtéséből áll.[42] Amíg tőkés tulajdoni viszonyok között jellemző az állam és a termelés organizációjának kettőssége, addig ezek a népi demokrációban szétbonthatatlanok.[43]

A vázolt okok mellőzhetetlenné tették elsősorban kormányzati szinten a népgazdaság irányítására alkalmas szervezet felállítását. Az elhatároló lépést — az addigi fejlődési folyamatra építve — az Alkotmány jelentette, amely a minisztertanácsot az államigazgatás legfelsőbb szervévé minősítette s feladatává tette a minisztériumok és a közvetlenül alája rendelt egyéb szervek munkájának irányítását, valamint a népgazdasági tervek megvalósításának biztosítását.[44] A minisztertanács alá meg kellett teremteni azoknak az úgynevezett functionális — kormányzati szerveknek a hálózatát, amelyek éppen ennek az irányító tevékenységnek az ellátásában voltak hivatottak kiszolgálni a minisztertanácsot. A közbenső állomásoknál nem állva meg, ilyeneknek minősülnek:

a) Az Országos Tervhivatal, amelyet már tárgyaltunk.

b) A Központi Statisztikai Hivatal, amely ugyan a róla szóló 1952 : VII. tv. hatálybalépése előtt is létezett, de amelynek a hivatkozott törvény kifejezetten első kötelességévé tette a minisztertanács gyors, megbízható és rendszeres tájékoztatását a népgazdasági tervek teljesítéséről, a gazdasági, szociális és kulturális élet fejlődéséről, a népgazdaság erőforrásainak állapotáról és felhasználásáról.

c) A népi ellenőrzési szervezet (1957 : VII. tv.), amely központi bizottsága útján szakvéleményt ad a minisztertanács számára a költségvetést és zárszámadást megállapító törvényjavaslathoz, valamint a népgazdasági tervhez és

[41] L. MSZMP Országos Értekezletének jegyzőkönyve. 199. old. (Fehér Lajos felszólalása.)

[42] Vö. A Népgazdasági Tanács felállításáról szóló 1949:XVI. tv. indokolásával, amely szerint a tanács „hatáskörét a javaslat akként állapítja meg, hogy a tanács általános gazdasági irányítást fejthessen ki, irányító befolyását a tervgazdálkodás terén érvényesíthesse, a gazdasági szervezés döntő kérdéseiben állást foglalhasson és az állami ellenőrzés, valamint a statisztikai adatgyűjtés egyre fokozódó jelentőségű konkrét feladatait megszabhassa. Ugyancsak a Népgazdasági Tanács hivatása lesz a gazdasági ügykört ellátó minisztériumok és az egyéb gazdasági szervek működésének egybehangolása, valamint a véleménynyilvánítás a minisztertanács elé kerülő jelentősebb gazdasági vonatkozású jogszabályok és határozatok tervezete tekintetében".

[43] Vö. Beér János: hiv. mű. 440. old.

[44] Vö. Kovács István: A minisztertanács működési területei és helye állami szerveink rendszerében. Állam és Igazgatás. 1956. 6. szám.

az ennek végrehajtásáról szóló beszámolókhoz.[45] A minisztertanács és a népi ellenőrzés viszonyának fővonása, hogy a Központi Népi Ellenőrző Bizottságot a minisztertanács irányítja.

d) Az Országos Árhivatal [31/1956. (XII. 30.) Korm. számú határozat.] Az Árhivatal elnökének javaslatára dönt a kormány a jelentősebb árrendezési és ármegállapítási kérdésekben. [10/1957. (II. 24.) Korm. számú rendelet.]

Megjegyezzük, hogy e speciálisan az irányítást támogató szerveken kívül a minisztériumok is fejtenek ki idevágó működést. Különösen szembeszökő ez a pénzügyminisztériumnál és a munkaügyi minisztériumnál.[46]

Más jelleggel ugyancsak a minisztertanács kormányzati-irányító feladatának ellátását segíti több magasszintű tanácsadó-véleményező testület is. Ezeket jól példázza az 1951. évi 33. tvr.-el felállított Termelőszövetkezeti Tanács, amely az 1958. évi 10. tvr. értelmében a minisztertanács mellett, annak felügyelete alatt működik s amelynek elsőrendű feladata a termelőszövetkezetek vezetésére, a munka megszervezésére, díjazására és elszámolására, valamint a közös szövetkezeti vagyon védelmére és növelésére, végül az alapszabályok fejlesztésére vonatkozó javaslatok kidolgozása és azoknak a minisztertanács elé való terjesztése.

Terjedelmi lehetőségeinket messze meghaladná az érintett kormányzati szervek sorsának végigkísérése népi demokráciánk történetén s még inkább a helyi irányítás-vezetés feladatainak és szervezetének ilyenértelmű végig elemzése. Úgy véljük azonban: sikerült ennyivel is bizonyítanunk, hogy a szocialista építés során feladataiban és szervezetében is új államigazgatás született, amelyet mind ezek, mind functionálásának eszközei és módszerei egyértelműen elhatárolnak a felszabadulás előtti népelnyomó közigazgatástól.

Szamel Lajos

[45] A törvény indokolása is kiemeli: a kormány nem nélkülözheti a közvetlen alárendeltségében működő ellenőrző szerveket s a kormány munkáját olyan ellenőrző szervezet képes ténylegesen segíteni, amelynek keretében maga a dolgozó nép is részt vesz az ellenőrzésben.

[46] A Gazdasági Főtanács és a Népgazdasági Tanács ezen a körön kívül esik, mivel ezek a kormány gazdasági irányító tevékenységének egy részét közvetlenül látták el.

Munkajogunk fejlődésének egyes vonásai a felszabadulás után

I. Munkajogunk kialakulásának és fejlődésének a jelentőségét teljes egészében csak akkor méltányolhatjuk, ha felidézzük a felszabadulást megelőző munkaügyi szabályozás szellemét. Ha a Horthy-féle rendszerről semmi más adatunk nem maradt volna fenn, csak a munkaügyi jogalkotás, egyedül ennek alapján is megállapítható lenne ennek a rendszernek reakciós, félfeudális, a dolgozó tömegek elnyomását és kizsákmányolását fasiszta módon biztosító jellege. Míg az iparilag fejlett tőkés országokban a munkásmozgalom — ha csak meghatározott korlátok között, esetleg csak ideiglenesen is — különböző engedményeket harcolt ki, Magyarországon még a feudális elemeket sem távolították el a munkaügyi szabályok közül, sőt ezekhez eleinte burkoltabb, később pedig egyre nyíltabb formák között fasiszta jellegű rendelkezések csatlakoztak. Csak egy-két jellemző példára kívánunk hivatkozni. Egészen a felszabadulásig érvényben voltak azok a jogszabályok, amelyek lehetőséget nyújtottak arra, hogy a dolgozókat közvetlen közigazgatási kényszerrel, tehát karhatalommal is, munkára kényszerítsék; a sztrájk viszont büntetendő cselekmény volt. A jogszabály megengedte a tanoncok testi fenyítését is. A nők alárendelt helyzete nyilvánult meg azokban a törvényes tilalmakban, amelyek megakadályozták, hogy a nők a közszolgálat területén elhelyezkedhessenek, és egyes állások vagy foglalkozások betöltéséhez szükséges képesítést (diplomát) megszerezhessék. Ezeket, valamint több más, a dolgozók egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és szervezkedési szabadságát, általában tehát alapvető emberi jogait sértő jogszabályt csak a felszabadulást követő jogalkotás helyezte hatályon kívül.[1] Embertelen körülmények között dolgoztak a munkások, különösen a nők és a fiatalkorúak. A Szakszervezeti Tanács 1930-ban megtartott kongresszusán az egyik felszólaló a következőképpen írta le a textilgyárakban dolgozó nők helyzetét: „A textilüzemekben 54—57 óra alatt akkordban a nőmunkások 23—24 pengőt keresnek hetente. A textiliparban ma is 56—60 órát dolgoznak egész éjjelen keresztül is. Asszonyok, akik elhagyják reggel gyermeküket, nem is tudnak tiszta fejjel dolgozni, mert egész nap rettegnek, mi történik a gyermekükkel. És hogy néz ki az az asszony 30 éves korában, aki 60 órát dolgozott hetenként, este legjobb esetben 6 órakor hagyja abba a munkát... nemcsak 10 órát dolgozik naponta, hanem odahaza is dolgozik, és villamoson vagy gyalog tölt el három órát, amíg a munkahelyére ér."[2] A tanoncok 47%-a napi 8 óránál, 24%-a a napi 10 óránál többet dolgozott.[3]

[1] 1946. évi XIX. tv.; 52 100/1945. (V. 8. Ip. M. sz. rendelet.

[2] Nagy Tamás: Politikai gazdaságtan, egyetemi jegyzet, 1953. I. évf. 314. old.

[3] Nagy Tamás i. m. 313. old.

A legtöbb iparilag fejlett tőkés országban a munkásmozgalom — kisebb vagy nagyobb mértékben — kiharcolta a tarifaszerződések megkötésének a lehetőségét, és kötelező erejének a jogi elismerését. Magyarországon az uralkodó osztályok — egyes haladó szellemű javaslatok ellenére — megakadályozták ezt a fejlődési folymatot, sőt letörése érdekében 1936-ban törvénybe iktatták a tarifaszerződés fasiszta jellegű torz-képét. A jogszabály ugyanis feljogosította az iparhatóságot, vagyis egy államigazgatási szervet arra, hogy kormányhatósági jóváhagyástól függően szabályrendelet formájában „tarifaszerződést" hozzon létre, ugyan úgy, mint ahogyan a fasiszta Németországban is a tarifaszerződések helyébe az államigazgatási szervek által kibocsátott „tarifarendeletek" léptek.

Az ipari és kereskedelmi dolgozók betegségi és baleseti biztosítását szabályozó törvény,[4] ha szűk keretek között is, de némi önkormányzatot biztosított a társadalombiztosítási szerveknek, amelyekben a dolgozók is részt vehettek. 1927-ben azonban az új szabályozás[5] a korábbi önkormányzati szervezéssel ellentétben bevezette az erőteljes állami felügyeletet. Ennek a szükségességét azzal indokolta, hogy „az intézmény vezetése és működése mindinkább lecsúszott a munkaadók és a munkásság összhangzatos egyetértésének talajáról a pártpolitikai egyeduralom hínárjába." Indokolta továbbá azzal, hogy a „bűnös könnyelműséggel felidézett proletárdiktatúra, amely a nemzet egyetemének erkölcsi és anyagi javaiban olyan mélyreható rombolással tobzódott, segítő társainak, sőt vezéreinek jelentékeny részét a munkabiztosítás tisztviselői közül szedte . . ."

Jellemző volt a felszabadulást megelőző jogalkotásra az a törekvés is, hogy a jogi szabályozás segítségével is fokozza a fizikai és a szellemi, a városi és a falusi munka között fennállott ellentéteket, megbontsa a munkásmozgalom egységét, valamint az is, hogy a közszolgálati és a vezető állású dolgozókból az uralkodó osztályokat hűségesen kiszolgáló réteget alakítson ki. Ezeket a törekvéseket a jogi szabályozás azzal szolgálta, hogy nem egységesen, hanem egymástól elszigetelten és eltérő módon szabályozta a dolgozók különböző kategóriáinak a munkafeltételeit, a közszolgálati és a vezető állású dolgozókat pedig különböző, feudális jellegű előnyökben, kiváltságokban részesítette.

Nagyon nehezen tört utat Magyarországon a munkafeltételeknek kógens jellegű szabályozása is, amely pedig az iparilag fejlettebb tőkés országokban, ahol a munkásmozgalom erősebb volt, legalább azt a biztosítékot jelentette, hogy a munkásmozgalom által kiharcolt és jogszabályba vagy tarifaszerződésbe foglalt rendelkezésektől a dolgozók hátrányára eltérni nem lehetett. Magyarországon — egy-két kivételtől eltekintve — a jogszabály a munkaviszony feltételeinek a megállapítását a felek szabad egyezkedésére bízta. Ezzel lehetővé tette, hogy a tőkés vállalat a jogszabály rendelkezéseitől a munkaszerződés, vagy még inkább a munkarend segítségével, eltérjen. Az üzem eldugott sarkában ugyanis rendszerint ott volt a munkarend, amely a dolgozó hozzájárulása és tudomása nélkül is, a jogszabályon túlmenő jogi eszközök segítségével biztosította a kizsákmányolás lehetőségét, az embertelenül szigorú munkafegyelem érvényesülését. Így például rendszerint a vállalati munkarend szabályozta a pénzbírságokat, és a tőkés vállalat részére a jogszabályban meghatározott felmondási időnél rövidebb, lényegében azonnali hatályú felmondási lehetőséget biztosított minden indokolás nélkül. Jellemző volt a burzsoa bírói gyakorlat hipokrízisére, hogy olyan esetekben is, amidőn kényszerítő erejű jogszabályok a dolgozók részére védelmet biztosítottak, ezt a védelmet csak a munkaviszony megszűnéséig ismerte el. A bírói gyakorlat álláspontja szerint ugyanis, ha a munkaviszony megszűnt, a dolgozó érvényesen lemondhatott a kényszerítő erejű jogszabályok által nyújtott védelemről. A bírói gyakorlat ezt az álláspontját azzal indokolta, hogy a munkaviszonnyal együttjáró alárendeltségi és függőségi viszony, vagyis a dolgozó kiszolgáltatottsága csak a munkaviszony megszűnéséig tart, a munkaviszony megszűnése után a dolgozó kiszolgáltatott helyzete megszűnik, tehát további védelemre már nem szorul. Nyilvánvaló viszont, hogy a dolgozó kényszerhelyzete és kiszolgáltatottsága éppen a munkaviszony megszűnésekor vált a legsúlyosabbá, mert munka és kereset nélkül maradt, tehát éppen ekkor lett volna leginkább szüksége a megfelelő jogi védelemre.

A nagy vonásokban ismertetett szabályozási rendszert betetőzték a nyilas uralom előkészítését szolgáló, valamint a nyilas uralom alatt kiadott jogszabályok, amelyek a kényszermunkától egészen a munkához való jog sárbatiprásáig, valamint a munkásmozgalom felszámolását célzó intézkedéstől egészen odáig terjedtek, hogy a munkásokat a munkáltatókkal közös, fasiszta jellegű kényszerszervezetekbe kívánták tömöríteni.

A jogszabályok azonban még mindig csak egyes vonatkozásokban és halványan tükrözték a valóságot, vagyis azt az embertelenül kizsákmányoló, a dolgozó népet elnyomó és megnyomorító politikát, amely a gyakorlatban a munka megszervezése területén is érvényesült. Ez különösen abban a kegyetlen terrorban nyilvánult meg, amellyel a Horthy-rendszer különböző politikai és szervezési kényszereszközökkel igyekezett a munkásmozgalmat felszámolni, az osztályharcot gúzsba kötni. Mindezekhez járult a második világháború felmérhetetlen emberi, anyagi és erkölcsi vérvesztesége.

II. Erről a mélypontról indultunk el, amidőn a Szovjetunió Dicsőséges Vörös Hadserege felszabadította hazánkat a fasiszta elnyomás

[4] 1907. évi XIX. tv.
[5] 1927. évi XXI. tv.

alól és megteremtette a lehetőséget arra, hogy hazánk dolgozó népe kezébe vegye sorsának, fejlődésének az irányítását. Ez a fejlődés szükségszerűen és alapjaiban érintette a társadalom munkaszervezetét, ideértve a jogi szabályozást is.

A munka társadalmi megszervezésére vonatkozó jogalkotásunk fejlődése a felszabadulást követően két szakaszra osztható, mégpedig a felszabadulástól a fordulat évéig terjedő szakaszra, és a fordulat évét követő szakaszra.

Munkajogunk a fejlődés első szakaszában még elsősorban a tőkésosztály elleni harc eszköze volt, előmozdította a kizsákmányolás korlátozását, a munkásosztály öntudatának az emelkedését, egységének a kialakulását, politikai hatalmának a kibontakozását, és mindezek segítségével a fordulat előkészítését. A felsorolt célok megvalósítása érdekében munkajogunk főleg a következő feladatok végrehajtását szolgálta:

1. A munka megszervezésének a területén is előmozdította a feudalizmus és a fasizmus maradványainak a felszámolását, ideértve a fizikai és a szellemi, a városi és a falusi dolgozók éles megkülönböztetését, valamint a nők egyenjogúságát sértő szabályok hatályon kívül helyezését is.

2. Elősegítette az újjáépítés feladatainak a végrehajtását.

3. Korlátozta a kizsákmányolást, és egyre fokozódó mértékben szolgálta a dolgozók politikai és gazdasági követeléseinek a teljesítését.

4. Végül már ebben a fejlődési szakaszban is megkezdte a szocializmus építését szolgáló egyes jogintézmények kialakítását.

Munkajogunk tehát ebben a fejlődési szakaszban elsősorban a tőkésosztály ellen folytatott osztályharc eszköze volt. Megállapíthatjuk azonban, hogy a munkaügyi jogalkotás már előre is tekintett, mert a tőkés gazdálkodás keretei között is megkezdte a szocialista munkajog egyes intézményeinek a kialakítását. Azok a különböző munkavédelmi, jóléti és kulturális szolgáltatásokat biztosító rendelkezések például, amelyeket különösen az akkor kötött kollektív szerződések tartalmaztak, a fordulat éve után a szocialista munkajog intézményeivé váltak. Vagy pl. az üzemi bizottságok egyik fontos feladata már ekkor is az volt, hogy a dolgozókat újfajta munkaerkölcsre és munkafegyelemre neveljék.

III. A fordulat éve alapvető változást jelentett a munka megszervezésére vonatkozó jogi szabályozás területén is. Az 1948-as és a további államosításokkal a gazdaság döntő része állami tulajdonba került, tehát az így kialakult szocialista szektorban megszűnt a kizsákmányolás, és létrejött az a talaj, amelyen a szocializmus gazdasági alaptörvénye kibontakozhatott. Ugyan erre az időre esik a két munkáspárt egyesülése is, ami a munkaviszony szabályozásának új politikai feltételeit teremtette meg. Az államosításokkal a munkásosztály az üzemek gazdájává vált, és az üzemeken belül a tőkés és a munkás érdekellentéte helyébe az üzemben dolgozók érdekközössége lépett. Ebben a fejlődési szakaszban különösen három jogszabálynak van alapvető jelentősége: alkotmányunknak, az 1951. január 31-én megjelent Munka Törvénykönyvének, valamint az 1953. évi 25. sz. törvényerejű rendeletnek, amely a MDP 1953. júniusi határozatai alapján a Munka Törvénykönyvének módosításait és kiegészítéseit tartalmazza.

Alkotmányunk egyfelől társadalmi rendünk politikai és gazdasági alapjainak a rögzítése körében, másfelől az állampolgárok jogai és kötelezettségei között sorolja fel munkajogunk legfontosabb alapelveit. Alkotmányunk 9. §-a, amely a társadalmi rendünket szabályozó II. fejezetbe tartozik, a következőket tartalmazza:

„(1) A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka.

(2) Minden munkaképes polgárnak joga, kötelessége és becsületbeli ügye, hogy képességei szerint dolgozzék.

(3) A dolgozók munkájukkal, munkaversenyben való részvételükkel, a munkafegyelem fokozásával és a munkamódszerek tökéletesítésével, a szocialista építés ügyét szolgálják.

(4) A Magyar Népköztársaság megvalósítani törekszik a szocializmus elvét: »Mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája szerint«."

Az állampolgárok jogai és kötelességei társadalmi rendünkből fakadnak és társadalmi rendünk szilárdságát biztosítják. Alkotmányunk ezek között szabályozza a dolgozók és a vállalatok alapvető munkajogi jogait és kötelességeit is. Nem kívánjuk felsorolni alkotmányunk VIII. fejezetének idevágó szabályait, de mindenképpen ki kell emelnünk, hogy alkotmányunk nemcsak felsorolja ezeket a jogokat és kötelezettségeket, hanem megjelöli azokat a szervezési és jogi eszközöket is, amelyek a különböző jogok érvényesülését és az egyes kötelezettségek teljesítését szolgálják. Ezzel alkotmányunk meghatározta munkajogunk legfontosabb jogi intézményeit.

Alkotmányunkban tehát kifejezésre jut az a döntő fordulat, amely a társadalmi munkaszervezetben bekövetkezett: a dolgozó nép lerázta a kapitalizmus igáját, kezébe ragadta a politikai hatalmat, társadalmi tulajdonba vette a termelőeszközök zömét; mindezekkel megszüntette a kapitalista munkaszervezet politikai és gazdasági alapját, és ezek helyett létrehozta azokat a politikai és gazdasági feltételeket, amelyek alapján megindulhatott a szocializmus építése, megkezdődhetett a munka szocialista jellegű megszervezése.

Az alkotmány kihirdetését követően a munkajogi jogalkotásra az a feladat várt, hogy részletes szabályozással is biztosítsa a már elért eredmények érvényesülését, és elősegítse a kijelölt követelmények gyors megvalósulását. Mindkét feladat teljesítésére a MDP már korábban megtartott kongresszusán elhangzott prog-

ramnyilatkozat szolgált útmutatással. A program célul tűzte az életszínvonal emelését, a munkafegyelem és a munkaerkölcs megszilárdítását, a munkaverseny kiszélesítését, a díjazás területén az egyenlősítés megszüntetését és ehelyett a szakképzett, a több, a jobb munka magasabb társadalmi és anyagi elismerését. Felhívta a kongresszus a figyelmet az egyes szakmákban mutatkozó munkaerőhiány leküzdésére és kiemelte a szakszervezetek megnövekedett új feladatait is. Alkotmányunk és a MDP kongresszusának iránymutatásai alapján, a különböző jogszabályok és kollektív szerződések kialakították azokat a részletes rendelkezéseket, amelyek a munka társadalmi megszervezésének minden területén meghatározták a dolgozók és a vállalatok leglényegesebb jogait és kötelezettségeit. Ezzel fokozatosan megérett a helyzet a munkajogi szabályok egységes dogmatikai rendszerben való összefoglalására, egy munkajogi kodex, vagyis a Munka Törvénykönyvének a megalkotására.

A kapitalizmus viszonyai között nincs lehetőség arra, hogy a munkajog mint önálló jogágazat kibontakozzék, mert nem alakulhat ki a társadalmi viszonyoknak egy olyan viszonylag elkülönült köre, amely egységes alapelvekre felépülő sajátos szabályozási és megoldási módszerek alkalmazására vezetne. A kapitalista társadalmi rendben ugyanis a munkaerő, ha sajátos áru is, de lényegében mégis csak áru, amelyre a burzsoa jogrendszer bizonyos eltérésekkel ugyan, de szükségszerűen a burzsoa magánjog alapelveire épülő vagyoni-jogi kategóriákat alkalmazza. Jellemző, hogy a polgári irodalom a munkajogot általában önálló jogágazatnak nem is tekinti, hanem csak vegyes szakjognak vagy legfeljebb önálló diszciplinának. A szocializmus viszonyai között azonban — a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján és a kizsákmányolás lehetőségének a megakadályozásával — a munkaerő árujellege és az értéktöbblet elsajátítása megszűnik. A termelési viszonyok összhangba kerülnek a termelőerőkkel, és mindezek következtében a munkaerő kifejtésének, illetőleg felhasználásának a viszonyai kiszakadnak az áruviszonyok köréből, önálló kategóriává, a társadalom munkájában való közvetlen részvétel és a nemzeti jövedelemből való közvetlen részesedés viszonyaivá válnak, mert a dolgozók a szocialista vállalatok, hivatalok és társadalmi szervek keretei között az egész társadalom érdekében saját maguk részére végeznek munkát. Ezzel kialakul a társadalmi viszonyoknak az áruviszonyoktól viszonylag elkülönült, meghatározott köre. Kibontakoznak azok a gazdasági, társadalmi és politikai feltételek, amelyek nemcsak lehetővé, de a szocialista állam és jogelmélet álláspontja szerint objektíve is szükségessé teszik a munkaviszonyra és az azzal szorosan összefüggő egyéb társadalmi viszonyokra vonatkozó sajátos megoldási módszerek kialakulását és a jogszabályanyag egységes jogágazatba való foglalását, tehát a munkajognak mint önálló jogágazatnak a kialakulását. Ez nyilvánult meg a Munka Törvénykönyvének a megalkotásában is.

A Munka Törvénykönyve, vagyis az 1951. évi 7. sz. törvényerejű rendelet összefoglalta társadalmunk gazdasági és politikai fejlődésének a munka társadalmi megszervezésének a területén kibontakozott eredményeit, és ezzel megvetette a további fejlődés alapját. Ezt fejezi ki a Munka Törvénykönyvének bevezető szövege, amely szerint: „A Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama, amelyben a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonban van. A dolgozók hatalmas többsége felszabadult a kizsákmányolás alól, s a Szovjetunió állandó segítségére támaszkodva, a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét. Megváltozott a dolgozók viszonya a munkához; a munka kényszerből mindinkább becsület és dicsőség dolgává válik.

A munkaviszonynak a szocializmus építését szolgáló szabályait foglalja össze a Munka Törvénykönyve."

A Munka Törvénykönyve megalkotásának igen nagy jelentősége volt. Kifejezésre juttatta, hogy a fordulat éve, illetőleg az alkotmány kihirdetése óta lényeges fejlődés következett be a szocialista munkaszervezet kialakulásában és megszilárdulásában. Kibontakoztak és megerősödtek azok a politikai és gazdasági feltételek, amelyeknek a talaján a munkajog mint önálló jogágazat létrejött. A gyors fejlődés lázas ütemében alkotott első munkakodex azonban nem lehetett mentes egyes fogyatékosságoktól. Sőt a további fejlődés is szükségképpen meghaladta a Munka Törvénykönyvének egyes megoldásait. Ez szolgált alapul arra, hogy a MDP 1953. júniusi határozatai — a Munka Törvénykönyvének életbelépése óta eltelt majdnem két év tapasztalatai alapján — rávilágítottak, hogy a Munka Törvénykönyvének eredeti szabályai nem minden vonatkozásban voltak alkalmasak arra, hogy a Munka Törvénykönyve a maga szolgálati szerepét következetesen és maradéktalanul betöltse. A hiányosság főleg két területen mutatkozott meg. Az egyik hiányosság az volt, hogy a Munka Törvénykönyve nem elég széles körben biztosította a dolgozók érdekeit, ami zavarta a társadalmi és az egyéni érdek kötelező összhangjának a megvalósulását. A másik hiányosság az volt, hogy a Munka Törvénykönyvének részletes szabályai nem szervezték meg kielégítő módon a Munka Törvénykönyvében meghatározott jogok és törvényes érdekek megvalósulásának a jogi biztosítékait. A szocializmus gazdasági alaptörvényének fokozott érvényesülése érdekében tehát szükségessé vált a Munka Törvénykönyvének módosítása és kiegészítése. Ezt valósította meg az 1953. évi 25. sz. tvr. és az 53/1953. (XI. 28.) M. T. sz. új végrehajtási rendelet. Az új szabályozás lényege az volt, hogy egyfelől több vonatkozásban is kiszélesítette a munkásosztály és a dolgozók jogait,

másfelől pedig olyan jogi eszközöket bocsátott a dolgozók, valamint a dolgozók érdekképviseleti szervei, a szakszervezetek rendelkezésére, amelyek erőteljesebben biztosították a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek a megvalósulását. Ezen felül az új szabályozás megnövelte az államigazgatási szerveknek, továbbá a vállalatok és a hivatalok vezető beosztású dolgozóinak a felelősségét a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek a megvalósulásával kapcsolatban.

IV. A Munka Törvénykönyvének a módosításával és kiegészítésével azonban nem állt meg, de nem is szakadhatott meg a fejlődés. A szocialista állam ugyanis arra törekszik, hogy megfelelő gazdasági-szervező és kulturális-nevelő feladatok ellátásával egyre nagyobb mértékben segítse elő a szocializmus gazdasági alaptörvényének az érvényesülését. Vonatkozik ez a munka társadalmi megszervezésére is. Munkajogunknak tehát állandóan lépést kell tartania a gazdasági alapban lejátszódó fejlődéssel, és alkalmasnak kell lennie arra, hogy egyre fokozódó mértékben szolgálja a szocialista államot gazdasági-szervező és kulturális-nevelő feladatainak az ellátásában. Az alaptörvény megvalósulásának üteme ugyanis igen nagy mértékben attól függ, hogy a dolgozók milyen eredményeket érnek el általában a termelés, a termelésen belül pedig különösen a termelékenység emelése, a minőség javítása, az önköltség és a selejt csökkentése, a megtakarítások, továbbá a munka jobb megszervezése területén, mert az anyagi és kulturális szükségleteket egyre magasabb fokon csak olyan mértékben lehet kielégíteni, amilyen mértékben az ehhez szükséges anyagi eszközöket társadalmunk jó munkával megteremti. A munkaügyi jogalkotásnak és jogalkalmazásnak, valamint a munkajog tudományának is arra kell tehát törekednie, hogy a munka társadalmi megszervezésére vonatkozó szabályozás egyre tökéletesebben szolgálja a felsorolt feladatokat, és azok segítségével a szocializmus gazdasági alaptörvényének az érvényesülését.

Alkotmányunk és a Munka Törvénykönyve meghatározták munkajogunk alapelveit és kialakították munkajogunk legfontosabb intézményeit. A legújabb fejlődés azonban számos olyan új vonást mutat, amelyek az egyes munkajogi intézményeknek a keretei között a további fejlődés perspektíváira utalnak, gazdagítják és tökéletesítik ezeknek az intézményeknek a jogi tartalmát, és új dogmatikai megoldásokat alakítanak ki. Ha megvizsgáljuk ezeknek az új vonásoknak az alapjául szolgáló fejlődési tendenciákat, megállapíthatjuk, hogy különösen a következőkről van szó:

1. A vállalatok keretei között egyre inkább kibontakoznak a szocialista jellegű vállalati kollektívák, és megvalósul ezeknek a közreműködése a vállalat belső tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében.

2. Annak az ütemnek megfelelően, ahogyan a szocializmus építése halad, bővül a szakszervezetek jelentősége és jogköre.

3. Növekszenek azok a kötelezettségek, amelyek a szocialista vállalatokat, mint a munka társadalmi megszervezésének a szerveit, a dolgozók foglalkoztatása és a munka megszervezése területén terhelik.

4. Egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert azok a tudati-erkölcsi tényezők, amelyek előmozdítják a munkafegyelem és az új, szocialista jellegű munkaviszonyok megszilárdulását.

V. A dolgozók túlnyomó többsége ma már állami-össznépi tulajdonban levő vállalattal áll munkajogviszonyban. Az állami-össznépi tulajdon alanya maga a nép, az állammá szervezettség formájában. Az állami tulajdon össznépi jellegéből következik elsősorban az, hogy az állampolgárok, mint az össznépi tulajdon részesei, különböző állampolgári jogok formájában lehetőséget nyernek arra, hogy az állam, illetve annak államhatalmi és államigazgatási szervei útján, állampolgári és államigazgatási jogosítványok alapján, részt vegyenek az állami vállalatok tevékenységének az irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében.

Nagyon fontos azonban, hogy az állampolgárok, mint egy meghatározott vállalattal munkajogviszonyban álló dolgozók, közvetlenül is részt vehessenek az adott vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében. Alkotmányunk 56. §-a ki is mondja, hogy a Magyar Népköztársaság a feladatainak ellátásában az öntudatos dolgozók szervezeteire támaszkodik. Alkotmányunk 59. §-a szerint pedig a polgárok alapvető kötelessége: a nép vagyonának megvédése, a társadalmi tulajdon megszilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása, a dolgozók életszínvonalának emelése, műveltségük gyarapítása és a népi demokrácia rendjének a megerősítése. Annak érdekében, hogy az állampolgárok e jogaikkal a vállalaton belül is élhessenek, és e kötelezettségeiket teljesíthessék, a szocialista állam lehetőséget nyújt arra, hogy a dolgozók ama vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében is részt vehessenek, amellyel munkajogviszonyban állnak. A MSZMP VII. kongresszusának határozatai szerint a gazdasági vezetésnek számolnia kell a munkásosztály és a műszaki értelmiség körébe egyre terjedő és fejlődő szocialista öntudattal, építeni kell a dolgozó tömegeknek a szocialista haza és a szocializmus ügye iránti szeretetére és lelkesedésére.[6] Ezt a célt szolgálják többek között azok a jogi intézmények és megoldások, amelyek lehetővé teszik a dolgozók bevonását, illetve részvételét a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében. Ezek a megoldások a következők:

1. A szocialista állam a politikai, a kulturális és a gazdasági élet egész területén általában is széles jogkört biztosít a dolgozók legszélesebb

[6] MSZMP VII. kongresszusa, 1959. 221. old.

tömegszervezetének, a szakszervezetnek, a dolgozók érdekeinek a képviselete és törvényes jogai érvényesítése érdekében. Nagyon lényegesek azonban azok a különös jogosítványok is, amelyekkel a szocialista állam feljogosítja a szakszervezeteket arra, hogy a jogszabály által meghatározott körben részt vegyenek az egyes vállalatok tevékenységének megszervezésében és ellenőrzésében is. Jellemző, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazó tervezet preambuluma a munkához való új viszony legfontosabb megnyilvánulásaként azt emeli ki, hogy a dolgozók aktív módon vesznek részt a termelés irányításában, valamint a munka termelékenységének az emelését és a társadalmi tulajdon gyarapítását szolgáló össznépi szocialista munkaversenyben. Megállapítja továbbá a preambulum, hogy a munkához való kommunista viszony elterjesztése a munkásoknak és alkalmazottaknak a termelés irányításába való bevonása, valamint anyagi helyzetük megjavítása és kulturális színvonaluk emelése terén nagy szerepük van a szakszervezeteknek, amelyek a dolgozók milliói számára az irányítás és a gazdálkodás igazi iskolájává, a kommunizmus iskolájává váltak. Mindez a szocialista demokrácia erőteljes megnyilvánulása, ami a demokratikus centralizmus keretei között lehetővé teszi, hogy a szakszervezetek mint társadalmi szervek, részt vehessenek állami feladatok megoldásában, illetőleg meghatározott állami feladatok megvalósítását át lehessen ruházni a szakszervezetekre, amelyek ezeket a feladatokat a dolgozók bevonásával hajtják végre.

2. Az üzemi demokrácia fejlődésének a megnyilvánulása az is, hogy a szocialista állam egy meghatározott vállalat összes dolgozóit mint vállalati kollektívát is, bevonja a vállalat vezetésének a segítő jellegű megszervezésébe és ellenőrzésébe, mégpedig az üzemi tanács intézménye útján. Mint ismeretes, az üzemi tanácsnak a jogszabály által meghatározott gazdasági kérdésekben ellenőrzési és tanácskozási joga, szociális kérdésekben pedig döntési jogköre van.

3. Előfordul végül, hogy a szocialista állam magát a kollektívát jogosítja fel a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében való részvételre. A kollektívának a termelés-gazdálkodás irányításába és ellenőrzésébe való bevonásának, valamint a termelési feladatok eredményes megvalósítására való mozgósításának a legfontosabb fórumai az üzemen belül a termelési tanácskozások. Minden vállalatnál és üzemben — termelési egységenként — negyedévenként tervismertetéssel félévenként pedig mérlegbeszámolóval egybekötött termelési tanácskozásokat kell tartani. A termelési tanácskozáson kell megvitatni és meghatározni a munkaverseny legfontosabb feladatait és konkrét módszereit is. Ezzel kapcsolatban a MSZMP VII. kongresszusára kidolgozott irányelvek megállapítják, hogy „a párt gazdaságszervező munkájával is növeli a dolgozó tömegek szocialista öntudatát. A szocialista társadalom a tömegek tudatos tevékenysége alapján épül. A dolgozók öntudatának növekedése gyorsítja fejlődésünk ütemét. Ezért van a szocialista versenynek, a szocializmus építése kommunista módszerének óriási értéke.

A szocialista verseny a dolgozó tömegek nevelésének fontos eszköze. A verseny kibontakozása hozza létre a fordulatot a tömegek munkáról alkotott nézeteiben, s teret nyit a milliók öntevékenységének. A termelésben elért eredményeink a legfényesebben bizonyítják a szocialista munkaverseny erejét.

Kibontakoznak hazánkban is a munkaverseny magasabb rendű hajtásai. A legöntudatosabb dolgozók nemcsak magasabb termelési célokat vállalnak, hanem kötelességüknek tekintik az elmaradottak támogatását. A szocialista brigádok tagjai szakmai tudásuk, kultúráltságuk fejlesztésére is törekszenek. Törekvéseiket, erkölcsi normáikat, a szocialista társadalmunkat kovácsoló új típusú emberek magasabb rendű öntudata jellemzi."[7]

Munkajogunknak fontos feladata tehát, hogy a szakszervezetek, az üzemi tanács és a vállalati kollektíva bevonásának, illetve részvételének a jogi formáit úgy szabályozza, hogy a dolgozók tudatos tevékenysége egyre nagyobb mértékben gyorsíthassa fejlődésünk ütemét. A dolgozók bevonásával, illetve részvételi jogaival szorosan összefügg az a kérdés is, hogy ezek mennyiben érinthetik a központi irányítást, illetve a vállalat igazgatójának egyszemélyi felelős vezetését. Megítélésünk szerint államhatalmi szinten ezt a kérdést az SZKP XXI. kongresszusa, és annak alapján az irodalom, már megfelelő módon tisztázta. Véleményünk szerint lényegében ugyanez vonatkozik a vállalat szintjén is egyfelől a vállalat igazgatója, másfelől a szakszervezeti bizottság, az üzemi tanács és a kollektíva jogkörére, illetőleg e jogköröknek egymáshoz való viszonyára. Szocialista államunk ugyanis a vállalat vezetésének a funkcióját nem ruházza át a szakszervezeti bizottságra, az üzemi tanácsra vagy a kollektívára, hanem bevonja az utóbbiakat a vezetés egyes feladatainak az ellátásába, vagy pedig egyes feladatokat teljesen át is ruház ezekre a szervekre. Magának a vezetésnek a funkciója viszont továbbra is megmarad az igazgató egyszemélyi felelős vezetésének a jogkörében. A különböző részvételi jogosítványok tehát a vállalat keretei között sem gyengítik a központi irányítás, illetve a vállalati igazgató jogkörét, sőt inkább erősítik azt, mert lehetővé teszik, hogy az igazgató egyre inkább a legfontosabb vezetési feladatok ellátására fordítsa a figyelmét.

VI. A munkaviszonyokra és a munka megszervezésének a viszonyaira vonatkozó szabályozás közvetlenül érinti a dolgozók mindennapi te-

[7] MSZMP. VII. kongresszusa, 1959. 118. old.

vékenységét, valamint anyagi és kulturális szükségleteinek a kielégítését. Az üzemi demokrácia érvényesülése érdekében szükség van tehát olyan különös szabályozási formákra is, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a dolgozók — az egyes vállalatok keretei között — nemcsak az államhatalmi és az államigazgatási szervek, hanem szakszervezeteik és az üzemi tanács útján, valamint közvetlenül is, részt vehessenek a vállalati munka megszervezésében és munkaviszonyaik szabályozásában. Szükségessé teszi ezt a vállalati önállóság fokozatos növekedése is. Ezt a célt szolgálják a munkajog különös szabályozási formái, nevezetesen a vállalati szabályzatok és a kollektív szerződések, valamint az üzemi tanács döntései. Ebből a szempontból különbséget kell tennünk a munkaviszonyok szabályozása és a vállalat belső tevékenységének a megszervezése között. Ez a megkülönböztetés szolgál alapul arra, hogy külön válasszuk egymástól egyfelől a normatív, másfelől a kötelmi jellegű szabályozási formákat, annak ellenére, hogy a gyakorlatban ez az elkülönülés nem mindig ilyen éles.

A munkaviszonyok normatív jellegű szabályozása elsősorban állami feladat. A szocialista fejlődés rendjén azonban egyre inkább előtérbe lép az a követelmény, hogy a dolgozók a szakszervezet és az üzemi tanács útján, de közvetlenül is mint kollektíva, részt vegyenek a munkaviszonyok jogi szabályozásának a kialakításában. Különösen vonatkozik ez a vállalat belső rendjének a normatív jellegű szabályozására. A vállalat keretei között azonban számos egyéb kérdés is — a jogszabályok keretei között — még további részletes szabályozást igényelhet a vállalat adottságainak és sajátosságainak megfelelően. Így pl. szükség lehet a jogszabály által meghatározott bér- és prémiumrendszer alkalmazásának, a munkaidő beosztásának, az igazgatói jogkör, különösen az utasítási és a fegyelmi jogkör gyakorlásának stb., általában a vállalat belső rendjének a részletesebb szabályozására. Ezt a célt szolgálja a vállalati szabályzat intézménye. A vállalati szabályzatra tehát az jellemző, hogy az egyéni munkaviszonyok tartalmi elemeit, vagyis egyéni alanyi jogokat és kötelezettségeket közvetlenül megállapító, normatív jellegű szabályozási forma.

A dolgozók közreműködését a szabályzatok megalkotásával kapcsolatban az a megoldás szolgálja, hogy a vállalati szabályzatot az igazgató a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben, az üzemi tanács véleményének a kikérése után állapítja meg.

Ahhoz azonban, hogy egy szocialista vállalati kollektíva jól működjék, szükség van a vállalat belső tevékenységének — a normatív jellegű rendelkezések keretei között történő — mennél tökéletesebb megszervezésére is. Ez úgy biztosítható, hogy egyfelől a vállalat igazgatója, másfelől a dolgozók kollektívája, a szakszervezeti bizottság által képviselve, kölcsönösen meghatározzák azokat az együttműködésre és kollektív jellegű szolgáltatásokra irányuló kötelezettségeket, amelyeknek a teljesítése előmozdítja a tervek teljesítését és túlteljesítését, a termelés és a munka megszervezésének a tökéletesítését, a termelékenység emelését, a munkabérrendszerek helyes alkalmazását, a munkafegyelem megszilárdítását, a dolgozók szakmai képzésének az emelését, a munkavédelmi, jóléti és kulturális szolgáltatások teljesítését stb. Ezt a célt szolgálja a vállalati kollektív szerződés intézménye, amely tehát nem az egyéni munkajogviszonyokat közvetlenül befolyásoló normatív jellegű rendelkezéseket, hanem konkrét kötelezettségvállalásokat tartalmaz, vagyis a vállalati szabályzattal szemben nem normatív, hanem kötelmi jellegű szabályozási forma.

A kollektív szerződést rendszerint hosszabb időre, legalább egy évre szokták megkötni. Mégis, lényegét illetően kollektív szerződésnek tekinthetjük az olvan megállapodásokat is, amelyek úgy jönnek létre, hogy a termelési tanácskozás a munka vagy a munkaverseny megszervezésére vonatkozóan valamilyen javaslatot terjeszt elő és azt az igazgató elfogadja.

Sajátos szabályozási formát jelent végül az üzemi tanács döntése. Utaltunk már arra, hogy az üzemi tanácsot a jogszabály által meghatározott egyes szociális kérdésekben döntési jog illeti meg. Az üzemi tanács döntései általában nem közvetlenül egy meghatározott dolgozó ügyében deklarálnak vagy konstituálnak jogot, illetve kötelezettséget, hanem általánosságban, az egész vállalatra, annak összes dolgozóira érvényesülő hatállyal állapítanak meg vagy normákat, így pl. a nyereségrészesedés felosztásának az irányelveit, vagy pedig a szociális és kulturális célokra fordítható összegek felhasználási módját, vagyis lényegében kollektív jellegű szolgáltatásokat határoznak meg.

Mindezideig még mindig nem ismertük fel eléggé a vállalati szabályzatoknak, a kollektív szerződéseknek és az üzemi tanács döntéseinek a jelentőségét, nem éltünk kielégítő módon azokkal a lehetőségekkel, amelyeket ezek az intézmények jelenthetnének a vállalati munka jobb megszervezése, a vezetés színvonalának emelése és a dolgozók mozgósítása érdekében. Biztosra vehető azonban, hogy az üzemi demokrácia fejlődésével egyre inkább növekedni fog ezeknek az intézményeknek a jelentősége, és ezzel kapcsolatban egyre fontosabb feladat, hogy munkajogunk megfelelő módon szabályozza ezeket az intézményeket. Különösen fontos annak a szankciórendszernek a kidolgozása, amely biztosítja, hogy mind a vállalatok, mind pedig a dolgozók, megfelelő módon teljesítsék azokat a kötelezettségeket, amelyeket a vállalati szabályzatok, a kollektív szerződések és az üzemi tanács döntései tartalmaznak.

VII. A MSZMP VII. kongresszusának irányelvei kifejtik, hogy „a kongresszus előtt nyilvánosságra hozott mindkét dokumentum befejező

részében a vezetés színvonalának további javítását jelöltük meg a népgazdaság további fejlesztésének, terveink végrehajtásának egyik igen fontos követelményeként."[8] A vezetés színvonalának a fejlesztése szorosan összefügg a szocialista állam gazdasági-szervező és kulturálisnevelő feladatainak az ellátásával, ami a jelenlegi fejlődési szakaszban egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. Ez a munkajog területén abban is megnyilvánul, hogy a Munka Törvénykönyve társadalmi és vállalati szinten is meghatározza a különböző államigazgatási szerveknek és a vállalatoknak azoknak a kötelezettségeit, amelyek ezeket — a munka szocialista megszervezése, a munkajogi alapelvek érvényesülése, a dolgozók jogainak és érdekeinek a biztosítása, valamint kötelezettségeik teljesítése tekintetében — a szakszervezetek, a vállalati kollektívák és az egyes dolgozók irányában terhelik. Mindebből következik, hogy a vállalat nem más, mint a munka társadalmi munka megszervezésének a szerve, amely köteles a vállalat keretei között a munkát úgy megszervezni, hogy a vállalat egyfelől végrehajtsa a vállalatra kirótt tervfeladatokat, másfelől pedig biztosítsa a vállalat keretei között a szocialista munkajog alapelveinek a megvalósulását, tehát a munkához való jog érvényesülése, a szocialista elosztás, a munkavédelmi, a jóléti és a kulturális szolgáltatások stb. teljesítése tekintetében fennálló kötelezettségeket.

Az államigazgatási szerveknek és a szocialista vállalatoknak ebből a feladatából sajátos jogviszonyok fakadnak és a munkajogviszonyok tartalmán belül is sajátos, újfajta tartalmi elemek jönnek létre.

Ami a munkajogviszonyok tartalmát illeti, a kapitalizmus viszonyai között is találkozunk olyan jogszabályokkal, amelyek a vállalatot meghatározott munkavédelmi, jóléti és kulturális szolgáltatások teljesítésére kötelezik. E szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége azonban a vállalatot az egyes dolgozók vagy a szakszervezet irányában nem, hanem csak az állam irányában terhelik. Ebből következik, hogy az egyes dolgozókat és a szakszervezetet a közvetlen jogérvényesítés lehetősége meg sem illeti. Szocialista munkajogunkra viszont egyre inkább jellemző az a megoldás, hogy az egyes dolgozókat egyénileg megillető munkavédelmi, jóléti és kulturális szolgáltatások tekintetében alanyi jogokat és kötelezettségeket hoz létre a munkaviszonyok tartalmában, és ezzel lehetővé teszi, hogy maguk a dolgozók is közvetlenül érvényesíthessék azokat az igényeiket, amelyek az ilyenfajta szolgáltatások teljesítésére irányulnak.

Még nagyobb jelentősége van annak a dogmatikai megoldásnak, amely a kollektívát megillető kollektív jellegű szolgáltatások tekintetében kollektív jellegű jogviszonyokat hoz létre a vállalat és a kollektíva között, és lehetővé teszi, hogy a kollektíva — érdekképviseleti szerve, vagyis a szakszervezet útján — igényelhesse a kollektív jellegű szolgáltatások teljesítését, valamint közreműködést a vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében.[9]

Mindezek a dogmatikai megoldások csak azon az alapon bontakozhattak ki, amely a szocialista társadalmi rendben gyökerezik. A szocialista vállalat — mint erre már utaltunk — a társadalom munkájának a megszervezését szolgáló gazdálkodó szerv, amelynek a feladata az, hogy a dolgozók érdekében törvénybe iktatott tervek megvalósítása céljából megszervezze a vállalati kollektíva tevékenységét. Ezt pedig igen nagy mértékben előmozdítja, ha megfelelő jogi megoldások lehetővé teszik, hogy a dolgozók — a demokratikus centralizmus elve alapján — maguk is aktív módon részt vehetnek a vállalati munka megszervezésében.

VIII. A társadalmi, a vállalati és az egyéni érdek összehangolása, az állami irányításnak és a kollektíva közreműködésének a dialektikus egysége alkotja azt a bázist, amelynek alapján egyre erőteljesebben bontakoznak ki azok a tudati-erkölcsi tényezők, amelyek nélkül szocialista munkáról, szocialista tartalmú munkajogviszonyokról beszélni aligha lehetne. Jellemző, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazó tervezet preambuluma a társadalom érdekében végzett munka ösztönzői között igen erőteljesen emeli ki az erkölcsi tényezők jelentőségét, amidőn kifejti, hogy „a szovjet társadalmi rend minden feltételét biztosította annak, hogy a dolgozók között a munkához való új, szocialista viszony alakuljon ki és szilárduljon meg. A szocialista társadalomban a társadalom érdekében végzett munka ösztönzői között egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert az erkölcsi tényezők."

Fontos feladata munkajogunknak, hogy kidolgozza azokat a megoldásokat is, amelyek egyre nagyobb mértékben lehetővé teszik az erkölcsi tényezők érvényesülését.

IX. Az eddigiekben főleg azokkal a fejlődési tendenciákkal foglalkoztunk, amelyek a dolgozók egyéni jogait, a kollektíva kollektív jellegű jogosítványait és a szakszervezetek jogkörét bővítik és erősítik. Ezekkel a tendenciákkal azonban dialektikus összefüggésben áll mindezeknek a másik oldala: az a követelmény, hogy a dolgozók, a kollektíva és a szakszervezet maradéktalanul teljesítsék azokat a feladatokat, amelyekkel társadalmunk megbízta őket. Minden egyes dolgozó nemcsak foglalkoztatását és a munka megfelelő megszervezését igényelheti, hanem a másik oldalon köteles képességeinek megfelelően dolgozni és közreműködni a munka jobb megszervezésében. A kollektívát megilleti a közreműködési jog a vállalati munka megszervezé-

[8] MSZMP VII. kongresszusa, 1959. 110. old.

[9] L. Részletesebben, Weltner Andor: Kollektív jellegű jogviszonyok a szocialista munkajogban, Jogtudományi Közlöny, 1959, 10—11. sz.

sében és ellenőrzésében. Ugyanakkor azonban köteles is a tervek teljesítése érdekében közreműködni a vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében. A szakszervezet pedig egyfelől a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek a megvalósulását szolgáló érdekképviseleti tevékenységet fejt ki, a másik oldalon viszont a dolgozókat kötelezettségeik teljesítésére neveli és mozgósítja. Mindezekkel kapcsolatban a munkafegyelem megszilárdításának a követelménye lép előtérbe. Erre utal a MSZMP VII. kongresszusán elhangzott beszámoló is, amely kiemeli, hogy feltétlenül növelni kell a népgazdaságon belül a tervszerűséget, a terv- és állami fegyelmet. A gazdasági feladatainkról szóló irányelvek pedig megállapítják, hogy sikereink csak akkor lehetnek teljesek, ha a ma még gyakorta megtalálható fegyelmezetlenségből, kényelemszeretetből, hozzá nem értésből és hiányos felkészültségből fakadó pazarlást, veszteséget megszüntetjük és fegyelmezett munkát biztosítunk a népgazdaság minden területén.[10]

Ebben a vonatkozásban a fejlődés új elemei az erkölcsi tartalmú szankciókban és a társadalmi bíráskodás intézményének a kibontakozásában jelentkeznek. Kétségtelen ugyan, hogy szükség van a munkafegyelem megszilárdítását szolgáló adminisztratív jellegű fegyelmi büntetések skálájának a növelésére is. Legalább enynyire fontos azonban azoknak a jogi megoldásoknak a kidolgozása, amelyek lehetővé teszik, hogy a bírálat intézményesített formáinak a segítségével erkölcsi tartalmú szankciókat lehessen alkalmazni a dolgozók nevelése érdekében.

X. Befejezésül megállapíthatjuk, hogy munkajogunk, mint szocialista jogrendszerünk egyéb ágazatai is, a dolgozó nép érdekeinek és akaratának megfelelően szolgálja a szocializmus építését. Alapelvei, intézményei és dogmatikai megoldásai visszatükrözik azt a történelmi fordulatot, hogy egy nép megszabadult a kapitalizmus igájától, kezébe vette sorsának az irányítását, és a politikai öntudat egyre magasabb szinvonalán szervezi meg saját érdekében a társadalom munkáját. Amidőn ezeket az eredményeket kiemeljük, őszinte hálával állapíthatjuk meg, hogy mindezeket az eredményeket a szovjet nép felszabadító harcainak köszönhetjük. A szovjet nép segítsége azonban nem szűnt meg a felszabadítás tényével. A szovjet munkajogi jogalkotás és a szocialista munkajog tudománya igen nagy segítséget jelentett számunkra, amidőn a fejlődés által felvetett bonyolult problémákat kellett megoldani. Egészen biztos, hogy fejlődésünk sajátos vonásainak a figyelembevétele mellett, munkajogunk további alakulása szempontjából is újabb nagy ösztönzést és támogatást nyújtanak majd azok az útmutatások, amelyeket a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelvei tartalmaznak. Igaz, hogy az alapelvek már a kommunizmus építésének a munkajogi törvénykönyvét alkotják. Az abban kidolgozott intézmények és megoldások azonban, a távolabbi perspektíva megmutatásával, lényeges segítséget nyújtanak már a szocializmus építéséhez is.

Weltner Andor

[10] MSZMP VII. kongresszusa, 142., illetve 221. old.

A magyar bírósági szervezet fejlődése a felszabadulás óta

A szocialista építés meggyorsításának az MSZMP VII. kongresszusán kitűzött programja — a szabadság tizenötödik évfordulójához illő számvetésen túlmenően is — kötelességünkké teszi minden olyan társadalmi jelenség fejlődésének gondos tanulmányozását, amely hatékony tényezője a szocialista építésnek. A szocializmus alapjai lerakásának befejezése a magyar népi demokrácia fejlődése szempontjából nem jelent kevesebbet, mint hogy *a legközelebbi években lezárul hazánkban a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet történelmi időszaka,* vagyis *népgazdaságunkban* lényegileg osztatlanul uralkodóvá válik a *szocialista* szektor, kijegecesedik társadalmunk új *osztályszerkezete* és kialakulnak a megvalósult szocializmus legalkalmasabb *politikai és társadalmi szervezeti formái;* ehhez képest a fejlődés új, magasabb szintjére emelkedik a magyar *államiság,* és megfelelő változásokon mennek keresztül az államszervezet részei, az állami szervek is.

A szocialista építés előmozdításában, a néphatalom rendszerének és a dolgozók jogainak védelmében, a gazdasági és kulturális munka zavartalanságának biztosításában, sőt a közvetlen tudatformáló tevékenységben is igen fontos szerepet töltenek be a szocialista állam igazságszolgáltatási szervei, a *bíróságok.*

A felszabadulás utáni magyar bírósági szervezet másfélévtizedes fejlődésének *fővonala:* az egyre mélyebb demokratizálódásnak, a szocialista demokratizmus kibontakozásának és egyre tökéletesebb megvalósulásának folyamata. A fejlődésnek e fővonala mellett mutatkoztak *átmeneti törések* is. A proletárdiktatúra kivívása után bekövetkezett törvénysértések ellentétben állottak a szocialista demokratizmus követelményeivel is és súlyos károkat okoztak a szocializmus ügyének. Az 1956. őszi ellenforradalmi felkelés *alapjaiban* támadta meg a szocialista törvényességet. A dolgozó magyar nép azonban a párt vezetésével kiküszöbölte a régi hibákat és a baráti

országok támogatásával visszaverte a szocializmus rendszere ellen intézett ellenforradalmi támadást is. A szocialista törvényesség teljesen helyreállt hazánkban: bűntett ma megtorlatlanul nem marad, de ártatlan embert büntetés nem sújt.[1] A szocialista törvényesség fejlődésében megmutatkozott átmeneti törések (amelyek egyébként kevésbé érintették a bíróságok szervezetét, mint működését) és az ellenforradalmi rombolás gyorsan leküzdött megnyilvánulásai nem változtatnak azon az alapvető tényen, hogy a felszabadulás utáni magyar bírósági szervezet egyre fokozódó mértékben demokratizálódott és öltötte magára a szocialista demokratizmus lényeges jellemvonásait. *A bírósági szervezet szocialista demokratizmusának fejlődése egyik legáltalánosabb egyetemes törvényszerűsége a szocialista államok igazságszolgáltatásának.*

*

A magyar népi demokrácia fejlődésének első szakaszán, a munkásság és parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája idején, a magyar nép a munkásosztály vezetésével és forradalmi marxista pártja, a Magyar Kommunista Párt irányítása mellett hajtotta végre azokat az igazságügyi reformokat is, amelyek a szocialista átalakulás első szakaszának a követelményeiből folytak. Mindenekelőtt el kellett törölni az igazságszolgáltatás feudális maradványait, meg kellett semmisíteni a fasiszta törvénykezési intézményeket és fel kellett számolni a Horthy-féle ellenforradalmi korszak antidemokratikus rendszabályait. Ezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan meg kellett tenni az első lépéseket az új, népi demokratikus törvénykezési szervezet, ezen belül mindenekelőtt az újtípusú bíróság kiépítésére.

Az új törvénykezési szervezet kialakítása az osztályellenség és támogatói szívós ellenállásának a legyűrése során ment végbe. A Párt vezetésével a dolgozó magyar nép az uralmukat vesztett osztályok képviselőinek és a reformista irányzatok híveinek a szembeszegülése ellenére is végül kiharcolta az igazságszolgáltatás demokratikus szellemű átalakítását és szocialista irányú továbbfejlesztését.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már Debrecenben kiadta a *népbíráskodásról* szóló 81/1945. (I. 25.) M. E. sz. rendeletét. Az ország felszabadított területeinek lakossága számos helyen már korábban is követelte a háborús bűnösök, fasiszták stb. felelősségre vonását és a népbíróságok haladéktalan megalakítását (Hajdúsámson dolgozói pl. 1944. december 17-i gyűlésükön, a szegedi szakszervezeti bizottság 1944. december 13-i határozatával stb.), sőt a Szegedi Nemzeti Bizottság 1945. január 9-én közzé is tette a kilenctagú helyi népbíróság felállításáról szóló rendeletét.[2] A 81/1945. (I. 25.) M. E. számú rendelet kibocsátásával az Ideiglenes Nemzeti Kormány tulajdonképpen az 1945. január 20-án aláírt Fegyverszüneti Egyezmény 14. pontjának a végrehajtására tette meg az első lépést. A Fegyverszüneti Egyezmény 14. pontja szerint: „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, bíróság elé állításában és az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában". A rendelet valóban elsősorban a háborús bűnösök megbüntetésére irányult, jelentősége azonban messze túlnőtt a fegyverszüneti egyezmény 14. pontjában megjelölt kereteken. A népbíróságok és fellebbviteli fórumuk, a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) hatáskörébe tartoztak a háborús bűncselekményeken kívül a népellenes és egyéb politikai bűntettek, valamint a velük összefüggésben levő egyéb (az ember élete, testi épsége, személyes szabadsága, vagyona elleni stb.) bűncselekmények is.

Népbíróságot állítottak fel minden törvényszéki székhelyen; Budapesten csak egy népbíróság működött. A népbírósági tanács eredetileg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Független Kisgazdapárt, Polgári Demokratapárt) és az Országos Szakszervezeti Tanács helyi szervezetének 1—1 küldöttéből, összesen hat tagból állott, akik mellé az igazságügyminiszter egy szakképzett tanácsvezető bírót jelölt ki. A népbíróságok jogorvoslattal megtámadott ítéleteit a NOT bírálta felül. A NOT öt tagú tanácsokban ítélkezett. A tanácsok a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt egy-egy bírói és ügyvédi képesítéssel rendelkező tagjából állottak; a tagok egyikét bízta meg az igazságügyminiszter a tanács vezetésével.

A népbíráskodás szervezetén és eljárásán későbbi jogszabályok, különösen az 1440/1945. (IV. 27.) M. E. számú rendelet, az 5900/1945. (VIII. 1.) M. E. számú rendelet és az 1947. évi XXXIV. törvény több módosítást hajtottak végre. Az utóbb említett törvény a Polgári Demokratapárttól megvonta a bíróküldés jogát és a népbírósági tanács létszámát (a Szakszervezet bíróküldési jogának egyidejű megszüntetése mellett) összesen öt tagban állapította meg; a négy országos politikai pártot képviselő tagok mellé ötödikül az igazságügyminiszter jelölt ki egy bírói (ügyvédi) képesítéssel rendelkező elnököt.

A népbíróság éles politikai harc közepette született meg, és további sorsát is a népi demokratikus fejlődés első szakaszának társadalmi-politikai küzdelmei határozták meg. A népbíróság, annak ellenére, hogy kifejezetten rendkívüli bíróság volt, mégis az első lépést jelentette a szocialista típusú új *általános bírósági szervezet* kiépítése felé. Ez a magyarázata annak, hogy a népbíróság egyfelől azonnal a reak-

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa. Kossuth könyvkiadó, 1959. 30. old.

[2] Vö. „Felszabadulás, 1944. szeptember 26—1945. április 4". Szikra, 1955. 191. s köv. old.

ció tüzének középpontjába került, másfelől pedig olyan intézményként szerepelt, amelyet a jobboldal a maga számára meghódítani és engedelmes eszközzé tenni igyekezett. A szocialista típusú népbíróság ellenségei között helyezkedtek el azok a polgári elemek is, akik bírósági szervezetünknek nem szocialista jellegű átalakítását, hanem csupán burzsoa-demokratikus szellemű megreformálását akarták keresztülvinni. Ez a törekvésük még a 81/1945. (I. 25.) M. E. sz. rendelet bevezető szavaiból is kiderül. A rendelet praeambuluma hangsúlyozottan juttatta kifejezésre, hogy a népbíráskodás bevezetése csupán „az esküdtbíróságnak törvényhozás útján való visszaállításáig" terjedő időre történik. Az akkori kormánykoalíció jobboldali elemei a népbíráskodást csupán átmeneti jellegű intézménynek tekintették, amelynek mielőbbi megszüntetésére és nem a szocialista típusú bíróságok irányában való továbbfejlesztésére törekedtek. Eszményképük a burzsoá-demokratikus esküdtbíróság volt, amellyel — magából a népbírósági rendeletből kitűnően — mihamarabb fel akarták váltani a népbíróságot.

A népbíróságok, különösen pedig a NOT működése az első időkben rendkívül sok kívánnivalót hagyott maga után. A reakciós burzsoa befolyás eredményeként — a nemzeti katasztrófa okozóinak gyors megbüntetése helyett — az eljárás igen gyakran hosszú hónapokig elhúzódott és egyes ügyekben felháborítóan enyhe ítéletek születtek. A munkásosztály és a párt vezető szerepének erősödéséhez képest a későbbiek folyamán a népbíróságok működését elismerően kell értékelnünk: ítélkezésüknek nagy szerepe volt a fasizmus elleni küzdelemben, később pedig a megdöntött uralkodó osztályok restaurációs kísérleteinek, az összeesküvéseknek a felszámolásában. A népbíróságok révén a demokratikus pártok haladó képviselőinek személyében a dolgozó nép benyomult az igazságszolgáltatásba.

A rendkívüli jellegű népbíráskodás kérdései mellett a felszabadulást követő időben egyre élesebben jelentkeztek az *általános bíróságokkal* kapcsolatos problémák is. A népi demokratikus forradalom nem hajtott végre olyan intézkedést, mint annak idején az 1919. évi szocialista forradalom: nem függesztette fel egyetemes rendelkezéssel a régebbi általános bíróságok működését. Hazánkban a felszabadulás után — az ellenforradalmi rendszer legfontosabb erőszakszerveinek, a hadseregnek, csendőrségnek és rendőrségnek azonnali megsemmisítése mellett — az egész államszervezetet, ideértve a bíróságokat is, *fokozatosan* alakították át. A régi szervezetű általános bíróságok (járásbíróság, törvényszék, ítélőtábla, kúria), sőt egyes különbíróságok is (honvédbíróságok, Közigazgatási bíróság, Hatásköri bíróság stb.) hosszabb-rövidebb ideig változatlan formák között folytatták működésüket, sőt személyi összetételük is viszonylag lassan módosult. Ebből a körülményből számtalan olyan nehézség adódott, amely hátrányosan befolyásolta a népi demokratikus igazságszolgáltatás fejlődését.

Az ország gazdasági és politikai életének alakulása, az inflációs válság, a spekulánsok, üzérek gazdaságromboló tevékenysége, a közellátás rendszere elleni támadások, a földreform eredményeinek meghiúsítására irányuló törekvések, a demokratikus államrend és a köztársaság védelme stb. rendkívül jelentős feladatok megoldását követelték meg bíróságainktól. Az általános bíróságok azonban már személyi összetételüknél fogva is rendszerint alkalmatlanoknak bizonyultak e feladatok elvégzésére, sőt nemegyszer egyenesen szembeszegültek a népi demokrácia politikájával és az ellenséges elemeket támogatták ítélkezésükkel. A *bírósági szabotázs* gyakran egészen határozott formákat öltött a földvisszaítélések, az adócsalóknak, a gazdasági kártevőknek a felmentése stb. formájában. A népi demokrácia új jogszabályainak a valóságos érvényesülését is gyakran meghiúsította a reakciós szellemű bírói jogalkalmazás. A párt világosan látta, hogy az új jogszabályi intézkedések magukban véve még nem nyújtanak kellő garanciát a népi demokratikus állami, társadalmi és gazdasági rend védelmére.

A párt gyökeres és gyors változásokat sürgetett annak érdekében, hogy a népi demokrácia jogszabályai ne maradjanak papíron. A *reakciós bírák és ügyészek eltávolítása*, helyükre politikailag megbízható és szakmailag képzett új káderek állítása természetesen hosszú folyamat volt, mely állandó harc közepette ment végbe és amelynek jelentős része a népi demokratikus fejlődés második szakaszán, a fordulat éve után zajlott le. A fordulat éve folyamán, közvetlenül a legalább 100 főt foglalkoztató ipari, közlekedési stb. vállalatok államosítását előkészítő kormányrendelet [3500/1948. (III. 26.) Korm.] megjelenése előtti napokban, került kihirdetésre „az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról" szóló 1948. évi XXII. törvény. E jogszabály igen fontos szerepet játszott a bíróság demokratikus átalakítása, a reakciós bíráktól való megtisztítása terén, amennyiben lehetővé tette, hogy az igazságügyminiszter bármely bírót — beleegyezése nélkül is — áthelyezhessen más bírósághoz és hivatalból elrendelhesse bármely bíró végelbánás alá vonását.

A törvényhozás időközben még az 1946. évi IV. törvénnyel megszüntette a magyar bírósági szervezet feudális maradványát, a *főudvarnagyi bíróságot*, valamint az 1946. évi XIV. törvénnyel a büntető bíráskodás szervezetébe tartozott *vádtanács* intézményét.

A forint megteremtése, a stabilizáció után tovább kellett fokozni a népi demokrácia gazdasági rendjének védelmét a forintrontókkal, az újjáépítés szabotálóival, az árdrágítókkal és egyéb gazdasági bűnözőkkel szemben. A rendes bíróságok tehetetlensége és ellenállása követ-

keztében vált szükségessé egy újfajta bíróság, a jogszabályilag uzsorabírósági különtanácsnak nevezett *munkásbíróság* felállítása. A munkásbíróságot az 1947. évi XXIII. törvény állította fel, eredetileg az ítélőtáblák székhelyein működő uzsorabíróságoknál; később minden törvényszéknél (megyei bíróságnál) megszervezték a különtanácsot. A munkásbíróság négy nagyüzemi munkásból és egy ítélőbíróból mint elnökből álló öttagú tanácsban ítélkezett. A munkásbírákat az üzemi bizottság javaslataihoz képest a szakszervezeti tanács által összeállított jegyzék alapján, sorshúzás útján jelölték ki 6—6 hónapi időre. A munkásbíróságok példás szigorral sújtottak le a nagy gazdasági bűnözőkre és általában véve példát mutattak arra, miképpen ítélkezik a dolgozó nép a népi demokratikus rend ellenségei felett. A munkásbíróság szervezetileg is igen fontos további lépés volt a néprészvétel elvét megvalósító, szocialista típusú bíróság kialakítása útján.

A háborús pusztulás következményeinek a kiküszöbölésével és a fordulat éve előtti gazdasági fejlődés egyes sajátos elemeivel kapcsolatban sor került a népi demokrácia első szakaszán néhány *különbíróság* átmeneti jellegű felállítására is. Ilyen volt pl. a német megszállás után megsemmisült vagy elveszett egyes *értékpapírokkal* kapcsolatos bírói megsemmisítési eljárás lefolytatására a budapesti ítélőtábla tagjaiból alakított három tagú különbíróság [4090/1945. (VII. 1.) M. E. számú rendelet és az azt kiegészítő jogszabályok], továbbá az 1947. évi XI. törvény 98. §-a alapján a Kúria keretében az elnökön kívül két ítélőbíróból és két ülnökből álló tanácsban eljáró *szövetkezeti bíróság*, valamint a mezőgazdasági haszonbérletekre vonatkozó egyes kérdések szabályozása tárgyában kibocsátott 12910/1947. (XI. 1.) Korm. számú rendelettel a *haszonbér* bírói mérséklésével, illetőleg megállapításával kapcsolatos kérdések eldöntésére a járásbíróságok mellett alakított három tagú, egy bíróból, valamint a haszonbérbeadó és a haszonbérlő által kijelölt egy-egy tagból álló vegyes bíróság.

A magyar népi demokrácia első szakaszának legfőbb *eredményei* a bírósági szervezet fejlődése terén:

a) a feudális és fasiszta maradványok eltakarítása, egyben a fasizmus elleni igazságszolgáltatási harc megszervezése;

b) a burzsoá-demokratikus reformokon messze túlhaladó, az újtípusú, szocialista bírósági szervezet felé első jelentős lépésekként értékelendő igazságügyi szervezeti változások keresztülvitele és az egész igazságszolgáltatás mélyreható demokratizálásának megindítása;

c) a népi demokratikus fejlődés első szakasza gazdasági, társadalmi és állami rendjének, valamint az állampolgárok demokratikus jogainak a megvédésére alkalmas bírósági szervezeti formák megteremtése.

Ezeknek az eredményeknek az elérése az ország demokratikus erőinek a Magyar Kommunista Párt-vezette következetes harca nyomán vált lehetővé. Az igazságszolgáltatási szervezet demokratikus fejlődésének a lehetőségét a Szovjetunió felszabadító harca és győzelme, az önálló magyar államiság megteremtésében nyújtott segítsége nyitotta meg; a további évek során egyre növekvő mértékű támogatást jelentettek számunkra a bírósági szervezet demokratikus átalakítása terén is a szovjet államépítés, jogalkotás és jogtudomány tapasztalatai.

A magyar népi demokrácia fejlődésének második szakasza a fordulat évével (1947—48) veszi kezdetét. A hatalom alapja ebben az időszakban: a munkásság és a dolgozó parasztság osztályszövetsége a munkásosztály vezetése alatt. Kialakult a proletariátus diktatúrája, és a munkáspártok egyesüléséből létrejött a Magyar Dolgozók Pártja, amelynek irányítása alatt népünk hozzálátott a szocializmus alapjainak lerakásához hazánkban.

A proletariátus diktatúrájának kialakulása egyáltalán nem jelentette az osztályharc megszűnését. A volt uralkodó osztályok, illetőleg maradványaik elkeseredett kísérleteket tettek hatalmuk visszaállítására, kiváltságaik visszaszerzésére, a dolgozó nép uralmának megdöntésére, a népi demokrácia rendjének aláásására. Mindezeknek a kísérleteknek a meghiúsításában, valamint az erőteljesen megindult szocialista építés támogatásában, az egész népi demokratikus rend erősítésében, a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek védelmében fontos feladatok hárultak az igazságszolgáltatásra. Nyilvánvaló volt, hogy e feladatok betöltésére szervezeti változtatások útján is egyre alkalmasabbá kell tenni bíróságainkat. A szocializmus építésének hatékony előmozdításához *szervezeti formáira nézve is szocialista bíróságra* volt szükség.

Az első nagyjelentőségű változást népi demokráciánk második szakaszán a bírósági szervezet szocialista továbbfejlesztése irányában kétségkívül *„a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről"* szóló 1949. évi XI. törvény eredményezte. E törvény a büntető eljárásban megszüntette az egyesbíráskodást és határozott lépést tett az általános bírósági szervezetben a szocialista típusú bíróság kialakítása felé. A járásbírósági büntetőtanács egy hivatásos bíróból és jogi képesítéssel nem rendelkező két ülnökből állott. Az ülnököket a jegyzékbe felvett személyek közül egy hónap tartamára sorsolták ki. A törvényszéki büntető tanács, valamint a kúrián (és átmenetileg az ítélőtáblán) szervezett fellebbezési tanács már kevésbé következetesen volt összeállítva: valamennyi öt tagból állott, akik közül — az elnököt is beleértve — a törvényszéken két tag, a kúrián (valamint az ítélőtáblán) három tag volt hivatásos bíró és ennek megfelelően kettő, illetve három tag került ki az ülnökök közül. A törvény végrehajtásának ered-

ményeként most már az általános bíróság előtti eljárásban is — egyelőre csupán a büntető ügyek elbírálása terén — részt vettek a dolgozó nép képviselői.

Az ülnökrendszer belső átalakulásával függ össze és egészen közvetlen módon tükrözi a népgazdaság szerkezetében a fordulat évével végbement változást egy 1948 őszén kiadott iparügyi miniszteri rendelet. Ez a rendelet az akkor még a régi szabályok szerint eljáró *munkaügyi bíróság* szervezetét módosította akként, hogy az ülnökök (illetve ülnökküldő testületek) jegyzékéből töröltette a kapitalista magyar gyáripar csúcsszervezetét, a GYOSZ-t (Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége) és tagegyesületeit, egyben felvétette a jegyzékbe a szocialista ipar új szerveit, az ipari igazgatóságokat, valamint a kisiparosok és kereskedők szervezeteit és a szakszervezeteket [20.590/1948. (XI. 9.) Ip. M. számú rendelet].

Az 1949. évi XI. törvény a bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelet terén is változást, a fejlettebb szocialista megoldás elemeit tartalmazó módosítást vezetett be. A törvény feljogosította a Legfőbb Államügyészt arra, hogy „a büntető bíróságnak törvénysértő határozata (intézkedése) ellen" a törvényesség érdekében jogorvoslatot nyújtson be. Ezzel az intézménnyel, melynek a törvény *„perorvoslat a törvényesség érdekében"* nevet adta, lényegileg megszületett a *büntető* eljárás során benyújtható mai törvényességi óvás őse. Ezt a törvényességi perorvoslatot a Kúria — később a Legfelsőbb Bíróság — elnökből és négy ítélőbíróból álló tanácsa intézte el, kivéve azt az esetet, ha az ügyben a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) már érdemi határozatot hozott; ilyen esetben a törvényességi perorvoslatot eredetileg a Kúria büntető ügyekben alakított *jogegységi tanácsa,* majd — a 4338/1949. (XII. 6.) M. T. sz. rendelet alapján — a Legfelsőbb Bíróság héttagú *elvi tanácsa* bírálta el.

Hasonló természetű szervezeti megoldást eredményezett a 4071/1949. (VI. 4.) Korm. sz. rendelettel intézményesített *„közérdekű kifogás"* elnevezésű jogorvoslat is. A közérdekű kifogás a *polgári* eljárás során benyújtható mai törvényességi óvásnak az őse. Előterjesztésére — tekintettel arra, hogy az államügyészség abban az időben a polgári eljárásban való általános részvétel jogával még nem rendelkezett — az Igazságügyminisztérium ún. Jogügyi Hivatala nyert jogot. A közérdekű kifogás intézményesítésének az volt a célja, hogy orvoslást nyerhessenek a formailag hatályon kívül még nem helyezett *régebbi* jogszabályok hibás *alkalmazásával,* valamint az *új* jogszabályoknak a népi demokrácia szellemével ellentétes *értelmezése* révén elkövetett sérelmek. Az ilyen sérelmek a bíróság személyi összetételének igen lassú átalakulása és az akkor is még nemegyszer megnyilvánult bírósági szabotázs következtében igen gyakoriak voltak. A közérdekű kifogás felett eredetileg a Kúriának erre a célra alakított héttagú *különtanácsa,* majd — a 4338/1949. (XII. 6.) M. T. sz. rendelet alapján — a Legfelsőbb Bíróság *elvi tanácsa* döntött. A bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelet kérdése tehát az 1949-ben megjelent jogszabályokban nem nyert teljesen egységes szabályozást a büntető és a polgári ügyekre nézve.

A régi törvénykezési szervezettel szembeni bizalmatlanság teljes eloszlatásához, az igazságszolgáltatásnak a szocialista építés előmozdítására teljes mértékben alkalmassá tételéhez mindenképpen szükség volt a bírósági és ügyészségi apparátus új káderekkel való erőteljes felfrissítésére. Ez a cél vezette a pártot és a kormányt a Büntetőbírói és államügyészi akadémia (későbbi elnevezéssel: *Bírói és ügyészi akadémia)* felállításánál [4181/1949. (VIII. 6.) Korm. sz. rendelet]. A Bírói és ügyészi akadémia népi származású dolgozók részére nyújtott jogi kiképzést. Az akadémia végzett növendékei közül többszázan nyertek kinevezést a bírói és ügyészi karba.

Az Alkotmány életbeléptetését megelőző időszak bírósági szervezeti változásai közül meg kell még említeni a *katonai — igazságügyi szervezet* módosítását (1948. évi LXIII. törvény). Az 1948. évi LXII. törvény a régi katonai büntető törvénykönyv hatályon kívül helyezése mellett teljesen újonnan szabályozta a *katonai anyagi* büntetőjogot. Az 1948. évi LXIII. törvény nem helyezte teljes egészében hatályon kívül a régi katonai bűnvádi *perrendtartást,* hanem csupán a katonai igazságügyi *szervezetet* (valamint a fellebbviteli eljárást) módosította. Ez a törvény megszüntette a régebbi Legfelsőbb honvéd törvényszék helyett 1946-ban a Kúrián szervezett Honvédbírósági fellebbviteli tanácsot és fellebbviteli bíróságként a katonai büntetőbíráskodásban a *Katonai főtörvényszéket* állította fel. A Katonai főtörvényszék általában elnökből, két ítélőbíróból és két ülnökből alakított tanácsokban ítélkezett. Az *ülnökrendszer* ilymódon meghonosult a katonai fellebbviteli bíráskodásban is.

Bírósági szervezetünk szocialista fejlődésében hatalmas lépés volt az *Alkotmány* megjelenése (1949. augusztus 20.). Népköztársasági Alkotmányunk jogi formában fejezte ki a termelési viszonyokban, a társadalom osztályszerkezetében, az államhatalom jellegében, osztálytartalmában végbement történelmi fordulatot. Az Alkotmány VI. fejezete teljesen átalakította bírósági rendszerünket és leszögezte az igazságszolgáltatásnak azokat a szervezeti és működési szocialista alapelveit, amelyek alapján az Alkotmány megjelenését követő időszakban kiépültek szocialista igazságszolgáltatásunk új szervezeti formái és új tartalommal telítődött meg bíróságaink tevékenysége. Így többek között az Alkotmány kinyilvánította az igazságszolgáltatás egységének, a társasbíráskodásnak, a népi ülnökök részvételének, a bírák és népi ülnökök választásának és függetlenségének, a tárgyalá-

sok nyilvánosságának az elvét és a védelem jogát.

Az Alkotmányhoz fűződik *a kizárólag bíróság útján történő igazságszolgáltatás* elvének jogszabályi leszögezése is. Népköztársasági Alkotmányunk időközben módosított 36. §-ának (1) bekezdése kimondja: „A Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és járásbíróságok gyakorolják." Ugyanezen törvényszakasz (2) bekezdése szerint: „A törvény az ügyek meghatározott csoportjaira nézve különbíróságok létesítését is elrendelheti."

Alkotmányunknak ezek a tételei azt az alapelvet juttatják kifejezésre, hogy hazánkban (akárcsak a többi szocialista államban is) az igazságszolgáltatást az állam — más állami szervek kizárásával — egyedül a bíróságok útján gyakorolja. Az igazságszolgáltatás a szocialista államban az egységes államhatalom egyik tevékenysége, amelynek végzésével a szocialista állam elkülönített módon megszervezett állami szerveket, bíróságokat bíz meg. A bíróságoknak ez az igazságszolgáltatási monopóliuma fontos alapelve a szocialista törvénykezési jognak. Ennek az elvnek megállapításánál egyáltalán nincsen szó az államhatalmi ágak elválasztása Montesquieu-féle burzsoá elméletének valaminő felélesztéséről, vagy akárcsak utórezgéséről. A marxizmus-leninizmus az államhatalom egységének az elvét vallja. A szocialista állam azonban az egységes államhatalom sokirányú tevékenységét különféle állami szervek útján végzi. E szervek egyike a bíróság, amelynek sajátképpeni funkcióját éppen az igazságszolgáltatás teszi.

Az Alkotmány és a Bírósági szervezeti törvény azáltal, hogy kimerítő (taxatív) módon felsorolja az igazságszolgáltatást gyakorló bíróságokat, egyben kizárja annak lehetőségét, hogy más állami szervek is gyakorolhassák államunkban az igazságszolgáltatást.

Ennek az elvnek a horderejét legfőként az a körülmény szabja meg, hogy népköztársaságunk állami, gazdasági és társadalmi rendjével, a szocialista szervezetek és az állampolgárok jogaival és törvényes érdekeivel összefüggő legfontosabb ügyek tartoznak éppen igazságszolgáltatási útra, vagyis a bíróságok elé, és éppen ezért a bíróság felépítése és eljárása a szocialista demokratizmuson alapuló különleges biztosítékokkal van övezve. E biztosítékok közül a legfontosabbakat éppen az igazságszolgáltatási alapelvek juttatják kifejezésre (pl. az igazságszolgáltatás egysége, társasbíráskodás, néprészvétel, a bírák választása, a bírói függetlenség, nyilvánosság stb.). Az említettekhez hasonló elvek — közülük egy vagy több — gyakorta érvényesülnek más állami szervek tevékenységében is. *Összességükben és teljességükben* azonban ezek az elvek csupán az igazságszolgáltatásban, a bíróságok munkájában érvényesülnek.

A kizárólag bíróságok útján történő igazságszolgáltatás alapelvének nem mond ellen az a körülmény, hogy egyes jogvitás ügyeket eldöntenek nem bírósági szervek is. Egyes munkaügyi jogviták pl. az egyeztető bizottságok hatáskörébe tartoznak, a szocialista szektor egyes vitás ügyei a döntőbizottságok előtt nyernek eldöntést stb. E *bíróságszerű szervek* tevékenysége nem igazságszolgáltatás, bár eljárásuk sok vonatkozásban hasonlít a bíróságéra és a bíráskodási tevékenység több-kevesebb elemét is tartalmazza (pl. a felek aktív részvétele, bizonyítás, kollektív döntés stb.). Működésük mégsem igazságszolgáltatási jellegű, mert szervezetükben és eljárásukban sosem érvényesülnek együttesen az igazságszolgáltatási garanciák és feladataik nem azonosak a bíróságokéival. A kontradiktórius (tárgyalási, „szóváltó") jelleg nem elég valamely eljárás igazságszolgáltatási természetűvé minősítéséhez. E szervek határozathozó tagjai tekintetében, egyebek között pl. a függetlenség (utasítás-mentesség) kérdése vagy fel sem vetődik, vagy más értelemben vetődik fel; egyes ilyen szervek döntéseinél nem csupán a törvényesség szempontjai irányadók, hanem esetenként célszerűségi, gazdaságossági megfontolások; határozatuk a felettes államigazgatási szerv (a döntőbizottság esetében pl. a miniszter) által egyszerűen hatályon kívül helyezhető stb. A bíróságszerű szervek hatáskörébe utalt ügyek csak a törvény kifejezett rendelkezése alapján kerülhetnek igazságszolgáltatási útra, pl. egyes munkaügyi jogviták az egyeztetőbizottsági eljárás után a járásbíróság elé. Ez az eljárás természetesen már az igazságszolgáltatásra jellemző összes garanciák mellett fog lefolyni.

Az 1041/1956. (IV. 30.) Mt. h. számú határozattal létesített *társadalmi bíróság* sem igazságszolgáltatási szerv, hanem lényegileg fegyelmi fórum az üzemen belül a munkafegyelem megsértésével, a társadalmi tulajdon megkárosításával, a szocialista együttélés szabályainak megsértésével és a személyi tulajdon elleni cselekményekkel kapcsolatos egyes ügyek elbírálására. Munkája mindazonáltal — egyebek között az eléje tartozó ügyek jellegénél fogva is — bizonyos fokig érintkezik az igazságszolgáltatás területével. Tagjait (10—25 főt) a vállalat dolgozói választják 1 évre. Az egyes ügyekben 3 tagú társadalmi bíróság jár el és határozatában vagy enyhébb fegyelmi büntetést (feddés, írásbeli megrovás) szab ki, illetőleg megszünteti az eljárást, vagy javaslatot tesz a vállalat igazgatójának súlyosabb fegyelmi büntetésre (alacsonyabb munkakörbe helyezés, azonnali hatályú elbocsátás), illetőleg büntető per kezdeményezésére és a kár megtérítésére.

A társadalmi bíráskodás igazságszolgáltatási jellegű elemei a jövőben szaporodhatnak, sőt ez kívánatos is. Helyes lenne pl. társadalmi bíróságok szervezése a *lakóterületeken* (pl. a városokban egy-egy házkezelőség területén, valamint a községekben is). Célszerűnek látszik továbbá kiterjeszteni a társadalmi bíróság *hatáskörét* is

és eléje utalni egyes egyszerűbb (magánvádas) büntetőügyeket (pl. becsületsértési ügyeket). Nincs igazuk azoknak, akik úgy vélik, hogy ilyen ügyekben csak a bírósági eljárás nyújthat megfelelő elégtételt a sértettnek. A dolgozótársak vagy lakótársak nyilvánossága előtt nyújtott elégtétel a sértett szempontjából — az eset körülményeitől függően — olykor éppen hatásosabb lehet. Emellett figyelmet érdemel az a szempont is, hogy az állami bíróságokat ez idő szerint elárasztó, ilyen kisebb jelentőségű ügyek társadalmi bíróság elé terelése előmozdítaná a bíróságok tehermentesítését és az ítélkezés tartalmi színvonalának emelkedését.

Az Alkotmány rögzíti első ízben jogszabályi formában a szocialista magyar igazságszolgáltatás *feladatait* is. A 41. § (1) bekezdésének tömör szövegezése szerint a Magyar Népköztársaság bíróságai büntetik a dolgozó nép ellenségeit, védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait, nevelik a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására.

Az Alkotmány életbelépése után bizonyos *átmeneti intézkedésekre* volt szükség arra az időre, amíg végrehajtásra kerültek az Alkotmánynak a bírósági szervezetre vonatkozó egyes rendelkezései. A legsürgősebb átmeneti jellegű szervezeti változtatásokat az 1949. évi 9. sz. törvényerejű rendelet tartalmazta. Az addigi Kúria a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, az ítélőtáblák a felsőbíróság, a törvényszékek a megyei bíróság *elnevezést* nyerték; a járásbíróságok elnevezése nem változott meg. A bírói tisztségek választás útján való betöltésének szabályozásáig terjedő átmeneti időre a törvényerejű rendelet újonnan szabályozta a *bírák kinevezésének* rendjét is. Eszerint a Legfelsőbb Bíróság elnökét, másodelnökét és bíráit, valamint a felsőbíróságok elnökeit a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a felsőbíróságok másodelnökeit és bíráit, a megyei bíróságok elnökeit és tanácselnökeit, valamint a járásbíróságok elnökeit a Minisztertanács, a többi bírákat pedig az igazságügyminiszter nevezi ki. Új szövegezést nyert a bírói eskü is. A törvényerejű rendelet felállította a Legfelsőbb Bíróságnál az Alkotmány 38. §-ában említett irányelvek és elvi döntések meghozatalára, valamint a közérdekű kifogások és a fentebbiek szerint a törvényességi perorvoslat elbírálására hivatott *elvi tanácsot*. Fontos rendelkezése a törvényerejű rendeletnek az is, amely hatályon kívül helyezi a bíráknak *politikai pártok és szakszervezetek* működésében való részvételére vonatkozóan korábban fennállott korlátozásokat. A bírósági szervezet további felfrissítését lehetővé tevő újabb rendelkezéseket is tartalmazott az 1949. évi 9. számú törvényerejű rendelet.

Az általános bírósági szervezet átalakulásával és a szocialista igazságszolgáltatás feladatainak betöltésére egyre alkalmasabbá válásával, nemkülönben a háborús és népellenes bűnösök ügyei javarészének lebonyolításával függöttek össze azok az 1949. és 1950. év során megjelent kormányrendeletek, amelyek *megszüntették* a népbíróságok és a Népbíróságok Országos Tanácsa működését. Időközben a törvényhozás megszüntette a burzsoá magyar bírósági szervezet olyan maradványait is, mint a különbíróságokként működött Közigazgatási bíróság és a Hatásköri bíróság (1949. évi II. törvény). A bírósági szervezetnek az államigazgatási területbeosztással való összhangbahozatalát, a tanácsok és az igazságszolgáltatás együttműködése szervezeti előfeltételeinek a megteremtését szolgálta az 1950. évi IV. törvénynek az a rendelkezése, amely az Alkotmány módosítása kapcsán megszüntette a felsőbíróságokat.

A felsőbíróságok megszüntetése a magyar bírósági szervezet addigi négyes lépcsőzetű rendszerét hármas lépcsőzetűvé alakította át. Ez az intézkedés már a fellebbvitel rendszerének szocialista szellemű továbbfejlesztésére való áttérés követelményével összhangban született meg. Az 1949—50. évek jogszabályai az addig kétfokú fellebbvitel helyébe az *egységes és egyfokú fellebbezés* jogintézményét vezették be. A büntető eljárásban az 1949. évi XI. törvényhez, a polgári eljárásban pedig az 1950. évi 46. számú törvényerejű rendelethez fűződnek ezek az intézkedések. Az 1950. évi 46. sz. törvényerejű rendelet emellett alapvető módon újonnan szabályozta a bírósági *hatáskör* kérdéseit is: az addig érvényben volt szabályozást, mely általános hatáskörű bíróságnak a megyei bíróságot tekintette, elvileg megfordította és a járásbíróságot tette mind a polgári, mind a büntető eljárás terén általános hatáskörű bírósággá. Ettől kezdve a büntető és polgári ügyek általában a járásbíróság hatáskörébe tartoznak, azok kivételével, amelyeket a törvény kifejezetten a megyei bíróság elé utal.

A népi demokratikus fejlődés második szakaszának további bírósági szervezeti változásai már a jelenhez vezetnek: többségükben olyan jogszabályokon alapulnak, amelyek bizonyos módosításokkal ma is hatályban vannak. Az 1951. évi III. törvénnyel az Országgyűlés megalkotta *új büntető perrendtartásunkat*, egy évvel később az 1952. évi III. törvénnyel pedig *új polgári perrendtartásunkat*. Nagy jelentőségű szocialista kódexek ezek, amelyek a leghaladóbb elvek alapján szervezik meg a bíróságok működését. Ami a bíróság szervezetét illeti, a büntető perrendtartás összefoglalta a megelőző jogszabályok idevonatkozó rendelkezéseit, a polgári perrendtartás azonban további fontos *újításokat* is tartalmazott, amennyiben kiküszöbölte a polgári peres eljárásból az egyesbíráskodást, az elsőfokú eljárásban is meghonosította a társasbíráskodást és intézményesítette mind az elsőfokú, mind a fellebbviteli eljárásban a népi ülnökök részvételét.

Az Országgyűlés 1954. januári ülésszaka —

a szocialista törvényesség fokozott biztosításának követelményéhez képest — elvégezte végül azt a feladatot, amelyet a burzsoá jogalkotás a kapitalizmus egész magyarországi fennállása idején nem tudott megoldani: megalkotta az egységes *bírósági szervezeti törvényt.* A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény tovább fejlesztette a népi demokratikus magyar bírósági szervezet addig kialakult rendszerét, számos új rendelkezésével tökéletesítette és elmélyítette igazságszolgáltatásunk szocialista demokratizmusát. A Bsz nagyszámú *új* intézkedése közül kiemelkednek azok, amelyek egységesen állapítják meg a bírósági tanácsok létszámát (az öt tagú tanácsok megszűntek és mind első, mind fellebbviteli fokon három tagú tanácsok ítélkeznek), a fellebbezési eljárás átalakítása kapcsán megszüntetik a népi ülnökök részvételét az ügyek másodfokú elbírálásában, megjelölik a megyei bíróság és a járásbíróság hivatásos bíráit megválasztó szerveket, kollégiumokat állítanak fel a megyei bíróságoknál és a Legfelsőbb Bíróságnál, beillesztik az egységes bírósági szervezetbe a katonai bíróságokat, megszüntetik a Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsát és létrehozzák a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsát stb.

A Bsz-ben megfogalmazott szocialista igazságszolgáltatási alapelvek közül — jelentőségénél fogva — kiemelkedik a *néprészvétel* elve. A társasbíráskodás elve csupán az eljáró bíróság *létszámának* a kérdésére ad választ. A néprészvétel elve a bíróság *összetételét* szabja meg. A társasbíráskodás elve, melyet a burzsoá jog is ismer és alkalmaz, csak a bíráskodás *keretét* világítja meg. Szocialista *osztálytartalmat* ez az elv csak a néprészvétel elvével nyer.

Igazságszolgáltatásunkban a néprészvétel elvének megvalósulási formája a *népi ülnöki rendszer.* A népi ülnökök mellett a szocialista államok bíróságainál a hivatásos bíró is a dolgozó nép képviselője.

A népi ülnökök a dolgozó nép jogtudatát és igazságérzetét (a szocialista igazságosságot) juttatják érvényre a bíráskodásban. Élettapasztalatukkal, a népgazdaság egyes ágaiban való jártasságukkal szélesítik a bíróság ismereteit, erősítik a mindennapi élettel való kapcsolatát és előmozdítják az ítélkezés eredményességét.

A népi ülnökök bírósági munkája a *néphatalom* elvének, a dolgozó nép közvetlen hatalomgyakorlásának egyik megvalósulási formája. Ezt az elvet a burzsoá bíráskodás nem ismeri el és nem is ismerheti el, mert a burzsoá állam a dolgozó népet a hatalom gyakorlásából, tehát a bíráskodásból is kizárja. A nép részvétele a bíróság munkájában csak a népszuverenitás elvét teljes mértékben érvényre juttató szocialista államokban valósulhat meg. A népi ülnökök részvétele *elvileg* különbözteti meg a szocialista államok újtípusú bíróságait a kizsákmányolás szolgálatában álló burzsoá bíróságoktól.

A tőkés államok bíráskodásában a dolgozó nép nem vehet részt. Sem az esküdtszék, sem az ún. Schöffe-rendszer nem teszi lehetővé a munkásosztály vagy a szegényparasztság bevonását az igazságszolgáltatásba. A különféle vagyoni, faji, képzettségi, nemzetiségi stb. cenzusok eleve meghiúsítják a dolgozó nép részvételét a burzsoá bíráskodás e szervezeti formáinak működésében.

A burzsoá esküdtszék, amely eredeti (és számos burzsoá országban ma is alkalmazott) formájában a hivatalnokbíróság mellett szervezett, elkülönített testületként működik, lényegileg a tőkésosztály tagjaiból tevődik össze, kiegészítve egyes kispolgári elemekkel. Napjainkban az imperialista államok esküdtbírósága, még fokozottabban, mint valaha, a népámítás eszköze, melynek az a rendeltetése, hogy „demokratikus" látszatot kölcsönözzön a burzsoá bíróságok önkényének és törvénytelenségeinek. A burzsoá Magyarországon korlátozott módon érvényesült az esküdtbíráskodás: csak egyes büntető ügyekben alkalmazták, a polgári eljárásban egyáltalán nem. Az 1897. évi XXXIII. törvénnyel intézményesített esküdtbíróság jogkörét már az első imperialista világháború előtt (1913-ban és 14-ben) megnyírbálták, majd működését az ellenforradalmi reakció idején 1919-ben „ideiglenesen" teljesen felfüggesztették és soha vissza nem is állították. Az esküdtbíróságokról szóló magyar törvény egyébként jellegzetesen diszkriminációs jogszabály volt. Élesen kidomborodott benne az esküdtszék osztálybíróság-jellege. A törvény magas vagyoni és képzettségi cenzust vezetett be, megkívánta a magyarul beszélni, írni-olvasni tudást (vagyis a nemzetiségekhez tartozókat lényegileg kizárta az esküdtbíráskodásból). Még egyébként fennforgó esküdtképesség esetén sem lehetett esküdt a „napszámos vagy a szolga".

Az ún. „laikus" (nemjogász) elemeknek a bíráskodásba való bevonására egyes burzsoá országokban — német mintára — a *Schöffe-rendszert* honosították meg. Ebben a szervezeti formában a tőkés befolyás még hatásosabban tud érvényesülni az ítélkezésben, mint az esküdtszéki rendszernél. Az esküdtszéki és a Schöffe-rendszer között a fő eltérés abban áll, hogy a Schöffék nem alkotnak külön kollégiumot és nem csupán a bűnösség kérdésében foglalnak állást, hanem a kinevezett állami hivatalnok-bírákkal közös tanácsban ítélkeznek és velük együtt döntenek az összes kérdésekben. Világos dolog, hogy ilyen szervezeti és eljárási formák mellett az uralkodó osztály jólképzett, gondosan kiválasztott képviselőinek, a kinevezett bíráknak még nagyobb befolyásuk van a tanács laikus tagjaira, mint az esküdtbíráskodás keretei között. A Schöffe-rendszer lényege is természetesen a bíróság osztályösszetételében rejlik: a Schöffék a középburzsoázia és a kispolgárság soraiból kerülnek ki.

Az a körülmény, hogy a Schöffe-rendszer eredményesebben tudja biztosítani a burzsoá

igazságszolgáltatás céljainak elérését, az imperializmus korszakában arra vezetett, hogy egyes tőkés országokban kísérleteket tettek a hagyományos esküdtbírósági rendszer átalakítására, a Schöffe-bíráskodás lényeges elemeivel való vegyítésére. Az ilyen újfajta esküdtszék még engedelmesebb eszköz a monopoltőke kezében. Ebben az irányban reformálták meg pl. 1941-ben a francia esküdtbíráskodást: az esküdtszék létszámát leszállították és egybeolvasztották a bírói tanáccsal. Az 1959. évi, *De Gaulle*-féle igazságügyi reform az egyesített bírósági tanács létszámát 12-ben állapítja meg (3 szakbíró, 9 esküdt). Ilyen rendszerben az esküdteknek még viszonylagos önállóságuk sincs.

A burzsoá Magyarországon már az 1914. évi XIII. törvénnyel megvalósított esküdtbírósági reform is egyebek között azt célozta, hogy a királyi bíróság túlsúlyát biztosítsa az esküdtszékkel szemben. Amikor az I. világháború után dönteni kellett az esküdtbíráskodás további sorsáról, a visszaállítását indítványozó (tehát viszonylagosan demokratikusabb) javaslat is amellett foglalt állást, hogy az esküdtek tanácskozását a törvényszéki tanács elnöke vezesse.[3] Ez a megoldás is a Schöffe-rendszer felé vezette volna a magyar esküdtbíráskodást.

A nemzetközi és a magyar munkásmozgalomnak régi követelése volt a dolgozók bevonása az igazságszolgáltatásba. A néprészvétel elve ma is leglényegesebb, legalapvetőbb követelménye a szocialista igazságszolgáltatásnak. Ennek főbb okai — röviden — a következők:

a) a néprészvétel elve az igazságszolgáltatás *szocialista demokratizmusának* legtöményebb kifejezése, a proletárdiktatúra elveinek igazságszolgáltatási fő megjelenési formája;

b) a néprészvétel megvalósulása az igazságszolgáltatásban egyik első lépcsőfoka annak a folyamatnak, amelynek során — a szocialista fejlődés idején — *fokozatosan felszámolódik az állam „elidegenedése"* a társadalomtól;

c) a néprészvétel elve *egyetemes törvényszerűsége* az igazságszolgáltatás fejlődésének minden szocialista államban. Olyan követelmény ez, amelynek érvényrejuttatása nélkül nem lehet szó szocialista igazságszolgáltatásról.

Az igazságszolgáltatási néprészvétel szocialista elvének gyakorlati megvalósítására az első lépéseket az 1871. évi *Párizsi Kommün* tette meg.

A német szociáldemokrácia 1875. évi *góthai programja* e tekintetben sem lépett előre: a burzsoá állam intézményeinek keretébe illesztette bele a „népbíráskodás" követelését és ezzel egyben polgári-demokratikus jellegűvé tette.[4]

A góthai program korabeli *magyarországi* változata kifejti: „Valamint a *népet* megilleti a jog, hogy *törvényeket szabjon* (törvényhozás) és a törvényeket *végrehajtsa* (kormányzás és közigazgatás), úgyszintén megilleti azon jog is, hogy e törvényeket *alkalmazza* (bíráskodás). A bíráskodás jogát épp úgy mint a törvényhozást, kormányzást és közigazgatást, meg kell vonni a szabadalmazott személyek, rendek és osztályok kezeitől, mely társadalmi elemek a magok különérdekének feláldozzák a közérdeket és az igazságot."[5]

A Németországi Szociáldemokrata Párt *erfurti programtervezete* (1891) „a nép által választott bírák útján való igazságszolgáltatás" követelését hangoztatja — a részletek kifejtése nélkül.[6]

Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt II. kongresszusán (1903) elfogadott program, a nemzetközi munkásmozgalom történetében Marx és Engels halála után az első forradalmi program, amely a proletárdiktatúra kivívását tűzi feladatul, a nép egyeduralmának rendszerében „a bírák nép általi választását" követeli.[7]

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megvalósította a forradalmi munkásmozgalomnak azt a követelését, hogy a dolgozók maguk vegyék kezükbe az igazságszolgáltatást. A szovjethatalom első bírósági dekrétumai megsemmisítették a régi bírósági szervezetet, felállították az újtípusú népbíróságokat és a forradalmi törvényszékeket, a proletariátus és a szegényparasztság új hatalmi szerveit.[8]

Az OK(b)P VIII. kongresszusán (1919. március) kidolgozott új pártprogram leszögezi, hogy a szovjethatalom a *(Lenin* szavaival) „korábbi határozatlan jelszó helyett" („a bírákat a népnek kell választania"[9]) — a legnagyobb proletár és szegényparaszti tömegeknek az igazságszolgáltatásba való bevonása mellett* — kiadta az osztályjelszót: „a bírákat a dolgozók soraiból csakis a dolgozóknak kell választaniuk". A jövőre nézve a program az igazságszolgáltatás nevelő jellegének fokozását és annak elérését tűzi ki feladatul, hogy „az egész dolgozó lakosság egytől-egyig részt vegyen a bírói kötelességek teljesítésében".[10]

A Kommunista Internacionálé időközben (1919. márciusában) megtartott első, alakuló kongresszusán elfogadott irányelvek — a marxizmus tanításaihoz képest és a munkásmoz-

[3] *Finkey Ferenc:* Büntetőjogi feladataink a közel jövőben. Magyar Jogi Szemle 1920. évi 1. sz., 24. old.

[4] Vö. *Engels* Bebelhez intézett 1875. március 18—28-i levelével (Marx—Engels: Válogatott Művek II. köt. Budapest, 1949. 32—33. old.).

[5] „A szocialisták politikai, társadalmi és gazdászati programja". Kiadja *Küifóldi Viktor.* Budapest, 1878. 10. old.

[6] L.: *Engels:* Az erfurti programtervezet bírálata. Budapest, 1954. 55. old.

[7] A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész, Budapest, 1954. 43. old.

[8] Bővebben l. *Névai:* Bírói szervezet és bíráskodás a Szovjetunióban. Budapest, 1949. 9—13. old.

[9] *Lenin* művei 29. kötet. Budapest, 1953. 122. old.

[10] A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész, Budapest, 1954. 487—488. old.

galom nemzetközi tapasztalatai alapján — szintén a politikai hatalom meghódítása egyik fontos feltételének tekintették „az összes polgári bírák eltávolítását és a proletárbíróság megszervezését", s egyben rámutattak a tanácsszervezet valódi, szocialista demokratizmusára, népi jellegére, a törvényhozói és végrehajtói hatalmat egyesítő feladatkörére.[11]

A magyar törvénykezési szervezetben a néprészvétel szocialista elve legelőször az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásában valósult meg. A néprészvétel elvére vonatkozó tervek mindazonáltal sajátos fejlődésen mentek keresztül míg végül tételes jogi formát öltöttek.[12] A magyar kommunista mozgalomnak ebben az időszakában a népi bíráskodás megvalósítására vonatkozó nézeteket néhány figyelemreméltó vonás jellemzi. Ezek a nézetek ti. nem az igazságszolgáltatás céljaira létesített és elkülönített állami szervek, a bíróságok útján történő ítélkezés gondolatát tükrözik, hanem a *közvetlen népbíráskodásra,* közelebbről: annak a tanácsszervezet útján (tanácstagok által) gyakorolt formájára utalnak. A dolgozó nép államhatalmának egységét valló marxista tétel olyan értelmezése volt ez, amely a bíráskodást az államhatalom egységét helyileg és központilag megtestesítő tanácsok és a Tanácsok Országos Gyűlése (illetőleg annak Központi Intézőbizottsága) feladatának tekintette, és megvalósítását közvetlenül a tanácsok tagjaira kívánta bízni.

Mindazonáltal a bíráskodás ilyen szerkezetű megoldása *intézményesen* nem valósult meg a Magyar Tanácsköztársaságban.

Az új magyar bírósági szervezet gyakorlati kialakítása során az 1919-es szocialista forradalom is elkülönített bíróságokat (forradalmi törvényszéket, sürgős természetű polgári ügyekben eljáró bírósági tanácsokat stb.) hozott létre, amelyeknek megvolt ugyan a szocialista igazságszolgáltatásra jellemző kapcsolatuk a tanácsapparátussal (elsősorban a választás tekintetében), anélkül azonban, hogy egybeolvadtak volna vele. A közvetlen tanácsi bíráskodás nem vált rendszeressé, bár egyes szórványos megnyilvánulásai előfordultak. Ezek is rendszerint a kihágási bíráskodás területére estek.

A dolgozó nép részvétele a Magyar Népköztársaság igazságszolgáltatásában lényegileg az Alkotmány 2. §-a (2) bekezdésében foglalt néphatalom elvének megvalósulása a bíráskodás vonalán. A Népköztársasági Alkotmány 37. §-a, majd annak nyomán a Bsz 8. §-ának (1) bekezdése mondja ki a magyar igazságszolgáltatásra nézve a néprészvétel elvét a népi ülnökök bíráskodási tevékenységének formájában.

A népi ülnökök az *elsőfokú* ítélkezés során vesznek részt az igazságszolgáltatásban. A *másodfokú ítélkezésben* a népi ülnökök nem vesznek részt, mivel a Bsz-szel meghonosított szocialista kasszációs-revíziós fellebbviteli rendszerben a másodfokú bíróság túlnyomórészt — de nem kizárólag — a jogkérdések szempontjából bírálja felül az elsőfokú bíróság határozatát. Elvileg ez a helyzet a II. Ppn és a III. Bpn hatálybalépése után is, bár most már van némi eltérés e vonatkozásban a polgári és a büntető eljárás között.

Az ítélkezésben a hivatásos bíráknak és a népi ülnököknek azonos jogaik és kötelességeik vannak. E szabály betűszerinti értelmezéséből folyik annak lehetősége is, hogy a hivatásos bírót ideiglenes távolléte idején (betegség, szabadság esetében stb.) nem csupán más hivatásos bíró, hanem népi ülnök is *helyettesítheti* [Bsz 25. § (2) bek.]. Mindenesetre szó férhet e rendelkezés helyességéhez. Ilyenkor tulajdonképpen megváltoznék a tanács törvényileg előirányzott összetétele: három népi ülnök ítélkeznék. A gyakorlatban ez nemigen fordul elő. Helyes is, mert az azonos jogállás nem egyértelmű a funkcióazonossággal.

A népi ülnökök bírósági munkájának jó megszervezése szükséges ahhoz, hogy a szocialista igazságszolgáltatás e nagy és alapvető vívmányának előnyei kellőképpen érvényesülni tudjanak. A magyarországi ülnökbíráskodás eredményei egyelőre még mögötte maradnak a követelményeknek: gyakran nem kielégítő az igazságszolgáltatásban való részvétel céljára megválasztott kb. 21 000 népi ülnök támogatása és sokszor kívánni valót hagy maga után maguknak a népi ülnököknek a magatartása is. Előfordul, hogy egyes (olykor éppen a legalkalmasabb) népi ülnökök behívásával szemben — beosztásuk fontossága miatt — nehézségeket támaszt munkahelyük. Némelyik bíróságon elhanyagolják az ülnökökkel való rendszeres foglalkozást, nem létesítenek állandó kapcsolatot a népi ülnökökkel a behívás időszakán kívüli időre és nem foglalkoznak megfelelően a behívott ülnökökkel sem. Az ülnökök bírósági tevékenysége nemegyszer formális marad: nem vesznek részt — különösen egyes polgári ügyekben — kellő aktivitással az ítélkezésben és gyakran nem tartják meg az ülnöki beszámolókat sem. Mindez azt mutatja, hogy az igazságszolgáltatásban való néprészvétel szocialista elvének megvalósulása még erőfeszítéseket követel mind állami és társadalmi szerveinktől, mind a népi ülnököktől.[13]

Figyelemreméltó fejlődést mutatnak az Alkotmány szövegéhez képest a Bsz-nek a szocialista magyar igazságszolgáltatás *feladataira* vonatkozó rendelkezései. A Bírósági Szervezeti Törvény *részletesebben* fejti ki az igazságszolgáltatási feladatokat és *új elemekkel* is bővíti

[11] L. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 5. kötet. Budapest, 1956. 622—623. old.

[12] E fejlődés ismertetését l. *Névai:* A Magyar Tanácsköztársaság törvénykezési szervezete. A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga c. kötetben. Budapest, 1959. 171. s köv. old.

[13] Vö. *Dr. Nezvál Ferenc:* Ülnökbíráskodásunk tíz éve. Népszabadság, 1960. márc. 4-i sz. 3. old.

az Alkotmány 41. §-ának (1) bekezdésében jelzett kört. A Bsz kimondja, hogy bíróságaink az igazságszolgáltatás gyakorlása során

a) védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, valamint a társadalmi tulajdont,

b) védik és biztosítják az állampolgárok részére az Alkotmányban biztosított politikai, munkaügyi, lakásügyi és egyéb személyi, valamint vagyoni jogokat és törvényes érdekeket,

c) büntetik a dolgozó nép ellenségeit, a bűncselekmények elkövetőit,

d) a haza és a szocializmus ügye iránti odaadásra, a társadalmi tulajdon iránti gondosságra, az állami és társadalmi kötelezettségek becsületes teljesítésére, a törvények következetes végrehajtására, a munkafegyelem szigorú megtartására, valamint a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására nevelik az állampolgárokat.

Az Alkotmány és a Bsz szövegének *egybevetéséből* megállapítható, hogy a Bsz megváltoztatja az igazságszolgáltatási feladatoknak az Alkotmányban megjelölt *sorrendjét*, bővebben *részletezi* a bíróságok feladatait és lényeges *új* mozzanatokkal egészíti ki az Alkotmány 41. §-a (2) bekezdésének rendelkezéseit.

A Bsz első helyen nem a dolgozó nép ellenségei megbüntetésének feladatát emeli ki, hanem a népi demokratikus rendszer (állami, gazdasági és társadalmi rend) védelmét és emellett külön aláhúzza a társadalmi tulajdon igazságszolgáltatási oltalmának a fontosságát.

A népi demokratikus rend egészének a védelme után a Bsz az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek a biztosítását tűzi a bíróságok elé feladatul. E vonatkozásban az Alkotmány — alaptörvény mivoltánál fogva — csupán röviden utal a dolgozók jogainak a védelmére, a Bsz azonban részletesen feloldja ezt az utalást és rámutat az igazságszolgáltatási védelemben részesülő jogok egyes fajaira: a politikai, munkaügyi, lakásügyi és egyéb személyi, valamint vagyoni jogokra és törvényes érdekekre. Látható, hogy ez a felsorolás sem kimerítő jellegű, hanem csupán példálódzó; a bírósági védelemben részesülő állampolgári jogok és érdekek közül csak a legfontosabbakra és a legtipikusabbakra mutat rá.

Az Alkotmánynak a bíróság büntető funkciójával kapcsolatos rendelkezését a Bsz kiegészíti egy általánosabb megállapítással. Az Alkotmány e téren csak a legfontosabb teendőt, a dolgozó nép ellenségeinek a megbüntetését emelte ki. A Bsz ehhez hozzáfűzi, hogy a bíróságok büntetik a bűncselekmények elkövetőit.

Ami végül a bíróságok nevelő munkáját illeti, erre nézve az Alkotmány csupán a szocialista társadalmi együttélés szabályainak a megtartására való nevelésre vonatkozó legtágabb utalást tartalmazza, míg a Bsz részletesen fejti ki a bírósági nevelő munka tartalmát.

Mindezekből meg lehet állapítani azt, hogy az igazságszolgáltatás feladataira nézve az Alkotmányban foglalt alaprendelkezéseket a Bírósági szervezeti törvény jelentős mértékben továbbfejlesztette és bíróságaink kezébe részletesebb útmutatást adott feladataikat illetően.

Az igazságszolgáltatási feladatok tartalmának lényegét röviden akként lehet *általánosítani*, hogy bíróságaink

a) a *szocialista törvényesség* védelme és érvényrejuttatása során

b) az eléjük kerülő ügyek valóságos tényállásának feltárásával és meggyőző, jogszabályainknak és a szocialista jogtudatnak megfelelő ítélkezésükkel megvalósítják a *szocialista igazságosságot* és

c) ezáltal *nevelik a dolgozókat.*

Ezek a feladatok lényegileg *a szocializmus építésének az igazságszolgáltatásban jelentkező feladatai, a szocialista állam feladatainak a bíróság* — mint egyik igen fontos állami szerv — *működési területére eső elemei.* Ebben az összefüggésben feltárulnak egyfelől *a szocialista állam egésze* előtt álló feladatoknak és a megvalósításukat szolgáló funkcióknak, másfelől az ezek szolgálatára hivatott *konkrét állami szervek* (jelen esetben a bíróságok) feladatainak és funkcióinak az *egysége*, valamint azok a *specifikus vonások* is, amelyek — a szocialista állam szervezetében elfoglalt helyükhöz, sajátos szervezeti felépítésükhöz, rendeltetésükhöz és munkamódszereikhez képest — az egyes állami szerveket jellemzik.[14]

A bírósági szervezet kérdéseinek a Bsz-ben foglalt egységes szabályozása, valamint a bírósági eljárásnak a szocialista törvényesség eredményesebb érvényesülését biztosító megszervezése szükségessé tette a perrendtartási törvények tökéletesítését és a Bsz rendelkezéseivel való összhangbahozatalát. Ezt a feladatot a *Bp és a Pp első novellái*, az 1954. évi V. és VI. törvények végezték el.

A Bsz egyebek között meghonosította a magyar törvénykezési szervezet új intézményeiként a közlekedési különbíróságokat. A közlekedési bíróságokat az 57/1954. (IX. 2.) M. T. számú és a 12/1954. (X. 5.) I. M. számú rendelet értelmében 1954 őszén szervezték meg. A közlekedési bíráskodás rövid életű jogintézménye volt a magyar igazságszolgáltatásnak. Az 1955. évi 3. számú törvényerejű rendelet (1955. januárjában) még kiterjesztette ugyan a közlekedési bíróságok hatáskörét, de két évvel később megszűntek ezek a különbíróságok.

A Bsz-nek a *katonai bíróságok* szervezetével kapcsolatos rendelkezéseire vonatkozó részletes szabályokat a minisztertanács 3/1955. (I. 11.) M. T. számú rendelete állapította meg, majd 1955. márciusában megalakult a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiuma is — ideiglenesen a Ka-

[14] Közelebbről l. *Névai:* Das Gerichtsverfassungsgesetz der Ungarischen Volksrepublik. Staat und Recht 1938. évi 1. sz. 35. s köv. old.

tonai Felsőbíróság tagjaiból [13/1955. (III. 1.) M. T. számú rendelet].

1955 derekán a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Pp-vel összhangban egységesen rendezte a *bírósági végrehajtásnak* mindazideig nagyszámú régi jogszabályban, részben elavult rendelkezésekkel szabályozott kérdéseit és megállapította a *bírósági végrehajtó* jogállására vonatkozó szabályokat (1955. évi 21. tvr.).

A munkafegyelem megsértése és a társadalmi tulajdon megkárosítása elleni hatékonyabb védekezés és ezzel összefüggésben fokozottabb nevelőhatás kifejtése érdekében a Minisztertanács és a Szakszervezetek Országos Tanácsa közösen hozott határozatával 1956. májusában elrendelte az ún. *társadalmi bíróságok* létrehozását a legalább 300 főt foglalkoztató vállalatoknál [1041/1956. (IV. 30.) Mt. h. számú határozat].

Az 1956. évi ellenforradalom súlyos károkat okozott a bírósági szervezet területén is. Az ellenforradalmárok több helyen megpróbálták kezükbe kaparintani a bíróságokat is, el akarták távolítani a néphatalomhoz következetesen hű bírósági dolgozókat. Az ellenforradalmárok több helyen megnyitották a börtönöket és jogerősen elítélt rabokat engedtek szabadon, köztük kb. 13 000 közönséges bűnözőt, s rajtuk kívül a háborús, népellenes, összeesküvési, kémkedési és egyéb hasonló bűncselekmények miatt elítélt fasiszták százait. Utóbb ezek a rend helyreállítása során — amennyiben nem hagyták el jogellenesen az ország területét — ismét visszakerültek a börtönökbe. Az ellenforradalom napjaiban s egy ideig még utána is, szünetelt a jogszolgáltatás [328/1956. (I. K. 21—22.) I. M. I/1. sz. közlemény]. Az ellenforradalom fegyveres erőinek szétverése után hosszabb időt igényelt a bíróságok eszmei-politikai és szervezeti konszolidálása. Az ellenséges és alkalmatlan elemektől való megtisztítás után a bírósági szervezet — leküzdve a kezdeti ingadozásokat — egyre fokozódó mértékben járult hozzá a népi demokratikus rendszer újbóli megerősödéséhez, a jogbiztonság és a törvényesség megszilárdulásához.

Az ellenforradalmat követő rendkívüli állapotok rendkívüli intézkedéseket követeltek a törvénykezés terén is. A legelső volt ezek között 1956 novemberében az *egyszerűsített büntető eljárás*, majd 1956 decemberében a *rögtönbíráskodás* bevezetése a legsúlyosabb ellenforradalmi bűncselekményekre [1956. évi 22. illetve 28. számú tvr-ek és 6/1956. (XII. 11.) Korm. számú rendelet]. A rögtönítélő bíráskodást a katonai bíróságok végezték. További egy hónap elteltével lehetővé vált, hogy az ellenforradalom elleni igazságszolgáltatási küzdelem szélesebb fronton bontakozzék ki. Ezt a célt szolgálta 1957 januárjában a *gyorsított büntető eljárás* bevezetése a népi demokratikus konszolidációt hátráltató bűncselekmények viszonylag szélesebb körére (1957. évi 4. sz. tvr.). A gyorsított büntető eljárás lebonyolítására a budapesti fővárosi bíróságnál, a megyei bíróságoknál, a katonai bíróságoknál és a Legfelsőbb Bíróságnál *különtanácsokat* állítottak fel. A különtanács összetétele a következő volt: elsőfokú eljárás esetén egy hivatásos bíró és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által választott két népi ülnök, másodfokon (a Legfelsőbb Bíróságnál) két hivatásos bíró és három népi ülnök.

Ezt a rendszert tökéletesítette 1957 áprilisában az Elnöki Tanács 25. számú törvényerejű rendelete, mely az ellenforradalmi bűntettek, valamint az államrend és a közbiztonság ellen elkövetett bűntettek miatt indított bűnügyekben a dolgozó nép érdekeinek megfelelő egységes ítélkezés biztosítása céljából felállította a *Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsát*.[15] Ez a tanács a Legfelsőbb Bíróság elnöke által a hivatásos bírák közül kijelölt tanácsvezetőből és négy népbíróból áll. Utóbbiakat a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta határozatlan időre. A népbíróvá választhatóság kellékei azonosak a hivatásos bíróvá, illetve népi ülnökké választhatóságnak a Bsz 10. § (1) bekezdésében felsorolt kellékeivel. A népbírák jogállása azonos a Legfelsőbb Bíróság bíráinak jogállásával. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa bármely bűnügyben eljárhat akár elsőfokú, akár másodfokú bíróságként, ha a Legfelsőbb Bíróság elnöke az ügyet első-, illetve másodfokú elbírálásra a Népbírósági Tanács hatáskörébe vonta vagy a Legfőbb Ügyész ott emelt vádat, illetőleg az ügyet a fellebbezés elbírálása végett a Népbírósági Tanács elé terjesztette.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának ítélkezése újabb lendületet kölcsönzött az ellenforradalmi reakció elleni igazságszolgáltatási küzdelemnek s egyben ösztönzést adott a népbírósági tanácsrendszer továbbfejlesztésére. Lényegileg ezekből a felismerésekből indul ki az 1957. évi 34. számú tvr., amely — a gyorsított eljárás szabályai szerint ítélkező külön tanácsok és a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa munkájának elismerő értékelése mellett — megállapítja, hogy az ellenforradalmárok elleni további következetes küzdelem, az ellenforradalmi elemek végleges felszámolása, valamint általában a közrend és közbiztonság fenntartása, a szocialista törvényesség további megszilárdítása érdekében a fővárosi bíróságon és a megyei bíróságokon is indokolt megszervezni a *népbírósági tanácsokat*. Az ilyen népbírósági tanácsok felállításán kívül a tvr. és végrehajtási jogszabályai [a 4/1957. (VI. 15.) I. M., a 41/1957. (VI. 29.) Korm. és az 5/1957. (VI. 29.) I. M. sz. rendeletek] számos más olyan rendelkezést is tartalmaznak, amelyek a törvénykezési szervezetet érintik (pl. népbírósági ügyekben eljáró elnökségi tanács szervezése a Legfelsőbb Bíróságon, a Legfelsőbb Bíróság Bsz szerinti elnökségi tanácsa összetételének és jogkörének új szabályozása stb.) Az osztályöntudatos népbírák bevo-

[15] Vö. *Bagi Dénes:* A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsáról. Magyar Jog 1957. évi 3. szám, 53. old.

nása az ellenforradalmi ügyek elbírálásába és általában a népbírósági tanácsok ítélkezése jelentős mértékben fokozta a népi demokratikus rendszer igazságszolgáltatási eszközökkel való védelmének hatékonyságát, eredményesen mozdította elő a jogbiztonság és törvényesség megszilárdulását.

Időközben, még 1957. február elején napvilágot látott a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 8. sz. tvr-e, amely — az ellenforradalom leküzdésével kapcsolatos törvénykezési feladatokkal való szorosabb összefüggés nélkül — újólag szabályozott néhány bírósági szervezeti kérdést is. Ez a tvr. hosszas viták után megszüntette a *közlekedési bíróságokat* és a Legfelsőbb Bíróság közlekedési kollégiumát, újonnan szabályozta a *katonai bíróságok* hatáskörét (kivette a katonai bíróságok hatásköréből az állami tűzoltóság, a pénzügyőrség, a vámőrség stb. tagjait) stb.

Ezeket az intézkedéseket követte a *katonai bíróságok* (és ügyészségek) *átszervezése* a 14/1957. (III. 2.) Korm. számú rendelet értelmében. A rendelet következetesen keresztülvitte a területi elvet a katonai igazságügyi szerveknél is, s ehhez képest megszüntette a fegyvernemi és az egyes magasabb parancsnokságok mellett működött katonai bíróságokat (és ügyészségeket).

A Legfelsőbb Bíróságnál — egyes bíráknak az ellenforradalom alatt és után tanúsított magatartásával kapcsolatban — bekövetkezett létszámcsökkenés természetesen átmeneti nehézségeket okozott az ítélkezésben. A megüresedett helyek betöltése gondos kiválogatás alapján — folyamatosan ment végbe, de addig is, amíg a Legfelsőbb Bíróság elnyerte teljes létszámát, gondoskodni kellett arról, hogy ne legyen fennakadás a Legfelsőbb Bíróság munkájában. Ennek biztosítását szolgálta a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957 őszén kibocsátott 57. számú törvényerejű rendelete, amely feljogosította az igazságügyminisztert arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökével egyetértésben az ország bármely bíróságától bármely bírót *berendelhessen a Legfelsőbb Bírósághoz.* A berendelés, amelyhez szükség volt az illető bíró hozzájárulására is, ideiglenes jellegű volt és meghatározott időre szólt. Az ilymódon berendelt bíró a Legfelsőbb Bíróság hivatásos bíráival azonos jogkörben járt el.

Az 1957. évi 34. tvr. 27. §-a felhatalmazta az igazságügyminisztert az azonos székhelyen működő egyes járásbíróságok és városi bíróságok, illetőleg Budapesten több kerületi *bíróság összevonására.* Ez a rendelkezés a bírósági illetékességnek az államigazgatási területbeosztáshoz való túlzott, merev igazodásából eredő bürokratikus következményeket volt hivatva kiküszöbölni. Az összevonás gyakorlati keresztülvitele a 12/1957. (X. 13.) I. M. számú rendelet alapján ment végbe. Az összevonás eredményeként Budapesten az addigi 22 önálló kerületi bíróság helyett 9 kerületi bíróság maradt, vidéken pedig négy nagyvárosban (Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged) egyesült a városi bíróság az illető városban székhellyel bíró járásbírósággal.

Hasonlóképpen a törvénykezés egyik területének, a *bírósági végrehajtói* munkának az egyszerűbb megszervezésére irányult a 8/1957. (VIII. 15.) I. M. számú rendelet, mely *központi irodákba* tömörítette a bírósági végrehajtókat. A rendelet a budapesti fővárosi bíróság és a kerületi bíróságok végrehajtói számára Budapesti Bírósági Végrehajtói Irodát, a megyei bíróságok székhelyén működő, illetőleg a Pest megyei bírósági és a pestvidéki járásbírósági végrehajtók számára pedig a megyei bíróságok keretében szervezett Megyei Bírósági Végrehajtói Irodákat állított fel.

Jelentős lépést tett a népi demokratikus magyar igazságszolgáltatás fejlesztése és a törvényesség fokozottabb biztosítása terén az *államigazgatási eljárás* általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény, melynek VI. fejezete — az addigi ilyen természetű jogszabályi rendelkezések körének bővítésével — lehetővé tette további államigazgatási határozatok polgári per útján való megtámadását bíróság előtt. Az idevágó részletes rendelkezéseket az 1957 őszén megjelent 58. számú tvr. és a 11/1957. (IX. 29.) I. M. számú rendelet tartalmazzák.

A bírósági polgári eljárás számos szabályát módosította az 1957. december 30-án közzétett és 1958. március 1-én hatályba lépett *második polgári perrendtartási novella,* az 1957. évi VIII. törvény. A törvénykezési szervezet egyes kérdéseit különösen a II. Pp-nek azok a rendelkezései érintik, amelyek az új hatásköri és illetékességi szabályokra, a fellebbezési rendszer változásaira és a törvényességi óvással kapcsolatos módosításokra vonatkoznak. E törvény hatálybaléptetéséről és végrehajtásáról az 1958. évi 5. számú törvényerejű rendelet gondoskodott, amely — egyebek között — módosította a Bsz 20. és 28. §-ait, kiiktatván a törvény szövegéből a hatáskörre vonatkozó részletesebb szabályokat. A hatásköri szabályok ugyanis viszonylag gyakran változnak. A módosítás révén elkerülhetővé vált a Bsz. megváltoztatása minden hatásköri szabálymódosulás esetén.

Időközben az ellenforradalom leküzdése és a törvényes rend és közbiztonság helyreállítása terén elért számottevő sikerek már 1957. november elején lehetővé tették az átmeneti időre bevezetett *rögtönbíráskodási eljárás megszüntetését* (1957. évi 62. számú tvr.) A továbbiak során lehetővé vált 1958 tavaszán a népbírósági tanácsi bíráskodás kereteinek a szűkítése is, mivel a népbírósági tanácsok hatáskörébe tartozó ügyek nagy része addigra már befejezést nyert. Ehhez képest az igazságügyminiszter 1958. május 1-i hatállyal megszüntette négy megyei bíróságnál a népbírósági tanács működését. Ilyenformán csupán a Legfelsőbb Bíróságon, a Pest megyei bíróságon és a budapesti fővárosi bíróságon maradt meg a népbírósági tanács.

Az 1958. máj. 25-én kihirdetett 16. számú

törvényerejű rendelet (III. Bpn) — a törvénykezési szervezeti jog körében — a büntetésvégrehajtási szervek tagjai által elkövetett összes bűntetteket és a munkásőrség tagjai által a szolgálatban vagy azzal összegüggésben elkövetett bűntetteket a katonai bíróság hatáskörébe vonta, egyben módosította a fiatalkorúak bírósága tanácsának összetételére vonatkozó rendelkezéseket. Az igazságügyminiszter 3/1959. (IV. 16.) I. M. számú rendelete egyébként megszüntette néhány járásbíróságnál a fiatalkorúak bírósága működését.

A megyei bíróságok és a budapesti fővárosi bíróság *kollégiumainak* feladatait, szervezési és működési kérdéseit újonnan szabályozta az igazságügyminiszter 101/1959. (I. K. 3.) I. M. számú utasítása.

Az ellenforradalom utáni gyors politikai és gazdasági konszolidációhoz, állami és társadalmi rendünk megszilárdulásához a magyar bírósági szervezet is hozzájárult munkájával. Az ellenforradalom következményeinek felszámolása terén mutatkozott igazságszolgáltatási feladatok megoldása után bíróságaink az ítélkezés minőségi színvonalának emelésére, a kulturált bíráskodás megvalósítására, az osztálypolitikai szempontok helyes érvényesítésére, állami és társadalmi rendünk védelmére, az állampolgárok jogainak megóvására összpontosították erőfeszítéseiket; emellett fokozott figyelmet fordítottak az ítélkezés időszerűségére és hatékonyságára, aminek fontos feltétele az ügyintézési hátralékmentesség is.

Az MSZMP VII. kongresszusának útmutatásaihoz képest bírósági szervezetünk további tökéletesítésének a népi demokratikus állam erősítése és a szocialista demokratizmus fejlesztése jegyében kell végbemennie. Jelentős lépés lesz e vonatkozásban a bírósági népi ülnökök megválasztása az 1960. évi 6. sz. tvr. alapján. Időszerű feladat a társadalmi bíráskodás üzemeinkben meghonosított négyéves rendszerének a továbbfejlesztése, részben a jogszabályilag adott keretek között, részben pedig olyan új jogi formák révén, amelyek fokozzák a társadalmi ráhatás eredményességét és közvetlenebbé teszik a dolgozók közreműködését a közrend fenntartásában, a társadalmi tulajdon védelmében, a munkafegyelem biztosításában és általában a szocialista társadalmi együttélés szabályainak érvényrejuttatásában. Ezeket az intézkedéseket kell majd követnie a jövőben egyebek között a népköztársasági Alkotmányban feladatul kitűzött hivatásos bíró-választás lebonyolításának is.

Igazságszolgáltatásunk szocialista demokratizmusának további következetes fejlődése révén — a szocialista építés meggyorsulása mellett — az elkövetkező években véglegesen ki fog alakulni az alapjaiban megvalósult szocializmus hazai viszonyaink között legalkalmasabb, adekvát bírósági szervezete.

Névai László

A szovjet államiság fejlődéséről a mai viszonyok között*

Az a tény, hogy a Szovjetunió belépett a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének az időszakába, a szovjet szocialista állam fejlődésének új szakaszát nyitja meg. Ezt az új szakaszt a szocializmus teljes és végleges győzelme, a szocialista demokrácia széles fejlődése és az általánosan kibontakozó kommunista építésnek azok a hatalmas feladatai jelzik, amelyeket a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusa jelölt meg a társadalmi élet valamennyi területén bekövetkezett hatalmas átalakulások talaján. A külső viszonyok oldaláról nézve: ezt a szakaszt a szocializmus világrendszerének további megerősödése, a nemzetközi kommunista mozgalom egysége és a békeszerető erők növekedése jellemzi az egész világon.

A szovjet államiság fejlődésének nagyszámú és bonyolult kérdései közül jelenleg két kérdést vizsgálunk meg, amelyeknek rendkívül nagy elméleti és gyakorlati jelentősége van a Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. kongresszusa történelmi határozatainak a fényénél.

Az első kérdés: a szovjet állam funkcióinak a rendszere.

A második kérdés: a szovjet demokrácia további fejlődése és egyes állami funkciók átadása társadalmi szervezeteknek.

I.

Rátérve az első kérdésre, meg kell jegyezni, hogy az utóbbi években államunk funkcióinak a kérdése igen élénk megvitatás tárgya lett a szovjet jogászok és filozófusok körében. Számos folyóiratcikk foglalkozik vele és ezenkívül nagyon sok előadás és tudományos ülésszakokon elhangzott felszólalás is ezt a kérdést választotta tárgyául. Különös figyelmet fordított erre a kérdésre N. Sz. Hruscsovnak a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje jubiláris ülésszakán 1957. november 6-án elhangzott előadása.

N. Sz. Hruscsov a következőket mondotta: „A dolgozók szocialista államának legfontosabb funkciói jelenleg — a társadalmi termelés szer-

* A Jogtudományi Közlöny részére készített tanulmány. Oroszból fordította: *Dr. Névai László.*

vezése, a gazdasági és kulturális élet irányítása, a munka és a fogyasztás mértékének ellenőrzése a dolgozók érdekében; a dolgozók mindenoldalú nevelése, az új munkafegyelemre, a munkához való kommunista viszonyra nevelést is beleértve; külpoltikai téren a különböző társadalmi és politikai rendszerű országok békés egymás mellett élését szem előtt tartó lenini irányvonal következetes érvényesítése, a béke megszilárdítása; a szocialista világrendszerhez tartozó országok megbonthatatlan barátságának, testvéri együttműködésének és kölcsönös segítségnyújtásának megerősítése ... Természetesen nem feledkezhetünk meg a szocialista állam olyan fontos funkciójáról sem, mint az ország védelme a külső támadás veszélyével szemben, a szocialista rend védelme a külső imperialista erők és ügynökségeik részéről fenyegető és a kapitalizmus visszaállítását célzó agresszió veszélyével szemben."[1]

A munka és a fogyasztás mértéke ellenőrzésének önálló funkcióként való kikülönítése abból a körülményből folyik, hogy a mi társadalmunkban érvényesül a szocializmus elve („mindenkitől képességei szerint, mindenkinek munkája szerint") és abból, hogy a szovjet állam közrehat ennek az elvnek az érvényesítésében.

A béke megszilárdítása funkciójának és a szocialista világrendszer országai közötti barátság, testvéri együttműködés és kölcsönös segítség megszilárdítása funkciójának a kikülönítése megfelel a szovjet állami tevékenység ezen irányai, oldalai tényleges jelentőségének, a külső támadás elleni védekezésre irányuló tevékenység mellett. N. Sz. Hruscsov most említett tételei jelentősen gazdagították a szocialista állami funkciók elméletét.

A szovjet jogtudományban a szocialista állami funkciók kérdésének a megvitatása során általános elismerésben részesült az a megalapozott tétel, hogy a gazdasági-szervező és a kulturális-nevelő funkció, a munka és a fogyasztás mértéke ellenőrzésének funkciója, valamint a béke megszilárdításának a funkciója már a szovjet állam fejlődésének első fő szakaszában is állami funkciók voltak. Ezt a megállapítást tudományos érveléssel támasztja alá a szovjet jogászok számos, nyomtatásban megjelent munkája.

Mindazonáltal a szovjet állam funkciói rendszerének a kérdéskörében van még néhány vitás kérdés, amelyek további tisztázást igényelnek. Ezek sorába tartozik egyebek között az a kérdés, hogy a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munka vajon egységes funkció-e, vagy pedig a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenység a szovjet állam két önálló funkcióját alkotják.

A kommunista nevelés alapja a munka. A gazdasági és a nevelő tevékenység az életben, a gyakorlatban olyannyira kapcsolatosak egymással, hogy elválasztani, az állami funkciók elméletében szétkülöníteni őket nehéz. A gazdaság és a kultúra, a munka és a nevelés kölcsönös, elszakíthatatlan kapcsolata alapul szolgál arra a következtetésre, hogy a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenység a szocialista állam egységes funkciója.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek megfelel a szovjet állam fejlődésének első főszakasza.

Ezen a fő szakaszon — legáltalánosabban megjelölve — a szocializmus felépítése volt az alapvető feladat. Abban az időben a szovjet állam hat funkciót gyakorolt: a megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomásának funkcióját, a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciót, a munka és a fogyasztás mértéke ellenőrzésének funkcióját, a szovjet társadalmi és gazdasági rend, a dolgozók jogai és szabadsága védelmének funkcióját, a béke megszilárdításának a funkcióját, és az országnak a kívülről jövő támadások elleni védelme funkcióját.

A szocializmus győzelme bekövetkezésének a szovjet állam fejlődésének második főszakasza felel meg. Ezen a főszakaszon a szovjet állam főfeladata: a szocializmus építésének betetőzése és fokozatos átmenet a kommunizmusba. A fejlődés második főszakaszán az állam funkciói: a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció, a munka és a fogyasztás mértéke ellenőrzésének funkciója, a szovjet szocialista társadalmi és állami rend, az állampolgárok jogai és szabadságai megvédésének a funkciója, a béke biztosításának a funkciója, az ország védelmének a funkciója, valamint — a külföldi szocialista államok létrejötte kapcsán — a barátság, testvéri együttműködés és kölcsönös segítség megszilárdítása ezekkel az országokkal. A második főszakaszra való áttéréssel a megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomásának a funkciója elhalt, a megmaradt funkciók továbbfejlődtek és olyan változásokon mentek keresztül, amelyek megfeleltek a Szovjetunió fejlődése belső és külső feltételei megváltozásának.

A szovjet állam ezeket a funkciókat gyakorolja az általánosan kibontakozó kommunista építés jelenlegi szakaszán is, amely a szovjet állam fejlődése második főszakaszának új lépcsőfokát jelenti.

A szocialista állam fejlődésének jelenlegi szakaszán felvetődik az a kérdés, hogy mi lesz a sorsuk a jövőben ezeknek a funkcióknak? Erre nézve a következő hipotézisek lehetségesek.

A gazdasági-szervező és a kulturális-nevelő funkció társadalmunknak a kommunizmushoz való fejlődéséhez képest szakadatlanul növekedni fog. A kommunizmus magasabb szakaszának a viszonyai között ez a funkció, miközben egyre szélesedik, társadalmi funkcióvá válik, amelyet a kommunista társadalmi önigazgatás

[1] N. Sz. Hruscsov: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40 éve. Kossuth Könyvkiadó: Budapest, 1957. 50. old.

szervei gyakorolnak. Ebben a minőségében szükséges lesz erre a funkcióra a kommunista társadalom jövőbeni fejlődésének valamennyi lépcsőjén.

A munka és a fogyasztás mértéke ellenőrzésének a funkciója fokozatosan elhal, ahhoz képest, ahogy áttérünk a szocializmus elvéről („mindenkitől képességei szerint, mindenkinek munkája szerint") a kommunizmus elvére („mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint").

Természetesen a munka és a fogyasztás mértéke ellenőrzésének a funkciójára szükség lesz az elosztás kommunista elve mellett is. E feltételek mellett azonban a nyilvántartás már csupán a társadalmi termelés tervezésének a célját fogja szolgálni.

A munka és a fogyasztás mértékének ellenőrzésére jelenlegi tartalmában, a jövőbeli feltételek közepette, amikor „a társadalmi gazdagság teljes áradatban fog ömleni", nem lesz szükség.

A szovjet szocialista társadalmi és államrend, az állampolgárok jogai és szabadságai védelmének a funkciója fokozatosan elhal, ahhoz képest, ahogy megszűnnek a támadások a társadalom és az egyén érdekei ellen a kommunizmus magasabb fokának viszonyai és az imperializmusnak az egész világon való megszűnése mellett.

A béke megszilárdításának a funkciója és az ország védelmének a funkciója elhal az imperialista hatalmak részéről fenyegető katonai támadás veszélyének a felszámolásával egyidejűleg.

A szocialista világrendszer országaival való barátság, együttműködés és kölcsönös segítség megszilárdításának a funkciója növekedni és fejlődni fog egészen addig, míg az egész világ népei egységes kommunista családba nem olvadnak.

A szovjet állam funkcióinak a rendszerében beálló változásokhoz képest változások fognak végbemenni az apparátusban is, amely ezeket a funkciókat végrehajtja.

Az az apparátus, amely jelenleg a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciót hajtja végre, a jövőben fokozatosan elveszíti osztályjellegét, politikai jellegét és átalakul a társadalom ügyei közvetlen népi igazgatásának, a kommunista társadalom önigazgatásának apparátusává. Erre az apparátusra szükség lesz a kommunista társadalom jövőbeni fejlődésének minden lépcsőfokán.

A szovjet állam kényszerapparátusa, fegyveres erői, bírósági és ügyészségi szervei feltétlenül fokozatosan elhalnak, amikor megszűnnek azok a feltételek, amelyek szükségessé teszik létezésüket. E feltételek bekövetkezéséig azonban ezek a szervek erősödni és tökéletesedni fognak országunk fejlődésének belső és külső viszonyaihoz képest.

II.

Áttérve a második kérdésre, mindenekelőtt ki kell emelni, hogy a dolgozók bevonása az államigazgatásba, öntevékenységük és aktivitásuk sokoldalú fejlesztése mindig is egyik alapvető lenini elve volt és marad is a szovjet szocialista állam szervezetének és tevékenységének. Ebben van éppen erejének és hatalmának alapvető forrása.

A szovjet szocialista társadalom és állam fejlődésének a jelenlegi időszakát a valódi demokratizmusnak a történelem során még soha nem tapasztalt felvirágzása jellemzi.

Az államhatalmat a Szovjetunióban a nép gyakorolja az általa választott legfelsőbb és helyi szovjetek által, amelyeknek a szerepe a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának a határozatai végrehajtása során még jobban fokozódott. A szovjetekbe több mint 2 millió küldöttet választottak meg, akik a lakosság valamennyi rétegét képviselik.

A legfelsőbb és helyi szovjetek mellett nagyszámú állandó bizottság működik, amelyeken keresztül az állami tevékenységbe bevonják nem csupán a küldötteket, hanem a szovjet aktivistáknak a széles tömegeit is. Ezekben az állandó bizottságokban több mint két és fél millió dolgozó vesz részt.

A szovjeteknek alárendelt igazgatási, bírósági és ügyészségi apparátus a dolgozók soraiból alakul meg. A szovjet állami alkalmazottak a szovjet nép szolgái, és végrehajtói a szovjet nép állami akaratának, amely a törvényekben és más állami jogi aktusokban nyer kifejezést.

A lakosság államigazgatási munkában való részvételének formáiul szolgálnak még a házkezelőségek melletti bizottságok, az utcabizottságok, a szülőbizottságok, a felügyelő bizottságok, a kultúrotthonok, a könyvtárak, kórházak tanácsai, a népi rendfenntartó alakulatok és számos egyéb öntevékeny szervezet.

A szovjet államapparátus államunk funkcióit a kommunista párt vezetése mellett és a legkülönfélébb szocialista társadalmi szervezetek aktív segítsége mellett végzi.

A néptömegek politikai és szervezési aktivitásának a kibontakoztatásával nagymértékben mozdítják elő a gazdasági, kulturális és honvédelmi építést a szakszervezetek, amelyek 53 millió munkást és alkalmazottat tömörítenek soraikba, a szövetkezetek többtízmilliónyi tagságukkal, a 18 milliós Komszomol, a nagyszámú önkéntes egyesületek, amilyenek az Önkéntes Honvédelmi Egyesület, a Politikai és Tudományos Ismereteket Terjesztő Egyesület, a Feltalálók és Újítók Szövetsége stb., a különböző alkotó tömörülések, a Szovjet Írók Szövetsége, a szovjet zeneszerzők, építészek szövetségei, a filmművészeti dolgozók, az újságírók szövetségei és számos egyéb hasonló társadalmi szervezet.

Az utóbbi öt év során a társadalmi szervezetek szerepe jelentékenyen megnövekedett a kommunista építés valamennyi területén, és kialakultak a dolgozók államigazgatásban való részvételének új formái: a gazdaság és kultúra fejlődését érintő legfontosabb törvénytervezetek össznépi megvitatása, az ipari vállalatok, építkezések, szovhozok, javító műszaki állomások állandó termelési tanácskozásai, a népgazdasági tanácsok mellett szervezett műszaki-gazdasági tanácsok, a járási szovjetek végrehajtó bizottságai mellett szervezett termelési-műszaki tanácsok, az újítók és a gazdasági és kulturális építés szakembereinek össz-szövetségi és köztársasági tanácskozásai és így tovább.

A szovjet demokrácia fejlődésében különleges szerepet játszik a szocialista munkaverseny és annak új formái: a kommunista munkabrigádok.

A társadalmi rend védelmében döntő jelentőségre tesznek szert a népi rendfenntartó alakulatok, a társadalmi bíróságok és a fiatalkorúak ügyeiben eljáró bizottságok. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1959. március 2-i közös határozata, amely a dolgozóknak a társadalmi rend védelmében való részvételéről szól, kimondja: „Jelenleg, amikor növekszik a dolgozók tudatossága és politikai aktivitása és tovább fejlődik a szovjet demokrácia, az amorális, társadalomellenes kihágások ellen nem csupán az igazgatási szerveknek kell folytatniok a harcot, hanem főként a dolgozók és társadalmi szervezeteik széleskörű bevonása útján a társadalmi rend védelme érdekében."[2] E feladat végrehajtásában hatalmas jelentősége van a szovjet sajtóban nemrégiben közzétett törvénytervezeteknek, amelyek a szovjet törvényesség és a szocialista társadalmi együttélési szabályok megsértői elleni harcban a társadalom szerepének a fokozásáról, továbbá a társadalmi bíróságokról és a fiatalkorúak ügyeiben eljáró bizottságokról szólnak.[3]

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusa a Hruscsov elvtárs beszámolója alapján meghozott határozatában kimondotta, hogy „a mai viszonyok között a szocialista állam fejlődésének fő irányvonala a demokrácia általános fejlesztése, valamennyi állampolgár bevonása a gazdasági és kulturális építés irányításába, a társadalom ügyeinek intézésébe. Növelni kell a szovjeteknek, mint a dolgozók tömegszervezeteinek szerepét. Sok olyan funkciónak, amelyet most állami szervek látnak el, fokozatosan társadalmi szervezetek kezébe kell átmenni."[4]

A kongresszus határozatában rámutatott a lenini fővonalat következetesen megvalósító Kommunista Párt vezető szerepének a fokozódására, a szovjetek, a szakszervezetek, a Komszomol és más szervezetek aktivitása további fokozásának feladatára a Szovjetunió hétéves népgazdaságfejlesztési tervének végrehajtása terén.

Ilyenformán a jelenlegi viszonyok közepette megnövekszik a szerepe a munkásosztály diktatúrája egész mechanizmusának és valamennyi beletartozó állami és társadalmi szervezetnek.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusa rámutatott, hogy számos állami funkciónak társadalmi szervezetek részére való átadása nem jelenti a szovjet állam szerepének a gyengülését a kommunizmus építésében. Ellenkezőleg: ez a szocialista társadalom politikai alapjának kiszélesüléséhez és megszilárdulásához vezet, biztosítja a szocialista demokrácia további fejlődését és lehetővé teszi, hogy a szovjet állam még nagyobb figyelmet fordítson a gazdaság fejlesztésére, amely a mi egész rendszerünk alapját teszi.

Másfelől viszont: számos állami funkció átadása társadalmi szervezetek részére nem változtatja át utóbbiakat állami vagy félig állami szervezetekké. Növekszik szerepük a kommunista építésben, kiszélesül működési körük, de nem változik társadalmi jellegük.

A szovjet szocialista társadalom fejlődésének jelenlegi időszakában az állami és társadalmi szervezetek között fennálló különbségek megmaradnak. Közös céljaik vannak a kommunizmus építésében, működésüket a szovjet társadalom fejlődésének minden egyes adott szakaszán közös feladatok szabják meg és a Kommunista Párt egységes vezetése irányítja.

Ugyanakkor az államapparátus szervezetében, hatáskörében és működési módszereiben igen lényeges sajátosságok mutatkoznak.

Míg a szovjetek egyesítik az ország *egész* lakosságát és a dolgozók legátfogóbb tömegszervezetei, addig minden egyes társadalmi szervezet az önkéntes tagság elve alapján jön létre és a dolgozóknak egy meghatározott *részét* tömöríti soraiban.

A társadalmi szervezetekhez képest a szovjetek szélesebb hatáskörrel rendelkeznek: a kommunista építés egész folyamatát szervezik. Igaz ugyan, hogy az állami szervek egyes funkcióinak társadalmi szervezetek részére való átadása bizonyos mértékben csökkenti az előbbiek hatáskörét, de még ilyen viszonyok közepette is hatáskörük szélesebb marad, mint a társadalmi szervezeteké.

A szovjetek és apparátusuk különböznek a társadalmi szervezetektől munkamódszereikre nézve is. A szovjet állami szervezetek legfőbb munkamódszerei voltak, maradnak és a jelenlegi viszonyok között egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert: a nevelés, a meggyőzés, a jutalmazás, a szervezés. Ugyanezeket a módszereket felhasználják a társadalmi szervezetek is.

[2] L.: Izvesztyija, 1959. március 10. sz.
[3] L.: Izvesztyija, 1959. okt. 23. és 24. sz.
[4] L.: Az SzKP XXI. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 629. old.

Ugyanakkor azonban az állami szervezetek tevékenységének — a társadalmi szervezetektől eltérően — kisegítő módszere az állami kényszer. Ez a jelentéktelen kisebbséggel szemben nyer alkalmazást a többség meggyőzésének a talaján.

Az állami kényszer alkalmazásának a köre a szocialista társadalom fejlődéséhez képest egyre szűkebbé válik. A néptömegek tudatosságának a növekvése, a bűnözés csökkenése a mi országunkban megteremtették a feltételeit a büntetőjogi büntetés alkalmazási köre szűkülésének.

Mindazonáltal az állami kényszer alkalmazási körének a szűkülése nem jelenti azt, hogy a mi államunk már most lemondhat erről a ráhatási módszerről és áttérhet kizárólagosan meggyőzési módszerek alkalmazására. A kényszer még megőrzi a maga nagy jelentőségét. Szüksége van rá a szovjet államnak a fejlődés külső és belső viszonyaira való tekintettel.

N. Sz. Hruscsov elvtárs a szovjet újságírók számára a Kremlben 1959. november 19-én rendezett fogadáson a következőket mondotta: „Országunkon belül nincs most társadalmi talaja az osztályharcnak és az ellenség ténykedésének, de egyelőre még együtt élünk és együtt létezünk a kapitalista államokkal; a szocializmus ellenségei átdobják és a jövőben is át fogják dobni hozzánk ügynökeiket. Ezért ébereknek kell lennünk és vissza kell vernünk az ellenséges ügynökök próbálkozásait."[5]

Ezek a főbb különbségek az állami szervezetek és a társadalmi szervezetek között. Mindazonáltal, amidőn megkülönböztetjük őket egymástól, megengedhetetlen dolog szembe állítani őket egymással, miként ezt a revizionisták csinálják.

A szocializmus viszonyai között a társadalom és az állam egymásközötti viszonya egészen más, mint a kapitalizmus idején.

A szocialista állam a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció gyakorlása során — a szocialista tulajdonra és a gazdálkodás szocialista rendszerére támaszkodva — vezeti az anyagi és szellemi javak társadalmi termelését. A szocialista állam a kommunizmus építésének hatalmas eszköze, amely a nép akaratát hajtja végre és az egész szocialista társadalom fejlődése érdekében működik.

A jelenlegi viszonyok közepette az államigazgatás a mi országunkban ebben az értelemben a társadalom ügyeinek az igazgatását jelenti. Emellett figyelemmel kell lenni arra, hogy maguk a szovjetek, mint a szovjet államhatalom képviseleti szervei, társadalmi alapokon fejtik ki tevékenységüket. A szovjetek küldöttei a szovjet tagságból folyó állami kötelességeiket díjazás nélkül, termelőmunkájuk után és azon felül teljesítik.

Másfelől pedig a társadalmi szervezetek azért tudják eredményesen teljesíteni a magukra vállalt állami funkciókat, mert a szocialista állammal együtt beletartoznak a munkásosztály diktatúrájának egységes „mechanizmusába", amely egységes célokat és feladatokat valósít meg a Kommunista Párt egységes vezetése alatt. Ezt vitathatatlanul tanúsítja a szakszervezetek tapasztalata, amelyek már több mint egy negyed évszázada teljesítik a Szovjetunió egykori Munkaügyi Népbiztosságának a funkcióit. Ez utóbbit 1933-ban egybeolvasztották a Szovjet Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsával.[6]

A szocialista demokrácia fejlődési folyamata megszilárdítja a szovjet szocialista állam hatalmát, de ugyanakkor egyben megteremti elhalásának és a kommunista társadalmi önigazgatás rendszere által való felváltásának a feltételeit is. Ez a folyamat feltételezi a Párt, a szovjetek, a szakszervezetek, a szövetkezetek, a Komszomol és az önkéntes társaságok szerepének további fokozódását a kommunista építés során, az SZKP XXI. kongresszusa által megszabott ama feladatnak a teljes megvalósítását, mely szerint a lakosság legszélesebb rétegeit be kell vonni az ország valamennyi ügyének az intézésébe.

A jövőbeni kommunista társadalmi önigazgatás szerveinek a rendszere fokozatosan fejlődik ki a munkásosztály diktatúrája „mechanizmusának" jelenlegi rendszeréből.

Az SZKP XXI. kongresszusának határozatai döntő csapást mértek a revizionizmusra.

Nem a Kommunista Párt és a szocialista állam gyöngítése, hanem minden irányú megerősítésük, a társadalmi fejlődésben betöltött szerepük fokozása: ez az a feladat, amelyet országunk és az egész világ dolgozóinak létérdeke, a kommunista társadalom megteremtésének belső és külső viszonyai elénk állítanak.

Petrov G. I.

---

[5] L.: Izvesztyija, 1959. nov. 18. sz.

[6] L.: A Szovjetunió Törvénytára, 1933. 40. sz. 238. old.

Az új szovjet büntető eljárási alapelvek és a szocialista büntetőeljárási jog fejlődésének néhány kérdése

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának azok a határozatai, amelyek a szövetséges köztársaságok szuverén jogainak kiterjesztésére, a gazdasági, kulturális, egyszersmind az állami élet terén önállóságuk fejlesztésére irányultak, realizálódtak többek között ama nagy jelentőségű törvények meghozatalában, amelyeket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1958. december 25-én fogadott el.[1] A jelen tanulmány feladata a szovjet szocalista büntető eljárási törvényhozás új terméke: az Alapelvek jelentőségének megvilágítása az alábbi kérdéscsoportok körében: *I.* az Alapelvek főbb célkitűzései; *II.* a büntető eljárási jogtudomány szerepe az Alapelvekben rögzített jogintézmények — elvek megvitatásában, kialakításában; *III.* az Alapelvek főbb rendelkezései, amelyek különös figyelmet érdemelnek a büntető eljárási jog hazai továbbfejlesztése szempontjából.

Előre kell bocsátani, hogy az eljárási Alapelvek beletartoznak azoknak az intézkedéseknek a sorába, amelyeket a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a szovjet kormány az utóbbi években a szocialista törvényesség megerősítése érdekében tett, a SZKP XX. kongresszusának, az egész szovjet nép által helyeselt, határozatai szellemében. Az eljárási Alapelvekben rögzített egyes új rendelkezések pedig — összhangban a bírósági szervezeti Alapelvekkel — tükörképei a Szovjetunió társadalmi — gazdasági fejlődése jelenlegi szakaszának. Amiképpen N. Sz. Hruscsov a SZKP XXI. kongresszusán rámutatott, a szovjet nép a Kommunista Párt vezetése alatt olyan magaslatokat ért el, olyan grandiózus átalakításokat hajtott végre, amelyek megteremtették annak előfeltételeit, hogy belépjen fejlődésének új, legfontosabb periódusába, a kommunista társadalom teljes felépítésének korszakába. Eme, határozattá emelt, megállapítás szellemében tesszük szemlélődésünk tárgyává elsősorban azokat a főbb célkitűzéseket, amelyeket az eljárási Alapelvek tartalmaznak.

I. A büntető eljárási Alapelvekre is vonatkozik kiindulásként az a követelmény, hogy minden eszközzel meg kell védeni a szovjet államot, az abban uralkodó jogrendet a bűncselekményektől, úgyszintén szigorúan meg kell oltalmazni a polgárok személyét és jogait. A jogrend további szilárdulása nagy mértékben függ azoknak az okoknak a következetes kiküszöbölésétől, amelyek a jogsértéseket előidézik. A jogsértések elkövetésének lehetetlenné tételében pedig nemcsak az állami, hanem a társadalmi szervek is jelentős szerephez jutnak.[2] Annak hangsúlyozása, hogy a szocialista államban a büntetőjogi büntetés a bűnözés elleni küzdelemnek nem egyetlen és nem fő eszköze, nem áll ellentétben azzal, hogy a büntető igazságszolgáltatásban törvény által biztosított helyet kapjanak a társadalom képviselői is. Véleményem szerint, összefüggést kell látni a bírósági szervezeti Alapelvek 15. cikkében foglalt kiemelkedő fontosságú új jogintézmény: a társadalmi vádló és védő valamint ama törvény tervezetek között, amelyek a SZKP XXI. kongresszusát követően hivatottak végrehajtani az állami feladatok társadalmi szerveknek történő fokozatos átadása grandiózus feladatát. Az 1959. októberében nyilvános megvitatás végett kibocsátott törvény tervezetek: a társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben, az elvtársi bíróságok minta-szabályzata, az ifjúságvédelmi bizottságok mintaszabályzata szabályozni kívánják a társadalom erőinek fokozott bevonását a bűnözés elleni küzdelembe főképpen arról az oldalról, amely kívül esik a büntető eljárás keretein.[3]

A bűnözés elleni küzdelem fokozatos társadalmasításának az említett jogszabályok útján történő intézményes bevezetését okszerűen meg kellett előzze a társadalmi szervek képviselőinek a büntető igazságszolgáltatásba való törvényi bevonása. Ebben érvényesül az eljárási Alapelvek legfőbb célkitűzése: a bűnüldözés minden irányú fokozása. Amikor az Alapelvek meghatározzák a büntető eljárás feladatait, számbavették azt a rendkívüli követelményt, hogy *a kommunizmusba való átmenet idején az olyan társadalomellenes jelenségeket, mint a bűnözés, véglegesen fel lehet és fel kell számolni.*

Fokozottan került előtérbe a lenini elv: egyetlen bűntett sem maradjon felfedetlen. A Szovjetunióban ennek objektív lehetőségei kétségtelenül megvannak. Elsősorban azért, mert ott a bűnözés szociális gyökerei régen megsem-

[1] A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelvei; a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának alapelvei; a Szovjetunió, valamint a szövetséges és autonom köztársaságok bírósági szervezeti törvényeinek alapelvei; szabályzat a katonai bíróságokról; törvény az állam elleni bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről; törvény a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről.

[2] D. Sz. Poljanszkij küldöttnek, a Szövetségi Tanács törvényelőkészítő bizottsága elnökének beszámoló jelentéséből, A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai (A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1958. december 25-i ülésén elfogadott büntetőjogi, büntető eljárási és bírósági szervezeti rendelkezések), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 129. old.

[3] L. részletesen Horváth Tibor: Az új szovjet büntetőtörvényhozás büntetőpolitikai alapjai. Előadás a Jogászszövetségben, 1959-ben. J. K. 1960. 1—2. sz.

misültek. A szovjet államnak a társadalomellenes jelenségekkel, a szovjet emberek békés munkáját megzavaró elemekkel szemben vívott küzdelemben végrehajtott intézkedéseit az egész nép támogatja.[4]

A kommunizmus felépítése feltételei közé tartozó feladatnak, a bűnözés teljes felszámolásának alárendeltek azok a közvetlen célkitűzések, amelyek abban állanak, hogy „... biztosítják a bűncselekmények gyors és teljes felderítését, leleplezik a bűnösöket és biztosítják velük szemben a törvény helyes alkalmazását, továbbá hogy minden elkövetett bűncselekményt igazságos büntetés kövessen és egyetlen ártatlant se vonjanak büntetőjogi felelősségre. A büntető eljárás feladata az is, hogy előmozdítsa a szocialista törvényesség megszilárdítását, az állampolgárok jogainak megvédését, valamint az állampolgároknak a szovjet törvények maradéktalan megtartására és a szocialista együttélés szabályainak tiszteletben tartására való nevelését."[5]

Felmerülhet az a kérdés: vajon a Szovjetunióban az új szabályozásig hatályban volt büntető eljárási jogszabályok nem tartalmazták ugyanezeket a közvetlen célkitűzéseket? Kétségtelen, hogy az említett közvetlen feladatok nagyjában-egészében korábban is szilárd alapjait képezték a szovjet szocialista büntető eljárási törvényhozásnak. Az új eljárási Alapelvek összeállításakor nem hagyhatták figyelmen kívül azokat az alaptételeket, amelyeket 1924-ben „A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető igazságszolgáltatásnak alapjai" és a szövetségi köztársaságok, elsősorban az OSZFSZK-nak a többi szövetségi köztársaság törvénykönyvei számára alapvető útmutatásként szolgáló büntető eljárási törvénykönyve rögzített le. Az új eljárási Alapelvek nem kevésbé nélkülözhették azoknak a demokratikus elveknek a figyelembe vételét sem, amelyeket a szovjet büntető eljárási jogban a szovjet hatalom fennállásának 40 éve alatt dolgoztak ki és amelyek kiállották az idők próbáját. Ennek értelmében az új eljárási Alapelveket nem úgy kell tekinteni, mint a korábban hatályos eljárási törvényektől gyökereiben és szellemében eltérő új törvényt, hanem olyannak, mint amely magasfokú továbbfejlesztését jelenti a szovjet büntető törvényhozás büntetőpolitikai alapjainak a büntető eljárás terén.[6]

Külön rá kell mutatni annak a jelentőségére, hogy az új büntető eljárási Alapelveket egyidőben hagyták jóvá a szovjet szocialista büntetőjog új törvényhozási termékeivel, elsősorban a büntetőjogi Alapelvekkel. Eme intézkedés ismételten fényesen bizonyítja annak a marxi tételnek érvényességét, amely rávilágít az anyagi és az eljárási jog kölcsönös, organikus összefüggésére, a tartalom és a forma dialektikus egységére. Nem mellőzhetjük ennek a már sokszor idézett, de az élet által újra és újra igazolt tételnek felelevenítését, mely szerint: „Az eljárás és a jog olyan szoros kapcsolatban vannak egymással, mint pl. ahogyan a növények és az állatok formái kapcsolatosak az állatok húsával és vérével. Egy szellemnek kell áthatnia az eljárást és a törvényeket, mert az eljárás csak a törvény életének a formája, következésképpen nem más, mint a törvény benső életének megnyilvánulása."[7]

Az idézett tétel önmagában azonban korántsem oldja meg a tartalom és a forma egységének konfliktusmentességét az anyagi büntető és eljárási jog tudománya vonatkozásában. Amikor ugyanis az eljárási Alapelvekben meghatározottak a büntető eljárás feladatai, ezek szükségképpen magukban rejtenek egyrészt törvényhozási, másrészt tudományproblémákat. Ez a két problémakör pedig egymástól aligha választható szét. Az egyes szövetséges köztársaságok az eljárási Alapelvekben lefektetett célkitűzéseket, feladatokat csak az esetben képesek sajátos elemeire bontani és részletes eljárási törvényüket létrehozni, ha ebben a szocialista büntető eljárásjog tudománya elméleti, de egyben messzemenően gyakorlati segítséget is nyújt. E tekintetben nem mellőzhető annak megvilágítása, hogy amikor az eljárási Alapelvek vonatkozásában felidéztük a tartalom és a forma egységének alapösszefüggésére rámutató marxi tételt, a büntető eljárási jogot, mint önálló tudományos vizsgálódás tárgyát, önmagában nem tekinthetjük csupán formának. Az eljárási Alapelvek, mint a büntető eljárás tételesjogi szabályozása magasfokú tudományos előkészítést követelt meg és nem kevésbé megkövetel a partikuláris kodifikációs munkálatok, valamint a gyakorlati alkalmazás során. Ennek kapcsán térünk rá rövid irodalmi áttekintés formájában az eljárási alapelvekben foglalt néhány fontosabb elv tudományos előkészítése során felmerült egyes problémákra.

II. Az eljárási Alapelvek több elvi rendelkezése jogirodalmi viták tüzében kovácsolódott

[4] L.: részleteiben D. R. Raszulov küldöttnek, a Nemzetiségi Tanács törvényelőkészítő bizottsága elnökének beszámoló jelentésében, A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai i. m. 151. old.

[5] L. A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai, i. m. 149. old.

[6] Vö. részleteiben I. D. Davidov: A szovjet büntető eljárás néhány kérdése a Szovjetunió büntető eljárási törvénykönyvtervezetének kidolgozásával kapcsolatban, Szovjetjogi cikkgyűjtemény, 1954. július—augusztus hó, IV. évfolyam, 7—8. sz. A szerző kifejti azt is, hogy sürgős szükség van — ami azóta részben meg is történt — a hatályban volt eljárási törvények bíráló boncolgatására és értékelésére, hogy feltárják az elavult, sőt néha helytelen rendelkezéseket, figyelembe véve a jogalkalmazás gazdag gyakorlatát, amelyek alapján kidolgozhatók az eljárásjogi szabályok további tökéletesítésére irányuló javaslatok.

[7] Marx—Engels: Művei. 16. köt. 295. old. Magyarul idézve: Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Budapest, 1950. 47. old. Megjegyzendő: az idézett tételnek az anyagi büntető és a büntető eljárási jog viszonylatára való alkalmazása kérdésében mind a külföldi, mind a hazai irodalomban le nem zárt viták folynak.

ki, amelyekben részt vett csaknem valamennyi jogi folyóirat. Nem kevésbé befolyásolták a törvénytervezetek kidolgozását a törvényességről és a jogról tartott tudományos értekezletek Moszkvában és Leningrádban, a Litván, a Lett és az Észt köztársaságok főiskoláinak együttes tudományos értekezlete, a tudományos akadémiák, az egyetemek jogi karai, valamint az ország jogtudományi intézetei és nem utolsó sorban a széles néptömegek sorai közül beérkezett tartalmas észrevételek és javaslatok.[8]

A szovjet büntető eljárási jogtudomány művelői erőteljesen kivették részüket a büntető eljárási Alapelvek hosszú évek óta tartó előkészítésének munkálataiból, nemcsak abban a formában, hogy maguk is részt vettek a törvényelőkészítő bizottságok tevékenységében, hanem sorompóba állították a jogirodalmi megvitatás számos eszközét. Néhány jelentősebb vitatéma: a büntető eljárási alapvető elvek kiegészítésének szükségessége, felosztása, csoportosítása, a polgári jogi igény érvényesítése a büntető perben, a nyomozás és a vizsgálat kettőssége, a védő eljárásjogi helyzete, a felek problémája, perorvoslati problémák stb. A felsoroltak közül elsősorban azokat a kérdéseket szemléljük meg, amelyek az előző törvényi szabályozáshoz képest, éppen a jogirodalmi megvitatás segítségével, eltérő szabályozást nyertek. Különös figyelmet érdemel az a törvényi szabályozás, amely a büntető eljárásban a sértett jogkörét oly mértékben szélesítette ki, hogy a sértett — anélkül, hogy a magánvádló vagy a magánfél funkcióját teljesítené — önmagában is az ügyfél rangjára emelkedett. Ez az álláspont — bár a szovjet jogirodalomban többségi álláspontnak látszik — a legutóbbi időszakban is éles viták tárgyát képezte. A viták középpontjában az a kérdés áll ugyan, hogy a sértett törvényileg kiterjesztett jogkörénél fogva ügyfél-e vagy sem, — ezen túlmenően belekerült a vitába az a kérdés is, hogy a büntető eljárási Alapelvek nem szüntették-e meg a fél fogalmát a szovjet büntető eljárásban.[9]

M. Sz. Sztrogovics akadémikus álláspontja, hogy az új büntető eljárási Alapelvek szerint a sértett az összes bűnügyekben, tehát a közvádas bűnügyekben is, eljárási szempontból teljesen egyenjogú fél a többi ügyféllel.[10] Tény azonban, hogy a büntető eljárási Alapelvek nem használja a „fél" kifejezést a sértett vonatkozásában, de éppúgy nem használja a vádló, a terhelt stb. vonatkozásában sem.

Sztrogovics leszögezi, hogy az ügyfél-minőség nem a szóhasználaton, hanem a dolog lényegén múlik. Egyúttal kifejezésre juttatja az ügyfél fogalmát rendkívül tágan értelmező álláspontját: az eljárásnak azok a résztvevői, akiknek egyenlő jogaik vannak arra nézve, hogy megvédjék és bizonyítsák a bíróság előtt az állításaikat és vitassák az eljárás többi résztvevőjének állításait, feleknek tekintendők az eljárásban. Ennek értelmében Sztrogovics a védőt is ügyfélnek tekinti.[11]

A büntető eljárási Alapelvek nem szüntették meg a fél fogalmát, ellenkezőleg — pótolván a korábbi törvényhozás hiányosságát — világosan meghatározzák a felek eljárási egyenjogúságáról szóló szabályt. A szovjet büntető eljárási jog mindenkor olyan büntető eljárást épített ki, amelyben a bíróság előtt felek lépnek fel. Így az 1919. április 12-én, a forradalmi törvényszékekről kibocsátott szabályzat 21. cikkében kimondta: „... a felet az ügy tárgyalásánál megilletik a fél összes jogai." M. I. Kalinyin kifejtette, hogy a bíróság lényegében harmadik személy a két fél között és úgy kell megállapítani a külső eljárási formákat, hogy azok keretein belül a feleknek lehetőségük nyíljék az érdekeik megvédésére.[12] Az új eljárási Alapelvek vonatkozásában pedig Gorkin, a XXI. kongresszus határozatainak tükrében, nyilvánította ki: „Nagy jelentősége van a bírósági eljárásban az ügyész, továbbá a társadalmi vádló felszólalásának, a védelem részvételének. A felek között érvényesülő tárgyalási elv az eljárásban segítséget nyújt a bíróság számára, hogy helyesen vizsgálja meg az ügy anyagát és törvényes, megalapozott ítéletet hozzon".[13]

Az eljárási alapelvek nyomán már több szövetséges köztársaság elkészítette büntető eljárási törvénytervezetét, amelyek — nyilván a félreértések elkerülése végett — elnevezésében is megtartották a fél fogalmát.[14]

Ami a kérdés tudományos vonatkozásait illeti, az a további probléma merül fel, hogy amennyiben a sértett ügyfél, milyen fél? Sztrogovics arra a következtetésre jut, hogy a sértett

[8] L.: A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai, i. m. 145. old.

[9] Sz. A. Golunszkij: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának új alapelvei, Szovgoszpráv 1959. 2. sz. 53. old.

[10] Sztrogovics véleménye találkozik A. F. Gorkinéval, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnökével, aki az alapelvek tervezetének végső vitája során fejtette ki nézeteit. Rámutatott arra, hogy a hatályban volt törvények a sértett számára csupán a tanú szerepét biztosítják és csak azokban az ügyekben léphetett fel félként, amelyek a sértett panasza alapján, csekély jelentőségű bűncselekmény miatt indultak meg. Határozott állást foglalt a tervezet ama rendelkezése mellett, hogy a sértett mint ügyfél bármely bűncselekmény miatt indult bűnügyben szerepelhet. Gorkin nézete, amelyre Sztrogovics „A bírósági szervezet és büntető eljárás egyes kérdései tekintettel a szövetséges köztársaságok törvényeinek új kodifikálására" című terjedelmes cikkében (megjelent: Szovgoszpráv 1959. 7. sz. 72—83. old.) hivatkozik, széles sajtó nyilvánosságot nyert. (Pravda, 1958. december 27-i sz.) Ugyanezt az állítást tartalmazza a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Közleményei c. folyóirat „Nagy állami jelentőségű törvények" c. vezércikke. (1959. 1. sz. 3. old.) vö. A F. Gorkin: A szovjet bíróság és a szocialista törvényesség további erősödése, Szovgoszpráv, 1959. 2. sz. 20—32. old.

[11] Sztrogovics felfogásának híve a hazai irodalomban Király Tibor, ellenzője Móra Mihály.

[12] L.: A szovjet igazságszolgáltatás heti lapja, 1952. 5. sz. 7. old.

[13] Érveinek alátámasztására idézi Sztrogovics Gorkin i. m. 30. old.

[14] Grúz, kazah, litván Bp. tervezetek.

lényegében vádló funkciókat teljesít. Fellépése abban áll, hogy részt vesz a bizonyítási eljárásban, igyekszik elérni a terhelt elítélését, igyekszik elérni az igazságosságnak az ő kárára történt megsértése helyreállítását. Ennek megvilágítása érdekében szükséges az eljárási Alapelvek két cikkének összehasonlítása. Az Alapelvek 24. cikke szerint: „Sértett az, akit a bűncselekmény következtében erkölcsi, testi vagy vagyoni károsodás ért.

A bűncselekmény sértettjéül elismert állampolgárnak vagy képviselőjének joga van az üggyel kapcsolatban vallomást tenni, kérelmeket előterjeszteni, a nyomozás befejezése után megismerni az ügy anyagát, a bírósági tárgyaláson a bizonyítás felvételében részt venni, kizárási kérelmet előterjeszteni, valamint jogorvoslattal élni a nyomozó, a vizsgáló, az ügyész és a bíróság intézkedései, a bíróság ítéletei és végzései, továbbá a népbíró határozatai ellen."

A sértettet tehát — az idézett rendelkezésből kitűnően — minden bűnügyben széles-körű jogok illetik meg, amelyek együttesen az ügy érdemét érintik, az ügy sorsára jelentékeny hatást gyakorolhatnak. A fenti rendelkezésben szereplő jogorvoslati jogosultság, érdemi perorvoslati jogosultságot jelent, amit az Alapelvek 44. cikke világosan kifejezésre juttat: „A vádlott, védője és törvényes képviselője, valamint a *sértett* fellebbezéssel élhet a bíróság ítélete ellen."

Mindebből következik, hogy a sértettet megilleti a fellebbezés joga a felmentő ítélet ellen, a bűnösséget megállapító ítélet ellen a büntetés enyhesége miatt. A másodfokú bíróság a sértett fellebbezésére is jogosult hatályon kívül helyezni a felmentő vagy a bűnösséget megállapító ítéletet.

Véleményem szerint Sztrogovics akadémikus által felhozott érvek teljes egészében meggyőzőek a tekintetben, hogy az új eljárási Alapelvekben biztosított jogoknál fogva a sértett ügyfél, aki elsősorban vádlói funkciókat teljesít. A jogirodalomban ismeretes ügyfél csoportosításnak megfelelően a sértett, a fenti jogainál fogva, *aktív* fél.[15]

Hazai büntető eljárásjogunkban a sértett ügyféli minősége nem volt ismeretlen. A hatályos büntető perrendtartás a sértettet — a jelenlegi jogköréhez képest helyesen — nem tekinti ügyfélnek, a korábban hatályban volt szabályozás azonban a sértettet is ügyfélnek tekintette. Ez onnan eredt, hogy a régi perrendtartás (1951. évi III. tv eredeti szövege) még ismerte a főmagánvád mellett, a pótmagánvádat is. Ezek az intézmények a sértett jogkörét a jelenlegihez képest szélesebb keretű jogokkal töltötték ki. Egyik hazai jogirodalmi nézet szerint a sértettet azért kellene a jelenleg hatályos szabályozás alapján ügyfélnek tekinteni, mert a pótmagánvád intézménye megszűnt.[16]

Véleményem szerint hazai eljárás-jogunkban a hatályos szabályozás, tehát a sértett jogkörének meglehetősen szűk volta, nem teszi lehetővé, hogy a sértettet — amennyiben nem magánvádló és a nem magánfél — ügyfélnek tekintsék. Ez csupán akkor válik lehetségessé, ha megleszne a feltételei a sértett jogköre olymérvű kiterjesztésének, mint ahogyan a Szovjetunióban ez ma már valóság. Elképzelésem szerint azonban a sértett jogkörének kiszélesítése beletartozik, de legalábbis összefügg azokkal a vívmányokkal, amelyek többek között a bűnüldözés társadalmibbá tételére irányuló intézkedésekben realizálódtak. A már említett intézkedések pedig azok közé a feltételek közé tartoznak, amelyek a társadalmi önigazgatás fejlesztése révén biztosítják a kommunizmus teljes felépítését.

Ami a jogtudomány elméleti és gyakorlati művelőit illeti, az eddigiekből is látható, hogy az új eljárási Alapelvek nem oldhat meg minden részletkérdést, sőt egyes fontosabb kérdések elméleti kifejtése is az eljárási jogtudományra vár. Amikor a sértett jogkörének törvényi kiszélesítéséből adódó ügyfél jellegét alátámasztó érvekkel foglalkoztunk, nem tértünk ki azokra a kérdésekre, amelyeket az eljárási alapelvek szabályozás nélkül hagytak, rábízván azokat egyrészt a szövetséges köztársaságok törvényhozásaira, másrészt a büntető eljárási jog tudományára. Sztrogovics akadémikus veti fel többek között, hogy az alapelvek nem rendelkeznek a sértettnek a perbeszédekben történő részvételi jogáról. Sztrogovics álláspontja, hogy erről a szövetséges köztársaságok törvényeinek kell rendelkezniök, de belátásukra kell bízni a rendelkezés érdemét. Sztrogovics érveinek az a lényege, hogy amennyiben a félnek joga van bizonyítékok előterjesztésére, kérelmek benyújtására, a terhelt és a tanúk kihallgatásánál való részvételre stb. akkor semmi alap nincs arra, hogy megfosszák őt a bizonyítási eljárásból folyó következtetései előterjesztésének lehetőségétől. Erre pedig csak a perbeszéd formájában nyílik lehetőség. A sértett fellebbezési jogából is következik, hogy az ítélet meghozatala előtt indítványokat tehessen a bíróság ítéletét érintő kérdésekben. Ezek szerint, ha a sértett teljesjogú fél, jogosult akár személyesen, akár képviselője útján perbeszédet mondani. Sztrogovics akadémikus maga is látja azonban, hogy ennek aka-

[15] Az a jogirodalmi felfogás, amely az ügyfél fogalmához materiális ismérveket kíván meg, az ügyész ügyfél minőségét is tagadja, szemben azokkal a nézetekkel, amelyek az ügyfél fogalmához csupán processzuális ismérveket kívánnak meg. Ez a vita az irodalomban nem lezárt. Tekintettel azonban arra, hogy a materiális ügyfélfogalom hívei az ügyész ügyfél minőségét azon az alapon tagadják, hogy a büntető per az ügyésznek nem saját ügye, ugyanezt nem mondhatják el a sértett ügyfél minősége kapcsán. Ennélfogva az említett, ellentétes alapon álló, nézetek is kénytelenek lesznek elismerni a sértett ügyfél minőségét, a szovjet eljárási Alapelvekben rögzített jogkör alapján.

[16] L.: Móra Mihály: Büntető eljárási jog I. kötet, kézirat, Budapest, 1959. 157. old.

dályai támadhatnak, amennyiben bonyolulttá teszi az ügy elbírálását, ha az ügyben sok sértett van és azok mindegyike részt venne a perbeszédekben, illetve már a bizonyítási eljárás során is. Ez a probléma a tervezet megvitatása során már felmerült, azonban az Alapelvek a kérdést pozitíven döntötték el, ezért — mint Sztrogovics határozottan leszögezi — a sértettek joga a büntető eljárás során nem csorbítható.

Véleményem szerint a fenti álláspont alapos irodalmi megvitatásra szorul. Tekintettel arra, hogy az Alapelvek a sértett perbeszédben való részvételéről nem rendelkeznek, megfontolandó, hogy ezt a jogot a sértettnek feltétlenül biztosítani kell-e akkor, amikor a sértett oldalán a közvádlón kívül a társadalmi vádló is részt vesz az eljárásban. Ezzel szembeállítható, hogy a vádlott oldalán is részt vehet a társadalmi védő. Ennélfogva a szövetséges köztársaságok büntető eljárási törvénytervezeteinek részletszabályozásában vár megoldásra végső soron, hogy az ügyfél-egyenlőség sérelme nélkül, mely ügykategóriákra vonatkozólag rendelkezik a konkrét törvény a társadalmi vád és védelem részvételéről. Amennyiben ez a részletszabályozás ügyfél-egyenlőségi sérelem nélkül nyer megoldást, nem lehet akadálya annak, hogy a sértett részt vehessen a perbeszédekben.

A processzualisták feladata az is, hogy a büntető perben a sértett kihallgatásának módját és körülményeit kidolgozzák.

Komoly irodalmi megvitatás eredményének könyvelhető el az új büntetőeljárási Alapelvek ama rendelkezése, amely biztosítja a védő részvételét az előzetes eljárás során. Évekkel előbb felmerült az irodalomban annak megalapozott követelése, hogy megengedjék az előzetes eljárás során a védő részvételét, amely közvetlenül a Szovjetunió alkotmányának 111. §-ában foglalt elvből, a terhelt védelemhez való jogából folyik. A vita e kérdésben főleg a védő részvétele időpontja körül folyt. I. D. Davidov már 1954-ben azt írta: „A védő részvételét a legcélszerűbb volna attól az időponttól engedélyezni, amikor a terheltet az előzetes eljárás befejezéséről értesítik. A terheltnek az előzetes eljárás éppen ezen igen felelősségteljes időszakában van szüksége szakszerű jogi segítségre, hogy helyesen értékelje az ellene összegyűjtött adatokat és a nyomozó elé kérelmeket terjesszen tanúk pótlólagos megidézése és kihallgatása, szembesítések, szakértők kirendelése, írásbeli bizonyítékok beszerzése és az ügyhöz való csatolása, a nyomozó azon, kérelmei tárgyában hozott, döntéseinek felülvizsgálata iránt, amelyeket a terhelt az előzetes vizsgálat folyamán korábban beadott, amelyeket azonban a nyomozó elutasított stb. A védőnek ebben az időpontban előterjesztett megalapozott és törvényes kérelmei sokban elő fogják segíteni az előzetes vizsgálat hézagainak kitöltését, az ügyre jelentőséggel bíró körülmények mindenoldalú megvilágítását, az esetleges hibák elkerülését. Ennek vitathatatlanul nagy jelentősége van az igazságszolgáltatás szempontjából."[17] Amikor az Alapelvek 13. cikke előírja: a vizsgáló, az ügyész és a bíróság kötelesek biztosítani a terheltnek, hogy a törvényben megállapított eszközökkel és módon védekezhessék az ellene emelt vád ellen, továbbá kötelesek biztosítani a terhelt személyi és vagyoni jogainak védelmét, a 22. cikk teljes garanciát nyújt a terheltnek arra, hogy képzett jogász védő segítségét vegye igénybe a büntető eljárás ama periódusától kezdve, amikor a terhelt számára rendelkezésre áll a nyomozás teljes anyaga. A hivatkozott rendelkezés értelmében a védő az ügyben azt követően vehet részt, hogy a terhelttel közölték a nyomozás befejezéséről szóló határozatot és ismertették vele a nyomozati eljárás teljes anyagát. Ebből következik, hogy a terheltnek módjában áll ügyének végleges eldöntése szempontjából jelentőséggel bíró észrevételeit, indítványait a védőjével folytatott tanácskozás alapján, illetőleg a védő útján megtenni. Az Alapelvek 14. cikke pedig arra kötelezi a büntető eljárás adott szakaszában résztvevő hatósági szerveket és személyeket, hogy nemcsak a terhelt terhére, hanem éppúgy a javára szóló körülményeket is fel kell deríteni. Egyben a nyomozó, a vizsgáló, az ügyész, a bíróság a bizonyítási kötelezettséget sohasem háríthatja át a terheltre.[18]

[17] L.: I. D. Davidov: A szovjet büntető eljárás néhány kérdése a Szovjetunió büntető eljárási törvénykönyv-tervezetének kidolgozásával kapcsolatban, Szovjetjogi cikkgyűjtemény, 1954. július—augusztus hó, IV. évfolyam, 7—8. sz. 395. old. vö. M. Sz. Sztrogovics: A vádlott joga a védelemhez a szovjet büntető eljárásban, Szovjetjogi cikkgyűjtemény, 1954. április hó, IV. évf. 4. sz. 166. old. Utóbbi szerző állásfoglalása szerint a vádlottat a bírósági eljárás folyamán illeti meg a védőhöz való jog. A vádlott eljárásjogi jogosultságai körében az előzetes vizsgálat folyamán nem szerepel a szerző által kidolgozott jogok között a védőhöz való jog. Az új büntető eljárási Alapelvek lényegében a Davidov által képviselt álláspontnak megfelelően oldották meg a védő bevonását a büntető eljárásba, az időpontot illetően. Egyes kivételes esetekben azonban a törvényhozás a Davidov által javasoltaknál is előnyösebb rendelkezéseket dolgozott ki a terhelt védelme érdekében.

[18] A bizonyítási teher (onus probandi) átszállásának problémája élénken foglalkoztatta a jogirodalmat. Éles bírálat alá vonták A. Ja. Visinszkij egyik téves következtetését, mely szerint „... az onus probandi átszállásának szabályát csak abban az értelemben lehet megfogalmazni, hogy *a)* a vádat alátámasztó körülmények bizonyítása a vádló kötelessége; *b)* a vádat megdöntő körülmények bizonyítása a vádlott kötelessége." (A. Ja. Visinszkij: „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban." Budapest, 1952. 275. old.) A szovjet irodalomban e tétellel szemben uralkodó és az ártatlanság vélelmének helyes felfogásával összhangban álló álláspontot B. A. Viktorov juttatta kifejezésre: „Természetesen semmiképpen sem lehet egyetérteni A. Ja. Visinszkijjel abban, hogy a vád megdöntésére irányuló körülmények bizonyítása a vádlott kötelességei közé tartozik s amennyiben állításait bizonyítani nem tudja, úgy ez bizonyítatlan és semmis" Vö. R. D. Rachunov: J. O. Motovilovker „A vádlott vallomása és előadása, mint a védelem eszköze a szovjet büntető eljárásban" (recenzió), Szovgoszpráv, 1956. 3. sz. 34—43. old. és B. A. Viktorov: A szovjet büntető eljárás néhány tételének bírálatáról, Jogtudományi Közlöny, 1958. június, XIII. 220—225. old.

Azokban az esetekben pedig, amikor a terhelt fokozottabb jogvédelme indokolt, az Alapelvek úgy rendelkezik, hogy a védő már a terheltté nyilvánításról szóló határozat közlésétől részt vehet az eljárásban a fiatalkorúak és olyan személyek ügyeiben, akik testi vagy szellemi fogyatékosságuk miatt a védelemhez való jogukat maguk gyakorolni nem tudják. Utóbbi esetekben tehát a védő lényegében a nyomozás teljes tartama alatt aktív közreműködést gyakorolni jogosult a terhelt érdekében.

Az Alapelvek helyes rendelkezése, hogy a szövetséges köztársaságokra bízza azoknak az ügykategóriáknak a meghatározását, amelyekben kötelező védelmet kell előírni. Feltehető, hogy az egyes szövetséges köztársaságok sajátos életviszonyai folytán a kötelező védelmet nem ugyanazokra a bűncselekménykategóriákra vonatkozóan fogják előírni.

Az Alapelvek, amikor a védő eljárási közreműködésének bonyolult kérdésében rendelkezett, nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy a védőkkel szemben támasztott követelmények növekszenek. D. R. Raszulov küldött, a Nemzetiségi Tanács törvényelőkészítő bizottsága elnöke beszámoló jelentésében hivatkozott arra, hogy a védő a vádlott védelme érdekében a törvény által számára biztosított minden eszközt köteles igénybe venni és tartozik a vádlottnak a szükséges jogi támogatást megadni. Hangsúlyozta azonban azt is, hogy a védő csak törvényes eszközöket vehet igénybe, „... a védő nem viselkedhetik úgy, hogy tetszése szerinti eszközökkel és módszerekkel próbálja kimenteni védencét. A szovjet védőnek a szocialista társadalom, a törvény, az igazság és az igazságosság nagy, humanista ügyét kell szolgálnia. Ennek kell a védelem során személyes magatartása irányvonalát is meghatároznia. A védő feladata a vádlott törvényes érdekeinek és jogainak, nem pedig törvényellenes igényeinek a védelme, ami elkerülhetetlenül átcsap a bűnöző és a bűncselekmény védelmébe."[19]

M. Sz. Sztrogovics akadémikus, amikor helyesli az Alapelvek említett rendelkezését és annak indokait, helyteleníti azokat a javaslatokat, amelyek a szövetséges köztársaságok új törvényeibe, a védők védelmi helyzetének korlátozására alkalmas szabályokat akarnak felvenni. Ezért bírálja az OSZFSZK Bp. tervezetének 43. cikkében foglaltakat, mely szerint: „A védő köteles felhasználni a törvényben foglalt összes védelmi eszközöket és módokat abból a célból, hogy tisztázza a terheltet mentő vagy felelősségét enyhítő körülményeket, és megadni a terhelt számára szükséges jogi segítséget. Nincs joga ennek során olyan eszközökkel és módokkal élni, amelyek az igazság elrejtését vagy eltorzítását vonhatják maguk után, feleslegesen elhúzhatják az ügyet, megsérthetik a törvényt."

Sztrogovics akadémikus a fenti rendelkezés második részét kifogásolja és a védelem korlátozásának nyilvánítja azt a megfogalmazás határozatlansága miatt. Kifejti, hogy a bírált rendelkezés alapul szolgálhat arra, hogy a védő cselekményeit jogellenesnek tekintsék olyan esetekben, amikor a bíróság elutasította a kérelmeket vagy amikor helyt adott azoknak, de a beszerzett új bizonyítékok nem támasztották alá a védő által kifejtetteket. Érvelése szerint az igazság eltorzításáról vagy elrejtéséről nem lehet szó akkor, amikor a bíróság határozatot még nem hozott, tehát az ügyben különféle nézetek, vélemények lehetnek arra nézve, hogy az adott ügyben mi az igazság.

Sztrogovics akadémikus nehéz és bonyolult kérdést vetett fel, amikor ilyen veszélyeket látott meg az első olvasásra teljesen ártalmatlannak látszó szövegben. A kérdés elméleti oldalról való megoldása tekintetében csak helyeselni lehet észrevételeit. Hazai viszonylatban azonban, nemegyszer gyakorlati probléma, hogy a védő miképpen segítse elő, vagy éppen van-e joga hátráltatni az igazság kiderítését. Az egyik póluson áll az a kétségtelenül helyes, elméletileg alátámasztott követelmény, amit az Alapelvek a védőre vonatkozó rendelkezés meghozatala előtt figyelembe vett, tehát az, hogy a védő csak a törvényes, az etikába sem ütköző módon fejtheti ki a vádlott érdekében tevékenységét. A másik póluson áll az a végletes gyakorlati eset, hogy pl. a védő egy konkrét ügyben csak egyedül ismeri az igazságot, mert a terhelt csak neki vallotta be annak a bűncselekménynek elkövetését, amelyre vonatkozóan a vád bizonyítékai nem elég meggyőzőek. Felmerül a kérdés, állíthatja-e a védő, hogy a terhelt nem bűnös? Ilyen és hasonló kérdések megvitatása nyilvánvalóan sorra kerül az Alapelveket követő szövetséges köztársasági törvényhozások kapcsán a szovjet büntető eljárásjogi irodalomban, különös tekintettel arra az érdemi különbségre, ami a szovjet és a magyar hatályos szabályozás között fennáll a védelemről való védői lemondást illetően. Az Alapelvek 23. cikke értelmében ugyanis az ügyvéd nem mondhat le a terhelt védelméről, ha azt elvállalta, míg hatályos jogunk értelmében az ügyvéd nemcsak lemondhat, hanem azt indokolni sem köteles.

A szovjet büntető eljárási alapelvek a bizonyítékok körében — a korábbi szabályozástól eltérően — felsorolják a gyanúsított vallomását is (16. cikk). Elméletileg alapos megvilágítást igényel ez a rendelkezés mind formai, mind tartalmi szempontból. Formai oldalról Sztrogovics akadémikus mutat rá, hogy a terhelt gyanúsítottként csupán a nyomozás és a vizsgálat során szerepelhet és adhat vallomást, míg a bírósági tárgyaláson már nincs gyanúsított és nem is lehet, hiszen ott a terheltet mint vádlottat élőszóban hallgatják ki. Ennélfogva Sztrogovics szerint csak arról lehet beszélni, hogy a bírósági tárgyaláson a gyanúsított nyomozati vallomását fel lehet olvasni. Azt a kérdést pedig, hogy milyen körülmények között szerepelhet valaki a

[19] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai, i. m. 154. old.

nyomozás és a vizsgálat folyamán gyanúsítottként, a szövetséges köztársaságok büntető perrendtartásaiban kell eldönteni. Sztrogovics ismételten élesen bírálja az OSZFSZK Bp. tervezetének azt a rendelkezését, amely szerint „gyanúsított az olyan személy is, akire nézve abban az anyagban, mely a bűnügy folyamatba tételére alapul szolgált, adatok vannak arra, hogy a bűncselekményt ő követte el". (Bp. tervezet 44. cikk. 3. pont.) Sztrogovics kifejti, hogy egymagában az ilyen adatok elégtelenek valakit a gyanúsított helyzetébe hozni és őt gyanúsítottként kihallgatni. Megengedhetetlen korlátozása lenne az állampolgárok jogainak, ha azon az alapon is gyanúsítottként lehetne őket tekinteni, hogy például ellenőrizetlen és alá nem támasztott utalás található valamely tanú vallomásában, a vizsgálóhoz beérkezett iratokban bűncselekménynek a kérdéses személy által való elkövetése tekintetében. A terheltté nyilvánítás előtt — Sztrogovics szerint — csak az a személy lehet gyanúsított, akit törvényes alapon és törvényes eljárás során őrizetbe vettek, vagy akivel szemben törvényes alapon és törvényes eljárásban a szökést megelőző, illetve megakadályozó intézkedést alkalmaztak.

A fentiek alapján tehát az alapelvek 16. cikkének hivatkozott rendelkezése úgy értendő, hogy a gyanúsított vallomásának elsősorban a terheltté nyilvánítás előtt tett nyomozati vallomást kell tekinteni.

Ami viszont a kérdés tartalmi oldalát illeti, felmerül a terhelt beismerő vallomásának, mint bizonyítéknak értékelésére vonatkozó probléma. A terhelt beismerése az Alapelvek kibocsájtása előtt is élénk vita tárgyát képezte a jogirodalomban. B. A. Viktorov az ártatlanság vélelmének kérdésével összefüggésben foglalkozik a terhelt beismerésének problémájával. Bírálja M. Sz. Sztrogovics által is részben kifogásolt ama nézeteket, amelyeket A. Vasziljev vall. Tekintettel arra, hogy ez a vita a Jogtudományi Közlöny hasábjain publikálást nyert, csak röviden utalok Viktorov álláspontjára. Ennek értelmében a terhelt vallomása, ezen belül a bűncselekmény elkövetésének beismerése is, csak mint egy átlagos bizonyíték értékelhető. Ugyanakkor Viktorov élesen szembeszáll M. P. Salamov álláspontjával, mely szerint a terhelt vallomását egyáltalán nem lehet bizonyítékként figyelembe venni. Viktorov helyesen, gyakorlati jogászok általánosított tapasztalataira hivatkozva, mutat rá: „... a nyomozónak nemcsak az a kötelessége, hogy tárgyilagosan feltárja az ügyet, a bűncselekmény fennforgása esetén felkutassa a tettest, a valóban bűnös személy ellen összegyűjtse a cáfolhatatlan és kétségbevonhatatlan bizonyítékokat, hanem egyben segítenie is kell a terheltnek abban, hogy már a nyomozás során elinduljon a javulás útján".[20]

Véleményem szerint a terhelt vallomása sem a vád, sem a védelem szempontjából nem elhanyagolható bizonyíték elsősorban azért, mert a terhelt nyilatkozata a vád egyéb bizonyítékai tekintetében megfelelő magyarázatokkal szolgálhat. Ugyanakkor a terhelt vallomása további bizonyítékok forrása lehet, a beismerő vallomás pedig rendszerint nyomatékos enyhítő körülmény. Azzal, hogy az Alapelvek a gyanúsított vallomását is a bizonyítékok sorába emelte, kifejezésre jut — véleményem szerint — az Alapelvek 2. cikkében foglalt ama eljárási feladat garantálása, ami a bűncselekmények teljes felderítése követelményét az egész büntető eljárás célkitűzései körébe iktatta. Ennélfogva a bíróság mérlegelheti, hogy a terhelt melyik vallomását fogadja el— a közvetlenség elvének sérelme nélkül — valónak. Nyilvánvaló azonban, hogy a szövetséges köztársaságok törvényhozásaira vár ama feltételek kidolgozása, amelyek lehetővé teszik a gyanúsított vallomásának a bírósági tárgyaláson történő felolvasását. Véleményem szerint a gyanúsított vallomásának felolvasása a bírósági tárgyaláson nem előzheti meg a vádlott nyilatkozatát és csak az esetben követheti azt, ha a vádlott nyilatkozata és a gyanúsított vallomása között érdembeni ellentét mutatkozik. Enélkül ugyanis nemcsak a közvetlenség elvének, hanem a vádlott védelemhez való jogának sérelme is bekövetkeznék, ami nem szolgálná az adott ügyben az objektív igazság megállapítását.

III. Ezekután megvilágításra várnak a szovjet büntető eljárási Alapelvek egyes olyan rendelkezései, amelyek a büntető eljárásjog hazai továbbfejlesztése szempontjából különös figyelmet érdemelnek a jelenlegi időszakban, amikor a folyamatban levő kodifikációs munkálatok az anyagi büntetőjog terén már előrehaladottak. Ennélfogva — véleményem szerint — már most időszerű foglalkozni a büntető eljárási jog néhány olyan kérdésével, amelyeknek megfelelő jogintézmények kellő gyakorlati kipróbálást nyertek. Ennélfogva a tapasztalatok általánosítása alapján állást lehet foglalni változatlan fenntartásuk vagy megváltoztatásuk szükségessége tekintetében.

A szovjet eljárási Alapelvek sorrendjében véve néhány kérdést: „A terheltté nyilvánítás tilalma törvényes alap nélkül vagy az eljárási szabályok megsértésével" címet viselő 4. cikk szerint senkit sem lehet terheltté nyilvánítani másként, mint a törvényben megállapított ok és eljárási szabályok alapján. A 33. cikk pedig kimondja azt is, hogy kivételes esetekben előzetes biztonsági intézkedés alkalmazható a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított olyan személlyel szemben is, akit még nem nyilvánítottak terheltté. Ilyenkor a terheltté nyilvánításnak legkésőbb az előzetes biztonsági intézkedés alkalmazását követő 10. napon kell megtörténnie.

A 4. cikk címéből arra lehet következtetni,

[20] B. A. Viktorov: i. m. vö. M. Sz. Sztrogovics: „A terhelt beismerése", Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1956. 6. sz. 13—18. old. A. Vaszilijev: „A terhelt kihallgatásának taktikája", Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1950. 4. sz. 13—22. old.

hogy — az ártatlanság vélelmének érvényesülése ellenére — a terheltté nyilvánítás aktusa nemcsak a terhelt védelmét szolgálja, hanem rejt magában olyan jelleget is, amelyet a büntető eljárás alá vont állampolgár magára nézve megbélyegzőnek érezhet. Szigorúan és határozottan írja körül a törvény, hogy csak a törvényben megállapított ok és az eljárási szabályok alapján van helye ennek az aktusnak. Azokban az esetekben pedig, amikor a törvényben meghatározott valamilyen okból sürgős beavatkozásként biztonsági intézkedést kell alkalmazni a bűncselekménnyel gyanúsítottal szemben és a biztonsági intézkedést követően merül fel a lehetősége az alaposabb nyomozásnak, a rendelkezésre álló adatok, bizonyítékok kiegészítésének, hiteltérdemlőségük ellenőrzésének, — maga a törvény engedi meg a terheltté nyilvánítás elhalasztását. Máshelyütt is kifejezésre juttatott elvi álláspontom, hogy a terheltkénti felelősségrevonás, mint a szocialista büntető eljárási jog nagy jelentőségű vívmánya, hazai viszonylatban továbbfejlesztésre szorul. A gyakorlat joggal hiányolja, hogy a hatályos jogi szabályozás mellőzte a terheltkénti felelősségre vonás kihirdetési időpontjának meghatározását. Ily módon az egységes gyakorlat megteremtése érdekében többszörös közbenső szabályozások szükségessége merült fel. Meggyőződésem szerint a terheltkénti felelősségrevonás gyakorlata ma már annyi általánosítható tapasztalatot nyújt, hogy elméletileg megfelelően előkészíthető a jövőbeni szabályozás. Anélkül, hogy e lényeges kérdés boncolgatásába a jelen tanulmány keretein belül belemehetnénk, szükségesnek tartom — különös figyelemmel a gazdag gyakorlati tapasztalatokra alapozott új szovjet szabályozásra — a következő elvek szem előtt tartását: *a)* tény az, hogy a büntető eljárás alá vont személynek jogában áll tudni: mivel gyanúsítják; *b)* a büntető eljárás alá vont személynek jogában áll tudni azt is, hogy a gyanút mire alapozzák; *c)* a fentiek közlése az eljáró hatóságok részéről a büntető eljárás kezdetén kötelező; *d)* a gyanúokok közlése nem feltételenül terheltté nyilvánítás formájában történhetik; *e)* amennyiben a terheltté nyilvánításnak a törvényben meghatározott feltételei nem forognak fenn, az eljárás alá vont személyt nem szabad a terhelt súlyos helyzetébe hozni, azonban ebben az esetben is kötelező az eljárás alá vonásának okait közölni; *f)* a gyanúokok közlése nem merülhet ki abban, hogy az eljáró hatóság a rendelkezésre álló bizonyítékait a gyanúsított előtt olyan időben tárja fel, amikor az a nyomozás eredményességét veszélyezteti; *g)* a terheltté nyilvánítás tehát a nyomozásnak csak abban a szakaszában történhetik, amikor a bizonyítékokra hivatkozás a nyomozás eredményességére veszélyt nem jelent és ugyanakkor alig áll fenn az eshetőség, hogy az eljárás alá vont személyt kellő megalapozottság nélkül juttatták a terhelt súlyos helyzetébe.

Tekintettel arra, hogy a büntető eljárás célja a bűnelkövetők eredményes üldözése, az objektív igazságnak megfelelő tényállás alapján a bűnelkövetők felelősségre vonása a konkrét bűncselekmények miatt, és e fontos célkitűzés nem kerülhet ellentétbe az állampolgárok védelemhez való jogával, szabadságjogaik csorbíthatatlanságával — szükségesnek mutatkozik olyan törvényhozási megoldás keresése, amely a terheltként való felelősségrevonás feltételeit, jogi természetét, tartalmát, formáját és kihirdetésének időpontját félreérthetetlenül úgy állapítja meg, hogy sem a bűnüldözés célkitűzései, sem a védelem joga nem szenvednek sérelmet.

Hazai eljárásjogunk fejlődését érintő másik probléma a nyomozás és a vizsgálat kettős intézménye, amely a szovjet büntető eljárási szabályozásnak jelenleg is tárgyát képezi anélkül, hogy az előző szabályozás érdemétől eltérő lenne. Erre a vonatkozásra elsősorban azért kell utalni, mert a nyomozás és vizsgálat kettőssége a szovjet eljárásjogi irodalomban hosszú évek óta folyó vitát eredményezett, amely az új szovjet eljárási Alapelvekben foglalt szabályozással sem tekinthető véglegesen lezártnak.

Sztrogovics akadémikus maga is kinyilvánítja, hogy egyik legvitatottabb eljárási kérdés: milyen viszonyban van egymással a nyomozás és a vizsgálat? A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei megadták a nyomozás és a vizsgálat kölcsönös viszonyára vonatkozó kérdés általános elvi megoldását. Az elhatárolás oly módon történt meg, hogy a milícia szerveit tekintik nyomozási szervnek, míg a vizsgálat lefolytatása az ügyészségi vizsgálók, illetve az államellenes bűncselekmények miatt indult ügyekben az állambiztonsági szervek hatáskörébe tartozik.

Sztrogovics akadémikus azonban rámutatott arra — és úgy látni, hogy ma már csak ebben van probléma — hogy az Alapelvek nem határozták meg kielégítő módon: milyen ügyekben kötelező a vizsgálat lefolytatása és milyen ügyekben szolgálhatnak a nyomozás adatai alapul az ügy bíróságnak való átadásához.

Az Alapelvek 28. cikke csupán azokat a legfontosabb kategóriákat jelöli meg általánosan, amelyekben a vizsgálat feltétlenül kötelező. Ezek: az államellenes és a katonai bűncselekmények. Egyéb ügyekben a szövetséges köztársaságok törvényhozására van bízva a vizsgálat kötelező voltának szabályozása.

Az alapvető kérdés, tehát, amely megoldásra vár: mely ügyekben kötelező, mely ügyekben nem kötelező a vizsgálat; illetve ez utóbbiakban: a nyomozás, mint elsődleges hatósági intézkedéssorozat is elegendő.

Sztrogovics egyéni álláspontjaként néhány elvet rögzít, amelyek meghatározzák a vizsgálat kötelezővé tételének alapjait. Így kötelező a vizsgálat: az összes komoly bűncselekmények miatt indult bűnügyekben, amikor súlyos büntetés szabható ki, bonyolult ügyekben, társadalmilag jelentős ügyekben, fiatalkorúak ellen indult bűnügyekben. Sztrogovics kifejezetten hangsúlyozza, hogy a hatályban levő Bp. e

tekintetben jelentős kiszélesítésre szorul. (OSZFSZK Bp. 108. §.)

Amikor az új szovjet eljárási alapelvek a nyomozás és vizsgálat szabályainak meghatározására egész fejezetet szentel (III. fejezet) és elméleti problémaként csupán az ügyek megfelelő kategorizálása áll a jogművelők előtt, hazai viszonyaink között csak arról beszélhetünk, hogy ez a kérdés nálunk sem elméleti kidolgozás, sem a törvényhozási megoldás keresésének tárgyát eddig nem képezte. Ha fel is merült eme kettős intézmény előnyeinek megvilágítási kísérlete, kodifikátorius érveket hoznak fel ellene többek között, hogy egy hasonló elnevezésű intézmény, a vizsgálóbíró által hajdan folytatott úgynevezett vizsgálat az eljárás elhúzódását és az uralkodó osztályhoz tartozó személyek bizonyos felelősség alóli kibúvásának lehetőségét eredményezte. Tény az, hogy valóban nincs szükség a vizsgálóbírói intézmény visszaállítására, mert a felsorolt okokkal egyet lehet érteni. Az elnevezésében hasonló, de jogi természeténél fogva más tartalmú és célú büntető eljárási intézmény, a vizsgálat felett azonban nem haladhatunk el bizonyos elméletieskedő, az élettől elvont hivatkozások folytán.

Abból kell kiindulni, hogy a nyomozás és a vizsgálat kettőssége a gyakorlati munkában élő intézmény. Nem vitás azonban, hogy amennyiben ennek a gyakorlati intézménynek a jogi természetét vizsgáljuk, e tekintetben mutatkozik eltérés a szovjet szabályozáshoz képest.

A fő kategória — a hatályos szabályozásnak megfelelően — a nyomozás. Ezen belül azonban különbséget kell tenni az elsődleges nyomozati megállapítások, különösen a tettes vagy tettesek kilétének megállapítása érdekében tett intézkedésekből álló tulajdonképpeni nyomozás és a már ismert tettes ellen, bizonyítékok alapján megindított vizsgálat között. Ez utóbbi lényegében a nyomozás felett is ellenőrzést folytat, tehát sokkal nagyobb a garancia egyrészt az eljárás eredményessége, másrészt az állampolgári jogok tiszteletben tartása tekintetében.

Kellő jogirodalmi előkészítés, a gyakorlati tapasztalatok általánosítása eredményeképpen sor kerülhetne olyan törvényhozási megoldás keresésére, amely megfelel a kialakult gyakorlatnak, a bűnüldözési eredményesség növelésének, az állampolgárok széles rétegei érdekeinek.

Összefoglalva:

A tanulmány közel sem merítette ki azokat a lehetőségeket, amelyeket az Alapelvek tartalmas, új intézményeket is magukban foglaló, de a bevált gyakorlatot szentesítő rendelkezései nyújtanak egyrészt azok kommentálása, másrészt alapos elméleti kidolgozása tekintetében. Ilyen célokat a tanulmány nem is tűzhetett maga elé, aligha juthatott túl a kérdések felvetésén és bizonyos összefüggések feltárásán. A tanulmány célja elősegíteni annak megvilágítását: milyen módon tehető hasznossá a büntető eljárási törvényhozás szempontjából a tudományos, a gyakorlati és a kodifikációs érdekek összehangolása.

Barna Péter

A büntetőjogi felelősség alapja*

A szovjet büntetőjog egyik alapvető kérdése a büntetőjogi felelősség alapjának tisztázása. Hazánkban a szocialista törvényesség további megszilárdításáért folytatott harcban a büntető törvényhozás számára nagy jelentőségű annak a kérdésnek elvileg helyes megoldása, hogy mi az alapja az egyes állampolgárok büntető felelősségre vonásának és megbüntetésének.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1958. év decemberében elfogadott, a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei ezt a kérdést a 3., „A büntető felelősségrevonás alapja" megnevezésű cikkében szabályozta. Ez kimondja: „Büntető úton felelősségre vonni és megbüntetni csak azt lehet, aki bűncselekmény elkövetésében bűnös, vagyis szándékosan vagy gondatlanságból követte el a büntetőtörvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt. Büntetést csak bírósági ítélettel lehet kiszabni." A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei Alapelveinek az egyes szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveiben való megfelelő átvétele és a bíróságok és ügyészségek gyakorlati munkájában elveinek gyakorlati érvényesítése végett, szükséges mélyen feltárni az Alapelvek 3. cikkének tartalmát.

Ennek a cikknek megfelelőleg büntető felelősségrevonásnak csak a törvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény miatt van helye. Ebből következik, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei mellőzik az úgynevezett analógia intézményét. Ezzel lemondanak arról, hogy a büntető törvénykönyv Különös részének cikkei kerüljenek alkalmazásra olyan analóg cselekményekre is, amelyeket ugyan a büntetőtörvény nem határoz meg, a bíróság azonban mégis társadalomra veszélyesnek tart.

* Megjelent: a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo c. f. 1959. évi 11. sz.-ban. Ford.: Dr. Alapy Gyula.

Az analógia intézményének további fenntartása károsan hatna a szocialista törvényesség megszilárdításáért folytatott harcban, mert egyes esetekben meg nem alapozott büntető felelősségre vonásra teremtene lehetőséget. A büntetőtörvények Alapelveinek megfelelően az új köztársasági büntetőtörvényekbe olyan rendelkezést kell beiktatni, amely szerint a szovjet büntetőjogban csupán a törvényben kifejezetten meghatározott cselekmény tekinthető bűncselekménynek. Ez kétségtelenül erősíti a szocialista törvényességet és egyben a szovjet állampolgárok jogai védelmére további biztosítékul is szolgál. Az analógia intézményének az Alapelvekben történt felszámolása a szovjet jogászok többségének az utóbbi években kialakult véleményét juttatja kifejezésre. Az analógiáról való lemondás a büntetőtörvénykönyv Különös részében valamennyi ténylegesen büntetést érdemlő, társadalomra veszélyes cselekmény számbavételét és mindenegyes büntető tényállás elemeinek gondos meghatározását teszi szükségessé.

A bírósági megtorlás fegyverével gazdaságosan kell élni; ezért a viszonylag csekély súlyú jogsértéseket nem célszerű bűntetté nyilvánítani. A Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. Kongresszusának határozata szerint egyes állami funkciók s ezek sorában a közrendvédelmi feladatok is, fokozatosan társadalmi szervezetek kezébe mennek át. Ezért a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveiben konkrétan kell eldönteni azt a kérdést, hogy milyen bűncselekmények elkövetése esetén és milyen feltételek esetén utalható ennek megfelelően az ügy társadalmi bíróságok hatáskörébe. A büntetőtörvénykönyvek tervezetei közül több (például a Grúz SzSzK. Btk. tervezete) ilyen természetű rendelkezést a Különös részben az egyes cikkek szankcióiba foglal. Más büntető törvénykönyvtervezetek viszont (például az Ukrán SzSzK. Btk. tervezete) az ide vonatkozó rendelkezéseket a Büntetőtörvénykönyv tervezet Általános részébe iktatta.[1]

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelveiben az analógia mellőzése nem eredményezte és nem is kellett, hogy a bűncselekmény anyagi fogalmáról való lemondást eredményezze. A bűncselekménynek az Alapelvek 7. cikkében megadott fogalma, dialektikusan egyesít anyagi és alaki elemeket. A bűncselekmény anyagi tartalmának feltárása mellett. amely szerint a társadalomra veszélyes cselekmény a szovjet társadalmi vagy államrend, a gazdálkodás szocialista rendje, a szocialista tulajdon, az állampolgárok személye, politikai, — munka, — vagyoni vagy más jogai vagy egyébként a szocialista jogrend ellen irányul, ugyanez a cikk utal arra is, hogy a bűncselekmény a büntetőtörvénykönyvben meghatározott cselekmény. A bűncselekmény anyagi fogalma az Alapelvekben nem csupán a szovjet büntetőtörvénynek megfelelően a bűncselekmény szociál-politikai lényegének feltárására irányuló puszta deklaráció. Ennek közvetlen gyakorlati jelentősége is van a szovjet büntetőtörvény helyes alkalmazása szempontjából. Ez mindenek előtt az Alapelvek 7. cikkének második bekezdésében jut kifejezésre, amely szerint nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimeríti ugyan a büntetőtörvénybe ütköző valamely cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra. Az Alapelvek 7. cikkének második bekezdése a szovjet büntetőtörvényben már korábban is felvett elvi tételt iktat be újra a törvénybe (megjegyzés az OSZFSZK. Btk. 6. cikkéhez). Mindamellett az Alapelvekben az OSzFSzK. 6. cikkéhez fűzött megjegyzésben foglalt elv lényegesen tökéletesebb megfogalmazást kapott. Az OSzFSzK. Btk. 6. cikkéhez fűzött megjegyzés nem tekintette bűntettnek azt a tevékenységet, amely ugyan a büntetőtörvénykönyv Különös része valamelyik cikkének ismérveit kimeríti, ha nyilvánvaló csekély jelentősége és káros következményei hiánya miatt társadalomra veszélyes jelleggel nem bírt. A Btk. 6. cikkéhez fűzött megjegyzésben annak a megkövetelése, hogy a tevékenység csekély jelentőségén kívül még a káros következmények hiányát is előírta, a gyakorlatban alkalmazásának bizonyos korlátozására vezetett. Az Alapelvek 7. cikke 2. bekezdésének helyesebb megfogalmazása szélesebb körben teszi lehetővé ennek a tételnek alkalmazását a büntető eljárásban olyan személyekkel szemben, akik olyan csekély jelentőségű jogsértést követtek el, amelynek a társadalomra veszélyessége nem követeli meg a büntetés alkalmazását. A Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljesülése 1959. június 19-i határozatában az Alapelvek 7. cikkének 2. bekezdésére való hivatkozással úgy döntött, hogy a csekély jelentőségű jogsértést elkövető személyekkel szemben a bíróságok a büntető eljárást megszüntetni és az ügyet a társadalmi bírósághoz áttenni kötelesek.

A bűncselekmény anyagi fogalmának közvetlen gyakorlati jelentősége domborodik ki az Alapelvek 43. cikkében is, amely lehetővé teszi az elkövetőnek a büntető felelősségre vonás alóli mentesítését, ha megállapítást nyer, hogy a nyomozás vagy a bírósági tárgyalás idején a körülmények megváltozása folytán az elkövetett bűnös tevékenység elvesztette társadalomra veszélyes jellegét. Az Alapelvek 43. cikke lehetővé teszi annak a személynek a büntető felelősségrevonás és a büntetés alóli mentesítését is, aki a nyomozás vagy az ügy bírósági tárgyalása ide-

[1] Külön figyelmet érdemel azon jogsértések jellegének kérdése, amelyeket a büntetőtörvény határoz meg, azonban elbírálásuk a dolgozók társadalmi szervezeteire tartozik. Viszonylag csekélyebb súlyú társadalmi veszélyességükre tekintettel ezeket nem büntetteknek, hanem vétségeknek kell tekinteni. (Ugolovnie prosztupki.)

jén már nem tekinthető társadalomra veszélyesnek.[2]

A büntető törvénykönyv Különös részében meghatározott bűncselekményi tényállásoknak kell a bűncselekménynek az Alapelvek 7. cikkébe foglalt általános fogalmát konkretizálni. Ezért a bűncselekményfogalom általános anyagi meghatározásának útmutató jelentősége van mindenegyes konkrét büntetti tényállás, mint a szocialista jogrendre, és a társadalomra veszélyes tevékenység értelmezésében, valamint a büntető törvénykönyv Általános része több intézménye lényegének helyes feltárásában. Ilyenképpen annak kimondása az Alapelvekben, hogy a szovjet büntetőjog szerint csupán a büntetőtörvénykönyvben meghatározott tevékenység bűncselekmény, nem eredményezte a szovjet büntető törvényhozásban a formális bűncselekményfogalomra való áttérést. Éppen ebben mutatkozik meg a szovjet büntetőjog mint új és magasabb típusú jog elvi sajátossága és fölénye. A burzsoá büntetőjogban annak idején az a haladó megállapítás, hogy csak a büntető törvényben meghatározott tevékenység képez bűncselekményt, a formális bűncselekményfogalom kialakításának lett alapja. Ez viszont a burzsoá büntetőtörvényekben a bűncselekményfogalom tényleges osztálytartalmának leplezésére szolgál.

Az analógia intézményének felszámolása és annak kimondása, hogy a bűncselekmény a büntetőtörvényben meghatározott társadalomra veszélyes tevékenység, az Alapelvek egyik elvi jelentőségű megállapítása, amelynek a szocialista törvényesség megszilárdítására lényeges kihatása van. Magától értetődőleg, az Alapelveknek ez a megállapítása valamennyi szövetséges köztársaság büntető törvénykönyve tekintetében kötelező. Az Alapelvek 3. és 7. cikkeinek kötelező átvétele a köztársasági büntetőtörvénykönyvek Általános részébe, azonban nem zárja ki az e kérdést érintő speciális megállapítások beiktatását a köztársasági büntetőtörvénykönyvekbe. Így például a Grúz SzSzK büntető törvénykönyvének tervezete e kérdés kapcsán a 2. cikkben kimondja: „Senkit sem lehet felelősségre vonni olyan cselekményért, amely a törvényben kifejezetten meghatározva nincs, s nem büntethető más büntetéssel, mint amelyet a törvény erre a cselekményre megállapít." Az ilyen rendelkezés felvétele nem áll ellentétben az Alapelvekkel.

*

A szocialista törvényesség megerősítése és az állampolgárok jogainak védelme szempontjából nagy jelentőségű a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei 3. cikk 2. bekezdésébe foglalt megállapítás: „Büntetést csak bírósági ítélet alapján lehet kiszabni." Ez az elvi tétel kizárja, hogy a bíróságon kívül bármely más szerv büntetést alkalmazzon. Ez a megállapítás azt jelenti, hogy a büntetőfelelősség fennforgása — az elkövetőnek bűntett elkövetésében való bűnössége — kérdésében végső soron a bíróság dönt. A büntetés csakis a bíróságnak a büntető és büntető eljárásjogi törvénykönyv pontos betartásával megalapozott ítéletében szabható ki. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei törvényhozási formában rögzítették le azt, ami a gyakorlatban már régen megvalósult. Azt a tételt, hogy bárkit is csak a bíróság nyilváníthat bűnössé és szabhat ki büntető fenyítést, nemcsak a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei szögezik le, hanem a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei is, amelynek 7. cikke kimondja: „A büntető igazságszolgáltatást kizárólag a bíróságok gyakorolják. Senkit sem lehet másként bűncselekmény elkövetésében bűnösnek kimondani és ezért megbüntetni, csak a bíróság ítélete alapján." Ez az elvi tétel egyaránt kötelező norma a szovjet anyagi és eljárási büntetőtörvényekben.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei Alapelveinek ez a vizsgált megállapítása, kétségen kívül kifejezésre kell jusson az egyes szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveinek Általános részében is. Az egyes szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveinek tervezetei, figyelemmel e megállapítás elvi politikai jelentőségére, külön cikkben emelik ki. A Grúz SzSzK büntetőtörvénykönyv tervezete a 3. cikkben kimondja: „Büntetés csak a bíróságok ítéletében szabható ki." Az egyes szövetséges köztársaságok törvényhozásainak jogában áll hasonló rendelkezés felvétele és az az Alapelvek megállapításainak mindenben megfelel.

*

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei, amikor a 3. cikkben megállapítják, hogy a felelősséget csak bűnösség fennforgása esetén lehet megállapítani — a szocialista büntetjog egyik fontos elvét juttatták kifejezésre. Az Alapelvek szerint kizárt a felelőssége annak, aki nem bűnösen követ el a törvényben meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt. Következésképpen a felelősség kizárólag a „személy veszélyessége folytán" — nem következhetik be. Ezáltal az Alapelvek kategórikusan kizárják az objektív beszámítást, vagyis a bűnösség nélküli felelősséget pusztán valamely káros következmény előidézése miatt. Ezek a megállapítások lényegében

[2] A Szovjetunió Legfőbb Ügyésze 1959. június 20-án „Az ügyészi szervezet gyakorlata a büntető eljárások megindítása és a büntetések helyes alkalmazása feletti felügyeletről" kiadott utasításában arra utasította az ügyészi szerveket, hogy a társadalomra csekély veszélyességű jogsértések miatt indított büntető eljárást a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei 7. cikkének 2. bekezdése és 43. cikke alapján kell megszüntetni. Ezek elkövetőit a társadalmi szervezetek kérelmére az illető szervezetnek kell nevelésük és megjavításuk végett átadni.

már régóta a szocialista büntetőjog vezérlő elvei, a szocialista törvényesség alapja a szocialista igazságszolgáltatás megvalósításában.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok 1924. évi Alapelvei, valamint az ezek alapján megalkotott egyes köztársasági büntetőtörvénykönyvek, bizonyos represszió intézkedések (kiutasítás és száműzetés) alkalmazását tették lehetővé olyan személyekkel szemben, akik múltbéli tevékenységük, vagy bűnöző elemekkel való kapcsolataik révén veszélyeseknek minősültek, függetlenül attól, hogy követtek-e el meghatározott bűncselekményt. Rá kell mutatni arra, hogy a Szovjetunió Legfelső Bírósága már 1946. június 12-i teljesülési határozatában az 1924. évi Alapelveknek ezt a rendelkezését a Szovjetunió a szövetséges és autonom köztársaságok bírósági szervezetéről 1938-ban kibocsátott törvénye alapján hatályát vesztettnek nyilvánította. A Szovjetunió Legfelső Bírósága ebben a kérdésben kifejtette, hogy e törvény alapján büntetést csak bűncselekményt elkövetett személyekkel szemben lehet kiszabni, következésképpen a bíróság részéről bármilyen büntetés, így száműzetés és kitiltás alkalmazása is csak abban az esetben lehetséges, ha a vádlottat a bíróság bűnösnek mondotta ki valamely bűncselekmény elkövetésében.[3]

Jelenleg teljesen kizárt bírósági vagy bíróságon kívüli eljárásban büntető intézkedés alkalmazása olyan társadalomra veszélyesnek tekintendő személlyel szemben, akinek bűnössége meghatározott bűncselekmény elkövetésében megállapítást nem nyert. Ezt fejezi ki a törvényalkotó a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei Alapelveinek 3. és 7. cikkében. A Szovjetunióban jelenleg nincs és nem is lehet politikai okokból elítélt, vagyis olyan személy, akivel szemben azért alkalmaztak volna megtorlást, mert a Szovjetunióban fennálló társadalmi és államrenddel szemben ellenséges beállítottságú, anélkül, hogy a büntetőtörvényben meghatározott, valamilyen társadalomra veszélyes tevékenységet fejtett volna ki. A felelősségnek kizárólag bűnösség esetén történő megállapítása elvének következetes érvényesítése bármilyen kényszerintézkedés alkalmazását kizárja a hazaárulást elkövető katonai személyek hozzátartozóival szemben, amit azelőtt az OSzFSzK büntetőtörvénykönyvének 58. —1. c. cikkének 2. bekezdése tartalmazott. Éppen ezért az 1958. évi, decemberben elfogadott katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről szóló törvény hasonló rendelkezést nem tartalmaz.

A felelősségnek csak az egyéni bűnösség fennforgása esetén való megállapítása elvének következetes végrehajtása jut kifejezésre azokban a változtatásokban, amelyeket a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei a szándék és a gondatlanság fogalma meghatározásában hajtottak végre. —

Az Alapelvek 8. és 9. cikke a szándék és gondatlanság tartalmát a szándékosan és gondatlanságból elkövetett bűncselekmény fogalmának meghatározásával világítja meg. A szándékos tevékenység meghatározásába belefoglalja a társadalomra veszélyességnek, mint az elkövetett tevékenység vagy mulasztás jellegének és magának a tevékenység vagy mulasztás következményeinek tudatát. Éppen ezáltal kategórikusan kizárja annak lehetőségét, hogy szándékos tevékenységnek tekinthessenek olyan eseteket, amikor az elkövető nem ismerte tevékenységének vagy mulasztásának társadalomra veszélyes jellegét vagy annak következményét, noha az elkövetett tevékenység vagy mulasztás tényleges jellegét és következményeit felismerte.

Még lényegesebb változtatás történt a gondatlanság fogalmának meghatározásában. Ismeretes, hogy a gondatlan bűnösségnek a fogalma az utóbbi időkig vitákra adott okot a szovjet jogászok körében. Az OSzFSzK 1926. évi büntetőtörvénykönyvének 10. cikkébe foglalt meghatározás lehetőséget adott a gondatlanság fogalma jellegének különböző — objektív vagy szubjektív, felfogására. Az objektív felfogás szerint a beálló eredmény előrelátásának lehetőségét akkor kell megállapítani, amikor a beálló eredményt az adott helyzetben fennforgó követelmények iránt „átlagos mértékben" gondos ember előre láthatta. Ez a felfogás bizonyos esetekben azt eredményezte, hogy akkor is megállapítható volt a gondatlan bűnösség, amikor az adott személy nem látta és lehetősége sem volt arra, hogy előre lássa a bűnös következmények bekövetkezését. Tehát az objektív felfogás a bűnösség nélküli felelősséghez, azaz objektív beszámításhoz vezetett. A szubjektív felfogás szerint a bekövetkező eredmény előrelátásának lehetőségét az elkövető szubjektív tulajdonságai alapján kell megállapítani. Az Alapelvek 9. cikkében a gondatlanság fogalma: az elkövető tevékenysége vagy mulasztása társadalomra veszélyes eredményét nem látta előre, bár köteles volt és lehetősége is volt arra, hogy ezeket előre lássa. Ez a meghatározás tehát a társadalomra veszélyes következmények beállásának általános előrelátásának kötelezettsége mellett, előtérbe helyezi annak megállapítását, hogy az adott személynek volt-e reális lehetősége a következmények előrelátására és egyben volt-e lehetősége azok elkerülésére is. Ezáltal az Alapelvek a gondatlanság szubjektív ismérveinek tulajdonítanak döntő jelentőséget, amivel mindenképpen kirekesztik az állítólagos bűnös gondatlanság lobogója alatti felelősségként is az objektív beszámításnak minden lehetőségét.

Elemezve a szovjet büntetőtörvényhozás álláspontját, amely szerint mindenféle objektív beszámítás megengedhetetlen, egyúttal ki kell térni az elkövetett bűnös tevékenység eredmé-

[3] L.: „A Szovjetunió Legfelső Bírósága Teljesülésének 1924—1957. évi hatályos határozatainak gyűjteménye." Goszjurizdat, Moszkva, 1958. 55—56 old.

nyeképpen bekövetkezett súlyosabb következményekért való felelősség kérdésére is. A kérdésnek megoldását az Alapelvek nem tartalmazzák. A gyakorlatban azonban azt következetesen az Alapelvek 3. cikkének szellemében kell megoldani, amely szerint a büntető felelősség alapja a társadalomra veszélyes tevékenység bűnös elkövetése. A gyakorlatban ez a kérdés különösen gyakran merül fel a halált okozó szándékos súlyos testi sértés kapcsán. A bekövetkezett súlyosabb eredményt csak akkor lehet az elkövetőnek felróni, ha ezt szándéka habár csak eshetőlegesen is átfogta (ebben az esetben az elkövetett cselekményt, mint szándékos emberölést kell minősíteni) vagy pedig az eredmény tekintetében a pszichikai viszony gondatlanság formájában forog fenn (ebben az esetben az OSzSzSzK. Btk. 142. cikk 2. bekezdése szerint minősülő halált okozó súlyos testi sértést kell megállapítani). Amennyiben az elkövető szándéka átfogja a bekövetkezett súlyosabb eredményeket is, a felelősség megállapítása problémát nem vet fel. Olyan esetekben azonban, amikor a szándék hiányzik, mint ezt a gyakorlat is tanúsítja, nagyon közelfekvő az objektív felelősség területére való elcsúszás veszélye. Éppen ezért célszerű lenne ezt a kérdést közvetlenül a büntetőtörvényben szabályozni. A felmerült kérdés általános formában a Grúz SzSzK büntető törvénykönyv tervezetében került megoldásra. A tervezet 12. cikke a következőt mondja ki: „Amennyiben a büntetőtörvény az elkövető szándéka által fel nem ölelt súlyosabb következmény bekövetkezése esetén a büntetés szigorítását írja elő. Az ilyen szigorításnak csak akkor lehet helye, ha az elkövető a súlyosabb eredmények bekövetkezését előre látni köteles volt és azokat módjában is volt előre látnia". Az ilyen rendelkezés teljesen indokolt. Ez az Alapelvek 3. cikkében kimondott, csak a bűnösségre alapított felelősség elvének továbbfejlesztése. Az ilyen rendelkezés hathatósan ülteti át a gyakorlatba ezt az elvet és segíti a gyakorlatot abban, hogy elkerülje a meg nem alapozott felelősség megállapítása terén elkövetett tévedéseket, az elkövetőnek az ilyen következmények miatt objektív felelősség alapján történő felelősségre vonása kapcsán.

*

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei 3. cikkének jelentős vívmányaként kell leszögezni, hogy teljesen világosan meghatározza, hogy az elkövetőt a bíróság mikor mondja ki bűnösnek bűncselekmény elkövetésében. E szerint a bűnössé nyilvánítás annyit jelent, hogy az elkövető szándékosan vagy gondatlanságból a törvényben meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt követett el. Egyes szovjet büntető jogászok olyan véleményt hangoztattak, hogy magában a törvényben nem kell törvényi meghatározást adni arra, hogy mit jelent az elkövetőnek bűncselekmény elkövetésében való bűnösnek nyilvánítása. A kérdés ilyen megoldásának alátámasztására annak a véleménynek adtak kifejezést, hogy ezt a bírósági gyakorlatnak és a büntetőjog elméletének kell elvégeznie. Véleményünk szerint ez a felfogás aligha szolgálná a szocialista törvényesség megszilárdításáért folytatott harcot, mert bizonytalanságot teremtene a szocialista büntetőjog egyik lényeges kérdésének megoldásában, s ezzel a szocialista igazságszolgáltatás gyakorlatában a szocialista jogtól idegen bűnösségfogalom előtt nyitna utat. A szovjet büntetőjogi elméletben éveken keresztül éles vita folyt a bűnösség fogalmáról, amely annak idején felkeltette a széles szovjet nyilvánosság figyelmét. A vita eredményeit nemcsak a jogi szaklapok hasábjain tárgyalják, de jelentősége folytán foglalkozott vele a pártsajtó is.[4]

A szocialista törvényesség további megszilárdításáért folytatott harc érdekében, az Alapelvek 3. cikkében foglalt meghatározás jelentőségének helyes felmérése végett rá kell mutatni a bűnösség kérdésében a szovjet büntető jogászok közötti véleménykülönbségek lényegére.

A szocialista törvényesség elvének az igazságszolgáltatási gyakorlatban való érvényesítése megköveteli, hogy az elkövető bűnössé nyilvánításához hiteltérdemlőleg állapítsák meg a törvényben meghatározott szándékosan vagy gondatlanságból elkövetett, a társadalomra veszélyes cselekményt. Ez a lényegi tartalma a tárgyi igazságnak, amelyet a bíróság a bűnösséget megállapító ítélet kimondásához minden büntető ügyben meg kell állapítson. A szovjet büntetőtörvényben meghatározott bűncselekmények többségénél az elkövetésükben való bűnösség, szándékos elkövetésüket jelenti.

Ezt a szocialista törvényesség érvényesítéséhez feltétlenül szükséges elvi tételt tartalmazza az Alapelvek 3. cikke. Egyes szovjet büntető jogászok más feleletet adtak arra a kérdésre, hogy mit jelent a bűnösség megállapítása. Az volt a törekvésük, hogy a szovjet büntetőjogban meghonosítsák a bűnösség ún. „értékelő" felfogását. Eszerint az elmélet szerint a bűnösség valamiféle „szemrehányhatósággá", a bíróság részéről az elkövető politikai-erkölcsi, negatív értékelésévé változott, amely felölelte az ügy összes szubjektív és objektív körülményeit. A bűnösség ún. „értékelő" fogalma a bűnösség megállapítása vagy meg nem állapításának kérdésében lényegében e kérdésnek teljesen a bírói mérlegelés alapján való eldöntését igazolja és teljes bizonytalanságot teremtett volna a bűnösség fogalmának kérdésében, s a gyakorlatban csak a szocialista törvényesség megsértésére vezetett volna. A bűnösség fogalmaként pontosan meghatározott objektív valóság: az elkövetett társadalomra veszélyes cselekményben megnyilvánult szándék vagy gondatlanság tényének tagadása az az állítás, mintha a bűnösség csak

[4] Ld.: „Kommunyiszt" 1956. évi 14. sz. 55—58. old.

a bíróság által mérlegelt meghatározatlan számú objektív és szubjektív körülmény negatív értékelésében jelentkezne. Ez gyakorlatilag a bűnösség fogalmának idealista felfogását eredményezné. Ugyanis e „teória" szerint a bíróság a bűnösséget megállapító ítéletében az elkövető bűnösségét nem mint olyan objektív valóságot ismerné fel, amely a bíróság tudatától függetlenül létezik, hanem saját mérlegelése eredményeképpen állapítaná meg a vádlott cselekményének bűnösségét.

A valóságban a bűnösség szándék vagy gondatlanság, amely az elkövetőnek a törvényben meghatározott, társadalomra veszélyes cselekményében jut kifejezésre. A bűnös tevékenységnek ezek a szubjektív ismérvei mindenkor az objektív ismérvekkel együtt jelentkeznek. Éppen ezért annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az elkövető bűnös-e az elkövetett bűncselekményben csak befejező mozzanata lehet ama megállapításnak, hogy az elkövető cselekménye tartalmazza valamely törvényi tényállás elemeit. Ilyenképpen valamely bűncselekmény elkövetésében az elkövető bűnösség kérdésének eldöntése mindenkor az elkövető tevékenységében egy meghatározott bűncselekmény tényállásának megállapítása útján megy végbe. Éppen ezért az elkövető tevékenységében a bűncselekmény tényállásának szabatos megállapítása a bíróságok és ügyészség munkájában a szocialista törvényesség betartásának alapvető követelménye. Az „értékelő" bűnösségi elmélet megingatta a bűncselekmény tényállásának, mint a büntető felelősség megállapítása kizárólagos alapjának jelentőségét és a bíróság mérlegelését a bűnösség megállapítása kérdésében a szovjet büntetőtörvény követelményei fölé állította.

A szovjet büntetőjogászok túlnyomó többsége határozottan elvetette a bűnösség „értékelő" koncepcióját és helyesen mutatott rá arra, hogy az a szocialista büntetőjogban nem szolgálhat a büntető felelősség helyes értelmezésének alapjául és nem szolgálhatja a szocialista törvényesség további megerősítését.

A bűnösség és a bűncselekmény tényállásának értelmezéséről lefolytatott vita kérdéseinek összegezéseképpen a szovjet büntetőjogászok majdnem egyhangú véleménye a következőkben foglalható össze: az elkövető tevékenységében a meghatározott bűncselekmény tényállásának megállapítása a büntető felelősségrevonásának, a bíróság által történő bűnössé nyilvánításának és a törvényszabta igazságos büntetés kiszabásának alapja.[5]

A szocialista törvényesség megszilárdítása feladatának mindenben megfelel az Alapelvek 3. cikkének meghatározása, amely a büntető felelősség alapját, mint a bűncselekmény bűnös elkövetését, tehát a törvényben meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény szándékos vagy gondatlan elkövetését határozza meg. Kétségtelennek tűnne, hogy az Alapelvek 3. cikkének meghatározása azt jelenti, hogy az elkövető csakis tevékenységében egy meghatározott bűncselekmény tényállásának megállapítása esetén viselhet büntető felelősséget és érdemel büntetést. Ennek a felfogásnak mindenben megfelel a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárása Alapelveinek 5. cikkébe felvett rendelkezés, amely a büntető eljárást kizáró körülmények sorában kimondja, hogy büntető eljárás nem indítható és a megindított eljárást pedig meg kell szüntetni, ha a cselekmény nem valósítja meg bűncselekmény tényállását. Mégis a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei Alapelveinek már egyik első megvitatása során az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet tudományos konferenciáján az Alapelvek 3. cikkének olyan értelmezését vetették fel, amellyel semmiképpen sem lehet egyetérteni.

B. Sz. Nyikiforov felszólalásában azt hangoztatta, hogy az Alapelvek 3. cikke szerint a büntető felelősség megállapításának alapja nem az elkövető tevékenységében valamely bűncselekmény tényállásának megállapítása, hanem valamiféle „bűnösség", amely mind a bűncselekmény tényállásához tartozó körülményeket, mind pedig számos más, a büntetés kiszabása során számításba veendő körülményt is magában foglal.[6]

Az Alapelvek 3. cikkének ilyen értelmezése önkényes és a szocialista törvényesség megszilárdításáért folytatott harc szempontjából elfogadhatatlan. Ha a büntető felelősség megállapításának alapja nem az elkövető tevékenységében egy meghatározott bűncselekmény tényállásának megállapítása, hanem valami más, a nyomozó vagy a bíróság véleménye szerint az objektív és szubjektív körülményeknek negatív értékelést érdemlő valamiféle összessége, akkor a büntetőeljárás megindításának, a büntető felelősségrevonásnak, valamint az elkövető bűnössége megállapításának kérdései elvesztik a büntetőtörvényben szigorúan meghatározott objektív alapjukat (a bűncselekmény meghatározott tényállása) és mindenben az illetékes nyomozó, ügyészi és bírósági szervek szubjektív mérlegelésétől válnak függővé. A büntető felelősség alapjának ilyen kiforgató értelmezése az Alapelvek 3. cikkének pontos meghatározását lényegében ingatná meg. Az Alapelvek 3. cikkének ilyetén értelmezése lényegében csak a szovjet büntető jogászok által már régen elvetett „értékelő" bűnösségfogalom egyik változatának újjáéledése.

Milyen érveket hoznak fel az Alapelvek 3. cikkének ilyen értelmezése mellett? A legfőbb

[5] Ld.: „A szovjet büntetőjogtudomány helyzetéről és feladatairól." (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo. 1955. 2. sz.)

[6] Ld.: A Szovjetunió ötödik választás alapján összehívott Legfelső Tanácsának 2. ülésszakán elfogadott, „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei megvitatásának szentelt tudományos ülés". Moszkva, 1959. 10. old.

ezek közül egy merőben formális érv: az Alapelvek 3. cikke nem használja a „bűncselekmény tényállása" kifejezést, míg az Alapelvek korábban közzétett tervezete ezt a kifejezést, bár más szövegösszefüggésben közvetlenül használta a büntető felelősség alapjainak meghatározására. Ez a felhozott érv nem meggyőző, mert annak a ténynek a megállapítása, hogy az elkövető szándékosan vagy gondatlanságból egy meghatározott, törvénybe foglalt, társadalomra veszélyes cselekményt követett el, egyben az elkövető tevékenységében a bűncselekmény tényállásának megállapítását is jelenti. A törvényalkotó attól a törekvéstől vezettetve, hogy a törvénynek valamely meghatározását a lakosság széles köre számára tegye hozzáférhetőbbé, mellőzheti a sajátságos jogi terminológiát, de ezzel mitsem változtat a kérdéses meghatározás lényegén. Ilyen szempontok jöhettek számba az Alapelvek 3. cikkének megszerkesztése során is. Rá kell azonban mutatni arra, hogy az Alapelvek 16. cikke a bűncselekménytől való önkéntes elállás meghatározása kapcsán használja a „bűncselekmény tényállása" kifejezést. Ezt a kifejezést használja a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárása Alapelveinek az 5. cikke is, amely szerint a bűncselekmény tényállásának hiánya az elkövető tevékenységében olyan alapvető körülmény, amely a büntető eljárás megindítását kizárja.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei Alapelveinek 3. cikkével összhangban a szovjet büntetőjog elmélete annak megértésére kell nevelje a szovjet igazságszolgáltatás dolgozóit, hogy a büntető felelősség egyetlen alapja a bűncselekmény tényállásának megállapítása az elkövető tevékenységében. A bíró nem azért állapítja meg a vádlott bűnösségét, mert veszélyesnek véli, hanem azért, mert a vádlott tevékenységében a büntetőtörvénykönyvben meghatározott bűncselekmény tényállását állapítja meg.

Ennek a tételnek a szocialista törvényesség megszilárdítása szempontjából kiemelkedő fontosságára való tekintettel még más olyan álláspontokkal is foglalkozni kell, amelyek nem a bűncselekmény tényállását tekintik a büntető felelősség egyetlen alapjául. Egyesek azt tartják, hogy kizárólag a bűncselekmény tényállásának a büntető felelősség alapjául való elfogadása sértheti a büntetés egyéniesítésének elvét a büntetés kiszabásakor. Ezt az ellenvetést sem lehet alaposnak elfogadni. Amikor mi a büntető felelősség alapjának meghatározásáról beszélünk, akkor arról van szó, hogy milyen alapon történik a büntető felelősségrevonás, milyen alapon állapítják meg a bűnösséget és szabják ki a törvényes büntetést. Azonban mindenki tisztában van azzal, hogy a büntető szankciók viszonylagosan meghatározott jellegűek. A bíróság a büntető szankció keretében az ügy összes adott körülményei szerint egyénesítheti a büntetést.

Ezt a kérdést kimerítőleg rendezi az Alapelvek 32. cikke: „A bíróság a büntetést az elkövetett bűncselekményre a törvény vonatkozó cikkében megállapított büntetési tétel keretei között a jelen Alapelvekben, valamint a szövetséges köztársaság büntetőtörvénykönyvében foglalt rendelkezések pontos betartásával szabja ki. A büntetés kiszabásánál a bíróság szocialista jogtudatát követve figyelembe veszi az elkövetett bűncselekmény jellegét és társadalomra veszélyességének fokát, a terhelt egyéniségét, az ügy körülményeit, továbbá az enyhítő és súlyosító körülményeket."

Mind az ügy nyomozása, mind pedig bírósági tárgyalása folyamán minden szükséges intézkedést meg kell tenni arra, hogy az ügyet sokoldalúlag felderítsék és necsak azokat a körülményeket állapítsák meg, amelyek a bűncselekmény tényállását foglalják magukba, hanem azokat is, amelyeknek kihatása lehet a bíróság által kiszabott büntetés nemére és mértékére. Ezt a szovjet büntető eljárási törvény mindenkor hangsúlyozta és hangsúlyozza. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei a 14. cikkben kimondják: „A bíróság, az ügyész, a vizsgáló és nyomozó kötelesek a törvény által előírt összes intézkedéseket megtenni az ügy körülményeinek sokoldalú, teljes és tárgyilagos felderítése érdekében: fel kell tárni mind a terhelt terhére, mind pedig a javára szóló, úgyszintén a súlyosbító és az enyhítő körülményeket."

Azzal a megállapítással szemben, hogy az elkövető tevékenységében a bűncselekmény tényállásának megállapítása a büntető felelősség kizárólagos alapja, azt az ellenérvet is hangoztatták, hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor megállapítható a bűncselekmény tényállása, azonban nincs bűncselekmény, valamint olyan esetek is, amikor bűncselekmény forog fenn, bár hiányzik a bűncselekmény tényállása az elkövető tevékenységéből. Ez az ellenvetés elvileg alaptalan, mert a szovjet büntetőjog számára elfogadhatatlan, olyan bűncselekményi törvényi tényállásra vonatkozó elképzelésre épül, amelyből hiányzik a bűncselekménynek a szocialista büntetőjog szerinti alapvető ismérve — a cselekmény társadalomra veszélyessége. A bűncselekmény társadalomra veszélyességének kirekesztése a bűncselekmény tényállásából a szovjet büntetőjog szerint elvetendő, mert a bűncselekmény tényállásának ilyen értelmezése a szocialista törvényesség megsértéséhez vezethet. Ugyanis a bűncselekmény tényállásának ilyen értelmezésénél az elkövető bűnösségének megállapítása nem a bűncselekmény tényállásának az elkövetett cselekményben való megállapításával, nem a törvény előírásai alapján, hanem a bűncselekmény tényállására tekintet nélkül, a bíróság önkényes mérlegelése alapján történ-

[7] Ld.: „Szovjet büntetőjog. Általános rész." Szerk.: V. M. Cshikvadze Goszjurizdat, Moszkva 1959. 124. old.

ne.[7] A bűncselekmény tényállásának ilyen fogalma a bíróság mérlegelését a büntetőtörvény közvetlen követelményei fölé helyezné. A cselekmény társadalomra veszélyessége a bűncselekmény tényállásának mellőzhetetlen ismérve. Éppen ezért nem fordulhat elő a gyakorlatban olyan eset, hogy az elkövető bűncselekményt követ el, de tevékenységében nem állapítható meg a bűncselekmény tényállása vagy fordítva. Mihelyt az elkövető tevékenységében megállapítható a bűncselekmény tényállása, már magával ezzel meghatározott az általa elkövetett bűncselekmény is. Ennek folytán az OSzFSzK büntető törvénykönyvének 6. cikkéhez fűzött megjegyzés ismérveinek fennforgása esetén az elkövető tevékenységéből hiányzik a bűncselekmény tényállása, vagyis a bűncselekményt nem követte el. Ugyanez állapítható meg a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvek 7. cikkének 2. bekezdése esetében is, amely kimondja: „Nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimeríti ugyan a büntetőtörvénybe ütköző valamely cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra." Ez nem annyit jelent, hogy az elkövetett cselekményben nincsenek meg a jogsértés ismérvei, hanem azt juttatja kifejezésre, hogy a társadalomra veszélyességének a foka olyan, hogy büntetést érdemlő tevékenységnek nem tekinthető. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei 5. cikke 2. bekezdése szerint ebben az esetben a cselekményben a bűncselekmény tényállási elemeinek hiánya miatt büntető eljárás nem indítható és a megindított büntető eljárás pedig megszüntetendő. Megfelelő esetekben az ügyet a társadalmi bírósághoz kell áttenni.

Elfogadhatatlan azoknak a szovjet büntetőjogászoknak álláspontja is, akik a bűncselekmény tényállását csak befejezett bűncselekmény ismérveinek fennforgásakor állapítják meg. Ilyen alapon arra a következtetésre jutnak, hogy kísérlet, előkészület vagy a bűncselekmény részessége esetén az elkövető tevékenységében nem állapítható meg a bűncselekmény tényállása, bár büntetendő tevékenységet fejtett ki. Ezt az állítást bizonyítékként kívánják érvényesíteni ama tétel helytállóságának megingatására, hogy a szovjet büntetőtörvény szerint az elkövető tevékenységében a bűncselekmény tényállásának megállapítása a büntető felelősség kizárólagos alapja. Ez az érv azonban érdemben nem meggyőző. A bűncselekmény tényállása a bűncselekmény ismérveinek összessége. Bármely cselekményt csak akkor lehet büntetendőnek nyilvánítani, ha felismerhetők abban a bűncselekmény tényállásának a törvényben meghatározott ismérvei. Ezeket az ismérveket nemcsak a büntető törvénykönyv Különös része tartalmazza az egyes bűncselekmények tényállásai kapcsán, hanem a büntetőtörvénykönyv Általános részének szabályai is. Egy meghatározott bűncselekményben való részesség, illetve az előkészület és a kísérlet is a Btk. Általános és Különös részének rendelkezései szerint minősülnek társadalomra veszélyes tevékenységnek. Az ilyen cselekmények vagy a befejezetlen bűncselekmény, vagy a befejezett vagy be nem fejezett bűncselekményben való részesség tényállását tartalmazzák. Amennyiben ezek a tevékenységek nem merítenék ki bűncselekmény tényállását, akkor a szovjet büntető eljárási törvény értelmében ilyen cselekmények miatt nem lehetne a büntető eljárást megindítani és a megindult büntető eljárást pedig az eljárás minden szakaszában meg kellene szüntetni.

A büntető felelősségnek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei 3. cikkében meghatározott alapja az elkövető cselekményében a törvényben meghatározott bűntett tényállásának megállapítása. Azok a törekvések, amelyek ennek a felfogásnak megingatására irányulnak, nem segítik elő azt, hogy a szovjet igazságszolgáltatási dolgozóit a szocialista törvényesség követelményeinek betartása szellemében neveljék.

Az elkövető egy bűncselekményben való bűnösségének kérdését nem szabad összekeverni az elkövetett bűncselekményért kiszabandó büntetést enyhítő és súlyosító körülményekkel, amelyek az elkövetett bűncselekményért való büntetés egyéniesítése végett a büntetés kiszabásánál jönnek számításba avégett, hogy a kiszabott büntetés kielégítse a dolgozók igazságérzetét és megvalósítsa a büntetésnek a szovjet büntetőtörvényben meghatározott céljait. Azokkal a személyekkel szemben, akik nem jelentenek jelentősebb veszélyt a társadalomra és anélkül is a javulás útjára léphetnek, hogy a közösségtől elzárnák őket, szélesebb körben kell alkalmazni a feltételes elítélést és a szabadságvesztéssel nem járó büntetéseket, az új szovjet büntetőtörvények minden vonatkozásban megteremtették az ehhez szükséges jogi feltételeket. A büntetés egyéniesítése lényeges és fontos kérdés, mégis eldöntésének az előfeltétele az elkövető büntető felelősségének megállapítása. Ez pedig a törvényben meghatározott szándékosan vagy gondatlanságból elkövetett társadalomra veszélyes cselekmény, vagyis az elkövető tevékenységében egy meghatározott bűncselekmény tényállásának megállapítása.

Piontkovszkij A. A.

SZEMLE

A Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi jogi helyzetéről

A *Journal du Droit International*, ez a nagymúltú és a tudományos életben nagy tekintélynek örvendő folyóirat, 1959. évi 2. számában közzétette *Roger Pinto* párizsi professzornak a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi státusával foglalkozó tanulmányát.[1] Pinto professzor munkája feltétlenül megérdemli, hogy megállapításait kissé bővebben ismertessük, nemcsak világos okfejtése és meggyőző érvei, hanem elsősorban a tárgyalt kérdés súlya és hordereje miatt. A német békeszerződés megkötése a mai nemzetközi élet egyik legfontosabb feladata, melynek megoldása szorosan összefügg a Német Demokratikus Köztársaság helyzetének megfelelő értékelésével. A német kérdés békés rendezése csak a nemzetközi jog elveivel és szabályaival összhangban történhet, ehhez viszont a vonatkozó tételek kifejtésével és értelmezésével a jogtudós is értékes adatokat szolgáltathat.

Pinto professzor tanulmányának kiindulópontja az a körülmény, hogy a két német állam létezésének tényét, a Német Demokratikus Köztársaság szuverén államiságát és nemzetközi jogalanyiságát a Német Szövetségi Köztársaság és vele együtt még több más állam és nemzetközi szervezet is kétségbe vonja. Ezek az államok és szervezetek negatív álláspontjukat különböző érvekkel próbálják alátámasztani, amelyek lényege a következőkben foglalható össze:

A Német Demokratikus Köztársaság nem állam, mert

1. van már egy német állam, a Német Szövetségi Köztársaság, mely jogosult arra, hogy egész Németország nevében fellépjen;

2. a Német Demokratikus Köztársaság nem rendelkezik azokkal az ismérvekkel, amelyek a nemzetközi jog szerint a szuverén államiság feltételei; és végül

3. nincs államként elismerve több kormány részéről.

A szerző mindhárom tételt tüzetes vizsgálat alá veszi abból a szempontból, hogy vajon megfelelnek-e a tényleges helyzetnek, és ezzel kapcsolatban mi a pontos jogi jelentésük. Kövessük mi is fejtegetéseit.

1. A Német Szövetségi Köztársaság azzal az igénnyel lépett fel és lép fel ma is, hogy egész Németországot képviseli. Ebben támogatásra talált a három nyugati nagyhatalom, az USA, Nagy-Britannia és Franciaország részéről, amelyek hivatalosan kijelentették, hogy „mindaddig, amíg Németország nem nyeri vissza egységét, a három kormány úgy tekinti, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kormánya az egyetlen szabadon és jogszerűen megalakított német kormány és ennek következtében jogosult Németország nevében beszélni és a német népet képviselni nemzetközi kérdésekben".[2] Ezt az álláspontot tartalmazza a három nyugati külügyminiszter 1950. szeptember 18-án New Yorkban tett deklarációja, továbbá az 1954. szeptember 28. és október 31. között tartott londoni kilenchatalmi értekezlet záróaktája, mely a fentebb idézett kijelentést szó szerint megismétli. Ezt erősítette meg újból a három külügyminiszter 1955. szeptember 28-án és deklarációjukhoz az Északatlanti Szerződés Szervezetének (NATO) tagállamai 1955. október 23-án kelt határozatukkal szintén csatlakoztak.

Ezeknek az állásfoglalásoknak azonban — amint ez már szövegükből is kiolvasható — kizárólag politikai jelentőségük van, jogi értékük semmi. Pinto professzor ugyanis rámutat arra, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kormánya csak azon a területen létesülhetett szabadon és jogszerűen és csak azáltal a lakosság által, amely felett joghatóságot gyakorol, ez pedig nem azonos az egész Németországgal és az egész német néppel. Abból a körülményből, hogy egy vagy több állam csupán egyetlen kormányt tekint jogszerűnek, egyáltalán nem következik az, hogy az a kormány egyszersmind az egész német nép hivatott szószólója és még kevésbé biztosítja a Német Szövetségi Köztársaság számára azt a kiváltságos helyzetet, hogy az egyedüli német állam legyen.

Nem térünk, de nem is térhetünk ki annak megvizsgálására, hogy vajon a Szövetségi Köztársaság kormánya mennyiben tekinthető szabadon és jogszerűen megalkotott német kormánynak. Ezzel az ismertetett tanulmány nem foglalkozik, hanem csupán azt kutatja, van-e jogi alapja annak az állításnak, mely szerint a Szövetségi Köztársaság az egyedüli német állam és ennek érdekében a deklarációk után hivatalos magyarázatuk szövegét helyezi bonckés alá. Az 1950. szeptember 18-i jegyzőkönyv hangsúlyozza, hogy miután a Szövetségi Köztársaság számára a szóban forgó státust csak a német egység helyreállításáig — tehát csak ideiglenes jelleggel — ismerték el, a deklaráció „nem jelenti a Szövetségi Köztársaság kormányának egész Németország kormányaként való de jure elismerését". Ezt a magyarázatot a londoni kilenchatalmi értekezlet után is megismételték. A szövetségi kormánynak egész Németország kormányakénti de jure vagy de facto elismerése puszta fikció lett volna és egyúttal megfosztotta volna a szövetséges nagyhatalmakat Németország feltétel nélküli megadásából származó jogaiktól és biztosítékaiktól.

Az 1952. május 26-i bonni szerződés, amelyet 1954. október 23-án módosítottak, 2. cikkében kifejezetten fenntartotta a három nagyhatalomnak egész Németországgal kapcsolatban fennálló jogait, beleértve az újraegyesítést és a békeszerződés megkötését is. Ez a cikk tehát világosan bizonyítja, hogy azok a nyilatkozatok, amelyek szerint a Német Szövetségi Köztársaság kormánya az egész német nép nevében jogosult beszélni, jogi tartalom nélküli, pusztán politikai jellegű deklarációk, mivel ellenkező esetben nyilvánvaló ellentétben állanának a bonni, illetőleg az azt módosító párizsi szerződésekkel. Ugyancsak a bonni, illetőleg a párizsi szerződésből derül ki az is, hogy a Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi megállapodásai nem kötelezik majd az újraegyesített Németországot, a három nyugati hatalom pedig szintén szabadon jár el atekintetben, hogy vajon megújítja-e egész Németországgal a Szövetségi Köztársasággal előzőleg kötött egyezményeit.

Nyugat-Németország tehát nem azonos a háború előtti Német Birodalommal, hanem új államot — utódállamot — alkot, az újraegyesített Németország pedig ismét nem lesz azonos Nyugat-Németországgal, hanem egy új — utód —, állam ame-

[1] Le Statut international de la République Démocratique Allemande. Journal du Droit International. 86e Année. 312–424. old.

[2] Department of State Bulletin, 1950. okt. 2. 530. old. Ld. Pinto i. m. 314. old.

lyet nem kötnek Nyugat-Németország megállapodásai. „... A jelen pillanatban — mondotta a francia külügyminiszter a Nemzetgyűlés 1957. július 6-i ülésén — nincs semmiféle eszköz arra, hogy az újraegyesített Németországot kötelezzük, azon egyszerű oknál fogva, mivel nem létezik és csak olyan feltételek között létesülhet, amelyeket nem ismerünk, és amelyek nem függnek kizárólag sem a Szövetségi Köztársaságtól, sem Franciaországtól vagy szövetségeseitől."[3] Ugyanezt az álláspontot fejtette ki Virally professzor a németországi francia főbiztos volt jogi tanácsadója is egyik cikkében, amelyben leszögezte, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kormánya csak saját magát képviseli és képviselheti.

A felsorolt deklarációk tehát kizárólag politikai jellegűek, egy meghatározott politikai irányvonalnak felelnek meg és nem módosíthatják a Szövetségi Köztársaság tényleges és a tényeken alapuló jogi helyzetét és nem fűzhetnek ahhoz olyan jogi hatást, illetőleg következményeket, amelyek azzal ellentétben állanak.

A Német Szövetségi Köztársaság több deklaratív jellegű megállapításban juttatta kifejezésre, hogy magát az egyetlen német államnak tekinti és azonosnak a volt Német Birodalommal, tehát vállalja annak kötelezettségeit és követeli jogait. A német alkotmánybíróság azonban 1955. május 4-i ítéletében — jóllehet elismételte a Szövetségi Köztársaság kormányának politikai igényeit — maga is kimondotta, hogy a Szövetségi Köztársaság nem az egész, hanem csupán azt képviseli. Ha azonban nem az egész, akkor nem is lehet vele azonos, és a sokat emlegetett azonosság csupán jogi fikció, illetőleg politikai vágyálom. A nyugat-német felsőbíróságok ítéleteinek vonatkozó, elvi jellegű megállapításait elemezve, Pinto professzor kimutatja, hogy a Szövetségi Köztársaság nem igényelheti a volt Német Birodalommal való azonosságot és nem illeti meg az utódlás kizárólagossága sem, továbbá nem képviselheti egész Németországot azon egyszerű oknál fogva, hogy a szövetségi kormány joghatósága nem terjed ki az egész Németországra.

A Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között kialakult kapcsolatok szintén összeegyeztethetetlenek a Német Szövetségi Köztársaságnak egész Németország kizárólagos nemzetközi képviseletére vonatkozó igényével. A köztük létrejött jogi összeköttetések természete és jellege ugyanis két különböző és egymásnak alá nem vetett jogrend fennállására mutat. Ezt bizonyítják a már eddig megkötött technikai, gazdasági, közigazgatási stb. egyezmények, és ezt tanúsítja az a körülmény is, hogy a Szövetségi Köztársaság bíróságai a Német Demokratikus Köztársaság jogszabályait alkalmazzák azokban az esetekben, amikor azt a nemzetközi magánjog előírja. Előfordult már az is, hogy kiadtak a Német Demokratikus Köztársaság hatóságainak Nyugat-Németország területére menekült bűnözőket is. A mindennapi életben tehát a jogszolgáltatás vonalán a Szövetségi Köztársaság hatóságai nem ignorálhatják, de nem is ignorálják a másik német állam létezését.

2. A nemzetközi jog szerint — mondja Pinto professzor — az állam alkotóelemei a terület, a nép, a kormányzat és a szuverenitás. Minden politikai közösség, mely a fentí ismérvekkel rendelkezik, államnak tekintendő és a nemzetközi jog nem támaszt semmiféle további követelményt vagy feltételt, pl. a civilizáció foka, a legitimitás, a vallási vagy politikai rendszer szerkezete stb. tekintetében.

A Német Demokratikus Köztársaság kétségtelenül rendelkezik a környező államokétól elkülönült területtel és lakossággal. Ami a kormányzat kérdését illeti, ennek a nemzetközi jog szempontjából vett alapvető, döntő ismérve az effektivitás, azaz hatékonyság. Ez a tétel a nemzetközi jog tudományában általánosan elismert és elfogadott és így nem szorul bővebb bizonyításra, csupán az effektivitás fogalmát bontják fel egyes tudósok további elemekre, mint pl. Quincy Wright, akinek megfogalmazása szerint az a következő tényezők eredője: 1. a közigazgatás és a terület tényleges ellenőrzése egy adott pillanatban; 2. az a valószínűség, hogy ez az ellenőrzés huzamosabb időn át folytatódni fog.[4]

A Német Demokratikus Köztársaság kormányának effektivitását sem a három nyugati nagyhatalom, sem a Német Szövetségi Köztársaság nem vonta kétségbe. A részükről felhozott kifogások és ellenvetések egészen más természetűek és a Szövetségi Köztársaság kormányát elismerő deklarációk szövegéből kitűnően abban foglalható össze, hogy a Német Demokratikus Köztársaság kormányát nem tekintik szabadon és jogszerűen létrejöttnek.

Valamely kormányzat legitimitása, vagyis jogszerű létrejötte azonban egyáltalán nem feltétele annak, hogy létezzen és nemzetközi jogi hatást fejthessen ki. A legitimitás fogalma a történelem évszázados tapasztalatainak tanúsága szerint kifejezetten politikai jellegű és különböző megjelenési alakjai egyaránt politikai nézeteket, ideológiákat tükröznek. A Szent Szövetség korában pl. a legitimitás elve monarchikus és dinasztikus köntösben jelentkezett, majd később polgári demokratikus színezetű legitimitás-fogalom alakult ki, melynek egyik megnyilvánulása a latin-amerikai viszonyokkal kapcsolatos Tobar-doctrina. Ami az Egyesült Nemzetek Szervezetét illeti, nyilvánvaló, hogy nem lehet olyan legitimitás-fogalmat kialakítani, mely a tagállamok összességének jogrendjét jellemezné és pl. a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Szaud-Arábia rendszerét egyaránt felölelné. Ha az Egyesült Nemzetek bármilyen legitimitás-koncepció alapjaira helyezkednének, a Szervezet eredményes működésének feltételeit semmisítenék meg.

A legitimitás tehát nem előfeltétele annak, hogy valamely kormány létezéséhez nemzetközi jogi következményeket fűzzünk. A nemzetközi jog nem veti el a forradalmat és minden effektív kormányzat, akár forradalmi módon jött létre, akár nem, rendelkezik mindazokkal az alanyi jogokkal, amelyekkel a nemzetközi jog a tényleges hatalmat gyakorló kormányokat felruházza. Bármiféle, az államon belül kialakult legitimitás-elvnek a nemzetközi kapcsolatokra való alkalmazása beavatkozást jelent más állam belügyeibe és nem egyeztethető össze az államok függetlenségével és jogi egyenlőségével, mert a legitimitás-elvek egyikére hivatkozó állam a saját gazdasági és politikai rendjének szemszögéből ítéli meg egy másik állam politikai rendszerét, és

[3] Pinto i. m. 326. old.

[4] Vö. The Chinese Recognition Problem. American Journal of International Law, 1955. 325. old.

ennek folytán a nemzetközi jog által meg nem engedett bírálatot gyakorol felette.

A Német Demokratikus Köztársaságnak kétségtelenül olyan kormánya van, mely tényleges, tartós és szilárd hatalmat gyakorol területe felett, tehát rendelkezik a nemzetközi jog által megállapított ismérvekkel.

Mi a helyzet a szuverenitás kérdésével?

„Valamely politikai közület szuverén — mondja Pinto professzor —, ha nincs alávetve egyetlen más állam jogi hatalmának és ennek folytán saját területén belül és kívül teljesen függetlenül bírja és gyakorolja mindazokat a jogokat, amelyeket a nemzetközi jog az államok számára elismer."[5]

A Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi helyzetét rendező egyezmények között a legfontosabb az 1955. szeptember 20-án kelt moszkvai szerződés, mely véget vetett a második világháború következményeként létrejött megszállási rendszernek Kelet-Németország területén. A szerződés 1. cikke kimondja: „A Szerződő Felek ünnepélyesen megerősítik, hogy a köztük fennálló kapcsolatok alapja a teljes egyenjogúság, a szuverenitás kölcsönös tiszteletben tartása és a belügyekbe való be nem avatkozás. Ennek megfelelően a Német Demokratikus Köztársaság szabadon dönt bel- és külpolitikája kérdéseiben, ide értve a Német Szövetségi Köztársasághoz való viszonyát, valamint más államokkal való kapcsolatainak fejlesztését."

A 4. cikk úgy rendelkezik, hogy „A jelenleg érvényben levő nemzetközi egyezmények értelmében a Német Demokratikus Köztársaság területén állomásozó szovjet csapatok a Német Demokratikus Köztársaság kormányának beleegyezésével ideiglenesen a Német Demokratikus Köztársaságban maradnak olyan feltételek mellett, amelyeket a Szovjetunió kormánya és a Német Demokratikus Köztársaság kormánya között kötendő kiegészítő megállapodás szab meg. A Német Demokratikus Köztársaság területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok nem fognak beavatkozni a Német Demokratikus Köztársaság belső ügyeibe és az ország társadalmi-politikai életébe."

[5] Pinto i. m. 360. old.

Ez a kiegészítő megállapodás 1955. május 14-én jött létre és részletesen szabályozta a szovjet csapatok tartózkodásával kapcsolatos kérdéseket, hasonlóan az 1956. december 17-én kötött szovjet—lengyel egyezményhez és — hozzátehetjük — a magyar—szovjet egyezményhez.

Jogilag a Német Demokratikus Köztársaság az 1955. évi egyezmény hatályba lépése óta az alkotmányos jogkör teljességét, a területi fennhatóság kizárólagosságát gyakorolja és a szuverén államokat megillető függetlenséget élvezi nemzetközi kapcsolatainak vonatkozásában. A Német Demokratikus Köztársaság tehát állam a nemzetközi jog értelmében, következésképpen jelenleg két német állam létezik a régi Németország területén. Ennek a ténynek az elismerése az ellentétes politikai törekvések és irányzatok dacára egyre szélesebb körben terjed el Nyugaton és mind többen vannak a burzsoá jogtudósok között is olyanok, akik szerint a Német Demokratikus Köztársaságot „a politikai realitás tényezőjeként tudomásul nem venni, végzetes hiba elkövetése lenne".

3. A Német Demokratikus Köztársaság államiságát — folytatja Pinto professzor — az államok egész sora már elismerte, mások azonban — és ezek között elsősorban az Északatlanti Szerződés Szervezetének tagállamai — még mindig vonakodnak az NDK kormányának mint szuverén állam kormányának elismerésétől. Ez a körülmény teszi szükségessé, hogy tanulmányában az elismerés jogi jelentőségére részletesebben kitérjen a szerző.

A nemzetközi jog tudományában teljesen egyöntetű, uralkodó álláspont szerint valamely állam és kormány létezése független mindennemű elismeréstől, vagyis az elismerésnek nem konstitutív, hanem csupán deklaratív hatálya van az állam, illetőleg a kormány megalakulása szempontjából. Ilyen értelemben foglalt állást az American Institute of International Law 1925-ben, ezt fejezi ki az 1933. december 26-án kelt és az államok jogairól és kötelességeiről szóló montevideói egyezmény 3. cikke, valamint az Amerikai Államok Szervezetének Chartája, mely 1951. december 13-án lépett életbe és ezt a tételt tartalmazza az ENSZ Jogi Bizottsága által az államok jogairól és kötelességeiről szóló egyezmény tervezete is. Az elismerés tényében azonban több mozzanat egyesül. A nemzetközi jogi elméletek és a gyakorlat viszonyáról írott munkájában Charles de Visscher, az ismert nemzetközi jogász, az új állam elismerésének két aspektusát különbözteti meg. Objektive — mondja — azt jelenti, hogy az elismert állam létezik mint a nemzetközi jog alanya, szubjektív oldala viszont azt juttatja kifejezésre, hogy azok a feltételek, amelyek között az új állam megalakult, nem ellentétesek az elismerő állam érdekeivel. Ebből az utóbbi nézőpontból tartalmaz az elismerés politikai vonásokat és ezek függnek az elismerő állam szabad mérlegelésétől.

Az elismerésnek politikai szempontok alapján való megtagadása éppen ezért nem jelenti azt, hogy az el nem ismert állam vagy kormány nem létezik. Az elismerést megtagadó államok hatóságai rendszerint nem is erre, hanem más körülményekre hivatkoznak, amelyek — így a Német Demokratikus Köztársaság esetében is — kizárólagosan politikai jellegűek. Az ilyen politikai szempontok által sugalmazott el nem ismerés nem akadályozza meg az új állam létének tényéből következő egyes jogi hatások érvényesülését. 1933-ban a belga szenátus előtt a külügyminiszter kijelentette: „Ha a belga bíróságok függetlenségük teljében úgy döntenének, hogy a mai Oroszország törvényhozása bizonyos jogi hatásokat eredményezhet Belgiumban, ezt a kormány nem tekintené ellentétesnek a Szovjetunió kormánya irányában követett el nem ismerési politikájával." Ez a kijelentés is világosan bizonyítja, hogy az el nem ismerés nem a létezés tagadása, hanem politikai indítékokon alapuló értékítélet egy másik állam vagy kormány megalakulásának körülményeivel szemben.

Az el nem ismerés ténye tehát nem eredményez jogi űrt az el nem ismerő és az el nem ismert állam között sem. Egy állam létezése szükségszerűen létrehoz bizonyos jogi összeköttetést, sőt jogi kapcsolatokat eredményez olyan államokkal is, amelyek a hivatalos elismerést következetesen megtagadják. Számos esetben került sor kétoldalú megállapodásokra, a kereskedelmi kamarák között kötött kereskedelmi egyezményekre, technikai szerződé-

sekre stb. már a két világháború közötti időben is, az utóbbi évek során pedig egyre gyakoribbá váltak. Lauterpacht szerint ugyan az általános szabály értelmében az el nem ismert állam és kormány aktusai semmisnek tekintendők, megjegyzi azonban, hogy ez az elv észszerűtlenné vált attól az időponttól kezdve, amióta elterjedt a tartós és tényleges hatalmat gyakorló kormányok el nem ismerése arra való hivatkozással, hogy nem méltók a nemzetközi közösségben való részvételre. Az elismeréssel kapcsolatos politikai szempontok előtérbe nyomulása a régi szabályt megfosztotta eredeti tartalmától.

A Nemzetközi Jogi Intézet 1936. évi brüsszeli határozata szerint az el nem ismert államok vagy kormányok aktusainak extraterritoriális hatálya „nem függ az új kormány elismerésének formális aktusától". Illetékes hatóságoknak és közigazgatási szerveknek hivatalos elismerés hiányában is alkalmazniok kell azokat, ha az új kormány által gyakorolt hatalom tényleges és ha aktusainak hatása megfelel a helyes igazságszolgáltatás és a magánszemélyek érdekeinek. A svájci Szövetségi Bíróság úgy ítélkezett, hogy „A szovjet kormánynak Svájc által történt el nem ismerése nem akadályozza meg a szovjet jogot abban, hogy létezzen és hogy hatást fejtsen ki." Igaz ugyan, hogy abban az időben, amikor az Amerikai Egyesült Államok még nem ismerte el a Szovjetuniót, az amerikai bíróságok figyelmen kívül hagyták a szovjet államosítási jogszabályok extraterritoriális hatályát, de nem azért, mert el nem ismert kormánytól származtak, hanem azért, mert az államosítást elkobzásnak és az Egyesült Államok közrendjébe ütközőnek minősítették. A példák felsorolását még sokáig lehetne folytatni, a tétel illusztrálására azonban az eddigiek is elegendő anyagot szolgáltatnak.

A szerző a továbbiak során megállapítja, hogy az el nem ismerés nem feltétlen akadálya annak, hogy az el nem ismert állam vagy kormány jogait külföldi bíróság előtt érvényesíthesse. A szuverén immunitásra, azaz az idegen állam joghatósága alóli mentességre el nem ismert kormány is hivatkozhat. Bizonytalan, hogy ilyen állam vagy kormány keresetet nyújthasson be, a joggyakorlatban azonban találunk példát arra, hogy általa ellenőrzött vagy támogatott vállalat keresetét az elismerést megtagadó állam bíróságai elfogadták.

Az egymást el nem ismerő államok technikai jellegű nemzetközi egyezményeket köthetnek egymással, sőt állandó konzuli kapcsolatok is jöhetnek létre közöttük. Emellett közvetlen és politikai kérdéseket is érintő tárgyalásokat folytathatnak, hogy példaként csak az Amerikai Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság között Varsóban folytatott nagykövetí szintű tanácskozásokra utaljunk. Nem akadálya az elismerés hiánya a nemzetközi döntőbíráskodás, sőt a nemzetközi bíráskodás érvényesülésének sem. Nagy-Britannia például keresetet nyújtott be a Nemzetközi Bíróság előtt Albánia ellen az ún. Corfu-csatorna ügyben, jóllehet nem ismerte el az albán kormányt. Az államoknak a nemzetközi jog általános elvein és szabályain alapuló felelősségét az elismerés megtagadása nem befolyásolja. Az el nem ismert állam nem mentesül a nemzetközi jog alapján rá háruló felelősségtől és az elismerést megtagadó állam sem hivatkozhat az el nem ismert állam irányában fennálló nemzetközi kötelezettségeinek megszűnésére. Ezt a tételt a nemzetközi joggyakorlat számos esetben megerősítette.

Ha az elismerés hiánya nem zárja ki kétoldalú egyezmények létrejöttét egymást el nem ismerő államok, illetve kormányok között, még kevésbé akadályozza meg, hogy egy állam olyan többoldalú nemzetközi egyezményekben vegyen részt vagy olyanokhoz csatlakozzék, amelyeknek aláírói között őt el nem ismerő államok is helyet foglalnak. A Szovjetunió kormányának az Amerikai Egyesült Államok részéről való el nem ismerése például nem volt akadálya annak, hogy a Szovjetunió részt vegyen az amerikai külügyminiszter által kezdeményezett ún. Briand—Kellogg paktumban. Ilyen értelmű tétel vezethető le az Egyesült Nemzetek által követett gyakorlatból is.

Pinto professzor ezekután néhány speciális többoldalú egyezmény vonatkozásában vizsgálja a Német Demokratikus Köztársaság részvételével kapcsolatosan felmerült problémákat. Részletesen foglalkozik az irodalmi és művészeti alkotások, valamint az ipari tulajdon védelméről szóló egyezményekhez, továbbá a vasúti fuvarozással kapcsolatos egyezményekhez való csatlakozásának kérdésével, majd pedig az 1949-es genfi egyezményekben való részvételének problémáit elemzi. Megállapítja, hogy a Német Demokratikus Köztársasághoz való viszonyukban az elismerést megtagadó államok részéről egyöntetűség és következetesség nem állapítható meg és álláspontjuk indokolása jogi szempontból távolról sem kielégítő.

Végezetül a szerző az el nem ismert államoknak a nemzetközi szervezetekben való részvételével és különösen tagfelvételük kérdéseivel foglalkozik. A Nemzetek Szövetségének, az Egyesült Nemzetek Szervezetének és a különleges intézmények eddig követett gyakorlata egybehangzóan azt bizonyítja, hogy a tagállamok egy része által való el nem ismerés nem akadálya új államok felvételének, épp úgy, mint ahogyan ellenkezőleg, a Kínai Népköztársaság kormányát elismerő államok egy része sem tekintette magára nézve kötelezőnek, hogy a Kínai Népköztársaság ENSZ tagsága mellett foglaljon állást.

Pinto professzor hosszúra nyúló, de mindenkor csupán a lényeges kérdésekre szorítkozó tanulmányában egyetlen pillanatra sem tér le a szűkebb, szakmai értelemben vett jogtudomány területéről és hűvös tárgyilagossággal sorakoztatja fel érveinek egymásutánját. Nem vizsgálja a felvetett probléma társadalmi-politikai hátterét és messzemenően óvakodik attól, hogy a megállapításaiból logikusan folyó következtetéseket mind határozottan leszögezze. Ennek oka talán az, hogy nem kíván nyiltan állást foglalni a német kérdés politikai oldala tekintetében, de az is lehetséges, hogy a konklúziók levonását már feleslegesnek tartotta. A tanulmány gondosan összeállított adatai ugyanis minden magyarázat és kommentár nélkül is meggyőzően bizonyítják, hogy a NATO hatalmaknak a Német Demokratikus Köztársaság irányában tanusított magatartása a nyilvánvaló tényeket sem veszi tudomásul, nem egyeztethető össze Németország vo-

natkozásában régebben vállalt kötelezettségeikkel és végül következetlen, sőt ellentmondásos. A Német Demokratikus Köztársaság épp oly szuverén állam, mint bármely más európai hatalom, és nemzetközi jogait nem csorbíthatja az a körülmény, hogy egyes körök politikai meggondolások miatt vonakodnak elismerésétől. Létezésének kétségbevonhatatlan tényéből folyó jogi következmények levonását egyes kormányok ideig-óráig még halogatják ugyan, de teljességgel még azok sem negligálhatják, akik — mint az Adenauer-kormányzat hatóságai — a legellenségesebb magatartást tanúsítják az új német állam irányában. Köztudomású, hogy „a tények makacs dolgok", a tények erejével következetesen szembeszegülő politikát nem lehet tartósan és sikeresen folytatni, különösen akkor nem, ha a tudomásul nem vett „tény" az európai politikának egyik jelentős tényezője.

A magyar jogászok előtt nem szorul már bővebb megvilágításra a Német Demokratikus Köztársaság önálló államisága és szuverén jellege. Több tanulmány és cikk foglalkozott folyóirataink hasábjain a Német Demokratikus Köztársaság szocialista építőmunkájának, állami életének jogi kérdéseivel, sőt nemzetközi helyzetéből fakadó egyes problémáikkal is. Hajdú Gyula professzor egyik tanulmányában[6] a Német Demokratikus Köztársaságnak a Nemzetközi Postaegyesületben való részvételével kapcsolatban felmerült kérdéseket vizsgálta, rámutatva arra, hogy a hidegháború erői miként igyekeznek megakadályozni a Német Demokratikus Köztársaság jogainak érvényesítését ebben a kifejezetten technikai célokat követő nemzetközi szervezetben. A Nemzetközi Postaegyesület egyes tagállamainak és az Egyesület végrehajtó szervének, a Nemzetközi Postairodának magatartása bizonyítja, mennyire fontos a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi jogi helyzetének pontos kifejtése és megvilágítása annak érdekében, hogy a hidegháború politikájával szemben a nemzetközi jog elvei és szabályai érvényesüljenek.

A fentebb ismertetett tanulmány megállapításai és a Német Demokratikus Köztársaságnak a nemzetközi életben való részvételéből adódó egyes gyakorlati problémák egyaránt arra utalnak, hogy az elismerés fogalma és jogi hatása a nemzetközi jogtudománynak ma egyik központi kérdése. Legutóbb Herczeg István kísérelte meg, hogy az államok és kormányok elismeréséből adódó problémákat a marxizmus—leninizmus alapjain álló szocialista jogtudomány szemszögéből megoldja.[7] Tanulmánya — helyes alapvető megállapításai ellenére — természetszerűleg nem tisztázhatta az elismerés rendkívül bonyolult és összetett kérdéskomplexumának minden vonatkozását, éppen ezért azt hisszük, hogy Pinto professzor tanulmánya a felvetett probléma további vizsgálatához értékes segítséget nyújthat.

Az ismertetett tanulmány azonban tudományos megállapításain túlmenően még egy további szempontból is figyelemre méltó. Jele annak, hogy a nyugaton működő nemzetközi jogászok körében egyre inkább kibontakozik egy olyan irányzat, mely a valóságtól elszakadó, modernnek hirdetett szupranacionális koncepciókkal szemben a nemzetközi kapcsolatok reális szemléletén alapszik. Ez a nemzetközi jogtudomány pozitív szerepet játszhat a két rendszer békés együttélésének előmozdításában és az ebből folyó konkrét kérdések megoldásában is.

Herczegh Géza

[6] Hajdú Gyula: Az Egyetemes Postaegyesület mint a hidegháború színtere. J. K. 1958. 11–12. sz. 423–426. old.

[7] Herczeg István: Államok és kormányok elismerése. J. K. 1959. 9. sz. 461–468. old.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Tudományos fokozatok odaítélése

Kandidátusi fokozat

A Tudományos Minősítő Bizottság 1959. január 29-i ülésén egyszerűsített eljárással *Sarlós Mártont* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Vargha László „Kézírásvizsgálat" c. kandidátusi értekezését 1959. április 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Horváth Tibor és Viski László a jogi tudományok kandidátusai, valamint Krausz Imre a kémiai tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt értekezése értékes kezdeményezés a kriminalisztika tudományának hazai művelése terén. Érdeme, hogy számottevő külföldi irodalmat áttekinthetően és szellemesen dolgozott fel. Figyelembevéve gyakorlati tevékenységének jelentős technikai korlátait, értékesnek kell nyilvánítani kísérleti-kutató munkálatait, habár azok csupán modell-vizsgálatoknak tekinthetők. E mű közzététele, illetve nyilvánosságra bocsátása kezdetét jelentheti annak, hogy élénk irodalmi tevékenység indul meg e fontos területen: az iratvizsgálatok terén. A jelöltnek az opponensek és a nagyszámú hozzászóló véleményére adott válasza színvonalas, alapos, elmélyült volt és a határkérdések területén is jártasságát tanúsította. Az értekezés és az adott válasz bizonyítja, hogy a jelölt önálló tudományos eredmények elérésére képes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vargha Lászlót a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kálmán György „A becsület védelme az anyagi büntetőjogban" című kandidátusi értekezését 1959. június 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter és Kádár Miklós a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt fontos témát választott értekezése tárgyául, amelyet magasszínvonalúan dolgozott fel monográfiájában és ezzel mind az elmélet, mind a gyakorlat számára jelentős segítséget nyújt. Gondos szerkezetben, alapos elemzés útján világítja meg a téma körébe tartozó elméleti kérdéseket. A jelölt igen széleskörű irodalmi apparátus felhasználásával, a művek alapos ismeretében és azok elemző bírálatával önálló megoldásokat nyújt. Megoldásai, amelyek lényegükben helytállóak, és elfogadásra találtak, a szocialista jogtudomány és a büntetőpolitika fej-

lesztése irányában hatnak. Kiemelkedő jelentőségűek a jelölt fejtegetései az emberi becsület és a bíráltszabadság ellentmondásának a feloldása tárgyában. Némely megoldás kifejtése és gyakorlati alkalmazhatósága ugyan vitás (egy-egy fogalomértelmezés, vagy az alanyi oldal némely része, a személyösszesség passzív alanyisága), egészében mégis a disszertáció a követelményeket meghaladó eredményhez jutott. A jelölt az opponensi véleményekre adott válaszában tételeit sikeresen védte meg és kifejtésével az egész témakör további alkotó vitában történő elmélyítéséhez nyújtott alapot. A jelentős tartalom nagy vitakészséggel, ötletességgel és jó formaérzékkel párosult.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kálmán Györgyöt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Feri Sándor „A jog és erkölcs egyes kérdései" című kandidátusi értekezését 1959. szeptember 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Földesi Tamás a filozófiai tudományok és Halász Pál a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a szocialista állam- és jogtudomány fejlődése szempontjából különösen jelentős és eddig kidolgozatlan témát tárgyalt. E témát marxista—leninista módon, alapos filozófiai ismeretre támaszkodva, gazdag társadalmigyakorlati tapasztalatokat hasznosítva dolgozta fel. A disszertáció az általa felvett nem minden kérdésre ad kimerítő választ, azonban feltétlenül előbbreviszi a fogalmak tisztázását és önálló vizsgálatainak eredményeivel termékenyítően hat. A jelölt disszertációjával és válaszával igazolta, hogy tudományága fejlesztésére alkalmas és önálló tudományos eredményeket ért el.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Feri Sándort a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Király Tibor „A védelem és a védő szerepe a büntető eljárásban" című kandidátusi értekezését 1959. október 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Móra Mihály és Névai László a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt időszerű témát dolgozott fel, amely mind az elmélet, mind a gyakorlat számára egyaránt jelentős. Általános jogi műveltsége mellett a büntető eljárásjog egészére kiterjedő átfogó tudással rendelkezik. Erős rendszerező és elemző készségét tanúsítja az értekezés. A disszertáció előnyös tulajdonsága a fővonások és az összefüggések megragadása. Jó ideológiai megalapozottsággal dolgozta ki a védelem és a védő szerepét a marxista jogtudomány szempontjából. Az értekezés széles irodalmi bázisra épült. Feldolgozza a szovjet és a népi demokratikus jogtudomány eredményeit, azokat kiválóan ismeri. A mű kiadását a bizottság javasolja. Külön kiemeli a bizottság a jelölt válaszának magas színvonalát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Király Tibort a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nándori Pál „A Horthy-korszakbeli revizionizmus nemzetközi jogi vonatkozásai" című kandidátusi értekezését 1959. december 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Búza László akadémikus és Ránki György a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés jelentős terjedelemben történelmi anyagot tartalmaz, de ennek az anyagnak nemzetközi jogi értékelését adja és nemzetközi jogi hasznosítására alkalmas is. A történeti anyag értékének kérdésében a bizottság kiemeli az opponensi bírálatokkal egyezően, hogy sok értékes, eddig ismeretlen okmányanyagot tárt fel és ezzel lényegesen hozzájárult a Horthy-korszak diplomáciai tevékenységének felderítéséhez. A bizottság úgy a történelmi anyagra, mint az értekezés nemzetközi jogi fejtegetéseire vonatkozólag megállapítja, hogy azok tudományos, marxista elemzésről tesznek tanúságot. A jelölt érvekben gazdag válaszával is bebizonyította a tárgy abszolút ismeretét és nemzetközi jogi felkészültségét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Nándori Pált a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

JOGIRODALOM

A társadalmi tulajdon fejlesztése és védelme a Román Népköztársaság jogalkotásában

(Probleme privind dezvoltarea şi apărarea proprietăţii socialiste în dreptul Republicii Populare Romîne. Bucuresti, Edit. Academiei R. P. R. 1959. 279 old.)

A Román Népköztársaság Tudományos Akadémiájának Jogi Kutatóintézete ebben a 17 ív terjedelmű kötetben a jogi élet ismert szakemberei tollából származó nyolc tanulmányt közöl, amelyek eddig kevéssé megművelt területeket is felölelnek. Újszerű felfogásokkal és a témák tágabb látókörű — pl. a nemzetközi köz- és magánjog körébe tartozó — feldolgozásával is találkozunk.

Az első — rendkívül sok konkrét adatot és utalást tartalmazó — tanulmány (szerzői: Anita M. Naschitz és Dan Ciobanu) Románia 1944. augusztus 23-án történt felszabadulásától egészen az 1958. év végéig alkotott jogszabályok tükrében boncolja a társadalmi tulajdon kialakulását, fejlődését és védelmét. Az ismertetésből — amely az árszabályozástól kezdve, a mezőgazdaság szocialista átalakulásával kapcsolatban egészen kezdeti szakaszban hozott szabályokon keresztül a büntető jogszabályokig mindent felölel — kerek és világos képet szerezhetünk az egész — vázolt — történeti folyamatról.

A következő tanulmány — amelynek szerzője dr. Traian Ionascu, a polgári jog professzora — az állami szocialista tulajdonnal és a tulaj-

donjog védelmével kapcsolatos szabályokkal foglalkozik. Ellentétben az elsővel, ez a tanulmány főleg elméleti fejtegetéseket tartalmaz. A. V. Venediktov szovjet akadémikusnak a szocialista tulajdonról írt műve nyomán tovább fejleszti azt a fogalmat, amelyet ma már tételes román jogszabály is „közvetlen operatív igazgatási jog" néven ismer. A tanulmány világos és tudományos érvekkel támasztja alá azt a felfogást, hogy ez újtípusú dologi jog, amely az állam, mint a politikai hatalom birtokosa, az állami szocialista tulajdonjog egyetlen alanya által rendelkezésre bocsátott javakkal kapcsolatos. A tanulmány bővebb ismertetésére nem térünk rá, mert szerzőnek a Jogtudományi Közlöny 1960. évi 1—2. számában ebbe a témakörbe tartozó cikke jelent meg.

Ugyanezt a témakört tárgyalja Salvator Brădeanu tanulmánya a szövetkezeti-kollektív tulajdonjoggal kapcsolatban. Miután meghatározza e jognak — a szocialista tulajdonjog egyik formájának — fogalmát, rátér a szövetkezeti-kollektív tulajdonban álló javak jogi szabályozásának ismertetésére. Ezután e tulajdonjog védelmével, ezen belül pedig a „rei vindicatio"-nak a román népi-demokratikus jogrendszerbeni sajátosságait tárgyalja tudományos igényű alapossággal.

Leonid Miller tanulmányának tárgya: a munkavállalók anyagi felelőssége, mint a társadalmi tulajdon megvédésének egyik eszköze. Részletesen fejtegeti ennek a felelősségnek jogi természetét, majd szerepét és jelentőségét a társadalmi tulajdon megvédésében.

A következő tanulmány (Ion Rosetti-Bălănescu, Alexandru Velescu és Savelly Zilberstein írták) a társadalmi tulajdon védelmének eljárásjogi szabályozásával, közelebbről: a biztosítási intézkedésekről és a végrehajtási eljárásról szóló 1958. évi 417. sz. tvr.-el foglalkozik. A jogszabály a társadalmi tulajdon bűncselekmény útján történt megkárosításának esetére tartalmaz — a kár megtérülését biztosítani hivatott, a polgári eljárásjog körébe tartozó — rendelkezéseket.

Siegfried Kahane tanulmánya — az előbbivel szoros összefüggésben — a büntetőperben érvényesített polgárjogi igény kielégítését biztosító büntető-eljárásjogi rendelkezésekkel foglalkozik. Lényegében kiegészítése a megelőző tanulmánynak.

A kötet két befejező tanulmánya azért tarthat különös érdeklődésre számot külföldön is, mert a társadalmi tulajdonnak a nemzetközi jog területéhez tartozó kérdéseivel foglalkozik. Edwin Glaser — bőséges utalással forrásmunkákra — a jelenkori nemzetközi közjognak a társadalmi tulajdon fejlesztésében és megvédésében betöltött szerepét tárja elénk, míg Eugen Barasch a békés együttélés nemzetközi magánjogának kérdésével és e jog létezésének a társadalmi tulajdonnal kapcsolatos hatásával foglalkozik, majd részletesen tárgyalja a külkereskedelmi szervek munkájával kapcsolatban egyre fontosabbá váló nemzetközi döntőbíráskodás egyes kérdéseit.

A szép kiállítású tanulmánykötet az összehasonlító joggal foglalkozók számára is igen értékes lehet, mert adatanyaga rendkívül gazdag és gondosan válogatott.

Nagy László

---

*Új könyvek**

Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio juridica. Tomus I. Redigit J. Beér—L. Névai—I. Szabó. Bp. Szegedi Nyomdavállalat, 1959. 406 p.

Molnár Imre: Az aspiránsképzésre és a tudományos minősítésre vonatkozó hatályos jogszabályok. Bp. Akad. Kiadó. 1960. 96 p.

A szocializmus politikai gazdaságtana. I. Jegyzet az egyetemi és főiskolai hallgatók számára. Bp. Kossuth Kiadó, 1959—1960. 615 p.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 925 p.

Magyar történeti bibliográfia 1825—1867. 4. köt. Nemmagyar népek (nemzetiségek). Szerk. Kemény G. Gábor—Kutas László. Bp. Akad. Kiadó, 1959. XXXV, 675 p.

Karl Marx és *Friedrich Engels* művei: 4. köt. 1846—1848. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 667 p.

Államjog-alkotmányjog:

Cszsou Fan: Goszudarsztvennüe organü Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. Red. Safira. M. A. [A Kínai Népköztársaság állami szervei.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1958. 222 p. ÁJI. 17.746

Az államról és az állami szervekről adott rövid áttekintés után a népi küldöttek összkínai gyűlését, a Kínai Népköztársaság elnökét, az államtanácsot, a népi képviselők helyi gyűléseit, a járási és a nemzetiségi kerületek önkormányzati szerveit, a népi bíróságokat és a népi ügyészségeket érintő legfontosabb tételesjogi kérdéseket ismerteti.

Djuana dan Sulwan, Oleh Moh: Goszudarsztvennüj sztroj Indonezii. Red. L. Ja. Dadiani. [Indonézia államrendje.] Moszkva, Izd. Inosztr. Lit. 1959. 190 p.

A munka az első indonéz állam keletkezésének történeti összefoglalása után részletesen vizsgálja Indonézia államfelépítésének alapvető jogi kérdéseit. (Alkotmány, állampolgári jogok, népképviselet, államigazgatás központi szervek, törvényhozás, bíróság, költségvetési jog, helyi igazgatás.) A fordításhoz L. Ja. Dadiani írt rövid kritikai bevezetőt.

Nägeli, Elisabeth: Das neue Bürgerrechtsgesetz, vom 29. September 1952. mit Ergänzung vom 7. Dezember 1956. [Az új állampolgársági törvény.] Zürich 1958, Schultheiss. 19 p. /Schriftenreihe des Bundes Schweizerischer Frauenvereine 1./ PEK Államjogi tanszék J4485/3

A mű az új 1959. szept. 12-i svájci állampolgársági törvényt tárgyalja az 1956. dec. 7-i kiegészítő rendelkezésekkel együtt. A fenti törvényt a szerző főleg a nők állampolgársági jogi státusa szempontjából ismerteti, elemzést nem ad. A következő témákkal foglalkozik röviden: A svájci állampolgárság jelentősége. — A svájci állampolgársági jog történelmi fejlődése. — A nőegyesületek munkája. — Az új törvény rendelkezései. — Teljesíthetetlen kí-

---

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti és pécsi könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket jogágak szerinti csoportosításban. Lelőhely rövidítések: Ok = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSHK Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, feldolgozza Hajdú Elemérné; PEK = Pécsi Egyetemi Könyvtár, feldolgozza Román Lászlóné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolgozza Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

vánságok. — Az állampolgársági jogi törvényhozás helyzete külföldön.

Maunz, Theodor: Goszudarsztvennoe pravo Germanii. (FRG i GDR) Red. Gurvics, G. Sz. [Németország (NSZK és NDK) államjoga.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1959. 596 p. ÁJI. 17.751

A Münchenben 1958-ban megjelent egyetemi tankönyv fordításához, G. Sz. Gurvics professzor írt rövid kritikai bevezetőt. Maga a tankönyv az új német államiság történeti előfeltételeiről szóló bevezetés után 2 főrészben (Német Szövetséges Köztársaság, Német Demokratikus Köztársaság) tárgyalja a két német állam államjogának alapvető intézményeit.

Grosser, Alfred: La démocratie de Bonn. 1949—1957. [A bonni demokrácia.] Paris 1958, Libr. A. Colin. 309 [2] p. PEK Államjogi tanszék J4618/3

A könyv szerzője tevékeny harcosa volt a francia ellenállási mozgalomnak. A háború befejezése után különböző politikai megbízatások révén alkalma volt behatóan tanulmányozni és megismerni Bonn politikai életét. Ismerteti a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányát, az állam törvényhozó testületét, a végrehajtó hatalom szerveit, az NSZK politikai pártjait, annak vezetőit, a szervezett dolgozók megmozdulásait. Külön érdekessége a könyvnek az 1949—1957 közötti időszak bel- és külpolitikai sakkhúzásairól nyújtott ismertetés. A szerző témaszeretetét legjobban bizonyítja az általa kritikai érzékkel összeválogatott, ezer címszónál több bibliográfiai adat.

Kagi, Werner: Direkte Demokratie in Gefahr? [Veszélyben a közvetlen demokrácia?] Zürich, 1958, 35 p. PEK Államjogi tanszék J4486/3

A szerző liberális, erősen szocialistaellenes szemszögből vizsgálja a demokráciát, mint államformát és életformát. Elemzi azokat a fejlődési tendenciákat (az egyenlősítő, etatisztikus, egységesítő-centralisztikus és abszolutisztikus tendenciák), amelyek — véleménye szerint — a polgári demokráciát fenyegetik. Az előadás második felében a demokráciára való nevelés feltételeiről és a pedagógusok szerepéről beszél.

Bojcsenko, G. G.: Konsztitucija Szoedinennüh Statov Ameriki. Tolkovanie i primenenie v epohu imperializma. [Az USA alkotmánya.] Moszkva, Izd. IMO, 1959. 240 p. /Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ Bibl. 230—240. ÁJI. 17.740

A bevezetésben az USA alkotmány keletkezését és alapvető elveit ismerteti. Az alkotmánymódosítási eljárás ismertetése után a végrehajtóhatalom egyre teljesebb hatáskörét vázolja, majd ezt követőleg bemutatja az államhatalom centralizációs folyamatát és a szövetséges államok jogainak központi hatalom által történt kisajátítását. A befejező részben a dolgozó tömegek demokratikus jogait és szabadságát elnyomó intézkedéseket tárgyalja. Mellékletként közli az USA hatályos alkotmányának szövegét.

Államigazgatási jog:

Vlaszov, V. A.: Szovetszkij goszudarsztvennüj apparat. [A szovjet államapparátus.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 372 p. ÁJI. 17.748

Az 1951-ben megjelent munka mostani második kiadása figyelembe veszi a munka első kiadására tett kritikai észrevételeket. A marxizmus—leninizmusnak a burzsoá államapparátus lebontásában vitt szerepéről adott történeti áttekintés után a szovjet államapparátus fogalmát és rendszerét, az államaparátus szervezésének és működésének lenini elveit, az államapparátus ésszerűsítésével kapcsolatos kérdéseket és az SzKP-nek a szovjet államapparátus irányításában vitt szerepét tárgyaló fő fejezetekben részletesen elemzi a szovjet államapparátus szervezetének és működésének alapvető elvi kérdéseit.

Volksbildung in der Volksrepublik Bulgarien. [A népoktatás a Bolgár Népköztársaságban.] Sofia, Fremdsprachenverl. 1959. 55, [2] p. OK. 355.113

Népszerű összefoglalás a Bolgár Népköztársaság népoktatási rendszeréről, amely azonban áttekintést ad a vonatkozó jogszabályokról is. A bolgár oktatási rendszer általános kérdéseit, ezután az iskolát megelőző nevelést, az iskolai kötelezettség alá eső oktatást, és a középiskolai oktatást tárgyalja. Külön fejezet foglalkozik a szakiskolákkal, az oktató személyzet képzésével, a közép- és magasfokú művészeti szakiskolákkal, a főiskolai képzéssel, valamint az iskolán kívüli népművelési tevékenységgel.

Pénzügyi jog:

Butakov, A.—*Bocskova,* V.—*Sevel',* I.: Finanszü sztran narodnoj demokratii. [A népi demokráciák pénzügyei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 343 p. ÁJI. feldolg. alatt

A munka két nagy részben /európai—ázsiai népi demokráciák/ tárgyalja a pénzügyek jelentőségét a szocializmus építésében. Az egyes részeken belül gazdag tényadatokra /statisztikai stb. források/ hivatkozva tárgyalja — a pénzügyi jogászokat is sok vonatkozásban érintő — kérdéseket: az állami költségvetés /bevételek-kiadások/, az állami vállalati pénzügyek, a helyi költségvetések, a pénzügyi tervezés és ellenőrzés legfontosabb problémáit.

Polgári jog:

Gavze, F. I.: Razvitie szocialisztics eszkogo grazsdanszkogo-pravovogo dogovora (1917—1934 gg.) [A szocialista polgári jogi szerződés fejlődése.] Minszk, Izd. Belgoszuniversziteta im. V. L. Lenina, 1959. 96 p. /Beloruszszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. V. I. Lenina./ ÁJI. 17.741

A tanulmány a polgári jogi szerződés történeti fejlődését a szovjet állam és társadalom fejlődésének főbb időszakai során vizsgálja.

Commentario del codice civile. [A polgári törvénykönyv magyarázata.] A cura di Scialoja, Antonio-Branca, Giuseppe. 4. libro. Delle obligazioni. Art. 1277—1284. Ascarelli, Tullio: Obligazioni pecuniarie. Bologna, Roma, Zanichelli. 1959. XXXIV, 648 p. [Bibliogr. XVII—XXXIV. p.]

OK. 500.003:4:1277—1284.

Az olasz polgári törvénykönyv kommentárjának legújabb kötete a kötelmi jog különös részét tárgyalja. A kötetet — mint az előző köteteket — rendszeres tartalommutató, tárgymutató és részletes bibliográfiai jegyzék egészíti ki.

Munkajog:

Ivanov, Sz. A.: Mezsdunarodnaja Organizacija Truda i profszojuz-

nüe prava v kapitaliszticseszkih sztranah. [Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és a szakszervezeti jogok a kapitalista országokban.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1959. 267 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Prava im. A. Ja. Vüsinszkogo./ ÁJI. 17.760.

A szakszervezeti jogok tárgyában tartott nemzetközi szerződések történetének ismertetése után a szakszervezeti jogok megvalósításával kapcsolatos jogintézményeket vizsgálja, majd egy rövid befejező fejezetben a szakszervezeti jogok érvényesülésének nemzetközi jogi ellenőrzését tárgyalja. Mellékletként néhány jogforrást (a szakszervezeti jogokkal kapcsolatos nemzetközi jogi megállapodások stb.) közöl.

Loi sur les relations de travail. [Törvény a munkaviszonyról.] Beograd 1958, L'Inst. Fédéral de Statistique. 96 p. PEK Jogi kari könyvtár J4588/1.

A kiadvány első része Moma Markovičnak a Szövetségi Tanács 46. kongresszusán elmondott expozéját tartalmazza. Második részében a jugoszláv munkatörvényt közli. Ismerteti azokat a társadalmi-gazdasági változásokat, amelyek szükségessé tették, hogy a termelésben együttműködők kapcsolatait „szabad és egyenlő jogú termelők viszonyaként" szabályozzák. Ismerteti a kapitalista Jugoszlávia termelési és elosztási rendjét, majd a „munkaelv"-et, mint az elosztás mai alapelvét. Elemzi az alkotmány és munkatörvény összefüggéseit. A törvény első része általános rendelkezéseket tartalmaz, leszögezi az alapelveket, a munkaviszonyból folyó alapvető jogokat és kötelességeket. A törvény második része részletesen szabályozza az egyes gazdasági egységeknek a munkaviszony létesítésével kapcsolatos feladatait. Harmadik és negyedik része a társadalmi szervek és magánosok alkalmazásában levő személyek munkaviszonyát szabályozza. Az ötödik, hatodik rész a szankciókat és az átmeneti intézkedéseket tartalmazza.

Családjog:

Konsztantinov, Dimitör Iv.: Pravni otnosenia mezsdu roditeli i deca. [A szülők és gyermekek közötti jogviszony.] Szofija, Nauka i Izkusztvo. 1959. 106, [2] p. /Naucsnopopuljarna biblioteka „Szocialisztic eszka zakonnoszt"./ [Bibl. passim.] OK. 267.020.

A leszármazás alapvető problematikájának vázolása után a szülői jogokat és kötelezettségeket, a név és tartás kérdéseit, valamint a neveléssel kapcsolatos feladatokat, a személyi felügyeletet és a vagyonkezelést, végül az örökbefogadást tárgyalja.

Büntetőjog:

Kiricsenko, V. F.: Vidü dolzsnosztnüh presztuplenij po szovesztkomu ugolovnomu pravu. [A hivatali bűncselekmények fajai a szovjet büntetőjogban.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR. 1959. 183 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Prava im. A. Ja. Vüsinszkogo./ ÁJI 17.771.

A hivatali bűncselekmények fogalmáról és a hivatali bűncselekményeknek a büntetőjog különös részében elfoglalt helyéről adott elvi bevezető után 3 nagy csoportban tárgyalja a kérdést: általános hivatali bűncselekmények (hivatalos hatalommal való visszaélés, hanyag magatartás, sikkasztás, hivatali hamisítás stb.), különös hivatali bűncselekmények (a szocialista igazságszolgáltatás terén, a választói jog gyakorlásával kapcsolatban, a népgazdaság területén a munkaviszonyokkal kapcsolatban elkövetett, katonai hivatali bűncselekmények), végül a harmadik csoportban a hivatalos személyek által elkövethető egyéb bűncselekményeket tárgyalja, a szovjet tételes jog vonatkozó rendelkezései elemzésével.

O novom obscseszojuznom zakonodatel'sztvo po ugolovnomu pravu, proceszszu i szudojsztrojsztvu. [A büntetőjogi eljárás és bírósági szervezeti új, össz-szövetségi törvényhozásáról.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 74 p. /Insztitut Prava Akademii Nauk SzSzSzR Juridicseszkij Fakultet Moszkovszkogo Goszudarsztvennogo Universzitete im. M. V. Lomonoszova./ ÁJI. 17.761.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének és a Lomonoszov Egyetem jogi karának kiadásában megjelent munka a Szovjetunió új össz-szövetségi büntetőjogi törvényhozásával kapcsolatban 1953. jan. 13-án tartott tudományos ülésszak anyagát teszi közzé. A gyűjtemény A. A. Piontkovszkij (A Szovjetunió és a szövetséges köztársaság büntetőjogi törvényhozásának alapelvei), Menysagin, V. D. (A katonai és a háborús bűncselekményekért való felelősségrevonásról szóló törvény), Karev, D. Sz. (A Szovjetunió, valamint a szövetséges köztársaságok bírói szervezeti törvényeinek alapelveiről), Golunszkij, Sz. A. (A Szovjetunió és a szövetséges köztársaság büntető eljárásának alapelveiről) előadásait tartalmazza.

Staat ohne Recht. [Jog nélküli állam.] Des Bonner Staates strafrechtliche Sonderjustiz in Berichten und Dokumenten. Von Autorenkoll. Verantw. Red. Gerats, H. —Kühlig, G.—Pfannenschwarz, K. Berlin, VEB Deutsch. Zentralverl. 1959. 570, [2] p. 14 t. [Bibliogr. passim.] OK. 355.331.

A mű a nyugatnémet törvényhozás és igazságszolgáltatás analízisét adja és dokumentációs anyagot nyújt a reakciós bírák által tárgyalt perekből, amely kézzelfoghatóan bizonyítja ezek szellemének forrásait és következményeit.

Büntető eljárás és segédtudományai:

Dorohov, V. Ja.—*Nikolaev*, V. Sz.: Obosznovannoszt' prigovora v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [Az ítélet megalapozottsága a szovjet büntető eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 235 p. ÁJI. 17.758.

Az ítéleti megalapozottság fogalmának tárgyalása után az objektív igazság érvényesülésének kérdését vizsgálja a büntetőperben hozott ítélettel kapcsolatban. Ezt követőleg a megalapozottságot a büntető eljárás két alapvető kérdésében; a bűnösség vagy ártatlanság megállapításával, illetőleg a büntetés kiszabásával kapcsolatban tárgyalja. A polgári jogi igény tárgyában hozott döntés megalapozottságával összefüggő kérdések áttekintése után, a befejezésben a büntetőítélet egyes formáit tárgyalja.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Jogász Szövetség a polgári, a büntető és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog köréből e szakosztályok javaslatai alapján *pályázatot hirdet* az alábbi témák kidolgozására:

Polgári jogi szakosztály:

1. A törvényes öröklés a szocialista jogrendszerekben.
2. Munkaviszony és szerzői jog.
3. Az állami szocialista tulajdonjog tartalma és a gazdasági igazgatás.
4. Milyen hátrányos következményekkel sújtja a PTK az emberi közömbösséget.
5. A részleges jogerő a polgári peres eljárásban.

Büntetőjogi szakosztály:

1. A személyi társadalomra veszélyesség fogalma és értékelése a büntető ítélkezésben.
2. A kétoldalú meghallgatás elvének szervezeti biztosítékai és érvényesülése a büntető per tárgyalási és perorvoslati szakában.

Mezőgazdasági jogi szakosztály:

1. Kártérítési jogviták a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.
2. A termelőszövetkezeti alapok jogi helyzete.
3. Földjáradék a mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben.

Pályázati határidő: 1960. június 1. Eredményhirdetés: 1960. november.

A pályamunkát jeligével ellátva a Magyar Jogász Szövetség (V., Szemere u. 10.) címére kell bekülderi. A Szövetség máshol már benyújtott dolgozatot pályamunkaként nem fogad el.

Az egyetem professzorain és a tudományos fokozattal (kandidátusok, tudományok doktora) rendelkezőkön kívül a pályázaton mindenki részt vehet.

A pályázat keretében

3 db 1200 Ft-os I. díj,
3 db 800 Ft-os II. díj,
3 db 500 Ft-os III. díj.

kerül kiosztásra.

A Szövetség fenntartja magának azt a jogot, hogy nem megfelelő pályázat esetén a díjakat ne, vagy csak csökkentett összegben, egyenlő értékű pályázatok esetén pedig megosztva adja ki.

E lapszám (XV. új évfolyam 4.) szerzői: *Csizmadia Andor*, egyetemi tanár (Pécs). — *Szamel Lajos*, egyetemi tanár (Pécs). — *Weltner Andor*, egyetemi tanár. — *Névai László*, egyetemi tanár. — *Petrov G. I.*, egyetemi tanár, a leningrádi egyetem állam- és jogtudományi karának dékánja (Leningrád). — *Barna Péter*, egyetemi docens. — *Piontkovszkij A. A.*, a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Herczegh Géza*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — Nagy *László*, vállalati jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.1073 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam 5. szám Budapest, 1960. május hó

BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BEÉR JÁNOS
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 253

KERIMOV, D. — JAVICS, L.:
Demokrácia és törvényesség a proletárdiktatúra időszakában 259

HALÁSZ SÁNDOR — SZÉKELY JÁNOS:
Az alkohol okozta bűnözés a külföldi törvényhozás tükrében 267

WELTNER ANDOR:
A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazó tervezet 278

Szemle:

BECK SALAMON:
Az államigazgatási perek témaköréhez 290

WERALSKI, MARIAN:
A jogi oktatás rendje a Lengyel Népköztársaságban 294

Tudományos élet:

GAÁL SÁNDOR:
A IV. Országos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi előadásai 297

СОДЕРЖАНИЕ: *Янош Бер:* Временное Национальное Собрание. — *Д. Керимов — Л. Явич:* Демократия и законость в эпоху диктатуры пролетариата. — *Шандор Халас — Янош Секей:* Преступность из-за алкоголизма в свете иностранного законодательства. — *Андор Велтнер:* Проект Основ трудового законодательства СССР и союзных республик, — *Обзор: Шаламон Бек:* К вопросу о предмете административных споров. — *Мариан Веральски:* Порядок правового обучения в Польской Народной Республике. — *Научная жизнь: Шандор Гал:* Доклады из области наук о государстве и праве на IУ. Общегосударственном Сьезде студентских научных кружсов.

INHALT: *János Beér:* Die provisorische Nationalversammlung. — *D. Kerimov—L. Javics:* Demokratie und Gesetzlichkeit in der Epoche der Proletardiktatur. — *Sándor Halász—János Székely:* Die durch Alkoholismus verursachte Verbrechen im Lichte der ausländischen Gesetzgebung. — *Andor Weltner:* Grundlagen für die Arbeitsgesetzgebung der Union der SSR und der Unionsrepubliken (Entwurf). — *Rundschau: Salamon Beck:* Zum Thema der verwaltungsrechtlichen Prozesse. — *Marian Weralski:* Die juristiche Hochschulbildung in der Polnischen Volksrepublik. — *Wissentschaftliches Leben: Sándor Gaál:* Staats- und rechtwissenschaftliche Vorträge an der IV. Landeskonferenz der Studentenkreise.

SOMMAIRE: *János Beér:* L'Assemblée nationale provisoire hongroise. — *D. Kerimov—L. Iavitch:* Démocratie et légalité dans la dictature du prolétariat. — *Sándor Halász—János Székely:* La délinquence causée par l'alcoolisme dans la législation étrangère. — *Andor Weltner:* Le projet contenant les principes fondamentaux des lois de travail de l'Union Soviétique et des République fédérées. — *Revue: Salamon Beck:* A propos des procès administratifs. — *Marian Weralski:* Le système de l'enseignement juridique dans la République Populaire Polonaise. — *Vie scientifique: Sándor Gaál:* Les conférences juridiques et politiques tenues au IVème Congrès National des Cercles d'Etudiants Hongrois.

XV. új évfolyam 5. szám Budapest, 1960. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés*

I.

A Magyar Népköztársaság országgyűlésének működése 1949. augusztus 23. napján kezdődik. E napon ültek össze először a Magyar Népköztársaság alkotmányának hatálybalépését követően az 1949. évi május hó 15. napján megválasztott országgyűlési képviselők, hogy most már az alkotmány rendelkezései alapján folytassák működésüket. Az alkotmány hatálybalépését követően ugyanis nem írtak ki új választásokat, mert az alkotmány hatálybalépésével kapcsolatos egyes átmeneti rendelkezéseket tartalmazó 1949. évi XXI. tv. 1. §-a megállapította, hogy „az 1949. évi május 15. napján megválasztott országgyűlést a magyar alkotmányról szóló 1949. évi XX. tv. rendelkezései szerint megválasztott országgyűlésnek kell tekinteni." Ehhez a reális alapot az adta meg, hogy — amint a törvény miniszteri indokolása is megállapítja — az alkotmány IX. fejezetében rögzített választási alapelvek lényegében azonosak azokkal, amelyek szerint a szóbanforgó választás lebonyolódott.

Az országgyűlési képviselők személyében történt változás nélkül is történelmi fordulópont következett be az országgyűlés fejlődésében. A népköztársasági alaptörvény hatálybalépésétől kezdve tekinthetjük országgyűlésünket olyan új típusú államhatalmi-népképviseleti testületnek, amely mint a szocialista állam legfelsőbb állami szerve, mint a szuverenitás teljes értékű megtestesítője végzi munkáját. Konkréten és közvetlenül tehát e nappal kezdődik meg a Magyar Népköztársaság országgyűlésének története.

Mégis, annak, aki a szocialista magyar országgyűlés történetét meg akarja írni, vissza kell nyúlni a feszabadulás korszakáig. Az első minőségi fordulat ebben az időszakban zajlott le: a Magyar Népköztársaság országgyűlésének kialakulásához a felszabadulással nyílott meg az út. Az első lépést akkor tettük ezen az úton, amikor 1944. december 21-én Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakult. A fejlődés további határkövei az 1945-ben megválasztott Nemzetgyűlés, az 1947-ben megválasztott országgyűlés és végül az 1949. évben lefolyt első Népfront-választások. Ezt követik — a legújabb korszakként — az alkotmány hatálybalépése 1949. VIII. 20-án, majd — most már az alkotmány alapján — az 1953-as választás, az ellenforradalom fegyveres legyőzése után megindult felélénkült országgyűlési tevékenység és a legutóbbi választás 1958. november 16-án.

Hazánk felszabadulásának 15. évfordulója meggyőzően figyelmeztet bennünket arra a kötelességünkre, hogy demokratikus állami fejlődésünk, szocialista állami berendezkedésünk kialakulásának eredményeit, tapasztalatait fel kell kutatni, össze kell gyűjteni, fel kell mérni. Ez azért is sürgős feladat, mert ezeknek elemzéséből további fejlődésünkhöz is fontos következtetéseket lehet levonnunk. Ezúttal azt a célt tűztem magam elé, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés legjellemzőbb eseményeit felvázoljam.[1]

II.

1. Amint az előrehaladó szovjet hadsereg győzelmei nyomán hazánk fokozatosan felszabadult és a felszabadult részeken (elsősorban a nemzeti bizottságok kezdeményezésére és vezetésével) megindult az új demokratikus alapokon szerveződő állami élet, egyre inkább és határozottabban jelentkezett az a követelmény, hogy *létre kell hozni az állam központi szerveit.* Létre kell hozni egy olyan szervet, amely alkalmas ar-

* Részlet: „A Magyar Népköztársaság Országgyűlésének kialakulása" c. tanulmányból.

[1] Az e munka során felhasznált általános források közül kiemelem a következőket: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója (Hiteles kiadás), (Budapest é. n.); Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása Debrecenben. (Tanulmányok a magyar népi demokrácia életéből. Budapest 1955. 121—154. old.); Paál Jób és Radó Antal: A debreceni feltámadás. Debrecen 1947. 2. kiadás. E legutóbbi munka publicisztikai jellegű és ezért közléseit kellő kritikával lehet csak felhasználni.

ra, hogy az állami élet élére álljon, hogy kifejezze a felszabadult, függetlenségében újjáéledt ország szuverenitását. Betöltse azt a hivatást, ami az állami vezető szervekre a jogalkotás, a kormányzás terén vár.

A politikai és az állami élet központjai ezekben az időkben a korán felszabadult Szeged és Debrecen voltak, ahol már érlelődtek új állami szervezet kialakítására irányuló gondolatok is. Szegeden jelent meg november 19.-e óta a Dél-Magyarország, mint „a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front" lapja. 1944. december 3-án szervezett formában is megalakult Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. E napon a Magyar Kommunista Párt javaslatának megfelelően elfogadták annak programját is. A „Debreceni Néplap" november 30-i számában jelent meg a Magyar Kommunista Párt javaslataként „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja", mely egyébként a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának is alapját képezte. Ez a program arra hívta fel az ország demokratikus lakosságát, hogy teremtsék meg községenként és városonként a demokratikus pártok megbizottaiból és „kipróbált Hitler-ellenes hazafiakból" a Függetlenségi Front helyi szerveiként működő Nemzeti Bizottságokat. Kitűzi egyben e téren is a további feladatokat: „Azután pedig meg kell alakítani az alkotmányozó nemzetgyűlést és annak felelős Ideiglenes Kormányt kell létesíteni."

A nemzeti bizottságok széleskörű létrejötte, folyamatos tevékenysége és az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása között szerves összefüggés volt. A nemzeti bizottságok indították el az új demokratikus állami életet, döntő szerepük volt az elalélt ország talpraállításában. Az ő működésük nyomán szilárdult meg a bizalom és a hit abban, hogy a súlyos katasztrófából biztos út vezet a felemelkedés felé. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásához is a nemzeti bizottságok működése készítette elő a talajt.

2. A törvényhozó testület és a központi kormányzati szervek létrehozásáról akkor indultak meg a *konkrét tárgyalások*, amikor december hó 12-én Moszkvából hazaérkezett Debrecenbe a magyar delegáció. Még aznap összejöttek a demokratikus pártok képviselői és elhatározták, hogy összehívják az Ideiglenes Nemzetgyűlést Debrecenbe. Szóba került e szempontból Szeged is, ahol a Függetlenségi Front először bontott zászlót. Szegeddel szemben mégis azért esett a választás Debrecenre, mert az e városhoz fűződő haladó történelmi hagyományok, az 1849. évi Debreceni Nemzetgyűlés és az itt megszületett Függetlenségi Nyilatkozat emlékei indokoltnak mutatták, hogy ugyanezen a helyen induljon meg a felszabadított és függetlenségét visszanyert, a demokratikus fejlődés útjára lépett ország legfelsőbb állami szervének működése 1944-ben is.

Másnap, december 13-án megérkeztek Debrecenben a szegedi, hódmezővásárhelyi és békéscsabai demokratikus szervezetek küldöttei s más, az akcióba bekapcsolódott demokratikus politikusokkal együtt folytatták e munkát a már létrejött pozitív határozat alapján. Megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívását Előkészítő Bizottság és december 14-én annak 24 megbízottja teherautókon megindult a felszabadult területekre, hogy lebonyolítsák a képviselők megválasztását: tájékoztassák a lakosságot, ahol még nem alakult meg, megalakítsák a nemzeti bizottságokat, megszervezzék a népgyűléseket a képviselők megválasztására.[2]

A Debreceni Néplap december 16.-i számában jelent meg az Előkészítő Bizottság felhívása, amelyben a felszabadult nagyar néphez fordul és felhívja „a városok és községek önkormányzati testületeit, a nemzeti bizottságokat, a szakszervezeteket, az ipari-mezőgazdasági és kereskedelmi szervezeteket, a kulturális és egyéb egyesületeket, hogy demokratikusan válasszák meg küldötteiket." Hangsúlyozta a felhívás, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek kifejezésre kell juttatnia „a magyar nép akaratát, ... össze kell fognia a nemzeti erőket a német rablók kiűzésére, az országnak a romokból való feltámasztására, a demokratikus Magyarország megteremtésére." Szólt arról is, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés feladata lesz megalakítani az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, amelyre viszont az a feladat vár, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés irányítása mellett a nemzeti felemelkedés programját végrehajtsa.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szervezőit, az Előkészítő Bizottság felhívását nagy lelkesedéssel fogadták az ország felszabadult részeinek dolgozói. Megértették a történelmi helyzet követelményeit és az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentőségét. Ezekben a napokban 45 községben és városban tartottak képviselőválasztó népgyűléseket. Ezeken választották meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés első 230 képviselőjét. A megválasztott küldöttek december 20-ára meg is érkeztek Debrecenbe s ezáltal lehetővé vált az alakuló ülés lebonyolítása.[3]

3. 1944. december 21-én zajlott le az Ideiglenes Nemzetgyűlés *megalakulása*. Az 1848/49-es szabadságharc Nemzetgyűlésének otthonában, a debreceni kollégium oratóriumában folyt le e történelmi esemény, ahol a nagy zsúfoltság ellenére szabadon hagytak egy helyet: Kossuth Lajos egykori székét. Az itt elhelyezett hatalmas virágcsokor is jelezte, hogy az új demokratikus Magyarország tiszteli a haladó nemzeti hagyományokat és azok szellemében kíván tevékenykedni.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása valóban történelmi esemény hazánk fejlődésében. Létrejötte és működése jelzi azt a nagyjelentőségű fordulatot, hogy a dolgozó magyar

[2] V. ö. a Napló 153. oldalán levő 1. jegyzettel.

[3] Az alakuló ülésen csak az az 1—2 megválasztott képviselő nem vehetett részt, aki még nem érkezett vissza az országba.

nép sok évszázados rabság és elnyomás után végre a saját életét akarja élni, a saját ura akar és tud lenni. Ezt hangsúlyozta az 1954 : XI. tv. is, amikor e nap 10. évfordulója alkalmával törvénybeiktatta az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségét.

4. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés *személyi összetétele* is mutatja azt a forradalmi változást, amely az állami vezetésben bekövetkezett.

Az ekkor megválasztott képviselők közül:

munkás:	42
szegényparaszt:	39
gazdálkodó:	36
értelmiségi:	60
iparos:	37
kereskedő:	2
egyéb (pap, katona, alkalmazott stb.):	14
Összesen:	230[4]

A képviselők pártok szerinti megoszlása:

Magyar Kommunista Párt:	71	(30.9%)
Független Kisgazdapárt:	55	(23.9%)
Szociáldemokrata Párt:	38	(16.5%)
Nemzeti Parasztpárt:	16	(6.9%)
Polgári Demokrata Párt:	12	(5.2%)
Szabad Szakszervezetek képviselői:	19	(8.3%)
Pártonkívüliek:	19	(8.3%)
Összesen:	230[5]	

Összesen 2 nőképviselő tevékenykedett ebben az időben.

Budapest felszabadulását követően szükségessé vált az Ideiglenes Nemzetgyűlés kiegészítése. A budapesti képviselők megválasztása 1945. április 2. napján zajlott le a Nemzeti Sportcsarnokban. „Nagy Budapest" lakossága összesen 108 képviselőt választott; ezek közül 60 képviselőt a főváros akkori területéről. A dunántúli területeken 1945. június 24-én bonyolították le a választásokat, még pedig Sopronban, Győrött, Esztergomban, Székesfehérvárott, Nagykanizsán és Szombathelyen. Összesen 160 képviselőt választottak.[6] Ezzel az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőinek száma 498-ra emelkedett.

A Nemzetgyűlés személyi összetétele a következőképpen módosult:

munkás:	144
szegényparaszt, földmunkás, kubikos:	58
gazdálkodó, kisbirtokos:	64
értelmiségi:	143
iparos:	50
kereskedő:	8
egyéb (alkalmazott, katona, pap, nyugdíjas stb.):	31
Összesen:	498

A Pártok szerinti megoszlás:

Magyar Kommunista Párt:	130	(26.1%)
Független Kisgazdapárt:	122	(24.5%)
Szociáldemokrata Párt:	97	(19.5%)
Nemzeti Parasztpárt:	40	(8.5%)
Polgári Demokrata Párt:	21	(4.2%)
Pártonkívüliek:	27	(5.4%)
Szabad Szakszervezetek képviselői	61	(12.3%)
Összesen:	498	

A képviselők között most már 12 nő-képviselőt találunk.

5. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásakor ünnepélyesen kinyilvánította, hogy „kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője a magyar állami szuverenitás birtokosa."[7] Jogosan tekintette magát a magyar szuverenitás teljesjogú letéteményességének, mert valóban a dolgozó nép egészének akaratát fejezte ki. Amint a Magyar Kommunista Párt első szónoka mondotta: „A nép az első pillanattól kezdve megérezte, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés egybehívása fordulópont hazánk történetében. Évtizedek óta az Ideiglenes Nemzetgyűlés a nemzet első képviseleti szerve, amely valóban széles demokratikus alapokon jött létre. A rendkívül háborús helyzet ellenére alig néhány nap leforgása alatt megmozdult a magyar társadalom, hogy megválassza kiküldötteit az új szuverén népképviseletbe és mint valami hatalmas hullám a tenger mélyéből úgy tört fel a magyar nép lelke mélyéből az a törekvés, hogy létrehozza az Ideiglenes Nemzetgyűlést. És mielőtt az Ideiglenes Nemzetgyűlés megkezdte volna munkáját, máris világossá vált az ország előtt, hogy a kibontakozás megindult, hogy van aki a gazdátlanul maradt ország sorsát kezébe vegye. . . . A Magyar Kommunista Párt büszke rá, hogy a legszörnyűbb üldözés közepette, amikor még sokaktól meg nem értve azok közül, akikkel ma együtt haladunk, törhetetlenül küzdött a magyar nemzeti ügyért, elsőnek emelte magasba a nemzeti összefogás a Magyar Függetlenségi Front, a magyar szabadság zászlaját . . ."[8]

Az alakuló ülésen az Ideiglenes Nemzetgyűlés „Szózatot" intézett a magyar néphez, amelyben lerögzítette a megalakulás körülményeit,

[4] Ez az összeállítás a jelzett források alapján készült. Helyesen tükrözi a fő vonásokat, azonban nem tekinthető véglegesnek: az egyes kategóriák kereteit e források nem tisztázták kellő módon. Így pl. a „gazdálkodó" jelzés alatt nagybirtokosok és középparasztok összevonva szerepelnek. Sürgős feladat e témakör átfogó és alapos feldolgozása.

[5] Ez a feldolgozás sem teljes. Egyes források szerint más pártok is szerepeltek még ebben az időben: Pl.: Kossuth Párt, Mokár-partizán párt, Demokratikus Ifjúsági Szövetség stb.

[6] Napló: 42. sz. jegyzet 156. old.

[7] Napló: 9 oldal. Törvénybe iktatta az 1945. évi I. törvény.

[8] Napló: 13. old.

jelentőségét és szabadságharcot hirdetett a hazánkat dúló németek ellen. Összefoglalta a demokratikus fejlődés alapvető tételeit, a nemzeti összefogás fontosságát. Hangsúlyozta, hogy megalakulásával megkezdődik a független szabad Magyarország demokratikus építése. Az alakulást követő napon (december hó 22-én) pedig — az előzetesen megválasztott Politikai Bizottság javaslata alapján — megválasztotta az Ideiglenes Kormányt, megtárgyalta és elfogadta az az által előterjesztett programot és ennek megfelelően felhatalmazást adott a kormánynak az ország ügyeinek vezetésére. Ezzel indult meg hazánkban a szervezett állami élet.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésszaka ezzel be is fejeződött. A következő ülést 1945. szeptember hó 5-ére hívták össze már Budapesten.

Ez után még 5 ülést tartottak folytatólagosan szeptember hó 13-ig. E napon az Ideiglenes Nemzetgyűlés működése lezárult. Utolsó ülésén tárgyalta meg és fogadta el a nemzetgyűlési választásokról szóló 1945 : VIII. tv-t., amely az 1919. évi Tanácsköztársaság választójogi törvényét követő első valóban demokratikus választási jogszabály hazánkban. Ennek megalkotásával az Ideiglenes Nemzetgyűlés hivatását betöltötte.

6. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés *tevékenységét egészében elemezve* azokból a történelmi körülményekből kell kiindulni, amelynek közepette munkája folyt. Kétségtelen, hogy működése nem volt mindvégig zavartalan. Már Debrecenben jelentkeztek bizonyos egyenetlenségek (pl. az alakuláskor az elnökválasztással kapcsolatban). Különösen a szeptemberi ülésszak folyamán váltak azonban élessé az ellentétek az Ideiglenes Nemzetgyűlésen belül, amikorra a szervezkedő reakció már bizonyos mértékű befolyást tudott gyakorolni, elsősorban a polgári pártok egyes képviselőire. A tárgyalások során szintén nem egyszer hangoztattak a demokratikus haladással ellentétes nézeteket egyes képviselők. A haladás következetes harcosainak — a kommunisták vezetése mellett — gyakorta kemény küzdelmet kellett vívni a helyes nézetek érvényesüléséért. Mindehhez a személyi összetételt feltűnő adatok is részben magyarázatot adnak, hiszen — bár a személyi összetétel forradalmi változást mutat minden előző országgyűléssel szemben — világosan látszik, hogy nem is kisszámban voltak olyanok is a képviselők között, akik visszariadtak a fejlődés demokratikus ütemétől, sőt olyanok is, akik egészen a régi vonalra szerették volna a „fejlődés irányát visszavezetni. A választási törvény tárgyalásakor is felmerültek ilyen jelenségek. Pl. a Kisgazdapárt egyes tényezői a választási bíráskodást a régi Közigazgatási Bíróságra akarták bízni. Volt olyan képviselő aki 24 évben akarta megállapíttatni a választási korhatárt; a Polgári Demokrata Párt képviselői kötelezővé akarták tenni a szavazást és azt kívánták, hogy a választási biztosokat csak a bírák közül lehessen kijelölni stb.[9]

Mindezek ellenére végül is arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés munkájának egészét nézve eredményesen töltötte be feladatát. Helyesen oldotta meg azokat a problémákat, amelyek a népi demokratikus átalakulás további előfeltételeit képezték. Történelmi érdeme ennek a testületnek nemcsak az, hogy létrehozta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy megszilárdította az új magyar demokratikus állami fejlődés alapjait, szabályozta az államfői hatalom gyakorlására létesített Nemzeti Főtanács szervezetét és működését stb. — hanem az is, hogy törvényerőre emelt olyan alapvető intézkedéseket, mint a Németországnak küldött hadüzenet (1945 : IV.), a fegyverszüneti egyezmény (1945 : V.), a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhöz juttatása (1945 : VI.), a népbíráskodás létrehozása (1945 : VII.) és végül megalkotta a demokratikus választójogot, amelyről az előbb már szólottunk.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés sikereinek az volt az alapja, hogy a legalapvetőbb kérdésekben a Magyar Kommunista Párt mindvégig érvényesíteni tudta befolyását és hegemóniát tudott teremteni a maga számára már ebben az időben az Ideiglenes Nemzetgyűlésen belül is. Elsősorban azért, mert az akkori kialakult politikai hatalmi helyzet ehhez megadta a megfelelő előfeltételeket és mert olyan politikát folytatott, amely megfelelt a dolgozó nép érdekének. Nagy szerepe volt az Ideiglenes Nemzetgyűlés eredményeinek létrehozásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának, amelyről szükséges külön is — legalább röviden — szólni.

7. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés — mint már említettük — már 1944. december 22-én megválasztotta *Politikai Bizottságát*, akkor elsősorban abból a célból, hogy javaslatot tegyen az Ideiglenes Nemzeti Kormány személyi összetételére vonatkozóan.

A Politikai Bizottság 22 tagját pártközi megegyezés alapján egyhangú választás eredményeként úgy állították össze, hogy abban a nemzetgyűlés minden pártja megfelelő képviseletet kapott. Ezzel a Politikai Bizottság az egész nemzetgyűlés teljes bizalmának letéteményesévé vált.

Pártállás szerint az összetétel így alakult:

Magyar Kommunista Párt	4 tag
Független Kisgazdapárt	5 tag
Szociáldemokrata Párt	5 tag
Nemzeti Parasztpárt	3 tag
Polgári Demokrata Párt	1 tag
Pártonkívüli	4 tag

Az elnöki tisztet a Nemzetgyűlés elnöke töltötte be.

Ebben az összetételben működött a Politikai Bizottság 1945. szeptember hó 6-áig, amikorra az Ideiglenes Nemzetgyűlés újabb ülésszakát összehívták. Ekkorra a képviselők kiegészülése

[9] Napló: 118. 125 és köv. old.

folytán szükségessé vált a Politikai Bizottság újraválasztása is. Ezen a napon 27 tagú Politikai Bizottság alakult: 6 kommunista, 6 szociáldemokrata, 6 kisgazda, 3 parasztpárti, 2 polgári demokrata, 1 szakszervezeti és 3 pártonkívüli taggal. Kimondotta az Ideiglenes Nemzetgyűlés azt is, hogy a Nemzetgyűlés elnöke, a két alelnök és a miniszterelnök ugyancsak tagjai a Politikai Bizottságnak.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-én — amikor a Politikai Bizottság megalakult — úgy határozott, hogy a miniszterelnöki szék megüresedése esetén az új miniszterelnököt a Politikai Bizottság előterjesztése alapján az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöksége bízza meg; amennyiben e tárgyban nem jön létre egyhangú előterjesztés, a Nemzetgyűlés egészének kell intézkednie. A továbbiakban a Politikai Bizottság ennél jóval jelentősebb szerepet vitt az Ideiglenes Nemzetgyűlés munkájában. Különös figyelemmel arra, hogy 1944 decemberét követően az Ideiglenes Nemzetgyűlést nem lehetett összehívni, a Politikai Bizottság az új összehívásig (1945. szeptember 6.) lényegében a Nemzetgyűlést helyettesítette, annak hatáskörében járt el. Ennek megfelelően ez idő alatt eredeti feladatkörét, jogosítványait lényegesen ki is szélesítette: ellenőrizte a kormány működését, aktívan részt vett a kormányzati és a jogalkotó teendők ellátásában, általában megoldotta mindazokat a sürgős feladatokat, amelyek nemzetgyűlési hatáskörre tartoztak, de megoldásuk nem tűrt halasztást. Így pl. az Ideiglenes Nemzeti Kormánnyal együtt felállította a Nemzeti Főtanácsot (59/1945. Eln. sz. rendelkezés — Magyar Közlöny 1945. évi 4. szám.) majd kibővítette annak hatáskörét (1814/1945. Eln. sz. rendelkezés 1945. július 21.). Ezeket az intézkedéseket az Ideiglenes Nemzetgyűlés az 1945. évi III. törvénnyel erősítette meg.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szeptember 6-i ülésén egyebekben a Politikai Bizottság részletesen beszámolt az erre az időre eső tevékenységéről. Ezt a beszámolót az Ideiglenes Nemzetgyűlés elfogadta s egyben jóváhagyta az általa ennek során tett intézkedéseket.[10] Jóváhagyólag tudomásulvette azt is, hogy a lefolyt időszak alatt a Politikai Bizottság a munka folyamatosságának biztosítása érdekében további 4 bizottságot hívott életre: a Gazdasági Bizottságot (elsősorban az országgyűlés épületének rendbehozatala céljából), a Mentelmi Bizottságot (amelyet ebben az időszakban nemcsak javaslattételi, hanem határozathozatali joggal is felruháztak),[11] az Alkotmányjogi Bizottságot és végül a Véderő Bizottságot.

A Nemzeti Főtanácsra vonatkozó rendelkezéseket megerősítő — az előbb már említett — 1945 : III. tv. 3. § (1) bekezdésének 1. pontja kimondotta, hogy a miniszterek kinevezése a Politikai Bizottságnak a miniszterelnök javaslatára szótöbbséggel hozott határozata alapján a Nemzeti Főtanács jogkörébe tartozik. A 4. § 3. pontja viszont úgy rendelkezett, hogy a törvényhozás körét érintő nemzetközi szerződések megerősítéséhez a Nemzeti Főtanácsnak előzetesen ki kell kérnie a Politikai Bizottság hozzájárulását.

A Politikai Bizottság feladatát képezte az 1945 : VI. tv.-vel megerősített 600 1945. M. E. számú rendelet 15. §-a értelmében a 300 kat. holdon aluli ingatlanok igénybevétel alóli mentesítése a nemzeti ellenállásban, vagy a németellenes szabadságharcban kimagasló érdemeket szerzett személyek javára. A Politikai Bizottság az e körbe vágó vizsgálatok lefolytatásával 4 tagú albizottságot (Földbirtokpolitikai bizottságot) bízott meg. Ennek az albizottságnak az ülésein részt vett a földművelésügyi miniszter vagy helyettese, előadója pedig a Politikai Bizottság előadója volt. 1945. szeptember hó 6-ig több mint 300 ilyen értelmű kérelmet bíráltak el és ezek közül 25 kérelmet teljesítettek.[12]

Indokolt, hogy mielőbb részletesen és a teljes anyagot átfogóan feldolgozzuk a Politikai Bizottság tevékenységét. A fenti kivonatos összefoglalás alapján viszont már most megállapíthatónak látszik, hogy működésében több olyan sajátosság mutatkozik, amellyel később — a népköztársasági alkotmányban — az Elnöki Tanács konstrukciójában találkozunk, amelyet az alkotmány az Elnöki Tanács hatáskörének szabályozásánál — megfelelő változtatásokkal és magasabb szinten — felhasznált. Ebből vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának működése már magában hordozta az alkotmánnyal létrehozott Elnöki Tanács csíráit.

8. Foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés milyen szabályozás alapján folytatta tanácskozásait, mikor és milyen értelemben intézkedett a *házszabályok, az ügyrend* ügyében.

A házszabályok kérdése már az első ülésen szóba került: az elnök bejelentette, hogy a legközelebbi ülésen fog javaslatot tenni az alkalmazandó házszabályokra vonatkozóan.[13] Ennek alapján azonban csak az történt, hogy december 22-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés megbízta az elnököt, hogy készítse el az ügyrendi szabályok tervezetét és azt a legközelebbi ülésen terjessze be.[14] E tervezet előterjesztésére szeptember 7-én került sor. A javaslattal azonban — amelyet szóval ismertettek — ekkor sem foglalkoztak érdemben, hanem úgy döntöttek, hogy annak szövegét ki kell nyomtatni, ki kell osztani a

[10] Napló: 67. oldaltól.

[11] A belügyminiszter 1945. augusztus hó 16-án kiadott 142.701/1945. VI/1. sz. körrendeletével utasította a rendőri szerveket a mentelmi jog feltétlen figyelembevételére.

[12] Érdemes feljegyezni, mint jellemző adatot, hogy ifj. Horthy Miklós is kérte ügyvédje útján a maga számára a mentesítés megadását, azzal az indokkal, hogy fegyveresen harcolt a német megszállók ellen. Kérelmét elutasították.

[13] Napló: 10. old.

[14] Napló: 22. old.

képviselők között és ezt követően kell az ügyet napirendre tűzni. Az előterjesztett javaslat egyébként egyáltalában nem újszerű, nem veszi figyelembe a már lezajlott és a Nemzetgyűlés munkájában is kifejeződő változásokat, hanem az 1939. évi házszabályokra épült és azt csak „bonyolultabb részein" egyszerűsíti, rövidíti. A kinyomtatott tervezet szétosztása után a szeptember 11-i ülésen került volna napirendre az ügyrend vitája. Ekkorra viszont már előterjesztették a választójogi törvényről szóló javaslatot, ennek tárgyalását nem akarták elhalasztani s ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy rövidesen sor kerül a választásra s ennek megfelelően az Ideiglenes Nemzetgyűlés be fogja fejezni tevékenységét. Ezért úgy határoztak, hogy az ügyrend tervezetét a napirendről leveszik és felhatalmazzák a Nemzetgyűlés elnökségét, vezesse a tanácskozásokat a szeptember hó 10-én tartott pártközi értekezleten elfogadott elvek alapján.[15]

Az ügyrend letárgyalásának és elfogadásának feladatai a választás után összeülő Nemzetgyűlésre hárultak.

10. Meg kell vizsgálnunk végezetül azt a kérdést is, hogy milyen indokok alapján nevezték el a felszabadulás után összehívott első szuverén állami testületet „Ideiglenes Nemzetgyűlésnek."

A törvényhozó testület „Nemzetgyűlés" elnevezésével a történelem során először a francia polgári forradalom időszakában találkozunk: 1789 júniusában használják az akkori törvényhozó testülettel kapcsolatban („Assambleé nationale"). Azóta is általában történelmi fordulópontokat jelöl ez a szóhasználat; azt, hogy lényegében forradalmi úton új államberendezkedés születik. A magyar állam történetében sem idegen ez a megoldás. Amikor 1848. július 2-án Budapesten összeült az első polgári értelemben népképviseleti jellegűnek tekinthető magyar törvényhozó testület, Petőfi Sándor „A nemzetgyűléshez" c. költeményével fordult a képviselőkhöz, figyelmeztetve őket forradalmi felelősségükre. „. . . Hazát kell nektek is teremteni. Egy új hazát, mely szebb a réginél[16] . . ." A továbbiakban is következetesen „Nemzetgyűlésről" ír, amivel nyilván azt akarja aláhúzni, hogy e szervtől új forradalmi intézkedéseket vár a magyar nép.[17] Petőfi nem állott egyedül ezzel az újszerű elnevezéssel. Vahot Imre 1848. július 20-i írásának ezt a címet adta: „A rendkívüli nemzetgyűlés Budapesten, 1848." Megjegyzi: „Dehogy rendkívüli! Sőt ez csak egyszer a rendes! Itt található fel valahára a rendes, normális állapot."[18] Maga a testület viszont a hivatalos szervek és általában a sajtó is ebben az időben még az országgyűlés elnevezést használják. Csak később — a szabadságharc kibontakozása során — tör utat magának a forradalmi megjelölés, még pedig többféle formában „nemzeti képviselők", „nemzeti gyűlés" stb. 1848 október—november hónapokban már a sajtó hasábjain is gyakorta a „nemzetgyűlésről" adnak híradást. Az 1848. november 27-én Gorove István által a képviselőházban előterjesztett „Nyilatkozvány Európa Népéhez" című kiáltvány ugyancsak kifejezetten azt tartalmazza, hogy július 2-án „nemzetgyűlést" hívtak össze.[19] Debrecenben már általánosan és hivatalosan ez az elnevezés az uralkodó. Különösen Kossuth használta határozottan. A törvények is a „nemzetgyűlésről" szólnak. A Függetlenségi Nyilatkozat így kezdődött: „Mi a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés . . ."; Kossuth, mint kormányzóelnök a Nemzetgyűlés előtt teszi le az esküt,[20] stb.

Amikor a felszabadulás idején a szuverén állami testület létrehozását elhatározták nyilván ezek a forradalmi hagyományok vezették az Előkészítő Bizottságot arra, hogy ehhez a történelmi névhez nyúljon vissza. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szervezői ezzel azt is ki akarták fejezni, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek valóra kell váltani legjobb nemzeti hagyományainkat, amelyeket annakidején Szemere Bertalan úgy fogalmazott meg a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetését követő miniszterelnöki bemutató beszédében, hogy a minisztérium „forradalmi kormánynak", „Respublikai és demokratikus" irányúnak vallja magát.[21] A Nemzetgyűlés „ideiglenes" jellegére pedig nyilván azért utaltak, hogy kifejezzék a megalakulás rendkívüli körülményeit és az ebből fakadó forradalmi módját.

Erre a problémára egyébként kitér az 1947. évi XXII. törvényként kihirdetett választójogi novella indokolása is azzal kapcsolatban, hogy e törvény alapján tértünk vissza az „országgyűlés" elnevezésre. Azt hangsúlyozza ugyanis az indokolás, hogy a már megszilárdult új államjogi helyzetet az országgyűlés elnevezés is aláhúzza, miután nemzetgyűlés létrehozására „nagy államjogi fordulatok idején, meghatározott feladat elvégzése céljából, nevezetesen az új alkotmány alapjainak lerakása végett szokott sor kerülni." Ezt az alapozó munkát pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés majd a Nemzetgyűlés valóban elvégezte.

E témával összefüggésben elemezni kell azt a tényt is, hogy a Horthy-fasizmus urai 1920-ban ugyancsak Nemzetgyűlés elnevezéssel hozták létre azt a testületet, amelynek feladata volt a törvényesség látszatát adni a véres ellen-

[15] Napló: 76. old.

[16] Pesti Hírlap 1848. július 5.

[17] L. többek között Pesti Hírlap 1848. július 9; összes művei (Franklin Kiadás) 1378. old.

[18] Országgyűlési emlék (Almanach). Bp. 1848. 141. old.

[19] Beér—Csizmadia: Az 1848/49 évi népképviseleti országgyűlés. Bp. 1954. 692. old.

[20] Megjegyezzük, hogy Pap Dénes 1886-ban ugyancsak „A Magyar Nemzetgyűlés Pesten 1848-ban" címmel teszi közé forrásgyűjteményét. (Bp.).

[21] Közlöny. 1849. május 4. 354. old.

forradalom brutális önkényéhez. Meg is felelt ez a testület ennek a „hivatásnak". Első törvényével (1920. évi I. tv.) érvénytelennek nyilvánította a polgári köztársaság és a dicső Tanácsköztársaság szerveinek minden jogszabályát intézkedését (még az 1918. évi Néphatározatot és a néptörvényeket is törölte a törvénytárból), jóváhagyta az ellenforradalmi kormányok minden intézkedését, szabályozta a kormányzói hatáskört és korlátlan felhatalmazást adott a kormánynak törvénypótló rendeletek kiadására is. Ennek az ún. „nemzetgyűlésnek" a létrehozói semmiképpen sem a forradalmi hagyományokat akarták feleleveníteni. Ellenkezőleg: a „nemzetgyűlést" olyan szervnek tekintették, „amelynek feladata éppen a jogfolytonosságnak és a történeti alapokon kifejlődött alkotmányos életnek a helyreállítása."[22] Élesen elhatárolták magukat a burzsoá államéletben ismert alkotmányozó (constituante) nemzetgyűléstől. Természetesen nem vállalták 1848—49 szabadságharcos hagyományait sem. Azt állítják, hogy „a nemzetgyűlés mint ilyen, alkotmányunkban egészen kivételes *eddig ismeretlen* szerv.[23] Mintha 1848—49 eseményeit ki lehetne törölni a történelemből.

III.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tevékenysége népi demokratikus forradalmunknak arra az időszakára esik, amikor még döntően a polgári demokratikus forradalom antifasiszta és antifeudális célkitűzéseinek következetes végrehajtása volt napirenden. Az általa megválasztott Ideiglenes Nemzeti Kormány előtt rendkívüli feladatok állottak: kirántani az országot a szakadékból, bizalmat önteni a dolgozókba, megindítani az újjáépítést, a demokratikus államfejlődést, végrehajtani a földreformot és mindezzel párhuzamosan: fegyveres harc a német fasizmus ellen, a hazai nyilas maradványok felszámolása, a háborús bűnösök felelősségre vonása. E feladatok megoldásában az Ideiglenes Nemzeti Kormány szilárdan támaszkodhatott az Ideiglenes Nemzetgyűlésre. Egyrészt azért, mert ebben az időben a demokratikus koalíció még sokkal egységesebb volt, mint később 1945 telétől kezdve, amikor a reakciós erők újjáéledtek, képviselőik benyomultak a koalíció egyes pártjaiba és ennek hatására azon belül is erősödött a jobboldali nyomás. Másrészt — és elsősorban — azért, mert az Ideiglenes Nemzetgyűlésen belül szilárd demokratikus bázist jelentettek a kommunista képviselők, akiknek a Nemzetgyűlésen belüli akcióit hatékonyan támogatták a dolgozó tömegek széleskörű, helyeslése és megmozdulásai.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tárgyalásai jelentékeny és kedvező harci állást biztosítottak a Magyar Kommunista Párt részére. A Magyar Kommunista Párt áldozatos küzdelme a magyar függetlenségért és a magyar felemelkedésért a Nemzetgyűlési vitákban ugyancsak növelték a párt népszerűségét, befolyását a dolgozó milliók körében. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés munkája ilyen módon ugyancsak hozzájárult a proletárdiktatúra előkészítéséhez: ahhoz, hogy a párt fokozatosan megnyerje a munkásosztály és a dolgozó nép döntő többségét. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi szerepét értékelve erről sem szabad megfeledkezni.

Összefoglalva, méltán állapíthatjuk meg, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés eredményes munkát végzett. Naplójának lapjait forgatva jogosan vonatkoztathatjuk rája is Petőfi Sándor versét, aki a forradalmi átalakulás lendületét méltatva így ír:

„Nagyapáink és apáink
Míg egy század elhaladt
Nem tevének annyit, mint mink
Huszonnégy óra alatt."[24]

Beér János

[22] Dr. Faluhelyi Ferenc: Magyarország Közjoga. Pécs 1926. 85. old.

[23] L. Faluhelyi i. m. 84. old. (kiemelés tőlem: B. J.); ugyanilyen értelemben írnak a kor többi hivatalos közjogászai is. L. többek között: Tomcsányi Móric: Magyarország közjoga. Bp. 1940. 362. old.)

[24] „15-ik Március 1848".

Demokrácia és törvényesség a proletárdiktatúra időszakában*

A burzsoázia ideológusainak egyik leginkább elterjedt rágalma az az állítás, hogy a törvényesség és a demokrácia csak a kapitalizmusban létezhet, tehát egy olyan világban, ahol a magánvállalkozói tevékenység uralkodik, míg a munkásosztály diktatúrájának feltételei állítólag mind a demokráciát, mind a törvényességet kizárják. A burzsoá rendszerek nyílt és leplezett védelmezőinek nyomában haladnak a mindenfajta opportunisták és revizionisták is, akik az osztályfeletti és osztályon kívüli demokrácia antimarxista eszméit hirdetik s a burzsoá törvényességet magasztalják.

Valójában nincs és nem is lehet osztályfeletti és osztályon kívüli demokrácia és törvényesség. A demokrácia és a törvényesség osztályfogalmak, amelyek egy meghatározott osztály uralmának eredményeként létrejött politikai rendszert jellemeznek. A burzsoázia dik-

* A Jogtudományi Közlöny részére készített tanulmány. Oroszból fordította: *Dr. Péteri Zoltán.*

tatúrájának feltételei közt igazi demokrácia és törvényesség nem létezik. Az igazi demokrácia és a legszigorúbb törvényesség csak a munkásosztály diktatúrájában valósul meg.

Az osztályfeletti, „mindenki számára érvényesülő" demokrácia hazug eszméinek leleplezése nemcsak elméleti szempontból jelentős. Nem szabad elfelejteni, hogy időnként e jelszavak leple alatt bontakozik ki az ellenforradalmi harc, és összpontosul a szocializmus ellen harcoló reakció minden ereje.

*

A feudális urak deszpotizmusa és önkénye ellen vívott harcban vetették fel a kor haladó emberei a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméit, ekkor vetették fel a népszuverénitás jelszavát. Jean Jacques Rousseau írta, hogy a népnek ugyanolyan joga van szabadsága visszaszerzésére, amilyen jogon attól meg van fosztva.

A hűbéri viszonyok forradalmi felszámolása, a burzsoá demokrácia és burzsoá törvényesség elveinek valóra váltása természetesen jelentős lépés volt előre a társadalom fejlődésében. Valójában azonban egyáltalán nem a természet által minden embernek adományozott jogokról, nem a társadalmi szerződés tételein alapuló „ész"-államról volt itt szó, hanem a valóságban *burzsoá* demokrácia és *burzsoá* törvényesség jött létre.

Robespierre, a jakobinusok — a kisburzsoázia pártjának — vezére, aki Rousseau tanítványának vallotta magát, a gazdasági egyenlőség követelményét agyrémnek nevezte, és csak a törvény előtti formális egyenlőség megvalósításáért szállt síkra. A dolgozó tömegeknek az 1793. évi francia konventben helyet foglaló olyan képviselői, mint Leclerc és Jacques Rous — akiket Marx a kommunista eszmék hordozóinak nevezett — azonban helyesen mutattak rá arra, hogy „a szabadság csupán puszta látszat, amikor az egyik osztály ki tudja éheztetni a másikat. Az egyenlőség puszta látszat, amikor a gazdag vásárlás útján jogot nyer felebarátai élete és halála felett."

A demokrácia szó, mint ismeretes, a nép hatalmát jelenti. Senki számára nem titok azonban, hogy a kapitalista rend körülményei közt a széles dolgozó tömegek valamilyen módon mindig ki vannak rekesztve az államügyekben való közvetlen és tényleges részvételből. A burzsoá demokrácia még a kapitalizmus virágzásának fénykorában is mindig megnyírbált, meghamisított és képmutató formában jelentkezett a dolgozók irányában, s ez változatlanul tükröződött a burzsoá törvényesség jellegében is, amely mindig a pénzes-zsák védelmére szolgált, s amelyet mindig háttérbe szorított a burzsoá közigazgatás, valahányszor a tőkét komoly veszély fenyegette a proletár mozgalom oldaláról.

A burzsoá állam, amelyet a tőkés monopóliumok teljesen hatalmukba kerítettek, a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésével és a dolgozó tömegek forradalmi lendületének növekedésével párhuzamosan igyekszik áttérni a demokráciáról a reakcióra, a törvényesség rendszeréről az önkény rendszerére. Az imperializmus korában — írta V. I. Lenin — a forradalmi ütközetek kibontakozásával párhuzamosan a burzsoá rend válsága elsősorban abban mutatkozik, hogy a burzsoázia lerombolja a saját törvényességét és felszámolja a korábban hirdetett demokratikus jogokat.

Hogy milyen a kapitalizmus világa, az úgynevezett „szabad világ", azt mindenki előtt feltárta Thomas Curtis amerikai képviselő, akinek egyik felszólalásából a következő részletet közölte a Monthly Review című újság: „Van 71 ország . . ., amelyet helytelenül nevezünk ‚szabad világ'-nak. Ezen országok közül 49 nyíltan vagy ténylegesen diktatúra vagy kiteljesedett oligarchia . . . a többi 22 ország többsége — folytatja Curtis — annyiban tarthat igényt a „szabad" jelzőre, amennyiben kormányaik politikai tevékenységéről van szó." (?? — A szerzők.) „Ami a gazdasági ellenőrzést illeti, ezen országok némelyikében az oligarchia uralkodik, vagyis a lakosság jelentéktelen százaléka a nép többi 99%-ának számlájára él." Ennél jobban talán nem is lehetne jellemezni a burzsoá demokrácia „szabad világ"-át!

Az amerikai képviselő mindazonáltal szerényen hallgat a krónikus munkanélküliségről és az éhségtől elpusztult gyermekekről, a faji megkülönböztetésről és a féktelen négerlincselésekről, a haladó elemek üldözéséről és a hírhedt „hűség vizsgálat"-ról, a választási csalásokról és a kommunista párt vezetőinek törvénytelen elítéléséről. Az amerikai képviselők elmondhatnák: milyen „demokratikus" elvek vezérelték őket, amikor megszavazták a más országokban folytatott felforgató tevékenység pénzeléséről szóló törvényt, vagy azt a Taft-Hartley-törvényt, amelyet napjainkban az Egyesült Államok sztrájkoló fémipari munkásai ellen alkalmaznak.

Az imperialista monopóliumok politikája kibékíthetetlen ellentétben áll azzal, amit a burzsoá alkotmányok hirdetnek. Most a reakció és az önkény ellen harcoló nép kel a törvényben biztosított szabadságjogok és demokratikus jogok védelmére.

A burzsoá demokrácia korlátozott voltát és a burzsoá törvényesség formális jellegét nem szabad összezavarni azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehet felhasználni ezeket az intézményeket a munkásosztály és valamennyi dolgozó forradalmi harcában. Ezzel kapcsolatban Engels még 1895-ben azt írta Marx „Osztályharcok Franciaországban" című könyvéhez készült előszavában, hogy a történelem iróniája mindent a fejetetejére állít: a burzsoá pártok elpusztulnak az éppen általuk létrehozott törvényességtől, ugyanakkor pedig a proletárpártok sikere-

sen használják ki az alkotmányban lefektetett demokratikus jogokat. Bizonyos kedvező körülmények között — állapította meg az SZKP XX. kongresszusa — a szocialista forradalom békés, parlamenti úton, fegyveres felkelés és polgárháború nélkül is kifejlődhet.

A marxizmus—leninizmusnak a szocialista forradalom békés kifejlődésének lehetőségéről szóló tételeihez semmi köze sincs azoknak a revizionista és opportunista állításoknak, amelyek tagadják a mélyreható, forradalmi társadalmi átalakulások és a proletárdiktatúra lehetőségét, a dolog lényegét tekintve arra törekszenek, hogy mindenáron fenntartsák a régi törvényességet és a burzsoá demokráciát, s az egész politikai harcot a választási küzdelmekre próbálják leszűkíteni. A jobboldali szociáldemokrata vezetők valódi álláspontjáról az az időszak tanúskodik, amikor a második világháború után Angliában a labouristák kerültek hatalomra. Rálépett-e Anglia ebben az időszakban a fejlődés szocialista útjára? Természetesen nem, mert a parancsnoki helyek továbbra is a monopolтőke kezében maradtak, a társadalmasítás terén foganatosított intézkedések pedig üres blöffnek bizonyultak.

Az igazi demokrácia, amely a nép számára jelent demokráciát, csak a szocialista államban, a munkásosztály diktatúrájának államában valósul meg. A munkásosztály diktatúrája azt jelenti, hogy valamennyi dolgozó állami vezetését a kommunista (munkás) párt vezérlete alatt küzdő proletariátus valósítja meg, s az *összes dolgozókat* tevékenyen bevonja valamennyi állami ügy intézésébe.

A szocialista demokrácia előfeltétele az egész hatalomnak a népképviseleti szervek kezében történő összpontosítása. A szocialista államok legfőbb képviseleti szervei által alkotott törvények valamennyi dolgozó — a szocializmus győzelmét követően pedig az egész nép — akaratának legteljesebb és legmagasabbrendű kifejezői. A törvénynek az állami szervek egyéb aktusai között elfoglalt vezető helye, pontos és általános meghatározásának szükségessége a proletárdiktatúra és a forradalmi törvényesség vitathatatlan követelménye.

A szocialista demokrácia és a proletárdiktatúra az újtípusú állam kérdésének két oldala; egy olyan államénak, amely a kommunizmus felépítésének eszköze s amely egyúttal előkészíti a szükséges előfeltételeket a saját elhalásához a teljesen kifejlődött kommunizmus idején. A szovjet hatalom, akárcsak a munkásosztály diktatúrájának bármely más formája is, olyan hatalom, amelynek keretében a nép szükségszerűen és mindent átfogóan részt vesz az állam minden ügyének intézésében, s a saját igazgatásával kapcsolatos tapasztalatokra tesz szert.

A modern revizionisták megkísérlik szembeállítani a szocialista demokráciát a szocialista államisággal. Az ilyesfajta kísérleteknek semmi közük sincs a marxizmus—leninizmushoz, céljuk a szocialista állam állítólagos szükségszerű gyengülésének hirdetése, ami csak a nemzetközi imperializmusnak válhat hasznára. A marxisták számára a szocialista demokrácia fejlesztése és tökéletesítése egyidejűleg jelenti a szocialista államiság politikai alapjának sokoldalú és folyamatos megszilárdítását, egy sor állami funkciónak s dolgozók társadalmi szervezeteire történő folyamatos és fokozatos átruházását, a szocialista államiságnak kommunista önigazgatásba való fokozatos átmenetét.

Nem szabad szembeállítani a proletárdiktatúrával a törvényességet sem. A szocialista törvényesség a munkásosztály diktatúrája megvalósításának elengedhetetlen módszere. A diktatúráról, mint törvényektől nem korlátozott hatalomról szóló lenini tétel azt jelenti, hogy a dolgozók új, forradalmi, szocialista hatalma a burzsoá renddel szemben alakul ki, s nem kötik a tőkét védelmező régi burzsoá törvények. Azt jelenti, hogy a proletárdiktatúra állami szervei segítségével a nép akaratát kifejező új törvényeket alkot, megváltozott körülmények és a dolgozók megváltozott akarata esetén pedig lehetősége van arra, hogy törvényeit a szükséghez képest módosítsa, illetve az alkotmányban meghatározott módon új törvényeket alkosson.

V. I. Lenin több alkalommal is követelte a szovjethatalom dekrétumainak és törvényeinek legszigorúbb megtartását; azt tanította, hogy a törvényesség legcsekélyebb megsértése olyan „rés", amelybe az ellenség megpróbál befurakodni, s hogy a szocializmus építése a szovjet jogrend legszigorúbb megtartását követeli meg. A törvényesség sokoldalú megszilárdításának szükségességére hívják fel a figyelmet a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. és XXI. kongresszusának határozatai, valamint a népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjainak határozatai is.

A szocialista államokban állandóan csökken a bűnözés. Különösen nagy sikereket ért el ezen a téren a Szovjetunió. Mint N. Sz. Hruscsov rámutatott, a Szovjetunióban jelenleg egyáltalán nincs politikai bűnözés, az egyéb bűntetteket elkövetők száma pedig jelentősen csökkent. D. Raszulov, a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Nemzetiségi Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottság elnöke a második ülésszakon tartott beszámolójában rámutatott arra, hogy a Szovjetunióban a kommunizmusba való átmenet időszakában a bűnözést fel lehet és fel is kell számolni, mert az országban már régen megsemmisültek a bűnözés társadalmi gyökerei.

Más helyzetet találunk a tőkés országokban. Különösen magas a bűnözés arányszáma az Egyesült Államokban, ahol még a Szövetségi Nyomozóiroda adatai szerint is naponta átlag 293 gyilkosság, 162 betörés, 1100 nagyarányú lopás és 45 erőszakos bűncselekmény történik. A Szövetségi Nyomozóirodának a legfőbb

ügyész elé terjesztett jelentése szerint az Egyesült Államokban az 1955. évben 2255 súlyos bűncselekményt követtek el. Az is jellemző, hogy a hivatalos adatok szerint a bűnözők 85 százaléka elkerüli a letartóztatást, 98%-a a perbefogást és 89%-a az elítélést. Ennek oka a szervezett bűnözés, illetve ennek a rendőrség, a bíróságok és a közigazgatás részéről történő pártolása.

Hasonló kép mutatkozik Angliában is, ahol évről évre a bűnözés teljesen katasztrofális növekedését figyelik meg. Míg 1910-ben az országban háromezer állampolgár közül csak egy követett el bűncselekményt vagy jogsértést, addig 1938-ban 165-ből 1, 1948-ban pedig már 96-ból 1 állampolgár.[1]

Ehhez hozzá kell még számítani sok száz olyan tőkés monopólium törvényellenes tevékenységét, amelyeknek létezését majdnem minden országban formálisan tiltják a trösztellenes törvények.

Ilyen a törvényesség helyzetének távolról sem teljes képe a mai imperialista államokban.

A törvényesség állását egy országban az jellemzi, hogy milyen politikai érdekek szolgálatában valósítják meg, helyesen tükrözi-e a társadalom fejlődésének gazdasági szükségleteit, milyen teljességgel szabályozza a jog a társadalmi viszonyokat, nincs-e a rossz szabályozás következtében lehetőség arra, hogy valaki önkényesen járjon el, noha formailag nem sérti a törvényeket, milyen mértékben szabályozzák valójában a törvények a társadalmi élet legfontosabb oldalait, érvényesül-e a törvény elsőbbsége minden más állami aktussal szemben, mi biztosítja gazdaságilag, politikailag és jogilag e viszonyoknak törvények útján szabályozott rendjét s végül milyen mértékben valósul meg a törvények érvényesülése felett gyakorolt ellenőrzés, megszűnnek-e a törvénysértések, mindenkivel szemben érvényesül-e a jogsértésért járó büntetés elkerülhetetlenségének elve.

Ebből a szempontból világos, hogy igazi törvényesség csak a proletárdiktatúra és a szocialista demokrácia körülményei között valósulhat meg, ahol a törvényesség a hatalmas többség, a dolgozó nép érdekeit szolgálja s a szocialista termelési mód objektív törvényszerűségeit fejezi ki, ahol a legteljesebb mértékben szabályozva vannak a legfontosabb társadalmi viszonyok. a deklarált jogok anyagi biztosítéka pedig az, hogy hiányzik a magántulajdon és embernek ember által való kizsákmányolása, végül, ahol a hatalom egész teljessége a dolgozókat illeti, akik legfőbb államhatalmi szerveik útján gyakorolják a törvényalkotás kizárólagos jogát.

Helytelen volna azt állítani, hogy amennyiben a törvényességet itt magának a társadalmi és állami berendezkedésnek a jellege előfeltételezi, annyiban a szocialista törvényesség automatikusan az állami szervek tevékenysége és széleskörű társadalmi tevékenység nélkül érvényesül a szocialista országokban. A törvényesség nem valósul meg önmagától és ösztönösen. A törvényességért és a szocialista jogrendért rendszeres harcot kell folytatni.

Nagy kárt okoznak a szocialista rendnek azok a kísérletek, amelyek a törvények megsértését vagy megkerülését a „gazdasági célszerűség"-re vagy a „helyi körülmények"-re való hivatkozással próbálják igazolni. A szocialista állam törvényei a szocialista jogfejlődést irányító és a lenini párt által tudományosan felismert legfőbb gazdasági és politikai célszerűséget fejezik ki. A törvények alkalmazásában érvényesülő helyi áramlatok érintik a törvényesség egységének az egész országra kiterjedő érvényű alapelvét és szembenállnak a demokratikus centralizmus elvével, amelyre az államapparátus egész tevékenysége épül.

A szocialista tábor országainak kivételesen gyors gazdasági és kulturális fejlődése egyes esetekben oda vezet, hogy egyes jogszabályok elmaradnak az ország életének követelményei mögött. Az ilyen jogszabályokat az állam illetékes szervei a megfelelő eljárás útján megszüntetik vagy módosítják. Amíg azonban a jogszabályt nem szüntették meg, azt minden állampolgár és minden hivatalos személy szigorúan követni tartozik, s nem döntheti el egyéni belátása szerint, hogy elavult-e a törvény avagy sem.

Amíg a rendeletet és a törvényt nem változtatták meg — mondotta N. Sz. Hruscsov —, azok az irányadók, s azokat szigorúan meg kell tartani.

A törvények maradéktalan megtartása jogi eszközökkel biztosítja azokat a jogokat és szabadságokat, amelyeket a szocialista demokrácia nyújt az állampolgároknak, s amelyeket a szocialista államok alkotmányai tartalmaznak. A munkához, a pihenéshez, a betegségi vagy öregségi biztosításhoz, a művelődéshez, a személyi sértetlenséghez és a lakás sérthetetlenségéhez való jog, a levéltitok védelme, a nőknek a férfiakkal való egyenjogúsága, az ország életének minden területén egyenlő jogok a nemzeti, származási és vagyoni viszonyoktól függetlenül, a politikai jogok széles köre, köztük a választójog, a vallásszabadság és a vallásellenes propaganda szabadsága, a dolgozók joga a társadalmi szervezetekben és szövetségekben való tömörüléshez — ezek a szocialista államok polgárainak nemcsak anyagilag, hanem a szocialista törvényesség legszigorúbb érvényesítése útján is biztosított jogai.

A törvények maradéktalan megtartása eszközt jelent a szocialista állam hatalmának megszilárdítására, összes szerveinek pontos és összehangolt munkájára.

A legszigorúbb törvényesség nélkül nem lehet sikeres a gazdasági és kulturális építés

[1] Az adatok az Egyesült Államokban és Angliában közzétett forrásokon alapulnak.

sem. A törvény megsértése az egész államot átfogó fegyelem megsértését, az egész állam érdekeinek, s ennek következtében a szocialista társadalom minden egyes dolgozója helyesen értelmezett érdekeinek semmibevevését jelenti.

A szocialista törvényesség állandó szilárdítása a legszorosabb kapcsolatban van a szocialista demokrácia további fejlesztésével, s különösen a törvények és az állam más normatív aktusai demokratikus tartalmának fejlesztésével. Minél teljesebben és sokoldalúbban fejezik ki a törvények a dolgozók akaratát és érdekeit, annál tudatosabban és szervezettebben fogják azokat a dolgozó tömegek maguk is megtartani és megtartásukat másoktól is megkövetelni.

A szocialista demokrácia fejlesztése, a jogrend és a szocialista együttélési szabályok védelmére irányuló számos állami funkciónak a társadalmi szervezetekre való átruházása nemcsak az állami kényszerrendszabályokkal, hanem a társadalmi ráhatás eszközeivel is biztosítja a szocialista társadalom szabályainak érvényesülését.

Másfelől a szocialista demokrácia további fejlesztése lehetetlen a törvényesség következetes és állandó szilárdítása nélkül, valamennyi szovjet állampolgár és szervezeteik jogainak legszigorúbb védelme nélkül.

A szocialista demokrácia és a forradalmi törvényesség biztosítja a dolgozók legszélesebbkörű öntevékenységének fejlesztését, széles teret nyit a szocialista állam polgárainak képességeik és tehetségük teljes kifejtéséhez.

A szocialista állam demokráciája emellett nem jelent „szabadságot" abban az értelemben, hogy mindenki azt tehet, ami eszébe jut, nem számolva a társadalom érdekeivel, s nem jelenti a dolgozók állama ellen irányuló, ellenséges tevékenység szabadságát sem.

A szocialista országokban valódi szólásszabadság uralkodik; az emberek milliói vesznek részt az állami politika legfontosabb kérdéseinek megvitatásában s ennek során teljesen szabadon és nyíltan fejtik ki véleményüket, terjesztik elő javaslataikat. A szocialista országokban azonban nincsenek olyan emberek, akik háborúra uszítanak, a háborús propagandát törvény tiltja.

A szocialista országokban valódi sajtószabadság érvényesül; a nyomdák és kiadóvállalatok a dolgozók és szervezeteik kezében vannak, nem pedig a kiadói konszernek kezében, amelyek a sajtót az önkényesen kiválasztott apró ügyek és a monopóliumok gyártmányainak propagálásához fűződő érdekek szolgálatába állítják. A szocialista országokban azonban nem adnak ki a gyermekek és az ifjúság tudatát rossz irányban befolyásoló „comics"-okat és törvény tiltja a pornográfia terjesztését.

A szocialista országokban valódi gyülekezési szabadság érvényesül, a gyüléseket a dolgozók legkülönbözőbb szervezetei rendezik. A szocialista országokban azonban nincsenek nyilvános házak és törvény tiltja találkahelyek fenntartását.

Ebben látjuk mi a szocialista demokrácia elveinek magasabbrendű erkölcsi arculatát és egyedülálló humanizmusát.

*

Az utóbbi néhány év során az SZKP Központi Bizottságának kezdeményezésére a Szovjetunióban egy sor fontos intézkedést hajtottak végre, amelyek a szocialista törvényesség további szilárdítására, a társadalmi szervezeteknek a jogrend megszilárdításáért folyó harcban játszott szerepének növelésére irányulnak.

A párt Központi Bizottsága mindenekelőtt intézkedéseket foganatosított a nyomozó szervek, a bíróságok és a milícia megerősítésére kipróbált, tapasztalt káderekkel; megszüntette az alkotmány által nem szabályozott szerveket és felszámolta azokat az ismert korlátozásokat, amelyeket 1934-ben vezettek be az egyes ügyek kivizsgálásánál érvényesülő eljárási garanciák tekintetében. Az SZKP Központi Bizottságának kezdeményezésére intézkedések történtek egyes kétséges ügyek felülvizsgálására, ezeknél érvényesítették az igazságosság követelményét, s az ártatlanul elítélteket rehabilitálták. Az önkényeskedő és törvénytelenségeket elkövető Berija-banda áruló tevékenységének leleplezésében a szovjet demokrácia hatalmas ereje és a szocialista törvényesség elveinek diadala jelentkezett.

Nagy jelentőségű a törvényességi felügyelet megszilárdítása tekintetében a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Prezidiuma által 1955 májusában kibocsátott törvényerejű rendelet, amely a Szovjetunióban érvényesülő ügyészi felügyelet új szabályzatát tartalmazza, valamint a szövetséges és autonóm köztársaságok legfelső bíróságai, a határterületi és kerületi bíróságok elnökségeinek létrehozása 1954 májusában.

További lépést jelentett a bírói eljárás további demokratizálásának és a törvényesség szilárdításának útján a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének 1957 februárjában elfogadott rendelete a Szovjetunió Legfelső Bíróságáról. A munkaviszonyok területén nagyjelentőségű volt a demokratikus alapelvek fejlesztése és a törvényesség megszilárdítása szempontjából a munkaügyi viták felülvizsgálatának új rendjéről szóló rendelet ugyanakkor történt elfogadása, amely jelentősen kiterjesztette a szakszervezeti szervek jogait a munkások és alkalmazottak munkával kapcsolatos jogainak védelme területén.

A XX. pártkongresszus határozatainak megfelelően a Szovjetunió Legfelső Szovjetje 1957-ben törvényt alkotott a szövetséges köztársaságok törvényhozói jogainak kiterjesztéséről, s hatáskörükbe utalta a polgári jogi, büntetőjogi és egyéb törvénykönyvek elfogadását.

1954—1955-től kezdve össz-szövetségi és köztársasági méretekben nagyszabású kodifikációs munka kezdődött azzal a céllal, hogy a jogszabályanyag összhangba kerüljön a kommunizmus építése során kialakult új körülményekkel és feladatokkal.

Jelenleg már elfogadták a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntetőtörvényhozásának Alapelveit, a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető eljárásának Alapelveit, valamint a Szovjetunió, a szövetségi és az autonóm köztársaságok bírósági szervezetének Alapelveit. Ezekben az aktusokban a szovjet büntetőjogi törvényhozás demokratikus alapelveinek további fejlődése tükröződik (az analógia elvének megszüntetése a büntetőjogban, a társadalmi kezesség intézménye, társadalmi vádlók és társadalmi védők részvétele a perekben, a védelem bevezetése az előzetes nyomozás szakaszában stb.).

A törvényesség megszilárdításáért folytatott küzdelemre a társadalmat széles körben mozgósító fontos intézkedés volt a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és Minisztertanácsának rendelete „A dolgozók részvételéről az ország társadalmi rendjének védelmében", amely a dolgozók javaslatai alapján megszervezte a termelésben és más társadalmi helyeken az önkéntes népi druzsinákat. A druzsinák szervezésének és tevékenységének tapasztalatai azt mutatják, hogy e szervek sikeres megelőző munkát folytatnak a bűncselekmények megakadályozása és a társadalmi rendet sértő cselekmények elfojtása terén.

Jelentősen aktivizálódik mostanában az elvtársi bíróságok tevékenysége. Közzétették az elvtársi bíróságokról szóló új rendelet tervezetét, amely jelentősen kiterjeszti tevékenységüket és hatáskörüket. A tervezet az összes vállalatoknál, szervezetekben, falusi szovjeteknél és házgondnokságoknál — választási alapon — elvtársi bíróságok létesítését irányozza elő. Az új rendelettervezet szerint az elvtársi bíróságok az állampolgárok számos kisebb jogsértését fogják megvizsgálni, egyes esetekben pedig bűncselekményeket is, olyan személyek vonatkozásában, akik a társadalmi ráhatás eszközeivel is nevelhetők és nem követtek el a társadalomra különös veszélyt jelentő cselekményeket.

Új rendelet készül a fiatalkorúak ügyeivel foglalkozó bizottságok létesítéséről is; ezek a végrehajtó bizottságok mellett alakulnak, tagjai a társadalmi szervezetek küldöttei és képviselői, továbbá a közoktatás és közegészségügy dolgozói közül kerülnek ki.

Nagy társadalom-mozgósító szerepük van a szocialista együttélési szabályok megtartásáért vívott harcban a helyi szovjetek által létesített bizottságoknak, amelyek a törvényesség és a társadalmi rend védelmét kísérik figyelemmel, továbbá az a körülmény, hogy a helyi szovjetek ülésein megvitatják a törvényesség és a jogrend helyzetét a községben, körzetben vagy városban.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok a XXI. pártkongresszus által a kérdésre vonatkozólag megjelölt irányvonalakkal teljes összhangban, a gyakorlatban szerzett tapasztalatok általánosítása alapján előkészítették a törvénytervezetet a társadalom szerepének növeléséről a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértői ellen folytatott harcban; ezt most széles körben megvitatják, a legrövidebb időn belül pedig a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ülése elé kerül.

A most felsorolt rendszabályok, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Szovjetunió kormánya által foganatosított sok más intézkedés világos bizonyítékai az igazi, népi demokrácia és a szilárd szocialista törvényesség virágzásának a munkásosztály diktatúrájának körülményei között, amelyek az állampolgároknak soha nem látott széleskörű jogokat és szabadságokat, valamint e deklarált jogok és szabadságok reális biztosítékait nyújtják, emellett azonban az állampolgárokra bizonyos meghatározott kötelezettségeket is rónak a társadalommal és az állammal szemben. E jogok és jogi kötelezettségek egysége alkotja földünk legszabadabb és legteljesebbjogú állampolgárának, a szovjet állampolgárnak jogi helyzetét.

*

A Szovjetunióban nemrég törvényt hoztak a Szovjetunió Legfelső Szovjetje tagjainak visszahívásával kapcsolatos kérdésekről; e törvény is a szovjet demokrácia és törvényesség elveinek további fejlődéséről tanúskodik.

A szovjet nép vezére, a nagy Lenin arra tanított, hogy a szocialista állam képviselőinek maguknak is termelőmunkával kell foglalkozniok, maguknak kell végrehajtaniok az általuk alkotott törvényeket, maguknak kell ellenőrizniük, hogy a törvényeket mások megtartsák, végül pedig közvetlenül felelősek választóiknak.

A szovjet képviselők nem hivatásos politikusok és igazgatási szakemberek, hanem túlnyomó többségükben munkások és parasztok, akik képviselői tevékenységüket összeegyeztetik a kommunista építés ilyen vagy olyan területén végzett munkával. A szovjet képviselőknek példát kell mutatniok a munkához való szocialista viszonyra, szoros kapcsolatot kell fenntartaniok a dolgozókkal s képviselői tevékenységükben azok akaratát és érdekeit kell kifejezniök.

Nem véletlenül hangsúlyozta tehát N. Sz. Hruscsov az SZKP XX. kongresszusán, hogy az alkotmányban lefektetett visszahívási jogot következetesen alkalmazni kell azokkal a képviselőkkel szemben, akik nem igazolták a népnek irántuk megnyilvánuló bizalmát.

A képviselők visszahívásának rendjét sza-

bályozó törvény fontos előfeltétele annak, hogy biztosítva legyen e demokratikus jog tényleges gyakorlása a választók által.

A képviselők visszahívásának rendjét szabályozó törvény a szocialista választási rendszer alapvető elvén — a képviselőnek választóival szemben fennálló felelősségén és beszámolási kötelezettségén — épül. A törvény V. I. Leninnek abból a határozott útmutatásából indul ki, hogy semmiféle képviseleti intézmény sem lehet következetesen demokratikus, ha nem valósítja meg a képviselőnek választói által történő visszahívását.

A képviselőknek ez a felelőssége választóik iránt, illetve ezeknek joga arra, hogy visszahívhassák a nem megfelelő képviselőt, már a szovjet hatalom első dekrétumaiban megállapítást nyert. Az Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottság V. I. Lenin előterjesztésére már 1917 decemberében elfogadta a visszahívási jogról szóló dekrétumot; ezt aztán a szovjet alkotmányban újból megerősítették.

A Szovjetunió Alkotmányának 142. cikkelye leszögezi, hogy minden egyes képviselő köteles beszámolni választóinak mind a saját, mind az illető szovjet munkájáról, emellett bármikor visszahívható a megállapított eljárás keretében. A mostani törvényt is azért alkották meg a párt és a kormány kezdeményezésére, hogy a választóknak a Szovjetunió Alkotmánya 142. cikkelyében leszögezett e jogának gyakorlásához biztosítva legyenek a szükséges előfeltételek.

A törvény praeambuluma megállapítja, hogy a képviselők visszahívásának joga, mint a szocialista demokratizmus egyik alapelve, a dolgozók hatalma teljességének kifejezője s a képviselőnek tényleges felelősségét biztosítja választói irányában. A törvény ezután két olyan indokot határoz meg, amelyeknek alapján a választók többségének határozatával a képviselő bármikor visszahívható. E két indok: ha a képviselő nem igazolta a választók bizalmát vagy olyan cselekményt követett el, amely nem méltó a szovjet képviselő magas tisztségéhez.

Az új törvény tüzetesen szabályozza a Szovjetunió Legfelső Szovjetje képviselőinek visszahívásával kapcsolatos kérdéseket.

A képviselők visszahívására irányuló javaslat előterjesztésének jogát a törvény a dolgozók társadalmi szervezetei számára, valamint a munkásoknak, alkalmazottaknak és kolhoztagoknak vállalatonként, intézményenként és kolhozonként, a katonai szolgálatot teljesítőknek pedig katonai egységenként megtartott közgyűlései számára biztosítja.

A visszahívás kérdésében maguk a választók döntenek a megfelelő választói körzet gyűlésén; a határozatot szótöbbséggel, nyílt szavazás útján hozzák.

A törvény elrendeli a szavazás rendjére vonatkozó szabályok megtartásán őrködő körzeti választási bizottságok létesítését a dolgozók képviselőiből.

A törvény — biztosítva a képviselők visszahívásának legegyszerűbb és legdemokratikusabb rendjét — egyidejűleg azokat a feltételeket is megszabja, amelyek biztosítékot nyújtanak a képviselői jogkörtől való alaptalan megfosztás ellen. A törvény különösen a társadalmi szervezetek ama kötelességéről rendelkezik, hogy közöljék a képviselővel a visszahívására irányuló javaslat felvetésének okait s biztosítsák számára ezzel kapcsolatos észrevételeinek előterjesztését.

Az új törvény a szovjet szocialista demokrácia további kiterjesztésének világos bizonyítéka; e törvény elő fogja segíteni a képviselők és a választók kapcsolatának szilárdulását, növeli a képviselők felelősségét a néppel szemben.

*

A szovjet állam fejlődésének minden területén erejének hatalmas forrása, valamennyi szerve tevékenységében a demokratikus alapelvek és a törvényesség követelményei továbbfejlesztésének kezdeményezője a Kommunista Párt volt és marad.

A Kommunista Párt különböző utakon és eszközökkel vonja be a tömegeket az összes államügyek igazgatásába. Az egyik ilyen eszköz a legfontosabb szovjet törvények össznépi megvitatása.

Vegyünk néhány példát.

1957. márc. 31-től máj. 4-ig megvitatták a Szovjetunióban az ipari és építőipari igazgatás szervezetének további tökéletesítéséről szóló törvénytervezetet. Ebben az időszakban több mint 514 ezer gyűlést tartottak, amelyeken több mint 40 millió dolgozó vett részt, s közülük több mint kétmillió adta elő észrevételeit és javaslatait az iparigazgatás vezetésének megjavítására vonatkozólag.

Országunkban ezt követően kezdődött meg a kolhozrendszer továbbfejlesztésével és a gép- és traktorállomások átszervezésével kapcsolatos kérdések megvitatása. 1958. márc. 1—25. között több mint 500 ezer munkásgyűlést tartottak, amelyeken közel 50 millió ember vett részt. Észrevételeit és javaslatait e gyűléseken több mint 3 millió állampolgár terjesztette elő.

Nem olyan régen vitatták meg a Szovjetunióban az SZKP kezdeményezésére az ország 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési tervét. N. Sz. Hruscsov elvtársnak az SZKP XXI. kongresszusára készülő beszámolójának téziseit 968 ezer gyűlésen vitatták meg; ezeken a gyűléseken több mint 70 millió ember vett részt.

A terv megvitatása során több mint négymillió ember adta elő javaslatait, beleértve azt a 650 ezer levelet és hozzászólást, amelyet a dolgozók küldtek a pártszervekhez, valamint az újságok és folyóiratok szerkesztőségeihez.

Széles körben vitatták meg a népművelés továbbfejlesztéséről és az iskolának az élettel való kapcsolata erősítéséről szóló törvényt is.

A Kommunista Párt minden eszközzel támogatja a szocialista demokrácia fejlődését, ezért felkarolja a dolgozók kezdeményezéseit, öntevékenységük minden megnyilvánulását. A kommunisták és a komszomolisták az első sorokban küzdenek a szocialista verseny széleskörű kiterjesztésének kezdeményezői között, mert a versenyt V. I. Lenin az egyik legfontosabb formának tekintette a népnek az állami feladatok megoldásába való bevonása szempontjából. A kommunizmus hatalmas méretekben kibontakozó építésének feltételei között a szocialista verseny fejlődésének új szakaszába, a kommunista munkabrigádok versenyének szakaszába lépett.

Az SzKP kezdeményezésére továbbfejlődtek a kolhoz-demokrácia alapelvei, jelentősen növekedett az utóbbi években a szakszervezetek szerepe a vállalatok életében, mindenütt felélénkült a dolgozók küldötteinek helyi szovjetjei mellett tevékenykedő állandó bizottságok munkája.

Az SZKP kezdeményezésére az utóbbi években jelentősen megnövekedtek a szövetséges köztársaságok jogai a gazdasági és kulturális építés területén, ami ugyancsak meggyőzően bizonyítja az SZKP gondoskodását a szocialista nemzetek felvirágzásáról, a Szovjetunió keretében történt egyesülésük demokratikus alapelveinek érvényesüléséről.

Az SZKP-nek a szovjet államban vitt vezető szerepe — a Szovjetunió minden sikerének záloga.

A szovjet állam életének minden területén erejének leghatalmasabb forrása mindig a Kommunista Párt vezetése volt és marad.

Ismeretes, hogy a szovjetellenes propaganda sok embert megzavart azzal az állítással, hogy a Szovjetunióban érvényesülő egypártrendszer állítólag annak antidemokratikus felépítéséről tanúskodik. A pártok száma azonban egyáltalán nem ismérve valamely rendszer demokratikus voltának. Mindenki jól tudja, hogy számos tőkés országban többpárt-rendszer uralkodik, ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy ezekben az országokban nincs igazi demokrácia, hanem önkény és törvénytelenség érvényesül. Ha valamely rendszer demokratikus voltának megítélésénél a pártok számából indulunk ki, úgy el kellene ismernünk, hogy például a cári Oroszország, amelynek antidemokratikus voltában aligha kételkedhet bárki is, a világ legdemokratikusabb országa volt, mert, mint ismeretes, ott a pártok megszámlálhatatlan tömege működött.

A Szovjetunióban a Kommunista Párt monopol-helyzete a szocialista forradalom fejlődésének történeti feltételei folytán alakult ki, ami a szovjet nép politikai fejlődésében megtett út törvényszerű kifejeződése. A Kommunista Párt, mint a szocialista átalakulás vezetője már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom időszakában maga köré tömörítette a dolgozók és kizsákmányoltak túlnyomó többségét, kiragadva őket a burzsoá és kispolgári pártok befolyása alól.

A forradalmi események során a szovjet nép a gyakorlatban mérte le az Oroszországban működött fő politikai pártokat, s meggyőződött arról, hogy a Kommunista Párt az egyetlen olyan párt, amely következetesen védelmezi s meg is tudja védeni a dolgozó nép érdekeit. Ezért van az, hogy a szovjet nép, mely az Októberi Forradalomban a Kommunista Párt vezérlete alatt vívta ki a győzelmet, e párt köré tömörült és rábízta az ország kormányzását.

A szocializmusnak országunkban aratott győzelme folytán új társadalom jött létre, amelyben nincsenek antagonisztikus osztályok, sőt nincsenek olyan társadalmi csoportok sem, amelyeknek érdekei ne esnének egybe. A Szovjetunióban ezért nincs társadalmi talaj a Kommunista Párton kívül más pártok létezése számára. A Kommunista Párt az egész szovjet társadalom érdekelt képviseli és védelmezi.

A szovjet emberek teljes joggal beszélnek arról, hogy a Kommunista Párt korunk esze, becsülete és lelkiismerete.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az egypárt-rendszer nem minden esetben kötelező a szocialista tábor valamennyi országa számára is. A népi demokratikus országokban a kialakult történeti feltételek következtében számos politikai párt van, a vezetőszerep azonban a kommunista és munkáspártok kezében van s ott is kell lennie, mert e pártok ragyogó jövő felé vezetik a dolgozó tömegeket a marxizmus—leninizmus legyőzhetetlen lobogója alatt.

Kerimov, D. — Javics, L.

Az alkohol okozta bűnözés a külföldi törvényhozás tükrében*

Az alkoholtartalmú italok bűnre vivő hatása régóta közismert tény, és világszerte foglalkoztatja a hatóságokat és a társadalmi szerveket. Az alkoholos bűnözés elleni jogi harc legjobb módszereinek a kialakítása azonban mindmáig megoldatlan. Az egyes országok jogrendszerei különféle utakon járnak, az eredmények azonban sehol sem eléggé meggyőzőek ahhoz, hogy valamelyik megoldás elfogadásával a büntetőjogász nyugodt lelkiismerettel mondhatná: ennél többet jogi eszközökkel elérni nem lehet.

A magyar büntetőjogászok új btk. előkészítő munkálatain dolgoznak. E munkálatokhoz kíván segítséget nyújtani az alább következő tanulmány úgy, hogy a jogösszehasonlítás eszközével áttekinti a kérdés legfontosabb ágait.

Uralkodó felfogás szerint az alkoholfogyasztás okozta elmezavar kétféle: *a)* heveny alkoholizmus vagy részegség, és *b)* idült alkoholizmus.

A részegségnek két fokozatát szokás megkülönböztetni. Egyiket italosságnak (kapatosság) nevezhetjük. Ez az állapot „együtt jár a figyelem csökkenésével, a reakció-idő meghosszabbodásával, ami azt az időtartamot jelenti, mely a veszély észlelése és a vele szemben alkalmazott védekezés között eltelik. Maga után vonja a reflektórikus reakciók biztonságának csökkenését, és okozója tekintélyes számú, nem szándékos, könnyelmű vagy hanyag bűncselekménynek. Németországban, Svédországban és Svájcban közzétett statisztikák alapján úgy látszik, hogy a közlekedési baleseteknek legalább egyharmada túlzott alkoholfogyasztásból ered... Ez az arány nem csupán a vezetőkre vonatkozik, hanem a balesetek áldozataira is."[1]

A részegség másik fokozata a szoros értelemben vett részegség, „a szellemi zűrzavar tipikus állapota".[2] A részeg ember agresszív, rendkívül ingerlékeny. Badonnel szerint a részegség megszünteti azt a lelki, főként értelmi ellenőrzést, melyet az ember saját indulatai felett gyakorol, ugyanakkor izgalmi állapotot teremt, fokozza az elszenvedett sérelmekből származó elkeseredést, erősíti a visszafojtott hajlamokat. „Az agresszivitás felszabadul és megnövekszik, legyen szó akár erotikus hajlamokról, féltékenységről, ellenszenvről, sértett érdekekről, családi gyűlölködésről, akár hajdani érzelmi traumákról, melyek már alig tudatosak... (a részegség) növeli a sértődékenységet, ingerlékenységet, brutalitást és megmérgezi a vitákat. De a részegség ezenkívül valódi izgalmi-motorikus formákban is jelentkezhetik, valódi pathológikus állapotokban, amelyek meglehetősen hasonlítanak az epilepsziások dühöngésére, és nyomukban gyakran amnézia jár."[3]

Az idült (krónikus) alkoholizmus — azonkívül, hogy megtámadja a gyomrot és különösen a májat — káros hatással van az egyén szellemi képességeire és jellemére, érvényre juttatva abban az agresszív és antiszociális vonásokat. „Együtt jár vele az erkölcsi fogalmak kivesszése, amit az alkoholéhség állapota súlyosít... a krónikus alkoholizmusból heveny deliriumos epizódok (delirium tremens) származnak. Gyilkosságok, testi sértések következnek be azért, hogy a deliráló megmeneküljön a veszélytől, melyről a roham során azt hiszi, hogy fenyegeti őt."[4]

A tanulmány az idült alkoholizmusból származó kóros elmeállapotúak bűnözésével nem foglalkozik, hanem azt a bűnözést vizsgálja, amelyet részeg állapotban követnek el.

I.

A törvényhozókat és jogalkalmazókat évezredek óta foglalkoztatja a kérdés, hogyan kell az ittas állapotban elkövetett büntetendő cselekményeket megítélni — írja F. Böckel.[5]

A 19. század végéig kialakult nézeteket és jogi megoldásokat vázlatosan a következőkben mutatjuk be:[6]

Volt olyan álláspont, mely az ittasságot *enyhítő* körülményként kezelte, így a római jogban a Digesták egyes rendelkezései. Ennek az álláspontnak egyik középkori híve, Antonius Matthaeus holland jogtudós, már különbséget tesz az elkövetők között aszerint, hogy alkalmilag lerészegedett személyről vagy szokásos ivóról van-e szó. Az enyhébb kezelést csak az előbbieknél tartja indokoltnak, míg utóbbiaknál a rendes büntetés alkalmazását helyesli.

Többen — így a XVI. század neves olasz jogtudósa, Julius Clarus — azt az álláspontot képviselték, hogy az ittasság a szándékos elkövetés megállapítását kizárja, de a gondatlanét nem; ezért különös büntetést igényel.

Korán felmerült az a nézet is, hogy az ittasságot *súlyosító* körülményként kell értékelni. Aristoteles és Quintilianus szerint ittasan elkövetett bűncselekmény esetében kétszeres büntetés alkalmazására van szükség: egyiket a bűntettért, másikat az ittasságért kapja az elkövető.

* A probléma hazai vonatkozásaira még külön tanulmányban térünk vissza. *H. S.* és *Sz. J.*

[1] R. Vouin és J. Léauté: Droit pénal et criminilogie. Paris, 1956. Presses universitaires de France 261. és köv. old.

[2] R. Vouin és J. Léauté idézett munka.

[3] Badonnel: Alcoholisme et Etat Dangereux. Conferences du IIe Cours International de Criminologie, 175. és köv. old.

[4] R. Vouin és J. Léauté i. m.

[5] Fritz Böckel: Alkoholismus und Recht. Jena, 1908. H. Costenoble.

[6] H. Hoppe: Der Alkohol im gegenwärtigen und zukünftigen Strafrecht. Halle, 1907. Marhold. — Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, 1907. — Liszt: Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 14. Aufl. — Böckel i. m. alapján.

Ez az álláspont érvényesült pl. I. Ferenc francia király 1536. évi törvényében, mely egészen 1785-ig hatályban volt. *Csak* súlyosító körülményként értékelte pl. az ittasságot a régebbi angol jog.

Az újkor törvényhozásában jelentkezett az az álláspont, hogy a vétlen leittasodás kizárja vagy nagymértékben csökkenti a beszámíthatóságot, de a felróható ittasság nem zárja azt ki, esetleg csak a büntetés súlyát csökkenti.

Más nézet szerint, pl. a középkori német, olasz, holland és portugál jogban, csak a leittasodás az, amiért az ittas állapotban bűnt elkövetőt meg kell büntetni. A leittasodást, mint sui generis bűntettet bünteti a kánonjog is, mégis ha a lerészegedés teljes, a büntethetőség megszűnik.

Böckel könyvének megírása idején (1908) — amikor tehát a polgári demokratikus országok büntetőtörvénykönyvüket már megalkották — a fennálló törvényhozási megoldásokról a következő áttekintést adja:

A svéd, román, angol, ír és skót jogban, valamint az Egyesült Államok büntetőjogában az ittasság *nem* mentesítő (beszámítást kizáró vagy korlátozó) körülmény. A finn btk., mely 11. §-ában úgy rendelkezik, hogy enyhébben kell büntetni az elkövetőt, ha nem volt értelmi képességének teljes birtokában, kiveszi e szabály hatálya alól a bódulatot és a tettesnek felróható más, hasonló szellemi zavart. A cári orosz büntetőtörvény a tettes ittasságára nincs tekintettel, csupán két bűntettnél (istentisztelet megzavarása és hatóságsértés) engedi meg az ilyen eredetű beszámíthatatlanság figyelembevételét.

Az osztrák btk. nem rekeszti ki a részegséget a beszámítást kizáró elmezavar eseteinek köréből, de mint kihágást bünteti akkor, ha ebben az állapotban bűntettet követtek el, mely a tetteseknek az ittasság miatt nem számítható be.

Szigorú álláspontot foglal el az olasz kódex: a beszámítás kizárása, illetőleg csökkenése érvényesül ugyan azzal szemben is, akinél a beszámíthatóságot ittasság csökkentette vagy zárta ki, de ha a leittasodás a tettesnek felróható módon keletkezett, akkor büntetés alkalmazására mindenképpen sor kerül. A büntetés beszámíthatatlan állapot esetén enyhébb, mintha az elkövetés józanul történt volna, korlátozottan beszámítható állapotban levő tettesre azonban ilyenkor jóval szigorúbb büntetés vár, mintha önhibáján kívüli ittasságban cselekedett volna. Mindkét esetben emelkednek a büntetések, ha az ittasság szokásszerű.

Enyhítő körülményként értékeli a részegséget a két ibér btk., de e szabály érvényesülését különböző feltételekhez kötik:

A portugál btk. akkor enyhíti a büntetést, ha a részegség *1.* nem volt teljes és nem volt a tettes által előrelátható (közömbös, hogy megelőzte-e vagy követte-e a bűntett elkövetésének elhatározását), *2.* ha nem volt teljes, és — jóllehet nem bűntett elkövetése céljából — a bűntett elkövetése előtt, a tettesnek felróható módon keletkezett, végül *3.* teljes volt, és a tettesnek felróható módon, a bűnelkövetésnek az elhatározása után, de bűnös szándék nélkül keletkezett.

A spanyol btk. szerint akkor enyhítő körülmény az ittasság, ha *1.* nem szokásszerű, vagy *2.* a bűnelkövetés elhatározásánál később keletkezett.

Vannak országok, amelyekben a felróható ittasság állapotában elkövetett bűntettet a gondatlan elkövetési formára (ha van ilyen) meghatározott büntetéssel sújtják.

Végül a legtöbb országban, így Magyar-, Német-, Francia- és Svédországban, Belgiumban, Hollandiában, Dániában és Bulgáriában a részegséget, mint bűnösségi körülményt a büntetőkódex nem említi, amiből következik, hogy az alkoholos állapot, mint a beszámítást kizáró vagy korlátozó körülmény, — más eredetű szellemi zavaroktól nem különbözően — hatásfokának megfelelően érvényesül.

Érdekes ezt a kort szemügyre venni abból a szempontból is, hogy büntetőtörvényei a részegséget magát (amikor az nem vezetett bűncselekmény elkövetésére) büntetik-e vagy sem?

A legtöbb akkori törvény a részeg állapotot csak akkor büntette, ha nyilvános helyen jelentkezett. Ez volt a helyzet az angol, francia, norvég, svéd, hollandi, osztrák (Galícia és Bukovina területére) és a magyar jogban. A legtöbb jogban azonban — az említett feltétellel is — a részeg állapot csak akkor vont maga után büntetést, ha botrányt idézett elő (így pl. Németországban és nálunk). Másutt — mint Belgiumban — a büntethetőségnek az a feltétele, hogy a részeg egyén másokat veszélyeztessen, vagy pedig — mint Norvégiában — mindössze az, hogy kifogásolható magatartást tanúsítson.

Az angol törvény emelkedő büntetéseket ír elő aszerint, hogy a nyilvános részegség elsőízben, visszaesőként, illetőleg rendzavaró vagy veszéllyel járó módon nyilvánul meg.

Egyes jogrendszerekben a nyilvánvaló részegség elegendő a tényálláshoz. Az olasz jog nyilvánvaló, teljes részegséget kíván meg. Oroszországban a részegség büntetőjogilag akkor releváns, ha eszméletlenséget okoz, vagy közfelháborodásra vezet. Vannak mindezektől eltérő szabályok is.

E vázlatos összehasonlításból is látható, hogy az évszázadok folyamán különböző, sokszor egymással ellentétes álláspontok érvényesültek. Nemzetközileg érvényesülő megoldási elvekről nem beszélhetünk. Sok az olyan jogrendszer, amelyben a szabályozás szembetűnően kazuisztikus: a gyakorlati szükséghelyzet bélyegét viseli. Megállapítani mindössze a következőket lehet:

a) Az újkorban mind erősebben érvényesül a különbségtétel a vétkes és a nem vétkes (önhibán kívüli) lerészegedés között, utóbbi alatt főként a leitatás esetét értve.

b) Fokozatosan tért hódít az a felismerés,

hogy az egyes esetek közt a részegség foka szerint is különbséget kell tenni, és a „teljes" részegség a beszámítást kizárja.

c) Különböző korok különféle megoldásai olykor visszatérnek; tartósan követett irányvonal még abban a kérdésben sem érvényesül, hogy az ittasság a jogi megítélést enyhítő vagy súlyosító irányban befolyásolja-e.

Annyi azonban kétségtelen, hogy az alkalmazott büntetőjogi megoldásokkal „nagyon keveset értek el".[7]

Ennek egyik oka kétségtelenül a halódó kapitalizmus korának az a jellegzetessége, hogy mind morális, mind jogi téren egyre inkább képmutatásra kényszerül. Emberszeretetet, áldozatkészséget és törvénytiszteletet az uralkodó kisebbség csak a kizsákmányolt többség részére hirdet, de mindezt a maga részére egyre kevésbé veszi komolyan. Az alkoholellenes törvények is csak fügefalevélként kerülnek a törvénytárakba. Világos, hogy nem veheti komolyan pl. a kábítószerek elleni küzdelmet az, aki hajórakománytételekben szállítja az ópiumot Kínába, és nem akarja őszintén elnyomni az alkoholizmust az az uralkodó osztály, amelynek az alkohol fegyvert jelent az osztályharcban. Kocsmáiban nemcsak anyagilag zsákmányolja ki a dolgozókat. Az ital mámora ahhoz is kell neki, hogy ezzel nyisson levezető csatornát a kizsákmányolás és jogfosztás szülte elkeseredésnek. A kocsmába szoktatott munkás nem jár illegális tanulókörbe, nem szíveli a pártfegyelmet, és káros szenvedélyén át bármikor könnyen megközelíthetik a spiclik és provokátorok. A fenyegető forradalmat a szesz mámora segítségével könnyebb zajos, de veszélytelen „ribillióvá" változtatni. Ezt mintegy belekalkulálják a munkabérbe: „Levesre telik, meg kenyérre / S fröccsre, hogy csináljon ricsajt." (József Attila)

A hatástalanság tehát, melyet Hoppe panaszol, nem a jogszabályokon, hanem azon múlt, hogy az alkoholizmus *tényleges* leküzdése nem fért össze a kapitalizmus érdekeivel.

II.

Napjainkban is az a helyzet, hogy a jogi megoldások a különböző országokban nagy változatosságot mutatnak. Számos területen ma is a félszázad előtti büntetőkódexek hatályosak.

Ha a kodifikáció számára a nemzetközi tételes anyagból tanulságokat akarunk levonni, mellőzhetetlen annak elvi szempontok szerinti csoportosítása. A lényeges kérdés az: mennyiben alkalmazhatók a büntetőjogi felelősség kizárása vagy korlátozása tekintetében általánosan elfogadott jogelvek olyan személyre, aki alkoholtól befolyásolt elmeállapotban tanúsít a társadalomra veszélyes magatartást?

Ebből a szempontból a különböző szabályozási módok három csoportba oszthatók.

I. Az első csoportban a beszámíthatatlanságot vagy korlátozott beszámítást eredményező pszichikai állapot eredete közömbös, nincs tehát jelentősége annak, hogy részegség vagy más ok hozta-e létre. Röviden: az e csoportba tartozó jogi megoldás az ittasság vonatkozásában nem diszkriminál.

II. A második csoportban a teljes diszkrimináció a szabály: nem eredményez büntetlenséget, illetőleg enyhébb megítélést a megzavart elmeállapot akkor, ha részegségből ered.

III. A harmadik csoportba azok a jogi konstrukciók tartoznak, amelyek számolnak ugyan az ittassággal, de nem diszkriminálnak, hanem ezt az állapotot — teljes beszámíthatatlanságot eredményező esetben — sajátosan értékelik, mégpedig háromféle változatban:

a) Ahol a törvényi tényállás szándékos elkövetésről beszél, ott mellőzik a szándék megállapítását, és a felelősségrevonást csak gondatlan cselekmény címén teszik lehetővé.

b) A tettest a részeg állapotban elkövetett bűncselekményért nem büntetik meg, de a lerészegedésért igen.

c) Sui generis bűntettért büntetik meg a tettest.

Az actio libera in causa esetét fejtegetéseinkben mellőzzük, mert annak büntetendősége tekintetében a törvényhozások általában megegyeznek.

Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy az ismertetett három főcsoport az egyes tételes szabályozásoknak — a dolog természeténél fogva — nem lehet pontosan a „testére szabva", utóbbiak tehát e kategóriákba többnyire nem illeszkednek maradéktalanul. Nem szólva most a lényegtelen, a tudományos célú általánosításnál elhanyagolandó különbségekről, azt meg kell állapítani, hogy az elvek a beszámítást kizáró és a beszámítást korlátozó ittasság megítélésénél nem érvényesülnek egyformán. Ezért e kétféle vonatkozásban az anyagot külön-külön kell megvizsgálni.

A. Beszámíthatatlanságot eredményező teljes ittasság

1. Diszkriminációs szabály nincs. A legtöbb európai ország büntetőjoga ebbe a csoportba tartozik. Így Anglia büntetőjoga, továbbá az osztrák, belga, bulgár, csehszlovák, dán, finn, francia,[8] görög, holland, német (NSZK és NDK),

[7] Jegyzet: Hoppe i. m.

[8] Franciaországban a bírói gyakorlat — melynek a Code Pénal szövege (64. §.) eléggé tág értelmezési lehetőséget nyújtott, — szűkítette a törvény értelmét: „... ha az ittasság eseti, pl. valaki olyan ital fogyasztásától részegedett le, amelynek természetét nem ismerte, és ezután követett el bűntettet, büntetőjogilag nem felelős. Ha valaki tudatosan fogyasztott szeszesitalt, de nem gondolt arra, hogy törvénysértést kövessen el, csupán a bekövetkezett részegség után, a gyakorlat arra hajlik, hogy az akaratnak és az öntudatnak ebből eredő zavara ellenére elismerje, hogy a felelősség fennmarad." (Fréjaville: Manuel de droit criminel, 1956.) Ezek szerint a francia bírói gyakorlat a később, 3. alatt említett megoldást követi. Megjegyzendő, hogy a Code Pénalban a korlátozott beszámíthatóság kategóriája nem szerepel.

spanyol és svájci kódex, és idesorolható a lengyel btk. tervezete is. A nem-európai országok közül ide tartozik többek közt a japán és a chilei kódex.

A mai angol jog álláspontját az alábbiak fejezik ki:

„Ha alkoholos kilengés eredményeképpen ténylegesen időleges elmezavar következik be, ez épp oly teljes védekezést jelent a bűntett vádjával szemben, mint bármi más okból létrejött elmezavar."[9]

2. Diszkrimináció csak azoknál érvényesül, akik vétkesen ittasodtak le és tudták, hogy ilyen állapotban társadalomveszélyesek. Ebbe a csoportba tartozik a jugoszláv és a mexikói kódex.

A jugoszláv btk. 6. cikkének (3) bekezdése szerint „büntetőjogilag felelős a tettes, ha alkohol fogyasztásával vagy más módon maga idézte elő átmeneti elmezavarát, noha tudatában volt avagy tudatában kellett lennie vagy lehetett, hogy ilyen állapotban bűncselekményt követhet el".[10]

A mexikói btk. 34. §-a szerint a felelőséget kizárja:

„3. A teljes ittasság, amely az észt egészen elveszi, ha ez nem szokásszerű, és a vádlott korábban nem követett még el ittas állapotban bűncselekményt; de ekkor sem mentesül az ittasságért járó büntetéstől, sem a polgári jogi felelősségtől."

A mexikói kódex ilyen esetben — mikor tehát a terhelt szokásszerű ivó, vagy korábban már követett el ittas állapotban bűncselekményt — gondatlan deliktumért büntet.

Az idézett kódexek a teljesen ittas személyek egy részének azon az alapon számítják be a részegen elkövetett cselekményt, hogy a formailag megvalósított bűntetthez fűződő pszichikai kapcsolat helyébe a bűncselekményekre általánosságban vonatkoztatott negligentia pótszerét illesztik: az elkövető tudta, illetőleg tudnia kellett, hogy részeg állapotban bűncselekményt követhet el, és ennek ellenére mégis leitta magát.

A forma szerint megvalósult bűncselekményre vonatkozó, konkrét bűnösség helyett ilyen „generalizált gondatlanság" szerepeltetése elvileg nem kifogástalan jogi megoldás.

3. Diszkrimináció mindazoknál érvényesül, akik vétkesen (szándékosan vagy gondatlanul) ittasodtak le. Ebbe a csoportba Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia és Törökország tartozik, továbbá az ausztráliai államszövetség államai közül Queensland és Tasmania.

A norvég btk. 45. §-a szerint, — ha valaki önhibájából került az öntudatlanság vagy öntudatzavar állapotába és ennek során olyan cselekményt követ el, mely gondatlan elkövetés esetén is büntetendő, a gondatlan elkövetési módra megállapított büntetéssel kell büntetni.

Az olasz btk. 92. §-a szerint az ittasság nem zárja ki a beszámítást akkor, ha nem származik véletlenből vagy erőhatalomból. Ugyanezt a 91. §. — pozitív fogalmazásban — a teljes ittasság esetére külön is kimondja. A szokásszerű iszákosokkal szemben az olasz jog annyira megy, hogy büntetésük emelését írja elő (94. §).

A portugál btk. 43. §-a szerint nem számítható be a cselekmény azoknak, akik az elkövetéskor szellemi képességeik használatától meg voltak fosztva, amennyiben ez az állapotuk akaratuktól függetlenül keletkezett. Az 50. § értelmében a teljes ittasságnak akkor nincs a büntetőjogi felelősséget kizáró hatása, ha szándékos.

A román btk. 129. §-a szerint: „mentesül a felelősség alól az, aki a bűncselekményt szeszes ital . . . által előidézett teljes ittasság állapotában követte el, ha ez az állapot a bűncselekmény elkövetője által teljesen előre nem látott, és akaratától teljesen független körülménynek tudható be."

A török btk. 48. §-a értelmében a beszámítást kizáró elmezavar szabálya alól „kivételek az olyan bűntettek, amelyeket önhibából eredő ittasság állapotában . . . követtek el."

A most ismertetett megoldási mód még aggályosabb, mint a 2. pontban említett. A jogszabály annak a pszichikai kapcsolatnak a helyébe, mely a terheltet az ittas állapotban megvalósított cselekményhez fűzné, azt a pszichikai kapcsolatot állítja, amely a leittasodáshoz fűzi őt, és emellett még in abstracto sem írja elő annak az előrelátását, hogy ebben az állapotban bűncselekményt követhet el.

Az ilyen megoldás olyan mozzanat (szeszfogyasztás) bűnös volta alapján ítéli meg az ittasan megvalósított cselekmény (pl. emberölés) bűnös voltát, amely mozzanat a cselekménynek nem tényállási eleme (identitás hiánya). Az ide tartozó kódexek egy részében a vétkes leittasodás magában véve nem is büntetendő, más kódexekben pedig csak kihágás. A részegen megvalósított cselekmény megbüntetését tehát vagy a nullum crimen sine lege elvével, vagy a kérdéses kódexek különös részével bajos összeegyeztetni.

Ezek a kifogások indítottak egyes, a diszkrimináció eszméjéhez ragaszkodó törvényhozásokat a — külön tárgyalandó — ittas állapotban elkövetett bűntett bevezetésére.

4. A teljes diszkrimináció — látszólag — a szovjet jogban, továbbá az ausztráliai államszövetség tagállamai közül New South Wales, Victoria, South Australia és West Australia jogában érvényesül.

Az OSzFSzK btk. — melyben a korlátozott beszámíthatóság kategóriája nem szerepel — 11. §-ában nem tartalmaz diszkriminációs szabályt. Az ezen §-hoz fűzött hivatalos megjegyzés azonban kimondta, hogy „e szakasz hatálya nem terjed ki arra, aki ittas állapotban követett el bűncselekményt."

Ezt a rendelkezést a Szovjetunió 1958-ban elfogadott büntetőjogi Alapelvei szinte szószerint átvették.

[9] Palmer: Harris's criminal law. 1954. 19. kiadás, 34. old.

[10] Az 1959. évben módosított szöveggel kiadott btk. alapján készült nyers fordítás.

Miután az Alapelvek idézett szabálya az OSzFSzK Btk. említett rendelkezésével megegyezik, okszerűen feltételezhető, hogy annak értelmezése terén az elmélet és a bírói gyakorlat megmarad az OSzFSzK Btk. 11. §-ához fűzött hivatalos megjegyzéssel kapcsolatosan kialakított álláspontonon. Eszerint pedig a diszkrimináció csak látszólag teljes: „... A bűncselekménynek ittas állapotban való elkövetése nem hárítja el a bűnvádi felelősséget. A törvény az ilyen személyeket úgy tekinti, mint akik beszámítási képességgel bírnak. Csupán abban az esetben, amikor az ittasság alapján tényleges elmezavar (delirium tremens: idült alkoholmérgezésnél; patologikus ittasság: heveny alkoholmérgezésnél) lép fel, akkor az ilyen állapotban bűncselekményt elkövető személyt úgy kell tekinteni, mint aki beszámíthatatlan állapotban cselekedett."[11]

A szovjet jogot illetően világossá válik a helyzet, ha a szovjet pszichiátra álláspontját is megismerjük.

A bírósági elmekórtani tankönyv[12] a mértéktelen italfogyasztásból eredő pszichikus elváltozásokat két fő csoportba osztja: 1. a heveny alkoholmérgezésből eredő beteges állapot; 2. szeszes ital huzamosan történő, nagymérvű fogyasztása folytán beálló pszichikus zavar.

A heveny alkoholmérgezés ismét két formában jelentkezhetik: *a* közönséges ittasság és *b)* kóros (patologikus) ittasság alakjában.

A közönséges ittasság pszichikai elváltozásokat eredményez ugyan, mégis az ilyen állapotban levő ember „sok esetben megtartja azt a képességét, hogy felfogja, ami körülötte történik, és amit ő maga tesz. Kapcsolatát a valósággal nem veszti el, és környezetével is érintkezésben marad. Cselekedetei, ha nem is eléggé megokoltak, külső indítóokokkal állanak kapcsolatban és bizonyos célirányosságot mutatnak. Az illető elégséges mértékben ismeri fel a helyzetet és hozza ezzel összhangba magatartását... A közönséges ittasság a fennállása idején megfigyelhető pszichikus elváltozások jellegére figyelemmel nem sorolható a szellemi élet zavarai közé, és nem tartozik az alkoholos pszichózisokhoz."

Az OSzFSzK Btk. 11. §-ához fűzött hivatalos megjegyzéssel kapcsolatban írja a tankönyv: „Ezt a rendelkezést az indokolja, hogy 1. a közönséges ittasság nem tekinthető az idegélet zavarának; 2. ezt az állapotot az illető személy önként idézi elő saját magán, személyes tapasztalatból is tudva azt, hogy a leittasodásnak mik a jellegzetességei és következményei." Mindez természetesen nem vonatkozik a kóros ittasságra, mely az idegtevékenység beteges zavara, tehát minőségileg különbözik a közönséges ittasságtól. Még kevésbé tartoznak ide a krónikus alkoholizmus folytán beálló, maradandó testi-lelki elváltozások, mint delirium-tremens, alkoholos hallucináció, Korszakovszkij-féle pszichózis, dipszománia stb. De a krónikus alkoholizmus sem tekinthető önmagában az idegélet zavarának, tehát a beszámíthatóságot nem zárja ki; súlyos pszichikai elváltozás esetén a személyiség megváltozásának a foka és a jellege a döntő. Ahol a személyiség degradációja már eléri az idegbetegséggel egyenlő fokot, ott kell beszámíthatatlanságot megállapítani. Az akut alkoholos pszichózisok (pl. delirium tremens, alkoholos hallucináció) — ha ezek fennállása idején követték el a cselekményt — kizárják a beszámíthatóságot. Általában mindig meg kell állapítani a beszámíthatatlanságot, ha ténylegesen időleges elmezavar forog fenn.

A tankönyv idézett soraiból különösen az érdemel figyelmet, hogy a közönséges ittasság nem tekinthető az idegélet zavarának.

New South Wales és a másik három ausztráliai állam joga szerint a védelem hivatkozhatik az ittasság folytán beállott elmebetegségre, továbbá arra, hogy a vádlott — ittassága folytán — nem volt képes dolus directus kialakítására.

Ezekben a megoldásokban tehát nem a teljes részegség zárja ki a beszámítást, hanem az annak következtében fellépő pszichopatalógikus állapot (elmezavar). Ez azonban visszavezet az 1. pontban említett, legelterjedtebb megoldáshoz: a teljesen ittas személy „nem normális, patologikus állapotban van, elméje megzavarodott." Az elmezavar pedig — ha intenzitása eléri a törvényben megkívánt fokot — eredetére tekintet nélkül kizárja a beszámítást.

B. A beszámítást korlátozó, illetőleg enyhítő körülményként értékelendő — nemteljes ittasság

1. Diszkriminációs szabály nincs. A legtöbb btk. a korlátozottan beszámítható személyek között nem alkalmaz — az alkoholisták rovására — diszkriminációt, illetőleg az öntudatzavart, mint enyhítő körülményt akkor sem hagyja figyelmen kívül, ha alkoholos eredetű.

Ez a helyzet Ausztria, Belgium, Bulgária, Hollandia, Japán, Jugoszlávia, Németország (NDK és NSZK), Norvégia és Svájc kódexeiben.

Grönlandban a szinte korlátlan bírói szabadság folytán tárgytalan lenne a diszkriminációs szabály. Az elkövetőt beszámíthatatlan állapot fennforgása esetén is elítélik, de büntetés helyett kezelésnek vetik alá.

2. Diszkrimináció azoknál érvényesül, akik vétkesen (szándékosan vagy gondatlanul) ittasodtak le. Ebbe a csoportba a csehszlovák, finn, görög, mexikói, olasz és török btk. tartozik. Ide számítható az angol jog is. Szűk terjedelemben diszkriminál a portugál és a spanyol kódex.

A csehszlovák kódex szerint a csökkent be-

[11] „Nem mentesül a büntetőjogi felelősség alól az, aki a bűncselekményt ittas állapotban követte el." (12. cikk) (Pijontovszkij: A bűncselekmény tana. Menyságin-féle Szovjet büntetőjog 250. old.)

[12] A. N. Bunyejev és társai: Szugyebnaja pszichiatria. Moszkva, 1949. Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo Juridicseszkoj Lityeraturi.

számíthatóság enyhítő körülmény, de csak akkor, ha a tettes ezt az állapotát „különösen szeszesital fogyasztásával" nem maga idézte elő (21. § a) pont).

A finn btk. 4. §-a értelmében a korlátozottan beszámítható elkövető büntetése csökkentendő; így pl. a határozott ideig tartó szabadságvesztési tétel felső határa $^3/_4$-ére csökken. Ám az olyan részegség vagy más szellemi zavar, melyet a tettes maga okozott magának, nem lehet ilyen büntetéscsökkentés alapja.

A mexikói btk. 45. §-a szerint a nem teljes ittasság harmadik osztályú (tehát nyomatékos) enyhítő körülmény akkor, ha „véletlen és szándékolatlan", és az elkövetett bűncselekmény „azokhoz tartozik, amelyekre az ittasság ösztönöz".

Az olasz kódex ismeri a csökkent beszámíthatóságot, és kimondja, hogy az ilyen elmeállapotú elkövető büntetése „csökkentendő". Nem csökkenthető azonban a büntetése, ha az ittasság nem véletlenből vagy erőhatalomból származott (89. és 92. szakasz).

Büntetéscsökkentő hatása van a korlátozott beszámíthatóságnak a török btk-ban is azzal, hogy e szabály önhibából eredő ittasság esetében nem érvényesül (47. és 48. szakasz).

*

A spanyol btk-ban a leittasodás körüli vétkességnek általában nincs diszkrimináló hatása, csupán a kvalifikált gondatlanságnak: az ittasság akkor enyhítő körülmény, ha nem szokásszerű (9. szakasz 2. pont).

A portugál kódex 39. §-a is az enyhítő körülmények közt sorolja fel az ittasságot, „ha az 1. nemteljes és előre nem látott, akár a bűntett kitervelése utáni, akár nem; 2. nemteljes, szándékos, bűnös cél nélküli és nem a bűntett kitervelése utáni..." (21. pont). Itt tehát a szándékos leittasodás is csak akkor diszkriminál, ha „nem a bűntett kitervelése utáni".

Az angol jog vétkes eredetű, nemteljes ittasság állapotában elkövetett bűncselekmény esetén fenntartja azt a vélelmet, hogy a tettes szándéka kiterjed a szándékolt tevékenység természetes következményeire. Mégis „ahol a jogsértésnek különleges szándék a lényeges eleme, ott figyelembe kell venni az ittasság állapotát, amely a vádlottat képtelenné tette arra, hogy ilyen szándékot kialakítson, annak eldöntése végett, vajon a valóságban kialakította-e ezt a szándékot, mely szükséges ahhoz, hogy a kérdéses bűntett megvalósuljon."

„Ám ha az ittasság akaratlan, így pl. ha történetesen tréfa vagy csalás okozta, az így leittasodott személy ugyanolyan terjedelemben mentesül, mint elmezavar esetében."[13]

*

[13] Palmer i. m.

Az e pontban tárgyalt megoldás a gyakorlatban jelentékeny nehézségeket okoz, mert szaporítja az elbírálandó szubjektív mozzanatok számát. A bírónak nem csupán az elkövetett bűncselekmény, hanem a leittasodás vonatkozásában is vizsgálnia kell a szándék vagy gondatlanság fennforgásának és mineműségének a kérdését.

Itt is érvényesek továbbá azok a megjegyzések is, amelyeket az A. rész 3. pontjáról tettünk.

III.

Az ittas állapotban elkövetett bűntett

A II. rész áttekintéséből kitűnik, hogy a külföldi kódexek többsége nem diszkriminál. Ha az ittasság a beszámíthatóságot teljesen kizárta, nem állapítanak meg bűnösséget és nem alkalmaznak büntetést.

Ez a megoldás egyezik meg azzal — a modern büntetőjogban általánosan elfogadott — elvvel, hogy büntetni csakis azt lehet, aki a vádbeli tényállást bűnösen valósította meg. Miután pedig beszámítást kizáró elmezavar esetében bűnösség nincsen, a konkrét cselekményért a tettes (az actio libera in causa esetén kívül) nem büntethető.

A beszámítást kizáró rendellenes elmeállapot azonban ritkán állapítható meg kétséget kizáró módon. Egyfelől — az in dubio pro reo elv alapján történt — számos felmentés nem hat megnyugtatóan: a közvélemény egy része kétségbevonja a vádlott beszámíthatatlanságát. Másfelől előfordul a fordított eset is: a súlyos bűntettben megállapított bűnösség ellenkező irányú kétségeket ébreszt. E problémák természetesen a diszkriminációt nem alkalmazó jogrendszerekben jelentkeznek élesen.

Ha a kérdéses jogrendszer ismeri a korlátozott beszámíthatóság kategóriáját vagy egyébként elég rugalmas a büntetéskiszabási módja, akkor a második veszély nem jelentős. Ennél több gondot okozhat az előbbi: a teljes ittasság megállapításához szükségképpen kapcsolódó felmentés. További oka ennek az, hogy az elkövető a formálisan megvalósított bűntettel annak adta bizonyságát, hogy egyéniségében veszélyesség rejlik. Ha szokásos italfogyasztóról van szó, úgy elfogadhatónak látszik az az érv, hogy gyógyító intézkedés (elvonó kúra) elejét veszi e veszélyesség újbóli aktivizálódásának, ám ilyen intézkedéstől idegenkednek akkor, ha a teljes leittasodás eseti volt.

Ennek az aggálynak az orvosszereként vezette be a III. Bn. 14. §-a az ittas állapotban elkövetett bűntettet (a továbbiakban: ittas bűntett). Szerepel az ittas bűntett a német, görög, svájci és csehszlovák kódexekben is.

A német btk. 330a. §-a szerint: Aki szeszesitalok élvezése vagy más kábítószerek útján, szándékosan vagy gondatlanul, a beszámíthatóságot (51. § (1) bek.) kizáró bódultságba esik, ha

ebben az állapotban büntetéssel fenyegetett cselekményt követ el, fogházzal vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

A büntetés neme és mértéke nem lehet súlyosabb, mint a cselekmény szándékos elkövetését fenyegető büntetésé.

A görög btk. 193. szakasza szerint: Aki a 35. szakasz[14] esetén kívül szándékosan vagy gondatlanul lerészegedik úgy, hogy állapota a 34. szakasz szerint a beszámíthatóságot kizárja, és ebben az állapotban olyan tettet követ el, melyet egyébként bűntettként vagy vétségként kellene neki beszámítani, ha a tett vétség, 6 hónapig terjedő fogházzal, ha a tett bűntett, 2 évig terjedő fogházzal, büntetendő.

A svájci btk. 263. szakasza szerint: Aki önhibájú ittasság vagy kábultság folytán beszámíthatatlan, és ilyen állapotban bűntettként vagy vétségként fenyegetett cselekményt követ el, 6 hónapig terjedő börtönnel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

A csehszlovák btk. 186. §-a szerint: Aki szeszesital élvezete által vagy más módon — bár gondatlanságból — beszámíthatatlan állapotba kerül, és ezalatt büncselekményt követ el, 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő; ha azonban olyan bűncselekményt követ el, melyre a törvény enyhébb büntetést állapít meg, ezzel kell büntetni.

Az osztrák btk. 523. §-a szerint: Az ittasságot kihágás gyanánt kell büntetni annál, aki részeg állapotban olyan cselekményt követett el, melyet ezen az állapoton kívül bűntettként számítottak volna be neki (236. §). A büntetés egytől három hónapig terjedő elzárás. Ha az ittas személy tapasztalatból tudta, hogy részeg állapotban heves kedélyhullámzásoknak van kitéve, az elzárást szigorítani kell, nagyobb bűncselekményeknél hat hónapig terjedő szigorú elzárás alkalmazandó.

A *magyar jog* — talán praktikusan, de nem logikusan — csak akkor teszi megállapíthatóvá az ittas bűntettet, ha a beszámíthatatlan állapotban megvalósított tényálláshoz a törvény egyévi börtönnél súlyosabb szankciót fűz. A többi kódexekben ez a szempont nem játszik szerepet.

A magyar jogban a büntetési tétel egyévi börtön. Ha elfogadnók e bűntettkategória szükségességét — nem tartva elegendőnek magának a lerészegedésnek a pönalizálását —, akkor a büntetést enyhének kellene tartanunk, hiszen éppen a beszámíthatatlanságig részegek által végrehajtott legsúlyosabb cselekményekre hivatkozva sürgették az ittas bűntett bevezetését.

Az ittas bűntett bevezetésével dilemma elé kerültek a teljes ittasságukkal védekező vádlottak: Ha a bíróság nem állapítja meg beszámíthatatlanságukat, akkor a ténylegesen megvalósított bűntett szankciójával bűnhődnek, ha pedig megállapítja, akkor az ittas bűntett következményei sújtják őket. E dilemmából látszólag nincs kibúvó, viszont — mint minden dilemma — abban a logikai hibában szenved, hogy kétféle megítélési alapot alkalmaz. Beszámíthatóság esetén az elkövetett bűntettért büntet, beszámíthatatlanság esetén pedig az ittas bűntettért; előbbi esetben a bűnösség alapján, utóbbiban bűnösség nélkül (a lerészegedés „vétkessége" alapján).

Magának a lerészegedésnek a bűntetté nyilvánítása nem lenne kifogásolható. A részegség úi. társadalomveszélyes állapot: a részeg megbotránkozást okoz, zavarja a közlekedést, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy a járművek alá kerül, személyekben és dolgokban kárt tesz stb. Mindenki tartozik óvakodni attól, hogy ilyen állapotba kerüljön. Ebből következik, hogy a veszélyes lerészegedést büntetni kell, függetlenül attól, hogy a részeg megvalósította-e ebben az állapotban valamely bűntett tényállását vagy sem. Büntetésének bűnössége fokához, tehát ahhoz kell igazodnia, hogy milyen mértékben hibáztatható a lerészegedésért. A beszámíthatatlan állapotban kifejtett, öntudatlan „tevékenysége" — pszichikai kapcsolat hiányában — büntetőjogilag közömbös, nem befolyásolja bűnössége fokát, tehát a büntetés mértékét sem.

Az ittas bűntett viszont olyan konstrukció, melyre a fent említett dilemma visszaüt: vagy beszámítható volt a vádlott, és ez esetben az ittas bűntett büntetése (komoly cselekmény esetén) nem megfelelő szankció, vagy beszámíthatatlan volt, ez esetben a szankció igazságtalan.

Ízelítő a kérdés német irodalmából: „A szabály[15] dogmatikailag alig leküzdhető nehézségekkel jár: vagy az eredményfelelősség egyik eseteként fogható fel . . . ; akkor mint vétség nem hangolható össze a bűnösségi elvvel. Vagy megkíséreljük a bűnösségi elv megóvását, és a 330a. §-t ehhez képest szűkítően magyarázzuk: közveszélyes kábultság bűnös előidézése (így Kohlrausch); ekkor pedig az ittas cselekmény szubjekív követelményeinél kerülünk alig leküzdhető elhatárolási nehézségekbe."[16]

Kohlrauschnak az idézetben említett álláspontja azon alapszik, hogy a Strafgesetzbuch 51. §-ának (1) bekezdése értelmében a részegség folytán eszétől megfosztott egyén nem büntethető. Ezt „akkor, ha az illető mámorában közveszélyes, annak a lehetőségével kell kiegyenlíteni (?!), hogy azért büntetjük, mert vétkesen juttatta magát ebbe az állapotba."[17]

Az irodalomban uralkodó álláspont szerint az ittas bűntett csupán a büntethetőség feltétele. Welzel ezt dogmatikailag helytelennek mondja, álláspontja szerint az ittas bűntett funkciója

[14] Actio libera in causa.

[15] A német btk. 330a. §-a.

[16] Welzel: Das deutsche Strafrecht, 1958. 6. Aufl. 386. old.

[17] Kohlrausch—Lange: Strafgesetzbuch. 42. Aufl. 1959. 663. old.

abban áll, hogy konkrét bizonyítékát szolgáltatja a részeg személy közveszélyes voltának. Kohlrausch—Lange megfogalmazása szerint:

„Az *ittas tett*nek nem felelősségalapító, hanem csak *szimptomatikus* jelentősége van: csak azt bizonyítja, hogy a tettes részeg állapotban közveszélyes."

„A cselekmény *konkrét veszélyeztetési bűntett,* melynek sajátossága az, hogy veszélyességére visszakövetkeztetni csakis az objektív jogsértő eredmény alapján lehet."[18]

Kohlrausch szerint a szándéknak és gondatlanságnak nem kell átfognia a konkrét ittas cselekményt, de vonatkoznia kell „a) a részegségre, b) az abból eredő beszámíthatatlan állapotra, c) az ilyen állapottal járó saját veszélyességre, azaz a részeg állapotban fellépő bűntett-elkövetési hajlamra."[19]

Welzel tovább megy, és azt hangoztatja, hogy nem elegendő valamilyen bűntett objektív tényállásának a megvalósítása, mert éppen az akarat „irányától" függ, hogy megvalósul-e, és mily bűncselekmény. Pl. cementgyűrűk görgetése az úton lehet közlekedési kihágás, az út rongálása vagy gyilkossági kísérlet. Valamely dolog puszta elvétele sem bűncselekmény, hanem az eltulajdonítási szándék teszi azzá. „Szándékos bűntetteknél az akarat irányát semmiképpen sem lehet lealkudni."[20]

Ez utóbbi felfogás mellett erősen leszűkül az ittas bűntettre vonatkozó rendelkezés alkalmazásának a lehetősége, hiszen annak a beszámíthatatlan állapot az előfeltétele.

Az ittas bűntettel — ezen az alapvető problémáján kívül — számos részletprobléma is együtt jár. Példaként említjük közülük a tévedés kérdését. Vannak tévedések, melyeket éppen az ital okoz, és vannak olyanok, melyek a tettesben ettől függetlenül is felmerültek volna. Roeder az előbbieknél — de lege ferenda — lehetővé kívánja tenni a büntetés alkalmazásának teljes mellőzését.[21]

Nem vitás az irodalomban, hogy ugyanazon lerészegedés folytán elkövetett több cselekmény egységbe olvad. Vitás ellenben, hogy bűntett (a német jogban: vétség) keletkezik-e akkor is, ha maga az ittas cselekedet kihágás csupán. Kohlrausch a kérdésre igennel felel, „mert a tett lényegét, közveszélyes állapot előidézését, a büntethetőségi feltétel többé vagy kevésbé súlyos minősítése nem érinti."[22] Ezt a megoldást fogadja el Welzel is, ami nehezen egyeztethető össze fentebb idézett ama kijelentésével, hogy az ittas cselekményt büntethetőségi feltételnek tekintő nézet dogmatikailag helytelen.

*

Az ittas bűntett kategóriáját gyakorlati aggályok sugallták, melyek abból eredtek, hogy a lelki mechanizmus működése általában, és az alkoholnak erre gyakorolt hatása különösen, még nem eléggé tisztázott. A beszámíthatatlanság *utólagos* megállapítása — mely nem támaszkodhatik a konkrét részeg állapot közvetlen észlelésére — ettől eltekintve is nehéz. Ebből táplálkozik az aggodalom, hogy egyes esetekben tévesen kerülhet sor a beszámíthatatlanság megvagy meg nem állapítására, és különösen, hogy e réven elkerülhetik a büntetést olyan részeg tettesek, akik ténylegesen nem voltak beszámíthatatlanok. Ez ellen a veszély ellen azonban az ittas bűntett intézménye nem jó védelem.

Ha öt, ittasság folytán beszámíthatatlannak nyilvánított vádlott közül kettő szimuláns; még mindig tény, hogy három közülük igazságos felmentést kapott. Ittas bűntettben marasztalásuk esetén azonban egy sem részesül olyan büntetőjogi elbánásban, amely bűnösségének, illetőleg beszámíthatatlan voltának megfelel: két szimuláns büntetést kap, de a megérdemeltnél sokkal enyhébb minősítéssel és mértékkel, ugyanakkor megbüntetnek három beszámíthatatlan vádlottat olyan tevékenységre tekintettel, amelyet bűnösség nélkül valósítottak meg.

Amidőn gyakorlati kívánalmakat kell sürgősen kielégíteni, előfordulhat, hogy az ezt megvalósító novelláris törvény diszharmóniába kerül a kódex egészével. Ez történt akkor, amikor a III. büntetőnovella az ittas bűntettet bevezette és (hozzátehetjük: szerencsére) nem volt mód e kategóriához büntetőjogunk elvi alapjait hozzáigazítani. Amikor azonban a büntető anyagi jog egészének újjáalkotása kerül napirendre, megengedhetetlen lenne olyan kódex törvénnyé emelése, melynek részei egymással elvi ellentétben vannak. Vagy a bűnösségi elvvel kell szakítani, vagy az ittas bűntettet kell elejteni.

A statisztikai adatok is arra utalnak, hogy az ittas bűntett fenntartása akut szükséghelyzettel sem igazolható. Az 1958. évben (melyre vonatkozólag ilyen vizsgálódás folyt) a közvádas bűntettért jogerősen elítélt személyek közül 19.2%-nak a cselekménye volt okozati összefüggésben alkoholfogyasztással, de mindössze 1,1%-ukat ítélték el ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűntett címén. Néhány részlet-adat: Alkoholfogyasztással összefüggésben követték el a gyilkosságok 16,1, a nemi erkölcs elleni bűntettek 25,9, az élet- vagy testi épség veszélyeztetések 31, a szándékos testi sértések 31,6, az ifjúság elleni bűntettek 42 és a szándékos emberölések 40.2%-át. A viszonyszámok itt is a jogerősen elítéltekre vonatkoznak.

IV.

Már volt szó arról, hogy a részegség bizonyos mértékben mindig társadalomveszélyes állapot. Még a békés természetű részeg is sok bajt okozhat; legtöbb bajt azonban azok okozzák, akiknél az alkohol gátlásoldó hatása elfojtott in-

[18] Kohlrausch—Lange i. m. 664. old.
[19] Kohlrausch—Lange i. m. 665. old.
[20] Welzel i. m. 387. old.
[21] Roeder: Das Schuld und Irrtumsproblem beim Vollrausch. Rittler Festschrift 1957. 211. és köv. old.
[22] Kohlrausch—Lange i. m.

dulatokat szabadít fel, melyek erőszakos cselekményekben, néha valóságos ámokfutásban jelentkeznek.

A fenti tapasztalati tényből következik, hogy az emberek tartoznak ennek a társadalomveszélyes állapotnak a bekövetkezését elkerülni, tehát a szeszes italok fogyasztásánál ügyelniük kell, hogy a mértéket túl ne lépjék. Ha ezt a gondosságot elmulasztják: a bekövetkező részegségért büntetőjogi felelősséggel tartoznak.

Figyelemreméltó, hogy az ittas bűntettet ismerő kódexek közt is vannak olyanok, melyek büntetik a bűnös lerészegedését, így a csehszlovák és a görög btk.

Vannak törvényhozások, melyek a bűnös lerészegedést bűntettnek (vétségnek) nyilvánítják; több az olyan, mely kihágásként szankcionálja, nagy részük nem bünteti.

Azok a kódexek, amelyek üldözik a bűnös lerészegedést, 3 csoportba oszthatók aszerint, hogy a törvényi tényállás: 1. megelégszik a nyilvános részegség objektív tényével, 2. konkrét veszély okozását kívánja meg, vagy 3. ahhoz fűzi a büntetendőséget, hogy a részeg a rendet zavarja (botrányt okoz stb.). Néhány kódex az említett tényállás-típusokból kettőt is tartalmaz.

A nyilvános részegséget magábanvéve kihágásként is bünteti a francia és az olasz jog.

Az elkövető rendzavaró magatartása is szükséges a büntetendőséghez a chilei és a finn btk.-ban. A chilei kódex szerint ez egy ember zaklatásával is magvalósul; a finn btk. botrányokozást kíván. A cselekmény mindkét jogban kihágás.

Mások veszélyeztetését kívánja meg tényállási elemként a csehszlovák, a dán és a szovjet-orosz kódex.

A *csehszlovák btk.* 187. §-a szerint az követi el a bűntettet, aki leittasodik, bár tudja, hogy ilyen állapotban garázdálkodásra hajlamos, vagy az, aki ilyen személyt leitat.

A *dán kódex* is bűntettért bünteti azt, aki ittas állapotban más személyt, vagy annak jelentős vagyoni érdekét veszélynek teszi ki (138. §).

Az OSZFSZK btk. 108[1]. §-a szerint a tűzvagy robbanásveszélyes munkahelyen ittas állapotban megjelenés — bűntett.

Egyes kódexek kétféle tényállástípust is tartalmaznak. Magát a nyilvános részegséget, azonkívül mellette a veszélyeztető részegséget bünteti az angol, grönlandi és holland jog; a nyilvános részegség mellett a rendzavarással járót pedig a török.

Ha az ittasság teljes („beszámítást kizáró"), akkor elvileg csak az első konstrukció, a nyilvános részegség büntetése a helyes, mert itt a felelősségrevonás alapja a lerészegedés. A továbbiak: a botrány, vagy a veszély okozása már — pszichikus kapcsolat hiányában — nem róhatók fel. Minősített esetként csak az előrelátható ság esetének felvétele indokolt: mikor a tettes már követett el korábban ittassággal kapcsolatos bűncselekményt, vagy egyébként tudja, hogy ittas állapotban társadalomellenes viselkedésre hajlamos (l. a csehszlovák kódex tényállását).

Nemteljes ittasság esetén lehet érveket találni az ismertetett megoldások mellett. Veszélyeztető részegség esetén a kódexek mindig a bűntetti vagy vétségi (tehát nem kihágási) üldözést választják, ami azt jelzi, hogy a cselekményben már nem a lerészegedést, hanem a veszélyeztetést tekintik lényegesebbnek. Megfelelően tágkörű, általános veszélyeztetési tényállás jobban szolgálná a törvényhozói célt; ilyen azonban a tételes jogban még sehol sem tört utat.

A továbbiakban vizsgáljuk meg azokat az intézkedéseket, amelyeket az egyes kódexek, a részeg elkövetőkkel szemben alkalmaznak.

V.

A kényszergyógykezelés

A szokásszerűvé vált iszákosság lelkibetegség, melynek kényszereszközökkel is megvalósítható kezelését a különböző kódexek a büntetés végrehajtása mellett, sőt egyesek büntetés alkalmazása nélkül is lehetővé teszik. Többségük azonban a kényszergyógykezelést nem ismeri.

Ahol a kényszergyógykezelést ismerik, elrendelésére többféle feltételtől függően kerülhet sor: I. ha a tettes beszámíthatatlanság miatt nem büntethető, II. ha a tettesre büntetést szabnak ki. Utóbbi esetben előfeltétele a kényszergyógykezelés elrendelésének, hogy az elítélt a szó sajátos értelmében „iszákos", azaz szokásszerű ivó legyen.

1. Kényszergyógykezelés a szabadságvesztés végrehajtása mellett (kumulatív rendszer). Ez az intézkedés alkalmazásának általános módja.

A dán btk. 73. §-a szerint, ha az orvosi szakvélemény vagy az ügy egyéb tényköriilményei azt mutatják, hogy a szeszes ital hatása alatti bűnözés, bűnös lerészegedés, vagy kocsmatilalom megszegése miatt elítélt egyén iszákosságra hajlamos, a bíróság ítéletében kimondhatja, hogy az illető a büntetés kitöltése után (feltételes elítélésnél nyomban) iszákosokat gyógyító intézetbe szállítandó, ahol kigyógyításáig, de legfeljebb másfél — visszaesésnél 3 — évig marad.

A német btk. 420. §-a szerint az olyan személyt, aki szokásszerűen, túlzott mértékben fogyaszt alkoholt — ha italos állapotban elkövetett, vagy e szenvedélyével összefüggő bűncselekmény vagy ittas bűntett miatt elítélik — a bíróság a „büntetés mellett" gyógyintézetbe is utalhatja. Az ilyen rendelkezést a büntetés kitöltése után hajtják végre. Kivételesen végrehajtható — egészen vagy részben — a büntetés megkezdése előtt is, ha az elítélt állapota, vagy sürgős orvosi indokok emellett szólnak.[23] Az elhelyezésben töltött idő a büntetésbe nem számít be.

A csehszlovák btk. 70. §-a szerint is mód

[23] Röschel—Blaese: Die Strafvollstreckung, 1953.

van az italos állapotban bűntettet elkövető személy gyógyintézetbe utalására. A tartam nincs korlátozva („amíg célja megkívánja"). — Ez a védőgyógyítás is az esetleg kiszabott börtön végrehajtását követően kerül sorra és a (3) bekezdés szerint a bíróság eltekinthet a védőgyógyítástól, ha megkezdése előtt megszűntek a körülmények, amelyekre tekintettel elrendelték.

A svájci kódex 44. szakasza értelmében: Ha az a személy, akit börtönre vagy fogházra ítéltek, szokásos ivó és bűncselekménye ezzel összefügg, a bíró elrendelheti, hogy az illetőt büntetése végrehajtása után gyógyintézetbe utalják. Indokolt esetben a sorrend meg is fordítható. Az intézetben kigyógyításáig, de legfeljebb 2 évig marad.

2. Kényszergyógykezelés szabadságvesztés alkalmazása nélkül (alternatív rendszer).

Tiszta alternatív megoldás, mely a kétféle elbánás egyikének alkalmazását csak a másikat kizáró hatállyal teszi lehetővé — a grönlandit kivéve — egyik kódexben sincsen.

A svájci btk. azonban — mely a kumulatív rendszer ismertetésénél szerepelt — azt is lehetővé teszi, hogy olyankor, amikor a bíró először a gyógyintézetbe utalást vétette foganatba és a szabadságvesztést elhalasztotta, az elítéltnek a gyógyintézetből elbocsátása előtt újra döntsön abban a kérdésben, hogy a büntetés végrehajtandó-e. Jogosult ilyenkor a büntetést egészen vagy részben elengedni. Ez a szabály már átvezet az alternatív rendszerhez.

Átmeneti jellegű a hollandi megoldás is; a kezelés befejezése után a büntetés végrehajtását határozatlan időre el lehet halasztani (39. szakasz ter és quater).

A török btk.-ban az ittasság kihágásának a szabályozásában érvényesül alternativitás: Ha e kihágás visszaeső elkövetője („szokásszerű ivó") kóros iszákosságba esett, javulásáig szóló kórházi kezelését és felügyeletét rendelik el szankcióként (573. szakasz).

A grönlandi kódex szerint a bíró szabadon választ az alkalmazható intézkedések (ideértve a büntetést is) közül. Itt kumulációról nyilván nincs szó. Érdekes, hogy a beszámíthatatlannak talált személyt is „elítélik", de szankcióként a kényszergyógykezelést alkalmazzák.

Elvileg lehetővé teszi az alternatív megoldást is az angolok 1898. évi Inebriates Act-je: Ha szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény esetében a bíróság úgy látja, hogy azt ital hatása alatt követték el, vagy az ittasság az elkövetésben közrehatott, a tettes pedig szokásos ivó, a bíróság mind a büntetés mellett, *mind pedig helyette* — 3 évet meg nem haladó időre — az iszákosok állami javító intézetébe utalhatja az elkövetőt.

Ezt az internálás-szerű intézkedést a gyakorlatban nem szokták alkalmazni.

*

Az ismertetett kényszergyógykezelési módok közül a kumulatív rendszerbe tartozók nem igazságosak. A kényszer-elvonókúra ugyanis szabadságelvonással jár és az elítéltet egyébként is érzékenyen érinti; lényegileg tehát kétszeres hátrányt jelent.

Ha időrendben a szabadságvesztés az első — a legtöbb kódexben ez a szabály — akkor ennek során a kigyógyítatlan krónikus alkoholizmus az elítéltet a többi rabnál nehezebben kezelhetővé teszi.

Az alternatív rendszer ellen felhozható, hogy ha gyógykezelésre kerül sor, és az gyors sikerrel jár, akkor a cselekmény lényegében szankció nélkül maradt. Különösen szembeszökő ez, ha — a büntetési alternatíva alkalmazása esetén — hosszabb börtönre került volna sor.

A legszerencsésebb megoldás az, ha a bíróság az egészen vagy korlátlan beszámítható vádlottra kiszabja a büntetést, és annak végrehajtása során (abba „beszámítódóan") kerül sor (gyógyító munkatelepen vagy rabkórházban) az elvonókúrára. E rendszerben az jelenthet problémát, hogy a büntetés tartama esetleg kevés a kúra eredményes befejezéséhez. Ennek többféle megoldása képzelhető: pl. a kúrát szabadlábon folytatják, felügyelet mellett. Megfontolást érdemelhet a svájci módszer is: előbb következik a beutalás elvonókúrára, és ennek sikere esetén a bíróság — az intézet meghallgatása után — a kiszabott büntetést egészben vagy részben elengedheti.

VI.

Egyéb büntetőjogi eszközök az elkövető iszákosságának leküzdésére

Sokan — főként Ferri követői — azon a nézeten vannak, hogy a büntető felelősségrevonás nem oldhatja meg az alkoholizmus elleni harc kérdéseit: „... a megoldás egyrészt a biztonsági intézkedések (méregtelenítés) síkján, másrészt az alkohollal ... űzött visszaélések elleni harc megelőző intézkedéseinek a síkján található meg. Tanúi vagyunk a szellemi anomáliákról szóló büntetőjog új átalakításának: az enyhített büntetés fogalma, melyet azért találtak ki, hogy kitöltse a törvényhozási űrt, mely az elmebajt a normális állapottól elválasztja, háttérbe kerül, hogy átadja helyét a társadalmi védekezés intézkedéseinek ..."[24]

Tekintsük át vázlatosan az ismertebb intézkedéseket.

1. Egészségügyi felügyelet. Az iszákosok egészségügyi felügyelete államigazgatási szakellenőrzés alá helyezést jelent. Ezzel kapcsolatban a büntető igazságszolgáltatásnak is van bizonyos szerepe.

Svájcban a kényszergyógykezelés lefolytatása után az elítéltet elbocsátják a gyógyintézet-

[24] R. Vouin és J. Léauté: Droit pénal et criminologie, Paris 1956.

ből. A btk. 44. szakaszának (4) bekezdése szerint az illetékes hatóság (igazságügyi igazgatóság) az elbocsátottat védőfelügyelet alá helyezheti. Meghagyhatja neki, hogy bizonyos időn át tartózkodjék a szeszes italoktól; adhat neki egyéb utasításokat is. Ha az illető a védőfelügyeleti hatóság figyelmeztetése ellenére megszegi a kapott utasításokat vagy kivonja magát a védfelügyelet alól, visszautalható az intézetbe. A felügyelet leghosszabb tartama 2 év.

A francia jogban az igazságügyi szervek szerepe ennél is kevesebb. Olyan alkoholisták helyezhetők egészségügyi felügyelet alá, akik másokra veszélyesek. Az ilyen eseteket — tudomásszerzés esetén — a bíróság csupán jelzi az egészségügyi hatóságnak, mely más jelzés alapján, sőt hivatalból is eljárhat (1955. május 11-i dekrétum, 355. szakasz).

A svájci megoldás egészségügyi utógondozás jellegű; a francia olyan személlyel szemben is alkalmazható, akit nem ítéltek el.

2. Megtartóztatási (absztinenciális) bírói utasítás. A dán btk. 72. §-a értelmében: ha valakit szeszes ital hatása alatt elkövetett bűncselekmény miatt szabadságvesztésre ítélnek, a bíróság meghagyhatja az elítéltnek, hogy bizonyos ideig — legfeljebb szabadonbocsátástól számítandó 5 évig — ne fogyasszon és ne szerezzen be szeszes italt. Helye van ennek az intézkedésnek akkor is, ha az illetőt beszámítást kizáró ittasság miatt megbüntetni nem lehet, nemkülönben, amikor a bűntettet nem szesz hatása alatt követték ugyan el, de kiderül, hogy a vádlott iszákosságra hajlamos. — Az utasítás megszegése szabadságvesztéssel büntetendő (138. §).

A grönlandi kódex 111. §-a szerint is olyan elítéltnek lehet megtartóztatási utasítást adni az ítéletben, aki szeszes ital hatása alatt bűnözött, vagy kiderül róla, hogy iszákos. — Az utasítás megszegése büntetendő [24. § (2) bek.].

A svájci btk. 38. szakaszának 3. pontja értelmében a feltételes szabadságra bocsátott elítéltet is el lehet látni megtartóztatási utasítással. Ha az elítélt a hatóság figyelmeztetése ellenére nem tartja be az utasítást, visszaszállítják a szabadságvesztésbe, és a feltételes szabadságon töltött időt nem számítják be.

Az ún. *kocsmatilalom*mal is a svájci btk.-ban találkozunk: részegséggel összefüggő bűncselekmény elítéltjét a bíró 6 hónaptól 2 évig terjedő időre eltilthatja szeszes ital kimérő helyek látogatásától (56. szakasz). — A tilalom megszegése büntetendő (295. szakasz).

3. Kiszolgálási tilalom. Ez a tilalom a kocsmatilalomhoz vagy megtartóztatási utasításhoz kapcsolódó szabályozási mód:

a dán jog szerint, ha a bíróság ítéletében megtartóztatási utasítást ad, a rendőrség „lehetőség szerint" közli az italmérőkkel és kereskedőkkel, hogy az illetőnek ne szolgáltassanak ki szeszes italt (72. § 2 bek.). — E meghagyás áthágása pénzbüntetést von maga után (138. § 3. bek.).

Hasonló rendelkezéseket a grönlandi kódex is tartalmaz (24. § 3. bek).

A svájci btk. is bünteti azt, aki mint vendéglős szeszes italt ad (adat) ki olyan személynek, akiről tudja, hogy kocsmatilalom hatálya alatt áll (295. sz.). — A 136. szakasz a gyermek (fiatalkorú) érdekében, általánosságban rendelkezik akként, hogy büntetendő, aki 16 éven alulinak olyan fajta, vagy olyan mennyiségű szeszes italt ad, vagy adat inni, mely egészségére veszélyes.

Más kódexek is büntetik a fiatalok, öntudatzavarban levők és az ittas egyének kiszolgálását szeszes itallal. Így pl. az olasz btk. kihágásként üldözi ezeket a magatartásokat (689., 691. szakaszok). Hasonló szabály a finn btk. XLIII. fejezetének 7. és 8. §-aiban és egyebütt is szerepel.

A csehszlovák btk. 213. §-ának értelmében bűntettet követ el, aki 18 éven aluli részére oly mennyiségű szeszes italt ad ki, mely annak az egészségét veszélyezteti. — Elköveti a bűntettet az is, aki az ital adását — bár ez a kötelessége volna — *meg nem akadályozza.*

4. A leitatás tilalma. Míg a kiszolgálási tilalom italmérőkkel szemben, addig a most tárgyalt tilalom bárki mással szemben is érvényesül. A védelemben részesülők közt rendszerint kiemelten szerepelnek a fiatalkorúak és a nem normális személyek.

A török btk. 574. szakasza szerint kihágást követ el, aki mást nyilvános, vagy általánosan hozzáférhető helyen leittasít, vagy ittas embert tovább itat. Fiatalkorú, vagy szemmel láthatólag nem normális személy részére kábító ital adása — leittasodásuk nélkül is — büntetendő. — Minősített eset valósul meg, ha a tettes a beszámíthatatlanságig leittasított személyt egyedül *útjára engedi* (575. art.).

Az olasz btk. 690. szakasza szerint másnak nyilvános, vagy a nyilvánosságnak hozzáférhető helyen leitatása kihágás.

A finn btk.-nak a kiszolgálási tilalomnál említett 7. §-át nem csak italmérő, hanem bárki elkövetheti.

5. Készítési tilalom. Abszolút előállítási és forgalmi tilalom („prohibitio") ez idő szerint sehol sincs. A tízes évek amerikai kísérlete nem vált be.

Függetlenül attól, hogy a prohibició helyese vagy sem, valószínű, hogy szocialista gazdasági viszonyok között pl. a pálinka prohibiciója sokkal inkább keresztülvihető lenne, mint a tőkés magánérdekek által befolyásolt gazdaságban.

Az USA-ban is az volt a helyzet, hogy 1919-től, amikor a prohibiciós törvény éreztetni kezdte hatását, a börtönbüntetések száma férfiaknál 46, nőknél 60%-kal csökkent, miközben a lakosság száma 10%-kal nőtt. Az 1921. évtől azonban új emelkedés kezdődött, mert a csempészet és tiltott szeszforgalom újból megnövelte a részegségi esetek számát. Mint az adatokat közlő szerző mondja: „Végeredményben a prohibició egyes kedvező eredmények mellett egy különleges

kriminalitást hozott létre, mely talán félelmetesebb volt, mint a közönséges bűnözés."[25]

A szovjetorosz btk. 101. §-a a szeszes italok engedély nélküli előállítását stb. tilalmazza.

Az olasz btk. 686. szakasza szerint kihágás a pálinkafélék vagy más szeszes italok készítése, ha törvényi vagy hatósági előírások megsértésével történik.

Végül ideiktatjuk azokat az érdekes sorokat, melyeket J. Pinatel a norvég kísérletről ír:

„Norvégiában az alkoholfogyasztás elleni szigorú intézkedések 1850 után a kriminalitás jelentős csökkenésével jártak, úgy hogy az 100 000 lakosonként 249-ről 180-ra csökkent. A kísérlet abban állt, hogy a norvég városokban a hétvégi napokon (szombat, vasárnap) alkoholtilalom van, mely nem terjed ki a falvakra. Utóbbiakban a kriminalitás mindig hétvégeken a legnagyobb, a városokban megfordítva. A prevenció tehát fokozatos korlátozás útján hatásosabb, mint abszolút tilalommal."

„A társadalmi megelőzés egyik intézményét könnyen be lehetne sorolni a büntetőpolitikába, elfogadva az alkoholista bűnözők számára a *week-ed fogság* ismert intézményét. Kitűnő lenne, ha megátalkodott vasárnapi verekedőink ahelyett, hogy pár napi vagy havi szabadságvesztéssel megússzák, szabadidejüket töltenék fogságban összesen annyi ideig, amennyi a megérdemelt büntetésük."[26]

Halász Sándor
és Székely János

[25] J. Pinatel: Alkoholizmus és kriminalitás. (Revue de sc. crim. 1958. 1. sz. 152. és köv. old.

[26] J. Pinatel i. m.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazó tervezet

1. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Szövetségi és Nemzetiségi Tanácsának törvényelőkészítő bizottsága kidolgozta, és az elmúlt évben megvitatás céljából több folyóiratban közzétette azt a törvénytervezetet, amely a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazza. A vita ugyan még nem zárult le, illetőleg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa még nem tárgyalta a tervezetet. Úgy gondoljuk azonban, hogy már a tervezetnek is olyan nagy a jelentősége, hogy ismertetése mindenképpen indokolt.

Az Alapelvek újabb szakasz kezdetét jelentik a szovjet munkajogi jogalkotásban. Kifejezésre juttatja ezt maga a preambulum is, amidőn kifejti, hogy „a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelvei egy egységes, össz-szövetségi jogszabályban rögzítik a munkajognak azokat a törvényhozási irányelveit, amelyek a Szovjetunióban a kommunista társadalom mindent átfogó építésének megkezdése idején érvényesülnek, de több olyan új tételt is tartalmaznak, amelyek a munkafeltételek további megjavítását célozzák". Lényeges különbség tehát a korábbi kódexek és az Alapelvek között, hogy az első két munkajogi törvénykönyv a proletárforradalom terméke és a szocializmus építésének az eszköze volt, az Alapelvek viszont már a felépült szocializmus talaján jöttek létre, és a kommunizmus építésének az eszközei. Röviden összefoglalva: az Alapelvek a kommunizmus építésének a Munkajogi Törvénykönyvét alkotják.

2. A Munka Törvénykönyvének politikai és gazdasági alapjai. Minden egyes társadalmi formációra a munka társadalmi szervezetének meghatározott típusa, illetőleg formája jellemző. A kizsákmányoló jellegű társadalmak társadalmi munkaszervezetére az jellemző, hogy a közvetlen termelők a kizsákmányolók érdekében gazdaságon kívüli, vagy gazdasági kényszerből végzik a munkát. A munkának szocialista jellegű társadalmi szervezetére pedig az jellemző, hogy a dolgozók a maguk és saját társadalmuk érdekében dolgoznak. Ehhez azonban arra van szükség, hogy forradalom, mégpedig szocialista forradalom, felszabadítsa a dolgozókat a kapitalizmus igája alól, társadalmi tulajdonba vegye a termelő eszközöket, és ezek segítségével kialakítsa a gazdaság szocialista rendszerét, megszüntesse a kizsákmányolást, és mindezek alapján új típusú társadalmi munkaszervezetet hozzon létre. A történelmi fejlődésnek ezt az objektív jellegű társadalmi törvényszerűségét juttatja kifejezésre a preambulum, amidőn kifejti, hogy „a Nagy Októberi Szocialista Forradalom Oroszország népeit felszabadította a kapitalizmus igája alól és gyökeresen megváltoztatta hazánkban a munka társadalmi szervezetének jellegét. A kizsákmányolók érdekében évszázadokig kényszerből végzett munka után a dolgozók lehetőséget kaptak arra, hogy a maguk és saját társadalmuk érdekében dolgozzanak.

A Szovjetunióban a munka társadalmi szervezetének alapja a gazdaság szocialista rendszere és a munkaszerszámok és termelőeszközök társadalmi tulajdona, mely a kapitalista gazdasági rendszer felszámolása, a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése és annak következtében jött létre, hogy véget

vetettek az ember ember által való kizsákmányolásának".

3. A munkához való új viszony és annak ösztönzői. Miként a szocialista társadalom, úgy a szocialista munkaviszony is, fokozatosan alakul át kommunista munkaviszonnyá, meghatározott társadalmi-gazdasági feltételek kialakulása alapján, meghatározott tudati-erkölcsi tényezők kibontakozása folytán.

A szocializmusban még lényeges különbségek mutatkoznak a szellemi és a fizikai munka között, mert a kulturális-technikai színvonal még nem elégséges ezeknek a különbségeknek a teljes felszámolásához. A munka termelékenysége sem éri még el azt a szintet, nem biztosítja még a termékeknek azt a bőségét, amely lehetővé tenné az áttérést a munka szerinti díjazásról a szükségletek szerinti elosztás rendszerére. A dolgozók politikai öntudata ugyan fokozatosan emelkedik, a szocialista munkaerkölcs érvényesülése egyre inkább általánossá válik, a munkához való viszony erkölcsi tartalma pedig állandóan gazdagodik, de még mindig igen nagy szükség van a munkaviszony jogi szabályozására, különösen a munka mértékének és díjazásának a jogi meghatározására, valamint a munkafegyelem biztosítását és további megszilárdítását szolgáló jogi eszközökre. A szocialista társadalomnak kommunista társadalommá való fokozatos átalakulása azonban fokozatosan létre hozza azokat a társadalmi-gazdasági és tudati-erkölcsi tényezőket is, amelyek alapján a szocialista munkaviszony is fokozatosan átalakul kommunista munkaviszonnyá. Erre utal a preambulum negyedik bekezdése, amely szerint „egyre inkább kifejlődnek a munka kommunista formái. A szellemi és a fizikai munka közti lényeges különbségek fokozatos eltűnésével, az emberek sokoldalú fejlődésével létrejönnek azok a feltételek, melyek a munkát a társadalom minden tagja számára elsőrendű életszükségletté teszik".

Különös figyelmet érdemel, hogy a preambulum a társadalom érdekében végzett munka ösztönzői között milyen nagy súllyal emeli ki az erkölcsi tényezők jelentőségét. Az erkölcsi tényezők jelentősége már a szocialista forradalom győzelmével kezd kibontakozni. Jellemző, hogy a külföldi katonai intervenció és a polgárháború éveiben, vagyis a hadikommunizmusnak nevezett szakaszban, szükség volt az általános munkakötelezettség intézményének a bevezetésére, ami abban nyilvánult meg, hogy a munkára kötelezett személyeket, akik társadalmilag hasznos munkával nem foglalkoztak, jogi eszközökkel is kötelezni lehetett társadalmi munkának a végzésére. Helyesen állapítja meg azonban Alexandrov, hogy a dolgozók többsége a munkát már akkor is becsületbeli ügynek tekintette, mivel azt a saját maga, a saját állama és nem a tőkések számára végezte.[1] Különösen megnyilvánult ez az ún. kommunista szombatok kialakulásában. Még erőteljesebben bontakozott ki az erkölcsi tényezők jelentősége a szocialista állam fejlődésének a második szakaszában, a szocialista munkaverseny formájában. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szocialista munkaverseny tömeges kibontakozására csak akkor kerülhet sor, amidőn a dolgozók tudatában is már lényeges változás következett be, kialakult a munkára vonatkozó új nézet, kibontakozott és általánossá vált az az új erkölcsi felfogás, amely a munkát már nem szégyennek és tehernek, hanem becsület és dicsőség ügyének tekintette.

Az erkölcsi-politikai tényezők jelentőségét azonban nemcsak általánosságban, hanem a munkajog egyes intézményein belül is megfigyelhetjük, mégpedig elsősorban a munkafegyelem intézményének és azoknak a jogi formáknak a keretein belül, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a dolgozók vállalati kollektívái — különösen a szakszervezet, az állandó termelési tanácskozás, a kollektív szerződés, a munkarend és a társadalmi bíráskodás útján — részt vehetnek a vállalat tevékenységének az irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében. Ami a munkafegyelmet illeti, kétségtelen, hogy a szocialista munkafegyelem nagyon sok erkölcsi követelményt is támaszt a dolgozók irányában. Megköveteli, hogy a dolgozók ne csak a szoros értelemben vett jogi kötelezettségeiket tartsák szem előtt, hanem a szocialista munkaerkölcs szabályait is, különösen a szocialista együttélés és együttműködés, valamint a kölcsönös szocialista segítés követelményeit. Ebből következik, hogy nemcsak a jogi kötelezettségek megszegése, hanem a szocialista munkaerkölcs szabályainak a megsértése is fegyelmi vétséget valósít meg. Még nagyobb jelentősége van annak, hogy a szocialista munkafegyelem megszegőivel szemben egyre inkább előtérbe lépnek erkölcsi tartalmú szankciók. Lényegében ide sorolhatók már az olyan fegyelmi büntetések is, mint pl. a fegyelmi határozatban kiszabható feddés vagy dorgálás. Különös jelentősége van azonban a dolgozók közvéleménye előtt gyakorolt bírálatnak és felelősségre vonásnak, valamint a társadalmi bíráskodásnak, mint erkölcsi jellegű szankcióknak. Egy korábbi cikkünkben már megkíséreltük kimutatni azt, hogy a szocializmusban — a kapitalizmussal ellentétben — nincs akadálya az erkölcsi tartalmú szankciók alkalmazásának, mert egységes szocialista erkölcs érvényesül, amely reális alapul szolgál egyfelől arra, hogy a dolgozókkal szemben erkölcsi követelményeket lehessen támasztani, másfelől arra, hogy ezek megszegése esetén erkölcsi tartalmú szankciók segítségével is nevelő és visszatartó hatást lehessen gyakorolni a dolgozókra.[2]

Nem képzelhető el a dolgozók aktív részvé-

[1] Alexandrov, a szovjet munkajog. Bp. 1953. 60. old.

[2] Weltner, Kollektív jellegű jogviszonyok a szocialista munkajogban, Jogtudományi Közlöny, 1959, 10—11. sz. 529. és k. old.

tele az ipar igazgatásában, valamint a munkatermelékenység emelését és a társadalmi tulajdon gyarapítását szolgáló össznépi-szocialista munkaversenyben sem, a szocialista társadalmi rendben gyökerező szocialista munkaerkölcs hatalmas fejlődése nélkül. A szocialista vállalat dolgozói már a szocializmus építése rendjén is fokozódó lehetőséget nyernek arra, hogy részt vehessenek a vállalati munka irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében. A Szovjetunióban azonban ma már olyan intézményesített lehetőségek szolgálják a dolgozók bevonását, illetőleg részvételét, amelyek már a kommunista társadalmi önigazgatás kezdeti formái. Különösen fontos ebből a szempontból az állandó termelési tanácskozás, amely számos kérdésben már nemcsak javaslatokat tehet, hanem határozatot is hozhat. Az erkölcsi tényezőknek ezt a nagyjelentőségű átformáló hatását juttatja kifejezésre a preambulum harmadik bekezdése, amely szerint „a szovjet társadalmi rend minden feltételét biztosította annak, hogy a dolgozók között a munkához való új, szocialista viszony alakuljon ki és szilárduljon meg. A szocialista társadalomban a társadalom érdekében végzett munka ösztönzői között egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert az erkölcsi tényezők. A munkához való új viszony legfontosabb megnyilvánulása a dolgozók aktív részvétele az ipar igazgatásában, valamint a munkatermelékenységnek emelését és a társadalmi tulajdon gyarapítását szolgáló össznépi szocialista munkaversenyben".

4. A szakszervezetek szerepe. Petelin megállapítása szerint a szocialista társadalom megszilárdulásának és a szocializmusból a kommunizmusba való általános átmenet mértékének megfelelően, a Szovjetunió társadalmi fejlődésének a törvényszerűsége állandóan növeli a szakszervezetek jelentőségét, mert minden újabb lépés a kommunizmus útján, a szakszervezetek feladatainak a bővülésére vezet.[3]

Ez jut kifejezésre a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1957-ben hozott abban a határozatában, amely a Szovjetunió szakszervezeteinek a munkájával foglalkozott. A határozat a dolgozóknak a termelés irányításába való bevonását és a szakszervezeteknek a gazdasági és a kulturális építéssel kapcsolatos szerepének a fokozását tárgyalta. Ennek a határozatnak az alapján a Minisztertanács és a Szakszervezetek Központi Tanácsa közös határozatban szabályozta az állandó termelési tanácskozás intézményét[4] és a szakszervezeti bizottságok jogkörét.[5]

Ennek a társadalmi törvényszerűségnek az elvi megfogalmazását tartalmazza a preambulum ötödik bekezdése, amidőn különös súllyal emeli ki a szakszervezetek szerepét: „A munkához való kommunista viszony elterjesztése, a munkásoknak és alkalmazottaknak a termelés irányításába való bevonása, valamint anyagi helyzetük megjavítása és kulturális színvonaluk emelése terén nagy szerepük van a szakszervezeteknek, melyek a dolgozó milliók számára az irányítás és gazdálkodás igazi iskolájává, a kommunizmus iskolájává váltak." Jellemző, hogy az alapelvek XII. fejezete külön és nagyon részletesen foglalkozik a szakszervezetek jogkörével. A szakszervezetek részére biztosított ez a nagyon széles jogkör arra utal, hogy a szocialista állam a munka társadalmi megszervezésének a területén nagyon sok fontos állami, illetőleg társadalmi feladat ellátásával bízza meg a szakszervezetet mint társadalmi szervet.

5. Alapelvek. A munkajog alapelveinek több szempontból is nagy jelentősége van. Ha az alapelveket a gazdasági alapból kiindulva vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy visszatükrözik az adott társadalmi rend társadalmi-gazdasági törvényszerűségeit. Ha az alapelveket a felépítmény oldaláról közelítjük meg, azt észlelhetjük, hogy kifejezik és jogi sajátosságaikkal biztosítják a munka minőségileg új, magasabb fokú, szocialista jellegű megszervezésének a területén eddig már elért eredményeket, de ezen túlmenően, meghatározzák a kommunizmus felépítése érdekében a munkajog, mint felépítmény által megvalósításra kerülő feladatokat. Mint jogszabályba foglalt jogi alapelvek, mint jogi törvények, a tételes munkajog gerincét alkotják, irányt mutatnak a jogalkotás, a jogalkalmazás és az elméleti munka számára. Végül pedig igen nagy jelentősége van az alapelveknek a kapitalista és a szocialista tábor között folyó ideológiai harc szempontjából, mert a szocialista munkajog alapelvei kifejezésre juttatják a kommunista társadalom építését szolgáló társadalmi-gazdasági és jogi rend magasabb színvonalát a munka társadalmi szervezetének a területén is.

A munkajogi kódex alapelveit is a preambulum sorolja fel: „A Szovjetunió Alkotmányának megfelelően a Szovjetunió polgárainak joguk van a munkához, vagyis joguk van a biztosított munkára és a végzett munka mennyiségével és minőségével arányban álló munkabérre, joguk van a pihenésre, öregség, betegség és a munkaképesség elvesztése esetén pedig az anyagi ellátásra. A Szovjetunió polgárainak joguk van a művelődéshez. Az oktatás minden formája az oktatásnak az élettel, a termeléssel való kapcsolatán alapul.

A Szovjetunió polgárai a munka területén — tekintet nélkül nemzetiségükre és fajukra — egyenlő jogokat élveznek.

A nők joga a munkához, a munka díjazásához, a pihenéshez, a társadalombiztosításhoz és a művelődéshez, a férfiakéval egyenlő. Az állam védi az anyák és gyermekek érdekeit.

A munka a Szovjetunióban minden munka-

[3] I. L. Petelin, A szakszervezetek jogkörének a kiterjesztése, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958, 10. sz. 24—31. old.

[4] 1958. július 9.

[5] 1958. július 15.

képes állampolgárnak kötelessége és becsületbeli ügye, az „aki nem dolgozik, ne is egyék" elv szerint. A Szovjetunióban megvalósul a szocializmus elve: „Mindenki képességei szerint, mindenkinek munkája szerint."

A Szovjetunió minden állampolgára köteles megtartani a munkafegyelmet, becsületesen eleget tenni a társadalmi kötelezettségeknek, védeni és erősíteni a társadalmi, szocialista tulajdont."

6. A kódex rendszere. Az Alapelvek az ismertetett preambulum után 15 fejezetet tartalmaznak. Az I. fejezet az általános rendelkezéseket, a II. fejezet a kollektív szerződést, a III. fejezet a munkaszerződést, a IV. fejezet a munkaidőt és pihenőidőt, az V. fejezet a munkabért, annak biztosítékait és az anyagi felelősséget, a VI. fejezet a munkafegyelemet, a VII. fejezet a munkavédelmet, a VIII. fejezet a női munkát, a IX. fejezet az ifjúság munkáját, a X. fejezet a munkások és alkalmazottak szakmai képzését és továbbképzését, a XI. fejezet a munkaügyi viták elintézését, a XII. fejezet a szakszervezetek hatáskörét és jogkörét, a XIII. fejezet a társadalombiztosítást, a XIV. fejezet a munkaügyi jogszabályok megtartásának az ellenőrzését szabályozza, a XV. fejezet pedig záró rendelkezéseket tartalmaz.

7. Az Alapelvek egyes fejezetei. I. Általános rendelkezések. Az általános rendelkezések három lényeges szabályt tartalmaznak.

Az 1. cikk szerint a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelvei kötelezők minden munkásra és alkalmazottra. A burzsoá munkaügyi szabályozásra általában nemcsak a nagyon erős differenciáltság jellemző, hanem az is, hogy a dolgozók egyes kategóriáira kedvezőtlenebb rendelkezések vonatkoznak, mert ezek a kategóriák nem képesek ugyanolyan erővel és szervezettséggel fellépni, mint általában az ipari munkások. A szocialista munkajogra viszont elsősorban az egységesség a jellemző, és differenciálódásra csak ezen belül kerül sor, mégpedig éppen annak az érdekében, hogy a munkajog alapelvei az eltérő körülmények között dolgozókra egységesen érvényesüljenek.

A 2. cikk szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a kisipari termelőszövetkezetek tagjainak a munkájára a szövetkezeti alapszabályok az irányadók, amelyeket a szövetkezetekre vonatkozó jogszabályok szerint fogadnak el. A szocialista irodalomban régóta vita folyik abban a kérdésben, hogy a szövetkezeti, különösen pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony munkajogviszony-e, és hogy ezt a jogviszonyt a munkajogi kódex szabályozza-e.[6]

Az Alapelvek ezt a kérdést kodifikációs szempontból — mint az idézett szövegből megállapítható — úgy döntötték el, hogy a szövetkezeti munka viszonyaira vonatkozó szabályokat ne a kódex, hanem a szövetkezeti alapszabályok tartalmazzák.

Végül a 3. cikk szerint a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok jogszabályaival ellentétes munkaszerződések és megállapodások érvénytelenek.

II. A kollektív szerződés. A kollektív szerződés intézménye a Szovjetunióban is, a történelmi fejlődésnek megfelelően — feladatát, tartalmát és formáját illetően is — több rendbeli átalakuláson ment keresztül. Az első világháború befejezése és a népgazdaság helyreállítását szolgáló békés munkára való átmenet szakaszában került sor a kollektív szerződések megkötésére. Alexandrov megállapítása szerint „azzal kapcsolatosan, hogy az állami üzemek rátértek az önálló gazdasági elszámolásra, a gazdasági szervek és a szakszervezetek között kollektív szerződések kötése vált szükségessé. A kollektív szerződések megállapították a munkabérek mérvét, és a munka egyéb jogi feltételeit az egyes üzemek anyagi lehetőségeire alkalmazva konkretizálták. A munkabér és az egyéb munkafeltételek kollektív szerződés útján való szabályozása ugyanakkor a magánvállalatok ideiglenes megtűrése folytán is szükségessé vált".[7] Ebben a fejlődési szakaszban tehát a kollektív szerződések elsősorban normatív jellegű elemeket tartalmaztak.

Később azonban, a magánszektor megszűnésével és a munkajogi jogalkotás centralizálásával, háttérbe szorult a kollektív szerződés intézménye. 1947-ben azonban ismét felújították azt a gyakorlatot, amely szerint a vállalatok (építkezések igazgatóságai) és az üzemi bizottságok egymással kollektív szerződéseket kötöttek. Ekkor azonban már előtérbe kerültek a konkrét kötelezettségvállalások. A kollektív szerződések ugyanis a termelési tervek teljesítése és túlteljesítése, a munkatermelékenység további emelkedése, a munkaszervezés megjavítása, valamint a gazdasági és szakszervezeti szervek felelősségének a fokozása tekintetében fontos eszköznek bizonyultak, előmozdították továbbá a dolgozók anyagi és kulturális életviszonyainak a megjavításáért folytatott harcot.[8]

Ezt a konstrukciót fejlesztik tovább az Alapelvek, amidőn megállapítják, hogy: „a kollektív szerződést a munkás és alkalmazott kollektíva nevében a helyi szakszervezeti bizottság köti a vállalat vezetőségével.

A kollektív szerződésben meghatározzák a vállalat vezetőségének, valamint a munkás és alkalmazott kollektívának azokat a kölcsönös kötelezettségeit, amelyek a termelési tervek teljesítésével és túlteljesítésével, a termelés és a munka szervezésének tökéletesítésével, a munka-termelékenység emelésével, a megállapított munkabér-rendszerek helyes alkalmazásával, a

[6] Lásd részletesebben Weltner, Munkajog, egyetemi jegyzet, I. füzet, 1958. 25. és k. old.

[7] Alexandrov, i. m. 63. old.

[8] V. ö. Alexandrov, i. m. 82. old.

munkafegyelem megszilárdításával, a dolgozók szakmai képzettségének emelésével, a munkavédelem megjavításával, továbbá a munkások és alkalmazottak lakás-szükségletének kielégítésével, valamint kulturális és jóléti ellátásával kapcsolatosak."

A kollektív szerződés jogi természetével kapcsolatban is különböző nézetekkel találkozunk a szocialista irodalomban. Megítélésünk szerint, ha a kollektív szerződés jogi természetét tisztázni akarjuk, főleg két fontos sajátosságot kell szem előtt tartanunk. Az egyik az, hogy a kollektív szerződés jellege a történelmi fejlődés folyamatában lényeges változásokon ment át annak következtében, hogy a kollektív szerződés tartalmának normatív jellegű rendelkezéseit túlnyomó részben kötelmi jellegű tartalmi elemek váltották fel.[9] A másik fontos szempont, hogy a munkajogban számos olyan sajátos megoldással találkozunk, amelyet nem lehet, és így nem is lenne helyes, beerőltetni a szocialista államjog vagy polgári jog olyan kategóriáinak a keretei közé, amelyek más jellegű szerepet töltenek be. Ebből következik, hogy a kollektív szerződés — mai formájában és tartalmával — bár a jogforrásokhoz, de a szerződésekhez is sok vonatkozásban hasonlít, mégsem azonosítható sem az államjog által szabályozott jogforrási formációkkal, sem a polgári jog által szabályozott szerződési formációkkal, de a munkaszerződéssel sem.

A kollektív szerződést tehát sajátos munkajogi szabályozási formának, kollektív jellegű megállapodásnak tekinthetjük, amelynek a jellemző vonásait nem a jogforrásokra vagy az egyéni szerződésekre jellemző sajátosságokból, hanem a kollektív szerződésnek mint kollektív jellegű megállapodásnak a formai és tartalmi sajátosságaiból kell levezetnünk.

Amidőn az igazgató valamely kötelezettséget a kollektív szerződésben elvállal, ezt részben a vállalati kollektívával, részben a felügyeleti szervvel szemben teszi, nem pedig meghatározott egyes személyekkel szemben. A vállalattal szemben sem az egyes dolgozók, hanem a vállalat kollektívája vállal kötelezettséget. A kollektív szerződés tehát nem közvetlenül hoz létre egymással szemben kölcsönösen fennálló egyéni alanyi jogokat és kötelezettségeket meghatározott személyek között. Ezzel szemben a kollektív szerződésre az jellemző, hogy elsősorban a vállalat belső tevékenységének a megszervezését szabályozza a különböző feladatok megoldása érdekében. Tartalmát illetően tehát sokkal inkább egy viszonylag rövid időre létesített együttműködési megállapodáshoz, munkaterv-megállapodáshoz hasonlít, mint egyéni szerződéshez. Ezt az együttműködési munkaterv-megállapodást azonban nem a szokásos jogalkotó szervek hozzák létre a szokott formában, hanem az üzemi demokrácia érvényesülése érdekében a vállalat igazgatója és a szakszervezeti bizottság a dolgozók képviseletében, megállapodás formájában. A kifejtettekre való tekintettel tehát a kollektív szerződés jogforrásnak sem tekinthető. Ugyanakkor viszont kétségtelen, hogy amidőn a kollektív szerződés a vállalat belső tevékenységét szabályozza: lényegében munkaterv-szerűen határozza meg azt, hogy a vállalaton belül milyen feladatokat kell megoldani, és hogy ezekkel kapcsolatban milyen kötelezettségek hárulnak a vállalatra, a kollektívára, a szakszervezetre és az egyes dolgozókra, a kollektív szerződésnek mint egésznek a végrehajtása érdekében.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy a vállalati kollektív szerződést sem jogforrásnak, sem szerződésnek nem minősíthetjük, hanem sajátos munkajogi szabályozási formáról van szó, amelyet kollektív jellegű együttműködési megállapodásnak, kollektív jellegű munka terv-megállapodásnak tekinthetünk, amelynek az a feladata, hogy bevonja a vállalati kollektívát a vállalat belső tevékenységének az irányításába, megszervezésébe és ellenőrzésébe, anélkül azonban, hogy az egyszemélyi felelős vezetés elvét csorbítaná.

III. *A munkaszerződés.* A munkaszerződést szabályozó fejezet először a munkaszerződés fogalmát határozza meg: „A munkaszerződés megállapodás a dolgozó és a vállalat vagy intézmény között, amellyel a dolgozó kötelezi magát, hogy meghatározott szakma, képzettség, vagy hivatali állás szerinti munkát teljesít, a vállalat vagy intézmény pedig kötelezettséget vállal, hogy ezért munkabért fizet és biztosítja a munkaügyi jogszabályok, a kollektív-, és munkaszerződés által előírt munkafeltételeket.[10]

Az Alapelvek a munkaszerződés intézményével kapcsolatban is több lényeges elméleti, illetőleg gyakorlati kérdésre adnak választ:

a) A munkavégzési kötelezettség terjedelme. A munkajognak egyik bonyolult problémája például, hogy meddig terjed a vállalat utasítási jogköre, illetőleg a dolgozó engedelmeskedési és munkavégzési kötelezettsége?

Az Alapelvek ebben a kérdésben három lényeges szabályt tartalmaznak. Nevezetesen, a vállalat vagy intézmény vezetősége nem követelheti a munkástól vagy az alkalmazottól: *1.* a munkaszerződésben elő nem írt, *2.* a dolgozó életét nyilvánvalóan veszélyeztető és *3.* a munkaügyi jogszabályokkal ellenkező munka teljesítését.[11]

b) Áthelyezés. A munkaszerződésben meghatározott munkakörhöz és munkahelyhez való jog kérdésével függ össze, hogy a vállalat egyoldalúlag módosíthatja-e a munkaszerződésben közösen megállapított munkakört és munkahelyet? A vállalat tevékenységével összefüggő feladatok ellátása, valamint népgazdasági érdek is,

[9] Ami egyáltalában nem zárja ki azt, hogy a további fejlődés rendjén a kollektív szerződés ismét normatív jellegű rendelkezéseket is tartalmazzon.

[10] 6. cikk.

[11] 7. cikk. (1) bek.

időnként szükségessé teheti, hogy a dolgozó munkakörébe nem tartozó munkákat is elvégezzen, vagy munkahelyén kívül is dolgozzék. A munkakörbe nem tartozó, vagy a munkahelyen kívül ellátandó munka végzése azonban sértheti a dolgozó érdekeit. A munkajognak tehát meg kell teremtenie a megfelelő összhangot a vállalat (népgazdaság) és a dolgozó egyéni érdeke között. A tervezés és a munkaszervezés színvonala dönti el, hogy milyen esetekben és milyen mértékben szükséges a vállalat, illetőleg a dolgozó érdekeit nagyobb mértékben előtérbe helyezni. A tervezés és a szervezés nagyon magas színvonalára utal az Alapelvek megoldása, amely szabályként azt rendeli el, hogy a munkást vagy alkalmazottat a vállalaton vagy intézményen belül más állandó munkára áthelyezni, továbbá állandó munkára más vállalathoz vagy intézményhez, vagy más helységbe (akár a vállalattal vagy intézménnyel együtt is) áthelyezni, csak saját beleegyezésével lehet.[12]

Az ismertetett szabály alól az Alapelvek csak nagyon szűk körben engednek kivételt. Az Alapelvek szerint ugyanis: ha a termelés érdeke feltétlenül megkívánja, a vállalat vagy intézmény vezetősége egy naptári év folyamán legfeljebb egyhónapi időre a munkásokat vagy alkalmazottakat áthelyezheti ugyanazon vállalaton vagy intézményen belül, illetve ugyanabban a helységben más vállalathoz vagy intézményhez, minden esetben azonban a korábbi átlagkeresetnél nem alacsonyabb fizetéssel. Rendkívüli esetekben a helyi szakszervezeti bizottsággal egyetértésben az említett áthelyezés tartama meghosszabbítható; így sem haladhatja meg azonban egy naptári év folyamán a három hónapot.

Állásidő esetén pedig a munkásokat és alkalmazottakat szakmájuknak és képzettségüknek megfelelő más munkára kell áthelyezni a vállalaton vagy intézményen belül, az állásidő egész tartamára, vagy ugyanabban a helységben levő más vállalathoz vagy intézményhez egy hónapig terjedhető időre. Azok a munkások és alkalmazottak, akik az állásidővel kapcsolatban alacsonyabban fizetett munkakörbe kerülnek, de a termelési normát teljesítik, megkapják korábbi átlagbérüket. Azok a munkások és alkalmazottak pedig, akik a normát nem teljesítik, vagy akiket időbérben fizetett munkakörbe helyeztek, a korábbi munkájukkal kapcsolatos bértarifa (besorolás) szerinti bért (illetményt) kapják.[13]

c) A munkajogviszony időtartama. Az Alapelvek — a kialakult gyakorlatnak és elméleti felfogásnak megfelelően — három változatot szabályoznak: a munkaszerződést *1.* határozatlan időre, *2.* három évet meg nem haladó határozott időre, *3.* meghatározott munka elvégzésének idejére lehet kötni.[14]

A munkához való jog érvényesülésének egyik biztosítéka, hogy a vállalat ne alkalmazhassa a dolgozót viszonylag hosszú határozott időre. Ezt szolgálja az ismertetett 2. pont, amely szerint a határozott időre szóló munkaszerződés időtartama három évnél több nem lehet.

d) A munkajogviszony megszüntetése. Egyfelől a vállalati terv teljesítését, másfelől a munkához való jog érvényesülését szolgáló követelmények azt igénylik, hogy a vállalat és a dolgozó is csak a jogszabályban meghatározott módon, tehát jogszerűen szüntethesse meg a munkajogviszonyt. Azt pedig, hogy a vállalatot, illetőleg a dolgozót milyen széles körben illesse meg az egyoldalú megszüntetés joga, bizonyos keretek között ismét csak a tervezés és a szervezés színvonala dönti el, de hozzá kell tennünk, hogy különösen ebben a vonatkozásban már igen nagy jelentősége van a vezetés politikai színvonalának, a dolgozók politikai öntudatának, a szakszervezet és a vállalati kollektíva által kialakított légkörnek is. Jellemző, hogy az Alapelvek — éppen a felsorolt tényezők magas színvonalára tekintettel — olyan megoldást vezettek be, amely a dolgozó részére kötetlen, a vállalat részére pedig csak kötött megszüntetési lehetőséget biztosít a határozatlan időre létesített munkaszerződéssel kapcsolatban. A részletes szabályok a következők:

A 10. cikk szabályozza a dolgozó megszüntetési jogát. A munkás és az alkalmazott a határozatlan időre kötött munkaszerződést a vállalat vagy intézmény vezetőségéhez tizenkét munkanappal előbb, írásban intézett bejelentéssel felbonthatja. A munkás vagy az alkalmazott kérelmére a határozott időre szóló munkaszerződést is fel kell bontani a megállapított határidő előtt, ha az ezt kérő dolgozó választott tisztségbe kerül, betegsége vagy rokkantsága a szerződés szerinti munka teljesítését akadályozza, a munkahely vezetősége a munkajogi szabályokat vagy a munkaszerződés lényeges feltételeit megszegte, illetve más méltánylást érdemlő okból.[15]

A 11. cikk a vállalat megszüntetési jogát szabályozza. A vállalat vagy intézmény vezetősége a határozatlan időre kötött munkaszerződést, illetve a határozott időre szóló munkaszerződést a megállapított határidő előtt csak akkor bonthatja fel, ha *a)* a vállalat vagy intézmény megszűnik, illetve a dolgozók létszámát, vagy a munkaköröket csökkentik, *b)* befejezést nyert az a munka, amelynek elvégzésére a munkást vagy alkalmazottat felvették, *c)* kiderül, hogy a munkás vagy alkalmazott munkájának elvégzésére, illetve munkakörének betöltésére alkalmatlan, *d)* a munkás vagy alkalmazott a munkaszerződés vagy a vállalati munkarend alapján ráháruló munkáját ismételten indokolatlanul nem végzi el, *e)* a munkás vagy alkalmazott az illető vállalatnál vagy intézménynél

[12] 7. cikk. (2) bek.
[13] 8. cikk.
[14] 9. cikk.
[15] 10. cikk.

a munkájával kapcsolatosan jogerős bírósági ítélettel megállapított bűncselekményt követett el, illetve két hónapot meghaladó ideje letartóztatásban van, *f)* a munkás vagy alkalmazott igazolatlanul mulasztott, *g)* a munkás vagy alkalmazott ideiglenes munkaképtelenség miatt a munkahelytől négy hónapot meghaladó ideig egyfolytában távol van (nem számítva a terhességgel és szüléssel kapcsolatos szabadságot), *h)* ebbe a munkakörbe a korábban ott foglalkoztatott munkást vagy alkalmazottat kell visszavenni.[16]

Nagyon fontos szabályt tartalmaz a 12. cikk, amely a vállalat részéről gyakorolható felbontást a szakszervezeti bizottság egyetértésétől teszi függővé: a vállalat vagy intézmény vezetősége ugyanis a helyi szakszervezeti bizottság hozzájárulása nélkül nem jogosult a munkaszerződés felbontására (11. cikk), kivéve a külön jogszabályban felsorolt vezető állást betöltő dolgozók munkaszerződésének felbontását.

IV. *A munkaidő és a pihenőidő. a) A rendes munkaidő.* A Szovjetunióban elért eredmények lehetővé tették, hogy ismét rátérjenek a munkaidő megrövidítésének az útjára.[17] A 13. cikk szerint a vállalatoknál és az intézményeknél a munkások és az alkalmazottak munkanapját legfeljebb hét órában, a munkahét tartamát legfeljebb 40 órában kell megszabni.[18]

b) A rövidített munkaidő. A 15. cikk szerint rövidített munkaidőt kell megállapítani: *1.* a 16—18 éves munkások és alkalmazottak számára (hatórás munkanapot) és a 15—16 évesek (54. cikk) számára (4 órás munkanapot), *2.* az egészségre ártalmas vagy nehéz körülmények közt dolgozó munkások és alkalmazottak számára (legfeljebb hatórás munkanapot).

Ezenkívül rövidített munkaidőt kell megállapítani a szellemi dolgozók egyes kategóriái számára (tanítók, orvosok és mások).

A 16. cikk szerint éjszakai munka esetében a munkások és alkalmazottak munkaidejét egy órával csökkenteni kell, kivételt képeznek a rövidített munkaidőben (hét óránál kevesebbet) dolgozó munkások és alkalmazottak.

A 17. cikk értelmében egyes csökkent munkaképességű munkásoknak és alkalmazottaknak, terhes anyáknak, kiskorú gyermeket vagy más munkaképtelen családtagot gondozó, valamint a munkájuk mellett tanulmányaikat folytató személyeknek — kérésükre — a vállalat vagy intézmény vezetősége rövidített munkaidőt állapíthat meg. A munkabér az említett esetekben a ledolgozott munkaidőre arányosan eső bérnek, vagy a megtermelt értéknek felel meg.

c) A túlmunka. Az Alapelvek nagyon erőteljesen korlátozzák a túlmunka elrendelésének a lehetőségét is. A 18. cikk szerint a túlmunka általában meg sem engedhető. A túlmunka elrendelésére vonatkozóan azonban feltétlen tilalmat felállítani nem lehet, mert szükség lehet olyan előre nem látott, nagyon fontos és halasztást nem tűrő munkákra, amelyek csak a munkaidőn felül végezhetők el. Ezért a 18. cikk megengedi, hogy a vállalat vagy intézmény vezetősége a Szövetséges Köztársaságok jogszabályai által megengedett kivételes esetekben túlmunkát rendelhessen el. A túlmunkát azonban a vezetőség ilyen esetekben is, csak a helyi szakszervezeti bizottság engedélyével rendelheti el, és egy munkás vagy alkalmazott által végzett túlmunka ideje egymást követő két napon nem haladhatja meg a 4 órát, egy hónapban pedig a 10 órát.

d) Munkaközi szünet. A 19. cikk szerint a dolgozókat — pihenésre és étkezésre — a munkaidőbe be nem számítható, két óráig terjedhető munkaközi szünet illeti meg.

e) Heti pihenőidő. A 20. cikk szerint minden munkás és alkalmazott részére biztosítani kell a legalább 42 óra tartamú, megszakítás nélküli heti pihenőidőt. A hét napjai közül a heti pihenőnapot a szövetséges köztársaságok jogszabályai jelölik ki.

f) Munkaszüneti napok. Az Alapelvek meghatározzák azokat az ünnepnapokat, amelyeken tilos a munka, és szabályozzák azokat az eseteket, amelyek e tilalom alól kivételt jelentenek.

g) Fizetett szabadság. Az alapszabadság legalább évi 12 munkanap, a 18 évesnél fiatalabb munkásokat és alkalmazottakat pedig évi egy hónap alapszabadság illeti meg.[19]

Évi pótszabadság illeti meg azokat a munkásokat és alkalmazottakat, akik az egészségre ártalmas vagy nehéz munkát végeznek, vagy olyan helyen dolgoznak, ahol mostohák a természeti viszonyok. Pótszabadság illeti meg továbbá a népgazdaság egyes ágaiban foglalkoztatott olyan munkásokat és alkalmazottakat, akiknek hosszabb szolgálati idejük van, valamint meghatározott hivatali állásokat betöltő dolgozókat.[20]

h) Fizetés nélküli szabadság. A vállalat vagy intézmény vezetősége a munkás vagy az alkalmazott kérelmére családi vagy más szabadságot is engedélyezhet.[21]

V. *A munkabér, a munkabér biztosítékai és az anyagi felelősség.* Az Alapelvek V. fejezete együtt szabályozza a munkabért, a munkabérhez való jog biztosítékait és az anyagi felelősség kérdéseit.

a) A munka díjazása általában. A szocialista elosztás elvének megfelelően a fejezet bevezető cikke kimondja, hogy a munkások és az alkalmazottak munkáját a munka mennyiségének és minőségének megfelelően kell díjazni. Lényeges

[16] 11. cikk.

[17] A Szovjetunióban a munkanap eredetileg nyolc óra, majd később hét óra volt. Csak 1940-ben, amidőn a Szovjetunió elleni támadás veszélye már megnövekedett, vezették be újra a nyolc órás munkanapot. V. ö.: Alexandrov, i. m. 76. old.

[18] A 13. cikkhez fűzött megjegyzés szerint a hétórás munkanapra való áttérést 1960-ban kell befejezni, a hétórás munkanap alapján a dolgozók áttérését a 40 órás munkahétre, 1962-ben kell teljesen befejezni.

[19] 23. cikk.

[20] 24. cikk.

[21] 25. cikk.

a munkabérhez való jog védelme szempontjából a következő szabály is, amely szerint a munkás vagy az alkalmazott havi bére nem lehet alacsonyabb a meghatározott minimumnál.[22]

A szocialista társadalomban a dolgozók a nemzeti jövedelemből nemcsak a munkabér, hanem egyéb juttatások formájában is részesednek, mégpedig már bizonyos értelemben szükségleteik szerint is. Ezt juttatják kifejezésre az Alapelvek, amidőn ezekre a juttatásokra is utalnak: a munkások és alkalmazottak a munkabéren felül az állam terhére társadalombiztosítási segélyben, ingyenes orvosi ellátásban, ingyenes oktatásban és egyéb kedvezményekben részesülnek; a sokgyermekes és az egyedül álló anyák állami támogatást élveznek.[23]

b) Teljesítmény- és időbérrendszer. Az Alapelvek szerint két alap-bérrendszer van, nevezetesen teljesítmény- és időbérrendszer. Ezeken belül a munkabér mértékét az elvégzett munka és a szakképzettség határozza meg. Konkrét módon pedig a munkások bérét az egyes termelési ágakban a bértarifa alapján, az alkalmazottak bérét pedig a szolgálati besorolási táblázat alapján kell megállapítani.

A földalatti, az egészségre ártalmas és a nehéz munkára azonban felemelt bértarifát (besorolást) kell meghatározni.[24]

c) Prémium-rendszer. Megállapítják az Alapelvek a prémium-rendszer feladatait is. A munkásoknak és alkalmazottaknak az állami tervek teljesítésében és túlteljesítésében, a termelés és a munkatermelékenység növelésében, az új technika bevezetésében és a termékek önköltségének a csökkentésében való anyagi érdekeltségének a fokozására prémiumos díjazási rendszert lehet bevezetni.[25]

d) A munkabér és a norma meghatározása. Teljesítménybérrendszer esetén az előállított termék egységéért járó bértételt a bértarifa és a munkanorma kombinációja alapján kell meghatározni. A szakszervezet egyre növekvő jelentősége nyilvánul meg abban a szabályban is, amely szerint a munkanormákat a vállalat vagy intézmény vezetősége a helyi szakszervezeti bizottsággal egyetértésben állapítja meg, és vizsgálja felül, a műszaki színvonalnak, a termelés szervezettségének és az élenjáró munkatapasztalatoknak a figyelembe vételével. A tervszerű felső irányításra ad viszont lehetőséget az a szabály, amely szerint azonos jellegű munkákra egységes iparági és iparágközi munkanormákat lehet megállapítani.[26]

e) Pótlékok. A pótlékok közül az alapelvek a túlmunka, az ünnepnapon végzett munka és az éjszaka végzett munka díjazását szabályozzák.[27]

f) A munkabérhez való jog biztosítékai. A munkabérhez való jog biztosítása érdekében az alapelvek számos rendelkezést tartalmaznak.

Elsősorban meghatározzák a munkabér kifizetésének az esedékességét és helyét. Munkabért legalább minden fél hónapban egyszer fizetni kell, és a munkabért a munkaidő alatt, a munkahelyen kell kifizetni.[28]

Előfordul, hogy a dolgozó munkavégzési kötelezettségének nem, vagy nem megfelelően tesz eleget. Ennek tipikus esetei akkor valósulnak meg, ha a dolgozó a normáját nem teljesíti, a termék selejtes lesz, vagy ha a dolgozó átmenetileg munkát egyáltalában nem végez. Mindezekben az esetekben az a kérdés is felmerül, hogy melyek azok az esetek, amelyekben a dolgozónak egyáltalában nem jár munkabér, és melyek azok az esetek, amelyekben díjazás illeti meg a dolgozót annak ellenére, hogy munkát nem, vagy nem megfelelő módon végzett. Az Alapelvek lényegében a vétkességi rendszer alapján oldják meg ezeket a kérdéseket. Ha tehát a dolgozónak felróható, hogy a normáját nem teljesítette, hogy a termék selejtes lett, vagy hogy a munka átmenetileg szünetelt, a dolgozót munkabér egyáltalában nem, illetőleg csak a teljesítményének megfelelő mértékben illeti meg. Ha viszont a norma nemteljesítése, a selejt, vagy a munka átmeneti szünetelése a dolgozónak nem róható fel, az Alapelvek megállapítják a bérnek azt a legalacsonyabb mértékét, amelynél kevesebbet a dolgozó nem kaphat. Az Alapelvek 33. cikke ugyanis a következőket rendeli:

Ha a munkás vagy alkalmazott a munkanormát tőle független okból nem tudja teljesíteni, munkájáért az előállított termék mennyiségének és minőségének megfelelő bért kell fizetni. Ez azonban nem lehet kevesebb a bértarifa alapján neki járó munkabér $^2/_3$-ánál.

Olyan termék előállításáért, amely a munkás vagy alkalmazott hibáján kívül selejtnek minősül, a kifizetett munkabér nem lehet kevesebb a bértarifa alapján a dolgozónak járó munkabér $^2/_3$-ánál.

Ha pedig a munka a munkás vagy alkalmazott hibáján kívül átmenetileg szünetel, a munkabér nem lehet kevesebb a bértarifa (besorolás) alapján járó munkabér felénél.

A munkás vagy alkalmazott hibájából részleges selejtnek minősülő termék előállításáért csökkentett munkabér jár. Nem jár munkabér, ha a termék a munkás vagy alkalmazott hibájából teljesen selejtes, vagy ha a munka a munkás vagy alkalmazott hibájából szünetel.

g) A munkajogviszony vagy a munkavégzési kötelezettség szünetelése. Ha a munkajogviszony vagy a munkavégzési kötelezettség szünetel, gondoskodni kell arról, hogy a dolgozó a munkajogviszony szünetelésének a lejártával a munkajogviszonyát folytathassa, illetőleg a munkavégzési kötelezettség szünetelésének az

[22] 26. cikk.
[23] 27. cikk.
[24] 28. cikk.
[25] 28. cikk.
[26] 29. cikk.
[27] 30. és 31. cikk.
[28] 32. cikk.

idejére díjazásban részesüljön. A munkajogviszony, illetőleg a munkavégzési kötelezettség szünetelésének a legfontosabb eseteit az Alapelvek a következő módon szabályozzák:

Azoknak a munkásoknak és alkalmazottaknak, akik munkájuktól azért váltak meg, mert a dolgozók küldötteinek szovjetjeiben, a szakszervezetben, vagy más társadalmi szervezetben választott tisztségbe kerültek, biztosítani kell, hogy megbízatásuk lejárta után elfoglalhassák korábbi munkahelyüket, vagy megfelelő új munkát kapjanak.[29]

Az állami vagy társadalmi feladatok ellátásának idejére (azokban az esetekben, amikor a feladatok munkaidő alatti elvégzését a hatályos jogszabályok megengedik), a munkások és alkalmazottak számára biztosítani kell munkahelyük (hivatali állásuk) fenntartását és átlagkeresetük kifizetését.

A katonai fegyvergyakorlatra bevonult munkások és alkalmazottak munkahelyét (hivatali állását) fenn kell tartani és átlagkeresetük felét részükre — függetlenül a fegyvergyakorlat idején élvezett katonai ellátmánytól — ki kell fizetni.[30]

h) Költségtérítés. Hivatalos kiküldetéssel, más helységbe való áthelyezéssel és más helységben végzendő munkára történt beosztással kapcsolatban a dolgozónak költségei merülhetnek fel. Ezeket a dolgozó részére meg kell téríteni.[31]

i) Anyagi felelősség. Az anyagi felelősség köréből az Alapelvek csak a dolgozók anyagi felelősségét szabályozzák, mégpedig úgy, hogy szabály a vétkességi rendszer, és ezen belül a korlátozott felelősség. Az Alapelvek ugyanis kimondják, hogy a munkások és alkalmazottak a munkájuk közben a vállalatnak vagy intézménynek vétkesen okozott kárért a kár összegének megfelelő, de legfeljebb havi illetményük $^1/_3$-áig terjedő mértékben anyagi felelősséggel tartoznak.

A munkásoknak és alkalmazottaknak az okozott kárért való teljes mértékű (havi illetményük $^1/_3$-án felüli) anyagi felelősségére csak különleges esetekben kerülhet sor.

A kártérítés behajtása pedig úgy történik, hogy a vállalat vagy intézmény vezetősége elrendeli az összegnek a munkás vagy alkalmazott fizetéséből való levonását. Ha a munkás vagy alkalmazott ez ellen kifogást emel, a levonásra nem kerül sor, és a kártérítés kérdésében a vezetőség kérelmére az egyeztető bizottság, teljes mértékű anyagi felelősség (jelen cikk 2. bekezdés) esetén pedig a népbíróság dönt.[32]

j) A munkabérből való levonás esetei és a levonás felső határa. A munkabérhez való jog védelme szempontjából nagyon fontos elsősorban annak a meghatározása, hogy milyen esetekben lehet helye a munkabérből való levonásnak, másodsorban pedig szabályozni kell a levonás felső határát. Az Alapelvek szerint levonásnak a munkabérből csak akkor van helye, ha azt a hatályos jogszabályok megengedik. A levonás felső határa pedig a levonás jogcímének megfelelően kétféle lehet. A szabály az, hogy az egyes bérfizetések alkalmával az összes levonások összege nem haladhatja meg a munkabérnek az adók leszámítása után megmaradó 20%-át. Kivételesen viszont, éspedig a családtagok tartásdíjára, a szocialista tulajdonban lopással, jogtalan elsajátítással vagy sikkasztással okozott kár megtérítésére szolgáló levonás esetén, a levonás a munkbérnek az adók leszámítása után fennmaradó 50%-áig terjedhet. Egyáltalában nincs helye azonban levonásnak a felmondási időre, valamint a munkaszüneti napokon végzett munkáért kárpótlás címén járó összegből.[33]

k) Felmondási illetmény. Ez a fejezet szabályozza a felmondási illetmény kérdését is. A 39. cikk szerint ugyanis a szövetséges köztársaságok jogszabályai által meghatározott esetekben az elbocsátásra kerülő munkás és alkalmazott részére 12 napi átlagkeresetnek megfelelő összegeket kell fizetni, illetve a vállalat vagy intézmény vezetősége köteles a dolgozót az elbocsátásáról 12 munkanappal előre értesíteni.

VI. *Munkafegyelem.* A munkafegyelmet szabályozó fejezet együtt tárgyalja a munkarend, a jutalmazás és a fegyelmi jog intézményének alapvető kérdéseit.

a) A vállalati munkarend. A 40. cikk szerint az üzemeknél és intézményeknél a munkarendet a vállalati munkarend rendelkezései szabályozzák. A vállalati munkarendet a vállalat vagy intézmény vezetősége a helyi szakszervezeti bizottsággal egyetértésben állapítja meg, a meghatározott eljárás szerint jóváhagyott mintaszabályzat alapján. A munkarend állapítja meg az egyes fegyelmi büntetéseket is.

b) Jutalmazás. A jutalmazások különböző fajtáit a 41. cikk sorolja fel. A munkásokat és alkalmazottakat a munkában elért sikereikért köszönet nyilvánításával, prémium fizetésével, értékes ajándék juttatásával, díszoklevéllel kell jutalmazni, vagy egyéb jutalomban kell részesíteni. Megfelelő esetekben a munkásokat és alkalmazottakat jutalmazásra a legfelsőbb szervekhez kell felterjeszteni.

A jutalmazás és a felsőbb szervekhez jutalmazásra való felterjesztés kérdésében a vállalat vagy intézmény vezetősége a helyi szervezeti bizottsággal egyetértésben dönt.

c) Fegyelmi büntetések. A 42. cikk szerint a munkafegyelem megsértése miatt a vállalat vagy intézmény vezetősége a vállalati munkarendben megállapított fegyelmi büntetéseket szabja ki. A társadalmi szervek fokozott jelen-

[29] 34. cikk.
[30] 35. cikk.
[31] 36. cikk.
[32] 37. cikk.
[33] 38. cikk.

tősége nyilvánul meg abban a szabályban is, amely szerint a vezetőség fegyelmi büntetés kiszabása helyett a munkafegyelem megsértésével kapcsolatos ügyet elintézés végett a társadalmi szervekre bízhatja.

VII. *Munkavédelem.* Az Alapelvek kiemelik a vezetőség kötelezettségeit, a munkavédelmi követelményeknek megfelelő tervezés, építés és üzemeltetés kötelezettségét, a szakszervezetek jogkörét, az előzetes munkavédelmi ellenőrzést, a védőberendezések, a védőeszközök és védőételek szolgáltatásának az eseteit, és végül az előzetes és az időszakos orvosi vizsgálat kötelezettségét.

a) A munkavédelem megszervezésének kötelezettsége. A 43. cikk szerint a vezetőség minden vállalatnál és intézménynél köteles a munkások és alkalmazottak számára egészséges és biztonságos munkafeltételeket teremteni és gondoskodni a balesetek és megbetegedések megelőzéséről.

Minden vállalatot a megállapított munkabiztonsági és munkaegészségügyi szabályok betartásával kell megtervezni, felépíteni és üzemeltetni.

A balesetelhárítás és az egészségvédelem szabályait az illetékes állami szervek a szakszervezettel egyetértésben állapítják meg.

b) Előzetes munkavédelmi ellenőrzés. Az előzetes munkavédelmi ellenőrzést a 44. cikk szabályozza. Egyetlen vállalatot (műhelyt) sem szabad megnyitni, üzembehelyezni, vagy más helységbe áthelyezni az illetékes szakszervezeti szerv és az állami egészségügyi és műszaki felügyelőség engedélye nélkül.

c) Védőberendezések, védőeszközök, védőételek. Az Alapelvek 45. és 46. cikkei határozzák meg, hogy a vállalat milyen esetekben köteles védőberendezést, védőeszközt és védőételt szolgáltatni.

d) Előzetes és időszakos orvosi vizsgálat. A vállalat vagy intézmény vezetősége köteles a földalatti, illetve az egészségre ártalmas, nehéz vagy veszélyes munkáknál, valamint a lakosság egészségügyi -higieniai ellátása terén foglalkoztatott munkások és alkalmazottak előzetes és időszakos orvosi vizsgálatáról gondoskodni.[34]

VIII. *A női munka.* A női munkával foglalkozó VIII. fejezet nagyon messzemenő védelemben részesíti általában a nőket. különösen pedig a terhes és a szoptató nőket.

a) Alkalmazási és beosztási tilalmak. Általános, tehát minden nőre vonatkozó alkalmazási, illetőleg beosztási tilalmat tartalmaz a 48. cikk, amely szerint tilos női munkaerőt alkalmazni az egészségre ártalmas vagy nehéz, és földalatti munkáknál, egyes külön felsorolásban megjelölt (nem fizikai, az egészségügyi és jóléti ellátással kapcsolatos) munkák kivételével.

A terhes nőket, a szoptató anyákat, és azokat az anyákat, akiknek egy évesnél fiatalabb gyermekük van, éjszakai munkára és túlmunkára sem szabad beosztani. Nem lehet beleegyezésük nélkül túlmunkára beosztani és kiküldetésre küldeni azokat az anyákat sem, akiknek egy évesnél idősebb, de nyolc évesnél fiatalabb gyermekük van.[35]

b) Könnyebb, vagy más munkakörbe való áthelyezés kötelezettsége. A terhes és a szoptató anyákat, és azokat az anyákat, akiknek egy évesnél fiatalabb gyermekük van, az 50. cikkben meghatározott feltételek mellett könnyebb, illetőleg más munkakörbe kell áthelyezni korábbi átlagkeresetük megtartásával.

c) Terhességi és szülési szabadság. Külön ki kell emelnünk az Alapelvek 51. cikkét, amely szerint a nők részére terhességi és szülési szabadságot kell biztosítani. Ennek tartama szülést megelőzően és azt követően egyaránt 56 naptári nap. Erre az időre az állami társadalombiztosítási szervek táppénzt folyósítanak. Rendellenes szülés, illetve ikerszülés esetén a szülést követő szabadság tartama 70 nap.

A terhességi és szülési szabadság letelte után a dolgozó nő számára — kérelmére — hat hónapig terjedhető fizetésnélküli szabadságot lehet engedélyezni.

d) Az alkalmazás megtagadásának és a bércsökkentésnek tilalma; az elbocsátás korlátozása. Két nagyon fontos rendelkezést tartalmaz az 53. cikk is. Az egyik szerint nők munkára felvételét nem szabad megtagadni azért, mert teherben vannak, vagy mert szoptatnak. Az említett okból munkabérük sem csökkenthető. A másik szerint a teherben levő nőt, szoptatós anyát vagy olyan anyát, akinek egy évesnél fiatalabb gyermeke van, elbocsátani csak rendkívüli esetben, és csak a helvi szakszervezeti bizottság beleegyezésével lehet.

IX. *Az ifjúság munkája.* A IX. fejezet bevezető cikke lényegében a fiatalkorúak alkalmazásának a körét határolja el, amidőn elrendeli, hogy az ifjúságnak a társadalmilag hasznos munkába való bevonása és a továbbtanulásnak a termelőmunkával való összekapcsolása érdekében a 15. életévüket betöltött személyek munkára felvehetők.[36]

A fejezet a fiatalkorúak fejlődésének a védelme érdekében lényeges tilalmakat is tartalmaz. Tilos a 18 éven aluli személyeket földalatti, egészségre ártalmas vagy nehéz munkára alkalmazni. Nem szabad őket éjszakai munkára és túlmunkára sem beosztani. A 16 évesnél fiatalabb személyeket csak előzetes orvosi vizsgálat után szabad munkára felvenni, és azután is 18 éves korukig évente orvosi vizsgálatnak kell őket alávetni.[37]

X. *A munkások és alkalmazottak képzése és továbbképzése.* Ez a fejezet világosan tükrözi a szovjet oktatási reformot, amely összekapcsolja az oktatást a termelő munkával.

[34] 47. cikk.

[35] 49. cikk.

[36] 54. cikk.

[37] 55—57. cikk.

Az 58. cikk szerint a munkások és alkalmazottak képzése és továbbképzése a szakmai-műszaki oktatás, az egyéni és brigádoktatás, a tanfolyamos oktatás keretében, valamint a szakközépiskolák és felsőoktatási intézmények rendes és levelező tagozatán történik.

A szakmai-műszaki és a termelés keretében történő oktatás, valamint a szakközépiskolákban és a felsőoktatási intézményekben folyó képzés díjtalan.

A különböző kedvezményeket az 59. cikk sorolja fel. Az általános műveltséget adó esti (műszakhoz igazodó) középiskolákban jó előmenetelt tanúsító munkások és alkalmazottak számára rövidített munkanapot vagy munkahetet kell biztosítani.

A tanintézeti felvételre készülő, valamint a vállalatnál vagy intézménynél dolgozó és egyidejűleg tanulmányukat folytató munkásoknak és alkalmazottaknak külön szabadságot és más kedvezményeket kell biztosítani.

A 60. cikk pedig a vállalatoknak az elhelyezéssel és az oktatással kapcsolatos kötelezettségeit határozza meg. A vállalatoknál és intézményeknél meghatározott létszámkeretet kell biztosítani a munkára és a termelés keretében történő képzésre felveendő 18 évesnél fiatalabb személyek részére.

A vállalatok és intézmények a szakközépiskolák és felsőoktatási intézmények hallgatói számára fizetett munkahelyeket és státus szerinti állásokat tartanak fenn, biztosítják a hallgatók termelési oktatását és gondoskodnak számukra a lakásról és a jóléti szolgáltatásokról.

XI. *A munkaügyi viták.* A munkaügyi viták elintézésével kapcsolatban is erőteljesen érvényesül a szakszervezetek megnövekedett jelentősége és szerepe.

A munkaügyi viták eldöntése: *a)* a vállalatoknál és intézményeknél a helyi szakszervezeti bizottság és a vállalatvezetőség azonos számú képviselőjéből alakított bizottságokra (egyeztető bizottságokra), *b)* a helyi szakszervezeti bizottságokra, *c)* a népbíróságokra tartozik.

Az egyeztető bizottság a munkás vagy alkalmazott és a vállalat vagy intézmény vezetősége közt támadt munkaügyi viták eldöntésének kötelező elsőfokú fóruma, kivéve az elbocsátással és a törvényben meghatározott néhány más kérdéssel kapcsolatos vitát.

A bizottság a felek megegyezése alapján hoz határozatot.

A helyi szakszervezeti bizottság — kérelemre — az olyan munkaügyi vitákban jár el, amelyekben az egyeztető bizottságnak nem sikerült a feleket kiegyeztetnie, továbbá megvizsgálja a munkásoknak és az alkalmazottaknak e bizottság határozatai ellen benyújtott panaszait.

A népbíróságok döntenek *a)* a munkások és alkalmazottak elbocsátásával kapcsolatos viták-ban (a külön felsorolásban megjelölt vezető állású dolgozók kivételével), *b)* más kérdésekben, ha a munkás vagy alkalmazott nem ért egyet a helyi szakszervezeti bizottság döntésével, vagy ha a vállalat vagy intézmény vezetősége szerint a helyi szakszervezeti bizottság határozata ellentétes a hatályos jogszabályokkal.[38]

XII. *A szakszervezetek.* Az Alapelvek preambuluma — mint már ismertettük — a munkához való új viszony legfontosabb megnyilvánulásaként azt emeli ki, hogy a dolgozók aktív módon vesznek részt az iparigazgatásban, valamint a munka termelékenységének az emelését és a társadalmi tulajdon gyarapítását szolgáló össznépi szocialista munkaversenyben. Megállapítja továbbá a preambulum, hogy a munkához való kommunista viszony elterjesztése, a munkásoknak és alkalmazottaknak a termelés irányításába való bevonása, valamint anyagi helyzetük megjavítása és kulturális színvonaluk emelése terén nagy szerepük van a szakszervezeteknek, amelyek a dolgozó milliók számára az irányítás és a gazdálkodás igazi iskolájává, a kommunizmus iskolájává váltak. Mindez a szocialista demokrácia erőteljes megnyilvánulása, ami a demokratikus centralizmus keretei között lehetővé teszi azt, hogy a szakszervezetek mint társadalmi szervezetek részt vehessenek állami feladatok megoldásában, illetőleg meghatározott állami feladatok ellátását át lehessen ruházni a szakszervezetekre, amelyek ezeket a feladatokat a dolgozók bevonásával hajtják végre. Ennek érdekében az Alapelvek XII. fejezete részletesen szabályozza a szakszervezetek jogi helyzetét és jogkörét, a szakszervezetek részvételi jogait és a vállalatok kötelezettségeit a szakszervezetek tevékenységének az előmozdítása érdekében. A 65. cikk első bekezdése a jelenlegi helyzetnek megfelelően a szervezkedési szabadságot biztosítja: a munkásoknak és alkalmazottaknak joguk van szakszervezetekben egyesülni. A 65. cikk második és harmadik bekezdése a szakszervezetek részére biztosított hatáskört és e hatáskör gyakorlásának a jogi formáit állapítja meg:

A szakszervezetek képviselik az állami és gazdasági szervek előtt a munkásoknak és alkalmazottaknak a termeléssel, a munkával, és az életkörülményeikkel kapcsolatos, valamint kulturális érdekeit, bevonják a munkásokat és alkalmazottakat a termelés irányításába, szervezik a szocialista versenyt és a termelési értekezleteket, résztvesznek a norma- és bérkérdések eldöntésében, közreműködnek a munkafegyelem megszilárdításában, irányítják a társadalombiztosítás munkáját, intézkedéseket foganatosítanak a dolgozóknak a mindennapi élettel kapcsolatos és kulturális igényeinek a kielégítése érdekében.

A szakszervezetek résztvesznek a munkával, valamint a munkások és alkalmazottak anyagi- jóléti ellátásával kapcsolatos jogszabályok kidolgozásában, állami felügyeletet gyakorolnak a munkaügyi jogszabályok betartása felett és társadalmi ellenőrzést a munkavédelem, valamint a munkások és alkalmazottak lakás- és egyéb életfeltételeinek biztosítása terén.

[38] 61—64. cikk.

Meghatározzák az Alapelvek a helyi szakszervezeti bizottságok jogkörét is.

A helyi szakszervezeti bizottság *a)* minden munkaügyi kérdésben, az életkörülményeket érintő kérdésekben és a kulturális kérdésekben képviseli a munkásokat és az alkalmazottakat, *b)* résztvesz az üzem vagy intézmény termelési és beruházási tervének, valamint a lakás-, a kulturális-, és a jóléti építkezések terveinek kidolgozásában, *c)* meghallgatja a vállalat vagy intézmény vezetőjének a termelési terv és a kollektív szerződésből eredő kötelezettségek teljesítésével, a munkaszervezés és a munkafeltételek megjavítása terén tett intézkedésekkel, a munkások és alkalmazottak anyagi és kulturális-jóléti ellátásával kapcsolatos beszámolóját és követeli a felmerült hibák kijavítását, *d)* a vállalat, illetve intézmény munkájának megjavításával, a munkafeltételekkel és a munkások és alkalmazottak anyagi- és kulturális-jóléti ellátásával kapcsolatban javaslatokat terjeszt a felsőbb gazdasági és állami szervek elé, *e)* véleményt nyilvánít a vállalatnál vagy intézménynél a vezető gazdasági munkakörökben alkalmazásra javasolt személyek alkalmasságáról, illetékes szervek előtt felveti az olyan vezetőállású dolgozók fegyelmi felelősségrevonásának vagy leváltásának kérdését, akik a kollektív szerződésből eredő kötelezettségeiknek nem tesznek eleget, bürokratikusan vezetnek, vagy megsértik a munkaügyi jogszabályokat, *f)* résztvesz a munkanormával és a munkabérrel kapcsolatos kérdések eldöntésében, *g)* ellátja a munkások és alkalmazottak társadalombiztosításával felmerülő feladatokat, társadalombiztosítási segélyeket nyújt és részt vesz az alkalmazottak nyugdíjának megállapításában, szanatóriumi és üdülőbeutalásokat ad a munkásoknak és alkalmazottaknak, ellenőrzi a munkások és alkalmazottak, valamint családtagjaik orvosi ellátásának megszervezését.

A vállalatoknál és intézményeknél a lakások elosztása a vállalat vezetőségének és a helyi szakszervezeti bizottságnak a közös határozatával történik.

A helyi szakszervezeti bizottságot széles körben ellenőrzési jogkör is megilleti.

A helyi szakszervezeti bizottság ellenőrzi, hogy a vállalat vezetősége betartja-e a munkaügyi jogszabályokat, a munkabiztonsági és munkaegészségügyi előírásokat és szabályokat, a kollektív szerződés előírásait, eleget tesz-e a termelési értekezleteken hozott határozatoknak, idejében alkalmazza-e az elfogadott találmányokat, újításokat és ésszerűsítési javaslatokat, teljesíti-e a lakás-, valamint a kulturális-jóléti építkezések terveit, ellenőrzi továbbá a lakásalap kihasználását és a közüzemek működését, valamint a kereskedelmi és közélelmezési vállalatok munkáját.

A szakszervezeti funkcionáriusok védelmét a 69. cikk tartalmazza. A szakszervezeti szervekbe megválasztott, de eredeti munkájukat is folytató munkásokat és alkalmazottakat, a szakszervezeti bizalmiakat és csoportbizalmiakat, a társadalmi munkavédelmi felügyelőket nem lehet elbocsátani vagy áthelyezni az illetékes szakszervezeti szerv hozzájárulása nélkül.

A vállalatok és az intézmények kötelezettségeit a 70. cikk állapítja meg. A vállalatok és intézmények kötelesek a helyi szakszervezeti bizottságok és a műhelyi szakszervezeti bizottságok részére munkájuk ellátásához és a munkások és alkalmazottak gyűléseinek megtartásához szükséges megfelelő helyiséget ingyenesen rendelkezésre bocsátani, minden szükséges felszereléssel és szolgáltatással együtt.

A kulturális-felvilágosító, gyógyítási, testnevelési és sportcélokra szolgáló épületeket, helyiségeket és létesítményeket a vállalatok és intézmények ingyenesen bocsátják a szakszervezeti szervek használatába, és saját költségvetésük terhére gondoskodnak ezeknek az épületeknek, helyiségeknek és létesítményeknek a fenntartásáról.

Minthogy a szakszervezetek nemcsak az egyes vállalatok keretei között fejtik ki tevékenységüket, az Alapelvek a helyi tanácsok, valamint az állami és a társadalmi szervek kötelezettségeit is meghatározzák. A helyi tanácsok végrehajtó bizottságai ingyenesen bocsátják a szakszervezeti szervek használatába a munkásotthonok és szakszervezeti székházak céljaira szolgáló berendezett épületeket és helyiségeket, valamint a kulturális-felvilágosító intézmények elhelyezéséhez és a testnevelési és sportrendezvények lebonyolításához szükséges területeket és vizeket.

Az állami és a társadalmi szervek és a hivatalos személyek is kötelesek a szakszervezetek munkáját minden eszközzel elősegíteni.

XIII. *Társadalombiztosítás.* Külön fejezet foglalja össze a társadalombiztosítás legfontosabb szabályait. A társadalombiztosítás minden munkásra és alkalmazottra kötelező módon kiterjed, és anyagi ellátást biztosít a munkaképesség elvesztésének vagy csökkenésének minden esetére, függetlenül attól, hogy a vállalat vagy az intézmény a biztosítási díjat befizette-e vagy nem.

XIV. *A munkaügyi jogszabályok megtartásának az ellenőrzése.* Nagyon lényeges a munkaügyi jogszabályok, valamint a balesetelhárítási és az egészségvédelmi szabályok megtartásának az ellenőrzésével kapcsolatban, hogy az ellenőrzést nemcsak állami szervek végzik, hanem a szakszervezetek is, mégpedig nemcsak a munkavédelem területén, hanem a munka megszervezésének az egész területén. A szakszervezetek a munkaügyi jogszabályok, valamint a balesetelhárítási és egészségvédelmi szabályok megtartását az irányításuk alatt álló munkaügyi, műszaki és jogi felügyelőségek útján látják el.

Végül a 79. cikk a hivatalos személyek felelősségének az elvi szabályozását tartalmazza: Azok a hivatalos személyek, akik vétkesek a munkaügyi jogszabályok, továbbá a munkabiztonsági és munkaegészségügyi szabályok meg-

szegésében, illetve a kollektív szerződésből eredő kötelezettségüket nem tartották be, vagy akadályozták a szakszervezet munkáját, ezért a törvényben meghatározott felelősséggel tartoznak.

*

Befejezésül még egyszer hangsúlyozzuk, hogy az ismertetett anyag még csak tervezet, amellyel kapcsolatban jelenleg vita folyik, és e vita tapasztalatai alapján tárgyalja majd a tervezetet a Szovjetunió Legfelső Tanácsa. Nagyon valószínű, hogy a vita figyelembevételével a végleges szöveg még el fog térni az ismertetett anyagtól. Mindenképpen megállapítható azonban már most is, hogy a szocializmus győzelmével létrejönnek azok az objektív jellegű társadalmi-gazdasági alapok, és kibontakoznak azok a szubjektív természetű tudati-erkölcsi tényezők, amelyek a szocialista munkaviszonyt fokozatosan kommunista munkaviszonnyá alakítják át. Az átalakulásnak ez a folyamata kifejezésre jut a munkajog egyes intézményeinek a tartalmában is. Ebből a szempontból különösen ki kell emelnünk a szakszervezeteknek mint társadalmi szerveknek egyre bővülő jogkörét, a dolgozók aktív részvételét szolgáló állandó termelési tanácskozást és a szocialista munkaversenyt, valamint a kollektív szerződés és a társadalmi bíráskodás jelentőségét, amelyek a dolgozók bevonásával a vállalat belső tevékenységének a megszervezését szolgálják a tervek teljesítése, a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek egyre magasabb szinten való kielégítése érdekében, a kommunista társadalom felépítése érdekében.

Weltner Andor

SZEMLE

Az államigazgatási perek témaköréhez*

Az államigazgatási határozatok bírói úton való megtámadásáról szóló 1957 : IV. tv. javaslati indokolása elégtétellel utal arra, hogy a bírói út igénybevehetősége — még ha az nem is minden államigazgatási határozat irányában áll fenn — a törvényesség érvényesülésének ujabb fokozott biztosítéka. Ennek a célnak felel meg, hogy a törvény a határozat megtámadását teszi lehetővé, amiből folyóan a kereset célja, majd siker esetén az ítélet rendelkezése a megtámadott határozat hatályon kívül helyezése (cassatio), ami az egyes jogszabályok által megjelölt esetekben megnőhet új bírói rendelkezés meghozatalára (reformatorius jogkör).

Ezzel az elgondolással a per témaköre leszűkül az államigazgatási határozat törvényszerűségének elbírálására.

Ez a témakör a gyakorlatban adott esetekben szűknek bizonyul. A törvényesség érvényre juttatása nemcsak a határozat törvényesség szempontjából való kérdésessége, de a határozat folytán előállott *helyzet* törvényességének megvizsgálását is megkívánja. A határozat és a határozat nyomán keletkezett helyzet törvényességi megvizsgálása során a két kérdésként elkülönülő téma együtthaladásával jár, mert ha a határozat törvénysértő volta megállapítást nyert, nyilván a határozat nyomán tett intézkedés, az intézkedés folytán kialakuló helyzet is törvénysértő. A pari passu haladás, a törvényesség vonalán a két vonatkozás (határozat — helyzet) együttessége a törvényben nem érvényesül, és csak a törvénynek egy alább tárgyalandó rendelkezésében van valami halvány nyom, ami mintha a helyzet orvoslására, a törvényesség érvényrejuttatására felhasználható lenne.

Világítsa meg az eddigieket egy gyakorlati, a bíróság elé került és ott eldöntött eset. Lehámozva a példa tényállásának konkrét esetlegességeit, csak a fejtegetések szempontjából lényeges tényállásra szorítkozom.

Az állam a tulajdonát képező üdülőépületet kezelésre átadta az egyik állami vállalatnak. A helyileg illetékes községi tanács felkérte a vállalatot, hogy az üdülő kerítését bontsa le. Majd röviddel utóbb a járási tanács ipari és műszaki csoportja felhívta a vállalatot, hogy a kerítést bontsa le. A megyei tanács végrehajtóbizottsága a járási tanács határozatát helybenhagyta, — bár a vállalat fellebbezésén felül a könnyűipari miniszter helyettese átiratban felhívta a figyelmet arra, hogy a 244/1950. MT. sz. határozat állami tulajdon igénybevételét csak a szakminiszter hozzájárulásával engedi meg, — s ugyanebben a határozatban a lebontásra kerülő kerítésanyagot a községi tanácsnak juttatta.

A vállalat a határozatot a bíróság előtt perrel támadta meg, amelyben a határozat hatályon kívül helyezését és egyben a végrehajtás felfüggesztését kérte. A kereset tárgyalása során a megyei tanács végrehajtóbizottsága új határozatot hozott, amellyel a kerítés lebontását és az üdülő parkjának igénybevételére vonatkozó rendelkezését egészében (?) megsemmisítette, de viszont fennmaradónak nyilvánította, „hogy a drótkerítést el kell távolítani", és a bontás anyaga a vállalat rendelkezésére áll. A vállalat, minthogy időközben a községi tanács a kerítést lebontotta, kereseti kérelmét kiegészítette, az eredeti állapot helyreállítására való kötelezés iránti kérelemmel. Az elsőbíróság ítéletet hozott és a megtámadott határozatnak a park igénybevételét rendelő részét, valamint a bontási anyag felhasználására vonatkozó részét hatályon kívül helyezte, de a felperesnek ezt meghaladó keresetét, tehát a helyreállításra való kötelezést is elutasította.

Az elsőbírósági ítélet elutasító rendelkezése ellen a felperes fellebbezéssel élt. A megyei bíróság az elsőfokú ítélet nem fellebbezett részét nem érintette, a fellebbezett rész tekintetében pedig a pert meg-

* Vitacikk. — *Szerk.*

szüntette, arra való utalással, hogy az 1957 : IV. tv. 57. § *b)* pontja értelmében a bíróság elé csupán az ingatlan tulajdonba, illetve használatba vonása vihető, az eredeti állapot helyreállítására vonatkozóan a bíróság nem tárgyalhat és határozatot nem hozhat. A megyei bíróság határozatával szemben az a szövegezési ellenvetés mindenesetre megtehető, hogy a szöveg azt a valószínűen nem intencionált felfogást keltheti, mintha a helyreállítási-kártérítési igény egyáltalán nem lehetne bírói eljárás tárgya. A másodbírósági határozat feltehetően csak annyit kíván mondani, hogy *ebben a perkeretben* nincs helye a bíróság előtti tárgyalásnak.

Fontosabb kérdés azonban, hogy helyes-e az államigazgatási per keretéből a helyreállítási kárigény kirekesztése.

A bíróság nézőpontjából a kérdés nem probléma. Judex iudicat secumdum legem non supra legem. Mai nyelven: a bíróság nem jogalkotó fórum. A jogalkotónak azonban már a helyesség kérdését is tüzetesen kell megvizsgálnia.

Mégis előbb nézzük meg, hogy mi is a törvény tartalma, a „secundum legem" intézkedés. Nincs kétség afelől, hogy a perjog több igény egy keresettel való érvényesítését és elbírálását — a tárgyi keresethalmazatot — általában megengedi, és csak egyes esetekben zárja ki vagy szorítja szűkebb keretek közé. Korábbi perjogunkban a keresethalmazat kirekesztésére vezetett az ún. külön eljárási nem alá eső per, amelyhez más, nem ezen külön eljárás alá tartozó per nem volt kapcsolható. Igényperhez, végrehajtás megszüntetési perhez, perújításhoz, váltóperhez, státusperhez más kereset nem volt kapcsolható, bár a perújításnál a gyakorlat nem volt egységes és az alap-per során nem tárgyalt új kereseti kérelem indíthatására is volt szépszámú döntés, míg végül is az újabb gyakorlat (ld.: Sárffy: Magyar polgári perjog. 445. old.) a perújítással kapcsolatosan az új kereseti kérelem előterjesztését nem engedte meg. A keresethalmazat megengedettségét az 1911. I. tv. 132. §-a hatáskör és illetékesség azonosságán felül ahhoz is kötötte, hogy valamennyi igény az eljárás ugyanazon neme alá tartozzék. Ezen alapult a 122. sz. jogegységi döntvény állásfoglalása is, amely kimondotta, hogy a férj ellen vezetett végrehajtás során lefoglalt tárgy feloldására a feleség által indított igényperben nincs helye olyan védekezésnek, hogy a feleség a férjnek egyetemleges adóstársa, s a végrehajtást ő is tűrni tartozik. A Rpp. 132. §-ához hasonló rendelkezés mai perjogi törvényünkben nincs, sőt „az azonos eljárási nem alá tartozás", mint műszó sem szerepel a törvényben. Az kézenfekvő, hogy az államigazgatási pernek vannak különleges szabályai, de ezek a szabályok nem olyan jellegűek, hogy a keresethalmazat számára akadályt jelentenének, mint ahogyan pl. az igénypernek vagy a végrehajtás megszüntetése iránti pernek az a korábbi jogban ismert szabálya, hogy a helybenhagyó másodfokú ítélet ellen további jogorvoslatnak helye nincs (ami mai perrendünk kétfokú rendszere mellett úgyis elvesztette aktualitását), vagyhogy az igényperben a tanúbizonyítás korlátozott volt — 1881. IX. tv. 95. §-a — másfajtájú keresetre már nem alkalmazható és így a halmazatot megakadályozó erejű. De, hogy ez az akadályozó erő nem abszolút és lehetséges, hogy ugyanazon perben különböző igények más eljárási szabályok alá esése ellenére a halmazat lehetséges, arra bizonyságul szolgál a Pp. 292. §-ának az a rendelkezése, hogy a házassági vagyonjogi kereset a házassági per keretében érvényesíthető akként, hogy a vagyonjogi keresetre, illetve viszontkeresetre a házassági per speciális szabályai nem terjednek ki. Az eljárási nem azonossága tehát nem feltétlen kellék a több igény halmazati, egy keresetben való tárgyalására. És ha végig tekintünk az államigazgatási per különleges szabályain, az egyes szabályokra való kiterjeszkedés nélkül, úgy azt találjuk, hogy nincs ezek között oly szabály, amely a határozat megtámadásán felül egyéb — helyreállítási, kártérítési — igény kapcsolására tiltó akadályul szolgálna.

A halmazat megengedettségének az Rpp. 132. §-a szerint további kelléke, hogy valamennyi igényre fennálljon a bíróság hatásköre és illetékessége. A törvényhozó azonban az együttes elbírálás érdekében a keresethalmazatot megengedheti, noha valamely igény külön perrel való érvényesítése esetén más hatásköri vagy illetékességi szabály alá esnék. Ilyen szabály volt is; a megyei bírósági hatáskörbe tartozott kereseti igény esetén az önálló (külön) érvényesítés esetére járásbírósági hatáskörbe utalt kereseti igény érvényesíthető volt a megyei bíróság előtt. (Megfordítva persze nem). A halmazati érvényesítésnek tehát az eltérő hatáskör nem állotta útját. Hogy az illetékességi szabály sem sérthetetlen tabu, azt a pertársaság (személyi halmazat) szabálya igazolja, amely ugyancsak az együttes elbírálás lehetőségének kedvéért mindegyik pertársat együtt megperelhetővé teszi bármelyik pertársra illetékes bíróság előtt, bár egyenkénti megperelés esetén a bíróság a megperelendő alperesre nem bírna illetékességgel. (Pp. 51. § — és az együttes perlés kedvezményezését nem rontja le, hogy az 51. § *c)* pontja esetére a szabály nem terjed ki.) A tételes jog tehát eltekinthet a hatáskör és illetékesség közösségének megkívánásától, valahányszor a jogalkotó úgy látja, hogy az azonos hatáskör — illetékesség kívánalmát az adott területen el kell ejteni. A hatáskörre és illetékességre más vonatkozásban a lex lata és a lex ferenda egybevetése kapcsán még visszatérünk.

Közbül azonban tegyük mérlegre a szabályozás helyességének a kérdését, ami egyértelmű az igazságérzet kipuhatolásával, az igazságérzeti álláspont megismerésével. Ebben a vonatkozásban átfogalmazzuk a kérdést. Ha egyszer a törvénysértés nemcsak az államigazgatási határozatra korlátozódik, hanem felvetődik a határozat vagy annak végrehajtása következtében előállott helyzetre is, akkor csak részmunkát teljesítünk azzal, ha a törvénysértés megvizsgálását egyedül a határozat vonatkozásában engedjük meg, de bereteszeljük a törvényesség megvizsgálásának a kapuját a határozat nyomán keletkezett — ugyancsak törvénysértő — helyzet vonatkozásában. Elég-e, ha a szomjas embernek megengedjük a kúthoz való lépést vagy városban a vízcsap megnyitását, de inni nem engedjük — hogyan viszonylik ehhez a mi törvényünk?

A törvény felépítéséből — akárhogyan foglaljunk is állást — arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a per egyetlen tárgyául az állam-

igazgatási határozat megtámadása (megsemmisítése, esetleg módosítása) szerepel. Vajon az egyetlen jelenti-e az egyedüli, a kizárólagos, a más kérelemmel ki nem egészíthetőt? A törvény jó nyomon indult, de elgondolásának megvalósításánál, mintha megtorpant volna, és megijedt volna a saját bátorságától. Az elgondolás és a megalkotott szabály összehasonlítására álljon itt a javaslat indokolásából néhány idézet: Az 55., 59. §-ok indokolása a rendelkezések célkitűzését akként jellemzi, hogy „a határozatok jogszerűségének bírósági megvizsgálása... az állampolgárok jogai és jogos érdekeik védelmére történik". A cél tehát az állampolgárok védelme, az eszköz a határozat jogszerűségének megvizsgálása. Még szélesebb és határozottabb az 55. § külön indokolása: (a kereset) „célja *kizárólag* a jogszabálysértés megállapítása". Viszont, amikor arról van szó, hogy a bírói út igénybevehetősége csak a megjelölt esetekre szorítkozik, így szól az indoklás: „azoknak az ügyeknek a bíróság elé vitelét engedi meg, amelyeknél az állampolgárok jogainak védelme ezt különösen indokolja." Itt tehát ujból a célként az állampolgárok védelme nyer hangsúlyozást. A cél és az eszköz nem fedi egymást teljesen; a védelmi cél tágabb, a védelmi eszköz szűkebb. Igaz, hogy az esetek többségében a határozat hatályon kívül helyezése teljes védelmet nyújt, de mint a felhívott kerítés lebontási ügyből láttuk, a határozat megsemmisítése egymagában az állampolgárok jogainak védelmét nem elégíti ki. Az orvos nem tekintheti a maga munkáját befejezettnek, ha az akut betegséget meggyógyította, de a betegség következtében fennmaradt következményekkel nem törődik. A jogász számára ne volna lehető az utókezelésről gondoskodni?

Vajon a törvény és általában jogszabályaink eltiltják-e, megakadályozzák-e ezt a jogi utókezelést. A törvény az utókezelést nem nyújtja. Megtagadja-e? — erre a törvény választ nem ad. Az indokolás a védelemnyújtási szándékot szólaltatja meg. A fentebb ismertetett esetben a megyei bíróság per megszüntető végzése a helyreállítás kérdését a bíróság előtt nem tárgyalhatónak mondotta ki. A végzés indokolása a 130. § *b)* pontjára hivatkozik. Itt azonban három eset van említve: *a)* a követelés érvényesítése más bíróság hatáskörébe, *b)* más hatóság hatáskörébe, vagy *c)* más bíróság illetékessége alá tartozik. A bírói döntést megvizsgálva az *a)* és *c)* pont az esetre nyilván nem aktuális; maradna a *b)* pont, a más hatóság hatáskörébe tartozás. A megyei bíróság határozatának ebből a rövid jellemzéséből tehát az az állásfoglalás tűnik ki, hogy a bíróság szerint a helyreállítási igény nem bírói, hanem államigazgatási útra tartozik. Ebben a megvilágításban a döntés indokolása nem elég körültekintő. A hatóság hivatalos ténykedéséből eredő kárigény bírói úton való érvényesíthetősége fennálló jogunkban a bírói hatáskör javára igenlően van megoldva. A Pp. 23. § *c)* pontja kifejezetten előírja a hatóság által okozott kárigény érvényesítésére a megyei bíróság hatáskörét, tehát helytelen oly álláspont, hogy a hatóság elleni kárigény elbírálása a bírói út alól ki volna véve. Persze lehetnek és vannak oly szabályok, amikor a hatóság által okozott kárigény elbírálása a bírói út kizárásával államigazgatási útra tartozik. Az ilyen szabály azonban csak kivétel. Feltehető, hogy a megyei bíróság határozata nem is a bírói út teljes kizárására gondolt, hanem csak arra, amit azonban az indokolás sem fejtett ki, hogy az államigazgatási per keretében a helyreállítási (kárigény) nem érvényesíthető, vagyis a halmazat meg nem engedettsége lett volna a megyei bíróság döntésének valódi oka. A törvény a halmazatot, a megtámadási kérelmen túleső egyéb igény érvényesítését nem zárja ki, és a bíróság kifejezett szabály híján értelmezte a törvényt akként, hogy az államigazgatási határozatot megtámadó pernek kizárolagos témája a határozat törvényességének megvizsgálása és az ebben való döntés. A halmazatra vonatkozó általános elvekből ez a kizárólagosság nem folyik kényszerűen, sőt, ha az Rpp. 132. §-ában foglalt fentebb tárgyalt előfeltételeket a mai jog részeként is tekintjük, akkor sem lehet a halmazat kizártságára következtetni. A halmazat kizártsága nem akadályozza a felet abban, hogy a halmazati érvényesítés tiltottsága folytán a perből kirekesztett igény ne volna bíróság elé vihető. Más lapra tartozik, hogy a bírói út igénybevehetősége, mint hatásköri szabály, még nem döntötte el az igénynek anyagi jogi fennállását. Nézzük meg a helyreállítási igény anyagi jogi fennállásának a kérdését is.

Az állam és az államigazgatási szervek kártérítési felelőssége jogunknak régóta vajúdó problémája, amelyre hol egyes esetekre szorítkozó jogszabályok, hol a változó joggyakorlat adott választ. A Legfelsőbb Bíróság 1051. sz. kollégiumi állásfoglalása kimondotta, hogy az állam, illetve szervei elleni kárigényért csak akkor vonható felelősségre, ha büntető vagy fegyelmi határozat a vétkességet megállapította. Ezt a megoldást tette magáévá a Ptk. 349. §-a is. A mai helyzet szerint tehát hiába állapítaná meg a bíróság az államigazgatási perben, hogy a megtámadott határozat törvénysértő, ez csak a megtámadott határozat hatályon kívül helyezését, adott esetben megváltoztatását vonhatná maga után, de még ha a kárigény halmazati érvényesítésének nem is volna perjogi akadálya, a kárigény, noha a határozat törvénysértő voltát a bíróság megállapította, elutasítandó volna azon anyagi jogi alapon, hogy nincs büntető, illetve fegyelmi határozat. Felvetődik az a döntő fontosságú kérdés is, hogy a helyreállítási kötelezettség „kárigény"-e. Tagadó válasz esetén a helyreállítási igény érvényesítése mentesülne a kárigényre megszabott szabály (büntető, illetve fegyelmi határozat léte) terhe alól. A kárigény kielégítésének egyik módja a naturalrestitútió, az előző állapot helyreállítása, amelynek alapja a felet terhelően fennálló kártérítési felelősség. De helyreállítási kötelezettség keletkezhetik kártérítési felelősség nélkül is. A szűkebb értelemben vett in integrum restitutió (felbontó feltétel bekövetkezése, ügylet érvénytelensége, vagy bírói érvénytelenítésnek esetei). Az in integrum restitutió tehát, ha nem a kár kiegyenlítésének módozata, nem „kárigény", tehát ezzel elesik a büntető vagy fegyelmi határozat szükségessége. Az itt szóbanforgó helyreállítási igény megalapozottsága aligha szakítható el a kártérítési alaptól. Groschmid szerint pl. a birtokháborítás (kerítés lebontása) „eo ipso kártérítési cauza". Ha a helyreállítási igényt a törvénysértő-

nek talált államigazgatási határozat váltja ki, aligha volna elháríthatő a helyreállítási igénynek kártérítési jellege, és ezzel a büntető, illetve fegyelmi határozat hiányában a helyreállítási igény anyagi jogi alapon volna megtagadható. Érdekes átmeneti alakzat az 1888. évi XXXI. tv. 8. §-ának a szabálya, hogy a távíró-huzal elhelyezésével szemben, amit elvileg mindenki tűrni tartozik, a tulajdonos az eredeti állapot helyreállítását követelheti, amihez a törvény nem kívánja meg előfeltételül a büntető vagy fegyelmi ítéletet. Még azt sem mondja a törvény, hogy a huzalok elhelyezésével vétkességet kellene igazolni a helyreállítási igény keletkezéséhez. Ha ilyképpen az a mesterfogás, hogy a helyreállítási igényt kivonnók a kárigény fogalmi köréből, nem ígér sikert (bár sokszor ilyen elméleti félrelépéssel találja meg a gyakorlat az igazságérzet által kívánt helyes utat), tegyünk kísérletet egy másik irányban, arra igyekezve, hogy a helyreállítási igény tehermentesíttessék a büntető-fegyelmi határozat megkívánásától. Próbálkozzunk azzal a megoldással, hogy a helyreállítás egy birtokháborítás jóvátételi eszköze. A birtokháborítási per keretébe a háborítás eltiltásán felül belefér az eredeti állapot helyreállítása iránti igény, mint ahogy köznyelvünkben szokásos elnevezés is volt „a sommás visszahelyezési kereset". De követhet-e el hatóság birtokháborítást, jogellenes-e valamely birtokállapot megváltoztatása. Erre a kérdésre általában negatív a válasz. Erre a tagadóválaszra rákényszerít az a ma is élő felfogás, hogy a bíróság az államigazgatási határozat felülbírálásába elvileg nem bocsátkozhatik. Az államigazgatási határozat a maga létével jogszerű alapot teremt a határozat nyomán tett intézkedés számára. A birtokháborítási perek gyakorlatában még a magános ellen indított birtokháborító keresetet is elutasította a Legfelsőbb Bíróság azon okból, mert alperes államigazgatási határozat alapján került a birtokba és így birtokbahelyezkedése jogellenesnek nem tekinthető. A mi esetünkkel közös, hogy államigazgatási határozatról van itt is szó, de eltér az eset a mienkétől abban, hogy míg a Legfelsőbb Bíróság határozatánál az volt a tényállás, hogy az államigazgatási hatóság magánosok ügyében döntött, a mi esetünkben a hatóság „ügyfélként" szerepel. Úgy véljük, hogy ez a tényállásbeli különbség a bírói elbírálásnál jelentőséghez nem jut, és az eltérés ellenére is áll az a tétel, hogy államigazgatási határozat a bíróság által felül nem vizsgálható. A birtokháborítási per, bár mint jogvédelmi eszköz azzal az előnnyel járna, hogy egyrészt nem kellene a kereset elsődleges petitumául az államigazgatási határozat megtámadását tenni, ez az út aligha lesz járható azon a területen, ahol a határozat, az ennek nyomán történt magatartás birtokháborításként is jelentkeznék.

Eljutottunk tehát odáig, hogy a mai szabályozás a jogvédelem nyújtási szándék ellenére csak csonka jogvédelmet nyújt.

Tegyünk azonban a téma lezárása előtt még egy kísérletet arra vonatkozóan, nem lehetne-e a mai szabályozáson belül maradva a teljes jogvédelemről — tehát a határozat hatályon kívül helyezésén felül a helyreállításról, kárról gondoskodni? A törvény 59. § (3) bekezdése azt mondja, hogy a bíróság jogerős határozata az államigazgatási szervet kötelezi *és ennek megfelelően kell intézkednie*. Ebből a rendelkezésből arra a következtetésre is el lehet jutni, hogy az államigazgatási szerv köteles úgy intézkedni, hogy ez a bírói határozatnak megfeleljen, és az államigazgatási szerv kötelezettsége nemcsak abban merülne ki, hogy az újabb határozat meghozatalánál a bírói döntés figyelembe veendő, hanem ott is, ahol a határozat nyomán keletkezett helyzet visszacsinálandó, korrigálandó. Egy enyhe, nem döntő jelentőségű utalás található a törvény végrehajtása tárgyában kibocsátott 11/1957. I. M. sz. rendelet 7. § (2) bekezdésében, amely azt rendeli, hogy a megtámadás tárgyában hozott újabb határozat megküldendő az illetékes ügyésznek. Az újabb államigazgatási határozat megküldésének nyilván az is a célja, hogy az ügyészség ellenőrizhesse, miként vette figyelembe az újabb határozat a bírósági döntést, és hogy „megfelelően intézkedett-e" az államigazgatás? Pl. hogy a mi esetünk körében maradjunk, elrendelte-e a már megkezdett kerítés lebontásának abbahagyását, vagy a lebontott kerítés helyreállítását. Egy ilyen tényállási alakulás szinte elénk tolja a kérdést, hogy az államigazgatási szervnek „intézkedni" kell-e a munka abbahagyása iránt, elég-e a kár megnövekedésének megelőzése, nem tartoznék-e a teljességhez a már lebontott kerítés visszaállítása. Sem a tv. hivatkozott 59. §-a, sem a miniszteri rendelet szabályozást nem ad, és még a következtetés is csak a bírósági határozat utáni újabb eljárásra vonható le, de a helyreállítás iránti kereset helytfoghatósága ügyében ezek a szakaszok is némán maradnak.

Aki tehát arra az álláspontra helyezkedik, hogy az államigazgatási határozat törvénysértőnek találása esetén a határozat megsemmisítésén felül a helyreállítási-kártérítés iránti keresetnek is legyen helye, annak alig marad más hátra, mint reformot sürgetni.

Milyen legyen ez a reform? Beilleszthető-e egyszerű kiegészítésként a mai szabályozásba? Úgy polgári jogi, mint eljárásjogi szabályok egy egyszerű kiegészítésnek átmenetileg útját állják.

Polgári jogi területen a Ptk. már fentebb tárgyalt 349. §-a okoz nehézséget. Amíg az 1957. évi IV. tv.-beli megtámadási kereset nincs kötve a büntető-fegyelmi határozat létéhez és a határozat törvénysértő volta megállapítható, és ennek folytán a határozat megsemmisítése (megváltoztatása) kimondható büntető fegyelmi határozat híján is, — a kártérítési igénynél ezek megmaradnak megkívánt előfeltételül. Ez az ellentét, mint erre fentebb rámutattunk, elmosható volna legalább részben azzal az elméleti bűvészkedéssel, hogy a helyreállítási igényt kivonjuk a kárigény fogalmi köréből, és ezzel együtt a Ptk. szabályából, de elmoshatatlanul fennmarad az ellentét a kifejezett kárigény esetére. Ha a mai helyzetet akként jellemeztük, hogy a megsemmisítés egyedül csak félmunka, akkor egy ilyen megoldás, amely a helyreállítási igényt nem tekintené kárigénynek, de a valóságos kárigényre fenntartaná a Ptk. szabályát, kétharmados munkát jelentene. Nézetünk szerint annak konzekvenciáját, hogy a bíróság az államigazgatási határozat törvénysértő voltát megállapította, ki kell terjeszteni a helyreállítási-kárigényekre is külön büntető, fegyelmi határozat híján is. A Ptk. szabályozása mellett felhozható az indokolás sze-

rint az is, hogy a büntető vagy fegyelmi határozat léte már azért is szükséges, hogy az eljáró szerv vétkessége már előzetesen megállapítást nyerjen. A vétkesség kérdésének elbírálása elsősorban, bár nem egyedül, a határozat törvénysértésének megállapításával történik. Egy ily megállapítás egymagában az eljáró szerv alanyi vétkességét még nem jelenti; hiszen akkor minden sikeres fellebbezés az elsőfokon eljárt szerv terhére már a vétkességet is jelentené. Arra nem kívánok ehelyütt kitérni, hogy a törvénysértésen felül micsoda tényállás többlet kívántatik meg a vétkesség (büntető, fegyelmi határozat) megállapításához. De ha egyszer a törvénysértés megállapítására a jog szabályt ad (ilyen szabály a kereset útján történő megtámadás), és a törvénysértés az erre hivatott bíróság részéről megállapítást nyert, akkor nemcsak tárgyilag a törvényesség, de alanyilag az érdekelt jogvédelme is sánta marad, ha a jogszabály megáll a megtámadott határozat megsemmisítésénél, és a helyreállítási kártérítési igényt megtagadja. Olyan új jogszabályra volna tehát szükség, amely a Ptk. szabályának egyébkénti érintése nélkül az államigazgatási határozat megtámadása iránti perben a helyreállítási — és kárigény érvényesítését megengedné.

Ugyanakkor szükség volna egy új perjogi szabályra is. A mai helyzet szerint a megtámadási per járásbírósági hatáskörbe tartozik. Ha a helyreállítási-kárigény 20 000 forinton alul marad, hatásköri probléma nem keletkezik, legfeljebb ott támadhat vita, hogy a helyreállítási-kárigény a megyei bíróság székhelyén működő járásbíróság, vagypedig az egyébként illetékes járásbíróság előtt indulhat-e. De ha a helyreállítási-kárigény a 20 000 forintot meghaladja, mai jogszabályaink szerint ez a kereset a megyei bírósághoz tartoznék. Az itt említett hatásköri-illetékességi kérdések is törvényileg megoldandók volnának.

További kérdések is fel fognak vetődni — nevezetesen, ki lesz a per alperese. Az 1957. évi IV. tv. szerint alperesként a jogerős határozatot hozó államigazgatási szerv, tehát általában a másodfokú szerv vonható perbe. Az alperesség során azonban előáll a kérdés, hogy az elsőfokú vagy másodfokú szerv viselje-e a marasztalás terhét. Az új jogszabálynak erre is választ kell adni. Végül álljon itt néhány sor a megtámadási per hatókörére.

A Ptk. szabálya szélesebb sugárban érvényesül, mint a megtámadási per. A Ptk. szerinti kereset az államigazgatási szerv minden ténykedésével szemben helyt foglalhat; ott nincs olyan szabályozás, amely a kártérítési kereset lehetőségét megjelölt körbe eső határozatra korlátolná. Ezzel szemben a megtámadási pernek csak egyes megjelölt határozatokkal szemben van helye. A megtámadási per viszont más irányban szigorúbb, mint a Ptk. alapján indítható kártérítési per — nevezetesen a megtámadási per 30 napon belül indítható meg, míg a Ptk. alapján induló kártérítési per egy év alatt évül el [Ptk. 349. § (3) bek.]. Az ellentétet nem oldja fel, hogy a 30 napos határidőt praeclusív időnek minősítjük, míg a Ptk. szabályát elévülési időnek. Mindenképp fennmarad a kérdés, hogy a kárigény-helyreállítási igény érvényesíthetőségének elismerése esetére, az érvényesítés a 30 napos határidőhöz van-e kötve, vagypedig az elévülési időn belül az igény még 30 napon túl is előterjeszthető. Praktikus könnyítést jelentene a Pp. 285. § (2) bekezdése és 285. § (4) bekezdésében foglalt szabályhoz hasonló rendelkezés, hogy a kárigény utáni illeték a bíróság felhívására utólag rovandó le, ha a bíróság a törvénysértés megállapítása után a kárigény tárgyalását rendeli el.

Annak a kérdésnek a megemlítése, hogy az eljárt két államigazgatási szerv közül ki viselje a marasztalás terhét, esetleg egyetemlegesen mind a kettő, aktuálissá teszi az eljáró szerv anyagi felelősségre vonásának kérdését is. Elgondolásom szerint a szerv személyes felelősségének, a tisztviselő felelősségének megalapozására fenntartandó lehetne az eljáró szerv személyi vétkességének külön elbírálása, de ezt a vétkességet a bíróságnak joga legyen a büntető vagy fegyelmi határozat híján saját hatáskörében is tisztázni és megállapítani. A megtámadási perben egyébként alperes: a hatóság, a tisztviselő a pernek nem is alperese, tehát reá vonatkozó döntés nem is hozható. A hatóság azonban a helyreállítási-kárigény kérdésében a felelősséggel akkor is tartozzék, ha az eljáró szerv ellen büntető vagy fegyelmi határozat nem is volna.

Beck Salamon

A jogi oktatás rendje a Lengyel Népköztársaságban

1. A Legyel Népköztársaságban kizárólag az egyetemeken folyik jogi oktatás. Ezidőszerint hét fakultás működik: Varsóban, Krakkóban, Lublinban, Lodzban, Poznanban, Wroclavban és múlt év óta Torunban is. Az 1958—59. tanévben a jogi karokon 3,816 nappali tagozatos hallgató tanult, 36 százalékuk nő; 3,602 levelező hallgató volt, akik közül 20 százaléka nő. Az 1958—59. tanévben a nappali tagozaton 549, levelező tagozaton 240 hallgató abszolvált.

A jogi oktatás rendje a Lengyel Népköztársaságban az idők folyamán több változáson ment át.

a) A háború utáni első években egységes négyéves képzést vezettek be, akkor tehát még semmilyen szakosítás nem volt. Az egyetemet elvégzők a „jogtudomány magistere" címet nyerték el.

b) A következő években a jogászképzést fokozottabban kívánták a gyakorlathoz kapcsolni. Ennek érdekében már bizonyos szakosítást vezettek be. A tanulmányok első három évében háromirányú szakosítás volt: polgári jogi, büntető jogi és államigazgatási jogi.

c) Ezt később másfajta szakosítási mód váltotta fel és az addigi egységes négyéves oktatás helyébe kétszakaszos, ötéves tanterv lépett. Az első szakaszban, az első három évben a hallgatók általános jogi képzésben részesültek, amelynek befejezése után abszolváltak és diplomát kaptak, azonban nem voltak jogosultak a „magister" cím viselésére. Az abszolváltaknak csak kisebb részét engedték tovább a következő kétéves, tanulmányi szakaszra, ahol is szakképzésben részesültek. Ez utóbbi két év elvégzése után nyerhették el a „magister" címet.

d) A vázolt kétszakaszos oktatási rendszer sem felelt meg a várakozásnak. Tudományos színvonala nem volt megfelelő s gyenge volt a gyakorlattal való kapcsolata is.

A hallgatók legnagyobb része a magister címet nem kaphatta meg; az első háromévi tanulmányi szakasz után a tanulást abbahagyták. Az 1954. évben visszatértek az egységes négyéves oktatási rendszerhez, amelyben nem volt semmilyen szakosítás, az oktatást azonban a gyakorlattal valóban összekötötték. A hallgatók a tanulmányok elvégzése, a diplomadolgozat megírása és szóbeli vizsga letétele után kaphatták meg a magister címet.

e) Néhány éves tapasztalat egészen világosan bebizonyította, hogy a hallgatók részére komoly nehézséget jelent a tanulmányok utolsó (negyedik) évében a diplomadolgozat elkészítése. Az 1958. évtől újra meghosszabbították a jogi oktatás idejét és ezidőszerint is tartama: öt év.

2. A hatályos ötéves tanulmányi rend szerint a hallgatók előadásokat és gyakorlatokat látogatnak, idegen nyelveket tanulnak, részt vesznek szakmai gyakorlatokon, praktikumokon, szemináriumokon, testnevelési órákon és katonai képzésben részesülnek.

Az *első tanulmányi év* — különösen — az állam- és jogtörténetre és az elmélet kérdéseire helyezi a súlyt. Ebben a tanévben a következő tárgyakat adják elő: állam- és jogelmélet (75 óra), lengyel állam- és jogtörténet (90 óra), egyetemes állam- és jogtörténet (90 óra), közgazdaságtan (60 óra), logika (30 óra). Az első év végén a hallgatók a felsorolt tárgyakból vizsgát tesznek.

A második évben tovább folytatódik a közgazdaságtan tanítása (60 óra). Ezenkívül előadást tartanak még a politikai és jogi tanítások történetéből (60 óra), római jogból (60 óra), államjogból (75 óra) és büntetőjogból (90 óra). A második év végén is öt vizsga letétele kötelező.

A *harmadik tanulmányi évben* kezdik meg a polgári jog előadásait (60 óra), itt szerepel az államigazgatási jog (90 óra), büntető eljárási jog (75 óra) és a nemzetközi jog (60 óra); mindezekből a tárgyakból ugyancsak kötelező a vizsgák letétele.

A *negyedik tanulmányi év* központjában a „civiljogi" tárgyak állanak. Előadást tartanak polgári jogból (104 óra), polgári eljárási jogból (81 óra), munkajogból (81 óra), agrárjogból (45 óra) és pénzügyi jogból (54 óra). Az I. félév után agrárjogból, a II. félév végén a többi négy tárgyból tesznek vizsgát a hallgatók.

Az *ötödik, tehát az utolsó tanulmányi év* főleg a diplomamunka elkészítését szolgálja. Az I. félévben kötelező a nemzetközi magánjog hallgatása és vizsgát is kell tenni. Ebben a tanévben fakultatív kollégiumokat és gyakorlati szakelőadásokat is tartanak.

A *fakultatív kollégiumokat* 30 órában az I. félévben adják elő: a hallgatók két ilyen fakultatív kollégiumot kötelesek kiválasztani és felvenni, továbbá vizsgázniok is kell belőlük a tanév végén. A fakultatív kollégiumokat a kari tudományos tanács (amelyben minden tudományág képviselve van) állapítja meg. A varsói egyetemen az 1959—60. tanévben a következő fakultatív kollégiumokat hirdették meg: kriminalisztika, igazságügyi orvostan, igazságügyi pszichiátria, a kárfelelősség kérdései, a szocialista államok alkotmányai, az egyházi szervezetek jogi helyzete, statisztika.

A *gyakorlati szakelőadások* mind az öt tanévhez kapcsolódnak. A hallgatóknak egy ilyen szakkollégiumot fel kell venniök mégpedig olyat, amelyik diplomadolgozatuk témájával függ össze. Ebből a tárgyból külön vizsgát nem kell tenniök. A szakkollégium anyagában történt elmélyedés mérvét a diplomavizsga mutatja meg.

Idegen nyelveket 15—20 főnyi csoportokban tanítanak. Az első és a második tanévben 60—60 órában orosz nyelvet és ugyancsak 60 órában évenként még nyugati nyelveket tanítanak (angol, francia, német). Összesen tehát 240 órát tesz ki az idegen nyelvek oktatási ideje. A második év befejezése után tartják a nyelvvizsgákat. Azok a hallgatók, akik a latin nyelv ismerete nélkül kezdték meg jogi tanulmányaikat, az első tanévben 60 órában latin nyelvet tanulnak, ebből vizsgázniok is kell.

A *praktikumokat* a fiatalabb tudományos dolgozók vezetik a 15—20 főnyi tanulmányi csoportok számára. Ezek a praktikumok az előadásokat egészítik ki: egyes olyan kiválasztott problémákat elemeznek, amelyeket már az előadások általánosságban érintettek. Tanulmányozzák ezeken az órákon a jogszabályokat, a joggyakorlatot stb.-t. Vannak kötelező és választható praktikumok. Az első tanévben kötelezőek pl. a közgazdaságtan (30 óra), a logika (30 óra), az állam- és jogelmélet (60 óra): ezek mellett választható: egyetemes állam- és jogtörténet, vagy lengyel állam- és jogtörténet (50 óra). A következő évben kötelező praktikumok: közgazdaságtan (15 óra), római jog (30 óra), államjog (60 óra), büntetőjog (60 óra). A harmadik és negyedik évben választhatók a praktikumok, a hallgatók azonban kötelesek — mindkét tanévben — két praktikumot évenként (egyenként 60—60 órában) felvenni. Ezeket a praktikumokat olyan tárgyakból tartják, amelyekből párhuzamosan előadások is folynak. A praktikumokat arra is használják, hogy azokon az anyagot el is sajátítsák. A praktikumok ideje alatt kollokviumokat is tartanak.

Az első két tanulmányi évben a hallgatók 60—60 órában *testnevelési gyakorlatokon* vesznek részt. Ezenkívül a férfi hallgatók tanulmányi idejük alatt katonai kötelezettségüknek is eleget tesznek. Az első három évben folyik a *katonai oktatás*, amely előadásokból, gyakorlatokból, vizsgákból és néhány alkalommal — többnapos terepgyakorlatból áll.

Három alkalommal *szakmai gyakorlat* egészíti ki a jogi oktatást. Mindegyik négy-négy hétig tart. Az elsőt a harmadik év befejezése után a nyári hónapokban tartják büntetőbíróságoknál és ügyészségeknél: a másodikat a negyedik tanulmányi év folyamán (február hónapban) az államigazgatás szerveinél. A harmadik szakmai gyakorlat ismét nyári időszakra esik, a negyedik tanév befejezése után. Polgári bíróságoknál, illetőleg döntőbíróságoknál tartják. Mindhárom szakmai gyakorlat célja, hogy a hallgatók szakismereteket szerezzenek igazságügyi és az államigazgatási munkában, ezért a szakmai gyakorlatokat a megfelelő előadások és gyakorlatok (büntetőjog és büntetőeljárási jog, államigazgatási jog, polgári jog, munkajog, agrárjog és polgári eljárási jog) után iktatják be. Így lehetővé válik, hogy a hallgatók elméleti ismereteiket a

gyakorlatban végzett munkával kapcsolják össze.

A *szemináriumok* azt a célt szolgálják, hogy a hallgatók részére megkönnyítsék a diplomadolgozat elkészítését. Már a harmadik évben szerepel egy proszeminárium, 60 órában. Ezt a hallgatók az előadások témái után választják ki. A proszeminárium anyagából a hallgatóknak rövid tudományos referátumot kell készíteniök. A proszemináriumok is az anyag elsajátításának az eszközei, tehát belőlük vizsgákat és kollokviumokat nem tesznek. A negyedik és ötödik tanévben a hallgatók szemináriumokon vesznek részt (a negyedik évben 54, az ötödik évben 60 óra). A szemináriumot a diplomamunkák szerint választják ki, a témát az illetékes professzor (a szeminárium vezetője) állapítja meg. A professzorok a szemináriumokon útmutatást adnak a hallgatóknak diplomamunkájukhoz. Így tűnik ki, hogy a hallgatók mennyire ismerik a tudományos irodalmat, a jogszabályokat, a tudományos munkamódszert. A diplomadolgozatot a szeminárium vezetője a dékán által kijelölt másik professzorral együtt bírálja el.

A diplomadolgozat elfogadása után a hallgatót diplomavizsgára bocsátják. A vizsga nemcsak a diplomamunka témájának általános ismeretére terjed ki, hanem az ötödik tanévben tartott szakelőadás anyagára is. A diplomavizsgát a hallgató három tagú bizottság előtt teszi. Sikeres kiállása a jogtudományok magisztere címre jogosít. A diploma minden olyan bírói, ügyészi és államigazgatási állás betöltésére képesít, amelyekre ezt feltételként határozták meg. A cím megszerzése egyben előfeltétele a tudományos fokozatok megszerzésének is.

3. A Lengyel Népköztársaságban ezidőszerint kétféle tudományos fokozat van. Az első: a *jogtudományok doktora* fokozat, amelyet a doktori dolgozat megírásával és nyilvános megvédésével, továbbá a doktori vizsga letételével lehet megszerezni. A tudományok doktora fokozat megadására minden lengyel jogi kar tudományos tanácsának joga van.

A második tudományos fokozat: a *docensi*, amelyet habilitációs eljárás keretében ítélnek oda. Az eljárás átfogja a jelölt egész tudományos munkásságának tudományos értékelését, különös tekintettel habilitációs munkájára, emellett még kollokvium letétele és habilitációs előadás tartása kötelező. Ilyen fokozatot ezidőszerint csak a varsói, krakkói, lublini, lodzi és poznani jogi karok tudományos tanácsai adományozhatnak. A Lengyel Népköztársaságban a docensi tudományos fokozat előfeltétele a főiskolai oktatói munkakör betöltésének.

4. Jogi tanulmányok elvégzésére az jelentkezhet, aki a középiskolát elvégezte és az egyetemi felvételi bizottság előtt vizsgát tett. Ez történelemből írásbeli és szóbeli vizsgából, földrajzból írásbeli vizsgából áll. Versenyvizsga jellegű. Azokat veszik fel, akik a legjobb eredményeket érték el.

A tanulmányok folyamán a hallgatók kötelesek minden, a tanulmányi tervben előírt foglalkozáson részt venni (gyakorlatokon és szemináriumokon, kivételek az előadások), és kötelesek minden előírt vizsgát letenni. A gyakorlatokon, proszemináriumokon és szemináriumokon való részvételt ellenőrzik. Azoknak a hallgatóknak, akik jó eredménnyel végeznek, de anyagi ellátásuk nincs biztosítva, ösztöndíjat folyósítanak. A hallgatók létszámának a fele állami ösztöndíjat kap. Ezenkívül a hallgatók a diákotthonokban lakást kapnak. Résztvehetnek a menzán folyó étkeztetésben és pénzsegélyben is részesülnek.

Minden tanulmányi év két félévre tagozódik (téli és nyári szemeszter). Egy-egy szemeszter 15 hétből áll, csak a nyolcadik szemeszter 12 hét, mert februárban szakmai gyakorlaton vannak a hallgatók. A téli szemeszter után csak a negyedik és ötödik tanévben van vizsga (a negyedik évben agrárjogból, az ötödikben pedig nemzetközi magánjogból és két választás szerinti tárgyból). A vizsgákat júniusban tartják.

A magasabb évfolyamra csak abban az esetben lehet beiratkozni, ha a hallgató valamennyi, a tantervben előírt kötelezettségének eleget tett és vizsgáit is letette. Ha a hallgató egy vizsgán (az első két évben két vizsgán) nem felelt meg, még egy alkalommal vizsgázhat. A magasabb évfolyamra nem került hallgató megismételheti a tanévet. Évismétlés csak egy alkalommal engedélyezhető. Az első évet ismételni nem lehet. Rendkívüli esetben a hallgató hosszabb tanulmányi szabadságot is kaphat.

5. A Lengyel Népköztársaságban a nappali tagozat mellett — egyes egyetemeken — a dolgozók részére *levelező oktatás* is folyik. A levelező oktatási rendszer szervesen beilleszkedik a jogi karok oktatási rendjébe. A levelező hallgatók számára ugyanazok a professzorok tartják az előadásokat, mint akik a nappali tagozaton. A felvétel a munkahely javaslata alapján történik. A munkaadók, akik dolgozóikat ajánlják, egyben kötelezettséget is vállalnak arra, hogy őket tanulmányaikban támogatják. A felvétel hasonló a délelőtti tagozatéhoz és azonos módon felvétele a középiskola elvégzése és az egyetemi bizottság előtti versenyvizsga letétele is. A levelező tagozat tanterve a délelőtti tagozatéval azonos. Tartama szintén öt tanév. A beszámolók és vizsgák kötelezőek, diplomadolgozatot kell készíteni és diplomavizsgát kell tenni. (A levelező hallgatók testnevelési órákon, praktikumokon és katonai képzésen nem vesznek részt.) A levelező tagozaton megfelelő tankönyvek és írásbeli módszertani útmutatók állanak rendelkezésre. Az előadások kiegészítő segítséget nyújtanak a hallgatóknak. Előadások, gyakorlatok és szemináriumok a következő keretben folynak: tanévenként négyszer kétnapos és kétszer négynapos foglalkozás, amelyekre, valamint a vizsgákra a hallgatók — természetesen — szabadságot kapnak. A diplomavizsgához további 42 napos kiegészítő szabadság jár. A levelező oktatás feladata lehetővé tenni ama dolgozók számára, akiknek ifjú korukban nem volt lehetőségük tanulni, hogy jogi tanulmányokat folytassanak, egyetemi képzettséget szerezhessenek.

A Lengyel Népköztársaságban nagy gondot fordítanak a színvonalas szakképzésre, a bíróságoknál, ügyészségeknél és az államapparátusban végzendő munka politikai előkészítésére, csak úgy, mint a már e területeken dolgozók gondos továbbképzésére és politikai oktatására. Ezt a célt szolgálják az egyetemi tanulmányok is, tehát nemcsak a szakképzést, hanem a hallgatók politikai nevelését is elősegítik, éspedig a szocialista törvényesség, a szocialista tulajdon védelme és a szocialista gazdasági kapcsolatok fejlesztésének szellemében.

Weralski, Marian

TUDOMÁNYOS ÉLET

A IV. Országos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi előadásai

I. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából a Szegedi Tudományegyetem rendezésében zajlott le 1960. március 28—30-án a *IV. Országos Diákköri Konferencia társadalomtudományi és természettudományi szekciójának ülése.* Részét képezte a konferencia azoknak a kulturális, tudományos megmozdulásoknak, amelyek hazánk felszabadulásának 15. évfordulója jegyében országszerte megrendezésre kerültek.

A Művelődésügyi Minisztériumnak a konferencia megrendezésére vonatkozó utasításában a következőket olvashatjuk: „Mutassák be a hallgatók dolgozataikban a 15 éves fejlődést, a tudomány és a gyakorlati élet kapcsolatának szorosabbá tételét, valamint azt, hogyan állította népi demokráciánk a szocialista építés szolgálatába a haladó tudományt, hogyan folytatta és folytatja harcát a reakciós tudományos elméletek és ideológiák ellen, milyen módon használja fel a Szovjetunió és a szocialista államok tudományának értékes tapasztalatait, hogyan alakítja kapcsolatát azokkal."

Előljáróban megállapíthatjuk, hogy egyetemi ifjúságunk részvétele és munkája a fenti gondolatokat tükrözte és megfelelt az előzetes várakozásnak.

Hét esztendeje immár, hogy egyetemeinken megalakultak a Tudományos Diákkörök. A kezdeti nehézségek után mindjobban beváltották a hozzájuk fűzött reményeket és ma már jóleső érzéssel mondhatjuk el: a diákkörök általában jól működnek és az itt-ott még meglevő hiányosságokat az eredmények messze felülmúlják.

A Tudományos Diákkörök célja, hogy az egy-egy tudományág iránt érdeklődést mutató hallgatókat önállóságra és a tárgykörrel kapcsolatos önálló búvárkodásra neveljék. Ezen keresztül a hallgatók elsajátítják az anyaggyűjtés, a rendszerezés és feldolgozás legjobb módszereit, fejlesztik gondolkodásukat, szemléletüket és nem utolsó sorban megismerkednek az alkotó munka örömeivel is. Valójában az egyetemnek sem csupán az a feladata, hogy egy lezárt tudománymennyiséget adjon át, hanem az, hogy a hallgatók előtt szélesre tárja a tudományos kutatás kapuit, inspirálja őket érdeklődési körüknek megfelelő egyéni munkálkodásra. Mindez még fokozottabban érvényes az egyetemi oktatásnak ma már szerves részét képező Diákkörökre.

A *Diákköröknek nagy jelentőségük* van abból a szempontból is, hogy kiváló szakmai tudással rendelkező káderek et nevelnek. Ez érthető is, hiszen szakterületükkel már egyetemi hallgató korukban — mint diákköri tagok — alaposabban megismerkednek, bizonyosfokú betekintést nyernek szűkebb szakmai problémákba is.

Örvendetes jelenség, hogy az egyetemek elvégzése után sem szűnik meg a volt diákköri tagok kapcsolata az Alma Materral. (Ebben a tekintetben konkrét tapasztalataim csak szegedi viszonylatban vannak, de bizonyos, hogy ez a többi egyetemek vonatkozásában is fennáll.) Az ülésekre gyakran eljárnak, előadásokat tartanak gyakorlati problémákról, hasznos szempontok felvetésével, tanácsokkal segítik a diákkör munkáját továbbra is.

De jelentős a diákkör abból a szempontból is, hogy mint kisebb létszámú, azonos érdeklődési körű közösség lehetővé teszi az oktatók számára a hallgatóság jobb megismerését, magasabb színvonalú oktató-nevelő tevékenység kifejtését. Tehát minden tekintetben hasznos és gyümölcsöző együttműködés jön létre szakmai és nevelési szempontból egyaránt.

II. A diákkörök életében mindig nagyjelentőségű esemény a *konferencia.* Elsősorban azért, mert a diákkör ilyenkor lép a hallgatóság, a nyilvánosság elé, hogy számot adjon az elmúlt év munkájáról. Ténylegesen ugyancsak két-három hallgató szerepel dolgozattal, vagy korreferátummal, de a szerepekért nemes vetélkedés folyik. Különösen áll ez a dolgozatra, melyeket a diákkör tagjai alaposan megvitatnak. A legsikerültebbnek tartott dolgozat kerül aztán a konferencián bemutatásra, amely általában végső fokon jól tükrözi az egész diákkör munkájának színvonalát.

III. A konferencia dr. Antalffy György a Szegedi Tudományegyetem rektorának meleghangú *megnyitó szavaival* vette kezdetét. A megnyitón résztvett a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottságának képviselője is.

Az állam- és jogtudományi alszekció A és B tagozatában *13 dolgozat került megvitatásra, 8 pedig vita nélküli bemutatásra.* Megállapítható, hogy mind a dolgozatok mennyiségét, mind pedig minőségét tekintve komoly fejlődésnek voltunk tanúi. Első helyen kell kiemelnünk azt a tényt, hogy a hallgatók a gyakorlati élettel kapcsolatos, aktuális problémákat dolgoztak fel, s ha elképzeléseik nem is voltak hibáktól mentesek — ami talán természetes is — tanúságot tettek a témakörben való alapos jártasságukról, komoly felkészültségükről. Ezen a téren azonban még további fejlődésre van szükség. A gyakorlattal még aktívabb kapcsolatot kell tartani. Számos dolgozatot ugyanis az jellemzett, hogy a szerző jogdogmatikailag, elméleti síkon esetleg helyesnek tűnő javaslatai, megoldásai a gyakorlati élet követelményeit nem a legmegfelelőbben szolgálják. Az kétségtelen, hogy egy joghallgató nem ismerheti teljes mértékben a gyakorlatnak számos áttételen keresztül jelentkező, sokszor nem is egészen jogi problémáit, de azért a szűk dogmatikai szemlélet feladásával, az élettel való kapcsolat szorosabbá tételével sokat javíthatunk ezen a téren.

Rendkívül jelentős pozitívum, hogy a dolgozatok túlnyomó többsége tartalmazott olyan „történeti" bevezetést, amely tükrözte a konkrétan vizsgált területen felszabadulásunk óta eltelt 15 éves fejlődésünket, a tapasztalatokat, eredményeket.

Örvendetes jelenség volt a hallgatóság nagyfokú részvétele és aktivitása. A legtöbb dolgozatot másfél-kétórás vita követett. Külön ki kell emelni, hogy a „hivatalos" korreferenseken és opponenseken kívül számos „spontán" hozzászóló is volt és némelyikük meglepő tájékozottságról tett tanúbizonyságot. Az opponensek és korreferensek — fő fel-

adatunknak megfelelően — részben bíráltak, másrészt jól egészítették ki a dolgozatokat, egyéni álláspontjaikat logikusan, gyakorlati példákra hivatkozva támasztották alá. Általában jellemző volt a vitákra a közvetlen, baráti hangnem, melyből kicsendült egymás álláspontjának tiszteletben tartása, megbecsülése.

Helyes *újításnak* bizonyult a Szegedi Egyetem vezetőinek részéről, hogy a konferencia idejére tanulmányi szünetet rendeltek el. Ezáltal lehetővé tették, hogy számos nem diákköri tag is résztvegyen az előadásokon. Ez több szempontból is hasznosnak mondható. A bemutatott dolgozatok mindig kapcsolódnak ugyanis az órák anyagához, de természetszerűleg bővebben, részletesebben tárgyalnak a rendes studium keretein belül esetleg csak éppen hogy érintett kérdéseket. Ezek megismerése az egyik hasznos szempont. Ezenkívül magának egy előadásnak és a hozzászólásoknak a végighallgatása is számos egyéb tanúsággal szolgálhat (pl. a dolgozat felépítése, az előadás módja, a vitavezető zárszavának értékes gondolatai stb.). Végül — de talán a legfontosabb az a tény, hogy mindez hozzájárult a *diákköri munka népszerűsítéséhez*, az érdeklődés felkeltéséhez.

Nem lehet szó nélkül hagyni az oktatók szeretetteljes lelkesedését, amellyel kezelik és szívügyüknek tekintik a diákköri munkát. Szinte együttéltek a bemutatott dolgozattal, jól ismerték annak problémáit. Vitazáró felszólalásaik pedig tárgyilagosak voltak és minden résztvevő számára hasznos gondolatokat tartalmaztak.

Ki kell emelni, hogy a dolgozattal szereplő hallgatók döntő többsége *munkás-paraszt szülők gyermeke*. Ez a tény is bizonyítja dolgozó népünk fiainak rátermettségét és elhivatottságát azokra a nagy feladatokra, amelyek rájuk mint a jövő értelmiségének legjobbjaira várnak.

A konferenciának volt azonban egy negatívuma, éspedig a *gyakorlati szakemberek részvételének hiánya*. (Meg kell azonban jegyezni, hogy ez nem volt általános jelenség. Pl. a Közgazdaságtudományi alszekció munkájában számos meghívott szakember vett részt.) Az 1958-ban és 1959-ben Budapesten tartott konferenciák tapasztalata azt mutatta, hogy az ülések színvonalát nagyban emelte a gyakorlat valamely kiváló képviselőjének hozzászólása. A hallgatóság így megismerhette a tárgyalt kérdés ízig-vérig gyakorlati oldalait, helyes feleletet kapott a dolgozat által felvetett és a szerző által egyáltalán nem, vagy helytelenül megoldott kérdésekre. Kétségtelen tény, hogy a konferencia vidéken való megrendezése utazási és egyéb nehézségeket jelentett a budapesti szakemberek viszonylatában. Mindezek 1958-ban, illetve 1959-ben nem álltak fenn. Véleményem szerint azonban Szegeden is működik számos olyan kiváló gyakorlati jogász, akiknek részvétele ilyen akadályokba természetszerűleg nem ütközött, jelenlétük és hozzászólásaik pedig mindenképpen gyümölcsözőek lettek volna.

A konferencia alkalmat ad a különböző egyetemek diákköri munkájának *összehasonlítására*, és a résztvevőkben is mindig kialakul egy szubjektív vélemény ebben az irányban. Hivatalos értékelésre természetesen nem ez az ismertetés hivatott, s ha ez lenne a feladatom, nagyon nehéz helyzetben lennék. Nekem ugyanis az volt a benyomásom, hogy a bemutatott dolgozatok közel egyenlő szinten mozogtak és közöttük, illetve ezen keresztül az egyes egyetemek vonatkozásában sorrendet megállapítani a tárgyilagosság feladása nélkül nem is nagyon lehet.

Ugyancsak tehetünk összehasonlítást abban a tekintetben is, hogy az előző konferenciához mérten *mutatkozott-e fejlődés* vagy sem, s ha igen, miben nyilvánult ez meg? Mint már említettem, volt egy bizonyos negatívum: a gyakorlati szakemberek részvételének hiánya. Ezt leszámítva azonban nyugodtan elmondhatjuk, hogy a résztvevők számában, aktivitásában, a bemutatott, illetve megvitatott dolgozatok mennyiségében és minőségében — külön is hangsúlyozva a témaválasztások aktuális voltát — fejlődést tapasztaltunk a múlthoz viszonyítva.

A Szegedi Egyetem oktatói és hallgatói, a KISZ szervezet mindent elkövetett annak érdekében, hogy a vidékiek jól érezzék magukat. Egész estét betöltő kultúrműsort, a fiatal alkotók már hagyományossá váló előadóestjét, majd a konferencia utolsó mozzanataként nagyszabású bált rendeztek.

A záróülésen a KISZ, a Művelődésügyi Minisztérium és az egyetemek jelentős pénzbeli, valamint szóbeli elismeréssel jutalmazták a jó munkát végző hallgatókat. Az Állam- és Jogtudományi alszekcióban a dolgozattal szereplő 21 hallgató közül 18 kapott pénzjutalmat. Ez a tény is híven tükrözte, hogy Pártunk és Kormányzatunk milyen nagyra értékeli a szellemi munkát, milyen nagy jelentőséget tulajdonít a diákkörökben folyó tudományos káderképzésnek.

IV. Mint már említettem az Állam- és Jogtudományi Alszekcióban az előadott 21 dolgozat közül — az idő rövidsége miatt — 13 került megvitatásra. Ezek részletes ismertetésére itt nincs hely, ezért csak a szerzők egy-egy lényegesebb gondolatának kiemelésére kell szorítkoznom.

Juhász Jánosné IV. é. (Budapest): *A proletárdiktatúra kialakulása a magyar népi demokráciában.* (Vitavezető: Dr. Vas Tibor egyetemi tanár, Budapest.)

A szerző dolgozatának első részében a proletárdiktatúra néhány általános kérdésével foglalkozik, majd bemutatja a népi demokratikus államhatalom új intézményei kialakulásának folyamatát. Ismerteti a korszak eseményeit, a Kommunista Párt törekvéseit. Értékeli az 1946. évi I. törvényt, az 1946. március 5-én a Kommunista Párt kezdeményezésére létrejött Baloldali Blokk működését, a stabilizációt, majd az MKP III. kongresszusát.

A dolgozat részletes, alapos munka, felépítése, szerkezete világos, a lényeges mozzanatok megfelelően vannak kidomborítva.

Sári János III. é. (Budapest): *A modern polgári alkotmányok.* (Vitavezető: Dr. Beér János egyetemi tanár, Budapest.)

A dolgozat céljául a szerző azt jelöli meg, hogy az első világháborút követő alkotmányos mozgalmakkal bezáruló időszak bemutatásán keresztül rámutasson a burzsoá alkotmányokban jelentkező „modern" törekvésekre. Helyesen mutat rá, hogy a 20-as években a burzsoázia szakít régi vívmányaival és célkitű-

zéseivel. Ezt a tényt a fasiszta jellegű alkotmányok juttatják legjobban kifejezésre. A II. világháború után jól megfigyelhető a burzsoáziának azon törekvése, hogy hatalmát szilárdabbá tegye. (Pl. francia, olasz alkotmány.)

A dolgozat végül rámutat arra, hogy a munkásosztálynak harcot kell folytatnia a parlamentarizmus és a demokrácia visszaszorítása ellen.

Rácz Attila III. é. (Szeged): *A társadalmi bíróságokkal kapcsolatos egyes kérdések.* (Vitavezető: Dr. Kovács István egyetemi tanár, Szeged.)

A szerző helyesen mutat rá arra, hogy a társadalmi bíróságok működésével kapcsolatos kérdések komplex-jellegűek és elkerülhetetlenül felvetődnek bizonyos jogelméleti, munkajogi és eljárásjogi szempontok is. Tárgyalja a társadalmi bíróságok létrejöttének elvi szempontjait és igen helyesen, első helyen említi itt meg a nevelő funkciót. A társadalmi bíróságok jogi helyzetét a jelenlegi szabályozásban problematikusnak tartja és ezért felteszi a kérdést: nem lenne-e szükséges e terület új, átfogó szabályozása?

Iváncsics Imre IV. é. (Pécs): *A helyi szervek iparirányító tevékenységének fejlődése népi demokráciánkban.* (Vitavezető: Dr. Bihari Ottó egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, Pécs.)

A dolgozat fő értékének, mint az a vitákból is kitűnt, azt tarthatjuk, hogy a szerző olyan témával foglalkozik, amelynek időszerűségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A dolgozat a tanácsi iparral kapcsolatos problémákat foglalja egységes szerkezetbe. Az anyag, amelyet fel kíván dolgozni, azonban olyan széleskörű, hogy meghaladja egy diákköri dolgozat kereteit. Ezt a szerző is belátta és a felszólalók is kifogásolták. A dolgozat I. részében az iparirányítás, iparigazgatás problémájával foglalkozik. Kifejti azt a véleményét, hogy nem helyes ezt a kérdést csak a hatósági feladat szemszögéből vizsgálni. Nagyon logikusan arra az álláspontra helyezkedett, hogy az iparral kapcsolatosan helyesebb kívülről történő irányításról és belső igazgatásról beszélni. Tárgyalja röviden az iparirányítás történeti fejlődését. Ezután a tanácsi ipar jelenlegi állásáról ír. Ennek a résznek legfőbb értéke, hogy az elméleti elgondolásokat gyakorlati példákkal indokolta meg. E területen számtalan probléma vetődik fel, melyek közül különösen három exponálódott ki: *a)* melyek legyenek azok az iparok, illetve vállalatok, melyek tanácsi irányítás alá tartozzanak? Ebben a kérdésben az 1950. évi népgazdasági tanácsi határozat mellett foglalt állást; *b)* A szerző elvetette az irodalomban felvetődő azt az irányzatot, hogy a tanácsi ipar viszonylatában az operatív és a hatósági jogkört válasszák külön; *c)* Tisztázta az ipari és a tervosztály viszonyát az iparirányítás terén.

Juhász Miklós IV. é. (Szeged): *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a községi tanácsok viszonyának néhány problémája.* (Vitavezető: Dr. Martonyi János egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, Szeged.)

A dolgozat első részében az állami irányítás és állami felügyelet elhatárolásával foglalkozik. A községi tanácsok és a termelőszövetkezetek között fennálló viszonyt állami felügyeletnek tekinti. Elismeri azonban az állami irányítást is magasabb tanácsi szinten. Vitába száll az 1959. évi 7. sz. tvr. azon rendelkezésével, amely nem tesz különbséget az állami felügyelet és az állami irányítás között. Véleménye szerint a két fogalmat nem lehet azonosítani. A szerző nem ad teljes megoldást e téren, éppen ezért a probléma felvetése élénk vitát váltott ki. Dolgozatának következő részében foglalkozik a termelőszövetkezeti községekben korábban fellépett téves nézetekkel; ezek azonban napjainkban már nem jellemzőek. A terület-szervezésről szólva a kisközségek és a termelőszövetkezetek összevonása mellett foglal állást, ugyanis ez a nagyüzemi gazdálkodás reális előfeltétele. Hangsúlyozza azonban, hogy mindig a konkrét helyi adottságokat kell figyelembe venni. Beszél még összefoglaló cím alatt a termelőszövetkezeti községek községfejlesztési problémáiról is. Általában minden kérdésben új javaslatokat, vagy megállapításokat tesz.

Gszellmann Sándor IV. é. (Budapest): *Az ügyészi általános felügyelet eszközei.* (Vitavezető: Dr. Névai László egyetemi tanár, Budapest.)

Igen terjedelmes, komoly munkát tükröző dolgozat. Az ügyészi általános felügyelet egész problematikáját igyekszik átfogni. A szerző alaposan ismeri és széles körben fel is használja a szocialista államok vonatkozó jogirodalmát. Igen értékes hozzászólás hangzott el Dr. Milasin László, a megyei ügyészség csoportvezetője részéről. Az ülésen részt vettek a Legfőbb Ügyészség és az Igazságügyminisztérium képviselői is.

Tóth Árpád IV. é. (Szeged): *A spekuláció elleni harc büntetőjogi eszközei.* (Vitavezető: Dr. Fonyó Antal tanszékvezető docens, Szeged.)

A dolgozat a BHÖ 265. pontjában felvett, az árdrágító visszaélés alapeseteit tartalmazó szabállyal, azon belül részletesebben a 265. pont *c)* alpontjába foglalt árdrágító visszaéléssel kapcsolatos problémákkal foglalkozik. Igen nagy érdeme, hogy aktuális kérdést választott témájául — ugyanis átmeneti időszakban a spekulációra különösen sok alkalom nyílik — s a bűnüldöző szerveink nap mint nap találkoznak ezzel a gazdasági, társadalmi életünkre egyaránt káros, veszélyes bűncselekménnyel. A felmerülő problémák a rendelkezésre álló, meglehetősen kevés irodalomban korántsem egyértelműen megoldottak; ezért is válik különösen dicséretére a szerzőnek, hogy következetesen, logikusan mondja el róluk véleményét, fejti ki elvi tételeit. Számos példát hoz az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem területéről. Végezetül igen hasznos következtetéseket von le, amelyek a spekuláció elleni harcban jelentősek.

Simon Veronika III. é. (Pécs): *Az emberélet elleni szándékos bűntettek.* (Vitavezető: Dr. Földvári József adjunktus, Pécs.)

A szerző komoly feladatra vállalkozott, amikor a témaválasztásnál a klasszikus bűntettek közül mondhatni a legklasszikusabbat, a szándékos emberölést és annak alakzatait választotta. A téma felvetése jelentős a most folyamatban levő kodifikáció szempontjából. A dolgozat szerkezetileg és tartalmilag szépen kidolgozott, tartalmazza a gyilkosságot, szándékos emberölést, erős felindulásban elkövetett emberölést és a gyermekölést. A

gyilkossággal kapcsolatban kifejti, hogy a premeditált szándék mint minősítő körülmény elégtelen és bizonytalan. Javasolja a gyilkosság tényállásának elvetését és egységesen szándékos emberölés tényállásának megalkotását, ahol nem a szándék intenzitása, hanem a cél és a motívum milyensége a minősítő és a privilegizáló körülmény. A gyermekölésnél a házasságon belül szülő nőt is de lege ferenda büntetni rendeli a gyermekölés tényállása szerint. Ez a javaslat megfelel a szocialista jogalkotás irányvonalának.

Ádám András III. é. (Budapest): *A vállalat és dolgozóinak anyagi felelőssége üzemi baleset esetén.* (Vitavezető: Dr. Rudolf Lóránd egyetemi tanár, Pécs.)

A dolgozat bevezetőjében az üzemi balesetért való felelősség történeti előzményeivel foglalkozik. Érdemi részében az üzemi baleset fogalmának meghatározását igyekezett megadni. A személyi kör tekintetében a vállalat és a dolgozók részéről közelítette meg a kérdést. A dolgozat kiemelkedő érdemét jelenti „a vállalat megbízottja" vonatkozásában a legújabb jogirodalomnak is megfelelő állásfoglalás. Ezzel kapcsolatban egyébként éles vita alakult ki.

Horváth Antal IV. é. (Szeged): *A vállalat anyagi felelőssége üzemi balesetért.* (Vitavezető: Dr. Rudolf Lóránd egyetemi tanár, Pécs.)

A szerző hangsúlyozza, hogy a kérdés felvetésének jelentőségét az adja meg, hogy e körben szabályozást a Munka Törvénykönyve nem tartalmaz. A dolgozat két részre tagozódik, egyrészt a kártérítésre jogosult személyek körére, másrészt a kártérítésre kötelezett személyek körére. Az első részben érintett „közvetett károsultak" igényjogosultságának érvényesítése vonatkozásában a szerző által javasolt megoldást igen jónak ítélték meg.

A második részben „a vállalat megbízottja" fogalmának meghatározása itt is éles vitára adott okot. E tekintetben a dolgozat szerzője — teljesen helyesen — a fogalommeghatározásnál a gazdasági alapból indul ki.

Zsembery Ágoston IV. é. (Budapest): *A szocialista együttélés szabályai a polgári jogban.* (Vitavezető: Dr. Világhy Miklós egyetemi tanár, Budapest.)

Igen időszerű témáról van itt is szó. A szocialista együttélési szabályok kidolgozása, annak megvizsgálása: hogyan érvényesül e szempont a polgári jog egyes intézményeinél, fontos feladat, amely igen bő irodalom tanulmányozását igényli. A szerző ezt az anyagot sikeresen dolgozta fel, dolgozatának rendszere is kifogástalan. A téma rendkívül széleskörű volta természetesen nagy mértékben akadályozta azt, hogy a szerző akár a viszonylagos teljesség igényével léphessen fel.

Lacfi Dániel IV. é. (Pécs): *Az exportszerződések megkötése és teljesítése.* (Vitavezető: Dr. Pap Tibor tanszékvezető docens, Pécs.)

Igen tartalmas, színvonalas dolgozatot hallottunk, amely a gyakorlatra épült. A szerző igen helyesen választotta ki az említett problémakörből a leglényegesebbeket éspedig az exportminőség, a szavatosság és jótállás, valamint a határidő viták kérdéseit. Az exportminőség vonatkozásában döntő mértékben a KDB gyakorlatára építi fel álláspontját. A szavatosság és jótállás vonatkozásában pedig számos konkrét jogesetet említ. A szavatossági idő kezdőpontját illetően megállapítja, hogy a Döntőbizottság általában a felperes külkereskedelmi vállalat álláspontját fogadja el. A szavatosság tekintetében említést nyer, hogy a szállító vállalat gyakran mint fővállalkozó szerepel, és a termékhez szükséges kellékek egy részét alvállalkozótól szerzi be. Előbbit az exportszállítási alapfeltételek kötelezik a szavatossági idő vonatkozásában, míg az utóbbit (az alvállalkozót) a belföldi szállítási alapfeltételek. A probléma megoldásaként ajánlja azt, hogy arra illetékesek olyan jogszabályt hozzanak, mely az alvállalkozókat kötelezi ugyanolyan tartalmú szavatosságra, mint a fővállalkozót, ha utóbbi megjelöli, hogy a termék milyen célra készült. Végül a határidő vitákat tárgyalja. Ebben a kérdésben elvileg indokolt megoldást javasol, de ez gyakorlatilag jelenleg kivihetetlen. A dolgozattal kapcsolatban igen értékes hozzászólás hangzott el Dr. Maklári Tivadar, a KDB osztályvezetője részéről.

Gaál Sándor IV. é. (Szeged): *A birtokvédelem szocialista jogrendszerünkben.* (Vitavezető: Dr. Kemenes Béla tanszékvezető docens, Szeged.)

A szerző dolgozatában a magyar jogban hagyományosnak mondható három birtokvédelmi eszközt: az önhatalmú, a possessorius és a petitorius birtokvédelem lényegesebb szabályait és a velük kapcsolatos néhány problémát ismerteti. Részletesebben foglalkozik a possessorius védelemmel. Ennek indokoltságát az absztrakt birtokvédelemre való hivatkozással támasztja alá. Helyesnek tartja a Ptk. új megoldását: az államigazgatási úton megvalósuló birtokvédelmet. Ezzel kapcsolatban érint néhány problémát is, így pl. többek között az állami vállalatok egymás közötti birtokvitáit. Ebben a kérdésben arra a megállapításra jut, hogy a Döntőbizottságoknak kell tárgyalniok ezeket a vitákat.

*

A Konferencia sikeres megrendezéséért köszönetet kell mondanunk a Szegedi Tudományegyetem vezetőinek, a Párt és KISZ szervezetnek, valamint a szegedi hallgatóknak is.

Gaál Sándor

E lapszám (XV. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Beér János* egyetemi tanár. — *Kerimov, D.* egyetemi docens (Leningrád) és *Javics, L.* egyetemi docens (Leningrád). — *Dr. Halász Sándor* igazságügyminisztériumi főosztályvezető helyettes és *Dr. Székely János* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Weralski, Marian* a varsói egyetem állam- és jogtudományi karának prodékánja (Varsó). — *Gaál Sándor* egyetemi hallgató (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.1619 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1960. június hó

KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

MÁRTONFFY KÁROLY:
A közszolgálat jogi szabályozása a Magyar Tanácsköztársaságban 301

EÖRSI GYULA:
A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének életbelépéséhez 312

TOPINSKI, JAN:
Változások a népgazdaság tervezésében és igazgatásában a Lengyel Népköztársaságban az 1956—1958. évek folyamán 319

HALÁSZ SÁNDOR—SZÉKELY JÁNOS:
A részeg állapot büntetőjogi megítélésének fejlődése hazai jogunkban 328

Szemle:

KISS GÉZA:
Alapos „váló ok" a Román Népköztársaság Legfelső Bíróságának állásfoglalása tükrében 333

Tudományos élet:

N. L.:
Vita a Munka Törvénykönyve rendszerének meghatározásáról 337

Jogirodalom:

SZEGVÁRI KATALIN:
Martin Vietor: A Szlovák Tanácsköztársaság 342

KORÁNYI, KAROL:
Állam- és jogtudományi bibliográfia 1956—1957. 343

WEISS EMILIA:
„Döntőbíráskodás" 343

— —:
Új könyvek 344

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Мартонффи:* Законодательство о государственной службе в Венгерской Советской Республике. — *Дюла Эрши:* К введению в действие Гражданского кодекса Венгерской Народной Республики.— *Ян Топински:* Изменения в системе планирования и управления народного хозяства в Польской Народной Республике в 1956—1958 гг. — *Шандор Халас — Янош Секель:* Развитие уголовно-правовой оценки пьяного состояния в венгерском праве. *Обзор: Геза Киш:* Обоснованная «причина к разводу» в свете решения Верховного Суда Румынской Народной Республики. — *Научная жизнь: Ласло Надь:* Дискуссия об определении системы кодекса законов о труде. — *Правовая литература: Каталин Сегвари:* Словацкая Советская Республика. — *Карой Корани:* «Библиография по вопросам государства и права 1956-1957. гг. *Эмилиа Вайс:* «Арбитраж». — — —: Новые книги.

INHALT: *Károly Mártonffy:* Die rechtliche Regelung des öffentlichen Dienstes in der Ungarischen Räterepublik. — *Gyula Eörsi:* Zum Inkrafttreten des Bürgerlichen Gesetzbuches der Ungarischen Volksrepublik. — *Jan Topinski:* Änderungen in der Planung und Verwaltung der Volkswirtschaft im Laufe der Jahre 1956—1958 in der Polnischen Volksrepublik. — *Sándor Halász—János Székely:* Die Entwicklung der strafrechtlichen Beurteilung der Trunkenheit in unserem Recht. — *Rundschau: Géza Kiss:* Gründlicher „Scheidungsgrund" im Spiegel der Stellungnahme des Obersten Gerichts der Rumänischen Volksrepublik. — *Wissenschaftliches Leben:* N. L.: Diskussion über die Festlegung des Systems des Arbeitsgesetzbuches. — *Rechtsliteratur: Katalin Szegvári:* Martin Vietor: Die Slowakische Räterepublik. — *Karol Korányi:* Staats- und rechtswissenschaftliche Bibliographie 1956—1957. — *Emilia Weisz:* „Vertragsgerichtsbarkeit". — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Károly Mártonffy:* Le règlement juridique de la fonction publique dans la République Hongroise des Conseils. — *Gyula Eörsi:* La mise en vigueur du Code civil hongrois. — *Jan Topinski:* Les changements de la planification et de l'administration de l'économie dans la République Populaire Polonaise au cours des années 1956—58. — *Sándor Halász—János Székely:* Le développement de l'appréciation pénale de l'ivresse en droit hongrois. — *Revue: Géza Kiss:* La cause du divorce „bien fondée" selon la jurisprudence de la Cour suprême de la République Populaire Roumaine. — *Vie scientifique: L. N.:* Discussion sur l'élaboration du système du Code de travail. — *Littérature juridique: Katalin Szegvári:* Martin Vietor: La République Slovaque des Conseils. — *Karol Korányi:* Bibliographie des sciences juridiques et politiques 1956—57. — *Emilia Weisz: „L'arbitrage".* — — —: Livres récemment acquis.

XV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1960. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A közszolgálat jogi szabályozása a Magyar Tanácsköztársaságban

Lenin megkapta egy magyar szerzőnek — aki 1919-ben népbiztos volt — a Magyar Tanácsköztársaságról Bécsben, német nyelven megjelent könyvét.[1] 1920 tavaszán, tehát a polgárháború tombolása idején nemcsak elolvasására szakított időt, de bejegyzéseket tett a könyvben, egyes részeket pedig aláhúzott.[2] Két kérdés volt, amely Lenint különösen érdekelte, nevezetesen a köztisztviselők és a parasztság magatartása. A bejegyzések és az aláhúzások is erre a két kérdésre vonatkoznak. Lenin a magyar parasztság sorsa iránt már több évvel azelőtt is érdeklődött.[3]

*

I. A Magyar Tanácsköztársaság állami életének, jogalkotásának, társadalmi rendjének, gazdasági berendezkedésének — az 1945. évi felszabadulás után, különösen a Magyar Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulója óta — széles alapokon nyugvó, sokoldalú feltárása mind azt tanúsítja, hogy az első magyar munkásállamban, miután már a kezdő, de mégis alapvető, elvi lépéseket a közszolgálati munkabérrendeletekben megtették, rövidesen sor került volna a közszolgálati alkalmazottak jogviszonyainak az egységes szocialista munkajog keretében való részletes szabályozására. E szándékot: a szocialista közszolgálati munkajog kiépítésének alapgondolatát, a burzsoá „hivatalnoki" jog fogalmától, ennek kasztjellegétől való teljes elszakadást terminológiailag tömören tükrözi a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság 1919. június 29-én kihirdetett Alkotmánya.[4]

Lenin kifejezte azt a kívánságát is, hogy a Magyar Tanácsköztársaság történetét meg kellene írni és hozzátette: A világ minden nyelvére le fogom fordíttatni. És mindezt a polgárháború kellős közepén.

Ami 1920-ban nem valósulhatott meg, megtörtént 1959-ben, a Magyar Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulójára. A könyveknek és tanulmányoknak valóságos könyvtárt kitevő sokasága jelent meg. A monográfiák és egyes tanulmányok minden vonatkozásában igyekeztek feltárni a Magyar Tanácsköztársaság rövid élettörténetét.

Leninnek az az elhatározása, hogy a Magyar Tanácsköztársaság történetét tárgyaló munkát „minden nyelvre lefordíttatja", szintén megvalósult, ha más formában is.

Mikor a magyar országgyűlés az első magyar munkáshatalom 40 éves évfordulója alkal-

[1] Varga, Eugen: Die wirtschaftlichen Probleme der proletarischen Diktatur. II. Auflage, Wien, 1921.

[2] Ua. Lenin megjegyzései Varga könyvéhez. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. Budapest, 1950, 205—206. old. Varga Jenő leírja, hogy a „Leninski Szbornik" 7. száma a könyvnek a Lenin-Múzeumban meglévő példánya alapján leközölte azokat a részeket, amelyeket Lenin megjegyzésekkel kísért. „Ennek alapján világosan látszik, hogy Lenint főleg a praktikus osztályproblémák érdekelték: a tisztviselők és a parasztság magatartása a diktatúra alatt és a mi politikánk ezekkel az osztályokkal szemben. Így Lenin többszörösen aláhúzta és »NB« (nota bene — jegyezd meg jól!) betűkkel jelezte a hivatalnok-problémáról szóló fejezetnek ama megjegyzését, hogy mivel a diktatúra Magyarországon békés úton keletkezett és az összes állami tisztviselők készségesen álltak a diktatúra szolgálatába, a »régi erőszakszervezet szétrombolása csak igen felületes módon történt meg. A tisztviselők nagy többsége a helyén maradt és nagy részük csöndes, óvatos, de intenzív szabotázst folytatott« és így tovább. Ezeket a helyeket Lenin a szövegben kétszer aláhúzta, a szélén négyszeres vonallal kiemelte."

[3] Lenin: A vas a parasztgazdaságban (a megírás ideje 1913. augusztus 21). Művei, 19. köt. Budapest, 1955. 304. old.

[4] „A tanácsok választják és bocsátják el a hivatalnokokat és egyéb szakmunkásokat, ideértve az eddigi igazgatás átvett személyzetét is." (Alk. 55. § (1) bek.)

Az ismert lenini tételt tükrözi az idézett szakasz (2) bekezdése: „A Tanácsköztársaság minden alkalmazottjának megbízása bármikor visszavonható." Már az Alkotmányt megelőzőleg — március 29-én — a Forradalmi Kormányzótanács XXI. sz. r. 1. § (2) bekezdése megállapította: „Munkás mindenki, aki köz- vagy magánszolgálatban munkabér vagy fizetés fejében dolgozik."

mából, 1959. március 20-án, törvenybe iktatva megörökítette a Magyar Tanácsköztársaság emlékét, a külföldi küldöttségek nem kevesebb, mint tíz nyelven méltatták és ismerték el nemzetközi jelentőségét. Így oroszul, kínaiul, albánul, bolgárul, csehszlovákul, koreaiul, lengyelül, mongol nyelven, románul és vietnámi nyelven.[5]

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeit Lenin így foglalta össze: „Hallatlanul súlyos tömböt mozdítottunk ki helyéből, a tespedés, a tudatlanság tömbjét... Hozzákezdtünk a legerősebben beidegződött előítéletek, a legmélyebben gyökerező, évszázados, megcsontosodott szokások megingatásához és felszámolásához.[6]

Ezért érdekelte Lenint a Magyar Tanácsköztársaságról szóló könyv tanulmányozásánál „a legerősebben beidegződött előítéletek, a legmélyebben gyökerező, évszázados, megcsontosodott szokások" közül is talán a legfontosabbak: a földkérdés, tehát a parasztság kérdése és a köztisztviselők kérdése, tehát a közigazgatási apparátus kérdése, amely utóbbiról Marx már közel 70 esztendővel előbb megírta: „Ezt a gépezetet minden forradalmi átalakulás tökéletesítette, ahelyett, hogy megtörte volna."

A Magyar Tanácsköztársaság ma már gazdag, s a 40. évforduló alkalmából egyre gazdagodó irodalmában utalások formájában számos helyen szó esik az államigazgatás dolgozóiról is. Mi most megkíséreljük — a nagyjelentőségű lenini útmutatást követve — a Magyar Tanácsköztársaság közszolgálati jogáról összefoglaló, egységes képet rajzolni.

Rendkívül sok tanulsággal jár a Magyar Tanácsköztársaság intézményeinek tanulmányozása. A Magyar Tanácsköztársaság ugyanis nem jelenti egyszerű és sikertelen megszakítását az egymásba olvadó, egymástól el sem választható, egymást feltételező magyar feudális és burzsoá rendszereknek, amely utóbbi a felszabadulásig tartott.

A helyes történelmi értékelés szerint hazánkban az 1919. év tavasza az első, ha nem is hosszúéletű, de mégis sikeres kísérlet volt a feudális-burzsoá közszolgálati apparátus szétzúzására. Tehát nem egy idő előtt felvillant kísérlet, amely nyomtalanul enyészett el.[7] Ekkor „a dolgok új rendje kezdődött", mint Carlyle mondja a Francia Forradalomról.[8]

Ha az akkori nemzetközi politikai viszonyok és a belső árulás egyelőre hirtelen pontot is tett a kísérlet után, az mint példa és kezdet tovább élt. A Magyar Népköztársaság pedig — mint az alkotmány mondja — „az 1919. évi szocialista forradalom tapasztalataival gazdagodva, a Szovjetunióra támaszkodva" minden kezdeményezést maradék nélkül valóra váltott.

II. A történelem tanúsága szerint a nagy társadalmi változások — mindenekelőtt a forradalmi megmozdulások, átalakulások — a legtöbbször a közszolgálat gyökeres reformjára, új elvi alapokra helyezésére irányított törekvésekkel, kísérletekkel kezdődtek.

Jól tükrözik ezt a tényt az 1789—1795. évek francia forradalmi alkotmányai. Az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének hangoztatása kapcsán mindegyik a hivatalviselési jog általánossá tételére vonatkozó rendelkezést is tartalmazott. Különös figyelmet érdemel az 1793. évi június 24-i „Acte Constitutionnel", amely a közszolgálati funkciók ideiglenességét is leszögezi.[9]

Élénk visszhangot keltettek a francia forradalomnak ezek az eszméi hazánkban is: a magyar jakobinusok vezető férfiainak, Martinovicsnak és Hajnóczy Józsefnek politikai röpiratai és alkotmánytervezetei ékes bizonyságát adják ennek.[10]

De még kerek félévszázad telt el addig, amíg hazánkban törvénybe iktatták a „nemnemesek minden közhivatalra lehető alkalmazását" az 1848/1849. évi magyar szabadságharc forradalmi előestéjén. (1844:V. tc.)

Magának a szocialista-kommunista közszolgálatnak körvonalait az 1871. évi Párizsi Kommün, a francia proletariátus e hősies forradalmi megmozdulása villantotta fel: a Kommün munkásokból, értelmiségiekből és az alkalmazottak proletariátusából (prolétariat des employés) alakult kormányzati és közszolgálati apparátust.[11] „A Kommün... valódi titka — állapítja meg Marx — lényegileg a munkásosztály kormánya volt..."[12]

---

[5] Az 1959. évi II. törvény országgyűlési tárgyalása.

[6] Lenin: Művei, 21. köt., Budapest, 1951, 119. old.

[7] „Vannak eszmények — írja Bölöni György —, melyek nem homályosulhatnak el, vannak hitek, melyek nem variálódhatnak, vannak igazságok, melyeket nem lehet talmi igazságokkal kicserélni."

[8] A Magyar Tanácsköztársaság férfiai világosan látták ezt, amint a Tanácsok Országos Kongresszusán elhangzott megállapítás is tanúsítja: „Nem volt még a világtörténelemben olyan politikai, hatalmi rendszerváltozás, amely ilyen rövid idő alatt az alkotó munkának olyan mennyiségét és mélyreható minőségét tudta volna produkálni, mint amit a magyar proletariátus a maga szervezetével produkált az új szociális termelési rend megalkotása terén." Idézi: Vajda Imre: A Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájának egyes vonásai. Közgazdasági Szemle, VII. évf. 3. sz. Budapest, 1959, 269. old.

[9] Acte Constitutionnel du Juin et Déclaration de l'homme et du citoyen.

[10] Martinovics 1793 augusztusi anonym röpirata az országgyűlési követekhez. Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom iratai. Budapest, 1957, I. köt., 915. old.

Hajnóczy a megvesztegethetetlenség érdekében kívánta kikötni, hogy a köztisztségek viselői vagyonosak legyenek. Vö. Csizmadia Andor: Hajnóczy József közjog-politikai munkái. Budapest, 1958, 74. old.

[11] Lissagaray, Hippolite—Prosper—Olivier: Histoire de Commune de 1871. Nouvelle Edition précédée d'une Notice sur Lissagaray par Amédée Dunois. Paris, 1947, p. 170.

[12] Idézi Lenin: Állam és forradalom (megírás ideje 1917 augusztus—szeptember). Művei 25. köt., Budapest, 1952, 462. old.

Lenin: A Kommunista Internacionálé I. kongresszusa (1919. március 2—6). Művei 28. köt. Budapest, 1952, 491. old.

Marx értékelése vezet Leninhez, aki a történelmi összefüggést a Párizsi Kommün és a Nagy Szocialista Forradalom között — mintegy Marx gondolatmenetét folytatva — így foglalja össze: „... A Párizsi Kommün tette meg ezen az úton az első világtörténelmi lépést, a Szovjethatalom — a másodikat."

Az 1871. március 18-án kivívott győzelem rövid életű volt, de 1917. november 7-e boszszút állott: a szocialista forradalom győzelme egy új történelmi korszak kezdetét jelenti — ezek a szavak Párizs dolgozó népe előtt a Kommün győzelmének 89. évfordulóján hangzottak el.[13]

Az 1917. évi Októberi Forradalom napjaiban a szovjet-orosz posta- és távirdaügyi népbiztos így nyilatkozott:

„A Munkás-, Katona- és Paraszttanácsok kormányának nem lehet, de ez a kormány nem is kíván az állami intézmények alkalmazottaihoz és munkásaihoz való normális viszonya meghatározásában a burzsoá önkényuralomnak azon az útján haladni, amelyen minden burzsoá kormány évszázadokon át megmaradt. Az állami szolgálat megjelölése mindenekelőtt a jogtalanság eszköze és a rabság bélyege volt. Most már a posta és a távirda dolgozói teljes társadalmi egyenjogúságot élveznek a harcára, szabadságára és sikereire büszke egész proletariátussal."[14]

Alig két évvel ezután, 1919 tavaszán a Magyar Tanácsköztársaság egyik jogszabálya leszögezte a szocialista közszolgálat alapelveként: „A tisztviselő is munkás!"[15]

Kísérjük végig a szocialista közszolgálat építésének 1919. évi magyar kísérletét ennek az útjelzőnek a nyomán.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 21-e és 1919. április 20. között kiadott hatvankilenc rendelete közül mindössze egynéhányban szerepel a „közalkalmazott", a „közszolgálati alkalmazott" kifejezés. Az egyik ilyen rendelet a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-én kiadott VI. számú rendelete „A címek eltörléséről."

A magyarországi Tanácsköztársaságban nincs nemesség, rang és cím. Nincsenek továbbá oly címek sem, amelyek csupán hivatali rangviszonyt fejeznek ki (pl. államtitkár, miniszteri tanácsos, titkár stb.). A közalkalmazottak azt a hivatali elnevezést viselik, amely az állásukkal egybekötött működés szakszerű feltüntetésére szolgál (pl. csoportvezető, osztályvezető, könyvtáros, írógépkezelő stb.). Ezeket a megjelöléseket az egyes igazgatási ágakban az illető népbiztos állapítja meg.[16]

Ez a rendelkezés a régi magyar hivatalnokuralom elleni nagy ellenszenvet tükrözi, hiszen az egykorú jellemzés szavaival: „A hivatalnok ura és parancsolója a munkástömegeknek, a rendőrkapitány kiskirály, a szolgabíró meg valóságos atyaúristen a burzsoázia, a vagyonos osztály kegyelméből."[17]

A dolgozó nép körében oly gyűlöletessé vált régi hivatali elnevezéseket, különösen a vidéki igazgatásban, sokhelyütt továbbra is használták, amint ez a belügyi népbiztosnak a régi hivatali elnevezések használatának mellőzése tárgyában 355/1919. B. N. eln. sz. a. 1919 májusában valamennyi vármegyei, járási, városi és falusi munkás-, katona- és földművestanácshoz és intéző bizottsághoz intézett alábbi rendeletéből kitűnik: „Még mindig előfordul, hogy egyes vidéki tanácsok hivatalos irataiban és felterjesztéseiben a régi hivatali elnevezések (alispán, főszolgabíró stb.) szerepelnek. Ez a megjelölés a Tanácsköztársaságban helytelen még akkor is, ha a volt alispánt, főszolgabírót, polgármestert vagy jegyzőt a tanács alkalmazásában megtartotta. Utasítom a tanácsokat és intézőbizottságaikat, hogy a jövőben ezen hivatalos megjelöléseket mellőzzék és a hivatalos iratokat és felterjesztéseket a tanács ügyintéző tagja a megbízásának megfelelő (intéző bizottsági elnök vagy tag, ügyosztályvezető, hivatalvezető, pénztárnok stb.) megjelöléssel írja alá."[18]

A közszolgálati alkalmazottak elnevezésére vonatkozó tételesjogi terminológia kialakulása szempontjából is figyelmet érdemel a Forradalmi Kormányzótanács XXI. számú rendelete (1919. március 29.) „A munkások betegségi és baleseti biztosításának kiépítéséről." E rendelet szerint: „Betegségi és baleseti biztosítás hatálya alatt áll minden munkás (földmunkás is). [1. § (1) bek.] „Munkás mindenki, aki köz- vagy magánszolgálatban munkabér vagy fizetés fejében dolgozik." [1. § (2) bek.] „A közalkalmazottak után a betegségi biztosítási járulékot további rendelkezésig a munkáltató fizeti. Ezeknek táppénzébe és baleseti járulékába be kell számítani azt, amit szolgálati rendtartásuk (illetményszabályzatuk, nyugdíjszabályzatuk) alapján a megfelelő időre illetményeik (nyugdíjuk) fejében munkáltatójuktól, illetőleg nyugdíjintézetüktől kapnak. E rendelet alkalmazása szempontjából közalkalmazottak az állami, törvényhatósági, községi és közalapítványi hivatalokban és vállalatoknál, a közintézeteknél, illetőleg a helyükbe lépő hatóságoknál, az országos és a kerületi munkásbiztosítási pénztáraknál,

[13] 89e anniversaire de la Commune. L'Humanité, Paris, 1960, március 19.

[14] Az Ideiglenes Munkás- és Parasztkormány utasításainak és rendelkezéseinek gyűjteménye az 1917 okt.—dec. időszakban. Petrograd, 1917 (oroszul).

[15] A Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. r. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Közzéteszi a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete. Budapest, 1959, 257. old.

[16] A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei. Budapest, 1919, I. füzet.

[17] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest, 1958, 120. old.

[18] Belügyi Közlöny, XXIV. évf. 26. sz. Budapest, 1919, 998. old. Az Igazságügyi Népbiztosság 22. I. N. r. az igazságügyi alkalmazottak szakszerű elnevezéséről.

úgyszintén a nyilvános forgalmú vasúti és gőzhajózási vállalatoknál alkalmazottak. (13. §).[19]

A Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. a. 1919. március 26-án kelt rendelete[20] a köztulajdonba átvett ipari-, bánya- és közlekedési üzemek ideiglenes igazgatására és munkásellenőrzésére vonatkozó rendelkezések során kifejezetten leszögezi azt az elvet, hogy a „tisztviselő is munkás" (3. §).

Ez a rendelet — Varga Jenő megállapítása szerint — „a proletár igazgatásnak alapvetését... adta meg... az üzemekben a termelőbiztosok és ellenőrző munkástanácsok intézményét honosította meg."[21]

Foglalkozik ezzel a kérdéssel Hevesi Gyula is, aki a szociális termelés, vagyis szocialista iparvezetés népbiztosságának egyik vezetője volt 1919-ben. E népbiztosság központi irányító apparátusának, főosztályainak szervezéséről szólva, leszögezi: „Minden proletárforradalom győzelmének egyik legfontosabb feltétele, hogy szétzúzza a régi uralkodó osztályok adminisztratív apparátusát és újonnan megteremtse a magáét. Itt az ipar szocialista átszervezésének és igazgatásának új központjában ez a követelmény kezdettől fogva megvolt. Nekünk semmit sem kellett szétzúznunk, mert nem is volt mit... Eszünkben sem volt a régi (kereskedelmi és ipari) minisztérium talaján, annak maradványaival megteremteni a szocialista iparvezetés központját... egy olyan új szervezetet hoztunk létre, amelynek semmi köze sem volt a régi kapitalista adminisztrációhoz; emellett zömében kommunista szervezet is volt. Itt nemcsak a felelős műszaki és gazdasági vezetők, de az adminisztratív hivatalnokok, titkárok, gépírónők, hivatalsegédek is csaknem kivétel nélkül kommunisták voltak."[22]

„A tisztviselő is munkás" fentebb említett alapelvével foglalkozva, kiemeli Hevesi: „... a tisztviselőnek abból a körülményből, hogy „szellemi munkás", sem előnyei, sem hátrányai nem származhatnak a „fizikai munkással" szemben... ez az egyszerű tőmondat a Tanácsköztársaság idején is élesen felmerült értelmiségi kérdés rendkívül sokoldalú és bonyolult problémájában félreérthetetlenül kifejezte a Tanácskormány álláspontját és így irányadó módon eldöntötte az ezzel kapcsolatos gyakorlati kérdéseket és vitákat. Pedig a Tanácsköztársaság létének ötödik napján történt."[23]

A Forradalmi Kormányzótanács XXVI. számú rendelete „A Magyarországi Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányáról" (1919. április 2.) a Tanácsköztársaság céljáról szólva így rendelkezik:

„A Magyarországi Tanácsköztársaság célja: a kapitalista termelési és társadalmi rend megszüntetése s a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtése. E cél megvalósításának eszköze: a dolgozók uralmának biztosítása a kizsákmányolók felett. A munkás-, katona- és földművestanácsokban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja végre és bíráskodik azok megszegői felett."[24]

Ez a rendelkezés — deklaratív formában — hallgatólagosan eltörölte az addigi közszolgálati apparátust. A bíráskodás vonalán pozitív intézkedések is történtek ebben az irányban a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-én kelt IV. számú rendeletével, amely forradalmi törvényszékek felállítását szabályozza. A forradalmi törvényszék elnökből és ezenfelül két tagból áll, akiket a Forradalmi Kormányzótanács nevez ki; úgyszintén a vádbiztost és a jegyzőkönyvvezetőt. Ezek a megbizatások nincsenek képesítéshez kötve. (2. §)[25] A Forradalmi Kormányzótanács március 25-i VIII. számú rendeletével felhatalmazta az igazságügyi népbiztost, hogy — az igazságügyi szervezet végleges átalakításáig — az ítélőbírákat és ügyészeket rendelkezési állományba helyezhesse és a bíróságok és ügyészségek ideiglenes vezetésével bárkit megbízhasson.[26]

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 12-én kelt LIII. számú rendelete értelmében működő forradalmi katonai törvényszék elnökből és ezenfelül két tagból áll. Ezeket, valamint a vádbiztost és a jegyzőkönyvvezetőt Budapesten a központi tanács, másutt a munkások, katonák és földművesek helyi tanácsa választja katonák, továbbá katonaviselt munkások vagy földművesek sorából.[27]

A munkaügyi bíróságok további működéséről szóló XXVIII. sz. rendeletében a Forradalmi Kormányzótanács — személyi vonatkozásban — csupán annyit mond ki, hogy a munkaügyi bíróságok „ezentúl kizárólag két munkavállalóülnöknek közreműködésével járnak el, mégpedig ott is, ahol eddig ülnökök nélkül működtek. A munkaügyi bíróság elnöke szükség esetében olyan ülnököt is megidézhet, akinek az illető ügy nem tartozik a szakmája körébe." (1. §)[28]

A Tanácsköztársaság 1919. június 23-án elfogadott végleges Alkotmánya — eltérően az 1919. április 2-i ideiglenes Alkotmánytól — már kifejezett rendelkezést tartalmaz a szorosan közszolgálati (államigazgatási) dolgozókra vonatkozóan, s kimondja, hogy „a tanácsok választják és bocsátják el a hivatalnokokat és egyéb szakmunkásokat, ideértve az eddigi igazgatás átvett személyzetét is" (55. §). A végleges

[19] A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. 337—339. old.
[20] U. o. 257. old.
[21] Varga Jenő: Munkásigazgatás. A Magyar Tanácsköztársaság 1919, i. m. 105. old.
[22] Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Budapest, 1959, 233—235. old.
[23] U. a. Szociális termelés. A Magyar Tanácsköztársaság iparpolitikája. Budapest, 1959, 34. old.
[24] A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. 80. old.
[25] U. o. 223. old.
[26] U. o. 74. old.
[27] U. o. 227. old.
[28] U. o. 341. old.

Alkotmánynak ugyanez a szakasza leszögezi a szocialista közszolgálatnak azt a marxi—lenini elvét is, hogy „a Tanácsköztársaság minden alkalmazottjának megbízása bármikor visszavonható."[29]

A Tanácsköztársaság júniusi (végleges) Alkotmányának kihirdetése (1919. június 29.) után kiadott rendeletével a Népgazdasági Tanács bizonyos átmeneti megkülönböztetést tesz, amidőn kimondotta, hogy: „Alkalmazottaknak (oly munkásoknak, akik nem közhivataloknál dolgoznak és volt magántisztviselőknek) további intézkedésig csak a Népgazdasági Tanács határozata alapján lehet felmondani."[30]

A Tanácsköztársaság június 23-i Alkotmánya imént idézett 55. §-ában „a Tanácsköztársaság alkalmazottja" gyűjtőfogalmat használja. Az említett szakasz az Alkotmánynak „A helyi tanácsok szervezete" című részében foglal ugyan helyet s ezért (1) bekezdése tekintetében vitatható, vajon nem csupán a helyi tanácsok alkalmazottainak — tehát az addigi igazgatás átvett személyzetét is ideértve — hivatalnokainak és egyéb szakmunkásainak választására és elbocsátására vonatkozik-e. E megszorító értelmezés mellett szól az Alkotmány 49. §-ának rendelkezése: „A helyi igazgatásnak régebben fennállott szervezete megszűnik. A hivataloknak és a közüzemeknek a tanácsok által átvett személyzete a tanácsok rendelkezése alatt áll..."

Kétségtelen azonban, mert expressis verbis kitűnik az Alkotmány 55. § (2) bekezdéséből az, hogy — mint az előbb már említettük — „a Tanácsköztársaság minden alkalmazottjának megbízása bármikor visszavonható."

Az alkalmazotti jogviszony megszűnésére vonatkozó ez utóbbi rendelkezés kiterjedt tehát a Tanácshatalom központi szervezete keretében az egyes népbiztosságok alkalmazottaira is.

A június 23-i Alkotmány szervezetileg új alapokra helyezte a Tanácsköztársaság kiépíteni kívánt közszolgálatát, nevezetesen azzal is, hogy az addigi munkaügyi és népjóléti népbiztosság helyébe egyrészt a Népgazdasági Tanács már említett munkaügyi főosztálya lépett, másfelől a népjóléti és a közegészségügyi népbiztosság vette át[31] a Tanácsköztársaság szociálpolitikai és ezzel szorosan egybefonódó egészségügyi szakigazgatásának központi feladatait.

Ilyképpen elnevezésében is saját központi szerve volt az azelőtt teljesen szétforgácsolt egészségügyi igazgatásnak. A Tanácsköztársaság közszolgálatának jellemzésére, kibontakozóban levő sajátosságainak bemutatására az egészségügyi közszolgálat különösen alkalmas.

Már a munkaügyi és népjóléti népbiztosság is nagy súlyt vetett a Forradalmi Kormányzótanács támogatásával a közegészségügyi közszolgálat egységesítésére és teljesen új alapokra helyezésére.[32]

A Tanácsköztársaság egészségügyi közszolgálatának sajátosságai, legalábbis nagy körvonalaikban, a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 24-i XXX. sz. rendeletéből rajzolódnak ki. E rendelettel a Magyar Tanácsköztársaság valamennyi nem állami (törvényhatósági, városi, községi, alapítványi, egyesületi és magán) kórházat, gyógyító rendelő és gondozóintézetet, szanatóriumot és a gyógyíthatatlan betegek nem állami menhelyeit köztulajdonba vette.[33]

Az egészségügyi közszolgálat új, szocialista vonásainak hordozói emellett a helyi, járási és megyei tanácsok egészségügyi bizottságai, amelyeknek hatáskörét részleteiben — a Forradalmi Kormányzótanácstól kapott felhatalmazás alapján — az 1919. június 17-én kelt 53. M. N. N. számú rendelet állapítja meg.[34]

Az alaprendeletben a Forradalmi Kormányzótanács az egészségügyi szervezetét akként állapítja meg, hogy a megyei egészségügyi bizottság 7 (hét) tagja közül kettő orvos és kettő egészségügyi alkalmazott legyen. A járási egészségügyi bizottság 5 tagja közül legalább egynek kell orvosnak lennie. A helyi egészségügyi bizottság három tagjára vonatkozóan a rendelet nem ír elő semmiféle képesítési kelléket.

A végrehajtási rendelet szerint az egészségügyi bizottság előadói tennivalóit csak ott kell orvosra bízni, ahol a bizottságnak egy vagy több orvostagja is van. (53/1919. M. N. N. sz. rendelet 1. §). Mit jelent ez? Kétségtelenül azt, hogy különösen a helyi (községi) egészségügyi bizottságok tennivalóit sok helyen laikus elemek végezték. A közszolgálatnak — a közegészségügyi szakszolgálat szektorában — a lenini értelemben vett kiszélesülésével, a nem szorosan közszolgálati dolgozók bevonásával állunk itt szemben.

---

[29] U. o. 65. old.

[30] U. o. 345. old. Vö. Weltner Andor: A Magyar Tanácsköztársaság munkajoga. „A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga" címen Sarlós Márton szerkesztésében megjelent tanulmánygyűjteményben. Budapest, 1959, 258—259. old.

[31] Vö. Simonovits István: A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Népegészségügy, 39. évf. 3—4. sz. Budapest, 1958, 55. old. „A Magyar Tanácsköztársaság az egészségügy területén is nagyot alkotott. Hozzáfogott ahhoz, hogy a múlt tervszerűtlen, önös osztálypolitikája helyén a dolgozó magyar népet szolgáló, tervszerű, szocialista egészségügyet teremtsen." — állapítja meg a szerző. Ezután sorra veszi a Magyar Tanácsköztársaság egészségpolitikájának legfőbb elveit. Mint fontos alapelvet emeli ki az egészségügyi ellátás állami feladattá tételét, a dolgozók ingyenes egészségügyi ellátásban részesítését, a megelőzés gondolatát, a fertőző betegségek elleni küzdelmet, az orvosképzés reformját, a kórházak túlzsúfoltságának csökkentését. Ismerteti az idevonatkozó rendeletek tartalmát.

[32] „A Tanácsköztársaság az egészségügyi szolgálatot az egész vonalon új alapokra kívánja fektetni" — szögezi le a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 1919 májusában készült rendelettervezete. E tervezet az egészségügyi közszolgálatot ellátó megyei, járási, községi és körorvosok illetményeinek rendezésére vonatkozik. Petrák Katalin — Millei György: A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Budapest, 1959, 76. old.

[33] Petrák Katalin — Millei György: i. m. 65. old.

[34] Dósa Rudolfné — Liptai Ervinné — Ruff Mihály: A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyi politikája. Budapest, 1959, 135. old.

Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert a helyi egészségügyi bizottság feladatkörébe tartozott pl. a fertőző betegségek és megbetegedések leküzdése tárgyában kiadott rendeletek végrehajtásának ellenőrzése, továbbá a közreműködés a felettes hatóság által kiadott bárminemű egészségügyi vonatkozású rendelkezések végrehajtásában. Nyilvánvaló, hogy különösen az egészségügyi közigazgatás legalsó fokán megindult a Tanácsköztársaság idejében az a fejlődés, amelyet ma társadalmi munkában végzett közszolgálatnak nevezünk.

A közalkalmazottak munkabére a Magyar Tanácsköztársaságban. A közszolgálati alkalmazottak elnevezésében megfigyelhető terminológiai ingadozás nem változtat azon a tényen, hogy a közalkalmazottak munkabérét a Tanácsköztársaság idején az üzemi munkásokéhoz hasonlóan szabályozták, figyelembevéve ugyanakkor a közszolgálati munka sajátosságait.[35]

A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIII. számú rendeletének az említett terminológiai ingadozások helyes megítélése szempontjából is döntő jelentősége van:

„A Forradalmi Kormányzótanács mindenkit, aki munkája után él, munkásnak tekint és eltörli azt a megkülönböztetést, amely korábban tisztviselők és más alkalmazottak között fennállott. Megszűnik tehát a különbség a tisztviselők és munkások bérei között is úgy, hogy csupán a szakképzettség kisebb vagy nagyobb foka, továbbá a vezetésre való alkalmasság lehetnek azok a tényezők, amelyek a munkabér nagyságát befolyásolják. Ezen felül még csupán a munkában eltöltött évek száma vehető tekintetbe."[36]

Ezt az elvi álláspontot tükrözi a Forradalmi Kormányzótanács CXX. számú rendelete is. amely a közalkalmazottak munkabéréről szól s amellyel a „közszolgálati munkásokat (állami, vármegyei, városi és községi alkalmazottakat)" öt munkabérosztályba sorolta:[37] Az I. munkabérosztályba tartoznak a szakképzettséget nem igénylő álláson alkalmazott munkások. A II. munkabérosztályba tartoznak a szakképzettséget igénylő álláson alkalmazott munkások. A III. munkabérosztályba tartoznak azok a közszolgálati munkások, akik szakképzettséget igénylő önálló munkakört töltenek be, valamint a segédmunkákat ellátó nagyobb irodák felelős vezetői. A IV. munkabérosztályba tartoznak a népbiztosságok osztályvainak, valamint az egyes népbiztosságok által kijelölt hatóságoknak, hivataloknak és intézeteknek felelős vezetői, továbbá nagyobb szakképzettséget igénylő munkálatokkal az érdekelt népbiztosság által megbízott munkások. Az V. munkabérosztályba tartoznak a népbiztossági csoportoknak és főosztályoknak, valamint az egyes népbiztosságok által kijelölt nagyobb hatóságoknak, hivataloknak és intézeteknek felelős vezetői; továbbá a különleges magasabbrendű szaktudást igénylő feladatokkal vagy fontosabb szervezési munkálatokkal az érdekelt népbiztosság által megbízott munkások.

A II., III. és V. munkabérosztályba tartozó munkásoknál a heti munkabér nagyságára irányadó szolgálati időhöz — tehát mindahhoz az időhöz, amelyet az alkalmazott 17. életévének betöltése után állami, vármegyei, városi vagy községi tényleges szolgálatban vagy tényleges katonai szolgálatban bármilyen minőségben megszakítás nélkül töltött — hozzá kell számítani a 17. életév betöltése után iskolai tanulmánnyal töltött időt is. [i. r. 3. § (1) bek. és 4. §].

A Forradalmi Kormányzótanács CXX. számú, a közalkalmazott munkások munkabéreinek rendezéséről szóló rendelete végrehajtási szabályait a Népgazdasági Tanács 99. N. T. számú 1919. július 24-én kelt rendelete tartalmazza.[38] Részletesen rendelkezik az egyes közszolgálati munkáskategóriákba való besorolásról, különösen figyelemre méltó a magasabb szaktudást igénylő munkakörök utáni külön munkabérpótlék engedélyezésére vonatkozó 32. §. Az ebben a szakaszban foglalt rendelkezés jelentősége messze meghaladja a közalkalmazott munkások külön munkabérpótlékának szorosan vett kérdését. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájának széles körvonalai bontakoznak ki belőle: a felsőoktatás szellemi munkásainak, a tudomány és a művészet terén elért kiváló eredmények megbecsülése, anyagi elismerése, amely harminc évvel később a Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmányában (53. §) jutott újból kifejezésre.

A Forradalmi Kormányzótanács XV. számú rendelete a tanítóalkalmazottak illetményei tárgyában a nemzet egykori „napszámosainak" — a tanítóknak és tanároknak — megbecsülését jelentette.[39] „A munkabérek magasabb megállapítása alapján az összes tanerők teljes munkaerejüket a népfelvilágosítás ügyének szentelni s ezért az iskolákban is megállapított órarend szerint foglalkozásokon kívül az analfabéták oktatásában, a mezőgazdasági oktatásban és a felnőttek továbbképzésében is minden külön díjazás nélkül közreműködni kötelesek."[40]

A Forradalmi Kormányzótanács XCI. sz. rendelete nyomatékosan leszögezte: „A Forradalmi Kormányzótanács a tanító-alkalmazotta-

[35] Vö. Tóth Imre: A Tanácsköztársaság munkajogi jogalkotása. Tanulmányok az állam és jog köréből, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának I. kiadványában. Budapest, 1953, 220. old.

[36] A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. 344. old.

[37] Belügyi Közlöny, XXIV. évf. Budapest, 1919, 1058. old. Vö. Trócsányi László: Munkajog. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. 330. old.

[38] Belügyi Közlöny, XXIV. évf. 36. sz. Budapest, 1919, 1143. old.

[39] Hivatalos Közlöny. XXXVII. évf. 31. sz. Budapest, 1919, július 24.

[40] „Új Március" 1926. 2. sz. idézve Tóth Imre i. m. nyomán.

kat a jobban díjazott szakmunka bérében részesíti."[41]

Az 1919. június 12—13-án ülésezett pártkongresszuson hozott határozat szerint: „Minden oktatás állami feladat. Az iskolának, amely eddig a burzsoázia osztályuralmának támasztéka volt, a szocializmus megvalósítására lelkileg kell alkalmassá tenni az új nemzedéket."[42]

A pártkongresszus e határozatával alátámasztotta a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 2-i XXIV. sz. rendeletét a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről. E rendelet 1. §-a ugyanis kimondotta: „A Magyarországi Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti. Ehhez képest a Tanácsköztársaság valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézetet kezelésébe vesz át." A hivatkozott szakasszal köztulajdonba vett nem állami nevelési és oktatási intézetek alkalmazottai közül a Tanácsköztársaság szolgálatába átvette és „képességükhöz mérten szolgálatába kívánta állítani" mindazokat, „akik a Tanácsköztársaság társadalmába és szellemébe beleilleszkednek." A Tanácsköztársaság ideiglenes szolgálatába lépés a Forradalmi Kormányzótanács fent említett rendelete alapján „külön intézkedés nélkül" történt. Az állandó alkalmaztatás tekintetében „a közoktatásügyi népbiztos ama vizsgálat letételének alapján fog határozni, amely az illetők társadalmi felfogására és ismereteire terjed ki."[43]

Az oktatásügyi igazgatásnak és a tudományos ügyek igazgatásának terén a Magyar Tanácsköztársaság mindössze négy és fél hónapos fennállása alatt született és a szocialista közszolgálat megteremtésével szorosan összefüggő tervek és elgondolások 1919-ben csak tervek és elgondolások maradtak, de az 1945. évi felszabadulás után sorra testet öltöttek s valóraválásuk egyik fontos biztosítéka a munkásosztály és a dolgozó parasztság egyre fokozódó részvételének a közszolgálat minden ágában.

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikájának még a Tanácsköztársaság idején megvalósított alapvetően fontos megnyilvánulása volt az 1919. május 3-án megnyitott Marx—Engels Munkásegyetem, amelyet a Forradalmi Kormányzótanács XVIII. számú rendeletével hívott életre. A Munkásegyetem hallgatóit a munkás- és katonatanácsok, a párt- és szakszervezetek, az üzemi ellenőrző munkástanácsok ajánlása alapján vették fel. Legtöbbjük a vasmunkások közül került ki, de voltak köztük parasztok és katonák is. A Munkásegyetemet három — közigazgatási, társadalomtudományi és természettudományi — fakultással szervezték meg.[44]

„Nagy feladat vár az új világban a Munkásegyetemre — olvassuk a Vörös Újság 1919. április 26-i számában. Feladata lesz a proletariátus számára a tudományt a maga egészében hozzáférhetővé tenni, hogy a proletariátusból kikerülő vezetők a társadalom irányításához ne csak a szükséges hatalmat, de a hatalom gyakorlásához szükséges elméleti tudást is magukévá tehessék ... Hallgatói széleskörű tudományos kiképzésben fognak részesülni, nem úgy mint a jogi és államtudományi karon, ahol az oklevelet gyártották a kapitalista társadalom hivatalnokai számára."[45]

A kormányzótanácsi biztosok hatásköre kiterjedt „a kultúra terjesztésének, az oktatás és a népművelés fejlesztésének előmozdítására" is, pedig ugyanakkor a termelés fokozásával, a közellátás szervezésével, az ellenforradalmi elemek megfékezésével összefüggő feladatkörük is volt.[46]

Beszédes bizonysága ez annak, milyen nagy fontosságot tulajdonított a tanácskormány — a Tanácsköztársaság élet-halálharcának közepette is — a kulturális-nevelő funkciónak, amelyet nélkülözhetetlennek tartott a szocialista közszolgálat alapjainak lerakásánál, a bürokratizmus elleni harc megvívásához ...

A Tanácsköztársaság szolgálatába átvett régi közigazgatási tisztviselők szocialista átképzése. „A bürokrácia a burzsoá államnak volt részben fizikai, részben szellemi erőszak-eszköze. Ha mi a Tanácsköztársaság e rövid átmeneti időszakában — mondotta Kun Béla külügyi népbiztos az Országos Pártgyűlés 1919. június 12—13-án a pártprogram vitájában tartott előadói beszédében[47] — a burzsoá állam bürokráciáját tönkre tudtuk volna tenni, akkor programunknak a régi bürokráciára vonatkozó követelése tulajdonképpen tárgytalan lenne ... A régi bürokrácia a rudimentuma, csökevénye a burzsoá államnak, veszedelmes azért, mert a bürokrácia, amely a burzsoá állam idején el volt foglalva, most egyéb tennivaló híján ellenforradalmat szőtt. Ez az, ami nagyon komoly veszedelem a proletariátus diktatúrájára nézve, ezt a veszedelmet Magyarország forradalmi munkásságának meg kell szüntetnie. Senki se tévessze össze a bürokrácia elleni küzdelmet az intelligenciának a proletár állam szolgálatába

[41] Petrák Katalin — Millei György: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Budapest, 1959, 34. old.

[42] U. o. 197. old.

[43] U. o. 8. old.

[44] U. o. XV—XVI. old.

[45] U. o. 245. old.

A munkásoknak közszolgálati funkciók ellátására alkalmassá tételét — nevezetesen a szocialista műszaki igazgatás vonalán is — szolgálta a közoktatásügyi népbiztos 151.607/1919. számú leirata: „... a műegyetem tanácsa állapítsa meg azokat a feltételeket, amelyek irányadók lehetnének az olyanoknak műegyetemi rendes hallgatóként való beíratkozásához, akik nem a szabályszerű középiskolai tanmenetet végezték vagy esetleg minden hosszabb iskolázás nélkül, mint kiváló gyakorlati szakmunkások óhajtanának a műegyetemre lépni."

[46] A Forradalmi Kormányzótanács XCVI. sz. r. A kormányzótanácsi biztosokról. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. 180. old.

[47] Kun Béla: i. m. 236. old.

való állításával. Az intelligencia szaktudása nem nélkülözhető a proletárállam számára. Ne csaljuk magunkat. Azok a proletárok, akik ma uralmon vannak, a kapitalizmus idején nevelkedtek, mint az elnyomott osztály tagjai, a burzsoá államtól azonban jóformán semmi nevelést nem kaptak... Mármost egészen kétségtelen, hogy mi nem tudjuk és nem akarjuk nélkülözni a szaktudást. Ellenben nem akarjuk azt, hogy egy külön réteg emelkedjék a proletariátus fölé, amely réteg a proletariátus nevében függetlenül gyakorolja a hatalmat..."

Ebből a szempontból különösen veszélyes volt a helyzet a vidéken, ahol — mint láttuk — külön rendeletek ismételten eltiltották a régi hivatali címek használatát és a parasztság az elmaradt földosztás miatt nem volt mindenütt tűzön-vízen keresztül megbízható szövetségese a munkásosztálynak.[48]

A belügyi népbiztosság adminisztratív intézkedéssel vélt a bajon segíthetni; a 12/1919. B. N. sz. a. a közoktatásügyi népbiztossággal egyetértésben 1919. július 1-én kiadott rendelettel elrendelte a helyi tanácsok szolgálatába átvett volt közigazgatási tisztviselők szocialista kiképzését és bürokratizmustól mentes munkálkodásra oktatását. Ebből a célból a két népbiztosság az egyes közigazgatási központokba oktatókat küldött ki, hogy a helybeli és környéki (járási) alkalmazottak részére a szocialista szellemű közigazgatásról tanfolyamokat rendezzenek. A budapesti központi és kerületi tanácsok alkalmazottait a rendelet hatálya alól egyelőre kivették. Ámde azok a problémák, amelyekkel a Tanácsköztársaságnak meg kellett küzdenie, nem korlátozódtak a helyi tanácsok szolgálatába átvett volt közigazgatási tisztviselőkre vagy — Kun Béla imént idézett szavával — a „régi bürokráciára." Ez már csak azért is többféle réteget ölelt fel, mert hiszen az 1918. évi „őszirózsás" polgári forradalom idején „a kormányzó hatalom a kispolgárság pártjainak: a Károlyi párt, a kisgazdapárt és a kispolgári elemekkel színültig telített szociáldemokrata párt kezében volt. A bürokrácia alsóbb rétegei beleolvadtak a kormányon levő pártokba: formailag — a szakszervezetekben való szervezkedés révén — főleg a szociáldemokrata pártba, ideológiájuk azonban inkább a kimondottan kispolgári pártokba vonzották őket. A magasabb hivatalnok elem bizonyos rezerváltsággal várta a fejleményeket."[49]

A magyarországi kommunista párt és a szociáldemokrata párt kompromisszumos, de belső ellentétektől terhes együttműködése a közszolgálat terén is — sőt e téren különösen — azzal az eredménnyel járt, hogy a Tanácsköztársaságnak a bürokrácia ellen két fronton kellett harcolnia: „A bürokráciának kétféle fajtája ellen kell küzdenünk — szögezte le Kun Béla említett előadói beszédében: — a régi és az új bürokrácia ellen... A régi bürokráciával könnyebben fogunk végezni, ha a diktatúrát erős kézzel gyakoroljuk. A nagyobb veszedelem az új bürokrácia... Én az új bürokráciában nagy veszedelmet látok. A szocializmusra való átmenet, a diktatúra megszüntetése fog majdan nehézségekbe ütközni, ha nem tudjuk elérni, hogy ne legyen egy külön réteg, amely a hatalmat külön irányítja, gyakorolja."[50]

Másfelől lényegében kétségtelenül helyes nyomon jár az a megállapítás, amely szerint „a probléma tisztázásához nem elegendő, ha a (régi) hivatalnokosztályról általában szólunk. Ez ugyanis egész sor olyan réteget foglal magában, amelyek közül a legfontosabbakat különleges módon kell kezelni. Ezek a következők:

1. A (volt) uralkodó osztály hatalmi szervezetéhez közvetlenül hozzátartozó hivatalnokréteg: minden fegyveres alakulat hivatásos tisztjei és altisztjei, a közigazgatási és az igazságügyi tisztviselők. Ez a réteg az uralkodó osztállyal ideológiailag a legszorosabban kapcsolódik össze, erős kari szelleme (Standesgefühl) van és hajlama ahhoz, hogy magától politizáljon...

2. Minden fokozat tanszemélyzete: a kapitalizmusban a legrosszabbul fizetett rétege a tisztviselőknek, amely réteg a legkönnyebben csatlakozik a proletariátushoz.

3. A termelésben és a forgalomban foglalkoztatott gazdasági tisztviselők: egy részük nélkülözhetetlen produktív funkciót végez: mérnökök, kémikusok, technikusok, gazdászok, művezetők; egy másik rész a szükséges elosztó és ellenőrző szolgálatot látja el... Vannak átmeneti rétegek is: vasuti- és postatisztviselők, akik a hatalmi szervezethez tartoznak, részben produktív munkát végeznek, vasuti munkások, szolgák stb.

A proletariátus diktatúrája számára az első és a második tisztviselőréteg nem jelent nehéz problémát. Az első csoport, a régi állam erőszakszervezetének tisztviselőit széjjel kell kergetni... Csak a régi hatalmi szervezet teljes felbomlása után lehet őket, mint egyes személyeket újból a proletárállam szolgálatába állítani. Más a helyzet a tanszemélyzetnél; ezt a maga egészében átveheti a proletárállam, csak a csúcsokat (Spitzen) kell megtisztogatni és a tanítás egész szellemét az új viszonyoknak megfelelően megváltoztatni, ami ennél a rétegnél csekély akadályokba ütközik.

A tulajdonképpeni probléma a termelésben és az elosztásban működő tisztviselőknél merül fel, akik közvetlenül érintkeznek a munkássággal. Ennek a (tisztviselő) rétegnek a kapitaliz-

[48] „A másik főok, amely a Magyar Tanácsköztársaságot romlásba döntötte, a parasztkérdés — a földkérdés megoldatlansága volt."
U. o. 447. old.
„A parasztok egy része közömbösen szemlélte a fordulatot... A parasztságnak csak egészen kis része rokonszenvezett a forradalommal és még kisebb része támogatta tevékenyen..." U. o. 448. old.

[49] U. o. 419. old.

[50] U. o. 237. old.

musban kétélű (zwiespaltig) funkciója volt. A munkásokkal szemben mint üzemvezetők, ellenőrök, bérkalkulátorok, művezetők a névtelen, láthatatlan tőkét képviselték. Ebben a funkciójukban a tisztviselőket gyűlölték a munkások... Másrészről mint szervezők, mérnökök, kémikusok stb. nagyon produktív funkciót fejtettek ki, amelyben a proletárok nagyon nehezen pótolhatják őket..."[51]

Ennek a Tanácsköztársaság utáni első évekből való helyzetképnek kiegészítője — a szorosan vett közigazgatási hatalmi apparátus vonatkozásában — az a megállapítás, hogy „Magyarországon a diktatúra nem osztályforradalom útján, hanem békésen jött létre, az egész erőszakbürokrácia (Gewaltbürokratie) »készségesen« felajánlotta szolgálatait a proletárkormánynak. A tábornokok és államtitkárok versenyeztek egymással: a köztisztviselők szervezetei azonnal a diktatúra alapjára helyezkedtek... ilyen körülmények között az erőszak régi apparátusának szétzúzását (Zerstörung) csak egészen felületesen hajtották végre..."[52]

Természetesen akadt élesebb hang is a köztisztviselők kérdésében. Ilyen volt például Dienes László cikke.

„... Nem kívánható a munkásságtól, hogy a legszelídebb érzelmeket táplálja az összetöredező államgépezet megtestesítői, a hivatalnokokkal szemben..."

A munkásság animozitása a hivatalnokokkal szemben nemcsak jogos és természetes, hanem baj volna, ha nem volna meg. Mert ez azt jelentené, hogy nem ismerte fel az osztályelnyomó államban ellenségét, vagy pedig, hogy nem elég nagy a harci képessége...

Ha a hivatalnokok nem akarnak összetöretni a bürokráciával mint intézménnyel, ne képviseljék... vetkőződjenek ki bürokratikus ideológiájukból, szerezzék meg a becsületes proletáröntudatot, amely tényleges gazdasági helyzetüknek megfelelő és akkor a proletariátus vezeklést sem fog tőlük kívánni régi bűneikért. Legjobb lesz, ha a tisztviselői elnevezést is elfelejtik és keresnek egy újat, amely nem emlékeztet a régi bürokratákra..."[53]

A bürokratizmus és a hatalmi túlkapások elleni küzdelem. A Tanácsköztársaság központi szervei mindent elkövettek, hogy a helyükön maradt régi tisztviselők részéről sokszor a szabotálás leplezésére alkalmazott bürokratikus módszerek elleni harcban a helyi tanácsoknak segítséget nyújtsanak. Ezt a célt kellett volna szolgálniok a helyi tanácsokhoz a központból kiküldött megbízottaknak, instruktoroknak, akiket mint az illetékes központi szerv teljhatalmú képviselőit vagy állandó jelleggel küldtek ki a helyi tanácshoz, vagy több helyi tanács munkájának ellenőrzésével bíztak meg. A központ által kinevezett instruktorok azonban sokszor túllőttek a célon. Gyakran szaktudását tekintve nem megfelelő vagy osztályidegen instruktort küldtek ki. Előfordult az is, pl. a gödöllői járás területén, hogy nem kevesebb mint 57 ilyen kiküldött instruktor árasztotta el a helyi tanácsokat.[54]

A hatalmi túlkapások, a közhatalommal való visszaélések megakadályozását célozta a Szövetséges Központi Intéző Bizottság 1. számú rendelete, amely leszögezi, hogy a kommunista erkölcs az egyéni érdeknek az önfeláldozásig menő háttérbeszorítását követeli a proletár közérdek szolgálatában azoktól, akikre a munkásság bizalma a tanácshatalom gyakorlását ruházta. Ez okból a proletárállam büntető hatalmának teljes szigorúságával sújt le azokra, akik a közhatalommal kicsinyes egyéni érdekből visszaélnek.

Bűntettet követ el a Tanácsköztársaság központi és helyi igazgatási szervének (munkás-, katona- és földművestanácsok, intéző bizottságok, népbiztosságok) az a tagja vagy alkalmazottja, aki a reáruházott közhatalmat vagy hivatali befolyását felhasználva — közvetlenül vagy közvetve — az élelmezés, ruházkodás, lakás vagy bármely más szükséglet kielégítése tekintetében magának vagy másnak a közellátás szabályszerű mértékét meghaladó bárminemű előnyt szerez, vagy elfogad, továbbá, aki ilyen előny szerzése céljából közbenjár.

A bűnöző felett a Forradalmi Törvényszék ítél.

A Forradalmi Törvényszék az elítéltet a kiszabott szabadságvesztésen, pénzbüntetésen vagy kényszermunkán felül a közszolgálatból minden kárpótlás nélkül elbocsáthatja és az illetőt az eset körülményeihez képest határozott időtar-

[51] Varga, Eugen: i. m. 75. old.

[52] U. o. 77. old.

Az MSzMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete: a magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Hatodik kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21— 1919. augusztus 1. Budapest, 1959, 24. old. közli a Népszava 1919. március 23. számából: „Még nem volt proletárdiktatúra, még nem volt meg a munkások, katonák és a földművesszegények tanácsának köztársasága Magyarországon; még választási előkészületekről volt csak szó, de a budapesti rendőrök szakszervezete és a csendőrség már egy héttel ezelőtt a proletárdiktatúrát készítette elő... Rendőr- és csendőrproletárok a proletárdiktatúra tántoríthatatlan katonái. Nem rendőröknek, nem csendőröknek hívják őket ezután, mert ez a rendőrség és csendőrség nem a kapitalizmus kész szolgája már többé, testben, lélekben megújhódott. A proletárdiktatúra kikiáltása napjától a rendőr, a csendőr „vörösgárdistá"-vá lett. Ellenforradalmár az, aki a burzsoáziának tesz szolgálatot, aki a proletárdiktatúrának tántoríthatatlan harcos tagját, a volt rendőrt és csendőrt bántalmazza vagy szolgálatában akadályozza. A volt rendőrben és csendőrben tisztelje minden proletár a munkások, katonák és földműves-szegények tanácsának hűséges harcosát." Szentpéteri István: A tanácsok megalakulása és jogi szabályozása a Tanácsköztársaságban. Szeged, 1957, 23. old. „A debreceni direktórium előtt megjelent a vármegyei tisztikar és sietett kijelenteni, hogy az új rendszert szívvel-lélekkel támogatja."

[53] Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Budapest, 1959. 258. old.

[54] Szentpéteri i. m. 30—31. old.

tamra vagy véglegesen mindennemű közhivatal viselésére alkalmatlannak nyilváníthatja.[55]

Minden történelmi párhuzam többé-kevésbé erőszakoltnak tűnik fel. Más-más társadalmi és gazdasági viszonyok, az egyes országok, népek belső és nemzetközi helyzetének szinte napról-napra változása folytán — még egyazon nemzeten belül is — csalóka eredményhez vezethet az összehasonlítás. Ennek az általános megállapításnak helyessége mellett mélyebben fekvő okának kell lennie, hogy a 72 napos „Párizsi Kommün", az első proletárállam és a 133 napig tartó Magyar Tanácsköztársaság, a harmadik proletárállam[56] eseményei és hősies erőfeszítései — amelyeket kerek félévszázad választ el egymástól — mégis szinte parancsolólag megszabják az összehasonlítást.

Marx a kommunárokról azt írta, hogy őket „a munkásosztály nagy szívébe zárta," és hőstettüket „az égért folyó harcnak" nevezte.[57]

Lenin azt hangoztatta, hogy „a kommün ügye a szociális forradalom ügye, a dolgozók teljes politikai és gazdasági felszabadításának ügye, az egész világ proletariátusának ügye. És ebben az értelemben halhatatlan."[58]

A Magyar Tanácsköztársaságról mindezeket el lehet mondani.

A Párizsi Kommün huszadik évfordulóján, 1891. március 18-án írta Engels: „A Kommünnek már kezdettől fogva fel kellett ismernie, hogy az uralomrajutott munkásosztály nem használhatja tovább a régi államgépezetet; hogy ennek a munkásosztálynak, hogy saját, csak imént meghódított uralmát ismét el ne veszítse, egyrészt el kell távolítania a régi, eddig ellene felhasznált elnyomó gépezetet, másrészt pedig biztosítani kell magát saját képviselőivel és hivatalnokaival szemben azáltal, hogy — kivétel nélkül — bármikor elmozdíthatóknak nyilvánítja."[59]

Ezeknek a követelménynek a Kommün munka- és kereskedelemügyi biztossága tudott legmesszebbmenően megfelelni a magyar származású Frankel Leó[60] vezetése alatt. A Párizsi Kommün kortárstörténetírója Lissagaray szerint a munka- és kereskedelemügyi biztosság (Délégation du Travail et de l'Échange) kizárólag forradalmi szocialistákból állott és azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a közszolgálati ágakban és a dolgozók — férfiak és nők —, valamint a munkáltatók közötti viszonylatban szükséges reformokat tanulmányozzák. Frankel, a támogatására munkásokból alakított bizottság segítségével Párizs kerületeiben munkaközvetítő tájékoztatást szervezett meg, a pékmunkások kezdeményezésére megszüntette az éjszakai munkát. A bizottság a zálogházak liquidálásával párhuzamosan a munkanélküliség elleni intézkedéseket is tanulmányozta s a munkások megvédését a tőke által való kizsákmányolás ellen.[61]

A Kommün közszolgálata általában a munkások és az alkalmazottak proletariátusa kezében volt a réginek negyedére csökkent létszámmal — írja Lissagaray.[62]

Az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság közszolgálati problémája jóval bonyolultabb volt: súlyos tehertételt jelentett a „régi közigazgatási apparátus" átvétele.

„A Tanácsköztársaság helyi szerveinek megalakulásakor a régi apparátus túlnyomó részében még a helyén volt és a tanácsok működésének megkezdését követően is — viszonylag kevés kivételtől eltekintve — a helyén maradt. A régi tisztviselők túlnyomó része ugyanis önként elfogadta az új népi szervek irányítását, ellenőrzését és készséggel vállalkozott arra, hogy munkahelyén maradva, feladatait továbbra is ellátja. A régi megyei, járási, városi közigazgatás emberei is általában siettek „hűségnyilatkozat"-ot tenni a Tanácsköztársaság kormányának. Mégpedig nemcsak a kisebb beosztottak, hanem sok helyütt és sok ideig a vezető tisztviselők is: az alispánok, polgármesterek, főszolgabírák, főjegyzők stb... Ilyen körülmények között a helyi közigazgatási apparátusban... nem következett be olyan alapvető változás, amelyet az állami szervezet gyökerében új jellege, feladatai, az osztályharc és az imperialista intervenció körülményei feltétlenül megköveteltek volna..."[63]

A „szocialista államalkotás magyarországi főpróbájának" egy másik méltatója is rámutat

[55] Belügyi Közlöny, XXIV. évf. 34. sz. Budapest, 1919, 1128. old.

[56] Lenin: A Kommunista Internacionálé I. Kongresszusa (1919. március 2—6.). Művei 28. köt., Budapest, 1952, 491. old.

[57] Marx: A polgárháború Franciaországban. Marx—Engels: Válogatott Művek, I. köt., Budapest, 1949, 526. old.

[58] Marx—Engels—Lenin—Sztálin: Proletár nemzetköziség és hazafiság. Budapest, 1952, 83. old.

A francia proletariátus hősi énekének („chanson de geste du prolétariat français") mondja A-Dunois, Lissagaray id. művéhez írt bevezető tanulmányában.

[59] Engels: Bevezetés Marx: „A polgárháború Franciaországban" című művéhez. (A megírás ideje 1891. március 18). Marx—Engels: Válogatott Művek. I. köt. Budapest, 1949, 464. old.

[60] „Fidèle aux meilleures traditions da la République Française, elle (la Commune) admit le Hongrois Léo Frankel, un des plus intelligents de l'Internationale que le XIIIe avait nommé..." Lissagaray: i. m. 141. old.

[61] U. o. 194. old.

[62] U. o. 182. old.

A budapesti Vörös Újság 1919. március 22-i számában idevágóan ezeket írja: „Azt akarjuk, hogy a közigazgatás gépezete úgy működjék, mint minden más üzem gépezete és a proletariátus maga válassza ki magának a megfelelő gépkezelőket, ezzel azt a célt is elérheti, amit szintén kitűzött magának a fővárosi polgárság: a közigazgatás olcsóbbá tételét, amit azonban megvalósítani csak a Párizsi Kommün tudott..." Idézi Kiss György: A budapesti várospolitika 1873—1944. Budapest, 1954, 187. old.

[63] Beér János: A helyi tanácsok a Magyar Tanácsköztársaságban. „A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga" címen Sarlós Márton szerkesztésében megjelent tanulmánygyűjteményben. Budapest, 1959, 120. old.

a Tanácsköztársaság ama történelmi tanulságára, hogy a tanácskormány az államapparátus felépítésének kérdésében csak a rendelkezésére állott idő rövidségével menthető súlyos hibát követett el akkor, amikor — a marxizmus—leninizmus tanításával ellentétben — „nem zúzta szét a régi államapparátust, hanem — csupán megváltoztatva a hivatalok nevét — majdnem teljes egészében a helyén hagyta." Az ellenség sunyi meghunyászkodással álcázta magát, a korábbi polgári hatóságok emberei testületileg járultak az új hatalom elé és üdvözölték a „felkelő vörös napot." „Az ellenséges osztályok lakájainak ez a köpenyforgató taktikája még a kommunisták közül is sokat megtévesztett. A polgári államtól átvett és helyén hagyott hivatalnok kar szabotázsa aláásta a proletárállam belső erejét."[64]

Ámde a Magyar Tanácsköztársaság összeomlását nem lehet közvetlen és kizárólagos okozati összefüggésbe hozni azzal a ténnyel, hogy fennállásának rövid ideje alatt a belső és a külső ellenség aknamunkája és nyílt támadásai közepette nem tudta a régi közszolgálati apparátust teljesen összezúzni és ütőképesen új, egységes szocialista apparátussal pótolni.

Kétségtelen ugyanis, hogy ebben az akkori nemzetközi hatalmi erőviszonyok játszották a döntő szerepet.

De a túlerő elleni katonai hadműveletekre is kihatott kétségtelenül az, hogy „... a szakszervezetekben és a Tanácsköztársaság államapparátusában szabadon garázdálkodtak, szabotáltak a szakszervezeti bürokraták és a régi állami tisztviselők, akik a polgári forradalom idején egytől-egyig beléptek a szociáldemokrata pártba. Világos, hogy ez a szabotázs csak azért volt lehetséges, mert az amúgy is kevés kommunistát a hivatalokban nem lehetett egységes vezetés alatt egyesíteni ..."[65]

Későn ismerték fel azokat a hátrányokat amelyek a régi államapparátus átviteléből, késedelmes és felületes megrostálásából származtak. Későn hangzott el a szemrehányás, hogy a „népbiztosságok és egyéb hivatalok tele vannak ellenforradalmárokkal", hogy „jó és olcsó közigazgatásra, proletár közigazgatásra" van szükség és hogy „irgalmatlanul kisöpörni, aki nem dolgozik, nem megbízható, kétes magatartású, gyanús. Ki kell küszöbölni, mielőtt álnok pálfordulással mellénkállást színlelhetne ..."[66]

*

Az ellenforradalmi kormányok éppen úgy, mint a kulturális, szociális, gazdasági élet terén mindenütt, lázas sietséggel egymás után helyezték hatályon kívül a Magyar Tanácsköztársaságnak a köztisztviselők érdekében kiadott minden haladó és humánus rendelkezését. Így lerombolták azokat a — még hiányos, nem teljesen kiépített, de — korszerű, egészséges alapokat, amelyeken modern közszolgálati jog felépülhetett volna.

Megismétlődött tehát 1867. Az uralkodó osztályok botor elvakultságukban, a megtorlás és üldözés alantas ösztönétől hajtva, visszaállították régi helyére az elmúlt századok szellemét árasztó Szolgálati Szabályok Gyűjteményét. Ahelyett, hogy örültek volna, hogy — ha nem is saját érdemükből de — megszabadultak a régmúlt századok terhes örökségétől, amelyet mint súlyos kölöncöt cipelt már a polgári állam is félévszázadokon át.

A másodízben jogaiba visszahelyezett „Szolgálati Szabályok Gyűjteménye" Goethe szavát juttatja eszünkbe, amelyet a Faust tudósköntösében a tanítvány előtt bölcselkedő Mephisto szájába ad:[67]

„Es erben sich Gesetz' und Rechte
Wie eine ew'ge Krankheit fort!"

Az ellenforradalmi kormány legelső intézkedései között találjuk az 1919. augusztus hó 5-én, illetőleg 1919. szeptember hó 16-án hozott minisztertanácsi határozatot. E határozat a Magyar Tanácsköztársaság összes rendeleteit, amelyek 1919. március 21. és 1919. augusztus 1. közötti időben, a közszolgálati alkalmazottak, vagyis az összes állami, vármegyei, városi és községi alkalmazottak, továbbá az államvasuti, posta-, távirda- és postatakarékpénztári alkalmazottak, valamint az összes tanárok, tanítók és óvónők illetményeivel kapcsolatban kiadattak, hatályon kívül helyezi.[68]

Mivel az új, szocialista közszolgálati jog kialakításának kezdő lépéseit a Magyar Tanácsköztársaság illetményrendeletei tartalmazták, az ellenforradalmi kormánynak ez a botor cselekedete ezeket a kezdő lépéseket mind megsemmisítette.

Az ellenforradalmi kormány a Magyar Tanácsköztársaság fennállása alatt történt összes kinevezéseket érvénytelenítette.

A földművelésügyi miniszter éretlen és lelketlen gúnyolódásra használta fel ezt az alkalmat. Az idevágó rendeletében ugyanis a következőket mondja: „A Magyar Tanácsköztársaság ideje alatt felfogadott alkalmazottak (az általuk

[64] Rákos Ferenc: A szocialista államalkotás főpróbája Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, XIV. (új) évf., 2—3. sz. Budapest, 1959, 53. old.

[65] Kun Béla i. m. 445. old.

[66] Valamennyi idézet a Vörös Újság 1919. július 8-i számában megjelent „Proletár közigazgatást" című cikkből való.

Beér János i. m. 120. old. rámutat: a kommunisták nem egyszer élesen felléptek az ellenséges elemekkel szemben. Ugyancsak utal arra is, hogy egyesek már az első időben felismerték a probléma jelentőségét: a 2221 (K. T. E.) 1919. XXVII. sz. rendelet például már április 1-én hangsúlyozta, hogy az új kinevezéseknél a politikai megbízhatóságra és hozzáértésre kell a figyelmet koncentrálni.

[67] „A törvény s jogok öröksége
Mint ősnyavalya örökül" (Dóczi Lajos fordítása).

[68] 3.988/1919. M. E. számú rendelet a közszolgálati alkalmazottak illetményeiről.

elismert tanácsköztársasági ún. alkotmány — Tanácsköztársaság 78. sz. — 55. § (2) bek. alapján) a szolgálatból felmondás nélkül azonnal elbocsátandók."[69]

De nem feledkeztek meg arról sem, hogy a Magyar Tanácsköztársaság által tett olyan humánus és szociális intézkedést is ugyancsak eltöröljenek, amely pedig — amilyen méltánytalan, éppoly indokolatlan — terhet vett le a köztisztviselők válláról.

A pénzügyi népbiztosság 1919. április 19-én kelt 22. P. N. számú rendeletével a közszolgálati alkalmazottak által illetményeik felvételéről kiállított nyugtákat illetékmenteseknek nyilvánította.

Ezzel szemben az ellenforradalmi kormány pénzügyminisztere elrendelte, hogy a közszolgálati alkalmazottak, valamint a közszolgálati alkalmazottak ellátását élvező özvegyei és árvái, azokon a nyugtákon, amelyeket valamely közpénztárból húzott illetményeikről, nyugdíjukról vagy pedig egyéb ellátásaikról állítanak ki, a nyugtabélyeg-illetéket leróni tartoznak.[70]

A Magyar Tanácsköztársaság rövid fennállása idején — kivételesen nehéz bel- és külpolitikai körülmények között — a szocialista közszolgálat alapjainak lerakása érdekében kifejtett kezdeményező munka értékét a szocialista közszolgálat építése terén az 1945. évi felszabadulás óta az 1919. évi tapasztalatok felhasználásával elért eredmények mutatják.

Amit a két világháború közötti ellenforradalom lerombolt, az a lenini tanítás jegyében a szocialista közszolgálat, a szocialista közösségi szolgálat korszerű köntösében hozzájárul a szocializmus egyre lendületesebb építéséhez hazánkban.

Mártonffy Károly

[69] 92.746/1919. F. M. számú rendelet. Végrehajtási utasítás a földbirtok köztulajdonba vételének megszüntetéséről szóló 1. sz., illetőleg az ezt módosító 4.607/1919. M. E. számú rendelethez.

[70] 50.126/1919. P. M. számú rendelet a közszolgálati alkalmazottak nyugtáinak illetékkötelezettsége tárgyában. L. még: Nagy Tibor: Költségvetés és adórendszer a Magyar Tanácsköztársaságban. „A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere" c. kötetben. Budapest, 1959, 142. old.

A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének életbelépéséhez

I.

1. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve (Ptk.) 1960. május hó 1. napján hatálybalépett. Ez a magyar igazságszolgáltatás kiemelkedő eseménye. Hatása azonban nem korlátozódik az igazságszolgáltatásra, de kiterjed az egész magyar társadalmi és gazdasági életre: fokozza a társadalom szervezettségét és kedvező befolyással van a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megszilárdítására.

A Ptk. jelentősége — amint az ismeretes — egyrészt abban áll, hogy egy új, fejlődő társadalom, a szocializmust építő magyar népi demokrácia polgári jogát foglalja rendszerbe: kódexet ad a szocialista építés és törvényesség szolgálatára. Jelentőségét megnöveli az a tény, hogy ez az első polgári törvénykönyv a magyar jog történelmében. Magyarországon soha azelőtt polgári törvénykönyv hatálybalépésére nem került sor. A polgári jog anyaga javarészt évszázados bírósági gyakorlat tételeinek halmazából állott, bíró-alkotta jog, esetjog, szokásjog volt; az így kialakult anyagot legfeljebb bizonyos résztörvények egészítették ki. A Ptk. előtti magyar polgári jog tehát bonyolult, áttekinthetetlen és nem egy vonatkozásban ellentmondó volt. Alkalmatlanná vált arra, hogy az állam jogpolitikai elgondolásait tükrözze. Szerfelett megnehezítette a bíróságok munkáját és az egységes jogalkalmazást. Nevelő hatást alig fejthetett ki a társadalom szélesebb rétegében.

Ennek a helyzetnek vetett véget az új törvény hatálybalépése. Az új törvény tehát egyfelől tartalmilag lényegében, alább még kifejtésre kerülő értelemben *új jogot tartalmaz,* másfelől *új jogalkalmazási módszerre* való áttérést kíván meg. Nemcsak jelentőségét, de bevezetésének átmeneti nehézségeit is megkettőzi az, hogy az új jogra való áttérés az új módszerre való áttéréssel együtt jelentkezik. Újdonságának ez a kettőssége nyomja rá a bélyegét az életbeléptető szabályokra is.

2. A Ptk. törvényerőre emelése és hatálybalépése között nyolc hónap telt el. Ez az idő elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a bíróságok, ügyészségek, más állami szervek és az érdeklődők a törvény szövegét alaposan tanulmányozhassák és ez is zökkenőmentesebbé tegye az áttérést a Ptk. alapján való ítélkezésre. Amint arra már utaltunk, egy ilyen időszak közbevetését szükségessé teszi az, hogy nemcsak egy új kódexre kell felkészülni, de egyáltalán arra, hogy a bíró-alkotta esetjogot törvényen alapuló jogalkalmazással váltsák fel, a viszonylagos kötetlenségről, a spekulatív és induktív módszerről áttérjenek a viszonylagos kötöttségre és lényegében a deduktív módszerre.

Ezek a körülmények azonban nemcsak a jogalkalmazás, de a jogalkotás számára is problémákat jelentettek, és a törvényerőre emeléstől a hatálybalépésig eltelt idő e problémák megoldásának is módot adott. Egy polgári törvénykönyv előkészítésére a társadalmi és gazda-

sági életnek igen sok vonatkozásai érinti. Ennek következtében sok már meglevő részletjogszabály rendelkezéseit teszi feleslegessé vagy módosítandóvá. Széles jogterületeknek kell az új törvényhez igazodniok. Kiterjedt további jogalkotó munkára volt tehát szükség avégből, hogy a Ptk. hatálybalépésekor szerves összhangban álljon az egész jogrendszerrel, hogy rendelkezésre álljanak mindazok a szabályok, amelyek alkalmazásához szükségesek, továbbá hogy rendeletek kiadásával, illetőleg módosításával kiküszöböljenek a polgári törvénykönyvvel keletkezett kettősségek, ellentmondások és hiányosságok a jogrendszerben. A Ptk. életbeléptetése tehát nagyszabású jogszabályrendező munkát is igényelt.

A jogalkotó szervek ezt a munkát is elvégezték. Megjelent a Ptk. hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. sz. törvényerejű rendelet (I. Pté.), a Ptk. által érintett egyes jogszabályok módosításáról, illetőleg kiegészítéséről kiadott 1960. évi 12. sz. törvényerejű rendelet (II. Pté.), valamint több más jogszabály (pl. a Vasúti Árufuvarozás Szabályzatának módosításáról, a talált dolgok tekintetében követendő eljárásról, a holtnak nyilvánítási, valamint a halál tényének megállapításával kapcsolatos eljárásról, a bankkölcsönök után felszámítható kamat legmagasabb mértékéről, a termelési és hizlalási szerződésről, a külkereskedelmi szerződésről stb.).

A továbbiakban főként a két Pté.-ről lesz szó, éspedig elsősorban a két említett alapvető problémával kapcsolatosan, — azzal kapcsolatban, hogy a Ptk. lényegében *új jogot* alkot, és azzal kapcsolatban, hogy a Ptk. *új jogalkalmazási módszerre való áttérést* jelent.

II.

Az életbeléptető jogszabályok legfontosabb problémája a törvény hatálybalépésekor fennálló joghoz való viszony kérdésének szabályozása, vagyis egyfelől az a kérdés, hogy a hatálybalépéskor fennálló jog mennyiben marad fenn az új törvény által szabályozott életviszonyok körében, másfelől pedig az a kérdés, hogy a hatálybalépéskor már kialakulóban levő tényállásokra, illetőleg folyamatban levő ügyekre a régi vagy az új jogot kell-e alkalmazni.

Ezek nem csupán gyakorlati kérdések. Nemcsak azt kell eldönteni, hogy milyen megoldás a legkedvezőbb a kodifikációs technika szempontjából. Megoldásuk miként je arról is tanúskodik, hogy milyenfajta kodifikációról van szó. Alapjában olyanról-e, amely összegyűjti és rendszerbe foglalja egy már hosszabb ideje kialakult jogrendszer tételeit, vagypedig olyanról, amely lényegében forradalmi vívmányok következményeit szögezi le. Olyanról-e, amely a fennálló társadalmat már ostromló növekvő ellentmondások közepette alapjában a fennálló társadalmat és jogi viszonyok merevítését szolgálja, vagy olyanról, amely szabályrendszerével kedvező kiindulást kíván teremteni a továbbfejlődésre egy új, fejlődő, a megmerevítő tendenciákkal szembenálló társadalomban. E kétfajta kodifikáció más és másképpen viszonyul a fennálló joghoz. Az előbbi alapjában nem fordul szembe a régi joggal, az utóbbi viszont alapkiindulásában szembefordul azzal. A német BGB. Einführungsgesetz-e pl. majdnem száz szakaszban sorolja fel azokat a tárgyköröket, amelyekben a régi Landesgesetz-ek hatályban maradnak, a svájci ZGB. Anwendungs- und Einführungsbestimmungen-jeinek 1. pontja pedig alább még tárgyalandó módon — a visszaható hatály tilalmának nagyonis messzemenő megfogalmazásával — az új törvény teljes érvényesüléséig terjedő átmeneti időt megnyújtja. Alább ki fog tűnni, hogy a megfelelő magyar jogszabályok ellenkező úton járnak.

Ehhez azonban két kiegészítő megjegyzést kell tennünk.

Először: a kodifikáció említett kétféle alapbeállítása a régi joghoz csupán alapbeállítást jelent és nem többet. Természetes, hogy a konzervatív kodifikáció is végeredményben az új törvény alapjára helyezkedik a régi joggal szemben és a forradalmi kodifikáció is tartalmaz olyan átmeneti rendelkezéseket, amelyek alapján ideig-óráig a régi jog bizonyos elemei hatályban maradnak. A másik megjegyzés éppen ezzel kapcsolatos, és a Ptk.-nak a régi joghoz való viszonyára vonatkozik. Ez a „régi jog" lényegében a múlt század utolsó harmadától a Ptk. hatálybalépését megelőző napig terjedő időben keletkezett jognak azt a részét jelenti, amely a hatálybalépés napján fennáll. Kézenfekvő, hogy a Ptk. ezzel a joggal nem szakíthat teljesen. A Ptk. megalkotásakor nem érvényesült olyan felfogás, hogy miután a Ptk. az új, népi demokratikus társadalom kódexe, minden rendelkezésének újnak kell lennie, minden szabályával szembe kell fordulnia a régi joggal. Ennek a kérdésnek a részletes kifejtése nem tartozik ide; csupán utalunk a Ptk. javaslatának általános indokolásában erre nézve kifejtettekre: a Ptk. megalkotásánál a fő szempont az volt, hogy — akár a régi jog egyes elemeinek felhasználásával, akár másképpen — mindig a szocialista társadalmi fejlődés szempontjából legkedvezőbb jogi megoldás kerüljön bele a törvénybe. Ennek következtében a régi joggal való szembefordulás nem jelenti azt, hogy a törvény elveti annak minden porcikáját. Azt azonban jelenti, hogy miután a törvény a régi jog bizonyos elemeit magába olvasztotta, a régi jognak a törvénybe fel nem vett elemei hatályukat vesztik, kivéve ahol az életbeléptető jogszabály — többnyire átmeneti időre — egy vagy más jogszabályt továbbra is hatályban tart.

Az életbeléptető jogszabályok idevágó rendelkezései három irányúak: *1.* a régi jogszabályok hatályon kívül helyezésére, illetőleg hatályban tartására, *2.* a Ptk. hatálybalépése előtti bí-

rósági gyakorlatra vonatkoznak és 3. átmeneti rendelkezéseket tartalmaznak.

1. Ami a hatálybalépéskor fennálló törvényeket, rendeleteket stb. illeti, először egy fontos elvi következményekkel járó technikai kérdésre kell a figyelmet felhívni. Korábban a magyar jogalkotás általában megelégedett egy olyan klauzulával, amely szerint „az e törvénnyel ellentétes korábbi jogszabályok hatályukat vesztik", és legfeljebb egy-két legfontosabb olyan törvényt sorolt fel, amelyek ebbe a körbe tartoznak. Ezt az utat követi a svájci életbeléptető jogszabály 62. pontja is. Ez a megoldás a kodifikáció számára egyszerű és elvileg biztonságot nyújt arra nézve, hogy mindaz hatályát veszítse, aminek nem kell hatályban maradnia. Ez a biztonság azonban a jogalkalmazás bizonytalanságát jelenti. Nehéz a fennálló jogot megismerni, esetenként kell dönteni valamely régi jogszabály fennállását illetően: az általános deklaráció valóraváltása gyakorlati nehézségekkel jár. Ezért az elmúlt években a magyar kodifikáció más útra tért: tételesen felsorolja vagy a hatályban maradó vagy a hatályukat vesztő korábbi jogszabályokat. Ez kétségkívül gyakran nehéz munka és azzal a veszéllyel is jár, hogy egy-egy tévedés folytán a felsorolás nem lesz teljes, mégis ez a módszer a jogalkalmazás biztonságát teremti meg, megkönnyíti a fennálló jog megismerését és mindezek által a törvényesség érvényesülésének egyik — ha nem is legfontosabb — előmozdítójává válik. Lényegében ezt az utat követi az I. Pté. is, noha egy ilyen kiterjedt tárgyú, nagyarányú kodifikáció alkalmával kézenfekvők ennek nehézségei.[1]

A megoldás során azonban még egy részletkérdésre érdemes a figyelmet felhívni. Az életbeléptető jogszabály más megoldást követ a felszabadulás előtti, tehát még a Horthy-korszakban vagy azt megelőzően a Habsburg-uralom alatt hozott jogszabályokat illetően és mást az 1945 utáni jogszabályok vonatkozásában. A felszabadulást megelőzően hozott jogszabályokat a maguk egészében hatályon kívül helyezi, és külön mellékletben sorolja fel azt, ami azokból egyelőre hatályban marad. A felszabadulás utáni jogszabályok vonatkozásában viszont arra szorítkozik, hogy tételesen felsorolja a hatályon kívül helyezetteket. A felszabadulás előtti jogszabályok tehát eltérő rendelkezés hiányában hatályon kívül kerültek, a felszabadulás utáni jogszabályok azonban eltérő rendelkezés hiányában hatályban maradtak. Ezt a módszert a magyar kodifikáció először a bírósági szervezet megalkotásáról szóló 1954 : II. tv. meghozatalakor alkalmazta. Ez a módszer azt fejezi ki, hogy a Magyar Népköztársaság a felszabadulás előtti jogot a maga egészében tagadja, annak teljes hatályon kívül helyezésére törekszik, a felszabadulás utáni jogot azonban, noha a jogrendszer lényegében a csak 1949-ben megalkotott Népköztársasági Alkotmány alapján áll, a magáénak tekinti, jogának szerves fejlődését innen számítja.

Az I. Pté. 22 olyan régi jogszabályt sorol fel, amelynek egy vagy más része továbbra is hatályban marad; 71 azoknak a felszabadulás után hozott jogszabályoknak a száma, amelyeket a törvényerejű rendelet hatályon kívül helyez. Ezek a számok egy a múlt évszázadba visszanyúló igen kiterjedt kutató és elemző munka eredményei. Ezt a munkát nagymértékben megnehezítette az, hogy a régi magánjog és a jelenlegi polgári jog határai igen sok vonatkozásban nem esnek egybe, sok törvény — vízjogi, útügyi, bánya- stb. törvények — nagyon vegyesen tartalmaztak államigazgatási jogi és polgári jogi rendelkezéseket, sok a határeset a polgári jog határain.

Ami a felszabadulás előtti időről hatályban maradó jogszabályokat illeti, ezek lényegében kétfélék:

Egyelőre hatályban maradtak:

a) a polgári jog körébe tartozó, de a polgári törvénykönyvbe fel nem vett olyan jogszabályok, amelyek újraszabályozása folyamatban van vagy rövidesen folyamatba kerül. Ilyen módon fognak hatályon kívül kerülni a szerzői jogi, vízjogi, erdőjogi, bányajogi, építési stb. szabályok, a vonatkozó új törvények megalkotásával.

b) Vannak olyan jogintézmények, amelyek a népi demokrácia szempontjából nem olyan jelentősek, hogy új szabályozásuk indokolt volna, viszont teljes megszüntetésük mellett sem szólnak számottevő érvek. Főként olyan jogintézményekről van itt szó, amelyeket a nemzetközi érintkezés fenntartása és fejlesztése tesz szükségessé. Az ezekre vonatkozó szabályok alkotják a hatályban tartott felszabadulás előtti jogszabályok második csoportját. Elsősorban az 1875 : XXXVII. tv.-ben foglalt kereskedelmi törvény, és az azt kiegészítő és módosító jogszabályok egyes rendelkezései tartoznak ide (pl. a kereskedelmi társaságokra és a váltóra vonatkozó rendelkezések).

A hatályban maradó rendelkezések javarésze tehát csak átmenetileg marad hatályban, a többinek pedig belföldön elenyésző jelentősége van. Érdemes ezzel szembevetni a német BGB. életbeléptető jogszabályát, amely 55—142. §-aiban csak azokat a jogterületeket (nem jogszabályokat) sorolja fel, amelyekre vonatkozóan a korábbi Landesgesetz-ek, tehát nem csupán Reichsgesetz-ek hatályban maradnak. Első pillantásra feltűnik, hogy milyen széles körben marad fenn továbbra is a feudális eredetű partikularizmus az egységes birodalmi jog rovására. Ennek a jelenségnek az okaira pedig a hatályban hagyott rendelkezések tartalmából lehet következtetéseket levonni. A partikularizmus az elmaradott nagybirtok követelménye az egységes nemzeti piacot és egységes jogot követelő burzsoáziával szemben, a feudális maradványok

[1] Csak abban az esetben nem sorolja fel a Ptk. a a hatályban maradó felszabadulás előtti jogszabályokat, ha a vonatkozó területen már folyamatban van az újrakodifikálás (szerzői jog, vízjog, bányajog stb.).

követelése a polgárosodással szemben. A BGB. ellenére hatályban maradtak a Landesgesetz-eknek a hitbizományokra és más hasonló kötött birtokokra vonatkozó rendelkezései (59. §), a Landesherren családjaira, továbbá a Hohenzollernekre a BGB. annyiban volt alkalmazható, amennyiben az egyes családok alkotmányai és a Landesgesetz-ek ellenkezőképpen nem rendelkeztek (57. §); ugyanez állt az 1806 előtt — tehát a BGB.-t mintegy 100 évvel megelőzően — „reichsständisch" házakra, valamint a korábbi birodalmi nemesség és az ezek rangjára emelt tartományi nemesség családjaira is (58. §); általában hatályban maradt — egyebek között — a földtulajdonjoggal kapcsolatos korábbi partikuláris jogszabályok úgyszólván minden feudális eredetű maradványa.

2. A Ptk. hatálybalépése előtti bírósági gyakorlatra vonatkozó rendelkezések nagy jelentőségét az a már aláhúzott tény adja meg, hogy a Ptk.-t megelőzően a magyar polgári jog — egyes részletkérdéseket szabályozó írott jogszabályok által szabályozott viszonyoktól eltekintve — bíró-alkotta jog volt. A bíróság ítélkezését a Legfelsőbb Bíróság a bíróságokra kötelező elvi döntésekkel és elvi megállapításokkal is irányította. A felszabadulás előtti Kúria teljesülési határozatait, jogegységi döntvényeit és elvi határozatait a Legfelsőbb Bíróság 1949 után felülvizsgálta és megállapította, mi marad azokból hatályban. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma nagyszámú állásfoglalást bocsátott ki az ítélkezés irányítása érdekében. Lényegében ezek a döntések, határozatok és állásfoglalások adták meg a polgári jog viszonylag állandóbb tartalmát, az esetjogra jellemző ötletszerűséggel, és azzal az aligha helyeselhető módszerrel, amely egy konkrét esetből vonja le az általános jogtételt.

A Ptk. hatálybalépésével ez a módszer megszűnt; kérdéses volt azonban, hogy mi történjék a korábbi iránymutató bírósági döntésekkel, határozatokkal, állásfoglalásokkal. Az életbeléptető jogszabály ebben a vonatkozásban radikális megoldást tartalmaz. Két tételt mond ki:

a) a Ptk. rendelkezéseit a hatálybalépés előtti bírói gyakorlatban kialakult jogelvek szerint nem lehet értelmezni [I. Pté. 5. § (1) bek.];

b) a Legfelsőbb Bíróság korábbi kötelező erejű iránymutató döntései és kollégiumi állásfoglalásai — amennyiben a Ptk. által szabályozott körbe tartoznak — a Ptk. hatálybalépésével hatályukat vesztik [5. § (2)—(3) bek].

Ezzel kapcsolatosan szembetűnik, hogy az írott jogszabályok vonatkozásában más az az időpont, amelyet megelőzően keletkezett szabályokat az I. Pté. a maguk egészében tagad, mint a korábbi bírósági gyakorlat vonatkozásaiban. Az írott jogszabályok tekintetében ez az időpont a felszabadulás, tehát 1945., a bíróság-alkotta jog vonatkozásában pedig a Ptk. hatálybalépése, tehát 1960. május 1. Ennek az eltérésnek a magyarázata az, hogy mást tagad az írott jogra vonatkozó szabály, és mást a bíró-alkotta jogra vonatkozó rendelkezés. Az írott jogra vonatkozó szabály a felszabadulás előtti jogszabályok *tartalmát* tagadja a maga egészében, a bíró-alkotta jogra vonatkozó szabály azonban nem ennek a jognak a tartalmát, hanem a bennük megnyilvánuló jogalkotási *módszert*, ezek jogforrás-jellegét, a szokásjogot, a bíró-alkotta esetjogot. Az 1945 előtti jog tagadására vonatkozó szabállyal ellentétben az 1960. május 1-ét megelőző bíró-alkotta jog tagadására vonatkozó rendelkezés tehát nem jelenti ez utóbbi jog tartalmának általános, alapvető tagadását. Ez annál kevésbé volna lehetséges, mert hiszen az elmúlt évek bírósági gyakorlata szocialista bíróságainknak a népi demokrácia rendszerét szolgáló, azt továbbfejlesztő, a szocialista együttélés magasrendű követelményeire nevelés céljait megvalósító ítélkezés volt. Ennek az ítélkezésnek nem egy új elvi tétele belekerült a Ptk.-ba, mint ahogyan a Ptk. előkészítése során a különböző tervezetekbe felvett nem egy rendelkezést a bírósági gyakorlat még a Ptk. megalkotása előtt a magáévá tette és alkalmazta országszerte. Arról van itt pusztán szó, hogy az ítélkezésnek a jövőben a Ptk.-n és nem az azt megelőző bírósági gyakorlatban kialakult jogelveken és kibocsátott kötelező döntvényeken, határozatokon és állásfoglalásokon kell alapulnia. A bírónak a Ptk.-ban kell megkeresnie ítéletének jogi alapjait és nem az azt megelőző bírósági gyakorlat tengerében. Ez nem jelenti és nem jelentheti azt, hogy az I. Pté. a bírákat mintegy kötelezné arra, hogy teljesen „felejtsék el" a korábbi ítélkezés során felhalmozott tapasztalataikat, hiszen nem utolsó sorban éppen ezeket általánosítja és rendszerezi a Ptk. is, hanem azt jelenti, hogy ítélkezésüket a Ptk. világosan kidolgozott alapelveire, rendszerére, rendelkezéseire alapozzák, és nem a korábbi bírói gyakorlatban szükségszerűen tökéletlenebbül, ötletszerűbben, mozaikszerűbben kialakult, elmosódó határokkal rendelkező és ezért gyakran túlságosan bizonytalan tételeire.

Hogy az idézett rendelkezések mennyire nem arra irányulnak, hogy a bírósági gyakorlatban felhalmozódó tapasztalatok hatását gátolják, arra jellemző, hogy a Legfelsőbb Bíróság a jövőben is ki fog bocsátani elvi döntéseket és kollégiumi állásfoglalásokat, és az előbbiek — az Alkotmány értelmében — a bíróságokra kötelezőek is lesznek. Ezek azonban a Ptk.-n fognak alapulni, nem pedig a korábbi bírósági gyakorlaton vagy a bíróság saját jogalkotó meggondolásain: a jogszabályok értelmezésének körébe tartoznak majd és nem a jogalkotás körébe.

3. Ami az átmeneti rendelkezéseket illeti, az I. Pté. kiindulása homlokegyenest ellenkezik a svájciéval. A svájci megfelelő jogszabály 1. pontja alapelvként szögezi le a visszaható hatály tilalmát, éspedig abban a széleskörű megfogalmazásban, amely szerint az alkalmazandó jogot a jogi tény létrejöttének időpontja határozza meg, majd megállapítja azt a viszonylag nagyszámú kivételt, amelyre ezt a rendelkezést

nem lehet alkalmazni, tehát azokat az eseteket, amelyekben a törvény visszható hatállyal rendelkezik. A magyar életbeléptető jogszabály 75. §-ának első bekezdése viszont főszabállyá a visszaható hatályt ayatja, amikor kimondja, hogy ellenkező rendelkezés hiányában a hatálybalépés előtt keletkezett jogviszonyokból eredő és jogerős határozattal még el nem bírált jogokra és kötelezettségekre is alkalmazni kell az új jogszabályckat. Átmenetileg előfordulhat tehát, hogy egy jogvitát elsőfokon a régi, másodfokon azonban már az új jogszabályok szerint kell elbírálni.

Ha ezt a kiindulási különbséget szemügyre vesszük, először is el kell kerülnünk a felületes és könnyű érzelmi hatásokat keltő következtetéseket, különösen az olyanfajta következtetést, mintha a svájci törvény a szerzett jogok védelmének elvi alapján állna, a magyar törvény pedig nem. A svájci jog is ismer kivételeket a visszaható hatály tilalma alól és a magyar jog is ismer kivételeket a visszaható hatály tétele alól. Minkét jogalkotás a szerzett jogok védelmének elvi alapján áll, legfeljebb azt lehet ebben a vonatkozásban megállapítani, hogy a társadalmi rendszerek eltérése következtében a svájci jog alapvetően más osztályok és rétegek másfajta szerzett jogait védi, mint a magyar jog. A kiindulásbeli eltérés tehát nem a szerzett jogokhoz való eltérő viszonyban keresendő, hanem a két kódex eltérő jellegében, — abban a már kifejtett körülményben, hogy a magyar Ptk. nem egy régóta fennálló társadalmat konzerválni törekvő jogalkotás, hanem egy új, fejlődő társadalom kódexe, amely a régi joggal elvileg szakítani törekszik. A magyar Ptk. abból indul ki, hogy ha az új törvény valamely területen új megoldást tartalmaz, akkor ennek az az oka, hogy az új megoldás kedvezőbb, mint a régi, ha pedig kedvezőbb, akkor nem célszerű a hatálybalépés előtt keletkezett jogviszonyok alanyait a hatálybalépés után keletkezett jogviszonyok alanyaiétól eltérő helyzetbe juttatni, illetőleg széles körben lehetővé tenni azt, hogy egyazon időszakban azonos tényállásokra kétféle jogot kelljen alkalmazni: egy kevésbé jót és egy jobbat. Mindemellett a 75. § (2) bekezdése, valamint a 76—94. §-ok rendelkezései javarészben éppen a szerzett jogok védelmét célozzák, sőt, az öröklési jog területén éppenséggel a visszaható hatály kizárása a főszabály, és az ez alól tett három kivétel csak a favor testamenti-t szolgálja.[2]

III.

Az életbeléptető szabályok viszonylag nagyszámú olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyek a Ptk. alkalmazását megkönnyítik. Ezek főbb csoportjai a következők:

a) Olyan fogalmak közelebbi meghatározása, amelyek többször szerepelnek a Ptk.-ban (pl. hozzátartozók), valamint a határidőszámítás kérdései.

b) Kisebb súlyú részletkérdések, amelyek felvétele kazuisztikával terhelte volna a Ptk.-t, de amelyek bírósági úton való kimondását a jogalkotó aggályosnak tartotta (pl. a gondnokság alá helyezés részletei).

c) Olyan rendelkezések, amelyek részletkérdésekre vonatkoznak és alighanem változásnak vannak kitéve (különböző értékhatárok forintösszegének megállapítása).

d) A polgári jogi szabályokkal szoros kapcsolatban álló egyes államigazgatási jogi szabályok megállapítása (állami költségvetési szervek képviseletének igazgatási oldala).

e) Újonnan bevezetésre kerülő intézmények bizonyos részleteinek tisztázása (birtokvédelem államigazgatási úton).

f) Magyarázó, értelmező szabályok (pl. a baleseti járadékok megállapításával kapcsolatosan, a kötelesrészre alapot adó jogosultság megalapozására szolgáló kapcsolat vonatkozásában stb.).

Feltűnő lehet, hogy az idevágó szabályok száma viszonylag nagy, és hogy közöttük értelmező, magyarázó szabályok is vannak. Ennek a jelenségnek az értékelésénél a Ptk. elkészítése során érvényesült kodifikációs módszerből kell kiindulni. Figvelembe kellett venni azt, hogy a kódex egy rohamosan fejlődő társadalom szükségleteit szolgálja, ezt pedig akkor teszi helyesen, ha szabályrendszere a várható fejlődést nem gátolja, a fennálló viszonyok jövőbe mutató vonatkozásainak kibontakozását nem akadályozza. Ez korántsem azt jelenti, hogy a Ptk. valamiféle a szó megszokott értelmében vett keretjogszabály volna, „cserélhető" tartalommal, mert hiszen bizonyos szűkreszabott kivételektől eltekintve ugyanúgy kerüli a keretrendelkezéseket, mint a kazuisztikát. Rendelkezései azok számára tűnhetnek keretrendelkezésnek, akik — hozzá lévén szokva a bíró-alkotta jog szükségképpen kazuisztikus jellegéhez — mindazt, ami nem kazuisztikus, keret-jellegűnek tekintik. Valójában azonban a keretszabályozás és a kazuiszikus szabályozás csupán két véglet, nem pedig egy harmadik módszer létezését kizáró két lehetőség. Széles út vezet a kettő között: a *tipikus tényállásokra* szabott rendelkezések alapulvételének útja. Ez az út egyaránt elkerüli a kazuiszika egyediségének és a keretszabályozás elvont általánosságának útját. A szocialista törvényhozás tehát elsősorban a tipikus társadalmi viszonyokra és helyzetekre van tekintettel; ennek során tekintettel van arra is, hogy a jelenlegi magvar társadalmi viszonyokra egyebek között a fejlődés igen gyors üteme is jellemző. Ahhoz mármost, hogy a kódex a tipikus társadalmi viszonyokra szabhassa rendelkezései zömét, szükség van bizonyos általános, az egész

[2] A szerzett jogok legfeljebb olyan vonatkozásban szenvednek némi csorbát, mint az elévülési idő kérdése. A Ptk. átmeneti rendelkezései ebben a vonatkozásban úgy szólnak, hogy akármennyi telt el a hatálybalépésig a 32 éves elévülési időből, a követelés még öt évig érvényesíthető.

kódexre vagy a kódex egész részeire érvényes tételekre, amelyek aláhúzzák a minden tipikusban konkréten meglevő általános jellegzetességeket (pl. az átfogó jogpolitikai követelményeket), másrészt szükség van annak lehetővé tételére, hogy a tipikustól nagyobb mértékben eltérő tényállásokra is adódjék olyan megoldás, amely nem úgy áll elő, hogy a tipikus tényállásra szabott rendelkezést mereven ráhúzzák az atipikus tényállásra. Ez részint az általános, alapelvszerű tételekkel érhető el (pl. a joggal való visszaélés tilalma), részint individualizációt engedő kivételek révén (pl. a kártérítés mérséklésének lehetősége a Ptk. 339. §-ának (2) bekezdése szerint). A törvénynek a tipikus társadalmi viszonyokra és helyzetekre építése tehát azt jelenti, hogy a tényállások javarészét a különös, a specifikus szintjén kell megfogalmazni, az ezekben meglevő általánost átfogó tételekben — a bevezető rendelkezések — kell kiemelni, és végül az egyediségből folyó, a társadalmi érdekben rejlő általánosnak is megfelelő sajátosságok érvényesülését rendszerint a bírói mérlegelést széles körben engedő általános tételekkel és individualizációt engedő kivételekkel kell biztosítani.

Ezt az utat igyekszik járni a Ptk.: a tipikus társadalmi viszonyok és helyzetek megragadása érdekében a szabályozást alapvetően a specifikus szintjén tartott tényállásokhoz szabja. Ez azonban a magyar civilisztikában szokatlan, mert hiszen korábban ebben a vonatkozásban a bíróalkotta esetjog érvényesült. Ezt pedig az jellemzi, hogy a jogtételeket az egyedi szintjén jelentkező tényállásokhoz szabja, és az így keletkezett tételt emeli az általános szintjére. Ebből a kettősségből eredt a kodifikációs munkálatok idején érvényesülő ama ellentmondó követelmény, hogy a törvény egyrészt legyen részletező, kazuisztikus, tehát ugyanabból az egyedi szemléletből induljon ki, amely a bíróságok szükségképpeni sajátja, másrészt pedig engedjen igen széles teret a bírói megítélésnek: a kazuisztikus szabályozás mellett se legyen a bíró keze megkötve. Érvényesült egy olyan szemlélet, amely szerint a bíró törvényi alapok nélkül marad, bizonytalan ítélkezésre kényszerül, ha a tényállásokat a tipikus szintjén és nem a kazuisztikus egyedi szinten ragadja meg a törvény, és ugyanakkor, ezzel összekapcsolva az a szemlélet is, amely szerint a bíró kezét „nem szabad túlságosan megkötni", hanem széles teret kell engedni a mérlegelésnek, ítélőképességnek, jogtudatnak. Nem nehéz e két látszólag ellentmondó igény mögött a bíró-alkotta esetjog, a szokásjog szemléleti módját felfedezni.

Ezek a nézetek a Ptk. előkészítése során nem érvényesültek, de az életbeléptető jogszabályok megalkotásakor létezésükre tekintettel kellett lenni, mert törekedni kellett az áttérés megkönnyítésére a megszokott módszerről az új jogalkalmazási módszerre, a szokásjogról a törvény alapján való ítélkezésre, az egyedi tényállásokra szabott és elvont általánosításokkal kiterjesztett rendelkezések alkalmazásáról a tipikus tényállásokra szabott rendelkezések alkalmazására. Ez a körülmény magyarázza azt a feltűnő és a német vagy svájci életbeléptető jogszabályban nem vagy alig tapasztalható jelenséget, hogy az I. Pté. olyan részletező szabályokat is tartalmaz, amelyek nem egyszer úgy kapcsolódnak a Ptk. megfelelő szakaszaihoz, ahogyan egyébként, a törvények alapján való ítélkezés megszokott körülményei között a bíróság iránymutató határozatai szoktak a törvény egyes szakaszaihoz csatlakozni. Az életbeléptető jogszabályok ugyan szintén törekvést mutatnak arra, hogy kerüljék a kazuisztikát és az olyan tételek kimondását, amelyek nagyfokú árnyalást, sokirányú megkülönböztetést igényelvén jellegzetesen bírósági elvi döntésekre tartoznak, mégis nem egy rendelkezésük nem egyéb, mint a Ptk.-ban a tipikus tényállásra megállapított rendelkezés alkalmazása valamely kombinált vagy a tipikushoz képest sajátosságokat mutató, illetőleg a tipikus tényállás valamely részletét tartalmazó tényállásra, tehát olyan rendelkezés, amely egyébként levezethető a tipikus tényállásra megállapított szabályból. A kárenyhítési kötelezettségből (Ptk. 340. §) pl. levezethető az I. Pté. 58. §-a, amely szerint a baleseti járadékra jogosult köteles minden elvárhatót megtenni korábbi keresetének elérése érdekében: ezt a tételt a bíróság is kimondhatta volna. Míg azelőtt a bírósági gyakorlat nagy számban mondott ki törvénybe való tételeket, most az I. Pté.-nek vannak egyes olyan tételei, amelyek talán inkább bírósági elvi döntésekbe kívánkoztak volna. Ezt a megoldást az magyarázza, hogy a jogalkotó szervek törekedtek megkönnyíteni a jogalkalmazás számára az áttérést a megszokott módszerekről az új módszerre.[3]

IV.

Az életbeléptetéssel kapcsolatos jogszabályok azt a célt is szolgálják, hogy elrendezzék a Ptk.-ban részletesen nem szabályozott bizonyos polgári jogi részterületek viszonyát a Ptk.-hoz, továbbá hogy a Ptk.-nak a jogrendszerbe való beillesztését megvalósítsák.

Idevágó rendelkezésekkel eddig is foglalkoztunk, különösen a Ptk. hatálybalépése előtt hatályban volt joganyaggal kapcsolatosan. Az ebbe a kérdéskörbe vágó további problémák a következők:

1. A népgazdasági terven alapuló szerző-

[3] Ugyanezt a célt szolgálja a Ptk. javaslatának igen terjedelmes és részletes igazságügyminiszteri *indokolása* is. Ez a törvény elfogadása után a törvény szövegével együtt kinyomtatásra került. Jogforrási ereje természetesen nincsen, a bíróságokra egyáltalán nem kötelező, mégis megkönnyítheti a Ptk. alkalmazásának kezdő időszakában a jogalkalmazást: tájékoztat a törvényhozói motívumok felől és részletez. Szerepe — ha tekintetbe vesszük, hogy minden hasonlatnak vannak gyengéi — az indítórakétáéhoz hasonló: a kezdeti időszakban hatását kifejtve szerepét mindinkább átengedi az állandó hajtóerőnek, a bíróságok ítélkezésének.

dések joganyagát a Ptk. hatálybalépésekor kormányrendeletek, döntőbizottsági elnöki, valamint miniszteri utasítások, kötelező szállítási alapfeltételek, valamint a Központi Döntőbizottság elvi határozatai tartalmazták. A jogalkalmazás tehát ezen a területen a Ptk. hatálybalépése előtt is jogszabályokon és nem bírósági, illetőleg döntőbizottsági gyakorlaton alapult. A Ptk. a tervszerződéseknek egy rövid fejezetet szentelt, kifejezésre juttatván ezzel is azt az álláspontot, hogy a tervszerződések a polgári jogba tartoznak, nem pedig valamiféle külön jogágazatba.

Az így kialakult helyzet felvetette azt a problémát, hogy a Központi Döntőbizottság elvi határozatai is osztják-e a Legfelsőbb Bíróság elvi határozatainak sorsát: hatályukat vesztik-e a Ptk. hatálybalépésével. Az I. Pté. rendelkezése szerint nem ez a helyzet. Az 5. § (4) bekezdése kimondja, hogy a Központi Döntőbizottság elvi határozatait a Ptk. hatálybalépése nem érinti, és csak a Ptk.-val ellentétes jogszabályon alapuló elvi határozatok vesztik hatályukat [5. § (4) bek.]. Ez a rendelkezés — összhangban azzal, hogy a népgazdasági terven alapuló szerződések fő szabályait a Ptk. tartalmazza — a tervszerződések vitás kérdéseiben ítélkező döntőbizottság határozatait is a Ptk. uralma alá helyezi, megerősítvén ezzel azt a Ptk.-ban is kifejezett álláspontot, hogy a népgazdasági terv végrehajtására szolgáló szerződésfajták a polgári jog anyagába tartoznak. Ugyanakkor az említett rendelkezés azt is kifejezésre juttatja, hogy mivel a tervszerződések joganyagát a Ptk. hatálybalépése előtt is már részletes normatív aktusok tartalmazták, addig amíg ezek hatályban vannak, a rajtuk alapuló és a Ptk.-ba nem ütköző döntőbizottsági elvi határozatok hatályon kívül helyezésére nincs ok. Ez teljesen logikus megoldás. A Ptk. hatálybalépése előtti bírósági határozatokban megnyilvánult jogelvek figyelmen kívül hagyására vonatkozó rendelkezéssel kapcsolatban rámutattunk arra, hogy e rendelkezés oka az volt, hogy a bíró-alkotta jogról át kell térni a törvény alapján való ítélkezésre. Ez a helyzet azonban a tervszerződésekkel kapcsolatosan nem állott fenn: ezen a területen a döntőbizottságok eddig is jogszabályok alapján ítélkeztek. Itt tehát csak arra kell ügyelni, hogy a Ptk.-val ellentétes tartalmú korábbi határozatok ne érvényesülhessenek, de semmi sem indokolja azt, hogy ezek a határozatok a maguk egészében veszítsék hatályukat a Ptk. életbelépésével. A tervszerződésekre vonatkozó döntőbizottsági elvi határozatok érvényének meghagyása tehát nem azt fejezi ki, hogy ez a joganyag a polgári törvénykönyvön kívül esik, hanem csupán arra vezethető vissza, hogy ezen a jogterületen a jogalkalmazás a Ptk. hatálybalépése előtt is és után is jogszabályokon alapul és nem valamiféle szokásjogon, esetjogon.

2. További problémákat okozott az a körülmény, hogy a Ptk. szerződésekre vonatkozó része fontos vonatkozásokban eltér a nemzetközi kereskedelemben megszokott jogszabályoktól.[4] Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a nemzetközi kereskedelemnek ezek a szabályai elsősorban a burzsoá államok kereskedelmi jogaiból erednek, Magyarországon pedig egyrészt szocialista jog van hatályban, másrészt a magánjog és kereskedelmi jog megkülönböztetése jelentőségét vesztette: egyáltalán nem „kereskedelmi jogias" szabályok érvényesülnek a forgalom egész területén. Ha mármost a külkereskedelemmel kapcsolatos szerződésekre nézve a magyar jog nem tartalmazna bizonyos eltérő szabályokat, akkor az alkalmazandó jog sok vonatkozásban lényeges különbségeket mutatna aszerint, hogy a nemzetközi magánjog rendelkezései értelmében a külföldi vagy a magyar jogot kell-e alkalmazni. Ez pedig az alkalmazandó jog tartalma szempontjából véletlenszerű elemet vinne a nemzetközi kereskedelembe és nem szolgálná annak biztonságát. Ezért az I. Pté. a Ptk. felhatalmazása alapján a külkereskedelmi szerződésekre nézve — ahogyan ezt egynémely vonatkozásokban a Ptk. is megtette (bizományos belépési joga) — bizonyos eltéréseket állapít meg a Ptk. szerződésekre vonatkozó szabályaitól — (általában kötelezővé teszi az írásbeliséget, feloldja a kamatkorlátozásokat és ár-előírásokat, kiterjeszti az egyetemlegességet stb.).

Itt jegyezzük meg, hogy az életbeléptető jogszabályok nemzetközi magánjogi rendelkezéseket nem tartalmaznak, éspedig nagymértékben azért nem, mert a szocialista államok között a nemzetközi magánjog a különféle jogsegélyegyezmények révén nagy fejlődésnek indult, és a fejlődés eredményei még törvénykönyvben nem voltak rögzíthetők.

3. Végül a II. Pté. végrehajtja a polgári perrendtartás, a családjogi törvény, a devizajogszabályok és a bírósági végrehajtásról szóló törvény vonatkozásában azokat a változtatásokat, amelyeket a Ptk. rendelkezései szükségessé tettek. Mindez összesen 15 szakaszt igényelt. Az ezekben foglalt szabályok egy része is a Ptk. új intézményeinek, illetőleg meglevő intézményei továbbfejlesztésének köszönheti a létét (különösen annak, hogy a birtokviták eldöntésében a helyi tanácsi szervek nagy szerephez jutnak, valamint annak, hogy az örökbefogadottat a Ptk. öröklési jogi szempontból teljesen beilleszti az örökbefogadó családjába). Az idevágó rendelkezések másik része annak köszönheti létét, hogy — amint ezt a II. Pté.-hez fűzött miniszteri indokolás kifejti — „a jogi szabályozásban figyelemmel kell lenni a jogágak közötti kölcsönös összefüggésekre. Ezért a több jogág által érintett intézmények tekintetében lehetőleg egységes megoldásokra kell törekedni". Aligha célszerű az pl., hogy a gyermek fogamzási idejére vonatkozó vélelem még oly csekély

[4] Figyelmen kívül hagyjuk most a szocialista államok közötti kereskedelemre irányadó szállítási feltételeket.

részletvonatkozásban is más legyen a polgári jogban és más a családjogban, vagy hogy a végrehajtási jog előbb évülhessen el, mint a végrehajtandó követelés.

V.

A Ptk. alapján való jogalkalmazás munkája megindult. Az új módszerre való áttérés olyan gyökeres szakítást kíván a múlttal, hogy mindenképpen számolni kell bizonyos kezdeti nehézségekkel. A feladat az, hogy ezeket a kezdeti nehézségeket minél jobban csökkentsük és a nehézségek időszakát minél inkább megrövidítsük. Meggyőződésünk, hogy ha a kezdeti nehézségeken a bíróságok túl lesznek és a megszokás is támogatja tevékenységüket, akkor sokkal könnyebbé és hatékonyabbá válik a polgári ügyekben való ítélkezés, mint volt annak előtte.

A nehézségek lényege: a törvény alapján ítélkezni. Két veszéllyel lehet ezzel kapcsolatban számolni. Az egyik az, hogy a bíró továbbra sem helyezkedik a törvény talajára, hanem — ha nem is kerül szembe a törvénnyel — vagy általános jogelvekre vagy pedig a bírósági gyakorlatban megnyilvánuló jogtételekre hivatkozik. Ez a megoldás ugyanis kényelmesebb. A másik veszély abban áll, hogy a Ptk. alkalmazása terén még gyakorlatlan és tapasztalatlan bíróságok erőltetetten igyekszenek majd bizonyos tényállásokra bizonyos szakaszok felhívásával megtalálni a megoldást vagy túlságosan sokat hivatkoznak a tényállásra szabott jogtétel helyett a bevezető rész alapelveire. Mindkét veszély ellen bizonyos fokig felvértez a törvény alapos elsajátítása, és főként elmélyült alkalmazása. A nem mechanikus, a tapasztalatokat mindig feldolgozó gyakorlat során ugyanis kialakulnak azok a készségek, amelyek a törvény és nem a precedensek alapján való ítélkezéshez szükségesek.

Az ehhez szükséges erőfeszítéseket a jogalkalmazó szervek megteszik. Tudatában vannak annak, hogy a szocialista magyar jogrendszer továbbfejlesztéséről, a szocialista törvényesség érvényesülésének fokozott biztosításáról és — az ő munkájuk megkönnyítéséről van szó.

Eörsi Gyula

Változások a népgazdasági tervezés rendszerében és igazgatásában a Lengyel Népköztársaságban az 1956—58. évek folyamán*

I. Bevezető fejtegetések

A Minisztertanács 1958 április 18-i 128/58. számú, az állami kulcsipar szervezeti felépítésének módosítása tárgyában kiadott határozata végrehajtásának megkezdése azt jelenti, hogy a népgazdasági tervezés és igazgatás rendszerében nálunk 3 év óta folyamatban levő módosítások új szakaszába léptünk. Az eddig kiadott jogszabályokban már olyannyira kirajzolódtak ennek az új igazgatási rendszernek a körvonalai, hogy kísérletet lehet tenni a végrehajtott módosítások jellemzésére; ez a jellemzés lehetővé teszi azoknak a hézagoknak és helyeknek a kitöltését, amelyeknek a profilja még nem rajzolódott ki kifejezetten.

Engem különösen a jogi problematika érdekel — mind a végrehajtott módosításokat illetően, mindpedig a megmutatkozó hézagok vonatkozásában —, és szorosabban véve a jogi problematikának azok a vetületei, amelyek nem maradhatnak kihatás nélkül a népgazdaság igazgatására vonatkozó eddigi jogi nézetekre.

Nem lépek fel azzal a törekvéssel, hogy teljes mértékben kimerítsem az adott kérdést; a felmerülő problémákból azokat választom ki, amelyeknek, véleményem szerint, különös jelentőségük van az említett intézmény jogi jellegére vonatkozó nézetek szempontjából.

II. Munkásönigazgatás

1. A munkásönigazgatás tevékenységi körét és feladatait legutóbb a munkásönigazgatásról szóló 1958. december 20-i törvény (DzU. 77. sz. 397. tétel) határozta meg az állami ipari vállalatoknál, építő-vállalatoknál és az állami gazdaságok vonatkozásában.

Ezen a helyen a munkásönigazgatás szerveinek 3 tevékenységi körét szeretném megtárgyalni:

a) A munkásönigazgatás szervei valósítják meg a dolgozók kollektívájának a törvényben megállapított azt a jogát, hogy „ellenőrizheti és felügyeletet gyakorolhat a vállalat tevékenységének egészét illetően, valamint jogosult dönteni a vállalat tevékenységét és fejlődését érintő elvi kérdésekben" (I. cikk, 1. bek.).

Az új törvény értelmében az önigazgatási szervek számára biztosítva van a vállalat igazgatásában való részvétel; ezek a szervek ugyanakkor nem „igazgatják a vállalatot". Az új törvény hatályba lépése eredményeképpen megszűntek azok a kételyek, amelyek a munkás-tanácsokról szóló korábban hatályos törvény szövegéből folytak, amely 2. cikkében kimondotta, hogy a munkástanács igazgatja a vállalatot. Ez a

* Megjelent a „Panstwo i Prawo", c. f. 1959. évi 4. számában. Lengyelből fordította: *Dr. Márkus Ferenc.*

rendelkezés azonban tévesen határozta meg a munkásönigazgatási szerv funkcióit az állami vállalatnál. A népgazdaság igazgatásának olyan rendszerében, amelyben érvényesül a gazdasági élet központi tervezésének is a funkciója, a munkásönigazgatási szervek az állami vállalatnál csupán az együttes igazgatás szervei lehetnek, és nem olyan szervek, amelyek kizárólagosan igazgatják ezt a vállalatot. Így fogja fel a szerepüket a szóban levő 1958. december 20-i törvény is.

A munkásönigazgatási szervek különleges joga a felügyelet és ellenőrzés terén az a joguk, hogy megvizsgálhatják a vállalat évi mérlegeit, valamint az igazgatóság által a vállalat tevékenységére vonatkozóan adott időszakos jelentéseket (7. cikk, 1. pont).

b) A munkásönigazgatási szervek megállapítják a vállalat fejlesztésének elvi irányvonalait (7. cikk, 2. pont). E feladatkör értelme világosabbá válik a tervezési módszerekben beállott változások megvilágítása után (L. alább a III. részt). Itt annak megállapítására szorítkozom, hogy a munkásönigazgatás szervei hagyják jóvá mind a vállalat éves terveit, mindpedig a többéves terveket a felettes szervtől kapott irányelvek és mutatószámok alapján (7. cikk, 2. pont, b) alpont). Mielőtt ezeket az irányelveket a felettes szerv megállapítaná, azok tekintetében a munkásönigazgatási szervek véleményt nyilvánítanak (7. cikk, 2. pont, a) alpont).

A munkásönigazgatási szerveket a vállalat fejlődési irányának megállapítása vonatkozásában megillető jogosítvány különleges kifejezésre jutása az a joguk, hogy határozatot hozhatnak a nagyobb decentralizált beruházások tárgyában (7. cikk, 2. pontjának c) alpontja).

c) A munkásönigazgatási szerveknek befolyásuk van a vállalati igazgató állásának betöltése vonatkozásában. Ez abban a jogban jut kifejezésre — ahogyan ezt a törvény megállapítja — „hogy véleményt nyilváníthatnak az igazgató kinevezését és visszahívását érintő ügyekben" (18. cikk, 1. pontja).

2. Eltérő módon alakult ki az önigazgatási szervek szervezete az állami kereskedelem területén. A Minisztertanács 1958. április 14-i 106. számú, a nagykereskedelmi állami vállalatokkal kapcsolatos társadalmi felügyelet tanácsairól szóló határozata (Monitor Polski 27. sz. 160. tétel) feljogosította az illetékes népi tanácsok elnökségeit, hogy nagykereskedelmi vállalatoknál társadalmi felügyeleti tanácsokat létesítsenek. Ezek a tanácsok „a vállalat tevékenysége feletti társadalmi felügyelet és ellenőrzés szervei, valamint az igazgató tanácsadó szervei" (3. §). Érdeklődésre tart számot a társadalmi felügyelet tanácsainak a megalakítása. Elvileg a tagok száma nem haladhatja meg a 20 főt (7. §.); a tanács tagjai sorába tartoznak: *1.* a vállalat dolgozói által megválasztott képviselők a tanács összlétszámának 25%-t kitevő számban, *2.* az illetékes népi tanács elnöksége által kinevezett tagok éspedig: *a)* az állami kiskereskedelmi vállalatok köréből, valamint kiskereskedelmet folytató szövetkezetek képviselői köréből a szövetkezeti szervezetekkel egyetértésben kinevezett tagok, összesen a tanács összlétszámának legalább 50%-ot kitevő számban, *b)* az adott vállalattal együttműködő szállítók képviselői, a pénzellátást végző bank képviselője és más olyan személyek, akiknek a részvétele e tanácsok munkájában kívánatos, a tanács létszámát kiegészítő számban. (8. §).

3. A munkásönkormányzat szerveinek különleges joga az, hogy jogosultak döntőbizottsági eljárást* folyamatba tenni a magasabb szervvel szemben. Az ilyen döntőbizottsági ügyek eldöntésének módját a Minisztertanács 1957. július 29-i 279. sz., a munkástanácsok és az állami vállalatok magasabb szervei közötti viták döntőbizottságok általi eldöntése tárgyában kiadott határozata szabályozza (Monitor Polski, 65. sz. 398. tétel). Az ilyen vitákat az adott tárcára vonatkozóan megalakított döntőbizottságok döntik el. Az eljárás tárgya lehet „a munkástanács és a vállalat magasabb szerve közötti vita: *1.* a vállalatok és azok magasabb szervei jogaira vonatkozó szabályok alkalmazását illetően; *2. a)* az év folyamán a vállalatnak új feladatokkal való megterhelését illetően, amennyiben e feladatok a tervezett rentabilitás csökkentését idézik elő és ezt nem egyenlítették ki megfelelően a vállalat nyereség-részesedésének emelése útján, vagy egyéb módon, *b)* a magasabb szerv által a munkástanácsok részéről javasolt olyan módosítások jóváhagyásának megtagadását illetően, amelyek a vállalatot kötelező tervmutatószámokra vonatkoznak, amennyiben e mutatószámok a munkástanács véleménye szerint lehetővé teszik a kötelező mutatószámokból folyó gazdasági eredményeknél jobb eredmények elérését, *3.* a munkástanács és a magasabb szerv által eldöntés végett együttesen a döntőbizottság elé vitt ügyek" (2. §).

Ez a bizottság 3 tagból álló tanácsokban hozza meg döntéseit, miközben a felek mindegyike kijelöl egy döntőbírót, a fődöntőbírót pedig a fődöntőbírák jegyzékéből jelölik ki. A kijelölés alapja vagy a felek közötti megegyezés, vagy — ilyen megegyezés hiányában — a bizottság elnökének határozata (5. §). Mind a döntőbizottság elnökét, mindpedig a fődöntőbírák jegyzékét az illetékes miniszter állapítja meg az érdekelt szakszervezet központi szervével egyetértésben (3. §). Ez a különleges döntőbizottság további törvényi alapot kapott tevékenységének folytatásához a munkásönigazgatásról szóló törvény 23. §-ában foglalt rendelkezéssel. Ez a törvény kimondja, hogy a Minisztertanács a Szakszervezetek Központi Tanácsával egyetértésben rendelet útján határozza meg

* *Megjegyzés:* Nem azonos a magyar jogi nyelv szocialista szóhasználatában elfogadott „döntőbírósági" eljárással, amelyet a többi szocialista ország jogi szóhasználatában „arbitrázs"-nak neveznek. — *Ford.*

a döntőbizottság jogait, összetételét és eljárási módját.

4. A munkásönigazgatási szervek tevékenységével kapcsolatban áll a vállalati alap problémája. Abból a célból, hogy az állami vállalatok dolgozói kollektívája érdekelve legyen a vállalat jövedelmezőségében, a gazdasági tevékenység során elért nyereség egy részéből vállalati alapot kell létesíteni.

A vállalati alap megalakításának elveit minden egyes naptári évben egy évi hatállyal kiadott törvények szabályozzák. Az 1958. évi vállalati alapra vonatkozóan kiadott 1958. március 28-i törvényben (DzU. 18. sz. 74. tétel) a vállalati alap megalakítását illetően kifejezésre juttatott elvek egyrészt az összegyűlt tapasztalatokat, másrészt a nézetek fejlődését is tükrözik. Ezek az elvek tartós jellegre tettek szert annyiban, hogy az 1959. évi vállalati alapról szóló 1958. december 21-i törvény (DzU. 77. sz. 399. tétel) meghosszabbította kötelező hatályukat az 1959. évre.

Ezeket az elveket a legáltalánosabb módon a következőkben lehet jellemezni:

a) Amennyiben a vállalat 1958 folyamán a gazdasági tevékenységben eléri ugyanazt az eredményt, mint 1957-ben, jogot kap arra, hogy alap-jóváírást kapjon a vállalati alapra. Amennyiben a vállalat az 1958. év folyamán az 1957-hez viszonyítva megjavítja a gazdasági tevékenységének eredményeit, ezenfelül jogot kap pótlólagos jóváírásra is.

Az esetben, ha a gazdálkodási eredmények romlanak, a vállalati alapra történő alap-jóváírást megfelelően csökkenteni kell. Amennyiben az eredmények rosszabbodása több mint 20%-ot tesz ki, a vállalat elveszti a jogát a vállalati alapra történő jóváírásra (3. cikk).

b) A vállalati alapra történő jóváírások részletes szabályait a Minisztertanács által a Szakszervezetek Központi Tanácsa véleményének meghallgatása után és az illetékes miniszter, valamint a szakszervezetek illetékes főigazgatóságával egyetértésben kiadott rendelet állapítja meg (4. cikk).

c) A vállalati alap elosztására vonatkozó határozatok meghozatala (avagy e tárgyban a határozathozatal átadása a dolgozók kollektívájának) a munkásönkormányzati értekezlet kizárólagos jogai közé tartozik. (A munkásönkormányzatról szóló törvény 8. cikkének 2. pontja, valamint a vállalati alapról szóló törvény 8. cikke.)

d) A törvény azonban korlátozza az önigazgatási szerveket azoknak a céloknak a megválasztásában, amelyekre a vállalati alap eszközeit fordítani lehet. A törvény ugyanis előírja, hogy a vállalati alapra történő jóváírás egynegyedét a dolgozók számára történő lakásépítésre kell fordítani (l. alább az V. rész 3. pontját).

A vállalati alap fennmaradó részét a dolgozók javára fizetett jutalmakra és szolgáltatásokra lehet fordítani, miközben a részesedések összegét a munkahozzájárulás szerint kell elosztani és az e célra történő kifizetések együttes összege nem haladhatja meg a vállalat által az adott évben kifizetett személyi béralap 8,5%-át.

A vállalati alap további részét a dolgozók javára történő lakásépítésekre lehet fordítani, valamint a dolgozók kollektívájának szükségleteit szolgáló más szociális beruházásokra (7. cikk).

III. Változások a tervezési módszerekben

1. Az a körülmény, hogy az állami vállalatoknál munkásönigazgatás létesült, valamint, hogy a vállalat meghatározott öntevékenységi kört kapott, változásokhoz vezetett a vállalat tervének elkészítési módszerében. Az 1956-ig hatályban levő eljárás szerint, a vállalati terv megállapítása egyik szakasza volt az állami tervfeladatok elosztásának a gazdasági apparátus különböző láncszemei között. Az éves terv megállapította minden egyes szakág feladatait; ezt követően minden szakágban felosztották e feladatokat az egyes központi igazgatóságokra, majd minden központi igazgatóság tovább osztotta e feladatokat a neki alárendelt vállalatokra. E rendszer azon épült fel, hogy a tervet minden gazdálkodási egység számára a felügyeleti egység állapítja meg; végső sorban tehát ennek eredményeképpen a vállalat a központi igazgatóságtól kapta a tervet, a központi igazgatóság pedig a minisztériumtól.

Korábbi igazgatási rendszer elleni éles bírálat mindenekelőtt a tervek megállapítására vonatkozó fentebb körülírt séma ellen irányult. Abban, hogy a vállalatok kollektívái és a munkásönigazgatási szervek jogot kapjanak arra, hogy a velük egyetértésben meghatározott tervmutatószámok alapján megállapítsák a vállalat tervét, egyik feltételét látták a dolgozói kollektíva és munkásönigazgatási szervek aktivitása növekedésének.

Felmerült az a kívánalom is, hogy jelentős mértékben korlátozni kell a vállalatok számára megállapított tervmutatószámokat.

E követelményeket a munkástanácsokról szóló 1956. november 19-i törvény (DzU. 53. sz. tétel) váltotta valóra, amely a 3. cikkében a munkástanácsok tevékenységi körébe utalta többek között azt, hogy véleményt nyilvánítsanak a tervfeladatok évi mutatószámainak tervezetét illetően, a népgazdasági tervből folyó mutatószámok alapján jóváhagyják a vállalat éves terveit, valamint meghatározzák a vállalat operatív terveit.

Az 1958. szeptember 20-i, a munkásönigazgatásról szóló törvény a mutatószámok tervezetére vonatkozó véleménynyilvánítás jogát, valamint az éves és többéves vállalati tervek megállapításának jogát a munkásönigazgatási értekezletek hatásköre számára tartotta fenn, ezzel szemben a havi és negyedévi tervek megállapítását a vállalat munkástanácsának és e tanács

elnökségének tevékenységi körébe utalta (a 7. cikk 2. pontja, valamint a 17. cikk 5. pontja).

Annak a problémának, hogy csökkenteni kell azoknak a mutatóknak a számát, amelyek alapján köteles a vállalat a tervét kidolgozni, külön történelme van. Érdemes megemlíteni, hogy a LEMP Központi Bizottságának és a Minisztertanácsnak az állami vállalat igazgatója jogainak kiszélesítése tárgyában 1954. április 9-én hozott határozata felsorolta azt a 12 mutatószámot, amelyeket tartalmazniok kell az állami ipari vállalat számára megállapított feladatoknak.

A Minisztertanács által az állami ipari vállalatok jogainak kiszélesítése tárgyában 1956. november 10-én 704. szám alatt kiadott határozat (Monitor Polski 94. sz. 1047. tétel) a következő 8 olyan mutatószámot állapított meg, amelyeket a vállalatnak a felettes szervtől meg kell kapnia: *a)* az árutermelés értéke forgalmi árakban, ezen belül a piacra rendeltetett termék értéke; *b)* a legfontosabb választékokból gyártott termékeknek az a mennyisége, „amely központi anyagelosztás útján van biztosítva"; *c)* a béralap együttes összege (az állományonkívüli alappal együtt); *d)* a nyereség (vagy veszteség); *e)* a költségvetésben történő nyereségbefizetés összege (avagy a veszteség fedezésére adott költségvetési hozzájárulás összege); *f)* a limitált beruházásokra előirányzott költségvetési hozzájárulások összege; *g)* a főjavítások pénzellátására fordított összeg; *h)* a forgóeszközök normatívájának összege együttesen.

A Minisztertanács szóbanlevő határozata kimondta, hogy a forgalmi árakban megállapított árutermelés mutatószáma helyett alkalmazni lehet a tiszta-termelés mutatószámát.

Az 1957 és 1958-as évek folyamán a mutatószámok mennyisége tovább csökkent. Törölték a forgóeszközök normatívájának mutatószámát, valamint a főjavítások pénzellátási összegének mutatószámát,[1] ezzel szemben a béralap mutatószámát a foglalkoztatott személyek száma mutatójának bevezetésével átmenetileg megszigorították.

Az állami vállalat joghelyzetében beálló változásoknak feltétlenül maguk után kellett vonniok a népgazdasági terv elkészítésénél alkalmazott módszerek megváltoztatását. E változásokat juttatja kifejezésre a népgazdasági terv 1959. évi tervezete kidolgozásához adott utasítás 13. §-a, amely a következőket állapítja meg: „tekintettel a vállalatok jogainak kiszélesítésére, az elmúlt évhez hasonlóan a technikai-gazdasági mutatószámokat az 1959. évi népgazdasági terv nem fogja megállapítani" ... legalább is az utasítás értelmében a tervező szerveknek e mutatókat csupán a tervbe felvett számok alátámasztására kellett kidolgozniok.

2. A népgazdaságunkban hatályos tervezési rendszerben beálló változások értékelése szempontjából nem kis jelentőséggel bír az a tény, hogy csökkent a központilag elosztott cikkek száma. Ez a folyamat annak megfelelően mehetett végbe, ahogyan normalizálódott a piac helyzete, ami viszont annak volt a következménye, hogy az utóbbi időben csökkentek gazdasági életünkben az aránytalanságok.

A szabályozás korlátozása nehézségeket vont maga után a termelésnek a piac szükségleteihez való alakításánál. E nehézségeket igyekszik kiküszöbölni a Minisztertanács 1958. április 1-i 95. számú határozata a szocialista kereskedelem és ipar közötti együttműködés elveiről (Monitor Polski. 33. szám, 189. tétel), amely kihangsúlyozza a fogyasztók és szállítók között kötött szerződések jelentőségét és különleges döntőbírósági eljárást vezet be a kereskedelmi vállalatok és az egyes szakágakhoz tartozó ipari vállalatok között. Ezt a döntőbírósági eljárást a szakági bizottságok folytatják le, amelyekben részt vesznek mind a kereskedelem, mind az ipar képviselői; ezeket e bizottságokba a belkereskedelmi miniszter és a vonatkozó iparág minisztere nevezi ki azonos számban. Amennyiben a szakági bizottság előtti eljárás nem vezet az együttműködési elvek megállapításához, szerződési per folyamatba tételének van helye a Központi Döntőbizottság előtt (6. §).

Különleges döntőbírósági eljárást vezetett be továbbá a lakosság ellátására rendeltetett áruk kellő minőségének biztosítása tárgyában 1958. szeptember 19-én kiadott 355. számú minisztertanácsi határozat (Monitor Polski. 77. sz. 450. tétel) a minőségi vizsgálatot végző szakértők névjegyzékének megállapítása, a szakértői tevékenység feletti felügyelet gyakorlása, valamint az áruk minőségére vonatkozó vélemények és határozatok kiadása céljából (10. §). Ezt az eljárást a szakági szakértői bizottságok folytatják le, amelyek különálló szabályzatok alapján működnek.

IV. Változások az állami vállalatok pénzellátásának módszerében

1. A korábban hatályos igazgatási rendszerben alkalmazott az a módszer, hogy a vállalati terveket az állam állapította meg, maga után vonta az államnak azt a kötelezettségét, hogy biztosítsa a vállalat számára a terv teljesítéséhez szükséges eszközöket, éspedig mind a dologi eszközöket, mindpedig a pénzügyi eszközöket. Valahogyan azt tételezték fel, hogy ezek az eszközök hiányeszközök, és az állam segítsége nélkül a vállalat nincs abban a helyzetben, hogy megszerezze ezeket; ebből következett, hogy amennyiben az állam azt akarta, hogy a vállalat teljesítse a részére megállapított tervet, köteles lehetővé tenni a terv teljesítését azáltal, hogy kiutalja a teljesítéshez szükséges pénzügyi

[1] L. Az 1959 november 19-i 460. sz. minisztertanácsi határozat 7. §-át (Monitor Polski, 94. szám, 550. tétel), valamint az 1958. évi október 13-i 392. számú minisztertanácsi határozat 19. §-át (Monitor Polski, 88. szám, 491. tétel).

és dologi eszközöket. Azoknak az eszközöknek a nagyságát, amelyeket a vállalatnak az államtól meg kellett kapnia, a terv alapján számították ki.

Ha viszont a tervet nem az állam, hanem maga a vállalat állapítja meg, meginognak annak a nézetnek az alapjai, amely szerint az állam köteles biztosítani a vállalat számára a szükséges eszközöket; ugyanakkor elesik az annak megállapítására szolgáló technikai alap is, hogy milyen nagyságú eszközök „illetik meg" a vállalatot az államtól. Az állam által megállapított terv alapul szolgálhatott a pénzügyi eszközökből, valamint a központilag elosztott nyersanyagokból a vállalatnak juttatott mennyiség meghatározására. Az olyan terv, amelyet maga a vállalat állapít meg, már nem szolgálhat alapul az ilyen kiszámításokra. Ebből következik, hogy az állami ipari vállalatok jogainak kiszélesítéséről szóló 1959. november 10-én 704. szám alatt kiadott fentebb említett minisztertanácsi határozat következetes akkor, amikor olyankor beszél a központilag elosztott anyagoknak a vállalat részére történő biztosításáról, amikor a vállalat az államtól kapott tervmutatószámokat választéki termelésre (1. § 1. pont, b) alpont).

A nézetekben végbement fejlődést egynéhány pontban lehet összefoglalni. Ez az összefoglalás tükrözi a jogszabályokban rögzített jogelveket:

a) Az újonnan alakított vállalatot az állami költségvetésből el kell látni saját forgóeszközökkel (a 392. sz. minisztertanácsi határozat 14. §-a). Ezek az eszközök alkotják az ugyanakkor juttatott állóeszközökkel együtt a vállalat alapszabály szerinti alapját.[2] Ez az alap a vállalat saját alapja, amely a vonatkozó rendelet 3. és 4. §-ban (ld. a 2. lábjegyzetet) meghatározott eseteken kívül csupán a speciális szabályokban meghatározott okokból kifolyólag csökkenthető vagy növelhető (5. §). Amennyiben az alapszabály szerinti alap az éves terv végrehajtásának kezdetekor meghaladja a vállalat szükségleteit, a különbözetet a „vállalat célalapjaira" kell átutalni (6. § 1. bek.); ha viszont ebben az időpontban az állapítható meg, hogy az alapszabály szerinti alap kevesebb mint az éves tervből következő szükségletek, a gazdálkodás után nyert célalapokból egészíti ki ezt az alapot (6. § 2. bek.).

b) A vállalat a gazdálkodás során felhasznált alapokat főleg a gazdasági tevékenységével elért nyereség útján növeli. A gazdálkodás során elért vállalati nyereséget négy részre kell osztani: a vállalati alapba, a vállalatfejlesztési alapba, az egyesülés tartalékalapjába, valamint a költségvetésbe befizetett részre (a Minisztertanács 392. sz. határozatának 1. §-a). A saját forgóeszközökben mutatkozó esetleges hiányokat a vállalatfejlesztési alapból kell fedezni (a Minisztertanács 392. sz. határozata 13. §-ának 2. bekezdése), és amennyiben ilyen lehetőség nincsen, az ilyen hiányt az egyesülés tartalékalapjából lehet fedezni (az említett határozat 27. §-a 3. bekezdésének 1. pontja). Ezenfelül a vállalat a forgóeszközökben mutatkozó hiányokat bankhitel útján is pótolhatja (a fentebb említett 392 sz. határozat 13. §-ának 3. bekezdése). Így tehát nem csupán a vállalati alap létrehozása teszi érdekeltté a vállalatot a tevékenységének eredményében. A költségvetésbe történő befizetések után a vállalat egész nyeresége közvetlenül (a vállalatfejlesztési alap) avagy közvetve (az egyesülési tartalékalap) a vállalatnál marad. Ugyanakkor megszűnik az államnak az a kötelezettsége, hogy ellássa a vállalatot a tervének teljesítéséhez szükséges eszközökkel (a 392. sz. határozat 12. §-ának 3. bekezdése és 15. §-ának 2. bekezdése).

A szóbanlevő szabályok biztosították az egyesülés számára azt a lehetőséget, hogy ellenőrizhesse a vállalat rendelkezésére álló forgóeszközök helyzetét; amennyiben ugyanis az év folyamán ezekből az eszközökből többlet mutatkozik, az egyesülés „zárolhatja" azokat egy pontosan megállapított időtartamra, legfeljebb azonban az év végéig (a 392. sz. határozat 16. §-a). A zárolás problémájához még vissza fogunk térni.

2. A vállalati tevékenység pénzellátásra vonatkozóan fentebb megtárgyalt elvek kizárólag a vállalati termelési tevékenységére vonatkoznak. Mind a beruházási, mindpedig a javítási tevékenység pénzellátása más elvek szerint történik.

Az állam által elrendelt beruházások, azaz a tervmutatószámok által felölelt beruházások pénzellátási forrása a költségvetési dotáció; az ilyen beruházások pénzellátásának ez a kizárólagos forrása (a 392. sz. határozat 17. §-a). Amennyiben túllépik a beruházás költségelőirányzati értékét, ez a túllépés a vállalat beruházási-javítási alapját terheli, amely annak saját alapja; ezzel szemben az elért megtakarítások ugyanennek az alapnak a növelését szolgálják (a 392. sz. határozat 23. §-ának 2. bekezdése). Ilyen módon gondoskodik a törvényhozó arról, hogy érdekeltté tegye a vállalatokat a központi beruházások végrehajtásánál megtakarítások elérésében.

A központi beruházásokon kívül a vállalat saját elhatározása alapján is eszközölhet beruházásokat. Az ilyen beruházások pénzellátása a vállalat beruházási-javítási alapjából és bankhitelekből történik (a 392. sz. határozat 19. és 22. §-a).

A vállalat beruházási-javítási alapjai kialakításának forrása az amortizáció: e kérdés bizonyos vonatkozásban magyarázatra szorul.

A kötelező szabályok szerint kiszámított amortizációs leírás két részre oszlik: a központi számlára befizetendő részre, valamint a vállalatnál maradó olyan részre, amely növeli a válla-

[2] L. Az állami vállalatok alapszabály szerinti megalakítása elveiről szóló 1958. december 11-i pénzügyminiszteri rendeletet. (Monitor Polski, 98. szám, 538. tétel).

lat beruházási-javítási alapját (a 392. sz. határozat 20. §-a). Ebből az alapból fedezik a vállalat által eszközölt decentralizált beruházásokat és végrehajtott javításokat. Előfordulhat azonban, hogy a vállalat nem tudja felhasználni a rendelkezésre álló beruházási-javítási alapot; ez a jelenség újonnan épített erős vállalatoknál fordul gyakran elő. Ilyen helyzetben az egyesülés zárolhatja az ezen az alapon levő felesleges eszközöket és azokat a bank útján más vállalathoz juttatja olyan formában, hogy a bank e vállalat számára decentralizált beruházásokra vagy főjavításokra hitelt nyújthat „a zárolt összegek alapján" (a 392. sz. határozat 23. §-ának 1. bekezdése).

3. A pénzellátási rendszer fentebb jellemzett elvei a kulcsvállalatokra vonatkoznak. A népi tanácsoknak alárendelt vállalatok pénzellátási rendszere ezektől az elvektől bizonyos eltéréseket mutat. E különbségeket a Minisztertanács által a helyiipari vállalatokra vonatkozóan az árkülönbözet kiegyenlítése, a jövedelemelosztás, valamint a forgóeszközök pénzellátása elvei tárgyában 1959. január 16-án 36. szám alatt kiadott határozat (Monitor Polski, 15. szám 61. tétel), valamint az állami vállalatok 1959. évi beruházásai és főjavításai pénzellátásának forrásairól és elveiről szóló 1959. január 28-i pénzügyminiszteri rendelet (Monitor Polski, 16. szám, 67. tétel) megfelelő fejezetei konkretizálják. A jelentkező különbségek megvilágítása túlságosan felduzzasztaná a jelen cikk kereteit, és ezért lemondok e probléma megtárgyalásáról (ld. alább a VII. részt).

4. Szeretnék egynéhány gondolatot kifejteni a jog szempontjából felmerülő azokról a következményekről, amelyek a pénzügyi rendszer módosításából folynak. Rá kívánok mutatni arra, hogy ezek a változások egyszerű következményei a tervezési módszerekben bevezetett változásoknak. Minthogy a tervezési módszerekben végrehajtott változások nem végleges jellegűek, nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a pénzügyi rendszer változásai végleges jellegűek. Az alább kifejtett jogi következményeket a magam részéről inkább meghatározott irányzat kifejezésének tekinteném:

a) A vállalat és az egyesülés saját eszközeit illetően új felfogás körvonalai rajzolódnak ki (erről ld. alább az V. részben).

b) A központi beruházás intézményének világos körvonalazása, az ilyen beruházás alapjainak és pénzellátási módjának meghatározása, valamint az állami megbízás (iránytmutató mutatószám) alapján végrehajtott beruházásért a vállalat által viselt felelősség határainak megállapítása.

c) A központi beruházás világos elválasztása a decentralizált beruházástól.

d) A decentralizált beruházás intézménye közelebb kerül a főjavításhoz; az e téren végrehajtott munkák tartalmában mutatkozó különbségek azonban a továbbiak folyamán is fennmaradnak; más a decentralizált beruházás tartalma, és ismét más a főjavítás tartalma. Ezzel szemben elmosódnak e munkálatok tervezési és pénzellátási módszerében, a költségek fedezésére szolgáló forrásokban és a felelősség elveiben mutatkozó különbségek.

e) Megjelenik a felesleges eszközök „zárolásának" fogalma mind a forgalmi, mindpedig a beruházási eszközöket illetően. Véleményem szerint itt arról van szó, hogy átmenetileg korlátozzák a vállalatnak azt a jogát, hogy felhasználhassa a saját eszközeit. A zárolás jellegét azonban a törvényhozó nem határozta meg kifejezetten.

f) Hitelnyújtás „a zárolt összegek alapján". Az ilyen hitelnél a hitelező a bank és nem a vállalat, amelynél az adott összeget zárolták. (A pénzügyminiszter 1959. január 28-i rendelete 10. §-ának 2. bekezdéséből levont következtetés — Monitor Polski, 16. szám, 67. tétel.)

V. A vállalat saját eszközei

1. A Minisztertanács 392. sz. határozatában új felfogásban jelent meg: „a vállalat saját eszközei" kifejezés. E határozat 13. §-a a vállalat saját forgalmi eszközeiről szól. Az egyesülések pénzügyi rendszerének elveiről szóló 1959. január 9-i pénzügyminiszteri rendelet (Monitor Polski, 8. szám, 33. tétel) 2. §-a kimondja, hogy az egyesülés rendelkezik azzal „a vagyonnal (a saját álló és forgóeszközeivel)", amely az alapszabály szerinti alapból és az igazgatási alapból tevődik össze. A pénzügyminiszter 1959. január 28-i rendelete (Monitor Polski, 16. szám, 67. tétel) a 8. § 1. bekezdésének 1. pontjában a vállalat beruházási-javítási alapját a vállalat saját alapjának nevezi (ld. a 14. és 18. §-ban foglalt hasonló szabályokat is).

A „saját eszközök" kifejezés gyakori megjelenését nehezen lehetne véletlennek tekinteni. Úgy látszik, hogy ez a törvényhozónak azt az akaratát fejezi ki, hogy erősebben összekapcsolja a vállalatot az állam által részére juttatott eszközökkel. A vállalatnak ezáltal tartós alapot kell kapnia a gazdálkodásának tervezéséhez és folytatásához. Az a bizonyosság, hogy a vállalattól az év végén nem veszik el a fel nem használt forgó vagy beruházási eszközöket, lehetővé teszi a könnyelmű kiadások elkerülését ezeknek az eszközöknek a felhasználására vonatkozó jog megszűnését megelőző időpontban. A kiadott rendelkezések hézaga bizonyára az, hogy nem találjuk meg azokban a vállalat saját eszközei jogi helyzetének pontos megfogalmazását. Véleményem szerint e jogi helyzet tartalmára következtetni lehet a pénzügyminiszter által az állami vállalatok alapszabály szerinti alapjának kialakítása tárgyában kiadott 1958. december 18-i rendelet 5. §-ából. E rendelkezés értelme abban áll, hogy az alapszabály szerinti alap csökkenése vagy növelése „a speciális szabályok által meghatározott okokból és esetekben" állhat be.

2. A szóban levő eszközöknek a vállalat sa-

ját eszközeiként való elismerése nem jelenti azt, hogy ezek az eszközök a vállalat tulajdonában vannak. A mi jogrendszerünkben a vállalat, mint egész, az állam tulajdonában van.[3] Ebből következik, hogy állami tulajdont alkotnak azok az egyes vagyonrészek is, amelyek a vállalathoz tartoznak.

Az a tény, hogy az állam bizonyos eszközöknek a vállalat saját eszközeivé nyilvánításával nem mondott le azokról a jogokról, amelyek mint ezeknek az eszközöknek a tulajdonosát megilletik, az ezekre az eszközökre vonatkozó jogi szabályozás jellegének a megvizsgálása útján igazolható. Hiszen az állam éppen azon az alapon szabályozza a vállalat igazgatása alatt álló eszközök felhasználási módját, hogy azok tulajdonosa. Éppen ezért van a vállalat minden egyes saját alapjának az állam által megállapított különálló jogi helyzete. Végül az a tény, hogy a vállalat felszámolása esetén ezek az eszközök visszakerülnek az államhoz, szintén annak bizonyítéka, hogy az állam fenntartotta a maga számára ezeknek az eszközöknek a tulajdonát.

3. Figyelmet érdemel, hogy a vállalat egyik saját alapját illetően a jogi szabályozás különálló; az üzemi lakóházépítési alapra gondolok. Ennek jogi helyzetét az üzemi lakásépítési alapok tárgyában 1958. március 15-én kiadott 60. számú minisztertanácsi határozat állapítja meg (Monitor Polski, 26. szám, 153. tétel). Ennek az alapnak az a rendeltetése, hogy „az üzemi lakóházak építését, valamint a vállalat saját dolgozóinak szövetkezeti vagy egyéni lakás elnyerése, továbbá a lakásviszonyok megjavítása érdekében történő segélyezését szolgálja" (1. §).

Az alapot a vállalat vezetője igazgatja, de az alap felhasználásának módját az üzemi tanács állapítja meg a munkástanáccsal egyetértésben (4. §). A lakóházépítési alap eszközei külön bankszámlán vannak (7. §).

A szóbanlevő határozat rendelkezései nem merítik ki ennek az alapnak a jogi helyzetével kapcsolatos egész problematikát. A kérdés abban áll, vajon az üzemi lakásépítési alap felel-e a vállalat olyan kötelezettségeiért, amelyeket az a termelési és beruházási tevékenysége során vállalt?

Igenlő válasz esetén gyengítenénk az alap tartósságát, ami nem ösztönözné a vállalat kollektíváit az ilyen alap létrehozására. A tartósságot az biztosítaná, ha kimondanánk, hogy az üzemi lakásépítési alap aktíváiból nem lehet fedezni a vállalat olyan kötelezettségeit, amelyek (a lakásépítésen kívüli) beruházási tevékenységből vagy termelési tevékenységből származnak. A szóbanlevő határozat 5. §-ának 1. bekezdésében foglalt szöveg alapul szolgálhat annak elfogadására, hogy ennek az alapnak már megvan az általunk megkívánt privilegizált helyzete.

4. Az ilyen felfogás elfogadásának következményei azonban mélyebbre hatnak, mint ahogyan az első tekintetre látszik. Eddig abból indultunk ki, hogy a vállalat két tevékenységi körének (a termelési és beruházási tevékenységnek) két egymástól független vállalati vagyoni felelősségi kör felel meg; ennek eredményeképpen a beruházási tevékenység pénzellátására előirányzott alapokat nem lehetne felhasználni a termelési tevékenységgel kapcsolatban keletkező kötelezettségek fedezésére, és viszont.

Ezeket az elveket a 392. sz. határozat 17. §-a, valamint az 1959. január 28-i pénzügyminiszteri rendelet 40. §-a alátámasztotta. E téren új kérdés merült fel a decentralizált beruházások pénzellátásával kapcsolatban. A 392. sz. minisztertanácsi határozat 19. §-ában foglalt az az általános megállapítás, hogy ezeknek a beruházásoknak a pénzellátása a beruházási-javítási alap eszközeiből és bankhitelekből történik, nem oldhatja meg az összes nehézségeket.

A lakásépítési alap megkívánt privilegizálása egy harmadik olyan vállalati tevékenységi terület elkülönítéséhez vezetne, amely különálló vagyontömegből lenne finanszírozva. Ez a szociális tevékenység területe lenne. Úgy vélem, hogy ez a megoldás lenne a végső logikai következtetés és ez zárná le azt a problematikát, hogy érdekeltté tegye a vállalat dolgozóit a gazdasági eredményekben és hogy az elért nyereség egy részét a dolgozók lakásszükségleteinek kielégítését célzó beruházásokra irányítsa.

VI. Az állami vállalatok egyesülései

1. Az állami kulcsipar szervezeti struktúrájának megváltoztatása tárgyában 1958. április 18-án kiadott 128. számú minisztertanácsi határozat megállapította az egyesülések alakításának elveit és módját, azok belső szervezetét, valamint a tevékenységük jellegét. Az egyesülések megalakításával párhuzamosan meg kell szüntetni az addig fennálló központi iparigazgatóságokat.

Az egyesüléseket megalakították a népgazdaság egyéb olyan ágazataiban is, amelyek nem tekinthetők kulcsiparnak; így egyesüléseket alakítottak: a) a kereskedelemben — a területi terv által felölelt belkereskedelmi állami vállalatok egyesülései tárgyában 1958. november 8-án 432. szám alatt kiadott minisztertanácsi határozat (Monitor Polski, 1959. 1. szám, 1. tétel); *b)* a helyi iparban — az állami helyi ipar szervezése tárgyában 1958. december 20-án 510. szám alatt kiadott minisztertanácsi határozat (Monitor Polski. 1959. 3. szám, 9. tétel); *c)* az építőanyagiparban — az építőanyagok állami helyi iparának megszervezése tárgyában 1958. december 30-án 533. szám alatt kiadott minisztertanácsi határozat (Monitor Polski, 1959. 3. szám, 13. tétel).

Itt csak a kulcsipar vállalatainak egyesüléseivel fogunk foglalkozni.

[3] L. a Lengyel Népköztársaság Alkotmánya 3. cikkének 3. bekezdését és 8. cikkét.

2. Az egyesülés megalakításának alapja a Minisztertanács határozata; az egyesülés számára megállapított szabályzat határozza meg a belső szervezetét. Az egyesülés jogi személy és a gazdaságos elszámolás elvei alapján működik; a tevékenysége két alapvető feladat köré kell hogy csoportosuljon. Mindenekelőtt az egyesülés juttatja érvényre az általa szervezett vállalatok csoportjában a gazdasági politikát. Az állam által az egyesülés számára megállapított tervfeladatok lebontása a hozzá tartozó vállalatokra az a legfőbb eszköz, amely lehetővé teszi az egyesülés számára e feladat megoldását; ez a lebontás akként történik, hogy megállapítja az egyes vállalatok számára az iránytmutató mutatószámokat; a felosztási tervet véleményeznie kell az egyesülés kollégiumának.[4]

Másrészről az egyesülés képviseli a keretein belül csoportosult vállalatokat az állam irányában. Az egyesülés saját gazdasági tevékenységet is folytathat.

Az egyesülés az igazgató irányítása alatt áll; mellette kollégium működik, amelynek tagjai sorába tartoznak elvileg a hozzátartozó összes vállalatok igazgatói. A kollégium tanácsadó és véleményező szerv. Az egyesülés szabályzata azonban jogot biztosíthat a kollégium számára olyan határozatok meghozatalára, amelyek mind az igazgatót, mindpedig a vállalatok adott csoportját is kötelezik. Az általam ismert egyesülési szabályzatok úgy rendelkeznek, hogy a kollégiumok hozhatnak ilyen határozatokat, megállapítják e határozatok tematikáját; ugyanakkor azt is kimondják, hogy mind az egyesülés igazgatója, mindpedig minden egyes érdekelt vállalat megtámadhatja az olyan határozatot, amely törvénybe ütközik, vagy sérti az egyes vállalatok gazdasági elszámolását. Az idevonatkozó vitákat a miniszter dönti el. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ez a kérdés kapcsolódik ahhoz a különleges döntőbizottsági eljáráshoz, amelyet az ilyen típusú viták tekintetében a munkásönigazgatásról szóló törvény 23. cikke állapít meg.

Az egyesülés az egyes vállalatok által befizetett hozzájárulásokból tartja fenn magát; a hozzájárulások összegét a szakminiszter állapítja meg; ezek a hozzájárulások az egyesülés igazgatási alapjába folynak be; ez az alap saját alap.[5] Úgy látszik, hogy a szóbanlevő alap ilyen jellegéből adódik, hogy az egyesülés által elért megtakarításokat nem kell befizetni a költségvetésbe, hanem azok megmaradnak annak vagyonában.

3. Vita áll fen az egyesülés jellegét illetően; különböző irányzatok harcolnak egymással: egyesek örömmel látnák az egyesülésben a gazdasági igazgatás központját, mások különleges típusú gazdasági szervezetét, ismét mások pedig sui generis vállalatot. Az én véleményem szerint, más és más a helyzet és az egyes egyesülések más és más jellegűek attól függően, hogy a munkájukban milyen természetű tevékenység van túlsúlyban. Az ipari egyesülések, amelyekben erősen kirajzolódik a rendelkezések központosítására irányuló irányzat, a jellegüket illetően különböznek az olyan egyesülésektől, ahol a rendelkezések központosítása jelentéktelen.

Függetlenül attól, milyen álláspontot foglalnak el a vitában annak egyes résztvevői, általában nem fogadják el az egyesülések „vállalati" jellegét. Úgylátszik azonban, hogy az egyesülés legalább is bizonyos vonatkozásban olyan vállalat, amelynek a tevékenysége arra irányul, hogy a benne csoportosult vállalatok számára meghatározott szolgáltatásokat nyújtson és a tevékenységében a gazdaságos elszámolás az érdekelt vállalatok által ellenőrzött abban az irányzatban fog kifejezésre jutni, hogy ezeket a szolgáltatásokat a leggazdaságosabban teljesítse.

Érdemes megemlíteni, hogy a kapitalista gazdálkodásban több olyan vállalati szervezeti forma alakult ki (ring, szindikátus), amely meghatározott visszterhes szolgáltatások útján irányítja a vállalatok egy-egy csoportját. A szövetkezeti mozgalom is kialakított ilyen szervezeti formákat. Itt a Szövetkezeti Központra gondolok, amelynek jogi lényegét a szövetkezetekről szóló 1920 október 29-i törvény 70. cikke határozta meg; e rendelkezés értelmében a Központ olyan szövetkezet volt, amelyet a benne egyesült szövetkezetek alakítottak meg és az a tagszövetkezetek által befizetett hozzájárulásokból tartotta fenn magát, elszámolt a hozzájárulásokkal való gazdálkodás eredményeiről, továbbá hatósági jogkörrel bírt az egyesült szövetkezetek vonatkozásában, minthogy ellenőrzési jogot kapott.

Úgy látszik, hogy az egyesülés jellegének megértése szempontjából felmerülő nehézségek mindenekelőtt abból erednek, hogy az olyan típusú szolgáltatási tevékenységet, amelyet az egyesülésnek kell végeznie, eddig nálunk hivatalok végezték (központi igazgatóságok), és jelenleg nehéz megérteni, hogy ez a tevékenység a gazdasági lényegét tekintve olyan szolgáltatási tevékenység, amelyet visszterhesen lehet nyújtani és amely vállalati tevékenység tárgya lehet.

4. Egynéhány gondolatot szeretnék még kifejteni az egyesülés és a vállalatok benne tömörült csoportja között fennálló viszony jellegét illetően. Véleményem szerint, az egyesülés háromféle minőségben léphet fel:

a) mint hatósági szerv. Az adott szakminiszter az egyesülésre ruházhatja azokat a jogosítványokat, amelyek őt a neki alárendelt vállalatok vonatkozásban megilletik. Az ilyen átruházott jogkörre támaszkodva az egyesülés kötelező utasításokat adhat ki a vállalat számára

[4] L. a 128. számú minisztertanácsi határozat 14. pontjának c. alpontját, és 17. pontját.

[5] L. az 1959. január 9-i pénzügyminiszteri rendelet 2. §-ának 1. bekezdését. (Monitor Polski, 8. szám, 33. tétel).

olyan körben, amilyen körben a miniszter adhatna ki. Világos, hogy az ilyen utasítás nem sértheti azt a jogkört, amelyben a vállalat öntevékenyen működhet (például a saját eszközökkel való gazdálkodást);

b) mint a hozzája tartozó vállalatok meghatalmazottja. Ezt a jogkört az egyesülés szabályzata határozza meg. Itt a leggyakrabban az olyan kérdésekről van szó, amelyek az ellátás, a késztermék forgalombahozatala és az elszámolási árak megállapítása problematikájával kapcsolatosak. A szóban levő körben az egyesülés az adott csoporthoz tartozó vállalatok nevében és terhére is eljár. Az egyesülés által bírt felhatalmazás körén belül eszközölt ténykedések közvetlenül kötelezhetik az egyes vállalatokat;

c) mint a kollégium által hozott határozatok végrehajtója. Az ilyen határozat meghozható az egyes vállalatok akarata ellenére is; ennek ellenére kötelező a vállalat számára és a kollégium határozata alapján eljáró egyesülés cselekményei ugyanolyan következményekkel járhatnak a vállalat számára, mint a meghatalmazottjának cselekményei [ld. b) pontot].

Így tehát az egyesülés és a vállalat közötti viszony annak jogi jellegét tekintve bonyolult; megtaláljuk e viszonyban mind az államigazgatási jogi elemeket, mindpedig a jogi elemeket is, de az olyan elemeket is, amelyeket korporációs elemeknek volnék hajlandó nevezni. Előre lehet látni, hogy a népgazdaság különböző ágazataiban és részlegeiben különböző módon alakulnak az egyesülések és az azokban csoportosult vállalatok közötti viszonyok. Következésképpen különböző erővel jelentkeznek ezekben a viszonyokban az említett elemek. Végső sorban mindez attól függ, hogy — figyelembe véve a termelés jellegét és népgazdasági szempontból betöltött jelentőségét —, mily fokban van központosítva az a gazdasági rendelkezési jogkör, amellyel az egyesülés az adott gazdasági ágban vagy szakterületen rendelkezik.

VII. A népi tanácsok részvétele a népgazdaság tervezésében és igazgatásában

Ezt a részvételt a népi tanácsokról szóló 1958. január 25-i törvény határozta meg (DzU. 5. szám, 16. tétel). E törvény rendelkezései értelmében a népi tanácsok éves és többéves gazdasági terveket (10. cikk), valamint költségvetést (11. cikk) állapítanak meg. A tervnek és költségvetésnek összhangban kell lennie azokkal az irányokkal és feladatokkal, amelyeket a népi tanácsok számára a népgazdasági tervek megállapítanak (10. cikk, 2. bekezdés); a költségvetésben tervbevett kiadásokat saját bevételekből kell fedezni (11. cikk, 2. bekezdés); a központi költségvetésből való dotálás módját a költségvetési jog állapítja meg.

A népi tanács tevékenységi területén e tanácsok befolyást nyertek a központilag igazgatott vállalatokra. Ez mindenekelőtt abban jut kifejezésre, hogy mind a vállalat vagy központilag igazgatott üzem megalakításához, mindpedig azok felszámolásához, szükség van a területileg illetékes vajdasági népi tanács elnökségének hozzájárulására (16. cikk, 1. bekezdés). E vállalatok és üzemek termelésében történő változáshoz is szükség van az említett elnökség hozzájárulására, amennyiben ez a változás lényeges módon kihat a helyi energia- és nyersanyagforrások kihasználására, valamint kihatással bírhat a lakosság foglalkoztatási helyzetére és egészségügyi viszonyaira (16. cikk, 2. bekezdés). E jogosítványoknak mintegy biztosításaképpen a vajdasági népi tanács elnökségét megilleti az a jog, hogy kérheti a területén működő vállalatok és központilag igazgatott üzemek tervmutatószámainak a megküldését, sőt az a jog is, hogy jelentést kérjen e vállalatoktól a negyedévi tervek teljesítéséről (16. cikk, 3. bek.).

Lényeges változások álltak be az olyan iparágak számában, amelyek a népi tanácsok igazgatása alá kerülnek. A kommunális és helyiipari vállalatokon kívül a népi tanácsok elnökségei igazgatása alá helyezték az állami kereskedelmi vállalatokat, az építőipari vállalatokat, a mezőgazdasági vállalatokat, az autó közlekedési vállalatokat, valamint az élelmiszeripar egyes ágazait.

Speciális rendelkezések rendezik a népi tanácsok által igazgatott vállalatok egyesüléseinek szervezetét.[6] Szintén külön van szabályozva a népi tanácsoknak alárendelt vállalatok pénzügyi rendszere.[7]

Ezek a rendelkezések odavezettek, hogy a népi tanácsoknak alárendelt vállalat joghelyzete bizonyos vonatkozásban eltér a központilag igazgatott vállalat joghelyzetétől. Ezek a különbségek azonban a jelen pillanatban nem olyan lényegesek, hogy szükségessé tennék az előzőkben kifejtetettek kiegészítését.

Topinski Jan

[6] L. a következő minisztertanácsi határozatokat: az állami helyiipar szervezéséről szóló 1958. december 20-i 510. számú határozatot. (Monitor Polski. 1959. 3. sz. 9. tétel); a helyi terv által felölelt belkereskedelmi állami vállalatok egyesülései tárgyában kiadott 1958. november 8-i 432. sz. határozatot. (Monitor Polski, 1959. 1. sz. 1. tétel); az építőanyagot termelő helyiipari vállalatok szervezése tárgyában 1958. december 30-án kiadott 538. sz. határozatot. (Monitor Polski, 1959. 3. sz. 13. tétel).

[7] L. az árukülönbségek kiegyenlítésének, a nyereségelosztásnak, valamint a forgóeszközök pénzellátásának elvei tárgyában az állami helyiipari vállalatokat illetően 1959. január 16-án kiadott 36. számú minisztertanácsi határozatot. (Monitor Polski, 1959. 15. szám, 61. tétel).

A részeg állapot büntetőjogi megítélésének fejlődése hazai jogunkban

Az 1878. évi V. tv. az ittas állapotról, a részegségről kifejezetten nem rendelkezett. A részegség büntetőjogi megítélése — a bírói gyakorlat tükrében — különféle álláspontok érvényesülését mutatja, melyeket „Az alkohol okozta bűnözés a külföldi törvényhozás tükrében" című tanulmányunkban részletesen ismertettünk.[1]

A gyakorlat ilyen alakulása természetes folyamat. Ha valamely körülmény jogi megítélése nem egyöntetű, és nem található olyan egységes elv, amely az egyöntetűséget biztosítaná, akkor tételes jogi rendezés hiányában a különböző álláspontoknak, a bírói gyakorlatban kifejezésre kell jutniuk.

Éppen ezért a magyar bírói gyakorlatot két időszakra bonthatjuk: *a)* az 1948. évi XLVIII. tv. 14. §-a meghozatala előtti, és *b)* az ezt követő időszakra.

a) Az első időszakban, az ittas állapotban elkövetett cselekmények megítélése a Btk. 76. §-a alapján történt. E szakasz szerint nem volt beszámítható a cselekmény annak, aki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy akinek elmetehetsége meg volt zavarva, és emiatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt.

A Kbtk. — az 1879. évi XL. tv. 84. §-a — mint arra már utalás történt — a következő rendelkezést tartalmazta: „Aki nyilvános helyen botrányt okozó részeg állapotban jelen meg: pénzbüntetéssel büntetendő."

A két szakasz egymáshoz való viszonyát a bírói gyakorlat egyöntetűen értelmezte.

A Kbtk. 84. §-ával kapcsolatban a gyakorlat különbséget tett aszerint, hogy a részegség teljes beszámíthatatlanságot eredményezett-e vagy sem. Ha a tettes beszámíthatatlansága megállapítást nyert: a Kbtk. 84. §-ában mondották ki bűnösnek — ellenkező esetben a Kbtk. 84. §-a mellett, halmazatban, a megvalósított más (esetleg több) bűncselekményben is bűnösnek mondották ki.

A gyakorlat illusztrálására álljon itt két ítélet:

„Vádlott a laksértés, vagyonrongálás és közcsend elleni kihágás vádja alól a Btk. 76. §-a alapján felmentetvén; botrányt okozó részegség miatt, a Kbtk. 84. §-a alapján ítéltetett el." (Bj. XIII. 327.) —

„A Kbtk. 84. §-ában meghatározott kihágásnak a tényálladéka már a nyilvános helyen botrányt okozó részeg állapotban való megjelenéssel valósul meg; ha azonban a tettes ilyen részeg állapotban (feltéve, hogy az nem fokozódik öntudatlanságig) egyéb bűncselekményt is követ el, emiatt külön bűnvádi felelősséggel tartozik" (K. 3248/1934.).

A Btk. 76. §-ának, tárgykörünkbe vágó értelmezése azonban az idők során változott.

A szöveg ugyan nemigen hagy kétséget afelől, hogy a jogalkotó itt büntethetőséget kizáró okot kodifikált, erre utal a „nem számítható be a cselekmény annak . . ." szövegezés is. A Btk. miniszteri indokolásában a következőket olvashatjuk: „A törvényjavaslat 76. §-a külön megjelöli az esetet, ha a tettes „öntudatlan állapotban" volt. Ezzel az alvajárás, az álomkór, a *részegség* azon foka, mely az embert öntudatától teljesen megfosztja, s hasonló, az öntudatot megszüntető állapotok eléggé meg vannak jelölve, s egyszersmind megkülönböztetve az elmekór eseteitől." — A büntetőtörvénykönyv javaslatának főrendiházi tárgyalásán pedig Csemegi Károly a részegséggel kapcsolatban a következőket mondotta: „Ha az ember nem akart elkövetni valamely tettet, de részegségében a tett mégis létrejött: a tettet éppúgy nem lehet büntetni, mintha villámcsapás vagy állatrúgás okozta volna."[2]

A bírói gyakorlat azonban közelről sem volt ilyen egyértelmű.

Először is bizonytalanság tapasztalható a részegség folytán keletkezett öntudatlan állapot megállapítása körül, másodszor pedig találkozunk olyan bírói állásponttal is, mely a beszámíthatatlanság fennforgása esetén szándékos bűntettért nem büntet, de megállapítja a bűnösséget a gondatlan cselekmény tekintetében.

Így pl. felmentő ítélet született a következő tényállás alapján: a tettes részeg állapotban egy kis fiú által őrzött juhnyáj közé vetődött. A nyáját a város felé kezdte hajtani, a fiút pedig bántalmazta. Az indokolás szerint a tettes cselekményét fényes nappal követte el, oly módon, hogy a siker lehetősége ki volt zárva, ezzel bizonyítékot nyújtott aziránt, hogy cselekménye bűnösségét felismerni képes nem volt (B. T. II. 134.). — Ám az alsóbíróságok felmentő ítéletével ellentétben a fellebbezési bíróság bűnösséget állapított meg szándékos bűntett miatt, és a részegséget csak enyhítő körülményként értékelte ott, ahol a tettes nejét civakodás közben három ízben megszúrta, s ezáltal súlyos testi sértést okozott: mert habár a tanúk szerint részegsége miatt még beszélni sem tudott, az mégsem lehetett teljes, mert híven visszaemlékezett a cselekmény részleteire (B. T. VII. 376.).

Más esetben: a tettes lakodalomban a táncolók közé keveredve a lámpát kezével leverte, emiatt testvérével összeveszett, s ezt agyonlőtte. — Az indokolás rámutat, hogy bár akarata sza-

[1] Jogtudományi Közlöny 1960. évi májusi száma.

[2] L. Anyaggyűjtés. I. 507. old.

bad elhatározását kizáró teljes részegsége bizonyítva lett, mégis gondatlanul járt el azáltal, hogy ismerve a töltött fegyver veszélyes voltát, lerészegedés előtt töltött pisztolyt vett magához, s ennek birtokában a lakodalmas nép között inni és garázdálkodni kezdett (B. T. V. 70.).

A bírói gyakorlat mind általánosabban jutott arra az eredményre, hogy teljes beszámíthatatlanságot nemcsak az elfogyasztott alkohol mennyisége, hanem a tettes egyéb körülményei alapján is, gondos bírói mérlegelés alapján kell megállapítani.

Ez jut kifejezésre a következő bírói döntésben: „... a szeszes italok élvezete nem hat ki mindenkire egyformán, hanem annak az öntudatra gyakorolt hatása viszonylagosan nagyobb vagy kisebb lehet aszerint, hogy milyen testi és idegrendszerbeli állapota van a tettesnek és ennek megfelelően a szeszes ital hatása iránt milyen a fogékonysága és ellenálló ereje" (K. 2049/1937. Bj. XCIX. 56.).

A részegséget a bírói gyakorlat — a tárgyalt időszakban — általában enyhítő körülményként értékelte. „Az ittasság csak feltételezetten és a beszámíthatóság határához közelfekvő magas fokban, indokolhatja a Btk. 92. §-ának az alkalmazását" (BH. T. 276.) — amiből következik, hogy enyhébb fokban: enyhítő körülmény.

Méginkább kiderül ez az állandóan követett irányelv a következő döntésből: „... a nagyfokú alkoholélvezés okozta csökkent akaratelhatározási képességben mérlegelt enyhítő körülménynek a Btk. 92. §-ának alkalmazásáig menő jelentőséget a bíróság nem tulajdoníthat, mert a büntetőtörvény által tiltott cselekmény elkövetésére sodró, vad hajlamokat kiváltó alkohol szertelen élvezését mindenkinek, de különösen annak, aki ezirányú rossz természetével tisztában van — kerülnie kell" (K. 1070/1928. G. XXII. 370.).

Találkozunk olyan döntésekkel is, ahol a bíróság azt indokolja, hogy miért *nem* enyhítő körülmény az ittasság. Pl.: „... az italos állapot, mint enyhítő körülmény nem bír jelentőséggel, mikor a művelt osztályhoz tartozó vádlottnak, nyilvános helyen, ittasan történt megjelenése magában véve is súlyos erkölcsi beszámítás alá esik (K. 7556/1923. Bj. LXXVI. 111. o.) vagy: „nem enyhítő az ittasság, ha az elítélt a leittasodással orvosi tilalmat szeg meg és vét saját és családja érdekei ellen" (K. 3246/1936. Bj. LXXXIX. 23. o.).

Nem egységes az érintett kérdésben a tudomány hazai művelőinek álláspontja sem.

Edvi Illés szerint a részegség, amennyiben az teljes öntudatlanság állapotáig fokozódik — beszámíthatatlanságot eredményez." Ilyen helyzetben az ember szándékos cselekményt egyáltalán nem, tehát akkor sem követhet el, ha magát azért itta le, hogy részegségében a kérdéses cselekményt elkövesse."[3] Edvi Illés tehát még az ún. actio libera in causa esetében is megállapítja a beszámíthatalanságot. E szerző elvileg helyteleníti azt is, ha a részeg állapotban elkövetett cselekményt gondatlan bűntettként értékelik, és csak egy kivételt ismer el: ha a mulasztás által elkövethető gondatlan cselekménynél az éberség és józanság is a kötelesség teljesíthetésének a feltételei közé tartozik. „Ha a tettes hivatása teljesítése közben pl. szándékosan vagy gondatlanul lerészegedett, s kötelességét emiatt mulasztotta el (vasúti őr szolgálat közben leiszsza magát, s ennek folytán a köteles jelzést elmulasztja) gondatlan cselekményéért felel.[3]

Van olyan álláspont is, amely a Btk. törvényes rendezését és az azon alapuló gyakorlatot nem tartja kielégítőnek.

Angyal Pál szerint, a részegségnek a beszámítási képességet kizáró vagy korlátozó hatása „nem vezethet merőben felmentésre, illetve a büntetés enyhítésére, hanem amennyiben többékevésbé közveszélyes alkoholista a bűntettes — különleges elbánásra hív fel".[4]

A részegség — Angyal szerint — külön törvényhozási intézkedést kíván. A Btk. és Kbtk. hatályosulása idején „az alkoholos állapot, ha öntudatlanságig fokozódott, felmentést, ha pedig a szellemi erőket csupán gyengítette, büntetésenyhítést eredményez, holott kétségtelen, hogy a részegség — egyfelől mert közveszélyt rejt magában, másfelől mert elkerülhető — a beszámítási képességet kizáró, vagy korlátozó egyéb okoktól lényegesen eltér." Ezért: a beszámítási képességet kizáró részeg állapotban elkövetett cselekményért az elkövető csak akkor nem volna büntethető, ha őt a részegség előidézésében súlyos hiba nem terheli, gondatlanság miatt azonban ez esetben is felelős, feltéve, hogy a cselekmény gondatlan elkövetés esetén büntetés alá esik. Enyhítő körülményként is csak akkor volna a részegség figyelembe veendő, ha annak előidézésében a cselekvőt súlyos hiba nem terheli. Egyébként az alkoholista bűntettesekkel szemben a büntetést követőleg, esetleg helyett, megfelelő biztonsági intézkedések (kocsmatilalom, alkoholistákat gyógyító intézetbe, dologházba utalás stb.) volnának alkalmazandók.

b) Új helyzetet teremtett az ittasság értékelése területén az új jogi szabályozás. Az 1948. évi XLVIII. tv. 14. §-a — felvéve a BHÖ. 189. pontjaként — sui generis bűncselekményként poenalizálja az ittas állapotban elkövetett bűntettet. A törvény hatályos szövege szerint: „Aki önhibájából eredő ittas vagy kábítószertől bódult állapotban olyan cselekményt követ el, amely a büntető törvények értelmében egy évi börtönnél súlyosabban büntetendő bűntett — ha ez az állapot annak beszámítását kizárja — egy évig terjedhető börtönnel büntetendő."

A törvény indokolása a következőket mond-

[3] Edvi Illés Károly: A Magyar Büntetőtörvénykönyv magyarázata. 310. és köv. old.

[4] Angyal: A magyar büntetőjog tankönyve. 382. és köv. old.

ja: „A bírói gyakorlatban nem vitás, hogy aki szándékosan helyezi magát beszámítást kizáró állapotba avégből, hogy ebben az állapotban bűncselekményt kövessen el, szándékos bűncselekmény címén vonandó felelősségre. Ha azonban a beszámítást kizáró állapotot nem ebből a célból idézte elő, állapota következtében mentesül a felelősség alól.

A fennálló jogi helyzet nyilván nem kielégítő, mert aki felróható okból — habár nem bűncselekmény elkövetésére irányuló célzattal — beszámítást kizáró állapotba helyezi magát és ebben az állapotában súlyosabb természetű bűncselekményt követ el, büntetést érdemel... Nem terjed ki a § rendelkezése arra, aki nem önhibájából, hanem pl. másnak vétkes cselekménye, vagy véletlen következtében ittasodott le... Minthogy a jelen § ún. veszélyeztető bűncselekményt állapít meg, alkalmazásának körét arra az esetre kell korlátozni, amelyben a veszély nagysága a büntetés szükségességét indokolja. A § a büntetésérdemlőség határát bűntett vagy egy évet meghaladó fogházzal büntetendő vétség elkövetésében látja; enyhébb bűncselekménynek ittas állapotban elkövetése tehát nem vonja maga után a §-ban megállapított büntetést.

E határ megvonása azért is szükséges, hogy megfelelően súlyos büntetést lehessen kilátásba helyezni anélkül, hogy az ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűncselekmény súlyosabb következménnyel járjon, mint ugyanannak a cselekménynek beszámítható állapotban elkövetése."

E szabályozás a részeg állapotban elkövetett bűntettek jogi megítélésének a szemléletét alapjában meg kellett hogy változtassa.

Ha a jogrendszerbe olyan büntető tényállást foglalnak, amely beszámíthatatlan részeg állapotban elkövetett cselekményért fenyeget, akkor a részegséget enyhítő körülményként mérlegelni *általában nem* lehet.

A jogi szabályozás folytán tehát a gyakorlatnak éles fordulatot kellett vennie: amíg addig általában enyhítő körülményként értékelte a részegséget, és kivételként állapította meg azokat az eseteket, amikor az nem enyhítő, az új szabályozásból logikusan következett, hogy a részegség csak kivételesen mérlegelhető enyhítő körülményként.

Sajnos: az 1948: XLVIII. tv. 14. §-ához fűzött indokolás — mint láttuk — erre egyáltalán nem tért ki.

A Btá. — a Btk. 76. §-ával szemben — ismeri a korlátozott beszámíthatóságot, de a Btá. indokolása sem tartalmaz külön utalást a részegség folytán előállott elmetebetegségre, illetve öntudatzavarra.

A bírói gyakorlat ebben az időszakban — az ittasságot, a részeg állapotot illetően — a következő megállapításokra jutott:

a) A teljes beszámíthatatlanságot eredményező ittas állapot fenn- vagy fenn nem állásának megállapításánál a bíróságoknak igen körültekintően kell eljárniok: nem építhetnek kizáróan az orvosi véleményre, hanem a büntető eljárásban megállapítható valamennyi körülmény gondos mérlegelésével kell állástfoglalniok. Példák:

„A vádlott által tett kijelentések és a vádlottnak a vádbeli alkalommal tanúsított egész magatartása összefüggő gondolkodásra, logikus agyműködésre vall. Ittassága ellenére egy dallamra szöveget rögtönzött, amelyben a tanács iránti gyűlölete jutott kifejezésre. Azonnal felismerte a csak látásból ismert tanácselnököt... Ebből következik, hogy a vádlottnál az elfogyasztott ital nem okozott öntudatlanságot, vagy akaratnélküliséget... (B. H. 953/III. 8.).

„... kétségtelen, hogy a terhelt a cselekmény elkövetésekor erősen italos állapotban volt, azonban az ittasságnak a foka nem volt olyan mérvű, hogy emiatt cselekményének társadalmi veszélyességét ne ismerte volna fel. A tárgyaláson meghallgatott orvosszakértő véleménye szerint a vádlott ittas állapotban volt ugyan, vallomása alapján azonban meg lehetett állapítani, hogy nem volt beszámíthatatlan... Az elsőfokú bíróság ettől a szakértői véleménytől inkololatlanul eltért. Ez annál inkább téves, mert a tárgyaláson kihallgatott tanúk is olyan vallomást tettek, hogy a terhelt nem volt teljesen ittas. A terhelt logikusan cselekedett, következetesen ugyanazokat a kifejezéseket használta, felismerte a számára ellenszenves plakátot is..." (B. H. 1630. V. 6.).

b) Az ittasság folytán keletkezett öntudatzavar nem szolgálhat alapul a büntetés korlátlan enyhítésére.

„Ha az ittasságot, az enyhítő körülmények közül általában kizárjuk, ennek az elvnek a következetes továbbviteléből folyik az a megállapítás, hogy — ha az elkövetőt cselekménye társadalmi veszélyességének a felismerésében az ittasság folytán keletkezett öntudatzavar korlátozta — ez a körülmény a büntetésnek a Btá. 10. § (3) bekezdésében meghatározott korlátlan enyhítése alapjául nem szolgálhat" (B. B. Elvi. tan. 12340/1950.).

c) Az ittasságot rendszerint nem lehet enyhítő körülményként figyelembe venni.

„A korábbi ítélkezési gyakorlat az ittas állapotban elkövetett cselekményekkel szemben bizonyos fokú elnézést, megértést mutatott. A büntetés kiszabásánál az ittasságot általában enyhítő körülményként értékelték. Az ilyen ítélkezés azonban nem felel meg azoknak az alapelveknek és céloknak, amelyeknek a szocialista állam bíráskodásában érvényesülni kell... Az alkoholnak azt a tulajdonságát, hogy bizonyos mértéken túl való fogyasztása csökkenti a felelősségtudatot, ítélőképességet, éberséget — mindenki ismeri. Mindenkinek számolnia kell tehát azzal, hogy az alkoholnak bizonyos mértékén túl való fogyasztása ilyen állapotot idéz elő, vagy idézhet nála elő. Aki ennek ellenére... előidézi

magánál az ilyen csökkent értékű (ittas) állapotot, bűncselekmény elkövetése esetén a felelősséget az ittasságra hivatkozással el nem hárithatja . . ." (előbbi elvi döntés).

d) Az ittasság súlyosbító körülmény, „amikor a fegyelem, az éberség, az elkövetőnek hivatásánál, vagy foglalkozásánál fogva fokozott kötelessége — mert: az ittasságnak az enyhítő körülményeknek és a korlátlan enyhítés köréből való kirekesztése a kérdés megoldására önmagában nem elegendő. További és még fokozottabb védelmet kell biztosítani azokkal szemben, akik hivatásuknál, foglalkozásuknál fogva fokozottabb figyelmet, körültekintést, éberséget kötelesek kifejteni és ittas állapotban bűncselekményt követnek el" (fenti elvi döntés).

A teljesség kedvéért arra kell még rámutatni, hogy a bírói gyakorlatra nem volt kihatással, hogy az 1879 : XL tv. 84. §-a — az 1955. évi 17. sz. tvr. 1. §-ához képest — szabálysértés lett.

„Az alkohol okozta bűnözés a külföldi törvényhozás tükrében" c. már felhívott tanulmányunkban foglalkoztunk azokkal az érvekkel, amelyek az ittas állapotban elkövetett bűntettel szemben felhozhatók. A következőkben néhány ítélet szembeállításával kívánjuk bizonyítani, hogy a jogi rendezésben megnyilvánuló elvi hibák milyen következetlenségekhez vezetnek a bírói gyakorlatban.

a) A BHÖ. 189. pontjában felvett jogszabályban meghatározott ittas (bódult) állapotban elkövetett bűntett megállapítását — az egyéb feltételek fennállása esetén — nem zárja ki az a körülmény, hogy az alapcselekmény célzatos. A BHÖ. 189. pontjában felvett jogszabály szerinti bűntett sui generis bűncselekmény, amelynél a tényállás szubjektív oldalán egyedül az vizsgálandó, hogy az elkövető önhibájából került-e a beszámítást kizáró ittas (bódult) állapotba. Az elkövetőnek ez a vétkes magatartása és valamely egy évi börtönnél súlyosabb börtönbüntetés alá eső bűncselekmény tárgyi elemeinek a megvalósítása szolgál alapul e bűncselekményben való bűnösség megállapítására. Éppen ezért a bűnösség megállapítására nem lehet befolyással az alanyi oldalra tartozó az a körülmény, hogy az alapcselekmény gondatlanul, szándékosan, vagy speciális szándékkal — célzatosan — valósítható-e meg (L. B. Bünt. Koll. 177. B. H.).

b) „. . . ha ittas állapotban elkövetett bűncselekmény esetén az alapcselekmény 1 évet meghaladó börtönnel büntetendő, de magánindítványra üldözendő és az nincs előterjesztve: a büntető eljárást, tárgyalás kitűzése nélkül meg kell szüntetni . . ." (L. B. Bünt. Koll. 7/1954.). Ez annál inkább kifogásolható, mert az a cselekmény, ami miatt büntetünk — amelyet, az előbb idézett határozatból kitűnően, a Legfelsőbb Bíróság is sui generis bűntettnek tekint — közvádas, és nincs olyan törvényi rendelkezés, amely e cselekmény üldözhetőségét — a tényállásban szereplő 1 évvel fenyegetett bűntett elkövetésén kívül — bármilyen egyéb feltételhez kötné.

c) Aligha támadható a Legfelsőbb Bíróság azon álláspontja, hogy nem állapít meg halmazatot abban az esetben „. . . ha valaki ittas állapotban, ugyanazon alkalommal több, egy éven felüli börtön alá eső bűncselekményt követ el . . . mert . . . a terhelt megbüntetésének alapja, a bűntett alanyi oldalán, hogy önhibájából került öntudatlan és így veszélyes állapotba" (L. B. Bünt. Koll. 7/1955—2.). Következetlenség azonban, hogy egy másik döntésében a Legfelsőbb Bíróság mégis visszanyúl az alapcselekményre, kimondván, hogy „. . . az ittas állapotban elkövetett bűntett tárgyában annak a bíróságnak van hatásköre, amelynek a hatáskörébe az a bűntett tartozik, amelynek a beszámítását az ittas állapot kizárja" (L. B. Bünt. Koll. 45. szám. B. H. III—4.).

*

Befejezésül röviden összefoglaljuk azokat a *tanulságokat,* amelyeket a kodifikáció során hasznosíthatóknak vélünk:

1. Új büntető kódexek alkotása során nem fogadható el olyan megoldás, mely a kódex elvi egységét megbontja. Akár úgy, hogy az Általános Részben diszkriminációs szabály zárja ki a beszámíthatatlan állapot figyelembevételét, ha az alkoholos eredetű, akár úgy, hogy a Különös Részben a mai ittas állapotban elkövetett bűntettnek (BHÖ. 189. pont) megfelelő tényállást helyeznek el. Az új kódex nehezebben viseli el az elvi következetlenséget, mint a novelláris törvényalkotás, melynél a praktícista megoldás — ha nem is kívánatos — időszerű probléma sürgős megoldásánál olykor nehezen kerülhető el.

2. Bírói gyakorlatunk elemzése alapján megalapozottan várható el, hogy bíráink reálisan állapítják meg az alkoholos eredetű teljes beszámíthatatlanságot anélkül, hogy az ítélkezési túlzásoktól való félelem diszkriminációs szabály megalkotására kényszerítene bennünket.

A szovjet pszichiátria álláspontjának ismeretében láthatjuk, hogy a mi jogunk és a szovjet jog közötti eltérés nem pusztán dogmatikai jellegű, hanem arról van szó, hogy a részeg állapot értékelésénél a szovjet álláspont modernebb és józanabb a miénknél. Nálunk a közvélemény az iránt érdeklődik, vajon „részeg volt-e" a vádlott, és igenlő esetben beszámíthatatlannak tartja. A szovjet pszichiátria viszont éppen azt tanítja, hogy a részeg ember rendszerint beszámítható, jóllehet viselkedése eltér attól, melyet józan állapotban szokott tanúsítani, a vele történteket kijózanodás után többé-kevésbé elfelejti stb. A valóság az, hogy ilyenkor az értelmi és erkölcsi gátlások lazák, de — a végeredményt tekintve — ez a helyzet nem különbözik attól, amikor az említett gátlásokat valami más ok lazítja fel, pl. felbujtói ráhatás, az elkövetési tárgy utáni erős vágyódás, a tömeges elkövetés példájának sodró hatása stb. Ez utóbbi esetekben fel sem vetődik olyan gondolat, hogy a tettest beszámíthatatlannak kell tekinteni és büntetlenül kell hagyni.

E pszichiátriai eredmények ismeretében a bíróság — a bűnösség elvének a törvényhozási áttörése nélkül is — mind nagyobb biztonsággal és meggyőző erővel fogja büntetni a nem teljesen beszámíthatatlan alkoholista bűnözőket. Tudni fogja ui., hogy midőn az alkohol fellazítja az értelmi és erkölcsi gátlásokat, ezzel a mögülük feltörő bűnös, antiszociális hajlamok leleplezőjének (detektorának) a szerepét játssza.

E hatást nem csak az alkohol képes kifejteni. Ugyanilyen következményekkel járhat a felbujtás, uszítás vagy a büntetlenség reménye is; minderről elég tapasztalatot szereztünk a közel múltban. Akik megszállt terület lakosságával szemben követtek el jogtiprásokat, akik a hitlerfasizmus uszályába kerültek, akikből az ellenforradalmi lázítás tüntette el a gátlásokat stb., lényegileg ugyanúgy mutatták meg bűnöző énjüket. Vajon mindezeket a bűnözőket fel kellett volna menteni vagy csak jelképesen kellett volna büntetni azért, mert gátlásaiktól megszabadulva élték ki társadalomellenes hajlamaikat? Nem. A veszedelmes egyén, ha veszélyessége bűnös tevékenységben nyilvánul, olyan jelenség, aki ellen a társadalomnak védekeznie kell. Ha eszétől nem volt megfosztva, akkor büntetéssel, ha meg volt fosztva, akkor más módon.

Manapság az alkoholfogyasztás most vázolt veszélyeit mindenki ismeri, a tanyai ember is, a gyermek is. Mire pedig valaki a felnőttkort eléri, már rendszerint személyes tapasztalatból tudja, hogyan hat reá a szeszes ital. E tény teljesértékű morális alapot ad a nyilvános részegség üldözésére. Tehát:

3. A vétkes, nyilvános lerészegedést kell a törvényhozónak szankcionálnia, de nem az ittas bűntett pótszereként, tehát „alapesetben" igen mérsékelten. Szigorúbb kezelés indokolt az olyan egyénnel szemben, aki saját tapasztalatából tudja, hogy ittas állapotban rendbontásra hajlamos. Az alapeset szabálysértési úton is megoldható.

Lehetséges, bár elvileg sokkal kevésbé tiszta, a gyakorlat képviselői részéről felvetett az a megoldás is, mely a lerészegedést csak akkor bünteti, ha az illetőnek beszámíthatatlan állapotban mutatkozó veszélyességét súlyosabb bűntetti tényállás formaszerű megvalósítása bizonyítja, az ennél enyhébb eseteket szabálysértési útra engedi. Ilyen bűntetti tényállás megvalósulása esetén a bíró a formaszerűen megvalósított („alap-")bűntettet a büntetés kiszabásánál nem veheti figyelembe, a büntetés a leittasodás bűnösségének a fokához kell hogy igazodjék.

4. A beszámítást ki nem záró részegségben elkövetett bűntettek büntetés-kiszabási gyakorlata helyesen alakult ki. Ez a helyes irányzat a BHÖ. 189. pontjától természetszerűleg független volt, tehát e szabálynak az új btk.-ból kihagyása esetén is zavartalanul érvényesülni fog. A tiszta, elvi alapon nyugvó jogszabály a bírótól főként a szakértői vélemény kritikus kezelése terén követel önállóságot. Ha a szakértő beszámítást kizáró, teljes részegséget véleményez, de a bíró a bizonyítási anyagból úgy látja, hogy a terhelt nem volt egészen képtelen cselekvése társadalomveszélyességét felismerni, vagy ennek megfelelően cselekedni, úgy a véleményt nem fogadja el. A jövőben a korlátozott beszámíthatóság kategóriája és az ezzel járó nagyob büntetéskiszabási szabadság teljesértékű biztonsági szelepül szolgálhat minden igazságtalanság ellen.

5. A nyilvános „teljes" részegség puszta ténye, ha ahhoz rendzavarás nem járul, megérdemli a szabálysértési üldözést, összekötve ezt a kijózanító szobába kíséréssel, nyilvántartásba vétellel és — ismétlődés esetén — kényszer elvonókúrával. Ez utóbbiak vonatkozásában magának az iszákosnak az érdeke dominál: meg kell óvnunk a nyilvános helyen tartózkodó részeget az őt fenyegető veszélyektől és meg kell előznünk egészsége és munkaképessége leromlását.

6. A prevenció érdekében széles körben kell a nem-büntetőjogi eszközöket egyébként is alkalmazni, illetőleg ezeket szabálysértési vagy akár büntetőjogi eszközökkel is kombinálni. A külföldön (különösen Franciaországban) alkalmazott módszereket, a hazai életviszonyokra és jogrendszerünk egységére ügyelve, meg kell e célból vizsgálni.

Tanulmányunkat azzal zárjuk, hogy nem szabad a bűnösségi elvet feladni, vagy az objektív felelősséget kerülő úton beengedni a büntetőjogba. Szakítani kell a részegség túlértékelésének a „hagyományával", mert a részeg emberek túlnyomó része beszámítható. A beszámítást kizáró részeg állapotban bűntetti tényállást megvalósítókat pedig azon az alapon kell büntetéssel fenyegetni, hogy mindenki tartózkodni köteles attól, hogy önmagát közveszélyes állapotba hozza.

Halász Sándor és Székely János

SZEMLE

„Alapos" válóok — a Román Népköztársaság Legfelső Bíróságának állásfoglalása tükrében

A merev-kauzisztikus és elvi-rugalmas törvényszerkesztés a házassági válóokok törvényhozási szabályozása terén gyakran váltakozott egymással a jogtörténelem folyamán.[1]

I. Az újabbkori burzsoa civiljogi törvénykönyvek, házassági törvények valamennyien a merev-kazuisztikus szabályozási módot alkalmazták e kérdés szabályozása rendjén.[2] Csakis a törvényben taxative felsorolt tényállástípusok valamelyikének fennforgása esetében adtak helyet az elválásnak. E kódexek többsége e tényálladék-típusok közös alapvonásaként a vétkességet írja elő. Legalább is az egyik fél (az alperes) „vétkes" magatartását kívánja meg ahhoz, hogy a házasság felbontható legyen.[3]

Hogyan reagál a gyakorlati élet erre a *természetellenes* jogi rendezésre?

Úgy, ahogyan a természet reagálni szokott, ha megpróbálják kiküszöbölni. „Naturam expellas furca, tamen usque recurret", mondotta Horatius (Epist. I. 10. 24.).

Sőt, a *francia* joggyakorlat útján a természet valósággal „vágtában" jött vissza, híven az idézett szállóige francia verziójához: „Chassez la nature, elle revient en galoppe". *Ripert* tudósítása[4] szerint *kezdettől* fogva megtalálta a judikatúra azt az archimedesi pontot, amelyre támaszkodva a determinált válóokok rendszerét („principe du divorce pour causes déterminées") sarkából kidöntse és a törvényszerkesztők által nagy gonddal megszerkesztett kazuisztikát sutba dobva, a clausula generalis-t természetes jogaiba visszahelyezze. Ez az archimedesi pont a „Causes déterminées" harmadik kategóriájának egyik alfaja volt, ti. az „injures graves" (súlyos sértések) kifejezéssel megjelölt tényálladék-típus. Az „injure" fogalmat már *ab ovo*, önkényesen, a római jogi tágabb értelemben vett *in iuria* fogalmával azonosította („omne quod non iure fit"), még pedig az elképzelhető legkiterjesztőbb értelmezéssel.[5] Így aztán injuriának minősült a legenyhébb házastársi figyelmetlenség is; sőt még olyan magatartás is, amelyet a törvényszerkesztő bizottság *kifejezetten* zárt ki a taxative determinált válóokok fogalmi köréből. A „bontásbarát" bíróságok túltették magukat „a törvényhozó szándékán". Így volt ez még az alperes komoly védekezése esetében is. Annál inkább a vétkes fél „beismerése" esetében, mikor ugyanis az egész válóper üres formasággá degradálódott. Elég volt — persze előzetes kölcsönös megállapodás alapján — egy szemrehányó levél felmutatása és a házasság máris fel volt bontva az „abszolut" válóok címén.

Mindezt csupán a merev kazuisztikus megoldási mód csődjének illusztrálására hozzuk föl. Tárgyunk körén kívül esik e szabados joggyakorlat *erkölcsi* következményeire kiterjeszkedni, amelyek a közismert társadalmi megmozdulásra bírták a francia közvéleményt a válások katasztrófális elszaporodásának megakadályozása céljából.[6]

Analóg helyzetet tüntetett fel a tőkés — földesúri Románia joggyakorlata is, a Code Napoleon eredeti szövegét recipiáló Cod Civil e kérdésre vonatkozó rendelkezéseinek alkalmazása rendjén. A francia „jurisprudenze" által lényegesen befolyásolt román judikatúra ugyancsak a „súlyos sértés" kategóriáját vette igénybe, ami aztán korlátlan lehetőséget nyújtott a házasság felbontására.

A *magyarországi* helyzetre nézve elég legyen *Klinger* András nemrégiben közzétett érdekes és tanulságos adataira hivatkozni.[7] Ezek szerint a Horthy-éra negyedszázados uralma folyamán bírói döntés alá került válóperek 99%-ában csupán a H. T. 77. § és 80. § a) pontjában felsorolt determinált válóoktípusok szerepelnek a felbontás alapjául. A 77. § az esetek *80%-ában*, a 80. § az esetek 19%-ában, már ti. ami az ítéletek *formai* indokolását illeti.

Ami ugyanis a dolog *lényegét* illeti, a 77. § alapján kimondott válásokra nézve kimutatja a szerző, hogy ezek túlnyomó részben *kölcsönös megegyezésen* alapultak oly módon, hogy az előzetes megállapodás értelmében az alperes készségesen „szolgáltatta" az ún. „hűtlen elhagyás" vétkét, mint társadalmilag legkevésbé „kompromitáló' válóokot. Hogy ez a jelenség mennyire széles körökben volt elterjedve, ezt jellemzően illusztrálja *Szászy-Schwarz Gusztáv* szellemes ötlete, amely az említett gyakorlatot a színleges per Magyarországon kultivált tipikus megnyilvánulásaként említi már a századforduló idejében![8]

Köztudomású, hogy ezen az úton milyen „rekord-teljesítmények" voltak elérhetők a per gyors lebonyolítása terén (a kereset benyújtásától számított két héten belül jogerős ítélet).

Tetézi e jogalkalmazás antiszociális jellegét az a körülmény, hogy maga ez az *in fraudem legis* becsempészett megegyezés is szünetelésen alapult, tehát kétszeres törvénykijátszással állunk szemben. *Beck* Salamon jeles tanulmánya rámutat arra, hogy e „megegyezések" során az esetek igen nagy számában a gazdaságilag gyengébb félre (rendszerint a feleségre) ráoktrojált bontásról van szó. „A. H. T. idejében" — úgymond — „rendkívül sok bontás ke-

[1] Glasson: Le mariage civil et le divorce dans l'antiquité et dans les principales legislations de l'Europe (2. kiad. 1880, passim).

[2] *Magyar* házassági törvény (H. T.= 1894. évi XXXI. tv. 76—80. §§ *Osztrák* ptk. 119. §, *Német* ptk. (B. G. B.) 1564—1585. §§., *Svájci* ptk. (ZGB) 141. §. — A *francia* ptk. (Code Napoleon) vonatkozó szakaszait (229—232 art.) a restauráció reakciós törvényhozása hatályon kívül helyezte, kimondta újból a házasság felbonthatatlanságát. (1816, május 8-iki törvény). Ez utóbbi jogállapot 68 éven át volt érvényben, amíg az 1884. júl. 19-iki törv. a Code Napoleon szabályozását vissza nem állította, azzal a módosítással, hogy a kölcsönös megegyezésen alapuló elválást lehetővé tevő 203. art. kimaradt. Az 1865-iki *román* ptk. (Cod civil) 211—213 és 215. szakaszai a Code Napoleon *eredeti* szövegét recipiálták. — Bibliogr.: Gaillard: Les causes de divorce an legislation Comparé (1892), Ripert—Planiol: Traité pratique de droit civil francias, II. köt. (1926) 403. old. (részben pontatlan adatokkal; így pl. a 404. old.: „Magyarországon az elválás csak a nem katolikusoknak van megengedve" (!) A román jogra nézve Rosetti—Balanescu: A román magánjog vázlata (magyar verzió, Bukarest 1847.) 156—164. old.

[3] A német BGB és a svájci ZGB a gyógyíthatatlan elmebetegséget is elismeri válóoknak.

[4] Ripert — Planiol, im. III. 413. old.

[5] Paulus, liber singularis de iniurits (Coll. 2, 5, 1.), Ulpianus (D. 4. 7. 10. 1.)

[6] Ld. erre nézve Durkheim: Revue Bleue (1906) 552. old., Bureau: L'indiscipline des moeurs (1920)

[7] „A válás" c. kiadványban (Budapest 1957.) 56 és köv. old.

[8] Szászy—Schwarz: Parerga (Budapest, 1909.)

letkezett a férj egyoldalú és a nő gazdasági függését felhasználó válási szándéka következtében". További színlelés, hogy „legtöbbször formailag a feleség adta be a válókeresetet; holott a férj akart válni."[9]

Az esetek fennmaradt 19%-ában — *Klinger* kimutatása szerint — a joggyakorlat a törvény egyetlen clausula generális-át, a 80. § a) pontját használta fel, mintegy ultimum refugium-ként a determinált válóokok rendszerének merevségével szemben. A többi „determinált" válóok alig jutott szerephez!

Íme, e szabályozási mód gyarlósága és tökéletlensége, valamint erkölcstelen és képmutató szerepe a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok adottságai közepette.

II. Mi lett volna a helyzet, ha a burzsoá törvényhozás — elvetve a merev-kazuisztikus módszert — ugyancsak az „alapos ok" clausula generálisá-val oldotta volna meg a válóokok problémáját?

Megoldása bizonyára őszintébb és reálisabb lett volna. Ámde (a tőkés-földesúri társadalmi-gazdasági rend feltételei között) csak nagyon is *korlátolt* javulást hozhatott volna mind elméleti, mind gyakorlati síkon.

Arra nézve, hogy e tekintetben *elméleti* téren mily nagyfokú tájékozatlanság uralkodott még az ún. „legilletékesebb körökben" is, jellemző kis történetet olvashatunk *Grosschmid* Béninek a H. T. törvényelőkészítési munkálatait ismertető könyvében.[10] A törvényjavaslatban ismételten előfordult az „alapos ok" fogalma, így pl. a jogegyesség felbontásával kapcsolatban (H. T. 3. §), vagy mint megtámadási jogcím, fenyegetés esetén, (H. T. 53. §). Ez a fogalom a minisztertanácsi megvitatás során szemet szúrt az egyik kormánytagnak.

— Mi az az alapos ok? Kérdezte. Miért nincs ez magában a törvényben tüzetesen meghatározva?

A szakminiszter (Szilágyi Dezső) sarokba volt szorítva. Nem tudott érdemi választ adni. Gorombasággal vágta ki magát:

— Tetszik parancsolni, hogy az igazságügyminisztérium könyvtárának egyes állványait könyvestül idehozzam a tanácsba, amely könyvek mind erről szólnak? — torkolta le a „tapintatlan" kíváncsiskodót.

„Nem, ezt nem parancsolta senki, ő maga (ti. Szilágyi) sem, hogy elolvassa" mondja *Grosschmid*, oda konkludálva, hogy „ez a felelet a magyar embernek a nemtudással virtuskodó vénájából önként érthető."[11]

A burzsoá magánjog kiemelkedő művelője méltán figurázta ki a szakminiszter elméleti tájékozatlanságát, mert hiszen a válasz egyszerű lett volna: az elasztikus értelmű fogalom beillesztése a jogszabály szövegébe, azt jelentette, hogy a törvényhozó nem rögzíti meg mereven a fogalom értelmét, hanem annak értelmezését a bíróra bízza (ehhez nem kellett volna egy egész könyvtárat áttanulmányozni). A burzsoá jogelméletben uralkodó álláspont szerint ez a bírói szabadság „korlátlanul szuverén" volt, ezért nevezték akkoriban a törvényszerkesztési technika e centrális kérdését karakterisztikus módon „a törvényhez kötöttség és a bírói szabadság" problémájának.[12]

Az elméleti tájékozatlanság — természetesen — nem akadályozta meg azt, hogy a joggyakorlat, „naturalista"-módon, ne haladjon a maga útján, még ha (Moliére Monsieur Jourdainjéhez hasonlóan) nem is tudta, hogy a jogdoktorina milyen terminus technicus-sal jelöli meg ezt az ő magatartását. Így hát — mind a jegyesség felbontása, mind a fenyegetés címén való megtámadás kérdésében — kialakult valamelyes elvi álláspont a Curia joggyakorlatában az akkori uralkodó társadalmi osztály kebelében domináló erkölcsi és szociális életfelfogás szellemében, mint amely szemlélet természetszerűen determinálta a bíróságnak a normatív jogforrás által meg nem kötött szabad ítélkezését.

Nyilvánvalóan ugyanez lett volna a sorsa az „alapos" fogalmának a válóokot meghatározó minőségében is. A bírói gyakorlat a tőkésföldesúri erkölcsök, társadalmi koncepciók és gazdasági adottságok hatása alatt alakult volna ki, ugyanabban a szellemben, mint amely a determinált válóokokat taxative felsoroló H. T. idevágó rendelkezéseinek alkalmazása rendjén érvényre jutott. Természetesen azzal a különbséggel, hogy a clausula generalis nyújtotta szabadság révén *egyenes úton* érhette volna el ugyanazt az eredményt, amit a H. T. 77. és 80. §-ainak formai alkalmazásával *kerülő* úton ért el (szemet húnyva a felek törvénykijátszó praktikái fölött).

III. Az előrebocsátottak után fokozott mértékben domborodik ki a *szocialista típusú* jogrend és jogelmélet fölénye kérdésünk szabályozása és elbírálása tekintetében.

Ellentétben a burzsoá doktrinális szemlélettel, amely a bírónak *korlátlan* (semmi felsőbb fórum által nem ellenőrzött) *értelmezési szabadságot* ad, a szocialista jogelmélet a bírót bizonyos korlátokhoz köti, amikor ugyanis utal arra, hogy az elasztikus kifejezés értelmezése céljából *honnan* vegye az irányadó direktívát. A szocialista jogdoktrina szeirnt az elasztikus fogalom (kérdésünkben: az „alapos válóok") olyan keretet jelent, amelyet a bírónak a *szocialista erkölcs* normáiból kell kitöltenie. *Az* a válóok „komoly", „alapos", „igazságos", amelynek következtében a válóperben szereplő házasság fenntartása *lehetetlenné* vált arra, hogy megfelelhessen ama követelményeknek, amelyeket a *szocialista erkölcs* a házasélet bensősége és a gyermekek érdekeinek megóvása céljából előír.[13]

Ez az álláspont korántsem elméleti spekuláció! Valamennyi szocialista típusú állam alapvető törvényeiben ki van mondva az a fundamentális jelentőségű vezérelv, amely szerint mind a jogszabályok értelmezése, mind a jogosultságok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése a szocialista együttélés követelményeinek meg-

[9] „A válás" c. kiadványban, 152. és köv. old., vö. ugyanott (168. és köv. old.) Simor Antal tanulságos adataival.

[10] Grosschmid Béni: A házassági törvény (Budapest 1909.) I. köt, 241. old.

[11] Grosschmid, im. 242. old.

[12] Ld. (sok más helyett) Zitelmann: Törvényhez kötöttség és bírói szabadság (Magyar Jogász Egylet Értekezése új folyam XXXIV. köt. 272. f.)

[13] Vö. Fekete György: A házasságkötés és elválás. Jogi Kiskönyvtár, 12. füz. (Bukarest, 1958.) 121. és köv. old. A szocialista erkölcs és jog összefüggésére nézve l. Ponomarev: Politikai szótár (román verzió, Bukarest 1958.) 387—398. old., M. P. Kareva: Pravo i nrasztvennosztij v szocialisztikom obscsesztve (Moszkva 1951.)48. és köv. old. .. Vö. még Linda Ansorg, Staat und Recht (Berlin) VIII. (1958.) 135—144. old. és Senta Radvanova; Bulletin de droit tchécoslovaque (1958.) 2. füz. 137—139. old.

felelően és a közösség érdekével összhangban kell, hogy megvalósuljon.[14] Ezért kell az „alapos" válóok fogalmát is minden egyes konkrét válóper esetében e direktívának megfelelően értelmezni.

Ámde a válóokok végtelenül sokrétű, változatos megnyilvánulásait nem lehet általánosított tényálladék típus-kategóriákba foglalni és ily módon megrögzíteni avégből, hogy ezen a réven általános érvényű normatívumot is nyerjünk az egyes konkrét tények elbírálására. Hogy tehát a szocialista törvényhozó helyesen felfogott intenciója egyfelől a szocialista törvényesség szigorú betartásával, másfelől az egyéniesítő igazságosság szellemében érvényesüljön, mind a jogelméletnek, mind a legfelső bíróságok irányító utasításainak tartózkodniok kell a tipizálásra való törekvéstől. A válóokok egyes tényálladék-típusainak csoportosítása és generalizálása szükségképpen ugyanannak a hibának a megismétlésére vezetne, amelyet a determinált válóokok taxatív felsorolásának törvényhozási szabályozása feltüntet.

A törvényhozó arra kötelezi a bírót, hogy a keretrendelkezést („alapos" ok) a *konkrét eset* eldöntése céljából a törvényszövegen kívül álló forrásból: a szocialista erkölcsből töltse ki. A bíró tehát minden egyes konkrét esetben, az illető esetre korlátozva, alkot *ad hoc* jogszabályt „ius facit inter partes", amikor ítéletét kimondja. Esetről-esetre kell megállapítania, hogy a kérdéses válóperben adminisztrált bizonyítékok alapján kiderített *tényállás* szerint („ténykérdés") vajon „alapos"-e a keresetben felhozott válóok, azaz „lehetetlenné" vált-e a házassági életközösségnek a szocialista erkölccsel megegyező („jogkérdés") fenntartása?

Ez utóbbira nézve épp úgy nem szabad (mert nem is lehet) generaliter kötelező normatívumot adni, mint akár a tényállásra nézve. Ugyanaz az ok (— absztrakt értelemben véve, mint tipizált tényálladék —) az egyik esetben „alapos"'nak bizonyul, míg a másik esetben „nem alapos"-nak minősítendő a házasság felbontása szempontjából, a szerint, amint az illető konkrét esetben a házasság szociális tartalmát (a szocialista erkölcs megítélése szerint) elvesztette-e, vagy nem. Ez áll a beperelt fél magatartásán alapuló válóokra (hűtlenség, erkölcstelenség, iszákosság, durvaság, sértés, civakodás, tettlegesség, közös lakhely elhagyása, elítéltetés, stb., stb.) épp úgy, mint a magatartástól teljesen független objektív körülmények bármelyikére (pl. gyógyíthatatlan elmebaj, vagy más kór, inkompatibilitás a házasfelek vérösszetételében stb.) Hogy tehát az adott esetben a szocialista együttélés követelményeinek teljesítése (a házaséletre és a kiskorú gyermekek érdekeire vonatkoztatva) véglegesen lehetetlenné vált-e, vagy sem, ezt a kérdést csupán a konkrét válóper *egyedi* körülményeinek pontos megállapítása alapján lehet — esetről-esetre — elbírálni. Ezért van a tényállás lelkiismeretes felderítésének döntő fontossága az „alapos ok" fogalmának helyes — a szocialista törvényességnek megfelelő — értelmezése szempontjából is.

IV. Bizonyára érdekelni fogja a Magyar Népköztársaság jogászközönségét a Román Népköztársaság Legfelső Bíróságának idevágó teljes ülési döntvénye („iránymutató" határozat), amelynek egyik igen nagy érdeme az, hogy helyesen fogja fel az *ebben* a jogmatériában eredményesen foganatosítható utasítás kereteit.

A döntvény[15] bölcsen szem előtt tartotta e határokat. Ehhez képest tartózkodott a tényálladéktípusok generalizálásán alapuló mindennemű utasítástól. Viszont annál nagyobb súlyt fektetett arra, hogy a perbíróságok ítélkezésében az „alapos válóok" oly interpretálása nyerjen alkalmazást, „amely az egész jogrend egyik sarkalatos vezérelvére: a *családnak*, mint a szocializmust építő társadalom alapsejtjének *védelmére* és *megszilárdítására* irányul". Ebből az elvből kiindulva figyelmezteti az alsóbíróságokat a tőkés-földesúri jogrend és jogszemlélet káros örökségeiként még mindig jelentkező befolyások leküzdésére. Ezek a befolyások egyes bíróságok *szabados* és *túlzottan „bontásbarát"* magatartásában éreztetik hatásukat, támogatva attól a merőben téves felfogástól, mintha a törvényhozó azért szakított volna a determinált válóokok taxatív felsorolásának törvénytechnikájával, hogy (a burzsoá jogelmélet szellemében) a „bírói szabadság" korlátlanságának adjon helyet, továbbá, hogy az „alapos ok" rugalmas kifejezését azért alkalmazta volna, hogy az elválás lehetőségét minél jobban megkönnyítse.

A döntvény rámutat arra, hogy a törvény rugalmas kifejezése nemcsak nem jelenti az imént említett „bírói szabadságot", hanem — éppen ellenkezőleg — fokozott felelősséggel terheli meg a bíróságot, amikor elbírálja, hogy valóban *alapos-e* az érvényesített válóok, azaz valóban lehetetlenné vált-e annak következtében a szocialista erkölcs követelményeinek megfelelő házassági viszony? Ennek az elbírálásnak realitása érdekében kell a tényállást a legmesszebbmenő lelkiismeretességgel földeríteni: tüzetesen megvizsgálni, vajon „a felek között felmerült egyenetlenség, amely a felperes által felhozott állítólagos »alapos okot« szülte, valóban végzetes egyenetlenség-e, amely a házaséletet helyrehozhatatlanul feldúlta a fent vázolt értelemben, avagy csupán átmeneti alkalomszerű, tehát múló civakodás jellegével bír".

A reális helyzet pontos felderítése követeli meg a bíróság minél aktívabb szerepét a bizonyítékok adminisztrálása tekintetében. A döntvény keményen megrója azt az itt-ott még mindig tapasztalható irányzatot, amely a burkolt módon színlelt kölcsönös megegyezést minden további rendszabály mellőzésével már is hajlandó válóoknak tekinteni. Hasonlóképpen helyteleníti egyes bíróságok passzív magatartását, amely a felek által szolgáltatott bizonyítási eszközök egyszerű „regisztrálására" szorítkozik.

[14] Így pl. *Szovjetunió Alkotmánya*, 130. szak., OFSzKSz Polgári perrendtartási törv. 4. szak.; vö. Genkin: A szovjet polgári jog kézikönyve (magyar verzió, Budapest, 1952.) 71. old., valamint a Magyar Népközt. Polg. Törv. könyv javaslatának *Indokolását* (114—115. old.) és a hozzáfűzött észrevételeimet, Jogtudományi Közlöny, XIII. 1958. 198. és köv. old.

[15] *Román* Népköztársaság *legfelső ítélőszékének* 1955. június 21-én kelt 3. sz. teljes-ülési irányító döntvénye (Culegere de decizii, Bukarest, 1955. évf. I. köt. 11—18. old.

Így eshetik meg az, hogy könnyelműen mondják ki a válást „a valódi okok mélyebb forrásainak felderítését mellőzve, semmitmondó, sztereotip formulák (mint »súlyos sértés«, avagy »a lakhely elhagyása«) alapján," annyival inkább, mert a per kontradiktórius jellegének megóvására sem fektetnek súlyt.

Mindeme visszásságok elkerülése céljából szigorúan utasítja a döntvény a bíróságokat különösképpen a következőkre:

1. A Családjogi Törvényben foglalt alaki és anyagi jogszabályok tiszteletbentartására a házasság felbonthatóságának elbírálásánál.

2. Az „alapos ok" helyes értelmezése, oly értelemben, hogy annak következtében „a házasfelek együttélése *lehetetlenné* vált"; figyelembe véve ez utóbbi helyzet mérlegelésénél a kiskorú gyermekek érdekeit is. Ugyane célból be kell szerezni a felek foglalkozására, anyagi helyzetére és egészségi állapotára vonatkozó szükséges adatokat.

A válás iránti kölcsönös egyetértés esetében hivatalból kell beszerezni a felek házaséletére ható összes körülményekre vonatkozó bizonyítékokat az egyenetlenség reális indokainak földerítése céljából.

3. Az egész per folyamán, kezdve a békítési tárgyaláson és ideértve a felülvizsgálati eljárást is, szakadatlanul és következetesen törekednie kell a bíróságnak arra, hogy a a pereskedő házasfeleket *kibékülésre* bírja; szakítva azzal a (múltból átvett) gyakorlattal, amely a felperesnek a kereset fenntartását tartalmazó nyilatkozatát automatice jegyzőkönyvbe veszi és ezzel a kibékítés kérdése fölött napirendre is tér.

4. A legnagyobb súlyt kell fektetni a perjogi természetű formaságok szigorú betartására. Ez a figyelmeztetés különösen kiemeli az éber őrködés fontosságát a felek megidézésének, illetőleg az idézések pontos kikézbesítésének ellenőrzése tekintetében. Az utasítás indokolása céloz arra, hogy hellyelközzel visszaélések történnek a (fiktív) „ismeretlen tartózkodási hely" címén eszközölt hirdetményi idézés alkalmazásával, ami a tárgyalást kontradiktórius jellegétől fosztja meg és könnyelműen hozott házasságbontó ítéleteket eredményez. Ugyanebben a gondolatmenetben utasítja a döntvény a bíróságokat, hogy az ügyészség, valamint (kiskorú gyermekek érdekeltsége esetében) a gyámhatóság effektív részvételéről gondoskodjék.

5. A házasság felbontása nem mondható ki olyan ok alapján, amelyet *kizárólag* a *felperes* idézett elő.

Mindkét fél hibájából pedig csak akkor hozható házasságbontó ítélet, ha — az alperes hibája mellett — a felperes által előidézett ok is eléggé súlyos ahhoz, hogy egymagában is okul szolgálhatott volna a válásra.

6. A döntvény felhívja a felülvizsgálati bíróságokat az alsóbíróságok ítéleteinek gondos ellenőrzésére.

7. Végül, utal a döntvény az ítélkezés *nevelő* szerepére, „különös tekintettel arra, hogy a válóperek elbírálása mily közelről érinti a társadalomnak és a szocializmus építésének életbevágó érdekeit".

A helyes ítélkezés — mondja a döntvény —, „jótékonyan befolyásolja a dolgozók erkölcseit épp úgy, mint a jövő nemzedéknek egészséges szellemben való fölnevelését".

V. Az ismertetett teljes-ülési döntvény utasításai — mint láttuk —, hasznos adalékokat nyújtanak különösen arra nézve, milyen úton és módon kell a szocialista típusú állam bíróságainak küzdeniök e jogmatéria terén a tőkés földesúri jogrend és joggyakorlat egyes fennmaradt káros csökevényei ellen, főként a *szabados* és *túlzottan* „bontásbarát" irányzat megfékezése útján.

E mellett kellő kidomborítást nyer az a tanulság, hogy a válóok „alapossága" legelsősorban a perbíróságnak, a konkrét tényállás pontos megállapítására irányuló alapos perrendszerű és egyben megértő ítélkezése révén deríthető fel. Ami ez utóbbi követelményt illeti, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a házassági jog — lényegénél fogva —, telítve van ún. *metajuridikus elemekkel.*[16] Etikai, morális, érzelmi momentumok ezek, amelyek (mint pl. a hűség, szerelem és szeretet, együttérzés, rokonszenv stb.) jórészben kívül állanak a *normatív jogtételekkel* szabályozható életviszonyok és magatartások körén. Mindazonáltal ezek a *nemjogi* momentumok a válóok „alaposságának" megítélésénél igen sok esetben elsőrendű, sőt egyenesen döntő jelentőséggel bírnak.

Mindezen mozzanatok mérlegelésére és értékelésére a szocialista típusú bírói szervezet ítélő tanácsa (amelyben a szakbíró mellett népi ülnökök is szerepelnek) kétségkívül alkalmasabb, mint a kizárólagosan szakbírákból álló burzsoá bíróság. Merthiszen a szóbanforgó metajuridikus elemek mérlegeléséhez nem annyira szorosan vett jogi megfontolás és törvényértelmezés, mint inkább az élet (in concreto: a *családi* élet) kellő ismerete, egészséges józan ész és a szocialista erkölcs megértésén alapuló mentalitás szükséges. Amíg tehát a szakbíró elnöknek gondosan kell ügyelnie az összes tekintetbe jövő alaki és anyagi jogszabályok minuciózus betartására (az alapos és perrendszerű ítélkezés biztosítása végett), addig a népi ülnök élettapasztalatával, a családi légkör ismeretén alapuló megértésével és nem utolsó sorban szociális érzésével járul hozzá a per alapos, korrekt és igazságos elbírálásához. Ezért oly alapvető fontosságú előfeltétele a helyes irányban működő bíráskodásnak már az elsőfokon ítélkező tanács körültekintő összeállítása. Súlyt kell fektetni arra, hogy abból sohasem hiányozzék a fentemlített tulajdonságokkal rendelkező ülnöknő (ha szabad magamat így kifejeznem: az a bizonyos „diligens et bona materfamilias"), akinek helyes intuíciója (minden szakjogi ismeret hiányában is) értékes segítséget jelent a válóper „alaposságának" megállapítását célzó bírói munka sikere érdekében, különösen, ha az illetőnek megfelelő *ideológiai* felkészültsége is van.

Az ilyen beállítottságú bíró segítségével érvényesülhet valóban reális eredménnyel a bíróság *bé-*

[16] A kifejezés („metajuridisch", „Metajurisprudenz") G. Jellinektől származik (Die rechtliche Natur der Staatenverträge, Wien, 1880. 3. old.). Mint ilyen (ti. a kifejezés, terminológiai szempontból) talán vitatható (bár a haladó szellemű burzsoá szakirodalomban elfogadást nyert); amit azonban a normatív jogszabályok és az azokkal kapcsolatosan felmerülhető nemjogi (tágabb értelemben vett etikai) elemek viszonyára nézve mond, az – mutatis mutandis – a szocialista jogelmélet számára is felhasználható.

kítő tevékenysége is; és ezzel kapcsolatosan a bíróság (fentebb említett) nevelő szerepe is. Így lehet megfékezni a könnyelmű válásokat főként gyermekes házasságok esetében, valamint olyankor, amikor a helyzet csak *első látszatra* vall a házasélet reménytelen összeomlására, holott csak az egyik, vagy másik házasfél múló kilengéséről van szó. A tényállás lelkiismeretes tisztázása, az egyenetlenség valódi okainak felderítése és kiküszöbölése útján a bíróság békítő (és egyben nevelő) törekvése számos ilyen látszólagosan reménytelen helyzet tisztázását és egyben a házasság szanálását eredményezheti, nemcsak maguknak a házasfeleknek és a kiskorú gyermekeknek, de magának szocialista társadalmunknak javára is.

Kiss Géza

TUDOMÁNYOS ÉLET

Vita a Munka Törvénykönyve rendszerének meghatározásáról

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága a folyamatban levő munkajogi kodifikáció gyakorlati szempontból is fontos elméleti kérdéseinek kidolgozásához való hozzájárulás céljából „A Munka Törvénykönyve rendszerének meghatározása" címen vitaülést tartott. Az ülésen dr. Eörsi Gyula egyetemi tanár, a jogi tudományok doktora, a Bizottság titkára elnökölt.

Az ülés *előadója dr. Nagy László* egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusa volt. Az előadó elsősorban a Munka Törvénykönyvében feldolgozandó anyag határait igyekezett tisztázni. Megállapította, hogy a kódex és a jogág határainak nem kell szükségképpen egybeesniök. Nálunk, ahol a kapitalista társadalmi rendből a szocialista társadalmi rendre térünk át, igen fontos az egyes társadalmi viszonyok alapvető szabályainak az illető társadalmi viszony egész területére vonatkozó egységes megfogalmazása. Ezért a Munka Törvénykönyve esetében a kodifikáció során arra kell törekedni, hogy a törvénykönyv a munkajog — helyesebben az általa felölelt társadalmi viszonyok — minél szélesebb körére kiterjedjen.

A munkajog tárgyát alkotják: *a)* a munkaviszonyok; *b)* a munkaviszonyokkal szorosan összefüggő, azok, ill. azoknak egyes elemei helyébe lépő társadalmi viszonyok; *c)* a munkaviszonyok megszervezésére szolgáló társadalmi viszonyok és *d)* a dolgozók kollektívájával kapcsolatos — kifejlődőben levő — társadalmi viszonyok.

A jelenlegi Munka Törvénykönyve a munkajog hatókörébe tartozó viszonyokat nagyrészt szabályozza, sőt ezen túlmenően felöel olyan szabályokat is, amelyek nem tartoznak a munkajog területébe. Több esetben azonban nem világos a törvénykönyv állásfoglalása. Pl. az ipari tanuló viszony, a felelősségi viszonyok, a polgári jog és munkajog határán levő jogviszonyok kérdésében.

A munkaviszonyok tekintetében a jelenlegi Munka Törvénykönyve csak a vállalati munkaviszony kérdéseit kívánta szabályozni. Felvetődött olyan vélemény is, hogy a törvénykönyvnek a termelőszövetkezeti munkaviszonyokra is ki kellene terjednie. Az előadó ismertette a termelőszövetkezeti jogviszonyok jellege tekintetében kialakult álláspontokat. Megállapította, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog önálló jogág és ebből nyilvánvaló, hogy ha a termelőszövetkezeti jogviszonyon belül fel is tételezünk egy különálló munkajogviszonyt, ez nem lehet a munkajog tárgya, ill. szabályozása nem lehet a Munka Törvénykönyve feladata.

A kisipari termelőszövetkezeti jogviszonyt egyesek a munkajogba tartozónak tartják, hivatkozva a mezőgazdasági és a kisipari termelőszövetkezetek viszonyainak — különösképpen a termelőeszközeiknek — eltérő jellegére. Az előadó szerint a termelőszövetkezeti jogviszony nem pusztán közös munkavégzésre való egyesülés, ennél sokkal több: közös termelésre, gazdálkodásra való egyesülés. Ha pusztán a munkavégzés ténye megalapozhatná a munkajogba való tartozást, akkor a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonyt, de a megbízást és a vállalkozást is a munkajogba kellene sorolni. A megoldás vagy egy — a mezőgazdasági és a kisipari termelőszövetkezeti jogviszonyt egybefoglaló — termelőszövetkezeti jog, vagypedig az, hogy a kisipari termelőszövetkezeti jogviszonyt a polgári jog részeként kellene kezelni. Ez utóbbit tartja a helyes megoldásnak.

A vállalati munkaviszonyokkal kapcsolatban is jelentkeznek megoldandó kérdések. Elsőként említi az ipari tanulói viszony szabályozását. Nehezíti a rendezést, hogy az ipari tanuló viszony nem egységes, több típusa van. Az ipari tanulói jogviszony létesítésének célja nem a munkavégzés, hanem a tanulás, egy szakma elsajátítása és szakmunkás képesítés elnyerése. Ugyanakkor viszont az ipari tanulók e tanulás keretében a más szakiskolákban szokásos átlagos gyakorlati oktatáson túlmenően lényegesen nagyobb mértékben végeznek munkát, sőt tanulmányi idejük utolsó részében teljesítménybérben termelőmunkát végeznek. Amellett tanulóidejük nagyobb részében — esetleg teljes idejében — a termelő üzemekben a többi dolgozókkal együtt vannak. Mindezek a körülmények arra mutatnak, hogy e jogviszony keretében a munkavégzésnek különösen nagy jelentősége van és megközelítőleg egyenlő súllyal esik latba, mint a tanulás. Ezért az ipari tanuló jogviszony nem munkaviszony, hanem egy különálló, önálló jogviszony. Ezt a jogviszonyt ma — amikor a képzés túlnyomó része, mind a képzésben résztvevők száma, mind a tanulmányi idő megoszlása szempontjából, vállalati keretben történik — a munkajog körébe helyes sorolni. Viszont miután sok eltérő szabályozást kíván, nem a Munka Törvénykönyvében, hanem külön jogszabályban kell szabályozni.

Vitás a polgári jog és a munkajog határán levő, munkavégzésre irányuló különböző jogviszonyok (pl. a bedolgozók) jellege. A jogviszonyok jellemzője, hogy munkavégzésre irányulnak — rendszerint

időbeli korlát és a személyes munkavégzés kötelezettsége nélkül —, a vállalat szűkebb keretben rendelkezik utasítási joggal, mint a vele munkaviszonyban álló dolgozói felett, ugyanakkor viszont e jogviszonyok az esetek jelentős részében állandó jellegű vagy hosszabb tartamú elfoglaltságot jelentenek és a díjazás általában a vállalat bent foglalkoztatott dolgozóira érvényes vagy azokhoz hasonló bértételek alapján történik. E munkavégzésre irányuló jogviszonyok gazdasági rendeltetése is nagyrészt eltérő a vállalati munkaviszonyokétól. A gazdasági és jogi különbségekre tekintettel ezeket a jogviszonyokat nem lehet a vállalati munkaviszonyok közé sorolni, sőt ezek nagy része nem tartozhat a munkajog keretébe sem. Ezért a jogviszonyok lényeges szabályait — esetleg főbb típusonként külön-külön — a Munka Törvénykönyvétől független önálló jogszabálynak kellene rendezni.

Munkavégzésre irányulnak az ideiglenes munkakötelezettség alapján keletkező jogviszonyok is. Ezeknek célja nem termelési feladatok ellátása és a dolgozók oldaláról nem a munkához való jog gyakorlása, hanem a közösséget fenyegető valamely veszély elhárítása, ill. ebben való közreműködés. Ez a — minden állampolgárt terhelő — kötelezettségek egyike és nem a munkajog, hanem az államigazgatási jog körébe tartozik. Ezért nem a Munka Törvénykönyvében, hanem külön jogszabályban kell szabályozni.

Ugyancsak vitás a javító-nevelő munkát teljesítők jogviszonyának helyzete. A javító-nevelő munka büntetés. A munkavégzés itt a nevelés egyik eszköze és nem pedig a jogviszony létesítésének célja. E jogviszony tehát nem munkaviszony, és nem is tartozik a munkajog keretébe. Ezért külön jogszabály feladata a javító-nevelő munkát végzők jogviszonyának szabályozása.

A munkaviszony alapján keletkező ún. másodlagos jogviszonyok közös jellemzője egyrészt, hogy keletkezésük alapja a munkaviszony, amely létezése nélkül nem jöhetnek létre, másrészt általában az a rendeltetésük, hogy bizonyos esetben a munkaviszony vagy annak valamely tartalmi eleme helyére lépjenek, ill. azt kiegészítsék. E körben két erősen vitatott csoport van. Az első a társadalombiztosítási jogviszonyok. Többen úgy vélekednek, hogy a társadalombiztosítási jogviszony nem tartozik a munkajog körébe. Az előadó szerint a társadalombiztosítási jogviszony — mind a vállalat és a társadalombiztosító szerv, mind a dolgozó és a társadalombiztosító szerv között — a munkajogviszonytól különálló önálló jogviszony, azonban a munkajog keretébe tartozik. Ezt megerősíti, ha a szabályozási módszerek hasonlóságát — mint a jogágak elhatárolásának egyik kritériumát — vizsgáljuk. Elég ennél a legjellemzőbb munkajogi szabályozási módszerre: a dolgozók közvetlen vagy szakszervezeteken keresztül történő közreműködésére utalni. A társadalombiztosítási jogviszonyra vonatkozó alapvető szabályokat tehát a Munka Törvénykönyvében kell tárgyalni. A végrehajtást azonban külön jogszabályra kellene utalni.

Ugyancsak másodlagos jelleggel bírnak a felelősségi viszonyok is. Ezek közül a vállalat anyagi felelősségére vonatkozó szabályok képezik vita tárgyát. Az előadó szerint a vállalatnak a munkaviszony keretében a dolgozóval szemben fennálló anyagi felelőssége a munkajog keretébe tartozik. Ennek indoka, hogy a vállalat alapkötelezettsége, amely a munkaviszonyból ered, a munkajog körébe tartozik. Elképzelhetetlen, hogy a megsértett és a munkajogba tartozó alapjogviszony helyébe lépő felelősségi jogviszony viszont a polgári jog keretébe tartozzék, különösen, ha arra gondolunk, hogy a szocialista viszonyok között a polgári jogi jogviszonyok továbbra is áruviszonyok jellegével bírnak, míg a munkaviszonyok már nem. A dolgozó életét, egészségét vagy testi épségét ért károk esetében egyesek arra hivatkoznak, hogy ez az élet és testi épség védelmének általános elvéből következik és így az a polgári jog keretébe tartozik. Itt azonban arról van szó, hogy ez az elv nem polgári jogi elv, hanem általános jogelv, amelynek minden jogágban — és így a munkajogban is — megfelelően érvényesülnie kell. Ezt bizonyítják az ún. munkavédelmi szabályok is, amelyek a munkaviszony keretében a vállalat által tanúsítandó magatartást írják elő. Ennek megfelelően, ha a dolgozó élete, egészsége vagy testi épsége a munkaviszony keretében sérelmet szenved, a vállalat azért tartozik felelősséggel, mert a munkaviszonyból folyó eme kötelezettségét jogellenesen megszegte. Ebből viszont következik az is, hogy az ezért fennálló anyagi felelősséget is a munkajog keretében kell szabályozni.

A másodlagos jogviszonyokkal kapcsolatban vetődik fel a szerzői, ill. találmányi és újítási jogviszonyok kérdése is. Az előadó szerint e jogviszonyok nem tartoznak a munkajog keretébe. Azzal az oldalukkal azonban, amely a dolgozó, ill. a vállalat munkaviszonyból folyó kötelezettségének teljesítésével függ össze, a munkajognak és a Munka Törvénykönyvének is foglalkoznia kell.

A munkajog tárgyát képező társadalmi viszonyok harmadik csoportjába — a munkaviszonyok megszervezésére szolgáló társadalmi viszonyokhoz — a viszonyoknak igen szétágazó köre tartozik. E viszonyok a különböző állami és a társadalmi szervek — elsősorban a szakszervezetek —, a munkaviszony alanyai, ill. a dolgozók kollektívája között jönnek létre. Feladatuk egyrészt a munkaviszonyok létrejöttének előmozdítása, másrészt a munkaviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek teljesítésének elősegítése és ellenőrzése, és végül a dolgozók szocializmus építését szolgáló kezdeményezéseinek a munkaviszony keretében történő összefogása. E viszonyok közös jellemzője tehát az, hogy mind a munkaviszonyra irányulnak. A munkajog és államigazgatási jog közötti határt úgy lehetne e viszonyokkal kapcsolatban megvonni, hogy a munkajog tárgyát képezik a fentiek közül azok a jogviszonyok, amelyek szabályozása a munkajog módszereivel (szerződési szabályozás, a dolgozók és a szakszervezetek közreműködése stb.) történik. E viszonyok közül azokat, amelyek a munkajog tárgyát képezik, a Munka Törvénykönyvében kell szabályozni. Ezzel kapcsolatban vitás a szakszervezetekre vonatkozó szabályozás terjedelme. A szakszervezetek feladatai az Alkotmányból kitűnőleg szélesebb körűek mint a munkaviszonnyal kapcsolatos kér-

dések. Ezt egyébként a gyakorlat is igazolja. Miután a munka megszervezésével kapcsolatos társadalmi viszonyok közül azok képezik a munkajog tárgyát, amelyek feladata közvetlenül a munkaviszonyokkal kapcsolatos, a szakszervezetekkel kapcsolatos viszonyokat nem sorolhatjuk maradéktalanul ide. A munkajogba a szakszervezeti tevékenység egy része — bár legjelentősebb része — tartozik és a Munka Törvénykönyve szabályozása is csak ezt ölelheti fel.

Felmerült olyan vélemény, hogy a munkaügyi kérdésekkel foglalkozó igazgatási szervek meghatározása és működésük szabályozása a munkajogi kodifikáció feladatát képezi. Az előadó véleménye szerint ilyen megoldás helytelen volna, mert egy minisztérium vagy tanács munkajogi kérdésekkel foglalkozó szerveinek általános működési és eljárási szabályait nem lehet az államigazgatási jog által szabályozott egyéb működéstől, ill. eljárástól teljesen elkülöníteni.

Ugyancsak vitát vet fel az eljárási szabályok hovatartozósága. A jelenlegi Munka Törvénykönyve a speciális — csak a munkajog területén ismert — szervek eljárását szabályozza, a bíróságokét nem. Az eladó szerint ez a megoldás a helyes és fenntartandó a jövőre is.

A munkajog tárgyát képező társadalmi viszonyok utolsó csoportja a kollektív viszonyok, amelyek ma még kifejlődőben vannak. Ezekkel kapcsolatban több vitás kérdés adódik, ezek azonban a munkajog körébe való tartozást nem érintik. Így e viszonyok szabályozását a Munka Törvénykönyvének kell tartalmaznia.

Végül az előadó a büntető rendelkezéseket említette, amelyekkel kapcsolatban a jelenlegi szabályozással szemben helyesebbnek tartaná, ha a Munka Törvénykönyvébe nem kerülnének büntető szabályok, hanem a törvénykönyv csak utalna ezekre.

A törvénykönyv rendszerének megállapításával kapcsolatban az előadó megállapította, hogy a helyes rendszerezésnek mindig a valóságból kell kiindulni. Ez felel meg a jog felépítményi jellegének. De ez a módszer lehet egyedül alkalmas a törvénykönyv szabályainak közérthető sorrendbe való csoportosításához is. Ennek megfelelően két rendszerezési alapot tart megfelelőnek. Az egyik a szabályozott társadalmi viszonyok belső tartalma, a másik a jelenségeknek az életben jelentkező sorrendje.

A rendszer meghatározása során nem ért egyet az előadó azzal, hogy általános rész megalkotása helytelen, mert egyrészt az élettől elvonatkoztatott absztrakció eredménye, másrészt pedig a munkajognak nincsenek olyan általános elvei, illetve rendelkezései, amelyek a Munka Törvénykönyve egészére kihatnak. Az általános részben javasolja tárgyalni az alapelveket, továbbá azokat a szabályokat, amelyek a törvénykönyvben foglalt rendelkezések zöménél ismétlődnek (pl. az érvénytelenség szabályai), valamint a törvénykönyv hatályára vonatkozó szabályokat. Ezek alkothatnák a törvénykönyv I. fejezetét. Ezt követően — az egyes jelenségeknek az életben jelentkező sorrendjét alapul véve külön fejezetekben — azokat a rendelkezéseket javasolja tárgyalni, amelyek a munkaviszony létesítését megelőzik. Így a szakszervezetekre vonatkozó szabályokat, a munka jogi szabályozásának módjára vonatkozó szabályokat és végül az államnak azokat az intézkedéseit, amelyekkel a dolgozók munkába állását könnyítik meg. Ezek után kellene tárgyalásra kerülni a munkaviszonyra vonatkozó szabályoknak. Ennek első részét a munkaviszony keletkezésére, módosulására és megszűnésére vonatkozó szabályok alkothatnák. A következő fejezetekben a munkaviszony tartalmát kitevő jogokat és kötelezettségeket kellene tárgyalni, a foglalkoztatási, illetve munkavégzési kötelezettséget, a munkaidőt és pihenőidőt, a munkabéreket, a dolgozók jólétének és műveltségének emelését elősegítő béren felüli juttatásokat, a kiváló munka elismerését, a dolgozók egészségének és testi épségének védelmét, a nők és fiatalkorúak védelmét, a termelékenyebb és magasabb értékű munka végzésének elősegítését. A következőkben azok a rendelkezések kerülnének tárgyalásra, amelyek a munkaviszonyból folyó jogok és kötelezettségek megsértése esetén kerülnek alkalmazásra és az ezekre vonatkozó szankciókat tartalmazzák, így a fegyelmi felelősség és az anyagi felelősség. Ezt követően kellene beiktatni a munkaügyi viták elintézésére vonatkozó szabályokat, majd a társadalombiztosítási jogviszony szabályait és végül a törvénykönyv utolsó fejezeteként a vegyes, valamint hatálybaléptető rendelkezéseket.

Felmerülhetne a Munka Törvénykönyve részekre tagolásának a lehetősége is. Ennek alapját az egyes fejezetekben tárgyalt szabályok tartalmi azonossága képezhetné. Az előadó szerint ez sem szerkesztési, sem gyakorlati használhatósági szempontból nem jelentene előnyöket, sőt bizonyos fokig bonyolítaná a törvénykönyv rendszerét.

Befejezésül az előadó a törvénykönyv és a végrehajtási rendelet egymáshoz való viszonyát tárgyalta. Megállapította, hogy a törvénykönyvnek csak a társadalmi viszonyok tipikus jelenségeit kell alapul vennie a szabályozás során, ugyanakkor azonban e szabályok megfogalmazásának olyannak kell lennie, hogy az a végrehajtás során ne adjon lehetőséget bizonytalanságra, kételyekre.

A vitában többen *felszólaltak.*

Dr. Trócsányi László általában egyetért a munkajog és a többi jogág, illetve a Munka Törvénykönyve által szabályozandó és az azon kívül eső anyag között megvont határokkal. Hangsúlyozza azonban, hogy itt nem abszolút határokról van szó. A mezőgazdasági és a kisipari termelőszövetkezetek területéről vett példákkal (anyagi felelősség szabályozása, az egészséges és biztonságos munka megvalósítása stb.) illusztrálja, hogy a munkajog és a munkajogi kódex elvei sokszor olyan viszonyok területén is érezhetik hatásukat, amelyek a munkajog szabályozási körén kívül esnek. Az ipari tanulóképzés a munkaerőről való gondoskodás egyik részkérdése. Ugyanakkor a polgárok munkához való jogát is elősegíti. Ezért megfontolandónak tartja, nem kellene-e a tanulóképzésnek legalább a legfontosabb elveit a Munka Törvénykönyvébe felvenni. Hiányolja, hogy az előadás nem foglal állást az üzemi tanácsok kérdésében. Szükségesnek tartaná, hogy a törvénykönyv beszéljen az üzemi tanácsok munkajogi feladatairól anélkül, hogy az egész kérdéskomplexumot szabályozási körébe vonná. Helyesli, ha az általános elveket a törvénykönyv bevezető rendelke-

zései magukban foglalják. Ilyennek tartja a határidők elvi kérdéseit és a korhatárral kapcsolatos kérdéseket is.

Dr. Fazekas Pál helyesnek tartja, ha a Munka Törvénykönyve foglalkozik a társadalombiztosítással, mert így a dolgozók jogai egy kódexben lesznek összefoglalva. Helyes ez a kódexnek a nemzetközi fórumok előtti bemutatása szempontjából is. Ugyanakkor helyesnek tartja azt a javaslatot is, hogy a végrehajtásra vonatkozó szabályokat továbbra sem kellene a Munka Törvénykönyve végrehajtási rendeletébe felvenni, hanem külön jogszabályra kellene utalni. Felhívta a figyelmet a kettős kodifikálás veszélyeire, aminek hátrányait példákkal is bemutatta. Javasolja, hogy a törvénykönyvben az előadó által javasolt címmel szemben fenn kell tartani a „társadalombiztosítás" címet. Véleménye szerint a javító-nevelő munka munkaviszonynak tekintendő. A nyugdíjszabályok ebbe az irányba mutatnak, bár a megoldás itt sem következetes (pl. a nyugdíjalap kiszámításánál).

Dr. Beck Salamon a jogágak meghatározása és a kódex, valamint a kódex és a munkajog, mint a jogi oktatási tárgy kapcsolatát fejtegette. Utalt arra, hogy a szerzői jog a polgári jog keretébe tartozik, bár itt is jelentkeznek a munkajogra jellemző vonások (pl. a végrehajtási kérdésekben). Nem ért egyet a munkaügyi viták elintézésére vonatkozó szabályok kettévágásával. Ezek teljes egészükben az eljárási jogba tartoznak.

Dr. Weltner Andor véleménye szerint a kodifikálás szubjektív jellegű tevékenység ugyan, azonban ennek alkalmazkodnia kell azokhoz az objektív jellegű tényezőkhöz, adottságokhoz és fejlődési törvényszerűségekhez, amelyek a jogrendszer tartalmának a kialakulását és magát a tagozódását is objektíve határozzák meg. Egy kódex megalkotásának és rendszerezésének is megvan a maga belső logikája, törvényszerűsége. Ezért véleménye szerint munkajogi kódexnek csak egy olyan egységes dogmatikai rendszerbe foglalt jogszabályanyagot tekinthetünk, amely az objektíve meghatározott munkajogi jogszabályanyagnak mindazokat a lényeges szabályait tartalmazza, amelyek az egyes munkajogi intézmények jogi tartalmát alkotják.

A kisipari termelőszövetkezetekkel kapcsolatban véleménye az, hogy ezek szabályai a munkajogi diszciplina körébe tartoznak anélkül azonban, hogy indokolt lenne ezeket is a kódexben szabályozni. Az ipari tanulóviszonyt a munkajogba tartozónak tartja, mint a munka megszervezésére irányuló társadalmi viszonyok egyikét és lényeges kérdéseit véleménye szerint a kódexben kell szabályozni. A polgári jog és munkajog határán levő munkavégzésre irányuló jogviszonyok hovatartozóságánál lényegesnek tartja a szociális érdekek figyelembevételét. Fontos annak az értékelése, hogy a kölcsönös szolgáltatások viszonyában az egyenértékűség elve érvényesül-e vagy pedig nem. Ha valaki polgári jogi jogviszony alapján végez munkát, akkor egyenértéket kap, tehát indokolt, hogy jóléti, kulturális, munkavédelmi, gyógykezelési stb. szükségleteiről — legalábbis túlnyomó részben saját maga gondoskodjon. Ha viszont a dolgozó nem kap egyenértéket, akkor mindezek kiegyenlítéséről a társadalomnak kell gondoskodnia, mert a többletérték társadalmi szinten kerül felhasználásra a dolgozók érdekében. Az ilyen határterületekre eső jogviszonyoknál a dolgozó számos esetben egyenértéket nem kap, és ezért részesül társadalombiztosítási szolgáltatásokban. Ezeket a jogviszonyokat egyre inkább munkajogviszonyoknak tekinthetjük, de szabályozásukról a kódexen kívül kell gondoskodni.

A társadalombiztosítás és a felelősségi viszonyok tekintetében egyetért az előadóval. Az újítási és találmányi jogviszonyokkal kapcsolatban nehéz hovatartozásuk meghatározása. Úgy gondolja azonban, hogy a Munka Törvénykönyve hiányos lenne, ha a munkaviszonyban álló dolgozók újításaira és találmányaira vonatkozó legfontosabb szabályokat — főleg a vállalat és a dolgozó között fennálló kapcsolat tekintetében — nem tartalmazná.

A munka megszervezésére irányuló társadalmi viszonyoknak az államigazgatási jogtól való elhatárolása tekintetében megítélése szerint az a döntő, hogy a szocialista állam egyes feladatok végrehajtásában való közreműködésbe a vállalati kollektívát, az üzemi tanácsot vagy a szakszervezetet bevonta-e, illetőleg a feladatok ellátását eleve átruházta-e. Ha igen, akkor az ezekre vonatkozó viszonyok a vállalat belső tevékenységének a megszervezésére irányuló olyan sajátos viszonyokká válnak, amelyek a munkajog által szabályozott társadalmi viszonyok körébe tartoznak és az ezekkel kapcsolatos megoldási módszerek éppen ezért szükségképpen eltérnek az államigazgatási jog megoldási módszereitől. Meggyőződése szerint az üzemi tanács intézménye munkajogi intézmény. Az eljárási kérdésekben az a véleménye, hogy a munkaügyi viták elintézését szolgáló egyeztető bizottsági eljárás mindenképpen a munkajogba tartozik.

Nem tartja indokoltnak általános rész beiktatását. Az alapelvek a preambulumba valók, az érvénytelenség szabályait abban a fejezetben kell elhelyezni, ahol a munkajog tárgyát alkotó társadalmi viszonyok szabályozásáról van szó, valamint a munkaszerződés intézményével kapcsolatban. A jogorvoslati lehetőségre vonatkozó szabályt a vitás ügyek elintézését tárgyaló fejezetbe kellene beiktatni. A törvénykönyv hatályára vonatkozó szabályok pedig a preambulumban, a záró rendelkezések között vagy ugyancsak a szabályozási fejezetben helyezhetők el. A fejezetek sorrendje tekintetében a munkaviszony megszüntetésére vonatkozó rendelkezéseket hátrább javasolja helyezni. Javasolja, hogy az egyes fejezetek címei egyszerűek legyenek.

A végrehajtási rendelkezésekkel kapcsolatban olyan megoldást javasol, hogy ha egyes intézményeket (pl. munkakönyv kérdését) a minisztertanácsi végrehajtási rendeleten kívül is szabályozni kell, akkor az általános végrehajtási utasítás ne tartalmazzon egy közbeiktatott szabályozást.

Dr. Abonyi Géza azzal, hogy a társadalombiztosításra vonatkozó alapvető szabályokat a Munka Törvénykönyvében kell tárgyalni, sem elvi, sem gyakorlati szempontból nem ért egyet. Helyesnek tartja azonban a társadalombiztosításnak egyes a dolgozókat érintő fontosabb rendelkezéseit a társadalombiztosítási jogszabályokra való

utalással a Munka Törvénykönyvébe „Társadalombiztosítás" cím alatt felvenni.

A munkáltatónak a dolgozóval szemben fennálló kártérítési felelőssége tekintetében egyetért azzal az álláspontlal, hogy ezt a kérdést a maga teljességében a Munka Törvénykönyve keretén belül kell szabályozni, mert ez esetben még ha kártérítésről is van szó, ez nem polgári jogi jogviszony, hanem a munkaviszony alapján keletkező ún. másodlagos jogviszony.

Dr. Julesz Jenő nem ért egyet azzal, hogy a kisipari termelőszövetkezetekre, a bedolgozókra, az ipari tanulókra, a javító-nevelő munkára vonatkozó szabályozást a törvénykönyv ne tartalmazza. Helyesebbnek tartja, ha a gyakorlati jogász az egész anyagot és így a hovatartozás tekintetében vitás anyagot is egyhelyen megtalálja.

Szükségesnek tartja általános rész beiktatását. Ennek az „Elvi jogszabályok" címet ajánlja és e részt négy fejezetre bontaná. Az első az alkotmányjogi elvi szabályokat, vagyis az alapelveket tartalmazná, a második a jogerkölcsi alapelvekkel foglalkozna, elsősorban a jóhiszemű joggyakorlással és a joggal való visszaélés kérdésével, a harmadik fejezet az ügyleti alapelveket tartalmazná, így a jogképesség, cselekvőképesség, az írásbeliség szabályait, végül a negyedik fejezet a jogpolitikai és vegyes rendelkezések cím alatt a munkáltató, ill. a dolgozó gondosságának mértékével, a dolgozóval szemben foganatosítható végrehajtás kérdéseivel kapcsolatos szabályokat foglalná össze. Nem ért egyet azzal a megoldással, hogy a Minisztertanács egyes kérdésekben a miniszterek részére további végrehajtási szabályok megállapítására adjon módot, mert ez áttekinthetetlenebbé teszi a szabályozást.

Dr. Román László nem ért egyet azzal, hogy a kisipari termelőszövetkezeti jogviszonyok a polgári jogba tartoznak. Megítélése szerint ezek vagy a termelőszövetkezeti jog közös jogágába tartoznak a mezőgazdasági termelőszövetkezeti joggal együtt vagy a munkajogba. A javító-nevelő munka és az időleges munkakötelezettség esetében a munkaviszony, mint gazdasági kategória fennáll, a jogviszony azonban nem munkajogi, hanem büntetőjogi, ill. államigazgatási jogi jogviszony. A társadalombiztosítási jogviszony hovatartozása tekintetében — véleménye szerint — annak a jogviszonynak a jellege a döntő, amely jogviszony keretében a társadalombiztosítási szolgáltatások megvalósulnak. Eldöntendő kérdés ezért, hogy az Sz. T. K. ténykedése államigazgatási vagy államigazgatási szervezetet helyettesítő ténykedés-e, avagy pedig a felek mellérendeltségi viszonyban vannak egymással. Ha az előbbi áll fenn, azzal tagadjuk a munkaviszonyba tartozást. A felelősségi viszonyok tekintetében nem tartja helyesnek azt a megállapítást, hogy azok azért tartoznak a munkajogba, mert nem áruviszonyok.

A törvénykönyv szerkezetével kapcsolatban helyesebbnek tartaná, ha az egyes önálló jogviszonyok (munkajogviszony, társadalombiztosítási jogviszony) külön részekbe kerülnének. Egyes fejezetek előadás által javasolt címének megszövegezését nem tartja helyesnek.

Dr. Deák László helyesnek tartaná, ha a törvénykönyv tartalmazná a munkaviszonyok és a polgári jogi jogviszonyok elhatárolásának főbb kritériumait. A társadalombiztosítási fejezettel kapcsolatban javasolja, hogy címében utaljon a nyugdíjra is.

Nagy László válaszában utalt arra, hogy a felszólalók sok új gondolattal gazdagították a vita anyagát, és ez hozzájárul a vitás kérdések tisztázásához. Az egyes felvetett kérdésekkel foglalkozva utalt arra, hogy többen fejtettek ki olyan véleményt, hogy a munkajog hatóköre bizonyos mértékig más jogágak területére is kiterjed. Véleménye szerint ezekben az esetekben nem a munkajog érezteti hatását más jogágak területén. Arról van szó, hogy vannak általános, az egész jogrendszerre kiható elvek és ezek fejtik ki hatásukat az egyes jogágak területén. Innen ered a hasonlóság.

Ami a kódexek megalkotását illeti, egyetért Weltner Andorral abban, hogy a szocialista építés objektív törvényszerűségei kifejtik erre hatásukat.

A kisipari termelőszövetkezetek tekintetében továbbra is fenntartja álláspontját. Nem ért egyet Román Lászlóval abban, hogy ez közvetve a munkajog önállóságának tagadását jelentené.

Az ipari tanulóviszony tekintetében nem ért egyet azzal, hogy ez a munka megszervezését szolgáló, a munkához való jog gyakorlását elősegítő viszony, mert ebben az esetben az összes szakiskolákkal kapcsolatos viszonyt ide kellene sorolni.

A javító-nevelő munka tekintetében azokkal ért egyet, akik ezt nem munkajogi jogviszonynak tartják.

A társadalombiztosítással kapcsolatban Fazekas Pál véleményét tartja helyesnek.

Az újítási, találmányi jogviszonyokat csak arról az oldalról tartja a munkajog keretében tárgyalhatónak, ami ebből a munkaviszonyból folyó jogokat és kötelezettségeket érinti.

Az üzemi tanácsok jellege, hatásköre még most van kialakulóban, ezért a Munka Törvénykönyve keretében nem tartaná helyesnek ezek átfogóbb szabályozását. A munkaügyi kérdésekkel kapcsolatos hatáskörükre azonban utalni kell.

Az eljárási kérdések tekintetében nem ért egyet Beck professzorral. Az egyeztető bizottsági szabályokat az alkalmazott szabályozási módszerek élesen elkülönítik a polgári eljárás szabályaitól. Éppen az okozna nehézséget, ha ezt be kellene iktatni a polgári eljárási jog keretébe.

Nem ért egyet azzal a nézettel sem, hogy az összes vitás területeket is a munkajogi kódex szabályozza, mert így a gyakorlati jogászok együtt megtalálják az általuk keresett anyagot. Ez elvileg sem lenne helyes, amellett a kódex áttekinthetőségét is nehezítené. A Julesz Jenő által igényelt feladatot a különböző jogszabálygyűjteményeknek kell betölteni.

Végül a válasz foglalkozott a törvénykönyv rendszerére, fejezetbeosztására tett észrevételekkel.

Dr. Eörsi Gyula zárszavában megállapította, hogy a vita jelentős segítséget adott a kodifikáció részére. Rámutatott ugyanakkor azonban arra is, hogy számos tisztázatlan kérdés van, amelyeknek részleteit ez a vita sem tudta kellőképpen megvilágítani. Szükséges volna ezért, hogy a Jogász Szövetség munkajogi szakosztálya a jövőben fokozottabban irányítsa munkáját ezek felé. *N. L.*

JOGIRODALOM

Martin Vietor: A Szlovák Tanácsköztársaság

Martin Vietor „A Szlovák Tanácsköztársaság" c. ez év folyamán Pozsonyban 135 oldal terjedelemben magyar nyelven is megjelent munkáját örömmel ismertetjük nemcsak azrét, mert a szlovák jogtörténetírás kimagasló eredménye, hanem mert a Magyar Tanácsköztársaság jogtörténetének alaposabb megismerését és feldolgozását is segíti.

Az elmúlt esztendőben, amikor a Magyar Tanácsköztársaság fennállásának 40. évfordulóját ünnepeltük, a magyar jogi irodalomban is számos tanulmány foglalkozott a Magyar Tanácsköztársaság államszervezetével és jogintézményeivel. Bár szép eredményekkel dicsekedhetünk, a Tanácsköztársaságról szóló jogi irodalomban elhanyagolt kérdés maradt a Tanácsköztársaság külföldi hatásának vizsgálata. Így a Voproszi Isztorii-ban 1959-ben G. Kolbe és I. Celt tollából megjelent „A német kommunisták és a Magyar Tanácsköztársaság" c. cikk is arra hívja fel figyelmünket, hogy gazdag eredménnyel kecsegtetne a Magyar Tanácsköztársaság németországi hatását vizsgáló kutatás. Hasonlóképpen nem munkálta még ki magyar szerző a Magyar és Szlovák Tanácsköztársaság kapcsolatának kérdését.

Martin Vietor munkája a magyar jogászok és jogtörténészek számára különösen két szempontból jelentős: egyrészt megmutatja a magyarországi proletárforradalom hatását a Szlovák Tanácsköztársaság megteremtésére, másrészt megismerteti a Szlovák Tanácsköztársaság államszervezetét és főbb funkcióit.

A szerző mindenekelőtt a Szlovák Tanácsköztársaság történelmi előzményeivel foglalkozik. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. márc. 21-i kikiáltása mozgásba hozta Kárpát-Ukrajna és Szlovákia forradalmi erőit is. Munkácson már 1919. márc. 21-én, Kárpát-Ukrajna többi területén pedig — Ungvárt és a Csehszlovák katonaság által megszállott területet kivéve — 1919. április végéig a hatalom átment a helyi tanácsok és a direktóriumok kezébe. A beregszászi, munkácsi, huszti, nagyszőllősi és técsői direktóriumok megvalósították a Magyar Forradalmi Kormányzótanács rendeleteit, Kárpát-Ukrajna a Magyar Tanácsköztársaság autonóm területévé vált, s e terület érdekeit a Magyar Forradalmi Kormányzótanácsban külön orosz-ukrán népbiztosság képviselte. A zsolnai márc. 22-i tömeggyűlésen a szlovák dolgozók nyilvánították ki rokonszenvüket a magyar munkásosztály hősies küzdelme iránt, a kassai, cseh katonákból álló őrség pedig fellázadt Szlovákia teljhatalmú minisztere ellen. Vavro Šrobar azonban hiába hirdetett statáriumot, hiába internáltatta a munkásvezetőket, a szlovák munkások és parasztok rokonszenve a Magyar Tanácsköztársaság iránt nem csökkent. A csehszlovák burzsoá állam hódító háborújára — amelyet a salgótarjáni szénmedence és a miskolci bányavidék megszerzése érdekében indított — a magyar vörös hadsereg győzelmes offenzívával válaszolt. A győzelmes felvidéki hadjárat teremtette meg a lehetőséget arra, hogy Szlovákia proletáriátusa — a cseh és szlovák kommunista szekció vezetésével — 1919. június 15-én kikíálthassa a Szlovák Tanácsköztársaságot.

Martin Vietor a továbbiakban részletesen foglalkozik a tanácsrendszert megelőző direktóriumi rendszerrel, a tanácsok szervezésével és a központi államhatalmi és államigazgatási szervekkel. A kommunista szekció szervezete — a helyi és központi államszervezet forradalmi átalakítását nyomban a területek felszabadítása után megkezdte. A szekció politikai megbízottai a városi tanácsok helyébe ideiglenes direktóriumokat neveztek ki és előkészítették a helyi tanácsok megválasztását. A direktóriumok tehát átmenetileg — a tanácsok megválasztásáig — mint ideiglenes szervek működtek, jogkörük a választások után a tanácsok végrehajtóbizottságaira szállt át. A városokhoz hasonlóan a falvakban is direktóriumok alakultak a járási székhelyen működő politikai megbízott felügyelete alatt. Ugyanígy alakultak meg a járási, ill. megyei direktóriumok is. A választásokat a Magyar Tanácsköztársaságban érvényes választási rendszer alapján tartották meg. Kassán, Kelet-Szlovákia legnagyobb városában összpontosult a polgári és katonai igazgatás. A helyi államszerveket ki kellett egészíteni a központi szervekkel. A Szlovák Tanácsköztársaság legfőbb államhatalmi szerve: a Forradalmi Végrehajtó Bizottság, amelynek 1919. jún. 20-án tartott második ülésén alakultak meg a népbiztosi hivatalok és a Forradalmi Kormányzótanács Antonin Janušek elnökletével. A népbiztosi hivatalok reszort tevékenységüket saját apparátusuk, valamint a megyei, járási és helyi biztosok: a politikai és szakmegbizottak segítségével végezték. A munkások, katonák és parasztok községi, járási és megyei tanácsai végrehajtóbizottságaikkal a Forradalmi Kormányzótanács felügyelete alá tartoztak. A Szlovák Tanácsköztársaság bírói és ügyészi szervei a járási és megyei tanácsok által kinevezett forradalmi bíróságok és ügyészségek voltak. A nagyobb, szocializált üzemekben Ellenőrző Tanácsokat választottak. A Magyar Vörös Hadsereg felszabadító harca lehetővé tette a Szlovák Vörös Hadsereg és Vörös Őrség megszervezését is.

A szerző behatóan ismerteti a Szlovák Tanácsköztársaságnak — mint újtípusú szocialista államnak — tevékenységét is.

A Szlovák Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt a szocialista állam számos fontos intézkedését valósította meg. Így első teendői közé tartozott a termelőeszközök gyors társadalmasítása, amely feladat teljesítése során is a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalatai és jogszabályai alapján jártak el. A Szlovák Tanácsköztársaság parasztpolitikája hasonló hibákat mutatott, mint a Magyar Tanácsköztársaságé. A reform fő alapelvei: a kisajátítás nem érinti a 100 magyar holdon, — ill. ha több tagban fekszik a földbirtok, 300 holdon aluli földterületen — gazdálkodókat. Az ezen felüli földterülettel rendelkezők birtokai egész élő és holt leltárukkal együtt, valamint a mezőgazdasági iparvállalatokkal együtt kárpótlás nélkül a proletárállam tulajdonává válnak. A közép- és kisparasztgazdaságok a lakóházakkal és melléképületekkel együtt magántulajdonba maradnak. A falusi tanácsoknak tilos a nagybirtokosok földjével való rendelkezés. Ez az

agrárpolitikai intézkedés nem vette figyelembe a zsellérek, kis- és középparasztok érdekeit, e társadalmi rétegek földéhségét, ezért az ellenforradalom a falun erre is támaszkodott. A Szlovák Tanácsköztársaság lépéseket tett a szocialista bérpolitika feltételeinek megteremtésére is. A bérek rendezését a munka minőségi és mennyiségi díjazásának alapelve alapján a szakszervezetek végezték, terjedelmes rendelkezések szabályozták a mezőgazdasági munkások bérét és természetbeni járandóságát. A Szlovák Forradalmi Kormányzótanács külön rendeletet adott ki a tanoncok és ifjúmunkások védelméről és neveléséről. Biztosítva volt minden ipari és mezőgazdasági munkás, magán- és állami alkalmazott. A Szlovák Tanácsköztársaság kulturális tevékenysége is sokrétű volt. Az iskolák államosítása, a népnevelési bizottságok alakítása, a könyvkiadás állami kiadószervezetben való központosítása, a könyv- és lapterjesztés államosítása, a könyvtárak, levéltárak és kultúrépületek társadalmasítása, a burzsoá lapok beszüntetése és proletárújságok teremtése, a politikai nevelőmunka megszervezése, mindmegannyi fontos állomásai e kulturális tevékenységnek.

A Szlovák Tanácsköztársaság a Magyar Vörös Hadsereg kivonulása és a csehszlovák burzsoá kormány ellentámadása folytán szűnt meg; fennállása alatt szétzúzta a burzsoá államapparátust, felépítette saját államszervezetét az újtípusú szocialista államot. Méltán tekinthető tehát a Magyar Tanácsköztársasággal együtt az oroszországi proletárforradalom fegyvertársának.

A Szlovák Tanácsköztársaság fennállása alatt és bukása után is a csehszlovák burzsoázia mindent megtett annak érdekében, hogy meghamisítsa a Szlovák Tanácsköztársaság szerepét, hogy a magyarországi proletárhatalmat nemzeti, soviniszta bolsevizmusnak bélyegezze, amely hódítóháborút folytatott a szlováklakta területek ellen, s azt állította, hogy e hódítóháború függvényeként jött létre a Szlovák Tanácsköztársaság. Martin Vietor részletesen foglalkozik e kérdés tisztázásával. A magyar és szlovák tanácsköztársaság vezetőinek nyilatkozatait, a csehszlovák dolgozókhoz intézett felhívásaikat idézi. De felidézi a cseh és szlovák dolgozók elszánt harcát is mind az 1919. június 15-i proklamáció előtt, mind a Tanácsköztársaság bukása utáni időszakban annak igazolására, hogy a proletárforradalom Szlovákiában a dolgozók önkezdeményezése alapján jött létre, amelyben a Magyar Tanácsköztársaság segítsége közreható tényező volt.

Martin Vietor munkáját az elmondottakból is kitűnően, a magyar jogászok is sok haszonnal tanulmányozhatják.

Szegvári Katalin

---

*Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1956—1957**

A Nagy Lajos által összeállított „Állam- és jogtudományi bibliográfia" 1956—1957. éveket felölelő folytatása — amelyet A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete tett közzé — éppen olyan kiváló, mint az említett bibliográfia korábbi, ugyanennek a szerzőnek a feldolgozásában megjelent kötetei.

Az új kötet annyiban kapcsolódik a korábbi kötetekhez, hogy az egyes tételek számozása folytatólagos. Az új kötet tehát az 5199-es számmal kezdődik.

Mindenekelőtt ki kell emelni a vonatkozó anyag összeállításának teljességét. Mint a megelőző kötetekben, úgy itt is felvette azokat a külföldön megjelent állam- és jogtudományi munkákat, amelyek Magyarországra vonatkoznak, valamint a Magyar Népköztársaságban idegen nyelven kiadott állam- és jogtudományi tanulmányokat.

A bibliográfia minden kiválósága ellenére kérdéses, hogy az anyagnak a szerző által történt rendezése minden tekintetben helyes-e. A bibliográfia pl. az állam- és jogtörténeti munkákat az utolsóelőtti fejezetben közli. A sorrend helyessége vitatható.

A jogtörténeti anyagot általában a bibliográfiák első fejezeteibe szokták beilleszteni. Így pl. a Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo minden füzetéhez csatolt bibliográfiában az állam- és jogtörténeti munkák jegyzéke a jogelméleti és a politikai tanok történetével foglalkozó munkák jegyzékét követi. A nem régen megjelent „Bibliography of Czechoslovak Legal Literature. 1945—1958" (Praguo 1959.) c. munkában is az első fejezetek egyikében található a jogtörténeti anyag.

Kívánatos lenne továbbá, hogy az állam- és jogtörténeti anyagot tartalmazó XV. fejezetben utalás történjék a II., III., VI., IX., X., XI., XII. fejezetben felvett jogtörténeti munkákra.

Az orosz, francia és német nyelvű tartalomjegyzék a magyar nyelvben járatlan olvasó számára átekintést nyújt a bibliográfiában felvett anyag beosztására vonatkozóan. Mivel a magyar nyelvet csak kevés külföldi tudós ismeri, ezt a tartalomjegyzéket nem tartom kielégítőnek. Igen kívánatos lenne, ha az egyes címeket a külföldi olvasó előtt jól ismert idegen nyelvű fordítás követné. Ilyen francia, illetőleg német neylvű címfordításokat tartalmaz a T. Blagojevič által 1959-ben kiadott „Bibliographie juridique yougoslave". A csehszlovák bibliográfiában az egyes címek angol nyelvű fordításban is megtalálhatók.

Az ilyen címfordítások felvétele a kitűnő „Állam- és jogtudományi bibliográfia" tudományos értékét lényegesen emelné, mivel ezáltal a külföldi jogászok számára hozzáférhetőbbé válnék.

Korányi, Karol

Döntőbíráskodás

1960. január óta új jogi folyóirattal gazdagodott jogirodalmunk. Ekkor indult meg havi folyóiratként a *„Döntőbíráskodás"*, a Központi Döntőbizottság hivatalos értesítője.

A lap tartalmával kapcsolatban érdemben állástfoglalni, azt értékelni vagy bírálni még korai volna, hiszen a közönség még csak most ismerkedik vele s az első szám, vagy akár az első egy-két szám aligha lehet alkalmas általános következtetések levonására, illetve ezek a következtetések nyilván nem lehetnének általánosak.

A lap megjelenése ma még inkább csak azt a kérdést veti fel, szükség volt-e rá, helyes kezdemé-

* Összeáll. Nagy Lajos Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 185 old. (Állam- és Jogtudományi Intézet könyvtára 14. sz.)

nyezés volt-e annak megindítása, milyen célkitűzésekkel indult és mit várunk tőle.

Egy újonnan megjelenő szakfolyóirat — ha a célkitűzéseiben előre visz és színvonala is megüti a mértéket — minden szakterületen pozitív lépésként, kulturális fejlődésünk újabb előrehaladásaként értékelendő, hiszen újabb területen viszi a szakterület munkáját, munkaeredményeit, problémáit területe dolgozóinak nyilvánossága elé, s egyben újabb embereket is mozgósít a lap munkájában való közvetlen részvételre, tapasztalataiknak, problémáiknak nyílt felvetésére, a tudomány művelésére.

A *„Döntőbíráskodás"*-t azonban nem csak ilyen általánosságban illeti meg a szívélyes fogadtatás. Valamennyi jogász előtt ismeretes a szerződési rendszer jelentősége népgazdaságunkban s hogy döntőbizottságaink milyen fontos szerepet töltenek be a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának érvényrejuttatásában, a vállalatok közti kooperáció fokozásában, a népgazdasági terv mennyiségi és minőségi teljesítése terén, a terv- és szerződési fegyelem biztosításában, a hibák feltárásában és megszüntetésében. A jogászok, sőt a vállalatok és egyéb gazdasági szervek nem jogász dolgozóinak széles köre kap tehát *igen komoly segítséget* azzal, ha a *Döntőbíráskodás* hasábjain *a szerződési rendszerrel és a döntőbizottsági munkával közelebbről megismerkedhet.*

Nyilván nem von le a lap értékéből, ha megjegyezzük, hogy a szerződési rendszer, a döntőbíráskodás kérdései iránti érdeklődés, tehát azok a gondolatok, azok a célok, amelyek nálunk a Döntőbíráskodás c. lapot életre hívták, a népi demokráciák közül már minket megelőzően a Német Demokratikus Köztársaságban a *Vertragssystem*, a Román Népköztársaságban az *Arbitrajul de stat* c. folyóiratokat eredményezték. E hasznos tapasztalat átvételét bölcs kezdeményezésként kell értékelnünk.

A „Döntőbíráskodás" egész szocialista gazdaságunk szempontjából jelentős voltát húzza alá, de egyben a lapra a jövőre nézve fokozott kötelezettségeket is ró az a körülmény, hogy első számához *Apró Antal* elvtárs, a Minisztertanács elnökének első helyettese írt vezércikket „Nagy célok — megtisztelő feladatok" címmel. Apró elvtárs a lap egyik legfontosabb céljának az *üzemek kooperációjának* olyan tökéletesítéséhez való hozzájárulást jelöli meg, amely a leghatásosabban segíti az üzemek munkáját, a zökkenőktől mentes termelést, ezen az úton a népgazdasági tervek jobb megvalósítását, s ezzel a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa határozatainak végrehajtását. Fontos feladatként említi meg Apró elvtárs a többi közt a továbbiakban a lap *nevelőszerepét* általában, különösen pedig a lazaság, a fegyelmezetlenség és a szűklátókörűség leküzdésére való nevelést.

Azzal, hogy közelebbről mit kíván a lap olvasóinak nyújtani, s hogy kiket szeretne olvasóiul és munkatársaiul megnyerni, *Páris László* elvtárs rövid bevezetőjéből ismerkedhetünk meg. „A „Döntőbíráskodás" célja — írja Páris elvtárs — hogy szószólója legyen a tervszerződések területén dolgozók kívánságainak, lehetőséget adjon a vélemények cseréjére, mozdítsa elő egészséges és építő vita kialakulását és mutasson irányt mind a szerződéseket kötő vállalatoknak, mind a szerződésből eredő viták eldöntésére hivatott döntőbizottságoknak a helyes, egyöntetű és a népgazdasági célkitűzések megvalósítását elősegítő eljárásra." E célkitűzésekből okszerűen következik, hogy a lap nemcsak jogászokhoz, hanem a tervszerződések területén dolgozó gazdasági szakemberekhez is kíván szólni, s bár a „Központi Döntőbizottság hivatalos értesítője", nemcsak a KDB, sőt nemcsak általában a döntőbizottságok, hanem a tervszerződések irányításában és lebonyolításában résztvevő jogászok és nem jogászok munkatársi közreműködésére is számít.

Arra nézve, hogy mit kíván a lap olvasóinak nyújtani, Páris elvtárs bevezetőjén kívül már az első szám tartalmából is kapunk ízelítőt: a tervszerződések körét felölelő elméleti és gyakorlati cikkeket, az egyes döntőbíróságok és a KDB gyakorlatát, a KDB hivatalos elvi állásfoglalásait és utasításait, s mindezekkel támogatást a népgazdasági terv megvalósításában résztvevő valamennyi szocialista szervezetnek s a támogatáson felül iránymutatást a vállalatoknak és a többi döntőbizottságnak. Külön megemlítésre érdemes a lap „A Döntőbizottság válaszol" c. rovata, mely a tervszerződésekre vonatkozó, a KDB-hez intézett közérdekű kérdésekre ad választ.

Fel szeretnénk hívni a szerkesztők figyelmét arra, hogy rajtuk múlik, az ő feladatuk, hogy a lap profiljába tartozó sok problémából, még kidolgozatlan nyílt kérdésből és igen bő gyakorlati joganyagból valóban a minél szélesebb körben érdeklődésre számottartó elvi jelentőségű kérdéseket válasszák ki és vigyék olvasóik elé, a problémákkal közvetlen munkaterületükön találkozóékat pedig arra, hogy a lap csak akkor lesz eredményes, ha munkájukkal, javaslataikkal, cikkeikkel segítenek e kérdések feltárásában és megoldásában.

Befejezésül csak annyit, hogy célkitűzései jegyében sokat várunk ettől az ígéretekben gazdag laptól, s az ígéretek valóraváltásában bízva sok sikert kívánunk legújabb jogi folyóiratunknak a *Döntőbíráskodásnak.*

Weiss Emília

*Új könyvek**

Grotius, Hugo: A háború és a béke jogáról. A bevezető tanulmányokat írták: Hajdú Gyula — Szabó Imre. 1—3. köt. Bp. Akad. Kiadó, 1960. 327, 572. és 367 p. /Az állam- és jogtudományok úttörői. Szerk. Hajdú Gyula./

Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 269 p. 3 sztl.

Hatályos jogszabályok gyűjteménye. 1945—1958. 1. köt. Törvények. Országgyűlési határozatok. Törvényerejű rendeletek. Elnöki Tanácsi határozatok. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 407 p.

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti és pécsi könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket jogágak szerinti csoportosításban. Lelőhely rövidítések: OK = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSHS = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza Hajdu Eleménné; PEK = Pécsi Egyetemi Könyvtár, feldolg. Román Lászlóné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolg. Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

Rudolf Lóránt: Elszámolások a polgári jogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 142 p.

Bónis György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. Bp. Akad. ny. 1959. 294—312. p. /Klny. A Levéltári Közlemények XXIX. évfolyamából./

Cséka Ervin—*Vass* Kálmán: Bevezető ismeretek a kriminalisztikába. (Rövid összeállítás). Közzéteszi: a Legfőbb Ügyészség tanulmányi csoportja. Hivatali használatra. Bp. Ath. 1959. 125 p. /Ügyészi kiskönyvtár./

A felszabadult Budapest tizenöt éve. 1945—1959. Kiadja: Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 160 p.

Állam- és jogelmélet:

Tolsztoj, Ju[rij] K[irillovics]: K teorii pravootnosenija. [A jogviszony elméletéhez.] [Leningrád.] Izdat. Leningradszkogo Univ. 1959, 85, [2] p. /Leningradszkij Universzitet imeni A. A. Zsdanova./ [Bibliogr. passim.] OK. 355.658

A monográfia a jogviszony elméletének alapvető kérdéseivel: fogalmának megadásával, tartalmával, a jogviszony tárgyával, alanyával, általában a jogviszony analízisével foglalkozik.

Law and Opinion in England in the 20th Century. [Jog és vélemény Angliában a XX. században.] London, 1959, Stevens. 407 p. PEK Kari könyvtár J5029/1

A gyűjtemény több szerző tanulmányát tartalmazza. Első része általános társadalomelméleti, illetve filozófiai kérdésekkel (az angliai szocializmus kérdései stb.), a második része jogi kérdésekkel foglalkozik (a társaságok joga — a monopóliumok és korlátozó intézkedések — az angol munkajogi és gazdaságpolitikai problémák, egy-egy tanulmány a büntetőjog és a családjog kérdéséről). A harmadik rész szociálpolitikai tanulmányokat tartalmaz.

Államjog:

Handbuch der Volkskammer der Deutschen Demokratischen Republik. [A Német Demokratikus köztársaság népi kamarájának kézikönyve.] 3. Wahlperiode. Red. Christ, Werner. Hrsg. Volkskammer der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, Kongress Verl. 1959. 552, 2 p. 1 térk. OK. 355.433

A kézikönyvet H. Kröger professzornak a népi kamaráról, mint a munkás és paraszt állam legfelsőbb hatalmi szervéről szóló tanulmánya vezeti be. Ezután az alkotmányról és az alkotmány módosításáról szóló törvények következnek. Rendkívül szemléltetőek a kézikönyv grafikai ábrázolásai az állam felépítéséről, az államhatalom központi és helyi szerveinek szerkezetéről, a kamara ülésrendjéről stb. Az összeállítás a képviselők életrajzát és fényképét is közli. Ismerteti a házszabályokat, a kamara összeállítását, az elnökségnek és a különféle bizottságoknak feladatait. A helyi népképviseleti szervekre vonatkozó jogszabályokat is magában foglalja. Függelékként tárgymutatót és közigazgatási térképet is közöl.

Burdeau, Georges: Droit constitutionnel et institutions politiques. [Alkotmányjog és állami szervezet.] Les institutions de la 5. République. Conforme au programme des Facultés de Droit et écoles d'enseignement supérieur. Ed. 8. entièrement refondue. Paris, Pichon et Durand—Auzias. 1959. 512 p. [Bibliogr. 7—8. p.] OK. 355.386

Általános bevezetés után részletesen foglalkozik az alkotmány jogi jellegének és politikai feladatainak meghatározásával. Az elméleti alapvetésen kívül összehasonlító jogtudományi és történeti átfogó ismertetést is ad a XVIII. és XIX. század francia alkotmánytörténetének bemutatásával. Az államhatalom szervezetének taglalása mellett az osztályok és pártok, a nép és kormányzat viszonyával foglalkozik.

Államigazgatási jog:

Petrov, G. I.: Szuscsnoszt' szovetszkogo adminisztrativnogo prava. [A szovjet államigazgatási jog lényege.] Leningrad, Izdat. Univ. 1959, 182, [2] p. PEK. Államjogi tanszék J7465/2

A mű a szovjet államigazgatási jog legfontosabb elvi kérdéseivel foglalkozik. Az első fejezetben ismerteti az államigazgatásnak a szovjet állam rendszerében elfoglalt helyét az 1936-os alkotmány megjelenéséig, illetve az alkotmány elfogadása után. A második fejezetben az államigazgatási jognak a szovjet jogrendszerben elfoglalt helyét, a többi jogághoz való viszonyát, a szovjet államigazgatási jog fogalmát és rendszerét ismerteti. Végül, a mű harmadik fejezetében az államigazgatási jognak a társadalmi viszonyok szabályozásával kapcsolatos szerepéről és az államigazgatási jogi normák realizálódásának kérdéseiről szól.

Evenko, I. A.: Voproszü planirovanija v SzSzSzR na szovremennom etape. [A tervezés kérdései a Szovjetunióban a jelenlegi időszakban.] Moszkva, Goszplanizdat, 1959. 207 p. ÁJI. 17.812

Az 1959—1965 évekre szóló népgazdasági terv ellenőrző számainak kidolgozása számos, egészen új szempontot vetett fel a népgazdasági tervezésben. A munka ezeknek a tapasztalatoknak figyelembevételével foglalja össze a népgazdasági tervezés legfontosabb időszerű kérdéseit. Négy nagy fejezetben tárgyalja az anyagot: a Szovjetunió népgazdasági tevékenységének szervezete, a perspektivikus népgazdasági tervek, az ipari tervek összeállításának módszertanával kapcsolatos kérdések, a tervteljesítés ellenőrzése és elemzése. A munkát számos összehasonlító táblázat egészíti ki.

Hackl, Viktor: Die Dienstpragmatik. [Szolgálati pragmatika.] Gesetz vom 25. Jänner 1914. Mit einschlägigen Gesetzen, Verordnungen und Erlässen. Hrsg. —. 3. Aufl. Nach dem Stande vom 1. Sept. 1958. Wien, Druck und Verl. d. Österreichischen Staatsdruck. 1958. XXVII, 551 p. /Handausgabe Österreichischer Gesetze und Verordnungen. N. Folge. 1. Gruppe. Bd. 7./ OK. 355.141

Az osztrák közszolgálati pragmatika alapvető jogszabálya ma is az 1914-es törvény. A közszolgálatot érintő újabb jogszabályok jelentős módosításai miatt, a gyűjtemény 1951-ben közzétett második kiadása után azonban szükségessé vált a közalkalmazottak szolgálati jogviszonyait érintő törvények folytán,

az összeállítás újabb kiadása. Az összeállítás a változtatásokat is feltünteti s ezenkívül, külön is közli a vonatkozó tételes anyag szövegét. A gyűjtemény gyakorlati jelentőségét a közölt iratminták emelik (személyi lapok, nyilvántartások, minősítési bizonyítványok stb.). A közszolgálati jogot fejlesztő bírói döntések (pl. a közszolgálati jogviszonyt és a közszolgálat alanyát megjelölő fogalmi meghatározások) közlése is rendkívül hasznos.

Polgári jog:

Dornberger, Gerhard—*Kleine,* Hans—*Klinger,* Gunther: Grazsdanszkoe pravo Germanszkoj Demokraticseszkoj Reszpubliki. [A Német Demokratikus Köztársaság polgári joga. Dologi jog.] Moszkva, Izd. Inosztr. Lit. 1959. 431 p. /Nemeckij Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 17.814

Az NDK egyetemeinek jogi karain használatos polgári jogi tankönyv fordításához D. H. Genkin professzor írt rövid bevezetést, amelyben kiemeli az idegennyelvű olvasó számára az NDK dologi jogának alapvető sajátosságait. Maga a tankönyv 11 nagy fejezetből áll. (A tulajdonjog általános kérdései, formái, a tulajdonjog, mint alanyi jog, tulajdonközösség, a tulajdonjog megszerzése és elvesztése, a föld tulajdonjoga, a személyi és a szövetkezeti tulajdon, a tulajdonjog polgári jogi védelme, a jelzálog, a zálogjog, a szolgalmak.)

Julliot de la Morandière, Léon: Grazsdanszkoe pravo Francii. Tom. 1. [Franciaország polgári joga.] Moszkva, Izd. Inosztr. Lit. 1958. 742 p. ÁJI. 17.815

A francia polgári jogi tankönyv 1. kötetének fordításához E. A. Flejsic írt rövid kritikai bevezetőt. Maga az eredeti munka négykötetes. Az ismertetett kötet két főrészből (könyv) áll. Az első könyvben a francia polgári jogról ad bevezető ismertetést (a polgári jog meghatározása, tárgya, forrásai és fejlődése, alkalmazása, személyek, dolgok). A második könyvben a fizikai személy jogait és a családjogot tárgyalja (személyiségi jogok, házasságkötés, a házastársi jogviszony, a házasság megszűnése, családjogi viszony, leszármazás, rokonság, házasságon kívüli leszármazás, jogképesség). A munka a francia tankönyveknél szokásos rövid és az egész művön folytatólagosan számozott pontokban foglalva tárgyalja az anyagot, a részletes tárgymutató ezekre a pontokra utal.

Kodeks zobowiazan, ze skorowidzem rzeczowym. [Kötelmi jog kódexe, betűrendes mutatóval.] 4. uzupeln. wyd. Warszawa, Wyd. Prawnicze. 1958. 778, 2 p. [Bibliogr. passim.] OK. 355.633

A kötelmi jogot érintő jogszabályok gyűjteménye, amely az 1933. évi 27. számú rendelettörvény valamint az azt kiegészítő jogszabályokat dolgozza fel. A terjedelmes anyagban az eligazodást betűrendes tárgymutató könnyíti meg.

Peterszkij, I. Sz.—*Krülov,* Sz. B.: Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo. [A nemzetközi magánjog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 226 p. PEK. Polgári jog I. tanszék J7396/9

A mű a jogi fakultások és jogi főiskolák tankönyveként második javított és bővített kiadásban jelent meg. 12 fejezetben tárgyalja a nemzetközi magánjog főbb kérdéseit. A nemzetközi magánjog fogalmának, rövid történetének, forrásainak bemutatása után a jogszabályok kollizióját és a külföldiek jogi helyzetét elemzi. Ezt követően a tulajdonjogról, a szerzői és feltalálói jogról, a család- és öröklési jogról, végül a nemzetközi polgári eljárásról kapunk képet a műben.

Családjog:

Familiengesetze sozialistischer Länder. [Szocialista országok családjogi törvénye.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1959. 232 p. [Bibliogr. passim.] OK. 355.611

Az összeállítást Wiemann tanulmánya vezeti be a nemzetközi családjogi kérdésekről, amelyeket a Német Demokratikus Köztársaság, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok közötti jogsegélyegyezmények vetnek fel. Ezután közli az Oroszországi Szocialista Szövetséges Federatív Köztársaság, Bulgária, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és Magyarország családjogi törvénykönyvének szövegét.

Munkajog:

Mazzoni, Giuliano: Manuale di diritto del lavoro. [A munkajog kézikönyve.] Firenze, Tip. S. T. E. F. 1958. 4, 671 p. /Istituto di Studi Sindacali e del Lavoro./ [Bibliogr. passim.] OK. 363.628

A munkajog kézikönyve világos rendszerben, könnyen áttekinthető tagolásban ismerteti az olasz munkajogot. Négy részre oszlik. Az első részben a munkajog általános fogalmi meghatározásait adja, ezen belül a munkajog eredetét és fejlődését is vázolja. Itt tárgyalja a rendszerbeli felépítést is. A második rész az egyéni munkaszerződések rendszeréről beszél, annak jogi természetét mutatja be. A harmadik rész a társadalombiztosítással foglalkozik, a negyedik rész pedig a munkajog speciális kérdéseit, a munkavállalók részére biztosított kedvezményeket tárgyalja.

Büntetőjog és eljárásjog. Segédtudományok.

Szovremennoe zarubezsnoe ugolovnoe pravo. Das ausländische Strafrecht der Gegenwart. Bd. 2. [A jelenkori külföldi büntetőjog. 2. köt.] Red.: Piontkovszkij, A. A. Moszkva, Izd. Inosztr. Lit. 1958. 549 p. ÁJI. 17.816

A Mezger—Schönke—Jeschek szerkesztésében kiadott büntetőjogi gyűjtemény fordításának most megérkezett 2. kötete Finnország, Svájc és Csehszlovákia büntetőjogát ismerteti. A munkát A. A. Piontkovszkij szerkesztette és látta el bevezetéssel.

Csugunov, V. E.: Ugolovnoe szudoproizvodsztvo Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Kínai Népköztársaság büntetőeljárása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 285 p. [Bibliogr. passim.] ÁJI. 17.817

Rövid történeti bevezetés után a büntetőeljárás alapvető elveit, a nyomozást, az elsőfokú tárgyalást és határozathozatalt, a másodfokú bírósági eljárást és a felügyeleti eljárást ismerteti. A befejező részben a büntetésvégrehajtással foglalkozik.

Ul'janova, L. T.: Ocenka dokazatel'sztv szudom pervoj insztancii. [A bizonyítékok elsőbírósági mérlegelése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 166 1 p. [Bibliogr. passim.] ÁJI. 17.819

A monográfia három nagy részre tagozódik. Az első részben a bizonyítékok elméletét tekinti át röviden s itt foglalkozik a bizonyítás általános problémáival. A második részben a bizonyítékok elsőbírósági mérlegelésével foglalkozik. Itt elemzi a mérlegelés fogalmát, a bírói belső meggyőződés szerepét a bírói döntésben, végül külön fejezetben foglalkozik a bizonyítékok önmagukban és a többi bizonyítékokhoz való kapcsolatukban történt mérlegelésével. A harmadik részben külön-külön vizsgálja az egyes bizonyító tények mérlegelésének sajátosságait. Ebben a részben a tanúk és a sértett vallomásával, a vádlott vallomásával, a szakértői véleményekkel és a tárgyi bizonyítékokkal foglalkozó fejezetekben dolgozza fel az anyagot. Az egész munkában bő utalás történik a bírói gyakorlatra valamint a fontosabb irodalmi állásfoglalásokra.

Avdeev, M. I.: Kursz szudebnoj medicinü. [Igazságügyi orvostan kézikönyve.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 711 p. ÁJI. 17.738

A hatalmas kézikönyv nemcsak az egyetemi oktatás, hanem ezen túlmenően a magasabbfokú képzés céljait szolgálja, és a kutatók mellett a gyakorlati dolgozóknak is rendkívül hasznos szolgálatokat tesz. Az igazságügyi orvostan történetéről adott áttekintés után az igazságügyi orvosszakértői szemlére vonatkozó eljárási és szervezeti tételesjogi anyagot mutatja be. Ezt követően a tulajdonképpeni igazságügyi orvostani anyagot tárgyalja négy hatalmas fejezetben.

Rad'kov, V. P.: Szocialisztícseszkaja zakonnoszt' v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [Szocialista törvényesség a szovjet büntető eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 253 p. ÁJI. 17.759.

A bevezetésben a szocialista törvényességnek mint a szocialista büntető eljárás alapelvének kérdéseit vizsgálja. A szocialista törvényesség biztosításának elvi kérdései után részletesen vizsgálja a szocialista törvényességet biztosító jogi eszközök problémáit. A következő fejezetekben a szocialista törvényesség érvényesülését vizsgálja az egyes perszakaszokban a nyomozási eljárással, a bűnösség megállapításának és a büntetés kiszabásának kérdésével, végül az ítélet törvényességének biztosításával kapcsolatban.

Ugolovno-proceszszual'nüj kodeksz Indii. Red. Raginszkij, M. Ju. [India büntetőeljárási törvénykönyve.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 655 p. ÁJI. 17.757.

A forrásgyűjtemény Raginszkij, M. Ju. rövid történeti bevezetése után az angol nyelvű 1956. évi kiadás alapján közli az 1898. évi büntetőeljárási törvénykönyv, valamint a bizonyításról szóló 1872. évi törvény teljes szövegét .

Szokolovszkij, Z. M.: Ocenka zaklucsenij kriminaliszticseszkoj ekszpertizü pisz'ma. [A kriminalisztikai írásszakértői vélemény értékelése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 76 p. ÁJI. 17 769.

A kriminalisztikai szakértői vélemény lényegét és a szakértőnek, valamint a szakértői véleményt felülvizsgáló személynek belső meggyőződését tárgyaló bevezető rész után a szakértői vélemény értékelésénél alapul vett ismérveket elemzi (az írásszakértői vélemény összeállításánál irányadó tudományos tételek, a vizsgálat módszere, az írás anyagának, minőségének megvizsgálása, a szakértő következtetéseinek megalapozottsága, az esettel kapcsolatos és a szakértői véleménnyel összefüggő egyéb adatok jelentősége, a kriminalisztikai írásszakértő személyének megválasztása.) A befejező fejezetben az írásszakértői szemle megismétlésének kérdéseit vizsgálja.

Davüdov, G. P.—*Prituzova*, V. I.—*Sevcsenko*, V. I.: Taktika szledsztvennüh dejsztvij. [A nyomozati cselekmények taktikája. Kriminalisztikai tankönyv.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 167 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova./ AJI. 17.747.

A tankönyv a nyomozati cselekmények menetének legfontosabb kérdéseit (helyszínelés, nyomozási kísérlet, házkutatás, bizonyítékok összegyűjtése, szakértői vélemény, a kihallgatás, a nyomozás tervezése) vizsgálja.

Igazságügyi szervezeti jog:

Judel'szon, K. Sz.: Szovetszkij notariat. [A szovjet közjegyzőség.] Moszkva Goszjurizdat, 1959. 375. p. PEK. Polgári jog I. tanszék

J7454/9, ÁJI. 17.836

A szerző 16 fejezetben igen alapos ismertetést ad a szovjet közjegyzőség intézményéről, munkájáról. Ismerteti a közjegyzői szervezetet, a közjegyzőség felépítését, jellegét, feladatait, majd tevékenységének jogi normáit. Egy-egy fejezetben foglalkozik a szerző a közjegyzőségek legfontosabb feladatainak ismertetésével (az adásvételi szerződések hitelesítése, a kisajátított épületekkel kapcsolatos szerződések hitelesítése, az egyéni lakásépítkezések céljára átengedett állami földterületek használata, kapcsolatos igazolásokkal és más jogügyletek közjegyzői hitelesítése.) Végül ismertetést ad a közjegyző intézkedéseivel kapcsolatos jogorvoslati lehetőségekről.

Állam- és jogtörténet:

Steinwenter, Artur: Recht und Kultur. [Jog és kultúra.] Aufsätze und Vorträge eines österreichischen Rechtshistorikers. Graz, Köln, Böhlaus. 1958. 70, [2] p. 1. t. /Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 2./ [Bibliogr. 65—70. p. és passim.] OK. 363.527

A szerzőnek, a jog és kultúra körébe eső tanulmányait és előadásait 70. születésnapja alkalmából összegyűjtve adják ki. A tanulmányokat Max Kaser ajánlása vezeti be. Ezután következik a szerző előszava, majd hat tanulmánya. A címadó tanulmányt a kultúra és jog szoros összefüggéseire mutató jogtörténeti tanulmányok, végül az osztrák polgári törvénykönyv történeti kritikájáról szóló tanulmány követik. Függelékként közli a szerző egész tudományos munkáját átfogó bibliográfiát.

Seagle, William: Weltgeschichte des Rechts. Eine Einführung in die Probleme und Erscheinungsformen des Rechts. [A jog világtörténete.] München und Berlin, C. H., Beck'sche Verl. 1958. VIII, 659 p. [Bibl. 551—564.] ÁJI. 17.756.

Az 1941-ben Amerikában megjelent kézikönyv a jogot az emberi civilizáció történetével összefüggésben vizsgálja. A munka 5 nagy fejezetre oszlik. Az első fejezet a jogot, a jog lényegét és az egyes elemeket, valamint az államnak és a jognak kapcsolatát vizsgálja. A második fejezet a primitív jogot tárgyalja (a szokásjog, a vérbosszú, a

tulajdonjog kialakulása), a harmadik fejezet pedig a jog kezdeteit (ókori törvénykönyvek, jog és vallás, a római jog eredményei) tárgyalja. A negyedik fejezet a kifejlődött jog alapvető problémáit (a jogrendszerek kialakulása, a természeti jog, a Rule of Law, a hatalom monopóliuma, a szerződés mindenhatósága, a kodifikációk időszaka) vizsgálja. Az ötödik fejezet a jogtudomány jövő fejlődésével összefüggő kérdéseket tárgyalja.

Touchard, Jean: Histoire des idées politiques. Tome 2. [A politikai eszmék története.] Paris, 1959. Presses Univ. de France, 865 [IV] p. PEK B9039.

„A politikai eszmék története" második kötete gazdag adat- és tényanyaggal megalapozott tájékoztatás alapján ismerteti a 18. századtól kezdve napjainkig uralkodó áramlatokat. Az említett időszak több mint 300 jeles írójának, tudósának, politikusának tevékenységét korának és környezetének egészébe ágyazva tárgyalja. A kötet első fejezete „A felvilágosodás százada" címet viseli, további két fejezetben foglalkozik a forradalom és ellenforradalom kérdésével. Négy fejezetet a szocializmus (Marx előtti szocialisták, Marx, Engels és az ő munkásságuk nyomán kibontakozó szocialista és kommunista mozgalmak) fejlődésének szentel. Egy fejezetben tárgyalja „A liberalizmus, tradicionalizmus, imperializmus" cím alatt összefoglalva az 1848—1919-ig terjedő időszak különböző polgári eszmei és politikai áramlatait. Az utolsó fejezet a 20. századot öleli fel, külön részben tárgyalva a „marxista—leninista vonalat" és külön a „nem marxista—leninista szocializmus"-t. E résznek és a szocializmussal foglalkozó négy fejezetnek Georges Lavau egyetemi tanár (a Grenoble-i egyetem jog- és közgazdaságtudományi kar) a szerzője. Az egyes fejezeteket gazdag bibliográfiai adatgyűjtemény egészíti ki.

Nemzetközi jog:

Lunc, L[azar] A[dolfovics]: Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo. [Nemzetközi magánjog.] Moszkva, 1959. Goszjurizdat, 280 p. /Vszeszojuznüj Inszt. Juricseszkih Nauk./ PEK Munkajogi tanszék J4708/9.

A mű magasszintű tudományos elemzéssel, hatalmas irodalmi anyag feldolgozásával mutatja be a nemzetközi jog tárgyát és rendszerét, forrásait, majd a kolliziós normát. A kolliziós norma szerkezetét és sajátosságait, az ilyen normák fajait, értelmezését, illetve a minősítés problémáját, majd a kolliziós norma hatályának kérdését elemzi részletesen a szerző. Rövid tájékoztatást ad a külföldi jogszabályok tartalmának megállapításáról is.

Euratom. Bibliographie. [Euratom bibliográfiája.] 1. Bd. [H. n. 1959? ny. n.] IV, 105 lev. /Europäisches Parlament. Studien-, Informations- und Dokumentationsabteilung./ [A szöveg részben, francia, részben olasz, ill. holland nyelven.] OK. 363.521:1

Az atomenergia fokozott előállításához és az ezzel kapcsolatos találmányok hasznosításához szükséges műszaki feltételek megteremtésére létrehozott Európai Atomközösség (Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország és a Benelux államok, mint tagok) bibliográfiában teszi közzé azoknak a sajtótermékeknek (önálló műveknek és folyóiratcikkeknek) a jegyzékét, amelyek működési körét érintik. A szóbanlevő első kötet ABC sorrendben ismerteti a messinai konferenciától, a közös piacra vonatkozóan 1957 márciusában, Rómában létrejött egyezmény idejéig megjelent publikációkat.

Vegyes tárgyú művek:

Pine, L. G.: The international year book and statesmen's who's who. [Nemzetközi évkönyv és államférfiak „ki-kicsodá"-ja.] 1959. Ed. — London, Burke's Peerage. (1959.) XV, 1482 p. 4 t. 4 térk. OK. 319.751:1959

A nemzetközi évkönyv három nagyobb részre oszlik. Az első rész néhány rövid bevezető tanulmány után a nemzetközi szervezeteket ismerteti. Az első fejezet az Egyesült Nemzetek Szövetségének szervezeti felépítését, és főszerveit, a második fejezet a Szakosított szervezeteket, a harmadik pedig a kormányok közötti szervezeteket tárgyalja. A második rész ABC rendben közli a világ államait valamint az egyes államokra vonatkozó legfontosabb politikai, ipari és kereskedelmi, területi és népességi adatokat. Az alkotmányos berendezkedés és kormányzati rendszer rövid ismertetése mellett a kormányok tagjainak névsorát is feltünteti. A harmadik rész a tulajdonképpeni „Who's who". Ebben a részben az államférfiak rövid életrajza található.

International Lawyers Convention in Israel. 1958. [Nemzetközi jogász értekezlet Izraelben, 1958-ban.] Jerusalem, (Post Pr.) 1959. XI, 360 p. OK. 363.369 [Bibl. passim.]

Izrael függetlenségének 10 éves évfordulója alkalmából Jeruzsálemben 1958-ban rendezett nemzetközi jogászi értekezleten 17 ország képviselői jelentek meg. Az összeállítás az értekezleten elhangzott előadásokat és a vitát összegezi. Az előadások általában Izrael jogi kérdéseit ölelték fel. Címeik: Az izraeli jog szelleme; A szokásjog fejlődése; Szociális és munkaügyi jogszabályalkotás; A törvény előtti felelősség; Alkotmányjogi és közigazgatási jogi problémák; A személyi állapotot érintő jogszabályok; Jogok érvényesítése az izraeli bíróságok előtt; Adóügyi jogszabályok; Az izraeli jog fejlődésének összefoglalása stb.

Goliman, Berthold: Juris-Classeur de droit comparé. [Összehasonlító jogi mutató.] Red. en chef. —. Ed Techniques, 1958. /Collection des juris-classeurs./ [Kartoték-rendszerben]. OK. 353.585

A szabad lapokból álló gyűjtemény ez idő szerint 32 állam magánjogának, elsősorban a családjognak ismertetését adja s jelzi, hogy kutatásait kiterjeszti és a többi országra vonatkozó anyaggal fog bővülni. A munka általában a következőképpen állítja össze az egyes országok anyagát: először bibliográfiát ad, majd az illető országra vonatkozóan tartalomjegyzéket. Témafelosztásában először a házassági személyi és vagyonjogot, a bontási rendszert, a házassági akadályokat, majd a leszármazók jogviszonyait tárgyalja. A lehetőség szerint ismerteti ezután az egyes országok örökösödési jogrendszerét s a nemzetközi magánjogi vonatkozású rendelkezéseket. Végül — országonként — betűrendes mutatót ad. Az egyes fejezetek sorszámozva vannak s ezekre a számokra utal a mutató. A joganyag ismertetése mellett, az egyes fejezetekben rövid történeti áttekintést közöl.

E lapszám (V. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Mártonffy Károly* egyetemi tanár. — *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Topinski,* Jan, a lengyel Központi Döntőbizottság elnöke (Varsó). — *Dr. Halász Sándor* igazságügyminisztériumi főosztályvezetőhelyettes és *Dr. Székely János* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Kiss Géza* ny. egyetemi tanár (Kolozsvár). — *Dr. Szegvári Katalin* aspiráns. — *Korányi, Karol* egyetemi tanár (Varsó). — *Dr. Weiss Emilia* egyetemi adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.2082. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1960 SZEP 9

XV. új évfolyam

Budapest, 1960. július—augusztus hó.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

VILÁGHY MIKLÓS:
A polgári jog szocialista elveinek alakulása a felszabadulás óta 349

SZTROGOVICS, M. SZ.:
A szovjet büntető eljárás perjogi garanciái .. 361

UJLAKI LÁSZLÓ:
Külkereskedelmi vállalatok belföldi és külföldi szerződéseinek kölcsönös kapcsolatai .. 366

NYIKIFOROV, B. SZ.—MICHLIN, A. SZ.:
A Szovjet Szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyv-tervezeteinek kidolgozásáról .. 375

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A dolgozó joga a foglalkoztatásra és foglalkoztatási kötelezettség különös figyelemmel az egyéni munkajogviszonyokra 383

BAJÁKI VERONIKA:
A társadalmi bíróságokról 390

VIDA SÁNDOR:
Gyári vagy kereskedelmi védjegyet? 401

Szemle:

HAJDU GYULA:
Jog vagy agresszió? 406

BEÉR JÁNOS:
Veszprém-megye községeinek komplex áttekintése 409

PIKLER KORNÉL:
Az Állami Kereskedelmi Felügyelet helye és szerepe az államigazgatásban 421

Jogirodalom:

SZENTPÉTERI ISTVÁN:
A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása .. 427

KULCSÁR KÁLMÁN:
Az alkotmányértelmezés jelentősége és problémái Indiában 434

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Вилаги:* Развитие социалистических принципов гражданского права от освобождения. — *М. С. Строгович:* О процессуальных гарантиях в советском уголовном процессе. — *Ласло Уйлаки:* Взаимосвязь между внутригосударственными и зарубежными договоров внешнеторговых организаций. — *Б. С. Никифоров — А. С. Михлин:* К разработке проектов уголовных кодексов союзных республик в СССР. — *Ласло Трочани:* Право турдящегося к занятию и обязанность обеспечить занятие, учитывая в первую очередь индивидуальные трудовые отношения. — *Вероника Баяки:* Об общественных судах. — *Шандор Вида* Фабричную или торговую марку? *Обзор: Дюла Хайду:* Право или агрессия? — *Янош Бер:* Комплексное исследование общин комитата Веспрем. — *Корнел Пиклер:* Место и роль Государственной Торговой Инснекции в государственном управлении. — *Юридическая литература: Иштван Сентпетери:* Законодательство Венгерской Советской Республики. — *Калман Кулчар:* Значение и проблемы толкования конституции в Индии.

INHALT: *Miklós Világhy:* Die Entwicklung der sozialistischen Prinzipien im Zivilrecht seit der Befreiung. — *M. S. Strogowitsch:* Die prozessrechtlichen Garantien des sowjetischen Strafverfahrens. — *László Ujlaki:* Wechselbezichungen der in- und ausländischen Verträgen der Aussenhandelsbetriebe. — *B. S. Njikiforow— A. S. Michlin:* Über die Ausarbeitung der Strafgesetzbuch-Entwürfe in den Unionsrepubliken. — *László Trócsányi:* Das Recht des Werktätigen auf Beschäftigung und die Beschäftigungspflicht mit besonderer Rücksicht auf die individuellen Arbeitsverhältnisse. — *Veronika Bajáki:* Über die Kameradschaftsgerichte. — *Sándor Vida:* Industrie- oder Handelsschutzmarke? — *Rundschau: Gyula Hajdu:* Recht oder Agression? — *János Beér:* Komplex-Untersuchung der Gemeinden im Komitat Veszprém. — *Kornél Pikler:* Die Stellung und Rolle der Staatlichen Handelsaufsicht in der Verwaltung. — *Rechtsliteratur: István Szentpéteri:* Die Rechtsschaffung der Ungarischen Räterepublik. — *Kálmán Kulcsár:* Die Bedeutung und Probleme der Verfassungsauslegung in Indien.

SOMMAIRE: *Miklós Világhy:* Le développement des principes socialistes du droit civil depuis le Libération. — *M. S. Strogovitch:* Les garanties procédurales de l'instruction criminelle soviétique. — *László Ujlaki:* Les rapports entre les contrats des entreprises du commerce extérieur, conclus avec les entreprises du pays et de l'étranger. — *B. S. Nyikiforov—A. S. Michlin:* L'élaboration des projets des codes pénaux des Républiques Fédérées soviétiques. — *László Trócsányi:* Le droit du travailleur à être occupé et l'obligation de donner du travail au point de vue des rapports individuels de droit du travail. — *Veronika Bajáki:* Sur les tribunaux sociaux. — *Sándor Vida:* Marque de fabrique ou marque commerciale. — *Revue: Gyula Hajdu:* Droit ou agression? — *János Beér:* Vue synoptique des villages du comitat de Veszprém. — *Kornél Pikler:* La place et le rôle dans l'administration de la Surveillance Générale du Commerce. — *Littérature juridique: István Szentpéteri:* L'oeuvre législative de la République Hongroise des Conseils. — *Kálmán Kulcsár:* L'importance et les problèmes de l'interprétation de la Constitution dans la République de l'Inde.

XV. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1960. július—augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A polgári jog szocialista elveinek alakulása a felszabadulás óta

1. Történelmi évfordulóknak, amilyen hazánk felszabadulásának tizenötödik évfordulója is, egyebek között az a jelentőségük, hogy módot adnak a fejlődés útjának áttekintésére, bizonyos számvetésre, az eredmények, a tapasztalatok összegezésére és általánosítására. A téma, amely erre az összegezésre ezúttal alkalmat nyújt, — a polgári jog szocialista elveinek alakulása, — ha részleteiben tekintjük, önmagában is meghaladja egy rövid tanulmány kereteit. Nem vállalkozhatom arra, hogy felvázoljam — akár a polgári jog területére korlátozva is — a felszabadulás óta eltelt tizenöt év jogtörténetét. De azt hiszem, nem is erre van itt szükség. A mai felnőtt jogászgeneráció jelentős része végigélte ezt az időszakot, valamennyi eredményével és hibájával, minden tapasztalatával együtt. Végigélte — legalább részben — a felszabadulást megelőző korszakot is, a jog alapvető elveinek teljes megingását, a sötét jogtalanság állapotát s az elmúlt tizenöt évet is, amelynek során fokozatosan új állam és új jog állt a régi helyébe, annyira új — világtörténelmileg új —, hogy megértése és tudatos fejlesztése még azoknak sem ment könnyen, akik a fejlődés alapvető irányával, az elvi célkitűzésekkel egyetértettek. Az emberek még akkor is, ha törekvésük a minél teljesebb társadalmi tudatosságra irányul, csak többé-kevésbé értik meg saját cselekvésük társadalmi értelmét. A cselekvés társadalmi mozzanatai, jelentősége az egyidejű szemlélő számára sokszor rejtve maradnak s rendszerint hosszabb időre van szükség ahhoz, hogy az alapvető mozgató erők láthatókká váljanak, a fejlődés útja világossá legyen. Ezért van értelme még kortársak számára is megvizsgálni, mi is történt voltaképpen, mi is a társadalmi értelme, törvényszerű jelentősége annak, amit egy bizonyos időszakban ők maguk tettek. Az ilyen vizsgálat célja a fejlődés irányvonalának lehető teljes megértése. Ez állandóan bővíti a társadalmi tapasztalatot, gazdagítja az ismereteket, fokozza a tudatosságot. A múlt elemzése ily módon jó esetben a jövő megértésének és tudatos alakításának eszközévé válhat.

A feladatot ilyen értelemben fogom fel s éppen ezért — mielőtt megoldásához tőlem telhetőleg hozzálátnék — szükséges néhány magyarázó, főleg azonban korlátozó jellegű megjegyzést tennem. Nemcsak a tizenöt év jogtörténetének felvázolására nem vállalkozhatom, de jórészt még arra sem, hogy az intézmények fejlődésének egyes mozzanatait egymás mellé és egymás után állítva időrendben adjam elő. Célom nem egyszerűen az intézmények történetének felvázolása, hanem a polgári jog szocialista elvei alakulásának bemutatása. Ez pedig meglehetősen induktív módszert követel meg ahhoz, hogy eléggé meggyőző, szemléltető legyen. Kiindulópontom ezért nem lehet sem a polgári jog egésze, sem a polgári jog összes intézményei, hanem legfeljebb a polgári jog alapintézményei, amelyeknek fejlődésében a szocialista elvek alakulását meg lehet figyelni. Ez elsősorban annyit jelent, hogy el kell tekintenem az olyan intézmények fejlődésétől, amelyek a polgári jog területén kívül esnek s például a családi jog vagy a munkajog körébe tartoznak. De még a polgári jog ma általánosan elfogadott intézményei közül is el kell tekintenem olyan, sok tekintetben sajátos, intézmények fejlődésének vizsgálatától, mint a szerzői jog vagy az újítások és találmányok joga. Ezek vizsgálata önálló tanulmányt igényel. Viszont — bár feladatom a polgári jog szocialista elvei alakulásának bemutatására irányul — a vizsgálatot nem korlátozom azokra az elvekre, amelyek a szó műértelmében a polgári jog alapelveinek minősülnek. Inkább arra törekszem, hogy *a polgári jog alapintézményeinek tizenötéves fejlődésében szerzett fő tapasztalatokat összegezzem.* Ennek általánosított következménye az, hogy a magyar polgári jog arculatán megjelentek és egyre élesebben rajzolódtak ki a szocialista polgári jognak az alapelvekben megfogalmazott fő vonásai. Ezek azonban következmények, amelyeket az alapintézmények fejlődésének tényeiből vonhatunk le.

Ilyen körülhatárolás után mondanivalómat öt részre tagolva kísérlem meg előadni. Egymás

vonása, hogy általánossá tette a paraszti, különösen pedig a dolgozó paraszti, kisárutermelői magántulajdont a magyar mezőgazdaságban. A feladat most az volt, hogy ezt a paraszti tulajdont alakítsuk át szocialista tulajdonná. Ha ennek a feladatnak megoldásánál felhasznált jogi eszközöket s az azok alkalmazásával kapcsolatban szerzett tapasztalatokat vizsgáljuk, főleg két eszköz tűnik szemünkbe. Az egyik *a földforgalom korlátozása* s ezzel a föld árujellegének általános határok közé szorítása, a másik azoknak az átmeneti formáknak megteremtése, amelyek útján *a kisparaszti magántulajdon felemelhető a szövetkezeti csoporttulajdon színvonalára.*

A földreform s ezzel a föld árujellegének általános korlátozása nálunk elsősorban *a föld élők közötti átruházásának állami engedélyhez kötése útján valósult meg* (13.100/1948. Korm. sz. r.). Tapasztalataink azt mutatják, hogy az állami engedélyhez kötés elengedhetetlen feltétele ugyan a földforgalom korlátozásának, de — legalább is a mi viszonyaink között — önmagában nem volt elegendő s részben helytelen eredményekre is vezetett. Mivel az állami engedélyhez kötés anélkül történt, hogy a korlátozás mellett a fejlődés kezdeti szakában élők között is elkerülhetetlen földforgalom kereteit, alsó és felső határát is megállapítottuk volna, a gyakorlati végrehajtás a dolog természete szerint a minimum felé tájékozódott, a föld élők közötti áruforgalma gyakorlatilag egyszerre megszűnt, illetőleg törvényenkívüli utakra terelődött, ugyanakkor a halál esetére való földszerzés gyakorlatilag korlátozatlan maradt. Az állami engedélyhez kötés tehát önmagában egyrészt túl sok volt, másrészt túl kevés. Túl sok, mert gyakorlatilag lehetetlenné tette még az átmeneti időben feltétlenül szükséges kisméretű élők közötti forgalmat is, túl kevés, mert a halál esetére való átszállás korlátozására nem nyújtott lehetőséget. Csak fokozta ezt az önmagában sem teljesen kielégítő eredményt az, hogy nálunk a fejlődés egy szakaszában a törvényesség általában is meglazult s ez a lazulás nem állt meg a bűnügyeknél, hanem kiterjedt egyebek között a földtulajdoni viszonyok túlzottan eseti, igazgatási természetű intézkedésekkel való alakítására is. Az ezen a téren elkövetett hibákat azután utóbb általános jellegű, jogszabályi rendelkezésekkel kellett helyrehozni, amelyek egyben a földforgalom állami engedélyhez kötésének új, minőségileg magasabb színvonalú formáját, a *birtokmaximum* intézményét is bevezették (1957. évi 9. sz. tvr.). A birtokmaximum igyekszik elkerülni, kiküszöbölni a földreform állami engedélyhez kötése terén korábban elkövetett hibák lehetőségét. Szintén engedélyhez kötést jelent, tehát alapjában egytípusú a korábbi rendszerrel, de sokkal hajlékonyabb és egyben hatékonyabb is amannál. Engedélyhez köti a földforgalmat, de egyben meghatározza azokat a minimális kereteket is, amelyeken belül a földforgalom megengedett, másfelől elvileg nem hagy nyitott kaput még a halál esetére való földszerzés kérdésében sem, bár ez utóbbit az állami vételi jog lehetőségének biztosításával, tehát az öröklés konkrét feltételeihez hajlékonyan igazodó módon oldja meg. Tapasztalataink eszerint a föld árujellegének állami eszközökkel való korlátozása terén abban foglalhatók össze, hogy olyan jogi eszközre van szükség, amely egyfelől korlátozza, de nem zárja ki egészen és egyszerre a földforgalmat s amely másfelől ezt a korlátozást a földszerzés minden esetére eléggé hajlékonyan biztosítja. Ez a jogi eszköz nálunk a birtokmaximum intézménye.

A földtulajdoni viszonyok szocialista átalakításának azonban csak a kezdete a föld áruforgalmának általános korlátozása. A cél a föld árujellegének teljes megszüntetése, a földtulajdonjog társadalmasítása. Ez nálunk olyan átmeneti formák teremtésével valósul meg, amelyek *fokozatosan felemelik a föld magántulajdonát a szocialista-csoporttulajdon színvonalára.* A tulajdonjog szocialista elméletében az alacsonyabb tulajdoni forma fokozatos átalakítása magasabb tulajdoni formává elsősorban a két társadalmi tulajdoni forma egymáshoz való viszonyában játszik szerepet. A szövetkezeti csoporttulajdon átalakításáról, felemeléséről beszélünk az össznépi tulajdon színvonalára. Tudjuk már azt is, hogy ez az átalakítás, felemelés a fel nem osztható szövetkezeti alap állandó erősödése, bővülése s ezáltal a csoporttulajdon társadalmi elemeinek állandó növekedése útján halad. Népi demokráciánk állami és társadalmi fejlődésének tapasztalatai azonban igazolják, hogy az alacsonyabb tulajdoni formának magasabbá való átalakítása nemcsak a társadalmi tulajdoni formák egymásközti viszonyában lehetséges, hanem a magántulajdon és a társadalmi tulajdon egymásközti viszonyában is. Termelőszövetkezeti közös gazdaságainkban olyan új tulajdoni formáció jött létre, amelyet már nem lehet egyszerűen magántulajdonnak nevezni, de még nem lehet egyszerűen társadalmi tulajdonnak sem minősíteni. Ennek az új tulajdoni formációnak sajátossága abban van, hogy bizonyos fokig egyaránt megtalálhatók benne az elhaló régi és a születő új elemei. A tulajdon magánjellegére mutat az öröklés lehetősége, valamint az, hogy a termelőszövetkezeti tagnak a szövetkezetből bármely okból való kiválása esetére igény keletkezik a bevittel azonos értékű föld kiadására, a tulajdon társadalmi jellegére mutat viszont a közös birtoklás és használat, valamint a rendelkezési jog bizonyos elemeinek társadalmasodása is. Teljesen világos, hogy a fejlődés menetében ennek az átmeneti tulajdoni formációnak a társadalmi elemei növekednek, magánelemei pedig fokozatosan jelentőségüket vesztik. A tulajdon tartalmának átalakulása útján így emelkedik fel a magántulajdon a proletárdiktatúra viszonyai között a társadalmi tulajdon színvonalára. Még vitatkozhatunk azon,

hogy ezt a fejlődésünk menetében létrejött új tulajdoni formát hogyan nevezzük, vagy — ami ennél sokkal fontosabb — elemezhetjük a fejlődés egyes mozzanatait, tanulmányozhatjuk, meghatározhatjuk a régi elhalásának, az új születésének és növekedésének egyes állomásait. A tény, amelyet mindenképp örömmel kell megállapítanunk, hogy ennek az átmenetnek útján a földtulajdoni viszonyok szocialista átalakításának gyakorlata új tapasztalattal, a tulajdonjog szocialista elmélete pedig új, igen jelentős kategóriával gazdagodott.

c) A személyi tulajdonjog a szocialista tulajdonjogi rendszernek az a formája, amelynek létrejötte, kialakulása a legkevésbé jelentkezik új jogi szabályok, új, korábban nem ismert jogi formák létrehozásában. Ennek egyszerű magyarázata az, hogy *a használati javakkal való szabad rendelkezés viszonyai* — ez voltaképpen a személyi tulajdon lényege — *teljesen elférnek az öröklött jogi formák keretei között,* nincs másra szükség mint arra, hogy a jog alátámassza és védje a használati javak birtoklását, használatát és a velük való rendelkezést. Ehhez pedig teljesen elegendők azok a jogi formák, amelyeket már a korábbi társadalmi formák jogrendszerei, ha nem is a használati javak, de általában a tulajdonjog szabályozására kialakítottak. A személyi tulajdonjog kialakulása tehát formailag észrevétlenül, a forma mögött rejlő tartalom átalakulása útján megy végbe, ami alapot adhat — nálunk is alapot adott — olyan nézetek kialakulására, hogy személyi tulajdonjogról igazában csak a szocializmus teljes győzelme után lehet szó vagy hogy a személyi tulajdonjog az átmenet viszonyai között az állampolgárok egy részére, egyes csoportjaira korlátozódik. Ezeket a nézeteket véglegesen Polgári Törvénykönyvünk (92—93. §) kifejezett és tudatos szabályozása döntötte meg.

Bár eszerint a személyi tulajdonjog azon túl, hogy kifejlődése az öröklött formák tartalmi átalakulása útján megy végbe, nem ad alapot átfogó jogi következtetések levonására, a részletkérdésekben mégis leszűrhetünk egy-két olyan tapasztalatot, amely általános érvényűnek látszik. A legfontosabb az, hogy *a személyi tulajdon jogi konstrukciója körül sem indokolt semmiféle dogmatizmus.* A háztáji gazdaságot, mint a személyi tulajdonjog külön formáját például teljesen kielégítően meg lehet szervezni anélkül, hogy a gazdaságot külön jogalannyá tennők. Csak azt kell biztosítani, hogy a gazdaság vagyontárgyai közös használatban legyenek. A földmagántulajdon rendszerének viszonyai között továbbá nem zárja ki a háztáji gazdaság személyi tulajdoni jellegét az sem, hogy a gazdaság állományához föld is tartozik. A föld tehát — ha kizsákmányolásra méreteinél és a társadalmi viszonyok alakulásának általános irányánál fogva nem alkalmas — személyi tulajdonjog tárgya is lehet. E méretek és általában a háztáji gazdaság körébe tartozó vagyontárgyak körének meghatározásánál igen sok múlik a megfelelő átmenetek biztosításán. Nem kell feltétlenül egy lépésben elérni az optimális felső határt, ha ez gyakorlati nehézségeket okoz, hanem két vagy több lépésben is lehet. Tapasztalat végül az is, hogy a személyi tulajdonjog lényegét tevő szabad rendelkezésnek sincs valamiő elvontan meghatározható köre, hanem az mindig a konkrét viszonyoktól függ. Nálunk például a személyi tulajdonban levő lakóházakra nézve a szabad rendelkezést még nem tudtuk biztosítani, mert lakóterülettel egyelőre igen szűkösen állunk. A lényeg az, hogy a fejlődés tendenciája a szabad rendelkezés körének tágítása felé mutat.

d) Tulajdoni viszonyaink szocialista átalakulásának fő vonásait elemezve végül szólni kell a tulajdonjog védelmének néhány tapasztalatáról is. A népi demokrácia joga, amelynek sajátossága az, hogy régi és új, elhaló és fejlődő tulajdonjogi formákat egyaránt ismer és elismer, ezen a téren éppen ezért sajátos helyzetben van. Védenie kell valamennyi elismert tulajdonjogi formát, tehát a magántulajdont is, de nem szabad egyformán, ugyanolyan súllyal védenie. Bonyolult kettős feladat ez, amelyet jogalkalmazásunk nem mindig tudott — részben rajta kívül álló okok miatt is — megfelelően megoldani. A joggyakorlatot ezen a téren kétféle veszélytől kell óvni. Az egyik az, hogy a társadalmi tulajdonnak kijáró fokozott védelem nem kap elég hangsúlyt. Ez a veszély a polgári jogalkalmazásban talán nagyobb mint a büntetőben, mert a védelmi formák egy része elvont, nem különböztet tulajdoni formák szerint. A polgári jogalkalmazásnak tehát azt az eléggé nehéz feladatot kell megoldania, hogy az elvont formát az adott esetben felmerülő érdekek különbözősége szerint eltérő súllyal alkalmazza. A másik veszély ennek az ellenkezője. Az, hogy a társadalmi tulajdon védelmének érdeke szinte felemészt minden figyelmet s az egyéb tulajdoni formák védelme elhomályosodik. Mindkét veszély ellen küzdeni kell.

Ami mármost a védelmi formákat közelebbről érinti, általános érvényű tapasztalatként szűrhetjük le, hogy a szocialista jog nem elégedhet meg csak az öröklött, elvont védelmi formákkal, hanem *a társadalmi tulajdon védelmére külön formákat kell kialakítania.* Ezek egy része olyan, hogy kialakításuk akár az öröklött szabályok alapján is nagyobb nehézség nélkül végbemehet. Így például a gondosság mértékének felemelése s ezúton a felelősség szigorítása a társadalmi tulajdon védelme érdekében tapasztalataink szerint egyszerűen a joggyakorlat tudatos alakításának kérdése. Más védelmi formák, mint például az állami szocialista tulajdonjog vélelme, külön szabályozást igényelnek még akkor is, ha nálunk — jogfejlődésünk sajátosságainál fogva — ezt is sikerült a bírói gyakorlatban már a törvényi rendezés előtt megvalósítani. Külön figyelmet érde-

melnek a társadalmi tulajdon védelmének azok a formái, amelyek nem a jogsértővel szemben alkalmazott represszió t, hanem *a társadalmi tulajdon védelmében károsodott személy kártalanítását* valósítják meg. Ezek a formák, amelyeknek kialakításában ugyancsak bírói gyakorlatunk volt az úttörő, a tulajdonjog védelmének elvileg új irányát jelentik. A védelem hagyományos formái kivétel nélkül a jogsértővel szemben alkalmazott különféle irányú hátrányok kilátásbahelyezésében és alkalmazásában állanak. Mögöttük az a gondolat húzódik meg, hogy az embernek általában csak az a kötelessége, hogy ne zavarja meg a más tulajdonát. Szocialista viszonyok között, a tulajdon új, társadalmi formáival kapcsolatban kialakulóban van az az új erkölcsi felfogás, hogy a köztulajdon, a társadalmi tulajdon védelme kötelesség, az ember tehát nemcsak a sérelem okozásától való tartózkodásra, hanem a védekezés érdekében aktív közreműködésre is köteles. Ezt az új erkölcsi felfogást a jog egyelőre még nem szankcionálhatja azzal, hogy valaminő hátránnyal sújtana mindenkit, aki az ilyen aktív közreműködést adott esetben nem tanúsítja. De addig már elmehet, hogy kártalanítsa azt, aki a társadalmi tulajdon védelmére irányuló célszerű tevékenysége folytán károsodott (Ptk. 178. és 185. §).

3. A szerződés a csereviszonyok lebonyolításának és jogi kifejezésének formája. Alkalmazása szükségszerű minden olyan jogrendszerben, amely csereviszonyokat szabályoz, tehát a szocialista jogrendszerben is. Ha azonban azokat a konkrét feltételeket vizsgáljuk, amelyek között a szocialista állam, a szocialista jogalkotás és a jogalkalmazás a csereviszonyokkal szembekerül, eléggé határozott különbséget kell tennünk a szocialista fejlődés első és második szakasza között. Az első szakaszra túlnyomórészt az a jellemző, hogy a szocialista jogalkotás és jogalkalmazás olyan csereviszonyokkal, olyan szerződésekkel találkozik, amelyek tartalmilag még a kapitalista múlt viszonyait fejezik ki. A második szakaszban a szerződések már olyan csereviszonyokat szabályoznak, amelyek mintegy a szocializmus saját talaján, tehát a termelési eszközök társadalmi tulajdona, illetőleg a használati javak személyi tulajdona talaján keletkeznek. A csereviszonyok fejlődésének ez a két szakasza alapjában eltérő feladatokat állít a jogalkotás és a jogalkalmazás elé s ha közös vonások vannak is, a tapasztalatok összegezése szempontjából az eltérésekből kell kiindulni.

a) A magántulajdoni rend, különösen a termelés eszközeinek tőkés magátulajdona olyan jogi formákat és e formák felhasználásának olyan gyakorlatát teremti meg, amelyben a spekuláció, a kizsákmányolásra való törekvés, a szerződési partner bőrére való gazdagodás nemcsak megengedett, hanem a szerződési viszonyok mintegy természetes velejárójaként tűnik fel. Ennek az általános tendenciának felelnek meg azok a szerződések, amelyekkel a népi demokrácia jogalkotása és jogalkalmazása a fejlődés első szakaszában találkozik. Ezt az általános tendenciát még súlyosbitja és bizonyos fokig el is torzítja az, ha egy állam — mint hazánk is — a szocialista rend megszületése előtt a fasizmus, a háború és a vesztett háború következményeképp előálló infláció periódusán megy keresztül. A szerződések területén ebből adódó következmények egy részét (pl. a nyilvánvalóan faji megkülönböztetés hatására létrejött szerződéseket vagy az inflált pénzben kikötött tartozások kérdését) el lehet és el is kell ugyan intézni jogszabály útján, ez azonban nem oldja meg a hatályos szerződések további sorsának egész kérdését, hanem csak bizonyos, bár kétségkívül, alapvető, oldalait. A mi törvényhozásunk gyakorlata ebben a vonatkozásban kétféle jogi megoldást alkalmazott. A nyilvánvalóan a fasizmus által teremtett helyzet hatására létrejött szerződéseket megtámadhatókká tette s ezáltal lehetőséget nyújtott az eredeti állapot helyreállítására annyiban, amennyiben az egyáltalán lehetséges volt, az inflált pénzben keletkezett pénztartozások túlnyomó részét pedig a bírói érvényesítésből egyszerűen kizárta.

Ezzel azonban a feladat csak részben volt megoldható. Még mindig, elég nagy számmal maradtak olyan szerződések, amelyek — bár nem estek az előbb említett két csoport egyikébe sem — nyilvánvalóan a múlt bélyegét viselték magukon, olyan helyzet feltételezésével keletkeztek, amely időközben megváltozott. Ez a helyzet tapasztalataink szerint azt teszi szükségessé, hogy a joggyakorlat, a jogalkalmazás bátran éljen az ilyen múltból fennmaradt és eredeti alakjukban fenn nem tartható *szerződések módosításának vagy megszüntetésének* eredetileg az imperialista jog által teremtett lehetőségével. Az imperializmus — a gazdasági rend és a törvényesség meglazulásának menetében — általában teremt olyan lehetőségeket, amelyek az állami szerveket, különösen pedig a bíróságokat a szerződések módosítására vagy megszüntetésére hatalmazzák fel. E lehetőséget az imperialista állam a saját gazdasági alapja, az imperialista rend védelme érdekében teremti, még akkor is, ha ezek ideológiai formája sok esetben magán hordozza az imperializmusra ugyancsak jellemző szociális demagógia bélyegeit, amilyenek a gazdaságilag gyengébb fél védelme, a gazdasági lehetetlenülés stb. Amikor a szocialista állam ezeket az eszközöket a megváltozott viszonyok között a fejlődéssel ellentétbe került szerződések módosítására vagy megszüntetésére használja fel, voltaképpen arról van szó, hogy a szocializmus a kapitalizmus ellen használja fel azokat a fegyvereket, amelyeket ez utóbbi eredetileg a saját védelmében hozott létre. Ismét a forma tartalmi változásával, átlényegülésével állunk tehát szemben. Éppen ezért feltétlenül helyeselnünk kell és mint igazolt tapasztalatot kell leszűrnünk, hogy bírósági gyakorlatunk a fejlődés eme első szakaszában igen széles kör-

ben alkalmazta a bíróság szerződésmódosító és szerződést megszüntető jogát. Legfelsőbb Bíróságunk az egyik esetben (218. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás) igen tudatosan és elvi éllel szögezte le, hogy, ha a követelés olyan szerződésből ered, amely a szocialista átalakulást megelőző időben vagy az átalakulás korábbi szakaszában keletkezett és az akkor fennálló jogszabályoknak megfelelt, ma azonban az ilyen ügylet már a szocialista együttélés szabályaiba ütköznék, a jogsegély ilyen esetben sem tagadható meg, hanem a bíróság mindkét fél viszonyainak beható mérlegelése alapján döntse el, hogy az adós kötelezhető-e tartozása megfizetésére, vagy kötelezettsége alól részben vagy egészben felmenthető-e. Az ilyen szerződések alapján támasztott igények elbírálásánál a bíróságnak bátran kell élnie szerződésmódosító jogával, de szem előtt kell tartania azt is, hogy e jog gyakorlásának nem szabad a szerződésekbe vetett bizalmat megrendítenie.

b) Az elvi állásfoglalásnak ez az utolsó megjegyzése már világosan mutatja az első szakaszból a másodikba való átmenetet, vagyis azt, hogy a múltból fennmaradt szerződések likvidálása vagy módosítása után a fejlődés új szakasza új igényeket támaszt, amelyeknek kielégítésére az előző szakasz elvei önmagukban nem alkalmasak. Amennyire szükséges volt a bírói szerződésmódosító vagy szerződésmegszüntető jogkör széles alkalmazása az első periódusban, olyan hátrányos lehet akkor, ha ebből a szocializmus építésének fejlettebb szakaszában állandó intézményt, rendszeres gyakorlatot csinálunk. Ez arra vezetne, hogy teljesen megingatná a szerződésekbe vetett bizalmat, a szerződés kötelező erejét, bizonytalanná tenné a csereviszonyokat. Ezért a fejlődés második szakaszában a jogalkotás és jogalkalmazás előtt az az általános feladat áll, hogy *fokozza, erősítse a szerződésekbe vetett bizalmat*. Azokkal a szerződésekkel kapcsolatban, amelyek mintegy a szocializmus saját talaján keletkeztek, az adott szó szentsége, a szerződések kötelező erejének megóvása elsőrendű követelmény, amellyel szemben a bírói beavatkozásnak rendszerint háttérbe kell szorulnia. Sok minden egyéb szempont mellett ezt támogatja az a nevelő feladat is, amely a szocialista jogalkotás és jogalkalmazás fejlődésében az idő előrehaladtával egyre inkább előtérbe kerül, egyre nyomatékosabbá válik. Biztosítani kell, hogy a szerződési partnerek egymáshoz való viszonyukban ahhoz tartsák magukat, amit a másik féllel közöltek és kölcsönösen bízhassanak abban, hogy állami kényszert is igénybe vehetnek annak érvényesítésére, amiben a másik féllel megegyeztek. Polgári Törvénykönyvünk ezért helyezi a szerződések jogi szabályainak homlokterébe a kötelező erőt, ezért követi a szerződések értelmezése és megtámadhatósága kérdésében is a nyilatkozati elvet, ezért teszi kivételessé az állami szerveknek a szerződések módosítására, megszüntetésére vagy kiegészítésére való jogát, miközben változatlan eréllyel, a korábbinál súlyosabb szankciók megállapításával őrködik azon, hogy a szerződések csak akkor és annyiban kapjanak állami szankciót, amennyiben megfelelnek az újonnan kialakult szocialista rend alapelveinek. Ebben a tekintetben azonban már lényeges különbség van a szocialista viszonyok között létrejövő szerződések egyes típusai között.

c) A legnagyobb problémát kétségkívül a népgazdaság tervezésével kapcsolatban létrejövő, a tervvel közvetlenül összefüggő szerződések jogi szabályozása jelenti. Ezen a területen a nézetek tisztázódása akár az utolsó tíz évben is hatalmas lépésekkel haladt előre. Míg eredetileg az általános nézet az volt, hogy az állami szervek egymásközti viszonyában keletkező termékcsere egyáltalában nem árucsere, tehát a szerződési forma nem is szükségszerű, ezt a nézetet később felváltotta az a már haladottabb álláspont, hogy e viszonylatok tartalmukban nem árucserét fejeznek ugyan ki, de formájukban árujellegűek. A jelenlegi, általánosan elfogadott nézet az, hogy ezek a viszonyok tartalmukban és formájukban is árutermészetűek, de természetesen az árusajátosságokat különböző mértékben hordozzák. Lényeges különbség van pl. a beruházási javaknak az állami szervek között való elosztását megvalósító, lényegében nem árutartalmú szerződések és pl. a fogyasztási javaknak jellegzetesen áruviszonyt tükröző elosztása között. A nézeteknek ez a fejlődése a jogi formát tekintve oda vezet, hogy *az állami gazdaság mechanizmusának megszervezésében az igazgatási és a polgári jogi módszerek aránya az utóbbiak javára tolódik el.* A szerződést egyre szélesebb körben és egyre tudatosabban használjuk fel az állami szervek közötti viszonylatok megszervezésére. Ez természetesen nem annyit jelent, hogy az igazgatási módszerek kiszorulnának, vagy hogy jelentőségük csökkennék. Éppen ellenkezőleg: *a tervezés és más igazgatási aktusok szerepe, jelentősége egyidejűleg nő azzal, hogy a szerződések szerepe is növekszik.* Az igazgatási aktusok jelentőségét azonban egyre kevésbé látjuk a részletkérdések sokszor kicsinyes, kötelező erejű szabályozásában, mint inkább abban, hogy a szerződések elvi kereteit, az egyes népgazdasági ágak közötti arányokat meghatározza. Ezen a kereten belül az egyes állami vállalatok szerződéseinek lehető szabad mozgást kell adni és még attól is óvakodni kell, hogy — ha nem a tervező hatóság, de a döntőbizottság — kisjelentőségű részletkérdésekbe beavatkozzék. Nagyobb jelentősége van az egyes vállalatok operatív önállóságra, kezdeményezésre nevelésének, mint annak, hogy az egyes szerződések minden apró részletmozzanatot illetően megfeleljenek az általános elveknek.

A szerződésnek mint jogintézménynek az általános jelentősége tehát egyre nő. Ez a szerződés azonban, amely a népgazdasági tervvel közvetlenül összefügg, olyan jogi sajátosságokat

is alakít ki, amelyek — mint fejlődésünk 15 éves tapasztalatai — rögzítést igényelnek. Ilyen jogi sajátosság maga *a szerződéskötési kötelezettség.* Néhány évvel ezelőtt nálunk is szokásos volt a túlzott centralizáció elleni harc jegyében a szerződéskötési kötelezettség ellen is harcolni. Valójában akkor sem a szerződéskötési kötelezettség ellen általában folyt a harc, hanem meghatározott szerződési típusok ellen, amelyek nem voltak eléggé hajlékonyak a konkrét igények kielégítésére. Tapasztalatunk tehát az, hogy a szerződéskötési kötelezettséget általában fenn kell tartani, de *a szerződési formáknak erősen differenciáltaknak, hajlékonyaknak kell lenniök.* Nyilvánvalóan nem lehet azonos szerződéstípus körében szabályozni a beruházási szerződéseket, meg az ipar- és kereskedelem közötti kapcsolatokat vagy a kiskereskelem áruellátását. Szerződési rendszerünk egészében helyes alapokon nyugszik ugyan, de a szerződések további tipizálása, a standard jogi formák kialakítása és megkülönböztetése és ezzel egyidejűleg az alapvető szabályok kötelező rögzítése és másfelől az esetenként változó részletkérdések eseti megállapodásra bízása terén még sok a tennivalónk.

Tizenötéves fejlődésünk számos tapasztalatot kínál a szerződési fegyelem biztosítása, a szankciók különféle fajtáinak kialakítása terén is. Mindenesetre általános tapasztalat, hogy a szankcióknak, különösen a kártérítési jellegű szankcióknak messzemenően *átlagosítottaknak* kell lenniök. Ezzel magyarázható a kötbér intézményének széleskörű alkalmazása a tervszerződések körében. Egyúttal természetesen azt is biztosítani kell, hogy az átlagosított szankció ne legyen felelősségcsökkentő hatású, hogy tehát az átlagot meghaladó hátrány érvényesítésének ne legyen akadálya. — Már sokkal nehezebb a tapasztalatokat összegezni a szerződési felelősség elvi alapjának kérdésében. Ismeretes, hogy nálunk ezen a téren nem sikerült a közös alapot megtalálni még a Polgári Törvénykönyv létrehozásával kapcsolatban sem. Vannak, akik a szerződési rendszerünkben jelenleg egymás mellett létező szubjektív és objektív felelősségi formákat ebben az alakjukban helyeseknek tartják. Ismeretes az is, hogy egyes tervszerződési típusokban a bírság alakjában olyan átlagosított szerződési szankciók ismeretesek, amelyek még a szokásos polgári jogi objektív felelősség határain is túlmennek és lényegében feltétlen felelősséget jelentenek. Ilyen helyzetben csak azt lehet megállapítani, hogy *felelősségi rendszerünk elvi alapjai és formái még nem tisztázódtak kellőképpen* és hogy a jövő feladata e kérdések további kidolgozása A magam részéről mégis megkockáztatom annak a merőben egyéni véleménynek a hangoztatását, hogy a tervszerződések rendszerét a szankciók elvi alapjának és formáinak további egységesítése útján kell továbbfejleszteni.

d) Új problémákat vet fel a szocialista fejlődés a város és falu közötti termékcsere jogi szabályozásának formái területén is. Az a legfontosabb tapasztalat, amit ezen a téren főleg az utolsó néhány év fejlődése kínál, mindnyájunk előtt közismert. Míg korábban a város és a falu közötti termékcserét elsősorban igazgatási úton bonyolítottuk le, tapasztalataink azt igazolták, hogy ezen a téren is *helyesebb a szerződés formájának alkalmazása.* A termelési és a terményértékesítési, valamint a felvásárlási szerződés, amely a mezőgazdaság tervszerű befolyásolásának jogi formája, mint intézmény rendkívül értékes tapasztalat, amelynek átadásával a jövőben a szocializmus útjára lépő országokat számos céltalan kísérletezéstől, sőt hibától óvhatjuk meg.

Bár az alapvető formára eszerint rátaláltunk, nem lehet azt állítani, hogy a város és a falu közötti szerződési kapcsolatok jogi formái részletkérdéseiben is világosan állanak. Az egyes szerződési típusok kialakítása, különösen pedig azok részletkérdéseinek helyes szabályozása, az általános szabályozás és az eseti megállapodás viszonya, a kötelező szerződésminták alkalmazása, továbbá a szerződési szankciók helyes berendezése egy sereg olyan problémát vet fel, amelynek megoldása jogalkotásunk és joggyakorlatunk további feladata.

e) A szerződések rendszere, a csereviszonyok szabályozásának szocialista módszere számos olyan kérdést is vet fel, amelyek nem vonhatók az eddig tárgyalt keretek körébe. E számos kérdés közül csak egyet, de alapvető fontosságút emelnék ki. Lenin az OSZFSZK Polgári Törvénykönyvének előkészítésével kapcsolatban Kurszkijhoz írt üzenetében ezt írta: „Ne akarjanak kedvében járni »Európának«, hanem *menjenek tovább* abban az irányban, hogy fokozzák az állam beavatkozását a »magánjogi viszonyokba«, a polgári ügyekbe." (Lenin művei 33. köt. 193. l.) Ez a lenini útmutatás a régi értelemben vett magánjogi viszonyok magánjellegének megszűnésén, végsőfokon a politikai és a gazdasági hatalomnak azon az egységén alapult, amelyet az állami szocialista tulajdonjog fejez ki. Vessük fel most általánosságban a kérdést, mennyiben és hogyan haladtunk előre olyan jogi eszközök kidolgozásában, amelyek fokozzák az állam beavatkozását a „magánjogi" ügyekbe. Világos, hogy ennek a szerződések egyes típusai szerint eléggé eltérő lehetőségei és eszközei vannak. Ezúttal nem az egyes típusok szerint változó, hanem az általános, vagyis a szerződésre mint jogintézményre elvontan alkalmazható eszközöket vizsgáljuk. Nyilvánvaló, hogy ilyen eszközök alkalmazására semmi szükség nincs akkor, ha az adott szerződés megfelel a szocialista rend igényeinek. Beavatkozásra csak akkor van indok, ha a szerződés egészben vagy részben ezekkel az igényekkel ellenkezik. A beavatkozás tehát közvetlenül összefügg a jogsértés és ennek következtében a polgári jogi szankció kérdésével. Ha összegezni kívánjuk az ezen a téren szerzett tapasztalatokat, elvontan azt mondhatjuk,

hogy az állami beavatkozás biztosításának, a vagyonjogi viszonyok alakításának elvileg két fő útja, módszere van. Az egyik a vagyoni viszonyok közvetlenül igazgatási természetű alakítása azáltal, hogy az állam szervei helyettesítik vagy kiegészítik, illetőleg módosítják vagy megszüntetik a felek akaratát. A másik az, hogy az állam szervei már eleve olyan normatív rendelkezéseket alakítanak ki, amelyek az előbb említett közvetlen állami beavatkozást csak végső esetre, annyiban teszik szükségessé, amennyiben a normatív szabályok nem segítenek. Az első út mintegy eseti módszer, azonnali, közvetlen, a rendes polgári jogi út megkerülésével, illetőleg kiküszöbölésével járó beavatkozást jelent. A második éppen ellenkezőleg: *beavatkozást a polgári jog rendes eszközei útján, azok felhasználásával.* Tapasztalataink azt mutatják, hogy a szocialista forradalom első szakasza után, amikor a viszonyok többé-kevésbé normalizálódtak, a szocialista rend alapvető gazdasági és jogi formái kialakultak, a második módszer alkalmazása célravezetőbb. A kapitalista rendtől örökölt jellegzetesen magánjogias gondolkodásmód azt állítja, hogy a vagyoni viszonyok és az állami beavatkozás egymást feltétlenül kizárja. Egy ellenkező és különösen a szocialista gazdasági jogi nézetekben felbukkanó álláspont valójában a polgári jogi eszközök teljes kiküszöbölését, a szerződésnek tartalmatlan formává degradálását tanácsolja annak érdekében, hogy az állami beavatkozás lehetőségét biztosítsuk. Tapasztalataink szerint sem az egyik, sem a másik módszer nem célravezető, az elsőnek alkalmazása a szocialista viszonyokkal nem is fér össze, a második pedig túlzott centralizmusra, bürokráciára, a tömegek alkotó tevékenységének elfojtására vezet. A helyes út az állami beavatkozás biztosítása nem a polgári jogi eszközök kikapcsolásával, hanem éppen ellenkezőleg, azok felhasználásával, tehát a polgári jogi formák útján. Ez a tanulmány nem nyújt elég teret ahhoz, hogy ezt a kérdést minden részletében érintsük. Csak néhány erősen általános, szükségképp elvont mozzanatra térhetünk ki.

A kapitalista rend jellegzetes vonása a szerződések területén a spekulatív törekvések lehető teljes kiszolgálása, a spekuláció szabadjára engedése. Nyilvánvaló, hogy a szocialista jognak éppen ellenkező törekvést kell szolgálnia, a csereviszonyoknak a spekuláció lehető korlátozásával és kiküszöbölésével való lebonyolítását kell biztosítania. Ennek elsőrendű eszköze tapasztalataink szerint a *visszterhesség vélelmének* és az *egyenérték elvének* kifejezett kimondása a szerződésekre nézve. Eltérően a kapitalista jogtól, amely az ellenértéket egyáltalában nem teszi szabállyá és a szolgáltatások egyenértékűségét rendszerint ugyancsak nem követeli meg, a szocialista jog a mi tapasztalataink szerint akkor jár el helyesen, ha az egyenértéket szabállyá, az egyenérték hiányát pedig a közvetlen állami beavatkozás okává teszi. Ennek az a következménye, hogy szocialista viszonyok között beavatkozásra nyílik alkalom minden antiszinallagmatikus szerződésbe, minden olyan szerződésbe, amelyben a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás aránya — ingyenes juttatás esetét kivéve — hiányzik. Ismeretes, hogy Polgári Törvénykönyvünk ezt a szerződést megtámadhatóvá teszi és elkülöníti tőle a szoros értelemben vett uzsorás szerződést, amelynek esetében az állami beavatkozásnak az átlagosnál súlyosabbnak és hatékonyabbnak kell lennie. Lényeges változás áll be az érvénytelenség egyéb formáiban is. A törvénybe ütköző szerződés kategóriája, valamint a hagyományosan ismeretes erkölcstelen szerződés vagy az ún. közrendbe ütköző szerződés kategóriája sem elegendő. Szükség van az érvénytelenség eseteinek kiterjesztésére, a „jó erkölcsök" igen bizonytalan és az átmeneti korszakban különösen homályos fogalma helyébe konkrétebb, a szocialista rend érdekeit világosabban kifejező kategóriák felállítására. A jó erkölcsökbe és a közrendbe ütköző szerződés helyét a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződés váltja fel, amelynek alkalmazási köre elvileg tágabb, konkrét tartalma pedig minőségileg más. Változás következik be végül az érvénytelenségi szankciók alkalmazásában is. Az eredeti állapot helyreállításának hagyományos sémáját — ez ma már leszűrt, igazolt tapasztalatnak mondható — át kell törni és mindenütt, ahol ez az érvénytelenség okának megfelelő szankcióval sújtása érdekében indokolt, az állam javára való marasztalást kell alkalmazni. Ilyen és ehhez hasonló eszközök azok, amelyek útján a magyar törvényhozási és jogalkalmazási gyakorlat gazdagíthatja azokat a tapasztalatokat, amelyeket a lenini útmutatás megvalósításában a szocialista országok már eddig is szereztek.

4. A polgári jogi felelősség kérdésében 1945. előtti jogunk meglehetősen bonyolult, nehezen áttekinthető szabályozást hagyott örökül. Az általános szubjektív felelősség és a formailag kivételes objektív felelősség mellett egy sor olyan sajátos felelősségi formát ismertünk, amilyen az eléggé általános méltányossági felelősség, az állattartó felelőssége, az épületről lehulló vagy a lakásból kidobott tárgy által okozott kárért való felelősség stb. A felelősség elvi alapjainak és sajátos eseteinek ez a meglehetős kuszasága a tájékozódást erősen megnehezíti. Nem mondhatjuk, hogy ma már minden kérdésben tisztán látunk vagy megtaláltuk a jogi rendezés feltétlenül helyes útját. Mindenesetre szereztünk azonban néhány olyan tapasztalatot, amelynek rögzítése már lehetséges s amelyet igazoltnak tekinthetünk.

a) A felelősség jogi szabályozása területén az elmúlt tizenöt év jogfejlődésében főleg bírósági gyakorlatról lehet szó, jogalkotásunk a Polgári Törvénykönyv előtt ezt a területet átfogóan nem érintette. Ha a bírósági gyakorlatot vesszük szemügyre, főleg két vonás látszik elvi jelentő-

ségűnek. Az egyik a vétkességi gondolat erős térhódítása, a másik a méltányossági felelősség kiterjedése, mondhatnók elburjánzása.

A vétkességi gondolat térhódítása nem abban látszik, mintha a felelősségnek korábban objektív alapra helyezett eseteit a bírósági gyakorlat szűkítette volna. Éppen ellenkezőleg: az objektív felelősséget, mint általános intézményt nálunk éppen a bírósági gyakorlat fejlesztette ki s ez a kiterjesztő tendencia — gyakran méltányossági mezbe burkolva — nem maradt idegen legújabb bírósági gyakorlatunktól sem. Mindamellett felelősségi gyakorlatunkra elsősorban az volt jellemző, hogy igyekezett a vétkességet, vagy — a nagy magyar jogászt idézve — legalább a vétkesség „lehelletét" felfedezni minden esetben, amelyben a felelősséget megállapíthatónak látta. Rendszeressé vált az ún. kettős indokolás. Ha a bíróság olyan felelősségi esettel találkozott, amely a törvény és a korábbi állandó gyakorlat alapján a felelősség megállapítására elegendő volt akkor is, ha vétkességet nem lehetett megállapítani, nem elégedett meg az objektív felelősségi tényállás egyszerű kimutatásával, hanem rendszerint arra is törekedett, hogy kimutassa: ugyanerre az eredményre vezetne az eset elbírálása akkor is, ha nem az objektív, hanem a szubjektív felelősségi szabályt kellene alkalmazni. Ez arra mutat, hogy bírósági gyakorlatunk a megváltozott viszonyok között is, sőt így még inkább, a felróhatóság irányában tájékozódott. Hogy ennek az új gazdasági alapokon kialakuló új jogi tudat vagy ellenkezőleg, a tudat elmaradása, a régi tudat bizonyos elemeinek továbbélése volt-e az oka, nehéz lenne eldönteni.

Sokkal világosabb ennél a méltányossági felelősség gondolatának térhódítása. Ezt a gondolatot a régi jog hagyta ránk örökül, éspedig nem is feltétlenül negatív előjellel. A nagy terjedelmű vállalat méltányossági felelőssége, a vagyonos vétőképtelen felelőssége egyaránt olyan intézmény, amely „a gazdaságilag gyengébb fél védelme" jegyében született, fenntartása, sőt továbbfejlesztése eléggé kézenfekvőnek látszott. Újabb gyakorlatunk azonban a méltányossági felelősséget az eléggé szilárdan körülhatárolható eseteken messze túlmenően kiterjesztette. Ennek eredménye pedig körülbelül olyan szabály kialakulása volt, hogy a jogellenes károkozásért felelőssé tehető mindenki, akinek felelősségre vonását adott esetben a bíróság helyesnek ítéli. Aligha lehet kétséges, hogy az ilyen, a „Gefühlsjurisprudenz" elveit érvényesítő, erősen irracionalista ízű felelősségi formáció önmagában csak fokozza a felelősségi alapok egyébként is meglevő kuszaságát s szinte önkéntelenül kiváltja azt az igényt, hogy a felelősség elvi alapjai és mértéke körül valahogyan rendet teremtsünk. Ez bizonyos elvi alapokban sikerült, de nem feltétlenül az egyes — néha nagyon lényeges — részletkérdésekben.

b) Az elvi alapokat illetően mindenekelőtt teljesen világos s nem is igen vitatható gyakorlati követelmény az, hogy *a szocialista felelősségi rendszernek általában szigorúbbnak kell lennie annál, amit a kapitalizmus örökül hagy.* A polgári jogi felelősség elsősorban a tulajdon és az ember védelmére szolgál. A tulajdon nálunk elsősorban társadalmi tulajdon, *mindnyájunk* tulajdona. Világos, hogy drágább, fontosabb nekünk, mint az, ami nem volt a miénk. A személyi tulajdon pedig *mindegyikünk* tulajdona, mintegy személyiségünk dologi nyúlványa, kifejeződése. Természetes, hogy ugyanolyan fontos nekünk, mint maga az ember, aki dolgozik, akinek munkájából minden érték származik.

A szigorúbb felelősség alapelvén túlmenően világos a felelősség jogintézményének általános tendenciája is, az, hogy a felelősség a károk lehető megelőzését, *a prevenciót szolgálja.* Ebből legalább is az következik, hogy a felelősségi rendszernek alkalmasnak kell lennie arra, hogy hasson az emberek tudatára, hogy az egyszer kiszabott szankció hasson arra, akire kiszabták, de közvetve hasson azokra is, akikre nem szabták ki, befolyásolja őket olyan irányban, hogy tegyenek meg mindent, ami elvárható, a károk megelőzésére.

Világos végül az is, hogy a polgári jogi felelősség a mi viszonyaink között kizárólag vagyoni, pénzben kifejezhető érdekek védelmére alkalmas, *nemvagyoni felelősségnek tehát a polgári jogban nincs helye,* nem fejezhetjük ki pénzben azt, aminek pénzbeli értékét lehetetlen felmérni.

c) Ezeken az általános megfontolásokon túlmenően világossá vált néhány igen fontos gyakorlati következtetés is a felelősség jogi szabályozására és a jövőben követendő felelősségi gyakorlatra nézve. Ilyen leszűrt tapasztalat az, hogy *a vétkesség bizonyításának kockázatát a károkozóra kell hárítani* vagy hogy *a vétkességet a mi viszonyaink között objektivizált értelemben kell felfogni,* a vétkesség tehát nem egyszerűen valaminő tudatállapot kérdése, hanem a jogsértő tudatának, vagy még inkább *cselekvésének viszonyítása azokhoz a társadalmi követelményekhez, amelyek adott esetben reá nézve felmerülhetnek.* A vétkesség tehát nálunk erősen társadalmi-normatív tartalmú s pontos jelentését az *elvárhatóság* hívebben fejezi ki. Az elvárhatóság lényege a fejlődés előrehaladásával állandóan növekvő társadalmi követelménynek az adott esetre való alkalmazása, gyakorlati célja pedig éppen az individualizálásban van, vagyis abban, hogy az egyéntől mindent követeljünk meg, ami tőle elvárható, de csak annyit követeljünk meg, amennyi elvárható és ne többet. Felelősségi rendszerünknek tehát a szó valódi értelmében emberinek, az emberi szükségletekhez és lehetőségekhez alkalmazkodónak kell lennie. Végül ugyanilyen általános, leszűrt, kipróbált megfontolás az is, hogy a jogi személy felelősségét, amely nálunk külö-

nösen gyakorlati, úgy kell felfogni, hogy *a jogi személy alkalmazottja vagy tagja útján maga a jogi személy cselekszik*, nem lehet tehát a felelősséget attól függővé tenni, hogy adott esetben a jogi személy szerve-e az, aki eljár vagy sem.

d) Szemmel látható, hogy a polgári jogi felelősség elmélete és gyakorlata egész sereg lényeges, szolid megállapításra jutott el nálunk, ezeket, mint tapasztalatokat bízvást rögzíthetjük. Mégis ha az eddig nyert tapasztalatokat a még nyitvaálló kérdésekhez viszonyítjuk, azt kell mondanunk, hogy a kettő között még eléggé nagy hézag van. Elsősorban a felelősség elvi alapjának kétfélesége, a szubjektív és az objektív felelősség kettéválása az, ami gondot okoz. Egyelőre nem lehet világosan látni, hogy az egységes elvi kiindulópont, az egységes követelmények ellenére a felelősség miért kétféle, miért nem lehet azt egyetlen alapvető szabályra visszavezetni. Úgy látszik, mintha még nem tudtuk volna megtalálni a helyes formulát egyfelől a szigorúbb felelősség, másfelől az individualizált, a követelményekből kiinduló, de a lehetőségekhez alkalmazkodó felelősség egységének kifejezésére. Pedig a fejlődés iránya, a cél teljesen világos. *A fejlődés menetében* — ezt tizenöt év tapasztalata világosan igazolja — *a szubjektív és az objektív felelősség közeledik egymáshoz, a kettő közötti különbség egyre viszonylagosabbá válik.* Fel lehetne vetni azt a kérdést, vajon van-e lényeges különbség aközött, ami az adott helyzetben általában elvárható s amivel Polgári Törvénykönyvünk szerint a vétkességi felelősséget lehet elhárítani (Ptk. 339. § (1) bek.), s aközött, ami elháríthatatlan külső oknak minősül s amivel az objektív felelősséget lehet elhárítani (Ptk. 345. § (2) bek.). Megkockáztatom azt az egyéni véleményt, hogy ez a különbség ma már és a fejlődés menetét tekintve egyre inkább árnyalatnyi, s hogy a szocialista felelősségi jog fejlődése egyre világosabban a tartalmi (és nem csupán formai. logikai) egységesedés felé halad. Mindenképp olyan kérdés ez, amelyben mi még nem jutottunk teljesen tisztázott megoldásra, de ennek ideje talán már nincs messze.

5. Az öröklés lényege és jogi szabályozása olyan kérdés, amellyel a szocialista elmélet már utópista alakjának keletkezése óta foglalkozik. Az utópista szocialisták egy része az öröklésben látta minden társadalmi baj forrását, a halál után keresték annak okát, ami az élők között volt tapasztalható. A kérdés megoldásának kulcsát a tulajdon és a magántulajdon, közelebbről a tőkés magántulajdon lényegének felfedezésével együtt Marx találta meg, amikor kimutatta, hogy az öröklésnek annyiban van szociális jelentősége, amennyiben meghosszabbítja az egyes magántulajdonos hatalmát életén túlra is, amennyiben átörökíti azt a hatalmat, amivel az egyes magántulajdonos életében rendelkezett. Az öröklést tehát — ugyanúgy, mint minden más tulajdoni alakzatot, — a mögötte rejlő társadalmi viszonyok szerint kell megítélni. Más az az öröklés, amely hatalmat, vagy legalábbis a hatalom lehetőségét biztosítja más emberek felett s más az, amely használati javakra vonatkozik s amely ennélfogva más emberek elnyomásának, kizsákmányolásának nem lehet alapja. Az öröklés jogi formáinak sok tekintetben való hasonlósága ellenére ez a lényeges, elvi különbség a kapitalista és a szocialista öröklés, a magántulajdon öröklése és a személyi tulajdon öröklése között. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet társadalmának sajátosságát az adja. hogy benne a magántulajdon és a személyi tulajdon, a kizsákmányoló tulajdon és a kizsákmányolásra nem alkalmas tulajdon egyaránt megtalálható. A kétféle tulajdon az öröklés szempontjából is elvileg kétféle kezelést igényelne. A kérdés, amely a jogalkotás tapasztalatainak szem előtt tartásával igen élesen merül fel, a következő: szükség van-e arra, hogy a magántulajdon, különösen a tőkés magántulajdon korlátozása és kiszorítása érdekében az öröklési jog fegyvereivel is harcoljunk, vagy sem.

a) Az előbbi megoldás, tehát az a nézőpont, hogy az öröklés kizsákmányoló válfaja ellen külön harcot kell folytatni, kiválthat olyan rendszabályokat, amilyenek a öröklés korlátozása mindenekelőtt értékhatár szerint. Ugyanez a gondolat vezet oda, hogy a törvényes öröklés körét a legszűkebb értelemben vett családra korlátozzuk, mert a kapitalista családon belül az öröklés az együttélő emberi közösség szociális jellegét nem változtatja meg, viszont a magántulajdon átörökítése távolabbi rokonokra esetleg a kapitalista viszonyok között élő családok számát szaporítaná. Végül ugyanez a gondolat vezet a végrendeleti öröklés tartalmi és formai korlátozására is. Tartalmilag olyan értelemben, hogy a lehetséges végrendeleti örökösök köre lényegileg egybeesik a lehetséges törvényes örökösök körével, formailag pedig olyan értelemben, hogy a végrendeleti alakszerűségek szigorítása lehet indokolt, esetleg a közvégrendelet egyedüli érvényének szüksége is felmerülhet.

Jogfejlődésünk tizenötéves tapasztalatai arra mutatnak, hogy *az öröklésnek ez a korlátozása egyetlen területen szükséges, a föld öröklése területén.* Tapasztalataink szerint az ipari, a kereskedelmi és a banktőke viszonylag gyorsan likvidálható, ennek meggyorsítására az öröklés korlátozásának eszközeit nem indokolt igénybevenni. A még létező egyéni kisipar és kiskereskedelem jelentősége elenyésző, az öröklés általános korlátozását éppen ezért ugyancsak nem indokolja. Más a helyzet a föld öröklése területén. A föld magántulajdona — népi demokratikus viszonyok között — viszonylag hosszú időn át megmarad, e magántulajdon öröklése tehát a kizsákmányolásnak vagy a kizsákmányolás lehetőségének átörökítését, az egyes magántulajdonos életén túl való meghosszabbítását jelenti. A kisárutermelői magántulajdon tőkés fejlődésének nem fő útja ugyan az öröklés, de ha nyitvahagyjuk, legalábbis olyan kiskapu,

amelyen át a tőkés fejlődés tendenciája mellékesen érvényesülhet. A föld öröklésében éppen ezért indokolt mennyiségi korlátozás bevezetése, amely nálunk az állam javára biztosított törvényes vételi jog útján valósul meg. Ezt a jogi formát ajánlatossá teszi az, hogy igen hajlékony, az egyes esetek sajátosságaihoz könnyen alkalmazható. Lehetőséget ad a földmagántulajdon öröklésének korlátozására, ha ez indokolt, de nem teszi azt mindenáron alkalmazandó szabállyá, amely esetleg felesleges nehézségeket teremtene.

Ezen a körön túlmenően azonban valójában már a személyi tulajdon öröklésére van szó, itt semmiféle korlátozás nem indokolt, sem a mennyiségi, sem a rokoni fokozatok szerinti, sem a formai. A mennyiség kérdésében a használati javak öröklésének mértéke különösen a szocialista fejlődés kezdeti szakán egyáltalában nem akkora, hogy az valaminő értékhatárt tenne szükségessé. A rokoni fokozatoknak, a törvényes öröklés körének tapasztalataink szerint az adott társadalomban általában uralkodó családi felfogáshoz kell igazodnia. Az oldalági rokonokat illetően ez nálunk a nagyszülői parentélát jelentette, amelynél távolabbi oldalrokonok öröklése a család körére vonatkozólag nálunk uralkodó felfogással nem igen fér össze. Ez azonban nem általánosítható, minden országban az adott társadalmi felfogáshoz kell igazodnia. Nem volt indokolt a lehetséges végrendeleti örökösök körének, vagy a végrendeleti alakszerűségeknek szigorítása sem. Az előbbieket illetően teljesen elegendőnek bizonyult a föld öröklésének mennyiségi korlátozása, más esetekben a végrendeleti örökös személyének elvi jelentősége nincsen. Éppen ezért nem indokolt a végrendeleti alakszerűségek szigorítása sem, éppen ellenkezőleg: tizenötéves bírói gyakorlatunk tapasztalata inkább az alakszerűségek lehető könnyítése felé mutat. A végrendeleti öröklés nálunk ma már voltaképpen nem más, mint a személyi tulajdonnal való szabad rendelkezés egy sajátos formája.

b) Ezeken az általános, alapvető kérdéseken felül öröklési jogunk fejlődése néhány részletkérdésben is kínál általánosításra alkalmas tapasztalatot. Ilyen mindenekelőtt a túlélő házastárs öröklési jogállásának kérdése. A szocialista jogfejlődés tapasztalatai világosan arra mutatnak, hogy *a túlélő házastárs öröklési lehetőségeit bővíteni kell.* Kár, hogy Polgári Törvénykönyvünk ezt az elvet csak viszonylag szűk körben valósította meg. Általánosítható tapasztalat az is, hogy *öröklési szerződésnek a szocialista jogrendszerben általában nincs helye.* Ami belőle egyáltalában fenntartható, az a tartási szerződéssel kombinált formája, ez azonban valójában nem igazi öröklési szerződés, hanem a tartási szerződés egy sajátos neme. Végül az ún. ági örökléssel kapcsolatban nálunk lefolyt vita és annak végeredménye külön is felhívja a figyelmet arra, hogy *az öröklés egyes formáit, intézményeit sohasem lehet önmagukból magyarázni,* pusztán a forma alapján megítélni, hanem kizárólag a társadalmi viszonyok alapján, amelyekről szó van. Ha az ingatlan, különösen a föld öröklését általában megengedjük, akkor annyiban, amennyiben megengedjük, nincs társadalmi jelentősége annak, hogy a föld kire száll. Ezért nem indokolt a megszokott öröklési formát pusztán a történelmi múltja jogcímén megváltoztatni.

6. A polgári jog alapintézményeinek fejlődése során szerzett legfontosabb tapasztalatok összegezése végül módot nyújt bizonyos általános következtetések levonására a szocialista polgári jog tartalmának fő vonásait, alapelveit illetően. Mindegyik alapintézmény fejlődésének tanulmányozása során azt tapasztaltuk, hogy a jogintézmények által kifejezett társadalmi viszonyok, emberi viszonylatok jellege megváltozott. Nehéz lenne ezt tagadni, ha azt látjuk, hogy az emberek jogállása a tulajdon szempontjából lényegileg egynemű, ha senki sem lehet egyéni tulajdonosa legalább is alapvető termelési eszközöknek s ugyanakkor viszont mindenki tulajdonosa, éspedig egyre növekvő mértékben a használati javaknak. Alapjában ugyanez a változás látható a szerződések területén is. A szerződés nálunk egyesíti az emberek tevékenységét, biztosítja a tevékenységek kölcsönös kicserélését a társadalmi munkamegosztásnak megfelelően. Ugyanakkor senkit sem jogosít arra, hogy más bőrén nyerészkedjék, hogy a társadalmi termelés eredményét a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő mértéken túl elsajátítsa. A felelősség minden embert arra kötelez, hogy szigorúan helytálljon a károkért, amelyeket a társadalomnak vagy embertársának okoz. Az öröklés végül lehetővé teszi, hogy a használati javak, addig, amíg ennek egyáltalán jelentősége van, átszállhassanak a családtagokra vagy arra, akire az örökhagyó kívánja. Milyen általános következtetést vonhatunk le az alapintézményeknek ezekből a vonásaiból a polgári jogviszonyok általános sajátosságaira, tartalmuk alapvető jellegzetességeire nézve?

A fiatal Marx „reális humanizmus" névvel illette azt a világnézetet, azt a világformáló törekvést, amelynek kialakításán, fő vonásaiban és részleteiben való kimunkálásán akkor dolgozott. Azt akarta kifejezni ezzel, hogy minden korábbi humanizmus többé-kevésbé elvont, eszmei humanizmus volt, hirdette ugyan az emberért való harcot, de megrekedt a részmegoldásoknál, sokszor a jelszavaknál, amelyek mögött az egyáltalában nem humanista valóság húzódott meg. Reális eszközöket kell teremteni — gondolta az ifjú Marx — amelyekkel valóban lehet nem az elvont, hanem a konkrét emberért harcolni, amelyekkel valóban és véglegesen meg lehet szüntetni minden elnyomást és kizsákmányolást s biztosítani lehet az emberi alkotó energia teljes és mindenoldalú felszabadu-

lását. Azóta, hogy az ifjú Marx ezt gondolta és leírta, több, mint egy évszázad telt el. Az eszmék, amelyeket kigondolt, világméretekben kezdenek valóra válni, a törvények, amelyeket felfedezett, vaskövetkezetességgel érvényesülnek. A gép forog — s amit létrehoz, az emberellenes rend helyébe az emberi rend, az embernek való rend. A konkrét társadalmi viszonyok megváltoztatása útján az emberek megváltoztatják saját magukat, megteremtik azokat a feltételeket, amelyek boldogulásukhoz szükségesek. Ez nem megy magától, nem megy kemény harcok, vesztességek, néha fájdalmas sikertelenségek, vereségek nélkül sem. De az út, az embernek való rend útja, ma már világos. A szocialista jog, benne a polgári jog is, egyik szerény eszköz ebben a világtörténelmi harcban, az ember harcában azért, hogy saját képére és hasonlatosságára formálja át a világot. A szocialista jogász munkájának ez a világtörténelmi pátosza és jelentősége.

Világhy Miklós

A szovjet büntető eljárás perjogi garanciái*

I.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának új, a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje által 1958. december 25-én elfogadott alapelvei óriási jelentőségűek a szocialista igazságszolgáltatás és a szocialista törvényesség megszilárdítása és fejlődése szempontjából, és ugyanakkor erős ösztönző hatással lesznek a szovjet büntető eljárásjog-tudomány további fejlődésére is. Az Alapelvekkel összhangban a szövetséges köztársaságokban új büntető perrendtartások előkészítése folyik, sőt a Kazah SZSZK és az Üzbég SZSZK Legfelsőbb Szovjetje az új büntető perrendtartást már el is fogadta, és az 1960. január 1-ével hatályba is lépett, a többi szövetséges köztársaságban pedig az új büntető perrendtartások elfogadása a közeljövőben fog megtörténni.

Az Alapelvek nagy lépést jelentenek a szovjet büntető eljárásjog fejlődésében, a szocialista igazságszolgáltatás tapasztalatainak tudományos általánosításán és a szovjet eljárásjogtudomány elméleti eredményein alapszanak. Teljesen magától értetődik, hogy a perjogászok figyelme, — de más jogágak művelőinek a figyelme is — a büntető eljárásnak azokra a kérdéseire összpontosul, amelyeket a törvényhozás most újonnan is a szovjet büntető eljárás demokratikus elveit továbbfejlesztve szabályozott.

A szovjet szocialista igazságszolgáltatás, annak szervezete és gyakorlata ugyanabban az irányban fejlődik, mint amely az egész szocialista szovjet állam fejlődésének a fő irányvonala. A Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. rendkívüli kongresszusának határozata megállapítja, hogy „a mai viszonyok között a szocialista állam fejlődésének fő irányvonala a demokrácia általános fejlesztése, valamennyi állampolgár bevonása a gazdasági és kulturális építés irányításába, a társadalom ügyeinek intézésébe".[1]

Ez az irányvonal az igazságszolgáltatás területén különböző formákban fejeződik ki, mégpedig a társadalomnak a bíróságok munkájába való fokozottabb bevonásában (különösen a társadalmi vádlók és a társadalmi védők intézményének fejlődésében), korábban a bíróságok hatáskörébe tartozó és büntetőjogi büntetés alkalmazását maga után vonó számos bűncselekmény elbírálásának társadalmi-nevelő jellegű intézkedések alkalmazása céljából a társadalmi szervek hatáskörébe való utalásában, továbbá a büntető eljárásban résztvevő személyek jogainak kiterjesztésében és e jogok fokozottabb biztosításában (különösen a védő részvételének már a vizsgálat szakában való lehetővé tételében) stb.

Cikkünkben a büntető eljárás perjogi garanciáinak kérdésével kívánunk foglalkozni.

*

Az új szovjet büntető eljárási törvények jellemző vonása a büntető eljárásban résztvevő személyek — a sértett és a terhelt — részére biztosított eljárásjogi garanciák kiterjesztése, fokozása és megszilárdítása. Mi a lényege és jelentősége ezeknek az eljárásjogi garanciáknak?

A burzsoá jogtudományban gyakran találkozunk azzal a felfogással, hogy a terhelt javára megállapított eljárásjogi garanciák a terheltnek az állam önkényével szembeni védelmét biztosító eszközök; ez a felfogás a terhelt javára szóló garanciákat a terhelt érdekeinek az állammal szembeni védelmét biztosító garanciáknak tekinti. Az eljárásjogi garanciáknak ez a burzsoá liberális felfogása teljesen összeegyeztethetetlen az állam és a jog marxista—leninista felfogásával. Nyilvánvaló, hogy a szocialista államban a terhelt javára megállapított eljárásjogi garan-

*A Jogtudományi Közlöny számára készült tanulmány. Oroszból fordította: *Dr. Décsi Gyula.*

[1] Az SZKP XXI. kongresszusa. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 629. o.

ciák nem a szocialista állammal szembeni garanciák. Éppen ellenkezőleg, olyan garanciák, amelyeket maga az állam biztosít és amelyek forrása maga a szocialista állam.

Akad olyan felfogás is, miszerint a terhelt javára szóló garanciák, ugyanúgy, mint a sértett javára megállapított garanciák is, a vizsgálati, nyomozó, ügyészi szervek egyes hivatalos személyeinek és egyes bíráknak helytelen, törvénytelen, önkényes cselekményeivel szembeni garanciák. Az eljárásjogi garanciáknak ez a felfogása részben már helyesnek fogadható el, mert az eljárásjogi garanciák valóban meggátolják az egyes vizsgálók, ügyészek vagy bírák helytelen, törvénytelen cselekményeit, egyben az elkövetett törvénysértések korrigálásának is eszközei. De az eljárásjogi garanciák lényege mégsem ebben áll. Ha az eljárásjogi garanciákat csak így fognók fel, akkor arra az eredményre kellene jutnunk, hogy minél jobban megszilárdul a törvényesség a vizsgálati, ügyészi és bírósági munkában, minél magasabb a vizsgálati szervek, ügyészségek, bíróságok munkájának színvonala, és minél ritkább lesz tevékenységükben a törvénysértés, annál kisebb az eljárásjogi garanciák szerepe és jelentősége, annál szűkebbre szorul és korlátozottabb az eljárásjogi garanciák érvényesülési köre. Valójában azonban egyáltalában nem ez a helyzet. A törvényességnek a vizsgálati, ügyészi és bírói munkában való megszilárdulásával, a vizsgálati, ügyészi és bírói munka színvonalának emelkedésével az eljárásjogi garanciák száma nem csökken, hanem növekszik, érvényesülési köre nem szűkül, hanem bővül, szerepe nem veszít súlyából, hanem fokozódik.

A kérdést másként kell helyesen feltenni: nem azt kell nézni, hogy kivel szemben és mi ellen garanciák, hanem azt, hogy milyen célból és minek érdekében megállapított garanciák. Vagyis a büntető eljárás perjogi garanciái olyan garanciák, amelyeknek megállapítása azt a célt hivatott biztosítani, hogy a büntető eljárásban résztvevő személyek, elsősorban a sértett és a terhelt, akadálytalanul és hiánytalanul érvényesíthessék jogaikat és megvédhessék érdekeiket. Az eljárásjogi garanciák — a szovjet büntető eljárásban ugyanúgy, mint minden szocialista állam büntető eljárásban — a szocialista demokrácia érvényesülését jelentik, annak kifejezői. Az eljárásjogi garanciákat a szocialista demokrácia szellemében kell értelmeznünk és semmiesetre sem szabad a legkisebb lehetőséget sem hagynunk a burzsoá liberalizmus szellemében való felfogásukra.

A szocialista államban a perjogi garanciákat, mint általában a jogi garanciákat, néha osztályellenséges és társadalomellenes elemek arra használják fel, hogy kibújjanak a törvényes felelősségrevonás alól. Különösen azokban a szocialista államokban fordult ez elő, amelyekben még nem számolták fel teljesen a kizsákmányoló osztályokat. A kizsákmányoló osztályok maradványai megpróbálták és (ahol még léteznek, ma is) megpróbálják az eljárásjogi garanciákat a maguk hasznára fordítani és a szocialista igazságszolgáltatás gyengítésére kihasználni. A burzsoá liberalizmus — és egyáltalán nem a szocialista demokratizmus — megnyilvánulása volna, ha az osztályellenséges és társadalomellenes elemeknek az eljárásjogi garanciák kihasználására irányuló ilyen próbálkozásait nem utasítanók a leghatározottabban vissza és nem tennők lehetetlenné.

Az eljárásjogi garanciák terjedelme és tartalma nem változatlan, nem azonos minden körülmények között. Az eljárásjogi garanciák terjedelme a társadalmi és politikai helyzettől, a társadalmi viszonyoktól függ. Így például a szovjet államban a polgárháború és a külföldi intervenciók idején az eljárásjogi garanciákat az ellenforradalmi és a legveszélyesebb többi bűncselekmények elleni harcra hivatott forradalmi törvényszékek működésében jelentősen korlátozni kellett. Ezért a forradalmi törvényszékek előtt folyó eljárásban az eljárásjogi garanciák korlátozottabbak voltak, mint a népbírósági eljárásban. De az eljárásjogi garanciák még az akkori viszonyok között is jelentős szerepet játszottak a forradalmi törvényszékek működésében. Nézzünk erre néhány példát.

A forradalmi törvényszékekről 1919. április 12-én, a polgárháború tetőfokán kibocsátott szabályzat 21. cikkelye a következőképpen szólt: „A vádlott az ügy tárgyalása során a fél összes jogait élvezi".

A VII. Szovjetkongresszuson megválasztott Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1920. február 2-a és 7-e között megtartott I. ülésszaka az alábbi határozatot hozta: „Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság a forradalmi törvényszékek egységes gyakorlatának kialakítása, valamint a vádlottak részére a lehetséges és szükséges eljárásjogi garanciák biztosítása céljából elrendeli a forradalmi törvényszékek új szabályzatának kidolgozását és kihirdetését".

Vitathatatlan tényként leszögezhetjük, hogy a szocialista államok büntető eljárásában az eljárásjogi garanciák az igazságszolgáltatás egész rendszerének legfontosabb alkotóelemei közé tartoznak, amelyek a szocialista állam demokratikus elveinek fejlődése mértékében egyre inkább kibontakoznak és fejlődnek.

A terhelt javára biztosított eljárásjogi garanciák összefüggnek a terheltnek a védelemhez való jogával. Ezek a garanciák tulajdonképpen azok a törvény által biztosított eljárási eszközök, amelyek a terheltnek a védelemhez való jogát biztosítják.

II.

A szovjet büntető eljárásban a perjogi garanciák széles körben és hathatósan érvényesülnek. A nagyszámú garancia közül különös

figyelmet érdemelnek az olyan eljárásjogi garanciák, mint a kontradiktórius elv és az ártatlanság vélelme. Cikkünkben éppen ezzel a két kérdéssel foglalkozunk.

A kontradiktórius elv természetesen nemcsak a terhelt védelemhez való jogának a garanciáját jelenti. A kontradiktórius elv a szovjet büntető eljárás egyik alapelve. A kontradiktórius elv biztosítja a büntetőügy helyes eldöntését, biztosítja továbbá, hogy a bíróság kiderítse az anyagi igazságot, törvényes és megalapozott ítéletet hozzon. A kontradiktórius elv biztosítja a bírósági eljárások maximális társadalmi nevelő hatását is. Egyúttal azonban a kontradiktórius elv elválaszthatatlanul összefügg a terheltnek a védelemhez való jogával is, és ennek a jognak igen fontos garanciája. Az eljárás kontradiktórius volta nélkül a terheltnek a védelemhez való joga nem volna ténylegesen biztosítva.

Igaz ugyan, hogy már a vizsgálat és a nyomozás alatt is joga van a terheltnek a védelemhez és már ekkor is érvényesülnek ezt a jogát biztosító garanciák, bár a kontradiktórius elv ekkor még nem érvényesül. De a vizsgálat csak *előzetes* vizsgálat. A vizsgálat során nem lehet a terheltet bűnösnek kimondani. A terhelt bűnösségének megállapítása a bíróság kizárólagos joga. A bírósági tárgyalás folyamán viszont a terheltnek a védelemhez való jogát éppen a pernek a kontradiktórius elv alapján való felépítése biztosítja, amikor is a terhelt (a vádlott) perbeli félként szerepel.

Az eljárás kontradiktórius volta abban áll, hogy a bírósági tárgyaláson felek szerepelnek. Az pedig, hogy az eljárásban résztvevő személyek felek, annyit jelent, hogy a bíróság előtt az ügyfélegyenlőség elve alapján adhatják elő és védhetik saját állításaikat, véleményeiket, és vitathatják a másik fél állításait és véleményeit. A kontradiktórius eljárásban a vád és a védelem egyenlő jogú perbeli félként áll szemben egymással, és a vádlott a fél minden jogát élvezi. Ez annyit jelent, hogy a vádló a vád képviseletében ugyanazokkal a jogokkal rendelkezik, mint a védelem érdekében a vádlott és védője. A bíróság pedig aktívan irányítja az eljárást, övé a döntő szerep, nem kötik a felek véleményei, sem az általuk előterjesztett bizonyítékok, hanem mindent megtesz az ügy körülményeinek tárgyilagos és teljes tisztázására, a szükséghez képest kiterjeszti a bizonyítást a felek által elő nem adott körülmények tisztázására is, és ehhez saját kezdeményezésére bizonyítást is elrendelhet.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. december 25-én elfogadott alapelvei a kontradiktórius elvet a 38. cikkben rögzítik a következő szavakkal: „A vádlónak, a vádlottnak, a védőnek, a sértettnek, valamint a magánfélnek és a polgári jogilag felelős személynek és képviselőiknek a bírósági tárgyaláson egyenlő joguk van bizonyítékok előterjesztésére, a bizonyítási eljárásban való részvételre és kérelmek előterjesztésére".

A büntető eljárás alapelvei kiterjesztették és megszilárdították az eljárásban a kontradiktórius elv érvényesülését, kiterjesztették a terhelt eljárási jogait és a fél jogait biztosították a sértettnek. A kontradiktórius elv igen fontos szerepet játszik a szovjet büntető eljárásban. A bírósági tárgyalásnak a kontradiktórius elv alapján való lefolytatása biztosítja minden egyes bizonyíték alapos és sokoldalú ellenőrzését, továbbá az ügy összes körülményeinek, mind a vád, mind a védelem szempontjai szerint való megvizsgálását, ami módot ad a bíróságnak arra, hogy az ügy összes körülményeit kimerítően és teljesen tisztázza és helyesen bírálja el.

A büntető eljárás kontradiktórius volta feltételezi a felek vitáját, ellentmondó érveléseik meghallgatását; ez pedig — amennyiben helyesen folyik le — nem akadályozza, hanem éppen ellenkezőleg, elősegíti a büntetőügy helyes elbírálását és eldöntését. Emlékezzünk vissza Marx Károly szavaira, aki gúnyosan beszélt azokról „akik csodálkoznak azon, amit minden iskolásgyerek jól tud, nevezetesen azon, hogy az igazság vita útján állapítható meg, és hogy a történelmi tények az ellentmondó állítások szembeállítása alapján ismerhetők meg."[2]

Magától értetődik azonban, hogy a felek vitájának a törvényes keretek között kell lefolynia és nem szabad semmiségeken való üres vitatkozássá fajulnia, ami nem az ügy körülményeinek tisztázására, hanem csak az ügy összekuszálására alkalmas.

Igen fontosnak tartotta és nagyra értékelte a szovjet büntető eljárás kontradiktórius jellegét M. I. Kalinyin, a Kommunista Párt kimagasló tagja, a kiváló szovjet államférfi. „A bíróság lényegében a két fél közötti pártatlan személy szerepét tölti be. Márpedig nyilvánvaló és kétségtelen, hogy ahhoz, hogy e pártatlan döntőbíró tiszteletnek örvendhessen, ahhoz, hogy iránta az, akit elítélt vagy felmentett, a kellő tisztelettel viseltessék, az eljárás külső formáit oly módon kell megállapítani, hogy azok a feleknek módot adjanak érdekeik megvédésére" — mondotta Kalinyin.[3]

A kontradiktórius elv a mi felfogásunk szerint egyáltalában nem zárja ki, hanem éppen ellenkezőleg, feltételezi a bíróság aktív tevékenységét az ügy körülményeinek tisztázásában. Semmi alapja sincs annak az időnként felbukkanó véleménynek, miszerint a kontradiktórius eljárásban a felek az aktív szereplők, a bíróság pedig passzív és csak a vitatkozó felek közti döntőbíró szerepét tölti be. Ez a felfogás alaptalan és helytelen még a burzsoá büntető eljárást

[2] Marx Karl—Engels Friedrich: Művei, I. (orosz) kiadás, 21. köt. 515. o.

[3] L. „Jezsenyegyelnyik szovjetszkoj jusztyicii" c. folyóirat, 1922. évi 5. sz. 7. o.

illetően is,[4] de még sokkal kevésbé igaz a szovjet büntető eljárást illetően.

A kontradiktórius elv fentiek szerinti fogalmából folyik, hogy a vádat a bírósági tárgyaláson a vádló — az állami vád képviselője, vagyis az ügyész, a társadalmi vádló, a törvényben előírt esetekben a sértett — képviseli, de a bíróság nem vádolhat, nem vádló, a vád funkciójának ellátása a bíróságnak nem feladata. Ez az elv a szovjet büntető eljárásnak mindenkor szigorúan érvényesülő szabálya. A bíróságról rendelkező egyetlen szovjet törvényben — kezdve a bíróságokról szóló 1917. november 24-én kelt 1. számú dekrétummal és befejezve a bírósági szervezetről és a büntető eljárásról a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje által 1958. december 25-én elfogadott törvényekkel — sem található a leghalványabb utalás, akár a legtávolabbi és közvetett célzás sem, amelyből arra lehetne következtetni, hogy a bíróság a legcsekélyebb mértékben is vádlóként szerepelhetne, a vád funkcióját láthatná el. A bíróság nem vádló, a bíróság a szocialista ítélkezés szerve, kötelessége az ügy tárgyilagos és sokoldalú megvizsgálása és tisztázása, valamint helyes és igazságos elbírálása; a bíróság munkájában tanúsított bármiféle elfogultság, a tárgyalt ügynek a vád oldaláról való elfogult szemlélete a törvényesség legsúlyosabb megsértését jelenti. Persze az egyoldalú vádlói szemlélet, az ügy elfogult megközelítése az ügyészre, mint a törvényesség őrére nézve is megengedhetetlen, de az ügyész a büntetőügyet csak akkor terjeszti a bíróság elé, amidőn a vizsgálat adatai már meggyőzték a terhelt ellen emelt vád helytálló voltáról. Így az ügyész akkor fordul a bírósághoz, amikor már meg van győződve a vádlott bűnösségéről, mégpedig abból a célból, hogy ott a vádat képviselje, és a bíróság előtt vádlóként lép fel. Éppen ebből folyik a törvénynek az a kategórikus rendelkezése, hogy amennyiben a bírósági tárgyaláson a vád képviseletében az ügyész fellép, a tárgyaláson védő részvétele is kötelező. Előfordulhat persze, hogy a bíróság előtt a vád megdől, és ebben az esetben az ügyész köteles a vádat elejteni. Ez azonban azt jelenti, hogy a bíróság előtt lefolytatott bizonyításfelvétel eredményeképpen az ügyész korábbi meggyőződése megváltozott, nem pedig azt, hogy korábban sem volt meggyőződve a terhelt bűnösségéről.

Az ügyet tárgyaló bíróság pedig mindaddig, amíg a zárt ülésen az ügyet el nem dönti és ítéletét meg nem hozza, a bűnösség kérdésében nem foglal állást, ebben a kérdésben semmiféle módon nem nyilatkozik. Mint azt a büntető eljárás alapelveinek 36. cikke kimondja, a bíró a terhelt bíróság elé állításáról „anélkül" hoz határozatot, hogy „előre állást foglalna a bűnösség kérdésében".

III.

Így érvényesül a szovjet büntető eljárásban a kontradiktórius elv. Egy másik igen fontos eljárásjogi garancia az ártatlanság vélelme. Az ártatlanság vélelme abban áll, hogy a terheltet mindaddig ártatlannak kell tekinteni (feltételezni), amíg bűnössége a törvényben erre előírt rendben bizonyítást nem nyer.

Ez az ártatlanság vélelmének általánosan ismert, hogy úgy mondjuk „hagyományos", vagy „klasszikus" meghatározása. Ez a meghatározás azonban néha félreértést és zavart okoz, és közelebbi magyarázatra szorul. A terheltet ártatlannak kell tekinteni . . . — így hangzik az ártatlanság vélelme.

Mit jelent ez? Ki tekinti vagy feltételezi a terheltet ártatlannak, amikor éppen azért szerepel terheltként, mert büntetőjogi felelősségre vonták, következésképpen bűnösnek tartják.

Az ártatlanság vélelme nem a bűnüldözést megvalósító hivatalos személy, azaz a vizsgáló és az ügyész szubjektív véleményét jelenti. A vizsgáló és az ügyész természetesen bűnösnek tartja a terheltet, vagy legalább valószínűnek tartja bűnösségét, ha egyszer terheltté nyilvánítja. Az ártatlanság vélelme a jog objektív rendelkezése, amelynek értelmében a *törvény* tekinti a terheltet ártatlannak mindaddig, amíg a büntető eljárásban résztvevő azok a személyek, akik a terheltet bűnösnek tartják, be nem bizonyítják, hogy valóban bűnös. Minthogy azonban az ártatlanság vélelme objektív jogi rendelkezés, és nem a büntetőügyben résztvevő egyik vagy másik személy szubjektív véleménye, ezért arra kötelezi a bűnüldöző szerveket és a bíróságot, hogy a terhelt bűnössége kérdésének tisztázásában és eldöntésében ennek megfelelően járjanak el. Az ártatlanság vélelme a bűnösség kérdésének tárgyilagos, pártatlan és elfogulatlan tisztázását és eldöntését követeli meg, nem engedi meg és megtiltja, hogy az eljáró személyek az ügy körülményeinek tisztázását egyoldalúan, elfogultan, a terheltet eleve bűnösnek tekintve végezzék.

Természetszerűleg magának a terheltté nyilvánítás aktusának is megalapozottnak kell lennie, meggyőző és kellően ellenőrzött megfelelő bizonyítékokon kell alapulnia. Az állampolgárok elsietett, indokolatlan terheltté nyilvánítása a törvényesség súlyos megsértését jelenti. Maga a terheltté nyilvánítás ténye azonban még semmiképpen sem dönti el a vizsgálat és a bírósági eljárás végső kimenetelét, és nem zárja ki, hogy az ügy körülményeinek további

[4] A francia büntetőper például kontradiktórius eljárásként van szabályozva, de a bírósági tanács elnöke igen széleskörű jogokkal, „diszkrecionárius hatalommal" (pouvoir discrétionnaire) van felruházva, amelynek alapján a bírósági tárgyalás folyamán minden intézkedést megtehet, amelyet az ügy elbírálása érdekében szükségesnek tart (Code de procédure pénale, art. 310, 1958.). Szó sincs a bíróság semmiféle passzivitásáról az USA büntető eljárásában sem. De nincs szó arról az angol büntető eljárásban sem, amely pedig a legerősebben hangsúlyozza a bírósági tárgyalás kontradiktórius formáját és a felek aktív jogállását.

tisztázásától függően az eljárás megszüntetéssel vagy a terhelt felmentésével fejeződhessék be.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának 1958. december 25-én elfogadott alapelvei több cikkben igen határozottan és világosan leszögezik az ártatlanság vélelmének lényeges tartalmát, bár magát a tételt kifejezetten nem fogalmazzák meg. Az ártatlanság vélelmét tartalmazó normák a következők: *1.* a 7. cikk, amelynek értelmében senkit sem lehet másként bűnösnek kimondani és ezért megbüntetni, csak a bíróság ítélete alapján; vagyis a bíróság ítélete előtt a terhelt még nem mondható bűnösnek: *2.* a 14. cikk, amely az ügy körülményeinek sokoldalú, teljes és tárgyilagos felderítését írja elő, és megtiltja a bizonyítás kötelezettségének a terheltre való áthárítását; *3.* a 36. cikk, amelynek értelmében a terhelt bíróság elé állítása nem jelent előzetes állásfoglalást a bűnösség kérdésében; *4.* a 43. cikk, amelynek értelmében a bűnösséget megállapító ítéletet nem lehet feltételezésekre alapítani, ilyen ítélet csak akkor hozható, ha a bírósági tárgyalás során a vádlott bűnössége a bűncselekmény elkövetésében bizonyítást nyert. E rendelkezések együttvéve teszik ki az ártatlanság vélelmének tartalmát. Az ártatlanság vélelme közvetlen eljárási szabályban is kifejezésre jut, éspedig a bizonyítási teher szabályozásában, azaz abban a szabályban, hogy a terhelt bűnösségének bizonyítása a vádló kötelessége, és nem a terhelt kötelessége, hogy ártatlanságát bebizonyítsa. Valóban, miért nem köteles a terhelt a maga ártatlanságát bebizonyítani? Azért, mert az ártatlanság vélelme következtében mindaddig ártatlannak kell tekinteni, amíg bűnösségét be nem bizonyítják, vagyis nem neki kell bizonyítani, hogy ártatlan, hanem a vádló köteles bebizonyítani róla, hogy bűnös. A bizonyítási terhet rendező ez a szabály éppen az ártatlanság vélelmén alapszik, e vélelem nélkül a bizonyítás terhét ily módon rendező szabály sem állhatna fenn.[5]

„A bíróság, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó a bizonyítás kötelezettségét nem hárithatja át a terheltre" — írja elő a büntető eljárás alapelveinek 14. cikke. Ezt a szabályt R. A. Rugyenko, a Szovjetunió legfőbb ügyésze helyesen magyarázta a következőképpen: „A vádlóra hárul az a kötelezettség, hogy a terhelt bűnösségét bebizonyítsa, a vádló ugyanúgy, mint a vizsgáló, nem háríthatja át a bizonyítás kötelezettségét a terheltre, más szóval a terhelt nem köteles ártatlanságát bizonyítani".[6] Ez pedig az ártatlanság vélelmének szükségszerű következménye és az eljárás során való érvényesülése. Nem lehet a bizonyítási tehernek ezt a szabályozását elismerni, az ártatlanság vélelmét pedig tagadni.

Az ártatlanság vélelmével szemben néha felhozzák azt az érvet, miszerint az azt követelné meg, hogy a nyilvánvaló, mindenki előtt kétségtelenül és teljesen leleplezett bűnöst is a bíróság ítéletéig mindenki ártatlannak köteles tekinteni, hogy az egész társadalom sem ítélhetné el, mint bűnöst, akármennyire nyilvánvaló volna is bűnössége és akármilyen felháborító volna is bűncselekménye. Ez az érvelés természetesen helytelen, és az ártatlanság vélelme egyáltalán nem kíván ilyen képtelen magatartást.

A társadalom, a közvélemény úgy és akkor reagál az elkövetett bűncselekményre, amikor és ahogyan azt szükségesnek tartja, a büntető perrendtartás a legcsekélyebb mértékben sem korlátozhatja a társadalmi szervezeteket abban, hogy a bűncselekményt és tettesét elítéljék. Sőt a társadalom tevékenyen részt vesz a bűnözés elleni küzdelemben, az önkéntes közrendvédelmi osztagok, az ún. népi druzsinák letartóztatják a bűntetteseket, a társadalmi szervek képviselői társadalmi vádlóként (és társadalmi védőként is) járnak el a bíróságok előtt. De a bűncselekmények elkövetésével vádolt személlyel szemben jogkövetkezményeket megállapítani, azaz hivatalosan bűncselekmény elkövetésében bűnösnek kimondani, és ezért vele szemben büntetést kiszabni nem lehet másként, csak a bíróság ítélete alapján.

IV.

A kontradiktórius elv és az ártatlanság vélelme a szovjet büntető eljárásban ugyanúgy, mint a többi szocialista állam büntető eljárásában, szocialista jogelvek, amelyek a szocialista demokráciának és a szocialista törvényességnek a büntető eljárás terén való kifejezői és megnyilvánulásai. A szovjet büntető eljárásban érvényesülő kontradiktórius. elvnek és ártatlanság vélelmének ezt a szocialista jellegét a legkisebb mértékben sem érinti az a körülmény, hogy hozzájuk hasonló, velük analóg jogi rendelkezéseket még a burzsoá büntető eljárásjogban és a burzsoá eljárásjogi elméletben fogalmaztak meg.

Mint tudjuk, a szovjet törvények egyes fontos rendelkezései külsőleg, formájukra nézve hasonlóak a burzsoá jog megfelelő rendelkezéseihez, de a szovjet jogban az ilyen rendelkezések szocialista társadalmi viszonyokat kifejező szocialista jogszabályok.

Világosan megmagyarázta ezt a kérdést N. Sz. Hruscsov az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolójában mondott alábbi szavaival: „Nem szabad a jogi formákat összekeverni az általuk kifejezett társadalmi viszonyok lényegével. A burzsoá jog elismeri az egyes emberek

[5] A burzsoá jogászok a bizonyítási teher szabályát néha az ártatlanság vélelmétől elszakítva tárgyalják, nem kapcsolják össze a két szabályt. Ennek csak az az eredménye, hogy kisebb-nagyobb mértékben megengedhetőnek tartják a bizonyítási tehernek a terheltre való áthárítását. (L. pl. C. Kenny: A büntetőjog alapjai (fordítás angolból). M. 1949. 338—339. o.

[6] Rugyenko, R. A.: Az ügyészi szervek feladatai az SZKP XXI. kongresszusa határozatainak és az új össz-szövetségi törvények fényénél. „Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty", 1959. 4. sz. 7. o.

termelőeszközeinek magántulajdonát, a szocializmus viszont a termelőeszközöket társadalmi tulajdonná változtatja, s ebben a tekintetben teljesen szakít a burzsoá joggal."[7]

Felhozhatjuk erre a következő példát. Számos burzsoá ország törvényeiben megtalálható az a kifejezett rendelkezés, hogy a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve. A burzsoá jogban ez csak képmutató és hazug rendelkezés, amely a burzsoá bíráknak az uralkodó tőkés köröktől való függőségét, a burzsoázia, a kizsákmányolók érdekeinek kiszolgálását takarja és leplezi. Ugyanezt a rendelkezést azonban a szovjet törvények is tartalmazzák (a Szovjetunió Alkotmányának 112. cikke, a Szovjetunió, valamint a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezeti törvényeinek 1958. évi Alapelvei 9. cikke). Itt azonban ez a rendelkezés a szocialista demokrácia és a szocialista törvényesség valódi kifejezője, és azt jelenti, hogy a szovjet bírák a hatáskörükbe tartozó ügyeket mindenféle külső befolyástól és behatástól függetlenül, a törvény és saját lelkiismeretük alapján, az ítélkezésre való bármiféle beavatkozást lehetetlenné tevő feltételek között bírálják el. Így tehát a szovjet jogban az az elv, hogy a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve, szocialista és nem a burzsoá jogból átvett elv. Ugyanez érvényes a kontradiktórius elvre és az ártatlanság vélelmére is. A burzsoá jogban mindkettő csak képmutató, a gyakorlatban nem érvényesülő forma, amely a burzsoá igazságszolgáltatás osztályjellegét és elnyomó szerepét leplezi. Ezt a tényt — igaz, hogy közvetett formában — néha még egyes burzsoá szerzők is kénytelenek beismerni. Így például a híres angol jogász, Kenny a következőket írja: „... bár fennál az ártatlanság vélelme és ezen alapszanak a bizonyításra vonatkozó szabályok, de valójában ... a józan észnek az a vélelme érvényesül, hogy a vizsgálóbíró által történt kihallgatás után bíróság elé állított vádlott valószínűleg bűnös".[8] Ez annyit jelent, hogy a burzsoá jogban valójában nem az ártatlanság vélelme érvényesül, hanem annak éppen az ellentétje, a bűnösség vélelme. A szovjet jogban viszont az ártatlanság vélelme szocialista elv, amely a szocialista igazságszolgáltatás valódi humanizmusát fejezi ki. Ugyanilyen jellegű ez az elv a többi szocialista állam büntető eljárásában; az Albán Népköztársaság büntető perrendtartása (12. szakasz), a Bolgár Népköztársaság (8. szakasz) és a Csehszlovák Köztársaság büntető perrendtartása (2. §. 6. pont) az ártatlanság vélelmét kifejezetten kimondja. A mondottak vonatkoznak a kontradiktórius elvre is, amely a szocialista államok büntető eljárásában az egész szocialista igazságszolgáltatás valamennyi eljárási elvét és intézményét átható szocialista demokratizmus kifejezője.[9]

*

Cikkünkben az eljárásjogi garanciák néhány, nagy elméleti és gyakorlati jelentőséggel bíró kérdésével foglalkoztunk. Ezeknek a kérdéseknek a szovjet büntető eljárásjog-tudomány mindig nagy figyelmet szentelt, de jelentőségük ma, amikor országunk a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének korszakába lépett, a szocialista demokrácia fejlődése és a szocialista törvényesség további megszilárdulása következtében egyre inkább növekszik.

Sztrogovics, M. Sz.

[7] Az SZKP XXI. kongresszusa, Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 119. o.

[8] C. Kenny: A büntetőjog alapjai (fordítás angolból). M. 1949. 568. o.

[9] Elvileg helyesen oldja meg a szóban forgó kérdést P. I. Kudrjavcev-nak: A szimplifikálás és a vulgarizálás ellen címen a „Kommunyiszt" 1959. 14. számában a 119—122. oldalakon megjelent cikke.

Külkereskedelmi vállalatok belföldi és külföldi szerződéseinek kölcsönös kapcsolatai

A szerződéses kapcsolatoknak abból a széles köréből, amelyeket a külkereskedelmi vállalat feladatainak betöltése érdekében létesít, csupán azokkal a szerződésekkel foglalkozunk, amelyeket külkereskedelmi vállalat magyar árucikkek és szolgáltatások külföldre juttatása, külföldi árucikkeknek és szolgáltatásoknak a Magyar Népköztársaságba való behozatala céljából ugyanazon gazdasági feladat megoldásaképpen belföldi és külföldi ügyfelével köt. E szerződések köréből is csupán az egymással szoros összefüggésben álló belföldi szállítási szerződéseket és külföldi adásvételi szerződéseket vonjuk vizsgálatunk körébe, figyelmen kívül hagyva ezúttal a járulékos egyéb szerződéseket, mint fuvarozási, szállítmányozási, biztosítási, bank- stb. szerződéseket.

A tőkés gazdálkodás anarchisztikus piaci viszonyai, az ezeket tükröző árugondolattól átszőtt személyes viszonyai, nemkülönben az ezeknek megfelelő kereskedelmi jogi és magánjogi ügyleti elvek a szerződéses kapcsolatok elszigeteltségét, önállóságát, függetlenségét kívánják meg. (Természetesen ez az önállóság és függetlenség tőkés osztálykeretek között értendő.) A szerződések egymásrautaltsága, egybekapcsolódása, jogi sorsuk többé-kevésbé osztathatatlansága tőkés viszonyok között kivétel-

szerű, nem következetes, nem szilárdan intézményesített. Nagyjából egymásra utalt, többékevésbé kialakult ügyletek a fedezeti vétel, a viszontbiztosítás, a kezességi szerződés, a házastársak egymásra tekintettel halál esetére tett kölcsönös ajándékozási szerződései stb. Arról azonban tőkés viszonyok között semmiképpen sem lehet szó, hogy szerződések egymásba kapcsolódó rendszere kialakulhasson. Ilyen rendszer csak a szocialista társadalmak tervgazdálkodásában fordulhat elő, ahol a termelési viszonyok kialakítják a nekik legjobban megfelelő felépítményi intézményeket.

Hazánkban a tervszerződések rendszere ma már szilárdan kialakult és egyre jobban intézményesített formát nyernek a népgazdasági tervvel csak közvetett kapcsolatban álló szerződések is. A tervszerződési rendszerhez ma már szilárdan tapad a termelési és terményértékesítési szerződések — nyugodtan mondhatni — rendszere, nemkülönben a fuvarozási szerződések ugyancsak tervszerű hálózata.

Ezúttal a tervszerződési rendszernek egyéb rokonairól, a nemzetközi adásvételi szerződésekről kívánnánk szólni, és azt akarjuk megvizsgálni, hogy milyen kölcsönös kapcsolat fűzi össze a tervszerződéseket és a nemzetközi adásvételi szerződéseket. Ennek a kérdésnek a vizsgálatát az élet tűzte napirendre és — azt hisszük — hogy a címben adott téma helyes elemzése némiképp hozzá tud talán járulni külkereskedelmi kapcsolataink helyesebb megszervezéséhez s így esetleg bizonyos mértékig azok nagyobb eredményességéhez.

*

Jogrendszerünkben a külkereskedelmi vállalat minden tekintetben az egyéb állami vállalat jogállásával bír, mégis azonban az a körülmény, hogy ügyleti kapcsolatainak egy része a határokon túlra terjed, sajátságos elemeket visz bele külföldi szerződéses kapcsolataiba is. A külkereskedelmi vállalat is az önálló elszámolás alapján működik, de nem termelő vállalat, hanem kereskedelmi vállalat, állóeszközökkel általában nem rendelkezik és a köztudat ún. rezsivállalatnak fogja fel. A külkereskedelmi vállalatok finanszírozásának az ellenforradalom után kialakult finomabb módszerei ma már a külkereskedelmi vállalat kollektíváját és dolgozóit fokozottabban érdekeltté teszik működésük eredményességében. Egyre távolabb kerül az a szemlélet, amely a külkereskedelmi vállalatban bizományost, vagy ügynököt lát. Külkereskedelmi vállalataink aktív ráhatást fejtenek ki új gyártmányok kialakítására, a nyersanyagokkal való takarékosságra, a mű- és pótanyagok felhasználására, a külföldi gazdasági tapasztalatok átvételét közvetítik, sőt újabban az exportfejlesztési hozzájárulásokkal való bölcs gazdálkodással tudatos alakítói vállalati profiloknak. A külkereskedelmi vállalatok feladatkörében a külföldi és a belföldi tevékenység eszköz és cél viszonylatában áll egymáshoz. A külkereskedelmi vállalat hivatása a népgazdasági tervben előirányzott belső gazdasági eredmény létrehozása. Ennek minél nagyobb effektussal történő megvalósítására ösztönöz a döntőbizottsági gyakorlat, amely a külföldi vállalatot a magyar külkereskedelmi vállalat közreműködőjének tekinti s a magyar vállalatot a közreműködő szerződésszegő gestioiért is felelőssé teszi.

A külkereskedelmi vállalatnak ez a sokrétű alkotó tevékenysége nem képzelhető el jó belföldi és külföldi szerződéses kapcsolatok kialakítása nélkül. Ha most az előbb azt mondottuk, hogy a külkereskedelmi vállalat sajátos állami vállalat, akkor — jogi vonatkozásban — elsősorban kétségtelenül arra a sajátos kapcsolatra kell gondolnunk, amely a külkereskedelmi tevékenységet megvalósítani segítő két irányú ügyleti kapcsolat között van. Belföldi vállalatok egymásközötti forgalmában kétoldalú tervkötelezettség van s ez biztosítja az egyensúlyt a vállalat, mint megrendelő és mint szállító által kötött szerződések között. A külkereskedelmi vállalat csak egyik oldalról áll szilárdan a tervszerűség talaján akkor, amikor belföldi szerződését köti, külföldi kapcsolatát azonban — a kiemelten tervezett cikkek kivételével — csak a devizaterv közvetett áttétele fűzi a népgazdasági tervhez. Ez önmagában lehetővé teszi, hogy a külkereskedelmi vállalatnak külföldi szerződését olyan tartalommal és kautélákkal kell megkötnie, hogy kellő egyensúlyát képezhesse a népgazdasági terven alapuló belföldi ügyletnek.

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy milyen kölcsönös kapcsolatok állanak fenn a belföldi és külföldi szerződés között.

Nem vitás, hogy a külkereskedelem tárgyai zömükben áruk és hogy ilyképpen ezek forgalmát a belföldi termelőtől a külföldi vevőig, valamint a külföldi eladótól a belföldi felhasználóig szerződések közvetítik. Az áru mozgásának belföldi szakaszán a szerződést az általános szabályok kívánják, amelyek nem tesznek különbséget a tervszerződési rendszer alkalmazása tekintetében attól függően, hogy az áru előző vagy további útja külföldi-e. Külföldön a szerződés igénybevételét szocialista partnereink tekintetében ezek hasonló berendezkedése, tőkés partnereink tekintetében pedig a szerződéses rendszer alkalmazásának általános elterjedettsége kívánja.

Nem vitás ilyen körülmények között az sem, hogy viszonyaink között a külkereskedelem „áru-áruért" — alapon fejti ki működését, tehát az a külkereskedelmi vállalat, amelyik a népgazdaságtól azt a feladatot kapja, hogy egy nyersanyagimport devizális megalapozása érdekében exportáljon, feladatának nyilván csak úgy tud eleget tenni, ha belföldön biztosítja magának az exportcikk beszerzését. Úgy az export lebonyolítása, mint az ehhez szükséges árufedezet biztosítása szerződés útján történik. Hasonlóképpen: az importárut a külföldi eladótól szer-

ződés útján vesszük át, de mivel a külkereskedelmi vállalat nem raktárra importál, előzetesen ismertnek kell lennie annak a belföldi felhasználónak, aki ezt az árut igényli s annál az átvételt és a kifizetést szerződéssel kell biztosítania. Nem kevésbé igényli a szerződést a külkereskedelmi ügyletek pénzoldala is. Elszámolási szempontból az ellenforradalom után külföldi barátainktól segély- és kölcsönképpen beérkezett áruk, nemkülönben a külföldről üzleti ajándékképp vagy kipróbálásra stb. érkező áruk útját is a külkereskedelmi vállalat és a belföldi felhasználó között szerződés közvetítette, illetve közvetíti.

Mindez bizonyítja, hogy a belföldi és a külföldi szerződések gazdaságtanilag és jogilag egymást kölcsönösen motiválják. Ez a kölcsönös motiváció nemcsak azt jelenti, hogy a külkereskedelmi vállalatnak mind a két oldalon a szerződéseket létre kell hoznia, hanem jelenti azt is, hogy a szerződések tartalma között is valamiféle kapcsolat van, illetve, hogy a szerződések lebonyolítása során is kialakulhat bizonyos kölcsönhatás egészen odáig, hogy egyik szerződés megszűnése kihathat a másik szerződés létére is. A szerződések gazdasági mozgásokat fejeznek ki s nyilván a szerződések ilyen vagy olyan körülmények között való létrehozatala, megfelelő vagy nem megfelelő tartalma, helyes vagy helytelen teljesítése stb. kedvezően, vagy kedvezőtlenül befolyásolja a gazdasági mozgásokat is és alkalmasak helyes vagy helytelen gazdasági effektusok kialakulására. Ez az a fő gyakorlati szempont, amiért a címben foglalt téma tanulmányozást igényel.

Ezek már körvonalazzák azt is, hogy milyen fázisokban kell vizsgálnunk a belföldi és külföldi szerződések kölcsönös hatását. Ezek a fázisok: *1.* a kétféle szerződés létrehozása, vagyis a szerződések megkötése; *2.* a kétféle szerződés tartalmának meghatározása; *3.* a kétféle szerződés lebonyolítása, vagyis a teljesítést megelőző cselekmények és maga a teljesítés; *4.* a kétféle szerződés megszegése, illetőleg a felelősség és az igények; végül 5. a kétféle szerződés megszűnése.

Nézzük ezeket egyenként.

1. A szerződések megkötése. Az exporttermékekre és az importtermékekre vonatkozó belföldi szállítási alapfeltételek (22—23, illetve 13. §.) meghatározzák, hogy eseti szerződésnél a megrendelést a szükséglet felmerültétől számított 15 napon belül, az egyéb megrendelést — ha csak az alapfeltételek valamely függeléke eltérő határidőt nem jelöl meg — a tárgyév, illetőleg a tárgynegyedév kezdete előtt legalább 15 nappal kell megtenni. A külföldi szerződések döntő volumenét a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában részvevő országok külkereskedelmi szervezetei között bonyolódó Áruszállítások Általános Feltételei (a továbbiakban: ÁSZF) természetesen nem jelölik meg azt az időközt, amelyen belül a külkereskedelmi szerződések létrehozandók. (Még kevésbé lehet szó természetesen a tőkés államok viszonylatában valamiféle szerződéskötési időköz meghatározásáról.) Bármennyire is tökéletesedik a szocialista országok árucsereforgalmának tervszerű összehangolása, ma még nem tartunk ott, hogy az ÁSZF általános érvénnyel rögzítse a szerződéskötési periódusokat, de az ÁSZF talaján létrejövő államközi szerződések (megállapodások) többé-kevésbé meghatározzák azokat az időközöket, amelyeken belül az ún. magánjogi szerződéseket — amelyeket témánkban kissé vulgarizáltan külföldi szerződésnek nevezünk — meg kell kötni.

A belföldi alapfeltételek természetesen nemcsak a szerződéskötés kezdeményezésére állapítanak meg határidőket, hanem megjelölik azokat a határidőket is, amelyeken belül a másik félnek a megrendelésre, illetve a szerződéstervezetre válaszolnia kell, illetve amelyen belül a szerződésnek létre kell jönnie.

A szerződéskötési eljárás kezdeményező lépése és befejező akkordja közötti idő áll elvileg rendelkezésre a külkereskedelmi vállalatnak ahhoz, hogy külföldi szerződését létrehozza. Természetesen ez csak az ideális helyzet, mert a szerződéskötések ilyen időbeli szinkronizálása nem mindig sikerül. Ha nem sikerül és fázis-eltolódás áll be a kétféle szerződés időbeli megkötése között, helyesebbnek még mindig az tekinthető, ha importnál előbb a belföldi, exportnál pedig előbb a külföldi szerződés jön létre. Ez nyilvánvaló abból, hogy ennek az ellenkezője esetleg felesleges devizabefektetést, illetve netán eladhatatlan exportkészletet eredményezne.

A kétféle szerződés időbeli szinkronizáltságának kérdése úgy is fel szokott vetődni, hogy megtagadhatja-e a külkereskedelmi vállalat a belföldi szerződés megkötését akkor, ha a congruens külföldi szerződése nincs még megkötve.

Ebben a kérdésben világosan állást foglalt a Központi Döntőbizottság 225. sorsz. elvi határozata, amely szerint a külkereskedelmi vállalat a tervszámának megfelelően abban az esetben is köteles a szállítási szerződést megkötni, ha a külföldi piackutatás szükségessége miatt a szerződéskötés időpontjában az export lehetőségeit még nem ismeri. Ennek az állásfoglalásnak az az indoka, hogy ha a felek (beleértve a külkereskedelmi vállalatot is) tervét jóváhagyták, úgy a szállítási szerződést is kötelesek megkötni. Az esetleges piackutatási nehézségek a külkereskedelmi vállalat megfelelően körültekintő és az élenjáró vállalattól elvárható gondos eljárása mellett leküzdhetők. Nézetünk szerint ugyanez az elv érvényesítendő importügylet esetén is. Ha viszont a külföldi szerződések — mind export, mint import viszonylatában — megvannak kötve, semmi ésszerű indoka nincs annak, hogy a külkereskedelmi vállalat a belföldi szerződéseket ne hozza létre. (Ezt csak a gondolatsor teljességéért fűztük hozzá, mert egyébként ilyen esetek nem igen szoktak előfordulni.)

2. A szerződések tartalmának meghatározása. A kétféle szerződés tartalmának kellő

meghatározása talán a legdöntőbb része a belföldi és a külföldi szerződés közötti kölcsönös kapcsolat problémakörének.

Mi az irányító elve a két szerződés tartalmi meghatározásának?

Mindenek előtt természetesen az, hogy egymással összhangban álló és a reális teljesítést legjobban biztosító kikötések kerüljenek be mindkét szerződésbe. Az abszurdumig fokozva ezt a követelményt, azt mondhatjuk, hogy ne tartalmazzon egyik szerződés sem olyan kikötést, amely a másik szerződés teljesítését megnehezíti, vagy kizárja. Követelményünk kettőt jelent: *a)* azt, hogy *mindarra* nézve meg kell állapodni az egyik szerződésben, amire a másikban és *b)* azt, hogy a jogok és kötelezettségek *mértékben* is fedjék egymást.

Ami az *a)* alatti követelményt illeti, nyomatékosan le kell szögeznünk azért, hogy a két szerződés tartalmi összhangjának követelménye nem jelenti azonban a tartalmi elemek abszolút kongruenciáját, hiszen ez a belföldi ügyletet a külföldi ügylet egyszerű függvényévé tenné, a népgazdasági terv teljesítését alárendelné a külföldi viszonyoknak. Éppen ezért az a kikötés, hogy a külkereskedelmi vállalat a szállítást csak ugyanazon kötelezettségek mellett vállalja, mint a külföldi eladó, érvénytelen, kivéve a jótállási kötelezettség kérdését, amire még visszatérünk. (127. E. H.) Emellett a kétféle szerződés szolgai sablónszerűsége a külkereskedelmi vállalatot az ügynök, vagy a bizományos szintjére helyezné, holott a külkereskedelmi vállalat fentebb kiemelt kereskedői alkotó szerepe elképzelhetővé teszi bizonyos reális feszítések alkalmazását.

AZ ÁSZF-et életbeléptető utasítás (5. p.), valamint az Export- és az Importalapfeltételek (28—44, illetőleg 33—41 §§) egymással összhangban meghatározzák a kétirányú szerződések tartalmi kellékeit. Ezek közül egyik-másik kellék vonatkozásában döntőbizottsági gyakorlat is kialakult. Központi Döntőbizottsági elvi határozatok egész sora szögezi le, hogy a külföldi féllel kötött ügylet független a belföldi féllel kötött ügylettől (érdekes módon kizárólag importvonatkozásban; 10, 44, 127 E. H.), hogy a külföldi szerződést a belföldi szerződés hiányának pótlására nem lehet figyelembe venni (44. E. H.), hogy a kétféle szerződés egymás kiegészítő részét nem képezi (9. E. H.), hogy a külkereskedelmi vállalatnak a belföldi szállítóval és a külföldi vevővel kötött ügyleteit külön-külön kell elbírálni (126. E. H.).

Ez a döntőbizottsági gyakorlat azt a célt szolgálja, hogy a külkereskedelmi vállalat önállóságát és ezen alapuló felelősségét hangsúlyozza. A külkereskedelmi vállalatnak külföldön belföldi szerződő fele és az egyetemes magyar népgazdaság érdekeit kell szerződéskötési tárgyalásai során megvédelmeznie, belföldi megrendelőjével vagy szállítójával szemben azonban a belföldi jogszabályok és az ezeken alapuló belföldi szerződések alapján kell helyt állania. Nem lehet tehát gépiesen junctimba hozni egymással a két szerződést és pl. a belföldi féllel szemben arra hivatkozni, hogy a külföldi szerződés megkötése gazdaságilag vagy jogilag hiányosan, vagy hibásan „sikerült", s ezért ilyen hibásan vagy hiányosan jöjjön létre a belföldi szerződés is, illetve, ha a külföldi szerződés gazdaságilag vagy jogilag egyébként kifogástalanul jött is létre, a külkereskedelmi vállalat belföldi megrendelőjével szemben pusztán azon az alapon álljon csökkentett kötelezettségben, mert a külföldi jog szerint a külföldi fél kötelezettsége vele szemben korlátozott. Hogy ez mennyire torz volna, kitűnik abból az egyszerű meggondolásból is, hogy hiába próbálkoznék a külkereskedelmi vállalat a külföldi fél által ellene indított perben a belföldi szerződés egyes kikötéseire, mint felelősségét kizáró vagy csökkentő tényezőkre hivatkozni, ennek a külföldi bíróság — természetszerűleg — nem adna helyt.

Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, milyen nagy jelentősége van — mindenek előtt — a kétirányú szerződések tartalmi konformitásának. Döntőbizottsági szerződésszegési vitákban — ahol is igen korlátozott lehetősége nyílik a külkereskedelmi vállalatok külföldi gestiói bizonyításának — igen gyakran képezi vita tárgyát az, hogy tartalmilag helyesen kötötte-e meg a külkereskedelmi vállalat export esetén a külföldi, import esetén pedig a belföldi szerződést. Ha ezen a téren a Döntőbizottság a legkisebb mulasztást is észleli, a külkereskedelmi vállalat vétkességét megállapítja és kötbérben marasztalja.

Természetesen a belföldi és a külföldi szerződések egymástól való függetlenségét nem szabad azért mechanikusan kezelni, mert — mint bevezetőleg rámutattunk — a kétféle szerződés között igen bonyolult kapcsolatok és ezek sorában bizony — összefüggések is fennforognak. Erre egyébként maga a jogszabály is utal, amikor például az Importalapfeltételek 42. §-a kifejezetten megengedi, hogy a felek különleges körülmények fennforgása esetén (a kikötések, tervrajzok nagy terjedelme stb.) utalhassanak a szállító és a külföldi eladó között ugyanazon termék megvételét szabályozó szerződés megfelelő részére azzal, hogy az a felek szerződésére is irányadó. Ilyenkor a külföldivel kötött szerződés vonatkozó részét tartalmazó kivonatot a belföldi szerződéshez kell mellékelni. Hasonlóképpen ugyanezen alapfeltételek 45. §-a szerint az árucsereforgalommal kapcsolatban létrejött államközi szerződéseknek azok a rendelkezései, amelyek tartalmát a szállító a megrendelővel a szállítási szerződés megkötése előtt közli, a feleket kikötés nélkül is jogosítják és kötelezik, olyannyira, hogy e rendelkezéseket a szerződésbe fel sem kell venni.

Különös gonddal kell ügyelnie a külkereskedelmi vállalatnak arra, hogy kellő összhangot teremtsen a kétféle szerződés teljesítési határidői között, mert csak így mellőzhető a késede-

lembeesés. Nem szabad tehát sem a józan mértékkel nem számoloan túl közel hozni egymáshoz a két határidőt, sem „óvatosságból" túl nagy biztonsággal a kelleténél hosszabb időtávot hagyni a két teljesítési határidő között. A külkereskedelmi vállalatot nem mentesíti a döntőbizottság a kötbérfizetés alól az, hogy a két irányban kikötött szállítási határidő azonossága okozta a belföldi megrendelővel szemben a szállítási késedelmet. Helytelen az egyik féllel szemben határidős, a másikkal szemben határnapos teljesítést vállalni. Ügyelni kell a több részletben teljesítendő szállítások esetén időbeli ütemezés kikötésére.

Ami ezek után a *b)* alatti követelményt (a jogok és kötelezettségek mértékének egyensúlyát) illeti, ez azért van előtérben, mert a külkereskedelmi vállalat egyik szerződésben elvállalt kötelezettsége a másik szerződés szerint őt megillető jognak felel meg. Import esetén a fő elv az, hogy a szállító külkereskedelmi vállalat nem köteles szigorúbb feltételek elvállalására, mint amilyeneket állami vállalatoktól elvárható legnagyobb gondosság mellett a külföldi eladótól elérhet. (Importalapfeltételek 41. §.) Erre hivatkozással szokott érvelni a külkereskedelmi vállalat azzal, hogy ha a külföldi piacok csak FAQ feltételek mellett való beszerzést tesznek lehetővé, viszont a magyar szabvány szigorúbb minőségi jellemzőket ír elő, nem kötelezhető az átlagminőséget meghaladó jellemzők betartására. Hasonló probléma merül fel akkor, amikor a magyar megrendelő olyan minőségi jellemzők fennforgását is kívánja, amelyet külföldön nem szoktak vizsgálni. A Központi Döntőbizottság álláspontja e kérdésben az, hogy egyrészt a szabványosításról szóló 44/1959 (XI. 19.) Korm. sz. rendelet külkereskedelmi ügylet esetén eltérést enged a magyar szabványtól, másrészt azonban a belföldi megrendelőt általában a magyar szabványok alapján kell kielégíteni. Ha ennek a külkereskedelmi vállalat nem tud eleget tenni, megállapítja a KDB az importáló külkereskedelmi vállalat szerződésszegését, de vétkesség fennforgásának hiányában minőségi kötbért nem szab ki, ellenben az árengedmény formájában szavatossági helytállásra kötelezi a külkereskedelmi vállalatot, vagy — amennyiben erre mód van — egyszerűen mennyiségi kérdéssé alakítja át a problémát és a belföldi megrendelő ellenértékfizetési kötelezettségét a szabványnak megfelelő minőséget tényleg képviselő mennyiség arányában állapítja meg. Pl. a külkereskedelmi vállalat a megengedettnél magasabb víztartalmú jutát importált. A döntőbizottság a megengedettnél magasabb víztartalomnak megfelelő jutamennyiséget — vagyis lényegileg a többletmennyiséget — a behozott bruttó súlyból leütötte és csak olyan mennyiség ellenértékének a megfizetésére kötelezte a belföldi megrendelőt, amely a juta súlyának — megengedett víztartalom mellett — megfelel.

Hangsúlyozni kell, hogy az Importalapfeltételek 41. §-a nem jelenti azt, hogy ha a külkereskedelmi vállalat szükségtelenül vállalt szigorúbb feltételeket, mint amilyeneket a külföldi eladóval szemben de lege vállalnia kellett volna, ne lenne a külkereskedelmi vállalat e többletkötelezettséggel saját személyében megterhelhető.

Exportvonalon az Importalapfeltételek 41. §-ában foglalt szabálynak megvan a megfelelő párdarabja. Itt az elv az, hogy a belföldi szállító jogszabályon alapuló amúgy is szigorú, kiterjesztett felelősségét a megrendelő külkereskedelmi vállalat ügyleti úton egyoldalúan nem nehezítheti el. Ezt úgy fejezi ki az Exportalapfeltételek 81. §-a, hogy a szállító felelőssége nem lehet nagyobb, mint amelyet a megrendelő és a külföldi vevő közti szerződésre irányadó magyar, esetleg külföldi jogszabály (a kötelem joga) megállapít. Ha a megrendelő a külföldi vevő javára ezt meghaladó felelősséget vállal, a többletet a szállítóra nem háríthatja át. Ezzel a szabállyal az Alapfeltételek az évek óta szilárdan kialakult döntőbizottsági gyakorlatot recipiálták. (328, 388 E. H.).

3. *A teljesítést megelőző cselekmények és a teljesítés.* Külkereskedelmi vállalataink sikeres tevékenysége ellenére is itt-ott kísért még az a szemlélet, hogy a külkereskedelmi vállalat a termelő vállalatokhoz képest kedvezőbb helyzetben van s működése aféle közvetítés, amely főleg levelek írásában merül ki. Ezzel a helytelen szemlélettel természetesen szembe kell szállni, de a legfontosabb cáfolatot külkereskedelmi vállalataink nyújthatják szerződéseik kifogástalan megkötésével és reális teljesítésével. A helytelen szemlélet eloszlatásához a döntőbizottsági gyakorlat is hozzájárul. Rámutat arra, hogy a jogszabály a külkereskedelmi vállalatot is arra kötelezi, hogy mindent kövessen el a szerződés teljesítése érdekében (437 E. H.). Még pregnánsabban tolja előtérbe a külkereskedelmi vállalat önálló szerepét és felelősségét a teljesítés szerződésszerűségéért az a következetesen alkalmazott döntőbizottsági gyakorlat, amely az 50/1955. M. T. sz. r. 28. §-a alapján jogi egységet lát a külkereskedelmi vállalat és a külföldi fél teljesítési cselekményeiben.

Nézzük meg, melyek azok a főbb elvek, melyeket a szerződések teljesítése körül a döntőbizottsági gyakorlat és ennek alapján a különféle alapfeltételek kialakítottak.

Kötelessége a külkereskedelmi vállalatnak, hogy a külföldi eladóval kötött ügylet tartalmáról, továbbá az ügyletkötés, valamint az ezen ügylet alapján történő áruszállítás minden fázisáról a belföldi megrendelőt idejében, illetve a tudomására jutás után azonnal értesítse (Importalapfeltételek 52. §., 9. E. H.). Természetesen ilyen akadályértesítési kötelezettség a külkereskedelmi vállalatot és külföldi szerződő felét egymás irányában is terheli, ha ezt az ÁSZF kifejezetten nem is mondja ki, hiszen ez a mellékkötelezettsége a feleknek minden (így nem-

zetközi magánjogi) adásvételi ügyletnél is fennáll. Az ÁSZF az együttműködési kötelezettségből fakadó értesítéseket csak a fuvarozás kapcsán szabályozza külön rendelkezésekkel.

Konkrét rendelkezések vannak a különböző alapfeltételekben az áruk megvizsgálása és átvétele tekintetében. Ezek szabályozása különösen szükséges azért, mert a külkereskedelmi vállalat — mind export, mind import vonatkozásában — úgyszólván sohasem vesz részt közvetlenül az átadás-átvételben, hanem szerepe csaknem azonos a tranzitőrével. Az Importalapfeltételek (58. §) leszögezik, hogy a termék minőségi megvizsgálása és átvétele a belföldi megrendelő kötelessége. A külkereskedelmi vállalat a külföldi eladótól beszerzett minőségi bizonyítványt (műbizonylatot) a termékkel együtt köteles a megrendelőnek átadni (55. §). Exportnál is gyakori, hogy a megrendelő külkereskedelmi vállalat a terméket a belföldi szállítótól közvetlenül a külföldi vevőhöz irányítja (Exportalapfeltételek 65. §). Külön szabályok akkor érvényesülnek, ha az importáru átvétele külföldön, illetve az exportáru átvétele a külföldi vevő részéről belföldön történik. Ha a belföldi megrendelő a külföldi eladótól való átvételhez, vagy minőségvizsgálathoz szakértőt bocsát a szállító rendelkezésére, a minőségi megvizsgálás és átvétel egybe esik a külföldi eladótól való átvétel, illetve a vizsgálat helyével (Importalapfeltételek 59. §). Ez esetben a minőségi átvétel ideje is egybeesik a külföldi eladótól való minőségi átvétel idejével (60. §). Még tovább megy a KDB 117. sz. elvi határozata, amely egyenesen kimondja, hogy a belföldi megrendelő szakembere által végzett külföldi átvétel úgy tekintendő, mintha ezt maga a megrendelő végezte volna, annak ellenére, hogy a külföldön történő átvétellel kapcsolatos összes kiadások az importot lebonyolító külkereskedelmi vállalatot terhelik.

Export esetén a minőségi átvétel a külföldi vevő telepén történik, de ha a külföldi szerződés szerint a minőségi átvétel kedvezőbb helyen (esetleg például útközben) megy végbe, ez a kikötés a külkereskedelmi vállalat és az exportra gyártó belföldi szállító jogviszonyában is irányadó. Azt, hogy a külföldi vevő a terméket hogyan és mikor tartozik megvizsgálni, a külföldi szerződés kedvezőbb kikötése hiányában a külföldi ügyletre irányadó jogszabály nemzetközi szokvány, illetőleg a külföldi átvétel helyén fennálló szakmai szokás értelmében kell elbírálni. (Exportalapfeltételek 79—80 §). Ha a külföldi vevő az árut belföldön közvetlenül és kifogás nélkül átveszi, a külföldi átvevő minősítése a külkereskedelmi vállalatra is kötelezővé válik (143 E. H.).

A kétféle szerződésteljesítését szolgáló aktusok kapcsán a belföldi és a külföldi szerződések kölcsönös viszonyának új oldala tárul fel. E vonatkozásban aligha lehet beszélni már a szerződések egymástól való függetlenségéről. A szerződésteljesítési szabályok erősen diszpozitív jellegűek, a feleknek módjukban áll a konkrét gyakorlati követelményeknek megfelelően összehangolni cselekvéseiket, és mivel a kétféle szerződés tárgyilag erősen összefügg egymással, érthető, ha az összehangolást úgy végzik el, hogy ugyanazon cselekmények mindkét szerződés teljesítését szolgálják. Amikor a magyar megrendelő szakembere külföldön közvetlenül átveszi az importárut, ez egyben teljesítési aktusa úgy a belföldi, mint a külföldi szerződésnek. Hasonló a helyzet exportnál, amikor az átvételt a külföldi Magyarországon eszközli.

Ezek az összefüggések érthetővé teszik azt a szemléletet, amely a külföldi félben a magyar külkereskedelmi vállalat „közreműködőjét" látja és ennek felelősségi következményeit is levonja.

4. Szerződésszegés, felelősség, igények. A belföldi és a külföldi szerződések kölcsönös kapcsolatának kérdése különös módon jelentkezik a szerződések megszegése vonalán. A dolgok rendes menetében és általában az egyik szerződés megszegése egyszersmind a másik szerződés megszegéseként is jelentkezik, de ez korántsem általános és számos esete van annak, hogy az egyik szerződés megszegésének hatása lekorlátozódik s nem gyűrűzik tovább a másik szerződésre. Így például, ha export esetén a belföldi iparvállalat minőséghibásan teljesített, ez kétségtelenül megszegése a belföldi szerződésnek, a belföldi iparvállalat felelőssé válik a külkereskedelmi vállalattal szemben s ez utóbbinak igényei támadnak az iparvállalattal szemben, ugyanakkor azonban, ha a külföldi vevő — mondjuk ízlésáru esetén — a szolgáltatást szerződésszerűnek ítéli, a külkereskedelmi vállalat felelőssé tételére és vele szemben igények támasztására nem kerül a sor. A belföldi iparvállalat felelőssége tehát függetlenül attól, hogy a külföldi megrendelő kifogásolja-e az áru minőségét (164. E. H.) Exportképes, de nem szerződésszerű minőségű áru szállítása esetén minőségi kötbér kiszabásának van helye (163. E. H.). Az Exportalapfeltételek 84. §-a áttöri ezt az elvet és ésszerűen enyhít az iparvállalat felelősségén, amikor kimondja, hogy nem jár minőségi kötbér a külkereskedelmi vállalatnak, ha a megrendelő a kikötött feltételektől lényegtelen, a használhatóságot nem befolyásoló eltéréssel átadott terméket a saját felelősségére az eredeti megrendelésnek megfelelő minőségű termékként exportálta és a külföldi vevő a minőségi, vagy a választéki eltérés miatt kifogást nem emel. A szerződésszegés fennforgása ellenére elengedi a szankciót az Importalapfeltételek 101. §-a is, amikor kimondja, hogy nem terheli minőségi kötbér az importáló külkereskedelmi vállalatot, ha a termék csak lényegtelen, a használhatóságot nem befolyásoló mértékben tér el a kikötött vagy a törvényes kellékektől. Egy másik példája a szerződésszegés tovább nem gyűrűzésének: az óvatosan szerződő külkereskedelmi vállalat nem kerül késedelembe külföldi

partnerével szemben, ha a belföldi vállalat a külkereskedelmi vállalattal szemben késedelmesen teljesít ugyan, de még olyan időben jut el a szolgáltatás a külföldi félhez, hogy ez a közte és a külkereskedelmi vállalat között létrejött szerződésben rögzített teljesítési határidőnek megfelel.

Különleges vonása a szerződésszegéssel előidézett helyzetnek az is, hogy amíg az *elvállalt felelősség* tekintetében a felek ügyelnek a felelősségi arányok egyöntetűségére, a *törvényből folyó felelősség* és az ebből fakadó igények tekintetében inkább az aránytalanság a jellemző, mint az arányosság.

Országunk exportérdekeinek védelme igen magas követelményeket támaszt felelősség szempontjából az exportra szállító vállalattal szemben. E követelmények a külkereskedelmi vállalatnak *a belföldi szállító vállalattal szemben támasztott igényeiben* realizálódnak. E magas követelmények érvényrejutása érdekében kellett az Exportalapfeltételek 81. §-ában leszögezni, hogy a szállító felelőssége a termék minőségéért mindaddig fennmarad, amíg a külkereskedelmi vállalat a külföldi vevő irányában felelősségben áll. Ez azt jelenti, hogy a belföldi iparvállalat nemcsak időbelileg addig és nemcsak olyan tartalommal felelős a külkereskedelmi vállalattal szemben, ameddig és amilyen tartalommal ezt kizárólag a magyar jog megszabja, hanem ahogyan mindezt a külkereskedelmi vállalat és a külföldi vevő jogviszonyában irányadó (az esetek zömében külföldi) jog megszabja. Külkereskedelmi vállalataink feladata e téren az, hogy az alkalmazandó jogszabály kellő megválasztásával a belföldi iparvállalat felelősségét lehetőleg ne feszítsék túl a magyar jog által megszabott határon, de a hivatkozott 81. § másfelől arra is inti a külkereskedelmi vállalatokat, hogy igényeik maradéktalan érvényesítésével a belföldi szállítókat az ország külkereskedelmi érdekeinek megóvása céljából a legmagasabbfokú minőségi teljesítményekre ösztönözzék. Ebben az irányban fejti ki hatását a döntőbizottsági gyakorlat is. Természetesen népgazdaságunk nem csupán a minőségi mutatók tekintetében várja el a vállalatoktól a külkereskedelmi vonatkozású szerződések kifogástalan teljesítését, hanem preventív és repressiv eszközökkel igyekszik egyéb szerződésszegéseknek is elejét venni, illetőleg szükség esetén szankciós orvoslást nyújtani. Így pl. döntőbizottsági gyakorlat (310. E.H.) alapján vált jogszabállyá (Exportalapfeltételek 85. §), hogy ha a megtervezett devizabevétel elmaradása miatt a Nemzeti Bank a külkereskedelmi vállalatra a szállító belföldi vállalat szerződésszegéséből kifolyólag ún. devizakiesési kötbért szab ki, ezt a szállító a kártérítés szabályai szerint megtéríteni köteles. Olyan ügyekben, amelyekben a törvényes kötbér — mértéke szempontjából — az iparvállalatot nem ösztönzi kellően a szerződésszerű teljesítésre (pl. viszonylag csekély ellenértékű kiajánlási cikkminták legyártása), a KDB szerződési vita során jelentősen felemelt kötbérekkel biztosítja az exportérdekek védelmét. Hasonlóképpen az exportérdekek védelmét szolgálja az az állásfoglalás is, hogy az export céljára kötött szerződésben foglalt szolgáltatás eltérő megállapodás hiányában jogilag oszthatatlan és, ha a szállító határidőre csak részben teljesít, a késedelmi kötbért a szolgáltatás teljes értéke után kell megfizetnie (60. E. H.). Ugyanígy: ha az exportáru minőséghibája miatt szükséges kijavítás késedelmesen történik, a késedelmi kötbér alapja a szolgáltatás oszthatatlansága esetében a teljes áruérték (375. E. H.).

Ami a külkereskedelmi vállalatnak a *külföldi vállalattal szemben fennálló igényeit* illeti, aligha képzelhető el, hogy a külkereskedelmi vállalatnak a belföldi vállalat igényeitől függetlenül keletkezhető igényei lehetnének. A baráti államok tekintetében „Biztosítékok" címszó alatt az ÁSZF aránylag differenciáltan szabályozza az érvényesíthető kötbérek fajtáit és mértékeit, „Mennyiségi és minőségi kifogások" címszó alatt pedig a szavatossági igényeket. A kötbérek vonatkozásában a vétkességen alapuló belföldi rendszerhez képest eltérést jelent az, hogy az ÁSZF szerint a kötbér a szerződésszegőt objektív alapon terheli, a 46. §. szerint kimentésének csak ellenállhatatlan erő esetén vagy olyankor van helye, ha a felelősség alóli mentesülés kétoldalú egyezményből, vagy a szerződésből, vagy az eladó országának az adott szerződésre alkalmazott jogából következik. További eltérés, hogy az ÁSZF a minőségi kötbér intézményét nem ismeri és csak kijavítás vagy kicserélés esetén lehet szó késedelmi kötbér követeléséről mindaddig, amíg a kijavítás, vagy kicserélés miatt a vevő nincs az áru birtokában. Az ÁSZF szövege kétséget hagy fenn abban az irányban, hogy az utóbbi esetben megilleti-e az eladót az első 30 napra szóló kötbérmentesség. A Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság 1960. februári tanácsülése ebben a kérdésben igenlően foglal állást. A késedelmi kötbér tekintetében szintén eltérés van az ÁSZF 59. §-a alapján kötött bilaterális egyezmények és az 50/1955. M. T. sz. rendelet között, éspedig a már említett első 30 napos kötbérmentesség vonatkozásában. Adott esetben a Központi Döntőbizottság a külkereskedelmi vállalatot késedelmi kötbérben marasztalta, mert a belföldi megrendelő vállalatot nem tájékoztatta arról, hogy a 30 napos kötbérmentes szállítási lehetőség folytán az importszállítmány késedelmes beérkezésével lehet számolni. (20.625/1959.)

Az ÁSZF életbeléptetéséről szóló utasítás 36. pontja — az ügyintéző dolgozó felelősségrevonásának terhe mellett — kötelezi az importáló külkereskedelmi vállalatot arra, hogy ha a külföldi eladó szállítási késedelembe esik, vele szemben kötbérigényt érvényesítsen. A kötbér érvényesítése alól felmentést csak a Külkereskedelmi Minisztérium jogi osztálya adhat.

Külön problémaként jelentkezik ebben a körben az igények peres úton való érvényesítésének kérdése. A belföld vállalatokkal szembeni igények érvényesítése az állam iránti kötelesség és külkereskedelmi vállalataink érvényesítési kötelességüknek általában eleget is tesznek. Nehezebb a helyzet a külkereskedelmi vállalatainkat külföldi feleikkel szemben megillető igények érvényesítése tekintetében.

Érdekesnek találunk megemlíteni ebből a körből egy döntőbizottsági jogesetet. A belföldi iparvállalat a külkereskedelmi vállalatnál kifogást emelt a behozott áru minőségi hibája miatt. A külkereskedelmi vállalat anélkül, hogy meggyőződött volna a kifogások alaposságáról, külföldön az eladóval szemben arbitrációs eljárást tett folyamatba. Az arbitrázs az igényt elutasította s a külkereskedelmi vállalat a KDB-nél kártérítésként érvényesítette a belföldi iparvállalattal szemben a tőzsdebírósági költséget. A KDB a keresetet elutasította, mert a belföldi iparvállalat sem meg nem szegte a külkereskedelmi vállalattal kötött szerződését, sem szerződésen kívül nem tanúsított olyan magatartást, hogy — esetleg — alaptalan minőségi kifogást emelt a felperessel szemben, magatartása nem volt jogellenes. A választottbírósági eljárás folyamatbatétele nem feltétlen parancs a külkereskedelmi vállalatra nézve, hiszen elképzelhető olyan eset is, hogy a külkereskedelmi vállalat alaposnak tartván ugyan a minőségi kifogást, mégis úgy dönt, az iparvállalat esetleges szavatossági igényeit saját pénzeszközeiből egyenlíti ki és nem kísérli meg az igénynek a külföldi eladóra való áthárítását (21.688/1959).

Ha a külföldi fél szerződésszegése folytán a külkereskedelmi vállalat is szerződésszegésbe kerül a belföldi vállalattal szemben, a külkereskedelmi vállalat felelősségére, illetve a belföldi vállalat igényeinek kielégítésére, végül ezeknek a külföldi vállalatra való továbbhárítására nézve a szabályok a következők.

Az 50/1955. M. T. sz. r. 28. §-a értelmében, ha a fél a teljesítéshez jogszabály vagy szerződés alapján harmadik személy közreműködését veszi igénybe, a harmadik személy magatartásáért felelősséggel tartozik. Ez annyit jelent, hogy a külkereskedelmi vállalatnak a belföldi vállalat irányában nemcsak önmagát kell kimentenie, hanem közreműködőjét, vagyis a külföldi vállalatot is. Ha a kimentés akár az egyik, akár a másik vonalon nem sikerül, a külkereskedelmi vállalat a belföldi vállalatnak kötbért tartozik fizetni, mégis azzal, hogy a személyében vétlen külkereskedelmi vállalat nem marasztalható a belföldi vállalat javára kötbérben akkor, ha a külföldi félre a kötbér sem kötbér, sem kártérítés, sem más címen nem hárítható át. A külkereskedelmi vállalat a kötbérfelelősség elvállalása alól nem mentesíthető azon a címen, hogy a kötbérkötelezettséget a külföldi eladóra áthárítani módjában nem áll (3. E. H.).

A külkereskedelmi vállalat vétlenségének elbírálásánál a KDB azt vizsgálja, hogy a vállalat a külföldi piac és az ügyfél kiválasztásában, a devizafedezet biztosításában, az engedélyek megszerzésében, a külföldi szerződés megkötésében és teljesítésében, a csomagolás meghatározásában, az áru épségének megóvásában, a fuvarozási mód megválasztásában, az értesítési kötelezettség teljesítésében, az alkalmazandó jog és a jogvita esetén eljáró hatóság kijelölésében, a szerződésszegésből eredő jogok gyakorlásában stb. az elvárható gondosság maximumát kifejtette-e.

Másképpen áll a helyzet a szavatossági igény (árengedmény) és a kártérítés esetén. Szavatossági hiba esetén az árengedmény arra tekintet nélkül megilleti a belföldi vállalatot, hogy azt a külkereskedelmi vállalat a külföldi eladóra át tudja-e hárítani (a Magyar Jog 1959. évi február havi számában 72.654/1958. sz. alatt közzétett jogeset), hiszen a szavatossági igény a szerződésszegés folytán a szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékegyensúlyában beállott eltolódást hivatott helyreállítani s a belföldi vállalat önálló elszámolási érdekeire figyelemmel nem lehet az értékkiegyenlítést az áthárithatóságtól függővé tenni. (81.931/1958. KDB) Ami a kártérítési kötelezettséget illeti, ha ez alól a külkereskedelmi vállalat magát kimenteni nem tudja, a szerződésszegésével okozott kárt a belföldi vállalatnak az 50/1955. M. T. sz. r. 32. §-a alapján megtéríteni köteles, teljesen függetlenül attól, hogy ez a külföldi félre áthárítható-e vagy sem. (99.162 E. H.). E vonatkozásban ugyanis a reparációs érdek érvényesülése a nyomósabb. Gyakori kártérítési causák: importáruk lökésszerű beérkezésével (307 E. H.), specifikáció késedelmes megadása (308 E. H.), importdeviza rendelkezésre nem állása miatt a belföldi vállalatot érintő károsodás.

Természetesen a külkereskedelmi vállalat a belföldi féllel szemben támasztott igény alapján befolyó összeget a belföldi szerződés megszegettsége folytán a belföldi vállalatnak kiadni köteles, de csak a kettejük jogviszonyának keretein belül. Ha tehát a belföldi és a külföldi ár közötti különbség vagy egyéb ok folytán a külkereskedelmi vállalat nagyobb összeg birtokába jut a külföldi féltől, mint amennyi a belföldi felet megilleti, a különbözet a külkereskedelmi vállalaté. Ez felel meg a külkereskedelmi vállalat önállósága gondolatának.

Ha a külkereskedelmi vállalat a *külföldi féllel kötött szerződését megszegte, ez utóbbival szemben felelőssé válik,* illetve ez utóbbinak vele szemben igényei keletkeznek. Eme igények érvényesítésére ugyanazok állanak, mint amit a magyar külkereskedelmi vállalatokat megillető igények érvényesítése kapcsán mondottunk. A baráti államok irányában a kötbérigények a kölcsönös megértés és engedékenység jegyében szoktak rendezésre kerülni, kártérítési igény ér-

vényesítése felettébb ritka. Tőkés országok tekintetében a kötbér és a kártérítés kérdése úgyszólván nem aktuális. A szerződésszegésből fakadó igények közül leggyakrabban szavatossági igényeket szoktak érvényesíteni, de ezek is az esetek túlnyomó részében általában perenkívüli tárgyalások során nyernek elintézést. A szavatossági igények elintézése körül külkereskedelmi vállalatainknak a legnagyobb gonddal kell eljárniok, mert a külföldi felek követeléseinek teljesítése minden esetben a devizabevétel csökkenését, népgazdasági kárt jelent, emellett szenvednek a belföldi szállító vállalatok önálló elszámolási érdekei is. Éppen ezért az Exportszállítási alapfeltételek 87—93. §-ai részletesen körülírják a külkereskedelmi vállalat kötelezettségeit a külföldi vevő kifogásai esetén.

A most említett vonatkozásban nagy körültekintést igényel annak megállapítása, hogy a külföldi vevő kifogásai alaposak-e. Vizsgálni kell ennek körében azt, hogy tényleg fennforog-e minőségi hiba, az áru olyan mennyiségére terjed-e ki, amint azt a vevő állítja, a minőségromlás nem a fuvarozó vagy a szállítmányozó tevékenységével áll-e kapcsolatban, nem a külföldi vevő tevékenységére vezethető-e vissza (helytelen tárolás stb.), megfelelőek voltak-e a külföldi vevő vizsgálati módszerei, arányos-e a kért árengedmény, nem előnyösebb-e a helyszíni kijavítás, kiválogatás stb.

Nehezíti a külkereskedelmi vállalat helyzetét az, hogy a külföldi vevők egy része minőségi kifogás esetén rögtön az ügylettől való elállás jogával kíván élni, pusztán annak érdekében, hogy a külkereskedelmi vállalat a fuvarköltség megtakarítása és a visszaküldés során bekövetkezhető romlások, károsodások elkerülése céljából beleegyezzék a vevő által elérni kívánt árengedménybe.

Igen helyes rendelkezése az Exportalapfeltételeknek az, hogy a külkereskedelmi vállalatok a külföldi vevő minőségi kifogásainak elintézésébe vonják be a belföldi szállító vállalatot és velük egyetértésben állapodjanak meg a külföldi vevővel. Sajnos e helyes rendelkezések a gyakorlatban nem mindig érvényesülnek maradéktalanul, mert a nagy földrajzi távolságok és az érintkezés nehézségei nem teszik mindenkor lehetővé azt, hogy a külkereskedelmi vállalat az alkudozások minden fázisáról előzetesen értesítse a belföldi vállalatot és minden lépése előtt biztosítsa annak egyetértését. Ez azután sok jogvitára vezet az exportáló külkereskedelmi vállalatok és a belföldi vállalatok között. A Központi Döntőbizottság az alapfeltételek helyes rendelkezéseinek elvi alapján áll. Megkívánja annak bizonyítását, hogy az állított minőségi hiba kizárólag a belföldi szállító vállalat tevékenységére vezethető vissza, illetve, hogy nem háríthatók-e át a következmények másvalakire (fuvarozóra, szállítmányozóra, biztosítóra stb.), a hibák tényleg fennforognak-e, éspedig abban a terjedelemben, amint ezt a külföldi vevő állítja, a hibák megállapítása a szabványoknak és szokványoknak megfelelően történt-e, illetve végül, hogy a nyújtani kívánt árengedmény, vagy kijavítási költség arányos-e a hiba mérvével. Amennyiben ezek az előfeltételek nem forognak fenn teljes mértékig, a KDB a belföldi szállítóra való áthárításnak nem ad helyt, illetve nem ad teljes mértékig helyt (417, 418, 419 E. H.).

5. *A kétféle szerződés megszűnése.* A szerződések egész létszaka alatt az összefüggés — bár negative — a legszervesebben a megszűnés tekintetében mutatkozik meg. Ha az egyik szerződés alól kihullik a talaj, ez szükségképpen maga után vonja a másik szerződés megszűnését is, hiszen a külkereskedelmi vállalat — egyik irányban sem — öncélú beszerző, nem saját szükségletének fedezéséről gondoskodik, általában raktárral sem rendelkezik. Feltétlenül így van ez import tekintetében, bizonyos mértékig különleges a helyzet az export vonatkozásában. Mint említettük, a külkereskedelmi vállalatnak az egyező tervszámok alapján a belföldi szállító vállalattal szerződését meg kell kötnie, függetlenül attól, hogy a külföldi értékesítés tekintetében megkötötte-e már szerződését, vagy sem. Ha a belföldi szerződés teljesítésének időpontja bekövetkezik, a belföldi szállító az Exportalapfeltételek 60. §-a alapján köteles az exportraktári készletet a külkereskedelmi vállalattal szemben leszámlázni és az ellenértéket beszedési megbízással érvényesíteni. Ezzel a belföldi szerződés teljesítést nyert és annak hatályát nem érinti, ha a külkereskedelmi vállalatnak nem sikerül külföldi kötést létesítenie. Ha a külföldi értékesítés lehetősége végleg meghiúsul, az áru belföldi forgalomba kerül.

A tervév leteltének belföldi viszonylatban szerződésszüntető hatálya nem terjed ki az általános szállítási feltételekről szóló 155/1955 KDB sz. utasítás 82. pontja és az Exportalapfeltételek 112. §-a értelmében azokra a szerződésekre, amelyeknek tárgya exportcélú szállítás. Nem ez a helyzet az importra irányuló szállítási szerződéseknél. Bár az 155/1955 KDB sz. utasítás 82. pontjából negative következik, az Importalapfeltételek 106. §-a kifejezetten is kimondja, hogy a teljesedésbe nem ment importszállítási szerződések a tervév végén meghiúsulnak. Nem érinti a tervév letelte a szerződés hatályát, ha — többek közt — a külkereskedelmi vállalat a külföldi eladóval kötött megfelelő szerződését felbontani nem tudja és erről a belföldi megrendelőt értesíti.

Rendhagyó megszűnési módozata a belföldi szerződésnek az ún. felmondás. A 170/1958. (V. 25.) KDB. sz. határozat 7. pontja kizárja a felmondás lehetőségét a külkereskedelmi vállalatok, mint megrendelők által kötött (exportcélú) szerződések tekintetében. Megengedi azonban a jogszabály (Importalapfeltételek 48—51. §) az importárukra vonatkozó szerződés felmondását,

ha a szolgáltatás a teljesítés határideje előtt a megrendelő számára feleslegessé válik. Hogy azonban a kapcsolódó külföldi szerződés jogosultjának helyzete kellőképpen felmérhető és a felmondás a külkereskedelmi vállalatot terhelhető szankciós felelősség szempontjából kellően megfontolható legyen, — amennyiben az érintett terméket államközi kötelező kontingensbe felvették, vagy a termékre nézve a külkereskedelmi vállalat a külföldi eladóval már szerződést kötött — a felmondás csak akkor válik hatályossá, ha a szerződés felbontásához a Külkereskedelmi Minisztérium előzetesen hozzájárult.

*

A fentiekben megkíséreltük a teljesség és a kellő mélységbehatolás igénye nélkül feltárni a külkereskedelmi vállalatok belföldi és külföldi szerződései kölcsönös kapcsolatának főbb vonatkozásait. A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények kutatása irodalmunkban napirendre került, de ez a téma még nem került feldolgozásra. Célunk nem a kazuisztika szolgálata volt, hanem a külkereskedelmi vállalatok mindennapos tevékenysége számára szerettünk volna némi segítseget adni azzal, hogy összegyűjtöttük a témábavágó joganyagot és döntőbizottsági gyakorlatot, mert már a puszta összeállítás is inspirál a kétféle szerződéses viszonylat megfelelő kialakítására. Általánositásokat ezúttal nem végeztünk; ez a terjedelemnél fogva külön tanulmányt igényel. Mégis összefoglalásképpen néhány rövid következtetést szeretnénk leszögezni: *1.* A kétféle szerződés egymást gazdaságilag kölcsönösen motiválja; *2.* Igen jelentős gazdasági eredmények közvetítői e szerződések, megkötésük, teljesítésük és megszüntetésük különös gondosságot igényel, a gazdasági és jogi reagálás más szerződéseknél érzékenyebb; *3.* Két jogágazat (polgári jog és nemzetközi magánjog) körébe tartozó jogintézmények komplex együtt hatásáról van szó; *4.* A kétféle szerződés közötti kölcsönös kapcsolatot nem lehet sematikusan és röviden jellemezni. Nem lehet jelszószerűen leszögezni, hogy a kétféle szerződés független egymástól, de azt sem lehet megszorítások nélkül mondani, hogy feltétlenül függenek egymástól. A kapcsolat bonyolultságát mi sem mutatja jobban, mint hogy a kétféle jogviszony szabályozása a baráti államokban sem egyöntetű. Egyes államokban a belső jogviszony bizonyos polgári jogi vonásokkal átszőtt államigazgatási jogviszony (ún. parancsmegrendelések). más államokban tisztára polgári jogi. Legmeszszebb a Német Demokratikus Köztársaság jogtudománya ment el, amely egyenesen külkereskedelmi jogágazat létrehozását sürgeti mindkét jogviszony számára.

E vajúdó probléma tisztázásához kívánt szerény hozzájárulás lenni e tanulmány.

Ujlaki László

A Szovjet Szövetséges Köztársaságok büntető törvénykönyv-tervezeteinek kidolgozásáról*

Az utóbbi években a szocialista országokban megélénkültek az új büntetőtörvények tervezeteinek előkészítésére irányuló munkálatok.

Minden szocialista ország törvényeinek különös sajátosságai vannak. A szocialista országok törvényhozásának az alapjai egyszersmind egységesek is. Ebből következik, hogy az aktuális kérdésekről a szocialista államok büntetőjogászai közötti véleménycsere méltán kelt érdeklődést. Ezért ajánljuk a jelen tanulmányt a magyar jogászok figyelmébe.

A tanulmányban a Szovjetunió szövetséges köztársaságai büntető törvénykönyvei tervezeteinek megvitatásával kapcsolatban a következő aktuális kérdéseket kívánjuk érinteni: a köztársasági tervezetek viszonya a büntető törvények Alapelveihez; a büntetőjogi kényszer területe csökkenésének és a bűnözés elleni küzdelemben a társadalom szerepe fokozódásának tükröződése a tervezetekben; a különös rész rendszerének néhány kérdése, és egyéb kérdések.

Mint ismeretes, 1959 decemberében a Szovjetunióban több, rendkívül jelentős össz-szövetségi büntető törvényt fogadtak el: a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelveit, az államellenes bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről, valamint a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről szóló törvényeket.

Ezeknek az össz-szövetségi törvényeknek alapján jelentősen megélénkült a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei tervezeteinek előkészítésére irányuló munka. Két köztársaságban pedig — az Üzbég és Kazah köztársaságokban — az új büntetőtörvényeket a törvényhozás már el is fogadta.

A szocialista büntető törvényhozás talpkövei a szocialista törvényesség, humanizmus, demokratizmus. Ezeket a büntető törvényhozás Alapelvei megerősítették és a megalkotott köztársasági büntető törvénykönyvekben, valamint az elkészített tervezetekben is tükröződnek.

Érdeklődést kelthet a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei és a büntető törvények Alapelvei közötti viszony vizsgálata.

a) Az Alapelvek több rendelkezését a bün-

* A tanulmány a Jogtudományi Közlöny részére készült. Oroszból fordította: *Dr. Horváth Tibor.*

tető törvénykönyvek és a tervezetek szó szerint veszik át. Ilyenek pl. a büntető törvények feladatait, a büntetőjogi felelősség alapjait, a bűncselekmények fogalmát meghatározó rendelkezések.

b) Az Alapelvek számos esetben közvetlen iránymutatást adnak a szövetséges köztársaságok törvényhozó szervei részére az egyes rendelkezések továbbfejlesztéséről és konkretizálásáról. Így pl. a tervezetek az Alapelvek 10. cikkében (a fiatalkorúak büntetőjogi felelőssége) és a 11. cikkében (a beszámíthatatlanság) adott iránymutatás alapján részletesen meghatározzák a gyógyító és nevelő jellegű kényszerintézkedések nemeit.

A tervezetek többsége gyógyító jellegű kényszerintézkedésként határozza meg a speciális, illetve az általános elmegyógyintézetben való elhelyezést, a kötelező orvosi felügyelettel egybekötött gyám- vagy szülő gondozása alá helyezést. Az észt tervezet ilyen intézkedésként határozza meg a krónikus elmebetegeknek gyógyintézetben való elhelyezését is (60. cikk).

A nevelő jellegű kényszerintézkedések legrészletesebb felsorolását a tadzsik tervezetben találhatjuk. Ezek a következők:

1. szülők, örökbefogadó szülők, gyámok, rokonok felügyelete alá helyezés;

2. munkások, alkalmazottak, kolhozparasztok kollektívájának felügyelete alá helyezés;

3. különleges bentlakásos iskolába való elhelyezés;

4. gyermekek részére fenntartott gyógyító-nevelő intézetben való elhelyezés;

5. gyermeknevelő telepeken való elhelyezés (58. cikk).

A kérdést a többi büntető törvénykönyvtervezetek is elvileg hasonló módon oldják meg. Meg kell jegyezni még, hogy néhány tervezetben a gyógyító és nevelő jellegű intézkedések meghatározása rendkívül részletes és összekapcsolódik az adott intézkedések céljának, s tartalmának meghatározásával.

Érdekes képet mutat a különböző tervezetek büntetési rendszerének összehasonlítása. A köztársasági büntető törvénykönyvek és tervezetek alapjában átveszik a büntetéseknek a büntető törvények Alapelvei 21. cikkében adott felsorolását. A köztársasági büntető törvénykönyveknek joga van azonban e rendszer kiegészítésére is. Ennek a jognak az érvényesítése mégis elég ritka kivétel. Több büntető törvénykönyv tervezet kiegészítésként a szülői jogoktól való eltiltást és az állásvesztést határozza meg. Egyes tervezetek felsorolják még az okozott kár megtérítésére való kötelezést (az orosz tervezet 22. cikke), és az ítélet közzétételét (a gruz tervezet 33. cikke) stb.

Gyakrabban érvényesítik a tervezetek azt a jogukat, hogy az Alapelvekhez képest kiszélesítsék az enyhítő és súlyosbító körülmények körét. Így az Alapelvekben felsoroltakon túlmenően enyhítő körülményt képez az OSZSZSZK büntető törvénykönyv tervezetének egyik változata szerint: tevékeny közreműködés a bűncselekmény és a bűncselekmény más részesei felderítésében (38. cikk); a grúz tervezet szerint: a bűncselekmény elkövetésének nem aljas jellegű motívuma, a bűncselekmény elkövetéséig dolgozó és becsületes életmód folytatása (40. cikk); az észt tervezet szerint: a bűncselekmény elkövetőjének élemedett kora, amennyiben fiatalkorú vagy munkaképtelen személy eltartásáról is gondoskodik, a bűncselekménynek súlyos betegségben történt elkövetése, a bűncselekmény elkövetése előtt feddhetetlen és példás életmód folytatása, a bűncselekmény elkövetőjének akarata megfelelő kialakításában és magatartásának irányításában való korlátozottsága, feltéve, hogy ezt az állapotot nem maga idézte elő szándékosan (39. cikk) stb.

Számos tervezet az Alapelvek 34. cikkében adott felhatalmazás alapján az Alapelvekben fel nem sorolt súlyosító körülményeket is megállapít.

Így a grúz tervezet súlyosító körülménynek tekinti: ha a bűncselekményt más személy anyagi, szolgálati, vagy egyéb függőségének kihasználásával követték el, ha a bűncselekményt kiskorú személy felhasználásával követték el, ha a bűncselekményt üzletszerűen, illetve ha visszaeső követte el (41. cikk); a tadzsik tervezet: ha az elkövető bűncselekmény elkövetésének szándékával ittasodik le (37. cikk); az orosz tervezet: ha a bűncselekményt ittas állapotban szolgálati, foglalkozási kötelesség megszegésével vagy veszélyes üzem használatával követték el, ártatlan személy tudatos megvádolását, ha a kezességre bocsájtott személy a kezesség ideje alatt újabb bűncselekményt követett el (39. cikk).

Az Alapelvek egyes esetekben feljogosítják a szövetséges köztársaságokat, hogy az össz-szövetségi törvény egyes rendelkezéseit megváltoztatva a büntetőjogi felelősséget, illetve a bűncselekmény jogi következményeit enyhítsék.

Így az Alapelvek 41. cikke szerint a szövetséges köztársaságok egyes bűncselekmények tekintetében a büntető felelősségrevonás elévülési idejét leszállíthatják. Több tervezet él is ezzel a joggal. Így pl. az ukrán tervezet a magánvádra üldözendő bűncselekmények elévülési idejét 3 hónapban állapítja meg; olyan bűncselekményekre pedig, amelyeknek büntetési tétele a törvény szerint javító munkánál vagy fegyelmező zászlóaljba való utalásnál nem súlyosabb — az általános 3 évi időtartam helyett — 1 éves határidőt állapít meg. A grúz tervezet 49. cikke 17 pontban sorolja fel azokat a bűncselekményeket, amelyeknek 1 év az elévülési ideje.

c) Számos esetben a köztársaságok saját kezdeményezésükből a büntető törvények Alapelveinek rendelkezéseit, amennyiben az a törvény alkalmazása szempontjából szükséges, konkretizálják és továbbfejlesztik.

Ebből a szempontból a büntető törvénykönyveknek, illetve tervezeteknek a különösen veszélyes visszaesőkre vonatkozó rendelkezései a jelentősek.

Az Alapelvek 23. és 24. cikkei lényeges jogkövetkezményeket állapítanak meg a különösen veszélyes visszaesőknek minősített személyekre (15 évig terjedhető szabadságvesztés büntetés kiszabásának lehetősége, a büntetés egy részének letöltése alóli feltételes mentesítés megtiltása). Ezért a különösen visszaeső fogalmának pontos meghatározása szükséges. Ilyen meghatározást a tervezetek többsége tartalmaz;[1] ezek szerint különösen visszaeső az, akit legalább két ízben ítéltek el a törvényben meghatározott, habár jogilag nem is egynemű bűncselekmények miatt. Ezeknek a bűncselekményeknek a körét a tervezetek nem egyöntetűen állapítják meg. Így pl. az OSZSZSZK tervezete szerint — amely a tervezetek közül a legszélesebbkörű felsorolással él — e bűncselekmények a következők: különösen veszélyes államellenes bűncselekmények, banditizmus, tömegzavargások előidézése, szándékos emberölés, szándékos súlyos testi sértés, erőszakos nemi közösülés, állami és társadalmi tulajdon fosztogatásának minősített esetei, személyi tulajdon sérelmére elkövetett lopás minősített esetei, rablás, garázdaság minősített esetei. Egyes tervezetek ebbe a felsorolásba nem veszik fel a személyi tulajdon ellen elkövetett lopást, a nyílt lopást, a garázdaságot, vagyis azokat a bűncselekményeket, amelyek elkövetése különösen jellemző a visszaesőkre. Egyes tervezetek azt a feltételt is tartalmazzák, hogy a felsorolt bűncselekmények csak akkor teszik lehetővé a különösen veszélyes visszaesés megállapítását, ha azokat az elkövető 18. életévének betöltése után követte el és az előzőleg kiszabott büntetések szabadságvesztésbüntetések voltak. Néhány törvénytervezet feljogosítja a bíróságot arra, hogy az elkövető személyiségét és az ügy körülményeit figyelembe véve egyes esetekben a különösen veszélyes visszaeső jelleg megállapítását a felsorolt feltételek fennforgása esetén is mellőzheti.

Arra tekintettel, hogy az Általános Rész — a büntető törvényhozás Alapelvei — lehetővé teszi a különösen veszélyes visszaesőre a szabadságvesztésnek 15 évig terjedhető kiszabását, néhány tervezet — pl. az ukrán, az észt, a lett tervezetek — különös részükben nem minősítik súlyosabban a visszaesésben való elkövetést. Ilyen megoldás mellett a bíróság nem a Különös Rész, hanem az Általános Rész megfelelő rendelkezésének felhívásával szabhatja ki a különösen veszélyes visszaeső büntetését.

d) Végül a köztársasági büntető törvénykönyvek, illetve tervezetek gyakorta olyan rendelkezéseket tartalmaznak, amelyeket ugyan az össz-szövetségi törvényhozás közvetlenül nem érintett, azonban az Alapelvekben lefektetett általános büntetőjogi elvekből — a szocialista törvényesség, demokratizmus, humanizmus elveiből — következnek.

Így az a körülmény, hogy a büntető törvények Alapelvei mellőzték az analógia jogintézményét, lehetővé teszi annak az elvnek kimondását, hogy a büntetőjogi felelősség csak törvényben meghatározott cselekmény elkövetése miatt állapítható meg. Ennek a tételnek törvényben való leszögezése növeli a tényállások pontos megállapításának jelentőségét.

A hazánkban a kommunizmus építése szakaszának eredményeként létrejövő új körülmények napirendre tűzték a törvénysértőkkel szemben a társadalmi intézkedések fokozását és a büntetőjogi represszió szűkítését. A szovjet büntetőjog humanizmusának és demokratizmusának ez újabb megnyilvánulása már a büntető törvények Alapelveiben is visszatükröződött, amikor irányt mutattak a büntetendő magatartások körének lényeges szűkítésére, és kimondották, hogy csak az a társadalomra veszélyes cselekmény bűncselekmény, amelyet a büntető törvény annak nyilvánít. Ennek megfelelően a tervezetek nem tartalmaznak számos olyan tényállást, amelyeket a hatályos büntető törvénykönyvek büntetni rendelnek. Így pl. az OSZSZSZK büntető törvénykönyv tervezete nem tartalmazza a következő bűncselekményi tényállásokat: adófizetés rosszhiszemű elmulasztása, országos jelentőségű kötelezettségek vagy állami megbízatások teljesítésének megtagadása, adótárgyak titkolása, örökség eltitkolása, erdővédelmi szabályok megszegése, jogtalan bányászkodás, hatósági pecsét feltörése vagy megrongálása, megállapítottnál magasabb lakbér beszedése, kereskedelmi szabályok megszegése, állami fém váltópénz beolvasztása, villanyáram ellopása, uzsora, hamis adatok közlése állami szerveknek kérdőíveire, régészeti gyűjtemények és bejelentés alá eső régiségek eltitkolása, más egészségének veszélyeztetése nemi betegséggel való megfertőzéssel stb. A bűncselekményi tényállások száma tehát lényegesen csökken. Ennek alapja egyes cselekmények viszonylatában az, hogy a gyakorlatban nem fordulnak elő, más cselekmények tekintetében pedig az a felismerés, hogy az ellenük irányuló küzdelemben az államigazgatási, fegyelmi és társadalmi intézkedések is elégségesek.

A büntetőjog területének jelentékeny szűkülése kitűnik az 1959. év végén közzétett az Elvtársi bíróságok mintaszabályzata c. törvénytervezetnek az elvtársi bíróságok hatáskörére vonatkozó rendelkezéseiből is. E törvénytervezet a büntetőjogilag büntetendő cselekmények köréből az elvtársi bíráskodás hatáskörébe utal át számos törvénysértést, így pl. a kisebb súlyú üzérkedést, a kisebb súlyú fosztogatást, a forgalombahozatal célzata nélküli tiltott szeszfőzést, a becsületsértést, rágalmazást, verekedést, amennyiben ezeket a cselekményeket első ízben követték el, a kisebb súlyú önbíráskodást, a kereskedelmi szabályok kisebb súlyú megszegését, kisebb súlyú orvvadászatot, az erdővédelmi szabályok kisebb súlyú megszegését, a vetések megrongálását stb.

[1] Csak néhány tervezet — például az Örmény és a Tadzsik Köztársaság tervezete — mellőzi a külösen veszélyes visszaeső fogalmának meghatározását.

A mintaszabályzat tervezete az elvtársi bíróságok hatáskörébe utalt olyan törvénysértéseket is, amelyeket a tervezet közzététele előtt még az egyes büntető törvénykönyv tervezetek bűncselekményként szabályoztak, ilyenek: a zöld ültetvények megrongálása és megsemmisítése (az ukrán tervezet 148. cikke), a fiatalkorúak erkölcstelen nevelése (a lett tervezet 205. cikke), haszonlesésből folytatott konok perlekedés (a moldvai tervezet 214. cikke) és egyéb cselekmények.

Az új büntető törvénykönyv-tervezetek, illetve a szovjet törvényesség megsértői elleni küzdelemben a társadalom szerepének fokozásáról szóló törvénytervezet és az elvtársi bíróságok mintaszabályzata c. törvénytervezetek megvitatása során javaslatok hangzottak el, hogy a büntető törvénykönyv-tervezetekben szereplő tényállások egyidejű csökkentése mellett tovább kell szélesíteni azoknak a cselekményeknek a körét, amelyek ellen a küzdelmet a társadalmi intézkedések útján kell folytatni. Ilyen cselekményeknek jelölték meg pl.: a tiltott szerencsejátékot [a kirgiz tervezet 230. cikke (1) bekezdése], a végrehajtási rendelvény alapján kirótt összeg meg nem fizetését (a lett tervezet 172. cikke), az engedély nélküli építkezést (a moldvai tervezet 153. cikke) és egyéb cselekményeket.

Mint látjuk tehát a büntetőjogi represszió szűkítésének egyik megnyilvánulása a büntetőjogilag büntetendő cselekmények körének korlátozása.

Mi indokolja a kérdés ilyen megoldását? Nézetünk szerint a kérdés lényege a következő: a büntetőjogi felelősségrevonás alapkérdése annak megállapítása, hogy a cselekményt elkövető személy társadalomra veszélyes-e. Ha súlyos bűncselekményt követtek el — mint pl. az emberölés, erőszakos nemi közösülés, garázdaság minősített esete, — akkor a bűncselekmény súlya önmaga tanúsítja az elkövető társadalomra veszélyességét. A törvénynek azonban meg kell határoznia azokat az ismérveket, amelyeknek alapján a bíróság a kisebb jelentőségű törvénysértés esetén a bűntettet el tudja határolni a vétségtől (prosztupok). Nyilvánvalóan ilyen ismérv a törvénysértés ismételt elkövetése olyan személy által, akivel szemben hasonló cselekmény miatt már egy ízben társadalmi intézkedést alkalmaztak. A hatályos szovjet büntetőjogban már találkozhatunk az ismételtséggel, mint olyan körülménnyel, amely a bűntettet elválasztja a vétségtől (pl. az OSZSZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1957. szeptember 12-i törvényerejű rendelete a kisebb súlyú üzérkedés miatt való büntető felelősségről). Az új büntető törvényekben ezt az ismérvet lényegesen szélesebb körben kell alkalmazni. Büntetőjogi felelősségre vonásnak a kisebb jelentőségű törvényszegésekért csak abban az esetben kell bekövetkeznie, ha az elkövetővel szemben a társadalmi intézkedések nem értek el megfelelő hatást, ha annak alkalmazása után ugyanaz a személy hasonló vétséget követett el, s ezzel tanúsította, hogy személyében a társadalom konok törvénysértővel áll szemben. Fent már rámutattunk, hogy az elvtársi bíróságok mintaszabályzatának tervezete számos ilyen cselekményt tartalmaz. A büntetőjogi felelősségre vonásnak ezt a rendjét lehet javasolni a büntető törvénykönyvek tervezeteinek tekintetében is. Így pl. az OSZSZSZK büntető törvénykönyv tervezetében hasonló rendelkezéseket találunk a 83. cikkben (az állami és társadalmi tulajdon kisebb súlyú fosztogatása), a 95. cikkben (verekedés és egészségrontással nem járó szándékos könnyű testi sértés), a 109. cikk (1) bekezdésében (betegnek nyújtandó segély elmulasztása), a 112. cikk (1) bekezdésében (rágalmazás), a 113. cikk (1) és (2) bekezdésében (becsületsértés), a 136. cikk (3) bekezdésében (kisebb súlyú üzérkedés), a 184. cikk (1) bekezdésében (önbíráskodás), a 191. cikk (3) bekezdésében (kisebb súlyú garázdaság), a 139. cikkben (szeszes italok jogtalan előállítása, forgalomba hozatala és raktározása), a 209. cikkben (víztartály beszennyezése). Hasonló módon vannak felépítve a kirgiz büntető törvénykönyv-tervezet (a 76., 134., 202. cikkek), az észt tervezet (137., 153., 194. cikkek) és más tervezetek, valamint a Kazah Szövetséges Köztársaság 1959-ben elfogadott büntető törvénykönyvének egyes normái is (a 77., 83., 99., 118., 119., 163., 168., 211., 212. cikkek).

A büntető törvénykönyv-tervezeteknek megvitatása során a nemrég lezajlott konferenciákon az a vélemény alakult ki, hogy felül kell vizsgálni minden tervezet normáit az ilyen „társadalmi prejudikáció" szempontjából. E cselekmények felsorolásának, illetve a felelősségre vonás ilyen rendjének további bővítését javasolták még nevezetesen gyermek- vagy nőtartási kötelezettségek elmulasztása (az orosz tervezet 104. cikk), a szülőknek nyújtandó segély elmulasztása (105. cikk), a gyámi kötelezettségek megszegése (106. cikk), a vásárlók megkárosítása (137. cikk), tiltott foglalkozás gyakorlása (143. cikk), a haltenyésztés védelméről kiadott rendelkezések megszegése (146. cikk), a tiltott vadászat (147. cikk), a vetések megrongálása (149. cikk), tiltott fakivágás (150. cikk), az autóközlekedés és a városi villamosközlekedés körében a munkafegyelem megszegése, amennyiben az nem járt súlyos következményekkel (196. cikk) és egyéb cselekmények tekintetében.

Az ilyen tényállások felsorolása a törvényben meglehetősen széleskörű lehet, de mindenképpen pontosan meghatározottnak és kimerítőnek kell lennie.

Az egyéb esetekben a cselekmény elkövetése — még ha az első ízben is történik — önmagában megfelelően tanúsítja az elkövető személy társadalomra veszélyességét. Ezekben az esetekben, függetlenül attól, hogyan dől el a felelősség és a büntetés kérdése, az elkövetőt bűncselekmény elkövetésében kell bűnösnek tekinteni.

Megvizsgáltuk tehát azt a kérdést, amikor

az első ízben elkövetett törvénysértést nem kell bűncselekménynek minősíteni.

Ezután azt a kérdést tárgyaljuk meg, hogy bűncselekmény elkövetése esetén az elkövető hogyan mentesülhet a büntetőjogi felelősségtől és büntetéstől.

Az 1958. évi büntető eljárás Alapelveinek 2. cikke kimondja, hogy a büntető eljárás feladata többek között „... a törvény helyes alkalmazásának biztosítása azért, hogy mindenki, aki bűncselekményt követett el, elvegye az igazságos büntetést..." Az esetek többségében így is történik: a bűncselekményt büntetés követi. A törvény azonban itt is lehetőséget ad a büntető felelősségre vonás és a büntetés alkalmazásának mellőzésére. (Ha a jelentős társadalomra veszélyességet nem mutató személy 18. életévének betöltése előtt bűncselekményt követ el — a büntető törvények Alapelvei 10. cikke —, ha pedig a körülmények megváltozása folytán az elkövető társadalomra veszélyessége megszűnt, vagy ha a bűncselekmény elkövetése után kifogástalan magatartására és becsületes munkájára tekintettel társadalomra veszélyesnek nem tekinthető — a 43. cikk értelmében.)

A törvény több esetben a felelősségre vonás mellőzését kötelezően írja elő — pl. a büntető felelősségre vonás, illetve az ítélet végrehajtásának elévülése esetén (az Alapelvek 41. és 42. cikkei). Mindezekben az esetekben a törvényhozó abból a megfontolásból indul ki, hogy az elkövető felelősségre vonása és vele szemben büntetés alkalmazása célszerűtlen. Ezt a célszerűtlenséget főképpen az elkövető személyiségével kapcsolatos körülmények határozzák meg. Az első csoportban említett esetekben ez nyilvánvaló, míg a második csoportban mondottak tekintetében ennek az alapja az, hogy az elévülési idő megszakadása és nyugvása az elkövető magatartásától függ, attól, hogy újabb bűncselekményt elkövet-e vagy sem.

Annak a kérdésnek pozitív eldöntését, hogy a bűncselekmény elkövetésében bűnösnek talált személy mentesíthető-e a büntetés alól, megerősítik V. I. Lenin közismert szavai arról, hogy a bíróság mint helyi hatalom „... a büntetés mértékének megállapításához köteles minden helyi körülményt figyelembe venni, és emellett joga van azt mondani, hogy bár ebben és ebben az esetben kétségtelenül megszegték a törvényt, a helyi emberek előtt jól ismert ilyen és ilyen körülmények azonban, melyeket a helyi bíróság kiderített, a bíróságot arra késztetik, hogy enyhítse ilyen és ilyen személyek büntetését, sőt, esetleg arra, hogy ilyen és ilyen személyeket felmentsen."[2]

Nem érdektelen ezzel kapcsolatban párhuzamot vonni a magánvádas ügyekkel. Ezekben az esetekben a büntető eljárás a sértett akaratától függően megszüntethető. Ha pedig a sértett, azaz magánszemély akaratától függően mentesíteni lehet az elkövetőt a büntetéstől, akkor az államtól sem lehet elvitatni azt a jogot, hogy azokban az esetekben, amikor sértettként szerepel, ugyanígy járjon el. Kétségtelen, hogy a büntetéstől való mentesítés kérdését csak kevésbé súlyos bűncselekmények vonatkozásában lehet felvetni. Az állam feljogosíthatja a bíróságot, hogy ilyen bűncselekmények elkövetése esetén figyelembe véve az ügy és az elkövető körülményeit, az elkövetőt a büntetés alól mentesítse.

Természetesen az ilyen bűncselekmények körét a törvényben pontosan meg kell határozni. Az elmondottakkal kapcsolatban figyelemre méltó a kazah SzSzK 1959. évi büntető törvénykönyve, amely számos esetben az egyes szakaszok szankcióiban lehetőséget ad arra, hogy a bíróság a büntetés kiszabásának mellőzésével az ügyet az elvtársi bírósághoz tegye át. Ilyen rendelkezés található a 98. cikkben (gondatlan testi sértés), a 112. cikkben (gyermektartási és nevelési kötelezettségek elmulasztása), a 114. cikkben (szülőknek és házastársnak nyújtandó segítség elmulasztása), a 117. cikkben (fenyegetés), a 132. cikkben (lopás), a 137. cikkben (sikkasztás), a 138. cikkben (önbíráskodás) stb.

A törvény ilyen szerkezete lehetővé teszi, hogy a bíróság az ügy és az elkövető összes körülményeit figyelembe véve, vagy büntetést szab ki vagy az ügyet az elvtársi bírósághoz teszi át.

Az elvtársi bíróságok mintaszabályzatáról nemrég közzétett törvénytervezet ugyancsak megengedi az ügy áttételét az elvtársi bírósághoz, ha a bűncselekmény társadalomra veszélyessége nem nagy és ha azt az elkövető első ízben követte el (a tervezet 6. cikkének 15. pontja). Ugyanakkor a tervezet feljogosítja az elvtársi bíróságot, hogy az általa letárgyalt ügyet bírósági szerveknek adja át, ha a tárgyalás adatai alapján úgy találja, hogy a törvénysértő büntetőjogi felelősségre vonása szükséges (a tervezet 15. cikke).

Az ilyen megoldás egyrészt elveti a probléma formális megoldását, másrészt hozzájárul az elvtársi bíróságok és a bírósági szervek funkciójának helyes, lényegbeli elhatárolásához és biztosítja az üggyel és az elkövető személyiségével összefüggő körülmények sokoldalú figyelembe vételét.

Egyes jogászok javasolták a bíróság jogkörének olyan további kiterjesztését is, melynél fogva a bíróság az elkövetőt még viszonylag súlyosabb bűncselekmény elkövetése esetén is mentesítheti a büntetőjogi felelősségtől és vele szemben társadalmi intézkedés alkalmazását javasolhatja, amennyiben az ügy körülményei azt mutatják, hogy a bűncselekmény elkövetése az adott személy életében csak véletlen jelenség és az elkövető büntetőjogi büntetés alkalmazása nélkül is megjavítható.

A fentemlített össz-szövetségi törvénytervezetek azonban ezt az álláspontot nem fogadták el.

A társadalom szerepének növelése a szov-

[2] V. I. Lenin: Összes Művei. 33. köt. Bp., Szikra, 1953. 362. old.

jet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben c. törvénytervezet 5. cikke megállapítja, hogy a bíróságnak, az ügyésznek, s az ügyész egyetértésével a nyomozás és a vizsgálat szerveinek joga van a dolgozók kollektívája, vagy a társadalmi szervezetek gyűlésének kérelme alapján a büntető eljárást megszüntetni olyan személy tekintetében, aki *nem jelentős társadalomra veszélyességű* bűncselekményt követett el, ha tettét őszintén megbánta. Ebben az esetben a fentemlített szervek ezt a személyt a javaslatot tevő szervezet vagy kollektíva kezességébe adhatják át.

Ugyanígy az üzbég SzSzK büntető törvénykönyvének 49. cikke lehetővé teszi az olyan személynek a társadalmi szervezetek kezességébe adását, aki *nem jelentős társadalomra veszélyességű* bűncselekményt követett el. A kérdés ilyen megoldása mellett a bíróságnak és a bűnüldöző szerveknek széleskörű mérlegelési lehetőségük van arra, hogy mentesítsék a büntetéstől azokat a személyeket, akik kevésbé jelentős törvénysértést követtek el. Ezeknek a rendelkezéseknek hatásosságát az biztosítja, hogy az új törvények és törvénytervezetek a bűnözés és a törvénysértők elleni küzdelemben a társadalom széles rétegeinek bevonását irányozzák elő.

Amikor a bűnözés elleni küzdelemben a társadalmi intézkedések szerepét vizsgáljuk, az új össz-szövetségi büntető törvények néhány olyan rendelkezését is érinteni kell, amelyeket ennek kapcsán a büntető törvénykönyv tervezetek is átvesznek.

A büntető törvények Alapelveinek 38. cikke és a büntető törvénykönyv tervezetek ennek megfelelő szakaszai olyan rendelkezést tartalmaznak, amelynek értelmében az elkövető munkahelyének munkás, alkalmazott, kolhozparaszt kollektívái és a társadalmi szervezetek javasolhatják a bíróságnak az elkövető feltételes elítélését és vállalhatják az elítélt átnevelését. Az Alapelvek 47. cikke értelmében a társadalmi szervezetek is kérelmezhetik a bíróságtól az elítélt büntetett előéletének a törvényben írt határidő letelte előtti törlését.

Az Alapelvek hatályba léptetése óta még csak rövid idő telt el, azonban a gyakorlatban ezeknek a rendelkezéseknek — s különösen a 38. cikk rendelkezésének — már széleskörű alkalmazásával találkozunk. A sajtó számos olyan esetről számol be, amikor a nyomozó és bírósági szervek a dolgozók kollektívái és társadalmi szervek előterjesztésére mellőzik a büntető eljárást és az elkövetőt átnevelése végett átadják az illető kollektívának. A gyakorlat azt mutatja, hogy a bűnözés elleni közdelemnek ilyen, a dolgozók széles tömegeinek bevonásával kapcsolatos módszerei helyenként lényegesen jobb eredményeket biztosítanak, mint a bírósági ítéletek.

A bírói gyakorlat azt mutatja, hogy amikor a bírósági szervek az ügynek elvtársi bírósághoz való átadásáról döntenek, rendszerint a bűncselekményt jellemző körülményekből indulnak ki (a cselekmény csekélyebb jelentősége, a fosztogatással okozott kár csekélyebb értéke, súlyosabb következmények hiánya). Természetesen figyelembe veszik az elkövető személyiségét is.

Ugyanakkor az elkövetőnek megjavítása és átnevelése végett alkalmazott kezességbe adásnál döntő jelentősége van azoknak a körülményeknek, amelyek az alanyt jellemzik — előző magatartása, munkához való viszonya, megbánása, életkora stb. — bár természetesen figyelembe veszik az általa elkövetett bűncselekmény jellegét is.

A büntetőjogi kényszer területének szűkítése mellett a tervezetekben megmutatkozik a szabadságvesztés tartama csökkentésének irányzata is. Ez mindenekelőtt a büntető törvények Alapelvei rendelkezéseivel összhangban a szabadságvesztés legkisebb és legmagasabb tartamának csökkentésében nyilvánul meg. Amíg korábban számos bűncselekmény miatt 25 évig terjedhető szabadságvesztés büntetés is kiszabható volt, addig az Alapelveknek megfelelően az új tervezetekben a szabadságvesztés legmagasabb tartalma általában 10 év, és csak a különösen súlyos bűncselekményekre, illetve a különösen veszélyes visszaesők tekintetében 15 év. Emellett jelentősen kibővült a szabadságvesztéssel nem járó büntetések alkalmazási lehetősége és csökken a szabadságvesztés büntetések konkrét tartama. Ennek bemutatására vessük össze az OSZSZSZK hatályos büntető törvénykönyvével az új büntető törvénykönyv tervezetének a Hivatali bűntettek c. fejezetét.[3]

A hatályos Btk. fentnevezett fejezetében a szabadságvesztés büntetés 19 esetben szerepel, ebből két esetben vagylagosan olyan büntetéssel, amely nem kapcsolatos szabadságelvonással. Ezzel szemben a tervezetben a szabadságvesztés büntetés már csak 10 esetben szerepel, s ebből is 4 esetben vagylagosan más büntetéssel együtt.

A hatályos büntető törvénykönyv fenti 19 esete közül 10 esetben meghatározza a szabadságvesztés büntetés speciális minimumát, amelynél kevesebbet a bíróság nem szabhat ki. A tervezetben a büntetés minimumának ilyen korlátozó meghatározása a 10 esetből csak 1 esetben fordul elő. A hatályos büntető törvénykönyvben 9 bűncselekménynél a szabadságvesztés speciális maximuma nincs meghatározva, amelyből következik, hogy ilyen esetben szabadságvesztést a bíróság a törvényben meghatározott általános maximum által megvont keretben szabhatja ki.

[3] Ezeknek a fejezeteknek összehasonlításánál figyelembe kell venni azt is, hogy a hivatali visszaélések és mulasztások miatt a büntetőjogi felelősség az OSZSZSZK büntető törvénykönyv tervezete szerint lényegesen szűkebbkörű és csak akkor áll fenn, ha a cselekmény következtében lényeges kár következett be. A hatályos büntető törvénykönyv ilyen feltételt nem tartalmaz.

A tervezetben ilyen szakasz nincs, mindenütt megvan határozva az a határ, amelyen felül a büntetést kiszabni nem lehet.

A hatályos büntető törvénykönyvben, illetve a tervezetben az egyes bűntettek szabadságvesztés büntetésének konkrét tartamát a következő táblázat mutatja:

	az OSzSzSzK hatályos Btk-ja szerint	A tervezet szerint
Szabadságvesztés összesen a hivatali bűntettek c. fejezetben	19 esetben	10 esetben
ezek közül:		
3 évig terjedhető tartamban..	8, 42 %	7, 70 %
3—5 évig terjedhető artamban	2, 11 %	1, 10 %
5—10 évig terjedhető artamban	9, 47 %	2, 20 %

A büntetőjogi represszió enyhítésében mutatkozó általános irányzat mellett lényegesen csökkent számos bűncselekmény büntetési tétele. Így például az állami és társadalmi tulajdon fosztogatása alapesetének büntetési tétele az orosz tervezet 82. cikke szerint 3 évig terjedhető, míg az 1947. június 4-i tvr. szerint 7 évtől 10 évig terjedhető szabadságvesztés; a fosztogatás minősített esetének pedig 3-tól 10 évig (különösen nagy kár esetén 5-től 15 évig), illetve a hatályos jog szerint 10—25 évig terjedhető szabadságvesztés. Az orosz tervezet 126. cikke szerint az állampolgárok személyi tulajdona sérelmére elkövetett lopás alapesetének büntetése 2 évig terjedhető szabadságvesztés. Az orosz tervezet 152. cikke szerint a hivatali helyzettel való visszaélés büntetése 3 évig terjedhető szabadságvesztés vagy 1 évig terjedhető javító munka, és csak a minősített esetekben 5 évig terjedhető, addig a hatályos jog szerint (OSZSZSZK Btk. 109. cikke) 6 hónaptól — 10 évig terjedhető szabadságvesztés.

A büntetőjogi megtorlás enyhítésének fent említett általános iránya azonban nem zárja ki azt, hogy a büntető törvénykönyvek és a tervezetek néhány új bűncselekményi tényállást vegyenek fel.

Számos esetben ezt az analógia mellőzése teszi szükségessé. Így például az OSZSZSZK hatályos büntető törvényei közvetlenül nem rendelkeznek az olyan autóközlekedési dolgozó felelősségéről, aki a munkafegyelem szabályait megszegve, a közlekedés biztonságát veszélyezteti. Korábban az ilyen eseteket az OSZSZSZK büntető törvénykönyve 59^{3c} cikke alapján a vasúti és a vízi szállítás dolgozóinak felelősségéről rendelkező jogszabály analógiájára döntötték el. Tekintettel az analógia mellőzésére, az OSZSZSZK büntető törvénykönyv tervezete ezt a cselekményt önállóan, a 196. cikkben szabályozza.

Az állami és társadalmi vagyon őrzésével megbízott őr, ha kötelezettségét hanyagul teljesítette, korábban ezért az OSZSZSZK büntető törvénykönyv 111. cikke alapján felelt (hivatali hanyagság). Miután azonban nem lehet fenntartani azt a szemléletet, melynél fogva az őr hivatali személynek minősül, az orosz tervezet 86. cikkében külön rendelkezik az állami és társadalmi vagyon őrzésével kapcsolatos kötelezettségek hanyag teljesítéséről, ha az súlyos következményekkel jár.

Emellett az élet megkövetelte, hogy a büntető törvénykönyvben mutatkozó hézagok megszüntetése végett néhány új bűncselekményi tényállás nyerjen felvételt (például az orosz tervezet 192. cikke — emberöléssel, testi sértéssel, vagyontárgy megrongálásával vagy megsemmisítésével való fenyegetés). Ilyen tényállás azonban a tervezetekben meglehetősen kis számban fordul elő.

A köztársasági büntető törvénykönyvek és tervezetek különös részének szerkezete szintén az össz-szövetségi törvényhozáson alapul. Nem szólva arról, hogy a köztársasági büntető törvénykönyvek és tervezetek teljesen átveszik az államellenes bűncselekményeket, illetve a katonai bűncselekményeket szabályozó törvényeket, a különös rész fejezeteinek rendszere a büntető törvények Alapelveiben (1. és 7. cikkek) alakul ki, amelyek meghatározzák a büntetőjog által védett jogtárgyakat.

Tekintsük át a tervezetek különös részének néhány legfontosabb rendelkezését.

A szovjet jogászok között rendkívül élénk viták zajlottak le a szocialista tulajdon elleni bűncselekményekkel kapcsolatosan.

Az utóbbi évek folyamán állandó vita tárgya volt az a kérdés, hogy a szocialista tulajdon elleni bűncselekményeket szükséges-e elkülöníteni a vagyon elleni bűncselekmények fejezetétől. A vita résztvevőinek többsége arra az eredményre jutott, hogy az elkülönítésnek megvannak az elvi alapjai. Ezek közül mindenek előtt az, hogy a Szovjetunió Alkotmánya (4. cikk) a szocialista tulajdonról, mint a szovjet rendszer gazdasági alapjáról emlékezik meg. Az Alapelvek 1. és 7. cikkei szintén külön kiemelik a szocialista tulajdont, mint a büntetőjog által védett egyik legfontosabb jogtárgyat. Végül az, hogy a büntető törvénykönyvek különös részének rendszere az azonos jogtárgyat támadó, illetve veszélyeztető bűncselekményeknek egy fejezetben való egyesítésének elvén épül fel. Ebből a szempontból pedig a szocialista tulajdon és a személyi tulajdon elleni bűncselekményeknél a jogtárgy különböző.

E nézetnek az ellenfelei arra hivatkoznak, hogy mind a szocialista, mind a személyi tulajdon elleni bűncselekményeknek az elkövetési magatartása és a célja hasonló.

Számos tervezet az előző álláspontot magáévá téve, a szocialista tulajdon elleni bűncselekményeket önálló fejezetben szabályozza. A grúz és a moldvai tervezetek viszont az összes vagyon elleni bűncselekményt egy fejezetben helyezik el, azonban a szocialista tulajdon elleni bűncselekményeket a fejezeten belül külön címben szabályozzák. Csak az észt tervezet foglalja valamennyi vagyon elleni bűncselekményt együvé.

A tervezetek többsége a szocialista tulajdon

elleni bűncselekményekről rendelkező fejezetet második fejezetként, az állam elleni bűntettek fejezete után helyezi el. Ennek a megoldásnak az elvi alapját a Szovjetunió Alkotmánya szolgáltatja, amely szerint a szocialista tulajdon a Szovjetunió gazdasági alapja.

A lett büntető törvénykönyv-tervezete abból kiindulva, hogy a Szovjetunió Alkotmányának 2. cikke a Szovjetunió gazdasági alapjának tekinti mind a szocialista tulajdont, mind a gazdaság szocialista rendszerét, „A szocialista tulajdon és a gazdaság szocialista rendszere elleni bűntettek" címe alatt külön részben tárgyalja e bűncselekményeket. Ezt a részt az állam elleni bűntettek után, az élet elleni bűntettek elé helyezi.

Az e részben felsorolt tényállások azonban azt mutatják, hogy ezek a bűncselekmények — mint pl. rosszminőségű termék kibocsátása, tiltott szeszfőzés, üzérkedés, a vetések megrongálása stb. — nem a gazdálkodás rendszerét, hanem az egyes gazdasági ágazatokat támadják. Ezzel nyilvánvalóan egyetértenek a tervezet szerkesztői is, akik a rész címétől eltérőleg a fejezet címét már lényegesen pontosabban, tartalmát jobban tükröző „A szocialista gazdaság elleni bűntettek" címmel látták el. A tervezetek nyilván abból indulnak ki, hogy a gazdaság szocialista rendszere elleni támadások a szó tulajdonképpeni értelmében — állam elleni bűntettek, mint például a rombolás, kártevés, csempészés, hamis pénz és értékpapírok készítése és forgalomba hozatala, a deviza gazdálkodás szabályainak megszegése.

A szocialista tulajdon elleni bűntettek fejezetének második fejezetként való besorolása egyáltalán nem jelenti, hogy e bűncselekmények mindegyike veszélyesebb lenne, mint az utána következő fejezetekben elhelyezett bűncselekmények. Ezt megerősíti nevezetesen az a tény is, hogy számos a személyiség elleni bűntettet lényegesen súlyosabb büntetés fenyeget, mint a szocialista tulajdon elleni bűncselekményeket.

A büntető törvénykönyv-tervezetek többsége, a hatályos büntető törvények nyomán, a megfelelő fejezetben a szabályozás középpontjába a szocialista tulajdon fosztogatásának egységes fogalmát állítja, s abba belefoglalja mind a lopást, a sikkasztást, az eltulajdonítást, mind az állam, illetve társadalmi tulajdon bármiféle fosztogatását. Ezzel szemben egyes tervezetek — így például a litván — a szocialista tulajdon elleni bűncselekményeket elkövetési módjuktól függően a lopás, rablás, csalás stb. tényállásaiban szabályozza.

A tervezetek különbözőképpen szabályozzák az állampolgárok személyi tulajdona elleni bűncselekményeket.

Több tervezet, kiindulva a hatályos jogból, a lopást a vagyontárgy erőszak nélkül történő titkos vagy nyílt elvételének, míg a rablást idegen vagyontárgyak elvétele céljából történő erőszakos támadásnak tekinti (pl. az ukrán, a grúz, a litván és más tervezetek).

Számos tervezet — így pl. az orosz, a moldvai, a tadzsik, valamint az üzbég SZSZK büntető törvénykönyve — a lopás és a rablás tényállásán kívül ismeri a nyílt lopás (grabezs) fogalmát is. Ezek a tervezetek a lopást, mint a vagyontárgy titkos elvételét határozzák meg, s ezzel szemben a nyílt lopáson az idegen vagyontárgy erőszak nélküli, illetve a sértett életére és egészségére nem veszélyes erőszakkal vagy ilyen erőszakkal való fenyegetés alkalmazásával történő nyílt elvételét értik. Ebből következik viszont, hogy e tervezetek szerint a rablást a sértett életére, vagy egészségére veszélyes erőszak, illetve az ilyen erőszakkal való fenyegetés jellemzi.

Ezektől a tervezetektől eltérően a kirgiz tervezet az erőszak vagy erőszakkal való fenyegetés nélküli nyílt elvételt lopásnak minősíti, s nyílt lopáson csak azt a nyílt elvételt érti, amely a sértett életére és egészségére nem veszélyes erőszakkal, vagy ilyen erőszakkal való fenyegetéssel történik.

A tervezetek különös részének rendszerét tárgyalva, meg kell emlékezni azokról az új fejezetekről is, amelyeket a hatályos büntető törvények nem ismernek.

Így mindenek előtt meg kell említeni „Az állampolgárok politikai és munkajogai elleni bűntettek" c. fejezetet. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ebben a fejezetben írt számos bűncselekmény gyakorlatilag egyáltalán nem fordul elő, de az állampolgárok jogainak fokozott védelme indokolja e tényállások fenntartását. Ilyenek például: a szavazati jog gyakorlásának akadályozása, választási okirat meghamisítása, alkalmaztatásnál a terhes nő munkába állításának megtagadása, a szakszervezetek jogainak megsértése stb. Az ebben a fejezetben írt bűncselekmények jó részét a hatályos büntetőjog is — a büntető törvénykönyv különböző fejezeteiben — szabályozza. E tényállásoknak egy fejezetben történő szabályozásának azonban lényeges politikai és jogi jelentősége van.

A szocialista törvényesség megerősítésének további feladatai és az állampolgári jogok fokozott védelme indokolja az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények fejezetének kialakítását. Ezeknek a bűntetteknek — mint pl. olyan személynek büntetőjogi felelősségrevonása, akinek ártatlanságát ismerik, törvénytelen ítélet meghozatala, vallomás kikényszerítése, hamis vád és hamis tanúzás, a nyomozati adatok kifecsegése, szökés, fejelentési kötelezettség elmulasztása, bűnpártolás stb. — egy önálló fejezetben történő szabályozása —, jelentős tényező a szocialista igazságszolgáltatás védelmében.

Az új köztársasági büntető törvénykönyvek, illetve tervezetek létrehozása jelentős szakasz a szovjet büntető törvényhozás fejlődésében, amely a szocialista törvényesség további megerősítésére, a szovjet büntetőjog humanizmusának és demokratizmusának továbbfejlesztésére irányul.

Nyikiforov, B. Sz. — Michlin, A. Sz.

A dolgozó joga a foglalkoztatásra és foglalkoztatási kötelezettség, különös figyelemmel az egyéni munkajogviszonyokra

E tanulmányban azzal a kérdéssel kívánunk foglalkozni, hogy van-e a munkavállalónak jelenlegi jogunkban alanyi joga a foglalkoztatásra, illetve ennek megfelelően a munkáltató részéről fennáll-e a foglalkoztatási kötelezettség. Hogyan valósul meg ez a jog a gyakorlatban, illetve melyek érvényesítésének esetleges akadályai.

Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt néhány általános megjegyzést szeretnénk előrebocsátani.

I.

1. A dolgozónak a foglalkoztatáshoz való joga nem azonos a munkához való joggal. A kettőt nem szabad egymással összetéveszteni. A munkához való jog a munkaviszonyban nem álló dolgozónak arra vonatkozó joga, hogy a munkaviszony alanyává váljék, míg a foglalkoztatáshoz való jog a már munkaviszonyban álló dolgozónak arra irányuló joga, hogy ténylegesen munkát végezzen. A munkához való jogot munkajogunk a munkajogi alapelvek között tárgyalja, míg a foglalkoztatáshoz való jog kérdése a munkajogviszony tárgyalásának keretében merül fel. A munkához való jog a szocialista társadalomban sem jelenti azt, hogy az állampolgárt egyéni munkajogi alanyi jog illetné meg az általa kiválasztott vállalattal szemben a konkrét alkalmazásra,[1] ennek egészen más tartalma van, amelynek vizsgálata a jelen témakörön kívül esik.[2] A foglalkoztatáshoz való jog viszont a munkajogviszony egyik tartalmi eleme, a dolgozónak arra irányuló joga, hogy a munkajogviszony fennállása alatt munkakörének megfelelően foglalkoztassák.[3]

2. A dolgozónak a foglalkoztatáshoz fűződő érdeke igen sokféle lehet éspedig anyagi és erkölcsi természetű egyaránt. Anyagi jellegű érdekei különösen akkor esnek nagy nyomatékkal latba, ha teljesítménybérrendszer alapján díjazzák, ha a munkakörében prémiumra szerezhet igényt, továbbá általában a nyereségrészesedésre való tekintettel.[4] A foglalkoztatáshoz azonban a dolgozónak erkölcsi érdeke is fűződik, hiszen joggal tekintheti személyiségét sértő helyzetnek, amikor érvényes munkaviszony ellenére nem foglalkoztatják, nem kap beosztást, nem állítják munkába. Ez különösen olyankor jelent hátrányos megkülönböztetést, amikor a többi dolgozót ugyanakkor rendesen foglalkoztatják.[5]

3. A polgári társadalom jogrendszere a munkajogviszonyt a kötelmi jogi viszonyok közé sorolván, a dolgozó foglalkoztatáshoz való jogát általánosságban nem ismerte el. Ha a dolgozót nem foglalkoztatták, legfeljebb a hitelezői késedelemre vonatkozó szabályokat tartották alkalmazhatónak. Kivételt képeztek azok a munkakörök, amelyeknél tekintettel a dolgozónak a foglalkoztatáshoz fűződő különös érdekére, kifejezetten vagy hallgatólag elismerték a foglalkoztatási kötelezettséget (művészek, szerkesztők, főiskolai tanárok, ipari tanulók, volontőrök stb.). Később kb. a harmincas évek folyamán az az álláspont nyomult előtérbe, hogy a dolgozót általában foglalkoztatni kell, ha a munkavállalónak ehhez alapos érdeke fűződik és ennek a munkáltató nyomósabb érdeke nem áll útjában.[6] Nálunk a magánalkalmazottak szolgálati viszonyának szabályozásáról szóló ún. *Papp Dezső*-féle tervezet[7] kívánta először bevezetni az alkalmazottak foglalkoztatásához való jogát, ha azoknak ehhez jogos érdekük fűződik, kivéve ha ennek a munkáltató oldalán valamely

[1] *Weltner Andor:* Munkajog. Egyetemi jegyzet. I. köt. 90. old.

[2] Idevonatkozóan l. különösen *Román László:* A munkához való jog főbb kérdései. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve, 1954. 137—147. old.

[3] A polgári jogtudomány a különbséget úgy érzékelteti, hogy a munkához való jog az alkotmány értelmében elsősorban az állammal szemben fennálló igény, hogy munkaalkalmat teremtsen, míg a foglalkoztatáshoz való jog a munkavállaló magánjogi igénye a munkáltatóval szemben, amelynek alapja a munkaszerződés. Így az előbbi közjogi jellegű igény, míg a másik a magánjog síkjára tartozó jelenség. *(Hueck—Nipperday:* Lehrbuch des Arbeitsrechts. 1959. I. 348. old.)

[4] Weltner i. m. 223. old.

[5] Itt nemcsak azokra a sajátos esetekre gondolunk, amikor egy színész vagy énekes hosszabb időre nem kap szerepet, hanem arra az esetre is, ha pl. egy pedagógust hónapokon keresztül nem foglalkoztatnak, vagy egy tudományos dolgozót egy másik szervhez helyeznek át, ahol nem állítják munkába.

[6] Ezt a polgári jogi irodalom úgy magyarázza, hogy a munkaviszony kétoldalú hűségesen alapuló személyi jogi közösségi viszony, aminél fogva a munkáltató köteles a munkavállaló érdekeire tekintettel lenni és ezért foglalkoztatni kell, amikor és amennyiben a munkavállaló érdeke a tényleges foglalkoztatás és ennek a munkáltató túlnyomó érdeke útjában nem áll *(Hueck—Nipperday,* i. m. 349. old.). A munkáltatónak a foglalkoztatás mellőzéséhez fűződő érdeke annál nyomatékosabban esik latba, minél csekélyebb a munkavállalónak a foglalkoztatáshoz fűződő érdeke. Végeredményképpen tehát a két érdek mérlegeléséről van szó... A foglalkoztatáshoz való kötelezettség elesik, ha a dolgozónak egyáltalában nem fűződik számottevő érdeke a foglalkoztatáshoz, vagy ha a munkáltató túlnyomó érdekei a foglalkoztatás ellen szólnak (i. m. 351. old.).

[7] „Új intézmény a magyar jogban, eddig sem a törvényhozás, sem a bírói gyakorlat nem fogadta el." L. „A magánalkalmazottak szolgálati viszonyának törvényi szabályozása". *Dr. Papp Dezső* előadása és annak megvitatása. Budapest, 1929. 74. old. Csak később ismerte el bizonyos keretek között a bírói gyakorlat, ld. *Bernhard—Sövényházy—Neuhold:* A magánalkalmazotti jogviszony. Budapest, 1938. I. kötet 299—301. old.

nyomós ok áll útjában.[8] A tervezet azonban nem vált törvénnyé és így a foglalkoztatáshoz való jog kérdésének jogszabályi rendezése is elmaradt.

4. Jelenlegi hatályos tételes jogunk a dolgozó foglalkoztatáshoz való jogát, illetve a munkáltató foglalkoztatási kötelezettségét kifejezetten ugyan nem mondja ki, ugyanakkor azonban a terv teljesítésének követelménye, a vállalatok társadalmi szerepe és nem utolsó sorban a munkajog számos rendelkezése szükségképpen maga után vonja, hogy a munkáltatók a munkát úgy kötelesek megszervezni, hogy a dolgozókat foglalkoztathassák és olyan munkakörülményeket kötelesek biztosítani, amelyek a dolgozók számára a foglalkoztatáshoz való jog gyakorlását lehetővé teszik.

a) A vállalatot ez a kötelezettség mindenekelőtt *felügyeleti szerve* irányában terheli. Az igazgató a vállalat működéséért egyénileg felelős.[9] Felelős azért, hogy a vezetése alatt álló vállalat a társadalom szükségleteinek kielégítése érdekében, tervszerűen, a munkaerő és az anyagi eszközök leggazdaságosabb felhasználásával, az adott feltételek mellett a legfejlettebb technikai színvonalon működjék. Felelős a vezetése alatt álló üzem munkafegyelmének és a dolgozók jogainak biztosításáért, a szocialista munka feltételeinek megteremtéséért. Ha az igazgató munkáját nem végzi megfelelően, vagy az igazgatói munkakör betöltésére alkalmatlan, a felettes szerv más munkakörbe helyezheti, vagy felmentheti akkor is, ha a fegyelmi eljárásra okot nem szolgáltatott.[10] Ilyen alkalmatlanság lehet például, ha az igazgató a terv teljesítéséhez szükséges előfeltételek megteremtéséről nem képes gondoskodni. Az egyik ilyen előfeltétel pedig éppen a munka megfelelő megszervezése, vagyis többek között úgy, hogy a vállalat foglalkoztatási kötelezettségének eleget tudjon tenni.[11] Ha az igazgató idevonatkozó kötelezettségeit elhanyagolja, felügyeleti szerve irányában nyilvánvalóan felelősséggel tartozik.

b) A megfelelő munkafeltételek kialakításában és ezzel a foglalkoztatáshoz való jog, illetve a foglalkoztatási kötelezettség előfeltételeinek megteremtésében jelentős szerepet játszanak az *üzemi kollektív szerződések*, a *termelési tanácskozások* és az *üzemi tanácsok* is. Ezzel kapcsolatban továbbá — amint látni fogjuk — különleges feladatok hárulnak a *szakszervezetekre*.

Az *üzemi kollektív szerződések* előkészítése és megvitatása alkalmat ad arra, hogy a vállalatvezetés figyelmét felhívják a termelés hiányosságaira. Ha az igazgató ezek megszüntetésére a kollektív szerződésben kötelezettséget vállal, akkor a szakszervezet e szerződés végrehajtásának ellenőrzése során jogi alapon is követelheti, hogy az igazgató idevonatkozó kötelezettségének tegyen eleget.[12]

Hasonló lehetőség van a *termelési tanácskozásokon* is. A termelési tanácskozás egyik feladata, hogy felhívja a figyelmet a gazdaságos termelést elősegítő célkitűzések megvalósításához szükséges feltételek (műszaki, szervezési intézkedések) és módszerek kialakítására.[13] A dolgozók javaslatainak megvalósításáról az érintett műszaki és gazdasági vezető köteles gondoskodni.

Meg kell emlékeznünk az *üzemi tanácsokról*, amelyek a termelőberendezések és a munkaerő tervszerű felhasználását ellenőrzik, valamint véleményt nyilvánítanak a vállalati szervezeti felépítés és a munkarend kérdésében és általában kötelesek az igazgatónak a vállalat gazdaságos működéséhez a népgazdaság érdekeinek szem előtt tartásával segítséget nyújtani.[14]

Külön ki kell emelni a *szakszervezeteket*, amelyek működése a foglalkoztatáshoz való jog, illetve foglalkoztatási kötelezettség érvényesülése előfeltételeinek megteremtésével kapcsolatban igen széles körben éreztetheti hatását. A kollektív szerződések megkötése és végrehajtásának ellenőrzése, a termelési tanácskozások megszervezése és az ott hozott határozatok ellenőrzése, a dolgozók munkafeltételeinek megjavítása, testi épségének és egészségének fokozott biztosítása, többek között azáltal, hogy felhívják a felelős szervek figyelmét, hogy megszabott határidőn belül szüntessék meg a hibákat, vagy pótolják a mulasztásokat, eredménytelenség esetén hatósági eljárás indítását kezdeményezhetik, mindezek olyan kérdések, amelyeknek sikeres megoldása hozzájárul a foglalkoztatási kérdések kielégítő megoldásához is.[15]

c) A fentieket egybevetve tehát megállapíthatjuk, hogy a foglalkoztatáshoz való jog, illetve a foglalkoztatási kötelezettség megvalósulásának jogunkban széleskörű biztosítékai vannak. Rendelkezésre állnak az eszközök ahhoz, hogy e jog, illetve kötelezettség érvényesülésének előfeltételei megvalósuljanak, még ha jelenlegi hatályos jogunknak idevonatkozóan — amint említettük — kifejezett rendelkezése nincs is.[16] Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincsenek nehézségek, amint azt a későbbiekben még látni fogjuk.

---

[8] Ma már a polgári társadalomban is egyre inkább az a nézet nyomul előtérbe, hogy a foglalkoztatáshoz való jog munkajogi alanyi jog. Ld. *Nikisch:* Arbeitsrecht, 1955. I. köt. 437—438. old., *Hueck—Nipperday* i. m. 351—352. old.

[9] 1950 : 32. tvr. 8. §.

[10] 1077/1954. IX. 21. Mt. h. az iparvállalatok igazgatóinak jogairól és kötelezettségeiről.

[11] Fokozott mértékben áll ez az 1046/1956. (VI. 3., Mt. h. 37/1938. (X. 14), Mt. rendeletre figyelemmel.

[12] *Weltner* i. m. 225. old.

[13] 1068/1957. (VIII. 4.) Korm. hat. 1/a. pont.

[14] 1086/1957. (XI. 17.) Korm. hat.

[15] Vö. *Mikos—Nagy—Weltner:* A munka törvénykönyve és végrehajtási szabályai, 1955. 44. old.

[16] Más kérdés, hogy a jövő kodifikációja szempontjából helyes lenne idevonatkozóan kifejezett rendelkezést felvenni.

Ezeknek az általános megjegyzéseknek az előrebocsátásával a továbbiakban az egyéni munkajogviszonyok szférájában jelentkező foglalkoztatási problémákat kívánjuk vizsgálni.

II.

Mindenekelőtt a foglalkoztatáshoz való jog, illetve a foglalkoztatási kötelezettség keletkezésének, fennállásának és gyakorlásának néhány kérdésével szeretnénk foglalkozni.

1. A foglalkoztatáshoz való jog, illetve foglalkoztatási kötelezettség akkor keletkezik, amikor a munkaszerződés szerint a munkát meg kell kezdeni. Ez nem feltétlenül a szerződés megkötésének időpontja, lehet későbbi időpont is, ha a felek a szerződésben így állapodtak meg. Ha a szerződés idevonatkozóan nem rendelkezik, a dolgozó a szerződést követően nyomban követelheti foglalkoztatását.

Ha a munkábalépés napja a szerződés megkötésénél későbbi időpontra esik, ez nem jelenti azt, hogy korábban a feleket a foglalkoztatáshoz való jog, illetve kötelezettség megvalósulása előkészítésének kötelezettsége nem terhelné. Így ha a dolgozó alkalmaztatásához a felügyeleti szerv jóváhagyása szükséges, ennek beszerzése iránt intézkedni kell (Mt. V. 20. § 1. bek.), vagy ha a határozatlan időre szóló szerződést nem írásban kötötték, a vállalat igazgatója a szerződés kötésétől számított 3 napon belül köteles a dolgozónak a szerződésben megállapított munkabéréről írásbeli értesítést adni (Mt. V. 27. §). Ugyanígy a dolgozót is terhelheti kötelezettség, hogy foglalkoztatáshoz való jogának érvényesítését készítse elő (pl. bizonyos vizsgát tegyen le).

A foglalkoztatáshoz való jog azután a dolgozó munkára jelentkezésével hatályosul. Ha a vállalat kellő indok nélkül megtagadja a dolgozó munkábaállítását, a dolgozónak különleges jogai nyílnak meg, amiről a továbbiakban szólunk. (Ld. *3.* pont.) Meg kívánjuk azonban jegyezni, hogy előfordulhatnak olyan esetek is, amikor a vállalatnak alapos oka van arra, hogy a dolgozó munkába állításától elálljon. Ezek igen különbözőek lehetnek, amelyekre azonban, minthogy igen messze vezetnek, itt nem kívánunk kitérni.[17]

2. A dolgozó a munkaviszony egész tartama alatt igényelheti foglalkoztatását, kivéve azokat az eseteket, amikor a foglalkoztatási kötelezettség valamilyen oknál fogva szünetel. Ilyenek lehetnek az *üzemben*, vagy a *dolgozó személyében* rejlő okok. Az előbbiekkel, minthogy sajátos kérdéseket vetnek fel, IV. alatt külön foglalkozunk, míg az utóbbiakat itt kívánjuk érinteni. Meg kívánjuk továbbá jegyezni, hogy üzemi oknak tekintjük azt is, ha az üzemzavart a dolgozó hibája idézte elő.

A dolgozó személyében rejlő okok közül mindenekelőtt azokról kell említést tenni, amikor a dolgozó nem hajlandó magát a munkavédelmi szabályoknak alávetni. Megkapta ugyan a balesetelhárítási oktatást, de ahhoz nem tartja magát. Ilyenkor a foglalkoztatási kötelezettség a dolgozó hibájából szünetelni fog és őt semmiféle díjazás erre az időre nem illeti.

Másik ok, amikor a dolgozót felfüggesztik. Erre jogunk szerint, csak fegyelmi eljárás keretében van lehetőség, ami külön kérdéseket vet fel és így ezekre éppen csak utalni kívánunk. A foglalkoztatási kötelezettség ilyenkor is szünetel.

Szünetel a foglalkoztatási kötelezettség továbbá akkor is, amikor a dolgozót a munka végzése alól felmentik. Erre akkor van lehetőség, ha a munkajogviszonyt a vállalat szünteti meg. Ilyenkor az Mt. V. 42. §-a szerint, az igazgató *köteles* a dolgozót a felmondás közlésével egyidejűleg a munka teljesítése alól felmenteni. A dolgozó erre az időre munkabérét megkapja, nem igényelheti azonban a foglalkoztatást, holott nem vitás, hogy ez az általánosságban a dolgozó érdekét szolgáló rendelkezés — ideje legyen új munkaalkalmat keresni — adott esetben erkölcsileg, de anyagilag is sérelmes lehet (átlagkeresete kisebb, mint amennyit ténylegesen megkereshetett volna). Szerintünk olyan rendelkezés lenne megfelelő, hogy a dolgozó kérelmére az igazgató hozzájárulhat a további foglalkoztatáshoz.

3. A foglalkoztatáshoz való jog érvényesülésének egyéb akadályoztatását jogellenesnek kell tekinteni. Ez többféle módon nyilvánulhat meg. Már említettük, hogy a vállalat olyan munkakörülményeket köteles biztosítani, amelyek a dolgozó számára a foglalkoztatáshoz való jog gyakorlását lehetővé teszik. Ha tehát a dolgozó e feltételek megszervezésének hiányában nem képes munkakörét ellátni, vagy amikor a munka végzése a dolgozó egészségét vagy testi épségét súlyosan és közvetlenül veszélyezteti, a dolgozó foglalkoztatáshoz való jogát nem képes érvényesíteni, vagy másfelől a foglalkoztatási kötelezettség megszegésével állunk szemben.[18] Másik eset, amikor a munkaviszony fennállása alatt a vállalat a dolgozót nem állítja munkába, illetve a munka végzésében jogellenesen gátolja, avagy a munkaviszonyt jogellenesen megszünteti.

Véleményünk szerint mindezekben az esetekben a vállalat vétkességét vizsgálni nem kell és a szankciók már akkor bekövetkeznek, amikor a dolgozó nem tudja munkáját ellátni, illetve a dolgozót jogellenesen nem foglalkoztatják. Ha ugyanis a vétkesség vizsgálatát is megkívánnánk, ez a dolgozók szempontjából rendkívül nehezen áthidalható nehézségeket jelentene, minthogy a vállalat vétkességét aligha tudnák bizonyítani. Viszont a vállalat vétkességének vélelmezése nyilvánvalóan nem lenne helyes.

[17] Ld. idevonatkozóan *Nagy László:* A munkajogviszony kezdő időpontja. Munkaügyi Szemle, 1958. 12. sz. 19. old.

[18] Weltner i. m. 224—225. old.

Ehhez képest jogellenes nem foglalkoztatás esetében, a dolgozónak a következő jogai nyílnak meg:

a) követelheti foglalkoztatását (megfelelő munkafeltételek megteremtését), vagyis a munkaviszony fennállása esetében megfelelő körülmények között történő munkábaállítását, a munkaviszony jogtalan megszüntetése, illetve jogtalan elbocsátás esetében a munkaviszony helyreállítását;

b) átlagkeresetének megtérítését, levonva belőle azt a bért, amelyet ezalatt máshol esetleg keresett, vagy kereshetett volna (Mt. 35. § X. polgári elvi döntés);

c) a munka végzése nélkül eltelt idő (pl. jogtalan elbocsátásnál) minden szempontból munkaviszonyban eltöltött időnek minősül (szabadságidő, kórpótlék, jubileumi jutalom stb. tekintetében), a folyamatosságot semmilyen szempontból sem szakítja félbe.

Külön kell megemlékezni arról az esetről, amikor a dolgozót munkája végzése során éri károsodás (pl. baleset folytán), mert a vállalatvezetés a kellő munkafeltételeket nem biztosította. Ilyenkor az a—c) alatt említett jogokhoz még a dolgozó kártérítési joga is járul.[19]

A fentiekkel kapcsolatban még két kérdés merül fel. Az első, hogy lehet-e ezeket a jogokat a vállalattal szemben egyeztető bizottság előtt is érvényesíteni. A jogtalan elbocsátás esetében ez nem is vitás. Úgyszintén nem vitás ez a foglalkoztatási kötelezettség megszegésével kapcsolatos anyagi igények tekintetében sem. Ugyanígy lehetne azonban véleményünk szerint az arra irányuló igényt is érvényesíteni, hogy a vállalat a dolgozót foglalkoztassa. A petitumnak itt álláspontunk szerint arra kellene irányulnia, hogy az egyeztető bizottság bírság terhével kötelezze a vállalatot a foglalkoztatási kötelezettség teljesítésére. Ez a foglalkoztatáshoz való jog alanyi jogi jellegéből következik, amely mint ilyen oszthatatlan, amiért is elméleti szempontból helytelen lenne olyan álláspontra helyezkedni, hogy a foglalkoztatási kötelezettség megszegéséből eredő egyes igények egyeztetőbizottsági úton érvényesíthetők, mások meg nem.

További kérdés, ami itt felmerül, hogy olyankor, amikor a vállalat a dolgozót hosszabb ideig nem foglalkoztatja, van-e joga a dolgozónak felmondani, vagy azonnali hatállyal kilépni. Ez az eset a gyakorlatban nyilvánvalóan ritkán fog előfordulni, minthogy a vállalatoknak nemcsak érdeke, de kötelessége is dolgozók foglalkoztatása. De ha ez mégis valamilyen oknál fogva előfordulna, véleményünk szerint a dolgozó felmondhatna, illetve kiléphetne, mert ha ez a jog megilleti akkor, ha 4 hétnél hosszabb ideig személyi besorolásánál legalább két kategóriával alacsonyabb munkával foglalkoztatják (Mt. 32. § 1. bek. b) pont), méginkább meg kell, hogy illesse ez a jog, ha egyáltalában nem foglalkoztatják. A kérdés csak az, hogy a foglalkoztatási kötelezettség nem teljesítésének milyen hosszú ideig kell fennforognia, hogy a dolgozó felmondhasson, illetve kiléphessen. Jelenlegi jogunkban ez a kérdés szabályozva nincsen. Véleményünk szerint erre határidőt megszabni nem is lehet, hanem ha az összes körülmények figyelembevételével nyilvánvaló, hogy a vállalat nem kívánja a dolgozót foglalkoztatni, akkor ez a joga meg fog nyílni, mégha nincs is olyan rendelkezés, amely a leglényegesebb munkáltatói jogok megszegésének esetére ilyen jogot statuálna, minthogy nem lehet elvitatni azt a jogos érdekét, hogy minél előbb képességeinek megfelelő hasznos munkát végezzen.

[19] Ld. idevonatkozóan 67/1958. (XII. 24.) korm. rend. 93. §-át.

III.

A következő kérdés, amivel foglalkozni szeretnénk, arra irányul, *hogyan* történjék a dolgozók foglalkoztatása.

A dolgozók csak olyan munkafeladatokat jogosultak és kötelesek végezni, amelyekben a felek a munkaszerződésben kifejezetten vagy hallgatólag megállapodtak. Ez annyit jelent, hogy a foglalkoztatáshoz való jog, illetve a foglalkoztatási kötelezettség a *munkakörhöz* tartozó feladatokat illetően konkretizálódik. A munkakör meghatározása a szerződésnek konstitutív eleme, tehát amíg a munkakör kérdésében a felek nem állapodtak meg, a munkaszerződést nem is lehet létrejöttnek tekinteni (Mt. 18. § 1. bek.).

Ha a vállalat a dolgozót más munkakörben kívánja foglalkoztatni, ehhez a dolgozó hozzájárulása szükséges, kivéve ha a jogszabályok szerint a munkakör egyoldalú megváltoztatásának lehetősége fennáll (pl. népgazdasági érdekből történő áthelyezésnél más munkakörbe — Mt. 133. §, helyettesítésnél — Mt. 63/A §, áthelyezésnél fegyelmi határozattal — Mt. 113. §). Vannak olyan esetek is, amikor a dolgozó kívánhatja munkakörének megváltoztatását (pl. terhesség esetében — Mt. 95. §).

Ha a dolgozót a vállalat a fenti eseteken kívül más munkakörben kívánja foglalkoztatni, a dolgozó felmondhat (ha alacsonyabb fizetéssel járó munkakörbe helyezték — Mt. 30. §), vagy azonnali hatállyal kiléphet (darabbérben dolgozik és a vállalat 4 hétnél hosszabb ideig személyi besorolásánál legalább két kategóriával alacsonyabb munkával foglalkoztatja — Mt. 32§; a két kategória közötti különbözetet két hétig kapja — Mt. V. 131. §), úgyszintén azonnali hatállyal kiléphet a darabbérben foglalkoztatott dolgozó, ha a vállalat a végleges besorolását az ideiglenes besorolásnál alacsonyabban állapítja meg (Mt. V. 28. §).

A jogszabály tehát igen sokirányúan biztosítja, hogy a dolgozó foglalkoztatása saját mun-

kakörében történjék, mégis idevonatkozóan a gyakorlatban vannak bizonytalanságok.[20]

1. Előfordulnak esetek, amikor a dolgozó saját munkakörében való foglalkoztatása valamilyen okból átmenetileg lehetetlenné válik, ugyanakkor azonban egy másik munkakörben való foglalkoztatására a lehetőség fennáll. Felmerül a kérdés, kötelezhető-e a dolgozó egy másik munkakör ideiglenes ellátására anélkül, hogy ez foglalkoztatáshoz való jogának sérelmével járna?

Egyes külföldi jogokban találunk idevonatkozóan tételes rendelkezéseket, éspedig pozitív irányban,[21] nálunk azonban ilyen jelenlegi jogunkban nincsen. Ennek következménye azután az, hogy egyes dolgozók foglalkoztatáshoz való jogukat mereven értelmezvén, vonakodnak másfajta, különösen alacsonyabb kategóriához tartozó munkát még átmenetileg is vállalni, arra hivatkozván, hogy csak szakképzettségüknek megfelelő munka végzésére kötelesek.

Tény az, hogy előállhatnak olyan helyzetek, amikor a dolgozó saját munkakörében való foglalkoztatása elé rövidebb időre (sokszor csak órákra) valamilyen akadály gördül, ugyanakkor a dolgozót egy másik munkakörben foglalkoztatni lehetne, ami nem csupán népgazdasági szempontból lenne kívánatos, hanem a dolgozó szempontjából is, mert keresete az állásidő után járó díjazás mértékét nyilvánvalóan még így is meg fogja haladni. Ezért mindenképpen helyes, ha a vállalatvezetés ilyenkor arra törekszik, hogy az eredeti munkakörének ellátásában ideiglenesen akadályoztatott dolgozót átmenetileg más munkakörben foglalkoztassa.

2. Ha azután a dolgozót átmenetileg más munkakör ellátásra osztják be, további problémák merülnek fel. Nincs rendelkezés arra nézve, hogyan történjék ilyenkor a dolgozó díjazása. Egyes helyeken a helyettesítési díjra vonatkozó rendelkezéseket alkalmazzák analógia útján, vagyis a ténylegesen betöltött munkakörre megállapított bért fizetik, amely azonban nem lehet kevesebb, mint amennyi a dolgozót eredeti munkaköre szerint megilletné. Tehát magasabb munkakörben történő foglalkoztatás esetében saját munkaköre és az ideiglenesen ellátott másik munkakör közötti különbözetet kapja, alacsonyabb munkakör ellátásánál pedig eddigi átlagbérét. Nem vitás, hogy ugyanerre az eredményre jutunk, ha a népgazdasági érdekből történő áthelyezésnél követett gyakorlatot tartjuk szem előtt, amikor is a dolgozó hat hétig korábbi átlagát szokta kapni. Van olyan gyakorlat is, hogy a személyi alapbért hagyják meg a dolgozónak. Mindenképpen helytelen azonban véleményünk szerint az egyik textilgyárnak az a gyakorlata, hogy ilyenkor mindig csak a ténylegesen végzett munkára megállapított munkabért fizetik ki. Ez már azért is helytelen, mert a vállalatot nem fogja a dolgozó visszahelyezésére ösztönözni, ezzel szemben, ha a vállalat ilyen esetben a fentieknek megfelelően az esetleges különbözetet is megfizetni köteles, ez nem vitásan a dolgozónak a régi munkakörébe való visszahelyezése irányában fog hatni.

3. Nyilvánvalóan a fentiekkel függ össze egyes vállalatok húzódása attól, hogy az eredeti munkakör ellátásában akadályozott dolgozót alacsonyabb munkakörhöz tartozó munka végzésére osszák be. Álláspontjukat azzal indokolják, hogy kisebb értékű munkáért a régi átlagbér fizetése nem lenne gazdaságos. Inkább álláspénzt fizetnek. Lehet, hogy szűk vállalati szempontból ez a kedvezőbb megoldás, népgazdasági szempontból azonban aligha lehet helyes, minthogy az ellenérték nélküli fizetéseket az elkerülhetetlen esetekre kell korlátozni.

4. Sajátos eset, amikor a dolgozó megmarad ugyan eredeti munkakörében, de átmenetileg más beosztásba helyezik, ahol azután eredeti keresetét nem tudja elérni. Így pl. az egyik kiszerelő üzemben, ahol csaknem minden dolgozó ún. kiszerelői munkakörben dolgozik, sokszor előfordul, hogy azonos munkakörön belül a dolgozónak különböző anyagokkal kell foglalkoznia és az egyikben gyakorlottabb lévén, mint a másikban, új beosztásában nem tudja ugyanazt a teljesítményt felmutatni, mint korábbi beosztásában (pl. trisó helyett festéket csomagol), sőt a dolgozó legtöbbször nem is tudja előre mit fog keresni. Ilyenkor a gyakorlati megoldás az, hogy az igazgató 2 hétre, korábban végzett munkája alapján az átlagbért biztosítja számára, ami kétségtelenül méltányos intézkedés, de helyes lenne ennek jogszabályi alapját is megteremteni.

5. Azokra a kérdésekre is röviden ki szeretnénk térni, amelyeket a munkakörnek terhesség miatti megváltoztatása itt-ott felvet. Az Mt. 95. §-a előírja, hogy a terhes nőt, terhessége megállapításától kezdődően nem szabad egészségére káros munkakörben foglalkoztatni. A dolgozó nő keresete az új munkakörben nem lehet kevesebb, mint amennyi az előző átlagkeresete volt. A gyakorlati nehézség ilyenkor sokszor abból adódik, hogy a vállalatnál nincs elég olyan munkakör, amelyben a terhes nőt foglalkoztatni lehetne (különösen ott fordul ez elő, ahol a női alkalmazottak vannak többségben). Ilyenkor a nők sokszor csak látszatmunkával foglalkoztathatók, ami az üzemnek sokszor komoly, gyakorlatilag alig megoldható problémát jelent. Egy másik nehézség, bár ez szórványosan fordul elő, abban jelentkezik, hogy a dolgozók a részükre biztosított kedvezményes helyzettel visszaélve, terhességükre hivatkozással bármely munka végzésétől húzódoznak. Ez két-

[20] A kérdést néhány üzemben a helyszínen tanulmányoztuk. A megvizsgált üzemek főkép a kohó- és gépipari, könnyűipari, élelmiszeripari, belkereskedelmi és a közlekedési tárcákhoz tartoztak. Megállapításainknál a továbbiakban az itt szerzett tapasztalatainkra támaszkodunk.

[21] Így pl. a csehszlovák jogban. Vö. *Witz—Zantovsky—Roztočil:* Bértérítés a munkában való akadályoztatás esetében. Socialistická Zákonnost, 1955. 5. sz. 295. old.

ségtelenül a munkafegyelem lazaságára mutató jelenség. Meg kell még jegyezni azt is, hogy a terhes nő más munkakörbe csakis terhesség címén helyezhető át, egyéb címen nem. Az áthelyezés kizárólag az érdekelt dolgozó kérelmére történhetik[22]

6. Lényegében véve hasonló kérdések merülnek fel a csökkent munkaképességű személyek vonatkozásában. A csökkent munkaképességű személy foglalkoztatáshoz való joga azt jelenti, hogy az illető csökkent munkaképességének megfelelő foglalkoztatást igényelhet. A csökkent munkaképesség lehet ideiglenes (pl. egy trombózis, amíg fel nem szívódik), vagy végleges (pl. tartós szívbaj, valamely végtag elvesztése stb.). A nehézség oka itt is legtöbbször az, hogy a vállalatnál kevés olyan munkakör van, amelyet csökkent munkaképességű dolgozóval lehetne betölteni.[23]

A dolgozó bérének alakulása ilyenkor több tényezőtől függ, elsősorban attól, hogy munkaképességének csökkenése ideiglenes jellegű-e, tehát a dolgozó csak átmenetileg van-e foglalkoztatva könnyebb munkával, avagy véglegesen. Ha az előbbi eset forog fenn, akkor vagy megváltoztatják a dolgozó személyi besorolását, akár csak 3 hónapra is, vagypedig meghagyják korábbi bérét ún. személyi bér formájában. Az utóbbi megoldást rendszerint olyankor választják, amikor egy hosszabb ideje dolgozó kiváló szakember ideiglenesen csökkent munkaképességűvé válik. Ha viszont ilyen méltánylást érdemlő körülmények nem forognak fenn, sőt az a feltevés, hogy az illető csak ki akarja magát vonni a komolyabb munka alól, akkor személyi besorolását és ennek megfelelően bérét is megváltoztatják.

Ha a dolgozó megrokkanása véglegesnek tekinthető, lényegében véve ugyancsak a fenti — a gyakorlatban kialakult — elvek érvényesülnek. Általános rendelkezéssel idevonatkozóan csak szórványosan találkozunk, pl. a Fővárosi Villamosvasútnál, ahol 1957 óta olyan rendszer érvényesül, hogy amennyiben a forgalmi állományú dolgozó 10 évi szolgálat után megrokkan és ez foglalkozási ártalomra vezethető vissza, részére az addigi besorolása szerinti alapbért kell fizetni, mégha csökkent munkaképességére tekintettel csak alacsonyabban sorolt munkakörben lehet is foglalkoztatni. Ez a szociális szempontból mindenképpen indokolt rendelkezés más területeken is követendő példaképül szolgálhat.[24]

IV.

Fentebb már említettük, hogy a foglalkoztatási kötelezettség szünetelése sokszor *üzemi* okokra vezethető vissza. Ez gyakorlatilag az *állásidő problémája,* amely szintén több kérdést vet fel.

1. Állásidő következhet be a dolgozó hibájából, vagy hibáján kívül. Ha az állásidő a dolgozó hibájából (pl. egy gép helytelen kezelése folytán előállt törés, vagy pl. egy gépre valamely tárgy ejtése következtében) áll be, fennáll a dolgozó kártérítési felelőssége, sőt fegyelmi, esetleg büntető felelőssége is (társadalmi tulajdon védelme).

A dolgozó hibáján kívül bekövetkező állásidő visszavezethető a *vállalat működési körén kívüli* és a *vállalat működési körében* felmerülő okokra. A vállalat működési körén kívüli okok: áramszolgáltatási nehézségek (egyes üzemek, vagy üzemrészek áramszolgáltatását kikapcsolják, utcai transzformátort kell cserélni), az erőhatalom esetei (villámcsapás, árvíz stb.) és ehhez hasonlóak. A vállalat működési körében felmerülő okok: váratlan géphiba, munkahiány, bizonylathiány (rossz technológiai utasítás stb.). Van olyan ok, amely az egyik esetben az első, másik esetben a második csoporthoz tartozik.

[22] Legfelsőbb Bíróság 1265. sz. határozata (Bírósági Határozatok 1956. 4. sz. 112—113. old.).

[23] A vállalatok ennek ellenére minden igyekezetükkel azon vannak ,hogy az ilyen személyek munkaviszonyát fenntartsák, sokszor még a létszámgazdálkodás terhére is, éspedig úgy, hogy helyettük más, teljesértékű munkát végző dolgozót vesznek fel. Vannak vállalatok, ahol külön üzemrészleget állítottak fel a csökkent munkaképességűek foglalkoztatására.

[24] A mondottak érvényesek nagyban-egészben az az *idős dolgozókra* is. Az ilyen személyeket szintén a lehetőség szerint munkaképességüknek megfelelő munkakörben kell foglalkoztatni (raktárosnak, gőzügyeletesnek stb.). Az igazgató részüre is kiemelt bért engedélyezhet, ha a béralap-gazdálkodás ezt lehetővé teszi. Ha azonban erre lehetőség nincs, ők is az újabb munkakörükre megfelelő bért fogják kapni. Felvetették idevonatkozóan egyes vállalatoknál azt is, hogy a *jelenlegi nyugdíjrendelkezések,* amelyek szerint a nyugdíj összegét a legutóbbi években elért átlagkereset alapulvételével kell megállapítani, nem kielégítőek, minthogy a dolog természeténél fogva ezekben az években a dolgozó legtöbbször nem tudja már elérni azt a munkateljesítményt, mint fiatalabb éveiben. Ez az észrevétel különösen a bányászat körében merül fel, ahol a vájároknál ez a helyzet általánosnak tekinthető. A jogszabálynak az a rendelkezése, hogy a nyugdíj összegét a szakképzettségnek megfelelő munkakörre megállapított bér alapján kell kiszámítani ugyanis csak az olyan szakmunkásokra érvényes, akik legalább 15 évnél hosszabb ideig dolgoztak szakképzettségüknek megfelelő munkakörben. Nem vitás, hogy a legmegfelelőbb megoldás az lenne, ha a dolgozó nyugdíjalapja az életében elért maximális kereset lehetne. Ennél azonban különböző nehézségek vannak: 1. az állam teherbíróképessége, 2. a bérek emelkedő tendenciája (előfordul, hogy alacsonyabb kategóriában ma az illető többet keres, mint évekkel ezelőtt szakképzettségének megfelelő munkakörben), 3. az idevonatkozó régebbi kimutatások teljes hiánya. Az adott lehetőségek között arra kell törekedni, hogy a dolgozók nyugdíjat a szakképzettségüknek megfelelő munkakörre, a nyugdíjazás időpontjában érvényes munkabérszabályok szerint, minél hosszabb idő alapulvételével megállapított munkabér alapján, minél szélesebb körben kapjanak. *A dolgozó foglalkoztatásához való jogából ugyanis a foglalkoztatásnak megfelelő nyugdíjigény is következik.* Mégpedig azt a foglalkoztatást kell irányadónak tekinteni, amely reá nézve jellemző volt, vagyis a szakképzettségének megfelelő foglalkoztatást. A nyugdíjösszeget ennek megfelelően úgy kell megállapítani, hogy ez a dolgozó részére minél kedvezőbb legyen.

Ilyen pl. az anyaghiány. Ha idejében megkötött szállítási szerződés ellenére nem kap a vállalat kellő időben anyagot és ezért állásidő következik be, a vállalat működési körén kívüli okkal állunk szemben. Míg ha nem köt idejében szállítási szerződést és ezért hiányzik a termeléshez szükséges anyag, az állásidő oka a vállalat működési körén belül állott elő.

Meg kell jegyezni, hogy ezeknek az okoknak a csoportosítása vállalatonként különbözőképpen történik, sőt vannak vállalatok, amelyeknél a csoportosítás egyáltalában nem tekinthető reálisnak. Így egyes vállalatok abból a célból, hogy az állásidő igazi okát leplezzék és ezzel az esetleges felelősségi kérdések felvetésének elejét vegyék, az állásidő okát feltűnően nagy számban ún. „egyéb" kategóriába sorolják. Így pl. az egyik gépgyárban évi átlagban az állásidőnek kb. 40%-a volt „egyéb" okból keletkezett állásidőként feltüntetve, ami megengedhetetlen. További hiba, hogy gyakran számolják el az állásidőt váratlan géphibaként, olyankor is, amikor nem ez az állásidő oka.

Az okok tekintetében ingadozás tapasztalható. Így pl. egyes gépgyárakban, ahol anélkül, hogy a gyártást kellőképpen kikísérletezték volna, sorozatgyártásra térnek rá, az állásidő legtöbbször ún. bizonylathiányra (hibás tervekre, munkalapokra, technológiai utasításokra) vezethető vissza. A munkahiány állásidő okként gyakran olyankor jelentkezik, ha nagyobb számú tanuló egyszerre szabadul fel, akiket egyidejűleg önálló munkával ellátni nem tudnak. Az egyik vállalatnál valamely hónapban aránytalanul sok géptörés volt. Ennek oka arra volt visszavezethető, hogy az újabb gépeket át kellett adni egy másik vállalatnak, a régieknél pedig a dolog természete szerint gyakrabban fordult elő törés, ami azután a statisztikai adatokban nyomban kiugrott.

Annak, hogy az állásidő milyen okokra vezethető vissza, a költségek elszámolása, a költségkihatás szempontjából van jelentősége, ezzel a kérdéssel azonban, minthogy elsősorban üzemgazdasági jellegű, nem foglalkozunk. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy a nyilvántartásnak olyannak kell mindenütt lennie, hogy a felelősség kérdése tisztázható legyen. Ebben a tekintetben pedig a helyzet nem a legmegnyugtatóbb. Ugyanígy nem helyeselhetők az olyan „áthidaló" megoldások sem, amelyek tulajdonképpen az állásidőnek más módon való leplezését szolgálják (így pl. amikor egy kellőképpen ki nem kísérletezett új géptípus gyártásánál lazább, ún. „ideiglenes" normát állapítanak meg, hogy ebbe az ún. bizonylathiány okozta állásidő „beleférjen").[25] A bajok gyökerei csak a nehézségek okainak feltárása útján orvosolhatók. Ennek egyik eszköze a pontos, megbízható nyilvántartás. Ez történhetik akár munkalapokon, munkautalványokon, akár ún. állásidő-utalvánnyal, állásidőkönyvvel stb.

2. További kérdés, hogy hogyan alakul a dolgozó helyzete állásidő alatt?

a) Itt előre kell bocsátani, hogy az állásidő több szempontból nem kívánatos jelenség. A népgazdasági érdekek csorbát szenvednek azáltal, hogy a termelésben kiesés áll elő. A művezetőnél eleshetik a prémiumfeltétel, a dolgozó keresete pedig csökkenni fog. Ezért a vállalat vezetősége, ha a munka szüneteltetésére kényszerül, sok helyen előbb más eszközökhöz folyamodik, hogy az állásidőt kiküszöbölje. Így ha lehet arra ösztönzi a dolgozót, hogy szabadságot vegyen ki (rendes vagy fizetésnélküli szabadságot), esetleg a munkaszüneti napot áthelyezi (pl. ha egész üzem, vagy üzemrész munkája szünetel transzformátorcsere miatt).

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy szabadságidő igénybevétele ilyenkor semmiképpen sem kívánatos. A dolgozó szabadsága pihenésre, üdülésre való, a szabadságot az Mt. V. 100. §-a értelmében a szabadságolási tervnek megfelelően egyszerre, legfeljebb azonban két részletben kell kiadni. Nem helyeselhető tehát, ha a dolgozó szabadságát ilymódon elaprózza. Már inkább lehet egyetérteni azzal, hogy a munkaszüneti napot áthelyezzék, minthogy ezzel a dolgozót különösebb hátrány nem éri. A leghelyesebb azonban kétségtelenül az, ha a tényleges állapotnak megfelelően, amennyiben ilyen helyzet áll elő, az állásidőt, mint ilyet számolják el, minthogy az adott esetben önmagában is jelzés lehet, amely felhívja a figyelmet az esetleges bajokra és ezzel a megelőzést is szolgálhatja.

b) Állásidő alatt a dolgozó *munkát nem végez,* mert a vállalat munkával ellátni nem tudja. Ha esetleg mégis végez valamilyen munkát, akkor már állásidőről nem beszélhetünk, hanem helyzete — amint fentebb láttuk — másképpen alakul. Éppen ezért helytelen az egyik nagyobb vidéki gépgyár bérszerződésének az a megállapítása, hogy a teljesítményhez kötött, időbéres rendszerben dolgozók állásidejét, amennyiben ez alatt az idő alatt munkát végeznek, személyi bérük 75%-ával kell elszámolni. Az ilyen megoldás elvi szempontból aggályos, minthogy állásidőről csakis akkor lehet szó, ha a vállalat valamilyen oknál fogva nem tud munkát biztosítani.

Ami a dolgozónak az állásidő alatt járó illetményeit illeti, az Mt. V. 138. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy ha a vállalat a dolgozót munkával ellátni nem tudja, a kiesett munkaidőre időbér jár.[26]

[25] Természetesen az helyes, ha a kisebb, időről-időre visszatérő gépjavításokat, orsó és kötélcseréket nem állásidőként számolják el, hanem a normát úgy állapítják meg, hogy az ezeket a műveleteket is magában foglalja.

[26] A Munka Törvénykönyvének kommentárja ehhez azt a magyarázatot fűzi, hogy a dolgozónak ilyenkor a le nem dolgozott órákra a személyi besorolás szerinti időbér jár (Mikos—Nagy—Weltner, i. m. 384. old.). Egyes iparágakban, ahol a munkásokat nem kell besorolni (pl. a textiliparnál és a bányászat körében),

A jogszabály eléggé szűkszavú rendelkezése folytán a gyakorlatban az állásidő díjazására vonatkozóan eléggé eltérő megoldásokkal találkozunk. Ebben a tekintetben a vállalati bérszabályzat, szóval vállalati szinten megállapított szabályok irányadók. Ennélfogva még egy tárcához tartozó vállalatoknál is előfordul, hogy az egyik vállalatnál az állásidőre a személyi órabér 80%-át, más vállalatnál az órabér kategória alsó határának 80%-át fizetik ki, ismét másutt a személyi bér 75%-a kerül kifizetésre. Van olyan megoldás is, hogy egyszerűen a személyi órabér alsóhatárát fizetik ki az ilyen esetben.

3. Végül az állásidőre járó díj jogi természetéről kell röviden szólni. Elméleti szempontból felvetették, hogy az állásidőre járó térítéseknek nem lehet bérjelleget tulajdonítani, minthogy a bér csak végzett munka után jár, márpedig itt teljesített munka nincsen.[27] Ezért elvileg helytelen, ha a vállalatok az ilyen térítéseket a béralap terhére számolják el, mert azokat ún. bérkiegyenlítés formájában külön kellene betervezni.

Álláspontunk szerint ez a felfogás erősen vitatható. Az álláspénz a munkabérhez kapcsolódó szolgáltatás, ennek százalékában számolják el. Ha nem lenne munkabér-jellegű, nem vonatkoznának reája a levonási korlátozások, nemcsak 30 napon belül lenne visszatérítésének helye stb. Márpedig nem vitás, hogy mindezek a munkajogi rendelkezések az álláspénzre is vonatkoznak.

Egyébként vállalataink gyakorlata is teljesen egységes abban a tekintetben, hogy az álláspénzt a bérek között számolják el, legfeljebb abban a vonatkozásban tapasztalható különbség, hogy egyes vállalatok azt előre betervezik, más vállalatoknál pedig, mint a pótidőt, ezt sem tervezik be.

*

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a dolgozók foglalkoztatásával kapcsolatban jogrendszerünkben kétségtelenül sok olyan kérdés merül fel, amelyekkel a jogszabályalkotó előre nem számolhatott és így azokra a jogszabály kifejezett rendelkezést nem is tartalmaz. Ugyanakkor azonban meg kell állapítani azt is, hogy a jelenlegi jogszabályi rendelkezések nem tudnak mindig és mindenütt hatni, különösképpen a foglalkoztatással kapcsolatos felelősségi kérdések kielégítő megoldására. A felelősség kérdése rendszerint csak olyan vonatkozásban merül fel, hogy az állásidő a termelésben közvetlenül résztvevő dolgozó hibájából keletkezett-e (pl. nem járt-e el az illető gondatlanul valamely gép kezelésénél), arra azonban ritkán fordítanak figyelmet, hogy az állásidő a vállalatnak felróható-e vagy sem (pl. nem kötött idejében szállítási szerződést és így anyaghiány okozta állásidő következik be). A jogszabálynak idevonatkozóan részletesebb rendelkezéseket kellene tartalmaznia, ami a kérdések tisztázását jobban elősegítené. Emellett a jogegység szempontja is fokozottabban érvényesülhetne, ha a jogszabály az egyes felmerülő kérdések tekintetében közelebbi útmutatással szolgálna.

Mindamellett nem vitás, hogy akármilyen jó szabályozás mellett is a jövőben szintén komoly feladatok fognak hárulni a vállalatok munkaügyi osztályaira, a vállalati jogtanácsosokra, hogy a jogszabályok szellemében, a vállalat és a dolgozók érdekei összhangjának szem előtt tartásával megfelelő megoldásokat találjanak. Fontos a jó törvény, de talán még több múlik azokon, akik azt végrehajtják. A foglalkoztatással kapcsolatos problémák legalábbis ezt bizonyítják.

Trócsányi László

különön rendelkezések határozzák meg, hogy a nem darabbérben díjazott időt milyen bértétel szerint kell elszámolni (i .m. 272. old.). A be nem sorolás indoka a kommentár szerint az, hogy a dolgozónak gyakran kell különböző kategóriájú munkát végeznie. Ez az indoklás azonban éppen a példaképpen felhozott textiliparra nem áll. Személyi alapbérre ugyanis ott van szükség, ahol egyazon munkakörön belül is különbséget lehet tenni az egyes dolgozók között (a munka differenciált, pl. ügyes, kevésbé ügyes, finom munkát végző lakatos stb.). A textiliparban erre csekély lehetőség van, általában darabbérben dolgoznak, norma szerint.

[27] *Konrad Franke:* Zu den Grundsätzen der Ausgleichszahlungen. Arbeitsrecht, Berlin. 1959. 5. sz. 139—143. old.

A társadalmi bíróságokról[1]

I.

A társadalmi bíróságok és a szocialista társadalmi rendszer csaknem egyidősek. Az első ilyen bíróságot az Orosz Szocialista Föderatív Köztársaságban, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének napjaiban, 1917 decemberében a petrográdi katonai ezredben állították fel. Néhány hét leforgása alatt jöttek létre a század-elvtársi bíróságok, a gyárakban, üzemekben gyári-üzemi bíróságok alakultak.

A társadalmi bíróságok megalkotásának, működésének elvi magja az a lenini útmutatás, hogy a lakosság egész tömegének valóban egyenjogú és valóban általános részvételét kell biztosítani valamennyi ügyük és a kapitalizmus felszámolásával járó minden bonyolult kérdés intézésében.[2] A dolgozók legszélesebb rétegei a

[1] Társadalmi bírósággal azonos fogalomként alkalmazza a cikk a „fegyelmi bíróság", az „elvtársi fegyelmi bíróság", az „ipari bíróság" — kifejezéseket — Lenin szóhasználata, Művei 27., 32. és 33. kötetében, valamint a „békéltető bizottság" (Román Népköztársaság) kifejezéseket.

szovjethatalom fennállásának első percétől kezdve közvetlenül részt vettek társadalmuk, államuk irányításában és nemcsak az államhatalmi, hanem az államigazgatási[3] teendőket is ellátták. A nép és az állam egysége nemcsak a szovjet, hanem valamennyi szocialista ország valódi demokratizmusának az alapja. A nép részvétele a szocialista állam ügyeinek az intézésében olyan törvényszerűség, amely közösen jellemzi az összes szocialista államot. Minden kétséget kizáróan a dolgozók legszélesebbkörű és legközvetlenebb bevonása az állami ügyek intézésébe a Tanácsokon (a Szovjetunióban a Szovjeteken, a többi népi demokratikus országban az azonos jellegű szerveken) keresztül történt, ill. történik. A Szovjetunióban a Szovjetek szerepe állandóan növekszik, a Szovjeteken belül pedig az állandó bizottságok, mint a Szovjetek tömegkapcsolatainak legfőbb, legkipróbáltabb formái az eddiginél még fokozottabban kapcsolódnak be az állam ügyeinek az intézésébe.

Ugyanakkor a dolgozókat a társadalom mindenfajta ügyének az intézésébe — a társadalom igazgatásába — a Tanácsokon kívül még más formában is be lehet és be kell vonni, pl. a népi ellenőrzésen keresztül. Ezen kívül a dolgozók társadalmi szerveik útján részt vesznek az állami apparátus mindennapi munkájában pl. akkor, amikor a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a Szakszervezetekkel együttes határozatot hoz. Így a tömegek fokozatosan kijárják az „igazgatás iskoláit". Ezzel lehetővé válik, hogy minden egyes dolgozó közvetlenül részt vegyen az állam ügyeinek az intézésében. Azonban e részvétel formái igen nagy fejlődésen mentek és mennek keresztül addig, ameddig teljesen megvalósulhat a társadalom önigazgatása.[4]

A részvétel egyik ilyen alapvető és a Szovjetunióban nagy fejlődésen keresztül ment formája — a nép közvetlen bevonása a szocialista rend megsértői elleni küzdelembe. A szovjet szocialista állam a jogsértőkkel folytatott harcát a dolgozó tömegek állandó és széleskörű részvételével vívta meg már azért is, hogy a társadalmi rend ellen vétőkkel szemben igénybe vegye a nyilvánosság fegyverét.

Az Oroszországi Kommunista Párt 1919 márciusában megtartott VIII. kongresszusa többek között felhívta a Pártot, törekedjék arra „... hogy a dolgozó lakosságot mind egy szálig bevonják az igazságszolgáltatás gyakorlásába, hogy a büntetés rendszerét véglegesen a nevelő jellegű rendszabályok váltsák fel".[5]

Melyek legyenek azok a formák, amelyek segítségével a dolgozók ebben a harcban *közvetlenül* is részt vehetnek? Már a szovjethatalom első éveiben kialakult e részvétel két fő formája. Az egyik — a dolgozók bevonása az állam *igazságszolgáltatási* tevékenységébe, elsősorban a népi ülnökökön keresztül, akik részt vettek és részt vesznek ma is a konkrét ügyek megtárgyalásában, megvitatásában, eldöntésében, másodsorban a társadalmi védőkön és vádlókon keresztül úgy, hogy a vádat, illetve a védelmet képviselhette bárki, akivel szemben kizáró ok (pl. ellenforradalmi magatartás) nem merült fel. A másik fő forma, — amely jelen írás tárgya — az *igazságszolgáltatáson kívül* esik, nem állami, hanem társadalmi jellegű szerv tevékenysége — *a társadalmi bíráskodás.*

Ilyen társadalmi fegyelmi bíróságok alakultak a szovjet köztársaságban a gyárakon, üzemeken kívül az intézményeknél, a falvakban, a házkezelőségeknél. Általános feladatuk az állampolgároknak kommunista öntudatra, a törvények szigorú megtartására való nevelése volt. Munkájuk nyomán javult a munkafegyelem és ritkábban fordultak elő a szocialista együttélési szabályok megsértésének az esetei. Működésük eredményességét elősegítette az a lenini tanítás, amely arra intette az elvtársi bíróságokat, hogy kultúrált formákban harcoljanak a munkafegyelemért, a termelékenység fokozásáért anélkül, hogy beavatkoznának a népbíróságok és az igazgatás hatáskörébe.[6]

A Párt X. kongresszusa külön is aláhúzta ezeknek a bíróságoknak a jelentőségét az egyes elmaradt — osztálykötelességre és tudatra még nem ébredt — elemek elleni harcban. A Párt határozatában ezeket az elvtársi fegyelmi bíróságokat a proletárkényszerítés különleges szerveinek, elvtársi-proletár becsületbíróságoknak nevezi.[7] Lenin éppen abban hibáztatta a „Cetkron"-t, hogy „... nem tudott áttérni ... az elvtársi fegyelmi bíróságok helyesebb, gyorsabb és eredményesebb alkalmazására".[8]

Az elvtársi bíróságok tevékenységét egységesen szabályozó első jogszabályt 1928. augusztus 27-én fogadta el az OSZFSZK Szovjetkongresszusának Központi Végrehajtó Bizottsága és Népbiztosainak Tanácsa. E jogszabály értelmében működésüket a szakszervezetek, valamint az igazságügyi népbiztosságok irányították, míg a felügyeleti jogkör gyakorlása a népbíróságok hatáskörébe tartozott.

Ez a jogszabály az elvtársi bíróságok jogkörét elég szűken vonta meg és tevékenységét kizárólag a gyárakban és intézményekben dolgozó személyek egymás közötti sérelmeinek megvitatására korlátozta.[9] Az 1931. február 20-án

[2] Lenin Művei 23. kötet, 5. old.

[3] Az „államigazgatás" kifejezés ehelyütt szélesen, tehát nemcsak mint rendelkező-végrehajtó, hanem mint általános állami (végrehajtó bizottsági, bírói, ügyészi stb.) tevékenység értelmezendő.

[4] Erről bővebben l.: Mickevics: A társadalmi szervek szerepének szélesítése a kommunizmus általános építésének időszakában. Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Právo 1959. évi 9. sz.

[5] A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra, 1954, 487—488. old.

[6] Lásd: Lenin Művei 33. kötet, 180. old.

[7] A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra. 1954. 637. old.

[8] Lenin Művei 32. kötet, 26. old.

[9] SZU. OSZFSZK (Szbornyik Uzakonyenyij — Jogszabálygyűjtemény) 1928. 114. sz. 707. tétel.

megalkotott termelési-elvtársi bírósági szabályzat[10] jelentős módosításokkal bár — hatályos ma is a Szovjetunóban. Ez a szabályzat és a módosítások jelentősen kiterjesztették az elvtársi bíróságok szervezetét, hatáskörét. Ennek ellenére az 1930-as évektől a társadalmi bíróságok működése, a jogsértőkkel szemben folytatott küzdelemben betöltött szerepe állandóan csökkent.[11]

A szovjet szocialista állam és társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszában a társadalmi bíróságok ismét nagy jelentőségre tesznek szert. A szovjet szocialista társadalom anyagi életében beállott változás, a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének a folyamata szabja meg a szovjet szocialista állam jelenlegi fejlődésének fő irányát, amely: „a demokrácia általános kibontakozása, a lakosság legszélesebb rétegeinek a bevonása az ország minden ügyének intézésébe, valamennyi állampolgár bekapcsolása a gazdasági és kultúrális építés irányításába".[12] Ennek megfelelően a közrend megsértői ellen folytatott általános küzdelem is mindinkább társadalmi feladattá válik. „A szovjet társadalom ne tudna leszámolni a szocialista jogrend megsértőivel?" — teszi fel a kérdést Hruscsov elvtárs és nyomban utána meg is adja rá a választ: „Természetesen le tud számolni. Társadalmi szervezeteink nem kevésbé rendelkeznek a szükséges lehetőségekkel, eszközökkel és erővel, mint a rendőrségi, a bírósági és az ügyészségi szervek. A fejlődés iránya az, hogy a közrend és a közbiztonság fenntartásának a funkcióit az állami intézményekkel, a rendőrséggel, a bírósággal karöltve a társadalmi szervezetek lássák el."[13]

Az SZKP XXI. kongresszusának határozatai értelmében a Szovjetunióban az állami szervek egyes funkciói a társadalmi szervek hatáskörébe kerülnek. Így pl. a sporttal kapcsolatos államigazgatási teendőket teljes egészében társadalmi szerv, a Sportegyesületek Szövetsége vette át. Az ezideig bírói hatáskörbe tartozott egyes ügyek társadalmi bíróságokhoz kerültek. Ugyanakkor a dolgozók társadalmi szerveiken keresztül is fokozottan kapcsolódnak be az állami szervek munkájába: a népi milícia, a druzsinák, a társadalmi vádlók országszerte hatékonyan működnek és igen nagy aktivitással védik a szovjet szocialista társadalmi rendet.

Elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos tisztázni azt a kérdést, hogy a társadalmi szervezetek jogkörének a kiszélesítése milyen módon, terjedelemben, ütemben stb. történjék. Az elmúlt másfél esztendőben a Szovjetunióban igen sok cikk jelent meg és előadás hangzott el az állami és a társadalmi szervek hatáskörének kérdéseiről. Igen jelentős a társadalmi bíróságok elvi-gyakorlati kérdéseivel foglalkozó tudományos és publicisztikai tevékenység.[14] Az Izvesztija 1959. október 24-i számában össznépi megvitatásra bocsátották az elvtársi bíróságokról szóló Szabályzat tervezetét.

Az alábbiakban elsősorban erről a Tervezetről és a magyar társadalmi bíróságok létrehozásáról és működéséről szóló 1.041/1956. (V. 30.) M. T. sz. határozatról, valamint a magyar társadalmi bíráskodás fejlődésének egyes kérdéseiről lesz szó.

A feldolgozás a Tervezet rendszerét követi, megjelölve azokat a legfőbb különbségeket, amelyeket a Tervezet és az 1.041/1956. M. T. sz. határozat egyes pontjai tartalmaznak. Meg kell jegyezni, hogy e két hasonló tárgyú és tartalmú, de ugyanakkor jelentősen eltérő dokumentum egybevetése nem a hasonlóságok és a különbségek megállapítása miatt, hanem azért történik, hogy a magyar társadalmi bíráskodással kapcsolatos jogfejlődésre vonatkozó néhány észrevételt alátámassza. Csak ilyen meggondolás indokolhatja azt, hogy egy 1956-ban kelt és a magyar népi demokratikus fejlődés akkori követelményeinek nagyban és egészben megfelelő *jogszabályt* egy 1959-ben közzétett szovjet *tervezettel* egybevetünk.

II.

1. *Az elvtársi bíróságok feladata és megszervezésük rendje* (Tervezet 1—4. cikk).

A Tervezet 1. cikkéből következően az elvtársi bíróságnak mint választott társadalmi szervnek az *általános feladata* az, hogy aktívan segítse a kommunista munkaerkölcs kibontakozását, hogy fejlessze a szovjet emberekben a kollektivizmus és a kölcsönös elvtársi segítség érzését, hogy védje az állampolgárok becsületét. Az elvtársi bíróság munkájában az a legfontosabb, hogy megelőzze a jogsértéseket, hogy az állampolgárokat a meggyőzés fegyverével nevelje a szocialista tulajdon védelmére, a szocialista együttélés szabályainak a megtartására, arra, hogy mindennemű társadalomellenes cselekedetet elítéljenek.

[10] SZU. OSZFSZK. 1931. 14. sz. 160. tétel.

[11] Az elvtársi bíróságok történeti fejlődéséről a Szovjetunióban bővebben l. Prusa: „Az elvtársi bíróságok történeti fejlődése és jelenlegi feladatai a Szovjetunióban" c. cikkében. Pravnik, 1959, 7. sz. 627—646. old.

[12] Az SZKP XXI. kongresszusa N. Sz. Hruscsov: Beszámoló a Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési tervének ellenőrző számairól. 1959. január 27. Kossuth Könyvkiadó, 1959, 123. old.

[13] Uo.

[14] L. Szovjetszkoje Goszudárszvo i Pravo 1959. évi 5. száma: Vezércikk: A társadalmi bíróság — a múlt csökevényei elleni küzdelem legfontosabb formája. 1959. évi 9. sz. Mickevics: A társadalmi szervek szerepének kiszélesítése a kommunizmus általános építésének az időszakában. 1959. évi 10. sz. Vezércikk: „A szovjet társadalom — a szocialista jogrend megerősítéséért folytatott küzdelem döntő ereje. 1959. évi 11. sz. Dobrovolszkaja: Az elvtársi bíróságok szervezete és működése legfontosabb kérdéseinek új szabályozása. 1959. évi 12. sz. Minykovszkij: A társadalom — a bűncselekmények és más jogsérelmek elleni küzdelem döntő ereje. Partijnaja Zsizny: 1959. évi 21. sz. A törvényesség és a rend védelme — az egész társadalom ügye. Szocialiszticseszkaja zákonnoszty 1959. évi 1., 4., 7., 10., 12. számai, Szovjetszkaja Juszticija 1959. évi 11. és 12. számai, Pravovedényije 1959. évi 3. és 4. számai stb.

A magyar társadalmi bíróságok létrehozásáról és működéséről szóló 1.041/1956. (V. 30.) M. T. sz. határozat preambuluma a társadalmi bíróságok általános feladatát a Tervezethez hasonlóan a nevelésben jelöli meg: „A fegyelmezetlenekkel, rendbontókkal, a társadalmi tulajdon megkárosítóival szemben a felelősségrevonás eddiginél hatékonyabb módszerei kialakítása érdekében — a társadalmi bíróságok nevelőhatásaként — a becsületes dolgozók által olyan légkör kialakítását tartják szükségesnek, amely hozzájárul a dolgozóknak a munkafegyelemre, a szocialista együttélés követelésére való neveléséhez." A preambulum a társadalmi bíróságok létrehozásának a *célját* a munkafegyelem megsértése és a társadalmi tulajdon megkárosítása elleni aktív védekezésben jelöli meg.

A Tervezet 1. cikkének, valamint a preambulumnak az egybevetéséből következik az elvi hasonlóság mellett az a lényeges különbség, amely végigvonul a két dokumentum szabályaiban, az tudniillik, hogy míg a szovjet társadalmi bíráskodás lényegesen túlnő a munkaviszonyon, illetve a munkaviszonnyal közvetlen kapcsolatban levő egyéb társadalmi viszonyok keretein, addig a mi társadalmi bíráskodásunk azokat alig, vagy egyáltalán nem haladja meg.

Ebből a lényeges különbségből fakad azután az is, hogy míg a Tervezet az elvtársi bíróságokat a vállalatokon kívül az intézményeknél, a szervezeteknél, a felső- és középfokú szakiskoláknál, a kolhozokban, a kisipari szövetkezetekben, a lakáskezelő irodák, a házkezelőségek és az utcabizottságok mellett szervezi meg, addig az 1.041/1956. M. T. sz. határozat a társadalmi bíróságok létrehozását kizárólag a vállalatoknál (üzemeknél, telepeknél) rendeli el (a MÁV-ot és üzemi vállalatait — a munkaviszony sajátosságai miatt — kiveszi a vállalat általános fogalma alól).

A Szovjetunióban a társadalmi bíróságok létrehozásához 50, míg nálunk — főszabályként — 300 főnyi kollektíva szükséges.

A szovjet Tervezet első fejezete a társadalmi bíráskodás demokratizmusát nemcsak a társadalmi bírák választásának elvén keresztül rögzíti (mint az 1.041/1956-os M. T. sz. határozat), hanem 4. cikkében kimondja azt is, hogy az elvtársi bíróságok választóiknak beszámolni kötelesek tevékenységükről. Azok az elvtársi bírósági tagok, akik nem igazolták a beléjük helyezett bizalmat, a megbízásuk idejének lejárta előtt is visszahívhatók.

2. A Tervezet II. fejezete az elvtársi bíróságok hatásköréről szól. Ez a fejezet négy szakaszból (5—8) áll. Az 5. § két pontban foglalja össze a vállalatoknál, intézményeknél, szervezeteknél, kolhozoknál, kisipari szövetkezetnél, valamint a községekben működő elvtársi bíróságok hatáskörét. Az első két pont a munkafegyelem megsértésével kapcsolatos ügyeket részletezi (ilyenek: a késés, igazolatlan mulasztás. az ittasság a munkahelyen, selejtes termék előállítása, a munkavédelmi szabályok megsértése, a szocialista tulajdon iránt tanúsított gondatlan magatartás stb.). A második pont az állami vagy a társadalmi tulajdonban levő anyagok, felszerelések, közlekedési eszközök törvényellenes felhasználásával kapcsolatos ügyeket utalja az elvtársi bíróságok elé, feltéve, ha az okozott kár nem jelentős. Ezenkívül valamennyi elvtársi bíróság hatáskörébe tartoznak még az alábbi ügyek:

a) a társadalmilag hasznos munka elkerülése,

b) a gyermekek nevelésével kapcsolatos kötelezettségek, valamint az elaggott szülők segélyezésének az elmulasztása,

c) becsületsértés, ütlegelés, rágalmazás,

d) kisebb mérvű vadorzás, erdősértési ügyek,

e) a lakások belső rendjének a megsértése,

f) 500 rubelig terjedő perértékű vagyonjogi perek az állampolgárok között,

g) a szabálysértési eljárás, ha azt a rendőrség, vagy más államigazgatási szerv az elvtársi bíróság elé terjeszti, továbbá az első ízben elkövetett olyan bűncselekmények, amelyek társadalomra veszélyessége nem jelentős, feltéve, ha a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó szervek hozzájárulnak ahhoz, hogy az ügyet a társadalmi bíróság tárgyalja.[15]

Az 1.041/1956. M. T. sz. határozat egyetlen fejezetben szabályozza a társadalmi bíróságok hatáskörét *és* működését. A II. fejezet 7. §-a értelmében a munkafegyelem megsértésével, a társadalmi tulajdon megkárosításával, a szocialista együttélés szabályainak az üzemen belüli megsértésével, valamint a személyi tulajdon ellen az üzemen belül elkövetett cselekményekkel kapcsolatos kérdések tartoznak a társadalmi bíróságok elé (azzal a kitétellel, hogy a személyi tulajdon elleni cselekmény esetén az ügyet csak a sértett beleegyezésével lehet a társadalmi bíróság elé terjeszteni).[16]

3. A társadalmi bírósági eljárást a Tervezet III. fejezete (9—13. §), az 1.041/1956. M. T. sz. határozatnak pedig a 8—21. §§-i szabályozzák.

Az eljárási szabályok a két dokumentumban nagyban és egészben megegyeznek. Azokról az eljárási eltérésekről, amelyek a szovjet és a magyar társadalmi bíróságok feladatának

[15] A felsorolás a tervezetet rövidítve adja vissza. Az elvtársi bíróság hatáskörének leírását l.: Dr. Fonyó Gyula a „Szovjet törvénytervezetek a társadalmi szervezetek szerepének növeléséről" c. írásában. Állam és Igazgatás 1960. évi 1. szám, 61—63. old.

[16] A Román Népköztársaság békéltető bizottsági eljárása értelmében a békéltető bizottságokat a községi, a városi és a városi kerületi népi tanácsok végrehajtó bizottságai mellett kell megszervezni. A bizottság két tanácstagból és egy pedagógusból áll. Hatásköre a törvényerejű rendeletben taxatíve felsorolt ügyek esetében az elkövető és a sértett kibékítése, illetve annak megkísérlése. A békéltető bizottságok hatáskörébe tartozó ügyek esetében a sértett — főszabályként — bírói utat csak a békéltető eljárás befejeztével vehet igénybe. Erről bővebbet l. N. L. Békéltető bizottsági eljárás a Román Népköztársaságban. Jogtudományi Közlöny, 1958. évi 9. sz. 354. old.

és hatáskörének különbözőségében rejlenek, nem lesz szó. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Tervezet 12. cikkének (4) bekezdése tiltja az ügy tárgyalását az eljárás alá vont távollétében és e tilalmat csak akkor oldja fel, ha a törvénysértést elkövető személy *ismételten* nem jelenik meg figyelembevehető ok nélkül. Ezzel szemben az 1.041-es M. T. sz. határozat 19. pontja a társadalmi bíróságot csak annak vizsgálatára kötelezi — az eljárás alá vont személy meg nem jelenése esetén —, hogy a tárgyalásról szóló értesítést időben megkapta-e, illetve, hogy távollétét elfogadhatóan nem mentette-e ki?

Jogszabályunk 11. pontja értelmében a társadalmi bíróság tagjait úgy kell kijelölni, hogy azok lehetőleg az eljárás alá vont dolgozót, illetve az ügyet jól ismerjék és közülük lehetőleg az egyik az eljárás alá vont személy közvetlen munkatársa legyen. Ilyen előírást a Tervezet nem tartalmaz.

4. A Tervezet IV. fejezete az elvtársi bíróságok által alkalmazható „társadalmi ráhatási intézkedések"-ről szól. A 15. cikk 8 pontban sorolja fel azokat az intézkedéseket, amelyek értelmében az elvtársi bíróság:

a) kötelezheti a törvénysértőt, hogy a sértettől, vagy a kollektívától nyilvánosan bocsánatot kérjen;

b) elvtársi figyelmeztetést;

c) társadalmi megrovást;

d) társadalmi dorgálását alkalmazhat;

e) 100 rubelig terjedhető pénzbírságot szabhat ki;

f) javasolhatja a munkáltatónak a dolgozónak más, vagy alacsonyabb munkakörbe való helyezését;

g) a népbíróság elé terjesztheti az ügyet — pl. kilakoltatás esetén;

h) kötelezheti a jogsértőt, hogy az okozott kárt saját munkájával hozza helyre.

Ezenkívül az a)—g) pontok alatt felsorolt esetekben az elvtársi bíróság kötelezheti a jogsértőt az okozott kár pénzbeli megtérítésére, ami azonban 800 rubelnél több nem lehet.

Az 1.041/1956. M. T. sz. határozat értelmében a társadalmi bíróság saját hatáskörében a dolgozót szóbeli feddéssel, vagy írásbeli megrovással illetheti. Ugyanakkor javaslatot tehet a munkáltatónak a dolgozó alacsonyabb munkakörbe való áthelyezésére, azonnali hatályú elbocsátására, vagy arra, hogy szüntesse meg a fegyelmi eljárást, ha úgy találta, hogy a dolgozó fegyelmi vétséget nem követett el.

5. A Tervezet utolsó, V. fejezete az elvtársi bíróságok irányítását a vállalati stb. elvtársi bíróságok vonatkozásában a szakszervezetekre, míg a kolhozokban, a kisipari szövetkezeteknél, a lakáskezelő irodáknál, a házkezelőségeknél és az utcabizottságoknál működő elvtársi bíróságok vonatkozásában a helyi szovjetek végrehajtó bizottságaira ruházza.

Magyarországon a társadalmi bíróságok megszervezése, irányítása és ellenőrzése kizárólag a szakszervezetekre hárul.

A két dokumentumban foglalt szabályokban — különösen a társadalmi bíróságok szervezetét, hatáskörét és az általa alkalmazható intézkedések rendszerét illetően — jelentős eltérések mutatkoznak, amelyek elsősorban a szovjet és a magyar társadalmi rendszerben meglevő még lényeges fejlődési fokozatbeli különbségeken nyugszanak. Ugyanakkor az eltérések oka még az is, hogy a szovjet társadalmi bíráskodásnak évtizedes hagyományai vannak, míg hazánkban a társadalmi bíráskodásnak 1956 júniusa előtt — néhány kivételtől eltekintve — jóformán nem voltak előzményei. Nálunk a dolgozók bevonása a fent körvonalazott ügyek megvitatásába és eldöntésébe, elsősorban és csaknem kizárólag a néprészvétellel működő állami bíróságok útján történt. Az 1956-ban kiadott és a társadalmi bíróságok működését szabályozó M. T. határozat az első lépést volt hivatva megtenni a társadalmi bíráskodás kiépítése területén. Az 1.041/1956-os M. T. sz. határozat végrehajtását azonban zavarta az ellenforradalom előtt már kialakult kedvezőtlen politikai légkör. Így a megalakult társadalmi bíróságok nem tudtak megfelelően működni, sok helyütt munkájukkal szemben tartózkodás, sőt egyes helyeken ellenszenv is észlelhető volt, ily módon tudatformáló szerepük és hatásuk nem bontakozhatott ki eléggé. Ugyanakkor azokban az üzemekben, ahol jó volt a politikai hangulat, ahol jól választották ki a társadalmi bíróság elé kerülő ügyeket — a társadalmi bíráskodás a dolgozók megértésére és támogatására talált. Az ellenforradalom a már működő és kezdeti eredményeket elért társadalmi bíróságokat is szétzilálta. Az ellenforradalom után mind a társadalom, mind pedig az államépítésben az erőt és a figyelmet más jellegű feladatok végrehajtására kellett összpontosítani. Ma már az ország gazdaságilag és politikailag egyaránt konszolidálódott. Az MSZMP VII. kongresszusán a Párt, a dolgozók elé azt a legfőbb feladatot tűzte ki, hogy az elkövetkező években a szocialista társadalom alapjai lerakásának a befejezéséért és a szocializmus építésének a meggyorsításáért harcoljanak. Pártunk VII. kongresszusa a lenini tanítások és a párt évtizedes tapasztalatai alapján a békés építőmunka biztosítása és a szocializmus építésének a meggyorsítása érdekében az állam erősítését és tökéletesítését mondotta ki szükségesnek. Ezzel egyidőben az államfejlődés irányát is kitűzve megállapította, hogy a „fejlődés... abba az irányba halad, hogy bizonyos funkciókat, amelyeket a munkásosztály valamely szerve, vagy hatalmi szervek látnak el, a jövőben a társadalmi szervek vegyék át."[17] A kongresszus megállapítása szerint a jövőben a bűnözés

[17] L. Biszku Bélának, a Politikai Bizottság tagjának beszédét az MSZMP VII. kongresszusán. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, 1960. 358—359. old.

felszámolásában is fokozottan kell támaszkodni a társadalmi szervekre.

A VII. kongresszus útmutatásaiból következik, hogy az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani a társadalmi bíráskodás kérdéseire. Ennek jegyében kívánunk ehelyütt társadalmi bíráskodásunk fejlődésével kapcsolatban néhány gondolatot vitára bocsátani.

III.

Elöljáróban meg kívánjuk jegyezni, hogy ma már a társadalmi bíróságok azokban az üzemekben és gyárakban, ahol az állami vezetés, a dolgozók és a társadalmi szervek felismerik az azokban rejlő lehetőségeket és erőt — sikeresen működnek. Példaként akár a Klement Gottwald Villamossági Gyár társadalmi bíróságát is felhozhatjuk. Itt a gyár igazgatója az üzemi bizottsággal közösen jelöli ki azokat a fegyelmi ügyeket, amelyek alkalmasak arra, hogy a társadalmi bíróság elé kerüljenek. Az üzemekben működő társadalmi szervek felvilágosító és propaganda munkával biztosítják a tárgyalás széles nyilvánosságát és annak megfelelő lefolyását. A vállalat jogtanácsosa szintén aktívan belefolyik az ügyek előkészítésébe és segítséget nyújt a meghozott határozatok megszerkesztésében. Az így előkészített és lefolytatott társadalmi bírósági tárgyalás nevelő, meggyőző és véleményformáló hatású. A társadalmi bíróság sikeres működése nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a Klement Gottwald Villamossági Gyárban csökkent a munkafegyelmet megsértők (igazolatlanul mulasztók, későnjövők stb.) száma. A Cinkotai Alkatrészgyárban megtartott néhány társadalmi bírósági tárgyalás után szintén lényegesen megjavult a munkafegyelem, csökkent a selejtgyártás.

Ezek és az ezekhez hasonló tapasztalatok azt bizonyítják, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszában nagyban és egészben megvannak a társadalmi bíráskodás politikai előfeltételei, mi több, felvetődhet az is, hogy a társadalmi bíráskodás szervezete, hatásköre, valamint az általa alkalmazható ráhatási intézkedések köre *fokozatosan* kiterjeszthető lenne.

1. A társadalmi bíróságok *szervezetének a kiszélesítése* a következő főbb irányban lenne megvalósítható:

a) társadalmi bíróságokat kellene létrehozni nemcsak a legalább 300, hanem a legalább 100 — kivételesen az 50 — főt állandóan foglalkoztató vállalatoknál, üzemeknél;

b) a városokban, a városi kerületekben, a községekben a Tanácsok mellett;

c) egyes intézményeknél (pl. az egyetemeken),

d) a mezőgazdasági és a kisipari termelőszövetkezeteknél.

Ez utóbbi három esetben szintén egyszázban — kivételképpen bizonyos helyeken 50-ben — kellene megállapítani annak a kollektívának a létszámát, amelynél a társadalmi bíróságot létrehoznák.

A kisebb létszámú üzemekben, az intézményeknél, a mezőgazdasági és a kisipari termelőszövetkezeteknél is szükség van arra, hogy a kollektíva ereje, a becsületes dolgozók által kialakított légkör a munkafegyelem megsértőjét, vagy a társadalmi tulajdon megkárosítóját a nevelés, a társadalmi ráhatás erejével térítse a helyes útra. E társadalmi bíróságok munkájának tartalmát elsősorban — de nem kizárólag — a fegyelmi ügyek képezik.

A lakóhely szerinti társadalmi bíróságok megszervezésére azért kellene hogy sor kerüljön, mert ma még Magyarországon nem kevés azoknak a száma, akik a szocialista együttélés szabályait nem a munkahelyükön, hanem odahaza, a társbérleti lakásokban, a lakóhelyükhöz közeli „talponállók"-ban, a mozikban stb. sértik meg. Pedig

A kommunizmus
nem csupán
a föld
a gyár, s a munka,

de elkísér
mindannyiunkat
haza is
az otthonunkba.[18]

A területeken megszervezett társadalmi bíróságok — a szovjet példa is ezt bizonyítja — igen eredményesen harcolnak a szocialista együttélés szabályainak megsértői ellen (erről bővebben a 2. pontban lesz szó). Az előzetes tájékozódásokon szerzett tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy ma már — ha nem is mindenütt — megvan a területi társadalmi bíróságok felállításának és működésének a lehetősége, különösen és elsősorban a régi termelőszövetkezeti községekben.

Az üzemekben, a vállalatoknál, az intézményeknél működő társadalmi bíróságok irányítását — úgy gondolom — továbbra is a szakszervezetekre, míg a mezőgazdasági és a kisipari szövetkezeteknél, valamint a területeken létrehozandó társadalmi bíróságok szervezését, működésük ellenőrzését, valamint irányítását a Tanácsokra lehetne bízni. Ezen keresztül is növekednék a Tanácsok tekintélye, erősödnék tömegkapcsolata. Nem tartanám azonban helyesnek, ha a társadalmi bíróságok kizárólag a tanács végrehajtó bizottságával, még kevésbé pedig, ha annak valamely igazgatási osztályával lennének alárendeltségi viszonyban, mert ezzel teljesen állami, vagy „félállami" jellegű szervekké válnának. A tanácsi felügyeletnek semmiképpen sem szabad azt eredményeznie, hogy egyes funkciók az állam egyik szervétől (bíróság) az állam

[18] Vlagyimir Majakovszkij: „Csikarjátok ki a jövőt!" c. költeményéből, magyarra fordította Donáth Róbert.

egy másik szervéhez (Tanács VB) kerüljenek át, annál kevésbé sem, mert a bíróság már kipróbált és jól működő apparátussal rendelkezik és nagy tapasztalata van a legkülönfélébb ügyek eldöntésében.

A társadalmi bíráskodás egyik legjellemzőbb ismérve — társadalmi jellege az, hogy a társadalmi bíróság munkája során *elsősorban nem jogi*, hanem *erkölcsi* normákat alkalmaz, hogy a jogsértőkre főszabályként a társadalmi-erkölcsi „kényszer" eszközeivel hat. Azzal, hogy a területi társadalmi bíróság irányítását a tanács végzi, nem küszöbölődik ki, de még csak nem is csökken a társadalmi bíróság társadalmi jellege, mert a tanács olyan különleges állami szerv, amely egyben a dolgozók legátfogóbb és legszélesebb tömegszervezete, amely a lakosság közvetlen választása útján jön létre, és amely magában foglalja az egész dolgozó népet. A tanács valamely állandó, vagy ideiglenes bizottságát — mint társadalmi szervet — lehetne megbízni azzal, hogy lássa el a társadalmi bíróságok irányítását, ellenőrzését.

A Tanácsok irányítása alatt működő területi társadalmi bíróságok tagjait a tanácsülés választaná. A társadalmi bíróság elnökének évente kétszer be kellene számolnia munkájáról a tanácsülésnek. A megválasztottak munkájukat társadalmi feladatként látnák el. Helyes lenne, ha a társadalmi bírák között tanácstag is lenne, aki általában a társadalmi bíróság elnökének tisztét látná el. A területi társadalmi bíróság létszámát 6—30 főben kellene megállapítani.

Csatlakozom azok nézetéhez, akik a területi társadalmi bíróságok és az 1956. évi VI. törvénnyel megalkotott szabálysértési bizottságok működésének egyesítése mellett foglalnak állást, hiszen kevés helyen vannak meg e két szerv külön-külön való működtetésének a személyi előfeltételei. E két társadalmi szerv egyesítése mellett szól az is, hogy perspektívában a társadalmi bíróságok átveszik a szabálysértési bizottságok hatáskörét, mindkettő a Tanács irányítása és felügyelete alatt működik, illetve fog működni.

A társadalmi bíróságok megszervezése az egész országban — a közép- és kisüzemekben (a nagyüzemeknél már általában megszervezték), egyes intézményeknél, a szövetkezeteknél és a területeken nem történhet egyszerre. Alapos vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze a társadalmi bíráskodás létrehozásának az *üteme*. Úgy gondolom, hogy az első lépcsőben, kb. 1961 végéig, az állami vállalatoknál kellene megszervezni a társadalmi bíróságokat, majd ezt követően kerülne sor a kisipari szövetkezeteknél és egyes intézményeknél a társadalmi bíróságok megszervezésére (1961—62-ben). A régi termelőszövetkezeti községekben már 1961-től meg lehetne kezdeni a társadalmi bíróságok szervezését, míg a többi községekben a társadalmi bíróságok szervezésének a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének és erősödésének az üteméhez kell alkalmazkodnia. A városokban először — kísérletképpen — főként olyan ipartelepeken (Salgótarján, Oroszlány, Tatabánya stb.) kerülhetne sor a társadalmi bíróságok megszervezésére, ahol a lakosság túlnyomó többsége egyprofilú. Más városokban — ideértve Budapestet is — csak ezt követően és az itt szerzett tapasztalatok figyelembevételével lenne célszerű a társadalmi bíróságok felállítása. Tehát egy kiterjedt társadalmi bírósági szervezet létrehozásához minden bizonnyal több évre lenne szükség.

Növelné a társadalmi bíróságok szervezetének szocialista demokratizmusát, ha a társadalmi bíróságok tagjai a választóiknak rendszeresen beszámolnának munkájukról és — amennyiben nem igazolták a beléjük helyezett bizalmat — visszahívhatók lennének.

2. Ahhoz azonban, hogy a társadalmi bíróság nevelő és bizonyos mértékig tudatformáló funkcióját betölthesse, nem elegendő hálózatának kiterjesztése. Működése akkor lesz igazán hatékony, ha a törvény a hatáskörének kérdéseit a jelenleginél lényegesen szélesebben szabja meg annál is inkább, mivel a területeken működő társadalmi bíróságok elé elsősorban olyan társadalmilag elítélendő cselekmények tartoznának, amelyek a munkaviszony keretén kívül esnek.

Mi ezekkel a társadalomra csekély veszélyt jelentő „kis" ügyekkel kapcsolatos gyakorlat ma Magyarországon? Az emberi méltóságot és a szocialista együttélés szabályait „sértő bűncselekmények" esetében az elkövetők (elsősorban magánvád alapján) a bíróság elé kerülnek. A bíróság ezeket a személyeket az eljárási szabályok megtartásával felelősségre vonja és a megfelelő büntetés kiszabásával az ügyben döntést hoz.

Lapozgassunk ezekben az „ügyek"-ben.

Igen sok polgári és büntető „ügy" adódik a társbérletből.

L. I. és K. J. társbérleti lakásában napirenden volt a veszekedés a gáztűzhely használata miatt. L. I. annak bizonyítására, hogy K. J-ék a tűzhelyt hosszabb ideig használják mint ő és családja, „stopper" órával kezdte mérni azt, hogy K. J-né mennyi ideig veszi igénybe a gáztűzhely mindhárom lángját. K. J. ezen úgy felbőszült, hogy részéről a veszekedés tettlegességig fajult. L. I. magánvádat emelt K. J. ellen és kérte megbüntetését.

T. S. azzal „vádolta" társbérlőjét, hogy tőle egy ízben három liter tejet, más ízben egy kg zsírt ellopott, továbbá azzal is, hogy vacsoráját több esetben ki kellett dobnia, mert észrevette, hogy a tűzhelyen fővő ételbe társbérlője belekóstolt stb.

Szinte magától adódik a kérdés! Van-e ilyen és hasonló ügyekben szükség arra, hogy az állampolgárt „vádlotti", „felperesi" vagy „alperesi" minőségben beidézzék, tanúkat hallgassanak ki stb., — tehát a törvény által meghatározott eljárást lefolytassák? Helyes-e, hogy ezeket

a személyeket a munkájuktól elvonják és figyelmüket a napi életben adódó apró kellemetlenségek bíróság előtti megtárgyalására tereljék? Mi több, az ilyen magánvádas ügyeknél gyakran játszik szerepet a felindultság, a harag. A szubjektív tényezők az idő múltával csökkennek. Ennek, valamint az esetleges békülésnek tudható be, hogy a magánvád megtétele után a vádló nem is jelenik meg a bírósági tárgyaláson, így feleslegessé vált és kárbeveszett mindaz az előzetes munka, amelyet a bíróság már megtett.

Gyakran azonban ennek az ellenkezője fordul elő: egy — a társadalomra nem nagy veszélyt jelentő — ügyben többször kell a tanúkat és a feleket beidézni és kihallgatni. Ez pedig nem csekély költséggel jár, hiszen egy-egy tanúnak a beidézése az államnak átlag 15—20 forintjába kerül, a bíróság idejét pedig hosszú időre leköti.

Helyes-e, hogy a bíróság munkaidejének egy elég tekintélyes részét ilyen és hasonló ügyek tárgyalása, eldöntése vagy megszüntetése foglalja le ahelyett, hogy figyelmét a jelentősebb ügyek ellátására összpontosítaná? Kívánatos-e, hogy a társbérlők közötti „gáztűzhely" stb. vita eldöntésekor a „Magyar Népköztársaság" nevében hirdessenek ítéletet?

A felelet a feltett kérdésekre — véleményem szerint — csak tagadó lehet akkor, ha az adott szocialista rendszerű társadalomban már megértek annak előfeltételei, hogy ezeket az ügyeket megnyugtató módon ne állami, hanem társadalmi szerv intézze.[19]

Ma már Magyarországon is reális lehetőség nyílt arra, hogy az ilyen és hasonló ügyeket a bírói hatáskör alól elvonják és a társadalmi bíróságok hatáskörébe utalják. Az ilyen „kis ügyek" erősen lekötik a bíróság idejét és figyelmét, bár — természetüknél fogva — nem igénylik bíróság közbejöttét. Ugyanakkor a bírói hatáskör ilyen természetű szűkítése nem elsősorban a bíróság munkáját hivatott megkönnyíteni, pontosabban nem az a fő célja, hogy az ügyek mennyiségének csökkentésével emelje az ítélkezési munka színvonalát.

A társadalmi bíróságok jelentősége ezeken a — figyelmen kívül ugyan nem hagyható, de mégis elsősorban — célszerűségi szempontokon túlnő.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusán tartott előadói beszédében N. Sz. Hruscsov a társadalmi bíróságok különleges szerepéről, feladatairól, valamint helyéről a szocialista társadalomban a következőket mondotta: „Ha majd a társadalmi elvtársi bíróságok tevékenyen fognak működni, és maga a társadalom fog kiválasztani embereket a közrend biztosítására, sokkal könnyebb lesz küzdeni a rendbontók ellen. A rendbontót nemcsak akkor lehet majd észrevenni, amikor már elkövetett valamilyen vétséget, vagy bűncselekményt, hanem már a társadalmi magatartás szabályainak olyan megsértése alkalmával, amelyek később társadalomellenes cselekményekké fajulhatnak nála. Az emberek idejében foglalkozhatnak majd vele, hogy leküzdjék rossz hajlamaikat. Olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek megakadályozzák, sőt a lehetőségét is kizárják annak, hogy egyesek ártsanak a társadalomnak. A megelőzés, a nevelőmunka a legfontosabb."[20]

Miért alkalmasabb bizonyos esetekben a társadalmi bíróság a társadalom ellen vétők megjavítására, egyes viták eldöntésére, mint az állami bíróság?

a) A szocialista igazságszolgáltatás egyik alapelve a nyilvánosság. A tárgyalás nyilvánosságának a biztosítása a nevelés egyik kitűnő módja. Ez az elv azonban a bíróság előtt több okból nem érvényesülhet olyan mértékben, mint a társadalmi bíróság előtt. Az egyik ilyen ok, hogy a bírósági tárgyalás munkaidő alatt zajlik. Jóllehet magáról a büntető ítéletről — több esetben a polgári ügy kapcsán hozott ítéletről is — tudomást szerez a perbevont munkáltatója, esetleg munkatársai. De ez nem elegendő, hiszen nemcsak a bírói ítélet nevel, hanem az ügy tárgyalása, a bűntény okainak, a cselekmény elkövetését elősegítő vagy megkönnyítő tényezőknek a feltárása is. A nyilvánosság már azért sem érvényesülhet teljes mértékben, mert a tárgyalótermek befogadóképessége kicsi.

Hogyan történik a ma még állami bíróság elé tartozó kis ügyek tárgyalása? Meghívják a bíróságra a feleket és néhány tanút. Hallgatóság nincs, mert a bíróság törzslátogatóit a nagy és érdekes perek vonzzák. Az eljárás tehát szűk körben folyik. Pedig ilyen ügyek tárgyalásakor a bíróságon sok olyan dolog kerül napvilágra, amely miatt az egyik vagy a másik fél ugyancsak szégyenkeznék, ha a szomszédai, barátai vagy az igazgatója tudomására jutna. De ezek a tárgyaláson nem vesznek részt, mert dolgoznak. Így azután egyes állampolgárok éveken keresztül vitatkoznak, civódnak a bíróság előtt, mindig újabb tények és bizonyítékok adódnak pro és contra. Ugyanakkor elképzelhető, hogy elég lenne egyetlen társadalmi bírósági tárgyalás a szomszédok vagy a munkatársak, a diáktársak stb. jelenlétében ahhoz, hogy az ügy megnyugtatóan intéződjék el, hogy a nem kívánatos jelenségek kiküszöbölődjenek.

b) A társadalmi bíróságok azért harcolhat-

[19] Dr. Névai László megítélése szerint is célszerű lenne a társadalmi bíróságok hatáskörének a kiterjesztése Magyarországon. Véleménye szerint is a társadalmi bíróságok elé kellene utalni az egyes egyszerűbb (magánvádas) ügyeket. Vitatkozik azokkal, akik úgy vélik, hogy ilyen ügyekben csak a bírósági eljárás nyújthat megfelelő *elégtételt* a sértettnek. „A dolgozótársak, vagy a lakótársak nyilvánossága előtt nyújtott elégtétel a sértett szempontjából — az eset körülményeitől függően — olykor éppen hatásosabb lehet." Dr. Névai László: A magyar bírósági szervezet fejlődése a felszabadulás óta. Jogtudományi Közlöny, 1960. évi 4. sz. (215. old.).

[20] N. Sz. Hruscsov: Beszámoló a Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. 1959. január 27. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 125—126. o.

nak a jogsértésekben jelentkező egyes kapitalista maradványok ellen — bizonyos esetekben — eredményesebben, mint az állami bíróság, mivel — a tapasztalatok szerint — a kollektíva ereje, véleménye, ítélőképessége az emberekre nagyobb hatással lehet, mint a bírói eljárás, ahol a beidézett tanú csak a látottakról, hallottakról ad számot. A társadalmi bíróságon mindenki elmondhatja véleményét az elkövetett cselekményekről, az elkövetőről, annak jó és rossz tulajdonságairól stb. A társadalmi bíráskodás alá vont személy saját munka- vagy lakótársaitól, barátaitól vagy elvtársaitól hallja a cselekedetéről és személyéről szóló értékítéletet. Az elkövetett cselekedet miatt érzett szégyen, a társadalom ítéletétől való szorongás, a kollektíva „ítéletében" való megnyugvás — a jogsértő meggyőzése arról, hogy cselekedete helytelen volt — mindez sokkal inkább lehet nevelő hatású, mint a bírói ítélet.

c) A társadalmi bírósági eljárás nevelő hatását biztosítja az a szabály is, amely szerint a társadalmi bíróságnak az ügyet a benyújtástól számított 15 napon belül és lehetőleg egy tárgyaláson be kell fejezni (a Tervezet értelmében az elvtársi bíróság az ügyeket a beérkezésüktől számított 10 napon belül tárgyalja). A bíróság munkájának nevelő hatását gyengíti az, hogy egyes ügyek bíróság előtti eldöntése meglehetősen hosszú időt vesz igénybe. A bűncselekmény elkövetése és az ítélet meghozatala között eltelt elég huzamos idő alatt az emberekben a jogsértők el nem ítéltetésének a benyomása alakulhat ki. A gyorsaság a társadalmi bíráskodás egyik nagy előnye az állami bíráskodással szemben. Az állami bíróság egyrészt a túlterheltség, másrészt pedig a kötött eljárási formák miatt nem bonyolíthatja le olyan gyorsan az eljárást, mint a társadalmi bíróság.

d) A szocialista állam bírósága — az igazságszolgáltatás tevékenységének gyakorlása során büntető és polgári ügyeket vizsgál meg, dönt el és a jogsértőkkel szemben állami kényszer alkalmazásával juttatja érvényre a szocialista törvényességet, valósítja meg a szocialista igazságosságot és neveli a kommunizmus szellemében a dolgozókat.[21] A társadalmi bíróság a kívánt célt — a nevelést — főszabályként állami kényszer és büntetés alkalmazása nélkül a határozatban foglalt társadalmi „ráhatási" eszközökkel éri el. Ez pedig sokkal inkább jellemző szocialista rendszerünkre, mint az állami kényszer alkalmazása. Ezzel még külön kihangsúlyozódik a szocialista társadalmi rend mélységes demokratizmusa, humanizmusa, a kapitalista rendszerrel szembeni rendkívüli fölénye. A kapitalista társadalomban elképzelhetetlen az, hogy a kapitalista jog megsértői ellen ne éljenek a megtorlás, az állami kényszer fegyverével, különösen ha a munkásosztály politikai, gazdasági harcáról van szó. A szovjet szocialista társadalomban, de hazánkban is (bár az ellenforradalom e tekintetben is jelentős kárt okozott) mind szűkebb és egyre szűkül azoknak a személyeknek a köre, akik társadalomellenes magatartást tanúsítanak, akik megsértik a szocialista jogot. Ugyanakkor nem minden jogsértővel szemben szükséges ma már társadalmunkban az állami kényszer alkalmazása, hiszen a jogsértés más úton helyrehozható, az elkövető személy pedig a kollektíva segítségével a hibáinak kiküszöbölésére indítható és ezzel jó útra terelhető.

E néhány megjegyzés kívánta alátámasztani azt az elgondolást, hogy a társadalmi bíróságaink hatásköre kiszélesíthető lenne.

Mi legyen a kritériuma annak, hogy valamely ügy társadalmi bíróság elé tartozzék?

Két ilyen fő ismérvet lehetne megjelölni: az egyik (általános) a magyar szocialista társadalom valamely magatartásszabályának a megsértése; a másik (különös) ismérvet három kategóriába lehetne sorolni.

Az *első kategóriába* a munkaviszonyból eredő kötelességek megszegésével kapcsolatos ügyek tartoznának. Így a munkafegyelem megsértésének az esetei (pl. a késés, az igazolatlan mulasztás, a munkahelyen ittas állapotban való megjelenés, a szocialista munkaerkölcs szabályainak a megsértése, olyan magatartás tanúsítása, amely a dolgozót az általa betöltött munkakör további ellátására méltatlanná teszi stb.), a szocialista együttélés szabályainak az üzemen belüli megsértése stb. Ide tartoznának a szocialista tulajdon megsértésének az esetei, feltéve, ha a szocialista tulajdon megkárosítása nem volt nagyméretű. Mind a szovjet, mind pedig a magyar tapasztalat azt mutatja, hogy megfelelő előkészítő munka és jól kiválasztott ügyek esetén a társadalmi bírósági eljárás nevelő jellege hatékonyabb, mint a munkáltató által lefolytatott fegyelmi eljárás. Ezekben az ügyekben az eljárást a társadalmi bíróságnál a vállalat igazgatóján, társadalmi szervein kívül bármely vállalati dolgozó is kezdeményezheti. Úgy gondolom, hogy az első két esetben a társadalmi bíróság *köteles* az ügy nyilvános megvitatását kitűzni és a társadalmi bírósági eljárást lefolytatni. Ha a dolgozó kezdeményezi a társadalmi bírósági eljárást, úgy vagy az elnöknek egyszemélyben, vagy pedig a háromtagú bíróságnak kellene megadni azt a jogot, hogy döntsön afelől, hogy a társadalmi bírósági eljárást lefolytassa-e, vagy sem. Ezzel el lehetne kerülni, hogy a vállalat valamely dolgozóját alaptalanul vonják társadalmi bírósági eljárás alá. Ezekben az ügyekben a társadalmi bíróság kizárólagos hatásköre is felmerülhet.[22]

[21] Erről bővebben l.: Dr. Névai László: Törvénykezési szervezeti jog. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1959, 15. old.

[22] Ezen a véleményen van N. A. Csecsina, a jogi tudományok kandidátusa: l. „A társadalmi bíróságok hatásköréről" írott cikkét. Pravovegyénije 1959. évi 3. szám (118—122. old.). Ugyanitt fejti ki a társadalmi bíróságokhoz tartozó ügyek kategorizálását, amely ebben a cikkben rövidített formában kapott helyet.

A *második kategóriába* az eddig járásbírósági hatáskörbe tartozó kisebb súlyú bűnügyeket sorolhatnánk. Az e kategóriájú ügyekben a társadalmi bíróság hatáskörét vagylagosan kellene megállapítani, azaz az eljárás kezdeményezőjére kellene bízni, hogy az eljárást a társadalmi, vagy az állami bíróság előtt indítja-e meg? Ebbe a kategóriába kellene sorolni egyrészt azokat a bűnügyeket, amelyeket az ügyészség kisebb súlyuk miatt a társadalmi bíróság elé terjeszthet, feltéve, hogy az adott konkrét esetben a társadalmi bírósági eljárást célravezetőbbnek tartja, mint a büntető eljárást. Ebbe a kategóriába tartoznának másrészt a magánvádas ügyek (rágalmazás, 8 napon belül gyógyuló könnyű testi sértés stb.). Itt a magánvádló megítélésére kellene bízni, hogy panaszával a társadalmi, vagy az állami bíróságokat keresi-e fel? Van olyan nézet is, amely a hatáskör vagylagosságát az eljárás alá vonandóra is ki kívánja terjeszteni, tehát az eljárás alá vont beleegyezését kívánja a társadalmi bíróság előtti eljárás megindításához. A szovjet tapasztalat azt mutatja, hogy az esetek túlnyomó többségében az eljárás alá vont személy még akkor is inkább vállalja azt, hogy vádlotti minőségben a bíróság elé álljon, ha itt súlyosabb büntetésre lehet kilátása, mint a társadalmi bíróság előtt, mert el akarja kerülni, hogy dolgozó társai előtt feleljen cselekedeteiért.[23] Úgy vélem, nem lenne célszerű, ha az ügynek a társadalmi bíróság elé terjesztését az eljárás alá vont beleegyezéséhez kötnék.

Természetesen, ha a társadalmi bírósági eljárás során kiderül, hogy a fenti (vagy a fentiekhez hasonló) cselekedetek súlyos következményeket vontak maguk után, vagy hogy a társadalmi veszélyességük nagyobb, mint azt előre látni lehetett — úgy a továbbiakban, járásbírósági eljárás lefolytatására fog sor kerülni, a társadalmi bíróság, vagy az ügyész kezdeményezésére.

Megfontolandó lenne a társadalmi bíróságok hatáskörének kiterjesztése az állampolgárok között felmerülő kisebb (500.— Ft-on aluli) és egyszerűbb tényállású vagyonjogi vitákra is. Ezeket az ügyeket ebbe a második (vagylagos hatáskört kimondó) kategóriába kellene sorolni. Ezzel a hatáskörrel azonban a társadalmi bíróságokat csak később, ha már működésük ismertté és elismertté vált, kellene felruházni.

Van olyan álláspont is, amely szerint a magánvádas és az állampolgárok közötti vagyonjogi ügyekben a társadalmi bíróság *kötelező* de csak *békéltető* fórumként járjon el. A társadalmi bíróságok megerősítésének és további szervezésének, a társadalmi bírósági hálózat kiterjesztésének az időszakában egy ilyen megoldás elképzelhető lenne. Perspektívában azonban a társadalmi bíróságokat érdemi döntési jogosultsággal kellene felruházni.

A *harmadik kategóriába* a szabálysértési eljárás tartoznék (pl. a lakó és egyéb épületek, a kommunális berendezések, a parkok, terek rongálása, a lakások belső rendjének megsértése, a kommunális szolgáltatásokért járó összeg kifizetésének a megtagadása stb.). Csatlakozom azoknak a nézetéhez, akik a községi, városi, illetve városi kerületi szabálysértési bizottságok és az itt létrehozandó társadalmi bíróságok szervezetének egyesítését javasolják. Ezeknek az ügyeknek az elbírálásához általában jogi szakértelem nem szükséges, azokat megfelelő élettapasztalattal rendelkező és köztiszteletben álló dolgozókból alakított szerv megnyugtatóan el tudná dönteni. Kívánatos lenne, hogy a szabálysértési ügyekben eljáró társadalmi bíróság egyik tagja (esetleg elnöke) tanácstag legyen.

Az első kategóriába tartozó esetekben a vállalati és az azzal egy tekintet alá eső társadalmi bíróságok, a harmadik kategória alatt megjelölt szabálysértési ügyekben pedig a területi társadalmi bíróságok *illetékességének* megállapítása lenne célszerű. A második kategória ügyeinek — ha azokat a társadalmi bíróságok elé terjesztik —, az illetékességét is vagylagosan kellene megállapítani. Aszerint tartoznék egy ügy területi, vagy pedig — munkaviszonyban álló dolgozó társadalmi bírósági eljárás alá vonása esetén — vállalati társadalmi bíróság elé, hogy melyik társadalmi bírósági eljárás szolgálja inkább a nevelést, a meggyőzést, a további jogsértések elkövetésének megelőzését. Helyes és kívánatos lenne — az illetékesség garanciális jellege miatt — olyan szabálynak a megalkotása, amely értelmében a magánvádló az egyébként a területi társadalmi bíróság elé tartozó ügyben csak akkor kezdeményezhet üzemi társadalmi bírósági eljárást, ha ehhez az ügyészség előzetes hozzájárulását megszerezte.

A társadalmi bíróságok hatásköréről és illetékességéről csak néhány gondolat kaphatott itt helyet, hiszen ezek a kérdések, már jelentőségük, terjedelmük és bonyolultságuk miatt is önálló tanulmány anyagát képezik.

3. Amennyiben a társadalmi bíráskodás szervezete, hatásköre kiszélesedik, úgy bővülniük kell azoknak az *eszközöknek*, amelyekkel a társadalmi bíróság feladatának betöltése érdekében élhet. Meg kell találni azokat a *specifikus* nevelési eszközöket, amelyek a társadalmi bíróság működésére jellemzőek és amelyek tükrözik a társadalmi bíróságnak a szocialista társadalom mechanizmusában elfoglalt helyét. A társadalmi bíróságon kívül a szocialista társadalomban a többi társadalmi szervnek is célja és feladata a nevelés. Ezek a társadalmi szervek nevelő munkájuk során ritkán, vagy egyáltalán nem talál-

[23] L. tervező mérnök ittas állapotban feltartóztatta és sértegette a járókelőket. Amikor a népi rendfenntartó osztag parancsnokságán közölték vele, hogy az esetet a társadalmi bíróság elé terjesztik, L. könyörgőre fogta a dolgot: „Tegyenek velem amit akarnak, bármilyen pénzbüntetést, sőt még 10 nap szabadságvesztést is inkább elviselek, csak ne kerüljek munkatársaim elé." (Id. Szocialiszticseszkaja zakonnoszty 1959. évi 9. sz. 51. old.). Ilyen és hasonló estekről igen gyakran számol be a szovjet sajtó.

koznak jogsérelmekkel, míg a társadalmi bíróságok nevelő munkájának a sajátossága, hogy a *társadalmi rend ellen vétők* ügyeinek a megtárgyalása és elbírálása útján nevelnek, tehát olyankor, amikor a szocialista erkölcs, a szocialista együttélés stb. szabályait sérelem érte. Éppen ezért van szükség arra, hogy a társadalmi bíróságok különleges nevelési eszközökkel élhessenek, olyanokkal, amelyek más társadalmi szervek munkájában nem ismeretesek.

Melyek legyenek azok az eszközök (ráhatási, vagy nevelési intézkedések), amelyek segítségével a társadalmi bíróság funkcióját betöltheti?

Úgy vélem, hogy a társadalmi bíróság munkáját akkor végzi jól, ha az eljárás alá vont a magatartását őszintén megbánja, mert meggyőződött cselekedetének elítélendő, a társadalomra káros voltáról és többet ilyen, vagy ehhez hasonló cselekedetet sem ő, sem a környezetéhez tartozó más személy nem követ el. Ugyanakkor sor kerülhet még arra, hogy a kollektíva — a társadalmi bíróság nevében és képében — ki akarja fejezni az elkövetett cselekménnyel kapcsolatos rosszallását.

A társadalmi bíróság által alkalmazható *általános* nevelő intézkedések a következők lehetnének:

a) elvtársi figyelmeztetés,

b) társadalmi megrovás,

c) az okozott kárnak saját munkával való helyrehozatala.

Az *általános* és a fent megjelölt nevelő intézkedéseken kívül a társadalmi bíróságot *különleges* nevelő intézkedések meghozatalával is fel kellene ruházni. Így az első kategóriájú (a munkaviszonnyal kapcsolatos) ügyekben meg kellene a társadalmi bíróságnak adni azt a jogot, hogy javaslatot tegyen a vállalat igazgatójának arra, hogy a dolgozót alacsonyabb munkakörbe helyezze, vagy, hogy azonnali hatállyal elbocsássa. Ezen kívül a társadalmi bíróság még büntető eljárást is kezdeményezhet, valamint kötelezheti a dolgozót az okozott kár megtérítésére.

A magánvádas ügyekben a társadalmi bíróság kötelezhetné a jogsértőt, hogy a sértett személytől bocsánatot kérjen és, hogy az okozott kárt megtérítse. Mind a magánvádas, mind pedig a szabálysértési ügyekben — legfeljebb 300,— Ft-ig terjedhető pénzbírság kiszabásával is fel kellene ruházni a társadalmi bíróságot.

A javasolt ráhatási eszközök megjelöléséből kitűnően a társadalmi bíróság elsősorban és általánosan csaknem *kizárólag erkölcsi, társadalmi „kényszer"* alkalmazásával élne — ez azonban már, természetesen, nem felel meg a kényszerről alkotott általános felfogásnak.

Amennyiben a pénzbírságot, vagy a kártérítést kimondó határozatot a megállapított határidőn belül nem hajtanák végre, úgy az illetékes bírósági végrehajtó útján kellene gondoskodni a határozat végrehajtásáról.[24]

4. A társadalmi bíróságok határozatában foglalt nevelő intézkedésekkel szemben nem kellene megnyitni a *jogorvoslat* lehetőségét. Kivételt képzenének a szabálysértési ügyek, amelyekben fellebbviteli fórumként a Tanácsok végrehajtó bizottságai járnának el. Ha a társadalmi bíróság határozatát az eljárás alá vont, vagy más érdekelt személy törvénysértőnek tartja, úgy az ügyészséghez fordulhat panaszával. Éppen ezért szükségesnek tartanám, hogy a társadalmi bíróságokról szóló jogszabály a felek részére a *panaszjogot* törvényileg is biztosítsa. Az ügyészség hatásköre ilyen módon kiterjedne arra is, hogy a panasz nyomán megvizsgálja a társadalmi bíróságok határozatát és ha azt törvénysértőnek találja, úgy újabb társadalmi bírósági eljárást kezdeményezzen.

Megítélésem szerint az ügyészségen kívül újabb társadalmi bírósági eljárás kezdeményezésével a vállalatoknál működő társadalmi bíróságok vonatkozásában a szakszervezeteket, a területi társadalmi bíróságok esetén pedig a tanácsokat, illetve azok végrehajtó bizottságait is fel kellene ruházni. Annak mérlegelése azonban, hogy az ügyben újabb eljárást lefolytassanak-e, vagy sem, a társadalmi bíróságok hatáskörébe tartoznék. Kívánatos lenne, hogy a társadalmi bíróságok működését szabályozó új jogforrás ügyészi közbelépés esetén *ajánlja* a társadalmi bíróságoknak az ügy újabb megvizsgálását és lefolytatását.

A fenti írás nem vizsgálhatta meg a társadalmi bíráskodás valamennyi legfontosabb kérdését. Így a társadalmi bíráskodás történetének, valamint a társadalmi bíróságok aktuális problémáinak csak egy része kaphatott helyt a fentiekben. Nem foglalkozik a cikk olyan — mind gyakorlati, mind pedig elméleti szempontból fontos — kérdésekkel, mint pl. az elvtársi bíróság határozatának jogerőre emelkedése, a jóvátétel, az elévülés, az elvtársi bírósági tagok elleni kizárási kérelem elbírálásának a rendje, a társadalmi bírósági tárgyalás előkészítése stb. A felvetett kérdések kifejtése is több helyen vázlatos formában történt.

A cikk azt kívánta érzékeltetni, hogy a társadalmi bíráskodás, amely nálunk Magyarországon mindössze néhány éves múltra tekinthet csak vissza, még nem vált a jogsértők elleni harc elég elterjedt formájává, bár rendkívül al-

[24] Külön kérdésként merülnek fel ezzel kapcsolatban az alábbiak: 1. milyen joghatások fűződnek az *a)* és *b)* alatt megjelölt ráhatási intézkedésekhez? Feltevésem szerint az elvtársi figyelmeztetés semminő jogkövetkezménnyel nem járna, míg a társadalmi megrovás a dolgozó személyi lapjára rávezetendő lenne. 2. Mi lesz a következménye annak, ha az eljárás alá vont megtagadja a bocsánatkérést, illetve nem hajlandó az okozott kárt saját munkájával helyrehozni? Úgy vélem, hogy ilyenkor — a tényállástól függően és a nevelési szempontok figyelembevételével — minden esetben mérlegelendő az, hogy a társadalmi bíróság kezdeményezzen-e vagy sem állami fegyelmi, illetve büntető eljárást.

kalmas lenne arra, hogy — mint hazánk társadalmi mechanizmusának része — eredményesen küzdjön a szocialista rend megbontói ellen. A fent helyt kapott néhány javaslat célja az lenne, hogy az abban foglalt elgondolások megvitatásra kerüljenek, annak érdekében, hogy olyan új társadalmi bírósági szabályzat szülessék, amely összhangban van hazánk fejlődésének jelenlegi szakaszával és amely jelentékenyen mozdítja elő a társadalomellenes elemekkel szemben folytatott harcunkat.

Bajáki Veronika

Gyári vagy kereskedelmi védjegyet?

I. Az iparvállalatok államosítása óta eltelt tíz esztendő alatt jogi irodalmunk védjegyjogi kérdésekkel általában nem foglalkozott. Ugyanakkor más, nem jogi szaklapokban (Újítók Lapja, Külkereskedelem, Ipargazdaság) egyes védjegyjogi kérdések az elmúlt években több ízben teret kaptak, amely körülmény a műszaki és gazdasági életnek a joggal szemben támasztott igényeit mutatja. Erre való tekintettel, jogi irodalmunknak is meg kell kísérelnie, hogy műszaki és gazdasági életünk jogi igényeit kielégítse, vagyis foglalkoznia kell a népgazdaságunk számára jelentős védjegyekkel, illetve az azokat érintő jogi kérdésekkel.

A védjegyjognak a szocialista tervgazdálkodásban elfoglalt helyével kapcsolatosan kiindulásképpen arra a marxista tételre hivatkozhatunk, amely szerint a kapitalista gazdasági és jogrend egyes intézményei, belső tartalmuk teljes megváltozása mellett a szocialista társadalomban továbbra is fennmaradhatnak és annak érdekeit szolgálhatják. Ez a tétel a védjegyjogra vonatkoztatva is megáll.

Vizsgáljuk meg ezért mindenekelőtt, milyen funkciót töltenek be a védjegyek a kapitalizmusban. Ezzel kapcsolatosan röviden annyit állapíthatunk meg, hogy a kapitalista gazdasági rendben a védjegyek az üzleti verseny, a konkurrenciaharc eszközei.

A szocializmusban a védjegyek változatlanul, ugyanolyan formában jelennek meg, mint a kapitalizmusban és a szocialista országok védjegyjoga ugyancsak alig mutat eltérést a kapitalista országokétól. Megváltozik azonban a védjegyjog belső tartalma, másszóval a védjegynek a szocialista népgazdaságban betöltött funkciójában jelentkezik mélyreható eltérés a kapitalizmussal szemben. A védjegyeknek a szocialista népgazdaságban betöltött funkcióját vizsgálva a kérdést a helyes megoldás érdekében két részre kell bontanunk és a védjegy funkcióját belföldi és külföldi viszonylatban külön-külön kell meghatároznunk. Belföldi viszonylatban a védjegyek egyrészt a termelő vállalatok felelősségét növelik termelvényeikért, másrészt a választék bővítésének, a kelendőség fokozásának eszközei.[1] A szocialista népgazdaság számára ennél sokkalta nagyobb jelentősége van azonban a védjegyeknek külföldi, vagyis külkereskedelmi viszonylatban, különösen pedig a kapitalista országokkal folytatott külkereskedelem során. A kapitalista országokkal folytatott külkereskedelemben a védjegyek a külföldi piac biztosításának és bővítésének eszközei. Mindezekre való tekintettel az utóbbi időben napi sajtónk is egyre hangosabban követeli a jó védjegyek kialakítását, valamint az iparjogvédelmi kultúra terjesztését és fejlesztését. „Tanulni kell az iparjogvédelmet!" ez az alcíme a Népszabadság egyik, a védjegyekkel foglalkozó cikkének.[2] Nyilvánvaló, hogy az iparjogvédelem kérdéseiben elsősorban a jogászoknak kell tájékozottaknak lenniök.

Eleve kilátástalan dolog volna jogi irodalmunk egy évtizedes mulasztásának ehelyütt történő pótlására vállalkozni, ezért a jelen tanulmány során csak egyetlen kérdésnek tárgyalását tűzzük célul: a gyári és a kereskedelmi védjegyek közötti különbség kérdését.

A kérdés tárgyalását különösen időszerűvé teszi, hogy hazai törvényhozásunk és bírói gyakorlatunk, több más ország jogától eltérően nem tesz különbséget a gyári és kereskedelmi védjegyek között, ugyanakkor azonban legújabb jogfejlődésünk — nyilvánvalóan népgazdasági szempontokra, elsősorban pedig a külkereskedelem érdekeire való tekintettel — mégis különbséget tesz a gyári és kereskedelmi védjegyek között az előbbiek javára.

A kohó és gépipari miniszter és a külkereskedelmi miniszter 9.015/1959. KGM.—KKM. sz. együttes utasításának 5. §-a értelmében,[3] a Kohó és Gépipari Minisztérium felügyelete alá tartozó vállalatok által gyártott termékek megjelölésére szolgáló új védjegyet a jövőben *csak az iparvállalat nevére szabad lajstromoztatni.* Olyan esetekben pedig, ha valamelyik gyári védjegy, amely a kohó és gépipar termékeinek megjelölésére szolgál, jelenleg nem az iparvállalat nevén szerepel, azt legkésőbb a megújítás alkal-

[1] A védjegy szerepéről a szocialista gazdaságban, lásd: dr. Világhy Miklós: Polgári jog. V. kötet 174. old. Budapest, 1959. Egyetemi jegyzet. A különböző szocialista országok jogfelfogását illetően lásd: dr. Vida Sándor: A védjegy jelentősége a demokratikus piacokon. Külkereskedelem 1958. 9. sz. 18—20. old.

[2] Kovács József: Védjük joban termékeinket. Népszabadság. 1959. 187. sz. 7. old.

[3] Külkereskedelmi Értesítő 1959. 1. sz. 3. old. — Kohó- és Gépipari Közlöny 1959. 2. sz. 8. old.

mával a gyártó vállalat nevére kell átiratni, illetve lajstromoztatni.

Felvetődik a kérdés, hogy milyen meggondolások vezethették a jogszabályalkotókat, amikor ilyen határvonalat húztak a gyári és kereskedelmi védjegyek között?

A miniszteri utasítás történeti előzményeinek vizsgálata folytán megállapítható, hogy az államosítás óta eltelt tíz esztendő alatt az Országos Találmányi Hivatalnál, a Berni Nemzetközi Irodánál, valamint számos más, a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióhoz nem tartozó ország védjegyhivatalánál külkereskedelmi vállalataink több, eredetileg gyári védjegyet lajstromoztattak a maguk javára. A gépipar olyan értékes gyári védjegyei, mint pl. a „Ganz", „Ikarus", „Csepel Autó", „Elzett", „EKA" stb. több országban, esetleg az egész világon megszűntek gyári védjegyek lenni és külkereskedelmi védjegyekké váltak. Olyan iparvállalatoknál, ahol a védjegykérdést megfelelő szakszerűséggel kezelték, ez nem fordulhatott elő, így pl. a „Tungsram", „Orion", „Chinoin", „Richter" stb. védjegyek továbbra is megtartották tiszta gyári védjegy jellegüket.

E helytelen gyakorlat kialakítását jelentős részben az ipar mulasztása tette lehetővé. Az államosítást közvetlenül követő években az ipar általában elhanyagolta a védjegykérdést, s a külkereskedelmi védjegyek elterjedése a gazdasági fejlődés akkori szakaszában erre való tekintettel nem volt egészségtelen. Szinte szerencse, hogy a külkereskedelem sok értékes, régi védjegyet életbentartott ilymódon. Ma már azonban, amikor nemcsak az ipar, de az általános közvélemény is egyre jobban tudatára ébred a védjegyek népgazdasági jelentőségének, szükségesnek látszik az ilyen elvi kérdések tisztázása és az egész népgazdaságra kiterjedő egységes joggyakorlat kialakítása. A hivatkozott jogszabály ugyanis csupán egyetlen minisztérium, a Kohó és Gépipari Minisztérium felügyelete alá tartozó vállalatok védjegyei tekintetében rendezte a kérdést.

Vizsgáljuk meg ezek után, különös tekintettel exportvédjegyeinkre, vajon indokolt volt-e az előzőekben ismertetett jogi szabályozás és vajon nem volna-e célszerű az itt feltárt tapasztalatok alapján hasonló szabályozást az egész népgazdaságra kiterjedő hatállyal bevezetni.

II. Minthogy hazai irodalmunkat ez a kérdés még sohasem foglalkoztatta, ezért állásfoglalásunk kialakítását megelőzőleg célszerű más országok jogfelfogását tanulmányoznunk. Elsősorban természetesen a szocialista országok jogfelfogása érdekelhet bennünket.

A szocialista országok bírói gyakorlatát és irodalmát a gyári és kereskedelmi védjegyek közötti különbségek kérdése azonban mindezideig nem foglalkoztatta. Ez nem meglepő, hiszen mint említettük, a védjegyek a szocialista tervgazdálkodásban betöltött funkciójuknál fogva már nem az üzleti verseny, a konkurrenciaharc eszközei többé, hanem az állami fegyelem megszilárdításának és a választék bővítésének, a kelendőség fokozásának eszközeivé váltak.

A kapitalista gazdálkodási rendben szinte szükségszerűen kerül sor a gyáros és a kereskedő közötti konkurrenciaharcra, amely konkurrenciaharcnak a védjegy is egyik eszköze. Ugyanakkor mi már alig tudjuk elképzelni, hogy a szocialista tervgazdálkodás viszonyai között gyári és kereskedelmi védjegyek közötti érdekösszeütközés egyáltalában előforduljon.

Minthogy a szocialista országok jogi irodalma a gyári és kereskedelmi védjegyek kérdésében semmiféle támpontot nem nyújt, ezért számunkra nem marad más hátra, minthogy ezen országok védjegylajstromait tanulmányozzuk és az ott szerzett tapasztalatokat tegyük mérlegre.

Az iparilag fejlett szocialista országok között a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia tagjai a védjegyek nemzetközi bejelentéséről szóló madridi megállapodásnak (a Szovjetunió nem tagja, Lengyelország pedig csak a Nemzetközi Iparjogvédelmi Uniónak tagja). Ezért számunkra e két ország védjegylajstromának adatai a legkönnyebben hozzáférhetők.

A *Német Demokratikus Köztársaság* által külföldön bejelentett védjegyekkel kapcsolatosan megállapítható, hogy azokat minden egyes esetben a védjeggyel megjelölt iparcikket előállító iparvállalat nevére lajstromozzák. Így pl. az „Optima" írógépvédjegy a VEB Optima Büromaschinenwerk Erfurt, a „Groma" irodagépvédjegy a VEB Groma Büromaschinen, a „Persil" mosószervédjegy a VEB Waschmittelwerk Genthin, a „Chlorodont" szappanvédjegy a VEB Elbe-Chemie, az „Agfa" filmvédjegy a VEB Filmfabrik Agfa Wolfen, a „Contax" fényképezőgépvédjegy a VEB Kamera und Kinowerke Dresden és a „Buna" műgumivédjegy a VEB Chemische Werke Buna nevére van lajstromozva.

Hasonló eredményre vezet a *csehszlovák* védjegylajstrom tanulmányozása is. Így pl. a „Felicia" és „Octavia" autómárkák, az Automobilové Závody Národni Podnik, a „Spofa" gyógyszervédjegy, a Spofa—Sdruzeni Podniku pro Zdravotnickou Vyrobu, az L betűs porcelánembléma, a Karlovarsky Porcelán Národni Podnik nevére van lajstromozva. Ezekhez a magam részéről még annyit kell hozzáfűznöm, hogy néhány évvel ezelőtt, csehszlovákiai tanulmányutam alkalmával az ottani Találmányi Hivatal szakembereinek, valamint több vállalati jogtanácsosnak feltettem a kérdést, hogy előfordul-e náluk is a gyári védjegyeknek kereskedelmi védjegyekké történő átalakítása. A megkérdezettek csodálkozással fogadták a kérdést és arra egytől egyig nemleges választ adtak.

III. Állásfoglalásunk kialakításához szükséges továbbá, hogy a külkereskedelmi szempontból számunkra fontos kapitalista országok jogfelfogását ugyancsak tanulmányozzuk.

A kapitalista országok védjegyjoguk felépítését tekintve három fő csoportra oszthatók: a

latin, az angolszász és germán rendszerű védjegyjogra. Ezért a következőkben e három legfontosabb jogrendszernek a gyári és kereskedelmi védjegyekkel kapcsolatos felfogását ismertetjük.

A legélesebb megkülönböztetést e téren a *francia védjegyjogban* találjuk. *Pouillet* szerint a gyári védjegy az áru eredetére utal, míg a kereskedelmi védjegy az áruforgalom biztonságát garantálja az áru megváltoztatásával, s a csalásokkal szemben.[4]

Alexandroff azt a gyakorlati esetet tárgyalja, amikor egy gyár és egy kereskedő huzamos időn keresztül üzlettársak voltak és ez alatt az idő alatt mindketten ugyanazt a védjegyet lajstromoztatták és használták. Ilyen esetben az üzleti kapcsolat megszakadása után a kizárólagos használati jog tekintetében felvetődő vitát az alapügylet természete dönti el. Ha a gyár egyszerű kivitelező volt, amely a kereskedő utasítására látta el az árut védjeggyel, a védjegy a kereskedőt illeti: ha viszont a gyár csupán termelését kötötte le egy meghatározott kereskedő részére, a védjegy gyári védjegy és az a gyárat illeti.

A gyári védjegynek kereskedelmi védjegygyel való helyettesítése, illetve megsemmisítése kérdésével kapcsolatosan *Alexandroff* a „Cadum" Szappangyár esetét említi, amikor is a szappanokat a kereskedő úgy hozta forgalomba hogy minden szappancsomagról eltávolított egy háromszögalakú részt: a háromszög kivágásával a kereskedő eltüntette a védjegyet és a gyártási számot. *Alexandroff* az ilyen cselekmények megtorlására — az 1928. június 24-i törvény versenyjogi rendelkezéseinek alkalmazását javasolja.[5] — A kérdés ugyanilyen megoldása mellett foglal állást *Roubier* is, aki szerint a kereskedő eljárása jelentős kárt okozhat az iparnak, különösen, ha az ipar különféle minőségű árut állít elő a belföldi fogyasztás és az export céljaira és a kereskedő az árut az ipar szándékával ellentétes módon hozza forgalomba. A gyári védjegyek eltüntetése folytán az ipar számára lehetetlenné válik annak ellenőrzése is, hogy exportálási tilalmát a kereskedők betartják-e.[6]

A védjegyhamisítás és a hamis védjeggyel ellátott áruk forgalombahozatalának esetét az *angol törvényhozás* védjegyjogilag szabályozta. Ezzel egyúttal a gyári védjegyeknek az ellenérdekű gazdasági szektor által történő meghamisításának esete is jogi szankciót kapott. A Merchandise Marks Act szerint védjegyhamisítás minden olyan cselekmény, amelyet akár az eredeti védjegy megváltoztatásával, akár hozzáadással, akár a védjegy megsemmisítésével stb. követnek el. A törvény 17. §-a szerint azt az eladót, aki védjegyes árut ad el, szavatosnak kell tekinteni abban a vonatkozásban, hogy a védjegy eredeti és nem hamisított, vagy jogtalanul alkalmazott védjegy.[7]

Kerly szerint a gyárnak az általános polgári jog szabályai szerint és minden szavatosságtól függetlenül kárigénye is van megrendelőjével, a kereskedővel szemben, ha nevezett utasításának megfelelően, vétlenül látja el az árut a kereskedő által előírt védjeggyel, amelyről utóbb derül ki, hogy az bitorolt védjegy, vagy egy harmadik személy védjegyébe ütközik, valamint hogy ennek következtében a gyár a védjegytulajdonos részéről bírói eljárásnak van kitéve. Ez a visszkereseti jog azonban csak a gyárnak áll rendelkezésére, mivel a kereskedő üzleti tevékenysége természeténél fogva köteles ismerni a világpiacnak az ő üzletkörébe vágó védjegyeit; az ipari tevékenységet folytató gyártól viszont ezt nem lehet elvárni.

A *német* tételes jog nem ismer különbséget a gyári és kereskedelmi védjegyek között, de a gyári és kereskedelmi védjegyek kérdése a német bírói gyakorlatot és irodalmat ugyancsak foglalkoztatta.

Reimer szerint a gyári védjegy az előállítóra, a kereskedelmi védjegy pedig arra utal, hogy az árut egy meghatározott kereskedő hozza forgalomba. Ismerteti ezzel kapcsolatosan a kapitalizmusban jelentkező azt a harcot, melyet a gyáros és a kereskedő a védjegyért folytatnak egymással. Idézi azt az álláspontot, miszerint ez a küzdelem sohasem szűnik meg,[8] amiből arra következtethetünk, hogy a védjegyért folytatott ez a harc ugyancsak a kapitalizmus gazdasági törvényszerűségei közé tartozik.

A Reichsgericht gyakorlata szerint a régi gyári védjegyekkel azonos árukra bejelentett új kereskedelmi védjegyeknek különösen élesen kell különbözniök az előbbiektől, minthogy összetévesztés esetén a közönség rendszerint az előállítóra, nempedig a kereskedőre fog következtetni.[9]

A gyári védjegy, kereskedő által történő megtévesztő használatát a német bírói gyakorlat és irodalom versenyjogilag meg nem engedett cselekményként említi és azt mondja, hogy ez az eljárás az üzleti viszonyok tekintetében

[4] Eugene Pouillet: Traité des marques de fabrique et de la concurrence déloyale. Paris 1912. 15. old.

[5] Léon Alexandroff: Traité théorique et pratique des marques et de la concurrence déloyale. Paris 1935. I. 641. fejezet. — Ez a versenyjogi felfogás honosodott meg nálunk is, Kuncz a fenti eljárást a Tvt. 16. §-ába ütköző, a beszerzés forrására vonatkozó valótlan adat feltüntetésének minősíti.

[6] Paul Roubier: Le droit de la propriété industrielle. Paris 1952. I. 562 old.

[7] Ilyen értelemben döntött a bíróság a „Bass" sörgyár védjegyének egy söröspalackkészítő általi hamis használata miatt indult perben. Duncan Kerly: Trade Marks and Trade Names. London 1951. 666. old.

[8] dr. Eduard Reimer: Wettbewerbs und Warenzeichenrecht. Köln—Berlin 1954. 17. old.

[9] Így döntött a Reichsgericht a Mampe likőrgyárnak egy exportőr ellen árujegyzék korlátozása iránt indított perében. Markenschutz und Wettbewerb. 1923. évf. 188 old.

történő megtévesztésről szóló UWG 3. §-ba ütközik.[10]

IV. Mielőtt a gyári és kereskedelmi védjegyek kérdésével kapcsolatos következtetéseinket összefoglalnánk, meg kell még emlékeznünk egy, a témával szoros rokonságban álló kérdésről, nevezetesen a kereskedelmi ügynökök védjegyeivel kapcsolatos kérdések problémájáról. A probléma szemléltetéséül álljon itt az alábbi példa:

A csehszlovák Jawa Motorkerékpárgyár világhírű védjegyét Cubában technikai könnyebbségek okából a gyár kereskedelmi ügynöke, egy cubai állampolgár, a saját nevére jegyeztette be. Az ügynök elhalálozása folytán a védjegyet annak özvegye örökölte, aki viszont egy konkurrens motorkerékpárgyár ügynökével kezdett tárgyalásokat a védjegy értékesítése tárgyában. A Jawa Motorkerékpárgyár a fennálló jogszabályok értelmében tehetetlen volt az ügynök özvegyével szemben. Még szerencse, hogy a végén a dolog úgy oldódott meg, hogy még a védjegy értékesítését megelőzőleg az özvegy egy másik ügynökhöz ment feleségül, aki azután a Jawa cubai képviseletét vette át. A védjegy tehát csak az ügynök özvegyének újabb házasságkötése következtében került újra a csehszlovák motorkerékpárgyár rendelkezése alá.

Ez esetben mulasztott a gyár, mivel a képviseleti szerződésben nem rendelkezett arról, hogy az ügynök nevére bejegyzett védjegy a szerződés megszűnése esetén a vállalatra visszaszálljon. Még nagyobb mulasztás terheli azonban a cubai törvényhozást, amely az ilyen eljárásokat lehetővé teszi. De nem tehetünk különösebb szemrehányást a cubai törvényhozásnak sem, mert egy ugyanilyen eset bekövetkezésének lehetőségét elvileg a mi védjegytörvényünk sem zárja ki. (Nálunk csupán az a különbség, hogy a védjegy öröklésének előfeltétele volna még az is, hogy az ügynök özvegye, férje iparát tovább folytassa.)

A mi külkereskedelmi gyakorlatunkban ugyancsak gyakran előfordul, hogy termékeinket külföldi ügynökök, vagy kereskedelmi képviselők útján értékesítjük, anélkül, hogy védjegyünket a szóbanforgó országban bejelentenénk. Az ilyen helyzetek eltekintve attól, hogy a konkurrenciával szemben gyengítjük magunkat, az ügynökök esetleges hűtlenségre, visszaélési lehetőségeire tekintettel különösen veszélyesek. Előfordulhat pl. az is, hogy a kereskedelmi képviselő tudtunk nélkül a saját nevére lajstromoztatja védjegyünket, amiről mi esetleg csak évek múlva szerzünk tudomást. Ezt az aggályt megalapozottá teszi, hogy jó védjegyeinket a mi külföldi kereskedelmi képviselőink cégnévként is szívesen használják, így pl. a Ganz—Mávag argentin kereskedelmi képviselete „Ganz Argentina S. A." cégnév alatt, a Medicor Röntgenművek brazíliai kereskedelmi képviselete pedig „Medicor—Ax" cégnév alatt működik.

Nincs azonban baj addig, amíg a képviseleti szerződés összekapcsolja a védjegytulajdonost és az ügynököt. Abban a pillanatban ellenben, amikor a szerződéses jogviszony kettőjük között megszűnik, a képviselőnek nincs joga a gyár védjegyét tovább használni, s a védjegy kizárólag csak a tényleges tulajdonost illeti. A gyakorlatban azonban sok olyan eset fordult elő, amikor a korábbi ügynökök vonakodtak a védjegyet a valódi tulajdonos számára visszaadni.

Erre való tekintettel a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió 1958. évi lisszaboni konferenciáján az érdekelt országok az egyezmény szövegének egy új 6^{septies} cikkel történő kiegészítésében állapodtak meg, amely a kereskedelmi ügynök ilyen jellegű tilos cselekményeinek megakadályozását szolgálja. A nemzetközi egyezmény ezen új rendelkezése széleskörű jogorvoslati lehetőséget biztosít a védjegy eredeti tulajdonosa számára arra az esetre, ha az ügynök, vagy annak képviselője a védjegy tulajdonosának hozzájárulása nélkül lajstromoztatja a védjegyet saját nevére.

Minthogy a viszonosságra való tekintettel mi külföldön akkor tudunk a magunk számára előnyös helyzetet biztosítani, ha hazai jogunkban is biztosítékot nyújtunk az ilyenfajta tilos cselekményekkel szemben, feltétlenül szükséges, hogy törvényhozásunk az új védjegytörvény megalkotása alkalmával e kérdésben ugyancsak tartalmazzon intézkedést.

A kérdéssel kapcsolatosan meg kell még jegyeznünk, hogy a kereskedelmi ügynök elvileg a külkereskedelmi vállalat védjegyét is elorozhatja, minthogy azonban ilyen esetről eddig nem tudunk, gyári védjegyek megszerzésére irányuló ügynöki törekvések azonban annál gyakrabban fordultak elő, a gyári és kereskedelmi védjegyek kérdésének tárgyalásánál és ezzel kapcsolatos állásfoglalásunk kialakításánál a szocialista népgazdaság ilyen jellegű szükségleteivel is számolni kell.

V. A kérdés tárgyalásának végére értünk, végkövetkeztetéseinket kell összegeznünk. Mielőtt azonban a jelen tanulmány elején feltett kérdés megválaszolására vállalkoznánk, előljáróban arra kell rámutatnunk, hogy a gyári és kereskedelmi védjegyek közötti különbségtételnek nálunk külkereskedelmi viszonylatban, mégpedig elsősorban a kapitalista országokkal folytatott külkereskedelmünkre való tekintettel van jelentősége. Figyelemmel erre pedig már néhány kapitalista ország joggyakorlatának és irodalmá-

[10] Ilyen döntést hozott a Reichsgericht az „Alpina" óravédjegynek kereskedő általi gyári védjegyként történő használata miatt (Juristische Wochenschrift 1931. évf. 1911. old.), valamint a berlini Landgericht a „Jörzey" zongoravédjeggyel kapcsolatos hasonló ügyben. (Markenschutz und Wettbewerb 1928. évf. 582. old.) — Az irodalomban Calmann ezt a nézetet azzal egészíti ki, hogy még a vállalatjelzők jogellenes használatáról szóló UWG. 16. §-ba ütköző-nek is tartja egy gyári védjegy kereskedő által történő használatát. dr. Rudolf Calmann: Der unlautere Wettbewerb. Mannheim 1932. 500. old.

nak vázlatos ismertetése alapján is megállapítható, hogy a magyar gyári védjegyeknek külföldön kereskedelmi védjegyként történő használata, bizonyos körülmények között *külföldi jogszabályokba is ütközhet.*

A gyári védjegyeknek kereskedelmi védjegyekkel való helyettesítése, vagy kereskedelmi védjegyekké történő átalakítása e jogi hátrányokon felül *gazdasági hátrányokkal* is *jár.* Az iparvállalatok és a külkereskedelmi vállalatok profiljai ugyanis eltérnek egymástól. A külkereskedelmi vállalatok profilja egyrészt lényegesen szélesebb, mint egy-egy iparvállalat profilja, másrészt pedig az ugyanazon iparvállalat által előállított összes terméket nem minden esetben ugyanaz a külkereskedelmi vállalat exportálja. A gyári védjegynek külkereskedelmi védjegygyel való helyettesítése folytán az első esetben a különböző iparvállalatok által előállított különféle minőségű termékek ugyanazzal a külkereskedelmi védjeggyel ellátva kerülnek forgalomba. A forgalomba hozott termékek minőségének különbözősége viszont maguknak a külkereskedelmi védjegyeknek értékét gyengíti, teszi kétessé. — A második esetben viszont, a külföldi kereskedő nem is sejtheti, hogy ugyanaz a gyár, amely a kiváló minőségű vívópengéket előállítja, kaszát és sarlót is gyárt, mivel e termékek exportját különböző külkereskedelmi vállalatok bonyolítják, és ha a gyári védjegy valamely terméken nem szerepelne, úgy az előállító vállalat megállapítása sem volna lehetséges. Még szembetűnőbb a dolog az autoklávok esetében. Az ugyanazon gyár által előállított zománcozott és saválló autoklávokat ugyanis más-más külkereskedelmi vállalat hozza forgalomba. Ez esetben tehát még az exportra kerülő termék is azonos, csak választéka tér el. A külföldi kereskedők viszont gyári védjegy nélkül és különböző kereskedelmi védjegyek alatt forgalomba kerülő autoklávok esetében egyenesen kizártnak vehetnék, hogy a kétfajta kivitelű autokláv ugyanannak a gyárnak terméke és így az egyik termékkel szerzett üzleti hírnév, a másik terméknél már nem volna hasznosítható. Nyilvánvaló tehát, hogy a gyári védjegyek rendszerének fenntartása a szocialista népgazdaságra nézve is előnyös.

Emlékezzünk még meg az önálló exportjogot nyert iparvállalatok védjegyhasználatának kérdéséről is. Az előzőkben kifejtettek alapján nyilvánvaló, hogy e vállalatok akkor járnak el helyesen, ha meglevő gyári védjegyeiket (pl. „Tungsram", „Ganz") kereskedelmi tevékenységük során továbbra is gyári védjegyként használják, ha pedig ilyennel nem rendelkeznek, akkor új gyári védjegyet képeznek (pl. „Medicor", „Pannonia").

Eltér ettől a csehszlovák *Straka* véleménye, aki szerint az ipari átszervezések során létrehozott értékesítési egyesülések, amelyek több vállalat által fenntartott közös szervezetek, igényelhetik a maguk számára azt a jogot, hogy az általuk képviselt iparvállalatok védjegyeit az értékesítési egyesülésre átruházzák. Igaz, *Straka* ezt ahhoz a feltételhez köti, hogy az értékesítési egyesülés az értékesítésnek egyedül lehetséges forrása legyen, vagyis a szóban forgó termékekre nézve értékesítési monopóliummal rendelkezzék.[11] A magam részéről ezt az álláspontot már korábban kritika tárgyává tettem és rámutattam arra, hogy véleményem szerint a csehszlovák szerző ez esetben figyelmen kívül hagyta a kérdés gazdasági vonatkozásait, nevezetesen a gyári és kereskedelmi védjegyek közötti, azok eltérő funkcióiból eredő különbségeket.[12]

Az itt ismertetett gazdasági jellegű meggondolások alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *törvényhozásunknak* egy új védjegytörvény megalkotása alkalmával[13] különös tekintettel a külkereskedelem érdekeire, figyelembe kellene vennie a kohó és gépiparnak a gyári és kereskedelmi védjegyek közötti különbségtétellel kapcsolatos tapasztalatait és a hivatkozott miniszteri utasításhoz hasonló rendelkezésekkel *kellene a gyári védjegyek országos szinten történő elterjedését elősegítenie.* Köztudomású, hogy cipőiparunk, konfekcióiparunk, élelmiszeriparunk stb. védjegykultúrája igen szegényes, e téren sok tennivaló van még. Ezért különösen indokolt volna, hogy jogszabályalkotásunk ezen iparágak számára a fejlődés irányát megszabva, minél több értékes gyári védjegy alkotásához adjon impulzust.

Végezetül félreértések elkerülése végett rá kell még mutatnunk arra is, hogy a jelen tanulmány nem a külkereskedelmi védjegyek használata, hanem csupán azok mértéktelen használata ellen kíván állást foglalni. Vannak hatásos külkereskedelmi védjegyeink, mint pl. a „Modex" pikáns ábrás védjegye, az „Artex" művészi grafikai megoldású szóvédjegye és mások, amelyek használata népgazdaságunk számára feltétlenül előnyös. A nemzetközi kereskedelemben is szokásos, hogy a gyár védjegye mellett az exportőr is szerepeltesse védjegyét az árun. A két védjegy funkciója közötti eltérésekből következik, hogy amikor helytelenítjük, hogy a külkereskedelmi védjegy a gyári védjegyet helyettesítse ugyanakkor a gyári védjegy sem pótolhatja a külkereskedelmi védjegyet.

Vida Sándor

[11] dr. Zdenek Straka: Reorganizace' naseho prumislu a ochranné známky. Vynálezy a normalisáce. 1958. 4. sz. 13. old.

[12] dr. Vida Sándor: Az ipar átszervezése és a védjegyek. Külkereskedelem 1959. 5. sz. 26—27. old.

[13] Védjegyjogunk reformjának szükségességéről lásd bővebben dr. Vida Sándor: Új védjegytörvényt. Ipargazdaság 1960. 2. sz. 45—48. old.

SZEMLE

Jog vagy agresszió?

Nincs egyetlen állam a világon, amelynek törvényei ne sorolnák a kémkedést a legsúlyosabban büntetendő cselekmények közé. Halállal fenyegetik az elkövetőket, a legtöbb országban még béke idején is gondosan kiépített szervezeteket hoznak létre mindenütt annak megakadályozására, hogy a kémek tevékenysége sikerrel járjon, illetőleg annak biztosítására, hogy leleplezzék és elfogják azokat, akik ilyen cselekmények végrehajtására vetemednek. Az Egyesült Államok diplomáciája azonban fel akarja számolni az ősrégi felfogást és azt kívánja elfogadtatni, ha valamelyik állam titokban tartja előttük — az amerikaiak előtt — katonai berendezését, úgy joguk van nekik — az amerikaiaknak — kémkedés útján a titkok ismeretéhez jutni. Nekik, és természetesen csak nekik, mert nem hallottunk olyan kijelenést, hogy az ő területükön a kémkedés büntetlenül lenne folytatható. Pedig nyilvánvalóan van nekik nagyon sok olyan katonai és nem katonai létesítményük, amelyet szigorú titoktartással védenek. Olyanok is, amelyeket még a legszorosabban hozzájuk fűzött szövetségeseknek sem hajlandók kiszolgáltatni. És ismeretesek a bírói ítéletek, amelyekkel nagyon is kétes bizonyítási anyag alapján a kivégző villamos székbe ültettek kémkedéssel gyanúsított személyeket.

De egyszeriben más állásfoglalást diktál az amerikai jogérzet, ha arról van szó, hogy meg akarják állapítani, miért sikerül a Szovjetuniónak olyan rakéták gyártása és kilövése, aminők előállításán ők hiába fáradoznak. Meg kell tudniok ezt, mert nem tűrhetik, hogy a szovjet fölényt biztosító fegyverekkel rendelkezik. Az ő militaristáik már túlzottnak tartják a hidegháború időtartamát és égnek a vágytól, hogy végre elindíthassák az igazi, véres háborút. Ehhez azonban a katonai fölény biztos tudata lenne szükséges. Ezért meg kell ismerniök azokat a fegyvereket és berendezéseket, amelyek most a másik félnek, „a nemzetközi kommunizmusnak" fölényét teszi kétségtelenné. Meg kell ismerniök, joguk van azokat megismerni, mert hisz az ő dollár milliárdjaik jogot adnak nekik a világuralomra és nem tűrhetik, hogy a Szovjetunió a béke fenntartása érdekében olyan fegyvereket gyártson, amelyekkel ők a mérkőzést fel nem vehetik.

A világuralmi vágyból ekként jogforrás lett és erre támaszkodva akarják igazolni az 1960. május 1-én elkövetett merényletüket.

Az események ismeretesek és minden részletükben tisztázottak. A szovjet kormány nyilatkozatában közölte, hogy május 1-én egy rendkívüli magasságban repülni tudó amerikai gép mélyen behatolt a szovjet állam légiterébe és jegyzékben tiltakozott szuverenitásának ilyen módon történt megsértése ellen. A felelet erre az volt: a gép meteorológiai megfigyelések céljából szállt fel, a műszerek nem működtek kifogástalanul, így a pilóta nem tudott kellőképpen tájékozódni, eltévedt és szovjet terület fölé került. Hamarosan megjelent azonban egy további szovjet hivatalos nyilatkozat. Az amerikai gépet Szverdlovszk térségében, 2000 km távolságban a szovjet határtól a légvédelmi ütegek megtámadták és lelőtték. A pilóta ejtőernyőn leugrott és épségben földre ért. Megtalálták a gép roncsait is és azok között a felszerelését képező műszerek maradványait és légi felvételeket, amelyek kétségtelenül mutatják, hogy nem meteorológiai megfigyelés, hanem fényképezés volt a feladat. A Moszkvában kiállított roncsokat és fényképeket nem lehetett tagadni, de azért az amerikai szervek nem jöttek zavarba: valamelyik helyi katonai parancsnokság saját elhatározásából végrehajtott vállalkozásról van szó, nem lehet annak komolyabb jelentőséget tulajdonítani.

Nem sokáig volt azonban ez a magyarázkodás sem fenntartható. Kitűnt, hogy hasonló típusú, kifejezetten kémszolgálatra berendezett gépeket tartanak az amerikaiak különböző támaszpontjaikon. Már hosszabb ideje folytatnak a kormány utasításának megfelelően ilyen berepüléseket, maga az elnök rendelkezett, hogy ekként állapítsák meg, milyen fegyverzettel rendelkezik a szovjethatalom és mi, hol van elhelyezve. Különböző alsóbb szervek nyilatkozatai után *Eisenhower* elnök kénytelen volt elismerni, hogy minderről tudott, tehát a május 1-i berepülés sem a helyi parancsnokok saját hatáskörében végrehajtott vállalkozás volt. *Herter* külügyminiszter azonban most már jogi álláspontra helyezkedett és kijelentette, a szovjet titkolódzás folytán nekik joguk volt, hogy légi kémkedés útján állapítsák meg, mi történik a „vasfüggöny" mögött. Az ilyen repülőgépek alkalmazása az ő politikájuk részét képezi, éppen ezért az jogilag nem is kifogásolható.

Így lett a meteorológiai megfigyelésből az el nem vitatható tények nyomása alatt — jog.

A baj csak az, hogy nem az Egyesült Államok politikájának szükségletei vagy törekvései szabják meg a nemzetközi jogot. De továbbá az ilyen jogot Eisenhower és Herter urak rá tudják tán kényszeríteni Haitira, Guatemalara, vagy más, az ő befolyásuktól és dolláraiktól függővé tett közép- vagy dél-amerikai államocskára, de nem hajlandó azt elismerni a szocialista nagyhatalom, a Szovjetunió.

Ez a berepülés május 1-én, vagyis két héttel a várva várt csúcstalálkozó előtt történt, bár az amerikai kormánynyilatkozatok arról akarták meggyőzni a világot, hogy ők a csúcstalálkozón el akarnak követni mindent a nemzetközi feszültség enyhítése, a háborús veszély eloszlatása céljából. Ez a körülmény nyilvánvalóvá teszi, hogy a feszültség enyhítését, a csúcstalálkozót kívánta megtorpedózni az amerikai militaristák és a fegyverkezési szállításokból származó profitokat féltő monopolkapitalisták politikája. Ezért *Hruscsov* elvtárs, a szovjet Minisztertanács elnöke a Párizsban már a találkozón megjelent kormányfőkkel közölte, csak akkor tud a tanácskozáson részt venni, ha Eisenhower elnök kifejezetten elítéli a szovjet állam szuverenitásának a berepülés által történt megsértését, gondoskodik a közvetlen bűnösök megbüntetéséről és kötelezettséget vállal, hogy ilyen akciókat állama nem hajtat többé végre. Mivel pedig az amerikai elnök nem adott a súlyos jogsértés elítélését tartalmazó nyilatkozatot, N. Sz. Hruscsov elhagyta Párizst és a csúcsértekezlet ekként tökéletesen meghiúsult.

Az amerikai militaristák merényletének súlyos következménye volt

ez a kudarc, amelynek horderejét a szovjet kormány igyekszik ellensúlyozni erőfeszítéseivel, melyekkel a feszültség egyik legfőbb tényezőjét, a fegyverkezési versenyt felszámolni törekszik. Ezt célozta a tízhatalmi paritásos értekezlet elé terjesztett új leszerelési javaslata, amely messzemenően tekintetbe véve a nyugati hatalmak által hangoztatott kívánságokat, három szakaszban kívánja a Közgyűlés által elvben elhatározott megoldást, az általános és teljes leszerelést megvalósítani.

A politikai vonalon tehát folyik tovább a harc: a békét követelő szocialista tábor és a minden országban élő jóhiszemű emberek harca a fegyverkezés útján szerezhető rendkívüli profitoktól elvakított monopolisták és a világuralomra törő imperializmus ellen. E harcban azonban az amerikai „erőpolitikusok" a jogot is emlegetik és a „kémkedés jogát" igyekeznek a maguk részére kiépíteni. Tisztáznunk kell tehát, mi is a jogi helyzet.

Ez a tisztázás annál könnyebb, mert tulajdonképpen alig merülhet fel ezzel a kémrepüléssel kapcsolatban olyan kérdés, amely jogi vita tárgyát képezhetné.

A légitér jogi jellegére vonatkozólag kifejezett rendelkezést tartalmaz a Párizsban 1919. október 13-án aláírt nemzetközi egyezmény „a légiforgalom osztályozásáról". Repüléstechnikai kérdések szabályozása mellett kimondja ez az egyezmény, hogy a szárazföldi és vízi területe feletti légtér minden állam kizárólagos szuverenitása alá tartozik. A második világháború utolsó szakában a washingtoni kormány kezdeményezésére Chicagóban nemzetközi értekezlet foglalkozott újból a légiközlekedés kérdéseivel. Az Egyesült Államok arra törekedett, mondják ki, hogy a légitér igénybevétele — bármely állam területe felett fekszik — minden állam polgári gépei részére szabad, vagyis minden állam polgári gépei átrepülhetnek más állam légiterén. Mivel az ő technikai fölénye a háború során annyira megnőtt, hogy azzal egyetlen más állam sem vehette fel a versenyt, a légitér szabadsága tulajdonképpen az Egyesült Államoknak monopolisztikus helyzetet biztosított volna a légiközlekedésben szerte a világon. Álláspontjuk mellett az amerikaiak azzal érveltek, hogy „az isten a levegőt úgy adta az embereknek, hogy nem vont abban országhatárokat, miért is nem szabad az embernek sem ilyen határok kijelölésével annak használatát korlátozni".[1] De még az ilyen „isteni parancs" sem győzte meg a konferencia résztvevőit, akik a háborús győzelem által megnövekedett amerikai tekintély dacára is megértették, miről van szó. Ezért fenntartották a párizsi álláspontot és az 1944. december 7-én létrejött egyezmény mindjárt az 1. cikkében kimondja, „a szerződő államok elismerik, hogy minden állam teljes és kizárólagos szuverenitással rendelkezik a területe feletti légitéren". Ennek megfelelően a 3. cikk *c)* pontja szerint „semmiféle állami (katonai, vámhivatali, rendőri) repülőgép nem repülhet át egy másik állam területén és nem szállhat ott le, hacsak külön szerződés útján vagy más módon nem nyert erre jogot".

Ezek világos rendelkezések, amelyek nem engednek meg semmiféle bele- vagy félremagyarázást. A légiközlekedés (polgári légiforgalom) egyes vonatkozásairól szóló szabályozás természetesen csak a szerződésben részes felekre vonatkozik. A légitér feletti szuverenitás deklarálása azonban általános és elvi jelentőségű kijelentés, amely nemzetközi jogi szabályt rögzít. Annak hatálya ezért minden államra vonatkozik, tekintet nélkül arra, hogy részese-e a párizsi, illetőleg chicagói egyezménynek vagy sem. A szárazföldi és víziterületek feletti légitér tehát minden állam teljes és kizárólagos szuverenitása alatt áll, vagyis annak igénybevétele csakis az ő rendelkezései szerint történhetik. Szerződés vagy külön engedély hiányában egy állam sem tartozik tűrni, hogy légiterén idegen gép átrepüljön és *ha ezt mégis megteszi*, úgy ezzel megsérti az illető állam szuverenitását. Nem lehet tehát semmiféle kétség aziránt, hogy az amerikai gép berepülése a szovjet légitérbe a Szovjetunió szuverenitásának megsértésével történt. Súlyosbítja ezt a jogsértést az a tény, hogy az átrepülés célja légi fényképfelvételek, szovjet katonai berendezések kikémlelése volt, vagyis semmiképpen sem békés szándék vezette azt. Egyébként nyilvánvaló, hogy az amerikai kormány is tisztában volt azzal, hogy jogsértést követett el, mert különben nem állt volna elő a meteorológiai felvételek, a pilóta tévedésének, majd rosszullétének meséjével. Az a beállítás, hogy a szovjet titkolódzás folytán neki joga nyílt ilyen kémrepülést végezni, alig minősíthető másnak, mint rossz helyen alkalmazott fennhéjázásnak, amellyel azt akarja kifejezni, hogy ő maga állapítja meg, mihez van joga. Éspedig nemcsak a saját területén, hanem mindenütt másutt is. Mi sem természetesebb, mint hogy egy olyan nagyhatalom, mint a Szovjetunió, amely a nemzeti szuverenitás feltétlen tiszteletét és az államok egyenlőségét a nemzetközi kapcsolatok alapvető törvényének tekinti, a legerélyesebben visszautasítja az ilyen felfogást.

Mivel pedig ez a felfogás, illetőleg az annak értelmében végzett cselekmények veszélyeztetik a békét, a Szovjetunió az Egyesült Nemzetek illetékes szervénél, a Biztonsági Tanácsnál bejelentette a kémrepülések által a szuverenitásának megsértésével elkövetett támadó cselekményt és javasolta az agresszió elkövetésének megállapítását és annak elítélését. A Biztonsági Tanács május 26-i ülésén Andrej *Gromiko* szovjet külügyminiszter erélyes hangon bélyegezte meg a provokációt, amelyet az Egyesült Államok képviselője azzal próbált igazolni, hogy mivel a szovjet kormány visszautasította az ő „nyílt ég" tervüket, vagyis azt a tervet, amely szerint szabadon röpködhetnének gépeik felderítés céljából a szovjet terület felett, hát ők jogot formálhatnak arra, hogy — engedély nélkül tegyék ezt. Ez a logika azt tartalmazza: „Ha nem fogadod el javaslatomat, akkor betörök országodba, ha pedig ez ellentmond a nemzetközi jog és az Egyesült Nemzetek alapveleinek, annál rosszabb, — az alapelvekre nézve". Ezek az alapelvek azonban kötelezők minden államra, ezek között az Egyesült Államokra nézve is. „Hova jutnának az államok közötti kapcsolatok — kérdezte joggal a szovjet külügyminiszter —, ha bármilyen formában elismernék az amerikai kormány új koncepcióját?"

[1] Charles Rousseau: Droit international public, Paris, 1953. 461. old.

A Biztonsági Tanács tagjainak felszólalásaiból és állásfoglalásából azonban kitűnt, hogy jórészükben nem állnak feladatuk magaslatán. Túl erősek az imperialista kötelékek, semhogy szembe mernének helyezkedni a vezető imperialista hatalom, az Egyesült Államok akaratával. Egyesek, hogy kitérjenek az állásfoglalás elől, azzal érveltek, ők nem bírák, nem hivatottak tehát dönteni, agressziót képez-e a kémrepülés? Ez azonban tarthatatlan kibúvó. Az Alapokmány értelmében a Biztonsági Tanácsnak ilyen esetekben éppen az a feladata, hogy bíráskodjék. El kell döntenie, a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti-e, támadást képez-e a cselekmény, amelyre a figyelmét felhívták és határoznia kell, milyen magatartásra kötelezze az államot, amely a nemzetközi jog megsértésével a békét veszélyeztető helyzetet teremtett. Azonban a Biztonsági Tanács többsége (hét szavazattal kettő ellen és két tartózkodás mellett) eluasította a szovjet indítványt és egy minden konkrétumot nélkülöző olyan javaslatot fogadott el, amely felszólította a nagyhatalmakat, folytassák tárgyalásaikat a nemzetközi feszültség kiküszöbölése céljából.

Ez a határozat azonban semmiképpen sem kielégítő és nem alkalmas arra, hogy emelje az Egyesült Nemzetek tekintélyét.

Az Egyesült Nemzetek abból a célból alakult, hogy „az igazságosság, és a nemzetközi jog elveinek megfelelő módon rendezze vagy megoldja azokat a nemzetközi viszályokat és helyzeteket, amelyek a béke megbontására vezethetnek" (Alapokmány 1. cikk. 1. pont). Nem lehet kétségbe vonni, hogy a kérdéses berepülés a nemzetközi jog elveinek, sőt tételes rendelkezéseinek megsértésével történt, mert az amerikai kormány is elismerte, hogy a katonai szolgálatot teljesítő gép szándékosan tört be a Szovjetunió szuverenitása alatt álló légitérbe, hogy ott a szovjet állam biztonságát veszélyeztető cselekményt (légi fényképezés, kémkedés) hajtson végre. Azt állították azonban, hogy ez még nem képez olyan „támadást" (agressziót), amiről a Biztonsági Tanács beavatkozását indokolná, mert egyetlen fegyvertelen repülőgép berepülése nem veszélyeztetheti az állam biztonságát.

Tudvalevő, hogy az Alapokmány, amely az agressziót tiltja, nem tartalmazza annak megállapítását, mely cselekmények esnek az agresszió fogalma alá. Ismeretes az is, hogy a Szovjetunió a tilalom hatályosabbá tétele érdekében, ismételten sürgette, határozzák meg nemzetközi egyezményben az agresszió fogalmát, de az Egyesült Államok és tőle függő társai tiltakoztak ilyen meghatározás ellen, sőt lehetetlennek mondták azt. Az ENSZ Közgyűlésének 1952. január 21-i ülésén azonban ebben a kérdésben az imperialista szavazógép csökönyös lett, mert a kisállamok állandóan ki voltak téve az USA és más imperialista nagyhatalmak agresszióinak. Így a Közgyűlés nagy többséggel határozatban kimondotta, „az agresszió meghatározása lehetséges és kívánatos, előnyöket jelent a nemzetközi szervek részére, amelyeknek el kell dönteni adott esetben, hogy agresszió forog-e fenn vagy sem?" Egyben egy külön bizottságot küldött ki a fogalom meghatározására vonatkozó tervezet kidolgozására. A leszavazott hatalmak azonban értették a módját, miként lehet a Bizottság munkáját elszabotálni, úgy hogy a tervezet még máig sem készült el.

Nem lévén tehát nemzetközi egyezményben leszögezve, hogy mely cselekmények képeznek agressziót, az Alapokmány általános rendelkezései alapján kell azt eldöntenünk. Az Alapokmány pedig kimondja az „államok szuverén egyenlőségének" elvét. Kimondja, hogy a tagállamoknak együtt kell működniük a nemzetek közötti baráti kapcsolatok fejlesztésére és az általános béke megerősítésére alkalmas egyéb intézkedések foganatosítása tekintetében. Kimondja, hogy az államoknak nemzetközi érintkezéseik során tartózkodniok kell az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától. Ha ezeknek a rendelkezéseknek figyelembevételével ítéljük meg az amerikai kémrepülést, már minősítettük is azt. A szovjet állam szuverenitásának megsértésével előre feltett szándékkal követett el az amerikai állam olyan cselekményt, aminőtől tartózkodni lett volna köteles, mert az nemcsak nem egyeztethető össze az államok baráti kapcsolatainak követelményeivel, hanem katonai fellépés előkészítése, vagyis erőszakkal való fenyegetés. Ha pedig egy állam tudatosan és szándékosan, hivatalos politikájának részeként követ el olyan cselekményt, amelytől nemzetközi kötelezettsége értelmében tartózkodnia kell, — ezt a tettét nem lehet másnak, mint agressziónak minősíteni. Vállalnia kell tehát az agresszió elkövetése miatti felelősséget. Az adott nemzetközi helyzet, amelyben a hidegháború teremtette feszültség már úgyis a végsőkig feszítette az ellentéteket, még fokozottabban súlyosbítja a felelősséget, még vészesebbé teszi a provokatív agressziót.

Minden jóhiszemű ember, de különösen minden jóhiszemű jogász előtt nyilvánvaló, hogy e kémrepülések elrendelésével nem jogával élt a fennhéjázó Egyesült Államok, hanem agressziót követett el, amellyel a leszerelés megakadályozását, a hidegháború felszámolását, a nemzetközi békés együttélés és biztonság meghiúsítását igyekezett elérni. Léptennyomon halljuk különböző államférfiainak kijelentéseit, amelyek a béke szeretetéről, a leszerelés akarásáról, nemzetközi megértésről szónokolnak. De mi a valóság? „A nyilatkozatok spanyolfalat állítanak fel, hogy a jóhiszemű népekkel elhitessék, történik valami a háború kiküszöbölése érdekében. De a fal mögött kését élesíti a militarizmus."[2]

A valóság tehát: a nemzetközi jog legelemibb és legvilágosabb szabályait felrúgó militarista politika, amely „kését élesíti", agressziókat követ el, hogy a fegyverkezés felhagyására senki gondolni ne merjen, hogy előkészítse végső célját: az új imperialista háború kirobbantását.

Hajdu Gyula

[2] Lord Davies: Selbstmord oder Vernunft, Berlin 1932., 28. old.

Veszprém-megye községeinek komplex áttekintése

(Szervezési és igazgatási tanulmányok)*

I. *E tanulmány rendeltetése*

A több mint 500 oldalt kitevő munka 1959 őszén került nyilvánosságra: korlátozott példányszámban, sokszorosított formában: kézirat gyanánt.

Célja röviden a következőkben összegezhető: *a)* Konkrét és közvetlen segítséget adni a kormányzati szerveknek és részben az államigazgatás dolgozóinak is az államigazgatási tevékenység gyakorlati továbbfejlesztését illetően. *b)* Módszertani kísérletként megkezdeni azoknak az elveknek és módszereknek a kimunkálását, amelyeknek alapján eredményesen lehet majd lefolytatni a területi-igazgatási egységek célszerű meghatározásához szükséges tudományos vizsgálatokat. *c)* Elméletileg tisztázni hazai községeink alapvető típusait és meghatározni az egyes típusok legjellemzőbb sajátosságait.

Az *a)* pontban megjelölt célnak eleget tettünk azzal, hogy a közrebocsájtott anyagot elküldöttük az illetékes párt- és állami szerveknek és részt vállaltunk annak további megtárgyalásában. A *b)* és *c)* alatt megjelölt cél viszont megköveteli, hogy a munka összefoglaló eredményét szélesebb körben terjesszük a hazai és külföldi szakemberek elé. Egyrészt azért, hogy lehetőséget adjunk a felmerült problémának szélesebbkörű megvitatására, másrészt azért is, hogy felhívjuk a figyelmet ennek a kérdésnek a jelentőségére és ösztönözzünk hasonló jellegű vizsgálatok megkezdésére.

E célkitűzéseknek megfelelően — mint a vizsgálat vezetője és a jelentés szerkesztője — (quasi „autoreferátumként") kívánom közreadni az alábbi anyagot.

II. *A tárgyalt problémakör felmerülésének körülményei*

A felszabadulást követően nyomban megindult általános demokratikus átalakulás az állami munka helyi szervezetét és tevékenységét illetően is megindította azt a folyamatot, amely végülis a tanácstörvény (1950. évi I. tv.) végrehajtása során 1950-ben érkezett döntő fordulathoz. A tanácsok rendszerének kialakítása, a tanácsok működésének megkezdése azt jelentette, hogy az állam helyi tevékenysége terén is megteremtettük a proletárdiktatúra követelményeinek megfelelő állami szervezetet, e vonatkozásban is követtük a felszabadulás óta hazánkban bekövetkezett alapvető gazdasági és társadalmi átalakulást. A tanácsokkal új típusú államhatalmi- és államigazgatási egységek jelentek meg az új típusú szocialista állam apparátusában.

Az állami szervezetben és működésében bekövetkezett alapvető fejlődést azonban nem követte ugyanilyen mélységben az általános területi-igazgatási egységek megfelelő változása. Bár a legutóbbi 15 évben e vonatkozásban is lényegesen nagyobb lépéseket tettünk előre, mint az azt megelőző közel 100 év alatt, államunk mai területi igazgatási beosztása és az annak lényeges alapját képező településhálózat még mindig magán viseli a korábbi szerkezet egyes vonásainak maradványait. Ez viszont egyre több nehézséget okoz napjainkban. A mai községhatárok és a különböző gazdasági, szociális és kulturális funkciókat ellátó intézmények hálózatainak a tagozódásában mutatkozó ellentmondások nagymértékben akadályozzák az egységes állami irányítás érvényesülését, fékezik a település-hálózat tervszerű, átgondolt fejlesztését is. Mindezek a körülmények és különösen a mezőgazdaság szocialista átalakulásának egyre gyorsuló és szélesebb terjedelmű fejlődése nemcsak indokolttá, hanem egyenesen nélkülözhetetlenné tették ennek a problémának a mielőbbi megvizsgálását és a rendezés tudományos igényű előkészítését. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a Szovjetunió fejlődésének hasonló időszakában ugyancsak kényszerítő erővel került előtérbe ennek a problémának a megoldása. Azt sem, hogy több népi demokratikus országban (Romániában, Lengyelországban, Bulgáriában, legutóbb Csehszlovákiában stb.) ugyancsak mélyreható intézkedéseket tettek e kérdés rendezése irányában.[1]

A termelőszövetkezeti mozgalom forradalmi lendületű előrelendülése folytán és azzal párhuzamosan egyre több olyan konkrét probléma merül fel hazánkban, amelyek megoldása előfeltételként megkívánja a községi településhálózat ügyének — legalább is — elvi kidolgozását. E problémák közül ezúttal csak a legfontosabbakat emeljük ki:

1. Az állami munka továbbfejlődése szempontjából alapvető jelentőségű feladat az államhatalmi és államigazgatási *hatáskörök* részletes rendezése. Minthogy pedig helyesen abból kell kiindulnunk, hogy az ügyek elintézését közelebb akarjuk vinni az élet folyamatához, bővíteni óhajtjuk a legalsóbb szervek hatáskörét (ahol az ügyek felmerülnek), ez a témakör magában foglalja azt a követelményt is, hogy olyan módon alakítsuk ki az állami szervezet legalsó szintjét (tehát elsősorban a községi hálózatot), aminek eredményeként annak egyes egységei *alkalmasak* is legyenek a reájuk ruházandó feladatok megoldására, a rájuk bízott hatáskör megvalósítására.

2. Az ország *tervszerű gazdasági fejlesztésének* és a gazdasági tevékenység állami irányításának magasabb szintre emelése érdekében folynak és előrehaladott állapotban vannak az ország egész területére kiterjedő *regionális tervezés* előmunkálatai. E munka számára is nélkülözhetetlen az ország község-, illetve településhálózatának s ehhez kapcsolódva a megfelelő területi — igazgatási beosztásnak a megállapítása. A régiókat meghatározó általános gazdasági, földrajzi, műszaki stb. tényezőkön túlmenően ugyanis a területi — igazgatási egységek határainak szintén lényeges szerepük van; alapvetően igazodnak ugyan az előbbiekhez, azonban ugyanakkor részben vissza is hatnak azokra.

3. Mindez azt mutatja, hogy a fenti feladatokkal összefüggő vizs-

* Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Államjogi és Államigazgatási jogi Munkaközösségének kiadványa I—V. kötet. Szerkesztette: Beér János. Budapest, 1958—1959. Kézirat gyanánt.

[1] A községi település hálózat rendezetlensége — más adottságok és más problémák közepette — a nyugati országokat is nagymértékben foglalkoztatja. Ld. pl. „Dorfuntersuchungen" Berichte über Landwirtschaft, Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin, 1955. A községhálózat szerkezeti elmaradottsága ugyanis a fejlettebb nyugati országokat is jogosan aggasztja, elsősorban gazdasági szempontok miatt.

gálatokat párhuzamosan és komplex módon kell lefolytatni a községtípusokra, a községhálózatra vonatkozó vizsgálatokkal. Utóbbiaknak a következő fő kérdések megválaszolására kell irányulni: *a)* Milyen szerepet játszhatnak a településhálózat alapegységei a községek az egyes régiókban, illetve az ország egész településhálózatában. *b)* Milyen szerep vár, illetve várhat rájuk a mezőgazdaság szocialista átépítésében és majd a szocialista mezőgazdaság folyamatában. *c)* Milyen mértékben ruházhatók fel az állami munka további demokratizálódása során a községek a fentieknek megfelelően az eddiginél nagyobb hatáskörrel és miképpen felelhetnek meg annak a követelménynek is, hogy egyre szélesebb körben biztosítsák a dolgozók közvetlen részvételét az állami ügyek intézésében. *d)* Melyek konkrétan a mai helyzet szerint azok a községek, amelyek a községi szintű gazdasági, társadalmi, állami stb. funkciókról a saját lakosságukon túl (a környező településekre vonatkozóan is) gondoskodni képesek; melyek azok tehát, amelyek ilyen értelmű központot (centrumot) képeznek, illetve melyeket kell ilyen funkciók irányában fejleszteni.

A feltett kérdések megválaszolását erősen nehezíti, hogy bár a községek között (figyelmen kívül hagyva a közös, illetve az önálló tanácsú községek közötti eltéréseket) ezidőszerint jogilag nincs különbség, valójában azok semmiképpen nem tekinthetők azonos jellegűeknek. A község néven összevont települési egységek ezidőszerint ugyanis igen sokszínű képet mutatnak: *a)* az alig párszáz lakost számláló községektől a többször tízezer népességűekig; *b)* a teljesen szétszórt településűektől (tanyák, szőlőhegy stb.) a városias települési jellegűekig; *c)* a tiszta agrár népességűektől a nagyipari vagy az üdülőhely jellegű községekig; *d)* a gazdasági, műszaki, közintézményi szempontokból ellátatlan községektől az ezen tényezőkkel maximálisan ellátottakig, stb.

A kérdések megválaszolásához tehát előzetesen a következő kérdésekre kell választ adni: *a)* Elvileg meg kell határozni azokat a feladatokat és azoknak a terjedelmét, melyeket a legalsóbb településhálózati szinten (a községben) optimális körülmények között meg kell oldani. *b)* Elvileg meg kell határozni azokat az ismérveket, amelyek mellett a legalsóbb fokú települési egység optimálisan meg tudja oldani az e szinten jelentkező feladatokat. *c)* A regionális tervezés eredményeivel összehangoltan a fentiek alapján ki kell alakítani az optimálisnak tekinthető községhálózat tervezetét és az ahhoz való közelítés módszerét, ütemeit.

Ehhez az eredményhez csak több összefüggő lépcsőn keresztül juthatunk el: *a)* Az első lépés a szocialista tudomány eddigi eredményei alapján és a gyakorlati tapasztalatok széleskörű alkalmazásával elméletileg tisztázni a mai, továbbá a fejlődő község feladatait. Ez olyan munkametodikai elvi alapok kitűzését jelenti, amelyek a konkrét vizsgálatok eredményeihez képest módosulhatnak. *b)* Az állandó feladatokból kiindulva meg kell vizsgálni és fel kell tárni a községek síkján a jelenlegi helyzetet. A kitűzött szempontoknak megfelelően fel kell mérni a mai adottságokat, a feltárt adatok elemzése alapján ki kell alakítani a községek általánosnak tekinthető, legfőbb típusait. *c)* Mindezek segítségével fel kell rajzolni a mai községi hálózatot jellemző vonásokat. Rendszerezni kell meglevő községeinket, meg kell állapítani fejlődésük tendenciáit, ki kell emelni a közöttük eddig kialakult centrumokat stb. vagyis induktívan kell megközelíteni a probléma megoldását.

Munkaközösségünk a végrehajtott vizsgálat elvégzésével, a célszerű módszerek tisztázásának megkezdésével, a vizsgálatból levonható következtetések összegezésével e problémakör megoldásához kívánt hozzájárulni.

III. *Vizsgálatunk elvi előkészítése*

Nem állott előttünk megfelelő gyakorlati példa, amelynek alapján egy ilyen értelmű vizsgálat tematikáját, elvi és gyakorlati módszerét kialakíthattuk volna.[2] A burzsoá szakirodalomban sem találhattunk az általunk szándékolt vizsgálathoz megfelelő útmutatást, elsősorban azért, mert a burzsoá tudomány és a burzsoá államok által végzett, bizonyos értelemben hasonló jellegű vizsgálatok olyan szempontokra épültek (s ezeknek megfelelő olyan módszereket vettek igénybe), amelyeket a szocialista építést szolgáló tudományos munka éppen a lényegét érintő témakörökben még a technikai megoldások szintjén is alig használhat fel.

Ilyen körülmények között a munkaközösség az elvi előkészítés első lépcsőjeként napirendre tűzte az alapvető kérdések, a vizsgálandó problémák, a vizsgálati szempontok, a vizsgálati módszerek stb. lehető tisztázását. E vonatkozásban már 1956. tavaszán megkezdődtek a viták, amelyeket „A kisközségek problémái" címmel tartott vita vezetett be. Az 1956. év folyamán e tárgykörben több vitaülést tartottunk.

Az ellenforradalmi események e munkát is félbeszakították. 1957 év őszén sikerült a témát újból napirendre tűzni és most már hozzáláttunk a vizsgálati módszerek konkrét kidolgozásához. Elsősorban a megfelelő munkametodikai tételek meghatározásához, a vizsgálatnál felhasznált munkametodikai irányelvek kimunkálásához.

1958. első hónapjaiban jutottunk el odáig, hogy hozzá foghattunk az elvi előkészítést szolgáló, széleskörű vitaanyagok összegezéséhez. Ennek érdekében két anyagot tárgyaltunk meg: „A községek jellegmeghatározása" (előadó: dr. Kiss István), „A magyar községszervezet statisztikai áttekintése" (előadó: dr. Kovacsics József).

E vitákon egységes álláspont alakult abban, hogy: *a)* a községhálózatot rendező munka eredményes elvégzése nélkülözhetetlenné teszi a reális adottságoknak olyan igénnyel történő tudományos felmérését, hogy ezek alapján a további fejlődés perspektívája is értékelhető legyen; *b)* a megfelelő javaslatok kidolgozásához nélkülözhetetlen a reális adottságoknak

[2] A pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 1958 végén hasonló vizsgálatokat kezdett meg a Baranya megyei községszervezettel kapcsolatban. Ez a vizsgálat 1959-ben fejeződött be. L. Dr. Kovacsics József: Községszervezetünk problémái Baranya megyében (Studia Juridica Auctoriate Universitatis Pécs Publicata 12. sz. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960; részletkutatásokat végzett ugyane területen folyamatosan Dr. Kolta János az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének munkatársa.

megfelelő községtípusok elvi meghatározása; *c)* az így kitűzött feladatok megoldásához csak komplex vizsgálatok adhatják meg a reális alapokat; ezekhez pedig jogi síkon is csak megfelelő komplexitás biztosításával, e vizsgálatoknak széleskörű, de összehangolt lebonyolításával lehet eljutni.

A tervezett konkrét vizsgálattal összefüggésben egybehangzóan megállapítottuk: *a)* Előzetesen tisztáznunk kell az elvégzendő vizsgálat körét és kereteit. *b)* Pontosan le kell rögzíteni a vizsgálati szempontokat. *c)* Ki kell tűzni bizonyos — spekulatív úton meghatározott — kísérleti községtípusokat és ezek irányában kell a vizsgálatot megkezdeni, hogy azután a vizsgálatok során (és azok eredményéhez képest) azokat módosítva határozzuk meg a vizsgálati ténymegállapítások rögzítéséhez is szükséges végső községtípusokat.

E vitákban — a munkaközösség tagjain kívül — (akik egyrészt az egyetemek tanszékein és más tudományos munkahelyeken, másrészt az államapparátus különböző egységeiben dolgoznak) résztvettek a társegyetemek és társintézmények tudományos dolgozói, többek között a Műszaki Egyetem és a Marx Károly Közgazdasági Egyetem érintett tanszékei, valamint az Építésügyi Minisztérium megfelelő főosztályának munkatársai is.

A lefolyt viták eredményeit e helyütt nem ismertetjük, mert azok ismertetésére a vizsgálati eredmények és a vizsgálatból levont következtetések leírása során a következő fejezetekben úgyis sor kerül.

IV. *Veszprém megye vizsgálati alanyként történő kijelölésének megalapozása*

A viták során világossá vált, hogy az elérendő cél érdekében szélesebb területen végrehajtott vizsgálat alapján beszerzett adatokból kell kiindulni. Egy járáson belül ugyan egyszerűbb lenne részletesebb és teljesebb vizsgálatot lefolytatni, annak eredményei azonban nem lehetnek alkalmasak arra, hogy az ország összes községeire legalább megközelítő biztonsággal általánosíthatók legyenek. Ezért jutottunk arra a következtetésre, hogy a következő területi fokozathoz kell nyúlni, vagyis már a kísérleti vizsgálatokat is legalább egy *megye nagyságrendjében* kell lefolytatni. Ha jól választjuk ki ezt a megyét, úgy annak vizsgálati eredményei megnyugtató módon reprezentálhatják az egész ország összes községeit, hiszen hazai adottságaink szerint egy — helyesen kiválasztott — megye területén az állami munka és a regionális rendezés problémáinak zöme feltétlenül jelentkezik.

Megfelelő elővizsgálatok után kiderült, hogy a kívánt szempontoknak Veszprém megye megfelel. Veszprém megye községeivel kapcsolatban ugyanis a következőket állapíthatjuk meg: *a)* Számuk meghaladja az ország községeinek $^1/_{20}$-d részét; *b)* azok között egyaránt találhatók kisebb és nagyobb lélekszámúak; *c)* vannak közöttük olyanok, amelyek eléggé iparosodottak és vannak olyanok is, amelyek az agrár-ipari településekből az ipari-agrárrá való átalakulás folyamatát mutatják; *d)* településszerkezeti szempontból egyrészük zárt jellegű, más részük szétszórt és nyílt jelleget mutat.

Megállapítható volt az is, hogy Veszprém megyében már a kijelölés időpontjában viszonylag fejlett volt a termelőszövetkezeti mozgalom és meg voltak az előfeltételek annak további lendületes fejlődéséhez.

Végül úgy láttuk, hogy a megye területén fellelhetők a különböző szempontból centrumnak tekinthető községfajták (ipari, igazgatási, kulturális, egészségügyi stb. centrumok).

Ezeket a megállapításokat a Veszprém megyei községek adatainak az országos adatokkal való egybevetése is igazolta.

V. *A vizsgálat lefolytatásának rövid ismertetése*

1. Az előzőkben leírt előkészítés lezárását követően 1958 nyarán sikerült a konkrét munkát megkezdeni. A Veszprém megyei tanács végrehajtó bizottságának vezetői készséggel hozzájárultak ahhoz, hogy helyileg a kellő támogatást megadják, a munkában való aktív részvételt biztosítsák. A szükséges anyagi fedezetet a Művelődésügyi Minisztérium az egyetemi költségvetés keretében célhitelként bocsátotta rendelkezésünkre. A vizsgálat lebonyolításával egyetértett a Kormánytitkárság Tanácsi Szervek Osztálya is.

2. 1958. nyár elején, a munkacsoportok előkészítése után, önkéntes vállalkozás alapján bekapcsoltuk a vizsgálatba a budapesti Állam- és Jogtudományi Kar hallgatóit is; elsősorban az adatgyűjtés feladata és az adatok rendszerezése, feldolgozása hárult reájuk. Részint a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában és különböző más helyütt fellelhető anyagok felhasználásával, főként pedig a helyszínen (a Veszprém megyei tanács végrehajtó bizottságánál, a helyi statisztikai szerveknél, valamint a megye területén működő járási, városi és községi tanácsok területén) gyűjtötték össze a szükséges adatokat. Munkájukat a munkaközösség tagjainak irányítása mellett végezték. Az adatgyűjtésben igen nagy segítséget kaptunk a tanácsi szerveken túl, a megye területén működő egyéb társadalmi és állami szervektől is. Az adatgyűjtő tevékenység egyébként zömmel augusztus, illetve szeptember hónap folyamán zajlott le.

3. Az adatgyűjtési munka befejezése után az egyes munkacsoportok véglegesen összesítették az összegyűlt anyagot és ennek folyamán a kialakult szempontoknak megfelelően feldolgozták a tényanyagot. Ebben a folyamatban szintén tevékeny részt vettek az egyetemi hallgatók. Ugyanakkor bekapcsoltunk néhány olyan szakembert, akinek speciális felkészültsége lehetővé tette a szükséges rajzok, térképek, különleges statisztikai számítások elkészítését.

Ez a munkafolyamat október—december hónapok folyamán zárult le. Menetközben a munkacsoportok kollektív munkát végeztek, de többször tartottunk az összes csoportokkal együttes megbeszélést is, hogy lehetőség szerint összehangoljuk az egyes rész-tanulmányok tematikáját, szempontjait, a megválaszolandó kérdéseket.

4. 1959. januárjától kezdve készültek el az egyes tanulmányok, amelyek az I—III. kötet anyagát képezik. Ezek a tanulmányok a IV. kötetben található táblázatokkal, valamint a V. kötetet képező térképgyűjteménnyel együtt, összességükben képezik a vizsgálatról szóló teljes jelentést.

VI. *Az elkészült munka vázlatos leírása*

A jelentés egésze a bevezetéstől (I.) 12 tanulmányból (II—XII.) és az összefoglalóból (XIII.) áll.

A *bevezetés* (I.) — amelyet a munkaközösségben lefolyt viták alapján a szerkesztő írt — vázolja a vizsgálat célkitűzéseit, megszervezését és lefolytatásának vázlatos történetét. Ezekről már szólottunk.

A *II.* tanulmány címe: *„Veszprém megye községeinek helye a természeti és társadalmi környezetben"* (szerzői: dr. Kiss István, pénzügyminisztériumi főelőadó és Orlicsek József, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadója). Ebben a tanulmányban a szerzők a megye összehasonlító adatai alapján igazolják, hogy Veszprém megye községei megközelítően reprezentálják az országos helyzetet. Foglalkoznak a megye általános földrajzi jellemzésével, közlekedési viszonyaival, szakigazgatási szervezettségével, a megyében a felszabadulás óta végbement társadalmi, gazdasági átalakulással. Történeti áttekintést adnak a megye igazgatási területváltozásairól. E tanulmány rendeltetése, hogy általános áttekintést adjon statisztikai adatokban a megye helyzetéről és ezzel mintegy megteremtse az alapot a további tanulmányokban feldolgozott anyagnak a társadalmi valóságban történő elhelyezéséhez.

A *III.* tanulmány címe: *„Veszprém megye községeinek demográfiai és település-statisztikai képe"* (szerzője: dr. Kovacsics József egyetemi tanszékvezető docens (ELTE), a jogi tudományok kandidátusa). Ez a tanulmány a demográfiai és település-statisztikai helyzet összefoglaló vázlata. Foglalkozik a megye népességének alakulásával, a megye népmozgalmával, a népesség tömörülésével, a községek területével, a külterületi lakott helyekkel, a lakosság foglalkozási megoszlásával és a községek gazdasági jellegével, továbbá a lakosság megoszlásával kor, családi állapot és iskolai végzettség szempontjából, végül külön az oktatási-, az egészségügyi intézményekkel. Mindezek alapján megállapítja (táblázatos összeállítással is szemlélteti), hogy a kis népességű községek az intézményekkel való ellátottság nagyfokú hiánya miatt mind területi, mind népsűrűségi adatok tekintetében is, kedvezőtlen alakulást mutatnak. Azt a következtetést vonja le, hogy az államigazgatás pénzügyi terheinek csökkentése, az ügyvitel egyszerűsítése és a lakosság megfelelő ellátása egyaránt a kis községek önálló igazgatásának a megszüntetését, az igazgatási szervezet körzetesítését követeli meg. Statisztikai adataink tanúsága szerint pl. az általános iskolai oktatás megszervezését 1000 körüli, a népművelési igények korszerű kielégítését 1200 körüli, az egészségügyi ellátást pedig 3000 lakos körüli népesség mellett lehet racionálisan kialakítani. Az egyes témákkal összefüggésben egyébként a tanulmány részletes statisztikai táblázatokat közöl.

A *IV.* tanulmány címe: *„Veszprém megye községeinek komplex településszerkezeti jellege"*. Szerzője: *dr. Kiss István* pénzügyminiszteri főelőadó. Szerző — a többi tanulmánytól eltérően, amelyek általában egy-egy szakszempontból vizsgálják a problémát — az egész vizsgálat elé tűzött célnak megfelelően a községek jellegét meghatározó, alapvető tényezőket komplex módszerrel törekszik megközelíteni. Négy ilyen alapvető tényezőt kiemelve (népesség-szám, népesség fejlődése 1869—1958 között, népsűrűség, népesség foglalkozás szerinti összetétele), további 20 különböző más szempontot érvényesít és egyszerre vizsgálja a megye minden községi tanácsának esetében: a szocializáltság fokát, a községek pénzügyi, gazdasági, műszaki, szocialis-kulturális, valamint hitel- és igazgatási apparátusbeli ellátása szerinti helyzetét.

A tanulmány egyébként részletesen törekszik megvilágítani a régebbi vizsgálati módszereket, valamint az új módszer lényegét, megalapozását és előnyeit.

A kialakult és alkalmazott vizsgálati szempontok egyébként a következők:

1. A termelés szocializáltságának fokára és a község pénzügyi helyzetére utalók, mint: 11. Az ipar-kereskedelem szocializáltságának foka. 12. A mezőgazdaság szocializáltságának foka. 13. A község területéről befolyó állami bevételek összege. 14. A községi kiadások összege. 15. A községfejlesztési alap kiadásainak összege; *2. Gazdasági ellátottság:* 21. Helyi javító és kisipari ellátás, 22. Mezőgazdasági intézményi ellátás, 23. Elosztó kiskereskedelmi ellátás, 24. Felvásárlókereskedelmi és mezőgazdasági ipari ellátás, 25. Távolsági közlekedési ellátás; *3. Műszaki ellátottság:* 31. Hírközlési ellátás, 32. Vízellátás, 33. Településegészségügyi ellátás, 34. Helyi forgalmi ellátás, 35. Energiaellátás; *4. Szociális-kulturális, valamint hitel- és igazgatási ellátottság:* 41. Egészségügyi ellátás, 42. Oktatási ellátás, 43. Művelődési ellátás, 44. Hitelapparátusi ellátás, 45. Igazgatási apparátusi ellátás.

Az egyes községek helyzetét és a községek egymás közötti eltéréseit a tanulmány részletesebben kidolgozott pontozással kívánta tükröztetni. Ennek során minden szempontból egységesen 10 értékfokozatot állít fel.

Az egészségügyi ellátás szempontjából pl. az alábbi szervek megléte szerint alakul a pontokban történő értékelés: körzeti orvos 2 pont, gyógyszertár 2 pont, kézi gyógyszertár 1 pont, szülésznő 1 pont, védőnő 1 pont, állandó bölcsőde 2 pont, idénybölcsőde 1 pont, egyéb egészségügyi intézmény (kórház, rendelő, gondozo, mentőállomás) 2 pont. Ez utóbbiak azért ilyen csekély pontszámúak, mert egyrészt, ahol ezek valamelyike megjelenik, általában minden egyéb egészségügyi intézmény ugyancsak megvan, másrészt ezek jelenléte a községekre általában nem jellemző és a cél elsődlegesen a községi szintű ellátásban érzékelhető különbségek kimutatása.

Az oktatásügyi ellátottság szempontjából az értékelés az alábbi szervek megléte szerint alakul: általános iskola 8 tanulócsoporton felül 5 pont, 5—7 tanulócsoporttal 4 pont, 3—4 tanulócsoporttal 3 pont, 2 tanulócsoporttal 2 pont, 1 tanulócsoporttal 1 pont. Általános iskolai napközi otthon 1 pont, állandó (óvodai) napközi otthon 2 pont, idény napközi otthon 1 pont, szakiskola 1 pont, középiskola 1 pont. A közép- és szakiskola értékelése ugyanolyan megfontolással történt, mint a magasabb szintű egészségügyi intézményeké.

Az értékelés általában úgy történt, hogy azok az intézmények, amelyek megléte községi szinten általános követelmény (fogyasztási,

kisipari, kiskereskedelmi alapszakmák, 8 osztályos általános iskola, orvos + gyógyszertár + védőnő, vagy szülésznő stb.), egyaránt 5—5 pontot jelentsenek. Így a községi szintű funkciók szempontjából általában kielégítően ellátott községek pontszáma rendszerint 100 körül mozog. Az ellátatlan községek pontszáma jóval ez alatt van, a magasabb funkciókkal ellátott községek pedig jóval e felett.

A tanulmány egyébként megkísérelte az egyes községek komplex jellegét a fenti pontozás és az egyéb jellemző tények (szaporodás, népsűrűség, lakosság szám, foglalkozási összetétel) alapján *grafikusan is ábrázolni.* A megoldás egy belső körhöz koncentrikusan, csatlakozó 10 körgyűrűből álló diagram, amelyet az A, B, C, D pontokból kiinduló sugárrészek 4, egyenként 5 alcikkből álló főcikkre osztanak. A belső kör színezésének árnyalatai a község lakosságszámának 1869 és 1958 közötti szaporodására, illetve fogyására utalnak, figurális jelzései a népsűrűséget mutatják. A 10 körgyűrűből a felvastagított körgyűrű (a belső körtől való távolságával) mutatja a község 1958. évi lélekszámának nagyságrendjét, a körcikknek színezése mutatja az 1958. évi népesség becsült foglalkozási jellegét.

A vizsgált 20 szempont mindegyikéből pedig annyi „pontos" a község, ahány körgyűrűcikket a megfelelő szegmensekben kiszíneztek.

A tanulmány megállapítja, hogy az értékelés alapján a megye községei 5 fő és 12 alcsoportba oszthatók; részben település-szerkezeti jellegük (elsődleges és másodlagos, kistáji helyi centrumok stb.), részben pedig társadalmi, gazdasági funkcióik (nagyipari, mezőgazdasági, üdülőhely-települések stb.) szerint.

Az egyes típusokba tartozó községek ellátási szintjének vizsgálata eredményeként a szerző szerint megállapítható, hogy optimális az a község, amelynek területén belül a községi (körzeti) szintű állami feladatok zavartalanul és kielégítheten elláthatók az erre szolgáló szervek kapacitásának kellő kihasználása mellett oly módon, hogy ez a terület egyben az államhatalmi, illetve az államigazgatási szervezettel területileg egybevágjon. Ennek a feltételnek a tanulmány pontozását tekintve maradéktalanul csak a 100 pontszámot, többkevesebb hiányossággal pedig csak a 71. pontszámot elérő, illetve meghaladó községek felelnek meg. Ezek népességi előfeltétele általában 2500 fő. Ez alatt a lélekszám alatt csak egyes, elsősorban nem mezőgazdasági (nagyipari, üdülőhelyi) jellegű községek, illetve a szomszédos községekkel szemben körzeti funkciókat ellátó, elsődleges vagy másodlagos helyi centrum szerepűek érik el az intézményekkel való ellátottság optimális vagy megközelítő fokát.

Az igazgatási kiadásoknak az összes kiadásokhoz viszonyított arányának, illetve a lakosság egy főre eső összegének a vizsgálata viszont arra utal, hogy a gazdaságosság követelményének leginkább a 2500 lakoson felüli községek felelnek meg. Ezekben ugyanis az igazgatási kiadásoknak mind az egy főre eső összege, mind pedig az összes kiadásokhoz viszonyított aránya elviselhető szinten mozog. Az ilyen magasabb lakosságszámú községek között az egy főre eső igazgatási kiadások maximuma is éppen hogy meghaladja a 100 Ft-ot, aránya pedig alatta marad az 50%-nak; átlagosan az egy főre jutó igazgatási kiadás 80 Ft, az ilyen kiadások aránya pedig 30% alatt van. Az ebből a szempontból minimálisnak vehető esetekben pedig az igazgatási kiadások aránya 20% alatt van. Egyébként pedig ezek a mutatók nem egy esetben felül vannak a 300 forinton, illetve a 75%-on.

Az egyes csoportok településszerkezeti funkcióját, valamint jellemző adatait [pontszám, a csoportokba tartozó tanácsok száma, lakosságszám nagyságrendje, foglalkozási jellege (I—ipari, A—agrár, V—egyéb), reprezentatív érték a megye tanácsainak, illetve lakosságának százalékában] a túloldali táblázat mutatja.

Az *V.* tanulmány címe: *„Községi és járási hatáskör a Veszprém megyei vizsgálatok tükrében."* Szerzői: *dr. Halász József* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, a jogi tudományok kandidátusa, *dr. Schmidt Péter,* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, a jogi tudományok kandidátusa, *dr. Takács József,* tudományos intézeti h. osztályvezető, a jogi tudományok kandidátusa és *dr. Török Lajos* tudományos munkatárs.

E tanulmány szerzői főként azt vizsgálták, hogy a jelenlegi hatásköri rendezés mennyiben felel meg a tapasztalatok által alátámasztott követelményeknek. Külön foglalkoztak a szabálysértési ügyek intézésével, a községi funkcionáriusok közötti feladatmegoszlással (ennek körében vizsgálták a magánmunkálatok és a „községi bíráskodás" problémáit is), az állandó bizottságok tevékenységével és az államigazgatás körzetesítéséből adódó problémákkal. Elemezték továbbá a mezőgazdasági felügyelő helyzetét, a pénzügyi megbízottak munkáját és a létszámnormákat". Ezen körben felmérték a szükséges képesítési rendszer követelményeit is. Tapasztalataik alapján részletes javaslatokat dolgoztak ki a jelenlegi járási és községi hatáskör módosítására. Kitértek arra, hogy a községi hatáskör horizontális rendezése során milyen ügyköröket lehet a végrehajtóbizottságtól, illetőleg a végrehajtóbizottsági elnöktől a tanácsülés elé utalni. Megállapításuk szerint a v. b. hatásköréből 32 feladat, az elnök hatásköréből pedig további 11 feladat látszik alkalmasnak arra, hogy a községi tanács államhatalmi tevékenysége szélesebb, konkrét alátámasztást kapjon.

E tanulmány szerzői is állástfoglaltak a községi szervezet körzetesítésének megoldása mellett.

A *VI.* tanulmány címe: *„A községek iparigazgatási problémái (A községi helyi ipar)."* Szerzői: *Varró Tibor* egyetemi docens és *dr. Berényi Sándor* egyetemi adjunktus.

Bevezetőként a tanulmány szerzői szintén megállapítják, hogy a községek jelentős részére jellemző kis méretek akadályozzák azoknak az iparoknak a fejlődését és rendszeres működését is, amelyeknek feladata a községek lakosságának közvetlenül szolgálása. Részletesen foglalkoznak a községi tanács iparigazgatási teendőinek általános kérdéseivel. Vizsgálják az egyes községi tanácsok konkrét szerepét a helyi ipar irányításában. Elemzik a községfejlesztés és a helyi ipar fejlődésének összefüggéseit, a községi tanács szerepét a felsőbb tanácsok felügyelete alá

A településhálózati funkció szerinti csoportba tartozó községek

megnevezése	száma	pont száma	lakosságának nagys. rendje	lakosságának fogl. jellege	reprezentatív értéke a tanácsok százalékában:	reprezentatív értéke az összlakosság százalékában:
1. *Igen fejlett kistájcentrumok*	3	175	7500—	VI	1,2	15,6
2. *Kistájcentrumok*		150—				
a) nagyipariak	2	174	7500—	I	0,8	7,1
b) egyéb	5		4500	IV—VA	2,—	7,5
3. *Fejlett helyi centrumok*		96—				
a) ipariak	6	132	—2000—	I—IA	2,4	4,2
b) üdülőhelyek	7		—1500	VA	2,8	4,8
c) egyéb	8		—2000	A	3,2	5,1
4. *Kisebb helyi centrumok*		71—94				
a) ipari/elővárosok	15		—2000	I—IA—A	6,1	7,5
b) speciális funkcióval	9		1000—	AI—AV	3,6	3,1
c) speciális funkció nélkül	30		1500—1000	A	12,5	11,—
5. *Fejlettebb egyéb tanácsok*		51—70				
a) speciális funkcióval	17		—1000	I—A	6,9	4,8
b) speciális funkció nélkül	65		—500	A	26,6	33,5
6. *Egyéb tanácsok*		—50				
a) speciális funkcióval	11		—500	IA—A	4,4	1,8
b) speciális funkció nélkül	68		—500	A	27,5	9,8

A fenti adatokból is kitűnően Veszprém megye aprófalvas szerkezeti települése miatt a centrum jellegű 85 község jelenti a megye tanácsainak valamivel több, mint $^1/_3$-át (34,6%), amelyekben a lakosság közel $^2/_3$-a (65,4%) él.

tartozó helyi ipar igazgatásában, a kisipari szövetkezetek és a földműves szövetkezetek segédüzemi tevékenységét. Kitérnek végül a községi tanács és a működési területén létező nagyipari vállalatok kapcsolatára. Álláspontjuk szerint feltétlenül indokolt a községi tanácsok szerepének növelése az iparigazgatásban. E téren a további főfeladatot a következőkben jelölik meg: *a)* A községi tanácsok végrehajtóbizottsága és apparátusa politikai és szakmai színvonalának emelése. Ennek alapján *b)* a községi tanács hatáskörének növelése a magánkisipar és a kisipari termelőszövetkezetek igazgatásában és *c)* mindezek előfeltételeként a kisközségek megfelelő módon történő összekapcsolása (körzetesítése).

A *VII.* tanulmány címe: *„Veszprém megye mezőgazdasági szakigazgatásának tudományos vizsgálata"*. Szerzői: *dr. Belák Sándor*, a Délnyugat-dunántúli Mezőgazdasági Kutató Intézet igazgatója, *dr. Földes Iván*, egyetemi tanszékvezető docens, *Kőrösi József* tudományos kutató, *dr. Nagy Lóránd* tudományos kutató.

E tanulmány szerzői kollektívája szerencsésen egyesítette magában a mezőgazdasági, az üzemszervezési és a jogi tudományok szakembereit. Ezen lehetőséggel élve igen sokoldalúan és újszerűen nyúltak a problémához. Először is összefoglalták a megye mezőgazdasági szakigazgatásának adott helyzetét. Ezen körben különösen az e területen tevékenykedő különböző intézmények közötti *összhangot* elemezték. Arra a megállapításra jutottak, hogy a szervek a kellő összehangolás hiányában sok esetben egymásnak ellentmondó vagy feleslegesen párhuzamos munkát fejtenek ki és munkájukban egymással semmilyen érdemi kapcsolatot nem tartanak fenn. Gondosan vizsgálták a mezőgazdasági felügyelők helyzetét. A gépállomások és a talajlaboratóriumok munkáját, a megye vetőmag, szőlő és gyümölcsfaoltvány termelését és ellátását. Feltárták az állattenyésztés problémáit, a vízügyi, talajjavítási és talajvédelmi vállalatoknak, valamint az erdőgazdaságoknak a megye területére vonatkozó tevékenységét. Továbbá a termeltetéssel és a forgalombahozatallal foglalkozó szervek munkáját, az állami gazdaságok működését, a mezőgazdasági iskolánkívüli szakoktatás helyzetét stb. A tanulmány során mindegyik részhez kapcsolva kimunkálták a szükségesnek látszó intézkedésekre vonatkozó javaslatokat. Végkövetkeztetéseik szerint a fennálló hiányosságok kiküszöbölésére különösen a következőket tartották szükségesnek: *a)* A mezőgazdasági termelés síkján működő valamennyi szerv tevékenységének összehangolását, e körben az irányításnak a megyei mezőgazdasági szakigazgatási szerv hatáskörébe való utalását. *b)* A területi hatáskörök általános felülvizsgálását, beleértve a gépállomási és járási hatáskörök összehangolását is. *c)* A szervezett és rendszeres szaktanácsadói tevékenység kiépítését, a Keszthelyen működő Mezőgazdasági Kísérleti Intézet közreműködésével. *d)* A vállalati szervezet összevonását.

Mint súlyponti témával foglalkoztak a termelőszövetkezetekkel is. Idevonatkozó megállapításaikat — az elvi megalapozottság és a helyes tendencia rögzítése ellenére — túlhaladottá tette Veszprém megyének termelőszövetkezeti megyévé való átalakulása. Egyébként a tanulmány értékét mi sem bizonyíthatja jobban, hogy ennek ellenére egyéb irányú megállapításait ma is aktuálisnak kell tekintenünk. A megyei gyakorlati szakemberek egyébként éppen most fáradoznak

azon, hogy javaslataik alapján konkrét intézkedéseket tegyenek a mezőgazdasági munka megjavítása érdekében.

A *VIII.* tanulmány címe: *„A Veszprém megyei községek szociális, gyermekvédelmi és egészségügyi igazgatása."* E tanulmány szerzője *(dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusa) munkájához szervezeti sémát is csatolt, amely a jelenlegi megoldást tükrözi. Megállapítása szerint Veszprém megye községeiben az egészségügyi igazgatás szervezeti és működési problémái mindenek előtt az üresedésben levő állások nagy számában jelentkeznek. Az első lépés tehát az üres állások betöltése, második az egeszségügyi létszám, mindenek előtt a körzeti egészségügyi hálózat további fejlesztése. Úgy látja, hogy az egészségvédelmi feladatokat 2—3 község összevonásával, ezek területén működő védőnőre kellene bízni, aki ellátná a községi szintű szociális szakigazgatási feladatokat is. Az egészségügyi szakfeladatok helyi szintű ellátását a körzeti orvosokkal kielégítőnek tartja, csak számukat javasolja úgy növelni, hogy körzeteik átlagos lélekszáma 2500 körül mozogjon. Felhívja a figyelmet az egészségügyi személyzet lakáskérdésének megoldására, ami több kisebb község együttműködésével ugyancsak eredményesebben oldható meg.

A *IX.* tanulmány címe: *„A községi művelődésügyi igazgatás Veszprém megyében."* Szerzője: *dr. Páldi Róbert,* a Veszprém megyei Könyvtár igazgatója. E tanulmány szerzője a községi tanácsok művelődésügyi hatásköréből kiindulva fogja át az ezekre az ágazatokra eső összes ügyeket. Részletesen foglalkozik az iskolaügggyel, az óvodákkal, az ipari tanuló intézetekkel, a népművelési otthonokkal, az ismeretterjesztéssel, a művészeti neveléssel, a műemlékvédelemmel, a könyvtárak munkájával, valamint a sportélettel.

Igen szemléltető módon 12 fajta községtípust alakít ki a Veszprém megyei községek művelődésügyi helyzetére építve. Ilyen csoportosításban egyenként is elemzi az egyes községek problémáit. Végül egészében felvázolja a megye általános művelődési képét. Munkájában igen részletesen differenciált tényadatokra támaszkodik. Tanulmánya végén összefoglalja az általa kialakított javaslatokat is. Szükségesnek tartja: *a)* A járások megerősítését. *b)* A községi tanács végrehajtóbizottsága részére művelődésügyi és iskolai hatáskör biztosítását (különösen javaslattételt a személyi ügyekben). *c)* Megfelelő községi körzetesítés bevezetését. *d)* A községi iskolaigazgató feladatkörének kiterjesztését a művelődésügyi ügyekre. *e)* Különösen felhívja a figyelmet a fontosabb üdülőhelyek művelődési ellátásának fejlesztésére.

A *X.* tanulmány címe: *„Veszprém megye Balaton-parti tanácsainak üdüléssel, kommunális gazdálkodással kapcsolatos feladatai."* Szerzője *(dr. Danyi Dezső,* a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának vezetője) — annak kiemelése mellett, hogy Veszprém megyének nemcsak a Balaton partján vannak üdülésre alkalmas területei — ezúttal csak a Balatonnal határos területekkel foglalkozik. Történetileg feldolgozza a Balatonpart fejlődésének a felszabadulást követő szakaszát és ezt követően külön foglalkozik az északi part településszerkezetével. Majd az érintett községek népesség-fejlődését, vízellátását, a települések egészségügyét, a balatoni strandokat, az üdülők és szállodák helyzetét vizsgálja és mindezek alapján mutatja meg, hogy e vonatkozásban melyek a legsürgősebb teendők. Tanulmányát igen sokoldalúan feldolgozott tényadatokkal, statisztikai táblázatokkal és összehasonlításokkal támasztja alá. Rámutat arra is, hogy ennek a feladatkörnek a megoldhatása érdekében szükséges lesz az érintett tanácsok részére — megfelelő községi összevonás mellett — technikusi állást is szervezni.

A *XI.* tanulmány címe: *„A Veszprém megyei községek körzeti beosztása."* Szerzője: *dr. Némethy Artur* tudományos kutató.

A terjedelmes munkában szerző járásonként tényszerűen és részletesen feldolgozza minden egyes község legfontosabb adottságait, a különböző meglevő szakigazgatási (adóügyi, orvosi, állatorvosi stb.) körzetekhez való viszonyát. Részletes javaslatot tesz egyrészt az egymáshoz szorosan csatlakozó községek egyesítésére, valamint az optimális községi körzetek kialakítására. Ugyancsak járásonként bemutatja a szerinte helyes községkörzeteket, azok célszerű központjait. Minden egyes községnél jelzi, hogy illetékes szakigazgatási szerveinek hol a székhelye és a tervbevett központok ezektől milyen messzire vannak, milyen közlekedési lehetőségek mellett. A feldolgozás során a tárgyalt anyagról világos és áttekinthető táblázatszerű összesítéseket is ad és ismerteti a történelmi fejlődés során bekövetkezett községegyesítési munkálatokat; a nagyobb jelentőségű községegyesítéseket részleteiben is tárgyalja. Tervezete szerint kb. 22 község szűnne meg az egyesítések folytán és a megmaradó községeket 101 körzetbe kellene összevonni. Ezek közül 23 állana egy községből, 32 állana két községből, 35 három községből, 8 négyből és 3 ötből. Megállapítja, hogy a tényleges adottságoknak megfelelően általában új község szervezésére nincs szükség, de a további fejlődés során esetleg egy-két ilyen intézkedésre is sor kerülhet. Megállapítja, hogy a már kialakult szakigazgatási körzetekkel ezek az általános körzetek általában nem lehetnek összhangban, mert a mai állapot szerint a legtöbb községnek a szakigazgatási központjai másmás helyen vannak. Éppen ezért fontos feladatnak jelöli meg e vonatkozásban ugyancsak a lehető koordináció megteremtését.

A *XII.* tanulmány címe: *„Veszprém megye községi és városi tanácsai vb. hivatali szerveinél alkalmazott ügyintéző és ügyviteli dolgozók létszámstatisztikája."* Szerzői: *Kovacsics József* és *Orlicsek József.*

E tanulmány adatai az 1958. november végi állapotot foglalják össze, tehát az 1958. november 16-án megtartott tanácsválasztások utáni helyzetet tükrözik. Statisztikai módszerrel dolgozzák fel a szerzők a megyei tanács végrehajtóbizottságának segítségével összegyűjtött adatokat és táblázatszerűen a következő kérdéseket vizsgálják: *a)* A dolgozók létszáma járásonként, illetve városonként. *b)* A községi tanácsok hivatali szerveinél dolgozók létszámának megoszlása szolgálati idő, jelenlegi munkakörben töltött szolgálati idő,

életkor, iskolai végzettség, továbbtanulás és a felszabadulás előtti eredeti foglalkozás szerint. *c)* A városi tanácsok hivatali szervezetében dolgozók adatainak megoszlása ugyanilyen szempontok szerint.

A létszámstatisztikai tanulmány ilyen kísérleti állapotában is világosan mutatja, hogy az ilyen jellegű adatgyűjtésre a szervezet fejlesztése, munkája eredményességének biztosítása szempontjából feltétlenül szükség van. Különösen jelentősek azok a következtetések, amelyeket a dolgozók fluktuációjával kapcsolatban lehet levonni, a fluktuáció egyes legfontosabb okaival összefüggésben.

VII. *A jelentés kiegészítő részei*

1. Térképek, diagrammok. Az anyag áttekinthetősége, az összehasonlítások könnyebb elvégzése érdekében a munkaközösség egész sor térképet, diagrammát stb. is készített. Ezek röviden leírva a következők:

II. sz. tanulmányhoz: a) Veszprém megye foglalkozási jellege (1 : 400 000 méretben). Községenként (városonként) az 1930-as népszámlálás alapján, illetve az 1958-as becslés szerint. *b)* Veszprém megye területe és határvonala a felszabaduláskor és 1958-ban.

III. sz. tanulmányhoz. a) Veszprém megye városainak és községeinek népessége 1869—1949 között. (Méret 1 : 200 000.) Kördiagrammokkal jelölve az 1869., illetve az 1949. évi népesség. A szaporodás piros, a fogyás kék színárnyalatokkal. A térkép lábjegyzetben tartalmazza a járások és azon belül a községek (városok) sorszámmal ellátott névmutatóját. Ez egyben a többi térképmelléklet névmutatójául is szolgál. *b)* Veszprém megye főbb népmozgalmi adatai az 1947—1957 közötti időszakban (1 : 200 000 méretben; ezer lakosra jutó születés, illetve halálozás oszlop diagrammokban). *c)* Veszprém megye 1949. évi népesség számának megoszlása foglalkozási fő csoportok szerint. (1 : 200 000 méretben. Kördiagrammokkal jelölve az őstermelő, ipar-, bányászati, kereskedelmi, közlekedési, közszolgálati, egyéb népesség.)

IV. sz. tanulmányhoz. Az 1:100 000 főtérkép kartogrammjai, illetve az ehhez csatolt 1 : 400 000 melléktérképen komplex módon bemutatják az egyes községek, illetve járás földrajzi területén levő városok adottságait, jellegét.

VII. sz. tanulmányhoz. a) Veszprém megye művelési ág megoszlása (1 : 250 000 méretben). (Járásonkénti kördiagrammok mutatják a járás területéből a szántó, kert, szőlő, rét, erdő, nádas és a földadó alá nem eső területet a Statisztikai Hivatal 1955. évi adatai alapján.) *b)* Veszprém megyei állami és célgazdaságok (1 : 250 000 méretben). (Az állami kísérleti és tangazdaságok üzemegységeit vonal köti össze a központjukkal.) *c)* Veszprém megye tsz elhelyezkedése. (1958. nov. 1.) (1 : 250 000 méretben mutatja a felvételi időpontjában a tsz-ek területi nagyságrendjét.) *d)* Veszprém megye mezőgazd. oszt., Földm. Szöv., Erdészet, Gépállomás hálózata (1 : 250 000 méretben a különböző intézményeket a székhely községekben tünteti fel. Az alárendelt intézményeket vonal köti össze a központjukkal.) *e)* Veszprém megye mezőgazdasági szakembereinek elhelyezkedés (1 : 250 000 méretben). A mezőgazdasági szakembereket azok működési helyén (székhely, község) a munkáltató szerv jellege (Áll. gazd. stb.) szerint tünteti fel. *f)* Veszprém megye vetőmag kivitele és behozatala (1 : 250 000 méretben). A különféle vetőmagok kivitelét, illetve a behozatalát megfelelően elhelyezett nyilak jelölik.

VIII. sz. tanulmányhoz. Veszprém megye egészségügyi intézményei. (1 : 200 000 méretben.) Községek (városok) számokkal jelölve. A különféle intézményeket (kórház stb.) a székhely községben mutatja s ezen felül közli az orvosi stb. körzetek területi beosztását is.

IX. sz. tanulmányhoz. a) Veszprém megye oktatásügyi intézményei. (1 : 200 000 méretben. A különféle intézményeket a székhely községben mutatja.) *b)* Veszprém megye művelődésügyi intézményei. (1 : 200 000 méretben.) A különféle intézményeket a székhely községben mutatja.

XI. sz. tanulmányhoz. Veszprém megye körzetbeosztási terve. (1 : 200 000 méretben.) Székhely község név aláhúzva. A beosztani javasolt község vonallal összekötve.

2. Adattár. A IV. számú kötetben foglaltuk össze a községek minősítésére vonatkozó pontszámok részletes kimutatását. Az adattár magában foglalja az általános helyzetképet, a szocializáltságot és a pénzügyi helyzetet, a gazdasági ellátást, a műszaki ellátást, a szociális-kulturális ellátást, valamint a hitel és igazgatási apparátus adatait tükröző egyes pontszámokat.

VIII. *Összefoglaló következtetések*

Az egész vizsgálatból, helyesebben a vizsgálat alapján készített tanulmányokból — különös figyelemmel a IV. tanulmányra — a munkaközösség törekedett általános következtetéseket levonni, elsősorban a községtípusok, az optimális község nagyság és a további fejlődés szempontjából irányadó legfontosabb szempontokat illetően. Ezeket a következtetéseket tartalmazza a szerkesztő által összeállított *XIII.* tanulmány, amely a munkaközösség kollektív állásfoglalását fejezi ki. Ideiktatjuk e tanulmány legfontosabb megállapításainak téziseit.

1. A Veszprém megyei komplex vizsgálat eredményei szemléltetően bizonyítják azt az egyébként eléggé köztudomású, de a községhálózat, illetve az állami funkciókat községi szinten ellátó hálózatok folyamatos kialakítása során kellőképpen figyelembe nem vett tényt, hogy a fejlődés szempontjából feltétlen összehangoltságot igénylő három tényező: *a)* a településhálózat, *b)* az általános igazgatási — területi egységek hálózata, és *c)* az állami szakfunkciókat községi szinten ellátó szervek területi beosztása korántsem fedik egymást, hanem szerteágazóan, néhol egymást metsző határokkal alakultak ki Veszprém megyében. Ebből folyóan a különböző szempontú székhelyek kijelölése is a többitől függetlenül történt, — így különösen az apró-falvas települési területeken nemegyszer előfordul, hogy az egyes települések lakói különböző székhelyeken találják az egyébként községi (körzeti) szintű különböző funkciókat ellátó intézményeket. Ez már eddig is sok nehézséget okozott és egyre erősebben fékezi a további fejlődést.

Veszprém megyében mindössze húsz község esetében fordul elő, hogy a szakfeladatot ellátó szervek hatásköre csak a székhely községre

terjed ki (esetleg azon belül egyikmásik szerv esetében több körzet is van), s így a szakapparátus és az általános igazgatási apparátus területi beosztása egybevág.

2. Felmerül a kérdés, hogy egy esetleges igazgatási — területi rendezés során milyen adottságokkal rendelkező községek tudnák a maguk területén a legeredményesebben és leggazdaságosabban (vagyis *optimálisan)* biztosítani az állami funkciók zavartalan kielégítését, az ehhez szükséges koordinációt stb. *Optimálisnak az a község tekinthető, amelynek illetékességi területén belül a községi (körzeti) szintű állami feladatok* — beleértve a termelőszövetkezetek állami irányítását és a kommunális szolgáltatások megoldását — *zavartalanul és kielégítően elláthatók az erre szolgáló szervek kapacitásának kellő kihasználása mellett olyan módon, hogy ez a terület egyben az államhatalmi, illetve államigazgatási szervezettel is területileg egybevág.*

Más szóval az optimális községnek akkorának kell lennie, hogy általában ki tudja használni a szélesebb hálózatú szakapparátusok (szülésznő, védőnő, orvos, gyógyszertár, osztott és lehetőleg szakosított, felsőtagozatú általános iskola, adóügyi megbízott, postahivatal stb.) legalább egy egységének kapacitását. Célszerű, hogy a területéről befolyó állami bevételek elérjék, illetve meghaladják a mindezekre és az egyéb községi feladatokra fordítható kiadások összegét. Ezzel együtt jár természetesen az is, hogy a lakosság egyéb községi szintű igényeinek kielégítésére a község területén belül rendelkezésre álljon a legszükségesebb helyi (javító) ipari és elosztó, továbbá felvásárló kereskedelmi apparátus. A községi tanács ui. gyakorlatilag csak ilyen körülmények mellett képes minden községi szintű feladatot összefogni, irányítani és koordinálni. Természetes az a követelmény is, hogy az így ellátott község az ipar, kereskedelem, illetve mezőgazdaság szocializáltságának megfelelő fokán álljon.

Feltehető, hogy az ilyen módon kialakított községi egység alkalmas a területén tevékenykedő mezőgazdasági termelő szövetkezetek irányában is ellátni a reáháruló feladatokat. Még pedig abban az esetben is, ha a fejlődés folyamán ezeknek köre bővül, ha a községi tanács e vonatkozásban is konkrét hatáskört kap.

3. Fentiekben az általunk végzett komplex jellegvizsgálathoz használt pontszámokkal kifejezve: *az alkalmas község pontszámának el kellene érnie a 100 pontot. Ebben az esetben ugyanis a szükséges intézmények a község területén valószínűleg megtalálhatók, a gazdasági és a műszaki ellátottság megfelelő szinten van, valamint a szocializáltság foka és a pénzügyi helyzet is megfelelő szintű.* A Veszprém megyei községek konkrét helyzetében — tekintettel a községek egyrészének nem mindenben kielégítő gazdasági és műszaki ellátottságára — még az optimumot megközelítőnek lehet venni a 71 pontszámon felüli községeket —, tehát nemcsak az *elsődleges*, hanem a *másodlagos* helyi centrumokat is.

Az optimális községtípus kijelöléséhez azonban nem elegendő a kizárólag pontszámmal kifejezett ellátási szint, hanem fel kell mérni azt is, hogy milyen népességszámú és foglalkozás összetételű község vehető ilyenként számításba.

4. Veszprém megyét illetően a pontszámok alakulását, továbbá a lélekszámi nagyságrendet és a foglalkozási összetételt egyaránt szemléltető táblázataink adataiból megállapítható, hogy — a minimális pontszámot is figyelembe véve — 100-as pontszámot feltétlenül csak a 2500 lelken felüli községek érik el, illetve haladják meg.

Egyes speciális esetekben a 100-as pontszámot elérik, illetve meghaladják a 2500 főnél alacsonyabb lélekszámi kategóriába tartozó olyan községek is, amelyek speciális funkciókat látnak el. (Hévíz, Tihany üdülőhelyek; Dudar, Herend, Városlőd nagyipari funkciójú, vagy ilyen vonzáskörbe tartozó községek.)

A másodlagos helyi centrumokra jellemző 71 pontot feltétlenül, tehát minimálisan csak a 2000—2500 lakóst számláló, nem tiszta agrár, községek érik el. Átlagosan ugyan elérik még az 1500—2000 közötti tiszta mezőgazdasági lakosságú községek is. Kivételesen, tehát csak maximális pontszámként pedig az 1000—1500 lakós közöttiek is, sőt egyes 500—1000 lakost számlálóak is. Ezzel szemben természetesen akadnak 1500 lakóson felüli, de a 71-es pontszámot el nem érő községek is.

Ezekből az adatokból eléggé nyilvánvaló az, hogy a 2500 lelken aluli községek általában, de különösen a 2000 lakóson aluli községek csak az esetben rendelkeznek a községi szintű funkciók kellő ellátására utaló pontszámmal, ha többé-kevésbé heterogén foglalkozású összetételűek és egyben rendszerint az ilyen funkciókat ellátó szervek körzeteinek székhelyei. Ez azt is jelenti, hogy szakfunkciókat ellátó intézményeik kapacitását csak más községekkel együtt tudják kihasználni, de önmagukban nem. Ezt támasztják alá egyébként a legfontosabb körzeti funkciókat ellátó szervek (városok nélkül vett) körzeteinek lélekszámi kategóriák szerinti megoszlására vonatkozó adatok is.

5. A feltárt adatok minden kétséget kizárólag igazolják a következőket: *a)* A figyelembe vett szakfunkciókat ellátó hálózatok mindegyike racionálisabb elosztású, mint a tanácsi hálózaté (az általános jellegű területi-igazgatási egységeké). Ezeknek a szórása nem olyan nagy, a körzetek létszám csoportjai egyöntetűbbek és legalábbis zömükben nem olyan széles skálájúak, mint a tanácsoké. *b)* Az egészségügyi hálózatokba tartozó körzetek szórása arra utal, hogy minél magasabb szakképzettség szükséges az egyes funkciók ellátásához, annál magasabb lélekszámú kategóriába tartozik a körzetek zöme. Ez a szülésznői körzeteknél 1001—1500; a védőnői körzeteknél 2501—3500; az orvosi körzeteknél pedig 3501—4500 lakost számlál. *c)* Az adatok egybevetésével a legracionálisabb és egyben a lakossági szükségleteket is a legcélszerűbb módon kielégítő körzetnagyságnak a 2500—3500 közötti lélekszámú kategória felel meg.

6. Összefoglalva az eddig előadottakat, megállapítható, hogy *az optimális község népességi előfeltétele általában 2500 fő.* Az ilyen lélekszámú község már rendszerint ki tudja használni a községi szintű funkciókat ellátó intézmények kapacitását, fenntartása tehát racionális. Emellett biztosítani tudja a községi szintű funkciók egységes irányítását és koordinálását.

7. A kérdést pénzügyi, helyeseb-

ben gazdaságossági szempontból nézve a következők adódnak:

A községek állami munkájának zömében domináns igazgatási kiadások 78 községben abszolút többséget, további 67-ben pedig relatív többséget jelentenek. A községek felében az abszolút többséget egyik kiadási főcsoport sem éri el. A gazdasági kiadások 23 községben érik el az abszolút és további 29 községben a relatív többséget. A szociális-kulturális kiadások 10 községben lépnek fel abszolút többséggel és további 9 községben pedig relatív többséggel. Jellemző, hogy a legalább 2001 lakóst számláló községek csoportjában az igazgatási kiadások domináns szerepe halványodik, a 3500 lakoson felüliekben pedig teljesen elenyészik.

Aránylag kevés kivételtől eltekintve a lakosság számemelkedésével jelentősen csökken az egy főre eső igazgatási költség, valamint az ilyen jellegű kiadásoknak az összes kiadásokhoz való aránya is. A legalább 2500 főt számláló községcsoportig az összes kiadások „fejadagja" ugyancsak csökken, ugyanettől fogva azonban emelkednek. Az emelkedés viszont — valószínűleg az egyes csoportokba tartozó egységek kis száma és speciális volta miatt — nem egyöntetű, mert két fokozattal feljebb ismét csökkenő tendenciát mutatnak az adatok.

Az adatokban megnyilvánuló tendenciát elég sok körülmény zavarja, de azért megállapítható, hogy *a községi szintű igazgatási apparátus mind az egy főre eső igazgatási-, rend- és jogbiztonsági kiadások mind pedig ugyanezeknek az összes községi kiadásokhoz viszonyított hányada tekintetében legalábbis a községek nagyobb része kissé drága — természetszerűleg elsősorban a kisebb községek esetében. Az adatok szerint a gazdaságosság követelményének leginkább ugyancsak a legalább 2500 lakost számláló községek felelnek meg.* Ezekben ugyanis mind az igazgatási, mind a rend- és jogbiztonsági kiadások egy főre eső összege és az összes kiadásokhoz viszonyított aránya elviselhető szinten mozog.

Amint az adatokból kitűnik, a megye fenti, optimálisnak tekinthető községei feladataikról aránylag racionális igazgatási stb. költség fejátlag és hányad mellett gondoskodnak. Azok is, amelyek fejátlaga, illetve költséghányada magasabb, mint a zömöt jelentőké, inkább alátámasztják a tételt, mintsem, hogy cáfolják. Ezek ui. eléggé speciális helyzetűek, mert vagy: — felfutásban levő iparosodó községek, (mint Dudar, Ösi), vagy — speciális üdülőhelyi és idegenforgalmi feladatokat látnak el, (mint Hévíz, Balatonfőkajár), vagy — a topográfiai viszonyok és aránylag magas lélekszámuk miatt az egyes szakfeladatok szempontjából is csak önálló körzetként kezelhetők (mint Csabrendek, Lovászpatona, Vaszar, Sármellék, Nagyvázsony).

A kérdés súlyának megítéléséhez figyelembe kell venni, hogy az igazgatási hálózat racionálisabbá tételével jelentős összegek szabadíthatók fel a községek egyéb irányú ellátásának javítására. A felszabadítható összegekből belátható időn belül (hozzávéve a lakosság feltétlenül mozgósítható közreműködését), kielégítőbb vízellátást, település egészségügyet, helyi közlekedést, energiaellátást, egészségügyi, oktatási és művelődési ellátást stb. lehetne biztosítani mind a mezőgazdasági jellegű falvakban, mind pedig az egyre iparosodó községekben.

8. Az adatok arra is utalnak, hogy a lakosságszám emelkedésével a községfejlesztési alap összege is emelkedik, de ebből a lakossági hozzájárulás, illetve a társadalmi munka értéke abszolút számban csak a 7500 lakóson aluli községekig, a községfejlesztési alap fő összegéhez viszonyított együttes arányában pedig csak a 2500 lakost számláló községekig. Ennek oka nyilván az, hogy ebben a két bevételi forrásban eddig döntő szerepet játszó agrár népesség jelentősége a magasabb lélekszámú csoportokban azok ipari vagy vegyes foglalkozási jellege miatt csökken.

9. Az államhatalmi és államigazgatási beosztással egybevágó szakhálózatok eredményesen megoldható helyi koordinációja önmagában is jelentékenyen növelné a helyi államhatalmi és államigazgatási apparátus hatásfokát. A községi szintű szakfeladatokat ellátó szervekkel valóban rendelkező államhatalmi és államigazgatási egységek azzá válhatnának, amivé lenniök kell. A községi szintű feladatokat valóban a községi tanácsok és végrehajtóbizottságaik valósíthatnák meg és ez által jelentős mértékben tehermentesíthetnék a felsőbbfokú, elsősorban a járási tanácsokat, ami megint további, eleddig rejtett tartalék feltárására adna lehetőséget.

10. Az optimális községek kialakítását nehézzé teszi az, hogy:

a) nemcsak államigazgatási, hanem államhatalmi egységekről is szó van; — továbbá az, hogy *b)* az egyes települések közötti vetélkedés miatt számtalan tényezőt kell figyelembe venni a rendezés során; — *c)* a szervezeti skála rendkívül szűk, mert az önálló és a közös tanácsú jellegen kívül más, további kategóriát egyelőre nem ismerünk.

11. A községhálózat racionálisabbá tételére *több megoldás* lehetséges. Néhány felmerült elképzelés:

A) A községhálózatot hagyni úgy ahogy van, de az igazgatási költségek csökkentése érdekében a függetlenített végrehajtóbizottsági funkcionáriusok helyébe félfüggetlenített, vagy csak *tiszteletdíjas tisztségeket* rendszeresíteni.

Ennek a megoldási módnak: — *előnye* az, hogy a jelenlegi hálózatot nem bolygatja és így megrázkódtatás nélkül teszi azt lényegesen olcsóbbá; — *hátrányai,* hogy *a)* félfüggetlenített vagy tiszteletdíjas munkaerőkre a községi hatáskör ma már szükségessé váló kibővítését nem lehet alapozni; *b)* a községi szintű szakfunkciók koordinálása továbbra is megoldatlan marad, sőt a szakfeladatokat ellátó szervek súlya az általános igazgatási szervek rovására jelentősen tovább növekszik; *c)* a településhálózat, a községhálózat és a szakhálózatok területi beosztása körüli nehézségek és hiányosságok továbbra is fennmaradnának.

Ez a megoldási mód tehát *pénzügyi eredményekkel járna ugyan,* egyébként azonban inkább csak a megoldás *elhalasztását* jelentené.

B) A községhálózatot államhatalmi vonatkozásban hagyni úgy, ahogy van, de a megfelelő és a szakhálózatokat koordinálni tudó általános igazgatás kiépítése érdekében a végrehajtóbizottsági apparátust körzetesíteni, vagyis több tanács területére kiterjedő illetékességgel felruházni.

Ennek a megoldási módnak:

— *előnye* takarékossági jelentősége mellett az, hogy ha a községi szintű államhatalmi koordinációt nem is, de az államigazgatási koordinációt biztosítani tudja, feltéve, ha a szakhálózatok községi, illetve körzeti szerveit egy vezető felügyelete alá rendelik és az általános igazgatási körzeteket és a szakfeladatokat ellátó szervek körzeteit egységesen alakítják ki; — *hátránya* viszont az, hogy az apparátus nélkül maradó községek tanácsai előbb vagy utóbb a tőlük többékevésbé független apparátus befolyása alá kerülnének és a községi szintű államhatalmi-népképviseleti szervezet visszafejlődne, jelentéktelenné válna.

C) A probléma lényegéhez nyúlva tudomásul venni azt, hogy a településhálózat, a község (az általános igazgatási) hálózat és a szakfeladatok hálózatainak lehető egységes kialakítása az államhatalmi és államigazgatási apparátus szerkezeti felépítésében új egységek kialakítását kívánja meg. Olyan egységek kialakítását, amelyek az elsőfokú hatósági jogkört és minden szakfeladatot képesek ellátni és koordinálni, amelyek a saját kiadásaikról a saját erejükből gondoskodni tudnak. További feladat annak kimunkálása, hogy ezen belül szükség van-e további korlátozottabb feladatkörű egységekre (alközségre, kisközségre, helységre stb.), amelyeknek területén — esetleg a tanács által átruházott hatáskörben — eljárhat valamely ezzel megbízott személy, aki a szükséghez képest kisebb igazgatási funkciókat (igazolások, anyakönyvvezetés stb.) is elláthatna.

E megoldási mód *hátránya* az, hogy az átszervezés bevezetése sok nehézséggel járna; *előnyei*, hogy *a)* a szervezetileg összevont településeken belül az egyes települési egységeknek bizonyos jogkört biztosíthat; *b)* módot adna a különböző szakirányú feladatok nemcsak államigazgatási, hanem államhatalmi vonatkozású koordinálására is, mert tanácsi rendelkezés alatt álló különböző szervek irányítása az elsőfokú hatósági jogkörrel felruházott községi tanács, illetve végrehajtóbizottsága által nemcsak elvileg, hanem ténylegesen is biztosítható; *c)* a jelenlegi felesleges államigazgatási egységek felszámolásával felszabaduló anyagi erő a lakosság jobb kommuniális és műszaki stb. ellátását szolgáló létesítmények, illetve intézmények céljaira lenne fordítható, nem is beszélve arról, hogy a községfejlesztési alapnak az alközséget (stb.) illető hányada a lakosság erőforrásainak fokozottabb mozgósítására is alkalmas lenne; *d)* az így kialakított és a területükön ellátandó községi szintű állami funkciókat összefogni és koordinálni képes községek alkalmasabbá válnának az általános elsőfokú hatósági jogkörrel való felruházásra, mert racionálisan tudnák kihasználni az ilyen funkciók ellátására politikailag és szakmailag egyaránt felkészült vb. elnök és titkár kapacitását, s ezáltal jelentősen tehermentesítenék a járási vb. apparátust, ami az államigazgatás további egyszerűsítését is biztosíthatná.

12. Vizsgálatunk (mind az adatfelvétel, mind pedig annak feldolgozása) jórészt a megye területén bekövetkezett fordulat: a termelőszövetkezeti mozgalom forradalmi kiszélesedése előtt zajlott le. Ez azonban a községek komplex ellátására vonatkozó megállapításokat általában csak annyiban érinti, hogy a termelőszövetkezeti jelleg ma már másként minősítendő, hiszen ebből a szempontból a községek jórészt azonos értékűekké váltak.

Az optimális község nagyságrendjéről mondottakat egyébként a termelőszövetkezeti mozgalom kiszélesedése is jelentős mértékben alátámasztja. A termelőszövetkezeti mozgalom további alakulása ui. szükségszerűen maga után vonja majd a kisebb termelőszövetkezetek nagyobb egységbe való tömörítését, hogy így a közös gazdálkodás előnyei még jobban érvényesíthetők legyenek.

Az optimális termelőszövetkezeti tevékenység (a termelési profiltól függően) legalább 2—5000 kat. hold mezőgazdasági művelés alatt álló területet kíván. A megye községei nemcsak lélekszám, hanem területi vonatkozásban is eléggé elaprózottak. Ez még az erősen tagolt terepviszonyok mellett is szükségszerűen vonja maga után az olyan termelőszövetkezetek kialakítását, amelyek működési területe több község határára terjed majd ki. Veszprém megye községeinek több mint $^2/_3$-a az optimális termelőszövetkezeti terület alatt van még abban az esetben is, ha a községek összes területét számítjuk. A mezőgazdasági művelésre alkalmas területet véve számításba (tehát figyelmen kívül hagyva az erdőt és a földadó alá nem eső területeket) ez az arány még rosszabb. Az optimális községek kialakítására irányuló intézkedéseket tehát a termelőszövetkezeti mozgalom eredményeinek megszilárdítása érdekében is meg kell majd valósítani.

IX. *A jelentés eddigi gyakorlati felhasználása*

Az elkészült jelentést elküldöttük a Párt és a Kormány vezetőinek, továbbá az érintett ügykörökkel foglalkozó állami szerveknek, valamint a problémakör által érintett tudományos intézeteknek.

Eljuttattuk a teljes anyagot a Veszprém megyei tanács végrehajtó bizottságához is, azzal a javaslattal, hogy a végrehajtó bizottság kibővített ülésén vitassa meg mind a jelentés ténybeli megállapításait, mind az ehhez fűződő elvi és gyakorlati következtetéseket.

A Veszprém megyei tanács végrehajtó bizottsága 1959. november 4-i ülésén tárgyalta meg a jelentést a megyei pártszervezet, a Kormánytitkárság Tanácsszervek Osztálya, az Építésügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium kiküldötteinek bevonásával és más állami szervek helyi dolgozóinak részvételével. Ugyancsak résztvettek az ülésen a munkaközösség tagjai, valamint az államigazgatási jog területén dolgozó elméleti szakemberek (egyetemi tanárok, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársai) stb.

A kibővített végrehajtóbizottsági ülésen széleskörű vita folyt mind a konkrét megállapításokat, mind az alkalmazott módszereket illetően. Általában és egészében a felszólalók mindegyike pozitívan értékelte a munkát, bár hangzottak el a részleteket illetően kritikai megállapítások is. Érdemes kiemelni, hogy különösen a megyei végrehajtó bizottság egyes szakosztályának vezetői hangoztatták gyakorlati szempontból a munka jelentőségét; utaltak arra, hogy az abban leírt megállapításokat és módszereket követve, miként tudták már eddig

is munkájukat továbbfejleszteni. A végrehajtó bizottság utasította elnökét, hogy a titkárság és az érintett osztályok vezetőiből alakítson bizottságot, amelynek feladata legyen a jelentés megállapításait a további munka folyamán folyamatosan hasznosítani.[3]

X. *Néhány kiegészítő megjegyzés*

A referátum teljességéhez hozzátartozik néhány olyan problémának a felvetése, amelyek a munka során, de különösen a jelentés összeállítása során merültek fel és amelyeknek tisztázását a további viták során elsőrendű fontosságúnak látjuk:

1. Újból hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgálatot és a jelentést is elsősorban módszertani kísérletnek tekintjük, amely alkalmas lehet arra, hogy tapasztalatait, eredményeit értékelve, a helyes módszertani megállapításokat megközelítsük. Ebben természetesen közre kívánunk működni, de ezt nem tudjuk megoldani az érintett szak-tudományágak szélesebbkörű részvétele nélkül.

2. Már a munka előkészítése során, de a jelentés elkészítését követően is felmerült az a kérdés, hogy az általunk alkalmazott módszerek milyen viszonyban vannak a burzsoá tudomány és állami gyakorlat körében kialakult, magát „közigazgatás tudományinak" nevező, de lényegében szervezéstudományi törekvésekkel, amelyeket hazánkban a felszabadulás előtt Magyary Zoltán és az általa vezetett intézet képviselt. Ezzel összefüggésben szükségesnek tartjuk előrebocsátani, hogy a lenini útmutatásoknak megfelelően helyesnek, hasznosnak és célszerűnek látjuk — megfelelő kritikai feldolgozás után — a szervezéstudomány burzsoá eredményeinek a szocializmus építésében való felhasználását, feltéve, hogy azokat el tudjuk szakítani a kapitalista alaptól és át tudjuk alakítani a szocialista céloknak megfelelően. (Ld. ezzel kapcsolatban Lenin Művei 27. kötet, 253. és 254. old.) Ennek ellenére arra törekedtünk, hogy a burzsoá tudomány eredményei ismeretében *új módon alakítsuk ki* nemcsak a vizsgálati célokat, hanem a vizsgálati módszereket is. Olyan vizsgálati technikát kíséreltünk megalapozni, amely minden összefüggésében a marxizmus—leninizmus talajára épült. A tudományos értékelés körébe fog tartozni annak megállapítása, hogy e vonatkozásban milyen eredményeket értünk el, hogyan lehet eredményeinket felhasználni, hogyan kell azokat továbbfejleszteni.

3. Többízben utaltunk arra, hogy a szóbanforgó problematika feltárásához csak komplex úton és komplex módszerrel juthatunk el. Törekedtünk vizsgálati terveinket ilyen értelemben felépíteni, a vizsgálati tematikát ilyen módon meghatározni és az egyes vizsgálatokat is ennek megfelelően lebonyolítani.

A komplexitásra irányuló törekvéseinket ennek ellenére nem tudtuk teljes eredménnyel érvényesíteni. Különösen nem tudtuk azt biztosítani, hogy egyrészt a ténymegállapító tanulmányok kellő időben elkészüljenek és az egyes résztanulmányok szerzőinek már kész formában rendelkezésére álljanak. Nem tudtuk maradéktalanul biztosítani azt sem, hogy a különböző tanulmányok készítői folyamatosan tájékozódást kapjanak a többi tanulmányok készítőinek eredményeiről, és így teljes összhang alakuljon ki az egész anyagban. Ez a jelentés egyes tanulmányaiban erősen tükröződik is. Hasonló vizsgálatok jövőbeli lebonyolításánál erre a szempontra még nagyobb gondot kell majd fordítani.

4. A vizsgálat lefolytatása és a tanulmányok elkészítése, illetve az egész anyag megszerkesztése és sajtó alá rendezése igen hosszú időt vett igénybe. Ennek folyamányaként bizonyos mértékig lemaradtunk a fejlődő élet üteme mögött. A jelentés általában elméletileg és gyakorlatilag eredményesen felhasználható ugyan ma is, azonban kétségtelenül hiányosságokat mutat, különösen azért, mert a szocializmus építésének rendkívüli üteme éppen a községeket közvetlenül érintő mezőgazdasági termelésben igen rohamos volt. Erre a nehézségre és veszélyre hasonló vizsgálat elkészítésénél igen nagy figyelmet kell majd fordítani. Egyébként az ebből származó veszélyeket csak akkor lehet elhárítani, ha az eddiginél erősebb, jobban felszerelt és technikailag jobban alátámasztott apparátusról gondoskodunk.

5. A vizsgálat és a jelentés nem foglalkozott részletesen az államhatalmi szervezet helyzetével, problémáival, követelményeivel. Erre már nem volt kapacitásunk. Hasonló további vizsgálatok során erre is nagy figyelmet kell majd fordítani, mert e nélkül a levonható következtetések csorbák.

XI. *További teendők*

Már több helyütt említettük, hogy a jelentés ismertetését éppen azért tartjuk fontosnak, mert ezzel hasonló kísérletek további folytatását gondoljuk előmozdítani. Indokolt lenne elsősorban az, hogy állami szerveink és tudományos intézményeink is (lehetőleg közösen) napirendre tűzzék a vizsgálattal kapcsolatos felmerült érdemi és módszertani problémák tervszerű és folyamatos megvizsgálását. Ezzel annál kevésbé lehet várni, mert a szocialista átalakulás folyamatában éppen a szervezési kérdések jelentik a következő láncszemet, amire az SZKP XXI. kongresszusának és Pártunk VII. kongresszusának határozatai is felhívják a figyelmet.

Befejezésül szükségesnek látjuk kiemelni, hogy a kérdés teljes értékű *gyakorlati* megoldása többirányú tudományos előkészítést, igen nagy gondosságot, mértéktartást, a fokozatosság feltétlen alkalmazását, a dolgozó lakosság kezdeményezésének figyelembevételét követeli meg. Az előkészítés során részletesen fel kell tárni a szocialista tábor országainak ilyen irányú tudományos eredményeit, gyakorlati tapasztalatait, amelyeket viszont nagy körültekintéssel kell alkalmazni hazai viszonyainkra, konkrét körülményeinkre. A munka folyamán — már az előkészítés szakaszában is — soha nem szabad szem elől téveszteni a problémakör gazdasági összefüggéseit, és elsősorban az egész téma politikai jellegét és kihatásait.

Beér János

[3] Megjegyezzük, hogy a sajtó – főként a szűkkörű publikáció miatt – eddig csak kevéssé reagált a munkára. (l. dr. Takács Imre: Szervezési és igazgatási tanulmányok Veszprém megye községeinek helyzetéről. Állam és Igazgatás 1960. évi 1. szám, 66. old.; Orlicsek József: Veszprém megye komplex áttekintése (Demográfia 1960. 1. sz. 137. old.).

Az Állami Kereskedelmi Felügyelet helye és szerepe az államigazgatásban

1. A szocialista állam mint új típusú állam igazgatásának feladatai szükségszerűen mások mint a tőkés állam igazgatásának. A szocialista államban megteremtett társadalmi tulajdon erőteljes védelmet igényel és ugyanakkor a szocialista állam polgárai is, éppen államuk jellegéből következőleg, fokozott védelemre tartanak számot az állam igazgatási és gazdálkodó szervei tényked̈éseivel szemben. A mindennapi élet egyes területein, egyes speciális, az állampolgárokat legközelebbről, vagy legérzékenyebben érintő viszonylatokban nem bizonyulhat eléggé kielégítőnek, megfelelően hatásosnak a bíróság, vagy az államigazgatás rendes szervei által nyújtott jogvédelem. Szükségesnek látszik különleges feladattal megbízott és ehhez különleges hatáskörrel felruházott szervek létrehozatala. Olyan új szerveké, amelyeket speciális felkészültségük, szervezetük és rugalmasságuk alkalmassá tesz a részükre kijelölt sajátságos feladatok elvégzésére.

A szocialista és köztük a mai magyar államigazgatásban is nem egy ilyen speciális államigazgatási szerv akad. Az intézményes megelőző egészségvédelem céljait szolgálja az Állami Közegészségügyi Felügyelet, a szocialista állam tervgazdálkodásának alapját jelentő statisztikai adatszolgáltatás megbízhatóságát és gyorsaságát garantálják a Statisztikai Felügyelőségek. Az egyes állampolgár és az egész társadalom szempontjából nem csekély a jelentősége a kereskedelemnek és könnyen érthető, hogy, amint más szocialista országban, úgy nálunk is, viszonylag hamar felmerült egy különleges rendészeti feladatokkal megbízott kereskedelmi szervezet, az Állami Kereskedelmi Felügyelet (a továbbiakban: ÁKF) létrehozásának szükségessége.

Az ezekre a speciális igazgatási szervekre bízott feladatok természetéből, sokrétűségéből következik, hogy az államigazgatásban való elhelyezkedésük, szervezeti felépítésük, hatáskörük nemcsak az államigazgatás rendes szerveitől elütő, hanem gyakran egymástól is különbözik. Nem kis mértékben vonatkozik mindez az ÁKF-re is. Össze lehet ugyan hasonlítani működésében és hatáskörében pl. a Közegészségügyi Felügyelettel, vagy a szakszervezeti munkavédelmi felügyelőkkel, sok köztük a rokon vonás, de igen jelentősek és államigazgatási szempontból érdeklődésre számot tartók az eltérések is.

2. Magyarországon az ÁKF-t a szovjet kereskedelmi felügyelet példája nyomán[1] az 1021/1952 (VII. 12.) M. T. sz. határozat hozta létre. Az ÁKF 1952. december 1 napjával kezdte meg működését.[2] Az ÁKF működésének részletes eljárási szabályait azonban csak egy jóval későbbi jogszabály, a 12/1958 (X. 29.) Bk. M. rendelet állapította meg.

Figyelembevéve a magyar államigazgatási jogtudományban gyökeret vert megkülönböztetést a tágabb értelemben vett államigazgatási szervek és a közhatalmat megvalósító államigazgatási szervek közt,[3] nem kétséges, hogy az ÁKF-t az utóbbiak közé kell sorolni. Az ÁKF mint állami és mint igazgatási szerv jogszabályban pontosan körülírt hatósági jogkörrel rendelkezik. Szűkebb értelemben vett államigazgatási szerv jellegét világosan kifejezésre juttatja az eljárási szabályairól szóló miniszteri rendelet ama intézkedése, hogy a panaszok intézésénél, valamint a rendeletben nem érintett egyéb eljárási kérdésekben az államigazgatási eljárás általános szabályait kell alkalmazni.[4]

Szervezeti hovatartozását illetően az ÁKF a belkereskedelmi miniszter szerve. Vertikális irányban két részre tagozódik: felső része az Állami Kereskedelmi Főfelügyelő vezette felügyeleti főosztály. A Főfelügyelő ebben a minőségében az egész szervezet vezetője és egyben főosztályvezető is, lévén a felügyeleti főosztály minisztériumi főosztály. Ebből adódik, hogy az ÁKF nem különálló, a belkereskedelmi minisztérium alá, vagy mellérendelt, hanem minisztériumi szerv. A főosztály jogállása hasonló a többi minisztériumi főosztályéhoz. Az ÁKF alsó szervezetét a megyei és városi kereskedelmi felügyelőségek alkotják, élükön a kereskedelmi felügyelővel.[5] A megyei és városi kereskedelmi felügyelőségek a felügyeleti főosztály közvetlen irányítása alatt működnek, tehát centrális szervek. Nincsenek alávetve, illetőleg beépítve a tanácsi szakigazgatási szervekbe, mint pl. a közegészségi felügyelők.[6] A kereskedelmi felügyelőt a belkereskedelmi miniszter, munkatársait a főfelügyelő nevezi ki és gyakorol felettük fegyelmi jogkört. A tanácsi szervek e tekintetben semmiféle jogszabályban biztosított jogkörrel nem rendelkeznek. Ennek ellenére — amint arról még szó lesz — a felügyelőségek nem a tanácstól függetlenül, hanem azzal szorosan együtt dolgozva működnek.

3. A főfelügyelő, illetőleg a felügyeleti főosztály hatásköre az egész országra, a megyei és városi felügyelőségek hatásköre a megyeváros területére terjed ki.

Az előbbiek szerinti hatáskör kiterjed az adott terület egész kereskedelmi tevékenységére. Minisztériumi rendszerre való tekintet nélkül átfogja az egész állami, valamint a szövezetkezeti és a magánkereskedelmet, a külkereskedelem kivételével tehát a kereskedelmi tevékenység minden formáját. Így az ÁKF ellenőrzési joga kiterjed az ipari vállalatok által folytatott kereskedelmi tevékenységre, a nem a belkereskedelmi minisztérium főfelügyelete alatt működő üzemi konyha (ún. saját kezelésű konyha), működésére stb.

Az ÁKF működését szabályozó jogszabályok sehol nem tesznek említést a nagykereskedelmi szervek feletti ellenőrzési jogról, legalábbis kifejezetten nem. Minthogy azonban a vonatkozó jogszabályok minden korlátozás nélkül szólnak a belkereskedelmi tevékenység ellenőrzéséről, ha az ellenőrzés alá eső szervek részletes felsorolásában el is mulasztják a

---

[1] A szovjet kereskedelmi felügyelőség szervezetét és feladatát illetően lásd: Sz. Sz. Sztugyenikin: Szovjet államigazgatási jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951, 241—242. old.

[2] 1217/1952 (K. É. 44/Bk. M. sz. utasítás.

[3] Lásd: Kovács István: Az államigazgatás meghatározása, MTA Állam és Jogtudományi Intézet Értesítője, I. k. 1. szám, 87. old.

[4] 12/1958. (X. 29.) Bk. M. r. 28. és 37. §.

[5] Szerencsétlen terminológia folytán hasonlóképen kereskedelmi felügyelő elnevezést visel a járási jogú városi, a megyei jogú városi kerületi tanács vb. kereskedelmi szakigazgatási szerve is.

[6] 173/1951 (IX. 6.) Korm. r.

nagykereskedelmi szervek felemlítését, teljes határozottsággal megállapítható, hogy az ÁKF ellenőrzési joga kiterjed — a külkereskedelem kivételével — rendszerre tekintet nélkül minden nagykereskedelmi tevékenységre.[7] A gyakorlatban azonban az ÁKF nem él ezzel a jogával és sem a belkereskedelmi minisztérium rendszerébe tartozó, sem pedig egyéb nagykereskedelmi vállalatok tevékenységét nem ellenőrzi.

A jogszabályból következik ellenben, hogy az ÁKF tevékenysége nem terjedhet ki a külkereskedelmi vállalatokra. Az 1021/1952 számú már hivatkozott M. T. határozat sem positive, sem pedig negative meg sem említi ugyan a külkereskedelmet, de bevezető részének szóhasználatából[8] kivehető, hogy a jogszabály alkotója csak a belkereskedelmi tevékenység ellenőrzését kívánta az ÁKF-re bízni. Természetesen helyesebb lett volna e tekintetben világosabban szólni.

4. Az ÁKF hatáskörének tárgyi terjedelmét vizsgálva azt kell megállapítani, hogy az ÁKF szervezetében rejlő kettősség (főosztályvezető-főfelügyelő, külön apparátussal is rendelkező minisztériumi főosztály) ebben a vonatkozásban is megmutatkozik. A felügyeleti főosztály minisztériumi főosztály mivoltában részese és gyakorlója a minisztérium felügyeleti (fő- és szakfelügyelet) jogkörének. Ugyanakkor mint Kereskedelmi Felügyelet, tehát mint egy sajátságos ellenőrző, bizonyos értelemben vett rendészeti szerv a felügyeleti jogtól elütő, annál bizonyos tekintetben kevesebb, más tekintetben nagyobb jogkörrel rendelkezik.

A minisztériumi felügyeleti jogkör két tényezőből tevődik össze: irányításból és ellenőrzésből.[9] A felügyeleti jogkör terjedelme azonban különböző aszerint, hogy a belkereskedelmi minisztérium rendszerébe tartozó szervek (vállalatok), vagy pedig más minisztériumok (főhatóságok) irányítása alatt álló szervek tekintetében gyakorolják. Az előbbi esetben főfelügyeleti, az utóbbiban pedig szakfelügyeleti jogkörről van szó. Főfelügyeleti jogkörében a minisztériumnak — bizonyos határok között — közvetlen (konkrét) rendelkezési (utasítási) joga van, a szakfelügyeleti jog gyakorlása azonban erre nem jogosítja fel. A belkereskedelmi minisztérium szakfelügyeleti jogkörében eljáró szerv az ellenőrzésük során megállapított szabálytalanság esetén nem adhat közvetlen utasítást annak kiküszöbölésére és a kiküszöbölés módjára.[10]

Az ÁKF részére a jogszabályban biztosított hatáskör kevesebb a szakfelügyeleti jogkörnél, mert nem terjed ki általános, kötelező jellegű rendelkezések kiadására és több annál, mert szabálytalanság megállapítása esetén közvetlenül rendelkezhetik annak megszüntetésére, sőt jogszabályban pontosan körülírt intézkedéseket is foganatosíthat a szabálytalanságot elkövetővel szemben.

A két különböző terjedelmű, felügyeleti és rendészeti-ellenőrző hatáskör a felügyeleti főosztálynál, mint a Felügyelőség felső ágánál, természetszerűleg összefolyik. Jogszabály nem választja el egymástól sem a kétféle természetű és terjedelmű hatáskört, sem pedig a főosztály és a megyei-városi felügyelőségek jogkörét. Ez a jogszabályban kellőképpen nem tisztázott helyzet a főosztálynál nem okoz különösebb zavart, ellenben a megyei-városi felügyelőségek működésénél felvet bizonyos problémákat, amelyekre később még visszatérünk.

Elsősorban azonban a probléma elvi vonatkozásait szeretnők megtárgyalni. Államigazgatási eljárási törvényünk az államigazgatás területén is lerögzítette a más jogágazatokban is meglevő fórumrendszert. Lényegében két jogelvről van szó: *a)* minden szerv részére jogszabály írja elő, hogy milyen ügyekben járhat el első, vagy magasabb fokon; *b)* jogszabály kifejezett engedélye nélkül a magasabb szerv nem vonhatja hatáskörébe az alacsonyabb szerv hatáskörébe utalt eljárást. Az eljáró felsőbb és alsóbb szervek hatásköre tehát egymástól pontosan elhatárolt. Az ÁKF-nél azonban ez az elhatárolás nincsen keresztülvive. A főfelügyelő, illetőleg a főosztály az ÁKF különleges hatáskörében bármilyen ügyben eljárhat elsőfokon is és közvetlenül intézkedhetik, éppenúgy, mint a megyei-városi kereskedelmi felügyelő, illetőleg felügyelőség. Az első és másodfokú eljárás elkülönítését pedig csak a következő rendelkezések biztosítják: *a)* az ügy másodfokú elintézéséből ki van zárva az ÁKF-nek az a tagja, aki az ügy elsőfokú eljárásban részt vett,[11] *b)* a megyei felügyelőség elsőfokú határozata ellen benyújtott fellebbezést az ÁKF főfelügyelője, az ÁKF főfelügyelője elsőfokon hozott határozata ellen irányuló fellebbezést a belkereskedelmi miniszter bírálja felül,[12] *c)* a megyei és városi felügyelőség vezetőjének a bírságolási joga 500 Ft-ig, a főfelügyelőé pedig 3 000 Ft-ig terjed.[13] Egyéb korlátozás nincsen, sőt az idézett jogszabályok kifejezetten lehetővé teszik, hogy a főosztály eljárjon az általa irányított alárendelt felügyelőségek teljes jogkörében.

Államigazgatási szervről lévén szó, ennek a helyzetnek a fenntartása az új államigazgatási törvény óta elvi törést jelent, szembenállást az általános eljárási elvekkel. Szükséges voltát gyakorlati érvekkel is alig lehet alátámasztani, inkább csak kényelmi szempontokról van szó, (mint látni fogjuk pl. a bírságolásnál), nem szolgálja azonban a törvényesség megerősítését.

A főosztály és a felügyelőségek jogkörének jogszabályban történő elválasztása segítene az abból eredő visszás helyzetben, hogy nincs elválasztva a szakfelügyeleti és a speciális ÁKF hatáskör sem. Ahogyan ugyanis a főosztály — egyébként törvényesen — eljár mindkét

[7] Vö.: az 1021/1952. (VII. 12.) M. T. sz. határozatot.

[8] „A belkereskedelemre vonatkozó szabályzatok megtartásának ellenőrzése."

[9] Lásd: Államigazgatási Jog. Egyetemi jegyzet. Bpest, 1959. Szerkesztette: Beér János—Mártonffy Károly, I. Rész, 56. old.

[10] A már idézett 2003/2/1954. sz. M. T. hat. IX. fej. 1. pontja ezt határozottan leszögezi. Így pl., ha a BKM Vendéglátó Főigazgatóság szakfelügyeleti jogkörében ellenőrizvén egy másik minisztérium főfelügyelete alá tartozó üzemi konyha működését, megállapítja, hogy ott nem tartják meg az üzemi konyha működésére vonatkozó előírásokat, nem adhat a konyha vezetőjének a szabálytalanság kiküszöbölésére vonatkozó közvetlen utasítást, hanem csak a felügyeleti szerv figyelmét hívhatja fel a szabálytalanságra. Jogosult azonban az általa észlelt szabálytalanságokból leszűrt tapasztalatok alapján — a felsőbb szervek által kiadott rendelkezések határain belül — kötelező elvi jellegű általános rendelkezés kiadására.

[11] 12/1958 (X. 29.) Bk. M. r. 22. §.

[12] 12/1958 (X. 29.) Bk. M. r. 22. §.

[13] 1021/1952 (VII. 12.) M. T. hat. III. fej.

hatáskörben, úgy a felügyelőségek is — kifejezetten törvényi tilalom hiányában — hatáskörüket jóhiszeműen túllépve eljárnak felügyeleti hatáskörben. Utóbbiról az ÁKF és tanácsi szervek viszonyánál kívánunk bővebben szólni. Ezúttal csak azt szögezzük le, hogy elvileg helytelen és gyakorlatilag nem kívánatos a jelenlegi jogi helyzet és korántsem elegendő a belkereskedelmi miniszter szakfelügyeletét szabályozó, már idézett minisztertanácsi határozatban a szakfelügyeleti hatáskör negatív elválasztása az ÁKF hatáskörétől.

5. Az ÁKF ellenőrzési tevékenységét a jogszabály tág körben szabja meg. „A Felügyelet rendszeresen és folyamatosan ellenőrzi: *1)* az állami fegyelemnek, a jogszabályoknak a kereskedelem és közétkeztetés területén való maradéktalan megtartását, valamint *2)* a kereskedelmi szabályzatok pontos megtartását."[14] Látszólag tehát a jogszabály az ÁKF feladatává teszi a kereskedelmi tevékenységnek egész terjedelmében való vizsgálatát. Közelebbről megvizsgálva azonban, figyelembevéve, hogy a határozat az általános célkitűzésen belül mit rendel „különösen" vizsgálat tárgyává tenni, némileg más eredményre jutunk. A részletes jogszabályi felsorolásból ugyanis arra lehet következtetni, hogy a feladat a fogyasztók védelme a kulturált, hygiénikus és mennyiségileg-minőségileg hiánytalan kiszolgálás biztosítása révén, ezenfelül pedig a társadalmi tulajdon védelme az áruk és anyagok, valamint felszerelési tárgyak megfelelő nyilvántartása, megőrzése és kezelése ellenőrzése révén. Nincsen benne a vállalat gazdálkodásának és pénzügyi tevékenységének ellenőrzése, habár a jogszabály általános meghatározásába ez is beleférne és kifejezett kizáró rendelkezés nincsen. Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyen irányú ellenőrzés más szervek elsőrendű feladata és az ÁKF erre már szervezeténél fogva sem alkalmas.

Az ÁKF vizsgálata során az észlelt szabálytalanságok és mulasztások kiküszöbölésére széleskörű intézkedéseket tehet. Ezek részben megelőző, részben pedig megtorló jellegűek. Tartalmukat tekintve lehetnek közvetlen felhívások (utasítások) a hiányosság megszüntetésére, a helyszínen nyomban foganatosított intézkedések és más szervekhez indítványtétel megtorló cselekmények foganatosítására. Ezek közül jelentőségük miatt külön meg kell említeni a leltározás elrendelésére, a hamis mérlegek és mérőeszközök forgalomból való kivonására, a közfogyasztásra veszélyesnek talált élelmiszerek forgalombahozatalának megtiltására vonatkozó jogkört. Még ezeknél is fontosabb a bírságolási jog, amely az ÁKF leghatékonyabb és leggyakrabban alkalmazott fegyverének bizonyult. A bírságolásokon kívül megtorló jellegű a felelős személy felmentésére, fegyelmi, szabálysértési és bűnvádi eljárás megindítására vonatkozó kezdeményező jogkör.

Néhány sajátossága miatt érdemes közelebbről is foglalkozni a bírságolással. Az ÁKF bírságolási jogköre az államigazgatásban nem egyedülálló intézmény ugyan,[15] de néhány jellegzetességére helyesnek látszik mégis rámutatni.

Elöljáróban még meg kell jegyezni, hogy az államigazgatásban általánosan bírság kiszabásának akkor van helye, ha a fél az illetékes államigazgatási szerv előzetesen hozott határozatát nem hajtja végre.[16] Tehát valamelyik jogszabály, vagy általános érvényű rendelkezés szabályainak megsértése, vagy végre nem hajtása önmagában nem szolgálhat alapul bírság kivetésére. Nem ez a helyzet a bírságolási joggal felruházott különleges szervek, — így az ÁKF — jogkörét illetően. Ahogyan a közegészségügyi felügyelők a közegészségügyi normák és egyéb közegészségügyi rendelkezések be nem tartása miatt a hiányosság megszüntetésére vonatkozó előzetes kötelezés nélkül is szabhatnak ki bírságot,[17] ugyanúgy az ÁKF is szabálytalanság megállapítása esetén — mérlegelése szerint — nyomban kiszabhat bírságot a felelős vezetőre, vagy beosztottra és csak megteheti, de nem köteles — előzetes bírság kilátásba helyezésével — felhívást kiadni a szabálytalanság kiküszöbölésére.

Az ÁKF bírságolási jogköre azonban viszonylag szűkebbkörű — legalábbis elvileg — mint a többi különleges ellenőrző szervé. Míg ugyanis pl. a közegészségügyi felügyelő, vagy a munkavédelmi felügyelő az ellenőrzési hatáskörébe tartozó minden szabálytalanság, vagy mulasztás miatt szabhat ki bírságot, addig az ÁKF bírságolási joga korlátozott. Az ÁKF csak olyan magatartás miatt szabhat ki bírságot, amely vagy *a)* az adott területre érvényes kereskedelmi szabályzatba ütközik, vagy *b)* szabálysértést valósít meg és a szabálysértési eljárás helyett az ÁKF célravezetőbbnek látja bírság kiszabását, vagy *c)* az elkövetett magatartás (mulasztás) csekély súlyú bűncselekmény lévén, a bűnüldöző szervek bűnvádi eljárás lefolytatása helyett az ügyet az ÁKF hatáskörébe utalják. A két utóbbi esetben a bírságolási eljárás csak kisegítő (helyettesítő) jellegű és a valódi terrénum az üzleti szabályzat megsértése.

A felsoroltakon kívül egyéb esetben szabálytalanság megállapítása miatt nincs helye bírság kiszabásának. Minden más rendelkezésre álló eszközzel azonban az ÁKF korlátozás nélkül élhet. Nem szabható ki tehát bírság jogszabályok, vagy kötelező érvényű általános rendelkezések megsértése miatt, hacsak nem minősül a kifogásolt magatartás szabálysértésnek. Így pl. kötelező választék nem tartása, vagy az üzletköri jegyzékben nem szereplő áru tartása miatt[18] az állami, vagy szövetkezeti üzlet vezetőjére és beosztottjára nem lehet bírságot kiszabni. A jogszabály kifejezetten ki is mondja, hogy miniszteri utasítás rendelkezéseinek megszegése miatt bírság kiszabásának nincs helye.[19]

Az ÁKF bírságolási joga tehát nem öleli fel ellenőrzési jogkörének egész területét. Ez a jogi helyzet az állami és szövetkezeti kereskedelem területén nem jelent különösebb problémát az ÁKF tevé-

[14] 1021/1952 (VII. 12.) M. T. hat. I. fej.

[15] Az általános államigazgatási eljárásban ismert bírságoláson kívül más speciális szerveknek is van ilyen joga, így pl. állami közegészségügyi felügyelőnek, szakszervezeti munkavédelmi felügyelőnek stb.

[16] V. ö. 1957 : IV. tv. 20. § és 77. §.

[17] 173/1951 (IX. 16.) M. T. r. 6. §

[18] 88/1958 (K. É. 31) Bk. M. sz. utasítás, 151/1959 (K. É. 48) Bk. M. sz. utasítás.

[19] 12/1958 (X. 29.) Bk. M. r. 17. § (2) bek.

kenységének hatékonyságát illetően. Nem lehet ugyanezt mondani a kereskedelmi tevékenységet folytató magánszemélyek vonatkozásában.

A jogszabály látszólag nem differenciál az állami-szövetkezeti és a magánszektor fölötti ellenőrzési jog tekintetében, amikor mindegyiknél egyformán az ÁKF feladatává teszi a jogszabályok és a kereskedelmi szabályzatok megtartása fölötti őrködést. A valóságban azonban van különbség és ez elsősorban a bírság kiszabási jogkörben érzékelhető.

A különbség abból adódik, hogy nincsen a magánkereskedelemre vonatkozó üzleti szabályzat. A kereskedelemben jelenleg három hatályos üzleti szabályzat van: *a)* a „Kereskedelem Általános Üzleti Szabályzata", amely alárendeltségre való tekintet nélkül — a vendéglátóipar kivételével — az egész állami kereskedelemre vonatkozik,[20] *b)* a „Vendéglátóipari Üzleti Szabályzat"[21] és végül *c)* a SZÖVOSZ által kiadott, a szövetkezetekre vonatkozó „Szövetkezeti Szabályzat". Ez utóbbi a SZÖVOSZ elnökének korlátozott hatáskörére tekintettel a magánkereskedelemre eleve nem vonatkozik. A két első, a belkereskedelmi miniszter által kiadott szabályzatot hatálybaléptető miniszteri utasítás azonban úgy rendelkezik, hogy azokat az „állami kereskedelem valamennyi üzletében" kell alkalmazni, vagyis a magánszektorban nem. E tekintetben jelentéktelen kivételnek tekinthető a Vendéglátóipari Üzleti Szabályzatot hatályba léptető miniszteri utasításnak az a rendelkezése, hogy azt — bizonyos korlátozásokkal — az állami üzleteket bérlő magánvendéglátóiparosok tekintetében értelemszerűen alkalmazni kell. A bérlők száma azonban még a magán vendéglátóiparosok létszámához viszonyítva is csekély. Ugyanakkor a magánkereskedőknek nincs külön üzleti szabályzatuk, mert ilyent sem a belkereskedelmi miniszter, sem pedig a KISOSZ nem adott ki.

A magánkereskedelemre vonatkozó üzleti szabályzat nemléte az ÁKF ellenőrzési jogkörét, ha némileg korlátozza is, végeredményben nem bír nagyobb jelentőséggel. Az üzleti szabályzatok ugyanis tartalmuk túlnyomó részében összefoglalják és megismétlik a kereskedelmi alkalmazottak magatartására, illetőleg a kereskedelmi üzlet vitelére vonatkozó jogszabályokat és a már korábban kiadott egyéb rendelkezéseket. Új rendelkezést, különösen olyant, ami a magánkereskedelem szempontjából fontossággal bír nem igen tartalmaznak. Az üzleti szabályzat hiányának a felügyelet leghatásosabb fegyvere, a bírság kiszabása tekintetében azonban már sokkal nagyobb jelentősége van. Legalábbis akkor, — amiből ki kell indulnunk — ha a kereskedelmi felügyelők szigorúan csak törvényes hatáskörükben járnak el. Ez esetben az ÁKF magánkereskedelmet folytatóval szemben is minden egyéb már felsorolt megtorló intézkedést megtehet, bírság kiszabásának kivételével. Bírságot a jelenlegi jogi helyzetben csak akkor szabhat ki, ha a kifogásolt magatartás (mulasztás) szabálysértésnek minősíthető, vagy esetleg bűnüldöző szerv teszi át e célból az ügyet. Ilyen módon az ÁKF bírságolási joga magánkereskedelmi tevékenységet folytató személlyel szemben viszonylag jóval — véleményünk szerint a kívánatosnál is — szűkebb területre szorul.

Ennek a jogi helyzetnek a fenntartása nem látszik sem elvi, sem pedig gyakorlati szempontból indokoltnak. Elvileg nem lehet megindokolni, hogy az állami közegészségügyi felügyelő bírság kiszabási jogköre miért azonos állami és magánszektor tekintetben, illetőleg miért nem az a kereskedelem területén is, mi indokolja a kétféle szabályozást. A gyakorlatban viszont a jelenlegi helyzetben kevésbé hatásos a magánszemélyek kereskedelmi tevékenységének rendre szorítása, vagy — ami még rosszabb — az állami kereskedelmi felügyelőt a felesleges béklyóba kötés könnyen a jogszabály túllépése, a hatáskör önkényes túllépése irányába viheti. Szükségesnek látszik tehát ennek a kérdésnek újabb jogszabályi rendezése.

A jogszabály világosan rendelkezik egyrészt a bírságolási eljárás, másrészt a büntető és a szabálysértési eljárás megindításának viszonyát illetően. Eszerint a büntető és a szabálysértési eljárás megindítása érdekében tett feljelentés, illetőleg az ugyanazon cselekmény miatt megindult ilyen eljárás kizárja bírság kiszabását, illetőleg a határozat végrehajtását.[22] Az általános jogi alapelveknek megfelelően tehát kétszeres felelősségre vonásnak nem lehet helye.

Nem rendelkezik a jogszabály a bírságolási eljárás és a fegyelmi eljárás közötti viszonyról. Nyilvánvaló azonban, hogy e tekintetben is az előbbi jogelvnek kell érvényesülnie. Bírság kiszabása esetében tehát az ÁKF nem tehet javaslatot fegyelmi felelősségre vonásra. Ha pedig ugyanazon cselekmény miatt már korábban fegyelmi eljárás indul, nem lehet helye bírság kiszabásának. A gyakorlatban problémaképpen az szokott felvetődni, hogy bírság ismételt kirovását maga után vonó, bár különböző, de hasonnemű cselekmények miatt a fegyelmi hatóság saját hatáskörében nem indíthat-e fegyelmi eljárást. Erre a kérdésre is nemmel kell válaszolni, különben megint csak a kétszeres felelősségre vonással állnánk szemben. Az ÁKF jogosult és köteles eldönteni, hogy adott esetben újabb bírság kiszabása helyett nem célszerűbb-e fegyelmi eljárást kezdeményezni. Annak azonban nem lehet jogi akadálya, hogy ez esetben az eljáró fegyelmi hatóság a korábbi, az ÁKF által már elbírált mulasztásokat ne értékelje súlyosbító körülményként.

Bírságot — a jogszabály már említett kifejezett engedélye alapján — egyaránt szabhat ki elsőfokon a főfelügyelő a megyei-városi kereskedelmi felügyelő. Különbség kettőjük közt csak a kiszabható bírság legmagasabb összegének határa között van. Gyakorlatilag a főfelügyelő kétféle helyzetben szab ki elsőfokon bírságot. Vagy azért, mert a szabálytalanságot felderítő vizsgálatot a főosztály végezte el közvetlenül, vagy pedig azért, mert a szabálytalanságot megállapító megyei-városi felügyelő a részére engedélyezett 500 Ft-nál magasabb bírságot lát célszerűnek kivetni. Ez esetben az iratok felterjesztésével a főfelügyelőnek tesz javaslatot magasabb bírság kiszabására.

[20] Hatálybaléptette a 105/1957 (K. E. 41) Bk. M. sz. utasítás.
[21] Hatálybaléptette a 36/1958 (K. É. 11) Bk. M. sz. utasítás.
[22] 12/1958 (X. 29.) Bk. M. r. 17. § (4) bekezdés.

Konkrét példa nyomán a bírság kiszabásával kapcsolatban még egy kérdést kívánunk felvetni. Csehszlovákiában a kereskedelmi felügyelő az általa kiszabott bírságot — fellebbezés hiányában — nyomban be is hajtja. Nálunk erre jelenleg nincs jogszabály adta lehetőség. Ellenben tény az, hogy a kirótt bírság befizetésének és behajtásának ellenőrzése elég nehézkes. Már csak azért is, mert tanácsi szerv hajtja be és a minisztérium ellenőrzi és tartja nyilván a bírság befolytát. A bírságot a Belkereskedelmi Minisztérium bírságszámlájára kell befizetni és ez aligha hat serkentőleg, nem fizetés esetén, a közadók módjára történő behajtásra. Magában a minisztériumban két különböző főosztály — felügyeleti és költségvetési — foglalkozik ennek az adminisztrációjával. Figyelembevéve még azt is, hogy a közvetlen, rögtöni befizettetés hatásosabb eszköznek is látszik, megfontolandó, hogy az adminisztráció egyszerűsítése okából nem volna-e célszerű a jogszabályreform e tekintetben is.

A megtorló intézkedések közül még csak az elkobzással kapcsolatban kívánunk egy gyakorlati szempontból jelentőséggel bíró kérdést megemlíteni. A jogszabály[23] az ÁKF részére elkobzási jogot csak a közfogyasztásra veszélyesnek talált élelmiszerek tekintetében engedélyez. Egyéb esetekben nincs elkobzási joga. Ha mégis célszerűnek látszik az elkobzás, akkor az egyetlen lehetőség, szabálysértési eljárás indítványozása, hogy annak a keretében mondják ki a káros manipuláció tárgyát képező áru, vagy eszköz elkobzását. Erre viszont csak akkor van lehetőség, ha az adott esetben valóban meg lehet állapítani szabálysértés elkövetését. Mindebből kivehető, hogy bizonyos nehézségekkel szembe találja magát az ÁKF és kérdés, hogy nem lenne-e helyes a körülményesebb eljárás egyszerűsítése érdekében az ÁKF elkobzási hatáskörét az élelmiszereken túlmenően kibővíteni. Ez cseppet sem valamiféle elméleti, hanem nagyon is gyakorlati kérdés.

Az ÁKF által foganatosított ellenőrzések módjai (próbavásárlás, csomagellenőrzés, mintavétel stb.) és az egész eljárás menete, a foganatosítandó intézkedések alakszerűségei részletes szabályozást nyertek. Feleslegesnek látszik az eljárást szabályozó jogszabály világos rendelkezéseinek ismertetése és kommentálása. Általánosságban azonban fel lehetne vetni, hogy figyelemmel az eljárás jellegére és az ahhoz fűződő következményekre, elegendő-e a nem szabályozott eljárási kérdésekben az államigazgatási eljárás általános szabályaira való utalás. Nem lenne-e helyes — figyelemmel arra, hogy az eljárást jogban nem járatos személyek végzik — részletesebb és főképpen perrendszerűbb (pl. bizonyítás módjára) szabályokat megállapítani. Külön hiányosságként említjük meg, hogy a jogszabályokból egészen elmaradt az elévülés szabályozása. Az ÁKF eljárás különleges természete miatt kívánatos lenne az elévülésnek az ügyek jellegéhez igazodó szabályozása. Nem kétséges, hogy az ilyen szabályozás a felügyelőségeket is a még gyorsabb és pontosabb munka irányába ösztökélné.

6. Az államigazgatási jog szempontjából különös érdeklődésre tarthat számot az ÁKF és az egyéb állami és társadalmi szervek közötti kapcsolat, ezen belül is elsősorban az ÁKF és a tanácsi szervek egymáshoz való viszonya. A kérdést, közvetlenül, vagy közvetve, több törvényhely is érinti, nem lehet azonban azt mondani, hogy a gyakorlatban az elrendeződés teljesen egyértelmű.

A kereskedelmi felügyeletre vonatkozó már felhívott jogszabályok és a tanácstörvény az ÁKF-t arra kötelezi, hogy a tanácsi szervekkel rendszeres és állandó kapcsolatot tartson fenn. A kereskedelmi osztályt, mint szakigazgatási szervet köteles tájékoztatni a tanács irányítása alá rendelt kereskedelmi szerveknél és a piacokon tartott vizsgálat és ellenőrzés eredményeiről. Időnként köteles erről a tanács kereskedelmi állandó bizottságát is tájékoztatni, ezenfelül pedig a területileg illetékes tanács vb. ipari osztályának megküldeni a kisiparosok kereskedelmi tevékenységével kapcsolatos határozatok egy példányát.[24] A miniszteri rendelet a kereskedelmi osztály tájékoztatását illetően nem egészen pontos, mert a szövegezésből úgy látszik, hogy a tájékoztatási kötelezettséget leszorítja a tanácsi vállalatokra, amelyeknél a kereskedelmi osztály ellátja a középfokú irányító szerv teendőit is és kiveszi alóla a közvetlen minisztériumi és szövetkezeti szervek tekintetébeni tájékoztatási kötelezettséget. Holott ez a szabályozás nemcsak a tanácstörvénynek a mellérendelt szervekkel kapcsolatos viszonyra vonatkozó általános rendelkezéseinek mond ellent, hanem a tanácsi kereskedelmi szakigazgatási szervek szervezeti felépítéséről és működéséről kiadott miniszteri utasításnak is.[25] Az utasítás ugyanis, megállapítván, hogy a kereskedelmi osztály feladata az illetékességi területén levő valamennyi bolt és közétkeztetési egység ellenőrzése, kimondja azt is, hogy ennek a feladatnak ellátása során együttműködik az ÁKF szerveivel. Feltehetően szövegezési hibáról van szó, amit alátámasztani látszik az is, hogy a miniszteri rendelet 2. §. (4) bek.-e előírja, hogy a felügyelők eljárásuk során kötelesek a kereskedelemmel összefüggő rendellenességeket az illetékes irányítószervnek jelenteni. A tanácsi vb. kereskedelmi osztály a tanácsi vállalatok tekintetében irányító szerv is lévén, a rendelet 34. §. (3) bek.-e inkriminált szövegezésében felesleges ismétlés lenne.

Az állami kereskedelmi felügyelőségek már vázolt szervezeti helyzetét egybevetve a tájékoztatási kötelezettségről most elmondottakkal, könnyen megállapítható a kereskedelmi osztályok és a megyeivárosi kereskedelmi felügyelőségek közötti mellérendeltségi viszony. A mellérendeltségi viszonynak a lényege pedig, hogy az egymás mellé rendelt szervek nem utasíthatják egymást és nem ellenőrzik egymás munkáját, csak támogatják.[26] A gyakorlatban az együttműködés annál is inkább fontos, mert a két szerv feladatai tekintetében szükségszerűen jelentkezik bizonyos fokú párhuzamos-

[23] 1021/1952 (VII. 12.) M. T. hat. III. és 12/1958 (X. 29.) Bk. M. sz. rendelet 29. §.

[24] 12/1958 (X. 29.) Bk. M. r. 34. § (3) bekezdés.

[25] 107/1957 (K. É. 43) Bk. M. sz. utasítás.

[26] V. ö. már idézett Államigazgatási jogi jegyzet, I. R. 56. old.

ság is, minthogy a kereskedelmi osztálynak is vannak hasonló feladatai annak következtében, hogy a tanács és a szakminisztérium szakigazgatási szerveként ellátja az ezek feladatköréből rá háruló ellenőrzési kötelezettséget, ezenfelül pedig irányítószervként is fungál. Az együttműködés elsősorban a közös ellenőrzési feladatok munkatervének egyeztetéséből, az ellenőrzések során leszűrt tapasztalatok kicserélésből és közös értékeléséből áll. Az együttműködés elsősorban a megyei-városi kereskedelmi felügyelőségek és a megyei (megyei jogú városi) tanács kereskedelmi osztály között van. Természetszerűleg (a szervezeti felépítés különbözősége folytán) kevésbé szervezett formában van meg a járási (járási jogú városi, kerületi) kereskedelmi osztályokkal s habár a vonatkozó jogszabályok e tekintetben nem tartalmaznak rendelkezést, az együttműködés, ha kevésbé szervezett és szoros formában is, de szükségszerűen meg kell, hogy legyen.

A megyei-városi kereskedelmi felügyelőségeknek a kereskedelmi osztályokhoz való mellérendeltségi helyzetéről tett elméleti megállapítás a gyakorlatban azonban nem érvényesül teljesen kizárólagosan és e tekintetben a felügyelőség helyzete eltér más mellérendelt szervek helyzetétől. Az eltérés oka az ÁKF már vázolt szervezeti felépítettségében rejlik. Az ÁKF szervezet felső része, a felügyeleti főosztály, a főfelügyelő, alias főosztályvezető, a belkereskedelmi minisztérium szakirányítási jogkörében utasíthatja. a kereskedelmi osztályt és a kettős irányítás egyik vonalán felügyeletet gyakorol a munkája felett. A főfelügyelő jogállása a kereskedelmi osztály irányában tehát azonos a minisztérium más főosztályvezetőinek és főigazgatóinak jogállásával. A felügyeleti főosztály és a kereskedelmi osztály között tehát alá- és fölérendeltségi viszony van.

A megyei-városi felügyelőség a főosztály szerveként figyelemmel kíséri a jogszabályok és a minisztérium által kiadott utasításoknak és irányelveknek a területén történő végrehajtását és ennek során a kereskedelmi osztály által való végrehajtását is. A végrehajtás elmulasztásáról, vagy a kereskedelmi osztály által esetleg kiadott, helytelen, vagy éppen a felsőbb szervek által kiadott utasításokkal és irányelvekkel ellentétben álló rendelkezésről jelentést tesznek a felügyeleti főosztálynak és — az ügy jellegétől függően — felhívják rá a végrehajtóbizottság figyelmét. Ebben a helyzetben a két szerv viszonyára vonatkozó elvi szabály a gyakorlatban könnyen eltorzul és olyan jelleget ölt, mintha a felügyelőségnek feladata volna a kereskedelmi osztály működésének általános ellenőrzése. Ilyeténképpen annak valamiféle felügyeleti szerve lenne, ha nem is közvetlen utasítási, de legalábbis ellenőrzési jogkörrel. A két szerv viszonyának ilyen arányban való fejlődését és az ilyen fajta nézeteket azonban semmiféle törvényhely nem támasztja alá. Kétségtelenül elősegíti azonban a felügyeleti főosztály és a felügyelőségek hatáskörének jogszabályban eléggé ketté nem választott volta, a felügyeleti és a speciális jogszabályban kapott rendészeti jogkör összeolvadása a főosztály hatáskörében. A jogszabály nem vesz tudomást és így tisztázatlanul hagyja a „főosztályvezető — kereskedelmi osztályvezető" és a „főfelügyelő — megyei felügyelő — kereskedelmi osztályvezető" relációk közötti jogi különbséget.

A megyei-városi kereskedelmi felügyelőségeknek az egyéb területi szervekhez való viszonya tisztázott és világos. A jogszabály kimondja, hogy „Az ÁKF a helyi közegészségügyi és más rendészeti szervekkel is állandó kapcsolatot tart fenn és ennek keretében tájékoztatja őket azokról az észlelt jelenségekről, amelyek hatáskörükbe, vagy intézkedési körükbe tartoznak".[27] A tájékoztatás a gyakorlatban természetesen kölcsönös, mint ahogy munkájukban is kölcsönösen figyelembe veszik a másik szerv által kiadott rendelkezéseket.

A társadalmi ellenőrzéssel és ellenőrökkel kapcsolatban az ÁKF feladata kettős: *a)* a társadalmi ellenőrök rendszeres bevonása az ellenőrzésbe, amit elősegít az a jogszabályi rendelkezés, hogy a vizsgálat során észlelt tények jegyzőkönyvbefoglalásánál az eljáró ÁKF tag köteles érdektelen harmadik személy (tanú) közreműködését is igénybevenni; *b)* gondoskodni arról, hogy az ellenőrök a munkájukkal kapcsolatos ismereteket elsajátítsák. Megemlítendő, hogy mindez a kereskedelem munkájával kapcsolatos mindenfajta (tanácsi és szakszervezeti) társadalmi ellenőrzésre vonatkozik.

7. A jelen tanulmánynak nem volt célkitűzése az ÁKF feladatkörének és működésének részletes ismertetése. Alapjábanvéve két dologra igyekezett a figyelmet felhívni. Az egyik az, hogy az ÁKF mint egy speciális feladatokra életrehívott szerv, milyen helyet foglal el a szocialista magyar államigazgatás rendszerében, mennyiben azonos és főleg miben különbözik a más hasonló speciális szervektől.

A másik dolog amire a tanulmány rá kívánt mutatni az, hogy az ÁKF működésére, kapcsolataira vonatkozó jogszabályok módosításokra és kiegészítésekre szorulnak. Ez egyébként könnyen érthető is, nemcsak azért, mert az ÁKF-t létrehozó minisztertanácsi határozat meghozatala óta több mint hét esztendő telt el, hanem főleg amiatt, mert a működésére befolyással bíró olyan fontos jogszabályok, mint a tanácstörvény, az államigazgatási eljárásról szóló törvény, a belkereskedelmi minisztérium szakfelügyeletét szabályozó minisztertanácsi határozat, mind utána született csak meg. Jó volna, sőt nézetünk szerint szükséges is, az ÁKF munkáját szabályozó jogszabálynak ezekkel való egyeztetése. Nem is beszélve arról, hogy az évek során gazdag tapasztalati anyag gyűlt össze és elegendő idő telt el ahhoz, hogy megmutatkozzanak a létrehozó jogszabály hiányosságai. Talán nem tévedünk, ha a most feltárt anyagból azt a tanulságot vonjuk le, hogy az ÁKF szervezete és működése megérett új jogi szabályozásra még akkor is, ha esetleg nem kívánunk lényegbevágó változásokat létrehozni.[28]

Pikler Kornél

[27] 12/1958 (X. 29.) Bk. M. 36. §.

[28] Időközben a belkereskedelmi miniszter szakfelügyeletéről szóló 2003/2/1954. számú minisztertanácsi határozat helyébe a 2.034/1960. (V. 25.) számú kormányhatározat lépett. Tárgyunk szempontjából azonban ez nem hozott lényeges változást.

JOGIRODALOM

*A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása**

I.

Alig pár hónap telt el a Tanácsköztársaság leverése után, s a korabeli tudományos élet vezető személyiségei az ellenforradalmi rendszer fő politikai tényezőitől, funkcionáriusaitól inspirálva és támogatva, feltűnő gyorsasággal láttak hozzá a Tanácsköztársaság történetének, eseményeinek polgári diszkreditálásához. Polgári beállítottságú tudósokat, s mellettük konzervatív felfogású közéleti férfiakat kértek fel arra, hogy egy-egy tudományág területén foglalják össze és domborítsák ki az első proletárforradalom, szerintük oly társadalombomlasztó jellegét, s állítsanak össze olyan emlékeztető dokumentációt, amely alkalmas lesz a nagy népi forradalom teljes erkölcsi, politikai elítéltetésére. A Gratz Gusztáv által szerkesztett mű[1] be is töltötte tervezett feladatát, s a kidolgozott tanulmányok szinte irányelvként szolgáltak első szocialista forradalmunk történetét, intézményeit és vezető személyeit érintő azon rágalomhadjáratnak, amelyben az ellenforradalmi kurzus számos polgári tudósa sok formában, de egységesen a forradalmi mozgalom hagyományainak meghamisítási szándékával nyilatkozott később is a Horthy-rendszer alatt.

Sokszor megállapított tény az is, hogy a felszabadulás után, sőt még a fordulat évét követően is, mily lassan, vontatottan indult meg a Tanácsköztársaság haladó jogi hagyományainak feltárása, megvédelmezése a burzsoá ideológia ferdítéseivel, rágalmazásaival szemben. A Tanácsköztársaság 40. évfordulóját megelőzően a tanácsállam néhány intézményének feltárása és értékelése történt csupán meg jogtudományunk területén. Egyedül csak Rákos Ferenc 1953-ban megjelent könyvéből kaphatott átfogóbb képet a szocialista jogásztársadalom első proletárdiktatúrának államáról és alkotmányáról.[2] Rendkívül időszerű volt tehát a Tanácsköztársaság 40 éves jubileuma alkalmával, hogy a magyar jogtudomány a Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek átfogó és rendszeres feltárásához és értékeléséhez mind nagyobb mértékben hozzáfogjon. Ehhez a munkához rendkívül fontos hozzájárulást jelent az Állam és Jogtudományi Intézet által „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása" címmel közzétett könyv.

A könyv bevezető tanulmánya — Szabó Imre elvtárs tollából — körvonalazza a szerzők által magukra vállalt feladatok körét, a kötet célkitűzéseit. Szerzők a könyvben arra vállalkoztak, hogy a Tanácsköztársaság *jogalkotásának* megismeréséhez nyújtsanak hasznos segítséget. Az intézmények monografikus feldolgozásához, a jogszabályanyag feltárásán és felhasználásán kívül, szükség van az intézmények működése konkrét tapasztalati anyagának feldolgozására is. Szerzők, amidőn elhatárolják magukat az intézmények működésének gyakorlati vizsgálatától, ugyanakkor fel is hívják a figyelmet arra, hogy ezt a feladatot a jogtudományunknak mihamarabb szintén el kell végeznie.[3] Beér János professzor a kiadványról írt recenziójában szintén sürgeti azt, hogy a Tanácsköztársaság államára és jogára vonatkozó joganyag feldolgozása mellett fordítsunk kellő figyelmet ezen intézmények tényleges működésének vizsgálatára, s az ebből levonható konzekvenciák leszűrésére is.[4] Ugyancsak sürgeti jogtudományunk ezen adósságának letörlesztését Rákos Ferenc is.[5]

A mű általános értékelése keretében mindenekelőtt azt kell kihangsúlyozni, mily nagy jelentősége van a gyűjteménynek a Tanácsköztársaság *jogalkotásának globális áttekinthetősége* szempontjából. A Tanácsköztársaság joganyagát eddig csupán a Tanácsköztársaság alatt kiadott, s manapság csak nehezen felkutatható s gyakran csak hiányosan fellelhető forrásokból ismerhetjük meg. A kötetben nemcsupán a Tanácsköztársaság jogi hagyományait kutatási szándékkal keresők, hanem az érdeklődők egyre szélesülő köre is hasznos forrást nyert.

A kötet nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotását teljes egészében közzétegye, de a munkáról adott eddigi értékelések is egyöntetűen kiemelik, hogy a szerzők sikerrel válogatták ki a Tanácsköztársaság *legjelentősebb* és *legjellegzetesebb* jogalkotási dokumentumait. Többen hangot adtak annak a kívánalomnak, hogy szükséges lenne a Tanácsköztársaság jogalkotását teljes egészében felölelő jogszabálygyűjtemény kiadása is.[6]

A joganyag rendszerezése a szocialista jogrendszer tagolására legáltalánosabban elfogadott jogágazati csoportosítás szerint történt. A válogatott anyagot szerzők hat részre osztották. Több kialakult jogágazatról, illetve határozottabb körvonalat mutató szabálycsoportról a Tanácsköztársaság alatt — a válogatók álláspontja szerint — nem lehet beszélni, más területeken ugyanis „lényegesebb jogalkotás nem volt".[7] Erre való hivatkozással nem tartalmaz a gyűjtemény külön csoportot az eljárásjogi szabályoknak.

Nézetünk szerint szerzők kiindulási alapja helyes s a szocialista jogtudományban jelenleg uralkodó álláspontot tükrözi.[8] Vitatható nézetünk szerint viszont az, hogy a Tanácsköztársaság egész jogi matériájából milyen jogszabálycsoportot tekinthetünk már olyan összefüggő anyagnak, amelyeket ágazatként lehet kezelni. Ha elfogadjuk is szerzők álláspontját, hogy az eljárásjogi kérdések szabályozása nem történt még meg, nem látjuk indokoltnak a pénzügyi jogi sza-

---

* Szerk. Biz.: Halász Pál—Kovács István—Peschka Vilmos. Közzétette a Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 399. old.)

[1] A Bolsevizmus Magyarországon. (Szerk.: Gratz Gusztáv.) Bp. 1921.

[2] Rákos Ferenc: Állam és Alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Bp. 1953.

[3] Vö.: Szabó Imre bevezető tanulmányát a kötet 32. oldalán.

[4] Vö.: Beér János: „A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása". Állam és Igazgatás, 1959. 2. sz. 150. old.

[5] Vö.: Rákos Ferenc: „A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása". A Magyar Tudományos Akadémia közleményei. 1959. 3—4. sz. 271. old.

[6] Vö.: Rákos Ferenc, id. m. 263. oldalát, továbbá dr. Tímár István recenziójának (Társadalmi Szemle, 1959. júliusi szám) 106. oldalát.

[7] Vö. a kötet 9. oldalát.

[8] Rákos Ferenc recenziójában bírálja ezt a módszert és szerencsésebbnek tartotta volna a jogszabályoknak az állami főfunkciók szerinti tagolását. A jogszabályoknak a gyűjteményben végbevitt csoportosítása ellen azt említi meg, hogy „a csak kialakulóban levő jogviszonyok és azoknak jogszabályi rendezése ilyenformán politikailag kevésbé értékelhető és áttekinthető". I. m. 263. oldal.

bálycsoportnak, mint külön jogszabálycsoportnak a figyelmen kívül hagyását a kötetben.

A válogatott joganyag elé csoportonként az Állam- és Jogtudományi Intézet egy-egy kutatója írt bevezető tanulmányt. Az első tanulmányban *Szabó Imre* akadémikus elvtárs — többek között — a szerzők által vállalt feladatot, ennek megoldásához alkalmazandó módszereket, a feldolgozás szempontjait, s a jogalkotás legáltalánosabb formai, tartalmi sajátosságait foglalja össze. A hat jogághoz tartozó jogszabálycsoport elé *Kovács István* (államjog), *Halász József* (államigazgatási jog), *Szabó András* (büntetőjog), *Eörsi Gyula* (polgári jog), *Pap Tibor* (családjog), *Trócsányi László* (munkajog) írt összefoglaló tanulmányt. E tanulmányok zöme — bár a bevezető tanulmány ezeket szerényen „merőben bevezető jellegű" összefoglalásoknak minősíti — a Tanácsköztársaság államára és jogára vonatkozóan számos olyan megállapítást tartalmaz, melynek komoly *elvi jelentősége van.* A Tanácsköztársaság jogalkotásának több olyan sajátosságát kidomborítják e tanulmányok, amelyeket első proletárdiktatúránk állami és jogi intézményeire vonatkozó tudományos munka föltétlenül figyelembe kell, hogy vegyen. A kötet értékelését adó eddigi megnyilatkozások is kihangsúlyozzák a mű igényességét, ami abban is megnyilvánul, hogy szerzők összefoglaló tanulmányaikban számos kérdésben újszerű, eredeti álláspontot foglaltak el. Bátran vállalkoztak olyan tézisek megvédésére is, amelyek más színben tüntetnek fel tényeket és eseményeket, mint ahogy ez a köztudatban elterjedt. A kötetben megjelent több elvi megállapítás körül kialakuló vita is annak bizonyítéka, hogy az összefoglaló tanulmányok önálló utakon, tudományos igényességgel értékelik és elemzik a joganyagot. Megállapításaik alkalmasak olyan konzekvenciák leszűrésére, amelyek kellő alapossággal domborítják ki első proletárdiktatúránk jogalkotásának nagyszámú pozitívumát s helyenként fellelhető fogyatékosságát.

A továbbiakban a kötetben megjelent összefoglaló tanulmányok alapján néhány fontosabb tézist akarunk dokumentálni, amelyek véleményünk szerint igen jelentős mértékben hozzájárultak a Tanácsköztársaság államáról és jogáról alkotott eddigi kép teljesebbé és igazabbá válásához.

Elsősorban a szovjet jogrendszer és a Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása közötti viszonyt, majd a Tanácsköztársaság államszervezetének néhány szervezeti és működési sajátosságát, s végül a Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek általános értékeléséhez kívánunk megjegyzéseket fűzni.

II.

Szerzők igen sok területen kidomborították *a szovjet állam és a Tanácsköztársaság szerv-rendszerének és jogának hasonló és eltérő sajátosságait.* A felsorakoztatott dokumentumok mind igazolják, a marxizmus—leninizmus azon tételét, hogy a szocializmus építésének általános irányvonala, a szocializmus útjára lépő valamennyi államban meg kell, hogy egyezzen s ugyanakkor az adott társadalmakban kialakult konkrét feltételek eltérő volta miatt az államszervezés formája, az intézményi rendszer alakja különböző vonásokat is magán visel. Csak az általános törvényszerűségek ismeretében s ezeknek a különöstől való elhatárolásával értékelhetjük helyesen a szocializmust építő országok politikai gyakorlatának hatását a környezetükre. A Tanácsköztársaság létrejöttével és intézményeivel foglalkozó eddigi munkák mind kellően kihangsúlyozták azt a tényt, hogy első proletárdiktatúránk megteremtésében és építő gyakorlatában milyen nagy jelentősége volt a szovjet példának. A proletárdiktatúra megteremtésénél, 1919-ben hazánkban hasonlóak voltak az általános feltételek, mint az azt megelőző szovjet forradalom győzelmének. A magyar kommunisták e feltételek megteremtése érdekében ugyanazokért a célokért küzdöttek, mint előzőleg a bolsevisták, de természetesen ez a harc elemeiben és módszereiben az adott társadalom sajátos viszonyaiból folyóan különbözött.

A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt a magyar kommunisták egyik alapvető feladata épp úgy, mint a bolsevikoknak a kettőshatalom idején, az volt, hogy a tanácsok többségét megnyerjék a párt irányvonalának. Hevesi Gyula elvtársnak a polgári demokratikus forradalom után írt cikke[9] rendkívül világosan állítja párhuzamba az orosz fejlődés tanúságainak magyar viszonyok között, a tanácsok megszilárdítása szempontjából kamatoztatható téziseit. Az általa felállított tézisek kétségtelenül a szocializmus építése általános törvényszerűségeinek felismeréséből származnak és követésük feltétlenül a forradalmi mozgalom továbbfejlődésének útját nyitotta meg. Ezen általános törvényszerűségeknek az igazságát a gyakorlatban igazolták be a munkástanácsokon belül, 1919 első napjai és 1919 március közepe között végbemenő erőeltolódások a kommunisták javára.

Nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság államépítése a proletárdiktatúra kikiáltása után is gyümölcsözően hasznosíthatta a szocializmus építésének az első szovjet államban már gyakorlatilag igazolt általános elveit.

A szovjet állam és jogrendszer s annak egyes elemei, valamint a Tanácsköztársaság jogalkotása közötti hasonlóság természetesen nemcsak onnan származott, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotói ismerték és felhasználták a szovjet tapasztalatokat, hanem onnan is, amint Rákosi Ferenc rámutatott erre: hasonló körülmények között kialakuló problémák megoldásánál gyakori lehet a hasonlóság akkor is, ha egyébként ezen intézkedéseket kidolgozó, szervező személyek egymás intézkedésének tartalmáról és formájáról nem is tudtak.[10] A forradalmi jogalkotás szükségletei a Tanácsköztársaságban nagyjából éppen olyanok voltak, mint amilyen szükségleteket életrehívott a szovjet forradalom is előzőleg és semmi különös nincs abban, ha ezen társadalmi igények kielégítése általánosságban vagy esetleg részleteiben is hasonlóságot mutat, annak ellenére, hogy a közvetlen egymásrahatás nem mutatható ki.

A szovjet jogrendszer a Tanácsköztársaság vezetői számára nemcsak elveiben, általános vonásaiban, hanem a megoldás részletmódszereiben, az építés konkrét

[9] Internationale I. évf. 3—4. szám, 33—45. old.)
[10] Rákos Ferenc, i. m. 268. old.

formáiban is mint példakép szerepelhetett az államszervezés gyakorlatában, hiszen a szovjet intézkedések átvétele, gyakorlatilag nagyon megkönnyítette rendelkezések kiadását. A szovjet állam- és jogépítés konkrét formáinak, részletintézkedéseinek ismerete is elősegíthette a Tanácsköztársaság jogalkotásának, különösen az első időszakban oly gyors ütemét.

A kötet összefoglaló tanulmányai — mindekelőtt a bevezető tanulmány — a Tanácsköztársaság számos állami és jogi intézményénél mutatja ki a szovjet jogrendszer általános elvi és konkrét egyedi hatását is. A szovjet tapasztalatoknak a mi viszonyaink közötti alkalmazását egyrészt a szocializmus építésének általános sajátosságai, másrészt a kidolgozott formák átvételéből származó kedvező lehetőségek magyarázzák. Szabó Imre tanulmányában a Tanácsköztársaság jogforrásaival kapcsolatban állapítja meg a szovjet jog ráhatását a hasonló magyar intézményekre. „Ha a Magyar Tanácsköztársaságban kialakult jogforrási rendet összevetjük a szovjet fejlődés első időszakának jogforrási rendszerével, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar fejlődés a jogszabályokat illetően alapjaiban azonos volt a szovjet fejlődéssel".[11] A szovjet és tanácsállam állami és jogintézményeinek hasonlósága természetesen számos más vonalon is kimutatható. Így pl. a legfőbb államhatalmi és államigazgatási szervek jogalkotó tevékenysége közötti határvonalánál.[12]

Világosan kimutatható a szovjet jogalkotás egyes forrásainak hatása a Tanácsköztársaság igazságügyi népbiztosának május 9-én elkészített rendelettervezetében, amely a bíróságok szervezetéről, eljárási szabályairól stb. szól. Ezen jogszabályi erőre nem emelkedő tervezet egyik rendelkezéséről mondja Szabó Imre elvtárs, „nyilvánvalóan az előbb idézett szovjet dekrétum ismeretében és annak nyomán" tette volna lehetővé a rendelettervezet a régi eljárási szabályok alkalmazását, amennyiben a „szabályok a proletárállam szellemével és a proletárok jogi meggyőződésével nem ellenkeznek".[13]

Számos helyen fellelhető az első szovjet alkotmány hatása a Tanácsköztársaság alkotmányában is. Ezt a hatást nagyon valószínűvé teszi az is, hogy a szovjet alkotmány rendelkezései általánosságban, de részleteiben is nagyon ismertek voltak már a polgári sajtóban közzétett tudósítások, sőt a többé-kevésbé hiteles fordítások elterjedtsége következtében is.[14] El sem képzelhető, hogy az alkotmányelőkészítő bizottság figyelmen kívül hagyta volna ezt az oly könnyen rendelkezésre álló dokumentumot. De a szovjet alkotmány felhasználása mellett szól a két alkotmány tartalmi és formai összevetése is.[15]

A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotásából példaszerűen kiragadott szovjet hatások megemlítése természetesen nem jelenti azt, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotóiból hiányzott volna a kellő eredetiség, önállóság, s hogy ez a jogalkotó munka egyszerűen a szovjet tapasztalatok, anyagok mechanikus alkalmazásával ment volna végbe. A kötet szerzői igen pregnánsan aláhúzták a szovjet és Tanácsköztársaság jogalkotása közötti különbségeket is, a Tanácsköztársaság jogalkotói munkájának eredetiségét. A kötet is hozzájárul ahhoz, hogy a még rendszerint névről nem ismert jogszabályszerkesztők munkásságát megismerjük, s a jelentős alkotásoknak megfelelő tisztelettel értékeljük. Az egész köteten végigvonul az a törekvés, hogy a *hasonlóságok mellett a különbségeket* necsak minél alaposabban felfedjék, hanem hogy egyúttal ezen eltéréseket abból a szempontból is megvizsgálják, vajon *helyes utat választottak-e* a Tanácsköztársaság jogalkotói a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok kialakításában, *jobb módszereket találtak-e* mint aminők a szovjet forradalom tapasztalatai alapján rendelkezésre álltak, s ha nem, vajon *a jogalkotók rovására írhatók-e a hibák, vagy* pedig e torzulások *eredői máshonnan származnak.* Ezen állítások igazolására a kötet gazdag anyagából szintén csak néhány példát kívánunk dokumentálásul kiemelni.

Szabó Imre elvtárs a Tanácsköztársaság jogforrásaival kapcsolatban kitér arra a kérdésre is, hogy vajon a Tanácsköztársaság jogszabályainak volt-e olyan agitatív, mozgósító szerepük, mint a szovjet forradalom első fontos jogi aktusainak, amelyekben az *elvi jelleg* volt a domináló. A szovjet forradalmi jogalkotás tömegmozgósító jellegét különösen Lenin húzta alá. A polgáriak és szociálreformerek jogászkodó kételyeire visszaemlékezve —, akik a szovjet hatalom első jogszabályainak jogi jellegét tagadásba vették s gúnyosan kérdezgették, hol e szabályok mögött a „kényszerítő erő", hol az állami szerv, amely a bennük foglaltakat a valóságba átültetheti — rámutatott, hogy a dekrétumok olyan jogszabályok voltak, amelyek a tömegeket mozgósították a forradalomban deklarált célok megvalósítására.

Ha feltesszük a kérdést, vajon a Tanácsköztársaság alatt volt-e ilyen jellegű joganyag, akkor feltétlenül igenlőleg kell válaszolnunk, de egyúttal rá kell mutatni a Tanácsköztársaság jogalkotásának a szovjet forradalmi jogalkotástól lényegesen eltérő sajátosságára; a Tanácsköztársaság első jogszabályai kezdettől fogva konstitutivabb módon igyekeztek a viszonyokat részleteiben szabályozni.

A szovjet fejlődéssel szemben a Tanácsköztársaság elvi jellegű, deklaratív tartalmú szabályai több vonatkozásban előrelépést jelentenek, más vonatkozásban viszont eltorzulást is mutatnak a szovjet hatalom elvi dekrétumaihoz viszonyítva. Kovács elvtárs mutat rá pl., hogy míg a „Munkások, Katonák és Parasztok"-hoz szóló nyilatkozatban a szovjet hatalom elvileg nem zárkózott el az alkotmányozó gyűlési választások napirendre tűzésével szemben,[16] addig a „Mindenkihez" szóló felhívásban — nem utolsó sorban az alkotmányozó gyűlés körül folyó harc tanulságainak levonása után — már szó sincs a szociáldemokraták által nálunk is oly áhítozott nemzetgyűlési választások esetleges megtartásáról, s az új állam politikai alapintézményei világosan kifejezve csak a taná-

[11] Vö.: a kötet 15. oldalát.
[12] Uo. — Ugyanakkor Szabó elvtárs rámutat az eltérő sajátosságokra is.
[13] Vö.: a kötet 26. oldalát.
[14] A Kovács elvtárs által említett „Esztendők"-ön kívül még más lapok is közölték az első szovjet alkotmány teljes szövegét.
[15] Vö.: Kovács István tanulmányának 39—54. oldalát.
[16] Vö.: Névai—Kovács—Bihari: A szovjet állam- és jogrendszer alapjai. Egyetemi jegyzet. 1958., 37. old.

csok lehetnek.[17] Ugyancsak Kovács elvtárs mutatott rá arra is, hogy a szocialista átalakulás több fontos alapelve tisztábban van megszövegezve a „Mindenkihez" szóló felhívásban, mint a szovjet forradalom első deklarációjában.[18] Emellett azonban tény az is, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotói már a „Mindenkihez" szóló nyilatkozatban olyan fontos kérdésben, mint a földkérdés, a szovjet kongresszus által elfogadott földről szóló dekrétummal szemben helytelen elvet szögeztek le, s a gyakorlatban rendkívül káros hatást keltő megoldást tettek magukévá.

Ha eltekintünk is a szovjet és a Tanácsköztársaság deklaratív jellegű szabályainak tartalmi összehasonlításától, akkor is megvan az az alapvető különbség, amire Szabó Imre rámutat, hogy a Tanácsköztársaságban általában kevesebb az elvi jellegű szabály és azok is, az elvi szabályozáson túl: „Tartalmaztak közvetlen utasításokat a gyakorlati végrehajtásra, vagy pedig azokat közvetlenül követték a megfelelő, részletekbe menő végrehajtási rendelkezések."[19]

A szovjet és a tanácsállamunk fejlődésének s intézményeinek eltérő voltára több példát lehetne említeni a szovjetek megalakulásával (választásával), országos rendszerré szerveződésével és továbbfejlődésével kapcsolatban is. Erről a területről kiemelve csak azt szeretnénk még a különbségek illusztrálására megemlíteni, hogy a szovjetek és a tanácsok megválasztása másként ment végbe a szovjet forradalmat követően, mint a Tanácsköztársaság kikiáltása után. Oroszországban már a forradalom előtt az országos és nagyobb területi egységek központjaiban tartott kongresszusok formájában a szovjetek átfogó rendszerré szerveződtek.[20] A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően a szovjetek megválasztása, illetve újjáválasztása a szakmai-üzemi elv alapján történt meg. A munkásság legkülönbözőbb szervezetei: szakszervezetek, ifjúsági szövetségek és egyéb társadalmi szervezetek, s ezek mellett elsősorban is az üzemek delegáltak tagokat a szovjetekbe. Ennek a választási módszernek megvan az az előnye, hogy a küldöttek „a dolgozók legkülönbözőbb politikai, társadalmi és termelési szervezeteinek egységein keresztül kapcsolják a szovjethez a társadalom viszonylag szervezettebb erőit, ennek megfelelően gyorsabban és közvetlenebbül fejezhetik ki azok politikai érdekeit és nézeteit".[21] A területi elvnek — kétségtelen előnyei mellett — megvan az az árnyoldala is, hogy az öntudatosabb dolgozók széles rétegei és a képviseleti szervek között nehezebb a kapcsolatok fenntartása, mint az előbbi választási módszer mellett. A szovjet államban a területi választási elvre való áttérés csak jóval fokozatosabban, időbelileg az 1918-as alkotmány elfogadása után fejeződött be.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után, az eddig nálunk is szakmai-üzemi alapon alakult tanácsok, területi elv szerint történő újjáválasztását már április 2-án napirendre tűzték. A területi alapon történő választásra való gyors áttérésnek bizonyos fokú hátrányos következményei abban jelentkezhettek a következő időszakban, hogy a választott küldöttek és a polgárok között nem volt olyan organikus a kapcsolat, s nem lehetett az üzemek dolgozóit olyan gyorsan és határozottan politikai célokra mozgósítani, mint ezt megelőzőleg.

A tanácsok 1919. március 21-e előtti fejlődésének egyik lényeges és a későbbiekre is kiható fogyatékossága volt az, hogy a helyi tanácsok országos rendszerré szerveződése alig haladt valamennyire előre. Ez volt az oka annak is, hogy magát a forradalmat sem a legfelső tanácsi szerv deklarálta, mint Oroszországban, hanem a megalakuló Forradalmi Kormányzótanács és a Magyarországi Szocialista Párt vezetősége.

III.

A kötet szerzőinek munkássága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy első proletárdiktatúránk állama *szervezetének, felépítésének és működésének alapelveit és fő sajátosságait* mind tisztábban megfogalmazzuk és lerögzítsük. Ezek a kutatások azért is különös jelentőséggel bírnak, mert szocialista jogtudományunkat ma is foglalkoztatják azok a kérdések, hogy a szocialista államszervezet legáltalánosabb elveit kimunkálja és a mai államszervezeten belül kimutassa. Ezen elvek és módszerek vizsgálatának azonban gyakorlati haszna is van, mert számos olyan újnak tűnő kezdeményezés várható eredményeit valószínűsíti napjainkban, amelyet a szocialista államszervezés évtizedekkel ezelőtt már kipróbált. Ezen elvek kimunkálása egyben hozzásegít bennünket annak belátásához, hogy a szocialista államépítés szervezési elveit mind teljesebben történelmi kialakulásukban, s ennek megfelelő változó tartalmukban vizsgáljuk, s megértsük azt, hogy eltérő történelmi viszonyok mellett az államszervezés legáltalánosabb elveinek is hol egyik, hol pedig másik oldala kerül előtérbe.

1. A tanácsállam mechanizmusában a *közvetlen és képviseleti demokrácia elemei* vegyültek, s a társadalmi irányítás e két formájának pozitív hatásai ötvöződtek.[22] A Tanácsköztársaság politikai alapintézményei, a tanácsok kétségtelenül a képviseleti rendszer alapján épültek fel. Ezeket a formákat azonban a közvetlen demokrácia szálai fűzték még szorosabban a társadalom széles rétegeihez. A dolgozóknak az állami munkába való közvetlen bekapcsolódásának formái voltak a jogilag ugyan nem szabályozott, de a tényleges gyakorlatban igen jelentős népgyűlések, a tanácsok mellett alakult bizottságok egész hálózata, az aktíváknak a hatalmas nagy száma stb. A Tanácsköztársaság alkotmánya leszögezi a küldött és a választó kapcsolatának legfontosabb szervezeti biztosítékát, a visszahívási jogot is. „A Tanácsköztársaság minden alkalmazottjának megbízása bármikor visszahívható." (55. §.)

A Tanácsköztársaság alatt számos feladatot láttak el társadalmi szervek. Nem utolsó sorban a társadalmi szervek szerteágazó rendszere tette lehetővé, hogy ily rövid

[17] Vö.: a kötet 16. old., 12. jegyzet.
[18] Vö.: Kovács István tanulmánya 36–37. oldalát.
[19] Vö.: a kötet 22. oldalát.
[20] Vö.: Kovács István tanulmányának 49. oldalát.
[21] Uo. 50. old.
[22] Vö.: Kovács István tanulmányának 50. oldalát.

idő alatt oly gyökeres változásokat lehetett végrehajtani az első proletárdiktatúránk alatt. E társadalmi szervek között is különösen sok feladatot kaptak a szakszervezetek, amelyek számos állami szerv megalakításában (pl. a népgazdasági tanács választmánya stb.) és számos konkrét állami feladat sikeres megalakításában is részt vettek. (Pl. kezdetben a szakszervezetek bizalmi emberei működtek közre a lakáskiutalási kérelmek elbírálásában is.)

2. A Tanácsköztársaság államszervezete, a burzsoá államokban legelterjedtebb államhatalmi ágak elválasztásának módszere helyett, az *államhatalom egységén* nyugodott. A Tanácsköztársaság képviseleti rendszerében az összes többi állami szerv közvetlenül vagy közvetve függőségben állt a tanácsokkal. Az államhatalom egységének elve az alkotmány 2. §-ában helyet kap: „A proletárság a tanácsokban gyakorol minden központi és helyi hatalmat", de a részletes kifejtése később az államszervezetre vonatkozó fejeztekben történik meg.[23] Az államhatalom egységének elve a gyakorlatban a jogforrások hierarchiájában is kifejezésre jutott.[24]

A központi képviseleti szervek működése közvetlenül kapcsolódott a végrehajtás szerveihez, és számos jogi biztosíték volt kezükben ezek ellenőrzésére. A hatalmi és igazgatási szervezet organikus kapcsolatának egyik szervezeti sajátossága volt, hogy a hatalmi szervek tagjai közül választott személyek nem csupán az általános igazgatás testületét alkották, hanem központban mindig, helyileg is a leggyakrabban, a szakigazgatási szervezet irányítói is voltak egyben. Az Alkotmány 20. §-a kimondja, hogy a szövetséges központi intéző bizottság tagjaiból választják meg a népbiztosokat, tehát a kormányzótanács tagja csak a legfelsőbb hatalmi szerv tagja lehetett.

A hatalom egységének az első szocialista forradalmakban élő és ható módszere volt az, hogy a hatalmi szervek tagjai (testületei) olyan közvetlen operatív irányító munkát is végeztek, amelyeket ma már csak az igazgatási szervek gyakorolnak. A szövetséges központi intézőbizottság „a népbiztosságok mellé rendelt és a népbiztosok munkáját kiegészítő és ellenőrző" bizottságokat választott. [Alkotmány 20. § (2) bek.] A helyi tanácsok tagjaiból választott szakbizottságok is „ügyintéző" szervek voltak, szemben a mai gyakorlattal.[25]

Az államhatalom egységét a Tanácsköztársaság alatt kezdetben még többen úgy értelmezték, hogy a tanácsok közvetlenül gyakorolják a bíráskodás funkcióját is. Bizonyos idő eltelte után már megjelentek azok a rendelkezések, amelyek kifejezetten megtiltották a munkástanácsoknak, hogy az igazságszolgáltatásba beavatkozzanak.[26]

Az államhatalom egységének elve mellett a Tanácsköztársaság államszervezői igen gyorsan ráébredtek az állami *szervek differenciálásának szükségességére*, s megindították azt a folyamatot, amelynek későbbi kiterebélyesedése következtében a szocialista állami *szervek különböző típusai* mihamarabb elválaszthatók lettek volna. Ennek a folyamatnak a gyorsaságát elsősorban az a felismerés szabja meg, hogy a modern életviszonyok az állami szervek által intézendő ügyek hatalmas mennyiségét vetik fel, s ezen feladatok elintézésének színvonala a szerveknek a differenciálódásával nagyban emelkedik. Az állami szervek differenciálódása először a hatalmi és igazgatási szervezet vonalán indult meg. Ez a differenciálódás szükségszerűen a szervek hatásköri elválasztását feltételezi. A Tanácsköztársaság államszervező munkájában számtalan dokumentumot találunk, amelyek bizonyítják mily égetően sürgős feladatnak tartották a hatáskörök elválasztását, a szervek feladatainak részletes körülírását.

Az első ilyen célzattal kibocsátott rendelet „a vidéki munkás-, katona- és paraszttanácsok és direktóriumok hatásköre" címmel jelent meg. (2221. KET/1919. XXVII. sz. rendelet.) De a Tanácsköztársaság egész jogalkotásán végig vonul az a törekvés, hogy a szervek jogkörét minél gondosabban elválasszák.[27]

Szabó Imre elvtárs a központi államhatalmi és államigazgatási szervek jogalkotási hatáskörével kapcsolatban mutatta ki, hogy a Tanácsköztársaság alkotmánya valamivel differenciáltabb elhatárolást ad e szervek között, mint a szovjet alkotmány.[28]

A szervezet differenciálódása természetesen nem jelentette a hatalom egységének az áttörését; a képviseleti szervek elsődlegességének számos jogi biztosítéka maradt. Az államhatalmi és igazgatási szervek elválása folyamatának megindulása mellett még e szervek szoros együttműködésének is számos eleme van. A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése, a Szövetséges Központi Intézőbizottság és a Kormányzótanács hatáskörének még számos egymást fedő területe volt. Így pl. az alkotmány kimondotta, hogy „ha a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése nincs együtt, hatáskörét a Szövetséges Központi Intézőbizottság gyakorolja".[29]

Az Alkotmány 27. §-a a kormányzótanács hatáskörével kapcsolatban megállapítja „általában megteheti mindazt, ami az állami teendők gyors elintézéséhez szükséges". A helyi tanácsoknál sem vált el a tanács és az intézőbizottság hatásköre az Alkotmány szövegezésében: „a tanácsok ügyeiket önmaguk tanácsülésben vagy intéző bizottságok vagy egyéb szervek útján végzik". (50. §.)

3. A Tanácsköztársaság államszervezetében elég jól kimutathatók a *politikai (általános)* és *gazdasági irányítás* különválásának jegyei. Bizonyos szindikalista nézetek még elevenen hatottak, s ezen elképzelések szerint az állam központi képviseleti szervezetét is általános politikai képviseletre és a szakmai képviseletre kellett volna bontani. Ezzel a hatással is magyarázható, hogy a Szövetséges Tanács

[23] Lásd: A Tanácsköztársaság alkotmányának 15., 23., 26. §-át.
[24] Vö.: Szabó Imre tanulmányának 10. és köv. oldalait.
[25] Vö.: A Tanácsköztársaság alkotmányának 58. §-át.
[26] Belügyi Közlöny, 1919., július 25-i száma.
[27] Vö.: Szentpéteri István: A helyi önállóság és a központi irányítás biztosítékai a Tanácsköztársaság államszervezetében. Állam és Igazgatás, 1959. június, 208. és köv. oldalak.
[28] Vö.: Szabó Imre tanulmánya 10–16. oldalait.
[29] A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének kizárólagos hatáskörébe 3 feladat tartozott: *a)* az alkotmány megállapítása és megváltoztatása, *b)* a hadüzenet és békekötés, *c)* az ország határainak megállapítása. (Alkotmány 16. §)

Országos Gyűlésének tagja lett a Népgazdasági Tanács 80 tagú választmányából a szakszervezeti tanács által delegált 40 tag. (Alkotmány 36. §.) A Népgazdasági Tanács 80 tagú választmánya azonban már nem rendelkezett önálló hatáskörrel, s lényegében tanácsadó szerepet vitt.

A végrehajtás központi szervezetében a politikai és gazdasági igazgatás szétválása sokkal határozottabb volt. A gazdasági népbizottságok munkájának összehangolását először a Forradalmi Kormányzótanács néhány tekintélyesebb gazdasági népbiztosságot vezető népbiztosából megalakított gazdasági bizottság végezte. Ez azonban csak a Forradalmi Kormányzótanács működésének javítására szolgáló, jogilag nem szabályozott belső szerv volt. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 15-i XCVII. sz. rendelete hozta létre a gazdasági igazgatás különálló központi szervét, s e rendelet a gazdasági népbiztosságokat szervezetileg a Népgazdasági Tanács irányítása alá helyezte. A Tanácsköztársaság alkotmánya az említett rendeletben foglaltakat átvette, s fel is sorolta a népgazdasági tanács 9 főosztályát, amelyik mindegyike olyan szerepet töltött be, mint egy népbiztosság. A politikai és gazdasági igazgatás elválását betetőzte az, hogy helyi szinten is létrehozták a gazdasági irányítás különálló szerveit. Először június 15-én a Népgazdasági Tanács 45. sz. rendeletével felállította a *kerületi népgazdasági tanácsokat,* majd az alkotmány elfogadása után a Kormányzótanács CXXX. sz. rendelete szerint ezek helyett *kerületi gazdasági hivatalokat* szerveztek meg.

Az általános (politikai) és gazdasági igazgatási szervezet elválasztása után rendezni kellett e szervek egymáshoz való viszonyát. Bár voltak, akik a gazdasági igazgatás központi szervét a Forradalmi Kormányzótanáccsal egyenrangú szerv színvonalára akarták emelni, az alapító rendelet és az alkotmány is helyesen a Népgazdasági Tanácsot a Kormányzótanács alá rendelte. A Kormányzótanács a Népgazdasági Tanács rendeleteit megváltoztathatta, s az elvi jelentőségű rendeletekhez a Népgazdasági Tanácsnak a Kormányzótanács előzetes hozzájárulását meg kellett szerezni. (Alkotmány 33. §)

Sokkal problematikusabb maradt a helyzet a kerületi népgazdasági tanácsok irányítása vonatkozásában. E szervek elnöke a mindenkori kerületi kormánybiztos lett, s a megyei tanácsok és a kerületi népgazdasági tanácsok az egymásmellérendeltség viszonyában álltak. Kétséges, hogy a helyi gazdasági érdekek megfelelő védelmet nyerhettek-e e szervezeti megoldás mellett. Ebben a konstrukcióban a gazdasági irányítás helyi szervei kettős alárendeltség helyett szigorú centrális irányítás alá kerültek, ami sok helyi tanácsnál kezdeményezéseik feleslegességének s kivihetetlenségének érzését keltette. Helyesen mutat rá Halász József tanulmánya, hogy elvileg már közeledett a kettős alárendeltség felé a kerületi gazdasági hivataloknak és a helyi tanácsok viszonyának a rendezése, amidőn e szervek feladatai között felsorolták a helyi tanácsi rendelkezések végrehajtásának kötelezettségét is, feltéve, ha ezek a rendelkezések nem ellenkeznek a Népgazdasági Tanács és szervei rendeleteivel.[30]

IV.

A kötet tanulmányai széles körben hozzájárulnak a Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek értékeléséhez. Ez az értékelés bizonyos mértékig kiterjed nem csupán a közzétett joganyagra, hanem a Tanácsköztársaság intézményeinek felépítésére és működésére is. A Tanácsköztársaság jogalkotása magasfokú kulturált jogászi munkáról tanúskodik. A Tanácsköztársaság jogalkotói nagyfelkészültségű, sokoldalú, az élet reális problémáit jól ismerő szakemberek voltak, kiknek munkájának eredményességét sok tény bizonyítja. Rendkívül nagy feladatokat kellett és még hozzá hihetetlen gyors ütemben megoldani, hisz olyan nagyfontosságú jogszabályok kidolgozására is, mint pl. a Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya, szinte csak napok álltak rendelkezésre. A jogalkotó munka eredményességét mi sem bizonyítja jobban, mint amire Szabó Imre tanulmánya felhívja a figyelmet: a kiadott jogszabályok módosítására alig volt szükség, mert átfogóan és részleteiben nagy többségükben jól ismerték fel a szocialista átalakulás jogilag formulázandó követelményeit.[31] A gondos jogszabályelőkészítő munka bizonyítékai nem csupán a megjelent jogszabályok, hanem azok a javaslatok és tervezetek is, amelyek nagyszámban tanúskodnak nemcsak a szabályozás igényességéről, hanem a Tanácsköztársaság alatt már meg nem valósult jogalkotó munka széles perspektívájú terveiről is.

Szerzők a jogszabályok értékelése mellett élesen kidomborították a Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek pozitív szerepét és eredményes működését a gyakorlatban. Ugyanekkor részleteiben is foglalkoztak azokkal a hibákkal és fogyatékosságokkal, amelyek a szabályozás tartalmában, de ezen túlmenően a Tanácsköztársaság tényleges gyakorlatában is előfordultak. Egyöntetűen csendül ki minden tanulmányból az a konzekvencia, hogy minden elkövetett hiba ellenére is a Tanácsköztársaság bukásának alapvető oka a külső intervenció volt, s bármily gátlólag is hatottak egyes téves elméletek és módszerek, ezeknek kijavítására — különösen a Tanácsok Országos Gyűlése után — jelentős kezdeményezések történtek és minden bizonnyal mihamarabb pozitív irányú változások állottak volna elő.

A Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinél kimutatható fogyatékosságok egyik csoportja abból származott, hogy egyes kérdésekben helytelen politikai alapról indul ki a jogi szabályozás, és így a szabályozási forma nem lehetett a társadalmi igények rendezésére megfelelő. Ezek közé a hibák közé sorolhatjuk a földkérdés helytelen megoldására hozott szabályok és intézkedések csoportját. Kovács István tanulmánya történetileg vezeti le, hogy hogyan szilárdult meg az a kezdetben még nem uralkodó nézet, amely szerint a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés a mezőgazdaságban lehetséges a földosztás végrehajtása nélkül. Halász elvtárs

[30] E kérdésre vonatkozó joganyagot részletesen ismerteti Halász József tanulmányának 116–119. oldala.

[31] Vö.: Szabó Imre tanulmányának 21. oldalát.

tanulmánya is dokumentumokat hoz arra, hogyan szilárdult meg és milyen védelmet kapott ez a nézet a sajtóban, majd a jogszabályokban is, miután a forradalmi kormányzótanács XXXVIII. sz. rendelet 4. §-ában kifejezetten is megtiltotta, hogy a földbirtokokat és azok felszerelését felosszák.[32]

Számos példát lehetne hozni arra is, hogy különösen a helyi hatalmi és pártszervek — akik ezen intézkedés hátrányos osztálypolitikai hatását közvetlenül észlelhették — hányszor helytelenítették a földosztás elmaradását, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a parasztság alsó rétegeinek passzivitásba való húzódását előmozdító intézkedés mennyire helytelen és káros kihatású volt. Ebben az esetben kétségtelenül hiba volt a jogi szabályozásban, de ezt eleve determinálta a magyar marxisták ebben a kérdésben elfoglalt helytelen álláspontja.

Felvetődik a kérdés, hogy a Tanácsköztársaság másik súlyos fogyatékosságának, ti. a szilárd kommunista vezetés hiányának megvannak-e a jogi vonatkozásai? A Tanácsköztársaság állami vezetőinek ténykedése, illetve magatartása ebben a kérdésben azért vezetett e hibákra, mert ezt jogi biztosítékokkal, jogi szabályozással nem igyekeztek rendezni, alátámasztani?

Nézetünk szerint ebben a kérdésben nem kell szükségszerűen a jogalkotók felelősségét megállapítani. A kommunista párt vezető szerepe a tényleges politikai viszonyok területén meglevő vagy hiányzó kategória. Ezt a vezető szerepet a társadalom legöntudatosabb dolgozóinak csoportja tényleges politikai súlyánál fogva, a társadalom széles rétegeire gyakorolt nagy befolyásánál fogva, a társadalom irányítása közvetlen politikai módszereinek segítségével viszi keresztül. Ez a vezetőszerep egyre teljesebb mértékben érvényesült a Párt meggyőző, agitatív munkájának eredményeként a kettős hatalom végefelé mind Oroszországban, mind pedig 1919 elején nálunk is, anélkül, — ami ekkor természetesen még képtelenség lett volna —, hogy a jog valamiképpen azt előmozdítani, illetve szilárdítani igyekezett volna. A Tanácsköztársaság kikiáltása után kétségtelen a Párt vezető szerepét az állami mechanizmusban jogilag rögzíteni lehetett volna, de ezzel a pártvezetés érvényesülését önmagában véve nem lehetett volna erősíteni, mert a jog csak adminisztratív eszközök igénybevételét teszi lehetővé, s ezen a területen az adminisztratív intézkedések kevesebb haszonnal jártak volna. Kovács István tanulmányában rámutatott arra, hogy a Pártnak az állami mechanizmusban betöltött szerepét csak a szocialista állami fejlődés későbbi szakaszaiban rögzítették a szocialista alkotmányok. Az 1918-as szovjet alkotmány éppen úgy nem foglalja alkotmányba a pártvezetés tényét, mint a Tanácsköztársaság alkotmánya.[33]

Az itt elmondottak egyáltalán nem kelthetik valakiben azt a véleményt, hogy az előbbiekkel a pártvezetés szükségességét tagadnánk a Tanácsköztársaság mechanizmusában, s ne látnánk a szilárd marxi párt hiányából származott súlyos hibákat. A hibáknak a forrása azonban a tényleges politikai munkában gyökeredzett, mindenekelőtt is abban, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt végbemenő kommunista és szociáldemokrata párt egyesülése nem szilárd elvi alapokon történt, és ennek következtében a jobboldali szociáldemokraták és a pártba beözönlő kispolgári tömegek aláásták a Párt következetes marxista vonalát és döntő pillanatokban az opportunista befolyás következtében a pártszervek működése dezorganizálódott. E fogyatékosságok felszámolásának módja azonban nem formális jogi deklarálással teremtődött volna meg, hanem a párt és állami szervezet gondos elválasztásával, a pártkeretek szervezettebbé tételével, a pártirányítás formáinak (pártcsoportok stb.) kiépítésével és mindenekelőtt a pártba behatolt opportunista és karrierista elemek eltávolításával. A pártvezetés bizonyos formában természetesen ezek hiányában is érvényesült, de a kispolgári befolyás hatására helytelen alapokról indult ki esetenként, s a valódi forradalmi mag ennek a káros hatásnak, szervezetlenségénél fogva nem nagyon tudott ellentállni.[34]

A Tanácsköztársaság jogalkotásának értékelésével kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy a szovjet államépítés tapasztalatainak felhasználása megfelelő módon, a konkrét helyzethez alkalmazott legkedvezőbb formában ment-e végbe? A recenzió első részében elmondottakhoz kapcsolódva alá kell húznunk, hogy a Tanácsköztársaság államépítői általánosságban helyesen alkalmazták a szovjet jogalkotás eredményeit a mi viszonyaink között. Kérdéses azonban, hogy a Tanácsköztársaság jogszabályaiban feltétlenül szükségesek voltak-e azok az elemek, amelyek a szovjet állam hadikommunizmus alatt keletkező, túlságosan előreugró jogszabályainak az átvételét jelentették. Kétségtelen, hogy tanácsállamunk is igen hamar a külső intervenció következtében hasonló körülmények közé került, mint a hadi kommunizmus szovjet állama, s ezért több, ebben az időben születő jogszabály és intézkedés alkalmazása eredménnyel kecsegtetett. De talán ezen előreugrás szükségtelen mértékben példaként szerepelt elsősorban is a szocializálás túlszéles körre való kiterjesztésében, mint ahogy erre Kovács elvtárs a kisipar, kiskereskedelem, kisárutermelés és a lakóházak államosításával kapcsolatban rámutatott.[35]

Idekívánkozna annak részletesebb vizsgálata, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotásában élesen kidomborodó centralizáló törekvés minden vonatkozásában és minden formában indokolt volt-e? E kérdésre határozott választ csak a szervek, intézmények működésének

[32] Vö.: Halász József tanulmányának 114—116. oldalait, továbbá Eörsi Gyula tanulmányának 254—255. terjedő oldalait.

[33] Vö. Kovács István tanulmányának 41. és köv. oldalait.

[34] E jelenségek káros hatását a Tanácsköztársaság egyes vezetői felismerték és szóvátették. Bokányi Dezső már április 14-én az állami és pártszervek viszonyát így jellemezte a forradalmi kormányzótanácsban: „A pártélet átköltözött a munkástanácsba és a pártszervezetek a levegőben lógnak". (Gyorsírói feljegyzések, 12. old. Párttörténeti Intézet Archívuma.) Nem sokkal később a Vörös Újság is igen élesen exponálta a kérdést: „Olyan elemek tódultak tömegesen a szakszervezetekbe és így a pártba, akik nem tiszta forradalmi elemek . . ., ezeknek a nem forradalmi elemeknek jelenléte a pártban kizárja a párt akcióképességének teljességét". (Vörös Újság, 1919. április 26. Hirosik János: Tiszta proletár politikát című cikke.)

[35] Vö.: Kovács István tanulmányának 38. oldalát.

részletes vizsgálata mellett adhatunk, épp úgy, mint arra, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotó tevékenységében voltak-e, s milyen súllyal olyan megoldások, amelyek elősegítették az apparátus munkájának bürokratikus irányban való eltorzulását.[36]

A szovjet tapasztalatok alkalmazása a kisebb szükségtelen előrefutások ellenére, s helyenként a merev centralizációra valló intézkedések ellenére, alapjában természetesen helyesen zajlott le, s amint az előzőekben bizonyítottuk, a szovjet tapasztalatok pozitív irányú felhasználásához egyúttal a Tanácsköztársaság jogalkotóinak eredeti, önálló munkára való hajlama szerencsésen párosult.

*

Az Állam és Jogtudományi Intézet szerzői kollektívája a kötet összeállításával és közrebocsátásával rendkívül hasznos munkát végzett. Úttörő kezdeményezésük annyiban is, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotásának legjelentősebb produktumait formai, s tartalmi szempontból is elemezték, és a Tanácsköztársaság jogalkotásának legfontosabb sajátosságait kimutatták.

Szerzők összefoglaló tanulmányai a jogszabályalkotási problémákon túlmenve a Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek felépítésére és működésére vonatkozó ismereteinket is bővítették. Szilárd elvi alapon értékelték az intézmények működésének, szervezetének néhány fontosabb vonását. Munkájuk nyomán egyre tisztább és igazabb kép alakul ki első proletárdiktatúránk államáról és jogáról s ezzel hozzájárultak nagy forradalmi hagyományunk anyagának teljesebb feltárásához, s első szocialista állami építésünk tapasztalatainak mai viszonyok között való kamatoztatásához.

Elismeréssel kell végül szólni a Közgazdasági és Jogi Kiadó munkájáról is, mert a kötet kiállítása mindenképpen kielégítette a jubileumi kiadványokkal szemben támasztott magasabb igényeket is.

Szentpéteri István

[36] A közellátási (közélelmezési) népbiztosság rendeleteiben nem csupán — mint Rákos Ferenc elvtárs erre rámutatott — szinte szabotálást képező tartalmú intézkedések láttak napvilágot, de e népbiztosság jogszabályainak formájában, szerkesztésében, illetve apparátusa működésében is bürokratikus centralista módszereket alkalmazott, ami miatt már a Tanácsköztársaság alatt is súlyos bírálatban részesült.

Az alkotmányértelmezés jelentősége és problémái Indiában

(Megjegyzések Durga Das Basu alkotmányjogi műveihez.[1])

Az újonnan felszabadult volt gyarmati népek állami és jogi fejlődése — az adott történelmi helyzetet és társadalmi körülményeket tükrözve — sok tekintetben érdekesen és sajátosan alakul. A szocialista jogtudomány számára sem közömbös, elméletileg is fontos — s nemcsak helyi problémákat jelentő — kérdésekkel találkozunk, ha a volt gyarmati népek jogfejlődését átfogóan is feldolgozó művek kerülnek kezünkbe. Kitűnő példa erre *Durga Das Basu* indiai alkotmányjogász munkája. Ez a méreteiben is impozáns, tartalmilag pedig igen nagy anyagot feldolgozó munka több kötetben öleli fel az indiai alkotmány kommentárját, az egyes szakaszokhoz kapcsolódó bírósági döntéseket, s tárja fel az alkotmánnyal kapcsolatos kérdések tömegét. Két terjedelmes kötetben, az alkotmány keletkezési körülményeit értékelő történeti áttekintés után, részletes kommentárt fűz az alkotmányhoz. Összehasonlításképpen foglalkozik a külföldi alkotmányok hasonló rendelkezéseivel és a rendelkezésekkel kapcsolatos joggyakorlattal. Részletesen feldolgozza az alkotmány egyes szakaszaihoz fűződő indiai joggyakorlatot, s a hazai, de nemzetközi tudományos irodalmat is. Két újabb kötet — amely az említett kommentár kiegészítésére szolgál — tartalmazza az 1950—54. évekre az indiai Legfelső Bíróság valamennyi az alkotmánnyal kapcsolatos határozatát, a szerző magyarázó és értelmező jegyzeteivel ellátva. Az esetgyűjtemény, noha az eseteket lerövidítve közli, igen hasznos betekintést ad a Legfelső Bíróság alkotmányjogi gyakorlatának problémáiba. Basu alkotmányjogi munkásságának ötödik kötete (amelynek 1959-ben megjelent 2. kiadását használtuk) az említett négy kötet anyagát foglalja össze rövidebben, kiegészítve az újabb alkotmányjogi gyakorlattal s az alkotmány egyes szakaszaihoz fűződő újabb jogalkotással is. A feldolgozott hatalmas anyagra való tekintettel tehát az adott keretek között még arra sem vállalkozhatunk, hogy akár az indiai alkotmány rendszerét és rendelkezéseit,[2] akár a kommentáló művek által érintett problémákat — csak ismertető jelleggel is — bemutassuk. Ezzel szemben, éppen mert átfogó, részletes, az indiai alkotmányos életet valóban reprezentatív jelleggel bemutató munkásságról van szó, vállalkozhatunk arra, hogy egy jelentősnek értékelt problémát ragadjunk ki s annak tükrében mutassuk be az indiai alkotmányos élet, valamint Basu munkásságának egy-egy vonását is. A munka egészének kommentárjellege, ide értve a két kötetre terjedő esetgyűjteményt is, már eleve olyan kérdés felé irányítja figyelmünket, amely társadalmilag és tudományosan is központi jelleggel mutatkozik az indiai jogi életben, és amely Basu munkáiban is jelentős helyet foglal el. Ez a kérdés *az alkotmány értelmezésének problémája.*

Saját értelmezésükre nézve az alkotmánytörvények általában nem tartalmaznak rendelkezéseket. Az a tény azonban, hogy az indiai alkotmány 367. cikke (bizonyos értelemben még a 372. cikke is) kifejezetten az alkotmány értelmezéséről rendelkezik, eleve felhívja figyelmünket az indiai jogrendszer sajátos helyzetére, noha az értelmezésről intézkedő szakaszok elég szűkszavúak és távolról sem jelzik a probléma valamennyi vonását. Basu kommentárja s esetgyűjteménye azonban világosan mutatja az alkotmány értelmezésének óriási jelentőségét az Indiai Köztársaságban. Miben foglalható tehát össze az indiai alkotmány (tágabban az egész indiai jogrendszer) sajátos, az értelmezést a szokásosnál jóval

[1] *Basu*, Durga Das: Commentary on the Constitution of India. Vol. I–II. Third edition. Calcutta, 1955. — Shorter Constitution of India. Second edition. Calcutta, 1959. — Cases on the Constitution of India. Vol. I–II. Calcutta, 1952–1954.

[2] Az indiai alkotmányt magyar nyelven ismertető jogirodalom: *Levin*, I. D.: — *Mamajev*, V. A.: Az Indiai Köztársaság alkotmánya. — Cikkgyűjtemény a külföldi jogirodalom köréből, VI. évf. 1. sz.; *Ádám* Antal: Az Indiai Köztársaság államrendjének néhány vonása. Állam és Igazgatás, 1955. 11. sz.

problematikusabban felvető helyzete?

Talán mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy — bár India számára a jogalkotás az angol uralom alatt viszonylag korán megkezdődött[3] — ez a jogalkotási folyamat egészében nem ingatta meg a Common Law indiai uralmát. Ellenkezőleg elősegítette, különös tekintettel a törvények sajátosan értelmezett helyzetére a Common Law rendszerében.[4] Írott alkotmány helye a Common Law alapján álló ország jogrendszerében egyébként is problematikus, még akkor is, ha a Common Law maga általában és elsősorban a magánjogot jelenti. A Common Law szelleme ugyanis, amelynek egyik jellegzetes vonását Sir Frederick Pollock nem alap nélkül látta abban, hogy materiális kérdéseket processzuális eszközökkel old meg,[5] az egész jogéletet áthatja. S tekintettel arra, hogy az angol alkotmányjog elvei bírósági döntésekben nyilatkoznak meg, amelyek a Common Law szellemével és módszerével befolyásolják az angolszász jogrendszer alapján álló országok írott alkotmányai rendelkezéseinek értelmezését is — az alkotmányok gyakorlati érvényesülése még ott is ki van téve a bíróság által való alakításnak, ahol egyébként az ún. bírói felülvizsgálat intézménye elvileg ismeretlen. További kérdés, milyen irányban alakítja a bírói gyakorlat az alkotmány rendelkezéseit? Új és írott alkotmányról lévén szó, könnyen támadhat az a jogászi illúzió hogy az alkotmánytörvény az értelmezés számára is tabula rasat jelent, s ha a bíróságok a Common Law szellemében ténylegesen formálják is a gyakorlat során a tételes törvényi rendelkezéseket, ez a formálás nem támaszkodik a régi joganyagra, hanem a jogszabálynak a társadalmi viszonyok által való továbbalakítását tükrözi. A Basu-féle kommentár tudatosan nem utasítja el ezt a jogászi illúziót, sőt helyenkénti megnyilatkozásaiból úgy tűnik, mintha elvileg igényelné is, munkásságának tartalma mégis arra mutat, hogy ilyen illúzió nem él az indiai jogászokban, ellenben észrevehetően hatnak a Common Law módszerei és elvei, az angol jogban a bíróságok által kifejlesztett alkotmányjogi elvek tekintélye. Ez elsősorban az angol jog módszereihez való ragaszkodásban nyilvánul meg, de jelentkezik ez egyúttal az angol, de más külföldi, elsősorban angolszász joggyakorlat jogértelmezési jelentőségében is.

Jennings, híres angol alkotmányjogász is azt írta a ceyloni alkotmány kidolgozása kapcsán, hogy „az alkotmány tartalmát nem az alkotmányjog természetéről és az alkotmányjognak az államigazgatási joghoz való kapcsolatairól kialakult elméletek határozzák meg, hanem az illető ország politikai viszonyai".[6] Az indiai alkotmány kidolgozói azonban — s erre Basu kifejezetten utal is — tudatosan „hideg fővel megfontolva" vettek át rendelkezéseket és elveket jó néhány alkotmányból. Az alkotmány kb. 75 százaléka az 1935-ben kiadott Government of India Act tapasztalatai és rendelkezései alapján készült, sőt többékevésbé módosított tételeire épült. Az „ideológiai részt", az alapvető jogokat tartalmazó rendelkezéseket az USA alkotmánya inspirálta és más, később született alkotmányok (pl. az ír) színezték. A federális forma a kanadai alkotmány és az 1935-ös Government Act vegyülete, míg a felelős kormányra vonatkozó alapelvek az angol rendszerből származnak stb.[7] Egészen természetes, hogy egy alkotmányra nézve végeredményben közömbös, rendelkezései honnan s milyen mintákból erednek, ha helyesen tükrözik a társadalmi viszonyokat, megfelelnek az állam politikai céljainak, s alkalmasak arra, hogy az állami tevékenység kívánt irányát lehetővé tegyék. (Annál is inkább így van ez, mert az alkotmányok szerkesztői — hacsak tudatosan nem kívánnak elszakadni a valóságtól — általában az adott viszonyoknak megfelelően választják ki a számbavehető rendelkezéseket, s azok a gyakorlat folyamán még inkább hasonulnak a társadalmi viszonyokhoz.) Világos azonban, hogy India mint újonnan felszabadult állam ebben a vonatkozásban is sajátos helyzetben van. Az a tény, hogy a modern tőkés viszonyok angol uralom alatt fejlődtek ki, s a modern indiai burzsoázia gazdasági és kulturális léte is sok tekintetben az angol uralommal függött össze,[8] azzal a további jogi következménnyel jár, hogy az indiai tőkés viszonyok *jogi formája* lényegében az angol jog lett. Másrészről viszont az ország gazdasági-társadalmi fejlesztése — amely a Kongresszus Párt programjában pl. a „szocializmus" címen jelentkezik (természetesen szó sincs itt a marxista értelemben vett tudományos szocializmusról),[9] de véleményünk szerint az egész országra vonatkoztatva tulajdonképpen nem más, mint jórészben a modern tőkés viszonyoknak megfelelő állapotok megteremtése a sajátos indiai viszonyoknak megfelelően és az állam fokozott közreműködése útján — sajátos jogi kifejeződést is igényelt. Az indiai alkotmány te-

[3] Az ún. Charter Act of 1833 már létrehozott egy jogi bizottságot különböző jogszabályok alkotására Indiában.

[4] Az indiai angol bíróságok ugyanis a „Regulation II of 1772 of Warren Hastings" óta „az igazság, a méltányosság és a jó lelkiismeretnek megfelelően" ítélkezhettek és ez — angol bírákról lévén szó — annyit jelentett, hogy ezen a címen az angol jogot vagy az angol jog elveit alkalmazták indiai viszonyokra. E tényre egyébként maguk az angol jogászok is utaltak (ld. pl. Saroop v. Troylakhonath (1868) 9 W. R. 230 at 232), s kifejezetten hangsúlyozza ezt a mai indiai jogtudomány is: A bírák csak az angol jogot ismerték, ebből következett tehát, hogy ítéletelket az angol jog szabályaira alapították. Vö. *Sharma*, G. S.: Influence of India on English Jurisprudence. — The Indian Journal of Political Sciences, January—March, 1958. 42. old.

[5] Vö. *Seagle*, William: Weltgeschichte des Rechts. München — Berlin, 1958. 230. old.

[6] *Jennings*, Ivor W.: The Making of a Dominion Constitution. — The Law Quarterly Review, 1949. Vol. 65. 457. old.

[7] *Basu:* Commentary . . . Vol. I. 4. old.

[8] A modern indiai (földrajzi értelemben véve a szót, tehát Pakisztán is ide tartozik) társadalomtudományi irodalom is rámutat, hogy Indiában az angol uralom előtt nem fejlődött ki olyan burzsoázia, amely kapitalisztikus termelési viszonyokat jelentett volna, a városok annyira a feudális uralom gócpontjai voltak, hogy az indiai városi kereskedő-iparosi réteg nem juthatott olyan szerephez, mint Európában. (Vö. *Karim*, Nazmul A. K.: Changing Society in India and Pakistan. Oxford, 1956. 44—45. old., 57. old.) Arra nézve természetesen nem lehet találgatásokba bocsátkozni, hogy a brit hódítás nélkül hogyan fejlődött volna az indiai társadalom, annyi azonban nem vitás, hogy a polgárosodás jó néhány eleme már adott volt a mohamedán uralom végén is. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az angol uralom a saját érdekei szerint alakította India ipari fejlődését, a kizsákmányolás érdekében sok régi szokást és kötöttséget konzervált, így a fejlődést visszafogta. India ipari fejlődése, a burzsoázia kialakulása az angol uralomnak nem eleve szándékolt következménye, hanem objektív — a szubjektív angol törekvésektől inkább visszafogott — velejárója. Vö. *Nehru*, Dzsavaharlal: Önéletrajz. Bp. 1956. 485. old.

[9] *Nehru* i. m. 650—651. old.

hát ebben a vonatkozásában bizonyos fokig különbözik — a történelmi-társadalmi körülmények folytán — az átlagos burzsoá alkotmányoktól. Míg ezek ugyanis általában az *adott viszonyok* sok tekintetben eszményített *kifejezései,* az indiai alkotmány egyes rendelkezései *követelményeket* is jelentenek az állammal és a társadalommal szemben. Ezek a követelmények, amelyeket elvileg a preambulum, de különösen az állami politika számára alkotott irányelveket tartalmazó IV. rész jelöl meg, az indiai társadalmi-gazdasági viszonyokhoz mérten több szempontból is követelmények, amelyek szükségképpen általános jelleggel jelentkeznek (s ez az általánosság az adott történeti helyzetet tekintve, azt ugyanis, hogy az idegen elnyomók elleni küzdelem a függetlenségért valóban az egész nép ügye volt, még különös nemzeti színezetet is nyert). Ezek alapján a követelmények szükségképpen olyan szociális tartalommal bírnak, melyeknek tényleges megvalósulása *túlmutat* az indiai társadalom jelenlegi struktúráján. Mindebből következik, hogy az alkotmány-értelmezés szükségképpen bizonyos rendelkezések szűkítése felé hat, hiszen az adott alapvető társadalmi viszonyokon túlmutató jogszabályi követelmények csak megfelelő társadalmi-gazdasági változások után valósulnának meg a gyakorlatban. A társadalom osztálykorlátai tehát határt szabnak a jogszabályok által felállított követelmények gyakorlati megvalósítása elé. Nem véletlen tehát, ha a preambulumba foglalt követelményeket,[10] valamint az ebből fakadó III. és IV. részt (amelyek az alapvető jogokat és az állami jogalkotás irányelveit tartalmazzák) már eleve szűken értelmezték, nem adván itt helyt pl. a burzsoá államokban egyébként szívesen hangoztatott természetjogi szempontoknak sem.[11]

A praembulumhoz fűzött kommentár Basu művében is meglehetősen szűken értelmezi pl. a gazdasági igazság fogalmát, s külön rámutat arra, hogy ebből nem következik még a termelőeszközök állami tulajdona sem, s hangsúlyozza, hogy az alkotmány nem köti magát semmiféle filozófiai irányzathoz, mint a szocializmus vagy a kommunizmus.[12]

Az alkotmány egyes rendelkezései gyakorlati megvalósulásának tehát a társadalmi viszonyok eleve határt szabnak. Ezek a határok a jogi életben a joggyakorlatban jutnak kifejezésre, így elsősorban értelmezési kérdéseket vetnek fel.[13] Az indiai társadalmi és jogi helyzetből adódó jellegzetességek tehát egyaránt előtérbe helyezik azt a problémát, amelyet az indiai jog angol jellege amúgy is központba állít. Ennek megfelelően az értelmezés jelentőségét az indiai alkotmányra nézve, az egyes módszerek alkalmazásában és kidolgozásában rejlő jellegzetességeket és az értelmezés irányát csupán magából a joganyagból nem is lehetne megérteni, a kérdést a társadalom struktúrájával, fejlődési irányával összefüggésben kell szemlélni. Így válik érthetővé, miért utal vissza az alkotmánnyal kapcsolatos gyakorlat s a tudományos kommentárirodalom is minduntalan az angolszász jogterület precedenseiben jelentkező elvekre, *amelyek* egyébként *perspektivikusan szemben állnak az alkotmányban foglalt egyes követelményekkel.* Ezt a tényt csak részben lehet az angol jogászi műveltséggel magyarázni. Az írott alkotmány gyakorlati alkalmazása során ugyanis a társadalmi viszonyok utat törnének az új irányában az értelmezés e kötöttségei ellenére is, feltéve, ha maguk ezek a viszonyok akadálytalanul fejlődhetnének. Sokkal inkább igaz, hogy az indiai társadalom jelenlegi struktúrájából sok tekintetben inkább az egyes régi angolszász alkotmányos alapelvek érvénye következik, még akkor is, ha azok idegen eredetűek, mint az alkotmány követelményeinek a gyakorlatba való maradéktalan átültetése. Így ez a tartalmi helyzet megalapozza annak a formai jellegzetességnek érvényét, amely abban nyilatkozik meg, hogy egy *új, írott alkotmány értelmezése más országok bírói gyakorlatában kialakult elvekhez igazodik.*

Formailag azután további problémákat vet fel az a tény, hogy az alkotmány rendelkezései néhány más alkotmányra épülnek. Ez a tény magával hozza e rendelkezések külföldi értelmezésének és a kapcsolódó elméleti vagy gyakorlati következtetéseknek ballasztját is, amelytől a bíróságok vagy más szervek, de Basu példáján ítélve még a jogtudomány is nehezen szabadul. Basu pl. az alkotmány írott jellegét értékelve — az amerikai gyakorlatra hivatkozva — megállapítja, hogy az írott alkotmány szükségszerű következménye az ún. bírói felülvizsgálat, s ezért az indiai parlamentnek nincs is a Dicey-i értelemben vett szuverén törvényhozó jellege.[14] Az indiai alkotmány ugyan utal arra, hogy az alkotmány rendelkezéseivel szemben álló jogszabályok és végrehajtási intézkedések érvénytelenek (pl. 13. és 254. cikkek), ebből azonban még nem következik szükségképpen a bírói felülvizsgálat. Az indiai Legfelsőbb Bíróság ezzel szemben, Basu véleményével

[10] A preambulum szerint az indiai szuverén demokratikus köztársaság minden polgára számára biztositja a társadalmi, gazdasági és politikai igazságot, a gondolat, a kifejezés, vallás szabadságát, a státus és a lehetőség egyenlőségét, s az egyén méltóságát, valamint a nemzet egységét biztosító testvériséget.

[11] A preambulum jogi jelentősége már 1950-ben az ún. Gopalan v. State of Madras ügyben felvetődött, éspedig a Legfelsőbb Bíróság előtt. Ez ügyben a Bíróság kisebbségének az volt a véleménye, hogy a preambulum az alkotmány értelmezésének „vezércsillaga", ennélfogva az egész III. rész, amely az egyén számára bizonyos alapvető jogokat garantál, a törvényhozó akaratot megelőző rendelkezéseket tartalmaz, s így minden olyan jogszabály, amelyet a 21. cikk („Senki sem fosztható meg életétől és személyes szabadságától, kivéve, ha az a jog által megállapított eljárásnak megfelelően történik") alapján alkotnak, eleve érvénytelen, ha a természetes igazság alapelveit megsértik. Ezzel szemben a többségi határozat szerint a „jog" szó a 21. cikkben nem a természetjogot jelenti, hanem a pozitív jogot, így a 21. cikk szóhasználatát nem lehet jelentésében a preambulumra való hivatkozással módosítani. *(Basu:* Commentary ... Vol. I. 43—44. old.) A Gopalan v. State of Madras ügy határozatainak szövegét ld. Basu: Cases on the Constitution of India. Vol. I. 74—133. old. Más vonatkozásban viszont az indiai alkotmányos gyakorlat is utal természetjogi elemekre. A felsőbíróságok ugyanis a 226. cikk alapján ún. Writ of Certiorari-t bocsáthatnak ki, ha az alsóbb bíróság vagy bírói jellegű testület az egyén jogait megsérti. A jogsérelem Basu — de az egész indiai és angolszász joggyakorlat — szerint a „természetes igazság elveinek megsértését is jelenti. Vö. *Basu:* Commentary ... Vol. II. 136—138. old. és *Basu:* Shorter Constitution ... 353—356. old. Vol. I. 103. és köv. old.

[12] *Basu:* Commentary ... Vol. I. 48. old.

[13] A nyugati jogelméleti irodalomban ismert az alkotmányértelmezés ilyen — a viszonyoknak megfelelő — materiálisan is alakító szerepe. Vö. *Freiben—Heydte:* Stiller Verfassungwandel und Verfassunginterpretation. — Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 1951. 462., 473. old.

[14] *Basu:* Commentary ... Vol. I. 48. old.

egyezően megállapította, hogy a bíróságnak akkor is kötelessége lenne az alkotmány alapvető jogokat biztosító rendelkezéseivel szemben álló, vagy a megjelölt törvényhozói hatalmat meghaladó jogszabályok érvénytelenné nyilvánítása, ha a fent idézett cikkek hiányoznának az alkotmányból.[15] Ennek az elméleti következtetésnek, amely nem az indiai alkotmány eredeti értelmezéséből fakad — mint később látni fogjuk — szintén megvan a maga társadalmi viszonyokból eredő tartalmi jelentősége.

Elméletileg az indiai alkotmányjogászok, tudományos művekben és bírósági határozatokban egyaránt, azt hangsúlyozzák, hogy az indiai alkotmány rendkívül részletes kidolgozása útját állja az olyan törekvésnek, amely a külföldi alkotmányokkal kapcsolatos elvek és bírói döntések alapján való értelmezésben nyilvánul meg. Basu pl. így ír: „Az alkotmány nemcsak írott, de oly mértékben részletes, hogy nincs lehetőség az idegen alkotmányokra alkalmazott elvek és bírósági határozatok alkalmazására, hacsak ugyanezek a következtetések nem adódnak a *mi* Alkotmányunk tiszta értelmezéséből."[16] Ez az elméleti követelmény a gyakorlatban aligha valósulhat meg. Nem vitás ugyanis, hogy a külföldi alkotmányokból átvett rendelkezések és elvek az alkalmazás során már eleve felidézik a velük kapcsolatos tudományos állásfoglalásokat és bírói döntéseket. Legfeljebb azt jelenti, hogy az értelmezés során azokat a korábbi és külföldi elveket és határozatokat veszik tekintetbe, amelyek megfelelnek az állami politika követelményeinek. Az eddig említett két állásfoglalás kitűnően példázza azt, hiszen az elutasított és tegyük hozzá demokratikus due process elvének (ld. a 16. jegyzetet) alkalmazását jobban meg lehetett volna konstruálni a 21. cikk alapján, mint a bírói felülvizsgálatot az egész alkotmány írott jellegéből.[17]

Basu műveinek további tanulmányozásából azonban az is kitűnik, hogy a kommentáló munka, de általában az indiai joggyakorlat is az angolszász értelmezési szabályokra alapít. Nincs módunkban ezt a kérdést részletesebben tárgyalni, csak egy-két olyan vonást emelünk ki, amelyek világosan jelzik a régi bírói gyakorlat során kialakult értelmezési szabályok megszorító jellegét az új írott alkotmány tételeivel szemben. Lássuk például a jogszabály intenciójának kérdését. Basu minden jogszabályértelmezés fundamentális szabályának fogadja el azt az elvet, amely szerint a jogszabályt a jogalkotó parlament szándékainak megfelelően kell értelmezni. A törvényhozó szándéka — folytatja —, azonban nem az, amit a jogalkotó mondani szándékozott, hanem az, amit a törvényhozó által alkalmazott *szavak* jelentenek.[18] Ezt a szabályt az angolszász bírói gyakorlat döntéseiből vonta le, de egyöntetű álláspont ez Angliában, a dominiumokban és az USA-ban is. Messzire vezetne a kérdés részletes taglalása, annyit azonban megállapíthatunk, hogy ez az angolszász és vele együtt az uralkodó indiai álláspont is, értelemszerűen kizárja az ún. történeti értelmezést, holott ennek éppen a sok régi eseti döntésből és jogszabályból felépített angolszász jogrendszerben volna eminens jelentősége. A történeti értelmezés egyébként a szavak értelmének felderítésénél sem mellőzhető. A szavak jelentése is változékony, a történeti vizsgálat — adott esetben a travaux préparatoires segítségével is — olyan eredményt szülhet, amelynek elhanyagolása a jogalkalmazót teljesen hamis útra vezetheti. Természetesen nem állítjuk, hogy a bíró mindennapos feladata a jogalkotó szándékának történeti vizsgálata, adott esetben azonban mellőzhetetlen ez a követelmény. Mindenesetre az ismertetett szabály az angolszász jogszemlélet eredendő konzervativizmusára utal, amelynek további uralma az indiai jogi életben, különösen az indiai állam gazdasági és szociális törekvései szempontjából figyelmen kívül nem hagyható veszélyeket rejt magában.

Bizonyos értelemben a szűkítés felé hat az az interpretációs szabály is, amely szerint a törvényt, az egyes részeket tekintve is, az egész logikai egységében kell felfogni. Ebből — néhány meglehetősen régi jogesetre támaszkodva — Basu további két szabályt von le: 1. az alkotmány egyik részének sincs túlsúlya a többi fölött — és itt kifejezetten utal az alapvető jogokat megállapító III. részre mint negatív példára; 2. az alkotmány nem jelenthet egy időben mást, mint más időben.[19] Joggal kérdezhetjük, miért jelent ez a logikus szabály szűkítést? Mindenekelőtt azért, mert egységes logikai nézőpontból csak olyan törvényt lehet a részekre vonatkoztatva is értelmezni, amely maga is logikai egységet al-

[15] Vö. Gopalan v. State of Madras (1950) S. C. R. 88 (100 Kania C. J.) (1950–51) C. C. 74 (76) és State of Madras v. V. G. Row, 1952 S. C. R. 597 (605).

[16] *Basu*: Commentary . . . Vol. I. 10. old. Ezt az álláspontot egyébként két legfelsőbb bírósági döntés is kinyilvánította: In re Delhi Laws Act 1912 (1951) S. C. R. 747 (1950–51) C. C. 328 (344) és Chiranjit Lal v. Union of India (1950) S. C. R. 869, (907). Más bírói döntések (pl. a Gopalan v. State of Madras) pedig kifejezetten utalnak azokra az elvekre, amelyek pl. az amerikai alkotmány nyomán az indiai alkotmány értelmezésénél nem alkalmazhatók. Ide sorolják az ún. *due process* elvét is.

[17] Ebből a szempontból nem tarthatjuk döntőnek Basu azon megállapítását, hogy az indiai alkotmány csodálatos középutat jelent a bírói felsőbbség (Judicial Supremacy) amerikai elve és az angol parlamenti felsőbbség elve között. Ezt az álláspontját elsősorban néhány bírói döntésre alapozza. Az In re Delhi Laws Act, amely történetileg állítja szembe az indiai parlament szuverenitását az angollal (az utóbbit nem írott alkotmány hívta életre, hanem történeti-politikai harcok, forradalom útján kialakult szuverén testület) szerint: „A különbségtevési pont a brit és az indiai parlament között az, hogy az indiai parlament India Alkotmányának teremtménye, és hatalma, jogai, privilégiumai, kötelezettségei India Alkotmányának megfelelő cikkeire van alapozva. Nem szuverén testület ellenőrizhetetlen és korlátlan hatalommal. India Alkotmánya az indiai parlament jogalkotó hatalma az ügynek megfelelő törvényhelyhez és a vázlatokhoz („Schedules", az alkotmányhoz csatolt kiegészítő rendelkezések, pl. esküszövegek, állami beosztás törzsi testületek stb. felsorolása. *K. K.*) kapcsolódik és jogait és hatalmát bizonyos más cikkek, különösen az alapvető jogokkal foglalkozó III. rész cikkei is megnyirbálják." Egy másik döntés (Chintamanrao v. State of M. P. (1950) S. C. R. 759 (765):(1950–51) C. C. 64. (66) kifejezetten arra utal, hogy a parlament rendelkezései nem véglegesek, alá vannak vetve a bírói felülvizsgálatnak. E két döntés azonban nem valami középutat jelent, hanem azt, hogy az indiai alkotmányt értelmező gyakorlat kifejezetten elfogadta a bírói felülvizsgálat doktrináját.

[18] *Basu*: Commentary . . . Vol. I. 22. old. Csak egyetlen angliai döntést említünk: a Salomon v. Salomon (1897) A. C. 22 (38) ügyben született határozat meg nem engedett spekulációnak minősít minden olyan véleményt, amely annak kiderítésére irányul, mi lehetett a törvényhozó szándéka. Egyébként a kérdésre vonatkozó legújabb angolszász irodalom szerint a jogszabályértelmező bíróságot nem érdekelheti a törvényhozó szándéka mint *történeti tény*. (Vö. *Payne*, Douglas: The Intention of the Legislature in the Interpretation of Statutes. – Current Legal Problems 1956. London, 96. old.) Payne érvei között azonban olyan kevéssé meggyőzőt is találunk, amely szerint a parlament összetett testület, tehát nincs is egységes akarata (uo. 97–96. old.).

[19] *Basu*: Commentary . . . Vol. I. 25. old.

kot. Az indiai jogászok előtt is többé-kevésbé világos azonban, hogy az indiai alkotmány nem ilyen. Ez természetesen semmiképpen sem írható az alkotmány szerkesztőinek rovására, még csak az sem okozná szükségképpen e jelenséget, hogy több külföldi alkotmány rendelkezéseire épült, ellenben tükröződik benne mindaz, ami India sajátos társadalmi-történeti helyzetéből adódik. Ebből következően egyaránt alkalmas a társadalmi haladást jelentő, de az ezzel szemben bizonyos sajátos konzervativizmusban megnyilvánuló politika megvalósítására is. A politika alakulása természetesen nem az alkotmánytól függ, de a mindkét irányban kialakított politika — éppen a bizonyos ellentmondásos jelleg folytán — felhasználhatja az alkotmány rendelkezéseit, értelmezési lehetőségeit, illetőleg az értelmezés lehetőségei és módszerei bizonyos befolyást gyakorolhatnak az adott politika hatásos érvényesülésére.

Itt találunk alkalmat arra, hogy felvillantsunk egy olyan problémát, amely részben az indiai alkotmány egyik sajátosságát jelenti, de amely ezen túl a sajátos társadalmi-történeti viszonyokkal is kapcsolatos. Az alkotmányi sajátosság abban jelölhető meg, hogy az indiai alkotmány az ír és a burmai alkotmányokhoz hasonlóan a IV. részben *irányelveket* (Directive principles) *ír elő az állami politika számára.*[20]

Az irányelvek már az alkotmány szövegében is óvatosan vannak megfogalmazva, azonban meg kell állapítanunk, hogy így is olyan követelményeket írnak elő az állami politika számára, amelyek túlmutatnak az ország jelenlegi társadalmi struktúráján. Nem lehet véletlen tehát a 37. cikk ezzel kapcsolatos fenntartása, amely szerint *az irányelvekre semmiféle, a bíróság előtt érvényesíthető jog vagy igény nem alapítható.* Joggal felvetődik a kérdés, milyen mértékben kötik ezek az alkotmányi követelmények a kormányt, mi a viszonyuk az alkotmány egyéb rendelkezéseihez, s hogyan érvényesülnek a politikai és jogi gyakorlatban? Basu véleménye szerint a bíróságok nem jelenthetnek ki érvénytelennek olyan törvényt, amely szemben áll az irányelvekkel, de az ír bírósági döntéseknek megfelelően[21] figyelembe kell venniök az irányelvek által jelzett *tendenciát.*[22] Az irányelvek azonban *nem kötelezőek* — mondja Basu —, csak további törvényhozás útján válhatnak azzá és sem az egyén, sem az állam nem hatolhat egy fennálló törvény mögé valamely irányelvnek megfelelő célok érdekében.[23] Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a törvényeket nem lehet az irányelveknek megfelően értelmezni. De ezen túl az irányelveket tartalmazó IV. rész az alkotmány egyéb rendelkezéseivel, különösen az alapvető jogokat tartalmazó III. résszel szemben háttérbe szorul; bármilyen a III. és IV. rész rendelkezései között támadt konfliktus esetén a bíróságnak a III. rész rendelkezései javára kell dönteni.[24] Tisztán logikai szempontból nézve is világos, hogy Basu fentebbi megállapítása amely szerint az alkotmány egy része sincs túlsúlyban a többi rovására, nem helytálló. Mindenesetre érdekes, hogy e megállapítás kapcsán éppen a III. részt emelte ki olyanként, mint amely nem értelmezhető az alkotmány egészétől eltérő módon, most pedig éppen a III. rész javára dönt a IV. résszel szembeni esetleges konfliktus esetén. E problémával kapcsolatban válik nyilvánvalóvá a bírói felülvizsgálat intézményének társadalmi-politikai szerepe is. Basu álláspontjából ugyanis az következik, ami egyébként az indiai gyakorlat is, hogy a bíróságok érvényteleníthetnek olyan jogszabályokat, amelyek az irányelvekre vannak alapozva, ha azok szemben állanak a III. részben foglalt fundamentális jogokkal. Társadalmi-politikai szempontból ez azért érdekes, mert éppen a IV. rész tartalmazza azokat a követelményeket, *amelyek részben túlmutatnak India jelenlegi társadalmi struktúráján,* hiszen

[20] Az irányelvekre vonatkozó cikkek a következőképpen hangzanak: 37. E részben foglalt rendelkezések semmiféle bíróság által sem kényszeríthetők ki, de az itt lefektetett irányelvek alapvetőek az ország kormányzásának szempontjából, s az állam kötelessége, hogy ezeket az elveket jogalkotásában alkalmazza. 38. Az államnak törekednie kell a nép jólétének előmozdítására, biztosítva és védve oly hatékonyan, ahogyan teheti egy olyan társadalmi rendet, amelyben társadalmi, gazdasági és politikai igazság áthatja a nemzet életének minden intézményét. 39. Az államnak úgy kell politikáját irányítania, hogy biztosítsa különösen — *a)* hogy a polgároknak, férfiaknak és nőknek egyaránt joguk legyen az élet fenntartásához szükséges eszközökhöz; *b)* hogy a közösség anyagi erőforrásainak tulajdona és ellenőrzése úgy legyen elosztva, ahogyan leginkább előmozdítja a közjót; *c)* hogy a gazdasági rendszer működése ne eredményezze a vagyon és a termelési eszközök koncentrációját a közhátrányára; *d)* hogy egyenlő munkáért egyenlő bért kapjanak a férfiak és a nők; *e)* hogy a dolgozók, férfiak és nők egészségét és erejét, valamint a zsengekorú gyermekeket ne használják ki, s a oolgárokat gazdasági szükség ne kényszerítse arra, hogy koruknak és erejüknek meg nem felelő munkát vállaljanak; *f)* hogy a gyerekek és a fiatalság védve legyen a kizsákmányolás, valamint az erkölcsi és anyagi elhagyatottság ellen. 40. Az állam tegyen lépéseket a falusi tanácsok (panchayats) szervezésére, és ruházza fel azokat olyan hatalommal és tekintéllyel, amilyen szüséges ahhoz, hogy funkcióikat mint önkormányzati egységek elláthassák. 41. Az állam, gazdasági képessége és fejlődése korlátai között, gondoskodjék hatékony rendelkezésekről a munkához, a neveléshez s a munkanélküliség, öregkor, betegség és munkaképtelenség, valamint a méltánytalan szükség más eseteiben a közsegélyhez való jog biztosítására. 42. Az államnak rendelkezéseket kell hoznia az igazságos és humánus munkaviszonyok és az anyasági segély biztosítása érdekében. 43. Az államnak törekednie kell, hogy megfelelő törvényhozással vagy gazdasági szervezéssel vagy egyéb módon minden mezőgazdasági, ipari vagy egyéb munkásnak munkát, bért s olyan munkafeltételeket biztosítson, amelyek tisztességes életszínvonalat, a szabadidő teljes élvezetét, társadalmi és kulturális lehetőséget biztosítanak, és az államnak különösen elő kell segítenie a gyapotipart egyéni vagy szövetkezeti alapon a falusi területeken. 44. Az államnak törekednie kell, hogy a polgárok számára India egész területén egységes polgári törvénykönyvet biztosítson. 45. Az államnak törekednie kell, hogy az alkotmány hatályától számított 10 éves időszakon belül minden 14. évet be nem töltött gyermek számára szabad és kötelező iskoláztatást biztosítson. 46. Az államnak különösen gonddal kell a nép dolgozó rétegei nevelési és gazdasági érdekeit előmozditania, különösen a regisztrált kasztokét és törzsekét, és óvni kell őket a társadalmi igazságtalanságtól és a kizsákmányolás minden formájától. 47. Az államnak elsődleges kötelességeként kell figyelemmel kísérnie a nép táplálkozási színvonalának és életstandardjének, valamint a közegészség javulásának emelkedését, s az államnak különösen törekednie kell a a részegítő italok és az egészségre káros kábítószerek fogyasztásának megtiltására, kivéve a gyógyászati célokat. 48. Az államnak törekednie kell a mezőgazdaság és az állattenyésztés modern és tudományos szinten való megszervezésére, s különösen lépéseket kell tennie a tehenek, borjak s más tejelő állatok tenyésztésére s mészárlásuk megtiltására. 49. Az állam kötelessége, hogy óvjon minden műemléket, művészeti vagy történelmi érdekességű helyet vagy tárgyat az elprédálástól, a rongálástól, a megsemmisítéstől, elmozdítástól és exportálástól, a parlament által alkotott jog útján nemzeti fontosságúnak deklarálva azokat. 50. Az államnak lépéseket kell tennie arra, hogy az állami szervezetben a bírósági és a végrehajtó funkciókat elválassza. 51. Az államnak törekednie kell — *a)* a nemzetközi béke és biztonság előmozdítására; *b)* a nemzetek közti igazságos és tisztességes kapcsolatok fenntartására; *c)* a nemzetközi jog és a szerződési kötelezettségek tiszteletének ápolására a szervezett népek egymással való érintkezésében; és *d)* a nemzetközi viták döntőbíróság útján való elbírálásának előmozdítására.

[21] *Kohn:* Constitution of the Irish Free State. 1932. 110. old.

[22] *Basu:* Commentary . . . Vol. I. 394. old.

[23] Uo. 395. old.

[24] Uo. 70—71. old

a III. részben foglalt alapvető jogok értelmezése — a kapcsolatos külföldi és régi indiai bírói döntések alapján — annyira szűk, hogy nem megy túl a szokásos polgári alkotmányokon. India nem szocialista ország, osztályjellegét tekintve tőkés állam, így nem meglepő, ha a sajátos történelmi-társadalmi helyzetéből következő előremutató törekvéseket az állami gyakorlat, elsősorban a bíróság a maga eszközeivel is korlátozza. A bírói felülvizsgálat a szélesebb képviseleti alapon ténykedő parlamenttel szemben *általában inkább politikai, mint jogi szerepet lát el.* Erre a körülményre Diceytől kezdve a mai napig számos nyugati szerző is hivatkozik.[25] Általában megállapítható, hogy tőkés viszonyok között ez az intézmény Indiában és másutt is visszatartó erőként hat, s a liberálkapitalista elvek érvényét az emberi és polgári jogokra vonatkozóan általában nem képes megvédeni, annak ellenére, hogy esetenként ilyen, néha az adott ügyben sikerrel is járó, törekvések is észlelhetők. Ilyen törekvések mellett azonban érezhető *politikai szerepe* van a bírói felülvizsgálatnak az ún. gazdaságilag elmaradt országokban, amelyek közé India is sorolható. A mai polgári jogelmélet is megállapítja: abból a tényből kifolyóan, hogy ezekben az országokban az állam éppen az elmaradott gazdasági viszonyok következtében — gazdasági tevékenységre kényszerül, különös veszélye van a kommunizmusnak. A kommunista országok sikerei — mint példák — különösen jelentősek ebben a vonatkozásban.[26] Innen a félelem, amely még az egyáltalán nem a szocializmus irányában haladó állami gyakorlatot is gyanakvással fogadja, és egyebek közt — az alkotmányértelmezés, a bírói felülvizsgálat segítségével is igyekszik ezeknek a törekvéseknek gátat vetni. (Ld. Kerala példáját.) Az újabb alkotmányjogi bírósági döntések hangsúlyozzák is, hogy az állam jogalkotó hatalma az irányelvek előírása ellenére is kötve van az alapvető emberi jogok által,[27] az pedig ismét csak hangoztatott álláspont, hogy a bíróságok nem nyilváníthatnak érvénytelennek jogszabályt azon az alapon, hogy szemben állnak az irányelvekkel.[28] Az alkotmány ilyen értelmezéséből viszont az következik, hogy az irányelveket tartalmazó IV. rész mégis sajátos helyet foglal el az alkotmányban, de negatív értelemben.

Ezek után kérdés, hogy milyen normatív erővel rendelkeznek ezek az irányelvek? Az alkotmánytörvény kétségtelenül jogszabály, amelynek rendelkezéseit az állami szerveknek érvényesíteniök kell. Furcsa tehát, ha egyes rendelkezéseinek érvényét és kikényszeríthetőségét már maga az alkotmány megszorítja, és az értelmezés során pedig olyan gyakorlat alakul ki, amely csak az „irányelvek által jelzett" *tendenciát* tartja figyelembe veendőnek. Az irányelvek normatív jellegének természetesen elsősorban az állam felé kell megnyilvánulnia, hiszen azt kötelezi megfelelő politika végrehajtására. Ha azonban az állami politika nem így alakul, az alkotmány alapján jogi intézkedésekkel nem lehet erre kényszeríteni, sőt az alkotmány amúgy is megszorító rendelkezéseit méginkább megszorítóan értelmező bírósági gyakorlat az irányelvek normatív jellegét erősen kétségessé teszi. S ez érthető is. Normatív ereje csak a társadalmi valóságnak van, természetesen a fejlődő társadalmi valóságnak. A követelmény kitűzése tehát önmagában még nem befolyásolja a normatív jelleg hatékonyságát, ha *ez a követelmény a társadalmi viszonyok objektív fejlődésével egyirányú, azokból következik.* Ha azonban a társadalom objektív, tehát fejlődő valósága nem támasztja alá a követelményeket, ha azok merőben csak absztrakt követelmények, normatív jellegük — mint azt példánkon láthattuk — a gyakorlatban eltűnik, illetőleg pusztán *morális* jellegűvé válik, ahogyan ezt Basu is megvilágítja.[29]

Az alkotmányban foglalt irányelvek, amelyek Basu megfogalmazásában azt a célt szolgálják, hogy az állam ne csupán rendőrállam, hanem „jóléti állam" legyen,[30] az indiai nép felszabadulásával, az indiai állam megalakulásával kapcsolatos sajátos társadalmi-történeti helyzetből fakadnak. Az indiai függetlenségi mozgalom, így az indiai nacionalizmus ideológiája is szükségképpen szociális programot is tartalmaz. Ez abból a helyzetből következik, hogy az indiai függetlenségi mozgalom nem nélkülözhette a dolgozó tömegeket, s a felszabadulási folyamat így — a szocialista államok példájára, a mungásmozgalom hatására — társadalmi problémákat is felszínre hozott. Ezek a társadalmi problémák még a Kongresszus programjában is úgy jelentkeztek, mint amelyek gyökeres változásokat s teljesen újtípusú államot követelnek.[31] Így került előtérbe a jóléti állam eszméje — bizonyos fokig egy síkban tehát a monopoltőkés állam mai ideológiai eszményítésével. Indiában a helyzet természetesen sok tekintetben más. Az elmaradt indiai társadalmi-gazdasági viszonyok mindenképpen igénylik az aktív állami tevékenységet. India függetlensége kivívásának történelmi-politikai viszonyai lehetőséget biztosítottak az alkotmányban foglalt irányelveknek megfelelő politikára is. Ilyen állami politika azonban csak akkor alakulhat ki és akkor járhat eredménnyel, ha a társadalom erőinek alakulása és tényleges társadalmi alapot biztosít. Ha nem így történik, az alkotmány egyéb rendelkezései, az értelmezés szempontjából tekintetbe jöhető régi vagy

[25] Dicey a bírói felülvizsgálattal kapcsolatos aggályai közt kifejezetten és hangsúlyozottan említi a politikai szempontokat. (Vö. *Dicey*, A. V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba. Bp. 1902. 167. old.) Erre utal Hughes is (vö. *Hughes*, Charles Evans: The Supreme Court. New York, 1928. 49. old.), Mayers pedig kijelenti: elismert, hogy a bírói felülvizsgálat lényegében inkább politikai, mint jogi jellegű volt a múlt században, s határozatai ma is alapvetően politikai természetűek. (*Mayers*, Lewis: The American Legal System. New York, 1955. 339. old.) Végül Seagle véleményét idézzük, aki szerint a bírói felülvizsgálat lényege az, hogy politikai kérdéseket a jog technikai eszközeivel, processzuális úton old meg. Így a bírói felülvizsgálat igazi természete: jogi lepel politikai folyamat számára. (*Seagle* i. m. 444. old.)

[26] *Ginsberg*, Morris: Law and Opinion in England in the 20th Century. London, 1959. 25. old.

[27] Vö. *Basu*: Shorter Constitution... 159. old.

[28] Uo. 158. old.

[29] *Basu*: Commentary... Vol. I. 392. old.

[30] *Basu*: Shorter Constitution... 158. old.

[31] *Nehru* i. m. 468. és köv. old. Az indiai nacionalizmus ideológusai általánosan hangsúlyozzák, hogy a nacionalizmus nemcsak negatív erő, a függetlenség kivívásával egyre inkább pozitív építő jellegűvé válik, gazdasági programot jelent. Vö. *Dash*, S. C.: Nature and Significance of Indian Nationalism. — The Indian Journal of Political Science, January—March, 1958. 71. old.

külföldi joganyag lehetőséget biztosítanak az *irányelvektől eltérő* politika kialakítására is. Az adott társadalmi viszonyok, az indiai osztályviszonyok és az ennek folytán az államhatalom jellege jelenleg nem biztosítják az irányelveknek maradéktalanul megfelelő állami politikát (ahogyan a jóléti állam fogalma maga, amelyet ez irányelvek jelölnének, az adott tőkés viszonyok között csak fikció lehet), ezért az irányelvek értelmezése szükségképpen megszorító jellegű. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy egyik irányelv sem érvényesül. Azok az irányelvek, amelyek a társadalmi viszonyok talaján érvényesülhetnek, valóban kifejezésre jutnak az állami politikában. Kitűnő példa erre India békeszerető és a békés egymás mellett élést előmozdító külpolitikája, amely valóban megfelel az alkotmány 51. cikkében megjelölt elveknek. De belpolitikai szempontból is találunk olyan követelményeket, amelyek India sajátos helyzetében valóban megfelelnek az állami törekvéseknek. Ilyen pl. — természetesen csak bizonyos keretek között — a falusi területek fejlesztése akár közigazgatási, akár gazdasági szempontból. A falusi önkormányzatok kialakítása, amelyeknek az alkotmány 40. cikkében írt formában Indiában valóban hagyományai vannak. Ilyen törekvést takar az alkotmány 43. cikkének utolsó fordulata, amely a falusi szövetkezést igyekszik előmozdítani a gyapotipar vonatkozásában. Természetesen kérdés, mennyire sikerül elérni, hogy a falusi területek fejlesztésének iránya — a megjelölt formákban — idejétmúlt társadalmi viszonyokat ne idézzen, azt az időt, amikor Indiában a házi gyapotipar valóban fejlett és gazdasági szempontból jelentős volt. Kérdés, hogy a mai monopoltőkés viszonyok között, a fejlett technika korában az ilyen törekvések nem eredményeznek-e a primitív gazdasági elképzelésekre alapozó ún. „népies" politika iránti engedményeket. E kérdés vitatása természetesen nem tartozik ide, s csak azért említettük, mert az újonnan felszabadult ázsiai volt gyarmati népek állami politikájában ez a kérdés mindenütt problematikus, éspedig társadalmi viszonyaik, a felszabadulás politikai körülményei folytán szükségképpen az.[32] Ezzel függ össze, hogy a régi, nacionálisnak tartott, de inkább a feudális viszonyok maradványait jelentő formák új tartalommal való megtöltésének igényei Indiában is bizonyos „szocialisztikus" elképzeléseket szült.[33] Sajátos, vagyis a hagyományokkal összeegyeztetett, „narodnyik" jellegű „szocializmus" elképzelése ez, amely a „városi individualizmussal" szemben próbál valamilyen hagyományos „falusi kollektivizmusra" építeni.[34] Az ilyen sajátos vonásokra azonban a társadalmi viszonyok általánosságával szemben nem lehet sikeres társadalomalakítást alapítani, így az irányelvek által megjelölt törekvések ilyen vonatkozásban való megvalósítása tartalmilag az objektív társadalmi viszonyoknak megfelelően alakul, ahogyan ezek a viszonyok s a társadalom politikai erői az állami politikát a meghirdetett eszmék és módok mögött tartalmilag általában is saját képükre formálják. Az alkotmánynak ilyen helyzetben ezért sok tekintetben formai jelentősége van.

Durga Das Basu egyik ismertetett munkáját a külföldi olvasóknak ajánlotta. Azt kell mondanunk, hogy ez az ajánlás valóban jogos, hiszen éppen a külföldi olvasók számára jelent lényeges ismeretbővítést az indiai alkotmánnyal kapcsolatos munkássága. Sajnos nem áll annyi hely rendelkezésünkre, hogy ezt a figyelemre méltó munkásságot és az adódó problémákat érdemei szerint méltassuk. Választanunk kellett: vagy — szinte csak felsorolás-szerűen — ismertetjük könyveinek tartalmát, vagy mélyebben igyekszünk behatolni egy olyan problémába, amely munkásságában, de az indiai jogászi életben is jelentős. Azt reméljük, írásunk ily módon, az utóbbi lehetőség választásával, valamit mégis megmutatott az indiai alkotmányos és jogi élet szövevényes problématengeréből — és Basu értékes munkásságából is.

Kulcsár Kálmán

[32] Ld. pl. *Harrison*, Brian: Problems of Political Integration in Southeast Asia. — *Thayer*, Philip W.: Nationalism and Progress in Free Asia. Baltimore, 1956. 152. és köv. old.

[33] Vö. *Nehru* i. m. 483. old.

[34] *Ramamurty*, S. V. szerint pl. rurális jellegű demokrácia az egyeni jogok és a társadalmi jólét között egyensúlyoz. Ezért kell a nemzeti tervezésnek a falusi vidékek fejlesztésére alapoznia. (Integrated rural development. — Indian Journal of Public Administration, 1958. July—Sept. 275—280. old.)

Megjelent

az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének III/2—3. száma, melynek tartalma: *Tanulmányok: Beér János:* Népköztársasági alkotmányunk normatív jellegéhez. — *Világhy Miklós:* A szellemi alkotások jogi védelmének elvi alapjai a szocialista jogrendszerben. — *Peschka Vilmos:* Az egzisztencialista jogfilozófia. — *Péteri Zoltán:* A Rule of Law fogalmának kérdéséhez. — *Halász József:* A fontosabb államjogi intézmények az új francia alkotmányban. — *Alapy Gyula:* Az azonosság és azonosítási eljárás néhány elméleti kérdése a kriminalisztikában. — *Garancsy Mihályné:* A dolgozók fegyelmi és büntetőjogi felelőssége. — *Szemle: Pap Tibor:* Szverdlov, G. G.: Szovjet családjog. — *Kulcsár Kálmán:* Emberi haladás, totális állam és a szociológia. (Jegyzetek Salomon: A haladás zsarnoksága c. könyvének margójára.) — *Márkus Ferenc:* Manykovszkij, B. Sz.: A szocialista büntetőjog alapelvei és rendszere. ———: Az Acta Juridica, folyóiratirodalmunk fejlődésének újabb állomása.

E lapszámok (XV. új évfolyam 7—8.) szerzői: *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Sztrogovics, M. Sz.* a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának lev. tagja (Moszkva). — *Dr. Ujlaki László* vezető döntőbíró. — *Nyikiforov, B. Sz.* a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Michlin, A. Sz.* a jogi tudományok kandidátusa (Moszkva). — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Bajáki Veronika* egyetemi adjunktus. — *Dr. Vida Sándor:* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Hajdu Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Beér János* egyetemi tanár. — *Dr. Pikler Kornél* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Szentpéteri István* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Kulcsár Kálmán* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.2573. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam 9. szám Budapest, 1960. szeptember hó

BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KATONA ZOLTÁN:
Szocialista ügyészségünk fejlődése és perspektívája 442

KUZNYECOV, A. V.:
Felelősség a bűnrészesség miatt az új szovjet büntető törvények szerint 452

NEMÉNYI BÉLA:
A rehabilitáció 459

NAGY TIBOR:
A nemzetközi pénzügyi jog tárgya és helye a jogrendszerben 472

HERCZEG ISTVÁN:
Békés együttélés és a nemzetközi jog kötelező ereje 479

Szemle:

NÉVAI LÁSZLÓ:
Ujabb szovjet munkák az igazságszolgáltatás köréből 486

DOMÉ GYÖRGYNÉ:
Termelőszövetkezeti jogi ankét Szegeden .. 490

KARLÓCAI JÁNOS:
Lipcsei egyetemi ünnepségek 494

Jogirodalom:

ANTALFFY GYÖRGY:
A Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikonról 498

BECK SALAMON:
Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban 501

MAKLÁRY TIVADAR:
V. K. Rajher: A szerződéses fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban 503

— —:
Új könyvek 509

MELLÉKELVE DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Золтан Катона:* Развитие и перспектива нашей социалистической прокуратуры. — *А. В. Кузнецов:* Ответственность за соучастие по советскому уголовному законодательству. — *Бела Немени:* Снятие судимости. — *Тибор Надь:* Предмет международного финансового права и его место в правовой системе. — — *Иштван Херцег:* Мирное сосуществование и обязательная сила международного права. — *Обзор — Ласло Неваи:* Новые советские книги из области правосудия. — *Мария Доме:* Обсуждение вопросов сельскохозяйственного кооперативного права в г. Сегед. — *Юридическая литература — Дьердь Анталффи:* О дипломатическом и международно-правовом словаре. — *Шаламон Бек:* Тибор Пап: Институт брака в праве стран народной демократии. — *Тивадар Маклари:* В. К. Райхер: Правовые вопросы договорной дисциплины в СССР. — —: Новые книги.

INHALT: *Zoltán Katona:* Die Entwicklung und Perspektive unserer sozialistischen Staatsanwaltschaft. — *A. V. Kuznyecov:* Verantwortlichkeit für die Mitschuld nach den neuen sowjetischen Strafgesetzen. — *Béla Németi:* Die Rehabilitation. — *Tibor Nagy:* Der Gegenstand und die Stellung des internationalen Finanzrechts im Rechtssystem. — *István Herczeg:* Friedliche Koexistenz und die Verbindlichkeit des Völkerrechts. — *Rundschau: László Névai:* Neue sowjetische Werke auf dem Gebiet der Rechtspflege. — *Mária Domé:* Enquete in Szeged über das Recht der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *János Karlócai:* Feierlichkeiten an der Universität Leipzig. — *Rechtsliteratur: György Antalffy:* Über das Lexikon für Diplomatie und Völkerrecht. — *Salamon Beck:* Tibor Pap: Die Institution der Ehe im volksdemokratischen Recht. — *Tivadar Makláry:* V. K. Rajher: Die Rechtsfragen der Vertragsdisziplin in der Sowjetunion. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Zoltán Katona:* Le développement de notre Parquet socialiste et son avenir. — *A. V. Kuznyecov:* La responsabilité à cause de complicité selon les nouvelles lois pénales soviétiques. — *Béla Németi:* La réhabilitation. — *Tibor Nagy:* L'objet du droit fiscal international et sa place dans le système du droit. — *István Herczeg:* La coexistence pacifique et la force obligatoire du droit international. — *Revue: László Névai:* Nouveaux livres soviétiques au sujet de l'administration de la justice. — *Mme Mária Domé:* Conférence sur les questions du droit des coopératives de production agricole à Szeged. — *János Karlócai:* Fêtes universitaires à Leipzig. — *Littérature juridique: György Antalffy:* Le dictionnaire diplomatique hongrois. — *Salamon Beck:* Tibor Pap: Le mariage dans le droit des démocraties populaires. — *Tivadar Makláry:* V. K. Rajher: Les problèmes de la discipline dans l'observation des contrats dans l'Union Soviétique. — —: Livres récemment acquis.

XV. új évfolyam. 9. szám Budapest, 1960. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Szocialista ügyészségünk fejlődése és perspektívája*

A szocialista ügyészség fejlődéséről és feladatairól előadást tartani megtisztelő, de nem könnyű feladat. A téma feldolgozását nehezíti az, hogy egy mozgásban, fejlődésben levő intézmény életét, működését kell vizsgálni, melynek helyes értékeléséhez hiányzik a szükséges történelmi távlat. Az előadót bizonyos mértékben zavarja, hogy a történések sodrában él, túl közelről látja a problémákat, a fejlődés tendenciáit. Persze ez azzal az előnnyel is jár, hogy a közelmúlt és ma élő kérdéseit tudja felvetni.

Az előadásom nem törekszik teljességre, ezért pl. a katonai ügyészségek kérdéseit még csak nem is említem. Elsősorban és főleg az új felügyeleti ágak — az általános törvényességi felügyelet, valamint a polgári felügyelet — elvi és gyakorlati kérdéseivel kívánok foglalkozni részletesen, a büntetőfelügyelet vonatkozásában csak a lényegesebb intézkedéseket érintem, hogy ezek kapcsán érzékeltessem a fejlődés fontosabb állomásait.

I.

A felszabadulás előtti időszak burzsoá ügyészsége — mely a „királyi" jelzőt büszkén viselte címében a király nélküli Horthy-fasizmus évtizedeiben is — az ellenforradalmi terror egyik leghathatósabb eszköze volt, képviselte „az igazságszolgáltatás körül az állam közérdekeit", szilárdította a burzsoá-feudális rendszert, védte annak intézményeit; a későbbiek során az ügyészek egy része a munkásmozgalom harcosai, a kommunisták elleni büntetőügyekben való közreműködésével bizonyította népellenes beállítottságát.

Nyilvánvaló, hogy ilyen ügyészi apparátussal nem lehetett végrehajtani azokat a feladatokat, melyek *hazánk felszabadulásakor* — 15 évvel ezelőtt — az igazságszolgáltatás előtt álltak. Még dörögtek a fegyverek Budapesten és a Dunántúlon, amikor 1945. február 5-én megjelent a kormány 81/1945. számú rendelete, mely a *népügyészségek felállítását* rendelte el. A népügyészségek a népbíróságok mellett, a népfőügyészség a Népbíróságok Országos Tanácsánál a vádképviseletet és az ezzel kapcsolatos funkciókat látták el. Ez az új szervezet két szempontból fontos: egyfelől az eljárási szabályai már a jövő szocialista ügyészségének eljárási alapelveit tartalmazták, másfelől olyan új, a demokratikus fejlődést szolgálni akaró káderek kapcsolódtak be az igazságszolgáltatás munkájába, akiknek nagy része ma is eredményes munkát végez apparátusunkban.

A népügyészségek elévülhetetlen érdeme az, hogy elősegítették a háborús és népellenes bűnösök felelősségrevonását, a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. tv-be ütköző bűncselekmények üldözését.

A népügyészség átmeneti intézménye volt a magyar igazságszolgáltatásnak s a népbíróságok 1949—50-ben történt megszüntetésével a népügyészségek működése is megszűnt.

A felszabadulás után az általános hatáskörű bíróságok mellett működő ügyészségek a régi szervezeti formák között, a régi jogszabályok alapján kezdtek munkához. Joggal felvetődik a kérdés: miért nem következett be a régi apparátus széttörése, új ügyészi szervezet kialakítása? Ma már világosan láthatjuk, hogy ekkor a romeltakarítás, a gazdasági élet beindítása volt az elsődleges feladat s minden erőt ezekre kellett összpontosítani. De nem következhetett be a régi apparátus széttörése azért sem, mert népi demokratikus államunk a fejlődés első szakaszában osztálytartalmát tekintve a munkásosztály és a parasztság demokratikus diktatúrája volt, azaz széles osztályszövetség a munkásság, az egész parasztság és az antifasiszta burzsoázia között. A forradalmi fejlődésnek az a szakasza még nem tűzte napirendre a régi burzsoá államapparátus szervezeti formáinak szétzúzását; ez ugyanis a proletárforradalom feladata. Ebben az első forradalmi demokratikus szakaszban: *a)* a régi szervezeti formák között indult meg az ál-

* Részletek a hazánk felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésszakon elhangzott előadásból.

lamélet, de az új, forradalmi feladatoknak megfelelően új szervek is létesültek (e területen a népügyészségek); *b)* a régi szervezeti formák között fokozatosan *új tartalom* alakult ki, azaz új személyi összetétel (népellenes elemek eltávolítása, munkás, paraszt, és néphez hű értelmiségi káderek bevonása) és új célokért való tevékenység (a néphatalom kivívásának elősegítése); *c)* az osztályharc az államapparátuson belül is folyt, a legfelsőbb szinten éppúgy, mint az alsóbb szervekben.

A koalíció viszonyai közötti pártharcok is késleltették az új forma kialakítását s figyelembe kell vennünk azt is, hogy a haladó, demokratikus gondolkodású szakembereket (újakat és régieket egyaránt) a népügyészségek történelmi fontosságú feladatának végrehajtására kellett összpontosítani.

Mindezek miatt megmaradtak a régi szervezeti formák, továbbra is hatályban maradtak az ügyészségre vonatkozó régi jogszabályok: azoknak az ügyészeknek nagyrésze, akik résztvettek a fasiszta ügyészség terrortevékenységében, kenyéradó gazdáikkal Nyugatra menekültek. Az itthonmaradtak igazoló eljárása során pedig bizonyos tisztulás következett be személyi vonatkozásban is. Ez az apparátus több-kevesebb hibával segítette az igazságszolgáltatás munkáját: a gazdasági bűncselekmények üldözését, a közrend és közbiztonság helyreállítását.

Az 1949. évi kisebb reformok (1949. évi VIII. és XI. törvények) mellett az ügyészi szervezet alapvető változását az Alkotmány jelentette, melynek VII. fejezete meghatározta a szocialista típusú ügyészi szervezet működésének alapelveit. Az Alkotmány rendelkezései azonban csak 1953-ban kerültek megvalósításra. A közbeeső időben az ügyészi szervezet munkájában lényegesebb szervezeti változások alig következtek be, bár egyre inkább érezhetővé vált, hogy az ügyészségek szervezeti felépítése, feladatköre és működése messze elmaradt a fejlődés követelményeitől. Történtek kezdeti lépések: az ügyész résztvett a megyei törvényhatósági bizottság gazdasági albizottsága ülésén, a tanácsok felállítása után a vb. ülésén, szorosabb kapcsolat épült ki a helyi szervekkel. A bűnüldözési munkával kapcsolatban is bővült az ügyészség funkciója: igyekeztek a törvényességi ellenőrzést kiterjeszteni a bűnvádi eljárásnak azokra a szakaszaira, melyek még a nyomozó szervek tevékenységi körébe estek s a rendőri szervek instruálásával szorgalmazták a kulturáltabb bűnüldözési munkát annak ellenére, hogy az ügyészségek ilyen tevékenységével szemben ebben az időben nagy volt az ellenállás.

Ezek az intézkedések még erőtlenek: 1953-ig az ügyészségek változatlanul a régi szervezeti formák között az igazságszolgáltatás segédszerveként működnek, felügyeleti hatóságuk az igazságügyminisztérium, főfeladatuk a vádképviselet, — igaz, hogy most már a népi demokratikus állam társadalmi és gazdasági rendjének védelme érdekében.

II.

Felvetődik a kérdés, miért késett négy évig az Alkotmány elfogadása után a szocialista típusú ügyészség megszervezése?

Kétségtelen, hogy az új feltételeknek megfelelő személyi apparátus 1949-ben még nem állt rendelkezésre. Az igazságügyminisztérium akkori vezetése hosszú éveken keresztül elhanyagolta az új káderek nevelését, s csak 1949-ben került sor a Bírói és Ügyészi Akadémia felállítására, ahol négy éven keresztül folyt a gyorsított képzés. A személyi feltételek hiánya mellett magyarázzák a késedelmet a tervgazdálkodásra való áttéréssel, a tsz-ek szervezésével, a tanácsapparátus felállításával kapcsolatos igen jelentős és szerteágazó, bonyolult feladatok, de azt is meg kell állapítani, hogy az akkori párt és állami vezetés sem sürgette a törvényesség megtartását szolgáló szocialista típusú ügyészség megszervezését, munkájának megindítását.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. évi júniusi plénuma — mint ahogy a többi szocialista országok kommunista pártjai tették — megvizsgálta az időszerű kérdéseket, a személyi kultusz okozta hibás intézkedéseket, határozatot hozott a szocialista típusú ügyészség felállítására, — az Alkotmány VII. fejezetében foglalt rendelkezések végrehajtásaként. Egy hónap múlva megjelent az 1953. évi 13. számú tvr., mely a Szovjetunió ügyészségi szervezeti törvényéhez hasonlóan rendezte az újtípusú ügyészség szervezetét, hatáskörét, működési rendjét és az ezzel összefüggő kérdéseket.

Ezúttal csak azokra a fontosabb rendelkezésekre térek ki, melyek arra utalnak, hogy az 1953-ban megszervezett ügyészség merőben más elődjétől.

1. Az újtípusú, a lenini elveknek megfelelően szervezett intézmény feladatát Lenin a következőképpen határozta meg: „Az ügyésznek csak egyetlen kötelessége és joga van: ügyelni arra, hogy az egész köztársaságban valóban egységesen értelmezzék a törvényességet, minden helyi különbség és befolyás ellenére".[1]

Alkotmányunk 42. §-a az ügyészség feladatait a következőképpen jelöli meg:

„(1) A törvényesség megtartása felett a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze őrködik.

(2) A legfőbb ügyész e jogkörében ügyel arra, hogy minisztériumok, az alájuk rendelt hatóságok, hivatalok, intézmények és egyéb szervek, az államhatalom helyi szervei, valamint a polgárok a törvényeket megtartsák.

(3) A legfőbb ügyész gondoskodik arról, hogy a Magyar Népköztársaság rendjét, biztonságát és függetlenségét sértő vagy veszélyeztető mindennemű cselekmény következetesen üldöztessék".

[1] Lenin Vál. Műv. 33. köt. 361. old.

Az ügyészségnek a törvényesség szilárdításával kell elősegítenie a szocializmus építését. Ezért terjed ki a felügyelete — a legfelsőbb államhatalmi és legfelsőbb államigazgatási szervek kivételével — valamennyi állami és társadalmi szervre és minden állampolgárra, e szervek és személyek minden jogi hatást előidéző tevékenységére (jogszabály, intézkedés, eljárás) s e munkája során egyaránt kell törődnie a jogok védelmével és a kötelességek teljesítésével.

2. Az ügyészi szervezet élén a legfőbb ügyész áll, akit az államhatalom legfelsőbb szerve, az Országgyűlés választ 6 évi időtartamra és az Országgyűlés hívhatja vissza.

3. Az ügyészség nem államigazgatási szerv, hanem különleges helyet foglal el az állami szervek rendszerében, tevékenysége az állami tevékenység speciális ága: ügyészi tevékenység, amelynek tartalmát az előbbiekben körvonalazott feladatok képezik s más állami tevékenységtől megkülönböztető jegyei a következők: *a)* „Az államügyészség — ellentétben a közigazgatási hatóságokkal — semmiféle közigazgatási hatalommal nem rendelkezik, egyetlen közigazgatási kérdésben sincs semmiféle döntő szava."[2] *b)* Míg más szerveknek a törvények megtartása és annak ellenőrzése csak egyik feladatuk, addig az ügyészségnek ez az egyetlen, *kizárólagos* feladata.

4. Az ügyészség szervei „egységes, központosított szervezetet alkotnak, amelyben a szervek szigorú alárendeltsége érvényesül",[3] ennélfogva a felsőbb szervek kötelező utasításokat adhatnak ki, illetve bizonyos jogi cselekményeket az alsóbb szervek csak a felettes utasítása alapján végezhetnek el.

A fent ismertetett elveknek megfelelően szervezett ügyészség négy irányban gyakorol törvényességi felügyeletet: *a) általános felügyeletet* az állami, gazdasági, szövetkezeti és társadalmi szervek vonatkozásában, illetve az állampolgárok magatartásában és eljárásában; *b) nyomozási felügyeletet* a bűnügyi nyomozás törvényessége vonatkozásában; *c) bírósági felügyeletet* a büntető és polgári bíráskodás felett; *d) büntetésvégrehajtási felügyeletet* az erre vonatkozó törvényes rendelkezések megtartása felett.

A fenti felsorolás már egymagában is utal arra, hogy az ügyészségek — a múlthoz képest — igen széles munkaterületet kaptak, a törvényességet felügyelő működésük kiterjed az állami, társadalmi és gazdasági élet minden területére.

A felügyeleti ágak működésének részletes ismertetése helyett csak néhány olyan elvi és gyakorlati kérdésre térek ki, melyek 1953-ban és az azt követő években felmerültek, s körülöttük széles körben folyt vita. Ezek a viták nagyrészt tisztázták az elvi és gyakorlati kérdéseket, ezzel hozzájárultak az ügyészi munka finomításához, ugyanakkor hozzásegítettek ahhoz, hogy a bírák, a tanácsi és vállalati jogászok, az ügyvédek, az egész jogászi társadalom megismerje e szocialista típusú intézmény munkáját.

III.

Az 1953-ban megszervezett általános törvényességi felügyelet munkáját az ellenforradalomig az útkeresés jellemezte. Új volt a működési terület, más módszerekkel kellett ezen a területen dolgozni s az ügyészek felkészültsége is sok esetben elégtelen volt. Bizonyos fokig hátráltatta e szakág kibontakozását az a széleskörű vita, mely nálunk is folyt a módszerek, eszközök, a működési terület kérdéseiben. Voltak, akik az általános felügyelet szükségességét egyenesen tagadták; ezek azzal érveltek, hogy helyesebb megerősíteni az állami szervek ellenőrzési apparátusát s ez a megerősített apparátus ellenőrizze a törvényesség helyzetét is. Vitatott kérdés volt az is, hogy az ügyész az általános felügyelet során csak jelzésre, bejelentésre lépjen-e fel, vagy pedig öntevékenyen is felléphet, ha törvénysértést észlel. Vita folyt akörül is, hogy mely szervekre terjed ki az általános felügyelet működési köre, mi legyen akkor, ha az ügyész olyan adat birtokába jut, mely kívülesik a törvényességi felügyelet körén és intézkedése operatív beavatkozást jelentene.

E helyes, hasznos, úgy a tudományos, mint a gyakorlati munkát végeredményében előbbrevivő vitákon túl azonban voltak ellenséges szándékkal indított, elvi mezbe öltöztetett támadások is.

Az ellenforradalmi revizionista elemek a törvényesség terén elkövetett hibákat igyekeztek felnagyítani és általánosítani, az ügyészi szervezet hitelét lejáratni; az ügyészséget, mint önálló szervet meg kívánták szüntetni és az igazságügyminisztérium felügyelete alatt a régi burzsoá keretek között tervezték működtetni. Támadásaik döntően az általános felügyelet ellen irányultak annak ellenére, hogy az ellenforradalom előtt ez a felügyeleti ág csak csekély létszámmal és eléggé szűk körben tevékenykedett. Némi okot erre adhatott az első évek útkeresése, a vizsgálati témák sokszor helytelen kiválasztása, s az, hogy a még kellő szakmai ismeretekkel nem rendelkező ügyészek általános felügyeleti tevékenysége nem volt elég hatékony. Az általános ügyészi felügyelet megszüntetését sürgető revizionista elemek azonban elsősorban nem ezek miatt vitatták e felügyelet szükségességét, előttük — minden vonatkozásban — a régi burzsoá szervezet visszaállítása, a proletárdiktatúra megszüntetésének a célja lebegett. Támadásuk hátterében az állott, hogy a hatalomból kiszorított, termelőeszközeitől megfosztott elemek a törvényesség terén elszenvedett „sérelmeikkel" az 1953—54-es években ide fordultak, azonban e szakág ügyészei — miután a szüksé-

[2] U. o. 361. old.
[3] 1959. évi 9. tvr. 18. §.

ges politikai irányítást megkapták — reményeiket nem váltották be; az ügyészi általános felügyelet következésképpen a proletárdiktatúra jó eszközének bizonyult.

Az ellenforradalom után az általános felügyelet tevékenységi köre kiszélesedett, mert a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a törvényesség maradéktalan szilárdítását, a proletárdiktatúra törvényes rendjének biztosítását tűzte ki célul. Ezért — a proletárdiktatúra védelmének érdekében szükséges büntetőfeladatokon túlmenően — fokozott gondot fordítottunk az államigazgatási szervek törvényes működésének ellenőrzésére. Két alkalommal országosan vizsgáltuk az állami fegyelem helyzetét, az 1957. évi IV. törvény hatályosulását, a dolgozók panaszainak intézését, folyamatos vizsgálati feladattá tettük a lakásügyi hatóságok munkájának ellenőrzését, a szabálysértési ügyintézést, kisajátítási, gyámügyi, munkaügyi, újítási vizsgálatokat folytattunk le, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Ezek a vizsgálatok egyrészt az ügyészi apparátust is az általános felügyeleti kérdésekkel való intenzívebb foglalkozás felé tolták, másrészt — és ez volt a cél — szilárdították az államigazgatási szervek törvényességét. A hatékony ügyészi felügyelet rászorította a felettes szerveket saját apparátusuk behatóbb ellenőrzésére is. Ma már megállapíthatjuk, hogy az államigazgatási szervek döntő többsége tisztában van az ügyészi felügyelettel, annak intézkedéseit időben elbírálja, ma már az ügyészben nem az akadékoskodó, a munkát akadályozó vagy nehezítő személyt látnak, hanem segítőt, aki nem tud, de nem is akar a szerv helyett intézkedni, óvása, felszólalása, figyelmeztetése csak a törvényes szabályokra hívja fel a figyelmet, igaz, hogy a javasolt intézkedés elbírálásának kötelezettségével. Hosszú, kitartó munkával elértük azt, hogy az ügyészben ilyen segítőt lássanak, ennek eredménye az, hogy sok szervnél ma már igénylik közreműködésünket. Mindez persze azt a veszélyt rejti magában, hogy az ügyész átveszi a szerv felelősségét és megfosztja magát a későbbi ügyészi intézkedés lehetőségétől, ezért ügyészeinket ilyen vonatkozásban a kellő mérték betartására intjük.

Az államigazgatási szerveknél ma már főleg az alsóbb szerveknél, a községeknél fordulnak elő törvénysértések. Ennek oka a szakmai járatlanság, a törvények nem ismerése, csak igen kivételesen fordul elő a törvény tudatos megsértése. Ügyészeink ma már következetesen fellépnek — szükség esetén a büntetőeljárás megindításával is — a törvénysértők ellen.

Elvi kérdésként vetődött fel, hogy az általános felügyelet hatásköre a felügyelet alá vonható szervek teljes működésére, vagy csak azok egy részére terjed-e ki? A vita összegezéseként leszögezhetjük, hogy e szerveknek nem a teljes működése, nem valamennyi aktusa vonható az általános felügyelet körébe, hanem csupán az a tevékenysége (magatartása), amely jogilag értékelhető, tehát azok az aktusai, illetve mulasztásai, amelyekből jogilag relevans hatások származnak, — és amelyek más ügyészi felügyeleti szakág (büntető, vagy polgári jogi felügyelet) ügykörébe nem tartoznak. Az általános felügyeleti tevékenységnek tehát szorosan *törvényességi területen* kell maradnia, nem érintheti a vizsgált szerv politikai, szakmai, gazdasági működésének érdemét, eredményességét, célszerűségét, az egyes gazdasági jellegű intézkedések helyességét, vagy helytelenségét, hanem csupán azt állapíthatja meg, hogy a vizsgált szerv által szakmai, illetőleg gazdasági körben kiadott rendelkezések megfelelnek-e a jogszabályok előírásainak, avagy sem.

Ezt az elvet különösen a gazdasági igazgatás területén kifejtett általános felügyeleti tevékenységgel kapcsolatosan szükséges hangsúlyozni. Míg ugyanis a szoros értelemben vett igazgatás (hatósági jogkör gyakorlása) körében az aktusok többsége közvetlen joghatást vált ki (pl. gyámügy, lakásügy, munkaügy terén, stb.) s ennélfogva ezek az aktusok az általános felügyelet tevékenységi körébe esnek, addig a gazdasági igazgatás körében kiadott rendelkezések többsége közvetlen joghatást nem idéz elő — ezek az általános felügyelet tevékenysége körébe rendszerint nem is vonhatók.

A fentiek természetesen nem jelentik azt, hogy a *gazdasági igazgatás törvényességének vizsgálata* az általános felügyelet hatásköréből teljesen kirekeszthető. A gazdasági igazgatás területére vonatkozó jogszabályok maradéktalan megtartásának, továbbá annak vizsgálata, hogy a gazdasági tárcák, főigazgatóságok, stb. utasításai összhangban vannak-e a magasabbrendű jogszabályok rendelkezéseivel, a gazdasági igazgatás törvényességét mozdítja elő, közvetve kihatással van a népgazdaság zavartalan működésére, előmozdítja a tervszerűség betartását és elősegíti a társadalmi tulajdon védelmét anélkül, hogy az általános felügyelet a legkisebb mértékben is beavatkozna az operatív kérdésekbe.

Az ügyészi általános felügyeleti tevékenységet az ellenőrző szervekétől (Népi Ellenőrzési Bizottság, Magyar Nemzeti Bank, minisztériumok ellenőrző szervei, stb.) azzal lehet elhatárolni, hogy *1.* míg az ellenőrző szervek hatásköre csak meghatározott állami szervekre terjed ki, addig az ügyészség felügyelete minden szervre és az egyes állampolgárokra is kiterjed; *2.* azok törvényességet is vizsgálnak, az ügyészség pedig csak *kizárólag* azt vizsgálja; *3.* azok az ellenőrzés során a szervek tevékenységét operatív, mérlegelési, célszerűségi, gazdaságossági szempontból is vizsgálják, az ügyészség pedig csupán azt vizsgálhatja, hogy a jogszabályokat megtartották-e, vagy sem; *4.* azok nem függetlenek az államigazgatási szervektől, az ügyészség azonban az államigazgatási szervektől független.

Lenin a következőképpen határolja el az ál-

lami ellenőrzés más szerveinek funkcióját az ügyészség törvényességi felügyeletétől: „A Munkás-Paraszt Felügyelet nemcsak a törvényesség szempontját, hanem a célszerűség szempontját is érvényesíti, amikor elbírálja a határozatokat. Az államügyész azért felelős, hogy egyetlen helyi hatóság egyetlen határozata se térjen el a törvénytől s az államügyész csakis ebből a szempontból köteles óvást emelni bármely törvénytelen határozat ellen, de nincs joga ahhoz, hogy felfüggessze a határozat végrehajtását, csak annak érdekében köteles intézkedéseket tenni, hogy az egész köztársaságban meghonosodjon a törvények teljesen egyforma értelmezése."[4]

A lenini elvek betartásának dokumentálására az általános felügyelet gyakorlatából néhány példa:

Vizsgálatok során észleltük, hogy a Könnyűipari, Belkereskedelmi és Építésügyi Minisztériumok alá tartozó vállalatoknál az állami felügyelet és ellenőrzés jelentősen csökkent: az állami vállalatoknak az 1955. évi 29. sz. tvr. szerinti évenként kötelező dokumentális revíziója elmarad s egyes minisztériumokban a revizori létszám csökkentése folytán arra csak 2—4 évenként kerül sor. Észleltük azt is, hogy a minisztériumi revíziók megállapították ugyan, hogy vállalataiknál a társadalmi tulajdont milyen károk érték, a kártérítés és a felelősségrevonás iránti intézkedések azonban általában elmaradtak. Indítványaink folytán a minisztériumok megfelelő utasításokat adtak ki az 1955 : 29. sz. tvr. szerint évente kötelező revíziók bevezetése, továbbá a társadalmi tulajdonban keletkezett károk megtérítése, valamint a felelős személyek elleni fegyelmi eljárások megindítása érdekében.

Az ellenforradalom után egy sor vállalatnál, üzemnél volt olyan törekvés, hogy az ellenforradalom idején a társadalmi tulajdonban bűncselekményekkel, vagy más szabálytalanságokkal egyes személyek által okozott károkat az 1957. évi mérlegben eltüntessék s a komoly károkat eredményezett visszaéléseket utólagosan legalizálják. E törekvés megakadályozása érdekében kezdeményeztük a Pénzügyminiszternél, hogy a szöveges mérlegbeszámolók külön részben tüntessék fel a társadalmi tulajdon tényleges helyzetét, a társadalmi tulajdonban keletkezett károk összegét és azokat az intézkedéseket, melyeket a vállalat a károk megtérítése iránt tett. Indítványunkra a Pénzügyminiszter elrendelte a mérlegbeszámolók szöveges részének a fenti értelemben való kiegészítését.

A társadalmi tulajdon védelme mellett figyelmet fordítottunk a dolgozók jogos érdekeinek védelmére is. A bányáknál, építőipari vállalatoknál és nehézipari üzemeknél, valamint az állami gazdaságokban külön vizsgálat tárgyává tettük a balesetvédelmi és elhárítási jogszabályok betartását. E vizsgálat eredményeként kezdeményező lépéseket tettünk a részben elavult jogszabályanyag módosítása és egységesítése érdekében, az eltérő gyakorlat megszüntetése végett elvi állásfoglalásokat készítettünk, amelyeket magáévá tett a Munkaügyi, a Nehézipari és az Építésügyi Minisztérium is. A vizsgálat megállapításai folytán a SZOT-tal és az Országos Bányaműszaki Felügyelőséggel egyetértésben új legfőbb ügyészi utasítás jelent meg, amely az e területre vonatkozó általános felügyeleti és büntető vonatkozású kérdéseket és az ügyészi tennivalókat szabályozta.

Az elmúlt években különös gondot fordítottunk a törvényesség megszilárdítására a mezőgazdaság területén. Országos vizsgálatot folytattunk le az állami tartalékföldek használatának törvényességéről. A vizsgálat eredményeként sokezer hold, korábban „eltűnt"-nek tekintett, valójában azonban egyes állampolgárok által illegálisan — haszonbér és adó fizetése nélkül — használt tartalékföld került elő s általában felszámolásra kerültek azok a korrupciós jelenségek, amelyek az ellenforradalom után az állami tartalékföldek „fekete" használata következtében elburjánzottak. A tartalékföldek helyzetének vizsgálata ugyanakkor a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését is segítette, mert lehetővé vált sok, korábban illegálisan használt tartalékterületnek az újonnan alakult szövetkezetek részére való átadása.

Országos vizsgálatot folytatunk annak megállapítása érdekében, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működése alapszabályszerű-e, megfelel-e a törvényes követelményeknek. E vizsgálatok mindenekelőtt a földjáradék fizetésének, a vagyonbeviteli kötelezettség mikénti teljesítésének, a háztáji gazdaság mértékének, a szociális és kulturális alapnak, a haszonbérfizetési kötelezettségnek, a közös használatban levő ingatlanok haszonbérbe adása tilalmának problémáira terjedtek ki s feltárták a legfelsőbb vezetők előtt az állami irányítás és felügyelet tényleges helyzetét.

Vizsgáltuk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek engedélyezési eljárása során a tanácsi szervek törvényszerűen járnak-e el, betartják-e a tsz. demokráciára vonatkozó rendelkezéseket s egyben gondoskodnak-e azoknak a hiányoknak a pótlásáról, amelyek akkor válnak szükségessé, ha egyes tsz-ek alapszabályaik megállapításánál nincsenek figyelemmel az új tsz. jogszabályok kötelező rendelkezéseire (háztáji gazdasági maximuma, vagyonbeviteli kötelezettség teljesítése, stb.); felhívják-e a régebben alakult tsz-eket alapszabályaiknak az új jogszabályok szerinti módosítására és kiegészítésére és a tsz-ek eleget tesznek-e ezen felhívásnak. E vizsgálat több lazaságot, mulasztást s egyben a tsz. demokrácia megsértését tárta fel, amelyek megszüntetése érdekében — az ügyészi intézkedések folytán — a tanácsi szervek számos intézkedést hoztak s jelentősen meg-

[4] Lenin: A szovjet államapparátus munkájáról. Budapest, 1956. 239. old.

javították saját szakigazgatási tevékenységüket is.

Az állami gazdaságok és gépállomások törvényes működésének ellenőrzése tárgyában lefolytatott vizsgálat után egy sor indítványt terjesztettünk elő a Földművelésügyi Minisztériumhoz az állami gazdaságokban tapasztalt engedély nélküli, ún. „fekete" beruházások megszüntetése, a társadalmi tulajdonban kárt okozó magatartások miatt — különösen a vezető beosztású dolgozókkal szembeni — kártérítési és fegyelmi eljárások lefolytatása és az állami gazdaságok és gépállomások jogi képviseletének rendezése érdekében.

A mezőgazdasági, illetve mezőgazdasági-ipari export-import tevékenység törvényességi vizsgálatánál is fokozott gonddal ügyeltünk arra, hogy *csak a jogilag értékelhető* jelenségeket nézzük. Ehhez képest az ügyészi vizsgálat főként a törvényes rendelkezések betartásával, a gyakorlatban nem érvényesülő, egyébként formailag hatályban levő jogszabályok létjogosultságának kérdéseivel, a jogi szabályozást igénylő problémákkal és a társadalmi tulajdon védelmének helyzetével foglalkozott.

A példaként felsorolt fontosabb általános felügyeleti vizsgálatoknál alapvető követelményként jutott kifejezésre a Legfőbb Ügyészség által kiadott központi vizsgálati tájékoztatóban az az elv, hogy a vizsgálatot végző ügyészek kizárólag törvényességi kérdésekkel foglalkozzanak. Ha a vizsgálatok során olyan problémák merültek fel, melyek gazdasági természetű intézkedéseket igényeltek, az általános felügyelet az ügyet a megfelelő szakértőkkel rendelkező Népi Ellenőrző Bizottságoknak adta át.

Eredményes kapcsolat épült ki az általános felügyelet és a Magyar Nemzeti Bank, valamint a Beruházási Bank központjával és területi irodáival is. A vizsgálatok előkészítése során az általános felügyelet felhasználja azokat az adatokat, melyeket a Bank revizori hálózata tár fel, a Bank pedig gyakran az általános felügyelethez fordul az általa észlelt olyan törvénysértések orvoslása érdekében, amelyek bankszerű eszközökkel (pl. büntetőkamat alkalmazása, hitelmegvonás) már nem küszöbölhetők ki.

Különös gondot fordítottunk arra is, hogy munkánk ne legyen egyoldalú, necsak a szervek törvényes működését ellenőrizzük, hanem az állampolgárok törvénytiszteletét, törvényeink iránti magatartását is. Eredményeink itt is vannak, erre mutat az állampolgári fegyelem javulása (pl. az adótervek teljesítése), a munkafegyelem szilárdulása (pl. jelenleg lényegesen kevesebb a munkaviszonnyal kapcsolatos fegyelmi és kártérítési eljárás, mint egy évvel ezelőtt volt). Mindezt azért is szükséges említeni, mert volt olyan nézet az általános felügyeleti tevékenységgel kapcsolatban, hogy túlzott mértékben foglalkozik a szervek törvényes működésével és háttérbe szorul az állampolgárok magatartásának, törvénytiszteletének vizsgálata.

Jelentős az ügyészek egyre növekvő *jogpropaganda* tevékenysége, melyen keresztül — a párt és egyéb szervek felvilágosító munkája mellett — formáljuk, alakítjuk a dolgozók jogtudatát, erkölcsi nézeteinek fejlődését, hogy így is közelebb hozzuk őket népi államunkhoz, értsék jogszabályainkat, egyetértsenek a kiadott törvényes rendelkezésekkel s a társadalom, a közösség erejével hassanak oda, hogy azok végrehajtása mindinkább önkéntesen valósuljon meg.

A jogtudomány művelői, de a gyakorlat szakemberei között is folyt vita arról, s jelenleg sem lezárt kérdés az, hogy *közreműködjön-e az általános felügyelet a működési területét érintő jogszabályok előkészítésében?* Véleményünk szerint igen. A törvényesség preventív védelme szempontjából jelentős a jogszabályok előkészítő munkájában való ügyészi közreműködés, mert ezáltal elkerülhető, hogy valamely tanácsi rendelet, miniszteri utasítás, vagy miniszteri rendelet magasabb jogszabályba ütközzék, s emiatt az ügyész a már megjelent jogszabály vagy annak egyes rendelkezése ellen legyen kénytelen fellépni.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ügyészségnek nem feladata, hogy valamely új jogszabály anyagát teljes egészében felépítse, önállóan megszövegezze, hanem csupán az, hogy az általános felügyeleti vizsgálatok során szerzett tapasztalatok alapján valamely elavult jogszabály hatályon kívül helyezését és helyette új jogszabály kiadását, s a jogilag szabályozatlan területekre a kodifikálás kiterjesztését kezdeményezze, továbbá, hogy az általános felügyeleti vizsgálatok során szerzett tapasztalatok alapján figyelje, nem vezet-e lazaságokra, a társadalmi tulajdon gondatlan kezelésére, stb. a tervezett jogszabálynak valamely részrendelkezése. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy az ügyészség a jogszabályok, tanácsi rendeletek előkészítésében tevékenyen közreműködjék. Az általános felügyeletnek e munkája lényegében a legfőbb ügyésznek az Országgyűlés, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács ülésein tanácskozási joggal való részvételét készíti elő. Az általános felügyelet kezdeményezésére több elavult jogszabály hatályon kívül helyezése, valamint számos eddig még szabályozatlan kérdést rendező új jogszabály kiadása történt meg.

Álláspontunkkal szemben van olyan nézet, hogy az ügyészek ne vegyenek részt a jogszabályok előkészítésében, mert ezzel feladják azt a jogukat, hogy ellene felléphessenek. Véleményünk szerint kisebb kár származik abból, ha résztveszünk, ha előzetesen látjuk a kiadandó jogszabályt, mint abból, ha annak megjelenése után teszünk ügyészi intézkedéseket. Mi az előkészítés során véleményt adunk, észrevételeket teszünk kizárólag törvényességi szempontból, melynek elfogadása nem kötelező. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a rendszer bevált, kevesebb a törvénysértő jogszabály, mert

a szervek egyre inkább igénylik az ügyészség észrevételeit.

További elvi kérdésként merül fel, hogy *az ügyész mikor lépjen fel, panaszra, jelzésre vagy öntevékenyen is folytathat-e vizsgálatot?* Véleményünk szerint általános felügyeleti vizsgálatokra nemcsak akkor kerül sor, ha az ügyészséghez beadott panaszokból, bejelentésekből arra lehet következtetni, hogy valamely szervnél törvénysértés történt, vagy annak veszélye forog fenn, — hanem akkor is, ha a vizsgálatot az ügyészség vezetője a törvényesség helyzetének megállapítása, az általános felügyelet feladatainak elvégzése érdekében munkatervi feladatként jelölte meg. A megelőzés szempontjainak érvényre juttatása érdekében az általános felügyeleti vizsgálatokat tervszerű felmérés alapján a törvényesség szempontjából döntő területekre irányítjuk, ezzel elérjük azt, hogy nemcsak azok a törvénysértések kerülnek felszínre, amelyek miatt panasszal éltek. Egyben ez a biztosítéka — a törvényesség széleskörű megszilárdulásával — a panaszok csökkentésének is.

Ügyészségeink a törvényesség hatékony védelme érdekében nemcsak a már bekövetkezett törvénysértéseket orvosolják, hanem a *törvénysértések megelőzése és a már megtörtént törvénysértő cselekmények ismétlődésének megakadályozása* érdekében is tevékenykednek.

Ezzel a gyakorlattal szemben áll az a szemlélet, hogy ügyészi fellépésnek kizárólag csak a már elkövetett törvénysértés, ill. a már bekövetkezett törvénysértő állapot esetében lehet helye. Véleményünk szerint a tvr. szelleméből és konkrét rendelkezéseiből következik az az ügyészi kötelesség, hogy a *megelőzés szempontjai helyezendők előtérbe.* A tvr. 10. § (1) bekezdése pl. kifejezetten a jövőbeni törvénysértés veszélyének megelőzése érdekében iktatja az ügyészi eszközök sorába a „figyelmeztetés" intézményét. Ugyanezt a felfogást tükrözi a tvr. 7. § (1) bekezdése is, amikor úgy rendelkezik, hogy az ügyész „kellő időben" köteles intézkedéseket tenni, ha a törvényeket bármi módon megsértik.

Az általános törvényességi felügyelet 1953-tól 1959-ig gazdag tapasztalatokat szerzett, a vitás elvi kérdések tisztázódtak, az utak és módszerek nagyjából kialakultak. Ezek tették szükségessé, hogy új törvény szabályozza az ügyészség munkáját, hatáskörét, jogait és kötelezettségeit. Az új tvr. — az 1959. évi 9. számú tvr. — új rendelkezései elsősorban az általános felügyeletet érintették, a törvénysértések megelőzése és kiküszöbölése érdekében tehető ügyészi intézkedéseket tették hatékonyabbá.

Az általános felügyelet egyre növekvő feladatainak jobb elvégzését gátolja az, hogy az ügyészi létszám egy töredéke dolgozik csak e szakterületen. Nem elegendő e szakágban foglalkoztatottak politikai, jogi, államigazgatási és közgazdasági ismerete sem. Nehezíti a helyzetet az is, hogy az egyetem elvégzése után az ügyészi apparátusba kerülő új munkatársak jelentős része nem ismeri eléggé ezt a munkát és mi sem tettünk szervezett intézkedéseket e hiányosságok pótlására. Ezért is húzódoznak az általános felügyelettől s ezirányú húzódozásukkal szemben az ügyészségek vezetőinek egy része nem folytat megfelelő meggyőző munkát. Elvétve, de még ma is mutatkoznak annak jelei, hogy egyes vezetők az általános felügyeleti szakágtól elvonják az ügyészeket, szinte sajnálják az erre fordított időt, igen helytelenül azt hiszik, hogy ezzel megrövidítik a bűnüldözést.

Az általános törvényességi felügyelet a kezdeti idők útkeresése után — felhasználva a lefolyt viták s különösen az 1955. novemberében tartott 3 napos ankét megállapításait — jelentős fejlődésen ment keresztül. Különösen meggyorsult a fejlődés az ellenforradalom után s ma már túlzás nélkül állíthatjuk hogy ez a felügyeleti ág — egyéb szervek egyre hatékonyabb tevékenysége mellett — fontos tényezője a törvényesség megszilárdításának.

IV.

A polgári felügyelet — éppúgy, mint az általános felügyelet — jelenlegi formájában új, sajátos szocialista ügyészi funkció, annak ellenére, hogy egyes tőkés országokban — más és más keretek között — az ügyész részt vehet a polgári perben s a jogszabályok a felszabadulás előtt nálunk is — igen szűk körben — lehetőséget adtak a polgári perbeli részvételre.

Az 1953. évi ügyészi tvr. iktatta törvénybe a polgári bíróságok tevékenységének törvényessége feletti ügyészi felügyeletet. A munka azonban rendkívül nehezen indult, tisztázatlanok voltak a szervezeti és működési elvek s a személyi feltételek itt sem voltak biztosítva. Jellemző az elvi bizonytalanságra a polgári perrendtartás változó álláspontja, mely egyben a fejlődést is tükrözi.

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. tv. lehetővé tette az ügyészi keresetindítást és perbeli részvételt az állam ill. valamely állampolgár érdekeinek védelmében.

Az 1954. évi VI. tv. már olyan ügyészi részvételt is lehetővé tett a perben, amely nem történik egyik vagy másik fél érdekében.

Az 1957. évi VIII. tv. világosan kimondta, hogy az ügyész polgári perbeli részvétele a törvényesség érdekében történik.

Az ügyész polgári perbeli részvételével az első években sok meg nem értéssel és idegenkedéssel találkoztunk a felek, az ügyvédek és a bíróság részéről is. A bíróságok is félre értették az ügyészi törvényességi felügyeletet és ebben tévesen és indokolatlanul nem egyszer felesleges ellenőrzést, munkájukba való beavatkozást láttak, mert nem volt világos az ügyész polgári perbeli szerepe és helyzete. Hozzájárult ehhez egy ideig — az az előbb említett — törvényi bi-

zonytalanság is, mely az ügyészt egyik vagy másik fél érdekeinek szolgálatába állította.

Az újtípusú szocialista ügyészség feladatainak maradéktalan ellátása megkívánja, hogy az ügyész szerepet kapjon a bíróságok polgári peres és nemperes eljárásában egyaránt. Ma már világos mindenki előtt, hogy a polgári törvényességi felügyelet nem sérti a bírói függetlenséget, már csak azért sem, mert az ügyésznek nincs lehetősége közvetlen beavatkozásra a bíró érdemi munkájába. Az ügyész rendelkezésére álló, a törvényben biztosított felügyeleti, jogi eszközök csak azt teszik lehetővé, hogy az ügyész a bírósághoz forduljon.

A polgári felügyeletet ellátó ügyészek eddigi munkája meggyőzte a bíróságokat arról, hogy ez a tevékenység nemcsak, hogy nem sérti a bírói függetlenségre vonatkozó alkotmányos elvet, hanem még elő is segíti annak megvalósulását. De azt is igazolja, hogy a polgári törvényességi felügyelet nem az egyik vagy másik peres fél érdekeit, hanem az objektív való feltárásának elősegítésével a per céljának megvalósítását, a jogvitának a törvények szerinti igazságos eldöntését szolgálja.

A polgári felügyeleti munka során számos elvi és módszerbeli kérdést kellett tisztázni. Az ügyészi polgári felügyeletnek csaknem a legutóbbi időkig egyik legtöbbet vitatott problémája volt az, hogy milyen ügyekkel foglalkozzék az ügyész, milyen ügyekben vegyen részt. Nem lehet kétséges, hogy valamennyi perben (ügyben) való részvétel nem lehet feladata az ügyésznek, erre a perek nagy száma miatt az ügyész nem is képes. Ha tehát az ügyész nem vesz részt valamennyi perben, feladata csak az lehet, hogy a polgári ügyek közül kiválassza a legfontosabbakat, azokat, amelyek elvi, politikai, népgazdasági szempontból jelentősek s ezekben hozzá segítse a bíróságokat a törvényességnek megfelelő döntés meghozatalához. Az ügyészi közreműködést igénylő ügyek helyes kiválasztása tehát a polgári felügyeleti munka egyik fontos kérdése, mely közvetlenül ugyan munkamódszerbeli kérdésként jelentkezik, közvetve azonban érinti a munka célkitűzéseit és tartalmát is. Hosszabb idő után most már kialakult az az egységes gyakorlat, hogy a szocialista fejlődés és építés adott szakának célkitűzései, az ezek megvalósítása során felmerülő törvényességi követelmények adják az alapvető szempontot egyes ügycsoportok, illetve ügyek kiválasztásához.

Ezeknek megfelelően a polgári felügyeleti tevékenység négy terület felé fordul:

a) A társadalmi tulajdon polgári jogi védelme, ezen belül az állami és szövetkezeti tulajdont érintő tulajdoni és birtokperek, a társadalmi tulajdonban okozott károk megtérítése iránti perek, akár polgári jogi, akár munkajogi felelősségen alapulnak, kisajátítási kártalanítási perek, leltárhiánnyal kapcsolatos perek, az államosítás alól mentesített házingatlanokra fordított beruházásokkal kapcsolatos perek, stb, e perekben a bírói gyakorlat törvényességének vizsgálata és a szükséges ügyészi intézkedések megtétele.

b) A spekuláció elleni küzdelem, spekulációs törekvések feltárása a polgári jogvitákban.

c) A mezőgazdaság szocialista átszervezését segítő tevékenység (az állami mező- és erdőgazdaságok, gépállomások, termelőszövetkezetek által magánszemélyek ellen, vagy ilyenek által az előbbiek ellen indított és folytatott perek), az ezzel összefüggő jogvitákban a jogalkalmazás törvényességének biztosítása. Nem kerülhetik el az ügyészek figyelmét az egyénileg dolgozó parasztoknak a gazdálkodással kapcsolatos egymás közötti perei sem. Ezeknek a pereknek törvényes eldöntése nemcsak az egyénileg gazdálkodó parasztok jogainak védelmét, hanem a termelés biztonságát is szolgálja. Figyelmet kell fordítani a termelési, állatnevelési és terményértékesítési szerződésekből keletkezett jogvitákra is, hogy e perekben a bírói gyakorlat a szerződési termelési és tervfegyelem erősítését, egyben a termeltető vállalatok és a termelők jogainak védelmét szolgálja.

d) Az állampolgárok jogait érintő polgári peres és nemperes eljárásokban való részvétel és tevékenység. (Munkaügyi perek, baleseti kártérítési és járadékperek, lakásügyi perek, nyugdíjperek, tartási perek, személyi tulajdon védelme, stb.)

A fenti felsorolásból következtetni lehet az egyes felügyeleti ágak együttműködésének fontosságára, arra, hogy hatványozott eredményeket csak a felügyeleti ágak szoros együttműködése hozhat. Az első években sok volt a hiányosság s bár etéren van javulás, az együttmüködést illetően még számos kihasználatlan lehetőség van. Több esetben előfordul, hogy az ügyész a polgári per során olyan jelenségeket észlel, amelyek általános felügyeleti, vagy büntetőfelügyeleti intézkedést kívánnak meg. A házkezelési igazgatóságok pereinek vizsgálata pl. arra mutatott, hogy többirányú általános felügyeleti intézkedés indokolt. A termelési szerződéses jogviták a termeltető vállalatok szerződéskötési, sőt gazdálkodással kapcsolatos mulasztásaira is utalnak, de utalnak ezek a perek a termelési szerződéses rendszer előnyeinek kihasználásával összefüggő visszaélésekre is.

Az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásával kapcsolatos perekből nem egyszer általánosítani lehet egy-egy területen az államigazgatási szervek hibás vagy törvénysértő eljárására. Más esetben az államigazgatás területén szerzett tapasztalatok indokolttá teszik a bírói gyakorlatban egyes kérdésekben az elvi döntés kezdeményezését. A társadalmi tulajdonnal kapcsolatos végrehajtási igényperek vizsgálata során pl. kiderült, hogy szükséges javítani a bűnügyi zárlattal kapcsolatos intézkedéseken. A büntető eljárások vagy általános felügyeleti

vizsgálatok során pedig nem egyszer feltárul, hogy vállalatok, intézmények, szervek nem érvényesítik megfelelően polgári jogi igényeiket. A felügyeleti ágak együttműködése nemcsak a törvénysértések kiküszöbölését, hanem megfelelő intézkedésekkel, figyelemfelhívással a megelőzést is szolgálja.

Az ügyészi polgári felügyeleti tevékenység, mely a kezdeti időszakban csak kisszámú perbeli részvételre és a benyújtott panaszok nyomán törvényességi óvások emelésére szorítkozott, az ellenforradalom után jelentős fejlődésnek indult. Megnőtt a keresetindítások száma: az ügyészek 1957-ben számtalan keresetet indítottak a tsz-ek javára az ellenforradalom során elhurcolt vagyontárgyak pénzbeli ellenértékének megfizetése iránt, 1958-tól pedig egyre növekvő számban indul kereset a társadalmi tulajdon védelmében. Növekszik a perbeli fellépések, a fellebbezési óvások száma, pozitívumként kell azt is értékelni, hogy az alsóbb ügyészi szervek által kezdeményezett törvényességi óvások egyharmada nem panasz alapján, hanem hivatalból történik. Mindezek ellenére azt kell megállapítani, hogy a polgári felügyeleti tevékenység még megyei szinten is csak részben tud megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek s messzemenő erőfeszítéseket kell tenni, hogy fokozatosan a járásoknál is kiépítsük a polgári felügyeletet.

V.

A büntető felügyeleti szakág munkájával kapcsolatban csak azokat a fontosabb problémákat vetem fel, melyek megoldása hozzájárult a szocialista ügyészség kialakításához.

a) Az 1953. évi 13. számú törvényerejű rendelet az ügyészek kötelességévé tette annak biztosítását, hogy a rendőrség által folytatott bűnügyi nyomozások minden tekintetben megfeleljenek a törvényes rendelkezéseknek. A rendőrség jogai a felszabadulást megelőző jogállapottal szemben lényegesen bővültek, ezért a nyomozás törvényessége feletti felügyeletet úgy kellett kiépíteni és megszervezni, hogy az a rendőrségi eljárás törvényességét biztosítsa. Az első ügyészi törvényerejű rendeletet követően kibocsátott legfőbb ügyészi utasítás ennek megfelelően szervezeti vonalon messzemenő intézkedéseket léptetett életbe a felügyelet hatékonyságának biztosítására.

Nagyot léptünk előre ezen a téren az ellenforradalmat követően, amikoris — összegezve az ügyészi ellenőrzés eddigi tapasztalatait és a törvényesség megszilárdítása szempontjából számbajöhető igényeket —, újabb és sokkal részletesebb, nemcsak szervezeti, hanem módszerbeli előírásokat bocsátottunk ki a felügyelet hatható-sabb gyakorlása érdekében. Így különösen jelentősek azok az előírások, amelyek ügyészi ellenőrzést írnak elő az őrizetbevételre, a rendőrségi fogda vizsgálatára, stb. A rendőri nyomozati szervek operatív tevékenységének helyszíni ellenőrzése és a törvénysértések nyombani elhárítása céljából bevezettük a kihelyezett ügyész intézményét. Ezen keresztül közvetlen segítséget nyújtunk a felmerülő jogkérdések eldöntéséhez, minimumra szorítjuk az írásbeliséget.

A rendőri nyomozati szervekkel való együttműködést más vonatkozásban is továbbfejlesztettük. Rendszeresítettük a bűnüldözési operatív értekezleteket és ezzel szervezeti kereteket adtunk egy-egy megye, illetve járás bűnüldöző szervei működésének egységesítésére, az adott területen a bűnüldözés előtt álló feladatok összehangolt megoldására.

b) Az ügyészi felügyeletnek az is a feladata, hogy *biztosítsa a bűnvádi eljárás alá került állampolgárok törvényben biztosított védekezési jogát.* A materiális védelem elvének érvényesítése a büntető eljárásjog ma sem teljesen megoldott kérdése. A szocialista jogrendszerben számos törekvés tapasztalható e helyes elv törvényi biztosítására. A Szovjetunió büntető eljárásának 1958. évi alapelvei előírják, hogy a büntető ügyben a terhelttel ismertetni kell a nyomozási eljárás anyagát és ettől a pillanattól kezdve biztosítani kell a védő bekapcsolódását. Ez a terheltté nyilvánítás időpontjától kezdve biztosítja a nyomozás során is a terhelttel való érintkezést, megfelelő indítványok előterjesztésének a jogát, jogorvoslati jogosultságot a vizsgáló intézkedéseivel szemben. Hazai vonatkozásban is nagy eredményeket értünk el ezen a téren. Ma már nemcsak a legfőbb ügyész előírásai teszik ezt lehetővé, hanem olyan gyakorlat alakult ki, hogy ha a védő ilyen kérelmet terjeszt elő, a rendőrhatóságok nem zárkóznak el a nyomozás során az iratok bemutatásától és ezzel a védelem már a nyomozás során hatható-san közreműködhet a büntető eljárás céljainak megvalósításában. Természetesen e rendszer kiépítéséhez az is szükséges, hogy a védők ilyen kérelmet terjesszenek elő, ne várják meg a bírói tárgyalást, hanem már a nyomozás során — a lehetőségekkel élve — működjenek közre a teljes tényállás kiderítésénél.

c) A nyomozási felügyelettel kapcsolatban figyelemreméltó *az önálló ügyészi nyomozás kérdése.* Az ügyészség fejlődése nem volt töréstmentes, ezt az ügyészi nyomozói intézmény története jól példázza. Nem kétséges, hogy a rendőri nyomozati szerveket — perspektívában — egyre jobban fel kell szabadítani a felderítési operatív tevékenység számára, mert a társadalmi érdekek védelmének az így megszervezett rendőri munka felel meg. Rendőri nyomozati szerveink a múltban sokszor azért nem tudtak megfelelni a felderítés és megelőzés érdekében rájuk háruló feladatoknak, mert a feljelentett bűneseteknek kivizsgálása, a nyomozati cselekmények elvégzése, a tanúk kihallgatása és jegyzőkönyvezése stb. teljesen lekötötte erejüket. Ezért már az új ügyészségi szervezet lét-

rehozása után történt kísérlet önálló ügyészi nyomozói apparátus felállítására. Akkor ez a kísérlet nem vált be, mert nem sikerült megfelelő káderekét biztosítani s az előkészítés is elégtelen volt. Sokan ebből azt a következtetést vonták le, hogy maga az elgondolás helytelen. Csak most egy évvel ezelőtt kerültünk abba a helyzetbe, hogy ezt az elvileg helyes munkamegosztást tervszerűen és fokozatosan megvalósítsuk. Jelenleg már szervezés alatt van az önálló ügyészi nyomozói apparátus, amelynek részlegei a Legfőbb Ügyészségen, a Fővárosban és Pest megyében már működnek is s két éven belül fokozatosan a többi megyei főügyészségnél is felállításra kerülnek.

d) Az 1953-as ügyészi tvr.-nek a *bíróságok eljárásának és ítélkezésének törvényessége feletti felügyelete* új feladatként jelentkezett. A szocialista ügyész kilép a burzsoá ügyész puszta vádlói szerepéből és fellépésének kettős jelleget ad: az állami vádigény érvényesítésén túlmenően annak biztosítására is kötelezi az ügyészt, hogy őrködjék azon, hogy a bíróságok megtartsák mind az alaki, mind az anyagi törvényeket, s a felek törvényes jogai a büntető eljárásban sérelmet ne szenvedjenek.

E feladat ellátása nehezen ment, mert az ügyészek egyrészt erre a feladatra nem voltak kellően felkészülve, másrészt ellenállást kellett leküzdeni az új intézménnyel szemben a bíróságoknál is. Sokan azt tartották, hogy a törvényesség érvényesítését vizsgálni kell az ügyészeknek az államigazgatási szerveknél, a lakáshivatalokban, az adóhivatalokban, de nem a bíróságokon. Sokan a bírói függetlenség sérelmét emlegették. Évek szívós munkájára volt és bizonyos fokig van még ma is szükség, hogy ezt a helytelen szemléletet száműzzük egyes bíráink tudatából. Jellemző formája az ügyészi törvényességi felügyelettel való szembenállásnak az az álláspont, amely elismeri a bírói ítéletek ügyészi ellenőrzésének jogosultságát, de a felügyelet köréből kirekeszteni igyekszik a bíróságok eljárásának a törvényesség szempontjából való ügyészi ellenőrzését. Az ügyészi tvr.-nek 1959. évben történt felülvizsgálata alkalmat adott a törvényhozó szervek számára ezeknek az aggályoknak felülvizsgálására. Az ismételt azonos módon történő törvényhozói állásfoglalás bizonyára meggyőzte a vitatkozókat is és remélhető, hogy ilyen állásfoglalások a jövőben már nem próbálják gátolni az ügyészségek törvényes eljárását.

e) A szocialista ügyészség tevékenysége kiterjed nemcsak a bűnvádi eljárások lefolytatására, hanem a *büntetésvégrehajtásra is.* Az 1953. évi 13. sz. tvr. már e vonatkozásban is szocialista jellegű feladatokkal bízta meg az ügyészséget. Az 1954. évi 17. számú tvr. a büntetés végrehajtását kivette az igazságügyi feladatok közül és a belügyi szerveket ruházta fel ezzel a funkcióval. Ettől az időtől fogva a törvényesség feletti felügyelet kizárólagos ügyészi feladattá vált. A gyakorlat az ügyészi jogok bővítését igényelte: az új jogszabály a bv. törvényességi felügyeletet egységesítette, éppen ezért az új tvr. V. fejezete már nem a letartóztató intézetek, hanem a büntetésvégrehajtás törvényességének felügyeletéről intézkedik. 1959-ben legfőbb ügyészi utasítás kötelezővé tette a büntetésvégrehajtási vállalatok tevékenysége feletti törvényességi felügyeletet is.

A büntető felügyeleti szakág az ellenforradalomig is jelentős eredményeket ért el. Elsősorban azzal, hogy már a nyomozás során igyekezett biztosítani a törvényességet, másrészt azzal, hogy intézkedéseket tett a korábban elég jelentős számban előfordult törvénysértések orvoslására. Eredmények mutatkoztak a társadalmi tulajdon ellen támadók, az üzérkedők üldözésében. Az ellenforradalom után pedig igen hathatós segítséget adtak az ellenforradalmi cselekmények felderítéséhez és a bűnösök felelősségrevonásához. Következetesen alkalmazták a nép által helyeselt büntetőpolitika irányelveit: vádat emeltek és azt erélyesen képviselték az ellenforradalmi felkelés szervezői és vezetői ellen, ugyanakkor a megbocsátás szellemében jártak el a megtévesztettekkel, a félrevezetettekkel szemben, ha főbenjáró bűnt nem követtek el. Zömében helyesen kerültek alkalmazásra a büntetőpolitikai elvek az egyéb köztörvényi bűncselekményeknél is.

VI.

Az ügyészi apparátus 1953. óta végzett sokirányú, új feladatokkal bővült munkáját összefoglalóan értékelve meg lehet állapítani azt, hogy az ügyészi tevékenység jelentősen javult s e tevékenység eredményeként a szocialista törvényesség minden területen szilárdult. A törvényesség szilárdulása persze nem kizárólag az ügyészség érdeme, hanem jelentős mértékben annak is tulajdonítható, hogy a többi szervek — rendőrség, bíróság, tanácsok, stb. — őszintén és következetesen törekedtek arra, hogy működésük során a törvényességet biztosítsák. Mindehhez az alapvető segítséget az adta, hogy a Párt, a Kormány igen fontos kérdésnek tartja a törvényesség biztosítását, annak további szilárdítását. Az ellenforradalom óta a büntetőpolitikai irányelvekben nincs változás, nincsenek a törvényességi kérdésekben torzulások, időszakos engedmények. Ez lelkesítette az apparátus dolgozóit egyre javuló munkára, ezért nőtt meg ügyészeink hivatástudata. Az előforduló kisebb-nagyobb hibák ellenére az ügyészi munkát a MSZMP VII. Kongresszusa eredményesnek minősítette, amikor elismerését fejezte ki: „a belügyi és igazságügyi szervek — köztük az ügyészségek is — igen nehéz körülmények között dolgozva, a szocialista törvényességet teljesen helyreállították azzal is, hogy bűntett megtorlatla-

nul nem maradt, azzal is, hogy vétlen embert büntetés nem sújt ma hazánkban".[5]

VII.

A feladatok meghatározásánál a VII. Kongresszus beszámolóiból, határozataiból kell kiindulnunk. Eszerint az ügyészi tevékenység célja a szocialista építés meggyorsításának, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, a dolgozók anyagi és kulturális színvonala emelésének segítése, a társadalmi tulajdon fokozott védelme, a bűncselekményeket elkövető személyeknek — a büntetőpolitikai elveknek megfelelő — felelősségrevonása, az állampolgárok alkotmányos jogainak védelme.

Ennek érdekében *az általános felügyelet vonatkozásában* az alábbi — az elkövetkező években fokozatosan elvégzendő — teendőink vannak:

a) Az általános felügyelet hatékonyságának további növelése, hogy elláthassa a proletárdiktatúra gazdasági-szervező, kulturális-nevelő funkciója előtérbe léptével megsokasodó feladatokat. A hatékonyság növelése természetesen nem jelentheti a törvényességi felügyelet határainak túllépését. *b)* Az általános felügyeleti tevékenységet is fokozottan a megelőzés szolgálatába kell állítani. Növelni kell a szignalizációs tevékenységet. *c)* Összehangolt tervkészítés — a Legfőbb Ügyészségtől a legalsóbb egységekig — annak megkövetelése, hogy a területi ügyészségek nagyobb gondot fordítsanak a helyi problémák törvényességi vizsgálatára. A vizsgálatok necsak az államigazgatási szervekre terjedjenek ki, hanem a gazdálkodó szervekre, a tsz-ek törvényes működésére, valamint az állampolgárok magatartásának vizsgálatára is. Az államigazgatási szervek közül a községi szervek vizsgálatát kell növelni. Ezek a szervek állnak közvetlen kapcsolatban a dolgozókkal, ezért intézkedéseik törvényessége alapvető fontosságú. *d)* Szorosabbá kell tenni az ügyészségek kapcsolatát a dolgozó tömegekkel: egyrészt a jogpropaganda fokozásával nevelni kell a dolgozókat a törvények betartására, másrészt a panaszok gyors intézésével kell gondoskodni a törvénysértések orvoslásáról. *e)* Az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell fordítani a társadalmi bíráskodás intézményére is, — figyelemmel a VII. Kongresszus azon határozatára, hogy „tovább fejlesztjük rendszerünk demokratizmusát". *f)* Fokozni kell a jogszabály-előkészítés terén végzett tevékenységet. *g)* Gondoskodni kell fokozatosan arról, hogy az általános felügyeletet megfelelő számú, politikailag és szakmailag felkészült olyan apparátus lássa le, mely alkalmas a proletárdiktatúra érdekeinek hatékony védelmére.

A polgári felügyelet vonatkozásában:

a) A polgári felügyelet fokozatos szervezeti kiépítése mellett biztosítani kell a felügyelet eszközeinek rendszeres és arányos alkalmazását úgy, hogy azok a politikai-gazdasági élet adottságainak — a helyi jellegzetességeknek is — megfelelően tervszerűen kerüljenek alkalmazásra. *b)* Különös gondot kell fordítani a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a mezőgazdasági termelést érintő jogvitákra. *c)* Fel kell készíteni ügyészeinket a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseinek a gyakorlatban való alkalmazására.

A bűnüldözés vonatkozásában az alábbi feladataink vannak:

a) A nyomozói apparátus fokozatos kiépítésével a jövőben egyre inkább fel kell szabadítani a rendőri szerveket a vizsgálati munka terhe alól. *b)* A megelőzési feladatok előtérbe helyezése, mert az anyagi jólét emelkedése a bűnüldözési teher lényeges enyhülését fogja eredményezni. Így az ügyészi munka súlyát át lehet tolni a bűnelkövetés megelőzésére irányuló feladatokra. *c)* Törekedni kell arra, hogy ne utólagos fellépéssel kerüljön kiküszöbölésre az elkövetett törvénysértés. A rendőri nyomozások menetközbeni ellenőrzésével már a nyomozás során biztosítani kell a védekezés szabadságát és ügyészi beavatkozással ki kell küszöbölni a nyomozásban esetleg megnyilvánuló ügyfélegyenlőtlenség okozta hátrányokat. *d)* A bűnüldözési feladatok egy részének társadalmi úton és eszközökkel való megvalósítása, a büntető úton kívüli felelősségrevonás semmiképpen sem eredményezheti ezeknek az eljárásoknak ügyészi ellenőrzés nélkül hagyását, sőt fokozottan jelentkezik a jogalkalmazás egysége és a törvényesség szempontjából az ügyészi törvényességi ellenőrzés szükségessége. Fokozottan kell igénybe venni a társadalom erőit a bűnözés visszaszorítására, az utógondozás területén pedig biztosítani kell a büntetésüket letöltött egyének visszatérését a becsületes munkához. A bűnüldözés társadalmi probléma, ezért is javítani kell az ügyészek kapcsolatát dolgozó tömegekkel, a tömegszervezetekkel. *e)* A bűnvádi felelősségrevonás nevelő hatásának jobb érvényesülése érdekében a bírósági tárgyalások nagyobb nyilvánosságát, az ügyek gyors elbírálását kell szorgalmazni. *f)* A bűncselekmények számának csökkenése egyre nagyobb lehetőséget nyújt az elmélyültebb rendőri, ügyészi, bírói munkára s egyben módot ad arra, hogy az ügyek elbírálását — a büntetőpolitikai elveknek megfelelően — differenciáltabban végezzék, különbséget téve az egyszerű, megtévedt, kisebb bűncselekményt első ízben elkövető dolgozó és az osztályidegen, csavargó, huligán elemek által elkövetett bűncselekmények között. Munkánk végzése közben állandóan szem előtt kell tartanunk a kongresszus azon megállapítását, hogy „a volt kizsákmányolók egy része beilleszkedett társadalmunkba, tiszteletben tartja törvényeinket, más része ma is ellensége rendszerünknek. A volt városi és falusi kizsákmányoló osztályok ellenséges, törvényes rendünkkel szembeszegülő tagjaival szemben ébe-

[5] A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa. (Kossuth Könyvkiadó. 1959. 30. oldal.)

ren védelmezni kell dolgozó népünk érdekeit, meg kell akadályoznunk népellenes tevékenységüket. Viszont népi államunk egyenjogú állampolgárokként védi mindazokat, akik beilleszkednek társadalmi rendünkbe, megtartják törvényeinket".[6]

*

A legfontosabb feladatok fenti felvázolása — úgy gondolom — választ adott a címben szereplő perspektíva kérdésére.

A széles távlatokat mutató sokrétű tennivalók maradéktalan elvégzésével fog az ügyészi apparátus hozzájárulni a szocialista építés nagy ügyéhez.

[6] Uo. 186. old.

Katona Zoltán

Felelősség a bűnrészesség miatt az új szovjet büntető törvények szerint[1]

A Szovjetunióban nagyfontosságú intézkedéseket hajtanak végre a törvényesség megerősítésére, az állampolgárok jogainak és érdekeinek védelmére.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa nagy figyelemmel foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Az SZKP Központi Bizottságának beszámolója alapján elfogadott határozat kimondja: „A Kongresszus mindenben megerősíti az SZKP Központi Bizottságának a szovjet törvényesség megerősítésére, az állampolgároknak a Szovjet Alkotmány által biztosított jogainak teljes tiszteletben tartása érdekében foganatosított intézkedéseit és minden párt-, és szovjet szervet arra kötelez, hogy gondosan védelmezzék a törvényességet, a törvénytelenség és önkény minden jelentkezési formájával szemben, a szocialista jogrend minden megsértésének határozottan és keményen vessenek véget.[2]

A törvényesség megerősítésére és az állampolgárok jogainak védelmére irányuló intézkedések sorában jelentős hely illeti meg az 1958. december 25-én elfogadott törvényeket: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei, Törvény az államellenes bűncselekményekért való felelősségről, Törvény a katonai bűncselekményekért való felelősségről.

A felsorolt törvények a szovjet büntetőjogi Alapelvek valódi humanizmusáról és demokratizmusáról tanúskodnak, amely a Kommunista Párt XXI. Kongresszusának határozatai nyomán tovább fejlődött.[3]

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok 1958. december 25-én elfogadott büntetőjogi Alapelvei a szovjet büntetőjog több fontos kérdését újszerűleg szabályozzák. Ezek közé tartoznak: a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényhozási hatáskörének kérdései, a büntetőjogi felelősség alapja, a részesség, a büntetés célja stb.

Ez a cikk az érintett kérdésekből csak bűnrészesség miatt való felelősséggel kíván foglalkozni.

*

Ismeretes, hogy minden — a szovjet társadalmi és államrend, a szocialista tulajdon, az állampolgárok személye és jogai, valamint a szocialista jogrend ellen irányuló bármely bűncselekményt egy személy egyedül vagy több személy együttesen bűnrészességben követ el.

A bűnrészesség mindenkor két vagy több személy részvételét jelenti a bűncselekmény elkövetésében. Ezek közül az egyik az, aki a büntetendő cselekményt közvetlenül végrehajtja (a bűncselekmény tettese), míg a többi a bűncselekmény elkövetését elősegíti (a szervezők, felbújtók és bűnsegédek).

A bűnrészesség a büntetendő cselekménynek legveszélyesebb formáját jelenti.[4] A bűnrészesség fokozott társadalomra veszélyessége an-

[1] A Jogtudományi Közlöny részére készített tanulmányt A. V. Kuznyecov kandidátus, az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet munkatársa (Moszkva) írta. Oroszból fordította *dr. Alapy Gyula.*

[2] A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa. Gyorsírási feljegyzés. II. köt. Moszkva, 1956. 423. old.

[3] A Kongresszus határozata kimondja, hogy a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában az állami szervek több funkciója, így a közrend és az állampolgárok jogainak védelme fokozatosan a társadalmi szervek intézésébe kerül. (L. a Szovjetunió Kommunista Pártjának rendkívüli XXI. Kongresszusa, gyorsírásos feljegyzések. II. köt., Moszkva, 1959. 445. old.) A XXI. Kongresszus határozatának konkrét megvalósulását jelenti a SZKP. Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1959. március 2-án nyilvánosságra hozott közös határozata: „A dolgozóknak az ország közrendvédelmében való részvételéről." (L. a Szovjetunió Rendeleteinek Tára 4. sz. 1959. 25. old.), továbbá a széleskörű vitára bocsátott törvénytervezet: „A társadalom részvételének fokozásáról a szovjet törvényesség és a szocialista együttélés megsértőivel szemben folytatott harcban." A társadalmi bíróságok és a fiatalkorúak bizottságairól kiadott mintaalapszabályok. (L. Izvesztyija, 1959. október 24.)

[4] Ezt a szovjet büntetőjogászoknak a bűnrészesség kérdéseivel foglalkozó számos munkája is kiemeli. L. például A. N. Trajnyin: A bűnrészesség tana. Moszkva, 1941. 68. old., M. A. Snejder: Bűnrészesség a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1958. 4—5. old. stb.

nak eredménye, hogy a bűncselekmény részesei erőfeszítéseiket egyesítik: ezáltal tevékenységük minőségileg más, szervezett jelleget ölt. A bűnrészesek erőfeszítéseinek egyesítése — amelyben gyakran a szerepek már előre el is határolódnak —, általában megkönnyíti a bűncselekmények elkövetését. Egyben a bűncselekmény elkövetőinek lehetőséget biztosít ahhoz, hogy cselekményüket nagyobb magabiztonsággal és kisebb kockázattal kövessék el, s a büntetőjog védte szocialista társadalmi viszonyoknak, jogoknak és érdekeknek nagyobb kárt okozzanak, mint ugyanazok a bűncselekmények, ha azokat egyetlen személy követné el.

A bűnrészesség, mint büntetendő tevékenység legveszélyesebb formájának jellegzetességei alapozzák meg a bűnrészesek büntetőjogi felelősségének sajátosságait is. A szovjet büntetőjog szerint a büntetőjogi felelősség alapja a büntető törvényben meghatározott bűnös tevékenységnek — a bűncselekmény tényállásának megvalósítása.[5]

Az egyes bűnrészesek: a szervezők, felbújtók és a bűnsegédek tevékenységében azonban — amennyiben ezek közvetlenül nem vettek részt a bűnös eredmény okozásában —, a bűncselekmény tényállása hiányzik. Ugyanakkor a bűnrészesek tevékenységének társadalomra veszélyessége nem hagy kétséget abban a vonatkozásban, hogy büntetőjogi felelősséggel tartoznak azért a bűncselekményért, amelyet a tettessel együttesen követtek el. Ezért a szovjet büntetőjog az Alapelvek 1. cikkébe foglalt feladatnak megfelelően, amely a szocialista jogrend mindennemű támadással, tehát az olyan támadással szemben való megvédelmezését is megköveteli, amely nem tartalmazza bűncselekmény tényállását, a törvényhozó a bűnrészesség miatti felelősség sajátságos alapját az Alapelvek 17. cikkében határozta meg.

A bűnrészesség intézményének rendeltetése tehát az, hogy megalapozza azoknak a személyeknek büntetőjogi felelősségét, akiknek tevékenységében bűncselekmény tényállása ugyan nem állapítható meg, azonban mégis résztvesznek a bűncselekmény végrehajtásában, akár mint a bűncselekmény szervezői vagy elkövetésének irányítói, vagy bűncselekmény elkövetésére mást rábírnak, vagy pedig tanácsaikkal, útmutatásaikkal, eszközök rendelkezére bocsátásával, az akadályok elhárításával, előzetes ígéret alapján a tettes, a bűncselekmény eszközeinek, szerszámainak, a nyomoknak, vagy a bűncselekmény útján szerzett dolgoknak elrejtésével vesznek részt a bűncselekmény elkövetésében.

*

A büntetőjogi Alapelvek kibocsátásáig hatályban volt 1924. évi Alapelvek a bűnrészesség meghatározását nem tartalmazták, s pusztán csak felsorolták a részesek különböző fajtáit. Bizonyos esetekben ez téves eredményekre vezetett a bűnrészesség értelmezésében, így lehetővé tette bűnrészesség megállapítását gondatlanságból elkövetett bűncselekmény esetében, illetve a gondatlanságból eredő bűnrészesség megállapítását.[6]

Most már kiküszöbölődött ez a hiányosság. A büntető törvények Alapelvei ugyanis tartalmazzák a bűnrészesség fajtáit és ezek meghatározását, valamint magának a bűnrészesség fogalmának meghatározását is.

Az Alapelvek 17. cikkének megfelelően a bűnrészesség két vagy több személy szándékos, együttes részvétele a bűncselekmény elkövetésében.

A bűnrészesség objektív oldalát a bűncselekmény elkövetésében néhány — kettő vagy több —, személy együttes részvétele képezi.

Az együttes részvétel mindenek előtt a bűn-

[5] Több szovjet büntetőjogász kifejti, hogy a büntetőjogi felelősségnek alapja a bűncselekmény tényállása (L. A. A. Piontkovszkij: A szocialista törvényesség megszilárdítása és a bűncselekmény tényállásának tana. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo" 1954. 6. sz. 71. old., N. D. Durmanov: A bűncselekmény elkövetésének szakaszai a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1955. 70. old., V. A. Vlagyimirov; M. N. Jakubovics: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőjogának Alapelveiről, Moszkva, 1959. 8. old. B. N. Kudrjavcev: Mi a bűncselekmény? Moszkva, 1959. 107. old., Szovjet büntetőjog, Általános rész. Moszkva, 1959. 107. és köv. old. (Ez az álláspont, mint helyesen jegyzi meg A. A. Gercenzon, — a legelterjedtebb és leginkább megfelel a szovjet büntető törvény tartalmának. (L. A. A. Gercenzon: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelveiről. Moszkva, 1959. 22. old.) Meg kell jegyezni azonban, hogy az új Alapelvek 3. cikkében a büntetőjogi felelősség alapja pontosan lett meghatározva, amely egyben — véleményünk szerint — jobb megoldást is jelent. Ennek a cikknek értelmében büntető úton felelősségre vonni és megbüntetni csak azt lehet, aki bűncselekmény elkövetésében bűnös, vagyis szándékosan vagy gondatlanságból követte el a büntető törvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt. Az Alapelvek 3. cikkének helyes értelmezése szerint nemcsak azok tartoznak büntető jogi felelősséggel, akiknek tevékenysége egy meghatározott bűncselekmény tényállását megvalósítja, hanem a bűnrészesek, akik a tettest egy bűncselekmény tényállását megvalósító bűnös tevékenységében, a bűncselekmény előkészületében, illetőleg a bűncselekmény kísérletében segítik.

[6] A. N. Trajnyin például ezt írta: „Helytelen az a megállapítás, hogy a bűnrészesség a gondatlan bűnösséggel kapcsolatban nem jöhet létre. Nem állapítható meg a bűnrészesség, ha a tettes szándékosan cselekedett, míg a neki segítséget nyújtó személyek gondatlanul. A bűnrészesség azonban fennáll minden esetben, amikor több személy ugyanazt a gondatlan bűncselekményt együtt követi el." (A. N. Trajnyin: A bűnrészesség tana, Moszkva, 1941. 114. old. lásd még, ugyanaz a szerző: A bűnrészesség tanának néhány kérdése. „Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty" 1957. 2. sz. 26—29. old.) A. N. Trajnyin álláspontját bizonyos fenntartásokkal osztja M. D. Sargorodszkij „A bűnrészesség — írja — lehetséges, de csak olyan gondatlan bűncselekmények tekintetében, ahol a tevékenység szándékos, az eredmény azonban gondatlanságból következik be, tekintettel arra, hogy a bűnrészes ezekben az esetekben a tettes tevékenységének jellegét felismeri." (M. D. Sargorodszkij: A büntetőjog Általános részének kérdései, a törvény és a joggyakorlat (leningrádi Egyetem kiadása, 1955. 143. old.).

részesek összehangolt tevékenységét jelenti a bűncselekmény elkövetése során, ami a bűnrészesek erőfeszítéseinek az egyesítésében jut kifejezésre. Az együttes elkövetés feltételezi, hogy minden egyes bűnrészes tevékenysége szükséges feltétele legyen a bűncselekmény elkövetésének, és egységes eredményként vonja maga után a büntetőjog védte szocialista társadalmi viszonyok, jogok és érdekek megkárosítását.

Az együttes elkövetés továbbá — egymást kölcsönösen feltételező tevékenységet jelent, a bűnrészesek között olyan objektív kapcsolat fennforgását, amely szerint a bűncselekmény egyes bűnrészeseinek tevékenysége, szükséges feltétele a bűncselekmény más bűnrészesei tevékenysége megvalósításának.

A bűncselekmény elkövetésében bűnrészesség csak akkor valósul meg, ha a bűncselekmény következményeivel a bűnrészesek tevékenysége okozati összefüggésben áll. A bűnrészesek tevékenysége és az általuk elkövetett bűncselekmény következményei között az objektíven fennforgó okozati összefüggés egyik feltétele a bűnrészesség miatt való büntetőjogi felelősségnek.

Így a bűnrészesek tevékenységének kölcsönös összehangoltsága és egymástól való feltételezettsége, ezek között olyan objektív kapcsolat fennforgása, amely mellett egyes bűnrészesek tevékenysége szükséges feltétele más bűnrészesek bűncselekményt megvalósító tevékenységének, továbbá a bűncselekmény valamennyi részese és az általuk együttesen elkövetett bűncselekmény következményei között fennforgó okozati összefüggés a bűnrészesség jellemző sajátossága.

Nem forog fenn bűnrészesség akkor, ha akár csak egyetlen felsorolt ismérv is hiányzik a felsoroltak közül. Például hiányzik a kölcsönös összehangoltság, amikor a bűnrészesek közül az egyiknek tevékenysége nem szükséges feltétele más bűnrészesek tevékenységének. Ilyen esetben az elkövetők közül mindegyik önállóan, a többitől függetlenül valósítja meg a bűncselekményt.

Ilyen eset például az állami vagy társadalmi vagyon egymástól függetlenül több fosztogató által egy helyről és egyidejűleg történt eltulajdonítása. Az ilyen eltulajdonítás nem egyéb, mint két vagy több tettes tevékenységének egyszerű egybeesése, pontosabban kifejezve — több bűncselekmény elkövetési helyének és idejének megegyezése, de semmiképpen sem bűnrészesség.[7]

A bűnrészesség szubjektív oldalát a szándékos bűnösség fennforgása jellemzi: a bűnrészesek felismerik, mind a saját, a bűncselekmény elkövetésére irányuló tevékenységüknek, mind a tettes tevékenységének társadalomra veszélyes jellegét és az esetek egy részében pedig a többi bűnrészes tevékenységét is, előrelátják ezeknek a tevékenységeknek társadalomra veszélyes jellegét — a bűncselekménynek bűnrészességben történő elkövetését —, és kívánják, vagy szándékosan megengedik az említett következmények beálltát.

A saját és a tettes tevékenységének társadalomra veszélyes jellegének és vagylagosan más bűnrészesek tevékenységének felismerése és előrelátása, a tevékenység társadalomra veszélyes következményeinek kívánása vagy tudatos megengedése, valamennyi bűnrészes szándékának egységét tételezi fel. A szándéknak az egységét az jellemzi, hogy minden bűnrészesben kölcsönösen tudatosul a többi bűnrészes szándéka és cselekvősége s valamennyiükben egyetértés jön létre abban, hogy a bűncselekményt elkövetik.

A bűnrészesség alanyi oldalát jellemző kölcsönös felismerés ismérvének fennforgásához elegendő a bűnrészest illetően annak tudata, hogy a tettesnek egy meghatározott bűncselekmény végrehajtásában segítője, míg a tettest illetően annak tudata, hogy ilyen támogatásban részesül. A bűnrészesek arra irányuló megegyezése, hogy bűncselekmény elkövetésében vesznek részt, vagy közvetlenül a cselekmény elkövetése előtt —, vagy az elkövetés idején létrejött megállapodásukat tételezi fel. Az egyetértés nemcsak szavakban vagy írásban juthat kifejezésre, hanem ráutaló tényekben is, amelyeket a bűncselekmény részesei megértenek.

A bűnrészesség alanyi oldalát jellemző szándékegység a bűnrészesség fő sajátossága. Az egységnek objektív kifejezője a kölcsönös egyetértés és a bűnrészesek tevékenységének egymástól való feltételezettsége. A szándék egységének fennforgása, amelyet a többi bűnrészes bűnös szándékát és tevékenységét illetőleg minden egyes bűnrészesben a kölcsönös tudatosulás jellemez, valamint valamennyiük megegyezése abban, hogy a bűncselekményben részt vesznek, kizárja a gondatlanságból való bűnrészességet mind a bűncselekmény szándékos ekövetése esetén, mind pedig méginkább a gondatlanságból való elkövetésnél. Az ún. gondatlan bűnrészesség mind gyakorlatilag, mind pedig logikailag elképzelhetetlen: a bűncselekmény bűnrészesei szándékának egysége csak akkor jöhet létre, ha valamennyien szándékosan cselekszenek.[8]

[7] A szovjet büntetőjog elmélet és a bírósági gyakorlat szerint ez a megállapítás elfogadottnak tekinthető. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényei Alapelveinek kibocsátásával felváltott régebbi törvény hatályossága idején sem tették vitássá (l. pl. M. A. Snejder: A bűnrészesség a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1953. 8. old. a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága büntető kollégiumának Lebegykin és társai elleni bűnügyben közzétett határozata, „A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának gyakorlata." 1950. 2. sz. 24. old.).

[8] A szovjet bírósági gyakorlat következetesen azon az álláspontón van, hogy a bűnrészesség csak szándékosan követhető el. Ebből a szempontból jellemző a kurszki terület dimitrievi járás első részlegének népbírósága előtt Krasznovid Lidia ellen az OSZSZSZK. Btk. 17. és 139. cikke alapján (gondatlanságból elkövetett emberölés), valamint az OSZSZSZK. Btk. 182. cikk 1. bekezdése alapján lefolytatott eljárás. Az eljárás

A bűnrészesség létrejöhet minden szándékosan elkövetett bűncselekmény esetében is (az ún. speciális alany bűncselekményében való bűnrészesség).

Más bűncselekményektől eltérőleg, amelyeknek elkövetője bárki lehet, a speciális alany által elkövetett bűncselekményben való bűnrészesség esetében az elkövető csak hivatali vagy katonai szolgálatot teljesítő személy lehet. Más állampolgár hivatali, vagy katonai bűncselekmény elkövetésében csak mint bűnszervező, felbújtó vagy bűnsegéd szerepelhet.

A bűncselekményben való bűnrészesség csak abban az esetben jön létre, ha a tettes beszámítható, tizenhatéves — bizonyos esetekben pedig a tizennégyéves — életkort betöltött személy.[9]

A bűncselekmény elkövetésének szervezése vagy elkövetésének vezetése, a bűncselekményre való felbujtás vagy a bűnsegély nem tekinthető bűnrészességnek, ha a bűncselekmény tettese kiskorú vagy beszámíthatatlan. Ezekben az esetekben a bűncselekmény tettese a szervező, felbujtó vagy a bűnsegéd; a kiskorút vagy beszámíthatatlant pedig a bűncselekmény elkövetési eszközének kell tekinteni.

A bűnrészesség létrejön nemcsak a befejezett bűncselekmény esetében, hanem a bűncselekmény kísérlete vagy az elkövetéséhez való előkészület esetében is. Például a bűnsegéd egy helyiségbe való betöréshez, amelyben értékeket tárolnak, eszközöket bocsát a tolvaj rendelkezésére, a tolvajt azonban az elkövetés pillanatában a milícia szervei őrizetbe veszik. Azonban a bűncselekmény kísérletében és előkészületében való bűnrészesség nem mindenkor jár büntető felelősséggel. Lehetséges, hogy bizonyos körülmények között az ilyen bűnrészesség büntető eljárás során történő üldözése nem célszerű. Bizonyos esetekben a bűnössel szemben elégséges társadalmi nevelőintézkedések alkalmazása, hogy ezek biztosítsák a megjavítás és átnevelés célját.

Ezért a befejezetlen bűncselekményben való bűnrészesség büntetendőségének kérdését a bíróságok vagy a nyomozási szervek az adott ügy körülményeinek beható vizsgálata alapján kötelesek eldönteni. Ennek során mérlegelniök kell a megkísérelt bűncselekménynek társadalomra veszélyességét, a bűnös egyéniségét, a bűncselekmény kísérletét vagy előkészületét jelentő tevékenység végrehajtásában való részvételének fokát és jellegét.

*

A szovjet büntetőjogban a bűnrészességnek legelterjedtebb felosztása a következő: bűnrészesség előzetes megegyezés nélkül, bűnrészesség előzetes egyetértés alapján és bűnrészesség bűnös szervezetben való részvétel formájában (bűntársaság).[10]

A bűnrészességnek ezek a formái előfordulhatnak a szó közvetlen értelmében vett bűnrészesség esetében, amikor a bűncselekmény résztvevői egymás között a szerepeket felosztják, valamint a társtettességnél is, amikor minden résztvevő cselekvőleg résztvesz a bűncselekmény együttes elkövetésében és a társtettes szerepében jelentkezik.

Az előzetes megegyezés nélküli bűnrészesség kizárja a bűncselekmény körülményeire vonatkozó bármely megállapodás feltételezését. A bűnrészeseknél az az elhatározás, hogy együttesen cselekszenek, általában közvetlenül a bűncselekmény elkövetése előtt vagy éppen a bűncselekmény végrehajtása során keletkezik. Ilyenek például a hirtelen kitört verekedések során elkövetett bűncselekmények: emberölések, testi sértések stb.

Ezzel szemben az előzetes egyetértés alapján létrejött bűnrészességnél mindenkor megállapítható a bűncselekmény időpontjára, módjának feltételeire és más körülményeire vonatkozó előzetes megállapodás ténye, valamint a

amiatt indult, mert Krasznovid Lídia, miután testvére Anatolij elmondotta neki, hogy gondatlanságból megölte G.-t, részt vett a nyomok eltüntetésében. Testvérével együtt az elhalt G. holttestét szánkón a parkba vitték és a hó alá elrejtették, míg a kiskaliberű karabélyt a trágyadombba beásta. A kurszki területi bíróság elnöksége határozatával Krasznovid Lídia tekintetében az ítéletnek az OSZSZSZK Btk. 17. és 139. cikke alapján történt bűnösséget megállapító rendelkezését megsemmisítette és vele szemben az eljárást megszüntette. Az OSZSZSZK. ügyészének helyettese által benyújtott óvás kapcsán az ügyet az QSZSZSZK. Legfelsőbb Bírósága tárgyalta és a kurszki területi bíróság határozatát helybenhagyta. „Krasznovid Lídia — mondja a kollégium határozata — bűnösségét a testvére által elkövetett bűncselekmény bűnrészességében megállapítani nem lehet, mert testvére a bűncselekményt gondatlanságból követte el. Következésképpen előzetesen nem is ígérhette meg, hogy személyét és a bűncselekmény nyomait elrejti. Ezért az általa elkövetett bűnpártolás nem büntethető. (l. „Szovjetszkaja juszticija", 1959. 8. sz. 93. old.).

[9] A törvény ezek közé az esetek közé sorolja: az emberölést, az egészségromlást okozó szándékos testi sértést, erőszakos nemi közösülést, rablást, lopást, súlyos garázdaságot, állami, illetve társadalmi tulajdon vagy az állampolgárok személyi tulajdona súlyos következményekkel járó szándékos megsemmisítésének vagy megrongálásának bűntettét, valamint olyan cselekmény szándékos elkövetését, amely vasúti szerencsétleséget okozhat. (A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei, 10. cikk.)

[10] L. például: A szovjet büntetőjog. Általános rész. Moszkva, 1959. 232. old., l. A. N. Trajnyin munkáját: A bűnrészesség tana, Moszkva, 1941. 79. old. A szovjet büntetőjogi irodalomban a bűnrészesség felosztásának más formáit is javasolták. Így V. G. Szmirnov a következő felosztást javasolja: *a)* egyszerű, *b)* egyoldalú szubjektív kapcsolat alapján létrejött bűnrészesség (megállapodás, — sőt a bűnrészesek egymástól való kölcsönös tudomása nélkül), *c)* a kölcsönös megallapodás alapján létrejött bűnrészesség (l. V. G. Szmirnov: A bűnkapcsolat fogalma a szovjet büntetőjogban. A leningrádi egyetem kiadása, 1957. 8. old.). M. A. Snejder a bűnrészességet a következőképpen osztja fel: *a)* egyszerű bűnrészesség (társtettesség), *b)* az összetett bűnrészesség (a szó közvetlen értelmében vett bűnrészesség) és *c)* a bűntársaság (l. M. A. Snejder: A bűnrészesség a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1958. 34. old.)

bűnrészesek között a szerepek felosztása. A szovjet törvényhozás a bűnrészességnek ezt a formáját: „szervezett csoportnak", „bandának", „szervezetnek" nevezi.

A bűnrészesség különböző formáinak társadalomra veszélyességi foka eltérő. Bizonyos esetekben ezt maga a törvény, az Általános és Különös rész normái veszik figyelembe.

A szovjet büntető törvény a bűnrészességet az Általános részben, mint a büntetőjogi felelősséget feltétlenül fokozó tényezőt értékeli. Így az Alapelvek 34. cikke súlyosító körülményként értékeli, ha a bűncselekményt szervezett csoport követte el, azaz, ha a bűnrészesség előzetes egyetértés alapján jött létre.

A szovjet büntető törvény Különös részében a bűnrészesség vagy szükséges tényállási elemként jelentkezik — mint például az álszövetkezet alapításánál, amikor is előzetes egyetértés alapján létrejött bűnrészesség áll fenn —, vagy pedig minősítő körülményként. Ez a helyzet például a többek által elkövetett erőszakos nemi közösülés esetében, amikor a bűnrészesség létrejöhet előzetes megbeszélés alapján, vagy anélkül is.

Jelentősen veszélyes az előzetes megbeszélés alapján létrejött bűnrészesség, amelynek megjelenési formája, az állami és társadalmi tulajdon fosztogatására, a személyi tulajdon kárára elkövetett lopás, súlyosító körülmények mellett elkövetett lopás vagy rablás végrehajtására szervezett csoport. Az ilyen csoport résztvevői már a csoport létrehozásáért is büntető felelősséggel tartoznak, ezt a magatartást ugyanis a szovjet büntetőjog a bűncselekmény előkészületének tekinti.

A bűnrészesség különösen veszélyes formája a bűnszervezetben való részvétel (a bűntársaság). A bűnrészességnek ez a formája nyilvánul meg különösen veszélyes államellenes bűntettek elkövetésére irányuló szervező tevékenységben, továbbá az ilyen bűncselekmények elkövetését célzó szovjetellenes szervezetben való részvételben, illetve a társadalmi szervezetek, intézmények vagy egyes állampolgárok elleni támadásokra szervezett fegyveres bandában való részvétel, vagy az ilyen bandák által elkövetett támadásokban. Az államellenes bűncselekményekért való felelősségről szóló törvény 9. és 14. cikkének megfelelően az ilyen bűnrészesség befejezett bűntettet képez akkor is, ha a szervezet vagy a banda célkitűzései valamilyen okból nem valósultak meg.[11]

A szovjet büntetőtörvény a bűnrészesek egyes kategóriáit és formáit a betöltött szereptől — és a bűncselekmény elkövetésében való részvételük jellegétől függőleg határozza meg. Ennek nemcsak elméleti, hanem lényeges gyakorlati jelentősége is van a felelősség egyéniesítésénél és a bűncselekmény egyes résztvevői büntetésének kiszabásánál.

Az Alapelvek 17. cikke szerint a bűncselekmény bűnrészesei a tettessel együtt a szervezők, felbujtók és a bűnsegédek.

a) A tettes. A tettes az, aki a bűncselekményt közvetlenül elköveti. Tettesnek kell tekinteni azt is, aki a bűncselekményt megkísérelte, vagy arra előkészületi cselekményt hajtott végre.

Más bűnrészesekkel szemben — akiknek tevékenysége a bűncselekmény szervezésében, elkövetésének irányításában, felbujtásában vagy bűnsegélyben ölt testet — a tettes tevékenysége a bűncselekmény tényállását közvetlenül valósítja meg (például a tolvaj idegen vagyontárgyat tulajdonít el, az okirathamisító meghamisítja a nyugtát stb.) vagy pedig a bűncselekmény kísérletét vagy előkészületét valósítja meg. A bűncselekmény tettese lehet egy személy vagy több is, ez utóbbi a társtettesség esete. Így például az emberölés tettese nemcsak az, aki a halálos szúrást ejti, hanem azok is, akik a sértett kezét lefogják és ezzel ellenállását leküzdik.

b) A szervező. A korábban hatályos 1924. évi Alapelvek egyik hiányossága volt, hogy a bűnrészesek felsorolásában nem határozta meg a bűncselekmény szervezőjének fogalmát. A szervező — a többi bűnrészessel —, így a felbujtóval és bűnsegéddel összehasonlítva a veszélyesebbik.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának gyakorlata azt mutatja, hogy az esetek jó részében a szervező tevékenységének veszélyessége még a bűncselekmény tettesénél is jelentősebb. Különösen így van ez az állami és társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknél, ahol a bűncselekmény elkövetésében leginkább a szervező a bűnös. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei szerint a szervező az, aki a bűncselekmény elkövetését megszervezi, illetve vezeti.

A szervező tevékenysége a legkülönfélébb formákat mutathatja. Megnyilvánulhat ez a bűncselekmény elkövetésének szervezésében, például csempészet vagy vesztegetés megszervezésében, a bűnöző csoport tagjai között a szerepek meghatározásában, mint például egy üzérkedő csoport szervezésénél — vagy a bűnrészesek tevékenységének vezetésében közvetlenül az állami vagy társadalmi tulajdon fosztogatása idején stb.

c) A felbujtó. Felbujtó az, aki mást a bűncselekmény elkövetésére rábír. A felbujtó a bűncselekmény „értelmi szerzője". Nincs közvetlen szennyes tevékenysége a bűncselekmény elkövetésénél, hanem „tisztább" a tevékenysége: mást a bűncselekmény elkövetésére ösztö-

[11] Hasonló álláspontot foglal el N. I. Zagorodnyikov az államellenes bűncselekményekért valo büntetőjogi felelősségről szóló új törvény 9. és 14. cikkének értelmezésével kapcsolatban. (L. N. I. Zagorodnyikov: Az államellenes bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség, Moszkva, 1959. 28—29., 42. old.

néz, míg maga megkísérli, hogy a háttérben maradjon.[12]

Mint a szervező, úgy a felbujtó is általában a bűncselekmény elkövetésének kezdeményezője. Mégis a szervezővel szemben, a felbujtó nem szervezi és vezeti a bűncselekmény elkövetését.

Más bűnrészesek tevékenységével szemben a felbujtó tevékenysége a konkrét bűncselekményt megelőzi. A bűncselekmény elkövetésének pillanatában elkövetett felbujtást szervezésnek lehet tekinteni. Nem képez felbujtást a már elkövetett bűntett feldicsérése tekintettel arra, hogy a szovjet büntető törvény szerint más bűntettének feldicsérése általában nem büntetendő. Kivételt képeznek azok az esetek, amikor az elkövetett bűncselekmény feldicsérése önmagában is más bűncselekmény tényállását valósítja meg, mint például az ellenforradalmi propaganda, vagy agitáció — vagy pedig más bűncselekményre való felbujtást jelent.

A felbujtó tevékenysége abban áll, hogy tevékenységével a tettesnek bűncselekmény elkövetésére irányuló szándékát felkelti vagy megerősíti. A tevékenységnek a formája lehet kérés, például a bűncselekmény elkövetőjét arra kéri, hogy a neki megőrzése végett átadott vagyoni értéket engedje át a felbujtónak és ezzel felkelti azt a szándékát, hogy állami és társadalmi vagyon elleni bűncselekményt kövessen el. Más formája lehet a meggyőzés, például a felbujtó meggyőzi a tettest, hogy a sértetten az elkövetett becsületsértés miatt testi sértéssel kell elégtételt venni. A felbujtásnak további formája lehet a fenyegetés is, például a felbujtó vagyona megrongálásával fenyegetődzve bírja rá a tettest a bűncselekmény elkövetésére stb.

A felbujtás csak beszámítható személy tekintetében lehetséges — mint arra már utaltunk —, tehát a tizenhatodik, bizonyos esetekben pedig a tizennegyedik életév betöltése után.

Fiatalkorúak bűncselekményre való felbujtása, vagy a fiatalkorúak üzérkedésre, prostitúcióra, koldulásra csábítása az OSZSZSZK Btk. 73. cikkének 2. bekezdése szerint a büntetőjogi felelősséget, mint önálló bűncselekmény alapozza meg.

d) Bűnsegéd. Bűnsegéd az, aki bűncselekmény elkövetésében közreműködik.

A bűnsegély megnyilvánulhat tanácsok adásában, útmutatásokban. A bűnsegélynek ezt a formáját meg kell különböztetni a felbujtástól. Az a tanács vagy útmutatás, amely a tettes szándékát valamely bűncselekmény elkövetésére felkelti vagy megerősíti, felbujtást valósít meg; az a tanács vagy útmutatás pedig, amelyet a tettes a bűncselekmény elkövetésére irányuló szándékának kialakulása után kapott, például a bűncselekmény elkövetési módja, ideje, helye tekintetében stb. — bűnsegélyt valósít meg.

A bűnsegély megvalósulhat a tettesnek a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges szerszámok vagy eszközök rendelkezésére bocsátásával, vagy olyan akadályok elhárításával, amelyek akadályát képeznék a bűnös szándék megvalósításának. Például A revolvert ad B-nek a C-vel szemben elkövetendő emberölés végrehajtására, vagy a bűncselekmény színhelyéről elcsalja a tettes vagy a sértett ismerőseit, akiknek jelenléte megakadályozhatta volna a cselekmény elkövetését.

A bűnsegély megvalósulhat olyan előzetes ígéretben, hogy a bűnsegéd elrejti a tettest vagy a bűncselekmény nyomait, illetve hogy nem akadályozza meg a bűncselekmény elkövetését, vagy a készülő vagy pedig a megvalósított bűncselekményről hiteltérdemlő tudomása ellenére sem tesz feljelentést.

Ismeretes, hogy az OSZSZSZK Btk., úgyszintén a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek többsége a bűnpártolást — az Ukrán és a Grúz SZSZK Btk-i kivételével, akár előzetes ígéret alapján, akár pedig anélkül is —, az elkövetett bűncselekmény bűnsegélyének tekintik. Az Alapelvek ebben a kérdésben más, helyesebb álláspontra helyezkednek. Az Alapelvek 17. cikke szerint a bűnpártolás bűnsegélynek csak akkor tekinthető, ha előzetesen már a bűncselekmény elkövetése előtt megígérték a tettesnek; az előzetesen meg nem ígért bűnpártolás bűnrészességnek nem tekinthető és csak a törvényben külön meghatározott esetekben jár büntetőjogi felelősséggel, lényegében azokban az esetekben, amikor a bűnpártoló tevékenysége hozzájárul a bűncselekmény elkövetéséhez és azzal okozati összefüggésben áll. Az Alapelvek 17. cikke a bűnpártolásnak a következő formáit állapítja meg:

1. A tettes elrejtése. A tettes elrejtése megvalósulhat rejtekhely biztosításával, hamis okmányoknak, mint például a személyazonossági igazolvány, vagy a katonai igazolvány stb. — rendelkezésére bocsátásával.

2. A bűncselekményhez használt eszközök vagy szerszámok elrejtése. Az elrejtésnek ez a formája például a betöréshez használt eszközök vagy olyan közlekedési eszköz elrejtése, amelyet a tettes az ellopott értékek elszállítására felhasznált stb.

3. A bűncselekmény nyomainak elrejtése. A bűncselekmény nyomainak eltüntetése megnyilvánulhat mind a bűncselekmény helyszínén hátrahagyott nyomok — mint például a tettes helyszínen hátrahagyott cipőnyomainak — megsemmisítésében, mind pedig a bűncselekmény által okozott kár eltüntetésében annak helyreállítása által mint például állami vagy társadalmi szervnek okozott kár megfelelő pénzösszeggel való megtérítése.

4. A bűnös úton szerzett tárgyak elrejtése. Az elrejtésnek ez a formája a tettes törvénytelen úton szerzett dolgainak vagy értékeinek elrejtésével valósul meg.

[12] A. N. Trajnyin: A bűnrészesség tana, Moszkva, 1941. 100. old.

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a bűnpártolás egyes formáinak társadalomra veszélyessége különböző. Így például a bűnös úton szerzett tárgyak elrejtése, a sértettnek okozott kár megtérítése, a tettes vagy a bűncselekmény eszközeinek, szerszámainak elrejtése nemcsak egyszerűen megnehezíti az eljárás során a bizonyítékok megszerzését és a tettes leleplezését, hanem teljesen meg is hiúsíthatja a bűncselekmény kinyomozását és az elkövetők megbüntetését. Éppen ezért a bíróság és a nyomozati szervek minden esetben kötelesek mérlegelni a bűnpártolás adott formájának társadalomra veszélyességét a bűnösök felelősségrevonása, illetőleg a büntetés kiszabása során.

*

A szovjet büntető törvény szerint minden bűnrészes a tettessel és a többi bűnrészessel együtt végrehajtott tevékenységéért felel. Ezért valamennyi bűnrészes bűncselekménye az OSZSZSZK büntető törvényének aszerint a cikke szerint minősül, amelyik a tettes által elkövetett bűncselekmény tényállását meghatározza; a tettes cselekményét közvetlenül a felhívott törvényhely alapján, míg a bűnrészesek cselekményeit a Btk. 17. cikkének felhívásával kell minősíteni. Így például a súlyos testi sértés bűntettét elkövető tettes cselekménye a Btk. 142. cikke szerint, míg az adott bűncselekmény szervezője vagy végrehajtásának vezetője, a felbujtó vagy bűnsegéd tevékenysége, amennyiben nem vettek közvetlenül részt a bűncselekmény elkövetésében — a Btk. 17. és a 142. cikk szerint minősül.

Ez alól a szabály alól azonban kivételek is lehetségesek: a tettes túllépése esetén, olyan körülménynek fennforgása alapján, amelyek a tettes és más bűnrészesek személyével kapcsolatosak; az egyes bűnrészesek tevékenysége a Btk. Különös részének más cikkei szerint minősül.

A tettes túllépése olyan bűncselekmény elkövetését jelenti, amely túlmegy a megállapodás keretein és a bűnrészesek előrelátása ezt a részt már nem fogta át. Az ilyen tevékenység nem róható fel azoknak a bűnrészeseknek, akiknek szándéka erre nem terjedt ki. Így a felbujtó, aki a tettest személyi tulajdonban levő dolog ellopására bírta rá, vagy a bűnsegéd, aki ebben a bűncselekményben vett részt, csakis a lopásban való bűnrészességért felelhetnek, még akkor is, ha a tettes a lopás végrehajtása során a tulajdonost vagy birtokost megölí; a bűnrészesek szándéka ebben az esetben a sértett megölését nem ölelte fel.

A bűncselekmény elkövetésének feltételeit képező körülmények a bűnrészesek felelősségét annyiban súlyosbítják vagy enyhítik, amennyiben ezeket a körülményeket az egyes bűnrészesek előre látták vagy sem. Így például állami vagy társadalmi tulajdon ellen, szervezett csoport által és nagy összeg erejéig elkövetett lopás akkor súlyosítja a bűnrészesek felelősségét, ha tudták, hogy súlyosabban minősülő lopás elkövetésében vesznek részt. Ezzel szemben, amennyiben ennek tudata a bűnrészeseknél hiányzik, felelősségük csupán a minősítő körülmények mellőzésével — a lopás alapesetében állapítható meg. Ehhez képest különböző a bűnrészesek tevékenységének minősítése is: az első esetben a tettes tevékenysége a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1947. jún. 4-én kelt „Az állami és társadalmi tulajdon fosztogatása miatt való büntetőjogi felelősségről" kiadott törvényerejű rendelet 2. cikke, míg a bűnrészesek felelőssége a 17. cikk és a felhívott törvényerejű rendelet 2. cikke szerint minősül. — A második esetben a tettes cselekménye az 1947. június 4-i törvényerejű rendelet 2. cikke szerint, a bűnrészesek tevékenysége viszont a 17. cikk és a felhívott törvényerejű rendelet 1. cikke szerint lesz minősítendő. Éppen így a tettes személyére vonatkozó körülmények (például a bűncselekmény elkövetésének indítéka) a bűnrészesek felelősségébe csak akkor számítható be, ha az előrelátásuk átfogta, míg ellenkező esetben nincsenek kihatással a bűnrészesek cselekményének minősítésére.

Azok a körülmények pedig, amelyek a szervező, felbujtó vagy a bűnsegéd személyével kapcsolatosak (például korábbi elítéltetésük) a tettes cselekményének minősítésére nincsenek kihatással még akkor sem, ha ezek előtte ismertek is voltak.

A bűnrészesek cselekményének azonos törvényhely alapján történő minősítése nem jelenti egyszersmind felelősségük azonosságát is. Minden egyes bűnrészes önállóan felel a más bűnrészesekkel együtt elkövetett cselekményéért.

Többek között ez magyarázza, hogy a szovjet büntetőjog szerint az eredménytelen felbujtás, bűnsegély, a bűncselekmény szervezése, elkövetésének vezetése, úgyszintén a tettesnek a bűncselekmény elkövetésétől vagy előkészületétől vagy a bűncselekmény folytatásától való önkéntes elállása, a bűnrészeseket a büntető felelősség alól nem menti.

A szovjet büntető törvény, az elmélet és a bírósági gyakorlat abból indul ki, hogy az egyes bűnrészesek felelőssége minden esetben az elkövetett bűncselekmény körülményeitől függően állapítandó meg. Ezért az sem kizárt, hogy a tettes tevékenysége kevésbé veszélyes, mint a bűncselekmény más bűnrészeseinek, például a szervező vagy a felbujtó tevékenysége, amelyek súlyosabb büntetést érdemelhetnek, mint a tettes tevékenysége. Tekintet nélkül azonban az egyes bűnrészesek tevékenységének veszélyességére, a bíróság büntetésüket csak a Büntető törvénykönyv ama szakasza alapján állapíthatja meg, amely a tettes felelősségét az elkövetett bűncselekményért meghatározza.

Ezért a bíróság az egyes bűnrészesek büntetésének kiszabásánál minden egyes esetben az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességének fokát és jellegét, az elkövető személyét

és az ügyben a felelősséget súlyosító és enyhítő körülményeket mérlegeli. Egyes esetekben, amikor a bűnrészesek tevékenysége jellegükre tekintettel a büntetőjog védte társadalmi viszonyokra, jogokra és érdekekre különös veszélyt nem jelent, a bíróság őket mentesítheti is a büntető felelősség alól.

Kuznyecov A. V.

A rehabilitáció

Az elítéléshez fűződő hátrányos jogkövetkezmények elengedésének (rehabilitáció)[1] gondolata igen régi keletű, s a különböző államok jogrendszereiben rendkívül változatos formában nyert gyakorlati megoldást. Hazánkban ennek a kérdésnek az irodalma mégis viszonylag szegényes, és főleg az 1940. évi XXXVII. tv. megalkotása előtti időre esik, amikor még a rehabilitációs törvény kiharcolásáért szálltak síkra egyes jogi szakírók.[2]

Nyilvánvaló, hogy az intézmény ma már nem nyugodhatik ugyanazokon az elvi alapokon, amelyek a századforduló liberális polgári jogászait megihlették, s formájának, kereteinek tételesjogi megrajzolása nem igazodhatik az 1940. évi rehabilitációs törvényhez, amely a felszabadulás előtti magyar társadalom védelmét vette elsődleges szempontként figyelembe. Az 1950-ben megalkotott Btá. idevágó rendelkezései már szintén nem elégítik ki időközben mélyrehatóan átalakult társadalmunk igényeit.

Célszerűnek látszik tehát, hogy — tekintettel a rehabilitáció intézményének nagy büntetőpolitikai s általában társadalmi jelentőségére — az új Büntető Törvénykönyv kodifikációjának idején ezzel az elhanyagolt jogterülettel is foglalkozzunk, és igyekezzünk meglelni az olyan törvényi megoldást, amely a mai adottságokkal számolva a szocialista társadalom fejlődését maximális mértékben támogatni képes.

A) A rehabilitáció történeti fejlődése

Hogy témánkat a szükséges perspektívába beállítva szemlélhessük, rövid pillantást kell vetnünk a rehabilitáció intézményének történetére.

I. A valódi értelemben vett rehabilitáció a történelemben először a *francia jog* termékeként jelenik meg.

Már XIV. Lajosnak az 1670. évi *Ordonnance royale*-ja lehetővé tette bizonyos esetekben a büntetés kiállása után a királyi kegyelem útján való rehabilitálást (réhabilitation gracieuse). A francia forradalom eltörölte a királyi kegyelem intézményét, megteremtette viszont a bírói rehabilitációt (réhabilitation judiciaire): az *1791. évi Code pénal* kimondotta, hogy az elítélt a szabadságvesztés-büntetés kiállásától számított tíz év elteltével kérheti a rehabilitációt. Igazolnia kellett, hogy két év óta ugyanabban a községben lakik, s hogy tíz éven át kifogástalan magaviseletet tanúsított. A községtanács — tagjainak előzetes tájékozódása alapján — szótöbbséggel határozott afelől, hogy a kérés teljesítését vagy elutasítását javasolja-e a törvényszéknek. Ha a községtanács a kérelem teljesítése mellett foglalt állást, a törvényszék nagy nyilvánosság részvételével tartott ünnepélyes tárgyaláson határozatot hozott, melyben „megszünteti az elítélésből az elítélt személyére hárult összes hatásokat, és visszaállítja annak jogképességeit" (10. cikk).

A forradalmi törvényhozással szemben természetes visszaesést hozott az *1808. évi Code d'instruction criminelle*. Ez a császári törvény az intézményt újból a kegyelmi alakjára korlátozta.

Ezután több, nem lényeges változásokat hozó törvény foglalkozott még a rehabilitáció szabályozásával, míg végül az *1885. évi törvény* a Harmadik Köztársaság szellemének megfelelően gyökeresen újraszabályozta az intézményt. Leglényegesebb rendelkezése az volt, hogy a rehabilitációt visszaadta a bíróság kezébe, s megszüntette az eljárás nyilvánosságát, amely a gyakorlatban az elítélt esetleg már feledésbe merült régi bűnének újbóli kiteregetését jelentette, és sokszor többet ártott az elítélt társadalmi megbecsülésének, mint amennyit a rehabilitálás használt.

Az *1891. évi törvény* a feltételes elítélés intézményét akként valósította meg, hogy a próbaidő sikeres kiállása esetében az elítélést meg nem történtnek tekintette. Ezzel gyakorlatilag a törvényi rehabilitáció első alakját hozta létre. Végül az *1899. évi rehabilitációs törvény* intézményesen is meghonosította a francia jogban a rehabilitáció legfiatalabb módját, a törvényi rehabilitációt (réhabilitation de droit). Kimondja, hogy az elítélt, ha bizonyos — a bírói rehabilitá-

[1] Az intézmény fogalma ma már olyannyira tisztázott, hogy külön kifejtést nem igényel. Kádár professzor a következő meghatározást adja: „A büntetőjog területén is érvényesülő következetes humanitás és a büntetés célja megköveteli, hogy azok a büntettesek, akik javulásuknak kétségtelen jelét adták, akik tehát a társadalomra már nem veszélyesek, akadálytalanul részt vehessenek a termelő munkában, és ezzel egyéni boldogulásukat is biztosíthassák. Szükséges tehát olyan intézmény, amely lehetővé teszi, hogy a büntetett előéletű egyén — az említett feltételek fennállása esetén — ismét abba a helyzetbe kerüljön, amelyben elítélése előtt volt. Ez az intézmény a rehabilitáció." (Kádár: Büntetőjog, Általános Rész — egyetemi jegyzet 1958., II. köt. 88. old.)

[2] Ifj. Dombováry Géza, Szilágyi Arthur Károly, Zerkowitz Zsigmond, Magyar István, Németh Péter, Szent-Istvány Béla, Angyal Pál, Finkey Ferenc stb.

cióhoz megkívántnál hosszabb (10—15—20 évi) — határidő alatt nem hoztak ellene pénzbüntetésnél súlyosabb büntetést tartalmazó ítéletet, „a jog erejénél fogva rehabilitálva van".

A többi modern jogrendszer fejlődése számára a francia jog szolgált mintául, ezért azok külön való ismertetése, témánk szempontjából, felesleges.

II. *Hazánkban* a rehabilitáció viszonylag fiatal intézmény. Magyarország az európai államok közül úgyszólván utolsóként hozott ilyen vonatkozású törvényt.

Pedig, pusztán érdekességként, megjegyezhetjük, hogy hazánkban már az 1670. évi Ordonnance royale-t megelőző időben — amikor tehát még sehol a világon nem ismerték a rehabilitációt — megtalálhatók voltak az intézmény alapgondolatának gyökerei. A magyar református egyház ugyanis a XVI—XVIII. században a büntetésüket kiállott személyeknek lehetővé tette, hogy ún. *eklézsiakövetés* útján mentesüljenek bűncselekményük következményei alól.[3]

Az intézmény hazai fejlődésével ugyancsak nem mutat szerves összefüggést, mégis meg kell említeni azt a régi büntetőtörvényt, amely — bár csak néhány évig volt hatályban — hazánkban már igen korán tartalmazott rehabilitációs rendelkezéseket. II. József 1787. évi büntetőtörvénykönyvének 184. §-a ezt mondja: „Ha a vétek és a büntethetőség a büntetésnek kiállása vagy a kegyelmezés által eltöröltetett, akkor a valaha bűnös gonosztevőre úgy kell tekinteni, mint vétkétől tökéletesen megtisztult személyre, és belép ismét a közönséges polgári jussoknak birtokába, amennyire tudniillik ezektől vagy következendőképpen vagy nyilván meg nem fosztatott a bírói végzés által. Ezeknek birtokában tehát őtet senki meg ne gátolja, se ne háborgassa, és ameddig következendő élete jámbor lészen és vádolhatatlan, senki az elmúltat néki szemére ne vesse, sem őt e miatt akármiképpen ne szidalmazza, se meg ne bántsa." Figyelemre méltó, hogy itt lényegében a törvényi mentesítés humánus gondolata jut megvalósuláshoz, több, mint száz évvel megelőzve a francia jogfejlődést.[4]

Az *1878. évi Btk.*-nek Csemegi Károly által fogalmazott miniszteri indokolása kifejezetten szükségtelennek nyilvánította a büntetéshez (elítéléshez) fűződő hátrányos jogkövetkezmények elengedését. E nézetét arra alapozta, hogy a Btk. nem ismeri a régi francia jogra jellemző „infámiát", aminek lényege az volt, hogy a súlyosabb bűncselekmény miatti elítélés az elítélt egész életére szóló becstelenítést, esetleg fiktív halált, „mort civile"-t eredményezett. Az infámia időbeli korlátozatlanságából természetszerűen folyt, hogy az elítélés következményeinek megszüntetésére Franciaországban egyetlen módként a rehabilitáció, azaz a megszüntetést célzó kifejezett kegyelmi vagy bírói aktus kínálkozott.[5] A mi Btk.-ünk ezzel szemben az elítélés jogfosztó következményeit mellékbüntetésekként (hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése) szabályozta, s e mellékbüntetéseket mindig határozott időtartamban rendelte kiszabni. A hivatalvesztés, illetve a politikai jogvesztés ítéletben megállapított időtartamának elteltével tehát az elítélt visszanyerte hivatalviselési képességét és ideiglenesen elveszített politikai jogait, s ezzel — Csemegi szerint — rehabilitálás nélkül is teljességgel mentesült az elítélés következményei alól.

A Btk. miniszteri indokolásának ez az álláspontja túlságosan leegyszerűsítette a problémát, és nem nyugodott reális életszemléleten. Már a törvény meghozása idején is fűződtek az elítéléshez a mellékbüntetések kereteit meghaladó hátrányos következmények (ún. „nem tiszta" erkölcsi bizonyítvány birtokában mind a köz-, mind pedig a magánalkalmazás területén nagymértékben megnehezült az elhelyezkedés; az elítélés indokolatlan felhánytorgatása esetén az elítélt nem fordulhatott eredménnyel a bírósághoz becsületének megvédése végett, mert mi sem volt könnyebb, mint a valóság bebizonyítása; stb.). A Btk. hatálybalépése után pedig nagy tömegben jelentek meg olyan jogszabályok, amelyek bizonyos hivatali állások, tisztségek, megbízatások betöltéséhez, engedélyek, jogosítványok, kedvezmények elnyeréséhez a büntetlen előéletet kifejezetten megkövetelték, s ezzel az elítéltet az ítéletben megállapított mellékbüntetés körét messze meghaladó olyan súlyos hátránnyal sújtották, amely az egyszer megtévedt embert egész életére úgyszólván esélytelenné tette a megélhetésért folyó küzdelemben.[6]

Bár a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület 1905-ben Hamburgban tartott kongresszusa kifejezetten kívánatosnak nyilvánította a rehabilitáció minden államban való bevezetését, s bár a magyar jogi szakírók mind erőteljesebben sürgették a vonatkozó jogszabály megalkotását, sőt 1914-ben már törvényjavaslat benyújtására is sor került, a magyar rehabilitációs törvény 1940-ig váratott magára.[7] Okkal szégyenkezett emiatt Finkey: „A rehabilitáció törvényi szabályozása kérdésében a magyar törvényhozást saj-

[3] Részletesen lásd: ifj. Dombováry Géza: Pro rehabilitatione — Bűnügyi Szemle I. évf. 5. sz. 217. old.

[4] Részletesen: Vida Sándor: Egy adat a rehabilitáció történetéhez — Magyar Jogi Szemle XXIII. évf. 19. sz. 391. old.

[5] Franciaországban a mort civile eltörlésére csak 1854-ben került sor.

[6] Az ilyen tartalmú jogszabályokat részletesen felsorolja Zalán Kornél: A büntető ítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények korlátozásáról és megszüntetéséről szóló 1940 : XXXVII. törvénycikk magyarázata. (Magyar törvények zsebkiadásai, 1940.)

[7] Jellemző lemaradásunkra, hogy — amint ifj. Dombováry Géza Pro rehabilitatione c. cikkéből megtudjuk (Bűnügyi Szemle I. évf. 4. szám, 172. old.) — az európai államok közül Franciaország, Belgium, Olaszország, Dánia, Svédország, Norvégia, Svájc és Szerbia már 1913. előtt meghonosították a rehabilitáció intézményét.

nálatos, és őszintén bevallva, restellenivaló mulasztás terheli."[8]

Végre 1941. március 1-én hatályba lépett az *1940. évi XXXVII. törvény „a büntető ítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények korlátozásáról és megszüntetéséről"* (a továbbiakban: Rt.).

Az első magyar rehabilitációs törvény miniszteri indokolása helyesen ismerte fel az elítélés következményeinek bizonyos feltételek mellett való törléséhez fűződő fontos társadalmi érdeket, de a megoldásban nem volt egészen következetes. Megelégedett azok alól a hátrányos jogkövetkezmények alól való mentesítéssel, amelyeket *a büntetőtörvényeken kívül fennálló jogszabályok* fűznek a büntető ítélethez (elítéléshez), illetve a büntetés kiállásához. E célt annak kimondásával kívánta elérni, hogy *a)* arról az elítélésről, amelynek hátrányos jogkövetkezményei megszűntek, az elítélt a bíróság vagy más hatóság előtt nem köteles számot adni [11. § (1) bek.], *b)* rágalmazás vagy becsületsértés esetén — ha azt rehabilitált büntető határozattal kapcsolatban követték el — valóságbizonyításnak nincs helye [11. § (2) bek.], végül *c)* az ilyen büntetést sem hatóság, sem magánszemély által az elítéltre vonatkozóan kiadott bizonyítványban feltüntetni nem szabad (12. §).

Nem érintette azonban a Rt. a büntető ítélethez fűződő azokat a jogkövetkezményeket, amelyeket büntetőjogszabály állapít meg. Újabb bűncselekmény elkövetése esetén tehát súlyosbító vagy minősítő (visszaesés) körülményként, a büntetés végrehajtásának felfüggesztését kizáró körülményként stb. figyelembe kellett venni az olyan előbbi büntetőítéletet is, amelynek hátrányos jogkövetkezményei a Rt. alapján megszűntek.

A Rt. ismerte a mentesítés mindhárom fajtáját:

1. Törvényi mentesítést (1—2. §) biztosított a fiatalkorban elkövetett bűncselekmény miatt való elítélés esetére, továbbá arra az esetre, ha a bíróság a büntetés végrehajtását feltételesen felfüggesztette, s a próbaidő eredményesen telt el.

2. A bírói mentesítésnek magában az ítéletben (1. § 2. pont) és kérelemre, utólag (3—10. §) való kimondását tette lehetővé.

3. Az államfői kegyelem útján való megszüntetést is megengedte azzal, hogy a kegyelmi rehabilitáció hatálya sem terjedhet túl a Rt-ben megszabott kereteken (18. §).

A törvényhozó határozatlansága a Rt-nyel kapcsolatban a már említett következetlenség mellett abban is megmutatkozott, hogy indokolatlanul bonyolult szabályozást adott, rendelkezéseinek vonalát a kivételek egész sora törte meg.

Jellemző a Rt-re a törvényi rehabilitációtól való idegenkedés, az e vonatkozásban tanúsított túlzott óvatosság. Miniszteri indokolása a következőket mondja: „Vannak, akik a törvényi rehabilitációt tökéletesebbnek vélik. Ezek abból indulnak ki, hogy maga az idő folyása elég arra, hogy a múlt eseményeire fátyolt borítson, és hogy ez a rendszer azoknak is javára válik, akik nem tudják magukat rászánni arra, hogy régi bűncselekményük tárgyában a bírósághoz forduljanak. A javaslat e szempontoknál előbbrevalónak tartja a kellő egyéniesítést, és ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy érdemességének kimutatása nélkül senki sem részesülhessen a jogkorlátozás megszüntetésének kedvezményében."

A felszabadulás utáni jogalkotás először az *1848. évi LIV. törvény* meghozásával nyúlt a rehabilitáció kérdéséhez. E jogszabály elvi jelentőségű változást nem hozott a Rt-nyel szemben. Mégis figyelemreméltó a következő három rendelkezése:

a) a fiatalkorban elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban megszünteti a Rt. 1. §-ának 1. pontjában statuált azt a kivételt, amely szerint a törvényi rehabilitáció a katonai büntettekre nem vonatkozott;

b) hatályon kívül helyezi a Rt. 17. §-át, amely egyes, a büntetőtörvényeken kívülálló jogszabályokban foglalt jogkövetkezményeket is kivett a rehabilitáció hatálya alól;

c) egy vonatkozásban viszont szaporítja a kivételek számát, azzal, hogy kimondja: „. . . háborús vagy népellenes bűntett, úgyszintén az 1946 : VII. törvénycikkben és az azt kiegészítő és módosító jogszabályokban meghatározott bűncselekmény miatt történt elítélés esetében a hátrányos jogkövetkezmények utólagos megszüntetésének csak államfői kegyelem alapján lehet helye."

B) A hatályos magyar szabályozás

Alapvető változásokat hozott a rehabilitáció jogintézménye kapcsán a Büntető Törvénykönyv általános részéről szóló *1950. évi II. törvény* (az alábbiakban: Btá.), amely — „a büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli törvényi mentesítés (rehabilitáció) kiterjesztéséről" szóló, 1960. január 1-én hatályba lépett *1959. évi 39. sz. tvr*-tel (a továbbiakban: Tvr.) módosított és kiegészített alakjában — a *jelenleg hatályban levő szabályozást* tartalmazza.

I. Elvi jelentőségű a Btá. 63. §-a (1) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint a *mentesítés nemcsak a büntetőtörvényeken kívülálló jogszabályokban megállapított következményekre terjed ki, hanem a büntetőtörvényekben megállapított jogkövetkezményekre is.* A most hivatkozott törvényhely a) pontja ugyanis kimondja, hogy az elítélt mentesülhet az egyes jogoktól eltiltás, a foglalkozástól eltiltás és a kiutasítás (tehát a jogképesség-korlátozást tartalmazó mellékbüntetések) hatálya alól, b) pontja pedig kiterjeszti a mentesítés hatályát a büntetőtörvény szerint a bűntett ismételt elköveté-

[8] Magyar Jogászegyleti Értekezések 1938. évi 2. sz.

séhez fűződő súlyosbító vagy kedvezményekből kizáró következményekre.

A miniszteri indokolás a 63. § (1) bek. a) pontjával kapcsolatban utal arra, hogy következetlenség lenne a jogképességet korlátozó mellékbüntetések hatályát fenntartani akkor, ha időközben — a törvényes előfeltételek meglétében — már rehabilitációban részesült az elítélt. A miniszteri indokolásnak ez az álláspontja logikus folyománya a Btá. 68. §-a ama rendelkezésének, hogy az utólagos bírói rehabilitáció előfeltételét képező határidőt mindig a *főbüntetés* kiállásától, illetve a *főbüntetés* végrehajthatóságának megszűnésétől kell számítani, tekintet nélkül a mellékbüntetés tartamára.

A 63. § (1) bek. b) pontjában foglalt rendelkezés miniszteri indokolása nem teszi magáévá a Rt. megalkotóinak azt az álláspontját, amely szerint, „ha a rehabilitált egyén újabb bűncselekményt követ el, akkor mintegy maga cáfolja meg azt a feltevést, amelyre tekintettel rehabilitálták, tehát indokolt, hogy rehabilitációjára figyelem nélkül ki legyen zárva azokból a kedvezményekből, amelyekben a büntetlen előéletű elkövető részesülhet, és alá legyen vetve azoknak a súlyosbító következményeknek, amelyek a bűncselekmény ismételt elkövetéséhez fűződnek". A miniszteri indokolás helyes érvelése szerint az elítélt azzal érdemli ki a mentesítést, hogy éveken keresztül tisztességes életmódot folytat, s igyekszik jóvátenni a bűncselekménnyel okozott sérelmet; ennek következtében, ha hosszú idő után netán újból bűncselekményt követ el, újabb bűncselekménye nem hozható kapcsolatba a korábbival, s nem alkalmas azoknak a feltételezéseknek a megcáfolására, amelyekre tekintettel a mentesítésre sor került. Ehhez hozzáfűzhető még, hogy a Rt. felemás megoldása ebben a vonatkozásban sem volt következetes, mert ha az új bűnelkövetés megdönti a rehabilitáció alapjául szolgáló feltevést, akkor a rehabilitációval járó *valamennyi* kedvezmény megszüntetése, a már megtörtént mentesítés hatálytalanítása lenne logikus, azaz a *nem büntetőjogi* következményeknek is fel kellene élediök.

A Btá. egyébként továbbra is fenntartja a mentesítés hatályát a *nem büntető jogszabályok* által a büntetőítélethez fűzött hátrányos jogkövetkezmények tekintetében, kivéve a polgári jogi következményeket [63. § (1) bek. c) pont], továbbá kimondja, hogy a mentesítés körében a mentesített személyt büntetlen előéletűnek kell tekinteni, s az ilyen elítélésről bíróság vagy más hatóság előtt senki nem tartozik számot adni, végül hogy az ilyen elítélést, illetve büntetést a mentesítésben részesült személy részére kiállított bizonyítványban feltüntetni vagy megemlíteni nem szabad.

A Btá. tehát egyrészt lényegesen tágította a mentesítés jogi hatályát, másrészt kiküszöbölte a Rt. alapvető következetlenségét, amely a büntetőtörvények, illetve egyéb jogszabályok által a büntetőítélethez fűzött hátrányos jogkövetkezmények közötti megkülönböztetésből fakadt.

II. A Btá. a mentesítés mindhárom fajtáját ismeri (törvényi, bírói, kegyelmi rehabilitáció).

1. A *törvényi mentesítést* a Btá. eredetileg ugyanarra a két esetre korlátozta, amelyeket az 1948 : LIV. törvénnyel módosított Rt. statuált: az ítélet jogerőre emelkedésével beáll a mentesítés hatálya a fiatalkorban elkövetett bűntett miatt hozott ítélet esetében [66. § (1) bek.], s a próbaidő sikeres eltelte is rehabilitációt biztosít az elítélt számára [66. § eredeti (2) bek.]. A Btá. szabályozása mégis szűkítette a törvényi mentesítés körét, amikor kimondta, hogy a fiatalkorban elkövetett cselekmény miatt hozott ítélet kapcsán csak akkor áll be a mentesítés a jogerő pillanatában, ha a kiszabott büntetés nem haladja meg az egy évi börtönt.

A Tvr. nagymértékben kiterjesztette a törvényi rehabilitáció körét. A Btá. 66. §-ának új (2) bekezdése (Tvr. 1. §) szerint (a már szabályozott két eseten felül) *a)* felfüggesztett pénzfőbüntetés esetében az ítélet jogerőre emelkedésének napján, *b)* végrehajtható pénzfőbüntetés, illetve javító-nevelő munka esetében a büntetés kiegyenlítésétől, illetve kiállásától (a helyettesítő börtönbüntetés kiállásától, a végrehajthatóság megszűnésétől) számított egy év elteltével, *c)* egy évet meg nem haladó, fel nem függesztett börtönbüntetés esetében a kiállást (végrehajthatóság megszűnését) követő öt év elteltével a törvény erejénél fogva beáll a mentesítés.

A fent *c)* alatt említett esetben, ha a büntetést a Népköztársaság elleni bűntett (BHÖ. 1—94. p.) miatt szabták ki, a **határidő 10 évre hosszabbodik meg.**

Az új 66/A. § a törvényi mentesítés beálltát a netáni mellékbüntetés kiegyenlítéséig, illetve végrehajtásának befejezéséig (végrehajthatóságának megszűnéséig) függőben tartja.

2. A *bíróság* magában a büntetőítéletben (ún. előzetes bírói rehabilitáció) vagy pedig utólag, kérelemre (ún. utólagos bírói rehabilitáció) mentesítheti az elítéltet.

a) Magában a büntető ítéletben csak az elítélés legenyhébb eseteiben mentesíthet a bíróság (pénzfőbüntetés vagy hat hónapot meg nem haladó felfüggesztett börtönbüntetés), feltéve hogy az elkövető személyének társadalomveszélyessége csekély, és valószínűnek látszik, hogy az a jövőben nem követ el bűncselekményt [67. § (1) bek.].

A 67. § (2) bekezdése kizárja az előzetes rehabilitálást akkor, amikor a bíróság egyes jogoktól vagy foglalkozástól eltiltást, illetve kiutasítást mondott ki. A rehabilitáció hatása ugyanis ezekre a mellékbüntetésekre is kiterjed, s így értelmetlen lenne e mellékbüntetések valamelyikének kiszabásával egyidejűen kimondani a rehabilitációt és ezzel a kiszabott mellékbüntetést nyomban hatálytalanítani.

b) Az *utólagos bírói mentesítésből* a Btá. 70.

§-a csak azokat zárja ki, akiket halálra vagy tíz évet meghaladó börtönre ítéltek, továbbá azokat, akiknek elítélése az állam büntetőjogi védelmére vonatkozó jogszabályokban meghatározott, avagy háborús vagy népellenes bűntett miatt történt. Ideiglenes akadályként határozza meg a 70. § (2) bekezdése azt az esetet, amikor a mentesítést kérő ellen büntetőeljárás van folyamatban. E kivételektől eltekintve az erre érdemes elítéltet a bíróság mentesítésben részesítheti, s az érdemesség mellett csupán a megfelelő határidő elteltét kell vizsgálnia. Ez utóbbit mindig a *főbüntetés* kiállásától, illetve végrehajthatóságának megszűnésétől kell számítani. A határidő egy évet meg nem haladó börtönbüntetés esetén (ha a törvényi mentesítést a 66/A. §-ban foglalt rendelkezés akadályozza) *öt év*, egy évet meghaladó börtönbüntetés esetén pedig *tíz év* [68. § (1) bek.].

A Btá. 68. §-ának (2) bekezdése iránymutatást tartalmaz a bíró számára, amikor utal arra, hogy „az érdemesség elbírálásánál figyelemmel kell lenni az elítélt társadalmi helyzetére, egyéniségére és az elítélése óta folytatott életmódjára; mérlegelni kell továbbá, hogy az elítélt — amennyiben erre módja volt — törekedett-e a bűncselekményével okozott sérelem jóvátételére, és hogy a kedvezmény megadása nem veszélyes-e a társadalomra". Ezzel kapcsolatban érdemes rámutatni arra, hogy a Btá. „sérelem" jóvátételéről beszél, s nem az okozott „kár" jóvátételét követeli meg. Bár a Rt. 4. § (1) bekezdésének 3. pontja kifejezetten csak annyit kívánt, hogy az elítélt az okozott kárt „tőle telhetően" tegye jóvá, s ezzel nem hozta hátrányos helyzetbe a gazdaságilag gyenge elítéltet, a kétféle szóhasználat mégis lényegbevágó elvi és gyakorlati különbözőséget takar.[8a] A rendelkezés *elvi* jelentősége ez: mint szocialista jogszabály nem csak a vagyoni kiegyenlítés érdekét tartja szem előtt, hanem az erkölcsi sérelem helyrehozására is súlyt helyez, főleg pedig — az elítélt vonatkozásában — nem elégszik meg a kár megtérítésére irányuló törekvéssel, hanem olyan további magatartást is kíván, amelyből az őszinte megbánásra, az erkölcsi javulásra lehet következtetni. A jelenlegi törvény ezzel is azt a szocialista igazságszolgáltatási alapelvet juttatja kifejezésre, hogy a büntetőeljárás egyik elsődleges célja a bűnös megjavítása, nevelése. A *gyakorlati* különbség ebből folyik: az elítélt nemcsak a vagyoni jellegű károsodás lehető megtérítésére köteles, hanem az egyéb természetű hátrányokat is tartozik — lehetőségeihez képest — kiküszöbölni, s így a Btá. egyrészt az elítélttől követel meg többlet-magatartást, másrészt pedig a sértett részére is nagyobb elégtételt biztosít.

Az utólagos bírói rehabilitációhoz szükséges határidővel kapcsolatban a Btá. három *speciális rendelkezést* is tartalmaz:

aa) A 68. § (3) bek. szerint. ha az egyébként megkívánt öt-, illetve tízévi határidő eltelte után a bíróság nem tudja elbírálni az elítélt érdemességét, a mentesítés attól tehető függővé, hogy az elítélt a bíróság által kitűzött további határidő alatt milyen magatartást tanúsít. (Ennek megfelelő rendelkezést a Rt. 9. §-ának (4) bekezdése is tartalmazott.)

bb) Fiatalkorú olyan elítélése esetén, amikor törvényi rehabilitációnak nincs helye (egy évet meghaladó börtön kiszabása), az utólagos bírói rehabilitáció előfeltételéül a 68. § (4) bekezdése méltányos határidőt szab: az elítélt ilyenkor a börtönbüntetés kiállása, illetve a feltételes szabadságra bocsátás után nyomban kérheti mentesítését. Ilyen esetben az érdemesség kérdését a szabadságvesztés alatt tanúsított magaviselet alapján kell elbírálni.

cc) Több elítélés esetében a mentesítés hatálya valamennyi büntetés vonatkozásában csak együttesen állhat be (Btá. új 69. §-a). Törvényi mentesítés alá tartozó több elítélés találkozása esetén az együttes mentesítés akkor áll be, amikor annak feltételei mindegyik büntetés vonatkozásában megvalósultak. Ha törvényi mentesítés alá eső elítélés bírói rehabilitációt igénylő elítéléssel, vagy bírói rehabilitációra tartozó elítélés ugyanilyennel találkozik, a bíróság szintén csak akkor mondhatja ki az együttes mentesítést, ha annak feltételei minden egyes büntetés vonatkozásában megvalósultak. E szabályozás egységét egyetlen kivétel töri meg: a 66. § (2) bek. e) pontja alá eső több elítélés (visszaesés) esetén a várakozási idő 10 év.

3. A *kegyelmi rehabilitációról* a Btá. 71. §-a rendelkezik. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa az elítéltet akkor is kegyelemben részesítheti, ha ennek a törvényi, illetve a bírói rehabilitáció tekintetében fennálló rendelkezések (66—70. §) szerint nem volna helye. A kegyelmi mentesítés joghatálya azonban ugyanaz, mint a mentesítés egyéb fajtáié (63—64. §-ok).

C) A rehabilitáció egyes külföldi törvényekben

Vizsgáljuk meg, miként szabályozza a rehabilitációt néhány külföldi törvény!

1. Szovjet jog:

a) Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (a továbbiakban: OSZFSZK) büntetőtörvénykönyvének (1927.) 55. §-a szabályozza a mentesítést. Csak a törvényi mentesítést ismeri. Ennek két esete van. Az 55. § b) pontja szerint büntetlen előéletűnek kell tekinteni azt a feltételesen elítélt személyt, aki a próbaidő alatt újabb, legalább azonos súlyú bűncselekményt nem követett el. Az 55. § c) pontja értelmében mentesítésben részesül az,

[8a] A Btá. miniszteri indokolása erről így beszél: „Hangsúlyozni kell, hogy a bűncselekménnyel okozott sérelem tágabb fogalom, mint a vagyoni kár; a sérelem jóvátételére irányuló törekvés tehát nem mindig függ az elítélt rendelkezésére álló anyagi lehetőségektől. Becsületsértés vagy rágalmazás esetén a sérelem jóvátételére irányuló törekvés: pl. a bocsánatkérés, a rágalmazó állításoknak abban a körben való visszavonása, ahol azok elhangzottak stb."

akit hat hónapot meg nem haladó szabadságvesztésre vagy ennél enyhébb intézkedésre ítéltek, ha a büntetés (intézkedés) végrehajtása óta három év eltelt, és az elítélt nem követett el újabb, az előbbivel legalább azonos súlyú bűncselekményt. Ugyancsak az 55. § c) pontja rendelkezik a hat hónapnál hosszabb, de három évnél rövidebb tartamú szabadságvesztésre ítéltek törvényi rehabilitációjáról. Ez utóbbiaknál a büntetés végrehajtásától hat évnek kell eltelnie anélkül, hogy újabb, legalább azonos súlyú bűncselekményt követtek volna el. Három évi vagy ezt meghaladó tartamú szabadságvesztés esetére az OSZFSZK büntetőtörvénykönyve nem teszi lehetővé a rehabilitációt.

b) Az OSZFSZK btk.-tervezetének 54. §-a „a büntetést kitöltött személyekkel szemben jogkorlátozások alkalmazásának mellőzése" alcím alatt a következő rendelkezést tartalmazza: „Az a személy, aki kitöltötte mind a főbüntetését, mind pedig a mellékbüntetését, vagy a büntetéstől mentesített személy nem vethető alá jogai korlátozásának az előbbi elítélésével kapcsolatban." Ez az egészen tág törvényi rehabilitáció azonban nyilván nem kívánja kizárni az előbbi büntetésnek egy újabb bűncselekmény kapcsán súlyosbító körülményként való értékelését, mert a tervezet 41. §-a kifejezetten kimondja, hogy a büntetés kiszabásánál súlyosbító körülménynek kell tekinteni azt, ha a bűncselekményt „olyan személy követte el, aki már korábban követett el bűncselekményt".

c) A SZSZKSZ és a Szövetséges Köztársaságok 1958-ban törvénybe iktatott irányelvei (a továbbiakban: Irányelvek) a 47. cikkben „A büntetett előélet törlése" alcím alatt rendelkeznek a rehabilitáció tekintetében. Az intézményt úgyszólván teljesen a törvényi rehabilitáció síkjára helyezik, és bírói rehabilitációra lényegében kivételként kerül csak sor.

A 47. cikk szerint:

„Büntetlen előéletűnek kell tekinteni azokat a személyeket, akik:

1. büntetésüket fegyelmező zászlóaljban töltötték ki, illetve időelőtt szabadultak ezen büntetésük alól, továbbá azokat a katonai szolgálatot teljesítő személyeket, akik javítómunkabüntetésük helyett büntetésüket katonai fogdában töltötték ki;

2. feltételesen lettek elítélve, feltéve, hogy a próbaidő tartama alatt nem követtek el újabb bűncselekményt;

3. társadalmi megrovásra, pénzbüntetésre, meghatározott foglalkozástól vagy meghatározott tevékenységtől való eltiltásra vagy javítómunkára voltak ítélve, feltéve, hogy a büntetésük kitöltését követő egy éven belül nem követtek el újabb bűncselekményt;

4. három évet meg nem haladó szabadságvesztésre, száműzetésre vagy kitiltásra lettek ítélve, feltéve, hogy büntetésük (fő- és mellékbüntetés) kitöltését követő három éven belül nem követtek el újabb bűncselekményt;

5. három évnél hosszabb, de hat évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztésre ítéltettek, feltéve, hogy a büntetésük (fő- és mellékbüntetés) kitöltését követő öt éven belül nem követtek el újabb bűncselekményt;

6. hat évnél hosszabb, de tíz évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztésre ítéltettek, feltéve, hogy a büntetésük (fő- és mellékbüntetés) kitöltését követő nyolc éven belül újabb bűncselekményt nem követtek el;..."

Az eddig felsoroltak a *törvényi rehabilitáció* esetei. A *bírói rehabilitáció* két esetét a 47. cikk 7. pontja és második bekezdése szabályozza:

„7. tíz éven felüli szabadságvesztésre ítéltettek, feltéve, hogy a büntetésük (fő- és mellékbüntetés) kitöltését követő nyolc éven belül nem követtek el újabb bűncselekményt, és a bíróság megállapítása szerint megjavultak, és nincs szükség arra, hogy továbbra is büntetett előéletűnek minősüljenek.

Ha az elítélt szabadságvesztésbüntetésének kitöltése után példás magatartásával és a munkához való becsületes viszonyával bizonyságát adta megjavulásának, a társadalmi szervek által előterjesztett kérelem alapján a bíróság a büntetett előéletét a jelen cikkben meghatározott határidő előtt is törölheti."

2. Román btk. (1949.):

Csak a *bírói rehabilitációt* ismeri.

A 175. szakasz szerint: „A rehabilitálás eltörli a büntetést, a jogvesztéseket és tilalmakat, s a jövőre nézve megszünteti a büntetésből származó összes cselekvőképtelenségeket."

A rehabilitálás kimondásához szükséges rendes határidő: *a)* bűntett miatti elítélés esetén tíz év, *b)* vétség miatti elítélés esetén pedig, ha a szabadságvesztésbüntetés öt évet meghaladt: nyolc év, ha nem haladt meg, vagy ha csak pénzbüntetést szabtak ki: hat év. A határidőt mindig a büntetés kitöltésétől kell számítani. A határidők politikai bűncselekmények esetén és feltételes szabadonbocsátottaknál felére csökkennek. Kivételes esetekben az igazságügyminiszter is elrendelheti a törvényben meghatározott határidők leszállítását.

Ha a rehabilitálási kérelmet — nem alaki okokból — elutasították, újabb kérelmet bűntett esetén csak öt, vétség esetén csak két év elteltével lehet beadni.

A rehabilitálás további feltételei (177. szakasz): *a)* az elítéltet a fenti határidő alatt bűntettért vagy vétségért újból nem ítélték el, *b)* jó magaviseletet tanúsított, *c)* tisztességes megélhetése van, *d)* a perköltséget és kártérítést teljesen kiegyenlítette.

A 179. szakasz szerint a rehabilitálás visszavonható, ha megadása után kiderül, hogy a rehabilitált bűntett vagy vétség miatt más büntetést is szenvedett.

3. Csehszlovák btk. (1950.):

„67. § (1) A *bíróság* az elítélést törli, ha az elítélt a büntetés végrehajtása vagy elengedése

vagy a végrehajtás elévülése után a dolgozó ember rendes életmódját folytatta legalább

a) tíz éven keresztül, ha öt évet meghaladó szabadságvesztésbüntetésre ítélésről van szó,

b) öt éven keresztül, ha egy évet meghaladó szabadságvesztésbüntetésre ítélésről van szó,

c) három éven keresztül, ha egy évet meg nem haladó szabadságvesztésbüntetésre ítélésről van szó.

(2) Ha a cselekményt a huszadik életév betöltése előtt követték el, az (1) bekezdésben foglalt határidők felére csökkennek."

A 68. § szerint az elítélés törlése nemcsak azt eredményezi, hogy az elítéltet olyannak kell tekinteni, mintha el sem ítélték volna, hanem azt is, hogy a foglalkozástól eltiltás és a lakóhelytilalom (lényegében a mi kiutasítás-büntetésünknek felel meg) le nem töltött részét nem hajtják végre.

Érdekes rendelkezése a 68. § (2) bekezdésének, hogy ha a jogerős törléstől számított egy éven belül kiderül, hogy az elítélés törlésének nem volt helye, a bíróság a határozatát megsemmisíti.

A csehszlovák btk. tehát a mentesítés egyedüli módjaként az utólagos bírói rehabilitációt szabályozza.

4. Bolgár btk. (1951.):

Az 59. szakasz szabályozza a rehabilitáció hatályát: „A rehabilitáció törli az elítélést, és a jövőre nézve hatálytalanítja a törvények által az elítéléshez fűzött összes következményeket, kivéve ha valamilyen viszonylatban az ellenkezője van megállapítva."

A 60. szakasz értelmében *törvényi rehabilitációban* részesülnek *a)* a feltételesen elítéltek a próbaidő eredményes eltelte esetén, *b)* a legfeljebb három évi szabadságvesztésre ítéltek, ha a büntetés kitöltése után három évig nem követtek el szabadságvesztéssel vagy ennél súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekményt, *c)* a nem teljeskorúakként elítélt személyek, ha két éven belül nem követtek el újabb bűncselekményt. Az egyízben már rehabilitált személy újabb bűncselekménye tekintetében nem részesülhet törvényi rehabilitációban.

Bírói rehabilitációnak (61. szakasz) helye van minden elítélés esetén, ha az elítélt a büntetés végrehajtása után három évig nem követett el szabadságvesztéssel vagy ennél súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekményt, és ha *a)* az okozott kárt megtérítette, *b)* az ítéletben megállapított költségeket megfizette, és *c)* jó magaviseletet tanúsított. Ha az elítélt rehabilitálható lett volna, halála után az örökösök kérhetik a rehabilitációt.

Kegyelmi rehabilitációról a bolgár büntetőkódex nem rendelkezik.

5. Lengyel btk.-tervezet (1956.):

A 81. cikkely szerint: „Az ítélet hatásának törlése esetén az ítéletet meg nem történtnek kell tekinteni; az ítélet hatásának törlése elsősorban az elítéltek nyilvántartásából való törlést vonja maga után."

A 82. cikkely egészen tágkörű *törvényi rehabilitációt* létesít: *a)* dorgálás-büntetésre, pénzbüntetésre vagy javító-nevelő munkára ítélés esetén két év, *b)* két évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítélés esetén három év, *c)* két évet meghaladó, de tíz évet el nem érő szabadságvesztésbüntetésre ítélés esetén öt év elteltével az ítélet hatásának törlése a törvény erejénél fogva bekövetkezik. (A határidőt minden esetben a büntetés végrehajtásától, elengedésétől vagy elévülésétől kell számítani.)

Tíz évi szabadságvesztésre vagy súlyosabb büntetésre ítélés esetén *bírói rehabilitációnak* van helye, ha a büntetés végrehajtásától, elengedésétől vagy elévülésétől számítva tíz év eltelt. A további előfeltételeket a tervezet még példálódzva sem sorolja fel.

Ha az ítéletben jogképesség-korlátozással járó mellékbüntetést is kiszabtak, a fenti határidőket a jogképesség visszanyerésétől kell számítani (85. cikkely).

Kegyelmi rehabilitációt a lengyel tervezet nem ismer.

6. Jugoszláv btk. (1951.):

Törvényi rehabilitációban csak olyan személy részesülhet, aki korábban elítélve nem volt, vagy aki a törvény értelmében el nem ítéltnek számít, *a)* ha megbüntetésétől a bíróság eltekintett, és az ítélet jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül újabb bűncselekményt nem követett el, *b)* ha pénzbüntetésre vagy hat hónapot meg nem haladó fogházra ítélték, és a büntetés végrehajtásától (a végrehajthatóság megszűnésétől) számított három éven belül újabb bűncselekményt nem követett el, *c)* ha hat hónapot meghaladó, de két évet meg nem haladó fogházra ítélték, és a büntetés végrehajtásától (a végrehajthatóság megszűnésétől) számított öt éven belül újabb bűncselekményt nem követett el (88. §).

Bírói rehabilitációnak van helye (89. §):

a) a büntetés kitöltésétől (végrehajthatósága megszűnésétől) számított nyolc év eltelte után, ha a több, mint két évi fogházra vagy börtönre ítélt személy, aki korábban még elítélve nem volt, vagy a törvény értelmében el nem ítéltnek számít, magatartásával a rehabilitációt kiérdemelte, és a bűncselekménnyel okozott kárt, amennyiben erre lehetősége volt, megtérítette;

b) többszöri elítélés esetén akkor, ha az egyes elítélésekre nézve a törvény által előírt valamennyi határidő letelt. Ilyen esetben a bíróság figyelembe veszi az elítélt magatartását, az okozott kár megtérítésére irányuló törekvését és az elkövetett bűncselekmények súlyát és természetét.

A kegyelmi rehabilitáció a jugoszláv btk-ben sem ismeretes.

7. Dán btk. (1933.):

A dán rehabilitáció igen szűk keretek közé szorul. A btk. 97. §-a értelmében a rehabilitáció

hatása kizárólag arra korlátozódik, hogy a mellékbüntetésül polgári jogainak elvesztésére ítélt személy ezeket a jogokat visszanyeri. Rehabilitáció útján tehát a büntetőítéletnek mindössze egyetlen következménye, egy mellékbüntetés szűnik meg.

A rehabilitáció előfeltétele az, hogy a büntetés kitöltésétől, elévülésétől vagy elengedésétől legalább öt év eltelt, s az elítélt az utolsó öt év alatt tisztes életet él, és anyagi erejéhez képest igyekezett a bűncselekményből származott kárt helyreállítani.

Különlegessége a dán rehabilitációnak, hogy megadására az *igazságügyminiszter* vagy a *bíróság* jogosult. A törvényi és a kegyelmi rehabilitációt a dán btk. nem ismeri.

A 97. § (4) bekezdése a román és a svájci btk-éhoz hasonló korlátozó rendelkezést tartalmaz: „Ha az igazságügyminiszter vagy a törvényszék elé terjesztett rehabilitációs kérelem nem vezet eredményre, új kérelem csak két év eltelte után emelhető."

8. Svájci btk. (1937.):

A csak utólagos *bírói rehabilitációt* ismerő svájci büntetőkódex érdekes kettős megoldást ad: *a)* A jogképesség-korlátozást tartalmazó büntetések (közügyektől eltiltás, hivatalvesztés, szülői hatalom gyakorlására vagy gyámi, gondnoki tisztségre alkalmatlannak nyilvánítás, foglalkozás gyakorlásától eltiltás) alkalmazása esetén a főbüntetés végrehajtásától számított két év után a bíró megszüntetheti az említett mellékbüntetésnek a hatályát, ha az elítélt megfelelő magatartást tanúsított. Ezt az esetet a svájci jogi terminológia szűkebb értelemben vett rehabilitációnak nevezi. *b)* Az elítéléshez fűződő egyéb következmények alól mentesítő ún. tágabb értelemben vett rehabilitációt a 80. cikk szabályozza. Fogházra vagy szigorított dologházra ítélés esetén tizenöt év, a főbüntetés egyéb eseteiben pedig tíz év eltelte után a bíró elrendelheti az ítéletnek a bűnügyi nyilvántartásból való törlését, ha az elítélt magatartása ezt indokolja, és ha az a kárt, amennyire tőle elvárható volt, megtérítette.

A *b)* pont alatti esetben a rehabilitáció az előírt határidők előtt is kimondható, ha az elítélt „különösen érdemes" cselekménye ezt indokolttá teszi.

Tudni kell, hogy a „bűnügyi nyilvántartásból való törlés" a svájci igazságszolgáltatás gyakorlatában nem jelenti a bejegyzésnek a büntetések lajstromából való teljes eltávolítását: újabb bűncselekmény elkövetése esetén a nyomozóhatóságokkal és a bírósággal az ilyen „törölt" bejegyzést is közli a nyilvántartó hivatal.[9]

A román és a dán btk. vonatkozó rendelkezéseihez hasonlóan a 81. cikk is tartalmaz korlátozást arra az esetre, ha a rehabilitációs kérvényt elutasították. A svájci törvény azonban a bíróra bízza, hogy az elutasítással kapcsolatban akként rendelkezhessék, hogy a kérvény „bizonyos határidőn belül (két évet ne haladjon meg)" újból ne legyen beadható.

A feltételes elítéléssel foglalkozó 41. cikk is tartalmaz egy lényegében rehabilitációs rendelkezést. Ha ugyanis a próbaidő eredménnyel telt el, „a bíró elrendeli" az ítéletnek a bűnügyi nyilvántartásból való törlését. A rehabilitációnak ez az esete tehát — bár bírói határozat útján valósul meg — lényegében törvényi rehabilitációként fogható fel, hiszen a bíró a törvényi előfeltételnek, a próbaidő kedvező elteltének megállapítása esetén *köteles* a büntetés törlését elrendelni.

D) Az új rendezéssel kapcsolatos gondolatok

Az eddig elmondottak birtokában kitágult látókörrel foghatunk annak megvizsgálásához, hogy a Btá-nak a rehabilitációra vonatkozó hatályos rendelkezései mely vonatkozásokban szorulnak korrekcióra, és mik azok a megoldások, amelyek segítségével az intézményt úgy tudjuk újjáépíteni, hogy a szocialista büntetőpolitika pozitív tényezőjévé váljék.

A rehabilitáció tételesjogi rendezésének jellegét, tényleges értékét az dönti el, miként szabályozza az a mentesítés a) jogi hatályát és b) módjait (ideértve az egyes mentesítési módokhoz megkívánt előfeltételeket is). Ezért kitűzött célunk eléréséhez legeredményesebb módszerként hatályos törvényi rendelkezéseinknek e két szempontból való értékelése kínálkozik.

I. Amikor a *mentesítés hatályával* kapcsolatban a helyes megoldást, a megfelelő mértéket keressük, a dialektika követelményeinek megfelelően, nem szabad a kérdést a vele összefüggő egyéb problémáktól elkülönítve, azok figyelmen kívül hagyása mellett vizsgálnunk. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a rehabilitáció hatályának meghatározása nem egyéb, és nem több, mint az állam büntetőpolitikájának egyik részletkérdése, amely tehát csakis az idevágó szélesköru és szövevényes problematika szerves részeként kerülhet megoldásra.

A szocialista büntetőpolitika alapvető célját lényegében maradéktalanul kifejezi a Btá. 50. §-ának (1) bekezdése, amikor a büntetés általános céljának meghatározásánál *a)* a dolgozó nép védelmére, *b)* az elkövető megjavítására és nevelésére, és *c)* a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartására utal. Büntető igazságszolgáltatási rendszerünket tehát következetesen, minden részletére kiterjedően úgy kell felépítenünk, hogy ezeket a célkitűzéseket a legeredményesebben szolgálja. Nem elegendő jó alaki és anyagi büntetőjogszabályokat alkotni, nem elég minden bűncselekményt kinyomozni és törvényes büntetéssel sújtani. Elengedhetetlen az is, hogy a törvényhozás, a nyomozószervek és a bíróságok egybehangolt működését szerves és következetes továbbfolytatásként egé-

[9] W. Petrzilka: Zürcher Erläuterungen zum Schweizerischen Strafgesetzbuch —, Zürich 1942., I. köt. 106. old.

szítsék ki a büntetésvégrehajtásra, sőt az elítélt további sorsára vonatkozó jogszabályok.

Maga a törvényes keretek között lefolytatott büntető eljárás és a megfelelő mértékben kiszabott büntetés ugyanis kevés az említett célok eléréséhez, ha a végrehajtás módja nem megfelelő, nem helyez súlyt arra, hogy az elítélt tudatára ébredjen bűncselekménye erkölcsi súlyának, ha nem igyekszik a bűnöst a dolgozó ember életmódjához visszavezetni. De még a jól megszervezett büntetésvégrehajtással sem fejeződik be a szocialista állam feladata, ha a fenti célokat maradéktalanul akarja megvalósítani. A büntető eljárás és a büntetés nevelő hatása csak akkor lesz teljes értékű, ha a bűnbeesett ember számára — miután keresztülment a nyomozási és a bírósági eljárás, majd a büntetésvégrehajtás tisztítótüzén — reményt biztosítunk arra, hogy őszinte és tartós megjavulás esetén a társadalom megbocsát neki, s újból teljes értékű állampolgár lehet. Ennek a lehetőségnek az ösztönző hatásában kell a büntető igazságszolgáltatás nevelő funkciójának az egyén vonatkozásában kiteljesednie.[10] Ez a koncepció megfelel a szocialista társadalomszemlélet nagyvonalúságának, amely abból indul ki, hogy az egyén gondolkodásmódja, erkölcsi alkata nem egész életre szóló születési adottság, hanem megváltoztatható, formálható.

Ebben az összefüggésben kell a rehabilitáció egész intézményét vizsgálni, és hatályát olyan terjedelemben kell megállapítani, amely államunk büntetőpolitikájának megfelel, annak célkitűzéseit támogatja. Azt a keretet kell tehát megtalálni, amely az elítélés jogkövetkezményeit a Btá. 50. §-ának (1) bekezdésében részletezett célok megvalósulásához még feltétlenül szükséges mértékre korlátozza, és az ezt meghaladó következmények alól teljesen mentesíteni kell az elítéltet. Ellenkező esetben a rehabilitáció intézménye öncélúvá válik, kiszakad a büntetőpolitika nagyobb távlataiból, és vagy a társadalom védelméhez fűződő érdeket hanyagolja el, vagy pedig az elítéltet sújtja felesleges szigorral.

A rehabilitáció hatálya — amint az A)—C) pont alattiakból kitűnik — különböző államok jogrendszereiben és saját jogfejlődésünk során többféleképpen nyert szabályozást.

Az ismertetett megoldások közül a dán btk. nyújtja a legszűkebbkörűt. Ez a törvény rehabilitáció alatt kizárólag egyfajta mellékbüntetés hatályának a megszüntetését érti. E koncepció eleve összeegyeztethetetlen a mi szocialista büntetőpolitikánk imént kifejtett elveivel és célkitűzéseivel, mert hiszen az elítélten egész életére meghagyja a büntetettség foltját, amely az erkölcsi megbélyegzés mellett a munkaalkalom keresésében, az anyagi boldogulásban is súlyos akadályt jelent, s ezzel az elítéltet — megjavítása helyett — újabb bűncselekmények elkövetése felé taszítja.

Humánusabb volt ennél a mi Rt-ünk, amely az elítéltet a büntetőtörvényen kívül fennálló jogkövetkezmények alól mentesítette. Hogy a szocialista társadalmi fejlődés követelményeit ez sem elégíti ki, arra fent, az A) és B) pontban már utalás történt.

Figyelemre méltó speciális szabályokat tartalmaz a hatály vonatkozásában a csehszlovák és a svájci btk. Az előbbi a rehabilitáció hatályát bizonyos mellékbüntetések elengedésére is kiterjeszti [hasonlóan a Btá. 63. § (1) bek. a) pontjában foglalt rendelkezéshez], az utóbbi pedig az úgynevezett tágabbkörű rehabilitáció mellett egy „szűkebb értelemben vett rehabilitáció" keretében külön eljárásban mentesít a jogképesség-korlátozást tartalmazó mellékbüntetések alól.[11]

Egyik megoldást sem tartom alkalmasnak az új Btk-ünkbe való átvételre.

A csehszlovák btk. említett rendelkezése — épp úgy, mint a Btá. 63. § (1) bek. a) pontja — lényegében a rehabilitáció fogalmi körét meghaladó rendelkezés megtételére jogosítja fel a bíróságot akkor, amikor jogerős büntetés elengedését teszi lehetővé. A jogerős bírói határozattal kiszabott büntetés enyhítésére vagy mellőzésére a modern jogrendszerekben általában csak rendkívüli perorvoslat folytán vagy államfői kegyelem útján kerülhet sor. Felesleges lenne megtörni ezt az általános érvényű jogelvet akkor, amikor erre semmiféle speciális érdek nem kényszeríti a törvényhozót. A büntető igazságszolgáltatás nevelő funkciójának maradéktalan érvényesüléséhez fűződő érdek — épp ellenkezően — azt kívánja, hogy a bíróság által megállapított büntetések a lehetőséghez képest következetesen és teljes mértékben végrehajtást nyerjenek.

Ez okból még a Btá. 63. § (1) bek. a) pontjának a hasonló rendelkezését is kiküszöbölendőnek vélem jogunkból. A helyes megoldást a Tvr. a törvényi rehabilitáció szabályozása kapcsán már megtalálta (Btá. 66/A. §): abban az esetben, amikor a mentesítéshez szükséges határidő leteltekor a mellékbüntetés még nem nyert egészen végrehajtást, a mentesítés határideje hosszabbodjék meg a mellékbüntetés még hátralevő tartamával.[12]

A svájci btk. említett kettős megoldása is csak feleslegesen komplikálná az intézményt. A jogképesség-korlátozó mellékbüntetés rövidebb határidő után való törlése a gyakorlatban úgysem változtat lényegesen az elítélt elhelyezkedési lehetőségein, hiszen az erkölcsi bizonyít-

[10] A rehabilitációt már Delaquis a modern büntetőjog koronájának nevezte.

[11] Lásd fent: C/3., illetve C/8. alatt.

[12] A szovjet Irányelvek és a lengyel btk. — tervezet a mellékbüntetés *egész* tartamával hosszabbítják meg a mentesítés határidejét. Ez a megoldás csak akkor nem lenne méltánytalan az elítélttel szemben, ha új törvényünk a határidőket az említett két külföldi jogalkotáshoz hasonló rövid tartamban határozná meg.

ványban a büntetett előéletet továbbra is feltüntetik. Ezzel szemben a „szűkebb értelemben vett rehabilitáció" rövidebb határidejére tekintettel a tágabb értelemben vett mentesítés számára igen hosszú tartamban megállapított határidők folytán a svájci törvényt gyakorlatilag nem humánusnak, hanem oly túlzott mértékben szigorúnak kell tartanunk, hogy a mi államunk törvényhozása számára mintául nem szolgálhat.

A hatály kérdéséhez tartozó problémát vet fel a Btá. 63. § (1) bek. c) pontjának az a rendelkezése, amely szerint „... az elvesztett nyugellátás engedélyezése azonban mentesülés esetén is az illetékes hatóság belátásától függ".

Ennek kifejezett kimondása, nézetem szerint, nemcsak felesleges, hanem elvi tévedés is. Jogelv ugyanis az, hogy jogszabály vagy hatósági aktus, illetve határozat csak ex nunc rendezhet jogviszonyokat, s visszamenő hatálya csak kivételesen, akkor van, ha jogszabály ezt kifejezetten kimondja. Ellenkező értelmű törvényi rendelkezés hiányában tehát a rehabilitáció mindhárom faja csak a jövőre nézve hatályosul, s az elvesztett nyugellátást épp úgy nem adja vissza, mint a bűncselekmény folytán elvesztett hivatalt, megvont ipar- vagy egyéb jogosítványt, hatóságilag igénybe vett lakást, elvesztett rendjelet stb. Ez a felfogás felel meg egyébként a rehabilitáció helyesen értelmezett rendeltetésének, amely abban all, hogy a mentesített személynek *a mentesítés elnyerésének időpontjától kezdődően* a büntetlen előéletű állampolgárokkal egyenlő esélyt biztosítson hivatal, ipar- vagy egyéb jogosítvány, lakás, rendjel, nyugellátás stb. elnyerésére. Zalán Kornél éppen ebben látja az újra-felvétel (perújítás) és a rehabilitáció intézménye közti legkarakterisztikusabb különbséget.[13] Ahogy az 1914. évi rehabilitációs törvényjavaslat indokolása mondja, a rehabilitált személynek megnyílik a joga, hogy az elveszített jogosítványokat stb. újból megszerezze, „de megszerzésükhöz a *rehabilitáción kívüleső* újabb tények szükségesek".

Abban a kétségtelenül idevágó vitában, amely a mentesítés alá esett elítélés utóbb súlyosító körülményként való értékelésének lehetőségéről a Magyar Jog hasábjain kifejlődött, álláspontomat ott már kifejtettem.[14] Ehelyütt csak annak a nézetemnek kívánok kifejezést adni, hogy a vita legmegnyugtatóbb lezárása az új Btk. idevonatkozó kifejezett rendelkezése lenne.

A rehabilitáció hatályával kapcsolatos vizsgálódásaink rezüméjeként tehát arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy egyetlen elfogadható megoldás a C) pont alatt ismertetett külföldi szocialista jogszabályok által egységesen tükrözött az az álláspont, amely szerint — megfelelő előfeltételek megléte esetén — mindennemű hátrányos jogkövetkezmény alól mentesíteni kell az elítéltet (kivéve természetesen a bűncselekményből folyó polgári jogi kötelezettségeket, amelyek felett való rendelkezést az állam a sértett kezéből, ez utóbbi jogainak sérelme nélkül, nem veheti ki). Az így megkonstruált rehabilitáció a szó valódi értelmében visszavezeti a becsületes emberek közösségébe azt a bűnöst, aki erre való érdemességét igazolta, illetve akinek az érdemessége az általános tapasztalat alapján vélelmezhető.

Ezt a megoldást választotta a mi Btá-nk, ezért a *mentesítés hatályával kapcsolatban aligha van szükség lényegbevágó változtatásokra.*

II. *A rehabilitáció módjait* vizsgálva legfeltűnőbb jelenségként azt tapasztaljuk, hogy a bírói és a törvényi rehabilitációval kapcsolatban még a szocialista államok jogalkotásaiban is a legváltozatosabb megoldások találhatók. Az OSZFSZK büntetőtörvénykönyve és tervezete csak törvényi rehabilitációt ismert, a Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok új Irányelvei viszont törvényi és bírói rehabilitációt. A román és a csehszlovák btk. csak bírói, a bolgár és jugoszláv törvény, valamint a lengyel tervezet pedig törvényi és bírói mentesítést szabályoz. Még tarkább a kép, ha azt vesszük szemügyre, hogy az egyes jogrendszerek miként szabják meg a törvényi és a bírói rehabilitáció egymáshoz való arányát.

Ez a heterogén tételesjogi állapot semmiképpen nem ment fel ama kötelesség alól, hogy elvi alapon kíséreljük meg a rehabilitáció különféle módjai közötti helyes arányt megkeresni.

Ez irányú fejtegetéseink kiindulópontjaként nyomban leszögezhetjük, hogy tulajdonképpen csak a törvényi és a bírói rehabilitáció egymáshoz való viszonyának meghatározása a probléma. A kegyelmi mentesítés körének kijelölése — amint alább erre kitérünk — nem a büntetőjog, hanem az alkotmányjog feladata. A kegyelmezés joga a népszuverenitás folyománya, tehát elvileg korlátlan: kegyelmi mentesítésnek olyan esetekben is helye van, amikor a mentesítés egyéb módjai ki vannak zárva. A kegyelem fogalmából (a büntetőtörvénykönyv rendelkezései alkalmazásának közérdekből, bizonyos keretben való félretétele) következik persze, hogy a kegyelmi rehabilitáció csak akkor nem sérti a szocialista törvényességet, ha alkalmazására de facto csupán kivételképpen, kü-

[13] „Míg az újrafelvétel során hozott felmentő ítélet azt bizonyítja, hogy az alapítélet eredetileg téves volt, addig a rehabilitáció azon az alapon nyugszik, hogy a büntető ítélet annakidején helyesen hozatott meg, az elítélt jogosan fosztatott meg bizonyos javaktól és indokoltak voltak azok a jogkorlátozások, amelyeknek alávettetett. Míg tehát újrafölvétel esetén az ítélethez fűződő hátrányok ex tunc vesztik hatályukat, addig a rehabilitáció csupán ex nunc szünteti meg a jogi korlátozásokat és nyitja meg a megjavult bűntettes előtt a mindenkit megillető jogok élvezetének útját." (Zalán Kornél: i. m. 37—38. old.)

[14] Neményi Béla: A mentesítés alá esett elítélés súlyosító körülményként értékelése. (Magyar Jog 1960. évi 1. sz.) — Idevágóan l. még Rácz György (M. J. 1959. évi 1. sz.), Erdei Zoltán (M. J. 1959. évi 3. sz.), László Jenő (M. J. 1959. évi 9. sz.), Sárdi Tibor (M. J. 1960. évi 1. sz.) cikkeit.

lönös méltánytalanság elhárítása végett kerül sor.

A törvényi és a bírói rehabilitáció viszonyával kapcsolatos állásfoglalásunk helyes kialakítása céljából a burzsoá és a szocialista állam osztálytartalmából kell kiindulnunk.

A burzsoá állam elnyomóként áll szemben a dolgozók nagy tömegeivel, nem bízik polgáraiban. Ezért a rehabilitáció intézményét *kivételes* kedvezménynek tekinti, amelyben csak az az elítélt részesíthető, akinek a kizsákmányoló rendszerrel szembeni veszélytelensége egyéni vizsgálat alapján megnyugtatóan beigazolódott. A burzsoá jogtudomány tehát a bírói mentesítésben látja a rehabilitáció alapgondolatának megvalósításához vezető legtermészetesebb utat. A büntetett előélet számontartása s ahhoz hátrányos jogkövetkezmények fűzése annak a vélelemnek a szükségszerű következménye, hogy az elítélt személy társadalmi értéke kisebb az átlagos büntetlen előéletűénél. Minthogy pedig szabály az, hogy a vélelemmel szemben in concreto ellenbizonyításnak van helye, mi sem kézenfekvőbb ez álláspont szerint, mint hogy az említett vélelem konkrét elítélt vonatkozásában való megdöntését is bíróság előtt lefolytatandó bizonyítási eljárásra kell bízni. Ha a bíróság — bizonyos objektive meghatározott biztosítékok meglétén túl — az elítélt egyéni adottságainak, életkörülményeinek, jellemének, az elítélés óta tanúsított magatartásának alapos megvizsgálása útján megállapítja az érdemességet, akkor kizártnak lehet tekinteni, hogy a kedvezményben olyan személy is részesülhessen, akit abból a törvényhozó ki kívánt zárni. Nem véletlen tehát, hogy a burzsoá jogrendszerek — a lényegében nem büntetőjogi, hanem alkotmányjogi aktusként felfogható kegyelmi rehabilitáció mellett, amelyet egyébként közvetlenül az elnyomó hatalom legfőbb képviselője tart kezében — az elítéléshez fűződő hátrányos jogkövetkezmények elengedésének egyedüli eszközeként először csak a bírói rehabilitációt ismerték el, s a későbbiek folyamán is domináns szerepet biztosítottak számára a törvényi rehabilitációval szemben.

Ezt a szemléletet tükrözi a magyar Rt. is, amikor — mint fentebb már utalás történt rá — aránytalanul szűk teret enged a törvényi rehabilitáció számára.

A szocialista állam ezzel szemben a fejlődés *törvényszerű* irányát látja abban, hogy a dolgozó osztályokhoz tartozó állampolgárok a szocialista öntudat mind magasabb fokát érik el, s e fejlődés az előbb társadalomellenes magatartás miatt megbüntetett egyének túlnyomó többsége tekintetében is érvényesül, különös tekintettel arra, hogy a szocialista büntető igazságszolgáltatás egyik elsődleges célkitűzése éppen a bűncselekményt elkövetők megjavítása. Ez a szemlélet tehát, amely az elítélt megjavulását nem kivételnek, hanem törvényszerű, szabályos folyamatnak tekinti, a kevésbé súlyos bűncselekményt elkövetett elítéltekről eleve feltételezi, hogy bizonyos idő eltelte után újból teljes értékű állampolgárok lesznek. Ennek egyenes következménye a szocialista jogfejlődésnek az a tendenciája, amelyre különös élességgel az új szovjet büntető Irányelvek idevágó rendelkezései világítanak rá, hogy ti. a törvényi mentesítés mind nagyobb teret hódít a bírói rehabilitáció rovására s ez utóbbi mindinkább a súlyosabb elítélés eseteire korlátozódik.

Ha az elmondottak világánál szemléljük hatályos jogunkat, megállapíthatjuk, hogy a Tvr. lényegében kiküszöbölte a burzsoá szemléletnek azokat a maradványait, amelyek a Btá. eredeti rendelkezéseiben még fellelhetők voltak.[15] Megszüntette az (utólagos) bírói mentesítés javára fennállott, elméleti és politikai szempontból egyaránt indokolatlan aránytalanságot. Nézetünk szerint a Tvr. megtalálta azt a helyes arányt, amely a kisebb bűncselekményt elkövetett személy megjavulását vélelmező szocialista jogszemlélet követelményeinek megfelel anélkül, hogy a társadalom érdekei védelmének elsődleges szempontját háttérbe szorítaná. Figyelembe veszi társadalmunk konkrét adottságait is, így nevezetesen figyelemmel van társadalmunk fejlettségi fokára, dolgozóink nagy tömegeinek öntudati színvonalára akkor, amikor arra a kérdésre keres választ, hogy melyik az a határ, ameddig ma az elítélt megjavulását még vélelmezni lehet, amelyen túl már bizonyítani kell a mentesítésre való érdemességet. Nem másolja le egyszerűen a kommunizmust építő társadalom és ember alapul vételével készült szovjet Irányelvek nagyvonalú megoldását, s nem korlátozza a bírói mentesítést a legsúlyosabb elítélések eseteire. A mi társadalmunkban még jelentős kisvállalkozói réteggel, falusi tőkés elemmel kell számolni, sőt a régi uralkodó osztályok deklasszált maradványai is megtalálhatók, a dolgozó tömegek gondolkodására pedig még hatással van a múltbeli beidegzés. Az átlagos elítélt megjavulását tehát nálunk ma számos olyan objektív és szubjektív adottság gátolja, amilyenre a szovjet törvényhozónak figyelemmel lennie már nem kell.

Amikor a törvényi mentesítés körét tágítani kívánjuk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a társadalom érdeke megnyugtató *biztosítékot* követel, nehogy e kedvezményben — az egyéni elbírálás hiánya folytán — olyan személyek is részesüljenek, akiknek büntetettként nyilvántartása közérdek. Ezt a biztosítékot a Tvr. a kiszabott büntetés viszonylag enyhe voltában találja meg. A bíróság ui. a büntetés kiszabásánál a Btá. 50. §. (1) bekezdésében meghatározott általános célok mellett (a dolgozó nép védelme, az elkövető megjavítása és nevelése, általában a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása) az ugyane § (2) bekezdésében részletezett büntetéskiszabási elve-

[15] Halász Sándor: A törvényi mentesítés. (M. J. 1960. évi 1. sz.)

ket is figyelembe veszi (a törvényes büntetési keret, a bűntett s az elkövető társadalmi veszélyessége, a bűnösség foka, a büntetést súlyosító és enyhítő körülmények). A kisebb mértékben alkalmazott büntetés tehát azt bizonyítja, hogy sem az elkövető személyéből, sem a bűntett objektív adottságaiból nem háramlik a társadalomra nagyobb veszély, következésképpen a társadalom védelme és az elkövető nevelése nem igényel erőteljesebb beavatkozást. Minthogy pedig az ítélkező bíróság erre a végkövetkeztetésre a bűnügy összes adatának — ezek között a vádlott személyi vonatkozásainak, jellemének — gondos mérlegelése alapján jutott, a kiszabott büntetés nagysága megnyugtató alapul szolgálhat a törvényi rehabilitáció kereteinek megvonásához.

Elsősorban pénzfőbüntetés és javító-nevelő munka kiszabása esetén kell feltételezni mindazokat az előnyös körülményeket, amelyek az elítélt könnyebb megjavíthatóságára utalnak. Hiszen anyagi büntetőjogszabályaink — a becsületsértés bűntettének a BHÖ. 393. pontja (1) bek. szerinti, legenyhébb esetén kívül — e büntetések alkalmazását csak akkor engedik meg, ha a törvényben megállapított büntetési tétel egyébként is rövid alsó határa in concreto aránytalanul szigorú lenne (Btá. 51. §), illetve ha az eset körülményeire tekintettel feltehető, hogy a büntetés célja szabadságelvonás nélkül is elérhető (Btá. 48. §.). Ezért helyes a Tvr-nek az a rendelkezése, amely szerint a pénzbüntetés kiegyenlítésétől, illetve a javító-nevelő munka elvégzésétől számított egy év elteltével beáll a törvényi mentesítés. Sőt vitatható, nem lehetne-e már a kiegyenlítés, illetve a munka elvégzése időpontjától biztosítani a rehabilitációt. Nézetünk szerint ezeknek az enyhe büntetési nemeknek az alkalmazása esetén aggálytalanul lehet vélelmezni, hogy a büntetési céloknak, nevezetesen a speciális prevenció céljának, maradéktalan eléréséhez elegendő magának a büntetésnek a végrehajtása, s a mentesítéshez külön határidőt szabni nem látszik szükségesnek.

A *fel nem függesztett börtönre* ítélés általában lényegesen súlyosabb tárgyi és alanyi körülményekre utal, mint az elítélésnek azok az esetei, amelyek kapcsán a törvényi mentesítést az eddigiekben megengedhetőnek mondtuk. Itt már nemcsak olyan cselekmény elkövetéséről van szó, amelynek *absztrakt* társadalomveszélyességét a törvényhozó börtönben megállapított büntetési tétellel fejezte ki, hanem figyelembe kell venni azt is, hogy az ítélkező bíróság a *konkrét* esetben nem találta megállapíthatónak a Btá. 51., 48., illetve 55. §-ában felsorolt azokat a körülményeket, amelyek a pénz- vagy javítónevelő munka büntetés kiszabását, illetve a börtönbüntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztését lehetővé teszik.

A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy rövidebb tartamú — bár fel nem függesztett — börtönbüntetés kiszabására is csak akkor kerül sor, ha sem az elkövetett bűntett súlya, sem pedig az elkövető bűnösségének foka nem annyira jelentős, hogy bizonyos, az előbbieknél megfelelően nyomósabb biztosítékok megléte esetén *szabályként* ne kellene az elítélt megjavulásával számolni. Itt már természetesen nem elégedhetünk meg a büntetés puszta kiállásával (a büntetés végrehajtásának nevelő hatásával), hanem további biztosítékként kell megkövetelni — a szovjet Irányelvek és más külföldi törvények mintájára — azt is, hogy az elítélt a büntetés kitöltése után bizonyos időn keresztül ne kövessen el újabb bűncselekményt. Ha e biztosítékok — rövid tartamban kiszabott büntetés, annak kitöltése, a kitöltés utáni többévi büntetlenség — együttesen adva vannak, az elítéltről egyéni megvizsgálása nélkül is fel kell tételezni, hogy újból teljes értékű polgára lett államunknak, s az elítéléshez fűződő hátrányos következmények további fenntartását sem a közérdek, sem magánszemély jogos érdeke nem kívánja.

A még törvényi rehabilitáció alá eső börtönbüntetés maximális tartamának, továbbá a mentesítéshez szükséges határidőnek a meghatározása — amint már rámutattunk — a törvényhozó számára nehéz feladat. E feladat megoldásánál szem előtt kell tartani a külföldi példákat s a kifejtett elvi megfontolásokat, de elsősorban a konkrét hazai adottságok szilárd talajára kell építeni. Társadalmunk mai fejlettségi fokán a súlyosabb börtönbüntetésre ítélés esetén nem nyújtana kellő védelmet a társadalomnak az olyan megoldás, amely a megjavulás tényének alapos, egyéni megvizsgálása nélkül tenné lehetővé, hogy az elítélt újból a büntetlen állampolgárt megillető közbizalom birtokába jusson, s esetleg feltétlen megbízhatóságot igénylő állásba, beosztásba kerüljön. Az ilyen elítélttel szemben mindaddig indokolt lesz a társadalom fokozott óvatossága, amíg bizonyos objektíve megállapított előfeltételek teljesedése után a bíróság, az elítélésnek s az elítélt személyének minden vonatkozását mérlegelve, meg nem állapítja, vagy pedig az államfő méltányos körülmények figyelembe vétele alapján kegyelmi elhatározással nem deklarálja, hogy az elítéléshez fűződő hátrányos következmények aggálytalanul figyelmen kívül hagyhatók. Úgy gondoljuk, a Tvr. helyes felismeréssel szabja meg egy évben a még törvényi mentesítés alá eső büntetés leghosszabb tartamát. *A bírói mentesítés körébe ilyen módon csak a súlyosabb* — pontosabban: a nem rövid tartamú — *börtönbüntetést kiszabó ítéletek, továbbá ama személyek elítélései tartoznak, akikről a többszöri bűnelkövetés folytán nem lehet a megjavulást vélelmezni.*

A bírói mentesítés kapcsán a jelenlegi jogállapot megváltoztatása még egy vonatkozásban látszik kívánatosnak. A Btá. 68. §-a két előfeltételt állapít meg a bírói rehabilitáció számára: a főbüntetés kiállásától (kifizetésétől), illetve végrehajthatóságának megszűnésétől számított

bizonyos idő elteltét és az elítélt érdemességét. Az utóbbi fenntartásának szükségessége nem is lehet vitás, hiszen a bírói rehabilitáció intézményének értelme, alapja éppen az, hogy a bírósági vizsgálat fényében bizonyuljon be az elítélt megjavulása.

Nehéz azonban egyetérteni a bírói mentesítés határidejének ma megszabott *tartamával.* A szovjet Irányelvek 47. cikke a legsúlyosabb (10 éven felüli) szabadságvesztésre ítélések esetén is csak nyolc év elteltét kívánja meg a bírói rehabilitációhoz. A csehszlovák btk. az egy évnél hosszabb, de öt évet meg nem haladó szabadságvesztésbüntetés esetén öt év, a bolgár btk. ugyanilyen tartamú büntetés esetén — igen széleskörű törvényi mentesítés mellett is — mindössze három év elteltét követeli meg. Általában feltűnő, hogy a szocialista államok törvényhozása mindenütt rövidebb határidőt szab a bírói rehabilitáció számára, mint a Btá. 68. §. (1) bek. *a)* pontja, amely szerint egy évet meg nem haladó börtönbüntetés esetén öt év, egy évet meghaladó börtönbüntetés esetén pedig tíz év eltelte szükséges.

Ezeket a határidőket, nézetem szerint, megfelelő mértékben le kell szállítani.

A burzsoá törvényhozás óvatossága abban is megmutatkozott, hogy az elítélés legsúlyosabb eseteiben, illetve bizonyos bűncselekmények miatti elítélés esetén meg a bírói mentesítést is megtagadta az elítélttől. Ebben az az álláspont jutott kifejezésre, hogy az ilyen elítéltek akkora veszélyességről tettek tanúságot, hogy életük végéig büntetettként való nyilvántartásuk s az ezzel együttjáró hátrányos jogkövetkezmények fenntartása szükséges. A Rt. 3. §-a pl. kizárta a bírói mentesítés lehetőségét, „ha az ítélet halálbüntetést, életfogytig tartó fegyházbüntetést vagy tíz évet meghaladó fegyház- vagy börtönbüntetést, avagy szigorított dologházi őrizetet állapított meg". Az idevonatkozó miniszteri indokolás így érvelt: „Akivel szemben ilyen súlyos büntetést állapítottak meg, és aki — az ilyen esetek legtöbbjében — hosszú éveket töltött bűntettesek környezetében, azzal szemben a társadalomnak állandó óvatossága feltétlenül megokolt. Ilyen múlt emlékének eltörlésére még a javaslat által tervezett bírói eljárás sem nyújthat megnyugtató biztosítékot. Egészen kivételes esetekre pedig itt is nyitva áll az államfői kegyelem útja."

A Btá. — részben nyilván a Rt. hatása nyomán, részben pedig azért, mert meghozásakor társadalmunk fejlettségi foka a mainál még valóban nagyobb óvatosságot tett szükségessé — a Rt.-ben foglalt kivételeket még szaporította azokkal az esetekkel, amikor az elítélés az állam büntetőjogi védelmére vonatkozó jogszabályokban meghatározott bűntett, illetve háborús vagy népellenes bűntett miatt történt (Btá. 70. §).

E téren is következetesen a szocialista jogszemlélet útjára kell térnünk. Amint már kifejtettük, bíznunk kell a társadalom, az ember fejlődésének törvényszerű voltában s a büntetés nevelő-visszatartó hatásában. A szovjet Irányelvek humánus példáját is szem előtt tartva minden elítélt számára lehetővé kell tenni — természetesen megfelelő garanciák megkövetelése mellett — a mentesítést, és *mellőznünk kell minden kivételt.* A börtönbüntetés kitöltése után tanúsított 10—15 évi tisztességes életmód s az „érdemesség"-nek bíróság által való megállapítása az elítélés legsúlyosabb eseteiben is megnyugtató alap lesz a mentesítéshez. Ha pl. az elítélt 15 évi börtön kitöltése után további 10—15 éven keresztül az érdemesség megállapításához szükséges életmódot folytatott, oktalanság lenne az előrehaladott korú embertől megtagadni ifjúkori bűnének bocsánatát. A marxista társadalomszemlélettől idegen az a metafizikus felfogás, amely nem számol a büntetéskitöltésben, a környezet megváltozásában, a társadalom fejlődésében, a fizikai öregedésben és a folyton fejlődő élet ezernyi apróbb-nagyobb változásában rejlő jellemformáló, átalakító hatással.

De azért sem tarthatók fenn a Btá. 70. §-ának kivételt statuáló rendelkezései, mert kiáltó következetlenséget visznek büntetőjogunkba. Ha ugyanis a legsúlyosabb bűncselekmények valamelyikét elkövető személy ellen nem indul vagy nem fejeződik be a büntetőeljárás, annak megindítását, illetve folytatását az elévülés 15 év elteltével kizárja (Btá. 25. §. a) pont), s törvényünk ehhez a puszta időmúláson túl semmiféle biztosítékot nem kíván. Ha azonban ugyanezt az elkövetőt jogerősen elítélik, s tíztizenöt évig börtönben vezekel bűnéért, majd további 10—15 évi tisztességes élettel bizonyítja be jóútra térését, a Btá. 70. §-a megtagadja tőle ugyanezt a kedvezményt a sokkal hosszabb idő eltelte ellenére is.

Vannak nézetek, amelyek szerint a törvényi mentesítés körének tágítása folytán az *előzetes bírói mentesítés* intézményére (Btá. 67. § (1) bek.) már nincs szükség.

Kétségtelen, hogy a fentiekben helyesnek felismert változtatások után lényegesen csökkent az előzetes bírói rehabilitáció jelentősége, mégis úgy vélem, az új Btk.-ben is helyet kell biztosítani ennek a kivételes mentesítési módnak. Előfordulnak ugyanis olyan esetek, amikor a büntetettség állapotának akár csak rövid ideig való fenntartása is aránytalan, a büntetési célokon túlterjedő hátrányt okozna az elítéltnek. Az enyhébb elítélés eseteiben általában ilyen aránytalan következmény a hivatali állás vagy beosztás elvesztése, ami az 1957. évi 66. sz. tvr. óta a fontos és bizalmas munkakört betöltő dolgozókat fenyegeti. Ilyenkor ugyanis sem az elkövetett cselekmény súlya, sem pedig az elkövető személyében rejlő társadalomveszélyesség nem olyan fokú, hogy alkalmatlanná és méltatlanná tenné az elítéltet az említett jellegű állások, munkakörök betöltésére.

Nem szabad tehát kitenni az egyébként becsületes dolgozó embert annak, hogy az egyszeri kisebb jelentőségű megtévedése folytán kiszabott pénzbüntetés megfizetése után egy évig vagy — felfüggesztett börtönbüntetés esetén — a próbaidő elteltéig büntetett előéletűként tartsák nyilván, és elveszítse állását (illetve a büntetlen előéletet igénylő állás elnyerésének lehetőségétől elessék).

E nehézségek áthidalása csak az előzetes bírói rehabilitáció intézményének a Btá.-ban meghatározott szűk keretek között való fenntartása útján látszik lehetségesnek.

A külföldi büntető-kódexek — amint láttuk — általában nem szabályozzák a *kegyelmi rehabilitáció* intézményét. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezekben a jogrendszerekben az államfő kegyelem útján nem engedheti el az elítélés következményeit.[16] Csupán arról van szó, hogy a témát nem a büntetőjog körébe tartozónak tekintik, hanem a kegyelmezés jogát — mint az államfő alkotmányban gyökerező jogai egyikét — az alkotmányjog keretében tárgyalják. Ez a felfogás megalapozott, hiszen az államfői kegyelemnek csak annyi köze van a büntetőjoghoz, hogy annak hatályosulását bizonyos vonatkozásokban alkalmilag megakadályozza.[17]

Mindezek ellenére azt tartanám helyesnek, ha új Btk.-ünk — a hazai szabályozás tradícióinak megfelelően — magában foglalná a kegyelmi rehabilitációra vonatkozó normákat is. A mentesítés intézményének képe csak így bontakozhatik ki törvényünkben a maga egészében. Ez a megoldás nemcsak a jogalkalmazó bíró áttekintését biztosítja, hanem az állampolgárok számára is plasztikusabbá, közérthetőbbé teszi az intézmény lényegét, kereteit. E szabályozási mód talán elméleti szempontból pongyola, de gyakorlati, büntetőpolitikai haszna kétségtelen.

A Btá. 71. §-ában foglalt tételesjogi rendelkezések megváltoztatására egyébként aligha lesz szükség, azok elvileg megalapozottak. Így helyesnek kell elismerni a 71. § (1) bekezdésének azt a rendelkezését, amely szerint

a) a mentesítésnek a törvényben megállapított *hatálya* az államfőt is köti: a mentesítésnek ez a módja sem nyújthat annál többet vagy kevesebbet;

b) ezzel szemben a törvényi és a bírói rehabilitáció *előfeltételeitől* független az államfő, s olyan esetben is elengedheti az elítélés hátrányos következményeit, amikor erre más módon nem kerülhetne sor.

Ugyancsak fenntartandónak látszik a Btá. 71. § (2) bekezdésének az a rendelkezése, amely a külföldön történt elítélés kapcsán a mentesítést csak kegyelem útján teszi lehetővé. Amint a Btá. idevonatkozó miniszteri indokolása mondja: „Ilyen esetben ugyanis a rehabilitációnak külpolitikai vonatkozásai lehetnek... A döntés jogát tehát olyan testület kezébe kell letenni, amely a külpolitikai szempontok megítélésére hivatott."

Neményi Béla

[16] „A kegyelem és a közkegyelem a legfőbb államhatalom aktusai. Enyhíthetik a büntetést vagy egészen felmenthetnek alóla: ez aktusok alapján megszüntethető a büntető eljárás és a *büntetett előélet* minősége." (Szovjet Büntetőjog — Általános Rész, egyetemi tankönyv, 1951. évi magyar kiadás 431 old.)

[17] Népköztársaságunk viszonylatában ezt a következő okfejtés fejezi ki: „Ennek a jognak elvi alapja szintén az államhatalom egysége, amelyből folyóan a legfőbb államhatalom joga, hogy a közösség általános érdekeinek megfelelően átmenetileg és bizonyos meghatározott keretekben a büntetőtörvénykönyv rendelkezéseinek alkalmazását félretegye. — Az Alkotmány e kérdést úgy rendezi, hogy amikor egész kategóriák (személyek egyes csoportja vagy bűncselekmények egyes csoportja) alapján határozzák meg a kegyelmet (közkegyelem), akkor az Országgyűlés feladata —, amikor pedig csupán egyes egyénekkel kapcsolatban kell a kegyelem kérdésében határozni, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa dönt." (Magyar Alkotmányjog, egyetemi tankönyv 1951., 221. old.)

A nemzetközi pénzügyi jog tárgya és helye a jogrendszerben*

A nemzetközi pénzügyi jog tudományának eddig nincs megállapodott helye a tudományok rendszerében. Erre a következtetésre jutunk, ha tantörténetét sorsfordulóin keresztül nyomon követjük. Hol a nemzetközi jog, a nemzetközi közigazgatási jog, a nemzetközi magánjog, a közigazgatási jog vagy a pénzügyi jog tudománya foglalkozik tételes anyagával, de időszakonként „önállóan" is a színre lép. Ugyanez áll e jog tárgyának meghatározásával kapcsolatban is: egyes irányzatok csupán az adójogra koncentrálják tárgyát, mások ezen felül még többkevesebb elemre kiterjeszkedően, tehát bővebb keretben tárgyalják. Hasonló jellemzés illik ide is, mint a nemzetközi magánjogra: „közel annyi elméleti felfogás van, amennyi tudományos munka" (Réczei). Általános és különös részének felépítése, alapelveinek kidolgozása Lippert után újra adóssága a tudománynak.[1]

Aki ezen különös jogterület után érdeklődik — amelyet egyesek még a „tudományok mostohagyermekének" is neveznek — az eddigi

* Részletek szerző „A nemzetközi pénzügyi jog problémája" c. kandidátusi értekezéséből.

[1] Gustav Lippert: Internationales Finanzrecht. Wien, 1912.; ua. Handbuch des Internationalen Finanzrechts. 1928.

elméletek ismeretében mindig több kérdéssel találkozik, mint amelyekre választ kaphat. Feladatunk tehát nem is az, hogy ezek labirintusában végig járjuk valamennyi utat, s így keressük azt, amelyen véglegesen megmaradhatunk. Beállítottságánál fogva a nyugati irodalom elméletét nem vehetjük kiinduló pontul, azt azonban elismerjük, hogy a németek és a franciák e téren folytatott kutatásaikkal és eredményeikkel messze megelőzték a többi nemzetet. Az is kétségtelen, hogy a szocialista tudomány az utóbbi negyedszázadban teljesen mellőzte a kérdés jogtani tárgyalását, inkább csak a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok technikai, gyakorlati vonatkozásai kerültek feldolgozásra, s csupán ezek maradtak az érdeklődés előterében. Ez jellemzi a magyar irodalmat is; a pénzügytan, illetőleg annak egyik előbbi témákra korlátozódó szűkebb ágazata, az ún. „nemzetközi pénzügyi ismeretek" c. szaktudomány nálunk is már több összefoglaló művet produkált, amelyekben a jogi szempontokra és a jogi szabályozásra mint a technikai mozzanatok megindítójára, alapjára utalást találunk.[2] Természetesen azonban nem a pénzügytantól kell elvárni, hogy ezt a matériát gondozásba vegye.

Chrétiennel szemben — aki szerint a nemzetközi pénzügyi jog ma is még embrionális állapotban van, s felkutatásra váró terület[3] — azt állítjuk, hogy a jelen korban kifejlődött nemzetközi pénzügyi jog létezik. Nem kezdhetjük elölről azt a (terméketlen) vitát, hogy „van-e vagy nincs" ilyen jogágazat, hiszen bizonyos elődök már rájöttek bizonyos igazságokra, amelyeket reménytelen lenne kétségbe vonni. Talán úgy helyes jellemezni a feladatot, hogy itt egy elhanyagolt terület felszántásáról van szó. A szocialista jogtudomány szemszögéből kell a kérdést vizsgálat alá venni, de természetesen nemcsak a szocialista államok viszonylatában keressük a nemzetközi jog által szabályozott pénzügyi jogviszonyok érvényesülését, hanem ezen túlmenően a másik társadalmi-gazdasági rendszer kereteiben is. Erre nemcsak azért van szükség, hogy még élesebben jelentkezzenek a szocialista államok közötti pénzügyi kapcsolatok jellegzetességei a kapitalista államközi közpénzügyi szabályozással szemben, hanem azért is, mert a két világrendszert — többek között — a jelzett jogág sokszínű szálai is összetartják, ami egyenesen feltétele a békés együttélés folytatásának.

1. A marxista—leninista állam- és jogelmélet egyik alapvető tétele az, hogy a jogrendszer tagozódása a valóságban meglevő társadalmi viszonyok külön csoportjainak felel meg. Ha bebizonyítható, hogy új társadalmi viszonyok jelentek meg, akkor minden alap megvan arra, hogy a jogtudomány az idevágó jogi szabályozást, az érvényesülő alapelveket figyelemmel kísérje, rendszerezze, felderítse az itt érvényesülő törvényszerűségeket és levonja a szükséges következtetéseket. Egy jogágazat így önállóan, vagy egy másik jogágazatból való kiválással helyet vindikálhat magának a felépítmény megfelelő helyén, ha az objektív előfeltételek „igazolhatók".

Éppen a szovjet irodalomban gazdagon jelentkező tanulmányok hívják fel a figyelmet arra, hogy a gazdasági kapcsolatok pénzügyi oldala már megérdemli, hogy a tudomány ezzel bővebben foglalkozzék. Természetesen e helyen a jogtudomány szempontjából kell vizsgálnunk ezt a kérdést, s éppen a pénzügyi jogágazat elismerésének alapfeltételeként a jelenlegi nemzetközi terepen próbáljuk megkeresni az általunk tárgyalandó jogágazat tárgyát: tehát az objektíve meglevő nemzetközi pénzügyi viszonyokat.

a) A „Politikai gazdaságtan" tankönyv — mint ismeretes — külön fejezetet szentel a szocialista világrendszeren belüli gazdasági kapcsolatok elemzésének. Ugyancsak a szocialista politikai gazdaságtan elemzi behatóan, osztályszempontból a kapitalista államok közötti kapcsolatok jellegzetességeit és tendenciáját is.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a kapitalista világpiac körein belül kiterjedt nemzetközi kereskedelem bontakozott ki, az árumozgást tekintélyes pénzmozgás kíséri, vagy az árukapcsolatok egymást váltják. Az állami költségvetések nem függetlenek bizonyos külföldi államokkal szemben, mert az államok kölcsönöket vesznek igénybe, ezeket visszafizetik, kamatterheket vállalnak, pénzügyi segélyeket kapnak és folyósítanak, emellett a háború eredményeként jóvátételi fizetési kötelezettségek és megszállási költségek terhelik az államkincstárakat. A személyi forgalom nemzetközi pénzforgalommal jár együtt, s az utóbbi az előbbi arányában növekszik. Az állami bankokat foglalkoztatják a nem kereskedelmi tevékenységből származó állami pénzügyi kapcsolatok bonyolításának problémái is, pl. a diplomáciai képviseletek finanszírozása stb.

Az államok érdekei tehát ütköznek és egyben kiegyenlítődnek a nemzetközi pénzügyek síkján, különösen látható ez a kettős adóztatás esetében. Természetes az is, hogy a kiterjedt nemzetközi pénzügyi forgalom éppen a pénzügyi konfliktusok elkerülése végett szigorú jogrendet követel. Az idetartozó nemzetközi jogalkotás hátterében is meghúzódik az uralkodó osztály akarata, amely a nemzetközi jog fejlesztésében az elsőrendű hatótényező. A kapitalista felépítményben dominálnak ezek az irányzatok, hozzátesszük azonban, hogy ma már minden kapitalista állam törekszik nemzetközi pénzügyi kapcsolatainak bővítésére, mert a jelenlegi politikai és gazdasági körülmények között a gazda-

[2] Baczoni Jenő 1954-ben, Vajda Imre 1958-ban, Rigó Tibor 1960-ban jelentettek meg „Nemzetközi pénzügyi ismeretek" c. egyetemi jegyzeteket.

[3] Maxime Chrétien: Existe-t-il un droit international fiscal commun? Revue Critique de Droit International Privé. 1953. 2—4. sz., 1954. 1, 3—4. sz.

sági autarchia elképzelhetetlen és csaknem az állam öngyilkosságához vezetne.

Az elmondottak két szerződő állam relációjában jelentkeznek, de ugyanezek a pénzügyi szálak egyben hatalmas szervezeteket is összekötnek, mint amilyenek a napjainkban kialakuló s a gazdasági életben egyre erőteljesebben ható integrációk. A közös piac, a szabadkereskedelmi övezet vagy az éppen most létesült latin-amerikai közös piac jogi struktúrája természetesen a politikai-közgazdasági tényezők figyelembevétele mellett alakult ki. Szerepel ebben — bár az irodalom erre sem utalt eddig — bizonyos nemzetközi közigazgatási jogi elem, tehát pl. az integrációk igazgatására, az ebben résztvevő szervek egymáshoz való viszonyára és ügyrendjére vonatkozó matéria. A centrális kérdés azonban a közvélemény előtt jól ismert: az integráció összehangolt vámrendszerrel kezdi, hogy később vámunióvá, illetőleg politikai unióvá fejlődjék. Ez az irányzat, ha ezt nyíltan talán nem is hangoztatják, elkerülhetetlen, ha ezek a zsenge integrációk egy bizonyos kort elérnek. Ebben a fejlődésben pedig kétségtelen szerepe van a nemzetközi pénzügyi jogalkotásnak, pl. a vámokra vonatkozó megállapodásoknak, továbbá azoknak a felszínen vagy a háttérben húzódó szabályoknak, amelyek alapján az integrációs tagállamok árpolitikájukat és adópolitikájukat egyeztetik, összehangolják. A mi szempontunkból érdektelen, hogy politikai, gazdasági és katonai tényezők együttesen vagy külön-külön játszanak-e szerepet ezeknek az integrációknak a létrehozásában. Az azonban lényeges, hogy az integrációk jogában a pénzügyi matéria különös jelentős helyet foglal el. Ez az anyag „valódi" nemzetközi jogi jellegű, amely speciálisan az államok közháztartásába nyúlik bele és összekapcsolja pénzügyi rendszereiket.

b) A szocialista világgazdasági rendszer kifejlesztette a kereteibe tartozó országok gazdasági együttműködésének új típusát. A gazdasági, politikai és kulturális együttműködés szorosabbra fűzése és kiszélesítése során fejlődik és erősödik a szocialista világgazdasági rendszer. Ezt a fejlődést tükörzi az a jogalkotás is, amelyik itt ugyancsak nemzetközi jellegű, összekapcsolja a tervgazdálkodó államok pénzügyi rendszereit. A hosszú időre szóló gazdasági szerződések és egyezmények meghatározott tervidőszakra előre biztosítják az államok pénzügyi kapcsolatait s ennek eredményeképpen népgazdaságuk tervszerű fejlődését. Amilyen erővel tör utat magának a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye a másik társadalmi-gazdasági rendszerben, annyira más tendenciát érvényesít az itt kialakuló államközi jogrend, amelynek feladata a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesítése.

A gazdasági alap struktúrája, tehát a termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele következtében az államközi szálak között az adórendszereket összekötő részek már csaknem teljesen elvesztették jelentőségüket. A jogalkotás, amely a pénzügyi szuverénitást teljes mértékben tiszteletben tartja, ezen a területen sajátosan oldja meg pl. a vám és adó gyakorlati problémáit. Ugyanakkor előtérbe kerül — éppen a sokoldalú és gazdag árukapcsolatok következőjeként — egy multilaterális elszámolási rendszer, amelynek a formáját, kereteit nemzetközi szabályozás állapította meg. A politikai gazdaságtan tudománya már felhívta arra a figyelmet, hogy pl. a KGST államok közötti sokoldalú klíring elő fogja segíteni az áruforgalom további növekedését.[4] Lényegében tehát a szocialista népgazdaságban is összekapcsolódnak az állami pénzügyi rendszerek, de a pénzügyi rendszerek egyeztetése itt másodlagos jelenség, mert azt megelőzi a távlati népgazdasági tervek összehangolása.

c) A szocialista és kapitalista államok egymással is élénk és sokoldalú nemzetközi szerződéses viszonyban állanak. Legjobban megnyilvánuló formája ennek a kulturális kapcsolatok és külkereskedelem, amely az angolszász diszkriminációs külkereskedelmi politika ellenére is fokozatosan táguló tendenciát mutat. A nemzetközi kapcsolatok a két világrendszer államai között a pénzügyi rendszer csaknem minden síkján államközi megegyezéseket követelnek.

d) Az azonos társadalmi rendszerbe tartozó államok, továbbá a két világgazdasági rendszer államainak egymás közötti gazdasági kapcsolatai mellett a pénzügytan, illetőleg a közgazdaságtan érdekes módon elfelejtkezett egy „igazi" nemzetközi területről. Szinte csodálatos az a fegyelmezettség, amellyel a pénzügytan művelői megállanak az állam határainál! Nem egészen érthető, hogy ha az állami pénzügyi rendszerekre ható külföldi tényezők hatásait és okait kutatják, akkor miért nem fordítják figyelmüket az ellenkező irányba is? A pénzügyi rendszerek ugyanis nem elzárt körök, hanem a szocialista pénzügyi tudomány helyes terminusa szerint pénzügyi alapok, amelyekben a pénzmozgás az adott jogrendnek megfelelően történik és a pénzalapokon belül és azok között a pénzt a legkülönfélébb jogviszonyokat szabályozó rendelkezések kergetik.

Ez a par excellence pénzügyi terep: a nemzetközi organizációk pénzügyi rendszere, tehát a nemzetközi feladatok végrehajtására hivatott nemzetközi intézmények pénzalapjai. A pénzügytan nem tagadhatja le a valóságot: el kell ismernie, hogy itt különleges pénzalapok léteznek, amelyekre azért kell figyelmet fordítani, mert közcélt szolgálnak, valamely nemzetközi feladat finanszírozását. Egy állam pénzügyi rendszerével szemben tehát több állam pénzügyi rendszerének e célra elkülönített pénzeszközeiből koncentrált pénzalap jelenik meg. E felett azonban az államok közös megegyezéssel diszponálnak, az alapelveket, a felhasználható kereteket, a pénzgazdálkodás rendjét, az alapokmá-

[4] Politikai gazdaságtan. Tankönyv. 4. kiadás. Bp. 1959. 783. old.

nyoknak megfelelően hozott határozatok szerint állapítják meg. A pénzgazdálkodás menete, a nemzetközi organizáció pénzügyi berendezése, csaknem egységes elvek alapján történik, s a meglevő különbségek mindössze az intézmények eltérő feladataiból következnek, de pénzügyi jogi szempontból ezek elhanyagolhatók. Inkább a pénzalapok felhasználása, tehát hovafordítása tekintetében kialakuló elvek között mutatkozik eltérés. Nem vitatható, hogy a nemzeti jognak itt már nincs szerepe; a pénzmozgás az állami pénzügyi rendszerek között megy végbe, de erre nincs befolyással egy-egy állam pénzügyi jogi szabályozása. Pénzügyi hatás szempontjából azonban az állami és nemzetközi pénzalapok között mégis van összefüggés, ez elsősorban abból adódik, hogy a nemzetközi szervezetek apparátusa és feladatai növekednek, s ezek tetemes hiteleket igényelnek. Az államok teherbíróképessége, külpolitikája és pénzügyi politikája szabja meg végül is a határt, ameddig a jelzett közcélokban részesedést vállalhatnak.

A szovjet irodalom felhívta a figyelmet arra is, hogy a különböző gazdasági rendszerbe tartozó államok gazdasági kapcsolatait a nemzetközi jog mellett a nemzeti jogoknak, így különösen a polgári jognak, a közigazgatási jognak és a pénzügyi jognak fejlesztenie kell.[5] Kétségtelen, hogy a nemzeti pénzügyi jogok ebben a tekintetben is bizonyos mértékig megteremtik az előfeltételeket, azonban az államközi szálak rendezése, a kapcsolatok fenntartásának biztosítása és továbbfejlesztése már olyan jogi normák beiktatásával valósíthatók csak meg, amelyek a nemzeti jogok körén kívül esnek. Az államok pénzügyeitől nem független, de attól különálló nemzetközi pénzalapok (viszonyok) és az államok pénzügyi kapcsolatai mint objektív és a modern társadalomban már nem nélkülözhető — sőt fejlődő — tényezők megkövetelik, hogy „speciális" jogalkotás alakuljon ki olyan elvek érvényesítésére, amelyek a békés együttélés pénzügyi előfeltételeit teremtik meg.

2. a) Az államok pénzügyi kapcsolatainak sokféleségét és jelentőségét, mindezeket az objektív tényezőket, amelyek a különféle társadalmi-gazdasági rendszerekben változó tartalommal, de állandóan hatottak, a nemzetközi jogtudomány is felismerte és értékelte. De mégis későn jutott oda a fejlődés, hogy Lippert megalkossa e jogág rendszerét (1912), amelyet a következőkben — amikor is a nemzetközi pénzügyi jog fogalmát, tárgyát kívánják meghatározni — nem lehet figyelmen kívül hagyni. Utódai inkább részletkérdéseket és gyakorlati problémákat boncolgattak, anélkül, hogy alapfogalmakat tisztáztak volna, emellett még az egész matériát szétdarabolták és különféle jogágakhoz kapcsolták. Lippert 1928. évi művében („1. §. A fogalom meghatározása") a következőket írja: „A nemzetközi pénzügyi jog — mint jogrendszer — azon jogszabályok foglalata, amelyek a külföldi kapcsolatok pénzügyi jogviszonyait szabályozzák. Ezeket a különleges jogi rendelkezéseket vagy az egyes államok jogalkotása hozza, vagy államközi szerződések teremtik meg."

Ezt a szélesértelmű pénzügyi jogot — amely objektíve gazdagodott és terebélyesedett a történelem folyamán — Chrétien újra visszaszorította eredeti „elméleti" magjára: a nemzetközi adójogra: „Általános nemzetközi pénzügyi jog alatt olyan jogszabályokat értünk, amelyek minden államot kötelezznének és egy meghatározott anyagra, az adókra vonatkoznak. A nemzetközi pénzügyi jog tehát része a nemzetközi közjognak, amelyen belül jellegzetességeit tárgya (adók), nem pedig alanyai (államok) adnák meg."

A két fogalommeghatározás, akár egymás mellett szerepel, akár külön-külön vizsgáljuk azokat, elsősorban abból a szempontból észrevételezhető, hogy éppen a valóságban meglevő számtalan államközi, illetőleg nemzetközi pénzügyi jogviszonyt nem vesz figyelembe. Lippertet még menteni lehet ebből a szempontból. Művének megjelenése idején sem volt a Népszövetség olyan hatótényező a nemzetközi életben, mint amely céllal azt alkotói megteremtették. Mint ismeretes, a későbbi években egyre hanyatlott tekintélye, emellett pénzügyi szempontból sem bírt olyan jelentőséggel, hogy az akár csak távolról is összehasonlítható lenne az ENSZ jelenlegi pénzügyi „súlyával". Lippert ugyan nem feledkezett meg a Népszövetségről, mint politikai tényezőről, hiszen hivatkozik is arra, hogy a nemzetközi pénzügyi jog fejlesztésében a Népszövetségnek is szerepe van azáltal, hogy befolyást gyakorol egyes államok pénzügyi életére (nemzetközi pénzügyi ellenőrzés problematikája).

Trotabas jut legközelebb a tényleges helyzet felismeréséhez: „Az egységes állam pénzügyeinek egyszerű alakjaitól egyre jobban eltávolodó ... pénzügyi intézményeken túl a nemzetközi jog széles területén számos nemzetközi pénzügyi probléma jelentkezik .. Ezek a problémák nemcsak azoknak a nemzetközi szervezeteknek a fennállása következtében jelentkeznek, amelyek ellátásáról különleges szabályozás útján kell gondoskodni, hanem az államok egymás közötti kapcsolataiból kifolyólag is ..." A nemzetközi pénzügyi jognak ezek a problémái rendkívül komplex jellegűek.[6] Nála is hiányzik azonban a fogalom és egy áttekinthető rendszer: az államkapcsolatok pénzügyi jelenségeit azonban kitűnően rajzolja meg.

b) A szocialista jogtudomány éppen az említett szerzők fogalmainak kritikája után adhatja

[5] L. Wassilev: Die rechtliche Regelung der internationalen Zahlungen durch Clearing im internationalen Handel zwischen Ländern mit verschiedener Wirtschaftsstruktur. (Fragen des Internationalen Privatrechts.) Berlin. 184. old.

[6] Louis Trotabas: Institutions financières. Paris, 1956. 86. old.

meg azt a terminust, amely az előbb kifejtett objektív társadalmi viszonyok felismerésén alapul és szabályozásának jelenségét maradéktalanul átfogja. Abból indulunk ki, hogy itt önálló jogágazatról van szó, amely nemzetközi jellegű és figyelembe vesszük a különböző társadalmi rendszerbe tartozó államok egymásközti kapcsolatait és a nemzetközi szervezetek létezését is. E jogág elsősorban azokat a pénzügyi viszonyokat szabályozza, amelyek államok között alakulnak ki, tehát két állam pénzügyi rendszerére van tekintettel. Az államokat és a nemzetközi szervezeteket összekötő egyezmények lényegében ugyanilyen helyzetet rendeznek (pénzügyi alapok közötti kapcsolatokat). A nemzetközi organizációk háztartásvitele nemzetközi „közjogi" felhatalmazás kereteiben és az állami háztartásokhoz hasonlóan alakul, de itt is érvényesülnek az államokat összekötő pénzügyi alapelvek; bevételeik is döntő részben nem magángazdaságaik, hanem sajátos nemzetközi forrásokból „közjogi" alapon származnak. Ezeknek a szervezeteknek a kiadásaik feletti rendelkezés tekintetében önálló pénzügyi jogkörük van, ebből a szempontból sem vitatható, hogy nemzetközi jogalanyisággal rendelkeznek. (A nem kormányközi szervek a mi szempontunkból ugyanolyan jellegűek, mint az államokban működő magánegyesületek, ezekre tehát a továbbiakban nem leszünk figyelemmel.)

A nemzetközi pénzügyi jog tehát azokat az államokat kötelező szabályokat tartalmazza, amelyek az államok közpénzügyi kapcsolatait szabályozzák, tehát pénzügyi rendszereiket kötik össze. Kereteibe tartozik továbbá az ENSZ és más kormányközi szervezetek pénzgazdálkodásának szabályozása, ide értve az államok és a nemzetközi szervezetek pénzügyi kapcsolatait is.

A nemzetközi pénzügyi jog éppen úgy része mindkét rendszer felépítményének, mint a nemzetközi közjog, attól tehát elsősorban szabályozásának tárgyával tér el. Alanyainak az államokat és a nemzetközi szervezeteket tekintjük, legfontosabb jogforrásaink pedig az államok szuverén akaratából származó nemzetközi szerződéseket. Ez a sajátos nemzetközi jogág a békés együttélés szellemében szolgálhatja mindkét társadalmi-gazdasági rendszert. Ha ezt a feladatát be tudja tölteni, úgy hogy alapelvei mindenütt maradéktalanul érvényesülnek, akkor beszélhetünk általános nemzetközi pénzügyi jogról is. Nekünk azonban úgy tűnik, hogy ez ma még kevésbé érett fogalom, mint a partikuláris nemzetközi jog, értve ez alatt főleg az egyes világpiacokon belüli államközi pénzügyi viszonyok jogi területét.

A nemzetközi közjog tudománya külön pénzügyi alapelveket nem dolgozott ki. Az a tény, hogy egyes alapelvek közösek a nemzetközi jogban, a nemzetközi pénzügyi jogban és esetleg még a nemzetközi magánjogban is — még nem mond ellent előbbi megállapításunknak. Az azonban kétségtelen, hogy ezeknek sajátos pénzügytani tartalmuk és jelentőségük is van. Ugyanakkor az is lényeges körülmény, hogy a nemzetközi pénzügyi jognak bár vannak saját alapelvei, nincsenek a nemzetközi közjoggal „szembenálló céljai", hiszen feladata éppen a nemzetközi közjog rendelkezéseinek realizálása pénzügyi eszközökkel. A nemzetközi közjog alapelvei tehát jogágazatunkban is érvényesülnek, ezeket tehát nem szükséges külön kiemelni. (Pl. a nemzetközi szerződések tiszteletben tartása stb.) A két jogág tehát csaknem olyan viszonyban áll egymás mellett, mint az alkotmányjog és a pénzügyi jog.

Önálló tárgy, az államok és nemzetközi szervezetek jogalanyisága azok az alapvető tényezők, amelyek a nemzetközi pénzügyi jogot jellemzik. A jogtudomány azonban nyilván nem maradhat meg a tételes jog leírásának szűk körénél, hanem a jogalkotás mögötti elvi alapokat és politikai célkitűzéseket is fel kell deritenie. A pénzügyi jog mellé tehát nemzetközi vonatkozásban is pénzügytan párosul, amely az elvi szempontokat kutatja. Ez — mondhatni — a nemzetközi pénzügyi jog filozófiája; s éppen mert ilyen önállósult elméleti tudomány is van tételes anyaga mellett — még indokoltabb jogágazatiságát elismerni. Ez a szemlélet segíti hozzá a nemzetközi pénzügyi jogtudományt, hogy tételesjogi és elvi szempontból pásztázza végig az államok pénzügyi jogalkotását és vizsgálja pénzügyi rendszereik gazdasági mechanizmusát. A pénzügyi rendszerek külföldi kapcsolatai tehát mintegy behelyettesíthető egyenlet jelentek meg, amelyek megoldása feladatot jelent és ez szükségképpen újra létrehozza ezt az új tudományágat is.

A nemzetközi pénzügyi jogtan módszerében sem Lippert, sem Neumeyer kiindulópontját nem teszi magáévá. Nemcsak a nemzetköziben keressük a pénzügyit (mint Lippert) vagy csak a pénzügyi jogban a nemzetközit (mint Neumeyer) — hanem a két szempontot egyesítve, az az mindkettőben egyszerre, nem csupán jogi módszerrel, de egyben pénzügytanival is.

3. A nemzetközi pénzügyi jogalkotást az államok részéről olyan külpolitikai szempontok befolyásolják, amelyek hátterében saját pénzügyi politikájuk, államháztartási problémáik is döntő szerepet játszanak. Az idegen államokkal szembeni pénzügyi kapcsolatok irányítása, lebonyolítása egyike a fontos állami funkcióknak. Természetesen, ezekben dominálnak az uralkodó osztály érdekei, hiszen külpolitikájuk szoros kapcsolatban áll a gazdaságpolitikával, a jelen esetben ezen belül a költségvetési politikával, adópolitikával, valutapolitikával, vámpolitikával. A nemzetközi pénzügyi jog tehát olyan szabályokat rögzít, amelyek az államok külpolitikája által megszabott irányzatnak megfelelnek, és az azokban elért célkitűzéseket elősegítik. Nézetünk szerint azonban nemzetközi pénzügyi politikáról általános értelemben beszélni

nem lehet. Az irodalomban a „nemzetközi pénzügyi politika" terminusa az Egyesült Államok jogtudományától származik. Azon célkitűzések összességét értik ez alatt, amelyek hivatva vannak a második világháború után — éppen az első világháború utáni időszak tanúságai alapján — az USA pénzügyi stabilitását a fizetési mérleg kiegyensúlyozása révén biztosítani. A nyugati irodalomban Schmölders foglalkozott elsőnek behatóan ezzel a „nemzetközi pénzügyi politikával", amely lényegében az Egyesült Államok külpolitikájának pénzügyi vetülete.[7]

A nyugati irodalom újabban még „szupranacionális pénzügyi politikát" is felfedez, elsősorban a most létesült integrációkkal kapcsolatban. Ez a szupranacionális pénzügyi politika éppen ellentétben áll azzal, amit a nemzetközi jogtudomány a nemzetközi politika fogalmával összeegyeztethetőnek tartana. Nem lehet elfogadni az ilyen pénzügyi politikát, amely alárendeli magának az egyes államok külpolitikáját és pénzügyi politikáját, célja pedig nyilvánvalóan a tőkés érdekeltségek — amelyek államközi síkon tényleg összefonódnak — érdekeinek védelme.

E helyen nem tartjuk feladatnak, hogy a nemzetközi pénzügyi politika fogalmát tovább boncolgassuk, de nézetünk szerint ezt igazi értelmében csak az ENSZ keretében lehetne megvalósítani és kifejleszteni. Gyakorlatilag olyan esetben érvényesülhetne, amikor a nemzetközi pénzalapok felhasználásában valamennyi állam tökéletesen egyetértett és ezt hozzá tudta igazítani belső nemzeti pénzügyi politikájához is. Ekkor még azt sem lehetne ellenezni, hogy az ENSZ valamennyi pénzügyi tárgyú határozata kötelező erővel bírjon. Így a tulajdonképpeni általános nemzetközi pénzügyi jog kerülne uralomra. Végeredményben tehát a nemzetközi pénzügyi jog kapcsolatát a külpolitikával ugyanúgy értékeljük, mint a nemzetközi jog és a külpolitika viszonyát.

4. a) A nemzetközi pénzügyi jogot már Lippert sem képezhette volna ki önálló ágazattá, ha elméletét nem támasztja alá bizonyos sajátos alapelvekkel, amelyek nemzetközi pénzügyi jogában érvényesülnek. Saját szavaival: ezek vezető elvek, amelyek a jogalkotást és a jogalkalmazást egyaránt uralják. Lippert alapelvei azonban nem teljesen „nemzetköziek", azaz nem tesznek különbséget aközött, hogy az idevágó jogviszonyokat a belső jog vagy nemzetközi normák rendezik.

b) A szocialista pénzügyi jogtudomány, amikor a jelenkori alapelveket kívánja megállapítani, figyelembe vesz Lippert megállapításait is. Ezen alapelvek közül csak azok fogadhatók el, amelyek alkalmasak arra, hogy általuk a nemzetközi pénzügyi jog felépítményi szerepét betölthesse; ma már szem előtt kell tartani, hogy két párhuzamosan létező társadalmi-gazdasági rendszer van, továbbá, hogy ennek a jognak éppen a világpiacok közötti kapcsolat fejlesztése az egyik legfontosabb feladata. Korszakunk nemzetközi pénzügyi jogának alapelveit az alábbiakban jelöljük meg: az államok pénzügyi szuverénitásának tiszteletbentartása; az államok pénzügyi rendszereinek kölcsönös elismerése; kölcsönös előnyök nyújtása; a legnagyobb kedvezmény elve; a viszonosság alkalmazása; a békés együttélés pénzügyi előfeltételeinek biztosítása; a nemzetközi pénzalapok békés célokra történő felhasználása; az elmaradt országok gazdasági megsegítésének támogatása.[8] Ezek az elvek az állami pénzügyi rendszereket összekötő nemzetközi szerződésekben részben érvényesülnek, illetőleg egyre több jele van annak, hogy felismerik minden oldalról ezen elvek alkalmazásának előnyeit. Bizonyos elvek azonban csak a pénzügyi rendszer egyes elemeivel hozhatók kapcsolatba, pl. a legnagyobb kedvezmény a közadórendszerrel (vámok, adók, illetékek, stb.). De mivel bármilyen társadalmi rendszerbe tartozó állam pénzügyi struktúrájának azonos elemeinél előfordulnak (illetőleg kívánatos, hogy érvényesüljenek), ezek általános elvekként ismerhetők el.

5. A nemzetközi pénzügyi jog vázolt alapelveit a tudomány feladata felismerni és rendszerezni, a gyakorlati jogalkotás azonban tágabb vagy szűkebb körben érvényesíti azokat. Elvileg természetesen az alapelveknek a tételes joggal úgy kellene egybevágni, mint ahogy két egybevágó háromszög fedi egymást. A politikai körülmények és gazdasági nyomás következtében egyes alapelvek mégis egyáltalán nem vagy csak igen szűk körben „jutnak szóhoz". A nemzetközi szerződés azonban létrejön a nemzetközi közjog általános rendje szerint, s ehhez mindkét szerződő félnek igazodnia kell magatartásával, jogainak és kötelezettségeinek érvényesítésénél. A nemzetközi pénzügyi jogrendnek számolnia kell azokkal az esetekkel is, amikor a pénzügyi tárgyú szerződéseket a felek egyike nem tartja be, tehát nem teljesíti kötelezettségeit. Felmerül a kérdés, hogy a nemzetközi jog ezen szabályainak a betartása kikényszeríthető-e.

Ezzel a kérdéssel is Lippert foglalkozott először „95. §. Zwangmassnahmen" c. fejezetében (művének 1912. évi kiadásában), amelyben felmérte a lehetőségeket és elemezte a gyakorlatot az ilyen esetek előfordulása esetén. Lippertnél is szerepelt az önsegély, mint jogos eszköz, amellyel az elfogadott szabályok betartását a szerződések alanyai saját hatalmi szervezetük útján biztosíthatják. Nyilvánvaló, hogy az államok a kötelezettségek kikényszerítésére nem mindig nyúlhatnak erőszakhoz, különben is új nemzetközi jog az ENSZ alapokmánya szelle-

[7] Günter Schmölders: Finanzpolitik. Berlin, 1955. 286. és 293. old.

[8] Az értekezés a II. fejezet 7/b. pontjában részletesen kifejti a felsorolt alapelvek tartalmát és jelentőségét.

mében tiltja az erőszak alkalmazását. Az önsegély módja tehát a pénzügyi szerződések vonatkozásában „valamivel enyhébb". Ide tartozik többek között a pénzügyi kapcsolatok megszakítása, amelynek esetében a belső pénzügyi jog „szabad lesz" és nem függ többé szerződési megkötésektől. A pénzügyi „önsegély" tulajdonképpeni hatásos eszköze a retorzió, a gazdasági nyomás. A megtorló intézkedések alkalmazására a szocialista jogalkotásnak is gondolnia kell, természetesen csak azokban az esetekben, amikor ez már nemzetgazdasági érdekből vagy más politikai érdekből elkerülhetetlen (l. ezzel kapcsolatban a vámjogot szabályozó 1954. évi 16. sz. tvr. 6. § (3) bekezdését).

A nemzetközi pénzügyi szabályok kikényszerítésének egyik sajátos eszköze a nemzetközi pénzügyi ellenőrzés bevezetése; ez lényegében akkor lehet hatásos, ha az ellenőrző szervezetet egyben olyan intézkedési jogkörrel is felruházzák, amelynek eredményeként a szerződéses pénzügyi jogrend visszakerül eredeti medrébe. Az államok természetesen nem azért vállalnak pénzügyi kötelezettségeket, hogy azokat megszegjék, de egyes esetekben előfordulhat, hogy gazdasági helyzetük következtében, vagy új kormány új politikája miatt a kötelezettségek teljesítése elmarad. A nemzetközi pénzügyi jog sok esetben nem is ír elő tényleges „megtorló" intézkedést, de a nemzetközi jogrend más olyan hátrányok bekövetkezését helyezi kilátásba, amelyek az államok érdekeivé teszik, hogy szerződéses kötelezettségeiket mégis teljesítsék. Pl. a nemzetközi szervezetekben tagságot vállaló államok a contributiók nemfizetése esetén elvesztik szavazati jogukat, bizonyos idő után pedig ez a tagság megszűnését vonja maga után.

6. A nemzetközi pénzügyi jogtudomány, ha úgy választja meg tárgyát, hogy azt előzőekben vázoltuk, akkor nagyobb feladatot vállal, mint előző irányzatai e tudományág félévszázados történetében. A nemzetközi pénzügyi jogtudománynak elsőrendű feladata tehát a hatalmas tételes nemzetközi joganyag összegyűjtése és rendszerezése alapján az alapelveket megállapítani. Egyben segíteni kell a jogalkotást is, tehát szempontokat kell szolgáltatnia a nemzetközi szerződések pénzügyi részletkérdéseinek kidolgozásához.

Különleges feladat, amely a jogtudomány művelőire hárul: a nemzetközi pénzügyi fogalmak tisztázása. Mint a gyakorlat oldaláról már többször felmerült, a nemzetközi pénzügyi jogszabályok alkalmazásánál az egyik állandóan jelentkező probléma: a fogalmak eltérő magyarázata. A szerződésekben szereplő adó fogalmát pl. másképpen értelmezik egyik vagy másik államban (pl. ugyanaz a pénzügyi kategória az egyik állam pénzügyi rendszerében adóként, a másikban illetékként szerepel). A nemzetközi költségvetési jog szempontjából problémát jelent, pl. a nemzeti jövedelem terminusának tartalma csaknem államonként változik. Kiderül, hogy bizonyos fogalmakat nem is lehet a jog oldaláról azonos tartalommal megtölteni, hanem csak pénzügyi azonosságokból lehet kiindulni. Ebből következik, hogy a nemzetközi pénzügyi jogtudomány a nemzetközi pénzügytant és a nemzetközi pénzügygazdaságtant egyaránt résztudományaivá avatja.

7. A nemzetközi pénzügyi jognak az általunk elfogadott széleskörű területe a fejlődést illetően hatalmas jövő előtt áll. Századunk már az atomkor előszázadának tekinthető, amelyben már megvalósulnak egyes különleges közgazdasági jelenségek, így pl. a nemzetközi gazdasági együttműködés szükségszerű kialakulása közös vállalkozások létrehozásában, atom-erőművek, nagy beruházások létesítése. Az atomkorszak gazdasági alapjának megteremtése hatalmas erőforrásokat feltételez, amelyeket csaknem lehetetlen meríteni egy-egy állam pénzügyi forrásaiból. Fokozottabb szükség lesz tehát az államok együttműködésére — s mindennek a jogi vetülete a nemzetközi pénzügyi jog szabályaiban tükröződik.

A nemzetközi pénzügyi jog azonban csak addig lesz nemzetközi, amíg az államok pénzügyi szuverénitása reálisan érvényesül. Az ún. nemzetek feletti jog, mint Jessup „Transnational law"-ja magába olvaszt már mindent, ami eddig nemzetközi és nemzeti jog volt, következésképp a nemzetközi pénzügyi jog halálát is jelenti. A szocialista nemzetközi jogtudomány szembeszáll ezekkel az irányzatokkal, — s ezzel közvetve is a nemzetközi pénzügyi jogot veszi védelmébe.

A nemzetközi jog ma még távol áll attól, hogy az űrjoggal kollaboráljon. A kozmoszjog, amely az állami szuverénitás kérdését új színben világította meg és új kérdésekkel tette aktuálissá, a nemzeti pénzügyi felségjog határait is messzebb tolja ki. Azonban nem arról van szó, hogy „a Mars-lakók megadóztatásáról" szóló de lege ferenda szempontokat vessünk fel, mert a nemzetközi pénzügyi jog nem az álomvilágban, hanem a realitások talaján keresi anyagát. A „kozmoszjog korszaka" ugyancsak nemescélú nemzetközi együttműködést tételez fel, pl. az idevágó kutatások közös folytatását — amint erre a Szovjetunió is tett már javaslatot az ENSZ keretében. Ezek az elgondolások pedig további államközi finanszírozási problémákat vetnek fel — s itt újra nemzetközi pénzügyi jog jut szerephez.

Az előbbiekben talán messzebb mutattuk ki a perspektívát, mint az reális lenne. Egyes konkrét célokra és feladatokra azonban legutóbb az NDK jogtudománya hívta fel figyelmüket — ezek is alátámasztják az általunk vázolt nemzetközi pénzügyi jog elismerését és tudományának kifejlesztését.

A magyar pénzügyi rendszer kapcsolatai a jövőben tovább bővülnek a szocialista és kapitalista államokkal szemben egyaránt. Az MSZMP VII. Kongresszusának irányelvei sze-

rint alakul külkereskedelmi politikánk és külföldi kultúrpolitikánk, egyre több nemzetközi szervezet munkájában veszünk részt. A nemzetközi pénzügyi jognak a mi szempontunkból az az alapvető feladata, hogy a kapcsolatok megteremtésének előfeltételeit és lebonyolítását biztosítsa.

Végül utalunk arra is, hogy a szocialista nemzetközi pénzügyi jogtudomány sem mellőzheti a külföldi jogok tanulmányozását. Az összehasonlító pénzügyi jog jogágazatunk tudományos művelése és az idevágó jogalkotás számára is nélkülözhetetlen. A nemzetközi szerződések megkötésénél — ez gyakorlati kérdés — a szerződő partnerek pénzügyi normáit kell figyelembe venni és ezeket a nemzetközi pénzügyi jog alapelvei szerint egyeztetni. Az összehasonlító módszer alkalmazása tehát itt is a jogalkotás nélkülözhetetlen velejárója s előfeltétele. Egyes nyugati nemzetközi jogászok (Vallindas) azonban az összehasonlító jogot a legszorosabban hozzákapcsolják a nemzetközi közjoghoz, épp úgy, mint a nemzetközi magánjoghoz, s ezzel egy sajátos nemzetközi jog matériát kívánnak kiképezni. Ez lényegében uniformizált jog lenne, s ha a gyakorlatban is kifejlődnék: a belső jogokat és a nemzetközi jogot, tehát még a pénzügyi jogot is felszámolná.

Álláspontunk végeredményben az, hogy a nemzetközi pénzügyi jog egy önálló és egy nagy jövő előtt álló jogágazat, amelynek kutatása a szocialista és polgári jogtudomány közös, időszerű és fontos feladata. Művelése pedig különösen igényli az összehasonlító módszer alkalmazását.

Nagy Tibor

Békés együttélés és a nemzetközi jog kötelező ereje

I. A párizsi csúcsértekezlet meghiúsulása ellenére a békés együttélés maradt az emberiség közvetlen jövőjének egyetlen reális politikai programja. Kezdetben csupán a szocialista tábor és a békemozgalom által hirdetett ez a program az utóbbi években feltartóztathatatlanul szerezte újabb meg újabb híveinek tömegét az egész világon és térhódítására aligha lehetne jellemzőbb tünetet felhozni, mint az e témával foglalkozó *nyugati* könyvek, valamint cikkek nagy számát. A nagy számon belül az állásfoglalások természetesn egyáltalában nem egyformák; de ez nem változtat azon a tényen, hogy a témát többé agyonhallgatni már az utóbbi években se lehetett.

Nyomban felmerülhet az a kérdés, hogy mit keresnek ezek az észleletek egy *jogi* folyóirat hasábjain? Felelhetnénk egyszerűen azzal, hogy még a kapitalista többségű, londoni székhelyű nemzetközi jogász-egyesület, az International Law Association is 1958. évi kongresszusának napirendjére tűzte és azóta is napirendjén tartja a koexisztencia fogalmának valamint nemzetközi jogi vonatkozásainak megvitatását, beválasztva az ezzel foglalkozó bizottságba egy neves szovjet jogászt is, Tunkin személyében. Ám ne hivatkozzunk példákra, hanem keressük meg az összefüggést mélyebben: kézenfekvő, hogy a békés együttélés eszméjének homloktérbe tolulásával párhuzamosan nyomul előre a nemzetközi jog szerepe, hiszen a nemzetközi jog elválaszthatatlan az alapját képező nemzetközi viszonyoktól. Ez azonban a dolognak csak az egyik oldala; a másik oldala az, hogy a békés együttélés megvalósításához szükséges rendező normák óhatatlanul felvetik a nemzetközi jog úgyszólván teljes problematikáját, kötelező erejének kérdésétől kezdve egészen egyes konkrét részletszabályokig. S éppen ez az a pont, melyben merőben eltérnek egymástól a nyugati állásfoglalások: a nemzetközi jog jelentőségének megítélésében, pozitív vagy negatív szemléletében. Amint az itt következő — természetesen csak vázlatos — áttekintésből látni fogjuk, a nemzetközi jog negatív szemlélete egyben a békés együttélés lehetőségének tagadását, pozitív szemlélete viszont a békés együttélés lehetőségének elismerését is jelenti. Ebből pedig már eleve az a feladat származik, hogy ha valóban és hatékonyan akarunk munkálkodni a békés együttélés megvalósításán, akkor tudományosan le kell számolnunk a nemzetközi jog negatív szemléletével.

Erre a negatív szemléletre aligha lehetne jobb példát találni, mint az amerikai P. E. Corbettnek még a hidegháború virágzásának korszakában, 1951-ben megjelent könyvét.[1] Corbett szerint a nemzetközi jogot annak „alapítói" (Vitoria, Suarez, Gentili, Grotius) mesterségesen gyártották a római jog egyes sablonjaiból, felhasználva a ius civile alapvető elemeit, de feloldva azokat a ius gentium rugalmasabb keretében és átitatva a ius naturale öröknek állított szabályaival. Úgy tüntették fel, mintha ez a mesterségesn előállított komplexum jog lenne, holott csak ábránd volt vagy legfeljebb erkölcsi normák gyűjteménye.[2] A szankciónak — minden jog lényeges fogalmi elemének — hiányát úgy hidalták át, hogy azt állították: a szankció Istentől származik. Ezzel elérték, hogy

[1] P. E. Corbett: „Law and Society in the Relations of States". — New York, 1951.

[2] I. m. 7. old.

abban a hivő korban, melyben elméleteiket kidolgozták, a tényleges szankciók hiánya valóban kevésbé volt szembetűnő, mint később. Grotius viszont az „igazságos" háborút tartotta a nemzetközi jog szankciójának —, de mivé vált a nemzetközi jog, mikor a háború eltiltásával még ezt a szankció-lehetőségét is elvesztette? Corbett szerint az államok számára csak látszólagos magatartás-szabályok léteznek, de nincs erő, mely jogszerű magatartásukat kikényszerítse, mert nemzetközi vonatkozásban nincs olyan társadalom, mely felette állna tagjainak.[3] A nemzetközi közösség vagy nemzetközi társadalom, melyről mégis beszélnek, nem a valóság visszatükröződése, hanem jó emberek célja és reménye. „Nem tesz azonban jó szolgálatot az emberiségnek az, aki a reményt valóságnak tünteti fel, mert elhomályosítja azokat a bonyolult akadályokat, melyek még mindig útjában állnak a megvalósításnak."[4] Annak tagadása, hogy az állam alá lenne vetve bármilyen politikai vagy jogi felsőbbségnek, a hivatalos beszédben közhely; már pedig ez egyben a nemzetközi jog tagadását is jelenti. A megoldás, mellyel a zsákutcából való kikerülést megkísérelték, nevezetesen az államok önkorlátozásának doktrinája, a szerző szerint teljesen értelmetlen és így haszontalan a nemzetközi jognak koordinációs jogként való felfogása is: ha ui. az állam szuverén abban, hogy korlátozza önmagát, akkor szuverén e korlátozottságának bármikori egyoldalú megszüntetésében is. „Belső joghatóság", „önvédelem", „szuverén egyenlőség", „nem jogi vita", „clausula rebus sic stantibus": ezek azok a formulák, amelyekbe az államok kapaszkodnak, ha valamely szabályt nem akarnak teljesíteni.[5] E szabályok egyébként is szoros függőségben vannak a nagyhatalmak kezdeti és további folyamatos hozzájárulásától; kötelező erejükről azonban mindaddig nem lehet szó, míg ki nem alakul egy államok feletti társadalom, melynek első lépése kell, hogy legyen a lényeges emberi jogok egyöntetű meghatározása.[6]

Anélkül, hogy a nemzetközi jog keletkezésének és kötelező erejének egész témakertjét itt nyomban fel akarnánk ásni, — erre a későbbiekben még részletesen visszatérünk —, és anélkül, hogy e könyvet egyetlen kézlegyintéssel a hidegháború jellegzetes termékének minősítenénk, azt a megjegyzést mégsem fojthatjuk vissza, hogy mindig gyanús, ha valaki egy egész kötetet szentel a nemzetközi jog jogi jellege tagadásának. „ De strigis quae non sunt": ha nemzetközi jog voltaképpen nem létezik, akkor miért kell ezt olyan hosszadalmasan bizonygatni? Másrészt: amennyiben a nemzetközi szabályok voltaképpen csak erkölcsi normák, melyeknek megsértése kézzelfogható szankcióval nem jár, akkor nehezen magyarázható az a mindennapos jelenség, hogy nemzetközi egyezményekhez államok fenntartásokat fűznek (pl. genocid-egyezmény) és nemzetközi szabályok megalkotása körül aprólékos részletekbe menő vitákat folytatnak, így pl. újabban az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában is. Vajon miért teszik mindezt, ha a létrejövő szabályokat amúgy sem tartják kötelező erejűeknek? Vagy talán a Nemzetközi Bíróság se lenne más, mint valamiféle papi testület, mely csupán erkölcsi normákat alkalmaz? Azok a formulák, melyeket Corbett a szabályok alól való kibújás szokásos hivatkozási eseteiként felhoz („belső joghatóság", önvédelem" stb.), szintén az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit éppen bizonyítani akar. Ha a szabályok teljesítése alól való mentesülés céljából egyáltalában ürügyekre, koholt vagy valóságos *jogcímekre* van szükség, akkor mégis *jog*szabályok azok, melyeknek kötelező ereje alól ily módon akarnak szabadulni; ellenkező esetben ui. egyszerűen arra hivatkozhatnának az államok, hogy *nem létezik* nemzetközi jog. Ilyen hivatkozás azonban — talán egyedül a hitleri Németország egyes félhivatalos megnyilvánulásait kivéve — a XX. században még egyetlen állam felelős képviselőinek se jutott eszébe. Többek között tehát éppen azzal ismerik el a nemzetközi jog — vagyis: kötelező erejű nemzetközi magatartás-szabályok — létezését, hogy az egyik fél által felhozott magatartás-szabállyal szemben egy másik, sokszor kétségtelenül csak állítólagos magatartás-szabályra hivatkoznak. Az a kérdés azután, hogy az így egymással szembeállított magatartás-szabályok közül melyik bizonyul erősebbnek, már nem a nemzetközi jog jogi mivoltának, hanem érvényesülési és kikényszeríthetőségi módjának problémakörébe vág, amivel — fontosságánál fogva — a továbbiakban még behatóan foglalkozni fogunk.

Nem a nemzetközi jog jogiságával, hanem csupán a békés együttélést elősegítő szerepével szemben foglal el viszont szkeptikus álláspontot E. van Bogaert a békés együttélés és nemzetközi jog kapcsolatával foglalkozó cikkében.[7] Véleménye szerint a békés együttélésnek Kína és India által 1954-ben meghirdetett öt elve voltaképpen nem mond semmi újat. A területi sérthetetlenség és szuverénitás tiszteletben tartása, egymás meg nem támadása, a belügyekbe való kölcsönös be-nem-avatkozás, egyenlőség és kölcsönös előnyök, békés kapcsolatok régen alapját képezik a pozitív nemzetközi jognak és már a XVIII. században Vattel is hasonlóan fejtette ki az államok alapvető jogait valamint kötelezettségeit. Ennél tágabbra szélesíti ki az aktív koexisztencia fogalmát az az értelmezés, amely az államok gazdasági egymásra-utaltságával és a világ gazdasági fejlődésével hozza összefüggésbe. Felveti a kérdést, hogyan tudna hozzájárulni a nemzetközi jog a kialakult blokkok kö-

[3] I. m. 76. old.
[4] I. m. 52 .old.
[5] I. m. 77. old.
[6] I. m. 295. old.

[7] E. van Bogaert: „Coexistence et droit international" — Revue générale de droit international public, Paris, 1959. évi 2. sz.

zötti kapcsolatok enyhítéséhez és azt feleli, hogy nézete szerint a nemzetközi jog képtelen erre a funkcióra, mert nem lehet jogszabályt keletkeztetni anélkül, hogy előzőleg léteznék egy olyan tényleges helyzet, mely megengedi keletkeztetését.[8] A nemzetközi jogi kapcsolatokat államok teremtik, melyek bizonyos magatartás-módokat normákként ismernek el. Még az elismerésre sem kerülhet azonban sor bizonyos együttműködés nélkül: előbb van tehát szükség együttműködésre és csak azután következhet új normák létrejötte.[9]

Ennek az elvileg egyébként alig kifogásolható fejtegetésnek csupán az a fogyatékossága, hogy a nemzetközi jognak a békés együttélés megvalósítását elősegítő szerepét egyedül *új* normák megteremtésében tudja elképzelni. Reálisabban fogja fel a kérdést P. Vergnaud, aki a hidegháború elemzését végzi el cikkében.[10] Idézi azt a szellemes megállapítást, hogy a hidegháború nem más, mint „pókerjátszma a fegyverek árnyékában"; a „meleg" háborútól csupán az különbözteti meg, hogy amíg az utóbbinál korlátlan, az előbbinél korlátozott a cselekvési eszközök használata. Az azonban, hogy ez is háború, Vergnaud szerint már csak azért sem kétséges, mert az egyensúlyra törekvés helyett a hegemóniára törekvés nyomja rá bélyegét a kapcsolatokra, ez pedig a háborús állapot jellemzője. Ebben a sajátságos helyzetben különböző ellentmondások lépnek fel, mert amikor a hegemóniára törekvések elmélyülnek és a múltbeli logika szerint háborút tételeznek fel, ugyanakkor minden erőszakhoz folyamodás tiltott és a háborúhoz való jogot eltörölték: a béke kényelmetlenné, a nyílt háború viszont lehetetlenné vált. Mindez azzal jár, hogy nem áll ugyan be formális szakítás az egymásközti kapcsolatokban, de az ellenséges légkör mégis megmérgezi azokat; a szerződések megkötése ellen hat vagy végtelen huzavonára készteti a tárgyaló feleket, megbénítja a nemzetközi szervezetek működését, megakadályozza vagy korlátozza a kereskedelmet. Ebben a helyzetben „a huszonötödik órában él az ember, ez pedig a világ összes mac carthyjainak órája."[11] Következménye, hogy a rádió is sloganokat és parancsszavakat sugároz, a diverziós törekvéseket a sajtó is táplálja; eszközei közé tartozik a nukleáris fegyverrel való fenyegetőzés valamint államcsíny vagy polgárháború kirobbantása. Ezzel a gyakorlattal a közvetett agresszió a hidegháborúban jogilag elveszti a béke elleni fenyegetés jellegét és mindez azért lehetséges, mert San Franciscoban — az ENSZ megalakulásakor — nem határozták meg az agressziót.[12]

Mi a kiút ebből az állapotból? A szerző kétségtelennek tartja, hogy a hidegháborút fel kell számolni és az együttélést meg kell teremteni. Ha azonban csupán egyes részletkérdésekben történik megegyezés, az csak *hideg* egymás mellett élést eredményezhet. A valódi békés együttélés létrehozásához az szükséges, hogy mindkét nagy világrendszer a másikat békés politikai szervezet változatának tekintse és tudomásul vegye, hogy nézeteltérések ugyan szembeállíthatják a másikkal, de ezzel nem válhat kérdésessé a másik politikai, gazdasági és szociális szerkezetének törvényessége, *a maga egészében*. Mindehhez mellőzhetetlen a tényleges hatalmat gyakorló kormányok elismerése és nem utolsósorban az agresszió meghatározása is.

A békés együttéléssel és a nemzetközi jog szerepével kapcsolatban 1951. óta az amerikai felfogásban is beállott részleges változást egy újabb könyv szemlélteti meggyőzően, G. Clark és L. B. Sohn tollából.[13] Írói a nemzetek teljes leszerelését javasolják és a béke megőrzésére egyedül egy ENSZ-haderő fenntartását, melynek tényleges állománya 200 000—600 000, tartalékos létszáma pedig 600 000—1 200 000 főből álljon. A leszerelés ellenőrzésére hattagú bizottság létesüljön, a *kisebb* államok képviselőiből. Az ENSZ keretén belül a Biztonsági Tanács helyett a Közgyűlés legyen felelős a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért; ebből a célból viszont át kell alakítani az ENSZ szervezetét. A Közgyűlésen vehessenek részt a tagállamokon kívül — szavazati jog nélkül — a nem önálló és gyámsági területek képviselői is; a tagállamok képviseletét pedig úgy kell átalakítani, hogy az arányban álljon lakosságuk létszámával. Minden tagállamot 500 000 lakosig legalább egy, 140 milliós létszámon felül viszont legfeljebb 30 delegátus képviseljen, de úgy, hogy minden delegátus *egyénileg* szavazhat és a szavazatok összeszámlálásánál az összes egyéni szavazatok veendők tekintetbe. A szerzők további elgondolása szerint a Biztonsági Tanács helyébe Végrehajtó Tanácsot kellene állítani, mely a Közgyűlés megbízott szerve lenne és 17 tagját a Közgyűlés négy évi időtartamra választana, az időközi visszahívás jogának fenntartásával. A Végrehajtó Tanács érvényes határozatához minden esetben 11, fontosabb ügyekben 14 igenlő szavazatra lenne szükség. Ezen felül a viták elintézésére békéltető és bírósági szerveket kellene felállítani, kötelező joghatósággal, (a már meglevő Nemzetközi Bíróság felsőbb hatáskört töltene be), az elmaradt területek fejlesztésére pedig Világfejlesztési Hatóságot.

Ebben az egyelőre kissé utópisztikusnak ható elképzelésben fokozott figyelmet érdemel az államok arányos képviseletének elve, mely első pillantásra úgy tűnik, hogy alkalmas lenne

[8] I. m. 213. old.
[9] I. m 220. old.
[10] P. Vergnaud: „La guerre froide", — Revue générale de droit international public, Paris, 1958. évi 2. sz.
[11] I. m. 228. old.
[12] I. m. 234. old.
[13] G. Clark and L. B. Sohn: „World Peace through World Law", — részletes ismertetése az American Journal of International Law 1959. évi 1. számában.

a jelenlegi mechanikus többségi rendszer felszámolására és a világ népei valóságos állásfoglalásának az eddiginél igazságosabb érvényre juttatására. Különös azonban, hogy a szerzők az arányos képviseletet éppen csak 140 milliós lélekszámig tartják megvalósítandónak,[14] ezen felül pedig már egyenlősítenek és így a sokkal nagyobb lélekszámú Szovjetuniót, Kínát és Indiát külön-külön ugyanannyi delegátus képviselné, mint a kisebb létszámú Egyesült Államokat. A látszólag idealista elgondolásban ilyen módon ugyanaz a jól megalapozott matematikai zsonglőrködés érvényesül, mint a burzsoá államok parlamenti választási rendszereinél.

Az eddig ismertetett műveknél még nagyobb érdeklődésre tarthat számot a francia F. Perroux háromkötetes könyve a békés együttélésről,[15] melyben közgazdasági alapokból kiindulva bizonyítja a világméretű együttműködés szükségességét, sőt elkerülhetetlenségét. Megállapítása szerint a XX. század mindeddig az alapvető emberi szükségletek *világméretű* kielégítése szempontjából tagadhatatlan balsikert mutat. „Az emberek a maguk összességében még nem bizonyultak képeseknek önmagukat megfelelően táplálni és gondozni vagy mindezt úgy elérni, hogy ne fejtsenek ki mérhetetlen kényszert, mely csupán a népek és osztályok kis számának biztosít előnyöket."[16] A jelenkor egyik legfőbb kulcsproblémáját abban látja, hogy a világ különböző területei az iparosodás egészen eltérő fokain állnak és egyrészről az iparosított, másrészről a nem-iparosított területek között szorosan közgazdasági szempontból kétségtelen feszültség következett be. Ez a probléma a szerző szerint túlnőtt az egyes nemzetek, sőt a koalíciók[17] keretein is. Példaként Afrikát hozza fel, kimutatva, hogy az ottani beruházások nem egyetlen nemzettől származnak, hanem különböző nemzeteknek ez idő szerint anarchikus és legfeljebb félhivatalos együttműködéséből erednek.

Perroux nem dolgozik csupán elvont fogalomkategóriákkal — pl. államokkal, blokkokkal —, hanem igyekszik azok belső összetevőit és erőtényezőit is megkeresni. Többek között kimutatja, hogy már most is léteznek olyan tényleges hatalmak, melyek az egész világra kiterjedő jelentőséggel és következményekkel működnek; gyakorlatilag tehát tulajdonképpen kormányozzák a világot, holott semmiféle intézményesített világhatóság-jellegük nincsen. Ilyen tényleges hatalom pl. az olajtermelők nagy csoportja: államaikkal olyan mértékű szimbiózisban állnak, hogy vegyes — köz- és magánjellegű — monopóliumoknak lehet tekinteni őket. Ezek és az ezekhez hasonló tényleges hatalmak előzetes felhatalmazás nélkül, messzemenő következményekkel járó döntéseket hoznak és e döntéseiket utólag rákényszerítik emberek tömegeire, melyeket előzőleg nem kérdeztek meg, továbbá kormányokra, melyek már csupán az *egyenlőtlen tárgyalások* hatalmával vannak ellátva.[18] A tényleges hatalmaknak ez a koncentrációja odáig vezetett, hogy ma már valójában egyetlen állam se képes többé *egyedül* meghatározni ellenségét és vele háborút kezdeni. A mai ipar logikája azt sem engedi meg valamely nemzetnek, hogy *egyedül* gyakoroljon tetszés szerinti hatalmat azok felett az ipari központok felett, melyektől a XX. század technikájában a fejlődés függ. Mindebből Perroux azt a következtetést vonja le, hogy számos létfontosságú vonatkozásban az államok látszólagosakká, fiktívekké váltak és ez a helyzet szükségszerűen egy világszintű politikai társadalom kialakulásához vezet. De ide vezet az a hármas veszély is, mely az emberiséget fenyegeti: *a)* ha nem fékezik meg a rádióaktív lecsapódást, emberi tömegeket borzalmas fájdalmaknak és halálnak tesznek ki; *b)* ha folytatódik a fegyverkezés, emberi tömegek továbbra is meghalnak éhségtől és végelgyengűléstől; *c)* ha világháború tör ki, óriási emberi tömegek pusztulnak el és az emberi faj olyan szakadékba hullik, melynek sem mélységét, sem időtartamát nem lehet előre meghatározni.[19] Felveti a kérdést, hogy lehetséges-e viszont a béke a két ellentétes koalícióra oszlott emberiség számára és azzal válaszol, hogy megfordítja a kérdést: vajon *mielőtt* az emberiség ilyen kisszámú koalícióra oszlott, komolyan elképzelhető volt-e, hogy egészében bele lehet vonni egy tartós békét biztosító rendezésbe; vajon az egyes államok által deklarált és megszabott béke képezhette-e az emberi rend általános nyugalmát és nem kellett-e szükségszerűen *egyetlen* hatalomnak diktálnia (pl. Róma, Nagybritannia)? A harc az új emberért — mondja Perroux —, ellentétes a háborúval egy koalíció *ellen*.[20]

Bármi legyen is a véleményünk a neves francia közgazdásznak erről a munkájáról és különösen egyes részlet-megállapításairól, a maga egészében aligha vitatható el tőle az emberi lelkiismeret által vezetett jószándék és sok helyen feltűnő egyezése a világméretű békemozgalom célkitűzéseivel. S ha talán pillanatnyilag kissé naivnak vagy patetikusnak is tűnnek azok a javaslatai, hogy ki kell adni az Ember Fegyverszüneti Deklarációját, továbbá meg kell alkotni, terjeszteni és vitára bocsátani a világ fejlesztésének terveit, az a konkrét indítványa viszont, hogy az ENSZ-t meg kell erősíteni és ki kell nyitni azok előtt a nemzetek előtt, melyek ott még nem jutottak képviselethez, — mert egy politikai társadalom az egyes csoportok közti tényleges vitában képződik —, név szerinti megem-

[14] Az USA lélekszáma 165 millió.

[15] F. Perroux: „La coexistence pacifique", — Paris, 1958.

[16] I. m. III. köt. 604. old.

[17] Perroux szóhasználatában a „koalíciók" blokkokat jelentenek.

[18] I. m. III. köt. 606. old.

[19] I. m. IIII. köt. 618. old.

[20] I. m. III. köt. 637. old.

lítés nélkül is elsősorban a népi Kínára utal. Végül az a megállapítása, hogy csupán az egész világ tudományos elitjének hallgatólagos, de egyben aktív, tiltakozásra és tanúságtételre egyaránt képes „eretnek szövetsége" szakíthatja meg a bűvös kört, melyet a hivatalos szószólók köré a nemzetekhez tartozás von,[21] szintén nem jelent ugyan kézzelfogható megoldást és amellett elég arisztokratikusnak is hat, de mindenesetre nyomatékosan figyelmeztet arra a fokozott felelősségre, melyet válaszúton álló korszakunk ró a tudományra és annak minden munkására.

II. Az itt — természetesen csak nagyon töredékesen és kivonatosan — ismertetett állásfoglalásokból a nemzetközi jog tudományára voltaképpen egyedül az a kérdés tartozik, hogy van-e és lehet-e szerepe a nemzetközi jognak a békés együttélés megteremtésében, illetve kifejlesztésében? Erre a kérdésre azonban — mint láttuk —, olyan feleletet is lehet adni, hogy a nemzetközi jog tulajdonképpen egyáltalában nem jog, szabályai nem kötelező erejűek és ennek folytán már ebből az okból sem alakulhat ki segítő szerepe a békés együttélés megvalósításában. E felfogás hívei álláspontjukat elsősorban az állam szuverénitásával indokolják, kifejtve, hogy ha az állam szuverén, akkor nem létezhetnek reá nézve kötelező szabályok; amennyiben tehát a békés együttélést elrendező szabályok mégis létesülnének, azok nem lévén jogi vagyis kötelező jellegűek, az állam bármikor felszabadíthatja magát azok teljesítése alól. Végeredményben e felfogás mögött tehát az a nézet bújik meg, hogy nincs is értelme a békés együttélés megvalósításának, mert nincs jogi biztosítéka fenntartásának. A nemzetközi jogra vonatkozó nihilista nézet ilyen módon a békés együttélésre vonatkozó nihilista nézetet is takar. Ez a kettős nihilizmus szükségessé teszi, hogy mielőtt a tulajdonképpeni időszerű kérdésre, a békés együttélés és a nemzetközi jog viszonyára megalapozott feleletet adnánk, ismét egyszer megbirkózzunk a nemzetközi jog jogiságára vonatkozó negatív szemlélettel. Szükséges ez azért is, mert mi magunk se egyeztettük össze eddig kielégítően a nemzetközi jog természetét a marxizmus általános jog-fogalmával és ennek folytán a nemzetközi jog szerepét illetően nálunk is akadnak még bár nem kifejezetten nihilista, de mindenesetre szkeptikus nézetek.

Ami a Corbett-féle érvelést illeti, azzal aránylag röviden végezhetünk. Némi igazsága van abban, hogy a nemzetközi jog „alapítási" idejében — melyet azonban nem mindenki vezet vissza *csupán* Grotiusig vagy Vitoriáig —, a valóságban érvényesülő nemzetközi magatartásszabályok terjedelmükben és tartalmukban is lényegesen különböztek azoktól, melyeket az „alapítók" elméleteikben felállítottak. Ez a jelenség azonban az akkor uralkodó és a tudományos művekben is tükröződő thomista, természetjogi felfogásban leli magyarázatát: a természetjog jellemzője ui., hogy jog és erkölcs között elmossa a határvonalat, jogszabályokként tűntetve fel olyan normákat is, melyek legfeljebb valamilyen ismeretlen eredetű „kinyilatkoztatás" erkölcsi követelményeinek tekinthetők. A kezdeti természetjogi felfogásnak ezt az eredendő hibáját azonban nem lehet egyszerűen átvinni a pozitív nemzetközi jogra és minden további nélkül az utóbbiról is azt állítani, hogy csupán erkölcsi normák gyűjteménye: hiszen az eltelt évszázadok alatt és főleg a mi századunkban egyre nagyobb számban szaporodtak olyan nemzetközi intézmények (szervezetek, uniók, bíróságok), melyeket jóhiszeműen aligha lehet csupán erkölcsi testületeknek minősíteni. Aki e gyorsuló fejlődés előtt szemet huny, az elkerülhetetlenül felidézi a gyanút, hogy e jelenségeket nem is akarja meglátni és a nemzetközi jog tagadásában ugyanaz a szándék vezeti, mint a múlt századvégi wilhelmiánus Németország jogi íróit: a jogi kötöttségektől való szabadulás elméleti megalapozása.[22]

A nemzetközi jogra vonatkozó negatív felfogás az állami szuverénitásra is hivatkozik. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az állam valójában csak a nemzetközi jogszabályok *alkotásában*, illetve elfogadásában szuverén, viszont már nem szuverén azok *betartásában*. Ehhez képest mindig világosan meg kell különböztetni egyrészről a nemzetközi jog létrejöveteli, másrészről érvényesülési folyamatát és ez utóbbinak — beleértve a nemzetközi jog kikényszerítési mechanizmusának problémáját is — a korábbinál kétségtelenül nagyobb figyelmet kell szentelnünk, annál is inkább, mert ez az a terület, melynek megfelelő tudományos felderítését kielégítően még magunk se végeztük el. A jog fogalmának marxista kifejtése, — eszerint a jog az uralkodó osztály akaratának megnyilvánulása, melynek érvényesülését az állam, mint erőszakszervezet biztosítja, — nyilvánvalóan csak a *belső* jogra vonatkozik és nem illeszthető rá minden további nélkül a nemzetközi jogra: az államközi viszonyoknak ui. megvan a maguk sajátossága és azok nem helyezhetők mechanikusan egy szintre a belső állami jog elveivel. Már a Szovjetunióban 1954—55-ben lefolyt széleskörű vita összefoglalásaként is megállapítást nyert, hogy a nemzetközi jog a nemzetközi érintkezésben részvevő különböző társadalmi-gazdasági rendszerű államokban fennálló termelési viszonyokkal nem közvetlenül, hanem *a nemzetközi viszonyokon* keresztül függ össze.[23] A nemzetközi viszonyok pedig — a jog létrejötte szempontjából — éppen abban különböznek az államon belüli társadalmi viszonyoktól, hogy

[21] I. m. IIII. köt. 623. old.

[22] Vö. Herczeg István: „A nemzetközi jog jogi jellege és fejlődési perspektívája." — Jogtudományi Közlöny. 1952. évi 7. sz.

[23] Vö. Szovjetszkaja Goszudarsztvo i Pravo, 1955. évi 5. sz.

amíg az államon belül lényegében csak egyetlen uralkodóosztály létezik, addig nemzetközi vonatkozásban különböző államok különböző uralkodóosztályaival kell számolni, melyek egymással olykor érdekközösségben, olykor viszont harcban állnak.

Ezek a megállapítások nagyon jelentősek, mert átvezetnek ahhoz a felismeréshez, hogy a nemzetközi jog — nem csupán mennyiségileg, hanem minőségileg is — szükségszerűen bonyolultabb, tehát *másfajta* jelenség, mint a belső, állami jog. Ebből a másmilyenségből pedig nyomban az a további következtetés is adódik, hogy semmi értelmük azoknak a monista elméleteknek, melyek az egyiket *közvetlenül* a másikból akarják származtatni: régi logikai-matematikai szabály ui., hogy különböző nemű mennyiségeket nem lehet egymással összeadni, sem pedig egymásból kivonni. Itt azonban álljunk is meg egy pillanatra, mert a továbbhaladásnak van egy természetes korlátja: a másmilyenség kimutatásában semmiesetre se mehetünk el odáig, hogy ezáltal a nemzetközi jog elveszítse azokat a lényeges ismertető jegyeket, melyek mégis *mindenfajta* jognak elválaszthatatlan sajátjai. Ehhez képest véleményünk szerint valóban nem lehet megoldásként elfogadni azt az elméletet, mely a kétfajta jog egymástól való különbözőségét azzal akarja magyarázni, hogy a belső jog szubordinációs, a nemzetközi jog pedig koordinációs jellegű. Ha ezt a felfogást a *létrejövetel* folyamatára akarjuk alkalmazni, akkor hamar rá kell ébrednünk, hogy voltaképpen nem tár fel különbséget, mert a belső jog létrejötte is gyakran koordinációs jellegű: az uralkodóosztályon belüli egyes rétegek és csoportok közti alkudozások valamint érdekegyeztetések eredménye, amire elég szembetűnő példát szolgáltat az elmúlt két évben kialakult új francia közjogi helyzet. Ha viszont a koordinációs felfogást a belső joggal szembeállítva a nemzetközi jogszabályok *érvényesülési* folyamatára akarjuk ráilleszteni, akkor nagyon veszélyes buktató elé kerülünk. Verdross, ennek az elméletnek egyik mai képviselője pl. azt írja, hogy a koordinációs jog „csak akkor funkcionálhat, ha a közösség minden tagja részéről megvan a *jóakarat*".[24] Világos viszont, hogy a jóakarat erkölcsi kategória és ha bármilyen jog funkcionálása csupán ilyen erkölcsi kategóriától függ, akkor az teljesen elveszti jogi jellegét.

A nemzetközi jog másmilyenségének kifejtését tehát olyan egyéb eszközökkel kell elvégeznünk, melyek nem hántják le egyben jogiságát is. Ami létrejöttét illeti, erre ugyanúgy áll a klasszikus tétel, mint a belső jogra és általában minden társadalmi jelenségre: „A történelmi végeredmény sok egyes akarat összeütközéséből tevődik össze ... Az egyes akaratok nem azt érik el, amit akarnak, hanem átlagos keresztmetszetté, közös eredővé olvadnak."[25] De vajon hogyan érvényesül a nemzetközi jog esetében a másik klasszikus megállapítás: „Mint ahogyan az egyes embernél cselekedeteinek minden hajtóereje fején megy keresztül, akaratának indítóokává változik át, mely cselekvésre készteti, úgy kell a polgári társadalom minden szükségletének, akármelyik osztály legyen is éppen uralmon, az *államhatalmon* keresztülmennie, hogy törvények formájában általános érvényességet érjen el."[26] Állam nélkül tehát nincs belső jog, az államon belüli termelési, gazdasági, társadalmi viszonyok *közvetlenül* nem juthatnak kifejezésre a jogban, hanem csak az államhatalom *áttételén* keresztül, másszóval: a belső jogot, mint felépítményt csak az államon keresztül lehet a gazdasági alapból kiindulva megmagyarázni. Ebből annak a szükségszerű következtetésnek kell származnia, hogy a nemzetközi viszonyok se juthatnak *közvetlenül* kifejezésre a jogban, ehhez képest a nemzetközi jog mögött is állnia kell valamilyen társadalmi hatalomnak, mely azonban nem lehet *egyetlen* állam, hanem csupán az államoknak valamiféle együttese. Aligha lehet ui. vitatni, hogy amint az egyes emberek társadalomban élnek, úgy az államok se létezhetnek önmagukban, teljes elzárkózottságban, abszolút politikai-gazdasági autarchiában, hanem bizonyosfajta közösségben: egymással érintkeznek, egymásra hatnak, létükben részben egymástól függnek, részben egymással versenyeznek. Ahogyan tehát maga az állam se fikció — mint ahogyan Scelle és követői állítják —, úgy a nemzetközi közösség is a nemzetközi viszonyok reális jelensége, nem „absztrakció" vagy „hipotézis" csupán, hanem objektív valóság, melynek bizonyosfokú szervezettsége, tehát jogrendje teszi lehetővé az egyes államok között a gazdasági valamint kulturális javak cseréjét.

Minél fejlettebbek a világon a termelőerők, annál inkább és annál szélesebb körben van szükség a gazdasági és kulturális javak cseréjére, tehát annál több állam és annál szorosabb kötelékkel kapcsolódik a nemzetközi közösségbe. Nem véletlen, hogy a feudalizmus korszakában, sőt még a kapitalizmus kezdeti időszakában is ez a nemzetközi közösség csupán az európai államokra korlátozódott, viszont a XVIII. század végétől megindult hatalmas gazdasági fejlődés fokról-fokra kiterjesztette a keretet az Európán kívüli szuverén államokra is. Így áll összefüggésben a nemzetközi közösség, mint felépítmény a termelőerők fejlődésével, mint alappal. Ahogyan viszont belső, állami vonatkozásban a termelőerők fejlődése különböző fokokon különböző termelési viszonyokat kíván meg és a régieket szétfeszíti, úgy nemzetközi vonatkozás-

[24] Verdross: „Völkerrecht", — Wien, 1955. 61. old.

[25] Marx—Engels: „Válogatott Művek" II. köt. 488—489. old.

[26] Marx—Engels: „Válogatott Művek" II. köt. 390—391. old.

ban a termelőerők fejlődése bizonyos fokon a nemzetközi közösség egyetemességét, az elnyomási törekvések megszüntetését, az államok *valóságos* egyenlőségét igényli.

Amennyire különbözik a lényegesen lazább szerkezetű nemzetközi közösség a sokkal szorosabban szervezett államtól, annyira különbözik a nemzetközi jog is a belső, állami jogtól. Mindez azonban nem jelenti annak elismerését, hogy a nemzetközi jog érvényesülését csupán valamiféle „jóakarat" vagy „önkorlátozás" biztosítaná. A nemzetközi jog érvényesüléséhez ugyanúgy hozzátartozik a kényszer, mint bármilyen jogéhoz, csakhogy ez a kényszer más, mint az állam esetében, ahol kialakult erőszakszervezet áll fenn. *A nemzetközi jog betartására az államokat a nemzetközi közösség feltételezett, potenciális ereje bírja rá,* mint olyan közvetett kényszer, mely hol az összesség, hol csak a legerősebb hatalmak egyöntetű magatartásán keresztül fejt ki hatást, a nemzetközi jogra vonatkozó tudattal párosulva. S ha választ keresünk arra a régi kérdésre, miért kötelezők a nemzetközi jogszabályok egy új államra, ipso facto megszületésénél fogva, holott a hozzájárulása nélkül létrejött jogszabályoknak kifejezetten alá sem vetette magát, úgy a feleletet szintén csak a nemzetközi közösség e feltételezett, potenciális erejében találhatjuk meg, mely egyébként egyáltalában nem áll ellentétben az államok szuverénitásával.

Távol áll tőlünk, hogy ezzel a gondolatmenettel a nemzetközi közösséget a legcsekélyebb mértékben is idealizálni kívánjuk, és el akarjunk szakadni a valóságtól: ahogyan az államforma változik, úgy a nemzetközi közösség is változik és ahogyan az államon belül a jogrendnek a maga egészében való érvényesülése csak addig szilárd, amíg egy forradalmi osztály vagy csoport nem érzi magát elég erősnek, hogy ezt a régi jogrendet megingassa, addig a nemzetközi jognak a maga egészében való érvényesülése is csak addig biztosított, míg valamely hatalomalappal vagy alap nélkül — nem érzi magát elég erősnek arra, hogy a nemzetközi közösség potenciális erejével egymagában vagy szövetségeseivel együtt szembeszálljon. A történelmi példák erre bőven kínálkoznak: gondoljunk csak a napóleoni Franciaországra valamint a hitleri Németországra. S mindehhez még azt is hozzáfűzhetjük, hogy a nemzetközi közösség potenciális erejének kényszerhatását a múltban rendszerint néhány nagyhatalom egymással való szövetkezése fejtette ki — mint pl. a XIX. század első felében a Szent Szövetség —, maguk a nagyhatalmak tehát sokkal nagyobb számban merhettek következmények nélküli jogsértéseket elkövetni, mint a kisebb államok. A megtorlatlanul maradt jogsértések száma azonban még nem bizonyíték egy norma-rendszer jogi jellege ellen, hiszen a belső jogban is gyakran maradnak megtorlatlanul jogsértések, ebből a körülményből kiindulva mégse jut eszébe senkinek kétségbevonni a belső jog jogi jellegét. A jogiság elleni teljesértékű bizonyíték csak az lehet, ha a normák mögül hiányzik a kényszer *kilátásba helyezése* is; az elmondottakból azonban nyilvánvalóan következik, hogy ez a hiányosság a nemzetközi jognál se áll fenn és így jogi jellegét tagadni már csak azért sem lehet, mert egyes fontosabb nemzetközi jogsértésekre — mint a kalózkodás, népirtás, agresszív háború indítása —, ma már *egyénekig* ható felelősségrevonást helyeznek kilátásba kodifikált nemzetközi jogszabályok.

Hogyan állunk azonban *ma* azzal a fogyatékossággal, mely a múltban a nemzetközi jogszabályok érvényesülésének valóban sokszor vetett gátat és — mint az előzőkben már rámutattunk —, abban állt, hogy a nagyhatalmak, erejükben bízva, gyakran vonták ki magukat a jogszabályok teljesítése alól? E kérdés megválaszolásához mindenekelőtt vizsgálnunk kell a jelenlegi nemzetközi viszonyokat, amelyek a múltbeliekkel egyeznek abban, hogy most is különböző államok különböző uralkodóosztályaival kell számolnunk, de a múlttal szemben eltérést mutatnak három lényeges dologban: *a)* kapitalista rendszer mellett szocialista rendszer is áll fenn a Földön; *b)* politikailag önállósodott, de a gazdasági fejlődésben erősen visszamaradt új országok is léteznek, melyek gazdasági önállóságukat is ki akarják vívni és átlagos életszínvonaluk sürgős emeléséhez külső segítséget is igényelnek; *c)* a mai nemzetközi viszonyokban elérkeztünk egy olyan állapothoz, melyben az egyensúlyt többé nem is annyira az erők egyenlősége, mint inkább a teljes elpusztíthatóság kölcsönössége teszi szükségszerűvé. Ez az utóbbi három tényező jelenti ma a múltnál sokkal nagyobb erővel a nemzetközi közösség békés fenntartásának és megóvásának kényszerét. A párhuzam a belső joggal ismét önként kínálkozik: amint a középkori ököljog és feudális anarchia uralmának a termelőerők fejlődése mellett az a felismerés vetett véget, hogy az egyének nem találták meg többé létük legelemibb biztonságát sem és így az egyén — bármilyen egyén — létérdeke azonos lett egy magasabb fokon szervezett társadalom érdekével, úgy válik ma nemzetközi téren az állam léte elválaszthatatlanná a közösség lététől és minthogy a termelőerők fejlődése, a gyorsütemű technikai haladás, az egybekapcsolódó szálak tömkelege folytán az állam nem létezhet többé önmagában, így viselnie kell a veszélyközösséget s az ebből eredő felelősséget is. Már pedig ez a helyzet — önműködő kényszerénél fogva — a múlttal szemben lényegesen nagyobb biztosítékot jelent arra, hogy a nagyhatalmak se vonják ki magukat a nemzetközi közösségbe tartozás és a nemzetközi jogszabályok kötelező ereje alól.

S ha befejezésül most visszatérünk arra az eredetileg feltett kérdésre, vajon lehet-e szerepe a nemzetközi jognak a békés együttélés megteremtésében, illetve kifejlesztésében, akkor e

szerepet az elmondottak alapján mindenekelőtt annak fenntartás nélküli elismerésében találhatjuk meg, hogy egyáltalában *létezik* nemzetközi jog, kötelező erővel és pedig — amennyiben generális szabályokról van szó —, *egységes* nemzetközi jog létezik, minden államra *egyforma* kötelező erővel. Ez a fenntartás nélküli elismerés önmagában is ösztönzőleg hat a békés együttélés kifejlesztésére, hiszen ha tudjuk — és tudnunk kell —, hogy a békés együttélés alapkövét egyszer már kötelező erővel lerakták az ENSZ Alapokmányában, akkor többé nem a semmiből kell valamit teremtenünk, hanem a már meglevőből kiindulva, azt az évek során rárakódott hamis nézetektől csupán megtisztítva, haladhatunk tovább a fejlődés útján.

Az természetesen igaz, hogy egyedül a nemzetközi jog nem teremthet új nemzetközi viszonyokat és *új* nemzetközi jogszabályok létrejöttéhez előbb a nemzetközi viszonyok megváltozására van szükség. De amikor a békés együttélés egyszerű óhajtásból immár történelmi *szükségszerűséggé* vált, akkor a nemzetközi jogra és e jogtudomány művelőire jelentős feladat hárul: minden fontos és még nyitvaálló nemzetközi jogi kérdésben azt a megoldást kell megtalálni, mely az államok közti súrlódások lehetőségét a legcsekélyebb mértékre csökkenti. A nemzetközi jog akkor segíti elő tehát a békés együttélést, ha az egyes részproblémák megoldását nem hidegháborús szellemben keresi, hanem kizárólag azon az alapon, hogy *tartósan* mi használ a békés együttélésnek.

Vajon ez ál-pártatlanság lenne? Igen, nyugodtan felelhetjük, hogy valójában ez is pártosság: pártosság a béke mellett.

Herczeg István

SZEMLE

Újabb szovjet munkák az igazságszolgáltatás köréből

A törvénykezési szervezeti jog és az eljárásjogok kérdései az utóbbi időben újból az érdeklődés homlokterébe kerültek a szovjet jogtudományban. Az elsődlegesen elméleti jellegű vitákat kiváltó rendszerprobléma ezidőszerint nagyjából ismét nyugvópontra jutott — a törvénykezési jogi koncepció többé-kevésbé általános elismertsége jegyében.[1] Folytatódik azonban, sőt szemmelláthatóan lendületet vett a törvénykezési jog körébe tartozó egyes alapkérdések és részletproblémák feldolgozása tanulmányokban és monografikus munkákban. Az ezirányú tudományos tevékenység fokozott megélénkülésének természetes magyarázatát adják a szovjet kodifikációs munkálatok legutóbbi eredményei és legközelebbi programja.

A szovjet bírósági szervezet alapelveiről, a katonai bíróságokról és a büntetőeljárás alapelveiről szóló 1958. decemberi összszövetségi törvények[2] érthető módon foglalkoztatják a szovjet jogászokat. Serkenti a tudományos munkát az a körülmény is, hogy a Szovjetunió tagállamai közül több (pl. a bjelorusz, az üzbék, a kazah, a lett és az örmény szövetségi köztársaság) — az új összszövetségi törvény alapján — már közzétette saját új *bírósági szervezeti törvényét*, néhány szövetségi köztársaság pedig életbeléptette már új *büntetőeljárási törvénykönyvét* is.[3] A többi szövetségi köztársaságban még folyamatban van a bírósági szervezeti és büntetőeljárási törvények megvitatása.

Emellett jelentős feladatokat hárít a szovjet jogtudományra a *polgári eljárási* kodifikációs program is. Évek óta folyik a Szovjetunió bírósági polgári eljárásának alapelveiről szóló összszövetségi törvény és a köztársasági polgári eljárási kódexek anyagának előkészítése.[4]

Mindezek a körülmények és mellettük a szocialista törvényesség további erősítésének és fejlesztésének állandóan napirenden tartott követelménye természetszerűleg élénk visszhangra találnak a szovjet jogászok munkáiban.

Az SZKP XX. és XXI. Kongresszusain mély elemzésnek alávetett társadalmi fejlődéssel kapcsolatos kodifikációs tevékenység hatása megmutatkozik már egyes *jogágazati elméleti alapkérdések* megvitatásánál is. Ez a helyzet pl. az *államjog tárgya* körül folyó széleskörű tudományos vitában, amely nyilvánvalóan összefügg az 1936. évi szovjet alkotmány módosításának előkészítésével, és egészen közelről érinti a *törvénykezési szervezeti jog* problémakörét is, sőt ez a vita egyik leglényegesebb részét képezi.

Az államjog és a törvénykezési szervezeti jog egymáshoz való viszonyát is az államjog alapjogágazati mivolta határozza meg. Emellett azonban e viszony jellegét nagy mértékben befolyásolja még külön is az a tény, hogy az igazságszolgáltatás *állami* tevékenység, a bíróság, ügyészség stb. pedig az állami mechanizmus része. Az államjog ehhez képest foglalkozik ugyan *egyes* törvénykezési szervek és intézmények vizsgálatával, de kutatásait nagyban-egészben arra korlátozza, hogy e szervek és intéz-

[1] Igen érdekesen boncolja egyik legutóbbi cikkében *N. N. Poljanszkij* a vád jogi természetének a kérdését, amelynek megoldását szintén a törvénykezési jog egységét bizonyító érvnek tekinti. Kifejti, hogy a büntető perbeli vád („büntető kereset") és a polgári perbeli kereset a kereset általánosabb (nem szerinti) fogalmának fajai (Pravovegyenyije 1960. évi 1. sz. 105. s köv. old.).

[2] Magyar fordításukat lásd „A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai" (Budapest, 1959.) című kötetben. A kiadvány címe nem nagyon szabatos: a közzétett hat jogszabály közül három nem „büntetőjogi".

[3] V. ö. *M. Sz. Sztrogovics:* A bírósági szervezet és a büntető eljárás néhány kérdése a szövetségi köztársaságokban folyó új kodifikációs munkálatokkal kapcsolatban, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1959. évi 7. sz. 72. old.

[4] Ld. többek között *T. J. Abova* és *M. A. Gurvics:* A polgári eljárási törvényhozás tökéletesítésére vonatkozó javaslatok a szovjet eljárásjogászok műveiben (1956–1957), Pravovegyenyije 1958. évi 2. sz. 125. old.; a lett és észt tervezetekről ld. uo. 1959. évi 1. sz. 155. old.; a kazah tervezetről ld. uo. 1958. évi 1. sz. 117. old.; v. ö. még *Sz. Abramov:* Az OSZFSZK polgári eljárási jogszabályainak kodifikálása, Szocialisztyicseszkaja Zakonnoszty 1958. évi 12. sz. 27. old.

mények (főként a bíróság és az ügyészség) *az állami mechanizmus egész rendszerében*, az állam egyéb szervei mellett miképpen helyezkednek el.

A törvénykezési szervezeti jog részben túlmegy ezeken a kereteken (vizsgálata körébe vonja az *összes* törvénykezési szerveket és intézményeket), részben azonban *szűkebbre* vonja kutatási területét (*egyéb* állami szerveket nem tárgyal). A törvénykezési szervek és intézmények vonatkozásában viszont a törvénykezési szervezeti jog részletesen világítja meg feladataikat, alapelveiket, felépítésük kérdéseit. A törvénykezési szervezeti jog megmutatja e szervek funkcióit. „Az államjog az intézmények leírását nyújtja, az államon belül elfoglalt helyüket (mintegy a nyugalmi állapotot); az eljárásjog a bírósági tevékenység szabályait nyújtja részleteiben. A kettő között összekötő tagként, mintegy csuklóként helyezkedik el a törvénykezési szervezeti jog, amely az államjogban leírt szerveknek a funkcióját, mint olyant, és mint az eljárási tevékenység előfeltételét tárja fel" — mondja *Hilde Benjamin*.[5]

Az államjog és a törvénykezési szervezeti jog egymáshoz való viszonyát a mi államjogászaink is az államjog alapjogági jellegéből kiindulva szemlélik. Az idevágó vizsgálódások során a magyar államjogtudomány újabban eljutott annak felismeréséhez, hogy az államjog tárgyát tevő jogviszonyok heterogén természetűek; csupán egyik csoportjukat alkotják ún. *tiszta államjogi jogviszonyok*, míg a másik csoportba tartozók *„kettős arculatot mutatnak: az egyik oldalról* (az alaptétel felől nézve) az *államjognak* és ugyanakkor *a másik oldalról nézve* (konkrét megvalósulásukat illetően) *más jogágazat* jogviszonyai is."[6] Ezt a második csoportot az ún. „áttételes államjogi jogviszonyok" alkotják. Közéjük tartoznak e szemléletben a törvénykezési szervezeti jogviszonyok is.

Ehhez a felfogáshoz hasonlít a szovjet államjogtudományban *V. F. Kotok* nézete. Ő is megállapítja, hogy a társadalom politikai szervezetének vannak olyan viszonyai, amelyek szabályozása nem csupán az államjog feladata, hanem egyben más jogágaké is. Ilyenek a bíróság és az ügyészség létrejöttével és működésével kapcsolatos viszonyok is, amelyek részletes szabályozása a törvénykezési jog körébe tartozik.[7]

Tulajdonképpen ezt a gondolatmenetet viszik tovább, de már az államjog keretein túlterjeszkedő eredményre jutnak azok a szovjet jogászok, akik egyes alkotmányi normákat a többiektől annyira eltérő természetűeknek tekintenek, hogy egyáltalán vitássá teszik államjogi jellegüket. Ilyen felfogással mindenekelőtt éppen a törvénykezési szervezeti jogszabályok és jogviszonyok tekintetében találkozunk. *G. Sz. Gurvics* szerint pl. „nyilvánvaló, hogy az Alkotmánynak olyan fejezete, mint pl. a »Bíróság és ügyészség«, nem tartozik az államjoghoz."[8] Lényegileg ugyanez a nézete *A. I. Lepjoskin*nak is, aki — Kotokkal vitázva — kifejti, hogy a szovjet Alkotmány IX. fejezetében („Bíróság és ügyészség") foglalt jogszabályok nem államjogi jellegűek. Ezek a normák más jogágak és oktatási diszciplinák elvi tartalmát teszik. Az államjog szabályai szerinte a szocialista igazságszolgáltatás és ügyészi felügyelet szervei vonatkozásában csak azokat a viszonyokat szabályozzák, amelyek az állami szervek rendszere létrejöttének általános elveivel függenek össze, továbbá azokat a viszonyokat, amelyek kapcsolatosak e szerveknek ebben a rendszerben elfoglalt helye és az államhatalom funkciói megvalósításában betöltött szerepe meghatározásával. „Ami azokat a jogszabályokat illeti, amelyek meghatározzák és rögzítik e szervek felépítését, belső rendszerét, hatáskörét, tevékenységi formáit, valamint a bírósági és ügyészségi szervek szervezetének és gyakorlati munkájának egyéb kérdéseit, mindezek a jogszabályok a szocialista jog más ágainak a tartalmát teszik és az államjog tárgyához közvetlenül nincs közük."[9]

A vélemények tehát lényegileg abban térnek el egymástól, hogy a magyar államjogtudományban „áttételes államjogi jogviszonyok"-nak nevezett jogviszonyok, amilyenek egyes törvénykezési szervezeti alapvető jogviszonyok is, még egyáltalán államjogi jellegűek-e, avagy már más jogágak (pl. a törvénykezési szervezeti jog) keretébe tartoznak.

A törvénykezési szervezeti jognak egyik, a tudomány részéről meglehetősen elhanyagolt intézménye, a közjegyzőség kérdéseit dolgozza fel *K. Sz. Jugyelszon*nak, az 1956. évi kiadású Szovjet polgári eljárási egyetemi tankönyv ismert szerzőjének a műve: *A szovjet közjegyzőség* (Moszkva, 1959. 376 old. Szerk. V. I. Sirvinszkij). Az elsősorban gyakorlati jogászdolgozók számára írt könyv figyelmet fordít a közjegyzői szervezet és tevékenység elméleti jellegű problémáira is. Ismerteti a szovjet közjegyzői intézményt, kialakulását és fejlődését, jogi természetét és az államszervezetben elfoglalt helyét, a közjegyző feladatait, funkcióit, és a közjegyzői aktusokat. A könyv nagyobb része az egyes közjegyzői cselekmények eljárási alakszerűségeivel foglalkozik.

Ez az értékes és hasznos munka bennünket is figyelmeztet hasonló jellegű mű kiadásának a szükségességére.

A törvénykezési szervezeti jognak egyik — szisztematikai szempontból is sokat vitatott — kérdéskörét dolgozza fel *Sz. G. Berezovszkaja* új monografikus munkája: *Ügyészi felügyelet az igazgatási szervek jogi aktusainak törvényessége felett a Szovjetunióban* (Moszkva, 1959. 136 old.). A szerző, akinek az „Ügyészi felügyelet a

[5] *Hilde Benjamin:* Megjegyzések a törvénykezési szervezet tudományáról és jelentőségéről az elmélet és gyakorlat szempontjából. Staat und Recht 1953. évi 1. sz. 46. old.

[6] *Beér János:* Az államjog tárgya és rendszere. Jogtudományi Közlöny 1958. évi 11–12. sz. 415. old.

[7] *V. P. Kotok:* A szovjet államjog tárgyáról. A szovjet államjog kérdései c. kötetben, Moszkva, 1959. 64–65. old. Vö. *u. ő.:* A szovjet államjog tudományának rendszeréről Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1959. évi 6. sz. 62. s köv. old.

[8] *G. Sz. Gurvics:* A szovjet államjog néhány kérdése. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1957. évi 12. sz. 104. old.

[9] *A. I. Lepjoskin:* A szovjet államjog tárgya fogalmának kérdéséhez. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1959 évi 6. sz. 82–83. old. – Megjegyzendő, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogtudományi Intézetében 1959. február–március hónapokban lefolytatott vita során a résztvevők többsége a szovjet államjog tárgyának és rendszerének kérdésében: V. F. Kotok álláspontját támogatta. Vö. *I. Sz.:* A szovjet államjog rendszeréről szóló előadás megvitatása (uo. 140. s köv. old.).

szovjet államigazgatásban" című könyve ismeretes a magyar olvasó előtt is,[10] — a szocialista jogirodalomban uralkodó állásponttal egyetértve — az ügyészi felügyeletet a szovjet állami tevékenység egyik önálló formájának tekinti. Az ügyészi általános felügyelet e tevékenység egyik fontos ágazata.

Sz. G. Berezovszkaja megvizsgálja az igazgatási aktusok törvényessége biztosításának rendszerét a Szovjetunióban, az általános felügyelet helyét e rendszerben, jogi szabályozásának fejlődését, az általános felügyeleti ügyészi hatáskör kérdéseit, az igazgatási aktusokban jelentkező törvénysértések feltárásának jogi formáit és a törvényesség helyreállításának kieszközlésére formáló jogi formákat, valamint az igazgatási aktusok törvényessége feletti ügyészi felügyelet eljárási formáit. A színvonalas tanulmány bemutatja az általános felügyeleti ügyészi munkának számos új módszerét is, amelyek az utóbbi években alakultak ki a Szovjetunióban és azt célozzák, hogy a dolgozók tömegei és társadalmi szervezeteik még szélesebb körben vegyenek részt a törvénysértések elleni harcban.

A műben megfelelő hangsúlyt nyer az általános felügyeleti ügyészi tevékenység törvénysértés-megelőző jellegének a követelménye is. A szerző elméleti következtetéseit a szovjet ügyészi szervek gyakorlatára és — több esetben — az általános felügyelettel kapcsolatos statisztikai adatokra alapozza.

A szocialista ügyészi tevékenység egy másik ágazatának, a nyomozási felügyeleti funkciónak a problémakörét vizsgálja *V. M. Szavickij* monografikus munkája: *Ügyészi felügyelet a nyomozási és előzetes vizsgálati szervek működésének törvényessége felett* (Moszkva, 1959. 262 old.). A szerző megvilágítja a büntető eljárásbeli nyomozás feletti felügyelet jogintézményének fejlődését a szovjet ügyészség létrejötte előtti időszakban (1917—1922), majd az ügyészség köztársasági keretekben (dekoncentrált módon) történt megszervezése idején (1922—1933), és végül a centralizmus elvének teljes érvényrejuttatását, a Szovjetunió (Legfőbb) Ügyészségének megalakítását követő időszakban (1933-tól napjainkig).

A történeti fejlődés bemutatása után a mű a nyomozás feletti felügyelet jogi természetét (ügyészi funkció-jellegét, alanyát, tárgyát, tartalmát és eljárási formáit) vizsgálja meg. Rámutat az ügyészi funkciók (általános felügyelet, nyomozási felügyelet, bírósági felügyelet, letartóztatóintézeti — büntetésvégrehajtási — felügyelet) összefüggéseire, egységére s egyben a nyomozási felügyelet önállóságát meghatározó sajátos vonásokra.

A szerző vitába száll az ügyészi szerep „kettősségét" valló felfogással és helyesen emeli ki, hogy az ügyész a büntető eljárásban nem „egyfelől" vádló „másfelől" a törvényesség őre, hanem — bármilyen eljárási formában lép is fel — mindig a törvényesség megtartása felett gyakorol felügyeletet. A munka befejező fejezetei a büntető eljárás megindításának és a nyomozásnak a szakában kifejtett ügyészi felügyeleti tevékenység kérdéseivel foglalkoznak.

A törvénykezési szervezeti jog és a büntető eljárás kérdéseinek együttes feldolgozására tesz kísérletet *D. Sz. Karev* és *V. P. Ragykov* munkája: *A népi demokratikus országok törvénykezési szervezete és büntető eljárása* (Moszkva, 1959. 286 old.). E tankönyvszerű mű az európai népi demokratikus államok bírósági rendszerét, ügyészségét, ügyvédségét és büntető eljárását mutatja be, s mint ilyen, úttörő jellegű kezdeményezés ezen a területen. Az egyes országokra vonatkozó joganyag jól rendszerezett ismertetését egy elméleti jellegű fejezet vezeti be, amely az európai népi demokratikus országok igazságszolgáltatásának feladatait és alapelveit fejti ki.

A szerzők széles körben használták fel művük megírásánál a népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjainak kongresszusi stb. anyagait, valamint a népi demokratikus jogi irodalom egyes termékeit is. A törvénykezési szervezeti és eljárási kérdések megtárgyalása mellett a mű olykor kitér az egyes országokban lefolytatott nagyobb jelentőségű perek tapasztalataira is. A könyv használhatóságát fokozzák a sűrűn alkalmazott grafikus ábrázolások.

Hasonlóképpen a törvénykezési szervezeti jog és a büntető eljárásjog kérdéseinek egymás mellett történő feldolgozását nyújtja az *Sz. A. Golunszkij* szerkesztésében megjelent tanulmánygyűjtemény: *A bírósági eljárás és a törvénykezési szervezet kérdései a Szovjetunió új törvényhozásában* (Moszkva, 1959. 475 old.). A kötet tizenöt dolgozatot tartalmaz. A szerzők valamennyien az 1958-as össz-szövetségi törvényhozási alapelvekhez, ill. a jövőbeli kodifikációs feladatokhoz kapcsolják fejtegetéseiket. Különös figyelmet fordítanak a szövetségi köztársasági bírósági szervezeti törvények és büntető eljárási kódexek előkészítésének problémáira.

A tanulmányok elhelyezési sorrendje sajátos felfogást tükröz. A kötetben az új büntető eljárási alapelvek elvi sajátosságainak (a szerző: *Sz. G. Novikov*), a szovjet büntető eljárásjogi tudomány feladatainak (*M. A. Cselcov*), a büntetőjogi és büntető eljárási alapelvek összefüggéseinek (*B. A. Galkin*) a vizsgálata után a bizonyítási jog (*Sz. A. Golunszkij*), az igazságszolgáltatásbeli társadalmi részvétel (*N. Sz. Alexejev*), a személyiségi jogok (*N. Sz. Alexejev* és *V. Z. Lukasevics*), a védelemhez való jog (*N. F. Csisztjakov*), a sértettet megillető jogok (*N. J. Kalasnyikova*), a vizsgálat és nyomozás (*G. N. Alexandrov* és *L. N. Guszev*), az ítélet (*V. P. Ragykov*), a másodfokú és a felügyeleti eljárás (*D. Sz. Karev*) kérdései kerülnek sorra, majd ezután következnek a bírósági szervezet (*N. A. Lohov*) és a katonai bíráskodás (*Sz. G. Maximov*) problémái. A kötetet a Legfelsőbb Szovjet törvényelőkészítő bizottságai munkájának ismertetése (*M. P. Jevtyejev* és *L. V. Szaratovszkih*) zárja be. A cikkek egymásutánja ilyenformán nem a szokásos sorrendet (bírósági szervezet, nyomozás, bírósági eljárás) követi — feltehetően abból az okból, hogy a Legfelsőbb Szovjet 1958. decemberi ülésszakán is a büntető eljárási alapelvek tárgyalása és elfogadása megelőzte a bírósági szervezetiekét. A kötetben egyébként az általános természetű elvi kérdések a szovjet büntető eljárási alapelvekről szóló törvényhez fűződő tanulmányokban nyertek kifejtést.

[10] Ismertetését ld. *Bak József* tollából, Jogtudományi Közlöny 1956. évi 4. sz. 243. old.

A törvénykezési jog egyik alapvető kérdéséről szól *V. P. Ragykov* könyve: *A szocialista törvényesség a szovjet büntető eljárásban* (Moszkva, 1959. 254 old.). A műnek jelentős érdeme, hogy elmélyült elemzésben részesülnek benne a szocialista törvényesség tartalmi kérdései, egyebek között a törvényesség és a proletárdiktatúra összefüggésének, a törvényesség reális érvényesülésének és biztosítékainak problémája. Egyet lehet érteni a szerzőnek azzal a felfogásával, amely szerint a szocialista törvényesség érvényesülését biztosító jogi eszközök köre túlterjed a processzuális formákon és garanciákon; ide tartozik számos szervezeti-jogi jellegű intézmény és eszköz is, amelyek szintén a szocialista törvényesség megvalósulását szolgálják. Ez utóbbiaknak a szerző által megjelölt körét még tovább is lehetne bővíteni: nézetünk szerint ebbe a körbe tartozik pl. a bírói függetlenség szocialista elve is — valamennyi jogi biztosítékával (választási és visszahívási rendszer, mentelmi jog, összeférhetetlenség, fegyelmi felelősségrevonás rendje stb.) együtt. Ezt a kérdést egyébként a könyv más vonatkozásban megvilágítja.

A tanulmány megállapításait bőséges irodalmi megalapozottság támasztja alá: a szerző saját nézeteit gyakran az ellentétes felfogások cáfolata során fejti ki. Kár, hogy csupán szovjet jogtudósokkal polemizál; a népi demokratikus országok jogászainak nézeteivel — talán felesleges tapintatból — többnyire nem száll vitába, hanem csupán ismerteti azokat. A munka értékét fokozza időszerűsége, az a körülmény ti., hogy a szerző feldolgozza a szovjet törvényhozás 1958. decemberi alapelveit, sőt egyes szövetségi köztársaságok büntető perrendtartási törvénytervezeteit is; nem kerülik el figyelmét a társadalomnak a törvényesség és a közrend megvédelmezésében betöltött szerepe fokozását célzó legújabb törekvések sem; alapos elemzésben részesíti témája szemszögéből az 1955. májusi szovjet ügyészségi felügyeleti szabályzatot is.

A szovjet jogtudománynak a népi demokratikus országok jogfejlődése iránti nagy érdeklődését bizonyítja *N. Sz. Alexejev* új munkája: *A fiatalkorúak bűnözése elleni harc a Német Demokratikus Köztársaságban* (Moszkva, 1959. 134 old.). Jelen szemlecikkünk nézőpontjából a tanulmánynak azok a részei keltenek elsősorban figyelmet, amelyek az NDK-nak a fiatalkorúak ügyeiben alkalmazott bírósági szervezeti és eljárási szabályait ismertetik a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1952. május 23-i törvény alapján.

A fiatalkorúak bírósága az NDK-ban — akárcsak nálunk is — nem külön bíróság, hanem az általános bíróság (járásbíróság) szervezetén belül létesített külön tanács. A mű megvilágítja az ügyész szerepét is a fiatalkorúak bírósága előtt és részletesen foglalkozik az eljárás sajátos vonásaival. Külön fejezetet szentel a szerző annak a kérdésnek, hogy miképpen vesznek részt a társadalmi szervezetek és a dolgozók a fiatalkorúak bűnözése elleni harcban.

N. Sz. Alexejev, aki évekig vendégprofesszorként működött Babelsbergben, széles körben használja fel tanulmányában az NDK jogászainak munkáit, valamint a bírósági eljárás tapasztalatait és számszerű adatait is.

A szocialista igazságszolgáltatás egyik nagyjelentőségű kérdését dolgozza fel *V. Z. Lukasevics* monografikus munkája: *A terhelt jogainak biztosítékai a szovjet büntető eljárásban* (Leningrád, 1959. 168 old.). A szerző a büntető eljárás nyomozási szakára korlátozza vizsgálódásait, és azokat a kérdéseket fejtegeti, amelyek a terheltként való felelősségrevonással, az ártatlanság vélelmének alkalmazásával, a bizonyítási kötelezettséggel, a terhelt kihallgatásának körülményeivel, a gyanúsított jogi helyzetével, a nyomozás megszüntetésével stb. függenek össze.

Az elmélyült kutatásról tanúskodó munka utolsó fejezete nyolc pontban foglalja össze a terhelt jogait a nyomozás során: a vád megismerésének joga, a nyilatkozattételi jog, az anyanyelv használata, kizárási ok bejelentése a nyomozóval szemben, nyomozási cselekmények foganatosításának indítványozása, panaszjog a nyomozói és ügyészi aktusok ellen, részvétel a szakértői eljárásban, jog a nyomozás befejezésekor az egész anyag megismerésére és a nyomozás kiegészítésének indítványozására. A szerző a fontosabb eljárási kérdésekre vonatkozó álláspontjának kifejtésénél rendszeresen ismerteti az albán, bolgár, magyar, lengyel, román és csehszlovák büntető perrendtartás rendelkezéseit is.

Áttérve néhány *polgári eljárásjogi* munkára, mindenekelőtt *A. F. Klejnman* új összefoglaló művére kell felhívnunk a figyelmet: *Szovjet polgári eljárás* (Moszkva, 1958. 228 old.). Középfokú jogi iskolák számára készült kis terjedelmű tankönyv ez, amely jól tükrözi a neves moszkvai processzualistának korábbi tankönyveiből és egyéb munkáiból is ismert erényeit: jól áttekinthető rendszer, szabatosan meghatározott jogi fogalmak, az ideológiai alapkérdések pártos szellemű megvilágítása.

Figyelemreméltó módon határozza meg a szerző a szovjet polgári eljárásjogi tudomány feladatait: a) a hatályos szovjet polgári eljárásjognak, b) a polgári eljárási szovjet bírósági gyakorlatnak, c) a szovjet polgári eljárásjog elméletének és történetének, d) a népi demokratikus országok eljárásjogának és e) a kapitalista államok polgári eljárásjogának a tanulmányozása.

A polgári eljárás alapelveinek osztályozásánál a könyv a legális rendszert követi: az 1936. évi szovjet alkotmányban foglalt alapelvek (igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján, bírói függetlenség, a bírák választása, a népi ülnökök részvétele, nyilvánosság, az eljárás nyelve) kifejtése után a bírósági szervezeti törvényben meghirdetett elveket (egységes és egyenlő bíróság, egységes jogalkotás) ismerteti, majd áttér a polgári eljárási törvénykönyveken alapuló elvekre (a felek egyenjogúsága, objektív igazság, rendelkezési elv, tárgyalási elv, szóbeliség, közvetlenség, folytonosság). A magyar polgári eljárásjogi egyetemi tankönyv (Budapest, 1959.) ezek közül egyeseket nem tekint a polgári eljárás alapelveinek (objektív igazság, folytonosság), hanem más módon minősíti igazságszolgáltatási szerepüket, másokat viszont az említetteken kívül még hozzákapcsol a polgári eljárás alapelveinek köréhez (társasbíráskodás, a jóhiszemű eljárás elve), s végül a rendszerezést ille-

tően a funkcionális felfogásból indul ki és ehhez képest szervezeti és működési alapelvek között tesz különbséget.

Klejnman professzor — a tankönyv szűkreszabott terjedelme mellett is — sikeresen oldotta meg a logikai és történeti szempont összeegyeztetését: a fontosabb jogintézmények fejlődését is bemutatja művében.

Egyetemi segédkönyv egyszerű külsőségei jellemzik az Össz-szövetségi Jogi Levelező Oktatási Főiskola szerényen „tansegédlet"-nek nevezett kiadványát, amely lényegileg magas színvonalú tankönyv (*Szovjet polgári eljárásjog*, Moszkva, 1957. 371 old.). Szerkesztője és elvi jellegű fejezeteinek szerzője a kereseti jogról szóló kiváló monográfiája (Moszkva—Leningrád, 1949. 216 old.) nyomán nálunk is jól ismert *M. A. Gurvics*, társszerzői pedig a szovjet eljárás fiatalabb szakemberei: *M. Sz. Sakarjan, A. A. Dobrovolszkij, Sz. V. Kurilov, A. K. Szergun, Sz. Sz. Axelrod, P. J. Trubnyikov, V. K. Pucsinszkij* és *L. P. Szmisljajev.*

Figyelemreméltó a tankönyv rendszere: világosan elkülönül benne a polgári eljárásjog általános és különös része. Az általános részbe tartoznak a következő kérdések: a szovjet polgári eljárásjog tárgya és rendszere, alapelvei, az eljárás alanyai, joghatóság, hatáskör és illetékesség, eljárási költségek és bíróságok, a kereset és a bizonyítékok. A különös rész az előkészítő eljárás és a tárgyalás, a határozatok, a felebbvitel, valamint a felügyeleti és perújítási eljárás témáit öleli fel.

Az alapelvek osztályozásában a szerkesztő-szerző szintén a legális rendszert követi és mellőzi a jóhiszemű eljárás elvét. Emellett azonban igen tanulságosan fejti ki az alapelvek jelentőségét és egymásközötti összefüggéseit. A kereset tanában a könyv — egyes szovjet jogtudósok nézetétől eltérően — a magyar jogirodalomban is uralkodó azon a felfogáson van, amely a marasztalási és megállapítási keresetek mellett elismeri a jogalakító keresetek létezését is; hasonlóképpen a kereset elemei között alapja és tárgya mellett megkülönbözteti még a kereset tartalmát. A munka elméleti megállapításait a bírói gyakorlatból vett jogeset-példák tamasztják alá.

A polgári eljárásjog egyik fontos kérdését fejtegeti *V. N. Scseglov* munkája: *A polgári perbeli ítélet törvényessége és megalapozottsága* (Novoszibirszk, 1958. 88 old.). A szerző jogosan állapítja meg, hogy erre a problémára az eljárásjogászok eddig kevés figyelmet fordítottak; ha foglalkoztak is vele, inkább a jogorvoslati eljárás oldaláról nézték a kérdést. Scseglov most az elsőfokú bíróság eljárása szemszögéből veszi elemzés alá az ítélet törvényességének és megalapozottságának elemeit és feltételeit.

Az ítélet a szerző helytálló felfogása szerint akkor *törvényes*, ha az anyagi, eljárási és törvénykezési szervezeti jogi jogszabályok helyes alkalmazásán nyugszik. Ez utóbbi körben azonban indokolatlan megszorítást alkalmaz: nem csupán a bíróság törvényes összetételére vonatkozó jogszabályok megsértése teszi törvénytelenné az ítéletet; áll ez a törvénykezési szervezeti jog egyéb szabályaira is. Az ítélet törvényességének feltételei közé sorozza a szerző a vitás jogviszonyra vonatkozó jogszabályok helyes meghatározását és helyes értelmezését.

Az ítélet *megalapozottságának* a szerző két elemét látja: a jogvita eldöntése szempontjából releváns tények körének helyes meghatározását és a tényekre vonatkozó bírósági következtetések objektív valóság-hűségét. A megalapozottság feltételei: a helyes jogszabályértelmezés és a polgári eljárási jogszabályok szigorú megtartása.

A szerző ilyenformán az ítélet törvényességét lényegileg a jogszabályalkalmazás kifogástalanságával, megalapozottságát pedig a tényállásmegállapítás kifogástalanságával tekinti egyértelműnek. Az elhatárolás azonban nem abszolút jellegű: némi átnyúlás a törvényesség területére tapasztalható a megalapozottság ún. feltételeinél. Ez szükséges is, hiszen az ítélet megalapozottsága egyebek között éppen attól függ, hogy a bíróság a tényállás megállapítása során törvényesen járt-e el, azaz megtartotta-e a bizonyításra irányadó szabályokat.

*

Szemlénkben távolról sem nyújthattunk teljes áttekintést az egész újabb szovjet törvénykezési jogi szakirodalomról. Inkább csak ízelítőt adtunk belőle. Az említett munkákon kívül számos más értékes tanulmány látott még napvilágot az utóbbi években a Szovjetunióban. Nem kétséges, hogy ezekről és az itt felsoroltakról is célszerű lenne önálló ismertetéseket írni. Előttünk ezúttal csupán a „reprezentatív módszerű" tájékoztatás és figyelem-felhívás feladata állott.

Névai László

Termelőszövetkezeti jogi ankét Szegeden

A Szegedi Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának mezőgazdasági és munkajogi tanszéke a kar tudományos bizottsága és a Magyar Jogász Szövetség Csongrád megyei szervezete 1960. május 20-án a kar tanácstermében termelőszövetkezeti jogi ankétot rendezett. Az ankéton elméleti és gyakorlati jogászok, államigazgatási munkakörben dolgozók és termelőszövetkezeti elnökök vettek részt.

Nagy László tanszékvezető egyetemi tanár megnyitó beszéde után Kemenes Béla egyetemi docens: „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősítésére szolgáló eszközök a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvében" és Veress József egyetemi adjunktus: „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatos elvi és gyakorlati kérdések" címmel tartott előadást. Az előadásokat vita követte.

1. Kemenes Béla bevezetőben a termelőszövetkezeti jogviszonyok két főcsoportjáról az ún. belső és külső jogviszonnyal kapcsolatos kérdésekről beszélt. A *belső* jogviszonyok a szövetkezet belső szervezeti életét, működését, jövedelemelosztását, a termelőszövetkezet és tagjai közötti kapcsolatokat stb. öleli fel. A *külső* jogviszonyok pedig akkor keletkeznek, amikor a termelőszövetkezet más szervekkel, gazdálkodó egységekkel, állampolgárokkal kerül valamely jogilag szabályozott kapcsolatban. A Ptk. mind a belső, mind a külső jog-

viszonnyal foglalkozik. Megjelenése tehát a termelőszövetkezetek szempontjából is nagy jelentőségű: egyrészt a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel összefüggő és azokra alkalmazható rendelkezéseket tartalmaz, másrészt általános rendelkezései a termelőszövetkezetekre is irányadók. A Ptk. összhangban áll a termelőszövetkezetekről szóló egyéb jogszabályokkal, de ezen túlmenően szabályoz olyan kérdéseket is, amelyeket eddig jogszabály nem rendezett, vagy éppen a sokrétű rendezés következtében az egyszerű emberek előtt érthetetlenek maradtak. Világosan leszögezi a termelőszövetkezetek feladatát, célját, a szövetkezet szerveinek jogkörét és egyben a szövetkezet jogi személyiségével, szervezetével, létrejöttével és működésével kapcsolatosan keretszabályokat ad az egyes részletkérdések megoldását más jogszabályokra hagyja.

Az előadó a Ptk. szövetkezeti szocialista tulajdonról szóló rendelkezéseivel kapcsolatban hangsúlyozta annak gazdaságpolitikai jelentőségét, hogy a szövetkezeti tulajdonban *alapvető munkaeszközök* is lehetnek, ha erre külön jogszabály engedélyt ad. Ez elősegíti a termelőszövetkezetek gazdasági megerősödését és általában azt, hogy érdekeiknek legjobban megfelelő módon gazdálkodhassanak. Természetesen azonban ennek a gazdálkodásnak a népgazdasági és szövetkezeti tervvel összhangban kell állnia. Kiemelte a szövetkezeti tulajdon védelmére vonatkozó azt az új rendelkezést, amely a szövetkezeti vagyon megóvása érdekében önként eljáró személyt kedvezményben részesíti.

Az általános elvek ismertetése után a Ptk. XIII. fejezetével foglalkozott. Előadta, hogy e fejezet nem kizárólag a termelőszövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseket szabályoz, de jelentőséggel bír a szövetkezetek szempontjából is. Különösen jelentős az a szabály, amely kimondja, hogy a használatbaadott földön a földhasználók tulajdonát képezi az általuk emelt épület és az általuk művelt földterület termése is. Ez pl. a termésre vonatkozóan azt jelenti, hogy a tulajdonjog megszerzéséhez az elválasztás nem szükséges. A Ptk.-nak fontos rendelkezése e tárgykörben még az is, hogy feljogosítja a föld használatbaadóját a földhasználó használati jogának visszavonására, ha az kötelezettségeit megszegi. A visszavonás eseteit az esetleges önkényeskedés kizárása érdekében a törvény felsorolja.

Ezt követően az előadó elemezte a Ptk. egyes, kifejezetten a mezőgazdasági termelőszövetkezetek érdekében létrehozott rendelkezéseket. Ilyen rendelkezés pl. az, hogy a szövetkezet az általa létesített épület tulajdonjogát akkor is megszerzi, ha a föld állami tulajdonban van, vagy hogy a termelőszövetkezetek követelései részben kivételt képeznek a szocialista szervezetekre vonatkozó szigorú elévülési szabályok alól; ilyen szabályozás továbbá, amely a haszonbérbeadott földek termelőszövetkezetbe való beviteléről szól. A termelőszövetkezet tevékenységi körével áll viszont összhangban az a szabály, amely kizárja, hogy termelőszövetkezet tervszerződést kössön, vagy termelési szerződésben termeltetőként szerepeljen. Ezzel biztosítja a törvény, hogy a termelőszövetkezet kizárólag a rendeltetésének megfelelő és profiljához tartozó gazdálkodást folytasson. Közvetve ugyancsak a termelőszövetkezet érdekében áll az a szabályozás is, amely a háztáji gazdaság köréhez tartozó vagyontárgyak személyi tulajdonát rögzíti és ezzel egyben növeli a termelőszövetkezeti tagok biztonságérzetét is.

Kemenes Béla ezután a polgári jogi társaságról szóló rendelkezésekkel foglalkozott. Megítélése szerint ezeknek jelentőségük van a mezőgazdaság területén is. Elképzelhető, hogy több egyénileg dolgozó paraszt valamely munka elvégzése érdekében közösségre lép. Ez a legalacsonyabb típusú társasgazdálkodási forma, de alkalmas átmenet lehet egy magsabb típusú társasgazdálkodáshoz is.

Ezt követően a Ptk. olyan rendelkezéseit elemezte, amelyek a mezőgazdasági termeléssel függnek össze, de nem csupán a termelőszövetkezeteket érintik. Ilyen az áthajló ágakról lehulló gyümölcs elvitelének, a kerítés vagy a mesgye használatának és azok fenntartásával járó költségek viselésének, valamint a föld határvonalán álló fa gyümölcsszedésével és a tilosban talált állattal kapcsolatos problémák. A mezőgazdaság szempontjából jelentőséggel bírnak még a telki szolgalomról szóló Ptk. rendelkezések és a telekkönyv intézményének fennmaradása. Ez utóbbi különösen azért előnyös, mert egyrészt a tulajdonjogot hitelesen tanúsítja, másrészt a földjáradék kiszámításához alapul szolgál. Jelentősége azonban a mezőgazdaság szocialista átalakulása következtében csökken.

Külön foglalkozott a Ptk-nak a haszonbérletről és termelési szerződésekről szóló rendelkezéseivel. E tárgykörben kiemelte, hogy a haszonbérlet nem szocialista földhasználati forma, ma még azonban magántulajdoni viszonyok mellett nem zárható ki, sőt bizonyos esetekben (különösen, ha a tulajdonos öreg vagy beteg) a föld megművelése céljából szükséges is. A haszonbérlet azonban az általános gazdasági érdekekkel ellentétben nem állhat. A spekulatív jellegű haszonbérbeadást a Ptk. tiltja, az alhaszonbérbeadást célzó szerződést pedig érvénytelennek minősíti. Az uzsorás jellegű szerződések megakadályozása érdekében előírja, hogy a bíróság az uzsorásnak visszajáró szolgáltatást az állam javára köteles megítélni.

A termelési szerződésekről szólva előadta, hogy a Ptk. részletesen szabályozza a növénytermelési, állatnevelési és hizlalási, valamint a terményértékesítéssel kapcsolatos szerződéseket. Álláspontja szerint ezek jelentőségét az adja meg: „hogy lehetővé teszik a mezőgazdasági termelésnek és forgalomnak a tervszerűség szempontjai szerint történő befolyásolását az egyénileg dolgozó parasztok földjeit mintegy képletesen egyesítik nagyüzemi gazdaságokká és mindezen keresztül szolgálják a gazdasági alap szocialista fejlődését."

A Ptk. termelőszövetkezeteket és általában a mezőgazdaságot érintő rendelkezéseinek ismertetése után a Ptk. hatálybalépését megelőző termelőszövetkezetekkel kapcsolatos bírói gyakorlatról beszélt. Elmondta, hogy országos viszonylatban nem nagy azoknak a pereknek a száma, amelyekben valamelyik fél termelőszövetkezet volt. Hozzátette

azonban, hogy a mezőgazdasági jogviszonyokat rendező egyes jogszabályok, különösen a hatásköri kérdésekkel foglalkozó 1960. évi 8. tvr.-nek a megjelenése, ezeknek a pereknek számát valószínűleg növelni fogja. A rendelkezésre álló adatokból nyert tapasztalat szerint a termelőszövetkezetek főleg állami vállalatokkal, más szövetkezetekkel, egyéb gazdasági szervekkel állnak perben. A magánszemélyekkel szembeni perbenállás ritkább.

A termelőszövetkezet által és ellen indított perek jellemzője, hogy azok leggyakrabban szerződéses jogviszonyból erednek. Elsősorban termelési, gépállomási és építkezési szerződésből eredő viták az általánosak. Ezenkívül előfordul más természetű per is, pl. olyan, amelyre a termelőszövetkezet jogellenes magatartása ad alapot, azáltal, hogy a termelőszövetkezet használatában álló földet másnak haszonbérbe adja. Ugyanis az ilyen föld haszonbérbeadását a termelőszövetkezeti törvény (az 1959. évi 7. sz. tvr. 35. § 2. bek.) tiltja. Előfordulnak olyan perek is, amelyekben a termelőszövetkezet valamely tagjának gyermektartásdíjjal kapcsolatos kötelezettsége miatt, mint harmadadós szerepel. Ezek a perek azt mutatják, hogy a termelőszövetkezet illetékes szervei nincsenek tisztában azzal, hogy az 1955. évi 21. sz. tvr. 152. és 156. §-ai alapján a letiltó határozat végre nem hajtásáért a termelőszövetkezet készfizető kezességgel tartozik.

A perben érvényesített igények néhány kivételtől eltekintve általában alaposak. Megtörténik azonban, hogy a szövetkezet ellen indított perben a felperes azért áll el a keresetétől, mert a termelőszövetkezet időközben teljesített. Ilyen esetben teljesen felesleges a termelőszövetkezet perbebocsátkozása, mert ez esetben vállalnia kell a perben felmerülő költségeket is. Helyesebb volna már a per megindulása előtt teljesíteni. Ezzel kapcsolatban merül fel a termelőszövetkezetek jogi képviselőjének problémája. A termelőszövetkezeteket általában megfelelő jogi felkészültséggel rendelkező személyek képviselik: egyrészt a termelőszövetkezeti tanácsa megyei megbízottja mellett működő jogi előadó, másrészt az ügyvédi munkaközösségek egyes tagjai szerződéses alapon látják el a képviseletet. Előfordul azonban olyan eset, amikor a termelőszövetkezetet képviselő ügyvéd egyben pártolótag is. Ez szerencsés megoldás, mert a jogi képviselő éppen a pártolótagi minőségéből kifolyóan általános jogi segítséget adhat a termelőszövetkezetnek. Az említetteken kívül a termelőszövetkezetet a megyei tanács mezőgazdasági osztályának jogi előadói is képviselik, sőt termelőszövetkezeti elnökök és könyvelők is. Bármilyen is legyen azonban a jogi képviselet formája, annak megszervezése a termelőszövetkezet szempontjából fontos és hasznos, mert egy esetleges szakszerűtlen perlés, vagy perbebocsátkozás anyagi hátrányai jóval meghaladhatják azt az összeget, amit a termelőszövetkezet a jogi képviselőnek kifizetne.

Kemenes Béla az előadás utolsó részében a Csongrád megyében működő bíróságok gyakorlatával foglalkozott a Ptk. alkalmazása szempontjából. Jelen ismertetésben csak azokat a kérdéseket emeljük e körből, amelyek a termelőszövetkezetek szempontjából általánosan jelentősek és amelyekkel eddig nem foglalkoztunk. Ilyen pl. a termelőszövetkezettel összefüggő kártérítés kérdése. Többé-kevésbé egyöntetű állásfoglalássá vált az, hogy a termelőszövetkezeten belül a tag által okozott károk megtérítésének kérdései nem a polgári jog szabályai szerint bírálandók el: ezek tételes kidolgozása a termelőszövetkezeti jog feladata. A termelőszövetkezet által a tagnak okozott kár esetében azonban a polgári jog szabályai az irányadók, ami azt jelenti, hogy a termelőszövetkezet vétkességétől függően teljes, vagy csökkentett kártérítéssel tartozik. Megemlíthetjük még az 1959. évi 7. sz. tvr. 48. §-a 3. bekezdésének rendelkezését, amely szerint a közgyűlés hatáskörébe tartozik többek között a jelentősebb szerződések megkötése és jóváhagyása. A közgyűlés által jóvá nem hagyott szerződéseket semmisnek kell tekinteni. E szerint az a termelőszövetkezeti elnök, aki a közgyűlés hatáskörébe tartozó szerződést köt meg, álképviselőnek minősül és jó vagy rosszhiszeműségtől függően ő — és nem a termelőszövetkezet — tartozik kártérítéssel.

2. Veress József a termelőszövetkezeti tagok jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. A termelőszövetkezeti tagok jogai és kötelezettségei keletkezésének vizsgálatánál a tagsági jogviszonyból indult ki. Álláspontja szerint a jogviszony létrejöttéhez kettős aktus szükséges, függetlenül attól, hogy a tagsági viszony a termelőszövetkezet alakulásával egyidőben, vagy később keletkezik-e. A kettős aktus: *a)* a termelőszövetkezetbe jelentkező személy írásbeli nyilatkozata és *b)* annak közgyűlési határozattal való elfogadása. Ezenkívül azonban a tagsági viszony más módon is létre jöhet, pl. a termelőszövetkezet megalakulásával. A tagságból folyó jogok és kötelezettségek a jogviszonnyal együtt keletkeznek. A belépni kívánó tag kijelenti, hogy a termelőszövetkezetbe önkéntes elhatározásból belép és a termelőszövetkezet alapszabályát magára nézve kötelezőnek ismeri el. A belépési nyilatkozat ezenkívül mást is tartalmaz, kötelező tartalmát a 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet írja elő. Elvileg nem kizárt, hogy a belépési nyilatkozat a kötelező tartalmon túl is terjedjen.

A belépéssel kapcsolatosan az előadó több gyakorlati kérdést vetett fel, amelyek számos elméleti problémát jeleznek. Elmondta, gyakran előfordul olyan eset, amikor a belépni kívánó tag kitölti a belépési nyilatkozatot, a közgyűlés felvételét jóvá is hagyja, de a tulajdonában és használatában álló földet, termelő- és munkaeszközöket, gazdasági felszerelését csak több hónap múlva viszi be a közös gazdaságba — természetesen a termelőszövetkezettel történt közös megállapodás alapján. Feltette a kérdést, hogy ebben az esetben jogviszony hiányáról, vagy a tartalmi elemek hiányáról beszélhetünk-e? Az előadó azon az állásponton van, hogy a tagsági viszony az egybehangzó akaratkijelentésekkel létre jön, függetlenül attól, hogy a tag megkezdte-e jogainak gyakorlását és kötelezettségeinek teljesítését. Valójában élő jogviszonyról csak akkor lehet beszélni, ha a tagok gazdasági és egyéb tevékenységüket megkezdik, élnek jogaikkal és teljesítik kötelezettségeiket. Megítélése szerint a felvetett esetben a tagsági jogviszony szüneteléséről van szó.

Megtörtént az is, hogy a termelőszövetkezet közgyűlése a határozat-

hozatalt megelőző tényleges munkavégzést tagsági jogviszonnyá minősítette. Vitatja, hogy a közgyűlésnek erre jogköre lenne. Álláspontja szerint az ilyen tagsági viszony csak abban az esetben ismerhető el, ha a termelőszövetkezetbe jelentkező személy jelentkezését követően a közös gazdaságban azonnal tevékenységet fejt ki és a közgyűlés a tevékenység megkezdésétől számított kb. egy hónapon belül a tag felvételéről határoz.

Előfordult olyan eset is, hogy a termelőszövetkezeti tag a munka felvételére előírt határidő után sem kapcsolódott be a termelőszövetkezet munkájába. Ilyenkor a termelőszövetkezetnek fel kell hívnia a tagot kötelezettségének teljesítésére, de jogszabályban biztosított joga, hogy a munkára nem jelentkező tag földjét — természetesen földjáradék fizetési kötelezettség mellett — a közös művelés alá vonja. A munka felvételére azonban a tagot kényszeríteni nem lehet.

Ezt követően kifejtette, hogy a jogok és kötelezettségek terjedelme a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony lényeges meghatározója. Általában a jogok és kötelezettségek egyenlősége jellemzi, ha ezek egyensúlya változik, a tagsági viszony is módosul. Ekként létrejöhet két atipikus tagsági viszony: *a)* az elöregedett és nyugellátást élvező és *b)* a pártoló tagok tagsági viszonya. Az előbbi esetben a tagsági viszony alapján a tagnak munkavégzési kötelezettsége nincs, de lehetősége van munkavégzésre és megmaradnak a jogosultságai is (pl. a háztáji gazdaságra irányuló igény, igazgatási tevékenységben való részvétel). A pártoló tagsági viszony ennél is jelentősebben tér el a rendes tagsági viszonytól. Különbség van a tagsági viszony keletkezésében is, de ezen túlmenően pártoló tagnak csak lehetősége van a termelőszövetkezeten belül valamely tevékenység kifejtésére, de ilyenirányú kötelezettsége nincs. Számos korlátozás van a jogok tekintetében is. Pártoló tag általában olyan személy, aki nem élethivatásszerűen foglalkozik főlműveléssel. Ennél a tagsági viszonynál összeférhetetlenség miatt kizáró okok „állami szervnél olyan munkakörben való tevékenység, amelyben a dolgozó a termelőszövetkezet ügyvitelének és gazdálkodásának irányításában, felügyeletében, ellenőrzésében vagy a termelőszövetkezet hitelkérelmének elbírálásában rendszeresen és közvetlenül eljár, illetőleg a termelőszövetkezet vitás ügyeinek eldöntésében részt vesz". Ilyen esetben a földtulajdonnal rendelkező pártoló tag a közgyűléshez benyújtott írásbeli bejelentésével tagsági viszonyát megszüntetheti és földjét a gazdasági év végén kiveheti. A termelőszövetkezetnek azonban a pártoló tagok állandó körének létrehozására kell törekedniök, mert a földterület stabilitása a nagyüzemi gazdálkodás egyik feltétele.

A jogviszony tartalmának kérdéseit elemezve előadta, hogy az általában a termelőszövetkezeti alapszabályban rögzítődik. Azonos lehet az alapszabályban meghatározott jogokkal és kötelezettségekkel, de tartalmilag lehet ennél tágabb és szűkebb is. A tartalmat különböző elvek szerint lehet osztályozni. Szerinte legkifejezőbb a tartalmat vagy a tartalmi elemet magában foglaló források szerinti osztályozás. E szerint beszélhetünk: *a)* jogszabályi, vagy mellőzhetetlen *b)* közgyűlési határozattal kialakított és *c)* a vezetőségi határozattal megállapított tartalmáról.

ad a) Az alapszabályon kívül jogszabályok is meghatározhatják a jogviszony tartalmát. Ezek a jogszabályok a párt és kormány szövetkezeti politikájának megvalósítását szolgálják és céljuk a termelőszövetkezetek megerősítése. Általában nem a személyes közreműködés módját határozzák meg, hanem az egész termelőszövetkezetre vagy azok egyes szerveire vonatkozó magatartási szabályokat tartalmaznak.

ad b) A közgyűlési határozatok közül legfontosabb a termelőszövetkezet alapszabályzata, amely egyrészt meghatározza a tagok és a termelőszövetkezet kapcsolatát, másrészt a termelőszövetkezet kifelé irányuló gazdasági tevékenységét. Ezzel kapcsolatban foglalkozott azzal, hogy az alapszabály hogyan tölti ki a jogszabályi keretet és megállapította, hogy vannak a termelőszövetkezeti tagokat érintő olyan kérdések, amelyekkel sem jogszabály, sem pedig egyes termelőszövetkezetek alapszabályai nem foglalkoznak. Ilyen pl. a termelőszövetkezeti tagok pihenőidejének és szabadságidejének biztosítása. Hibaként jelentkezik a közgyűlési határozatoknál, hogy egyes termelőszövetkezetek korábban meghozott határozataikat elfelejtve, azokkal teljesen ellentétes határozatokat hoznak. Felvetette nem volna-e helyes, ha a termelőszövetkezeti jogviszonyokat szabályozó jogszabályok egyes rendelkezéseit az alapszabály átvenné.

ad c) A vezetőség által hozott határozatok feladata az, hogy az alapszabály vagy közgyűlési határozat alapján létrejövő jogokat és kötelezettségeket megállapítsa, biztosítsa a kötelezettségek teljesítését és a jogok gyakorlását, eldöntse az ezzel kapcsolatban keletkezett vitákat. Ez azonban nem jelenti esetleg új jogok és kötelezettségek keletkezésének lehetőségét.

Veress József a jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatban előadta még, hogy érvényre jutásukat elsősorban társadalmi és politikai rendünk biztosítja, de jogi biztosítékok is kellőképpen rendelkezésre állnak. A jogszabályok közül különösen a termelőszövetkezeti törvény, a végrehajtási rendelet, az elnökök, könyvelők és mezőgazdászok jogállását rendező rendelet. Jelentősek ezenkívül még az alapszabályban a közgyűlési és vezetőségi határozatokban meghatározott biztosítékok is. Ezt a célt szolgálja a szövetkezeti munkarend is, amely a tagsági jogviszony leglényegesebb elemének, a munkavégzési kötelezettségnek a szabályzata. Felvetette, nem volna-e helyes munkarendmintát kibocsátani, amely ajánló jelleggel részletezné a termelőszövetkezeti tagok munkavégzéséhez kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket.

Ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy vannak olyan jogok és kötelezettségek is, amelyek magatartási szabályként jelentkeznek ugyan, de kikényszerítésükre nagyon kevés vagy semmi lehetőség nincs. Ilyen pl. az, hogy a termelőszövetkezeti tag a közgyűlésen hozzászólási és szavazati joggal rendelkezik, vagy köteles közreműködni a termelőszövetkezet vagyonának gyarapításában. A termelőszövetkezettől függ, hogy az e szabályokba ütköző magatartás milyen

erkölcsi marasztalást von maga után. Mindenesetre a termelőszövetkezet szerveinek olyan légkört kell kialakítaniok, hogy a tagok mind jogaikat, mind pedig kötelezettségeiket helyesen gyakorolják.

3. Az előadásokat követő vitában számos hozzászólás hangzott el. A hozzászólók egyrésze az előadással kapcsolatos, de saját munkaterületükön felmerülő gyakorlati kérdésekkel foglalkozott. A másik része inkább elvi jelentőségű kérdéseket vetett fel. Ezen ismertetés keretében csak az utóbbiakkal foglalkozunk.

Némethi László (igazságügyminisztérium) nem helyeselte, hogy pártoló tag ügyvéd képviselje a szövetkezetet, mert a tapasztalat az, hogy csekély ellenszolgáltatás esetén a lelkiismeretes, mindenre kiterjedő képviselet elmarad. A pártoló tagsági viszony megszűnésével kapcsolatos jogszabályi rendezéssel egyetértett, de az előadással egyezően neki is az volt az álláspontja, hogy a földterület stabilitására kell törekedni. Amellett foglalt állást, hogy ha a pártoló tag a termelőszövetkezetben fizikai munkát végez, ezért ellenértéket kapjon, de egyéb tevékenységét társadalmi munkában végezze. A közgyűlési határozatokkal kapcsolatosan Veress Józseffel egyetértett, hozzátéve az előadáshoz még azt, hogy a szövetkezet szerveinek és tisztségviselőinek feladatkörét pontosan meg kell határozni. Ez azt biztosítja, hogy nem minden kérdés kerül majd a közgyűlés elé. Helyesnek tartja a munkarendminta kidolgozását annál is inkább, mert ez Csehszlovákiában jól bevált.

Seres Imre (tanszékvezető egyetemi docens, Bp.) a belső és külső jogviszonyról szólva előadta, hogy az előadással általában egyetért, de helyes lett volna, ha Kemenes Béla foglalkozik a polgári jogviszony és a külső jogviszony elhatárolásának kérdéseivel is. Beszélt arról, hogy a Ptk. haszonbérletre vonatkozó szabályai a termelőszövetkezetek szempontjából nem kielégítőek, mert nincsenek tekintettel a termelőszövetkezet és az egyénileg dolgozó parasztok közötti különbségre. Sőt a Ptk. bizonyos vonatkozásban ellentétben áll a termelőszövetkezetekről szóló jogszabályokkal. A termelőszövetkezetek jogi képviseletével kapcsolatosan előadta, hogy álláspontja szerint a jogi képviselő feladata a megelőzés, ezért a kötelező jogi képviselet bevezetése az indokolt. Ennek több formája lehet, figyelemmel a termelőszövetkezet adott viszonyaira. Nem értett egyet Veress Józseffel abban a kérdésben, hogy a tagsági jogviszony keletkezéséhez kettős aktus szükséges. Szerinte a jogviszony keletkezéséhez egy aktus kell, amiről Veress József beszélt, az aktusnak egymást feltételező két oldala. A visszamenő hatályú felvételt indokolatlannak tartotta, mert a tagot enélkül nem éri joghátrány, ellenben a visszahatás számos problémát vet fel (pl. az SZTK-val kapcsolatban). Nem értett egyet azzal sem, hogy a pártoló tagnak a termelőszövetkezeten belül nincs tevékenységi kötelezettsége: köteles tevékenykedni, csak nem a mezőgazdasági munkában. A munkarend kidolgozását a termelőszövetkezetek szempontjából igen jelentősnek tartotta, de az szerinte nem lehet sem jogszabályban, sem alapszabályban lefektetni.

Forgó István (a makói járási tanács vb. elnöke) elmondta, hogy eddig a járásban még nem fordult elő olyan eset, amikor a termelőszövetkezet a gépállomással szemben kötbérköveteléssel lépett volna fel. Makón a termelőszövetkezetek a tagok vagyonának bevitelére vonatkozóan az alapszabálytól eltérő gyakorlatot alakított ki. Ha a belépni kívánó tagnak nincs földje, akkor tagdíjat köteles fizetni; ez vonatkozik a pártoló tagokra is. Felvetette, hogy a szociális bizottságok feladatköre nincs tisztázva, pedig ezek megalakítását jogszabály írja elő. Helyes lenne ezt a kérdést minél előbb rendezni. Makón az állandó bizottságok feladatkörének megfelelően határozták meg ezeknek a bizottságoknak a feladatát.

Földes Iván (tanszékvezető egyetemi docens, Pécs) nem tartotta helyesnek azt, hogy a termelőszövetkezeti tagok, illetve a pártoló tagok tagdíjat fizessenek. A pártoló tagok feladata, hogy társadalmi munkával segítsék a termelőszövetkezeteket. Részt vehetnek ugyan fizikai munkában is, de nem ez a döntő. A szövetkezeti munkarenddel kapcsolatosan előadta, hogy álláspontja szerint azt a szövetkezeteknek kell elkészítenie az 1949/50-es években volt erre vonatkozó jogi szabályozás is, ma már ez felesleges, de a szükséges segítséget az állami szerveknek biztosítani kell. Beszélt ezenkívül az államigazgatási szervek irányító jogköréről is.

4. Az ankét igen hasznosnak bizonyult, jelentőségét főként az adja meg, hogy egyrészt olyan aktuális kérdésekkel foglalkozott, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek problémái és a Ptk. alkalmazásának kérdései. Másrészt pedig lehetőség nyílt arra, hogy jogászok és nem jogászok egymásnak tapasztalataikat átadhassák, ezzel is elősegítve a termelőszövetkezetek további erősítését.

Domé Györgyné

Lipcsei egyetemi ünnepségek

Közép-Európa legrégibb felsőfokú tanintézetének, a prágai Károly egyetemnek 400 hallgatója és tanára belső ellentétek miatt 1409-ben kivált az Alma Mater kötelékéből és az akkori Szászország kereskedelmi gócpontjában, Lipcsében új egyetemet alapítottak. Az „Universitas literarum lipsiensis" falai között ismerkedett meg a tudomány alapfogalmaival a német nép és az emberiség számos, maradandót alkotott lángelméje.

Az öt és félévszázados alapítási évfordulót az egyetem tanácsa és a működő 10 kar ünnepségsorozattal ülte meg múlt év októberében. Az 1946-ban megújhodott egyetem a tudomány oktatásánál és művelésénél szem előtt tartja nagy névadójának, Marxnak a tanítását, mely szerint a feladat az, hogy ne csak tanulmányozzuk, de át is formáljuk a világot.

Az ünnepségek keretében az egyetem tudományos alkalmazottai és hallgatói közvetlen kapcsolatba kerültek az ipari üzemek és a város dolgozóival, diáknapokat, diákülléseket, felvonulásokat és fogadóestéket rendeztek.

A jogi kar ünnepi kiállításon mutatta be a kar múltját, neves tanárait, hallgatóit és műveiket. A kar két előadóülést rendezett. A büntető jogi vonatkozású rövidebb

előadásában dr. Orzsekowski docens a büntetőjog szerepét tárgyalta a szocialista kereskedelem feladatainak megoldásánál.

Kétnapos tudományos konferencia folyt le 1959. október 16—17-én, melyen részt vettek az NDK 4 egyeteme jogi karának képviselői, a jogi élet neves belföldi személyiségei, valamint a meghívott külföldi vendégek a Szovjetunióból, Csehszlovákiából, Magyarországról, Bulgáriából és Ausztriából. A magyar jogászságot *dr. Beér János*, a budapesti egyetem államigazgatási jogi professzora képviselte.

A konferencia előadója *dr. Heinz Such*, a Marx Károly Egyetem jogi karának dékánja, nemzeti díjas professzor, az állam és jog szerepének alakulását elemezte az NDK iparvezetésében, különös tekintettel a most meginduló 7 éves terv célkitűzésének megvalósítására.

Az 1959—1965 közötti hétéves tervről 1959. október 1-én kibocsátott törvény a szocialista termelési viszonyok és termelőerők korlátlan fejlődését teszi lehetővé. A cél az, hogy a dolgozókat mind nagyobb mértékben bevonják az állami és gazdasági élet vezetésébe. A szocialista jog alkotóereje — hangsúlyozta az előadó — azon alapszik, hogy tudatosítja a haladó tapasztalatokat a tömegek felé és őket az új társadalmi élet cselekvő részeseivé teszi.

Hozzájárul ehhez az 1958. február 11-i törvény az államgépezet munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről, miután ez megadta azokat a lehetőségeket, melyekkel a dolgozókat az állami és gazdasági élet tudatos irányítására nevelhetik.

A gazdasági vezetők új munkamódszert alakítanak ki a demokratikus centralizmus jegyében: a vezetésnél érvényesül az egyszemélyes felelősség és felhasználhatják a dolgozók gazdag tapasztalatait. Fokozatosan biztosítják a dolgozók jogait a vezetésben való részvételre, ránevelik őket a távlati fejlesztési tervek szerinti gondolkozásra.

A folyamat célja a termelékenység lehető legnagyobbmérvű fokozása. Szembeszáll ezért az NDK jogtudománya Behren és Benary téves nézeteivel, akik az ipar gazdasági vezetésének alakulását vizsgálva, az állami irányítás fokozatos elhalásáról beszélnek és úgy vélik, hogy mind nagyobb mértékben az üzemek saját magukat volnának képesek vezetni.

Igen nagy szerep jut az ipar irányításában az államhatalom helyi szerveinek. A maguk területén a helyi tanácsok felelnek a tervek teljesítéséért és túlteljesítéséért. Az államigazgatási gépezetet iparvezetési munkájában külön szakbizottságok, éspedig a gazdasági tanácsok és a helyi tervbizottságok támogatják.

Az iparvezetés alapvető szervezeti formája maga a szocialista vállalat. A vállalatok vagy népi tulajdonban vannak, tehát teljes mértékben állami vállalatként működnek (VEB) vagy fél állami vállalatként, ahol az állam tulajdoni érdekeltsége eléri vagy meghaladja az 50%-ot, vagy tervkötelezett magánvállalatként.

A konferencia megállapítása szerint a fizikai és szellemi munka közötti különbség áthidalásához, a műszaki fejlettség növeléséhez feltétlenül szükséges a szervezett együttműködés az újítókkal, ésszerűsítőkkel és feltalálókkal. Meg kell teremteni azt a helyzetet, hogy az ipar vezetésében a műszaki és gazdasági fejlesztésre helyezzék a mind nagyobb súlyt. Ehhez segít hozzá a szocialista munkaverseny, melynek nagy ösztönző erejét mindenkor hangsúlyozni kell.

Döntő jelentőséghez jut az üzemek zavartalan együttműködése a tervszerződések révén.

Az üzemi kollektívának nemcsak anyagi érdekeltséget kell biztosítani a tervek teljesítésében, hanem egyre inkább érvényesül a dolgozók befolyása az állami tervek és az azok alapján létrejövő üzemi tervek kialakításánál. A termelés tőkés széttagoltságának megszüntetésével a középfokú irányító szerv, a VVB (VVB = Vereiningung der Volkseigenen Betriebe) válik felelőssé a gördülékeny üzemi együttműködésért és azért, hogy egységes termelési feladatokat azonos profilú vállalatok keretében összpontosítsanak. Az összefüggő alkatrészeket egy, vagy kevésszámú jól együttműködő üzemben kell előállítani. Az üzemek szakmai feladatainak netáni módosítását (profilváltozás) a legnagyobb körültekintéssel kell végrehajtani.

Ki kell küszöbölni az ún. „tonnaideológiát", mely csak a globális tervteljesítés megvalósítására törekszik, és e helyett megfelelő választékú, jóminőségű, kellő határidőben való szállításra kell ösztönözni.

Minden üzemnek tisztában kell lennie azzal, hogy nem a bruttó termelés elérése jelenti a tervteljesítést. A tervteljesítés mércéje a szállítási szerződésekben foglalt feladatok teljesítése legyen; csak így elégíthető ki a megrendelők igénye.

A tervszerződések rendszerét az NDK-ban az 1957. december 11-én kihirdetett szerződési törvény szabályozza. A tervszerződési törvény és annak nyomán kialakult gyakorlat vizsgálatával a konferencia sajnos nem foglalkozott eléggé.

A konferencia szempontjából elsősorban annak a kérdésnek a vizsgálata jutott jelentőséghez, mely a szocialista jog rendszerezésével, ennek alaptételeivel vagy az egyes jogágazatok egymásközötti viszonyával foglalkozik. Az NDK jogudománya ugyanis idevonatkozóan, az iparvezetés fent ismertetett célkitűzéseinek szellemében a jog egész rendszerére kiterjedő és a szakirodalomból már régebben ismert javaslatokat tett.

A baráti országok egyetemeinek küldöttei sorában felszólalt Petrov professzor (Leningrád), Kožuharoff és Vasziljev (Szófia) és dr. Beér János (Budapest).

Dr. Viktor Knapp, a csehszlovák jogtudományi intézet igazgatója hozzászólásában az értéktörvény céltudatos érvényesüléséről beszélt a csehszlovák állami tervfeladatok megvalósításánál és rámutatott arra, hogy ennek egészen újszerű eszköze az 1958. 69. sz. törvény, mely 1959. január 1-től a szocialista szervezetek közötti gazdasági kapcsolatokat újra rendezi.* A törvény a vállalatok és gazdasági szervezetek között azokat a „gazdasági kapcsolatokat" szabályozza, melyek szállítási szerződéseken, állami tervintézkedéseken, döntőbizottsági határozatokon és a törvényben megjelölt egyes jogi tényeken alapulnak. A törvény hatálya a szo-

* V. ö. Horányi Gyula: A kapacitási szerződés jogintézményének bevezetése a Csehszlovák Köztársaságban (Jogtudományi Közlöny, 1959. június).

cialista szervezetekre terjed ki, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kivételével.

Különösen figyelemreméltó a szerződéskötési kötelezettségnek a törvényben történt újraszabályozása. 1959 előtt Csehszlovákiában általános szerződéskötési kötelezettség állt fenn. Az új törvény szakított ezzel a rendszerrel; a kötelező szerződéskötés intézménye csak a népgazdaság legfőbb területén maradt meg:

A törvény 23. § (2) bek. értelmében kötelező a szerződéskötés azon munkák és megrendelések esetén, melyek előzménye valamely teljesítményszerződés; központi állami beruházási feladatok és honvédelmi célok megvalósítása, továbbá exportra irányuló szállításoknál és a fent említett feladatok megvalósításához szükséges közreműködői szállításoknál.

Régebben a törvény ismerte a keretszerződés és a végleges szerződés fogalmát, azonban a keretszerződések egyáltalán nem váltak be és 1957 óta szakítottak ezzel a gyakorlattal.

Az új törvény értelmében a felek csak közvetlen szerződéseket kötnek egymással, előszerződés nincs, azonban mint új jogintézmény merül fel a teljesítmény (kapacitás) szerződés.

A mostani rendszer szerint a megrendelők maguk választják meg szállítóikat és arra nem a tervfeladat alapján kapnak utasítást.

A feleket nem az állami irányítás, hanem a szerződési rendszeren alapuló kölcsönös együttműködés hozza össze. A teljesítményszerződés ezért hosszú időre szóló szállítói és megrendelői kapcsolatokat szabályoz. A szállító üzemi teljesítményeit, nyersanyagát stb, a megrendelő igényének kielégítésére veszi előre számításba és később ennek alapján fognak közvetlen szerződést kötni. A megrendelő ugyanúgy együttműködési kötelezettséget vállal. A teljesítményszerződéseket legalább 1 évre kötik, rendszerint azonban több évre, éspedig az ötéves tervben megjelölt feladatok alapján.

Teljesítményszerződés nélkül is köthető közvetlen szerződés, de a megrendelő ilyenkor kockáztatja azt, hogy a kívánt szállító igényét túlterheltségére hivatkozással visszautasítja. (Kötelező szerződéskötés — mint láttuk — a 23. § alapján áll csak fenn; ennek egyik előfeltétele a teljesítményszerződés megléte.) A megrendelő a teljesítményszerződés alapján sem köteles szerződni, ha a szállítmányra nincs többé szüksége, a hosszú időre szóló tervezésnél ugyanis bizonyos tartalékkészletek kialakulását biztosítani kell. A szállító ráfordításait azonban ilyenkor is meg kell téríteni.

A teljesítményszerződések sikeres működéséhez elengedhetetlen az, hogy a távlati tervezés minél tökéletesebb eszközökkel történjék. A távlati tervek elkészítésénél az üzemek dolgozóinak közvetlen közreműködő szerepet kell biztosítani.

A vitában német részről sokan részt vettek, nemcsak a jogtudomány képviselői közül, hanem magas államigazgatási személyiségek, élükön *dr. Johannes Dickmann*nal, a Német Népi Kamara elnökével, valamint gyakorlati jogászok és az üzemek jelen volt dolgozói. A felszólalások közül az alábbiakat ismertetem részletesebben:

Gerhard Pflicke professzor, a Karlshorsti Közgazdasági Főiskola Jogtudományi Intézetének igazgatója a német szerződési törvény 12. és következő §-ait vizsgálta az előszerződések vonatkozásában. Az előszerződésben a felek későbbi teljesítési határidő megjelölésével konkrét feladatokat vállalhatnak magukra. Az előszerződések megkötése általában a felek belátására van bízva, kivétel az, ha törvény, vagy tárcaközi megállapodás, ill. felügyeleti utasítás azt előírja. Ha a tervszerződést a konkrét feladatra már ténylegesen megkötötték, előszerződés nem köthető.

Amikor az előszerződést kötő felek végleges tervfeladataikat megkapták, két héten belül nyilatkozniok kell, hogy a tervfeladat az előszerződés tartalmával összhangban áll-e. Amennyiben ez az összhang megvan, úgy az előszerződés tényleges tervszerződéssé alakul át. Ha csupán arról van szó, hogy bizonyos részletkikötések az előszerződésből még hiányoznak (minőség, csomagolás, választék, ütemezés) úgy idevonatkozóan a feleknek 2 héten belül kell megállapodást létesíteniök. A felek közös megegyezéssel ezen határidőt eltérően is szabályozhatják. Abban az esetben, ha a kapott tervfeladat az egyik fél vonatkozásában az előszerződés tartalmával nem áll összhangban, ennek felbontása válik szükségessé. A szerződés teljesítéséhez szükséges előkészületért azonban a másik félnek kártérítéssel tartozik, melynek felső határa a szerződési érték 6%-a, ha csak jogszabály, vagy más megállapodás eltérően nem rendelkezik.

Lehetséges, hogy a tervfeladat egyik fél vonatkozásában sem vág egybe az előszerződéssel, ilyenkor a felbontás folytán keletkező kár megtérítése nem követelhető. Pflicke professzor a vállalatok műszaki és gazdasági irányítói közötti összhang hiányáról beszélt, ami sok esetben ütemtelen termelést és gyakori átállási költséget eredményez. Biztosítani kell a termelés folyamatosságát, valamint az egyenletes vállalati profil kialakítását. A vállalatok ennek hiányában elesnek attól a lehetőségtől, hogy nagyobb fejlődéshez jussanak és az ezzel kapcsolatos termelési eredményeket elérjék. Elengedhetetlenül szükséges az, hogy az alsóbbfokú állami és gazdasági szerveket nagyobbmérvű önállósághoz szoktassák. A központi vezetést ugyanakkor sokkal jobban egybe kell hangolni. Ilyen feladat pl. a középfokú irányító szerv — VVB — és az üzemek közötti egészséges kapcsolat megteremtése. A vállalatokon belül a gazdasági vezetők és a jogi beosztásban levő dolgozók közötti összhangot kell tükröznie a tökéletes szerződésnek, mely az üzem mindennemű célkitűzésével összhangba kerül.

Kurt Lengwinat, a Legfelsőbb Állami Döntőbíróság helyettes elnöke azt elemezte, hogy a Legfelsőbb Állami Döntőbíróságnak más szervekkel fennálló kapcsolatát el kell mélyítenie. A döntőbizottságok gyakorlatában alkalmazásra kerülő jog ideológiai szerepét hangsúlyozni kell. A döntőbírósági munka soronkövetkező feladatai: a hozott határozatok meggyőző megindokolása, valamint az üzemek anyagi felelősségének az eddiginél nagyobbmérvű kidomborítása. Az anyagi felelősség kérdése az NDK jogi irodalmában és a tudományos megnyilatkozásokban az utóbbi idő-

ben egyre nagyobb jelentőséghez jut. (Lengwinat fejtegetései a közelmúltban megjelent dr. Wilhelm Panzer: Die Verantwortlichkeit für Dritte in den Vertragsverhältnissen zwischen sozialistischen Wirtschaftsorganisationen tanulmányával vethetők egybe.) Alapul szolgálnak itt a szerződési törvény 37—39. §-ai és az alkalmazásuk során felmerülő jogkérdések. Az NDK irodalmának egybehangzó megállapítás szerint az anyagi felelősség jogi fogalma szorosan összefügg az árutermelési és forgalmi rendszerrel.

A szerződésellenes magatartások vizsgálatánál a legnagyobb figyelmet a nem megfelelő minőségben történő teljesítésre kell fordítani. A teljesítést akkor kell nem szerződésszerű minőségben vettnek mondanunk, ha nem felel meg a szabványnak, az általános szállítási feltételek minőségi előírásainak, vagy ezek hiányában a felek által közösen megállapított mintának. — Hasonló elbírálásban részesül a nem szerződésszerűen teljesített csomagolás is.

Külön kell vizsgálni a mennyiségileg hiányos teljesítést; idetartozik általában minden részteljesítés, kivéve, ha ezt a szerződés lehetővé teszi, valamint az a teljesítés, mely a kikötött mennyiségi ingás figyelembevételével történik. A nem megfelelő mennyiségi teljesítés alfaja a választék (sortiment) betartásának elmulasztása. A szerződésellenes magatartás másik fő alakzata a késedelmes teljesítés.

A szerződésellenes magatartás miatti felelősség elemzésénél az okozati összefüggéseket kell keresni. Elvetendő ennél fogva a polgári tudomány módszere, mely jogsérelmeknél „önkényes gondolati műveletek" útján megkísérli, hogy az összefüggést valamely személy magatartása és a külvilágban bekövetkező változás között „okozatosan értékeje". Az anyagi felelősség alapja mindenkor vétkesség. Ezt a római jogból eredő polgári jogi elvet a szocialista jog is átveszi.

Ma döntően érvényesül az a felfogás, hogy a tervszerződéseknél a vétkességi elv legyen az irányadó. A felelősség viselésének messzemenő nevelő szerepe is van. Ha ugyanis olyan magatartás következményeiért kellene helytállni, amiért a fél nem felelhet, elmaradna a nevelőhatás érvényesülése. A szerződési törvény előkészítő tárgyalásai során ezért éles bírálat érte azt a javaslatot, mely a vétkességtől független kötbérkötelezettséget kívánt bevezetni.

Az NDK döntőbíróságai a BGB 276. §-ának elveit teszik magukévá. A szocialista gazdálkodási rendben a vétkesség gondatlansági vállfaja sokkal gyakoribb, mint a szándékosság. A helytállási kötelezettség mértékét illetően nem a szubjektív jellekű bonus pater familias, vagy más zsinórmérték az irányadó, hanem „az a gondosság, melyet az adott konkrét feltételek mellett... valamely üzem dolgozója kell, hogy kifejtsen".

A gazdasági életben a legjobb eredményt elérő dolgozók gondosságát kell mintaképül állítani. A szerződési törvény 37. §-a általános érvénnyel előírja azt, hogy a szerződő felek a szerződéses kötelezettségek teljesítéséért egymásnak felelősséggel tartoznak. Adós felelősségét kimentheti annak bizonyításával, hogy a nemteljesítés, vagy a nem szerződésszerű teljesítés olyan körülmények következménye, melyek nem voltak elháríthatók. A különleges felelősség eseteiben azonban ilyen kimentésnek sincs meg a lehetősége. A 36. § értelmében mindenképpen fennáll a felelősség akkor, ha a szerződésszegés az üzemszervezés körülményeivel, valamint az üzemi tervteljesítés megszervezésének hiányával hozható összefüggésbe.

Nincs kimentésre lehetőség akkor sem, ha a szerződésszegés a teljesítéshez szükséges pénzügyi eszközök hiányában következett be. A felek felügyeleti hatóságainak szerződésellenes intézkedései a felelősség alól általában nem mentesítenek, kivéve, ha tervszámmódosítás következik be, ami a szerződések módosítását teszi indokolttá. A felettes szervek egyébként gondoskodni tartoznak arról, hogy a vállalatok rendelkezzenek azzal a szükséges pénzügyi fedezettel, amellyel az egymásnak okozott kárt megtéríthetik.

A SED 21. pártbizottsági konferenciáján elhangzott az a kívánság, hogy a minisztériumok ne nyúljanak be a megkötött szerződésekbe és azokat ne módosítsák.

A vállalatok felelnek azért a kárért is, melyet az igénybe vett közreműködő harmadik személy magatartása vagy mulasztása idézett elő. Nem áll fenn a felelősség akkor, ha a közreműködő harmadik személy kiléte nem állapítható meg.

A szerződési törvény 79. §-a egyes esetekben az igény érvényesítését kötelezően előírja. Így a nem szerződésszerű minőségben való teljesítés, a választéki és csomagolási előírások betartásának elmulasztása, valamint a más jogszabályokban kötelezően előírt igény érvényesítése esetén.

A felelősség érvényesítését illetően vita áll fenn abban a kérdésben, hogy a kötbér jelenleg elfogadott rendszere a jövőben is fenntartható lesz-e, vagy pedig annak helyét fokozatosan a kártérítés foglalja-e el. A kötbér, mint a legkisebb kárátalányösszeg szerepel és a kár kötelező érvényesítése mellett esetleg ennek fenntartása mellőzhető. Tényleges előny fűződnék ahhoz, ha a kötbér intézményének kikapcsolásával minden esetben az okozott kár mértékét tételesen igazolni kellene.

A tervfegyelem szempontjai mindazonáltal megkívánják a kötbér intézményének fenntartását, mert kötbér fizetésére akkor is kötelezni kell, különösen annak nevelő és jelző szerepére való tekintettel, ha történetesen kár nem keletkezett.

A kártérítési igény mellett mégis kisegítő szerepet kell szánni a kötbérnek. A döntőbíróságok a kötbért a szerződési törvény 83. §-a alapján rendszerint a tényleges kár összegére mérséklik. Fokozatosan el kell érni azt, hogy a vállalatok tényleges kárukat minden esetben érvényesítsék.

A szerződéskötési eljárással kapcsolatban *dr. Döhnel* magdeburgi jogtanácsos a találmányi és újítási jog továbbfejlesztését és a vállalatokon belül ezen mozgalmak kiszélesítését szorgalmazta.

A szerződési törvény révén az a kívánság merült fel, hogy a nagy anyagigényű nehézipari üzemeknek egyszerű és a lehetőség szerint egységes szabályozásra van szükségük a szerződések megkötését illetően.

A szerződési törvény 23. §-a értelmében a megrendelőnek szerződéstervezetet kell küldenie, vagy pedig a szállítótól ajánlatot kell kérnie. A szerződéskötésekre vonatkozóan vagy az általános feltételek tartalmaznak rendelkezéseket, vagy pedig 30 napon belül kell a vonatkozó választ megadni, attól a naptól számítva, amikor az állami tervfeladatot ideiglenes vagy végleges formában a fél megkapta. A szállítónak ugyanezen időtartamon belül kell a megrendelőhöz ajánlatát eljuttatnia. Az ajánlat címzettje arra érdemben nyilatkozni tartozik, éspedig azt vagy elfogadja, vagy elutasítja és újabb ajánlatot kér, — vagypedig megtagadja a szerződéskötést akkor, ha nem áll fenn a kötelező szerződéskötés esete. Ennek általában 15 napon belül kell megtörténnie az ajánlat beérkeztétől számítva.

Amennyiben valamely tervkötelezett vállalat ajánlattételre kap felhívást, erre két héten belül kell nyilatkoznia, vagy ha nem áll fenn a kötelező szerződéskötés esete, az ajánlat közlését megtagadhatja. Az ajánlat 15 napon belül kötelezi az ajánlattevőt.

Megegyezés hiányában *bármelyik* fél a döntőbírósághoz fordulhat. A szerződési vita anyagához tartozó szerződéstervezeteket, ajánlati mintákat itt fel kell mutatni. A szerződés azon része tekintetében, ahol vita nem áll fenn, a kötelmet haladéktalanul meg kell kötni.

Vállalati szempontból dr. Döhnel hozzátette, hogy az általános szerződési feltételek gyakran túl részletesek, felesleges kikötéseket tartalmaznak, ezeket alaposan felül kell vizsgálni és le kell egyszerűsíteni.

Nincs értelme annak, hogy formális jogi megkötöttségekkel egy-egy termelési ágat (pl. textilipar) — hangsúlyozta az előadó — kisebb területekre szétszaggassanak.

A gyakorlati jogászok, a jogtudomány képviselői a gazdasági jogi feladataik megvalósításához az eddigieknél sokkal hatékonyabb segítséget kérnek.

Abban a vitában, mely egyes nagyvállalatok (AGFA, ZEISS) ipari tulajdonjogainak megvédése terén elkövetett mulasztásokat illeti, felszólaló kitért dr. Dornberger, a hallei Luther Márton egyetem polgári jogi tanszékvezetőjének észrevételeire és hangsúlyozta azt, hogy ez a támadás általánosságokban mozgott és nem is volt megalapozott, minthogy a kérdéses mulasztásért nem kizárólag a jogi beosztású dolgozókat terheli a felelősség. A munka megjavítására ezen a téren is szükség van, ezt azonban az üzemi kollektíva csak együttesen tudja elvégezni, különös tekintettel arra, hogy az NDK ipara a megnövekedett exportfeladatokat mind most, mint a 7 éves terv folyamán maradéktalanul teljesíteni szándékozik.

Dornberger a vállalatok egyes vezetőit és jogászait okolta ugyanis azért a hibáért, mely a közelmúltban lefolyt üzemellenőrzés során került felszínre: nevezetesen a versenytársként jelentkező és az NDK területén kívül működő testvérüzem áruvédjegyek, találmányok, szabadalmak stb. tekintetében helyzeti előnyhöz jutott, minthogy a jogérvényesítéséhez szükséges bejelentéseket, oltalombiztosítás stb. idejekorán megtették és a nemzetközi piacon ezen ipari tulajdonjogok egyedüli jogosítottjaiként léphetnek fel.

A kellő időben történő feleszmélés és intézkedés, dr. Dornberger véleménye szerint ezen jelenségekkel szemben akkor is kötelező lett volna, ha történetesen hibás szemlélet vagy más ok következtében az akkori irányító minisztérium erre nem adott a vállalatnak kifejezett utasítást.

A konferencián nem volt lehetőség arra, hogy a felmerült kérdések részletei tisztázódjanak. Tanulságos mindenesetre az a vitából leszűrhető tapasztalat, hogy az államok egymás mellett élése és kereskedelmi kapcsolatai elmélyítése elengedhetetlenné teszi a külföldi jogrendszerek tekintetbevételét, a ténylegesen vagy szunnyadóan hatályos államközi egyezmények figyelemmel kísérését és figyelmeztet arra a súlyos hátrányra, mely bármely ország joggyakorlatának mesterséges leszűkítéséből vagy egyoldalú elhatárolásából adódhat. Az elhangzottak arról győznek meg, hogy ezt a hibát a német jogászok ki fogják küszöbölni.

Összegezve megállapítható, hogy a kétnapos tudományos vita gazdag anyaga hasznos iránymutatásul szolgálhat a jövőre. Bizonyos, hogy számos kérdésben, így az iparszervezés vagy a jogrendszerezés vonatkozásában kísérleti elgondolásokkal állunk szemben, amint annak kell tekintenünk a tervszerződésekről szóló 1958. évi csehszlovák törvényt is. Mindazonáltal a konferencián felvetett kérdések valamennyi szocialista állam részére nagy horderejűek és figyelemmel kell lennünk rájuk a továbbik során.

Karlócai János

JOGIRODALOM

*A Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikonról**

I.

Jelentős munkának tartjuk a népszerűen megírt, ugyanakkor magas tudományos színvonalat képviselő, a különböző társadalomtudományok képviselőinek összefogásából született Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikont.

A Hajdú Gyula professzor szerkesztésében és az Akadémiai Kiadó gondozásában 600 példányban és több, mint 70 ív terjedelemben megjelent mű átfogó értékelésére nem vállalkozhatunk.

Csupán arra szeretnénk e helyen ráirányítani a figyelmet, hogy ez a munka, a nemzetközi jog és diplomácia története, a diplomáciai tevékenység mellett a nemzetközi élet politikai, gazdasági és kulturális kérdéseivel és szervezeteivel úgy foglalkozik, hogy napjaink tudományos munkásai mellett a társadalom viszonylag széles rétegei is megnyugtató eligazítást kapnak az e területeken felmerülő elméleti és gyakorlati kérdések tekintetében.

Elsősorban ezért tartjuk igen jelentősnek ennek az úttörő munkának a megjelenését, hiszen az eddig megjelent egyetlen hasonló tár-

* Szerk. Hajdu Gyula. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 567 p.
A Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Bizottsága által 1960 május 7-én rendezett vitaülésen elhangzott referátum rövidített szövege.

gyú magyar munka nem terjedt túl a szakjogászok szűk érdeklődési körén. Ezenkívül ez a mű számtalan olyan új fogalomra nézve is ad tájékoztatást, amelyek a legutóbbi másfél évtizedben keletkeztek, éppen abban a harcban, amely a béke megőrzéséért és megszilárdításáért folyt.

Ugyancsak jelentőssé teszi a lexikont az is, hogy tartalmazza — ha nem is hiánytalanul — a nevesebb politikusok életrajzát is és ezzel is segít betekintést nyerni a nemzetközi élet műhelytitkaiba.

A legnagyobb jelentőségét azonban mégis abban kell látnunk, hogy benne olyan címszavak magyarázatát fedezhetjük fel, amelyeket a régi, 1947-es diplomáciai lexikon, vagy még régebbi egyéb általános lexikonok, éppen világnézeti okokból mellőztek.

A tárgyalt mű követve a magyar közműveltség megváltozott tájékozódását, sikerrel tünteti el nemzetközi ismereteink térképéről a fehér foltokat, ugyanakkor tartalmazza a mi világnézetünkkel szembenálló tábor nevezetes nemzetközi vonatkozású fogalmaira vonatkozó címszavakat is.

Elsősorban a nemzetközi jog és a jogelmélet oldaláról szemlélve a lexikont, megállapíthatjuk, hogy ez a munka a nemzetközi jogi és jogelméleti vonatkozású cikkek majdnem valamennyiét ideértve, tárgyalás és szemlélet tekintetében egyaránt kitűnő alkotásnak tekinthető.

Emellett természetesen nem vonatkoztathatunk el teljes mértékben a történeti-politikai tárgyú, belső politikai életünket is érintő értékeléstől sem.

Ezért a továbbiakban ilyen vonatkozásban is szeretnénk néhány, inkább észrevételjellegű megjegyzést tenni, ami szükségképpen kiragadottnak, esetlegesnek is tűnhet fel. Amikor ismételten leszögezzük, hogy a nemzetközi jogi és jogelméleti tárgyú cikkek és tanulmányok lényegében a maguk zártságában szabatosan világítják meg a fontosabb nemzetközi jogi összefüggéseket, nem mehetünk el szó nélkül néhány címszó mellett.

Ilyen pl. az ENSZ-ről szóló cikk. Ennek szerepét meglehetősen szűkszavúan tárgyalja a lexikon és az általános értékelés is kívánnivalót hagy maga után.

Az ENSZ tényleges működéséről, szerepéről csak a cikk végéhez függesztett néhány sor ad tájékoztatást, ami természetesen arra vezetett, hogy az ENSZ-szel kapcsolatos, fontos politikai kérdések jelentős része homályban marad.

Nem kapunk eben a cikkben tiszta képet arról, hogy tulajdonképpen mely országok tagjai az ENSZ-nek és melyek nem, vagy hogy a Magyar Népköztársaságot az ENSZ-be mikor és milyen körülmények között vették fel. Sőt egy lexikontól az is elvárható, hogy olyan adatokat is tartalmazzon, mint pl. az ENSZ költségvetésének megoszlása a tagállamok között.

A Biztonsági Tanács állandó tagjai között Kínát sorolja fel, nem is utalva arra, hogy ezt a helyet Csang Kai-sek képviselője bitorolja.

Igaz ugyan, hogy a lexikon egy külön cikkben, más helyen foglalkozik Kína ENSZ tagságával, ez azonban nem lehet ok e kérdés elhallgatására az ENSZ-ről szóló cikkben sem.

A Biztonsági Tanács összetételével kapcsolatban nem esik szó arról a megállapodásról, amelynek értelmében a nem állandó tagokat bizonyos országcsoportoknak megfelelően kellene kijelölni, továbbá arról sem, hogy éppen ennek a megállapodásnak be nem tartása az, amely sorozatos összetűzésekre vezet az ENSZ közgyűlésein. Nem esik szó arról sem — a szavazás módját illetően —, hogy mi a helyzet, ha az egyik állandó tag tartózkodik vagy nem vesz részt a szavazásban. Az idézett címszó alatt az van, hogy ha a Biztonsági Tanács egyik állandó tagja nem járul hozzá a határozathoz, úgy ilyen létre sem jöhet. Ehelyett helyesebb lenne: ha ellene szavaz. (Erről ugyan az Alapokmány tényleg nem rendelkezik, de van már kialakult gyakorlat.)

Hiánynak tűnik az is, hogy itt nem esik szó az úgynevezett magyar kérdésnek az ENSZ-ben kierőszakolt többszöri tárgyalásáról és az ezzel kapcsolatos provokációs kísérletek sorozatos kudarcba fulladásáról sem. Hiányzik a lexikonból a „Beavatkozás" vagy „Interventio" címszó is, amivel feltétlenül kellett volna foglalkozni és ott kellett volna utalni, hogy ti. az ENSZ sem avatkozhat egy állam belső ügyeibe (2. cikk 7.), és hogy az imperialisták mégis erre használták fel az ENSZ-t.

Az utalószavak nem mindig megfelelő volta e helyen különösen szembetűnő.

Vitába lehetne szállni magával a nemzetközi jog fogalom meghatározásával is, amely nem fejezi ki a jog osztálylényegét, bár a későbbiek során idézi Visinszkij helyesebbnek tűnő meghatározását a nemzetközi jogról. Nem mutat rá arra, hogy a nemzetközi magánjog tulajdonképpen a belső jog része, azaz csak egy állam akarata.

A nemzetközi jog forrásai címszó alatt egyrészt a jogforrás kifejezés használata során nem mutat rá arra, hogy ezen terminus technicus jelzi az államok uralkodó osztályai akarati kinyilvánításának különböző kinyilatkoztatási formáit, másrészt azt az álláspontot fejezi ki, hogy a nemzetközi jog forrásai között nincsen hierarchikus különbség, s így a szerződések és a szokások egy és ugyanazon szinten állanak. A jelenlegi hatályos nemzetközi jog tényleg *nem ismer* hierarchiát, a szokásjog és szerződés között. Ilyennek felállítása csak tudományos teória lehet tehát. Annyi azonban mégis igaz, hogy egy többoldalú szerződést egypár állam szokásjogi úton nem helyezhet hatályon kívül, így pl. az ENSZ Alapokmányát egy-két állam ellenkező gyakorlata nem változtathatja meg, sőt elsőbbséget élvez más egyezményekkel szemben is. Ennélfogva helyesebbnek tűnik a kérdés olyan megvilágítása, amely szerint a nemzetközi jog alapvető forrásai között a szerződést elsődleges hely illeti meg, a szokást pedig másodrendű, ez ugyanis jobban szolgálja a nemzetközi törvényesség érdekeit.

Arra is történhetett volna utalás, hogy a nemzetközi szokásjognak jelenleg mi a tárgyköre, erre ugyanis összefoglalóan nem tájékoztat a lexikon.

A nemzetközi jog alanyai címszóval kapcsolatban kár, hogy nem foglalkozik az önrendelkezési jogukért harcoló gyarmati népek helyzetével. Igaz, hogy ezek a gyarmati népek ipso iure nem jogalanyok, jogalanyiságukhoz szükséges más államok de facto vagy de iure elismerése, vagy hadviselő félként való elismerése, azonban e helyütt erre még utalást sem találunk.

Szólnunk kell továbbá a nemzetközi törvényesség címszóról is, melynek felvételét a Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikonba igen fontosnak tartjuk. Megjegyezzük azonban, hogy egy szó sem esik arról, hogy az imperializmus korszakának burzsoá állama miként sérti meg a nemzetközi törvényességet.

Igaz, hogy megemlíti: napjainkban a békéért folyó harc egybeesik a nemzetközi törvényességért folyó harccal.

E címszó alatt különben nem ártott volna utalni arra, hogy éppen a Szovjetunió és a szocialista tábor az, amely töretlenül harcol a nemzetközi törvényesség fenntartásáért és a nemzetközi béke biztosításáért.

Hiszen a szocialista államoknak a nemzetközi arénán való megjelenése, a kapitalista országok proletáriátusai harcának fejlődése a gyarmati és függő országokban, a felszabadító mozgalom növekedése vezetett ahhoz, hogy az imperialista államok kénytelenek voltak a nemzetközi közjog egész sor demokratikus normáit elfogadni, pl. az agresszív háború betiltása, a Szovjetunió külkereskedelmi monopóliumának elismerése.

Hibának tartjuk éppen a nemzetközi jog vonatkozásában azt is, hogy a nürnbergi per nem szerepel külön címszó alatt, ugyanakkor, amikor a habarovszki per szerepel.

Az állam és jogelmélet oldaláról vitatható címszónak tűnik az a meghatározás, amelyet a lexikon az államformára vonatkozóan ad, amikor azt úgy magyarázza meg, mint államszervezési elvet, aminek következtében a monarchia és a köztársaság is államszervezési elvvé válik.

Emellett ez a meghatározás túlságosan az ún. liberalis burzsoa vagy ha úgy tetszik arisztotelészi fogalmakra épül.

Nem veszi figyelembe a kérdés legújabb szocialista irodalmát, mely a hatalom gyakorlásának módszerére is kiterjed, valamint a kormányforma megkülönböztetését is fontosnak tartja.

Ilyenformán sokkal differenciáltabban és az osztálytartalomra sokkal inkább utalóan fejezhető ki az államforma fogalma.

Növeli a hiányosságot, hogy a nemzetközi jog szempontjából is jelentős kormányforma-kategória nem is szerepel a lexikonban. (Az állam fogalma sem található meg.)

Vitába lehetne szállni az általános jogelvek címszóval is, mely szerint a jogelv nem más, mint a jogalkotó tényezőt vagy tényezőket a jogalkotás munkájában vezető szempont, melynek megvalósulása akkor következik be, amikor a tételes jog e szempontnak megfelelő tartalommal telítődik meg. A továbbiakban megállapítja, hogy ezeket a jogelveket a nemzetközi jogszabályokból absztrahálták.

Sajnos e címszó nem utal a jogelv társadalmi-gazdasági lényegére. Ilyen módon a jogelv lényegének megvilágítása hiányzik e címszóból, mert nem ad választ annak politikai tartalmára.

II.

Ami a politikai és történelmi vonatkozásokat illeti, úgy látjuk, hogy a német és a magyar vonatkozású cikkekben lelhetők fel leginkább olyan elnagyolt megállapítások, amelyek komoly félreértések forrásává is válhatnak.

Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy az angol vonatkozású cikkek kitűnően sikerültek.

A magyar vonatkozású cikkek közül is kiemelendő címszavakként említjük meg a magyar külpolitikát és diplomáciát a feudális korszakban, vagy a svéd—magyar és a németalföldi—magyar kapcsolatokról szóló címszavakat, a Ferenc Józsefről szóló cikkeket.

Nem mehetünk el szó nélkül mi sem a Tisza István címszó, annak Tiszáról adott értékelése mellett.

Tiszát a cikk a nagybirtokos uralkodó osztályok képviselőjének jelzi. Tisza a finánctőke és az azzal összefonódott nagybirtokos osztály, az ún. „merkantil" csoport és nem a csak nagybirtokos érdekeket szem előtt tartó „agrárius" csoport embere volt.

A Szabadelvűpárt, majd a Munkapárt klubjának tagja volt és oda, mint ismeretes, rendszeresen feljárt Lánczy Leó, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke. (Valahányszor Lánczy megjelent, Tisza rögtön visszavonult vele egy külön szobába és ott tárgyaltak.)

Tisza habozásának okairól a világháború kitörése idején, írni kellene.

Enyhén szólva a marxista történeti irodalom által feltárt bőséges tárgyi anyag teljes elhanyagolása az az állítás, hogy Tisza 1918. október 16-i bejelentése hatott forradalmasítóan a munkásságra, parasztságra, katonaságra és a haladó értelmiségre.

A forradalmi antimilitarista mozgalmak, a Galilei Kör szerepének sulyos lebecsülése, az 1918. évi januári, majd tavaszi és nyári hatalmas sztrájkok jelentőségének semmibevevése, a lövészárok-barátkozás, a szökések és az ennek nyomában járó hadbírósági vérengző ítéletek, a csendőrség, a rendőrség létszámának emelése stb.: a tömegek forradalmasodásának e jelei, mind elkerülték e cikk szerzőjének a figyelmét.

Ugyancsak megemlítendőnek tartjuk az Imrédy Béláról szóló címszót, ahol is a szöveg objektivista megfogalmazású.

Nem világít rá arra, hogy Imrédy az angolszász orientációs finánctőke embere volt 1938 őszéig.

Bethlen István a GYOSZ-köreinek embere (Chorin—Kornfeld—Weiss Fülöp csoport) ajánlotta miniszterelnöknek és e finánctőkéscsoport bizalmát élvezte.

Rá kellett volna világítani a szélső nácibarát, sőt quislingista irányhoz való átállásának objektív, főleg szubjektív okaira.

Rá kellett volna mutatni továbbá arra is, hogy ugyanaz a finánctőkéscsoport buktatta meg Imrédyt pálfordulása után, amely a miniszterelnöki székbe juttatta, amikor már nem szolgálta híven őket.

A Schuschnigg Kurt címszó pedig túlságosan durva, sematikus ízű kategóriákat alkalmaz és sommásan fogalmaz. Emiatt az olvasó értetlenül áll meg az előtt az állítás előtt, hogy ha Schuschnigg politikája az Anschluss útját egyengette, akkor miért zárták koncentrációs táborba Schuschniggot az Anschluss után?

Ennek az önellentmondó szövegezésnek kiküszöböléséhez szükséges volna pontosabban megírni, miért és minek a révén készítette elő — objektive — Schuschnigg politikája az Anschlusst?

Milyen osztályérdekeket képviselt az ő keresztényszocialista politikája? Az 1936. júilus 11-i egyezmény pontosabb ismertetése és differenciált alkalmazása szintén közelebb

vihetne annak megértéséhez, mi volt az a lényeges különbség a fasiszta rendszabályokat foganatosító Schuschnigg és a fasiszta hitleri politikai elképzelés között, ami miatt Schuschniggra a kontcentrációs tábor várt, fasiszta volta ellenére is.

Nem csupán a tárgyalt témák hagynak kívánnivalót maguk után, hanem a címszavak kiválogatása is bírálható.

Alapvető címszavak hiányoznak, ugyanakkor jelentéktelenebbek fel vannak tüntetve.

Ha már szó van II. Katalinról, miért nem esik szó II. Józsefről?

Nem szerepel külön címszó alatt pl. sem a fasizmus, sem pedig az imperializmus. Ezek külpolitikai vonatkozásai is hiányzanak, mint pl. a fasiszta agresszió, de hiányzanak az imperializmus által produkált fogalmak, mint pl. az élettér, erőpolitika, fajelmélet.

Úgy tűnik, hogy hiányzanak a lexikonból a közelmúlt olyan eseményei is, mint pl. a taivani, algeriai, vietnami vagy a közelkelet kérdései, vagy olyan politikusok, mint Tito és Kállay Miklós.

III.

Amikor összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon egészében rendkívül hasznos, a hibáktól eltekintve, marxista—leninista szellemű fontos kézikönyv, szólnunk kell néhány technikai jellegű hiányosságról is.

Kezelhetőségét leginkább megnehezíti, hogy nagyon kevés az utaló címszó.

Nincsenek feltüntetve, hogy az egyes cikkek, címszavak, melyik szerzőtől származnak. Fontos, alapvető címszavak bizonyos értelmű elrejtése, egyes cikkek átfedése, a stílus egyenetlensége is megemlítendő hiányosságai a lexikonnak.

A lexikonnak ezek a technikai, sokszor csak tipografiai jellegű hiányosságai azonban még jelentősebbek, mint egyéb műveknek.

Meg kell azonban állapítanunk azt is, hogy ezek nem rontják le azt az előző megállapításunkat, mely a könyvet egészében rendkívül hasznosnak ítéli.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a rendkívül rövid idő, amely alatt ez a lexikon elkészült, kevés volt többrétű ellenőrzésre, a rendkívül értékes összegyűjtött anyag megfelelő rendszerezésére, a cikkek szemléletének még jobb összhangba hozására, bizonyos ellentmondások kiküszöbölésére, egyes, sokszor jelentős politikai és ideológiai hibák elkerülésére.

Egy későbbi kiadás során természetesen ezek sokkal könnyebben elkerülhetők, éppen a könyv egészében véve hasznos és jól kidolgozott anyagára tekintettel.

Talán ez a vita s annak összegezése is segítséget nyújthat az esetleges új kiadáshoz.

Végezetül a magunk részéről is szeretnénk egyetértésünket kifejezni a mű előszavában megállapítottakkal, amikor az hangsúlyozza, hogy népünk széles rétegeinek a nemzetközi kérdések, a világpolitika, a diplomácia és a nemzetközi jog kérdései iránti érdeklődése nem valami elméleti alapon felállított követelmény, sem holmi jámbor kívánság.

Ma ezen kérdések iránti érdeklődés általános szükségletté vált, amikor népi demokráciánk megnyitotta a politikai fejlődés sorompóit, szélesre tárva a politikai aktivitás lehetőségeit s egyre többen érzik ezt a szükségletet és igénylik annak kielégítését.

Mi is úgy látjuk, hogy ennek a jogos igénynek kielégítéséhez igen nagy segítséget nyújt a tárgyalás alatt álló munka.

Antalffy György

---

*Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban**

A munka 290 oldal terjedelmű. Anyaga a házasság megszűnését kivéve, szinte a teljes házassági jog. A könyv bevezetőként a politikai jellegű nézőpontokat fejtegeti, amivel a szerző eleget tett a minden szocialista jogászt terhelő kötelezettségnek, hogy a maga részanyagát a jogszabályoknak és az adott gazdasági-társadalmi rendnek összefüggései megvilágításában tárgyalja.

A könyv 10 fejezetre oszlik. Az első fejezet a népi demokráciák felszabadulás előtti családjogáról ad rövid összefoglalást. A második fejezet a felszabadulás utáni fejlődést tárgyalja. Itt mutat reá az egyes alkotmánytörvényeknek a házassági jog területére való messzemenő kihatására is. Méltatja az alkotmánytörvények megalkotása és az egyes családjogi törvények megalkotása közötti időben kialakult bírói gyakorlat nagy jelentőségét és érdemét. E sorok írójának egyéni — az uralkodó felfogással ellentétes — nézőpontja szívesen látta volna, ha a szerző a bírói gyakorlat méltatásán felül a bírói szokásjog elméleti kérdésére is kitér. A harmadik fejezet a ma érvényes tételesjoggal foglalkozik. Ennek során a szovjet jogfejlődésnek a népi demokráciák jogára gyakorolt hatását is részletesen indokolja.

Ebben a fejezetben emlékezik meg a szerző arról a megállapodásról, amelyet a csehszlovák—lengyel családjogi kodifikáció együttműködése érdekében létesítettek. Itt mutat rá a szerző a népi demokráciák családjogi törvényeiben fellelhető közös alapelvekre. Különösen kiemeli a nők egyenjogúságának az alkotmánytörvényekben kifejtett elve folyamányait az egyes házassági jogokban. Talán helyes lett volna kissé bővebben kitérni a Német Demokratikus Köztársaság sajátos helyzetére, ahol elvileg a BGB. van hatályban, azonban gyakorlatilag igen erősen a BGB. sok rendelkezése törést szenvedett, javarészt a nők egyenjogúságának alkotmánytörvényi elve folytán.

Elméleti érdekű a könyvnek a házasság fogalma körüli fejtegetése, ahol a szerző hangsúlyozza a szocialista jogtudomány körében kialakult egységes felfogást, hogy a házasság nem szerződés és így a polgári jognak a szerződésekre adott szabályai nem is kerülnek alkalmazásra.

A logikai sorrend szerint a szerző a házasságkötéssel foglalkozik, amely valamennyi népi demokratikus ország családjogi törvénye szerint állami hatóság előtt kötendő meg. Kiemeli a román törvénynek azt a sajátosságát, hogy a házasságkötés egyedül az anyakönyvi bejegyzéssel bizonyítható, és hogy az anyakönyvvezető csak az anyakönyvi bejegyzésnek a felek általi aláírása után nyilvánítja a házas-

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 290 p.

feleket házastársaknak. Ebből a szerző helyesen vonja le azt a következtetést, hogy a román jog szerint a házasság megkötésének anyakönyvi bevezetése több, mint kizárólagos bizonyítási eszköz megjelölése, az anyakönyvi bejegyzés a házasság létesítésének egyik konstitutív eleme. A munka részletesen kitér a házasságkötés fogyatékosságaira, illetve annak kihatásaira. A fogyatékosságnak legszélsőbb megtorlása a matrimonium non existens kategóriája, amely esetben a házasság jogi következményei nem állanak fenn. Szerző reá mutat arra, hogy az albán törvény egyedül állóan olyan rendelkezést tartalmaz, amely a non existens matrimonium esetében a jóhiszemű fél javára ugyanazt a helyzetet keletkezteti, mint a házasság érvénytelensége. A magyar jogot illetően utal a szerző arra, hogy ha az anyakönyvvezető nem hivatalos minőségében jár el, úgy ez non existens matrimoniumra vezet. A házasságkötésnél a tanúk közreműködése kérdésében szerző a szovjet—orosz kódexre és a lengyel irodalomra hivatkozással azt az álláspontot vallja, hogy a tanúk közreműködését rendelő szabálynak csökkent jelentősége van. A népben élő felfogást illetően ezt aligha lehet elfogadni. Begyökeredzett tradició fűződik ehhez és a házasságkötés ünnepélyessé tételének szempontjából, amit maga a szerző is hangsúlyoz más vonalon, kívánatos a tanúk közreműködésük tételes biztosítása is. A házasságkötéssel kapcsolatban foglalkozik a szerző az eljegyzés kérdésével. Ebben a kérdésben a szerző nézetünk szerint túlhajtottan pozitívista álláspontot van és az eljegyzést jogintézményként nem ismeri el. A valóságos élet azt mutatja, hogy a házasságkötés nem azzal kezdődik, hogy a felek megjelennek az anyakönyvvezető előtt. Akármint foglaljon állást a tételesjog, életbelileg a házasságkötést hosszabb vagy rövidebb idővel, de mindenképpen megelőzi a házasulandók közötti az a megegyezés, hogy egymással házasságra fognak lépni, s maga a házasságkötés már ennek az előző megegyezésnek a realizálása. A jövendő házasságkötésre vonatkozó megegyezés akkor is élet-tény, ha jogi szabályozás nem vesz róla tudomást. Eltekintve azoktól a jogszabályoktól, amelyek az eljegyzésnek olyan fokozott erőt adnak, hogy a házasság megkötésére lehessen perelni, az eljegyzést jogintézményként elismerő törvények sem ismerik el a házasságkötés bírói kikényszeríthetőségét a libera debent esse matrimonia elve védelmében. A házasságkötés szabadságának biztosítása szocialista jogi elv is, amit szerző fogalommeghatározása (*„önkéntes* szövetség") tartalmaz. Túlhajtásnak érzem azonban szerzőnek azt az érvét, hogy a házassági ígéret (eljegyzés) be nem tartásának kártérítési kötelezettséggel való megrovása már a házasságkötési elhatározás szabadságát korlátozná. Még ha a kártérítési kötelezettséget a jogszabály meg is tagadná, akkor is vannak egyéb körülmények, amik bizony az elhatározás szabadságában a feleket befolyásolják. Sokszor történt meg, hogy az egyik fél a szíve szerint nem kedves házasságkötésre csak azért szánja rá magát, mert fél az ismerősök, községbeliek roszszalásától, amiért a másikat cserben hagyná. Az életnek a jogszabállyal való összeütközése mutatkozik meg egyébként a leendő házasságkötésre tekintettel adott ajándék visszakövetelhetőségének problémájában. Alig hiszem, hogy volna bíróság, amely az eljegyzésnek jogintézményként való el nem ismerésére alapítottan a vétlen fél visszakövetelési igényét elutasítaná. Maga a szerző is utal a lengyel törvény indokolására, amely ugyanakkor, amikor az eljegyzést jogintézményként nem ismeri el, mégis az ajándék visszakövetelése iránti igényt elismeri, de azzal a mesterkéltséggel, hogy nem családjogi, hanem kötelmi jogi alapon áll fenn az igény, ami viszont ellent mond a szerző azon fentebb már érintett tételének, hogy a házasságkötés nem szerződés és a kötelmi jog szabályai reá nem alkalmazhatók Minden esetre tompítja a szerző jogi állásfoglalását a szerző erkölcsi állásfoglalásának az a megnyilatkozása, hogy „a házasság felelőtlen ígérgetése kétségkívül megbélyegzést érdemlő magatartás", de akkor viszont miért foglal a szerző állást az általa helyesnek talált „megbélyegzés"-nek jogi szankcióban való kifejezésre juttatásával szemben. Háttérként utalok a szocialista jogi felfogásnak arra a tételére, amely a jog és erkölcs szorosabb egyezőségét követeli és megszüntetni igyekszik az olyan helyzeteket, hogy valami lehet erkölcsileg tiltott, de jogilag megengedett vagy legalább is tűrt.

A következő fejtegetések a házasság érvénytelenségével foglalkoznak.

Szerző kiemeli, hogy a burzsoa törvények általában szélesköru felsorolást adnak az érvénytelenségi okokra, míg a szocialista szabályozás az érvénytelenségi okokat szűk körre szorítja. Utal arra is, hogy a szocialista jogok nem vették át a burzsoá jogoknak egyházi befolyás nyomát viselő szabályát, amely a házasságtörő felek között, ha ez alapon a házasság felbontatik, a házasságkötést eltiltja. Érdemes lett volna megemlíteni a magyar jogéletnek azt az érdekes jelenségét, hogy bíróságaink elmellőzték a házasságtörés megállapítását és nem a házasságtörésről rendelkező 76. § alapján, hanem a 80. § alapján bontották fel a házasságot, hogy ezzel elkerüljék a házasságkötési tilalom kimondását. Szerző kitér arra a kérdésre is, hogy családjogi törvényünk a házasság megtámadhatóságának kategóriáját elejti, és a korábbi megtámadási okokat bontóok gyanánt érvényesíthetőnek deklarálta. A törvény szerkezetében ez ugyan járt az egyszerűsítés hasznával, de az ex tunc — ex nunc hatás szempontjából már bizony zavarokra vezetett a megtámadási okok kiküszöbölése. Itt tárgyalja a bigámia és a holttánnyilvánítás után kötött újabb házasság, valamint a közeli rokonok házasságkötésének kérdését. Kiemeli, hogy a népi demokratikus jogok általában a legközelebbi rokonok közötti házasság tilalmazottsága mellett foglalnak állást. Az örökbefogadási kapcsolat megszüntetése után szerző a volt örökbefogadó és örökbefogadott közötti házasság megköthetése mellett foglal állást.

Élesek és életszerűek szerzőnek az ex nunc — ex tunc hatás kérdésében kifejtett nézetei. Az elméletnek az élet fölött való zsarnoksága volna, ha a joghatások tekintetében mindig egyetlen elvre (tehát a másik elvet kizáróan) helyezkedve

vonnók le a következtetéseket. Szerzőnek ez az álláspontja sok olyan területen jár hasznos következtetésekkel, amikor egymást kizáró vagy ellentétes eredményre juttató többféle elméleti felfogás alakult ki. Igen sokszor ilyen esetekben kényszerű az eklekticizmus, az önmagával való szembekerülés, amikor az egyik joghatás szempontjából az egyik elméleti elv, egy másik joghatás szempontjából a vele ellentétes másik elméleti elv alapjára kényszerű a helyezkedés. Erre rögtön példa a szerzőnek a névviselés kérdésében elfoglalt álláspontja: a mi családjogi törvényünk a HT-vel ellentétben a vétkességi elvet elejtette, de amint ez már több író részéről is megállapítást nyert, a vétkesség kérdése, ha elrejtve is egyik-másik kérdésnél — így a gyakorlatban sokszor éppen a névviselés kérdése körül — szerephez jut.

A megkötött házasság személyi joghatásai területén a szocialista jogok alapelve a nemek egyenlősége és ennek jogszabályi visszaverődése, hogy a házasság alatt felmerülő kérdésekre a törvénykönyvek a házasfelek egyetértését, közös elhatározásának elvét mondják ki. A törvény tételével szemben bizony a férj és feleség egyéni tulajdonságain múlik az egyetértés, illetve az egyéni döntés. Szerző helyesen polemizál Szer jogtudóssal szemben, aki az egyoldalú döntés jogát a lakóhely, vagy a foglalkozás megváltozása kérdésében azzal mentegeti, hogy ezek a kérdések nem tartoznak azon lényeges kérdések közé, amelyek egyetértéssel intézendők. Megint a szerzőnek eleven életre való támaszkodását mutatja az az álláspontja, amely polemizál a közösségi részesedésnek a teljesített munka alapján való megszabásával. Az egyes házasfelek által kifejtett munkára tekintet nélküli egyenlő megosztást a házastársi érdekközösségre alapítja.

A különvagyon területén szerző foglalkozik azzal a sűrű gyakorlati kérdéssel, hogy mi történjék a vagyonközösség tárgyaira a különvagyon terhére eszközölt ráfordításokkal. Szerző a ráfordítási igényt elismeri, de szinte észrevétlenül korlátolt felelősségként, amikor azt az álláspontot vallja, hogy a felelős házastárs nem kötelezhető arra, hogy utóbb szerzett különvagyonából térítse meg a ráfordítást. Extraneus hitelezővel szemben helyes, hogy az a házastárs, aki az ügyletkötésben nem vett részt, de a törvény alapján az ügylet őt is köti csak vagyonközösségi jutójával felel, illetve még ez a tétel is oda szabatosítandó, hogy ez a házastárs tűrni tartozik, hogy az extraneus hitelező az ő jutójára való tekintet nélkül elégítheti ki magát.

A szerzőnek az a javaslata, hogy a hitelezőnek is meg kellene adni a vagyonközösség megszüntetésére való jogot, minden esetre meggondolandó, de akkor is a hitelezőnek megadandó ez a felbontási jog csak a meglevő javak szeparációjára hathat ki, egyébként azonban pro futuro a felek között a vagyonközösségi rendszert nem szüntetheti meg.

*

A fentiekben természetszerűen csak vázlatosan és önkényes válogatás alapján lehetett egyes kérdésekre kitérni. A munka egyik érdemeként kell számontartani, hogy igen kitűnő és megbízhatóságával érdemeket szerző tájékoztatást ad a többi népi demokratikus ország házasságjogáról, sőt ezt meghaladóan a jogirodalomról is. Ezen az instruktív szolgálaton belül azonban a szerző egyéni állásfoglalásai, önálló nézeteinek kifejtése, ezek keretében polemikus állásfoglalásai szolgáltatják a könyv másik értékét. Örömmel állapítjuk meg — a fentiekben támasztott ellenvetéseink fenntartásával —, hogy a könyv családjogi irodalmunknak értékes terméke.

Beck Salamon

---

*V. K. Rajher: „A szerződéses fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban"**

V. K. Rajher „A szerződéses fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban" című művében foglalt fejtegetések alapja az a megállapítás, hogy a szocialista rendszer érdekeltté teszi az egész társadalmat a szocialista vállalatok által kötött szerződések teljesítésében. „A szerződések teljesítése már nem a szerződő felek magánügye, mint a kapitalista viszonyok között, hanem nagyjelentőségű közös ügy." A szocialista gazdasági szerződések megfelelő teljesítésében ugyanis a szerző szerint nemcsak a felek érdekeltek, hanem azok a többi vállalatok is, amelyek a tervüket és szerződésüket tekintve — különösen a mindinkább kiszélesedő termelési együttműködés során — valamilyen kapcsolatban vannak bármelyik szerződő féllel. Érdekelve vannak ebben az állampolgárok is — az áruk fogyasztói és a szolgáltatások igénybevevői —, minthogy anyagi és kulturális szükségleteik kielégítése szorosan összefügg a vállalatok terveinek teljesítésével.

A szocialista szerződéseknek a müben több vonatkozásban megvilágított kiemelkedő jelentőségéből levonja a szerző azt a következtetést, hogy a szerződési fegyelem a szocialista társadalomban egyben a tervfegyelem és így az állami fegyelem formája, aminek folytán a megszilárdításáért folytatott harc egyik legfontosabb feladata mind a törvényhozásnak, mind pedig a gazdasági szerveknek és szervezeteknek. Ezt bizonyítja az, hogy ezt a kérdést a Szovjetunió Legfelső Tanácsának 7. ülésszaka tárgyalta, azzal Hruscsov elvtárs beszámolójában, valamint a kiküldöttek beszédeikben részletesen foglalkoztak és arra vonatkozóan Hruscsov elvtárs zárószavában konkrét javaslatokat is tett. Ezek a javaslatok kiterjedtek a döntőbírósági rendszer megszilárdításának, valamint annak a szükségességére is, hogy a szerződési fegyelem megsértésében vétkes dolgozók minden esetben személyükben felelősségre vonassanak.

V. K. Rajher művének bevezető részében kiemeli a gazdasági szerződéseknek szocialista viszonyok közötti kiemelkedő fontosságát, majd könyvében a szerződési fe-

* A Leningrádi Egyetem kiadványa, 1958. 265 old. Az ismertetett könyv szerzőjét, Vlagyimir Konsztantinovics Rajhert, a leningrádi Pénzügyi- Közgazdasági Intézet professzorát, — akinek munkásságát 70. életévének betöltése alkalmából a szovjet jogi sajtó 1958-ban méltatta (ld. Pravovegyenyije c. f. 1958. évi 4. sz. 150. old. — az OSzFSzK Legfelső Szovjetjének Elnöksége 1959. április 13-i határozatával „az OSzFSzK érdemes tudósa" megtisztelő címmel tüntette ki. Itt tárgyalt művéről a szovjet szakfolyóiratokban több elismerő bírálat jelent meg. Ld. O. N. Szagyikov, Pravovegyenyije c. f. 1959. évi 4. sz. 151. old.; V. M. Gyeszjatkov, Pravovegyenyije c. f. 1959. évi 4. sz. 155. old.; Z. M. Frejdman, G. I. Hejdasz, Szovjetszkoje Goszudarsztvi i. Pravo c. f. 1959. évi 6. sz. 144. old. *(— szerk.)*

gyelem kérdéseivel két csoportban foglalkozik. Az első rész a szerződések reális teljesítésének elvét és ennek az elvnek az érvényesítését, valamint az adósnak és a hitelezőnek a szocialista viszonyok közt jelentkező újszerű szerepét ismerteti és taglalja. A második rész a különféle kötbérfajtákat, azok jogi alapjait, természetét és a szerződésszegő szállító által a vétkes közreműködőkre való áthárításának lehetőségét tárgyalja. Különös jelentősége a műnek, hogy minden tárgyalás alá vett kérdés tekintetében ismerteti az arra vonatkozó elméleteket, a jogtudomány képviselőinek állásfoglalását, valamint a jogszabályi rendelkezéseket, rámutatva azok hiányaira, vagy hiányosságaira és a döntőbírósági gyakorlatot, példákkal alátámasztva. Az elméleti problémák jogi elemzése mélyen és szabatosan történik. A szerző mind az elméleti állásfoglalások, mind a normatív szabályozás, mind pedig a gyakorlat tekintetében kritikával él és saját elgondolásait kifejtve indokolt javaslatokat tesz a hiányok és hiányosságok kiküszöbölésére.

A könyv a szerződési fegyelem tartalmának a szerződésben foglalt kötelezettségek maradéktalan és pontos teljesítését tekinti. Nem veszi figyelembe, hogy a szerződési fegyelem nemcsak a szerződések teljesítésében, hanem jelentős részben a szerződések megkötésére előírt módozatok és határidők betartásában is áll. A szerződési fegyelmet nem lehet betartottnak tekinteni, ha a felek a szerződést nem időben, vagy nem az előírt módon, vagy nem megfelelő tartalommal kötik meg és a megkötött szerződések formálisak és nem határozzák meg szabatosan és kimerítően a jogokat és kötelezettségeket. A szerző nem mutatja be, hogy milyen jelentőséggel bír az állami tervek megfelelő teljesítésében a szerződési fegyelemnek a szerződéskötési eljárás során való betartása. Ezekkel a kérdésekkel a mű nem foglalkozik és nem említi azokat a szerződési fegyelem követelményei között.

A könyv részletesen kifejti a szerződések reális teljesítése elvének lényegét és nyomatékosan kiemeli, hogy a szocializmus gazdasági törvényeinek követelményét tükröző népgazdasági tervek megvalósításához elengedhetetlenül szükséges, hogy a szocialista gazdasági szervek természetben (reálisan) teljesítsék a tervek alapján kötött szerződéseiket. Ez azt jelenti, hogy a szerződés természetbeni teljesítésének az elmulasztását semmiféle pénzbeli ellenértékkel és bírsággal nem lehet helyettesíteni, továbbá, hogy a megfelelő szankciók és az okozott károk megtérítése ellenére a természetbeni teljesítés kötelezettsége nem szűnik meg, hanem hatályban marad. A szerződések reális teljesítése elvének érvényrejuttatása a szerződési fegyelemért folytatott harc egyik formája, a szerződéses kötelezettségek szigorú betartásának egyik jogi biztosítéka. Az elv a legszorosabb kapcsolatban van a szocialista gazdálkodás általános feltételeivel és a szocializmus objektív gazdasági törvényeivel. A szocialista kötelmi jognak egyik legfontosabb elve.

A reális teljesítés elve azonban nem automatikusan, hanem sokrétű korlátozással érvényesül. E korlátozások egyik csoportjába azok az esetek tartoznak, amikor a reális teljesítés mindkét fél, vagy akár csak az egyik fél számára kötelező rendelkezésekkel ellentétbe kerül. Ezekben az esetekben a reális teljesítésnek el kell maradnia, különösen ha az nem vezetne a népgazdaság tervszerű irányítása során megkívánt eredményekhez. A szerző szerint ilyenkor a kötelezettségeket azért nem kell teljesíteni, mert azok tervalapjai már nem léteznek; ez tulajdonképpen nem a reális teljesítés elve alóli kivétel, vagy annak korlátozása.

Ebbe a csoportba sorolja továbbá a mű a felügyeleti szerveknek azokat a rendelkezéseit, amelyek csupán az adós gazdasági szervet kötelezik, a hitelezőt azonban nem, aminek folytán egymagában ez a rendelkezés az adós kötelezettségét nem enyészti el, mégis olyan helyzetet teremt, amely a kötelezettség teljesítését megakadályozza. Például a felügyeleti szerv arra kötelezi az adóst, hogy ne a szerződési partnernek, hanem másnak teljesítsen. Ezt az esetet a szerző a reális teljesítés elve alóli valódi kivételnek tekinti, éppúgy, mint amikor a hitelező tervfeladatának megváltoztatása folytán az adós teljesítése a hitelező részére szükségtelenné válik.

A reális teljesítés elvét korlátozó esetek második csoportjába azokat sorolja a könyv, amelyekben a teljesítést nem valamely rendelkezés akadályozza, az mégis olyan gyakorlati nehézségekbe ütközik, hogy a döntőbíróság mellőzi a reális teljesítésre való kényszerítést. Például amikor a reális teljesítésre kötelezés az adósnak más hitelezővel szemben fennálló és a népgazdasági érdek szempontjából fontosabb kötelezettségeinek teljesítését akadályozná, vagy az adós tervének teljesítését lehetetlenné tenné. Megemlíti itt a szerző, hogy lényegében ebbe a csoportba tartoznak azok az ügyek is, amelyekben a döntőbíróság azzal indokolja a reális teljesítésre való kényszerítés megtagadását, hogy az az adós operatív munkájába beavatkozás lenne. Azonban ez az indok akkor, ha a döntőbíróság a természetbeni teljesítésre kötelezés célszerűségét mélyrehatóan nem vizsgálja, sok esetben a reális teljesítés elve hatályának indokolatlan gyengítéséhez, az adósnak a reális teljesítés alóli mentesítéséhez vezethet akkor is, amikor ennek nincs figyelmet érdemlő akadálya.

A reális teljesítés elve érvényesítésének kiemelkedő fontosságával kapcsolatban a műben több ízben említés történik a döntőbíróságok szignalizációs kötelezettségéről, amely a döntőbíróságok egyik legjelentősebb feladata. A szerző szerint utasítani kellene a döntőbíróságokat, hogy minden olyan esetben, amikor valamelyik fél elmulasztja a reális teljesítésre kötelező döntőbírósági határozat végrehajtását, erről mind a mulasztó fél felügyeleti hatóságát, mind pedig az állami ellenőrzés szerveit értesítsék.

A reális teljesítés fontosságát támasztja alá annak a leszögezése, hogy a szocialista viszonyok között az adósnak a kötelem teljesítésére vonatkozó kötelezettsége egészen új minőségű. Ez a szerző szerint a szocialista kötelemi jog legfontosabb alapelvei közé tartozik és abban áll, hogy az adós kötelezettsége az esetek nagy számában nemcsak a hitelezővel, hanem az állammal szemben áll fenn. Ez az adósi pozíció a szocialista szerződé-

si fegyelmet magas eszmei-politikai színvonalra emeli és elősegíti annak megvalósulását. Míg a kapitalizmusban a szerződéses kötelezettségeknek az adós által történő megsértését az állam és a jog a hitelező egyéni magánérdeke sérelmének tekintette, addig a szocialista rendszer és a szocialista jog felfogása szerint ez nemcsak a hitelező sajátos érdekeinek sérelmét, hanem a társadalmi érdek megsértését is jelenti, amely utóbbinak a megóvása az állam iránti kötelesség. Az adósnak ez az új szerepe hozzájárul ahhoz, hogy az állampolgárok, különösen a gazdasági területen dolgozók jobban megértsék a szerződések reális teljesítésének jelentőségét, fokozza a szerződéses kötelezettségek tiszteletben tartását és azok időben való, megfelelő teljesítéséért való felelősségérzést. Mindez pedig elősegíti a szerződéses fegyelem megszilárdítását, és ezen keresztül a tervfegyelem és általában az állami fegyelem biztosítását, következésképen a szocialista törvényesség megszilárdítását.

A hitelezőnek is újszerű a szerepe a szocialista jogban, ami különösen a szocialista szervezetek viszonylatában lép előtérbe. Itt a hitelező már nem ellenfél, hanem az adós szövetségese, aki együttműködik vele a közös cél elérése érdekében. Az egymással kooperáló vállalatok hálózatában ugyanis jelentősen növekszik a kölcsönös függőség azáltal, hogy az adós vállalat termelése attól függ, hogy milyen mértékben tartják be a vele kooperáló vállalatok kötelezettségeiket és viszont az adós magatartásától függ a megrendelőjének termelése. Ez növeli a hitelező szerepét az adós vállalatok kötelezettségeinek megfelelő és határidőn belül való teljesítésben. Ezért a szerződési fegyelem fokozottan kötelezi a hitelező szocialista szervezeteket arra is, hogy a szerződéses kötelezettségek teljesítése terén az adósokkal szemben teljes súllyal lépjenek fel és aktívan töltsék be hitelezői szerepüket. Ez az oka, hogy a hitelezőnek a teljesítés követelésére vonatkozó kötelezettségét megállapítja a szovjet jog több szabálya. A Szovjetunió Állami Döntőbíróságának egyik utasítása például arra kötelezi a döntőbírákat, hogy a nem megfelelő minőségű, vagy nem komplett termék szállítása miatt kötbért szabjanak ki azokban az esetekben is, ha azt a megrendelő kereset tárgyává nem tette, továbbá ellenőrizzék azt, hogy nem kell-e alperesként perbevonni olyan vállalatot, vagy más szervezetet is, amelynek perbevonását a megrendelő nem kérte.

A hitelezőnek a kötelem teljesítésében való közreműködésre vonatkozó kötelezettsége a könyv szerint három cselekmény-fajtát ölel fel. Az elsőben azok tartoznak, amelyeket valamely jogszabály, vagy a szerződés ír elő és amelyekre szükség van ahhoz, hogy az adós teljesíthesse kötelezettségét. A hitelező közreműködői kötelezettségének második formája a jogszabályban, vagy szerződésben előírt azokra a cselekményekre vonatkozik, amelyek nem elengedhetetlenek az adósi kötelezettség teljesítése szempontjából, hanem csak elősegítik, megkönnyítik azt. A harmadik csoportba azokat a cselekményeket kell sorolni, amelyeket sem jogszabály, sem szerződés nem ír elő, de az adott körülmények között szükségesek ahhoz, hogy az adós teljesíthesse kötelezettségét, a hitelező pedig elvégezheti azokat anélkül, hogy kárt szenvedne. Mindhárom cselekmény-fajta vonatkozásában azt a következtetést vonja le a szerző, hogy a szocialista viszonyok között a hitelező nem várhatja tétlenül, „összetett kezekkel" azt, hogy az adós teljesítse kötelezettségét, fenntartva emellett magának azt a jogot, hogy a szerződésszegést elkövető adóst „büntesse, vagy megkegyelmezzen neki." A hitelező gazdasági szervezetet az adós gazdasági szervezettel a közös népgazdasági feladat és az annak teljesítésében való elvtársi együttműködés kapcsolja össze. Ezért a hitelező egyrészt köteles nagyfokú igényességet tanúsítani az adóssal szemben, másrészt együtt kell működnie az adóssal a teljesítés érdekében, a felajánlott teljesítést pedig időben átvenni köteles. A hitelező közreműködői kötelessége a szocialista rendszer kötelmi jogviszonyainak egyik legjellegzetesebb eleme.

Ezzel az okfejtéssel kapcsolatban azonban meg kell említeni, hogy a könyv a hitelezőtől a szerződés teljesítésében való segítség érdekében pozitív és aktív magatartást követel és kifejti, hogy a szocializmusban az adós és a hitelező együttes teljesítésévé alakul át a szerződésből reájuk háruló közös kötelezettségek teljesítése. Ez az elgondolás már az adósi kötelezettségeknek is részben a hitelezőre való áthárítását jelentheti és a megvalósítása is teljesen bizonytalan akkor, ha a felek — amint az az esetek nagy számában történni szokott — egymástól nagy távolságra vannak, vagy ha a hitelezőnek nagyszámú adósa van. Az együttműködés és kölcsönös segélynyujtás kétségtelenül kiemelkedő szerepre hivatott a szocialista gazdasági szervek kölcsönös kapcsolatában, azonban egyrészt a józan lehetőségek ennek határt szabnak, másrészt kétségtelen, hogy a hitelező polgári-jogi felelősségre vonására csak akkor van meg a lehetőség, ha olyan cselekményeket mulaszt el, amelyeket számára a jogszabály, vagy a szerződés előír. A felek együttműködése nem azt jelenti, hogy jogaik és kötelezettségeik összefolynak. A szerződéses kötelezettségek és az azok teljesítésével kapcsolatos vagyoni felelősség pontos elhatárolása biztosítja a szerződések kellő teljesítését.

A szerződésszegési szankciókra vonatkozóan a szerző megállapítja, hogy a szocialista gazdálkodási viszonyoknak és a szovjet polgari jognak a kötbérek hármas felosztása felel meg, amely szerint közvetlenül a jogszabályon alapul a törvényes kötbér, a felek szerződési megállapodása az alapja a szerződéses kötbérnek és végül a két jogi alap együttes alkalmazásából keletkezik a törvényi-szerződéses kötbér. Ez utóbbiról akkor kell beszélnünk, amikor a jogszabály előírja a kötbért és azt a felek a szerződésbe is felveszik vagy azért, mert a kötbér mérvét a jogszabálytól eltérően állapítják meg, vagy azért, mert a jogszabály csak olyan értelmű szabályozást tartalmaz, hogy a feleknek a szerződésben a kötbér tekintetében is rendelkezniük kell. — A kötbértől különböznek a döntőbíróságok által kiszabásra kerülő bírságok. Ezeket a mű szintén három csoportba

osztja, éspedig a szállítási szerződésekből folyó egyes kötelezettségek megsértése esetében kiszabásra kerülő bírság, a szerződési vitákban hozott döntőbírósági határozatok nem teljesítése miatt fizetendő bírság és végül vagyontárgyak átadásáról, munkálatok, vagy más cselekmények elvégzéséről rendelkező döntőbírósági határozatok nem teljesítése esetén kiszabásra kerülő bírság. A szerződési vitákban hozott döntőbírósági határozatok nem teljesítése miatt fizetendő bírságokkal kapcsolatban megjegyzi a mű, hogy ennek a bírságnak a jelentőségét lényegesen csökkenti, vagy esetleg teljesen megszünteti a Szovjetunió Állami Döntőbírósága által kiadott az a szabályozás, hogy ha a felek nem teljesítik a szerződéskötést előíró döntőbírósági határozatot, „a szerződést megkötöttnek kell tekinteni".

A szankcióknak a kártérítéshez való viszonyát tekintve a szerző a kötbéreknek négyágú osztályozását állapítja meg. Az egyik kötbérfajta az „együttes" (halmozott) kötbér, amelyről akkor beszélünk, ha a hitelező a meghatározott összegű kötbéren felül jogosult teljes kártérítést követelni, vagyis amikor a kötbér is és a kártérítés is teljes összegben együttesen kerül kiszabásra. A másik a „beszámításos" kötbér, amelynek kiszabása esetén a hitelező kárának csak a kötbér összegét meghaladó részét követelheti. A harmadik az „alternatív" kötbér, amelyről akkor lehet szó, ha a hitelező — választása szerint — vagy a kötbért, vagy a kártérítést, de a kettő közül csupán az egyiket jogosult követelni. Végül a negyedik a „kizárólagos" kötbér, amikor a jogosult a szerződésszegés miatt csak kötbért követelhet, kártérítést nem. Ez utóbbira példa a pénzfizetések késedelmére megállapított százalékos kötbér, továbbá a fuvarozási szabályzatban előírt bírságjellegű szankciók többsége, valamint az Állami Bank okmányforgalmi szabályainak megsértése miatt fizetendő bírságok.

A szerző művében határozottan tagadja és élesen támadja azt az elméletet, amely szerint a kötbér nem egyéb, mint előre felbecsült kártérítés. Ez az elmélet szerinte puszta fikció, mert egyrészt a szerződésszegésből származó károk nem állapíthatók meg olyan könnyen, hogy azok a felek részéről előre felbecsülhetőek volnának, másrészt a felek a szerződéskötéskor nem is gondolnak a szerződésszegésből esetleg származható károk felbecsülésére. Fikció továbbá az is, hogy a kötbérrel biztosított kötelezettség megszegéséből mindig kár származik, márpedig a kötbér kiszabásra kerülhet akkor is, ha az adós azt bizonyítaná, hogy a hitelezőnek kára nincs. Végül fikció az az elgondolás is, amely lehetségesnek tartja, hogy jogszabály által meghatározott kötbér esetében a kár-becslést a jogszabályalkotó meghatározatlan időre előre és a legkülönfélébb, konkréte még ismeretlen tényállásokra elvégezte. A szerző szerint a támadott elmélet eszmei tartalom szempontjából is elfogadhatatlan, mert a kártérítési kompenzáció előtérbe helyezésével eltűnik, vagy legalábbis elhalványul a kötbér bírságszankció jellege és a kötbérnek az a célja, hogy anyagi ösztönző hatást gyakoroljon a tervfegyelem megsértésében vétkes gazdasági szervezettel szemben. Az elmélet helyességét cáfolják végül a kötbéreket megállapító jogszabályok, mert a kötbér összegszerűségének meghatározása távolról sem a kötelemszegés következtében előállható valószínű károk becslése alapján történik, hanem a szankciókat azonos mértékben állapítják meg annak ellenére, hogy a kötelemszegés a különböző esetekben feltehetőleg egészen eltérő összegű kár keletkezésével járhat.

A műben kifejtett állásfoglalás szerint valamennyi kötbérfajta bírságjellegű. Ezt bizonyítja, hogy a kötbérkiszabásnak helye van akkor is, ha kár fennforgása nem bizonyítható, továbbá, hogy a kötbér összege általában nem felel meg a kár nagyságának, valamint, hogy a döntőbíróságok jogosultak a jogszabályban, vagy szerződésben megállapított kötbért „az alapvető szerződéses kötelezettségek rendszeres megsértése esetén", vagy „a szállító vétkességét súlyosbító egyéb körülmények fennforgása esetén" felemelt mértékben kiszabni annak ellenére, hogy a szállító vétkességének nagyobb, vagy kisebb foka önmagában véve nem hat ki a kár terjedelmére.

Mindebből a szerző azt a következtetést vonja le és javaslata arra irányul, hogy valamennyi kötbér alakíttassék át együttes, halmozott kötbérré, amely kizárólag a bírság szerepét töltené be függetlenül attól, hogy a szerződésszegésből érte-e a hitelezőt kár, a bizonyított kár viszont megtérítendő legyen arra való tekintet nélkül, hogy az adós fizet-e kötbért és anélkül, hogy a fizetendő kötbér összege a kártérítés összegébe beszámítható lenne. Csak azáltal kerülhető el, hogy a szerződésszegő adós a hitelező kárának megfizetésével szabaduljon és így a szankciónak mindenféle bírságjellege eltűnjön, ami különösen éppen súlyosabb szerződésszegés esetében következik be, amikor a kár eléri, vagy meghaladja a fizetendő kötbér összegét. Ilyenkor ugyanis a szankció lényegében semmit sem jelent a kötbérrel megerősített kötelezettség szempontjából és így a helyzet semmiben sem különbözik attól, amikor a kötelezettség teljesítését kötbér egyáltalán nem biztosítja. Ezt a helyzetet pedig különösen a népgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű szállítási szerződések területén semmiképpen sem lehetne kielégítőnek tekinteni.

A könyv ismerteti, hogy a Szovjetunióban mind a döntőbírósági gyakorlat, mind az irodalom helyesen ismeri fel, hogy szükség van arra, hogy az adós a vétkes közreműködői miatt bekövetkezett szerződésszegésért felelőssé tétessék. Jelenleg azonban a Szovjetunióban nincs elegendő szilárd és vitathatatlan jogszabályi alap arra, hogy megindokolható legyen a szerződésszegésben vétlen adós marasztalása és a szerződésszegésből származó felelősségnek az adós részéről a közreműködőre való áthárítása. Hiányzik ugyanis a jogszabályi rendelkezés, amely egyrészt a szocialista törvényesség követelményeinek megfelelően legalizálná a döntőbíróságok által ebben a kérdésben a szerződésszegések egyes fajtáinál követett helyes gyakorlatot, amely — habár ez idő szerint megfelelő jogalap nélkül — elvileg elismeri a felelősség továbbhárításának lehetőségét és szükségét, másrészt kiküszöbölné azt az

ingadozást, amely a döntőbírósági gyakorlatban ennek a felelősségtovábbhárításnak a korlátai tekintetében fennáll.

A szerződésszegésért való felelősségnek az adós gazdasági szervezetről a közreműködő gazdasági szervezetekre történő áthárítása tekintetében a határok megvonására vonatkozó fejtegetéseiben a szerző abból indul ki, hogy a szocialista állam a terv- és szerződési fegyelem megszilárdulását, az önálló elszámolás eredményeit, valamint a tervfeladatok és szerződéses kötelezettségek teljesítését a vállalatok és más gazdasági szervezetek pénzforgalmán keresztül ellenőrzi. Ez az ellenőrzés pedig elengedhetetlenül megköveteli, hogy valamely kötelezettség nem teljesítése miatt a felelősség az ebben vétkes gazdasági szervezetet sújtsa. Ez felel meg a szovjet jog általános elveinek is és jogszabályi rendelkezés híján ez az alapja annak, hogy egyrészt megállapíttassék az adós gazdasági szervezet felelőssége közreműködőiért, másrészt a felelősség továbbhárításának a határai úgy vonassanak meg, hogy a felelősség a szerződések láncolatában a vétkes gazdasági szervezetet terhelje.

Ha a szerződésszegő adós a hitelezővel szemben a kötbér és a kártérítés alól mentesülne azért, mert a szerződésszegésben vétlen és a szerződésszegés a közreműködők vétkessége miatt következett be, akkor egyrészt a megrendelő volna kénytelen viselni a szerződésszegéssel neki okozott teljes kárt, másrészt az adós közreműködője az esetek többségében csak egészen jelentéktelen kötbért volna kénytelen fizetni, amivel saját szerződésszegése folytán tartozik, vagyis általában úgyszólván semmiféle anyagi felelősséget nem viselne. Ezenfelül még a közreműködő által fizetett kötbér sem jutna el a kárt szenvedett megrendelőhöz, hanem az adósnál maradna annak ellenére, hogy a szerződésszegés következtében kára nincs és vétlensége folytán a megrendelővel szemben is mentesül a felelősség alól. Ez a helyzet pedig kétségtelenül ellentétben állna a terv- és szerződési fegyelem megszilárdításának feladatával, az önálló gazdasági elszámolás követelményeivel és a vállalati tevékenység pénzügyi ellenőrzésével. Ezért még speciális jogszabályi rendelkezés hiányában sem engedhető meg, hogy a szerződésszegő adós mentesüljön a hitelezővel szemben a felelősség alól, habár maga vétlen és kötelezettségei teljesítésének elmaradása kizárólag a vétkes közreműködőjére vezethető vissza. Ebben az esetben azonban a szerző szerint az adósnak, miután megfizette a hitelező részére a kötbért és a szerződésszegésből keletkező kárt, lehetőséget kell nyernie arra, hogy az ezekkel kapcsolatos igényeit a közreműködőivel szemben érvényesíthesse. Így a kötelezettség nem teljesítésével kapcsolatos minden kár megtérül és a felelősség a vétkes gazdasági szervezetre hárul.

A szerződésszegésben vétlen adós által a hitelező részére fizetett kötbér a szerző szerint az adós „tényleges kár"-a, amelyet az azt okozó vétkes gazdasági szervezet köteles megtéríteni. Az, hogy az adós által fizetett ezt a kötbért az adós tényleges kárának kelljen tekinteni, a szocialista jogalkotás és gazdasági politika általános elvein alapul és annak a szükségességéből ered, hogy az anyagi felelősség a szerződésszegést vétkesen okozó félre háruljon. A visszkereseti jog ilyen formája nélkül ugyanis a felelősséget a vétlen adós nem tudná a vétkes közreműködőre áthárítani. Minthogy pedig az ilyen felelősség megjelenési formája a gyakorlatban túlnyomórészt a kötbér, ezért ebben a vonatkozásban a kötbért is tényleges kárnak kell tekinteni és meg kell engedni annak alapján a visszkeresetet.

Nem fontos, hogy a közreműködő tudott-e az adós és a hitelező között fennálló szerződésről és annak kikötéseiről, ezek között a kötbérszankciókról. Ennek vizsgálata ugyanis azt jelentené, hogy az okozatosság fogalmába szubjektív elemeket vinnének bele. Az adós által fizetett kötbérnek azonban összhangban kell állnia a vonatkozó jogszabályokkal és a gyakorlattal és nem származhatik az az adós és a hitelező között létrejött különös megállapodásból. Ez azt jelenti, hogy a csupán a szerződésben előírt kötbér a gyakorlatban általánosan elfogadott legyen és mérve se térjen el attól lényegesen. Csak az ilyen kötbért lehet a szerző véleménye szerint úgy tekinteni, mint az adós tényleges kárát, amely okozati összefüggésben áll a vétkes közreműködő magatartásával és így visszkereset tárgyává lehet.

A kötbéren alapuló visszkeresettel szemben felvetett különféle gyakorlati jellegű ellenérvek között legkomolyabb az az ellenvetés, hogy ha a visszkereseti láncolat utolsó láncszeme gazdaságilag kis teherbírású vállalat, az adós által a hitelező részére fizetett kötbér pedig jelentős összegű, ennek a kis teherbírású közreműködő részéről való megtérítése rendkívül nehézzé, vagy lehetetlenné is válhat és nagyfokú aránytalanság mutatkozhat a közreműködői kötelezettség tárgyának viszonylag jelentéktelen ellenértékéhez képest. A műben kifejtett vélemény szerint ebben az esetben a döntőbíróságokat fel kellene jogosítani arra, hogy ne a kötbér regressus alá eső teljes összegét, hanem annak csak egy részét ítéljék meg, amely megfelelne a visszkeresettel élő és a közreműködő közötti szerződés szerinti kötbér összegének. Abból a célból pedig, hogy emiatt a vétlen adós ne szenvedjen kárt, fel kellene jogosítani arra, hogy a hitelezőtől visszakövetelhesse a kifizetett kötbérnek azt a részét, amelyre vonatkozó visszkereseti követelését a döntőbíróság elutasította. Annak érdekében azonban, hogy ilyen visszakövetelés folytán a hitelezőt ne érje esetleg indokolatlan kár, a szerző véleménye szerint helyes volna, ha a döntőbíróságokat kötelezné, hogy a hitelező és az adós közötti eljárásba az összes érdekelt gazdasági szervezeteket vonják be.

A Szovjetunió Állami Döntőbíróságának 1952. november 24-én kelt instrukciója szerint mindazokban az esetekben, amikor a szállító nem előállítója a terméknek, a minőségi, komplettségi hibára vonatkozó keresetet „egyidejűleg kell a szállító és az előállító ellen benyújtani". A döntőbíróság a kereset elfogadása során ellenőrizni köteles, hogy bevonták-e az eljárásba „a terméknek azt az előállítóját, aki nem egyszersmind szállító és az előadott anyag alapján nem forog-e fenn annak szüksége, hogy alperestársi minőségben az eljárásba olyan szervezetet is bevonjon, amelyet a felperes nem vont perbe". Ha pedig

a döntőbíróság a jogvitát több gazdasági szervezet (felhasználó, szállító, előállító, stb.) részvételével bírálja el, azt „valamennyi érdekelt résztvevő vonatkozásában el kell döntenie". Az előállító gazdasági szervezet közvetlen felelőssége a vele közvetlen szerződéses kapcsolatban nem álló megrendelővel szemben tehát a döntőbírósági gyakorlatban elfogadott, azonban azt az ismertetett instrukció a szerződésnek csak a minőségi szempontból való megszegése esetére írja elő. Ez az oka annak, hogy a szovjet döntőbíróságok gyakorlata egyéb szerződésszegések vonatkozásában nem egységes abban a tekintetben, hogy a közvetlen felelősséget meg lehet-e állapítani és az ügyet valamennyi érdekelttel szemben egy eljárásban el lehet-e bírálni ahelyett, hogy külön peres eljárást kellene folytatni az adós és a hitelező, valamint ismét külön az adós és a közreműködők között. A Szovjetunió döntőbíróságai igen gyakran arra az útra tértek, hogy a közvetlen felelősségi rendszert nem használták fel, hanem az érdekelteket a felelősség érvényesítésének visszkereseti eljárás útján való továbbgördítésére szorították.

A könyvben foglaltak szerint az, hogy a szerződéses kötelezettségeiket megszegő vállalatokat nem csupán a velük közvetlen szerződéses kapcsolatban álló féllel szemben, hanem a tőlük szerződési szempontból sokkal távolabb álló gazdasági szervezetekkel szemben is anyagilag felelőssé lehet tenni, önmagában véve is olyan tényező, amely a vállalati munkát a kötelezettségek pontos teljesítéséért való felelősségérzet fokozásának az irányában ösztönzi és amely a vállalatok szerződési és tervfegyelmét, illetve azok révén az állami fegyelmet megszilárdítja. Ezen felül is a kedvező következmények sorával járna a közvetlen felelősség rendszerének általános alkalmazása. Jelentősen egyszerűsítené a szerződések láncolatában a vállalatok közötti igény-érvényesítést és elszámolásokat, csökkentené visszkeresetekből származó döntőbírósági eljárások számát és lehetőséget nyújtana, hogy már az első eljárás során valamennyi érdekelt bevonásával sokoldalúan feltárassanak az ügy szempontjából lényeges összes körülmények.

A közvetlen felelősségi rendszerrel szemben elhangzott azzal az ellenvetéssel kapcsolatban, hogy harmadik gazdasági szervezetnek ennyire kiszélesített körben való felelőssé tétele folytán az ügy rendkívül bonyolulttá válik, a szerző megállapítja, hogy a bonyolultság nem szolgálhat alapul arra, hogy annak kikerülése végett feláldozzuk az ügynek az abban érdekelt valamennyi gazdasági szervezet vonatkozásában való helyes és lehető leggyorsabb eldöntéséhez fűződő érdekeket. Ezeket viszont csak valamennyi érintett gazdasági szervezet perbevonása biztosíthatja. A „bonyolultság" továbbá kiküszöböli annak a veszélyét, hogy a visszkeresetek során egymással összhangban nem álló döntésekre kerülhessen sor. Az alperestársak megalapozott perbevonása a visszkeresetek módszerénél sokkal gyorsabban vezet az anyagi felelősségnek a vétkes gazdasági szervezetre hárításához, kiküszöböli a pénzeszközöknek a keresetek láncolata folytán szükségessé váló felesleges mozgását és megelőzi ezeknek a vétlen gazdasági szervezetek pénzforgalmából való — ideiglenes bár — de alaptalan elvonását. Ilyen körülmények között a látszólag bonyolultság végeredményben jelentős egyszerűsítést jelent. Végül a közvetlen felelősség rendszere a visszkeresetek rendszerénél sokkal jobban hozzájárul ahhoz, hogy a döntőbírósági eljárás során feltáruljanak a gazdasági szervezetek munkájában mutatkozó hiányosságok. A visszkeresetek rendszere mellett ugyanis nincs kizárva az, hogy az adós, ha a közreműködőjére való hivatkozással nem mentesül a hitelezővel szemben a felelősség alól, nem nyújt be közreműködője ellen keresetet. Ennek oka lehet, hogy az adós sem érzi magát teljesen vétlennek és csak azért hivatkozott közreműködője vétkességére, hogy megőrizze hírnevét és kikerülje a szignalizációt. Ilyen esetekben az adós, vagy közreműködője munkájában meglevő hiányosságok az ügy elbírálása során feltáratlanok maradnak és a döntőbíróság nem tölti be azt a szerepét, amely a vállalatok munkájának megjavításáért folyó harcban reá hárul.

Abban az esetben, ha a döntőbírósági eljárás során mind az adós, mind pedig közreműködője vétkesnek bizonyul a szerződésszegésben, a szerző véleménye szerint az adóst terhelő, tehát magasabb összegű kötbért kell a hitelező javára kiszabni és azt a vétkesség arányában meg kell osztani az adós és a közreműködő között.

A könyv tehát számos olyan fontos elméleti kérdés mélyrehatő elemzését adja, amelyek a kötbérek és bírságok alkalmazásával kapcsolatban merülnek fel. A szerző azonban nem fordít megfelelő figyelmet a szerződésszegés egyéb vagyoni következményeire, nevezetesen elsősorban a kártérítés kérdésére. Ennek a jogintézménynek pedig igen jelentős a szerepe a szerződési fegyelem betartásában és a szerződések maradéktalan teljesítésében.

Itt említjük meg, hogy a műben ismételten kifejezésre jut, hogy a szállítási szerződésekre vonatkozóan kifejtett „gyakorlati javaslatok analóg esetekben megfelelően alkalmazandók egyéb gazdasági szerződések tekintetében is". A különféle gazdasági viszonyok és szerződések speciális vonásai folytán azonban az alkalmazás lehetősége gyakran kizárt. Ez az egyoldalúság csökkenti a javaslatok gyakorlati értékét és a megvalósítás lehetősége tekintetében nehézségekhez vezet, mivel nem lehet általános tételeket kialakítani a szerződési jog területén a szerződéseknek csupán egyes fajtái alapján.

A műnek azok a megállapításai, amelyek a kötelezettségeknek — pénzbeli térítéssel és szankciókkal nem helyettesíthető — természetbeni teljesítésére vonatkoznak, valamint amelyek az adósnak az állammal szemben is fennálló kötelezettségében megnyilvánuló új minőségét határozzák meg és megállapítják a hitelezőnek is azt az új szerepét, amely az adóshoz hasonlóan két tekintetben, éspedig az adóssal és az állammal szemben jelentkező kötelezettségeiből folyik, hatásosan szolgálják a szerződési fegyelem megszilárdításának az ügyét. Ez az eredménye azoknak a fejtegetéseknek is, amelyek a felelősségi rendszer tökéletesítésére irányulnak azáltal, hogy megindo-

kolják, hogy a szocialista jog nem tekintheti a kötbért előre felbecsült kárnak, ami által kiküszöbölhetőek a kötbérszankció erejét gyengítő csökevények. Végül a szerződési fegyelem megszilárdítását és a szocialista vállalatok gazdasági szerződési kapcsolatai ésszerűsítését szolgálja az a javasolt rendszer, amely szerint a szerződésszegés miatti felelősségnek közvetlenül az azt vétkesen előidéző gazdasági szervezetet kell terhelnie, mert a szerző szerint a közvetlen felelősségi rendszer mentes azoktól a hibáktól, amelyek az eredeti és a visszkeresetek láncából származnak, ahol „e láncolat minden láncszemében — az egyéb láncszemektől elszigetelten — a lényegileg egységes folyamatnak egy-egy epizódja kerül vizsgálat alá".

Makláry Tivadar

*Új könyvek**

Beér János—*Kovács* István—*Szamel* Lajos: Magyar államjog. Szerk. Beér János. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 556 p. /Egyetemi tankönyv./ [Bibl. 522—539. p.]

Bihari Ottó: Államjog. Az államigazgatási jog alapjaival. /Jogi ismeretek I./ Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 120 p.

Weltner Andor: Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 234 p.

Horváth Pál: A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Bp. Akad. Kiadó, 1960. 283 p.

Az adók, illetékek, vámok és egyéb adójellegű kötelezettségek hatályos jogszabályai 1960. Összeáll. és magy.: Hunor János munkaközössége. Szerk. Takács György. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 1003 p.

Horgosi György: Árdrágító és közellátási bűncselekmények. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 206 p. /Jogi kéziktár 6. sz./

Urbáriumok XVI—XVII. század. Szerk. Maksay Ferenc. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 895 p. /Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 7./

Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Lorando Eötvös nominatae. Tom. 1. Fasc. 1. Redigit: Comissio Scientiae et Methodi Studiorum Facultatis. Bp. Szegedi ny. Szeged, 1959. 99 p.

[Tulpanov] Tyulpanov, Sz. I.: Az imperialista gyarmati rendszer és felbomlása. [Kolonial'naja szisztema imperializma i ee raszpad. Moszkva, 1958.] Ford. Dosek Lajos. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 318 p.

A revizionizmus a legfőbb veszély. Cikkgyűjtemény. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 426 p.

A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21—1919. augusztus 1. 6. köt. 1—2. rész. Első rész 1919. március 21—1919. június 11. Második rész 1919. június 11—1919. augusztus 1. Összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella. Bp. Kossuth Kiadó, 1959—1960. IX, 745; 786 p. /A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai./

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadás-gyűjtemény. — Szerk. Gábor Sándorné. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 388 p. /Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete./

Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. A mezőgazdasági és a szövetkezeti fejlődés kérdései. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 382 p.

Nyers Rezső: Szövetkezetek a magyar népi demokráciában. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 254 p.

Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849—1867. Iratok. Szer. Sashegyi Oszkár. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 534 p. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 6./

Állam- és jogelmélet

Lenin, V. I.: O goszudarsztve i prave. Tom 1—2. [Az államról és a jogról.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958—1959. 659; 847 p.

ÁJI. 17.915:1—2.

A hatalmas gyűjtemény időrendben sorolja fel Leninnek az államot és a jogot érintő tanulmányait, beszédeit és cikkeit. A bő magyarázatok, forrásmegjelölések mellett külön értéke a munkának a részletes tárgymutató.

Kalinin, Mihail Ivanovics: O szocialisztics eszkoj zakonnoszti. [A szocialista törvényességről.] Moszkva, Izvesztija, 1959. 186, [2] p. [Bibliogr. passim.] OK. 355.670.

A gyűjtemény időrendben közli a szocialista törvényességről szóló alapvető cikkeit, előadásait és beszédeit az 1919—1939-es évekből. Ezek közül jelentősebbek: a szovjet jogászok kongresszusán (1924) elhangzott „Milyennek kell lennie a bíróságoknak és hogyan kell büntetni" c. előadása, a Szovjetunió Végrehajtó Bizottságának ülésén „A bíróságok felépítésének alapjairól" címen elhangzott beszéde (1924), továbbá a Szovjetunió Legfelső Bírósága fennállásának tízéves évfordulójára (1934) mondott emlékbeszéde.

[Robespierre] Robeszp'er, Makszimilian: Revoljucionnaja zakonnoszt' i pravoszudie. Sztat'i i recsi. [Forradalmi törvényesség és igazságszolgáltatás.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 275 p. ÁJI. 17.904

A. A. Gercenzon szerkesztésében és tartalmas bevezetőjével közzétett munka Robespierre-nek a büntetőjogi törvényhozást érintő válogatott cikkeit és beszédeit tartalmazza.

Romaskin, P. Sz.—*Pokrovszkij,* Sz. A.: Guszodarsztvo v perioda razvernutogo sztroitel'sztva kommunizma. [Az állam a kommunizmus kibontakozott építésének időszakában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 96 p. ÁJI. 17.976.

A tanulmány három nagy fejezetben (az állam a szocializmus építésének időszakában, az állam a kommunizmus építésének kibontakozási időszakában, a kommunizmus és az állam fejlődésének perspektívája) mutatja be a szocialista állam feladatát a kommunizmus építésében. A munka vázolja azokat az új feladatokat és funkciókat, amelyeket az államnak a kommunizmus építése során teljesítenie kell. Foglalkozik továbbá az állam fejlődésének perspektíváival, az állam funkcióival, a jog fejlődésével, a pártnak és a társadalmi szervezeteknek fejlődésével a kommunizmus építésében.

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz küldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti és pécsi könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket jogágak szerinti csoportosításban. Lelőhely rövidítések: OK = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács Józsefné-Benedek Jenőné; KSHS = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolg. Hajdu Elemérné; PEK = Pécsi Egyetemi Könyvtár, feldolg. Román Lászlóné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolg. Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

Juridicseszkie proizvedenija progreszszivnüh ruszszkih müszlitelej vtoraja polovina XVIII veka. Red. Pokrovszkij, Sz. A. [Haladó orosz gondolkodók jogi művei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 638 p. ÁJI. 17.899.

A gyűjtemény Desznickij, Sz. E.—Tret'jakov, I. A. és Kozel'szkij, J. A. válogatott műveit tartalmazza. Összeállítói: Paparigopulo, Sz. V. és Pokrovszkij, Sz. A. A munkát közel 100 oldalas bevezető tanulmány teszi a mai olvasó számára még értékesebbé.

Voproszü goszudarsztvo i prava zarubezsnüh sztran. Vüpuszk. 1. [Külföldi országok állam- és jogtudományi kérdései.] Moszkva, Izd. IMO, 1960. 182 p. /Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 17.940

A Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének gondozásában most indult sorozat a szocialista állam elméletének néhány részletkérdését, valamint a burzsoá államról szóló elméletek kritikáját tartalmazó tanulmányokat (Ilnickij, Radkov, Krülov, Dadiani stb.) közöl.

Seijndlin, B. V.: Szucsnoszt' szovetszkogo prava. [A szovjet jog lényege.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1959. 139 p. /Leningradszkij... Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 17.854

A monográfia három nagy fejezetben tárgyalja a jog lényegével kapcsolatos kérdéseket. Az 1. fejezetben a jog lényege és tartalma címen a jog általános fogalmát, a jog tartalmát és a jogszabályok tartalmát, valamint a jogtudat kérdéseit tárgyalja. A 2. fejezet a szovjet jog szocialista jellegét, a 3. rész pedig a szovjet szocialista jog rendező szerepét tárgyalja.

Nedbajlo, P. E.: Szovetszkie szocialisticseszkie pravovüe normü. [A szovjet szocialista jogi normák.] Moszkva, Izd. L'vovszkogo Universziteta, 1959. 168 p. ÁJI. 17.992

A monográfia bevezetése a szocialista jogszabályok helyét vizsgálja a szovjet szocialista jogrendszerben. A következő fejezetekben a szovjet szocialista jogszabályok szerkezetét és formáit, majd a jogszabályok alapvető rendeltetését és szerepét tárgyalja a társadalmi életben. A befejező részben a reakciós burzsoá jogtudománynak a jogszabályokra és a törvényesség kérdéseire vonatkozó tételeit bírálja.

Annales de philosophie politique. III. Le droit naturel. [Természetjog.] Paris, Presses Universitaire de France, 1959. 229 p. /Institut International de Philosophie Politque./ ÁJI. 17.978

A Politikai—Filozófiai Nemzetközi Intézet által Politikai—filozófiai évkönyvek címen kiadott sorozat legújabb kötete a természetjoggal foglalkozó több tanulmányt (H. Kelsen, Ch. Perelman, A. P. D'Entrèves és B. de Jouvenel) közöl.

Államjog. Alkotmányjog

Zaszedanija Verhovnogo Szoveta SzSzSzR. Pjatogo szozüva. Tret'ja szeszszija (27—31) oktrabra 1959 g.) [A Szovjetunió Legfelső Tanácsának ülése.] Moszkva, Izd. Verhovnogo Szoveta SzSzSzR. 1959. 736 p. ÁJI. 17.896

A gyűjtemény az ülésszakban hozott legfontosabb törvényhozási aktusok anyagát (1960. évi költségvetésről szóló törvény, a költségvetési törvény, a Legfelső Szovjet képviselőinek visszahívásáról szóló törvény, a világ parlamentjeihez intézett felhívás stb.) tartalmazza.

KPSzSz o rabote szovetov. Szbornik dokumentov. [Az SZKP a szovjetek munkájáról.] Moszkva, Goszpolizdat, 1959. 687 p. ÁJI. 17.898

A forrásgyűjtemény időrendi sorrendben tartalmazza az SZKP-nak a szovjetek munkájának legfontosabb kérdéseit érintő határozatait. A gyűjtemény az 1906. évi Stockholmi Egyesülési Kongresszus anyagával kezdődik és a XXI. kongresszusnak a szovjetek munkájára vonatkozó határozatait is tartalmazza.

Vüszsie organü goszudarsztvennoj vlaszti sztran narodnoj demokratii. Szbornik normativnüh aktov Vüpuszk 1. Evropejszkie sztranü. Red. Lebedeva, M. P. [A népi demokratikus országok legfelsőbb államhatalmi szervei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 455 p. ÁJI. 17.993

A népi demokratikus országok legfelsőbb államhatalmi szerveinek kérdését tárgyaló sorozat első füzete, az európai népi demokratikus országok (Albán-, Bolgár-, Magyar Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Lengyel-, Román Népköztársaság, Csehszlovák Köztársaság) anyagát foglalja össze. A gyűjtemény a legfelsőbb államhatalmi szervekre vonatkozó alkotmányi és egyéb jogszabályi rendelkezések szövegét tartalmazza.

Osznovüe normativnüe aktü o mesztnüh organah goszudarsztvennoj vlaszti i goszudarsztvennogo upravlenija Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki. Szbornik dokumentov. [Az államhatalom és államigazgatás helyi szerveiről szóló főbb jogszabályok a Magyar Népköztársaságban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 205 p. ÁJI. 17.964

A G. V. Barabasev szerkesztésében megjelent jogszabálygyűjtemény a Magyar Népköztársaságnak a tanácsrendszerre vonatkozó legfontosabb jogszabály anyagát közli orosz fordításban (alkotmány, 1954. évi tanácstörvény, minisztertanácsi határozatok stb.).

Jakovlev, A. G.: Resenie nacional'nogo voprosza v Kitajszkoj Narodnoj Reszpublike. [A nemzetiségi kérdés a Kínai Népköztársaságban.] Moszkva, Izd. Vosztocsnoj Literaturü, 1959. 111 p. /Akademija Nauk SzSzSzR Insztitut Kitaevedenija./ ÁJI. 17.974

A soknemzetiségű Kína nemzetiségeinek történetéről adott bevezető részek után részletes adatokkal mutatja be a Kínai Népköztársaság nemzetiségeinek jelenlegi (gazdasági, kulturális stb.) helyzetét.

Kondrat'ev, R. Sz.—*Gracsev*, L. A.: Goszudarsztvennüj sztroj Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Kínai Népköztársaság államrendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 123 p. 2 sztl. ÁJI. 17.973

Ismeretterjesztő jellegű munka a Népköztársaság államrendszeréről.

Ignatenko, G. V.: Szisztema predsztavitel'nüh organov Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Kínai Népköztársaság képviseleti szerveinek rendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 212 p. ÁJI. 17.912

A Kínai Népköztársaság kialakulásáról adott történeti áttekintés után a Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerveivel és a helyi államhatalmi szervekkel foglalkozó két hatalmas fejezetben mutatja be

az államhatalmi szervek jelenlegi jogi helyzetét.

Latüsev, I. A.: Konsztitucionnüj voprosz v poszlevoennoj Japonii. [Alkotmányjogi kérdések a háború utáni Japánban.] Moszkva, Izd. Vosztocsnoj Literaturü, 1959. 229 p. /Akademija Nauk SzSzSzR Insztitut Vosztokovedenija./ ÁJI. 17.975

A második világháborút követő időszak alkotmányjogának fejlődését mutatja be.

Államigazgatási jog

Petrov, N. Ju.: Szovetü narodnogo hozjajsztva. [A népgazdasági tanácsok.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 87 p. PEK Államjogi tanszék J7445/3

A tanulmány történeti-jogi vázlatot ad a népgazdasági tanácsok keletkezéséről és fejlődéséről 1917—1932 között. Elemzi a gazdasági-igazgatási kerületek népgazdasági tanácsai 1957 évi létrehozásának történeti feltételeit és e szervek jogi helyzetét. Bemutatja az ipari és építőipari igazgatás rendszerének gyökeres átalakítását. A szerző hatalmas jogi anyagra támaszkodik és felhasználja művében a népgazdasági tanácsok munkájának gyakorlati tapasztalatait is.

Pravovüe voproszü upravlenija promüszlennoszt'ju i sztroitel'sztvom. [Az ipari és az építőipari igazgatás jogi kérdései.] Leningrad, 1959. Izd. Univ. 125, [2] p. PEK Államjogi tanszék J7512/3 ÁJI. 17.855

A gyűjteményben neves szovjet szerzők vizsgálják a népgazdasági tanácsok jogi helyzetének időszerű kérdéseit a népgazdasági tanácsoknak alárendelt vállalatok és szervezetek vonatkozásában. A szerzők jogilag elemzik az ipari és építőipari igazgatás új rendszerének hatását, megmutatják annak előnyeit a hivatali-ágazati igazgatással szemben, a hétéves terv feladatainak és az SZKP XXI. kongresszusa útmutatásainak figyelembevételével. A gyűjteményt J. K. Tolsztoj szerkesztette.

Transzport i perevozki v torgovle. Szbornik normativnüh materialov. [Közlekedés és fuvarozás a kereskedelemben. Jogszabálygyűjtemény.] Moszkva, Goszporgizdat, 1959. 622 p. ÁJI. 17.895

A tárgyi rendezésű jogszabálygyűjtemény a vasúti, folyami, tengeri fuvarozásra valamint a tehergépkocsi-fuvarozásra vonatkozó hatályos jogszabályokat tartalmazza.

Poljanszkaja, G. N.: Pravo goszudarsztvennoj szobsztvennoszti na lesza v SzSzSzR. [Az állami erdőtulajdonjog a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 407 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 17.910

Az erdők államosításáról szóló kérdések tárgyalása után az erdőtulajdon általános kérdéseit, az erdőtulajdon tárgyát, igazgatását és használatát tárgyalja. Külön befejező fejezetben foglalkozik a kolhozhasználatban levő erdők tulajdonjogi és kitermelési kérdéseivel.

Pravovüe voproszü organizacii i dejatel'noszti szovhozov. [A szovhozok szervezetének és tevékenységének jogi kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 290 p. /Kazahszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. Kirova, Sz. M./ ÁJI. 17.913

V. V. Kuznecov szerkesztésében megjelent munka 10 nagy fejezetben tárgyalja az állami gazdaságok szervezetének és működésének elméleti és gyakorlati kérdéseit.

Richter, Helmut—*Hildebrandt*, Günter: Der demokratische Zentralismus. Hauptprinzip zur Leitung der sozialistischen Wirtschaft. [A demokratikus centralizmus. A szocialista gazdaság vezetésének fő elve.] Berlin. Verl. d. Wirtschaft, 1959. 176 p. [Bibliogr. 151—176. p.] PEK Államigazgatási tanszék J7513/4

Szerzők ismertetik a demokratikus centralizmus elvét és tartalmát a szocialista gazdaság vezetése szempontjából, az állami tervezés feladatait és munkamódszereit a gazdasági tervezés megjavításának érdekében, végül az egyesített állami üzemek vezetésének főbb módszereit.

Laptev, V. V.: Szisztema hozjajsztvennüh dogovorov v Germanszkoj Demokraticseszkoj Reszpubliki. [Az NDK gazdasági szerződéseinek rendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 206 p. /Insztitut Prava im. Vüsinszkogo, A. Ja. Akademii Nauk SzSzR./ ÁJI. 17.962

A gazdasági szerződések rendszerét bemutató munka. Rövid történeti bevezetés az 1957. december 11-i törvény rendszerében vizsgálja a tervezési szervezetnek, a gazdasági szerződések tartalmának és a szerződésekből eredő felelősségnek kérdéseit. A befejező részben a gazdasági szerződések egyes válfajait mutatja be.

Pénzügyi jog

Plotikov, K. N.: Goszudarsztvennüj bjudzset SzSzSzR. [A Szovjetunió állami költségvetése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 424 p. ÁJI. 17.876

A pénzügyi-közigazgatástudományi főiskolák számára készült tankönyv hat nagy fejezetben (a Szovjetunió állami költségvetése, a költségvetés bevételei, a költségvetés és a népgazdaság kölcsönös viszonya, a szociális-kulturális igazgatási és honvédelmi kiadások, az állami költségvetés összeállítása és végrehajtása, a pénzügyi ellenőrzés) tárgyalja az anyagot. A munkát több táblázat, vázrajz egészíti ki.

Polgári jog

Voproszü szovetszkogo grazsdanszkogo prava v praktike szuda i arbitrazsa. [A szovjet polgári jog kérdései a bírói és a döntőbizottsági gyakorlatban.] Moszkva, Izd. Univ. 1959. 426, [2] p. PEK C4055. ÁJI. 17.909

A munka a szovjet polgári jog néhány kérdésének általánosítása a bírói és a döntőbizottsági gyakorlat alapján. A bírói gyakorlatnak a szovjet polgári jog fejlődésében játszott szerepét méltató bevezetés után a tulajdonjog védelmének, a lakáshasználati jognak, a beruházási építkezés jogi kérdéseinek s végül a személyiségek okozott kár megtérítése kérdésének szentelnek figyelmet a szerzők. A munkát a Moszkvai Állami Egyetem jogi fakultása polgári jogi tanszékének munkaközössége I. B. Novickij felelős szerkesztésével 1957-ben fejezte be.

Novickij, I. B.: Isztocsniki szovetszkogo grazsdanszkogo prava. [A szovjet polgári jog forrásai.] Moszkva, Gosujirizdat, 1959. 156, [4] p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk. Kursz szovetszkogo grazsdanszkogo prava./ PEK Polgári jog I. tanszék J4753/9

A mű a törvényről és a törvénynek alárendelt normatív aktusokról, a szokásjogról, a szocialista együttélés szabályairól, a jogszabályok értelmezéséről és alkalmazásáról szól. A hatalmas irodalmi anyagot feldolgozó műben különös érdeklődésre tarthat számot a szocialista együttélés szabályainak a jogalkalmazásban betöltött szerepéről, a polgári jogi normák hézagainak kitöltéséről szóló rész. A szovjet polgári jogi tankönyv egyik köteteként kiadott művet, melyet halála előtt (1958. júniusban) fejezett be a szerző, kiegészítették a XXI. kongresszus időközben megjelent határozataival, valamint a tételesjogi változtatásokkal.

[Bogulavszkij] Bogusslawki, I. M.: Das Zivilrechtsverhältnisse zwischen den sozialistischen Ländern. [A szocialista országok közötti polgári jogi viszonyok.] Berlin, Dt. Zentralverl. 1959. 78 p. /Rechtfragen d. Aussenhandels 3./ PEK C3936

A mű a jogi szabályozás forrásaival, a természetes és jogi személyek jogi helyzetével, a tulajdonjogi kérdésekkel foglalkozik. A továbbiakban főleg külkereskedelmi kérdések jogi szabályozásának problémáival, így: a külkereskedelmi szerződésekkel, azok vitás kérdéseivel, a külkereskedelmi elszámolási viszonyokkal, a külkereskedelmi áruk vasúti és vízi szállításának jogával, végül a feltalálás és az árujelzés jogi kérdéseivel ismertet meg.

[Pozdnjakov] Posdnjakow, [V. Sz.] W. S.: Das Zivilrecht der asiatischhen Länder der Volksdemokratie. [Az ázsiai népi demokratikus országok polgári joga.] Das Zivilrecht der Volksrepublik China, der Koreanischen Volksdemokratischen Republik, der Mongolischen Volksrepublik. [Kína, Korea és a Mongol Népköztársaság polgári joga.] Berlin, Dt. Zentralverl. 1959. 123 p. /Rechtsfragen des Aussenhandels 2./ PEK C3935

A Kínai Népköztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság és a Mongol Népköztársaság polgári jogi forrásainak fejlődéséről, a jogi személyekről, a tulajdonjogról, a tulajdon jogi védelméről, a hitel és elszámolási jogviszonyokról, az állami üzemek jogi kérdéseiről és a feltalálói jogról nyújt tájékoztatást.

Lunc, L. A.: A Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo. [Nemzetközi magánjog.] Obscsaja csaszt'. Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 280 p. ÁJI. 17.944

Az Össz-Szövetségi Jogtudományi Intézet gondozásában megjelenő kézikönyv első kötete a nemzetközi magánjog általános részét (a nemzetközi jog tárgya és rendszere, forrásai, rövid történelme, a kolliziós normák, azok értelmezése stb.) tárgyalja.

Munkajog

Lenin, V. I.: O trudovom zakonodatel'sztve. [A munkajogi törvényhozásról.] Moszkva, Goszpolizdat, 1959. XX, 519 p. ÁJI. 17.902 [Bibl. 317—321.]

A Kulkov, I. I. szerkesztésében megjelent hatalmas gyűjtemény időrendben tartalmazza Leninnek a munkával kapcsolatos törvényhozásra tett különféle megállapításait.

Vajszfeld, L. D.—*Karavaev* V. V.: Zakonodatel'sztvo o goszudarsztvennüh penszijah. [Az állami nyugdíjakról szóló jogszabályok.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 343 p. [Bibl. 317—321. p.] ÁJI. 17.903

A nyugdíjakról szóló 1956. július 14-i össz-szövetségi törvény, valamint a kapcsolódó kiegészítő anyag rendszeres összeállítása. Az anyaggyűjtést 1959. július 30-án zárja. A gyűjteményt a bibliográfián kívül részletes tárgymutató egészíti ki.

Korotkov, V.—*Goldstejn,* M.: Csto nuzsno znat' rabocsim i szluzsascsim o trudovom zakonodatel'sztve. [Tudnivalók munkaügyi jogszabályokról.] Moszkva, Profizdat, 1959. 270 p. /Masszovaja Biblioteka Rabocsego./ ÁJI. 17.983

A munkajog legfontosabb kérdéseit kérdés-felelet alakjában feldolgozó, ismeretterjesztő munka.

Codul Muncii adnotat pe baza prevederilor din actele normative în vigoare şi a soluţiilor din deciziile Tribunalului Suprem al R. P. R. Red. L. Miller. [Munkajogi törvénykönyv.] Bucureşti, Edit. Stiintifica, 1959. 405 p. ÁJI. 17.953 OK. 335.470

A munkajogi szabályokat és az azokhoz kapcsolódó bírói gyakorlatot feldolgozó szövegkiadás.

Mihajlov, B. J.: Kongreszsz proizvodsztvennüh profszojuzov SzSA. 1935—1955. Iz isztorii amerikanszkogo rabocssego dvizsenija [Az Egyesült Államok üzemi szakszervezeteinek kongresszusa Moszkva, Izd. Akad. Nauk. 1959. 626 [2] p. 1. t. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Isztorii./ Bibl. 612—617. p] PEK Polgári jog I. tanszék J7395/9

A könyv a termelési szakszervezetek három évtizedes fejlődését mutatja be. A három részre tagolt mű első része a termelési szakszervezetek kongresszusa létrejöttének körülményeit, a második rész a kongresszus helyzetét és a második világháború idején követett taktikáját, a befejező rész pedig — igen részletesen — a kongresszus tevékenységét tárgyalja a második világháború után, egészen 1955-ig. Különös részletességgel foglalkozik a munkások életszínvonalának emeléséért és jogaikért folytatott harccal.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Szovetszkoe zemel'noe i kolhoznoe pravo. Red. Kazancev, N. D. [Szovjet föld- és kolhozjog] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 255 p. ÁJI. 17.882

A mezőgazdasági technikumok részére szerzői munkaközösségben írt munka két nagy részre (földjog, kolhozjog) oszlik. A földjogról szóló részben a földjog tárgyát és rendszerét, az állami földtulajdont, majd a földhasználat kérdései (állami földhasználat, a kolhoz-földhasználat, a dolgozók, alkalmazottak és egyéb állampolgárok földhasználata) után a vízhasználat, az erdők használatának kérdéseit végül a földrendezést és a földrendezési eljárás kérdéseit tárgyalja. A kolhozjogról szóló rész felosztása a következő: a kolhozjog tárgya és rendszere, a kolhozok alapszabályai, a tagság, a kolhozok állami vezetése, a kolhoztulajdon kérdései, a kolhozok gazdasági tevékenységének jogi szabályozása, a kolhoz munkaszervezésének, — bérezésének és — fegyelmének kérdései, a jövedelemelosztása, a kolhoz igazgatásának kérdései, végül a háztáji gazdaság kérdései.

E lapszám (XV. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Katona Zoltán* a Legfőbb Ügyész első helyettese. — *Kuznyecov, A. V.* a jogi tudományok kandidátusa (Moszkva). — *Dr. Neményi Béla* fővárosi bírósági vezető bíró. — *Dr. Nagy Tibor* egyetemi adjunktus. — *Dr. Herczeg István* ügyvéd. — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Domé Györgyné* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Karlócai János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Beck Salamon* egyetemi tanár. — *Dr. Makláry Tivadar* Központi Döntőbizottsági fődöntőbíró.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.3420 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. — Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

BUDAPEST KÖNYVTÁR

XV. új évfolyam 10. szám Budapest, 1960. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BIHARI OTTÓ:
Alkotmányosság és törvényesség 513

KAREV, D.:
Lenin a társadalom részvételéről az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban .. 520

PESCHKA VILMOS:
A Magyar Polgári Törvénykönyv és az állam- és jogelmélet néhány kérdése 529

ELIÁŠ, JOSEF:
Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak vagyoni felelőssége a csehszlovák jogban 539

BACSÓ JENŐ:
Családi jogunk fejlődése és a gyermek elhelyezése 550

RÉVAI TIBOR:
Az ügyvédi szervezet sajátosságai 558

GÁL GYULA:
Légitér és világűr 565

Szemle:

KOVACSICS JÓZSEF:
Vita az állam- és jogtudományi karok „Statisztika" jegyzetéről 575

Jogirodalom:

VAS TIBOR:
Kulcsár Kálmán: „A jogszociológia problémái" 576

VIETOR, MARTIN:
Karol, Rebro: „Urbárská regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku" 579

FÖLDES IVÁN:
Suchánek, Jaroslav: „Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet igazgatása választott szervei részéről" 582

DIÓSDI GYÖRGY:
Novickij, I. B.: „Osznovü rimszkovo grazsdanszkovo prava" 585

— —:
Új könyvek 587

СОДЕРЖАНИЕ: *Отто Бихари:* Конституционность и законность. — *Д. Карев:* Ленин об участии общественности в государственном управлении и правосудии. — *Вилмош Пешка:* Гражданский Кодекс Венгрии и некоторые вопросы теории государства и права. — *Йосеф Елиаш:* Имущественная ответственность членов единых сельскохозяйственных кооперативов по чехословацкому праву. — *Ене Бачо:* Развитие нашего семейного права и вопрос об умещении ребёнка. — *Тибор Реваи:* Особенности адвокатской организации. — *Дюла Гал:* Воздушный простор и космическое пространство. — *Обзор: Йожеф Ковачич:* Обсуждение учебного пособия по статистике для юридических факультетов. — *Юридическая литература: Тибор Ваш:* Калман Кулчар: «Проблемы социологии права».— *Мартин Виетор:* Карол Ребро: Урбарское урегулирование Марии Терезии и крепостнические регламентации Йосефа II. на Словакии. — *Иван Фелдеш:* Ярослав Суханек: «Управление единого сельскохозяйственного кооператива его выборными органами». — *Дердь Диошди:* И. В. Новицкий: «Основы римского гражданского права». — — —: Новые книги.

INHALT: *Ottó Bihari:* Verfassungsmässigkeit und Gesetzlichkeit. — Karew, D.: Lenin über die Teilnahme der Gesellschaft in der Verwaltung und Justiz. — *Vilmos Peschka:* Das ungarische BGB und einige Fragen der Staats- und Rechtstheorie. — *Elias, Josef:* Die vermögensrechtliche Verantwortlichkeit der Mitglieder der LPG im tschechoslowakischen Recht. — *Jenő Bacsó:* Die Entwicklung unseres Familienrechts und die Unterbringung der Kinder. — *Tibor Révai:* Eigenartigkeiten der Rechtsanwaltsorganisation. — *Gyula Gál:* Luftraum und Weltraum. — *Rundschau: József Kovacsics:* Diskussion über das Lehrheft „Statistik" der staats- und rechtswissenschaftlichen Fakultäte. — *Rechtsliteratur: Tibor Vas:* Kálmán Kulcsár: Die Probleme der Rechtssoziologie. — *Martin Vietor:* Karol Rebro: Urbárská regulácia Marie Terézie a poddanské upravy Jozefa II. na Sloxensku. — *Iván Földes:* Jaroslav Suchánek: Die Verwaltung der einheitlichen LPG durch ihre gewählten Organe. — *György Diósdi:* Novikij, I. B.: Osznovü rimszkovo grazsdanszkovo prava. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Ottó Bihari:* Constitutionnalité et légalité. — *Karev, D.:* Les conceptions de Lénine sur la participation de la société dans l'administration et dans la juridiction. — *Vilmos Peschka:* Le Code civil hongrois et quelques problèmes de la théorie de l'Etat et du droit. — *Joseph Elias:* La responsabilité matérielle des membres des coopératives de production agricole dans le droit tchécoslovaque. — *Jenő Bacsó:* Le développement de notre droit de famille et le placement des enfants. — *Tibor Révai:* Les traits caractéristiques de l'organisation du Barreau. — *Gyula Gál:* Espace aérienne et espace cosmique. — *Revue: József Kovacsics:* Discussion sur les cahiers du cours „Statistique" des facultés des sciences juridiques et politiques hongroises. — *Littérature juridique: Tibor Vas:* Kálmán Kulcsár: Les problèmes de la sociologie du droit. *Martin Vietor;* Karol Rebro: Urbárska regulácia Marie Terézie a poddanské upravy Jozefa II. na Slovensku. — *Iván Földes:* Jaroslav Suchánek L'administration de la coopérative de production agricole par ses organes élus. — *György Diósdi:* Novickij, I. B.: Osznovü rimszkovo grazsdanszkovo prava. — — —: Livres récemment acques.

XV. új évfolyam 10. szám Budapest, 1960. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Alkotmányosság és törvényesség

I. Az elmúlt esztendő, alkotmányunk létrejöttének 10. évfordulója, az állam- és jogtudomány művelői számára szinte természetessé tette azt, hogy az alkotmány megszületésének körülményeivel, fejlődésével, jellegével a korábbiakhoz képest sokkal elmélyültebben foglalkozzanak. Az évforduló során kialakult viták módot nyújtottak arra, hogy a marxizmus—leninizmus tanításának fényénél a XX. és XXI. kongresszus, valamint az MSZMP VII. kongresszusa határozatainak tükrében vizsgáljunk meg olyan alkotmányi problémákat, amelyekhez eddig sehogy, vagy felületesen nyúltunk, és amelyeket azért gyakorta egy-két általános frázissal intéztünk el. Márpedig mindenki előtt világossá kell válnia annak, hogy az alkotmány vizsgálatának elégtelen volta rányomja bélyegét egész jogtudományunkra és közvetlenül is akadályozza jogrendszerünk egy sor intézményének megvilágítását, feldolgozását.

Az alkotmány-évforduló során különös súllyal vetődött fel az alkotmány normatív jellegének kérdése. Elsőként Szabó Imre akadémikus a jogászkonferencián „Az alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben" című előadásában,[1] majd később egy sor tanulmányban jelentkezett ez az államjogi probléma — szinte minden konzekvenciájával és kísérő jelenségével. Bármilyen sokat is vitatkozunk a korábbi években e kérdéskomplexumról, a levont következtetések új munkára ösztönözték jogászainkat, és az említett előadások, tanulmányok arra bírnak, hogy továbbmenjünk e fontos államjogi kérdés vizsgálatában. A teendők azért is igen nagyok, mert az államjogtudománynak kell — többek között — sokrétűen megvilágítania az állami gyakorlat mindennapja számára mindazokat a követelményeket, amelyek az alkotmányból, mint Népköztársaságunk legmagasabbrendű jogi normájából folynak.

Szabó Imre már említett jogászkonferenciai előadásában akként összegezte eredményeinket, hogy „jogéletünkben az alkotmánynak — a felépítmény politikai-jogi része egységéből kiindulva — politikai szerepe mellett jogi szerepét is fokozott mértékben érvényre kell juttatni — mint alapvető jogi okmánynak a jogrendszerünk egészében megfelelő jelentőséget kell tulajdonítani". Ez tehát az alapvető vizsgálódási kérdés, amit egy szóval kifejezve az alkotmányosság problémakörének is nevezhetnénk. Bár körülírhatnók esetleg más kifejezéssel is, véleményem szerint ebben az államjogban ismert, elfogadott kifejezésben rögzíthetjük az alkotmánnyal összefüggő legfontosabb kérdést. Ha ugyanis az alkotmányt nemcsak politikai nézetek összefoglalójának, hanem egyúttal az állam legfontosabb normatív aktusait magában egyesítő jogszabálynak is tartjuk — és ez az álláspont mind világosabban csendül ki jogtudományunk legutóbbi megnyilvánulásaiból — a főfeladat e jogi normák hatályosulásának kérdése, az, hogy az alsóbb állami szervek betartsák e normákat és a jogszabályokat, ezzel összhangban hozzák létre, az állampolgárok pedig kötelezőnek érezzék magukra közvetlenül is az alkotmány normatív szabályait. Ez tehát az alkotmány betartásának és betartatásának problémája; maradjunk e kérdés fogalmi összefoglalójaként az alkotmányosság kifejezésnél.

Ha eddig nem is mondtuk ki ilyen határozottsággal az alkotmányosság fogalmába burkolva az előbbi tételt, nem valószínű, hogy bárki előtt *elvileg* vitatott kérdés lehetett volna bármikor az alkotmány hierarchikus helyzete, az a pozíció, amelyet minden szocialista állam jogrendszerében elfoglal. Ez eddig is vitathatatlan volt, amikor általánosságokban kellett róla beszélni. Olyan különös helyzet állott elő, hogy a jogágak gyakorlatában szinte egyáltalán nem tisztázódott egy államelméletileg teljesen világos tétel megvalósulása. Nem főképp az elvek tisztázása van hátra e téren leginkább — bár e téren is van pótolnivalónk —, hanem az elvi

[1] Jogtudományi Közlöny 1959. 10—11. sz. 497—504. old.

álláspontok tartalmassá tétele, általános megállapításaink konkretizálása a jogi gyakorlatra vonatkozóan.

II. Világos-e, vajon mit értünk alkotmányosság alatt? Vagy jobban megfogalmazva: ugyanazt értjük-e alkotmányosság alatt mindannyian. Ha a kérdést bárhol feltesszük, aligha találhatunk egyebet, mint egyetértést, vagy csodálkozást a felett, hogy ilyen probléma egyáltalán felmerülhet. S ha a dolgokat mélyebben kezdjük kutatni, kiderül, hogy még ennek az egyszerűnek és világosnak tűnő fogalomnak meghatározásánál sincs egyöntetű nézet az államjogtudományban. Első kérdésre bárki úgy határozza meg az alkotmányosságot szocialista viszonyok között, mint az alkotmány betartásának kötelezettségét; nem nyilvánvaló azonban ez a meghatározás a második megtett lépésnél. Az alkotmányról alkotott nézetek kettősségével először a burzsoá történeti anyagnál találkozunk.

Ha államjogtudományunk legújabb összefoglaló nagy eredményét, a Beér—Kovács—Szamel-féle Magyar államjog-ot[2] olvasgatjuk, erre a problémára és gyökerére igen könnyen rátalálhatunk. A tankönyv 27—28. oldalán az alkotmány és alkotmányos állam fogalmát vizsgálva közelíti meg az „alkotmányosság" fogalmát is. Tulajdonképpen arra a következtetésre jut a szerző — Beér János professzor —, hogy az alkotmányosság fogalma egyenlő az alkotmányos állam fogalmával a polgári társadalom viszonyai között, tehát olyan haladó jellegű állammal, amelyik „legalábbis minimális mértékben és legalább minimális jogi garanciákkal körülvéve biztosítja az állampolgárok befolyását az állami szervek megalakulására, az állami ügyek intézésére". Az alkotmányosság fogalma ilyen módon tehát egészen új színezetet nyer; nem tapad valamely chartális alkotmányhoz, nem annak betartását jelenti. Feltételezi bizonyos — nehezen körülírható, a különböző szerzők által más- és másképpen meghatározott — haladó *nézetek* jelenlétét az alkotmányban. Ha pedig az alkotmányosságot ennek a gondolatmenetnek folyományaképpen eltávolítjuk normatív alapjától, egyben szembekerülünk a korábban adott — és látszólag mindenki által elfogadott — meghatározásunkkal.

Van-e hát valaminő alapja ennek az új meghatározásnak? Helyeselhetjük-e a meghatározás új formáját; milyen hatással van ez a mi államtudományi nézeteinkre és az alkotmányos intézmények védelmére? Úgy véljük, meg kell vizsgálni ezen elgondolásnak történelmi magvát és abból kiindulva kell eldöntenünk a nézet helyességét, vagy helytelenségét.

Az alkotmányok kivívása — a polgári alkotmányoké, amelyek a kontinensen és Amerikában az első chartális alkotmányok is voltak egyúttal — hosszú történelmi harc következménye és eredménye volt. Ezt a harcot a felvilágosodás irodalma az „alkotmányos államért" folyó irodalmi vitával vezette be (nemcsak a kontinensen, hanem több mint egy évszázaddal korábban Angliában is). Természetes, hogy előbb alakultak ki a polgárság ún. „alkotmányos" elvei, mint maguk az alkotmányok. A pamflet-irodalom Franciaországban, ennek társadalmi vetületei, a cahier de doléance-ok, szinte kísérteties pontossággal rögzítik a polgárság, kispolgárság, kapitalizálódó parasztság alkotmányos követeléseit, tehát azokat a nézeteket, amelyeket a megszületendő alkotmányba ezek a rétegek fel akarnak venni. Ezt a korszakot éppen ezért a nézetek, az alkotmánnyal kapcsolatos követelések tisztázása korának kell tekintenünk, nem pedig az alkotmányok korszakának. A nézetek tehát csak annyiban érintik az alkotmányt, hogy majdan ennek szellemi forrásaivá lesznek. Ha ebben a korszakban Montesquieu az államhatalmi ágak megosztásának és egyensúlyának elvét felállította, ez még nem lett közkinccsé válásával egyidejűleg alkotmányos elvvé, hanem csupán alkotmányi, államtani nézetté.

Amikor bekövetkeznek a polgári forradalom nagy fordulói — így Angliában az 1647—49-es, Amerikában az 1776-os, Franciaországban az 1789—91-es évek — sorban születnek meg a polgárság radikálisabb köreiből származó kiáltványok (mint Angliában az 1647-es Agreement of the People), illetve a törvényhozó szervek által elfogadott „nyilatkozatok" (így Amerikában a függetlenségi nyilatkozat, majd Franciaországban az „ember és polgár jogainak nyilatkozata"). Ezek a nyilatkozatok abban különböznek minden későbbi alkotmánytörvénytől, hogy szinte csak törvénybe foglalásai azoknak a — gyakran egymással ellentmondó — követeléseknek, amelyeket a polgárság több mint egy évszázad alatt az irodalomban, a röpcédulákban, a panasziratokban összegyűjtött. Fel kívánom hívni a figyelmet arra is, hogy a nyilatkozatok igen gyakran univerzalisztikus jellegűek, azaz nem csupán az adott államra, társadalomra kívánnak normákat megállapítani, hanem általános „alkotmányos" alapelveket is óhajtanak adni minden létező és leendő társadalomnak. Ha csupán az 1789-es francia nyilatkozat 1. szakaszát olvassuk, szemünkbe tűnik ez a „nem jogszabályi" alkat: „Az emberek szabadnak és a törvény előtt egyenlőknek születnek. Társadalmi megkülönböztetésük csak a közösség hasznán alapulhat." Az sem véletlen, hogy a nyilatkozat címében első helyre az ember és csupán másodikra került az állampolgár. Még e példáknál is világosabban beszél a nyilatkozat 16. pontja, amely általános érvénnyel kimondja minden létező, vagy később kialakulandó államra, társadalomra, hogy „minden olyan társadalomnak, amelyben hiányzanak a jogok biztosítékai, és ahol nem következett be a hatalmak szétválasztása, nincsen alkotmánya", azaz nem tekintendő

[2] Beér János—Kovács István—Szamel Lajos: Magyar államjog. Egyetemi tankönyv. Bp. 1960.

alkotmányos államnak.[3] E példák, úgy gondolom, megvilágítják és bizonyítják azon állításomat, hogy a korai alkotmányos nyilatkozatok, szerződések stb. a maguk nem tiszta alkotmányi rendszerével nem teremtettek a mai értelemben vett világos alaptörvényeket, szabályaik nagyrésze nem is tekinthető egy államra vonatkozó normatívának.

Jogtörténeti, sőt mondhatjuk államjogi irodalmunkat is kissé megbabonázta az a gazdagság, a haladó gondolatoknak az a tárháza, amely a felvilágosodás korával, majd a polgári forradalmak beköszöntével szinte betört az addigi majdnem élettelen, vagy legalábbis a régit élő jogi irodalomba. Nem érthetetlen ez, hiszen a felszabadulás előtti magyar közjogi irodalom a maga feudális-középkori gondolatvilágával minden élő forrástól elzárta a magyar jogászi gondolkodást; a XX. század első felében szentségtörésnek számított Rousseaura, Montesquieure, Lockere, vagy méginkább a jakobinusokra hivatkozni. Ebből következett aztán az, hogy igen sokan napjainkban alkotmányra, alkotmányos államra gondolva *csak* a leghaladottabb nézetekre tekintenek, a polgári gondolkodás legkövetkezetesebb könyveinek oldalait lapozzák fel, nem vetve ügyet arra, ami ebből *megvalósult,* ami törvény formájában testet öltött: a burzsoázia XVIII.—XIX.—XX. századi alkotmányaira. Márpedig a polgári állam alkotmányos valóságát ezek az alkotmányok — és az ezek nyomán kialakult „alkotmányos gyakorlat" — s nem a XVII. század utópiái, vagy a XVIII. század radikális röpiratai jelentették.

III. Miért kell mindezt előrebocsátanom ahhoz, hogy az alkotmányosság fogalmát tisztázzam? Azért, mert szocialista államjogtudományunkban az ún. alkotmányos állam és az alkotmányosság fogalma közé szinte egyenlőségjel került. Alkotmányosságnak tekintik egyesek azt az ideális és sehol el nem ért állapotot, amelynek fennállása esetén a leghaladottabb jogi nézetek érvényesültek volna valamely polgári államban. Ilyen értelemben azonban nem is jöhetett létre egyetlen burzsoá államban sem alkotmányosság, a klasszikus kapitalizmus korában sem, hiszen arra is jellemző a munkásosztály „jogtalan" kiszorítása az állampolgári jogok gyakorlásából — *törvényben* rögzített cenzusokban stb.

Ezt az „alkotmányossági" fogalmat azonban már történetietlensége miatt is el kell vetnünk. Elsősorban azért, mert a burzsoá állam fennállásának első éveiben — legalábbis Amerikában és az európai kontinensen majd mindenütt — megszületnek a chartális alkotmányok és ezekben a jogi módszerekkel és eszközökkel rögzített alkotmányos jogi rend. Nem a jogi-ideológiai nézetek többé, hanem az alkotmányokban rögzített normatívák jelentik a törvényszabta rendet és ezekhez mérik az alkotmányosságot. Ez jellemző a klasszikus kapitalizmus államára. Az alkotmányok — amelyek gyakran egymást követik (lásd a francia alkotmányok forradalmi sorát 1791-ben, 1793-ban, 1795-ben, 1799-ben stb.) — a polgári, burzsoáosztály uralmon levő rétegének érdekeit és bizonyos kigyenlítődés folytán egyre inkább a burzsoázia általános érdekeit védik; az alkotmányosság ennek az alkotmányi rendszernek a védelmét jelenti. Amint létrejönnek — elsősorban az amerikai példa hatására — az alkotmánybíróságok, vagy az alkotmányt védő rendes bíróságok, ezek a bírói szervek az alkotmányok betűihez tartják magukat és minden egyéb nézetet figyelmen kívül hagynak tevékenységük során. A burzsoázia ebben a korszakban nem engedi meg, hogy hatályos alkotmányához bárki is nyíltan hozzányúljon.

Más kérdés az, hogy az imperializmus korszakában — sőt már az ezt közvetlenül megelőző néhány évtizedben is — a tőkésosztály számára a törvényességgel együtt nyűggé kezd válni az alkotmányosság is. Kezdetben alkotmánymódosítások, majd új, az imperialista igényeket is kielégítő alkotmányok, charták — csak egyes szabályozást igénylő területeket érintő alkotmánylevelek (mint az olasz és a spanyol ún. munka chartája) — jelzik a megtett utat. A fasizmus háborús veresége véget vet az ilyen próbálkozásoknak és ezek helyébe kerül az amerikai és nyugatnémet alkotmánybírósági gyakorlat az ún. implied powers-ről — a hallgatólagosan gyakorolt jogokról — ami valóban az alkotmány betűje helyébe bizonyos jogi nézeteket, a „dolgok természetéből fakadó" szükségszerűséget helyez. Ezek a jogi nézetek azonban semmiképpen sem hasonlítanak a XVII—XVIII. század gondolatvilágára, felvilágosodott ideológiájára, hanem azzal élesen ellentétben állnak, hiszen retrográdok, a társadalom haladásának útját kívánják eltorlaszolni. Az imperializmus korszakában a jogi intézmények rendszeresen alkotmányellenesekké válnak, az alkotmányosság védelmezőiből az alkotmányellenesség bástyáivá változnak át.

Az alkotmányosság megsértését a polgári államban tehát nem abban kell keresnünk, hogy a burzsoázia már a XIX. században hűtlenné vált ifjúkori ideáljához, a felvilágosodás korának ideológiájához, annak minden konzekvenciájával együtt; hiszen ezt az ideált nagykorúságának első perceiben (Angliában 1648-ban, Franciaországban 1791-ben) faképnél hagyta leveller-hagyományaival, Rousseaujával, sőt Montesquieujével egyetemben. Ha mindezt tudomásul vesszük és nem tekintjük alkotmányszegésnek, akkor is a valódi alkotmányosság megsértésének rengeteg esetét találjuk. Mert bár a burzsoázia őrködött azon a polgári társadalom fejlődésének első szakaszában, hogy az alkotmány betűjét nyíltan meg ne sértsék, min-

[3] Még talán jellemzőbb a későbbi évekből Robespierre egy kijelentése a Konventben (1793. május 10.): „A jogok deklarációja minden nép számára alkotmány; a többi törvény változékony természeténél fogva és annak alá van rendelve." Id. Esmein-Nézard: Éléments de droit constitutionnel francais et comparé. Paris 1927. I. kötet 637. old.

dig módot adott magának a polgári osztálynak, a polgárság vezető rétegeinek, hogy az állami szervek segítségével a maga hasznára és a munkásosztály kárára értelmezze és használhassa fel az alkotmánytörvényt. Különösképpen az alkotmánytörvények értelmezése területén került sor az alkotmány valódi értelmének torzítására. Az imperializmus korszaka pedig abban különbözik az előbbi történelmi korszaktól, hogy most már nyílttá válik az alkotmányellenes, alkotmányosságellenes agitáció és politikai cselekvés, azaz a burzsoá alkotmányosság felszámolása.

Attól az időtől kezdve tehát, hogy Amerikában és az európai kontinensen az első chartális alkotmányok megszülettek, alkotmányosság alatt ezen alkotmányok megtartását és az egyéb jogszabályoknak ezen alkotmányok szellemében való létrehozását értették és kell érteni. Nem tartozott az alkotmányosság fogalmi körébe a haladott jogi nézetek megvalósítása. Ennyit tehát az alkotmányosság fogalmának történeti gyökereiről.

IV. Ami a szocialista alkotmányosság fogalmát illeti, ennek meghatározásánál helyzetünk még az előbbinél is egyszerűbb. A szocialista alkotmányok születésének és fejlődésének története egyúttal az alkotmányos nézetek, elvek fejlődésének menetét is jelzi. A szocialista alkotmányok szükségszerűen magukban foglalták és foglalják jelenleg is azokat a jogi nézeteket, amelyek az adott korszak társadalmi-gazdasági viszonyai közepette a leghaladottabbak. Az új társadalmi-gazdasági viszonyok új alkotmányos rendelkezések létrehozását indokolták mindig (gondoljunk az 1918-as, 1924-es, 1936-os szovjet alkotmányokra, valamint az új csehszlovák alkotmányra stb.); ezekben az új alkotmányos rendelkezésekben a leghaladottabb szocialista államjogi nézetek testesülnek meg. Így tehát nem vált ketté és nem került egymással szembe az alkotmányos valóság és a jogi alkotmányos nézetek világa.

Az alkotmányosság fogalmánál azonban nem kell eltávolodnunk a korábbi meghatározástól: a szocialista alkotmányosság követelménye alatt az állami, társadalmi szervezetek és állampolgárok azon kötelezettségét értjük, hogy betartsák és betartassák az alkotmányt, mint normatív szabályt, különösen az állami szervek azon kötelezettségét, hogy a jogforrási hierarchia alacsonyabb fokán elhelyezkedő jogszabályokat az alkotmánnyal, annak normatív rendelkezéseivel, betűjével és szellemével összhangban hozzák létre.

Az alkotmányosság tehát — szoros értelemben véve — a törvényességgel közeli rokonságban áll, sőt azt lehetne mondanunk, hogy az alkotmányossági problematikát a nagyon széles értelemben vett törvényességi kérdéshez kell sorolnunk. Ezt annál is kevésbé nehéz állítanunk, hiszen a szocialista alkotmányok tipikusan merev, chartális alaptörvények, amelyek betartása és betartatása a törvényességhez hasonló szigorú eszközöket kíván meg. Ezen eszközöket a törvényességi felügyelet számos ágánál — nemcsak az ügyészségi felügyeletet, hanem a Népköztársaság Elnöki Tanácsa hasonló jogkörét ideértve — megtaláljuk és a törvénysértő jogszabály megsemmisítéséig, megváltoztatásáig terjed. Ezt a rendelkezést alkotmányunk 20. § (2) bekezdése kimondja, különös tekintettel az alkotmánysértés esetére. Ami tehát a dolog érdemi részét illeti — azaz a szankciót —, az alkotmányosság megőrzése kérdésében minden nehézség nélkül a törvényesség védelme megoldási formáihoz közelíthetünk; nincs annak sem gyakorlati sem elvi akadálya, hogy ebből a szempontból az alkotmányosság kérdését a törvényességen belüli problémakörként kezeljük. Az alkotmány amúgyis törvény minden oldalról szemlélve: alkotója törvényhozó szerv, formája törvényi, kihirdetésének módja egyezik bármelyik törvényével.

Ha azonban az alkotmányt másik oldalról, a jogszabályi hierarchiában elfoglalt helye értékének szempontjából vizsgáljuk, differenciálnunk kell az egyszerű törvény és az alkotmánytörvény, másik oldalról a törvényesség és alkotmányosság között. Az alkotmány — amint ezt már korábban is hangsúlyoztam — a legmagasabbrendű és erejű jogi norma az adott államban. Ennek vetülete az, hogy az alkotmányosság magasabb értékrendű, mint az általános törvényesség. Az alkotmányosság védelmének más eszközökkel is kell folynia, mint a törvényességi felügyelet szokott formáinak. Figyelembe kell venni a szocialista alkotmánynál annak „merev" voltát, azaz azt a vonását, hogy egyszerű törvényhozási aktussal meg nem változtatható és — ami a mi alkotmányi rendszerünkben ennél is fontosabb — az országgyűlés ülésszakai közötti időszakban a helyettesítő jogkörrel felruházott Népköztársaság Elnöki Tanácsa nem rendelkezik alkotmánymódosító hatáskörrel.[4]

Tehát — amíg a törvényesség védelmét kiterjesztjük a törvények betartásának biztosításán túl a törvényerejű rendeletek, a kormányrendeletek, sőt alsóbbfokú normatívák védelmére is — az alkotmányosság fogalma a szocialista államban egyetlen jogszabályhoz, az alkotmánytörvényhez tapad. E jogszabály különös helyzetét kell tehát vizsgálnunk, valahányszor az alkotmányosság kérdése felmerül. S annak hangsúlyozása mellett, hogy mindenütt, ahol erre alkalom és mód kínálkozik, a törvényesség védelmében felhasznált módszereket is alkalmazni kell, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az alkotmány különleges helyzete külön védelmet igényel az alkotmányosság részére. Ezt a kérdést kell tehát vizsgálnunk, összehasonlítva a törvényesség védelme formáival.

Az alkotmányosság védelmének — éppúgy, mint a törvényességének — vannak társadalmi vetületei is. Ezek között a legfontosabb *a párt ellenőrző, irányító tevékenysége.* A párt központi és egyéb szervei abban az irányban befo-

[4] Alkotmány 20. § (4) bek.

lyásolják az állami szerveket, hogy azok még következetesebben tartsák be a törvényesség és az alkotmányosság követelményeit. Természetes, hogy ez a kulcskérdés; állami-jogi vonalon arra kell törekednünk, hogy a párt adta segítséget intézményes biztosítékokkal tegyük hatékonyabbá. Ezért a következőkben ezen biztosítékok alapkérdéseit kísérlem meg megközelíteni.

V. A népszuverénitás elve a szocialista államszervezetben töretlenül érvényesül. Ez lényegében azt jelenti, hogy az állami akarat teljességét — ami egyben a dolgozó nép egészének akarata — a választott legfelső államhatalmi képviseleti szerv, az országgyűlés fejezi ki és gyakorolja az ezzel kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket. Az országgyűlés akaratkijelentéseit, normatív aktusait törvény, méghozzá alkotmánytörvény, és egyszerű törvény formájában hozza létre (egyes akaratkijelentései, amelyek azonban az állampolgárokat semmiesetre sem kötik, határozatként jelennek meg). A népszuverénitás elvéből következik az országgyűlés hatalmi felsőbbsége minden más létező vagy létrehozható szervvel szemben, valamiféle szilárd primátus, amelyik azt sem tűri el, hogy egyensúlyi állapot álljon elő a legmagasabb képviseleti szerv és más szervek között. Már a törvények vonatkozásában is érvényesül ez az elv és a vele összefüggő gyakorlat; a helyzetet csupán az nehezíti, hogy az országgyűlési képviselőkből álló és az országgyűlést helyettesítő — e helyettesítő jogkörében legfelső államhatalmi szervként eljáró — Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendeleteket bocsáthat ki. Ez esetben azonban világosan arról van szó, hogy az országgyűlést alkotmányosan helyettesítő rész-intézménye gyakorolja a törvényerejű jogszabályok létrehozásának jogát. A törvényeknél további probléma, hogy eddig nem rögzítettük a kizárólagosan törvényhozási körbe tartozó tárgyakat, ami bár elvi vonatkozású probléma,[5] megvalósítása azonban elsősorban technikai kérdés.

Ami azonban az alkotmányt illeti, itt a törvényhozásnál is szilárdabb elvi álláspont és jogszabályi rendezés található. Amint erre fentebb utaltam, itt már nem áll fenn a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a helyettesítő jogköre sem és arra sincs szükség, hogy meghatározzuk az alkotmány által körülhatárolt kérdéseket, hiszen hatályos alkotmányunk az alkotmányi problémákat magában foglalja. Ez tehát lehetővé teszi, hogy fel se merüljön a törvényhozáshoz hasonló kérdés helyettesítő jogkörről vagy pedig a szabályozandó anyagról.

Mindebből az következik, hogy az alkotmány létrehozása, módosítása, de bármilyen felülvizsgálata sem tartozhat más szervhez, mint az országgyűléshez. E tekintetben eddig sem merültek fel viták; annak eldöntését, hogy mi kerüljön be az alkotmányba, kizárólag az országgyűlés hatáskörébe tartozónak tartotta a jogtudomány. Ezen továbbmenve meg kell állapítanom, hogy az alkotmány szövege nem ad módot arra sem, hogy az alkotmány 20. § (1) bekezdés *d)* pontjában említett népszavazás döntsön alkotmányi kérdésekben.[6] A lakosság, a választópolgárság bármikor kifejezheti egyet nem értését a választói gyűléseken, sőt vissza is hívhatja képviselőjét, aki akaratával ellentétes álláspontot foglal el. A lakosság azonban közvetlenül nem vehet részt az alkotmányozó tevékenységben. Az alkotmányosság alapjainak megteremtése tehát országgyűlési feladat.

Az országgyűlés azonban az alkotmánytörvény mellett egyéb törvényeket is alkot. Hogy ezeket a törvényeket eleve alkotmányosaknak kell-e tekinteni, e problémát az államelmélet a legkülönbözőbb szempontból megvizsgálta. A kérdés alapja, vajon a parlamentet az adott államban *egy* központi szervnek tartják-e a sok közül, mint a burzsoá államokban, ahol a montesquieui megosztási elmélet, vagy a „modern" hatalom racionalizálásának elmélete és vele a törvényhozó-képviseleti szerv háttérbeszorulása uralkodik, vagy pedig a legfelső államhatalmi szervnek, mint a szocialista államokban. A burzsoá államok szervezete nem áll — és nem is állhat — a népszuverénitás elvén és ennek konzekvenciája az, hogy a választott parlamentet (bármennyire is cenzusos korlátozott választójog alapján hozták létre) nem tekintik vezető hatalmi szervnek. Ennek következményeképpen a burzsoá államokban nincs annak elvi akadálya, hogy valamilyen, a parlamenten kívül álló szerv ellenőrizze a parlamentet magát abból a szemszögből, vajon nem hoz-e létre az alkotmánnyal ellentétes törvényt. Tehát az alkotmányozó parlamentre felügyel az alkotmányosság „védelmében". Ilyen felhatalmazást általában bíróságoknak (az Amerikai Egyesült Államokban a Legfelsőbb Bíróságnak, más burzsoá országokban, mint a Német Szövetségi Köztársaság, külön e célból életrehívott alkotmánybíróságnak) adnak.[7] Nem kétséges, hogy ez a konstrukció fölébe emeli a bírósági szerveket a parlamentnek. Az ilyen állami felépítés szocialista államban elképzelhetetlen. Beér professzor az Eötvös Loránd Tudományegyetem jubileumi ünnepségei keretében tartott előadásában helyesen állapí-

[5] L. e kérdésről szerző: Az államhatalmi és államigazgatási szervek hatáskörének problémája. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 5. 1959. 5—6. old.

[6] E népszavazási formát a magam részéről ún. konzultatív plebiscitumnak tartom, amely csak tájékoztatja az országgyűlést és felső állami szerveinket a lakosság meghatározott kérdésben elfoglalt álláspontjáról, de nem rendelkezik jogszabályalkotó erővel az állami, képviseleti szervek helyett.

[7] L. erről Carl J. Friedrich: Der Verfassungsstaat der Neuzeit Berlin—Göttingen—Heidelberg 1953. 215. old., ahol a szerző arra is utal, hogy az amerikai bírósági felügyeleti rendszer megalapítói, Hamilton és Marshall, arra is számítottak, hogy a Legfelső Bíróság az alkotmányértelmezést konzervatív irányba fogja eltolni.

totta meg, hogy szocialista államban nem képzelhető el ún. alkotmánybíróság, mert a bírósági szervek nem a népszuverénitás teljét kifejező szervek; az ilyen jogosítvány olyan hatalmat adna a bíróságok kezébe, amelynek segítségével az államhatalom legfelső szervével konkurrálhatnának. Ugyanezt az álláspontot fejti ki Szamel Lajos professzor.[8]

VI. Ilyen premisszák után viszont azt a tételt kell felállítanunk, hogy a szocialista államban a legfelső államhatalmi-képviseleti szerv, nálunk az országgyűlés, nem hoz alkotmányellenes törvényt. Ennek biztosítékai a már korábban felsorolt eszközök a dolgozó nép, a választók kezében, amelyeknek igénybevételével jelentősen tudnak hatni az országgyűlési képviselőkre és az országgyűlésre is. Ezért nincs okunk arra, hogy a legfelső államhatalmi-képviseleti szerv különlegesen fontos aktusa, az alkotmány védelmére az országgyűlésen kívülálló szervet hozzunk létre, vagy már működő szervet erre vonatkozó új jogkörrel ruházzunk fel. Ezen okfejtés mellett mégegyszer hangsúlyoznom kell, hogy a szocialista állami szervezet nem is tűrhet el olyan szervet, amelyik bármilyen okból kifolyólag magasabb fokon, magasabb jogkörrel működik, mint az országgyűlés.

Az országgyűlés törvényhozó tevékenységének vizsgálatát az alkotmányosság szemszögéből ilyen módon magára az országgyűlésre, illetve a választókra kell bíznunk. Ezt teszi szükségessé a népszuverénitás elvének következetes alkalmazása és az országgyűlés, a legfelső államhatalmi-képviseleti szerv szupremáciája. Marad azonban még ezután is elég nagy terület hátra, ahol az alkotmányosság betartásának vizsgálatát tovább kell folytatnunk népi demokratikus államunkra vonatkozóan.

VII. Említett előadásában helyesen fejtette ki Beér professzor, hogy az alkotmány normái elsősorban a jogalkotókhoz intézett parancsok. Parancsok többek között a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a kormány számára. Amíg az országgyűlés az alkotmány adta kereteken belül a nemzeti szuverénitást kifejező szerv, a többi állami szerv csak közvetve kifejezője a népszuverénitásnak, mindenesetre alárendeltje az állami hierarchia csúcsán elhelyezkedő alkotmányozó szervnek, az országgyűlésnek. Azt a kérdést, vajon lehet-e és kell-e ellenőrizni ezeket a szerveket az alkotmányosság szempontjából, igenlően kell megválaszolnunk.

A következő kérdés már arra vonatkozhat, nem lehet-e ezt az állami felügyeletet a szokványos törvényességi felügyelet vonalán megoldani. Ehhez azonban közelebbről meg kell vizsgálnunk a törvényességi felügyelet jelenlegi állását. A törvényesség védelmének egyik legfőbb — és tárgyunk szempontjából elsősorban számításba jövő — szervezeti formája az ügyészi felügyelet. Az ügyészség működésének, tevékenységének hatását azonban maguk az ügyészségre vonatkozó jogszabályok vonják meg. Ezek értelmében[9] a legmagasabb szintű, ügyészi szervek által ellenőrizhető szerv a törvényesség megtartása szempontjából a miniszter. Szükségszerűen kimarad tehát a Népköztársaság Elnöki Tanácsának és a kormánynak ellenőrzése. Az ügyészség — nevezetesen a legfőbb ügyész — hatáskörének kibővítése felfelé semmiesetre sem lenne indokolt, hiszen olyan helyzetet teremthetne, hogy a legfőbb ügyész ellenőrizné esetleg annak a szervnek, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának, tevékenységét, amelynek jogában áll a legfőbb ügyészt az országgyűlés ülésszakai közti időszakban választani, illetve visszahívni. Nem teremtene egészséges helyzetet egy ilyen hatáskörbővítés a kormány — legfőbb ügyész viszonylatában sem, hiszen ezek a szervek egyaránt közvetlenül az országgyűlésnek vannak alárendelve, azaz egyezően magas pozíciót töltenek be az állami hierarchiában. Ez az eredmény arra késztet, hogy azt állapítsuk meg: nem lehet az alkotmányossági felügyeletet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a kormány viszonylatában a törvényességi felügyeletet ellátó ügyészségre hárítanunk. Más szervet kell találnunk tehát.

Mielőtt erre rátérnénk, a magyar államélet több mint egy évtizedes gyakorlatának néhány jellemző vonására kell ráirányítanom a figyelmet. Az elmúlt évek tapasztalata ugyanis azt bizonyítja, hogy sem az országgyűlés törvényhozási tevékenységére, sem a többi központi szerv jogalkotó munkájára egyáltalán nem volt jellemző az alkotmány megsértése. Ha ilyen elő is fordult, mint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának helytelen gyakorlata a minisztériumok átszervezésével kapcsolatban (törvényerejű rendelettel történtek ezek s csak később terjesztették az országgyűlés elé alkotmánymódosítás végett), az formai jellegű volt. (Jellemző egyébként az alkotmányosság betartásának fokozódó igénylésére legfőbb állami szerveink részéről, hogy a munkás-paraszt kormány kezdeményezésére az 1957 : II. törvény ennek a — bár inkább formai, mégis sokak által észrevételezett — hiányosságnak véget vetett igen ésszerű megoldással.)

Ha a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a kormány évek során követett gyakorlata azt is bizonyítja, hogy e szervek tevékenysége az alkotmányosság terén hiányosságokat nem mutat fel, nem felesleges az alkotmányosság szilárdításának felvetése. Szinte elcsépeltnek tűnik annak felemlítése példaként, hogy az alkotmány 20. § (1) bekezdés e) pontja értelmében a Népköztársaság Elnöki Tanácsa „legfelsőbb fokon irányítja az államhatalom helyi szerveinek munkáját"; a többéves jogszabályi rendezés mai napig nem nyert végrehajtást, pedig ugyanakkor az országgyűlés erre vonatkozó akaratát az 1954 : X. törvény 4. § (2) bekezdésében részletesen is kifejtette; a tanácsok irányítása, ellen-

[8] Szamel Lajos: A jogforrások. Budapest 1958.

[9] 1959 : 9. sz.. tvr. 4. § (3) bek.

őrzése nem került a Népköztársaság Elnöki Tanácsa kezébe. Nem kétséges az, hogy — amennyiben ennek szükségét látta volna — az országgyűlés alkotmánymódosítással és törvénymódosítással megváltoztathatta volna az említett rendelkezéseket. (Ez a példa különben azt is bizonyítja, hogy nemcsak aktusok kibocsátásával, új aktusok kiadásával lehet alkotmánysértést elkövetni, hanem a szükséges jogszabályok kiadásának és az alkotmányban előírt tevékenységnek elmulasztásával — az „államigazgatás hallgatása" címen ismert jogsértéshez hasonlóan.) Az alkotmányosságnak az eddiginél is nagyobb tekintélye, ennek köztudatba való átvitele az alkotmányossági felügyelet jobb kimunkálását sürgeti.

Elvileg az volna a legmegfelelőbb, ha maga az országgyűlés plénuma foglalkozhatna az alkotmányosság védelmének feladatával ezen a szinten. (Az országgyűlés egyébként ma is beszámoltatja a kormányt tevékenységéről [alk. 27. § (1) bek.] és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa felett is ellenőrzést gyakorol [alk. 21. § (2) bek.] — különös tekintettel a törvényerejű rendeletek hozatalára [alk. 20. § (5) bek.]. Nem kétséges, hogy e szervek általános politikájának ellenőrzésén és irányításán túl a beszámoltatás e rendszere a törvényesség — és az alkotmányosság — betartásának felügyeletét szolgálja.) De ez szervezési okokból lehetetlennek látszik. Nem vitás, hogy az országgyűlés a jövőben sem ülésezik olyan sűrű időközökben, hogy ezt a feladatot magára vállalhatná. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a kormány tevékenysége alkotmányossági felügyeletének azonban mindenképpen az országgyűléshez kell tartoznia, hiszen más föléjük rendelt szerv nem is működik Népköztársaságunkban. Külön kellene választani de lege ferenda az ezzel kapcsolatos feladatokat: az említett szervek jogalkotó tevékenységének alkotmányosság szempontjából történő szemmeltartását az országgyűlés valamelyik bizottságára — leginkább kézenfekvő a jogi és igazságügyi bizottság — kell bízni, viszont kizárólag az országgyűlés hivatott ezen szervek jogi normáit megsemmisíteni, illetve megváltoztatni. Az országgyűlési bizottság üléseit sűríteni lehet, a bizottság állandóan vizsgálná az említett aktusokat s azok esetleges alkotmánysértő jellegéről jelentést tenne magának az országgyűlésnek.

Ez a konstrukció bizonyos mértékig fölös óvatosságot is jelent; mégis hozzásegítene az alkotmány tekintélyének további növeléséhez.

VIII. Sokkal egyszerűbb megoldás kínálkozik az alkotmányosság védelmére az alsóbb szervek (minisztériumok, egyéb központi szakigazgatási szervek, az államhatalom és államigazgatás helyi szervei) vonalán. E szervek törvényességi felügyeletét — a felettes szerveken kívül — az ügyészi szervek látják el. A törvényesség ügyészségi felügyelete — kiegészülve az 1957 : IV. törvény 55. §-ában biztosított bírói úttal — teljesen megnyugtató megoldást nyújt a törvényesség megőrzésében. Az alkotmányosság kérdése ezen a szinten legtöbbnyire a törvényesség kérdését veti fel; az alkotmány ez esetben mint egy törvény — az alkotmánytörvény — jelentkezik. Az sem kétséges, hogy — amennyiben pl. az ügyész két konkurráló jogszabályt, az alkotmányt és más jogi normát talál — jogászi műveltségénél és tudatánál fogva az alkotmány prioritását fogja hangsúlyozni. Ezért — véleményem szerint — az alsóbb szervek szintjén az alkotmányosság védelmét továbbra is az ügyészi szervekre kell bíznunk, fenntartva a felettes szervek felelősségét is e téren.

Az ügyészek feladata az is, hogy magának az alkotmánynak az intézkedéseit is úgy tekintsék, mint az állami szerveket és állampolgárokat közvetlenül is kötelező jogszabályokat, nem csupán politikai vagy jogi deklarációkat lássanak bennük. Természetes, és ez éppen az alkotmány jellegéből folyik, hogy az alkotmányosság kérdései nemcsak az ügyészi általános felügyelet vonalán vetődhetnek fel, hanem minden ügyészségi felügyeleti ágban.

Ilyen módon a törvényesség és alkotmányosság, a törvényességi és alkotmányossági felügyelet nagy területen találkozik egymással. Az elmúlt esztendőkben a törvényességi felügyelet terén sok és hasznos tapasztalatra tettek szert állami szerveink. Ezeket kamatoztatni kell a nem kevésbé jelentős alkotmányossági felügyeletben is.

*

Az alkotmányosság kérdése — természetesen — még igen sok problémát vet fel. E tanulmányban csak az alapvető — és még szinte vitára sem került — kérdéscsoportokat óhajtottam felvetni. Nem véletlen azonban az, hogy az alkotmány normatív jellegének, az alkotmányosságnak problémája nálunk is, másutt is felvetődött az utóbbi évek folyamán. (Csupán megemlíteni kívánom, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság új alkotmánya 11. cikkelyének (2) bekezdése az alkotmányosság követelményét teljes élességében veti fel: „Valamennyi jogszabály értelmezésének és alkalmazásának összhangban kell lennie az alkotmánnyal.") Része ez annak a harcnak, amit a Szovjetunióban és a népi demokráciákban párt- és állami szervek egyaránt folytatnak a szocialista törvényesség további szilárdításáért, az állam jogi normái tekintélyének emeléséért. A magyar szocialista államjogtudomány egyik legszentebb kötelessége, hogy ebbe a munkába bekapcsolódjék és a legidőszerűbb kérdések kidolgozásához a maga segítségét megadja.

Bihari Ottó

Lenin a társadalom részvételéről az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban*

A Szovjetunióban, akárcsak a Magyar Népköztársaságban és a többi szocialista államokban a társadalom részvétele az államigazgatásban a figyelem középpontjában álló kérdések egyike.

A szovjet társadalomnak az állami szervek munkájába és az állami funkciók ellátásába való bevonása a szocialista államnak a kommunista társadalmi önigazgatásba való fokozatos átnövését előkészítő különböző formákban valósul meg.

„Az állam elhalásának kérdése — ha dialektikusan értelmezzük — egyértelmű a szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatássá fejlődésének kérdésével. A kommunizmusban is megmaradnak bizonyos társadalmi funkciók, amelyek hasonlóak lesznek a jelenlegi állami funkciókhoz, de jellegük és ellátásuk módja más lesz, mint a fejlődés jelenlegi szakaszában" — mondotta N. Sz. Hruscsov az SZKP XXI. rendkívüli kongresszusán tartott beszámolójában.[1]

Előrehaladásunk a kommunizmus felé a Kommunista Párt vezetése alatt, az emberiség legnagyobb géniusza, a világ első szocialista államának megteremtője és vezetője, V. I. Lenin tanításai alapján megy végbe.

1960 áprilisában ünnepelték a Szovjetunió népei, a népi demokratikus országok és az egész haladó emberiség V. I. Lenin születésének 90. évfordulóját.

Rendkívül sokrétű volt V. I. Lenin gyakorlati és elméleti tevékenysége.

Cikkünk témája a dolgozóknak az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban való részvételét illető lenini nézetek és megállapítások ismertetése és elemzése. Egyetlen cikkben a lenini tanítás tartalmának egész gazdagságát a kellő teljességgel kifejteni lehetetlen. Cikkünkben csak a témánk szűk keretei által megszabott problémákkal kívánunk részletesebben foglalkozni.

Mint ismeretes, V. I. Lenin a szocialista demokrácia lényegét a népuralom megvalósulásában látta, abban, hogy a dolgozók egyre szélesebb körben, majd fokozatosan „egytől egyig" részt vegyenek az államigazgatásban, az igazságszolgáltatás gyakorlásában és a közrend fenntartásában, végül pedig fokról fokra megszűnjék maga az állam is.

„A szovjet államszervezet továbbfejlesztésének abban kell állnia, hogy a Szovjet minden egyes tagja, azonkívül, hogy részt vesz a Szovjet ülésein, kötelezően állandó munkát végezzen az államigazgatásban; továbbá abban, hogy fokozatosan, kivétel nélkül az egész lakosságot bevonjuk mind a szovjet szervezetbe, mind az államigazgatással kapcsolatos feladatok végzésébe" — hangsúlyozta V. I. Lenin az OK(b)P 1918 márciusában megtartott hetedik kongresszusán elmondott egyik felszólalásában (Művei, 27. köt., Szikra, 1952, 144. o.).

V. I. Lenin azt tartotta, hogy ez biztosítani fogja: „a szovjet államon keresztül az áttérést az állam fokozatos megszüntetésére azon az úton, hogy rendszeresen egyre több állampolgárt, majd később kivétel nélkül minden állampolgárt bevonunk, hogy az államigazgatással kapcsolatos terhek reá háruló részét közvetlenül és állandóan viselje" (ugyanott 145. o.).

„A Szovjethatalom soronlevő feladatai" című cikkében V. I. Lenin külön feladatul tűzi ki annak a gyakorlatnak gondos tanulmányozását, hogy az állami feladatokat minden egyes állampolgár fizetés nélkül lássa el. „Az a célunk — írja —, hogy a szegénységet mind egy szálig bevonjuk az igazgatás gyakorlati munkájába, s minden lépést, ami ennek megvalósítása irányában történik, — minél változatosabbak ezek a lépések, annál jobb, — gondosan fel kell jegyeznünk, tanulmányoznunk kell, rendszerbe kell foglalnunk, szélesebbkörű kísérletek útján ki kell próbálnunk és törvényerőre kell emelnünk. Célunk, hogy minden dolgozó a nyolcórás termelő munka „feladatának" elvégzése után fizetés nélkül végezzen állami feladatokat." (Művei, 27. köt., 269. o.).

„Állam és forradalom" című művében V. I. Lenin felvázolta az állam megsemmisítésének a kommunizmus alatt megvalósítandó útját: a kezdet mindenféle hivatalnoki kar fokozatos „elhalása" és olyan rend fokozatos megteremtése, amelyben sorban mindenki elvégzi a felügyelet és a nyilvántartás mindjobban leegyszerűsülő funkcióit, azután ezek szokássá válnak és végül megszűnnek mint „egy külön

* E cikket a szerző a Jogtudományi Közlöny részére készítette. Fordította: *Dr. Décsi Gyula.*

[1] N. Sz. Hruscsov: Beszámoló a Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. Az SZKP XXI. Kongresszusa, Kossuth Könyvkiadó, 1959, 123. o.

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Értesítőjének legujabb száma

emberréteg különön funkciói" (Művei, 25. köt., Szikra, 1952, 457. o.) „... az állam megszüntetéséhez az szükséges, hogy az állami szolgálat funkciói az ellenőrzés és a nyilvántartás olyan egyszerű műveleteivé változzanak, amelyeket a lakosság óriási többsége és később kivétel nélkül az egész lakosság is el tud végezni" — írja (ugyanott, 485. o.). Rámutatott V. I. Lenin továbbá arra, hogy „... minél inkább vesz részt az egész nép az államhatalom teendőinek gyakorlásában, annál kevésbé lesz szükség erre a hatalomra" (Művei, 25. köt, 450. o.).

Országunk Lenin tanításait követve a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének korszakába lépett, amidőn a politikai szervezet, az államrendszer és az államigazgatás problémáit, az állam elhalásának kérdését az élet napirendre tűzte.

A XXI. Pártkongresszus határozata értelmében a szocialista állam fejlesztésének fő irányvonala a demokrácia mindenirányú kibontakoztatása, a lakosság legszélesebb rétegeinek az összes államügyek intézésébe való bevonása, valamennyi állampolgárnak a gazdasági és kulturális építés vezetésében való részvétele.

V. I. Lenin a tömegeknek az államigazgatásba való bevonását „csodaszernek" tekintette, amelynek segítségével „egyszerre, egy csapásra megtízszerezzük államapparátusunkat" (Művei, 26. köt., Szikra, 1952, 98. o.).

Felhívta a figyelmet V. I. Lenin a Szovjethatalomnak arra a sajátosságára is, hogy az felépítésénél fogva a legalkalmasabb a dolgozó tömegeknek az államapparátushoz való közelebbhozatalára. Ezt a célt szolgálja az is, hogy az államszervezet szovjet rendszere a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a Szovjeteknél egyesíti.

„A Szovjethatalom soronlevő feladatai" című cikk első fogalmazványában V. I. Lenin rámutatott arra, hogy a szovjetrendszer ténylegesen biztosítja a dolgozók tevékeny részvételét a törvényhozás munkájában, lehetővé teszi, hogy minden egyes szovjet állampolgár részt vehessen a törvényjavaslatok megvitatásában, a törvények végrehajtásának ellenőrzésében és közvetlen végrehajtásában (vö.: Művei, 27. köt., 206—207. o.).

„A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban" („Áprilisi tézisek") című művében V. I. Lenin bebizonyította, hogy a proletariátus diktatúrájának legjobb formája a Szovjetek köztársasága, és nem a parlamentáris köztársaság (vö.: Művei, 24. köt., Szikra, 1952. 5. o.).

A Szovjetek az az új államszervezet, amely „megadja az élcsapatnak, vagyis az elnyomott osztályok, a munkások és parasztok legöntudatosabb, legerélyesebb, leghaladottabb részének szervezeti formáját, s ezért olyan apparátus, amelynek segítségével az elnyomott osztályok élcsapata talpraállíthatja, nevelheti, taníthatja és vezetheti ezeknek az osztályoknak egész óriási tömegét, amely eddig teljesen a politikai életen, a történelmen kívül állt" (Művei, 26. köt., Szikra, 1952. 89—90. o.)[2]

V. I. Lenin azt tartotta, hogy a proletariátus diktatúrája a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet folyamán más politikai formákban is megvalósulhat. (Vö.: Művei, 23. köt., Szikra, 1951. 66. o.). A második világháború után, a népi demokratikus országokban azt látjuk, hogy a proletariátus diktatúrája a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején különböző politikai formákban valósul meg.

A kommunista párt V. I. Lenin útmutatásait valóra váltva az államapparátust rendszeresen tökéletesíti azzal, hogy egyszerűbbé és olcsóbbá teszi, hogy minden lehető módon közelebbhozza a tömegekhez, hogy magukat a dolgozó tömegeket egyre inkább bevonja az államigazgatásba és egyre jobban növeli a Szovjetek szerepét.

A Dolgozók Küldötteinek Szovjetjei a Szovjetunióban az állampolgárok legszélesebb tömegeit vonják be az államigazgatásba. Jelenleg a Szovjetunióban több, mint kétmillió ember a helyi szovjetek megválasztott küldötte; több millió szovjet állampolgár vesz részt a helyi szovjetek különböző bizottságaiban és lát el különféle megbízásokat stb.

A társadalmi erőknek az állami feladatok ellátásába való bevonására napról napra, óráról órára újabb és újabb formák alakulnak ki. Így például a helyi szovjetek mellett, illetőleg vezetése alatt létrejöttek az utcabizottságok, a lakótömb- és házbizottságok, a lakóházépítést, valamint a kulturális és szociális építkezést segítő tanácsok, a nyugdíjasok és a munka veteránjainak tanácsai, a nőtanácsok, a szülői munkaközösségek, a kulturális és népművelési intézmények mellett működő tanácsok, a társadalmi elvtársi bíróságok stb.

A Dolgozók Küldöttei Szovjetjeinek tömegszervező munkája a hétéves terv teljesítésével kapcsolatos gyakorlati feladatok megoldására, az állampolgárok anyagi és szellemi igényeinek a kielégítésére irányul.

„Államapparátusunk — hangsúlyozta N. Sz. Hruscsov az SZKP XX. Kongresszusa előtt a Központi Bizottság beszámolójaként megtartott előadói beszédében — természetét tekintve, igazi népi apparátus ... A szovjetapparátus útján valósul meg a szocialista állam gazdaságiszervező és kulturális-nevelő funkciója, valamint az országunk védelmi képességének növelésével kapcsolatos feladata. Jól szervezett, a néphez közelálló és pontosan dolgozó apparátus nélkül a szocialista építés semmilyen területét sem lehet irányítani."[3]

Közismertek a pártnak a szovjetapparátus megjavítására és tökéletesítésére irányuló intézkedései.

---

[2] Vö.: V. I. Lenin: Művei, 28. köt., Szikra, 1952. 251. o.

[3] N. Sz. Hruscsov: A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának beszámolója a XX. Pártkongresszus előtt. Az SZKP XX. Kongresszusa, Szikra, 1956. 110. o.

Az ezirányú intézkedések közül példaképpen megemlítjük az államapparátusnak az államigazgatási területi egységek megnövelése, a helyi szovjetek végrehajtó bizottsága osztályainak összevonása, a felesleges hivatalok megszüntetése stb. útján megvalósított egyszerűsítését és olcsóbbá tételét.

Így 1954 és 1959 között egyedül az OSZSZSZK-ban a járások száma 17 százalékkal, a városi kerületek száma egy harmadával, a falusi szovjetek száma pedig 42 százalékkal csökkent.

A hivatásos, azaz fizetett apparátus csökkentésével egyidejűleg mind több és több állampolgárt vonunk be az állami feladatoknak szabadidejükben, fizetés nélkül való ellátásába.

A munkaidőnek a Szovjetunióban végrehajtott csökkentése, a világon a legrövidebb munkanap és munkahét újabb lehetőségeket biztosít a Szovjetunió polgárainak arra, hogy aktívan részt vehessenek államuk igazgatásában, a sokoldalú társadalmi tevékenységben.

A fizetett apparátus csökkentésével elválaszthatatlanul együtt jár munkájának megjavítása és az apparátusban megmaradó káderekkel szemben támasztott követelmények fokozása.

V. I. Lenin a Hajózási Munkások III. Összoroszországi Kongresszusán 1920. március 15-én elmondott beszédében felhívta a figyelmet arra, hogy: „Minden igazgatási munkához különleges tulajdonságok kellenek. Lehet valaki a legjobb forradalmár és agitátor, és egészen rossz vezető. De aki figyelemmel kíséri a gyakorlati életet, és akinek vannak élettapasztalatai, az tudja, hogy az igazgatáshoz szakértelem, a termelés minden feltételének teljes és pontos ismerete, a termelés korszerű technikájának ismerete, bizonyos tudományos képzettség szükséges." (Művei, 30. köt., Szikra, 1953. 431. o.).

A Kommunista Párt intézkedéseket tesz a jobb káderkiválasztás biztosítására, a káderek ideológiai és szakmai képzésének megjavítására. A szovjet államapparátus kádereinek képzése az állami egyetemek jogi karainak a feladata.

A jövendő jogászok képzése során jobban meg kell ismertetnünk velük a társadalomnak az állami feladatok ellátásában való részvételével kapcsolatos kérdéseket.

A szocialista törvényesség kérdései gyakrabban kezdenek a helyi szovjetek üléseinek napirendjén szerepelni.

V. I. Lenin igen nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a szocialista törvényesség megszilárdításának és az állami ellenőrzés megvalósításának munkájában az egész társadalom részt vegyen. A gazdasági munka kérdéseivel kapcsolatban általa kidolgozott, a IX. Összoroszországi Szovjetkongresszus által 1921. december 28-án elfogadott utasítás a népbíróságok elsőrendű feladatává teszi, hogy neveljék rá a munkások és parasztok széles tömegeit arra, hogy „... önállóan, gyorsan és gyakorlatiasan vegyenek részt a törvényesség betartása feletti felügyeletben" (Művei, 33. köt., Szikra, 1953. 169. oldal).

V. I. Lenin művei feltárják a szovjet törvényesség lényegét, osztályjellegét és az új társadalom építésében betöltött szerepét.

V. I. Lenin számtalanszor felhívott a szovjet törvények legszigorúbb betartására, mert ezt a múltnak az emberek tudatában tovább élő maradványai leküzdéséhez szükséges egyik nélkülözhetetlen előfeltételnek tartotta.

A Szovjethatalom fennállásának első éveiben felmerült kedvezőtlen jelenségek ellen folytatott harc során elkövetett hibák okait elemezve V. I. Lenin a következőket írta: „Mi gátolja ezt a harcot? Törvényeink? Propagandánk? Ellenkezőleg! Törvényt írtak már, amennyi csak kell! Miért nem érünk el hát sikert ebben a harcban? Azért, mert egyedül propagandával itt nem megyünk semmire, csak akkor érhetünk el sikereket, ha maga a néptömeg segít nekünk." (Művei, 33. köt., Szikra, 1953. 59. o.).

V. I. Lenin az állami ellenőrzéssel, mint a tömegek részvétele nélkül elképzelhetetlen államigazgatás egyik részével foglalkozva a Munkás- és Vöröskatonaküldöttek Moszkvai Szovjetjének 1920. március 6-án tartott ülésén elmondott beszédében rámutatott arra, hogy „a munkás- és parasztttömegeknek, amelyeknek meg kell teremteniök egész államunkat, most meg kell teremteniök az állami ellenőrzést... Bő forrásokból kaphatunk így segítőtársakat, akik magukra vállalják az állam terhét, segítséget nyújtanak és bekapcsolódnak a munkába." (Művei, 30. köt., Szikra, 1953. 417—418. o.).

Kissé részletesebben tértünk ki a Dolgozók Küldöttei Szovjetjeinek a Szovjetunióban betöltött szerepére; munkájukban ugyanis a dolgozók milliói vesznek részt, akik így napról napra és közvetlenül részt vesznek az államigazgatásban. „Csak a szovjetekben kezdi el tanulni a kizsákmányoltak tömege tényleg, nem könyvből, hanem saját gyakorlati tapasztalatai alapján a szocialista építést, az új társadalmi fegyelemnek, a szabad dolgozók szabad szövetségének megteremtését" — írta V. I. Lenin a Kommunista Internacionálé második kongresszusának alapvető feladatairól szóló tézisekben (Művei, 31. köt., Szikra, 1951. 184. o.).

A Szovjetek, mint a dolgozók tömegszervezetei szerepének további növelése: ez a szovjet demokrácia fejlődésének egyik útja.

Felhívjuk a figyelmet egy másik tömegszervezet, a szakszervezetek szerepére. Az állami funkciók egész sorát már jelenleg is a szakszervezetekre ruházták. Ennek továbbfolytatása a szovjet demokrácia fejlesztésének másik útja.

V. I. Lenin a szakszervezeteket „az államhatalom tartalékának", „a kommunizmus iskolájának", „a gazdálkodás iskolájának" nevezte.[4]

[4] L. „Mégegyszer a szakszervezetekről, a jelenlegi helyzetről, Trockij és Buharin hibáiról" című cikkét. Művei, 32. köt., Szikra, 1953. 90. o.

„A szakszervezetek, lévén általában a kommunizmus iskolái, többek között a szocialista ipar (majd fokozatosan a mezőgazdaság) igazgatásának iskolájául kell szolgálniok a munkások egész tömege, majd valamennyi dolgozó számára" — hangsúlyozta V. I. Lenin a szakszervezeteknek az új gazdasági politika körülményei közötti szerepéről és feladatairól szólva (Művei, 33. köt., Szikra, 1953. 179. o.).

A szakszervezeteknek V. I. Lenin felfogása szerint az az egyik legfontosabb feladatuk, hogy „a munkások és általában a dolgozó tömegek sorából vezetőket emeljenek és neveljenek ki" (ugyanott).

V. I. Lenin nagy jelentőséget tulajdonított a szakszervezeteknek, mint a párt és a munkásosztály, a párt és a tömegek közötti „transzmissziók" egyikének.[5]

A Kommunista Párt a szakszervezetekről, mint az igazgatás és a gazdálkodás iskolájáról, mint a kommunizmus iskolájáról szóló lenini tanításokat alkotószellemben továbbfejlesztve, szakadatlanul növelte szerepüket az állami, a gazdasági és kulturális építésben. A Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának megszüntetése után funkcióit a Szovjetunió Szakszervezeteinek Központi Tanácsára bízták.

A szakszervezetekre ruházták a munkaügyi törvények feletti *állami felügyelet* és a munkavédelem állapota feletti *társadalmi ellenőrzés* gyakorlásának jogát.

A hivatásos szakszervezeti műszaki ellenőrök tevékenységét kiegészíti a munkavédelmi társadalmi ellenőrök, a szakszervezeti üzemi bizottságok munkavédelmi bizottságainak a tevékenysége.

Egyik legfontosabb forma, amelyben a dolgozóknak a termelés igazgatásába való bevonása megvalósul, a szakszervezetek irányítása alatt folyó szocialista munkaverseny, a termelési értekezletek munkája, az újítók és feltalálók mozgalma stb.

A szakszervezetek tevékeny részt vesznek a munkaügyi viták elbírálásában.

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének 1958. évi július 15-i törvényerejű rendelete jelentősen kiterjesztette a helyi, gyári és üzemi szakszervezeti bizottságok jogait.

Az állami társadalombiztosítás, a lakásépítkezés feletti ellenőrzés és a lakótér elosztásában való részvétel, az egészségügy helyes szabályozása, a nyugdíjak megállapítása és folyósítása feletti ellenőrzés, az elvtársi bíróságok tevékenységének irányítása, egy sor szovjet szervben való képviselet stb.: íme, a több, mint 55 millió szovjet állampolgárt tagjai közé számító szovjet szakszervezetek által ellátott funkciók távolról sem teljes felsorolása.

*

[5] L.: Művei, 31. köt., 34. o.

Azt a problémát, hogy a dolgozókat egytől egyig be kell vonni a közrend és a szocialista állam védelmébe, V. I. Lenin „Levelek a távolból" címen ismert leveleiben vetette fel (V. ö.: Művei, 23. köt., Szikra, 1951. 355—357. o.).

V. I. Leninnek az a tanítása, hogy az összes állampolgárokat *egytől egyig* be kell vonni a közrend védelmébe, most valósul meg az elvtársi bíróságok, valamint a közrend magzavarása és a polgárok mindenféle társadalomellenes magatartása elleni harc élén álló népi druzsinák tevékenységében.

Az SZKP XXI. Kongresszusán N. Sz. Hruscsov erről a következőket mondotta: „Társadalmi szerveink nem kevésbé rendelkeznek a szükséges lehetőségekkel, eszközökkel és erővel, mint a rendőrségi, bírósági és ügyészségi szervek!

A fejlődés iránya az, hogy a közrend és a közbiztonság fenntartásának funkcióit az állami intézményekkel — a rendőrséggel, a bíróságokkal karöltve a társadalmi szervek lássák el."[6]

Az SZKP XXI. Kongresszusa határozatainak megvalósításaként a társadalom erőinek a szocialista törvényesség megsértése és a közrend megzavarása elleni harcba való bevonására alkalmazott változatos formák viharos fejlődésének lehetünk tanúi. Egyesek már jogszabályokban vannak lerögzítve — ilyen például az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1959. március 2-án „A dolgozók részvétele a közrend védelmében" címen hozott együttes határozata —, mások tárgyában a vonatkozó jogszabály kibocsátása előkészület alatt áll — így például elkészült már „A társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség megszilárdításában, a közrend és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben" című törvényjavaslat, valamint „Az elvtársi bíróságok mintaszabályzatának" és „Az ifjúságvédelmi bizottságok mintaszabályzatának" a tervezete.

Amidőn N. Sz. Hruscsov az SZKP XXI. Kongresszusán az állami funkciók egy részének a társadalmi szervek részére való átadásáról beszélt, arra is felhívta a figyelmünket, hogy ezt a problémát óvatosan kell megközelíteni, hangsúlyozta, hogy nem egy sor állami szerv gyengítéséről és megszüntetéséről van szó, hanem csak arról, hogy ezek egyes funkcióikat átruházzák a társadalmi szervekre.

Ennek ellenére több helyen a rendőrségi szervek közrendvédelmi tevékenységének gyengülése észlelhető: a rendőrségi szervek ezt a kötelességüket csaknem teljesen a népi druzsinákra hárítják át. Előfordulnak néha olyan esetek is, hogy a népi druzsinák nem kapják meg a kellő segítséget a rendőrségi szervektől.

[6] N. Sz. Hruscsov: Beszámoló a Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. Az SZKP XXI. Kongresszusa, Kossuth Könyvkiadó, 1959. 125. o.

A népi druzsinákkal kapcsolatban több feladat vár még megoldásra: alaposan tanulmányoznunk kell a népi druzsinák munkájának tapasztalatait, pontosabban szabályozni kell jogaikat és kötelességeiket, az általuk alkalmazható intézkedéseket.

A közrend védelmével kapcsolatban a népi druzsinákra háruló felelősségteljes feladatok megkívánják, hogy a népi druzsinák összetétele kristálytiszta legyen.

Sajtónk már hírt adott egyes olyan esetekről, amidőn a népi druzsinák tagjai közé arra méltatlan emberek furakodtak be. Nem szeretnők becsületében sérteni a népi druzsinák tagjainak túlnyomó többségét, azokat a druzsinatagokat, akik a közrend védelmében önfeláldozóan helytállnak, a társadalmi ráhatás eszközeivel állampolgárainkat a szocialista együttélés szabályainak megtartására ránevelni törekszenek és olykor a közrend megsértői elleni küzdelemben életüket is kockáztatják.

De még ha csak egyes kivételes esetekben fordul is elő, hogy a népi druzsinák tagjai közé arra méltatlan elemek jutnak be, már az is figyelemre késztet és olyan megfelelő intézkedések foganatosítására kötelez bennünket, amelyekkel biztosítani lehet, hogy a népi druzsinák összetételét a társadalom nyilvánosan és alaposan ellenőrizhesse.

*

A Szovjetunió Ügyészségének adatai szerint a társadalom már ma is eredményesen vesz részt a bűncselekmények megelőzésében és nyújt segítséget a vizsgálati szerveknek.

Az OSZSZSZK Ügyészségének adatai szerint a társadalom részvétele a bűncselekmények felderítésében főként az elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatosan az ügyészségi és rendőrségi szervek részére tett bejelentésekben, az elkövetett bűncselekmények szemtanúinak megállapításában, a bűncselekmények nyomainak és a tárgyi bizonyítékok felkutatásában, a bűncselekmény helyszínén talált tárgyak tulajdonosainak megállapításában, az ellopott értékek megkeresésében, a tettesek felkutatásában és letartóztatásában nyilvánul meg.

A társadalom erőinek a bűncselekmények kinyomozásába való bevonására alkalmazott egyik forma abban áll, hogy a bűnüldöző szervek gyűléseken, a helyi sajtóban és a rádió útján a dolgozók kollektíváihoz fordulnak segítségért. Gyakran előfordul az is, hogy a vizsgáló az önkéntes népi druzsinák tagjainak segítségét veszi igénybe.

1959 folyamán az OSZSZSZK ügyészségi szerveinek számos vizsgálója vette igénybe a rábízott bűnügyek kivizsgálásához a társadalom segítségét.

Az OSZSZSZK 54 területi, határvidéki és autonóm köztársasági ügyészségének adatai szerint az ügyészségi szervek 1959 folyamán 6888 bűncselekményt derítettek fel és vizsgáltak ki a társadalmi erők bevonásával és segítségével, mégpedig a Moszkvai területen 272, a Kalinyini területen 249, az Altáji határvidéken 247, a Szverdlovszki területen 211, a Rosztovi területen 170 és a Leningrádi területen 148 bűncselekményt.

1960 januárjában az OSZSZSZK-ban a társadalom segítségével sikerült befejezni 898 bűnügy felderítését és tetteseinek felkutatását.

Lássunk két példát.

A Kujbisevi területi Pohvisztnyevo művelődésházában 1959. május 2-án ismeretlen személyek megölték Szemenkovot. Megállapítást nyert, hogy néhány órával Szemenkov megölése előtt az események színhelye környékén részeg huligánok zaklatták a járókelőket. Ennek alapján felmerült az a verzió, hogy Szemenkovot esetleg az ismeretlen huligánok ölték meg.

A tettesek megállapítása végett Ocsirov vizsgáló a helyi rádión keresztül felhívással fordult a polgárokhoz és arra kérte őket, hogy mindent közöljenek vele, amit csak Szemenkov megöléséről és 1959. május 2-án éjjel a város utcáin lezajlott huligáncselekményekről tudnak.

Rövidesen több polgár jelent meg az ügyészségen és a rendőrségen különböző bejelentésekkel. Az így szerzett értesülések lehetővé tették a tettesek megállapítását és leleplezését.

Vagy nézzünk egy másik példát. Gyedov villamosműszerész, Kokin, a villanytelep gépésze és a szövetkezeti bolt büfésnője, Horina, a Rjazanyi terület Sztarzsiloi járásának Grednyevo falujában késő éjjel a szövetkezeti bolt mellett elhaladva három ismeretlen férfit vettek észre, akik közül az egyiknek pisztoly volt a kezében.

Gyedov Kokint és Horinát a gyanús személyek megfigyelésére hátrahagyva segítségért távozott és odahívta Szazonovot, a népi druzsina tagját. Amikor Gyedov Szazonovval visszaért a bolthoz, az ismeretlen személyek éppen gépkocsira rakták a rabolt árut és az országúton elrobogtak. Gyedov, Szazonov és Kohin gyorsan a kolhoz gépkocsijára szálltak és követni kezdték a fegyveres rablókat. Rjazanyba érve a bűncselekményt, amelynek tanúi voltak, nyomban bejelentették a rendőrségen.

A rablókat a rendőrségnek sikerült elfognia.

Így a társadalmi erők segítségével sikerült ártalmatlanná tenni egy kilenc tagú, lőfegyverrel felfegyverzett rablóbandát, amely már több boltot kifosztott és több, mint 100 000 rubel értékű árut és egyéb holmit összerabolt.

*

V. I. Lenin számos művében, cikkében és felszólalásában követelte, hogy bíróságaink választott bíróságok legyenek és hogy az igazságszolgáltatás gyakorlásába széleskörben bevonják a dolgozókat; azt a javaslatot is felvetette, hogy az állami bíróságokat fokozatosan társadalmi bíróságokkal kell felváltani.

Már a bíróságokról szóló — V. I. Lenin közreműködésével megszövegezett — első dekrétumok rendelkeztek a társadalom képviselőinek — a társadalmi vádlóknak és a társadalmi védőknek — a bírósági eljárásban való részvételéről.

„Hozzáfogott, (t. i. az Októberi Forradalom — D. Sz. Karev) hogy a régi bíróság helyén megteremtse az új népbíróságot, helyesebben szovjet bíróságot, amely azon az elven épül fel, hogy a dolgozó és kizsákmányolt osztályok — és csak ezek az osztályok — vesznek részt az államigazgatásban" — írta V. I. Lenin „A Szovjethatalom soronlevő feladatai" című cikk, első, 1918. március 28-án diktált fogalmazványában. (Művei, 27. köt., 2121. o.).

Alább pedig így folytatta: „Csak az ilyen bíróságok tudják — persze, ha a dolgozók és kizsákmányolt lakosság legszélesebb tömegei vesznek részt bennük — demokratikus formákban, a Szovjethatalom elveivel összhangban elérni azt, hogy a fegyelem és önfegyelem óhajtása ne maradjon meddő óhaj". (Ugyanott 213. o.) V. I. Lenin „A Szovjethatalom soronlevő feladatai" című cikkében is hangsúlyozta, hogy az igazságszolgáltatás gyakorlásába széles körben be kell vonni a dolgozókat, erről a következőket írta: „... a bíróság olyan szerv, amely éppen a szegénységet vonja be mind egy szálig az államigazgatásba (mert a bírósági tevékenység az államigazgatás egyik funkciója), hogy a bíróság a proletariátus és a szegényparasztság *hatalmi szerve,* hogy a bíróság a *fegyelemre nevelés eszköze*" (Művei, 27. köt., 261. o.).

Az OK(b)P hetedik kongresszusán, 1918. március 8-án V. I. Lenin felhívta a figyelmet arra, hogy: „Magunknak kell ítélkeznünk. Az állampolgároknak egytől egyig részt kell venniök az igazságszolgáltatásban és az ország kormányzásában. Számunkra is fontos, hogy egytől egyig minden dolgozót bevonjunk az államigazgatásba. Ez hihetetlenül nehéz feladat. De a szocializmust nem vezetheti be a kisebbség — a párt. A tízmilliók vezethetik be, amikor megtanulják, hogyan kell ezt maguknak megtenniök" (Művei, 27. köt., 124. o.).

Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a V. I. Lenin közreműködésével készült és 1919-ben elfogadott pártprogram is, amidőn leszögezi azt a követelést, hogy „... arra kell törekedni, hogy az egész dolgozó lakosság egytől egyig részt vegyen a bírói teendők ellátásában ..."[7]

Csak V. I. Lenin halála után, a szocializmus korszakában vált lehetővé a törvényben meghatározott életkort elért minden szovjet állampolgár bevonása a bíráskodásba.

A pártprogram követelése nem maradt puszta óhaj: bíróságaink a Szovjethatalom legelső napjai óta választott bíróságok; az igazságszolgáltatás gyakorlásában jelenleg több, mint félmillió népi ülnök vesz részt.

A Szovjetunió bírósági szervezetének tapasztalatait a nemzeti sajátosságok figyelembevételével átvették a többi szocialista országok is.

Az 1958. évi új Alapelvek, A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának alapelvei és A Szovjetunió, valamint a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezeti törvényeinek alapelvei értelmében újból bevezettük a társadalmi vádlók és a társadalmi védők intézményét.

A társadalom képviselői a bírósági tárgyalás során kifejezésre juttatják a társadalom állásfoglalását a bűncselekménnyel és büntetéssel szemben, ami jelentősen növeli a bírósági eljárás nevelő hatását.

Jelenleg a bíróságok és az ügyészségek egyre gyakrabban rendeznek társadalmi vádló és társadalmi védő részvételével tartott helyszíni tárgyalásokat, mert jól megértik, hogy mennyire fontosak ezek az intézmények a társadalomnak a bűnözés elleni küzdelembe való fokozottabb bevonása szempontjából. Nézzünk néhány számadatot, amelyek e tevékenység korábban sohasem tapasztalt fellendülését mutatják. A Szverdlovszki terület bíróságai például 1959-ben 1520 helyszíni tárgyalást tartottak, mégpedig 662-t társadalmi vádló, és 642-t társadalmi védő részvételével.

Az Irkutszki területen 895 helyszíni tárgyalás volt, 452 társadalmi vádló és 158 társadalmi védő részvételével.

A Kalinyini területen 1032 helyszíni tárgyalást rendeztek, közülük 434 ügyben társadalmi vádló és 150 ügyben társadalmi védő szerepelt. 1959 második felében az OSZSZSZK-ban több mint húszezer társadalmi vádló és társadalmi védő lépett fel a bírósági tárgyalásokon.

1960 első negyedében az OSZSZSZK bíróságai által elbírált büntető ügyek közül minden ötödik ügyben társadalmi vádló szerepelt.

Társadalmunk nemcsak büntető ügyekben vesz részt az igazságszolgáltatás gyakorlásában, hanem polgári jogi ügyekben is. Jelenleg olyan javaslatok is hangzanak el, hogy a polgári perekben lehetővé kellene tenni a társadalmi szervek képviselőinek önálló perbeli félként való részvételét. Szerintünk e javaslat helyessége általában erősen vitatható, de figyelmet érdemel a javaslat abban a részében, hogy lehetővé kellene tenni a társadalmi szervek képviselőinek ilyen szereplését a gyermekek és asszonyok érdekeinek védelmében, valamint a munkaügyi perekben, amelyekben egyébként a szakszervezetek ma is részt vesznek.

Ki kell terjeszteni az elvtársi bíróságok hatáskörét további polgári jogi jogvitákra: ez az a módszer, amellyel a társadalomnak a polgári perekben való szerepét növelni lehet. A megelőző és nevelő hatás szempontjából nagy jelentősége van a polgári jogi jogviták elbírálásában

[7] A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai, I. rész, Szikra, 1954. 488. o.

a szakszervezetek, a társadalmi felügyelőségek, a házkezelőségek munkáját segítő bizottságok stb. tevékenységének.

*

A pártprogramban, a XX. és a XXI. Pártkongresszus határozataiban foglalt irányelvek megvalósításaként már az elvtársi bíróságok új mintaszabályzatának törvénybeiktatása előtt is viharos gyorsasággal alakulnak meg, és sok esetben helyettesítik a népbíróságokat a társadalmi elvtársi bíróságok. Az elvtársi bíróságok vették át a kisebb jelentőségű bűncselekmények és szabálysértések, a munkafegyelem megsértése tárgyában indított büntető ügyek és egyes polgári perek elbírálását.

Az elvtársi bíróságok számának növekedéséről beszélnek az alábbi adatok: 1960 első negyedében az Arhangelszki területen mintegy ezer, a Brjanszki területen mintegy másfélezer, a Voronyezsi területen körülbelül kétezer, a Szverdlovszki területen több, mint négyezer elvtársi bíróság működött.

A népbíróságok segítik az elvtársi bíróságok megszervezését, tanácsukkal támogatják munkájukban, a kisebb jelentőségű büntető ügyek elbírálását az elvtársi bíróságoknak adják át.

A Szverdlovszki terület népbíróságai például 1960 első negyedében több, mint ezer kisebb jelentőségű büntető ügy és szabálysértési ügy iratait adták át az elvtársi bíróságoknak, ami a terület népbíróságai által elbírált magánvádas ügyek számát 1959. negyedik negyedéhez képest csaknem a felére csökkentette.

Vagyis a kisebb jelentőségű ügyek súlypontja az állami bíróságoktól a társadalmi bíróságok felé tolódik el.

N. Sz. Hruscsov, amidőn az SZKP XXI. Kongresszusán arról beszélt, hogy több figyelmet kell szentelnünk az elvtársi bíróságoknak, azt a feladatot tűzte elébük, hogy elsősorban a különböző szabálysértéseket előzzék meg. Arról beszélt továbbá, hogy az elvtársi bíróságoknak nemcsak termelési ügyeket kell elbírálniok, hanem dönteniök kell a mindennapi élet kérdéseiben és erkölcsi természetű kérdésekben, továbbá az ő hatáskörükbe tartozik, ha a kollektíva egyes tagjai helytelen magatartásukkal megsértik a közrendet. Az elvtársi bíróságoknak N. Sz. Hruscsov most idézett útmutatásai alapján kell folytatniok tevékenységüket, amely a dolgozóknak a kommunista erkölcs megszilárdításáért és a szocialista együttélési szabályok betartásáért folytatott küzdelembe való tömeges bevonására szolgáló módszerek egyik formája.

A társadalomnak az igazságszolgáltatásban való részvétele az ítélethozatallal nem ér véget. Nagyon fontos a társadalomnak a bíróságok által bűncselekmény elkövetése miatt elítélt, vagy az eljárás megszüntetésével társadalmi kezesség mellett valamely kollektívára bízott személyek átnevelésében és megjavításában való részvétele.

Megjegyzendő, hogy a társadalmi kezesség gyakorlatát még nem tanulmányoztuk eléggé, nem szerveztünk tapasztalatcserét és ez az intézmény sok tisztázandó kérdést vet fel.

Ilyen tisztázatlan kérdések például: mi történjék akkor, ha a társadalmi kezesség mellett valamely kollektívára bízott személy önkényesen elhagyja azt a kollektívát, amely magára vállalta átnevelését és megjavítását; milyen módszerekkel foglalkozzanak e kollektívák azokkal a személyekkel, akikért kezességet vállaltak; mi a viszony e társadalmi szervek, illetőleg kollektívák és a bírósági és ügyészségi szervek között stb.?

Még megoldandó feladataink közé tartozik, hogy az olyan társadalmi szervek részére, amelyek kollektíváik egyes tagjaiért kezességet vállaltak, javaslatokat és irányelveket dolgozzunk ki.

Célszerű, ha a társadalmi kezességet vállaló társadalmi szervek, illetőleg kollektívák legtekintélyesebb tagjaikat jelölik ki a rájuk bízott személyek patronálására, illetőleg ezeket bízzák meg azzal, hogy átnevelésükben és megjavításukban segédkezzenek.

Hasznos módszer az is, ha az üzemi gyűléseken vagy a szakszervezeti bizottságok ülésein rendszeresen beszámolnak a kezesség mellett átnevelésre vállalat személyek magaviseletéről, és az efelett folytatott vita eredményeiről a bíróságot vagy az ügyészségi szerveket tájékoztatják.

Az esetek többségében a társadalmi szervek nagy gonddal foglalkoznak a kezességvállalásuk mellett rájuk bízott személyek nevelésével, ellenőrzik magatartásukat, figyelemmel kísérik munkájukat, tanulásukat, a társadalmi életben való szereplésüket. Ennek eredményeképpen azok, akikkel szemben az eljárást társadalmi kezesség mellett megszüntették, becsületes munkájukkal és jó magaviseletükkel bebizonyítják, hogy méltók az előlegezett bizalomra. Rendkívül ritkán fordul elő, hogy ilyen személyek újabb bűncselekményt vagy szabálysértést követnek el.

Az OSZSZSZK 15 területének, határvidékének és autonóm köztársaságának adatai szerint 1959-ben azok közül, akiket társadalmi kezesség ellenében büntetés kiszabása nélkül társadalmi szervezetekre, illetőleg kollektívákra bíztak, mindössze 1,1 százalék követett el újabb bűncselekményt.

Előfordul az is, hogy a kollektíva, amely magára vállalta valamely bűncselekményt elkövető tagjának átnevelését, később visszavonja kezességvállalását, mert az illető későbbi magaviseletével méltatlannak bizonyul a kollektíva bizalmára.

Ilyen esetek 1959 folyamán a Krasznojarszki határvidéken, a Permi, a Csitai és néhány más területen fordultak elő (38 területen összesen 99 esetben). A kezesség visszavonása alap-

ján hozott határozatban elrendelték a megszüntetett büntető eljárás lefolytatását, és a bűnösöket felelősségre vonták.

Egyes kollektívák jóformán egyáltalán nem törődnek azokkal, akiket a bíróság társadalmi kezességvállalás ellenében rájuk bízott. Más kollektívákban viszont éppen ellenkezőleg az a helyzet, hogy azt a személyt, aki csak jelentéktelen bűncselekményt követett el, gyakran és nyomatékosan figyelmezteti arra, hogy bűncselekményt követett el és ezért társadalmi kezesség mellett átnevelés alatt áll. Ez néha a feltételesen elítélt személy méltatlankodását és felháborodását váltja ki, és negatív eredményekre vezet.

Komolyan helyteleníteni kell azt a több bíróságnál előfordult gyakorlatot, hogy a bíróság a törvény rendelkezései ellenére olyankor is a kollektívára bízza egyes bűncselekmények vagy szabálysértések elkövetőinek átnevelését, amikor az illető közösség vonakodik értük kezességet vállalni.

Ugyanakkor viszont az OSZSZSZK bíróságai a terhelt feltételes elítélése esetén még mindig nem élnek kielégítő mértékben azzal a lehetőséggel, hogy a feltételesen elítéltek átnevelésére és megjavítására a társadalmi szerveket kötelezzék.

Az OSZSZSZK bíróságai az 1959 második felében feltételesen elítéltek közül csupán 44 százalékot illetően hoztak a megfelelő társadalmi szervet, illetőleg kollektívát a feltételesen elítélt személy átnevelésére és megjavítására kötelező határozatot.

Ennek az a magyarázata, hogy sok helyen nincsen meg a kellő kapcsolat az ügyészségi, illetőleg bírósági szervek és a társadalom között.

A népbírák és a népi ülnökök a vállalatoknál és a kolhozokban ellenőrzik, hogy a társadalmi kezesség mellett feltételesen elítéltek hogyan dolgoznak és milyen magaviseletet tanúsítanak. A Permi területen ezt az ellenőrzést a büntetés egy részének letöltése alól feltételesen mentesített személyeket illetően is megszervezték.

A büntető ítélet végrehajtása folyamán igen fontos szerepet töltenek be a helyi szovjetek végrehajtó bizottságai mellett működő felügyelő bizottságok. Rájuk hárul a büntetésvégrehajtási intézetek tevékenysége feletti ellenőrzés megvalósításának rendkívül felelősségteljes feladata. Sok felügyelő bizottság jól működik, nagy segítséget nyújt a büntetésvégrehajtási intézetek igazgatóságának, rendszeresen felveti a helyi szovjetek előtt a büntető intézetek részére nyújtandó segítség kérdését stb.

A Gorkij terület Oka melléki járásának felügyelőbizottsági tagjai például havonta legalább kétszer meglátogatják a Gorkij városi börtönt, végigjárják a zárkákat, beszélgetnek az elítéltekkel és ellenőrzik az elítéltek ellátását, munkájuk megszervezését és a velük folytatott nevelőmunkát.

Igen fontos a bizottság megfelelő személyi összetételének biztosítása. Több ízben előfordult, hogy a bizottság elnökévé a helyi szovjet végrehajtó bizottságának állandó munkával egyébként is rendkívül túlterhelt tagjait (például a népművelési osztály vezetőjét, az egészségügyi osztály vezetőjét stb.) nevezték ki. Ez persze az egész felügyelő bizottság munkáján éreztette hatását. Ilyen esetben gyakori, hogy a büntető intézetek látogatását csak formálisan végzik és az elítéltek között elégedetlenséget keltenek, mert alaptalan ígéreteket tesznek, amiket azután nem teljesítenek.

Egyes helyeken a büntető intézetek igazgatósága megpróbálja a felügyelő bizottságokat saját segédszerveként felhasználni, ami szintén helytelen.

Megvalósítandó feladataink közé tartozik, hogy a legjobb felügyelő bizottságok tapasztalatai alapján megvitassuk a felügyelő bizottságok összetételének, feladatainak és jogainak kérdését.

A büntető ítélet végrehajtásába a társadalom sok helyen olymódon kapcsolódik be, hogy a dolgozók kollektívái patronálják a büntető intézeteket. Az üzemek legjobb munkásai, a kommunista munkabrigádok tagjai meglátogatják az elítélteket és átadják munkatapasztalataikat.

A Cseljabinszki terület fiatalkorúak számára fenntartott javító munkatelepének patronálását a Cseljabinszki Csőhengermű vállalta. A munkatelepet rendszeresen látogatják az üzem legtekintélyesebb dolgozói, a munka veteránjai, a régi bolsevikok, hogy előadások, beszélgetések útján neveljék a fiatalkorú elítélteket. Találkozókat szerveztek az újítók és az elítéltek között, hogy ezeken az elítélteket megtanítsák a leghaladóbb munkamódszerekre. A munkatelep az üzem segítségével rendezte be a munka útján való neveléshez szükséges műhelyeket és szervezte meg a műszaki-szakmai oktatást. Az üzem társadalmi szervezetei az elítéltek részére előadásokat rendeztek, beszélgetéseket szerveztek velük és segítséget nyújtottak kulturális és sportrendezvényeik megszervezéséhez is.

Nagy segítséget nyújtott az üzemi pártbizottság és szakszervezeti bizottság a szabadságvesztés-büntetésüket letöltött elítélteknek az üzemben való munkába állításuk biztosítása útján. Az üzemi pártbizottság az egyes műhelyeket megbízta a munkatelep egy-egy részlegének állandó patronálásával, az üzem személyzeti osztályát pedig kötelezte arra, hogy a munkatelepről szabaduló elítélteket munkába állítsa.

A Primorjei határvidék Komszomolbizottsága segített a büntető intézeteknek a fiatalkorú elítéltek közötti munkaverseny megszervezésében. A munkaversenyben győztes brigádok negyedévenként megkapják a Komszomol területi bizottságának „A legjobb ifjúsági brigád" feliratú vándorzászlaját. A Komszomol kezdeményezésére a társadalmi szervezetek képvise-

lői, az üzemek és gyárak élenjáró ifjúmunkásai és a fiatalkorú elítéltek között rendszeres találkozókat rendeznek.

Az Irkutszki terület 3. számú javító munkatelepén a fiatalkorú elítélteket sűrűn látogatják a Kujbisev-üzem kommunista munkabrigádjainak tagjai és a Komszomol aktivistái közül kijelölt patronálók.

A felügyelő bizottságokról szóló szabályzatok a bizottságok kötelességévé teszik, hogy a büntető intézetekben őrködjenek a törvényesség betartása felett. Célszerű volna a felügyelő bizottságoknak jogot biztosítani arra, — amint ez egyébként egyes szövetséges köztársaságokban már meg is történt — hogy előterjesztést tehessenek a bíróságnak a büntetés egy részének letöltése alóli feltételes vagy teljes mentesítés iránt. Helyes volna továbbá a felügyelő bizottságok és a büntető intézetekből szabaduló személyek munkába állításáról gondoskodó bizottságok között szorosabb kapcsolatot létesíteni, valamint az ügyészségi szervekkel és a büntető intézetek igazgatóságával való viszonyukat pontosabban szabályozni.

*

Mint ismeretes, V. I. Lenin több ízben hangsúlyozta, hogy a dolgozók legszélesebb köreit tájékoztatni kell a szovjet törvényekről és ezek legszigorúbb betartásának elengedhetetlen voltáról. Még 1918 decemberében az alábbi tartalmú feljegyzést küldte V. D. Boncs-Brujevicsnak: „Kedves V. D.! Küldök Önnek a törvények végrehajtásával foglalkozó kis brosúrát. Készítsen hozzá minél érthetőbb, minél rövidebb és hatásosabb *címlapot* és ADJA KI MINÉL ELŐBB" (Leninszkij Szbornyik, XXXVI. köt., 64. o.).

A brosúra V. I. Lenin felhívásának teljesítéseként „Hajtsátok végre a szovjet köztársaság törvényeit" címen jelent meg.

A propagandamunkának a dolgozók nevelésében való jelentőségével foglalkozik az SZKP Központi Bizottságának „A pártpropaganda feladatai a jelenlegi viszonyok között" címen nemrégiben hozott, mindannyiunk által jól ismert határozata is.

A néppel való kapcsolat és a jogi propaganda szempontjából nagy jelentőségük van a népbírák választóik előtt tartott beszámolóinak, előadásainak és vitaestjeinek. Aktívan részt vesznek a jogi propaganda munkájában az ügyészek, vizsgálók és ügyvédek is.

Jellemzésül elég lesz arra utalnunk, hogy a népbírák egyedül az OSZSZSZK-ban 1959 folyamán mintegy 40 000, 1960 első negyedében pedig több mint 14 000 beszámolót tartottak. Ezenfelül az OSZSZSZK bírósági dolgozói jogi és politikai témákról 1959-ben mintegy 60 000, 1960 első negyedében pedig több mint 47 000 előadást és felolvasást tartottak.

Az OSZSZSZK ügyészségi szerveinek dolgozói 1959-ben 111 000 előadást és felolvasást tartottak. A sajtóban az ügyészségi dolgozók 15 558 nagyobb cikket és kisebb újságcikket tettek közzé. *Mindezek ellenére még mindig kevés az, ami ezen a téren történt, és különösen keveset tettek a tudományos munkával foglalkozó jogászok.*

Állampolgáraink és társadalmi szervezeteink elvárják tőlünk, hogy a szovjet törvények, a szocialista együttélési szabályok és a közrend védelmében a társadalomra háruló feladatok, a társadalom szerepének megmagyarázásával segítségükre legyünk.

A gyakorlatban számtalan olyan kérdés merül fel, amelynek megoldásával állampolgáraink nincsenek tisztában. Előfordult például, hogy egyes népi druzsinák tagjai, minden rossz szándék nélkül, a társadalmi ráhatás olyan eszközeit alkalmazták, amelyek néha elegendő alap nélkül sértették egyes szovjet polgárok becsületét.

Jó cikkekre van szükség, mégpedig nemcsak jogi folyóirataink hasábjain, hanem a napi sajtóban is, jó brosúrák kellenek, amelyekből még mindig nagyon kevés jelent meg.

*

A társadalomnak az államigazgatás és az igazságszolgáltatás gyakorlásába való bevonására irányuló egész munka a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetésével folyik.

„A mi pártunk kormányzó párt, és a pártkongresszus által hozott határozat az egész köztársaságra nézve kötelező lesz" — mondotta V. I. Lenin, (Művei, 32. köt., 227. o.).[8]

A Kommunista Párt mint a társadalmi szervezetek legmagasabbrendű formája, mint a nép élcsapata, vezeti a Szovjetunió dolgozóinak valamennyi állami és társadalmi szervezetét. Ezt az alapelvet államunk alaptörvénye, a Szovjetunió Alkotmánya 126. cikkelyében törvénybeiktatva is lerögzíti.

A Párt nemcsak vezeti a tömegeket, hanem állandóan és éberen figyel is a tömegek hangjára. A „Parasztküldöttek kongresszusán" V. I. Lenin a tömegek kezdeményezésének jelentőségéről beszélt, hangsúlyozta, hogy ezt a kezdeményezést tanulmányozni kell és át kell ültetni a gyakorlatba, majd leszögezte: „... tanítsuk a népet, a legalsóbb rétegekig, az államigazgatás művészetére, mégpedig ne csak könyvből tanítsuk, hanem úgy is, hogy azonnal és mindenütt áttérünk a gyakorlatra, a tömegek tapasztalatainak alkalmazására." (Művei, 24. köt., Szikra, 1952. 161. o.).

„Minél több kezdeményezést, sokoldalúságot, merészséget, alkotó lendületet visznek bele ebbe az ügybe a tömegek, annál jobb". (Ugyanott, 160. o.)

V. I. Lenin útmutatásait követve a legna-

[8] Vö.: Művei, 31. köt., 380. o. is.

gyobb figyelemmel tanulmányoznunk kell a tömegek tapasztalatait, és javaslatokat kell tennünk a gyakorlatban kialakult legjobb módszerek és eljárások törvénybe iktatására.

Feladatunk, hogy V. I. Lenin tanításai nyomán, a Kommunista Párt vezetése alatt tevékenyen részt vegyünk az államigazgatás problémáinak, továbbá a társadalomnak az államigazgatásban való részvételével és a jövendő kommunista önigazgatással kapcsolatos kérdések kidolgozásában.

Karev D.

A Magyar Polgári Törvénykönyv és az állam- és jogelmélet néhány kérdése

A Ptk. (1959. évi IV. tv.) nemcsak a szocialista magyar jogrendszer kiépítése, a jogalkotás és a jogalkalmazás, hanem a jogtudomány szempontjából is nagy jelentőségű. A Ptk. megjelenése egész sor olyan elméleti kérdést és problémát involvál, amelyeknek megoldása a szocialista jogtudomány feladata. A Ptk. természetesen elsősorban a polgári jog tudománya számára vet fel fontos és kidolgozandó problémákat, de a Ptk-nak az egész szocialista jogrendszerre kiterjedő hatása folytán a törvénykönyvvel kapcsolatosan olyan általános jogelméleti kérdések is felmerülnek, amelyek minden jogág és az egész jogtudomány szempontjából jelentősek. A következőkben a Ptk-val összefüggő néhány ilyen általános jogelméleti problémát vizsgálunk meg.[1]

1. A magyar polgári törvénykönyv mindenekelőtt jogforrási rendszerünkben eredményez lényeges változásokat. Általában elmondható, hogy a Ptk. — a szabályozott társadalmi viszonyok széles körét, valamint a kodifikációs munka terjedelmét és alaposságát tekintve — alkotmánytörvényünk (1949. évi XX. tv.) mellett egyik legjelentősebb jogalkotásunk. A Ptk. ugyanis olyan társadalmi viszonyokat szabályoz, amelyeknek túlnyomó része eddig nem törvények vagy más tételes jogszabályok útján nyert rendezést; az 1959. évi IV. tv. az első magyar polgári törvénykönyv. Az ősiség eltörléséről szóló 1848. évi XV. tc. ugyan feladatként jelölte meg a polgári törvénykönyv létrehozását,[2] ennek megvalósítása azonban több mint 100 esztendőt váratott magára. A polgári jogi kodifikáció elhúzódásának magyarázatát azokban az osztályviszonyokban találjuk, amelyek ebben az időszakban a magyar társadalom struktúráját jellemezték. A kiegyezés (1867) után megindúló közel 90 évig tartó kodifikációs vita során a magyar polgári törvénykönyvnek ötféle szövege készült el, s közülük több az országgyűlés elé is került, mégsem született meg a magyar polgári törvénykönyv. Ennek oka az volt, hogy a magyar uralkodó osztályoknak nem fűződött érdeküket a polgári törvénykönyv megalkotásához: „a kodifikációs kísérletek sorsát az döntötte el, hogy a magyar nagybirtokos osztálynak sohasem volt érdeke, a magyar burzsoáziának pedig az idők folyamán egyre kevésbé volt érdeke a magánjog egységes törvénykönyvben való szabályozása".[3] A felszabadulás után — mint Eörsi Gyula kimutatja[4] — az a körülmény, hogy nem volt magánjogi törvénykönyvünk, lehetővé tette a szocialista Polgári Törvénykönyv létrehozásának elodázását addig, amíg arra a társadalmi-politikai feltételek megérettek. Mindez azt jelentette, hogy a Magyar Polgári Törvénykönyv megalkotásáig a polgári jog által szabályozott társadalmi viszonyok túlnyomó részét szokásjog rendezte. Igaz, hogy népi demokratikus államunk több, a polgári jogi szabályozás keretébe tartozó társadalmi viszonyt kifejezetten tételes jogi szabályozás útján is rendezett, a magyar polgári jog azonban emellett és ezzel együtt a Ptk. megjelenéséig lényegében szokásjogi elemekből tevődött össze: „részben íratlan szokásjogból, amelyet általában bírói gyakorlat szankcionált, részben bizonyos jogtételek gyűjteményéből, amelyek szokásjog rangjára emelkedtek, részben pedig a legfelsőbb bírói szerv elvi jelentőségű határozataiból,

[1] Hangsúlyozni kell, hogy az itt következő fejtegetések egyáltalán nem törekszenek teljességre: nem azt tűzik ki célul, hogy a Ptk-val kapcsolatosan felmerülő minden ilyen általános jellegű problémával foglalkozzanak, hanem ezek közül csak néhány, bennünket közelebbről érdeklő kérdést vonnak a vizsgálódás körébe. Ezt annál is inkább megtehetjük, mert a Ptk-val összefüggő egyes általános elméleti problémák már megvilágításra kerültek. L. Eörsi: A Polgári Törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése. (Jogtudományi Közlöny, 1954. 9—10. sz.); A Polgári Törvénykönyv tervezetének vitájához. (Jogtudományi Közlöny, 1958. 1—2. sz.); A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének életbeléptetéséhez. (Jogtudományi Közlöny, 1960. 6. sz.); Világhy Miklós: A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének rendszeréről. (Jogtudományi Közlöny, 1955. 8. sz.); Szabó: A Polgári Törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés. (MTA. II. Osztályának Közleményei, VIII. köt. 3. sz. Bp. 1958.) stb.

[2] „A minisztérium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a Polgári Törvénykönyvet ki fogja dolgozni és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendi." (1948. évi XV. tc. 1. §)

[3] Világhy: Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései. (MTA. II. Osztályának Közleményei, V. köt. 1—4. sz. Bp. 1954. 224. old.)

[4] L. Eörsi: A Polgári Törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése c. i. m. 335. old.

döntvényeiből: mindezt a szó szélesebb értelmében szokásjognak nevezhetjük".[5]

Ez a sajátos helyzet, hogy a Ptk. olyan társadalmi viszonyokat szabályoz, amelyek vonatkozásában eddig túlnyomóan a szokásjog volt uralkodó, több érdekes és fontos jogforrás-elméleti problémát új megvilágításba helyez. Mindenekelőtt a szokásjog és a kódex, pontosabban a szokásjog és a pozitív jogszabályok viszonyának kérdése igényel újabb megtárgyalást. A Népköztársaságunk jogforrásaival foglalkozó, vagy ezekkel összefüggő elméleti problémákat érintő jogirodalomból kitűnik, hogy a szokásjog kérdését vizsgáló szerzők éppen a Ptk. megalkotását jelölik meg olyan tényezőnek, amely a szokásjognak jogforrási rendszerünkben elfoglalt helyét és jelentőségét a minimálisra csökkenti vagy teljesen megszünteti.[6] A Ptk. hatályba lépése után tehát felmerül a kérdés, mi a viszony a szokásjog és a Ptk., illetve általánossá téve a problémát, a szokásjog és a pozitív, tételes jogszabályok között?

A szokásjog problémáját két aspektusban kell megvizsgálni: az egyik a szokásjog létezésének a kérdése az, hogy az adott jogrendszerben vagy jogágban létezik-e, van-e szokásjog; a másik, hogy a szokásjog lényeges, fogalmi elemeiből kitűnően szükség van-e szokásjogra, kívánatos-e a szokásjog, a jogfejlődést arra kell irányítani, hogy a szokásjog domináló legyen, vagy pedig azt mindinkább háttérbe kell szorítani, jelentőségét a minimálisra kell csökkenteni? A szokásjogon a marxista—leninista állam- és jogelmélet olyan többé-kevésbé folyamatos, állandó tényleges alkalmazás következtében létrejövő magatartási szabályt ért, amelynek tartalma többé-kevésbé pontosan megállapítható, s amelynek jogi jelentőségét az állam elismeri.[7] A szokásjog fogalmának ebből a definíciójából kitűnik, hogy az ún. bírói jog a bíróságok olyan határozatai és döntései, a különböző döntvények és irányelvek, amelyek nem tételes jogszabályon alapulnak, vagy attól eltérnek, illetve azzal szemben állnak, s bizonyos folyamatossággal és állandósággal rendelkeznek, szintén a szokásjog fogalmi körébe tartoznak. Ebből következik, hogy a szokásjog és a pozitív jog viszonyának elemzése, a szokásjog jogforrási jellegének vizsgálata azt a problémát is magában foglalja, hogy jogforrásoknak tekinthetők-e az ilyen jellegű bírói gyakorlat, a bíróságok ilyen határozatai és döntései. Ezzel a Ptk. kapcsán felmerülő szokásjog és írott, tételes jog viszonyának problematikája tehát egy fontos és jelentős jogforráselméleti kérdéssel, a bírói jogalkotás problémájával bővül.

A polgári jog területén a Ptk. hatályba lépéséig a szokásjog létezését illetően nem merülhet fel kétség; polgári törvénykönyv, átfogó tételes jogi rendezés hiányában, a polgári jogi szabályozás körébe tartozó viszonyokat lényegében szokásjog rendezte. E társadalmi viszonyokat szabályozó joganyag általában kimeríti azokat az ismérveket, amelyeket a szokásjog fogalmi feltételeiként jelöltünk meg. A huzamos időn keresztül tartó, folyamatos és állandó tényleges alkalmazás nyilvánvaló, hisz — mint arról szó volt — a polgári jog területén csaknem száz esztendős szokások érvényesülésével is találkozhattunk és azokon a területeken, ahol tételes jogi rendezés útján nem történt változás, egészen a Ptk. hatályba lépéséig a régi szokásjogi szabályokat alkalmazták. A polgári jog területén jelentkező szokásjogi szabályok tartalmát illetően egészen sajátos helyzet állt fenn. E szabályok túlnyomó részének tartalma többékevésbé pontosan megállapítható volt, mert egy részük írott szokásjogi gyűjteményeken, a különböző kódex-tervezeteken, különösen az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslaton, másrészt a legmagasabb szintű bírói szervek elvi döntésein és határozatain alapult. A szokásjog legfontosabb fogalmi ismérve, az állam részéről történő szankcionálás pedig főleg a bírói szervek joggyakorlatában ment végbe.

A Ptk. hatályba lépésével ez a helyzet gyökeresen megváltozik: a Ptk. nem enged teret a szokásjognak. Mint arra a Ptk. általános indoklása rámutat, a Ptk. többek között éppen arra irányul, hogy a polgári jog területén uralkodó szokásjogot, bírói eseti jogot felszámolja: „A Polgári Törvénykönyv jelentőségét nagymértékben növeli az is, hogy Magyarországnak sohasem volt átfogó polgári törvénykönyve. Ez arra vezetett, hogy a polgári jog alapjában bíróalkotta jog: a bíróságok eseti döntésein és ezek általánosításain alapul. Ez pedig mint jogalkotási módszer is teljesen elavult, feudális maradványnak tekinthető, ezen felül pedig szükségszerűen ellentmondó, bizonytalan tartalmú, nehezen megismerhető, kibúvókat engedő jogot hoz létre, nem felel meg sem a törvényesség, sem a szocialista demokrácia követelményeinek. Ezt a helyzetet gyökeresen felszámolja a Polgári Törvénykönyv."[8] Természetesen a Ptk. megalkotásával a szokásjog egy csapásra a polgári

[5] Szabó: A Magyar Népköztársaság jogfejlődése. (Állam és Igazgatás, 1956. 7—8. sz. 411. old.)

[6] „A Polgári Törvénykönyv hatályba lépése után a polgári jogban sem lesz többé a szokásjognak semminemű jelentősége. A ma még létező, esetleg szokásjoginak nevezhető szabályok alól a Törvénykönyv megszületése kirántja a talajt, »az íratlan szokásjogi alakban« élő polgári jogi szabályokat kiszorítják a tételezettek és sem mellettük, sem pedig ellenükben szokásjogi szabályok nem hathatnak és nem keletkezhetnek." (Szamel: A jogforrások. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1958. 128—129. old.) L. még Eörsi: A Polgári Törvénykönyv tervezetének vitájához. (Jogtudományi Közlöny, 1958. 1—2. sz. 4. old.); Világhy: Polgári jog. I. Általános rész. (Egyetemi jegyzet) Bp. 1954. 93. old.; Szabó i. m. 412. old.; A Polgári Törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés. 212. old. stb.

[7] L. M. P. Kareva—G. I. Fegykin: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1955. 376—377. old.

[8] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1959. 10. old.; L. Eörsi: i. m. 4. old.; A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének életbeléptetéséhez, 315. old.

jog területén sem szűnt meg; a több évtizedes joggyakorlatnak az új kódex alapjára való átállása hosszabb időt vett igénybe, amit a jogalkotás a Törvénykönyv hatályba léptetésének egy évre történt elodázásával kívánt elősegíteni, s az átmenet nehézségei közepette egyes szokásjogi szabályok még bizonyos ideig minden bizonnyal érvényesültek. Sőt, ebben az átmeneti időközben, sajátos intervallumban, amely a Ptk. hatályba lépéséig a polgári jog területén fennállt, az a különös helyzet állt elő, hogy több, a Ptk-ban megfogalmazott polgári jogi szabály a bíróságok gyakorlatán keresztül szokásjogi úton már hatályba lépése előtt érvényesült. Bíróságaink ugyanis a régi magánjogi törvényjavaslatok helyett többnyire a Ptk. alapján döntötték el az eléjük kerülő polgári jogi eseteket. De nem kétséges, hogy a Ptk. hatályba lépésével a szokásjog azon a területen, ahol általában uralkodónak volt mondható, érvényét veszti s átadja helyét az írott, pozitív, tételes jogi szabályozásnak.

Hasonló a helyzet az ún. bírói jogalkotással, a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseivel és irányelveivel kapcsolatosan is. Mint mondottuk, a polgári jog területén érvényesülő szokásjog jelentős részét a bírói döntések, az ún. bírói szokásjog alkotta. Éppen polgári jogunk kodifikálatlansága volt az a tényező, amely ezen a jogterületen a bírói jogalkotásnak még 1945 után is teret nyújtott. Erre utal a 4071/1949. (VI. 4.) Korm. sz. r. is, amely úgy rendelkezett, hogy a polgári peres vagy nem peres vagyonjogi ügyekben a Kúria erre a célra alakult különtanácsánál közérdekű jogorvoslattal, kifogással lehet élni. A rendeletnek a célja ezzel az volt, hogy „Mindaddig, amíg a népi demokratikus államrendnek megfelelő jogszabályok megalkotásával sikerül jogrendszerünkből eltávolítani azokat a jogszabályokat, amelyek akár szellemüknél fogva, akár rendelkezésük folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben állnak, oly intézmény rendszeresítése szükséges, amelynek révén a polgári ügyekben eljáró bíróságok a jogalkalmazás alapvető szempontjaira nézve megfelelő elvi irányítást kapjanak".[9] E rendelet alapján és következtében a polgári jog területén a bírói jogalkotásnak — eddig érvényesülő formái mellett — új, sajátos formája alakult ki. S bár az alkotmány (1949. évi XX. tv.) határozottan leszögezte, hogy a Magyar Népköztársaságban a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve, és ezzel a bírói szokásjogot, mivel a bírónak a pozitív jog szerint kell ítélnie, mint jogforrást nem ismerte el, hiszen a Legfelsőbb Bíróságnak nyújtott az a jog, hogy elvi döntéseket hozzon (38. §) csak a hatályos jogszabályok alapján, a törvények keretei között történhet, a polgári jog területén, tekintettel a tételes jogi szabályozás hiányára, mindez a Ptk. hatályba lépéséig teljesen nem érvényesülhetett, sőt a valóságban a Legfelsőbb Bíróságnak az alkotmányban lerögzített az a tevékenysége, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseket hozhat, a polgári jog területén többnyire jogalkotó jelleget kapott. A Ptk. hatályba lépésével ez a helyzet — mint arra a Ptk. miniszteri indokolásában rámutat[10] — gyökeresen megváltozik: „A törvényességnek a megszilárdult népi demokratikus társadalomban nem kedvező bírósági jogalkotás a törvény hatályba lépésével teljesen és végleg megszűnik; a bíróságok és más jogalkalmazó szervek munkája hatékonyabb és egyszerűbb lesz." A bírói gyakorlatban a polgári jog területén kialakult a szokásjog meghaladását és félretételét célozza a Ptk. hatályba lépéséről és végrehajtásáról szóló jogszabálynak az a rendelkezése, amely megtiltja a Ptk-nak a hatályba lépése előtti bírói gyakorlatban kialakult jogelvek szerinti értelmezését és hatályon kívül helyezi a Legfelsőbb Bíróság valamennyi polgári jogi tartalmú, kötelező erejű iránymutató döntését (elvi döntés, elvi megállapítás), a Legfelsőbb Bíróság által hatályában fenntartott valamennyi polgári jogi tartalmú teljes ülési határozatot, jogegységi döntvényt és elvi határozatot, valamint minden polgári jogi tartalmú kollégiumi állásfoglalást. (1960. évi 11. tvr. 5. §)

Ez tehát a polgári jog területén a Ptk. megalkotása folytán létrejött valóságos, tételes jogi helyzet az írott jog és a szokásjog viszonyát illetően. Ezek után felmerül a szokásjog vonatkozásában jelzett másik probléma, nevezetesen, hogy miért van szükség a szokásjognak a tételes, pozitív jog által történő kiszorítására, mi indokolja ezt a jogrendszerünkben lejátszódó folyamatot. Világhy Miklós a törvényalkotás elvi kérdéseivel foglalkozó, gondolatokban gazdag tanulmányában[11] rámutat azokra a társadalmi-politikai tényezőkre, amelyek a szocialista jogfejlődést szükségszerűen az írott jog uralma felé irányítják s azt számos történelmi példával igazolja. Megállapítja, hogy *„a szocialista jog formáját tekintve szükségszerűen írott jog"*,[12] mert csak a törvények és törvénykönyvek alakjában megjelenő szocialista jog képes a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek tudatos felhasználására és alkalmazására, valamint mert a szocialista törvényesség és az új gazdasági politika az írott, tételes jog formáját követeli meg.[13] Jelen fejtegetésünk e megállapításokra támaszkodva, a szokásjog és az írott, pozitív, tételes jog a szocializmus feltételei között viszonyát abban az irányban vizsgálja, hogy

[9] Magyar Közlöny, 1949. évf. 118. sz.

[10] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve, 20. old.

[11] L. Világhy: Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései. 224—230. old.

[12] Világhy i. m. 224. old.

[13] L. Világhy i. m. 225—226. old.; lényegében hasonló megállapítást tesz Vas Tibor is „Írott jog és szokásjog a kodifikáció tükrében" c. tanulmányában. (A Magyar Jogász Szövetség V. Kongresszusa, Siófok, 1958. május 17—19. 96—97. old.)

melyek azok a lényegi, tartalmi, szerkezeti elemek, amelyek az írott, tételes jogot jellemzik, a szokásjogtól elválasztják, megkülönböztetik és — szemben a szokásjoggal — ezeknek a társadalmi-politikai feladatoknak a megvalósítására alkalmassá teszik.

A szokásjog és a tételes, pozitív jog viszonyának kérdésével kapcsolatban mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a szokásjog és a pozitív jog viszonya problémaként tulajdonképpen a burzsoá társadalomban, jogrendszerben és jogtudományban merül fel. E kérdés vonatkozásában a következetesen polgári álláspontot a burzsoá jogbölcseletben Hegel képviselte. Hegel a történeti jogi iskola lényegében feudális jellegű szokásjogi elméletével polemizálva, objektív idealista megfogalmazásban a szokásjog és a pozitív jog viszonyát jellemző, az objektív valóságnak megfelelő mély és igaz megállapításokat tesz.[14] Hegel — szemben a szokásjog szubjektivitásával, egyediségével, esetlegességével és határozatlanságával — a törvények általánosságát, meghatározottságát és megismerhetőségét emeli ki.[15] Hegel nyomán Marx a szokásjoggal szemben a törvényi forma általánosságát és szükségszerűségét hangsúlyozta.[16] Ha ezeket a mozzanatokat közelebbről megvizsgáljuk, a szokásjog és a pozitív, tételes jog viszonya egészen új megvilágításba kerül.

Mit jelent a törvények, a jogszabályok általánossága? A jogszabályok általánossága — mint azt Hegel aláhúzza[17] — nem pusztán formai jellegű, hanem tartalmi meghatározottságot jelent. Ezt a jogszabályokat jellemző tartalmi általánosságot a marxista jogelmélet a jogszabályokban kifejeződő osztályakarat általánosságában jelölte meg. Marx a jog akarati jellegét, a jog és a jogban kifejeződő osztályakarat társadalmi meghatározottságát elemezve, hangsúlyozta és kiemelte a jogszabályban kifejeződő osztályakarat és a jogszabályok, a törvények általánosságát. Az uralkodó egyéneknek — írja „A német ideológiá"-ban — „e meghatározott viszonyok által megszabott akaratuknak államakarat, *törvény formájában általános kifejezést* (kiemelés tőlem — P. V.) kell adniok".[18] A törvényt Marx olyan jogi kifejeződési formának tartja, amelyben az egyes egyének személyes önkényétől való függetlenülés végbemegy: „Amennyire nem idealisztikus akaratuktól vagy önkényüktől függ, hogy testük súlyos-e, éppen annyira nem tőle függ az sem, hogy saját akaratukat *törvény formájában* keresztülviszik-e és hogy egyúttal *minden egyes egyénük személyes önkényétől függetlenítik-e.*"[19] Kiemelés tőlem — P. V.) A jogszabályok tehát az uralkodó osztály általános akaratát fejezik ki általános formában. Ez az általános osztályakaratot kifejező jogi norma pedig mentes az osztály és az egész társadalom egyes egyéneinek szubjektív, személyes önkényétől. A jogszabályok tartalmának általánosságát tehát lényegében a bennük kifejeződő osztályakarat általánossága határozza meg. Még a jogszabály tartalmi oldalánál időzve, meg kell azonban jegyezni, hogy a jogszabályok tartalmát jellemző általánosság nem pusztán az osztályakarat általánosságából ered.

A jogszabályok tartalmi általánosságával kapcsolatosan kell utalni annak a szokásjogi elméletnek a tarthatatlanságára, amely a szokásjogot éppen azért helyezi a pozitív jogszabályok elé, mert ez alkalmasabb az általánosság kifejezésére. Ez a jogirodalomban szélesen elterjedt nézet a történeti jogi iskola tanításaiból táplálkozik, mely szerint csak a szokásjog tudja az általános népi jogérzetet, a nép jogi meggyőződését maradéktalanul kifejezni: „a jognak eleven meggyökerezettsége szempontjából s az így vett ereje tekintetéből az önkéntelenül alakult szokásjog mindig erősebb vára és talpköve a jog uralmának, mint a törvény, amely hiszen saját erejének is a voltaképpeni legvalódibb támaszpontjait a szokásban bírja". „. . . a törvényhozás egészben és valójában véve, ez az élő jogérzületnek sohasem lehet oly hű visszhangja, mint a szokásjog . . ."[20] Mellőzve e szokásjogi koncepció retrográd társadalmi-politikai szerepének részletes bemutatását (hisz erre a Ptk. jogelméleti kérdéseivel foglalkozó tanulmányban aligha lehet hely) a figyelmet ennek a szokásjogi elméletnek tudományos, tartalmi igazságára kell fordítanunk. Mindenekelőtt a „népi jogérzet" kategóriájának tarthatatlanságát kell aláhúzni. Nyilvánvaló, hogy osztályokra tagolt társadalomban ilyen általános népi jogérzetről nem lehet szó. S ha most nem is fordítunk gondot a „jogérzet" irracionális kategóriája használhatóságának cáfolatára és ehelyett — tudatában annak, hogy a két fogalom egyáltalán nem azonos — a jogtudat fogalmát, mégpedig nem is a „nép", hanem egy meghatározott osztály jogtudatát feltételezzük, akkor még mindig kétséges ennek az elméletnek az az állítása, hogy a jogtudat kifejeződése elsősorban a szokásjogban valósulhat meg. Ez már csak azért sem igaz, mert a szokásjogban rejlő esetiség és egyediség aligha lehet alkalmas valamely társadalmi osztály (még kevésbé az egész nép) jogtudatában levő általánosságnak a kifejezésére. A marxista —leninista állam- és jogelmélet kimutatta.[21] hogy demokratikus államberendezkedés esetén,

[14] L. Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin, Akademie-Verlag, 1956. 211—219. §§ 180—189. old.; Szabó: Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához. Hegel-Emlékkönyv. Bp. Akadémiai Kiadó, 1957. 148—149. old.

[15] L. Hegel i. m. 211. § 180—182. old.

[16] L. Marx—Engels Művei. 1. köt. Bp. 1957. 117. old.

[17] L. Hegel i. m. 211. § 181. old.

[18] Marx—Engels: A német ideológia. Bp. 1952. 112. old.

[19] Marx—Engels i. m. 112. old.

[20] Grosschmid: Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Bp. 1905. 243—244. old., 245. old.

[21] Kareva—Fegykin i. m. 363—365. stb. old.: Világhy i. m. 230—231. old. stb.

különösen a szocialista demokráciákban az uralkodó osztály általános jogtudata, jogi akarata törvényhozási úton teljesebb és maradéktalanabb kifejeződést nyer, mint a szokásjog formájában.

A jogszabályok tartalmi általánossága mellett nem csekély jelentőségű az a jogi normákat jellemző sajátosság, hogy a jogszabályok ezt a tartalmi általánosságot, ennek a tartalomnak megfelelő jogi alakban, általános formában fejezik ki. A jogszabály mindig általánosként fogalmazza meg követelményeit és rendelkezéseit, azaz úgy, hogy az a társadalom minden tagjára vagy a személyek túlnyomó többsége számára érvényes és követendő magatartási szabályként jelenik meg. A jogi norma — hacsak el nem fogadjuk Kelsennek és követőinek a jogi normát, tulajdonképpeni lényegével ellentétben, individualizáló, elméletileg tarthatatlan felfogását, mely szerint a jogforrások hierarchikus lépcsőjén az egyedi, individuális döntés is normaként, jogszabályként jelentkezik — nem egy konkrét, individuális jogeset eldöntését jelenti, nem valamely egyedi, esetleges tényállás rendezését célozza, hanem tartalmát úgy határozza meg, hogy annak általános társadalmi érvényessége van.

A jogszabálynak ezt a formai általánosságát erősíti az a szerep, amelyet az állam a jogi normák kibocsátásában és szankcionálásában játszik. Az osztály tagjainak személyes uralmát átlaguralomként kifejező állam a jogszabályokat alkotja, szankcionálja és megtartásukat kényszerítő erővel biztosítja. Az uralkodó osztály politikai hatalmát pregnánsan kifejező állam uralmának általánossága az általa kibocsátott jogi normáknak is általánosságot kölcsönöz. Az államnak a jogszabály vonatkozásában játszott szerepe azonban rendkívül sokrétű, s éppen ez a sokoldalúság és tevékenységi különbözőség az, amit a szokásjogi elméletek arra használnak fel, hogy ezeket a különféle állami tevékenységeket, tényleges szerepüket és jelentőségüket eltorzítva és meghamisítva, egyenlő szintre emelik vagy a tevékenységi köröket hamisan felcserélik.

Közelebbről itt a szokásjogi koncepciók egyik fontos érvéről, arról van szó, hogy a szokásjognak is fogalmi eleme az állami szankcionálás, tehát a szokásjog ennek folytán általános jelleget nyer. Ez az ellenvetés azonban a jogalkotó és a jogalkalmazó szervek, illetve a jogalkotó és a jogalkalmazó tevékenység összezavarásán alapul. A jogszokás állami szankcionálása általában a jogalkalmazó, a polgári jog területén a bírói szervek útján történik. Ezeknek a szerveknek a funkciója jellegükből következően a jogalkalmazás és nem a jogalkotás. Ebből fakad, hogy e szervek tevékenysége folytán létrejövő szokásjognak a jogalkalmazás és nem a jogalkotás határozza meg jellemző sajátosságait. Minthogy a jogalkalmazást — szemben a jogalkotással — éppen az egyediség és esetlegesség jellemzi, ezért a jogszokásnak a bírói, jogalkalmazó szervek által történő szankcionálása nem adja meg azt az általánosságot, amivel a jogalkotási szervek alkotta jogszabályok rendelkeznek. Még a legfelsőbb bírói szervek döntvényei, elvi döntései és irányelvei sem érik el a jogszabályok általánosságát. Ezek a döntések egyrészt a bírói joggyakorlat tapasztalataira, tehát nem az általános társadalmi gyakorlatra és viszonyokra épülnek, másrészt megállapításaik csak a bíróságok számára kötelezőek s nincs általános társadalmi érvényességük. Hegel az angol jog gyakorlatára, az ún. case law-ra (eset-jog) hivatkozva, kifejti, hogy a döntvények és ezek gyűjteményei bizonyos különösséget és történelmi emléket tartalmaznak.[22] A legfelsőbb bírói szervek elvi döntései általánosak az egyes bírói határozatok vonatkozásában, de különösek a jogszabályok viszonylatában. Ha tehát a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseit jogforrásokká avatjuk, akkor a különöst általánossá tesszük, illetve az általánost a különösségbe süllyesztjük. Mind ezekből következik, hogy sem a bíróságok döntéseit, még a legfelsőbb bírói szervekét sem, sem a bíróság gyakorlatában kialakult vagy szankcionált szokásjogot nem helyes jogforrási erőre emelni, mert ezek nem rendelkeznek azzal az általánossággal, ami a jogszabályokat jellemzi és amelynek rendkívül fontos elméleti és gyakorlati jelentősége van.

A tételes, pozitív jogszabályokat nemcsak általános jellegük különbözteti meg a szokásjogtól s helyezi a szokásjog elé, hanem másik lényeges és jellemző sajátosságuk, meghatározottságuk is. A jogszabályok tartalma általában pontosan körülírt, szabatosan meghatározott; a jogszabályokban foglalt fogalmak, a jogszabályi elemek precíz körülhatároltsága a jogi normáknak meghatározottságot biztosít. Nem mondható el ugyanez a szokásjogról és a bírói jogalkotásról. Ezt a szokásjognak még olyan lelkes híve, mint Grosschmid Béni — aki jogszabálytanában a szokásjog elemzésének több mint 300 oldalt szentel — is kénytelen elismerni: „...a jogszokás, különösen a tételek egyes részletei szempontjából, sohasem lehet oly fix és határozott, miként az írott jog. Van benne mindig bizonyos, hogy úgy mondjam, cseppfolyósság, fluiditás, nehezebb megmarkolhatóság, amiért is úgyszólván kisiklik az ember keze alul. Szóval nélkülözi azt a precíziót, amellyel bírhat a törvény... Már a szokásjogi szabály pedig éppen azért, mert írottan formulázva nincsen, ilyen irányokban, illetőleg ekkora tüzetességgel a kiszögelléseket a jog tételei tekintetében nem nyújthatja, s ezért a jog bizonyosságának és ezzel biztonságának nemigen lehet oly szilárd erőssége, mint a törvénynek."[23] A szokásjognak ez a bizonytalansága és határozatlansága, a „cseppfolyósság", „fluiditás" és „nehezebb megmarkolhatóság" a szokásjog — Hegel által meg-

[22] L. Hegel i. m. 211. §, 215. §, 218. § stb.
[23] Grosschmid i. m. 243. old.

állapított — szubjektivitásából, egyediségéből, esetlegességéből fakad. Ez a legvilágosabban az ún. bírói szokásjogból tűnik ki. A bírói szokásjog a konkrét, egyedi és esetleges bírói határozatokban alakul ki. Ez az esetiség és egyediség nem nyújthatja azt a meghatározottságot és stabilitást, mint a pontosan körülírt általános jogszabályok. Természetesen a pozitív, tételes jog meghatározottsága és stabilitása nem jelenti azt, hogy a jogszabály vagy kódex egyszer s mindenkorra lezárt, merev és változtathatatlan rendszert képez. Nem igaz az, hogy csak a szokásjog és a bírói jog képes mozgékony elevenséggel és hajlékonyan követni az élet változásait. A pozitív jog által szabályozott társadalmi viszonyok fejlődése és változása szükségszerűen maga után vonja a tételes jogszabályok megváltoztatását is. A tudományos felkészültséggel és körültekintéssel rendelkező jogalkotó, észlelve a pozitív jog s a szabályozott társadalmi viszonyok között az utóbbiak továbbfejlődése következtében létrejövő ellentmondásokat, a szóban forgó jogi normák módosításával vagy kiegészítésével, illetve új jogszabályok létrehozásával oldja fel a tételes jog és a társadalmi viszonyok inkongruenciáját.

Mind a tételes, pozitív jogot jellemző általánosságnak, illetve a szokásjog egyediségének vagy különösségének, mind a jogszabályok meghatározottságának, illetve a szokásjog bizonytalanságának még a jog megismerhetősége vonatkozásában van nagy fontossága. Míg a szokásjogot jellemző egyediség, esetiség és bizonytalanság a jog megismerését nehezíti addig a jogszabályok általánossága és meghatározottsága biztosítja a jog széles körben való megismerését. Márpedig szilárd és stabil jogrendszer csak olyan jogforrási rendszer mellett képzelhető el, amely a társadalom minden polgára számára lehetővé teszi a jog megismerését. Hegel egyenesen jogtalanságnak tartja az olyan állapotot, amely lehetetlenné teszi, hogy az állampolgárok a jog tartalmával megismerkedjenek.[24] Szerinte a szokásjognak a törvényektől való különbözősége éppen abban van, „hogy azok szubjektív módon és véletlenül ismerhetők meg, ezért önmagukban véve határozatlanabbak és a gondolkodás általánosságát zavaróbbak, ezenkívül a jognak valamely oldalról és általában való megismerése kevesek véletlen tulajdonsága".[25] A jog általánossága, meghatározottsága és a legszélesebb társadalmi körök számára való megismerhetősége — mindezek olyan lényeges sajátosságok, amelyek rendkívüli fontosságúak a szocialista jogrendszer és törvényesség kiépítése és megszilárdítása számára. A Ptk. hatályba lépésével népi demokratikus jogforrási rendszerünkben olyan változás áll be, amely jogunknak és jogrendszerünknek ebben az irányban való fejlődését segíti elő.

A Ptk-val kapcsolatosan felmerülő jogforrás-elméleti kérdések vizsgálata alapján népi demokratikus jogforrásaink és a szocialista jogforrás-elmélet egyes problémái vonatkozásában a következőket állapíthatjuk meg. A Ptk. hatályba lépésével jogforrás-rendszerünkben lényeges változás megy végbe: a szokásjog a polgári jogból is kiszorul, így a szokásjog uralma eddigi érvényesülésének legszélesebb területén szűnik meg. Ez a tendencia jogforrás-rendszerünk fejlődésének helyes iránya, mert népi demokratikus államunk előtt álló társadalmi-politikai feladatokat a jogszabályok általánosságuk, meghatározottságuk és könnyebb megismerhetőségük révén sikeresebben oldhatják meg, mint az egyedi, esetleges, bizonytalan és véletlenül megismerhető szokásjog. Hasonló megállapításokra nyújt lehetőséget a Ptk. általában a bírói jogalkotás, különösen a legfelsőbb bírói szervek elvi döntései mint jogforrások vonatkozásában is, ezért a bírói joggyakorlatot, a legfelsőbb bírói szervek elvi döntéseit sem tartjuk jogszabálynak, népi demokratikus jogunk forrásainak.

2. A Ptk. jogforrási rendszerünkben elfoglalt helyének és jelentőségének, a szokásjog, a bírói jog és a Ptk., illetve a pozitív, tételes jog viszonyának elemzése során a törvénykönyv és általában a pozitív jogszabályok általánosságát és meghatározottságát mint olyan lényeges, jellemző sajátosságokat hangsúlyoztuk, amelyek a pozitív tételes jogot a szokásjog és a bírói jog elé helyezik. A következőkben megkíséreljük a pozitív jogi normákat jellemző általánosságot és meghatározottságot a Ptk. vonatkozásában tovább konkretizálni. Ez azt jelenti, hogy megvizsgáljuk az egyes, a különös és az általános közötti dialektikus, kölcsönös összefüggés jelentkezését a Ptk-t illetően; a Ptk., elhelyezkedését az egyes, a különös és az általános szintjén.

A jogszabályokat jellemző meghatározottság és általánosság vizsgálata során kifejtettük, hogy a jogszabályok két vonatkozásban is általános jellegűek. A jogi norma általános az uralkodó osztály benne kifejeződő általános akaratát, valamint a jogszabály általános érvényességét illetően. Ezzel azonban azt a kérdést, hogy a Ptk. hogyan helyezkedik el az egyes, a különös és az általános szintjén, még nem válaszoltuk meg, mert az egyes, a különös és az általános közötti összefüggések rendkívül gazdag dialektikája a Ptk. vonatkozásában is megnyilvánul. Röviden az egyes, a különös és az általános dialektikus viszonylagosságáról és konkrétságáról, arról van szó, hogy ugyanaz a jelenség a különböző összefüggésekben és relációkban eltérő jelleggel és módon jelenik meg; így meghatározott viszonylatban általánosként, más kapcsolatban különösként vagy egyediként jelentkezhet. Ezért a Ptk. az egyes, a különös és az általános szintjén való elhelyezkedését illetően — a törvénykönyv az osztályakarat és az érvényesség vonatkozásában megnyilvánuló általánosságának megállapítása mellett — még tovább-

[24] L. Hegel i. m. 215. § 185. old.
[25] Hegel i. m. 211. § 181. old.

bi vizsgálatokra van szükség. Ismeretes, hogy a jogi normák megalkotásánál nem az egyedi, esetleges relációkat és helyzeteket, hanem a tipikus társadalmi viszonyokat veszik figyelembe. A tipikus társadalmi viszonyok és a pozitív jogszabályok, konkrétan a Ptk. kapcsolata az a fontos és alapvető mozzanat, amelyet a következőkben a Ptk-nak az egyes, a különös és az általános dialektikus összefüggésében való elhelyezkedését illetően megvizsgálunk. Mit jelent az, hogy a jogszabályok a tipikus társadalmi viszonyok alapján jönnek létre, hogy a törvényhozás a jogi normák megalkotásánál a tipikus társadalmi viszonyokat veszi figyelembe?

A tipikus olyan jelenség, amelyben a törvényszerű, a lényeges meghatározások világosabban jelentkeznek. A tipikus a legáltalánosabb meghatározásokat tartalmazza, nem a leggyakrabban visszatérő vonások átlagát foglalja össze, hanem a legkifejlettebb és legkonkrétabb vonatkozásokat reális ellentmondásosságuk legmagasabb fokán: „... típuson ama meghatározások koncentrált összefoglalását értjük, amelyeket a társadalomban, mindenekelőtt a termelés folyamatában elfoglalt határozott konkrét hely objektív-szükségszerűen életre hív."[26] A tipikus tehát nem az egyedi, sem az átlagos, hanem a legáltalánosabb, legjellegzetesebb, legkonkrétabb és legkifejlettebb meghatározások sűrített, koncentrált kifejezése: „egy helyzetet annál határozottabban nevezünk majd tipikusnak, minél inkább túlsúlyban vannak benne a reá vonatkoztatható általános meghatározások; hiányuk, gyengébb jelentkezésük, esetlegességek fontos szerepe benne többé vagy kevésbé atipikussá teszi azt és az egyediséghez hozza közel."[27] A típus fogalmát tehát az objektív általános törvényszerűség fogalmából vezetjük le. A típus fogalma alá van rendelve az általános törvényszerűség fogalmának és így közvetlenül különös jellegű. A tipikus nem közvetlenül az általános, hanem a legáltalánosabb és legjellegzetesebb vonások sűrített, koncentrált összefoglalása és kifejezése, s ezért a különösség elengedhetetlen mozzanata a típusnak. A jogszabályok esetében tehát a jogalkotó sem az egyedi, esetleges relációkból, sem az átlagos társadalmi viszonyokból, hanem a szabályozandó társadalmi viszonyok objektíve szükségszerű, legáltalánosabb, legkifejlettebb, legkonkrétabb meghatározásainak koncentrált összefoglalásából, azaz a tipikus társadalmi viszonyokból indul ki. A tipikus társadalmi viszonyokra alapozás a jogszabályokat illetően két szempontból is jelentős. Egyrészt, hogy határt szab az egyediségnek és esetlegességnek, másrészt pedig a mechanikus átlagosságnak és absztrakt általánosságnak. Ez különösen a jogalkotás, a kodifikáció módját illetően jelentős. A tipikusság ugyanis nemcsak a tartalom, a szabályozandó társadalmi viszonyok, hanem ezek jogi kifejeződési formája vonatkozásában is jelentkezik.

A tipikus társadalmi viszonyok a jogalkotási folyamat során történő figyelembevételének jelentősége mindenekelőtt az egyes, egyedi, esetleges esetektől és sajátosságoktól való elhatárolásban jelentkezik. Ha a jogalkotó a jogszabályok létrehozásakor enged az individuális és véletlen mozzanatok csábításainak s azokat a jogi norma tartalmi elemeiként fogalmazza meg, tehát ezek tartalmát az egyediséghez hozza közel és atipikussá teszi, akkor több vonatkozásban is helytelenül jár el. Mindenekelőtt azért, mert a jogszabály vagy kódex valamely társadalmi viszony minden lehetséges egyedi és esetleges vonását és mozzanatát, ezek individuális megjelenési formájában nem foghatja át; ha tehát erre törekszik, mindenképpen fiaskót kell szenvednie, mert még a legrészletesebb és legesetszerűbb megfogalmazás mellett is felmerülhetnek új, olyan szélsőséges és véletlen körülmények, amelyeket a jogalkotó előre nem láthat. Az egyedinek és esetlegesnek a jogszabályokban való ez a közvetlen kifejezése tehát szükségszerűen azt eredményezi, hogy a jogszabály nem képes megragadni a tipikust, s így nem foghatja át a felmerülő individuális eseteket. Ugyanakkor a jogalkotás során az atipikus, az individuális és esetleges felé való eltolódás kifejeződési formájában általánosként jelentkezik. A jogalkotó a szabályozandó társadalmi viszonyok individuális és esetleges vonásait általánosként fogalmazza meg, az egyedit a különösbe, illetve az általánosba emeli. A jogalkotás során individuális és véletlen esetekre koncentrálódás alapján olyan magatartási szabály jön létre, amely ezt az egyedit és esetlegest típusként, a szóban forgó társadalmi viszonyra általában érvényes normaként fejezi ki.

A szabályozandó társadalmi viszony egyedi és esetleges mozzanataira koncentráló jogalkotás a kazuisztikus, esetszerű jogszabályokban nyilvánul meg. Az esetszerűség, a kazuisztika a szocialista jogalkotás elkerülendő veszélye. A Ptk. alkotói e veszély ismeretében tudatosan arra törekedtek, hogy a Törvénykönyvet megóvják az egyedi, az atipikus felé való tolódástól és a kazuisztikától: „A szerkesztők tudatosan törekedtek a kazuisztikus szabályozás elkerülésére, néhány terület kivételével, ahol kivételesen szükség van a részletekbe menő szabályozásra (pl. a szomszédjogi viszonyok rendezésénél)."[28] A kazuisztikus szabályozás ugyanis a jogalkalmazásban többirányú nehézséget támaszthat. Olyan eset felmerültekor, amelyet a jogszabály nem tartalmaz, a jogalkalmazót vagy kétségek közt hagyja, vagy arra szoritja, hogy a szóban forgó tényállást erőszakoltan és önkényesen az általánosként megjelenő egyedi alá vonja. Mindkét irányú jogalkalmazó tevékenységben lehetőség nyílik a törvényesség és a jogrend lazítá-

[26] Lukács: A különösség. A különösség mint esztétikai kategória. Bp. Akadémiai Kiadó, 1957. 217. old.
[27] Lukács i. m. 218. old.
[28] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. 19. old.

sára és feloldására. Ezt az utat tehát a szocialista törvényesség szilárdítását célzó jogalkotás nem követheti.

A jogalkotásnak azonban nemcsak az egyediség, az esetlegesség felé tolódás, a kazuisztika Szcilláját, hanem a gépies, mechanikus átlagosság és az absztrakt általánosság üres szürkeségének Charybdisét is el kell kerülnie. A jogszabálynak ugyanis nem az adott társadalmi viszony leggyakrabban visszatérő vonásainak átlagából, elvont általánosságából, hanem a legáltalánosabb, legkifejlettebb, legkonkrétabb meghatározásainak koncentrált összefoglalásából, a tipikusból kell kiindulnia. A jogalkotónak a társadalmi viszonyoknak ezt a tipikusságát kell ennek megfelelő tipikus formában, olyan magatartási szabályok formájában kifejeznie, amelyek a társadalmi viszonyoknak legáltalánosabb, legkifejlettebb és legkonkrétabb meghatározásainak koncentrációjára épülnek. A jogszabályoknak az a fajtája, amely a társadalmi viszonyok nem e vonásainak a koncentrációját, hanem a legjellemzőbbnek tűnő átlagos mozzanatait absztrakt általánosságban veszi figyelembe és ragadja meg: a keretjogszabály. Ezek a jogszabályok, minthogy nem a legáltalánosabb, legkifejlettebb és legkonkrétabb meghatározások sűrítését, hanem az átlagosakat, az általában jellemző elvont általános vonásokat fejezik ki, ezért túlságosan széles, tág és tágítható, elasztikus normákat állapítanak meg, amelyekből hiányzik a konkrétság és a meghatározottság. A jogalkotásnak ez a módja látszólag nem más, mint az előbbinek ellentéte. A valóságban azonban a keretjogszabályok alkotásának ugyanaz a gyökere és alapja, mint a kazuisztikus, esetszerű normáké: a társadalmi viszonyok jelenségszerű, egyedi, esetleges vonásaiban és mozzanataiban való megragadás. Az átlagosság és tartalmatlan elvontság ugyanis éppúgy az empirikus, felszínen mozgó jelenségből, egyedi esetlegességből táplálkozik, mint a kazuisztikus, esetszerű szabályozás. Az egyik esetben a jogalkotó az egyedit és esetlegest úgy gondolja megragadni, hogy az adott társadalmi viszony minden egyedi és véletlen mozzanatát közvetlenül individuális esetlegességében fejezi ki, ami már eleve kudarcra van ítélve, a másik esetben pedig úgy, hogy ezek átlagát kifejező olyan absztrakt normát alkot, amely átlagosságában és elvont általánosságában állítólag minden egyedi, individuális esetet átfog. Mindkét kísérlet szükségszerűen eredménytelen: a szabályozandó társadalmi viszony jelenségszerű, egyedi és esetleges meghatározásait totalitásukban és teljességükben megragadni sem az egyik, sem a másik jogszabályi formában nem lehetséges. A jogalkotónak a társadalmi viszonyok lényegét, azokat a legáltalánosabb, legkifejlettebb és legkonkrétabb vonásait, tipikusságát kell jogszabályi formában kifejeznie, amely a legkülönfélébb, számtalan egyedi és esetleges mozzanatban, ezeken keresztül megjelenik. Ha a jogi norma ezt a lényeget, a tipikus meghatározásokat figyelembe véve szabályozza az adott társadalmi viszonyt, akkor létrejön annak a lehetősége, hogy a jogszabály e társadalmi viszony körében előálló individuális jogeseteket átfogja s a jogalkalmazás folyamatában rendezze.

A Ptk. a jogszabályalkotásnak mindkét említett veszélyét lényegében sikeresen elkerüli; általában elmondható, hogy a Ptk. nem tartalmaz olyan elvont és tartalmatlan keret-jogszabályokat, generál-klauzulákat, amelyek a társadalmi viszonyok átlagos vonásain alapuló rendezéseknél tovább nem jutnak és nem esik az esetszerű, kazuisztikus szabályozás hibájába sem, hanem normáit a tipikus társadalmi viszonyokat figyelembe véve állapítja meg. A Ptk. alkotói ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy a tipikus vonásokra és meghatározásokra koncentrálás csak akkor lehet a jogrend szempontjára eredményes, ha azt olyan jogalkalmazási gyakorlat követi, amely képes ezeket a tipikus normákat az egyedi és esetleges esetekkel és mozzanatokkal vonatkozásba, összefüggésbe, kapcsolatba hozni, ezekre alkalmazni. Ezért hangsúlyozza a Ptk. általános indoklása, hogy a részletekbemenő szabályozás és az egyes technikai jellegű kérdésekben túlságosan merev szabályozás kerülésével a javaslat „a bíróságokat továbbra is nagy feladatok elé állítja. A javaslat a jogalkalmazás körében a bíróságoktól önállóságot, nagyfokú ítélőképességet kíván meg, és követelményei hozzájárulnak ahhoz, hogy a bíróságok, ha nem is a jogalkotásnak, de jogunk fejlesztésének, finomításának, gazdagításának, kulturáltabbá tételének fontos tényezőivé váljanak".[29]

A tipikus társadalmi viszonyoknak a Ptkban való kifejeződése az egyes, a különös és az általános a Ptk. vonatkozásában megnyilvánuló dialektikájának lényeges mozzanata. E lényeges, alapvető összefüggésen belül az egyes, a különös és az általános viszonya a Ptk-t illetően még más oldalakról is megmutatkozik. Magában a Ptk-ban az egyes, a különös és az általános csillogóan gazdag dialektikájával találkozunk: a Törvénykönyv egyes részei inkább az általánost, mások a különöst fejezik ki vagy esetleg az egyeshez kerülnek közel. A Ptk. rendszerének sajátos jellegzetessége, hogy a kódexnek nincs ún. általános része.[30] Az általános rész elmaradása azonban nem jelenti azt, hogy a Ptkban nincsenek általános vagy általánosabb tartalmú részek, amelyekhez képest a Törvénykönyv egyes rendelkezései különösként vagy egyediként jelentkeznek. Az egész Ptk. vonatkozásában általánost jelentenek a bevezető rendelkezések. Ezek a rendelkezések a kódex legfőbb elveit tartalmazzák, átfogóak, alapelvszerűek. A Ptk. bevezetése a jogi nézetek, a tudományos fogalmak és a jogi alapelvek összefüggésének általános jogelméleti problémáját veti fel. Általában elmondható, hogy a jogszabályok

[29] Uo. 20. old.

[30] Erre vonatkozóan l. Világhy: A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének rendszeréről c. tanulmányát.

az uralkodó osztály jogi nézeteinek megfelelően jönnek létre, azokban ezek a jogi nézetek tükröződnek. Az uralkodó osztály valamely jogterület vonatkozásában legáltalánosabb jogi nézetei közvetlenül a kódexnek vagy jogi normának bevezető rendelkezéseiben, a jogszabály átfogó, alapelveit tartalmazó részében fejeződnek ki. Az uralkodó jogi nézetek így jogi alapelvek formájában intézményi kifejeződést kapnak.[31] A jogi nézetek és a Törvénykönyvben foglalt alapelvek összefüggése vonatkozásában két lényeges mozzanatot kell hangsúlyozni: az egyik, hogy a kifejeződő jogi nézetek tudományos alapokon nyugszanak, a másik, hogy ezek normatív jelleget kapnak. A jogszabályokban kifejeződő jogi nézetek tudományos elemzésen és általánosításon alapulnak, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a kódex bevezető, általános alapelveket megfogalmazó része közvetlenül tudományos fogalmakat és kategóriákat tartalmaz. A Ptk. mind a bevezető részében, mind más fejezeteiben kerüli tudományos fogalmak és definíciók közvetlen megfogalmazását: „Mellőzi a javaslat a tankönyvszerű fogalommeghatározásokat, felsorolásokat és általában a rendelkezéstől mentes tételeket."[32] A Ptk. általában a tudományos fogalmakat és megállapításokat figyelembe véve és ezekre alapozva fogalmazza meg tételeit, így a bevezető, átfogó rendelkezéseket is. Ezek a rendelkezések az uralkodó osztály jogi nézeteit tudományos általánosítás alapján a legközvetlenebbül, a legáltalánosabb formában normatív módon fejezik ki, s így ezek az egész Törvénykönyvet átható jogi alapelvekként jelennek meg.

Míg a Ptk. bevezető rendelkezései az egész Törvénykönyv vonatkozásában általánosként jelentkeznek, addig a kódex egyes fejezetei között vagy az egyes fejezeteken belül is az általános és a különös viszonya nyilvánul meg. Így a tulajdonjog általános szabályait tartalmazó I. Cím fejezeteinek rendelkezései viszonylatában a II. Címnek a társadalmi tulajdonra vonatkozó szabályai különösként jelentkeznek; hasonló a helyzet a szerződéseknél vagy a kártérítési felelősségnél is. A bérletnél és a biztosításnál viszont a XXXVII., illetve a XLV. fejezeteken belül találkozunk az általános és a különös szabályok viszonyával. Az egyes, a különös és az általános viszonyának konkrétsága és relatív volta a Ptk-n belül is megmutatkozik. Míg a szerződés általános szabályait tartalmazó fejezetekhez képest a bérletre vonatkozó rendelkezéseket megfogalmazó XXXVII. fejezet a különöst jelenti, addig e fejezet 1. pontja általános, a bérlet speciális szabályai vonatkozásában. Hasonló a helyzet pl. a biztosításnál is, ahol a biztosítás közös szabályai különösek a szerződés általános rendelkezései vonatkozásában, viszont általánosak a biztosítás különböző fajtáit meghatározó normákat illetően. Ilyen összefüggések a Ptk. más rendelkezéseivel kapcsolatosan is könnyen kimutathatók.

A Ptk-val és általában a jogalkotással kapcsolatosan tehát megállapítható, hogy mind a kódexben, mind az általános jogalkotási folyamatban az egyes, a különös és az általános rendkívül gazdag dialektikája nyilvánul meg. A Ptknak az egyes, a különös és az általános szintjén való elhelyezkedése — tekintettel az egyes, a különös és az általános konkrétságára és dialektikus viszonylagosságára — több oldalról való megvilágítás eredményeként állapítható meg. Ami a probléma megoldásánál döntő, az a Ptknak a különféle konkrét összefüggésekben való vizsgálata. A Ptk. és általában a jogszabályok — mint arról szó volt — a bennük kifejeződő osztályakarat és érvényességük vonatkozásában általános jellegűek. A Ptk-ra és általában a jogi normákra ebben a viszonylatban tehát az általános, az általánosság jellemző. A Ptk-nak mint tipikus társadalmi viszonyok tipikus kifejeződésének az elemzése viszont azt mutatta, hogy a Ptk. és általában a jogszabályalkotás vonatkozásában — minthogy a tipikus a legáltalánosabb, legkifejlettebb, legkonkrétabb meghatározások koncentrált összefoglalása, és így különös jellegű — a döntő és meghatározó a különösség: „A törvénynek a tipikus társadalmi viszonyokra és helyzetekre építése tehát azt jelenti, hogy a tényállások javarészét a különös, a specifikus szintjén kell meghatározni . . ."[33] A jogalkotásnak a tipikus társadalmi viszonyok és helyzetek megragadására irányuló törekvése során mind az egyedit és esetlegest, mind az absztrakt általánost el kell kerülnie. A különösség, a tipikus vonások és mozzanatok megragadása azonban az egyedivel és az általánossal való dialektikus összefüggésben történik. A különösség mellett vagy pontosabban ezzel együtt a konkrét jogi megfogalmazásban egyedi és általános mozzanatok is jelentkeznek (bizonyos részletekbemenő szabályozás, pl. a szomszédjogi viszonyok rendezésénél, és általánosabb jellegű normák, pl. a bevezető rendelkezések), illetve a tipikus társadalmi viszonyok tipikus jogi megfogalmazásán belül a különösség, az egyes, a különös és az általános dialektikus mozgásában fejeződik ki.

3. A Ptk-val kapcsolatosan felmerülő állam- és jogelméleti kérdések közül még a jogrendszer tagozódásának problematikája körébe tartozó, az utóbbi időben ismét a jogtudományi érdeklődés előterébe került, sokat vitatott problémával, a gazdasági jog kérdésével foglalkozunk. Ismeretes, hogy mind a szovjet, mind a német demokratikus jogtudományban napjainkban olyan nézetek nyertek kifejezést, amelyek a kommunizmus építésében, a szovjet állam előtt álló gazdasági feladatokra, a szocialista állam nagy jelentőségű gazdasági szervező munkájára, a szocialista gazdasági szervezetek kö-

[31] L. Világhy: Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései. 238—239. old.

[32] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. 19. old.

[33] Eörsi: A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének életbeléptetéséhez 317. old.

zötti viszonyokat szabályozó jogalkotás és a szocialista gazdasági szervezetek között a demokratikus centralizmus elvére épülő sajátos viszonyok létrejöttére, e viszonyoknak a népgazdasági terv által való irányítottságára, a gyakorlat követelményeire hivatkozva, szükségesnek tartják a gazdasági szervező tevékenységet kifejezésre juttató jogszabályoknak egységes jogág, a gazdasági jog keretében való összevonását.[34] A következőkben a Ptk-ból e problémát illetően néhány következtetést vonunk le.

Világos, hogy a Polgári Törvénykönyv a népi demokratikus jogrendszer önálló ágának, a polgári jognak a része, ennek a joganyagnak lényeges, alapvető területét rendezi. Ha ebből a valóságos helyzetből indulunk ki, akkor nyilvánvaló, hogy a Polgári Törvénykönyv által szabályozott társadalmi viszonyoknak a polgári jogi módszerekkel való szabályozása a polgári jog ágazatába tartozik. Ez a gazdasági jogot illetően annyit jelent, hogy a Ptk. által szabályozott társadalmi viszonyokat a polgári jogi módszerekkel rendező jogi normák a polgári jog ágazatának anyagát tartalmazzák, s így a gazdasági jog hívei által a gazdasági jogként felfogott jogszabályok jelentős része nem gazdasági jog, hanem polgári jog. Elég csak a tulajdoni viszonyokat szabályozó polgári jogi szabályokra utalni, melyeknek alapvető többségét a társadalmi tulajdont rendező jogi normákat a gazdasági jogi koncepció a gazdasági jog részének tekinti. De hasonló a helyzet az árucsere viszonyoknak a Ptk-ban történő szabályozását illetően a gazdasági jog más „állitólagos" területei, pl. a szerződési jog területén a tervszerződések vonatkozásában is. Ilyenformán a Ptk-t véve alapul, a gazdasági jog lényegét, magvát jelentő jogszabályok a polgári jog anyagát alkotják, következésképpen a gazdasági jog tárgy és tartalom nélkül marad.

A Ptk. alapján a gazdasági joggal kapcsolatosan tett ezek a következtetések azonban — bármennyire igazak is — mégis formálisak, tartalmilag nem eléggé megalapozottaknak tünhetnek. Eddig ugyanis kizárólag a jogi felépítmény egyik fontos jelenségéből, a kódexből indultunk ki, s nem vizsgáltuk, hogy vajon ez a Törvénykönyv megfelel-e a valóságos társadalmi-gazdasági viszonyoknak. Ha ugyanis a Ptk. alkotói helytelenül jártak el, s egymástól lényegesen eltérő társadalmi viszonyokat megengedhetetlenül közös jogi szabályozás alá vontak, akkor előbbi megállapításunk csak a jogi módszer azonosságának kétes értékű bizonyítékán nyugszik és nincs a döntő és meghatározó társadalmi viszonyokra alapítva. Márpedig a jogágazatok megállapításának a szocialista jogtudományban általánosan elfogadottan, két kritériuma van: az egyik a jogi szabályozás módszerének azonossága, amire a Ptk. vonatkozásában könnyű szerrel utalhattunk, a másik, a döntő és alapvető ismérv pedig a szabályozott társadalmi viszonyok azonossága. Megvizsgálandó tehát, hogy a Ptk. valóban azonos típusú és jellegű társadalmi-gazdasági viszonyokat von-e szabályozási körébe. Bizonyos értelemben erre a kérdésre már válaszoltunk, amikor a tipikus társadalmi viszonyoknak a Ptk-ban való szabályozását vizsgáltuk. Most a probléma azonban más összefüggésben igényel tárgyalást. Természetesen itt nem vállalkozhatunk arra, hogy a Ptk-ban szabályozott társadalmi viszonyokat következetesen és részletesen megvizsgáljuk, ennek a feladatnak jelentős részét a jogirodalomban már elvégezték. Kimutatták, hogy a Ptk-ban rendezést nyert tulajdoni viszonyok és árucsere viszonyok olyan egységet képeznek, amelyeknek — e társadalmi viszony-típusokon belül található viszonyok eltérő sajátosságai alapján való — megbontása és eltérő jogi szabályozás alá vonása hiba lenne és helytelen következményeket idézne elő. Mind a tulajdoni viszonyok, mind az árucsere viszonyok körén belül található eltérések és különbségek — mint azt Világhy Miklós kimutatja — közös alapokon nyugszanak, *„ezeket a valóságos különbségeket a valóságos egységen belül kell felfogni,* a tulajdonjog egyes formáinak, a szerződések egyes típusainak, a felelősség bizonyos forrásainak eltéréseit a szocialista tulajdonjogi, szerződési, felelősségi rendszer egységében és összefüggésében kell szabályozni és kifejezni".[35]

A Ptk. tehát — véleményünk szerint — nemcsak a jogi szabályozás módszere, hanem tárgya, a társadalmi viszonyok azonossága alapján is olyan tényezőnek tekinthető, amely a gazdasági jogi koncepció szerint a gazdasági jog körébe vont jogi normák jelentős részének polgári jogi jellegét húzza alá és igazolja. A Ptk. puszta létezésének tényéből levont formálisnak tűnő gazdasági jog ellenes következtetések tehát a társadalmi viszonyok szempontjából is megalapozottak, s így a Ptk. mindkét vonatkozásban a gazdasági jogi koncepció ellen szól. Ennek még azt vethetnők ellene, hogy mind a Ptk. megalkotásánál, mind az elméleti megalapozásnál helytelen és téves megállapításokból, a valóságos viszonyok félreismeréséből indultak ki, s így jutottak hamis eredményre. Kétségtelen, hogy a jogalkotási folyamatban nem kis jelentőségük van a szabályozandó területet és a szabályozás módját elemző, a jogalkotó által helyesnek elfogadott tudományos nézeteknek és megállapításoknak. Ezek a tudományos álláspontok jelentősen befolyásolják a jogalkotási

[34] L. A. S. Tadevoszjan: A szovjet jog rendszerének néhány kérdéséhez. SZGP. 1956. 8. sz.; I. V. Pavlov: A szovjet szocialista jog rendszeréről. SZGP. 1958. 11. sz.; G. Dornberger: Zur Konzeption der Vorlesung: „Recht der sozialistischen Wirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik". Staat und Recht, 1958. 10. sz.: H. Such: Über die Konzeption eines neuen Zivilgesetzbuches der DDR. Staat und Recht, 1958. 11. sz.; J. Hemmerling: Über das „Recht" der sozialistischen Wirtschaft. Staat und Recht 1958. 12. sz. stb.

[35] Világhy: A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása. Jogtudományi Közlöny, 1959. 5. sz. 210. old.

munkát. Ha e nézetek a valóság félreismerésén alapulnak, akkor a jogi szabályozás is téves vágányokra szalad. A Ptk. alkotói a szocialista jogalkotás immár 40 esztendős múltjára és tapasztalatára támaszkodva, a kódexben lényegében azokat a társadalmi-gazdasági viszonyokat rendezték, amelyek polgári jogi szabályozását a szocialista joggyakorlat helyesként igazolta. Így tehát annak a lehetősége, hogy a Ptk. helytelen jogi elképzeléseken alapul, következésképpen téves jogi következményekre vezethet, rendkívül csekély. Hogy ez így van, s a Ptk. a valóságos társadalmi viszonyokon alapul, ezeket helyes jogi módszerekkel rendezi, azt véglegesen majd a Ptk. alkalmazásának gyakorlata igazolja

Peschka Vilmos

Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak vagyoni felelőssége a csehszlovák jogban*

1. A fogalom meghatározása. Ha az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok anyagi felelősségéről beszélünk, mindenekelőtt e fogalmat kell pontosan meghatározni.

A felelősség fogalmát ugyanis nem használja egységesen a polgári törvénykönyv sem, annál kevésbé mondhatjuk azt az egységes csehszlovák jogrendszer legfiatalabb ágának, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jognak eddigi jogszabályairól. Ha például az egyik helyen azt olvassuk, hogy a vezetőség felelősséggel tartozik a szövetkezeti vagyon védelméért, a másik helyen pedig hogy a könyvelő felelős azért a kárért, amelyet vétkes jogellenes cselekményével a szövetkezetnek okozott, akkor világos, hogy a felelősség kifejezést fogalmilag más értelemben használták az egyik és a másik helyen. Az előbbi rendelkezés értelme az, hogy a vezetőség *köteles* a szövetkezeti vagyont védelmezni, és amíg ennek a kötelezettségének eleget tesz, vele szemben semmiféle felelősség nem érvényesül; a vezetőség tagjai azonban a szövetkezettel jogviszonyban állnak, amelynek megszegéséből származhatik felelősség, és éppen erre a lehetőségre mutat rá e fordulatban „a felelősséggel tartozik" kifejezés. A másik esetben arról van szó, hogy a könyvelő vétkes jogellenes cselekménnyel már megsértette a közte és a szövetkezet között fenálló jogviszonyt és amennyiben itt „felelősségről" beszélünk, ezt a kifejezést a kártérítési kötelezettséggel, a szankcióval azonos értelemben használjuk. Az első esetben tehát a jogviszony megszegése előtt a felelősség keletkezésének csupán a *lehetősége* állott fenn, és ezt a lehetőséget helyesen potenciális felelősségnek nevezhetjük; a második esetben a jogviszonyt már megsértették, és a szóbanforgó felelősség a szó tulajdonképpeni értelmében vett felelősség, tényleges felelősség (szankció). Ugyanúgy, ahogyan a polgári jogi jogviszonyok, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyok többsége is potenciális felelősséggel van felruházva, vagyis azzal a képességgel, hogy olyan jogsértés tárgyává váljék, amely a felelősséget megalapítja. Ha ez a felelősség beállt, ez azt jelenti, hogy új, felelősségi jogviszony keletkezett, amelynek alapján az egyik fél követelheti, hogy a másik fél az e viszonyból eredő kötelezettségét (leggyakrabban kártérítési kötelezettségét) teljesítse. Ez kötelmi jogviszony, amely a többi jogviszonytól nem lényegében különbözik, hanem csak funkciójában; ez a funkció már nem a felek eredeti (elsődleges) céljának a megvalósításában áll, hanem jóvátételben vagy represszióban ott, ahol a másik célt meghiúsították. Ilyen — a felek elsődleges célját szem előtt tartó jogviszony pl. a tagsági viszony is; potenciális felelősséggel van felruházva, minthogy megsértése esetében felelősségi jogviszony keletkezhet (pl. az okozott kár megtérítésének kötelezettsége is).[1]

E tanulmányban a továbbiak folyamán csupán a szó tulajdonképpeni értelmében vett felelősséggel kívánunk foglalkozni, éspedig ezzel is csak annyiban, amennyiben a szövetkezeti tagokat a szövetkezettel szemben terheli és az elsődleges tagsági jogviszony vétkes jogellenes megszegése miatt beállott anyagi hátrányban jelentkezik. Ezt anyagi felelősségnek nevezzük, jóllehet a megjelölés nem teljesen megfelelő, mert anyagi jellegű, sőt éppenséggel kizárólagosan anyagi jellegű lehet a fegyelmi szankció is (pl. öt munkaegység elvesztése).[2] A megkülönböztetés egyszerű. Az anyagi felelősségben jelentke-

* E cikket a szerző a Jogtudományi Közlöny részére készítette. Fordította: *Dr. Trócsányi László.*

[1] Vö. részletesebben: Luby: Prevenció és felelősség a polgári jogban. Bratislava, 1958. I. rész, 28. és köv. old.

[2] A fegyelmi felelősség is lehet potenciális és tényleges (a szó tulajdonképpeni értelmében). Ha például a Mintaalapszabály 22. cikke 1. bekezdésének második mondata úgy rendelkezik, hogy a vezetőség mint a szövetkezet végrehajtó szerve teljességgel felelős a taggyűléssel szemben a szövetkezet igazgatásának és tevékenységének egész vezetéséért és az állam irányában fennálló kötelezettségeik teljesítéséért, nyilvánvaló, hogy itt potenciális fegyelmi felelősséggel van dolgunk. A felelősség itt azt jelenti, hogy a vezetőség mint alsóbb szerv alá van rendelve a taggyűlésnek mint felsőbb szervnek, köteles ennélfogva ennek a szervnek tevékenységéről beszámolni, utasításai szerint eljárni stb. és amíg ezt a kötelezettségét szabályszerűen teljesíti, semmiféle felelősség (szankció) nem fog beállni; csak e kötelezettség megszegése von maga után fegyelmi intézkedést (szankciót), és éppen erre a lehetőségre utal a fenti rendelkezés. Ezzel szemben amikor a Mintalapszabály 19. cikkének 2. bekezdése úgy rendelkezik, hogy amennyiben a szövetkezeti tag a szövetkezetben a munkát elhanyagolja, a vezetőség vele szemben fegyelmi intézkedést alkalmazhat, már a szó tulajdonképpeni értelmében vett fegyelmi felelősségről van szó.

ző szankciót közvetlenül a törvény állapítja meg; a fegyelmi felelősségben álló szankciót a fegyelmi szervnek ki kell szabnia (természetesen szintén a törvény korlátain belül).

A terminológia egységes használata érdekében végül meg kell jegyezni, hogy további fejtegetéseink során a polgári jogtudomány eredményeivel egyezően abból a felismerésből indulunk ki, hogy az anyagi felelősség jogviszony megszegéséért fennálló szankció. A jog társadalmi viszonyokat szabályoz (és azokon keresztül emberi magatartásokat, amelyek azok tárgyát képezik). A szabályozott viszonyok jogviszonyokká, a jog által védett viszonyokká válnak. Csak az így védett jogviszony szeghető meg, nem pedig a jogszabály vagy az alanyi jog stb.[3]

2. *A jogi szabályozás fő szempontjai.* Felelősségi kötelezettség minden kötelezettség, amelyet a jogrend a jogviszony megszegése miatt megállapít. Leggyakoribb anyagi felelősségi kötelezettség természetesen a vétkes jogellenes cselekmény által okozott kár megtérítésének kötelezettsége. Az egyszerűség kedvéért azért azokat a fő szempontokat, amelyekből a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok anyagi felelősségének szabályozásánál kiindul, éppen a kártérítési kötelezettségen fogjuk bemutatni.

A csehszlovák jogrendszerben a kártérítés intézménye eredetileg a polgári jog intézménye volt, amely természetesen bizonyos feltételek mellett e szankcióval nem csak a polgári jogi, hanem más jogviszonyok (tehát pl. családjogi, munkajogi, mezőgazdasági szövetkezeti jogviszonyok) megszegését is sújtotta. Abban az időben, amikor a csehszlovák törvényhozás a szövetkezeti tagok anyagi felelőssége szabályozásának útjára tért, a polgári jognak e korábbi (monopolisztikus) helyzete már a múltté volt; a kártérítés intézményének nemcsak polgári jogi szabályozása volt meg, hanem az alkalmazottak részéről a munkáltatónak okozott károkért fennálló anyagi felelősség újabb, önálló munkajogi szabályozása is és ez a felelősség a polgári jogi szabályozástól mélyrehatóan különbözött.

E mélyreható különbség nem a jogi szabályozás funkcióját és céljait, hanem kizárólag azokat a módszereket érintette, amelyek által e szabályozások mindegyike funkcióját teljesíti és céljának elérésére törekszik. A funkció mindkét intézménynél egyezik a jog funkcióival általánosságban. A cél is azonos, minthogy a polgári jogi, ugyanúgy, amint a munkajogi szabályozás is, elvileg a prevenció célját tűzi maga elé, azaz az általános polgári öntudat és kultúra olyan állapotának elérését, amely mellett károk egyáltalában nem fordulnak elő; ezt az állapotot itt is, ott is neveléssel és átneveléssel kell elérni, mert tudatában vagyunk annak, hogy a károkozás sokszor, különösen a társadalmi tulajdonban álló vagyon tekintetében okozott károknál, a kapitalista csökevények által szított társadalmi ellentétekre, az emberek gondolkodásában megmaradt kapitalista csökevényekre vezethető vissza, és minthogy a szocializmusban már nincsenek antagonisztikus ellentétek, azok hosszú, türelmes nevelő folyamat útján elháríthatók.

A jog már puszta léte útján nevel. A felépítmény része és az alapra való aktív visszahatásában hatalmas szervező és átalakító erő; nem fér kétség ahhoz, hogy egyre nagyobb lesz azoknak az embereknek a száma, akik magatartásukban a jogszabályokat megtartják, tekintet nélkül azokra a szankciókra, amelyeket a jog a jogviszonyok megszegésének esetére kilátásba helyez. Ha azonban a védelmezett jogviszony megszegése következik be, akkor a szankciók érvényesítésénél más módszereket választ a polgári jog és másokat a munkajog.

A polgári jogviszony tekintetében sajátosan tipikus a feleknek a gazdasági egyenértékűségéből folyó egyenlő helyzete, ezért a polgári jog, ha kár keletkezik, amelyet az egyik fél köteles a másik félnek megtéríteni, a reparációs szempontot tekinti irányadónak, azaz azt a szempontot, hogy az eredeti állapotot kell helyreállítani. (Bármilyen enyhítés a károkozóval szemben méltánytalanság lenne a károsulttal szemben.) Éppen e szigorú reparációs szempont révén kíván a polgári jog nevelően hatni; a polgári jogviszony minden résztvevője tudja, mi vár reá, ha a másik résztvevőnek kárt okoz, és ez őt arra kényszeríti, hogy a dolgot idejében gondolja meg. Mindazonáltal a polgári jog is tudatában van annak, hogy a túlzott szigorúság sok esetben inkább elkeseredetté tesz, mint nevel, és ezért a kemény reparációs szempontot indokolt esetekben a prevenciós cél érdekében mérsékelni igyekszik. A Ptk. 358. §-a szerint a bíróság különös méltánylást érdemlő esetekben a gondatlanságból vagy végszükségben, jóllehet szándékosan okozott kár megtérítését megfelelően mérsékelheti; ennek során különösen a felek viszonyaira, a kárnak és megtérítésének jelentőségére, a károkozó személyi tulajdonságaira, valamint vétkességének jellegére és mértékére van tekintettel.

Ha a munkajog hatékonyan akarja szolgálni prevenciós (nevelő) célját, a túlzott szigorúságot sokkal inkább kell kerülnie, mint a polgári jognak. A felek egyenlősége a munkaviszonyban már nem valamilyen gazdasági egyenértékűség eredménye, hanem — amennyiben a munkaviszony területén egyáltalában adva van — ez a munkamegosztás gazdasági törvényére vezethető vissza.[4] A munkaviszony alanyai egymással szemben nem idegen, közömbös személyekként állnak. A szocialista munkáltató jogi személy, amelynek személyi állományát az egyes

[3] Vö. Luby az 1. alatt említett mű 153. és köv. old.

[4] Vö. Knapp: A csehszlovák szocialista polgári jog tárgya és rendszere. Prága, 1959. 150. és köv. old.

dolgozókból álló kollektíva alkotja; e dolgozói kollektíva valamennyi tagja az adott munkahely együttes gazdája és befolyásukat a vállalat vezetésére szakszervezetükön keresztül érvényesítik, amely a dolgozók önálló társadalmi szervezete. E kollektíva a nevelő hatás nagy lehetőségeivel rendelkezik, anélkül, hogy jogi eszközökhöz kellene folyamodnia; ezek a lehetőségek belátható időn belül — különösen a kulturális forradalom eredményének megvalósulásával — még csak fokozódnak. És a szocialista állam az anyagi felelősség jogi szabályozásánál éppenséggel arra törekszik, hogy oly módon hozza összhangba a társadalmi tulajdonban álló vagyon védelméhez fűződő érdeket a dolgozó és a tartás szempontjából reáutalt személyek létérdekeinek védelméhez fűződő érdekkel, hogy ez a kollektíva nevelő hatását elősegítse és ne nehezítse. A modern nagyüzemi termelésben gyakran következnek be egyszerű gondatlanságból is jelentős károk. Az ilyen kárnak teljes egészében a munkabérből, mint a dolgozó egyedüli megélhetési forrásából való megtérítése őt és a tartás szempontjából reá utalt személyeket hosszú időre, talán egész életre, megfosztaná azoknak az előnyöknek a túlnyomó részétől, amelyeket a szocialista gazdasági rendszer minden dolgozó számára biztosít. A dolgozónál csökkenne, vagy teljes egészével megszűnnék a munka eredménye iránti anyagi érdekeltség, és ezzel egyidejűleg a munka termelékenységének állandó emelésére irányuló törekvés. Az eredmény a munkaerő gyakorlati kikapcsolása lenne, anélkül, hogy végül is a kár megtérülne. Ezzel szemben a tapasztalat arra tanít, hogy a dolgozók létérdekeivel szemben tanúsított kíméletes magatartás, jóllehet adott időpontban a társadalmi tulajdonnak akár hátrányára is, az említett káros következményeknek nem csak korlátozását mutatja, hanem ezen felül biztosítékot ad arra nézve is, hogy az anyagi felelősség intézménye a szocialista jogban valóban képes lesz elsőrendű és fő funkciójának teljesítésére, ami nem más, mint a dolgozók nevelése és átnevelése úgy, hogy ilyen természetű károk egyáltalában ne keletkezzenek (általános megelőzés). Ezért nem szabad az államnak, mint szocialista tulajdonosnak csak az anyagi érdekeket szem előtt tartania; ha a sikeres nevelés és átnevelés feltételei adva vannak (különösen a szocialista társadalmi munkafolyamat keretében), az állam, mint károsult tulajdonos kész lemondani az olyan anyagi teljesítésről. amely a nevelést és átnevelést fékezhetné vagy éppenséggel meghiúsíthatná. Annak az engedménynek, amit a szocialista állam azáltal tesz, hogy az okozott károk túlnyomó többségében nem ragaszkodik a teljes reparációhoz, nem kell a fejlődés minden szakaszában azonosnak lennie. Még a fejlődés azonos fokán sem lesz mindenkivel szemben egyenlő. Egyes esetekben éppen a hatékony nevelő hatás kívánja meg, hogy maradéktalanul a polgári jog reparációs szempontja érvényesüljön, vagyis a teljes összegű kártérítéshez ragaszkodjanak. Ezek azok az esetek, amikor a károkozó olyan megátalkodott magatartást tanúsított, a közösség érdekeit annyira figyelmen kívül hagyta, hogy csak szigorú ellenintézkedések képesek őt a jövőben hasonló cselekményektől visszatartani (pl. szándékosan okozott károk esetében). Más esetekben viszont az arra vonatkozó határozatot, hogy gondatlanságból okozott kárról van-e szó, és hogy a kártérítés csökkentésének különös méltánylást érdemlő körülményei forognak-e fenn, csak a bíróságra lehet bízni (pl. ittasan vagy nem a tagsági viszonnyal összefüggésben okozott károknál).

Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag tekintetében is érvényes az, hogy a dolgozói kollektíva tagja és az adott munkahely együttes gazdája; közvetlen befolyása van a szövetkezeti gazdálkodás irányítására, tehát abban a munkaszervezésre is, még pedig a szövetkezet igazgatásában való részvétel keretében a taggyűlésen való határozathozatal formájában, figyelemmel arra, hogy a taggyűlés a szövetkezet legfőbb szerve, és egyfelől általános hatásköre van (azaz a szövetkezeti élet bármely ügyében dönthet), másfelől a legfontosabb szövetkezeti ügyekben kizárólagos jogkörrel rendelkezik (azaz más szervnek ezekben az ügyekben hozott határozata a taggyűlés jóváhagyása nélkül érvénytelen) [v. ö. Mintaalapszabály 21. cikk 2. és 3. bek.]. A szövetkezetben is érvényesül a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye és ennélfogva itt is arra kell törekedni, hogy a szövetkezeti vagyon védelméhez fűződő érdek a szövetkezeti tag munkajövedelmének védelméhez fűződő érdekkel összhangban álljon. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a csehszlovák törvényhozó az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag anyagi felelősségének jogi szabályozásánál, nyilvánvalóan a társadalmi tulajdon szövetkezeti és össznépi formája közeledésének és távlati egybeolvadásának és ennélfogva a mezőgazdasági munka nagyüzemi termeléssé való fokozatos átalakulásának döntő hatása alatt,[5] a munkajogot tekintette irányadónak, nem pedig a polgári jogot.

Vannak itt természetesen bizonyos különbségek. Tíz esztendő történelmileg rövid időszakában jelentékenyen és forradalmi úton meg tudtuk változtatni a falusi viszonyokat; községeink túlnyomó részében megalakultak az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek, és belátható időn belül, előreláthatóan 1960. végéig minden községben meg fognak alakulni. Ezzel azonban a falun a szocializmus építésének csak első szakasza zárul le. Nem lehet tagadni, hogy a parasztnak az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetbe való belépésével az imént még magántulajdonos nem válik a föld öntudatos szocialista gazdájává. Van különbség az öntudatos szocialista munkás és ennek az állami

[5] Lásd Hruscsov beszámolója a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusán, Budapest, 1959. 113. és köv. old.

szocialista tulajdonban álló vagyonhoz fűződő viszonya és a mindezideig magántulajdonos szövetkezeti paraszt öntudata és a szocialista csoporttulajdonban álló vagyonhoz való viszonya között. A szövetkezeti tagok tudati átalakulása még csak előttünk megy végbe, és sok türelmes politikai és kultúrális munkát igényel. Meg kell fontolni továbbá, hogy míg az alkalmazott munkabére egyedüli megélhetési forrását alkotja, a szövetkezeti tag részesedése a szövetkezeti gazdálkodás végeredményeiben jövedelmének fő és alapvető tényezője, amely a háztáji gazdálkodás (éppen a szövetkezeti család személyi szükségleteinek kiegészítését szolgáló kis személyi gazdaság) bevételeiből rendszeresen kiegészül.

3. A szövetkezeti tagok anyagi felelőssége a kártérítésről szóló rendelkezések szerint. E társadalmi viszonyok törvényi szabályozása most az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 49/1959. Sb. sz. törvény (továbbiakban „törvény") 39—47. §-aival történt meg, amely ezekben a kérdésekben — amint már jeleztük — az alkalmazottak által a munkaviszonyból származó kötelezettségek megszegésével okozott károk megtérítése iránti kötelemről szóló 71/1958. Sb. sz. törvény nyomdokain halad.[6]

a) A törvény 40. § 1. bekezdése szerint a szövetkezeti tag köteles azt a kárt, amelyet tagsági kötelezettségének teljesítésével összefüggésben a szövetkezetnek gondatlanságból okozott, e törvény rendelkezései szerint megtéríteni. (A törvény által szabályozott kérdésekben tehát más jogszabály alkalmazása kizárt.)

A kártérítési igény keletkezésének feltételei tehát a törvény szerint a következőek: a vétkesség gondatlansági formája; a tagsági kötelezettségek teljesítésével összefüggő jogellenes cselekmény; a kár; okozati összefüggés a jogellenes cselekmény és a bekövetkezett kár között.

A vétkesség kérdéséről. A törvény világosan a vétkességnek a polgári jog számára ismeretes kétféle formájából indul ki, azaz a gondatlansági és a szándékossági formából. Részletesen csak a gondatlanságból okozott kár megtérítését szabályozza; a szándékosan okozott kárt illetően lásd az *e)* pont alatt következő fejtegetéseket.

A törvény 93. §-a szerint a szövetkezeti szervek kötelesek a szövetkezeti tagokat a szövetkezet gazdálkodását érintő valamennyi kérdésben a szocialista öntudatra ránevelni, nehogy a szocialista szövetkezeti tulajdonban és a szövetkezet használatában (1. bek.) álló vagyonban kár keletkezzék; a szövetkezeti tagok viszont kötelesek a szövetkezeti vagyont védelmezni és mindent megtenni, ami a fenyegető kár elhárításához vagy a már bekövetkezett kár csökkentéséhez (2. bek.) szükséges. E rendelkezésre tekintettel arra az álláspontra lehet helyezkedni, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti jog céljainak leginkább a gondatlanság objektív mértéke felel meg, amely szerint gondatlanul jár el az a szövetkezeti tag, aki nem tesz meg mindent, amit tőle a társadalom fejlődésének adott fokán — a szövetkezeti vagyont érintő kár elhárítása vagy csökkentése érdekében elvár. Nem döntő tehát az, hogy a károkozó saját ismereteire és személyi viszonyaira tekintettel eléggé elővigyázatosan járt-e el (szubjektív mérték), hanem hogy így járt volna-e el társadalmunk fejlett tagja is, aki számára a társadalmi tulajdonban álló vagyon védelme természetes dolog (objektív mérték). Ez az objektív mérték magasabb, mint a diligentia bonis patris familias, a burzsoá jog jó gazda gondossága stb.; az átlag szövetkezeti tagot arra kényszeríti, hogy a szocialista szövetkezeti tulajdonban álló vagyon védelménél a fejlett állampolgár magatartását tekintse irányadónak. A szocialista társadalomban a tudomány és a technika állandó fejlődésével ez az objektív mérték is állandóan változik; amit korábban elháríthatatlan véletlennek tekintettek, ezt ma tudományos eljárással és tökéletesebb műszaki felszereléssel meg lehet akadályozni stb. Az így értelmezett objektív mérték bizonyos egyéniesítést mégsem zár ki. Mást vár a társadalom pl. a szakértőtől, mint a hozzá nem értőtől, a kollektívától és az egyéntől, a vezető dolgozótól és a beosztottól stb. Ezért a szóbanforgó szubjektív szempontot konkréten kell alkalmazni, azaz arra az adott helyzetre tekintettel, amelyben a károkozó volt és e korlátok között figyelembe lehet venni a károkozó személyéhez fűződő viszonyokat.[7]

A törvény kifejezetten nem tesz említést a gondatlanság különböző fokozatairól (ezt nem teszi a polgári törvénykönyv sem), egyes helyeken azonban beszél a vétkesség mértékéről, egy helyen pedig a vétkesség „csekély súlyáról" is említés történik, amiből az következik, hogy a vétkesség „mértéke" a törvény szempontjából nem mindenütt egyforma. E rendelkezések magyarázatánál a büntetőtörvénykönyv szolgálhat zsinórmértékül, amely szerint a gondatlanság abban áll, hogy a károkozó magatartása jogellenes eredményének lehetőségéről tud, de kellő okok nélkül abban bízik, hogy ez az eredmény nem következik be (Btk. 3. § 2. bek. a) pont), vagy pedig abban, hogy a károkozó nem tudja, hogy a jogellenes eredményt előidézheti, bár a körülményekre és saját személyes viszonyaira tekintettel ezt tudhatta volna (Btk. 3. § 2. bek. b) pont). Nem fér kétség ahhoz, hogy a gondatlanságnak ezek a fokai érvényesülnek a vétkesség mértékének e törvény szerinti megállapításánál. Az előbbi esetben tudatos gondatlanságról van szó, amely a vétkesség súlyosabb foka, mint a

[6] Amennyiben a további fejtegetések során e törvény szabályozását érintjük, azt röviden munkajogi szabályozásnak fogjuk nevezni.

[7] A konkréten alkalmazott objektív szempont a polgári jogban is érvényesül. Vö. Luby az 1. alatt említett mű 502. és köv. old. Érvényesül a munkajogban is, vö. Kratochvil: Kártérítés a munkajogban. Prága, 1959. 115. és köv. old.

másik eset, amikor nem tudatos gondatlanság forog fenn.[8] A vétkesség mértéke azonban az említett két fok mindegyikében is különböző lehet. Összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg: Minél konkrétebben érvényesült a károkozás lehetőségének tudata a tudatos gondatlanságnál, illetve nem tudatos gondatlanságnál minél egyszerűbb és általánosabb volt az a kötelezettség, hogy a károkozó a károkozás lehetőségéről tudjon, annál nagyobbfokú a vétkesség. A vétkesség csekély súlyával eszerint az olyan gondatlanság esetében állnánk szemben, amely a mai nagyüzemi termelés mellett mindenkinél előfordulhat, és amellyel az embereknél számolni kell, úgyhogy tulajdonképpen termelési kockázatról van szó.

A törvény vétőképességről nem beszél. Ez azt jelenti, hogy ezt a kérdést a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban továbbra is analógia útján fogjuk eldönteni. Minthogy ilyen természetű rendelkezése a munkajognak sincsen, a Ptk. 347. §-ának analógia útján való alkalmazása marad hátra, amely szerint a természetes személy 15. életévének betöltésével válik vétőképessé, ez a korhatár azonban relatív, minthogy vétőképessége van fiatalabb személynek is, ha képes volt cselekményének következményeit előre látni.[9] Nincs vétőképessége tartós vagy átmeneti kóros elmeállapotban levő személynek, ha ez az elmeállapot a károkozás időpontjában olyan mértékben érvényesült, hogy a károkozó értelmi (felismerési) és akarati (rendelkező) képességét kizárta, emellett az nem lényeges, hogy a károkozó egészben vagy részben önjogúságától meg volt-e fosztva vagy sem. A Ptk. 347. §-ának analógia útján való alkalmazásával kell megoldani azt a kérdést is, ki felelős a vétőképtelen személyek által okozott kárért. Az ilyen kárért azok a személyek felelnek, akik a kellő felügyeletet elhanyagolták (az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetben rendszerint azok a személyek, akiknek felügyelete alatt a károkozó dolgozott, illetve a termelési csoport stb. vezetője).

A törvény kifejezetten hangsúlyozza, hogy a szövetkezet köteles a szövetkezeti tag vétkességét bizonyítani, amennyiben eltérő rendelkezés nincsen (törvény 40. § 2. bek.). A vétkesség az alanynak saját jogellenes magatartásához és annak eredményéhez való pszichikai viszonya. A vétkesség gondatlansági formájának is értelmi és akarati oldala van (tudatos gondatlanságnál az értelmi oldal abban a tudatban áll, hogy a jogellenes cselekmény bekövetkezhet, nem tudatos gondatlanságnál viszont e tudat hiányában; az akarati oldal abban áll, hogy az alany azt a magatartást, amelyből a jogellenes eredmény származott, akarta). E pszichikai kategória (vétkesség) két oldala közül egyik sem észlelhető közvetlenül és így nem is bizonyítható; következtetni lehet azonban reájuk más tényekből, amelyek közvetlenül észlelhetők és így bizonyíthatók is. A törvény szóbanforgó rendelkezései ugyanis annyit jelentenek, hogy a szövetkezet köteles minden esetben, amelyben kártérítési igényt érvényesít, az ügyet gondosan kivizsgálni és a konkréten alkalmazott objektív mérték segítségével a károkozó elé tárni, hogy a társadalom olyan tagja, aki a jognak és a szocialista együttélés szabályainak megfelelő gondosságot fejt ki, az ő esetében hogyan járt volna el. Ott, ahol a vétkesség mértéke is lényeges, a szövetkezetnek még tovább kell mennie, meg kell állapítania és meg kell jelölnie azokat a tényeket, amelyekből a vétkesség különböző fokára, illetve az ugyanazon a gondatlansági fokon belül a különböző intenzitásra is következtetni lehet. A bírósági eljárásban a károsult szövetkezetnek ez a bizonyítási kötelezettsége már a Pp. 88. § 1. bekezdéséből következik, amely szerint a bizonyítási kötelezettség azt a felet terheli, aki a vonatkozó tényekre hivatkozik. (A vétkességre, mint az igény előfeltételeinek egyikére ugyanis a károsult szövetkezet hivatkozik.) Mindazonáltal e rendelkezésnek magában a szövetkezetben folyó eljárás szempontjából megvan a maga jelentősége.[10]

Egy esetben a törvény a vétkesség vonatkozásában ismeri a bizonyítási teher megfordulását is. Úgy rendelkezik, hogy amennyiben szövetkezeti tag elszámolási kötelezettséggel reábízott értékekért külön írásbeli szerződésben vállal felelősséget (pl. raktáros a készletekért, pénztáros a pénzért), felel a keletkezett hiányért, hacsak nem bizonyítja, hogy a hiány egészben vagy részben vétkessége nélkül állott elő (törvény 45. § 1. bek.). Az irodalomban ezt az esetet rendszerint mint a vétkesség vélelmét szokták említeni. Minthogy a Pp. 90. §-a szerint nem kell bizonyítani az olyan tényeket, amelyek tekintetében a törvény vélelmet állapít meg, az irodalomnak ez az álláspontja annyit jelentene, hogy ezekben az esetekben a szövetkezetnek a bírósági eljárásban nem kell a szövetkezeti tag vétkességét bizonyítania. Láttuk azonban, hogy a szövetkezet még ott sem bizonyítja a vétkességet, mint pszichológiai kategóriát, ahol ezt a törvény kifejezetten előírja (törvény 40. § 2. bek.), hanem csak azokat a tényeket, amelyekből a szóbanforgó pszichológiai kategóriára következtetni lehet. A bizonyítási teher megfordulása ebben az esetben tehát azt jelenti-e, hogy

[8] A tudatos gondatlanság közeledik a szándékhoz, míg a nem tudatos gondatlanság inkább a véletlenhez. Vö. Kratochvil a 7. jegyzetben említett mű 119. oldalán. Vö. továbbá Matvejev: A vétkesség a szovjet polgári jogban. Kijev, 1955. 295. és köv. old.

[9] Más jogágakhoz tartozó jogszabályok analógia útján való alkalmazásának megengedhetőségére vonatkozóan lásd közelebbről Eliáš: Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet dolgozóinak anyagi felelőssége, Prága, 1959. 20. és köv. old.

[10] A kérdés az, hogy a törvény 40. §-a 2. bekezdése rendelkezésének szövege megfelelő-e, és tényleg kifejezi-e azt, amit a törvényhozó kifejezni akart. Az idevonatkozó kétségeket lásd Eliáš a 9. jegyzetben említett munka 101. és köv. oldalain.

a szövetkezetnek még az említett tényeket sem kell bizonyítania? Úgy vélem, hogy erről nincsen szó.

A különleges felelősség, amelyről itt szó van, szigorúbb felelősséget jelent.[11] Ez a szigorúság — amint látni fogjuk — helyénvaló és a kártérítés mértékében nyilvánul meg (szemben az általános felelősséggel, amely elvileg korlátozott, ezekben az esetekben a szövetkezeti tag elvileg a tényleges kárt teljes összegében viseli). Egyébként a törvény természetesen abból indul ki, hogy a szocialista jog nem mondhat le az emberi magatartás értékeléséről, mégpedig olyan értékeléséről, amely objektív mértékkel dolgozik, és teljességgel az emberi tudatból és akaratból indul ki. Éppen a nevelőhatással szemben támasztott magasabb kívánalom eredményezte azt, hogy a törvény — szemben a polgári törvénykönyvvel — még kivétel formájában sem vezette be az objektív felelősséget, amely az ember tudatát és akaratát figyelmen kívül hagyja és az objektív okokra redukálja.[12]

Nem fér kétség ahhoz, hogy a vétkesség vélelme — mégha önmagában véve nem is ütközik a szocialista jogtudatba — a tárgyi felelősséghez veszélyesen közeledik. Az általános elv alól ilyen lényeges kivételt semmiképpen sem indokolja az, hogy ezekben az esetekben a felelősségre vonatkozóan külön írásbeli szerződést kötnek. Az eltérő elbírálást aszerint, hogy kötöttek-e vagy sem külön írásbeli szerződést, rendszerint azzal szokták indokolni, hogy az ilyen szerződésnek fontos tudatosító célzata lehet és kell is hogy legyen (a felelős személy a külön szerződés aláírásakor tudatára ébred a reábízott érték megőrzésére vonatkozó kötelezettség fontosságának és céljának és e szerződés hatása alatt e kötelességének tudatában marad a kötelezettsége teljesítése során is).[13] Csakhogy éppen a kulturális forradalom eredményei megvalósulásának időszakában joggal lehet elvárni azt, hogy a társadalmi tulajdonban álló vagyon védelmének kötelezettségét minden állampolgár érezze, tekintet nélkül arra, hogy e törvényi kötelezettséget még aláírásával külön megerősíti-e vagy sem.

A cáfolható vélelmeket törvényeink rendszerint „kell tekinteni" szavakkal fejezik ki és minden egyes esetben azután anyagi jogi intézményről van szó. Nincs okunk feltételezni azt, hogy a törvényhozó e bevált jogszabályalkotási technikától a törvényben eltért és a cáfolható vélelem anyagi jogi intézményét a bizonyítási teher egyszerű megfordításával állapította meg, ami elsősorban eljárási jogi intézmény, és csak anyagi jogi következményei vannak (ha valaki aláveti magát a bírói eljárásnak, ez az anyagi jogi szférában fog megmutatkozni). Inkább az a következtetés kézenfekvő, hogy a bizonyítási teher kifejezett megfordítása csupán azt a célt szolgálja, hogy nyomatékosan figyelmeztesse az adóst arra a helyzetre, amelybe szükségképpen kerülni fog, ha az elszámolás végett reá bízott értékekben hiány jelentkezik. Ez a helyzet számára rendkívül súlyos lesz és ekként nyilatkozik meg:

A szövetkezet a bírósági eljárásban bizonyítja, hogy a szövetkezeti tagnak megfelelő munkafeltételei voltak (biztonsági zárak voltak felszerelve, a raktár más számára hozzáférhetetlen volt), az elszámolási kötelezettséggel reábízott értékeket szabályszerűen átvette, az elszámolásnál azonban mégis hiánya volt (különbség a reábízott értékek tényleges állapota és azon nagyobb értékállapot között, amelynek a könyvelési nyilvántartás szerint meg kellene lennie); mást nem is kell előadnia vagy bizonyítania. Ha a bíróság a gondatlanság megállapításánál a konkréten alkalmazott objektív mértéket tekinti irányadónak, amint fentebb említettük, már az említett tényekből szükségképpen arra a következtetésre kell jutnia, hogy a szövetkezeti tag nem tett meg mindent, amit a társadalom tőle elvár a társadalmi tulajdonban levő vagyon károsodásának elhárítása érdekében (ha ugyanis ezt megtette volna, kár egyáltalában nem következett volna be). Az ügy ilyen állása mellett már valóban a felelős szövetkezeti tag dolga lesz, hogy kimentse magát. A szövetkezeti tag csak úgy tud védekezni, ha bizonyítja, hogy jóllehet minden körülmény vétkessége mellett szól, valójában a kárt nem okozta vétkesen. Ez lesz a helyzet pl. akkor, ha a kár véletlenül keletkezett, ha az más személy vétkes jogellenes magatartására vezethető vissza stb. Helyes eljárás mellett tehát a gyakorlatban aligha kerülne sor marasztaló bírósági ítéletre, amely kizárólag azon alapulna, hogy az alperesnek a kimentés nem sikerült; a határozat úgy rendelkezik, hogy a kárt meg kell téríteni, mert az alperes azt legalábbis gondatlanságból okozta, amint ez szükségképpen következik az eset összes körülményeiből és abból, hogy az alperesnek a kimentés nem sikerült. Természetesen a bíróságnak már a bírósági szervezetről szóló 66/1952. Sb. sz. törvény 4. §-ára figyelemmel (a bíróságok nevelő tevékenysége) az ítéletben a lehetőség szerint konkréten is ki kell fejtenie, miben látja az alperes vétkességét. Ott viszont, ahol a kereset ténybeli állítása annyira jelentéktelen volt, hogy a bíróság a vétkesség objektív mértéke mellett sem tudott a vétkességre következtetni, a kimentés az alperesnek könnyen sikerülni fog és a bíróság a keresetet el fogja utasítani.

Az átfordult bizonyítási teher intézményének csak ilyen tartalma van. Nem lehet tehát egyenlőségi jelet tenni ezen intézmény és a cáfolható vélelem anyagi jogi intézménye közé.

[11] Az irodalom (vö. Kratochvil: Kártérítés a munkajogban, Prága, 1959. 124. és 142. old.) általános és különös felelősségről beszél. Ez a terminológia teljességgel elfogadottá vált, és ezért a további fejtegetések során mi is ezt használjuk.

[12] Vö. Knapp: Fejtegetések a polgári jogi felelősség köréből. Stát a právo, I. 69. p.

[13] Vö. Kratochvil a 7. jegyzetben említett mű 149. old.

A tagsági kötelezettségek teljesítésével összefüggő jogellenes cselekmény kérdéséről. A jogellenesség az emberi magatartás és a tárgyi jog ellentéte, amely mint a jog által védett társadalmi viszonyok megszegésének vagy veszélyeztetésének állapota jelentkezik.

E rendelkezés tekintetében is mintaképül a munkajog szolgált, amely szerint az általános alkalmazotti felelősség csak a munkaviszonyból származó kötelezettség megszegésével a *foglalkozás gyakorlása* közben gondatlanságból okozott károk vonatkozásában áll fenn. A „foglalkozás gyakorlása közben" szavak a munkajogi felelősség köréből kirekesztik azokat a károkat, amelyeket a munkavégzési kötelezettség határainak túllépésével okoztak, éspedig egyfelől azokat a károkat, amelyeket az alkalmazottak nem a munkahelyen és munkaidőben okoztak, másfelől azokat, amelyeket ugyan a munkahelyen és munkaidőben, de olyan munka közben okoztak, amelyet az alkalmazott a munkaviszonyból származó kötelezettségének megszegésével nem a munkáltató részére, hanem pl. saját maga számára végzett (saját egyéni vagy magánérdekében). Már a munkajogban is hallatszanak hangok, amelyek annak a megállapításnak a nehézségére utalnak, hogy a munkakötelezettség határainak túllépéséről van-e szó, vagy sem.[14]

Az a szövetkezeti tag, aki a szövetkezetnek gondatlanságból kárt okoz, minden esetben megsérti a tagsági viszonyt, amelyből reá nézve a törvény 39. §-a, a Mintaalapszabály 1. cikk 2. bekezdése, 8. cikk 3. bekezdése, 20. cikk 1. bekezdése értelmében az a kötelezettség hárul, hogy bármikor és bárhol védje a szövetkezeti vagyont bármilyen kárral szemben, tehát nemcsak a tagsági viszonyból származó kötelezettségek teljesítésénél (pl. a munkakötelezettség teljesítésénél). A törvény szövegéből azonban az következik, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti jogi általános felelősség megállapításához nem elegendő csupán a tagsági viszony egyszerű megszegése, hanem a vétkes jogellenes cselekménynek még kapcsolatban kell állnia az említett tagsági viszonyból folyó valamilyen kötelezettség *teljesítésével.*

Itt leggyakrabban a tagsági viszonyból folyó valamilyen munkakötelezettség teljesítéséről lesz szó, tehát olyan kötelezettség teljesítéséről, amely a szövetkezeti tagnak lehetővé teszi, hogy a szövetkezeti tulajdonban vagy használatban álló vagyonhoz hozzáférjen. Az alkalmazotti munkaviszonytól eltérően azonban a tagsági viszony nem szorítkozik csak a szövetkezet érdekében végzett munka végzésére. A tagsággal mezőgazdasági szövetkezeti jogviszony jön létre, amely elválaszthatatlan egységben: a tagságot érintő (pl. tagság megszűnése), vagyoni jellegű (a föld társításából és a többi termelési eszköz társadalmasításából eredő), a szövetkezet igazgatásával összefüggő (szövetkezet vezetésében való részvétel), és a munkával összefüggő (a szövetkezeti munkaszervezésből folyó) jogokat és kötelezettségeket tartalmaz.

Nem is beszélve tehát arról, hogy e bonyolult jogviszonynál olykor igen nehéz lesz eldönteni, hogy a szövetkezeti tag a vétkes jogellenes cselekményt tagsági kötelezettségének teljesítésével követte-e el (ennek közelebbi elemzésére hely hiányában mód nincsen), első tekintetre világos, hogy e fenntartásnak a törvénybe foglalt szövegezése egyfelől igen szűk, másfelől igen tág, és így a törvény gyakorlati végrehajtásánál nagy körültekintéssel kell eljárni. Ha ugyanis abból a felismerésből indulunk ki, hogy a prevenció irányában kifejtett maximális nevelő hatás érdekében a törvény az általános felelősségnek a mezőgazdasági szövetkezeti jogba való bevezetésénél a szocialista szövetkezeti tulajdonban álló vagyon védelméhez fűződő érdeket összhangba kívánja hozni a szövetkezeti tag munkajövedelmének védelméhez fűződő érdekkel, akkor bizonyosan nem lehet e felelősségből kizárni pl. azt a szövetkezeti dolgozót, aki gondatlanságból vétkesen olyan igavonó állat sérülését okozta, amelyet a szövetkezet háztáji földjének megmunkálása vagy természetbeni beszolgáltatások fuvarozása végett adott neki kölcsön, még ha nem is olyan kárról van szó, amelyet a tagsági kötelezettségek teljesítésével összefüggésben okoztak (a szövetkezeti tag saját egyéni érdekében járt el). Sok esetben viszont az említett fenntartás nem lenne akadálya a felelősségi jogviszony keletkezésének, útjában áll azonban ennek a szocialista jogtudat. Ez mindazokra az esetekre érvényes, melyekben nemcsak a tagsági kötelezettség teljesítéséről, hanem tagsági jog gyakorlásáról is szó van. Így pl.. ha a szövetkezeti tag gondatlanságból nem jelenik meg a taggyűlésen és ennek folytán azt el kell napolni, aminek folytán a szövetkezetet kár éri, nem fér kétség ahhoz, hogy a szövetkezeti tagnak ez a jogellenes cselekménye összefügg tagsági kötelezettségének teljesítésével, jóllehet egyetlen szövetkezetnek sem jutna eszébe ilyen esetben szankcióként kártérítési kötelezettséget érvényesíteni (más kérdés a fegyelmi szankciók kérdése). Ha még figyelembe vesszük azt is, hogy a tagsági kötelezettségek teljesítésétől függetlenül okozott kárt az esetek túlnyomó többségében szándékosan okozták, amit a törvény amúgyis másképp szabályoz, arra a következtetésre jutunk, hogy a szóbanforgó fenntartás nem szolgál az ügy érdekében és a helyzetet csak fölöslegesen bonyolítja.[15]

[14] Vö. Nagy László: A dolgozók anyagi felelőssége, Budapest, 30—34. old.

[15] Közelebbről idevonatkozóan lásd: Eliáš a 9. jegyzetben említett mű 85. oldalán. A tagsági viszony megszegésével okozott károk megtérítésének kérdését az újabb időben a Német Demokratikus Köztársaságban (a mezőgazdasági termelőszövetkezetről szóló 1959. június 3. napján kelt törvény) és a Magyar Népköztársaságban (a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1959. évi 7. számú tvr.) is szabályozták. E szabályozások egyike sem szorítkozik csupán a tagsági kötelezettségek teljesítésével összefüggésben okozott károkra.

Az okozati összefüggés kérdéséről. Az okozati összefüggés, mint a felelősségi jogviszony előfeltétele azt jelenti, hogy a jogellenes cselekmény és a bekövetkezett kár között az ok és okozat kapcsolatának (okozati összefüggésnek) kell fennforognia. Először az eredményt kell elkülöníteni, amely miatt a jog szankciós következményeket alkalmaz, azután a belső okozati összefüggés alapján az okot, amely miatt a jog felelősséget állapít meg. A belső okozati összefüggést a természeti vagy társadalmi jelenségek és az eredmények közötti kapcsolatra vonatkozóan szerzett általános vagy szakismeretek alapján kell megítélni. A gyakorlat ebben a tekintetben nem ütközött nehézségekbe a polgári jogban sem, és nincsen ok annak feltételezésére, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban ilyen helyzet állna elő. Az okozati összefüggés lényegére vonatkozó elméleti vitákra itt kitérni nem kívánunk.

A kár kérdéséről. A törvény ismételten beszél tényleges kárról és némely helyen elmaradt haszonról is említést tesz.

A kár anyagi veszteséget jelent, ami pénzben fejezhető ki. A tényleges kár ennélfogva pénzben kifejezhető anyagi veszteség, amely a károsult anyagi helyzetének rosszabbodásában áll. Az elmaradt haszon pénzben kifejezhető anyagi veszteség, amely abban jelentkezik, hogy a károsult anyagi helyzete nem gyarapodott, amivel pedig a körülményekre tekintettel, amennyiben a káros behatás nem következik be — számolni kellett.

Ha nem pénzbeli anyagi veszteségről van szó, az általános érték irányadó, vagyis az az érték, amelyért a károsult szövetkezet a megsemmisült dolgot beszerezheti, vagy a megrongálódott dolgot megjavíttathatja (mezőgazdasági termékeknél ez a folyó kiskereskedelmi ár).

b) A kártérítés mértékének és módjának kérdését a törvény csak a gondatlanságból okozott károknál szabályozza a következőképpen:

Ha a felelősségi jogviszony valamennyi előfeltétele adva van (vö. a) pont), a szövetkezeti tag köteles a tényleges kárt megtéríteni, de a szövetkezet elmaradt hasznát nem (törvény 41. § 1. bek.).

A kártérítés mértéke azonban a szövetkezeti tag által a szövetkezetben a kár megállapítását megelőző évben elért jövedelem felének megfelelő összeget nem haladhatja meg.[16] A törvény szövegéből az következnék, hogy a kiszámítás alapjául a szövetkezeti tag által a szövetkezetben a kár megállapítását megelőző 12 hónap alatt elért jövedelem fele szolgál. A szövetkezeti tag munkadíja azonban nem havonként esedékes, hogy bármikor megállapítható lenne, mennyi volt a jövedelem az utolsó 12 hónap alatt. Az alapszabályok 18. cikkének 1. és 3. bekezdése értelmében mindezideig a szövetkezetek túlnyomó többsége az év folyamán a ledolgozott munkaegységekre előleget fizet és azokat a végleges elszámolás során az év végén számolja el. Az alapszabályok 21. cikke 2. bekezdésének g) pontja értelmében a mezőgazdasági, illetve erdei termékek és a szövetkezeti bevételek felosztását, a közös alapoknak járó juttatásokat, a termelési beszámolót és a zárszámadást a taggyűlés hagyja jóvá. A taggyűlés e határozata előtt a szövetkezeti tag díjazásának végleges összege nem ismeretes és az nem is esedékes. Minthogy nem képzelhető az, hogy a szövetkezetnek a kártérítési igény érvényesítésével a végleges elszámolás megtörténtéig várni kellene, amikor ismeretesek lesznek a szövetkezeti tagnak a folyó év elmúlt hónapjaira eső jövedelmei, arra a következtetésre jutunk, hogy a „kár megállapítása előtti" utolsó évnek a törvény a szövetkezeti gazdálkodás utolsó elszámolási évét tekinti.

Indokolt esetekben a kártérítés összege a tényleges kárnál, illetve a kár megállapítását megelőző utolsó év alatt a szövetkezeti tag által a szövetkezetben szert tett évi jövedelem felénél kisebb összegben is megállapítható és a vétkesség elenyészően csekély mértéke esetében a kártérítés el is engedhető; az e tekintetben való állásfoglalásnál a szövetkezet különösen a szövetkezeti tagnak a munkához és a szövetkezeti tulajdonhoz való viszonyára, osztályszármazására, vétkességének mértékére, a kár társadalmi jelentőségére, a szövetkezeti tag személyi tulajdonságaira, és gazdasági viszonyaira van tekintettel (a felsorolás nem taxatív, hanem csak példálódzó). Míg tehát a kártérítési igény felső határát a törvény kifejezetten megállapítja, nem tartalmaz a törvény — szemben a munkajoggal — rendelkezést az alsó határra vonatkozóan. Abból a célból, hogy ez a helyzet ne vezessen a kártérítés intézményének bagatellizálására irányuló törekvésekhez (nehogy a kártérítést sógorság-komaság alapján és olyan összegben állapítsák meg, amely gyakorlatilag a semmivel lenne egyenlő), a törvény a követelt kártérítés összegére, az igény csökkentésére és elengedésére vonatkozó határozathozatalt a taggyűlésre bízza, amelynek határozata, amennyiben 500 Kcs-t meghaladó csökkentésről vagy elengedésről van szó, a járási nemzeti bizottság végrehajtó szervének jóváhagyására szorul.

Ha a szövetkezeti tag azt a kötelezettségét, hogy a megállapított összegű kártérítést megfizeti, írásban elismeri, a szövetkezet követelését a fizetésre vezetett végrehajtás szabályai által megállapított keretek között a szövetkezeti tag munkajövedelméből való levonás útján érvényesíti: ellenkező esetekben igényét a bíróság előtt kell érvényesítenie. Különösen ebből a rendelkezésből, de egyéb szabályokból is következik, hogy ami a kártérítés módját illeti, a törvény — szemben a polgári joggal és a munkajognak megfelelően — nem in natura teljesítéssel, hanem pénzbeli teljesítéssel számol. Minden bizonnyal

[16] A törvény itt eltér a munkajogtól, amely enyhébb, és a felső határt a havi átlagkereset háromszorosában állapítja meg. Ennek az eltérésnek az okait lásd fentebb a 2. alatti fejtegetések végén.

nincsen azonban akadálya annak, hogy a felek az említett határok között dologi teljesítésben állapodjanak meg (pl. az elhullott tehén helyett a szövetkezeti tag háztáji gazdálkodásából növendékmarhát szolgáltasson).

Már említettük, hogy a munkajog mintájára a törvény is bevezeti a szövetkezeti tag különös felelősségét az elszámolási kötelezettséggel reá bízott értékekben (készletben, pénzben) keletkezett hiányok esetében, ha ezt a felelősséget a szövetkezeti tag külön írásbeli szerződésben vállalta magára. E szigorúbb felelősség oka nem a vétkesség formája; a hiány gondatlanságból keletkezik éppen úgy, mint másfajta károk esetében. Az eltérő megítélés nem vezethető vissza talán azokra a dolgokra sem, amelyekhez az így védett jogviszony fűződik, minthogy ezek semmiben sem különböznek a szövetkezeti vagyonhoz tartozó egyéb anyagi értékektől. A tényleges okot e kötelezettség jellegében kell tekinteni. Láttuk, hogy e kötelezettségnél a károsult szövetkezet helyzete azoknak a tényeknek a bizonyítása tekintetében, amelyekből a vétkességre következtetni lehet, rendkívüli mértékben könnyebbé válik, annak folytán, hogy a vétkesség megállapításánál a konkréten alkalmazott objektív mértékből indulnak ki. Ez azonban csak a vétkesség gondatlansági formájára vonatkozik. Azoknak a tényeknek az előadása és bizonyítása, amelyek a károkozó szándékára mutatnak, mindig a károsult dolga, és ez a feladat nem könnyű. Amíg az emberek gondolkodásmódjából nem sikerül a kapitalizmus maradványait kiküszöbölni, a károsult szövetkezetnek ez a bizonyítási szükséghelyzete egyenesen tisztességtelen magatartásra csábíthat. Az a szövetkezeti tag, akire elszámolási kötelezettséggel értékeket bíztak, ezeket az értékeket esetleg eltékozolja vagy egyébként elidegeníti, abban a reményben, hogy a szándékot vele szemben úgy sem tudják bizonyítani, aminél fogva kiegyezik a lényegesen kisebb kártérítéssel és a maradványt egyszerűen megtartja magának. Ezért rendelkezik a törvény úgy, hogy a szóbanforgó esetben a szövetkezeti tag a tényleges kárt teljes összegében köteles megtéríteni; az ilyen természetű kárt indokolt esetekben (ugyanolyan szempontokból kiindulva, mint a szövetkezet az egyéb károknál) csak a bíróság csökkentheti (amelynek messzemenő lehetőségei vannak az anyagi igazság megállapítására), amennyiben olyan következtetésre jut, hogy a kárt ténylegesen csak gondatlanságból okozták.

A törvény e fokozott felelősségről rendelkezve, szemben a munkajoggal, nem különböztet az elszámolási kötelezettséggel a szövetkezeti tagra bízott értékek és egyébként reá bízott értékek (pl. a föld megmunkálása végett reábízott és később visszaadandó gépek és más eszközök) között. Úgy véljük, hogy a törvény mindkét cselekményt az „elszámolás végett reábízott értékek" fogalma alá vonja. A szempont ugyanis mindkét helyen azonos, és esetleges eltérő elbírálásnak itt nem lenne helye (a raktárosnak is végeredményképpen az a kötelessége, hogy a kiadott értékeket in natura szolgáltassa vissza).

Láttuk — csekély súlyú vétkességnél — hogy a törvény igyekszik a termelési kockázatnak a szövetkezeti tagra való áthárítását korlátok közé szorítani. Az ilyen áthárítás különösen veszélyes lenne az elszámolás végett átadott értékeknél (az átadott értékekhez rendszerint sok ember hozzáfér, a hiányért való felelősség azonban csak azt sújtja, aki e dolgokat elszámolási kötelezettséggel átvette). Ezért rendelkezik a törvény úgy, hogy az elszámolási kötelezettséggel átvett értékekben keletkezett hiányokért fennálló felelősségre vonatkozóan külön írásbeli szerződést csak akkor lehet kötni, ha a szövetkezet a szövetkezeti tagnak megfelelő munkafeltételeket biztosított (biztonsági zárakkal felszerelt, rágcsálókkal szemben biztosított raktárak stb.). A törvény szövegéből az a következtetés vonható le, hogy az e rendelkezéssel ellentétben kötött szerződés érvénytelen, és a szövetkezeti tagot csak általános felelősség terheli (a szövetkezet kötelessége a szövetkezeti tag vétkességének bizonyítása, a felelősség csak korlátozott stb.).

Ha a kárt több szövetkezeti tag okozta, a kártérítést mind az általános, mind a különös felelősségnél — mindegyikük vonatkozásában külön kell megállapítani, mégpedig vétkességük jellege szerint (törvény 41. § 2. bek.).

c) A törvény foglalkozik a szövetkezet együttes vétkességének kérdésével is. Kimondja, hogy ha a kár a szövetkezet szerve, funkcionáriusa vagy képviselője funkciójának ellátása során tanúsított együttes vétkességére vezethető vissza, a szövetkezeti tag csak vétkessége mértékének megfelelő körben köteles a kárt megtéríteni;[17] a kárnak azt a részét, amelyet ekként a szövetkezeti tag nem köteles megtéríteni, a szövetkezet azzal szemben érvényesíti, aki a kár okozásában szintén vétkes, és ha többen vannak, a kártérítést mindegyikkel szemben külön kell megállapítani. (törvény 43. § 1. bek.).

E rendelkezés előnye az, hogy — amint láthatjuk — a törvény itt közvetve azt a kérdést oldja meg, hogy felel-e és milyen mértékben a szövetkezet szerveinek, funkcionáriusainak és képviselőinek jogellenes cselekményeiért. Ez a

[17] A szövetkezet legfőbb szerve a taggyűlés, végrehajtó szervei a vezetőség és az elnök, ellenőrző szerve az ellenőrző bizottság (törvény 17. § 1. bek.) Funkcionárius eszerint a kollektív szerv tagja, a könyvelő vagy a termelési csoport vezetője. A képviselő jogosultságát a meghatalmazásból meríti; ekként a tag vagy a meghatalmazott is meghatározott cselekményekkel bízható meg (Ptk. 80. §). A szerv és a funkcionárius a szövetkezet nevében cselekszik, és amennyiben jogkörükön belül járnak el, a szövetkezet akaratát juttatják kifejezésre, és cselekményeik a szövetkezet cselekményei. A képviselő ugyan szintén a szövetkezet nevében és számlájára jár el, ugyanakkor azonban saját akaratát juttatja kifejezésre; amennyiben jogosultságának határain belül jár el, cselekményéből közvetlenül a szövetkezetnek keletkeznek jogai és kötelezettségei.

kérdés eddig az irodalomban vitás volt[18] és egyet kell érteni a törvény rendelkezésével, amely szerint azt a gondatlanságot, amelyet szervei, funkcionáriusai, vagy képviselői funkciójuk ellátása során okoztak, közvetlenül a szövetkezetnek kell betudni, úgyhogy felelőssége is adva van. Az a körülmény, hogy a törvény itt az együttes vétkességnek csak gondatlansági formájára gondol, egyfelől e rendelkezés rendszerbeli elhelyezéséből következik, másfelől abból, hogy amennyiben több személy van, akik a kárt együttesen okozták, mindegyikük tekintetében a kárt külön kell megállapítani, azaz itt csak részfelelősség, nem pedig egyetemleges felelősség lesz, ami éppen azoknak a könnyítéseknek az egyike, amelyeket a törvény a felelős szövetkezeti tagoknak gondatlansági formában megnyilvánuló vétkességük esetében nyújt (vö. 46. § 2. bek.). Ilyen körülmények között azonban ez az egész rendelkezés feleslegesnek látszik, minthogy tulajdonképpeni tartalma a törvénynek már más rendelkezéséből következik, mégpedig abból, amely szerint, ha a kárt több szövetkezeti tag okozta, mindegyik ugyanígy csak vétkességének mértéke szerint tartozik felelősséggel. Ebből a rendelkezésből azonban következtetni lehet a törvényhozónak a szövetkezeti szervek, funkcionáriusok és képviselők *szándékos* jogellenes cselekményei miatt a szövetkezetet terhelő felelősség kérdésében elfoglalt álláspontjára is. Amennyiben harmadik személyeknek okozott kárról van szó, mindig gondosan vizsgálni kell, hogy a szerv stb. funkciójának gyakorlása során (a szövetkezet érdekében) járt-e el; az esetek túlnyomó többségében nem ez lesz a helyzet. Ami pedig a károsult együttes vétkességét illeti, senki sem sorolhatja a saját szövetkezetnek való szándékos károkozást a funkció gyakorlása körébe, úgyhogy itt a szövetkezet felelőssége sohasem fog fennforogni. Az a szövetkezeti tag, aki a kárt szintén szándékosan okozta, nem hivatkozhatnék a szövetkezet együttes vétkességére, hanem egyetemlegesen felel azokkal a személyekkel együtt, akik a kárt együttesen vétkesen okozták. Ez ennek a rendelkezésnek a lényege.

A törvény továbbá úgy rendelkezik, hogy amennyiben a kárt nem kizárólagosan a szövetkezeti tag okozta, minthogy annál olyan tény is közrehatott, amelyért a szövetkezet tárgyi alapon felelős, a szövetkezeti tag a kárt szintén csak vétkessége mértékének megfelelően téríti meg (törvény 43. § 2. bek.). Ilyen esettel lenne dolgunk pl., ha egyfelől a szövetkezeti tag gondatlansága, másfelől valamely különösen veszélyes üzem fokozott veszélyforrást jelentő működése által okozott kárról lenne szó, amelyért a szövetkezet mint üzembentartó a Ptk. 351. §-a szerint tárgyi alapon (vétkességére tekintet nélkül) tartozik felelősséggel. Nem fér kétség ahhoz, hogy a törvény értelmében nem lenne szó kizárólag a szövetkezeti tag által okozott kárról akkor sem, ha a szövetkezeti tag vétkessége olyan tényekkel (eseményekkel) találkoznék, amelyért senki sem tartozik felelősséggel (tárgyi alapon sem). Ilyen esettel állnánk szemben akkor, ha a kárt a szövetkezet okozta anélkül, hogy valakit vétkesség terhelne (a bírósági gyakorlat ilyenkor „objektív okokról" beszél), tehát pl. ha valamilyen munkát gépi eszközökkel kell elvégezni és a szövetkezet más munkaerő hiányában ezeket az eszközöket kellőképpen be nem dolgozott szövetkezeti tagra bízta, aki a cselekményt gondatlanul végezte, aminek folytán a gépek megrongálódtak. Ilyen esettel állnánk szemben akkor is, ha a kárt a szövetkezeti tag gondatlanságból, egyszersmind azonban más olyan személy is okozta, akinek a vétkességét betudni nem lehet (pl. elmebetegség miatt). Abból, hogy a törvény ezekről az esetekről nem beszél, nem lehet véleményünk szerint arra következtetni, hogy az egész felelősséget a szövetkezeti tagra kívánja hárítani. Az első esetet a munkajog úgy oldja meg, hogy a kárt megosztja. A második esetben a vétőképességel nem rendelkező személy közrehatása a véletlenhez hasonlítható, amely különben mindig a tulajdonost sújtja. Ha tehát a kárt kizárólag véletlen okozta, azt a maga egészében a károsult viseli, miért is méltányosnak látszik, hogy az olyan esetben, amikor a kárt csak részben okozta véletlen, a károsult csak ennek a résznek megfelelően viselje a kárt, és a szövetkezeti tag a kárt olyan mértékben térítse meg, amelyben vétkessége a véletlenhez viszonylik. Mindkét esetet ugyanis csak egy szempontból lehet megoldani. A gyakorlatban az ilyen eseteket a szövetkezeti tag vétkessége és a szövetkezet tárgyi felelőssége találkozására vonatkozó rendelkezések analóg alkalmazásával kell megoldani (törvény 43. § 2. bek.) és a kárt meg kell osztani.

d) A szövetkezeti tag nem felelős azért a kárért, amelyet a szövetkezetnek végszükségben okozott (törvény 44. §). Ezt a rendelkezést is a jogszabály a munkajogból vette át (a polgári jogban a kérdés másképp van szabályozva).

A törvény nem határozza meg a végszükség fogalmát, nem teszi ezt a polgári törvénykönyv sem. Nyilvánvalóan abból indul ki, hogy a végszükség fogalmát a Btk. 9. §-a kellőképpen meghatározza, amely szerint végszükség alatt az olyan közvetlenül fenyegető veszély állapotát kell érteni, amelyet nem lehet elhárítani másképp, mint a fenyegető kárnál kisebb kár okozásával. Itt tehát szubszidiaritásnak (azaz a közvetlenül fenyegető veszély elhárítása lehetetlenségének más úton, mint kár okozásával) és arányosságnak (azaz az okozott kárnak kisebbnek kell lennie annál, mint amely fenyegetett) kell fennforognia. Ha ezek az előfeltételek adva vannak, a törvény a végszükségi cselekményt nem tekinti jogellenesnek, ami teljességgel összhangban áll azzal, hogy a szövetkezeti tag jogi kötelezettsége a szövetkezeti vagyon védelme,

[18] Vö. Luby az 1. alatt említett mű 148. old. és köv. old., továbbá Eliáš a 9. jegyzetben említett mű, 157. és köv. old.

tehát a végszükségi beavatkozás is. Ha a szövetkezeti tag csak putatív végszükségben jár el, a menthető tévedés kizárja a vétkességet, úgyhogy a felelősség még ebben az esetben sem hárítható reá; a ki nem menthető tévedés csak a szándékot zárja ki, nem pedig egyben a gondatlanságot is.

A Ptk. 349. §-ával ellentétben, nincs a törvénynek rendelkezése arra vonatkozóan, hogy a végszükségi cselekmény által okozott kárért az felelős, aki a végszükség állapotát előidézte. Ugyanez a helyzet a munkajogban is, ahol ebből azt a következtetést vonják le, hogy amennyiben az alkalmazott a végszükségi állapotot gondatlanságból idézi elő, felelős az így okozott kárért (pl. a pajta lerombolásáért, hogy az égő háztól ne kapjon tüzet a mellette álló istálló). Ha ezzel szemben a végszükség állapotát szándékosan idézték elő, a felelősség tekintetében a polgári jog irányadó; ez azt jelenti, hogy az, aki a végszükség állapotát szándékosan idézte elő, a Ptk. 349. §-a szerint mind a végszükségi állapot előidézésével okozott kárért, mind a végszükségi cselekmény okozta kárért felel.[19] Ezzel az álláspontal de lege lata egyet kell érteni. Ugyanilyen szempont érvényes azután a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban is. E szabályozás helyessége azonban problematikus lehet.

e) A törvény a munkajogot tekinti irányadónak abban is, hogy a szándékosan vagy ittasan okozott károkat a polgári jog szigorúbb szempontjai szerint bírálja el. A munkajogban ezt a megoldást azzal indokolják, hogy a munkakötelezettség ilyen súlyos megszegésével az alkalmazott túllépte munkakötelezettségének határait és cselekményét nem lehet kötelezettsége teljesítésének tekinteni, aminél fogva felelőssége tekintetében nem a munkajog, hanem a polgári jog irányadó; rámutatnak továbbá arra — és úgy gondoljuk, hogy a törvényhozó eredetileg ebből a meggondolásból indult ki —, hogy annál, aki szándékosan rongálja a társadalmi tulajdonban álló vagyont, nincs mit tekintetbe venni (ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy éppen nevelési okból az ilyen alkalmazottat keményebben kell sújtani, mint azt, aki a kárt pusztán gondatlanságból okozta).

Nyilvánvalóan ez a törvény álláspontja is.

A törvény nem érte be azzal a rendelkezéssel, hogy „amennyiben a szövetkezeti tag a kárt szándékosan vagy ittason okozta, ezért a polgári törvénykönyv szerint felelős". Mindjárt a következő mondatban hozzáfűzi, hogy a szövetkezeti tag ezért köteles „nemcsak a tényleges kárt megtéríteni, hanem a szövetkezet elmaradt hasznát is"; és továbbá, hogy az ilyen esetben „a szövetkezet nem jogosult a kártérítést csökkenteni vagy elengedni" (törvény 46. §).[20] Ezekkel a kiegészítésekkel a törvény nyilvánvalóan nevelési célt szolgál. Felhívja a figyelmet azokra a szigorúbb következményekre, amelyek a szövetkezeti tagot az ilyen esetekben sújtják. Ténylegesen azonban a gondatlanságból okozott kárért való felelősség és a szándékosan okozott kárért való felelősség sokkal lényegesebb kérdésekben is eltérnek egymástól (több szándékos károkozó egyetemleges felelőssége, a szándékos károkozó kedvezőtlen helyzete a szövetkezettel szemben együttes vétkesség esetében, a szándékos károkozónak az az elvi kötelezettsége, hogy az eredeti állapotot helyreállítsa stb.).

4. A szövetkezeti tag anyagi felelőssége a munka díjazásáról szóló szabályok szerint. Ebben az összefüggésben csupán röviden még említést kell tenni a munkafegyelem megszegése esetében hatályosuló felelősségi rendszerről. A munkafegyelem megszegése gyűjtő fogalom igen különböző jellegű cselekmények vagy mulasztások számára. Magában foglalja pl. a munkahelyre való késői érkezést és idő előtti távozást, a munkahelyről komoly ok nélkül történő távolmaradást, a felettes szerv munkával kapcsolatos utasításainak figyelmen kívül hagyását, a munkához nem szocialista módon való viszonyulást, a munkabiztonsági és tűzvédelmi szabályok meg nem tartását stb. A munkafegyelem megszegése következtében egyfelől tényleges kár keletkezhetik (pl. az etető nem állt munkába, aminél fogva az állat megbetegedett), másfelől elmaradt haszon jelentkezhetik (pl. a mezei munkát nem végzik el az agrotechnikai határidő alatt, aminél fogva a tervszerű hozam elmarad). Az ilyen kártérítési igényeket is a törvény szerint kell elbírálni. A gondatlanságból okozott károknál tehát elvileg nem állna fenn az elmaradt haszon megtérítésére vonatkozó igény, a kártérítést minden egyes károkozó tekintetében külön kellene megállapítani, felső áthághatatlan határ lenne érvényes és a kártérítés csökkentésének lehetősége is fennállana.

De az egységes termelőszövetkezetben végzett munka díjazására vonatkozó hatályos irányelvekben egész sor olyan rendelkezés van, amelyek a munkafegyelem megszegéséért anyagi hátrányban jelentkező szankciókat állapítanak meg ott is, ahol tényleges kár (elmaradt haszon) nem keletkezett. A munka szerinti elosztás gazdasági törvényének hatályosulása mellett az anyagi érdekeltség elve érvényre juttatására irányuló kísérletről van szó, oly módon, hogy a többi — főképp fegyelmi intézkedésekkel karöltve — legalább részben az anyagi felelősség által ellátott funkciót töltse be, vagyis azt a funkciót, amelynek célja mindenekelőtt a dolgozóknak tudatos munkafegyelemre való nevelése, amely elvileg különbözik a kapitalizmusban uralkodó, a bírságok, az ínség és az éhség

[19] Vö. Kratochvil a 7. jegyzetben említett mű 110. old.

[20] Ittasan okozott károknál azonban a bíróság rendkívüli mérséklési jogával élhet, ha olyan ténybeli következtetésre jut, hogy gondatlanságból okozott kárról van szó (a szövetkezeti tag csak gondatlanságból került ittas állapotba).

által kikényszerített munkafegyelemtől. Amennyiben itt a tagsági kötelezettség vétkes megszegéséért való szankcióról van szó, olyan intézménnyel van dolgunk, amely a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban az anyagi felelősség rendszeréhez tartozik.

Gazdaságilag fejlett országunkban szövetkezeteink számára a szocializmus építése befejezésének jelenlegi időszakában a szovjet kolhozok mintájára a munka szocialista díjazásának kérdéseiben az alkotó kezdeményezésre széleskörű lehetőségek nyílnak. Ha majd az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetekben végzett munka díjazásának új törvényi szabályozására kerül sor, ez a szabályozás legjobb szövetkezeteink tapasztalatainak összefoglalása lesz; csupán e fejlődést kell figyelemmel kísérni és elméleti kérdésekben minden szempontból támogatni. Ezért el is tekintünk a mezőgazdasági termelőszövetkezeti munka díjazására vonatkozó jelenleg hatályos irányelvek idevonatkozó rendelkezéseinek elemzésétől, amelyek — ahogyan ezt mindnyájan tudjuk — a fejlődés következtében tulajdonképpen már meghaladottakká váltak.

Eliáš, Josef

Családi jogunk fejlődése és a gyermek helyzete

Hazánk felszabadulását követően a tételes jogunkban bekövetkezett hatalmas változások nem hagyták érintetlenül a családi jog területét sem. Az első jogszabályok a házasság és a gyámság intézményét érintették [6800/1945. (VIII. 22.) M. E., 10.470/1945. (XI. 6.) M. E.], de ezzel párhuzamosan részint a jogszabályokban, részint pedig a bíróságok, a gyámhatóságok, illetőleg az Igazságügyminisztérium gyakorlatában egyre inkább jelentkeztek a gyermek joghelyzetével kapcsolatban azok az új rendelkezések, új ítélkezési szempontok, amelyek továbbfejlesztő módon való összefoglalása, elvi alapokra helyezése a Családjogi törvényben (1952 : IV. tv : Csjt.) jutott először kifejezésre.

A felszabadulást követően a gyermek helyzetével kapcsolatban alkotott jogszabályainkra, a bíróságok és más hatóságok joggyakorlatára igen jellemző, hogy milyen féltő gonddal, milyen szeretettel foglalkoznak a gyermek ügyével, hogyan kívánják elhárítani azokat a hátrányokat, amelyeket a gyermek önhibáján kívül — szülei magatartása folytán — elszenvedett. Így jöttek létre a házasságon kívül született gyermek jogállását szabályozó rendelkezések (1946 : XXIX. tv.), így módosul tartalmilag az örökbefogadás, így nyer új alakot a gyermek elhelyezésével kapcsolatos jogszabályalkotás és joggyakorlat. Éppen ezen a területen (származás, örökbefogadás, elhelyezés) olyan sajátos és jellemző a jogfejlődés, hogy érdemes a felmerülő problémákkal külön is foglalkoznunk.

A felszabadulást követően alkotott jogszabályoknak és a kifejlődött joggyakorlatnak mintegy lezárását jelenti a Csjt. megalkotása. Ha azonban a Csjt. összefoglalásként, a korábbi szakasz lezárásaként is jelentkezik, az semmi esetre sem jelenti a családi jog fejlődésének a lezárását. Az élet nem áll meg, új helyzetben, új társadalmi viszonyok között új jogi problémák jelentkeznek, amelyre családi jogunknak meg kell adnia a választ. Egyes esetekben a Csjt. rendelkezései a megoldást megadják, más esetekben azonban tovább kell mennünk, a Csjt. rendelkezéseit joghasonlóság alapján kell alkalmaznunk, sőt egyes vonatkozásokban indokolt lehet annak felvetése, hogy nincs-e szükség a törvény módosítására. Az alábbiakban ezekkel a problémákkal kívánunk röviden foglalkozni.

I. *A gyermek származása.* A felszabadulást követően a gyermek helyzetének a rendezésével kapcsolatos első nagyobbszabású probléma a gyermek származásával kapcsolatos kérdéseknek, az ún. házasságon kívül született gyermek helyzetének a rendezése volt.

A házasságon kívül született gyermek helyzetének a rendezése kétféle módon képzelhető el.

Az egyik elgondolás szerint a gyermek helyzetét akként kell rendezni, hogy a gyermek részére ugyanolyan családi helyzetet kell biztosítani, mint amilyen a házasságból született gyermeket is megilleti. Ez az elgondolás a gyermek helyzetét a *családon belül* kívánja megoldani, ezáltal kívánja megszüntetni a házasságon kívül született gyermek megkülönböztetését, ezáltal kívánja biztosítani a gyermek nevelését, tartását, társadalmi helyzetét stb. E megoldás szerint a házasságon kívül született gyermeket be kell helyezni az apa családjába. A megoldás eszköze az apaság megállapítása (akár apasági ítélet, akár apai elismerés, akár pedig az anya utólagos házasságkötése alapján), és ezáltal a gyermek részére az apa házasságából született gyermekeivel egyenlő jogállás (rokoni kapcsolat stb.) biztosítása. Ehhez fűződnek azok az egyéb — igazgatási jogi stb. — rendelkezések, amelyek biztosítják, hogy a gyermek minden vonatkozásban az apa házasságból született gyermekével egyenlő jogállásba kerüljön (pl. a születés újból való anyakönyvezése, névviselés stb.).

A másik elgondolás szerint a gyermeket nem kell az apa családjába helyezni, nincs szükség az apaság megállapítására, hanem a *családon kívül* kell biztosítani a gyermek tartását, nevelését úgy, ahogy az a házasságból született

gyermeket is megilleti. Ez a megoldás tehát még csak formálisan sem helyezi be a gyermeket az apa családjába, nincs szó rokoni kapcsolatról az apával, nincs szó névviselésről, az apa tartási kötelezettségéről stb., stb. A megoldás társadalmi úton kívánja biztosítani, hogy a házasságon kívül született gyermek minden vonatkozásban ugyanolyan elbánásban részesüljön, mint a házasságból született gyermek, hogy senki ne kutassa, miért nincs apja, ki lehet az apja stb. Ez a megoldás kétségtelenül feltételezi azt, hogy a társadalom zömének a felfogása megváltozik, mert hogy a társadalom becsületes gondolkodású tagjai nem ítélik el az ilyen gyermeket, és nem őt büntetik azért, amiről szülei tehetnek, az kétségtelen. A többség felfogása azonban nem ez és különösen nem ez volt a felszabadulást követően, amikor még élénken benne élt a társadalom zömének a tudatában az a helytelen felfogás, amely a gyermeket sújtotta amiatt, mert „nincs" apja.

Kétségtelen, hogy a felszabadulást követően az utóbbi — családon kívüli — megoldásra nem lehetett gondolni. Az akkori viszonyok között elképzelhetetlen lett volna a házasságon kívül született gyermek helyzetét a társadalom tudatának az „átnevelése" útján rendezni. A gyermek helyzete sokkal konkrétabb és sokkal hathatósabb intézkedéseket kívánt. A magasztosabb erkölcsi eszmékre való hivatkozás, a társadalom józan gondoskodású, jobbérzésű tagjainak a példájára való utalás csak növelte volna egyes személyek felelőtlenségét, ami viszont a gyermekek helyzetét még inkább súlyosbította volna. Éppen ezért a felszabadulást követően csak az első megoldás látszott elfogadhatónak, vagyis az, hogy a gyermeket — apaság megállapítása útján — bele kell helyezni az apa családjába.

Ennek a megoldásnak a hatása kettős. Először is a gyermekkel szemben kétségtelenül a legteljesebb jogi védettséget biztosítja, mert megadja neki mindazokat a jogokat, amelyek a házasságból származott gyermekeket is megilletik: így különösen a rokoni kapcsolatot, a névviselés jogát, a tartáshoz való jogot, az öröklési jogot az apa és rokonai után stb. Ennek a megoldásnak nemcsak a gyermekkel szemben van azonban jelentős hatása, hanem az apával szemben is. A korábbi jog ugyanis lehetőséget adott az apának arra, hogy kisösszegű tartásdíj fizetésével mentesüljön a kockázat alól, ne legyen köteles a gyermeket a családjába fogadni, nevelni, ne legyen köteles őt rokonának tekinteni stb. Az új megoldás azonban azáltal, hogy a gyermeket az apa családjába helyezi, nevelő és visszatartó hatású a könnyelmű, felelőtlen személyekkel szemben, és mint ilyen, bizonyos vonatkozásban szankcióként is hat azzal a férfival szemben, aki pillanatnyi örömökért a gyermek egész életét tönkre tette volna.

Ezt a megoldást tette magáévá az 1946. évi XXIX. törvény, és ezt a megoldást vette át a Családjogi Törvény is.

Nem indokolatlan azonban ma felvetni, hogy a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetének rendezése kérdésében elfoglalt ez a *kiindulópont* — tehát a gyermeknek az apa családjába való helyezése — *fejlődésünk mai fokán helyes-e* és továbbra is fenntartandó-e. Vannak ugyanis olyan nézetek, amelyek szerint a házasságon kívül született gyermekek problémáját ma már másként kell megoldani, és a házasságból, valamint a házasságon kívül született gyermekek közötti megkülönböztetést magasabb szinten — nem pedig a gyermeknek az apa családjába való helyezése útján — kell kiküszöbölni. A javaslat indító oka részben az, hogy társadalmunk felfogása lényegesen változott 1946. óta, de a javaslat a megoldás biztosítását a társadalom felfogásának további gyökeres megváltozásában látja. A Csjt. megoldásának az elvetését viszont azzal indokolja, hogy az apaság bizonyításának a jelenlegi módja — amely az anya életét éppen a gyermek keresete folytán tárja fel — sérelmes az anyára és ennek folytán elvileg helytelen.

Ezzel szemben áll azonban egyrészt az, hogy a gyermek helyzetének elvi alapon való rendezését nem szabad függővé tenni attól, hogy a kitűzött cél megvalósítására kiválasztott eszközök az adott esetben milyen mellékhatással járnak. Ha ugyanis a kiindulópontot elvileg helyesnek fogjuk fel, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy a cél elérésére választott eszközök valóban alkalmasak-e, illetőleg hogy nem lehet-e más alkalmas eszközt találnunk, amely a fenti hibát kiküszöböli.

Másrészt viszont amellett, hogy a Csjt. elvi kiindulópontja — a gyermeknek az apa családjába való helyezése — helyes, több körülmény szól:

a) A gyermek jogi helyzetének a rendezése csakis a gyermek érdekében történhetik. Ha viszont ezt a szempontot vesszük figyelembe, nem lehet kétséges, hogy mai jogfejlődésünk mellett csak olyan jogi rendezés állhat a gyermek érdekében, amely megadja számára mindazt, ami a több gyermeknek is megvan: apát, családot, rokonságot, névviselést, tartást, nevelést, öröklést stb. Ennek az egyetlen módja pedig az apaság megállapítása és a gyermeknek az apa családjába való beillesztése.

b) A szocialista társadalomban a gyermek nevelése is a közösségben történik. A közösség nevelő hatására szükségtelen itt kitérnünk. A gyermek az óvoda, az iskola, a különböző ifjúsági szervezetek közösségében nő fel és válik emberré. Egyik közösség sem tudja teljesen pótolni azt a legszűkebb, legkisebb közösséget: a családot, amely a szocialista társadalom legkisebb egysége. A család, a családi környezet a szocialista társadalomban is a nevelés igen fontos eszköze. Nevelést kétségtelenül lehet adni családi környezeten kívül is, kétségtelen, hogy igen sok derék ember nőtt fel anélkül, hogy alkalma lett volna a családi élet örömeit élvezni, mégis arra kell törekednünk, hogy ahol lehet,

ezt a családi közösséget megadjuk a gyermeknek. A gyermeknek érdeke fűződik ahhoz, hogy családhoz tartozzék, hogy nevelését a családon belül, abban a kis közösségben kapja meg, amely életének első napjaitól kezdve végig kíséri egészen felnőttkoráig, majd pedig ott egészen más vonatkozásban — mint szülő — haláláig együtt lesz vele. A gyermek érdeke tehát az, hogy jogi helyzete akként nyerjen megoldást, hogy a családhoz tartozzék. Fel lehet vetni ezzel az álláspontlal szemben, hogy a megoldás ilyen módon is csak formálisan jelenti a családon belül való elhelyezést, hiszen a legtöbb esetben nincs is remény arra, hogy a szülők házasságot kössenek vagy házassági együttélést folytassanak, és valóban létrejöjjön az a családi közösség, amely a gyermek nevelése szempontjából olyan nagy jelentőségű. Ez kétségtelenül igaz, de viszont egyáltalában nem indokolja azt, hogy a választott megoldást elvessük, és ne is törekedjünk arra, hogy a gyermeket legalább jogilag az apa családjába beillesszük. Ha ugyanis a gyermeket nem nyilvánítják az apa gyermekévé, nem adják meg neki azt a jogot, hogy minden vonatkozásban az apa vérszerinti rokonává váljék, akkor nemcsak a jogi helyzetét tesszük bizonytalanná, de egyúttal megfosztjuk attól a lehetőségtől, hogy valamikor is az őt megillető családi közösségbe kerüljön.

c) A gyakorlati tapasztalatok is azt mutatják, hogy a Csjt. megoldása helyes. A tények arra mutatnak rá, hogy az apasági perek változatlanul foglalkoztatják a bíróságokat. Ez pedig azt igazolja, hogy társadalmunk helyesnek tartja és igényli ezt a megoldást. Kétségtelenül hatalmas fejlődést tettünk az 1946 : XXIX. törvény megalkotása óta. Lényegesen változott társadalmunk felfogása a házasságon kívül született gyermek helyzetének a megítélésében. Abból azonban, hogy apasági perek indulnak, apai elismerést tesznek, házasságkötéskor mellőzik a kizáró kijelentést, az következik, hogy társadalmunk még ma is ezt tartja a legjobb megoldásnak a gyermek jogi helyzetének rendezésére, a házasságból és a házasságon kívül született gyermek közötti különbség megszüntetésére és a felelőtlen apák felelősségre vonására.

A Csjt. által elfoglalt elvi kiindulópontot tehát továbbra is fenn kell tartani. A Csjt. rendelkezéseivel kapcsolatban vannak azonban olyan egyéb problémák, amelyekre megoldást kell keresnünk.

1. Az első probléma az 1946 : XXIX. tv. országgyűlési tárgyalásának idejére nyúlik vissza. A törvény javaslata ugyanis az apaság megállapítása tekintetében nem tett különbséget az akkor már nagykorú személyek hátrányára. Az akkori országgyűlés azonban olyan törvényt fogadott el, amely kizárta, hogy az 1947. június 1-én már nagykorú személyek apaság megállatása iránt pert indíthassanak. Részükre tehát csak az apai elismerés vagy családjogi helyzetüknek szüleik utólagos házasságkötése útján történő rendezése vált lehetségessé. Ennek viszont az apa elutasító magatartása vagy fennálló másik házassága, illetőleg az apa korábbi halála miatt gyakorlati jelentősége nemigen volt. A Csjt. hatálybalépése alkalmával az 1952 : 23. tvr. 56. §-a ezt a tiltó rendelkezést továbbra is fenntartotta.

Ez a rendelkezés kezdettől fogva komoly méltánytalanságot jelentett. Az 1946 : XXIX. tv. azzal indokolta ezt a rendelkezést, hogy a már megnyugodott családjogi viszonyokat nem kívánta felbolygatni. Az ilyen apasági per azonban rendszerint csak akkor vezetett a családi viszony felbolygatására, ha egyúttal öröklési igénnyel is felléptek. Az öröklési igények érvényesítését pedig az 1946 : XXIX. tv. 43. §-a korlátozta azáltal, hogy a már megszerzett jogokat— tehát a már megnyílt örökséget — nem érintette.

Számtalan az olyan kérelem, amely a fenti rendelkezés alá eső személyek részéről a hatóságokhoz, bíróságokhoz érkezik, és amelyben kérik az apaság megállapítását. Amikor kérelmüket elutasítják, jogorvoslottal élnek, fordulnak az Igazságügyminisztériumhoz, sőt az Elnöki Tanácsnál kegyelem által való törvényesítés iránt tesznek előterjesztést.

Kétségtelen, hogy e kérelmek nagy részének az alapja öröklési igény. Figyelemreméltók azonban az olyan ügyek, amelyek esetében — bár az örökség ipso iure másra szállott — ez a — jog szerinti — örökös jogaival nem él, az örökséget birtokba nem veszi, mert az örökhagyó házasságon kívül született gyermekét tekinti igazi örökösnek, és öröklési igényét tiszteletben tartja. Megfontolandó volna tehát ennek a helyzetnek a rendezése. A megoldás az apaság megállapításának a lehetővé tételében mutatkoznék.

Ez azt jelentené, hogy az apasági per szabályai szerint keresetet indíthatna az is, aki 1947. június 1. napján nagykorúságát elérte (az apasági perrel kapcsolatos határidő-problémára még alább visszatérünk). Viszont kétségtelen, hogy ebben a vonatkozásban át kellene venni az 1946 : XXIX. tv-nek azt a rendelkezését, amely a már megnyílt örökség megbolygatását nem teszi lehetővé. Ezzel kapcsolatban azonban éppen a fentemlített esetet meg kell vizsgálnunk. Igaz, hogy a magyar öröklési jog szerint a hagyaték az örökhagyó halálával ipso iure az örökösre száll át, ami más szóval azt is jelenti, hogy az öröklés megnyílása időpontjában hatályos jog szerint kell elbírálni azt, hogy ki az örökös. Ezzel azonban szembekerül az a másik szabály, hogy az apasági per hatálya visszahat a gyermek fogamzásának időpontjára, ami viszont azt jelenti, hogy az örökhagyó apaságának megállapítása esetében a hagyaték megnyílásakor már ezt a gyermeket is leszármazóként kell figyelembe venni. Az ebből származó súrlódásokat küszöbölte ki az 1946 : XXIX. tv. 43. §-a. Azonban indokolt kivételt tenni azokban az esetekben, amikor a jog szerinti örökö-

sök figyelemmel voltak a házasságon kívül született gyermekre — bár az örökhagyó apaságát a hatályos rendelkezések szerint nem lehetett megállapítani — és a vagyont nem kívánták átvenni.

Kétségtelen, hogy ilyen esetek nem gyakoriak, de azért megfontolandó lehet egy olyan szabályozás, hogy ha az örökösök a hagyaték átadása tekintetében nem tesznek észrevételt, akkor az a leszármazó, aki az 1946 : XXIX. tv. hatálybalépésekor már nagykorú volt és ezért csak egy újabb jogszabály alapján indíthatná meg az apasági pert, a hagyatékot *öröklési címen* szerezhesse meg és ne kelljen az örökösöknek ajándékozási nyilatkozatot tenni.

2. Szólnunk kell a gyermek származásával kapcsolatban a származási perek megindítására nyitvaálló *határidőről,* valamint a származási perekben a *bizonyítás* tekintetében korábban fennállott korlátozó szabályokról. A Csjt. az apaság megállapítása iránti per megindítását nem köti határidőhöz (nem szólunk ismét az 1947. június 1. napján már nagykorúak jogairól), viszont az apaság vélelmének a megdöntése iránti per megindításának határideje egy év (a határidő kezdőpontjában vannak eltérések, de ezek a felvetendő kérdés érdemét nem érintik). A Csjt-nek ebből a szabályából (amelyhez hasonlót az 1946 : XXIX. tv. is tartalmazott) nyilvánvaló a Csjt-nek az a szilárd álláspontja, hogy a gyermek családi jogállását minél nagyobb védelemben részesítse és ne engedje meg azt, hogy ha a gyermek már egy családhoz tartozik — tehát meg van állapítva a származása, van „apja" — akkor ezt bármikor kétségbe lehessen vonni. Viszont a Csjt. minden lehetőséget megad a gyermeknek arra, hogy ha nem tartozik egy családhoz, vagyis nincs „apja", akkor ennek megállapítását bármikor kérhesse (feltéve, ha a szükséges bizonyítékok megvannak). Ez a rendelkezés kétségtelenül a gyermek érdekében áll. Hozzájárul ehhez az a szabály, hogy a származást nem lehet incidentaliter (pl. egy öröklési perben) megállapítani, hanem csak a származás megállapítására irányuló státusperben, továbbá az is, hogy származás megállapítása iránt sem indíthat akárki pert, hanem csak az, akit a Csjt. erre feljogosít. Csatlakozott ezekhez a rendelkezésekhez a Csjt-nek az a már módosított (1960 : 12. tvr.) szabálya, amely kizárólag a gyermek érdekében tette lehetővé annak bizonyítását, hogy a fogamzás a vélelmezett fogamzási idő előtt vagy azt követően történt.

Ha a Csjt. valóban magasztos, a gyermek érdekét a legmesszebbmenően biztosító rendelkezéseit figyelmesen megvizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy ezek a gyermek részére igen kedvező szabályok más személyekre igen hátrányosak lehetnek (nem is szólva arról az esetről, amikor a gyermek érdeke esetleg éppen más lehet, mint amelyet a jogszabály az említett rendelkezésével védeni kíván). Ahhoz ugyanis, hogy bizonyos per megindítását csak meghatározott időn belül tesszük lehetővé, kétségtelenül hozzájárul az, hogy ha a jogosult a határidőn belül a pert nem indítja meg, a fennálló és az igazságnak meg nem felelő helyzet nem fog megváltozni, és a törvény olyan joghelyzetet biztosít, amelyet egyébként nem részesítene védelemben. Ugyanez állott arra az esetre is, amidőn a Csjt. csak a gyermek érdekében engedte meg annak bizonyítását, hogy a valódi fogamzási idő a vélelmezett fogamzási időtől eltér. Ha a bizonyítás eredménye nem állott a gyermek érdekében, akkor a jog ebben az esetben is olyan helyzetet részesített védelemben, amely az igazságnak nem felelt meg.

Bizonyos vonatkozásban igazságellenes helyzetként jelentkezik az is, ha az apaság megállapítása iránti pert időbeli korlát nélkül lehet megindítani. Ez ugyanis azt eredményezi, hogy a pert az nyeri meg, akinek a kezében a bizonyítékok még megvannak. Aki az idő múlása folytán nem tud vele szemben bizonyítani, a pert elvesztette.

A fentiekben tehát három tényezőt kell megvizsgálnunk abból a szempontból, hogy indokolt-e a gyermek érdekeinek annyira való védelme, hogy ezáltal az igazságnak meg nem felelő helyzet részesüljön jogi védelemben: a bizonyítás kérdését, a származás vélelmének megdöntését és az apaság megállapítását.

a) A bizonyítás kérdésében az 1960 : 12. tvr. módosította a Csjt-t, mikor lehetővé tette, hogy a gyermek érdeke ellen is lehet bizonyítani azt, hogy a vélelmezett fogamzási időnél korábban vagy később fogamzott. Ilyen bizonyításra természetesen csak származási per keretében kerülhet sor, mivel ez a gyermek személyi állapotát érinti. Hagyatéki perben pl. ezt a kérdést incidentaliter eldönteni továbbra sem lehet.

b) Nehezebb azonban az a probléma, hogy vajon nem volna-e indokolt a származás vélelmének megdöntésére vonatkozó rövid határidő tekintetében kivételt tenni. Számos olyan esetet ismer a gyakorlat, ahol az igazságérzettel ellentétben áll a határidő esetleg teljesen vétlen elmulasztásából adódó helyzet. Előfordult pl., hogy a gyermeket az anya házasságából származónak kellett tekinteni, mert a férj az apaság vélelmének megdöntésére irányuló per megindítását határidőn belül elmulasztotta. A vérszerint apa személye viszont ismeretes, és apasága nem vitás, csak jogilag a vélelmezett apa (a férj) részéről már nem igazolható. Az anya és a férj házasságát felbontják, az anya a vérszerinti apával köt újabb házasságot, a gyermek hozzájuk kerül, családjukban, és így ténylegesen a vérszerinti szülők gondozásában él. Ennek ellenére az anya volt férje, mivel nem indított az apaság vélelmének megdöntése iránt pert, fizeti a tartásdíjat a gyermek után.

Az így előállott helyzet méltánytalan a férjjel szemben és vitatható, hogy az ilyen helyzet fenntartása a gyermek érdekében áll-e. Kétségtelen, hogy a férj is mulasztott, amidőn a határidőn belül a keresetet nem indította meg, azonban a mulasztáshoz fűződő „büntetés" igen

súlyos, egy életre szóló. A mulasztás erkölcsileg menthető lenne azáltal, hogy a férj a házasságra tekintettel mellőzte a per megindítását, mert remélte, hogy a gyermeket közös gyermekként nevelik fel (hasonló problémák előfordulnak a kellő alap nélküli apai elismerés, valamint az örökbefogadás esetében is). Mikor pedig ez a feltevése meghiúsult, a házasságuk felbomlott, megszakadt az a kapcsolat is, amely őt a gyermekhez fűzte. Ennek orvoslása csak úgy volna elképzelhető, hogy a gyámhatóság vagy az ügyész indíthatna pert az apaság vélelmének megdöntése, majd pedig az apaság megállapítása iránt, ha a vérszerinti apa elismerő nyilatkozatot nem volna hajlandó tenni. Nagyon meg kell azonban fontolni, hogy mikor és milyen feltételek mellett élhet ezzel a jogával a gyámhatóság, illetőleg az ügyész. Sok indok szól amellett, hogy a per megindításának csak akkor lehessen helye, ha ugyanakkor a gyermek helyzete a vérszerinti apa apaságának megállapítása útján lehetséges. Ha viszont a gyermek helyzetének a rendezését ilyen feltételhez fűzzük, akkor aligha jutunk előbbre a mai jogszabályoknál, mert a gyámhatóságnak közvetve jelenleg is joga van arra, hogy a származás megállapítása iránt pert indítson. A gyermek képviseletében ugyanis a pert a gyámhatóság által kirendelt gondnok indítja meg. A gyermek pedig a pert kiskorúságának egész tartama alatt és még azt követően is megindíthatja. Mód van tehát arra, hogy a gyámhatóság utasításai alapján a gondnok által indítandó származási perek a gyermek joghelyzetét rendezzék akkor, amikor a férj már ilyen per megindítására nem jogosult.

c) Sok figyelemreméltó szempont van abban az álláspontban, amely az apasági per megindítását határidőhöz kívánja kötni. A bizonyítékok ugyanis hosszabb idő elteltével elhalványulnak, értékük jelentősen csökken. Ez azonban még egymagában nem indokolhatja az apasági per megindításának határidőhöz való kötését. Ha a bizonyítás a hosszabb idő eltelte után is sikeres lehet, miért zárjuk el attól a gyermeket? Ha a bizonyítás nem vezet eredményre, a per megindítója viseli az ezzel járó kockázatot. Fel lehetne ugyan hozni, hogy lehetőleg kerülnünk kell az ilyen pereket, mert ezek sok esetben már csak a vélelmezett apa vagy rokonai zaklatását jelentik. Zaklatás azonban akkor is előfordul, ha az apasági per megindítását határidőhöz kötjük. Ettől függetlenül azonban a tények arra mutatnak, hogy az apasági perek rendszerint a gyermek 3 éves koráig befejeződnek, olyan perek pedig, amelyeknek tárgyalására ezt követően kerül sor, ritkák. Véleményünk szerint tehát nem volna indokolt az apasági per megindítását határidőhöz kötni.

3. Meg kell említenünk, hogy bár jogunk minden rendelkezésre álló eszközzel igyekszik eltüntetni azt a különbséget, amely a házasságból és a házasságon kívül született gyermek között még fennáll, ennek tökéletes megvalósítása még nem mindenben sikerült. Egyes esetekben ugyanis elkerülhetetlenül vizsgálni kell, hogy a gyermek házasságból született-e, mert a jogszabály más joghatást fűz a házasságból és mást a házasságon kívüli származáshoz. Ilyen pl. öröklési jogunknak az a rendelkezése, hogy a kötelesrészt azok az adományok sértik, amelyeket az örökhagyó a kötelesrészre jogosultságot létrehozó kapcsolatot követően juttatott [Ptk. 667. § (1) bek. b) pont]. A kötelesrészre jogosultságot létrehozó kapcsolat pedig az 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet 74. §-a szerint házasságból származó gyermek esetében a házasságkötés, egyébként — tehát házasságon kívül született gyermek esetében — a fogamzás. Eszerint tehát ugyanattól a szülőtől házasságból és házasságon kívül született gyermeknek a törvényes örökrésze ugyan egyforma lesz, de a kötelesrésze eltér. A helyes megoldást abban kell keresnünk, hogy ugyanattól a szülőtől származó gyermekek kötelesrésze sem lehet eltérő. Ennek folytán pedig több gyermek esetében a kötelesrészre jogosultságot létrehozó kapcsolatként a házasságkötés vagy a fogamzás időpontja közül azt kellene figyelembe venni, amelyik korábban volt.

II. *Az örökbefogadás.* Az örökbefogadás intézménye is gyökeres változáson ment át a felszabadulás óta. A változás lényege az örökbefogadás céljának és rendeltetésének a megváltozása volt. Míg ugyanis korábban az örökbefogadás célja az örökség, az örökössé tevés volt és csak kivételesen, másodlagos célként állott ott a családi nevelés a kiskorúak részére, addig a felszabadulás utáni örökbefogadási jogunk egyre inkább a családi nevelés, a családi környezet biztosítását tűzte ki az örökbefogadás elsőrendű céljaként. A gyakorlat azonban csak a kiskorúak örökbefogadása esetében alakulhatott következetesen így, mert a családi nevelésnek nyilvánvalóan csak kiskorúak esetében lehetett jelentősége. A Csjt. hatálybalépéséig viszont lehetőség volt a nagykorúak örökbefogadására. Nagykorúak örökbefogadása esetében nyilvánvalóan nem lehetett családi nevelést célul kitűzni. Figyelemreméltó azonban, hogy a gyakorlat ezen a téren úgy fejlődött, hogy nagykorúak esetében akkor adott helyet az örökbefogadás megerősítése iránti kérelemnek, ha a felek igazolták, hogy az örökbefogadott gyermekkora óta él az örökbefogadók családjában, őt az örökbefogadók gyermekükként nevelték, taníttatták, és az örökbefogadásnak a kiskorúság alatt történő megerősítésére csak komoly akadályok miatt nem kerülhetett sor. A nagykorúak örökbefogadása tehát nem a családi nevelés kezdetét jelentette miként a kiskorúaknál, hanem az a családi nevelés befejezéseként, mintegy annak eredményeként, az örökbefogadó és az örökbefogadandó kölcsönös szeretetének és vonzalmának kifejezésre juttatásaként jelentkezett. Ez az új tartalom jelentette az elvi kapcsolatot a kiskorúak és nagykorúak örökbefogadása között. Sok ilyen régi nevelőszülői és

neveltgyermeki kapcsolat volt, amelyet az érdekeltek örökbefogadási kapcsolatra változtattak át. Ezeknek a régi kapcsolatoknak a fenntartását célozta az 1952:23. tvr. 60. §-a is, amely lehetővé tette, hogy — ha a kérelmet 1953. január 1. előtt előterjesztették — azt a korábbi jogszabályok szerint folytassák le, vagyis legyen lehetőség nagykorú személyek örökbefogadásának engedélyezésére bizonyos szűkebb körben a Csjt. hatálybalépése után is.

Az örökbefogadással kapcsolatban két kérdést kell megvizsgálnunk: az örökbefogadás megszűnésének módjait, valamint az örökbefogadás anyakönyvezésével kapcsolatos egyes kérdéseket.

1. Az örökbefogadás a Csjt. 54. §-ában szabályozott hatálytalanná válás esetén kívül felbontással szűnik meg. Nem szól külön a Csjt. arról az esetről, amikor az engedélyező határozatot a gyámhatóság — saját hatáskörében vagy jogorvoslati, illetőleg felügyeleti úton — hatályon kívül helyezi, de a tágabb értelemben vett „megszűnés" fogalmába kétségtelenül ez is beletartozik.

A Csjt. szerint a bíróság előtt akkor van helye felbontás iránti kereset indításának, ha az örökbefogadás fenntartása a másik félre nézve elviselhetetlenné vált. Az örökbefogadás érvénytelenné nyilvánításáról, illetőleg megtámadásáról a Csjt. nem tartalmaz rendelkezést. A bírósági gyakorlat azonban helyt ad az örökbefogadás megtámadására irányuló keresetnek, ha azt az ügyleti akarat hiányára alapítják (Legfelsőbb Bíróság P. K. 332. sz. állásfoglalása). Így helyet ad az örökbefogadás megtámadásának, ha az kényszer vagy fenyegetés hatása alatt jött létre. Adott esetben pl. előfordult, hogy a férj kényszerítette második feleségét, hogy az első házasságból származó gyermekét fogadja örökbe, majd miután a házasság felbomlott, az örökbefogadás alapján gyermektartásdíj iránt perelte volt második feleségét. A bíróság az örökbefogadást akarathiba folytán érvénytelennek minősítette. Helyet ad a bírósági gyakorlat az örökbefogadás megtámadásának, ha az örökbefogadás pl. tévedésből jött létre. Így pl. adott esetben érvénytelennek nyilvánította az örökbefogadást, amikor kiderült, hogy az örökbefogadott csecsemő született elmebeteg volt.

A Csjt-nek az örökbefogadás felbontására vonatkozó szabályait a megtámadás eseteiben aligha lehet alkalmazni. Felbontás esetében ugyanis az örökbefogadás az ítélet jogerőre emelkedésével szűnik meg, akarathiba miatt történt megtámadás folytán azonban a megszűnésnek az örökbefogadás létrejöttére (az engedélyező határozat jogerőre emelkedésének napjára) visszaható hatállyal kell bekövetkeznie. Ennek a megkülönböztetésnek igen komoly jelentősége van pl. öröklési jogi szempontból. Más oldalról viszont elképzelhető egyes felbontásra vonatkozó szabályoknak a megtámadás esetére való alkalmazása. Így pl. elképzelhető, hogy az örökbefogadott az örökbefogadás érvénytelenné nyilvánítása után is viselje az örökbefogadó nevét ugyanazokból az okokból, amelyekből felbontás esetében is viselhette volna.

További probléma azonban az, hogy vajon az akarathibából történt megtámadás — amely a szerződésekre vonatkozó általános szabályokat veszi figyelembe — kielégítő-e örökbefogadás esetében. Az élet felvet ugyanis olyan eseteket, amelyekben ez a kör szűknek mutatkozik. Előfordul, hogy olyan személyek kötnek házasságot, akik közül az egyiknek már van gyermeke. A másik házastárs ezt a gyermeket — a másik házasfélre és a család egységére tekintettel — örökbefogadja. A házasság azonban nem váltja be a hozzáfűzött reményeket és a bíróság azt felbontja. Az örökbefogadás felbontására azonban semmi jogalap nincs. A köztudatban viszont annyira benneél az a felfogás, hogy a házasság felbontásával természetesen fel kell bontani az örökbefogadást is, — hiszen az csak a házasságra tekintettel jött létre —, hogy nap mint nap fordulnak a bírósághoz, a gyámhatósághoz ilyen kérelmekkel. Mivel azonban az érdekeltek között a felbontásra vonatkozóan megegyezés nem jött létre, csak bírósági felbontásnak volna helye, amire pedig nincs jogcím. Itt is érezni lehet a méltánytalanságot. A házasság felbomlott, a rosszul sikerült házasság terhét pedig az örökbefogadó házasfél továbbra is viseli abban a vonatkozásban, hogy köteles tartásdíjat fizetni örökbefogadott gyermeke után. Előfordulhat itt ugyanaz a helyzet is, mint amelyre a származással kapcsolatban utaltunk: az a házastárs, akinek gyermeke volt, a gyermek vérszerinti apjával köt újabb házasságot. A gyermek náluk van, az örökbefogadó pedig fizeti a tartásdíjat.

Megoldásnak mutatkoznék, ha a Családjogi törvény lehetővé tenné az örökbefogadás olyan megtámadását, amely téves feltevésre vagy meghiúsult várakozásra (indokbeli tévedésre) van alapítva. A gyermek érdekeit azonban itt is messzemenően védeni kell, mert nem lehet azt megengedni, hogy az örökbefogadók között, illetőleg a szülő és az örökbefogadó közötti viszály eredményeként a gyermek hátrányos helyzetbe jusson vagy nevelése, fejlődése veszélyeztetve legyen.

2. A másik kérdés, amivel foglalkozni kívánunk, az örökbefogadónak az örökbefogadott vérszerinti szüleiként való bejegyzése az örökbefogadott anyakönyvébe. Ennek az a jelentősége, hogy ezáltal a formai bizonyítéka is eltűnik annak, hogy nem vérszerinti származásról, hanem örökbefogadásról van szó. A gyermek örökbefogadóit vérszerinti szüleiként ismeri és így — legalább is kisgyermek korában — családon belüli nevelése jobban megoldható. Más kérdés, hogy az örökbefogadás tényének a gyermek előtt való elhallgatása vagy pedig a tények teljes, őszinte feltárása-e a helyes nevelési módszer. Ez a kérdés egyébként az újságok hasábjain is jelentkezik (Népszabadság 1960. április 6-i számában „A fogadott gyermek" c. cikk). A

vita eldöntése a jogi szabályozást is befolyásolhatja. Jelenleg azonban azt vizsgáljuk meg, hogy vajon mindenben biztosítható-e az, hogy az örökbefogadott gyermek származása ne tudódjék ki, illetőleg, hogy helyes-e ennek az elvnek minden áron való érvényesülése. Gondoljunk elsősorban arra, hogy jogszabályaink is bizonyos esetekben elkerülhetetlenné teszik annak vizsgálatát, hogy vérszerinti származásról vagy pedig örökbefogadásról van szó. Így

a) Az örökbefogadott köthet házasságot az örökbefogadóval, illetőleg az örökbefogadó rokonaival. Az örökbefogadó és az örökbefogadott közötti házasság nem lesz „egyenesági rokonok", az örökbefogadó vérszerinti gyermekének és az örökbefogadott gyermeknek a házassága pedig nem lesz „testvérek" házassága. Másrészről azonban az örökbefogadott az örökbefogadás után sem köthet házasságot a saját vérszerinti egyenesági rokonaival, illetőleg testvérével.

b) Az örökbefogadott nemcsak az örökbefogadó (és annak rokonai), hanem a vérszerinti szülői (és rokonai) után is örököl, illetve utána az említett személyek is örökölnek.

c) Az örökbefogadott kötelesrészét csak azok az adományok sértik, amelyeket az örökhagyó az örökbefogadás engedélyezését követően juttatott. Vérszerinti rokonaitól járó kötelesrésze tekintetében az általános szabályok az irányadók.

d) Az örökbefogadó és az örökbefogadott (illetőleg az örökbefogadó és az örökbefogadott leszármazói vagy az örökbefogadó leszármazói és az örökbefogadott stb.) nem követhetnek el olyan bűncselekményt, amelynek büntetését a törvény csak vérrokonok közötti elkövetés esetén bünteti (vérfertőzés). Az örökbefogadás létrejötte viszont nem szünteti meg a büntethetőséget az olyan bűncselekmény tekintetében, amely az örökbefogadó és vérrokonai között a fent említettek szerint létrejött. A bűncselekmény törvényi tényálladéka megvalósul, legfeljebb büntethetőséget kizáró ok (tévedés) miatt nem lesz az elkövető büntethető.

Az említett esetekben szükség van az örökbefogadás tényének a bizonyítására. Ezzel szemben viszont más jogszabályok éppen az örökbefogadás tényének az eltitkolására törekszenek. Itt két érdek áll egymással szemben: az egyik oldalról az örökbefogadók nevelési érdekei (bár nem egyöntetűek a vélemények abban a tekintetben, hogy a való tények eltitkolása helyes nevelési eredményre vezet), a másik oldalról pedig az említett jogszabályok rendelkezései, valamint az a követelmény, hogy az anyakönyv ne tartalmazzon valótlan bejegyzéseket.

A két ellentétes érdek kiegyenlítése úgy történhetnék meg, hogy az anyakönyv maga az eredeti adatokat tartalmazná (vérszerinti szülők feltüntetése a szülők rovatában és a megjegyzés rovatban utalás az örökbefogadásra, valamint az örökbefogadók nevére), de az anyakönyvről a felek részére kiállított kivonat, valamint a személyi igazolvány már az örökbefogadókat tüntetné fel vérszerinti szülőkként. A hatóságok részére kiállítható másolat az eredeti állapotot az anyakönyvi bejegyzésnek megfelelően a vérszerinti szülők nevének, valamint az örökbefogadás tényének a feltüntetésével tükrözné. Ha tehát valamely hatósági eljárásban vitássá válnék, hogy az adott esetben a kapcsolat vérszerinti vagy pedig örökbefogadáson alapul, az eljáró hatóság (ügyészség, bíróság, anyakönyvvezető) a beszerzett anyakönyvi másolatból a való helyzetet nyomban meg tudná állapítani. A gyermek iskolai bizonyítványában és személyi okmányaiban továbbra is az örökbefogadók szerepelnének vérszerinti szülőkként.

III. *A gyermek elhelyezése.* A gyermek elhelyezésével kapcsolatos viták a gyámhatóságok átszervezésével kapcsolatban kerültek a bíróság hatáskörébe. Ezek a perek a szó szoros értelmében igen sok gondot okoznak a bírónak, de kétségtelen, hogy éppen ezekben a perekben mutatkozik meg leginkább a bíró féltő, szerető gondossága a gyermek iránt.

A gyermek elhelyezésével kapcsolatos kérdésben a főproblémát a Családjogi Törvény 76. §-ának a rendelkezése tartalmazza. A 76. § szerint ugyanis a gyermek elhelyezése kérdésében a következő lehetőségek vannak: *a)* megegyezés, *b)* korhatár és nem szerinti megoszlás, *c)* a gyermek érdeke alapján való döntés. A vita abban van, hogy melyik szempont a döntő.

A megegyezés kérdésével külön foglalkoznunk nem szükséges. Ha a megegyezés peren kívül jött létre és a felek között vita nincs, akkor az egyezség nem is kerül a bíróság elé. Ha pedig valamelyik fél az egyezségben vállalt kötelezettségét nem teljesíti, akkor gyermekelhelyezési vagy gyermek kiadása iránti per indul, amelyet már nem a korábban létrejött megegyezés, hanem az elhelyezési perekre irányadó általános szabályok alapján kell dönteni. Egy esetben sor kerülhet a megegyezésnek a felek akarata ellenére való elbírálására: ti. a házasság felbontása, vagy érvénytelenné nyilvánítása esetében, ha a bíróság az elhelyezés kérdésében való döntést szükségesnek látja (Pp. 290. §). A döntés ilyen esetben sem a megegyezésen, hanem az elhelyezésre irányadó általános szabályokon alapul. A gyermek elhelyezésére vonatkozó általános anyagi jogi szabályokat pedig a Csjt. 76. §-a foglalja össze.

A vita lényege tehát abban áll, hogy a Csjt. 76. §-ában említett életkor és nem szerint való megkülönböztetés döntő jellegű-e, vagy pedig a döntő minden esetben csak a gyermek érdeke lehet.

A gyermekek életkorra és nemre tekintettel való elhelyezésére korábbi jogszabályaink tartalmaznak rendelkezést, hiszen már a régi gyámtörvény (1877:XX. tv.) tett ilyen megkülönböztetést. Ha a Csjt. csak a gyámtörvényben megállapított 7. életévet módosította volna 6. életévre, akkor nem lenne semmi változás a korábbi joggal szemben, és az életkornak, illető-

leg a gyermek nemének a gyermek elhelyezése szempontjából döntő jelentősége lenne. A helyzet azonban nem ez, sőt már a Csjt. szövegezése is az ellenkezőre utal. A Csjt. 76. §-a szerint ugyanis: „... a gyermek érdekében ... ettől a szabálytól (ti. az életkorra és a nemre vonatkozó rendelkezéstől) el lehet térni, sőt a gyermeket máshol is el lehet helyezni." Nyilvánvaló, hogy a Csjt. — annak ellenére, hogy a gyermek érdekét a három említett tényező közül utolsóként sorolja fel — ezt tekinti döntőnek, és csak a gyermek érdekének szemszögéből nézve engedi meg az életkornak, illetőleg a gyermek nemének az elhelyezés szempontjából való figyelembe vételét.

A bíróságok gyakorlata a gyermek elhelyezése kérdésében általában kielégítő is volt, és a Csjt. 76. §-ának — lényegében 1959. áprilisáig — ezt az értelmezést adta. A gyermek elhelyezésénél az összes körülményeket figyelembe vették, vizsgálták a lakáshelyzetet, az anyagi ellátottságot, az iskoláztatás lehetőségét, a szülői felügyelet megoldását a munkaviszonyban levő szülőknél, a szülők alkalmasságát a gyermek nevelésére. Nagy gondot fordítottak arra, hogy indokolatlan környezetváltoztatással ne sértsék meg a gyermek érdekeit, ne szakítsák el a testvéreket egymástól. Figyelemmel voltak arra, hogy a szülő ne nevelje a gyermeket a másik szülő ellen. Vizsgálták azt is, hogy mennyire alkalmas a gyermek nevelésére az a szülő, aki a házasságot feldúlta stb.

1959 áprilisát követően azonban létrejöttek olyan határozatok (pl. B. H. 2254), amelyek azt juttatták kifejezésre, hogy a hatodik életévét betöltött fiúgyermek érdeke már általában az, hogy apjánál legyen elhelyezve s ettől az elhelyezéstől csak akkor lehet eltérni, ha ezt a gyermek érdeke indokolja. Ez a megállapítás helyes annyiban, hogy a gyermek érdekét kiemeli, hiszen, mint arra rámutattunk, az életkor és a gyermek nemének vizsgálata csak annak keretében lehetséges, hogy mi a gyermek érdeke. Annak általános elvként való leszögezése azonban, hogy a hatodik életévét betöltött fiúgyermek érdeke az apjánál való elhelyezés, merev és nagyon vitatható. Ilyen mereven a Csjt. 76. §-át nem lehet értelmezni. Az említett határozatok hatása alatt a korábban általában kielégítő gyakorlat 1959 áprilisát követően egyes bíróságokon módosult. Így egyes bíróságok döntő súlyt tulajdonítanak az életkornak és pl. a fiúgyermeket 6. életévének betöltésével az apának adják. Vannak ugyan bíróságok, amelyek megvizsgálják, hogy vajon az apa törődött-e a gyermekkel, de ha ezt bizonyítottnak látják, további vizsgálatot nem folytatnak, hanem az apánál helyezik el a fiúgyermeket. A bíróságok zöme azonban továbbra is azon az álláspontón van, hogy a 6. életév betöltése esetében is csak akkor lehet a fiúgyermeket az anyától elvenni és az apánál elhelyezni, ha ezt a gyermek érdeke indokolja. Különös nyomatékkal hangsúlyozzák a környezetváltozás rossz hatását a testvéreknek egymástól elszakítását stb.

Véleményünk szerint a bíróságok gyakorlatában az jelenti a fő problémát, hogy a „gyermek érdekének" a vizsgálatát milyen tartalommal kell kitölteni. Az említett (B. H. 2254) határozat a gyermek érdekére utal ugyan, tehát elvileg nem veti el azt, hogy a gyermek érdeke befolyásolhatja az életkor és a nem alapján történő elhelyezést, mégis ez a határozat a gyermek érdekének azt tekinti, hogy a fiúgyermek nevelése az apjánál kell, hogy történjék. Nem szabad azonban a gyermek érdekének vizsgálatát ennyire leszűkíteni. Elvileg el lehet képzelni olyan tényállást, amelyik szerint mind az anyánál, mind pedig az apánál való elhelyezés egyenlően a gyermek érdekében történhetik. Azonban ilyen „egyenlő" tényállás aligha fordul elő a gyakorlatban. Erre éppen a bírósági gyakorlat mutat rá, amikor a gyermek érdekeinek vizsgálatánál nyomatékosan figyelembe veszi pl. a környezetváltoztatást, ami pedig valóban nem elhanyagolható szempont. Ha viszont a környezetváltoztatás a gyermek érdekei ellen szól, akkor ez már egymagában megakadályozza azt, hogy a gyermeket az eddigi környezetéből kiemelve helyezzék el az apánál. Éppen ezek a szempontok mutatnak rá arra, hogy a bíróságnak nem szabad egyetlen tényező, egyetlen vagy kevés körülmény vizsgálatánál megállnia, nem szabad előzetesen elfoglalt (esetleg vitatható helyességű) elvi álláspontból (pl. hogy a 6. életévét betöltött fiúgyermek érdeke az apai nevelés) kiindulniuk. A gyermek érdekeinek a vizsgálata csak az összes körülmények leggondosabb, legalaposabb elemzése útján történhetik meg.

Véleményünk szerint a Csjt. sokat vitatott 76. §-a is ezt az álláspontot fejezi ki, és — ha mintegy a korábbi jogszabályok nem szerencsés maradványaként — utal is a gyermek életkorára és nemére, nem ezt tekinti döntő tényezőnek, hanem a gyermek érdekét, amely széleskörű, mindenre kiterjedő vizsgálatot igényel.

A Szovjetunió és a népi demokráciák joga szerint is a gyermek elhelyezésénél csak a gyermek érdeke lehet a döntő. Az életkor abból a szempontból jöhet figyelembe, hogy a gyermek meghallgatása indokolt-e. Ezektől a rendelkezésektől viszont a mi családjogunk szabályai csak annyiban térnek el, hogy a sok tényező közül egyet — az életkort és nemet — külön is megemlítenek. Ha a Csjt-t valóban így értelmezzük, akkor a Szovjetunió és a népi demokráciák jogával a mi családjogunk szabályai teljesen összhangban állanak.

A gyermek elhelyezésével kapcsolatban tehát egyetlen helyes megoldás a gyermek érdekeinek az összes tényezők és körülmények figyelembevétele alapján való vizsgálata, és a gyermeknek kizárólag az érdekei alapján való elhelyezése. Hogy mely tényezők milyen súllyal jönnek számításba, azt a bíróságnak min-

dig az adott esetben, a konkrét ügy kapcsán kell eldöntenie.

Az elhelyezéssel kapcsolatban egy körülményre még ki kell térnünk. Sokszor felmerül a gyakorlatban, beszélgetések során, hogy a bíróság „anyapárti" vagy „apapárti". Ilyen megkülönböztetés egyrészt nem jellemzi a bírósági gyakorlatot, másrészt pedig a gyermek érdekeinek a vizsgálatát helytelenül a szülők érdekei vizsgálatának síkjára helyezi át. Hallani lehet olyan megnyilatkozásokat, hogy az anya lelkületére az érzelmek jobban hatnak, őt jobban megviseli az a tudat, hogy gyermekét át kell adni az apának stb. (Vö. a Nők Lapjában 1960. jan. 28-án a „Damoklesz kardja" címen megjelent cikket.) Azonban a bíróságnak nem szabad az anya érdekei alapján dönteni, hanem a gyermek érdekeit kell vizsgálnia. Ha a fiúgyermeket 6. életévének betöltése után is az anyánál hagyja, azt nem az anya, hanem kizárólag csak a gyermek érdekéből teheti meg.

Sajnos, hogy az elhelyezési perekben a szülők vitájának mélyén a legtöbb esetben nem a gyermek érdekeinek a védelme és megóvása, hanem saját, sokszor önző szempontjaik érvényesítése áll (pl. az apa részéről a tartásdíj fizetésétől való szabadulás, az anya részéről a gyermekhez, mint az apával szemben felhasználható eszközhöz való ragaszkodás stb.). A gyermek érdekét igazán megértő szülő nem bocsátkozik kicsinyes elhelyezési vitákba, mert az ilyen ügyek bíróság elé vitele végsőfokon a gyermekre is rossz hatással van. Igen fontosnak kell tartanunk és ki kell emelnünk azt a bírósági gyakorlatot, amely nyomatékosan figyelmezteti a szülőt, hogy a nála elhelyezett gyermeket ne nevelje a másik szülő ellen, ne akadályozza a láthatást, a gyermekkel való érintkezést (amire sajnos szomorú példák vannak), mert ez az elhelyezés megváltoztatását eredményezheti.

A gyermekelhelyezésre vonatkozó problémákkal kapcsolatban kell szólanunk az ilyen határozatok végrehajtásáról. Jelenleg ez bírósági végrehajtás útjára tartozik, ami azt jelenti, hogy a bíróság bírság kiszabásával szoríthatja a kötelezettet a határozat teljesítésére (pl. a gyermek kiadására), ha pedig ez nem vezet eredményre (mert a szülő inkább fizet, semhogy a gyermeket ki kelljen adnia), a bírósági végrehajtó kiszáll és a gyermeket átveszi a jogosult részére. Hogy az ezzel járó jelenetek mennyire károsak, és mennyire hibásak a gyermek nevelése szempontjából, aki végigéli szülei torzsalkodását, akinek egy idegen személlyel kell a megszokott környezetből új környezetbe távoznia, nem kell külön hangsúlyoznunk. Ugyanolyan hibás lenne azonban a végrehajtás, ha az a vonatkozó jogszabályok érintése nélkül a gyámhatóság hatáskörébe tartoznék. A gyámhatóság is vagy bírság kiszabásával szorítaná a szülőt a határozat végrehajtására, vagy pedig a rendőrség segítségét venné igénybe. A megoldás az lehet, hogy a gyermek elhelyezésével kapcsolatos határozatok végrehajtását a tanácsi szervek nőaktívái, a gyermek- és ifjúságvédelmi bizottságok vennék kézbe és különösen a szülők meggyőzése útján keresnének módot a határozat végrehajtására.

Bacsó Jenő

Az ügyvédi szervezet sajátosságai

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1958. évi 12. számú törvényerejű rendelete az ügyvédi hivatás gyakorlásáról és az ügyvédek szervezeteiről (a továbbiakban Üt.) *fordulópontot* jelent a magyar ügyvédség fejlődésében.

Az Üt. lezárta a magyar ügyvédi szervezetnek a felszabadulás utáni fejlődési szakaszát. Bár több jogszabály rendelkezett a felszabadulás után a korábbi Ürt., az 1937. évi IV. tv. módosításáról, lényegileg az úri Magyarország e tipikus törvényalkotása volt az a jogszabály, amelyet a magyar ügyvédség 1958-ig alaptörvényének volt kénytelen tekinteni. Az Ürt. a magyar úri ügyvédség szervezetét építette fel, az ügyvédi kar sajátos tekintélyét kívánta biztosítani, ügyvédként csak kétszobás lakás bérlőjét engedte működni. A felszabadulás után egyre élesebben nyilvánult meg az ellentét az Ürt. rendelkezései és a valóság között. Ez az ellentét főleg a törvénykezés területén volt érezhető, ahol a régi szervezeti keretekben működő ügyvéd a szocialista elvekre támaszkodó bírósági és ügyészségi szervekkel került szembe. Az ügyvédség haladó rétege az Ürt-vel szemben ösztönösen igyekezett érvényrejuttatni a szocializmus építésével együtthaladó ügyvédség feladatait, tevékenységének eszközeit és új formáját. Így indult meg minden törvényi szabályozás nélkül 1948-ban *az ügyvédek munkaközösségi mozgalma*. A kezdeményezés számos követőre, majd az ügyvédség szerveinek és az igazságügyi kormányzatnak támogatására talált. Az ügyvédi munkaközösségek váltak *törvényi szabályozás nélkül* a szocialista ügyvédi szervezet és tevékenység kialakítóivá. Így állt elő az a sajátos helyzet, hogy az új Üt. számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyet az ügyvédi munkaközösségek, illetőleg az ügyvédség szervei a korábbi Ürt. előírásaival ellentétben *saját maguk alkottak* és fogadtak el irányadónak. Felhasználta ezenkívül az Üt. az ügyvédi szervezet szovjet szabályozásának, valamint az európai népi demokratikus államokban már korábban végbement kodifikációnak tapasztalatait.

Az Üt. által létesített szervezet lényege akkor tárul elénk, ha tisztázzuk azokat a sajátosságokat, amelyek az ügyvédi szervezet, illetőleg tagjainak feladatára, szervezeti felépítésére, a szervezet tagjainak általános jogaira és kötelességeire jellemzőek. Az ügyvédi szervezet *feladatának, szervezeti alapelveinek, tagjai általános jogainak és kötelességeinek* elemzése, az Üt. alkalmazása során nyert tapasztalatok figyelembevételével, rávilágít egyben arra a *fejlődésre,* amelyet az Üt. az ügyvédség számára biztosít megbecsülésének fokozása, tevékenysége színvonalának emelése irányában.

Ami a szervezet, illetőleg tagjai *feladatát* illeti, az Üt. 1. §-ából kiviláglik, hogy az ügyvéd feladata *jogi segítség* nyújtása az állampolgárok és a szocialista szervezetek számára. A jogi segítség jogi tanácsot, továbbá megfelelő cselekmények (iratkészítés, képviselet, eljárás) elvégzését jelenti azok számára, akiknek erre különböző életviszonyaik folytán szükségük van.

A jogi segítség jogi szakismereteket igénylő támogatást jelent az alanyi jogok és kötelességek érvényrejuttatása érdekében a tárgyi jog nyújtotta eszközök felhasználásával. E meghatározásnak megfelelően nem tartozik a jogi segítség fogalmi körébe az olyan ténykedés, amely *a)* nem igényel jogi szakismereteket, vagy *b)* nem a törvényben biztosított alanyi jogok és kötelességek érvényrejuttatását célozza, vagy *c)* nem a törvényben biztosított eszközökkel történik.

A jogi segítség a szocialista jog érvényesülését célozza a fél érdekében. Ügyvédi szervezetünk tagjai nem fejthetnek ki olyan tevékenységet, amely jogszabályaink kijátszására, megkerülésére vagy a joggal való visszaélésre irányul (az Üt. 1. §-a).

Az Üt. által létesített ügyvédi szervezet tagja tehát mint a *szocialista* jog szabályait jól ismerő, annak *célkitűzéseivel* tisztában levő jogi szakértő segíti ügyfelét jogai érvényesítésében a jogszabályokban biztosított eszközökkel *az ügy körülményei és bizonyítékai* alapján.

Az ügyvédi feladatoknak az Üt-ben történt lefektetése gyökeres szakítást jelent a régi, kapitalista ügyvédség mindennemű torzképével, az ügyvédkedésnek vállalkozói, a feleket kihasználó, az eszközökben nem válogató, a szocialista jog szellemével és célkitűzéseivel nem törődő elemeivel.

Az Üt. éppen ezért támaszt magasfokú követelményeket az ügyvédi szervezet tagjaival szemben, ezért kívánja a felvétel feltételei között többek között külön *ügyvédi vizsga* letételét és a népi demokratikus rendszerünk követelményei szerinti *feddhetetlenség* igazolását (az Üt. 3. § (3) bek-e). Jogi segítséget a szocialista törvényesség érvényrejutása céljából csak az nyújthat, aki saját személyében kifogástalanul *eleget tesz a törvény előírásának.*

Az Üt. rendelkezései nemcsak az ügyvédet kötik feladatát illetően, hanem egyben *minden állami szerv és funkcionárius számára is* szólnak, tudomásukra adva, hogy az ügyvéd tevékenysége a népi demokratikus törvényhozásban biztosított jogi segítséget jelent a lakosság s a szocialista szervezetek számára a fentebb kifejtett feladatkörrel.

Ami *az ügyvédi szervezet alapelveit,* vagyis azokat a sajátosságokat illeti, amelyek az Üt. rendelkezései szerint e szervezet felépítését elvi jelleggel meghatározzák, a következő tételeket látjuk előtérben: *a)* Az ügyvédség *társadalmi szervezetként* működik. *b)* Az ügyvédség kollektív ügyvédi irodákban, *munkaközösségekben* fejti ki tevékenységét. *c)* Az ügyvédi tevékenység a jogi segítség nyújtásának *általános* formája. *d)* Ügyvédet mindenki *szabadon választhat. e)* Az ügyvéd *független* feladata ellátása során. *f)* Az ügyvéd belátása szerint vállal megbízásokat *(a szabad ügyvállalás* elve).

Szervezeti alapelvként mindenekelőtt azt a tételt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az ügyvédség az Üt. szerint *társadalmi szervezetként* fejti ki működését. Gyakorlatilag kizártnak kell tekinteni az „állami ügyvéd" fogalmát. A Szovjetunió ügyvédségének kezdeti fejlődési időszakában történt is rövid ideig tartó, — de eredménytelennek bizonyult — kísérlet az állami ügyvédség bevezetésére.[1] Az a cél, amely az ügyvéd által nyújtott jogi segítség lényegéhez fűződik, a kívánt módon úgy valósul meg, ha az ügyvéd nem állami szerv keretében, hanem társadalmi szervezet tagjaként ténykedik. A szocialista állam újszerű szervével, az ügyészséggel őrködik a törvényesség biztosítása felett, ugyanakkor azonban fenntartja az ügyvéd jogi segítségének intézményét, amely lehetővé teszi, hogy a jogvédelmet keresők az állami szervek keretén kívül bizalmukat élvező jogi szakértő támogatását vegyék igénybe.

Az ügyvéd tehát mint társadalmi szervezet tagja végez *állami fontosságú* feladatokat, mint ilyen tölt be nélkülözhetetlen szerepet állami szervek előtti eljárásban. Az ügyvéd mint társadalmi funkcionárius kapcsolódik be a jogalkalmazás folyamatába, az állami szervek ténykedéseitől eltérő cselekményekkel, de lényegileg azonos alapvető céllal, a szocialista törvényesség megvalósítására irányuló törekvéssel.

A szocialista állam szervei és a társadalmi szervezetek között nincs és nem lehet érdekellentét, hanem ellenkezőleg egymáshoz való viszonyukat a teljes érdekközösség jellemzi. A Szovjetuióban mindinkább észlelhető az a törekvés, amely a társadalmi szervezeteket egyes állami funkciók teljesítésébe vonja be. Az állami kényszer eszközeinek és módszereinek helyét fokozatosan a társadalmi szerveknek a meggyőzésén alapuló ténykedései foglalják el.

Ezeket a gondolatokat itt azért időszerű megemlíteni, hogy méginkább kitűnjék: az ügyvédség társadalmi szervezete nem az állami me-

[1] Lásd erre vonatkozólag szerző *Az ügyvédség időszerű szervezeti kérdései* c. cikkét, Jogtudományi Közlöny, 1956. évi 6. szám, 347. old.

chanizmus keretein kívül helyezkedik el, hanem ezen belül hivatott működni, segíteni a szocialista államvezetés egyik döntő fontosságú követelményének, a törvényesség betartásának megvalósítását. Szocialista államban bírósági eljárás nem képzelhető el kultúrált, szakavatott ügyvéd törvényszerű közreműködése nélkül. Ugyanakkor azonban az ügyvéd részéről kifejtett olyan működés, amely a szocialista állam törvényeinek kijátszására irányul, nem tekinthető másnak, mint a megfelelő jogszabályok szerint minősülő törvénysértésnek.

Az Üt. az ügyvédek társadalmi szervezeteként megtartotta a *kamarai* szervezetét. Az ügyvédi kamara az adott területen működő ügyvédek társadalmi szervezete a törvény 28. § (1) bekezdésében megjelölt feladatok teljesítése céljából. Az Üt. szerint az ügyvédi kamara az ügyvédek *érdekvédelmi* szerve, ugyanakkor azonban *ellenőrzi* az ügyvédi kötelességek teljesítését, állást foglal és javaslatokat tesz az igazságszolgáltatásra, valamint a jogalkotásra vonatkozó kérdésekben.

A törvény a már korábban kibocsátott 23/1955. M. T. számú rendelet előírásának megfelelően megyénként létesített ügyvédi kamarákat. Akkor, amikor az ügyvédi munkaközösségek alkotják az ügyvédek szervezett gócait, az ügyvédi kamarák megyénként való létesítése nem látszik feltétlenül szükségesnek. A megye területén működő ügyvédi munkaközösségek és kirendeltségek vezetői a munkaközösségi szervezet felhasználásával meg tudnak oldani minden olyan feladatot, amelyet a törvény az ügyvédi kamarákra ró. Az ügyvédi munkaközösségek hivatottak arra, hogy az ügyvédség igazgatási, általános irányító és felügyeleti szerveivé váljanak. A megyei ügyvédi kamarák rendszere könnyen válhat bürokratikus felesleggé. Az ügyvédi munkaközösségek megszilárdulása nyilván azt fogja eredményezni, hogy a szervezeti feladatok országos méretekben való megoldása és az ügyvédi munka során szerzett tapasztalatok általánosítása érdekében elegendő lesz a koordináló hatáskörrel rendelkező országos ügyvédi szerv fenntartása.

Az ügyvédség társadalmi szervezetének megfelelően az Üt. a legteljesebb mértékben biztosítja az ügyvédi szervek *önrendelkezési jogát*. Az ügyvédi szervek maguk hivatottak ügyeik intézésére. Az ügyvédség maga választja meg szerveinek, az elnökségnek, az ellenőrző bizottságnak, a fegyelmi tanácsoknak, az Országos Ügyvédi Tanácsnak tagjait s ezek keretében a tisztségviselőket.

Az Üt. a fegyelmi jogkör gyakorlását a külön megválasztott *fegyelmi tanácsokra* bízza és a korábbi rendszernek megfelelően fenntartja mind a fegyelmi ügyek, mind az igazgatási ügyek tekintetében a központi ügyvédi önkormányzati szervhez, az Országos Ügyvédi Tanácshoz való fellebbezés jogát (az Üt. 33. §-a).

Az ügyvédi fegyelmi tanácsok *nem fegyelmi bíróságok*. Az ügyvéd elleni fegyelmi eljárás nem bírósági eljárás. Az Üt. egy helyen (42. § (3) bek.) a büntető perrendtartásnak a bírák kizárására vonatkozó rendelkezéseit alkalmazza az ügyvédi fegyelmi tanácsok tekintetében, s nem az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló törvény megfelelő szakaszára hivatkozik. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a törvény sajátos bírósági eljárásnak tekintené az ügyvéd elleni fegyelmi eljárást. Nem lehet azonosítani ezt az eljárást a Munka törvénykönyvében szabályozott fegyelmi eljárással sem. Sajátos fegyelmi eljárásról van szó, amelynek során a külön kibocsátott rendelkezések mellett az általánosan kialakult fegyelmi eljárási elveket kell alkalmazni.

Minthogy a fegyelmi eljárást a kamara külön szerve által gyakorolt igazgatási ténykedésnek kell tekinteni, nem vitatható el a kamara *valamennyi ügyének intézésére hivatott elnökségtől*[2] az a jog, hogy a fegyelmi tanácsok munkáját irányítsa, és a hozott határozatok kapcsán észrevételeit megtegye.

Az Országos Ügyvédi Tanács a kamarai önkormányzat fentebb értelemben vázolt *központi szerve*, emellett az igazságügyminiszter tanácsadó testülete. Hatásköre tehát nem azonos a korábban létezett másodfokú ügyvédi szerv: az ÜKOB[3] hatáskörével. A törvény ezt a szélesebb hatáskört, vagyis az ÜKOB korábbi irányító és ellenőrző jogát azzal az indokolással szüntette meg, hogy az ÜKOB és az igazságügyminiszter tevékenysége olykor egymásba ütközött és nehézségeket okozott, emellett fenntartása rendkívül költséges volt. Az utóbbi érvvel kapcsolatban aligha lehetne az OÜT alacsonyabb költségvetését megvilágításképpen felhozni. Az nem lehet kétséges, hogy a számos fórum által gyakorolt ellenőrzés majdnem olyan káros, mint az ellenőrzés teljes hiánya. Célszerű volt tehát a másodfokú ügyvédi szervet az ellenőrzés jogától megfosztani, viszont nem lehet elzárni attól — és a törvény ezt nem is kívánja —, hogy nemcsak az igazságügyminiszter számára, hanem az ügyvédi kamarák részére is készítsen olyan javaslatokat, amelyeknek végrehajtása az ügyvédség munkájában szerzett országos tapasztalatok alapján kívánatosnak mutatkozik.

Az Üt. az ügyvédi szervek önrendelkezési joga mellett intézkedik *az igazságügyminiszter irányító és felügyeleti jogáról* (az Üt. 34. §-a). E felügyeleti jogkör döntően azt hivatott biztosítani, hogy az ügyvédi szervek működése a szo-

[2] Az Üt. az elnökséget az ügyvédi kamarák kollektív ügyintéző szerveként építi fel. A kamarák vonatkozásában tehát a *kollektív ügyintézés* elve a kötelező. A kamara elnökének egyszemélyi intézkedésre csupán a fegyelmi eljárás elrendelése (az Üt. 46. §-a) és a fegyelmi vétségnek nem minősülő szabálytalanságok elbírálása (az Üt. 58. §-a), továbbá a munkaközösségi tagok otthonfogadásának engedélyezése terén (8/58. IX. 13/18. I. M. sz. rend. 28. § f. pontja) van jogosultsága.

[3] A 23/1955. (III. 20.) M. T. sz. rendelet az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságát általános irányító és ellenőrző jogkörrel ruházta fel.

cialista társadalmi szervezetek jellegének és a törvényesség követelményeinek megfelelően történjék. Az ügyvédi szervek maguk hivatottak és kötelesek törvényszerű intézkedéseiket kellő időben megtenni, az igazságügyminiszter, az elvi irányítás és ellenőrzés mellett akkor avatkozik be konkrét intézkedéseivel felügyeleti jogkörében, ha az ügyvédi szervek *a)* a szükségesnek látszó intézkedéseket nem teszik meg, vagy *b)* ha intézkedéseik nem törvényszerűek.

Az igazságügyminiszteri rendelkezések formája a főfelügyelet gyakorlása során: az ügyvédi szervek, illetve az ügyvédség részére kiadott utasítás vagy az ügyvédi szerv törvénytelen határozatának hatályon kívül helyezése, új határozat hozatalára irányuló utasítással egybekötve. Az ügyvédi szervek működésének felfüggesztésére és miniszteri kiküldött kirendelésére csak egész különleges esetben kerülhet sor (az állam létét veszélyeztető működés, a feladatok elvégzésére való tartós képtelenség, vagy az igazságügyminiszter hatályon kívül helyező ténykedésével való ismételt szembehelyezkedés esetén [Üt. 35. § (1) bek.]).

Az ügyvédi szervek működését vizsgálva tehát leszögezhetjük azt a szervezeti alapelvet, amely szerint az ügyvédi szervek *társadalmi szervezetként* működnek, önrendelkezési joggal rendelkeznek, s ezt kollektív szerveikkel gyakorolják az igazságügyminiszter irányítása és felügyelete mellett.

Az *ügyvédi munkaközösségben* való ügyvédi gyakorlatot szervezeti alapelvként az Üt. vezette be. Bár továbbra is fennáll a magánügyvédként való működés lehetősége, ez csak kivételesen az igazságügyminiszter engedélye alapján lehetséges [Üt. 3. § (2) bek.]. Már utaltunk arra, hogy az ügyvédi munkaközösségek szervezése az ügyvédség haladó rétegének önkéntes tömörülése alapján még 1948-ban megkezdődött. Az ügyvédi munkaközösségek területén észlelt jó eredmények késztették a törvényhozót arra, hogy a kollektív ügyvédi működést általános szabállyá tegye. Az ügyvédi működéssel kapcsolatos anyagi eszközökkel való előnyösebb gazdálkodás mellett a munkaközösségre bízott ügyek politikai és szakmai vonatkozásainak kollektív megtárgyalása, a kollektív tanácskozás eredményeképpen kialakított jogi véleményre támaszkodó hatékonyabb ügyvédi fellépés, az állandó tapasztalatcsere, a kölcsönös bírálat, a kollektív továbbképzés lehetősége mind olyan tényezők, amelyek a munkaközösségben működő ügyvéd képességeit továbbfejlesztik és tevékenységét színvonalasabbá, eredményesebbé teszik. A kollektív ügyvédi működés általános szervezeti elvként történt bevezetése feltétlenül fejleszti tehát a magyar ügyvédség színvonalát. Az ügyfél általában az általa választott vagy a részére kijelölt ügyvéddel van az eljárás egész folyama alatt kapcsolatban. A kollektív ügyvédi működés tehát nem azt jelenti, hogy több ügyvéd végzi az ügyvéd részére végzett jogi tevékenységet. Az ügyfél számára azonban nem közömbös, ezért a részére szükséges jogi segítség hatékonyabb lesz azáltal, hogy az ügyében eljáró ügyvéd az adott munkaközösségre támaszkodik, felhasználja ennek a vonatkozó kérdéssel kapcsolatban kialakult gyakorlatát, bőséges tapasztalatait, az adott kérdésben különösen jártas munkaközösségi tagok tanácsait, segítségét.

Mint minden törvényi rendelkezés, a kollektív ügyvédi működés elrendelése is csak akkor hozhatja meg a kívánt eredményeket, ha a törvény végrehajtása megfelelő módon, *a szükséges személyi és tárgyi feltételek* biztosításával történik.

Az ügyvédi munka színvonalát fejlesztő kollektívák létesítése szervezettséget, olyan ügyvédek összetételét feltételezi, akik képességeik, képzettségük, gyakorlati tapasztalataik vonatkozásában egymást megfelelően *kiegészítik.*

Az Üt. végrehajtásának másik előfeltétele a munkaközösségi *vezető* személyének megfelelő kiválasztása. Az Üt. igen fontos feladatokat bíz a munkaközösség vezetőjére: az ügyek folyamatos ellátásáról való gondoskodást, a tagok és az ügyvédjelöltek munkájának irányítását, munkájuk figyelemmel kísérését, továbbképzésük elősegítését [az Üt. 20. § (1) bek.]. Csak a *megfelelő összetételű, a kellő vezető* által irányított ügyvédi munkaközösség alkalmas arra, hogy a kollektív ügyvédkedésben rejlő rendkívüli előnyöket személyi vonatkozásban érvényre juttassa.

A kollektív ügyvédi működés fontos tárgyi előfeltétele, amelyet az Üt. végrehajtása szempontjából hangsúlyoznunk kell: a munkaközösségek számára olyan *irodahelyiségek* biztosítása, amelyek az ügyvédi titoktartást, vagyis az ügyfél és az ügyvéd bizalmas jellegű tárgyalását lehetővé teszik. Ennek az előfeltételnek a megvalósítása a jogi segítséget igénybevevő ügyfelek fontos érdeke. A megfelelő irodahelyiségek biztosítása az erre illetékes állami szervek intézkedését igényli, az anyagi fedezetet pedig az ügyvédek jövedelméből kell tartalékolni. Ez a szempont késztette a törvényhozót, hogy magában az Üt-ben *tartalékalap* létesítését írja elő [az Üt. 26. § (2) bek.]. Minden munkaközösség köteles fejlesztésének és zavartalan működésének érdekében tartalékalapot létesíteni.

Az eddigi tapasztalatok mutatják, hogy az említett előfeltételek teljesítése nélkül az általános kollektív ügyvédkedés elve aligha valósulhat meg. A megfelelő munkahely hiánya folytán kényszerül számos budapesti ügyvéd engedély alapján a lakásán való ügyfélfogadásra, amit ez idő szerint a 8/953 (IX. 13.) I. M. sz. rendelet 28. § f) pontja tesz lehetővé. Az otthon történő félfogadás lényegileg nem más, mint az eddigi magániroda fenntartása. Munkaközössé-

gi tagság „otthonfogadással" nem más, mint a munkaközösséggel való puszta formai kötelék, amely mellett a munkaközösségi működés előnyei távolról sem valósulhatnak meg. Munkaközösségi működés megfelelő közös irodahelyiség nélkül el sem képzelhető.

Az Üt. az ügyvédi tevékenységet *a jogi segítség általános formájaként* építi fel. A törvény 2. §-a szerint az ügyvédi tevékenység tartalma: a bíróságok és más hatóságok (szervek) előtti képviselet, jogi tanácsadás és iratkészítés. A 2. §, a jogi képviselet terjedelme tekintetében a hatályos jogszabályokra utal. Az Üt. itt nyilvánvalóan a hatályos polgári és büntető perrendtartásra, a Munka Törvénykönyvében foglalt rendelkezésekre, az államigazgatás általános szabályairól szóló törvényre stb., vagyis azokra a rendelkezésekre gondol, amelyek a jogi képviselettel kapcsolatos eljárási cselekményeket szabályozzák.

Az ügyvédi szervezet alapelveként állapíthatjuk meg tehát, hogy az ügyvédet általános képviseleti jog illeti meg. Ez a képviseleti jog nem szenved korlátozást sem alanyi, sem tárgyi értelemben. Az ügyvéd tehát minden ügyfél számára jogosult segítséget nyújtani jogai érvényesítése céljából. Osztályhelyzetétől függetlenül bárki ügyvédhez fordulhat jogvédelem céljából. A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze 1957-ben törvénytelennek nyilvánította azt a korlátozást, amely a munkaügyi vitákkal kapcsolatos egyeztető bizottsági eljárásban kizárta az ügyvédi képviseletet. Ez az intézkedés is mutatja tehát, hogy az ügyvédi képviseletnek országunkban tárgyi vonatkozásban korlátja nem lehet. Az ügyvéd minden olyan esetben felléphet, amely jogi segítséget tesz az ügyfél számára indokolttá. A katonai védők jegyzékét, valamint a népbírósági ügyekkel kapcsolatos különleges védői névjegyzéket is átmeneti jellegűnek tekintjük. Ügyvédségünk további fejlődése során nyilván eljutunk ahhoz az időszakhoz, amikor a képviseleti jog a most említett irányban is általánossá válik.

Az ügyvédi képviselet általános jellegével függ össze a *szabad ügyvédválasztás elve*. Minden ügyfél jogosult, akár állampolgár, akár szocialista szervezet, jogi segítség céljából a tetszése szerinti ügyvédhez fordulni. A törvény lehetővé teszi, hogy az ügyfél a munkaközösségen belül közvetlenül az általa kiválasztott ügyvéddel tárgyaljon [az Üt. 25. §-ának (2) bek.-e]. Nem szükséges tehát, hogy az ügyfél előzetesen a munkaközösség vezetőjét kérje az általa kiválasztott ügyvéd ügyintézőként való kijelölésére. A munkaközösség vezetője az eljáró ügyvédet csupán abban az esetben jelöli ki, ha az ügyfél nem kéri kifejezetten, hogy ügyét meghatározott munkaközösségi tag lássa el [az Üt. 25. §-a (1) bek.-nek 2. mondata], továbbá védőként, valamint gondnokként való kirendelések esetén.

A szabad ügyvédválasztás elve alól csupán három, az elv szempontjából kevésbé jelentős kivételt kell megemlítenünk. Az első kivételt azok az ügyek alkotják, amelyekben a külön katonai és népbírósági, fentebb érintett névjegyzékekben felsorolt ügyvédek járhatnak el. E jegyzéken belül az ügyfelet szabad ügyvédválasztás illeti meg.

A második kivétel keretébe tartoznak azok az ügyek, amelyekben a munkaközösség az ellenérdekű fél képviseletét már elvállalta. Ha a munkaközösség valamely ügy vitelét már elvállalta, a másik ellenérdekű fél ugyanezt a munkaközösséget csak abban az esetben bízhatja meg, ha ez ellen a kellően tájékoztatott ellenérdekű félnek kifogása nincs. A törvény helyesen vette át a korábbi munkaközösségi szabályzat ide vonatkozó tételét, amely most idézett rendelkezésével az ellenérdekű felek ügyvédjük iránti bizalmának szilárdságát kívánta biztosítani [lásd az Üt. 25. § (4) bek.-ét].

A szabad ügyvédválasztás alóli harmadik kivételként kell megemlítenünk az állami vállalatok jogi ügyeit, amelyeket a 33/1958 (V. 17.) Korm. sz. rendelet értelmében általában az ügyfélként szereplő állami vállalattal munkaviszonyban álló vállalati jogtanácsosok intéznek. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ebben az esetben csak látszólag észlelhető kivétel a szabad ügyvédválasztás elve alól. Államunk ugyanis a most idézett rendeletben, mint az állami vállalatok gazdája, gazdasági okokból rendelkezik úgy, hogy a vállalatok ügyeit munkaviszonyban álló jogtanácsosok intézzék. Az állami vállalatok kivételes esetben ügyvédi munkaközösséget is megbízhatnak s ilyenkor ügyvédjüket belátásuk szerint választhatják meg.[4]

Az ügyvédi törvény biztosítja a teljes *ügyvédi függetlenséget*. Sem az Üt., sem más rendelkezés nem ír elő szabályokat abban a vonatkozásban, hogy milyen cselekményeket végezzen az ügyvéd s miként teljesítse azokat. Két iránytű létezik az ügyvéd számára ebben a vonatkozásban: a törvény és saját lelkiismerete. De ez a két fokmérő egyben kötelező erő, amelynek hatása alól nem vonhatja ki magát. Ha törvénytelenül és lelkiismeretlenül jár el, elveszti jogcímét az ügyvédi hivatás gyakorlására.

Sem a kamara elnöksége, sem a munkaközösség vezetője, sőt még a megbízó ügyfél sem kötelezheti az ügyvédet meghatározott cselekmények, meghatározott módszer alkalmazására.

Az ügyvéd tehát teljes szabadságot élvez eljárási cselekményeinek megválasztásában

Ez a függetlenség, szabadság *nem jelenthet társadalmi rendünktől való elkülönülést.* Az Üt. a szocialista törvényesség érvényesülése érdekében szabályozza az ügyvédi tevékenységet. Nem akármilyen törvényesség, hanem a szocialista rendszerünket erősítő, építő törvé-

[4] Érdemes megemlíteni, hogy a Szovjetunióban is rendszerint vállalati jogtanácsosok látják el a vállalatok jogi képviseletét, emellett azonban ügyvédek is nagyszámban képviselnek átalánydíjazás mellett vállalatokat.

nyesség megvalósulásáért küzd az ügyvéd az Üt. értelmében, és eközben széles körben hatékony propagálójává válik a szocialista államban előírt magatartási szabályoknak, megvilágítja feleinek e jogszabályok okát, célját, jelentőségét.

Az Üt. 2. §-ának az a rendelkezése, amely az ügyvéd feladatául lelkiismeretes munkát ír elő az ügyfelek jogainak érvényesülése céljából, az ügyvéd jogává és kötelességévé teszi, hogy az ügyfelek jogvédelme érdekében minden cselekményt elvégezzen, amit a törvény megenged. A 2. § csupán negatív értelemben állít fel gátat azzal a rendelkezésével, amely tiltja az ügyvéd közreműködését a törvény kijátszásában vagy megkerülésében és a joggal való bármilyen módon történő visszaélésben. Az ügyvédi eskü szövege szerint az ügyvéd többek között hivatásából eredő kötelességeinek lelkiismeretes és pontos teljesítését vállalja.

Az Üt. biztosítja tehát az ügyvéd számára annak lehetőségét, hogy ügyfelei érdekében elvégezze mindazokat a cselekményeket (beadványokat, jogorvoslatokat, panaszokat), amelyeket lelkiismerete, meggyőződése szerint a törvény rendelkezéseinek megfelelően ügyfele érdekében állónak tart.

Az Üt. 2. §-a az ügyfél képviselete keretében a bíróságok, továbbá más hatóságok előtt az ügyfél érdekében való *eljárást* is biztosítja az ügyvéd számára. Eljárás alatt valamely ügy iránt történő érdeklődést, tájékozódást kell érteni. Az ügyvéd tehát e rendelkezés alapján jogosult akár bíróságnál, akár más hatóságnál ügyfele érdekében nemcsak tárgyaláson fellépni, hanem el is járni, ha ezt a jogi segítség szükségessé teszi. Az eljárás nem lehet kijárás, vagyis visszaélésszerű, meg nem engedett módon való befolyásolás, olyan ténykedés, amelynek a szocialista törvényesség érvényesülését célzó jogi segítséghez semmi köze nincs.

Az ügyvédi függetlenség elvével függ össze *a szabad ügyvállalás* elve, amelynek megfelelően az ügyvéd nem köteles a hozzá forduló ügyfél meghatalmazását elfogadni és a már elfogadott meghatalmazást bármikor jogosult felmondani [az Üt. 10. §-a (2) bek.-e]. Csupán a pártfogó ügyvédként, védőként, illetőleg ügygondnokként való kirendelést köteles elfogadni, ha nem forog fenn a 8/1958. (IX. 13.) I. M. sz. rendelet 15., illetőleg 16. §-ában megállapított mentesítő ok.[5]

Sem az Üt., sem az ennek végrehajtása tárgyában kibocsátott igazságügyminisztériumi rendelet [a 8/58 (IX. 13.) I. M. sz. rendelet] nem ad választ arra a kérdésre, köteles-e ellátni az ügyet az az ügyvéd, akit a munkaközösség vezetője akkor jelöl ki, amikor az ügyfél nem meghatározott munkaközösségi tag kijelölését kéri. Minthogy az Üt. [25. § (1) bek.] szövege szerint a munkaközösség vezetője ilyen esetekben köteles az egyes ügyvédi munkaközösségi tagok munkaterhét és a különböző jogágakban való jártasságát figyelembe venni, a kijelölt ügyvéd véleményünk szerint az ügy elvállalását csak abban az esetben tagadhatja meg, ha ügyekkel való túlterheltségére, vagy arra hivatkozik, hogy az adott ügy vitele különleges jártasságot igényel, amellyel ő nem rendelkezik. Ha a kijelölt munkaközösségi tag a vezető intézkedése ellen panasszal él, e panasz tárgyában a munkaközösség taggyűlése határoz [az Üt. 24. § (1) bek. h) pontja]. Tekintettel arra, hogy az ügyek vitele halasztást nem szenvedhet, a törvény a taggyűlés ilyen panasz tárgyában hozott határozata ellen további jogorvoslatot nem engedélyez [27. § (2) bek.].

Az ügyvédi függetlenség elve tükröződik az ügyvéd és az ügyfél között kialakuló viszony vonatkozásában is. Ez a viszony a polgári jog szerinti *megbízási viszony*, de e megbízási viszony sajátos válfaja. Míg ugyanis a polgári jog szerinti megbízott köteles megbízottja utasításait teljesíteni, az ügyfél utasításai az ügyvédet sem mint jogi képviselőt, sem mint védőt *nem kötik*. Véleményét a bíróság vagy más hatóság előtt az ügyfél utasításaitól függetlenül terjeszti elő. Más dolog az, hogy köteles ellentétes nézetéről megbízottját a vonatkozó következményekkel együtt felvilágosítani.

Különbség mutatkozik a Ptk. szerinti megbízási szerződéssel szemben abban is, hogy míg a megbízott a megbízó nevében tényked ik, addig az ügyvéd, különösen büntető ügyekben, *saját nevében* — bár az ügyfél érdekében — lép fel, önálló jogokkal és kötelességekkel rendelkezik, amelyek függetlenek az ügyfél jogaitól és akaratától.

További sajátossága az ügyfél és az ügyvéd közötti viszonynak, hogy ez *az ügyfél akarata nélkül* létrejöhet. Védői kirendelés esetén ugyanis a kirendelt védő és az ügyfél között ugyanolyan viszony jön létre, mint az ügyfél és a megbízott ügyfél között. Kivétel a munkadíjra való jogosultság tekintetében áll fenn. A védői kirendelés létrejöhet a fél kifejezett akarata ellenére is olyan esetekben, amikor a vádlott védőre való jogáról lemond.

Az ügyfél és az ügyvéd közötti megbízási viszony sajátos vonása nyilvánul meg abban is, hogy a törvény *beszámítási* jogot biztosít az ügyvéd részére az ügyfél javára hozzá befolyt pénzből a bírósági határozattal, illetőleg egyébként írásban megállapított és esedékes ügyvédi munkadíj és kiadás erejéig.

Végül a most tárgyalt megbízási viszony sajátosságaként említhetjük meg, hogy a megbízási viszonyt létesítő *egyik fél mindig az ügyvédi munkaközösség*, és nem az eljáró ügyéd, még azokban az esetekben sem, amikor a munkaközösség valamelyik tagja közvetlenül vállalja el az ügyet [az Üt. 25. § (2) bek.]. Az ügy-

[5] Ilyen mentesítő ok az ellenfél már korábban elvállalt képviselete, egyébkénti ellentétes érdekeltség, az ellenféllel való rokoni, gyámsági vagy gondnoksági kapcsolat stb.

féllel szemben fennálló jogok tekintetében tehát a megbízási viszony jogosultja mindig az ügyvédi munkaközösség. Az eljáró ügyvéd igényét az ügyféllel szemben saját nevében nem érvényesítheti, kivéve az olyan eseteket, amikor az ügyvédi munkaközösség őt erre kifejezetten feljogosítja.

Ha azokat *az alapvető jogokat és kötelességeket* vizsgáljuk, amelyek az ügyvédi szervezeti tagsággal együttjárnak, mindenekelőtt arra kell utalnunk, hogy a feddhetetlenség nemcsak az ügyvédi bejegyzés kelléke, hanem állandó előfeltétele az ügyvédi hivatás gyakorlásának. Az ügyvédi szervezeti tagságból folyik tehát az a tétel, amely szerint az ügyvéd hivatása gyakorlása, egész magatartása során *feddhetetlenül* gyakorolja jogait s teljesíti kötelességeit. A feddhetetlenséget sértő magatartás nem tűrhető az ügyvédnél, mintahogyan a feddhetetlenségtől való eltérés válságos helyzetet teremt a bírói és az ügyészi hivatás további gyakorlását illetően. Csak növeli az ügyvédség tekintélyét, ha az Üt. alapján igazságügyi szerveink ugyanolyan kívánalmakkal lépnek az ügyvéd iránt, mint a bírák és ügyészek vonatkozásában.

A feddhetetlenség tekintetében elfoglalt szilárd álláspont nem alapozhat meg olyan felfogást, amely bármely törvénysértést vagy a magatartási szabályoktól történő bármely eltérés esetén az ügyvédi névjegyzékből való törlést tenne indokolttá. Az ügyvédi szabálysértéseket is messzemenő egyéniesítéssel, a nevelés érvényrejutásának biztosításával kell elbírálni. Az ügyvédi szervek, s ezek körében maguk az ügyvédi munkaközösségek, egyetlen ügyvédi félrelépést sem hagyhatnak gyors visszhang nélkül. A munkaközösségi vezető, a taggyűlés a leghivatottabb arra, hogy gyorsan, eredményesen reagáljon a ballépésekre olyan esetekben, amelyek súlyuknál fogva nem igényelnek komolyabb fegyelmi büntetést (felfüggesztést, elmozdítást), s ennek érdekében fegyelmi eljárás lefolytatását. A társadalmi bíróságok fejlesztése kapcsán vetődik fel az a gondolat, hogy az ügyvédi közösségek is alkossanak *társadalmi bíróságot,* amely az érdekelt közösség tagjainak közreműködésével bírálná el megfelelő esetekben a munkaközösségi tagok jogsértéseit olyan intézkedésekkel, amelyeknek nem lenne fegyelmi büntetés jellege.

Az ügyvédnek nemcsak joga, de kötelessége is, hogy ügyfele érdekében *minden törvényes eszközt felhasználjon* az adott kérdés, az adott ügy mielőbbi megoldása céljából. Az Üt.-ben lefektetett feladatok alapján elmondhatjuk, hogy az ügyvéd következetesen, lankadatlanul nemcsak jogosult, de köteles is megkeresni és megvalósítani azt, ami az ügy anyaga alapján *törvényszerű, indokolt és célszerű* az ügyfél érdekvédelmében.

Az ügy anyagára utalás fontos momentum az ügyvédi jogok és kötelességek sorában. Nem lehet eredményes az olyan jogvédelem, amely csak az ügyvéd vagy az ügyfél képzeletében levő adatokra támaszkodik. Csak abból meríthet az ügyvéd hivatása gyakorlása során, ami *a valóságban* létezik, ami bizonyított, vagy bizonyítható, ugyanakkor azonban köteles is mindazt felhasználni, amit a valóság nyújt számára az ügyfél érdekvédelmére. A pénzért hazudó, ügyeket elhúzó ügyvéd fogalma tűrhetetlen a szocialista jogrend szempontjából.

A szocialista jellegű ügyvéd, mint általában a szocialista társadalom minden szakembere, nem tarthatja elegendőnek azt a szaktudást, amellyel hivatása gyakorlását megkezdi. Az ismeretek alkalomszerű bővítése sem elégítheti ki azt a fejlődést, amely a szocialista társadalom és annak tagjai előtt célul lebeg. Állandó, rendszeres *továbbképzésben* kell az ügyvédnek részesülnie. Joggal igényelheti ennek segítését a munkaközösség vezetője és a kamara elnöksége részéről [az Üt. 20. § (1) bek. c) és 30. § (2) bek. f) pontja].

Szólnunk kell a kölcsönös segítség tényezőjéről az ügyvédség általános jogai és kötelességei körében. Ez magában foglalja a kölcsönös előzékenységgel járó *kartársiasságot,* de ennél többet jelent. Jelenti a munkaközösségek tagjai közti *kölcsönös támogatást,* a konzultálásra való állandó készséget, a különleges ismeretek átadására, az állandó tapasztalatcserére való hajlandóságot. De jelenti a *kölcsönös ellenőrzés, bírálat* gyakorlását, az egymás munkájában észlelt hibák feltárását, nyílt megbírálását az igazi közösség szellemében, vagyis úgy, hogy az ellenőrzött, a megbírált érezze, hogy a bíráló szavakból a segíteni akarás, és nem a ledorongolás szól. Ilyen szellemben kell a vezető és a tagok munkájáról szóló beszámolót a munkaközösségi taggyűlésen megvitatni.[6]

Az Üt. az ügyvéd számára a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő *díjazásra* biztosít jogot. A díjazással kapcsolatos jogviszonynak két oldala van. Egyrészt az ügyvédi munkaközösség és az ügyfél között keletkezik olyan jogviszony, amelynek keretében az ügyfél az ügyvédi díjszabásnak[7] megfelelő munkadíjat és az ügy vitelével kapcsolatos kiadásokat köteles az ügyvédi munkaközösségnek megfizetni. Fentebb már hangsúlyoztuk, hogy eszerint az ügyfél a díjat *kizárólag* a munkaközösségnek köteles fizetni. Az ügyvéd az ügyféltől semmit nem fogadhat el. Az ügyvéd tevékenységének díját a havonként történő jövedelemosztás eredményeként a munkaközösségtől kapja. Az Üt. és a végrehajtása tárgyában

[6] A munkaközösség vezetőjének és tagjainak tevékenységéről szóló beszámoló megvitatása a taggyűlésnek az Üt. 24. § (1) bekezdésében körülírt feladatai közé tartozik.

[7] Az Üt. 59. §-ának (2) bekezdése többek között az igazságügyminisztert hatalmazza fel az ügyvédi munkadíj szabályozására. Az Üt-t követően még nem került sor új ügyvédi díjszabás kibocsátására, így jelenleg még a korábban kibocsátott 5/1954. I. M. sz. rendeletben foglalt ügyvédi díjszabás van hatályban.

kibocsátott jogszabály kötelezően írja elő, hogy a munkaközösség működésével kapcsolatos kiadások fedezése után progresszív kulcs szerint felosztható jellegű *tartalékalapot* kell létesíteni, amelyet a munkaközösség fejlesztését szolgáló beruházásokra kell fordítani (az Üt. 26. § (2) bek.). Emellett ugyancsak progresszív kulcs szerint *felosztható alapot* kell alkotni, amely a szociális jellegű juttatásokat, a díjtalanul végzett munka, továbbá a kiemelkedő teljesítmények jutalmazását, valamint a tagok jövedelmében észlelhető és a végzett munka szempontjából indokolatlan egyenetlenségek csökkentését szolgálja. A fennmaradó összeget a munkaközösség tagjai között nyersbevételük arányában kell szétosztani.

Eszerint a tagnak jogszabályban biztosított joga van a kiadások, közterhek, tartalékalap és felosztható alap dotálása után fennmaradó összeg meghatározott arány szerinti részére, míg a felosztható alapból való részesedése a jogszabályban meghatározott feltételek mellett a vezető javaslata alapján hozott taggyűlési határozattól függ (a 8/58. [IX. 13.] I. M. sz. rendelet 36. §-a). Az Üt. tehát az ügyvédi munka díjazásának kérdését is az ügyvédek érdekeinek megfelelően oldja meg. A felosztható alap igazságos elosztása megkívánja, hogy az ügyvédi szervek részletesebb irányelveket adjanak a munkaközösségeknek. Hangsúlyozni kell, hogy az Üt. a munka szerinti díjazás elvét kívánja érvényre juttatni, munkanélküli jövedelmet a felosztható alapból sem kíván a munkaközösségi tagoknak biztosítani.[8]

Mint ahogyan a fentebb ismertetett ügyvédi jogokat és kötelességeket dialektikus egységben mutattuk be, utalva minden esetben arra, hogy az adott jog gyakorlása egyben kötelességet is jelent, úgy a díjazás kérdésével kapcsolatban is hangsúlyoznunk kell ezt a dialektikus egységet. Bár kizárólag az ügyvédi munkaközösség jogosult az ügyféltől járó díj felvételére, a munkaközösségi tag maga létesíthet díjmegállapodást az ügyféllel (az Üt. 25. § (1) bek-e). Az ügyvéd e jogával kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a megfelelő díj kikötése egyben kötelessége is az ügyvédnek, annál is inkább, mivel ahhoz magának a munkaközösségnek, valamint a többi tagnak is érdeke fűződik.

Az általános ügyvédi jogok és kötelességek körében kell megemlítenünk az *ügyvédi titoktartásra* vonatkozó rendelkezést (az Üt. 8 §-a), továbbá a jogok tekintetében azt, hogy az Üt. társadalombiztosítási szolgáltatásokat és nyugdíjat (az Üt. 15. §-a), valamint megfelelő időtartamú szabadságot (a 8/58. [IX. 13.] I. M. sz. rendelet 28. § h. pontja) biztosít az ügyvéd számára. Kívánatos volna e szabadságra járó illetmények kérdését is megoldani. A munkaközösségek beruházásának biztosítása után erre a tartalékalap arányos részét lehetne felhasználni.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy az Üt. az ügyvédi szervezetet a szocialista társadalom követelményeinek megfelelően az ügyvéd és ügyfél érdekeire tekintettel építette fel. Rendelkezései alkalmasak arra, hogy az ügyfelek megfelelő jogvédelmét és az ügyvéd feladatainak érvényrejutását biztosítsák. Fejtegetéseink során rámutattunk a gyakorlatban mutatkozó nehézségekre, amelyeknek megoldása részben az ügyvédségen kívül álló szervek segítségét igénylik. Egyébként azonban az Üt. rendelkezéseit élettel az ügyvédi szervek és az ügyvédek hivatottak betölteni. Becsületes ügyvédi munka, a szocializmus ügyéhez való hűség, a valóságra támaszkodó szocialista embertípus tulajdonságainak elsajátítása, a kizárólagos, önző anyagi érdekek háttérbe szorítása, a mások ügyével való törődés az igazi humanizmus szellemében — ezek azok a tényezők, amelyekre az ügyvédségnek és szerveinek szüksége van ahhoz, hogy szocialista társadalmunk kívánalmainak megfelelően építse fel szervezetét az Üt. rendelkezései alapján.

Révai Tibor

[8] A munkaközösségi ügyvédek bérezésének ez a rendszere alapját tekintve a szovjet szabályozásból indul ki, amely az ügyvéd számára az átlag elért ügyvédi munkadíjak minimálisan 70%-át biztosítja. A Szovjetunió egyes ügyvédi kollégiumainál (a mi ügyvédi kamaráinknak megfelelő szerveknél) a kollégiumi tagok közgyűlése minősített többséggel olyan jövedelemelosztási rendszerre térhet át, amely az egyes munkaközösségek tagjait képességeikre tekintettel különböző fizetési osztályokba sorolja, ezenkívül részükre több tényezőtől függő prémiumot és az esetleg feleslegként mutatkozó jövedelemből bizonyos időközönként megfelelő részesedést biztosít. Az előre lefektetett ügyvédi jövedelmeknek ez a rendszere azokon a vidékeken lépett életbe, ahol az ügyvédszükséglet az ügyvédhiányra való tekintettel többek között ezzel a módszerrel is biztosítani kellett. Moszkvában, Leningrádban pl. az ügyvédek ezt a rendszert nem léptették életbe.

Légitér és világűr

I.

A rakétatechnika és ezzel együtt a világűrkutatás terén legutóbb elért nagy eredmények számos, nemzetközi jogi szempontból jelentős problémát vetnek fel. A nemzetközi jog irodalmában már azelőtt, hogy a Szovjetunió a történelem első mesterséges holdját útjára bocsátotta, több cikk jelent meg, amely a világűrkutatás jogi kihatásait elemezte. Ekkor még alig hittük volna, hogy a technikai fejlődés ily gyorsan realitást ad olyan kérdéseknek, mint a vi-

lágűr nemzetközi jogi helyzete, az űrhajók nemzetközi státusa, vagy a foglalás kérdése más égitesteken.

Mint ismeretes, az első mesterséges hold felbocsátására 1957. október 4-én került sor. A Szovjetunióé az érdem, hogy a nagy kezdeményező lépést megtette. A *Szputnyik* I.-et még ugyanez év november 4-én a *Szputnyik II.* követte, majd 1958. január 31-én az Egyesült Államoknak is sikerült első mesterséges holdját, az *Explorer I*-et pályájára juttatnia. A világűrkutatás „nagy esztendeje", 1959. további rendkívüli eredményeket hozott. Újra a Szovjetunió volt az, amely naprendszerünk első mesterséges bolygóját megalkotta. A *Lunyik I.*, amelyet 1959. január 2-án lőttek ki, kijutott a Föld vonzóköréből, és megkezdte elméletileg örökké tartó keringését a Nap körül. Az Egyesült Államok mesterséges bolygója, az *Orbit* 1959. március 1-én követte. Az 1960. március 11-én felbocsátott amerikai *Pioneer V.*-tel naprendszerünknek jelenleg három mesterséges bolygója van. Az elmúlt év meghozta a nagy utópia teljesülését is; az első emberalkotta szerkezet eljutott egy idegen égitestre. A szovjet *Lunyik II.* szeptember 14-én 0 óra 2 perc, 24 másodperckor elérte a Holdat, majd a *Lunyik III.* október 7-én 6 óra 30 perckor lefényképezte a Hold emberszem által soha nem látott túlsó oldalát. A szocialista tudomány és technika rendkívüli eredményei, s az ezek nyomán kialakult békés verseny azzal biztatják az emberiséget, hogy az űrhajózás belátható időn belül megvalósul.

II.

Amikor az első „világűrjoggal" foglalkozó tanulmány, *Vladimir Mandl* műve megjelent (*Das Weltraumrecht. Ein Problem der Raumfahrt.* — Berlin, 1932), a nemzetközi jog számára a téma éppúgy utópia volt, mint az űrhajózás a technikai irodalom részére. Ma azonban a fent vázolt események megoldásra váró g y a k o r l a t i problémákat állítanak a nemzetközi jog művelői elé. E kérdésekről kormánynyilatkozatok hangzanak el, ilytárgyú államközi gyakorlat van kialakulóban, és a Szovjetunió kezdeményezésére a világűr békés felhasználásának kérdése az ENSZ napirendjén szerepel.

A kérdésnek ma már szerteágazó, színes, gondolatokban gazdag irodalma van. Nem kétséges, hogy ebben a bő, divatszerűen burjánzó irodalmi anyagban számos olyan elemet találunk, amely nem állja ki a realitások talaján álló kritikát. Így p. o. komolytalannak kell tekintenünk az űrhajón születendő gyermekek állampolgárságának tisztázását, amikor a technika mai fejlettsége mellett a jövő bátor űrhajósainak legegyszerűbb életfunkcióit is rendkívül nehéz lesz biztosítani. Csak derültséget kelthet, aki az idegen égitesteken felfedezendő „szervezett közösségek joga" és Földünk jogrendszerei közti kapcsolat problémáját veti fel. Éppoly nevetséges volna valamiféle interplanetáris kolliziós normákat konstruálni, mint ahogy nem ránk vár az ilyen lényekkel való kapcsolatok teológiai vonatkozásainak tisztázása sem.[1] A kérdés irodalmában azonban mind szocialista, mind kapitalista részről számos alapvető, komoly tanulmány mutatja, hogy a nemzetközi jogtudomány ezalkalommal együtt kíván haladni az eget ostromló technikai fejlődéssel, és keresi a világűrkutatás jogilag releváns problémáinak megoldását.

A Szovjetunióban *Korovin, Galina, Zadorozsnyij, Kiszlov-Krilov, Kovaljov-Cseprov,* Lengyelországban *Zylicz, Goralczyk, Machowski,* az NDK-ban *Reintanz* és *Frankenberg,* Csehszlovákiában *Milde* és *Donner* foglalkoztak az űrtevékenységgel kapcsolatos jogi kérdésekkel. A Szovjet Tudományos Akadémia Korovin akadémikus elnöksége alatt bizottságot létesített a bolygóközi térség jogi problémáinak kidolgozására. A kapitalista államok jogászai közül *Cooper* amerikai légijogi szakértő és *Haley* fejt ki széleskörű irodalmi tevékenységet, míg mellettük *Potter, Hogan, Fenwick, McDougal-Lipson,* az angoloknál *Jenks, Schachter, Horsford,* Nyugat-Németországban *Meyer* és *v. Welf Heinrich* tevékenységét kell idéznünk. Mint ez a korán sem teljes felsorolás mutatja, a téma a nemzetközi jog irodalmában polgárjogot nyert.[2]

Az űrhajózással kapcsolatos jogi kérdések nemcsak azokat a nagyhatalmakat érintik, amelyek a világűrkutatásban közvetlenül résztvesznek. A kis államok éppúgy szembe kerülnek velük, mint bármely nagyhatalom, s kifejezetten vagy hallgatólag e kérdésekben nekik is állást kell foglalniuk. Elég rámutatnunk arra, hogy a mesterséges holdak rendszeresen áthaladnak *valamennyi állam* területe felett. Az interkontinentális rakéták, mesterséges bolygók és űrhajók behatásai, s az általuk okozott károk kérdése így a kis államokat is érintheti. Miként az űrhajózás technikai alapjait a legkülönbözőbb — kis és nagy — nemzetek tudományos eredményeinek együttes felhasználásával sikerült lerakni, az űrtevékenység jogi vonatkozásainak rendezése is csak a legszélesebb alapon, valamennyi állam részvételével valósítható meg.

Jogtudományi irodalmunk eddig nem szentelt kellő figyelmet a nemzetközi űrjog kérdésének. *Hajdu Gyula* az első mesterséges hold által felvetett jogi kérdésekről már 1957-ben nyilatkozott a sajtóban.[3] *Szádeczky-Kardos László* és *Iványi József* természettudományi és közle-

[1] *McDougal—Lipson:* Perspectives for a Law of Outer Space. A. J. I. L. 1958. 415. o. *Jenks:* International Law and Activities in Space. I. C. L. Q. 1956. 112. o. *Lasswell* (USA) a „primitív földönkívüli lakosság" fejlesztését az ENSZ-re kívánja bízni. (Men in Space. 72 Annals N. Y. Acad. Sci. 1958. 180, 191. o.)

[2] Bibliogr. l. John C. *Hogan:* Space Law Bibliography. J. A. L. C. 1956. 317. o.

[3] Esti Hírlap 1957. nov. 13.

kedési folyóiratok hasábjain foglalkoztak űrjogi problémákkal.[4] Az Eötvös Loránd Tudományegyetem munkaközössége és a Jogász-Szövetség nemzetközi jogi szakosztálya a kérdést múlt évben programjára tűzte. Hazánk a Közgyűlés 1959. december 12-i határozata alapján tagja a világűr békés felhasználásának kérdését tanulmányozó ENSZ-bizottságnak. Úgy véljük, ez különösen szükségessé teszi, hogy mi is intenzívebben járuljunk hozzá az űrkutatás alapvető jogi kérdéseinek tisztázásához.

III.

A *nemzetközi űrjog* kifejezés senkit sem téveszthet meg törekvéseink tekintetében. Tisztában vagyunk azzal, hogy ma még nem beszélhetünk egy új jogágról, amely a földhözragadt nemzetközi jogot mintegy a szférákba emeli. A *kozmikus jog* — mint *Korovin* talán helyesebben nevezi — még csak most van kialakulóban.[5] De lege ferenda javaslatokról van szó, vagy legfeljebb olyan kísérletekről, amelyek a tételes nemzetközi jog számbajöhető tételeit az analógia eszközével a világűrtevékenységre kívánják alkalmazni.[6]

A nemzetközi űrjog megalapozásához mindenekelőtt a légiszuverenitás és a világűrtevékenységgel kapcsolatos joghatóság kérdését kell tisztázni. Az új technikai vívmányok elavulttá tették azt a légiszuverenitás-tant, amely a század első felében, „konvencionális" repülőeszközök világában alakult ki. A kormányozható léghajók és repülőgépek megjelenése a századfordulón a polgári jog köréből végleg a közjog és nemzetközi jog szintjére utalta azt a kérdést, hogy kié a szárazföldi és víziterületek feletti légitér. Ma, amikor a *nemzetközi űrjog* alaptételeit igyekszünk tisztázni, sok tekintetben hasonló helyzetben vagyunk, mint a *nemzetközi légijog* úttörői voltak. A megoldás útját azonban ezúttal forradalmian új irányban kell keresnünk, mivel a világűrkutatással kapcsolatos jogi problémákat eddig számba sem vett, új tényezők determinálják.

1. A légitér nemzetközi jogi helyzetére a repülés kezdetein több elmélet alakult ki.[7] Az egyik irányzat a *levegő szabadságát* tűzte célul. A francia *Fauchille* elmélete szerint, amelyet az Institut de Droit International 1906-ban magáévá tett, a légitér valamennyi állam repülőgépei számára nyitva áll azzal, hogy az államok biztonságuk érdekében megfelelő intézkedéseket tehetnek.[8] Az első légijogi konferencia (Párizs, 1910.) alkalmával a német és francia álláspont ezt az elméletet akarta érvényre juttatni, míg az angolok a repülés szabadságát az érintett államok akaratától kívánták függővé tenni.[9]

A kezdeti államközi gyakorlat a szabad levegő teóriájának meglehetősen határozatlan alkalmazása mellett már ekkor megtalálta a módot arra, hogy az idegen repülőgépek mozgását korlátozza. Egy orosz minisztertanácsi határozat 1912. november 16-án felhatalmazta a hadügyminisztert arra, hogy tiltsa meg Oroszország nyugati határainak átrepülését, s e tilalmat szükség esetén fegyveres erővel is kényszerítse ki.[10] Az 1913. évi angol *Airial Navigation Act* Anglia partjai felett zárt övezeteket jelölt ki. Ugyanebben az évben egy Luneville-nél leszállt német Zeppelin francia-német válságot okozott, amelyet kétoldalú légiforgalmi egyezmény útján kívántak megoldani. A világháború miatt életbe nem lépett szerződés a katonai repülőgépek berepülését végszükség vagy meghívás esetére korlátozta volna, míg a polgári gépek részére zárt övezetek kivételével a szabad közlekedést kívánta lehetővé tenni.[11] *Spaight,* a nemzetközi légijog angol szaktekintélye ebből a kezdeti államközi gyakorlatból már az első világháború előtti időre is a légi szuverenitás elvének győzelmét vezeti le.[12] Kétségtelen, hogy — mint *Kiszlov-Krilov* megállapítja —, a *Fauchille* által képviselt szabad levegő elmélete a maga tisztaságában gyakorlatilag soha sem érvényesült.[13]

2. A *teljes szuverenitás* elmélete fentiek szerint gyakorlatilag igen hamar utat tört magának. Ez a tan, amelyet *Anzilotti, Zittelmann, Hazeltine* dolgozott ki, a biztonságukra féltékenyen őrködő imperialista államok érdekeit érvényesítette. Az államokat eszerint a szárazföldi és víziterületek feletti légtérben a szuverenitásból folyó jogok *usque ad coelum* megilletik, s ezeket semmilyen szolgalomszerű „átrepülési jog" nem korlátozhatja.

---

[4] *Szádeczky-Kardoss:* Felségjog a világűrben. Élet és Tud. 1959. 564—566. o. A term. tud. és jogtud. együttműködése a világtérkutatásban. Term. tud. Közl. 1960. 61—63. o. *Iványi—Szádeczky:* Az űrhajózás a közlekedés és a hírszolgálat szemszögéből. Közlekedési Közlöny 1959. 512—515. o.

[5] J. A. *Korovin:* A világűr és a jog. Szovjetunió 1960. 2. sz. 53. o.

[6] Terminológiai szempontból szerintünk minden természettudományos meggondolás ellenére az *űrjog* megjelölés mellett kell döntenünk (vö. *Szádeczky* Term. tud. Közl. 1960. 61. o.), ha a német *Weltraumrecht,* az angol *space law,* a francia *droit astronautique* szabatosabb is. Amíg ugyanis az *űrhajózás* szó magyar nyelvünkben elfogadásra talál, lehetetlen utóbbiakat szószerint magyarra fordítani. Újszerű *Galina mezsplanetnoe pravo* (bolygóközi jog) kifejezése. (Sz. G. P. 1958. 7. sz. 57. o.)

[7] A. *Kislov*—S. *Krilov:* State Sovereignty in Airspace.International Affairs. (Moscow) 1956. 3. sz. 35—36. o. *Shawcross—Beaumont* on Air Law. II. Ed. London 1951. 173—174. o. *McNair:* The Law of the Air. London 1953. 16—25. o.

[8] *Fauchille:* Le domaine aérien et le régime juridique des aérostats. R. G. D. I. P. 1901. 414—485. o.

[9] *Günter Haupt:* Der Luftraum. Breslau 1931. 121. o.

[10] A. *Kislov—Krilov:* i. m. 36. o.

[11] G. *Haupt:* i. m. 123. o.

[12] *Spaight:* Aircraft in Peace and War. London 1919. 7. o.

[13] i. m. 35. o.

3. Közvetítő elmélet volt a *szabad áthaladás,* illetve a *területi légitér* nemzetközi tengerjogi analógiára épülő teóriája. Előbbi elismeri az államok légi szuverenitását azzal a megszorítással, hogy minden állam polgári repülőgépeinek joga van a légtéren békésen áthaladni *(innocent passage). Búza László,* a magyar légijogi irodalomban úttörő művében (1910) ehhez a felfogáshoz csatlakozott, bár a teljes szuverenitás elvéből indult ki.[14] A területi légitér azt jelentette volna, hogy az államok szuverenitása a parti tengerhez hasonlóan kiterjed a szárazföldi és víziterület feletti alsó légrétegre, de efelett minden állam repülőgépei — akár a hajók a nyílt tengeren — szabadon közlekedhetnek. Az elmélet alkalmazására a tételes jog területén csak egyes amerikai államok törvényhozásában került sor.[15]

Az első világháború e teóriák közül a korlátlan légi szuverenitás elvének győzelmét hozta meg. A hadviselő felek kezdetben kísérletet tettek arra, hogy a semleges államok légiterét felvonulási útként használják fel, utóbbiak azonban ezt fegyveres erővel is megakadályozták. A korlátlan légiszuverenitás deklarálására a semlegességi nyilatkozatokban és az ezek nyomán keletkező incidensek alkalmával került sor első ízben.[16] A háború bebizonyította, hogy a légierők igen fontos stratégiai tényezők, és az államok biztonsága jelentős mértékben függ a légitér uralmától. A katonai repülés hihetetlen fejlődésének illusztrálására elég arra utalnunk, hogy míg Anglia 1914-ben 12 repülőgéppel vonult hadba, 1918 novemberében 22 000 repülőgépből álló légiflottája volt, s a háború végén alkalmazott óriásrepülőgépek 5—9 főnyi személyzettel 5 tonna bombaterhet voltak képesek sok száz km. távolságra szállítani.

A légterükre most már féltékenyen őrködő államok a világháború után végleg elvetették a szabad levegő elméletét. Az 1919. október 13-i *párizsi légijogi egyezmény* kimondotta, hogy minden államnak teljes és kizárólagos szuverenitása van a területe feletti légitérben.[17] Ezt az elvet érvényesítették az egymás után keletkező állami légijogi szabályok is. A Szovjetunió légiforgalmi kódexe 1935. augusztus 7-én kimondta, hogy a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége teljes és kizárólagos főhatalommal bír a területe feletti légitérben.[18] Az angol légiforgalmi törvény (1923. december 20.) és az Egyesült Államok légi kereskedelmi törvénye (Federal Air Commerce Act. 1926. május 20.) lényegében ugyanígy rendelkeztek.

A korlátlan légi szuverenitás elve a fejlődésnek ebben a szakában már az államok önfenntartási jogának követelménye volt, és a nemzetközi jogban szükségszerűen érvényesülnie kellett. A második világháború ezt a tételt messzemenően igazolta. A háború utáni légi közlekedés multilaterális alapokmányának szánt 1944. évi chicagói szerződés[19] ismételten megerősítette, hogy az államok légiterükben „teljes és kizárólagos" szuverenitással rendelkeznek (1/a cikk). Az államközi gyakorlatot a légi szuverenitás legszigorúbb érvényesítése jellemzi. Az atombomba feltalálása és bevetése óta egyedül szálló repülőgépek immár olyan pusztító erőt képviselhetnek, mint a konvencionális fegyverek alkalmazása mellett a repülőgépek ezrei. Az államoknak így létérdekévé vált légiterüket minden berepüléstől megóvni, amely a meglepetésszerű támadás veszélyével jár. Nem kétséges, hogy a tételes nemzetközi jog ennek minden előfeltételét biztosította.

Azok az imperialista törekvések, amelyek a légi szuverenitást vertikálisan korlátozni kívánták, kudarcra voltak ítélve. Amikor az Egyesült Államok az ún. *Moby Dick akció* keretében felderítésre alkalmas léggömböket bocsátott a Szovjetunió és a népi demokráciák légiterébe, az 1956. február 4-én kifejezett szovjet tiltakozásra hasztalan hivatkozot arra, hogy ezek a ballonok olyan rétegekben repülnek, amelyek kívül esnek a repülőgépek által használt zónákon, s így reájuk nem lehet vitán felül alkalmazni a nemzetközi jog eddigi szabályait.[20] Az Egyesült Államok kénytelen volt minden elvi fenntartás ellenére az akciót beszüntetni. Köztudomású, hogy az U—2 ügy kapcsán az Egyesült Államok már nem indokolta hasonló érvekkel a kémfeladatokkal szovjet terület fölé küldött repülőgép útját. Herter külügyminiszter 1960. május 9-i nyilatkozata csakúgy, mint a május 10-i szovjet jegyzékre adott amerikai válasz, meg sem kísérelte a szovjet területi szuverenitás megsértésének tényét tagadni.

Bár az elméletben voltak olyan nézetek, amelyek a légi szuverenitás határát addig a pontig kívánták elismerni, ameddig az államok ebből folyó jogaikat képesek érvényesíteni,[21] a legújabb időkig nem merült fel annak a szüksége, hogy a légitér felső határát megszabják. A *korlátlan* légi szuverenitás tanát nem kellett „végiggondolni". Elég volt arra utalni, hogy a területi szuverenitás vertikálisan elméletileg a

[14] *Buza* László: A levegőterület nemzetközi jogi helyzete. Bp. 1910. 16—17. o.

[15] P. o. Peru 1929. XI. 18-i légijogi törvénye 3000 m-ben határozta meg a légiterület felső határát.

[16] Svájc 1914. VIII. 14-i nyilatkozata: „Das Eindringen von Luftfahrzeugen jeder Art vom Auslande her *in unseren Luftraum* ist verboten." Egy 1915. IX. 23-i holland jegyzék szerint az átrepülés holland légitéren összeférhetetlen *a holland szuverenitással. Haupt* i. m. 130/131. o.

[17] „Every Power has complete and exclusive sovereignty over the airspace above its territory." Közli *Cooper:* The Right to Fly. New York. 1947 24. sk. o. Hasonlóan: 1926. ibero-amerikai, 1928. pánamerikai légiforgalmi egyezmény.

[18] A. *Kislov*—S. *Krilov:* i. m. 38. o.

[19] Vö. Alex *Meyer:* Internationale Luftfahrtabkommen. Köln—Berlin 1953. 15. sk. o.

[20] K. A. G. 1956/5613—B., A. *Kislov—Krilov:* i. m. 41. o. Magyaro. 1956. II. 8-án tiltakozott „a Magyar Népköztársaságnak a területe feletti légitérre vonatkozó szuverenitását" sértő léggömbakció ellen.

[21] *Verdross:* Völkerrecht II. Auflage. Wien 1950. 173. o.

végtelenig terjed, a szokványos repülőgépek ugyanis mind a mai napig a légkör legalsó rétegeiben közlekednek.[22]

Az első mesterséges holdak fellövésével ez a helyzet alapvetően megváltozott. Ezek az új berendezések két alapvető okból nem szoríthatók a „hagyományos légijog" keretei közé.

1. Valamennyi légi jogi egyezmény és belső állami jogszabály a *légiteret* tartotta szem előtt az állami szuverenitás függőleges kiterjesztésénél. *Légitér* és *légi felségjog* (Luftraum-Lufthoheit, Airspace-Air sovereignty, espace aerien — souveraineté aérienne). korrelát fogalmak. Míg a magyar *repülőgép* kifejezés a légtérre nem utal, a német *Luftfahrzeug*, az angol *aircraft*, a francia *aeroplan* egyaránt kifejezésre juttatja, hogy a levegő felhasználásával közlekedő járművekről van szó. Joggal merül fel a kérdés, hogy a légijogi kategóriák alkalmazhatók-e a világűrtevékenységre, amely a légkör felső rétegeiben, illetve azon kívül zajlik le olyan eszközök igénybevételével, amelyek retroaktív hajtóművek felhasználásával, aerodinamikai hatások igénybevétele nélkül közlekednek.

2. A világűrbe kilőtt rakéták vagy mesterséges holdak pályáját nem lehet úgy megszabni, hogy az más államok területe fölött ne haladjon át. A mesterséges holdak pályájuknak az egyenlítővel bezárt szögétől függően a földfelület bizonyos sávjában valamennyi állam felett elhaladnak. (Szputnyikok 65°, Vanguardok 35°.) Azok a mesterséges holdak pedig, amelyeket az egyenlítőre 90°-os szögben lőnek ki (Discoverer I), a Föld valamennyi államának területét érintik.

A konvencionális repülőgépektől eltérően az új technikai vívmányok jogi kihatásai csillagászati tényezőktől is függenek! Amíg egy holdrakéta a Hold körzetébe ér, vagy egy mesterséges bolygó megkezdi keringését a Nap körül, a Föld forgása következtében eleve elhalad más államok területe felett. Ha az usque ad coelum elméletét a realitássá vált világűrtevékenység korszakában fenn kívánnók tartani, úgy ez azt jelentené, hogy az űrtevékenység szükségszerűen „megsértené" más államok területi felségjogait.

IV.

Ezeket az alapvető ellentmondásokat — egyelőre elméletben — a szuverenitás körének különböző szempontok szerinti elhatárolásával kívánják feloldani.

1. Sok híve van annak a felfogásnak, hogy az államok szuverenitása a *felettük levő légoszlopra* korlátozódik, amely a lengyel *Zylicz* szavai szerint az államterület természetes folytatása.[23] Kétségtelen, hogy a ma hatályos nemzetközi légijogi szabályok alkotói ezt tartották szem előtt. A légitér fogalmát sem a párizsi, sem a chicagói egyezmény nem definiálta. Előbbi azonban a „repülőgépet" úgy határozta meg, hogy ilyennek tekintendő minden gép, mely a légkörben a levegő visszahatásaiból szerez felhajtó erőt. (A-függelék[24]) Sensu stricto tehát a légijog szabályai csak a szokványos repülőgépekre volnának alkalmazandók.[25] Vannak, akik ebből azt a következtetést vonják le, hogy az állami szuverenitás az aerodinamikai hatásokat szolgáltató rétegek felső határáig terjed.

A szovjet irodalomban *Kovaljov-Cseprov* de lege lata ezt a felfogást képviseli. Szerintük ezen a rétegen túl „jogi vacuum" kezdődik, s bár a technikai fejlődéssel egyre emelkedik a repülés „mennyezete", nincs kellő alap arra a feltevésre, hogy az államok szuverenitásukat a felső légrétegekbe vagy a világűrbe kiterjesztették volna.[26] Az angol *Schachter* úgy véli, hogy az államok területe *legalább addig* terjed, ameddig levegő van, de az atmoszférán belül ésszerűbb ott megvonni a határt, ameddig a légkör repülőgépek hordozására képes.[27] *Meyer* a légiteret fogalmilag is csak a szűkebb értelemben vett, levegővel töltött rétegekre (gaseous atmosphere) korlátozná, és nem a geofizikai értelemben még az atmoszférához tartozó rendkívül ritka rétegekre is.[28] *Bing-Chen* javaslata szerint voltaképpen „repülési tér"-ről kellene beszélnünk, amelyen belül légitér az a réteg, amelyben a konvencionális repülőgépek közlekednek, ellentétben a külső térrel, amely az egyéb berendezések számára járható. (Flightspace, airspace, outer space.)[29]

Vannak, akik az atmoszféra különböző tulajdonságait hasznosítják. Így p. o. *H. Strughold* „biológiai uralmi vonalat" (biological jurisdictional line) húzna a teljes élettani anoxia határán (atmos-lélegzés), kb. 16 km magasságban.[30] Ez a megoldás azonban a technika mai fejlettsége mellett legalább annyira önkényes, mint annakidején a légi szuverenitásnak a legmagasabb építmény (Eiffel torony) vonaláig

[22] Pl. Tu 95: 17,5 km., Mig 19: 18 km., Tu 104: 10 km., Boeing 707: 13 km.

[23] *Zylicz:* Sur quelques problemes de droit astronautique. R. G. D. I. P. 1958. 658. o.

[24] Hasonlóan: chicagói szerződés 1949. VII. 1-i 7. sz. függ. (Aircraft Nationality and Registration Marks)

[25] A. *Meyer:* Rechtliche Probleme des Weltraumflugs. Z. L. R. 1953. 31—32. o. *Potter:* Int. Law of Outer Space. A. J. I. L. 1958. 305. o. *Latchford:* The Bearing of Int. Air Navigation Conventions on the Use of Outer Space. A. J. I. L. 1959. 409. o. *Jenks:* i. m. 99—103. o. stb.

[26] *Kovaljov—Cseprov:* Iszkusztvennije szputnyiki zemli i mezsdunarodnoe pravo. Szovetszkij Jezsegodnyik Mezsdunarodnovo Prava 1958. 133. o.

[27] *Schachter:* Legal Aspects of Space Travel. J. P. I. S. 1952. jan. 14. o.

[28] A. *Meyer:* Kritische Bemerkungen zu neueren Erörterungen über die Rechtsprobleme des Weltraums. Z. L. R. 1958. 198. o.

[29] *Bing Chen:* Int. Law and High Altitude Flights: Balloons, Rockets and Man-made Satellites. I. C. L. Q. 1957. 490. o.

[30] Id. *Haley:* Space Age presents Immediate Legal Problems. First Colloquium on the Law of Outer Space. 1958. Wien (Springer) 1959. 6. o.

való kijelölése volt. *Haley* egyik elmélete szerint a jogilag döntő határ ott jelentkezik, ahol a repülésben az areodinamikai tényező az ún. kepleri erőnek adja át a helyét. Ha p. o. egy test 80 km magasságban 10 000 m/mp sebességgel halad, előző 0-ra csökken, s az utóbbi hatóköre kezdődik. Ez a határ új fiziológiai-lélektani helyzetet teremt, amely új jogi szabályozást igényel.[31] A Haley-féle határ azonban a magasság és sebesség függvénye, s ezekkel együtt változik.

A légkör-elmélet lényegét *v. Welf Heinrich* abban foglalja össze, hogy csak a levegővel telített térség van a Föld felszínével olyan kapcsolatban, hogy ahhoz hozzátartozónak lehet tekinteni. Ez a térbeli és uralmi korreláció a világűr és az alatta fekvő földfelület közt nem áll fenn. Hiányzik az effektív uralomnak és elhatárolhatóságnak az az eleme, amely a szuverenitás megalapozásához szükséges.[32] De vajon ez a levegővel telített térség pontosan elhatárolható?

Mint ismeretes, az atmoszférán belül a troposzféra (0—10 km), sztratoszféra (10—40 km), mezoszféra (40—80 km), termoszféra (80—375 km), exoszféra (375 km felett) rétegeit különböztetjük meg. A kb. 600 km-re tehető atmoszféra tömegének 99,7%-a 40 km magasságig helyezkedik el. 160 km magasságban a levegő kb. egymilliárdszor ritkább, mint a tengerszinten, s az exoszféra „sűrűsége" olyan vacuumot jelent, amelyet a Föld felszínén laboratóriumi eszközökkel sem lehet előállítani.[33] A repülésre hagyományos értelemben felhasznált rétegek magassága így elenyészően csekély. A mai korszerű repülőgépek legfeljebb 20—25 km magasságban közlekednek. Az aerodinamikai hatások kb. 100 km magasságban szűnnek meg, azonban a mesterséges holdak közt is vannak olyanok, amelyek pályája földközelben — ilyen hatások igénybevétele nélkül — a tágabb értelemben vett légkört szeli át. (Szputnyik III., Explorer III.)

A légkör-elmélet látszólagos objektív megalapozottsága ellenére tehát igen labilis. Mint *Kovaljov-Cseprov* megállapítja, a légréteg felső határát mai geofizikai ismereteink mellett lehetetlen pontosan meghatározni.[34] A szokványos repülés szempontjából oly fontos troposzféra határa a sztratoszféra felé évszakonként változik (márc. 9,7 km, július 11,1 km), és jelentős különbség van az egyenlítő és a sarkok feletti magassága közt (17—10 km). Emellett nézetünk szerint a sűrűbb légrétegek és a külső atmoszféra felhasználását jogi megítélés szempontjából nem lehet elválasztani. Ezek navigációs egységet képeznek, s ma már vannak olyan kísérleti repülőgépek (X—15, antipodus rep.), amelyek éppen az e rétegek közti különbséget használják fel hatósugaruk növelésére.

Mindezek ellenére igen elterjedt az a felfogás, hogy míg új nemzetközi megállapodás nincs, az államközi gyakorlat a légkör-elmélethez fog alkalmazkodni.

2. Egy másik elmélet szerint, amelyet főként a francia *Kroell* képvisel,[35] az államok szuverenitásának határa a Föld vonzókörének határáig terjed. Első, 1951-ben kifejtett nézete szerint *Cooper* is ezt fogadta el a szuverenitás maximális magasságaként. Az állam területi felségjoga addig terjed, ahol (kb. 161 000 km magasságban) a szökési sebességet elért rakéta elhagyja a Föld vonzását, és a Nap gravitációs ellenőrzése alá kerül.[36]

Bár ez az elmélet is ésszerűnek látszó természettudományos szempontot hasznosít, az előzőnél semmivel sem reálisabb. A Föld „vonzóköre" ugyanis a közkeletű felfogással szemben nem alkot valamilyen zárt gömbfelületet, hanem azokat a Föld helyzete szerint minden más égitesthez képest változó pontokat jelenti, amelyekben utóbbiak vonzóereje túlsúlyba jut. A Holdhoz mérten ez a távolság kb. 256 000 km. Az államok szuverenitásának határát ebben a magasságban meghatározni legalább annyira önkényes, mint az atmoszféra teljesen elmosódó külső határának e célra való felhasználása. Megfontolást érdemel azonban, hogy a világűrtevékenységgel kapcsolatos károkozás feltétlenül függ attól, hogy az űrrakéták olyan körzetben haladnak-e, amelyben a Föld vonzóerejének túlsúlya azok lezuhanását okozhatja. Ellentétben a légkör-elmélettel — mint *Milde* helyesen állapítja meg — ennek a felfogásnak a hatályos nemzetközi jogban semmilyen tételes alapja nincs, kizárólag de lege ferenda javaslatnak tekinthetjük.[37]

3. Közvetítő elmélet *Cooper* újabb teóriája, amelyet az Amerikai Nemzetközi Jogi Társaság 1956. évi ülésén fejtett ki azzal az indokolással, hogy belátta korábbi nézetének tarthatatlanságát. 1951-ben a szuverenitás felső határát a Föld vonzókörénél, alsó határát pedig ott jelölte volna ki, ameddig a legfejlettebb állam eszközeivel uralmat lehet gyakorolni. Utóbbi gondolat az új, közvetítő megoldásban is szerepet kapott. Az államok szuverenitása eszerint addig terjed, ameddig a repülőgépek fel tudnak hatolni *(territorial space).* Ezután egy olyan folytatólagos zóna következik, amely még az államok szuverenitása alatt áll, de nem katonai célú átrepülésre az űrhajók fel- vagy leszállá-

[31] *Haley:* Weltraumrecht und Recht ausserhalb der Erde. Sonderdruck W. Raumfahrt Heft 2—3 (1957. Frankfurt) M. 9. o.

[32] *Welf* H.: Luftrecht und Weltraum. Göttingen 1953. Id. Haley: W. raumrecht 8. o.

[33] *Zentai* Béla: A mesterséges bolygók fényénél. Bp. 1959. 140. o. R. *Rothmayer:* Rakéta, szputnyik, űrhajó. Bp. 1959. 98—102. o.

[34] i. m. 133. o.

[35] *Kroell:* Éléments createurs d'un droit astronautique. R. G. A. 1953. 222—245. o.

[36] *Cooper:* High Altitude Flight and National Sovereignty. I. C. L. Q. 1951. 411, 416. o.

[37] M. *Milde:* Problèmes du caractère juridique de l'espace. R. D. C. 1958. No. 1. Juin 21. o.

sakor más államok számára is nyitva áll. Ez a területi légréteg után következő folytatólagos zóna *(continuous space)* kb. 480 km-ig terjed, s utána a szabad világűr *(outer space)* jön.[38] Az analógia a nemzetközi légijog kialakulásának idején felmerült területi levegő—szabad levegő elmélete és a Cooper-féle felfogás közt nyilvánvaló.

Cooper elméletének leginkább sebezhető pontja a területi légtér meghatározásának módjában van. A repülőgépek csúcsmagassága ugyanis a technikai fejlődéssel állandóan változik. Emellett a fejlettebb technikai eszközökkel rendelkező államok adott esetben mások rovására igényelhetnének előnyöket a maguk számára. A szocialista nemzetközi jogtudomány már a világűrtevékenység kezdete előtt elvetett minden olyan tételt, amely az államok felségterületét azok technikai felkészültségétől tette függővé. Ha viszont elfogadnók a mindenkori legfejlettebb repülőgéptípus által elért csúcsmagasságot a területi légtér felső határaként, úgy egy állandó bizonytalansági tényezőt vinnénk bele az állami szuverenitás elhatárolásába.

Cooper a Szputnyik I. fellövése után maga is kénytelen volt elméletének helytelenségét egy másik vonatkozásban, a folytatólagos zóna felső határa tekintetében elismerni. A 480 km-es magasságot ugyanis azért választotta, mert az akkor általánosan elfogadott tudományos vélemény szerint ennél alacsonyabban a levegő sűrűsége megakadályozza mesterséges holdak repülését.[39] A Szputnyik I. ezzel szemben 240, a Szputnyik II. 220 km-re közelítette meg a Földet pályája legalacsonyabb pontján.

4. Sokan képviselik azt a felfogást, hogy az állami szuverenitás felső határát *számszerűen rögzíteni kell.* Ezek az állásfoglalások kivétel nélkül tudatosan de lege ferenda hangzottak el. Nem kétséges, hogy a légiterület ilyen limitálása tételes jogi alapra egyáltalán nem támaszkodhatik.

A keletnémet *Frankenberg* irányelvül a középhatósugarú és interkontinentális rakétákkal elkövetett agresszió megakadályozását jelöli meg. Szerinte a jelenlegi technikai fejlődést figyelembevéve, az államok légi felségterületét 2000 km magasságig kell elismerni.[40] *Reintanz* szerint a légkör ma kb. 500 km-ig vonható emberi uralom alá. Ez azonban nem effektív uralmat, csak ennek lehetőségét (Beherrschbarkeit) jelenti. Az állam légiterületének szélessége minimálisan 20 km, maximálisan 100 km.[41] Nálunk — bár nem foglal határozottan állást — úgy látszik, utóbbi felfogást teszi magáévá *Szádeczky-Kardoss László* is.[42]

Nézetünk szerint önmagában ez a megoldás sem elegendő. *Reintanz* 100 km-e már ma elavult, ha ettől az államok biztonságát remélnénk. Egy 6000 km távolságra kilőtt interkontinentális ballisztikus rakéta 1045 km-es csúcsmagasságot ér el! Nagyobb hatótávolságú rakéták pályája megfelelően magasabb, és különösen ha gyakorlatilag is megoldódik az űrrakéták visszatérése a Föld felszínére, nincs az a magassági zóna, amely az államok biztonságának szempontjait megfelelően érvényesíthetné. Valószínűnek tartjuk, hogy a nemzetközi űrjogot megalapozó egyezmény mégis valamilyen magassági zóna kijelölését fogja célul tűzni. Ez azonban csak akkor lehet kielégítő megoldás, ha az államok függetlenségét és önfenntartási jogát biztosító garanciákkal jár együtt.

5. Vannak, akik fenntartani kívánják a *korlátlan, elméletben a végtelenig terjedő szuverenitás* elméletét. A csehszlovák *Milde* annak megállapításával, hogy a tételes nemzetközi jog nem tartalmaz semmilyen rendelkezést, amely az állami szuverenitásnak határt szabna, emellett az elmélet mellett foglal állást. Szerinte a szuverenitás *usque ad infinitum* terjed. A világűr jogi helyzetét szabályozó nemzetközi egyezmény számára a következő formulát javasolja: Minden államnak teljes és kizárólagos szuverenitása van a területe feletti térben addig a magasságig, ahol a technikai lehetőségek adott helyzete szerint bármilyen emberi, vagy ember által irányított tevékenység lehetséges.[43]

Ez a javaslat már ma azt jelenti, hogy az állami szuverenitás szerinte legalább a Holdig terjed, hiszen a földi irányítás a Hold körzetéig megvalósult, sőt azon túl is, mert a Földről adott impulzusokra működő rádióadók és egyéb műszerek a mesterséges bolygókon „ember által irányított tevékenységet" fejtenek ki.

Accursius glossája: *Cujus est solum, ejus debet esse usque ad coelum,* a XIII. sz. viszonyai közt, e kor természettudományos világképében megfelelt a gyakorlati követelményeknek, hiszen következéseit nem kellett végiggondolni. De ha ezt az elmélet meg is tette, nem ütközött nehézségbe, hiszen — mint erre az ENSZ vitájában a perui delegátus szellemesen rámutatott — a glossza abból az időből ered, amikor a Földet tekintették a mindenség középpontjának.[44] Ezt a gyökerében polgári jogi tételt a léghajók és repülőgépek alkalmazása mellett nyugodtan felhasználhattuk a szuverenitás tanában is. Kizárólag elméleti jelentősége volt annak, hogy az államok szárazföldi és víziterületei feletti képzeletbeli oszlop meddig terjed. Ma azonban, amikor a csillagászati törvé-

[38] *Cooper:* Legal Problems of Upper Space. J. B. I. S. 1956. 305—307. o.

[39] *Cooper:* The Russian Satellite — Legal and Political Problems. J. A. L. C. 1957. 282. o.

[40] Egbert v. *Frankenberg:* Die Massenvernichtungswaffen. Berlin 1958. 33. o.

[41] Gerhard *Reintanz:* Zur Rechtsnatur des Luftraums und des kosmischen Weltraums. Neue Justiz 1957. 508. o.

[42] Term. tud. Közl. 1960. 62. o.

[43] *Milde* i. m. 23. o.

[44] Az elv eredetére l. Herbert David *Klein:* Cujus est solum ejus est... quousque tandem? J. A. L. C. 1959. 237. o. — U. N. Doc. Off. A/C. 1. SR. 983.

nyeknek engedelmeskedő rakéták és űrhajók korszakához érkeztünk, lehetetlen figyelmen kívül hagynunk, hogy az államterület viszonya a világűrhöz soha sem azonos. A Föld tengelye körüli forgása, pályáján való előrehaladása s a Nappal együtt annak gallaktikus mozgásában való részvétele azt jelenti, hogy az állami szuverenitás „csóvája" a világegyetem folyton változó szektorát érinti. A Földről kilőtt űrhajók, űrállomások az említett csillagászati tényezők folytán így elháríthatatlanul más és más állam szuverenitását sértenék meg.

Az *usque ad coelum* tanát az irodalom általában elveti, tekintet nélkül arra, hogy a területi szuverenitás vertikális elhatárolása nincs megoldva. *Kovaljov-Cseprov* egyfelől lehetségesnek tartja, hogy az államok biztonságuk megóvása érdekében szuverenitásuk határát az atmoszférán kívülre terjesszék ki, másfelől azonban megállapítja, hogy ez nem történhet a végtelenig. Értelmetlenné válna az a jog, amely a Holdat, Napot, a Tejutat naponként más és más állam szuverenitása alá helyezné. Az állami szuverenitásnak a végtelenbe való kiterjesztése a haladást, a technikai fejlődést veszélyeztetné.[45] Mint a szovjet tudósokkal egybehangzóan az amerikai *Craig* megjegyezte, az *ad infinitum* elvének győzelme esetén egyetlen állam hozzájárulásának hiánya meg tudná akadályozni az űrhajózás fejlődését.[46] Az angol *Jenks* „értelmetlen és veszélyes absztrakciónak" tartja az usque ad coelum tanát, mert ellenkezik alapvető csilagászati tényekkel.[47] A világűr nem tartozhat egy állam szuverenitása alá sem. Mind az elmélet, mind az ENSZ Közgyűlésének XIV. ülésszakán elhangzott nyilatkozatok kétségtelenné teszik, hogy a közfelfogás, a nemzetközi „communis opinio" a világűrt már ma *res omnium communis*-nak tekinti.[48]

V.

Fentiekből az alábbi következtetéseket kell levonnunk: *1. A végtelen légtér fogalmi képtelenség,* a világűr vagy annak szektorai nem tartoznak egy államhoz sem. *2. Az űrhajózás tényeit nem lehet a nemzetközi légijog hagyományos keretei közé szorítani.* A megoldás nem zónák kijelölésében és azok jogi helyzetéből vont tételekben keresendő. Utóbbiak legfeljebb subsidiarius szerepet játszhatnak az űrjogi problémák megoldásában. *3. Az állami légitér* és a *szabad világűr* szintézise csak a hagyományos sémákkal szakítani tudó olyan nemzetközi megegyezéssel biztosítható, amely az államok által felbocsátott rakéták, mesterséges holdak és bolygók *tevékenységének* elemét ragadja meg.

Ad 1. A légi szuverenitás történetének áttekintése során láttuk, hogy a szabad levegő teóriáját az államok biztonságuk érdekében vetették el, és a levegőből jövő támadás elhárításának jogi előfeltételeül a teljes és kizárólagos szuverenitást tették magukévá. Ma azonban az államok biztonsága nem védhető meg a területi szuverenitásnak a végtelenbe való kivetítésével. *Bynkershoek* tétele — *dominium terrae finitur ubi finitur armorum vis* — többé nem alkalmazható. Az űrrakéták ártó szándékú „behatolása" nem hárítható el az állami szuverenitás képzeletbeli csóváján belül, eltekintve attól, hogy lehetetlen megállapítani, melyik állam fölött kapta a rakéta a támadó szándékú impulzust. Nem szabad végül elfelejtenünk, hogy a Föld felszínének mindössze 29%-a áll állami szuverenitás alatt. 71%-ot tesz ki a nyílt tengerek és az Antarktisz területe. Ha következetesen végrehajtanók az állami szuverenitás usque ad coelum kiterjesztését, úgy ebből logikusan következnék, hogy a Föld túlnyomó része feletti űrben a rakéták tevékenységét semmi sem korlátozná.

Ad 2. Általánosan elterjedt az űrjogi irodalomban az a felfogás, hogy a világűr jogi helyzete a nyílt tengeréhez hasonló.[49] Egy vonatkozásban egyetértünk ezzel az analógiával. A világűr éppúgy nem lehet *res nullius,* tehát nem foglalható, mint a nyílt tenger. A tengerjogi analógia másként félrevezető. Míg ugyanis a nyílt tengeren folyó tevékenység a parti államoktól jelentős *távolságban,* a világűrtevékenység mindenképpen az államok *fölött* zajlik le. Utóbbi az államok biztonságát sokkal érzékenyebben érinti. Elég arra utalnunk, hogy míg egy elsüllyedt hajó a parti államokban nem okoz semmilyen kárt, a lezuhanó rakéta az alant fekvő állam polgáraiban vagy azok javaiban kárt tehet. A nyílt tenger analógiája egyben azt is jelentené, hogy a világűrben hadműveletek is folytathatók. A különböző jogi helyzetű zónák rendszere még a tengerjogban is számos vitára ad alkalmat (parti tenger szélessége, folytatólagos zóna, kontinentális padozat stb.). Mennyivel inkább várható volna ez az űr-

[45] *Kovaljov—Cseprov:* i. m. 138. o. *Zadorozsnyij* szerint a szputnyikok azért nem sértik meg más államok szuverenitását, mert a Föld fordul el alattuk. (Szov. Rosszija 1957. X. 17.)

[46] Broward *Craig:* National Sovereignty at High Altitudes. J. A. L. C. 1957. 394. o.

[47] *Jenks:* i. m. 108. o.

[48] Az ENSZ Kgy. pol. biz. vitájában a „res nullius" elvét minden állam elvetette. A világűr jogi természetére alkalmazott kifejezések igen változatosak. (owned by all..., belonged to all nations, common domain, c. propriety) Kanada szerint a világűr mindenkié, de a joghatóságot az ENSZ-nek kell gyakorolnia. Olaszo. odáig ment, hogy a v. űr az emberiségé és „minden, más bolygókon élő gondolkodó és szervezett lények közösségéé". Doc. off. A/C. 1/SR. 982—989. Összefoglalást l. Howard *Taubenfeld:* Consideration at the U. N. of the Status of Outer Space. A. J. I. L. 1959. 400. o.

[49] Így p. o. C. E. S. *Horsford:* The Law of Space. J. B. I. S. 1955. 146. o. *Haley:* Weltraumrecht. *Bing Chen* szerint erősen befolyásolja az államokat. I. m. 493. o.

jogban, ahol ezek a zónák az államterület felett helyezkednének el![50]

Ad 3. Az állami szuverenitás szektora nem követheti az űrrakétákat csillagászati tényezőktől is meghatározott pályájukra. Ugyanakkor ezek a világűrben sem vonhatják ki magukat a felbocsátó állam és a többi államok közti viszonyt szabályozó nemzetközi jog uralma alól. Ez azt jelenti, hogy a rakéták nem végezhetnek olyan tevékenységet, amely más államok biztonságát érinti, s azokkal szemben támadást, vagy támadással való fenyegetést jelent. Minden behatás (felderítés, bombázás stb.) olyan rétegeken át történik, amelyek vitán felül az alantfekvő állam szuverenitása alá tartoznak. A mesterséges holdak, űrrakéták ilyen célú tevékenysége ezért ma is nemzetközi jogi delictum. De lege ferenda mégis a legfontosabb feladat az űrrakéták, mesterséges holdak és bolygók katonai felhasználásának kifejezett eltiltása.

Míg a világűrből jövő *támadás* eltiltása világos és egyszerű, a katonai felhasználás tilalma bonyolult feladat. A mesterséges holdak tudományos feladatai közt szerepel p. o. a kozmikus sugárzásnak, a légkör összetételének, a Föld mágneses terének vizsgálata, meteorológiai megfigyelések végzése stb.[51] Az így nyert adatok a modern hadviselés szempontjából is fontosak lehetnek. Az 1960. április 1-én fellőtt amerikai *Tiros* mesterséges hold (Television and Infrared *Observation* Satellite) bevallott célja „meteorológiai" rendeltetésű felvételek készítése a Föld felszínéről. A szerkezet június 1-ig 20 000 képet rögzített és továbbított földi állomásokra. Az 1960. május 24. óta a Föld körül keringő *Midas* (Missile Defense *Alarm System)* már elismerten katonai célú. A tervek szerint két éven belül létesítendő felderítő rendszer *Samos* műholdjai az egész földfelület katonai berendezéseiről közvetítenének televíziós felvételeket az amerikai haderők számára! Nem kétséges, hogy ez a megvalósulás stádiumába jutott terv a legnagyobb veszélyeket rejti magában, s kiinduló pontja lehet egy olyan fejlődésnek, amely végül is a mesterséges holdak támadás céljára való felhasználását eredményezné.

A világűr katonai felhasználásának eltiltása ezért rendkívül szükséges, sürgető feladat. A Szovjetunió már 1958. március 15-én javasolta a világűr katonai felhasználásának eltiltását, majd ugyanezen év november 12-én határozati javaslatot terjesztett az ENSZ elé. A megegyezés érdekében bejelentette, hogy kész eltekinteni attól a javaslattól, hogy e kérdést az idegen területen levő katonai támaszpontok felszámolásával együtt tárgyalják. A XIII. ülésszakon ennek ellenére nem sikerült megállapodást létesíteni, s a Közgyűlés 1958. december 13-án a szovjet javaslat elvetésével tizennyolchatalmi világűrbizottságot létesített. A bizottságban 3 szocialista és 3 „semleges" állam mellett 12 kapitalista állam foglalt helyet.[52] A Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, India és az Egy. Arab Köztársaság a részvételt visszautasították.

A XIV. ülésszakon a Szovjetunió kitartó diplomáciai erőfeszítései sikerrel jártak. 1959. december 12-én a Közgyűlés egyhangú határozattal 24-tagú paritásos bizottságot létesített. (U. N. Committee on the Peaceful Uses of Outer Space).[53] A Közgyűlés felhívta a bizottságot, hogy *a)* megfelelő módon jelölje ki a nemzetközi együttműködés területét, és vizsgálja meg azokat a módszereket, amelyek a világűr békés felhasználásának programjait lehetővé tennék, s amelyek az ENSZ felügyelete alatt magukban foglalnák: a segélynyújtást abból a célból, hogy a nemzetközi geofizikai év keretében végzett kutatómunkát a világűrben tartósan folytassák, a világűrkutatással kapcsolatos kölcsönös információk cseréjének és terjesztésének megszervezését, az állami világűrkutatási programok támogatását, minden segítség megadását ezen programok megvalósításához; *b) vizsgálja meg a világűr felhasználásából eredő jogi problémák természetét.*

A határozat 1960- vagy 61-re nemzetközi tudományos konferencia összehívását rendelte el. E konferencián fentiek szerint a nemzetközi űrjoggal is foglalkozni fognak.

VI.

A világűr jogi helyzetével szorosan összefüggő kérdés a *foglalás problémája* idegen égitesteken. Egy amerikai szerző jóval a Lunyik II. fellövése előtt azt írta, hogy amint Columbus Nyugat-India homokjába tűzte a spanyol zászlót, az amerikaiak vagy oroszok is teljes joggal foglalhatnák a Holdat felségjelvényeik fellövésével.[54] A nyugati szerzők józanabb csoportja már ebben az időben sem értett egyet a foglalás szabályainak per analogiam a Holdra való kiterjesztésével.[55] 1959. szeptember 14. előtt azonban főként az amerikai publicisztika ezt a kérdést azzal a feltevéssel tárgyalta, hogy a kezdeményező lépést ők fogják megtenni. Részletes javaslatokat dolgoztak ki a Hold bevonására a

[50] Vö. *Kovaljov—Cseprov:* i. m. 141. o. nem veti el bizonyos szab. átvételét, mint p. o. hogy nyitva áll minden állam űrhajói számára. Ugyanígy *Craig:* i. m. 395. o. A magyar irod. a légijogba való átvitel ellen már *Buza* tiltakozott (1910) i. m. 20. o. Űrjogi szempontból l. *Hajdú Gyula* id. nyilatkozata. *Haraszti* György: A szovjet nemzetközi jogi évkönyv megjelenéséhez. Jogtud. Közl. 1960. 173. o.

[51] *McDougal—Lipson:* i. m. 410. o.

[52] Revue des Nations Unies 1958. nov. 27—34. o. Működéséről: uo. 1959. jún. 24. sk. o.

[53] Keesing's Contemp. Arch. 17221.

[54] *Huss:* Let's Claim the Moon Now! Mechanic Illustr. Febr.—March 1957. 70/72. o.

[55] *Fenwick:* How High is the Sky? A. J. I. L. 1958. 99. o. *Schachter:* Who Owns the Universe? Colliers 1952. III. 22. 36. o. *McDougal—Lipson:* i. m. 429. o. stb.

támaszpontok rendszerébe.[56] Így p. o. *Keating* rámutat arra, hogy a jövő háborújában a Hold lesz a legkitűnőbb megfigyelőállomás. A kisebb gravitációs vonzás miatt a rakétalövedékeket csupán egyharmadnyi erővel kell kilőni földi célpontokra. A kilövőhelyeket a Hold túlsó oldalán telepítenék, míg innenső felén a legénységgel ellátott megfigyelő bázisokat. Büszkén jelenti ki, hogy az Egyesült Államok katonai vezetői aktívan vizsgálják mindezeket a lehetőségeket.[57] Az angol *Rozelaar* békésebb perspektívát vetít az emberiség elé: a „földön-kívüli bányászat" lehetőségeit, amelyeket többek közt a földi készletek kimerülésének esetére kell tanulmányoznunk.[58]

Bízzuk a természettudományra annak megítélését, hogy e szerzők fantáziája nem szárnyalta-e messze túl államaik technikai fejlődését. A szovjet felségjelvények azonban a Hold felszínén vannak, s a nemzetközi jogtudományra vár annak vizsgálata, hogy ez és a jövőben bekövetkező hasonló tények foglalást jelentenek-e, vagy sem.

Földi viszonylatban foglalás valamely állami szuverenitás alatt nem álló területnek a megszerzés szándékával való birtokbavétele. Az *occupatiohoz* tehát *tényleges birtokbavétel* (corpus) és *a szuverenitásszerzés szándéka* (animus occupandi) szükséges. A puszta felfedezés az államközi gyakorlatban nem volt elégséges jogcím a foglaláshoz, ez csupán ésszerű időn belüli tényleges foglalásig biztosított időleges jogcímet (inchoate title) a felfedezőnek. A felfedezés elsőbbsége, a tényleges foglalás kritériumai mind olyan kérdések, amelyek a történelem folyamán számos nemzetközi viszályra adtak alkalmat.

Amikor a Szovjetunió az emberiség történelmében először a Holdra juttatta felségjelvényeit, a State Department szóvivője azonnal kijelentette, hogy állami jelvények kitűzése nem elegendő szuverenitásigények megalapozásához.[59] Az ezt követő szovjet állásfoglalás csattanós választ adott azoknak, akik egyébként sem szabatos nemzetközi jogi analógiákból kiindulva úgy vélték, hogy a szovjet emblémák célja holdbeli szuverenitásigény bejelentése volt. *Leonid Szedov* akadémikus már a történelmi esemény napján kijelentette, hogy a Szovjetunió nem támaszt semmilyen területi igényt a Holdra. *Hruscsov* elvtárs 1959. szeptember 16.-án az Egyesült Államokban megállapította, hogy ez a kérdés tárgytalan. A szocialista szemlélet a holdrakéta sikerét a „mi vívmányunknak", az egész emberiség eredményének tartja.[60]

A világ népei ezt az állásfoglalást elégtétellel vették tudomásul. Mint *Reintanz* találóan megjegyzi, meg kell akadályozni, hogy „világűr-imperializmus fejlődjék ki, amely a Hold birtokbavételével kezdődik, versenyfutással folytatódik a Venusra és a Marsra".[61] Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy ma még teljesen illuzorikus feltenni, hogy földi értelemben vett letelepülés, adminisztráció, ellenőrzés a Holdon, vagy még inkább más égitesten megvalósítható volna.

Az érdekelt nemzetek meg tudtak egyezni az Antarktisz katonai felhasználásának tilalmában.[62] Ha ez lehetséges a Déli-sark jégmezőin, amelyek a nemzetközi kutatóprogram végrehajtása során az emberi szolidaritás megindító eseteinek voltak színterei, mennyivel szükségesebb a világűrben, ahol az első lépéseket megtevő embernek rendkívüli nehézségekkel kell szembenéznie! Bízunk abban, hogy a világűr nem lesz a földi riválitások új színterévé, s a rakétatechnika lenyűgöző eredményei a totális pusztítás helyett a „mi ügyünket", a békés világűrkutatás nagy emberi feladatát fogják előmozdítani. Ezt a nemzetközi jog síkján a világűr katonai felhasználását eltiltó egyezmény megkötésével biztosíthatjuk. Egy ilyen alapvető megállapodás lehetővé fogja tenni a nemzetközi űrjog részletkérdéseinek szerződéses szabályozását is.

Gál Gyula

Rövidítések: *Sz. G. P.:* Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. *R. D. C.:* Revue de droit contemporain. *I. C. L. Q.* International and Comparative Law Quarterly. *J. B. I. S.:* Journal of British Interplanetary Society. *J. A. L. C.:* Journal of Air Law and Commerce. *R. G. D. I. P.* Revue Générale de droit int. public. *R. G. A.:* Revue Générale de l'Air. *Z. L. R.:* Zeitschrift für Luftrecht. *A. J. I. L.:* American Journal of International Law.

[56] L. *Zorin* felsz. a Közgy. I. biz.-ban 1958. XI. 12. Doc. Off. I. Com. A/C. 1/SR 982.

[57] Kenneth B. *Keating:* The Law and the Conquest of Space. J. A. L. C. 1958. 190/91. *Haley:* Az az állam, amely a Holdat ellenőrzi, fog uralkodni a Földön. Space Age 6. o.

[58] A. J. W. *Rozelaar:* Extra-terrestrial Mining. J. B. I. S. 1956. 308. o. G. E. V. *Awdry:* Development of a Lunar Base. J. B. I. S. 1954. 166/169. o.

[59] K. A. G. 1959/7938—A.

[60] A nagy találkozó. Bp. 1959. 23. o. A kérdés kapitalista megítélésére jellemző *Horsford:* i. m. 147. o. A foglalás mellett szól, hogy a természeti kincsek kiaknázására ösztönző erőt kell biztosítani. Az államok nem altruisták, különösen ha ily költséges vállalkozásokról van szó.

[61] *Reintanz:* i. m. 508. o.

[62] K. A. G. 1959/8085.

SZEMLE

Vita az állam- és jogtudományi karok „Statisztika" jegyzetéről

A statisztika oktatásának hazánkban az egyetemek jogtudományi karain hosszú története van. Bevezetése visszanyúlik a nagyszombati egyetemre. Az a „tudomány" azonban, amelyet statisztika címen a magyar egyetemeken oktattak távol van a mai statisztikától. Hazánkban is az úgynevezett „leíró" statisztikát oktatták, amelynek keretében az állam területét, népességét, a király koronázására, az udvartartásra, az ország címerére, a trónöröklésre vonatkozó reakciós közjogi nézeteket ismertették anélkül, hogy a társadalmi és állami élet összefüggéseit kutatták volna. A statisztika tanításának feladata a törvényeket ismerő, az uralkodóházat tisztelő tisztviselők nevelése volt. Ilyen körülmények között érthető, hogy a statisztikai módszertannak e tárgy keretében alig jutott hely. Sajnos így volt ez még a XX. század első évtizedeiben is. A megjelent tankönyvek és jegyzetek nemcsak, hogy államigazgatási — és igazságügyi statisztikai anyagot nem tartalmaztak, de módszertani tekintetben is igen keveset nyújtottak.

A felszabadulás után a többi tudománnyal együtt a dialektikus materializmusra és a politikai gazdaságtan tanításaira alapozva hazánkban is kialakult a szocialista statisztika is. Ezzel egyidőben új, eddig egyáltalán nem, vagy alig művelt szakstatisztikai ágak bontakoztak ki, így a közigazgatási statisztika és a város- és községstatisztika.

Az államigazgatási szervek munkájuk során sokoldalú kapcsolatot létesítenek a statisztikával. Egyrészt az egyes szakigazgatási ágak (ipar, mezőgazdaság, oktatás, kommunális gazdálkodás stb.) eredményes irányítása kívánja meg a statisztikai tájékozódást, másrészt segíti az ellenőrzést. Világosan megmutatkozik az államigazgatás és a statisztika közötti szoros kapcsolat a községpolitikai és beruházási terveknél is. A helyes községpolitikai terv statisztikai adatokra épül fel, számol a lakosság ellátottságával, igényeivel, a gazdasági fejlesztés népességnövelő hatásaival éppúgy, mint ennek eredményeképpen a szociális- és kulturális intézmények fejlesztésével.

A jogtudomány és a statisztika közötti kapcsolat az államigazgatási jog mellett különösen a büntetőjog területén jelentős.

A bíróságok, ügyészségek munkáját, a bűnözés mértékét, a bűncselekmények megoszlását, ezek dinamikáját nem lehet helyesen értékelni statisztika nélkül. Az igazságügyi statisztikai adatok elemzése feltárja a bűnözés összefüggéseit a társadalmi és gazdasági élet egyéb jelenségeivel. Ezért a bűnözés alakulását, továbbá a büntető és polgári eljárások lefolyását jellemző igazságügyi statisztikai adatok ismerete és elemzése nélkülözhetetlen az új törvények és jogszabályok kidolgozásánál.

* *

A művelődésügy irányítói értékelve a statisztikának társadalmunkban betöltött szerepét a felszabadulás után több reformot léptettek életbe a statisztika oktatása terén is. Az érvényben levő 1957. évi reform szerint a tárgy az Állam- és Jogtudományi Karokon a II. éves hallgatóknak kerül előadásra egy éven keresztül heti 2 órában. Az első félévben általános statisztikát, a második félévben népesedési statisztikát, igazságügyi statisztikát és gazdaságstatisztikát tanulnak. Az elméleti órák anyagát heti 1—1 óra gyakorlat keretében mélyítik el.

Fenti tantervnek megfelelően készült el a statisztika egyetemi jegyzete. Az egységes jegyzet *Dr. Horváth Róbert* (Gazdaságstatisztika) *Dr. Theiss Ede* (Igazságügyi statisztika) egyetemi tanárok és *Dr. Kovacsics József* (Népességi statisztika) egyetemi docens munkája. A jegyzetet *Dr. Theiss Ede* szerkesztette.

Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Módszertani Bizottsága abból az alkalomból, hogy a jegyzet anyaga alapján a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából tankönyv készül, szükségesnek látta a jegyzetet bírálat alá bocsátani. A vitát július 20-án rendezték meg. A jegyzet bírálatát *Dr. Mádai Lajos* (igazságügyi statisztika) *Dr. Thirring Lajos* (népességi statisztika) és *Dr. Erdély Ernő* (gazdaságstatisztika) végezték.

A bírálók *általában* megegyeztek abban, hogy a jegyzet színvonalas és érett arra, hogy anyaga alapján a szerzők hozzáfogjanak a tankönyv megírásához. Több hozzászóló kifogásolta, hogy a jegyzet szerkezete nem egységes, a szerkesztés során nem érvényesült kellőképpen az egyöntetűség. Pl. szemléltető ábrákat, gyakorlati példákat nem minden szerző alkalmazott. Az anyag tanulásának megkönnyítését szolgáló grafikonok teljesen hiányoznak az igazságügyi és gazdaságstatisztikai részből, táblázatok egyáltalán nincsenek az utóbbiban. Általában egyetértettek abban a bírálók, hogy a történeti részeket rövidíteni kell, ugyanakkor a jegyzet bővítését kívánták az államigazgatásstatisztika, népesedéselmélet, népesedéspolitika anyagával, szociális, kulturálisstatisztikával, valamint életszínvonalvizsgálattal. A közlekedésstatisztikai és építőipari statisztikai részek elhagyását javasolták.

Ami a jegyzet *egyes fejezeteivel* kapcsolatos bírálatot illeti; dr. Mádai Lajos túl részletesnek találta a jegyzetnek az ügyészi és bírói joggyakorlatra vonatkozó fejtegetéseit, a büntető és polgári eljárás mozzanatainak az ismertetését. Kifogásolta, hogy kevés a magyar adatanyag és a közölt bírósági adatokat sem elemzi kellőképpen. Hiányosnak tartotta a rendőri ügyintézési és a polgári jogi statisztikára vonatkozó részeket. Ezek szerinte az igazságügyi politika szempontjából igen lényegesek. Kifogás tárgyává tette továbbá, hogy a házassági perek statisztikáját ismertető rész a hiányos és hibás 1956. évi reprezentatív adatgyűjtés eredményeire támaszkodik, pedig azokból az adatokból megbízhatatlanságuk miatt nem lehet tudományos értékű következtetéseket levonni. Kívánatosnak tartja Dr. Mádai Lajos, hogy a jegyzet foglalkozzon a igazságügyi statisztika történetével, szervezetével. Nem mellőzhető szerinte az igazságügyi statisztika 1950. évi átszervezésének, decentralizálásának az érintése, miután ez az átszervezés alapvető jelentőségű volt a szocialista igazságügyi statisztika kialakítása szempontjából. Véleménye szerint az igazságügyi statisztikát kielégítő eredménnyel

csak a felsőbb évfolyamú hallgatóknál lehet oktatni.

A népességi statisztika című fejezetet Dr. Thirring Lajos bírálta. Megállapította, hogy a népességi statisztikai rész szerkezete általában logikus, a három rész közül a népességstatisztikai rész áttekintése, megértése a legkönnyebb. Megjegyezte, hogy a jegyzetnek ez a fejezete Bojarszkij szovjet professzor könyvének a felépítését követi s ezzel ő nem mindenben ért egyet. Szerinte a népesedési elméletre és a népesedéspolitikára vonatkozó részt a jegyzet végére kell tenni. A házasság-születés-halálozás sorrendet helyesebbnek tartja a születés-házasság-halálozás sorrendnél. A népesség területi alakulására vonatkozó fejtegetéseket töredezettnek és részletesnek tartja. Helyette a népesség reprodukciójának, a népesedéspolitika anyagának a bővebb tárgyalását tartaná szükségesnek. Az adatpéldákat véleménye szerint minden esetben hazai anyagból kell venni.

A gazdaságstatisztikát illetően Dr. Erdélyi Ernő bírálata nem tartotta szerencsésnek, hogy az a vállalati statisztikából indul ki és nem foglalkozik a népgazdasági statisztikával. Véleménye szerint a jegyzetben igen sok fogalom szerepel, mely megfelelő példák nélkül nehezen tanulható. Különösen vonatkozik ez az önköltségi statisztika és a munkaügyi statisztika kérdéseire. Nem foglalkozik a jegyzet kielégítő mértékben a népgazdasági mérlegekkel, viszont véleménye szerint túlságosan részletes a nemzeti jövedelem és vagyon számításra vonatkozó ismeretanyag. Kifogás tárgyává teszi a termék fogalmával (196. old.) és a termelés színvonalával (216. old.) kapcsolatos megállapításokat. Szükségesnek tartja a gazdaságstatisztikai részt megfelelő példákkal, grafikonokkal kiegészíteni. Az egyetemi tankönyvekkel kapcsolatban alapvető követelménynek tartja, hogy azok a megfelelő tudományágra vonatkozóan kiforrott ismereteket adjanak. Az anyagot a szocialista világnézet alapján foglalják rendszerbe. Véleménye szerint a jegyzet megfelel ennek a követelménynek.

Dr. Kiss Albert egyetemi tanár, rektorhelyettes a *tanulhatóság* érdekében az anyag csökkentését és arányosítását javasolta. Dr. Mártonffy Károly egyetemi tanár szerint a jegyzetben bővebb teret kell szánni az államigazgatási statisztikának. Dr Király Tibor docens az igazságügyi statisztikai részhez szólt hozzá. Helyesnek tartja, hogy a jegyzet krimonológiával is foglalkozik. Ez szükséges addig, amíg más tárgyak keretében nem kerül a kriminológia előadásra. Az igazságügyi statisztikát szerinte helyes a II. évfolyamon oktatni, mert a hallgatók már ekkor rendelkeznek a tárgy megértéséhez szükséges ismeretekkel. Dr. Balázs József adjunktus főleg a népesedéspolitikai részek bővítésének a szükségességét emelte ki.

A bírálók után a *szerzők válaszoltak* a hozzászólásokra, megállapítva, hogy a vita tanulságos volt, sok szempontot nyújtott a tankönyv megírásához. A vitát Dr. Beér János egyetemi tanár zárta le, megjegyezve, hogy a helyenként szenvedélyes vita segítséget nyújt a szerkesztőnek és a szerzőknek ahhoz, hogy a tankönyvet úgy írják meg, hogy az a jogi oktatáshoz szükséges alapvető ismereteket nyújtsa arányos tagolásban, színvonalas tartalommal.

Kovacsics József

JOGIRODALOM

*Kulcsár Kálmán: „A jogszociológia problémái"**

Napjainkban a szocialista országok tudományos érdeklődése fokozott figyelemmel fordul a szociológia felé. Ez a kétségtelenül helyes tendencia, amely elsősorban a társadalom jelenségeinek konkrét kutatására irányuló törekvéseket rejti magában, magával hozza a burzsoá szociológia bírálatának szükségességét is. Világos ugyanis, hogy a szociológia művelésére irányuló széles törekvésekkel együtt jár a burzsoá szociológia egyes nézeteinek behatolási veszélye is. El kell tehát választani a marxista szociológiát, mert a kettő szétválasztásának hiánya — ahogyan azt egyes revizionista tudományos példák mutatják — a burzsoá nézetek beszűremlésére vezetnek. Az elválasztás azonban komoly tudományos munkát igényel, és semmiképpen sem oldható meg a tárgyi bírálatot jelszavakkal helyettesítő, a megbírált ideológia társadalmi gyökereit részleteiben is fel nem derítő kritikával. De ezen túl választ kell adni azokra a tudományos problémákra is, melyeknek burzsoá megoldását nem fogadhatjuk el.

Ezért is üdvözöljük a szerző vállalkozását, aki munkájában éppen azt a burzsoá jogelméleti irányt teszi vizsgálat tárgyává, amely a leginkább kapcsolódik a szociológiához, és amely önmagában is az egyik legjelentősebb burzsoá jogi ideológia. A marxista jogtudomány szociológiai érdeklődése már a klasszikusok munkáiban is fellelhető, és ezért sokan a burzsoá jogászok közül, éppen erre alapozva, és figyelmen kívül hagyva a lényegbevágó különbségeket, egy síkra is állítják a burzsoá jogszociológiával, sőt bizonyos fokig az utóbbi egyes tételeit is marxista hatásnak tudják be (pl. Kelsen). Különösen fontos tehát itt az elválasztás, és annak kimutatása, hogy a marxista jogtudománnyal szemben támasztott szociológiai követelmény, annak követelménye, hogy tárgyának, az állami és jogi jelenségeknek vizsgálatát a társadalom más jelenségeivel összefüggésben, a társadalom valóságának feltárására alapozza, *nem* a burzsoá jogszociológia igénye, melynek nevében a szociológiai jelző semmiképpen sem jelenti a társadalom konkrét valóságának feltárását. A burzsoá jogszociológia társadalmi funkciójának konkrét feltárása — ahogyan azt a szerző elvégezte — tehát különösen fontos. Így lehet meggyőző a vele szemben gyakorolt bírálat, így lehet elválasztani a marxista jogelmélettől, és sikeresen védekezni hatása ellen, s így jelenthet komoly hozzájárulást az ideológiai osztályharchoz, amelynek fontosságát N. Sz. Hruscsov több beszédében is hangsúlyozta, s amely az osztályharc három síkján ma különösen előtérbe kerül. Ezen túlmenően azonban a munka vizsgálat alá

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 296 p.

vette a jogszociológia tudományos problémáit is, felkutatta társadalmi gyökereit e problémáknak, s kimutatta a megoldásukban rejlő osztálykorlátokat. Csak helyeselni lehet a szerző igényét, hogy azon problémákra, amelyeket a jogtudomány általános problémáiként jelölt meg, marxista választ is adjon.

A munka — amely hét fejezetre oszlik — így kettős jellegű. Egyrészt a társadalmi összefüggéseket is feltáró kritika, másrészt bizonyos elméleti problémák marxista tudományos tárgyalása és megoldása. A munka néhány főbb gondolatát a következők szerint foglalhatnám össze.

A szerző a jogszociológia, mint ideológiai jelenség keletkezésének kutatásánál abból indul ki, hogy a jogszociológia keletkezésének okait, társadalmi tartalmát csak a jogszociológusok megnyilatkozásaiból nem ítélhetjük meg. A jogszociológia és az általa felvetett problémák is olyan társadalmi viszonyok szülöttei, amelyekből objektíve következtek a felmerült jogi problémák, és objektíve adódtak a megoldási módozatok is. A jogszociológiát tehát a társadalmi viszonyokkal és a jogi jelenségek fejlődésével együtt kell vizsgálni. A jogszociológia társadalmi tartalmát az az átalakulás határozza meg, amely a XIX. század végén és a XX. század elején a tőkés társadalomban és ezzel együtt a tőkés társadalom *jogi jelenségeiben* is végbement. Ez a változás a monopolkapitalista viszonyok kialakulásával következett be. A monopolkapitalizmus viszonyai széttörték a szabadversenyhez kapcsolódó jogi elveket, jogszabályokat és a jog változásában előtérbe került a hajlékonyabb joggyakorlat, amely már az új viszonyokat tükröző jogelveket és szabályokat alakította ki és juttatta érvényre gyakran a tételes jogszabályokkal szemben is. Ennek a társadalmi helyzetnek elméleti kivetülése a jogszociológia, amely ideológiailag megalapozta a jog ilyen változásának társadalmi folyamatából adódó követelményeket. A szerző megállapítja, hogy a jogszociológia központi kérdésében, a jog változásának vizsgálatában ez a társadalmi és jogi folyamat tükröződik. Elemzi néhány klasszikus polgári jogelv (pl. a szerződés) tartalmának és funkciójának átalakulását és konkrét tartalmát a jogszociológiából széltében hangoztatott megállapításnak: a jogi elvek és szabályok, valamint a gyakorlat, az élet közt szakadék keletkezett. Ennek a szakadéknak az áthidalását tekintette fő feladatának a jogszociológia elmélete. Az áthidalás pedig úgy történt, hogy több-kevesebb egyértelműséggel az új viszonyoknak megfelelő joggyakorlat (illetőleg egyes képviselőiben még ezen is túl, a társadalmi gyakorlat, a szokások) mellé állott.

A jogszociológia — ahogyan a szerző a továbbiakban fejtegeti — két társadalmi és jogterületen fejtett ki nagyobb hatást: az angolszász és a német társadalomban. Megjelenési formáiban tehát e két társadalom állam- és jogrendszerének sajátosságai, valamint ideológiai jellegzetességei is kifejeződnek. Különösen érezhetők például az angolszász közönséges jog, a Common Law sajátosságai az angolszász jogszociológiában, vagy az állam központi helyzete — ideológiailag pedig a filozófiai hagyományok — a német társadalomban, ahol a fejlődéssel együtt a jogszociológia végülis periférikus helyre került. Két ideológiai jelenség közvetlen hatását azonban (bár különböző intenzitással) egyformán lehet érezni a jogszociológia minden területén. A szociológia és a történeti jogi iskola elemei ugyanis fellelhetők a jogszociológiában, sőt — ami pl. a történeti jogi iskolát illeti — maguk a jogszociológusok közvetlen elődként tartják számon. A szerző elemzi a szociológia és a történeti jogi iskola megjelenését, társadalmi funkcióját és a jogszociológiával való kapcsolatuk tartalmát is. Ezután megállapítja, hogy a szociológia és a jogszociológia nem ugyanazon ideológia, bár az utóbbiban az előbbi jellemző vonásai fellelhetők. „A jogszociológia néven ismert jogelméleti irány egy meghatározott társadalom s kor meghatározott problémáit felvető tudomány, amely a polgári szociológia bizonyos fejlődési fokán határozottan jelentkező (de csíráiban már kezdettől fogva meglevő) jellegzetességeihez kapcsolódott, akkor, amidőn e tudománynak reakciós jellegét a társadalmi viszonyok (s ezzel együtt az új, a szocialista társadalom alkotásának gyorsan kibontakozó erői) egyre inkább megvilágították." (i. m. 35. old.).

A jogszociológia keletkezésének, társadalmi és ideológiai körülményeinek vizsgálata után a szerző néhány jelentősebb jogszociológiai iránnyal foglalkozik. Első helyen a legjelentősebb irányt, a pragmatista jogszociológiát (elsősorban Pound, Cairns, Stone munkásságához kapcsolódva) tárgyalja. A pragmatista jogszociológia filozófiai jellegzetességei, a pragmatizmus, a funkcionalizmus, a pozitivizmus stb. bemutatása után kerül sor Pound munkásságának kritikai bemutatására, elsősorban relatív természetjogán az ún. „társadalmi mérnökösködésen" keresztül. A társadalmi mérnökösködés, a társadalom tudományos alakítása a jog eszközeivel lényegében a burzsoá szociológiát kezdettől fogva jellemző elméleti törekvés jogi vetülete. Ez azonban a szociológiában és a jogszociológiában egyaránt hiába való törekvés. Helyesen mondja a szerző: „Az a jogszociológus, aki nem ismeri fel a jog osztályjellegét, eleve értetlenül áll szemben a jogi jelenségek alakulásával, s legjobb esetben is csak formalista értelmezésig képes eljutni. A társadalom mozgatóerőinek, a jog lényegének ismerete nélkül semmiféle tudatos társadalomalakítás sem képzelhető el." (i. m. 53—54. old.). Ha a pragmatista jogszociológia központi gondolatát ez a tudatos társadalomalakítás jelenti, akkor a későbbi időpontban, a monopolkapitalista társadalom fejlődésének későbbi, mai szakaszában kialakult realista mozgalom (amely lényegében — ahogyan ezt a szerző bebizonyítja — jogszociológia) inkább a burzsoá szociológiában is tapasztalható kiábrándulást, szkepticizmust tükrözi.

A realizmus elismeri ugyan a monopolkapitalista társadalom jogi jelenségeinek bomlását, azonban csak azért, hogy ezt *általánosítva* a jogra mint olyanra vonatkoztathassa. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a realista mozgalom ezzel *általánosítja* a különöst, sőt ezt a különöst, a kapitalista társadalom jogbizonytalanságát, még kívánatosnak is jelenti ki. De ez a módszer jellemző a realizmusra akkor is, amidőn a jogalkalmazással kapcsolatban itt-ott érvényrejutó szubjektív, elsősorban pszichikai elemeket tekinti általánosan meg-

határozónak. A realista mozgalom ilyen és ehhez hasonló „módszerbeli tévedései" — ahogyan a szerző hangsúlyozza — szükségszerűek. „Mert ha a realizmus nem akarja feltárni a jog osztályjellegét, a monopoltőkés társadalom bomlását, akkor kénytelen a különöst általánosítani, kénytelen a jog valóban általános fogalmi jegyei helyett hamis általánosságot keresni, s kénytelen a felszínes jellegű elmélkedéseire a „realizmus" címszót alkalmazni." (i. m. 83.).

A jogszociológia amerikai megjelenései után a szerző a német jogszociológia tárgyalására tér rá, elsősorban Ehrlich és Kantorovicz munkásságán keresztül, majd a jogszociológia néhány más rendszerét vizsgálja, pl. Timasheff, Gurvitch, Lévy, Bruhl tanításait. A jogszociológia magyarországi hatása c. fejezet vázolja a jogszociológia magyarországi megjelenéseit, de hosszasabban csak az ún. népi jogéletkutatás jogszociológiai vonatkozásait elemzi. Az 1930-as és 40-es években népi jogélet kutatására indult mozgalom elemzése már csak azért is figyelemreméltó, mert jogéletünk e jelenségének kritikai értékelésével még senki sem foglalkozott, noha az a sokszor még ma is ható népies nacionalista szemléletnek az MSZMP ismert határozatában való feltárása folytán, különösen fontos. Külön fejezetet szán a szerző és behatóan elemzi a primitív népek kutatásain alapuló jogszociológia törekvéseit.

A szerző a fő problémák köré csoportosítva is több olyan fontos kérdést tárgyal, amelyek a szocialista jogtudomány szempontjából is jelentősek, és amelyekre itt helyszűke miatt nem térhetünk ki.

Két további fejezet azonban már eleve olyan problémák elemzésére van szánva, amelyek önmagukban is a kérdések tömegét vetik fel. „A szociológiai jogfogalom kérdése" c. fejezet először a társadalmi ellenőrzés és a jogfogalom kérdését tárgyalja, majd néhány jogszociológusnak a jog fogalmára vonatkozó elméletével foglalkozik. Ezután kerül sor a norma és valóság viszonyának elemzésére. A norma és a valóság a burzsoá jogtudományban a jogelméleti gondolkodás két pólusát jelenti. Amíg ugyanis a normatív iskola, elsősorban Kelsen és követői, a jogot mint normát elválasztja a valóságtól és tagadja társadalmi jellegét, addig a jogszociológia legtöbb követője a jog normatív jellegét vonja kétségbe és szélsőséges ágában (a realizmus) azonosítja a konkrét bírói ítélettel, de így is csak az adott esetre vonatkoztatva. Ahogyan Jerome Frank, a realizmus egyik fő képviselője mondja: a jog nem más mint fogadás a jövőbeni bírósági eljárás várható eredményét illetően.

A szerző ezzel szemben kimutatja, hogy a norma és valóság ilyen szembeállítása csak mesterséges formállogikai konstrukció. A jog normativitása a társadalmi valóságból ered, a jogi norma keletkezésében és érvényesülésében egyaránt a társadalmi viszonyokat tükrözi, és társadalmi viszonyok adequat tükrözésében rejlik a jogi norma helyessége is, amely tehát nem valamiféle idealisztikus mértékhez való viszonyítást jelent, hanem a társadalmi viszonyok követelményeinek megfelelő jogi megjelenítését. A jogalkotás ugyanis az emberi tudaton átmenő tevékenység, ezért, mint minden tudati tevékenység (ahogyan Engels mondja) ki van téve a torzításnak. A szerző ezután hangsúlyozza: a szocialista jog azonban képes arra (a marxista társadalomtudomány igazsága és eszközei folytán), hogy a valóságot teljes egészében, tehát fejlődésében mérje fel. A szocialista jog normativitásában megjelenő követelmények tehát a társadalmi viszonyok objektív fejlődéséből adódó követelmények, a szocialista jog helyességének kritériuma így a fejlődő valóság helyes tudományos felmérésétől függ. És ez, mert a fejlődéssel ellentétes osztálytényezők nem akadályozzák ezt a folyamatot, objektíve lehetséges is.

A jogszociológiában — keletkezésének társadalmi körülményei miatt — központi probléma a joggyakorlat, elsősorban a bírói ítélkezés folyamata. A szerző hangsúlyozza, hogy bár a bemutatott módon, időben és társadalomban a társadalmi tényezők állították központba ezt a problémát, ez ma — még a szocialista jogban is — egyik legfontosabb kérdés. Ebből következően külön fejezetben vizsgálja a bírói ítélkezés folyamatát. A szerző kiindulási pontja kritikai. Bírálja a jogszociológia, különösen a realizmus törekvéseit, amely a bírói ítélkezés minden racionális tényezőjét igyekszik kikapcsolni, élükön a jogszabállyal és ehelyett az eseti, szubjektív tényezők döntő voltát helyezi előtérbe. A szerző — feltárva e törekvés társadalmi gyökereit — élesen bírálja az ilyen elméleteket, majd meghatározza a jogszabály, a logika és a szubjektív tényezők valódi helyét a jogalkalmazás, elsősorban a bírói ítélkezés folyamatában. Végső következtetése: „... bár az ítélkezés folyamata nem merev szillogizmus, bár igen jelentősen közrehatnak a szubjektív jellegű tényezők — amelyeknek egy része racionális módon is megnyilvánul — maga a folyamat egésze, mint megismerési folyamat racionális, logikus gondolkodást igénylő, de a társadalmi viszonyok hatását tükröző emberi tevékenység." (i. m. 239. old.).

A munka utolsó fejezete a marxista jogelmélet és a jogszociológia viszonyával foglalkozik. A szerző visszautasítja a normativellenesség vádját, amelyet elsősorban Kelsen vet a marxista jogelmélet szemére, de amelyet Kelsen úgyszólván csak Sztucska és Pasukánisz elméleteire alapoz. Sztucska és Pasukánisz műveinek elemzésével a szerző kimutatja, hogy még az ő kérdésfeltevésüktől sem következik logikusan és szükségszerűen a normativellenesség, noha ez a tendencia náluk kétségtelenül észlelhető. Miután megbírálja a jogszociológia mezében jelentkező revizionista törekvéseket (elsősorban Karl Renner elméletét), kimutatja, hogy már a marxizmus klaszszikusai is szociológiai szemlélettel (éspedig a valódi, a dialektikus és materialista szociológiai szemlélettel) vizsgálták a társadalmi jelenségeket, különösen a jogi jelenségeket, még mielőtt a burzsoá szociológia és jogszociológia mint tudomány lényegében megjelent volna. Világos azonban — hogy noha a marxista jogelmélet alapvetően szociológiai szemléletű tudomány — sem kérdés feltevésében, sem módszerében és megoldási módozataiban nem halad egy síkon a bemutatott tőkés viszonyok által korlátozott burzsoá jogszociológiával. Végül rámutat a szerző arra is, hogy a marxista jogelmélet szociológiai jellege nem zárja ki, sőt igényli a filozófiai jellegű kutatásokat is.

Szerző marxista módon bírálja a jogszociológiai iskolát, elemzi a társadalmi-gazdasági viszonyokat és rámutat ezek meghatározó szerepére a jogszociológia kialakulásában. Bírálatában a pártosság és tudományosság egysége érvényesül. A mű stílusa gördülékeny, az irodalmi idézetek színessé és olvasmányossá teszik a munkát. Kár, hogy a sok sajtóhiba zavarólag hat. Szerző a munkáját problémák szerint csoportosítja, tehát logikailag, — amit helyeseInethetünk — mégis néhol ez a történeti szemlélet rovására megy. Helyes lett volna pl. Somló Bódog történeti fejlődését bemutatni, a normára vonatkozó elméletével ugyanis csak mint újkanti jogfilozófiai elmélettel foglalkozik a szerző, ami Somló fejlődésének csak utolsó fázisa. Indokolt lett volna Gurvitch elméletével részletesebben foglalkozni, viszont — véleményem szerint — Cairnsról jelentőségéhez képest, többet ír a kelleténél.

Szerző több helyen foglalkozik a burzsoá jogszociológia és a marxista jogszociológia elhatárolásával, mégis a marxista szociológia pozitív oldalának kifejtését nem tartom kielégítőnek. A marxista szociológia a szocialista tudományban ma egyre fokozottabban tért hódít, ezért fontos lett volna a kérdés pozitív oldalának részletesebb kifejtése is. A szovjet tudományban ma már egységesnek tekinthető az az álláspont, hogy van marxista szociológia, bár vannak még viták abban a kérdésben, hogy mi a marxista szociológia tárgya és hogyan viszonylik a történelmi materializmushoz. De az alapkérdésben való egyetértés indokolttá teszi a probléma pozitív oldalának kifejtését is. Ebben a vonatkozásban a szerzőnek tovább kellett volna mennie.

Jogszociológiai vonatkozásban e problémakörben emelhetjük ki a jog normativitása marxista értelmezésének kifejtését, amelyet a szerző helyesen végez el vagy a bírói ítélkezés folyamatának újszerű tárgyalását, s különösen a szubjektív tényezők és a logika, a racionális gondolkodás szerepének meghatározását ebben a folyamatban. Természetesen adódnak kisebb hiányosságok is a munkában. Pl. foglalkozik ugyan a funkcionalizmus és a dialektika elhatárolásával, véleményem szerint azonban ezt sokoldalúbban kellett volna kifejtenie és jobban meg kellett volna indokolnia.

Helyeselhetjük a szerzőnek azt az eljárását, hogy a burzsoá jogszociológia és revizionizmus kapcsolatát több helyen kritikailag vizsgálja meg és ezzel is hozzájárul mind a burzsoá jogszociológia, mind a revizionizmus leleplezéséhez.

Mindent egybevetve, a magyar marxista jogtudomány jelentős művel gazdagodott.

Vas Tibor

---

*Karol Rebro: Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku (Mária Terézia úrbérrendezése és II. József úrbéri rendeletei)**

A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet és a kapitalizmus fejlődését érintő kérdések és ezek keretén belül az állam és jogtörténeti, köztük a vagyonjogi kérdések megoldása a marxista jogtörténészek egyik alapvető feladatához tartozik. A szlovák jogtörténész, aki a szocialista társadalmunk számára írja a dolgozó nép történelmét, elsősorban a dolgozók gazdasági, szociális és politikai problémáival valamint osztályharcával foglalkozik, hogy a történelmi tények feltárásával kiemelje azokat a hatalmas változásokat, amelyek szocialista jelenüket jellemzik. A szerző által választott és feldolgozott téma aktualitása ezen elgondolásból kiindulva adódik. K. Rebro monográfiája a Mária Terézia féle urbérrendezésnek a szlovákiai társadalmi életre gyakorolt hatását taglalja. Ez a kérdéskomplexum az 1790—1848-as évek nagyjelentőségű jobbágy-problematikája megoldásának kiinduló pontját képezi. Mária Terézia urbáriuma és az azt kiegészítő királyi instrukciók, helytartótanácsi rendeletek, szabályozták tudvalevően Magyarországon a jobbágyok és földbirtokosok közötti jogviszonyokat egészen az 1848-as forradalomig és az urbáriumban foglalt úrbéri telkek képezték a szlovák parasztság földtulajdonát nemcsak a feudalizmusban, de a kapitalizmus korszakában is.

A szerző jól átgondolt munkamódszerrel dolgozott. Tudatában volt annak a ténynek, hogy a jog funkciójának marxi—lenini módszerrel való magyarázata azt jelenti, hogy részleteiben kell követnie a jogszabályoknak a szlovákiai társadalmi élet kialakulására gyakorolt hatását, boncolnia kell azokat az osztályérdekeket, melyek a mezőgazdasági termelőviszonyokat rendező jogszabályokban tükröződnek vissza, vizsgálnia kell a jogszabályalkotás különböző komponenseit; vizsgálnia kell továbbá a jogszabályokat az osztályharc szempontjából és mint a termelőeszközök tulajdonáért vívott küzdelem jogi kifejezését. Ilyen igényes, de egyedül helyes elgondolás nemcsak a régebbi és újabb szakirodalom ismeretét és széleskörű alapos levéltári kutatómunkát feltételezett, de a szerzőnek a feldolgozott jogtörténelmi anyagot a gazdasági történelem körébe tartozó kérdésekkel is helyes arányba kellett hoznia, miután felhasználható szakirodalom hiányában, ezeket sem mellőzhette. Bevezetőül leszögezhetjük, hogy a szerző feladatát sikerrel oldotta meg és munkája, melynek tartalmát a magyar jogászokkal ismertetjük, aktuális marxista jogtörténelmi monográfiát képez.

*

Az *első fejezet* a magyarországi jobbágykérdéssel foglalkozik az úrbérrendezést megelőző időben. E fejezetnek keretjellege van, de alapvető elméleti kérdések megoldását is tartalmazza. Öt alfejezetben foglalkozik a Habsburg-monarchia gazdasági helyzetével a szatmári béke után, a monarchia pénzügyi problémáival, az ipari termelés és kereskedelem, valamint a mezőgazdaság helyzetével. Részletesen elemzi továbbá a XVIII. század első felében hozott és a jobbágyság kérdéseivel foglalkozó magyar törvényeket, valamint a jobbágykérdés megtárgyalását az 1764—1765-ös országgyűlés idején. E fejezet tartalmát a következőkben foglalhatjuk össze:

A török hódoltság, a törökök és Habsburgok elleni harcok következményeiként, a monarchiát, annak egyes részeiben egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődés jellemezte. A Habsburgok tudatában voltak annak, hogy hatalmi helyzetük korszerű hadseregük ütőképességétől és ezzel kapcsolatban

* Bratislava SAV (Szlovák Tudományos Akadémia), 1959, 666 oldal.

az ország gazdasági és pénzügyi erejétől függ. Ezért a bécsi kormány a XVIII. században fokozott mértékben foglalkozik gazdasági és pénzügyi kérdésekkel és a magyar jövedelmi források jobb kihasználására törekszik. Az állandó hadsereg súlyos pénzadót követelt és az kizárólag a jobbágyságot terhelte. A nemesség a kontribució fizetése alól kivonta magát, sőt nem is felelt az adók behajtásáért, miután a kivetett adó nem a jobbágytelket terhelte, hanem a jobbágy személyéhez volt kötve. Az egyre növekvő adóhátrálék az udvar véleménye szerint a jobbágynak a földesúri tartozásokkal való túlzott megterheléséből származott. A jobbágyság állami oltalmát teherbírásának növelése érdekében határozta el az udvar. Ezt célozták a XVIII. század első felében kiadott törvényes rendelkezések is, melyeket a szerző külön figyelemreméltó alapossággal boncol. A hétéves háborúban megnövekedett pénzügyi terhek a kérdés újabb rendezését tették szükségessé. A megoldás súlypontja odairányult, hogy a földesúri követelések csökkentésével, a jobbágy teherbírása és a kontribució egyenletesebb elosztásával az adó behajtása javuljon. Miután a rendek az 1764. évi országgyűlésen a jobbágyság helyzetének rendezésére vonatkozó javaslatokat elvetették (Bórie, Fesztetics és Balassa javaslatait részletesen tárgyalja a szerző), az udvar a kérdést jure regio oldotta meg. Az urbárium csak a magyar kormányszékek hatáskörébe eső országrészek szokásjogon alapuló úrbéri viszonyait rendezi. A jobbágyok tartozásainak pontos meghatározásaival, az adóval terhelt jobbágytelkek összeírásával és védelmével a kontribució behajtását, tehát a kormány pénzügyi érdekeit biztosítja.

A *második fejezet,* mely a jobbágytelekkel foglalkozik, a mű központi része. Hat alfejezetben foglalkozik a jobbágytelekkel, mint az úrbérrendezés alapjával, az urbárium előtti állapot rögzítésével (a jobbágy és földesúr közötti viszony jogi alapjával, a telkek összeírásával és osztályozásával és az osztályozás jelentőségével). Továbbá az osztályozással és az úrbéri telkek térmértékével néhány magyar vármegyében, majd a Szlovákiához tartozó megyékben és ezután a rendezés folyamán felmerült egyenetlenségek kiküszöbölésével. Végül külön alfejezetben foglalkozik a jobbágynak a telkéhez való jogviszonyával. E jelentős és terjedelmében is legnagyobb fejezetnek rövid tartalma a következő:

Az úrbérrendezés az érvényes törvényes és szokásjogi állapotból indult ki. Lényege a jobbágyság és a földesurak kölcsönös jogainak és kötelességeinek elhatárolása és az adófizetők egyenletes megterhelésének biztosítása. Az urbárium ezt úgy kívánja elérni, hogy a jobbágyság kötelezettségeit Magyarország egész területén egységesen szabja meg, tekintetbe véve a telek minőségét és a megmunkálás feltételeit. E célból a jobbágytelkeket vármegyénként külön osztályozza és minőségüknek megfelelően, kiterjedésüket is minden vármegyében külön határozza meg. A szerző eddig fel nem dolgozott levéltári anyag alapján részleteiben elemzi az úrbérrendezés végrehajtását és gyakorlati következményeit, éspedig elsősorban Szlovákia területén. Nem veszti el azonban szem elől az úrbérrendezés eredményeit Magyarország és a monarchia többi részeiben sem.

Szlovákia a jobbágykérdés szempontjából Magyarország területén belül is külön egységet képez. E terület eltérő gazdasági, kulturális és társadalmi jelleget mutat fel, mely a török hódoltság folyamán még elmélyült. E jellegzetességek közé tartozik az aránylag csekély kiterjedésű termőföld, a nagy kiterjedésű földesúri erdőségek és legelők, a háziipar, a fafeldolgozó kisipar, a bánya- és kohóművek nyújtotta kereseti lehetőségek stb. A törökök előli menekülés folytán a népszaporulat is lényegesen nagyobb volt, éspedig úgy a jobbágyság, mint a nemesség részéről is. Az aránytalanul magasszámú nemesség a földesúri jövedelmek növekedésére és a majorgazdálkodás kiterjedésére törekedett és ebből kifolyólag a jobbágytelkek foglalása és a robot önkényes emelése is elterjedt. A szlovák vármegyékben, ahol ezenfelül a röghöz kötött parasztok, a nyolcadtelkes jobbágyok és a zsellérek túlsúlyban voltak, a jobbágyprobléma súlyosabb volt, mint a déli országrészekben. A kontribució is nagyobb mértékben terhelte a szlovák jobbágyságot, miután a pénzadó kivetése a török megszállás idején elsősorban az északi szlovák megyékre összpontosult és ez a helyzet a szatmári békekötés után sem változott lényegesen. Ezenfelül a déli országrészekből ide menekült nemesek nagy része az északi megyékben a jobágyság nyakán maradt, miután volt birtokait a törökök kiűzése után az udvar nem adta vissza, hanem hadizsákmányként magának igényelte.

A szlovák megyék és Magyarország többi részei közötti különbségek hatása az úrbérrendezés folyamán is megmutatkozott. Elsősorban a jobbágytelek kiterjedésének megállapításánál, továbbá a földesúri juttatások kiszabásánál, végül a jobbágyok jogi helyzetében.

A jobbágytelek kiterjedésének megállapítása abból indult ki, hogy a nyolcadtelkes jobbágy is eltarthassa földjéből családját és kötelezettségeinek is eleget tehessen. A földeket minőségük és az összes kedvező és kedvezőtlen körülmények figyelembe vételével osztályozták. Általában 3—5 osztályt vettek fel. Az osztályozásnak és a térmérték kiszabásának ez a rendszere nem volt kedvező a szlovák paraszt számára, mert a földek megművelését a hegyvidéken kedvezőbb színben tüntette fel, mint az alföldön. A szlovák parasztnak a föld megmunkálásával össze nem függő kereseti lehetőségei (fuvarozás, városi piac stb.) is, „kedvező körülménynek" számítottak. Az eredmény az volt, hogy a szlovák falvak háromnegyed része az első és második osztályba került, és csak egynegyede lett a harmadik, illetve ötödik osztályba besorolva és a jobbágytelek nagysága sokkal kisebbre lett kiszabva, mint az alföldön. Az ily módon végrehajtott osztályozás hosszú évtizedekre rögzítette a szlovák parasztság földtulajdonának kiterjedését. A jobbágytelek kiterjedése az első osztályban átlag 19 holdat tett ki, tehát egy nyolcad telekre két és fél hold esett. A jobbágytelek térmértéke az úrbérrendezés előtt viszont sokkal nagyobb volt. E rendezés folytán a jobbágytelkek száma általában két-háromszorosára emelkedett. A szerző véleménye szerint a telek kiterjedésének eltérő megszabása az északi és alföldi me-

gyékben, az udvar és földbirtokosok érdekeinek kompromisszumos kielégítését célozta. A jobbágycsaládok száma pl. a Szepességen 1200-zal, Sárosban kb. 1300-zal, Trencsénben 2000-rel emelkedett. Természetesen elsősorban nem új telekjuttatás útján történt ez, hanem azzal, hogy az eddigi zsellérek telektöredéke elérte a nyolcadtelkesekre kiszabott új térmértéket. Ezzel nemcsak az adófizetők száma, de a földesurakra robotoló jobbágyok száma is lényegesen emelkedett.

Jogtörténelmi szempontból külön jelentősége van az úrbéri viszonyokra vonatkozó fejtegetéseknek. A szerző mérlegeli a jobbágy „birtok" jogi jellegére vonatkozó régebbi és ujabb nézeteket és abból a helyes szemszögből indul ki, hogy e feudális jogviszonyt nem lehet sem a római, sem a kapitalista jog fogalmaival meghatározni, hanem a specifikus feudális gazdasági és politikai viszonyokból és e jogviszonynak feudális értelmezéséből kell kiindulni. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a magyar jobbágy csak korlátolt mértékben volt a földnek örökölhető haszonélvezője (emphyteusis). Csak a telek rendes hozadékához volt joga. Telkét nem idegeníthette el, azt a földesúr beleegyezése nélkül gyermekei között sem oszthatta fel, és ha több, a telek megművelésére alkalmas törvényes örökös maradt, a telek új haszonélvezőjét a földesúr választotta ki. Tehát az állam jogszabályai nem az örökölhetőséget biztosították, hanem csak azt, hogy a jobbágytelek adóalap maradjon. A jobbágy számára inkább a földesúr gazdasági érdekei és munkaerő szükséglete biztosították azt, hogy életében a telket művelhesse és halála után a fia is számíthasson a telek használatára. Előnyösebb helyzetben csak a kontraktualisták és irtvány birtokosok voltak. Kár, hogy e jogviszonynak a tényekből levezetett pontosabb meghatározása a munkában hiányzik. Véleményem szerint a szerzőnek a jobbágyi örökösödésre vonatkozó nézete is vitatható.

A *harmadik fejezet* az úrbéri juttatásokkal foglalkozik általában, majd részletesen a faizással, a közlegelővel, az irtványföldekkel és a pálinkaégetéssel. Az irtványokkal foglalkozó fejezet különösen érdekes anyagot tartalmaz. Az úrbérrendezés előtt létesített irtásokat a földesurak jobbágyuktól egyszerűen el nem vehették, hacsak a munkabért készpénzben ki nem fizették. Az úrbér behozatala után létesített irtványokat a földesúr visszaválthatta, sőt bizonyos esetekben ellenérték nélkül is elvehette. A kevés földdel rendelkező szlovák paraszt számára nagy jelentőséggel bírtak az irtványok. Ezért hátrányos volt számára az a rendelkezés, hogy új irtványok csak a földesúr beleegyezésével létesülhettek, és hogy ilyen esetekben az irtványbirtokos beruházás, rajtfekvőség, irtási költségek vagy irtásföldbér címe alatt a tulajdonostól megtérítés címén semmit sem követelhetett. Az úrbéri földek összeírásánál viszont sok irtvány lett eltitkolva, ezek ezáltal kiestek a nyilvántartásból, aminek az volt a következménye, hogy a jobbágynak a földesúrral szemben később alig sikerült bizonyítania, hogy kártalanításra igénye van.

A *negyedik fejezet* a jobbágyok tartozásait tartalmazza. Öt alfejezetben foglalkozik részletesen a robot válfajaival, a természetbeni tartozásokkal, a készpénzben fizetett kötelességekkel és végül a jobbágytartozások úrbéri rendezésének végleges eredményeivel. E részben fontos a szerzőnek az a megállapítása, hogy az úrbérrendezés a szlovák megyékben a robotot és készpénzben fizetett kötelességeket általában leszállította, a természetbeni szolgáltatásokat viszont felemelte, de végeredményben bizonyos könnyítéseket hozott a jobbágyoknak.

Az *ötödik fejezet* az urbárium előtti szerződésekkel és privilégiumokkal foglalkozik, azok sorsát követi az úrbérrendezés folyamán és vizsgálja az úrbérekkel rokon jogviszonyokat is. Az inscriptióval, a soltészi szerződésekkel és a zálogföldekkel kapcsolatban sok újat hoz a szerző.

Érdekes továbbá a *hatodik fejezet* is, mely a földesúri jogokkal foglalkozik. Bevezetőül e jogokkal általában és a földesúri jogok gazdasági alapjával, majd a földesúri tulajdonjoggal foglalkozik. További alfejezetben a földesúr öröklési jogával, a földesúri gyámsággal, a vadászással (madarászás, halászat), italméréssel, mészárszékkel, malomtartással, piacjoggal, vám- és révrészesedéssel foglalkozik, valamint az urbárium által eltörölt illetékeket és ajándékokat sorolja fel. Végül a földesúri joghatóságot részletezi, éspedig a földesúri bíráskodást polgári perekben, a büntető igazságszolgáltatást és a jobbágyfalvak igazgatását. Befejezésül az úrbéri rendezést a feudális törvényesség szempontjából is megvizsgálja. Az urbárium a földesúri visszaéléseket hivatalból üldözendőké tette, és az úrbéri pereket a közigazgatás hatáskörébe utalta, tehát a megyétől a fellebbezés most már a helytartó tanácshoz került. A földesúri bíráskodás megszorítása a jobbágyság számára előnyös volt.

A *hetedik fejezet* összefoglalja az úrbérrendezés jelentőségét. Az úrbérrendezés után az egy jobbágytelekre eső kontrúbició összege lényegesen alacsonyabb lett. Összehasonlítva a magyarországi úrbérrendezést a cseh és osztrák országrészekben végrehajtott úrbérrendezéssel, a szerző megállapítja, hogy a részletkérdésekre vonatkozó eltérésektől eltekintve az udvar minden esetben egy elgondolásból indult ki, ezért nem lehet a magyarországi úrbérrendezést sem a magyar nemesség, sem a jobbágyság ellen irányuló osztrák politika eredményének tekinteni. Ellenkezőleg, az urbarium a jobbágyság számára Magyarországon bizonyos mértékben előnyösebb volt, mint Ausztriában és Csehországban. A szlavóniai és bánáti urbárium viszont a magyarországinál volt előnyösebb.

A befejező *nyolcadik fejezetben* II. József rendeleteivel foglalkozik a szerző, először általában, majd részletesen a röghözkötöttség megszüntetésével, a paraszt telkére vonatkozó rendelkezési jogának bővítésével, az adórendszer reformjával, a jobbágyperekben való ítélkezés új rendezésével és a mezőgazdasági cselédség jogviszonyaival. E rendelkezések nagy részét ugyan az Ausztriában érvényes és Magyarországra rendeletileg kiterjesztett jogszabályok képezték, de a magyar jogrendszer és a magyarországi jobbágyság számára határozottan pozitív jelentőséggel bírtak.

K. Rebro könyve tehát az úrbérrendezés céljainak végrehajtását, gazdasági és társadalmi hatásának részletes feldolgozását tartalmazza. Ezt a munkát gazdag levéltári

anyag és a szakirodalom ismerete alapján, marxista munkamódszerrel végezte el. Kevesebb figyelmet szentelt a nemesség ellenállásának a szlovák megyékben. A mű nemcsak a csehszlovák, de a magyar történetírás számára is jelentőséggel bír, miután részletesen megvilágítja a szlovákiai megyék jobbágyságának jogi és tényleges helyzetét a XVIII. század második felében, megmutatja egész terjedelmében a parasztságnak úgy a földesurak, mint a feudális állam részéről történő kizsákmányolását és feltárja azokat a változásokat, amelyeket Mária Terézia és II. József reformjai hoztak, s amelyek lényegesen befolyásolták a szlovákiai parasztság helyzetét a kapitalizmusban is. E reformok következményeit és maradványait csak a munkásosztály távolította el a felszabadulás után.

Vietor, Martin

*Suchánek, Jaroslav: Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet igazgatása választott szervei részéről**

A szerző két részben, hét fejezetben dolgozza fel a termelőszövetkezetek belső igazgatásának főbb kérdéseit, döntően a csehszlovák jogszabályok és irodalom alapján, illetőleg azok felhasználásával. A munka hézagpótlónak tekinthető, amennyiben Pavlovnak „A kolhozügyvezetés jogi kérdései"-ről Moszkvában, 1955-ben kiadott könyve óta ennek a témának monografikus feldolgozására a népi demokratikus országokban nem került sor. Már pedig azóta a SZKP XX. és XXI. kongresszusának határozatai alapján elsősorban a Szovjetunióban, s ennek nyomán a népi demokratikus országokban — utóbbiakban a mezőgazdaság szocialista átszervezésében bekövetkezett nagyarányú előrehaladás, egyes országokban, így Csehszlovákiában a szocialista átalakulás befejezése folytán is — a könyvben tárgyalt kérdéskomplexumra is kiható, jelentős fejlődés történt.

Általánosságban meg kell állapítani, hogy a szerző láthatóan nemcsak a kérdésre vonatkozó határozatokat, jogszabályokat tanulmányozta és dolgozta fel, hanem — az elvi kérdések mellőzése nélkül — azoknak a gyakorlatban való érvényesülését, gyakorlati alkalmazását és ennek eredményességét is vizsgálat tárgyává tette, s következtetéseit ennek alapján vonta le. Ez a könyvnek egyik jelentős pozitívuma, mert ily módon nemcsak tudományos feldolgozást ad, hanem — úgy gondoljuk — a gyakorlati szakemberek és termelőszövetkezeti vezetők számára is jól hasznosítható kézikönyvül szolgál. Bevezetőül kell rámutatni a monográfiának további, arra az előnyére, hogy a termelőszövetkezeti jog e nagyon jelentős problémájának feldolgozása világos szerkezetben, minden fejezetben következetes rendszerességgel történt.

I.

A könyv első része három fejezetben a mezőgazdasági termelőszövetkezet igazgatásának (e kifejezés alatt itt általában a belső, a tagok és a választott szervek által történő igazgatást kell érteni) néhány általános kérdésével foglalkozik.

Az első fejezetben a szerző a kérdés jogi szabályozásának fejlődését tekinti át. Bevezetőül visszapillant a földművesszövetkezeteknek a burzsoá köztársaság idejében eszközölt igazgatásának kérdéseire, majd 1945-től a fontosabb jogszabályok, a mintaalapszabályok, mintamunkarendek alapján kíséri végig főbb vonásaiban a fejlődést, a jelenleg hatályos mintaalapszabálynak a IV. Országos Szövetkezeti Kongresszus által történt elfogadásáig.

A második fejezetben a szerző az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet igazgatásának elveit veszi sorra. Ezek között elsősorban a szövetkezeti demokrácia elvét, annak tartalmát tárgyalja. A szövetkezeti demokrácia elvének tartalmát a szerző lényegében az ismert és Pavlov fenthivatkozott munkájában (amelyre felhasznált irodalomként hivatkozik) is említett tényezőkben látja; feldolgozásában talán itt jelentkezik először az a már fentebb kiemelt előny, hogy elveket sorakoztat ugyan fel, de egyben rámutat azok gyakorlati megnyilvánulásaira. Érdekes itt megemlíteni, hogy a csehszlovák mintaalapszabály szerint a vezetőséget és az ellenőrző bizottságot egyaránt két évre választják, míg nálunk a vezetőséget négy, az ellenőrző bizottságot három esztendőre. Nem ismerjük a csehszlovák rendezés indokait, a mi szabályozásunk célja azonban az, hogy a vezetőség tagjait, különösen az elnököt állandósítsuk, e vezetők politikailag és szakmailag olyan ismeretekre és tapasztalatokra tegyenek szert, amelyek a mezőgazdasági nagyüzem minél jobb és zökkenőmentesebb vezetését biztosítják. Emellett persze nincs akadálya annak, hogy — ugyancsak a szövetkezeti demokráciából folyó és kodifikált rendelkezés alapján — a közgyűlés a vezetőséget vagy annak egyes tagjait a megállapított határidő letelte előtt, indokolt esetben, visszahívja, vagy fegyelmileg elmozdítsa. Ilyen tapasztalatokra az ellenőrző bizottság tagjainak is szükségük van, a rövidebb, három éves időtartamot az ellenőrzés hatékonyságának biztosítása, illetőleg az összefonódás lehetőségének elkerülése indokolja.

Helyesnek látjuk azt az összehasonlítást, amelyet a szerző egyrészt az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet, másrészt a fogyasztási és kisipari szövetkezetek, továbbá a párt és a szakszervezetek, illetőleg a tanácsok működésében a demokratikus elvek érvényesüléséül, mint ugyanazon tőről, a szocialista demokratizmusból fakadó megnyilvánulási formákról felvet.

E fejezet következő, s egyik leglényegesebb problémája a szövetkezeti demokrácia és a termelőszövetkezetek állami vezetése (mi irányításnak nevezzük) viszonyának megvizsgálása. Helyesen mutat rá arra, hogy alapvetően a szövetkezeti tulajdoni formának az össznépi tulajdontól eltérő formája eredményezi az állami irányítás szükségszerűségében és a sajátos módszerek tekintetében az állami vállalattal szemben fennálló különbséget. Amikor azonban a termelőszövetkezetek állami irányításának szükségszerűségét három fő elvi alapra vezeti vissza, úgy véljük, kissé túlzottan „elvi" alapokra helyezkedik; igaz, hogy ezekből az elvi alapokból a termelőszövetkezetek állami irányítása szükségszerűségének még jónéhány eleme kikö-

* Csehszlovák Tudományos Akadémia Kiadója, Prága, 1960. 302 old.

vetkeztethető, de a könyv más részeinek részletesebb kifejtéséhez viszonyítva, e kérdés jelentőségénél és aktualitásánál fogva — a monográfia alapproblematikájára tekintettel nem is részletes elemzés, de — egy-két további elemnek felvetése indokolt lehetett volna. Így például a szocialista államnak a szocialista gazdaság építésében betöltött aktív szerepéből (más szóval a gazdasági-szervező és kulturálisnevelő funkcióból) következik ugyan, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítását az is szükségszerűvé teszi, hogy terveiknek, gazdálkodásuknak a népgazdasági tervbe bele kell illeszkedniök, mégis e kérdésnek van olyan nagy jelentősége, hogy külön is megemlíthető lett volna. A szerző a tervszerűség kérdését a sajátos irányítási módszerekkel kapcsolatban első helyen említi ugyan, de ez nemcsak a methodika problémája.

Az állami irányítás sajátos módszerei között a szerző részletesen tárgyalja a jogszabályok kibocsátása útján történő irányítást. Lényegében helyes úton jár, amikor megkísérli annak a körnek elhatárolását, amely a termelőszövetkezeti jogviszonyok közül kogens, kötelező erejű jogi szabályozással rendezhető, s állásfoglalásában — helyesen — éberen őrködik a szövetkezeti demokrácia érvényesülésének biztosítása felett. Egyetértésre számíthat a szerzőnek az ajánló jellegű jogi normák kötelező vagy nem kötelező ereje, illetőleg érvényesülése tekintetében kifejtett álláspontja, még dr. Valér Fábry professzornak a könyvben idézett és a szerző által vitatott meghatározásával szemben is. Az ajánló jellegű jogi normákra vonatkozóan kifejtettekkel kapcsolatban talán legkevésbé azzal tudnánk egyetérteni, mintha a közvetlenül a termelőszövetkezeteknek címzett ajánló jellegű jogi normákat, amelyek „nem jogi normák, politikai normáknak lehetne nevezni". Úgy gondoljuk, hogy az ajánló jellegű jogi normák éppen a termelőszövetkezetek állami irányításának *sajátos eszközei*, amelyeket valóban nem lehet a diszpozitív jellegű normákkal azonosnak tekinteni, de ezek jogi normák akkor is, ha nincs kötelező erejük — hiszen ezért ajánló jellegűek —, ha nincs szankciójuk, mert ilyen jogi normák kibocsátására és megfelelő érvényesülésére csak a szocialista államban kerülhet sor, amelyben megvalósul az állami, szövetkezeti és egyéni érdek összhangja, helyesen kapcsolódik össze a kényszer a meggyőzéssel; azonban éppen ezért ezek kötelező erő nélkül is *jogi* normáknak tekinthetők; végső soron pedig nem kizárt, hogy az ajánló jellegű jogi norma megvalósulása nem közvetlen, hanem közvetett szankcióval elérhető legyen.

E fejezetben foglalkozik a szerző még a párt vezetőszerepével, amely részben a Nemzeti Front és az állami szervek útján, közvetlenebbül pedig a falusi pártszervek és a termelőszövetkezeti alapszervek tevékenysége, s nem utolsó sorban a termelőszövetkezetek kommunistáinak politikai és szervező tömegmunkája útján nyilvánul meg. Itt mutat rá arra, — ami a két társadalmi tulajdoni forma különbözése mellett, a szövetkezeti demokrácia és a párt, illetőleg állami irányítás lényege, viszonya, összhangja szempontjából tisztázó jelentőségű, — hogy a termelőszövetkezet egyrészt termelő gazdasági szervezet, másrészt a szövetkezeti parasztok egyedüli tömegszervezete (tehát társadalmi szervezet). Az említett három tényező ugyanis a szocialista állam termelőszövetkezeteinek olyan jellemzői, amelyeknek elemzése alapján mind a termelőszövetkezeti demokrácia, mind pedig a párt- és az állami szervek részéről gyakorolt irányítás, s ezek sajátosságai kimutathatók.

A következő, harmadik fejezetben az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet igazgatása rendszerének vizsgálatánál általában tárgyalja a szerző a termelőszövetkezeti szerveket, azok ismérveit, a szervek létszámának a termelőszövetkezet nagyságához és egyéb adottságaihoz való viszonyát, valamint a termelőszövetkezet funkcionáriusainak rendszerét, helyzetét, feladatait. Érdemes itt megjegyezni, hogy a csehszlovák termelőszövetkezetek jogi szabályozása szerint a termelőszövetkezetekben küldöttgyűlés nem szervezhető, míg nálunk indokolt esetben a jogszabály lehetővé teszi ennek létrehozását. Ez annál inkább figyelemre méltó, mert Csehszlovákiában — úgyszólván — alapvető szervezési elv az egy falu—egy termelőszövetkezet, míg nálunk — bár törekszünk e helyes elv megvalósítására — ez eddig nem érvényesült annyira általánosan. A csehszlovák jogi szabályozás a küldöttgyűlés létrehozásában nyilvánvalóan a szövetkezeti demokrácia közvetlen érvényesülésének sérelmét láthatja fennforogni, holott nagy taglétszám — nálunk 200 — esetén, megfelelő jogi szabályozás vagy iránymutatás (ajánlás!) mellett, a közgyűlés napirendjére tűzött egyes kérdések megvitatásában a tagságnak sokkal szélesebb köre (pl. munkaszervezeti egységek útján) vehet részt, s az egyes küldöttek e kisebb körben folytatott vita nyomán kialakult álláspontot képviselhetik a küldöttgyűlésen. Ilyen szemszögből vizsgálva e kérdést, kitűnik, hogy a küldöttgyűlés működése a termelőszövetkezeti demokráciának csak formális, nem pedig tényleges sérelmét jelentheti, sőt ez a megoldás a tagságnak nagyobb részét aktivizálja, s ezzel a termelőszövetkezeti demokrácia kiterebélyesedését eredményezi.

II.

A könyv második részében az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet választott szerveit tárgyalja, egy-egy fejezetet szentelve a közgyűlésnek, a vezetőségnek, az elnöknek és az ellenőrző bizottságnak. Már itt szükségesnek tartjuk kiemelni azt, mennyire helyes, hogy a szerző a termelőszövetkezet elnökének különös fontosságot tulajdonít és az önálló fejezetben való tárgyalással is dokumentálja azt a kétségtelen tényt, hogy — amint könyvében kifejezi — „az elnök a termelőszövetkezet központi alakja".

A közgyűlésről szóló fejezet elsősorban annak jelentőségét, a termelőszövetkezeti szervek rendszerében elfoglalt helyét elemzi, majd a tagoknak a közgyűlésen való részvételével kapcsolatban azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek — a kapitalista szövetkezeti tagsággal szemben elvileg eltérően — a szocialista termelőszövetkezetben a tagokat megilletik; továbbmenően részletesen kitér a közgyűlés lefolyásának — annak előkészítésétől,

hatáskörén keresztül a határozathozatalig — minden fontosabb megnyilvánulására. A közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyek tárgyalása során, az 1959 : 7 tvr. hatálybalépése óta nálunk érvényes új szabályozással való összevetés céljából érdemes kitérni a termelőszövetkezet saját alapszabályának elfogadására vonatkozó fejtegetésekre. Erről a szerző lényegében — egyes helyeken szószerinti fordításban — a következőket mondja: „A mintaalapszabály kötelező mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi és igazgatási jogi jogszabály. Az államigazgatási szervek kötelessége, hogy segítsenek a termelőszövetkezeteknek saját alapszabályaik kidolgozásánál, s ennek során ügyelniök kell arra, hogy azokat a mintaalapszabálynak megfelelően dolgozzák ki; kötelesek továbbá felügyelni a termelőszövetkezeti alapszabály megtartására. A mintaalapszabály az egyes termelőszövetkezetek tekintetében kötelező olyan értelemben, hogy minden termelőszövetkezet köteles a mintaalapszabály szerint kidolgozni saját alapszabályát. Az, hogy „minta", nem változtat e szabály kötelező jellegén, csupán annak kifejezője, hogy ez a jogszabály kötelező minta. További jelentősége az, hogy közvetlenül kötelező ereje van azoknak a termelőszövetkezeteknek a számára és addig, amelyek és amíg saját alapszabályaikat még nem dolgozták ki." Ennek megfelelően szabályozták ezt a kérdést a Német Demokratikus Köztársaságban is. Nálunk mindkét szabályozást néhány hónappal megelőzően kibocsátott 1959 : 7 tvr. szerint a földművelésügyi miniszter a Termelőszövetkezeti Tanács elnökével egyetértésben *alapszabálymintát* — tehát nem mintaalapszabályt — bocsát ki, hogy az egyes termelőszövetkezetek ennek alapján és segítségével a helyi viszonyoknak és sajátosságaiknak megfelelően dolgozzák ki saját alapszabályukat. Itt nemcsak elnevezésbeli különbségről van szó, hanem — egyebek között — arról is, hogy az alapszabályminta ajánlás, az a termelőszövetkezetek számára csak annyiban kötelező, amennyiben jogszabályi rendelkezéseket tartalmaz; másszóval: az alapszabálymintának jogszabályi rendelkezést tartalmazó részei a termelőszövetkezet számára saját alapszabálya elkészítésénél kötelező jogszabályerejűek, más részei olyan ajánlások, amelyek elfogadása felől a közgyűlés éppen úgy határoz, mint a jogszabályok rendelkezéseivel és intentióival nem ellentétes olyan rendelkezések felvétele felől, amelyek — bár azokat az alapszabályminta nem tartalmazza — egy-egy termelőszövetkezet helyi viszonyainak, termelési adottságainak és sajátosságainak a legjobban megfelelnek. Úgy véljük, ez a rendszer a termelőszövetkezeti demokrácia, s ezzel a termelőszövetkezeti parasztság kezdeményező készségének és alkotó erejének szélesebbkörű megvalósulását eredményezi, mint a mintaalapszabályok alkalmazásának fent vázolt rendszere. Így van ez még akkor is, ha a mintaalapszabály tartalmának meghatározása és szövegének megállapítása az országos szövetkezeti kongresszuson történik, amelyen néhány száz termelőszövetkezeti küldött résztvesz és tolmácsolja a delegálók akaratát. A mi rendszerünk ugyanis *minden egyes termelőszövetkezet* számára lehetővé teszi saját alapszabályába az említett sajátosságok figyelembevételét, amire a mintaalapszabály kötelező jogszabályi jellege esetén nem kerülhet sor.

A következő két fejezetben a szerző elismerésre méltó alapossággal és rendszerességgel tárgyalja a vezetőség és az elnök munkájának, tevékenységének minden fontosabb problémáját, először a vezető szerv működésével kapcsolatos elvi kérdéseket vizsgálva, majd a jogszabályok idézésével végig kíséri tevékenységük minden lényegesebb mozzanatát. E fejezetből csupán néhány fontosabbnak ítélt kérdést kívánunk kiemelni.

A termelőszövetkezetek belső igazgatásának helyes végrehajtása szempontjából döntő jelentősége van egyfelől a hatáskörök tisztásának, másfelől a kollektív vezetésnek. Ha a termelőszövetkezetben e két vonatkozásban helyesen járnak el, megtartják a jogszabályok és az alapszabály rendelkezéseit, ilyenek hiányában annak szellemében cselekszenek, nem sértik meg a kollektív vezetés elvét, úgy a termelőszövetkezet megfelelő működése — legalábbis jogi szempontból — biztosítottnak tekinthető. Ezért nagyon dicséretes és eredményesnek mondható a szerzőnek az a törekvése, amellyel megkísérli ezekben a kérdésekben az egyes szervek, funkcionáriusok hatáskörét, az egyes ügyek intézése során a szervek egymáshoz való viszonyát, kapcsolatait tisztázni, figyelemmel — a jogszabályok rendelkezéseihez képest — az államigazgatási szervekkel való együttműködésre is. Ugyanakkor egyetlen esetben sem mulasztja el, hogy a termelőszövetkezet igazgatási munkájában elengedhetetlen kollektív tevékenységre, az ebből folyó különböző felelősségi tényezőkre is rámutasson. Ennek igen jó példája a termelőszövetkezet egyik legfontosabb belső igazgatási tevékenységének, a tervkészítésnek elemző leírása, amellyel kapcsolatban a szerző dokumentálja a termelőszövetkezeti tagok kollektív munkájának megnyilvánulási lehetőségeit, annak szükségességét a legkisebb egységektől a közgyűlésig. E feladat végrehajtása nálunk is hasonlóan történik, jogi szempontból való elemzése azonban hiányzik.

Még lényegesebbnek tartjuk — mint ezt már jeleztük — az elnök tevékenységének vizsgálatát. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy a termelőszövetkezetben az uralkodó vezetési, igazgatási elv a kollektivitás ugyan, emellett azonban természetszerűen nem hiányozhat az egyéni felelősség, az egyszemélyi felelős vezetés sem. Ez elsősorban az elnöknél jelentkezik, aki egyszemélyben a termelőszövetkezetnek és a vezetőségnek is elnöke, mert ellenkező esetben — mint a szerző mondja — a termelőszövetkezetnek két vezetője volna, ami dezorganizálná annak gazdálkodását, működését. Világos azonban, hogy a termelőszövetkezet elnökének egyszemélyi felelős vezetői tevékenysége eltér az állami vállalat igazgatójának hasonló feladatától és felelősségétől, hiszen a termelőszövetkezet elnöke nincs alárendelve a termelőszövetkezeten kívül vagy afelett álló gazdasági igazgatási szervnek, — ilyen ez idő szerint nincs is — viszont az állami vállalat igazgatója kizárólag a felettes gazdasági igazgatási szervnek van alárendelve; ezzel szemben a termelőszövetkezet elnöke az általa

vezetett termelőszövetkezet kollektív szerveinek alárendelten, megis egyszemélyi felelősséggel végzi munkáját, míg az állami vállalat igazgatója az általa vezetett vallalaton belül semmiféle szervnek nincs alárendelve. A szerző lényegében ezt mutatja ki, az eltérésnek csak éppen ebben a képletben való illusztrálását mellőzi. Megjegyezzük még, hogy az elnök és a kollektív vezető szervek viszonyának a szerző által eszközölt elemzéséből olyan benyomásunk támadt, hogy kissé túlzottan őrködve a szövetkezeti demokrácia, a kollektív vezetés sérthetetlensége felett, az elnök kezét a szükségesnél jobban megkötné, ami egyes esetekben az elnök eredményes operatív munkáját gátolhatja. Az elv helyes, annak gyakorlati megvalósítása szükséges, de a termelőszövetkezeti mezőgazdasági nagyüzem mindennapi operatív vezetése olyan sokoldalú, változatos követelményeket támaszt, amelyek sok esetben igénylik az elnök önálló cselekvését. Úgy gondoljuk, hogy jogilag itt elegendő a szerző által is felvetett, a jogszabályok, alapszabály, közgyűlési és vezetőségi határozatok adta korlátozás, a gyakorlat a helyi és személyi adottságoknak megfelelően még szélesköru, irodalmilag alig vázolható fejlődést tesz lehetővé. Mégis kétségtelen, hogy a termelőszövetkezeti elnök működésének helyes irányával, a kollektív és egyszemélyi vezetés megfelelő összhangjának kialakításával jogi szempontból is szükséges foglalkozni. Eddig ez is eléggé elhanyagolt terület volt, a szerző ennek megvilágításához értékes hozzájárulást ad.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a termelőszövetkezet ellenőrző bizottságának feladatait, tevékenységét vizsgálja, illetőleg világítja meg. Nem vitás, hogy az ellenőrző bizottság a termelőszövetkezet igen fontos szerve, jó működése nagymértékben előmozdíthatja gazdálkodásának eredményességét általában, a társadalmi tulajdon védelmét, a jogszabályszerű és alapszabályszerű működést, tehát a szocialista törvényességet, a rentabilitást különösen. Az ellenőrző bizottság feladatainak, jogainak és kötelességeinek ilyen alapos feldolgozását nagyra kell értékelnünk, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt. Nincsenek ezen a téren csehszlovákiai tapasztalataink, ismereteink. A mi termelőszövetkezeteinkben azonban az ellenőrző bizottságok jogszabályszerű és alapszabályszerű működése még nem vált megfelelően általánossá, nem használják ki eléggé azokat a lehetőségeket, illetőleg nem fordítanak kellő gondot azoknak a — jogszabályilag is előírt — kötelezettségeknek a teljesítésére, amelyek ennek a szervnek a működéséből fakadhatnak, gazdaságilag is mérhető előnyt biztosítva a termelőszövetkezetek és tagságuk számára.

*

Egészében véve megállapíthatjuk, hogy a monográfia jelentős értékű, igen sok vonatkozásban tartalmaz olyan tudományos és gyakorlati megállapításokat, amelyek — éppen értéküknél fogva — nemcsak Csehszlovákiában, hanem a szocializmust építő többi országokban is eredményesen felhasználhatók.

Földes Iván

I. B. Novickij:
Osznovű rimszkovo grazsdanszkovo prava.

(A római polgári jog alapjai.)*

Szakkönyvek ismertetésénél mindig a mű jellegéből, céljából kell kiindulnunk, és ez a szempont határozza meg döntően a munka értékelését is. Novickij új könyve[1] egyetemi tankönyv, amelynek célja, hogy a szovjet joghallgatókat, az egyetemes jogtörténet tantárgyának keretén belül, a római magánjog alapjaival megismertesse.

A világszerte megjelenő nagyszámú római jogi tankönyveknek többféle változata van. Egyes szerzők hatalmas hat-hétszázoldalas munkákban tárgyalják a római jog intézményeit, de nem ritkák az egészen rövid institúciókönyvek sem. Az ismertetésre kerülő könyv szerzője azt a nehéz feladatot kapta, hogy a szovjet oktatási programnak megfelelően, igen csekély — mindössze 240 oldal — terjedelembe sűrítse bele a római jog hatalmas anyagát.

Örömmel mondhatjuk, hogy Novickij sikeresen birkózott meg az ebből fakadó nehézségekkel, sikerült a legfontosabb ismereteket világosan és tömören megfogalmaznia, bár a szűk terjedelem szükségképpen magával hozott bizonyos kidolgozásbeli és tartalmi egyenetlenségeket.

A tankönyv — mint a szerző is kijelenti (10. old.) — a római jogtudósok institúció-könyveiben kialakult rendszert alkalmazza, tehát az anyagot az ismert hármas tagolás: *personas, res, actiones* szerint tárgyalja, néhány — didaktikai és tudományos szempontból egyaránt helyes — módosítással.

A könyv beosztása a következő: A bevezető rész után a római jog forrásait ismerteti, majd a római peres eljárás legfontosabb tudnivalóit tárgyalja. Ezután a személyi állapotra vonatkozó ismeretek következnek, majd a családjog. Ezt követően a dologi, valamint a kötelmi jogot taglalja, és a könyv utolsó részében helyezi el az öröklési jogi anyagot.

Az egyes anyagrészek közti arányok általában helyesek. Indokoltan a kötelmi jogot tárgyalja a legrészletesebben (mintegy száz oldalon), és a dologi jognak is viszonylag nagy terjedelmet biztosít (42 oldal).

Bár a kötelmi jog előnyben részesítése mindenképpen helyes, bizonyos aránybeli eltolódásokat mégis túlzottnak kell mondanunk. Így például az adásvételi szerződésnek a szerző nyolc oldalt szentel (172—180. old.), míg az egész családjogot tíz oldal terjedelemre szűkíti. (62—72. old.)

Tankönyvről lévén szó, két — egymással szoros összefüggésben és kölcsönhatásban álló — szempont alapján kell a munkát értékelnünk, egyaránt számbavéve a könyv didaktikai és tudományos erényeit és hibáit.

Didaktikai szempontból a könyv szinte kifogástalannak mondható. A szerző stílusa egyszerű, világos, sok kézzelfogható — lehetőség szerint — forráspéldát használ fel, a latin idézeteket minden esetben orosz

* Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 240 old.

[1] Az ismertetésre kerülő könyv a munka második, változatlan kiadása. Az első kiadás 1956-ban jelent meg.

fordítással látja el. A könyv tanulhatóságát még fokozta volna, ha a szerző bátrabban él a nyomdatechnikai lehetőségekkel egyes fontos részek kiemelése céljából.

A könyv *tudományos* értékelésénél első helyen és mint legfőbb értékét kell kiemelnünk a szerző következetesen marxista tárgyalásmódját. A szűk terjedelem ellenére is el tudta kerülni a pandektista szemlélet és a vulgarizálás buktatóit. A bevezető részben például (4. old.) egyetlen bekezdésbe tömörítve világítja meg minden oldalról a római társadalom osztályellentéteit, nem feledkezve meg a szabadok között fennálló osztálykülönbségekről sem.

Viszont a római jog marxista monografikus feldolgozásának hiánya mutatkozik meg a néhol előforduló sommás — és nem minden szempontból helytálló — megállapításokban. A jusztiniánuszi kodifikációt tárgyalva például kijelenti, hogy a császár „az uralkodóosztály akaratával összhangban..." (29. o.) határozta el a római jog kodifikálását. Ez a megállapítás nem fedi teljesen a tényeket, mert az i. u. VI. században a keletrómai uralkodóosztály már korántsem volt egységes, és a reakciós rabszolgatartó réteggel szemben — amelynek érdekeit a császár képviselte — új feudális uralkodóosztály volt kialakulóban, amelynek érdekei éppen gyökeres reformot kívántak volna a rabszolgatartó jogrendszer konzerválása helyett.

A szerző általában a korszerű tudomány színvonalán tárgyalja az anyagot, sőt a lehetőségek határain belül még a tartományi jogokra is utal. Különösen értékes — szinte monografikusan kidolgozott — a jogi személyről szóló fejezet. (58—61. old.)

Szükséges a könyv egyes részeihez is megjegyzéseket fűznünk:

1. A szerző a bevezető részben (10—13. old.) a római jog mai jelentőségével foglalkozik. Szemben a korábbi szovjet tankönyvvel, amely szerint „a szovjet jogász számára a római jognak semmiféle gyakorlati jelentősége sincs"[2], Novickij kijelenti, hogy a Szovjetunió és a kapitalista államok közötti kereskedelmi kapcsolat fejlődése szükségessé teszi a burzsoá jog ismeretét, amelyhez a római jogi alapok nélkülözhetetlenek, hangsúlyozza továbbá, hogy a római jog ezenfelül a szovjet jogász számára is alkalmas eszköz a jogi technika elsajátítására. A római jog tartalmilag nem használható számunkra — írja — de „használható nevezetesen mint technikai (jellegű) anyag". (13. old.)

Ez a nagyjelentőségű megállapítás arról tanúskodik, hogy a római jog tanítása és tudományos művelése a Szovjetunióban komoly fellendülésnek néz elébe (amelyet egyébként a tárgyalt könyv 20 000-es példányszáma is sejtet), továbbá arról, hogy a szovjet jogászok felfogása — a korábbi merev nézettel szemben — a Marton-féle koncepcióhoz közeledik.[3]

2. A tankönyv „Keresetek" című részében (33—46. old.) néhány tartalmi hiba fordul elő. Így a szerző a két részre osztott római peres eljárásnak az esküdtbíró előtt lejátszódó részét következetesen *iudicium*-nak nevezi (35. old. és másutt) holott ez a kifejezés elsősorban az *actio* szinonímája, tehát keresetet jelent, továbbá ítélet értelemben is előfordul, de számos jelentésbeli árnyalata közé a szerző által tulajdonított jelentés nem tartozik.[4] Ezt a fogalmat a rómaiak *apud iudicem* kifejezéssel jelölték.

Azzal sem érthetünk egyet, hogy a szerző a *litis contestatio*-t egységes fogalomnak tekinti, és nem veszi figyelembe, hogy egészen mást jelentett a civiljogi, mint a prétori perben. (A civiljogi perben a jelenlevők tanúskodásra való felhívását jelentette, míg a prétori eljárásban peralapító szerződés, amelyhez különféle perjogi és anyagi jogi hatások fűződtek.)

3. A dologi jogi részben (73—113. old.) is szembeötlik néhány vitatható megoldás.

Hiányosságnak tűnik, hogy a szerző az elbirtoklást, mint birtokjogot nem is említi, és így nem is világlik ki a könyvből a birtok jogi fogalmának történeti kialakulása, amely a *possessio ad usucapionem* útján keresztül vezetett a *possessio ad interdicta*-hoz.

Vitatható továbbá, hogy a szerző a birtok és bírlalat megkülönböztetésénél a Savigny-féle birtoktant teszi magáévá anélkül, hogy az általánosan elfogadott Ihering-féle elméletet legalább említené (75—76. old.).

Az eredeti tulajdonszerzés módjai között (94—97. old.) nem foglalkozik a kincstalálással, és végül didaktikai szempontból nem a legszerencsésebb megoldásnak tűnik, hogy a dologosztályozásnak nem szentel külön fejezetet, hanem csak az egyes dologi jogi intézmények ismertetésénél magyaráz meg egy-egy nélkülözhetetlenül fontos fogalmat.

4. A tankönyv kötelmi jogi része (114—217. old.) kétségkívül a munka legértékesebb, legszínvonalasabb, legkidolgozottabb anyagát tartalmazza. Éppen ezért szembeszökő, hogy a szerző csak a jusztiniánuszi felelősségi rendszert tárgyalja (147—150. old.), és eltérően a könyvben következetesen alkalmazott történeti módszertől, ennél a témánál teljesen mellőzi a fejlődés vizsgálatát, így a *custodia* felelősséget sem tárgyalja mint felelősségi fokot.

Nézetünk szerint a szerző túlságosan szűkre szabta a *delictum*okról szóló részt. Míg az egyes szerződéseknek általában hat-nyolc oldalt szentel, a *furtum* hatalmas anyagát mindössze egy oldalra érdemesíti (214—215. old.).

5. Feltétlenül említésre méltó az öröklési jogi rész (218—235. old.) tömörsége, szabatossága miatt. A nem egészen húsz oldalnyi terjedelem ellenére a szerző minden lényeges fogalmat belefoglalt, anélkül, hogy zsúfoltnak tűnnék ez az anyagrész.

•

Novickij új tankönyve, mindent egybevetve, a szovjet romanisztika fejlődéséről tanúskodik. Ez a fejlődés nemcsak a római jog gyakorlati jelentőségéről korábban vallott nézetek gyökeres revideálásában mutatkozik meg, hanem a könyv színvonalában, korszerűségében is, amely bizonyos egyenetlenségek ellenére is határozott előrehaladást

[2] I. B. Novickij–I. Sz. Peretyerszkij: Rimszkoje csasztnoje pravo. (Római magánjog) Moszkva. 1948. 3. old.

[3] Marton G.: A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók. Budapest. 1957. 6–7. old.

[4] Vö. Heumann–Seckel: Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts. Jena, 1914. „iudicium" címszónál.

mutat a Novickij és Peretyerszkij szerkesztésében megjelent korábbi szovjet tankönyvvel szemben.

A könyv egyes fogyatékosságai miatt azonban nemcsak a szerzőt kell elmarasztalnunk, hanem — sőt talán elsősorban — a római jog marxista szellemű monografikus feldolgozásának hiányát okolhatjuk, amelyre a szerző is hivatkozik (8—9. old.).

Novickij tankönyve, ha nem is mindenben követendő példakép, mégis jelentős állomás a marxista romantisztika fejlődésében, amelynek következetesen marxista szemléletmódja remélhetőleg a magyar római jogászok tudományos és oktatói tevékenységére is termékenyítőleg fog hatni.

Diósdi György

Új könyvek:

Magyar Népköztársaság büntetőtörvénykönyve. Tervezet. [Közzéteszi az:] Igazságügyminisztérium. Bp. Ath. ny. 1960. 550 p.

Simalcsik Miklós—*Soós* László: A vállalati gazdálkodás szabályai. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1960. 211 p. /Vállalati kiskönyvtár./

Ügyészi iratmintatár. [Kiad. a:] Legfőbb Ügyészség titkárságának dokumentációs csoportja. Bp. Zrínyi ny. 1960. 259 p.

Szilbereky Jenő: Az ügyész a polgári perben. [Közzéteszi a:] Legfőbb Ügyészség tanulmányi csoportja. Hivatali használatra. Bp. Ath. [1960.] 148 p. /Ügyészi kisk.tár/.

Somogyi Endre—*Budavári* Róbert: Igazságügyi orvostan az orvosi gyakorlatban. Bp. Medicina, 1960. 232 p. /A gyakorló orvos könyvtára./

Közgazdasági kislexikon. Az orosz kiadást szerkesztette Kozlov, G. A.—Pervusin, Sz. P. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 570 p.

V. I. Lenin műveinek magyar bibliográfiája. Összeáll. Forgács Sándorné. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 207 p. /Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete./

A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának bibliográfiája. Bp. Fr. ny. 1960. 35 p. /MSZMP Párttörténeti Intézete./

Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet. Szeged, Hungária, 1960. 60 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 7. fasc. 1./

Pólay Elemér: Jogrendszerünk az ókori Rómában. Szeged, Hungária, 1960. 42 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica Tom. 7. fasc. 2./

Horváth Róbert: A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióiról. Szeged, Hungária, 1960. 16 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 6. fasc. 4./

Veres József: Szel'szkohozjajsztvennüe proizvodsztvennüe kooperativü Vengerszkoj Szovetszkoj Reszpubliki. Szeged, Hungária, 1960. 18 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 6. fasc. 5./

Simonyi Sándor: A munkajogviszony elhatarolása a munkavegzéssel kapcsolatos polgari jogviszonyoktól. Szeged, Hungaria, 1960. 36 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 6. fasc. 6./

Büntetőjog

Piontkovszkij, A. A.—*Men'sagin*, V. D.—*Csikvadze*, V. M.: Kursz szovetszkogo ugolovnogo prava. Tom 2. [A szovjet büntetőjog kézikönyve. 2. köt.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 811 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17. 851

A szovjet büntetőjog kézikönyvének most megjelent 2. kötete az ismert 1955. évi első kötethez csatlakozik és — az előző kötet rendszerében — a hivatali bűncselekményekkel, a gazdasági bűncselekményekkel, a Szovjetunió védelme elleni bűncselekményekkel, valamint a katonai bűncselekményekkel foglalkozik, összefoglalva szerzőknek legújabb kutatási eredményeit is.

Gercenzon, A[lekszej] A[dol'fovics]: Ob Osznovah ugolovnogo zakonodatel'sztva. [A Szovjetunió és a Szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának Alapelveiről.] Szojuza SzSzR i szojuznüh reszpublik. Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 96 p. /Vszeszojuznüj Naucsno-Iszszledotavel'szkij Insztitut Kriminalisztiki Prokuratürü Szojuza SzSzR./ [Bibl. passim.] OK. 355.671

Rövid áttekintést ad a szovjet büntetőtörvényhozás fejlődéséről, majd részletesen ismerteti az Alapelvek legfontosabb rendelkezéseit. Ennek során a bűncselekmény és a büntetés fogalmi meghatározásait a büntető határozatot, a büntetés alóli mentességet, illetőleg a büntetés hatályának megszüntetését.

Stiller, Gerhard: Die Staatsverbrechen. [Az állam elleni bűncselekmények.] Berlin, Dt. Zentralverl. 1959. 128 p. /Beiträge zum Strafrecht 3./ OK. 370.069

A művet a Német Jogtudományi Intézet adta ki tananyagként a „Walter Ulbricht" Német Állam- és Jogtudományi Akadémia levelezői hallgatói számára. A mű kísérlet a jogtudomány és a jogi képzés fő kérdéseivel foglalkozó, 1958. április 2—3. i Babelsbergi Konferencia irányelveinek megfelelően olyan előadásgyűjtemény összeállítására, amely egyrészt további alapul szolgál a jogi képzés körüli széles vitáknak, másrészt a jogi képzés tananyagában hiányt pótol. Ezáltal részben segítséget nyújt a hallgatók tanulmányaihoz, részben a gyakorlati jogászokat is ösztönzi.

Krivični zakonik. 5. izm. i dop. izd. [Büntető törvénykönyv.] 5. módos. és kieg. kiad. Beograd, Izd. „Sluzbenog Lista FNRJ", 1959. 272 p. /Zbirka saveznih propisa Br. 175./ ÁJI. 17.859/1—2

A Jugoszláv Szövetséges Népköztársaság 1951. március 2-án kelt büntető törvénykönyvének és kiegészítő jogszabályoknak hatályos szövegét közli. A gyakorlati jellegű kiadvány használhatóságát betűsoros mutató könnyíti meg.

Schwarz, Otto: Strafgesetzbuch mit Nebengesetzen und Verordnungen. [Büntetőtörvénykönyv kiegészítő törvényekkel és rendeletekkel.] 22. neubearb. Aufl. München—Berlin, Beck. 1959. XXIV, 1167 p. OK. 366.950

Az 1959. évi április 29-i állapotoknak megfelelően a gyakorló jogászok zsebkönyveként adja a büntetőtörvénykönyv szövegét rövid magyarázatokkal és mutatókkal. Függelékként közli valamennyi

jogágazat büntetőjogi vonatkozású rendelkezéseit. (A kereskedelem, ipar, a tisztességtelen verseny, a közlekedésügy, a hírszolgálat, az egészségügy, az ifjúság- és nővédelem, az állat- és természetvédelem, az adóügy stb.)

Szperanszkij, I. A.: Ugolovnoe zakonodatelsztvo Germanszkoj Demokraticseszkoj Reszpubliki. [Az NDK büntetőtörvényei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 157 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.889

A büntetőtörvényhozás fejlődésének vázlata után két nagy fejezetben (általános rész — különös rész) tárgyalja a német büntetőjog legfontosabb tételesjogi rendelkezéseit.

Trusaev, P. I.—*Kruger,* G. A.: Szoucsasztie po szovetszkomu ugolovnomu pravu. [Társtettesség a büntető jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 253 p. ÁJI. 17.941

A társtettesség fogalmának és formáinak elemzése után a társtettességgel kapcsolatos különleges kérdéseket (társtettesek felelőssége, a részvétel formái, büntetéskiszabás stb.) tárgyalja.

Solnař, Vladimir: Účastenstvi v československém socialistickém trestním právu. [Részesség a csehszlovák szocialista büntetőjogban.] Praha, Nakl. CSAV. 1959. 167 p. /Československá Akademie Věd. Sekce ekonomie, práva a filosofie./ [Bibl. passim.] OK 363.638

A munka részletesen elemzi a bűnrészesség fogalmát, foglalkozik a részes és a tettes egymáshoz való viszonyával, a részes felelősségrevonásával, büntethetőségeinek elveivel, valamint a büntetésével. Orosz és francia nyelvű összefoglalást is közöl.

Subert, L.: Ob obscsesztvennoj opasznoszti presztupnogo dejanija. [A büncselekmény társadalomra veszélyességéről.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 238 p. ÁJI. 18.148

A szerző 1955-ben Pozsonyban megjelent könyvének orosz nyelvű fordítását Gel'fer, M. A. rendezte sajtó alá.

Garçon, Émile: Code pénal annoté. Tomes 2—3. Mise à jour au 1er février 1959. [Büntető törvénykönyv magyarázata. Kiegészítés az 1959. febr. 1-ig közzétett jogszabályok teljes jegyzékéhez.] Paris, Sirey, 1959. XII. 814; 606; 52 p. ÁJI. 17.826 : 1—3.

A Garçon-féle alapvető kommentár legújabb kiadását Marcel Rousselet—Maurice Patin—Marc Ancel dolgozták át és rendezték sajtó alá. A közismert kommentár rendkívül bő anyaggyűjtésével a hatályos büntető törvénykönyv egyik legtöbbet használt forrásmunkája. Az ugyancsak most érkezett kiegészítés az 1959. február 1-ig közzétett szabályok teljes jegyzékét adja.

Grethlein, Gerhard: Jugendgerichtsgesetz. Kommentar. [Fiatalkorúakra vonatkozó büntetőtörvény.] Berlin, Gruyter, 1959. XX, 295 p. /Sammlung Guttentag 249./ [Bibl. passim.] OK 355.087

Az NSZK fiatalkorúakra vonatkozó 1953. évi büntetőtörvényének magyarázatos kiadása.

Actes du II-e Congrès International de Criminologie (Paris 1950) Tome 6. [A II. Nemzetközi Kriminologiai Kongresszus iratai.] Paris, Presses Universitaires de France, 1955. XI, 593 p. ÁJI. 17.828

Az 1950. szeptemberében Párisban rendezett II. nemzetközi kriminológiai kongresszus most megérkezett 6. kötete a kriminogén tényezőkkel kapcsolatban tartott előadások anyagát foglalja össze. Külön-külön csoportban tárgyalja a biológiai, pszichológiai és a szociológiai tényezőket, továbbá a közveszélyes állapot elméletével kapcsolatos kongresszusi összefoglaló előadásokat, valamint az egyes nemzeti bizottságok által a részletkérdésekkel kapcsolatban készített előadásokat. Az egyes előadások váltakozóan francia, angol és spanyol nyelvűek.

Bűnügyi tudományok

Szmol'janinov, V. M.—*Tatiev,* K. I.—*Cservakov,* V. F.: Szudebnaja medcina. [Igazságügyi orvostan.] Moszkva, Medgiz, 1959. 368 p. ÁJI. 17.900

Az orvosi főiskolák számára írt tankönyv az igazságügyi orvostan legfontosabb kérdéseit tárgyalja a tudományok legújabb eredményeinek figyelembe vételével.

Problemü szudebnoj pszichiatrii. Szbornik 8. Red. Morozova, G. V. [Az igazságügyi lélektan problémái.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 676 p. /Central'nüj Naucsno—Iszszledotavel'szkij Insztitut Szdebnoj Pszihiatrii im. Szerbszkogo, V. P. Minisztertsztva Zdravoohranenija SzSzSzR./ ÁJI. 17.914

A Szovjetunió egészségügyi minisztériuma mellett működő Igazságügyi Lélektani Központi Kutató intézet gondozásában megjelent tanulmánygyűjtemény legújabb kötete képet mutat be a szovjet igazságügyi lélektan hatalmas fejlődéséről. A közel 50 tanulmányt tartalmazó gyűjtemény az általános elméleti kérdések mellett: A pszichopatia, A sizofrénia, A központi idegrendszer szerveinek sérülései és A laboratóriumi-fiziológiai kutatások c. részekben csoportosított közleményekben mutatja be a legújabb kutatások eredményeit.

Törvénykezési szervezeti jog

Voproszü szudoproizvodsztva i szudousztrojsztva v novom zakonodatel'sztve Szojuza SzSzR. Red. Golunszkij, Sz. A. [A bírósági eljárás és a bírósági szervezet kérdése a Szovjetunió új törvényhozásában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 473 p. ÁJI. 17.911

Az 1958. évi alapelvekkel kapcsolatban kiadott gyűjteményes műben 15 nagy tanulmány elemzi az Alapelvekkel kapcsolatos fontosabb elvi kérdéseket.

Perlov, I. D.: Organizacija rabotü szovetszkogo szuda. [A szovjet bíróság munkájának szervezete.] Moszkva, Goszjurizdat, 1953. 255 p. ÁJI. 17.925

A jogi szakiskolák számára segédkönyvül ajánlott munka a bírói szervezet elvi kérdéseit áttekintve a gyakorlati kérdéseket: a tárgyalás előkészítését, a büntetésvégrehajtás ellenőrzésével kapcsolatos kérdéseket, a népi ülnökök beszámolóinak, a népi ülnöki munka megszervezésének, a bírói gyakorlat tanulmányozásának és azonosításának, a törvényelőkészítő munkának, az ügyvitel statisztikai és irattári munkának problémáit tárgyalja. A befejezésben a gazdasági és pénzügyi munkának legfontosabb gyakorlati kérdéseit foglalja össze.

Megkezdődtek a jelentkezések a

„SZOVJET ÁLLAM ÉS JOG",

a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos folyóirata 1961. évfolyamának előfizetésére.

A folyóirat feldolgozza a szovjet állam és jog mindazon elméleti problémáit, amelyek a kommunizmus szovjetunióbeli építésének gyakorlatából folynak, közli a legfontosabb törvénytervezetek feletti vitát, a szovjet jogtudomány fejlődésének alapvető kérdéseit, a törvényhozás kodifikációját, beszámol a belés külföldi tudományos életről.

A folyóiratban rendszeresen megjelennek olyan cikkek, amelyek a bírói gyakorlattal, a nyomozó szervek és az ügyészség, a döntőbíróságok és az ügyvédek munkájával foglalkoznak.

Tág tere nyílik a szovjet építés kérdései megtárgyalásának és annak, hogy a gazdasági és kulturális építés vezetésében a Szovjetek tömegszervezeti munkájának milyen új formái és módszerei vannak, valamint a népgazdasági tanácsok és a vállalatok tevékenységével foglalkozó kérdéseknek.

A folyóirat részletesen közli a szocialista tábor országaiban az állam- és jogfejlesztés problémáit, ismerteti a megjelenő irodalmat és beszámol a tudományos életről.

Olyan cikkeket közöl, amelyek leleplezik az állam és jogtudomány területén megnyilvánuló revizionista nézeteket.

A folyóiratban megjelennek rendszeresen beszámolók a jogi irodalomról, jogi témájú könyvek és cikkek bibliográfiája, a megvédett disszertációkról szóló tájékoztatások, valamint a külföldi törvényhozásról szóló beszámolók.

A cikkek szerzői tudományos és gyakorlati szakemberek, a jogi főiskolák előadói.

1961-től jelentősen csökken a folyóirat ára, havi 12 rubelről 7 rubelre. Az évi előfizetés (12 szám) 84 rubel.

Elő lehet fizetni az Akademknyiga irodájában: Moszkva centr. Cserkaszkij per. 2/10.

E lapszám (XV. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Bihari Ottó* egyetemi tanár (Pécs). — *Karev, D.:* a jogi tudományok doktora, a Moszkvai Lomonoszov egyetem Jogi Karának dékánja (Moszkva). — *Dr. Peschka Vilmos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Eliáš, Josef:* A Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetének munkatársa (Prága). — *Dr. Bacsó Jenő* az Igazságügyi Minisztérium osztályvezetőhelyettese. — *Dr. Révai Tibor ügyvéd.* — *Dr. Gál Gyula vállalati jogtanácsos.* — *Dr. Kovacsics József* egyetemi docens. — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Vietor, Martin* egyetemi docens (Bratislava). — *Dr. Földes Iván* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Diósdi György* egyetemi adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.3845 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. — Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam

BUDAPEST

11. szám

Budapest, 1960. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HAJDU GYULA:
A Magyar Népköztársaság nemzetközi jogi helyzete 589

SARLÓS MÁRTON:
A „szentkorona tan" kialakulásához. A nemzeti hagyományok, Hajnik és az angol jog .. 596

USTOR ENDRE:
A „területenkívüliség" (Tanulmány az új Btk. tervezete 7. §-ához) 601

SZABÓ LÁSZLÓNÉ
Vádelv a magyar szocialista büntető eljárásjogban 610

FÖLDVÁRI JÓZSEF:
A bűnhalmazat kodifikációjáról 613

PECZE FERENC:
A mentelmi jog a dualizmus korában 619

Szemle:

ÁDÁM GYÖRGY:
Az ártatlanság vélelmének szocialista felfogásáról 629

KISS JÁNOS:
A szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetének szabályozása 635

Jogirodalom:

BUZA LÁSZLÓ:
Beér—Kovács—Szemel: Magyar Államjog .. 639

K. J.:
A „Demográfia" című népesedéstudományi folyóiratról 648

— —:
Új könyvek 649

Éljen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 43. évfordulója!

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Хайду:* Международно-правовое положение Венгерской Народной Республики. — *Мартон Шарлош:* К развитию учения о »святой короне«. Национальные традиции, Хайник и английское право. — *Эндре Уштор:* »Экстерриториалъность«. (Трактат о § 7 проекта нового Уголовного кодекса). — *Л. Сабо:* Обвинителъный принцип в венгерском социалистическом уголовном процессе. — *Йожеф Фелдвари:* О кодификации совокупности преступлений. — *Ференц Пеце:* Право неприкосновеньости в эпохе дуализма. — *Обзор: Дердъ Адам* Социалистическое понятие презумпции невиновности. — *Янош Кишш:* Урегулирование положения с точки зрения морского права внутриконтинентальных стран. — *Правовая литература: Ласло Буза:* Бер—Ковач—Самел: Венгерское Государственное право. — *К. Й.*: О журнале »Демография«. — — —: Новые книги.

INHALT: *Gyula Hajdu:* Die völkerrechtliche Lage der Ungarischen Volksrepublik. — *Márton Sarlós:* Zu der Entwicklung der „Lehre der Heiligen Krone". Die nationalen Traditionen, Hajnik und das englische Recht. — *Endre Ustor:* Die „Exterritorialität". (Eine Studie zum § 7 des neuen Strafgesetzbuchentwurfes.) — *Teréz Szabó:* Das Akkusationsprinzip im ungarischen sozialistischen Strafprozess. — *József Földvári:* Über die Kodifikation der Verbrechensmehrheit. — *Ferenc Pecze:* Das Immunitätsrecht in der Zeit des Dualismus. — *Rundschau: György Ádám:* Die sozialistische Auffassung der Vermutung der Unschuld. — *János Kiss:* Die Regelung der seerechtlichen Lage der Binnenstaaten. — *Rechtsliteratur: László Buza:* Beér—Kovács—Szamel: Ungarisches Staatsrecht. — *J. K.:* Über die „Demographie" — eine wissenschaftliche Zeitschrift der Bevölkerungskunde. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Gyula Hajdu:* Le statut international de la République Populaire Hongroise. — *Márton Sarlós:* Sur le développement de la doctrine de la „Sainte-Couronne". Les traditions nationales, l'oeuvre de Hajnik et le droit anglais. — *Endre Ustor:* L'exterritorialité. (Une étude concernant la § 7 du projet du noveau Code pénal.) — *Mme Teréz Szabó:* Le principe de l'accusation dans la procédure pénale socialiste de Hongrie. — *József Földvári:* Sur la codification du concours de délits. — *Ferenc Pecze:* L'immunité parlementaire pendant l'époque de la Monarchie dualiste Austro-hongroise. — *Revue: György Ádám:* La conception socialiste de la présomption de l'innocence. — *János Kiss:* Le règlement du statut maritime des Etats dépourvus de littoral. — *Littérature juridique: László Buza:* Beér—Kovács—Szamel: Manuel du Droit public hongrois. — *J. K.:* Sur la revue „Demográfia". — — —: Livres récemment acquis.

XV. új évfolyam 11. szám Budapest, 1960. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Magyar Népköztársaság nemzetközi jogi helyzete

Midőn egy állam nemzetközi jogi helyzetét kívánjuk jellemezni, akkor tulajdonképpen ennek az államnak kapcsolatait vizsgáljuk más államokkal. Ezek a kapcsolatok lehetnek kétoldalú vagy sokoldalú egyezményekben, vagy más módon szabályozva, de nagyon gyakran minden formális szabályozás hiányában a szokás tényei, az államok földrajzi, nemzetiségi stb. adottságai és körülményei által kifejlesztett gyakorlat teremtette meg azok rendjét. Hosszú századok során, ha valamelyik állam nem volt megelégedve egy másik állam, vagy általában az államok vonatkozásában fennálló kapcsolatainak módjával, úgy a fegyverek erejével kísérelte meg, hogy a fennálló helyzeten változtasson. Az így létrejött döntés szabta meg attól kezdve az együttélés szabályait. Mivel a döntést az erők, ezek között elsősorban a fegyveres erők mérkőzése hozta meg, erőik mértéke minősítette az államokat és állapította meg azok helyzetét. Háború nélkül is, erőik ismerete és tudata alapján értékelték a különböző állami közületeket, amelyek ugyanilyen alapon tartottak és tarthattak igényt, a megbecsülésre, a tiszteletre — akaratuk elfogadtatására. Ismeretesek a versengések és harcok, amelyeket diplomáciai és minden más eszközzel folytattak az államok rangsorolásuk megjavítása érdekében, mert ez a sorrend bizonyos előnyöket jelentett, egyik uralkodó előbbrevalóságát a másikkal szemben.

A nemzetközi kapcsolatok szervezett kialakítása nem engedhette meg az államoknak erejükre épített rangok szerinti megkülönböztetését. A polgári fejlődés magával hozta az *állami szuverenitás* fogalmának megszilárdulását, ami annyit jelentett, hogy a szuverenitás tisztelete kizárta azt, hogy egy külső, akár erősebb állam beavatkozzék a másiknak ügyeibe és egy saját magasabb rangjának elismertetését és az ahhoz való alkalmazkodást követelje. Természetes következmény volt a szuverén államok *egyenlősége*, aminek elismerése a nemzetközi kapcsolatok általánosan hirdetett alapelvévé lett. Az a felfogás l tt uralkodóvá, hogy a szuverén államok között nem lehet és nem szabad rangsort felállítani. Valamennyi egyenlő. A legkisebbet és a legszegényebbet is azok a jogok illetik, mint a nagyokat és hatalmasokat.

Általánosan elfogadták az elvet és hangoztatták is minden alkalommal, mintegy jelezve ezzel, hogy a demokrácia az államok „társadalmában", a nemzetközi életben sem tűr megkülönböztetést, eltérést a jogegyenlőség törvényétől.

Ám de itt is másként hangzott az elv és más volt a valóság. Az egyenlőség formális fenntartása és kiemelése mellett tovább is érvényesült a nagyok nagysága és különösen a hatalmasok hatalma. Hatalmuk nyomása alatt függésükbe hozták a gyengébbeket. Ezek szuverenitása, vagyis a minden külső erőtől mentes főhatalma nem érvényesülhetett, hanem magatartásukban kénytelenek voltak a rájuk diktált politika követelményeihez alkalmazkodni. A szuverenitás kifejezett elismerése mellett a szuverenitásuk intézményesen megszabott csorbítását voltak kénytelenek eltűrni. A csorbítás pedig nem egyszer olyan méreteket öltött, hogy a szuverenitás formája csak nagyon kevés tartalmat takart.

Ilyen volt különösen a helyzet a háborúk után teremtett rendben. A győző nem volt hajlandó a legyőzött állam szuverenitását korlátnak elfogadni, amely megakadályozhatja, vagy akár csak megnehezítheti, hogy a győzelem gyümölcseit a legszélesebb mértékben betakarítsa. A békeszerződésnek nevezett diktátumok a szuverén államok egyenlősége illúziójának fenntartásával az egyenlőtlenség jogszabályait tartalmazták. A legyőzött állam függetlensége, politikai önállósága lényegében a győzők mohóságának áldozatául esett.

Ékes példája ennek az a rendszer, amelyet a nagy imperialista mérkőzés eredményeképpen létesítettek az első világháború győztesei. A békeszerződések a népek önrendelkezési jogának elismerését hirdetik, de aztán az érdemi intézkedések során gondoskodnak arról, hogy ebből az önrendelkezésből ne sok maradjon. Nem kerülte el ezt a sorsot Magyarország sem, amely felett, mint a háborút elindító Osztrák-Magyar Monarchia része felett mondott ítéletet a *trianoni szerződés.*

A Habsburg-ház évszázados uralma nem engedte meg egy független magyar állam kialakulását. Ennek az uralomnak a háború véget vetett, eljött tehát az ideje, hogy az állam szuverenitása megvalósuljon. De ezt a megvalósulást megakadályozta a győző imperialisták külpolitikája: a formális szuverenitás elismerése mögött függőségükben kívánták tartani az önállóvá nyilvánított legyőzöttet. Jóvátételi fizetésekre kötelezték a gazdaságilag tökéletesen zilált helyzetű országot, de a fizetések összegét és módját nem állapították meg. Ellenben a jóvátételben érdekelt államok teljhatalmú képviselőiből álló Jóvátételi Bizottságot szerveztek, amelynek feladatává tették, hogy az ország fizetőképességének állandó vizsgálata alapján szabja meg magát a jóvátétel összegét és a fizetési módozatokat, de egyben belátása szerint rendelje el azokat az intézkedéseket, amelyek a teljesítést biztosítják. A fizetések biztosításául Magyarország minden vagyona és jövedelme felett zálogjogot statuáltak, ami ekként lehetetlenné tette, hogy gazdaságának helyreállítása és beindítása céljából külföldi kölcsönhöz juthasson. Mikor azután a fenyegető gazdasági anarchia elkerülése céljából a Nemzetek Szövetségének Pénzügyi Bizottsága, tehát egy külső szerv által elkészített „újjáépítési terv"-et kellett az ország törvényei közé iktatni, akkor az ország gazdasági és pénzügyi irányítása az amerikai Morgan-ház bizalmi emberének, a kinevezett főbiztosnak kezébe ment át. A magyar állam az elzálogosított jövedelmek feloldása nélkül mit sem tehetett. A zálogjog feloldása vagy felfüggesztése azonban csak a Jóvátételi Bizottság engedélye alapján történhetett meg, amely Bizottság viszont „semmiféle törvényhozáshoz, semmiféle törvénykönyvhöz, semmiféle szabályhoz" nem kötött n hozta meg a maga határozatait. Azt tartalmazta tehát a békeszerződés, hogy gazdasági erőforrásaitól a magyar állam teljesen el van zárva. Valóságos gyámság alá helyeztetett éspedig olyan gyám rendelkezései alá, amelyet semmiféle jogszabály, semmféle korlát nem kötelezett. Nem beszélve a „Szövetséges Ellenőrző Bizottság" és más külső szervek messzemenő jogköréről, amellyel az ország ügyeinek intézését befolyásolhatták, sőt előírhatták, világos, hogy a gazdasági gyámság létesítése megfosztotta az állam szuverenitását leglényegesebb tartalmától.

Indokoltnak látjuk e körülmény kiemelését, hogy annak figyelembevételével értékeljük a rendelkezéseket, amelyek Magyarország helyzetét a *második világháború* befejeztekor megszabták.

Hazánkat éppen úgy, mint Németország többi csatlósát a Vörös Hadsereg győzelmes előnyomulása felszabadította a hitleri Német Birodalom uralma és megszállása alól. További győzelmek eredményeképpen Németország 1945. május 8-án feltétel nélkül megadta magát, ezzel a háború az Egyesült Nemzetek teljes győzelmével véget ért. A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányainak vezetői 1945. júliusban Potsdamban tanácskozásra ültek össze, hogy a háború folytán felmerült problémákra vonatkozólag megállapodjanak. Az értekezleten egyezményt kötöttek az öt nagyhatalmat képviselő Külügyminiszterek Tanácsának létesítéséről, hogy az folytassa a békerendezéshez szükséges előkészítő munkálatokat. E Tanács azonnali és fontos feladatának jelölték ki, hogy szövegezze meg a csatlósokkal, ezek között Magyarországgal kötendő békeszerződést, amelyet azután egy békeértekezlet fog megtárgyalni.

Az imperialista hatalmak régi módszereik szellemében kívánták most is a győzelmet kiaknázni. Úgy, mint Trianonban, most is a legyőzött országok szuverenitásának névleges elismerése mellett gazdasági gyámságuk alá kívánták ezeket helyezni, hogy ténylegesen az ő befolyásuk és külpolitikájuk függvényei legyenek és maradjanak. A Szovjetunió azonban szembeszegült ezzel a törekvéssel, és képviselője a békeértekezlet 1946. július 31-én tartott ülésén határozottsággal kijelentette: „A Szovjetunió azok közé az államok közé tartozik, amelyek következetesen harcolnak a népek tartós békéjéért és biztonságáért. Ez a tény szabja meg azt az álláspontot, amelyet a Szovjetunió kormánya a Németország volt csatlósaival kötendő békeszerződések kérdésében elfoglal. Ezenfelül a Szovjetunió teljes mértékben számot vet azzal, hogy a hitleri Németországgal szövetségben volt államok a háború utolsó szakaszában, demokratikus átalakulásuk révén új útra léptek és több esetben nem csekély segítséget nyújtottak a szövetségeseknek a német támadó teljes felszámolására irányuló küzdelemben. Éppen ezért a Szovjetunió elismeri, hogy ezeknek az államoknak az általuk okozott károkat nem teljes mértékben, hanem csupán részben, megszabott, meghatározott mértékben kell jóvátenniök. Másrészt viszont a Szovjetunió tagadó álláspontra helyezkedik minden olyan kísérlettel szemben, hogy Németország volt csatlósainak gazdasági életére bármilyen külső beavatkozást kényszerítsenek rá; a Szovjetunió elutasít a volt csatlós államokkal kapcsolatban minden olyan követelést és a volt csatlós államok népére gyakorolt minden olyan nyomást is, amely nem egyeztethető összse állami szuverenitásukkal és nemzeti méltóságukkal".

Ez a felfogás, a Szovjetunió érveinek meggyőző igazsága és a háborús győzelmei folytán rendkívül megnőtt tekintélye eldöntötték a kérdést: megmentették a legyőzött csatlós államok szuverenitását és nemzeti méltóságát. Létrejött ekként 1947. február 10-én Párizsban a *magyar békeszerződés*, amely a szükséges ratifikálások megtörténte után ugyanazon év szeptember 17-én hatályba is lép tt. Ez a szerződés nem ismer jóvátételi és egyéb bizottságokat, amelyek az ország belső ügyeibe beavatkozhatnak. Semmiféle formában nem helyezte gyámság alá a

magyar államot, amely ekként csorbítatlan önállósággal kezdhette és szervezhette meg új életének felépítését.

A békeszerződés megállapítja, hogy Magyarország „tekintettel arra, hogy a hitleri Németország szövetségesévé vált és annak oldalán részt vett a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és más egyesült nemzetek ellen folytatott háborúban", viselni tartozik a felelősség rá eső részét. Mivel azonban kapcsolatait Németországgal 1944. december 28-án megszakította, sőt ennek háborút üzent, a felelősségéből folyó terheket csökkentették és a jóvátételi kötelezettséget nem a ténylegesen okozott károk egészében, hanem csupán annak részében állapították meg. Nem hagyták nyitva a kérdést, hogy milyen kötelezettséget jelent a jóvátétel, hogy azt azután egy Jóvátételi Bizottság a későbbi gazdasági fejlődés kihasználásával tetszése szerint számíthassa ki és emelhesse. Pontosan körülírták annak összegét, valamint teljesítésének méltányos módozatait. Nem kötöttek le állami bevételeket vagy javakat zálogul, hogy aztán a zálogjog érvényesítése illetőleg feloldása feletti alku útján történhessék beavatkozás az ország belső joghatósága alá tartozó ügyekbe. Míg a trianoni szerződés tág teret nyitott annak, hogy a győzők gazdasági nyomás alatt tarthassák az országot és így kényszeríthessenek ki tőle nekik megfelelő magatartást, a párizsi egyezmény nem adott erre módot. A felelősségből folyó terhek meghatározott mértékének viselése mellett a magyar nép azzal a meggyőződéssel láthatott neki az újjáépítésnek, hogy külső nyomásoktól és követelésektől mentesen határozhatja el a legjobbnak felismert út választását.

A magyar nép tehát választott.

Államának szuverenitása annyit jelentett, hogy szabadon és minden külső befolyástól mentesen döntheti el, milyen gazdasági rendszert kíván létesíteni, milyen társadalmi berendezkedést kíván megvalósítani, minő bel- és külpolitikát folytasson. A reakciós körök — imperialista hatalmak támogatásával — megkísérelték erőik összesítésével a régi rend visszaállítását. Erőszakszervezetüket, a hadsereget összezúzta azonban a Vörös Hadsereg győzelme, nem tudtak tehát erre támaszkodni. Aknamunkájuk, agitációjuk megtört a dolgozók elhatározottságán. 1949. augusztus 20-án törvénybe iktatták az ország új rendjének alkotmányát: megszületett a Magyar Népköztársaság, a magyar „munkások és dolgozó parasztok állama".

A Szovjetunió segítsége egy olyan területen is biztosította már előzőleg ennek az új államnak függetlenségét, amelyen az imperialisták immár egy évszázad óta terpeszkedtek a maguk hatalmaskodásával.

Magyarország legfontosabb közlekedési útvonala a Duna. A gazdasági fejlődéssel növekvő forgalom egyre jelentősebbé tette, hogy milyen szabályok rendezik a hatalmas folyam igazgatását. A krími háború befejezésével 1856. március 30-án kötött párizsi és az ezt követő későbbi szerződésekben a nyugati imperialista nagyhatalmak kierőszakolták, hogy a dunai hajózás kérdéseit az ő megbízottaikból álló Európai Dunabizottság intézze és a parti államoknak csak nagyon másodrendű szerepet juttattak. Hitler fasiszta kormánya követeléseinek azonban e téren is behódoltak és a Duna igazgatása ekként úgyszólván kizárólagosan német kézre került. A háborús vereséggel összeomlott a fasisztáknak ez a hatalmi pozíciója is, és a potsdami megállapodások, illetőleg a Külügyminiszterek Tanácsa határozatának értelmében 1948. július 30-án összeült Belgrádban az érdekelt államok konferenciája, hogy a dunai kérdés rendezése tárgyában döntsön.

Az imperialista államok azoknak a jogaiknak visszaállítását reklamálták, amelyekről a Hitler-kormány javára ők maguk lemondtak. Még az Egyesült Államok is, amely pedig a régi Duna-egyezményeknek nem is volt részese, olyan igényeket támasztott, hogy döntő szava legyen a Dunát érintő kérdésekben. Vandenberg szenátor azt kívánta, „az egyenlő lehetőségek elve" alapján alkossák meg az új Duna-statutumot, vagyis a Duna-parti államoknak a saját területükön átfolyó folyamrész igazgatásába annyi beleszólásuk legyen, mint a tőlük sokezer kilométer távolságban levő Amerikának. Ennek bölcs politikusai ugyanis úgy vélték, az egyenlő lehetőség az ő gazdasági és technikai fölényük folytán az ő monopóliumukra, vagy legalább vezető szerepükre vezetne a dunai hajózásban is. Miként a szovjet külügyminiszter rámutatott: „Az egyenlő lehetőségek elvének ez a korlátlan alkalmazása a gyakorlatban a kis országok lehető legteljesebb gazdasági leigázására vezetne és azt jelentené, hogy ezek az országok ki lennének szolgáltatva a meggazdagodott, erős külföldi cégek, bankok és iparvállalatok uralmának és önkényének? Vajon nem világos-e, hogy az „egyenlőség elvének" a nemzetközi gazdasági életben való ilyen alkalmazása mellett a kis államoknak az erős külföldi trösztök és monopóliumok parancsai és előírásai szerint kellene élniök? Vajon ezért harcoltunk, amikor a fasiszta megszállókkal, a hitleri és japán imperialistákkal verekedtünk?"

Döntő befolyásra törekedve és számítva visszatartottak az Egyesült Államok szervei a megszállásuk alatt levő ausztriai Duna-szakaszon vagy 300 magyar hajót és a békeszerződés rendelkezéseit semmibevéve nem adtak vissza egy sereg üzemi berendezést, vasúti szerelvényt, stb-t, amelyeket a németek magyar területről oda hurcoltak. Felháborodva hangzott a szovjet tiltakozás: „A dunamenti államok nem kívánják, hogy a Dunán, az ő hazájukban, nemdunai államok honosítsák meg a saját rendjüket. Ez teljesen természetesnek látszik. Válaszként

azonban a Dunával semmiféle kapcsolatban nem álló hatalmas államok latba vetik a nyomás valamennyi eszközét, hogy a dunamenti államokat saját törvényes jogaik feladására bírják rá. Vajon a demokratikus államokhoz méltók a kényszernek, nyomásnak és megfélemlítésnek ezek a módszerei? És vajon összhangban van-e ez a demokratikus béke megteremtésének céljaival?... Nem lehet megengedni, hogy az erős államok, amelyek zsebében ma sok dollár vagy fontsterling van, lehetőséget nyerjenek arra, hogy akadálytalanul rákényszeríthessék más államokra a saját akaratukat és nyakló nélkül előírhassák nekik mindazt, amit csak akarnak... Nem lehet helyeselni, hogy az egyik vagy másik erős állam saját előnyének kihasználására olyan időpontban tesz kísérletet, amikor sok országban még nem hegedtek be a háború ütötte sebek és amikor ezekben az országokban még a háború utáni évek átmeneti időszakának nehézségei jelentkeznek. Különösen pedig nem engedhető meg, hogy az erős államok a kis országokkal kapcsolatban támadólag lépjenek fel, és hogy más államokkal szemben a nyomás módszereit érvényesítsék és akaratukat kíméletlenül rájuk akarják kényszeríteni."

A tiltakozás eredménye nem is maradt el. Bár az imperialisták nem adták fel követeléseiket, a konferencia többsége a szovjet álláspontot tette magáévá és a Duna igazgatása céljából bizottságot szervezett, amelynek tagjai azonban kizárólag a parti államok megbízottai lettek. Ezeknek szuverenitása tehát ezzel a területükhöz tartozó Duna-szakaszon is teljes mértékben érvényesült és végleg megszabadultak attól az imperialista befolyástól, amelyet a régi Duna-egyezmények rájuk kényszerítettek.

A Magyar Népköztársaság tehát csorbítatlan szuverenitással kezdhette meg életét. Elismerése tárgyában nem merül és nem is merülhetett fel semmiféle kétség. Diplomáciai kapcsolatokat létesített, követségeket cserélt mindazokkal az államokkal, amelyekhez fűződő politikai vagy gazdasági érdekei ezt indokolttá tették. Nemzetközi helyzetében a teljes jogegyenlőséget és függetlenséget élvezhette.

Az imperialista nagyhatalmak azonban nem voltak hajlandók belenyugodni abba, hogy a kelet-európai népi demokratikus államokat szervező népek kicsúsztak az ő befolyásuk alól és a formális szuverenitás helyett tényleges önállóságot és függetlenséget igényeltek és valósítottak meg. Nem tudván megakadályozni, hogy társadalmi rendjüket a dolgozók osztályai érdekének megfelelően építsék ki, megkísérelték annak megakadályozását, hogy a nemzetközi kapcsolatokban, illetőleg a már létrehozott nemzetközi szervezetben is kifejezésre jusson és érvényesüljön a szuverenitásuknál fogva őket megillető egyenlőség a világ többi államaival. Megindult tehát a diplomáciai erőszak eszközeivel folytatott támadás annak elérésére, hogy a független államok nagy családját jelentő *Egyesült Nemzetek Szervezete* Magyarországot és a szocializmus útján járó többi államot ne fogadja be tagjai közé. A befogadáshoz, a tagsághoz azonban ezeknek az államoknak két jogcímük is volt. Egyrészről az Alapokmány 4. cikke biztosította minden „békeszerető államnak" a jogot, hogy tag lehessen — már pedig senki sem vitathatta ezeknek az államoknak békeszerető voltát, hisz a béke megóvására építették fel egész politikájukat. Másrészről a párizsi békeszerződés kötelezte a győző hatalmakat, hogy „támogassák Magyarországnak arra irányuló kérelmét, hogy az Egyesült Nemzetek tagjává legyen és az Egyesült Nemzetek irányítása mellett kötött egyezményekhez is csatlakozzék." Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia azonban e kötelezettséggel mit sem törődve, a Biztonsági Tanácsban — amelynek pozitív javaslata az Alapokmány értelmében a felvétel előfeltételét képezi — a felvételi kérelem ellen foglaltak állást és ezzel megakadályozták, hogy a felvétel megtörténhessék. Kitartottak a következő közgyűlési időszakokban is emellett az állásfoglalásuk mellett, és csak 8 év után, a Közgyűlés 1955. évi december 8-i ülésén következett be a fordulat. A Szovjetunió kezdeményezésére ekkor a Közgyűlés többsége úgy határozott, felkéri a Biztonsági Tanácsot, hogy globálisan vizsgálja meg a felvételt kérő szocialista és kapitalista államok kérelmét. A Biztonsági Tanács ennek eleget téve, javasolta 16 állam felvételét, amit a Közgyűlés el is határozott. Így Magyarország 1955. december 14-én 49 igenlő, 2 elutasító és 3 tartózkodó szavazat alapján az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagja lett. Ezzel a Magyar Népköztársaság nemzetközi jogi helyzete végleg tisztázódott. A szuverén egyenlőség alapján tagja az államok nemzetközi közösségének. Részese mindazoknak az ENSZ keretében működő, illetőleg létesülő nemzetközi szervezeteknek és szerződéseknek, amelyekben részt venni kíván. Nem terheli egyetlen olyan kötelezettség sem, amely szuverenitásának csorbítását tartalmazná. Függetlensége, elhatározási szabadsága olyan mértékben biztosított, aminőt a magyar állam a mohácsi csatát követő összeomlás óta még soha el nem ért.

Természetesen nem hiányoztak az imperialista kísérletek, amelyekkel nemzetközi helyzetünket megrendíteni, országunkat kompromittálni igyekeztek. Különösen az 1956. év októberében bekövetkezett ellenforradalmi megmozdulás után vélték alkalmasnak az időt arra, hogy belső ügyeinkbe beavatkozzanak és népi demokratikus rendünket megingassák. Hol az emberi jogok megsértése, hol a vallásszabadság korlátozása volt az ürügy, amelyre támadásaikat építették. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésén kiépített szavazógépük segítségével a nemzetközi szervezet beavatkozásával remélték elérni azt, amit az ellenforradalom szításával és támogatásával elérni nem tudtak. De csődöt mondottak ezek a kísérletek is.

Minden józanul ítélő embernek gyanúsnak

kellett találni, hogy az az Egyesült Államok panaszolja az emberi jogok tiszteletének hiányát Magyarországon, amelyben csak most hoztak törvényt, hogy biztosítsák szavazati joguk gyakorlásának lehetőségét a négerek számára is, akiket eddig erőszakkal elzártak attól, hogy a szavazó urnák elé járulhassanak. Most, 15 évvel azután, hogy az Alapokmány aláírásával arra kötelezte magát, „az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül" történő tiszteletben tartásáról gondoskodik. Nyilvánvaló volt, nem az emberi jogok féltése, hanem egy, demokratikus fejlődésben nagy lépésekkel haladó ország megrágalmazása és elgáncsolása volt fellépésének hajtó ereje. Mert ahol az emberi jogokat lábbal tiporják, ahol pl. nyílt törvényt hoztak a nem-fehérbőrűek jogfosztásának fenntartásáról, az ellen a Délafrikai Unió ellen nem volt az emberi jogok e bajnokainak egyetlen elítélő szava sem. Csak a Magyar Népköztársaság belső ügyeibe követelte a beavatkozást, hogy ekként egy szocialista típusú államot bélyegeztessen meg a nemzetközi közvélemény előtt.

A magyar állam elleni támadások és a munkás és paraszt kormány tekintélyének megrendítése céljából feltálalt rágalmak annak a hidegháborúnak voltak láncszemei, amelytől az egész szocialista tábor meggyengítését és megtántorodását várták. De kudarcba fulladt az egész hidegháború és ez lett a sorsa a Magyar Népköztársaság ellen elindított akciónak is. A szavazógép évről évre egyre jobban kezdett akadozni. Az imperialista manipulációktól egyre több állam határolja el magát. A „nemzetközi kommunizmus" rémével ijesztgető háborús spekulánsoknak nem sikerült a szocialista magyar állam szuverenitását kikezdeniök.

Az imperialista aknamunka, a reakciós beavatkozást célzó támadások még szorosabbá kovácsolták azoknak az államoknak összetartozását, amelyek ellen ezek a támadások irányultak. Az összetartozás, a sorsközösség tudata kifejezést nyert már nyomban azután, miután a népek a szocialista társadalomra való áttérés útját választották. A közös cél, a proletár internacionalizmus szelleme közös feladatokat tűzött elibük, amely feladatokat kölcsönös testvéri támogatással igyekeztek megoldani. Amíg tehát a Magyar Népköztársaság általános nemzetközi helyzetét a szuverén egyenlőségre alapított békés együttműködés akarása jellemzi minden állam vonatkozásában, bensőséges, baráti együttműködés alakult ki közte és a többi szocialista állam között. Ennek megnyilatkozásai azok a *„barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezmények"*, amelyekben kétoldalú szerződések formájában rögzítették le az állami élet minden területén a kölcsönös előnyök megvalósítását célzó támogatást. Úgy a Szovjetunióval, mint az európai népi demokráciákkal létrejöttek ilyen értelmű megállapodások, amelyek tehát Népköztársaságunk kapcsolatának rendezői a szocialista államok vonatkozásában.

Ezek a szerződések katonai rendelkezéseket csak arra az esetre tartalmaznak, „ha a felek egyike háborúba sodródnék a támadó politikájuk felújítását megkísérlő Németországgal vagy olyan állammal, amely Németországgal együttesen Európában támadó cselekményben vett részt, vagy bármely más állammal, amely közvetlenül vagy bárminő más formában támadó politika céljára Németországgal szövetkeznék, amikor is a másik fél minden rendelkezésére álló eszközzel haladéktalanul katonai és egyéb segítséget" tartozik a háborúba sodort félnek nyújtani. Az imperialista tábor azonban a szocialista államok szolidaritását saját biztonsága veszélyeztetésének tüntette fel. Elsősorban az Egyesült Államok külpolitikájának irányítói egyre inkább a nemzetközi feszültség fokozásában érdekelt monopólkapitalisták és militaristák lettek: egyre élesebb formát öltöttek a hidegháború akciói. Féktelen propagandával támadó szándékkal vádolták a Szovjetuniót és a védelem szükségességét hangoztatva vad iramú fegyverkezésbe fogtak. Soha nem ismert mértékben növelték katonai költségvetésüket és hasonló erőfeszítésre kényszerítették a függőségükben álló kapitalista államokat. A fegyverkezéssel párhuzamosan gazdasági rendszabályokat, szállítási tilalmakat léptettek életbe, azt remélve, hogy ilyen módon meggátolják vagy legalább megnehezítik a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és az európai népköztársaságok gazdaságának egészséges fejlődését. Támadást intéztek a szocializmus útját járó Észak-Korea ellen és ezzel kirobbantották a koreai háborút. De a szovjet békepolitika megakadályozta, hogy ezt világháborúvá szélesítsék és a létrejött fegyverszünet után a hidegháború eszközeivel igyekeztek háborús céljaiknak kedvezőbb körülményeket teremteni. Ezt a célt szolgálták már a koreai háború előtt, 1949-ben létrehozott Atlanti Szövetség erősítése, a Japánnal és az imperialista megszállás alatt álló Nyugat-Németországgal kötött külön békeszerződések, a német militarizmusnak a potsdami szerződésben eltiltott feltámasztása stb. A Német Szövetségi Köztársaságot felvették az Atlanti Szövetségbe és nemcsak feljogosították, de egyenesen kötelezték, hogy fegyveres erőt szervezzen, amely majd a kirobbantandó háború élcsapatának szerepét töltse be.

Az óriási arányú és egyre nyíltabban folytatott hadi készülődések a szocialista tábort arra kényszerítették, hogy védelmének biztosítására megfelelő katonai intézkedéseket tegyen. Létrehozták tehát 1955. május 14-én a *varsói szerződést*, az európai szocialista államok 20 évre kötött katonai szövetségét. A Magyar Népköztársaságon kívül az Albán Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, a Lengyel Népköztársaság és a Csehszlovák Köztársaság a tagjai ennek az egyezménynek. A fe-

lek leszögezték, hogy államrendszerükre tekintet nélkül valamennyi európai állam részvételével megteremtendő kollektív biztonsági rendszer kiépítésére törekszenek, de figyelembevéve, hogy a felfegyverzett Nyugat-Németország részvételével szervezett államcsoportosulás fokozza az újabb háború veszélyét és veszélyezteti a békeszerető államok nemzeti biztonságát, elhatározták, hogy megteszik „a biztonságuk biztosításához szükséges és az európai béke fenntartásának érdekét szolgáló intézkedéseket." Kötelezték magukat, hogy nemzetközi kapcsolataikban az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának megfelelően járnak el. Valahányszor a szerződésben részvevő valamelyik államot fegyveres támadás fenyegeti, haladéktalanul tanácskozni fognak az együttes védelem biztosításának módjáról. Ha pedig ilyen támadás tényleg bekövetkeznék, „a Szerződésben részvevő minden állam az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmánya 51. cikkének megfelelően, az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának megvalósításaképpen egyenként és a Szerződés többi tagállamával való megegyezés szerint minden szükségesnek mutatkozó eszközzel, a fegyveres erők alkalmazását beleértve, azonnal segítséget nyújt a megtámadott államnak, vagy államoknak". Egyesített katonai parancsnokságot alakítottak, a védelmi képesség megerősítésére szükséges összeegyeztetett intézkedéseket tesznek, a szerződés végrehajtásával kapcsolatban felmerülő kérdések megoldása céljából pedig Politikai Tanácskozó Bizottságot állítanak fel, amelyben minden állam kormányának valamelyik tagja vesz részt. E katonai jellegű megállapodásokon túl a szerződő felek azt a kötelezettséget is vállalták, hogy „az egymásközötti gazdasági és kulturális kapcsolatok továbbfejlesztése és erősítése érdekében a barátság és az együttműködés szellemében fognak eljárni, kölcsönösen tiszteletben tartván függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak az elvét."

Ez a szerződés még szorosabbra fűzte a Magyar Népköztársaság kapcsolatait a többi szocialista rendszerű európai államokkal és egyben hatalmas támaszt nyújt államaik biztonságának fenntartásában. Szorosabb kapcsolat következett be gazdasági téren is. A már 1949 februárjában létrehozott *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanács*a 1954-ben, de különösen az 1956. májusi berlini ülésszakon közös megállapodás alapján lényegesen kibővített és nagy horderejű feladatokat kapott és igyekszik megoldani. Gyártásszakosítást határoztak el az egyes országok között, egyeztették a kölcsönös áruszállításokat és elhatározták távlati tervek kidolgozását és ezek összhangba hozatalát. Állandó szervek és állandó bizottságok gondoskodnak a jól átgondolt nemzetközi munkamegosztás gyakorlati megoldásáról és kiviteléről, a külkereskedelem fejlesztéséről és racionalisabbá tételéről. Iparosodásunk fejlesztésében, mezőgazdaságunk korszerűsítésében rendkívüli segítséget nyújt ez az együttműködés, amelynek jelentőségét még fokozza, hogy a távolkeleti baráti országok: Kína, Korea, Vietnam és Mongólia is tevékenyen részt vesznek a Tanács útján megvalósított együttműködésben.

Egészen új jellegű kapcsolatok létesültek ezek által a megállapodások által. Nem egymással konkuráló, egymás rovására maguknak előnyöket biztosítani akaró államok állnak itt egymással szemben, hanem olyanok, amelynek mindegyike gazdaságának fejlesztését akarván elérni, a valamennyinek előnyt hozó rendelkezések létesítésére törekszenek; mert az együttesen megvalósítandó és elért sikerekből termelődik ki mindegyiknek saját előnye is. Ez az együttműködés biztosítja nem csak azt, hogy ellent tudnak állni az imperialista politikai és gazdasági támadásoknak, hanem azt is, hogy az államok valamennyiében egyre szilárdabb alapokat nyerjen a nemzeti gazdálkodás és a nemzetközi árucsereforgalom, emelkedjék a nemzeti jövedelem és ezzel együtt a dolgozók életszínvonala, az általános jólét.

A varsói szerződést az imperialista fegyveres támadás fenyegető veszélye hozta létre. A veszély nagyságát világosan jelezte az Atlanti Hadsereg egyre jobban fokozott felkészülése, fegyverzetének tökéletesítése, nukleáris fegyverekkel való ellátása. Fenyegető méreteket öltött a német militarizmus immár leplezetlen terpeszkedése és uralma nemcsak a Német Szövetségi Köztársaság külpolitikájában, hanem az egész kapitalista világban. Az erőszakra való felkészülést hirdették a katonai támaszpontok is, amelyeket Európa, Ázsia és Afrika különböző országaiban kiépítettek és állandóan fejlesztettek, hogy határaik közeléből támadhassanak a szocialista tábor országaira. A hidegháborús propaganda és az imperialista vad fegyverkezés és egyéb előkészületek szükségessé tették, hogy a varsói szerződés országai már a béke idején megfelelő intézkedéseket tegyenek, nehogy felkészületlenül érje őket valamely váratlan agresszió. Ezek közé az intézkedések közé tartozottt, hogy *szovjet csapatokat helyeztek el Magyarországon,* amelyek jogi helyzetére vonatkozólag 1957. május 27-én aláírt külön egyezmény jött létre a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között (kihirdetve az 1957 : 54. törvényerejű rendelettel). Az egyezmény biztosítja, hogy a szovjet csapatok ideiglenes tartózkodása a Magyar Népköztársaság területén semmiképpen sem érintheti a magyar állam szuverenitását; a szovjet csapatok nem avatkozhatnak be a Magyar Népköztársaság belügyeibe. A csapatok és az állományukba tartozó személyek, valamint ezek családtagjai kötelesek a magyar jogszabályok rendelkezéseit tiszteletben tartani. Úgy büntető, mint polgári jogi szempontból (a szolgálatuk teljesítése közben elkövetett cselekmények kivételével) a szovjet személyek a magyar szervek joghatósága alá tartoznak. Károkozás ese-

tén egy paritásos vegyesbizottság, illetőleg a magyar bíróság dönt. Gondosan ügyeltek tehát az egyezmény megkötésekor arra, hogy a szovjet csapatok itteni ideiglenes tartózkodása kizárólag a varsói szerződésben meghatározott védelem célját szolgálja, és a magyar állam szuverenitásából folyó jogokat semmi módon ne korlátozza.

A szocialista országokkal való szorosabb együttműködést szolgálják a kétoldalú *jogsegély-egyezmények* is, amelyek lényegesen elősegítik a vonatkozó eljárások leegyszerűsítését, meggyorsítását, a kölcsönös bizalom, egymás hatóságai határozatának tisztelete alapján. A jogsegély kiterjed a polgári-, családjogi-, valamint büntető ügyekre is és lényegében azonos elvek szerint rendezik az erre a térre vonatkozó kérdéseket. Egyes kapitalista államokkal fennálló ilyen tárgyú egyezményeink természetesen továbbra is hatályban vannak és hatóságaink arra törekszenek, hogy az azok alkalmazásában felmerülhető súrlódásokat kiküszöböljék.

Összefoglalva a kifejtetteket, megállapíthatjuk, hogy a Magyar Népköztársaság nemzetközi helyzetét mindenek felett államunk teljes és csorbítatlan szuverenitása jellemzi. Semmilyen területen vagy kérdésbe nem avatkozhatik be külső erő az állami főhatóság alá tartozó belső ügyekbe. A külső kapcsolatok tekintetében pedig teljes épségben érvényesül államunk egyenlősége minden más állammal; a nemzetközi szervezeteknek egyenjogú tagja. A világ mai kettéosztottságában a Magyar Népköztársaság a szocialista tábor része, együttműködését e tábor többi államával kölcsönös és az egyenlőség gondos szem előtt tartásával megszerkesztett jogi kötelékek rendezik. Külpolitikáját — miként a szocialista tábor minden országáét — az a törekvés szabja meg, hogy hozzájáruljon a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához és ennek a törekvésnek megfelelő kapcsolatokat építsen ki minden állammal, bárminő rendszerűek is ezek. A *béke szolgálatában* teremtette meg az 1950 : V. tv-t, amely annak felismerésében, hogy „a megnövekedett háborús veszély elhárítása világnézeti meggyőződésre való tekintet nélkül az egész emberiség közös érdeke és hogy a béke biztosításához szükséges a világ békeszerető népeinek közös összefogása", a legsúlyosabb börtönbüntetéssel fenyegeti meg azokat, akik bármi módon háborúra uszítanak vagy háborús propagandát fejtenek ki. Az Országgyűlés 1958. évi 4. sz. határozata pedig üdvözölve a Szovjetunió Legfelső Tanácsának a nukleáris fegyverkísérletek beszüntetésére irányuló felhívását, továbbá a Német Szövetségi Köztársaság atom- és rakétafegyverekkel történő felfegyverzésének megelőzése érdekében hozott határozatát, újból kifejezte, „hogy szent kötelességének tartja a magyar nép és a népek békéje érdekében a szocialista népek testvéri szövetségének erősítésén, a béke erőinek fokozásán, a népek békés egymás mellett élése elvének érvényesülésén teljes erejével munkálkodni."

Ez a külpolitikai irányzat, a Magyar Népköztársaság szilárd kitartása a szocialista társadalmi rend kialakításában, természetesen semmiképpen sem felel meg az imperialista hatalmaknak és az immár nagyon összezsugorodott számban létező belső híveiknek. Ezért kihasználva az uszításuk eredményeként 1956 októberében kirobbant ellenforradalmi megmozdulást, azt a jelszót hangoztatták, lépjen ki a magyar állam a varsói szerződésből és jelentse ki, hogy az *állandó semlegesség* státuszába helyezkedik, úgy, amint ezt az Osztrák Köztársaság tette. Arra spekuláltak, hogy a háborútól, az atomfegyverek szörnyű pusztító hatásától való félelem visszhangot biztosít e jelszónak és sikerül ilyen módon a szocialista tábor egységét megbontaniok.

Ám de egyetlen jóhiszemű gondolkodó előtt sem lehet kétséges, hogy a két ország, Ausztria és Magyarország szomszédsága semmiképpen sem jelenti, hogy helyzetük azonos lenne, hogy tehát az út, amelyet az Osztrák Köztársaság követ, Magyarország részére is járható és elfogadható lenne. Ausztria kapitalista állam, amelyet semmilyen oldalról sem fenyeget támadás. Kinyilvánított állandó semlegességét tudomásul vették elsősorban a győző nagyhatalmak, majd minden érdekelt többi ország is. Ausztria joggal számíthat arra, hogy amennyiben támadás érné, semlegességének a megvédésében mind a négy nagyhatalom részéről támogatást nyer. A Szovjetunió támogatná, hisz ő volt Ausztria állandó semlegességének kezdeményezője. Az imperialisták pedig támogatnák, mert egyetértenek állami rendszerével. Magyarország ellenben egyik nagyon is erősen célzott tárgya már a hideghábornak is és állandóan számolnia kell az imperialista fegyveres támadás lehetőségével. Nagyon nem valószínű, hogy állandó semlegességi státuszát az érdekelt nagyhatalmak elismernék, még kevésbé, hogy azt garantálnák. Saját egyoldalú kijelentése pedig nemzetközi jogilag semmiféle kötelezettséget sem róna a többi államra nézve. Ha tehát ilyen kijelentést tenne, nem érne ezzel el semmit. Ha semlegességét valamelyik imperialista állam részéről támadás érné, a többi bizonyosan nem segítené, mert hisz nagyon is megfelelne külpolitikájuknak, hogy a magyar szocialista államot megdöntsék. Ha tehát a Magyar Népköztársaság állandó semlegességet deklarálna, ez nem annyit jelentene, hogy nem vesz részt semmiféle jövőbeli háborúban, hanem azt, hogy semleges saját sorsát illetőleg. Lehetetlen, hogy semleges maradjon egy állam, amely ellen támadó szándékkal készülődnek a társadalmi rendet megdönteni akaró ellenfelek. A semlegesség ebben az esetben az állami lét, de minden esetre a szocialista berendezkedés feladását jelentené. Az a reakciós falka, amely azt követelte, hogy Magyarországból állandóan semleges állam legyen, teljes mértékben tisztában volt ezzel. Semlegességről szavaltak, mert ezzel a jelszóval meg le-

hetett tán téveszteni egyes jóhiszemű könnyen hivőket, de ténylegesen a magyar szocialista állam letörését, a szocialista tábor gyengítését, a béke harcosai sorának megingatását kívánták elérni.

A magyar nép azonban nem semleges és nem közömbös, amidőn társadalmi rendjének mikéntjéről, jövő fejlődésének kiépítéséről van szó. Tisztában van azzal, hogy állami függetlenségének megvédésében csak a szocialista tábor segítségére építhet. A szocalista fejlődés útját el nem hagyja, mert az eddig elért eredmények is világos bizonyítékai: ez az út a helyes, ez vezet az ország virágzása, a magyar nép boldog jövője felé.

Szilárdan meg van alapozva a Magyar Népköztársaságnak, mint szuverén egyenjogú államnak nemzetközi jogi helyzete. De szilárdan van megalapozva barátsága, együttműködése, a segítés kölcsönössége is a többi szocialista államal. Ezt a nemzetközi helyzetet akarja és fogja a Magyar Népköztársaság fenntartani és erősíteni. Mert ebben a helyzetben tud eredménnyel harcolni a nagy cél: a nemzetközi béke és biztonság megvalósításáért. Ebben a helyzetben látja biztosítottnak dolgozó népünk a kapitalista járomtól felszabadított, minden imperialista támadással szemben megingathatatlanul helytálló magyar nép felemelkedését.

Hajdú Gyula

A „szentkorona tan" kialakulásához

A nemzeti hagyományok, Hajnik és az angol jog

I. Egy évvel ezelőtt, a fenti főcím alatt a szellemtörténeti szentkorona-államtan kialakulását ismertettem. Ezúttal megkísérlem a Hajnik Imre szentkorona-államtanának a keletkezését feltárni. A felszabadulás előtt több mint fél évszázadon át zengte a magyar közjogi és jogtörténeti irodalom — tanították az egyetemeken és az iskolákban, hirdették a politikai életben, hogy a szentkorona-tan az ősi magyar alkotmány talpköve, a magyar géniusz legnagyszerűbb közjogi alkotása, amellyel az őshazából hozott közszellem századokkal megelőzte a modern államfelfogást stb., stb. Jogásznemzedékek sorának kellett évről évre megtanulni ezeket az ismert szólamokat. Ma mégsem sorozzuk ezt a szentkorona-tant nemzeti hagyományaink közé. Marxista szemmel is kegyelettel nézünk régi jogunk talán időtől megfakult intézményeire is, ha azok a maguk korában a magyar nép fejlődését, a haladást szolgálták. Annál következetesebben kell azonban feltárnunk és lelepleznünk a múlthamisító elméleteket, az áltudományos tanításokat. E körbe tartozik a szentkorona-államtan, amelyet legújabb korunk alakított ki — s amelyet sem jogtudományunk, sem politikai életünk soha nem is ismert; 1867 előtt egyértelműen a király és nemzet közötti szerződést, a pacta-conventa felfogást tekintették a magyar alkotmány talpkövének. Bőven lehetne a múlt század hatvanas éveinek és a következő évtizedeknek a közjogi munkáiból ennek a pacta-conventa felfogásnak az általános érvényesülését kimutatni. És azt is, hogy a szentkorona-államfelfogás szóba sem került. Szóljon ezúttal az úgynevezett szentkorona „hagyományról" és a régi magyar államfelfogásról a közjogászok helyett Széchenyi István, aki döblingi írásaiban az abszolutizmussal szemben a régi magyar jognak, alkotmánynak, a tényeknek, adatoknak, gúnynak és gyűlöletnek minden fegyverét harcba vetette.

A történeti események véletlene folytán Széchenyi egyenesen a koronával összefüggően fejtette ki a *Blick* egyik helyén a *pacta conventa*-felfogást. Felháborodva írt azokról a *„ceremóniákról"*, amelyeket az Orsovánál elrejtett magyar korona megtalálásakor rendezett a Bach-kormány, hogy „az ostoba tömegnek homokot szórjon a szemébe". Ezt az ereklyét ugyan — írja Széchenyi —, *„mi* sem szentnek nem nevezzük (Széchenyi aláhúzása), mert hideg érc, még ha arany is, és még drágakövekkel díszes is, sohasem lehet szent . . ., sem diplomatikai jelentőséget nem tulajdonítunk egy koronának", még sem lehet egy ilyen „tiszteletreméltó ereklyével" bohózatot játszani. Éles gúnnyal támadja a Blick azokat a „rezidenc-zsurnalisztákat", akik a kormány szolgálatában hirdették, hogy a korona felfedezésével a gondviselés akaratából a „fölforgató" pártok elvesztették a talajt lábuk alól. Egyszersmind ugyanilyen élességgel kifejti *a szentkoronáról és az állam-szerkezetről* vallott felfogását. Ha a császár „István szent koronája helyett egy csákót, egy tábori sapkát, cilindert vagy kalábriait vagy akár egy hálósapkát tenne a fejére, és esküt tenne azokra a *pacta conventa*-ra, amelyek ősei és a magyar nemzet között megkötttettek, és amelyek jog szerint és isten előtt most is fennállanak, és az esküt meg is tartaná, . . . akkor a csákót, kalapot, sapkát stb. . . . Magyarország lakossága épp olyan szentnek tartaná, mint a koronát." . . . „Nem egy élettelen koronában . . . van a paktált nemzeti viszonyok biztonsága, hanem az uralkodó esküjében . . . és az elnyomcttak energiájában."

A Blickben további részletesebb kifejtés nélkül, de egyre ismétlődő motívumként számos helyen újra meg újra elhangzik ez a szerződéses államfelfogás. A Függelékben pedig az alaptörvények felsorolásánál a pragmatica sanctió törvényeit a rendek és királyi ház közötti *kétol-*

*dalú szerződés*nek nevezi. Az alkotmányos követelések alapelve a Blickben az, hogy a nemzet és az uralkodó ház közti szerződések, a *pacta conventa* érvényesek és az uralkodóra is kötelezőek.

Élete utolsó művében, a *„Disharmónia és vakság"* c. kéziratában Széchenyi ezt a szerződéses államfelfogást következetesen és logikusan kifejtve, egyenesen mint azt az egyetlen elvi alapot jelöli meg, amelynek elfogadása egyedül alkalmas arra, hogy a Habsburg-uralom alkotmányproblémái megoldást találjanak. „Magyarországgal tartós egyesség nem jöhet létre, amíg el nem fogadják, hogy a *Pactum Conventum* a Habsburg-Lotharingiai dinasztia és a magyar nép között egyáltalán nem bomlott fel — írja Széchenyi —, hanem épp oly szilárdan fennáll, mint az utolsó forradalom előtt." Ferenc József abban a tévhitben él (az eredetiben *„Wahn"*), hogy Kossuth Debrecenben a régi magyar alkotmányt örökre megsemmisítette és a paktum az ő „felséges családja és a magyar nemzet között tényleg megsemmisült." Amíg ez a tévhit él, „addig gondolni sem lehet az összes Ausztria végleges megszervezésére"... A legitim jog alapjára helyezkedni annyit tesz, mint „a pacta conventa-t bona fide visszaállítani és megteremteni a régi status quo(-t) sicut ante."

Széchenyi e tanúságát annál is inkább elfogadhatjuk, mert ez megegyezett az akkori politikai és tudományos élet minden tényezőjének a felfogásával.

II. Jogtörténetünk művelői, *Wenzel Gusztáv* és *Hajnik Imre* voltak azok, akikkel tudományos képzettségük, a Corpus Jurison és a Hármaskönyvön messze túlterjedő látókörük felismertette, hogy a rendi jellegű szerződéses államtan nem fér össze az 1848-i törvényeken felépülő polgári állam szerkezetével, és annak elméleti alapjaival. Mindketten egyformán elejtették tehát a szerződéses államelméletet (mellőzték a magyar jogtörténet fejlődésének tárgyalásánál ezt az államfelfogást) —, de külön-külön utakon keresték a magyar államjog történeti alapjainak az elméleti összeegyeztetését az új magyar államszerkezettel.

Sorrendben előbb Hajniknak hatalmassá nőtt, majd a Horthy-kor tudományában újjáformált elméletével foglalkozom, eleve megállapíthatom viszont, hogy Wenzel volt az, aki ez útkeresés során közelebb maradt a tudományos tárgyilagossághoz — és Hajnik Imre volt az, aki szabadon engedte képzelő erejét. A következő évtizedek megmutatták, hogy a tudományos tárgyilagosságon könnyen győzött a „hazafias" képzelőerő.

III. Hajnik Imre 25 éves korában az 1865. év folyamán a történelem és a statisztika tanára lett előbb a nagyváradi, majd a kassai jogakadémián. A statisztika keretében tárgyalták e korban az államjog fővonásait is. Két év múlva a győri jogakadémiára kapott kinevezést, mint a magyar jogtörténet és közjog tanára. Ugyanebben az évben adta ki első nagyobb, és tárgyunk tekintetében alapvető tanulmányát, a „Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa" című munkát. Illés József és Eckhart Ferenc e tanulmányban látták a szentkorona-tan „első alapvetését", — „kiinduló pontját". Jogosan látták így —, de ki kell ezt egészítenünk azzal, hogy Hajnik evvel nemcsak a „szentkorona-tan" elnevezést vezette be jogtörténetírásunkba — hanem a Hármaskönyvön és az eddigi közjogi felfogáson túlmenően, az új elnevezéshez új elméletet is teremtett —, bár ebben a művében még nem jutott el a végleges szentkorona-*államtanáig*. A birtokrendszert tekintette a magyar állam megalapításától kezdődően a társadalmi és állami rend alapjának. E birtokrendszer az Árpád-kor végére, az Anjou-ház idején átalakult és ez okból e korban a magyar jogtörténet második korszakát látja, amelyet *az ősiségi állami és társadalmi szervezet korának* nevez. Az ősfoglalású és az adományos birtok jellege e korban azonosul; az ősiség (aviticitas) rendszere véglegessé válik, a nemesi birtokot ez osztály részére fenntartja és biztosítja — az adományos nemzetség kihalása esetén pedig e birtok a szentkoronára visszaszáll és királyi adományozásra kerül. Werbőczi szava az, hogy a szentkorona minden földbirtok forrása (gyökere, radix); — Hajnik szentkorona-tana szerint e tételben nyert kifejezést az a nézet, hogy *a király a nemzettel együtt vagyis az ország* a forrása a birtokjognak — a főtulajdon az országé —, tehát a szentkoronáé. Ennek politikai folyománya, hogy mindazok, akik az ősiségi társadalomban a szentkoronától közvetlenül származó birtokkal rendelkeztek, egyesültek a szentkorona tagságában, mint a közös társadalmi állást jelölő fogalomban. A szentkorona tagságára vonatkozó tan azután jogalapot adott Hajnik szerint a jobbágyság alávetésére — másrészt folyománya e tannak az is, hogy a szentkorona tagjai az egésznek az életében, a törvényhozásban is részt vehetnek mint ilyenek, saját joguk alapján.

Így rajzolja meg Hajnik az Anjou-korra kialakult, és látszólag a Werbőczi-féle szentkorona-birtokrendszeren alapuló úgynevezett „ősiségi államszervezet" alapjait. Mellőzöm az általa ehhez fűzött államjogi mítoszt az őshazából hozott közszellemről, és a szentkoronáról, mint a magyar társadalmat a hűbéri rendszertől megkülönböztető közjogi kapocsról szóló tanításokat; ezek a lényeget nem érintő mellékhajtások. A lényeg abban van, hogy Hajnik a Hármaskönyvből merített szóvirágok között imbolyogva elvileg eltér a Hármaskönyv tanításától, amikor a szentkorona szimbólumában egyesíti a *királyt és a nemzetet*. A szentkorona a Hármaskönyv szerint nem a király és nemzet szimbóluma — hanem a nemesi communitásban levő főhatalomnak, a nemesi communitásnak, a regnumnak a szimbóluma —, amely királyt választ, vele szerződik, őt megesketi és koronázza. A birtokjog

gyökere is ehhez képest Werbőczi szerint nem a király és nemzetben egységesen — hanem egyedül a szentkoronában van.

Hajnik munkájának nemcsak az a gyöngéje, hogy a Hármaskönyv-értelmezésben túlnagy teret enged a teremtő képzeletnek, amidőn a királyt és nemzetet (nemesi communitast) élesen elválasztó Werbőczi-rendszerbe belemagyarázta ennek a középkori rendi felfogás szerint két különálló alanynak az újkori elméletek szerinti egységét. Ha a szentkorona-tan e birtokjogi vonatkozásába a király és a nemzet egységének a fikcióját belemagyarázni lehetséges volt is — ezzel nem oldódott meg a magyar polgári állam elmélete, amelyet nem lehetett semmiképp sem a szentkorona-főtulajdon feudális fogalmára alapítani. Hajnik maga is érezhette tanításainak a gyengeségét — talán azért is jelölte meg a magyar jogtörténelemben egyébként alapvető jelentőségű, úttörő munkáját már a címlapon is „állam- és jogtörténeti kísérletnek".

A Hajnik-féle szentkorona-tan ez első jogtörténeti fázisa az akkori közjogi tudomány terén semmi hatást nem váltott ki. A továbbiakban *Wenzel Gusztáv* műveit kell megvizsgálnunk, mert csak ezeken keresztül mérhetjük le, mit eredményezett az egykorú jogtörténetírásban ennek az átalakulva később nagyra szökkent tannak az eredeti csírája.

IV. *Wenzel Gusztávot* 1850 májusában Frank Ignác pesti magyar magánjogi tanszékére nevezték ki, de tanított jogtörténetet is éspedig az akkori rendeletek szerint német birodalmi jogtörténetet, kiterjesztve a magyar jog múltjára is. Már 1850-ben Bach minisztertől eszközölt ki magának engedélyt az udvari kancellári levéltárakban kutatói munkára, kifejezetten „magyar jogtörténet megalkotása céljára". Ez irányú törekvését Wenzel évtizedeken keresztül nem adta fel. Valójában még Hajnik fellépése előtt olyan működést fejtett ki e téren — oklevélpublikációin felül is,—,amelyet jogtudományunk eddig nem részesített a megérdemelt méltatásban. Pedig ő a jövendő magyar jogtörténet számtalan mozaikkockáját rakta egymás mellé, előadásokban, tanulmányokban. Példaképpen szolgáljon két kisebb tanumánya az 1851. és 1852. évekből. Az egyik *Kitonich Jánosról*, a másik *Poglizza* dalmát városka és kerületéről szólott. Az Akadémia 1851. márciusi ülésén olvasta fel az elsőt. olyan időben, amikor a régi magyar jog nemzeti jellegének a hangsúlyozása tiltakozás volt a germanizáló abszolutizmus ellen. Kitonich „Directio methodica" című munkáját ismertette, rátért a Kitonich által felhasznált XVI. századbeli jogi irodalomra, és különösen hangsúlyozta e mű jogtörténeti forrásjelentőségét, amely gazdag anyagot ad XVII. századbeli jogszolgáltatási állapotaink megismeréséhez. A Poglizza-i kerületről írott tanulmánya pedig kiemelést érdemel már azért is, mert ennek a dalmát városkának a statutuma, mint a középkori jobbágyviszonyok nevezetes emléke a legújabb szovjet történetkutatásban is figyelmet keltett. (Külön monográfiát írt e dalmát kerületről 1951-ben *Grekov*, — *Bromley J. V.* szovjet történésznek az 1573. évi horvát—szlovén parasztfelkelésről 1959-ben megjelent műve pedig ugyancsak bőven ismerteti a Poglizza-i szabályzatokból kimutatható középkori parasztviszonyokat.) Tartalmi összehasonlítás nélkül annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy Wenzelt jó érzék vezette a tárgymegválasztásnál, amikor ennek a kis dalmát kerületnek a jogtörténeti jelentőségét felismerve, külön tanulmányra méltatta egy évszázaddal ezelőtt.

Egyes részletkérdéseken felül Wenzel Gusztáv két nagyobb tanulmányban megkezdte az egész magyar jogtörténet feldolgozását is. 1852-ben a magyar és erdélyi magánjog történetéről írt közel 100 oldalra terjedő tanulmányt, 1860-ban az 1848 előtti magyar és erdélyi alkotmány alapelveit ismertette a Budapesti Szemlében. E tanulmányban megállapítja, hogy a magyar alkotmány sem nem hűbéri, sem nem rendi jellegű — ha vannak is ilyen vonások benne —, hanem sajátosan magyar nemzeti alkotmány. Egyetlen hang sincs azonban — nem is lehetett — benne a még csak évek múlva Hajnik által kreálandó szentkorona-tanról.

Ismeretes, hogy 1861-ben az ő kezdeményezésére indult meg a pesti jogi karon a német birodalmi jogtörténet oktatása helyett az egyetemes európai jogtörténet oktatása — egyenesen avval a célzattal, hogy ennek keretében a magyar jogtörténettel is bővebben lehessen foglalkozni. Két évvel Hajnik első szentkorona-tani „kísérletét" követően kiadott európai jogtörténeti munkájának 1869. évi előszavában is hangsúlyozta Wenzel, hogy legközelebbi tudományos feladatának a magyar jogtörténet megírását tekinti.

Két évtizedes jogtörténeti munkásság után Wenzel — és akkori tudományos viszonyaink közt úgyszólván egyedül ő — lett volna hivatva arra, hogy Hajnik ősiségi államelméletét és szentkorona-tanát bírálat alá vegye. A két tudós közti személyi viszonyok azonban kedvezőtlenül alakultak akkor, amikor Hajnik Imrét 1872-ben a pesti jogi karra kinevezték „az európai és a magyar jogtörténet" tanárává. Hajnik ekkor beadványban fordult a kari tanácshoz és tiltakozott az ellen, hogy a magánjogi tanszékre kinevezett Wenzel is használhassa a jogtörténeti tanári címet — noha e tárgyat a magánjogon kívül megbízás folytán már egy évtizednél régebben és továbbra is előadta. Wenzel e tiltakozás folytán az 1872. és 1873. években megjelent két jogtörténeti munkája címlapján is az „egyetemi jogtanár" megjelölést használta — de úgy látszik sohasem bocsátotta meg Hajniknak az ellene irányuló fellépését.

Herczeg Ferenc, aki a nyolcvanas években a pesti karon volt elsőéves joghallgató — mielőtt a Gyurkovics-fiúk és leányok történeteivel a Horthy-idők „költő-fejedelemsége" felé az első

lépéseket megtette volna, — emlékirataiban azt írja, hogy a karon köztudomású volt, hogy Wenzel úgy bánik Hajnik hallgatóival a vizsgáztatáson, mint Heródes a kisdedekkel. Közvetlen kritikát kifejezetten a Hajnik kreálta 1867. évbeli szentkorona-tanról Wenzel nem mondott. Magánjogi kézikönyvében azonban a szentkoronafőtulajdonjogot nem fogadta el; régebbi feudális jogtudományunk álláspontjával megegyezően az adománybirtok tekintetében az adományost teljes tulajdonosnak minősítette — a magszakadást vagy hűtlenséget pedig „feloldó feltételnek", amelynek bekövetkeztéig a teljes tulajdon fennállott.

Ugyanez évben, 1872-ben kiadott magyar jogtörténeti vázlatában a régi közjogi tanítást a király és nemzet közötti szerződésről, mint alkotmányunk alapjáról — még csak meg sem említi. Lehet, hogy Hajnik munkájának a hatása e vázlatnak nevezett műben az a megállapítás, hogy az Anjou-királyok alatt „teljes kifejlődést nyert" az ország szent koronájának *eszméje,* mint „hazánk összes ország- és jogszervezésének alapja". Egyetlen utalás sincs azonban könyvében arra, hogy mi is ennek a szólamnak a tartalma — sőt hozzáfűzi *id. Bartal Györgynek* egy régebbi tanulmányában foglalt megjegyzését, amely „Anjou Károlynak új tanát a korona mindenhatóságáról s kizárólagos tagjairól" jelentőségében inkább csökkenteni látszik. Bartalnak e Wenzel által idézett, 1859. évbeli akadémiai székfoglaló értekezésében („Egy XVII. századbeli záloglevél, adalékul a magyar örökösödési jog történelméhez") árnyalati célzás sincs ugyan a Hajnik-féle király és nemzet egységéről a szentkoronában — mégis ez értelmezést egyéb tartalmánál fogva Hajnik inspirátorai közé merném sorolni. Hosszúra is terjedne, fölösleges is lenne ezt bővebben kifejteni. Mégis egy megjegyzés: az a néhány sor, amelyben Wenzel a „szentkorona eszmét" és Bartal megjegyzését jogtörténeti vázlatában egymás mellé állítja — arra vall, hogy Wenzel ez időben birtoktani szempontból elutasító, államtani szempontból még habozó állásponton volt a melléje felsorakozó ifjú jogtörténész új elméletével szemben. Ez a habozás azonban Wenzelnél nem tartott soká. A következő évben (1873-ban) kiadott európai jogtörténeti munkájának Magyarországot tárgyazó fejezetei (134., 198., 213. és 253. §-ok) azt mutatják, hogy Wenzel Gusztáv már kialakította a polgári Magyarország alkotmányának a rendi szervezetből származtatott modern államelméletét — elvetve a szerződéses elméletet, de szentkorona-tan nélkül. E fejezetekben végigmegy a magyar államfejlődésen az aranybullától kezdve a XIX. századig. Hivatkozik több helyen is az előző évbeli magyar jogtörténeti vázlatára, de a szentkorona-eszme vagy -tan kifejezést többé nem használja. Ezt a mellőzést céltudatosnak kell tekintenünk, mert művében hangsúlyozza, hogy „Magyarország jogtörténetének előkészületéül" szánta, és ez előkészület feladatául tekinti, hogy jogtörténetünk „főelveit és alapirányait" feltüntesse. A XV. század végéig vázolt alkotmányfejlődés eredményeképp e „főelvek és alapirányok" tekintetében arra a megállapításra jut, hogy *„Magyarország alkotmányának két főoszlopa volt, ti. a királyi hatalom és az országgyűlések".* — A század végére pedig a történeti események következtében *„a királyi hatalom és az országgyűlés a törvényhozásra nézve szoros alkotmányos egységgé alakultak".*

Wenzel így a király és nemzet egységét a rendi államra vonatkoztatva a törvényhozásbeli szerepükből vonja le, a szerinte lényeges tételek értelmezése útján. Ehhez ugyan szükséges megfeledkezni a történeti fejleményekről, a két fél, király és rendek közti alkukötésekről — mégis minden kritikai értékelés mellett is el kell ismerni, hogy ennek a Wenzel-féle „alkotmányos egység"-nek megvolt a papír-alapja a Hármaskönyvben és a Corpus Jurisban. A törvényhozási szerkezet alapján így Wenzelnek minden misztikum, szentkorona és királyi főtulajdon segítsége nélkül sikerült volna a polgári alkotmány alapelveit levezetni a magyar rendi alkotmányból a szerződési elmélet mellőzésével.

V. Így állt a magyar alkotmány alapelveinek a kérdése jogtörténetünkben az 1873. évben. Két neves jogtörténészünk felfogása — anélkül hogy egymásra hivatkoztak volna — megegyezett az eddig általánosan elfogadott szerződéses rendi államtan mellőzésében. A királyt és nemzetet a területi főtulajdonos szentkoronában egyesítő, 1867. évi eredeti Hajnik-elméletből azonban Wenzelnél semmi sem maradt épen. Magánjogában kiküszöbölte a főtulajdonjogot — jogtörténetileg pedig a király és a nemzet alkotmányos egységét a törvényhozó szerkezetben kereste —, szentkorona-tan nélkül.

A következő évben Hajnik kiadta európai jogtörténetét. Ennek magyar alkotmánytörténeti fejezeteiben államtanát új alapokra építette. Megtartotta előző munkájából a szentkorona-tan elnevezést, megtartotta a király és a nemzet egységét a szentkoronában — de a szentkorona ezt az egységet most már nem birtoktani alapon, nem mint *területi főtulajdonos,* hanem mint az *alkotmányos közhatalom jelképe* foglalja magában. Ennek az új elméletnek az alaptétele Hajnik új fogalmazása szerint:

> „ahol, mint az országgyűlésen, a koronát fején viselő fejedelem és a szentkorona tagjai együtt voltak, volt jelen *a szent koronának egész teste, (totum corpus Sacrae Regni Coronae)* vagyis a közhatalom egész telje". (Hajnik kiemelése.) Továbbá: „az országgyűlés... a szent korona összes elemeit, vagyis a szent korona egész testét (totum corpus sacrae regni coronae) képviselte", —

ehhez képest törvény is csak a „szent korona teljes működésével", vagyis az országgyűlés és a koronás király együttes működésével jöhetett létre.

Eltekintve attól, hogy ez a szentkorona-fel-

fogás ellentétben van a Hármaskönyv felfogásával — a legfeltűnőbb e tételekben, hogy a „totum corpus SRC" fogalmát Hajnik nem a történeti tényekből és forrásokból, hanem saját teremtő elméjéből merítette. Eddig ez a fogalom sehol elő nem fordult. Polgári tudományunk bőséges szentkorona-irodalma Timontól Eckhartig, Hómantól Deér Józsefig, egyszerűen hallgatással siklott tovább azon a különös jelenségen, hogy olyan széles látókörű, lelkiismeretes tudós kutató, mint Hajnik Imre, egy kitalált szólamot helyezett el tankönyv céljára is készült munkájában, nagyobb hitelesség érdekében latinul szövegezve. Nem is véletlenül, mert két egymásután következő oldalon kétszer is használja e kitalált szólamot — amelyre utóbb a szellemtörténeti irány ráépítette a Werbőczire vetített neotomista organikus államtani kupolát —, sőt a totum corpus SCR. fogalmát kiegészítette egy újabb kitalálással; a király, mint *caput SCR* szólammal is. (Ez már az ad absurdum vitt Werbőczi—Hajnik szókép: a király — akinek fejét a szentkoronával megkoronázták (HK I. 9. 6.) —, a feje ennek a saját fején hordott koronának).

A Hajnik-kitalálta, addig nem létezett alapra építő tudományos iránynak természetszerűen el kellett kerülnie azt a kényes kérdést, miképpen szülte meg Hajnik az utólag konstruált elméletnek a totum corpus-alapját. Már pedig Hajnik működésében ennek a fogalomkeletkezésnek voltak ténybeli előzményei. Ezek arról vallanak, hogy Hajnik a magyar jogon kívül az angol alkotmány tanulmányozása során jutott a magyar jogtörténeti művéhez viszonyítva is módosított, újabb szentkorona-fogalomra.

Hajnik magyar jogtörténeti munkájában még *„ősiségi álladalmi és társadalmi szervezet"*-nek nevezte az Árpádok utáni magyar államot, míg egyetemes jogtörténetében a szentkorona egész testéről szóló fejezet címében már megjelenik *„A szentkorona mint magyar államfogalom."* Nyilvánvaló, hogy határozott céltudatossággal új magyar államtant kívánt alkotni új szentkorona-államtanával. Az 1867-beli magyar alkotmánytörténeti munkáját követően láthatta Wenzel földtulajdoni nézetét magánjogi kézikönyvében — és államjogi felfogását európai jogtörténetében. Nem léphetek az olyan „történetkutatói módszernek" az útjára, hogy egyéni intuitiómat kifejlesztve, beleéljem magamat abba, mit gondolt és mit nem gondolt Hajnik, mennyiben befolyásolta őt Wenzel felfogása. Bizonyos az, hogy az új államtani elmélete felépítésénél Hajnik elhagyta az 1867. évbeli elméletében döntő jellegű, fent ismertetett birtoktani alapot és a súlypontot a törvényhozásra helyezte. Mindez közeledés Wenzel felfogásához. Wenzel Gusztáv azonban a nemzeti jogért való lelkesedésből nem ment annyira, hogy a törvényhozás műveletében való egységet megkonstruálva, a Hármaskönyv szentkoronájába a nemesi communitas mellé a történeti előzményekkel és Werbőczi felfogásával ellentétben beépítse a királyt. Ennyiben Hajnik túlment Werbőczin és túlment Wenzelen. Az új tan fogalmazása már angol forrásokra mutat.

Európai jogtörténetének „A szent korona, mint magyar államfogalom" című fejezetét néhány oldallal megelőzően az angol parlamentről szóló fejezetben Hajnik az angol alkotmány alapelveit ismertette. Végső konklúziója az, hogy:

„csak az a törvény Angliában, amit a király a parlamentben (the King in Parliament) a három országos renddel (by the assent of the Lords and the request of the commons) alkot és a király rendelkezési hatalma (the King in Council) csupán a törvények által nem szabályozott térre szorítkozik".

Hajnik e rövid összefoglaló szövegének a bővebb kifejtését nem nehéz megtalálni az angol alkotmányt tárgyazó művekben. *Dicey* magyarul is megjelent modern munkája szerint az angol *parlamentnek* jogi műnyelven való megjelölése a *„King in Parliament"*, — a *„király a parlamentben"*. A szuverén törvényhozó testület, az angol parlament, jogi műnyelven a King in Parliament három „tényezőből" áll; ezek: a király, a lordok háza és a képviselőház. E három „alkotó elemet" Dicey megállapítása szerint a „Király a Parlamentben" kifejezéssel jelölik és ők együtt alkotják a *Parlamentet* a jogi műnyelvben.

Dicey e munkájának mindezek a megállapításai nem újak, és nem egyebek, mint az 1688. évbeli *Bill of Rigths* meghozatalát követően a XVIII. századbeli angol parlamentáris fejlődés során kijegecesedett alkotmányjogi tételek, amelyekben a középkorra visszanyúló terminológia, a rendi eredetű fogalommegjelölések a belső tartalom teljes átalakulása után is megmaradtak. Hajnik működését megelőzően, már a XIX. század első felének neves angol alkotmányjogi és történeti írói, *De Lolme* és *Hallam* e tételeket ugyanúgy szövegezték, amint azt Dicey a mai angol alkotmányról írja. De Lolme egykor híres alkotmányjoga, amely 1770-ben francia nyelven, majd 1775-ben angol fordításban és később számos kiadásban jelent meg, így szövegezte a tételt: *„A parlament alkotó részei: a király, a Lordok háza és az alsóház"* és együttes megjelölésük, mint törvényhozó szervnek a *„King in Parliament"* kifejezés. Nem lehet érdek nélküli, hogy gróf *Széchenyi István* 1824-ben De Lolme munkájának 1814. évi angol kiadásából nagy részt németre fordított és az idézett tétel az ő fordításában így hangzik: *„Die constituenten Theile des Parlaments sind der König, das Haus der Lords und das Haus der Gemeinen." Hallam*-nek az angol alkotmánytörténelemben klasszikussá vált munkája a múlt század első felében öt kiadást ért meg. Nála is megtaláljuk Hajnik angol nyelvű tételét a király és a rendek törvényhozási jogáról. („by the king at the request of the commons, and by the assent of the lords and prelates.") Magát a Hajnik által használt *Creasy*-féle régi kiadású angol alkotmány-

történetet, sem pedig *Gneist* általa hivatkozott munkáinak régi kiadásait nem sikerült megtalálnom. De a fenti angol alkotmányjogi és történeti művek, valamint Gneist munkáinak újabb kiadásai is, eléggé megvilágítják a Hajnik-féle ismertetést. Gneist a King in Parliament fogalmát ugyanígy határozza meg, sőt Hallam-mel egyezően rámutatott arra is, hogy az 1688 után történtek a hatalmi viszonyok megváltozásával jártak — a King in Parliament-re mentek át azok a hatalmi jogok, amelyeket régebben a King in Council, a király a tanácsban, gyakorolhatott.

Hajnik egyetemes jogtörténetének ezek a fejezetei az angol alkotmányjogi tételt a *King in Parliament*-ről tartalmilag egyformán állítják fel az angol parlamentre és a magyar rendi országgyűlésre. Az általa teremtett *„totum Corpus"*-fogalomnak az angol *„Parliament" (King in P.)* fogalommal azonos tartalmát szinte azonos szavakkal is jelöli meg: az ő könyvében a totum corpuc SRC „összes elemei" ugyanazok mint a Parliament (K. in P.) „alkotó részei", (constituent parts, — constituenten Teile): király, alsóház, felsőház. Ilyenformán Hajnik tételeinek a végeredménye az, hogy nála a rendi kicsengésű új fogalom, a *totum corpus SRC = King in Parliament.* — Megállapíthatónak tartom, hogy ez új elmélettel és új fogalommal Hajnik rávetítette a Hármaskönyvre annak a XVIII. századbeli angol parlamentáris fejlődésnek az eredményeit, amelynek során a King in Parliament mögött visszaszorult a King in Council szerepe és kialakultak a burzsoá-parlamentáris rendszer főelvei.

Ez a szentkoronatan megszületésének a története. A Hajnik-tanítás hosszú ideig hatástalan maradt, közjogi tudományunkból és oktatásunkból a továbbélő *pacta conventa-államtant* kiszorítani két évtizeden át nem tudta, de a kilencvenes években a magyar közjogi és jogtörténeti irodalomban, valamint a publicisztika terén elindult a nacionalizmus hódító útján és tetőződött a felszabadulás előtti neotomista-tekintélyuralmi szentkorona államtanban.

Sarlós Márton

Megjegyzések. Az e tárgyú *I. közlemény* megjelent a Jogt. Közl. 1959. évf. 357. old. a következő címmel: A *„Szent Korona Tan" kialakulásához. A XV. századbeli magyar államfelfogás és szellemtörténeti jogtudományunk."* Egyébként a szövegben említett irodalomra összefoglalóan a következőkben utalok: *Wenzel Gusztáv* munkái: *„Kitonich János 17 századbeli magyar jogtudósról."* (Magy. Tud. Akadémiai Értesítő. 1851. 128—150. old.); *Dalmácia régi Poglizza kerületének története"* (Új M. Múzeum 1851/1852. H. köt.); *„Jogtörténeti párhuzama Magyarország és Erdély törvényhozásának és jogrendszerének Verbőczy óta".* (Magy. Akad. Értesítő 1852. 93—138. és 154—180. old.); *„Magyarország és Erdély 1848 előtti alkotmánya"* (Budapesti Szemle 1860. XI. köt. 341—354. old.) *„A magyar magánjog rendszere"* (Pest 1872, I. köt. 322. 328, 427. old.); *Magyarország jogtörténetének rövid vázlata"* (Pest 1872, 52); *Egyetemes Európai Jogtörténet.* 3. kiadás, Budapest 1873; a szövegbeli hivatkozások: VIII. 255, 466, 627, 668, 757, old.

Hajnik Imre munkái: *„Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa."* Pest, 1867, 86, 99—113. old.; *„Egyetemes európai jogtörténet a középkortól a francia forradalomig."* Budapest, 1874, 207—213, 198, 309. old.

Az *angol* alkotmányjogi és történeti művek: *Dicey A. V.: „Bevezetés az angol alkotmányba."* Budapest, 1902, 35, 65, 326, 347. old. A szövegben foglalt *De Lolme*-tételt az 1821-ben megjelent angol kiadás utánnyomatából idézem (úgyszintén *Hallam* tételeit is) a következő kötetből: *„Hallam, Henry: The constitutional history of England. — De Lolme, J. L.: The constitution of England."* Warne-kiadás. London és New-York. é. n. 168, 32, 59, 163. old.

Gneist Rudolf munkái: *„Das Englische Verwaltungsrecht etc."* Berlin 1884, I. köt. 80—87, II. köt. 113.; *„Englische Verfassungsgeschichte"* Berlin 1882, 685—692. old.

A két *orosz* munka: *Grekov, B. D.: „Poglizza".* Moszkva 1951; *Bromley, J. V.: „Kresztyanszkoje vosztannye 1753. g. v Chorvatii."* Moszkva 1959, 78—82. old.

A *Széchenyi István*-hivatkozások: *„Ein Blick auf den anonymen „Rückblick". Von einem Ungarn."* London 1859, a koronáról 258, 259, old. — a pacta conventáról 31, 41, 45, 237, 251, 499, 503, old. *„Disharmonie und Blindheit"*, Döblingi iratok. I. köt. Bp. 1921, 579—587. old.; a De Lolme-fordítás: *Naplói.* III. köt. Bp. 1932, 422. old.

Id. Bartal György székfoglaló értekezése: M. Tud. Akadémia Értesítője, 1859, I. köt. 54—58, 63. old.

Végül egyéb tanulmányaim e tárgykörből: *„A szellemtörténeti irány és a magyar jogtörténetírás"* Jogtud. K. 1956, febr.; *„Az organikus és a szentkorona-államelmélet a magyar jogtörténetírásban."* Magyar Tudomány, 1960, 3. sz.; a szentkorona-birtoktanról: *„La fin de la propriété foncière féodale en Hongrie."* Acta Jur. Acad. Sc. Hung. T. II. fasc. 1—2.

A „területenkívüliség"

(Tanulmány az új Btk. tervezete 7. §-ához)

I.

A „területenkívüliség" kifejezés a diplomaták különleges jogi helyzetének megjelölésére a magyar jogi nyelvben széleskörűen elterjedt. Régi és új törvényeink egyaránt beszélnek területenkívüliségről. A már hatályon kívül helyezett régi büntetőtörvénykönyv, az 1878 : V. törvény 5. §-a így szólt: „A területenkívüliségre nézve a nemzetközi jog szabályai irányadók." A fogalmat és a kifejezést megtartotta büntetőtörvénykönyvünknek az 1950 : II. törvénybe iktatott általános része, amelynek 7. §-a a régi Btk. szűkszavú szabályát a következő szövegben tartotta fenn: „A területenkívüliséget vagy személyes mentességet élvező személyek büntetőjogi felelősségére nézve a nemzetközi szerződés vagy egyezmény, ennek hiányában pedig a nemzetközi gyakorlat irányadó."

Még mindig alapvető rendelkezéseket tar-

talmaz a hatályon kívül nem helyezett 1937 : XVIII. törvény, amely „a területenkívüliséggel és személyes mentességgel kapcsolatos eljárási szabályokról" rendelkezik. E fogalmakat a törvény nem határozza meg. A miniszteri indokolás szerint: „Az uralkodókat és államfőket, a diplomáciai személyeket és nemzetközi értekezletekre kiküldött állami képviselőket, végül egyes nemzetközi bíróságok tagjait és nemzetközi megbízásból eljáró személyeket a területenkívüliség elve alatt ismert széleskörű kiváltság, a konzulokat és a konzuli tisztviselőket pedig a korlátoltabb terjedelmű személyes mentesség illeti meg."

Legújabb jogszabályainknak is állandó szóhasználatába tartozik a „területenkívüliség" kifejezés. Területenkívüliséget élvező személyekről, sőt területenkívüliséget élvező nemzetközi szervekről szólnak például a következő jogszabályok: A dolgozók betegségi biztosításáról szóló 1955. évi 39. sz. tvr. 32. §-a; az ennek végrehajtásáról intézkedő 71/1955. (XII. 31.) M. T. számú rendelet 2. §-a; a dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló 1958. évi 40. sz. tvr. 1. §-a; a lakásbérletről szóló 35/1956. (IX. 30.) M. T. sz. rendelet 1. §-a. Hasonló az adóügyi és vámügyi jogszabályaink nomenclatúrája is.

Van viszont egy nevezetes magyar jogszabály, amely nem használta a területenkívüliség kifejezést. Ez Tanácsköztársaságunk Forradalmi Kormányzótanácsa 1919. március 27-i XX. K. T. E. sz. rendelete „Az idegen diplomáciai és egyéb hivatalos megbízottak különös védelméről".[1]

II.

A területenkívüliség szó használata a törvények szövegében természetesen nem magyar sajátosság. Az ENSZ kiadványában megjelent jogszabálygyűjtemény[2] átforgatása alapján megállapítható, hogy számos ország törvényhozása exterritorialitásnak nevezi az idegen uralkodókat, diplomáciai képviselőket és hasonlókat megillető kiváltságokat, előjogokat, mentességeket. Ez azonban nem kivételt nem tűrő szabály sem a szocialista sem a kapitalista országok törvényhozásában. Nem használja a területenkívüliség szót a Szovjetuniónak a külföldi államok diplomáciai és konzuli képviseleteire vonatkozó 1927. január 14-i szabályzata és egészében mellőzi a kifejezés használatát több ország törvényhozása, így pl. a Román Népköztársaságé.

Változás mutatkozik a csehszlovák törvények szóhasználatában. Az 1950. július 12-én kelt 87. sz. törvénybe foglalt büntető perrendtartás 6. cikke a „területenkívüliségre és személyes mentességre jogosult személyek" tekintetében állapít meg kivételt, viszont az ennek helyébe lépett új jogszabály (a büntető perrendtartásról szóló 1956. december 19-én kelt törvény 5. §-a) területenkívüliséget már nem említ s a kivételt a „diplomáciai mentességet és kiváltságokat, illetve személyi mentességet élvező személyekre" vonatkoztatja. Azonos irányzat nyilvánul meg abban is, hogy a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelvei 1924. október 31-i szövegében még területenkívüliséget élvező külföldi állampolgárokról van szó (1. cikk), az 1958. december 25-én kiadott alapelvek pedig (4. cikk 2. bek.) ugyanezeket a személyeket a következőképpen jelölik meg: külföldi államok diplomáciai képviselői és más olyan állampolgárai, akik a hatályos törvények és nemzetközi szerződések értelmében nem tartoznak a szovjet bíróság joghatósága alá.

III.

A területenkívüliség fogalmának megalkotását általában Grotiusnak tulajdonítják. A követek különleges jogi helyzetének kérdése azonban már Grotius előtt is foglalkoztatta a jogászokat s a területenkívüliség gondolatának nyomai is felmerülnek írásaikban.[3]

Grotius a római jogra hivatkozással kettős fikciónak tartotta, hogy: 1. a követeket a küldőikkel azonosítják és 2. úgy tekintik őket, mintha kívül lennének a fogadó állam határain.

A sokszor idézett passzus a következő: „A nemzetek azt akarták, hogy az alól az általános szokás alól, hogy idegen területen mindenki a tartózkodási ország alattvalójának tekintendő, a követekre vonatkozóan tegyenek kivételt. Mert [azt akarták, hogy] amint fikció útján mintegy azonosítják őket a küldő személyével („a szenátus arculatát és az állam tekintélyét viselte magán" — mondja az egyik követről M. Tullius), ugyanúgy hasonló fikcióval tekintsék őket mintegy a területen kívül (extra territorium) levőknek. Tartózkodási helyük népének tételes törvényei ennek folytán rájuk nem alkalmazhatók.[4]

A területenkívüliség kifejezés ősе Justinianus Digestáiban található. A hatásköri szabályok között szerepel ez a mondat: Extra territorium jus dicenti impune non paretur. Magyarul: A bíró területén (nyilvánvalóan: joghatósági területén) kívül büntetlenül lehet az engedelmességet megtagadni.[5]

[1] Megjelent a Tanácsköztársaság 1919. március 30-i 5. számában l.: A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása, Budapest, 1959. 75. old.

[2] Törvények és Rendeletek a diplomáciai és konzuli kiváltságok és mentességek tárgyában — ST/LEG/SER. B/7.

[3] Conradus Brunnus: De Legationibus, 1547. Villadiego: Tractatus de Legato, 1584. Pasquali: Legatus, 1598. Ayala: De iure et officiis belli 1582., és különösen Pierre Ayrault: L'Ordre, Formalité et Instruction Judiciaire 1576 Idézi: Montell Ogdon: Bases of Diplomatic Immunity, Washington 1936. 68. old.

[4] Grotius: A háború és béke jogáról. II. könyv. XVIII. fejezet. IV. 5. fordították: Haraszti és mások, Budapest, 1960. II. köt. 362. old.

[5] Liber II. titulus I. De iurisdictione.

Justinianus után 1200 évvel ezt a mondatot idézi a németalföldi Bynkershoek a követ jogi helyzetének megvilágítására. Az uralkodó azért nem ítélkezhet a hozzá küldött követ felett, mivel az neki nem alattvalója. A követ megtartja hazai lakóhelyét (domiciliumát) s így nem kerül a fogadó uralkodó joghatósága alá, annak joghatósági területén kívül marad.[6] A követ uralkodóját képviselvén ugyanolyan helyzetre jogosult, mint képviseltje. Márpedig a szuverén uralkodóról nem tehető fel, hogy magát egy más szuverén akaratának alávesse akkor sem, ha államának területére lép. Ezért mind az ilyen uralkodót, mind az őt képviselő követet olyannak kell tekinteni, mint aki nem hagyta el lakóhelyét.[7]

Az egy szóba írt területenkívüliség kifejezés több mint száz évvel Grotius után keletkezett. Christian Wolff használta először „extraterritorialitas" formájában[8] és G. F. Martensnál tűnik fel a szó, mint exterritorialité a francia és Exterritorialität a német szövegben.[9]

Vattel is rámutatott arra, hogy a követek nincsenek a fogadó állam joghatóságának alávetve[10] és utalt arra is, hogy a követ házát általában területen kívülinek kell tekinteni.[11] Szerinte, minthogy a követ és személyzete független a fogadó országtól, a követnek természetszerűen joga van arra, hogy rendet tartson a személyzete körében, sőt — írja — egyesek szerint hatalma a követségi személyzet élete és halála felett is korlátlan[12]. Kétségtelen, hogy a területenkívüliség gondolatából ez a felfogás logikusan következik.

IV.

Grotius, Bynkershoek és Vattel csak kiemelkedő alakjai annak az óriási irodalomnak, amely a követek jogállása tárgyában századokon keresztül keletkezett.[13] Az írókat nemcsak a téma érdekes volta késztette álláspontjuk kifejtésére. Gyakoriak voltak az e téren felmerült jogviták, amelyek néha széles hullámokat vertek, és diplomáciai bonyodalmakat okoztak. A monográfiák tendenciáit természetesen meghatározta szerzőjük pártállása vagy egyéni érdekeltsége.[14]

Grotius előtt még voltak hirdetői annak az álláspontnak is, hogy a követ a fogadó országban is bíróság elé állítható, ha bűncselekményt követ el és adósságai miatt perbefogható. Az állandó követségek felállításának elterjedésével azonban a követek teljes kivételezettségét és mentességét képviselő irányzat került előtérbe. Ez felelt meg jobban a XVI.—XVII. században kialakult gyakorlatnak.

Abban az időben Madridban, Velencében, Rómában és más városokban sok idegen követség tevékenykedett és fegyveres kíséretük egész városnegyedeket foglalt el. A követeket a küldő uralkodó személyes képviselőjének tekintették. A követségek kifüggesztették küldőik címerét és a címerekkel és zászlókkal körülhatárolt területen teljesen függetlenítették magukat a fogadó uralkodónak és hatóságainak akaratától. A követségi negyedek az adósok és bűntevők menedékévé váltak, ott őket a helyi igazságszolgáltatás ereje el nem érhette.

Ezt az állapotot plasztikusan fejezte ki a területenkívüliség. A fogalom azonban túlélte ezt a korszakot. A területenkívüliség az irodalomban a puszta elnevezésből a diplomáciai kiváltságok indokává, elméleti alapjává vált. Számos szerző hirdette azt, hogy a követ lakását és magát a követet, illetve a területenkívüliség jogokkal felruházott személyzetét (a diplomatákat), bár ténylegesen a fogadó állam területén vannak, jogilag úgy kell tekinteni, mintha azon kívül lennének. Sőt a területenkívüliség elméletének hívei szerint minden diplomáciai kiváltság, kedvezmény és mentesség annak a következménye, hogy a követ és a követség jogilag a fogadó állam területén kívül van. A követek jogállásának kérdésében sokáig ez a gondolat maradt az uralkodó eszme és ennek még a XIX., sőt elvétve a XX. században is szenvedélyes védelmezői voltak.[15]

Az állami szuverenitás eszméjének megerősödése folytán azonban a területenkívüliség gondolata mind erősebb támadások középpontjába került. Már a XIX. században egyre-másra mutatták ki a szerzők, hogy a területenkívüliség szó ugyan jellemző erővel írhat le bizonyos középkorban vagy az újkor kezdetén uralkodó állapotokat, de semmi esetre sem magyarázhatja, nem indokolhatja a diplomaták különleges jogállását, mert a területenkívüliség fikciója

---

[6] De Foro Legatorum tam in causa civili quam criminali, 1721. I. fejezet.

[7] Ugyanott III. fejezet IX. cikk.

[8] Jus Gentium, 1749.

[9] Précis du Droit des Gens Modernes de l'Europe Fondé sur les Traités et l'Usage, 1801. M. Ogdon. im. 76. old.

[10] Le droit des gens, 1758. II. köt. IV. könyv, VIII. fejezet 110. cikk.

[11] Ugyanott, IX. fejezet 117. cikk.

[12] Ugyanott 124. cikk.

[13] Lásd: Mentességek a nemzetközi jogban (Immunities in International Law) címmel a hágai békepalota kiadásában megjelent bibliográfiát (Sijthoff, Leyden, 1955.)

[14] Alberico Gentili De legationibus című, 1585-ben megjelent művét annak kapcsán írta, hogy Erzsébet angol királynő véleményt kért tőle Mendoza spanyol nagykövet ügyében. Mendoza egyik szervezője volt az Erzsébet ellen és Mária skót királynő érdekében szított összeesküvésnek.

Richard Zouche 1657-ben írta Solutio quaestionis veteris et novae, sive de legati delinquestis judice competente dissertatio c. művét. Véleménye alapján végezték ki Don Pantaleon Sa-t, a londoni portugál nagykövet gyilkos testvérét.

Wicquefort Abraham, a kémkedésért elítélt követ börtönében írta a Mémoires touchant les ambassadeurs et ministères publics című 1676-ban megjelent, a követek sérthetetlenségét szenvedélyesen hirdető művét.

[15] A korábbiak felsorolását lásd: Aldásy József: A követek területenkívülisége Budapest, 1896.

maga is indokolásra szorul. A területenkívüliséget nemcsak mint a diplomáciai mentességek elméleti indokát támadták, hanem kiemelték a fikció ellentmondásait és megtévesztő jellegét. A területenkívüliség elmélete, fogalma és kifejezése ellen felhozott indokok a burzsoá jogirodalomban több mint száz évvel ezelőtt tűntek fel és azóta a monográfiákban és összefoglaló művekben több-kevesebb részletességgel és intenzitással ismétlődnek. A kifogások lényege az újabb burzsoá irodalom megfogalmazásában a következő:

A területenkívüliség fogalma tele van ellentmondásokkal. A fikció szerint a követet úgy kell tekinteni, mint aki nem hagyta el a küldő állam területét. A követ feladata pedig az, hogy a küldő államot képviselje a fogadó államban. Ehhez az ő jelenléte a fogadó állam területén elengedhetetlen. Amint a követ visszatér a saját országába, az általa élvezett kiváltságok és mentességek természetesen megszűnnek. Ebből folyik, hogy ha helytálló lenne a területenkívüliség fikciója abban az értelemben, hogy a diplomáciai képviselőt a küldő állam területén tartózkodónak kell tekinteni, ez olyan eredményekre vezetne, amelyek egyrészt meggátolnák abban, hogy elvégezze feladatát, másrészt megszüntetnék az általa élvezett diplomáciai kiváltságokat és mentességeket. A diplomáciai képviselőnek csak akkor van szüksége védelemre, ha abban az országban van, amelybe akkreditálták. Ha nincsen abban az országban, ha annak a területén kívül van, nincsen különleges jogokra szüksége. Viszont: ha a diplomata a saját országában van, ott az államnak nincsen szüksége erre a képviseletre, arra csak idegen államban van szüksége.[16]

A területenkívüliség fikciója haszontalan, bizonytalan és hamis, következésképpen veszélyes is... A kifejezés használatát is el kell tiltani, mert az nem felel meg annak a fogalomnak, annak a helyzetnek, amelyet hivatva lenne szóba önteni, megjelölni[17]. A fikció hamis volta a következőkkel bizonyítható: *1.* A követnek nincsen büntető joghatósága a kísérete felett. Ha a követségi személyzet tagja bűncselekményt követ el, azt a követ rendszerint hazaküldi a büntető eljárás lefolytatása végett. *2.* A követségen diplomáciai mentességgel nem bíró személyek által elkövetett bűncselekmények a fogadó állam joghatósága alá tartoznak. *3.* Ha működnék a fikció, akkor csak kiadatási eljárás útján lehetne kikérni a követség területén meghúzódó bűntetteseket, az állandó gyakorlat pedig ennek az ellenkezője. A követ a bűntettest egyszerűen kiszolgáltatja a helyi rendőrségnek vagy hozzájárul annak a követségen való letartóztatásához. A követség épületét menedék (azilum) nyújtására nem szabad felhasználni. *4.* A követség területén született gyermek állampolgárságát nem befolyásolja az épület „területenkívülisége". *5.* A követségen kötött házasságokat nem lehet külföldön kötöttnek tekinteni. *6.* A követségen kötött polgári jogügyletek nem tekinthetők külföldön létrejötteknek.[18]

A XX. század burzsoa nemzetközi jogirodalmában is van még védelmezője a területenkívüliség teóriájának. Ilyen a francia Raoul Genet. Érvei azonban nem meggyőzőek, csupán üres szólamként hatnak. Szerinte nem nyerünk semmit, ha a területenkívüliség fogalmát elhagyjuk és helyette sérthetetlenségről és függetlenségről beszélünk. Ezek a jogok voltaképpen nem a diplomáciai képviselőt illetik meg, hanem azok a követ reprezentatív jellegéből származnak. A követ — írja — urának képviselője, szája, hangja, gondolata, szeme és árnyéka, amely átnyúlik a közbeeső határokon. Ha elfogadjuk a képviselet fikcióját — tartja Genet — úgy a területenkívüliségben már nincsen semmi fikció, az jogi realitás és nyilvánvaló valóság. A területenkívüliség tradicionális fogalmának megtartása fontos, mert az igazságos, szavahihető és csodálatosan alkalmas, kényelmes fogalom.[19]

Több modern polgári szerző kritizálja ugyan a területenkívüliség fikcióját, de — hagyománytiszteletből — a kifejezés fenntartását ajánlja.[20]

V.

A területenkívüliség — a magyar viszonyokhoz képest jelentős — szerephez jutott a polgári Magyarország irodalmában. 1853-ból származik Pauler Tivadar akadémiai felolvasása, amely „A követek területenkívülisége" cím alatt Emich Gusztáv kiadásában meg is jelent. Pauler — a maga „észjogi" módján — magáévá teszi azt a gondolatot, hogy a területenkívüliség fikciója (az ő szóhasználatában „jogköltés"-e) elvetendő. „Világos mindenekelőtt — írja Pauler —, hogy a saját határaink között létező nemzetek és az idegen országokban működő, a' területi hatóság' védelmével élő követek közt nem áll a 'hasonlatosság; hozzájárul még, hogy a 'követ' hivatalbéli függetlenségét eléggé biztosítják a' területi felsőbbség' természeti korlátai..... Az Egyház saját körében önállóan működik, független hit 'dolgában az államtól, a'nélkül, hogy azt területenkívülinek tekintenék vagy tekinthették volna: miért kellene tehát épp a' követeknél működési körük' jogszerű biztosítására ezen jogköltéshez folyamodni? kikre nézve a'

[16] Hurst: A diplomáciai mentességek. A hágai nemzetközi jogi akadémia előadásainak gyűjteménye, 1926. 12. köt. 145—146. old.

[17] Fauchille: Traité de Droit International Public, Paris, 1926. I. 3. köt. 64. old.

[18] Rousseau (Droit International Public, Paris, 1952. 427. §.) és Sibert (Traité de droit international public, Paris, 1951. II. köt. 20. old.)

[19] Traité de Diplomatie et de Droit Diplomatique, Paris 1931. I. köt. 421—422. old.

[20] Verdross (Völkerrecht. III. kiadás 258. old. Oppenheim—Lauterpacht: International law 7. kiad. I. köt. 389. §.

netalán felmerülő nehézségek annál könnyebben elháríthatók, miután szentségük és sérthetetlenségükben lelik jogaik' kétségtelen támaszát. Ki azt nem tiszteli, annak eljárását a' jogköltések halmaza sem gátolná, a'mint egyáltalán a' szabadosságot nem a' jogszabályok sokasága, hanem erkölcsi tekintélye szoríthatja csak az igazság', ész- és törvényszabta határai közé; és semmi sem veszélyesebb, mint oly jogelvek felállítása, melyek, alaptalanságuknál fogva fenn nem állhatván, a' valóságos igazságnak fényét is elhomályosítják, az emberi társadalom' lételére nélkülözhetetlen tekintélyét és tiszteletét kisebbitik."[21]

Pauler egyébként ezekből a megállapításokból nem vonja le azt a következtetést, hogy a területenkívüliség kifejezés használatát is mellőzni kellene. Ezt nagy határozottsággal hirdeti az egyébként is reformgondolatokkal jelentkező Áldásy József: „... a fictió csupán ott van helyén, ahol valóban könnyíti a felfogást, ahol magyaráz. Ahol csak félrevezetésre használ, ott jobb azt teljesen mellőzni. Mi nem használhatjuk a fikciót, mert az nem tünteti fel híven a tényleges állapotot; hol többet mutat, mint kellene, hol kevesebbet. Többet mutat, mert a követ nem teljesen ment az állam hatalma alól, nem, mint mikor valójában annak területén tartózkodik, — kevesebbet mutat a fictió pedig azért, mert a feltüntetett állapot nem felel meg bizonyos abszolút mentségeknek, így pl. a követ generaliter ment a fogadó állam büntető jogszolgáltatása alól, bár mily bűntettet követ el, a fogadó állam ezért nem bünteti őt meg, márpedig az államok számos bűntettet akkor is büntetnek, ha azokat külföldiek külföldön követték el. A követ külföldi, a fictió azt mondja, hogy külföldön tartózkodik, tehát ott követi el az illető bűntettet — s a fogadó állam mégsem bünteti meg.

A fictió teljes mellőzésénél azon kérdés merül fel, nem-e *(sic!)* a legcélszerűbb a „területenkívüliség" elnevezést is elvetni, miután már maga a kifejezés félreértésre adhat alkalmat. E kérdésre csak „igen"-nel felelhetünk..."[22]

Áldásy nem a diplomaták mentességének megvonását hirdeti, mint azt Szászy István tanulmányából[23] érteni lehetne, hanem azt, hogy a „területenkívüliség" helyett „kiváltság"-nak nevezzük a diplomaták mentességeit. Szászy egyébként a területenkívüliség fictióját helyesen kritizálja, de nincsen észrevétele a kifejezés használata ellen.

Asztalos Jenő „A területenkívüliség" című konzervatív-reakciós irányzatú terjedelmes monográfiájában[24] viszont élesen hadakozik Áldásy felfogásával. Szerinte: „... teljesen elhibázott Áldásy József törekvése, ki a területenkívüliségi jogok ellen — mint középkorias privilégiumok ellen — oly elkeseredetten kel ki s a jogegyenlőséget feszegeti s azon az alapon, hogy a valódi állapotokat nem híven tünteti fel, az „extraterritoriálitás" szó képtelensége s teljes elejtése érdekében hevesen síkraszáll s ehelyett a „kiváltságok" kifejezés mellett tör lándzsát, pedig abban mindkét szó megegyezik, hogy amit kifejeznek, egyaránt nem felel meg a sajátszerű exemtiók valódi lényegének, s éppúgy nem igaz az, hogy a kérdéses személyek „extra territorium" vannak, mint ahogy a területenkívüliség nem „kiváltság" e szó tulajdonképpeni értelmében s mindkét kifejezés jogosultsága egyedül a szokáson, konvencionalizmuson alapszik."

A felszabadulás előtt megjelent magyar nemzetközi jogi tankönyvek kivétel nélkül területenkívüliségnek nevezik a követi kiváltságok és mentességek összességét vagy csak a szállásmentességet; csupán Búza tankönyve jelzi, hogy a területenkívüliség elnevezés „... helyesebben immunitás"[25].

VI.

A szovjet tudomány is elveti a területenkívüliség elméletét és a kifejezés fenntartását sem ajánlja. D. B. Levin[26] a diplomáciai mentességekre vonatkozó hatalmas művében részletesen ismerteti az exterritorialitás elméletének történetét, elemzi a reávonatkozó irodalmat, a bírói és diplomáciai gyakorlatot és a következőkben összegezi a területenkívüliség elméletének elvetésére vonatkozó érveket: *1.* A területenkívüliség fogalma fikció, ez pedig nem lehet alapja az érvényes jognak. *2.* A területenkívüliség fogalma csupán egy bizonyos jogi helyzet jelképe, de nem szolgálhat annak elméleti indokául... A diplomáciai immunitás jogi megalapozásának kísérlete a területenkívüliség fogalmának segítségével logikai szempontból *petitio principii.* *3.* A múltban volt némi ésszerű alapja, de már idejét múlta és ellentétben áll a modern jog elveivel. Ezért a gyakorlatban téves következtetésekre vezet és félreértéseket idéz elő. *4.* Felesleges és szükségtelen. A fikció nem magyarázza meg az összes mentességeket és megalapozatlanul hagy számos diplomáciai előjogot. *5.* Káros és veszélyes, mert túl széleskörű előjogokhoz való igényeknek nyújt alapot, amelyek messze túlmennek a gyakorlatban elismert diplomáciai mentesség határain és igazolásul szolgál az immunitással való visszaélésre.

A követi jog terén szívós történelmi tradíció ereje mutatkozik meg abban a törekvésben

[21] Pauler egész tevékenységére nézve l. Szabó Imre kritikáját a Burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon c. művében 205. lap. A konkrét idézet viszonylag haladó jellege nem érinti a Pauler tevékenységére általában vonatkozó lesújtó kritika helytálló voltát.

[22] I. m. 20. old.

[23] A területenkívüliség a magyar jogban, Budapest 1930. 10. old.

[24] Budapest, 1907. 226. old.

[25] A nemzetközi jog tankönyve, Budapest, 1935. 72. old.

[26] Diplomatyicseszkij inmunyityet, 1949. Moszkva, 229—241. old.

— írja Levin —, hogy fenntartsanak az érvényes jognak már nyilván meg nem felelő fogalmat. Emellett azonban, amennyiben Genet-ről és hozzá hasonlókról van szó, itt szerepet játszik még egyes burzsoa kormányok nézetének a hatása, amelyek a félgyarmati országokban széles diplomáciai előjogokkal rendelkeznek. Ezek nem kívánnak lemondani egy olyan fogalomról, amely megfelelő körülmények között messzemenő kiváltságok fenntartásának indokául szolgálhat.

A területenkívüliség elmélete — fejezi be errevonatkozó fejtegetéseit Levin — elvégezte feladatát a XVII. és XVIII. századi virágzásának korában. A XIX. században már ellentétben állt az élet szükségleteivel és a jog fejlődésében uralkodó irányzatokkal. Jelenleg csak a múlt maradványaként létezik.

VII.

Mind a bíróságok gyakorlata, mind az államok között szerződéses és diplomáciai gyakorlat sok érdekes esetet és adatot szolgáltat annak az igazolására, hogy a területenkívüliség fikciója idejét múlta és hogy az nem alkalmas vitás kérdések megoldására. E cikk keretében nem jutott hely e gyakorlatnak vázlatos ismertetésére sem.

VIII.

Számos kísérlet történt arra, hogy a nemzetközi jognak a diplomaták kiváltságaira vonatkozó s csak szokásjogilag kialakult anyagát írásba, egységes szerkezetbe foglalják, s végül nemzetközi szerződés kötése útján kodifikálják. Az ilyen kodifikációs törekvések rendszerint értékes anyagot nyújtanak a munkálatok idejében aktuális nemzetközi jogi helyzet megállapítására — akkor is, ha végeredményben kodifikációra nem vezettek. E cikk keretében — helyszűke miatt mellőzve a magánkezdeményezéseket, ideértve a Nemzetközi Jogi Intézet tervezeteit is, sőt a Népszövetség keretében végzett kodifikációs előkészületek értékes anyagát is — csak azokról a munkálatokról emlékezem meg, amelyek e téren az Egyesült Nemzetek Szervezetében folytak.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetében a Nemzetközi Jogi Bizottság foglalkozott a diplomáciai kapcsolatokra és mentességekre vonatkozó joganyag kodifikálásának előkészítésével. A Bizottság 1957. évi ülésszakán megtárgyalta és átdolgozta a kiküldött külön előadó, a svéd Sandström által készített tervezetet. Az 1958. évi ülésszakon újból foglalkozott az anyaggal és az államok által tett észrevételeket is figyelembe véve új szerződéstervezetet dolgozott ki. Az a szó, hogy „területenkívüliség", sem az előadó által készített, sem a bizottság által kétízben átdolgozott szerződéstervezet szövegében nem fordul elő.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 1957. évi ülésszakán felmerült az a kérdés, hogy nem kellene-e a Bizottságnak kifejezetten állást foglalnia a diplomáciai mentességek elméleti alapjának kérdésében. A vita során El-Erian, a bizottság egyiptomi tagja csatlakozott a területenkívüliség elvetését képviselő irányzathoz és rámutatott arra, hogy „a modern gondolkodásnak nem felel meg az, hogy a nemzetközi jogot fikcióra alapítsák".[27]

A bizottság tagjai közül egyedül az angol Fitzmaurice adott hangot annak a nézetnek, hogy a területenkívüliség elmélete nem teljességgel túlhaladott. Egy alkalommal[28] ugyan ő is kijelentette, hogy az exterritorialitás elmélete nem állja ki a szoros kritikát, máskor azonban arra mutatott rá, hogy annak egyes elemei mégis élnek, — különösen a franchise de l'hôtel (szállásmentesség) fogalmában[29]. Zourek a bizottság csehszlovák tagja (az 1957. évi vita során elnöke) kifejezte, hogy ezzel a véleménnyel nem ért egyet. Rámutatott arra, hogy a szállásmentesség alapja nem szükségszerűen a területenkívüliség. Azt — mint egyes államok jogszabályai igazolják — a képviseleti jelleg és az ún. funkcionális mentesség elméletére is alapozni lehet. Ugyanő azt is javasolta, hogy ha a tervezetben a területenkívüliségről egyáltalán említés történnék, akkor világosan kifejezésre kell juttatni, hogy azt a Bizottság elvetette[30].

A Bizottság végeredményben rövid magyarázatot fűzött tervezetének a diplomáciai kiváltságokra és mentességekre vonatkozó részéhez. A magyarázat megemlékezik arról, hogy a diplomáciai kiváltságok és mentességek kialakulására három elmélet gyakorolt hatást.

A területenkívüliség elmélete, amely szerint a diplomáciai képviselet helyiségei a küldő állam területének mintegy kiterjesztését alkotnák.

A képviseleti jelleg elmélete, amely arra a gondolatra alapítja a kiváltságokat és mentességeket, hogy a diplomáciai misszió a küldő államot személyesíti meg.

A funkcionális szüksegszerűség elmélete, amely azzal igazolja a kiváltságokat és mentességeket, hogy azok feltétlenül szükségesek a diplomáciai missziók funkcióinak ellátásához.

A magyarázat így folytatja: „A Bizottságot ez a harmadik elmélet vezette azoknak a problémáknak a megoldásánál, amelyekhez a gyakorlat nem adott világos útmutatást, de figyelembe vette a diplomáciai misszió vezetőjének és magának a misszionak a képviseleti jellegét is." Világosan látszik ebből, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság ezzel az egyhangúan[31] elfogadott szöveggel elvetette a területenkívüliség elméletét.

---

[27] 383. ülés 31. bek.
[28] 383. ülés 10. bek.
[29] 425. ülés 40. bek.
[30] 425. ülés 39. és 49. bek.
[31] 430. ülés 21. bek és 478. ülés 12. bek.

A Nemzetközi Jogi Bizottság természetesen nem tévedhetetlen testület. Tizenkét éves működése alatt volt rá példa nem is egy[32], hogy tervezetei jogos kritikát váltottak ki és azokat az ENSZ közgyűlése, ha nem is vetette el formálisan, de tisztelettel félretette. Ezekben az esetekben azonban nem a bizottság egészének, hanem csak egy részének többségi szavazattal elfogadott állásfoglalását reprezentálta a közgyűlés elé terjesztett jelentés.

Tudvalevő, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és kodifikációja céljára alakult. Huszonegy tagja van, akiknek az alapszabályok (2. §.) szerint a nemzetközi jog területén elismert tekintéllyel kell bírniok. A bizottság tagjait az ENSZ közgyűlése választja a tagállamok jelöltjei közül. A választásnál nemcsak arra kell tekintettel lenni, hogy a jelöltek egyenként rendelkezzenek a szükséges kvalifikációval, hanem arra is, hogy a bizottság egészében képviselje a civilizáció fő formáit és a világ legfontosabb jogrendszereit. (8. §.) Ez a követelmény jelenleg nem érvényesül teljesen, mert a népi Kínát megillető helyet Csang Kai Sek küldötte bitorolja. Az sem tekinthető arányos elosztásnak, hogy a szocialista jogrendszereket jelenleg csak két tag (Tunkin, Žourek) képviseli.

Azonban még így is az a helyzet, hogy ha ez a bizottság *egyhangúlag* foglal el nemzetközi jogi kérdésben álláspontot, akkor gyakorlatilag elfogadható, hogy ez az álláspont az aktuális nemzetközi jogi helyzetet tükrözi.

Hogy a területenkívüliség elméletének elvetésével és a kifejezés használatának mellőzésével kapcsolatban a helyzet ez, azt igazolja az is, hogy ez ellen egy állam sem emelt szót a benyújtott írásos észrevételekben és a közgyűlés VI. (jogi) bizottságában sem hangzott el ellenvetés.

IX.

A fentebb kifejtetteknek aktualitást ad, hogy a 3131/1960. számú kormányhatározattal megvitatásra közrebocsátott tervezet 7. §-ában lényegében változatlan szöveggel átveszi a Btá. bevezetőleg idézett területenkívüliséget említő rendelkezését. Ez nem látszik szerencsésnek.

A szocialista jogalkotásnak meg kell felelnie a Lenin által is nyomatékosan követelt egyszerűség, közérthetőség követelményeinek. Ennek nyilvánvalóan nem felel meg az olyan fiktív kifejezés használata, amely alkalmas arra, hogy a közönséget, sőt a nemzetközi joggal aránylag keveset foglalkozó jogászokat is megtévessze.

A területenkívüliség szó megtévesztő jellege legplasztikusabban a diplomáciai menedék kérdésénél mutatkozik meg. Ha a diplomáciai képviselet helyiségeit akár csak fiktive is a küldő állam területének tekintenők, ez óhatatlanul a diplomáciai azilum jogának elismerésére vezetne. Márpedig köztudomású, hogy ezt a középkori intézményt ma már az egész világon — a latin-amerikai államok partikuláris jogrendszerének zárt köre kivételével — elavult, a mai nemzetközi jogba ütköző intézménynek tartják. A diplomáciai képviselet kötelessége, hogy tartózkodjék a fogadó állam belügyeibe való beavatkozástól. Ezt kifejezetten is kimondja a Nemzetközi Jogi Bizottság 1958. évi szerződéstervezetének 40. cikke. Már pedig van-e ügy, mely szorosabban tartoznék a belső ügyek körébe, mint a büntető joghatóság gyakorlása az állam területén? A diplomáciai képviselet háza az állam területéhez tartozik. A telek és az épület tulajdona (dominium) nem teszi azt a küldő állam területének részévé. Ez a tulajdon a fogadó állam anyagi joga alapján az abban megszabott tartalommal illeti a küldő államot. Ez az anyagi jog pedig soha nem ruházza át az ingatlan feletti uralmat (imperium) a küldő államra. A diplomáciai menedék nyújtása ezért súlyos visszaélés a követségi épületnek járó sérthetetlenséggel és megsértése annak a szabálynak, hogy az kizárólag diplomáciai célra szolgálhat[34]. Ha a küldő állam megsérti ezt a szabályt és a belügyekbe való durva beavatkozással közbeékelődik a fogadó állam és annak büntető joghatósága alá tartozó személy közötti belső, közjogi viszonyba, ezzel a nemzetközi jog megsértésének egyik legsúlyosabb esetét követi el.

Így figyelembe kell még venni azt is, hogy a nemzetközi jogban területenkívüliségnek nevezték azt a kiváltságos helyzetet is, amelyet európai és amerikai államok egyes közel- és távolkeleti országokban az úgynevezett kapitulációs szerződések útján szereztek maguknak. Bizonyos, hogy a területenkívüliségnek a kapitulációs szerződéseken alapuló formája — bárhogyan is vélekedünk az eredetéről — gyarmatosító, kizsákmányoló, reakciós intézmény volt. Ez az intézmény ma már a múlté. A kapitulációs szerződéseket egytől egyig lerázták magukról a függő helyzetükből függetlenségre törekvő államok. Ma már mindenütt megszűnt a konzuli bíráskodás és a területenkívüliséggel együtt járó egyéb előjogok szövevénye. A gyarmattartó és imperialista hatalmak minden erőfeszítése ellenére (lásd a Nemzetközi Bíróság előtt az Egyesült Államok állampolgárainak Marokkóban élvezett jogai tárgyában az USA és Franciaország között folytatott eljárás anyagát) az ilyen területenkívüliségi jogoknak még a maradványai is eltűnőben vannak.

Egy olyan korban, amelynek nemzetközi jogában az állami szuverenitás az uralkodó eszme, minden olyan intézménynek el kell tűnnie, amely azzal összeegyeztethetetlen. A szuvereni-

[32] A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások és a választott bírósági eljárás tárgyában.

[34] NJB. 1958. évi szerződéstervezet 40. cikk. 3. bek.

tás eszméjével ellentétben álló kifejezés használata sem indokolható.

Nincsen semmi ok annak feltételezésére, hogy jogszabályalkotásunk azért használja még mindig a területenkívüliség kifejezést, mert — szemben az egész világgal — híve lenne exterritorialitás elméletének. A kifejezés használatára nyilvánvalóan csak a megszokás ereje késztet. Ez azonban jogalkotásunk forradalmi átalakulása során aligha legyőzhetetlen akadály.

Egyetemi nemzetközi jogi tankönyvünk[33] szerint a területenkívüliség helyett voltaképpen helyesebb diplomáciai mentességről beszélni. Ezt az álláspontot jogalkotásunknak is magáévá kellene tennie.

X.

A büntetőtörvénykönyv tervezetének 7. §-ával kapcsolatban azonban felvetődik az a kérdés is, vajon nem szolgáltat-e az ilyen rendelkezés alapot annak feltételezésére, hogy mi a diplomaták büntetőjogi mentességét nemcsak a jogszolgáltatás, hanem az anyagi jogszabályok tekintetében is fenntartani véljük? Ezt az aggályt már az 1878 : V. tv. 5. §-ával kapcsolatban is felvetette Asztalos Jenő: „Ha a magyar Büntetőtörvénykönyvet nézzük, első pillanatra majdnem biztosnak látszik, hogy a területenkívülieket az anyagi szabályok alól is eximálja, mert e kiváltság megemlítése az anyagi kódexben foglaltatik (5. §.) s a törvénymagyarázat rationalis szabályai szerint azt kell tartanunk, hogy a törvényhozó akarata épp a kódexben foglalt rendelkezések alól akar kivételt tenni."[35]

Szondy Viktor[36] a régi Btk. e rendelkezését fontos érvként használta fel annak az álláspontjának a megalapozására, hogy a magyar büntetőtörvénykönyv az anyagi jogi mentesség elméletét fogadta el.

Az ENSZ-ben folyó kodifikációs munka világában a büntetőjog terén fennálló diplomáciai immunitás kérdésében a következő kép alakul ki:

Az ENSZ titkárságának előkészítő memoranduma[37] nagyon rövid fejezetben emlékezik meg a diplomáciai mentességekre jogosult személyeknek a fogadó állam büntető joghatósága alóli mentességéről. Utal arra, hogy a diplomáciai képviselő ezirányú mentességét feltétlenül indokolják a feladatának elvégzéséhez fűződő követelmények. Idézi Montesquieu szavait, aki a „dolgok természetéből folyó észokok" alapján kívánja meg, hogy a követ független legyen a fogadó szuverénjétől és annak bíróságaitól. A követ „a küldő fejedelem szava és e szónak szabadnak kell lennie"... „a követet hamisan vádolhatnák, ha bűncselekmény miatt büntethető lenne; ha adósságért börtönbe vethetnék, az adósságot koholhatnák." (De l'esprit des lois XXVI. könyv, XXI. fejezet.) Nyilvánvaló azonban, hogy a büntető joghatóság alóli mentességből nem következik, hogy a diplomáciai képviselő szabadon követhet el bűncselekményt. A joghatóság alóli mentesség eljárási jogi és nem anyagi jogi jellegű — írja a memorandum — és nem érinti a diplomáciai képviselő büntetőjogi felelősségét. A fogadó állam nem is tehetetlen a jogsértő diplomatával szemben, kérheti visszahívását, vagy megtilthatja lakása elhagyását és rangjához illő tisztelettel a határhoz kísértetheti vagy felkérheti a küldő államot, hogy saját bíróságai előtt indíttasson ellene eljárást.[38]

A büntető joghatóság alóli mentesség kérdésében mind az előadói jelentés, mind a bizottság által elfogadott tervezetek teljesen kategórikus álláspontot foglalnak el.

A Sandström-féle tervezet indokolásában annyit mond, hogy „mindenki megegyezik abban, hogy a diplomáciai képviselőnek mentességet kell adni a büntető joghatóság alól".

A nemzetközi jogi bizottságnak mind az 1957. évi, mind az 1958. évi tervezete is biztosítja ezt a mentességet. A tervezetek indokolása kiemeli, hogy a büntető joghatóság alóli mentesség teljes, szemben a polgári ügyekben gyakorolt joghatósággal, amelyet bizonyos — ingatlan, hagyatéki stb. — ügyekben engedett kivételek megtörnek.

Ami a diplomáciai képviselőnek a fogadó állam anyagi büntetőjogi szabályaihoz való viszonyát illeti, erre nézve a bizottság tervezetei nem tartalmaznak különös, hanem csak a fogadó állam mindenfajta jogszabályaira utaló általános rendelkezéseket. Mindkét tervezet kimondja, hogy:

„Diplomáciai kiváltságai és mentességei sérelme nélkül az ilyen kiváltságokat és mentességeket élvező minden személynek kötelessége, hogy *tiszteletben tartsa* (kiemelés tőlem U. E.) a fogadó állam törvényeit és más jogszabályait."

Ez a szöveg a bizottságban hosszú vita után alakult ki. A Sandström-féle javaslat és a mexikói Padilla Nervo által előterjesztett módosító javaslat szövege még a törvények *megtartásáról* beszélt, a szovjet Tunkin javaslatára enyhítette ezt a bizottság *tiszteletben tartásra.*

Tunkin kifejtette[39], hogy helyes a büntető joghatóság alóli mentességgel kapcsolatban annak kiemelése, hogy ez a mentesség nem helyezi a diplomatát a törvény fölébe. Viszont — mondotta — nem lenne korrekt annak kimondása, hogy a diplomata a fogadó állam minden egyes törvényét megtartani tartozik.

---

[33] Szerkesztette Hajdú Gyula, 2. kiadás 207. old.

[35] I. m. 155. old.

[36] A diplomáciai képviselők alaki vagy anyagi büntetőjogi mentességet élveznek-e? Jogállam, 1931. 336. old.

[37] A/CN/. 4/98.

[38] A követek kiutasítására már 1525-ből származó törvényünk, II. Lajos 4. törvénycikke rendelkezést tartalmaz ... mert az ország kincseit nyilván kimerítik, és kiviszik ... a császári és velencei követeket ki kell küldeni az országból.

[39] 412. ülés 6. bek.

Žourek rámutatott arra[40], hogy a diplomáciai képviselő elvileg alá van vetve a fogadó állam törvényeinek. Olyan jogszabályok azonban, amelyek személyes szolgáltatások teljesítésére kötelezik az ország lakosait (pl. természeti szerencsétlenségek esetén), nyilvánvalóan nem bírhatnak kötelező erővel a diplomáciai mentességet élvező személyekre.

A szerződéstervezet fentidézett egyhangúlag elfogadott rendelkezése és az előkészítő munkák elemzése alapján nem fér kétség ahhoz, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság álláspontja is az, hogy a büntetőjog terén a diplomáciai mentesség eljárásjogi természetű és nem jelent mentességet az anyagi büntetőjogi szabályok alól.

Bár korábban s még a XIX. században is az ellenkező nézet volt elterjedtebb (Szondy Viktor még 1931-ben is az anyagi jogi mentesség mellett kardoskodott), ma már a nemzetközi jogtudományban a Nemzetközi Jogi Bizottság által elfogadott felfogás az uralkodó. Ennek helyességét — egyebek között — a következő érvek támasztják alá: *1.* A diplomatának a fogadó állam anyagi büntetőjogába ütköző cselekménye bűncselekmény: az ellen nyilvánvalóan helye van jogos védelemnek, annak diplomáciai mentességgel nem bíró részesei bűnrészesek, akik ellen a büntető eljárás lefolytatható. *2.* A büntetőjogszabályok megsértése miatt fogadó állam a diplomata ellen bíróilag ugyan nem, de diplomáciai úton eljárhat (tiltakozás, persona non grata-nak nyilvánítás stb.). *3.* A rendészeti szabályok (közlekedésrendészet és hasonlók) a diplomatára is szükségszerűen kötelezők. Ebből a fortiori következik a közrendet magasabb síkon biztosító büntetőszabályok kötelező ereje is.[41] *4.* Ha a diplomata küldő állama lemond a mentességről és hozzájárul ahhoz, hogy a fogadó állam bírósága vonja felelősségre a diplomatát, az nyilván nemcsak a saját eljárási joga, de a saját anyagi joga alapján is jár el. *5.* Ugyancsak a saját anyagi joga alapján folytatja le a fogadó állam bírósága az eljárást, ha az a diplomáciai képviselő mentességének lejárta után indul meg. A mentesség megszűnik a diplomata funkciójának a fogadó országban való megszűnése és távozása, illetve a távozásra rendelkezésre álló méltányos időtartam letelte után. (Nem szűnik meg azonban a mentesség a hivatalos minőségben végzett cselekmények tekintetében.)

XI.

Nyilvánvalóan nem vonatkoznak a diplomatákra azok a büntető szankciók, amelyek az őket nem kötelező adó-, vám-, társadalombiztosítási — személyes szolgáltatást kívánó — beszállásolási kötelezettséget előíró vagy hasonló jogszabályokhoz fűződnek. Ugyancsak természetszerűen mentes a diplomáciai képviselő mindama büntető rendelkezések alól, amelyek idegen állampolgárokra nem vonatkoznak. Ezek azonban nem valódi kivételek az anyagi büntető jogszabályoknak való alávetettség szabálya alól, mert ezeknek a büntetőszabályoknak a tényálladéka olyan, hogy azoknak diplomata nem lehet alanya.

Van olyan felfogás, hogy a diplomáciai képviselő *hivatalos minőségében* végzett mindenfajta cselekménye mentes a fogadó államnak nemcsak a joghatóságától, de az anyagi jogától is[42]. Ez a mentesség annak a megnyilvánulása lenne, hogy a követe útján eljáró küldő állam tevékenysége felett a fogadó állam hatóságainak *ratione materiae* hiányzik a joghatósága. Ez a felfogás kellőleg indokolná azt az általánosan elfogadottnak tekinthető gyakorlati szabályt, hogy a diplomáciai képviselő ebbeli jellegének és működésének megszűnése után sem szűnik meg a mentessége az általa hivatalosan végzett cselekmények tekintetében. Ellene mond viszont az említett nézetnek a büntetőjog vonatkozásában az, hogy a fogadó állam a büntetőjogszabályaiba ütköző magatartást nem köteles eltűrni és ahhoz a fentebb ismertetett diplomáciai következményeket fűzheti. Ez felel meg az általában követett gyakorlatnak is. A Nemzetközi Jogi Bizottságnak az a szóhasználata, hogy a fogadó állam belső jogszabályát tiszteletben kell tartani, a büntetőtörvények vonatkozásában a törvények megsértésétől való tartózkodással, tehát a törvények megtartásával egyértelmű.

XII.

A területenkívüliség tanának természetesen az a felfogás felel meg, hogy a területen kívül levőnek tekintett diplomatára nem kötelezőek a fogadó állam — túlnyomórészt territoriális hatályú — törvényei.

Helyesen jegyezte meg (412. ülés 18. bek.) Verdross, a Nemzetközi Jogi Bizottság osztrák tagja, hogy a tervezetnek az a szakasza, amely a diplomatáknak a fogadó állam anyagi jogszabályainak való alávetettségét mondja ki, nagy jelentőségű, mert a „területenkívüliség ódon elméletének" elvetését jelenti. Ha magunk is elvetjük ezt az ódon elvet, azt a magyar anyagi büntetőkódexben kifejezésre kellene juttatni. Vagy szövegezzük úgy a kérdéses szabályt, hogy az világosan eljárásjogi mentességet biztosítson, vagy hagyjuk ki egészen az anyagi kódexből.

Ez utóbbi megoldást példázzák a csehszlovák és a lengyel anyagi büntetőkönyvek.

Az előbbi utat követik a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntetőkönyveinek 1958. december 25-én kibocsátott alapelvei,

[40] 412. ülés 33. bek.

[41] Miért legyen a követ kötelezve kutyáját pórázon vezetni és felmentve a büntetőtörvénykönyv összes tilalmainak betartása alól? Áldásy: i. m. 45. old.

[42] Harward Egyetem tervezete I. köt. 137. old.

amelyek világosan mutatják a szovjet jogfejlődés útját. Az 1924. évi alapelvek 1. cikke még anyagi mentességként volt értelmezhető,[43] az új alapelvek erről az útról letértek és kizárólag eljárásjogi mentességet biztosítanak a diplomatáknak.[44]

[43] A Szovjetunió területén minden személy — kivéve a területenkívüliségi jogokat élvező idegen állampolgárokat — az elkövetés helyének büntetőjoga szerint felelős a bűncselekmények elkövetéséért.

[44] A Szovjetunió 1958. évi Büntetőjogi Szabályai, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 14. old.

Ustor Endre

Vádelv a magyar szocialista büntető eljárásjogban*

1. Vita a vádelvről. Az 1954. évi V. tv. (I. Bpn) megalkotása óta vita folyik a vádelvnek büntető eljárási alapelvként való elismerése felől. A vitát elsősorban a Bp új 175. § (4) bekezdése és a 178. § (4) bekezdése váltotta ki. A vitában két álláspont ismeretes.

A vádelv ellenzői az I. Bpn-t a vádelv utolsó nagy áttöréseként értékelik és hangsúlyozzák, hogy a vádelvnek, mint alapelvnek, a szocialista büntető eljárásban nincs létjogosultsága. „A fejlődésnek mai szakaszában a szocialista törvényesség mind fokozottabb érvényesülése érdekében nem tarthatók fenn a felek rendelkezési jogának (a vádelvből folyó) következményei, amelyek a bíróságot az eléje vitt büntető ügyekben az objektív igazság felderítésében ezideig korlátozták".[1]

„A perrendünk a vádelvvel szakított..." „Az eljárás tárgyának a vád mellett másik megjelenési formája a bíróság rendelkező cselekményével kialakított büntetőjogi igény. Az 1951 : III. tv. 178. § (1) bekezdése szerint a bíróság csak olyan tények miatt hozhatott ítéletet, amelyek miatt vádat emeltek; azaz a bíróság kizárólag a vádigény elbírálására szorítkozhatott. A Bpn ezt a vádelvi konstrukciót nemcsak hogy áttörte, de egyenesen félretette és a vád funkcióját alapvetően megváltoztatta".[2]

A vádelvet védelmező álláspont, bár részben elismerte az I. Bpn-val módosított Bp 175. § (4), illetőleg 178. § (4) bekezdés által a Bp-be iktatott, a vádelvvel ellentétes rendelkezések létjogosultságát, hangsúlyozza, „hogy a vádelv megdőléséről, illetve eltemetéséről nem lehet beszélni, mivel ez egyet jelentene azzal, hogy a perbeli funkciók szétválasztása megszűnt, vagy legalább is elmosódott".[3] „Itt csak arról van szó, hogy a perrendnek eme újabb rendelkezése [178. § (4) bek.] folytán a vádrendszer újabb törést szenvedett az objektív igazság minél hathatósabb érvényesítése érdekében... A vádelvnek azonban számos szabálya a büntetőperbeli funkció elkülönítése, a védelem szabadsága, az ügyfélegyenlőség stb.... alkalmasak a szocialista bűnper céljainak elősegítésére, változatlanul érvényesülnek az új perrendünkben is, éspedig a tárgyalási szakban is".[4]

Még mielőtt bármelyik állásponttal vitába szállnánk, szükséges megismerkedni a vádelvvel kapcsolatban különböző szempontokkal, nevezetesen azzal, hogy mit védelmeznek azok, akik a vádelvet a szocialista büntető eljárásban szükségesnek tartják, illetve mi ellen hadakoznak a vádelv ellenzői.

A vádelv védelmezői értelmezése szerint: „Az eljárási jogok fejlődésében a vádelv és a vádrendszer a nyomozórendszer szörnyű igazságtalanságával, a kínvallatás, az eljárás titkossága, a vádló és a bírói funkciójának összeolvadásával szembeni harc eredményeképpen került kisebb vagy nagyobb mértékben az európai bűnvádi eljárási jogokba. Az igaz, hogy a vádrendszer a bírói eljárás megindítását és folytatását a vád emelésétől, fenntartásától teszi függővé, de ennél sokkal többet jelent: elkülöníti a bűnper folyamán eljáró hatóságoknak és feleknek jogkörét, a terheltet az ügyfél jogaival ruházza fel, biztosítja számára a védelem szabadságát, sőt a vádlót és terheltet egyenjogúaknak tartja".[5] „Az, hogy az adott büntető eljárás vádelvű, nyomozóelvű vagy vegyes jellegű, nagy mértékben jellemző a büntető eljárás egészére, rendszerére. Egy-egy büntető eljárást ezen az alapon nevezünk a) vádelves rendszerű vagy vádrendszerű..., b) nyomozó elves vagy nyomozó rendszerű..., c) vegyes rendszerű büntető eljárásnak".[6] Ez az álláspont a népi demokratikus államok büntető eljárását vegyes rendszerűnek jellemzi és ismerteti azokat az intézményeket, amelyek l. a nyomozó rendszerből, 2/a vádrendszerből kerültek a büntető eljárásba. Az utóbbiak között felsorolja a funkciók elkülö-

* Azzal a kérdéssel, hogy a vádelv alapelve-e a magyar szocialista büntető eljárásnak, külön tanulmányban foglalkozunk. — *Szerző.*

[1] Gyarmati István: A Bp módosításáról szóló törvény jelentősége. Ügyészségi Közlöny 1954. 7. sz. 91—99. old.

[2] Molnár László és munkaközössége: A büntető perrendtartás kommentárja. 525., 527. old.

[3] Móra Mihály: Az ítélet és a vád viszonyához. Magyar Jog. 1958. 228—231. old.

[4] Horgosi György: Az elsőfokú büntetőtárgyalás néhány elvi és gyakorlati kérdése. Magyar Jog 1955. 5. sz. 137—140. old.

[5] Horgosi György: i. m. 137. old.

[6] Móra Mihály: Büntető eljárási jog. (Egyetemi jegyzet.) 1959. I. köt. 118. old.

nítését, az ügyfelek részvételét a perben, valamint azt az elvet, hogy a bírói eljárás csak vádra indulhat. Arra hivatkozva, hogy az eljárás főszakasza a büntető per, ahol is a vádrendszerre (végső soron vádelvre) visszavezethető garanciák érvényesülnek, a vádelv szocialista büntető eljárásban való jelentőségét kívánja kiemelni.[7]

A vádelvnek a magyar szocialista büntető eljárásban való létjogosultságát tagadó szemlélet képviselői szerint: a vádelv érvényesülése azt jelenti, hogy a bírói szak csak vádra indulhat, a vádló a vád felett rendelkezhet és ez a rendelkezés a bíróságra nézve kötelező, végül is a bíróság kötve van a terhelt bűnösségének megállapításánál a vádban foglalt tényálláshoz. Ennek következtében — mondják — a 175. § (4) bekezdést és a 178. § (4) bekezdést úgy kell értelmezni, mint a vádelv teljes kiiktatását célzó intézkedést.

Az egymással szemben álló álláspontok vitájának tárgya azonban nem azonos. Mást véd az egyik és mást támad a másik.

2. A vádelv kettős értelme. A vádelv létjogosultságát a magyar szocialista büntetőeljárásban három vonatkozásban kell tisztázni: a) összekapcsolható-e a vádelv léte a vádrendszer vagy vegyes rendszer fogalmával; b) a szocialista büntetőeljárásban meghatározó-e a vádelv léte (azonos-e a vegyes rendszer meglétével); c) alapelv-e a vádelv a szocialista büntető eljárásban.

a) A burzsoá büntető eljárásjogi elméletek a vádelvet általában meghatározó, alapvető elvnek ismerik el. Ez a felfogás tükröződik részben a büntető eljárásban érvényesülő elvek ismertetésével kapcsolatban, amikor a vádelv minden más elvet megelőzően, elsőként került tárgyalásra. Másrészt a vádelv meghatározó szerepe az eljárási rendszerek ismertetésénél is kifejezést nyer. „Azt az eljárást, amely a vádelv szerint van berendezve, amelyben a vádelv uralkodó, nevezzük vádeljárásnak, vagy vádrendszernek".[8] „Az »anyaginak« nevezett igazság létezésére, vagyis az anyagi büntetőjognak mily mérvben való érvényesítésére két eljárási rendszer kínálkozik: a kutatás és a vádlás rendszere. (Inquisitio és accusatio.[9])" Ugyanez a szemléletmód tükröződik a vádelv és a folyományainak méltatása kapcsán is. Itt az egyes elveket hol közvetlenül a vádelv alkatrészeként emlegetik, hol pedig mint a vádper, vádrendszer ismérveit.[10] A vádelvből, mint alapvető alapelvből következtettek a többi büntető eljárási alapelvre.

A burzsá büntető eljárási jog elméleti művelői nem képesek a vádelv és a vádrendszer pontos meghatározására. Egységesek azonban abban, hogy a vádelvet, mint a büntető eljárás rendszerére meghatározó alapvető elvet kiemelik. Ez a szemléletmód erősen jogdogmatikai jellegű, s alapjában véve nem más, mint az elveknek elvekkel való idealista magyarázata.

Azt nem veszik figyelembe ugyanis, hogy az eljárási rendszereket alkotó alapelvek végső soron nem egymásból, hanem a gazdasági, társadalmi viszonyokból fakadnak. Mindig az adott gazdasági alap határozza meg a jogintézményeket, és nem egy, a jogászok által konstruált elv. Kétségtelen, hogy a büntető eljárásjog vonatkozásában nehezebb az egyes eljárásjogi intézményeket, elveket külön-külön az őket kiváltó társadalmi viszonyokra visszavezetni. Az egyes eljárási rendszerek vonatkozásában azonban ilyen összefüggések kimutatása nem ütközik különösebb nehézségbe. A büntető eljárás rendszerének helyes meghatározásáról mondunk le akkor, amikor az elvek összességéből adódó rendszert egy elvvel akarjuk megmagyarázni, egy elvből akarjuk levezetni.

A vegyes rendszert illetőleg is különböző nézetek ismeretesek a burzsoá eljárási jogokban. Vannak, akik a vegyes rendszert úgy fogják fel, mint olyant, amelyben az előkészítő szak inquisitorius, a bírói szak accusatorius. Más nézet szerint a vegyes rendszerben az eljárás egész folyamán a vádrendszerre és az inquisitorius rendszerre jellemző elvek keverednek egymással. Egy harmadik nézet, az elsőből kiindulva tovább megy, s a bírói szakasznak a büntető eljárásban elfoglalt szerepére tekintettel a vegyes rendszert mérsékelt vádrendszerű eljárásnak tekinti. „A vegyes rendszerben sokkal több van a vádrendszerből mint a nyomozóból, úgy hogy bátran lehet mérsékelt vádrendszernek tekinteni".[11] A büntető eljárásjog alapelveinek idealista magyarázata következtében voltak képtelenek a magyar burzsoá büntető eljárásjogászok arra, hogy a feudális magyar büntető eljárást megfelelően értékeljék. Általában azt vallották, hogy a magyar feudális büntető eljárás (a XVII—XIX. században) vádelves, illetőleg vádrendszerű, mert a vádelv érvényesült benne. Figyelmen kívül hagyták, hogy a feudális magyar büntető eljárás az ún. vádelvből fakadó szabályokon túl számos olyan intézményt ismer, amelyek inquisitorius jellegűek voltak (írásbeliség, kötött bizonyítási rendszer, közvetettség stb.). A vegyes rendszerről a fentiek során már elmondottakból az következne, hogy a feudális magyar büntető eljárást vegyes rendszerűnek ismerjék el. Ilyen nézet a magyar burzsoá szerzőknél nem fordult elő. Olyan nézet azonban volt, amely a magyar feudális büntető eljárást inquisitoriusnak jellemezte. Mind az előbbi, mind pedig az utóbbi álláspont abból indult ki, hogy a francia polgári forradalomig Európában

[7] Móra Mihály: Büntető eljárási jog. (Egyetemi jegyzet.) 1959. I. köt. 119. old.

[8] Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve. Bp. 1903. 175. old.

[9] Fayer László: A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala. Bp. 1905. 3. old.

[10] Balogh Jenő: A büntető perjog tankönyve. I. füzet Bp. 1906. 171. és köv. old.

[11] Finkey: i. m. 167. old.

csak kétféle rendszer volt lehetséges: vádelves vagy inquisitorius.[12]

b) A vádelvnek a magyar szocialista büntető eljárásjog irodalmában fellelhető védelmezői tulajdonképpen abból a helytelen szemléletből indulnak ki, amely a vádelvet a vegyes rendszerrel azonosítja. Olyan meggondolás alapján, amely feltételezi — ha nem is mondja ki —, hogy a magyar szocialista büntető eljárás „mérsékelten vádrendszerű" eljárás. A vádrendszerű eljárás viszont a vádelven alapszik.[13]

Arra a kérdésre, hogy elismerhető-e a vádelv a szocialista büntető eljárásban meghatározó alapelvként, nemmel kell válaszulnunk. A szocialista büntető eljárás rendszerének kérdésére részben az alkotmányban, részben a büntető perrendtartásban leszögezett alapelvek adnak választ. Ezek az alapelvek részint olyanok, amelyek a társadalmi harcok folyamán a demokratikus szabadságjogok rögzítéseként a burzsoá büntető eljárásjogokban is megtalálhatók, s amelyeket megváltozott tartalommal a szocialista büntető eljárás feladatának elérését elősegítik. Részint olyanok, amelyek a szocialista fejlődés eredményeit tükrözik. Hogy az adott időszakban a szocializmus viszonyai között mit nevezünk alapelveknek, minden esetben függ a szocializmus építésének adott fokától. Semmiképp sem függ azonban egy ún. alapvető alapelv elismerésétől. A szovjet büntető eljárásjog irodalma sehol sem említi a vádelvet, sem alapelvként, sem alapvető alapelvként. És bár az egyes magyar szocialista büntető eljárásjogi szerzők szerint a vádelvnek a büntető eljárásból való kihagyása feltétlen kihatással van a terheltnek a védelemhez való jogának az érvényesítésére, ügyféli jogainak elismerésére, a szovjet büntető eljárás fejlődését figyelembe véve, éppen arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ez semmiképp sem az inquisitorius eljárási rendszer irányában halad, ellenkezőleg, mind tökéletesebben a terhelt eljárási jogainak biztosítása felé.

Helytelen a szocialista büntető eljárásjog rendszerének meghatározásánál az olyan szemlélet, amely az egyes rendszerek ilyen vagy olyan jellegének megállapításánál jogdogmatikai szemlélettel elveket elvekből kíván magyarázni. Nem mintha a szocialista büntető eljárás rendszerét jogi elvekkel nem lehetne megmagyarázni. De a vádelv nem olyan elv, amely a szocialista büntető eljárási rendszer meghatározására alkalmas lehetne. Ugyancsak helytelen eredményre vezet a szocialista vegyes rendszer és a burzsoá vegyes rendszer mechanikus összehasonlítása. Az ilyen nézet feltétlenül elvesz a jogdogmatika útvesztőjében akkor, amikor a tartalmilag alapvetően más szocialista büntető eljárást minden áron a burzsoá vegyes rendszer képére és hasonlatosságára igyekszik formálni és kétségbeesett erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a szocialista büntető eljárás rendszerében mindazokat az ismérveket fellelje, amelyek a burzsoá vegyes rendszerre jellemzőek.

c) Végezetül arra a kérdésre kell választ adni, hogy a vádelv nem ugyan mint a büntető eljárási rendszert alapvetően meghatározó elv, hanem mint külön önálló alapelv, szükségszerű-e a szocialista büntető eljárásban?

A szocialista büntető eljárás alapelveinek jelentősége főként abban van, hogy elősegítik a büntető eljárás céljának és feladatának megvalósítását. Ez a cél: az igazság megállapítása az ügyben, a bűnösség megállapítása és az ártatlan személy mentesítése az alaptalan vád alól, és nevelő tevékenység az állampolgárok irányában.[14] „Az eljárás mindenek előtt a bűnös megbüntetésére szolgáló eszköz, de emellett védelem azok számára, akik bűncselekményt nem követtek el, vagy a helytelen és a bűnösség mértékén túli elítéléssel szemben".[15]

Természetesen nem közömbös, hogy a szocialista büntető eljárás milyen módon, hogyan törekszik az anyagi igazság elérésére. „... A törvényhozó egyik legfontosabb feladata, hogy a lehető legjobb jogszabállyal biztosítsa egyidejűleg az anyagi igazság felderítését és a vétkesek kellő megbüntetését, továbbá az ártatlanok felmentését és teljes rehabilitációját. Egyidejűleg feladata az is, hogy megvédje az állampolgárok jogait és érdekeit a büntető perben".[16] Éppen ezért „a Bp olyan rendelkezései, amelyek az anyagi igazság feltárásának biztosítékai, nem állhatnak ellentétben a vádlott védelemhez való jogával általában, illetve általában a védelemhez való joggal".[17]

A népi demokratikus országok büntető eljárásjogai közül a csehszlovák és az NDK Bp ismeri el a vádelvet alapelvként. A csehszlovák alkotmány a vádelvet mint a büntető eljárás alapelvét ismerte. „A büntető bíróságok előtt az eljárásnál a vádelv érvényes. A vádlottnak biztosítva van a védelemhez való joga". (Május 9-i alkotmány 144. § V. bekezdés.) Az 1960. évi alkotmány a vádelvet nem említi. A hatályos csehszlovák büntető perrendtartás — szemben a 85/1950. Sb. sz. törvénnyel — a ko-

[12] Vö.: Fayer László: Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. IV. Bp. 1902. 160. old.; Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve. Bp. 1908. 26. old.; Balogh Jenő: A magyar bűnvádi eljárásjog. I. rész., Bp. 1901. 96. old.; Csemegi Károly: Művei II. Bp. 1904., 493. old.; Szalay László: Publicistai dolgozatok. II. Pest, 1847. 102 .old. — Ellenkező álláspont: Dombováry Géza: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében. Bp. 1906. 49—52. old.

[13] Nem magyarázhatók másként a korábban idézett kérdéssel kapcsolatos cikkek fejtegetései.

[14] M. Sz. Sztrogovics: A szovjet büntető eljárásjog tankönyve. Moszkva, Akadémiai Kiadó, 1958. 24. old. (Oroszul.)

[15] N. N. Poljanszkij: A szovjet büntető eljárás elméletének kérdései. 1956. 68. old. (Oroszul.)

[16] Cieślak Marian: A büntető eljárási jog kodifikációja és a perbeli garanciák problémája. Nowe Prawo 1953. 8—9. sz. 34. old.

[17] Cieślak Marian: i. m. 41. old.

rábban vádelvből következő rendelkezéseket jelentékenyen módosította, nevezetesen a vádló rendelkezési jogával és a bíróság tényállási kötöttségével kapcsolatban.

A vádelv értékelése a csehszlovák büntető eljárásjog tudományában sem egységes. Ismeretes olyan nézet, amely a vádelvet az objektív igazság megállapítása korlátjának tekinti. Kifejti, „hogy a vádelv fogalma ellentéteket rejt magában. Nem jelenti a terhelt jogainak biztosítását, ellenkezőleg, egyenesen ellentétben áll az objektív igazság megállapításának elvével."[18] Egy másik nézet szerint a vádelvnek a büntető eljárásból való kiküszöbölése részben nem lehetséges, de nem is szükséges. Elegendő, ha a vádelv egyes káros következményeit korlátozzák.[19]

A vádelv káros következményeinek törvényhozás útján való kiküszöbölése következtében a csehszlovák Bp olyan új rendelkezéseket tartalmaz, amely kisebb-nagyobb eltérésekkel végeredményben a szovjet mintát veszi alapul. Az új rendelkezésekkel kapcsolatban — amelyek részben az anyagi igazság megállapításának megnehezítésében, részben a védelem jogának érvényesülésével kapcsolatban mutatkoztak — az utóbbi nézet képviselői leszögezik, hogy ezek nem jelentik a vádelv áttörését „és a vádlott nincs megfosztva azoktól a jogoktól, amelyeket részére a törvény egyébként biztosít".[20] Végső soron eljutnak a vádelvnek alapvető elvként való elismeréséhez, amely nélkül — szerintük — a vádlott eljárási jogai nem biztosíthatók.

Az NDK büntető eljárásában a vádelv alapelv.

„Az NDK büntető eljárása vádeljárás, azaz a bírósági eljárás megindítása és lefolytatása minden esetben a bírósághoz benyújtott indítványhoz van kötve, amelyet vagy az ügyész (Bp. 178. §) vagy pedig az erre felhatalmazott magánszemély nyújt be (Bp. 244. §)". „Az állami vád elvéből nemcsak az következik, hogy minden bűncselekmény ügyében, amely az állam érdekében áll, a hivatalos szervek vádat emeljenek, ez elvből következik a bűnüldözésre hivatott szervek hatáskörének szigorú megosztása, és e szervek felelőssége is, valamint a hatáskörnek és a felelősségnek szigorú megosztása a nyomozásért és a bírói eljárásért. ... A vádelvből következik, hogy a tárgyaláson felmerülő további bűncselekmények miatt nem járhat el a bíróság, csak akkor, ha az ügyész a vádat kiterjesztette.".[21]

Szabó Lászlóné

[18] Z. Polášek: Vádelv a büntető eljárásban. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. VI. évf. 1956. 133—138. old.

[19] K. Tibitancl: A vádelv egyes káros következményei törvényhozási úton való kiküszöbölésének kérdéséhez a büntető eljárási jogunkban. (Polasek cikkének margójára.) Cikkgyűjtemény VI. évf. 1956. 188—190. old.

[20] Mančal—Tibitancl: Az új büntető perrendtartás. Právnik, 1957. 3. sz.

[21] R. Schindler: Az NDK büntető eljárásjogának vezérfonala. Berlin, 1959. 68—69. old. (Németül.)

A bűnhalmazat kodifikációjáról

Kevés kérdése van a büntetőjognak, melyről az irodalomban többet vitatkoztak volna és amely a bírói gyakorlatban több nehézséget idézett volna elő, mint a bűncselekmény-egység és a halmazat elhatárolása. Mivel napjainkig sem alakult ki e vonatkozásban egységes álláspont, talán nem lesz felesleges röviden bemutatni a korábbi években uralkodó felfogásokat és rögzíteni saját álláspontunkat. Ezt követően pedig szeretnénk néhány megjegyzést fűzni az új Btk-Tervezetnek a halmazatra vonatkozó rendelkezéséhez és annak Indokolásához.

I.

Már *Höpfner* rámutatott arra, hogy az egység és a halmazat elhatárolása attól függ, mit tekintünk a büntetés alapjának, vagyis miben látjuk a bűncselekmény lényegét.[1] Ez az egyébként önmagában helyes belátás azonban napjainkig sem vezetett a kérdés megoldásához, hiszen a bűncselekmény fogalmi ismérvei tekintetében sem alakult még ki egységes felfogás. Ez alkalommal nem kívánunk foglalkozni a bűncselekmény fogalmának az ismérveivel, csupán a törvényi meghatározás ismertetésére fogunk korlátozódni. De mellőzzük az egység és a halmazat elhatárolására vonatkozó nézetek sokaságának az ismertetését is és csak azokat az álláspontokat vesszük szemügyre, amelyek — legalább is egyes részleteikben — még ma is élnek és hatnak, elméletben és gyakorlatban egyaránt.

1. Aránylag rövid múltra tekinthet vissza az a felfogás, mely a *bűncselekmények* számát a *cselekmények* számától tette függővé.

a) A római jogban jóformán még semmi jelentőséget sem tulajdonítottak e vonatkozásban a cselekményeknek. Itt ugyanis a büntetés alapját a jogsértésben, a normaszegésben látták.[2] A normaszegés száma pedig általában független a magatartás számától: egy magatartás megsért-

[1] Wilhelm Höpfner: Einheit und Mehreit der Verbrechen, Berlin, 1901. I. köt. 3., 64—65. old.

[2] Momsen: Römisches Strafrecht, Leipzíg, 1899. 887., 889. old.

het több tiltó vagy parancsoló normát és megtörténhet, hogy több magatartás is egyetlen normaszegést valósít meg. Ilyen körülmények között érthető az is, hogy a római jogban nem törődtek a cselekmény fogalmának a kidolgozásával sem.

Nem változott lényegesen a helyzet a glosszátorok és a posztglosszátorok működésének időszakában sem. Igaz ugyan, hogy ebben a korban már ismerték — ha nem is névszerint, de lényegét tekintve — az egy tevékenységű (az alaki) és a több tevékenységű (az anyagi) halmazatot, más vonatkozásban a homogén és a heterogén halmazatot is; a cselekménynek azonban nem tulajdonítottak lényeges jelentőséget, hiszen a különböző halmazatokra egyforma büntetést tartottak alkalmazandónak. Csak a későbbi posztglosszátorok tettek különbséget az egy tevékenységű és a több tevékenységű halmazatok büntetése között, amikor az előbbiekre egységi büntetés kiszabását tartották indokoltnak. E tényt azonban nem lenne helyes a cselekmény jelentőségének a növekedésével magyarázni, inkább a súlyosnak vélt kumulációs elv megkerülésére való törekvéssel és azzal indokolható, hogy az alaki halmazatot nem tudták határozottan elválasztani a ma látszólagos halmazatnak nevezett esetektől és így mindkettőt egységesen bűncselekmény-egységként értékelték.[3]

b) A XIX. században a büntetőjog nagy arányú fejlődésen ment át. Kidolgozták a büntetőjog alapfogalmait és igyekeztek a büntetőjog rendszerét azokon felépíteni. A kialakult kapitalista társadalmi rend büntetőjogának alapelve a nullum crimen sine lege elve lett és így a bűncselekmény fogalmának a meghatározása is különös jelentőséget nyert. A bűncselekmény fogalmának a meghatározásánál elkerülhetetlenül kidomborodik a cselekménynek — mint a bűncselekmény fogalma genus proximumának — a jelentősége. Ebből viszont logikusan következik, hogy a halmazat tanában is nagyobb szerepet kellett kapnia, mint korábban.

Höpfner még nem vont le messzemenő következtetéseket abból a nézetéből, hogy „a bűncselekmény sem nem sértés, sem nem normaáthágás, hanem cselekmény". E nézetéhez ugyanis hozzáfűzi, hogy „ezekkel a szavakkal még nem mondjuk azt, hogy a cselekmény-egység és a bűncselekmény-egység fedi egymást".[4]

Véleményünk szerint ugyan *Höpfner* nézete nem következetes, de ugyanilyen következetlenség található *Liszt* tankönyvében is. Szerinte ugyanis: „A bűncselekmény — cselekmény ... Ha csak egy cselekményt követtek el, akkor csak egy bűncselekmény tekinthető megvalósultnak. Azonban a törvényhozó értékelheti a cselekmények többségét is egy bűncselekményként és sújthatja egy büntetéssel".[5]

Hasonló álláspontot foglalt el Max Ernst *Mayer* is, aki szerint: „Mivel a bűncselekmény... cselekményből áll, cselekménnyel esik egybe, nyerhetjük a következő alaptételt: egy cselekmény egy bűncselekményt (képez)."[6]

E szerzők következetlensége két vonatkozásban áll fenn: először elismerik, hogy a bűncselekmény lényegét a cselekmény adja, mégsem teszik függővé minden esetben a bűncselekmények számát a cselekmények számától. Másodszor elismerik, hogy a törvényhozó több cselekményt is összefoglalhat egy bűncselekménnyé, de tagadják, hogy egy cselekmény több bűncselekményt is megvalósíthat.

Az itt vázolt állásfoglalás helytelen volta és alkalmazhatatlansága pedig arra vezethető vissza, hogy e nézet hirdetői figyelmen kívül hagyják, hogy nem általában a „cselekmény" tekinthető bűncselekménynek, hanem bizonyos, meghatározott vonásokat, sajátosságokat mutató cselekmény. Viszont, ha a bűncselekménnyé minősültségnél e tulajdonságoknak jelentőséget tulajdonítunk, ugyanúgy kell eljárnunk az egység és a halmazat területén is.

2. Századunk uralkodó álláspontjának hívei ebből az említett alaptételből indulnak ki és jutnak el ehhez a következtetéshez, hogy a *bűncselekmények száma* a megvalósult *törvényi tényállások számával* egyezik meg.

E nézet kialakulása a burzsoázia uralomra törésével áll szoros kapcsolatban. A feudalizmus jogbizonytalanságával, önkényével szemben olyan büntetőjogi intézmények bevezetésére törekedtek, melyek objektív jellegüknél fogva alkalmasnak látszottak az egységes ítélkezés lehetővé tételére, a formális jogegyenlőség megvalósítására. Ezek között az új büntetőjogi intézmények között a legfontosabb szerepet a törvényi tényállás játszotta, melyben a törvényhozó megvonta a határt a büntetendőnek tekintendő cselekmények körül. A bűncselekmény fogalmának az ismérvei közül a „büntetni rendeltség" a legfontosabb; a cselekmény helyére a törvény került, mely a büntetni rendeltség feltételeit meghatározza. Nullum crimen sine lege — de amit a törvény büntetni rendelt, azt büntetni kell! Mégha egyetlen cselekmény valósította is meg több törvényi tényállás elemeit!

Míg tehát *Liszt* és követői csak annak a lehetőségét ismerték el, hogy a törvényhozó több cselekményt összefoglalhat egy bűncselekménybe, addig az itt említett nézet hirdetői ennek ellenkezőjét is vallották: a törvényhozó egy cselekményt is értékelhet több bűncselekményként, hiszen a jog szuverén, a jog omnipotens.[7]

Eme álláspontból levonható első következtetéssel mi is egyetértünk: a bűncselekmények

[3] Vö. Höpfner: i. m. 27. old.
[4] Höpfner: i. m. 157. old.
[5] Liszt: Lehrbuch des Strafrechts, Berlin—Leipzig, 1932. 349. old.
[6] Max Ernst Mayer: Der allgemeine Teil des Deutschen Strafrechts, Heidelberg, 1923, 156—157. old.
[7] Vö. Ö Heller Erik: A magyar büntetőjog tankönyve, Szeged, 1931. 317. old. Így Degré Lajos: Adalékok a folytatólagos bűncselekmény tanához, Budapest, 1912. 30—31. old. is.

száma nem függ a cselekmények számától. Ezért a büntetés kiszabásánál sem lenne helyes különbséget tenni az egy cselekményű — az ún. alaki halmazat és a több cselekménnyel megvalósított — ún. anyagi — halmazat között.

Hibája azonban e felfogásnak, hogy nem nyújt biztos és szilárd elvi alapot a valódi és a látszólagos halmazatok elhatárolásához. Hatályos jogunk szerint például két törvényi tényállást valósít meg az a házasságon kívül szülő nő, aki gyermekét a szülés alatt vagy közvetlenül a szülés után szándékosan megöli: a szándékos emberölés és a gyermekölés törvényi tényállását. E két törvényi tényállás megvalósulása ellenére is csak egy bűncselekményt látunk elkövetettnek. Mai terminológiánk szerint a fennforgó halmazat nem valódi, csak látszólagos, mely bűncselekmény-egységként kezelendő. Az ilyen esteknek a valódi alaki halmazattól való elhatárolására tehát — mely halmazat esetében összbüntetést kell kiszabni — a törvényi tényállások számát alapul vevő felfogás nem alkalmas.

A XX. század első felének bírói gyakorlatában a halmazat területén viszont éppen a valódi és a látszólagos halmazat elhatárolása idézte elő a legtöbb problémát. Mondhatjuk, e probléma még napjainkban sem tekinthető megoldottnak.

Véleményünk szerint e probléma megoldatlansága miatt nem annyira a törvényi tényállást alapul vevő felfogás híveinek tehetünk szemrehányást, mint inkább a bűncselekmény fogalma formális meghatározóinak.

Ha azokat a cselekményeket kell bűncselekményeknek tekintenünk, melyeket a törvény büntetni rendeli, akkor elvi alapon nem leszünk képesek különbséget tenni a valódi és a látszólagos halmazat között. Nem is tudtak a burzsoá jogtudósok az elhatárolás kérdésében mást mondani, mint hogy valódi a halmazat akkor, ha az egyik törvényi tényállás nem zárja ki a másik törvényi tényállás alkalmazhatóságát, látszólagos viszont a halmazat abban az esetben, ha az egyik törvényi tényállás kizárja a másik alkalmazásának a lehetőségét. Eddig azonban még nem sikerült megoldaniok azt a kérdést, mikor és miért zárja ki egyik törvényi tényállás a másik alkalmazhatóságát, mikor és miért nem zárja ki más esetekben. Az a néhány eseti útmutatás, példaszerű felsorolás, amit e vonatkozásban a burzsoá tudomány a gyakorlatnak nyújt, távolról sem elégíthet ki bennünket. Arra kell törekednünk, hogy szilárd elvi alapon, határozott, biztos és félre nem érthető határvonalat hozzunk a valódi és a látszólagos halmazat között.

II.

Véleményünk szerint a szocialista büntetőjogtudomány és a büntetőtörvénykönyvünk bűntett-fogalma biztosítja számunkra a kívánt állásfoglalás kialakításának a lehetőségét.

Alaptételünk a következő: *a törvény meghatározza azokat az ismérveket, melyeknek meg kell lenniök ahhoz, hogy bűncselekmény valósuljon meg. Két vagy több bűncselekmény viszont akkor állapítható meg, ha ezek az ismérvek kétszer vagy többször valósulnak meg.*

Hangsúlyozzuk, hogy csak annyi bűncselekményt tekintünk megvalósultnak, ahányszor ezek az ismérvek fennforognak. A törvény által megkívánt ismérvek mindegyikének többször kell meglennie ahhoz, hogy valódi bűnhalmazatról beszélhessünk. Hiába forog fenn egyik ismérv többször, ha a másik csak egyszer valósult meg: a kérdéses magatartás nem minősíthető halmazatnak. Amint egy bűncselekmény esetében sem pótolhatja az egyik feltétel hiányát a másik nagyobb mérvű fennforgása, ugyanígy nem teheti ezt halmazat esetében sem.

Úgy hisszük, kiindulási pontunk tekintetében vita nemigen merülhet fel. A tovább lépések azonban már különböző állásfoglalásokhoz vezethetnek.

Kérdés ugyanis, melyek azok az ismérvek, melyeknek többször kell fennforogniok ahhoz, hogy halmazatot lehessen megállapítani?

A jelenleg hatályban levő törvényünk szerint: „Bűntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli".

E rendelkezés szerint a bűncselekmény fogalmának két ismérve van: a cselekmény társadalomra veszélyessége és annak büntetni rendeltsége.[8]

Kérdés azonban, mikor valósulnak meg ezek az ismérvek?

A cselekmény veszélyes a társadalomra — ugyancsak a Btá. rendelkezése szerint — akkor, ha az a törvényben meghatározott öt különös tárgy (az állami, a társadalmi, a gazdasági rend, az állampolgárok személye vagy jogai) körébe eső valamely konkrét tárgyat sért vagy veszélyeztet. Jogi tárgy — jogilag védett érdek, érték — sérelme vagy veszélyeztetése nélkül nem lehet szó társadalomra veszélyességről; társadalomra veszélyesség nélkül pedig nem beszélhetünk bűncselekmény megvalósulásáról.[9]

Ami a bűncselekmény másik — formális

[8] A Tervezet, annak elismerése mellett, hogy a bűncselekmény fogalmának „mindmáig nincs olyan meghatározása, amely a lényeges ismérvek teljessége, az egyes fogalmi elemek összefüggésének szabatos kifejtése szempontjából megfelelne a logika kívánalmainak, s amely ehhez képest általánosan elfogadott lenne" — harmadik ismérvvel gazdagítja a Btá. bűntett fogalmát. Ez az ismérv a bűnösség. Mivel a bűnösség felvétele a bűncselekmény fogalmi ismérvei közé nem érinti az egység és a halmazat elhatárolása tekintetében kialakult állásfoglalásunkat, a bűncselekmény fogalmának ilyetén történő meghatározásával nem kívánunk foglalkozni. Álláspontunk a Tervezet bűntett fogalmára is alkalmazható.

[9] Félreértések elkerülése végett megemlítjük, hogy az itt elmondottakkal korántsem akarjuk a társadalmi veszélyességet a jogtárgysértéssel azonosítani. Kérdésünk vonatkozásában azonban a társadalmi veszélyességre kihatással levő egyéb körülmények mellőzhetők.

— ismérvét illeti, az alábbiakra kell utalnunk: a törvényhozó törvényi tényállás alkotásával rendel büntetni bizonyos magatartásokat tanúsító személyeket. Hozzá kell azonban ehhez fűznünk, hogy a törvényhozó nem gyűjtötte össze a büntetés alkalmazásának valamennyi feltételét a törvénykönyv különös részében, hanem szabályozott ilyeneket az általános részben is. Ezért csak olyan magatartás tekinthető „büntetni rendelt"-nek, amely azonfelül, hogy megvalósítja a különös rész valamelyik törvényi tényállását, megfelel az általános rész vonatkozó rendelkezéseinek is. Ezek alapján a bűncselekmény formai ismérvét a tágabb értelemben vett tényállásszerűséggel azonosíthatjuk.

Társadalomra veszélyesség és tényállásszerűség: ezek tehát a bűncselekmény megvalósulásának a feltételei, a bűncselekmény fogalmának az ismérvei. Ezeknek az ismérveknek kell többször fennforogniok a halmazati minősítéshez.[10] Ahányszor e két ismérv megvalósul, annyi a bűncselekmény.

Véleményünk szerint a gyakorlatban a következőképpen lehet állást foglalni a bűncselekmény-egység és a halmazat elhatárolásának — pontosabban: a valódi és a látszólagos halmazat elhatárolásának — kérdésében: először azt kell megállapítani, hogy az elkövető (magatartása számától függetlenül) hány törvényi tényállást valósított meg. Ha csak egyet, akkor a halmazat megállapítása már eleve ki van zárva. Viszont ha több törvényi tényállás valósult meg, két eset lehetséges: vagy olyan törvényi tényállásokat valósított meg az elkövető, melyek különböző jogi tárgyakat részesítenek büntetőjogi védelemben, vagy olyanokat, melyek ugyanannak a jogi tárgynak a védelmét látják el. Az előbbi esetet tekintjük valódi, az utóbbit látszólagos halmazatnak. Valódi halmazat azért, mivel a bűncselekmény mindegyik fogalmi ismérve többször megvalósult, az utóbbi látszólagos azért, mivel a bűncselekmény ismérvei közül csak a formai valósult meg többször, a tartalmi jellegű viszont csak egyszer. A burzsoá jogtudósok által válasz nélkül hagyott kérdésre tehát azt válaszolhatjuk, hogy *kizárják egymás alkalmazását azok a törvényi tényállások, melyek ugyanannak az érdeknek, jogi tárgynak a védelmét szolgálják, nem zárják ki egymás alkalmazhatóságát a különböző jogi tárgyakat védő törvényi tényállások.*

Félreértések elkerülése végett ehhez még hozzá fűzzük, hogy a jogi tárgy konkréten vizsgálandó. Tehát például, ha az elkövető több személy vagyontárgyát tulajdonította el, többszörös jogtárgysértés forog fenn és így halmazatot kell megállapítani. Ruhatárból több személy kabátjának az ellopása ezért annyi rendbeli lopásként értékelendő, ahány személy kabátját lopta el az elkövető. Egyszeri jogtárgysértés forog fenn viszont akkor, ha valaki, miután felbujtott egy másik személyt valamilyen bűncselekmény elkövetésére, az elkövetésnél még segítséget is nyújt számára. A felbujtó második cselekménye már nem sért újabb jogtárgyat, ezért azt külön bűncselekményként nem lehet értékelni. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben mindig a súlyosabb minősítést lehetővé tevő rendelkezés irányadó.[11]

Véleményünk szerint az itt vázolt szabály alól egy kivételt kell tennünk: *több tényállásszerűség és több társadalmi veszélyesség (több jogtárgysértés) esetében sem kerülhet sor halmazati értékelésre, ha a megvalósult tényállások a szükségszerűség viszonyában állanak egymással,* vagyis ha az egyik törvényi tényállás nem valósítható meg a másik törvényi tényállás megvalósulása nélkül. Ilyen esetekben ugyanis vélelmezhetjük, hogy erre az összefüggésre a törvényhozó is tekintettel volt és azt már értékelte a büntetési tétel meghatározásánál.

III.

A fentiek után legyen szabad néhány megjegyzést tennünk az új Büntetőtörvénykönyv nyilvánosságra hozott Tervezetének a halmazatra vonatkozó rendelkezésével és az ehhez fűzött Indokolással kapcsolatban.

1. A Tervezet nem határozza meg a bűnhalmazat fogalmát tartalmilag, hanem csak az alábbi formális definíciót adja: „Ha a bíróság az elkövető terhére ugyanabban az ítéletben több bűntettet állapít meg (bűnhalmazat), valamennyi bűntettért egy büntetést (halmazati büntetést) kell kiszabni". (65. §.)

Az Indokolás szerint: „a T. azért helyezkedett a csupán formális meghatározás álláspontjára, mert egyfelől a bűnhalmazat tartalmi meghatározása csak olyan részletes kifejtés útján volna lehetséges, ami túlmegy a törvénykönyv keretein, másfelől pedig azért, mert nem kívánta a bírói gyakorlatot a tudomány korábbi eredményei felhasználásának a lehetőségétől elzárni".

A Tervezet eme állásfoglalása következtében válasz nélkül marad a kérdés, mikor kell a bíróságnak ugyanabban az ítéletben több bűntettet megállapítania?

A kérdés válasz nélkül hagyására felhozott indokok elfogadására késztetnek. Vitathatatlan, hogy az egység és a halmazat területén több kérdésben — köztük a leglényegesebb kérdésekben — sem alakult még ki a tudományban olyan szilárd és egységes álláspont, amely alapul szolgálhatott volna a kodifikálásnak. Ezért a tartalmi jellegű meghatározás mellőzését nem lenne helyes felróni a Tervezetnek.

[10] Vö. a szerző: A büntetlen elő- és utócselekményekről c. tanulmányt, Jogtudományi Közlöny, 1959. január.

[11] A jogtárgy ilyen irányú és súlyú jelentőségét vallják a német demokratikus köztársaság büntetőjogászai is. L.: Lehrbuch des Strafrechts, Berlin, 1957. 623. old.

2. Véleményünk szerint azonban az Indokolás némely kitétele nincs szerencsésen megfogalmazva és mai formájában a bírói gyakorlatban nehézségeket idézhetne elő.

a) Az Indokolás jól látja, hogy az alaki és az anyagi halmazat eltérő értékelésének a megszüntetése óta a bírói gyakorlatban — de az elméletben is — a legtöbb nehézséget a valódi és a látszólagos halmazatok egymástól való elhatárolása okozza.

Az elhatárolásra azonban feltétlenül szükség van: míg a látszólagos halmazat esetében csak egy bűncselekmény elkövetése miatt büntetjük meg az elkövetőt, addig a valódi halmazat esetében több bűncselekmény elkövetése miatt halmazati büntetés, összbüntetés kerül kiszabásra.

A Tervezet az elhatárolás kérdésében az alábbi útmutatást adja: „Valóságos — alaki vagy anyagi — halmazat tehát csak akkor jön létre, ha a cselekményre alkalmazható törvényhelyek nem zárják ki egymást". Ebből azonban még nem derül ki — pedig véleményünk szerint elsősorban azt kellene megállapítani — mikor zárják ki egymást az egyes törvényhelyek és mikor nem?

Bírói gyakorlatunkban eléggé elterjedt az a nézet, hogy a megtámadott vagy megsértett jogtárgyak alapján lehet az elhatárolás kérdésében állást foglalni. A Tervezet helyteleníti ezt az álláspontot és leszögezi: „Az a körülmény ugyanis, hogy a cselekmény több jogilag védett érdeket sért-e ... szintén nem igazít el kellően az egység és a többség kérdésében".

Ismeretesek a tudományban is hasonló felfogások. *Schultheisz* szerint például: „a jogtárgyak azonossága éppoly kevéssé zárja ki a halmazat felvételét, amily kevéssé a jogtárgyak különbözősége az egység megállapítását."[12] Hasonló felfogást vall *Molnár* László is, aki az alábbiakat írta: „Az a körülmény, hogy a cselekmény több jogilag védett érdeket sért-e, vagy — amint azt az újabb bírói gyakorlat kifejezte — több olyan bűntett törvényi tényállását valósította-e meg, amelyek jogi tárgya egymástól eltérő (bár kétségtelen, hogy a társadalmi veszélyesség több irányúsága jelentős mozzanat), szintén nem igazít el kellően az egység-többség kérdésében".[13]

Álláspontját sajnos, egyik szerző sem indokolta meg részletesebben. *Molnár* László hoz ugyan fel példákat a bírói gyakorlatból, melyek gyengíteni látszanak a jogi tárgyat alapul vevő felfogást, ezek azonban az általunk említett kivétel alá esnek. Egyébként *Molnár* példái megegyeznek a Tervezet Indokolásában említett példákkal, melyekkel majd a későbbiek során fogunk foglalkozni.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy szerintünk sem lenne helyes egyedül a megsértett jogtárgyak számától — és különösképpen nem azonosságuktól vagy különbözőségüktől — függővé tenni a bűncselekmények számát. Mi a *bűncselekmény fogalmi ismérveinek* tulajdonítunk egyforma jelentőséget. Csak e körben jut szóhoz a jogtárgy, mint a társadalmi veszélyesség konstitutív eleme. Úgy hisszük azonban, hogy legalább olyan nagy hiba lenne a jogtárgy figyelmen kívül hagyása, mint döntő és egyetlen szempontként történő értékelése.

Ennyiben tehát egyetértünk a Tervezetnek a jogi tárgyat alapul vevő felfogást elvető nézetével. Az Indokolásban felhozott példák azonban nem alkalmasak a kívánt cél elérésére. Az Indokolás ugyanis azt kívánja bizonyítani, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem áll egységes elvi alapon a bűncselekményegység és a halmazat elhatárolásának kérdésében. Idéz a Tervezet néhány döntést, melyben Legfelsőbb Bíróságunk a jogi tárgyra való hivatkozással foglalt állást, „más esetekben viszont — olvashatjuk az Indokolásban — a Legfelsőbb Bíróság a bűnhalmazat kérdésében eltérő elvi alapra helyezkedett".

b) Vizsgáljuk meg, milyen határozatok alapján jutott az Indokolás ilyen következtetéshez.

Az egyik példa: a Legfelsőbb Bíróság adott esetben kifejtette, hogy bántalmazással elkövetett izgatás esetében az izgatás mellett a testi sértés bűntettét azért kell megállapítani, „mert az izgatás bűntettének megállapítását eredményező bántalmazásnak nem szükségképpen velejárója a testi sértés". (B. H. 179. sz.)

Véleményünk szerint e döntés nem „eltérő elvi alapon" született. Kétségtelen ugyanis, hogy e példában két olyan törvényi tényállás valósult meg, amelyek eltérő jogi tárgyakat védenek Ezért a halmazat megállapítása indokolt, azt csak akkor kellene mellőzni, ha a két tényállás között szükségszerű kapcsolat állana fenn. Mivel azonban a „bántalmazás" megvalósulhat testi sértés nélkül is, szükségszerű viszonyról nem beszélhetünk és így az általános szabálynak megfelelően a halmazati értékelést semmi sem akadályozhatja. A Legfelsőbb Bíróság döntésének idézett része a kivételes helyzet hiányára utal. A döntés következő mondata azonban már foglalkozik a jogtárgy kérdésével is: „Ha tehát az ily bántalmazás testi sértést okoz. ez az izgatás törvényes tényállásán kívül álló más jogtárgy (testi épség) sérelmét jelentő eredményt is megvalósít és ennek folytán a Btá. 57. §-a (1) bekezdésének értelmében külön büntetőjogi értékelést kíván".

Úgy hisszük, a határozat mindkét mondatának az idézése már minden félreértést kiküszöböl és kitűnik az elvi alap azonossága.

Az Indokolás a Legfelsőbb Bíróság 76. sz. döntését hozza fel másik példaként. E döntés szerint: „A hatóság tagja vagy közege elleni erőszak bűntette mellett az erőszakot illetve fenyegetést jelentő egységes tevékenység alapján külön a becsületsértés bűntette nem állapítható meg. Abból, hogy a törvény a tettleges bántal-

[12] Schultheisz Emil: A látszólagos halmazat, Szeged, 1956. 7. old.

[13] Molnár László: A bűnhalmazat kodifikációjának néhány kérdéséről, Magyar Jog, 1959. június.

mazást — amely önmagában szükségképpen becsületsértés — tényállási elemmé teszi, következik, hogy az enyhébb szóbeli becsületsértés is általában beleolvad a hatóság tagja vagy közege elleni erőszak bűntettébe". (L. B. Bünt. Koll. 76. sz. döntése.)

Véleményünk szerint itt sem találunk eltérő elvi alapot. Ebben a példában az általunk elismert kivételes helyzet forog fenn és ezért nem kerülhet sor halmazat megállapítására.

Nem vitatható, hogy az ilyen cselekmény elkövetője két törvényi tényállást is megvalósít és két különböző jogi tárgyat is megsért. A „bántalmazás" azonban egyben tettleges becsületsértésnek is tekintendő. Tehát ez a fajta becsületsértés szükségszerű eleme az ily módon elkövetett hatóság elleni erőszak bűntettének és így, e szükségszerű kapcsolat miatt, nem állapítható meg halmazat. Mivel a tettleges becsületsértésnél enyhébb jellegű a szóbeli becsületsértés, indokolatlan lenne — és a logika szabályaival is ellenkeznék — ez utóbbit súlyosabban értékelni, mint a nálánál súlyosabb tettleges becsületsértést. Ezek szerint tehát e döntésnél sem helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság eltérő elvi alapra.

De nem mutat eltérő elvi alapot az Indokolás által felhozott harmadik példa sem. Ennek az a bírói döntés szolgált alapul, mely szerint „A szándékos dologrongálással megvalósított tervbűntett mellett a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgy megrongálásával elkövetett bűntett külön megállapításának nincs helye".

E példában is két olyan törvényi tényállás valósult meg, melyek önálló jogi tárgyat részesítenek büntetőjogi védelemben. Tekintettel azonban a közöttük fennálló szükségszerű kapcsolatra, halmazat megállapítására nem kerülhet sor. A BHÖ. 237. pontjában felvett bűntett törvényi tényállása ugyanis nem valósítható meg a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett dologrongálás bűntette nélkül.

Nem állítható végül az Indokolás negyedik példájáról sem, hogy az eltérő elvi alapon keletkezett volna. Ez a példa a kettős házasság és a közokirathamisítás bűntettei közötti viszonyra vonatkozik. Az alapul szolgáló bírói döntés szerint nem minősíthető halmazatnak annak cselekménye, aki az anyakönyvvezető előtt nőtlennek mondotta magát és így kötötte meg a második házasságát, mivel „ez a tevékenysége a kettős házasság törvényi tényállásának eleme".

A bírói döntés idézett mondatának nem szerencsés megfogalmazásáról már más helyütt említést tettünk.[14] A fogalmazás helytelensége azonban még nem teszi helytelenné az elvi alapot. És az elvi alap itt is ugyanaz, mint a korábbi döntéseknél: a két tényállásszerűség és a két jogtárgysértés ellenére mellőzni kell a halmazat megállapítását a fennforgó szükségszerű kapcsolat miatt. A bírói döntés idézett kitétele is nyilván e szükségszerűségre kívánt utalni.

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a Legfelsőbb Bíróság idézett döntései nem mutatnak eltérő elvi alapot, bizonytalanságot. Véleményünk szerint e példákból a törvény szövegének és szellemének teljesen megfelelő, egységes elvi alapból fakadó, határozott és csak helyeselhető gyakorlat képe tárul fel előttünk. Ennek a megállapításnak a helyességét nem rontja le az sem, ha néha a Legfelsőbb Bíróság döntésének indokolásában más szempontokra nagyobb súlyt helyez, mint az itt kiemelt körülményekre. Néha szükség lehet arra, hogy az általános alapelv helyett a kivételes helyzet fennállását vagy fennállásának hiányát állítsa az ítélet indokolásában a főhelyre és esetleg teljesen mellőzze az egyébként már szinte magától értetődőnek tekinthető alapszabályra való hivatkozást.

c) A Tervezet indokolásával kapcsolatban még egy körülményt kívánunk megemlíteni.

Az Indokolásban egy helyütt az alábbi iránymutatást olvashatjuk — ami egyébként ugyancsak „elzárja" a bírói gyakorlatot más álláspont kialakításának a lehetőségétől: „Nincs helye halmazat megállapításának pl. akkor sem, ha a törvényi tényállás a cselekmény szükségszerű vagy rendszerinti befejező tevékenységét — amely a törvényi tényállásba felvett tevékenységgel a közönséges életfelfogás szerint természetes egységet alkot — nem tartalmazza, és az elkövető ezt a befejező tevékenységet is megvalósítja (pl. az általa hamisított pénzt forgalomba hozza)."

Az itt rögzített elv helyessége vitatható. Azt a fentiekben magunk is elismertük és hangsúlyoztuk, hogy *szükségszerű* összefüggések esetében nem kerülhet sor halmazati értékelésre. Az Indokolás azonban ezt az elvet kiterjeszti a *„rendszerinti"* összefüggésekre is. Úgy véljük, ez a kiterjesztés bizonytalanságot és egymástól eltérő döntéseket eredményezne a bírói gyakorlatban. Amikor már nem szükségszerű a kapcsolat két jelenség — az adott esetben két tevékenység — között, nehéz határvonalat húzni a rendszerinti és az esetleges összefüggések között. A lehetséges, esetleges, rendszerinti és valószínű összefüggéseknek nagyon sok árnyalata van, melyek megnyugtató módon nem határolhatók el egymástól. Ezért a magunk részéről helyesebbnek véljük fenntartani a lényegében már kialakult, a szükségszerűséget értékesítő bírói gyakorlatot.

Ami pedig az itt említett példát illeti, úgy látjuk, annak megoldása ellenkezik a mai bírói gyakorlattal. Jelenleg ugyanis abban az esetben, ha valaki békekölcsönkötvényt hamisít, és a meghamisított számú kötvényt beváltja vagy annak beváltását megkísérli, bíróságaink a pénzhamisítás bűntette mellett társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett vagy megkísérelt csalás bűntettében is bűnösnek mondják ki. Tehát a

[14] L. A szerző idézett tanulmányát.

„forgalomba hozatalt" nem olvasztják be a pénzhamisítás bűntettébe, hanem azt külön értékelik. Az Indokolás sem ehelyütt, sem a pénzhamisítás tényállásához fűzött magyarázatban nem jelöli meg az egységet valló felfogás elvi alapjait. Ha a Tervezet szakítani akar a bírói gyakorlatban jelenleg érvényesülő értékeléssel, akkor kívánatos lenne az új felfogásnak a részletesebb megalapozása és helyességének megindokolása.

Egyébként, alapfelfogásunkhoz híven, a halmazati értékelés mellett foglalunk állást. A hivatkozott magatartás megfelel a (társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett vagy a közönséges) csalás és a pénzhamisítás törvényi tényállásának; megvalósult a két jogtárgysértés is; mivel e két törvényhely nem áll egymással szükségszerű összefüggésben (csak „rendszerinti" vagy „valószínű" kapcsolatban), így a halmazat megállapítását semmi sem zárhatja ki.

Elismerjük, hogy ilyen esetekben az elkövető a második cselekményével, a forgalomba hozatallal valósítja csak meg a tulajdonképpeni célját. Azonban ilyen helyzet más bűntettek vonatkozásában is előfordulhat és mégsem kívánjuk azokat egységként értékelni. Ha például a magánlaksértés tettesét megbüntetjük a lakásban elkövetett bűntett miatt is, mégha éppen annak elkövetése végett hatolt is be más lakásába; vagy ha halmazatot állapítunk meg abban az esetben, ha valaki bűntettnek minősülő célja megvalósítása végett lőfegyvert vagy robbanó anyagot szerez be és célját realizálja is: úgy gondoljuk, nem járhatunk el más elvek szerint a pénzhamisítás és a hamis pénz forgalomba hozatala esetében sem. Ha a törvényhozó helytelennek tartaná a halmazati értékelést, akkor a pénzhamisítás bűntettének törvényi tényállását kellene úgy meghatározni, hogy az csak a forgalomba hozatallal fejeződjék be.

d) Röviden szeretnénk még érinteni a cél-eszköz viszonyban álló cselekmények értékelésének a kérdését is.

Álláspontunk szerint, függetlenül az egyes cselekmények között fennálló cél-eszköz viszonytól, halmazat állapítandó meg minden esetben, ha a cselekmények tényállásszerűek és mindegyik önálló jogtárgyat sértett meg vagy veszélyeztetett — kivéve természetesen a cselekmények közötti szükségszerű kapcsolat esetét. Nem hisszük, hogy bármiféle indoka lehetne a cél-eszköz viszonyban álló cselekmények egyéb cselekményektől eltérő értékelésének.

IV.

Tanulmányunkban határozottan állást foglaltunk a bűncselekmény-egység és a halmazat elhatárolásának néhány vitás kérdésében. Úgy véljük, a halmazat területén ma még meglevő félreértések és vitatható állásfoglalások nagy részben arra vezethetők vissza, hogy körünkben még élénken élnek és hatnak a tanulmányunk első részében ismertett múlt századi elvek és felfogások. Élnek és napjaink követelményeinek egyáltalán nem megfelelő következtetéseket alapoznak meg azok a nézetek például, melyek a cselekmények számának döntő jelentőséget tulajdonítanak az egység és a halmazat elhatárolásánál. Bár a Btá. bűncselekmény-halmazatnak tekintette az alaki halmazatot is, a Csemegi-kódex ismeretes állásfoglalását nem sikerült egycsapásra kiiktatni a jogi köztudatból. Sőt, még a Tervezetben is találunk olyan megállapításokat, melyek erre a régen túlhaladott — és a Tervezet által egyébként ugyancsak helytelenített — felfogásra emlékeztetnek. A 192. §-hoz fűzött indokolásban például az alábbiakat olvashatjuk: „Tekintettel arra, hogy az elkövető az embercsempészést egyetlen fizikai tevékenységgel valósította meg, cselekménye egyrendbeli embercsempészés bűntette lesz". Mintha a tevékenység egysége vagy többsége megszabná a bűncselekmények számát! Kívánatos lenne az ilyen félreérthető és helytelen következtetések levonására alapul szolgáló kitételeket az Indokolásból kihagyni. Álláspontunk szerint egységes és szilárd elvi alapon álló bírói gyakorlat akkor fog témánk vonatkozásában kialakulni, ha ingadozás nélkül levonjuk a bűncselekmény fogalma tartalmi jellegű meghatározásának a következményeit a halmazat területén is.

Földvári József

A mentelmi jog a dualizmus korában

I.

1. A parlamenti *képviselők mentelmi joga* a kapitalista állam- és jogrendszer kialakulásának kezdeti, haladó szakában a feudalizmus felszámolását segítette elő. Elméleti alapját az államhatalmi ágak megosztásának elve, közelebbről a „képviselők függetlenségének" tétele képezte. Alaprendeltetése az volt, hogy meggátolja a végrehajtó hatalom befolyását a törvényhozó szervre, s ennek tagjait védje a hatóságok zaklatásától.[1] Eredeti értelmezése szerint,

[1] Ez a koncepció a befolyásmentességet tisztán jogi vonatkozásaiban érinti, és nem oldja meg a gazdasági, a tudaton keresztül az ideológiai tényezők, a különféle előnyök vonalán fellépő ráhatás elhárításának kérdését. Az ezirányú hatások egyrészének ellenszere az összeférhetetlenségi jog lett volna, amelynek megléte azonban nem jelenti, hogy a gazdasági stb. befolyást, a „valamely érdekcsoport megbízásából szónok-

a mentelmi jog intézményének bárminő kényszer, vagy a képviselő utólagos feleletrevonása lehetőségének kizárását kellett volna szolgálnia. A parlament általa saját tagjainak kívánt oltalmat nyújtani más hatóságok (kormányzati, igazságügyi szervek) ténykedéseivel szemben. Ebben a felfogásban garanciális jelentőségű jogintézménynek tekintették: az *egyes mandátumon keresztül* a képviseleti szerv egészét, mint *testületet volt hivatva védeni.*[2] A valóságban azonban nem töltötte be eredményesen ezt a szerepet. A hatalommegosztási elv klasszikus változatának feladásával pedig, és a végrehajtó hatalom túlsúlyának ezzel együtt járó kialakulása folytán, az imperializmus időszakában a mentelmi jog hamarosan elvileg is háttérbe szorul.

A törvényhozó testület tényleges hatáskörének csökkenése nyomán, a kapitalista jogrend feltételei között megakad az intézmény fejlődése, és néhol egyenesen megkondítják felette a lélekharangot.[3] Ahol pedig — mint hazánkban — a feudális maradványok erőteljesebben, huzamosabb ideig élnek, nemcsak a fennmaradása vált mindinkább kétségessé, hanem voltaképpen a puszta létrejötte is, jogszabályi biztosítása szintén mindvégig nyitott és megoldatlan feladat maradt. Ilyen körülmények között hazai viszonylatban a mentelmi jog fejlődése sajátos úton haladt, de ugyanakkor híven tükrözi az általános fel, majd lefelé menő irányvonalat.[4] A tapasztalható mostoha bánásmódnak mindenekelőtt az a magyarázata, hogy a mentelmi jog intézménye jól kiaknázható a tőkés államokban a munkásosztály és valamennyi dolgozó felszabadításáért vívott küzdelem érdekében. Ez a tény adja egyik értelmét annak, hogy a mentelmi jog burzsoá fogalmát és gyakorlati alkalmazását vizsgálat tárgyává tegyük.[5]

2. A mentelmi jog intézménye — tartalmának átalakítása mellett — felhasználható a szocialista államban is. Az előző társadalmi és államalakulat adottságai között zökkenőkkel kísért ellentmondásos pályafutása aligha szolgálhatna okot a magasabbrendű jogrendszerből való kiküszöbölésre. Ellenkezőleg ez az intézmény is éppen azon fokon kaphat termékeny tartalmat, azon a fokon ölthet testet, amikor a törvényhozás szerve, valóságos népképviseletként ténylegesen a saját kezében összpontosítja a teljes államhatalmat.

Az intézménynek a kapitalista és a szocialista jogrendszerekben megvalósuló alakjai között vont párhuzam azonban fontos *jellegbeli eltéréseket* mutat. A különbség alapjában azon fordul meg, hogy amavval ellentétben, az utóbbinál a képviselői tevékenység zavartalanságának ez a biztosítéka korrelációban van a választókkal szembeni függőség elvével, az irányukban fennálló feltétlen felelősségükből fakadó visszahívási joggal, végsősoron a valódi népfhatalom létezésével.

A mentelmi jog marxista alapon történő elméleti kimunkálásának és tételes körülbástyázásának követelménye sürgeti a történeti előzmények kutatását. A vonatkozó burzsoá irodalom ugyanis egyoldalú képet ad, s nem elemzi a jogintézmény fejlődésének dialektikáját, sem tartalmának lényegét.[6] Szerzőik a le-

latot" a parlamenti életből kiküszöbölték. Vö.: Blaskovich Sándor, Érdekösszeférhetetlenség. Bp. 1901.; Szivák Imre, Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíráskodás codexe. Bp. 1901.; Schwarz Gusztáv, Az obstrukcció jogtana, Bp. 1904. Kapcsolatukra tekintettel, a két intézményt olykor együtt tárgyalja a szakirodalom, kivált külföldön, pl.: Schöffel, immunität und Incompatibilität. Wien, 1903. Bölöny József, Összeférhetetlenség és mentelmi jog. Bp. 1938. A korai polgári alkotmányokban szokás volt mindkét jogról egyetlen szakaszon belül intézkedni (pl. Egyesült Államok alkotmánya 6. szakasz). Nem egyszer, a gyakorlatban a mentelmi jog feloldását kiváltó okok összeférhetetlenségi bejelentés alapjául szolgáltak. Ilyen esetek voltak az 1896/1901. évi és más országgyűléseken (pl. Fiath Miklós képviselő ügye). L.: Országos Levéltár Magyar Országgyűlés Képviselőháza Irattára (a továbbiakban OLT) A. VIII. oszt. 6. csop. 22. sz.

[2] A jogintézmény, mint a személyes fogságmentesség és üldözéstől védelem eszköze ismert volt a XVI. századtól az angol parlamenti jogban. L.: May, A treatise on the law, privileges, proceedings and usage of Parliament. London, 1893. 100., s köv. old. De a XVIII. század végén mind gyakrabban hangoztatott követelményeknek megfelelve, a francia forradalom törvényhozása építette ki azt a fogalmát, amely azután a belga alkotmány közvetítésével az európai kontinensen széles körben elterjedt. Lásd: Tomcsányi Vilmos Pál, A mentelmi jogról. Bp. 1903.; Lidderdale, The Parliament of France London, 1954. 94., s köv. old.

[3] A félretevését célzó törekvések megélénkülése folytán eredményteleneknek bizonyultak az intézmény bővítését szorgalmazó kísérletek. A francia 1875. július 16-i törvény szövegében szándékolt változtatás, hogy a képviselők ne csupán az ülésszakok, hanem a mandátum egész tartama alatt élvezzék a mentességet, sem valósul meg. Jól szemlélteti a kérdést Marcel Prélot, Précis de droit constitutionnel. Paris, 1950. 438., s köv. l. egybevetése az 1955. évi 3. kiadással. Az államgyűlés buligini tervezete a mentességnek a mandátum egész tartamára szóló hatályáról beszél. Lenin, Művei. Bp. 8. köt. 354. old. A cári duma 1906. februári szervezeti szabályzata pedig, sok országban bevett változathoz hasonlóan, az ülésszak idejére mondotta ki a mentelmi jog érvényét. Goszudarszvennaja duma v Rossziji. Dokumentumgyűjtemény. Összeállította, Kalyinicsev. Moszkva, 1957. Újabban erősödnek azok a hangok, amelyek a képviselő védelme gondolatának alkonyát várják és igazolják. L.: Heinrich Meyer, Bundestag und Immunität. Bonn, 1953.

[4] A társadalmi-politikai viszonyoktól feltételezettségét és a nyilvánvaló nehézségeket hamar elismerték a korabeli szerzők, azzal hogy „a szabadságeszmék uralma alatt... élvezték a jogintézmény előnyeit, még az önkény és erőszak idején a reactió e téren is érvényre jutott". Tomcsányi, i. m. 33. old.

[5] Lenin, Három interpelláció c. műve plasztikusan ábrázolja a burzsoá képviseleti szerv tevékenységi formáinak helyes felhasználásában rejlő lehetőségeket. Lenin, Művei. Bp. 17. köt. 424—436. old.

[6] A régebbi munkák, kézikönyvek stb. ma már csaknem kizárólag forrásértékkel bírnak. Ennek az irodalomnak jórésze a napi küzdelmek légkörében készült, és az uralkodó osztályok érdekeihez igazodó alapállás azonosságának határain belül, a különböző irányzatok mindenkori törekvései erősen befolyásolták. Az egyazon ideológiai szemlélet objektivitásuknak a tartalmát határozta meg, míg a tárgyilagosság terje-

véltári dokumentumokat is úgyszólván figyelmen kívül hagyták, noha azok eleven erővel derítenek fényt az eddig csak töredékesen bemutatott vagy egyáltalán nem értékelt tényekre és viszonylatokra. Az eredeti oklevelek a kérdésnek eddig tévesen megvilágított számos vonását módosítják és új oldalait tárják fel. Ezért különösen indokolt *minden részletvonatkozás* újbóli megvizsgálása, újbóli tanulmányozása, hogy a megfelelő politikai és jogi következtetéseket levonhassuk.[7] A jogtörténettudomány művelésénél sokáig nagy vitalitást tanúsító régi, elavult módszerek félretétele e téren ugyancsak újabb és mélyebb összefüggésekhez és a helyes eredményhez vezethet.[8]

3. A mentelmi jog a tárgyalt korszak parlamenti életében kiemelkedő helyet foglalt el. A kiegyezéstől kezdve, de különösen a századforduló táján, szerepe alakulásának sok mozzanata jelzi az azutáni történeti események szükségszerű és elkerülhetetlen voltát. Fejlődésvonalának korán bekövetkezett törése pars pro toto-ként világítja meg a *parlament bomlásának* közvetlen okait. A mentelmi jog kérdései hosszú időn át heves viták közepette mind konkrét ügyek eldöntése kapcsán, mind elvi síkon többször kerültek a tanácskozások napirendjére és az ülések gyújtópontjába. Az egyes esetek kapcsán kipattant nehézségek sűrűn szegélyezik azt az útszakaszt, amely az első világháborúval a mélypontra jutott, és előrevetítik a parlament 1918. őszén történt szétesésében megvalósult konzekvencia körvonalait, magukban hordozzák ennek számos okát. Ezért a dualizmus kora e jogintézménye beható ismeretének jelentősége van az azt lezáró forradalmi átalakulások megértése szempontjából is. Vizsgálata így értékes adalékokat szolgáltat az 1918—19. évi polgári-demokratikus népköztársaság államszervezetének és a parlamentizmus e korszakbeli válságának tanulmányozásához. Napjainkban is eleven hagyomány, a Magyar Tanácsköztársaság országos gyűlési küldötteinek mentelmi jogában az időlegesen továbbélő régi forma új tartalommal telítődött meg és annak szerkezetében átalakult változatát tükrözte.[9]

A feladat halaszthatatlan voltára utal az az általános és jogos igény, hogy a jogtörténettudomány terén mind több konkrét eredmény szülessen. Ehhez csatlakozik az az irányunkban immár kívülről szintén elhangzott kívánság, hogy a magyar állam- és jogtörténetnek a központi államszervek szintjén az osztrák—magyar monarchia fennállásáig adódó témáit mielőbb dolgozzuk fel.[10]

II.

1. A mentelmi jog intézményének előfutárai a távolabbi történeti múltból származnak. Az országgyűlés tagjai mentelmének, sérthetetlenségük fokozott biztosításának gondolata kifejezésre jutott már a feudális államfejlődés időszakában.[11] Több törvényben alapozták meg és fejlesztették ki a salvus conductus fogalmát, amely az érdekelt *személyi biztonságára* és *vagyona védelmére* vonatkozó két alkotóelemből tevődött össze.[12] Tüzetesen azonban nem határozták meg, ami egyfelől a nemesség általános privilégiumainak elismertségében és szabályozottságában, másfelől az országgyűlés bíráskodási jogában, az államszervek egymáshoz való akkori kapcsolatában (elvi, vagy funkciók szerinti határozott differenciálás hiányában stb.)

delme szerzőnként, egyéni beállítottság szerint alakult. Az idevágó legrészletesebb, gyakorlati példákat is felhasználó elméleti feldolgozások: Jellinek Arthur, A mentelmi jog. Bp. 1890; Bölöny József, Mentelmi jog. Bp., 1937.

[7] Marx—Engels, Válogatott Művek. Bp. 1949. 2. köt. 486. old.

[8] Lenin, Művei. Bp. 20. köt. 411. old.

[9] Vö.: Szerzőtől, Az országos gyűlés tárgyalási rendje stb. A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. (Tanulmánygyűjtemény) Bp. 1959. 84., s köv. old. A szocialista alkotmányok egész sora tanúsítja, hogy ez nem egyedülálló vívmány volt, a szovjet jog a világ első proletárállamának hajnalán megalkotta a központi képviselet küldöttei sérthetetlenségének intézményét. Azóta pedig, a szocialista demokrácia további kibontakozásával, szélesebb körre (a helyi képviseleti szervek tagjaira) terjedt ki. L.: Kudinov, A helyi szovjetek küldötteinek sérthetetlensége. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1958. 10. sz.

[10] Leonard Bianchi, A csehszlovák és a magyar jogtörténészek együttműködésének néhány kérdése. (A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Jogászszövetség Jogtörténeti Szakosztálya 1959. decemberi előadó ülésén felolvasott beszámoló kéziratban.) Ismertetését l.: Jogtudományi Közlöny. 1960. 1—2. sz. és Magyar Tudomány 1960. 2. sz. klny. A korabeli állam- és jogtörténet kérdéseivel a szocialista irodalom keveset foglalkozott, s a téma jelentőségével arányban álló újabb munkák hiánya érezhető. Az intézmény aktuális kérdéseihez l.: Ádám Antal, Az Országgyűlési képviselők mentelmi joga. Jogtudományi Közlöny, 1957. 1—3. sz.; Kudinov, i. m. Szükséges a mentesség kérdésének olyan vizsgálata is, hogy a jogtudomány múltbani alkotásainak kritikai átdolgozásával milyen tanulságok vonhatók le, mindenekelőtt a kapitalista jognak szocialistává való átalakításáért folyó harcban. Vö. Kommunyiszt, 1959. 14. sz. 119., s köv. old.

[11] Gyakran indokolatlanul ide sorolták a „violatio sedes"-t is, amelyből jóval később az önkormányzatok (törvényhatóságok, községek) vonatkozásában ismert „széksértés" jogintézményét vezették le. Vö.: 1872: XXXVI. tv. 64. §, 1886 : XXI. tv. 54. § és 1886 : XXII. tv. 60. §. Viszont ebben a körben említhetők a megyékhez (pl. Zala) stb. küldött meghívók 1445-ből, amelyek az országgyűlésre, illetőleg onnan „szabad jövetel és távozás biztosítását" helyezik kilátásba. Vö. Mályusz Elemér, A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp., 1958. 39., s köv. old.

[12] Első nyomai jelentkeznek a XVI. században a Hármaskönyvben (I. rész 14. cím 9. § II. rész 20. cím, III. rész 3. cím 10. §), az uralkodók országgyűlést egybehívó leveleiben stb. Később a törvény kiterjeszti hatályát a követ házi népére is (1723 : VII. tv. 8. §). Ugyanakkor a XVIII. század elején az angol jogban ellenkező irányú: a parlamenti tagok környezete vonatkozásában szűkítő rendelkezéseket hoztak. L. May, i. m. 105. old.

leli magyarázatát. A feudális jog szerkezete feleslegessé tette a salvus conductus jogosítványainak különálló törvényi megállapítását, később pedig a rendi országgyűléseknek a polgári átalakulással bekövetkezett alkonyával végleg megszűntek létének feltételei.

A követek védelme régi felfogásának fokozatos feladása nyomokban már a XVIII. század végének jogfejlődésében is észlelhető. E folyamat korai jelzőköveit néhány törvényjavaslat és elfogadott törvény képezi. Közöttük kiemelt helyet foglal el az országgyűlés tagjainak a tanácskozásokon való *akadálytalan megjelenéséről* és *szabad tárgyalásáról* rendelkező 1790: XIII. tv.[13] Ez a jogszabály már kifejezetten a későbbi mentelmi jogra emlékeztető elemeket (tárgyalási szólásszabadság, akadályozhatatlanság) tartalmaz, bár bizonyos tárgyi korlátokat szintén fenntart: a szabad szólás jogát csak az országgyűlés elé tartozó, illetőleg ott tanácskozásra tűzött ügyekre nézve ismeri el. Mindamellett a gyakorlat szélesíti azt az ösvényt, amelyen a mentelmi jog a változott viszonyokhoz képest ismételten megújítva előrehalad.

2. A népképviseleti alapon szervezett országgyűlés létrehozása, összetételének és hatáskörének alakulása teljesen új helyzetet teremtett. A forradalmi változás, a politikai jogok gyakorlásának az állampolgárok szélesebb körére való kiterjesztésével egyidejűleg, megszüntette a nemesség előjogait. Ezekkel az intézkedésekkel alapvetően módosult az országgyűlés tagjainak jogállása és az akadálymentes törvényhozói működés korábbi jogi biztosítékai használhatatlanokká váltak. Gondoskodni kellett az új feltételeknek megfelelő megoldásról, ami a polgári alkotmányosság vívmányai között, az államhatalom ágazatainak szétválasztásával, illetőleg a törvényhozó szerv (az országgyűlés) független voltával szoros összefüggésben, előtérbe állította a mentelmi jog kérdését.

Az 1848—49. évi törvényhozás a feudális jogrenddel szemben éles választóvonalat húzva, több oldalról érintette a mentelmi jogot, és egyben új lendületet ad fejlődésének. Némi alappal ide számítják a sajtótörvényt, amely tiltja a feleletrevonást az országgyűlés nyilvános ülései anyagának közléséért. Később a debreceni országgyűlés állásfoglalásai tárják fel a mentelmi jog kiépítésével kapcsolatos kérdéseket. A február 13-án elfogadott 1849 : I. tv. 6. §-a kimondta, hogy a törvényhozó testület tagjai csak *a ház felhatalmazása* alapján foghatók perbe és vizsgálat alá. Ezt az elvet, a hadviselés érdekeinek megfelelően, mindkét kamara (március 9. és 24.) határozatban módosította. Az ezekbe foglalt kivétel szerint az országgyűlés tagjai, rendes katonai szolgálatuk teljesítése során elkövetett cselekmények tekintetében, katonai törvények alatt állnak és törvényhozói „külön jogaikat" nem élvezhetik.[14] A mentelmi jog terjedelmének határt szabott a forradalmi háború rendkívüli állapota, kibővítésének útját szegte a szabadságharc bukása. Ezután hosszú évekig hiányoztak a szabályozás és érvényesülés legelemibb feltételei, amelyek a törvényhozás működésének újrakezdésével elevenedtek fel.

III.

1. A kiegyezés előkészítésével párhuzamosan újjáéledő törvényhozási munka ismét magával hozta a mentelmi jog rendezésének követelményét.[15] Az adott helyzet azonban ezirányú törekvéseknek nem kedvezett, és a jogalkotás sem ért el olyan színvonalat, hogy a kérdést törvénnyel egyértelműen nyugvópontra juttassák. A mentelmi jog különálló és átfogó tételes lerögzítése a dualizmus egész időszaka alatt sem történt meg, csupán néhány jogszabályba vettek fel ezzel kapcsolatos utalásokat. Rövid ideig az összes képviselőkre kiterjesztő analóg értelmezéssel alkalmazták az 1867: XII. tv. 47. §-át, amely a közös ügyek tárgyalására kiküldött delegáció tagjainak mentességét mondta ki. Emellett tartalmaztak még idevágó tételeket a BTK, a házszabályok és a házhatározatok, amely utóbbiakon keresztül a gyakorlati esetekben hozott döntések váltak a fejlődés irányjelzőivé.[16]

A mentelmi jogot a képviselőháznak 1867-ben Böszörményi László ügyében hozott határozata fektette szélesebb és maradandó alapra. Ez a határozat valamennyi vonatkozó rendelkezésnél szabatosabban foglalta össze az intézmény leglényegesebb ismérveit. Ennek értelmében a mentelmi jog két fő pillére közül az

[13] Idevágó, de a salvus conductus gondolatkörében mozgó megállapításokat tartalmaz az 1807. évi büntetőtörvény javaslata is.

[14] Beér—Csizmadia, Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés Bp., 1954. 718. l.

[15] Ezúttal csak az országgyűlés képviselőházának tagjait megillető mentelmi jogot vizsgáljuk. A korabeli kétkamarás testület másik házában, a főrendiházban egyébként az intézmény hasonló elveken nyugodott. Különbségek főként a gyakorlatban mutatkoztak, mert az elintézésre kerülő ügyek természete erőteljesen utalt a második kamara fokozottan konzervatív, feudális jellegére. Az eseteknek nem volt széles változata, rendszerint lovagias afférok, valamint egyéb „becsületbeli előzmények" képezték a mentelmi megkeresések alapját.

[16] A burzsoá jogirodalom kísérletezett az intézmény elvi megalapozásával és rámutatott a tételes rendezés hiányára. A kritikai megnyilatkozások és a javaslatok azonban nem tudták áttörni az ún. történeti alkotmányhoz makacsul ragaszkodó hivatalos álláspontot. Vö.: Bölöny i. m. Ékesen bizonyítják az idevágó adatok továbbá, hogy a képviseleti szerv mennyire tehetetlen volt a kormánnyal szemben. A ház — eredménytelenül — többször szorgalmazta a mentelmi jog szabályozását tartalmazó törvényjavaslat elkészítését, s erre az igazságügyminisztert utasította is. Országgyűlés Képviselőháza. Irományok. 1881—84. VIII. köt. 287. sz. 327. old. Ilyen értelmű határozatot is hozott a plénum pl. az 1883. február 17-i 190. ülésében. Országgyűlés Képviselőháza. Napló. X. köt. 166. old.

egyiknek az volt a tartalma, hogy a *képviselői minőségben* tanúsított magatartásért (kijelentés, tevés) csak a ház *által* történhet felelősségrevonás, a másiknak pedig az, hogy a *képviselő egyéb cselekményei* miatt csak a ház előzetes hozzájárulásával indulhat eljárás. Ez alól egyetlen kivételt ismertek el, a bűncselekmény elkövetésében tettenérés esetét, amikor értelemszerűen *utólagos* engedély volt szükséges. Lényegesen kibővültek tehát a mentelmi jog keretei, de ugyanakkor nem ölelte fel az abszolút immunitást, minthogy a képviselőnek a ház előtti politikai felelőssége fennmaradt. Ez a megoldás, az uralkodó elmélettel összhangban nem érintette a törvényhozás tagjai és a választóik közötti viszonyt, amelyben a teljes „függetlenség" elve érvényesült, bárminő jogi kötelezettség és következmény nélkül.

A mondottak szerint, egységes jogforrás hiányában fejlesztette ki a gyakorlat a mentelmi jog két megnyilvánulását: *a)* A *szólásszabadságot* (immunitás), azaz a feltétlen mentességet, abban az értelemben, hogy a képviselőként megvalósított tényekért egyedül a saját testület tehetett felelőssé (ún. politikai felelősség)[17]. *b)* A *sérthetetlenséget* (inviolabilitás), vagy feltételes mentességet, abban az értelemben, hogy a nem törvényhozóként elkövetett cselekményekért egyedül a kiadatástól függően lehetett helye a büntetőjogi úton való felelősségrevonásnak. A közös céljuk által összekapcsolt jogintézmények egyike tehát eleve mentesítette a törvényhozás tagját a büntetőjogi szankció alól, míg a másik csak akadályozta a bírói eljárás megindítását, anélkül, hogy eleve elhárította volna az elkövetett cselekményekhez fűződő minden állampolgárra érvényes jogkövetkezményeket.

2. A későbbi években az államszervek struktúrájában és egymáshoz való viszonyában eltolódásokat előidézett törvények is hatottak közvetve a mentelmi jogra, vagy éppen kifejezetten elismerték. Egyik ilyen fontosabb jogszabály (amely ebben a vonatkozásban számos elvi problémát vetett fel) az 1869: IV. tv. volt, mert a mentelmi ügyek a kézzelfogható felszínen nem annyira a parlamentnek a kormányhoz, hanem a bírósághoz való viszonyát világították meg. Az elméleti és részben gyakorlati nehézségeket az okozta, hogy ez a törvény a bírói hatalomnak az államhatalom többi ágazatától való függetlenségét mondotta ki. Ezt pedig akként értelmezték, hogy „a bírói hatalom *csak* a törvényhozásnak *törvény* által kijelentett akaratából, a törvénytől lehet függővé téve."[18]

Minthogy a mentelmi jog nem volt törvényben szabályozva, viták adódtak a képviselőknek a bíróságok elé került ügyeiből kifolyólag. A kérdést elméletileg úgy oldották meg, hogy bár az országgyűlés a bírói ítéletet nem vizsgálhatta felül, a mentelmi jog felfüggesztése alapján közöttük külön jogviszony keletkezik. Ennek sajátos tartalma abban állt, hogy a ház a mentelmi jog feloldásával kiterjeszti az illetékes bíróság hatáskörét a hatásköre alól egyébként kiemelt személyre.[19] A későbbi jogszabályok nem sokban módosították az intézmény ezen fogalmát, és gyakorlati szempontból sem volt jelentőségük.[20]

3. A mentelmi jog hiányos *törvényi szabályozásának* ténye önmagában rászolgál a bírálatra. Ez a jelenség ugyanis egyik szükségképpeni megnyilvánulása a feudális-kapitalista jogrendszer valódi tartalmát leplező jellegének, és éppen ezért nem is mentesülhet a marasztaló ítélet alól. Ellenvetést lehetne talán tenni, hogy mivel az egyes mentességi ügyek végső eldöntése a törvényhozó szervet illette, az anyagi jogot elméletileg nem kellett feltétlenül részletekbemenően körülírni, és a taxáció nehézségekbe is ütközött volna. Továbbá, hogy a képviseleti szerv, mint testület esetleg nem is tartozott a leendő (akár egyedi) határozataira nézve előre megkötni a kezét. Azontúl, a végső döntés a teljes ülésen, általában nyilvánosság előtt született, s így ez a befejező aktus rendszerint kisebb-nagyobb ellenőrzés alá kerülhetett. De ilyen feltevések is legfeljebb a szuverénitást egyedül hordozó egykamara létezése esetén jöhetnének számításba, bár a tételes rendezés fontossága aligha lebecsülhető akármilyen felépítésnél. Ekkor azonban a képviselőház nem testesítette meg a szuverén hatalom egészét, mert a hatalmi ágak egyensúlyának elvén túl az országgyűlésnek két háza volt, s amellett a törvényhozás tényezői közé tartozott a király. E szervek hatáskörének és egymáshoz való viszonyának belső logikája megkívánta a törvényi szabályozást; elvben csak így érvényesülhetett egyöntetűen valamennyiök akarata, illetőleg a kormány beavatkozása elleni biztosítékok hatékonysága a konkrét ügyek megoldásánál (alább látni fogunk ellentétes állásfoglalást egyfelől a képviselőház, másfelől a király részéről.) E formáljogi követelmény mellett a több pártállású képviselőket magábafog-

[17] A különböző nézetek eltértek annyiban, hogy ez csak a ház (bizottságok) ülésein, vagy azon kívüli fórumok előtt tett kijelentésekre stb. is vonatkozik-e. Egyébként az elvi keretek körvonalazásához alapul szolgáló Böszörményi ügy önmagában, mint gyakorlati eset nem volt jelentős. A közvádló a perbefogást szabványos sajtóvétség kapcsán kezdeményezte, amilyenek sokszor adtak okot a mentelmi jog felfüggesztése iránti kérelemre.

[18] Napló 1869. II. köt. 49. old.

[19] Jellinek, i. m. 213. old.

[20] A mentelmi jog tételes lerögzítése az 1873 : V. tv. 19. §-ában fordul elő, valamint kiterjesztő jellegű az 1889 : XXII. tv. 1. §-ának a tényleges fegyveres szolgálatot teljesített képviselőknek az ülésszak alatt, béke idején katonai behívását tiltó rendelkezése. Intézkedik még a mentelmi jogról, tartalmának érintetlen hagyásával, az 1912 : XXXIII. tv. 15.§. Meghaladná kitűzött célunkat, ha tárgyalnánk a mandátum keletkezése előtti cselekményekért, illetőleg a mandátum tartama alatt elkövetettekért a megszűnte utáni felelősségrevonás korabeli felfogásának kérdéseit.

laló parlamentben a kisebbség érdekeinek szintén az esetenként nem változtatható rendezés felelt volna meg.

Az átfogó törvényes szabályozás elmaradását magyarázhatja ugyan a képviselőháznak az a törekvése is, hogy a mentelmi jog netalán szükségessé váló módosításánál ne legyen kötve a másik törvényalkotó tényező, a korona közreműködéséhez és beleegyezéséhez.[21] Ezek az érvelési lehetőségek mutatják, hogy milyen bonyolult és tendenciájukat tekintve mennyire sokrétű összetevők befolyásolták az intézmény fejlődését. Egyúttal rávilágítanak az egész jogrendszert mélyen átszövő ellentmondások egyikére. Minderre, s a legfelsőbb államszervek közötti kapcsolatnak a dualizmus idején alkotmányos jelentőségűként értékelt elveire figyelemmel, *nincs* alap olyan következtetésre, hogy az intézmény törvényes lerögzítése lényegtelen, vagy értelmetlen lett volna.

4. A mentelmi jog egész problematikájában fontos helyet foglalnak el, s az első sorban tarthatnak érdeklődésre számot az *eljárási szabályok,* valamint az ezek kapcsán folytatott gyakorlat. A vitás kérdések nagyobbik hányada ugyanis az ügyintézéssel, illetőleg a fentebb vázoltak szerint kialakult jogelvek mikénti alkalmazásával függött össze.

Az eljárás módozatai egyáltalán nem, vagy csupán elszórtan voltak érintve a tételes jogban.[22] A rendezés lényegében arra korlátozódott, hogy a felmerült ügyeket a mentelmi bizottság vizsgálja, amelynek jelentése feletti vita alapján a plénum hoz döntést. Az elmélet ezt a kérdést olykor megkerülte, máskor nem ismerte fel, illetőleg nem hangsúlyozta a jelentőségét. Pedig az adott körülmények között az ügyintézési szabályok előzetes törvénybefoglalásához igen nyomós érdek fűződött, hiszen az előkészítő munka tekintélyes része (vizsgálat, javaslattétel határozathozatalra) nem az ülés nyílt színén, hanem a bizottságokban, esetleg elnökei, jegyzői előtt ment végbe. A folyamatnak ezt a szakaszát nagyon indokolt lett volna szorosabb, de mindenesetre előre meghatározott formalitásokhoz kötni. Enélkül hiányzott az egyik lényeges feltétel ahhoz, hogy a mentelmi bizottság minél alaposabban feltárt anyagot szolgáltasson a teljes ülésnek, és hogy megakadályozzák (határidők kötelező betartásával, körültekintő bizonyításfelvétellel, javaslatok megokolásával stb.) kibúvók alkalmazását, elejét vegyék különféle gyakori visszásságoknak.

Az egyértelmű szabályozásra irányuló igényt nem pusztán a mondottak (és elvontan a kérdés jelentősége) indokolták. A mentesség felfüggesztésének kezdeményezése ugyanis külső szervektől (bíróság stb.) indult, s a megkeresésnek el-, vagy el nem fogadása szervesen hozzátartozott az eljárási folyamathoz (visszavetés, hiánypótlás). Ezért a megkereső hatóságoknak szintén ismerniök kellett volna az ügyintézés módozatait, a törvények maradéktalan érvényesítése érdekében.

A kérdésnek ilyen kezelése tartalmilag következetlenséget, adminisztratív szempontból zűrzavart és bizonytalnságot okozott, valamint bátorítást adott a kivételezésekre és nemkülönben a hátrányos megkülönböztetésekre. Mód nyílott arra is, hogy hosszadalmas ügyintézéssel, huzavonával jelentéktelen ügyek miatt tartsanak képviselőket a vizsgálat kényelmetlen hatása alatt. Mindez széles teret biztosított a kormánynak nem tetsző törvényhozók elleni támadások szervezésére, intrikák „legális" ébrentartására. A képviselőknek alkalomadtán érdekük fűződhetett ahhoz, hogy bíróság elé kerüljenek az ellenük felhozott alaptalan vádak, ezért a mentesség felfüggesztése nem is tekinthető mindenkor pejoratív jellegűnek.

Tisztázatlan volt a vizsgálaton való személyes jelenlét kérdése, s ezt felhasználva egyes képviselők betegségre és más akadályokra hivatkozással a végletekig halogatták az ügyek lezárását. Mindezek aláásták a képviselőház különben is csorbuló tekintélyét és hátráltatták a jogszabályok érvényesülését; a mentelmi jog indokolt felfüggesztésének késedelme folytán a bűncselekmények bírósági elbírálását, s az esetleges szankciók megállapítását. Az intézmény nem töltötte be hivatását, mert egyfelől nem nyújtott a zavartalan képviselői működéshez megkívánható reális védelmet, másfelől bizonyos alkalmakkor a törvényhozás némely tagjai javára elvben el nem ismert privilegizált helyzetek jöhettek létre, amelyek sértették az állampolgári egyenjogúságot.

Végeredményben, az ügyintézés szabályozatlansága hátrányosan befolyásolta, az egyébként sem kellően rendezett mentelmi jog érvényesülését. Az eljárás különféle megoldási módozatai jelentősen csökkenthették, vagy fokozhatták a jogintézmény hatásosságát, illetőleg a benne kifejeződő biztosítékok értékét.[23] A föld-

[21] A kodifikáció elmaradásának ilyen értelmű utólagos megokolására nézve lásd: Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszter és Vázsonyi Vilmos parlamenti polémiáját. Nemzetgyűlési Napló 1920. IV. köt. 378. és 473. s köv. l.

[22] Néhány jogszabályban, mint az 1896 : XXXIII. tv. 32. és 40. §§-ban, vannak a mentelmi joggal kapcsolatos eljárást szabályozó rendelkezések. De e tekintetben jellemzően inkább miniszteri rendeletek intézkednek (56.440/1884. I. M. sz., 18050/1889. I. M. sz. r.), s ezek sem kimerítő részletezéssel.

[23] Tanulságos a párhuzam az összeférhetetlenségi joggal, amelyre vonatkozó eljárási szabályok rögzítése szintén huzamosan vajudó kérdés maradt. A végül megvalósított rendezés azonban érdekes irányt vett és a mentelmi jogéhoz képest szembetűnő aránytalanságokat mutat. Amíg ugyanis, az összeférhetetlenségi bizottság működését illetően laza szabályokat léptettek életbe, addig a bejelentőt szokatlanul merev és nagyszámú pusztán formai feltétel teljesítésére kötelezték. Minthogy az összeférhetetlenségi jog alapfunkciója szerint ilyen bejelentést zömmel az állampolgárok tettek (egyidőben csakis egyes személyek tehettek), nyilvánvalóvá válik az ezzel elérni kívánt cél. A bejelentő sokirányú tisztán alaki feltételek betartására szorítása (pl.

birtokos-tőkés állam parlamentje nem volt képes a mentelmi jogot a polgári követelményeknek megfelelő színvonalra emelni, mert eleinte akadályozták ebben a szívós feudális maradványok, később viszont elrettentette a minden kizsákmányoló jogrend korlátain túlmutató fejlődés perspektívája.

IV.

1. A törvényi szabályozás hézagossága (s még inkább a kezdeti teljes hiánya) a *gyakorlati esetek* elintézésénél sok bizonytalanságot okozott. A kiegyezés küszöbén a mentességi ügyek megoldása nagy ingadozást mutat és a törvényhozó szervnek a kormánnyal szembeni erőtlenségét tükrözi. A konkrét határozatok két fő változata alakult ki: az egyes esetekben vagy a jog már *bekövetkezett megsértésének* kérdésében, vagy a *felfüggesztésére* irányuló kérelem tárgyában kellett a ház plénumának dönteni.

Nyomban 1866-ban a képviselői mentelmi jog előfordult sérelmének mindegyike más-más módon oldódott meg és különféle eredményekkel zárult.[24] Szinte az első lépéseknél végigjátszották az elképzelhető skálát, mert előfordult a felfüggesztési kérelem feletti döntés (kiadatás eredményével), továbbá a megtörtént zaklatás kiküszöbölése iránti intézkedés, s nem ritkán a mentelmi jog semmibe vételének hallgatólagos helybenhagyása. Később a képviselőház sok esetben nem adott helyt a megkeresésnek, de ezt a fejlődésvonalat is következetlen határozatok törik meg. Különösen problematikusak a kifejezetten politikai természetű ügyekben hozott egyedi határozatok. Ezek gyakran a nemzetiségi képviselők elleni nyomás eszközének szerepét töltötték be.

A kiforratlan gyakorlatról tanúskodik az, hogy egyik alkalommal határozatilag mondják ki a védelem hatályát a megválasztástól kezdve, máskor pedig a képviselő megválasztásának napján ellene hozott bírói ítéletet utólag jogérvényesnek ismerik el.[25] A mentelmi jognak bíróságok által történt megsértésével, a képviselőkkel szembeni politikai tárgyú ítéletekkel sűrűn foglalkoztak az országgyűlés falain kívül is. Ezzel összefüggésben jelent meg a többi között az „Egyetértés" 1878. 20. számában Mocsáry Lajos bírálata a budapesti törvényszék ítéleteiről, amelyek nem támaszkodtak a hatályos jogra. A bíróságok pl. olyan álláspontra helyezkedtek, hogy a mentelmi jog az országgyűlés szünetelése alatt (két ülésszak közötti időben) nem érvényes. Ezzel messze túllépték hatáskörüket, mert kifejezetten a törvényhozás tárgyát képező kérdésben döntöttek. Előfordult politikai ügyekben, hogy a Btk. 172. és 173. §-t anticipálva alkalmazták a képviselő elítélésére.[26] A törvény hatályba lépése után szintén hoztak ugyanezen szakaszokon alapuló ítéleteket és folytattak a mentelmi jog szempontjából vitatott eljárást a képviselők ellen.[27]

A mentelmi jog fejlődésének ebben, a 80-as évek elejéig tartó első időszakában egyetlen pozitív eredmény az elvi kereteket körvonalazó és előbb már bemutatott, a Böszörményi üggyel összefüggő házhatározat. Ez sem bizonyult azonban elégségesnek ahhoz, hogy egységes irányt szabjon a gyakorlatnak. A szinte csak szórványosan előforduló ügyek főleg *politikai tárgyúak,* és a *mentelmi jog súlyos sérelmeiről* tanúskodnak. A képviselőház ritkán képes a kormány, vagy a bíróságok kifogásolható eljárását ellensúlyozni és rendszerint többé-kevésbé kényszeredetten hozzájárul a mentesség feloldásához. Egyenesen vonakodik szembeszállni a nemzetiségi képviselők elleni támadásokkal, sőt ezeknek esetenként helyeslőleg szabad teret enged.

2. Az erre következő két évtizedes periódus alatt többirányú átalakulás megy végbe a mentelmi ügyek intézésének gyakorlatában. Megoldásukra nézve az állami szervek között ekkorra kifejlődik az *egyöntetűbb munkamódszer,* ami a viták egy részének elejét vette. Erősen leegyszerűsítette a dolgokat, hogy — noha az esetek száma érezhetően emelkedett — zömüknek a felszínen már *nincs politikai éle,* hanem más területre tolódnak át. Az 1896—1901. évi országgyűlésen szereplő 184 mentelmi ügy több mint

az ügy elbírálásánál alkalmazandó törvényhelyre tüzetes hivatkozás kötelezettsége, személyi adatok felsorolása), a jogszabályok útvesztőjében kevésbé járatos emberek elé áthághatatlan sorompót emelt. Ilyen „hiányosságok" alapján rendre elutasították az összeférhetetlenségi beadványokat. L.: OLT A. VII. oszt. 4. csop. 1. csomó; A. VII. oszt. 6. csop. 29. sz.

[24] Ebben az évben a törvényhozó szerv megadta az engedélyt ahhoz, hogy tagját, Csiky Sándort az egri törvényszék vádlottként kihallgassa. Maróthy János esetében, akinek elfogatását a katonai hatóságok rendelték el, a házelnök közbelépésére, a király megszüntette az eljárást. Pap Pált erőszakkal hurcolták a bíróság elé, de a ház nem tett intézkedést és a sérelem orvoslás nélkül maradt.

[25] Román Sándort 1869. március 18-án választották képviselővé és ugyanaznap elítélték, amit a képviselőház tudomásul vett. Igaz, hogy ez határeset, de jelzi a bírósághoz való viszony rendezetlen voltát. Országgyűlési Irományok. II. köt. 182. sz.

[26] Ez 1877. év végén, illetőleg a következő év első napjaiban Miletics Szvetozár ügyében történt, amikor a büntetőkódex még tervezet volt. Az eset körülményeinek részleteire lásd: Kemény G. Gábor, Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. köt. 1867—1892. Bp., 1952. 570. old.

[27] Ismeretes ezek között Doda Traján volt tábornok, képviselő ügye, aki ellen sajtópert indítottak és két évre marasztalták, a király azonban nyomban kegyelmet gyakorolt. Lásd: Kemény, i. m. 838., s köv. old. A horvát kormány 1910-ben rendeletet adott ki, amelynek értelmében a központi országgyűlésbe is delegált szábor tagok mentességének felfüggesztését csak ez utóbbi testülettől kérhették a hatóságok. A képviselőház mentelmi bizottsága ezzel ellentétes álláspontot foglalt el, a magyar—horvát kiegyezési törvényre hivatkozva, anélkül hogy a véleményeltérést kiküszöbölték volna. OLT A. VIII. oszt. 3. csop. 3. sz.

1/3-a (69) párviadal vétsége kapcsán, a másik részük pedig főleg becsületsértésből, sajtóvétségből kifolyólag merült fel.[28] Nem ritkán csalás és sikkasztás bűncselekményének elkövetése miatt keresik meg az illetékes hatóságok a képviselőházat a mentelmi jog felfüggesztése iránt.[29]

A korábbiakhoz hasonló bonyolult politikai esetek azért nem fordultak elő, mert a nemkívánatos elemeket részint már a választások útján kikapcsolták, részint más módszerekkel vezetik le a felmerülő problémákat. A nemzetiségi képviselők — akik ellen a mentelmi jog terén azelőtt radikális intézkedéseket foganatosítottak — kompakt egysége felbomlik: mind kevesebb küzdeni akarást tanúsítanak és levetkezik dacos ellenzékiségüket. A dualista rendszerhez idomult képviselőház összetételénél fogva képes az ezredéves fordulóra hirdetett „treuga dei" szellemében való együttműködésre. A kormányzat nem kényszerül durvább eszközökhöz folyamodni, s a parlamenti életben rugalmasabb megoldási módozatok kerülnek túlsúlyba.

Az átmeneti és sok tekintetben látszólagos nyugalomnak azonban csakhamar végeszakadt. Az imperializmusra való áttéréssel a belső és nemzetközi viszonylatban elmélyültek az ellentmondások, átcsapódtak a parlamenti életre és felborították a kialakult „egyensúlyt". A házon belül erősödtek a monarchiával, az osztrák államközösséggel, a fennálló társadalmi rendszerrel szemben fellépő irányzatok, amelyeknek a képviselettől elütött munkásosztály mozgalmai kívülről adtak nagyobb nyomatékot.[30]

3. A századforduló táján beköszöntő utolsó fejlődési szakasznak a kezdetén (az 1901/06. évi országgyűlésen) tárgyalt 208 mentelmi megkeresés között még több ízben szerepel indokként a párbajozás tilalmának megszegése stb. De már ezen a cikluson *tömegesen jelennek meg* a képviselőház tanácskozásainak zavarásából, belső rendbontásból, „engedetlenségből" fakadó *politikai jellegű mentelmi bizottsági ügyek*. A bekövetkezett változást és az arányok eltolódását kifejezetten szemlélteti a következő országgyűlés vonatkozó anyaga. Az 1905/10. évi ciklus idején Bartha István képviselő mentelmi jogának felfüggesztését azért kérték, mert nem engedélyezett pártgyűlést tartott. Botka Béla elleni megkeresésre hasonlóan hatósági engedély nélkül elmondott programbeszéd adott okot. A mentelmi bizottság mindkét esetben nemleges határozatot hozott, mert az elsőnél zaklatást látott fennforogni, míg a másikat „politikai színezetűnek" tartotta. Vlád Aurél román nemzetiségű képviselőt izgatás vétsége miatt kérték ki és a bizottság mentelmi jogának felfüggesztése mellett foglalt állást. Áchim András ellen érkezett két bejelentés egyikének indoka „hatósági ténykedés önkényes és jogosulatlan megakadályozása". De ezek alapján nem hoztak döntést „az 1905/10-i országgyűlés időközi feloszlatása folytán". Szembetűnő, hogy a néhány hónapos csonka ciklus alatt összesen 96 ügyet vettek nyilvántartásba.[31]

A mentelmi jog felfüggesztése iránti bejelentések száma az 1906/11. évi országgyűlésen sem hanyatlott, és elérte a 300-at. Eközben szaporodnak a „nemzetiség elleni izgatás" címén benyújtott megkeresések. Minden vonalon igyekeznek fékentartani a kormánynak, de főleg általában a fennálló rendszerre kellemetlen kevésszámú törvényhozót. Megtörtént, hogy rövid úton felfüggesztették a képviselő mentelmi jogát egy községi elöljáróság idézésének kézbesítése alkalmával tett, az ügyre utaló „szamárság" kijelentés miatt.[32]

Az első világháborút megelőző országgyűlésen kereken négyszázra ugrik fel a bizottság, illetőleg a ház plénuma elé került mentelmi ügyek száma. Előfordult, hogy egyik-másik képviselő ellen csak ezen az egyetlen cikluson több, még 11 kiadatási megkeresést is intéztek.[33] Károlyi Mihálynak két esete volt, az egyikének előzménye az, hogy vasútállomások közötti nyílt pályán „leugrott" a gyorsvonatról, amelynek emiatt meg kellett állnia és csak késéssel tudott továbbhaladni. Lovászy Márton képviselővel szemben öt ízben folytattak ugyanekkor mentelmi eljárást. Mindezek nagyrésze felfüggesztéssel zárult, s tárgyilagos, elfogulatlan értékelésre a legtöbbször nyilvánvaló zaklatás tényét megállapító határozatok meghozatalára csupán elvétve került sor.

Ugyanez az 1910/15. évi országgyűlés tovább folytatta működését 1918-ban történt feloszlatásáig. A hátralevő időben nem csökken lényegesen a mentelmi megkeresések száma, de az ügyvitelben feltűnő pangás áll be, és az iratok évekig ott hevernek a mentelmi bizottság asztalán. Az elintézés nyugvásához hozzájárult, hogy a ház a háború elején hosszú időközökben nem ülésezett, majd a pártok is megegyeztek a vizsgálatok felfüggesztésében. Később ez a helyzet tarthatatlannak bizonyult, mert az ínség egyik-másik vámszedője megtalálható volt a képviselők között is, akik megbújtak a mentelmi jog fedezéke mögött. Az ez ellen tiltakozó hangokra az árdrágító kihágásokkal stb. kap-

[28] OLT A. VIII. oszt. 2. csop. 1. csomó.

[29] OLT A. VIII. oszt. 2. csop. 2. és 961. csomó.

[30] A munkás- és parasztmozgalmak hatására nézve l.: Hanák Péter, A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben. Bp. 1955.; uő. A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén. Történelmi Szemle, 1959. 1—2. sz.

[31] OLT A. VIII. oszt. 2. csop. 2. csomó.

[32] Ezen a cikluson Áchim András képviselő ellen újabb öt bejelentés érkezett. A megkeresések egy részében felfüggesztették a mentelmi jogát, a másikban pedig megszüntették az eljárást, minthogy „mandátumát a Curia érvénytelennek mondotta ki". OLT A. VIII. oszt. 2. csop. 4. cs.

[33] Áchimmal szemben ekkor ismét tett egész sor bejelentés felett időközi elhalálozása miatt nem hoztak határozatokat. OLT A. VIII. oszt. 2. csop. 141—216. sz.

csolatos megkereséseket végül tárgyalás alá vettek.[34]

4. A társadalom ellentétes érdekű erőinek országos méretű nyílt összeütközéseit (a dolgozó tömegek megmozdulásai városon és falun, munkástüntetések, aratósztrájk stb.) áttételek útján fémjelzik a parlamenti életnek azok a kinövései, amelyek túlmutatnak a tárgyalt intézmény körén. A mentelmi bizottság ugyanis nemcsak a bemutatott egyedi ügyeket tárgyalta, hanem napirendjére kerültek a mentesség ún. *kollektív megsértésének* tényei is. A több képviselő mentelmi jogát egyidejűleg sértőnek minősített cselekmények két irányból: egyrészt az ellenzék, másrészt a kormány részéről indultak ki. Az előzőek színhelye a képviselőház ülésterme volt, míg az utóbbiak kiterjedtek a parlament épületén kívüli területre is.

A lefolytatott vizsgálat tárgyát az 1903. július 29-i ülésen történtek képezték, amelynek tömör foglalata, hogy a *képviselők egy része fizikai erővel csoportosan sértette meg a többi képviselő mentelmi jogát.*[35] A rákövetkező évben ez akként ismétlődött meg, hogy összetörték a miniszteri székeket, az elnöki emelvényt, s ezért hosszabb időre lehetetlenné vált az ülések megtartása.[36] Hasonló rendzavarások fordultak elő az 1906/11. évi országgyűlésen, valamint az azutáni ciklus alatt, amikor jegyzőkönyvi megrovásokkal, a képviselői illetmények egy részének visszatartásával szankcionálták a kifogásolt magatartást.[37]

Gyakran a kormány folyamodott a *képviselők mentelmi jogának nyílt megsértéséhez,* s e téren példátlan eszközöket vett igénybe. Egyebek között 1912. június havában több törvényhozót a képviselőházból ismételten kivezettetnek. Az ilyen beavatkozások ebben az időben sorozatosan követték egymást és szinte állandó gyakorlattá váltak. A 4-én tartott délutáni tanácskozás alkalmából Tisza házelnök utasítására az őrség tettleges közbelépéssel megakadályozta 27 képviselő (köztük Justh Gyula, Károlyi M., Lovászy M.) belépését az ülésterembe.[38] A következő napon pl. 39 törvényhozóval szemben léptek fel az említett módon, 10-én pedig 35 képviselőt távolítanak el karhatalmi segédlettel.[39]

A parlamenti rombolások elbírálása összhangban volt az elfogadott jogelvekkel, mert a képviselőház azt a saját hatáskörébe vonta, mint olyan ügyet, amely tagjainak a házban tanúsított magatartását érinti. A vizsgálatok viszont elméletileg annyiban téves nyomon haladtak, hogy a bizottság a megtámadott képviselők mentelmi jogának megsértése oldaláról szemlélte a kérdést. Valójában az esetek annak megítélését is igényelték volna, hogy a támadók nem lépték-e túl a mentelmi jog nyújtotta védelem határait. Amellett a cselekményeknek voltak olyan elemei, amelyek a kérdést az összeférhetetlenségi jog területére utalták, noha azokkal mindvégig a mentelmi bizottság foglalkozott. A mentességnek az utóbb említett körbe eső goromba semmibevételét azonban nem követte érdemi intézkedés a felelős személyek ellen. Ez eleven bizonyosságot szolgáltatott a jogelvek valóságos értelmezéséről, s a képvise-

[34] Ilyen volt pl. Hámory László képviselő ügye, akinek mentelmi jogát az ügyészség kérte felfüggeszteni, de ez csak többizbeni sürgetés után vezetett eredményre. Napló XXXIX. 84. old. Megfigyelhető azonban a lanyhulás az élesebb oppozíciós, politikai tartalmú megnyilvánulások elbírálásában is, ami az általános külső és belső helyzet alakulásában, a háborús konfliktus előrelátható kedvezőtlen kimenetelében lelte magyarázatát. A bizottság 1918. október 23-án a tanácskozásokat közbeszólásaival zavaró Fényes László ügyében kimondta, hogy a cselekmény „nem mentelmi kérdés". Hasonlóképpen foglalt állást Lovászy esetében, aki az október 16-i ülésen közbekiáltott, hogy „entente-barátok vagyunk", amit a plénum nem tartott többnek, mint a ház méltóságát sértő kijelentésnek. OLT A. VIII. oszt. I. csop. 6. sz. A parlamenten kívüli társadalmi erők szerepének fokozott jelentőségét a német hadigépezet kötelékébe tartozó Consten őrnagy szereplése folytán kipattant botrány mentelmi ügyének adatai is igazolják. A Nachrichtendienst budapesti szervezete a képviselők külföldi kapcsolatainál nagyobb fontosságot tulajdonított a munkássággal fenntartott összeköttetésüknek. Napló XXXIX. 119—124. old.

[35] Az indulatok fellobbanását a miniszterelnöknek a napirend megváltoztatására irányuló előterjesztése váltotta ki. A hivatalosan megállapított tényállás a következő elemekből tevődött össze: *a)* rohamszerű, erőszakosnak látszó csoportosulás az elnök személye körül, fenyegető kijelentések hangoztatásával, *b)* erőszakos színezetű támadás a jegyző ellen, valamint *c)* az indítvány erőszakos elragadása és eltépése.

[36] A teremőrök jegyzőkönyvi vallomásai az 1904. december 13-i képviselőházi rombolásokkal kapcsolatban a következő képet mutatják: Szücs Péter előadta, hogy homlokán és szemén tört székdarabokkal megsebesítették, „egy képviselő sárganyelű nagy zsebkéssel támadt rá", de lefogták. Pollák Benedek támadója kövér pap volt, aki nagyobb fekete könyvvel fejbevágta. Egy másik teremőrnek „lábait elkapván lerántották a földre", cipőit dulakodás közben lehúzták és azokat „jobb oldal felé dobálták". Más eset alkalmával a helyszínre vezényelt rendőrfelügyelő jelenti, hogy egyik képviselő a tömegből kiugrott, „megfogta dolmányom, amely elszakadt, majd többekkel a földre akart teperni". OLT A. VIII. oszt. 3. csop. 27. sz.

[37] OLT A. VIII. oszt. 3. csop. 8. sz. Az obstrukció idején több képviselő, a tanácskozás megzavarása céljából, katonai trombitákat húzott elő, és órákon át fújta. Előfordult, hogy a képviselők töltött revolverrel mentek be az ülésterembe és rá is lőttek Tisza Istvánra. Ugyanilyen esetek kapcsán, az őrség tisztjei fegyvert használtak a képviselőkkel szemben. Uo. 11. sz. Ebben az időben a mentelmi eljárás során történtek kísérletek az ügyvédi képviselet igénybevételére, ami elől azonban a bizottságok elzárkóztak. Több incidensre került sor (1909-ben, majd 1914-ben kétszer), amelyek az ügyvédeknek a palotaőrséggel való eltávolításával végződtek. Később némi engedményeket tettek a jogi képviselet elismerése irányában.

[38] OLT A. VIII. oszt. 3. csop. 13. sz. A századfordulón más, külföldi parlamentekben is megtörtént, hogy a képviselőt karhatalommal távolították el az ülésről, minek a mentelmi jog sérelmeként való értékelését azonban a hivatalos felfogás elutasította. Az angol alsóház speakere ilyen esetben leszegezte, hogy a kivezettetés nem vonhat maga után mentelmi jogi elbírálást, hanem egyszerű rendfenntartási kérdést képez. L.: Ferenczy Árpád, Az angol parlamenti szólásjog és fegyelem történeti fejlődése és jelen állapota (1547—1913.) Bp. 1914. 511., s köv. old.

[39] OLT A. VIII. oszt. 3. csop. 14. és 28. sz.

lőház legfeljebb abban kereshetett vigaszt, hogy a törvényt nem sértették meg, mert az adott viszonylatban ilyen nem is volt.

*

A mentelmi jog kérdései a tárgyalt időszakban tükrözték a *nemzeti mozgalmak intenzitását,* az *államhatalom alapjai elleni támadásokat,* s végül az *agresszív külpolitikával, a háborúval szemben a béke melletti fellépéseket.* Ugyanakkor az ügyek mikénti elbírálása és megoldása ezek megfékezésének, kendőzetlen elnyomásának kísérleteiről és törekvéseiről tanúskodik.

A hivatalos felfogás a mentelmi jognak nem szánt olyan funkciót, hogy hatása a földbirtokos-kapitalista osztályuralom érdekei szabta körön túlterjedhessen, vagy hogy támaszt nyújtson a fennálló államrend pilléreinek aláásásához. Ez, valamint a szabatos jogi rendezés hiánya, a meglevő szabályok alkalmazásának bizonytalanságai, továbbá a képviselői mentesség sorozatos sérelmei azonban nem azt jelentik, hogy a mentelmi jog teljesen tartalmatlan intézmény lett volna. Az intézmény meghatározott korlátok között élt és hatott, valóságos védelmet is nyújtott elsősorban a kormánypárti képviselőknek. A velük szembeni netaláni túlkapásokat leszerelték, és az elkövetőket a körülményekhez képest felelősségre vonták. De ennek a védelemnek társadalmi forrása már nem a mandátum, hanem a „kaszinói tagság", amely az ország kormányzásába beleszólást biztosít. A legtöbbször a kormánypolitikával ellenzéki magatartást tanúsító képviselők elleni közvetlen közigazgatási stb. rendszabályok alkalmazását szintén akadályozta a mentelmi jog. A nyers adminisztratív beavatkozás elhárításán túl viszont, nekik annyi védelmet nyújtott, annyiban gátolta kiadatásukat, amennyiben erre a pillanatnyi erőviszonyok a kedvező feltételeket megteremtették, vagy az ügy természete (nem politikai) alapot adott.

Ebből következik az is, hogy amíg *a mentelmi jog a törvényhozó és végrehajtóhatalom viszonyát alakító tényezőként keletkezik,* addig később eziránvú szerepe elmosódik. Amint és amennyire ugyanis felborul az egyensúly a két hatalmi ágazat között, a végrehajtóhatalom fölényre tesz szert a törvényhozó testület felett, akkor és annyiban az utóbbinak meghatározott része (az uralmon levő párthoz tartozó képviselők) egyszerű kiszolgálóivá válnak a kormánynak. Minél nagyobb hangsúlyt kap a képviselő választói iránti függetlenségének tétele, annál erőteljesebben épülnek ki a függőség szálai a kormány irányában. De ez utóbbi nem vonatkozik a képviselőház egészére, mert a testület nem volt homogén, hanem irányzatokra tagozódott, amelyek között surlódások léptek fel. A törvényhozás és a végrehajtóhatalom elvi megkülönböztetésének puszta formalitássá válásával előtérbe került a kormányt támogató parlamenti többségnek elkülönítése az ellenzéktől és mind élesebb szembeállásuk. Végsősoron a társadalom szerkezetében lejátszódott alapvető eltolódások folytán már a *mentelmi jog sem a hatalmi ágak egyensúlyát szabályozó intézmény,* és megszűnik a parlamentet, mint testületet védelmező szerepe.

A vázolt fejlődés jól mutatja a dolgozók és az uralkodó osztályok között, valamint az utóbbiakon belül fellépett ellentmondásokat, s a parlamentarizmus mélyülő válságát. A tömegmozgalmak hatása a képviselőházban a kormányzattal — az adott rendszer keretei között — szembenálló ellenzéki magatartásokban nyilvánult meg. Az országos méretekben jelentkező forradalmi megmozdulásokkal, reformtörekvésekkel, általános választójogi stb. követelésekkel összefüggő sztrájkok és demonstrációk brutális leküzdésével egyidőben a parlamentben is napirendre kerültek a vitás kérdések elintézésének legszélsőbb módszerei. Az eltérő álláspontoknak egyfelől az obstrukció, az ülésterem összerombolása, másfelől, akárcsak az utcán, a karhatalom nyílt beavatkozása, tűzfegyverek alkalmazása, kardlapok stb. szolgáltattak hatásosabb érveket.

Ebben a helyzetben a törvényes rendezésre irányuló kezdeményezések a legtöbbször meghiúsultak a konzervativizmus, később az imperializmus feltételeihez idomult kormánygépezet merev ellenállásán. Ezek jelezték a mentelmi jog keresztmetszetében a törvényhozói és a végrehajtói hatalom, illetőleg az előbbi érdekcsoportjainak viszonylagos ellentéteit, amelyek azonban mindig a feudális-kapitalista típusú állam szervei között lehetséges differenciák határain belül maradtak. Mégis arra utaltak, hogy nem elszigetelt, kizárólag a parlament létfeltételeire korlátozódó folyamat, hanem az állam- és jogrendszer egészére kiható, a fennálló társadalmat alapjaiban érintő változások érlelődése megy végbe.

Pecze Ferenc

SZEMLE

*Az ártatlanság vélelmének szocialista felfogásáról**

Kevés kérdést találunk a szocialista büntető eljárási jogtudomány területén, mely körül több vita alakult volna ki, mint az ártatlanság vélelméről.

Ez a vita is — mint oly sok alkotó tudományos vita — a Szovjetunióban indult meg és mondhatni, nagyrészt ott is folyt le. A népi demokráciák irodalma messze elmaradt a Szovjetunióban lefolyt vitától, és hazai irodalmunk a kérdéssel jóformán alig foglalkozott.[1] Kétségtelenül a mi irodalmunkban a legmélyebben a problémát Király Tibor dolgozta fel kandidátusi értekezésében,[2] ahol kritikailag állást foglalt a vitatott kérdésekben. Cikkem megírásánál ezért elsősorban Király Tibor disszertációjára támaszkodom.

Az ártatlanság vélelmével kapcsolatos vita sajátossága érdekesen eltér más vitákétól, mert míg egyéb kérdéseknél arról folyik a vita, hogy egy-egy jogintézménynek mi a szocialista tartalma, addig az ártatlanság vélelmének a puszta létjogosultságát is sok büntetőjogász egyszerűen kétségbevonja. A Szovjetunióban 1959-ben megjelent K. A. Mokicsev professzor „Az államról és a jogról szóló marxista — leninista tanítás revizionista elferdítése ellen", című brossurája,[3] melyben a szerző is mételten szembehelyezkedik az ártatlanság vélelmének elismerésével. Nézete szerint azok a tudósok, akik a szovjet jogra rá akarják kényszeríteni az ártatlanság vélelmét, a revizionizmus malmára hajtják a vizet. Az ártatlanság vélelmét liberális burzsoá elvnek fogja fel és kijelenti, hogy a szocialista büntető eljárásban semmi létjogosultsága nincs. Érvelésének lényege, hogy az eljárási garanciák a szovjet eljárásjogban olyan hatásosak, melyek feleslegessé teszik ezt a vélelmet. „A szovjet törvényekben és a bűnözés elleni gyakorlati harcban — írja Mokicsev professzor — nem volt és nincs semmiféle vélelem, mármint a bűnösség vagy az ártatlanság vélelme". Majd később így ír: „a szocialista törvényesség követelménye abban áll, hogy ne csak egyetlen ártatlan embert sem ítéljen el a bíróság, hanem ártatlant ne is vonjanak bűnügyi felelősségre." A szerző a továbbiakban kifejti, hogy az elkövető bűnössége nélkül nem jöhet létre sem nyomozás, sem vizsgálat, sem bírói eljárás.

Mokicsev professzor nézeteit éles bírálat tárgyává tette P. I. Kudrjavcev.[4] a Kommunyiszt hasábjain. Kimutatta, hogy nézetei tulajdonképpen a bűnösség vélelmén alapulnak, mikor abból indul ki, hogy aki ellen eljárás indul, az bűnös. A bűnösség vélelme viszont a marxista-leninista büntetőeljárási jogtól mélységesen idegen. Kudrjavcev bírálatában kifejti, hogy a szocialista jogtudomány elfogadja, magáévá teszi, sőt magasabb szintre emeli mindazokat a jogintézményeket, melyekért a haladó emberiség évtizedeken vagy esetleg évszázadokon keresztül küzdött és melyek a reakció elleni harcban születtek. A burzsoázia rendszerében keletkezett haladó jogi formákat a szocialista állam új tartalommal tölti meg és ezzel kapcsolatban Kudrjavcev hivatkozik a XXI. Kongresszuson elhangzott előadói beszédre, mely szerint: „Nem szabad a jogi formákat összekeverni az általuk kifejezett társadalmi viszonyok lényegével."[5] Kijelenti, hogy a szovjet tudomány korábban is elismerte az ártatlanság vélelmét[6] habár azt az idők folyamán többször is vitássá tették.

Felmerül most már a kérdés, hogy mi volt tehát annak az alapja, hogy az ártatlanság vélelmét egyes tudósok ismételten elvetették? Mi az ártatlanság vélelme, szocialista formulájának „sebezhető pontja"?

Az ártatlanság vélelmének logikai és jogi szerkezete.

Nézetem szerint mindezek oka az, hogy a tudomány eddig nem dolgozta ki (nem tárta fel) részletesen ennek a jogintézménynek a marxista-leninista tartalmát és a reá való hivatkozások ritkán mentek túl a burzsoázia megfogalmazásain.

Az ártatlanság vélelmét kezdetben kétségtelenül haladó természetjogi felfogás vetette fel. A Nagy Francia Forradalom 1789-i „deklarációja" fogalmazta meg először. A természetjogi felfogás szerint minden embernek vele született joga, hogy ártatlannak tekintsék mindaddig, míg bűnössége be nem bizonyosodik. Ehhez a felfogáshoz képest a klasszikus büntetőjogi iskola normatív jogi nézete tulajdonképpen egy lépést jelentett visszafelé. A normatív felfogást tükröző nézet szerint ártatlannak kell tekinteni mindenkit addig, míg be nem bizonyosodik, hogy hatályos jogi normába ütköző cselekményt követett el. Ez a felfogás elvonatkoztat a jogi normák objektív tartalmától és ebben a vonatkozásban az ártatlanság vélelme üres jogi konstrukció. Ezt a szocialista büntetőjog-tudomány valóban nem fogadhatja el. (Megjegyzendő, hogy a jelenkori burzsoá nézetek sem mennek túl a normatív felfogáson.)

Ha az ártatlanság vélelmének marxista-leninista tartalmát keressük, nem vonatkoztathatunk el azoktól a társadalmi viszonyoktól, amit kifejez. Szükséges tehát azoknak az objektív viszonyoknak az

---

* vitacikk — *Szerk.*

[1] Magyarországon a felszabadulás óta erről a kérdésről két önálló tanulmány jelent meg. Mindkettő a Jogtudományi Közlönyben. Az első M. Sz. Sztrogovics: „Anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban" (Bp. 1951.) című monográfiája nyomán, Horváth Tibor munkája volt: „Az ártatlanság vélelme a büntető perben" (J. K. 1951. 8. sz.) a második Király Tibor cikke: „Az ártatlanság vélelme" címmel (J. K. 1958. 7–8. sz.). Fentieken kívül néhány munka foglalkozott érintőlegesen a témával. Így pl. B. A. Viktorov: „A szovjet büntetőeljárás néhány tételének bírálatáról" (J. K. 1958. 6. sz.)

[2] Király Tibor: „A védelem és a védő szerepe a büntető eljárásban." Kandidátusi értekezés. (Bp., 1958. Akadémiai könyvtár, kézirattár, 1020. sz.) Az értekezés II. fejezete megegyezik a szerző fentebb idézett munkájával.

[3] Kiadja a Szovjetunió felsőoktatási minisztériumának levelező jogi főiskolája.

[4] Kommunviszt, 1959. évi 14. sz.

[5] Az SZKP. XXI. Kongresszusa (Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1959. 119. old.) Hruscsov elvtárs ezt a tételt a szocializmus elosztási elveivel kapcsolatban veti fel, de tétele a jogi forma és tartalom viszonylatában általánosítható.

[6] 1954 januárjában Bécsben a demokratikus szabadságjogok védelmében összeült nemzetközi jogászkonferencián a szovjet küldött kijelentette, hogy az ártatlanság vélelmét a szovjet büntető perrendtartás is tiszteletben tartja és annak a legkisebb megsértését is meggátolja. (P. I. Kudrjavcev idézett cikkéből.)

elemzése, melyek az ártatlanság vélelmét kitöltik.

Fejtegetésemet technikai okokból a formánál kezdem és így fogok a tartalom felé haladni.

Nézetem szerint az ártatlanság vélelmének objektív tartalmát azért tudjuk nehezen feltárni, mert azt metafizikusan, csak a büntető eljárás körére korlátozzuk. A többségi nézet szerint az ártatlanság vélelme kizárólag a büntető eljárásban érvényesül és nem alkalmazható semmiféle más eljárási jogágban, de különösen nem az eljárási jogrendszereken kívül. A kérdést Sztrogovics a következőképpen vezeti le:

Kifejti, hogy az ártatlanság vélelme származását tekintve ősidőkre nyúlik vissza. Előfutárai a római jogban a „becsületesség vélelme" (praesumptio boni viri). A polgári jogban általában a vagyonjogi jogviszonyok terén minden résztvevőről feltételezik, hogy jóhiszeműen (bona fide) járt el és aki ennek ellenkezőjét állítja, annak bizonyítani kell.

Az ártatlanság vélelme a büntető eljárásba először 1789-ben került az „Emberi és Állampolgári Jogok Deklarációja" 9. cikke nyomán a következő megfogalmazásban: „... minden emberről feltételeztetik, hogy ártatlan..." és ezért vele szemben mindennemű túlságos szigor megengedhetetlen.

Sztrogovics részletesen elemzi a meghatározást, aminek jelenlegi fejtegetésünknél csak egyetlen részlete jelentős. Szembe állítja ugyanis a „Deklaráció" megfogalmazását a jelenlegi felfogással és megállapítja, ez annyiban tér el a jelenlegitől, hogy minden emberre vonatkozott, általános volt és a jelenlegi felfogás korlátozódik a büntető eljárás terheltjeire.[7] A szerző, aki egyébként minden állítását alaposan, tudományosan minden oldalról alátámasztva bizonyítja, ezt a — kétségkívül nagyjelentőségű tételt minden bizonyítás nélkül egyszerűen kijelenti és nem támasztja alá semmivel.

Hasonló nézeten van hazai irodalmunkban Móra Mihály[8] és Király Tibor idézett műveiben, ahol az ártatlanság vélelmét — minthogy kizárólag a büntető eljárásra korlátozza — nem is tartja valódi, hanem csak ún. „quasi-vélelem"-nek.[9]

Vizsgáljuk meg közelebbről Király okfejtését. Abból indul ki, hogy a vélelem logikai szerkezetét vizsgálja. Megállapítja, hogy Sztrogovics szerint a vélelem hipotetikus logikai ítélet, tehát képlete: Ha P—S, akkor S_1—P_1. Kifejti, hogy a joggal való összefüggésében kétféle vélelem létezik: egyszerű és törvényes. Az egyszerű vélelemmel nem foglalkozik, mert az a jogi konstrukciók területén kívül esik. A törvényes vélelemről azt írja: „A vélelem olyan jogtétel, amely a bíróságot arra kötelezi, hogy valamely tényt valóként fogadjon el, mihelyt egy másik tény bizonyítást nyer."[10] Király azonban figyelmen kívül hagyja, hogy minden hipotetikus ítélet átalakítható a logika szabályai szerint kategórikus ítéletté, ha a feltételt belefoglaljuk az alanyba, illetve állítmányba. Ilyenformán a fent idézett és hipotetikus ítélet formájára utaló meghatározás átalakítható kategórikussá, vagyis ha a vélelmező tényt belefoglaljuk az állítmányba, a vélelmezett tény kategórikus állítását kapjuk.

Nézzünk erre néhány példát: A polgári eljárási jog ismeri a „holtnak nyilvánítás" perenkívüli eljárását (105/1953. M. T. 10. §). Eszerint: ha az eltűnt személyről az eltűnéstől számított öt éven belül életbenlétre utaló adat nem ismeretes, a holnaknyilvánítást lehet kérelmezni. Vélelmező tény: öt év eltelt és az életbenlétre semmi adat nincs, vélelmezett tény: az eltűnt személy halott. Ez kétségtelenül hipotetikus ítélet. Átalakíthatom azonban az ítéletet a következőképpen: az eltűnt és öt éven belül magáról életjelt nem adó személy — halott.

Így átalakítva kategórikus ítéletet kapunk.

Hasonló a helyzet az apaság vélelmével [Csjt. 35. § (1 bek.], mely a következőképpen fogalmazható: ha az anya a fogamzástól a születésig házasságban élt, (vélelmező tény) a férjet kell a gyermek apjának tekinteni (vélelmezett tény). Így tehát hipotetikus az ítélet, ha viszont átalakítom úgy, hogy a feltételt belefoglalom az állítmányba, a következő ítéletet kapom: A gyermek apjának kell tekinteni azt, aki az anyával a fogamzástól a születésig házasságban élt.

A példákat szaporíthatnám és így kimutatható valamennyi törvényes vélelemről, hogy hipotetikus és kategórikus ítélet formájában is felfogható.

Király Tibor a továbbiakban, megállapítja, hogy a törvényhozó olyan tételeket hoz egymással kapcsolatba, mikor törvényes vélelmet alkot, melyek a tapasztalat szerint általában megvannak. A törvényhozó tehát tulajdonképpen a nem teljes indukciót alkalmazza. Számtalan (de természetesen nem valamennyi) esetből általánosít és alkot vélelmet a még nem ismert esetekre vonatkozóan. „A törvényi vélelemalkotás alapja — mondja Király — az az általános tapasztalat, amely két jelenség között a kapcsolatot rendszerintinek, illetőleg valamely jelenséget tipikusnak mutat. A vélelemben kifejezett tétel igazságának nagy a valószínűsége, vagyis a vélelem az esetek többségében igaznak bizonyulhat."[11]

A vélelem szerkezetének megvizsgálása után Király összehasonlítást tesz az ártatlanság vélelme és a többi törvényes vélelem között. Eddigi gondolatmenetének konkluziójaként leszögezi, hogy az ártatlanság vélelme két ismertető jegyben tér el a többi törvényes vélelemtől: *a.)* Az ártatlanság vélelméhez nincs szükség vélelmező tényre (nem hipotetikus, hanem kategórikus ítélet.); *b.)* Az ártatlanság vélelme kis valószínűséggel bír (nem valóságos, csak quassi-vélelem).

Véleményem szerint mindkét eltérés csak látszólagos. Az ártatlanság vélelme semmiben nem különbözik a többi törvényes vélelemtől. A felvetett két ismertető jegy eltérés cáfolatát együtt tárgyalom, mert azok összefüggnek.

Vizsgáljuk először meg azt a kérdést, hogy az ártatlanság vélelme

[7] Vö. Sztrogovics: i. m. 306–309. oldalak.

[8] Vö. Móra Mihály opponensi véleménye Király Tibor kandidátusi értekezéséről. (Vitája a MTA.-n 1959. október 30-án volt.)

[9] Vö. Király Tibor idézett cikke. 286. old.

[10] Vö. Király Tibor idézett cikke 281. old. Hasonló álláspontot van Sztrogovics (i. m. 222. old.) és Wethoff: „Über die Grundlagen des Beweisrechts" (Berlin, 1955. 161. old.)

[11] Vö. Király, i. cikk. 285. old.

valóban kis valószínűséggel bír-e, tehát valóban csak quassi-vélelem?

A vélelem egy valószínű tény biztosként állítása az ellenkező bizonyításáig.[12] Egyetértek Király Tiborral abban, hogy a vélelmek nem teljes indukció utján keletkeznek és mint ilyenek, a valószínűség magas fokán állnak. Amelyik vélelem nem ilyen szerkezetű, vagyis az esetek többségében éppen megdől az nem vélelem (még akkor sem, ha annak nevezik). Ha nem valószínű, hanem valószínűtlen tényeket kell biztosként állítani a törvény szerint, az tulajdonképpen már közel áll a fikcióhoz.[13] A fikció ugyan soha nem azonos tények joghatás szempontjából való azonosítása, de ha a „vélelem" az esetek többségében nem igazolódik be, már csak egy lépés választja el a fikciótól. Ha a kérdést így állítjuk be, a legjobb érveket szolgáltatjuk az ártatlanság vélelme ellenzőinek.

Úgy gondolom, hogy abban a kiindulópontban van a hiba, mely szerint eltávolodunk az ártatlanság vélelme eredeti értelmétől, tartalmától és az egész kérdést leszűkítettük a büntető eljárásra. Az ártatlanság vélelme abból a gondolatból keletkezett, hogy az emberek többsége ártatlan!

Ha ettől az eredeti gondolattól eltérünk, ha erről a felfogásról lemondunk, a tartalmas elvből valóban nem lesz más, csak üres forma.

De vajon mi okunk is lehetne, hogy erről a tartalomról lemondjunk? Vajon nem igaz az, hogy az emberek túlnyomó többsége nem helyezkedik szembe a fennálló törvényekkel? Abból kell tehát változatlanul kiindulnunk, hogy az emberiség döntő többsége nem követ el bűncselekményt. Ezért az emberek többségét (minden társadalomban) ártatlannak kell tekintenünk. A fejlett társadalmakban az emberek (még az elnyomottak is) kivívták maguknak azt a jogot, hogy őket a magas valószínűség alapján ártatlannak tekintsék és ezt *a kivívott jogot az ember akkor sem veszíti el, ha ellene büntető eljárást indítanak.*[14]

Ennyi és nem több az ártatlanság vélelmének az összefüggése a büntető eljárási joggal. A büntető perrendtartásnak tehát semmi joga nincs arra, hogy ezt a jogintézményt egyszer s mindenkorra kisajátítsa és féltékenyen elzárja minden más alaki jogság elől. Véleményem szerint az ártatlanság vélelme joghatásában kiterjed más jogágakra is, ha ugyan azt soha nem fogalmazták így máshol meg alapelvként.

Hallgatólagosan (talán észrevétlenül) azonban minden eljárási jogág használja, ahol valamilyen formában felmerül a vétkesség, illetve vétlenség problémája. Úgy gondolom, az erős jogi rokonság miatt bizonyítanom sem kell, hogy a szabálysértési eljárásban is messzemenően érvényesül. Ki állíthatná azonban, hogy a munkajogban a fegyelmi eljárás során nem alkalmazandó elv, habár ezt még nem fogalmazta meg a tudomány. Kiszabhat-e a vállalat igazgatója, mint fegyelmi hatóság, a Mt. 112. §.-ában meghatározott fegyelmi vétség miatt bármilyen fegyelmi büntetést, ha az be nem bizonyosodott és kötelezheti-e az igazgató a dolgozót, hogy vétlenségét bizonyítsa? Mi más ez, mint az ártatlanság vélelme a munkajogban?

A polgári jogban már nem olyan egyértelmű a helyzet, mint az előbb említett jogágakban. Korábbi jogunkban ugyan a kártérítési felelősséget jogellenes magatartásokért a károsultnak kellett bizonyítani, ami tulajdonképpen a fenti logikai levezetésből folyóan az ártatlanság egyszerű vélelmének (általános értelmezésének) tükröződése volt a polgári jogban. Az új Ptk. ezt a helyzetet megfordította. A Ptk. (1959. évi IV. tv.) 339. § (1.) bek. kimondja, hogy a károkozó „mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható." Ez a törvényhely látszólag az ártatlanság vélelmét száműzte a polgári anyagi és eljárási jogból.

Erre utal a Ptk. miniszteri indoklása is, amikor kimondja: „A bizonyítási szükséghelyzetből adódó nehézségek a legmegfelelőbben a bizonyítási tehernek a károkozóra hárításával látszottak kiküszöbölhetőnek... szemben a büntetőjogi felelősséggel, ahol az az általános szabály, hogy a vádat a vádló tartozik bizonyítani.[15] Mindebből az látszik, hogy a korábbi jogunkhoz képest az ártatlanság vélelme az új Ptk.-ban egyáltalán nem kapott helyet. Meglátásom szerint azonban ez csak látszat, mert az egész bizonyítási eljárást meg kell előznie egy károkozásnak. Ezt a tényt viszont a károsultnak kell bizonyítani. Nem tagadható természetesen, hogy az új megoldással a polgári jogban az ártatlanság vélelme már nagyon kis szerepet játszik, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy korábban jelentősebb szerepe volt, holott a többségi álláspont évek óta az, hogy az ártatlanság vélelme egyáltalán nem létezik a polgári jogban.

Az ártatlanság vélelme túlnő a jog területén és az általános társadalmi érintkezés szabályává válik. Mindennapos az a megállapítás, hogy nem helyes valakiről „rosszat" állítani, mielőtt arról meggyőződtek volna. Ismert pedagógiai elv, hogy nem rójuk meg a gyermeket, míg nem győződtünk meg arról, hogy helytelenül cselekedett stb. Minthogy ez az elv évezredek óta begyökerezett az emberek tudatába, természetes, egyszerű, mindennapos, erős vélelemmé vált.

A büntető eljárási jog nem tesz mást, mint ezt az egyszerű vélelmet a saját területén törvényes vélelemmé teszi, hasznosítja.

---

[12] A megdönthetetlen vélelmekkel (praesumptio iuris et de iure) a gondolatmenetben nem szükséges foglalkozni, mert azok szerkezete és logikai felépítése egészen más.

[13] Fikció: Két nem azonos ténynek a joghatás szempontjából való azonosítása. (Móra Mihály, Magyar polgári eljárási jog, II. 314. old.)

[14] Ez a felfogás látszólag hasonlít a természetjogi álláspontho z és ezért élesen el kell attól határolni. A természetjogi felfogás az embereknek valamiféle „vele született jogairól" beszél, amit az emberek ősidők óta a természettől „örököltek", vagy „társadalmi szerződéssel" szereztek. A marxista–leninista felfogás viszont az, hogy az embereknek semmiféle „vele született jogaik" nincsenek, és minden ember csak annyi joggal születik, amennyit neki osztálya a társadalomban kiharcol. Minden újszülött már kész társadalmi formákat talál születésekor, melyben pontosan annyi joga van, amennyit számára osztálya felnőtt tagjai már kivívtak. Tény azonban az is, hogy minden társadlmi osztály (a rabszolgák osztálya kivételével) bizonyos jogokat kivív magának. Ilyen hosszú harcban – az inkvizitórius eljárás fölött diadalmaskodva – vívta ki magának a nép azt a jogot, hogy ártatlanságát, ami valószínű, az ellenkező jogerős bizonyításáig vélelmezzék.

[15] Vö. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. (Közgazdasági és Jogi kiadó, Budapest, 1959. 263. old.)

Az kétségtelen, hogy ha *kizárólag* azok körében keresünk nagy valószínűségű főtételt az ártatlanságra, akik ellen éppen büntető eljárást indítottunk, akkor csak reménytelen kísérletet teszünk. Az egészség vélelmének magas valószínűségű arányára sem az SzTK. rendelőintézetében találunk, habár kétségtelen, hogy egészségesek is járnak a rendelésekre.

Ha az ártatlanság vélelmének ezt a tartalmát állítjuk szembe annak ellenzőivel, mindjárt kihúzzuk a lábuk alól a talajt, a legjelentősebb ellenérvet; azt, hogy az ártatlanság vélelme a valószínűség alacsony fokán áll, ezért eröltetett, mesterkélt.

Vizsgáljuk meg az ártatlanság vélelmével szembeni egyik legpregnánsabb támadást, mely a fasiszta olasz törvényhozás részéről származott, de érdemes vele foglalkozni, minthogy azóta újra és újra hallható azoktól, akik e vélelem ellenzői. Az 1930-ban készült olasz bűnvádi perrendtartási törvénykönyv, javaslatának függelékében a fasiszta igazságügyminisztérium az alábbiakban indokolta, hogy a javaslatba nem vette fel az ártatlanság vélelmét: „Ez olyan furcsaság, amely azokkal az ósdi — és a francia forradalom elveiben gyökerező — felfogásokkal kapcsolatos, amelyek a személyiségre vonatkozó biztosítékok felállításánál egészen szélsőséges és következetlen túlzásokhoz vezettek.

A védelemhez való jog kétségtelenül szent és sérthetetlen; vitán felül helyes az az elv, hogy a vádlott mindaddig nem tartható valóban bűnösnek, amíg az őt elítélő bírósági határozat jogerőre nem emelkedett; de hogy merőben ártatlannak kelljen tekinteni ót abban az időben, amikor éppen azért folytatjuk vele szemben a bűnvádi eljárást, mert bűncselekmény elkövetésével vádolják — ez olyan sületlenség, a logikai és jogi gondolkodásnak olyan nyilvánvaló kiforgatása, hogy fennállása a merő szakkifejezés nyelvészeti formájában sem engedhető meg."[16]

Láthatjuk, az egész okfejtés alapja abban van, hogy képtelenség éppen abban az időben merőben ártatlannak tekinteni a vádlottat, amikor ellene büntető eljárást indítanak. A tévedés ott van, hogy nem abban az időben „kezdjük" ártatlannak tekinteni a személyt, mikor ellene eljárás indul, hanem folyamatosan annak tekintjük és ezen a folyamatosságon nem szabad, hogy törést jelentsen az a tény, hogy gyanúba keveredett és ellene eljárás indult.

Nem érthetek tehát egyet Sztrogovics-csal, aki a következőket mondja: „Ártatlannak vélelmeztetik — mindaddig, míg bűnössége bizonyítást nem nyert — nem általában az ember, nem minden állampolgár (hiszen ez magától értetődik, ebben nem foglaltatik semmiféle különleges jogi vélelem), hanem éppenséggel a vádlott, vagyis az a személy, aki ellen indult és folyik a bűnvádi eljárás, akit bűnvádi felelősségre vontak, aki ellen vádat emeltek bűncselekmény elkövetése miatt. Ebben áll az ártatlanság vélelmének lényege. Éppenséggel magáról a vádlottról (nem pedig valaki másról) feltételeztetik az, hogy ártatlan-mindaddig, amíg bűnössége be nem bizonyult."

A szerző azt állítja, hogy abban nincs semmi különleges vélelem, hogy általában az ember ártatlan, minthogy ez magától értetődik. Ha viszont összehasonlítjuk az ártatlanság vélelmét egyéb törvényes vélelmekkel, azt találjuk, hogy azokban is a főtétel (a vélelmező tény) szintén általános és a legfőbb esetben éppen ilyen magától értetődő, sőt ha függetlenítjük a jogi eljárástól, nincs is semmi értelme, nem foglaltatik benne semmi különleges vélelem. Nézzük meg pl. az apaság vélelmét. Ennek is az a logikai alapja, hogy az esetek túlnyomó **többségében az a** gyerme apja, akivel az anya a fogamzástól a szülésig (vagy legalábbis egy része alatt) házassági kötelékben élt. Ez az apasági perektől teljesen független tapasztalati tény. Így önmagában természetes és nem foglaltatik benne semmiféle különleges jogi vélelem, csak akkor merül fel problémaként, ha keresetet indítanak az apaság vélelmének megdöntésére.

Király Tibor összehasonlítja az apaság vélelmét az ártatlanság vélelmével és azt mondja, hogy az ártatlanság vélelme az esetek többségében alaptalannak bizonyul. Azt írja cikkében, hogy nem rendelkezik ugyan statisztikai adatokkal, de azok hiányában is nyilvánvaló, hogy a megindított büntető eljárások sokkal kisebb száma végződik felmentő ítélettel, vagy eljárást megszüntető határozattal, mint bűnösséget megállapító ítélettel. Az apaság vélelménél azonban fordított a helyzet, az esetek többségében igaznak bizonyul. Az állítás ellenkezőjének bizonyítására nekem sem állnak rendelkezésemre statisztikai adatok, de azok hiányában is meggyőződésem, hogy az apaság vélelmének megdöntésére indított perek többségében ez a vélelem megdől.[17] Ez egyébként logikusan következik abból, hogy az apaság vélelme ellen indított perek többségében van alapja annak, hogy ez a vélelem megdőlhet. Normális családi viszonyok között (és ez azért az esetek többsége) fel sem merül ez a probléma, csak ott, ahol a szülők válófélben vannak, vagy elváltak. Az apaság vélelme tehát erős, nagy valószínűséggel bír, de ezt nem a peres esetek támasztják alá, ahol éppen rendszerint megdől, hanem a perektől független általános emberi tapasztalat. Ez teljesen analóg az ártatlanság vélelme problémájával. Az emberek többsége „ártatlan", de ezt nem a büntető eljárások támasztják alá, ahol tulajdonképpen arról van szó, hogy „pert indítanak" az ártatlanság vélelmének megdöntésére.

A vélelmek strukturája általános szabályaként foghatjuk fel, hogy azok főtételei általános em-

[16] Az idézetet először Prof. N. N. Poljászkij hozta, akitől Sztrogovics (i. m. 314. old.) veszi át azzal a megjegyzéssel, hogy már E. Ferri is vallott hasonló nézeteket.

[17] Az igazságügyi statisztikák nem dolgozzák fel azt a kérdést, hogy a megindított apasági vélelem megdöntésére irányuló perek hány százalékában dől meg ez a vélelem. Ezt csak szívós kutatómunkával lehetne megállapítani, (többezer ítélet ilyenirányú feldolgozásával), ezért a rövidebb utat választottam és beszéltem a Budapesti Központi Kerületi Bíróság családjogi csoportjának vezetőjével és néhány bírájával. (Az említett bíróság Budapest területére ezen ügyekben kizárólagos illetékességgel rendelkezik és ezért az ország lakossága mintegy 20%-ának az ilyen irányú ügyeit tárgyalják, amiből már megbízható képet lehet kapni.) A bírók egyhangúan állították, hogy a vélelem megdöntésére indított perek túlnyomó többségében ez a vélelem megdől. Ez természetes is, mert rendszerint akkor indul meg a per, ha ennek valami alapja van, hasonlóan a büntető eljáráshoz, mely szintén akkor indul, ha a bűnösségre való következtetésnek is van alapja.

beri tapasztalaton nyugodnak, többé-kevésbé nagy valószínűséggel bírnak, ezek a tapasztalatok a jogi formáktól függetlenek, csak a törvényhozó ezeket a törvényes vélelmek alkotásánál felhasználja.

Általánosan jellemző továbbá a törvényes vélelmekre, hogy a jogi alkalmazásukra elsősorban a vélelem megdöntésére indított perekben kerül sor, ahol ez a vélelem, (minthogy rendszerint alap van rá) többnyire megdől.

Az eddigiekben csak azokról az eljárásokról beszéltem, melyeknél a per a vélelem megdöntésére irányul.

Ez természetes is, mert csak ezeket lehet analógiába hozni az ártatlanság vélelmével, mert — miként arról már szó volt — tulajdonképpen a büntető eljárás sem más, mint per az ártatlanság vélelmének megdöntésére. Nem lehet tehát az ártatlanság vélelmét összehasonlítani olyan perenkívüli eljárásokkal, amelyekben éppen a vélelem beigazolása a cél. Király Tibor viszont ezt teszi, mikor az ártatlanság vélelmét összehasonlítja a hajótörés vélelmével. (Mtj. 39. § (3.) bek. II. fordulat.[18] A hajótörés vélelme a holtnak nyilvánítással összefüggő probléma (a 39. § éppen a holtnak nyilvánítást tárgyalja) melyet a régi polgári eljárás is és a hatályos Pp. is perenkívüli eljárásban állapít meg. Ezeknél az eljárásoknál a vélelem rendszerint beigazolódik, minthogy az eltűnt személy halálára nagy a valószínűség. Ezt legfeljebb az erkölcsi bizonyítvány kiadásának államigazgatási eljárásával lehetne összehasonlítani, (habár a hasonlat még a szokottnál is jobban sántít), ahol per nélkül éppen az ártatlanság vélelmének beigazolásáról van szó, vagyis az emberek túlnyomó többsége éppen ártatlanságáról kap bizonyítványt.

Megint egészen más természetűek a kifejezetten a felelősség mérvének megállapítására szolgáló vélelmek.

Iyen pl. a BHÖ. 428. pontjába foglalt villamosáram fogyasztásának mennyiségére alkotott vélelem, melyet Király szintén az ártatlanság vélelmével való összehasonlításképpen hoz fel. Az ilyen törvényes vélelmek úgy keletkeznek, hogy a törvényhozónak valamiképpen el kell dönteni olyan esetekben is a felelősség mértékét, amikor az maga kétségtelen, de a nyomozás nem tökéletes volta miatt a mérve rendszerint vitás. A legnehezebb nyomozati feladatok közé tartozik ugyanis — egyéb adat hiányában — annak megállapítása, hogy aki áramot lopott, az mennyit lopott. Ezt rendszerint maga az elkövető sem tudja, hát még a nyomozó hatóság. Ilyen esetben a törvényhozó olyan vélelmet állít fel, mely az adott körülmények között a legvalószínűbbnek látszik, de rendszerint a valóság a vélelemtől vagy jobbra, vagy balra valamit eltér. (Ezt egyébként cikkében Király is megállapítja.) Az ilyen vélelmeket már azért sem lehet az ártatlanság vélelmével párhuzamba vonni, mert itt a per egyáltalán nem a vélelem beigazolására, vagy megdöntésére irányul. Ehhez hasonló — kifejezetten büntetőjogi vélelem a BHÖ. 367. pontjába foglalt „többek bántalmazásából származó súlyos testi sértés" törvényi tényállása mely szerint — ha nem állapítható meg, hogy a súlyos testi sértést a több bántalmazó közül ki okozta — a törvényhozó azt a vélelmet állítja fel, hogy a sértettet a tettesek egyformán bántalmazták. Itt is abból indul ki a törvényhozó, a legvalószínűbb, hogy a több bántalmazó egyaránt kb. egyforma sérülést okozott a sértettnek, de ez távolról sem biztos.

Miben különböznek tehát logikai szerkezetükben a kifejezetten a felelősség mérvét megállapító vélelmek (BHÖ. 367. pont és BHÖ. 428. pont.) a többi vélelemtől? Szerintem abban, hogy míg a többi vélelem a logika harmadik alaptörvényét „a harmadik kizártságának törvényét" tükrözi, a felelősség mérvét megállapító vélelmek az „ellentmondás törvényére" (második alapelv) épülne. Az előbbieknél így van feltéve a kérdés: ártatlan — nem ártatlan. Apa — nem apa, halott, — nem halott stb. (harmadik eset ki van zárva). A kifejezetten felelősség mérvét megállapító vélelmeknél viszont a sok lehetséges eset közül egyet kiválaszt a törvényhozó, azt állítja és ellenbizonyítás hiányában állításának tagadását és más — esetleg ugyanígy lehetséges eset — állítását nem engedi meg (pl. hogy nem évi 1500 órát használták az elektromos berendezést, csak 1000 órát, vagy 2000-t, illetve, hogy a több bántalmazó közül az egyik súlyosabb sérülést okozott, mint a másik stb.)

A nem kifejezetten felelősség mérvét megállapító vélelmek logikai szerkezete tehát azonos, mert a harmadik kizártságának alaptörvényére épülnek és formájukban, ahogy Király is megállapította, hipotetikus ítéletek. Már említettem azonban, hogy a hipotetikus ítéletek átalakíthatók kategórikus ítéletté, ha a feltételt belefoglaljuk az állítmányba, illetve alanyba. Ezt figyelmen kívül hagyja Király és úgy véli, hogy ezért logikai formájában eltérés van az ártatlanság vélelme és más törvényes vélelmek között. Fentebb már rámutattam arra, hogy miként alakítható át az apaság vélelme, vagy a holnaknyilvánítási vélelem kategórikus ítéletté. Most az eddigiek ismeretében meg kell próbálnunk az ártatlanság vélelmét hipotetikus ítélet alakjában feldolgozni. Ebben az esetben meg kell keresnünk a vélelmező tényt. Az eddigi okfejtésből az következik, hogy az ártatlanság vélelménél a főtétel: az emberiség többsége ártatlan. Ez lenne tehát a vélelmező tény. Mint mondottuk, ez vonatkozik minden emberre, és így azokra is, akik ellen gyanú miatt büntető eljárást indítottunk.

A feltételes ítéletet tehát így állíthatjuk fel: „Ha a terhelt ellen eljárás indul, akkor is ártatlannak kell tekinteni (mindaddig, míg bűnösségét jogerős ítélettel meg nem állapítják.)"

Az eddigiekkel azt igyekeztem bizonyítani, hogy az ártatlanság vélelme nem tér el sem logikai sem jogi konstrukciójában más törvényes vélelmektől (eltekintve a kifejezetten a felelősség mérvét megállapító és a megdönthetetlen vélelmektől). Ezzel szerettem volna elhárítani azt a legjelentősebb ellenvetést az ártatlanság vélelmével szemben, mely abban jut kifejezésre, hogy alacsony valószínűségi fokon álló vélelemnek fogják fel, („quasi-vélelem") és ezért ellen-

[18] Király idézett cikkében a bekezdés számát tévesen (2)-ként jelöli meg, holott a hajótörést a következő bekezdés tárgyalja.

zői mesterkélt jogi konstrukciónak tartják.

Szükségesnek mutatkozik azonban szemügyre venni még néhány olyan ellenvetést mely szintén gyakran hallható az ártatlanság vélelmével szemben.

Bevezetőben foglalkoztam azzal az ellenvetéssel, melyet Mokicsev professzor tett az ártatlanság vélelmével szemben, aminek lényege az volt, hogy a szovjet igazságszolgáltatásban nincs szükség sem a bűnösség sem az ártatlanság vélelmére, mert ártatlan ember ellen úgysem indulhat büntető eljárás. Ezt a nézetet P. J. Kudrjavcev megfelelő bírálatban részesítette, mondván: nem indulhat, de mégis előfordul, különben nem születnének felmentő ítéletek. Foglalkozni kell azonban azzal a nézettel, hogy szükség van-e egyáltalán az eljárásban valamiféle vélelemre is, minthogy ez elég gyakori ellenvetés az ártatlanság vélelmével szemben. Nem volna-e elegendő, ha a vélelmeket figyelmen kívül hagyva, pusztán a tények ismeretére támaszkodnánk? Így döntenénk el, hogy a terhelt ártatlansága vagy bűnössége mellett szól az igazság. Találóan jegyzi meg Sztrogovics... „ha a bűnvádi eljárás valamilyen tudományos, laboratóriumi vizsgálódás, valamilyen elméleti jellegű tevékenység volna, (pl. élettani vagy vegytani stb. kutatás) akkor vélelmekre egyáltalán nem lenne szükség".[19] Valóban, ha nem élő, érző jogokkal rendelkező ember lenne a terhelt, aki számtalan társadalmi viszony alanya is egyúttal, akkor nem lenne szükség semmiféle vélelemre. Minthogy azonban a büntető eljárás során állandóan, az újabb és újabb bizonyítékokat mérlegelve, az újabb felmerült tényekre alapozva mindig ismételten és ismételten állást kell foglalni az igazságszolgáltatásban résztvevő szerveknek, még akkor is, ha a bizonyítékok, újonnan felmerült tények nem egyértelműek, ezeket az állásfoglalásokat valamire alapítani kell.

Ehhez az ismételt állásfoglaláshoz iránytű az ártatlanság vélelme, melyet ha tagadunk, azonnal — akarva, akaratlanul helyt adunk a bűnösség vélelmének, mely évezredek óta oly sikeres vetélytársa az ártatlanság vélelmének.[20]

Az ártatlanság vélelmének tartalma

Az eddigiek során szó volt az ártatlanság vélelmének logikai és jogi szerkezetéről. Bizonyítani igyekeztem, hogy az ártatlanság vélelme forma, melynek tartalma az az egyszerű vélelem, mely szerint az emberek általában nem bűnözők, nem helyezkednek szembe a mindenkori uralkodó osztály törvényerőre emelt akaratával. Ez tehát a vélelem tartalma, de maga ez a tartalom is csak forma, ha a benne rejlő osztálytartalmat vizsgáljuk. Eddigi — kitérőkkel teli — okfejtés mind azt célozta, hogy megtaláljuk az ártatlanság vélelmének azt a tartalmát, mely egy áttételen keresztül a vélelem osztálytartalmának formája lehet.[21]

Abból kell kiindulnunk, hogy vélelem csak az lehet, mely a valószínűség magas fokán áll. A vélelem erőssége mindig a valószínűség mérvétől függ.[22]

Az ártatlanság vélelme minden társadalomban a valószínűség magas fokán áll. Ez törvényszerű, mert ha a társadalom tagjainak nagy százaléka szembehelyezkedik a fennálló jogrenddel, az egyben a társadalom bukását is jelenti.

Minden rendszerben általában az uralkodó osztály tagjai betartják a törvényeket, melyek fennálló uralmukat vannak hivatva védeni és továbbfejleszteni. Ez valószínűbb vélelem, mint az, hogy az elnyomottak is betartják a törvényeket. Az uralkodó osztályt gazdasági szükség viszi saját törvényeinek betartására, míg az elnyomottakat a gazdaságon kívüli kényszer rettenti el a bűnözéstől. Minden társadalomban volt és van a büntetésnek generális preventív hatása, akár elismerik azt egyes jogászok, akár nem. Kétségtelen továbbá az, hogy bizonyos vonatkozásban (főleg az élet és testi épség terén) a kizsákmányoltak érdekét is védi a törvény. Nem valamiféle „erkölcsi normák" hatnak az emberekre a bűnözéstől visszaható erőként, hanem az objektív gazdasági helyzet és a rajta nyugvó felépítmény.

Attól függően tehát, hogy milyen a társadalom szerkezete, változik azoknak a köre, akik tartózkodnak a törvénybe ütköző cselekményektől, de változik azoknak az össztársadalomhoz való aránya is. Nem kétséges, — ez bizonyításra nem szorul a jelen munka keretei között — hogy ahol a kisebbség van

[19] Vö. Sztrogovics: i. m. 312. old.

[20] Megjegyzendő, hogy az ártatlanság és a bűnösség vélelme a büntető eljárás kialakulása óta állandó harcban áll egymással. Az ókori felfogás (mint ahogy erre Sztrogovics nyomán már utaltunk) inkább az ártatlanság vélelme felé hajlott, de a középkorban ennek a nézetnek antitéziseként úgyszólván uralkodó lett a bűnösség vélelme. Mint ahogy az ártatlanság vélelmének meg van a logikai szellemtörténeti alapja, megtalálható ez a bűnösség vélelménél is. A középkori inkvizitórius eljárás ura az egyház volt, melynek skolasztikus felfogása az ún. „Eredendő bűn" elvéből indult ki. Az a felfogás uralta az egész középkori gondolkodást (és ez teljesen áthatotta a büntető eljárást is), hogy az első ember, Ádám „bűnbe esett" és ezért isten megvont tőle különféle kedvezményeket és így „rosszra hajló" lett. Az emberek tehát — ezen gondolatmenet szerint — alapjában véve bűnösek. A bűnösségnek mindössze különböző fokozatai vannak és a nagyobb fokban bűnösök ellen még külön az isteni büntetésen felüli büntetést is ki kell szabni. Ez az eljárás tehát nem indulhatott ki másból, csak a bűnösség vélelméből.

Ezzel szemben lépett fel a felvilágosodás korában több haladó filozófus (Voltaire, Rousseau, Hobbes), akik a skolasztikus dogmákkal szemben, mint „humánus" gondolatot vetették fel, hogy az ember általában nem bűnös, hanem ártatlan. Tulajdonképpen ennek az egyházi bibliai felfogásnak az ellentéteként került a „Deklaráció"-ba az ártatlanság vélelmének gondolata.

A bűnösség vélelmének szerintem történeti előzménye a fenti nézet, de megjegyzendő, hogy az „Eredő bűn" ideológiájának ma is élő szószólói a „neotomista" filozófusok, akiknek nézetei ismételten tápot adnak a bűnösség vélelmét hirdetőknek.

[21] Az ártatlanság vélelme formájának és tartalmának vizsgálata — ha mind mélyebbre hatolnak — nagyon szemléltető példáját adja a tartalom egy más összefüggésben formává való átalakulásának.

[22] A valószínűség fokát a „vélelem rátájának" nevezhetjük, melyet úgy kapunk, ha a megdőlt vélelmek számát elosztjuk a vélelem alapjául szolgáló összes esetek számával. Az ártatlanság vélelmének rátája ezek szerint: az adott társadalomban jogerősen elítéltek száma, osztva a beszámítási képességgel rendelkező összlakosság számával. Az ártatlanság vélelmének rátája tehát minden társadalomban és minden időpontban megfelelő statisztikai adatok birtokában kiszámítható és fontos támpontot ad nekünk a vélelem erősségi fokáról.

A törvényes vélelmek alkalmazását számunkra jogszabályok írják elő, de minthogy a vélelmek legnagyobb része megdönthető (praesumptió iuris), távolról sem közömbös számunkra annak valószínűségi foka. Nyilvánvalóan egyetlen vélelem rátája sem érheti el az 1-et, de még a 0,5-öt sem, mert a már az utóbbi is azt jelentené, hogy az esetek 50%-ában a vélelem megdől. A 0,5 alatti rátával rendelkező feltételezések lehetnek csak vélelmek, de ott is mindig kutatni kell a valószínűség fokát. A vélelem erőssége, a nulla felé közeledést jelenti. A lelkiismeretesen ítélkező bírónak feltétlenül ismernie kell a törvényes vélelem valószínűségének fokát is.

uralmon, ott a bűnözés nagyobb arányokat ölt, mint ahol a törvényeket a többség érdekében hozzák. A szocialista országokban a bűnözés arányszáma az összlakossághoz viszonyítva lényegesen kisebb, mint a kapitalista országokban. Természetes, hogy a szocialista országokban az ártatlanság vélelme törvényszerűen erősebb, mint a „legdemokratikusabb" kapitalista országban is. Ha ehhez még hozzá számítjuk azt a körülményt, hogy másképpen tartják be a törvényeket azok, akik azt kényszerből és másképp, akik jólfelfogott érdekükben tartják be azokat, akkor a szocialista országokban még erősebbnek kell tekintenünk az ártatlanság vélelmét. Minél fejlettebb egy társadalom, minél inkább összhangban vannak a termelési viszonyok a termelő erők jellegével, és minél inkább szolgálja az alapon nyugvó felépítmény — és ezzel együtt annak jogi része a társadalom többségét: a népet, annál valószínűbb, hogy a társadalom tagjai nem fordulnak szembe a törvényekkel, tehát annál erősebb az ártatlanság vélelme.

Az ártatlanság vélelmét a haladó burzsoázia fogalmazta meg. Akkor ez a vélelem erős volt, mert a polgárság abban az időben a nép érdekeit képviselte, a burzsoázia mind reakciósabbá válásával azonban állandóan gyengült,[23] de az előbb kifejtett okoknál fogva ott sem szűnik meg. A szocialista társadalmakban az ártatlanság vélelme új, szocialista tartalmat nyer, lényegesen erősebb, mint bármely eddigi társadalomban és egyre erősödik a szocializmus fejlődésével.

Sokoldalúan bizonyítja a marxista-leninista büntetőjogtudomány, hogy a szocialista társadalmakban — elsősorban a Szovjetunióban, de azt követően valamennyi népi demokráciában — a bűnözés mindinkább elveszti társadalmi létalapját, gyökereit és a kapitalizmusnak azt az átkos örökségét mindinkább maga mögött hagyva rohamosan csökken a bűnözés aránya. A magára talált — szabadságban élő szocialista ember — (minthogy ezt a társadalom kivívta számára) joggal és mind jogosabban követelheti, hogy ártatlannak vélelmezzék mindaddig, míg jogerős ítélettel bizonyítást nem nyert, hogy szembefordult a nép államának törvényeivel.

Nemhogy el kell vetnünk tehát az ártatlanság vélelmét, hanem új szocialista tartalommal áthatva mindinkább bíznunk kell erősségében, mindaddig, míg a kommunizmus felső fokán, ahol már nem lesz jog és nem lesz bűncselekmény (végetér az emberiség előtörténete, Marx) az ártatlanság *vélelmét* felváltja az ártatlanság *bizonyossága.*

Ádám György

[23] Állandóan növekszik az ártatlanság vélelmének rátája, mely fordítottan arányos a vélelem erősségével.

A szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetének szabályozása

Magyarország nem tengerparti állam. Minden oldalról szárazföld határolja hazánkat. A nemzetközi jog szabályai azonban egyenlő mérvű védelemben részesítik valamennyi állam érdekeit. A tengerek szabadságának általános érvényű alapelve a szárazfölddel körülzárt államokra is kiterjed. Az 1958-as genfi ENSZ-konferencia — az emberiség történetében először — kodifikálta a tengerjog főbb intézményeit. Egységes szabályozás rendezte a szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetét is. A nemzetközi jog tudományának tehát fel kell tárnia a jogintézmény történelmi hátterét és elméleti alapjait, valamint meg kell vizsgálnia szabályrendszerét és fejlődési lehetőségeit.

I. A tengerjog intézményének középpontjában a nyílt tengerek szabadságának alapelve áll. A fiatal Grotius lángeszű alkotása, a Mare Liberum, nemcsak fordulópont a tengerjog elméleti fejlődésében, hanem történeti bizonyítéka annak a tételnek, hogy a nézetek megelőzik az intézményeket. Grotius tanítása két főszabályban — egy pozitív jogosultságban és egy negatív kötelezettségben — foglalható össze: 1. A nyílt tenger szabad minden állam számára; 2. Egy állam sem gyakorolhat szuverénitást a nyílt tenger felett. Idézzük a Mare Liberumot: „Minden tulajdonjog foglaláson alapul. Ezért szükséges, hogy az ingó vagyon elfoglalt, az ingatlan pedig körülhatárolt legyen. Tehát mindaz, amit nem lehet elfoglalni, vagy körülhatárolni, nem lehet tulajdonjog tárgya. Ebből következik, hogy az óceán mozgó vizei korlátlanul szabadok."[1] A nyílt tengerek szabadságának elve, mely 1609-ben indult el hódító útjára, hosszú harc után diadalmaskodott a nemzetközi jogban. A jelenkor nemzetközi jogtudománya átvette és továbbfejlesztette Grotius tanait.

Az 1815. évi bécsi kongresszus záróaktája volt az első nemzetközi szerződés, mely kinyilatkoztatta a szabad hajózás jogát minden nemzet számára, s elismerve Svájc semlegességét, hangoztatta annak szükségességét, hogy Svájcnak szabad összeköttetése legyen minden állammal.[2] Az 1856. évi párizsi kongresszus határozata is megerősítette ezt a szabályt. Az 1909. évi londoni tengerjogi deklaráció szintén a hajózás szabadságát hirdeti.

A nemzetközi bíróságok joggyakorlata is határozottan ebbe az irányba mutat.[3] Az Állandó Nemzetközi Bíróság 1927. évi ítélete a Lotus-ügyben hangsúlyozta, hogy „tekintettel a nyílt tenger szabadságának alapelvére, azaz a területi szuverénitás hiányára a nyílt tengeren, egy állam sem végezhet igazságszolgáltatási cselekményeket külföldi hajókon."[4]

Így jutott diadalra a tengerek szabadságának alapelve a nemzetközi jogalkotásban és jogalkalmazásban. Ahhoz azonban, hogy a tenger valóban szabad legyen, minden állam számára biztosítani kellett a lehetőséget tengeri jogainak gyakorlására. Szükségessé vált tehát a szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetének szabályozása. Az első lépést ebben az irányban az 1921. évi barcelonai egyezmény tette meg, melynek aláírói kijelentették, hogy „az általuk képviselt államok elismerik a tengerparttal nem rendelkező államok jogát a tengeri lobogó használatára."[5] Az 1923. évi genfi egyezmény továbbfejlesztette ezt az intézményt és elismerte „a tengerparttal nem rendelkező államok jogát a tengeri kikötők

[1] Higgins–Colombos: The International Law of the Sea, 2. edition London 1951. 51. old.
[2] L. Hajdu Gyula: Semlegesség 1956.
[3] L. Haraszti György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1958.
[4] Verdross: Völkerrecht III. Auflage, Wien 1955. 232. old.
[5] 1928 : XXXIX. tv.

használatára."[6] A Nemzetek Szövetsége által összehívott 1930. évi hágai tengerjogi kodifikációs konferencia eredménytelenül végződött.

Az ENSZ megalakulásával új lendületet vett a tengerjogi kodifikáció. Az ENSZ Alapokmány 13. cikke szerint „a Közgyűlés tanulmányozást kezdeményez és ajánlásokat tesz abból a célból, hogy a nemzetközi együttműködést politikai téren előmozdítsa, valamint a nemzetközi jog fokozatos fejlődését és kodifikálását támogassa."[7] Az Alapokmány rendelkezésének végrehajtásaként 1947-ben az ENSZ Közgyűlése határozatot hozott Nemzetközi Jogi Bizottság létesítéséről. 1948-ban a Nemzetközi Jogi Bizottság megkezdte a tengerjogi szabályok rendszerbe foglalását.

1918 óta hazánk is szárazfölddel körülzárt állam. A monarchia utódállamai közül Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia nem rendelkezik tengerparttal. A trianoni békeszerződésben „a szövetséges és társult hatalmak elismerik annak fontosságát, hogy Magyarországnak szabad kijutása legyen a tengerhez."[8] A trianoni békeszerződés 294. cikkében „az illető parti államok biztosítják Magyarország számára az Adriához való szabad kijutás jogát."[9] Az 1947-es párizsi békeszerződés utal a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseire — számos vonatkozásban — s így megerősíti azok hatályát. Magyar szempontból döntő fontosságú a Duna jogi helyzetének szabályozása, mivel hajóink csak a Dunán keresztül juthatnak ki a nyílt tengerekre. Az 1947-es párizsi békeszerződés 38. cikke a Dunán való szabad hajózás elvét deklarálja. Az 1948-as Duna-egyezmény biztosította a kereskedelmi hajók szabad közlekedését a Dunán, az egyenlőség elve alapján.

A következőkben rátérünk annak bemutatására, milyen elveket hirdet a szovjet nemzetközi jogtudomány a kizárólagos területi joghatóságról, a szolgalommal korlátozott területi joghatóságról, valamint a területi joghatóság hiányáról a nyílt tengeren, hogy ennek alapján megvizsgálhassuk a a szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetét szabályozó nemzetközi jogi alapelveket. A szovjet nemzetközi jogtudomány — a tartalmi ismérvek összegezésével — meghatározza a területi joghatóság fogalmát, kiemeli annak jelentőségét, hogy a pozitív szolgalmak ne sértsék az állami szuverénitást, és teljes mértékben elismeri a nyílt tengerek szabadságának alapelvét:

„Az államterület a szuverénitás anyagi megnyilvánulása. Az állam területi szuverénitása nem zárja ki a jóhiszemű és szabad kötelezettségvállalást más államokkal szemben területének meghatározott részeire vonatkozólag. A nyílt tenger nem lehet államterület. A nyílt tengeren sem hiányzik azonban a jogrend."[10]

II. A jogintézmény történeti fejlődésének bemutatása után most vizsgáljuk meg annak szabályozását.

Többéves előkészítés után a Nemzetközi Jogi Bizottság egységes tervezetet szerkesztett és benyújtotta jelentését, melynek alapján az ENSZ Közgyűlése 1957. február 21-én határozatot hozott egy tengerjogi kodifikációs konferencia összehívásáról. Ennek az 1105 (XI) számú határozatnak 3. §-ában „a Közgyűlés ajánlja, hogy a meghatalmazottak konferenciája tanulmányozza a szárazfölddel körülzárt államok tengerhez való szabad kijutásának a nemzetközi gyakorlatra vagy kétoldalú szerződésekre alapított problémáját."[11]

Az ENSZ-Titkárság e tárgyban készített összefoglaló tanulmányának közzététele után 1958. február 10-től 14-ig ülésezett Genfben a 13 szárazfölddel körülzárt állam (Afganisztán, Ausztria, Bolívia, Bjelorusszia, Csehszlovákia, Vatikán, Magyarország, Laosz, Luxemburg, Nepál, Paraguay, San Marino és Svájc) előzetes értekezlete, mely a tengerjogi kodifikációs konferenciához intézett memorandumának függelékében kinyilatkoztatta a jogintézmény szabályozásánál figyelembe veendő alapelveket.

A szárazfölddel körülzárt államok előzetes értekezlete által kinyilatkoztatott alapelvek preambuluma így hangzik: „A tengerhez közvetlen területi kijárattal nem rendelkező államoknak Genfben 1958. február 10-től 14-ig előzetes tanácskozásra összegyűlt delegátusai, kieszközölni óhajtván az Egyesült Nemzetek által egybehívott tengerjogi konferencia folyamán a tengerhez való szabad kijutásra vonatkozó jogaik újbóli megerősítését, figyelembe véve azt a körülményt, hogy más államokat, melyeknek nincs hasonló földrajzi helyzetük, nem hívnak fel a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazására, úgy vélik, hogy a szárazfölddel körülzárt államok kijutását a tengerhez kiváltképp a következő általános alapelvek határozzák meg, melyek a létező nemzetközi jog részét alkotják:"[12] A preambulum szerint tehát az előzetes értekezlet csupán a szárazfölddel körülzárt államok azon jogainak újbóli megerősítését óhajtja kieszközölni, melyek a létező nemzetközi jog részét alkotják. Valójában azonban a szabályozás terjedelme — a korábbihoz képest — jelentősen bővül. Ugyanis 1958-ig bezárólag a jogintézményt csak a tengeri lobogó szabad használatáról szóló 1921. évi barcelonai egyezmény és a tengeri kikötők szabad használatáról szóló 1923. évi genfi egyezmény szabályozta. Az alapelvek evvel szemben kiterjesztik a szabályozás körét a jogintézmény egészére. A szabályozást a 35, illetve 37 esztendős időmúlás indokolja, mely feltétlenül szükségessé teszi a jogviszony tartalmát alkotó jogosultságok és kötelezettségek újbóli megerősítését. A legnagyobb kedvezmény elvének szabályozása nem egyértelmű, annak két merőben eltérő értelmezés adható: 1. A szárazfölddel körülzárt állam csak a vele szomszédos tengerparti államot hívhatja fel a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazására; 2. Csak a szárazfölddel körülzárt állam hívhatja fel a vele szomszédos tengerparti államot a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazására.

A memorandum függeléke 7 alapelvet tartalmaz:

„I. A tengerhez való szabad kijutás joga: Minden szárazfölddel

[6] 1929 : XXII. tv.
[7] 1956 : I. tv.
[8] 1921 : XXXIII. tv.
[9] 1921 : XXXIII. tv.

[10] Kozsevnyikov: Mezsdunárodnoje právo, Moszkva 1957. 173., 196., 213. o.
[11] United Nations Conference on the Law of the Sea Official Records, Geneva, 1958. volume VII. 78. old.

[12] Uo.

körülzárt állam joga a tengerhez való szabad kijutásra a nyílt tengerek szabadságának sarkalatos alapelvéből ered."[13] Az I. alapelv megnatározza a jogintézménynek a jogrendszerben elfoglalt helyét, valamint a szabályozás alapját képező jogelvet.

„II. A tengeri lobogó kitűzésének joga: Minden szárazfölddel körülzárt állam a tengerparti államokkal teljesen egyenlő elbánásban élvezi lobogója kitűzésének jogát azokon a hajóin, amelyek megfelelően regisztrálva vannak területének valamely meghatározott helyén."[14] A II. alapelv újból megerősíti az 1921. évi barcelonai egyezmény rendelkezéseit, kiegészítve azokat az egyenlő elbánás jogával és a regisztrálás kötelezettségével.

„III. A hajózás joga: A szárazfölddel körülzárt állam lobogóját kitűző hajók a nyílt tengereken a tengerparti államok hajóinak helyzetével azonos, a parti tengeren és a belső vízeken a tengerparti államok hajóinak helyzetével azonos, a parti állam hajóinak helyzetétől különböző helyzetet élveznek."[15] A III. alapelv elismeri valamennyi állam hajóinak egyenjogúságát a nyílt tengereken, valamint a külföldi államok hajóinak egyenjogúságát a parti tengeren és a belső vízeken.

„IV. A kikötőkben alkalmazandó rezsim: Mindegyik szárazfölddel körülzárt állam jogosult a legkedvezményesebb bánásmódra, és semmilyen körülmények között nem részesülhet kedvezőtlenebb bánásmódban, mint amilyent a tengerparti államok hajóinak nyújtanak a tengerparti állam tengeri kikötőibe való bejutást, ezen kikötők használatát és mindennemű rendszerint megadott könnyítést illetően."[16] A IV. alapelv újból megerősíti az 1923. évi genfi egyezmény rendelkezéseit, kiegészítve azokat avval, hogy a szárazfölddel körülzárt államok hajói a tengerparti államok hajóinak jogaival egyenlő jogokat élveznek a tengeri kikötőkben.

„V. A szabad áthaladás joga: Személyeknek és áruknak minden szállítási és közlekedési eszközzel történő áthaladását egy szárazfölddel körülzárt államból a tenger felé és viszont, szabaddá kell tenni, a létező speciális egyezményektől és szerződésektől függően. Az áthaladás nem eshet semmilyen behozatali vám, különleges díj, vagy adó alá, kivéve a különleges szolgálatteljesítésekért kiszabott díjakat."[17] Az V. alapelv a szárazfölddel körülzárt államok javára a tengerparti államok területén fennálló tranzitjogot deklarálja.

„VI. A tranzit államok jogai: A tranzit államnak, mely teljes joghatóságot gyakorol a közlekedési eszközök és a nyújtott könnyítésekkel kapcsolatos minden dolog felett, joga van minden szükséges intézkedés megtételére, annak biztosítása végett, hogy a tengerhez való szabad kijutás jogának gyakorlása semminemű törvényes érdekét semmiképpen ne sértse, különös tekintettel a biztonságra és a közegészségre."[18] A VI. alapelv tiltja a joggal való visszaélést.

„VII. Létező és jövőbeli egyezmények: Azon rendelkezések, melyek kodifikálják a szárazfölddel körülzárt államnak a tengerhez való szabad kijutási jogát meghatározó alapelveket, semmiképpen nem szüntetik meg a két vagy több szerződő fél között létrejött egyezményeket, azon problémák tekintetében, melyek a jelen kodifikáció tárgyát képezik, sem nem emelnek akadályt ilyen szerződések megkötése elé a jövőben, feltéve, hogy ez utóbbiak nem létesítenek a fentemlített rendelkezéseknél kedvezőtlenebb, vagy azokkal ellentétes rezsimet."[19] A VII. alapelv nem érinti a létező egyezmények hatályát, csupán a jövőbeli, ilyen tárgyú egyezményeknek a jelen alapelveknél kedvezőtlenebb, vagy azokkal ellentétes rendelkezéseit érvényteleníti. Hiányossága a szabályozásnak, hogy nem hatálytalanítja a szerződő felek közt e tárgyban kötött egyezményeknek a jelen alapelveknél kedvezőtlenebb, vagy azokkal ellentétes rendelkezéseit.

A tengerjogi kodifikáció részletes elemzést igényel annak megállapítása végett, hogy miként valósultak meg a memorandumban kinyilatkoztatott alapelvek. 1958. február 24-én nyílt meg Genfben az Egyesült Nemzetek által összehívott tengerjogi konferencia, mely öt bizottságot alakított az egyezménytervezetek kidolgozására. A szárazfölddel körülzárt államok tengerhez való szabad kijutásának kérdésével foglalkozó Ötödik bizottság február 26-án tartotta első ülését, melyen Tunkin szovjet delegátus javaslatára Zoureket, a csehszlovák küldöttség vezetőjét választotta elnökévé. A március 5-i 3. ülésen Zourek, az Ötödik Bizottság elnöke, nagy beszédet mondott. Ebben — többek között — összefoglalta a jogintézmény szabályozásának történetét. Hangsúlyozta a kodifikációt elrendelő közgyűlési határozat jelentőségét a nemzetközi jogrendszer egysége szempontjából. Méltatta továbbá azt a körülményt, hogy az előzetes értekezlet folyamán a delegátusok beható tájékoztatást nyújtottak az államok ez irányú joggyakorlatáról. Végezetül részletesen elemezte a memorandum alapelveit. A március 12-i 5. ülésen felszólalt dr. Ustor Endre főkonzul, a magyar küldöttség vezetője. A kérdés magyar vonatkozásainak ismertetésénél hivatkozott a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseire, valamint a dunai hajózás nemzetközi rendszerére.

Az Ötödik Bizottság előtt kezdetben két jelentősebb javaslat feküdt: az előzetes értekezlet alapelveit lényegében magáévá tevő és önálló szabályozásra törekvő 19 hatalmi javaslat, valamint a 3 hatalmi javaslat, mely csupán deklaráció kibocsátására kívánt szorítkozni. A koordináló célzatú svájci javaslat a nyílt tengerről szóló egyezményben indítványozta szabályozni a jogintézményt. Tulajdonképpen ezt a megoldást fogadta el az Ötödik Bizottság által alakított munkacsoport is. Az április 18-i 25. ülésen egyhangúlag elfogadott jelentéstervezetében az Ötödik Bizottság ilyen értelmű ajánlást tett a konferenciának, s evvel tanácskozásait befejezte. A plenáris ülés a jelentésben foglalt ajánlások szövegét beiktatta a Nemzetközi Jogi Bizottság által készített szövegtervezetbe. Főleg a Fitzmaurice által vezetett angol

[13] Uo.
[14] Uo.
[15] Uo.
[16] Uo.
[17] Uo.
[18] Uo.
[19] Uo.

küldöttség elutasító állásfoglalása akadályozta meg az előzetes értekezlet memorandumában foglalt alapelvek megvalósulását a tengerjogi kodifikációban

A konferencia 1958. április 27-én zárult, s négy egyezményt fogadott el, nevezetesen 1. a parti tengerről és a csatlakozó övezetről, 2. a nyílt tengerekről, 3. a halászatról és a nyílt tengerek élővilágának védelméről, 4. a kontinentális talapzatról. Opciós jegyzőkönyvet írtak alá ezenkívül a jogviták kötelező elintézéséről. A konferencia végül határozatot hozott egy második ENSZ tengerjogi konferencia összehívásáról, a kodifikáció továbbfejlesztése céljából. Azonban itt sem született megegyezés a főkérdésről, a parti tenger terjedelméről. Dr. Ustor Endre főkonzul vezetésével a magyar delegáció mindvégig tevékenyen közreműködött az 1958-as genfi kodifikációban. Számos magyar javaslat hangzott el mind az előzetes értekezleten, mind az Ötödik Bizottságban. Részt vettünk az 1960. március 17-én megnyílt második tengerjogi konferencián is.

A nyílt tengerekről szóló 1958. évi genfi egyezmény a következő rendelkezéseket tartalmazza:

„1. A nyílt tengerek kifejezés a tenger mindazon részeit jelenti, melyek nem tartoznak valamely állam parti tengeréhez vagy belső vizeihez"[20] Az 1. cikk negatív értelemben határozza meg a nyílt tenger fogalmát. Ez a megoldás már csak azért sem tökéletes, mert a konferencián éppen a parti tenger terjedelméről nem született megegyezés, s így a nyílt tengerek határai sem vonhatók meg.

„2. A nyílt tengerek, szabadok lévén minden nemzet számára, egy állam sem jelentheti ki érvényesen, hogy azok bármely részét szuverénitásának veti alá. A nyílt tengerek szabadságát ezen cikkek és a nemzetközi jog egyéb szabályai által meghatározott feltételek mellett kell gyakorolni. A nyílt tengerek szabadsága — többek között — magába foglalja mind a parti, mind a nem parti államok számára: (1) A hajózás szabadságát; (2) A halászat szabadságát; (3) A tenger alatti kábelek és csővezetékek lefektetésének szabadságát; (4) A nyílt tengerek feletti repülés szabadságát. Ezeket a szabadságokat és a nemzetközi jog álalános alapelvei által elismert egyéb szabadságokat minden államnak más államoknak a nyílt tengerek szabadságának kihasználására vonatkozó érdekeire való ésszerű tekintettel kell gyakorolnia."[21] A 2. cikk első mondata — a mare liberum alapelv deklarálása mellett — a nyílt tengerek okkupálásáról tartalmaz tiltó rendelkezést. A 2. cikk második mondata a nemzetközi jog egyéb szabályaira történő utalással lemond az egyezmény kizárólagosságának privilégiumáról. A 2. cikk harmadik mondata — a szárazfölddel körülzárt államok egyenjogúságának elismerése mellett — négy jogosultságban, nevezetesen a hajózás, a halászat, a vezeték lefektetés és a repülés jogában jelöli meg a nyílt tengerek szabadságának tartalmi elemeit. A 2. cikk negyedik mondata a joggal való visszaélésről tartalmaz tiltó rendelkezést.

„3. (1) A tengerparttal nem rendelkező államoknak szabad kijutásuk van a tengerhez abból a célból, hogy a parti államokkal egyenlő feltételek mellett élvezzék a tengerek szabadságát. E cél érdekében a tenger és a tengerparttal nem rendelkező állam közt fekvő államoknak az utóbbival létesített közös megegyezés alapján és a létező nemzetközi egyezményekkel összhangban: (a) A viszonosság alapján szabad áthaladást kell biztosítaniok területükön a tengerparttal nem rendelkező állam számára; (b) a tengeri kikötőkbe való bejutást és ezen kikötők használatát illetően, saját hajóiknak vagy bármely más állam hajóinak nyújtott bánásmóddal egyenlő bánásmódban kell részesíteniök a szárazfölddel körülzárt állam lobogóját kitűző hajót. (2) A tenger és a tengerparttal nem rendelkező állam közt fekvő államoknak, figyelembe véve a parti állam vagy a tranzit állam jogait és a tengerparttal nem rendelkező állam speciális viszonyait, az utóbbival létesített kölcsönös megállapodás alapján kell intézniök minden olyan ügyet, mely az áthaladás szabadságára és a kikötőkben való egyenlő bánásmódra vonatkozik, abban az esetben, ha ezen államok nem részesei már létező nemzetközi egyezményeknek."[22] A 3. cikk első részének (a) pontja a viszonosság feltételéhez kötött szabad áthaladás jogát biztosítja minden tranzit állam területén a szárazfölddel körülzárt államok számára, a tengerparti államokkal való egyenjogúság elve alapján. Ez a rendelkezés csupán közvetett jogot biztosít a szárazfölddel körülzárt államok számára, mely tranzit szerződés megkötésére vonatkozó igény formájában nyilvánul meg. A 3. cikk első részének (b) pontja a szárazfölddel körülzárt államok előzetes értekezlete által elfogadott memorandum függelékének az 1923. évi genfi egyezmény rendelkezését megerősítő IV. alapelvét kodifikálja. A 3. cikk második része a tranzit államok egyoldalú intézkedéseiről tartalmaz tiltó rendelkezést.

„4. Minden parti és nem parti államnak joga van saját lobogója alatt hajózni a nyílt tengereken."[23] A 4. cikk a szárazfölddel körülzárt államok előzetes értekezlete által elfogadott memorandum függelékének az 1921. évi barcelonai egyezmény rendelkezését megerősítő II. alapelvét kodifikálja.

Megemlítendő még itt a parti tengerről és a csatlakozó övezetről szóló egyezmény 14. cikke, mely jelentős érdemi szabályozást tartalmaz a szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetéről.

„14. Ezen cikkek rendelkezései szerint minden parti és nem parti állam hajói a parti tengeren való békés áthaladás jogát élvezik"[24] A 14. cikk a ius transitus innoxii elvét deklarálja, mely kiterjed a szárazfölddel körülzárt államokra

A nyílt tengerekről szóló egyezmény zárócikkei a következő szabályozást tartalmazzák: az egyezmény rendelkezései nem érintik a résztvevő államok között már hatályban levő, e tárgyban kötött nemzetközi szerződéseket. Az egyezmény 1958. október 31-ig aláírásra, ezután pedig csatlakozásra nyitva áll az ENSZ és a szakosított intézmények tagállamai, valamint a Közgyűlés

[20] The law of the sea. The Final Act and Annexes of the United Nations Conference on the Law of the Sea, London, 1958. 11. old.

[21] Uo.

[22] Uo.

[23] Uo.

[24] Uo.

meghívása esetén bármely állam számára. Az egyezmény ratifikálást igényel. A ratifikációs és csatlakozási okiratokat az ENSZ Főtitkáránál kell elhelyezni. Az egyezmény a 22. elhelyezést követő 30. napon lép hatályba. Az egyezmény hatálybalépése után 5 évvel bármely szerződő fél kérheti annak revízióját. Az ENSZ főtitkára valamennyi aláírásra jogosult államot értesít az egyezmény aláírásáról, elhelyezéséről, hatálybalépéséről és revíziójáról, valamint hitelesített szerződésmásolatot küld nekik. Az egyezmény nem tartalmaz rendelkezést a fenntartásokról. A konferencia záróaktájának V. függelékébe foglalt opciós aláírású jegyzőkönyv a jogviták elintézéséről úgy rendelkezik, hogy bármely tengerjogi egyezmény értelmezéséből vagy alkalmazásából származó jogvita a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósága alá tartozik. A jegyzőkönyvi szabályozás ezenkívül lehetővé teszi a szerződő felek számára a választott bíráskodást és az egyeztető eljárást is.

III. A tengerjogi kodifikáció után változatlanul nyitva áll a főkérdés, amelynek eldöntése nélkül nem határozható meg sem a szabályozás jogi jellege, sem a jogintézmény helye a nemzetközi jogrendszerben. Ez a főkérdés így fogalmazható meg: a nemzetközi jog általános elvei és szabályai alapján, vagy pedig csupán a tranzit államokkal kötött szerződés alapján áll-e fenn a szárazfölddel körülzárt államok tranzitjoga. Tekintettel arra, hogy e főkérdésre vonatkozólag a történeti fejlődés eltérő tendenciákat mutat, a tudományos nézetek megoszlanak, a szabályozás pedig ellentétes rendelkezéseket tartalmaz, feltétlenül szükséges annak elméleti megoldása és jogszabályi rendezése. A következőkben felsorakoztatjuk először a tranzitjog ellen, majd pedig a tranzitjog mellett szóló érveket.

A szárazfölddel körülzárt államok tengerhez való szabad kijutásának kétségkívül legnagyobb akadálya az abszolút szuverénitás elmélete, melynek hirdetői az állami szuverénitás bárminemű korlátozásában annak megsértését látják. Továbbá a tranzitjog a tengeri szolgalmaktól eltérő tartalmi vonásokat mutat, amikor — az úszó és repülő államterületet a parti tengeren megillető ius transitus innoxiival ellentétben — nem korlátozza a tranzit állam személyi joghatóságát. Ugyanakkor a tranzitjog jelentősen különbözik a szárazfölddel körülzárt államok egyéb tengeri jogaitól — így a tengeri lobogó kitűzésének, valamint a tengeri kikötők használatának jogától —, mivel korlátozza a tranzit állam területi joghatóságát. Ezenkívül a tranzit jogviszony relatív szerkezete támadhatóvá teszi a jogintézmény általános érvényét. Az is kétséges, hogy milyen földrajzi fekvésű államok a jogalanyai a tranzit jogviszonynak: 1. Van-e tranzitjoga a viszonosság alapján a tranzit államnak? 2. Van-e tranzitjoga a tengerparti államnak a kontinenst határoló többi tengerhez? 3. A kontinens valamennyi tengeréhez van-e tranzitjoga a szárazfölddel körülzárt államnak? 4. A tranzitjoggal rendelkező állam és a tengerparti állam közt fekvő állam területén gyakorolható-e a tranzitjog? A tengerjogi kodifikáció egyrészről a viszonosság feltételéhez köti a tranzitjog megadását, másrészről csupán közvetett rendezésre törekszik, amikor bilaterális szerződések megkötésére hívja fel az egymással szomszédos tengerparti és szárazfölddel körülzárt államokat.

Evvel szemben a nyílt tengerek szabadságának alapelve megköveteli, hogy a szárazfölddel körülzárt államok számára biztosítva legyen a tranzitjog. Az államok egyenjogúságának az ENSZ Alapokmányában lefektetett alapelve is megkívánja, hogy a szárazfölddel körülzárt államok szabad kijutást nyerjenek a nyílt tengerekhez. A nemzetközi jog szabályai korlátozhatják az állam területi joghatóságát. Erre utal a ius transitus innoxii a parti tengeren, valamint az az alapelv, hogy a hadviselő felek hadihajóinak áthaladása a nemzetközi csatornán nem sérti a parti állam semlegességét. Emellett szól a legnagyobb kedvezmény elvének kizárása is, mely preferenciális jogokat biztosít a szárazfölddel körülzárt államok számára. A jogintézmény univerzális jellege is megerősíti a tranzitjogot. A tranzitjog ius in rem, mert a szárazfölddel körülzárt állam és a tenger között fekvő terület mindenkori szuverén birtokosát kötelezi. Felmerül az a megoldás, hogy a tranzitjog szolgalomnak minősíthető. Ennek végleges eldöntése még a jövőre váró feladat.

Két kodifikációs konferencia után megkíséreltük értékelni a szárazfölddel körülzárt államok tengerjogi helyzetének szabályozását. A jogintézmény történeti fejlődése határozottan a tranzitjog általános érvényesülésének irányába mutat. Ezt követelik nemcsak Magyarország és a többi szárazfölddel körülzárt állam érdekei, hanem a nemzetközi jog egyetemes alapelvei is, amelyek Grotius óta védelmezik a nyílt tengerek szabadságát.

Kiss János

JOGIRODALOM

*Beér—Kovács—Szamel: Magyar államjog**

Beér—Kovács—Szamel „Magyar államjog"-ának megjelenése nagyjelentőségű esemény. Nemcsak az egyetemi jogi oktatás szempontjából, amely igen értékes tankönyvvel gyarapodott, hanem ezen túlmenően is. Az államjognak a jog többi ágával szemben alapvető jellege van. Az államjog — a tankönyv által ún. áttételes normák — határozza meg más jogágak fő-, illetőleg általános elveit, a többi jogágak körében ezeknek a fő elveknek konkrét realizálása tartozik. Más jogágak főelvei nem vizsgálhatók izoláltan, azok az államjog egységes rendszerében helyezkednek el s csak azok keretében értékelhetők helyesen. Ez a körülmény határozza meg az államjog nagyjelentőségű szerepét a tételes jog és a jogtudomány számára. A jó államjogi kézikönyvnek tehát minden jogász számára igen nagy fontossága van.

De jelentősége van a nagyközön-

* Egyetemi tankönyv. Magyar államjog. Írták: dr. Beér János egyetemi tanár, dr. Kovács István egyetemi tanár, dr. Szamel Lajos egyetemi tanár. Szerkesztette: dr. Beér János egyetemi tanár. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 556 oldal.

ség számára is Népköztársaságunkban, amelyben az egész hatalom a dolgozó népé, az államjog iránt fokozott érdeklődésnek kell lennie. Ezt az érdeklődést tudatosan fokozni is kell. Szocialista államunkban nagy tömegek vesznek részt az államügyek intézésében. Ezért szükséges, hogy államjogi berendezésünkkel mindenki tisztában legyen. A tankönyv persze nem alkalmas a nagyközönség széleskörű érdeklődésének közvetlen kielégítésére. Az a körülmény, hogy a jövő jogász-generáció számára kíván alapos államjogi képzést adni, s ebből folyó magas színvonala nem teszi alkalmassá a laikusok közvetlen tájékoztatására, de alapul szolgálhat olyan népszerű előadások tartásához, amelyeket jogászok tartanak az érdeklődő közönség részére. A könyvet ebből a szempontból is örömmel üdvözöljük.

A könyv — mint az előszó is hangsúlyozza — a marxizmus-leninizmus nagy klasszikusainak tanításaiból indul ki, a marxista elmélet alapján elemzi és dolgozza fel az anyagot. Felhasználta a szocialista állam és jogtudomány — elsősorban a szocialista államjogtudomány — összes eredményeit. Teljes képet ad a magyar szocialista államjogtudomány irodalmáról s figyelemmel van a tárgy körében elhangzott vitákra is.

Nagyon figyelemreméltó módon foglalkozik a legfontosabb burzsoa nézetekkel és a burzsoa államjogi intézményekkel is. Ezeket kritikailag ismerteti s ezzel lehetőséget nyújt a tanuló és olvasó számára, hogy maga tudatosan alkosson véleményt a szocialista államtípus magasabbrendűségéről, ami a szocialista öntudatnak hasonlíthatatlanul erősebb bázisa, mint bizonyos végső megállapítások egyszerű propagálása.

Külön ki kell emelnem, hogy a felszabadulás előtti magyar közjogot és közjogi irodalmat sem hagyja figyelmen kívül. A „Felhasznált szakirodalom jegyzéke" (522—539. old.) külön foglalkozik a felszabadulás előtti magyar irodalommal, s a megjelent közjogi tankönyveken kívül egyes monográfiákat is megemlít. Helyenként a szöveg lábjegyzeteiben is szól a burzsoa magyar közjogászok nézeteiről. Ezeket mindig szoros kapcsolatban vizsgálja az akkor hatályos tételes jogszabályokkal. Ez azért is szükséges, mert a magyar közjog bizonyos akkori tételeit, írott alkotmány hiányában, az ún. szokásjog nagy szerepe folytán nem egyszer éppen a magyar közjogászok alakították ki. A közjog területén nem volt bírói gyakorlat, amelyben a „szokásjog" megjelenhetett volna s ezért a közjogászok munkájának — bizonyos értelemben — a jogászi köztudatot s a szokásjogot kialakító szerepe is volt.

A felszabadulás előtti tételes magyar közjog és közjogtudomány történetében éles választó vonal van a Habsburg-monarchia összeomlását megelőző idő és a Horthy-korszak között. Bár a Horthy-korszak közjogászai is a jogfolytonosság s az ezeréves alkotmány illúziójának elvi alapján álltak, nem volna helyes a burzsoa magyar közjogtudomány történetének marxista bírálatánál a két korszakot mint egységet vizsgálni. A Habsburg-monarchia összeomlását megelőző időkben a magyar közjogtudomány vezető gondolata Magyarország szuverén államiságának kidomborítása volt s akkori közjogunk sok méltán kifogásolt tételét is ebből a szempontból kell vizsgálni. A Horthy-korszakban ez a cél megszűnt s ez a magyarázata, hogy közjogtudományunk a fennálló politikai rendszer elméleti alátámasztásában látta legfőbb feladatát. Ebben a tekintetben csak fokozati, illetőleg színezésbeli különbségek voltak az egyes közjogászok közt. Meg kell jegyezni, hogy a közjogászokra nehezedő korlátozások sokkal erősebbek voltak a Horthy-korszakban, mint a Habsburg-uralom idején.

Mivel Magyarország hivatalosan királyság maradt, közjogi tankönyveink részletesen tárgyalták a királyi hatalommal kapcsolatos kérdéseket éspedig a Habsburg-monarchia idején kialakult jogszabályok alapján. Mintha csak tudatosan készítettek volna elő egy Habsburg-restaurációt.

Be kell ismernem, hogy ez a szemlélet számomra sem volt idegen. Sárospataki jogakadémiai tatanárságom idején főleg közjogi kérdésekkel foglalkoztam, a Horthy-korszak kezdetén — 1923-ban — a szegedi egyetem nemzetközi jogi tanszékére kaptam kinevezést s érdeklődésem tárgya a nemzetközi jog lett, Polner Ödön nyugalombavonulása után, 1936-tól 1940-ig — az egyetem Kolozsvárra történt meneteléig — négy tanéven át előadtam a szegedi egyetemen a magyar közjogot s előadásaim után készült is egy egyetemi jegyzet, melyet megjelenése előtt nem néztem ugyan át, s így minden mondatáért nem vállalhatok felelősséget, de amely nagyban-egészben hűen tükrözi az előadások anyagát és szellemét. Az új közjogi rendet én is a jogfolytonosság elve alapján vizsgáltam a következő megállapítással: „A magyar közjog értelmében akkor, ha az a közjogi szervezet, amely az állam alkotmánya értelmében hivatva van az államhatalom gyakorlását folytatni, magatartása következtében nem funkcionálhat, a szuverénitásnak vissza kell szállnia a nemzet egészére, mely utóbbi jogosítva van arra, hogy az államhatalom gyakorlásának módját megállapítsa. Ezt a megoldási módot választotta az akkori Friedrich-kormány, amely elrendelte a nemzetgyűlési választásokat az általános, a nőkre is kiterjedő egyenlő és titkos választójog alapján, ezzel is kifejezésre akarván juttatni, hogy tényleg a nemzet egésze van hivatva saját sorsáról dönteni."[1]

Ha ezt a tételt ma sem tartom egészében elvetendőnek, készséggel elismerem, hogy előadásaimban sok vonatkozásban nem tudtam szabadulni az akkori közjogi szemlélet hatása alól.

A tankönyv — bár központjában az előszó megállapítása szerint is — a tételes joganyag áll, nagyon értékes jogtörténeti adatokat is tartalmaz. Az előszó szerint ezt az anyagot igen szűk körre szorították. Általában csak akkor tárgyalnak e körbe eső kérdéseket, ha azok az állam- és jogtörténet egyetemi tantervében nem szerepelnek.

Úgy hiszem, erre a mentegetőzésre nincs szükség. Nyilvánvaló, hogy az ún. átfedéseket el kell kerülni, vagyis nem szabad, hogy ugyanaz a kérdés két különböző jogág keretében egész kiterjedésében tárgyalás alá kerüljön. De egé-

[1] Magyar közjog. Dr. Buza László egyetemi ny. r. tanár közjogi előadásai. Az 1930/40. tanévi előadások alapján összeállította dr. Markovics János egyetemi gyakornok. Gépírásos szöveg — 19. old.

szen más, ha a jog egyik ága saját szükségleteinek megfelelő mértékben, a saját anyag megvilágítása érdekében rámutat a másik jogág körébe tartozó bizonyos kérdésekre. A hallgatók nagy része nehezen képes a különböző jogágak anyagát összekapcsolni és egységben szemlélni. A jó tankönyvnek ezt a munkát meg kell könnyíteni szá mukra. Az államjogi tankönyv a jogtörténeti anyaggal kapcsolatban ezt a feladatot szerencsésen oldja meg.

A jogtörténeti anyag érdekes része az, amely a jogszabályok alakulását a felszabadulás és az alkotmány megalkotása közötti rövid időszakban vizsgálja. Az összes régi jogszabályokat nem lehetett máról-holnapra hatályon kívül helyezni, s azok a törvényesség hamis jelszavára való hivatkozással fegyverek voltak a már megdöntött uralkodó osztály kezében. Érdekes jelenség, hogy a forradalom eszméi hogyan semmisítik meg ezeket a régi jogszabályokat, milyen úton haladnak a jogszabályokban való megvalósulás felé. A könyv sok adatot tartalmaz, sok értékes megállapítást tesz és helyesen tájékoztat erről a jelenségről, de kívánatos volna azt valakinek külön tanulmányban is kifejteni.

Nem tartoznak szorosan véve a magyar államjogtudomány körébe azok a fejtegetések sem, amelyek a burzsoa jogintézményeket és a burzsoa államjogtudomány nézeteit tárgyalják. A könyv idevonatkozó fejtegetései, melyek mindig megfelelő kritikával foglalkoznak a kérdésekkel, mintegy átveszik a felszabadulás előtti jogi tanulmányi rendben szerepelt „politika" feladatát. A politika mint tantárgy feladata és anyaga tekintetében nagy eltérések voltak a tárgy előadói és tudományos művelői között. Álláspontom annakidején is az volt, hogy a politikának más államok államjogi intézményeivel s államjogtudományával kell megismertetnie a hallgatót. Összehasonlító módszerrel kellett tárgyalnia az idegen államok államjogát. Igaza van a tankönyvnek, hogy általános államjog nincs. Ennek következtében nincs általános államjogtan sem. Hasonlóképpen nincs összehasonlító államjog, de van jogtudomány, mely a különböző államok államjogát az összehasonítás módszerével vizsgálja. Erre nemcsak a szélesebb látókör biztosítása érdekében van szükség, hanem a szocialista állam magasabbrendűségének bemutatása érdekében is. A felszabadulás előtti összehasonlító államjogi fejtegetések még nélkülözték az intézményeknek a gazdasági alappal való együttes szemléltetését, így csak egyszerű ismertetések voltak, a szocialista államjogtudomány az összehasonlító módszer alkalmával igazán tudományos eredményeket tud megállapítani. A tankönyv megfelelő részei éppen ezt teszik.

A burzsoa joggal való összehasonlítás teszi lehetővé a burzsoa államjog igazi arculatának bemutatását. A tankönyv következetesen rámutat arra, hogy a burzsoa államjog igen sok szabálya a valóságban nem érvényesül, mert nem biztosítja az általa nyújtott jogok tényleges igénybevételének lehetőségét. A burzsoa államjog tele van ilyen porhintésnek nevezhető jogszabályokkal. Ezt a körülményt az összehasonlító módszer alkalmazásával meggyőzően lehet kimutatni.

*

A tankönyv XI részre és XLVIII fejezetre oszlik.

Az alapfogalmakat tárgyaló I. rész mindenekelőtt a magyar államjog tárgyával és az államjogi jogviszonyok kérdésével foglalkozik. Helyesen állapítja meg, hogy a jogviszonyok létrejöttének elengedhetetlen feltétele a rájuk vonatkozó tételes jogi szabályozás előzetes létezése. A társadalmi viszonyok kétségkívül csak a rájuk vonatkozó tételes jogi szabályozás folytán lesznek jogviszonyokká. Ilyen értelemben tehát a jogszabály a jogviszonnyal szemben priusz. Kérdés azonban, hogy a jogágak elhatárolásánál a jogszabályokból, vagy az általuk szabályozott társadalmi viszonyok természetéből kell-e kiindulni?

Ez a kérdés szükségképpen felmerül akkor, amikor a könyv — nagyon szerencsésen — azt állapítja meg, hogy a szocialista államjogi szabályok két nagy csoportba sorolhatók: az áttételes és a tiszta államjogi normák csoportjába (7—8. old.). Azoknak a jogviszonyoknak, amelyekben ezek a normák realizálódnak, szintén két csoportját különbözteti meg: az áttételes és a tiszta jogviszonyokat. Érdemes volna megvizsgálni, hogy mennyiben lehet áttételes és tiszta jogi normákról beszélni. A jogi norma nem a normák bizonyos összességét illetőleg ezeknek egymáshoz való viszonyát jelenti. Egy jogi norma önmagában véve nem lehet sem áttételes, sem tiszta államjogi norma, ez a megkülönböztetés nézetem szerint csak a jogviszonyokra alkalmazható, aszerint, hogy az illető jogviszonyt egész kiterjedésükben államjogi normák rendezik-e vagy az államjog csak az alaptételeket tartalmazza s a viszony részletes szabályozása más jogág, pl. a polgári jog vagy a munkajog által történik. Éppen erre tekintettel felmerül az a kérdés is, nem volna-e szerencsésebb a tiszta államjogi viszony helyett a teljesen államjogi viszonyt állítani szembe az áttételes államjogi viszonnyal.

A könyv helyesen állapítja meg, hogy a szocialista államban az államjogi viszonyok alapvető jogviszonyok. Az államjogi viszonyok fogalmának meghatározása azonban nem elég határozott és egyértelmű ahhoz, hogy a tanulóban ne maradjanak kételyek. A könyv megállapítja, hogy az államjogi jogviszonyok problémakörét az állam és jogtudományok művelői még igen kevéssé dolgozták fel (9. old.). A tankönyvtől természetesen nem várhatjuk, hogy ezt a feladatot teljesen megoldja, de mindenesetre felhívja a figyelmet ennek a kérdésnek a további alapos megvizsgálására. Különben az anyag feldolgozása során tisztán kirajzolódnak az államjog tárgya és az államjog körébe tartozó kérdések.

Felveti a könyv az államjog tágabb és szűkebb értelemben való meghatározását. Azt amit egyesek tágabb értelemben vett államjognak neveznek, helyesen állami vagy államon belüli jognak kell mondani, szembeállítva a nemzetközi joggal, amelyet nem egy állam alkot, hanem két vagy több állam közösen hoz létre. Az állami és a nemzetközi jogon kívül nincs jogi norma, az ún. egyházjogi normák semmiképpen sem azok.

A könyv anélkül, hogy „a téma kidolgozását ezúttal elvégezné", „vázlatosan" összefoglalja az államjogi jogviszonyok általában jel-

lemző legfőbb vonásait (10. old.). Ez az összefoglalás igen figyelemreméltó, de — amint különben a könyv is megállapítja — nem minden tétele olyan, amely speciálisan az államjogi viszonyt jellemzi. Így pl. az, hogy a jogosultságok harmadik személyek támadásával szemben általában büntetőjogi védelemben részesülnek, nem az államjogi viszony speciális jellemző vonása. Abban igaza van, hogy az államjogi jogviszonyok alanyai az őket megillető jogosultságról rendszerint nem mondhatnak le. De nézetem szerint a felhozott példák („gondoljunk ezzel összefüggésben pl. a képviselőket megillető interpellációs jogra, a mentelmi jogra, a tanácsok jogaira végrehajtó bizottságaik irányában") nem egészen szerencsések, mert ezekben az esetekben állami szervek, éspedig testületi szervek, illetőleg annak egyes tagjai hatáskörébe utalt funkciókról van szó.

Helyesen állapítja meg, hogy „az államjog az államigazgatási joggal és a pénzügyi joggal együtt jogágcsoportot" alkot a szocialista jogrendszeren belül. Méltán mondhatjuk, hogy az államjog és az államigazgatási jog „ikertestvérek" (14. old.), talán hozzátehetjük, hogy összenőtt ikertestvérek, mert a két szakjognak vannak közös intézményei s csak gyakorlati szempontok dönthetik el, hogy ezeket a közös intézményeket hol kell részletesen tárgyalni.

Helyes az a megállapítás, hogy „a Magyar Népköztársaság területén lakó nem magyar állampolgárok alapvető helyzetét rendező jogszabályokat ugyancsak be kell vonni az államjog fogalmába" (8. old.). Csak az nem egészen világos, hogy miért nevezi ezeket áttételes államjogi tételeknek, Ezek csak olyan mértékben áttételes államjogi tételek, mint az állampolgárokra vonatkozó megfelelő rendelkezések. Ha nemzetközi jogszabály van az idegen jogi helyzetre vonatkozólag, ez csak az államok egymás közti viszonyára vonatkozik s az idegennek az államhoz való viszonyát közvetlenül nem érinti.

A II. rész „Az alkotmányról"-ról szól. Megkülönbözteti az alkotmányt, mint az állam alaptörvényét, mely összefoglalva tartalmazza egy adott állam rendjére vonatkozó alapvető szabályokat, az alkotmányfogalomtól bővebb értelemben.

Az alkotmánynak egy harmadik fogalma az „alkotmányosság" fogalmával kapcsolatos. Ebben az értelemben az állam alapvető berendezésének olyan jogi szabályozása, amely legalább minimális mértékben és legalább minimális jogi garanciákkal körülvéve biztosítja az állampolgárok befolyását az állami szervek megalakítására, az állami ügyek intézésére (27. old.).

Ez a II. rész ismerteti főbb vonásokban a burzsoa alkotmányok kialakulásának történetét s az alkotmányra vonatkozó burzsoa államjogi nézeteket. Külön fejezetben szól a szocialista alkotmányokról. Helyesen állapítja meg, hogy a szocialista államokban nem válnak széjjel az „alkotmány" és az „alkotmányosság" fogalmai. A gondos történeti fejtegetések mellett felsorolja a szocialista alkotmányok általános alapelveit. A „szocialista demokrácia"-t nem veszi fel az alapelvek közé azzal az indokolással, hogy „az az alapelvek mindegyikében jelentkezik s szinte egységbe foglalja az összes alapelveket" (55. old.). Ez a megállapítás helyes, de nézetem szerint kívánatos figyelembe venni a szocialista demokráciának azt a speciális fogalmát, melyet a közvetlen és a közvetett demokrácia mellett vehetünk fel s amely sem az egyikkel, se a másikkal nem azonos. A képviseleti demokráciától nemcsak abban különbözik, hogy az állampolgároknak a választott képviselők útján a burzsoá képviseleti demokráciáknál sokkal nagyobb befolyást biztosít az államügyek intézésére, de ezen túlmenően a választott képviseleti szervektől függetlenül, nagy tömegek közvetlen részvételét is biztosítja az állam életében. Viszont az államhatalom gyakorlásában közvetlen részvételt nem ad, s így a közvetlen demokrácia fogalmával sem azonos. Más helyein a könyv szól is ilyen értelemben a „szocialista demokráciá"-ról.

A III. rész a „Jogforrások"-kal foglalkozik. Ez a rész az államjognak olyan kérdéseit tárgyalja, amelyeknek a szocialista törvényesség biztosítása szempontjából különös jelentősége van. A jogforrások kérdése a maga egészében az államjog körébe tartozik, a jogalkotás — ha államigazgatási szerv foganatosítja is — államhatalmi aktus s így természetes, hogy a könyv nemcsak a magyar államjog forrásait, hanem a Magyar Népköztársaság jogának forrásait általában is tárgyalja.

Külön figyelmet érdemelnek az utasításokra vonatkozó fejtegetések.

Helyesen állapítja meg, hogy a konkrét utasítás és a szolgálati parancs mellett van az utasításoknak jogszabályt tartalmazó csoportja is (90. old.). Az ilyen utasítások kiadása azért indokolt, mert „a célszerűség tiltakozik az ellen, hogy az állampolgárokra és az állami szervekre rázúdítsuk olyan jogszabályok tömegét, amelyek rájuk közvetlenül nem vonatkoznak" (90. old.). Valóban amilyen fontos a szocialista törvényesség biztosítása érdekében, hogy mindenki számára lehetővé tétessék a rá nézve jogokat, vagy kötelességeket megállapító jogszabályok ismerete, éppen olyan fontos, hogy az őket közvetlenül nem érintő jogszabályok felesleges tömegével ne nehezítsük meg számukra a jogszabályokban való tájékozódást. Helyesen szögezi le a könyv, hogy az utasítás nem lehet az egyedi jogalkotás eszköze, hanem „a magatartási kötelezettséget annyiszor ugyanúgy teljesítendőnek rendeli, ahányszor az absztrakt tényállás realizálódik" (Uo.).

Helyesen állapítja meg, hogy az utasítás alárendelt jogforrás, mert semmiféle társadalmi viszony eredeti elsődleges rendelkezése sem történhetik utasítással (91. old.). Az utasítás intézvényezettei csak a kibocsátónak alárendelt szervek lehetnek. Az utasítást nem kihirdetni, hanem közölni kell. A közlés — mint a könyv megállapítja (92. old.) — vagy közforgalomba nem kerülő hivatalos lapokban vagy leiratban foglalással (esetleg bizalmas úton) történik. Helyes az a megállapítás (96. old.), hogy a „bizalmas közlés kivételes, alsóbbrendű és az alkotmányos garanciák szempontjából aggályosnak is mondható". Kérdés, nem volna-e kívánatos a szocialista törvényesség biztosítása érdekében teljesen mellőzni?

A társadalmi rendet tárgyaló IV. rész a könyv egyik legfontosabb

része. Ez ad képet a szocialista államtípus kialakulásának és fejlődésének társadalmi törvényszerűségéről, arról a gazdasági alapról, amely kialakította, azokról a politikai tényezőkről, amelyek benne a hatalom szükségképpen meghatározott szervezetét létrehozták s e hatalom gyakorlásának általános alapelveit determinálják.

Azt az anyagot, amelyet ez a rész tárgyal, igen nehéz élesen elhatárolni, „A szocialista alkotmányok alapelvei" c. §-tól, mely a tankönyv II. része V. fejezetének 6. §-a. Az olvasó és tanuló bizonyára fog is találni a kettő közt bizonyos ismétlődéseket, de talál nuance-beli eltéréseket is, amelyek megzavarhatják. A II. rész — mint láttuk — kifejezetten nem veszi fel az alapelvek közé a szocialista demokráciát azzal az indoklással, hogy az az alapelvek mindegyikében jelentkezik. A IV. rész az államhatalom gyakorlásának általános alapelvei közt elsőnek említi a szocialista demokráciát, mely szerinte is — itt van az összhang a két részben foglalt fejtegetések közt — áthatja a szocialista állam egész felépítését és működését (161. old.). Nem lehetne-e a helyzet helyes megértését — a szocialista demokrácia fentebb kifejtett speciális fogalmának kiemelése mellett — megkönnyíteni azzal a megjegyzéssel, hogy a szocialista demokrácia alapelv, s mint ilyen általános jelentőségű, mely a szocialista állam egész szervezetét és működését áthatja. A könyv különben is megállapítja, hogy „az alapelvek konkrét érvényesülésükben egymással elválaszthatatlanul egybekapcsolva jelentenek".

A IV. részben különös figyelmet érdemel „A Magyar Népköztársaság politikai alapja" című XIV. fejezet. A könyv maga is megállapítja, hogy „a politikai alap" szó használatában mutatkozó nagy eltérések magának a technikus terminusnak a helyességét is vitathatóvá teszik (146. old.). Alkotmányunk nem használja ezt a kifejezést. A „politikai alap" a felépítmény része s így — ha a könyv nyomatékosan hangsúlyozza is, hogy az alap itt mást jelent, mint a gazdasági alap kifejezésben — mégis kérdés, nem fogja-e megzavarni a kezdő jogászt?

Nagyon érdekesek és szabatosak az uralmi viszonyok társadalmi-szervezeti formáiról szóló fejtegetések. „Általában létrejönnek az államhatalmat kézben tartó osztályerőknek olyan társadalmi szervezeti formái is, amelyek a közhatalom gyakorlását ellátó szervezeten túl a specifikus állami szervezet munkájának támogatására, ellenőrzésére, befolyásolására, egyes esetekben az állami szervek tevékenységének tényleges irányítására is szolgálnak" (149. old.). Rámutat a könyv arra, hogy a feudális és a burzsoa államokban milyen társadalmi-szervezeti formák, illetőleg (a feudális államokban) azokat helyettesítő kapcsolatok működtek. Helyesen állapítja meg, hogy „különösen fontos szerepet játszanak minden kizsákmányoló társadalomban az *egyházak*" (150. old.). Magyarországon is az autonómiával rendelkező protestáns egyházakban az uralkodó osztályok igyekeztek a világi vezető tisztségeket saját kezükben tartani s az egyház életét osztályérdekeiknek megfelelően irányítani. Az egyházak mellett helyes lett volna megemlíteni a kaszinókat, pl. Magyarországon a Nemzeti Kaszinót, amely sokszor döntő módon befolyásolta a politikai eseményekett, a nagybirtokosok társadalmi szervezetét: az OMGE-t, a Horthy-korszakban a „Területvédő Ligá"-t, mely tetszetős jelszó alatt igyekezett az uralkodó osztály politikai hatalmát alátámasztani.

Az alkotmány 56. §-ának (2) bekezdése szól a politikai alap körébe sorolt társadalmi-szervezeti formákról. Ezek a tömegszervezetek nem esnek az egyesülési jogot részletesen szabályozó 1955. évi 18. számú törvényerejű rendelet hatálya alá. Különleges helyzetüket éppen politikai céljuk és jelentőségük indokolja. Ezek a tömegszervezetek az állampolgárok közvetlen befolyását biztosítják az államügyekre s így a képviseleti és a közvetlen demokrácia fogalmának megfelelő elemek mellett fontos intézményei az ezektől különböző szocialista demokráciának. Az ún. társadalmi-szervezeti formák nem szükségképpen jogi értelemben vett szervezetek. Így a Hazafias Népfront — amint ezt a könyv részletesen kifejti — nálunk *tömegmozgalomként* működik, de azért kétségkívül a társadalmi-szervezeti formák közé tartozik s mint ilyen igen jelentékeny szerepet játszik s a jog által reáruházott állami feladatokat is ellát, pl. a választási jogszabályok, a jelölés, a választási eljárás különböző mozzanatai során igen jelentős jogosítványokkal ruházzák fel a népfront központi és helyi szerveit (153. old.).

Nagyon szabatosan állapítja meg a könyv a Párt helyét államjogunk rendszerében. A Párt nem végez állami funkciókat. Vezető szerepe az Alkotmány 56. §-ának (2) pontjában tételes megfogalmazást kapott, de érvényesülését politikai súlya, tagjainak elvhűsége, pártfegyelme és aktivitása biztosítja.

Az V. rész, amely „A Magyar Népköztársaság államszervezete"-ről szól, államszervezeten azoknaknak az államjogi normáknak az összességét érti, amelyek „felölelik egy adott állam belső szuverénitását érintő alapvető jogi tételeket" (163. old.). Megállapítja, hogy a szuverénitás, mint az állam lényeges vonásainak egyike, az államelmélet tárgykörének része, konkrét megjelenésében viszont a nemzetközi jog anyaga. Mégis e fogalommal az államjogtudomány körében is foglalkozni kell, mert a szuverénitás az államon belüli jogintézményekben nyer kifejeződést. A szuverénitás valóban az állam tevékenységét mind a belső, mind a külső feladatok megvalósításában egyaránt jellemzi. A nemzetközi jog a szuverénitást az államoknak egymás közti érintkezésében szabályozza, a belső szuverénitást viszont biztosítja más államok támadásával, intervenciójával szemben. De a szuverénitás mindig állami aktusok folytán valósul meg.

A könyv külön tárgyalja az állami és a nemzeti szuverénitást. A szuverénitás, mint az állam lényeges tulajdonsága az állami szuverénitást jelenti. A nemzeti szuverénitás, mint a népek önrendelkezési joga külpolitikai elv, illetőleg ma már a nemzetközi jog programjellegű normája. Államjogi normává csak a több nemzetiségű államban lesz, amennyiben annak államjoga biztosítja a területén élő nemzeteknek egészen a kiválásig és önálló állam alakításáig terjedő jogát. Helyesen állapítja meg, hogy a népszuverénitás az államszuverénitás fogalmához kapcsolódik, olyan állami szuverénitást fejez ki, amelyen belül a társadalom többsége: a dol-

gozók osztályai kezében van a hatalom (166. old.).

Helyesen különbözteti meg a föderációt és a konföderációt. A föderatív állam maga is állam, de olyan alkotó részekből áll, amelyek maguk is állami jellegűek. A föderatív állammal, mint összetett állammal szemben megkülönbözteti a nem összetett államszerkezetet. Ez utóbbiak megjelölésére nem találja helyesnek az „egységes állam" elnevezést, mert a szövetséges állam is az egységes államhatalom kifejezője, de vajon jobb-e az általa használt „unitárius állam"?

A konföderációban — mint megállapítja — az önálló államoknak egymással való különböző mélységű, tartósabb és szervezettebb együttműködése valósul meg. E kapcsolatok legáltalánosabb formái: a konföderáció, personal- és reálunió. Helyesen állapítja meg mint a reálunió jellegzetességét a personálunióval szemben, hogy rendszerint államjogilag is biztosítja a personáluniónak (helyesebben az államfő fizikai személye közösségének) folytonosságát.

A területet, mint a szuverénitás területi, az állampolgárságot, mint a szuverénitás személyi terjedelmét tárgyalja. A területi és a személyi kiterjedés nem szemben álló fogalmak, nagy részükben fedik egymást. A területen tartózkodó idegenek területi alapon tartoznak az állam szuverénitása alá, de elsősorban területi alapon érvényesül a szuverénitás a belföldön tartózkodó állampolgárokkal szemben is. A külföldön tartózkodó állampolgárok felett, a saját állam szuverénitása persze csak személyi alapon nyugszik.

Az állampolgársággal kapcsolatban megkülönbözteti mind a megszerzésnek, mind az elvesztésnek közvetlen és közvetett jogcímeit. Közvetlen a szerzés (elvesztés) akkor, ha nincs kapcsolatban más személy (rendszerint felmenő vagy házastárs) állampolgárságával (182. old.). Ez osztályozás alapján az állampolgárság születés útján való megszerzése, ha a jus sanquinis elve érvényesül, a közvetett, ha a jus soli elve, a közvetlen megszerzési módok közé tartozik. Nem volna indokoltabb azon az alapon megkülönböztetni a szerzési módokat, hogy az állampolgárság megszerzése jogi tény vagy jogi cselekvés következménye-e? A születés útján való megszerzés így mind a két elv alkalmazása mellett ugyanabba a kategóriába jutna. A jogi cselekmény, melyhez jogi hatásként az állampolgárság megszerzése, illetőleg elvesztése kapcsolódnék, lehet családjogi és lehet állami aktus.

A VI. rész „Az állami szervek rendszere a Magyar Népköztársaságban" címet viseli, de igen instruktív tájékoztatást ad az állami szervekre vonatkozólag általában.

Az állami szervek rendszeréről igen áttekinthető képet ad. Felveszi az államhatalmat gyakorló szerveken (az államhatalmi, államigazgatási, bírói és ügyészi szerveken) kívül az állami termelő, szolgáltató és elosztó egységeket, melyek általában polgári jogi jogviszonyok útján bonyolítják le tevékenységüket és realizálják annak eredményeit (215. old.). Megismertet az állami szervek egyéb szempontjából jelentősebb megkülönböztetéseivel is. A választott és kinevezett szervek megkülönböztetésénél igen finom az a megállapítás, hogy „azokban az esetekben, amikor testületi szerv gyakorolja a kinevezés jogát, a jogi értékelés szerint kinevezésnek minősülő aktus eljárásilag választás eredménye" (216. old.).

A VII. rész címe „Az államhatalom és az államigazgatás legfőbb szervei a Magyar Népköztársaságban".

Nagyon alapos a burzsoa kormányformákról szóló XXIV. fejezet. Igen sikerülten fejti ki az államfői-képviseleti, a parlamentáris, a kollegiális-képviseleti és a fasiszta kormányforma lényegét. Helyesen állapítja meg, hogy „a burzsoa kormányformák lehetnek többé-kevésbé demokratikusak, végső soron azonban mindegyikük a burzsoázia diktatúrájának eszköze" (230. old.).

A kormányforma szocialista megoldásának fő elveiként állapítja meg, hogy „*a*) maradjon csorbítatlan a legfelsőbb képviseleti szerv teljhatalma, *b*) legyen biztosítva, annak a sokrétű feladatnak folyamatos, szakszerű ellátása, amely a legfelsőbb szervek tevékenységéhez kapcsolódik" (232. old.).

A legfelsőbb képviseleti szervek közvetlenül alárendelten működnek — a szocialista állami munka differenciált szervezetének megfelelően — az államigazgatás, a bíróság és ügyészség legfőbb szervei, melyek közül az államigazgatás legfőbb szerve egyben a legfelsőbb államhatalmi szerv végrehajtó-rendelkező szerve is. A szocialista kormányforma elemei közé csak a legfelsőbb hatalmi szervezet és annak végrehajtó-rendelkező szerve közötti viszony tartozik (232. old.).

A VI. rész jelentőségének megfelelő terjedelemben foglalkozik az országgyűléssel. Megállapítja, hogy „a burzsoa népképviseletek szerepét kialakulásuk idején korlátozottságuk ellenére pozitíven kell megítélnünk" (239. old.), de rámutat arra is, hogy „a burzsoázia szinte attól a pillanattól kezdve, hogy e szerveket létrehozta, ideológiai és gyakorlati síkon egyaránt küzd azoknak tényleges népképviseleti szervként való kibontakozása, továbbfejlődése ellen" (240. old.). Szól a referendum és a népi iniciativa intézményéről s megállapítja, hogy ezek az intézmények nem érintik a burzsoa állam osztálylényegét s „demokratikus" hatásuk jelentéktelen (243. old.).

Az, hogy a könyv alkotmányunk rendszerét is követve külön részben (a XI. részben) tárgyalja a választási rendszert, nem ad lehetőséget arra, hogy a burzsoa népképviseleti rendszer osztályjellegét ez a VI. rész teljes megvilágításba helyezze s bemutassa az egész burzsoa népképviseleti rendszer félrevezető jellegét.

A népképviseleti rendszer lényegét abban látja, hogy a legfőbb képviseleti szerv *a*) teljhatalmú testület legyen, *b*) valóban népi szerv legyen s *c*) munkaképes testület legyen. Megállapítja, hogy a szocialista államjogtudomány elveti a kétkamarás rendszert. Szocialista államokban a legfelsőbb képviseleti szervnek csak a szövetséges államban van két testülete, de ez itt egészen más természetű, mint a burzsoa állam kétkamarás rendszere, amelyben az egyik ház az uralkodó osztály akaratának érvényesülését kívánja biztosítani. Helyesen állapítja meg, hogy a legfőbb népképviseleti szerveket nem szakíthatjuk ki az államhatalmi szervek összefüggő és szétválaszthatalanul összetartozó hálózatából,

egészében a tanácsrendszerből. Az országgyűlés Népköztársaságunkban tényleg Országos Tanács. Kérdés, mennyiben indokolt, hogy tételes jogunk nem annak nevezi?

A VII. rész igen helyesen külön fejezetben tárgyalja „A Magyar Népköztársaság Országgyűlésé"-t (XXVII.) és „A képviselők jogállásá"-t (jogait és kötelességeit — XXVIII.). Nagyon szabatosak az országgyűlés hatáskörére vonatkozó megállapításai. Az országgyűlés az állami szuverénitás legfőbb kifejezője. Elvileg igaza van, hogy a belső jogrend szempontjából a nemzetközi jog semmilyen forrása nem korlátozhatja az országgyűlés hatáskörét, mert ez egyben az állami szuverénitás korlátozásait is jelentené. Helyesen teszi hozzá, hogy a nemzetközi jog szférájában természetesen az országgyűlést is kötik a nemzetközi jog hatályos rendelkezései olyan értelemben, hogy „az azokkal való szembehelyezkedés sérti a nemzetközi törvényességet" (255. old.). A nemzetközi jognak az érdekelt állam által elfogadott rendelkezéseiben az állam önkorlátozása nyilatkozik meg s ez a korlátozás az országgyűlést is köti, ami persze nem jelenti azt, hogy a nemzetközi joggal ellentétes törvény az országgyűlés kifejezett hatálytalanító rendelkezése nélkül a belső jog szempontjából nem volna kötelező.

Érdekes kérdés, hogy az országgyűlés hatáskörének korlátlanságát érinti, vagy legalábbis érintheti-e az alkotmány 20. §-ának (1) bekezdés d) pontja alapján elrendelt népszavazás. A kérdés lényege az, hogy a népszavazás eredménye köti-e az országgyűlést, köteles-e annak megfelelően foglalni állást? A könyv szerint „a létrejött határozat meghatározó erejű az országgyűlés állásfoglalására, de nem helyettesíti az országgyűlés aktusát" (257. old.). Ez az álláspont helyesnek látszik annyiban, hogy az országgyűlés a legfőbb hatalmat az állampolgárok nevében gyakorolja s a népszavazás elrendelésével a döntés rájuk száll át. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a népszavazást a NET rendeli el, s így ha az annak eredményeként létrejött határozat meghatározó erejű lenne az országgyűlés állásfoglalására, ez nem hagyná érintetlenül az országgyűlés szuverenitását.

Helyes az a megállapítás is, hogy „az országgyűlés mint legfelsőbb államhatalmi és népképviseleti szerv nemcsak az üléseken létezik, de kizárólag ebben a szervezeti formában testesíti meg az országgyűlési hatáskör teljességét" (261. old.). Ez azt jelenti, hogy az országgyűlés csak ülésben hozhat a legfőbb államhatalmi szerv hatáskörébe utalt aktusokat.

Szabatos az az álláspontja is, amelyet az országgyűléssel kapcsolatban a feladat és a hatáskör megkülönböztetésének kérdésében elfoglal (255. old.).

Az országgyűlés hatáskörébe tartozó legfontosabb funkció a törvényhozás, de — amint a tankönyvből is kitűnik — vannak egyéb természetű funkciói is. Az országgyűlés határozataira vonatkozólag helyesen állapítja meg, hogy azok nemcsak normatív tartalmúak lehetnek, lehetnek országgyűlési deklarációk és egyedi ügyekben hozott határozatok is. Ezen utóbbiak közé tartoznak az országgyűlés hatáskörébe tartozó választások, ilyen pl. az Elnöki Tanács és a Minisztertanács tagjainak megválasztása és esetleges visszahívása (felmentése). A képviselők választásának törvényessége feletti döntés jogi természetét tekintve bírói funkció.

A képviselők jogállásáról szóló XXVIII. fejezet több érdekes kérdést vet fel. Ilyen pl., hogy a mandátum igazolásáig hatályosan létrejött-e a megbízás, vagy az igazolás megtörténtétől kezdve kell a képviselői megbízást befejezettnek tekinteni? (284. old.). Nézetem szerint az igazolás felbontó feltétel, melynek be nem következése a megbízás eredeti érvénytelenségét eredményezi.

A képviselő jogai körében — úgy hiszem — élesen meg kell különböztetni azokat a funkciókat, amelyeket mint az országgyűlés tagja gyakorol s azokat a jogosítványokat, amelyek mint az országgyűlés tagját személy szerint illetik meg, pl. a havonként folyósított tiszteletdíjra irányuló jog. A mentelmi jog és a különleges büntetőjogi védelem nem személyes jog, az országgyűlés, mint testület működésének zavartalanságát hivatott biztosítani.

Nagyon figyelemreméltók a könyvnek a képviselői felelősségre vonatkozó fejtegetései. Az országgyűlés, mint az állami szuverénitás kifejezője felelőtlen, de ez nem jelenti az egyes képviselők felelőtlenségét. A képviselők mind az országgyűlés, mind a választók irányában felelősséggel tartoznak. Kérdés van-e különbség a két felelősség jogi természete közt? Nézetem szerint az összeférhetetlenséggel és a visszahívással szankcionált felelősség azonos jogi természetű. Más jogi természetű az országgyűléssel szemben fennálló fegyelmi felelősség. Ez a felelősségrevonás akkor következik be, ha „a képviselő elhanyagolja képviselői feladatait vagy más módon nehezíti az országgyűlési munka eredményességét" (289. old.). Ez utóbbi azt jelenti, hogy tanácskozási rendet sértő magatartást tanúsít. A fegyelmi jellegű intézkedések nem érintik az illető képviselői minőségét.

A mentelmi jogra vonatkozó fejtegetésekből kitűnik, hogy tételes jogunk nem tesz különbséget a képviselőnek képviselői minőségben s azon kívül elkövetett tevékenysége közt. Ha a képviselő ebben a minőségben követ el büntető cselekményt, ellene a bűnvádi eljárás csak az országgyűlés hozzájárulásával indítható meg. Az országgyűlés, ha a mentelmi jog felfüggesztését megtagadja, összeférhetetlenség címén saját elbírálása alá vonhatja az ügyet.

Érdekes megállapítás, hogy „a NET tagjait képviseleti jellegük fennmaradása folytán a négy éven túl (melyre megbízatásuk szól) is: megbízatásuk egész tartama alatt védi a mentelmi jog" (292. old.). Kérdés, hogy a NET tagjainak képviselői jellege az országgyűlés bezárása után is fennmarad-e? Ha fennmarad is, a képviselői feladatokat nyilvánvalóan nem gyakorolhatják s képviselői jellegükről csak mint a NET tagságának jogi alapjáról lehet szó.

Az Elnöki Tanácsról szóló XXIX. fejezet helyesen állapítja meg, hogy a NET az állami szervezetben elfoglalt helyét, továbbá feladatait és hatáskörét tekintve a burzsoa állami szervek közül leginkább a burzsoa államfőhöz hasonlítható (299. old.). Később hozzá-

teszi, hogy ezzel kizárólag arra utal, hogy ez a szerv végzi a szocialista államban azoknak a funkcióknak egy részét, amelyeket a tőkés államban az államfő lát el (301. old.).

Élesen különbséget kell tenni a NET feladata körének két része közt; *1)* az országgyűlést helyettesítő feladatköre és *2)* saját feladatköre közt. Ez utóbbi feladatkörbe tartozó funkciók nagy része az, amely a burzsoa államokban az államfő hatáskörébe tartozik. Persze nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a NET jogi természetét tekintve az országgyűlés bizottsága s így ezek a funkciók is alapjukban a legfőbb képviseleti szerv s így végeredményben az állampolgárok hatáskörébe tartoznak.

„Az államigazgatás legfőbb szerve a Magyar Népköztársaságban" című fejezet plasztikusan fejti ki a minisztertanács helyzetét állami rendszerünkben. Megállapítja, hogy a minisztertanács az államhatalom legfelsőbb szerveinek végrehajtórendelkező szerve, mely egész működésében alá van rendelve az országgyűlésnek, ülésszakai között pedig a NET-nek, s felsorolja ennek szervezeti és hatásköri biztosítékait (321. old.). Hangsúlyozza, hogy a minisztertanács munkájának alapvető területe az államigazgatási szervezet irányítása és vezetése. A minisztertanács *a)* az államigazgatás körébe tartozó bármely ügyben közvetlenül intézkedhetik, *b)* bármely más államigazgatási szerv rendeletét, intézkedését megsemmisítheti vagy megváltoztathatja, ha az az alkotmányba ütközik vagy sérti a dolgozó nép érdekeit, *c)* az államigazgatást közvetlen felügyelete alá vonhatja s e célból külön szerveket létesíthet.

A könyv kifejezetten arra az álláspontra helyezkedik, hogy az államhatalmi szervek államigazgatási tevékenységet nem végezhetnek s ennek megfelelően nem vehetnek részt az államigazgatási szervezet irányításában sem. Szerinte ennek nem mond ellent az, hogy az államhatalmi szervek bármely államigazgatási szerv intézkedéseit közvetlenül is megváltoztathatják, illetőleg megsemmisíthetik. Az adott esetben a konkrét ügy valamilyen különleges sajátossága teszi indokolttá, hogy a legfelsőbb államhatalmi szervek hatalmi jogosítványaik e különleges biztosítékával éljenek. Ezért helyes ezeket a legfelsőbb államhatalmi szervek irányító-felügyeleti aktusainak minősíteni s ezzel mind az államhatalmi szervek egyéb aktusaitól, mind az államigazgatási szervek aktusaitól elhatárolni (322—323. old.). Véleményem szerint nem ártana ezt a tételt alaposabban megvizsgálni.

Részletesen tárgyalja a könyv a minisztertanács kormányzati tevékenységét. Nem kétséges, hogy ez a tevékenység a legfőbb államhatalmi szervek ilyenirányú munkája mellett nem egyszerűen előkészítő jellegű. Ezért is szokásos a minisztertanácsot kormánynak nevezni.

Nyomatékosan húzza alá a minisztertanács testületi jellegét s az országgyűléssel szemben fennálló felelősségét. Ezt a felelősséget juttatja kifejezésre, hogy az alkotmány 27. cikkének (1) pontja értelmében köteles munkájáról az országgyűlésnek rendszeresen beszámolni. Ez a felelősség politikai jellegű. De ismeri az alkotmány a minisztertanács tagjainak egyéni felelősségét is. Helyesen állapítja meg a tankönyv, hogy az alkotmánynak az a rendelkezése, hogy a felelősségre vonás módját külön törvény szabályozza, arra mutat, hogy fent kívánta tartani az általános politikai felelősségnek, végső fokon a visszahívással szankcionált intézményen túl a miniszterek jogi (államjogi) felelősségének intézményét is, mely alkotmánysértés, törvénysértés, nagy kár, esetleg fontos államérdeket sértő intézkedés vagy mulasztás esetére a felelősségrevonásnak a visszahíváson túl, annál súlyosabb konzekvenciákkal járó módját foglalja magában (332. old.).

Helyesen állapítja meg, hogy a miniszterek az egyes igazgatási ágazatok területén nem saját személyükben, nem is, mint a minisztertanács tagjai rendelkeznek hatáskörrel, hanem mint a minisztériumoknak a legfelsőbb hatalmi szervek és a minisztertanács felé egyaránt felelős egyszemélyes vezetői (341. old.).

„Az államhatalom helyi szervei a Magyar Népköztársaságban" címet viselő VIII. rész mindenekelőtt a Magyar Népköztársaság államigazgatási területi beosztásával foglalkozik. Helyesen állapítja meg, hogy „az általános területi egységek nem egyszerűen csak az államigazgatási szervezet területi alapjai". Az „államigazgatás" terminus technikus e megjelölésben a jogtudományban használatosnál szélesebb, az állam egész szervező tevékenységét magába záró értelemben jelenik meg (348. old.). Nagyon helyesen értékeli a burzsoa önkormányzatot. Elméleti és gyakorlati szempontból is mélyrehatóan elemzi a tanácsi szervek jogi helyzetét, feladatait és a kibontakozó új munkamódszereket. Különösen a tanács államhatalmi és tömegszervezeti vonásait mutatja be sokoldalúan. Vizsgálja a tanács helyzetét a nem alárendelt szervekkel. Nagyon szabatosan fejti ki a tanácsokra vonatkozó jogszabályok tárgyalásával összefüggésben a demokratikus centralizmus fogalmát s annak jogi biztosítékait a tanácsi szervezet felépítésében és működésében.

A tankönyv IX. része a bírósággal és ügyészséggel foglalkozik. Megállapítja, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos alapvető kérdéseket rendező jogszabályokat az államjog körébe kell sorolni (397. old.). Meghatározza a bíróságok viszonyát az államhatalmi és államigazgatási szervekhez. Ezt a viszonyt az államhatalmi szervek elsődlegessége jellemzi, annak ellenére, hogy ezek sem adhatnak a bíróságoknak konkrét ügyben utasítást (401. old.), az államigazgatási és a bírói szervezet a szocialista állam egységes rendszerében egymás mellett helyezkedik el. Helyesen állapítja meg, hogy „amennyiben a bíróság működése során azt tapasztalja, hogy valamely államigazgatási szerv tevékenysége körében megsérti a szocialista törvényességet, jogosult, sőt köteles azt a megfelelő úton a felsőbb szerveknek jelezni" (402—403. old.).

Államjogunknak a hivatásos bírák és a népi ülnökök választására vonatkozó rendelkezései még nincsenek teljes egészükben hatályba léptetve. Ezzel van összefüggésben, hogy a megyei és járási bírói beszámolók intézménye — melyet államjogunk szintén előír — még nem ment át a gyakorlatba. Nagyon

helyes, hogy a könyv ennek dacára foglalkozik a beszámolók kérdésével s de lege ferenda igen figyelemre méltó megállapításokat tesz.

Külön fejezet (a XXXVI.) szól az igazságszolgáltatás alapelveiről a Magyar Népköztársaságban.

Az ügyészségről szóló XXXVII. fejezet megállapítja, hogy a szocialista ügyészségnek nincs történelmi elődje a burzsoá államban, annak ellenére, hogy a burzsoa államokban is működtek és működnek ma is „ügyészség" elnevezéssel szervek. Az ügyészség a Magyar Népköztársaság egységes szervezetén belül külön szervtípus, nem tartozik sem az államhatalmi, sem az államigazgatási, sem a bírói szervek közé (423. old.).

Az Alkotmány 42. §-a világosan rámutat az ügyészi feladat kettősségére, egyrészről a törvényességi felügyelet biztosítására, másrészről a bűnüldözésre. Nyilvánvaló, hogy a két feladat különbözik egymástól, de mind a kettő — ha más vonatkozásban is — a törvényesség biztosítását célozza.

A X. rész az állampolgárok alapjogait és alapkötelességeit tárgyalja. Megállapítja, hogy az állampolgári alapjogok eszméje, mely a feudalizmus utolsó szakaszában a burzsoázia követeléseként indult el útjára, egyik vezérelve lett az egész Európára kisugárzó nagy francia forradalomnak (434. old.).

Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a szocialista alkotmányok — szemben a burzsoa alkotmányokkal — nem szorítkoznak az állampolgári alapjogok formális leszögezésére, e jogok biztosítására, vagyis azokra az eszközökre helyezik a fősúlyt, amelyekkel ezek a jogok megvalósíthatók (437. old.). A szocialista államokban az állampolgári alapjogok alanyi jogok, bennük jogilag védett érdekek jelentkeznek. Az egyeseknek igényük van arra, hogy a tárgyi jogszabályok által rögzített alapjogaikat az állami, a társadalmi szervek, továbbá más személyek is tiszteletben tartsák. Igényük van a tárgyi jog által előírt magatartásra. Az alanyi jogi jelleget tehát az adja meg, hogy a jogrend az egyesek számára biztosítja mindenki részéről az alapjogoknak megfelelő magatartást. Az egyesek nem rendelkeznek szabadon ezekkel a jogokkal, azokról kifejezetten nem is mondhatnak le, de jogilag szabályozott eljárást vehetnek igénybe e jogok megsértése esetén s a jogrend az érdekelt egyéni akciójától függetlenül is biztosítja a tárgyi jog idevonatkozó rendelkezéseinek megfelelő magatartást. Helyesen állapítja meg, hogy az alapjogok közül egyesek, pl. az üdüléshez való jog még nem alanyi jog (452. old.), mert az erre irányuló igény kielégítése jogi kötelezettségként szabályozva még nincs.

Az emberi jogok tárgyában kelt 1948. december 10-i ENSZ deklaráció jogi természetét és politikai értékét helyesen állapítja meg. „A deklaráció nem kis mértékben beváltotta azt a hozzáfűzött reményt, hogy irányítást adjon a politikai fejlődés különböző fokain álló népek bizonyos közös céljai számára az állampolgári jogok területén" (444. old.).

Az emberi jogok deklarációja azonban nemcsak az illető állam polgárai számára kíván „emberi jogokat" biztosítani. A könyv helyesen állapítja meg, hogy a szocialista államok ezeket a jogokat az idegenek részére is biztosítják, a gazdasági-kulturális jogokat persze csak akkor, ha a külföldi részt vesz a termelő munkában, mert e jogoknak a termelő munka végzése alapja és feltétele.

A X. rész keretében külön fejezet foglalkozik az állampolgárok gazdasági, szociális és kulturális jogaival, az állampolgárok egyenjogúságával, az állampolgári szabadságjogokkal és az állampolgárok kötelességeivel.

A gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló fejezet szabatosan fejti ki a művelődéshez való jog lényegét. Helyesen állítja szembe azt a burzsoa államban biztosított „tanszabadsággal.". A szocialista állam a polgárok műveltségének magas szintre emelését feladatának tekinti s így nem elégedhet meg a nem tevést jelentő „tanszabadsággal". A művelődéshez való jog részben alanyi jog, részben a polgárok számára nyújtott reális lehetőség. Az alapfokú oktatáshoz minden állampolgárnak alanyi joga van s egyben kötelessége is. A közép- és felső oktatásban való részvételhez s az iskolánkívüli művelődéshez való jog ezzel szemben az állampolgárok számára nyújtott reális lehetőség.

Az állampolgári egyenjogúság azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjára ugyanaz a jogi szabályozás érvényes (460. old.). A jogegyenlőségre való igény alanyi jog. A tankönyv ezt kifejezetten nem szögezi le. Minden állampolgárnak igénye van az állami szervek jogilag is biztosított megfelelő magatartására. A könyv külön-külön szól az állampolgárok nemek szerinti egyenjogúságáról, a felekezeti és nemzetiségi egyenjogúságról.

Az állampolgárok szabadságjogairól — Engels idézve — megállapítja, hogy „a marxizmus tanítása szerint a szabadság történelmi fejlődés eredménye. A szabadságeszme nem valamiféle örök kategória, hanem a mindenkori termelési rendben uralmon levő osztály érdekeihez igazodik. A marxisták a szabadságot nem fogják fel osztályfelettinek" (470. old.). A szabadságjogok alanyi jogi jellege a szocialista államban csak úgy értelmezhető, hogy az nem foglalja magában a szocializmus elleni erők szabad tevékenységének jogosultságát (471. old.).

A lelkiismereti és vallásszabadságról szóló § megkülönbözteti a lelkiismereti, a vallásszabadságot a vallás szabad gyakorlásának jogát. Amint maga is megállapítja, az alkotmány a vallásszabadságot külön nem említi, de — ami nyilvánvaló — a lelkiismereti szabadság alkotmányi fogalmába ezt is bele kell értenünk. Vajon van-e szükség elméletileg is a lelkiismereti szabadság mellett a vallásszabadság külön felvételére?

Az állampolgárok alapkötelességeiről szóló XLIII. fejezet megállapítja, hogy „azoknak az állampolgári kötelességeknek egy része, amelyeket az alkotmány 59—61. §-aiban határoz meg, kifejezetten jogi jellegű, másik részükben viszont jogi elem nem fedezhető fel, hanem kifejezetten erkölcsi kötelességekről van szó. „Ilyen kizárólag erkölcsi tartalmú állampolgári kötelesség a dolgozók életszínvonalának emelése és a műveltség gyarapítása. A népi demokrácia rendjének megerősítésére vonatkozó kötelességet vegyes jellegűnek nevezi (481. old.). Vajon nem lehetne-e programjellegű jogi norma fo-

galmát ebben a vonatkozásban is érvényesíteni?

A tankönyv utolsó része „Az államhatalmi szervek választása a Magyar Népköztársaságban" címet viseli. Az általános fejtegetések után külön szól az országgyűlési választójog hatályos szabályairól s a tanácsok tagjainak választásáról és visszahívásáról. Megállapítja, hogy „a szocialista állam azon jogszabályai, amelyek biztosítják, hogy az állampolgárok részt vehetnek az államhatalom gyakorlásában, különleges helyet foglalnak el az államjogon belül: az állampolgárok ezek által védett jogait szorosabb értelemben vett politikai jogoknak is szoktuk nevezni (484. old.). A politikai jogoknak ez a tankönyv által adott meghatározása helyes, azok a szabadságjogok, amelyek a polgárok politikai aktivitását, a politikai demokráciát biztosítják egészen más jogi természetűek, mint azok, amelyek állami aktusokban való részvételre adnak jogot az állampolgároknak.

Helyesen állapítja meg a választójog alanyi jogi jellegét.

Nagyon érdekesek a burzsoa választási rendszer kialakulására vonatkozó fejtegetései. A magyar állapotokat élesen világítja meg. Nem ártott volna azonban annak mélyen jogsértő jellegét, hogy a Bethlen-kormány rendeleti úton szabályozta a képviselőválasztással kapcsolatos kérdéseket s hatályos törvénnyel szemben erősen korlátozta az állampolgárok részvételét az államhatalom gyakorlásában, sokkal nyomatékosabban húzni alá. Ez a törvénysértő rendelet volt alapja az egész ellenforradalmi rendszernek. Az ún. „választási földrajzra", illetőleg „választási aritmetikára" (503. old.) frappáns példákat lehetett volna felhozni a magyarországi választójog történetéből is.

*

Nagyban emeli a tankönyv értékét a felhasznált szakirodalom részletes jegyzéke s a gondosan összeállított név- és tárgymutató. Ez lehetővé teszi a tájékozódást azok számára, akik a magyar államjog egyes kérdéseivel behatóbban kívánnak foglalkozni. Viszont helyes lett volna — elsősorban a tanulóifjúság szempontjából —, az alkotmány szövegét is közölni.

A tankönyv a tárgyalt anyagot az eltérő betűtípussal szerencsésen osztja két részre. A nagyobb betűkkel szedett rész a megtanulandó anyag. Az apróbb betűkkel szedett bizonyos értelemben kötelező olvasmány, melynek ismerete a vizsgán szintén ellenőrizhető.

A könyv jó példa arra is, hogy milyen szerencsés, ha a tankönyvet az állam- és jogtudományi karok illetékes tanárai közösen írják. Ez nemcsak a jogszabályok egyértelmű felfogását biztosítja a magyar jogászok között, hanem a kölcsönös lektorálásnak is ideális formáját valósítja meg. A társszerzők nem kívülről, hanem a munkájuk közben lektorálják egymás anyagát. A társszerzőség a magyar államjogi tankönyv egységét egyáltalában nem zavarja.

Bizonyosra vesszük, hogy a magyar államjog tankönyve nagymértékben hozzá fog járulni a magyar jogászok államjogi ismereteinek elmélyítéséhez s egész jogi életünk színvonalának emeléséhez.

Buza László

A „Demográfia" című népesedéstudományi folyóiratról

A Központi Statisztikai Hivatal által szerkesztett és kiadott folyóiratok száma a Statisztikai Szemle, a Statisztikai Havi Közlemények, az Ipar- és Építőiparsatisztikai Értesítő, a Történeti Statisztikai Közlemények, a Megyei és Városi Statisztikai Értesítő után 1958-ban a „Demográfia" · című folyóirattal gazdagodott.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a folyóirat létrehozásának puszta ténye is örvendetes esemény volt, mert mind a szakemberek, mindpedig a népesedési kérdések iránt behatóbban érdeklődő olvasóközönség nélkülözte az ilyen tárgyú szaklapot. A lakosságot a legközvetlenebb módon érdeklő népesedési problémák feltárása, tanulmányozása és megoldása iránt, különösen az utóbbi években megnőtt az érdeklődés. Fokozta ezt az érdeklődést az a tény, hogy hosszú ideig a népesség számára és megoszlására vonatkozó legfontosabb adatok sem kerültek nyilvánosságra.

Természetesen a műveltebb olvasóközönséget nemcsak a puszta adatok érdeklik, hanem arra is kíváncsi, hogy milyen jelenségek állnak a számok mögött és a számadatokkal ábrázolt társadalmi jelenségek milyen törvényszerűségek hatására és hogyan változnak és ezt a változást milyen módszerekkel lehet mérni és tanulmányozni.

Nem kisebb az érdeklődés a népességi és a gazdasági jelenségek között fennálló kapcsolatok vizsgálata iránt sem.

A „Demográfia" első számának beköszöntője bőven utal erre az érdeklődésre és a folyóiratot létrehívó szükségletre; általánosságban megemlíti, hogy milyen kérdésekkel és milyen módszerrel kívánatos foglalkoznia.

A negyedévenként megjelenő folyóirat nagyon helyesen, megfelelő tagolásban tárja elénk mondanivalóját. A „Tanulmányok" részben általános elméleti vagy módszertani kérdésekkel tudományos szinten foglalkozó tanulmányok kapnak helyet, a „Közlemények" c. fejezet egyes konkrét népesedési témákat tárgyal statisztikai megvilágításban, a „Figyelő" rovat rövidebb szakmai és személyi jellegű híreket tartalmaz, az utolsó rész pedig „Irodalom" címen tárgybavágó bibliográfiai ismertetőt ad.

Ez a tagolás mind a szakemberek, mindpedig az érdeklődő olvasók számára megkönnyíti az áttekintést, bár a szerkesztőség gyakorlatban nem mindig ilyen tisztán határolja el az egyes témákat.

A „Demográfia" első két évfolyamában megjelent tanulmányok túlnyomó része a népesedés-népszámlálás köréből meríti a tárgyát, csupán három foglalkozik népesedés-egészségügyi kérdésekkel. A közlemények témaköre változatosabb. A tanulmányok közül 4 általános népesedési elmélettel, 9 módszertani kérdésekkel, 9 inkább cikkszerű tanulmány pedig konkrét témával, illetve ismertetéssel foglalkozik. Ezen belül leggyakrabban a népszámlálás és a halandóság kérdései ismétlődnek.

A tanulmányok 1-2 kivételtől eltekintve, általában érdekesek és színvonalasak; különösen kiemelkedik Barsy Gyula: A csecsemőhalandóság mérése, A. Ja. Bojarszkij: Demográfia és biometria

c. tanulmánya, Bene Lajos: Teljeskörű és képviseleti számbavétel a népszámlálásnál, Erdei Ferenc: A népsűrűség egyes kérdései és az agrárnépsűrűség alakulása, Thirring Lajos: Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. A közlemények közül elsősorban „Magyarország népmozgalma a legutolsó években" és Kiss István: „A népszámlálás és a regionális vizsgálatok" című írások tarthatnak számot érdeklődésre.

Örvendetes, hogy a tanulmányok és közlemények szerzői nemcsak a Központi Statisztikai Hivatal dolgozói közül kerülnek ki és nem is mindnyájan demográfusok. Ez jobban lehetővé teszi bizonyos egyoldalúság elkerülését, gyakorlati kérdések vizsgálatával színesebbé teszik a folyóirat tartalmát.

Nem áll módunkban e rövid ismertetés keretében a tanulmányokat boncolókés alá venni, ezért csupán néhány általános szempontra hívjuk fel a figyelmet.

Mindenekelőtt arra, hogy a népességi kérdések tanulmányozása sem választható el a termelési viszonyok, az osztályviszonyok alakulásának a vizsgálatától. Nem elegendő azt hangsúlyozni, hogy a tervgazdálkodás irányítóinak figyelembe kell venniök a népességi kérdéseket, a népesedésstatisztika kutatójának a munkája is öncélú lesz, ha nem mutatja ki a népesség és a termelőerők fejlődése közötti kapcsolatot. Így pl. a halandóság kérdéseivel foglalkozó tanulmányokban a szerzők kimutatják a halálozási arányszám csökkenését és utalnak arra, hogy nemcsak az egészségügyi helyzet javulása, hanem az új gazdasági rendszer is érezteti hatását, de tudományos módszerekkel nem vizsgálják ezt a kapcsolatot. Csupán Rédei Jenő alkalmaz elemző csoportosításokat a jelenségek társadalom-gazdasági hátterének a feltárására.

Feltétlenül javítaná a lap színvonalát és használhatóságát, ha jobban támaszkodna a szocialista demográfusok munkáira és szigorúbb kritikával vizsgálná a nyugati demográfiai irodalmat. Kirívó példa erre, hogy míg Bojarszkij tanulmánya a reakciós biológiai elmélet hívei közé sorolja az olasz Ginit, a „Demográfia" egyenesen propagálja az általa szerkesztett „Genus" című népesedéstudományi folyóiratot. Annak ellenére hogy a bevezető fontosnak tartotta, hogy elsősorban a szocialista államok népesedési helyzetével és problémáival ismerteti meg az olvasót — külön utalt a Szovjetunió, Csehszlovákia és Kína népesedéspolitikai rendszabályaira — ebből az ígéretből eddig kevés valósult még meg.

A miénkkel nagyjából azonos helyzetben lévő szocialista országok demográfiai problémáin kívül joggal hiányolhatjuk a hazai reakciós népesedéstudományi irolom bírálatát. Ugyancsak szívesen olvasnánk arról, hogy a neomalthusianista elmélet milyen szerepet játszik a nyugati országokban a háborús propaganda szolgálatában.

Célszerű lenne cikkeket közölni a régebbi magyar népszámlálási anyagból. Véleményem szerint még változatosabbá lehetne tenni a „Demográfia" tartalmát pl. a népesség területi megoszlásával, a városiasodással, a tanyakérdéssel, a népesség műveltségi színvonalában a felszabadulás óta beállott változás elemzésével stb. foglalkozó tanulmányok közlésével.

Hasonlóképpen igen nagy szolgálatot tenne a „Demográfia" a tudománynak, ha rámutatna azokra az alapvető okokra, amelyek a mezőgazdaság szocialista átalakítása során döntő módon megváltoztatták az úgynevezett egykés vidékek (Ormánság, Kalocsavidék) népmozgalmát. Az olvasótábor kiszélesítését szolgálná, ha a rokontudományok — népesedésföldrajz, településtörténet, városrendezés — területéről is közölne tanulmányokat.

Fentiekben a lap első két évfolyamának áttekintése után csupán néhány olyan kérdésre irányítottuk rá a figyelmet, amelyek kifejtése véleményünk szerint a „Demográfia" színvonalának további növelését szolgálná. Összefoglalásképpen mégegyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy a lap létrehozása helyes volt, a lap szerkesztésénél a marxista népesedési elmélet szempontjainak következetes érvényesítése még jobban szolgálná társadalomtudományunkat és szocialista népesedéspolitikánkat.

K. J.

Új könyvek:

Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945—1958. 2. köt. Miniszteri rendeletek. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 1136 p.

Weltner Andor: A magyar munkajog. 1. köt. 2. átd. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 262 p. /Egyetemi tankönyv./

Csanádi György: Polgári jog. A Marx Károly Közgazdaságtudományi egyetem hallgatói számára. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 311 p. /Egyetemi tankönyv./

A társadalmi bíráskodás problémái a Szovjetunióban. Szerk. Névai László. [Közzéteszi a:] Magyar—Szovjet Barátság Jogtudományi Szakosztálya. Bp. Egyetem ny. [1960.] 88 p. /Szovjetjogi kiskönyvtár./

Simalcsik Miklós—*Soós* László: A vállalati gazdálkodás szabályai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 211 p. /Vállalati kiskönyvtár./

Somogyi Endre—*Budavári* Róbert: Igazságügyi orvostan az orvosi gyakorlatban. Bp. Medicina Kiadó, 1960. 232 p. /A gyakorló orvos könyvtára./

Máthé István: A nyugdíj szabályai. 2. bőv. kiad. Bp. Táncsics Kiadó, 1960. 179 p.

A polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. sz. törvényerejű rendelet és miniszteri indokolása. Betűrendes tárgymutató. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 95 p.

Polgári eljárási jog

Avdjukov, M. G.: Szudebnoe resenie. [Bírósági ítélet.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 191 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.890

A munka a polgári eljárásjog szempontjából foglalkozik a bírói határozattal. Célja a jogi dolgozóknak (bíráknak, ügyészeknek, ügyvédeknek stb.) szükséges elméleti és gyakorlati kérdések összefoglalása. A mű 3 nagy fejezetben (a bírói határozat, mint a szocialista igazságszolgáltatás aktusa, a bírói határozat törvényessége és megalapozottsága, a bírói határozat jogereje) tárgyalja a kérdést.

Komentár k občianskemu súdnemu poriadku. Druhý diel. Red. Jozef Rubeš. [A polgári perrendtartás kommentárja. 2. rész.] Bratislava,

Osveta, 1959. 729 p. /Právnický Ústav Ministerstva Spravodlivosti, Oddelenie v Bratislave./ ÁJI. 17.877 OK. 355.612

A már ismert első kötettel azonos módszerben közli a polgári eljárásjogi törvény szöveget és az egyes szakaszokhoz részletes, a gyakorlati kérdéseket feltáró magyarázatot ad. A magyarázatok mellett közli az egyes törvényhelyekkel kapcsolatban hozott bírói gyakorlatot.

Zivilprozessordnung und Nebengesetze auf Grund der Rechtsprechung. Kommentiert von Bernhard Wieczorek. Band 6. [Polgári eljárásjog. 6. kot.] Berlin, Gruyter et Co. 1959. 577 p. ÁJI. 17.848

A most megjelent 6. kötet a hatalmas kézikönyv utolsó kötete, amely az egész munka név- és tárgymutatóját tartalmazza.

Büntető eljárási jog

Goszudarsztvennüj obvinitel' v szovetszkom szude. Red. Boldürev, V. A. [Állami vádló a szovjet bíróságon.] Moszkva, Goszjurizdat, 1954. 304 p. ÁJI. 17.924

A Szovjetunió ügyészségének gondozásában, V. A. Boldirevnek, a legfőbb ügyész helyettesének szerkesztésében megjelent gyakorlati jellegű kézikönyv négy hatalmas fejezetben (bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban, a vád előkészítése és a büntetőeljárás megindítása, az ügyész részvétele a tárgyaláson, a vádbeszéd) az ügyészi tevékenység majd minden gyakorlati kérdését tárgyalja s közzététele nagy segítséget jelent a szovjet ügyészségnek mindennapi munkájában.

Davüdov, G. P.—*Prituzova*, V. A.—*Sevcsenko*, V. I.: Taktika szledsztvennüh dejsztvij. [A nyomozási cselekmények taktikája.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 167 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. Lomonoszova, M. V./ ÁJI. 17.907

A jogi főiskolák számára kiadott tankönyv a legfontosabb nyomozástaktikai kérdéseit tárgyalja. Gyakorlati használhatóságát nagyban emeli a bő gyakorlati anyag.

Truszov, A. I.: Osznovü teorii szudebnüh dokazatel'sztv (Kratkij ocserk.) [Bírósági bizonyítékok elméletének alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 175 p. ÁJI. 17.959

A bevezetésben a marxista-leninista ismeretelméletet, mint a bizonyítékok elméletének alapját tárgyalja. Az ezt követő fejezetekben a bizonyítékok fogalmát, rendszerezését tárgyalja. A bizonyítás tárgyalásával és a bizonyítási eljárással foglalkozó fejezetek után a befejezésben a bírói tényfelderítés objektivitásának biztosítékaival foglalkozik.

Bancsenko—Ljubumova, K. Sz.: Preszmotr szudebnüh resenü, vsedsih v zakonnuju szilu, v porjadke nadzora. [A jogerős bírósági határozatok felülvizsgálata felügyeleti eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 104 p. ÁJI. 17.961

A gyakorlati jellegű kézikönyv rövid történeti bevezetés után a felügyeleti felülvizsgálat rendszerét, fogalmát és eljárási rendjét tárgyalja.

Temerin, V. Sz.: Vozobnovlenie del po vnov' otkrüvsimszja obsztojatel'sztvam v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [Perújítás a szovjet büntető eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 114 p. ÁJI. 17.858

A perújítási eljárásról általános képet adó bevezetés után a munka két nagy fejezetben tárgyalja a perújítás kérdéseit. Az első fejezetben a perújítás alapjait vizsgálja, a második fejezetben pedig részletesen ismerteti a perújítási eljárás szabályait.

Pavlov, Sztefan Georgiev: Nakazatelen procesz na Narodna Republika Bölgarija. [A Bolgár Népköztársaság büntetőeljárási joga.] Szofija, Nauka i Iszkusztvo. 1950. 966, [2] p. [Bibl. passim és 949—957. p.] OK. 355.621

Egyetemi tankönyv, amelyet a tanuló jogászságon kívül a gyakorló jogászok (bírák, közjegyzők, ügyvédek és a nyomozó szervek) kézikönyvként is használhatnak. A büntető eljárással kapcsolatos alapvető kérdéseket történelmi fejlődésükben is tárgyalja.

Szavickij, V. M.: Prokurorszkij nadzor za szobljudeniem zakonnoszti v dejatel'noszti organov doznanija i predvaritel'nogo szledsztvija. [Ügyészi felügyelet a vizsgálat és az előzetes nyomozás felett.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 262 p. /Prokuratura Szojuza SzSzR. Metodicseszkij Szovet—Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitu Prava im. Vüsinszkogo, A. Ja./ ÁJI. 17.908

A munka az ügyészségi tevékenység egyik legfontosabb kérdésének: a nyomozások törvényessége feletti felügyeletnek gyakorlati kérdéseit tárgyalja. Bár elsősorban gyakorlati jellegű, elméleti megalapozottsága is magas színvonalú, amit Sz. M. Sztrogovics és G. N. Alekszandrov szerkesztése is biztosít.

Cselcov—Bebutov, M. A.: Kursz szovetszkogo ugolovno proceszszual'nogo prava. Tom. 1. Ocserki po isztorii szuda i ugolovnogo proceszsza v rabovladelcseszkih, feodal'nüh i burzsoaznüh goszudarsztvah. [A szovjet büntetőeljárási jog kézi könyve. 1. köt. A rabszolgatartó, feudális és burzsoá államok bíróságának és büntető eljárásának története.] Moszkva, Izd. Juridicseszkoj Literaturü, 1957. 839 p. [Bibl. 823—833. és fejezetenként.] ÁJI. 17.850

A kézikönyv 5 nagy fejezetre tagolja anyagát. Az első fejezetben az állam kialakulását megelőző társadalmakban keletkezett konfliktusok megoldása címén tárgyalja a rabszolgatartó államok kialakulását megelőző időszakok anyagát. A következőkben külön-külön fejezetekben tárgyalja a rabszolgatartó, a feudális és a burzsoá büntetőeljárási jogot, valamint bírósági szervezetet. A befejező 5. fejezetben pedig az oroszországi bírósági szervezet történetéről és büntető eljárásáról ad méreteiben is impozáns összefoglalást.

Sifman, M. L.: Recs' prokura po ugolovnomu delu. [Az ügyészi beszéd a büntetőperben.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 124 p. ÁJI 18.078

A szerző poszthumus művének első fejezetében a vádbeszéd szerkesztésének módszerét ismerteti, a legfontosabb kérdéscsoportok a (beszéd előkészítése, tartalma, formája és technikája) szerint. A második fejezetben Koni, Krülenko, N. V. stb. vádbeszédeit elemzi. A munkát Kudrjavceva, P. I. rendezte sajtó alá, a Szovjetunió ügyészsége és a moszkvai egyetem jogi karának tudományos tanácsa bocsátotta közre.

Dulov, A. V.—*Krülov*, U. F.: Iz isztorii kriminaliszticseszkoj ekszpertizü v Roszszii. [A kriminalisztikai szakértői szemle oroszor-

szági történetéből.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 164 p. ÁJI. 18.077

A munka az okiratok vizsgálatának történetével foglalkozik. Az anyagot két fő fejezetre (vegytani és fényképészeti módszerek) tagolva, ismerteti az okirat vizsgálattal foglalkozó oroszországi szakírók módszerét és fontosabb megállapításait.

Nemzetközi jog

Sursalov, V. M.: Osznovnüe voproszu teorii mezsdunarodnogo dogovora. [A nemzetközi szerződés elméletének alapvető kérdései.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1959. 472 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Prava im. Vüsinszkogo, A. Ja./ ÁJI. 17.923

A nemzetközi szerződés fogalmával és a szerződések felosztásával foglalkozó bevezető rész után a munka a nemzetközi szerződések megkötését, jogszerűségét, a nemzetközi szerződés és a belső törvényhozás viszonyát, valamint a nemzetközi szerződések értelmezését tartalmazó fejezetekben tárgyalja az anyagot.

Dogovorü ob okazanii pravovoj pomoscsi po grazsdanszkim, szemejnüm i ugolovnüm delam, zakljucsennüe Szovetszkim Szojuzom v 1957—1958 gg. [A Szovjetunió által 1957—1958-ban megkötött polgári jogi, családjogi és büntetőjogi kölcsönös segélynyújtásról szóló szerződések.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 286 p. ÁJI. 17.901

A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő jogi bizottság szerkesztésében közrebocsátott forrásgyűjtemény a Szovjetunió által a legutóbbi években kötött jogsegélyegyezményeinek szövegét közli, megfelelő reszletes tárgymutatóval.

Bobrov, R. L.—*Malinin*, Sz. A.: Organizacija Ob'edinennüh Nacii. Mezsdunarodno-pravovoj ocserk. [Az Egyesült Nemzetek Szervezete.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1959. 82 p. /Leningradszkij... Goszudarsztvennüj Universzitet im. Zsdanova, A. A./ ÁJI. 17.946

Az ENSZ szervezetéről készített ismeretterjesztő munka. Használhatóságát nagyban elősegíti a mellékletként közölt számos vázlat.

Moskowitz, Moses: Human rigths and world order. The struggle for human rights in the United Nations. [Az emberi jogok és a világrend. Harc az emberi jogokért az Egyesült Nemzetek Szervezetében.] London, Stevens, 1959. 239 p. OK. 370.052

A szerző közérthető módon tárja az olvasó elé a világ sorsát legjobban érintő kérdést: a béke ügyét, az alapvető emberi jogok és szabadságjogok érvényesítéséért folyó harcot az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül. A mű az Emberi Jogok Nyilatkozatának 10 éves évfordulójára készült, közli a Nyilatkozat szövegét, s ismerteti az ENSZ gyakorlati eljárásainak és a kezdeményező jognak a jelentőségét, valamint az Emberi Jogok Bizottságának és a Népszövetségnek működését.

Deklaracii, zajavlenija i kommjunike szovetszkogo pravitel'sztva sz pravitel'sztavmi inosztrannüh goszudarsztv 1954—1957 gg. [A szovjet kormány és külföldi államok kormányai által adott nyilatkozatok, bejelentések és kommünikék. 1954—1957.] Moszkva, Goszpolizdat, 1957. 328 p. ÁJI 17.884

A mű az egyes országok szerint csoportosítva közli a szovjet kormánynak az illető országgal kapcsolatban tett nyilatkozatait. A gyűjtemény jelentős dokumentumgyűjteménye a nemzetközi jog és a külpolitika kutatójának. A munkát részletes időrendi mutató vezeti be.

Boguszlavszkij, M. M.: Osznovnüe voproszü izobretatel'sztva v mezsdunarodnom csasztnom prave. [A feltalálói jog alapvető kérdései a nemzetközi magánjogban.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SZSZSZR 1960. 283 p. [Bibl. 275—279.] ÁJI. 17.856

A Szovjetunió Akadémiájának tudományos intézete által kiadott munka a kérdés történeti ismertetése után a tételesjogi anyagot tárgyalja. Mellékletként számos, a kérdést rendező dokumentumot (párisi, lisszaboni stb.) közöl, továbbá összefoglalja a kapitalista országok találmányi jogának vázlatát.

Szbornik dejsztvujscsih dogovorov, szoglasenij i konvencij, zakljucsennüh SZSZSZR sz innosztrannümi goszudarsztvami. Tom. 17—18. [A Szovjetunió és külországok között létrejött hatályos nemzetközi szerződések gyűjteménye.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 666 p. 1 mell. /Miniszterstvo innosztrannüh del SZSZSZR./ ÁJI. 18.056

A Szovjetunió külügyinisztériumának gondozásában megjelent okmánygyűjtemény az 1955. január 1—december 31. közötti szerződéseket stb. tartalmazza tárgyi csoportosításban, időrendi mutatóval.

The British Year Book of International Law 1958. [Az 1958. évi Brit Nemzetközi Jogi Évkönyv.] New York—Toronto, Oxford University Press, 1959. VII, 468 p. ÁJI. 17.829

Az évkönyv a már ismert rendszerben jelent meg: tanulmányokat, szemlecikkeket, a joggyakorlatról készített beszámolókat és könyvismertetéseket közöl. A tanulmányok közül kiemelkedik G. Fitzmauricenek a nemzetközi bíróság 1951—1954. évi gyakorlatáról készített hatalmas összefoglalója, továbbá P. O'Higginsnek a kiadatási jogról és gyakorlatról készített tanulmánya. Kisebb tanulmányokat közölnek J. A. Bagge, C. H. Alexandrowicz, E. J. Cohn, P. O'Connell, J. F. Triska and R. M. Slusser, R. Y. Jennings.

Wendt, Franz: The Nordic Council and co-operation in Scandinavia. [Az Északi Tanács és az együttműködés Skandináviában.] Copenhagen, Munksgaard, 1959. 247 p. 10 t. [Bibl. 237—240. p.] OK 355.309

A szerző történelmi visszapillantást ad az öt skandináv állam együttműködésének kialakulására az államalapításuktól kezdve napjainkig. Ennek az együttműködésnek szerve az 1952-ben alakult Északi Tanács, a tagállamok közös kulturális, törvényhozási, szociálpolitikai, egészségügyi, közlekedési, gazdasági, külpolitikai stb. ügyeinek koordinálására hivatott szerv.

Völkerrecht und rechtliches Weltbild. [Nemzetközi jog és a jogi világkép.] Festschrift für Alfred Verdross. Hrsg. F. A. Heydte, I. Seidl-Hohenveldern. Wien, Springer, 1960. [6], 354 p. PEK C4045

A kötet Alfred Verdross 70. születésnapja alkalmából jelent meg. A bevezető tanulmányban St. Verosta foglalkozik Verdross életével és műveivel, majd a kötet végén H. Scheuba összeállításában Verdross

megjelent műveinek pontos bibliográfiáját kapjuk. A mű ezen kívül 24 különböző tanulmányt tartalmaz a nemzetközi jog kérdéseinek köréből. Hans Kelsen „A jog érvényességi alapjáról", G. I. Tunkin „A nemzetközi jog szerepe a nemzetközi kapcsolatokban", U. Scheuner „A nemzetközi közösségek és szervezetek törvényalkotó jogköréről", J. L. Kunz „A légi tér joga" című tanulmányokkal szerepelnek a kötetben.

Die West- und Nordgebiete Polens. Fakten und Probleme. [Lengyelország nyugati és északi területei. Tények és problémák.] Poznan—Warszawa, Wyd Zachodnie, 1959. 58 p. PEK C. 3993

Ismerteti Lengyelország nyugati és északi területeinek közigazgatási tagozódását, a nyugati területek lakosságának összetételét, e területek gazdasági szerkezetét, végül ismerteti az Odera- Neisse határ történetét, valamint e kérdés nemzetközi jogi problémáját.

Állam- és jogtörténet. Római jog

Ocserki po isztorii goszudarsztva i prava Beloruszkoj SzSzSzR [Tanulmányok a Beloruszsz állam- és jog történetéből.] Minszk, Izd. Belgoszuniversziteta, 1958. 241 p. ÁJI. 17.987

A Beloruszsz állam létrejöttének körülményeivel, valamint 1921—1934 közötti fejlődésével foglalkozó tanulmányokat tartalmazó gyűjtemény. Mellékletként közli a legfontosabb dokumentumokat.

Ho Kan—Chih: A history of the modern Chinese Revolution. [A modern Kínai forradalom története.] Peking, Foreign Languages Press, 1959. 627 p. /China Knowledge Series./ ÁJI. 17.926

A munka az 1919—1956. időközt öleli fel és a külföldi olvasónak részletes képet ad a kínai munkásmozgalom történetéről. A történeti áttekintés az idegen tőke kínai behatolásának időpontjától kezdődik és a Kínai Népköztársaság megteremtésében és hatalmas fejlődésében ezért rendkívüli eredmények bemutatásával fejeződik be.

Manualul juridic al lui Andronachi Donici. Ediţie critică. [Andronache Donici jogi tankönyve. Kritikai kiadás.] Bucuresti, Edit. Academiei Republicii Populare Romîne, 1959. 178. p. /Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Romînesc scris./ ÁJI. 17.927

A Román Tudományos Akadémia kiadásában korábban megjelent forrásgyűjteményekhez (Caragea stb. kódex) kapcsolódó kiadvány az 1813-ból származó törvénykönyv szövegének kritikai kiadása.

Novickij, I. B.: Osznovü rimszkogo grazsdanszkogo prava. [A római polgári jog alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 240 p. ÁJI. 18.058

A jogi karok és főiskolák részére írt tankönyv új kiadását a moszkvai Lomonoszov-Egyetem jogi kara bocsátotta közre.

Vašečka, Félix: Buržoázny štát a cirkev. [A burzsoá állam és az egyház.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akadémia Vied, 1957. 307 p. [Bibl. 301—303. p.] ÁJI 17.862

A munka a burzsoá állam és egyházi szervezetek együttműködésének tipikus formáit, ezt követőleg pedig a München előtti Csehszlovákia egyházpolitikáját tárgyalja. A szorosan vett jogi anyag mellett a munka értékét nagyban emeli a legfontosabb források, mellékletek közlése.

E lapszám (XV. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Hajdu Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Sarlós Márton* egyetemi tanár. — *Dr. Ustor Endre* főkonzul. — *Dr. Szabó Lászlóné* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Földvári József* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Pecze Ferenc* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Ádám György* rendőrszázados. — *Dr. Kiss János* jogi előadó. — *Dr. Buza László* akadémikus, egyetemi tanár (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.4460. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam 12. szám Budapest, 1960. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SCHULTHEISZ EMIL:
Az új büntetőtörvénykönyv tervezetének általános részéről 653

MÓRA MIHÁLY:
A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntetőeljárásban 662

SZABÓ LÁSZLÓNÉ:
Alapelve-e a vádelv a magyar szocialista büntetőeljárásnak? 670

Jogirodalom:

PESCHKA VILMOS:
B. V. Sejndlin: A szovjet jog lényege 681

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Эмил Шултейс:* Об общей части проекта нового уголовного кодекса. — *Михай Мора* Понятие, предмет доказывания и оценка доказательств в уголовном процессе. — *Л. Сабо:* Составляет ли цринцип обвинения основной принцип венгерского социалистического уголовного процесса. — *Юридическая литература: Вилмош Пешка:* Б. В. Шейндлин: Сущность советского права.

INHALT: *Emil Schultheisz:* Über den Allgemeinen Teil des neuen Strafgesetzbuchentwurfes. — *Mihály Móra:* Der Begriff und Gegenstand der Beweisführung sowie die Erwägung der Berweise im Strafverfahren. — *Teréz Szabó:* Ist das Akkusationsprinzip ein Grundprinzip des ungarischen sozialistischen Strafverfahrens? — *Rechtsliteratur: Vilmos Peschka:* B. V. Scheindlin: Das Wesen des Sowjetrechts.

SOMMAIRE: *Emil Schulheisz:* Sur la partie générale du projet du nouvel Code pénal. — *Mihály Móra:* La notion et l'objet de la preuve et l'appréciation des preuves dans la procédure pénale. — *Mme Teréz Szabó:* Le principe d'accusation forme-t-il un principe fondamental de la procédure pénale socialiste hongroise? — *Littérature juridique: Vilmos Peschka:* Seindlin, B. V.: L'essence du droit soviétique.

MEGJELENT

az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének III/4. száma, melynek tartalma: *Tanulmányok: Kovács István:* A magyar alkotmány fejlődése. — *Eörsi Gyula:* A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alapkérdéseiről. — *Horváth Tibor:* A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői. — *Nagy Lajos:* A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben. — *Szemle: Nizsalovszky Endre:* Családjogi kérdések. Megjegyzések Pap Tibor és Szigligeti Viktor könyvéhez. — *Pap Tibor:* Knapp, Viktor: A csehszlovák szocialista polgári jog tárgya és rendszere. — *Peschka Vilmos:* Dr. Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. — *Trócsányi László:* Spisiak, Jan: A szocialista szervezetek új szerződési rendszere.

E lapszám (XV. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Schultheisz Emil* ny. egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Szabó Lászlóné* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Peschka Vilmos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.5013. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XV. új évfolyam 12. szám Budapest, 1960. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az új büntetőtörvénykönyv tervezetének általános részéről

Jogéletünknek eléggé nem is méltatható eseménye az, hogy a büntetőtörvénykönyv szocialista alapelvekre épülő tervezete magas színvonalú, komoly tudományos értéket képviselő indokolásával együtt immár elkészült és hogy a tervezet szeptember óta a jogászok között nyilvános vita tárgya.

Ebbe a vitába szeretnénk most bekapcsolódni oly módon, hogy a jelen cikkben röviden összefoglaljuk a tervezet általános részére vonatkozó mondanivalónkat.

A Btá. (1950 : II. tv.) alapulvételével készült általános rész kifogástalan rendszerbe foglalt rendelkezései közül elsőnek a büntetőtörvény hatályának kérdéskörébe tartozó azt a jelentős intézkedést emeljük ki, amely — hasonlóan a Szovjetúnió és a Szövetséges Köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelveiről szóló, 1958-ban kihirdetett törvény (Szovjet Alapelvek) 6. cikke harmadik bekezdéséhez — *kizárja a szigorúbb büntetőtörvény visszaható erejét.*

A szocialista humanizmussal nem egyeztethető össze, hogy az elkövető hátrányára szolgáljanak a bűncselekmény véghezvitele után felmerülő olyan körülmények, amelyek rajta kívül eső okokból állottak elő.

Csak helyesléssel találkozhatik az az elgondolás is, hogy a *kísérlettől,* illetőleg az *előkészülettől* való önkéntes visszalépésre ösztönzés fokozása érdekében, az ilyen magatartáshoz a feltétlen büntetlenség kedvezménye fűződjék.

A Btá-nak gyakran érzett hiányát pótolja a tervezet a tettesség speciális alakzatát képező *társtettesség* fogalmának meghatározásával. A társtettességre vonatkozó külön rendelkezés nélkül tulajdonképpen nincsen törvényi alapja annak, hogy a bűncselekményt együttesen véghezvivő egyének a saját részcselekményükön felül, a velük közös egyetértésben cselekvő társaik magatartásáért is, tehát az egész bűncselekményért feleljenek.

A tervezetnek egyik legnagyobb horderejű reformja a *bűnösségfogalom* új konstrukciója. Lényege, hogy az elkövetőnek a cselekménye társadalomra veszélyességéhez való pszichikai vonatkozása mind a szándékosság, mind a gondatlanság *fogalmi eleme* és hogy szándékosság csak abban az esetben forog fenn, ha az elkövető *tudata átfogta* cselekményének társadalomra veszélyességét.

Bár a bűnösség kérdésében, régtől fogva, más álláspontón vagyunk, amit több publikációnkban is kifejtettünk, mégsem teszünk ellenvetést a tervezet által választott és a szocialista büntetőjog irodalmában egyre nagyobb tért hódító, sőt a bolgár büntetőtörvénykönyvben és a Szovjet Alapelvekben már tételezett megoldás ellen.[1] Nem teszünk pedig ellenvetést főként azért, mert a szándékosság és gondatlanság új meghatározása:

a) kifejezésre juttatja, hogy a bűnösségfogalomnak a szocialista büntetőjogban meghatározott osztálytartalma van;[2]

b) a bűnösség alakjaira vonatkozó minden más körülírásnál jobb tükörképe a szándékosan és gondatlanságból véghezvitt bűncselekmények közti etikai szempontú jelentős különbségnek;

c) nem vezethez — amint erre az indokolás is rámutat — a büntetőjogi felelősség körének szűkítéséhez, mivel a beszámítási képességgel rendelkező és a bűncselekmény tényállási elemeiként szereplő körülményeket ismerő egyén általában tisztában van a cselekménye társadalomra veszélyességével is.[3]

[1] L. erről a kérdésről *Piontkovszkij:* A büntetőjogi felelősség alapja című tanulmányát. Jogtudományi Közlöny, 1960. 239. old.

[2] *Viski László:* Szándékosság és társadalomra veszélyesség, Budapest, 1959. 24. old.

Viski most említett kitűnő műve a kodifikációs munkálatokra is befolyással volt. Erre nézve lásd *Barna Péter:* Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Jogtudományi Közlöny, 1959. 331. old. is.

[3] Lásd erről részletesebben *Kádár Miklós:* Magyar büntetőjog Általános Rész, Budapest, 1953. 177. és 178. old.

Ez utóbbi megállapítással kapcsolatban hadd idézzük az egyes jogásztársainkban netán mégis felmerülő aggályok eloszlatása céljából azt, amit idevonatkozóan *Piontkovszkij* szovjet professzor mond és ami a mi viszonyainkra is vonatkoztatható:

„A családi és iskolai nevelés, a napisajtónak és az irodalomnak a hatása, az államunkban közzétett új törvényekről való széleskörű információ, a szocialista társadalom termelési és társadalmi életében való állandó részvétel, a népesség részvétele a szocialista igazságszolgáltatás gyakorlásában és népünk politikai öntudata azok a tényezők, amelyeknek következtében polgáraink értesülést szereznek arról, hogy államunkban mely cselekmények veszélyesek a társadalomra."[4]

A Btá. 11. §-a értelmében általában büntetni kell a *gondatlanságból* elkövetett bűntettet is, kivéve ha a törvény csak a szándékos elkövetést bünteti.

A tervezet ezzel szemben a fordított megoldást választotta és csupán kivételes esetekben tartja a gondatlanul elkövetett cselekményeket pönalizálhatóknak.

Ez az állásfoglalás mindenképpen indokolt.

Nem csekély azoknak a bűntetteknek a száma, amelyeknek gondatlan elkövetése egyáltalában nem büntetéstérdemlő. És nem tévesztheto szem elől az sem, hogy vannak bűntettek, amelyek fogalmilag nem vihetők véghez gondatlanul, ha azonban elvben minden bűntett gondatlan elkövetés esetén is büntetendő, a jogalkalmazónak kell eldöntenie, hogy a felmerült bűncselekménynél a gondatlanság fogalmilag lehetséges-e vagy sem, ez pedig a gyakorlati tapasztalatok szerint, sokszor igen nehéz helyzetbe hozza az érdekelteket.

A szovjet büntetőjog ugyan másképpen szabályozta ezt a kérdést, de nem egy tekintélyes tudós, így pl. *Cshikvadze* is, a tervezetben megnyilvánuló nézettel azonos követelést állított fel [5]

A szocialista büntetőjognak a bűnösségen alapuló felelősség elvének keresztülvitelére irányuló törekvése csak akkor valósulhat meg maradéktalanul, ha törvénnyé válik a tervezet 18. §-a, amely *a bűnösségen túlmenő eredményért* való felelősségnek jogrendszerünkben még meglevő csökevényeit hivatott felszámolni.

A *gyermekkor* felső határának a tizenkettedik életévről a tizennegyedik életévre való felemelésével az indokolásban részletezett nyomos okokon felül, amiatt is teljes mértékben egyetértünk, mert mindazok a biológiai sajátosságok, amelyek folytán a gyermekeknél nem lehet szó büntetőjogi vétőképességről, voltaképp a pubertás bekövetkezéséig fennállanak.

Az elmekórtan tanításának szerez érvényt a tervezet azzal, hogy 20. §-ában a *gyengeelméjűségről* külön is említést tesz.

Az oligofrénia, vagyis minden olyan gyengeelméjűség, amely nem valamely elmebeli kórfolyamat során jelentkezik, az orvosi irodalom szerint nem elme*betegség*, mert annál gyógyulás éppoly kevéssé lehetséges, mint előrehaladó rosszabbodás. A gyengeelméjűség lényegileg fejlődést gátló tényezők alapján keletkező elmebeli fogyatékosság, amely a csíraplazmát vagy a fejlődés korai szakában az agyvelő szerkezetét érő sérülések következménye.

Mindezek ellenére a beszámíthatatlanság, illetőleg a korlátolt beszámíthatóság biológiai feltételeinek az előbb említett § (1), továbbá (2) bekezdésében való felsorolását (elmebeteg állapot, gyengeelméjűség, tudatzavar) továbbra is hiányosnak tartjuk, mert ezek után is nyitott kérdés a *pszichopátiás*, vagyis a rendellenes személyi szerkezetű, egyéneknek a helyzete.

A pszichopátia határállapot az egészség és az elmebetegség között és mint ilyen, mind az elmebetegségtől, mind a gyengeelméjűségtől élesen elkülönülő kategória. Minthogy pedig a pszichopátiánál a rendellenességek nem a tudat, hanem az érzelmek és az akarat körében jelentkeznek, a szóban forgó egyének tudatzavar címén sem mentesülhetnek a felelősség alól, illetőleg nem részesülhetnek a büntetés korlátlan enyhítésének kedvezményében, ha pszichopátiás alkatuknál fogva náluk történetesen megvolt a 20. § (1) vagy (2) bekezdésében meghatározott pszichikai feltételek valamelyike.

Nagy Sándor, aki helytálló érvelés alapján bírálja a Btá. 10. §-a (3) bekezdésének a korlátolt beszámíthatóságról intézkedő rendelkezését, a pszichopatákról való gondoskodás mellőzése miatt, azért nem tesz észrevételt. a 10. §-nak a beszámíthatatlanságról szóló (1) bekezdése ellen, mert dolgozatának orvosi adatait az orvostudományi egyetemek hallgatói részére kiadott „Elmegyógyászati jegyzet"-re alapította, ebből pedig azt a következtetést vonta le, hogy a pszichopátia „a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerését és az akaratnak megfelelő magatartást csupán korlátozza, de e képességet teljesen nem szünteti meg."[6]

Ezzel ellentétben az igazságügyi elmekórtan több kiváló művelőjének véleménye szerint a pszichopatáknál nem egyszer megállapítható a beszámíthatalan állapot is, bár kétségtelen, hogy ez sokkal ritkább náluk, mint a korlátolt beszámíthatóság.[7]

[4] Szovjet büntetőjog Általános Rész, Budapest, 1951. 265. old.

[5] *Cshikvadze:* A szovjet büntetőjog néhány kérdése a Szovjetunió büntetőtörvénykönyve tervezetének kidolgozásával kapcsolatban. Cikkgyűjtemény 1954. 11—12. sz. 646. old.

[6] *Nagy Sándor:* Hogyan értékelhető bűnügyekben a pszichopathia. Magyar Jog, 1958. 37—39. old.

[7] L. pl. *Bunyejev—Haleckij—Lunc:* Igazságügyi elmekórtan, Moszkva, 1951. (Magyar fordítás kéziratban) III. rész, 20. fej.

EGYETEMI BUDAPEST

Megfontolásra ajánljuk, vajon nem volna-e helyesebb a *magánindítvány és a felhatalmazás hiányát* a büntethetőséget kizáró okok, tehát a már a cselekmény véghezvitelekor meglevő büntethetőségi akadályok csoportjából, a büntethetőséget megszüntető okok közé áthelyezni, mivel ilyen hiányról csak attól az időponttól kezdve lehet szó, amelyben az arra jogosult személy magánindítványát előterjeszthette, illetőleg a felhatalmazást megadhatta volna, márpedig ez az időpont az ilyen jogosultsággal bíró személyek közül még azokra nézve is csupán a véghezvitel után nyílik meg, akik a cselekmény elkövetésénél jelen voltak.

A tervezet, amely a *büntethetőséget megszüntető okok* közül kettőt részletesen szabályoz, ezt megelőzően, 29. §-ában, felsorolja ezeket az okokat és utolsónak „a törvényben meghatározott egyéb ok"-ot említi. Amit azért teszünk szóvá, mert ehhez hasonló katalogizáló § nem előzi meg a büntethetőséget kizáró okokat, pedig ezek közül a körülmények közül is többet a tervezet nem ír körül.

A törvényszerkesztés egyöntetűsége érdekében tehát vagy el kellene ejteni a 29. §-t, vagy ennek megfelelő rendelkezéssel kellene a büntethetőséget kizáró okokat is bevezetni.

A mainál erőteljesebb hangsúlyt nyert a szocialista büntetőjognak a *halálbüntetés kivételes* jellegéről vallott felfogása azáltal, hogy azoknál a rendkívül súlyos bűncselekményeknél, amelyeknél ennek a büntetésnek kilátásba helyezése ma még elkerülhetetlen, mindig vagylagos büntetésként írja elő azt a tervezet a tíz évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés mellett, továbbá hogy 64. §-ának (2) bekezdésében kimondja, hogy halálbüntetést csak „akkor lehet kiszabni, ha a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el."

Mélyrehatóak a Btá-tól eltérő azok az intézkedések, amelyekkel a tervezet a gyakorlat szükségleteihez igazodva, a büntetés hatékonyságának fokozása céljából, *büntetési rendszerünket a jelenleginél differenciáltabbá kívánja tenni.*

Evégből azonban nem szaporítja a szabadságvesztésbüntetés nemeit, nem kanyarodik tehát vissza a Btá. előtti egészségtelen jogállapothoz, hanem szem előtt tartva azt, hogy a „szabadságvesztésnek, mint büntetőjogi büntetésnek hatékonyságát nem csupán és nem is annyira a szabadságvesztés tartama határozza meg, mint inkább az azt foganatosító letartóztatási intézmények élet- és munkarendje",[8] a szabadság megfosztásával egybekötött egyetlen büntetési nemnek, amelyet *„szabadságvesztésnek"* nevez, kétféle végrehajtási módját különbözteti meg, a *munkatelepet* és a *börtönt.* Az előbbi az enyhébb, az utóbbi a súlyosabb.

A tervezet 38. és 40. §-ainak egybevetéséből kitűnik, hogy amennyiben a bíróság másként nem rendelkezik, munkatelepen kell végrehajtani a három évnél rövidebb tartamú szabadságvesztésbüntetést, míg börtönben kell megkezdeni a három évi vagy ennél hosszabb tartamú szabadságvesztés végrehajtását. Ha azonban az elítélt szabadságvesztéséből egyharmad részt, de legfeljebb három évet börtönben töltött, büntetésének végrehajtását munkatelepen kell folytatni.

Azt az elítéltet ellenben, aki súlyosan fegyelemsértő magatartást tanúsít, a börtönben vissza lehet tartani, illetőleg a munkatelepről börtönbe lehet utalni.

A társadalmi együttélés szabályainak betartására való nevelés a szabadságvesztésre ítélteknél, akik mindig súlyosan vétettek e szabályok ellen, annál nagyobb sikerrel kecsegtet, minél jobban hasonlítanak a büntetés végrehajtásának a körülményei a szabad élet viszonyaihoz. Ez a hasonlóság, a táborszerű elhelyezés, a nagyobb mozgási szabadság, a munka természete és elvégzésének módja stb. következtében, a munkatelepen valósítható meg a legnagyobb mértékben.

Az ilyetén módon végrehajtandó, de annak idején még csak utópiának tűnő büntetés lebegett, mint „legcélirányosabb büntetés" *Morus Tamás* előtt is. Erről mondotta, hogy „akiben van emberség, könnyen megértheti, hogy ez a megtorlás irtja a bűnt, de kíméli az embert és úgy bánik vele, hogy üdvös javulásra térjen".

Ha biztonsági és különböző egyéb büntetőpolitikai okokból nem is kerülhet minden szabadságvesztésre ítélt nyomban büntetésének megkezdésekor munkatelepre, mégis mivel a kiszabott szabadságvesztések túlnyomó többsége eddig is alul maradt a hároméves határon, nyugodtan állítható, hogy a szabadságvesztést a jövőben általában munkatelepen fogják végrehajtani.[9]

Meg kell jegyeznünk, hogy 1951 óta már az a tényleges helyzet nálunk, hogy a börtönbüntetést is részben munkatelepen és nem zárt intézetben hajtják végre. Ez a helyzet azonban nem nyugszik olyan átgondolt elvi alapokon, mint amilyeneket a tervezet kiépít.

Azok a csodálatos eredmények, amelyeket a bűntettesek nevelése terén a Szovjetunióban elértek, ahol a munkatelepek évtizedek óta fennállanak és az erről szerzett kedvező hazai tapasztalatok is, a legszebb reményekre jogosítanak a tervezetben átszervezésre kerülő szabadságvesztés emberformáló hatása tekintetében.

A munkatelepnek sajátos változata a *gyógyító munkatelep.* Itt azoknak a korlátolt beszámíthatóságú elítélteknek szabadságvesztésbüntetését kell végrehajtani, akik elmebetegségük,

[8] *Sargorodszkij:* A büntetés kérdései a Szovjetunió büntetőtörvénykönyve tervezetében. Cikkgyűjtemény, 1955. 4. sz. 157. old.

[9] Indokolás 159. old.

gyengeelméjűségük vagy tudatzavaruk miatt gyógyításra szorulnak.

Az egészségügyi szempontoknak megfelelően különlegesen szervezett és berendezett,[10] ezek a munkatelepek nemcsak a szóban levő egyéneknek a javát szolgálják majd, hanem azokét az elítéltekét is, akiktől ők ezen a módon elkülöníthetők. Mert a gyógyításban részesítendő korlátolt szellemi állapotú bűntettesek, gondoljunk csak például a legnagyobb kontingensüket kitevő krónikus alkoholistákra, túlnyomóan ingerlékeny, viharos gyorsasággal fellépő indulatkitörésekre hajlamos, izgága és kötekedő, mások hibáit felnagyító, irigy és alaptalanul vádaskodó, intrikus, bujtogató, lázító és egyenletlenséget szító egyének, miértis, ha izolálásukról az új kódexben sem történnék gondoskodás, továbbra is állandó veszélyt jelentenének a közösség rendjére, zavarnák a nyugalmat és rendkívül megnehezítenék az intézeti fegyelem fenntartását.

Ha az elítélt gyógyítására már nincsen szükség, büntetésének hátralevő részét munkatelepen kell végrehajtani.

A szabadságvesztés maximális tartama tizenöt év, halmazati vagy összbüntetés esetén pedig húsz év. A tervezet tehát *mellőzi az életfogytig* tartó szabadságvesztést, amely mint lényegileg határozatlan tartamú büntetés, nem alkalmas a nevelés céljainak előmozdítására.

A szabadságvesztésre ítélt egyén *feltételes szabadságra* bocsátásának, valamint e szabadság megszüntetésnek jogát a tervezet, a törvényesség szilárdabbá tétele érdekében, a bíróság hatáskörébe utalja. Ez csak helyesléssel fogadható.

Azzal azonban már nem értünk egyet, hogy a büntetés kétharmad részét kiállott egyén abban az esetben részesüljön feltételes szabadságban, ha *„alaposan feltehető, hogy a büntetés elérte célját"*.

A feltételes szabadság maga is része a büntetésnek. Az indokolás szavai szerint „a szabadságvesztés végrehajtásának utolsó periódusa".[11] Ámde, ha alaposan feltehető, hogy az elítélten addig végrehajtott szabadságvesztés elérte a büntetés célját, akkor az ilyen elítélt nem maradhat továbbra is büntetés hatálya alatt, hanem reá nézve a mi jogrendszerünkben egyedül a büntetés végrehajthatóságát kizáró kegyelem jöhet csak szóba.

A feltételes szabadságot *kizárólag* a büntetés említett hányadát letöltő egyének *kifogástalan viselkedésétől* kellene függővé tenni.

Enyhébb súlyú bűncselekmények esetében a büntetési célok elérésére kiválóan alkalmas eszköz a szabadságvesztéssel nem járó *javító-nevelő munka*.[12] Azzá teszi, hogy tartalma a helyesen végrehajtott szabadságvesztésbüntetésnek legértékesebb eleme: a nevelő célú munka, hogy nem ragadja ki az elítéltet családi köréből, hogy erkölcsileg jótékony hatású, példás és javító, hogy a társadalom szempontjából hasznos, hogy nem nélkülözi a büntetés komolyságát sem és hogy az elítéltre nézve lényegesen kisebb rossz okozásával válthatja valóra a büntetés céljait, mint a szabadságvesztés.

Életre hívása csak olyan gazdasági-társadalmi rendben volt lehetséges, amelyben az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdonba kerültek.[13] Ez ad magyarázatot arra is, hogy miért iktatta azt a Szovjetúnió elsőnek jogrendszerébe.

A szocialista büntető jognak szóban forgó sajátos intézményét nálunk a Btá honosította meg, mégpedig nem büntetésként, hanem az ezt helyettesítő intézkedésként.

Az erre az intézkedésre vonatkozó részletes szabályok megállapítására felhatalmazott igazságügyminiszter 1/1954. számú utasításában azután a javító-nevelő munka kimondását kizárólag állami vállalattal (intézménnyel), illetőleg állami gazdasággal munkaviszonyban levő személyekkel szemben tette lehetővé, miáltal alkalmazása igen szűk térre korlátozódott.

A tervezet szakít a hatályos jog felfogásával, és a javító-nevelő munkát mint *mindenkivel szemben alkalmazható főbüntetést* szabályozza. Ez az egyedül helyes álláspont, mert ha vannak — és nem is csekély számban — a bűncselekményelkövetésnek olyan esetei, amelyekben a büntetés céljainak a realizálása a javító-nevelő munkától várható a leginkább, meg kell adni a lehetőséget ahhoz, hogy a bíróság minden ilyen esetben ki is szabhassa azt.

A javító-nevelő munka felső határát a tervezet nem két évben állapítja meg, mint a Btá, hanem egy évben, mivel a gyakorlat azt mutatja, hogy egy évnél hosszabb tartamban nagyon ritkán szabják ki azt, és mivel ez a tartam felel meg e büntetés jellegének is.[14]

Halmazati- és összbüntetés esetén a maximum elérheti a másfél évet.

A javító-nevelő munka a tervezet szerint nemcsak a büntetés enyhítésének általános szabályai alapján, tehát bizonyos meghatározott keretek közti szabadságvesztés helyett kerülhet kiszabásra, hanem a különös rész egyes rendelkezései alapján is, mert több bűncselekménynek, majd szabadságvesztés, majd pedig pénzbüntetés mellett, vagylagosan a javító-nevelő munka a büntetése.

Meggyőződésünk, hogy a tervezetnek most ismertetett intézkedéseit nem érheti támadás, és hogy azokat az Országgyűlés el fogja fogadni. Ha pedig így lesz, aligha fog tévesnek bizonyulni *Timár Istvánnak* véleménye, hogy a kisebb bűncselekményeket elkövető dolgozók-

[10] Indokolás 159. old.

[11] Indokolás 161. old.

[12] A javító-nevelő munkáról bővebben lásd *Kádár Miklós:* A büntető törvénykönyv általános része (Kommentár) Budapest, 1951. 130—131. old.

[13] *Hámori Éva:* A büntetéstan és a büntetési rendszer kérdéseihez. Jogtudományi Közlöny, 1959. 150. old.

[14] Indokolás 165. old.

kal szemben az elkövetkező években a javítónevelő munka lesz egyike a leggyakrabban kiszabásra kerülő büntetéseknek.[15]

Több lényeges módosítást eszközöl a tervezet a hatályos jognak a *mellékbüntetéseket* szabályozó rendelkezésein is.

A most „egyes jogoktól eltiltás"-ként ismert mellékbüntetés megjelölését, a Btá szerinti elnevezéssel, a *közügyektől eltiltás*-sal váltja fel a tervezet, és ismét a különféle jogoknak csak együttes felfüggesztését teszi lehetővé. Ezek közé a jogok közé azonban már nem veszi fel a szülői felügyelet jogát és a nyugdíj-, valamint egyéb ellátási igényt.

A közügyektől eltiltás alkalmazásának feltétele, hogy a szabadságvesztésre ítélt, az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján, a közügyekben részvételre méltatlannak mutatkozzék.

A *foglalkozástól eltiltás,* amelyre vonatkozó rendelkezéseket a Btá. 43. §-áénál szabatosabb szerkezetbe foglalja a tervezet, nemcsak szabadságvesztés, hanem az egyéb főbüntetések mellett is helyet foghat majd.

Kimondását azzal szemben, aki a bűntettet az 53. § *a)* vagy *b)* pontjában meghatározott módon követte el, a bíróság szabad belátásától teszi függővé.

Ugyanabból a megfontolásból kifolyólag, amely miatt a tervezet mellőzi az életfogytig tartó szabadságvesztést, nem ad többé módot a foglalkozástól végleges hatállyal történő eltiltásnak sem.

Az elítéltnek az ország egy vagy több községéből (városából), vagy az ország valamely részéből való eltávolítását *kitiltás* néven önálló §-ban szabályozza, és ebben pótolja a Btá 45. §-a (1) bekezdésének azt a fogyatékosságát, hogy ennek a mellékbüntetésnek sajátos előfeltételét nem jelölte meg. A tervezet 55. §-a értelmében a törvényben megállapított esetekben azzal szemben, akit szabadságvesztésre ítéltek, akkor lehet kitiltást alkalmazni, ha „meghatározott helyeken való tartózkodása a közérdeket veszélyezteti".

A *kiutasítás* megjelölést a tervezet külföldi állampolgárnak az ország területéről való eltávolítására tartja fenn. Ez azonban szintén nem történhetik a jövőben végleges hatállyal.

A *vagyonelkobzást,* amely ezentúl is csak a törvényben meghatározott esetekben kerülhet alkalmazásra, csakis akkor köteles a bíróság kimondani, ha halálbüntetést vagy öt évet meghaladó szabadságvesztésbüntetést szabott ki.

Ha a szabadságvesztés az öt évet nem haladja meg, de három évnél hosszabb, alkalmazása már csak fakultatív. Ilyen esetekben a bíróság, amennyiben az egyéb feltételek fennforognak, olyankor mondhatja ki azt, amikor a vagyonelkobzást a társadalom védelme szükségessé teszi.

Az *elkobzást,* helyesen ismerve fel annak természetét és rendeltetését, nem a büntetések, hanem az „egyéb intézkedések" között tárgyalja a tervezet.

Nekünk csupán a *foglalkozástól eltiltás*ra vonatkozólag van észrevételünk.

A tervezet mindössze annyit mond, hogy azzal szemben, aki az 53. § *a),* illetőleg *b)* pontjában meghatározott módon követte el a bűntettet, *foglalkozástól eltiltást lehet alkalmazni.* A törvényesség szempontjából azonban ez túlságosan tág felhatalmazásnak tűnik. A kívánatos az lenne, ha a tervezet ezt a mellékbüntetést is egy további speciális feltételhez kötné, amely mérlegelésen alapulna ugyan, de megfelelő iránymutatásul szolgálna a bíróságok számára és az ítéletben észletesebb indokolást tenne szükségessé, amint hogy ilyen megfontolás jutott kifejezésre általában a többi mellékbüntetés szabályozásánál is.

Ennélfogva az 53. §-nak következőképpen leendő átszövegezését javasoljuk:

„A foglalkozástól eltiltást azzal szemben *kell* alkalmazni, aki *a)* szakképzettséget kívánó foglalkozás szabályainak megszegésével, vagy az abban való járatlansága következtében követett el bűntettet, vagy *b)* foglalkozásának felhasználásával szándékos bűntettet követett el, —

amennyiben foglalkozásában meghagyása — az eset összes körülményeit figyelembe véve — a társadalom védelme szempontjából nem kívánatos."[16]

A büntetési rendszer tervbevett átalakítása mutatja talán a legszemléltetőbben, hogy mindazokat, akik az új Btk előkészítésében résztvesznek, milyen mélyen áthatja az a szándék, hogy az 1957. évi párthatározat kívánságának megfelelően megtalálják azokat az eszközöket és módokat, amelyek a büntetés nevelő hatását a legjobban biztosítják.[17]

A tervezet a Btá 49. §-ában szabályozott biztonsági őrizet helyébe a *kényszergyógykezelést* lépteti. Ezzel magáévá tette azt az álláspontot, amely szerint a cselekményt beszámíthatatlan elmeállapotban véghez vivő egyénekre nézve nem lehet a büntetőjog feladata az őrizet alá helyezéssel történő ártalmatlanná tételük, még ha azzal gyógyító eljárás van is egybekötve, hanem csakis az, hogy a társadalom védelme végett megfelelő *gyógykezelés*ben részesítésüket biztosítsa,[18] feltéve, hogy ezt állapotuk szükségessé teszi.

---

[15] *Timár István:* Az új büntető törvénykönyv előkészítése. Magyar Jog, 1959. 73. old.

[16] Lényegileg a Btá 43. §-ának ilyen értelmű módosítását indítványozták *Losonczy István* és *Fonyó Antal* „A büntetőjogi kodifikáció elvi kérdései" című és annak idején e kérdésben még más nézetet kifejezésre juttató előadásunkhoz fűződő hozzászólásaikban. Magyar Tudományos Akadémia társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei. VI. kötet, 3—4. szám, Budapest, 1955. 327. és 328. old.

[17] *Szalay József:* Büntetőpolitika és büntető ítélkezés, Magyar Jog, 1959. évf. 292. old.

[18] *Szabó András:* A beszámíthatóság és a korlátolt beszámítás kodifikációs kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1956. 144. old.

A kényszergyógykezelés alkalmazását nemcsak elmebetegekkel szemben teszi lehetővé a tervezet, hanem a gyengeelméjűkkel és tudatzavarban szenvedőkkel szemben is.

Elrendelésére csak akkor kerülhet sor, ha attól kell tartani, hogy ezek a személyek olyan cselekményt fognak elkövetni, amely egyébként megvalósítja valamely bűntett törvényi tényállását.

Miután a modern elmeorvosi felfogás szerint az ilyen gyógykezelésnek nem szükségszerű feltétele, hogy azt intézetben eszközöljék,[19] a tervezet ennek a védelmi intézkedésnek két alakját különbözteti meg, úm. a kijelölt egészségügyi intézetben és a gyógykezeléssel együttjáró házi gondozásban történő kényszergyógykezelést.

A kényszergyógykezelést a bíróság abban az esetben szünteti meg, ha szüksége már nem áll fenn, ha tehát az illető egyén gyógykezelésre már nem szorul.

A tervezet 64. §-ának a *büntetéskiszabás általános elveit* meghatározó (1) bekezdése sajnos nem alkalmas arra, hogy véget vessen az indokolásban is röviden említett és nyomban ismertetésre kerülő, eléggé elterjedt, helytelen ítélkezésnek.

Noha a büntetéskiszabás szilárd alapelve szerint a büntetést a bűnügyben felmerülő súlyosító és enyhítő körülmények egybevetése alapján kell kiszabni és noha a társadalomra veszélyességet fokozó és csökkentő mozzanatok is súlyosító és enyhítő körülmények, több ítélőtanács akként jár el, hogy nem veszi fel a súlyosító és enyhítő körülmények közé a cselekmény, illetőleg az elkövető társadalomra veszélyességét befolyásoló momentumokat, hanem miután a súlyosító és enyhítő körülményeket felsorolta, e felsorolástól elkülönítve megállapítja a cselekmény, illetőleg az elkövető társadalomra veszélyességének mérvét. De rendszerint még ezt a megállapítását sem vezeti le a társadalomra veszélyességet fokozó és csökkentő körülmények egybevetéséből, hanem vagy valamiféle egészleges szemlélet alapján, egyszerűen csak deklarálja a társadalomra veszélyesség mérvét, tehát pl. mindössze annyit mond, hogy „a vád tárgyává tett cselekmény társadalomra veszélyessége fokozott", avagy kizárólag azonos előjelű, azaz vagy csupán a társadalomra veszélyességet fokozó vagy ellenkezőleg, csupán az azt csökkentő körülményeket részletezi és ezekre alapítja az előbb említett konklúziót.

Ennek a kétsíkú eljárásnak következtében *két* egymással *összemérhetetlen kategória* jön létre: egyfelől a súlyosító és enyhítő körülmények, másfelől a kétféle társadalomra veszélyesség mérve. Ez pedig már eleve kizárja, hogy a bíróság a büntetés céljainak megvalósítására alkalmas büntetést mondhasson ki.

És valóban abban, aki a kifogásolt ítéleteket olvassa, az a benyomás támad, hogy a súlyosító és enyhítő körülmények csaknem teljesen elvesztik jelentőségüket és a büntetés lényegileg a társadalomra veszélyesség fokához igazodik.[20]

Az indokolás teljes határozottsággal jelenti ki, hogy a tervezet álláspontja az, hogy „minden olyan körülmény, amelyet a bíróság figyelembe vesz annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy vagylagos büntetési tétel esetén melyik büntetési nemben, a büntetési tétel alsó és felső határa között pedig milyen mértékben állapítsa meg a konkrét büntetést, súlyosító vagy enyhítő körülmény" és a bírósági gyakorlatban támadt kétségekért a Btá szövegét okolja.[21]

Ennek ellenére a tervezet 64. §-ának, a Btá 50. §-a (2) bekezdését több vonatkozásban módosító, (1) bekezdését, amint arra már utaltunk, még mindig úgy fogalmazták meg, hogy az továbbra is tápot adhat a téves ítélkezésnek.

Minden kétség kizárása végett célszerű lenne a 64. § (1) bekezdését így átszövegezni:

„A büntetést — általános céljának szemelőtt tartásával — a törvényben meghatározott keretek között úgy kell kiszabni, hogy az igazodjék *a cselekmény társadalomra veszélyességének és az elkövető bűnösségének fokát befolyásoló, valamint az elkövető terhére, illetőleg javára figyelembe jövő egyéb súlyosító és enyhítő körülményekhez.*"

Az elkövető egyéniségének kifejezett megemlítését feleslegesnek tartjuk.

A tervezet a törvényben meghatározott esetekre szorítkozó korlátlan enyhítés intézményének fenntartása mellett, *a büntetés enyhítéséről szóló általános szabályaiban* — a kísérlet és bűnsegély eseteitől eltekintve — a különös részbeli büntetéseknek csak *egyszeri* leszállítását engedi meg és ezen belül elejét veszi a legsúlyosabb bűncselekmények büntetése túlzott enyhítésének.

Az érvényben levő büntetőjog nagyszámú bűncselekmény büntetési tételének minimumát indokolatlanul magasan állapította meg, mégpedig azért, mert nem értékelte megfelelően a bűncselekmények absztrakt társadalomra veszélyességét és ebből kifolyólag, a többi között, hol a kelleténél nagyobb súlyt tulajdonított a büntetés generálpreventív céljának,[22] hol meg nem volt kellő figyelemmel a bűncselekmények különböző, a törvényi tényállásban ki nem emelt, tipikus változataira. Ez azután bíróságainkat minduntalan rákényszeríti arra, hogy az általános enyhítési joggal, sőt arra is, hogy a Bpé. 37. §-a által intézményesített kétszeri leszállítás jogával éljenek, ha szocialista jogtudatuknak megfelelő büntetést akarnak kiszabni.

[19] *Szabó András:* i. m. 144. és 146. old.

[20] A bírálat tárgyává tett szemléletet ugyancsak helyteleníti *Molnár László:* Kodifikációs kérdések a büntetés kiszabására vonatkozó rendelkezések köréből. Magyar Jog, 1960. 236. old.

[21] Indokolás 184. old.

[22] Indokolás 95. és 96. old.

Nem túlzás annak állítása, hogy a büntetés a bűnügyek nagy többségében ez idő szerint alul marad a speciális minimumon.

A tervezetnek, jórészt új szerkezetű, büntetési tételei általában hűen tükrözik vissza azon bűncselekmények absztrakt társadalomra veszélyességének súlyát, amelyekre vonatkozó törvényi tényállásokhoz fűződnek, pedig a tervezet csak fele annyiféle büntetési tételt ismer, mint a hatályos jog.

A most említett okból a bíróságok a jövőben lényegesen ritkábban fognak az általános enyhítési joghoz folyamodni. És részben ugyanebből az okból, részben pedig azért, mert a tervezet megszüntette a Btá-nak azt a fogyatékosságát, amely a büntetés kétszeri leszállítására jogosítás bevezetésének legfőbb motívuma volt (ti. hogy azoknál a büntetési tételeknél, amelyeknek alsó határa hat hónap, csak három hónapig lehetett leszállni),[23] feleslegessé lett — a sokszor fölötte enyhe színezetű kísérlet és bűnsegély eseteit leszámítva — a kétszeri leszállítás lehetőségének meghagyása.

Ami meg a legsúlyosabb bűncselekményekre előírt büntetési tételek túlzott enyhítésének meggátlását illeti, ezzel a tervezet a társadalomra különösen veszélyes bűncselekményekkel szembeni hatékony védelem feltétlen biztosítása tekintetében a jogszabályokra háruló elsőrendű fontosságú büntetőpolitikai feladatnak kívánt eleget tenni.[24]

Az enyhítési jognak jól megfontolt korlátok közé szorítása jelentős mértékben hozzá fog járulni a büntetéskiszabási gyakorlat egyöntetűbbé tételéhez is, amire korántsem csak a büntetés generálpreventív, hanem speciálpreventív céljának szempontjából is szükség van, mert ha több, lényegileg egyforma értékelést érdemlő, bűnügyben hozott ítélet közt a büntetés kérdésében nagy a divergencia, ez az arról tudomást szerző elítéltekre nézve mindig igen problematikussá teheti a büntetés nevelő hatását.

Bíróságaink általában a megtévedt dolgozókra kiszabott büntetés végrehajtását *függesztik fel feltételesen.* Ezek az elítéltek pedig rendszerint megszívlelik a feltételes felfüggesztésnek a helyes magatartásra irányuló komoly figyelmeztetését, mert csak az ügyeknek kis százalékában kerül később sor a büntetés végrehajtására. Ez a tapasztalat szolgált indítékul arra, hogy a tervezet tovább szélesítse ennek az intézménynek alkalmazási körét és ezzel is még jobban visszaszorítsa a káros hatású rövid tartamú szabadságvesztésbüntetéseket.

A tervezet, a 70. §-a (1) bekezdésének a Btá. 55. §-a (1) bekezdésével történt egybevetéséből kitűnőleg, gátat vet minden olyan értelmezésnek, amely a feltételes felfüggesztést „kivételes kezdeményezésnek" tekinti. Megadja továbbá a lehetőséget, hogy a bíróság különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgásakor, az egy évnél hosszabb, de két évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtását is felfüggessze. És nem ismeri el többé a felfüggesztés abszolút hatályú kizáró okául azt, ha az elkövetőt a bűntett véghezvitelét megelőző öt éven belül szabadságvesztésre (a Btá. terminológiája szerint börtönre) vagy felfüggesztett büntetésre ítélték, hanem ehelyett ilyen okká csak azt nyilvánítja, ha az elkövető a bűntettet szabadságvesztés vagy javító-nevelő munka végrehajtásának a befejezése előtt vagy próbaidő alatt követte el.

Még arról is szólni kell, hogy a tervezet helyesen ismerte fel, hogy szabadságvesztésre ítélés esetén a próbaidőnek egységes időtartamban történt meghatározása, hátrányos az egyéniesítés szempontjából. Ilyenkor a cselekmény és az elkövető sajátos körülményei nemcsupán a büntetés kiszabása során, hanem a próbaidő meghatározásánál is figyelembevételt igényelnek. Ennélfogva a próbaidőt szabadságvesztés kiszabásának esetére két, három, négy és öt évben állapítja meg.

Pénzfőbüntetés esetén a próbaidő egy év.

A tervezetnek az *összbüntetést* tárgyazó rendelkezései közül igen nagy fontosságot tulajdonítunk annak, amely, az összbüntetés lényegéből folyóan, a külön ítéletekkel kiszabott több büntetés végrehajtásának *folyamatosságát,* a Btá. alapján kialakult helytelen bírói gyakorlattal szemben, az összbüntetésbe foglalás előfeltételéül tekinti [73. § (1) bek.][25]

A jogirodalomban a Btá. 64. §-ának értelmezése körül vita támadt abban a kérdésben, hogy vajon akkor, ha a *büntetett előélethez fűződő hátrányok alól mentesített* személy ellen újabb bűntett miatt büntető eljárás van folyamatban, tekintetbe veheti-e a bíróság az elkövető egyéniségének megítélése során azt a bűncselekményt, amelynek büntetésére nézve mentesítésben részesült vagy sem?

Az egyik nézet szerint ez, az ügy körülményeitől függően, lehetséges,[26] míg a másik nézet szerint feltétlenül kizárt.[27]

A tervezet a vitát az első helyen említett álláspont javára dönti el, amikor 79. §-ának (3) bekezdésében kimondja, hogy „amennyiben a mentesített személy újabb bűntettet követ el, egyéniségének megítélésénél a bíróság az olyan korábbi elítéltetését is figyelembe veheti, amelyre nézve mentesítésben részesült."

Logikus folyománya ez a büntetéskiszabás általános elveinek.

A büntetés kiszabásának előfeltétele, hogy a bíróság ismerje az elkövető egyéniségét is. Eb-

[23] Indokolás 193. és 194. old.

[24] *Szalay József:* i. m. 292. old.

[25] *Molnár László:* i. m. 301. old.

[26] *Rácz György:* A büntetlen előélet értékelése rehabilitáció esetén. Magyar Jog, 1959. 7—8. old.; *László Jenő:* „A büntetlen előélet értékelése rehabilitáció esetén". Magyar Jog, 1959. 274. és 275. old.

[27] *Erdei Zoltán:* „A büntetlen előélet értékelése rehabilitáció esetén". Magyar Jog, 1959. 77. és 78. old.

ből a szempontból nagy jelentősége van az elkövető előéletének, minthogy abból sokszor messzemenő következtetések vonhatók le az illető egész egyéniségére. Ez a következtetés azonban csak akkor vezethet valósághű eredményhez, ha a bíróság mint *egységet* szemléli az előéletet.[28]

De a rehabilitáció rendeltetésével is csak a tervezet állásfoglalása van összhangban. Mert ha a korábbi elítéltetés figyelembe vétele feltétlenül ki lenne zárva, a mentesített személyek nem egyszer a rehabilitáció célján túlmenő privilegizált helyzetbe kerülnének azokkal a terheltekkel szemben, akiket még soha sem ítéltek el, de akiknek olyan erkölcsi rosszallást érdemlő korábbi magatartása jutott a bíróság tudomására, amely nem esik büntetés alá ,vagy valamely okból nem volt büntethető. Az ilyen cselekmények tekintetbe vételének lehetőségét ti. eddig senki sem tette kérdésessé.

A tervezet idézett rendelkezése arra természetesen már nem nyújt alapot, hogy a mentesített személy terhére a büntetett előélet súlyosító körülményként is értékelhető legyen, arra azonban igen, hogy nála, indokolt esetben, a büntetlen előéletet a bíróság enyhítő körülményként mérlegelje. Ez utóbbi, argumentatio a contrario útján, félreérthetetlenül következik a szóbanforgó rendelkezésből.

A tervezet fenntartja a mentesítésnek a Btából ismert mindhárom módját: a törvényi, bírói és a kegyelmi rehabilitációt.

A törvényi rahabilitációt a tervezet az 1959. évi 39. számú tvr-rel egyezően szabályozza, amely népünk egyre növekvő szocialista öntudatára tekintettel, mint tudjuk, a Btá-hoz képest jelentős mértékben kiszélesítette az ilyen mentesítések körét.

Az előzetes bírói rehabilitációt viszont nem veszi át a tervezet a hatályos jogból. Az azonnali mentesítés csakugyan nehezen fér össze a szóbanforgó intézmény alapgondolatával, amely szerint a büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli mentesítés voltaképpen az elítélt műve, amennyiben arra neki az elítélést követő magatartásával rá kell szolgálnia.

Ez utóbbi feltétel alól a tervezet csupán az elítéltetés legenyhébb esetében tesz kivételt, vagyis akkor, ha a terheltet felfüggesztett pénzfőbüntetésre ítélték. Ilyenkor ui. a törvényi rehabilitáció hatálya már az ítélet jogerőre emelkedésének napján beáll.

Reális életszemlélet fejeződik ki abban, hogy a tervezet az egy évnél hosszabb, de öt évet meg nem haladó szabadságvesztésnél a bírói rehabilitációt a jelenleginél rövidebb határidőtől teszi függővé és hogy helyet enged ilyen mentesítésnek tíz évet meghaladó szabadságvesztés esetében is.

A tervezet nem teszi magáévá a Btá-nak azt az álláspontját sem, hogy a rehabilitáció hatálya a mellékbüntetések még végrehajtandó részének elengedésre is kiterjed. A tervezetben mindig az a törekvés jut kifejezésre, hogy a sarkalatos jogelvek lehetőleg töretlenül érvényesüljenek, márpedig jogrendszerünknek alapvető principiuma, hogy a büntetések elengedése a kegyelem körébe tartozik. Ennélfogva a 83. § értelmében mellékbüntetés alkalmazása esetében a mentesítés hatálya mindaddig nem áll be, amíg azt végre nem hajtották, illetőleg amíg annak végrehajthatósága meg nem szűnt. Ez a rendelkezés csak a foglalkozástól eltiltásra nem vonatkoztatható, amely „belső tartalma szerint inkább biztonsági intézkedés, mint büntetés."[29]

Mintaszerűek a tervezetnek a *fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezései is.*

A fiatalkorúak nincsenek lelkileg kiegyensúlyozva. Vágyaik viharosak, továbbá nagy erővel jelentkeznek és azokkal szemben csökkent az ellenálló képességük. Cselekményeik következményeit kellően nem fontolják meg. Az érett emberre jellemző gátlások nincsenek meg náluk. Szertelenek. Könnyen befolyásolhatók és ezért a jó és rossz benyomások iránt egyaránt különösen fogékonyak.

Mindezeknél fogva egyéniségük könnyebben formálható.

A szocialista büntetőjog a fiatalkorúakat illetően messzemenően figyelemmel van a szocialista életviszonyoknak kriminalitást felszámoló hatására. Ennélfogva csak másodlagosnak tekinti a büntetőjogi beavatkozást[30] és a súlypontot a *nevelésre* helyezi.

Ez jellemzi már az 1951. évi 34. és az azt módosító 1954. évi 23. számú törvényerejű rendeleteket is. A tervezetben azonban a nevelő szempont még erőteljesebben jut kifejezésre. Rendelkezései még alkalmasabbá fogják tenni büntetőjogunkat arra, hogy a bűncselekményt elkövető fiatalkorúak erkölcsi fejlődését elősegítsék.

A tervezet a jogkövetkezmények közül elsőbbséget biztosít a nevelő intézkedéseknek a büntetésekkel szemben, amennyiben kimondja, hogy a fiatalkorúak ügyében *rendszerint* nevelő intézkedést kell alkalmazni.

A büntetés kiszabására csak akkor kerülhet sor, ha a nevelő intézkedés nem mutatkozik célravezetőnek, vagy ha a fiatalkorú a bűntett elbírálásakor már betöltötte tizennyolcadik életévét.

A tervezet nem veszi át a hatályos jognak sem azt a szabályát, amely szerint mind a bírói megrovás (a tervezet nomenklatúrája szerint bírói megintés), mind a próbárabocsátás alkalmazását kizárja, ha a fiatalkorút korábban egy évet meghaladó szabadságvesztésre ítélték, sem azt, amely a bíróságot javító intézeti nevelés elrendelésére vagy büntetés kiszabására kötelezi,

[28] *Schultheisz Emil:* A büntetés kiszabása, Bp., 1953. 20. old.; *László Jenő:* i. h.

[29] Indokolás 217. old.

[30] *Szabó András:* A fiatalkorú bűnözés kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1959. 392. old.

ha a fiatalkorú a próbárabocsátás esetében a kitűzött határidő alatt nem tanúsított kifogástalan magatartást. Ezzel olyan korlátok dőlnek majd le, amelyek sokszor akadályozzák a bíróságot abban, hogy az adott ügyben a fiatalkorú helyes irányban való fejlődése érdekében a legalkalmasabb jogkövetkezményt választhassa.

A főbüntetések közé iktatja a tervezet a javító-nevelő munkát, amelyet csak azzal a fiatalkorúval szemben lehet kiszabni, aki a cselekmény elbírálásakor tizenhatodik életévét betöltötte.

Ellenben nem engedi meg a halálbüntetésnek és a mellékbüntetések közül a foglalkozástól eltiltásnak, a kitiltásnak, a vagyonelkobzásnak és a pénzbüntetésnek alkalmazását. Ez utóbbi mellékbüntetés kiszabása a bírói gyakorlatban alig fordult elő, a többi felsorolt büntetés pedig nem egyeztethető össze a büntetésnek a fiatalkorúaknál döntő jelentőségű céljával, a neveléssel.[31]

A szabadságvesztést kizárólag a fiatalkorúak börtönében lehet végrehajtani. Minthogy pedig az ilyen börtönben különös gondot kell fordítani az elítéltek erkölcsi nevelésére és oktatására, a tervezet úgy intézkedik, hogy ha a bűncselekményt fiatalkorban elkövető egyén a szabadságvesztés megkezdésekor még nem múlt el húsz éves, büntetését a fiatalkorúak börtönében kell végrehajtani és innen huszadik életévének betöltése után is csak abban az esetben kell őt munkatelepre átvinni, ha büntetésének hátralevő része egy évnél hosszabb.

A pártfogó felügyelet, a 101. § értelmében, kiterjed azokra a fiatalkorúakra is, akiket javító-nevelő munkára, vagy felfüggesztett szabadságvesztésre ítéltek.

A katonákra vonatkozó sajátos anyagi büntető jogszabályokat, amelyeket ez idő szerint a Ktbtk. (1948. évi LXII. törvény) és az azt kiegészítő és módosító jogszabályok foglalják magukban, a tervezet, a korszerű szocialista jogfelfogásnak megfelelően, beépíti a kódexbe.[32]

A tervezetnek ezek a rendelkezései nagymértékben eltérnek a hatályos Ktbtk-tól. Ez az eltérés már, a mindössze kilenc §-ba foglalt, általános rendelkezéseknél is szembetűnő.

A katonai büntetőjogban talán egy kérdésnek a szabályozása sem igényel annyi körültekintést, mint az elöljáró szolgálati parancsára véghezvitt bűncselekmény miatti felelősség kérdése.

Az ilyen parancs feltétlen kötelezővé tétele ugyanis az alárendeltet az elöljáró vak eszközévé alacsonyítaná le és ezzel az utóbbit olyan, szinte korlátlan hatalommal ruházná fel, amely egyeseket könnyen az azzal való súlyos visszaélésekre csábíthatna.

Ha meg ellenkezőleg az alárendelt a parancs feltétlen megtagadására lenne köteles, ez egyet jelentene reánézve a parancs érdemi felülvizsgálatának jogával. Ebből pedig az következnék, hogy az alárendeltek sok esetben egyszerű kételyek vagy feltevések alapján, a jogszerű parancsok teljesítését is megtagadnák.

Kielégítő eredmény tehát csak az e két véglet közti *helyes* kompromisszuális megoldástól várható.

Megítélésünk szerint a tervezet a legszerencsésebb utat választotta. Az idevágó rendelkezése szerint a katona csak akkor büntethető, ha az elöljáró olyan parancsát hajtotta végre, amely *nyilvánvalóan* a büntetőtörvénybe ütközik.

Minden más esetben a parancsot adó elöljárót kell, tettesi minőségben, felelősségre vonni.

A katonai alakulatok tagjai nemcsak szolgálatban, hanem — kaszárnya- vagy táborszerű elhelyezésüknél fogva — szolgálaton kívül is olyan szoros közösséget alkotnak, hogy a katonai életben még nagyobb jelentőséghez jut az a büntetőjogi követelmény, hogy a bűncselekményt nyomon kövesse annak jogkövetkezménye. Ezért a 107. § úgy rendelkezik, hogy „Olyan bűntett miatt, amelyre a törvény egyévi szabadságvesztés vagy ennél enyhébb büntetés kiszabását rendeli, a katonát büntetés helyett fegyelmi fenyítéssel lehet sújtani, ha az eset összes körülményeire figyelemmel a büntetés célja ezúton is elérhető."[33]

A különleges katonai életviszonyok szükségessé tették a szabadságvesztés végrehajtási módjainak további differenciálását is. Fontos szolgálati érdek ugyanis az, hogy az elítéltetésük után is katonai szolgálatban maradó egyének a szabadságvesztés végrehajtása alatt se kerüljenek ki a szolgálati rend és fegyelem alól és hogy foglalkoztatásuk főiránya is katonai jellegű legyen.[34]

Ennélfogva a katonai bíróság a *sorállományú* katonákra két évet meg nem haladó tartamban kiszabott szabadságvesztésnek *fegyelmező zászlóaljban,* a katonákra három hónapnál nem hosszabb tartamban kiszabott szabadságvesztésnek pedig *katonai fogdában* végrehajtását rendeli el, ha a büntetés célja ezúton is elérhető.[35]

Minthogy továbbá a katonai szolgálat természete lehetetlenné teszi a javító-nevelő munka alkalmazását az olyan katonával szemben, akinek tényleges szolgálati viszonya az elítéltetése után is fennmarad, javító-nevelő munka nem mondható ki, hanem e helyett egy hónaptól három hónapig terjedő szabadságvesztést lehet kiszabni, amelyet ugyancsak katonai fogdában kell végrehajtani.

[31] Indokolás 225. old.

[32] „A büntetőtörvények alkalmazásában a fegyveres erők tényleges állományú tagjain kívül katonának kell tekinteni a rendészeti testület tagjait is, ha ezt külön törvény rendeli". (104. § (1) bek.).

[33] A hatályos jogcímek a kérdésnek „csupán eljárásjogi oldalát szabályozza tételesen." (L. indokolás 235. old.)

[34] Indokolás 236. old.

[35] Ezeket a speciális végrehajtási módokat egyébként már az 1955. évi 5. számú tvr. vezette be.

A tervezet a Ktbtk. négyféle különleges mellékbüntetése közül csak a lefokozást és a rendfokozatban visszavetést tartja fenn, de a visszavetés csupán eggyel alacsonyabb rendfokozatba történhetik.

A tervezetnek azzal az álláspontjával azonban már nem érthetünk egyet, hogy katonai bűncselekményeknek *polgári személyek is társtettesei* lehetnek.

A katonai bűncselekmények alapját olyan cselekvési szabályok képezik, amelyek *kizárólag a katonákra* rónak kötelezettségeket, miértis csak általuk sérthetők meg. A polgári személyek tehát — mivel őket a szóbanforgó kötelességek nem terhelik — az ilyen kötelességeket katonákkal együtt sem sérthetik meg, hanem a katonák sajátos kötelességszegéseit csupán előidézhetik (felbújtók) vagy előmozdíthatják (bűnsegédek).

Schultheisz Emil

A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntető eljárásban

A büntető eljárási jogban a bizonyítás tana tudvalevőleg két főrészre osztható: a *bizonyítás általános tanára* (a bizonyításról általában) és az *egyes bizonyítékok tanára*. Az alábbiak a bizonyítás általános tanának csupán néhány fontos kérdésével foglalkoznak: a *bizonyítás fogalmával* (I.), a *bizonyítás tárgyával* (II.), és a *bizonyítékok mérlegelésével* (III.).[1]

I.

1. A bizonyítás nem pusztán a jog terén játszik szerepet. Mindenütt találkozunk vele, ahol — a mindennapi életben éppúgy, mint a tudomány területén — szükséges, hogy valamely tény, állítás, jelenség valóságnak megfelelő mivoltát kimutassuk. A tudomány területén a matematikus, a fizikus, a kémikus éppen úgy a bizonyításhoz folyamodik, ha tétele igazát akarja kimutatni, mint a történész vagy a jogász, ha egy állítás, tény vagy tantétel valóságnak megfelelő mivoltát akarja igazolni. Ugyanez áll nemcsak akkor, amikor csupán tudásunk gyarapításának elméleti törekvése vezet, hanem a mindennapi életnek amaz eseteiben is, amikor gyakorlatilag felhasználható eredményeket várunk a valóság tisztázásától. A bizonyítás tehát az emberi megismerésnek nélkülözhetetlen általános módszere.

A bizonyítás — logikai értelemben — valamely „ítélet" (tétel, hipotézis, elmélet) igazságának, helyességének kimutatása olyan „ítéletek", tételek stb. segítségével, amelyeknek igazságát már kimutatták, igazolták, bebizonyították. A bizonyítás — *Fogarasi* Béla meghatározása szerint — *következtetés*, amelynek célja..., hogy valamely tételről, „ítéletről" kimutassa: az megfelel a valóságnak, visszatükrözi az objektív valóságot, másszóval: *igaz*.[2]

A logikai és a jogi bizonyításban *közös* elem, hogy mindkettőben *a) következtetés* útján *b) mutatjuk* ki a bizonyítandó jelenségnek *igaz*, a valóságnak megfelelő mivoltát.

A *jogi értelemben* vett bizonyítás a *jogilag jelentős tényekre* vonatkozik. Azok a tények, tételek, amelyek nem ilyenek (pl. matematikai, kémiai tételek), kívül esnek a jogi értelemben

[1] A kérdés bő szocialista irodalmából *Kocsis* Mihály: Bírói bizonyosság a népbírósági ítélkezésben. JK, 1948, 9—10. sz. 116. s köv. old. és: A bírói bizonyosság problémájához, A pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyve, Budapest, 1954, 90. s köv. old. *Móra* Mihály: A nyomozás és a bizonyítás egyes kérdései, RSZ, 1957, 8. sz. 479., s köv. old. M. Sz. *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban, Budapest, 1951, I. r. I—II. fej. A. J. *Visinszkij:* A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban, Budapest, 1952, I—IV. fej. A. A. *Piontkowski:* Zur Theorie der Beweise im Strafprozess, S. u. R. 1957, 8—9. sz. 884. s köv. cld. A. A. *Sztarcsenko:* Az objektív igazság problémája a büntető eljárás elméletében, CGY, 1956, 7. sz. 291. s köv. old. Sz. A. *Golunszkij:* A bizonyítékok értékeléséről a szovjet büntető eljárásban, CGY, 1956, 1. sz. 15. s köv. old. A. J. *Truszov:* Osznovi teorii szugyebnih dokazatyelsztvo (A perbeli bizonyítékok elméletének alapjai), Moszkva, 1960. Rudolf *Herrmann:* Fragen des Beweisrechts im Strafverfahren, S. u. R. 1957, 2. sz. 202. s köv. old. Richard *Schindler:* Der Beweis im Strafverfahren der DDR, NJ, 1957, 1. sz. 6. s köv. old.; továbbá a rendszeres művek megfelelő fejezetei, mint pl. *Molnár* László és munkaközössége: A büntető perrendtartás kommentárja, Budapest, 1957, I. és IV. fej. M. A. *Cselcov:* A szovjet büntetőeljárás, Budapest, 1954, VIII. fej. M. Sz. *Sztrogovics:* Kursz szovjetszkovo ugolovnovo processza (A szovjet büntetőeljárás kézikönyve), Moszkva, 1958, X—XII. fej. N. N. *Poljanszkij:* Voproszi teorii szovjetszkovo ugolovnovo processza (A szovjet büntető eljárás elméletének kérdései), Moszkva, 1956. Vladimir *Solnař* (szerk.) — Dagmar *Císařová* — Adolf *Dolenský* — Rudolf *Holub* — Eugen *Husár* — Jiří *Kepák* — Alfred *Kudlík* — Jiří *Nezkusil* — Oto *Novotný* — Antonin *Růžek* — Boris *Vybíral:* Československé trestní řízení (A csehszlovák büntető eljárás), Praha, 1958, XII. fej. Leon *Schaff:* Proces karny Polski Ludowej, Wykład zasad ogólnich (A népi Lengyelország büntető eljárása, Általános elvek), Warszawa, 1953, XIX—XX. fej. *Román* Dezső: Büntető eljárási jog, I. köt. Általános rész. Bólyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 1958, XIII—XIV. fej. A magyar polgári eljárásjogból *Farkas* József: Bizonyítás a polgári perben, Budapest, 1956. kül. II., III., VI. fej. *Móra* Mihály a *Bacsó—Beck* (szerk.) — *Móra—Névai* (szerk.): Magyar polgári eljárásjog c. tankönyvben, Budapest, 1959. XIII. fej.

[2] Logika, 3. kiadás, Budapest, 1955, 278. old. (IV. kiadás: 1958.)

vett bizonyítás körén. Jogi értelemben vett bizonyításról van szó a polgári, államigazgatási eljárásban is.

Büntető eljárásjogi értelemben vett bizonyítás a *jogilag* jelentős, közelebbről az eldöntendő *a)* büntető ügyben a *büntetőjog és a büntető eljárásjog szempontjából jelentős b) tényekre* vonatkozik. Ebből következik, hogy a büntetőeljárásjogi értelemben vett bizonyítás *tárgyai tények.* A logika ezért ezt a bizonyítást ún. „ténymegállapítási" bizonyításnak nevezi. A továbbiakban erről a bizonyításról lesz szó.

A büntetőeljárásban legtöbbször a múltban lejátszódó tények valóságát kutatják. A hatóságok az általuk észlelt tényekből (pl. egy tanú előttük tett vallomásából) következtetnek a *múltban* megtörtént tényekre. Ennyiben ez a bizonyítás történeti jellegű.

A valóban bűnös elkövető bűnösségének megállapításához és megbüntetéséhez, a valóban ártatlan felmentéséhez (vagy a nyomozás, illetve a büntető eljárás megszüntetéséhez) szükséges, hogy a büntetőeljárás során ennek érdekében a döntés szempontjából jelentős tények valósága kideríthető legyen. Az eljárásnak az a része, amely erre irányul, a *bizonyítási eljárás.* A bizonyítás tehát *szükségszerű előfeltétele a jogalkalmazásnak,*[3] a büntető eljárás központi része, amelynek következménye az ügydöntő határozat. Fontossága, bonyolultsága a büntető eljárásban annálfogva is nyilvánvaló, hogy a büntető eljárásban a tények kiderítésének az útjába a legtöbbször titokban elkövetett bűncselekmény természeténél fogva általában *több akadály* áll, mint a polgári eljárásban, ami persze nem jelenti azt, hogy egyes polgári perekben a bizonyítás ne lenne szétágazó s nehéz.

A *bizonyítás* a büntető eljárásban azoknak az eljárási *cselekményeknek* és *jogviszonyoknak* az összessége, amelyek arra irányulnak, hogy az *ügydöntő hatóság* (a nyomozás során a nyomozóhatóság, a büntető perben a bíróság) a *büntetőügy* eldöntéséhez szükséges *tényeket következtetés* útján az objektív valóságnak megfelelően *megállapítsa.*

A bizonyítás fogalmában — nézetem szerint — fontos szerepet kell tulajdonítani a következtetésnek, bár az a bizonyítással nem azonosítható. Irodalmunkban van olyan felfogás is, amely a bizonyítás fogalmából szándékosan kihagyja azt, hogy a bíróság következtetés útján állapítja meg a tényeket, mert ezt szűk, logikai keretnek tartja, s „a bizonyítás fogalma súlyponti elemének a meggyőződést véli, tehát azt a tudati és akarati állapotot, amely szerint a bíróság ingadozásmentesen, aggálymentesen biztosnak, a külső objektív világgal egyezőnek tartja tudatának tartalmát".[4] A meggyőződés valóban igen fontos eleme a sikeres bizonyításnak, akár pl. a bizonyítékok mérlegelése is. A kérdés egyfelől az, hogy ezeknek *olyan* kiemelése szükséges-e, hogy *kifejezetten* megemlékezzünk róluk a bizonyítás fogalmában. Ezek közvetve ugyanis az objektív valóságnak megfelelő ténymegállapításában a sikeres bizonyítás esetén már benne vannak. Az ügydöntő hatóság nevezetesen a tényeket *csak* akkor tudja az objektív valóságnak megfelelően megállapítani, ha az erre vonatkozó meggyőződése már kialakult. Másfelől azonban van *sikertelen* bizonyítás is, hiszen a bizonyítási tevékenység nem mindig jár azzal az eredménnyel, hogy létrejön valamely tényre vonatkozóan a bizonyosság fokáig terjedő meggyőződés. Minthogy a sikertelen bizonyítás is bizonyítás, helyesebb, ha a bizonyítás fogalmába ezt az elemet nem vesszük fel. Ellenkező esetben a sikertelen bizonyításra azt kellene mondanunk, hogy az nem bizonyítás, annak ellenére, hogy az is a büntetőügy eldöntéséhez szükséges tények valóságának — következtetés útján — megállapítására irányult, hogy ott is szó volt a bizonyítás elrendeléséről, foganatosításáról, a bizonyítékok mérlegeléséről.

2. A bizonyítás eredménye az a szilárd *meggyőződés,* hogy bizonyos tények az objektív valóságnak valóban megfelelnek, röviden: a valóságra vonatkozó meggyőződés. A bizonyítás ennélfogva fogalmilag különbözik a puszta valószínűsítéstől, ennél lényegesen többet jelent. A büntető eljárásban a tények *bizonyosságának* az elfogadása szükséges, nem elégséges tehát az ezt megközelítő, „biztossággal határos" valószínűség. S ez érthető is. Nyilvánvalóan helytelen volna, ha az ítélet valamiként így szólna: Ilyen és ilyen tények alapján a bíróság a bizonyosságot megközelítő, a „biztossággal határos" valószínűséggel felteszi, hogy Kis János előre megfontolt szándékkal megölte Nagy Pált s ezért őt gyilkosság bűntette miatt elítéli. Az ilyen helytelen indokolás azt jelentené, hogy a bíróság Kis Jánost elítélte, jóllehet a bíróság maga is lehetségesnek találta, hogy Kis János a bűncselekményt nem követte el, vagy nem ilyen módon minősítendő a cselekménye. A kétséges esetben a döntés in dubio contra reum, a vádlott terhére szólna, ami jogilag megengedhetetlen. Amire csak gyanakszunk, amit csak valószínűnek tartunk, az még nincs bebizonyítva. Az ügy érdemének eldöntéséhez elengedhetetlen a bizonyosságra vonatkozó meggyőződés megkövetelése: a vádlott csak akkor ítélhető el, ha a terhére rótt bűncselekmény elkövetéséről és a bűnösségéről a bíróság meg van győződve.

Valószínűsítésnek mégis helye van a büntető eljárásban, de nem az ügy érdemére, a bű-

[3] *Szabó* Imre: Jogalkalmazás és szocialista törvényesség, MJ, 1956, 5. sz. 130. old. E. *Husár:* Vyznam nedostatocnosti skutkového zisteni pre odvolacie konanie (A ténymegállapítás elégtelenségének a jelentősége a fellebbezési eljárás szempontjából), PO, 1956, 5. sz. 277. s köv. old.

[4] *Kocsis* Mihály a Magyar büntető eljárási jog c. tankönyv XIV. fejezetének kéziratában, korábban: A bírói bizonyosság, i. m. 90. s köv. old.; a polgári eljárási jogban hasonlóan *Farkas* József: Bizonyítás, i. m. 29. s köv. old.

nösség és a büntetésre vonatkozó kérdésekben, hanem *bizonyos,* a törvény által meghatározott *eljárásjogi* kérdésekben. Így pl. az igazolási kérelemben elő kell adni a mulasztás okát és azokat a körülményeket, amelyek a mulasztás vétlenségét valószínűvé teszik. Az eljárásnak vagy a határozat végrehajtásának felfüggesztését hivatalból el lehet rendelni, ha az igazolási kérelem sikere valószínűnek mutatkozik [Bp. 69. § (1) bek., (3) bek.]. Az előzetes letartóztatás okai is ilyen természetűek („alaposan feltehető", hogy a terhelt a bűncselekmény felderítését meghiúsítaná vagy megnehezítené; ha „attól kell tartani", hogy a terhelt újabb bűntettet követne el [Bp. 97. § (1) bek.]). Az „alaposan feltehető" kitétel szerepel a házkutatásnál és a személymotozásnál is (Bp. 124. §, 125. §). Bizonyos eljárási cselekménynek akkor is helye van, ha az alapjául szolgáló tények valóságát nem bizonyították, hanem csak valószínűsítették.

3. A bizonyítás *tárgya* arra a kérdésre keres választ, hogy *mit* kell bizonyítani. Ezek a *bizonyítandó tények.*

A bizonyítás *alanyai* a büntető eljárás ama személyei, akiknek bizonyítási jogaik és kötelességeik vannak, akik a bizonyítási tevékenység részesei (pl. felek, tanúk). Ezek közül kiemelkedik a jogerő hatással járó, ügydöntő határozatot hozó s a határozat alapjául szolgáló tényállás megállapítását végző, a tényállás megállapításához a bizonyítékokat mérlegelő bíróság.

Szemben a bizonyítandó tényekkel, *bizonyító tények*nek nevezzük a bizonyítandó ténynek megállapítására szolgáló tényeket. A bizonyító tényt másként *bizonyíték*nak hívjuk. Ennek megismerési forrásai a bizonyító (vagy bizonyítási) eszközök. *Bizonyítási eszközök* azok a személyek vagy dolgok, akik vagy amelyek a tényállásmegállapító szerv számára lehetővé teszik az érzéki észlelést, s ezáltal azt, hogy a bizonyítandó tényre következtessen.

A bizonyító tény tehát a bizonyító eszköznek az a megnyilvánulása, amelyből a bírói (vagy nyomozó hatósági) következtetés történik. A tanú bizonyítási eszköz, vallomásának a tartalma (pl. ha vallja, hogy látta, amikor a sértett szabálytalanul az úttestre lépett) a bizonyító tény, a bizonyíték. Az okirat bizonyítási eszköz, tartalma a bizonyító tény, bizonyíték. A szakértő bizonyítási eszköz, a szakértői vélemény a bizonyító tény, bizonyíték. Bizonyítási eszköz, bizonyíték, bizonyító tény lehet mindaz, ami a bizonyítandó tény valóságának vagy valótlanságának a megállapítására alkalmas.

Bizonyítási ok a bizonyítékok értékeléséből merített olyan körülmény, amelyre a bíróságnak (nyomozóhatóságnak) a tényekre vonatkozó meggyőződése épül. A hitelt nem érdemlő tanú is bizonyítási eszköz, vallomása azonban nem bizonyítási ok (azaz olyan bizonyíték, amelyet a bíróság nem vesz figyelembe). A bizonyítási eszköznek, a bizonyítéknak az a tulajdonsága, amely a bíróságot (nyomozó hatóságot) meggyőződésében befolyásolni alkalmas, a *bizonyítási (bizonyító) erő;* ez pl. a tanú hiteltérdemlőségén, az okirat valódiságán alapul. Eljárási jogunk az egyes bizonyítási eszközök, bizonyítékok bizonyító erejét általában nem határozza meg, hanem azt erős szabályként a bíróság szabad mérlegelésére bízza.

A bizonyítás több *mozzanatra* bontható. A bizonyítási eljárás a büntető eljárás részvevői (a büntető perben a bíróság és a felek, valamint a sértett, az egyéb érdekelt, a tanúk, a szakértők) cselekményeiből áll. A nyomozás túlnyomó része a bizonyítékok *felkutatásában, beszerzésében, biztosításában* áll. A bizonyítási eljárás jól megkülönböztethető része a büntető pernek.

A büntető perben *a)* a bizonyítás *indítványozását* követi *b)* a bizonyítás *elrendelése.* A bíróság azonban nincsen kötve a felek indítványaihoz, enélkül, *hivatalból (ex officio) köteles* elrendelni az általa szükségesnek tartott bizonyítást, nem szemlélheti tétlenül a felek hanyagságát, tévedését a bizonyítási anyag összegyűjtésében. (A nyomozóhatóság hivatalból „nyomoz", kutat a bizonyítékok után, gyűjti össze azokat, de ez egyáltalán nem zárja ki a sértett vagy a terhelt bizonyítási indítványait.)

A bizonyítás elrendelését a büntető perben követi *c)* a bizonyítás *foganatosítása* (felvétele), amely a tanú, a terhelt kihallgatásában, a szemle megtartásában stb. áll. A *d) bizonyítás eredményének a megállapítása* az a művelet, amelynek során a *bizonyítékok mérlegelése* után a bíróság (nyomozóhatóság) a büntető törvény alkalmazásának alapjául szolgáló *tények valóságát vagy valótlanságát megállapítja.* A bizonyítandó tényre való *következtetés* szerves része a bizonyítás eredménye megállapításának és a bizonyítékok mérlegelésének, de nem nélkülözhető a bizonyítási eljárás megelőző szakaszaiban sem.

4. A bizonyítási jog alapjaiban, elvileg *egységesen érvényes* a büntető eljárás *egészére,* a nyomozásra éppenúgy, mint a büntető perre.[5]

A büntető perrendtartás IV. fejezetének („Bizonyítási eszközök") rendszertani elhelyezése is erre mutat, bár persze ez nem tartalmazza a bizonyítási jog összes szabályait. Ezt a fejezetet ugyanis az ún. sztatikus részben helyezték el, vagyis ama szabályok között, amelyek túlnyomóan a büntető eljárás egészére vonatkoznak. Csak az V. fejezet után („Általános eljárási szabályok") következik a büntető perrendtartás ún. dinamikus részének, vagyis a büntető eljárás egyes főszakaszainak egymást követő tárgyalása: az eljárás megindítása, a nyomozás — a büntetőper —, a perorvoslati eljárás.

A bizonyítási eljárás ugyan *jelentős különbséget* mutat fel az egyes eljárási főszakaszok között (pl. a tárgyaláson a nyilvánosság, közvetlenség, kontradiktóriusság érvényesülése, itt a terhelt egyben ügyfél, bizonyos okiratok felolvasá-

[5] Vö. *Móra* Mihály: A nyomozás és a bizonyítás, i. m. 479. s köv. old.

sának tilalma a tárgyaláson). Ám még a bizonyítás *felvételi eljárásnak* is számos alapvető szabálya *egyformán áll* mind a nyomozásra, mind a büntető perre. Ilyen pl. az a szabály, hogy a terhelő és a mentő, valamint a büntetést súlyosító és enyhítő körülményeket az eljárás minden szakában köteles az eljáró hatóság figyelembe venni (Bp. 3. §), s hogy a büntető eljárás során eljáró hatóság alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához vagy meghatározott bizonyítási eszközök alkalmazásához nincs kötve, s szabadon felhasználhat minden bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas lehet [Bp. 4. § (1) bek.]. Az egyes bizonyítási eszközökre vonatkozó legtöbb szabály minden eljárási szakban egyformán érvényesül. A bizonyítás célja, hogy a büntetőügy eldöntése szempontjából jelentős tények a valóságnak megfelelően megállapíttassanak. Ez áll a büntető eljárás minden szakára, így a nyomozásra is. Ugyanez a helyzet a bizonyítás egy másik lényeges mozzanatára nézve, amely egyébként a logikai és a büntetőeljárási bizonyításban egyaránt közös: a következtetésre is. A bizonyítás olyan alapfogalmai, mint az, hogy mi a bizonyító tény, mi a bizonyítandó tény, mik a bizonyítékok, egyformán előfordulnak a büntető perben és a nyomozás során. A bizonyítás legtöbb alanya is ugyanaz: terhelt, tanúk, szakértők.

Különböző azonban a bizonyítási eljárás ügydöntő hatósági *szerve:* ez a nyomozásban a nyomozó hatóság (ügyész), míg a büntető perben a bíróság, amely egyedül jogosult jogerőhatással járó határozat hozatalára. Ez kifejezésre juttatja azt a nagyon lényeges különbséget, amely a nyomozás és a büntetőper között fennáll. Abban az esetben, ha az utóbbi az előbbit követi: a nyomozó szervek bizonyítási tevékenysége a bizonyítékok összegyűjtésében nem merül ki, mert a nyomozás végén ezeket értékelni is kell abból a szempontból, hogy a vádirat megalapozottságához szükséges bizonyítékok rendelkezésre állnak-e. A bizonyítékok összegyűjtése a nyomozás megszüntetése esetén sem hiányzik; itt azonban az összegyűjtött bizonyítási anyag értékelése azzal az eredménnyel jár, hogy büntető pernek az adott esetben nincsen helye. Mind abban az esetben, amikor a nyomozóhatóság a nyomozást megszünteti, mind abban, amikor a nyomozást a vádirat követi, a nyomozás végén a nyomozóhatóság az összegyűjtött bizonyítékok alapján korlátozottabb hatóerővel ugyan, de *bizonyos tények valóságát állapítja meg:* olyan tényekét, amelyek a vádirat kibocsátására, illetőleg a nyomozás megszüntetésére szolgáltatnak alapot. Ugyanez a tevékenység jellemzi a *bíróság* működését is: a bíróság is bizonyos tények valóságát állapítja meg a büntető eljárást megszüntető végzésében és az ítéletében. Mindeme tények valósága a bizonyítás *eredményének* értékelését követően és ennek következtében állapítható meg. Más, bár igen jelentős kérdés, hogy a nyomozás során a tények megállapítása — az erre alapított határozat jogerőhatása hiányában — *csak ideiglenes.*

Az, hogy bizonyításnak helye van nemcsak a bírói, de a nyomozási főszakaszban is, általánosan elfogadottnak tekinthető olyan fogalmazásban, hogy a bizonyítás kérdésében a végső döntés a bíróságot illeti, míg a nyomozószervek feladata a bizonyítékok összegyűjtése. Ezt azonban ki kell egészíteni azzal, hogy a *nyomozó hatóságok jogköre* a bizonyítás során a *bizonyítékok puszta összegyűjtésénél tágabb.* A nyomozóhatóság a bizonyítékok összegyűjtése után és a bizonyítékok összegyűjtése mellett *értékelő* tevékenységet is végez annak érdekében, hogy megállapítsa: van-e helye további büntető eljárásnak (a büntető pernek), avagy pedig a nyomozást meg kell szüntetni. Ez más szóval annyit jelent, hogy a nyomozás során nemcsak a bizonyítékok összegyűjtése történik meg, hanem ezután a nyomozóhatóság *határozatot* is hoz.

II.

1. A bizonyítás *tárgya* olyan *tény,* amely a *büntetőjogi kérdés eldöntése szempontjából jelentős.* Olyan tényeket kell bizonyítani, amelyeknek valóságától vagy valótlanságától *függ* a büntetőjogi felelősség és a büntetés. Hogy melyek ezek a tények, azt nem a büntető perrendtartás, hanem a büntető *anyagi* jog (általános és különös részében) határozza meg. A bizonyítás tárgya mindenekelőtt a bűncselekmény alanyi és tárgyi oldalát jellemző tény. Bizonyítani kell az okozati összefüggést, a bűnösségi formát, bizonyos esetekben a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okokat stb. A bizonyítás tárgyának részletes vizsgálata az anyagi jog körébe tartozik.

Szükséges, hogy a büntetőjogilag jelentős tények az érdemi ügydöntő határozat meghozatalakor szilárdan meg legyenek állapítva. Mindaddig, amíg ez a bizonyosság nem áll fenn, ezek a tények bizonyításra szorulnak. A büntető eljárásban nincs jelentősége annak, hogy ezek a tények vitatottak-e vagy sem, hogy a perben erre nézve egyező-e az ügyfelek előadása.

Mindebből kitűnik, hogy a bizonyítás tárgya az olyan tény, amely a *büntetőjogi* kérdés eldöntése szempontjából *lényeges.* Erre nézve az anyagi jog az irányadó, de figyelembe jönnek a *konkrét eset egyedi* sajátosságai is. Hogy mely tények lesznek lényegesek egy konkrét ügy érdemi elbírálásakor, előre és kimerítően nem lehet megállapítani, legfeljebb csak általánosságban e tényeknek az anyagi jog szabályaiból következő bizonyos körét. Ugyanazon bűncselekmény-kategóriára egyik esetben x tény, másik esetben y tény lehet lényeges, amelynek tisztázása adott esetben ügydöntő. Ez mindig a konkrét bűnügy körülményeitől függ. Ugyanazon ügyben is lehet tágabb és szűkebb a bizonyítás köre az eljárás különböző szakaszainak megfelelően.

Bizonyítás tárgya lehet az *eljárásjogilag releváns* tény is. Előfordulhat, hogy pl. a bizonyítás tárgya a belföldi bíróság joghatóságát, a hatáskört vagy az illetékességet megállapító tény.

2. Abból, hogy a bizonyítás tárgya tény, következik, hogy a *jogot nem kell bizonyítani.* (Iuri novit curia. Kivétel a külföldi jog, amelyet a belföldi bíróság nem köteles ismerni.)

A *jog* és a *tény* közti különbséggel a jogászok évezredek óta foglalkoznak. Már Justinianus „Codex"-e a tény és a jog közti finom megkülönböztetésről beszél („subtilis divisio facti et iuris", Cod. 5., 16., 25., 2.). Ezt az ellentétpárt ismeri anyagi jogunk is, amikor különbséget tesz pl. a ténybeli és a jogi (a társadalomra veszélyességre vonatkozó) tévedés között. A büntető eljárási jog sok helyén van jelentősége a jogkérdés-ténykérdés megkülönböztetésének: így pl. a büntető eljárás tárgya meghatározásánál, a vádmódosításnál, a tettazonosságnál, az ítélet és a vád viszonyánál, a jogerő terjedelménél, a fellebbezési bíróság kötöttségénél.

Egyetlen büntetőperrendtartás sem képes nélkülözni ezt a megkülönböztetést, amely ennek ellenére viszonylagos értékű. Ténykérdés-jogkérdés, tény-jog közötti éles szétválasztással szemben jogosult a szkepszis. *Tény- és jogkérdés* legtöbbször *összefonódottan* jelentkezik. Ez a helyzet a bizonyítás körében is. A bizonyítás tárgya tény, a bizonyítás a ténykérdésre irányul. Hogy azonban mi a jelentős *tény* kérdés, azt az anyagi *jog* szabja meg. A bizonyítást olyan kérdésekre rendelik el és foganatosítják, amelyek az anyagi jog szempontjából jelentősek.

A tény-jogkérdés megkülönböztetés eljárástechnikai segítség bizonyos kérdések megoldására, pl. mit kell bizonyítani, a fellebbezési bíróság mit bírálhat felül. A tény-jogkérdés merev szétválasztása azonban alig lehetséges.

A büntető eljárásban tényekről, tényállásról *többféle értelemben* beszélünk.

a) Az anyagi jogi norma absztraktan (elvontan) meghatározott „tényei" (régen: a „tényálladék"). Ezek azok a „tények", amelyeket a jogszabály általánosítva, a valóságos históriai történéseket elvonatkoztatva, absztrakt módon határol körül. Pl.: „Aki idegen ingó dolgot másnak birtokából vagy birlalatából annak belegyezése nélkül jogtalan eltulajdonítás céljából elvesz." (BHÖ. 422. pont; ez is több absztrakt tényelemet tartalmaz).

b) A konkrét históriai (történeti) tények. Ezek azok a tények, amelyek a valóságban tényleg megtörténtek. Pl.: Molnár Pál 1958. október 5-én nyolc órakor a hatos villamoson a sértett pénztárcáját a zseb felmetszése útján eltulajdonítási célból kivette.

c) A vádbeli, ítéleti tények azok a tények, amelyeket a vádirat valónak állít, illetve az ítélet valóként fogadott el.

Az ítéleti tényeket a bíróság a konkrét *történeti* tények *(b) közül* a norma absztrakt tényállása, „tényálladéka" *(a)* alapján történt *kiválasztás* folytán állapítja meg. Ha az ítéleti tényállás helyes, akkor az az objektív valóságnak megfelel, az *ítéleti tényállás* a konkrét *történeti tényállással egybevág.* A helyes jogalkalmazás esetén („a jogkérdés helyes eldöntése" esetén) az ítéleti tényállás „beleillik" a norma absztrakt tényállásába. A konkrét történeti tények megállapítása a faktikus, a *ténybeli* területhez, viszont az irányadó (vagyis a *norma* absztrakt tényállásához, annak kialakításához tartozó) tények kiválogatása, „szelektálása" a *jogi* területhez tartozik.

3. Bizonyos tényekre a bizonyítási eljárás *szükségtelen, tilos* lehet, más tényeknek meghatározott bizonyító eszköz által történő bizonyítása nem megengedett.

a) A *köztudomású* tények bizonyítása szükségtelen (notoria non egent probatione). Ezek olyanok, amelyeket egy meghatározott helyen általában mindenki — beleértve a bíróságot is — ismer. Ilyen pl. az ítélethozatal előtt a bíróság székhelyén észlelt nagy árvíz. Nem lehet köztudomásúnak tekinteni magát a bűncselekményt megvalósító magatartást, amely tények halmazát foglalja magában. Köztudomásúak csak egyes jogilag jelentős tények lehetnek. A köztudomású tények is tárgyai a bírói tárgyalásnak, s így az ügyfelek vitathatják a köztudomás minőségét. Ha ennek nyomán a bíróságban kétség merül fel, a bizonyítás ezekre is szükségessé válik.

b) Szükségtelen lehet a bizonyítás a bíróság által *hivatalosan ismert* tényekre. A bírák *magánértesülései* azonban a perben nem használhatók fel és nem teszik a bizonyítást feleslegessé. A bűncselekményről közvetlenül tudomást szerző bíró tanúként számol be erről, az ügyben azonban ilyenkor bíróként nem szerepelhet.

c) Nem feltétlenül szükséges bizonyítani azokat a tényeket, amelyeket egy *megelőző* (büntető vagy polgári) *eljárásban* a korábban eljáró bíróság már megállapított. A később eljáró bíróság a korábbi eljárás bizonyítási anyagát — újabb bizonyításfelvétel nélkül — értékesítheti, de csak akkor, ha ezáltal a szóbeliség és a közvetlenség alapelvét, valamint a valóság felderítésére irányuló kötelességét meg nem sérti.

d) Bizonyos tények bizonyítását a *tételes* törvény *tiltja.* Rágalmazás és becsületsértés esetén a törvény bizonyos tények bizonyítását egyedül a vádlott indítványára engedi meg (enélkül nem) vagy egyáltalában tiltja (BHÖ. 402—404. pont).

e) Bizonyos esetben meghatározott tényeknek az illető tanú által történő bizonyítása nincs megengedve. Ilyen a tanú kihallgatása — felmentés hiányában — az államtitoknak minősülő hivatali, illetőleg szolgálati titoktartás kötelezettsége alá eső kérdésre (Bp. 56. §) vagy a terhelt védőjének kihallgatása arról a tényről, amit a terhelt vele, mint védőjével közölt (Bp. 55. §).

f) Ki van zárva a bizonyításból mindaz, amire nézve kétségtelen, hogy *lehetetlenség.*

4. A törvényes vélelem megkönnyíti a bizonyítást, mert a *vélelmező* tényből maga a törvény végzi a következtetést egy másik, a *vélelmezett* tényre. Pl. az apasági vélelem, amely szerint az apa az, aki az anyával a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő vagy ennek egy része alatt házassági kötelékben állott. A születés, a házassági kötelék: könnyebben bizonyítható tények. A vélelmező tényekből a törvény végzi a következtetést, hogy a férj a gyermek apja. Az a fél, aki mellett a vélelem harcol, könnyebb helyzetbe kerül, mert nem kell a tényállás minden elemét bizonyítani, csupán a vélelmező tényeket.

A törvényes vélelem jogszabályszerkezete a polgári perünkben otthonos. Ennek az anyagi jogai számos védelmet ismernek. Büntetőjogunk viszont általában nem tűri meg a törvényes vélelmeket. Az ezzel járó bizonyítási bizonytalanságot a büntető eljárási jog nehezen viseli el. A büntető perben a bíróság súlyosabb következményről (becsület, vagyon, szabadság, élet) dönt, a társadalmunk érdekeltsége is nagyobb, ezért a feltevések helyett a bizonyosság magas foka kell. Mindez pedig azt kívánja meg, hogy a törvény ne végezze el a *bíróság helyett* a következtetést a „vélelmezett" tényre.

A törvényes vélelem a kötött bizonyítási rendszer elemét vinné be a büntető eljárásba. A törvényes vélelemben ugyanis a bizonyítékok mérlegelésére vonatkozó szabály is rejlik. Büntető perrendtartásunk azonban a szabad bizonyítási rendszer alapján áll.

A törvényes vélelmek tehát *nem helyettesíthetik* a büntetőjogilag releváns tények *bizonyítását, nem teszik feleslegessé* egyik tényre nézve sem a bíróságnak (az eset egyedi sajátosságát is figyelembevevő) következtetését. A bíróságnak *hivatalból* kell megállapítania a büntető perben lényeges minden tényre, hogy az a valóságnak megfelel-e. Nem vélelmezhető tehát egyszerűen sem a terhelt beszámíthatósága, sem a cselekmény szándékossága, sem a terhelt hallgatásából a beismerése, sem a beismerésből a terhelt bűnössége. Mindezek alapjául szolgáló tények valóságáról a bíróságnak a bizonyítás szabályai alapján *meg kell győződnie.*

Egészen *kivételes* a vélelem a büntető anyagi jogban. Idetartozik pl. a törvény ismeretének a vélelme (Btá. 14. §); további példa: „Ha az ellopott villamosáram mennyisége nem állapítható meg, ezt *akként kell számításba venni, mintha a* lopás elkövetője a lopás felfedezésekor általa üzemben tartott minden egyes fogyasztási berendezés után évi 1500 órai használatnak megfelelő árammennyiséget fogyasztott volna." (BHÖ. 418. pont). Az ellenkező bizonyítása azért lehetséges.

Vélelemszerű konstrukció a büntető *eljárási* jogban is előfordulhat. Pl. a magánvád esetében a magánvádló (illetőleg képviselője) meg nem jelenését bizonyos esetben a tárgyaláson vádelejtésnek kell tekinteni [154. § (2) bek.]. A magánvádló távollétéből bizonyos esetben a törvény végzi a következtetést arra, hogy a vádját elejtette, s így a bíróság a büntető eljárást megszünteti. De ez sem túlerős szabály, számos körülmény enyhítheti. A magánvádlóra hátrányos következmények beálltához szükséges a kellő megidézése, az hogy kellően ki ne mentse magát és hogy a terhelt vagy a védője a tárgyalást ne kérje.

III.

1. A bizonyítás több mozzanatra bontható fel s ide tartozik a bizonyítás elrendelése, foganatosítása, a bizonyíték észlelése és értékelése egyaránt. A bíróság ítélete tényállást másként nem állapíthat meg, csak a bizonyítás útján és a bizonyítás után; azt, ami nincs bizonyítva, aminek a valóságára nézve — bizonyítás híján — meggyőződése sem keletkezhetik, a bíróság tényként sem állapíthatja meg.[6]

A bizonyítékok mérlegelése, a bíróság fontolgató, latolgató tevékenysége a bizonyítékokra vonatkozóan, amelynek révén azok bizonyító erejét — képletesen szólva — „mérlegre teszi", leméri, más szavakkal: a bizonyítékokat értékeli abból a szempontból, hogy azok mennyiben alkalmasak a valóságnak megfelelő tényállás megállapítására. Ezt az értékelést el kell végezni az egyes bizonyítékokra külön-külön és el kell végezni azok összességére is. A bizonyítékoknak „a maguk összességében értékelése" (Bp. 177. §) vonatkozik az egymással összhangban álló és az egymással ellentétes bizonyítékokra is.

A „mérlegelés", „értékelés" kifejezés többféle értelemben használatos. *Általában* a bíróság fontolgató, latolgató tevékenységét jelenti, amely kiterjedhet az anyagi és az eljárási jogszabály értelmezésére is.

Szorosabb értelemben véve, (a *„bizonyítékok* mérlegelése, értékelése") ugyanezt a fontolgató, latolgató tevékenységet jelenti a *bizonyítékokra vonatkozólag,* a bizonyítás eredményére vonatkoztatva. A törvény itt kevesebbet mond: csak a bizonyítékoknak „a maguk összességében" értékeléséről szól, pedig kétségtelen, hogy ez az értékelés az *egyes* bizonyítékokra vonatkozólag *is* megtörténik és *csak azután* az *összességükre* nézve.

Hogy a bíróság az ítéletében valamely tényt valónak fogadjon el, hogy a tények láncolatából az ítéleti *tényállást megállapíthassa,* annak logikai priusza, a valóságban tényleg végbemenő szükségszerű *előzménye* van, ez pedig nem más minthogy a bíróság előbb a bizonyítási eljá-

[6] Ez alól látszólagos kivételek azok a szorosan értelmezendő esetek, amikor bizonyos — pl. köztudomású — tények bizonyítása szükségtelen (szabatosabban: egyszerűbb). Ez a kivétel azonban csak igen szűk körre vonatkozik — főkérdésre sohasem — és így az alábbiakban nagyobb hiba nélkül elhanyagolható.

rást lefolytassa, *észlelje* a *bizonyítékokat* és azokat *értékelje* is. A bizonyító tényből a bizonyítandó tényre csak akkor vonható következtetés, ha előbb a bíróság az észlelt bizonyító tényt mérlegre helyezi s ennek eredményeként elfogadja azt. [Ellenkező felfogás mellett lehetséges volna olyan (bizonyítandó) tény valóságának a megállapítása, amelyre a bíróság anélkül következtetett volna, hogy a bizonyító tény megállapíthatóságát ellenőrizte volna, arra nézve meggyőződését kialakíthatta volna.] A bizonyítás befejező tevékenysége nem állhat meg a bizonyíték észlelésénél, hanem annak értékelését is szükségképpen magába foglalja. Ez másként annyit jelent, hogy a bizonyítás átfogja a bizonyíték észlelését *és* értékelését („mérlegelését") egyaránt. Bármiféle tény megállapítása csak úgy lehetséges, ha előbb a bizonyítandó ténynek az objektív valósággal egyezését igazoló bizonyítékot a bizonyítás során észleljük és aztán lemérjük a bizonyíték bizonyító erejét, azaz a bizonyítékot mérlegeljük is. A bizonyítékok szabad mérlegelésének igen fontos alapelve egyébként minden bizonyítékra vonatkozik, nemcsak az egymással ellentétesekre s lényege szerint azt jelenti, hogy a büntető perben a bíróság *egyetlen* bizonyítékra nézve sincs kötve bizonyítási szabályokhoz, *minden* bizonyítékot meggyőződése szerint bírál el (Bp. 4. §, 177. §). Az, hogy a bizonyíték mérlegelésének a lehetősége a bizonyítás felvételén nyugszik, nemcsak az ellentétes, hanem minden bizonyítékra áll.

2. Messze vezetne, ha a bizonyítóerő mérlegelésének szétágazó műveletét részletesen ismertetnénk. Néhány példával mégis érzékeltethető, hogy mire ügyel a bíróság a tanúvallomások, a tárgyi bizonyítékok mérlegelése során.

A szabad mérlegelés során a bíróság figyelembe veszi, hogy a tanúk szándékosan vallhatnak a valóságtól eltérően és az érdekeltségük különböző lehet. A tanúk vallomásának a hibaforrásai azonban a jóhiszeműségük esetén is fennállanak. Maga az észlelés is lehet hiányos, hézagos. A tanú rendszerint váratlanul válik valamely tény észlelőjévé, anélkül, hogy arra felkészült volna. Figyelme, vagy szórakozottsága, érzékszerveinek jó vagy nem jó állapota, az észlelés helyzete (pl. távolság, világítás) befolyást gyakorol arra, hogy az észlelés a valóság teljes képét képes-e megragadni. De a helyes észlelés mellett további hibaforrás lehet az észlelő személy öntudatlanul szubjektív értékelése, a tudattartalom színeződése stb. Az észlelés a kihallgatásig eltelt idő alatt elhalványulhat, az embereknek egyébként is különböző az emlékezőképessége. Előfordulhat az emlékezés hézagainak egyéni színezési hajlamból, idegen véleményekből merített képzettársításokkal, asszociációkkal történő öntudatlan kitöltése is. Az emberek egyénisége, kifejezőkészsége, szóbősége különböző. A tanú a kihallgatás alkalmával sokszor izgatott, a kérdések is megzavarhatják, befolyást gyakorolhatnak reá.

Elég széles tehát azoknak a jelenségeknek a köre, amelyeket a bíróság a tanúvallomás mérlegelése során figyelembe vesz. Hasonló a helyzet a tárgyi bizonyíték mérlegelésénél is. A bíróság abból indul ki, hogy a tárgyi bizonyíték sok tekintetben megbízható bizonyítási eszköz. De latolgatása során figyelembe veszi, hogy a tárgyi bizonyítékokat is lehet koholni vagy meghamisítani. A tárgyi bizonyíték bizonyító erejének az a meggyőződés a próbaköve, hogy az valódi, nem meghamisított. A mérlegelő latolgatás itt sem felesleges, hiszen például az egyik vasútállomáson történt vagonfosztogatás színhelyén talált és X-nek címzett levélről kiderülhet, hogy azt a valódi tettes megtévesztés, a nyomozók félrevezetése céljából helyezte el a helyszínen. Az önbetörés színhelyén a tettes megtévesztésül elhelyezhet olyan tárgyat (sapkát, gombot, töltőtollkupakot), amelyet e célra előbb mástól ellopott és a helyszínt úgy rendezheti be, hogy a tényleges betörés látszatát keltse. Amikor a bíróság a tárgyi bizonyítékokra nézve ellenőrző — kritikai — műveletet végez, a tárgyi bizonyíték bizonyító erejét mérlegeli, értékeli.

Mérlegelés tárgya természetesen nemcsak a tanúvallomás és a tárgyi bizonyíték lehet, hanem minden más bizonyíték is.

Az egyes bizonyító eszközök bizonyító erejének mérlegelését követi a bizonyítékoknak a maguk *összességében* való értékelése és elbírálása. Ez az a művelet, amikor a bíróság több bizonyíték bizonyító erejét *egymáshoz viszonyítja,* pl. több (egymásnak ellentmondó, egymást kiegészítő) tanúvallomást vet össze egymással, a tárgyi bizonyítékokkal és a terhelt vallomásával. A szakértő véleménye megerősítheti az egyik tanú vallomását, a másikét a tárgyi bizonyíték gyengítheti. A terhelt tagadását a tanúvallomások és tárgyi bizonyítékok megerősíthetik, de meg is cáfolhatják. Ilyen és ehhez hasonló eredményhez a bíróság úgy jut el, hogy az összes bizonyítékokat „szembesíti" egymással, mégegyszer átvizsgálja, egymáshoz viszonyítja, azaz a bizonyítékokat „a maguk összességében" értékeli.

Az indokolási kötelezettség folytán a bíróságnak nemcsak az általa megállapított tényeket kell ítéletében előadnia, hanem ki kell azt is fejtenie, hogy a bíróság azokat miért fogadta el valóknak, s elő kell adni azokat az *okokat,* amelyek a bíróságot az ítéleti rendelkezésekre *indították.* Ha a bíróság ténymegállapítása vagy döntése alapjául a szakértő véleményét nem fogadja el, annak *okát* mindig részletesen ki kell fejtenie [Bp. 184. § (3) bek.]. Mindezek során a bíróság a bizonyítékok mérlegelésének az eredményéről is beszámol.

A bizonyíték mérlegelésének szabadságát egyébként nem érinti, hogy a törvény az eljáró szerveket aktív közreműködésre, hivatalból való eljárásra kötelezi, sem az, hogy a törvény bizonyos esetekben a bizonyíték felhasználásának módját [pl. beismerésre, 4. § (2) bek.; okiratok

tárgyaláson felolvasására, 165. § (2) bek.], az objektív valóság kideríthetése érdekében szabályozza.

3. A bizonyítékok mérlegeléséről a büntetőperrendtartás a *per* szabályozása során, a bíróságnak a tárgyalás alapján hozható ítélete (megszüntető végzése) kapcsán szól (177. §). Nem véletlen tehát, hogy amikor a bizonyítékok szabad mérlegeléséről van szó, ezen elsősorban a *bíróságnak* azt a műveletét értik, amikor az értékeli a bizonyító eszközök bizonyítási erejét. Ennek alapján dönthető el további következtetési művelettel, hogy a bíróság valónak tekintheti-e a szóbanforgó tényt vagy sem. A *szabad* bizonyítás a bizonyítékok mérlegelése kérdésében éppen azt jelenti, hogy a bíróság megyőződésének megalkotásában a bizonyítékok súlyát, bizonyítási erejét *szabadon,* alakszerű, őt formálisan megkötő szabályok *nélkül* értékeli, s azt jelenti továbbá, hogy a bíróság a bizonyítékokat a bizonyítandó tényhez vonatkoztatva ugyanilyen módon, egyenként és összefüggésükben szabadon latolgatja, fontolgatja. (Bp. 4. §, 177. §).

Kérdés, hogy a bíróság fent vázolt mérlegeléséhez, értékeléséhez hasonló műveletnek *van-e helye a nyomozás során is?*

A szabad bizonyítási rendszert kifejtő Bp. 4. § beszél a bizonyítási eszközök „felhasználásáról" és arról, hogy a büntető eljárás során eljáró hatóság *alakszerű bizonyítási szabályokhoz* kötve nincs; ezek pedig nem csupán a bizonyítékok beszerzésére, összegyűjtésére vonatkoznak, hanem a bizonyítékok mérlegelésére és értékelésére is. A bizonyíték „felhasználása" ugyanis több mint „beszerzése", „összegyűjtése"; a bizonyítékok felhasználása körébe tartozik a bizonyító erő mérlegelése is. A kötött, vagy szabad bizonyítási rendszert meghatározó bizonyítási szabályok *legjelentősebbjei* pedig éppen azt határozzák meg, hogy szabadon vagy kötötten mérlegelhető-e a bizonyíték bizonyító ereje. A 4. § nemcsupán a bíróságokról, hanem „a büntető eljárás során eljáró hatóság"-ról szól, ez a szóhasználata pedig tudatos. Ennek folytán a Bp. szerint a bizonyíték mérlegelésének *a nyomozás során is helye van.* A Bp. a szabad mérlegelést az *egész* büntető eljárás alapvető elvének nyilvánítja.

Nem lenne helyes, ha a nyomozásban csupán a bizonyítékok összegyűjtését látnánk és a bizonyítékok értékelését kirekesztenénk a nyomozásból, azt csupán a bíróságnak tartva fenn. Ennek ellentmond a törvény, és a való élet *gyakorlata* is mást mutat. *A nyomozás során nemcsak összegyűjtik* a bizonyítékokat, hanem azt *értékelik is.* Nemcsak felkutatják a terheltet, a tanúkat, hanem azokat ki is hallgatják. Nemcsak kihallgatják azonban a terheltet és a tanúkat, hanem — ha nem is annyira a nyomozás elején, mint inkább előrehaladása folyamán — az egyes bizonyítékok bizonyító erejét is értékelik. Vajon nem kerülhetnek-e szóba már a nyomozás folyamán azok a kérdések, amelyeket előbb a bíróság bizonyítékmérlegelési tevékenységét jellemezve felhoztunk? A nyomozóhatóság is vizsgálja például a tanú szavahihetőségét, érdekeltségét, vallomásának megbízhatóságát, ellenőrzi a szakértői vélemény és a tárgyi bizonyíték bizonyító erejét. A nyomozás végén nem állhat meg az *egyes* bizonyítékok bizonyító erejének mérlegelésénél, vizsgálatánál, hanem — mivel állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy a nyomozást megszüntesse-e vagy felterjessze-e az iratokat vádemelés céljából az ügyészséghez — a bizonyítékokat a *maguk összességében is* értékelni kénytelen. Szükséges ez az értékelés gyakran, s csaknem minden esetben az ügy nyomozása közben is, hiszen ez az értékelés az egyik legmegbízhatóbb ellenőre a helyes úton való haladásnak. Ezért a nyomozó hatóságnak is vizsgálnia kell, hogy a terhelt beismerését vagy tagadását más bizonyítékok megerősítik-e vagy nem, állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy az egymással ellentétes tanúvallomások vagy a szakértői vélemény közül az egyiket vagy a másikat indokolt-e elfogadni vagy elvetni stb. Ha pedig a nyomozó hatóság ezt teszi, akkor már nemcsak az egyes bizonyítékokat, hanem a bizonyítékokat a maguk összességében is értékeli.

Lényegét tekintve tehát a kétféle mérlegelés, értékelés azonos szellemi tevékenységet, műveletet jelent. *A bizonyítékok mérlegelését, értékelését* nem lehet csupán a bírói szakra korlátozni, *azt nem lehet kirekeszteni a nyomozásból sem.*

A további kérdés, hogy *teljesen azonos-e* a bizonyítékoknak ez a *kétféle,* a nyomozás és a büntető per során történő *mérlegelése,* vagy pedig *lényeges különbség* van-e köztük?

A kétféle mérlegelés *nem* teljesen azonos művelet. Mindenekelőtt *más szerv* végzi az egyiket, más szerv a másikat. A nyomozó hatóságra nem jellemző például a bíró függetlensége, a tanácsban való eljárás, a tevékenysége során nem működik közre népi ülnök; az eljárása nem nyilvános, nem kontradiktórius. A nyomozás során nem érvényesül az ügyfélegyenlőség elve sem, nem utolsó sorban azért, mert a nyomozás során olyan egymással szembenálló ügyfelek, mint a büntetőper során a vádló és a vádlott, még nincsenek. Míg a bíróság ítéletét általában a tárgyaláson előtte közvetlenül lebonyolódó bizonyításfelvétel alapján hozza meg, míg azt a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékokra alapíthatja, amíg a büntető perben érvényesülő közvetlenség alapelve megkívánja, hogy ugyanazokból a tagokból álló tanács mérlegelje a bizonyítékokat és hozzon határozatot, mint amely a bizonyítást lefolytatta — addig a nyomozás folyamán a nyomozószervek különböző közegei hallgatják, vagy hallgattatják ki a terheltet, az egyes tanúkat és a nyomozóhatóság a több nyomozó által egymás távollétében lefolytatott bizonyításfelvétel *írásba* foglalt eredménye alapján *dönt* a büntető eljárás megszüntetése vagy

az ügy iratainak vádirat elkészítése céljából történő továbbítása kérdésében. Az ügyész, amikor a nyomozás megszüntetését jóváhagyja, vagy amikor a vádiratot elkészíti, szintén a bizonyítékokat értékeli. Mindezekben az esetekben *más* személy hallgatja ki a tanúkat, terheltet stb. és megint *más* személy (nyomozóhatóság, ügyész) hozza meg a döntést.

Igen jelentős különbség van tehát a bizonyíték kétféle mérlegelése között, nevezetesen a mérlegelés *módszerében.* A bírói mérlegelés *nagyobb eljárási garanciák mellett* történik, mint az azt megelőző bizonyítékmérlegelés. A bírói mérlegelést a felek ellenőrizhetik. A vádlott és a vádló ügyféli jogai széleskörűen kiépültek, a kontradiktórius büntetőperben az alapelvek teljes érvényesülése folytán az eljárási garanciák jótékony hatása összehasonlíthatatlanul nagyobb. A közvetlenség alapelvénél fogva megnyugtatóbb az a bizonyítékmérlegelés, amelyet az a szerv végez, amely előtt a bizonyítási eljárás lefolyt, mintha ezt egy másik olyan szerv végezné, amely csak az iratokból, esetleg szóbeli referátumokból ismerné a bizonyítási eljárást, esetleg sem a terheltet, sem a tanút nem is látta, hozzá felvilágosítás céljából kérdést stb. nem is intézhetett. (Közbevetőleg, hasonló probléma vetődik fel, amikor a bizonyítékmérlegelésének kérdése olyan *bíróság* előtt merül fel, amely nem maga vette fel a bizonyítást, hanem a bizonyítási eljárást *csak az iratokból ismeri.* Ez a helyzet az előkészítő ülésen hozható bizonyos határozatok és a másodfokú bíróság bizonyítás felülvizsgálati jogköre esetén.[7])

A kétféle bizonyítékmérlegelés közötti különbséget meghatározza az a *cél* is, amelyre az értékelés irányul. A nyomozás során történő bizonyítékmérlegelés közvetlen célja a nyomozóhatóság olyan határozata, amely az iratok vádiratkészítése céljából az ügyésznek való átadása révén a büntető pert előkészíti, vagy a nyomozást befejezi. Ez a határozat azonban nem végleges, hanem csak *ideiglenes jellegű.* A nyomozás megszüntetése nem teremt végleges helyzetet, a nyomozást (a megszüntető vagy a nyomozást megtagadó határozat ellenére) az elévülési időn belül bármikor újra el lehet rendelni. Ez másként úgy fejezhető ki, hogy a nyomozást megszüntető határozathoz *nem* fűződik *jogerőhatás.* Ha pl. a nyomozást bizonyítékok hiányában megszüntették és később kellő bizonyíték merül fel, a nyomozást perújítás nélkül újból el lehet rendelni. A nyomozás során hozott határozatok semmiképpen sem jelenthetnek „ítélt dolgot" (az ügyészi határozatok sem). Nem fűződik tehát a nyomozás megszüntetéséhez a többszöri eljárás tilalma. (BH. 1956. 8. sz. 1400. sz. 234. old.; LFB büntető- és közlekedési kollégiumának 175. sz. állásfoglalása. BH. 1956. 10. sz. 316. old.)

Összefoglalva tehát az eddig (III. 3.) elmondottakat, *bizonyítékmérlegelésnek nemcsak a bírói* szakban, hanem *a nyomozás* során is *helye van.* A kétféle bizonyítékmérlegelés azonban *különbözik egymástól a bizonyítékok értékelésénél alkalmazott módszerek, a bizonyítékmérlegelés célja, ama határozatok jellege, hatása szerint, amelynek közvetlen előzménye volt a bizonyítékmérlegelés.*

Móra Mihály

[7] A másodfokon történő bizonyítékmérlegelés önálló vizsgálódást igényel. Vö. erre *Nagy* Lajos: A bizonyítékok mérlegelésének felülbírálása a büntető perben, JK, 1959, 2—3. sz. 117. s kőv. old.

Alapelve-e a vádelv a magyar szocialista büntető eljárásnak?

Ahhoz, hogy a vádelvnek alapelvként való elismerése kérdésében állást foglalhassunk, meg kell vizsgálni azokat a kritériumokat, amelyek a vádelvet elismerő népi demokratikus országok büntető eljárásjoga szerint a vádelvből, mint alapelvből fakadnak. Nevezetesen:

1. a funkció megosztásának kérdését,
2. a vádló rendelkezési jogának problémáját, és
3. a bíróság vádhoz-kötöttségének kérdését.

1. Az eljárási funkciók megosztásának kérdése

A büntető eljárási funkciók megosztásával kapcsolatban tisztázni kell elsősorban azt, hogy mit értünk e kifejezés alatt. Miben áll a funkciók megosztása, és végül mi a viszonya a vádelvhez.

A funkciók szétválasztása tartalmilag azt jelenti, hogy a büntető eljárás során elkülönül egymástól a bűnüldöző (vádló), védekező és ítélkező funkció. Más-más szerv, illetőleg személy hivatott az egyes funkciókból fakadó teendőket ellátni. A funkciók elválasztásának elvét a magyar szocialista Bp. elismeri. Ez tükröződik a kizárási okokban is. Mint bíró, az eljárásban nem vehet részt, aki mint fél (37. §), sértett, feljelentő vagy ezek képviselője szerepelt vagy szerepel, aki az ügyben nyomozati cselekményt teljesített (Bp. 13. § a. t.). Mint ügyész nem vehet részt az, aki az eljárásban mint fél (37. §), sértett, feljelentő vagy ezek képviselője szerepelt vagy szerepel, vagy aki az ügyben mint bíró vett részt (39. § (1) bek. b). Védőként nem lehet ki-

jelölni azt, aki az ügyben nyomozó cselekményt végzett, vagy mint bíró, ügyész vagy a sértett képviselője eljárt (Bp. 50. § (2) bek. b) pont).

A törvény rendelkezése világos és következetes. Az idevonatkozó szabályok megsértése a 202. § a), b) és d), (ha a védő, illetőleg az ügyész részvétele kötelező), pontok okából történő hatályon kívül helyezési okot valósítja meg.

De akik az I. Bpn-nel kapcsolatosan a vádelvet és ezzel együtt a funkciók elválasztását látták veszélyben forogni, csak a 178. § (4) bekezdését tartják szem előtt. Ez nem véletlen. Indokolásul egy rövid összehasonlítást kívánunk tenni.

„A helyes értelemben vett vádelvnek az a rendeltetése, hogy az eljárás tennivalóinak megfelelő elkülönítése útján biztosítsa a büntető bírói tisztnek pártatlanságát és elfogulatlanságát. A pernek az a szerkezete, amely ezt biztosítja, a vád és a védelem hatáskörének és az ítélkezés tennivalóinak helyes szétválasztása, s a megfelelő egyensúly a per három faktorának teendőiben".[1]

„A vádelv megdőléséről, illetőleg eltemetéséről a büntető eljárásban nem lehet beszélni. Ez egyet jelent azzal, hogy a perbeli funkciók szétválasztása megszűnt, vagy legalábbis elmosódott. Ez a felfogás károsan hat ki az ügyfélminőségre felépített kontradiktórius per kérdésével kapcsolatban is.[2]

„Elvileg a vádló ura a vádnak és rendelkezik a vád tárgyával. A végcél, hogy megóvassék a bírónak a pártatlansága és passzivitása... A vádlónak joga, sőt hivatása lesz kiválasztani a tényeket, amelyekre a vádat alapítja... megjelölni azokat a jogi kérdéseket, amelyeket a bíróság döntése alá kíván bocsátani."[3]

„A váddal a vádló rendelkezik, amint a vádló emelte a vádat, úgy a vádló jogosult elejtésére is."[4] ...„A 178. § esetében nem vádkiterjesztésről vagy vádváltoztatásról van szó, mert a vádat csak a vádló terjesztheti ki, vagy változtathatja meg."[5]

Nem kell különösebben magyarázni, az idézetekből kitűnik, hogy egy alapból indulnak ki a szerzők. Ez az alap pedig a büntető eljárási funkciók szétválasztásának burzsoá értelemben vett felfogása.

A funkciók elválasztásának szocialista magyarázatánál abból kell kiindulni, hogy

> a szocialista büntető eljárási funkciók feladata és szerepe alapvetően különbözik a burzsoá eljárási jog hasonnevű funkcióitól;
>
> a funkciók megváltozott tartalma nem szorítható be a merev burzsoá kategóriákba, ezért a funkciók elválasztásának szabályait a megváltozott funkciók tartalmának megfelelően kell kialakítani.

Mind az ügyésznek, mind a bíróságnak és a védőnek egy közös feladata van: az anyagi igazság felderítése és a szocialista törvényesség érvényesítése a büntető eljárásban. Éppen ezért helytelen a bűnüldözés és ítélkezés funkcióinak merev szétválasztása, sőt bizonyos fokig egymással szembeállítása.

A szocialista büntető eljárásban a bűnüldöző funkciót olyan hatóság tölti be, amelynek alapvető feladata a szocialista törvényesség biztosítása és megtartása feletti őrködés. Az ügyészségnek, mint bűnüldöző szervnek és mint a vád képviselőjének, kötelessége a büntető eljárás során úgy közreműködni, hogy a szocialista törvényesség betartása és betartatása segítségével az eljárás célját — az anyagi igazság felderítését — hathatósan elősegítse. Nem ragaszkodhat az ügyész olyan vádhoz, amelynek megalapozatlanságáról vagy törvénytelenségéről utóbb meggyőződik, nem akadályozhatja a bíróságot az igazság felderítésében olyan magatartással, amelynek célja a bűnösség minden áron való megállapítására való törekvés. A Bp. 3. §-a kimondja, hogy a hatóságok a terhelő és mentő, a súlyosbító és enyhítő körülményeket kötelesek az eljárás minden szakában figyelembe venni. A büntető eljárásban a hatóságok gyűjtőnév az ügyészt is magában foglalja. Nemcsak a nyomozás során köteles az ügyész a mentő és enyhítő körülményeket figyelembe venni, hanem az eljárás minden szakában, tehát a tárgyalás során is.

Az ügyészi funkció egyfelől — mert a büntető eljárás során a szocialista törvényesség megtartása feletti őrködés új kötelezettségeket ró az ügyészre, — bővül, más vonatkozásban azonban a szocialista bíróság jogkörének éppen a szocialista büntető eljárás által megszabott feladatának teljesítése érdekében történő kibővítésével korlátozódik.

A szocialista bíróság nem passzív, hanem aktív közreműködésre van kötelezve és nem pártatlan (a szó burzsoá értelmében), hanem pártos, a szó szocialista értelmében véve. (Nem tévesztendő össze a bíróság szocialista pártossága az elfogultsággal, amely kizárási ok.) A büntető perrendtartás biztosítja a bíróság számára mindazokat a jogokat, amelyek az alapelvekben megállapított garanciákkal összhangban az igazság megállapítását előmozdíthatják. A bíróság független, csak a törvénynek van alávetve, a tárgyaláson a bizonyítási eljárásban aktívan közreműködik. Felderítetlenség esetén visszaadhatja az ügyet pótnyomozásra, bizonyításkiegészítést rendelhet el. Az ítéletet csak a közvetlenül észlelt bizonyítékokra alapíthatja. Meghatározott bizonyítékokhoz vagy a bizonyítási eljárás meghatározott formájához nincs kötve.

[1] Balogh Jenő: A büntető perjog tankönyve. Bp. 1906. 168. old.

[2] Móra Mihály: Ítélet és vád viszonyához. Magyar Jog 1958. 228—231. old.

[3] Balogh Jenő: i. m. 172. old.

[4] Móra Mihály: Egyetemi jegyzet. II. köt. 1960. 527. old.

[5] Móra Mihály: Ítélet és vád viszonyához. 231. old.

A bíróság a vádat az előkészítő ülésen módosíthatja. A módosításról szóló végzés perorvoslattal nem támadható meg (Bp. 149. §). A tárgyalás során a bíróság az ügyész vádelejtéséhez nincs kötve. Ezen felül a Bp. 178. § (3) és (4) bekezdés azzal a joggal is felruházza, hogy a tárgyalás során lefolytatott bizonyítási eljárás eredményéhez képest az eredetileg vád tárgyává tett cselekmény helyett más, vagy további más bűncselekménvben is bűnösnek mondhassa ki ítéletében a terheltet.

Kétségtelen, hogy ezek a rendelkezések kiszélesítik a bíróság jogait. De vajon azt jelentik-e, hogy ezzel a bíróság a vádló funkcióját legalább is részben átvette?

Szerintünk nem. A szocialista büntető eljárásjogban a bírói és ügyészi tevékenység köre is tágul, anélkül, hogy a bíró átvenné az ügyésztől a bűnüldözés szerepét, vagy megfordítva: az ügyész ítélkezne a bíróság helyett. De nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy mind az ügyésznek, mind a bíróságnak legfontosabb feladata a büntető eljárás céljának megvalósítása, az anyagi igazság elérése az ügyben.

A bíróság felelős azért, hogy az eléje került ügyben az anyagi igazságnak megfelelő ítéletet hozzon. Ennek elérésére fel kell használnia a Bp-ben meghatározott minden törvényes eszközt. Ellentétben állna a szocialista igazságszolgáltatással olyan szabály életbenhagyása, amely megkötné a bíróság kezét ilyen vonatkozásban. Viszont az ügvésznek adva van minden mód és lehetőség arra, hogy a bíróságnak a törvénnyel ellenkező határozatát megtámadja. Akár anyagi, akár alaki szabálysértésről legyen szó. Nem lehet azt állítani, hogy az igazságszolgáltatási funkció a bűnüldöző funkció felett állna, vagy megfordítva. Az ügyésznek kizárólagos jogköre van a büntető ügyben dönteni mindaddig, amíg a bíróság az ügyet tárgvalásra el nem fogadja. Ahogy a bíróság nem illetékes olyan cselekmények elvégzésére, amelvek az ügyész elől az ügvet a nyomozati szakban elvonnák, érthető, hogy ilyen jogkörrel az ügyész sem lehet a tárgvalás vonatkozásában felhatalmazva. (Ezzel ellentétben áll a Bp 145. § b) pontjába foglalt ügyészi jogosítvány, amelyre a későbbiek során még visszatérünk.)

A funkciók elválasztásának kérdése lényegében tágabb, és szűkebb értelemben vethető fel.

Tágabb értelemben: a bűnüldöző és az igazságszolgáltatási tevékenység megkülönböztetését jelenti.

Szűkebb értelemben: a per főszemélyeinek a tárgyalási szakon belüli elkülönitettségét jelenti (felek, bíróság). Az ügyész tárgyaláson való részvételének általánosan kötelezővé tételével kapcsolatban — éppen a vádelvre hivatkozva — támadták az I. Bpn-t. Azt állították, hogy nem lehet kontradiktórius teljes mértékben az a tárgyalás, amelyen az egyik fél, az ügyész, hiányzik. Az ügyész kötelességének úgy tud leginkább eleget tenni, ha jelen van a tárgyaláson.[6]

Ez a nézet önmagában véve még nem lenne hibás, de hibássá válik akkor, amikor az ügyész távollétét azonosnak tartja a kontradiktórius elv áttörésével. Holott a funkciók elválasztásának a fent leírt kétféle értelmét alapul véve világos, hogy az ügyésznek a tárgyalásról történő távolmaradása, nem fogja a vádlói és az ítélkező funkciónak egybeolvadását jelenteni. Az ügyész vádlói kötelezettségei és jogai megvannak akkor is, ha a tárgyaláson nincs jelen, perorvoslattal élhet, írásbeli indítványt tehet stb. Ahogy a vádlottat sem lehet úgy tekinteni, mint aki a fél jogairól teljesen lemondott a 154. § (3) és (4) bekezdésének esetében. Egyébként a bíróság akkor is aktív közreműködésre kötelezett, ha a vádló jelen van. Az ügyésznek a tárgyaláson való jelenlétének, problémája is végső soron a vádelvvel kapcsolatos vitára vezethető vissza. A vádelvből következő dogmatikus és merev funkciómegosztás szükségességének hangsúlyozásából fakad (pártatlan, passzív bíró, aktív vádló).

Összefoglalva: A szocialista magyar Bp-ben szabályozott funkciók megosztásának elve nem a vádelv folyománya, hanem a szocialista tartalmú kontradiktórius tárgyalási elvből fakad, amely az aktív közreműködésre kötelezett bíróság mellett a felek létét is feltételezi a büntető perben.

2. A váddal való rendelkezés

A funkciók tartalmi megváltozása a büntető eljárásban a bíróság és a felek jogainak és kötelességeinek megváltozását vonja szükségszerűen maga után. Az ezzel kapcsolatos új szabályok — amelyeket az I. Bpn fogalmazott meg nagyobb részt — elsősorban a vádelv ún. kritériumait érinti. Nevezetesen az ügyész (közvádló) rendelkezési jogát és a bíróság vádhozkötöttségét.

A vádelv egyik sarktétele, hogy a vádló rendelkezik a váddal. A vádló a vád ura, és ennek értelmében joga van a vádat elejteni és módosítani is, éspedig a bíróságra kötelező erővel. Ezek szerint a rendelkezési jog tartalma

a) a vád elejtéshez és

b) a vád módosításához való jog.

Megvizsgálandó, hogy a magyar szocialista büntető eljárás elismeri-e a vádlónak a váddal való rendelkezési jogát. A vizsgálódást kizárólag a közvádas ügyek vonatkozásában végezzük. A magánvádra üldözendő bűntettek jellegére tekintettel a magánvádló jogai a közvádlóéhoz képest eltéréseket mutatnak. E kettősségre — alapjaival és helyességével — itt nem foglalkozunk.

A vádló rendelkezési jogának vizsgálatával kapcsolatban ismét a vádelvből, a vádelv szabályaiból kell kiindulni.

[6] Móra Mihály: Egyetemi jegyzet. II. köt. 1960. 507. old.

A vád módosításához való jog azt jelenti, hogy a vádló az eredetileg vád tárgyává tett bűncselekmény helyett súlyosabb bűncselekmény, illetőleg az eredetileg vád tárgyává tett bűncselekményen felül további más bűncselekmény elkövetését is a terhelt terhére róhatja. Azaz a vádat megváltoztathatja, kiterjesztheti és a bíróság a vádló által módosított vádról köteles dönteni (pozitív rendelkezés).

A védelejtéshez való jogból pedig az következik, hogy a vádló — indokolási kötelezettséggel vagy anélkül — a tárgyalás során olyan nyilatkozatot tehet, amelynek tartalma az, hogy a vádló a bíróság elé korábban beterjesztett vád felől érdemi döntést nem kíván és ez a nyilatkozat a bíróságot kötelezi (negatív rendelkezés):

a) *A vád elejtése.* A burzsoá magyar Bp. elismerte a vádló védelejtéshez való jogát. „A tiszta vádper értelmében a vádló az eljárás tárgya felett annak egészében és részleteiben a per folyamán is rendelkezhetik, s így mindaddig, míg az ügy ítélethozás alá terjesztve nincs, a vádló a vádat elejtheti, sőt módosíthatja is.[7] A vegyes rendszerben érvényesülő vádelvből következik, hogy a „legalitás elvének korlátai között a vádló ura a vádnak".[8]

Abból, hogy a vádló a vád ura, következik, hogy a vád megváltoztatása mellett a vád elejtéséhez is joga van. „Ha a közvádló arról győződik meg, hogy a cselekmény nem büntethető, vagyis a felmentő ítélet valamelyik esete fennforog, akkor elejti a vádat..."[9] Az 1896 : XXXIII. tv. 323. §-a szerint a védelejtés esetében mindig végzéssel kell az eljárást megszüntetni, bármilyen indokból lép is vissza a vádló a vád képviseletétől. Ez a védelv folyománya, mely szerint a bíróság nincs jogosítva az ügy érdemével foglalkozni, ha a vádló a vádat elejtette.[10] Az ügyész védelejtéssel azonban nemcsak akkor élhetett, ha egyébként is felmentő ítélet meghozatalának lett volna helye az ügyben. A burzsoá magyar Bp ismerte a közérdek védelme érdekében történő védelejtés intézményét is. A védelejtés a közérdek szempontjából is megtörténhetett, de mindig csak olyan esetben, amely nem tartozott a 264. § (1)—(4) és (6) pontja alá (megszüntetési okok). Ez eltérés volt a legalitás elvétől, amely elvet a királyi ügyészségnek egyébként a vád elejtésénél is szem előtt kellett tartania. A közérdek szempontjából történő védelejtés azonban csak akkor volt indokolt, ha azt a „társadalmi igazság" követelte, vagyis ha a vád fenntartása „nagyobb kárt okozott a társadalomnak, mint amennyi a vád elejtéséből az igazságszolgáltatást érhette".[11]

Ez utóbbi védelejtési jog világosan rámutat arra a különbségre, amely a burzsoá társadalomban az igazságszolgáltatás érdeke és a „társadalom", az uralkodó osztály érdeke között fennállhatott. Amennyiben az igazságszolgáltatás rendjével kapcsolatos szabályok és törvények a kizsákmányoló társadalom érdekeit a konkrét ügyben nem voltak képesek szolgálni, szembe került egymással a „társadalmi igazság" és az igazságszolgáltatás által megállapítható igazság, a kettő egymástól elvált és minden esetben a „társadalmi igazság" kerekedett felül.

A szocialista büntető eljárás nem ismerhet el olyan szabályt, amely a társadalom és az igazságszolgáltatás szembeállítását tartalmazza. Nincs létjogosultsága a Bp-ben az ügyészi védelejtés olyan megkonstruálásának, amelynek rejtett célja a legalitás elvének áttörése lenne.

A Bp hatályos rendelkezései értelmében az ügyész a vádat elejtheti, a védelejtést indokolni köteles [Bp. 38. § (3) bek.]. Mindaddig, amíg a bíróság az ügyész által benyújtott vádiratot változatlan vagy módosított formában el nem fogadja, az ügyész védelejtése kötelező a bíróságra. Értelemszerűen áll ez a tétel olyan ügyekre is, amelyekre nézve a Bp 139. §-a előkészítő ülés megtartását kötelezővé nem teszi. A vád ilyen időben történő elejtése az eljárásnak a Bp 145. § (1) bekezdés b) pont szerinti megszüntetését vonja maga után. Az előkészítő ülésben a vádirat tárgyalásra való elfogadásáig és a 141. § eseteiben az elnöknek az ügy tárgyalásra való kitűzéséről szóló határozatáig tehát a vád visszavonható. A védelejtés a bíróságot feltétlenül köti.

A tárgyalásra elfogadott vád fenti értelemben vett elejtése nem lehetséges. A Bp. 38. § (3) bekezdése és a 175. § (4) bekezdésének rendelkezései értelmében az ügyész ugyan élhet a tárgyalás során is védelejtéssel, ennek a védelejtésnek azonban a bíróságra nézve nincs kötelező ereje. A Bp ugyanis — helyesen — az ügyész részéről történő védelejtést önmagában véve megszüntetési oknak nem tekinti.[12]

[7] Balogh: i. m. 174. old.
[8] Balogh: i. m. 187. old.
[9] Balogh—Illés—Varga: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. III. Bp. 1899. 351—352. old.
[10] Balogh—Illés—Varga: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. I. Bp. 1910. 239. old.
[11] Balogh—Illés—Varga: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. I. Bp. 1910. 241. old.

[12] A *szovjet* büntető eljárásjogban az ügyész, mint a vád képviselője, rendelkezik a vád elejtésére vonatkozó joggal is. Ha a bizonyítás felvétele folyamán kiderül, hogy a vád valamely pontja, vagy az egész vádat nem támasztják alá bizonyítékok, a vizsgált összes körülményekből levont, olyan indokolt következtetés formájában kell elejteni, hogy az a bíróság számára meggyőző legyen (OSZFSZK Bp. 306. §). A bíróságot természetesen nem köti az ügyész véleménye. A bírósági tárgyaláson a felek csak segítenek a bíróságnak, amely megvizsgálja az összes bizonyítékokat, ezzel elősegíti a döntést, majd meghozza az ítéletet.

Az Alapelvek 40. cikke értelmében: „A bírósági tárgyalás alapján az ügyész arról győződött meg, hogy a bizonyítási eljárás adatai nem támasztják alá a vádlott ellen emelt vádat, köteles a vádat elejteni és ennek indokait a bíróság előtt kifejteni." Hasonló megoldást fogad el az 1952. évi *bulgár* Bp 10. cikkelye. „Ha az ügyész úgy véli, hogy a közérdek védelmében be kell avatkoznia az ügybe, akkor a vád úgy tekintendő, mint amit az ügyész emel és az eljárás ügyészi védelejtéssel nem szüntethető meg. A *lengyel* Bp (1950. egységes szöveg 1952. évi 302. Sb törvény) 49. cikkének 2. §-a lehetővé teszi a bíróság számára az ügyészi védelejtés-

Amint a Bp 145. § (1) bek. b) pont, illetve a 175. § (4) bek.-ből kitűnik büntető eljárásjogunk az ügyészi védelejtést nem egységesen értékeli. Az értékelés különbözősége a védelejtés eljárásjogi hatásában mutatkozik. A vádirat elfogadása, illetve az ügy tárgyalásának kitűzéséről hozott határozat előtt az ügyész védelejtése a bíróságra kötelező, formális megszüntetési ok. E határozat meghozatala után azonban csupán a bíróságra nem kötelező ügyészi nyilatkozat.

Szükség van-e a kettősségre a védelejtés eljárásjogi értékelése szempontjából? Vajon azok az érvek, amelyek az ügyészi védelejtésnek a bíróságra nem kötelező jellegét alátámasztják, nem állanak-e fenn a tárgyalás elrendelése, illetve a vádirat elfogadása előtti szakra is?

A 175. § (4) bekezdését az 1954 : V. tv. iktatta a Bp-be. A szocialista büntető eljárásban megváltozott szerepet betöltő bíróság anyagi igazság megállapítására való törekvésének elősegítése céljából. Ez a törvényhely szoros kapcsolatban van a bíróság igazságmegállapításának új szocialista felfogásával.

A burzsoá büntető eljárások nagyban egészében megelégszenek az ún. formális igazság megállapításával. Az ügyészi védelejtés mint önmagában véve megszüntetési ok figyelembe vétele — ha megalapozottságáról a bíróság nem győződhet meg — csak formális igazságot jelenthet. Ezen túlmenően kihat a bíróságnak a bírói szak törvényességéért való felelősségére is. Végeredményben ellentmondásban van a védelvnek a funkciók megosztásával kapcsolatos tételével is, mert bár az ügy már bírói szakban van, érdemben az ügyészi nyilatkozat dönt. A bíróság csak deklarálja a döntést.

A szocialista büntető eljárás céljától idegen az ügy olyan megszüntetése, amely sem a bíróság meggyőződését nem fejezi ki az ügyben, sem a vádlottban, illetőleg a határozatról tudomást szerző állampolgárokban nem keltheti az ügy igazságos elbírálásának érzését. A bírói szakban a bíróság a döntő szerv, a döntések helyességéért elsősorban a bíróságot terheli a felelősség. Felelősséget vállalnia viszont csak olyan határozatért lehetséges, amely a bizonyítási eljárás során kialakult bírói meggyőződésen alapult.

A Bp 175. § (4) bekezdésének a rendelkezése az ügyész bűnüldöző tevékenységének eredményességét sem gátolja. Az ügyész a bíróság tevékenységének törvényessége feletti felügyeletet, mint ügyfél gyakorolja a bírói szakban, és mint ügyfél, egyenlő jogokat élvez a vádlottal. A nyomozati szakban — amely a vádiratnak a bírósághoz érkezéséig tart — az ügyész nyomozati hatóság, önállóan dönt abban az alapvető kérdésben, hogy a nyomozás lefolytatásának eredményeképpen előállott tényállás alapjául szolgálhat-e a vádemelésnek. Ha az ügyész ezt a kérdést igenlőleg dönti el, a vádirat megszerkesztése és bírósághoz továbbítása után az ügyészből, ügydöntő hatóságból perbeli fél lesz.

A Bp széles körben biztosít jogot az ügyésznek arra, hogy a törvényességnek az eljárásban való érvényesülését elősegítse, az eljárásban előforduló törvénytelenségeket óvással megtámadja. Az igazságos ítélet megszületésében fontos szerepe van az ügyésznek, mint aktív félnek. Döntésre azonban kizárólag a bíróság hivatott. Már pedig a bíróságot kötelező védelejtés tulajdonképpen az ügynek az ügyész részéről történő befejezését, érdemi eldöntését jelentené. Természetesen jogot kell biztosítani az ügyésznek arra, hogy ha a bizonyítási eljárás során a vád alaptalanságáról vagy megszüntetési, illetve felmentési ok fennállásáról utóbb meggyőződött, a bíróságnak az ügy megszüntetésére vagy felmentő ítélet meghozatalára indokolt javaslatot tegyen. Jelenleg az ügyész védelejtési joga a tárgyalás során lényegében ilyen indokolt — az ügy megszüntetésére, illetőleg a vádlott felmentésére vonatkozó — javaslatot jelent. Meggondolandó, hogy a 175. § (4) bekezdésében nem lenne-e helyesebb a „védelejtés" kifejezést mellőzni. Az e helyen említett védelejtés a magánvádló védelejtéséről vagy az ügyésznek a tárgyalás bírói előkészítésének szakában bejelentett védelejtésétől jogi következményeiben különböző eljárási cselekmény. A védelejtés kifejezése ugyanis azt is jelenti, hogy a vád és a képviselője az eljárásból kiesik. Már pedig a tárgyaláson történő védelejtés esetében: 1. a vád nem esik ki, mert a bíróság a 175. § (4) bekezdés értelmében védelejtés esetén is köteles érdemben eldönteni az ügyet, 2. a vád képviselőjét a védelejtés után is megilletik az ügyféli jogok és terhelik az ügyféli kötelességek. Fellebbezéssel élhet (BH 1955. 3. sz. 27. sz. BK.), a tárgyaláson jelen lehet, és amennyiben jelenléte a 154/A § értelmében kötelező, köteles is jelen lenni.

A Legfelsőbb Bíróság XIII. sz. büntető elvi döntése a 175. § (4) bekezdés alkalmazása kapcsán kimondja, hogy „a bíróság az előkészítő ülésben az ügy tárgyalását elrendelte, vagy a tanács elnöke a tárgyalás napját kitűzte, a bíróság a büntető eljárást védelejtés okából többé nem szüntetheti meg, hanem az ügy tárgyalásán kell annak eredményéhez képest megfelelő határozatot hoznia". Az indokolás röviden kitér a 145. § b) pontra is. „Az ügy tárgyalásának az elő-

nek, mint megszüntetési oknak figyelembe vételét. „A vádirat beterjesztése után a bíróság az eljárást megszüntetheti az ügyésznek az 1. §-ban (a cselekmény jelentéktelen társadalomra veszélyessége) említett okból emelt indítványára." — Az *NDK* Bp nem ismeri az eljárásnak az ügyészi védelejtéssel történő megszüntetését. Amikor az ügyész a vádiratot a bírósághoz benyújtja, az eljárás törvényessége miatti felelősség a bíróságra száll át. A bírói szakban a feleket megilleti az indítványozási jog, a felek indítványa azonban a bíróságot nem köti. (Schindler: i. m. 266., 267. old.) — A *csehszlovák* Bp szerint az ügyész nyilatkozata a vádirat visszavonásáról a vádiratnak a bíróság által történt elfogadása után az olyan ügyekben pedig, amelyekben a vádiratot nem tárgyalták a főtárgyalás megkezdése után (220. §), hatálytalan, és nem menti fel a bíróságot azon kötelezettsége alól, hogy a vádirat ügyében határozzon. (208. §.)

készítő ülésen való elrendelése előtt az ügyészi védelejtés az eljárás megszüntetését vonja maga után. Az előkészítő eljárásnak éppen annak az eldöntése a célja, hogy tartson-e az ügyben a bíróság tárgyalást. Nyilvánvalóan indokolt, hogy ebben a vonatkozásban az ügyész nemleges állásfoglalása is irányadó legyen.

Az előkészítő ülés feladata valóban a vádirat ellenőrzése abból a szempontból, hogy az alapjául szolgálhat-e a tárgyalásnak. Éppen ezért nem véletlen, hogy az előkészítő ülésben történő megszüntetés okai, a 145. § (1) bekezdés *b)* pontot kivéve, a 133. § okaival azonosak. Következményeiket tekintve azonban a 175. § (3) bekezdéssel egyezőek. A 145. § (1) bekezdés *a)* és *c)* pontba foglalt megszüntetési okok olyanok, amelyek megléte esetén az ügyet már nyomozati szakban meg kellett volna szüntetni. A bíróság a megszüntetést az ügyész helyett végzi el azzal, hogy mivel bírói határozatról van szó, a megszüntető végzés jogerőhatással bír. Éppen ezért, mert az előkészítő ülésen hozott megszüntető végzés jogerőhatás tekintetében nem különbözik a tárgyaláson hozott megszüntető végzéstől, komoly problémát jelent a 145. § (1) bekezdés *b)* pontja.

Bár a 38. § (3) bekezdés értelmében az ügyész az előkészítő ülésben történő védelejtést is indokolni köteles, a bíróság az indokolás helytállóságának vizsgálatába nem bocsátkozhat. A 149. § a megszüntetés ellen csak az ügyésznek biztosít fellebbezési jogot. Tehát tulajdonképpen a 145. § (1) bek. *b)* pontja alapján történő megszüntetés olyan határozat, amely rendes perorvoslattal nem támadható meg. Nem valószínű, hogy az ügyész, aki a védelejtéssel maga idézi elő az eljárás megszüntetését, a végzést megfellebbezze.

A 145. § (1) bek. *b)* pont alkalmazása ellen és mellett is hozhatók fel érvek. Mellette szól az ügy egyszerűbb, rövidebb lezárása, a téves vádirat benyújtás korrigálásának lehetősége az ügyész részéről, és a pergazdaságossági szempont. Az ellene felhozott érvek azonban nyomósabbak. Az ügyészi védelejtésre történő megszüntetés ugyanis a bíróságot akadályozza, vagy legalábbis hátráltatja az igazság felderítésében. A téves védelejtés hátrányos következményei, ha a bíróság szabályszerű védelejtés alapján hozta meg a megszüntető határozatot, annak törvényessége azon az alapon, hogy valamilyen okból a vád elejtése téves volt, nem támadható meg törvényességi óvással. A vádló esetleges tévedése ugyanis a Bp. 145. § (1) bek. *b)* pontjának kötelező rendelkezése folytán a megszüntető határozat törvényességét nem érinti. Ilyen esetben a vádló tévedése perújítási indítvánnyal orvosolható (BH. 1956. 9. sz. 164. sz. BK.). A védelejtés okából történő megszüntetés a jogerős bírói határozatok igazságosságába vetett bizalom megrendülését is előidézheti és csökkenti a bírói határozat nevelő hatását.

A 145. § (1) bek. *b)* pont alkalmazhatását — az ellenérveket is figyelembe véve — végső soron az dönti el, hogy hol vonjuk meg a határt a nyomozati szak és a bírói szak között. A tágabb értelemben vett tárgyalás előkészítés végső soron az ügy bírói előkészítését is magába foglalja. Mégis a büntetőügy nem a vádirat elfogadásával, illetőleg a tárgyalás kitűzésével kerül bírói szakba, hanem jóval előbb, a vádiratnak a bírósághoz való beérkezésekor. Bár ezt a Bp. kifejezetten nem mondja ki, de következik abból, hogy a bírói szak előfeltétele a vádirat benyújtása, továbbá, hogy az előzetes letartóztatásról, lefoglalásról, ezek megszüntetéséről a vádirat benyújtása után már a bíróságnak kell döntenie, akkor is, ha a bíróság a vádiratot még nem fogadta el. (Bp. 100., 122. § (1) bek.) A bírói szakban a bíróság joga és kötelessége az ügy érdemében dönteni. Az általános szabály alól a Bp. csak egy kivételt ismer: a bírói előkészítés során történő nyomozáskiegészítés elrendelését (Bp. 143. §). Ez az egyedüli eset, amikor a már bírói szakban levő ügy nyomozati szakba kerülhet vissza.

Végül is nincs alap arra, hogy a vádirat elfogadása előtti és az ezt követő bírói szak között nagy különbséget tegyünk azért sem, mert a 145. § alapján hozott megszüntető végzés ugyanúgy jogerőhatással jár, mint ha azt a bíróság a tárgyalás során hozta volna.

De lege ferenda helyesebbnek mutatkozna a 175. § (4) bekezdés rendelkezéseit az ügyészi védelejtésre általánosan kiterjeszteni, biztosítva az ügyész számára az eljárás megszüntetésére vonatkozó indokolt, de a bíróságra nem kötelező indítvány megtételének lehetőségét.

De lege lata a 145. § (1) bek. *b)* pont alapján történő megszüntetés mellőzhető. Az ügyész a védelejtést a 133. § (1) bekezdésében foglalt okokon kívül más okokra — mivel a szocialista büntető eljárás a célszerűségből, vagy az ún. „társadalmi érdekből" történő védelejtést nem ismeri — nem alapíthatja. E megszüntetési okok fennállását észlelve a bíróság az ügyész álláspontjától függetlenül köteles az eljárást már a tárgyalás előkészítése során megszüntetni. Így ha az ügyész a védelejtést a 145. § (1) bek. *a)* pont valamelyik esetével indokolja — és a bíróság az iratok alapján az indokolás helytállóságáról meggyőződik —, nem lenne akadálya az ügy 145. § (1) bek. *a)* pont alapján történő megszüntetésének.

Ha a bíróság a védelejtés helytállóságáról az iratok alapján meggyőződni nem tud, a 145. § (1) bek. *b)* pont helyett a 143. § alkalmazásával az ügyet nyomozati szakba juttatná vissza. A pótnyomozásra visszaadás következtében az ügyész — meggyőződése szerint — megszüntethetné az eljárást, de jogerőhatás nélkül.

b) *A vád módosítása.* A Bp. 168. § (1) bek. értelmében: „Ha az ügyész, illetőleg a magánvádló a bizonyítás eredményéhez képest úgy látja, hogy a terhelt más bűncselekményben bűnös, vagy más bűncselekményben is bűnös, mint amely miatt ellene vádat emelt, a tárgyalás során bármikor, de legkésőbb amíg a bíróság az elsőfokú ítélet meghozatala céljából vissza nem

vonul [170. § (3) bek.]; a vádat megváltoztathatja, illetőleg kiterjeszti vagy új vádirat benyújtása végett a tárgyalás elnapolását indítványozza."[13] E szabály alkalmazása a Bp-ben nyilvánvalóan azzal indokolható, hogy helytelen lenne a vádlót arra kötelezni, hogy eredetileg vádiratban foglalt álláspontja mellett akkor is kitartson, ha utóbb ennek helytelenségéről meggyőződik.

Az ügyész vádmódosításhoz való jogát a burzsoá jogban, mint a váddal való rendelkezési jog egyik megjelenési formáját ismerték. Az igazság megközelítéséhez, illetőleg eléréséhez a vádló hozzásegíthette a bíróságot, amikor ezzel a jogával élt. Hogy élt-e minden esetben, amikor szükséges volt, azt a vádló döntötte el (a vádló ura a vádnak). A vádmódosítást a burzsoá jog szerint kizárólag mint jogosultságot, de nem mint kötelességet szabályozta.

A magyar szocialista büntető eljárási jog ebben a tekintetben is — a forma egyezőségétől eltekintve — alapvetően más intézményt szabályoz. A vádmódosítás nem az ügyésznek a vádelvből fakadó jogát, hanem az anyagi igazság feladatából és a szocialista törvényesség betartásának elvéből adódó kötelezettségét jelenti. Az ügyésznek, mint a bűnüldöző szerv képviselőjének, nemcsak addig kötelessége a bűncselekmény üldözése, amíg a vádiratot a bírósághoz be nem nyújtja, hanem a tárgyalási szakban is. Következésképpen: ha az ügyész a vádirat benyújtása után észlel olyan bizonyítékokat, amelyek a korábbi, a vádiratban rögzített meggyőződésén alapuló tényállástól, illetőleg jogi minősítéstől való eltérés szükségességét indokolják, az ügyész köteles ezekből a következtetéseket a maga számára levonni.

Összefoglalva: A vádiratnak a bírósághoz való benyújtása után nem beszélhetünk az ügyésznek a váddal való rendelkezési jogáról. (A nyomozati szakban sem rendelkezési jogról van szó, hanem arról, hogy ebben a szakaszban az ügyész ügydöntő hatóság.) A rendelkezési jog helyébe a szocialista büntető eljárásjog az ügyésznek az anyagi igazság és a szocialista törvényesség elvéből fakadó kötelességét helyezi. Ennek következtében a vádelejtés és a vádmódosítás minden esetben, amikor ennek szükségessége mutatkozik, az ügyész számára nemcsak, és nem elsősorban jog, hanem mindenekelőtt kötelezettség. A bíróságot azonban sem a vádelejtés (a 145. § (1) bek. *b)* pontban megjelölt kivételtől eltekintve), sem a vádmódosítás nem befolyásolja az ügyben való érdemi döntésben.

3. A bíróság vádhozkötöttsége

A vádelv harmadik kritériuma a bíróság vádhozkötöttségének elve. Ez tulajdonképpen két részre osztható: *a)* a bírósági eljárás előfeltétele a vád, az ügy bírói szakba vád nélkül nem kerülhet; *b)* a bíróság a terhelt bűnösségét csak a vád tárgyává tett tényállás alapján állapíthatja meg.

a) *A vád a bírói eljárás előfeltétele.* Bár a Bp tételesen nem mondja ki, egész rendszeréből az következik, hogy a büntető ügy elbírálására a bíróságnak csak akkor van lehetősége, ha ennek érdekében vádat terjesztettek elő. (Magánvádas bűncselekményeknél vádiratot a feljelentés pótolja.)

Mindaddig, amíg a bírósághoz ilyen indítvány nem érkezik, nem jogosult és nem is köteles a Bp. 87. § (3) bek. és 88. § (1) bekezdésében foglaltakon kívül (feljelentési kötelezettség, feljelentés elfogadása és továbbítása a nyomozó hatóságokhoz) az üggyel érdemben foglalkozni (más kérdés a védő kirendelése a 149. § (5) bek. esetén). Következésképpen az officialitás (hivatalból való eljárás elve) a bíróság tekintetében — úgy, ahogy az a nyomozó hatóságnál érvényesül, nem érvényesülhet. A bírósági szakasz megindításának az eljárás lefolytatását indítványozó vádirat előfeltétele. A vád azonban csak akkor válthatja ki a kívánt jogi hatást, ha azt törvényes szerv törvényes eljárás keretén belül hozta meg.

A bírói szakasz megindulását tehát nem akármilyen, csak törvényes vád válthatja ki.

A vád törvényessége tágabb és szűkebb értelemben is felfogható.

Tágabb értelemben véve az a vád törvényes, amely a Bp 138. §, illetve 140. § (2) bekezdésére tekintettel a tárgyalás alapjául szolgálhat.

A vád tágabb értelemben vett törvényességét a bíróság előkészítő ülésben, vagy a bíróság elnöke előkészítő ülésen kívül a vádirat beérkezése után vizsgálva orvosolhatja. A fogyatékosságoknak megfelelően áttételnek, pótnyomozás elrendelésének, megszüntetésnek, felfüggesztésnek, illetve a vádirat módosításának van helye.

Ha a bíróság a vádirat hiányosságait a tárgyalás során észleli, az ügy áttételéről (Bp 32. §), felfüggesztéséről, illetőleg a nyomozás kiegészítéséről végzést hoz (Bp. 175. § (1) bek.). A 145. § *a)* és *c)* pontjaiban foglalt körülmények fennállásának megállapítása a tárgyaláson felmentő ítélet (Bp. 180. §), illetve megszüntető végzés (Bp. 175. § (3) bek.) meghozatalára vezet. A Bp. 140. §-ának (3) bek. *a)* pontjában említett vádmódosításra a tárgyalás során a bíróság számára a 178. § (3) és (4) bekezdése ad lehetőséget.

A másodfokú bíróság az egész megelőző bírói eljárást és az érdemi döntést egyaránt felülvizsgálja. Ebben a keretben reagál a vád törvényességének tágabb értelemben vett megsértésére is. A hatáskör és illetékesség szabályainak megsértése — áttétel elmulasztása esetén — eljárásjogi szabálysértés miatt a 202. § *c)* pontban foglalt okból hatályon kívül helyezi az érdemi határozatot és az elsőfokú bíróságot új eljárásra utasítja. Ugyanígy jár el, ha a nyomozáskiegé-

[13] A szovjet büntető eljárásjog nem ismeri a vádlónak a vádmódosításhoz való jogát, ellentétben a vádelejtéshez való joggal. Vö.: Alapelvek 40., 42. cikk.

szítés elrendelésének elmulasztása miatt az érdemi döntés megalapozatlan (201. § *b)* és 203. §). [14] Ilyenkor a 203. § (3) és (4) bekezdésének alkalmazása nem lehetséges. Az eljárás felfüggesztésének törvényellenes elmulasztása megvalósíthatja a Bp. 202. § *f)* pontjában foglalt eljárási szabálysértést. Ha az az ítélet megalapozatlanságát is eredményezte, a hatályon kívül helyezés az új eljárásra utasításról szóló végzés 201. § *b)* pont miatt 203. § valamely pontjában foglalt okból is lehetséges. A megszüntetési, illetőleg felmentési okok figyelembe vételének elmulasztását a másodfokú bíróság a 200. §, illetőleg a 204. § értelmében korrigálja.

Szűkebb értelemben a vád törvényessége azt jelenti, hogy az a szerv, illetőleg személy nyújtja-e be, amely, illetőleg aki ilyen indítvány benyújtására a Bp szerint jogosult.

A szűkebb értelemben vett törvényes vád hiánya a Bp 202. § *f)* pontjába foglalt hatályon kívül helyezési okot valósítja meg. A Bp 202. § *f)* pontja ún. relatív hatályon kívül helyezési ok, amely alkalmazása a másodfokú bíróság mérlegelésétől függ. A törvényes vád nélkül folyó bírói eljárást azonban minden esetben olyan szabálysértésnek lehet tekinteni, amely a feleket törvényes jogaiktól megfosztotta, vagy ezek gyakorlását korlátozta és ez az ügy helyes elbírálását akadályozta.[15] Az ügyész a Bp 37. §-a értelmében ügyfél. A bíróságnak olyan eljárása, amely az ügyésznek, mint közvádlónak a közvád érvényesítéséhez való jogát, illetve kötelességét érvényesíteni nem engedi — tekintet nélkül a Bp 43. § (1) bekezdésére — súlyos eljárási szabálysértés és feltétlen kihatással van az érdemi döntés tartalmára.

A Bp nem rendelkezik kifejezetten arról az esetről, amikor a bíróság előkészítő ülésben vagy a tanács elnöke előkészítő ülésen kívül, illetve a bíróság a tárgyaláson észleli a törvényes vád hiányát. Ha a bíróság, illetőleg a tanács elnöke a tárgyalás megkezdése előtt észleli, hogy az ügy, amely magánvádra indult, közvádas, legegyszerűbb megoldás, ha a bíróság a Bp 143. §-ának megfelelő határozatot hoz. A tárgyalás előkészítése során hozott, a pótnyomozás elrendeléséről szóló határozat az ügyet nyomozati szakba helyezi vissza, és a nyomozás eredményeképpen módja lesz az ügyésznek a vádemelés kérdésében dönteni.

Nehezebb a törvényes vád hiányának orvoslása akkor, ha a bíróság csak a tárgyaláson lefolytatott bizonyítási eljárás következtében észleli azt, hogy az ügy közvádas. A tárgyaláson elrendelhető nyomozáskiegészítés ugyanis nem eredményezi az ügy nyomozati szakba való visszajuttatását. Nem megoldás az sem, hogy a bíróság az ügyészt a vád képviseletének átvételére felhívja. A Bp 43. § (2) bekezdésében ugyanis kifejezetten az eredetileg magánvádas ügyekről van szó. A tárgyalás során az ügyész részéről a vád képviseletének a 43. § (2) bekezdés alapján történő átvételéről csak akkor lehet szó, ha az ügyész a magánvádas ügyben a közérdek sérelmét a tárgyalás során fedezi fel. Egyébként is azzal, hogy a tárgyalás során a bíróság előtt a vád képviseletét később már az arra jogosult személy látja el, nem korrigálja a törvényes vád hiányának korábbi fennállását. Nem oldható meg a probléma azzal sem, ha a bíróság az eljárást — a törvényes vád hiánya miatt — megszünteti. Ez ellentétben is állna a Bp 175. § (3) bekezdésével. A Bp 175. § (3) bekezdése ugyanis a megszüntetési okokat kimerítően felsorolja és a törvényes vád hiánya egyik pontban sem szerepel. Másrészt a tárgyaláson hozott megszüntető végzés jogerőhatással bír. Ugyanazon tényállás miatt újabb eljárás csak perújítás (vagy törvényességi óvás) keretében lenne lehetséges. A legelfogadhatóbb megoldás az lenne, ha a bíróság a törvényes vád hiányát a tárgyalás során észlelve, a Bp 142. § értelmében az ügy áttételéről hatáskör hiánya miatt végzést hozna, és egyben a 87. § (4) bekezdésében foglalt feljelentési kötelezettségének eleget tenne.

A tárgyalás során hatáskör hiánya miatti áttételről a Bp 32. § (1) bek. rendelkezik. A Bp 32. § (1) bekezdése azonban csak külön bíróságokat, illetőleg megyei bíróságokat említi. Mégis — a funkciók szétválasztásának érvényesülése következtében — a bíróság és ügyészség hatásköre élesen elkülönül egymástól. A közvádas bűncselekmény esetében az eljárás a nyomozati szakasszal kezdődik. A nyomozás lefolytatására kizárólag a nyomozó hatóság tagjai rendelkeznek hatáskörrel. Pontosabban: nyomozati cselekmények teljesítésére csak a Bp 89. §, illetőleg a 89/A §-ban meghatározott szerveknek van joghatóságuk. A Bp a joghatóság kérdéséről kifejezett említést nem tesz és a bíróságot (illetve ügyészséget) csak a hatáskörének és illetékességének vizsgálatára kötelezi. Nem kétséges azonban, hogy a hatáskör és illetékesség vizsgálata előtt, vagy ezzel egyidőben, az eljáró szervnek vizsgálnia kell joghatóságának fennállását is, mint ahogy teszi is a bíróság például, ha megállapítja, hogy a cselekmény, ami miatt vádat emeltek, nem bűncselekmény, csak szabálysértés. „A szabálysértés nem tartozik a bírói hatáskörbe, így azt a bíróság nem bírálhatja el. Amennyiben a büntető eljárás megindításáig hat hónap még nem telt el, az ügyet át kell tenni a szabálysértés tárgyában való eljárásra illetékes szervhez."[16] „Ha a bírósági eljárás során derül ki, hogy az elbírálandó cselekmény csak szabálysértés, az ügyet — fel-

[14] A törvény szövege szerint: „ítélete megalapozatlan". Nem valószínű, hogy a megszüntető végzést a törvényhozó ki kívánván emelni a 201. § b) pont alól. Helyesebb lenne a törvényszövegben ítélet helyett érdemi döntést említeni.

[15] B. H. 1954. 9. sz. 496. sz. jogeset. Törvényes vád nélkül hozott ítélet hatályon kívül helyezése. BH. 1955. 3. sz. 451. sz. jogeset.

[16] 206. sz. B. K. BH. 1957. 4. sz.

mentő vagy megszüntető határozat mellőzésével — az eljárás bármely szakában végzéssel kell áttenni az illetékes szabálysértési bizottsághoz."[17] Az állásfoglalásnak az a kitétele, hogy „a szabálysértés nem tartozik bírói hatáskörbe" pontosabban úgy fogalmazható meg, hogy a szabálysértésekre — az említett kivételtől eltekintve — a bíróság nem rendelkezik joghatósággal.

Nem jár el helytelenül tehát az elsőfokú bíróság a törvényes vád hiányának észlelése esetében, ha joghatóságának hiányát megállapítva, az eljárás megszüntetésének mellőzésével az ügyet az ügyészséghez áttenni rendeli.

Az OSZFSZK Bp-ben a vád eljárásbeli alakjának módosulásával kapcsolatos tételes rendelkezések nincsenek. Megoldás — tekintve, hogy a szovjet bíróságot a büntető eljárási törvény feljogosítja arra, hogy közvetlenül tegyen folyamatba büntető eljárást — az, hogy a bíróság határozatot hoz arról, hogy az elkövetőt a megfelelő törvény alapján terheltként felelősségre kell vonni és továbbá a Bp 313. § (vádkiterjesztés) szabályai szerint jár el.[18]

b) *A vádbeli tényálláshoz kötöttség.* A bíróságnak a fennálló törvényes vádhoz való kötöttsége három irányban állhat fenn:

— személy,
— tényállás,
— jogi minősítés vonatkozásában.

A Bp ezzel kapcsolatos rendelkezései a 178. §-ban találhatók.

„(1) A bíróság a terhelt cselekményét az alábbi rendelkezésekben meghatározott kivételektől eltekintve a vád alapján bírálja el.

(2) A vád tárgyává tett tények jogi elbírálásánál a bíróságot az ügyész, illetőleg a magánvádló indítványa nem köti.

(3) Ha a bíróság a tárgyaláson feltárt tények alapján úgy találja, hogy a terhelttel szemben a vádban megjelölt bűncselekménynél súlyosabb büntetés alá eső bűncselekményt kell megállapítani, a tárgyalást a felek bármelyikének indítványára el kell napolni, ha a bíróság megítélése szerint az elnapolás a nyomozás kiegészítése, illetőleg a védelem előkészítése érdekében szükséges.

(4) Ha a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékok szerint a terhelt a vádban megjelölt bűncselekményen felül más bűncselekményt is elkövetett, a bíróság a terhelt bűnösségét ennek alapján is megállapíthatja. Ha a bizonyítás kiegészítése, illetőleg a védelem előkészítése szükségessé teszi, a bíróság a tárgyalást elnapolja, indokolt esetben pedig az eljárást e részben elkülöníti. E kérdésben a bíróság a feleket meghallgatja."

Következésképpen hatályos szabályaink szerint a bíróság a vádhoz jogi minősítés szempontjából nincs kötve (in peius sem).

Nincs kötve a tényállás vonatkozásában sem, mert a 178. § (4) bekezdésében foglalt lehetőség nem az esetek meghatározott csoportjára vonatkozik csupán, hanem minden olyan ügyre, ahol az itt leírt feltételek fennforognak. Van olyan nézet, amely a bírói gyakorlattal ellentétben[19] a 178. § (4) bekezdésében csak lehetőséget lát és nem kötelességet a tárgyaláson bizonyítást nyert további bűncselekmény megállapításával kapcsolatban. Ha ez így lenne, feleslegessé válna e törvényhely, de legalábbis teret engedne a bírói önkénynek.

Kötve van azonban a bíróság a vádhoz a terhelt személyét illetően. Bár erről külön a 178. § nem beszél, de az (1) bekezdésben foglalt általános meghatározás alól kivételként sem említi.[20]

A 178. § (4) bekezdés létjogosultságát, helyességét illetően nem volt egység a magyar szocialista büntetőeljárásjogi irodalomban. Voltak, akik a bíróságnak vádban foglalt tényálláshoz való kötöttségének feloldását nem tartották szükségesnek. A funkciók összeolvadásának veszélyére hivatkozva igyekeztek a 178. § (4) bekezdés rendelkezéseit, mint a bíróság jogkörének kivételes kibővítését feltüntetni. „Nem volna helyes, ha a bíróság magához ragadná a vádlói funkciót is. Erre a Bp. nem is ad módot. Itt csak arról van szó, hogy mennyiben térhet el a bíróság a tárgyalás alapján a vádtól. Helytelen volna kivételből szabályt csinálni és a 178. § értelmét valahogy akként megfogalmazni, hogy az a vádelv utolsó csökevényét is elvetve, egy kézben akarná egyesíteni a két különböző funkciót."[21] A 178. § (4) bek. alapgondolata lényegében az, hogy az aktív közreműködésre kötelezett bíróság a terheltnek olyan bűncselekménye kérdésében is határozhasson, amit a vádló vád tárgyává nem tett. Ez a rendelkezés megfelel a Btá 57. §-ában foglalt követelménynek is, lehetővé teszi egy terhelt több bűncselekményének egy eljárásban történő elbírálását.

A 178. § (4) bekezdésének a Bp-be való felvételét a gyakorlat is indokolta. Az 1951. évi III. tv. szerint a bíróság a tényállás tekintetében igen, de a jogi minősítés szempontjából nem volt kötve a vádhoz. A ténykérdésnek a jogkérdéstől való merev elválasztása rendkívül nehéz. „A tárgyi valóság tényei és azok társadalmi és politikai és jogi lényege, amelyeket az anyagi büntetőtörvények határoznak meg, a bíróság egységes megismerési folyamatában alakulnak ki."[22]

Az 1951 : III. tv. pl. megengedte, hogy a bíróság a vádtól eltérően kísérlet helyett befejezett cselekményt, szándékos helyett gondat-

[17] 191. sz. BK. Kivételt állapít meg ez alól a szabály alól 1960 : 14. sz. tv. 13. § (3) bek.

[18] M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás. Bp. 1954. 287. old.

[19] BH. 1955. 12. sz. 1117. sz. jogeset és BH. 1955. 10. sz. 1041. sz. jogeset.

[20] A népi demokratikus országok büntető eljárásjogai NDK kivételével a magyar Bp-hez hasonló megoldást fogadnak el a vádhozkötöttség kérdésében.

A szovjet megoldásról később részletesen lesz szó.

[21] Móra: Egyetemi jegyzet 1960. 263. old.

[22] A. E. Rivlin: A büntető bírói ítélet törvényessége és igazságossága. SZGP. 1957. 7. sz. 114—118. old.

lan, vagy egység helyett többséget állapítson meg.[23,24] Nagyon valószínű, hogy a jogkérdésben való eltérésnek megfelelően a tényállás is többékevésbé eltért az eredetileg vádiratban foglalt tényállástól.

A 178. § (4) bek. az OSZFSZK Bp 313. § és az USZFSZK Bp 290. § mintájára került a Bp-be. A helyes alapgondolaton túl azonban a helyes megoldást nem tartalmazza.

A szovjet büntető eljárásjog a vádkiterjesztéssel kapcsolatban olyan rendelkezést ismer, amely mind az anyagi igazság felderítésének, mind a védelemhez való jog biztosításának megfelel. Az USZFSZK Bp 209. §-a (amelyet az OSZFSZK-ban is alkalmaznak) tárgyalás során a vádlott terhére felmerült újabb bűncselekmény esetében két lehetőséget enged, az eredetileg vádiratban foglalt bűncselekménnyel való összefüggésből kiindulva:

1. ha nincs szoros összefüggés, a bíróság végzést hoz az új eljárás megindításáról;

2. szoros kapcsolat esetén az egész ügyet vizsgálatra kell visszaküldeni.

A Szovjetunió büntető eljárásjogi Alapelvei 42. cikke a tárgyaláson történő vádkiterjesztésről a terheltnek a védelemhez való joga érvényesítését biztosítva rendelkezik. „A bíróság a tárgyaláson csak azokkal a vádlottakkal szemben és csak annak a vádnak az alapján jár el, amely miatt őket a bíróság elé állították. A bíróság előtt a vád csak akkor módosítható, ha ezzel a vádlott nem kerül hátrányosabb helyzetbe, a védelemhez való joga nem szenved sérelmet. Ha a vád módosítása a vádlott védelemhez való jogának a megsértését vonná maga után, a bíróság az ügyet újabb vizsgálatra küldi vissza."

A 178. § (4) bekezdés hibája, hogy az igazság megállapításának megfelelő garanciáit nem dolgozta ki kellőképpen, sőt amit e tekintetben mond, az sem világos a nem egészen szabatos szövegezés miatt.

Nem világos a törvényhely szövege a tekintetben sem, hogy a három lehetőség közül — döntés elnapolás nélkül, döntés elnapolás után, elkülönítés — melyik milyen esetben alkalmazható. További hiányosságai a 178. § (4) bekezdésnek, hogy a vádlott védelemhez való jogát nem biztosítja kellően.

A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint „az eljáró bíróságnak a vád tárgyává nem tett, de a tárgyaláson kiderülő további bűncselekmény tekintetében is határoznia kell".[25] Az e tárgyban hozott határozat két irányú lehet: vagy a terhelt által elkövetett további bűncselekménynek a bíróság általi megállapítására, vagy — indokolt esetben az ügy e vonatkozásában történő elkülönítésére van lehetőség. Ilyen határozatok meghozatalára azonban csak akkor kerülhet sor, ha a bíróság a további bűncselekmények elkövetésével kapcsolatban legalább az alapos gyanút látja fennforogni. Különben a bíróságot a 87. § (4) bekezdésében foglalt kötelezettségen kívül egyéb nem terheli. Ha a bíróság úgy dönt, hogy a terhelt további — vádiratban foglalt tényálláson felüli — bűncselekményét is elbírálja, amennyiben erre a nyomozás kiegészítése, illetőleg a védelemre való felkészülés érdekében szükség van, az ügyet elnapolja.[26]

A vádlott meghallgatásával kapcsolatban a bírói gyakorlat a 178. § (4) bekezdését úgy értelmezi, hogy a feleket nemcsak az elnapolás kérdésében kell meghallgatni, hanem mindenek előtt

a vádlottal közölni kell, hogy vele szemben milyen tények alapján, milyen más bűncselekmények megállapítására kerülhet sor,

a vádlottat meg kell kérdezni, hogy a közölteket megértette-e és szükség esetén meg kell magyarázni,

kérdéseket kell hozzá intézni, hogy az említett más bűncselekményben való bűnösségét elismeri-e,

ezután erre a más bűncselekményre is részletesen ki kell hallgatni és módot kell adni arra, hogy védekezését összefüggően előadhassa.[27]

Az ismertetett Bp. 178. § (4) bekezdésének gyakorlati alkalmazását elősegíteni hivatott iránymutatások nem elegendőek arra, hogy az idézett törvényhely gyakorlati problémáira minden irányú kimerítő választ adjanak.

Nem kapunk választ az alábbi kérdésekre:

aa) mikor élhet a bíróság ugyanazon tárgyaláson történő határozathozatallal?

bb) Mikor kell elnapolást elrendelni?

cc) Mikor indokolt az ügy elkülönítése?

dd) A terhelt védelemhez való jogának milyen biztosítékai lehetségesek a 178. § (4) bek. esetében?

Az 1117. sz. eseti döntés az elkülönítést kivételes szabályként értékeli. A Bp. 29. §-a értelmében egy elkövető különböző cselekményeit lehetőleg egy időben kell elbírálni. Ez a rendelkezés részben az érdemi döntés igazságosságát segíti elő (összkép), másrészt a vádlottra nézve is előnyösebb, ha több cselekménye egyidőben nyer elbírálást, a külön-külön eljárásokban kiszabott büntetések utólagos összebüntetésbe foglalásához képest. Mégis helyesnek látszik az elkülönítés, pl. olyan esetben, ha a terhelt által elkövetett bűncselekmények között még távoli összefüggés sincs, a további bűncselekmény biztosítása hosszú időt vesz igénybe, az eredeti ügy elbírálását hosszasan késleltetné, vagy ha a bíróságnak az új bűncselekményre nézve nincs hatásköre. Általában az új bűncselekmény elkülönítése mellett kell állástfoglalni olyan esetben, ha e bűncselekmények további tettesei el-

[23] Ugyanez a probléma jelentkezett a fellebbezési eljárással kapcsolatban is. Vö. 38. sz. BK-val.

[24] Csiki Ottó: Pótnyomozás. Magyar Jog. 1956. 8. sz. 336—339. old.

[25] BH. 1955. 10. sz. 1041. sz. jogeset.

[26] BH. 1955. 12. sz. 117. sz. jogeset. — BH. 1956. 7. sz. 1368. sz. jogeset.

[27] BH. 1956. 3. sz. 1430. sz. jogeset.

len eljárást helyeztek folyamatba és a terhelttárs meghallgatása nélkül az ügy helyes elbírálása komoly nehézségekbe ütközik.

Nehezebb annak az eldöntése, hogy mikor dönthet a bíróság elnapolás nélkül a vádlott további bűncselekménye felett, illetve mikor kell elnapolást elrendelni. A törvény szövege a bíróság belátására bízza az elnapolás alkalmazását. A Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntése az elnapolás kérdéséről úgy nyilatkozik, hogy annak nincs helye akkor, ha a bíróság a terhelt által elkövetett bűncselekményt — a lefolytatott bizonyítási eljárás alapján — megállapíthatónak tartja.

A bíróság által történő vádkiterjesztésre különböző szabályokat kellene érvényesíteni akkor,

ha a vádirati tényállás a vádváltoztatással nem bővül, a további bűncselekmény tényállását a vádirat tartalmazta, csak a vádirat elkészítője nem vonta le ebből a megfelelő jogi következtetést;

ha a további bűncselekményre vonatkozó bizonyítékok már a nyomozati eljárás során is megvoltak, de a tényállást a vádirat egyes bizonyítékok figyelmen kívül hagyásával helytelenül állapította meg;

ha a tárgyalásokon lefolytatott bizonyítási eljárás eredményeképpen merültek fel olyan új bizonyítékok, amelyek a terhelt bűnösségét a további bűncselekményben megállapíthatóvá — vagy legalábbis nagy fokban valószínűvé — teszik.

A fent leírt lehetőségek közül — szerintünk — a terheltnek a további bűncselekményben való bűnösnek kimondása — elnapolás nélkül — az első esetben lehetséges csupán. Természetesen ilyenkor is közölni kell a terhelttel azt, hogy milyen újabb bűncselekménnyel vádolják, a bűnösségével kapcsolatban kérdést kell hozzá intézni, szükség esetén az újabb bűncselekmény mibenlétét meg kell magyarázni. Ha a terhelt a védekezéshez való felkészülés érdekében a tárgyalás elnapolását kéri, a tárgyalást a bíróság ilyenkor is elnapolhatja.

A második és harmadik esetben a védelemhez való jog biztosítása értelmében a bíróságnak az ügyet feltétlenül el kellene napolnia. Helyes a bírói gyakorlatnak az a törekvése, amelyet az 1430-as sz. döntés fogalmaz meg. Nevezetesen, hogy a 178. § (4) bekezdésének utolsó mondatát úgy kell értelmezni, hogy az nemcsak az elnapolásra, illetve az elkülönítésre vonatkozik, hanem elsősorban a terheltnek az új bűncselekménnyel kapcsolatos meghallgatására. Kevésbé felel meg a védelemhez való jog elvének az, hogy a vádlottat nyomban a közlést követően ki is hallgatja a bíróság; „módot adva védekezésének összefüggő előadására". Lehetséges, hogy a vádlottat, aki a tárgyalás során elhangzott bizonyítékokat a maga részéről értékelte, nem éri teljesen váratlanul az új bűncselekménnyel kapcsolatos közlés. Minthogy általában nem éri váratlanul az eredeti vádirat tartalma sem, mivel a terheltté nyilvánítás és főleg a nyomozás befejezéséről szóló határozat meghozatalakor módjában állott tájékozódnia arról, hogy milyen bűncselekmény alapos gyanúja alatt áll. Mégis a Bp. 146. § (3) bekezdése előírja a 8 napos ún. tárgyalási időközt. A vádirat kézbesítésétől a tárgyalás napjáig legalább 8 napnak kell eltelnie. E határidő megléte nélkül a tárgyalást abban az esetben sem lehet megtartani, ha a terhelt és védője egybehangzóan kérik a tárgyalás megtartását.[28]

A Bp-nek ez a rendelkezése nem csupán formális rendelkezés, célja az, hogy a vádirat ismeretében a vádlott védekezésére kellően felkészülhessen. Nem foszthatja meg a bíróság a terheltet a váddal szembeni védelemre való felkészüléstől azzal, hogy az új bűncselekmény közlésekor a részletes meghallgatást és a védekezés előadását is nyomban megkívánja.

De lege lata a vádlott védelemhez való jogának biztosítása érdekében a törvény rendelkezései alapján a 178. § (4) bekezdése esetében a következő eljárások lennének javasolhatók:

A bizonyítási eljárás eredményeképpen a vádlott újabb bűncselekményben való bűnösségének megállapíthatásáról a bíróság végzést hoz, szóban közli a vádlottal, megmagyarázza és a végzést — mint pótvádiratot — a vádlottnak átadja. A tárgyalást — függetlenül attól, hogy a felek kérték-e — legalább 8 napra elnapolja, figyelmeztetve a vádlottat arra, hogy ez időn belül az ún. pótvádiratra észrevételeket tehet és a védekezéshez szükséges bizonyítékokat bejelentheti. Az új tárgyalási napon a bíróság a terheltet az új bűncselekményre nézve meghallgatja, lehetőséget adva arra, hogy védekezését összefüggően előadhassa. Abban a kérdésben, hogy a vádlott által esetleg indítványozott bizonyítási eljárást a bíróság lefolytatja-e, a bíróság nincs kötve a terhelt indítványához.

Ha az újabb bűncselekménnyel kapcsolatban bizonyítás-kiegészítés elrendelésének van helye, a többszörös elnapolás elkerülendő, az újabb bűncselekményről szóló végzést az elnapolást megelőzően kellene meghozni. (Hiszen a bizonyítékok döntő többsége ilyenkor is a bíróság kezében van.) A bizonyítás-kiegészítés elrendelésével egyidejűleg a vádlottal végzés formájában közölni kellene, hogy vele szemben milyen bűncselekmény megállapíthatására kerül sor, továbbá, hogy bizonyítékait a bizonyítás kiegészítésére (ami az előbbiekből következően szintén nem lehet kevesebb 8 napnál) megszabott idő alatt jelentse be, illetőleg az üggyel kapcsolatos észrevételeit tegye meg.

Ha a bíróság a 143. § szerint a nyomozás kiegészítését látja szükségesnek, nem lenne akadálya annak sem, hogy az újabb bűncselekménnyel kapcsolatos végzést — az újabb nyo-

[28] BH. 1955. 4. sz. 791. sz. jogeset. — BH. 1959. 7. sz. 322. sz. BK.

mozás szélesebb körre való kiterjesztésére tekintettel — a pótnyomozás befejezése után hozná meg. Mivel az 1117. sz. jogeset értelmében már alapos gyanú esetén is lehetséges a 178. § (4) bek. alapján nyomozáskiegészítést elrendelni, feltehető, hogy az elrendelés időpontjában a bíróság nem tudná a vádlottal közölni az újabb bűncselekmény tényállását és ennek bizonyítékait. Már pedig a vádlott számára ez a védekezés szempontjából rendkívül fontos.

Az ügynek a 143. § szerinti pótnyomozásra való visszaadása esetében még egy, az előbbitől eltérő megoldás is kínálkozik. Bár a törvényeink értelmében a tárgyaláson történő 143. § szerinti nyomozáskiegészítés nem eredményezi azt, hogy az ügy nyomozati szakba kerüljön vissza, a 168. § (1) bekezdés a vád módosításával kapcsolatban lehetőséget ad arra, hogy a vádló a vádmódosítást ne nyomban a tárgyaláson jelentse be, hanem „új vádirat benyújtása végett a tárgyalás elnapolását indítványozza". A 178. § (4) bek. keretén belül történő nyomozáskiegészítés elrendelése lehetőséget ad az ügyésznek arra, hogy amennyiben a további bizonyítékok felvétele során korábbi álláspontját meg kívánja változtatni, a 168. § (1) bek. értelmében új vádiratot szerkeszthessen. Ekkor a bíróság az indokolt végzés helyett az új vádiratot közölné a terhelttel az észrevételezés céljából. De lege ferenda a Bp. módosítása esetén a 178. § (4) bek. legmegnyugtatóbb megoldása az Alapelvek 42. cikkének mintájára történhetne.

Összefoglalva: A védelv harmadik kritériuma — a bíróság vádhoz kötöttsége, úgy ahogy ezt a védelv szabályozza, a Bp-ben nem érvényesül. A vádhozkötöttség a burzsoá büntető eljárásban a bírói önkény megfékezésére szolgál. A szocialista igazságszolgáltatási funkció új tartalma, feladata és szervezete megfelelő garanciát nyújt — a védelvre hivatkozás nélkül — arra, hogy a bírói eljárás a szocialista törvényesség szellemének megfelelően az eljárási alapelvek érvényesülésével folyjon le. A szocialista fejlődés előrehaladtával — mint ahogy azt a Szovjetunió Alapelvei is alátámasztják — a szocialista törvényesség megszilárdítása mind magasabb fokú, ennek megfelelően a büntető eljárási alapelvek érvényesülése mind tökéletesebb lesz.

A védelv — végső soron — a klasszikus burzsoá társadalom törvényességét jelenti a büntető eljárásban. Ezért lehetséges, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában egyes büntető eljárási jogokban alapelvként még érvényesül. A fejlődés iránya azonban nem a védelv felé halad. A védelvnek a büntető eljárást merevvé, formálissá tenni alkalmas rendelkezései a Bp-ből kikerültek. A megmaradt, korábban a védelvből következtetett elvek, mint pl. a funkciók megosztásának elve, a szocialista kontradiktorius tárgyalási elvre vezethetők vissza. A védelvnek mint különálló alapelvnek tehát nincs létjogosultsága szocialista büntető eljárásban.

Szabó Lászlóné

JOGIRODALOM

B. V. Sejndlin:
*A szovjet jog lényege**

A szovjet állam- és jogelméleti irodalomnak egyik legújabb terméke, B. V. Sejndlin gondolatokban gazdag, érdekes monográfiája, a szovjet jog lényegét jelöli meg kutatási tárgyának. Ennek vizsgálata során számos, a szovjet jog lényegének problémájával összefüggő vitás állam- és jogelméleti kérdést exponál és új megvilágításba helyez. A szerző e problémákat elemezve, bekapcsolódik a szocialista, különösen a szovjet jogtudománynak azokba a vitáiba, amelyek a jogfogalomról, a jogviszonyról és a jogrendszer tagozódásáról folytak, illetve folynak. A szovjet állam- és jogelméleti irodalom e művének bemutatása során elsősorban arra törekszünk, hogy a szerzőnek az említett jelentősebb állam- és jogelméleti problémákra vonatkozó nézeteit kritikailag értékeljük.

Mielőtt erre rátérnénk, meg kell még jegyezni, hogy a monográfia túllép a címében jelzett kereteken, s nemcsak a szovjet jog lényegével, fogalmával és kategóriáival, hanem — hogy ezeket jobban megértesse és tisztázza — a jog általános fogalmával és kategoriáival is foglalkozik. Így az egész I. fejezet általános jellegű, amit címe „A jog lényege és tartalma" is jól kifejez. E fejezeten belül a jog általános fogalmát, a jog tartalmának fogalmát, valamint a jogi normák akarati tartalmát és a jogtudat fogalmát vizsgálja. A mű másik két fejezete, amelyek az I. fejezethez képest a könyv különös részét jelentik, foglalkozik a szovjet jog szocialista természetével és a szovjet szocialista jog szabályozó szerepével. De e fejezeteken belül gyakran nyernek megvilágítást általános jellegű állam- és jogelméleti kérdések: például a jogi alapelvek, a jog tartalma és formája, a jogszabályok szerkezete, a jogi szabályozás tárgya és módszere stb. Ezeknek az általános jellegű állam- és jogelméleti problémáknak a vizsgálódás körébe vonása csak emeli a mű színvonalát, fokozza annak érdekességét és gondolatgazdagságát.

1. B. V. Sejndlin a jog általános fogalmának tisztázásához a jog egyik, eddig a tudományos kutatás figyelmét és érdeklődését eléggé nélkülöző oldalának és lényeges elemének a vizsgálatával kíván hozzájárulni. A szerző a jog általános fogalmának a szovjet jogirodalomban általában elfogadott ismérveiből indul ki. Megállapítja, hogy a szovjet jogtudományban a jog általános fogalmát lényegében a következő ismérvek jellemzik: *1.* a jog az állam által alkotott

* B. V. Sejndlin: Szuscsnoszt szovetszkogo prava. Izdatelsztvo Leningradszkogo Universziteta, 1959. 138. p.

vagy szankcionált magatartási szabályok összessége; *2.* a jogszabályok az uralkodó osztályok akaratát fejezik ki; *3.* e normák alkalmazását az állam kényszerítő erővel biztosítja; *4.* a jogszabályok célja a társadalmi viszonyok szabályozása az uralkodó osztályok érdekében. Ezeket a kritériumokat a szovjet jogtudomány művelői — írja Sejndlin — részletesen vizsgálták, kivéve az elsőt, nevezetesen azt, hogy a jog magatartási szabályok *összessége*. A jog általános meghatározásából az tűnik ki, hogy a normák „összessége" valami lényegesen általános, törvényszerű, a jog mint reális társadalmi jelenség fogalmában. Mégis, az „összesség" kifejezés jelentésének elemzését elhanyagolták.

A különböző állam- és jogelméleti tankönyvek és monográfiák „a normák összessége" kritériumot a jogfogalomban egyszerűen mint mennyiségi megjelölést alkalmazzák s nem mint minőségit, a meghatározott normarendszert alkotó normák objektív egysége értelmében."[1] Ilyen formán a normák „összessége" ismérv a jogfogalomnak nem lényeges ismérve többé: így a jogfogalom és a jogszabály fogalma összeolvad, a jog kategóriája egyszerűen a jogszabály kategóriájával válik azonossá. A valóságban azonban a jog mint társadalmi jelenség nem egyedül álló normákként hat és jelentkezik, hanem e normák objektíve feltételezett belső kapcsolataiban. „A jog a társadalomban nem egyszerűen normák sokasága, nem összegezett kifejeződés, hanem valami egész (egységes). Ez a minőségileg meghatározott összesség normák rendszere, amely külön társadalmi realitást alkot."[2] E megállapítások alapján Sejndlin arra a következtetésre jut, hogy a jog fogalma általában és a jogszabály fogalma filozófiai értelemben az általános és az egyes viszonyban vannak egymással, és a jog fogalma nem korlátozódik az egyes jogi norma fogalmára.

A jognak mint normák (rendszerének) összességének objektív alapja magában a reális valóságban van. A jog külön társadalmi jelenségként szükségszerűen és objektíven mint normák hatályos rendszere létezik. Minden egyes, különálló norma nem a más normák csoportjától izoláltan, hanem csupán meghatározott rendszerben, meghatározott intézmények és jogágak keretében hat. „Következésképpen a jogszabályok rendszeressége az adott társadalmi jelenségnek, a jognak egészében állandó sajátossága."[3]

Miután tisztázta, hogy a jogot nem szabad jogszabállyal azonosítani, mert a jog az egymással kölcsönös kapcsolatban és összefüggésben levő jogi normák összessége, a jogot mint társadalmi jelenséget további vizsgálódásnak veti alá, s ennek során — mint majd kitűnik — az elemzés központjába a jogi norma kerül. A jog tartalmának fogalmát tárgyaló pontban a tartalom és a lényeg filozófiai megkülönböztetéséből indul ki. Ukrancev nyomán a lényeg és a tartalom közötti különbséget abban látja, hogy a tartalom konkrétabb és gazdagabb fogalom, mint a lényeg; valamint, hogy a lényeg a viszonylag tartósat, állandót és maradandót fejezi ki, míg a tartalom e lényeget tükrözve, egyidejűleg a tárgy változásait is kifejezi fejlődése folyamatában. Majd részletesen ismerteti azokat a nézeteket, amelyek a jog tartalmáról a szovjet jogtudományban napvilágot láttak. Ezek kritikai bemutatása során megállapítja, hogy „a jog tartalma — mint bármely társadalmi jelenségé — azoknak az elemeknek összessége, amelyek meghatározott egységben a jognak belső oldalát és specifikumát alkotják".[4] A jognak összetett tartalma van, amely különböző anyagi (gazdasági) és ideológiai (politikai, jogi) elemekből áll. A jog tartalmának elemei dialektus belső kapcsolatban vannak egymással és átmennek az uralkodó osztály állami akaratán. Ezért a jog tartalmát csak e kapcsolatok az állami akarattal való egységének feltárása útján határozhatjuk meg.

Ennek alapján a következőkben a jogszabály akarati tartalmát kutatja. Az akaratot Rubinstein nyomán mint az egyéni tudat aktív, tevékeny formáját határozza meg, amely képesség a magatartás tudatos irányítására és ellenőrzésére. Sejndlin azt a szovjet jogtudományban kifejtést nyert elméletet, amely az osztályakaratot egyik formájában mint pszichológiai akaratot szembe állítja az osztályakarat másik formájával (jogi normában kifejezett osztályakarat), amely állítólag nem pszichológiai értelemben vett akarat, éppúgy elveti, mint azt a nézetet is, mely szerint csak az individuális akaratot tekinthetjük pszichológiai értelemben vett akaratnak, de az általános osztályakaratot nem. Megállapítja, hogy az osztályakarat minden formájában pszichológiai értelemben vett akarat: „A valóságban az általános osztályakarat is emberi akarat, az emberek meghatározott közösségének akarata, akarat mint az emberek tudatának meghatározott formája, azaz akarat pszichológiai értelemben."[5]

A közvetlen láncszem, amely az adott osztály tagjainak akaratát egybekovácsolja, az osztály ideológiája, a többé-kevésbé rendszerezett társadalmi tudat. Az államakaratot közvetlenül az uralkodó jogi ideológia határozza meg. A jogi ideológiát az ideológia más formáitól megkülönböztető sajátosságok — a szerző szerint — a következők: *1.* az uralkodó osztály politikai eszméit az államakarat jogi motívumaiként fogalmazza meg; *2.* a jogban kifejezendő államakarat közvetlen tartalmát jelenti; *3.* a jogalkalmazásnak, a jog megtartásának és a jogviszonyokban való realizálódásának szükségszerű ideológiai előfeltételét alkotja.[6] Az osztályok jogi ideológiáját meg kell különböztetni az egyének jogi nézeteitől és elképzeléseitől, mert az osztály jogi ideológiáját — szemben az egyének jogi nézeteivel — az eszmék, alapelvek és fogalmak többé-kevésbé rendszerezett volta jellemzi.

Mindezek alapján a jogtudat fogalmát Sejndlin a következőképpen határozza meg: *„A jogtudat azoknak az eszméknek, alapelveknek, fogalmaknak és nézeteknek a rendszere, amelyek az osztály politikai viszonyát a joghoz közvetlenül kifejezik, valamint meghatározott viszonyoknak és érdekeknek a jogban való rögzítésére és az ál-*

[1] I. m. 7. old.
[2] I. m. 8. old.
[3] I. m. 9. old.
[4] I. m. 24. old.
[5] I. m. 35. old.
[6] Ld. i. m. 47. old.

lam kényszerítő erejével történő biztosítására irányulnak." Az uralkodó jogtudat az államakarat jogi motívuma, a jog közvetlen ideológiai forrása. A politikai és erkölcsi nézetek a jogtudat közvetítésével hatnak a jogra.

Az államakarat és az uralkodó osztály jogtudatának összefüggését illetően a szerző megállapítja, hogy ezek a forma és a tartalom viszonyában vannak egymással. Az államakarat az uralkodó osztály jogtudatának a normaalkotás folyamatában való specifikus kifejeződési formája. A jogban kifejeződő államakaratot tehát nem szabad azonosítani ennek az akaratnak ideológiai alapjával, az uralkodó jogtudattal.

Mindezek alapján a szerző az államakaratot mint az uralkodó osztály céltudatos, általános osztálytudata (ideológoája), aktív megjelenésének meghatározott formáját határozza meg. A jogszabályokban mindíg államakarat fejeződik ki, mert csak az állam képes az uralkodó osztály akaratának általánosan kötelező, az állam kényszerítő erejével biztosított magatartási szabály jelleget kölcsönözni. A jogi norma, ez az általánosan kötelező szabály a benne kifejeződő államakarat vonatkozásában objektíve szükségszerű belső kifejeződési forma, és ugyanakkor a normák összessége, azaz általában a jog, mint meghatározott rendszer viszonylatában a jog specifikus (jogi) tartalma.

Így vezet a jog tartalmának vizsgálata a jog formájának tárgyalásához. Sejndlin a jog elemzése során kétféle formát különböztet meg: belső és külső formát. A belső forma vagy strukturális forma a tartalom szervezete, felépítése, struktúrája. A forma azonban nemcsak a tartalom felépítésének módja, hanem egyúttal a társadalmi gyakorlat szükségletei által meghatározott funkcióí megvalósításának szükségszerű eszköze. Mint a továbbiakból kitűnik, ezt tartja a külső formának.

A jognak általában, mint társadalmi jelenségnek sajátos szerkezete, felépítése van. A jog olyan általánosan kötelező normákból áll, amelyek belső egységük folytán meghatározott rendszerben, a jogintézményekben és jogágazatokban függnek össze. „A jogrendszer felépítésének belső formája ágazatokra és intézményekre tagozódása."[8] A jog azonban nemcsak a jogintézményekre és jogágazatokra tagozódás formájában, hanem a sokféle normatív aktusok formájában is megjelenik. A jog külső formája e normák a törvényhozó akaratától függő csoportosítása, a jog szisztematikája, a kodifikáció különböző fajtái. A jog szisztematikáját a jogrendszertől a következő ismérvek különböztetik meg: *1.* a normatív anyag szerkezetének külső formája; *2.* közvetlenül a törvényhozó akaratától függ; *3.* a jog szabályozó funkciója megvalósításának szükségletei határozzák meg.

A szerző szerint azonban nemcsak a jognak általában van belső és külső formája, hanem minden egyes jogszabálynak is. „Minden egyes norma szerkezetének belső formája a szabály általános és kötelező jellege."[9] Az állam megfelelő szerve által alkotott vagy szankcionált magatartási szabály általánossága és kötelező volta „a jogszabály specifikus tartalma szerkezeti formájának szükségszerű eleme".[10] A jogi norma belső formájának tárgyalása során Sejndlin kritikailag elemzi azt a jogirodalomban szélesen elterjedt tételt, mely szerint a jogszabály szerkezete három elemből, hipotézisből, diszpozícióból és szankcióból áll. Véleménye szerint ez a tétel ellentmond a valóságnak. Sejndlin kifejti, hogy sem a hipotézis, sem a szankció nem minden egyes jogi norma szerkezetének szükségszerú eleme, és általában nem sorolható felépítésének formájához. „A kényszerítő szankció lényegében csak ama normák tartalmának alkotja külön elemét, amelyekben a betartásukhoz fűződő kényszer módjai és mértéke konkretizálva vannak."[11] A hipotézis szintén nem a struktúrális forma eleme, hanem csupán egyes normáknál tartalmuk kifejtésének külső formája. A jogszabályok külső kifejeződése a jogi aktusokban, az ún. normatív aktusokban megy végbe. „Az egyes jogszabályok állami szervek aktusaiban való kifejeződésének külső formája a normatív aktus."[12] A jogi norma kifejeződésének külső formája mellett nem kis jelentősége van a második külső formának, a jogszabály megfogalmazása formájának. „A jogszabály kifejtésének külső formája a törvény és más normatív aktusok logikai megformulázása."[13]

2. A jog fogalmának, tartalmának és formájának, de különösen a szovjet szocialista jog szabályozó szerepének tárgyalása során Sejndlin közvetlenül vagy közvetve érinti a jogszabályok és jogviszonyok összefüggésének, a jogi szabályozás tárgyának és módszerének a szocialista jogtudományban sokat vitatott kérdését. A jog szabályozó szerepét vizsgálva, az objektív szükségszerűség, a determinizmus és az akaratszabadság viszonyából indul ki. Kifejti, hogy a marxizmus nemcsak hogy nem tagadja az ember akaratszabadságát, hanem rámutat arra, hogy az akarat valóságos szabadsága az objektív szükségszerűség megismerését, az objektív törvények felhasználását és az embereknek az objektív fejlődési tendenciákkal összhangban való cselekvését jelenti. Abból, hogy a szubjektum akaratnyilvánítása, tudatos viszonya a létrejövő valósághoz szükségszerű láncszem az ember cselekvésének determinációs folyamatában, következik: „*1.* hogy a cselekvés a szubjektumtól függ, az ember a magatartás valamely objektíve lehetséges variánsát szabadon választhatja és ezért általánosan kötelező magatartási szabályok segítségével az utóbbi akaratára hatva, az objektív determináció határai között cselekvésének bizonyos irányt adhat; *2.* minthogy az ember tudatos cselekvésével meghatározza önmagát a létrejövő valósághoz való viszonyában, ezért az ember által elkövetett cselekvés jellemző lehet rá és az ember felelős a saját cselekedetéért."[14] Az embernek ez az akaratszabadsága a jogi szabályozás és felelősségrevonás alapja.

Ezután a szerző a jogi szabályozás tárgyát vizsgálja. Megállapítja,

[7] I. m. 49. old.

[8] I. m. 95. old.
[9] Uo.
[10] I. m. 89. old.
[11] I. m. 94. old.

[12] I. m. 95. old.
[13] Uo.
[14] I. m. 104. old.

hogy a marxista jogirodalomban általánosan elismert, hogy a jog társadalmi viszonyokat szabályoz, de ennek a fogalomnak nem mindig tulajdonítanak azonos tartalmat. Általánosan uralkodó az a nézet, hogy a jogi szabályozás tárgyát a társadalmi viszonyok oldalai vagy fajtái alkotják. A másik álláspont szerint viszont a jogi szabályozás tárgyát csak az emberek magatartása jelenti. Sejndlin hangsúlyozza, hogy a jogi szabályozás tárgya a társadalmi viszonyok, és kísérletet tesz a jogi szabályozás tárgya fogalom tartalmának pontos meghatározására. Kifejti, hogy a jog objektíve nem minden és mindenféle társadalmi viszonyt képes szabályozni. Számos családi viszony, az erkölcsi viszonyok nagy része stb. nem tárgya a jogi szabályozásnak. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a jogi szabályozás tárgya közvetlenül csak az akarati társadalmi viszonyok lehetnek. A jog, amikor szabályoz, az emberek magatartására, cselekvésére hat, akaratukat és tudatukat irányítja. „Ilyenképpen *a jogi szabályozás tárgyának az akarati társadalmi viszonyok meghatározott fajtáit kell elismerni.*"[15]

A szerzőnek e fejtegetéseivel és megállapításával kapcsolatosan néhány megjegyzést kell tennünk. Míg Sejndlinnek azzal a tételével, hogy a jog akarati társadalmi viszonyokat, azaz olyan viszonyokat szabályoz, amelyeknek alanyai tudattal és akarattal rendelkező, tudatos és akarati cselekvésre képes emberek, egyetértünk, addig nem mondhatjuk el ugyanezt ama fejtegetések vonatkozásában, amelyek alapján a szerző ezt a megállapítását teszi. Az említett sorokból ugyanis az tűnik ki, hogy a jogi szabályozás körébe nem vont családi vagy erkölcsi viszonyok nem akarati társadalmi viszonyok. Ez pedig ellentmond a valóságnak, mert az akarati társadalmi viszonyoknak a szerző által adott fenti értelmezése alapján minden társadalmi viszony — minthogy alanyai akarattal és tudattal rendelkező személyek — akarati társadalmi viszony. Igaz, hogy a családi és erkölcsi viszonyok jelentős részét a jog nem szabályozza, de nem azért, mert ezek nem akarati társadalmi viszonyok, hanem egyéb társadalmi okok és tényezők következtében.

A jogi szabályozás tárgyának és az akarati társadalmi viszonyoknak a szerző által adott elemzésével összefüggésben még egy észrevételt kell tennünk. Sejndlin ugyanis a továbbiakban felveti a kérdést: ha a jog akarati társadalmi viszonyokat szabályoz, akkor az emberek akaratától független, anyagi társadalmi viszonyokat, pl. a termelési viszonyokat, hogyan szabályozhatja a jog? A kérdést a szerző a következőképpen válaszolja meg: A gazdasági és az ideológiai társadalmi viszonyok közötti alapvető különbség egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ideológiai társadalmi viszonyok el vannak különítve a gazdasági viszonyoktól, s hogy az utóbbiak az emberek nélkül, az akarati emberi tevékenységen kívül léteznek. A valóságban a termelési viszonyok mindig különféle akarati társadalmi viszonyokban jelentkeznek. Ebből következik, hogy az emberek akaratára hatva, szabályozva az akarati társadalmi viszonyokat, a jogszabályok egyúttal többek között a társadalmi viszonyokat is szabályozzák.

A szerzőnek mind a kérdés felállítása, mind azt megválaszoló fejtegetései több vonatkozásban is pontatlanok. A szerző okfejtésének alapvető hibája, hogy a korábban kifejtett értelemben vett akarati társadalmi viszonyokat azonosítja az ideológiai társadalmi viszonyokkal, valamint nem tisztázza az anyagi és ideológiai társadalmi viszonyok összefüggését. Ha a szerző nem azonosítaná az akarati társadalmi viszonyokat az ideológiai társadalmi viszonyokkal, hanem következetesen az akarati társadalmi viszonyoknak előbb ismertetett felfogásához, mely szerint akarati társadalmi viszonyok azok a viszonyok, amelyeknek tudatos, akarati elhatározásra képes emberek az alanyai, tartaná magát, akkor az, hogy a jog szabályozhatja-e a termelési viszonyokat, nem is merülne fel problémaként, hisz ilyen értelemben a termelési viszonyok is akarati társadalmi viszonyok, de — hangsúlyozzuk — nem ideológiai, hanem anyagi társadalmi viszonyok. Az ugyanis, hogy valamely társadalmi viszony résztvevői tudatos, akarati cselekvésre képesek, s hogy a társadalmi viszony ebben az értelemben akarati viszony, nem jelenti azt, hogy ez a társadalmi viszony ideológiai társadalmi viszony. Az ideológiai társadalmi viszonyok — szemben az emberek akaratától független anyagi társadalmi viszonyokkal — olyan viszonyok, amelyek kialakulásuk előtt az emberek tudatán mennek át.[16] Lenin azonban hangsúlyozza, hogy ebben az esetben „Természetesen mindig a *társadalmi* viszonyok tudatáról van szó és nem másfélékről."[17] A tudati, akarati elem az ideológiai társadalmi viszonyok vonatkozásában tehát nem pusztán annyit jelent, hogy a viszonyok résztvevői tudati vagy akarati cselekedeteket végeznek, hiszen az anyagi társadalmi viszonyok sem képzelhetők el az emberek konkrét tudatos tevékenysége nélkül. Csakhogy a tudat és az akarat az anyagi társadalmi viszonyok esetében a cselekedet közvetlen konkrét céljára és eredményére, pl. az árucserére, termelésre stb. irányul, és nem a társadalmi viszonyra, amelynek az akarat és a tudat alanya cselekvése folytán hordozója és résztvevője. Ebben a vonatkozásban beszél Lenin arról, hogy „Amikor az emberek érintkezésbe lépnek egymással, ezt mint tudatos lények teszik; ebből azonban semmiképpen sem következik, hogy a társadalmi tudat azonos a társadalmi léttel. Az emberek, amikor érintkezésbe lépnek egymással — egyetlen valamelyest is bonyolult társadalmi alakulatban *sincsenek tudatában* — és különösen a kapitalista társadalomban *nincsenek tudatában — annak*, hogy milyen társadalmi viszonyok alakulnak ki ebből az érintkezésből, hogy milyen törvények szerint fejlődnek ezek a viszonyok stb. Példának okáért a paraszt, amikor gabonát ad el, ‚érintkezésbe' lép a világpiacon a világ gabonatermőivel, de nincs ennek tudatában, és annak sincs tudatában, hogy milyen társadalmi viszonyok alakulnak ki a cseréből".[18]

A jogi szabályozás tárgyának és folyamatának vizsgálata során a

[15] I. m. 109. old.

[16] Ld. Lenin: Művei, 1. köt. Bp. 1951. 136–137. old.

[17] Lenin i. m. 137. old.

[18] Lenin: Művei, 14. köt. Bp. 1954. 335. old.

szerző állást foglal abban a szocialista jogtudományban sokat vitatott kérdésben is, hogy a jogszabályok realizálódása csak a jogviszonyokban vagy azokon kívül is végbemehet. Sejndlin helyesen megállapítja, hogy „a jogviszony a jogi norma szabályozó szerepe realizálódásának, megvalósulásának konkrét stádiuma vagy meghatározott foka".[19] A jogi normák szabályozó hatása azonban — szerinte — nem mindig a jogviszonyok segítségével, ezeken keresztül valósul meg. Vannak olyan jogszabályok, pl. a büntetőjogi normák, a polgárok jogi helyzetét rögzítő szabályok, amelyek szabályozó hatásukat a jogviszonyokon kívül, létezésük puszta tényével valósítják meg. E tétel megfogalmazásakor a szerző azonban éppen a jog általános fogalmának elemzése során kifejtett arról az alapvető megállapításáról feledkezett el, mely szerint „minden egyes, különálló norma nem a többi normák egész csoportjától izoláltan hat".[20] Ha ugyanis a különféle jogi normákat összefüggésükben és kölcsönös kapcsolatukban vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy mind a büntetőjogi, mind a polgárok jogképességét megállapító normák a többi jogszabállyal való kölcsönös kapcsolatukban, ezekkel együtt a különféle jogviszonyokon keresztül fejtik ki szabályozó hatásukat, jogviszonyokban realizálódnak.[21]

Mindezek után Sejndlin a jogviszony fogalmát a következőképpen határozza meg: *„a jogviszony akarati társadalmi viszony, amely a jogszabály által szabályozott tényleges viszonyt fejezi ki, és résztvevőinek kapcsolatát jogosultság és jogi kötelezettség formájában rögzíti és realizálja".*[22] E definícióval kapcsolatban csupán megjegyezzük, hogy az akarati társadalmi viszony terminológiának az előbbiekben jelzett bizonytalan és pontatlan tartalma folytán, helyesebb a jogviszonyt mint ideológiai társadalmi viszonyt megjelölni.

A jogi szabályozás tárgyának és a jogviszony fogalmának tisztázása után a szerző a jogi szabályozás módszerét elemzi. Mindenekelőtt azzal az érdekes és vitatott problémával foglalkozik, hogy milyen a viszony a jogi szabályozás tárgya és módszere között. Megállapítja, hogy — bár a jogi szabályozás tárgya és módszere elszakíthatatlan kapcsolatban vannak egymással, s a módszer sajátosságait a tárgy határozza meg — a jogi szabályozás módszerét teljes egészében nem a jogi szabályozás tárgya határozza meg. A jogi módszer a jog mint társadalmi viszonyok specifikus szabályozójának sajátossága, s nem a szabályozás tárgyáé. Ezenkívül a jogi szabályozás módszerét a jogi szabályozás alapelvei is meghatározzák. Ezért a szerző szerint helytelen az a nézet, hogy minden egyes jogágazatra csak egy módszer jellemző, és hogy ezt csak a szabályozandó viszonyok specifikuma határozza meg, azaz kizárólagosan objektív. A szabályozás tárgya és módszere közötti dialektikus viszony az objektív és szubjektív viszonya a jogi szabályozás egységes folyamatában.

Mindezek alapján a jogi szabályozás módszerét Sejndlin a következőképpen határozza meg: *„a jogi szabályozás módszere az állam az akarati társadalmi viszonyok meghatározott fajtáira — jogintézmények segítségével — való hatásának az adott jogrendszer alapelveire épülő módja".*[23]

3. Sejndlin monográfiájának záró részében a szovjet jog szabályozó szerepének különös jellegét tárgyalja. A szovjet jog szabályozó szerepének különös jellegét a következő jellemző vonások határozzák meg. Mindenekelőtt az, hogy a szovjet jog nemcsak védi és szilárdítja a szocialista gazdaságot, hanem alkotóan elősegíti a szocialista termelési viszonyok fejlődését és tökéletesítését, aktivan segíti a termelőerők gyors fejlődését és a kommunista társadalom gazdasági alapjainak megteremtését. A szovjet jog szabályozó szerepének különös jellegét meghatározó másik tényező a szovjet jog valódi demokratizmusa. A szovjet jogi szabályozás harmadik fontos sajátossága a szovjet jog nevelő szerepe, amely a meggyőzés a szilárd szocialista törvényességre támaszkodó jogi kényszer módszerével való összekapcsolásának lenini elvén alapul. És végül, a szovjet jog szabályozó szerepének sajátos, alkotó és változatlanul haladó jellegét az objektív gazdasági törvények és a szubjektív tényezők társadalmi szerepét jellemző specifikus törvényszerűségek megvalósulásának tartalma és formája határozza meg.

A szovjet jog szabályozó szerepének különös jellegét meghatározó vonások közül Sejndlin részletesen tárgyalja a szovjet jog nevelő szerepét. Kifejti, hogy a proletárdiktatúra első napjaitól kezdve megteremti a tömegek szocialista tudatának neveléséhez szükséges anyagi és politikai feltételeket. A szocialista állam egyik fontos eszköze a kommunista nevelésben a szovjet jog. A szovjet jog a forradalom első napjaitól kezdve sajátos ideológiai és nevelő szerepet tölt be. Különös tevékenységet fejt ki a szovjet jog a burzsoá és kispolgári ideológiával, az emberek tudatában meglevő kapitalista csökevényekkel szembeni küzdelemben. A szovjet törvények a munkásosztály és az összes dolgozók állami akaratát fejezve ki, a kommunista párt és a szovjet hatalom politikáját testesítik meg, és ezért a tömegek meggyőzésének hatalmas erejével rendelkeznek. Ugyanakkor a szovjet jogszabályok megvalósulását az állam kényszerítő ereje is biztosítja. Lenin nyomán a szerző a szovjet dekrétumok nevelő jelentőségét, a jogi propaganda fontosságát, valamint a szovjet igazságszolgáltatás nevelő szerepét hangsúlyozza. A szocialista jog nevelő szerepének specifikumáról szólva — írja a szerző —, az adott rendszer belső sajátosságait is figyelembe kell venni. *„A szocialista jogszabályok végrehajtása és megtartása specifikumainak lényegét az a momentum jellemzi, hogy a polgárok túlnyomó többsége — a szocialista jogszabályoknak a polgárok politikai, erkölcsi és jogi tudatával való teljes összhangja következtében — belsőleg egyetért ezekkel a jogszabályokkal."*[24]

Peschka Vilmos

[19] Sejndlin i. m. 111–112. old.
[20] I. m. 9. old.
[21] Erre vonatkozólag ld. Peschka: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1960. 117–128. old.
[22] Sejndlin i. m. 113. old.
[23] I. m. 117. old.
[24] I. m. 137. old.

ra: 6,— Ft